

54117

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ÇOLPAN'IN "KEÇÂ ve KÜNDÜZ" ROMANI
(Metin, İndeks, Gramer)

Cilt : 1
(Metin)

Tez Danışmanı :
Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

Hazırlayan :
Volkan COŞKUN

EDİRNE – 1996

54117

TRAKYA UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ÇOLPAN'IN "KEÇÄ ve KÜNDÜZ" ROMANI
(Metin, İndeks, Gramer)

Cilt: I
(Metin)

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

54117

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hazırlayan:
Volkan COŞKUN

EDİRNE-1996

ÖNSÖZ

Göktürk ve Uygur metinlerinin teşkil ettiği "Eski Türkçe" ve Divanu Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Mukaddimetü'l-Edeb, Nehcü'l-Feradis, Kutbun Husrev ü Şirini vb. gibi eserleri içine alan "Orta Türkçe" (Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçeleri) dönemlerinde ortak bir yazı diline sahip olan Türkçe, XIII. yüzyıldan başlayarak kollara ayrılmaya başlar ve "Yakın Devir Türkçeleri" de dediğimiz kısaca Batı (Oğuz) ve Doğu (XV. yüzyıldan itibaren Çağatay) Türkçelerine ayrılır. "Yakın devir"de bir süre daha etkisini sürdürmüş olan Kıpçak Türkçesi, sonradan Çağatay Türkçesinin altına girmiştir.

Yazı dili olarak Türk dünyasına XX. yüzyıla kadar ana hatları ile Oğuz ve Çağatay Türkçeleri hakimdir. Türkistan'da ortak yazı dili durumunda olan Çağatay Türkçesi, 1922 yılında Ruslar tarafından tamamen yasaklanmıştır. Böylelikle asırlara haklı olarak damgasını vurmuş olan Çağatay Türkçesi yerini Özbek ve Uygur Türkçelerine bırakmıştır.

Milletleri millet yapan unsurların başında "dil"in bulunduğu gerçeğini çok iyi bilen Sovyet yönetimi, Türkistan'ı parçalamak maksadıyla Türk boylarının herbirine değişik alfabeler kabul ettirmiştir. Böylece geniş boyutta yazı dili dallanması başlatılmıştır.

Bugün Türk dünyasında Latin, Rus-Kiril ve Arap olmak

üzere üç ayrı menseli 27 farklı alfabe kullanılmaktadır.

Kiril menseli alfabeler birbirinden farklı 20 çeşittir. Gagauz, Azeri, Kırım, Tatar, Başkurt, Nogay, Malkar, Karacay, Kazak, Kumuk, Karakalpak, Uygur, Kırgız, Özbek, Türkmen, Tuva, Hakas, Altay, Çuvaş, Yakut Türkleri bu alfabeyi kullanmaktadırlar. Çin'de yaşayan Uygurlar Arap alfabesini kullanmaktadır. Böylelikle, bu boylar tarafından kullanılan 20 değişik Kiril alfabesi Türk boylarını birbirini anlayamaz duruma getirmiştir.

Dünya tarihinde Türk boylarının yaşadığı alfabe acısını hiçbir millet yaşamamıştır. Türkçe'ye bu konuda en büyük iskenceyi Çarlık Rusya'sı ve Sovyet politikası yapmıştır. Artık, Sovyetler Birliğinin parçalanması Türk boylarına ve Türkçe'ye rahat nefes alma imkânı vermiştir.

Şu anda en zor durumdaki Türk boyları, Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan başta yaklaşık 18 milyon nüfuslu Uygur kardeşlerimiz olmak üzere Kazak, Tatar, Özbek vb. Türk boyları, Irak'da yaşayan Türkmen kardeşlerimiz, Kırım Türkleri ve Moldavya'daki Gagauzlar'dır.

1917'den 1991'e kadar Türk boylarıyla Türkiye arasında bir demir perdeyle kesilmiş olan bağlantı artık yeniden gündeme gelmiştir. Bugün ortaya çıkan bu altın fırsatı değerlendirmeliyiz zira gecikmek aynı zamanda kaybetmek anlamına gelir.

Biz de, kardeşlerimizle tekrar birleşmenin sevinci içinde, günümüzden yaklaşık bir asır önce ayrı düştüğümüz

Türk dünyasıyla kültür bütünlüğünün bir an önce tesis edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kültür bütünlüğünün sağlanması için öncelikle dil birliğinin oluşturulması gerekmektedir. Dil birliği oluşturulmasının ilk basamağını elbette ki, alfabe birliği sağlayacaktır.

Bizim de böyle bir tezi seçmemizin birinci amacı, alfabe birliğinin dolayısıyla dil birliğinin oluşmasına katkıda bulunmaya yöneliktir.

Türk dilinin Türk boyları tarafından anlaşılabilirliği için tek bir alfabe sisteminin uygulanması kaçınılmazdır. Bu fikirden hareketle, tezimizde 4-8 Mayıs tarihinde toplanmış olan sürekli Türk Dili Kurultayının da tasdik ettiği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda tespit edilen ve "a, b, c, ç, d, e, ä, f, g, ğ, h, x, ı, i, j, k, q, l, m, n, ñ, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, w, y, z" harflerini ihtiva eden 34 harfli çerçeve alfabe dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Böyle bir tezi seçmemizdeki ikinci amaç Özbek Türkçesinin Türkiye Türkçesiyle dilbilgisi ve kelime hazinesi bakımından mukayesesine yöneliktir.

Üçüncü amcımız ise Çolpan mahlaslı Süleyman Abdülhamit'in yazdığı Özbek edebiyatının örneklerinden sayılan "Keçä ve Kündüz" adlı romanı tanıtmaktır. Bu eser, hemen hemen bütün Özbek Türkçesi gramerini ve ayrıca 1900'lü

yılların ilk çeyreğini tarihî ve sosyal açıdan tanıtacak nitelikte olduğu için de dikkate değerdir.

Tezimiz beş ciltten oluşmuştur. Birinci cilt transkripsiyonlu metni; ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler indeksi; beşinci cilt ise giriş bölümü ve grameri ihtiva etmektedir. Grameri ihtiva eden cildin sonuna bibliyografya, Türkçe ve İngilizce birer özet eklenmiştir.

Beni böyle bir çalışmaya hazırlayan ve her zaman desteklemiş olan çok muhterem hocam Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'na en içten hürmetlerimi sunarken, bana emeği geçen yüksek lisans ve doktora hocam çok muhterem Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı'ya da en derin teşekkür ve saygılarımı sunmayı bir borç bilirim. Derin bilgi hazinelerinden faydalanma imkânı bulabildiğim ve benden hiçbir zaman ilgisini esirgememiş olan çok muhterem danışmanım Doç. Dr. Mahmut Kaşgarlı'ya da en derin hürmet ve saygılarımı sunarım. Çalışmalarımda, bilhassa kaynak bulma konusunda bana yardımcı olan hocam Yard. Doç. Dr. Vahit Türk'e de ayrıca teşekkür ederim. Bu çalışmam esnasında benden yardımlarını esirgemeyen Özbek Türk'ü kardeşlerime, bilhassa Rahmetullah Rahmetov'a en derin şükranlarımı sunarım.

20-1-1996

Volkan Coşkun

1

KEÇƏ

Birinci kitab

Həmäl keldi, əməl keldi.

Xalq maqəli

I

5 Hər yıl bir kelədigən bəhər sevinçi yənə könil-
lärni qıtıqlay başladı. Yənə təbiətniñ dildirəgən tən-
lärigə ilıq qan yügürdi...

Təllärniñ köm-kök saçpəpükləri qızlärniñ mädä
orilgən kəkilläridäy selkilləb tüsməqqa başladı. Muz tə-
10 gidä ləyqalənib əqqan suvlärniñ gamli yüzləri küldi, öz-
ləri hərgın-hərgın əqsälər-də, boşəlgən qul sifəri er-
kinlik nəş'əsini kemirə-kemirə ilgəri bəsədilər. Simya-
gəçlärniñ uçläridə yəkkə-yəkkə quşlar körinə başladı.
Birinci köringən kökləm quşi birinci yarılgən bədrəq
15 nəş'əsini berədi. Bultur ekilib köp qəslərni qərəytir-
gən ösmə ildizidən yənə baş kətərib çıqdi... Mulayim
qollərdə ivib, suvgə əyləngəndən keyin gözəl közlärniñ
süpəsində yənbəsləşni munçə yaxşı körər ekən bu kökət! Er-
kəklärniñ güllik döppisigə tegməy, yələñ ayəllər bilən,
20 ulärniñ saçləri, gəcəkləri və roməl pəpükləri bilən hə-
zilləşib oynəgən səlqın səbədə... kökləm nəş'əsi bilən
şoxlik qılədi.

Həyat nəgə bu qədər gözəl və sirin bolədi bəhərdə?

* * *

Zəbi (Zəbinisə)nif qısqı içi sıqılıb, zəfləb cıq-
25 qan köfli bəhərnif ilıq həvuri bilən acilə tüşgən; en-
di, üstigə paxəl tösəlgən ərəvədə bolsə həm, əlləqaylär-
gə, dälə-qırlərgə cıqıb yəyrəşni tüşəy bəsləgən edi. qısqı
içi həm keti üzilməgən səvçilər bir-ikki həftədən beri
kelisdən toxtəgənlər, endi təşqari esiknif "gıyt" e-
30 tisi - bir-ikki əyəl nif əstəginə bəsib, pərəncisini sud-
rəb kirib kelisigə däləlat qılməs, həli endiginə on bes-
gə qadəm qoygən bu yəs qız nif gödək köflini unçə cöcit-
məs edi.

Kök teris bəhənəsi bilən bir-ikki märtə kefi həvli-
35 lərgə, səhər içidə bolsə həmki, dälə-tuzlərgə cıqıb kel-
gənidən beri köfli qırlərni, dälələri, isqılıb əlis-ə-
lis çaylərni yənə köprəq tüşəy bəsləgən edi.

Atəsi bəmdəddən kirməgən, ənəsi sigir sağıs bilən ə-
vərə, özi kiçkinə səhni süpürüb turgən vaqtidə təşqari e-
40 siknif bəsərəncəm acilisi Zəbinif köflini bir qur ses-
kəntirib əldi. Bir qolidə süpürgisi, bir qoli tizzəsində,
yergə egilgən köyi esik təməngə tikilib qaldı. atəsini
adətdəgi tənəq qırıs və yötəlişlər bilən, kəttə esiknif
ağır zəncirini səraq-suruq qılıb tüşirib, nəməzgə cıqıb
45 ketgənigə həli köp ötməgən edi. Hələl-hərəmni köp həm fərq

qılmäyurgän bu ädämnif ävräddä otiris ädätläri, hättä hämmädän keyin qalib mäçit şämlärini püfläb çiqıs räsmläri bolärdi.

50 Aytgändek, eşikdän şaşilib kirib kelgän - yäşginä özi tefi bir qızçä boldi. Häli tüzük-quruq ädäm qatarigä kirib yetmägän bu qızçäni kättä xätinlärnif äriyät päräncisigä Bürkägänlär, päräncinif uzun etäkläri kättä bir tügündek unif qoltıgını tolğazärdi...

55 Orängän qız içkäri eşikdän hätlär-hätlämäs päräncini irğıtdi vä özinif bälälik rühi bilän yügürgäniçä bärrib Zebini quçaqlädi. İkkäläsi quvanä-quvanä körışdilär. Süpürgi yetgän çäyidän närigä ötmäsdän yergä yänbaşlädi... İkkälä yäş -yüzläri külgän, köfilläri yazılgän- qoltıqlaşib äyvängä bärtilär vä Zebinif ätäsi turib ketgän sörinif çekkäsigä otirişdilär.

60 Sälti(Sältänät) ertä sähärnä munaqa hälläsläb kelışinif säbäbini häli äytgäni yoq edi, ulär körışgän hämän, yäş qızlärnif öz aräläridä ötäturgän mähräm gäplärini gäpläşib, tikäyätgän käştäläri, piltägä kirgän döppiläri 65 toğrisidä bir-birlärigä kältä-kältä ma'lumät berışgän edilär. Sälti endi gäp açdı:

-Ertä sähärnläb çäpgänim bekärgä emäs...

-Men häm sezgänmän... Yürägim bir qur seskänib häm äldi...

70 -Nimägä, ortäqcän?

-Öziñiz bilgän sävçilär bäläsi-dä... qış içi keti ü-

zilmədi.

-Mənəm bezgənmən, cənim qaça... Sunifi üçün bir qıslığa çıxıb kelsəmmikən deb edim...

75 -Niməsini äytəsiniz... ariqdəgi suv həm muznifi təgidən çıxdı-kü.

Zebinifi yüzini, şu tapdā, bütün qıslıq içi toplanıb qalğan hərəqlilikniñ əsərləri egəlləgən edi, unifi ikkälä yüzi, əyniqsə, körpəniñ kəttə-kəttə qavıgıgə tikilgən əndişəlik közləri həvur bəsgən əynəkniñ betigə oxşardı. Aksincə, Səltiniñ yüzləri çəraqləgən yulduzdəy, ser-nəs'ə, qovnaq və hər qandəy əndişədən yırağ bolib, köñliniñ cuqur burcəkləridən çıxıb kelgən sevinç toluqlarını əks ettirərdi. Su üçün u Zebiniñ soñ sözləridəgi ağır və mə'yüslükni pəyqay əlmədi, unifi közləri Zebidə bolsə həm, nəzərləri başqa yəqlərdə edi.

-Enəxənni biləsiniz-ə? Yayılmə səydəgi ortəgim bər-kü? Zebi bəsini kətərib ortəgıgə qarədi, su qarəs unifi necikdir Enəxənni esləlməy turgəninini körsətərdi. Soñrə Səlti tə'rif qıldı:

-Ötgən küz biznikigə mehman bolib kelisdi-kü -- kelinibibisi bilən birgə? osəndə necə mərtə kisi yubərib çağır tirdim, bərmədiñiz, atəñiz cavəb bərmədi...

Zebi bəs tebrətədi:

95 -Hə, hə... bildim, bildim. Özini körgənim yoq-kü, eşitib biləmən.

-Anə osə qız osə səfər kelgənində meni äytib ketib e-

di. Bəhərləşib bir bərib kələmən, dəb yürüb edim. Yaqındə
yənə əytib yubəribdi. Sungə teñ-töslərim bilən bir bərib
100 kəlməqçimən. Sizni həm əlib bəramən...

-Qaçən?

Zəbinin bu kəltə səvəlidən Səlti kəp nərsəni ənlə-
di. Bu səvəl Zəbinin iləci bolsə şu kün pərəncisini qo-
ligə əlib (yəpinib həm otirməsdən!), şu yerdən uzaqləş-
105 məğ üçün təlpingənini kərsətərdi. Şu üçün Səlti:

-Mən sizni əlib kətəli kəldim, əylənəy! -dedi.

Və ikki yaş bələ nihəyəsiz quvənlər içidə yənə bir-
birlərigə çirməşdilər...

* * *

Adətdə ənənin köfli yumşaq bolədi. Zəbinin ənəsi
110 qurvənbibi Səltidən həligi çağırığıni eşitgəndən keyin
dərhal rəzilik bərdi:

-Məyli, oynəb, yəziləb kəliñlər. qış içi yürəklərin
ğəş bolgəndir... Yəş nərsələr, -dedi.

-Zəbi ənəsinin bəredigən cəvəbini ilgəridən bilərdi.
115 Bu ənə qızinin səədətindən bəşqə nərsəni bilməydirgən ə-
nələrdən edi. Dünyədə qandəy yaxşilik və xayriyətlilik bol-
sə, həmməsini şu birginə qızı üçün istər və ərzü qı-
lərdi. Ləkin...

Anənin rəzilik sözlərigə bu birginə "ləkin" elçib
120 kəlgənidən, bəçərə qızlər sevinis. təlqınlərini yənə bir
qur kətərişgə fursət təpəlmədilər.

Hämmä cim qaldı. Hər kim öz əldidə bir nərsə tapıb
şungə köz tikkən və u nərsədə Zebi-öz atasını, qurvanbi-
bi-öz erini, Səlti-qavagıdan daim qar yağıb turgən sə-
125 vuq bir sofini körərdi.

Bu bulutli həvəni açmaq faqat ənənəni vəzifəsi edi:

-Atəsi bəmdəddən kirsin, -dedi u Səltigə qarab, -men
özüm yətığı bilən aytib körəy, yoq deməs, - soñra Zebigə
yüzləndi: -Sen, qızım, üygə çay qıl, ortığıni ötgüz,
130 dəsturxən səl. Biz, atəni bilən, çayni soridə içib, həli-
gi gəpni gəpləşəmiş.

İkkälə qız həm ağız açmayı cim qalırdı. Çünki Rəzzaq
sofini micəzini uləni ikkäləsi həm yaxşı bilərdi.
Sofigə eñ mə'qul bir məsələni bolsə həm uqtirib rəzili-
135 gini əlməq üçün yə özini piri, yəki kəttə bir dəvlətgə
egə bolış kerək edi. u adəm öz teflärindən heç birini
heç qaçən heç bir gəpini tiftləgən emədi. Ayallərdən
məsləhət, əyniqsə, öz xətindən bir təklif eşitməq üçün
Rəzzaq sofini qaytə bəsdən bunyədgə kelişi kerək bolər-
140 di...

Şuni üçün Zebi közləri əndişə bilən keñayib açıl-
gəni həldə indəmədən çaylarnı yığa bəslədi.

U orinləni yığıstirib, nənüstə çaylarını təyyarləb
bolgəndən soñ ocaq bəsidə çaynəklərgə çay təslərkən:

145 -Atəmdən dərək yoq-kü? -deb sorədi anəsindən.

Qurvanbibi bir köçə eşigigə, bir yənbəsdəgi dəraxtlər
arəsindən kətarilib kəlayətgən quyəsəgə, bir ocaq-bəsidəgi

qızıgä qarägändän keyin:

150 -Bilmädim, ävräd çozilibraq ketdimikin? Sen çayni cindek qoyib turib çälä qaldırğan yerlärifni süpirätür, kelib qälär, -dedi.

Zebi su tãpdä yänä qaytib qoligä süpürgi älišni istämäsädä, ortägınıñ "bu qız enäsiniñ gäpigä kirmäs ekän" degän üygä barişini oylab, indämäsdän süpürgini qoligä 155 äldi vä bir qolini bir tizzäsigä qoyib, sähn betini süpürä bäsälädi. Zebiniñ çay dämläb kelisini kütib üydä-dästurxän bäsidadä otirğan Sälti ikkälä qanätü açıq turgän esik ärqalı bu hälni körgänidän keyin ornidän turib ortägınıñ yänigä çıqdi. Zebi uni üzr äytib qarşı äldi:

160 -Ortaqçän, -dedi, -Atäm ävräddä otirib qaldı, şekilli. sunaqa ädätü bär. Endiyäq kirib kelsä keräk. xafä bolmäñ-ä?

-Bu soñgi kältä cümlänif äytilişidägi sämimiyät birbiri bilän yaqın ortaq tutışğan yäs qızlardäginä bolädi. 165 "xafä bolmäñ-ä?" deb turgän vaqtidä Zebiniñ yüzini köris keräk edi, bir qolidä süpürgi, bir qoli tizzäsidadä, süpürgi häm yerdän üzib älingän emäs. faqat bäs yuğari kötärilgänü bütün vücud Sältiniñ ixtiyäridä! Köñil, ärzü, sevgi, sevinc... bulär hämmäsi Sältigä tamän uçädi, 170 unğä tamän ätilädi, uni oräb, uni äyläntirib, uni quçädi! Zebiniñ yüzläridägi-äydäy tınıq vä quyäsdäy yaruğ bu hälät maddiy haqıqatlar qädär açıq körinärdi.

Ortağınıñ bu sämimiyätini Sälti häm köz bilän körib-

ginə eməs, köñil bilən sezib äñlägän edi. Şuniñ üçün u
175 Zebiniñ sözigä cävab häm berib otirmäsdän birdänigä u-
niñ qolidägi süpürgigä yapışdı. Öz köñlidä, süpürgini
alib bir az süpürişib bersä häligi sämimiyätgä yäräsä cä-
vab bergän bolardı. Zebi süpürgini qoldan äldirdi, lekin
ortaqı süpürä başlägändän soñ:

180 -Vay, bu nimäsi! qoyıñ, özim süpürämän!-deb yanä süpür-
gigä yapışdı. Sälti bermädi, bu älmäq istädi, Sälti qaçdı, bu
bu quvlädi, şundäy qilib sähnni süpüriş ornigä bu ikki ör-
taq bütün hävlini başlärigä kötarib, şavqınlär vä qıyqırış-
lär bilən dunyani buzib bir-birlärini quvläşib ketdilär...

185 Öz üyiniñ qabristanlär qadär cimcit, xänäqahlär qa-
där ünsiz, öz köñli qadär tünd vä xomräygän bolışını is-
tägän Rəzzəq sofi xuddi şu älä-topalän üstigä kirib keldi!

Eşikdän kirär-kirmäs ävəziniñ bəriçä:

-Bu nimä qıyamät!!! -deb şavqın səlisi ikkalä yaş
190 qızni çaqmaq tekkän dəraxtdäy turgän cäyläridä qatirib
qoydı. Yoqsä, sofi eriniñ dindär xätini bolgän qurvänbi-
bi häm "bäs endi!" deb äzmuncä qıçqırmagän edi... Ägär
bu savuq sofi kirib kelgän bolmäsä, ikki yaş qızniñ qış
boyi toplängän köñli gəşlikləri bir az soxlik bilən än-
195 cä yazılğan bolardı. Zätän, ulärniñ özlärini unutar dər-
racädä bir-birləri bilən bu xıldä oynəşüvləri oşə gam-
gəşlär pürčinäsiniñ boşəlisi, sıqıntılar aqımınıñ tö-
ğanini buzib äldingä tamen yol səlisi eməsmidi? Bundäy
telbälärçä köpirib-təşüvlərni toxtatmaq üçün häm, älbət-

200 tä, telbälärcä häyqırıslär, çaqmaq qadär quvvätli zärblär
lâzim bolärdi.

* * *

Räzzâq sofidä undäy quvvät artıgı bilän bär. Bu ädäm,
cädidnämä bir hämsähriniñ degänidek, "körgäzmägä qoyılâ-
turgän antiqa maxluqlärdän edi". Äytişläriçä, uni änä qâ-
205 rnidän sihät-sälämät tüşirtirgän vä birinçi dâf'ä yörgäk-
lägän kâmpir häzilkäşligi vä soxligi bilän xätin-xalâc
ortäsidadä dâñ çıqargän Hämrä enäymiş. Bäläni yörgäklägä-
nidän keyin häli u qadär ädäm kepätäsiga kirmägän yüzlä-
rigä tikilgän vä mänä bu sözlär bilän erkälätgänmiş:

210 -Äylänäy mehman, kimdän xafä bolib tüşdifiz? Kim ä-
zär berdi sizgä? Äytiş! Qavâgıñizni äcsäñiz-ci! Yârug
dunyägä keldifiz! Şükür qılıñ! Seviniñ! Mundâq bir kü-
liñ! Külimsiräñ! İlcäyiñ!

Oşändä külmägän Râzzâq sofi undän keyin häm külmäy
215 ötdi. Küliş bilän yıglâş äräsidä kättä farq bär. Küliş
bilän külmäsdän tekkinä ciddiyät saqlâb turış äräsidä häm
äncäginä mäsafä bär. Şu üçün Râzzâq sofiniñ külişläriñi
küliş deb bolmäydi.

Külmäsdän cidâb bolmäydigän maqâmlärdä u häm külädi,
220 lekin u küliş - käsäl ädämniñ külişidäy ağır, bir xıl sâ-
vuq häzillärdäy mälâl keltiruvçı, yâlgän xuşâmädlärdäy
köñilgä uruvçı bolärdi. Bir kün Zebiniñ cüdä ciddiy bir
çehrä bilän:

-Atam külmäsä ekän-dä! -degänini esitib, qurvänbibi
225 kâyib bergän edi. Su haqıqatni äytgäni üçün qızidän äläy-
nä-âskâr kâyingän qurvänbibi, bu haqıqatni özi öz köf-
lidä neçä märtä täkrärlägän bolsäykin?.. Til bilän bi-
rävnif äybini äytiş äsän, öz tili bilän öz äybini äy-
tädigänlär cüdä kâm, qurvänbibi här qançä sözgä epçil
230 xätin bolsä häm, uni bu kâmlär äräsigä qosib bolmäydi.

Qurvänbibi sözgä qançä epçil bolsä, Râzzâq sofi su
qadâr kâmgäp, indämäs, dämini içigä sâlgän, zıqnä ädäm e-
di. Tâşqari älämdä, yä'ni öz hävlisidän tâşqaridä unif
däimiy vä birdän-bir väzifäsi: özidän uluğ vä küçlilär
235 gäpirsä -"hävvä-hävvä" demäk, özidän päst vä kücsizlär
gäpirsä -"yoq, yoq" degän mä'nidä bäs çayqas bolärdi. Ü-
yidä vaqtidä unif äğzidän ädäm bäläläri ortäsidä yürä-
turgän tüzük, mä'nilik vä "gäp" desä bolädigän bir söz
cıqmäs edi. Umumän, sofinif bu bändä özigä körä äsäsli
240 bir mäslägi bär: u özi maqtänib äytgänidäy, xätin-xaläc
äldidä äğız açib til qaldirätisni rävä körmäydi. "Bu til,
-deydi sofi,- däim xudänif zikri bilän qaldiräydi. Bu
äğız hämmävaqt xudänif zikrigä açilädi. äğız bilän til
bändäninig cismidä ef äziz vä täbärrük a'zälär. ulärni
245 xätin kişidäy päst maxluğ äldidä xâr qılınädimi? Bolmäsä,
haq täälänif bändäläri it bilän häm gäpläsä bersin!
Yoq, xätin kişigä cüdä zärrur gäp äytilädi, u täifä bilän
zärrurät yüzäsikänginä gäpläsilädi. Vässäläm!"

Özbekdä axır här bir erkäk öz xätinini-öz häläc cüfti-

250 ni qızı ya oğliniñ nımı bilän ätäb çağırädi. Öz xätininiñ
ismini äytib çağırış yärämäydi. Xätininiñ ismi Märyäm,
qıziniñ ismi xadiçä bolsä, mömin-müsülmän - şärmü-häyà
yüzäsüdän bolsämikän? - xätinini "xadiçä" deb çağırädi.
255 niñ haqıqıy egäsi bolgän ätä: "kättäñni äytämän, kät-
täñni!" deydi. Hättä şundä häm "Märyämni" demäydi...

Bizniñ sofi mömin-müsülmänniñ bu ürfigä häm ämäl
qılmäydi, u öz hälääl cüfti qurvänbibini hämmävaqt "fitnä"
deb çağırädi: "Fitnä, sällämni ber!", "Fitnä, qız ölgü-
260 riñ qanı?", "Fitnä, puldän uzät!"

Qurvänbibi, sofigä äççiq qilib bolsämi ya öziniñ yä-
rätiliş xamridä şu närsä bärmi, här qalay fitnälikdän,
yä'ni mäkr vä firibdän xäli emäs. Eriniñ xätin-xälac ä-
didä gäpirmägänigä unça xafä bolmäsä häm, lekin öz hä-
265 läl xätini äldidä gäpirmägänigä küyädi vä şu küyiş arqa-
sidä firib, yoli bilän sofini gäpirtirädi, bä'zidä tillä-
rini burra qıldirib säyrätädi. Buniñ üçün sofiniñ äççi-
gini keltirädigän emäs, unıñ bir az gäşini qozgatäturgän
bir gäp äytib qoyädi. änä şundä xätin-xälac äldidä ägiz
270 äçib til qaldirätişni sofidän körif! Bäu-bäu-bäu!

Eşän bähäm sizdän dilgir emişlär, -deydi bir kün qur-
vänbibi sofigä.

Sofiniñ täşdäy qattıq vä buyümdek häräkätsiz yüzi
birdänigä türli-tümän özgärişlär vä häräkätlärgä cävlan-
275 gäh bolädi.

-Nimä dedif, fitnä? Negä dilgir bolibdilär?

-Näzir qılgän kâkilini kestirisgä kelgän bir bälägä xusâmäd qılibsiz...

280 Su bäs! Endi, bizniñ sofi sözğä üstä bir xatibgä äylänädi.

-İsq ikki xıl bolädi, fitnä. Tüşünmäy gäpirmä! İsqi mä'cäziy, isqı haqıqıy...

Qurvänbibi bu sözlärgä түşünmägänligidän erini säyrätib qoyib, özi dârräv zerikädi. Şu üçün u:

285 -Hä. şundäymi? Men bilmäbmän. ämimän-dä, -deb tezraq qaçis häräkätigä түşädi.

Xätini burilib ketgänidän keyin sofi häm sözdän toxtäydi.

290 Sundäy qilib, sofi çäyi kelgändä vä gasigä tekilgändä - gördä häm gäpirädi. Häm gäpirgändä qandäy!

Uyidä vaqtidä Râzzâq sofi yä arıq boyidägi kökätlärnü yulib, yä eşik vä dârvâzälärniñ boşalıb qalgän zäncirlärini mähkämäläb yäki hävlidä otin qırqıb, yä bolmäsä-ikki qoli ärqasidä, däm içkärigä kirib, däm täşqarigä çiqıb, däm hävligä ötib, läblärini äri çaqқан ädämdäy äğız
295 açmäsdän, indämäsdän yürä berädi... Yâz fäslidä, köpräq kündüzi uxläydi, keçäläri, täñ ätgüncä, özi yälğız, bäländ ävâz bilän "äblähü!" äytib öz äiläsini vä qoni-qosnini uxlätmäydi. Esän baba bolmägän künläri sälqın xänäqädä cüdä mäzä qilib uxläydi, deydilär. Bâ'zidä başqa
300 muridlär uni körpä-tösägi bilän hävuzgä täşlär ekänlär.

Uydä bolsä, uni -xänäqä sifäri- sälqın qıldirib, undän keyin çozilädi və pesindän keyin uyqugä ketgän bolsä, sängä bärrib zorğa turädi: şundä häm qurvänbibiniñ qıç-
305 qırısläri bilän... Nämäzgär, äksäri uyqugä qurbän bolädi, su arqadä öz xatinidän köp tä'nälär häm esitädi. ämmä bu xusüsdä tili qısıq, indäyalmäydi...

Qıs fäslidä bolsä, keçäsi uxläydi. "Bir sıqım kün bär uxläb ötkäzsäm, qaşqardän häm älis qıs keçäsinini qandäy ötkäzämän? uyqu ümrniñ tənäbi!" deydi; bu büyük fälsäfä ləyiq və munäsib kişilärgä äytilädi. Beçarä äilä a'zäläri umumän, xätin-xaläc bu uyqu fälsäfäsinini bilisdän mährüm!

Sähärdä bolsä, öz üyidän başqa çäydä bir keçä häm yätmäydi. Esän bəbäniniñ qaysi bir toyidä täñ ötişgä yäqın üyigä kelib yätgän ekän... Sähärdän täşqarigä yürisi kəm. Faqat esän bəbä bilän birgä (faqat osä kişi bilän!) toylärgä, kättä ziyafätlär, qävün və mevä säyillärigä bärädi. undä älbättä, beş-tört kün üyidägi körpätösägi sävüydi, qurvänbibiniñ söziçä, "däm älädi", Zebiniñ tä'rifiçä - "yäyräydi". Bir märtä qaysi bir toy bir häftägä çozilib ketgäç ältinçi küni bizniñ sofi eşändän sorämäy qaçib kelgän! osändä esän bəbä bir necä vaqtgäçä sofidän dilgir bolib yüränlär.

Su munäsäbät bilän qurvänbibini yänä märtä äldi:
325 -Häst(1) eşän bilän birgä bärrib, u kişi tüfäyli sunçä

1) Häst - "häzrätini" sözininiñ äytilişi

izzät-ıqräm körüb, nüz-ne'mätgä seräb bolib... häst eşän-
dän burün qaçıb kelgänifiz nimäsi? Sähärdä açılmagän dö-
känifiz yä toxtäb qalgän äbcüvazifiz barmidi?

330 Sofi yänä päst täifä äldidä mubäräk ägzini äcib, äziz
tilini qaldirätmäqqa mäcbur boldi.

-Bädbaxt fitnä! qoyäsänmi, qoymäysänmi, axır? "Höbbil
vätäni minälmän" degänlär -"vätänni seviş imändän", axır!
Bilmäsäñ bekar-dä. Vätäni yoq - dünyädä löli, xäläs.Meni
335 bevätän deb bildiñmi?

Sofi bir äz qızıb häm ketdi:

-Bu hävli-cây ätäfdän qalgäni üçün özimniki deysänmi
yä? undäy desäñ, başput älib, orusvaynıñ religä(2) tü-
sib, "häyt!" deb... Mäkkätüllägä cönäb qälämän! Hävliñ
340 bäsifdän qälsin, fitnä!

Bu säfär qurvanbibi yälinib-yälvarib zorğa tincitdi.
Cinäkam,sofidä häcgä bariş niyätı küçli.Här yili cäv-
räydi.Bir-ikki märtä päsport häm äldi. Faqat, nimä üçün-
dir, ayagını öz sähriniñ tüprağıdän üzä älmäydi.

345 Bu toğridä häm -"vätänni seviş imändän" deb- "vätä-
ni"dän keçib ketälmäydimi? Här qalay, bir siri bär.

Uniñ ma'lum bir kəsbi, hünäri yoq. Nä sävdä-sätıq
qılädi, nä dehqançilikkä urinädi, nä kəsib-hünärmändlik
peşäsini tutädi. Şu bilän birgä, dästurxanı nansız, qä-
350 zäni ıssıqsız qälmäydi...

Qaysı bir yıl älis bir qıslıqdan ögäy äkəsi kelib,üç-
tört kün könib ketgän edi.u häm özigä oxşagän mömin-müsül-

2) "Rel's" sözidän älingän. Poyezd demäktir.

mänginä cəl bolgänidän cüdä təpışdilär. Hər kün xänäqəgä
355 birgä bərdilär.

-Sofi, bir kəs peşasını tutmayı ötib ketəyətirsiz-ə?
dedi unğə əkəsi xänäqəgə ketə turib.

-E-e, -dedi sofi çozib və özidən xursənd bir külimsi-
rəş bilən külimsirədi: -menif dävlatim heç kimdə yoq,
360 əkə! Eşən bəbə xudəyimnif sevgən quli, nəzə ne'mət tört
tərəfdən suvdəy əqib turədi. Dəryə boyidəmizü çənqaymiz-
mi? Gələti ekənsiz!

Su külimsirəs bilən yənə bir əz bərgəndən keyin, bu
səfər ciddiyrəq qılıb dedi:

365 -Əhliyəmiz həm üçigə çıqqan cəvər, xudəgə şükür. ə-
cizəmiz həm döppi tikışgə "fərəf" bolib çıqdi! Rozgər-
nif köp-kəmlərini özləri bitirışədi. Mən bəhüzür təsbi-
himni əyləntirib yətsəm bolə bərədi!

Sofinif osə əkəsi ötgən yil küzəkdə yənə keldi. əm-
370 mə bu səfər ciddi bir məsələni kətərib kelgən edi. Bir-
ikki kün mehman bolgəndən sofi gəp açdi:

-Sofi, özifiz "vətən, vətən" deysiz-ü, vətənimiz-
ni bilməysiz.

Sofi su "bilməysiz" degən nərsəgə tutəqib ketdi:

375 -Nəgə bilməs ekənmən, əkə! Bilib gəpirsəfiz-çi!

-Cəhlifiz çikməsin. Bilib gəpirəyətirmən. Vətə-
nifiz - atə-ənəfiz ötgən, öz kindigifizdən qən təkil-
gən, atə-ənə ərvəyigə səm yəqilədigən çay eməsmi?

Sofi cim qaldı. Həttə, közlərigə yəs kelgəndəy bol-
380 di.

-Nimägä indämäysiz? -deb sorädi äkäsini.

-Haq gäpgä nimä deymän? qızıqsiz...

-Bolmäsä, vätänifiz osä özimizniñ qıslàq.

-Hä, osä qıslàq...

385 İkkävi häm bir näfäs cim qälisdi. Sofi misvägini qı-
nidän cıqarib, yänä sekinginä sälib qoydı. Çal tizzäsiga
tüsgän xazän bärğini säpidän uşläb pildirätärkän, dedi:

-Men sizni osä qıslàqqa älib ketäy, deb keldim. Siz.
axır, men bilän bir säpälàq yerni täläsib, su toğridä
390 näri-beri bölisib, su tüfäyli şähärgä kelib qälğän e-
diñiz...

Sofi xorsingänidän ävazi qaltiräb dedi:

-Eski gäplärni qozib nimä qıläsiz? Bolär iş bolib öt-
di... Yeri häm qursin, meräsi häm...

395 -Yoq, sofi! undäy demäñ!

Äkänif bu sözi keskin ävaz bilän, qomändä siñäri
äytilgän edi. Sofi başını kötärib, äkäsiniñ yüzigä tiki-
lib qäldi, äkäsini davam etdi:

Yerdän äziz heç närsä yoq! ätämiz rähmätlik, bábälä-
400 rimiz, undän näridägilär -hämmäsi- bir säpälàq, yerdän
rizqını cıqarib kelgän... Rästmi?

Sofi esitilär-esitilmäs qilib:

-Räst... -dedi.

-Siz negä yerdän qaçäsiz?

405 Sofi bu toğri sävälgä başqa cävab epläy älmädi.

-Yer qanı mengä? -dedi. -Bir säpälàq yerifiz bär, ö-

zifizgä yetməydi...

410 Akəsi dädil cävab berdi: cävabgä baslärkän, unıf
yüzläri külgän, tissiz-kemtik ägzi sevinc bilän açilgän
edi.

-Säynıf närıgi yüzidägi döfni sekin-sekin alib täs-
läb yer qıldım. Yanä bir şäpäläq suvlik yer boldı. Endi.
adämdänü dästmäyädän qıynäläyätirmän...

415 -Nimä qıläy? -dedi sofi, aväzi cüdä päst edi. -qolim-
dän nimä kelädi?

Akəsi bu säfär ciddiyläsdi:

-Sähärni täsläf!

Sofi akäsiniñ sözini bolib ällänimä demäqçi bolgän
edi, u qoymädi:

420 -Siz säsmäf! Gäpni eşitif!

Sofi cim boldı. Sofrä akəsi döväm etdi:

425 -Sähärni täsläf! Bu hävlini sätif!,"-Sähärdä hävli-
cäyni yaxsi pulgä alädi. qısläqdän kickinä bir hävli älä-
miz-munıf yärim puligä yäki üçdän birigä. Qalgänigä äs-
bäb älämiz. Öz yerimizniñ yäni-beridän bir pärcä yanä
yer täpämiz... uni häm älämiz. Häli bärdämsiz. birgälä-
sib isläymiz. Durustmi?

Sofi indämäsdi, äq döppisini basidän alib bükläb oy-
närđi...

430 -Qanı, bir närsä deñ!

Sofi hec närsä demäy ornidän turđı. Yanä dämini ci-
qarmäsđän, içkärigä tämän bir-ikki qadäm basđı. Keyin

yənə arqasıqə qayrilib dedi:

435 -Men səllə-tonimni kiyib çıqay. Cüməni xənəqədə oqıy-
miz. Kec qaldık...

Akəsi xənəqəgə ketəyətib, yənə su gəpni qozğatdı:

-Xop deñ. qısləqqa ketəylik! Ölim haq! Ölər vaqtdə
bir-birimizdən yirəq tüşib, bir-birimizgə təsnə bolib öl-
məylik...

440 Sofi bir uləqci təyni körsətdi:

-Cənivər-e, zəb at bolibdimi? Bəy-bəy-bəy!

Cimlik çökdi. Keyin yənə gəp bəsləndi:

-Nimə dedifiz? Gəpirif? Kəmpir həm cən deb turib-
di...

445 -Ənə u. Umərəli sıqəvilniñ həmməmi... Yüz yetmiş yil
bolgən emiş... həli həm bir gısti köcgəni yoq... İciqə
kirsəñ cərəñləydi...

Akəsi öz gəpini yedirəlməgəc -qurvənbibi bilən məslə-
hət qilib turib- məsələni esən bəbəgə ərz qıldı.

450 Esən əvvəl:

-Sofi özi qanı? -deb sorədi.

Sofiniñ akəsi:

-Üydə qaldı... Səl tisi ağribdi... -dedi.

Esən küldi:

455 -Tisi ağribdimi? -dedi. -Bəy-bəy! Tis ağrıqı yəmən
nərsə. Bərif, əytif: kəppəniñ burçidəgi sərtərəsgə
bərsin. əmbir səlib dərrəv əlib təsləydi. Tinciydi-qələ-
di... Bərif, əmin əlləhü əkbər!

Su bilən sofiniñ äkəsi näümid bolib qıslâğıgä ketdi.
460 u ätigä ätlänib, xayr-ma'zur qılğändä sofi ickäridä
"Hikmät" oqıb yätärdi. Läkisini yüzigä tutib, dävüzä
äldigäcä qurvänbibi çıqdi. uzun yefi bilən köz yäsläri-
ni ärtib qıslâqı mehmänni uzätädi. qurvänbibiniñ yäñi-
näsidadä turib.tiniq ävazi bilən - "xayr endi! Ädälätxän ä-
465 pämlär kelissin. Tühfäçäni älbättä älib keliñ", deyä
säyrägän Zebi, mehmän közdän yoq bolgäç, änäsidän sorädi:

-Negä ätäm uzätgäni çıqmädi?

Qurvänbibi kältäginä cävab berdi:

-Atäfiniñ fe'li qursin, bäläm! -dedi vä ickärigä bu-
470 rildi.

Qurvänbibiniñ bundän başqa täsviisläri häm yetib ärtärdi. Mänä - bu qıslâqı mehmänniñ kelişi yänä ärtiqcä bir täsvisni qozib ketdi. Çinäkäm, beçärä qurvänbibi, ki-yim keçäk, äyniqsä, yalgız qızniñ sepi xusüsidä köp täsvis tärtädi. Şundäy täsviislär üstidä, u çidälmäy ketib,
475 bə'zi-bə'zidä sofigä xarxasä häm qilib körädi. undäy xarxasälärgä sofiniñ sirä täbi yoq: "xudä yetküzädi!" deb, ävazi bəriçä baqırıs bilən cävab qılädi.

Qurvänbibi häm ädäm emäsmi - çidälmäydi.

480 Bir kün u sözlänib berdi:

-Xudä yetküzädi. älbättä! Şundä häm bändäsi häräkät qılsä, qımirläsä yetküzädi-dä! xudä "säbäb"ni häl qılğan emäsmi. axır? Esänayım bir kün Esän sofidän 1) oqıb be-

1) Diniy axlaq kitabiniñ müällifi Sofi allayarniñ
485 xalq äräsidägi ismi.

rib, kəsib-kərnif fərziğini aytdilər-kü!

Bu küyinişlərgə Rəzzəq sofi cəvab həm bermədi. İndə-
mäsđän, teskəri burilib əldi. Qurvənbibi sözdən toxtəmüy,
bəlki əvəzini yənə həm kətərə tüsgən edi, sofi özinif ə-
490 dätđəgi kəltə sözləridən bittəsini ərəf əgziđən cıqardi,
lekin cıqargəngə yərəsə birəkəy qılıb - cəhl bilən, bə-
qırrib cıqardi:

-Boldi, deymən, itvəcə!

* * *

Atəsi kirib kelgənidiən keyin Zebinif köflidə oynə-
495 gən iztirəb və həyəcənlər Rəzzəq sofinif "nimə bu qıyā-
mät!" degən qıyāmätidiən qorqınçlıraq edi. Səvuq bir sofi-
nif nəzdidə bu qadər vəhiməli bolib köringən əddiy və
təbiyy bir bəlälilik oyini qafəs dəricəsini əçilisini
kütgən vaqtiđə dəricəgə kəttəkən bir qulf uriləyətgəni-
500 ni körgən bir qusnif iztirəbidən kəm bolərmidi?

İkkälə qıznif, əynıqsə, Zebinif köflidəgi iztirəb,
zətən, sofi kirgəndən sofi əvc əlişi kerək edi. Cünki,
qızlar soxlik və oyingə berilib ketib həmmə nərsəni es-
dən cıqargən eməsmidilər? Qərəngi kiş künləridən qəlgən
505 dəglər, tört devər ərəsidə yəsəsdən kelgən sıqındilər,
ətälərdən ötgən zülmlər, səvçilərdən yetgən təşvişlər
bərhem yeməgənmidi? Yəşliknif quvvətli tolqınləri ulər-
nif bərçəsini bir bəhər yəmğiri kəbi yuvis ketməgənmidi?
Sundəy ortəqnif sundəy şirin muəmilələri əldidə

510 sunday teskari. sunday ocar və qaysar atəniñ bərligi həm
unutilğan eməsmidi? Uydən "bir zümdə bərib keləmə" deb
çıqan Səlti həm bergən və'dəsini, uyini və ata-ənəsini
unutib, qolidə məyməq və tülləğan bir süpürği bilən qalib
ketməğənmidi?

515 Gəflətdə qalğanlärniñ başıgə tüşədigən təyaq yamən
zil ketədi, deytilər. Bu ikkalə qız oyun və soxlik həvəsi
bilən gəflətdə edilər. Sofiniñ ağır zərbi bilən özlərigə
kelgəç, əldiləridə zor bir tağ turgənini körüb ixtiyərsiz
çöcib ketdilər. Bu tağdən ötiş kerək edi, həlbuki, bu
520 tağ - munaqa yəs bəlälər ötə ələdigən tağlərdən eməsdi.
ikkaləsi həm iztirəbniñ bu ağır yükini bir-birlərinin
közləridə oqudilər...

Sofiniñ baqırışidən soñ bir əz səsib turgəç, ulər
yügürgəncə uygə kirdilər və özlərini esikli derəzəniñ
525 pənəsiğə əlib, Rəzzəq sofiniñ hərəkətlərini küzətə bəs-
lədilər. Közləri sofidə bolsə, quləqləri qurvənbibiniñ
əgzidə edi. unin gəpirədigən gəpləri ulərnin köfhillə-
ridə tügilgən ağır və çigəl tügüncəkni yə yecib yubərə-
cək. yəki yənə bəttərrəq çigəlləstirib, ikki yəs nərsəni
530 -yənä neçə ay!- bir-biridən əcrətib təsləyəcəkdə.

Sofi bulər uygə kirib əlgüncə esik əldidə bozərib-ge-
zərib turdi. Bulər uygə kirgənləridən keyin səlləsini
qurvənbibigə uzətib, üstidəgi məllə yaxtagini əlisdən tū-
rib kərtgə irgıtdi və öziniñ əddiy əvəzi bilən:

535 -Qancıqlər! -deb baqırdi.

-Yäs närsälär oynässä nimä bolibdi? Muncä endi zäbti-
gä äldifiz? -dedi qurvänbibi.

-Gäpirmä, esäk!

Qurvänbibi cim boldi. Sofi kärt tamängä qaräb yürdi.
540 Kärt üstigä dästurxän yazilib, bir mistäväq nän bilän pi-
yalädä qıyäm qoyilgän edi. Sofi kärtgä cıqıb otirgändän
keyin qurvänbibi ocäqdän çäyni älib keldi.

Sofiniñ bu ävzäyini körgändän keyin ikki qızniñ
bärqadär ümidi häm üzilib boldi. Zebi bu ümidsizlikni yä-
545 sirälmädi:

-Oynäsmäy öläylik, endi ätäm hec qayergä cıqarmäy-
di...

Sälti häm öz täsvişini äflätädi:

-Nimä qılämiz endi? Siz bärmasäfiz, men häm bärmäy-
550 män... Enäxän tazä kàyyidi-dä.

-Tek otirgän bolsäk köfli yumsärmidikän? -dedi Zebi.

Sälti indämädi. Bir äzdän soñ yanä özi ilävä qıldı:

-Köfli ölsin, yumsägän vaqtini körgänim yoq!

Kättä-kättä xarsäftäslärni säy boyigä devlär täsläsgän.
555 deydi... Eñ kättäsini ätämniñ kökrägigä täsläb qoyib.

"mänä su seniñ köfliñ!" degänmikän, yässämägürlär!

Bu gäp Sältigä tä'sir qıldı şekilli, "pıx-x" etä kü-
lib yubardı.

Zebiniñ mungä çinäkäm äccığı kelgän edi, qolini uzä-
560 tib ortäginiñ ägzini tosdı.

-Vay änavi qızni! Yanä besbättär qıläsiz isni! -dedi.

Sälti zor bilän özini bäsib äldi. İkkäläsi yänä -köz-
lärini miltillätib- çal bilän kämpirgä tikildilər.

565 Bayädän beri erigä qaräb cim otirgän kämpirniñ endi
ästäginä külimsiräşi bulärgä çan kirgizdi. "Kördiñizmi?"
degänni qılıb ikkäläsi bir-birigä qaräb älisdi.

Cinäkam, qurvänbibi, sofigä yaqadigän bir söz tapgän-
däy, dädillik vä bemälällik bilän külib turib gäp bäsälä-
di:

570 -Men Zebini bir çäygä cönätib yätirmän...

Sofi bu säfär baqırmäsä hämki, dağal bir ävaz bilän
sorädi:

-Qayergä? Negä?

575 -Aydinköldägi xalfä esänimizniñ kiçik qızları bir-
ikkitä ortaqını "bähärläsib ketiñlär" deb çaqırtirgän e-
känlär. Sulärniñ bittäsi Zebi, yänä bittäsi uniñ ortaqı
Sältänätxän ekän. Sältänätxän äräväni qostirib qoyib.
özi Zebini äytgäli kelibdi. Yoq desäk qandäy bolä-
di?

580 Xätini nimä desä "yoq" deydigän sofi bu säfär birdä-
nigä "yoq" demäsän, xayälgä ketdi. qızlar qurvänbibi-
niñ bu tädbiridän xursänd bolib, yänä ümidlänä bäsälägän
edilər.

-Qurvän xäläm baplädi -dedi Sälti.

585 -Enäm gäpgä üstä. Eşändän tüşgänini körif. Eşän de-
säñiz ätäm ölgänini häm bilmäydi... xudä muni esänlär u-
cün yärätgän.

Sälti Zebiniñ bu gäplärini eşitgändän keyin, sofiniñ xop deb cävab berişigä isänib ketdi. Bir qolını ortalığıniñ boynıgä täsläb uni quçaqlär ekän:

590 -Boldi, ortaq, endi! Cönäymiz! -dedi.

-Sänämäsdän säkkiz demäy turıñ häli! ätäm äsanlık bilän ma'qul gäpgä könädigän ädäm emäs... Cim turib qälisini körif: häli häm cürq etmäydi.

595 Süküt uzäqqa cozilgändän keyin qurvänbibi endi bu säfär ciddi bir cehrä bilän:

-Nimägä indämäysiz? xop deñ! Kättä ädäm, uyät bolädi. Bir yaxsi xätinläri, bir ätincä qızläri bärki... Özlärini bolsä özifiz biläsiz, -dedi.

600 Sofi negädir:

-Bilämän, fitnä, bilämän! -deb qoyib yänä cim boldi. Endi qurvänbibi yänä häm ciddiyläşdi:

-Bolmäsä "yoq" deñ. Sältänätxangä cävab beräy, ket-sin! äzändä kelgän edi.

605 Sundän keyin sofiniñ tili äyländi:

-Şäsmä, fitnä, "yoq" demä, mäyli, bärä qälsin... qaçan kelädi?

-İndingä ertä bilän yä keçqurün.

-Esänäyimniñ rä'ylärigä qaräsin.

610 Sofi ornidän turdi. Kärtän tüşib, kävsini kiyärkän:

-Aväzim bär deb äsülägä zor bermäsin, -dedi. -Nämäh-rämlärgä aväzini eşitdirsä räzi emäsmän!

Bu säfär ädämgä oxsäs gäpirib qurvänbibini quvántir-

gän Rəzzəq sofi su sözlərdən sofi yənə öz cimligigə qayt-
615 di. Bir az sofrə səlləsini kiyib, yaxtağını qoligə al-
gəndən sofi:

-Xurcunni ber, fitnə! Bolməsə, ikkitə qap ber! -deb
qaldı.

Qurvənbibi qapni uzətərkən, eriniñ qoligə su təpdə
620 bir az pul tüşgənini, endi kəttərəq xarid qilis üçün bə-
zərgə ketəyətgənini və həligi zor iltifətniñ həm pulniñ
küçi bilən bolgənini əflədi...

Sofi təməq qırıb esikdən cıqarkən, üydəgi ikki sox
qız yənə bir-birigə çirməşgən edi.

* * *

625 qafəsniñ dəriçəsi açıldı!

Endi quşlərgə qanətlərini rəstləb turib: "pir!" etə
uçmaqdan, kefi köklərgə, fəzələrgə pərvəz qılməqdən başqa
nərsə qəlmədi. Pərəncini yapinib otirməsdən, sundəq bəs
üstigə təsləb, çimmətni "xocə körsin"yə tutgən bolib yü-
630 güris kerək, xaləs...

Faqat undə dəriçəniñ açilgənigə kim sevinədi? Səd-
likni kim qılədi? Erkinlikniñ ləzzətini kim tətiiydi? Su
qadər qaysər bir ədəmni bu qadər ustəlik bilən yolgə səl-
gən ənəniñ hürmətini kim ornigə keltirədi? uni kim qu-
635 çəqləb, kim öpədi?

Ikkələ qızniñ üydən yügürüb cıqıb, bəb-bərəbər qur-
vənbibiniñ boynigə əsilisləri ənə oşə ne'mətniñ sükrə-

nəsi edi. qızlar özləriniñ behäd sevinçlərini yüzägä cı-
qarmaq bilän birgä, anägä bolgän minnätärliklərini häm
640 tegisicä izhär qılmaqqa asıqardılar. ulär kəmpirgä su qa-
där asilib, erkälik qılıb, u bilän su qadär qattıq oynäs-
dilärki. kəmpir häldän ketib kərtgä dumälädi... Bulär,
qıyqırıq sàlisib, tåbigä kelgän çaydisdek sàraqläsib...
kəmpir bilän oynäsärkän, u çärçäb entikkänidän zorğa-zor-
645 ğa nəfäs àlib:

-Bäs, qızı qurğurlär... bäs deymän... boldi endi...
Yoliñdän qaläsän!.. -deyä sözlänärdi.

Kəmpir yəlvərgän səri bulär ävc əlisär, biri qoyib
biri:

650 -Sunəqə ekänmi? Vəy tåvvə-yey! xalfə eşänniñ qızı
çaqırtirgän ekänmi? Vəy tåvvə-yey!.. -deb unıñ eñ qiti-
ğı kelädigän çəylərigä çäñ sàlisärdi.

Nihəyät, özləri häm ölgüdek çärçäb, kəmpirdän qol
tårtdilər və "üh!" deb ikkäləsi ikki tåmangä otirdilər.

655 Bulär tåraq-turuq esik acib, səsilib köçägä cıqqan
vaqtläridä, paxtə zävodinıñ ingickä tåvusli cingırəği
səät on ikki bolgänini bildirib qıçqırärdi.

II

1 Sältilärniki dä keçgäcä säfärgä täyyärlänib -bir äzginä
pätir bilän sämsä yapib, köcä eşiginif çap bıqınıdägi
kättä kündädän ärävägä hätlägän vaqtläridä kün bätib bär-
rardı. Ärävä şähär içidän çıqıb dälä yoligä kirgändä, ke-
5 cänif qarä pädäsi yer betini örägän edi. Qar ästidän
cıqqan yerlər, bäharnif səlqın häväsı vä yəqımlı şäbädäsi
ästidä müdräşib yätärdilər. äy häli çıqmägän; faqat keçä-
nif qarängısığä öcäkışgän sänäqsiz yulduzlär tepädä turib
mäs'allärini yändirgänlär, xuddi peşänä äldidä köringän
10 eñ yaruğ bir yulduz piyaz toğrüb yätgän kelincäkniñ köz-
läridäy pirpirüb yänärdi.

 Qızlär cim edilär. Äräväkäs zerikdi sekilli, ästäginä
äsülä başladı. unif äsüläsi häm xırgayıdän närigä ötmä-
gänidän keyin Sälti kötäridi:

15 -Ölmäşxän, bärmisiz? Durusträq äytsäñiz-ci!

 Sältinif yänä bir ortäğı - qumri unif sözini quvvät-
lädi:

 -Hä, räst, sundäy yaxsi ävazıñız bär ekän, sox-sox
äytmäysizmi? Keñ dälädä qançä çozsäñiz, sunçä ketädi vä-
20 räñläb...

 Yigitçä küldi. u, qarängıdä sekinginä ärqasıgä qayril-
gän edi. ärqä säfdägi qızlär cimmätni kötärib otirgänläri-
dän ulärnif yüzlärini säl-päl körsä bolärdi. Külimsirüb
turib qızlärgä bir äz qarägäc:

25 -Arəfizdə dənğı ketgən əşüləcifiz bər turib, mengə
-27-
əsilgənlərif qızıq! -dedi. -Biz, "suv bolməsä təyämmüm"gə
yərəydigən əşüləcilərdən...

Qızlär hämməsi Zebigə qarəsdilər. Hər tāməndən hər xıl
avəzlär cıqdi:

30 -Hä, rəst!

-Cinäkäm, indäməy otirgənimizni qarəflär-ə!

-Əşüləci ərəmizdə-kü.

Zebi "cürq" etməsdən otirərdi. unıf mundəy qılısi hām
su xıl təklifdən qorqqanıdän edi. Albəttä, yəş nərsənıfı
35 köfilidə oynəs, külis və xusvaqtlik qılıs məylləri başqa
hər nərsədən körə küclik kelədi. Ləkin Zebi şundəy bir
ətənıfı qızikim, unıf qolidə hər qandəy küclü məyllərini
hām yügənləb tutmaqqa, köfilniıfı hər bir həvəs və tiləgi-
ni köringən cəyidə boğıb təsləməqqa toğri kelədi hām. Zebi
40 şundəy qılısgə örgənib qəlgən. Şunıf üçün hām yigitniıfı
əğzidän öz ismini eşitgəç, bədəni dürkirəb ketdi. Soñrə
qızlär tāmənıdän əytilgən sözlär uni iztirəbgə tüşirdi.
Nimə deyişni bilməs edi. Oyləbrəq cəvəb bərməq üçün
köfilniıfı təlvəsəgə tüşməsligi dərkar. Həlbuki, köfil
45 təsvisdə və şu səbəbli təlvəsədə...

Ərəvəkəs u yağıdän turib:

-Hä bərəkəllə, bər ekənsizlär-kü! ortəgə əliflär əşü-
ləcini! -degəndən keyinginə Zebiniıfı tilləri qaldırədi:

-Gəpləşib ketəylik, şundəy qarəngidə!..

50 -Cin urərmidi? - dedi bittəsi.

-Yaxsi emäs. sundäy zim-ziyä qaràngıdä... Gäpläsib ketäylik... Sirin-sirin gäplärdän...

Aräväkäs unıñ sözini ilib äldi:

55 -Sirin-sirin gäp ornigä sirin-sirin äsülädän bolsın. äpä. Tä'rifiñizni eşitib cigärlärimiz laxtä-laxtä qan bolıb ketgän...

Sälti tegisdi:

-Vay tävvä-ye! Laxtä-laxtä qan bolgänmi? Cäbr bolgän ekän...

60 Aräväkäs häm boş kelmädi:

-Qan bolgän yüräklärni bir näfäsdä yazıs sizlärniñ qolıñızdä, äpälär! Biz häm dünyägä kelib bir yäyräylik-dä.

Yänä indämäsdän otirgän Zebigä endi bu säfär Sälti yälindi:

65 -Ortaqçan, bir närsä desäñiz-çi. Hämmä bärävär täşnä ekän...

Zebi ortağını ästäydil kâyib berdi:

70 -Sizdän kelgän gäp sumi, häli? ätämnıñ äytgänlärini öz qulağıñız bilän eşitib edifiz-kü! Eşitib-netib qalsä nimä bolädi? Bilib turib...

Sälti ortağını toxtätädi:

75 -Bilämän, ortaqçan, bilämän! ätäñizniñ gäplärini bir emäs. ikki qulağım bilän eşitdim. ädämlär icidä, köpcilik äräsidä qıstäsäm, mendän xafä bolıñ. Bu yer dälä çay bol-sä, ädäm äsəri bolmäsä, keçäsi - qaràngı bolsä, bir-ikki cüft äytib bermäysizmi?

-Nàmährängä esitdirib-ä?

Zebi bu sözni çin köfildän çıxarib və cerkib turib
äytgän bolsä häm, qızlar hämmäsi birdän külišib yubardı-
80 lar. Yanä här xıl ävazlar kötärildi:

-Su häm nàmähräm bolibdimi?

-Su ölmäscän-ä?

-Nàmähräm ölä qälsin...

Zebi çinäkäm rancigän edi. Yıglämsiräsgä yaqın bir ä-
85 vüz bilän Sältigä:

-Munaqa qılışifizgi bilsäm kelmäs edim... - dedi.

Qızlar isnif bu tàmänigä äylängänigä häyrän bolisib
cim qaldılar. Äräväkäs:

-Ey, tävbä! - deb öz-özigä sözlänib, ätni qattıq-qat-
90 tıq beş-älti qamçilädi. ät qadämlärini ildämlätib äräväni
güldür-güldür gıldirätä başlädi. Hämmä cim boldi. Faqat
Sälti bilän Zebi ikkävı bir-birläri bilän picirläşib söz-
läsärdilər. Bu picirläs näticäsidadä, Sälti ortäqını tınç-
lätişgä muvaffaq bolgän, bunif üstigä yanä, qızlar yär-
95 yär başlägändä unif qoşiläcägi toğrisidadä söz älgän edi.
Bir märtä başlängändän keyin undän närisi özi ketä be-
rädi, deb oylardı Sälti.

Därräv qızlärgä tàmän burildi:

-Qanı, qızlar, özimiz yär-yär başläymiz!

100 -Hä, bälli! - dedi äräväkäs.

Qızlärdän cävab kütib otirmäsdänäq Sälti özi başläb
yubardı.

"uzun-uzun ärgamçi yà...

Qızlär qosilisdi:

105

...Hälincäkkä,

Cäkän köynäk yäräsär

Kelincäkkä.

Cäkän köynäk yeffigä

Tut qàqaylik..."

110

Bir-ikki bəyt ötgəndən keyin Zəbinif tinq, gubərsiz, cənən piyalədek cərəfləb çıqadigan cıraylı və ötkir avəzi qosildi. Bu avəz pesənə üstidə pilpilləgən efi yaruğ yulduz siffəri başqa avəzlərdən açıq acralib turərdi. Su cəqqacə yər-yərgə qulaq berib, indəməsdən, əstə-əstə atini qamçiləb ketəyətgən ərəvəkəs bu avəz cıqışı bilən ağır bir "üh" tərtdi. qolidəgi qamçisi dəraxtdəgi küzgi yəprəq singəri zorğa-zorğa bərməqlərigə əsilib qaldı...

115

Səltinif didi toğri cıqqan edi, endi, Zəbi yər-yərnə özi yəlgöz aytərdi. Ərəvəkəs bilən birgə, qəlgən qızlär - həmməsi bir qulaqqa əyləngən edilər. at bu gözəl avəznif sirin küyləri əstidə bəsini quyi səlib, boynini əstə-əstə liqillətib bittə-bittə qadəm bəsərdi... Yər-yərlər bətib başqa hər xıl küylərgə ötildi, endi Zəbini toxtətməq mümkün eməsdi. Zətən, unif toxtəsini kim istər edi, deysiz?

120

Dəlälərnif kefi qucaqləridən ucişib kelgən məyin səbədələr qız əgzidən cıqqan ünlərnə öz qanətlərigə mindirib əllaqayerlərgə, əlislərgə əlib ketərdilər. Həv... yirəqlərdə lipilləp köringən qısləq cıraqləri həm, tepədəgi yulduzlər

125

sifəri. şabədə qanətləri bilən kelgən çiraylik ünlərnif
130 zavqı bilən məst bolib yənərdilər...

Zebi yürəgidə tūgilib yətgən zor tūgünni yecib yubər-
gən edi. Rəzzəq sofinif səvuq yüzləri unif közləridən
yirəqləşgənlər. nəsihət yoli bilən miflərçə mərtə aytil-
gən və tə'kidləngən sözlər unutilgən, səvuq sözlərnif
135 "hərəm" degən də'vələri sinib pərçə-pərçə bolgən, "nəmäh-
rəmlik" səfsətäləri at ayəqləri əstidə yəncilgən, tört de-
vərnif bu tutqun qızı özigə oxşəgən tutqunlərdən bəşqə
heç bir güvəh və tilçi bolməgən su kefi dälərnif quləc
yetməs bağridə yillərdən beri tūgilib kelgən ələmlərnif
140 küygə əyləntirib çeksiz boşlıqlərgə yəyib yubərgən edi.

Ərəvə yəkkə qanətli kiçkinəginə bir eşik əldidə tox-
təb, ərəvəkəs bələ qamçı səpi bilən eşikni qəqqandə və iç-
kəridən bir kəmpirnif ingiçkə və cənsiz əvəzi "kim u?"
deb sorəgəndə ədəmlər bir uyquni urgən edilər...

* * *

145 Kəmpirnif sorəgigə ərəvəkəs həzilləşib cəvəb berdi:

-Səhərdən bir ərəvə mehman əlib keldim, enə! Uyifiz
küydi təzə! İkki kündə bər-yoğifizdən əcrəlib qəqlənəsiz
endi! qanı. bolif, eşikni açif! Qərnimiz ölgüdek aç...

Qızlar küldilər. Kəmpir qızlərnif külişini eşitgəni-
150 dən keyin mehmanlərnif kimligini əflədi:

-Hə-ə-ə. Səltənətxənlərdir? -dedi u.

Su söz bilən birgə kicikinəginə zəncirniñ sirıqlab
tüsgäni və esikniñ gıçirlab açılğani esitildi. Kämpircä
esikni açar -açmäs sevincilämäq üçün ickärigä yügürgän edi.

155 Äräväkäs:

-Qani, tüşifflär endi, apälär! -deb muzäffäränä bir ä-
vaz bilən qıçırdı. Faqat unıñ bu çağırığı faydäsiz edi.
Cünki zəncirniñ zäif sirıqlası qulaqlärgä kirär-kirmäs,
qızlar özlärini ärävädän täppä-täppä täsläy başlagän edi-
160 lar. Yaruğıdän körä tütüni və buruqsäsi köp fanärcäni üs-
lägän kämpir bilən birgə Zebilär teflik bir qız "vay ölä-
yin, uxläb qalibmän! vay öläyin, közim uyqugä ketibdi!"
deb, hö... älläqayerdän üzr äytib cıkib keldi. Bu yaqdän:

-Vay, äylänäy! Enäxän! Cänim ortägim! Bärmisiz? - deb
165 päräncisini qoligä älib Sälti yügürdi. qucaqlasıb körisä
ketdilär. Başqa qızlar bilən näridän beri qol ucını tekki-
zib körisgäc. Enäxän yanä Sältigä yapıdı və ikkäläsi qol-
tıqlasıb ickärigä tamän yürdilär. Ikkälä ortäqniñ säraq-
säraq gäpläsgän, bir-birlärigä sevinc bildirişgän quvnäq
170 və bäländ ävazları başqa hämmä ünlärni başib ketdi...

Faqat köcädä - äräv ästidä başqa hängämälär boläyät-
gän edikim, bulärdän häligi ikki baxtliniñ heç bir xabäri
yoq edi:

Sältiniñ änäsi bilən kättä änäsi uni özi teflik yas
175 qızlar bilən birgä älis cäygä yubarärkän, ehtiyät tamä-
nini häm unutmägän edilär. unıñ äyisi öz qaynänäsigä:

-Yäs qızlarıniñ özlärini yubarib bolädimi, qaläy? Bit-

tə-yarımtəmiz birgələşməyə bolmas? - deb özünü eslik xətin ekənini bildirgən vaqtdə, qaynənəsi cüdə keskinlik
180 bilən cavab bergən edi:

-Albättə, aylanəy! Özləri yəlgız bərisədigən bolsə cavab yoq...

Təndir əldidə küyib-pisib, şəbnəm dənələridəy yirik-yirik terlərgə bətib, Zəbi bilən birgə pətir yəpəyətgən
185 Səltigə bu məsləhət cüdə yəməni qattıq tekkən və u həmişə dər-həl öz əvəzini eşittirgən edi:

-Bizni bəri yermidi? Yəs nərsələrgə qarıləni arələstirib nime bər? Sıqılıb ölməydimi adəm?..

Kəttə anə nevərəsinif bu erkəligə faqat erkəlik
190 debginə qarəgən, su üçün:

-Aylanəy bələm, pətirifni yəp! Keçgə qələyətirsiz. Bu siz arələsədigən is eməs! -deb qoyib, yənə özünü "eslik" kelini bilən məsləhətini dävəm ettirgən edi.

Məsləhət nəticəsində qaynənə bilən kəlin üydə qələdigən
195 bolib, ikki-üç əydan bəri bulərnikiyə yəsəydigən qarindəslərdən Səvribibi degən kəmpir qızlərgə köz-qulaq qilib bərilgən edi.

Bu qari kəmpirni qoşilgənigə qızlar xafə bolməgən, bəlkə, əksinə, sevingən edilər. Bu kəmpir, arəvəgə əyəq
200 qoyər-qoyməs, qızlərnif ortəsigə cəylənib əlib, Zəbinif tizzəsigə bəs qoygəni həldə uyqugə ketgən və su boyicə qısləqqa kelib yetgəndə həmişə közünü açməgən edi...

Qızlar özlərini təppə-təppə arəvədən təsləb, eşikdən

ickärigä kirärkän, Zebi sekinginä kämpirni uygatdi:

205 -Enäcän, turıñ, kelib, qaldik!

Enäcändän cävab bolmädi. Zebi oşä päst ävaz bilän yanä bir uygatdi, enäcän häli häm cim edi. Äräväniñ äldi tamänidän kelib äräväkäs häm yärdämläsdi:

-Hö... xälä, turıñ, kelib qaldik!

210 Erkäk kişiniñ küçlik äväzi bilän kämpir közini açdı. lekin uyqusiräb turib:

-Häzir, äylänäy... xop, turämän... -degändän keyin yanä uyqugä ketdi.

Zebi kämäli häyrän bolgänidän äräväkäsniñ nämährämli-
215 gini häm unutib, häligi täfırıqıs nüzäri bilän ungä qarädi. Bu vaqtdä äy äncäginä yuqari kötärilib qalgän edi. Äräväkäs yumsäqqınä külimsirädi. Yäs yigitniñ bu yäs sirin tabässümini äy yaruğıdä äläynä körä älgän yäs qız bütün bädänläridän mulayimginä dürkiräs kecgänini päyqadi vä
220 qızärib teskäri qarädi... u qaräs äräväkäs yigitcägä häm başqaçä tä'sir qılğan bolsä keräk, kämpirni türtib uygatmaq üçün qolini yuqari uzatdı. Şundä kämpirniñ basidägi qol başqa bir qolniñ özigä kelib tekkänini bayägidän küçliräq bir dürkiräs bilän sezdi. Erkäk zäti bilän birinci
225 märtä bu xıldä ucräşgän yäs qız şu päytdä bir äz gäfrägän edi. Şuniñ üçün qolini därräv tärtib älmäsdän, özigä kelgänidän keyin, birdänigä cerkib tärtıdı. Faqat yäs yigitniñ küçli qolläri uni mähkäm usläb, kämpirniñ basidän pästräq tüşirdi vä ikkälä yäs şu boyıçä, turgän cäyläri-

230 də turib qəldilər...

İckəridə otirgən baxtli mehman özidən baxtli izmən bilən birgə hö... əncə vaqt ötgəndən soñ, yoqəlgən ikki mehmanni izləb, köçəgə çıqqan vaqtidə, köçədəgi ikki yəs vücud qollarini bir-birləridən hənüz əcrətib ələlməgən edilər. Kəmpir esə ikki yəsnif bu təlvəsəli ucrəsuvigə quruq gəvdəsi bilən güvəh bolib, həli həm sirin uyqudə dəñ qətib yətərdi...

Qızlarnif bu "itdek" pəyləqçisini köpləsib uyğatdilər, köpləsib ərəvadən tüşirdilər. u Səlti bilən Enəxənnif qoltığıgə kirib, közi uyqudə, dəvdirəy-dəvdirəy ickərigə yol səldi. Zəbi həm başqa ortəqləridəy, ərəvadən özini "təpp!" etib təsləməqçi boldi, faqat qamçili yigit kelib yənə qolini uzətədi və sunif üçün suncə bələnd ərəvadən özini təsləgən eñ soñgi mehmannif əyəq təvəsi hec kimnif quləğıgə qəqilmədi...

Mehmanlär əs-suv tərəddüdigə yol qoyməsdən, süt-qatıq bilən quruq çay içib, dərhəl otirgən çəylərigə uzəndilər və ərəvadə urinib kelgənləri üçün uzənər-uzənməs uyqugə ketdilər.

250 Ərəvəkəs ickəridən çıqqan ikki nən bilən bir piyalə qatıqni içib əldi-də ətni təşqarigə bağləb, özi ərəvə üstigə cozildi. uyqusi qəcgən edi... Miyəsədə, ümridə birinci mərtəbə ölərəq, əcib və sirin xayəllər əylənərdi. Kökdəgi əygə qarəb yerdəgi əyni oylər və bəyəgidəy sirin-sirin külimsirərdi...

İçkəridəgilər həm dəf qətdilər. Faqat, arələridə, xuddi köçədəgi yəş yigitçə siñəri uyqusi açilgən; kökrəgidəgi yəñi, begənə və şirin hislərni əñləyəlməsdən həyrən bolgən birəv bər edi. u həm kökdəgi əygə qarəb yerdəgi "təy"ni oylər və yüzləri ənərdəy qızərərdi...

Su təpdə, qışləqniñ dərbədər itləri əvcə kelgən, hər təməndən hürişlərini yüksəltirgənlər, tər köçəniñ tügəlisidəgi səy həmmə uxləb cim bolgəndə həybətli əvəzini bəriçə qoyib yubərrib, aç yolbərsdəy güv-güv bökirərdi...

III

1 Enäxən yoqsül bir ailəniñ qızı edi. atəsi munıñ yaş-
ligidä ölib ketgän, anəsi ikkəvi birginä akəniñ bəqımigä
qarab qalgän edilär. Akəsi Xəlmət esini tanıgəndən beri
mehnät peşidä çapardı. Həli eñ oyingarəq bələ vaqtləridä
5 həm bütün qısləkniñ pədəsini bəqıb ailəniñ ehtiyaclərigä
birər nərsə qosıb turardı. unıñ pədəçi bolgän vaqtlərinə
həli həm qısləq adəmləri həvəs bilən esləsədi. Köçə-köydä
ungə yolıqqanlär:

Pədəmizni yetim qılıb qoydıñ-dä! -deb bəslərinə əfsüs
10 bilən çayqab ötişədi. Tez-tez bolib turədigän bu xıl gəp-
lər unıñ yüzini küldirib, köñlini kətarədi. tinməsdən
isləs üçün biləgigə dərman və quvvət bərədi. unıñ öz bi-
sətidə bir səpələqqınə şəlipayəsi bər, u həm mərhüm qaynə-
təsindən tekkən, bər kücünü sungə sərif qılədi, həmmädən
15 burün is bəsləb, həmmädən keç tügətədi və həmmädən köp u-
rinədi. Su bilənginə əlti cəndən birikkən kəttə bir ailəni
nəridən-beri tebrətib kelədi. anəsi qarib, mükçəyib qal-
gän, bir qızı bilən bir oğlı həli yaş gödək, rozgarnıñ
bütün isi xətinə bilən sıflisiniñ boynidə. u ikkəvi də-
20 lə isləridə ungə yardım bərişdən həm bəs tərtdəytilär,
ulərnıñ dälədə həm faydələri köp tegədi. Xəlmət özi şun-
cə tirisib isləb, kəttə rozgarni yəlgiz bəsi-lə tebrətgəni
üçün xətinə həm, sıflisi həm unı bəslərigə kətarədilər.

Hər toğridə unifi tələblərigə xursəndlik bilən könib, heç
25 bir isdə köflini qaldirməslikkə tirişədilər. Mehnətdən
başqa heç nərsəni bilməgən bu yoqsil yigitniñ qanday zor
tələbləri bolər edi deysiz? Bütün həvəslər, tələblər və
oylər – hər necük bolsə həm şu ailəni tebrətib ötiş teg-
rəsidadə aylənədi... Albəttə, kelin həm, qız həm – yaş nər-
30 sələr, yaşlərnifi nəzləri, incıqlıkləri bolməydi eməs...
Ulərnifi incıqlıqlərini bütünləy haqsiz deyiş toğri bol-
məsə kerək. Cünki ulər həm yaşlər, başqa öz tengləri kəbi
ulərnifi həm arzü-həvəsləri bər, köfilləri köp nərsəni
tüsəydi... Zindəndəgi bəndini heç bir xayəl sorməydi deb
35 kim aytədi? Gədəy pədsəh bolmaq istəsə yamənmi? Bə'zən şu
xıl küçli tələblər yə kelində, yə qızda körilib səlginə
yüzəgə çıqa bəsləsə, köpni körgən ziyrək kəmpir dərrəv
pəyqaydi və əldini ələdi. Xəlmətgə səl ağır kelədigən
bir iş bolsə, unğə yetkizməsdən, özi bir iş qilib bitirədi,
40 cəyi kelgəndə muləyim gəpirib, cəyi kelgəndə pəpisə qilib,
qızı yəki kelininiñ köflidə kötarilgən həvəs ələvlərigə
suv sepədi, u ələvlərni əvc əlməsdən turib söndirədi. u-
lərnifi tələbləri cüdə orinli bolsə, özi iləcini qilib
qəndirədi. ulərnifi köflini ələdi, Xəlmətni artıqçə təş-
45 vislərdən qutqazədi.

Şəhərdən Səltilərnifi bir arəvə bolib kelişləri həm E-
naxənnifi şu xıl həvəsləridən biri edi. Səltənətlər ailəsi
bilən Enəxənlər ailəsi arəsidadə atə-babədən qəlib kelgən
bir döstlik, qədrdənlik hükm sürərdi. Bu ikki ailə kisi-

50 ləri yildə bir-ikki mərtəbə bir-birləri ilə birləşib turar-
dılar. Ötən kəz xırmənlər əlindəndən keyin, Enəxən ilə
kəlin Səltənətlərnikiyə bir həftəyə turib kəlgən edilər.
Sundə Enəxən öz ortəgini bir ikkiyə tənğdəsləri ilə bir-
gə bəhərdə qısləqqa çağırub kətgən, bəhər kəlib təbiət
55 cənləngəç, səhərgə tüşgən bir ədəmdən yənə əytdirib yubər-
gən edi. Kəmpir qızınıñ bu tələbini əlbəttə, orinli tə-
pərdi. Enəxəniñ yənədə bələ-çəqəsi ilə birgə bir neçə
kən yəyrəb kəlgən kəlin həm qızınıñ fikrigə cənü dilidən
qosilgəç, kəmpirgə heç bir gəp qaytəris orni qəlməgən edi.

60 -Gəpləriñ cüdə mə'qul! - dedi u şü toğridə məsləhət
bəsləngəndə. - Bunıñ iləcini özimiz qılışımız kərək. Xəl-
mət beçərəgə heç bir əgiri tüşməydi. İləci bolsə, unğə
bildirməylik. Məhmənlər kəlgəndə bilər.

Enəxən kəlingə qərədi. Kəlin Enəxəniñ bu qərəsidən
65 "qani, gəpiriñ, nime deysiz?" degənini əfləgən bolsə-də,
qaynənə əldidə birinci bolub gəp əcişni ep kərməsdən, cim
qəldi. Sundən keyin Enəxən bir nərsə deməkkə məcbur edi.

-Məyli, siz özifiz biləsiz, əyi. Çağırıs kərəkligigə
yoq demədifiz. Məhmən degənni nən qəqıgə çağırub bolməy-
70 di. Muni özifiz biləsiz.

Kəlin şü yergə kəlgəndə, bir əğızginə söz ilə ərələ-
sib qoydi:

-Əlbəttə, əynıqsə, şuncə cəydən kələdigən məhməni.

-Xop yaxşı biləmən! - dedi kəmpir. u kəlininiñ əgzi-
75 dən gəpini üzib əlgəndəy tez gəpirərdi. - Kəzdə ikkələfi

bərrib bir həftə turib keldi. Beçərəhəl bolsälär hām sen-
läрни xop xursänd qilib cönätışdi. İkkäläfi hām äncägäcä
gäpirib yürdi...

80 -Räst-dä! - dedi Enäxän. -Unıfi ätäsi hām, nihäyäti
bir äyrän-ci, yer-suvi yoq, дәstgähi yoq. Rozğar kättä...
Sundäy bolsä hām bizgä deb nimälärni qılısmädi-ä?

Soñgi sävälni kelin bibisiğä bergän edi. u hām:

-Hä. nimäsini äytäsiz, -deb dərnhäl täsdıq qıldı.

85 Su bilän hämmäläri cim boldilər. Kämpir iläc axtärib
üygä bätgän edi. u sekin-sekin äğıl tämigä yätqızilgän sä-
tinifi ikkinci pəğänäsigä otirdi. qız bilän kelin yer-
gä cönqaydilär. Kämpir sätinifi yän yağacını siläb oynär,
Enäxän ägzidän älgän saqıcnı qolidä ezib "säqqa" yäsär.
kelinçäk bolsä bir cöp bilän yerni cizğalär, üçäläsi hām
90 su rävisçä oygä bätgän edilär. Kämpirni bütün xayäli hä-
ligi toğridä bolsä hām, ikki közi bulärdä, bulär esä däm bir-
birläriğä däm kämpirgä qarär, däm bolsä yergä tikilärdilər.

Sükütüni kämpir buzdi:

95 -Kämbağallik ölsin, kämbağallik! -dedi u vä çuqur bir
"üh" tärtdi. - Heç bir iläcini täpib bolmäydi...

Bir äz cim qalgäc, birdänigä ävözini kötärib:

-Sunçä yerdän bizni sök äşimizni içgäli kelisärmidi?
Üc-tört kün turışädi. Durusträq bir närsä qilib qoymäsäk
bolädimi? -dedi.

100 ulär ikkävi hām uyğangändäy boldilər:

-Älbättä, älbättä! -deyişdi ikkäläsi.

Xuddi su vaqtdä sãmãnxãnãnifñ yãnidã Xãlmãt kãrindi.
Bulãr ungã qayrilib qarãgãli ùlgürmãsdãn, unifñ:

-Ayi, bãrmisiz? - degãn avãzi esitildi.

105 Kãmpir sũhbãtni bõlib ornidãn turãrkãn:

-Sãsmãflãr, bir az oylãylik, ertãgãcã birãr ilãci tã-
pilib qãlãr, -dedi vã yügürüb xalmãtnifñ yãnigã ketdi.

Keçqurün yãtãr pãytdã kãmpir ikkãvini yãnigã caqırub
öz fikrini äytdi:

110 -Oylãb-oylãb qolimdãn kelgãni su boldiki, ölimligimgã
ãtãlgãn nãrsãlãrdãn bir azraq äcrãtdim. Endi, Enã, sen
hãm bisãtifidã bãridãn bir-ikki nãrsã äcrãt, kelin, siz
hãm bir nãrsã qoşifñ, ertãlãb bittã-yãrimtãni bãzãrgã tü-
sirãylik, sulãrni sãtib ul-bul àlib cıqsın.

115 Kãmpir ölimligigã ätãlgãn nãrsãlãrdãn äcrãtgãndãn ke-
yin gãp tãmãm edi.

-Bolibdi. àyi! -dedi Enãxãn. - Menifñ bãr-yoğım öz qo-
lifizdã, öziñiz äcrãtib alãrsiz. xayr, mãyli, özim hãm
bir oylãb kãrãy...

120 -Men ertã bilãn sizgã tãpsirãmãn, -dedi kelin.

Kãmpir turub yãtãgıgã ketdi, ikki yãs osã cãyde otirub
qãlib, nimã äcrãtis vã nimã beris toğrisidã mãslãhãtlãsdi-
lãr. Bisãtdãginifñ mãzãsi bolmãgãnligidãn bu mãslãhãtãnçã
uzãq cozildi.

125 Hãr qalãy, ertã bilãn kãmpirñifñ qolidã mõ'cãzginã bir
tügünçã bãr edi. Tügünçãni xurcunnifñ bir kãzığã sãlgãn
bãlã yağır ãtni yortdirub sãhãrgã tãmãn yol sãldi. osã kün

Sältänätlärgä ikkinçi çağırıq yetkizilgän vä kättä xurcunniñ ikki közi tolib qaytgän edi.

* * *

130 Mehmanlärgä qolidän kelgänçä yaxşı dästurxan sälib. qo-
ni-qoşni qızlar vä kelincäklärni çağırtirib, älläqaylardan
tari üzilgän dutärlärni täpdirib kelgän vä ulärni xursänd
qılmaq üçün tirişib-tirmäşgän Enäxän öz köflidä yanä xı-
cälät tartisdän qutulmädi. qadrli mehmanlärimni yanä ällä-
135 qandäy ziyäfatlar, mehmanğarciliklar, täkällüflärgä kömib
täslämäqçi bolardı. unçä narsä bolmägändä häm, ädämlär
sifäri tüzükräq bir siyläb yubarışni, älbättä, läzim deb
oylardi. Öz qolidä bundäy qudrät yoqligini yoläb näümid-
likkä tüsar, boğılardi... Yürägi yamän gas bolib ketgäni-
140 dän keyin cidäy älmäsdän kämpirgä äytib kördi:

-Ölgänim yaxşı meniñ! - dedi u. - Köfildägidek bir
siyläy älmäsäm mehmanlärimni!

Adätdä yumsaq gäpirädigän kämpir bu gäpgä äcçıqlän-
di...

145 -Bolmäsä, özifni bazarğa älib cıqıb sät! Köfildägi-
dek mehman qılä äläsän... -dedi.

-Sizgä ädäm köfildägi häsrätini häm äytä älmäs ekän-
dä, -dedi Enäxän, közläriğä yas älib anäsidadän uzäqläsdi.

Xuddi su häsrätini tamarqa hävlicädägi arıq boyidä ö-
150 tirib, kelinbibisigä äytgänidä u darräv bunıñ fikrigä qo-

sildi:

-Sundäy yaxsi narsälärki! Bulärgä qançä qılsäñiz äz!
Zebixänni qaräñ. Zebixänni! Küzdä biz bərgänimizdä körmä-
gän edik-ä?

155 -Atäsi ölgür, səvuq sofi, cävəb bərməgän ekän...

-Munçä hām əvəzi cırəyli bu qızniñ!.. əşülə äytsə qu-
lāğıñ məst bolib, ölädi ədām... Nəfəsi bunçä issiq, munçä
məzəlik! Sunçä tə'sirlik!

-Sunı äytämən-dä. Süyuq əs qıldik, əskəvəq səmsə qıl-
160 dik, paləv qıldik... boldi! Bundən artıqığa mənə bu kəm-
bağallik ölgür yol qoyməydi...

Su yerdə çuqur bir "üh tərtdi Enəxən. Sofrə yänə sö-
zidə dävəm etdi:

-Vəraqı səmsälər qılsək, əq unlərdən gələti məntilər,
165 çüçvərələr qılsək, bəylərniki dā bolədigən dimləmə qoğurmə-
lər qılsək...

Birdən təcəñlənib ornidən turdi:

-Əşqəvəq səmsə! əşqəvəq səmsə! Kəmbəğalligi qursin, i-
ləhim! "Kəmbəğal xudəyimniñ süygən bəndəsi" deytilər, su-
170 mi süygən bəndəniñ həli?!

Bəyädən beri su toğridə oylənib, əqqan suvgə həsək
təsləb otirgən kelinniñ yüzləridə xuddi su pəytdə bir yə-
qimli külimsirəs pəydə bolgən edi. ornidən turib, həligi
sirin külimsirəsi bərgən səri açilgəni və yayilgəni həldə
175 Enəxəngə yaqın bərdi:

-Xafə bolməñ, əylənəy! - dedi. Men iləcini təpdim.

Baylarnikigə oxşagən gəlätı ziyafät qılıb cönätämiz meh-
mānlārimizni!

Enāxān bu ilācnıñ nımāligini āflāyalmāgānidān hāyrān
180 bolib kelinbibisigə qarār, hāli yūzi külmās edi.

-Neçük? -dedi u vā kelinbibisiniñ közlārigə baqrāyib
tikilgāni hāldā unıñ ikkālā qolini qollāri ārāsıgā āldi.

-Özimizniñ küçimiz yetmāsā, teñ-töslārimiz, ortāqlā-
rimiz bār. ulārgā āytib çağırtıramız...

185 Enāxānıñ yūzi birdānıgā āçildi. Lāblārigə keñ bir
tābāssüm yāyildi. u kelinbibisi tāpgān ilācni āflāgān e-
di:

-Mıñbāsiniñ qızıgā āytmāqçimisiz? oşā çağırsın dey-
sizmi?

190 -Yā u, yā bolmāsā kiçik xātini Sultānxān-çı?

-Bolārmikin?

Su yergāçā ulār ikkāvı bir cāydā toxtāsib sözlāsmāqdā
edilār. Keyin:

-Boldırıñni mengā qoyib berıñ. İsiñiz bolmāsin. İs
195 qılıb mehmanlārni xursānd qılsām boldimi? -dedi.

Şundān soñ ikkālāsi bel uşlāsib üygā tāmān yūrā bās-
lādilār.

-Yaxsi məslāhāt! Cān kelinbibi, bir is qılıñ! -dedi
Enāxān kelinbibisini mähkāmraq quçāqlāb.

200 Kelin birdānıgā toxtāb:

-Ulārnikiđān heç kimni çağırtırdikmi? -deb sorādi.

Enāxān hām yetgān cāyidā toxtāb:

-Yox! -deyə cavab verdi. -Kim bilədi deysiz muni?
"Mifbəsinif fəlan-fəlanları bizni közigə ilədimi?" deb
205 xabər həm qılməbmiz. Endi qandəy bolər ekən?

-Biz su keçəgə mifbəşi tağanif qızı bilən kiçik xə-
tinini çağirtirəylik. Keçə çağirtirgənimizdə kelməsələr.
bugün çağirtirsək, əlbəttə, kelişədi. Siz nimə deb otirib-
siz! Zəbixənnif əvəzi, əşülələri undən kəttərəqləri həm
210 sudrəb keltirədi. Siz xətirçəm bolif. Men özüm gızilləb
cıqıb keləmən. Bu keçə bittə-yərimtə əşülə eşitib sühbətni
kərişə, ertəgə, əlbəttə, çağirtirədi.

Ikkələsi yüzləri yulduzdəy çəraqləgəni həldə, dəriçə-
dən içkərigə hətləgən vaqtləridə Zəbinif "Qərə saçım kü-
215 yigə əytəyətgən əşüləsi qulaqləri sirin-sirin qıtıqlə-
məgdə edi...

* * *

Bir təmçi suv dengizgə əyləngən bir keçə boldi. Su
kəmbəgal, bebuzət ailəninif ıssıq və hələl qucağıgə qısləq
qızları və yəs cüvənlərinif həmməsi dəyərlik topləndi.
220 Bəvəsitə qəşni bolgən xənədənlərinif "əşini əşəb, yəsini
yəsəgən" kəmpirləri həm cıqısdilər. Bu keçə, həttə, səhər
qızlarıgə pəyləqçi bolib kelgən uyquci kəmpirgə həm cən
kirdi. unif cənləngənini kərgənlər ixtiyərsiz yəyilib
külər və çin köfildən sevinərdilər. Bir eməs, ikki dutər
225 və ikki yaxşı dutərçi, bir neçtə oyıncı, Zəbixəndən başqa

yənə ikkitə əvəzi durustginə yəs cüvənlər kelişdi. Dəstur-
xəngə qarəgən kişi bolmədi, heç kim bu faqır və səddə hə-
səmət içidə təkəllüf axtərməs, köfilniñ xursəndliklərgə
bolgən ketsiz məylini qəndiris bilənginə əvərə edi. Şunıñ
230 üçün bolsə kerək, dəsturxən üstidə düv-düv gəpləşib, əy-
vənni əvəzğə toldirib otirgən qız-cüvənlərdən heç biri ofi
bıqınıdə yənmə-yən otirib, zorğa dəsturxəngə qol uzətgən
mifbəşi əyimlərnıñ "şu həm mehməndərçilikmi?" degən
mə'nidə bir-birigə qarəb ləb buristirgənlərini pəyqamə-
235 di. Dəsturxən yığılgəndən keyin bəzm bəşləndi, sundən
keyin həmmə özini unudı, həmmə yəs bələgə əyləndi.

Üç əvəzlik qızgə yənə bir neçtəsi qosilib yəllə əhəfi
köklərgə kətərilgəndən keyin qışləqniñ pəst-pəst, yıqıq-
yəriq devərləridən əsənginə əşib ötib bittə-yərimtə yigit-
240 yələfi həm toplənə bəşlədi. ulər xirə yəngən cirağcəniñ
yaruğı zorğa-zorğa yetədigən cəylərdə - əyvənniñ ikki yə-
nidə cənqayib otirışgən, nəfəslərini iclərigə əlgən edi-
lər. ulər ərəsində Xəlmət bilən ərəvəkəs bələ həm bər, ulər
ikkəvi kəttə tut yəğəcığə süyənib tikkə turərdilər. Xəlmət
245 həvəs bilən qızıqıb qarəsə-də, unıñ köfli tāməm betərəf
edi, faqat ərəvəkəs yigit şuncə topələn yəllə ərəsində Ze-
binıñ əvəzidən bəşqə əvəzlərni, neçikdir fərq etəlməsdi.
u əvəzni eşitiş bilən köfliniñ cıqur cəyləridən xuruc
qilib kelgən əlləqandəy tətli bir sevincni yəsirəlmədi:

250 -Zəbinisəniñ əvəzini əytəmən, Xəlmət əkə... - dedi u
özi, şu sözni əytgənidən keyin, neğədir. bir əz qızərə tū-

sib yergä qarädi.

-Cäkki emäs! -dedi Xälmät. Sofrä sorädi: -Ati Zebini-sämi?

255 -Hä, Zebinisaxàn!

Yigitcänif su "xàn" degän qosimçasidä "menif Zebini-säm" degän ma'nädä bir maqtänis, bir gurur ahäfi bär edi. Bu ahäfi cüdä açıq esitilgän bolsä keräkki. Xälmät dərhal fähmiğä bärdi və - "ä, härämi-yey!" degändäy qilib ungä qarägäc:

-Yüräkdän urgän ekän-ä!... -dedi.

Yigitcä bu sözdän onğaysızlandı və tıpä bəslädi:

265 -Yoğ-e, aväzi sáz deymän-dä, aväzi! -dedi, lekin tili gäpirgäni bilän yürägi "yälğän, yälğän" deb turgänini özi hām bilär, Xälmätñif işänmäsligigä aqli yetärdi. Sunif üçün mäsäläni çuqurläştirmäsän sözni başqa tāmängäräq burışni ep kördi.

-Aväzigä nimä deysiz, cinäkäm qıyämät-ä? -dedi Xälmätgä.

270 -Hä, aväzi cäyidä. Sältänätxändi ortägimi?

-Eñ yaqın ortägı.

-Kimñif qızı özi?

-Räzzàq sofi degän bir adämnif...

-Räzzàq sofi?

275 -Hä, Räzzàq sofi. Xudä bergän lekin sofigä!

-Xaridäri hām köpdir?

-Sävçinif köpligidän ästänäsi yeyilib ketgän deydi-

lär... Bilmädik, qaysi tälëi bäländgä näsib bolär ekän!

280 -Xudädän tiläb turıf, "näümid säytän", degän gäp
bär...

Su sözlärni äytä turib, Xälmät häm yigitcägä säytän qaräsi bilän qarädi.

Bu vaqtdä äsüläci qızlar yällädän toxtädilər, ingickä-yoğan äyäl ävazlaridän ibarät küclik bir xärniñ:

285 -Bär bolsinlər! -degän älcısi yüksäldi. Erkäklär öz
älcıslärini icläridä saqlämäqqa mäcbur edilär. ulärniñ
toplängänlärini bir-ikkitä kämpirdän başqa hec kim bilmäs
edi. Yällä bitgäc, bə'zi qızlar orinläridän turib, u yaq-
bu yaqqa cilisdilər, bə'ziläri ocaq başigä çay älgäli ket-
290 dilär, bə'ziläri çäylärini älmästirib, yaqın körgän ortaq-
lärinin yänlärigä ötib otirdilər. Endi erkäklär häm özlä-
rini ärqaraq älmäqqa mäcbur edilär, ulär häm cilisdilər.
Mehmänlärdän qumrıxan birdänigä tutniñ tägigä bärib qä-
lib, u yerdä ikki erkäknin özigä qarab külib turgänini
295 körgäc, "vay ölaqäläy!" deb uyälib ärqagä qaytdi. Yänä
Sältinin yänigä bärib otirgäc, picirläbginä:

300 -Tevärägimizni sundaqqinä qısläq yigitläri oräb äli-
sibdi. Bilmäsdän tutniñ tägigä bärib qälsäm, ikkitäsi
mengä qarab baqräyib turibdi... Bittäsi özimizniñ ärävä-
käsmi...

Bu vaqtdä bu ikkälä qızniñ nimälär deb picirläsäyät-
gänidän väsväsägä tüsgän Zebi sekinginä boynini cozip,
gäpgä quläq säldi. u faqat qumrinin sözini -"bittäsi özi-

mizniñ äräväkäs..." degän soñgi sözini eşitib äldi. Yürägi oynädi... vä därhâl burilib täşqarigä qarädi. Cirägnif xırä yaruğıdä kâmpirlärniñ ivirsib yürgänlärini kördi. Başqa hec närsä körinmädi. Yüräk oynäşi bäsilmädi.

Läbläri titrämäqqa başlägän edi... Birdänigä ornidän turdi, qızlar yol boşättilär, ulärni äräläb ötdi. Äyvändän cikib älgüncä hämmänif közi undä edi, äyvändän sähngä tüsgäc, qızlar yanä öz sühbätlärigä mäşgü boldilär. Sähdä uni päyläqçi kâmpir qarşı älib peşänäsindən öpti:

-İlahim, yämän közdän saqläsin, bäläm! -dedi. İkkälä közidän yanä bir märtädän öpgäc, içkâri üygä tamän burildi.

-Hä, xälä, üydä nimä qıläsiz?- deb sorädi Zebi.

-Uxläyin, bäläm, men qari närsä, yärim keçägäcä otirälämänmi? Sizlar, yäs-yäläñ, oynäb-külib köñillärni yazıflär. Men äräm äläy...

Päyläqçiniñ bu xısläti hämmägä ma'qul edi. Äyniqsä, su täpdä köñli älläqaylärgä tärtäyätgän Zebi üçün bir xil ezmä kâmpirlärdän körä bu-kämğäp, seruyqu kâmpir yaxşı edi.

Yürägi urgän häldä bittä-bittä bäsib qaränğılikkä kiridi. u häm, tut tägigä-kättä soriniñ yanigä bäräyätir edi. Qaränğıdä turgän äräväkäs yigit yaruğ tamändän keläyätgän qızni tanıdı, birdänigä:

-Änä, özi keläyätir! -deb qıçqırdı.

Unif bu qıçqırışı ixtiyärsiz bolgän edi. Älläqacänlar

330 məsələni fəhmigə bərib qəlğan Xəlmət su təpdə yigitçədən
yirəqləşuvni ep kördi. unğa ma'nəlik qarəs bilən külimsi-
rəb qarəb yelkəsigə bir-ikki urgəç:

- "Ümidsiz səytən" dedim-kü, ükə... Mənə. biz ketdik...
dedi və quyuyq qarəngilikkkə kirib, yoq boldi.

335 Yigit esə Xəlmətni bər-yoğini fərq etəlməydiğən həl-
dəydi. Sündəy pəytlərdə ağızdən ixtiyərsiz cıqısı ləzım
bolğan "bər bolif", "ölməf" kəbi minnətdərlik sözləri
həm esgə kelməsdi. u yürəgini həvuçləgəni həldə, ixtiyər-
siz qari tutni yوغان bədənigə yapışdı...

340 Zəbi yigitçəni "ənə, özi keləyətir!" değan sözlərini
esitgən edi. Əgər esi özidə bolsə, u həm qumri sifəri
"vəy ölaqələy!" deb qaytib ketişi kerək edi. Həlbuki, u
özini bilməsdən və heç nərsə oyləyalməsdən telbə qadəmlər
bilən bittə-bittə bəsib ilgəri yürərdi... unıñ ayəqləri
345 əlləqandəy yəmən bir kücnü əfsünigə iləşgənlər, oşə küc-
ni sudrəgən təmənigə bərərdilər. Yəs qız öz köflini
birinci märtə özigə bəgənələşgənini, özidən başqa bir küc-
ni köfligə egəlik qılğanini sezərdi...

Zəbi tegrəsığə bir köz yügürtib əlgəç. qadəm bəsisini
350 sekinlətib kəttə tutni of təmənində toxtədi. Yigitçə çəp
təməndə edi.

İkkələsi həm ənçəgəçə cim qəldilər. qaysi biri əldin
bəsləsni və nimə deyişni bilməsdi. Nihəyət, yigitçə bir
gəp təpgən boldi.

355 -Bugün səhər... ərəvəni qoşəmənmi?

-Nimägä?

-Ketmäymizmi?

Zebi cävab berälmäy qaldı... Bu sävälgä cävab bolğündäy bir söz unıñ - şu tãpdä cüdä yamãn gãvlãb ketgãn miyã-
360 sigã yaqın kelmãsidı. Sözgã-söz qaytãrmãq üçüginã:

-Sãşiltirib nimã qılãsız? -dedi vã sözlãrniñ öz ağız-
dãn üzilib tũsib bãrgãnini sezdi. Şu tãpdä öz avãzi hãm özi-
gã yãt edi, şu sözlãrni aytãyãtgãn avãz unıñ öz qulãğıgã
sãyniñ nãrīgi betidãn kelãyãtgãndãy esitilãrdi.

365 Yigitçã özini toxtãtib ãlgãn edi. Endi u dãdillãnib vã
kũlib turib, qolini tutniñ ofi tãmãnigã uzãtdi. Faqat ik-
kãlãsinıñ arãsi ãncã yirãq bolgãnidãn bãşqa bir qol unıñ
qoligã urinmãdi. Hãlbuki, Zebi birãvnıñ qol uzãtgãnini
pãyqaydigãn hãldã emãsidı. Yigitçã Zebidãn muqãbãlã kormã-
370 gãç, qolini tãrtib ãldi vã endi, bu sãfãr boynini egib ik-
ki kõi bilãn qızni axtãrãrkãn, quvnãq bir avãz bilãn:

-Hãli bir-ikki kũn oynãymizmi? atgã dãm berãmizmi?
dedi.

Zebidãn cävab bolmãgãç, ilãvã qıldı:

375 -Xayr, Mãyli, sizlãr qaçãn "qoş" desãñlãr, sundã
qosãmãn.

Zebi tutgã suyãngãn, öziniñ qaydã turgãnini unutãyãz-
gãn. suncã gãpgã bir ağız cävab bermãsdãn ağır oylãrgã
tãlgãn edi, u şu tãpdä öziniñ yaqın kelãcãkdãgi qarã kũn-
380 lãrini, qay rãngdã kørinişi ma'lum bolmãgãn baxti, tãleini
oylãrdi. unıñ bũtũn baxti Rãzzãq sofiniñ cãhil vücudigã

bəqli eməsmi? osə səvuq sofi şu quvnəq cənni və səyrəq
quşcəni istəgən vaqtidə baxtli yəki baxtsiz etə əlməydimi?
unif bir ağız "hə" yəki "yoq" deyisi qız beçərəniñ be-
385 həd quvnəb yəyrəsigə yəxud, xazən yəprəğidəy bir nəfəsdə
solib nəbud boluvigə yərəməydimi? qız sorlik, u bir ümr
qavəği uyıqlıq və yüzi külməs atədən heç bir xayriyət küt-
məydi. atəsi toğrisidə oyləgən vaqtidə özini ölimgə məhküm
bir ədəm, atəsini məhkəməniñ cəllədi kəbi körədi... və
390 titrəydi! Bu qışləq səyahəti, ərəvəkəs yigitçə bilən tə-
sədifən tənşib qəlisi, şu tənşuv ərqəsində köflidə sez-
gəni besərəncəmlilər beçərə qızni həligidek qərə oylərni
oyləsgə məcbur qılğən edi. u xıl qərə oylər unif üçün
yəni eməs, əlbəttə. Yəsi bələğatgə yetib, üyləri səvcilər-
niñ qatnəv yollərigə əyləngənidən beri u sorlikniñ qərə
395 oylərgə bətməgən küni yoq. Faqat şirin bir ümid bilən,
közdə körilib, qoldə tutilgən – naqd bir ümid bilən birgə
kelgən qərə oylər qız beçərəni yəmən ezib təsləydi! Bir-
ikki kündən beri əsülə, oyun degəndə özini bilməs dərəcədə
400 berilib ketisi, şu iztirəblərnif hərdiğini çıxaris üçün
eməsmi?

Köfligə ağır təsvislər səlgən yigitçəniñ sundəy yən-
ginəsində cüdə şirin xayəllər bilən birgə cüdə qərə oylərgə
bətib turgən vaqtidə birdənigə əyvən təməndən bir əvəz e-
405 sitildi:

-Həy, nimə bu həmməyəq cimcit bolib qəldi? Zəbinisə-
xən qanilər? Səltənətxən əylənəy, ortəqçəniñizni təpməy-

sizmi?

Yənə bir əvəz esitildi:

410 -Rəst-ə, həmməyəq muzləb ketdi! Həy qızlar. sizgə nimə boldi?

Birdən bir neçə əvəz kətarildi:

-Zəbinisaxən, Zəbinisaxən!

415 Qızlar orinləridən turib u yəq - bu yəqqa yürisib qaldılar.

Bu qıçqırışlar hər qandəy ağır uyqudən uygətişgə yərərtilər. Zəbi həm yərim məstlik hələtidən səskənib uygəndi və əpil-təpil cəvəb qıldı:

-Mənə mən... Həzir bərəmən... həzir...

420 Faqat bu səfər unıf əvəzi kəsəl ədəmni f əvəzi sifəri dərmənsiz və cənsiz çıqardi. Yigit buni əflədi və tezginə:

-Bəri f, bəmäləl oyun-külgifizni qılıf! Hec nərsədən qorqmə f, hec bir gəm yeyə körmə f! -dedi. Sofrə dərhal

425 özini tutni f pənəsigə əldi.

U yəqdən bir-ikki qız yügürüb kəlib, Zəbini yetəkləb kəttisdi, sulərni f biri mi f bəşini f kiçik xətinə Sultən xən edi.

430 Bu səfər faqat oyun boldi. Yəş cüvənlər və qızların f həmməsini dəyərlək tərtdilər. Səhərliklərdən yaxşı oynəgən qumri boldi. qısləq qızləridən ikki-üctəsi yaxşı oynədilər. Həttə kəmpirlərni həm tərtdilər. Enə xənni f ənəsi özi pəkənə və unıf üstigə bükçəy gən kəmpir oyun qıl gən bolib həmməni küldirdi. Enə xənni kəndirə əlmədilər.

u "men xızmatlarıfdämän" degän bähänäni qıldı. Mifbäsi-
435 nif qızı bir-ikki äylänib toxtädi, kiçik xätini esä kön-
mädi, uni köp häm zorläy älmädilər. Zebi esä dutarçılar vä
äsüläçilər bilän birgä yengil-yengil yällälär qilib turdi.

Oyin tümäm bolib, paläv dästurxäni yazılğändä äy äncä
bäländgä kötärilgän edi. äsdän soñ qısläq qızlarıdän özi-
440 gä durusträq bir dehqännif qızı ornidän turib:

-Ertägä mehmanlärni biz kütämiz. -dedi.

Sundän keyin mifbäşinif kiçik xätini Sultänxän kättä
kündäşinif qızı bilän gäpni bir çaygä qoyib ornidän turdi
vä Enäxängä tümän yüzlänib:

445 -Bolmäsä, mehmanlärifiz indingä biznikidä bolışädi,
dedi. -tüzükmü? Endi bizgä ruxsät!

U kündäşinif qızı bilän birgä äyvändän pästgä tüşib,
kävsini kiyä başlägäç, başqa qızlar häm bittä-bittä örin-
läridän turdilər. Şundäy qilib bu qıyamät yığın keçä yärim
450 bolğändä güv-güv bilän tärqaldi.

1 Kündəsiniñ qızı bilän äpəq-cəpəq bolib, üyigə qaytğan
Sultən xən, miñbəsiniñ səhərgə ketgən boyicə qaytməgəni-
ni bilgənidən keyin, öz üyigə kirdi və çay səlib, yeçinib
otirməsdən, sundəqqinə tösəkçəniñ üstidə birginə yəstiq-
5 qa bəs qoyib uyqugə ketdi.

Ertäləb uyqudan közini açgənidə bəs təmənidə yən qos-
ni xətinlərdən Umrinisəbibi otirərdi. Tez-tez çıqıb miñ-
bəsi ailəsiniñ rozğar işlərigə qarəsib körpə və tonları
bolsə qavib, paxtələrini səvəb berədigan ortə yaşlərdəgi
10 bu xətin bu yol bilän kiçik qızıgə sep arttirərdi. Kəttə
qızini bundən ikki yil burun çıqargən, endi bu qızı adəm
kөzигə körinib kelərdi.

Sultən közini açar-əcməs:

-Yaxsi çıqıbsız, Umrinisə xələ, -dedi. - özüm həm çə-
15 qirtirməqci edim. Ertəgə Enəxənlərniki dəgi səhərlik meh-
mənələr çıqısədi. aş-suvgə qarəsib berməsəñiz bolməydi.
Bugün bir-ikki təndir pətir yapib əlsək, deymən...

-Mən həm su toğridə siz bilən gəpləşgəli çıqıb edim,
dedi Umrinisəbibi.

20 -Cüdə yaxsi bolibdi. Nənüstəni qilib xamirgə urinə
berəylik bolməsə. Bir-ikki çaygə bərib dutar-mutar sorəb
kelədigan işləriñiz həm bər həli.

Umrinisəbibi otirgən köyi sürinib Sultən xəngə yaqın

keldi:

25 -Men sizgä bäsqaçä mäslähät bilän çıqıb edim... -dedi.

Bu sözlär yärim picirläs bilän vä häm közlär ikki tàmangä äläfläb turib äytilgänidän kelinçäkniñ köfli düv etib ketdi. u häm Umrinisäbibi tàmangä ögirildi:

30 -Nimägä picirläb gäpiräyätirsiz? Nimä demäqçisiz? Yäqınraq kelsäñiz-çi! İmillämäy qalıñ, ilähim! -dedi.

Umrinisäbibi endi kelinçäkniñ xuddi qulağıgä egildi:

-Sähärlik mehmanlärni ertägä çağırısız, eşitdim. Keçä keçqurün meniñ Bährim osä yerdäydi...

35 Su sözni äytgäç, u bir näfäs cim qaldı. Kelinçäkniñ kickinä, qap-qarä vä oynaqı közläri kefi açilib qoşni xättinniñ äzzigä tikilgän edi. Umrinisäbibi yänä bir qur közlärini cäräflätib älgäç:

40 -Kisi degän öz tämiriğä bältä çapädimi? -dedi. Keçäsi bilän uxläyälmäsdän şuni oylab çıqdim...

Sultänxänniñ rängi öçä başlagän edi, ikki betidägi säpäläqdäy qıziligä solğunlik yügürdi. äzzi yärim açilgän, kökrägi bir yätib-bir turmaqda, därmäni tänidän uzäqläsib bärärdi.

45 -Gäpiriñ tezraq... nimä demäqçisiz? -dedi u hänsiräs bilän.

Umrinisäbibi boynini imkän bariçä turib açıq eşikdän täsqarigä qarädi. Sofrä yänä kelinçäkniñ qulağıgä egilib dedi:

50 -Kelin bolib kelgäniñizgä endi bes äy boldi. Hälit-
dän başıñizgä yäñi kündäş ärttirmäqçimisiz? Eriñizniñ
qaylıqbazlığını bilärdiñiz-kü!

Sultänxän:

55 -Väy, ölaqäläy!.. Cinni bolibmän men! -deb qıçqırdı
vä yüzini yastıqqa qoyıb, cäp qoli bilän başıgä mustlä-
di...

60 -Yäşlik qılıbsız, äylänäy. Bilmäbsiz. u äsüläci qız-
niñ dävrügi dünyanı bäsdi... Hämmäniñ ägzidä osä. E-
riñizdäy uçıgä çıqqan xätinbäz u bulbulnikidäy ävazni öz
qulağı bilän esitsinü därräv sävci qoymäsın - bolädimi,
qaläy?

Kelinçäk birdänigä yätgän yeridän turıb Ümrinisäbibi-
niñ yelkäsigä äsildi:

65 -Nimäsini äytäsiz, xäläcän? Men esimni yebmän, esim-
ni!... Endi nimä qıldık, endi? äytsäñiz-çi nimä qıldım
endi men?

Ümrinisäbibi unıñ başını mulâyim-mulâyim silädi:

-Endi hävlıqmäñ, -dedi u, -bolär iş boldi. Bir iş
qılıb zärär yetädigän tämirini kesäylik!

70 -Endi iläci bärmi, qaläy?

-Şäsmäñ, oyläylik. Bir mäslähät tåpilib qälär.

75 İkkäläsi cim qalıb oygä bättilär. Ümrinisäbibi äq dā-
kā romäliniñ uçını tügimläb oylänär ekän, kelinçäk esä
qolidägi tilla üzügini bärmağıdän älib osä bilän oynär-
kän, xayäl sürärdi. Birdänigä tilla üzükni öz közi äldigä

alib bardi, u yaq - bu yağını aylantirib xop qaragəndən
keyin sekinginə qol uzatib uni Umrinisəbibiniñ sinçälə-
ğığa kigizib qoydi. Bu vaqtdə zor berib oy oylamaqdə və
80 tadbir axtarmaqdə bolgən Umrinisəbibi tilla üzükni özgə
goldən öz qoligə ötgənini ikki közi bilən körüb tur-
sə-də, bu kättə təpışniñ qımmätini pəyqayalgəni yoq e-
di. Keyin üzükə qarəb turib unıñ qandəy qımmətli narsə
ekənini, qızı Bəhri üçün zor bir dävlat qazənilgənini es-
lägəc, sevincdən yüzləri əlvən təvləb ketdi və tezginə u-
85 zükni bərməğidən çıxarib roməlniñ uçigə məhkəm tügib
qoydi.

-Qani, gəpiriñ, xələ!

-Nimə deyişimgə həyrənmən... Məhmənlərni çağırub qo-
yibsiz. Endi, bir ilac qilib, qaytəriş kerək. Kündəslə-
90 rifizgə bildirməsdən is tutiş kerək. xayriyətki, kündə-
sifizniñ qızı çağırməbdi. u çağırğəndə yamən bolərdi.

-Men ölgür, oşə küni Zəbıxənniñ əvəzigə məst bolib,
hec narsəni oyləyalməbmən-də! Kündəsimmniñ qızıgə "siz
çaqırsəñizmikən, men çağırsəmmikən?" deb məsləhət səlib-
95 mən-ə! Meni qarəñ! xayriyət, u qız eslilik qilib: "Men
buvimdən beruxsət məhmən çağırməymən. Siz kättəsiz, ö-
ziñiz çağırıñ" dedi...

-Əslini oyləgəndə u həm esipəstlik qilibdi. Ləkin u-
niñ bu esipəstligi sizniñ fəydəñiz.

100 Umrinisəbibi bir əzginə cim qəlgəc, yənə kəlinçəkniñ
quləğigə egildi:

-Endi siz, bir iş qılıb tábifiz qaçgän boläsiz-ü, men bärrib Enäxängä äytämän. "Bäsini kötärrib qalsä, men ö-zim xabär qılämän", deymän. Şu bilän qalıb ketädi... Meh-
105 mänlär bugün-ertä qaytib ketisär emiş. Zebıxan cüdä sofi ädämnif qızı ekän. ätäsi bir-ikki küngä bəzor icazät bergän emis...

Kelincäk häli häm özigä kelmägän edi, yänä Umrinisä-bibinif boynigä äsildi:

110 -Qandäy bolär ekän? Cüdä xunük bolädi-dä. Bütün qış-läqqa gäp tärqalädi... Bu kündäslärim, def, tärqatmäy goyışädimi? Başqa bir iläcini täpsäk yaxsi bolärdi.

Kelincäk Umrinisäbibinif közlärigä bir äz tikilib turgäc:

115 -Su täpdä änäm nätäb bolib çağırtirsä xafä bolmäş e-dim! dedi.

-Bolmäşä, änäfizni käsäl qıläylik. u sizni cädällä-tib çağırtirsın. Siz üzr äytib, cönäy berif... Şu sä-härlik qızlar ketgünçä änäfiznikidä turgänifiz häm yax-
120 si...

-Buni qandäy qılämiz?

-Bu äsän. Men häzir päräncimni yapinib sizlärniki-gä cönäymän. Hämmä gäpnü änäfizgä uqtirib tezdän qaytamän. ärqamdän dumä-dum ädäm kelädi, siz ketä beräsiz. Kec päyt
125 men özim kirib, Enäxängä äytib qoyämän.

Kelincäk bu mäslähätgä tümäm qayil bolgän edi. Umri-nisäbibinif közläridän öpdü:

-Bu yaxsiligizni bir ümr unutmayın, xələ, -dedi.

130 -Qızınızni, xudə xəhləsə, özüm toy qılıb, özib uzatəmən! Siz dərrəv cənəfi! Anə, mistəvəqdə nən, likəpçədə məyiz bər, nəndən, məyizdən əlib yolgə tüşifi! Tez bolifi, cən xələ! Umrinisəbibi irgib ornidən turdi, nən bilən məyizniñ həmməsini roməlcəsigə tügib üydən çıqdi. unifi üydən çıqıb öz həvlisigə tamən ketəyətganini kelincək esik
135 əldidə küzətib turdi.

Təsəqidə kündəslərdən biri Umrinisəbibidən nimə qılıb yürgənini sorəgən bolsə kerək, u kiçkinə dəricəni əcib, bir əyəğini öz həvlisigə qoyarkən, bələnd əvəz bilən:

140 -Sultənən ertəgə mehmən çağirtirməqçi ekən, şungə qarəsib berəy deb çıqıb edim! -dedi.

Bu bələnd və keskin əvəz Sultənənini quləgigə cüdə xus yəqar edi...

* * *

Aşuləci qızniñ özlərinikigə mehmən bolib keləcəgini esitgəndən beri miqbəşiniñ ortənçi xətini Pəssaxən cüdə
145 xursənd edi. Faqat eriniñ səhərgə ketib bedərək yoqalgənigə əcinərdi. Səhərdə bolməsdən su yerdə bolsə, bir iş qılıb, səhərlik qızniñ əvəzini ungə eşittiris və su yol bilən kündəşniñ üstigə kündəş keltiris qıyın eməsligini yaxşı bilərdi. Eriniñ xətinbəzligi esə bir ungə eməs, bu-
150 tün dünyəgə mə'lum edi. Zəbini bir iş qılıb miqbəşigə ə-

lib beriş üstidä özinif burüngi düşmäni, yä'ni kättä kündäsi xadicäxän bilän ittifaq başläsgän häm tärtinmäsi-
di. Şunif üçün bolsä keräk, bugüngi nänüstäni unif üyidä
qıldı, ef mähräm sirlärini äytgän bolib, uni özigä mayil
155 qıldirisgä urindi.

-Eriñizdän su çaqqaçä däräk yoq-ä? -dedi u külib tü-
rib.

-Hä, erifiz sähardä qalib ketdi. Bilmädim, yanä bit-
tä-yärimtägä nüzari tüşdimikin?

160 -Nüzärläri qursin u kişinif? Hädeb tüşä berär e-
kän-dä...

-Siz-biz tüşmäsin degänimiz bilän tüşmäy qälärmidi?
xudä özi tüşädigän qilib yäretgän ekän-dä.

165 -Xudävändikärim bu erkäklärni munçä yaxşı körär ekän,
ä...

-Özimizdän qıyäs-dä... arämizdä erkäkni yaxşı körmäy-
digän kim bär?... Nändän älif! qıyämğä qarab otirsäñiz-
çi...

170 -Nän bilän qıyäm här kün bär... Başqa dardlärden gäpi-
risäylik.

-Nän bilän qıyäm här kimnikidä yoq. Bu häm bärnikidä
bär. Sükür qılsäk bolädi...

-Mif qatlä sükürkü-yä...Öz başifizdän ötgän, biläsiz,
köfilni timtälägän bir näsä bär...

175 -Menif köflim timtälänib-timtälänib ädä bolgän, äy-
länäy... köflimdägi aväznif quruq küli qalgän, xäläs.

Endi xudəniñ taqdiri bilən, menin künlərim sizniñ bə-
sifizgə tüşibdi. İnsaf qılğandə, äylänäy, bu künni xudə
heç bir bəndəsinin başigə keltirməsin. Nəndən əlib öti-
180 riñ...

Pəssaxən öz kündəsinin bu gəpləridəgi əccıq kesətmə-
lərni toppə-toğri öz bağrigə bərib sənçilədigən nəyzələr
bilib və sezib otirərdi. Çinəkəm, bir zəməni özi su beçərə
xətinnin üstigə kündəs bolib kelib, unin yürəgini timtə-
185 ləgən, unin rəşk və körəlməslik ələvləridə yəndirgən edi. u
vaqtdə özi-küldi, açıldı, quvəndi, gerdəyib, əsməndən qa-
rəb qadəm bəsdilə... xadiçəxən esə ezildi, küydi, örtəndi,
xorlənib, xorlənib əccıq-əccıq yığladı. Faqat həli boyidə
bolməy turib, özünin peşənəsigə həm kündəs bitdi. Bütün
190 gururi sindi, gerdəyişi pəyməl boldi, sevinci söndi, yüzi
soldi, ləbləri xazən rəngigə boyəldi, ümidləri üzildi, ə-
yəqləri zorğa-zorğa sudrəlib cilədigən həlgə keldi. Sul-
tənəxən kelgəndən beri unin ləbləri ikki tisi ərəsindən
çıqməs, közləri səl nərsəgə yəs əlib yubərər, kökrəgidəgi
195 devlər irgıtgən ağır təslərdən biri köndələni kelib yətər-
di... Durust, qəрни toq, üst-bəsi çəyidə, qavət-qavət
sərpə, ağır mehnət yoq... Ləkin yənginəsində bəsqa bir yul-
duz çərəqləb, közlərini qaməstirib turgəndən keyin bu däv-
lətlərdən nımə fəydə?

200 xadiçəxənnin bu haqli kesətişləridən keyin çökkən ə-
gır bir cimlik icidə faqat əğızlərginə quruq nənni çəy-
nəşdən çələplər ekən, Pəssaxən bu nərsələrni oylərdi. Bu-

gün öziniñ eski düşməni əldidə düşməniñ haq ekənini
ıqrar qılış, əlbəttə, yengil eməsidi. Faqat nərighi - kiçik
205 kündəş, miñbaşiniñ kümüş kəmərində eñ a'la naqş bolib
yənib turgəndə, bu zərərsiz kündəşniñ haqligini ıqrar qı-
lib və uniñ sınıq köñlini əvləş, su bilən uni qolgə
əlməq, həzir ikkälə xətin üçün bərvər kündəş bolgən kiçik
xətingə qarşı ot açmaq lazım edi. Boşalgən piyaləni çertib
210 uzətərkən:

-Aytgəniñiz rəst, -dedi Pəssaxən, -Aytgən gəpləriñiz
əççiq bolsə həmkə, rəst. Bu toğridə mən sizgə heç nərsə
deyəlməymən, əyniqsə, mən kelgəndə bələlik ediniñiz siz...
Biləmən.

215 Kündəşiniñ qolidən səvibrəq qəlgən bir piyalə çayni
əldi-də, bir-bir ketin ikki-üç höpləb boşalgən piyaləni
yənə qaytardı. Sofrə dävəm etdi:

-U yağını oyləgəndə, nə sizdə əyb bər, nə mēdə. qaysi bi-
rimiz bu adəmgə özimiz xəhləb tegibmiz? Həmməmizni atə-ə-
220 nəmiz bizdən sorəməy-netməy uzətgən. Bizniñ köz yaşləri-
mizgə kim qarəgən deysiz?..

Şu yerdə xadiçəxən e'tirəz qıldı:

-Yoq, undəy deməñ. Mən, özüm xəhləb tekkənmən. u
vaqtdə küyəviñiz yaş edi, munçə kəttə əməldər eməsidi,
225 nihayəti ellikbəsi edi. Birinçi xətinidən bələ bolməgən e-
kən, ikki-üç yıl ümr qılışgənləridən keyin xətinə ölib
ketgən. Məni əlgən vaqtidə -"sen köz açib körgənimсэн"
derdi... Məniñ heç bir nəliydigən yerim yoq edi. Tələim-

dən xafə eməs edim. Bu ərədə mənə bu fəzilət tuğıldı. Bələ
230 degən atə-ənəni bir-birigə bağləydi... Fəzilət tuğılgəndən
keyin men cüdə xursənd edim. xuddi osə pəytlərdə ənəm ö-
di. atəm həcgə ketib, u yerdə qaldı. Sunca musibətlərni
qıynəlməsdən ötkəzdim. Niməgə desəfiz, uyimdən köflim
toq edi...

235 Su yergə kelgəndə xadiçəxan közigə yəs əldi, səpələq
güllü əbirəvən köyləginif uzun yengi bilən közlərini art-
di. Sofrə yaşli közləri bilən təşqaridəgi soridə açıq-sə-
cıq yətgən və bəsigə əftəb tüşib qəlgən Fəzilətgə qarədi.
Cəynəkdəgi sofgi ikki həpləm çəyni quyib, bir həmlədə i-
240 çib bitirib, cəynək-piyələni nərigi yənigə əlib qoygənidən
keyin sözidə dävəm qıldı:

-Bunifiz əməldər bolgəndən keyin əynidi. Mifbəsilik
yəmən həvliqtirdi. Öz qısləgini təsləb bu yergə köcdi. Bu
kəttə həvlini sətib əldi. Mənə bu kəttə imərətlərni səl-
245 dirdi. Bağ-rəg qıldı, yer-suv köpəytirdi. Köfli bəşqə
səvdələrgə, özgə köylərgə tüşdi... Bələ həm közigə kö-
rinmədi, xətin həm. Yənigə "həybərəkəlləcilər" kirisdi.
Xətin təpədigən, məsləhət berədigənlər köpəyisdi. Bir həf-
təniç icidə toy qilib menif üstingə sizni keltirib qoy-
250 di...

Su yergə kelgəndə Pəşşaxən çidəyəlmədi:

-Men xəhləb kelgən bolsəm ekən... əyəgimdən bağləb,
bir coridəy əlib keldilər... Tuğılgənimgə, yəşligimdə kə-
səl bolib ölib ketməgənimgə ökinə-ökinə kelgənmən.

255 -Biləmən, äylänäy, biləmən... u yəğini sorəsəñiz, bu
äyäl täifäsiniñ köpi ätä-änäniñ zori bilän ergä tegädi.
Sundäy bolsä häm siz mengä kündäs bolib kelgänsiz-dä...

-Kelmäy ölä qäläy men! Sizgä kündäs bolib necä yil.
necä äyim rähätdä ötdi? Siz-kü bes-älti yil rähät körüb-
260 siz, ärmäniñiz yoq... Men sorlik bir yil häm yäyrägänim
yoq. Bir keçäniñ içidä toy ävazi çıqdi-yü, ertäsi küni
nämäzsämdä Sultänxän kirib keldi... Ölgänim yaxşı emäsmi
bu künimdän? ätäm ölgür munıñ yer-suvigä, dävlätigä qı-
zıqdi, "yax" deb turib äldi. Bu dävlätlärdän ungä nimä
265 fäydä?..

-Dävläti qursin, dävläti!.. Enäxänniñ kelinbibisigä
räşkim kelädi... Dävlät äsəri yoq. Rozğärläri zorğa ötädi.
qozıçäqdäy ikki bäläsi bär. Eri hämişä yanidä... Kündäs ä-
lämi yoq...

270 -Nimäsini äytäsiz...

ikkävi häm cim boldilər. Bir äzdän soñ gäpni yanä
Pässaxän başladı:

-Men çidälmäymän äslä, men çidälmäymän! Men äslä çidälmäymän bu älämgä!

275 Sofrä cäräfläb tevärägigä qarab älgäç, dästurxän üstidän kündäşigä egilib, dedi:

-Yänä bittäni älib berib, mänä bu yässämägürni qanqarä
qaqsätsäm... Kibrü hävälärini sindirsäm... Sästini qaytär-
säm... Hävliqışini bäsäm... undän keyin sizniñ dästurxä-
280 nifizni sälib, qolıñizgä suv berib, qızıñizniñ çäklä-

rini tikisib, xızmətifiizni qılıb yətərdim! Xəh isəniñ,
xəh isənməfi!

-Şu təpdə siz ələmzədəsiz, yəlgən əytməysiz...

Kündəşlik ələvləri zətən sənib bitgən bu bələlik hə-
285 tingə keçəgi düsmənnifi bu künge xuşmədləri sirin eşitil-
di. Sultənxənnifi üstigə yənə biri kelsə, demək, tørtin-
cisi bolədi və kündəşlik ələmi yənə həm yirəqləşədi. Suni
oyləb, xadiçəxən keçəgi kündəşnifi bugün yərdəm sorəb u-
zətəgən qolini qəbul qılısgə yoq deməs edi. Faqat Pəssaxən-
290 nifi yənə həm əcıqrəq və əniqrəq gəpirişini, toğridən-toğ-
ri birlik təklifidə bolişini kütərdi. Kündəşi kütərdimədi:

-Qars ikki goldən çıxar ekən! İkkələmiz bir bolsək.
Sultənni tüzləymiz. undən keyin kündəşlik ələmi, sizdən
ikki pəğənə, menden bir pəğənə yirəqləşədi. İkkəvimiz həm
295 xətirçəm bolib əpə-sifil tutişəmiz. Şu dəvlətni qançə ke-
rək öz qolimizgə əlib ortədə bəhəm kərişəmiz. Yəşligimiz
səməlgə ketib boldi... Endi dəvlətdən bir nərsə əlib qə-
ləylik. qarigənimizdə əsqətədi...

Xadiçəxənnifi kütəgən sözləri şu edi. Zətən, u sözlər
300 unifi öz köflidəgi sözlərnifi xuddi özi eməsmidi? Özi
dəim yəlgiz qalgən vaqtləridə dəim şu toğridə oyləb, şu
xıl tiləklərdə bolməsmidi? Demək, bugün ikkələ kündəşnifi
yürəgi bir zərb bilən uribdi! İkkələ kündəş bugün bir-
birlərini əfləb, bir-birlərigə qol uzətibdilər! Munden
305 yaxşı nimə bər? Bir kişi qıləlməgən işni ikki kişi qılə
ələdi. İkki kişi qıləlməgənini üç kişi qılədi. Gəp, oşə

üç kişiniñ bir-birigä qol uzätib, mäslähätni bir qılısı-
dä!

310 -Söz bir qızni toğri qılsäñiz, häli häm yoq demäydi u
fäsıq! Oyläsäylik bolmäsä... -dedi xadiçaxän.

Kündäsi birdänigä ornidän turib unıñ yänigä ötdi və
xuddi cänacän ortaqlärdäy, qolini yelkäsigä täsläb betlä-
ridän öpib-öpib äldi. Bu öpiş riyäkär və äldämçi öpişlär-
dän emäsidi. Bälki äksinçä və ästäydil edi. Şu täpdä Päs-
315 säxänniñ bütün vücudini kündäslük älävi oräb älgän, köz-
läri älävniñ äläfäläri ilä çaqnäb yänmäqdä, ikki yüzi u-
niñ häräräti bilän qıp-qızıl coqqa äylängänidi...

Su äsilis və öpişlär bilän öziniñ ästäydilligini bil-
dirgändän keyin, Pässaxän irğıb ornidän turdi, yügürüb bə-
320 rib, eşik və deräzälärni qaräb keldi-dä, dedi:

-Oyläb otiriş negä keräk? Duniyänif eş söz qızı öz ä-
yığı bilän qışläğimizgä kelib otiribdi... u qızniñ özini
häm mehman qilib çağırsäk... tāmām!

-Siz kimni äytäyätirsiz?

325 -Enäxänniñ sähärlik mehmanläridän Zebixän degän äsu-
läçisini...

Xadiçaxän tən bergändäy qilib kündäsigä qarädi-dä. de-
di:

330 -Täpibsiz-ä! Esifizgä qayilmän! u qızniñ tä'rifini
men häm eşitdim. Bälä emiş...

-Sundäy bolgändän keyin bizniñ işimiz yänä häm
yengilläsädi. u qızni erifizgä maqtäb eşitdirädigänlär

bizdən başqa həm köp tətillədi. Men bilən Sultanni maqtəb yedirgənlər sündəy qızni aytməydi, deysizmi?

335 Təsqaridən yötəlgən əvəz eşitildi. Soridə yətqən Fəzilət ornidən turib keləyətir edi. İkkäləsi həm bu sühbətəni su cəydə üzib, məydə-cüydə rozqar gəplərigə köçdilər.

Bir əzdən sofi bet-qolini yuvib Fəzilət kirdi. u əstənəgə qadəm qoyar-qoyməs ənəsi:

340 -Bet-közifni yuvdifmi? -deb sorədi.

-Hə! -dedi qız.

-Bolməsə, ocaqdə kiçik çəynəkdə çay bər, ələ kir. Nə-nüstəfni qıləsən.

-Qız çəyni keltirib qoyib dəsturxəngə otirər-otirməs.
345 gəp bəslədi:

-Keçəsi çərcəb kelib uxləb qəlibmən. Bolməsə, sizlərni uyqətib körgənlərimni gəpirib bərər edim.

-Nimələrni kördif? -deb sorədi ənəsi.

-Qani, gəpirib bərif-çi, -dedi Pəssaxən.

350 -Niməsini aytəsiz! Zəbixən degən bir əşuləçi kelibdi, əvəzini esitsəfiz məst boləsiz!

Bulər ikkäləsi bir-birlərigə qarəsib, miyıqləridə külib qoydilər.

-Yənə kimlərni kördif?

355 -Zəbixən bilən kelgən başqa qızlər həm biri-biridən yaxsi, biri-biridən səz, biri-biridən açıq, biri-biridən quvnəq...

Ənəsi, "pıx-x" etib külib yubərdi və eşitilər-əşitil-

mäs qilib:

360 -Päganäni yänä häm näriğä cozsäk bolär ekän! -dedi.

-Nimä deb yätirsän, àyi? -deb sorädi qız.

-Hec, -dedi änäsi. -Özimçä bir närsä dedim. Sen esitmäy qoyä qäl...

Bu häzilni ortänçi xätin äflägän vä quvänib külis bilän muğabälä qılğän edi.

-Mehmändarcilik qanäqa boldi? -deb sorädi änäsi.

-Hä, dästurxändän kelif, -dedi Pəşşaxän.

-Kämbağalniñ dästurxàni nimä bolärdi? Nän, pätir, mäyiz, örikqàqı... sävzi qıyam... axıridä zıgır yağı päläv... bittä-yärimtä göşt ucräsä bär, bolmäsä yoq...

-Vay ölaqälsin! -dedi Pəşşaxän.

-Hä-yä! -dedi qızniñ änäsi.

-Dästurxàngä kim qaräbdi deysiz? -dedi Fəzilät. -Häm-mäniñ aqli-hüsi oyindä, äşülädä, qızlardä, häligi Zebixändä boldi. Tà yıgın tügälgüncä heç kim cilmädi. Heç kimniñ cilgisi kelmädi. Yärim keçädän keyin qaytib keldik. Biz kelgändä hämmäñiz dän qätib uxlägän edifiz...

-Dästurxàni muncä yamän ekän, sen çağırmäbsän-dä, mehmänlärni. Biz bu yerdä qıyamät qilib küzätärdik...

380 -Şuni äytiñ-ä! -dedi Pəşşaxän.

-Men sizdän soräqsiz çağırışğä bätinälmadim. İkkävimiz mäslähät qılışdik, ertägi küngä Sultänxän äyäm çağırıp keldi.

İkkälä kündäsnif közləri birdänigä oğıl körgänini xa-

385 bär əlgən atəniñ közləridəy rəvsən bir əlav bilən cəraq-
lədi. Köz himəsi bilən bir-birlərigə sevincli xəbər uzəti-
sib əldilər. İkkələsi bir-birini göz uçidə qutlədi.

-Sultənxən əyəñ? -deb sorədi ənəsi.

-Hə. Sultənxən əyäm.

390 -Muncə eslik ekən Sultənxən əyəñ!

-Sungə həm es kerəkmi? -dedi qız.

Xadiçəxən közlərini əyyərlik bilən oynətib turib kün-
dəsigə qarədi:

-Gəpni eşitəyətirsizmi? -dedi. Ertəgə biznikigə səhər-
395 lik mehmanlär kelisər ekən! Sultənxən əyim çağırıldilər.
Sultənxən əyim...

Pəssaxən əzəldən əyyər bolgən közlərigə beş bərəbər
rəvnaq berib turib muqəbälə qıldı:

Mifbəsi dādhanıñ süygülik xətinləri bolgənindən keyin
400 nimə qılsə tə'bi-də! -dedi u. -Kim nimə deyə ələrdi? Həddi
bərmi, qaləy?...

-Muncə eslik ekən bu Sultənxən əyəñ! -deb təkrər qıl-
di xadiçəxən. -Muncə eslik ekən!..

İkki kündəs oşə əyyər közlər bilən bir-birlərigə qarə-
405 sib, ma'nəlik-ma'nəlik külişdilər.

Qız beçərə. bu külişlərnif niməligini əfləyalməsdən
həyrən bolib dām ənəsigə, dām kiçik buvisigə qarərdi...

* * *

Ma'lum bāzm keçäsiniñ ertəsi küni Enäxän bilän meh-
mānləri qàrāngı tüsgändä mehmāndārcilikdän qaytib keldi-
410 lār. Mehmān qilib çağırğan xānādān qışlāqnıñ nārīgi çek-
käsidi yāsāgānidān bulār äncä çärçāgān edilār. Zebi hämmä-
dān ārqadä qalib, qolidāgi nāsibāni ārävākāşgä berib kir-
gäç, Enäxānnıñ ānəsi öz qızini häli tåpib Zebi toğrisidä-
gi fikrni izhār qıldı:

415 -Bu Zebinisä ortāğıñ tåpilmäydiğān qız ekān, bālām.
Bir rāhmdil, bir äqköñil, bir ilinçäkki, bu zāmānnıñ
yās-yälāñi ārāsidi kām tåpilädi. Şunçä çāydān ālib kelib,
şunçä kündān beri pāylāb yātğan beçärä ārävākāş bālāni
başqa qızlārnıñ bittəsi häm esgä ālmädi, yoqlāmädi; dāim
420 yoqlāb, xabār ālib turgān Zebixān boldi. Özinıñ qoşnisi
bolib turib Sāltānātxān häm sirä yoqlāmädi...

Bu soñgi cümlāni kāmpir pāst vä bir āvāz bilän yārim
picirlāb äytgān edi. Enäxān:

-Rāst, āyi! -dedi. -Zebixān ortāğım bu toğridä tåpil-
425 mēydiğān, lekin...

Bu sözlārni äytib turib Enäxān özini tutālmädi vä kü-
lib yubārdi. Kāmpir häyrān bolib:

-Nimāgä külāsān? Yā bilmäy gāpirdimmi? -dedi.

-Yoq, -dedi Enäxān yānā külib turib, -cüdä bilib gā-
430 pirdiñiz. Men başqa nārsāni oylāb külāyātirmān...

Qārāngıdā pāränci yāpinib otirmāsdān, romālini pānā qı-
lib, āstā-sekin kirib kelāyātğan Ūmrinisābibini eñ ilgāri
Enäxān kördi, yüzlāridä hānüz oşā külisñıñ ālāñəsi ilä tå-

vus bergäni həldä, uni qarşı əlgəli yügürdi. Zətən, Umrinisä-
435 bibigə Enəxəndən başqa heç kimni dərkəri həm yoq edi.
qızni qoltığıgə kirib:

-Yürü bu yaqqa. äylänäy, sizgə ikki əgiz gəpim bər,
dedi.

Enəxən uni äyvəngə təklif qilib, bir piyalä-yərim pi-
440 yalä çay içisgə və mehmandərçilikdən kelgən qatlamädən nə-
sibə əlisgə çağırsə həm sirə könmədi. İkkäləsi birgə hö...
nərigi, qoşni devərigə yaqınləşgənləridən keyin Umrinisä-
bibi qızni toxtatib, dedi:

-Äylänäy qızim, bu gəpni sizgə qandəq qilib eşittiris-
445 gə həyrənmən. ərəgə tüşməy öläyin men...

Bu muqəddimädən keyin Enəxənni köfli səvuq bir nə-
sə sezgəndäy bezəvtə bolə başlagən edi.

-Nimə gəp özi? -dəb sorədi u, təvusidə açıq bilinib
turgən bir təlvəsə bilən.

450 -Meni Sultənxən yubardı...

Suni äytgəndən keyin Umrinisəbibi sözdən toxtəb qız-
ni yüzigə qarədi. qızni yüzü qarəngidə unçə açıq kö-
rinməyə həm, u həligi söznin qızgə qandəy tə'sir qılğä-
nini əfləməqçi və sungə, qarəb söz yüritməqçi bolardı.
455 qız, yənə həm artə tüşgən təlvəsə bilən bəyəgi səvəlni
təkrər qıldı:

-Nimə gəp özi?

-Sultənxənni ənəsi birdəniyə yətib qəlibdi...
Həli həzir atlıq ədəm kelib, uni əlib ketdi. Men ertə

460 biləndən beri oşalərniki dā əs-suvlārigā qarəsib yürüb e-
dim, birdən munaqa həl bolib qəlgəndən keyin meni çağırub
əlib, "endi men ketəyətirmən, nəiləcmən, tezlik bilən bə-
rib Enəxəngə menif üzrimni əytib qoyif", dedi... Pərən-
cimni həm yəpinməsdən yügürüb, sizni yəni fizgə çıqdim.

465 -Endi, ertəgə mehmanlärni çağırıs yoqmı?

-Sultənxən özi bolmägəndən keyin kim çağırədi?

u həvlidə undən bəşqə ədəmsəvəndə kim bər? Özi fiz bilə-
siz-kü, əylənəy...

Bu səvuq xəbər Enəxəngə yəmən tə'sir qıldı. u nimə de-
470 yişini bilməsdən oylənib qəldi. Bərgən xəbərini yəmən
tə'sirini körgən Ümrinisəbibi u tə'sirni kəməytirməq üçün
söz toqub kördi:

-Ortaqlərifiz əmən-esənlik bolsə, yənə kelisər-kü. ö-
səndə Sultənxən ertəni hissəsini çıqarməy qoyməydi...

475 Yaxsi bələ u... Yətıgı bilən Səltənətxəngə əytib qoysən-
giz, eslik qız, özi tüşünədi...

-Gəpni çozis nimə kerək, xələ? -dedi Enəxən. -Bolər iş
bolibdi, menif sor peşənəm ekən, məyli!

-Unaqa deməif, əylənəy! Həli yəssizlər, tələy sühbət-
480 lərni, tələy bəzmlərni, tələy toy-təməsələrnə körəsizlər.
Sultənxənni əcingənini əytməysizmi?

-Endi əcingəndən nimə fəydə! Bolər iş bolibdi... Məy-
li endi.

-Bolməsə, yaxsi qalıf, -men bərəy. Süprələr, xəmirilər
485 sundəq əciq-səciq qəldi. Bərib yığıstirib qoyəy. Kündəslə-

ri, öziñiz biläsiz, qayrilib qaräsmäydi...

-Otirib ketärdiñiz...

Enäxänniñ bu sözläri läbiniñ uçıdän çıqqan, muni Ümrinisäbibi häm päyqagän edi.

490 -Yaxsi qalıñ, bolmäsä! -dedi Ümrinisäbibi. Sofrä äyvän tàmängä bärrib otirmäsdän devar boyläb tezginä közdän yoqaldi.

Enäxänniñ keçädän beri tärtgän recäläri vä qurgän xayälläri buzılgän edi. Endi sevgili ortaqlärini köfildägi-
495 dek xursänd qilib cönätä älmäsidi. Heç kimgä heç närsä demäsdän, kelinbibisini çağırdı vä bolgän väqeäni ungä äflätädi. u häm Enäxänniñ xafäliligä qoşıldı, lekin başqa birär ilac körsätışdän äcizlik qıldı.

İkkäläsi cüdä uzäq gäpläşdilär, häär xıl yollärni axtärib,
500 häär türlü mäslähätñi qilib kördilär, heç biri epäqaygä kelmädi. äxırdä, ertägä ertä bilän häligi xabärni sekinginä Sältänätgä bildirädigän, ägär mehmanlär özläri ketmäqçi bolsälär, "yoq" demäsdän ulärgä icazät berädigän bolib şu mäslähätdä toxtaldılar.

505 Faqat ertäläbgäçä mehmanlärgä heç närsä demädilär. ulär bärigän cäyläridän çärçäb kelışib, otirgän orinläridä sundäqqinä uzänib qalgän edilär.

Ertä bilän nänüştä çağıdä Enäxänniñ änäsi qızıgä qaräb:

510 -Qızım, bugün mehmanläriñni Sultänxänlärnikigä älib çıqarsän-ä? -deb qalmäsinmi! Bu säväl, qızni häm, kelinni

häm səsirib qoydi, cünki keçəgi xəbər həli heç kimə eşit-
tirilməgən edi. uni nənuştədən keyin Səltənətxənniñ özigə-
ginə izhər qılməqçi eməsmidilər? Endi bu səddə kəmpir u
515 "dərd"ni köpçilik əldidə açib qoydi. qız, təlvəsəsini ber-
kitişgə tirişgəni həldə, kelinbibisiyə qarədi. Kelinbibisi
bu qarəsniñ mə'nəsini dərhal əflədi və kəmpirgə cavəb
qaytardı:

-Sultənənlərniki səl çücməl bolib turibdi... Endi,
520 mehmanlərimiz qayerni xəhləsələr, osə yergə əlib bərə-
miz-də... Bolməsə, su yerniñ özidə yənə yazilisib otirə-
miz.

Kəmpir orinsiz səvəldən yənə toxtəmədi:

-Sultənənlərniki nəgə çücməl bolədi?

525 Enəxən bilən kelin endi haqiqatni əcməqqa məcbur edi-
lər. Enəxəngə qarəb əlgəç, kelin dävəm etdi:

-Sultənənniñ anəsi birdən nətəb bolib qəlibdi, qızı-
ni keçə əldirib ketgən ekən. Özi u yəqdə, qandəy bolər e-
kən, deb turibmiz...

530 Səltənət endi əğız açdı:

-Biz arəvəni qostirib cönəsək həm bolər edi.

Səhərlik qızlardan ikkitəsi bu fikrgə qoşılışdı. Fə-
qat Zəbi Səltənətniñ yelkəsigə türtib quləğıgə sekinginə
sivirlədi:

535 -Muncə səsiləsiz? Nimeñiz qəlibdi səhərdə? Nəcə yildə
bir kelib həm tüzükrəq yazılməylikmi?

Su vaqtdə sələm berib mifbəsiniñ qızı Fəzilətxən ke-

lib kirdi. Yàslär uni orinläridän turib qarsı äldilär-dä.
dästurxängä täklif qıldılar. qız könmädi, äyvänniñ yangi-
540 näsığä kelib toxtädi-dä. tik turgäni häldä dedi:

-Men mehmanläрни äytgäli çıqdim. Sultänxän äyäm änä-
läri käsäl bolib, ketib qaldılar. äyim bilän Pässaxän ä-
yäm mehmanläрни özläri çağırädigän bolışdi. Bugün keçqu-
rün, älbättä. çıqasızlar!

545 Sofrä xayrläsib çıqa başladı.

Uni tä köcä esigigäcä uzätib çıqqan Enäxänniñ besä-
rāncām köfli yänä ornidä tüsgän, täşvislik yüzlärigä se-
vinc qızillikläri yügürgän edi.

1 Akbäräli mifbäsiniñ belidä kümüs kämäri, yänidä kü-
 müs säpli qılıçı, üstidä zərbaf çapani bolmasä heç kim u-
 ni ämäldär demäydi. äddiy kiyimdä körgänlär yä äddiy bir
 qıslàq bəyi, yä Yettisuv bilän äläqasi bär qoyçı, yä bol-
 5 mäsä yäyläv tàmàn bilän iş körädigän tüyäci deb oyläydi-
 lär. Cäkkä süyäkləri türtib çıqqan, peşanä - boyigä tär.
 enigä kefi vä häm uzun-uzun üç çuqur äcingä egä... Burün
 ortäçä, lekin qansäri päst... Köz qısilibrəq kelgän, pərdä
 tàmirläridän ikki-üctəsi vä häm ikkälä közinifi bir yänidä
 10 cindäk çäyi hämməvaqt qızıl, bir közidä piçä säpağlıq äsä-
 ri häm bär... İyäk-kefi, çəg-sergöst. Cüdä siyräk bolgän
 säqäl iyäkniñ ortäsigäginä toplänib, eçkiniki sifäri,
 pəstgä tàmàn säfilläb tüşgän. Özi qararəq xätin ucrəb
 bir çäfi sälsä, heç nərsä qəlmäydi! Moyläv häm säqäl sifä-
 15 ri siyräk. ustä Toxtäsniñ "äsirdiydä" dökäti ikki kündä
 bir qırıp turgänligidän läb üstidän kältä vä tekis bolsä
 häm, umumän özi, yärmidän köpi yıqıtilgän dəraxtzər sifä-
 ri xunük körinädi, ikki uçidä ältitädän on ikkitä uzun qıl
 sicqännifi dumidäy, ingickä bolib pəstgä çozilgän... Dökät
 20 bilän ikkälä tàməngä ikki märtä qol tegizilsä, u sicqän
 dumläridän äsär qəlmäydi, su bilän moyläv məsxarəböz kepä-
 täsidän çıqıp ädäm nüsxasigä kirädi. Sän'ätigä berilgän us-
 tä Toxtäs täässüf degän nərsəni yığıstirib qoyib.

"sän'ät-sän'ät üçün" degän nâzârdän qarâb... Äkbârâli
25 mifbâsigä moylâv toğrisidä häligi täklifni qılğân bol-
sâ-dä, sundây kättä bir ämäldâr häm xalqniñ tä'nâsidän
qorqıb, ustâ Toxtâsnif täklifini räd qıldı. Su bilän u
mäsxarâ moylâvlâr äyânc bir kepätädä säñillägäncä qalıb
ketdilâr... Mifbâsini bu bäländ dâracälärgä kötârib, u-
30 nif vâsitâsi bilän öz dimâğlârini häm çâğ qılıb turâdi-
ğân sähârdägi törälâr, unif ikki çäkkâsidä säñillâb tur-
ğân u ingicäkä "kâkil"lârni "ikki äsilgänlâr" deb picif
qılârdilâr... Bu säddädil "särt" ämäldâri munifdek pi-
ciflârgä tüşünmäsä häm, picif qıluvci törälârniñ özlä-
35 ri mäşhür rus ädibiniñ. 1) "Yetti äsilgänlâri"dän häm
sözdä, häm işdä cüdä yaxsi xabârdâr edilâr...

Äkbârâli mifbâsi özi yâlgız qalıb "vicdâni" bilän
qarsimâ-qarsi kelğân vaqtlâridä, Miryâqubnif uluğ xızmat-
lârini insâf bilän esgä âlâr, ungä här toğridä minnâtdâr
40 bolğânini öz "vicdâni" âldidä ıqrâr qılârdi. Cinäkâm, burüñgi
mifbâsigä yaxsi bir ulâqci ätni bekârgä âlib bergâni üçün
ellikbâsilikkä istehqâq qâzângânidän keyin, räsä âlti yil-
lik ümri öz qıslâğı bilän mifbâsiniñ mähkâmâsi ortâsidä
dâftâr kötârib ât çâpiş, qıslâqdän âdâm häydâb çıqıb, kât-
45 tâ yolgä suv septiris bilän ötdi. Bu âlti yilnif mabâyni-
dä bir ulâqci ätnif emäs, neçä ulâqci ätlârniñ hissâsi
çıqarılğân, burüñgi beş-tört tәнâb yergä yänä bir neçä

1) Leänid ändreevnif "Yetti äsilgänlâr qıssâsi" nâ-
zârdä tutilyäpti.

50 bes-tört tənəb yer qoşılğan bolsä-dä, ellikbaşilik, hər
qaläy, mehnät, urinis və yügürüb-yortışni täläb qılädigän
ämällärdän edi... Su üçün miñbäsi bir yıl küz fäs-
lidä ästanaqul bəyniñ kättä bir qävün säyil qıldır-
gänini sirä esidän çıxaralmäydi, Miryàqub bilän osä
55 säyildä ucräşib tənışgäni üçün säyilni esdän çıxarisgä
"vicdäni" yol qoymäydi...

 Bu äradä köp närsälär miñbäsinif xätiridän färamus
bolgänlär... u, faqat, qävün säyildän ikki kün keyin Mir-
yàqubniñ üyigä ikki ärävä qävün-tärvuz bilän ikki zämbär
60 üzüm, ikki çäräkkinä qayraqı buğdäy yubargänini esläydi.
Ägär xätiräsi yäñliştirmäsä, sundän keyin birär ay ötar-
ötmäs, bir kün ertä bilän kümüş kämär bağläb üydän çıqqa-
nini, undän bir kün burun, keçäsi dävrazäsi äldidä şap-sä-
läpli bir mirşäbnif pəyläqçi bolib çıqqanini bilädi.
65 Miñbäsi bolgänidän keyin äz fursätdä Miryàqub turgän qış-
laqdän häzirgi hävlini sätib älib, u yergä köcib bardı.
Bäsqa gäplär älläqaçän esidän çıqıb ketgän...

 Yurtnif keksä ädämläri özärä sözläsärkän, bu mämlä-
kätä heç bir xän və xänvəccänif munçä uzäq yurt sorämä-
70 gänini sözläydilär. Mällxänlär, xudayarlär, Näsridin
beklär yurt üstidän bəhär bulutläri käbi kelib ketgän edi-
lär. Äkbäräli miñbäsi mänä, on üç yildän beri mäsnädidä
otirädi, dävlati, äbrosi, nüfüzi tabarä ässä äsädiki, kä-
mimäydi.

75 -Xudä bergän-dä xudä! -deyisädi keksälär. -Xudä ä!,

qulim, desä, heç gäp emäs.

Sundäydä bä'zi bir yäs-yäläflär:

-Xudä hädeb şunaqa insäfsizlärğä berär ekän-dä! Biz beçärälärğä häm bir närsä uzätsin-çi! -deb qälisädi.

80 Buni eşitgän keksälär täyäq kötärüb yäs-yäläflä üstigä yügürişädi, beçärä yäslär täyäqdän özlärini älib qaçarkän, bir-birlärigä qaräb piçifl ätişädi:

-Nimägä qaçäsän? xudä sengä häm beräyätir, älmäysän-mi?...

85 Yurtnifl keksäläri bütün bu dävlät, hükümät vä uluğ-likni - bir ägüz gäpini silliq vä yäqımlı qılıb gäpiräl-mäydiğän säddä vä tofl ädämğä birdänigä "näsiib vä roziy" bolib qälisidä Miryàqub äkänifl kättä hünäri bär ekänini yaxşı bilisädi. Şu üçün Miryàqub äkä köçä-köydä köringän-

90 dä unğä berilädigän säläm vä qılınädigän tä'zimlär miñ-bäşinikidän käm bolmäydi. Faqat su qadärisi bärki, miñbä-si u yàq - bu yàqqa cüdä käm yürädi, yürsä häm mirşäbläri-ni ärqasıgä ergäştirib, keçäsi yürädi, kündüzläri bolsä, faqat şähärdägi uluğlär çaqırtırgändä, zärbäf çäpänlärini

95 kiyib vä tätti sämänni yorgälätib ötädi. unğä säläm beris vä tä'zim qılısdän bellärğä äğırlik kelmäydi: cünki äydä bir, on kündä bir egilib qoyış heç gäp emäs. ämmä Miryàqub äkänifl yürisi köp! u, äksäri, piyädä yürädi, yürğändä häm negädir säşilib yürädi. "Ässälämü äläyküm" deb dänä-dänä

100 qılıb säläm bersäffiz, säşilgänidän bolsä keräk, "väss..." debginä qoyädi. Su bilän birgä, siz tamängä boynini qıy-

säytirib cüdä kiçiklik bilän älik älädi, däim külimsiräb
turgän közlärini siz tamängä qıyäginä bir täsläb älib,
yorgälägäniçä ketädi... Cinqarçädäy hämmävaqt vä här qaydä
105 körinib qälädigän bu "äsl miñbäsi"gä säläm bermäqdän
belläriñiz tälädi...

Dökänidän här närsä täpilädigän bir baqqälgä "färäñ
baqqäl" deb näm qoygän keksälär här isdä qoli bolgän bu
ädämgä "Miryäqub epäqa" laqabini berib xatä qılmägänlär.
110 özläri häm bu laqabniñ toğriligini äsänginä isbät qılädi-
lär:

-u äräläsmägän is epäqagä kelmäydi...

Miñbäsiniñ yer-suvi su qadär köpki, hisäbini özi häm
bilmäydi. Lekin xudä bu sevgili quligä dävlätni ikki qol-
115 läb uzätsä-dä, färzänd toğrisidä bir äz öksitib qoygän.
Därhaqıqat, kättä xätinidän bolgän qızı Fäzilätdän başqa
uniñ färzändi yoq. Munçä kättä dävlät kimgä qälädi? Yetti
yät begänälärgä, zürriyätı yoq äyällärgämi?... miñbäsi,
mänä su ämälgä iläc axtärib bolsä keräk, bir-ikki yil içi-
120 dä yäs xätin äldi. Bälädän däräk yoq... Şu üçün, bä'zidä,
özi yalğız qälüb mehmanxanägä berkingänidä vä hättä öz sä-
yäsiniñ häm eşitmäq ehtimäli qalmägändä:

-Bu qız ölgür häm başqadän bolmäsin... deb qoyädi...

Miryäqub uniñ yäsi äncägä bärüb qalgändä bundäy hä-
125 tinpäräst bolib ketisigä şu färzänd xusüsidägi näümidlik
säbäb bolmädimikän? deb bä'zi-bäzidä oyläb qoyädi. Bir kün
näyib töränikidä (üyezd häkiminiñ orinbäsärinikidä) içki-

lik qılıb otirisgän edilär, içkilik quyilmäsdän äldinraq näyibniñ änäsi öz neväsini älib kirib qaldı.ü-tilla säcli.

130 tärvuzday dumäläq, özi löppiginä vä äppäq mämıqday bir bälä edi. Miñbäsi bäläni dähräl qoligä äldi vä öz aqıdäsicä "käfir"niñ vä "orus"niñ bäläsi ekänigä qarämäy. mähkäm bağrigä bäsib öpdi... Bälä miñbäsiniñ bäsärsidän qorqan bolsä keräk. cän äcçigıdä yıgläy bäsäläğän edi... Bäläni älib çıqıb ketdilär. Sundän soñ miñbäsi bir-bir üstün quyib içä berdi, içä berdi... Miryàqubniñ imäläri, işärläri, üy egälärigä esittirmäy qılğan tənbehläri, hättä doqläri... hec bir tä'sir qılmädi. Miñbäsi tämäm mäst bolgäc, "bäläni" älib keliñlär" deb sorädi. Bäläniñ änäsi

140 bu hädmäst ädämgä öz toqlisini bermäq istämäs edi. Nihäyät, miñbäsi yälinib-yälvärib sorämäqqa mäcbur boldi. Hättä közlärigä yäs äldi... Soñrä näyibniñ ämri bilän bäläni uyğatıb keltirdilär. Faqat bu vaqtdä miñbäsi özidän ketib divängä ağanäğän edi...

145 Färzändän vä esdän mährüm, lekin yer-suv, pul vä başqa bəylikkə kömilgän bu ädämiñ bütün bərligi Miryàqubniñ qolidä edi. Yerdän çıqqan häsilniñ qancäsi öz qoligä kirib, qancäsi Miryàqub ämbärigä tökilgänini miñbäsi özi hec qaçän bilgän emäs. Keräk bolgändä miñbäsi Miryàqubdän pul soräb äläp, un, gürünc, göst, yağ vä rozgarniñ başqa keräkläriñi bolsä içkäriñiñ täläbigä qaräp yänä Miryàqub täyyärläp berär, su üçün cäniniñ rähätidän başqani bilmägän miñbäsi undän narisini süristirmäs edi.

150

Miryəqubnif təpisi yəlgız su mifbəsi ərqali bolsə.

155 unğə "epəqə" nəmini qoyis toğri bolərmidi? Miryəqubnif qılməğən işi yoqligidən su nəmni bergən edilər. qısləqdə ikkitə baqqəllik, bittə qassəblik dökəni, güzərdə ikkitə səməvər bər. Bilgən ədəmlər bu beş muəssəsədən tərte Miryəqubnif küci bilən əyləngənini sözləydilər. Səhərdə kət-

160 tə yolnif boyigə - qorğən təsqarisigə bir yəfi paxtə zəvədi tüşdi, zəvodnif kəttəkən bir paxtə sərəyi həm bərki, paxtə terim vaqtidə üç tərəzi bilən paxtə ələdi. Ənə osə zəvodgə həm Miryəqubni şerik deytilər. Vəqəən, unif ikki gıldirəkli səriq fəytəncəsi və səriq yorğəsi, əksər zəvod

165 əldidə bəğləngən bolədi. Səhərdəgi kəttə bankələrdən biridə "ücyət qomitəsi"nif ə'zəsi, həftədə bir məclis ötkəzədi... Su bilən birgə, unif birər cəygə birər çaqa səlq töləgənini, birər kəsbgə birər mərtə "qızıl qəğəz" (pə-tent) əlgənini heç kim bilməydi.

170 Mifbəsinif bəşigə ne qərə künlər kelmədi! Yaxsi əd-vəkətlər təmənidən bitilgən qaləti ərizələr qandəy tergəvcilərnə keltirmədi! Qandəy zor tərələr çağırub sorəmədilər! Həkim neçə mərtələr qazəb bilən çağirtirmədi! undəy vaqtlərdə mifbəsi Miryəqubnif tə'limi bilən həmmə səvəl-

175 lərgə "bilməymən" deb cəvəb bərər yəki birər əyb-isnəd qılincə, tənib turə bərərđi. Rəsmiy sorəqlər bu xıldə bərgəndə, ərqadən Miryəqub qayrirəsmiy yollər bilən sorəq bərər, bir-ikki kün səhərdə qəlib, qısləqqa qaytgənində mifbəsinif üstidən hər qandəy əğır təğ həm ağanəgən bolərđi.

180 miñbäsi qaysı bir töränikigä barsä, Miryàqub. älbättä.
birgäläşib bärädi, "bu nimägä keräk?" deb sorägän ädäm
yoq. axır, Miryàqub ämäldär bolmäsä, läaqał miñbäsigä
mirzä yä tilmäç bolmäsä, özi orus tilini tüzük-quruq bil-
mäsä... negä munaqa miñbäsiniñ ketidän elçib yürädi? Ne-
185 gä?

Miryàqubniñ köp ümri miñbäşinikidä ötädi, özinif
hävlişi häm su qısläqniñ özidä-kü, lekin cekkäraq cäydä.
Keçäläri unif hävlişidä bir-ikki mirsäbniñ pâylaqçilik
qilib çıqqanini gäpirädilär, faqat muni öz közi bilän kör-
190 gän kişi yoq, bolsä häm açib gäpirmäydi, yä... gäpirälmäy-
di!

* * *

Bir kün Miryàqub näyib töräniñ üyidä edi. Bu säfär ä-
lib bärğän hädyäsi törägä nihäyät dərəcädä yäqıb ketğän
bolsä keräk, törä uni uzàq àlib otirib, köp narsälärni gä-
195 pirib berdi. Töräniñ tili çärcäb, Miryàqubniñ ägzidä bi-
rinçi esnäs äsärleri köringän ediki, täsqaridän bir ädäm
kirib keldi. İkki tàmän yäqasıgä tilladän bälğä süräti or-
nätilğän - nävçä boyli, mäs-birinc säğalli, xusmoyläv vä
bir közi cindäk ğıläydän kelğän bu külär yüzli ädäm ma'ruf
200 incenerlärädän edi. Näyib törä bilän betäkällüf körisdi,
Miryàqub bilän körişib otirmäsädän toppä-toğri stolniñ tö-
risigä otirdi vä yumsaq kürsini bir qoli bilän qattıqqına

qımirlätib körgändän keyin ävväl bilägidägi tilla säätgä qarädi, soñrä "dä-dä" deb çozib qoyib, kürsigä özini täş
205 lädi.

Sundän keyin näyib törä Miryàqub tamangä işarät qilib vä yäñi mehmängä tamän burilib:

-Bizniñ Miryàqub bilän tänışmisiz, äzizim? Näyab ä-
dämlärdän! -degäç, u ädäm otirgän ornidä sekinginä bas
210 silkib qoydı. Miryàqub ğururiniñ kältäklänişidän kelgän
bir zähärxandä bilän küldi, incener esä burüngi külär yü-
zini häm noqtäläb äldi. Muni näyib törä yaxşı pâyqadi şe-
killi, Miryàqubgä xuddi mehribän ätäniñ sevimli baläsigä
qaraydıgän qaräşi bilän ilıq vä mulayim külib qarädi. Mir-
215 yàqub häm erkä oğıldek muqabälä qıldı. Şu bilän bu süh-
bätniñ Miryàqub äräläşgän körinişlärigä pärdä tärtildi-dä,
ikkälä bilimdän sözgä tüşdi. Incener bulbul siñäri säyräy
ketdi, säyräy ketdi!

Miryàqub advokät xalqınıñ mähmädänäligini bilärdi bu
220 ädämiñ advokät emäs, incener bolgänini häm äcrätä älä-
di. Şu üçün başdä ulärniñ tabarä qızışayätgän sühbätläri-
gä u häm qızıqıb qarädi. Keyinçä törä häm, -mehmändän yuq-
dimi nimä?- tillärini burrä qilib sözläşgä, mehmänniñ köp
dä'valärini äksi dä'valär bilän sindirmäqqa tüsib ketgäç,
225 bizniñ Miryàqub sekinginä qol uzätib, stolniñ bir çetidä
turgän kättä bir kitabni äldi. Kitäb sürät bilän liq tolä
edi, heç şärpä qılmäsdän uni bittä-bittä väraqläy başlädi.

Törä Miryàqubni unutdı, göyä u bu yerdä yoq käbi...

incenerniñ ağzidän, bä'zi-bä'zidä särtlärgä ağır kelädi-
230 gän sözlär çıqıb ketgänidäginä, törä bəyāgi qarəş bilän
Miryəqubgä qarəb qoyār, ləkin undəy fursətlərdə uniñ ikki
közi kitəbdə bolsə hām ikki qulağı, əvrəşgə tüşgän ilan-
dəy, dikkəyğänini törə bilməs edi.

Uzāq çozilgän bu sühbətdə Miryəqubniñ qulağı bir mār-
235 tə cüdä gäləti dikkəydi, həttə uniñ qap-qarə çirəyli köz-
ləridə əlləqandəy sehrlə ələvlər yəndi. uniñ başi hām ki-
təbdən kötarilib, yüzləridən yəñil bir qızillik yəyilib
öttdi. oşə cəydə särtlärni kəmsitədigän gəp ötməğänligidən
bolsə kerək, törə hām üzr sorəğän qarəş bilän Miryəqubgä
240 qarəmədi. İkkälə sühbətdəş oşə cəydə Miryəqubniñ qulaqlə-
rini dikkəytirgän sözlärni unğə və u mənşüb bolgän xəlqqa
ələqəsiz bir nərsə deb qarədilər, şekilli, xuddi Miryəqub
şu yerdə bolməğəndəy, öz arələridəginə ötkəzib yubardı-
lər...

245 Incener turib çıqıb ketgəndən keyin Miryəqub ornidən
turdi və ketişgə icəzət sorədi. Törə u bilən xayrləşərkən
incenerniñ bəyāgi kəmsitişləri üçün yənə-tağın üzr sorə-
ğän boldi. Miryəqub faqat külibginə qoydi, başqa heç nərsə
demədi. Törə bu külişni Miryəqubniñ xursənd və razi ekə-
250 nigə yoydi və köñli ornigə tüşdi.

Faqat Miryəqubniñ köñli bir neçə künğəçə ornigə tüş-
gəni yoq. Bir incenerniñ (ü. axır, nəyib törə siñəri
kəttə əməldər eməs!), nihəyəti bir incenerniñ bir-ikki
mārtə särtlärni kəmsitişi Miryəqubni şunçə bezəvtə qıldı-

255 mi? Yoq, unaqa kəmsitislər hər qadəmdə bər! Həmməsiyə be-
zəvtə bolə bersə, Miryəqub beçərə tørt kündə sil bolib
qəlməydimi? Yoq, yoq! Kəmsitislər oşə ənnif özidəyəq unu-
tilgən, ötgən yilgi qərdek erib yoq bolgən, bəhərdəgi yəm-
gır kəbi əsəri həm qalməgən...

260 Incener oşə sühbətdə yəfi - həli sir bolgən bir xa-
bərnə aytib edi: su səhərdən bəsləb fələn-fələn cəylərgə
poyezd yoli tüşər ekən. Bir şirkət plənlərini Peterburgdəgi
kəttə məhkəmələrgə təpsirgən, ulər təsdiq qılışgə və'də
bergənlər. Əlləqaysi bir bankkə pul bərməqçi bolgən, tek-
265 siriş üçün yaqın ərədə incenerlər çıxar ekən. İmərət-binə
işlərigə oşə incenerni çağırğənlər.

Miryəqub poyezdnif qayerlərdən ötişini bilib əlgən e-
di. oşə sühbətdə unif quləğı bir dikkəydi, cüdə əcəyib
dikkəydi, ləkin! Ənə oşəndə poyezdnif ötiş cəylərini mi-
270 yəsiyə cəyləstirgən edi.

Arədən bir həftə ötər-ötməs bezəvtəlik hərəkətgə və
işgə əyləndi. Bir əygə yetər-yetməs, oşə kələcək poyezd yö-
li boyləridən Miryəqub cüdə köp-bir neçə yüz desətin yer
sətib əldi. Yerlərnif həmməsi deyərlik suvsiz, nəəbəd,
275 təsləndiq yerlər edi. Suncə köp yergə qançə əz pul ketdi.
Köplər bu səsilis səvdəni bilmədilər, bilgənlər Miryəqubni
"cinni bolibdi" dedilər...

Şirkət poyezd yoli səlişgə icəzət əlib təyyərliklərgə
kirişgəndən keyinginə, Miryəqub qılğən işini nəyib tərəgə
280 aytdi.

-Sen xuddi bir amerikalikkə oxşaysən, Miryəqub! dedi törə. -Lekin köflifgə ağır əlmə, çəkki su sərtiliyə icidə tuğilib qəlgənsən!

Miryəqub köfligə ağır əlis tığul, bu gəpgə sevindi
285 bəlki, yüzlərigə yənə osə yefil qızillik yığurdi.

Yəfi yolniñ əlləqaysi bir cəyidə köz ilgəməs bir çöl bər'edi. Cöl, qup-quruq cöl... Suv -pəstdə... çuqurdə. At-rəfdəgi dehqənlərdən bə'ziləri u yerni ekin yerigə ayləntir-riş üçün türli dövrlərdə yəkkə-yəkkə urinib körgən, lekin
290 həmmə qılğən mehnətləri bekar ketib, u yerdən həfsələləri pir bolgəndi. Həli həm u cöldə ünümsiz qəlgən ədəm mehnə-tiniñ əsərləri, toğrisi xarəbələr körinədi: arıqlar, ekin pəlləri, mərəzələr, bir neçə tüp qurigən tut dəraxtçələ-ri...

Miryəqub az pul, köp üstəlik sərf qilib osə cölni öz
295 nəmigə ötkəzdi. Faqat bu vaqtlərdə poyezd yoliniñ recələri tərtilə bəsləgənligidən, ədəmlər Miryəqubni "cinni" demə-dilər, bəlki "bu-bir nərsəni bilib qılədi" dedilər.

Poyezd yoli səlinib bitməsdən turib, u çölgə neçə te-
300 girmənlik kəttə suv çıqdi. Əvvələ öz çəntəginini, qələver-sə, ataxən miñbaşiniñ yərdəmi bilən çölniñ ortəsindən kəttə bir arıqni ötkəzib qoydi. Sundən keyin yersiz dehqənlərgə çek bolib bərə bəslədi. Köp ötməy u yerdə bir qısləq pəydə boldi və suv çıqargən ədəmniñ səhərdəgi atə-
305 xəni nəmigə atəlib "Pərpi çeki" boldi (nəyib törəniñ nəmi Fyadər, sərtlər "Pərpi törə deytilər). Keyinçə cölniñ bir

310 cetigä poyezd stänitsiyäsi tüsdi, yäni-berigä çayxänälär, dökänlär, sārāylār sālınā başladı. Poyezd yoli açilgändän keyin osä çäydän paxtä zävodi üçün yer tänlädilär. Bağā-riyälilärdän ibarät üç kisilik bir sirkät yänä osä çäydän äncä yer sätib älib kättaqän bir mevälük bağ vä zor bir säbzävät pälizi vücudgä keltirdi.

315 Hār qalāy, poyezd ötgändän keyin, bir neçä yıl äräsidä Miryāqubnif qolidä cüdä az yer qaldı, hämmäsi hār kimgä ötüb ketdi. Miryāqub yerni unçä sevmäydi, yer qoldän çıqsä xafä bolmäydi. Sunçä yer qoldän çıqqan bolsä, unif bärä-värigä qançä дәvlät qolgä kirgändir, muni xudä bilädiyü xudänif sevimli bändäsi qäräköz Miryāqub bilädi!..

* * *

320 Miñbäsi öziniñ rus mirzäsi Säkäläv, inäq mirsäbi Mirzäbäbälär bilän birgä sāmän yorğa üstidä öz dārvāzäsigä kelib toxtāgändä qarāngı tüsgän, köçädä oynavci bälälär-nif änläri esik tägigä çıqıb "bemähäldä bäs endi" deyä tergäy başlagän edilär. Miñbäsinif äti toxtār-toxtämäs, täsqaridägi mirsäblär yügürisib bārib dārvāzāni açdilär, 325 kättä dārvāzānif bir qanätidän çıqqan ingickä qıytilläs avāzi muāzzinlärnif xunük vä qopāl tävuşlärigä qarışdı... Bu avāzlär äräsidä bälälärigä qavuşgän sigirlärnif ağır möläsläri bilän änlärnini sağıngän buzäqlärnif erkä mä'räsläri mungli vä yāqimli eşitilärdi. Miñbäsi ätdän

330 tüşär-tüşmäs sorädi:

-Miryàqub keldimi?

Mifbäsiniñ müsülmän mirzäsi Häkimcàn qol qävustirib turib cävab berdi:

-Hä, su yerdä. Mehmänxänädä uxläb yätibdi.

335 Mifbäsi özidän xursänd, küldi:

-Näinsäfnif keç kirkändä uxläsini qaräf! Bär, uygätib cıq!

Ikki mirsäb mifbäsini yecintirmäqqa bäsälädi. Mifbäsi häli häm bəyāgi külišidä däväm etärdi:

340 -Abbä betävfiq-ey. Nämäzsämdä uxlägänini!

Mehmänxänädän közlärini uqaläy-uqaläy Miryàqub cıqıb keldi. u, häli äyvändän tüşmäy turib:

-Härmäf, xocäyin! -deb qıçqırdı.

Mifbäsi yänä oşä küliš bilän otirgän cäyidä ungä tàmän evrildi:

345 -Hä, xudä bexabär! Nimä bu bemähäl uyqu? Nämäzsäm päytidä-yä?

-Hä, xocäyin, şunaqa... Sizni kütib otirib uxläb qälibmän.

350 -Qaçän kelib edif?

-Keç pesindä. Şundän beri yolifizgä köz tutib otiribmän.

-Qanı otirgänif? uyquni uribsän-kü? qanı, nimä gäplär bär? Yäfi gäplärdän gäpir.

355 -Yäfi gäpni sizdän eşitämiz. Şähärdä edifiz. Kimlär-

ni kördiñiz?

-Kimni körärdim? Nàyib töräni kördim.

-Nimä gäp ekän?

-Nimä gäp bolärdi. Beriräq kel!

360 Miñbaşiniñ bu ämri bilän ungä tàmän bäräyätgän Mir-
yàqub mirşäblärgä işarät qıldı, ulär uzaqlaşdılar. Şundän
soñ miñbaş i ävazini päsäytiribräq sözläy başlädi:

-Qum arıqniñ päynävidägi dehqanlar meniñ üstimdän
365 ärizä bergängä oxşaydı. äftidän: "Hämmä suvni miñbaşiniñ
yerläri içädiyü bizgä tegmäy qalädi. Şunaqa qilib neçä
yildän beri ekinlärimiz qurib ketäyätibdi" deb ärz qılış-
gängä oxşaydı. Nàyib töräniñ sözidän şu ma'lum bolädi...

Su yergä kelgändä miñbaşiniñ qavığı sàlinä başlägän
edi, qısıq közläriniñ tez-tez yumilib pärpiräyätgändäy
370 bolgänini Miryàqub häm pâyqadi.

-Xocäyin, -dedi u, -Xatircäm bolib, bittä-bittä gäpi-
rib berif! Heç bəqısı yoq.

Miñbaş i uniñ bu sözläriğä qunt qılmäsdän zäbtlik bir
ävaz bilän sorädi:

375 -Kimniñ işi bu? qani, äyt-çi!

Miryàqub miñbaşiniñ heç bir sözini birdänigä qaytar-
gän ädäm emäsd i. Şuniñ üçün bu säfär häm eski ädätiçä äy-
länmä yol bilän cävab berişgä başlädi:

-Kimniñ işi bolsä häm bilmäy qoymäymiz. Ilgäri nàyib
380 töräniñ muämiläsini, sizgä nimälär degänini gäpirib be-
rif.

-Qaysi xətin tələqinif işi dedim men sengə!

Mifbəsi əvəzini bir az kətərə tüşgən edi.

-Nəyib tərənif gəpidən bilinədi özi, -dedi Miryəqub.

385 -Siz bolgən gəplərni əytib berif!

Mifbəsi yənə həvuridən tüşməgən edi. Şundəy bolsə həm osə cəhil əvəzi bilən Miryəqubnif səvəllərigə cəvəb berdi:

-Nəyib tərə əytədi: men yaxşı biləmən, deydi. Sen fū-
390 qarəni yaxşı körədigən ədəmsən, deydi. Bəsərti, ərizədə bitilgən gəplər rəst bolgəndə həm seni əybləşgə köflim bərməydi, deydi... Yerlərifgə qarəydidən mütəsəddilər şundəy qılsə qılışgəndir. osələrni çağırub təyinkləb qoy, senif yerifgə ikki-üc mərtə suv bergəndə, bir-ikki mərtə
395 ulərnikiyə həm berib qoysin. ədəmlərnif ekinini quritib yubəriş yaxşı eməs, deydi. Bildifmi endi ərizə bergənnif kimliyini? qani əytci?

-Bu gəplərdən həli bilib bolməydi. Bəsqa gəplərini əy-
tif!

400 -Bəsqa gəpi yoq. Bolsə həm esimdə turədi deysənmi?

-Oyləñ. Men unif həmmə gəpini bilişim kerək...

-Bilsəñ bilaqoy: osə tərəflərdə Yədgərxocə, Umərəli-
bəy degən əbroyli ədəmlər bər, deydi, ulərnif həm köpgi-
nə yer-süvləri bər, yaxşı eməs, deydi. Qərə fuqarə bolsə
405 is bəsqaydi, deydi, fuqarənil gəpigə qulaq səlməymən...
əmmə-lekin yurtnif esli, əbroyli ədəmlərini xafə qıl-
məflər, deydi...

-Anä, xäläs, körinib turibdi: ärizä bergänlärnif bäs-
sidä Yädgär ecki bilän Umäräli pücuq turär ekän! Nàyib tö-
410 rä äp-äcığ äytib beribdi.

Mifbäsi küldi:

-Esiñgä qayilmän, betävfiq! Sunçä esif bär-ü nāmāz
oqımāysän!

-Sizgä ergäsib sundäy boldim-dä!

415 Mifbäsi endi cüdä yäyilib küldi:

-Abbä, benāmāz-e! Gäpdän tazä bergän sengä, xudä! Säy-
läysän, säyläysän!

Yänä ävāzini päsäytirä tüsdi:

-Yädgär ecki bilän Umäräli pücuqnif bir ädābini ber-
420 mäsäm, köflim tincimäydi. Bir ilācini qıl! Sengä äytämän!

-Xop,xocäyin! Şāsmāñ, men yänä bir süristiräy.

-Süristirişnif nimä kerägi bär? oşälärdän başqa kim
qılādi?

-Ehtiyät sart, xocäyin! ädāb beris qacmäydi... Mäsälä-
425 nif tägigä yetäylik, bälki başqa gäplär hām cıqıb qä-
lär...

Mifbäsi bu sözdän sübhägä tüsdi:

-Nimä dediñ! Başqa gäp hām cıqıb qälādi, dediñmi? Bu
nimä degänif?

430 -Ehtiyät sart deymän men! Ehtiyät! Yaxsirəq süristir-
säk, yaxsirəq bilämiz-dä, axır! Siznif işifiz bolmäsin,
men özim ikki kündä tägigä yetib sizgä ärz qılāmän.

-Hä, mäyli, süristir! Sudrämä lekin! Hä!..

Mifbasi şu cəydə öziniñ Miryàqubgä e'timadini kör-
435 sätmaq üçün unıñ yelkäsiga urib-urib qoydı.

-Boldi xocäyin, xätircäm! -dedi Miryàqub.

Ikkäläsi häm cim boldilər. Bir äzdän soñ mifbasi
mirsäblärgä qarab baqırdı:

-Kim bär, həy!

440 Həkimcän yügürüb keldi:

-Bär, ävqatdän xəbär əl! Qərin əçdi!

Həkimcän yügürüb içkəri tàməngä ketgäç, mifbasi Mir-
yàqubgä yüzländi:

-Qani, gəpir endi, sen nimə xəbər təpib qoydıñ?

445 Miryàqub dərxiəl cəvab berdi:

-Toy.

Mifbasi bu birginä, ləkin kütilməgän sözgä bir əz
həyrən boldi.

-Toy?

450 -Hə, toy!

-Nimə toy? Kim toy qilibdi?

-Mən toy qılməqçimən...

-Sen? Kimgä?

-Sizgä!

455 -Ə, benəməz-e! Məngä?

-Hə, sizgä.

Mingbasi birdən gəpniñ sür'ətini tərtdi:

-Qoy endi, bittə-bittə gəpirib ber: nimə gəp özi?

Miryàqub yaqın otirib sözləy bəslədi:

460 -Şähärdä bir xudä bändäsiniñ ikkälä dunyägä ärziydi-
gän bir qızı bär ekän!
Mifbäşi erkin-erkin küldi:
-Tävbä de, betävfiq! Ästağfürüllä de!
Miryäqub ästağfürüllä ornigä uyät bir söz äytdi. Mif-
465 bäşi beşbättär yayilib küldi.
-A, bättäl-ey! ä, Bättäl-ey! xudä urdi seni! xudä ur-
di endi!... -dedi u.
Miryäqub ästä-ästä dävam etdi:
-Özi on beş-on ältidä ekän... Cüdä yetilgän vaqti...
470 -unaqa yetilgänlär qısläqdä häm köp.
-unıñ başqa bir xäsiyätini bär ekän...
-Xoş?
-Cüdä yaxşı, bulbul sıfäri äşülä qılär ekän. ävazi
Davüd päygambärniki sıfäri deydilär...
475 Mifbäşi yänä küldi.
-"Sällälä" de, betävfiq! "Sällälä de!
-Qazäsini äytämän bir yolä! -dedi Miryäqub, sofrä dä-
vam etdi:
-Şuni sizgä älib beräy deymän.
480 -Adämlär äytä berädi. Özifi eşitdifi ävazini?
-Yoq! Menifi xätinim, qızim eşitib här kün maqtäsädi.
Hämmänifi ägzidä şu...
-Adämlärgä işänmä, dedim-kü. Bu adämlär tegirmänçi Säm-
sidinni häm yaxşı qoşıqçı, deb yer-kökkä sıgdirmäy maqtäy-
485 dilär. ävazini eşitgändirsän? Eşäk häfiräsä undän a'lä...

-Xocäyin! Özifiz bir eşitsäfiz edi...

-Bolmäydigän gäpni gäpirmä!

490 -Nimägä bolmäsin? qız özi häzir şu yerdä, qıslâğımızdä
Kättä xätinifizgä äytif, mehman qilib çağırsın. Eşitä-
siz...

-Qıslâqdä? Kimnikidä?

-Xälmätnikidä.

495 -Su Xälmätnikidä? Su özimizniñ Xälmätnikidä-yä? u be-
çarä äçidän ölälmäy yürübdä, mehman çağırıp nimä qılär e-
kän? Bitini berib bağadimi!

-Şunif üçün siz çağırtırsäfiz, Xälmät häm xursänd
bolädi, mehmanläri häm.

-undäy bolsä men kättä xätinimgä äytäyin, çağırtırsın.
Eşitäylik...

500 Miryâqubniñ qulağığä egildi:

-Kättäniñ räski kelmäs-ä? -dedi.

-Eñ kiçigidän başqa heç qaysisinif räski kelmäydi.
Här qaläy, kättä xätinifiz esliräq.

505 -Yogasä, -dedi Miñbäsi ornidän turib: -men bir içkä-
rigä kirib cıqay. ävqatdän şu çaqqaçä däräk bolmädi. Sen
otirätur, ketib qalmä!

İçkärigä tamän ästä basib yürä başlädi. Häli häm, bə-
yägi ädäticä, xursänd bolib külär vä birüstä:

-Abbä betävfiq-ey!.. -deb sözlänärdi.

510 Miñbäsi içkärigä kirib kättä xätinini çağırğändä meh-
manlär Pässaxännif üyidä sertäkälluf bir дәsturxән üstidä

edilər. Dəsturxən səlib xızmət qılışmaq üçün çıqqan. Umri-
nisəbibini bir nərsədən gümanlənib Pəssaxən quvib çıxar-
gən: u Zəbinin başığa keləcək fəlakətni unğa yəki unin
515 yaqın ortəqlərigə qandəy qilib əytişini bilməsdən öz üyidə
pərvənə sifəri əylənərdi. Pəssaxən bilən xadiçəxənnin
başları əsməndə, Sultənxənnin kəttə, dərəfləgən oyləri
bomboş, özi bu həngəmələrdən xabərsiz, dutərçi qızlar hə-
litdən dəsturxən yığılməy turib dutər səzləməqdə edilər...

520 Mifbəsinin çağırığıgə birdən ikkələ xətin "ləbbəy!"
deb yügürdi. Faqat mifbəsi kəttə xətinigə imə qilib:
-Bittəñ kel! -dedi.

Pəssaxən ərqəgə qaytdi, ləkin bu sühbətdən köfil ü-
zəlməsdən yaqın bir cəygə berkinib turdi...

525 Mifbəsi ədətdə xətinlərgə kəltə gəpirər, ulər bilən
ezilib otirişni öz erkəklik şə'nigə sığdırəlməs edi...

-Xəlmətnikigə kelgən şəhərlik mehmanlərni çağirtirib
yaqşı bir ziyafət qılıflər, -dedi u. -Şəhərdən kelib Xəl-
mətnin quruq nənini yeb ketsə yaqşı eməs!

530 Sofrə xadiçəxənnin cəvəb berişini kütib otirməsdə-
nəq:

-Əvqətin nəmə boldi? -deb sorədi. -Cədəllət! Qərin
əc!

Xadiçəxən muləyim külimsirədi:

535 -Mehmanlər biznikidə, şu üçün əvqətimiz bugün kecrəq
bolədi. Men sizlərgə nən-çəy çıxarəmən.

Mifbəsi mehmanlərnin öz üyidə ekənini eşitib həyrən

boldi:

-Mehmànlär şu yerdä? qaçàn kelişdi?

540 -Nàmàzsàmğä yaqın.

-Yaxşı, yaxşı.

Bir əzdən sofi yänä təkrrar qıldı:

-Yaxşı. Yaxşı...

Sofrä birdən:

545 -Əşüləçisi bərmi, yoqmi? -deb sorədi.

-Bər, -dedi xadiçəxən.

-Əşülə qılğändä meni çağirtir! Durustmi? -şu sözni äytgəç, xətininiñ cävab berişini kütməsdənəq burilib təşqarigä tàmàn yürdi.

550 Bütün ümrläridä deyärlik bundäy sertäkällüf ziyafätni körməğän yaş qızlar təkällüfgä yərəşä betäkällüflük bilän, ölgüdek quturib oyun-külgi qıldılar. Hərrib-çərçəb, zorğazorğa əyəq təşləb qoşxənälärigä qaytgän vaqtläridä yərim keçädən ənçä ötib qalğän edi. Üydä qalğän ikki kəmpirgä, səhər turib ərəvəni qoştirişgä buyürdilər-dä, özləri közlərini yumər-yumməs ağır uyqugä ketdilər. Bulər yaşlikniñ beparvə quçağıdä mə'süm gödəklärdäy, hər nərsädən xəbərsiz təlib-təşib uxlärkən, sori tàmàn ikki kəmpirniñ təşvişli bir kün bilän, əllänegä besərəncəm bolib piçirləşgəni eşitilärdi.

560 ulärniñ biri özimiz bilğän Ümrinisəbibi bolib, sevimli Zəbiniñ yaş ümrigä qasdləngän yəmənlar toğrisidä gəpirärdi...

* * *

Təfi yərisməsdən yolgə tüşib qısləqdən cıqar-cıqməs ə-
suləni bälənd qoygən Zebi necə yillik gam-təsvislərdən
565 tört-beş kün icidə artıgı bilən yazilib kelərkən, öz arqa-
sidə oynəyətgən oyinlərdən xabərsiz edi. Keçəsi Umrinisə-
bibidən Zebi toğrisidəgi təşvisli xabərni eşitgənidən ke-
yin Enəxənnif anəsi mehmanlär cəvdisgən vaqtdə Səltənətni
bir çekkəgə çağırub həligi xusüsdə ağəhləntirgən bol-
570 sə-də, Səltənət bu qadər yəyilib və quvnəb bərayətgən ör-
təgini xafə qılməslik üçün ungə heç nərsə deməslikni ep
kördi. Səltənət u toğridə bu yəş qızgə gəp açib, unif yə-
ruğ tə'bini xirə qılməsdən, öz anəsi arqali Zebini anə-
sigə eşitdirib qoyməqçi bolardı. Miñbəsinikidə cüdə ser-
575 təkəlluf ziyafət yegən bu yəş qız ziyafət bergən cüvanlär-
dən cüdə minnətdər bolmaq bilən birgə, sundəy qari və ni-
həyət dərəcədə xunük adəmgə yənə kündəş üstigə tüşib qəl-
gənləri üçün ulərgə cin köfildən açınardı. Səltənət bi-
lən birgə Zebini özi və başqa həmmə qızlär Miñbəsinif
580 dävlati və əbrosi toğrisidə qançə maqtav eşitgən bolsələr,
unif bədbəşərəlikdə həm təfsiz bolgəni toğrisidə oşənçə
vəhiməli sözlərnı tıfləgən edilər. qızlərdən heç biri
miñbəşi xətinlərinif dävlatigə qızıqməgən, ulərnif təle-
lərigə köz ələytirməgən, u dävlatlär toğrisidə özərə gəp
585 açilgəndə açıq cirkəniş bilən "dävlati bəsidən qəlsin!"
deyə qıçqırğən edi. Səltənət qızlərnif əsülələrigə qosil-

mäsdän, öz äldigä ağır-ağır oylab bärärkän, özini xayalidä
-bir näfäs üçün miñbäsi xätinläridän biriniñ ornigä qo-
yib qarädi... Ustidä göyä xänätläs köyläk, xıtay tävərdän
590 kältäcä, tazä beqasäm kämzül, qımmätbähä şahi romal, ämir-
kän käviş-mähsi... Keñ hävlidä, dəräñlägän äyvänlär və
solim üylärdä, ädämni çiräyli qılıb körsätädigän qalin
täşaynäkklärniñ qarşisidä... Tilla biläk-üzüklär, yäqut
közli üzüklär, xinä bilän coğdäy lävülläb turgän bärmaq-
595 lär, sürmäli közlär... Xäntaxtä üstidä änväyi nüz-ne'mät,
türli-tümän mevä-cevə... Turgän säri yumşarib, pisä bärä-
digän və pişgän vaqtidä ağızgä salsä eriydigän näklär...
Quvəniñ yirik dänäli və nərdän änärläri... Häli näknif
eñ tolgänini äliş üçün dästurxängä qol uzätär ekän, qoli-
600 ni başqa bir qol kelib uşläydi... unif hām qızlık häväs-
läri uyğänädi, yüräkläri mulayim və yəqimli bir tälväsä
bilän dük-dük urä başläydi: ikki yüzi dästurxän üstidägi
änär siñäri qıp-qızıl bolädi... Endi u öziniñ "miñbäsi
xätini" bolgänini unuttän, yäslikkə xäs keñ xayal qucağı-
605 dä başqa älämlärgä ötgän edi. unif qarşisidä ötkir və
serhäväs közlärini oynätib yäs bir yigit turgän käbi bo-
lärdi... Bu qol, älbättä, osä yigitniñ aç və qaynaq qollä-
ridän özgä emäsdi... Nihäyät, yäs qız yäs yigitgä tāmän
ästäginä qayrilädi və qayrilgän hämən özidän ketib qıçqı-
610 rädi:

-Miñbäsi!!!

Munif hälidän bexabär äşülä qılışib bäräyätgän qızlär

bu qıçqırırqni esitgəc, cöcib tüşdilär.

-Vay, nimä boldi sizgä, Sältänätxän? -dedi Zebi.

615 Qızlar Sältänätni ortägä äldilər. u esä ikki qoli kök-
sidä, rängi öcgän, özini Zebiniñ quçağıgä täslädi. Sofrä
ästä-sekin közini açgac, hämmägä bir-bir qaräb äldi, unıñ
bu qaräsläridä ağır bir hargınlık bäridi... Keyin közläri
Zebigä tikildi, endi u közlärdä, äybini yaşirgän bir gü-
620 nähkärniñ qaräsläri telmirärdi.

-Nimä boldi sizgä, Sältänätxän! -dedi yänä Zebi.

Sältänätxän cävab ornigä qollarını keñ acib, Zebigä
täsländi vä:

-Zebixän! Cänim Zebixän!! -deyä uni mähkäm quçağıgä
625 äldi...

Qızlar häyrän, hämmäsiniñ közi ulärdä.

Sältänätniñ "miñbäsi..." deyä qıçqırısı bilän bärä-
bär äräväni toxtätgän ölmäscän ät üstidä ärqasıgä qayri-
lib -qandäy hädisä bolgänini äñläyälmäsdän- täñirqas nä-
630 zärläri bilän qızlärgä tikilgän edi. Ikki qızniñ bir-biri
bilän quçaqlaşib "äylänäy, örgiläy" qılısläri häli-beri tü-
gälmäydidgän bolgändän keyin yelkäsini qaqıb yänä äldingä
ögirildi vä ästäginä "cox" deb ätini qamcılädi. Sofrä, u
kickinä bir änxärniñ keçigidän keçärkän, ätini suğarisgä
635 toxtägän vaqtidä Zebi bilän birgä Sältänät häm şaraq-sä-
raq gäpgä tüşgän edi.

Sähärgä kirgändän keyin qızlar öz üylärigä yaqın çay-
lärdä bittä-bittä tüşä başlädilär, su bilän säfär äxıridä

Ölmäscänniñ Zebidän başqa yolçisi qalmadı. Köñilläridä-
640 gi äcib hisläрни bir-birigä bildirmäq üçün häli fürsät
täpalmäsdän entikkän bu ikki yäs endi on-on beş minut häli
fürsät täpgänläridä artıqçä tälväsägä tüsgän yüräkläri
dästädän nimä deyislärini bilälmäy entikärdilär... unisi
häm, bunisi häm bir ägız gäp äytälmädi. İkki yäs köñil-
645 niñ su täpdä kicķinäginä bir tilägi bolsä, u häm - bir
ikki mähällä ötgäc yetilädigän hävliniñ yänä bir neçä mä-
hällä näriqi çozılışı, yä bolmäsä, keksälär äytgändek, "yer
täñäbi"niñ piçäginä çozilmäy turışı edi. Hälbuki, şähär-
gä, özigä äşnä çäylärgä, öz ätxänäsi bär yerlärgä kelgä-
650 nini päyqağan vä qärni açqay tüsgän ät äşıq-mä'suqniñ
köñil tiläkläridän bexabär, qadämini ildämlätär, "yerniñ
täñäbi" özidän-özi tärtilib bärärdi...

Ärävä Zebilär mäscidi äldigä yetgändä, Räzzäq sofi bir
neçä kişi bilän birgä, başqa bir ärävädä qarşı tamängä ö-
655 tib ketdi.

-Atäm birär çäygä ketäyätgängä oxsäydi, -dedi Zebi
quvängänini yäsirälmäy.

-Yiräqräq säfärgä oxsäydi. äq yol bersin! -dedi ölmäs-
cän vä yumsäqqinä küldi.

660 Su çägdä Zebiniñ köñlidän ägır täg köçgän edi!

VI

1 Sältänätñif anəsi Zebi toğrisidägi täşvisni unıf à-
näsığä ästäginä eşitdirib ketgänidän keyin bir kün ötib
Rəzzəq sofi qısləqdän keldi.

U esikdän kirär-kirmäs toy toqqızını xətinigä uzätib:
5 -Qızıfñ qanı? -deyä sorädi.

Bu şəsilinec sävəl şorlik anəniñ bağrigä tikəndek bät-
di. Rəngi dərräv əlindi...

-Nimägä indämäysən, həy fitnä? Nimä boldi sengä? -dedi
sofi. Xətininiñ bu əhvəligä u həm qunt qılğan edi.

10 Qurvənbibi tutilib, zorğa-zorğa gəp eplädi:

-Şu yerdä... su yerdä... qızıfız...

Üc bolib äytilgän su ikki əgız sözdä həm besärəncəm
bir cädəllik bəridi. Erinifñ birər nərsə deyisini kütməs-
dän beçərə xətin bəyəgi besärəncəmlilik bilən qatərəsigä üc
15 sävəlñi cizib təşlädi:

-Nimäydi? Nimägä soräysiz? Çağırib beräymi?

Bir-bir ketin və şəsiliş bilən berilgän bu üç sävəl
bir anəniñ qalbidä yəlgız bələsigä qandəy zor mühəbbət
saqləngənini Rəzzəq sofidəy bir adəmgä həm kerəgiçə körsə-
20 tə əlgän edi. u yəsämə bolsə həmki külimsirəgəndəy boldi.

-Qızım bolədiyü soräməymänmi? qızıq ekənsən... Üygä
cəy qıl, cindək arəm ələy. Toygə bərgän adəm uyqudän qə-
lədi...

Qurvənbibi endi öziyə kelə bəslədi.

25 -Kim toy qılıbdi?

-Bədəvlət bir adam. Kəttə aş tərtibdi ləkin! Həst esənimizni çağırğan ekən, həmməimiz birgə bərdik... qıyamət sühbətlər 1) boldi!

Ləkin ənənif köfli həli həm tinciməgən edi:

30 -Zəbini nəməyə sorəb edifiz? -dedi yənə.

Endi bu səfər sofinif əccığı keldi və birdənigə:

-Öz qızimni sorəy əlməymənmi! -deb baqırdı.

-Hə, bopti... bopti... Baqırməy qoyə qəlif -dedi kəmpir və səsilgənəcə üygə kirib ketdi.

35 Həvlidə - həvuz boyidə kəstəsini tikib otirğan Zəbi ətəsinif kelgənini pəyqaməgən edi. Faqat bu sofi baqırıs unif qulağıgə ələynə bərib yetdi, həttə "öz qızimni..." degəni cüdə əniq eşitildi. Sundən sofi köfli bezəvtə bolib, dərhal ornidən turdi. u yəqqa cıqqan vaqtidə çəl-kəmpir üydə
40 edilər, sunif üçün u, əstəginə soricəgə bərib otirdi və ikki közi üynif eşigidə, bilinməgən bir köfil qərəligi bilən ənəsinif cıqışını kütə bəslədi...

Üygə kirib eşiklərnı berkitdirgəndən keyin Rəzzəq sofi söz açdi:

45 -Zəbi qaçən keldi?

-Siz ketgən künü...

-İkki künge deb ketgən nərsə neçə kün yürdi, biləsənmi?

1) Esənlərnif zikr məclisi.

50 -Esənəyim qoyməbdilər...
-Esənəyim!.. Mendəmi ixtiyər, eşən əyimdəmi?
-Özifiz, axır, "məyli, eşənəyimniñ rə'ylərigə qarə-
sin" deməbmidifiz?
-E, rə'yləri qursin, rə'yləri! Yəs bələni bir həftə-
55 on kün saqləydimi?
Kəmpir nimə deyişin biləlməy qəldi. Keçəginə bütün ix-
tiyəni eşənəyimgə berib qoyib, bugün eşənəyimniñ təbər-
rük rə'ylərini həm sökib otirgən bu cəhil sofigə nimə deb
bolədi? Hər nimə bolgəndə həm, bələsini köris öz zimməsigə
60 tüşgən kəmpir gəp təpib cəvəb qılmaqqa məcbur edi.
-Şuncə vaqtdən beri üydə otirə berib yürəgi sıqılğən-
dən keyin yəs nərsə üç-tört kün yəyrəməydimi? Özifiz kö-
cədən kirməysiz-kü!
-Mendəy bolgəndə yürəversin! -deb baqırdi sofi.
65 Kəmpir həm boş kelmədi, əvəzini kətərə turib:
-Sizdəy bolgəndə həm xətin kişi birər cəygə çıqa ələ-
dimi? -dedi. -Bu rozğər ölgürgə kim qarəydi? Tənür qızı-
tib nən yəpədimi erkək degən nərsə? Yə yəs nərsəni sil qı-
lib əcəlidən bes kün burün öldirməqçimisiz?
70 Əstə-əstə əvc ələyətgən bu təcəf əvəzlər əlləqacən
Zebiniñ qulağıgə yetib, unif təlvəsəsini besbəttər art-
dirməqdə edi. u çidəyalmədi: soriçədən turib kelib uy dər-
pərdələridən biriniñ təkkinəsəgə otirdi. Endi üydə otə-
yətgən gəplərniñ hər birini unif qulaqləri bittə-bittə
75 əvləb bərərdi.

-Köp vələqləməsəfi-ci, fitnə! qulaq-miyəmni yedifi-kü!
Cählimni çıxarmə, hə!!!

Eriniñ ölgüdek bədcəhl ekənini qurvənbibi yaxsi bilirdi. Bu soñgi tənbehni eşitgəndən keyin həttə Zebi həm
80 təsqaridə otirib, bir tàməndən anəsiniñ təsvişini tarta
başlagən edi. Kəmpir birdənigə avəzini pəstlədi və mümkün
qadər özini bəsib turib sorədi:

-Xop, mənə, səvqın səlməyin. Siz həm yatiğı bilən gə-
pirib berifi: niməgə təsqaridən kirər-kirməs Zebini sorə-
85 difiz? Bir gəp bərgə oxşaydi...

Birdən bu qadər pəsəyən avəz Zebiniñ köflini anəsi
xusüsidə bir qadər tinclətgən bolsə-də, ikki ortədə otə-
yətən və özigə təəlluqli gəplərnə açıq eşitdirməgənligi-
dən uni yənə ümidsizlikkə tüşirib, ikki közini esik tàmən-
90 gə telmürtməqqa məcbur qılən edi.

-Berirəq kel! -dedi Rəzzəq sofi.

Addiy avəz bilən aytilgən və Zebigə anıq eşitilgən bu
ikki ağız sözdən soñ üydəgilərnə ikkəvi həm piçirləs-
gə köçdilər. Endi Zebi heç nərsəni eşitəlməy qaldı. qançə
95 zor berib qulağını dərpərdəgə qoysə həm, dərpərdəniñ se-
kin gıcilləsi bilən birgə çəl-kəmpirniñ piçirləşgəni eşit-
tilər, ləkin nimə degənlərini sirə uqıb bolməs edi.

Qurvənbibi eriniñ qarşisigə bərib otirgəç, sofi davəm
etdi:

100 -Cüvənmərg Zebini qışlaqqa bərib, əşüləni təzə qoygən-
gə oxşaydi. qışlaq adəmləridən köp nərsəni eşitdim... əm-

mà-lekin tutib àlib öldirsəm azlik qıladi cüvənmərgiñni!

Su yerdə kelgəndə anə beçərə bir nərsə deməqçi bolib edi, Rəzzəq sofi baqırub berdi:

105 -Gəpni esit!..

Sofiniñ "tutub àlib öldirməqçi bolgəninini" cälə-puçə esitgən və bu keyingi baqırubdan esə tāmām xabərdar bolgən Zebi atəsiniñ aytadigən qorqınc gəpini bir an əvvəl esitməq üçün entikərdi. Faqat sofi yənə picirləsgə tüşdi.

110 -Mifbəşiniñ yən-veridə yürədigən bir-ikki kişi meni həli təpisi, qız ölgürniñ toğrisidə ehtiyat bilən gəp ə-cib kərisdi...

-Kimgə? -deb sorədi kəmpir həvliqıqı.

-Kimgə bolərdi, mifbəşigə!

115 -Qaysi mifbəşigə!

-Akbərəli mifbəşigə! Sen təniməysən uni...

Kəmpir özini tutalmədi. Yürəginin həvliqqanı əvzəyiniñ kətərilisigə səbəb boldi:

120 -Mifbəşi bolsə xətini bərdir? xudə urub, kundəs üstigəmi?!

Bu besərəncəm səvəllər qızniñ quləgigə cüdə əniq esitilgən edi. u ikkälə qolinin qandəy qilib kökrəgigə bərib qəlgəninini özi həm pəyqayalmədi... Endi unin yürəgi nətəb bolgən kəbi cüdə süst urməqdə, rəngi əqərgən, bütün vücudi ləttə kəbi bosəsgən edi... Devərgə süyəngəniçə, behəl otirib qəldi.

Miyəsində üç-tört kün burun ötgən vəqəələr cənləndi.

miñbaşınıñ dəräfiläğän üyläri... Sertäkällüf ziyafät-
lär... Bir-biri bilän bu qadär inäq bolib köringän kündäs-
130 lär... Sultänxänniñ birdänigä ärädän yoq bolib qälisi...
Soñrä miñbäsi toğrisidä här kimlärdän esitgän gäpläri
qulaqläridä cıfläy başladı: u - ölgüdek xätinböz...u - üç
xätin älib, birginä qız körgän... sunıñ älämigä cidäyäl-
mäsdän özini här bälägä urädi... Dävläti, bəyligi, hec
135 narsəsi tətımäydi... Özi ölgündek xunük, bədbəsärä... ädäm
körsä qorqadi... Sundäy bolsä häm qandäy çiräylik və mə-
mıqdäy qaylıqläri bär... Beçärälärniñ şori...

Soñrä birdän unıñ esigä ärävädägi vəqea kelib tüsdi:
Sältänätxän birdänigä "miñbäsi" deyä baqırışı... şu bärä-
140 bär rāngi öcib, özidän ketib yıqılışı... Közini açğändän
keyin hämmägä bir-bir qarab älib, bungä kelgändä uzäq ti-
qilib, keyin birdänigä özini bunıñ quçağıgä täslägäni...
Soñrä ilgäri küniğinä Sältänätxänniñ anəsi kelib bunıñ
anəsi bilän ällänimälärni piçir-piçir gäpläsgäni... Sundän
145 beri öz anəsinıñ bungä här däf'ä äyägändäy bolib qaräslä-
ri...

Ah, su tapdä Sältänätxän bolsäydi! Şu sirlärni äcib
berib bunıñ köflini tinclätärmidikin? Bälki bu sirlärni
u häm bilmäs?... Bilsä ärävädä äytmäsmidi? Yol boyı gäplä-
150 sib kelib hec narsä demädi-kü. Yä yäsirärmikin? Yäsirsä u-
niñ döstligi qayerdä qaldı? ädäm döst bolärmidi, qaläy!

Bu oylär Zebini cän ortaqıdän fərsaxlärçä yirəqlärgä
älib ketdilär. Endi u nä Sältänätxänniñ külär yüzläriğä

işənədi, nə Enəxənni... Şu tapda u aciz bir maxluq, qoli
155 bağlıq bir qul, heç bir işənədigən kişisi yoq, yəlgiz və
ğarib...

Faqat birginə kişiniñ üydə özi üçün küyib gəpirgəni-
ni oylədi, şu nərsə unıñ köñligə təskin berdi. anə, yal-
gız anə... Cəhil və bağırtaş bir atəniñ çəğərəsiz qaysər-
160 ligi və teskəriligi əldidə aciz bir xətin... nimcən bir
köñil...

İçkəridə sühbət davam etməqdə edi. Söznin ketişigə
qarab, avəzlər dəm kötərilər, dəm bəsilərdi.

-Siz nimə dediniz, siz? -deb sorədi kəmpir.
165 unıñ bu səvəlidən açıq bir bezəvtəlik sezilərdi:

"Bu sofi ölgür ünəb qoymədimekən?!"

Rəzzəq sofi indəməsdən miyığıda külimsirəb turərdi. Bu
külimsirəşdə bir muğambirlik əsəri, "men boləməni indəməy
qaləməni?" degən ifadələr bəridi... Külimsirəş bilən yənə
170 həm xunükrəq kepatəgə kirgən bəşərəsini kəmpir təmən kötə-
rib turib:

-Oşə betəvfıq, benəməzgə qız bəraməni, qaləy? -dedi.
Bu sözlərdən soñ kəmpirniñ köñil bir əz ornigə tüşdi.

-Xayriyət... şundəy dedinizmi?
175 Sofi bu dəf'ə nədən xatinini məsxərə qilib küldi.

-Əhməq! -dedi u. -ulərnin əlləqaylərdən dəraməd qı-
lib kelib zorğa ipniñ uçini çiqardi-yü, men "yoq" deb
"təmdən təərəşə tüşgəndəy" cavəb bəraməni.

-Hə, nimə dediniz?

180 -İşqilib mifbəsi bilən qudə bolädigän cäyim yoqligini
yaxşı bilişdi... Yänä nimä keräk?

Sühbät tāmām bolib, kämpir täsqarigä çıqqanıdä Zebi
hālsiz və dārmānsiz dārpärdä yānigä çozilgän, unıñ hāli
cüdä yaş və cānli közläridä köp yillik mehnät və qıynālis-
185 lārnıñ āğır bir hārgınlıgı körinārdi.

* * *

Rāzzāq sofinıñ behüdä taqvādārlikkā süyāngän sözläri
və qurvānbibiniñ qaytā-qāytā işāntirişläri ilä Zebiniñ
köñli bir qadār tinçländi. Hāvuz boyidä, yaş tāllārnıñ
kōm-kök bārgçäläri āstidä, hāli hām āllāqandāy belgisiz
190 bir tāsvis və hādiksiräs bilən sizlāb yātğān köksini yum-
şāq sābādāgā berib kāştāsini tikārkān, unıñ gāmlı āvāzi
gāmlı küylārnı sābādāgā qoşib ālislārgā uzātārdi. Arāvā
bilən u yāq-bu yāqqa qatnāydidigän Ölmāscān oşā kündān beri
yolni bu tārāfgā sālğānligidān bu gāmlı āvāz unıñ qulā-
195 gıgā hām bā'zi-bā'zidä kirib qālārdi. Yās yigit ātiniñ
qārinbāğısini mākāmraq bāğlāş bāhānəsi ilä arāvāni devār
yānigā toxtātār, qoli āt tegrāsıdä āylāngän hāldä bütün
vücudi devār āşib ötāyātğān qādrdān və yāqımlı ünni āvlās-
gā tirişārdi. Bir kün qamçisi belidä bolgāni hāldä, devār
200 āşā köringän tāldān xıpçin sindirmāqçı bolib, arāvā üsti-
gā çıqdi, undä hām boyi yetmāgāç, tinç turmāğān kegāylārgā
āyāq qoyib gıldirākkā tirmāşdı... Bir qoli bilən devārgā

205 əsilib yənə bir qolini təlgə uzatgən vaqtidə köz uci Zebigə tüşdi: bu vaqtdə säyräsdän toxtägän u tutqun qusçä bu tün mehrini kəştänif iläñ-biläñ küngürälärigä qoygän edidi. Ötgän-ketgänlär gümänsirämäsini deb, yigitçä köz uci hāmān hāvuz boyidä bolgäni häldä, bir qoli bilän kickinä bir täl nävdäsini sindirışgä urinärdi. Nihayät, kickinä nävdä qırs etib singäç, Zebi hām başını kōtärib qarädi. 210 devärdä erkäk kişini qolini körgänidän keyin:

-Vay ölaqäläy! Erkäk kişi! -deb qıçqırdı...

Vä äv yegän qusdäy, kəştäsini täsläb içkäri tāmāngä qaçdı. Bu xıl nəticäni sirä kütmägän yäs yigit, gävranı qolidä, häyrän bolib qaldı. Faqat oşä təpdä köçädän ötäyätgän bir taqvädarnif: 215

-Häy bälä, tüş bu yäqqa! -degän sävuq ävazi uni säräsimälikdän uyğätib yubardı...

Ğildiräk üstidän özini ärävägä täslägän vaqtidä taqvädär yolävçi häli hām söylänmäqdä edi:

220 -Qandäy behäyä bäläsän! Kəp-kättä tongızdäy bolib qalıbsänü, särmü häyä qılmäsdän, nämähräm bär hävligä qaräysän-ä! Sofi körgündäy bolsä "göşt ketti!" qılädi. Hä!!!

Yäs yigit ikki beti qıp-qızärgän häldä eşitilär-eşitilmäs bir ävaz bilän zorğa-zorğa:

225 -Atimgä gävranı sindiräy degän edim-dä... -deyä äldi.

Sofrä näümid qaräş bilän yənə bir märtä devär tāmāngä köz yügürtirgäç, ärävä üstidän ätgä hätläb yoligä ketdi.

Sofgi xəbər yürəgi sıqılğanını bəhanə qılıb, bir kün
230 Zəbi həm Səltənətxənlərnikiyə yol əldi. Zəbi əldidə özini
əybdər sənəgən və şunif üçün köflidən xıcalət tərtdən
Səltənət ortəgini artıq dərəcədə zor hürmət bilən qarşı
əldi. unif öz ortəgigə qılğan muəmilələridə həttə, "pis-
təqi tə'zim" qabilidən bir türli yəsəmlik əsərləri həm
235 körilərdi. qışləqdəgi vəqəələrnif təgidən bəxəbər bolğan
Zəbi Səltənətnif bu qədər məhribənləşgənini öz köflidə
başqa nərsəyə yoyər və... çin köflidən xursənd bolərdi.
Nimə üçün xursənd bolərdi bu yaş qız? u bilərdikim, ölməs-
cən Səltənətlər əiləsiniñ yən qoşniginə eməs, bəlki ənə
240 tənənədən bir qədər qarindəsi və bu xənədənnif eñ qadr-
dən bələsi. Sofrə Zəbilər əiləsi siñəri bu əilədə həm
erkək bələ yoq, şu üçün qoşni və qarindəş bolğan bu bələ
həmməvaqt şu həvlidə, u həvlidən körə köprəq bu həvli-
nif dəstyəri və yügürdəgi. U bələ endi kəp-kəttə yigit
245 bolib qəlgən... Həzir üyləntiriş toğrisidə əyni əgiz sə-
lədigən vaqtləri... Səltənət öziniñ bu sevimli qarindəsi-
gə bu sevimli ortəgini əlib bərməq istəməydimi? Səltənətdə
bu istək bolgəndən keyin, uni ənəsi bilən kəttə ənəsi bil-
məy qələdimi? ənəsi bilən kəttə ənəsi Zəbini yəmən körə-
250 dilərmidi? Yəmən körsələr öz qızlarını unçə munçə cənəcən
ortəq qıldirib qoyərmidilər? Zəbi Səltənətdən körgən ıx-
ləslərnə unif ənəsidən və kəttə ənəsidən körməgənmi? əy-
nıqsə, şu səfər? Bu səfər Səltənət unif tegrəsində gir-gir
əyləngən bolsə, u ikki keksə xətin öz yaşlərigə yərəsə

255 pırpırasıǵan eması? Zebidäy bir qızını kelin bolib keli-
şini kim istämäydi? qaysi hävli Zebini öz quçağıǵa alişdän
tärtinädi? Üçtä xätin üstigä miñbäşi häm täläb bolib-
di-kü!..

260 Beçärä qızını bütün bu şirin xayalları şu birginä
"miñbäşi" sözi kelib çıqışı bilän bir vıraçasigä pärişän
bolib säçilädi, tökilgän tärıq kabi här tãmangä tirqırab
ketädi. Häligi şirin xayallar bilän külib, tolib, çoǵdäy
qızarıb turgän yüzläri gärmel tekkän ekin kabi bir näfäs-
dä solib, ölib, uçugdek bozarib qalädi...

265 Häz qalay, sevimli ortağıdän vä unıñ anäläridän kör-
gän ıxläs vä hörmätläri üçün häligi mülahazä arqasidä Zebi
xursänd, unıñ xursändligini körib, öz günahläriniñ keçi-
rilgänini yä bolmäsä, äncä yefilläşgänini oylagän Sälti
vä unıñ anäläri xursänd... İkkälä tãmän häm bir-biri-
270 niñ köñlidän bexabär, şu xıldä xursändlikkä kömildi.

Zebiniñ bu xursändligi, älbättä, küzätgän maqsädigä
erişmäq bilänginä päyidär bolardı. u maqsäd häm, dävän ä-
suv qadär zor bolmäsdän, nihayäti äsilib gävran sindirgän
yigitni bir körişdän ibarät edi... Faqat çärbazarçı bilän
275 äräväkäşni üyidä uçratmaq äsän närsämi? Ölmäscänniñ ärä-
väkäşlikkä kirişgänigä faqat tört ay boldi, lekin şu tört
ay icidä tört märtä bütün keçä-kündüzni üyidä ötkazä aldı-
mi? Sähär çıqıb ketädi, yärim keçädä kirib kelädi, ägär ä-
lišgä ketmäsä! älišgä ketsä, ikki-üç kün ötkazib kelädi.
280 Bäläsinıñ därbädärligigä açingän anä oşä küni -Zebi

Sältänätlärnikigä bargän küni:

-Hünär bolmay ölsin! -deyâ sözländi. -Bälâm beçaränif
yüzini kün yaruğidâ körälmäymän! İslâb-İslâb tãpgäni nimä?
Tãpib keltirgäni nimä? Rozgãrgä yuq bolmaydi... qaymãğini
285 kãrvãnbãsi yälãydi, älbättä. Bu sorliklãr yügürgäni-yügür-
gãn, qatnãgäni-qatnãgãn, kãrvãnbãsi -ãğziniñ yeli bilãn
tãpãdi... Su hãm insãfmi?

Bungä ätãniñ ğãsi keldi:

-Munçã cãvrãysãn, häy! -dedi. -Şükür qılsãfçi! qımãr-
290 báz bolib, bãr-yoğıfni "gãrtkãm"gä bersä, nimä qılãrdif?
Ähmädäliniñ kättä oğlidäy bütün rozgãrini içkilikkä sã-
vursä nimä qılãrdif? İsgä kirgänigä tört äy endi boldi.
Hãligãçä äz tãpgãn bolsä, bundãn nãri kãp tãpãr. Hãli yãs,
İslãsin äzrãq... Mehnãtsiz - rãhãt bãrmi, qalãy!

295 -İsgä kirgänigä tört äy boldi-yü, tört yillik çãrçãdi,
bälãm! -dedi änä. -Tört yillik qaridi bälãm! Bälä tuğıs,
kättä qılış äsãnmi? Kãçã-kãydä yürib gãpirä beräsizlãr-dã!
"Tört äy endi boldi-yã!..." äğzifizniñ bir çekãsidãn çı-
qadi!.. Yoq, ärvãkãşligi qursin! Bãşqa İsgä berãmiz...
300 bolmãdi bu. Bãşini yesin kãrvãniñ!..

-Bãşqa İş äsãn deysãnmi? deb e'tirãz qıldı ätã. -Dun-
yadã äsãn İş bãrmi? Pulif bolsä, dãvlãtif bolsä äğzif
bilãn gãpirib tãpsãf... qani endi... Bu dãvlãtni xudãvãn-
dikãrim, hãmmãgä bermãs ekãn! Bergãngä berãr ekãn!

305 Anã boş kelmãdi:

-Bermãdi deb yãtãveräsizmi? -dedi yãnã. -Älmã pis, äğ-

zimgä tüş!" bilän bolädimi? axtärgän tãpãdi! İstäsãñiz, bälãñizgä durustrãq kãsb hãm tãpilãdi. Sãl mundãq dãm àlib yãyrãydigãn bolsin-dã!

310 -Keçãginã qızlãr bilän qıslãqqa bãrib, bir hãftã oynãb keldi-kü!

Atãniñ şu "qızlãr bilän" degãn sözlãri ölmãscãn teflik yigitlãr ağızidãn çıqadigãn dãrãcãdã, hãrãrãt vã ilıq-lik bilän, tũrtibãytılğãn edi. anã dãrhãl pãyqadi:

315 -Yãşifiz ellikkã bãrib qãlsã hãm, "qızlãr"gã qızıqmãy öliñ! "qızlãr bilän" deb, bir mãyläbãytãsizki! Şuãftifizgã yãnã qızãldifiz bãr! Boyigã yetğãn oğlifizni oylãñãvvãl!

Atã u tãmãndã qah-qahãtib küldi.

320 -Sen, -dedi u, -Qıslãqqa bãrib bir hãftã yãyrãb kelğãnidãn gãpir!

Anã cãvãbni dãrrãv taxlãdi:

-Beş kũn yãyrãb kelğãniğã men qãncã nãrsã sãtib berdim, bildifizmi? -dedi. -Uç köylãklik çit, ikki belbãğ, Sãltã-nãtxãnniñ bir pãrãñ romãlini sãtdirdim!

325 -Kimgã berdif pulini? Ölmãsiñ, hãli, şuncã pulni yeb keldimi?

-Qayerdã ölmãs yeydi!.. Ölmãs bir çaqa hãm yegãni yoq.ãt-ãrãvãniñ icãrãsigã deb kãrvãnbãşigã berdim. "Endi, bir 330ãygãcã, bir çaqa hãm bermãymãn sengã!" degãn ekãn, bälãşorlik yıglãğũndãy bolib keldi. ungã cãvr bolmãsin deb, Sãltãnãtxãn ikkãvimiz, bisãtimizdãn nãrsã sãtib toğrilã-

dik. Heç narsädän xabäriñiz yoq, gäpirä beräsiz-dä!

335 " Külişdän toxtäb endi ciddiyläşgän ätä yänä e'tiräz qı-
lib bir narsä demäqçi edi, däriçädän Sältänät bilän Zebi-
niñ çıqıb kelişi, uni başını quyi sàlib köçägä çıqıb ke-
tişgä mäcbur qıldı.

340 Zebi Sältänätlärniki dä turib bu äytişuvniñ bə'zi çay-
lärinini eşitgän, öz başıgä bälä keltiräyazgän qışlaq säfä-
rinin bu yoqsil xänädänlär üçün cüdä qımmätgä tüşgänini
endi bilgän edi. Şuniñ üçün därräv ortägüdän kâyidi:

-Qışlaqqa hämmämiz birgä bərib edik. ağırini özifiz
bilän Ölmäscännin äyisiğä tərtdiribsiz-dä! Men häm qoşı-
lişärdim-kü...

345 Sältänät häm ortägını därräv öz quçağıgä aldı.

-Bittä romäl ketdi, xäläs, -dedi. -uni häm miñbaşını-
kidän oräb kelmädimmi? Öziniki öziğä boldi, çänim!

350 -Ölmäscännin änäsi-çi? -dedi Zebi. -Beçäräniñ üyi
küyibdi-kü. Yoq, ortäq, ertägä men sizgä bir narsä yubärä-
män! Älbättä yubärämän!

Sältänät bu toğridä Zebidän hättä quruq sözniñ özini
häm eşitmäq istämäs edi. Şuniñ üçün därräv sözni başqa
tämängä burdi:

355 -Yürin, bolmäsä! Ölmäscännin äyisini yüpätib çıqay-
lik...

Bu söz bilän birgä ortägınıñ qolidän tərtdiribsiz-dä! Men häm qoşı-
lişärdim-kü. Yoq, ortäq, ertägä men sizgä bir narsä yubärä-
män! Älbättä yubärämän!

Zebiniñ köfli yänä öksib qaldı. Ölmäscän keçädän be-
ri yoq edi. Keç pâytdä kelärmikin deb qarängı tüşgünçä

360 qalsä häm bälädän däräk bolmädi. Sältänät bilän änäläri u-
ni yätib qalmäqqa qıstäsälär-dä, atäsiniñ qahridän qorqıb
sirä ünämädi. Qaràngı tüşib qalgänligidän, "yaş narsä yäl-
gız ketmäsin" deb bir kämpirni qoşıb berdilər. Bulär dər-
vazädän çıqıb muyülişgä yetgändä u yaqdän Ölmäscän körin-
365 di: çärçägän atini hargın-hargın qamçiläb, ästä-ästä sud-
rälmäqdä edi. İkkäläsi bir-birini körışdi, tanışdi... Zebi
ehtiyätsiz toxtäb qaldı, Ölmäscän häm özi pâyqamäsdän ati-
niñ başını tärtdi... Faqat, nä unisi bir narsä deyä äl-
di, nä bunisi avazını çıxarışgä bätindi. ulär ornigä -"nä-
370 mährämlär qasdidän qoriş" vüzifäsini üstigä algän käm-
pir üh säldi:

-Häy, nimägä toxtädifiz? -dedi Zebigä qaräb. -Ölmäs-
cän, nimägä toxtätif, bäläm? -dedi ungä tàmän burilib.

Ölmäscän cävab epläy aldı:

375 -Sizni körüb toxtädim, xälä! -dedi u. -Yol bolsin keç
kiryändä?

-Men bu mehmänni küzätib bäräyätirmän, -dedi kämpir.
Sofrä, bir-ikki qadäm başgäç, arqasıgä qayrilib:

-Tez bəriñ, ayifiz täşviş tärtib qaldı! -dedi... Və
380 Zebiniñ ketidän yolgä tüşdi. Zebi häm kämpirdän qorqıb
arqasıgä qaräyälmäsdän, lekin köfli oynägän və ikki tiz-
zäsi yefilginä qaltirägän häldä tez-tez yürüb ketdi.

Bu yaqdä atigä serzärdä qamçı bergän Ölmäscänniñ harg-
gın vücudi bu qaltis ucräşuvniñ güldirämä älavidä yanär-
385 kän, özidän begänä bolib ketäyätgän Zebiniñ közläridä yi-
rik-yirik märvärid dänäläri yiltirärdi...

VII

1 İkkälä yaş köñil qarangi mühitniñ ağır kişänläridä
bağlängän haldä näümid mühäbbät bilän bir-birläriniñ häs-
rätidä entikär ekän...

 Akbäräli miñbäşi, küçli pänçäläri arasıgä älib, yäñi
5 bir gäzetni gıcimlämäqdä vä qımärbäzlärgä xäs ägzi mäy-
mäqlik ilä gäzet yazgänläрни sökmäqdä edi.

 Cädidlär tämänidän häftädä ikki märtä zorga çıqarılä-
digän bir gäzetädä mänä şu beş-äلتi ägiz söz bäridi:

 "... bolüsiniñ häkimi mutläqı olän Akbäräli miñbäşi
10 bütün bolüsniñ yägänä usüli cädidä mäktäbini bağlätib,
muällimini haq bermäsdän häydätirdi... Üç äyginä däväm e-
tä älmış bu mäktäb millät bälälärinä äz-dä bolsä" äq-qarä-
ni tänitdirmäqqa muvaffaq bolmiş edi. Miñbäşiniñ özi esä
här sänä bir evlänmäqdän, xätin yäñilämäqdän boşälmäy-
15 dür... Üç xätini üstigä yänä törtincisini, hättä beş-äلتi-
yettincisini... häm äluvğä qarşı emäs.

 Muällim M. M..."

 Qarşisidä çay quyib otirgän Häkimcän şu gäzetäni täpib
körsätgänigä älläqacän dunyâ-dunyâ puşäymän bolgän edi. u
20 bir necä yıl şu ädämgä mirzälik qilib, uniñ cähli kelgän
vä tutäqqan vaqtlärini köp körgän bolsä-dä, bugün şu kiç-
kinä mäktübçäniñ bu dәрäcä yämän tä'sir qılğänigä häyrän
bolardı. Miñbäşi mirzäniñ qolidän dästläbki bir piyalä

çayni əlib, həttə bir höpləməsdən yənigə qoydi və şu boyi-
25 çə uni tāməm esidən çıxarib yubardı. Həkimcən səvuq çayni
unif əldidən əlmaqqa batinəlməs edi... Çaynəkdəgi çay əl-
laqaçənlər səvub boldi. Həkimcənnif ikki közi mifbəşidə,
unif qızərib-bozərgən yuzləridə, cəhl bilən, təcəflək
bilən, qısilgən pəncələridə: gıcimlənilib bir must həligə
30 kelgən gəzətdə... xocəyinnif müdhiş əvəzini körüb, səl
nəridə dəraxtgə süyənib turgən Mirzəbəbə həm həyrən. Dər-
vəzəbənlək qıluvçı mirşəbgə: "ərzgə kelgənlərnif heç bi-
rini qoyməysən. xocəyinnif fe'li əynib turibdi..." deb
Mirzəbəbə tāməniddən tə'limət berilgən, endi dərvezə ərqəli
35 Miryəqubdən bəşqə heç kimnif əyəq bəsib ötə əlişi mümkün
eməs. Həykəldəy qətib turə berişdən Mirzəbəbənnif, daim bir
vəziyətdə qımirləməy otirə berişdən həkimcənnif belləri
qayışib ketdi... Mifbəşi dəm gəzətni açib, u yəq-bu yə-
gini əyləntirib qərar, dəm bolsə pəncələri ərəsigə əlib u-
40 ni gıcimlər, tez-tez dərvezə tāməngə qərəb:

-Miryəqubdən dərək yoqmı? -deyə sorəb qoyardı.

Mifbəşi bu səvəlni qaytərgən həmən Mirzəbəbə yügürüb
köçəgə çikər, bir əzdən soñ qaytib kirgəç, "yoq" degəli
batinəlməsdən möləyib cim qələrdi.

45 Nihəyət, mifbəşi qolidəgi gəzətni bir tāməngə irgıtib
orniddən turdi.

-Miryəqub qanı deymən səngə, Miryəqub?! -deyə baqırdi.

Bu yəvvəyi dərrendənnif bökirişi edi! Mirzəbəbədəy ə-
dəm tutilə-tutilə:

50 -Dərrəv... atni egərləb... üyigə bərib keləymi? Yə...
səhərgə çəpəymi? -dedi.

-Endi esifgə keldimi, itvəççə!.. -deb baqırdı mif-
bəsi. Sofrə əsəbiy ədimlər bilən içkərigə tərən yürdi.

İçkəridən həm unif bəqırgən əvəzi eşitilərdi. Faqat
55 üçələ xətin unif nimə üçün kəyfi ketgənidən bəxəbər edi-
lər. Əzərə bir-birlərigə nəzər təsləşgəç, kəz işarəti ilə
kəttə xətingə vəkəlat bərdilər. xadiçəxən bir-ikki qadəm
əldingə bəsib kelib:

-Nimə boldi sizgə? -deyə sorədi. Şu tapdə özi yəfil-
60 ginə qaltirəməqdə edi.

Mifbəsi nihəyət dərəcədə ədəbsiz bir söz bilən baqı-
rib cəvəb qıldı. İkkələ yəş xətin sekin-sekin ərqalərigə
təsərilib öz üylərigə kirib ketdilər. xadiçəxən turgən cə-
yidə qətib qəldi...

65 -Yelkəmdə on putdən ottiz put yükim bər... -dedi mif-
bəsi. Bu həm baqırışgə yaqın bir əvəz bilən əytilgən edi.

Üçələ xətin həm bu yükniñ niməligini əfləb yətəlmə-
dilər. xadiçəxənniñ fikriçə, mifbəsigə "irim" qılğan e-
dilər. Endi uni "qaytərtirmaq"dən özgə iləc yoq edi. Bu
70 fikr bəşqə kündəşlərnəni miyələridən həm ötmədi eməs...
Faqat xadiçəxənniñ bu fikri qat'iy bolsə kerəkkim, yəsi-
rişgə ləzəm kərmədi:

-Ənəimlər qasd qılğəngə oxsəydi. qaytərmə qıldirib
bəsəmni? -dedi.

75 -Əyəllərnəni bilgəni irim, bilgəni qaytərmə, bilgəni ə-

zäyimxàn... Qavâğı uçsâ hâmi äzäyimxângä çapâdi... -dedi miñbâşi. Vâ su sözlârni äytârkân, uniñ bulutli yüzlâri-dâ cindâkkinâ açiliş âlamâtlâri körindi. Şu açilişdân dâ-dillänib bolsâ kerâk xadiçâxân yânâ e'tirâz qıldı:

80 -Öziñiz, öz âgziñiz bilân "yük bäsdi" demädiñizmi?

Miñbâşi külib yubârdi:

- "Yük bäsdi" degân bolsâm "qandây yük?" deb sorâ-gin-dâ, bâççağar! -dedi u.

Bu vaqtdâ üydâgilâr hâmi ästâ-sekin täsqarigâ çıqıb yâ-qın ortâgâ kelgân edilâr. Miñbâşi dâvâm qıldı:

-Uçälâñ kâm yükmişân mengâ?

-Nimâ âgırimiz tüşdi sizgâ? -dedi xadiçâxân.

-Gâzetni oqı, bilâsân... Senlârniñ tüfâylifdân yâmân nânim yetti ıqlingâ ketdi... Hâmmâñ bir qarâ möyimgâ âr-zirmidiñ, qalây?... Äğâr âlmâqçı bolsâ hâmmâñni ikki qol-lâb tutârdim osâ gâzetçi dâyüsgâ!.. Mengâ bittâ xâtin bäs edi... zürriyâtlük bolsâ... şunçâ dâvlâtni kimgâ işâniş qâldirâmân? Uçtâ bezürriyâtgâmi?..

95 -Nimâgâ hâmmâni bârâbâr äybläysiz? Fâzilâtni âgızgâ âlmäysizmi?

-Fâzilâtiñ mengâ äsqâtârmidi? Bir-ikki yildân keyin birâvlârniñ qoligâ suv quyâdigân bolâdi. qız fârzând bolârmidi? qaysi birinî âtâ-ânâñgâ äsqâtdiñ!..

Bu ma'qul gâplârgâ e'tirâz qılâdigân çâyi bolmäsâ hâmi, 100 xadiçâxân yânâ bir nimâ demâqçı edi, täsqaridân dârvâzâ-niñ xarxasâ bilân açilgâni eşitilib, soñrâ "hâ" degün-

çä içkəri eşik ketidän Mirzäbäbänif yوغان ävazi cıqıb qaldı.

-Xocäyin, Miryàqub äkäm keldilər!

105 Miñbäşi dävüzä açılğan hämän täsqarigä yügürgän edi.

U cıqıb ketgäç, üçälä kündäş bir yergä toplänib, küyävlärinif ävzäyini muhäkämä qıldilər. Äncä näri-beri gäplärdän keyin ertägä ertä bilän xadiçäxänni çoläq äzäyimxännikigä yubarişgä qarär berildi...

110 Miñbäsini täsqaridä Miryàqub häm oşä sàvuq xabär bilän qarşı aldı:

-Xocäyin, sizni gäzetgä urıbdilər! Mänä, körif!

"Säläm" yoq, "älik" yoq, ikki gıldiräklı äräväsidän tüsär-tüsmäs, qolidägi gäzetni miñbäsigä uzätib, külär yüz bilän şu sözlärni äytgän Miryàqub miñbäsiniñ közigä şu tãpdä itdän häm xunük körinib ketgän edi.

-Tur-e, äftif qursin seniñ!.. Gäzetif bäsifni yesin!..

Gäzetni älib unif yüzigä irgıtdı.

120 Miryàqub esä qah-qah sàlib küldi, yergä tüsgän gäzetni eñäsib yerdän äldi-dä, qaqıb közigä sürtgäç, tørt bük-läb çöntägigä sàldı, soñrä tezigä miñbäsiniñ qoltıgı-gä kirib, äpil-täpil uni soriçägä keltirib ötkäzdi.

-Otirif, xocäyin! dedi özi häm qarşisigä otirärkän.

125 -Nimä bu täcäñlik? Nimä bolıbdı? Düyä buzilibdimi?

Özi üçün Miryàqubdän başqa çin köñildän küyädigän ädäm yoqligini miñbäşi yaxşı bilärdi. Şu üçün unif bu

küŋgi hərəkätini sirä äfläyälmäy qaldı. Äräväsidadän tüş-
mäy turib, "xocäyin, sizni gäzetgä uribdilär!" dedi, soñ-
130 rä oşä gäzetni (oşä gäzetniñ özini) uzätدی... Bu nimä
gäp? Tüşimi, ofimi? Yä işängän tağı häm ağıdarılmaqçimi? Yä
Miryäqub häm başqa yaqadän baş kötärmäqçimi? Miryäqubsiz
unıñ küni kün bolädimi? Bu dävlätlär, ämällär, kättälik-
lär... hämmäsi qamişniñ tozğağıday bir näfäsdä tozib ke-
135 tädimi? Miryäqub burüŋgi Miryäqub bolsä, tã miñbäsi özi gäp
açmägünçä, bu qarä xabär toğrisidä gäp açışgä häm bätinälmas-
ligi läzim kelärdi... Älbättä, köñilläridä heç gäpni saqlä-
mäydirgän ägzi boş ädämlär bolädi. Lekin unaqa ädämlärniñ
nämäläri "Miryäqub", äyniqsä "Miryäqub epäqa" bolmäydi. Miryä-
140 qubniñ tişläri, hər haldä, läbläridän küçliräq-kü! Läblärini
tişläri äräsigä älsä, tili ölgür, bir äz kömilib turär-
di-kü... Faqat Miryäqub heç bir işni bilmäsdän qılmäydi!

Häligidek bemä'ni vähimälärdän soñ, nihäyät, mänä şu
keyingi näticägä kelgänidän keyinginä, miñbäşi esini bə-
145 şigä toplädi vä Miryäqubniñ yüzigä gäzetäni irğıtgäni ü-
çün öz-özidän kâyidi. unıñ tippıq tä'bi häm tezginä orni-
gä tüşdi yüzi küldi...

-Häziliñni qoy endi, -dedi u äddiy vä hättä bir dăräcä
mulâyim ävaz bilän. -Mengä bir mäslähät tap. Yetti ıqlimgä
150 yamän namim ketdi...

Miryäqub cüdä tinçlik bilän, külib turib, bemäläl gäpi-
rärđi:

-Hä, bälli, mänä bundäy deñ! Cähl bilän, gäzäb bilän,

tutaqış bilän bu toğridä heç närsä qılıb bolmäydi. Bu mäh-
155 kämäñizdägi qarä fuqarä bilän bolädigän iş emäski, çağır-
tirib kelib, Mirzäbäbagä buyürsäñizü, yertölägä älib tü-
sib, qıçigän yerini qaşläsä! Yazgän ädäm oşä berkitilgän
mäktäbnif dämläsi... cädid! u älläqaçanlär öz yurtigä ye-
tib äldi, gäzet bolsä gäzetçisi bilän birgä Tàskentdä...
160 Siz-biznif emäs, bizdän kättäräqlärnif häm boyi yetmäy-
di. Gäzet yazädigänlär, ädätdä, zäkänçi bolädi... ulär bi-
län yärim pàşşagä oxşagän uluğ ädämlär älişmäsä, unçä-mün-
çä ädämlär bekär kelmäydi. Cädidlär hämmäsi mähmädänä ke-
lädi...

165 -Cädidifñ nimäsi? Nimä degän gäp özi?
-Mäktäbini yäptirgän vaqtifizdä äytib bergän edim-kü.
-Esdä qalgän deysänmi?
-Cädid degäni "yäñi" degäni bolsä keräk. Yurt äräsi-
dä yäñilikni räsım qılarmışlär... Yäñi oqış, yäñi mäk-
170 táb yäñi ürf-ädät, yäñi kiyim, här närsä yäñi...

-Eskiçä bolsä kimgä zäräri tegär ekän?

-unisini bilmädim... İşqılıb, cädidlärnif qasdi şü e-
miş...

-Yäñi miñbäşi, yäñi qäzi häm desäñ-çi

175 -Albättä,özigä mäs kelädigän miñbäşi bolsın,deydi cädid...

-Därvàqe Şämsiddin miñbäşi bilän Töraqul bolüs toğ-
risidä heç närsä yazışmäydi-kü cädidlärif... Nimägä me-
nif toğrimdä yazışädi?

Äbdüsämät miñbäşini äsmängä kütärib yazgänläridän xa-

180 bəriñiz yoqmidi?

-Hä, äytgänçä, bulturmidi?

-Hä, bulturidi, qandäy maqtäb yazişdı.

-Cädidläriñgä tüşünälmäy qaldım-kü! Men bütün ümrimdä
törttä xätin älibmän. unıñ häm bittäsi öz äcäli bilän öl-
185 gändän keyin... äbdüsämät bir ontäçä xätin äldi... Häli
häm törttäsi qolidä - naqd... Negä uni yazmadi cädidıñ?

-Menıñ cädidim emäs, xocäyin! Şundäy bolsä häm, meniñ
bilışimçä, cädidlär yäñilikni mäyl qılädigän ädämnı yaxşı
körädilär.

190 -Hä, äytgänçä äbdüsämät öz qıslığıgä yäñi tärtib mäk-
täb açgän emäsmi? Durust...

-Äbdüsämät miñbäşi hävlisidä muällim saqlab oğılları-
ni oqıtadı. Cädid mäktäbigä pul bilän qaräşädi. ädämlär-
niñ bälälärini yubärtirädi. Özi cädid gäzeti oqıydı...

195 -Şuniñ üçün cädidläriñ közi unıñ ontä xätinini häm
körmäydi degin.

-Şundäy. Cädidlär, yäñi mäktäbgä qaräşmägän bəylär-
ni, "nädän, cähil, u-bu" deb sökişädi. ulärniñ mäktäbigä
äzginä yardım qılğan bəyni "hämiyätlik bəylärimizdän fä-
200 län, fälän... " deb äsmänlärgä kötarib yazişädi... Siz häm
cädid mäktäbini yäptirmäsdän, ağız uçidä, "hä-pä" deb qoy-
säñiz, sizni häm maqtäb yazişärdi.

Miñbäşi şu yerdä Miryəqubgä tāmān egildi və pəstrəq
əvəz bilän dedi:

205 -Nəyib törä qoymadi-dä, qandəq qıləy.

-Nəyib törə həm əyyar adam. Özi buyruq berib yəptirsə bolardı, undəy qılmadı. Özi bir çekkədə turib siz arqalı qıldirdi... Təyəq endi kelib, sizniñ başıfızda sindi!

210 -Yoq, şaşma, men nəyib törəniñ yanlarığa bəramən "iləcini qılıñ, özifiz əytgənsiz", deymən. qani, yoq desin-çi!

-Yoq deyişdən qorqarmidi? Yoq, deydi, tənib törə berədi...

-Negə, axır? Negə?

215 -Bugün tənədigən bolmasə, oşə vaqtdə özi öz buyruğı bilən yəptirməsmidi?

-Təngənədə qoyamənmi?

-Nimə qılardıfız? urərmidifiz?

-urib bolədimi?

220 -Nimə qılardıfız?

Mifbəşi cim boldi. Bir qolini çəkkəsiyə əlib bərib başını qaşladı...

İkkələsi həm bir əz cim qəlgəç, yənə mifbəşi gəp başladı:

225 -Bir məsləhətini təpməsək bolmayıdi. Men bu işni şundəy qəldirib ketəlməymən... Şəmsiddin, Təraqul, əbdüsəmətlər qoşkərnəy bilən cər səlişədi... biləsənmi?

-Bu gəpifiz rəst, xocəyin. ulərnikiyə keçədən beri toy!

230 -Oşə məktəbdər dəmləni təptirib kelib Mirzəbəbəyə təpsirsəmə, yertölədə bir burəv səlsə deb edim. Şundə, ehti-

məl, köflim bir az ornigə tüşärmidi...

-Bâyä äytdim-kü, endi unıfı ärvähini hăm tãpãlmãysiz.

-Nimä qılãmiz bolmäsä?

235 -Miryàqub cãvãb bermãdi. u äytmãqçi bolgãn sözini fikr tãrãzisigã sãlib ölcãmãqdã edi. Nihãyãt, mifbãşi tãmãni-dãn hãligi sãvãl yãnã qaytãrilgãndãn keyin:

-Nimä qıllãrdifiz, tışni-tışgã qoyãsiz, xocãyin! dedi.

Mingbãşi irgıb ornidãn turdi.

240 -Tışimni-tışimgã qoyãdigãn hezlãrdãn bolsãm, mã, àl, bu şãp-şãlãplãrni! -dedi u bãlãnd àvãz bilãn. -Mengã pãsport àlib ber, Mãkkãtüllãgã cõnãyin!

245 -Otiriş, xocãyin! -dedi Miryàqub, unıfı àvãzi hãm bir az kõtãrilã tüşgãn edi. -Ösqırış bilãn, zãrdã bilãn bitãdigãn iş emãs bu. Oylãylik, bir çãrã tãpãylik!

Sofrã ornidãn turib äyvãngã bãrdi, u yerdã çãynãk bilãn piyãlã turgãn edi, sãvuq çãyni piyãlãgã toldirib qoygãç, bir şimirışdã tãmãm qıldı. Sofrã àrqãsigã qaytãrkãn, àdãtdãgidãn qattıqrãq vã tezrãq sözlãndi:

250 -Gãzetni şãhãrdã kõrdim. Şundãn beri tãdbir axtãrãmãn. Heç bir tãdbir tãpãlmãgãnım üçün, nãçãr-nãilãc kũlgigã zor bergãn edim. Kãttã arıqdãn hãtlãyãlmãgãn vaqtifizdã kũlgifiz kelãdi... bilãsizmi?

-Bilãmãn.

255 -Yıqılğãn pãlvãn hãm àççığını kũlib yefãdi, -dedi yãnã Miryàqub.

Mifbãşi bir az cim qãlgãç:

-İşqilib, bir çarə təpəsəfi bolməydi. -dedi.

260 Faqat bu keyingi cümlə quturgən dərrəndəni eməs,
suvgə pişilgən müsükni ağzidən çıqmaqda edi...

Oygə bətgən Miryəqub bəsini kətərdi:

265 -Özimizni gəzetgə keləstirib bittə cəvəb yazəmiz.
Cədid gəzetdə sizni sökkən bolsələr, öz gəzetimizdə biz
maqtəymiz, muəllimni yəmənləymiz. Şu bilən tərəzinifi biz
təmən pəlləsi bəsib tüşədi. əbdüsəmətlərnifi kərnəyi bələ-
lər cələdigən qamiş nəygə əylənib qələdi. Şu bəs!

-Hə, məyli!

-Durustmi? -deb yənə qaytərib sorədi Miryəqub.

-Durust! -dedi mifbəsi. Özifi yazəsənmi?

270 -Bilib gəpirəsizmi, xocəyin? -Men gəzetnifi özini tū-
zük-quruq oqıyalməymən-kü, ungə xat yazış qayəqdə. Muni öz
əhli, öz üstəsi yazədi. Şəhərgə tüşgənimdə togriləb çıqa-
mən.

-Bopti, -dedi mifbəsi. -İşqilib, özifi eplə.

275 Sofrə ornidən turib Miryəqubgə yaqın keldi və unifi
quləğıgə egilib:

-Pul kerək bolsə əyəmə lekin! -dedi. -Pul degən nərsə
təpilib ketədi, əbro təpilməydi, əbro!

* * *

280 Arədən ikki həftə ötgəndən keyin Miryəqub sərt tilidə
çıqadigən hükümət gəzetəsini bir nüsxəsini keltirib, in-

dämäsdän mifbäsiniñ quçağıgä täslädi. u nüsxadä quyidägi
mäktüb bäsilib çıqqan edi:

"Hürmätli gäzet müällifi törägä sälamdin soñ ändäğ
ärz qılınürkim, cädid nâm täifäniñ sähärләrdä çıxarilä-
285 turgan gäzetidä Äkbäräli mifbäsi xusüsidä näläyiq ibarät-
läär bilän tä'rif qilingän bir nәмә çäp qılindi. Şu xusüsdä
haqıqat yüzäsidän izäh qilib äyturmizkim, Äkbäräli mif-
bäsi qariyb on tört yildän buyan äq pädsähimizniñ äzämät
dävlätlärigä sädaqat bilän xızmat qilib, şunçä zämän mä-
290 bäynidä heç qandäy särzänişgä müstähıq bolmädilär. Sähär
vä uyezd häkimi törälär vä fuqarä vä bäyanläär vä ähli ilm
tälibläär vä müdärrislär vä xänäqähnişin şäyhläär vä eşän-
läär vä häkäzä heç kimsä mäzkür mifbäsidadän ciddi y näräzi
bolgänläri yoqdür. Vä bälki hämişä unıñ haqıdä xayri düä-
295 dädirilär. Ul beädäb mäktäbdär bolsä hämmä fuqaräniñ näzäri-
dä päst vä haqır körilgän edi. Özi nәмäz oqımäsdän vä mäktäbdä
gödäk bälälärgä yer müdävvardür, yä'ni misli tärvuz
yumäläqdür deb, şäriätgä xıläf ilmlärni tä'lim bergäni
vächidän fuqarä bezävtä bolib, här xıl qılıqlär päydä bo-
300 lib, yurtnıñ äsäyışigä xäläl kelgänidän mäzkür mäktäbdär-
niñ mäktäbini cänäbi Äkbäräli mifbäsi berkitib erdilär.
Bu vächidän tämäm fuqarä vä älälxusüs bäyanläär, tälibi
ilm mulläbäççälär, müdärrislär, imämlär, şäyhläär vä zäkır-
läär, sofilär bağayät mämnün bolib, ul şähänsähi cähän äq
305 pädsähimizniñ vä häm ul uluğ märtäbälük yärim pädsäh cä-
näbläriniñ haqlärigä düä äyläb, şundäy ädil vä insäflik

fuqarapärvär ämäldärlärni qoygänläri üçün ulärgä minnät-
därlik izhär qılädürlär, vällähi a'läm bissävab, tämmät-
tämmät tàmän yəzguvçı kəminä xəlis fuqarədin mullä Rivə-
310 ciddin a'ləmi mülk bədiy".

Buni oqıtdirib eşitgəndən keyin mifbəşi cüdä xursənd
boldi. Endi toy bu tàməndä başlandı. Endi bunıñ kərnəyi
dunyəni buzacak, nərigilərniki boğulacak edi. Endi yetti
kişvər yetti ıqlimdə Akbərəli mifbəşiniñ qandəy yaxşı ä-
315 maldər bolgənini biləcəklərdi. əqpədsəh bolsinü, yetmiş ikki
täifəniñ tilini bilədigən tilməçläri bolmasın! u tilməçlər
təmənindən tərcimə qılınıb berilgəndən keyin, bu məktübni əq-
pədsəh, əlbəttə, oqıtıb eşitəcək... bəlki özi oqıyacaq...
bəlki özi gəzetniñ tiligə tüşünsə... qol əstidə şuncə
320 täifə yəsəydigən bir pədsəh öz fuqarələriniñ tilini bilsə
əcəbmi? Mullə Rivəciddin özi əcib bir xustəhrir ədəm! Yəzi-
şini kəriñ: suvdəy rəvən! Həmmə uqadi, həmmə əfləydi! əqpə-
səh negə əfləməsin? Şundən keyin Peterburgdən-Təşkəntgə yə-
rim pədsəhgə telegramma kelsə: "Meniñ şundəy yaxşı əməl-
325 dərım bər ekən, qadrigə yetib, həl-əhvəlidən xabərdər bo-
lib turibsənmi?" ənə, şundən keyin, Təşkəntdən çəpib ke-
lədigən kəttə törələrnəni əytiñ! u vaqtdə şəhərdəgi həkim
və pristüp törələr Akbərəli mifbəşigə "çəs" (çest') be-
rədigən bolədi! undə nərigilər mifbəşi eməs, keç közdəgi
330 çivindən həm bəttər bolib qəlişədi!..

Bu səfər gəzetni bağrigə bəsib şü xıl şirin xayəllərgə
bətgən mifbəşi irğıb turib, qarşısində otirgən Miryəqubni

quçaqlaş və bütün dövlətini ungə tutib yubarişdän özini zorğa toxtätib qaldı. Bunday adəmgə qançə qılsə və qançə bersə əz.

Sunday bir xursəndlik içidə süzgən mifbəsığə Miryà-qubnif yənə başqa ərzləri bər edikim, ulər həm əhəmiyət cihətidən gazetdəgi məktübdən sirə qalışməsidi.

-Xocəyin, köflifiz ornigə tüşdi, şekilli? -dedi u bir türli gurur bilən, ləkin bu sözlər artıqçə "məylənış" və xuşməddən yirəq edi.

Mifbəşi bəyəgi kəyfnə tolə əks ettirib cəvəb qıldı:

-Niməsini əytəsən!

-Bolməsə, nəryəgini eşitif.

-Nəryəgini?

Mifbəşinin köfligə dərhal iztirəb tüşib ülgürgən e-di. Sunday yaxşı bir xəbərdən keyingə qaldırılğan ərz, əlbəttə, xayriyətdən gəpirməydi. Əgər yaxşı gəp bolsə, Miryəqub uni gazetdəgi məktübdən burun əytməsmidi? "xocəyinin bəsərancəm köflini tincitəy, undən keyin yətığı bilən bu xəbərnə eşitdirəy" degən bolsə-çi?! Yoq, əməli həm qursin, əbrosi həm! Mifbəşiliknif şəp-sələpi ağır bolməsə həm, özigə yərəşə ağır təşvişləri bər... Kəttə adəm bolış həm qıyin!..

Mifbəşinin həligi sofi səvəlidə bütün şü iztirəblərnif məzmunu bər edi. "Epəqa" laqabini təşiydigən tülki u səvəlnif əstidə yətgən behüdə təşvişlərnə dərhal pəyqadi. Su üçün dərrov:

-Bugün sizniñ toyıñız! -deb qoydı.

360 Və sözidə davam etdi.

Məsələ qumarıq pəynəvidən suv içədigənlərnin həkimgə bergən ərizələri xüsüsində edi. ərizə bergənlərnin başidə kimlər turgənini ötgən səfər nəyibnin mifbəsigə äytgən sözləridən əfləb əlgən Miryəqub qumarıqnin etəklərigəcə
365 bərib kelib, həmmə gəpni bilgənini və tegişli tədbirlərni ötkəzib kelgənini gəpirdi. ərizə egələrnin ədəbini beriş vəzifəsi unıñ öz boyingə yüklətilgənligidən, həligi "öt-qazilgən tədbirlər" bilən u osə vəzifəsini həm bəcərib kelgən edi.

370 -Yaxşı. ərizə bergənlər Yədgər ecki bilən Umərəli püçüç ekən. əniq bilibsən. xoş, endi, qanı gəpir-çi, ulər xüsüsige nimə tədbir qıldıñ?

Miryəqub küldi:

-Nimə tədbir qıldıñ deysizmi?

375 -Hə, nimə tədbir qıldıñ deymən.

Mifbəsi bütün diqqətini su nuqtəgə topləb Miryəqubgə tàmən bir əz egilə tüşgən edi. Miryəqub külişidə davam ettib:

380 -Bələlərgə təyinləb keldim: pəstdəgi yerlərgə həm unçə-munçə suv berib turıñlar dedim.

Mifbəsi yənə əvəzini kətərə tüşdi:

-Şu ədəb bergənin boldimi?

-Ədəb bergənim bolməsə qılərmidim, qaləy? -deb Miryəqub yənə küldi.

385 -Neçük yä'ni?

-İnsäf häm keräk axır, xocäyin! Sizniñ yerlärifizni suğarib bolgändän keyin suvni yänä qumarıqqa açib qoysä bolädi. äncä suv ärtädi. Heç kim däd demäydi. äyb çäräkär bälälärdä. Sizniñ äbroyifizgä täyanib bepärvalik qılğan-
390 lär.

-Nimägä?

-Nimägä bolärdi. ulär yerläрни suğarib bolgändän keyin qumarıqqa yänä qaytib suv açmäs ekänlär. Şuncä suv yändägi eski ariqlärgä, pästliklärgä tüşib, ekinsiz yerläрни köllätib yätär ekän. Pästdägilär özläriçä kelib, suvni açğä-
395 ni qorqışär ekän. Miräb bolsä ägız açalmäydi. -Artıqçä suv bolsä, mäyli bersin, -dedi miñbäşi. -Heç närsä demäymän. Lekin häligi ikkäviniñ ädäbini beriş keräk edi. Nimägä menif üstimdän ärizä täşläydi?

400 -Ädäbini beriş keräk bolsä, tutib älib urämizmi? Yä köpcilik äldidä xorläb sökämizmi? Yä bolmäsä...

Miñbäşi Miryàqubniñ ägzidän sözini üzib äldi:

-Här nimä qılämiz! -deb baqırdi. Sofrä ävazini päsäytirä tüşib ilävä qıldı: -Men ikkäläsini çaqırtirib älib,
405 Mirzäbäbagä berişdän häm täymäymän!

-Bir märtä häkingä ärizä bergän ädämläрни urib bolmäydi. Keyin ulär häkingä yänä qaytä ärz qılsälär yä bolmäsä häkimniñ üstidän ärz qılsälär, yamän bolädi. advokätlärnif ärizäsini biläsiz-kü!

410 Miñbäşi indäyalmäy qaldı. Näfäsi içidä edi. Faqat öz

fuqaräläridän ikkitä bəygə küci yetməgənigə heç cidəyäl-
mäsdı. Yoğän əyaqläridəgi zor-zor kəvişləri bilän bezäv-
tä bolib yer depsinärdi.

Miryəqub bu həlni körgənüdən keyin uni tincitməqçi
415 boldi, mifbəsıgə cüdä tənış bolgän külımsırəs bilän unıf
yənıgə ötdi və düşmən eşitsə işənädıgän bir əvəz bilän:

-ulärnıf ədəbını dehqənlärnıf özləri berışədi! -de-
di. Sofrə mifbəsınıf həyrən bolib özigə tikilgənını
körgəç, quməriqdə qurib kelgän dəsısälärni sözləb berdi.

420 unıf sözidən əfləşilərdıkim, quməriqqa bərgän vaq-
tidə u yergə suv yetməy ələmzədə bolib yürgän əz yerli
kəmbəğallərdən biləgi yoğän üç yigitni çağırıb, ulärnıf
yerlərıgə suv tegməslıkdə mifbəsınıf heç bir əybi yoqlı-
gını, həmmə əyb Yədgər eçki bilän ümərəli pücuqdə ekənını
425 sözləgän. Yigitlər bunıf səbəbını sorəgän vaqtidə Miryə-
qub ulärni "Sədəqayrəgəç" degän cəygə əlib bərib ekinlərni
körsətgän. Çinəkəm, oşə cəydə mifbəsınıf bir şəpələq-
qınə yeri bolib, səyə cəydə qəlib ketgənligidən, gəzäləri
unçə ösməgän, köp çigitləri çıqməy qalgän ekən. u yer-
430 nıf yən-veridəgi köp yerlər ümərəlibəy bilän Yədgərxocəgə
qarər ekən. ulärnıf yerləri mifbəsınıf pəynəvidən suv-
ni cüdä bemäləl içgənləri üçün ekinnıf körinişi nisbə-
tən yaxşı bolgän. ənə oşə ekinlərni yigitlərgə körsətib
turib, "mənə, köriş endi, kimnıf yeri köp içər ekən suv-
435 ni!" degän. Şundəyəq yigitlər muştlərini tügımləb bəylər-
nıf yerləri təməngə oqtəlgənlər, "həp siznımi!.." degən-

lär. Sundän keyin, Miryàqub yigitlärni otirişgä dä'vât qı-
lib, ulärgä bir yäsirin gäp äytmäqçi bolgänini sözlägän.
ulär yüräklärigä tälvasä tüşib vä läbläri qaltiräb unıfı
440 ağzigä tikilgäç, sirni heç kimgä äytmäslıkläri toğrisidä
ulärdän qattıq vä'dä älgän, undän keyin ümărälibây bilän
Yädgärxocä tàmänidän həkimgä berilgän ärizädän gäp açgän.
Miryàqubnıfı gäpidän yigitlär äflägänlärkim, ümărälibây
bilän Yädgärxocä yaqındä həkim törägä ärizä bergänlär vä u
445 ärizädä öz yerlärini neçä yildän beri suvsiz qälâyätgäni-
ni, qumäriqdägi suvnıfı faqat mifbäşigä qaräşli yerlär
bilän başqa bə'zi birävlärnıfı yerlärini suğargänini, bu-
lärnıfı yerlärigä heç bir suv äsmägänini yazgänlär... Şu
gäpni eşitgändän soñ yigitlärnıfı biri irğıb ornidän tur-
450 gän vä mustini tügimlägäni haldä "özim tutib älib urä-
mən, zəngärlärni!.." deyä öşqirgän... Soñrə Miryàqub tü-
rib bundäy degän: "mifbäşi dädhə, boşägän suvnıfı siz
təmängä äqışigä qarşı emäs. Lekin oşə ikkävigä öçäkışib,
pästgä suv bergisi kelmäydi, "oşälärnıfı yeri içädigän
455 bolsə, hämmäniki qurib ketgäni yaxşı" deydi. Bəri bir,
pästgä suv bergänimiz bilän sizgä suv tegmäydi, hämmə suv-
ni ulär ikkisi tosib älädi! "Bu söz yigitlärnıfı yärälä-
rigä toz-qalämpir bolib tüşgän, ulär üçäləsi bir ağızdän
"mifbäşi dädhə suvni pästgä ötközä bersin, ulär bilän ö-
460 zimiz gäpləşämiz! degänlär. Miryàqub ulärnıfı öz äldiläri-
dä mifbäşinıfı çarikärlärini çağırıp, boşälgän suvni
pästgä ötközmaqqa buyruq bergän.

Mifbàşi Miryàqubnif bu àrzini ertàk tiflågàn yàs
bàlådäy büyük bir zavq vâ nâş'â bilân tiflâmâqdâ vâ er-
465 tã-indin ikkälâ bãyñif bãyigâ tũsädigàn hãngãmälärni kóz
ãldigâ keltirmâqdâ edi. unif fikricâ, ösgàn bälägâ eski
kiyimi tãr kelgândäy, Miryàqubgâ hãm endi "epäqa" laqabi
kãmlik qılãrdi. ungâ bãyqa bir munäsib laqab tãpis lâzim
kelãrdikim, undäy laqabni endi bu qıslâq ädãmlãri tãpãl-
470 mäsdiãr, bunif üçün ämir Nãvãiy yãki Mãvlãnã Cãmiy yã
bolmäsã Şãmãşrãbnif tirilib kelisi dãrkãr edi.

Mifbàşi qumãriqdâ çãvrilgàn u galãti nãyrãflãr vâ u
nãyrãflãrnif ustãsi togrisidã şundäy şirin oylãrgâ ket-
gàn, Miryàqub esã mifbãşinif xursãndlik vâ kãyf bilân
475 mäst bolgàn yüzlãrigâ tikilgàn bir pãytdã içkãridãn bir tã-
vãq tolã mãnti cıqıb dãsturxãnnif ortãsidãn çãy äldi.
Miryàqub bu dãrgãhdã tez-tez kãrinib turãdigàn bu serqa-
tıq, semiz vâ yãglıq mãntilãrgâ qãdrdãn dãstini kãrgândäy
şirin bir kãyf bilân tikildi, sofrã kãzlãrini tãvãqdãn
480 kãtãrib, mifbãşinif yüzlãrigâ qarãgãç, şu tãpdã tãvãqdã-
gi mãnti bilân tãvãqqa tãmãn egilgàn yüz ortãsidã hec
qandäy fãrq kãrmãdi: ikkãlãsi hãm şu qadãr yãglıq edi!

Mifbàşi qol yuvisni unutib, "ãlif-ãlif"gâ qarãmãş-
dãn, beş pãncãsinini bãrãbãr bãtinib tãvãqqa hücüm bãşlãgã-
485 nini kãrgãnidãn keyin, Miryàqub irgıb ornidãn turdi-dã, qol
çãyqamãq üçün arıq tãmãngã yügürdi. Lekin mifbãşi dãdhã-
nif äcdãr kepãtãli istãhãsinini bir az toxtãtmãq lâzim edi,
şunif üçün Miryàqub unif aqlini oğırlãmãq maqsãdidã qı-

çıq məsələdən gəp açdı:

490 -Toyni nimə qıldık, xocəyin? -dedi u qolini çayqab tərrib.

Mifbəşi başını təvəqdən kətməy əgzidə bir mənti, qolidə ikinci mənti bilən səsilib cavab qıldı:

-Özif biləsən! Men qaydan bilən!

495 Miryəqub mifbaşinin bu cavabından şü təpdə unıf mən-tidən başqa heç bir məsələ bilən məşgul bolalməsliğini əflədi. Çinəkəm, u qolini çayqab dəsturxan başığa kelgə-nidə təvəq yarımləy degən edi. Şü üçün ulər ikkələsi həm bir əzginə cim qalışni ep kördilər. əynıqsə, mifbəşi, 500 əzginə paxtə tıqqan kəbi ciddi sükütgə təlmışdi...

Təvəqni u yer-bu yeridə üç-törttə qatıqsız mənti qalgəc, mifbəşi dədə təvəqdən başını kətərdi. Faqat ikki közi və qolinin mölcəli təvəqdə edi.

-Hə, xocəyin, -dedi Miryəqub, -boldiñizmi?

505 - Boldim hisab! qani, əl sen həm! -dedi mifbəşi və öz əldidəgi yəlgız məntigə qol uzətədi... unğəçə Miryəqub həm öz təmənidəgi məntilərnə bir çaygə topləb əlgən edi!

Təvəq boşəlib ortədən kətəridi, unıf ornigə kəttə çəynəkdə çay keldi. Sundən keyinginə mifbaşinin gəp-söz- 510 gə köçməq istəgəni mə'lum boldi.

-Qani, qızdan gəpir, endi, bətəvfıq! -dedi u. -Atəsi nimə depti?

-Siz ilgəri qızni özidən gəpirib berif. qaləy, avəzi mə'qul boldimi?

515 -Sorab nimä qılāsän? Sengä bütün ävliyä-änbiyalärni şäfe keltirib äytämänki, oşä qız mengä näsib bolsä, undän keyin xätin alişni bäs qılāmān!

-Heç kimni şäfe keltirmäy turä turif, häli. Keyingi ikkitäsini älgän vaqtifizdä häm, här säfär "bäs endi! Şu-axırgisi!" derdifiz. Bolmäydiğän vä'dälärni til uçigä keltirmäfi, içkäridä turä tursin... Vaqti kelgändä, vä'dä bermäsdän häm bittägä täyänib qalsäfiz boläverädi...

-İşänmägänifni qarä, benämaz! Men ästäydil gäpiräyä-tirmän. xudä bittä, söz bittä!

525 -Hox hö!.. Häli şu däracägä bärrib qaldifizmi? Bolgän ekän!

-Nimäsini äytäsän. u kelsä, uçavidän häm keçmäqçimän. uçavigä qayrilib qarämäy deymän... bär-yoğimni oşängä beräy deymän...

530 -Sizgä nimä boldi, xocäyin? aqlifiz çäydämi? Yä yoq-mi?

Mifbäşi közläridä älläqandäy bir iztiräb bär edi. u-nif äğzidän çıqqan sözlär, tildäginä äytilädigän sözlärgä oxşämäsidi. Miryàqub bütün ümridä körilmägän bu hâl qarşisidä şaşib qaldı. Yänä bir neçä märtä başini egib "hox-hö-hox-hö" deyä täkrär qıldı.

535 Arägä cimlik çökdi. Faqat Miryàqubnif çuqur oygä ke-tib, tärtä-tärtä çay içgäni eşitilärdi. Mifbäşi qolidägi çäyni heç bir lüzümsiz äyläntirib sävütmäq bilän ävärä e-
540 di.

-Hox-hö! -dedi yänä Miryàqub. -Atäsi qurgür yaqın kel-mäydi-kü.

-Ä? -dedi miñbäsi. Çayni yergä qoyib bütün vücudi bilän Miryàqubgä tikildi.

545 -Sofisi qurgür yamän taqvädär ekän, xocäyin.

-Nimä depti?

-Aytä beräymi?

Miñbäsi qıçqırdı:

-Aytmäy nimä qıläsän! Yäşirärmidiñ?

550 -Umridä peşänäsi säcdä körmägän ädämgä qız berämänmi? -depti...

Miñbäsi negädir qah-qah sälib küldi:

-Tazä ävliyä ekän-kü, -dedi. -Benämäzgä qız bermäs ekänmi? Ä, ävliyäsi tüşkür-e!

555 -undän keyin, betävfiq, buzuq yürädigän depti...

Miñbäsi yänä qah-qah säldi:

-Sen bilän yürüb şundäy boldim, betävfiq! Eplä endi öziñ. Men bir iş qilib älämän qızni! Mengä bermäy kimgä berädi?

560 -Şu çaqqaçä zor berib ällänärsälärni oylämäqdä bolgän Miryàqub yänä çöntägidän säätini älib qarädi:

-Hox-hö, -dedi, -On ikkiğä yaqınläşib qalıbdı. Men ketdim, xocäyin.

Ornidän turdı.

565 -Şaşmä, -dedi miñbäsi, u häm ornidän turgän edi.-Mäslähät nimä boldi? atäsi bermäydi deb ketä berämänmi?

Miryəqub kəvuşini kiyib, səlləsini başığa qondirgəç, miñbaşığa yaqınləşdi.

570 -Xətircəm bolıñ, xocəyin! -dedi. əvəzidə ciddiqlik, keskinlik və öziyə işənc tolib yətərdi. -Atəsini ünətəmiş, qız sizniki bolədi. Men özüm bəcəramən bu işni.

Miñbəşi uniñ arqasıya bir-ikki mərtə urib qoyib:

-Sengə işənəmən, sengə yolvərsim, yolvərsim! -dedi.

575 Miñbəşi keçəniñ çuqur cimligidə kəttəqən kəvuşini taqıllətib, esnəy-esnəy, içkərigə kirib bərkən, Miryəqub Mirzəbəbəni yənigə əlib dər vəzə dərçəsindən köçəyə çıq-qan və qışlaq itlərinin topələn vəv-vəvləri ortəsində ketə turib, cəhil sofinin qaysərligini sindirış üçün türli-tümən tədbirlər axtərərđi...

VIII

1 Rəzzəq sofiniñ üydəgilər "mifbəşi" degən sözni unu-
təyazgən edilər. Mifbəşi toğrisidəgi dävruq bir xıl dəy-
di şəmällärdəy tosətdən kelib qəlgən, sofrə sofiniñ
ma'lum sözləridən keyin bütünləy cimib ketgən edi. Qurvən-
5 bibi yənə qoni-qoşnisidən iş əlib, körpə qavışgə otirdi.
Zebi bolsə həvuz boyigə tösəkçəni səlib, kəştəsigə beril-
di. Ölməscən hər ötgənidə deyərlik sofiniñ bələnd devəri-
gə əsilib xıpcın sindirədigən boldi... Endi kəştəçi qız
"vəy ölaqələy!" deb ickərigə qəcməs, faqat betigə roməlini
10 pərdə qılıb, ikki beti coğdəy yəngəni həldə, külimsirəgən
közləri ilə həligi pərdəniñ yənidən mörələrdi...

Sərətən yaqınləşgəndə oxşaydi. əftəb tənürini qızitə
tüşdi. Keçəginə köklərdə qanət qəqıb oynəşdən tügənməs
ləzzət əlgən quşlər endi dəraxtlərnəñ quyuq kölənkəli
15 şəxləridə otirib əlib, ıssıqdən cən saqləylər. Köçə-köydən
birərtə atlıq yə ərəvə ötgündəy bolsə dunyə-dunyə çəñ kö-
tərilədi... ədəmlər, cənvarlərginə eməs, däv-dəraxtlər,
cənsiz maxluqət həm entikib, boğilib nəfəs əlgən kəbi.

Sofi həm dəydişdən tiyildi. Neçə kündən beri sühbətgə
20 həm bərməydi. Dərpərdələrgə çəyşəbdən pərdələr tostirib,
üyni qərəngı qıldirib, bittə kiygizçədən başqa həmmə pə-
ləslərnəni əldirib təşləb, qəqləngən yerlərgə qalın-qalın
suv urdirib... ertədən-keçgəcə üydən çıqməydi. əldidə yax-

nəcəy, yənidə yelpiğiç, öziçə zikr qılğan bolədi. Bir qa-
25 rəsəñiz, "Hikmət"dən 1) bəytlər oqıb, höñ-höñ yığ-
läydi... Dəm bolsə, sühbət həfizləri sifəri əstə-əstə
xırgəyi qılədi.

-Xənəqədən keçib yubardıñiz, şekilli! -dedi bir kün
qurvənbibi.

30 -Vəldirəmə, fitnə! -deb qıçqırdı sofi. Sofrə yənə öz
işigə berildi.

-Eşən buvam xafə bolməydilərmi? qandəy muridsiz! -dedi
yənə bir kün qurvənbibi.

-Şu ıssıqda sühbətə həfsələ bərmi? qızıq ekənsən...
35 -dedi sofi. Bu dəf'ə, teskəri burilib uyquə ketdi...

Alləkim içkəri eşik ketidən "Sofi! Həv sofi!" deb çä-
qırgən vaqtidə, sofi ağır uyqudə, qurvənbibi esə qavib
bolgən körpəni egəsığə təpsirməq üçün qoşnilərnikiğə çıqıb
ketgən edi.

40 Bu çağırığıni həvuz boyidə otirib eşitgən Zəbi roməlini
pənə qılıb eşik əldigə keldi.

-Kimsiz? NİMƏ deysiz? -deb sorədi.

U yəqdən səddə və bir əz dağal, ləkin quvnəq bir erkək
əvəzi keldi:

45 -Hə, Rəzzəq sofiniñ əcizələrimisiz? qaləysizlər, yə-
mən-esən bərmisizlər?

-Xudəgə şükür, -deb qoydi Zəbi.

-Mən atəfiziñni əytgəli kelib edim...

1) xocə Əhməd Yəssəviy əsəri.

50 -Uxləb yətgən bolsə kerək. uyğatib berəymi? Zərurmi?
-Eşən bəbəm yoqlətdilər. uyğatmäsəfiz bolmäydi. "Tez,
əldingə səlīb kel!" dedilər...
-Xop bolmäsä, uyğatib berəyin.
Zätən, cüdä sergək uxləydidgən sofi birinçi çağırıldä-
55 yəq uyqudän uyğəngən edi. Dərpərdənif bir qanətini açib
təşqarigə ün səlidi:
-Kim u? Nimä deydi?
Elçi sofinif əvəzini eşitdi:
-Menmən, sofi, menmən. xudəynəzər!
60 ELçinif kim ekənini bilgənidən keyin sofi unif nimä
üçün kelgənini sorəb otirmədi.
-Şəsməf bolmäsä, həzir çıqamən, -dedi.
Əpil-təpil həvuz boyigə ötib təhərət yəfiləy bəslədi.
Qurvənbibi qoşnilərniki dən qaytib çıqqan vaxtdə, sofi
65 əlləqacən ketib bolgən, Zebi esə üyni yığıştirərkən, bir-
ginə qızıl əlmə üçün dävəl əşib bəqqa tüşgən yigitcə toğ-
risidə əşüləni dəf qoygən edi.
-Həy Zebi, atəf qani?
-Eşən buvam əldirib ketdilər.
70 Əşülənif bölinişini istəməgən qız cävəbni kəltə qilib,
yənə sernəs'ə qoşığıni bəslədi. Faqat kəmpir şu təpdə gəp-
gə və gəpləşuvgə cüdä qızıqardi. Çünki körpaqavıq üçün bu
səfər pulni köpginə töləgənlər, bəz üstigə "munçə çirəyli
və tekis qavigəni" üçün uni öz yüzigə maqtəgənlər, ikkinçi
75 təməndən çəlnif "bir həftədən beri üydə səsib yətgəndən

sofı" yänä xänäqə tàməngə yol səlişi kəmpirniñ boğılgən
tə'bini açə tüşgən edi.

80 -Xudə ümrlərini bersin eşənbuvamniñ! Munçə yaxşı qı-
libdilər! Erkək degən hədəb üydə yətə bersə, səsib ketə-
di...

-Həli həm körpələridən əlləqəndəy hidlər buruqsəydi...
-dedi Zəbi.

85 -Aftəbgə əlib çıqıb yəy! İləci bolsə, həvligə əlib ö-
tib qəq! -dedi qurvənbibi beş-əltitə siyqa təfəni qaytə-
qaytə sənərkən. -Yaxşı bolibdi, əylənəy, bələm, atəfniñ
ağır cüssəsini eşənbəbədəy ədəm kətərməsə, kim kətərə ələ-
di?

Bir əz cim qəlgəç, eski həsrətini bəslədi:

90 -İləhim, qəvəqınəsi öcsin unıñ... Yürəgim laxtə-lax-
tə qən boldi. Qəvəqıdən daim qər yəgədi, vəcəhəti daim
qış, daim izgırin... Yə bir məsləhətəni əytib bolədi, yə
rozgər işini. Kəski, bəşqə mömin-müsülməndəy bir kəsb
qilib, beş-on təfə təpib kelsə... Yoq, yoq! Özi toy-moygə
bərrib qərnini toygəzib kelsə boldi, bəşqə bilən işi yoq!
95 "Üydə xətinim bər, qızım bər, ulər nimə yeydi?" deb oylə-
məydi. Xənəqəniñ tekin səvləsini yeb yəmən örgəngən-də!
Məhnət qilib peşənə terisini əqızisgə endi köfli ölgürü
ünəməydi. Akəsi sorlik qançə yəlindi -"qışləqqa çıq, birgə
işləylik!" deb. Könmədi sirə! Məhnətgə təbi bərmi, qa-
100 ləy? aç qalsə həm, boyni işgə yər bərməsdən, şu boyiçə ö-
tib ketə bərədi. Tağın hər yil bir qur həcgə cəvdigəniğə

küyämän! Yänidä bir çaqası yoq, nimägä işänib bolsäykin, hâr yil bir qur "başput" âlädi. Çinäkäm cönäydiğän kişidäy, bâr puligä un âlib, yağ âlib-külçälär yâptirädi. Täräddüd bitgändän keyin, häcgä bariş qalib ketä berädi-dä, 105 yağlıq pätirlärni xänäqadägi tekinox sofilär yeydi! ädä boldim men mundän!.. Küydim men mundän...

Körpä-tösäkni hävligä täsib yätgän Zebi bu häsrätlärni tifiklärkän, şorlik ânänifi tağdäy bärdeşigä qayil bolärdi. 110 ânäsini cüdä ağır yük âstidä entikkänini bilgänligidän, esini tänigänidän beri ungä hâr toğridä yardım qılışgä tirişib, bütün rozğar işini özi epläb kelär, ânäsigä heç bir ağırini tüşirmäs edi. Zätän, bu rozğarni qurvänbibiniñ qavigän körpä-tösäk vä güppiläri ilä Zebiniñ çevär qolläridän 115 çıqqan çärsi vä döppiläri tebrätib kelmäydimi?

-Peşänämiz bitgäni şu bolsä qandäq qılâylik, äyi! -dedi qız.

Bu vaqtlär ulär ikkäläsi hävlicägä yäyilgän päläslärni qaqmaqqa kirişgän edilär.

120 -Älbättä, bäläm, qazägä çarä yoq. Şundäy bolsä häm köñil tolib ketgändä, çidämäy gäpiräsän-dä, ädäm...

Ikkävi häm cim qalib öz işlärigä berildilər. Bir äzdän soñ kämpir küyinişdän bäsilib, äddiy ävaz bilän sorädi:

125 -Eşän bábäm nimägä çaqırtirib ekän? Kelgän ädäm äytmädimi?

-Bilmädim, cüdä zârur, şekilli "âldiñgä sâlib kel" degän ekänlär. ätäm özi häm äpil-täpil tähâret yäfiläb çi-

qıb ketdi.

130 -Yaxşı bolibdi. Bırər cəydə toy-moy bərdır. atəñ kelməsə həm ehtiməl, bələm, qısləq-pısləqqa cıqışədıgəndır. Bolməsə, munçə cədəllätıb çağırtırməsıdı.

-Qısləqqa cıqıb ketsə yänə yaxşı! -dedı Zebı.

Su təpdə unıñ yüzlärıgə quvnəq bır külış yəyılğən edı.

135 -Səltənət-xənnı çağırtırəy deb edım. Bır kelıb oynəb ketsə yaxşı bolərıdı.

140 -Məyli, bugün keçgəcə atəñ kelməsə, ertəgə çağırtı-rərsən. qıznıñ yüzıgə yəyılğən və bərgən sərı quyılməqdə bolğən quvnəqlık qumgə tüşgən təmci kəbi bırdənıgə yoq boldı, unıñ cıddıyləşgən közlərıgə endı təşvış kölənkə-ləri cökkən edı.

145 -Nə unı mız bər, nə gürüçı mız. Yänə nənqəqıgə çağırəmızmı? -dedı qız. ənənıñ cəvəbını kütıb otırməsđən, örtəngən bır əvəz bılən ıləvə qıldı: -Yoqçılıkdən qutulər kün bərmıkin?..

-Kəyimə, qızım, -dedı ənə, -Ortəğıñnı quruq cönətməy-sən. əs-suvıfıgə yetgülıgını epləymız.

Zebı közləri keñ əcıb qarədı:

-Rəst əytəsız mı?

150 Qurvənbıbı roməlınıñ uçıdən bəyəgi təffälərnı əlıb qızıgə uzətərkən, əvını yıqıtğən mergən sıfəri köfli se-vınc bılən tolgəni həldə:

-Mənə bələm, körpə qavıgıdən pul tegdı! -dedı.

Zebi ikki qolini anäsiniñ boyingä täslädi, anä unıñ
155 saçlärini ikki-üç märtä yumsaq-yumsaq silägändän keyin, ağ-
zini u saçlärniñ ortäsigä qoydi. Sundäy qilib, ikki äläm-
zädä köñil cüdä qısqa bolgän quvänclärgä berildilər...

* * *

Faqat bu tört devär aräsigä kirädigän quväncläri öt-
kinçiniñ nazaridäy bir näfäsgä kirib çıqadilər. ulärniñ
160 kirgänini zorğa pâyqagänlär çıqqanini pâyqayalmäy qälädi-
lär.

Oşä tört devär içidä tuğilib ösgän, oşä tört devärniñ
tünd nazarläridän başqa heç närsä körmägän vä ungä köniki-
qalgän beçärälär öz hälläriniñ munçä faciäläri pâyqaälär-
165 midilər? Här qandäy quvänçni özläriniñ oşä tär dunyaläri-
dän axtarmäqqa mäcbur bolgän sorliklär täşqaridän adäşib
kirib qalgän äriyät quvänclärigä işänib köñil qoyärmidi-
lär?...

Adätdä xuftän ötar-ötmäs yatağıgä kirib ilk sähär uy-
170 qudän uyğanädigän Zebi atäsiniñ kelış-kelmäsini bilib,
şundän keyin xätircäm uxlämäq üçün äncägäçä anäsi bilän
gäpläşib otirdi. ulär ikkäläsi täpgän-tutgän gäplärini
bir-birlärigä äytisib, üç çaynäk çayni tamämlädilər. Bütün
el bir uyquni urib bolgändä häm sofidän däräk bolmägänidän
175 keyin anä-bälä unıñ eşänbäbä bilän birgä birär çaygä ket-
gänigä hükm qıldilər. Zebi ertägä ortaqçanini çağırtırädi-

gän bolib şirin xayallär bilän uyqugä ketdi.

180 Bir tamändän, cüdä keç yätib, ikkinçi tamändän, nihä-
yät dərəcədə tətli tüslär bilän köp rähät uxlägänligidän u
ertäsi küni ädätdägidän äncä keç uyğandı. uyqudän közini
açib teväräk-ätrəfgä qarəgäç, täsqari eşikniñ kərräkdäy
açilib turgänigä közi tüşdi. Demäk, sofi qaytgän edi. Özi-
niñ bu qadär qattıq uxlägänigä häyrän boldı. ätäsi ädätdä
185 dərvezäni cüdä qattıq taraqlätärdi. İckäridän "läbbäy" deb
cävəb berilgändän keyin tə birəv çıqıb dərvezäni açgünçä,
bädcähli sofi bərdəş qılalməs, qolidägi täyəq bilän zor be-
rib dərvezäni sevärdi... Demäk, bütün şü tərəq-turuqni e-
şitmägän Zebiniñ ölgüdäy qatib uxlägäni ma'lum bolärdi.
Endi, Sältänätxänni çağırış hävəsi yellärgä uçdı... Endi
190 yänä häftälärcä sofiniñ bəsi üydägi yästiqdän kötarilmäy-
di. Endi yänä qançägäcä yəs qızniñ güldek ümri həvuz bo-
yidä ignä sänçib ötädi.

Ornidän turib bet-közini yuvdi, ocaqqa ot yəqıb çay-
dişni qoydi,sofrə täsqari eşikni yəpib qoyib,sekinginä üy
195 taməngä bərdi.Bir cüft dərpardə yapıq bolgänidän üyniñ içi
bir əz qarəngı edi. ästəginä quləq berdi: birəvniñ xorsi-
nib yığlägäni eşitilärdi. Yänä häm qunt qilib tıflädi.
Yığlägän anəsi edi. Köfli suv etib ketdi. Bir əzdän soñ
sofiniñ gudürlägäni eşitildi:

200 -Xätin kişini yığläsgä haq qılgän xudə... Yığläy ber!

Sundän soñ üy içidä ağır bir cimlik çökdi. Qurvənbi-
bininñ yığısı xorsiniş dərəcəsigä tüşib qaldı. Keyinçä u

häm cimib ketdi.

205 Uzaq cimlikdän sofi sofiniñ ağır bir tamaq qırganı e-
sitildi. Sofrä u ädätdägi ämiränä ävazi bilän:

-Qanı, bol, çayıfni ber! -dedi.

Kämpir ezilib mulayımlaşgän ävaz bilän:

-Şu yergä beräymi, yä eşikkä çıqasızmi? -deb sorädi.

Sofi yänä oşä dağal ävaz bilän:

210 -Dim üydä nimä bär! -deb qıçqırdı.

Anäsi täşqarigä çıqqaç, Zebi bärrib uniñ boynigä äsil-
di. qurvänbibiniñ közläri qızarıb, qaväqläri kökärğän e-
di.

-Nimägä yıglädifiz äyi? -deb sorädi Zebi.

215 Anäsi dərhal cävab berälmäsdän bir az oylänib turgäç:

-Heç... -deb qoydı.

Cävabniñ birdänigä berilmägäni, sofrä bu "heç" degän
mä'nisiz cävab Zebiniñ täşvişgä tüsgän köflini bättär
täşvişlätirdi.

220 -U nimä degänifiz? Bekärgä yıgläydimi kişi? -dedi u.

Qurvänbibi yänä cim qaldı.

-Ayi, bir yamän gäp bärğä oxşaydı. Mendän yäsirib yä-
tirsiz! -dedi Zebi.

Uniñ köflidägi täşviş endi tilgä, ävazigä ötgän edi.

225 Anä endi bu säfär bäläsini qandırgündäy cävab bermäqqa
mäcbur bolgänini päyqadı. Faqat nimä deyişini bilmäsidi.

-Soräb nimä qıläsän, bäläm? ätäñniñ fe'lini biläsän-
kü, bekärdän-bekärgä meni gazäbläb otiribdi...

-Nimä deydi, axır?

230 -Nimä derdi?.. Bäsımni əlib bir yergä ketämən deydi...
toydım senlərdən deydi...

Zebi anəsiniñ bu gəplərigə işənib köñli ançə tinçigən
bolsä-dä, anəniñ özi öz ağızdan çıqqan bu yalğanlārgə işə-
nəlməs, "özim işənməgən nərsəgə qızım beçərəni qanday i-
235 şantirəmən" deb oylardı...

-Atəmnin şunaqa xulqı bər, -dedi Zebi. -Bə'zi-bə'zidə
fe'li əynisə "ketämən"gə tüşədi. qoyıñ, xafə bolməñ. Er-
tə-indin bəsilib qələdi. İlgəri qılməgən bolsəykən...

Zebiniñ bu muhəkəməsi anəniñ köñlini dərrəv tinçit-
240 di. qıziniñ bu sözləridə və u sözlərni aytgən vaqtidəgi
əvəzidə yaş bələlərdə bolədigən bir səddəlik körinərdi.
qız beçərə həli köp səddə! u anəsiniñ ağızdan nimə çıqsə
dərrəv işənədi! Faqat anə beçərə öz qızını qançəgəcə əldəb
yürə ələdi? qızniñ bu səddəligi qançəgəcə dəvəm etədi? Bu
245 əldəslər ertə-indin açıq haqiqətlər qəsində cəlpərcə bolib
sınməydirmi? u vaqtdə əldəməq üçün söz təpələdimi? Yaş
qızniñ "qars" etə yərilisi mümkün bolgən köñil şişəsini
yəməş üçün anəniñ tədbir sənidiğidə heç nərsə təpələdimi?
Səddə qız til uçidə aytilgən bir-ikki ağız gəp bilən tinç-
250 lənib sorigə çay qılğəli çıqqan vaqtidə əyvənnin bir çək-
kəsində ornidən cəlməy qalgən anəniñ köñlidə şu təşvis
və şu əndişələr əylənərdi. Keyinçə qızniñ təməm tinçlən-
gənini körgəç, qurvənbibi həm iztirəblərdən yəfilləngən-
dəy boldi. Sorigə kelib təyyər dəsturxəngə otirgəç, Zebi-

255 nif peşanäsidadän öpib-öpib qoydi.

Atäsini nanüstägä çağırmaq üçün kirkän Zebigä Rəzzàq sofi nimägädir:

-Çayifni hävligä çıqıb iç! -deb buyürdi.

260 Bu buyruqqa nä anä e'tiraz qildi və nä qız. äyniqsä, Zebi bütün bu narsälärni atäsiniñ fe'li äynigänidän körardı. anäsiniñ közläridä şunçä iztiräblär qaynab taşgäni häldä yaş qızniñ saddä köfli ulärni körälmäs edi. Anäniñ köfli sir berkitiş arqasidä şasidän yäriläy degändä, qızniñ köfli däm ölmäscänni, däm Sältänätxänni 265 erkälätib oynardı. Hävuz boyidä yänä oşä qoşıq, yänä oşä yaqımlı ävaz suvlärniñ cimcimäsi üstidä yorgälardı. Yänä oşä kəştälärniñ, yänä oşä külär yüzli ipäkləri iläñ-piläñ çiziq üstidän bərib, küngirälärniñ şaklini qavərtirardı. Yänä oşä devərdän, yänä oşä arəvəkəş bələ mörələb 270 yaş qızniñ mungli qoşığıni bolardı...

Bir kün ertələb ikkitə qoy bilän bir arəvə un-gürüc kelib kirkəndän keyin anäsiniñ ändişəlik közlərigə qarəməsdənəq,tünəv küngi köz yaşlärniñ ma'nəsigə tüşündi. Yəş qızniñ köfil şisəsigə bir taş kelib tekkän kəbi boldi...

275 Nanüstädän bir az keyin qoylar kelgän bolsä.tüşgə yetməsdənəq qassab täyyar boldi və Rəzzàq sofi etəginini beligə qıstirib, yeñlärini şimərib taşqarigə cəmlärni,səvətlärni taşıməqqa bəslədi. qoylärniñ qəpqrə qənləri yerlärni boyäməsdän turib, taşqari təməndän xursənd əvəzlärniñ:

280 -Toy qulluq bolsin, sofi!

-Cüdä sàz bolibdi!

-Bundäy dävlätni kàm bändäsigä berädi xudà! -degän xuşamädläri kôtärildi.

285 Endi anägä qoşilib qız yıǵlär, qızgä qoşilib anä yıǵlärdi. Bulärnif yıǵıläri küçäygän säri täsqari tamändän keläyätgän xuşamädlär häm küçäyär, bütün mähällä-köy Rəz-zəq sofinif baxtini əlqışlāb çāpāk çälärdi!

* * *

290 Ortärəq bir xānādānif ārzū-hāvāsli kāttaqān toyidān hāşāmätlirəq bolib ötgän fātihā toyidān keyin qurvānbibinif közlāridä yıǵlāydigän yās häm qālmāgän edi. Zebinif köz yāslāri sirä tinmädi. Bu ārādä Sāltānātxān ikki märtä kelib ketdi, qumrixān keldi, bāşqā ortāqlāri kelışdi, hār yol bilān Zebinif köflini ālişgä, uni yüpätişgä urindilär. Bolmädi? Köz yāslāri arıqnif suvidäy özlāri kelib, 295 özlāri quyulārdilär. İlgärirəq kündä yüz märtä qızini yüpätgän, unif köz yāslāri yeflāri bilān ārtgän anä endi u yāslārgä könikib qālgän, indāmāsdān öz işigä māsğul bolär, toy hāzirliklāri kōrärđi.

300 Hār hāftädä bir kelädigän qoy, un-gürüçni tāsımāqdān Rəzzāq sofinif qollāri qabärđi... Tazä gürüçlär bilān bordāqı qoylārnif palāvlāri yemāqdān quyuq yāǵlär me'dāsıgä urđi... Yāǵlıq qollāri ārtä bermāqdān unif eski bedānā mähsisi āynādäy ketdi. Bütün bulärnif ārqasi-

dä anä bilän bälänif qaynaq köz yaşları quyılardı. Bütün
305 bu nəz ne'mətlər yaş qızınif köñil şisäsini sindiriş bähä-
sigä tüşgän edi. Faqat sofi köñildän vä unif nəzik şisäsi-
dän bir narsä äñläydiğän ädäm bolmägänligidän bu kättäkän
işnif äqibätini xayäl qılğan vaqtläridä "keläsi yilgä (in-
şäällä!) häcgä ketiş näsib bolädi" degän ümidlər bilän
310 xursänd bolardı...

Birinçi märtä qoy kelgän kündän beri bütünläy esidän
ağıb qalgän qurvänbibi fätihä toyidän keyin bir äz özigä
kelgän edi. Bärä-bärä Zebnif köz yaşları häm quridi. u
häm xuddi sürätdäy cänsizginä sudrälüb yürä başlädi. Bu-
315 rüngidäy anäsiniñ heç bir sözini qaytarmäs, nimä desä,
ağzidän çıqqan hämän bəcärdi. Es-hüşi özidä bolmägän
bu cänsiz sürätinif yağaçdäy qatib qalgän qolläri vä bär-
maqläri ilä rozgär işlärinini yänä burüngidäy puxtä bəcäriş-
läri-änänif qurigan közlärini häm yänä yaş bilän tolğa-
320 zib yubarardı. Zebnif ağzidän nä bir ağız söz çıkar, nä
bir bäyt qoşuq, nä bir äh-väh. Bu häl anänif iztiräbini
beşbättär äşirardı. "Bu ketisdä, qızim şorlik, toygä ye-
tärmikän, yoqmikän?" degän xayällär anänif bğrini tilär-
dilär.

325 Eşännif çağırtirib ketgän küninif ertäsidä Rəzzəq
sofi üyidä qaytib kelgänidän keyin -"qızıñni miñbaşigä
berib keldim, täräddüdiñni qıl!" degän, şundän sofi qur-
vänbibi yığlaşgä başlägän, uni Zebi yüpätgän, su bilän iş
fätihä toyigä bərib yetgän edi. Bu arədə äncəginä vaqt öt-

330 sə həm qurvənbibi öz eridən - ilgəri rəd qılğan mifbəsığə
keyincə rəzilik berişiniñ sərbəblərini soramədi. Gəpniñ
rəsti, yürəgi betləb soralmədi. ilgəri Zebi öz atəsindən
qandəy qorqıb qaçğan bolsə, endi, qurvənbibi həm öz eridən
şuncə özini çetgə tərtdi. Zebiniñ həligi əhvəli köfli-
335 gə təşviş səlgənindən keyin çidəyalmədi, bir kün Zebiniñ
yoq vaqtini təpib turib erigə söz açdı:

-Bəşim gəngib, heç nərsə deyəlməy yətibmən...

-Hə, nimə deməçisən, fitnə? -Sofi əvvəlgidəy quruq və
səvuq gəpirərdi.

340 Qurvənbibi xorsingənindən bir əzgəcə nəfəsi boğzigə ti-
qilib, gəpirəlməy turdi. Keyin nəfəsini bir az ofləb, yə-
nə bəyəgidəy xorsiniş əvəzi bilən bölüb-bölüb sözlədi:

-Bu nimə qılğanıñız? Bu...

-Hə, nimə qılıbmən, bəççəğar?

345 -İlgəri... mifbəşi ölgürgə... berməymən deb kelib e-
diñiz... qorsəyib... maqtənib gəpirib edifiñiz... "Benə-
məzgə... qız yoq!" degən edifiñiz... qani u qorsəyişlər?
Nimə boldi? Tüppə-tüzük sofi ədəm benəməz, bir bozaxorgə
qız berib otiribsiz?

350 -Bersəm nimə bopti, bəççəğar? Öz qızım...

-Öz qızıñız-kü... Təfini təpib berifiñ-də... Eşənbu-
vəmnifi mən qılməğənlərigə həyrənəmən. Hə... hə...

Şu yergə kelgəndə qurvənbibi bir az dādillənib, əvəzi-
ni kətərə tüşdi. Göyə eşənbəbə unifi təmənidə bolub, Rəz-
355 zəq sofigə qarşı çıxacək edi:

-Hä... hä... endi bildim! Bu gäpdän, vällähi a'läm, eşanbuvanıfı xabärläri yoq! Bolmäsä, sizniñ bu behüdü işifizni qıldirtirmäs edilär.

U yaqdä sofi äcçığı kelib baqırış ornigä, bir närsädän
360 xursänd bolgändäy, miyığıdä külib turärdi.

Qurvānbibi dāvām etdi. unıfı ävāzi yānā hām kötārilä tüşgān edi.

-Şaşmäfı! Eşanbuvamgä bārib dād deymān! āri rāst, bir bolgān işni endi buzdırış mümkün emäs-kü-yä, işqılıb siz-
365 dān dād deb bir köñlimni boşātmäsām bolmäydi...

-E äblāh, fitnä -dedi sofi külib turib. -Esiñ yoqlı-
gi şu-dä! Şu-dä esi pästligiñ! Şu-dä xātinligiñ!

Qurvānbibiniñ äcçığı keldi:

-"Eçkigä ölim, qassābgä yāğ!" Men ölälmäy gārāfmān,
370 siz hädeb küläsiz. Hä, eşanbuvamgä äytālmäymānmi?

-Hä, äyt! äyt bārib! -dedi sofi yānā külib turib. -Āb-
lāhligiñni pirimizgä hām körsāt, fitnä!

-Abbā, aqlli-yey! Şaşmäfı, häli! Eşanbuvam gāzāblāgān-
dān keyin esifiz kirādi. Häli yāğlıq palāvlār bilān mäst-
375 siz!

Sofi külişdān toxtāb ciddiylāşdi.

-Bās deymān, āhmāq, boldi! -deb qıçqırdi u. -Heç nār-
sädän xabāriñ yoq, vālaqlāy berāsānmi? Miñbāşigä bergin
deb, qıstāb yūrib, meni köndirgān eşanbuvamniñ özlāri
380 bolsä nimä deysān?

Qurvānbibi ixtiyārsiz:

-Vay ölaqälây! -deb baqırdı. -Eşanbuvam özləri bəsmi həli? Vay sorim qursin-ey!

Beçərə kəmpir bəslərigə muştlardı.

385 -Muştlə bəşifni, fitnə! -dedi sofi yənə oşə ciddiyyət bilən, -köprəq muştlə, yər oşə esi pəst bəşni!..

İkkäləsi həm cim bolışdı. Sofi həmən oşə ciddiyyət bilən bir nuqtəgə tikilgən, qurvənbibi endi bir az özini toxtatə bəsləgən edi. u əddiy və tinç əvəz bilən sorədi:

390 -Eşanbuvam qıstəgən bolsələr, qattıq tursəfiz bolməsmidi?

Faqat kəmpirniñ bu sözləridə endi taqdirgə tən beriş ünləri bər edi. Bu ünni sofi həm pəyqadi. u bugün neçündür bir az yumşərə tüsgən, xətinə əldidə özini əqləməqqa
395 tirisgəndəy körinərđi.

-Həvliqməy gəpirsəñ-çi, fitnə... Duniyəni buzəsən... dedi u. -Men köp əlişdim. "Benəməzgə qız berməymən! "Sən bizniñ miñ yıl ibadətimize, ulərniñ bir künlik xızmətləri - bəb-bərəbər! Miñbəşi qançə mömin-müsülmanlərniñ həcətini çıxarədi, qançə ələmzadəniñ dədəgə yetədi, qançə oğri, kisəvür, qarəqçiniñ cəzəsini berədi! qançə nəhaq bolgən işlərni haqqa qarər təpqiçədi. İbadət həm - ibadət, mömin-müsülmanğə xızmət həm - ibadət! Bəlki bu keyingisi -a'la! dedilər. Nime deb bolədi? Men əmi bolsəm, səvədim
400 bolməsə, əq-qərəni təniməsəm, u kişi mullə bolsə, Zəbər-dəst bolsə, xudəniñ buyruğini tüşünsə, səriətini, tərqiçəni suvdəy bilsə... nime deymən?

Sofinif öz xätinigä ästâydil küyib-yänib öz qılmış-
läridän bunçä dürüv-därâz hisab berib otirişi-mänä şu edi.
410 Buni qurvänbibi tegişinçä taqdir qılâ bildi. Eriğä ıssıq
nâzâr bilän qarâb, unıñ ähvâligä endi bir dârâcä açinä
başlädi. Şu üçün äncä ağırlik vâ bäsinqılik bilän:

-Men-kü heç nârsä demäs edim,-dedi u, -mänä bu qızıñız
xuddi bir sürätgä äylänib qaldı... qorqıb yätibmân...

415 -Ortaqlärini çağırtır, fitnä... oyun-külgi qılıssın...
u täräfdän men hâm toyni tezlätây... Tezraq berib qutulây-
lik.

-Sältänätxân ortağını özi hâm çağırmaqçı bolib turib
edi, -dedi kâmpir.- Siz üydä bolgäniñiz üçün...

420 -Men xänäqägä ketämân. Çağırtırä bersin. un-gürüç bol-
sä serâb... Pul hâm bâr, ârzü-häväs qılâmân desä, mänä
pul. Bâzardän âldirsın. Köñli xâhlägänini qılsın!

Şu sözlärni äytä turib, yänidän bittä on somlik yäñi
qâğâz âldi, uni bärmâqläri âräsidadä uvib, şir-şirägän âvâz
425 cıqardi, undän keyin yüzläridä şu çâqqaçä heç bir körilmä-
gän bälälärçä quvâniş bilän kâmpirgä uzätädi.

Kâmpir ümridä körmägän ontälikniñ naqşlärigä qarâr-
kân, şu naqş sıfäri çânsiz bolib qalgän şorlik qızını köz
âldigä keltirdi-dä, közlärigä ixtiyârsiz yâş âlib yubâr-
430 di...

IX

1 Zebini tüşirib kelis üçün şähärgä bərgän xätinlər, u-
lärniñ öz tilləri bilän äytsäk "qudälər", başlarıdä Pəs-
saxəngä oxşəgän eslik və äyyar bir cüvən turgəniğä qarə-
mäsdän, negädir kiçkinä mittini nəzərdän qaçirdilər. "Kiç-
5 kinä mitti, xən xocəni yıqıtdı" deydi özbek maqəli. qudä-
lər qəfiləsi 1) şähərgä cönərkən, Ümrinisəbibini ä-
rävädän öz qoli bilän tüşirib yubərgän və ungä qarəb "əgər
toydä yə toydən keyin men sizni üydä körgündäy bolsəm,
mifbəsi dədhəgä äytib ävaqtəgä cönät-dirämən!" degän Pəs-
10 saxən Ümrinisəbibiniñ qızini yə körmədi, yə körsə hüm nə-
zəriğä ilmədi. Pəssaxəniñ qoygän qızları, yə'ni unıñ
öz "adəmləri" şähəriñ özidä yoldä və hər yerdä Zebi bi-
län birgä bolıšib, fəristä qıyafəsidadəgi şəytən kəbi unıñ
içigä kirib, pistəqı tə'zimlər və serxuşəməd gəplər bilän
15 unıñ köflini əvləb, mifbəsi dədhəgä uni "isittirərkən",
özlərinin muvaffaqiyətləridən heç bir şək-sübhä qılməsdi-
lər. Tezdä-tezdä ulərni çağırıp tə'limət berib turgən Pəs-
saxən öz adəmlərinin mə'ruzələrini eşitgəndən keyin, bəz
üstigä özi hüm çimilliq ketigä ötib Zebi bilän cənəcən ör-
20 təqdäy gəpləsgəndən soñ, qızniñ muqəvəmətini sindirdim,
ocərligini yefdim! deb oylardı. Özigä köp binə qoygənlər-
niñ äldənisi yəmən bolədi! İkki qız və bir cüvəniñ bu-

1) kərvən

tün mehnätlärini Ümrinisäbibiniñ kiçkinä mittisi bir neçä
25 ägiz gäp bilän yuvib täsläsgä cüdä äsan muvaffaq boldi.
Ümrinisäbibini işgä sälib qoyib, özi älläqaylär dä täcäñ-
ligidän käkilini yulib yürgän Sultänxän endi şäytän külişi
bilän külib, qoli tälgüncä çäpäk çälsä bolädi. unıñ köñ-
li äldän seziş yoli bilän bir närsä sezgän bolsä, häli häm
30 cirtäk çälib küläyätgändir. Kim bilädi! Şähärdä bir neçä
minut, qışlaqdä miñbaşinikidä undän häm äzraq xäli fūr-
sät tåpib, kiçkinä mitti Zebigä äytilädigän hämmä gäpni
äytib äldi. Miñbaşini şundäy täsvir qıldiki, endi unıñ
ornigä -küyäv rälidä- bir dev kirib kelsä, Zebi "cän!"
35 derdi. Bunıñ üstigä "beçärä Sultänxänniñ mä'süm köz yäs-
läri", "ikki ittifaqçı" (xadiçaxän vä Pässaxän)niñ miñ
bir "hiläläri" häm (Xätinlär özläri xuddi şu şäklä -"hi-
lä-ä" deb gäpirädilär) yäs vä mä'süm bir qızniñ sämimiy
tili bilän bir-bir bāyān qılindi. Şu üçün toygä yaqın vä
40 toy künläridä öz ortäqläri bilän külib gäpläsgän, Pässä-
xänniñ ädämlärigä esä qıyāmätlik döstlär däy muāmilä qı-
lib, ulärgä "galäbä" gururini bergän Zebi qışlaqqa cönär
küni birdänigä özgärib, yänigä öz änäsidän başqa heç kimni
kirgizmäy, birdänigä burüngi quruq "sürät" şäkligä kirgäç,
45 ittifaqçılär şaşilib qaldilär. Zebi özi üçün äcrät ilgän
kättä üygä kirib, ipäk çimildıqniñ ketigä ötgän vaqtidä
ikkälä ittifaqçı toyçı xätinlärni häm unutib, dästurxän vä
aş-suv mäsälälärini häm birävlärgä tåpsirib, özläri Pässä-
xänniñ üyigä çekildilär vä bu özgärişniñ säbäbini teks-i-

50 rib, çaräsini axtärməqqa bəslədilər, köp oylədilər, köp
recälərnı çızıb kördilər... Faqat, şu kiçkinə mitti hec
birisiniñ esigə kelmədi. Şu üçün özgərişniñ səbəbi bi-
linmədi!

Ulär bir çarə təpisdən həm əciz edilär, şu qaltis
55 pəytdə aqlləri hec nərsəni əlməsdi. Bir tərəfdən küyəvniñ
kirär vaqti yaqın, ikinci tərəfdən həvli yuzi tolə xətin-
xaləc, bələ-çaqa, yetti ıqlımdən ədäm bər, şəvqın-sürən,
qıy-çuv, miyə əynəydi... miyə əynəydi, xaləs! Bir küçli ə-
vəz bolsəyü həvligə çıqıb ökirsə və xətin-xaləc bir nəfəs-
60 ginə cim bolsə... Bulär oyləb bir fikr çıqarsälär!

Həlbuki xətin-xaləcnıñ qıy-çuvi əvc ələyətir.

-Şəsməñ, nimə gəp? -dedi birdənigə Pəşşaxən. Dərhaqı-
qat, təşqaridə xətin-xaləcnıñ umumiy xori bəsləngən edi.
Həvliyəgi xətinlər həmməsi birdən əllənimə deb bir sözni
65 təkrərləb, şəvqın sələrdilər. Bulär həm birin-ketin həvli-
gə çıqışdı.

Kiçkinəginə bir vəqəə bolib edi.

Zəbi kəttəkən üyniñ törisidə açıq derəzə yənidəgi
burçəkdə çimildiq ketidə ənəsi bilən birgə otirərdi. unçə
70 bəsərəncəm bolgəni həm körilməsdi. Həttə xətinlərnıñ qı-
zıqrəq gəplərini eşitsə külib qoyardı... Həvliyə derəzə-
niñ təgginəsində turgən ikkitə xətin -kim ekənlikləri nə-
mə'lum! - tik həldə özərə gəpləşib turib gəpni mifbəsi
dədhə və Zəbi toğrisigə köçirdilər. Zəbi ulərnıñ sühbət-
75 lərini yürəgi oynəb turib tiñlər və ənəsi sühbətğə mənə

bolmaq istəsə yol qoyməsdi. İkkälä xätin avəzlärini piçä kötärä tüşib, xätinlər qıy-çuvi arəsida sühbätdä bemäläl däväm etdilär, Zebiniñ qulağı häm göyä deräzägä asilib qaldı.

80 -Qızifiiz yetilib qaldı, mifbäsi dädhägä bermäysizmi? dedi ulärniñ bittəsi avəzini kötärä tüşib.

Yänä biri avəzini ançä bäländ çıxarib bundäy dedi:

-Buvatävakkäl ädiridä ädäm sanidäy yoğan ilänlär bolär emiş. Şulärgä bersäm bolmäydimi!..

85 Zebi, "äh" deb qıçqırdı-dä, anäsiniñ quçağıgä yıqıldı. Xätinlər çüvilläşib çimildıqqa tāmän yügürdilär. "Vay, nimä boldi? Vay, nimä boldi? Vay ölaqäläy! Vay, şorim!" avəzləri hər tərəfdän yüksäldi. Çimillıq äträfini qursäb "vay, nimä boldi?" degän xätinlər arəsida häligi ikkävı häm bär edi...

Bir äzdän soñ ulär ikkävı arädän yoq bolışdı. ulärniñ kelib kelmäğänini heç kim bilmäydi. Şunçä köp xätinxaläc arəsida ikkitä san bärmi?

Paşsaxän bilän xadiçaxän väğeäni süriştirib kördilär. 95 Hər ağızdän hər xıl gäp çıqardı. "älläkim kelingä eşitdirib küyävni yämänlädi" degänlär boldi. "öz qulağım bilän eşitdim", degänlär boldi. Faqat üydägi xätinlər -"Täşqaridägilär gäpirdi!" dedilär, täşqaridägilär içkäridägilärni äyblädilär...

100 Zebi közlärini möltirätib, qoli köksidä bedärmän yätärdi. ağızini açib bir söz demäs, sävällärgä cävab bermäs,

yənigə kirgən Enəxənni həm tənimsədi. Rəngi paxtədək aqar-
gən, qavəqləri buristə uçib tüşərdi.

Pəşsaxən Umrinisəbibini fi eşigigə qulf səldirib qoyib,
105 ittifaqçisi bilən yənə kefişgəli kirdi. Bu səfər kefiş
cüdə kəltə boldi. Cünki vaqt nəzik, tezraq çarə köriş lə-
zim, küyäv kirədigan vaqt bolgən edi.

-Küyəvifizni bugüncə kirgizməy tursək, -dedi Pəşsə-
xən. -Ertəgə Zəbıxənni əldəb-süldəb yolgə sələrdik... Ke-
110 yin, əlib kirib qoysək, undən nərisini erkək kişi özi ep-
ləb ələrdi...

-Ə-v-v... -dedi xadiçəxən. -Kəski ep degən nərsə bol-
sə küyəvdə...

-Unisi rəst-kü-yə... Hər qaləy, ertəgəcə xudə pəşsə,
115 egəm... Bugünni fi məsləhətindən keli fi.

-Həligi məsləhətifi durust... Bugüncə tursə tursin,
ölməs...

-Ölməydi əlbəttə... Pəşənəsindən körsin... İsqilib,
Sultənənni fi əşığı əlçi!

120 -Niməsini əytəsiz. Umrinisə fitnə yetkəzgəndir bu çağ-
qa...

-Qoyədi deysizmi? Ertə qaçən...

-Cirtək çalyəpti desəfiz-ci, yəşsəməgür...

İkkələsi həm bir nəfəs cim qəlişdi.

125 -Məsləhət həligi boldimi? -dedi yənə Pəşsaxən, -bugün-
çə kirməy turədimi? Yaxşı məsləhət.

-Bəşqa iləci həm yoq. əmmə u ocər küyəvni kim köndirə-

di bungä?

130 -Gäläti ekänsiz! Kim köndirädi? Miryàqub äkäfizdä...
-Özifizniñ äkäfiz...
-Hämmämizniñ äkämiz...
-Çaқыrib äytifi bolmäsä.
-Yoq, siz kättäsiz, siz äytifi! Men yaqın yolämäymän!
Xadiçaxàn Miryàqubni çaқыrib gäpläsgäli täsqari eşik
135 äldigä çıqdi. Pässaxàn Zebidän xabär älgäli yügürdi.

* * *

Sultàn xàn toygä bir neçä kün qalgändä änäsini kigä ket-
gän edi. Ketärkän kimdän soräb - icazät älib ketişini bi-
lälmädi. Sorägändä kimdän häm soräydi? Miñbaşiniñ änäsi
rälidä häzir xadiçaxàn. ungä kirib yälinädimi? Ya Pässä-
140 xängä tä'zim qilib undän soräydimi? ulär nimä deydilär?
Til uçidä "vay äylänäy, vay örgüläy" qılsälär häm, köñil-
läridä "ölä, ölgäniñ yaxşı! Äläm qıldimi? Qaçgıñ keldi-
mi? Qaç, arqanggä qarämäy qaç, kävuşifni qoltıqlab qaç!"
demäydiläirmi? Miñbaşidän soräş keräk edi, älbättä. unıñ
145 äldidän ötmäy bolmäydi. u-er, er-pädsä, xätinniñ inän-ix-
tiyari oşanıñ qolidä. Faqat şu tãpdä miñbaşiniñ közigä
aq-qarä körinmäydi. Miñbaşı şu künlärdä öz säyäsidän häm
bexabär... Beş-äiti ay burün bär edi unıñ Sultàn xàni. En-
di yoq! Bir yıl burün unçä-munçä "Sultànım" deb turärdi
150 miñbaşı. Tez-tez bunıñ yanidä bolärdi. Bu därgähgä ertä

bähärdä Zebiniñ qadämi tekkändän beri Sultänxän bütünläy
nest-näbud boldi. Keçägi bätgän quyäşdäy... unutildi!

Päräncisini yäpindi, Umrinisäbibiniñ därçäsigä yaqın-
läşgä birdän toxtädi vä ärqasigä qaytib, xadiçäxänniñ ü-
155 yigä tàmän yönäldi.

-Men äyimplärnikiğä ketyäpmän. Üç-tört kün äylänib,
köflimni yäzib keläy...

Xadiçäxän "hä, mäyli" deb qoyä qälsä nimä bolärdi?
Cüdä çidämäy ketsä -indämäsinidi, bungä qaräb miyığıdä bir
160 külsinidi- şu häm yetib ärtärdi. Yoq! Pəşşä äfsünçiniñ bu
örgätmä iläni bir märtä nişini bätirib älmäsä bolädimi?

-Väy, bu nimä qılgänifiz, Sultänxän? Şundäy yaxşı
toylär bolyäpti...

Tili zorğa-zorğa qaldiräb:

165 -Toygäçä... kelämän... -deyä äldi Sultänxän.

Umrinisäbibiniñ därçäsidän hätlär-hätlämäs höngüräk
ätib yıǵláb yubärgän edi.

U yerdä köp otirmädi. Bir äz häsrätlärini äytib, köñ-
lini boşätgändän keyin, "kiçkinä mitti"dän faydäläniş toǵ-
170 risidä bir-ikkitä mäslähät körsätib, änäsinikiğä ketdi. Şu
boyıçä toy küni häm qaytib kelgäni yoq.

Yäfi kelin kelgän künniñ ertäsigä -xuddi nänüstä çä-
ğıdä Umrinisäbibini yetib bärädi. Öpkäsi ağzigä tıqılıb, öl-
güdäy hälläsläb turib, kütilmägän yutuqlärdän gäpirdi.
175 Kiçkinä mittiniñ kättä işläri, äynıqsä deräzä äldidä tã-
mäşä bergän ikki xätinniñ oyinläri ölgän Sultänxänni tir-

gizdi. unifi behällik və uyqusizlikdən yumilgän közlärini
qaytä bäsän açirdi. Umrinisäbibiniñ burisgän terili bär-
mäqläridä yäfi üzüklär yältirädi! İkkäläsi bir-birini qu-
180 çäqläb şirin-şirin näs'ägä bättilär.

-Yoq, xälä, häli ertä häli...

-Nimä demäqçisiz, äylänäy?

-Mä'räkäni yıgıstirisgä häli vaqt ertä.

-Nimä qıläylik, äylänäy? Meni u eşikkä qadäm bástiris-
185 mäydi. qızim kirib yürüb edi, häligi ikkälä xätinnifi işi-
dän keyin ortädägi eşikkä qulf sældilär.

-Yoq, xälä! Yol tåpilädi, tåpiş keräk.

-Xop, äylänäy, tåpämiz.

-Tåpämiz!.. Tåpämiz... tåpämiz... tåpämiz...

190 aqli bäsqa çäydä bolgäni häldä Sultänxän hädeb şu bir
sözni tåkrärlärdi. Birdän soräb qäldi:

-Enäxän qayerdä? uni kirgizisädimi?

-U hämmävaqt Zebiniñ yänidä.

-Bolmäsä, osä bilän gäpläşif. Bugünäq gäpläşif.

195 Házir bärüb gäpläşif.

-Házir cönäymän bolmäsä.

-Mengä qaräñ!

İkki qoli bilän Umrinisäbibiniñ ikki yelkäsigä yä-
pişdi. Yüzini unifi yüzigä yaqın älib bärdi.

200 -Mengä qaräñ. xälacän! Enäxän Zebigä döst. Çinäkäm
döst. Mifbaşigä xätin bolışini heç xählägän emäs. Häli
häm xählämäydi. qorqmäsän açıq gäpläşä berif. Gäpdän

gäp çıqadi. Gäpdän mäslähät çıqadi!

205 Umrinisäbibi kättäkän belbäğini un-gürünç bilän tolğazib, dähräv yolgä çıqdi.

Enäxänlärnikigä bärüb kirkän vaqtidä Enäxänlärnif bütün ailäsi yäyilgän qäpnif tegräsidadä cügäri uqaläb otirärdilär.

210 -Äylänäy, Enäxän. Şaşilib turibmän. Sizgä ikki äğiz gäpim bäridi.

İkkäläsi birgä hävligä ötdilär. arıq boyigä otirişgän hämən Umrinisäbibi gäp başladı:

215 -Zebixännif ähvälü qalay, äylänäy? Cindäk gäpirib berif, heç närsä bilälmäy, yürägimiz ezilib ketdi. Közimnif qaräçoğıdäy yaxşı körärdim.

-Uni yaxşı körmägän kim bär, xälacän? Hämmä yaxşı körädi. Yaxşı köris başqa ekänü, tälä başqa ekän...

220 -Nimäsini äytäsiz, äylänäy? Yetti uxläb, bir tüşigä kirmägän künlärni kördi şorlık...

Bir az toxtäldi. Romälçäsini arıqqa sälüb höllängän yüzini bir qur ärtib äldi.

225 -Küyib ketdim, äylänäy... Bir cäydä otirälmäymän... qızım Bähridän soräymän, bir äğiz gäpni epläb gäpirälmäydi. Keçä keçäsi oşä yerdäydi. Şähärgä häm birgä bärüb edi. Gäp soräsäm, xuddi tili yoq sağavdäy "i.i..." qılädi xäläs... Yürägim "tärs" etä yärilgündäy boldi. Şundän keyin bu yergä çäpib keldim, äylänäy.

Saddä Enäxän bu yalğanlärnifi hämmäsigä ästäydil isä-
230 nardı.

-Zebıxän endi piçä durust, -dedi u. -Keçä keçäsi küyäv
kirişgä yaqın älläkimdän bir yamän gäp eşitib...

U şaşilmäsdän hämmä bolgän gäplärni äytib berdi. Bu
gäplär hämmäsi Umrinisäbibigä ma'lum bolsä-dä eşitmägän ä-
235 dämdäy birüştä "vay, tävbä! Vay, ölaqäläy! Vay, sorlik!
Şunaqami?" deb turdi.

-Endi hämmä häyrän, xälacän... Bugün keçäsi nimä bolä-
rikin? Küyäv kirmäy turib bu şunaqa qıladi. Küyäv kirgän-
dä nimä bolär ekän?

240 -Şuni äytämän, äylänäy!

-Men heç çıqqım yoq oşä tamängä. Çıqmäsäk, aqıbatdän
emäs. Bizni deb kelib tuzäqqa tüşdi, sorlik. Mengä şundäy
közlärini möltirätib qaräsä, yürägim "cıgg!" etib ketä-
di...

245 -Räst, äylänäy, räst... Hämmä degänlärifiz räst...

-Bu işni qılğan kündäş ölgürlär, endi özläri häm häy-
rän...

-Yäşämägürlär...

-Sultänxän bolsä u yaqdä cirtäk çalyäpti.

250 -Yäşämägür...

-Azäyimxänlärgä kättä-kättä särf qılyäpti, deydi...
Atäsi bəy emäsmi? anäsida häm bisät kättäymiş...

-Yäşämägürlär...

-Bir oylägändä, u beçarädä häm äyb yoq.

255 -Räst äytäsiz, äylänäy...

- Anä u kündäslärdä häm äyb yoq.
- Älbättä, äylänäy...
- Kündäşlik özi bir bälä.
- Nimäsini äytäsiz, äylänäy...
- 260 Enäxän ağır bir üh tærtib ornidän turdi.
- Cindäk turib yänä çıqıb barmäsäm bolmäydi. Yürägim bolsä sirä betlämäydi. Bu keçä nimä qılämiz endi, bilmädim...
- Nimä qıllardıñız? -dedi Ümrinisäbibi. -Däd-väyigä qarämäsdän küyävğä qoşäsiz-dä, äylänäy!
- 265 -Mengä qalsä, bir ümr qoşmäs edim, -dedi Enäxän. Yänä qaytib çäyigä otirdi.
- Ümrinisäbibiğä bär-yoğı su gäp keräk edi. Därhäl ornidän turib arıqnıñ u yüzigä ötdi vä Enäxänniñ yänginäsigä
- 270 otirdi. Üstäzidän älgän tä'limini esläb, ikki qolını uniñ yelkäsigä qoydı vä başını öz başıgä tamän tærtib turib, közigä mähkäm tikilgäni häldä sorädi:
- Zebixängä çinäkä m döstmisiz? Yoq, äylänäy. xudäyimni ortägä qoyıb äytiñ: ästäydil döstmisiz?
- 275 -Gümäniñiz häm bärmi? Çänimni berişğäçä barmän!
- Bolmäsä, meniñ gäpimgä kirib, Zebixänniñ qulağıgä sekinginä şipsitib qoysañız: här kün yalgändän bolsä häm bir säät, yärim säät özidän ketib tursä...
- Ümrinisäbibi birdäniğä ävazını päşäytirdi:
- 280 -Biläsizmi, äylänäy, bu küyäv şundäy närsäki, här qandäy xätin özi xahläb bärrib boynıgä äsilmäsä... öziçä heç närsä qılalmäydi! Özi häm qarib därmäni ketib qalgän...

Nimägä hädeb üylänä berär ekän, häyränmän.

-Pul qutürtirädi! -dedi Enäxän.

285 -Räst äytäsiz, äylänäy, дәvlät qutürtirädi!

Umrinisäbibi yänä ävazini picirläs dәрäcäsigä tüşirdi:

-Biläsizmi, äylänäy, äqpässä yetti qırän bilän urışä-yätgän emiş... Hämmä fuqarəsi qırilib tāmām bolipti...

290 Yurtidä ädām qalmäbdı. Bugün emäs, ertägä miñbaşılärniñ hämmäsini uruşgä älib ketärmış...

-Ägzifizgä yağ, xälacän!

-Räst gäp bu... Häkimcän äytipti... Miñbaşiniñ mir-zäsi emäsmi? Til bilädi u... gäzet oqıydi...

-Sizgä kim äytdi?

295 -Bır cäydän eşitib qaldım. Häkimcän bärrib yürädigän cäydän. Siz, äylänäy, Zebinisägä säl ucını cıqarib qoy-säñiz boldi. u yağını özi epläydi... eslik qız... Miñ-bäşi urışgä ketdimi, hämmä qutulädi uniñ дәstidän. Yäv-läşgän. qırän cüdä kättäymış... İndämäsdän kelib öldirä-
300 digän oqı bärmiş... äsmändän qanät taqıb kelib urışär-mış... Miñbaşifiz oq tegmäsdän turib yıqılädigän ädām...

"urusgä bäräsän" dedimi, tāmām... yürägi yärilib ölädi!

-İlähim, äytgänifiz kelsin! -dedi Enäxän.

305 Su päytdä Xälmätniñ "enä!" deb çağırğan ävazi eşitil-di.

İkkälä hämdärd orinläridän turib ickärigä tāmān yür-dilär.

Sundäy qilib, oşä keçädän başläb Zebiniñ tutqalağı hər kün nämäzsäm päytidä muntäzäm tutädigän boldi.

1 Mifbâsi işniñ bu rävişgä kirişini heç bir kütmägän
edi. Başqa hämmä kişilärdäy u häm Zebiniñ tutqalâqlärini
"qızniñ näzi" deb bilär vä tezdä ötib ketişigä işänärdi.
Şu üçün kündüzlärini cüdä besäräncämlik bilän ötkäzib keç
5 kirgändä, entikä-entikä içkäridän sevinçlik xabär kütärdi.
Beş küngäçä här äqşam bir xıldä sävuq xabär çıqıb turdı:
"kelinçäknif tutqalâğı tutib qaldı..." Bu bes kün içidä
mifbâsi öz ıqrarıçä bes yillik zähmät tærtgän edi... Mäh-
kämä işlärini Häkimcängä täsläb qoydı, zätän toygä ikki
10 kün qalgändä yänidägi mühr häm Häkimcän kissäsigä tüşgän-
di. Miryàqub bir cäydä bir näfäs otirälmäydiğän närsä - älti-
yetti kündän beri mifbâsi yänidän cilmäydi. Cähli çı-
qıb tonini teskəri kiymäqçi bolgän mifbâsini gäp bilän
sävütädi vä yolgä sälädi.

15 -Özifiz äytäsizki, -dedi Miryàqub, sizgä "gäh" degän-
dä qolgä qonädigän täyyärginä quş bolsä... Munaqa qolgä
qonmäydiğän yävväyi quşlärni ävläşgä hünärifiz yoq ekän.
Şundäy bolgändän keyin tişni tişgä qoyib cidäs keräk, xo-
cäyin!

20 -Cidäb-cidäb su yergä keldim.

-Abbä-ä! Üç kün ötmäy turib-ä! Şunçä bärdeşsizlikmi?
Yävväyi quşni ästä-sekin äldäb-äldäb örgätädilär. qorqıt-
säfiz "pirr!" etib uçib ketädi.

-Uçib ketä qalsin! Şu tãpdä "bär, ket!" degim bär.

25 -Esiñiz càyidämi, xocäyin? Mengä qaräñ... bu nimä gäp? "Ket" desäñiz, càn deydi. Şämaldäy uçädi. ungä siz-niñ "ket!" degäniñiz yävväyi quşgä qafäs däriçäsini aç-gändäy gäp. Kim ärmändä qälädi? umi?

Mifbäşi oylab qaldı. Sofrä yüvväslänib dedi:

30 -Räst äytäsän. qarigändä esniñ häm mäsäsi ketgängä oxsäydi...

Miryäqub bilän xadiçäxän şu beş kün äräsidä bir-birlä-ridän qaçmäydigän däreçägä keldilər. xadiçäxän uni kündä üç märtä çağırsä, bu uni beş märtä çağırardı. Piçir-piçir
35 gäp, piçir-piçir gäp... mäslähät!

Tutqalaq beş kün bätärtib dävam etgänidän keyin. Mir-yäqub mifbaşiniñ cüdä yamän bolä başlägänini päyqadi. Ö-ziniñ ikki gıldiräklı särıq fäytunini äldirdi.

-Qani, yürif, xocäyin! -dedi.

40 Mifbaşiniñ e'tiräzi vä bähänäläriğä qarämäsdän, ye-täklär älib bärıb fäytungä ötgızdi vä ärqaläridä yärägli ät qarävül, ertäläb yolgä tüşdilär.

Şähärdä mifbaşini eñ yaxşı vä äbäd sämävärgä tüsir-di.

45 -Bäpläb nänüştä qılıñ, xocäyin, cày içif. Tämäsä qı-lib turif. Men tezdä kelämän! -dedi.

Yänä fäytungä otirib ketdi.

Mifbäşi qaymaqlär vä şirmän nänlär bilän nänüştä qı-lärkän, şähärgä nimä üçün kelgänini bilälmäsdän başı äylä-

50 nardı. Oylädi, oylädi, axırı: "Bir qaltis iş cıqıb qägän-
gä oxsäydi. Bolmäsä bunçä şaşılınç kelmäs edik. Bu Miryà-
qub bir işni oylämäsdän qılmäydi" degän qaràrgä keldi.

Sofrã yänä oyläşgä däväm etdi.

"Şu qırànlärniñ bir-biri bilän uruşgäni yämän bol-
55 di... Köp ädäm qırıldı, deydi näyib törä. Meniñ mirzäm
Şakäläv häm dāräksiz ketdi. Uç äydän beri dārägi yoq. Yurt
häm sāmävärdäy ästä-ästä qaynáb yätibdi. Bir täsädi bu!
Yämän täsädi lekin. ädämlärniñ yüzigä qaräsäm, oris-mü-
sülmän hämmäsiniñ közi becä... "yütämän" deydi. qımmätçi-
60 lik bārgän sari ävc älyäpti. Şundäy äqpässäniñ xazinäsi
qāqlānib qāldimikin? äqpässä meniñ gāpimgä kirsä, yurt
bersä berärdiki, tezraq yārās qilib ädämlärni tinçitärdi.
älläqaylārdägi yurtlärni deb bāsini qazāgä tutādimi ki-
şi..."

65 Bu oylär miñbaşiniñ miyäsigä birinci keläyätgän oy-
lär edi. u bunäqa nārsälärni oylāb örgängän ädäm emäs. Fä-
qat yurt aräsidä hər xıl gāplär yürädi. Hämmä ämälärlär-
ni, şu qatärdä miñbaşilärni hām uruşgä cönätärmis, deydi-
lär. Hämmä yurtni poyezdgä sālīb, Germāniyägä qarşı häy-
70 dārmis, degän gāplär eşitilädi. Bu gāplär miñbaşigä
tä'sirsiz qālmäydi Miñbāşi hām zāmānä axır" bolışigä işä-
nädi emäsmi? "Zāmānä, çinäkäm axırgä yetgän bolsä keräk"
deb oyläydi; "yol açıq bolsä häcgä ketärdim" deb qoyädi.
Yänä arqasidän "yol açıq vaqtidä qaydä edim? Tävfıqni hām
75 cüdä keçikib beräyätir xudävändi kārım..." deydi öz-özigä.

Oylänib otirib ustungä süyängäniçä uxläb qaldı. Közini äçgän vaqtidä Miryàqub tepäsigä kelib, "qani, yürifñ, xocäyin!" deb turardı.

80 Bu säfär Miryàqubnıñ öz fäytuni emäs, kiräkäs izväs bilän yäñi şähär qısmidä bir qavätli eskiräq binäniñ sıypänli zinäsi äldidä toxtädilär. Miñbäşi xursänd bolib küldi, bu çay ungä tanış edi.

-Qani, yürifñ, xocäyin!

85 -Qıslàqdä äytsäñ bolmäsmidi? xuddi zinäsiniñ tägigä älib kelgünçä heç närsä demäysän.

-Men sizni yamän yolgä başläymänmi, xocäyin? -dedi Miryàqub vä küldi.

Miñbäşi häm ma'lum külişi bilän külib, eski gäpini täkrär qıldı:

90 -Abbà, betävfiq-e!

Şähärniñ buzuqlıq ilä nàm çıqargän mäşhür nomerläridän biri edi. Bu nomergä kelädigän kişilär faqat äysu işrät ücünginä toxtälärdilär. Şu üçün u bir xänäli äyrim oylärdän ibarät bolib, yärim qaràngı üçälärdä bir kärt, ikki-üç eski kürsi, bir ävqat stoli vä bir çävänçädän başqa heç 95 närsä bolmäydi. ädämnıñ häyvänlik hirsläri ävc älgän vaqtdä här närsädän gözäl körinädigän bu xänälärgä u hirs-lärdän äzädä bolib kirgän ädämni däf'ätän belgisiz bir qorquv hissi basardı. u xıl hirslärdän äzäd bolış bilän 100 köpdä maqtänälmäydiğän bizniñ miñbäşidäy ädäm häm burün bir neçä märtä kelgän vaqtidä kütilgän xätinlär kirgünçä,

derazä äldigä bärrib -ifläs vä quruq sähnnif xunük mänzä-
räsigä tikilär vä şu yerdän tezraq çıqıb ketgisi kelärdi.

Bu däf'ä miñbäşi xänä içigä kirgänidän keyin öz köz-
105 lərigä isänəlmədi. Xänələr yaxşiləb təzələngən, devərlər-
gə hər xıl güllərnif və yələngəç xətinlərnif sürətləri
əsilgən, devərdə likkəgini oynatib, kəttə bir saat çıqıl-
məqdə, kündüz bolışigə qarəməsdən xulyərəngli 1) qalpək
əstidə yaruğ fənərlər yənib turədi. qatərəsigə ikki xənə,
110 ikkəvini bir-birigə uləydidən əsiklər kəttə açıq... Birin-
çi uy ikkinçidən keñraq, undə kəttə bir stol, əppəq dəs-
turxən yəpilgən, üsti tolə hər xıl əvqat, şirinlik və iç-
kiliklər... əvqatlar ərəsində yəsəmə güllər... Yerdə çiray-
lik bir giləm. Kürsilər - yəfi və təzə. Bir çəkədə ay-
115 nəli, kəttəkən kiyim cəvəni, unif ketidə əppəq çəysəb və
qos pərquv bəlişli kərt... Kərt əldidə - yerdə pəyəndəz gi-
ləmçə. Nərigi üydə əppəq çəysəbli bittə kərt, qos pərquv
bəliş, bittə cəvəncə - başqa nərsə yoq. Faqat bundə həm
kərt əldidə pəyəndəz giləmçə... Hər üynif fənəri başqa
120 rəfi bərsə həm, rənglər həmməsi ədəmnif hirsini qıtıq-
ləydidən əlləqandəy sirli və galəti... Devərdəgi yələngəç
xətinrif əppəq və tekis tənləri depsinib turgəndəy, xuddi
cəni bərdəy cəzib... Külimsirəgən közləri, yuqərigə təmən
bir əz kerilə tüşgən qıldəy ingickə qəsləri... həvəs və oy-
125 nəşrif çəpərləri! Kökrəkləri əlmədəy kiçkinə və tərəfi...

Miñbäşi kirgən həmən xursəndligini açıq bildirib kül-

1) puştirəng

di və Miryàqubniñ yelkəsiyə qaqıb turib dedi:

-Ölmə, betəvfıq! Bəpləbsən!

130 -Kəmərnı yeçıf, xocəyin, -dedi Miryàqub, -ıkkälä üy sizniki. Heç nərsəni oyləməf. Yef, içıf, kəyf qılıf. Səssıq sofiniñ nəzli qızı axır bir kün şəytənləşlərdən çərçəydi. qaçan bolsə həm u sizniki! uni oyləməf sirə, undən qəlışməydiğənlər bər bu yerdə.

135 Şu yerdə miñbəsi şadlığıdən bolsəmikin açılməqçi və köñlidəgi bir sirni Miryàqubgə açməqçi boldi:

-Biləsənmi, Miryàqub? Men u qızgə qız deb, xətın deb tələbgər bolsəm ekən...

Miryàqub közlərini kefi açdı və miñbəsinin yəniyə
140 kelib otirdi.

-Nimə deysiz, xocəyin? Nimə, nimə? "Eski ağızdən yəfi söz?"

-Özim həm həyrənmən. əşüləsini eşitsəm boldi, deymən öz köñlimdə. əşüləsiyə, əvəziyə işqım bər, unaqa itlik
145 yoq...

-Abbə! Itlik yoq! Sizdə-ə? təvbə...

-Nəm ursin əgər...

Miryàqub irgıb ornidən turdi:

-Bopti bolməsə! -dedi u. -itlikni su yerdə qaldirib,
150 unıf yəniyə adəm bolib qaytəsiz. undə qız sizniki! Boldi, xocəyin! Mənə bu yer hər qançə itlik qılsəfız kətərədi...

Şu təpdə öziniñ negədir "adəmləşə bəşləgəni" toğrisidə oyləb ketib, Miryàqubniñ sofi sözlərini eşitməgən bol-

sä miñbaşını äybläs keräk emäs. Bu qabih ädäm soñ vaqt-
155 lärdä özinif özi ekänigä häm unça işänib yetälmäydi.
-Men bir äylänib kelämän, xocäyin.
-Qayergä bärmaqçısän?
-Sorämäñ, xocäyin. Siz äysifizgä qaräñ. Hämmä it-
likni şu yergä kömiş keräk-ä! Biläsizmi? Keräk bolsä, ö-
160 zifiz biläsiz, mänä tügmä, şuni bäsilädi. u yaqdän ädäm
kirgändä tärtinmäy buyürä berif, hämmä närsä bär...
Çıqa başlädi. Sofrä eşik äldidän yanä ärqasıgä qayt-
di.
-Xocäyin, -dedi ungä tàmän egilib. -Hämmäsigä bir stä-
165 kändän qoyib beräsiz. undän keyin bittäsini tänläb yä-
niñizgä äläsiz. Başqaläri çıqıb ketädi... Tärtib su!
-Bittäsigä közim toymäsä-çi?
-U yağını özifiz biläsiz. Itlik häm tazä çayidä ekän,
xocäyin!
170 -U yerdän çıqıb Miryàqub nomer egäsiniñ öz üyigä kir-
di. xocäyin on bittä xätinini unif äldidän -yäsäv tärtidi-
rib tört märtädän ötkäzdi. qızıq: Miryàqub birinçi säfärdä
ulärni yüzlärigä qarädi. İkinçi, üçinçi və törtinçi sä-
färdä faqat yürislärigä nazar sàldi. Sofrä yettinçisini
175 körsätib turib dedi:
-Meniñ nomeringä yubär. Men kelgünçä cilmäsdän otir-
sin. Birävgä körsätmä! Hä! Vännä bär-ä? Vännägä tüşirtir.
qalgänläri närigi nomergä kirib, bizniñ xocäyingä köri-
nib çıqsınlär.

180 Miryəqubnif həlīgi ikki xənəli üydən başqa özigə xəs
äləhidə bir xənəsi bər edi. unif içki ziynəti əldidə nə-
rīgi ikki xənəli uy ip esəlməsə bungə təəccüb qılıb bol-
mäydi.Çünki Miryəqub - Miryəqub miñbəsi esə - bir Akbərə-
li,xələs...Akbərəli degən bir ədəmnif yənədə hükümət müh-
185 ridən, zəti pəst bir itlikdən başqa nərsəsi yoq. Miryəqub-
nif kəttəkən miyəsi, ötkir aqli bər! Miñbəsi oyləydiki,
Miryəqub unif quyruğı...Miryəqub işənədiki,miñbəsi - tü-
yə, burnigə ip ötkəzilgən,ipnif uci - sərbəndə, yə'ni tü-
yəçidə,sərbənnif nəmini Miryəqub qoygənlər... Ənə,Akbərə-
190 li degən ədəm miñbəsi bolə turib,ərziməs xətinblər ərəsi-
də itlik rəlini oynəb yətədi. Şu təpdə yurt küysə işi yoq,
pərvəyifələgigə! Miryəqub degən kişi miñbəsi həm eməs,səv-
dəgər həm eməs,dehqən həm eməs,sunday bekarçi bir ədəm - on
bittənif eñ a'ləsini tənləb qoyib,özi miñbəsiliknif iş-
195 ləri, yə'ni yurt qayğusi bilən piyədə həlləsləb nəyib
törənikigə ketib bərədi. Miryəqubgə ma'qul bolməgən ontə
xətin kirib miñbəsinif tevərəgini orəydi... Miñbəsi ə-
dəm şəkliyəği it bolgəni üçün birdən həmməsiyə cəf salə-
di, həmməsini birdən cəfəlləri ərəsiyə əlməqçi bolədi,
200 quturib terisiyə sığməgən şerdəy, həmməsini bərəvər pərçə-
ləməq istəydi... Nihəyət, məstlik bilən və həm ötəkətkən
həyvənlərdəginə bolədigən əlçəq, əçköz, meckəy və yəlməvçi
his bilən közi kör bolib, hüşyər vaqtdə qarəsəf köfil
əynəydidən bittəsini ilintirədi-də, özi ifləs, cəfəllər-
205 dəği əvi ifləs, ikki ifləs bir-birigə süykənib, təgsiz

bətqəq içigə bətib ketisədi! Məstlikdə xətin tənləb bo-
lədimi? Məstniñ közigə müşük-fil, fil-müşük bolib körinə-
di... Kəmpirni - peri qız qilib körsətədigən tilsimli əynə
içkilikdən başqa nərsə eməs! Miryəqub - it eməs, ədəm! u
210 yaş bir xətinni bəzzəz dökənidən özigə təzə köyləklik tən-
ləgəndəy qilib tənlədi. Yettinçisi çəkki eməs... yüziniñ
təzəliyi birinci qarəşdəyəq barq urib turədi. Miryəqubniñ
osə tənləş çağıda elektrikniñ öcirtirib qoyışı və nəmə-
yişni derəzə yəniyə keltirişi hikmətdən həli eməs. Buni -
215 belidə kümüş kəməri bərlərginə tüşünəlməsə mümkün!

Nomer egəsi Miryəqubni yaxşı tanıydi, unıñ cüdə mül-
kilpisənd güməştə, inciq xaridər, zavqi qayrəlgən şinəvən-
də ekənini yaxşı bilədi. Şu üçün yettinçisiniñ tənləgə-
nini körüb əsnəsi Miryəqubniñ yelkəsiyə qəqdi və "Ölmə,
220 Miryəqub! Sərt bələsi frəntsüz..." deb qoydi. Çünki on bir
xətin ərəsində yettinçisi bolib qolğa kirkən Məriyə əstrəvə
həli yaş... Yaqındəginə yaxşı və nəcib bir əiləniñ erkə
qızı bolgən... xocəyinniñ əytişicə, bir xıyanət uni bu
köylərgə keltirgən... xocəyin həm uni köz qarəsindəy saq-
225 ləydi... Miryəqubgə körsətdi, başqa əncə-muncə ədəmgə kör-
sətməydi... Xətin özi ədəm tənləydi... Yoq, ədəm eməs, pul
tənləydi! unğə bir yərim miñ som pul kerək, şuni təpədi,
sofrə yirəq bir məmləkətgə ketədi. u yerdə turmüsini bəs-
qa əsəslərdə qurədi. Günəhlərigə əççiq-əççiq yığləydi.
230 Həzir mölcəlləngən sümməniñ yərmidən köpi bər. Uç kişi
bilən "kərişib" səkkiz yüz som təpəldi. Birər həftə-on

kündän soñ mölcällängän sümmä qolğa kirəcək və yaş xätin
yäñi turmuşğa qarab yol säləcək!

-Änä, äsnäñ vännägä ketäyätir! -dedi xocäyin äyvändän
235 ötäyätgän yaş xätinni körsätib.

-Bittä yaxşı äqsäcni täyin qıl yuvintirsin.

-Xätircäm bol, Miryàqub, unıñ öz xızmatçısı bär.

-Men sendän xafämän...

-Yog-e

240 -Xafämän...

-Ràst äytäsänmi, Miryàqub?

-Ràst...

-Säbäbi?

-Öziñ biläsänki, bunäqa xàtingä pul äyämäymän.

245 -Bilämän.

-Bilsäñ, negä başqa xätinlärgä qoşib körsätidiñ? Hät-
tä ulärniñ äräsigä qoyıbsän...

Xocäyin xaxäläb küldi:

250 -Zavqıfni sinämäqçi edim, cinni! -dedi. -Özim bilär-
dimki, osäni tänläysän!

Miryàqubniñ menlik hissi qàngän edi. Küldi.

-Säkkiz yüz som işlädi degin?

-Säkkiz yüz som!

-Sen qançä işlädidiñ?

255 -Men bir äz artıqràq...

Miryàqubniñ miyäsigä bir fikr kelgän edi. Bir näfäs
toxtab oylädi və därhàl qaràrini berdi.

-Çäkki emäs... u bir yärim mifñ som işlägändä, sen ikki mifgä yetkizmäqçisän. İnsäf häm keräk!

260 -İnsäf keräkkü-yä. Lekin, bunäqa fursätlär häm käm uçrâydi. Bizniñ käsbiz su, fursätni qoldän cıqarış öz käsbigä xıyänät qılış demäk...

-Mendän qançä äläsän?

-Sendän yüz ellik som xaläs!

265 -Ungä qançäsini beräsän? Ellik sominimi?

-Yoq ungä özifñ bilib beräsän.

Miryàqub ornidän turdi. Döstiniñ yelkäsigä qaqdi.

-Şäytänsän, döstim, şäytän! Yetti dozaxgä kündä bolädigänsän!.. -dedi vä tez-tez qadäm qoyib köcägä çıqdi.

270 Nàyib törä Miryàqubdän üzr sorädi.

-Meni häkim törä çağırâyätir. Häzir barmäsäm bolmäydi. Keçraq üygä kelsäñ yaxşı bolärdi.

275 -Xop bolädi. artıqçä işim häm yoq. Qağaz-mağaz bolsä älä ketäy deb edim. undän keyin, sizgä bir narsä tåpib keldim.

Yänidän gäzetgä orälgän bir narsä äldi.

-Cüdä yaxşı, cüdä säz! -dedi törä. -Uydä berärsän. Akbäräli qayerdä?

280 Miryàqub häligi narsäni yänä qaytib qoynigä sälärkän cävåb qıldı:

-Şu yerdä.

-Şähärdä?

-Hä, sähärdä.

Telefon cırıfladı. Nəyib telefon qulağını aldı:

285 -Men, menmən, əleksəndr Vəsil'eviç. Həzir bərəmən...
həzir...

Telefon qulağını yənə cəyigə qoydi.

-Şəhərdə degin? Nəmə qılıb yürıbdi?

-Gəp köp, törə.

290 -Yaxşı, uni həm üydə əytib bərərsən. xayr həzirçə.

Eşikni açib sarkətibni çağırđı:

-İgnətyük! Akbərəli tegışli qəğəzlər bolsə berib yür-
bər!

Nəyib şəsilib çıqıb fəytungə otirdi. Miryəqub qəğəz-
295 lərni əlgəndən soñ bittə-bittə bəsib həmməngə ketdi.

Yuvinib, saqəl-moyləvlərini "fəsən" qılıb əldirib, nə-
mergə qaytgən vaqtidə mifbəsi içkəri üydə özi yəlgız ux-
ləb yətərdi. Stol üsti, yerlər - egəsi köçgən üydən nişən
berərdi. Üynif həvəsi həm buzilə tüşgən...

300 u yerdən çıqıb nomer xocəyinigə ucrədi.

-Mifbəsigə əvqat berildimi?

-Həligəcə berilgəni yoq.

-Xayr, məyli. Özi uyğənib sorəsə bərərsiz. əmmə üyni
yığıştirməsəfi bolməydi. ədəm buyür!

305 u öz xənəsinif eşigini sekinginə açib kirgən vaqtidə
yəş cüvən kiyimlərini yecgən, kərtdə uxləb yətərdi. Bəsi
yastıqdən tüşgən, səcləri tərqalgən...

Miryəqub yənə sekinginə qaytib çıqıb xocəyinnif yəni-
gə kirdi.

310 -Bàrib uygat, döstim. Turib, yuvinib kiyimlərini kiy-
sin. Men u bilən toppä-toğri kârtä ucräsmäqçi emäsmän...
-Sengä nimä boldi, Miryàqub? -dedi xocäyin, küldi.
-Mengä heç nârsä bolgäni yoq. Menif ädätim şu... men
äsnäçilikni kârtän başlämäymän...

315 xocäyin külä-külä çıqdi. Xätinnif bezänişi bir säätgä
yaqın çozildi. Bu arädä Miryàqub bärdeş qilib otirsä häm,
xocäyin täcäflänib beş-on märtä bärrib keldi.

Nihäyät, Miryàqub öz xänäsinif eşigini ikkinçi märtä
açib kirdi. Yâş cüvân härir vä çiräylik kiyimləri bilän
320 yuvinib-täränib üynif ortäsidadä turärdi. Elektriknif bi-
linär-bilinmäs qaltirävçi ötkir yaruğidä unif aq yüzläri,
äyniqsä, pàrlaq körinärdi. Miryàqub kirkän hāmān sālām
qildi vä xuddi eski bir äsnäsi bilän körişäyätgändäy külib
turib körişdi. xätinnif qol berişidä şu xıl xätinlärdä
325 bolädigän bir laqaydlik bäridi. Sävüq qol sävuqlük bilän
üzälädi: "Hä, eski tänimnif yäfi xaridäri" degändäy...
Miryàqubnif ädätdä hämmä qolni mähkäm sıqıb körişädigän
qolläri bu kiçkinäginä, äppaq vä yumşaq qollärni hām küc
bäriçä sıqdilär. Faqat bu qısıslär hām älävsiz vä häräät-
330 siz edilär; "hä, çuqur çöntägimnif äçköz mehmäni!" de-
gändäy... Bütün bu körişüvlär, qol sıqısuvlär vä tutuvlär-
dä, şunifdek, bu körişüvni oräb turgän şaräitdä mä'ni de-
gän nârsä täpilmäsdi. Bu ikkälä "sävdägär"dän bir mä'ni
izlâş, äyniqsä, şu täpdä behüdä uriniş bolädi. Faqat ikkälä-
335 läsinnif ikki cüft közi bundän mustäsnä... Xätinnif qä-

vəqlərigə ağır bir ələm və iztirəbnif köləgəsi tüşgəni
həldə yaşlık və cüvənliknif küci bilən berişməy, boş kel-
məy turgən, yaz əsməni kəbi tinq və təzə məviy közləridə
340 küçli bir səvəl ələməti bəridi, "başqalərigə oxşaməgən xa-
ridər, kimsən və nimə qılmaqçisən?" degəndəy... Miryəqub-
nif hər qandəy xətinni ləqaydlıq hələtidən çıxarə ələdi-
gən qəp-qərə və dumələq közlərigə esə bir əndişə və oylə-
niş həkim edi; "tili köflidən cüdə bolgən məxluq, nəgə
sen bu yerdəsən?" degəndəy... Miryəqub fənərni öçirib u-
345 nif qarşısığə kelgəndə və ikkələsi bir-birigə həvəniş
təbiy yaruğidə indəməsdənginə bir-ikki minut tikilişgən-
də, ikkələ təmən həm bir-biriniş közidə həligi mə'nini
rəvşən kördi və oqıdı. Miryəqub həli bəyə nomer egəsinif
üyidə bergən qararini quvvətləş üçün xətinif məviy köz-
350 ləridən quvvətli dəlillər təpən edi. Xətin esə həzirgə
qadər qılğən işləri və muəmələləri bilən özgə "xaridərlər"
gə köp-də oxşaməgən bu əsiyə ədəminif, öz aqıdəsiçə,
əyyər közləridə əddiy "xaridərlıq" dəirəsindən çetkərəq çı-
qadigən ələmətlərni müşahədə etərdi: "Bu ədəm həm, -dəb
355 oylədi xətin, -başqalər kəbi çəntəginif küci bilən meni
ələyətir... Bu həm başqalər kəbi yaş gülbundən bir gülni
sətib əlib, dərhəl üzəcəq, özgən həmən yənə oşə gülbunnif
əyəqləri əstigə - çəf və tupraqqa təsləyəcəq, sofrə səvuq
qolini uzətib ləqayd xayrləşəcəq, bəlki xayrləşib həm ö-
360 tirməsdən, burilib ketəcəq. Bir ümr ucrəşməslıq üçün ketə-
cək!.. Çünki... Lədzili vəyəcər kəbi..." Şundən sofi, bir

andä, ötgän häftädägi uçraşuvni köz äldidän keçirib äldi.

Şu nomerniñ şu xocäyini keçäsi säät ikkilärdä bunıñ eşigini çertib açtırdı. Bu yeçinib yätgän edi. "Turıfı,
365 Märiyä Stepänavnä, -dedi, -üçinçi nomergä kirıfı. Tez! äytgän sümmäfizni tez tölätädigän bir älicänab kişi bär. Sizni kütib yätibdi!" "xop, häzir kiyinib-täränib bärämän". "Yoq, -dedi xocäyin -yoq! Äyvändä heç kim yoq. Çay-säbnı yapınib ötä berıfı. Kiyimsiz häm gözälsiz! Küldi vä
370 häyrän bolib turgän xätinnıfı yelkäsigä kârtdägi çayşäbnı täslädi-dä, quçaqläb äyvängä älib çıqdı. Yäfi "käsbnıfı munaça dağal täläblärigä örgänmägän yaş cüvän oşändä bütün täninnıfı dir-dir qaltıräb bärğänini sezdi. unıfı yaş vä tärävätli tänidän häli säfligini saqlägän, yeyilmägän rü-
375 hidän nărăzilik färyädläri yüksälärdi. "uvişdifizmi?" dedi xocäyin mähkämraq quçaqläb! "Yoq. -dedi yaş cüvän, läbläri titrägän häldä. -Köflim äyniydi! Bu qadär älcäqlik!.." xocäyin därräv toxtädi, äyvän üstünidägi xırä çiräqniñ şu'läsidadä yaş cüvännıfı közigä tikildi. "älcäqlik?
380 deb täkrär qıldı xocäyin. -Mehnätsiz, äsän pul täpmäqçi bolgänlär menlik hislärinı öz äyäqläri bilän tepkiläsgä mäcburlär... Dünynıfı üstünı -pul,pul täpiş- qıyin! äsän pul täpiş älcäqlik bolsä, märdikärlik qılısgä näfsifiz könädimi? Änä, köçädä Tursünbäy degän särt qarävül bär,
385 häli häm köçä süpürib yürädi. älti som aylık älädi... öşänıfı işini qılısgä özifizni köndirä äläsizmi? xursänd! Vaqti çäğ! qaçän körsäfiz, äşülä äytädi. Menıfı äqsac

xətinlərim bilən oynəşədi. Təpğənini oşələrgə sər f qılədi.
Özi daim aç..." Yəş cüvən başını quyi egib, yüzini çəpgə
390 burgən və bərgən səri qaltirəsi küçəyğən ləblərini ötkir və
əppəq tişləri ortəsində qısardı... "Behüdə gəplərni təsləfi!
Yərim səətdən sofi qolifizdə banknifi köp sümmalı çeki
bolədi. Oşəni sorib-sorib öpifiz (ərqa təməninini öpifi,
yoqsə nomeri öçib ketməgi mümkün!) ənə-bələsini, əşıq-
395 mə'suqını, bulbul-gülni, bədəviy-tevəsini, sərləşkər-qılı-
cini öpgəndəy öpifiz! Negəkim, həmmə gəp - oşə çekdə,
çek - bankədə, bankə - pulnifi mərkəzi, pul əgər haqiqətgə
təbifiz bolsə "allah! qaziy əlhəcət!..."

Eşikni açib, bu yəş xətinini həttə bir dərəcə qopəllik
400 bilən üçinci nomergə kiritib yubərib, xocəyin eşikni əstə-
ginə yəpdi-də, "sunəqa xətinlərnə qəşqərlik mərdikərlər bi-
lən birgə gəzə çəpıgıgə yubərsəfi əyni sərətən ıssıgıdā!"
deb gudurəndi...

Bu xətin şu təpdə faqat bir nərsəgə mühtəc edı isinis!
405 Yəznifi dim və ılıq keçəsində pəydə bolğən bu gəyritəbiy
titrəməni toxtətış! Bu - bir. İkkincidən, öhdəgə tüşğən
"vəzifəni" nəridən-berı bəcəriş... Bu yerdə, "vəzifə"nifi
gözəlligi, müləyimligi və yəqımligini süristörib turədi-
lərmı? Bu yernifi qənuni qəttiq, unğə e'tirəz qılədigən,
410 gəp qəytərədigən kişilərnı u öz dərəsıgə əlməydi. "Kir-
difi, boyünsün!" deydi və öziçə u həm - haqlı!

Köfilni gəş bəsədigən kiçkinə və yələngəc xənanifi
fənəri öçirilğən, heç nərsə körinməydi. "qəndəy yaxşı!

Keçäniñ bittä fäziläti, qarängilikniñ bir yaxsiligi su!"
415 Äyvändägi xırä fänärdän bir sıqımgınä xırä su'lä tüşib,
eski vä boyağı öçgän kärtni, kärt yanidägi kürsini, kürsi
üstidägi bäsma äyilli - täsmäli şimni, 1) kürsi äyağıdägi
bir cüft rängi belgisiz yärim bätinkäni zorğa-zorğa yari-
tardı. Eşik açılışı bilän kärtä yälängaç yätgän erkäk başını
420 şini kötardı, bir qımirlädi, yanidän çay boşätgän bolsä
keräk... Yäs xätin kärtni körgän hämän heç oylab turmäsdän
çayşäbni yergä irğitib yät erkäkniñ begänä qoynigä kirdi.

-Bunçä sävuqsiz! -dedi erkäk xırqırâq ävâz bilän.

-Xuddi muz!

425 Xätin indämädi. u häli häm läblärini tişlärädi...

Tañ ätib üy içi yarişgändä xätin ornidän turdi vä
därräv çayşäbini yapinib ärqasıgä qayrildi-dä, üsti açi-
lib yätgän erkäkkä köz täslädi: tärvuz sifäri yum-yumälâq,
semiz qärni sälinib tüşgän, ikki beti sergöşt - börtmä,
430 kickinä vä ma'näsiz közlärgä egä bir maxluq! Pişilläb nä-
fäs älädi, xurräk tärtib uxläydi! Änä, u häm uygändi, çä-
yidän turmäsdän başını bir äz kötardı. Küldi. Bunçä xunük
külädi ! Ikkitä tilla tişi öçäyätgän çoqqa oxşäydi. Cüdä
siyräk bolgän säcläri çälä örilgän ekinzär käbi...

435 "Neçük men bütün bir keçäni su bilän ötkäzä äldim?..."
dedi xätin öz-özigä, yänä läblärini tişlädi.

-Berirâq kel-çi! -dedi erkäk.

Xätin qän çıqar dăräcädä şiddät bilän läblärini tişlä-

1) Bäsma äyilli şim - täsmäli (pädyäckäli) şim.

440 gani həldə, oylab otirməsdən, qoməndəgə itaət qılğan səl-
dətəy kərtgə yaqın bərdi.

-Egil bir əz!

Xətin egildi.

-Çəkki eməs! -dedi erkək, xursənd bolib küldi. Sofrə
445 qoli bilən derəzə təkcəsizgə işarət qilib:

-Ənə çek! -dedi. Yənə başını yastıqqa qoydı.

Xətin tezginə çekni əlib, xayrləməsdənəq üydən çıqdı.

Öz uyigə kelgənidən sofi dərhal əynəgə qarədi, öz əf-
tidən qorqub ketdimi, bilmədim-özini kərtgə təsləb hōngür-
450 hōngür yıqləşgə tüşdi... Üç yüz somlik çek qolidən tüşib
əlləqaylərdə tontərilib yətərdi...

Su üçün Miryəqubgə başqa "xaridərlər" kəbi qarəyalməs-
ligini bu yaş xətin özi həm bildi. "Bu, heç bolməsə, əl-
gən məlini qadirləy ələdigən səvdəgər muəmiləsini qıl-
455 di-kü, -deb oylədi u. -Xətin kişigə nəzik tərbiyəli bir
frəntsüz kəbi yaqınləsə bildi-kü! Kəski həmmə xaridər sun-
dəy bolsə!" Bu xətin özicə haqli, əlbəttə. qullərini ur-
məsdən yaxşı gəpirib işlətədigən, urgənlər kündə on bes
səət işlətsə, yaxşı gəpirib kündə yigirmə səət işlətədigən
460 xocələr həm bolədi-kü...

-Otir! -dedi Miryəqub sensirəb. Fənərni yənə yəqdi.
Stolnifi pəst təməniyə özi otirib, təri təmənidən ungə çay
kørsətdi. otirdilər. Xətin öz "vəzifə"sini yaxşı bilgənli-
gidən, şu təpdə gəp eməs, "iş" kütərdi və bu təhqirlənış-
465 niñ səbəbini əfləyalməsdi... "Hər qandəy orqinal tip

bolsä häm, maqsädi belgili. Bu cäydä özgä maqsäd bolışı mümkün emäs!" deb oylärdi u. Miryàqub bolsä nimä deyişgä häyrän bolib başi qätib otirärdi. Bu ädäm xalq äräsidä zäkänçi hisäblängäni bilän rus tilini maqsäd äflätärlik
470 bilmäydi. qarşisidä - äsiyâ bilän yaqındä tanişgän bir näzik rus xätin, äsiyâ bilän yaxşı tanişgändä häm särt tili- ni örgänişgä tənäzzül qılädimi? Zähirdä bu närsägä dälälät qılädigän heç bir äsär yoq! "Bu xätin, men bilän fräntsüz- çä gäpläşädiki, särtçä bir söz häm bilmäydi" dedi öz-özigä
475 Miryàqub... Hälbuki, äytädigän äncä sözlär, soräydidigän äncä gäpläri bär. Bu xätinägä başqa şu xıl xätinlärgä qarägän siñäri qaräyälmişligigä uniñ özi häm işänib qalgän. Başidä başqaçä plänlär äylänädi...

Nihäyät şirin mäydän bir qadähçägä toldirib uniñ al-
480 digä qoydi. Özi yärim qadäh araq qoydi.

-İç! -dedi Miryàqub yänä sensiräsidä döväm etib.

Birinçi märtä sensirägänidä negädir qunt qılmagän xä-
tin bu säfär häyrät äräläş rancib qoydi. "Bu äsiyâli häm
"sen" bilän başlädi" dedi öz-özigä. Çoqıstirib içdilär.
485 Miryàqub endi bir iş qilib maqsädini äflätişgä bel bağlä- di. Rusçägä sirä oxşamagän bir til bilän, köpraq qollarigä vä yüz-közlärgä zor berib, maqsädini äflätişgä kirişdi. Xätin qätib-qätib külär, yüzläri çoğdäy yänib qızärär, Miryàqubniñ qıstävi bilän şirin mäydän bir äz-bir äz höp-
490 läb qoyib, söz tiñlärdi. Sözlär başdä Miryàqubniñ galä- ti sävälläridän ibarät boldi:

-Qaçan cönäysän? -dedi u. Bu birinçi äytilgän söz edi.
Xätin äflämädi. Başını çayqadi. Sofrä Miryàqub qol
işarätläri bilän birgä häligi sözni yänä tåkrår qıldı.

495 -Qay yergä? -dedi xätin.

-Men bilmäymän. Öziñ biläsän.

Bu närsä xätinni bütünläy gäfrätib qoydı. "Nimä de-
màççi bu sevimli äziät?" Miryàqub maqsädini äflätälmäsdän
sävalni başqaçä qılıb berdi:

500 -Bir yärim miñgä yetdimi? Yä, häli häm säkkiz yüzmi?

Xätin tüşündi, u şaşib qaldı. "Nimälär deydi bu ğaläti
äziät? Mengä bir yärim miñ som pul keräkligini, häzir fä-
qat säkkiz yüz som yığılgänini qaydän bilädi? Muämmä,
muämmä..."

505 Bärä-bärä keräkli sözlär äsänraq tåpilädigän, başqaçä-
raq sözlär bilän äytilgän mävhümlär häm ikki tamangä äflä-
läşilädigän, qol vä yüz-köz hărăkätläri közgä täniş köri-
nädigän bolib qaldı. Xätinniñ yaqımlı cäräfläb çıqadigän
quvnàq ävazi Miryàqubniñ tänlärigä ignä bätgändäy bätär,
510 lekin nihäyät dārəcädä käyfini keltirärdi.

Miryàqub nomer xocäyinininif üyidä bergän qarärini müs-
tähkämlädi, yä'ni bu cüvänni özi bilän birgä, bir-ikki äy
oynätib kelis üçün Qrimgä älib ketädigän boldı. Qrimdän
sofı qoligä ikki miñ som pul berädi vä mümkün bolsä Pet-
515 rårgrädgäçä älib bärib qoyädi. undän näri bu xätin häligi
pulniñ küçi bilän Germäniyägä (düşmän mämläkätigä!) qä-
çädi vä undä bädävlät äkäsigä qavuşädi. Bu sirlärni u Mir-

yàqubgä "köfliniñ yaqınlıgıdän" äytıdı vâ -"sirlärniñ à-
cılışı unıñ hălâkätigä sâbâb bolışını" hâm qayd qılıb öt-
520 di. Miryàqub deräzä tåkçäsıdän eski bir külgili curnälni
alıb, undän tüyâ sürätini tãpdı vâ "tüyâ kördiñmi? Yoq!"
degän çüçmâl maqälni äflätmäççi boldı şekilli:

-Kördiñmi? Yoq! -dedi xätıngä. Bu söz rusçädä "videl?
Net!" şäklidä çıqqanlıgıdän xätin:

525 -Körgänmân (videlä)! -deb cävâb berdi. Xätin unıñ càn
küydırib gäpirgän gäpini äflämägän edi. Miryàqub qızıdı,
bärmäğı bilän tüyâ sürätini bir neçä märtä türtib, yänâ ö-
şâ sâvâlني tãkrârlädi. Xätin bu dâf'ä:

-Hä, hä, körib turibmân (vicü), körib turibmân! -deb
530 cävâb berdi.

Miryàqub tãcäfi bolib ornıdän turdı, tezgınä xätinniñ
yänigä ötib, tüyâ sürätini yänâ qattıqrâq türtib körsätıdı,
bärmäğini äğzigä qoydı, bir äz su köyicä cim qalgâç, yänâ
oşâ sâvâlني tãkrârlädi.

535 Xätin Miryàqubniñ şu qadâr zor berişlari ilâ maqäl-
niñ mâzmunini äflâyâlmäsä-dä, unıñ nimä demäççi bolgä-
nini äflägän edi: "äyyâr, lekın, bu äziät! -deb oylädi u.
-demäk, sirni heç kimgä äytmäydi. Tüyâ kâbi dâim cim qälä-
di". Şu üçün otirgän cävıdä bäsini kôtärib Miryàqubgä qa-
540 rädı, közlari oynägän vâ mulâyim külgän haldä:

-Tüşündim, түşündim. Rähmät sizgä! -dedi.

Şu bilän Miryàqub hâm tinçlänib yänâ öz cävıgä otirdı.
Bu xätin özi yâş bolsä hâm esi cävıdä edi. Köp erkäk-

lärniñ sirin tilläri... birinci yätəqqaçə qaldırəgänini,
545 yätəqdän turär-turmäs yüzläri burisib, häligi tilniñ
äksigä äylänä başlaşini yaxşı bilärdi. Gimnäziyänif soñ
sinfini bitirälmäy qalgän bu qız gimnäziyädä fräntsüz ti-
lini tüzük-quruq örgänib, händäsäni durustginä özləştirib
çıqmägän bolsä-dä, işqıy romänläрни köp oqıgän edi. ärtsi-
550 bəsevniñ 1) taraqləgän dövrläridä ortəqläri bilän birgä
bütün keçä uxlämäy, osä "sevimli" yazu[v]çini oqır və keçä-
läri pəytaxtniñ keñ pərkläridä hər bir ucrəgän erkäkni bir
"əşiq" xayəl qılıb, hər bir anəsüti ağzidän ketmägän
tentək gimnəzistni bir "əzıtqı" deb bilärdi... "Bu yä-
555 nə-tağın, yəvvəyi bir əziät... Bunıñ gəpi, və'dəsi bərmi?
Ertəgä unutädi! Ertəgəyəq öziniñ qırqtä (!) xätindän ibə-
rät içkərisigä (öziçä äytsək "gəremigä") kirädi-ketädi!
Təpib bolädimi uni - nəmi yoq və nomeri yoq, bir-birigä
oxsəgän iləñ-piləñ köçälärdä?" deb oylärdi xätin. Bir
560 əzdän soñ bu fikrgä özi qarşı bolärdi: "Bunıñ maqsädi
kərt bolsä, ənə - kərt, men - əmrigä həzir, nimə üçün söz
qılädi-yü, "iş" qılmäydi? Yoq, bu başqa erkäklərgä oxsä-
mäydi!" Şundäy bolsä həm qoldä bir dəstək bolışı kerək.
Xätin oylädi və dedi:

565 -Sizniñ bu yaxşı gəpləriñiz meni qəndirdi. Faqat bu
gəplärniñ ertəgä ertä bilənəq kül bolib uçmäsliğı üçün

1) ärtsibəsev M. P. 1878-1927 - XX əsr başläridä ax-
laqıy buzuqlıq təşviq etilgän əsərləri bilän məşhür bol-
gän rus yazuvçisi.

570 birərtə dəstək bərmi?

-Dəstəkmi? Bilmədim... Siz körsətiñ, men yə "xop", yə "yoq" deymən?

-Gəpləriñiz rəst bolsə, meni işəntirgüncə... mənə təgməysiz!

575 -Başqalərniñ həm təgməsligi şərti bilən!

Xətin, "Miñ bir keçə"dəgi zəlīm həkmdərlərgə oxşəgən bu "mutəəssib müsülmən"niñ şu qoygən şərtidən şu təpdə cüdə rəzi edi. Faqat bu cəydə, bu binədə u şərti bəcəris mümkün eməs.

580 Şu üçün u ertəsi künü -Miryəqub hisəbigə- səhərniñ eñ a'la nomerigə köçədigən boldi. Miryəqub qattıq və'də əldi, özi həm qattıq və'də berdi. Bir həftəgə qalməy, cönəb ketişgə cəzm qıldilər.

* * *

585 Keç kirgən edi. Köçə fənərləri yaqılə başləgən, üylərigə qaytəyətəgən izvəşçilər çərçəgən ətlərini erinibginə qamçilərdilər, ətlər həm quruq ərəvəni şəşməsdən əstə-sekin gıldirətərdilər... Miryəqub bittə-bittə qadəm bəsib nəyib tərənif üyidə təmən yürdi. unıñ miyəsində əlləqandəy besərəncəm fikrlər əylənərdi.

590 "Miryəqub -burüñgi Miryəqub eməs, nəgə bu qadər sekin yürədi? unıñ şu çəqqaçə sənəb qadəm bəsgənini körgən ədəm bərmi dunyadə? Nımə boldi özi ungə? Özi həm həyrən!

Akbäräli mifbäsüdä bolgän itlik bundä yoqmidi? Bu gutur-
mägänmi? Bu suvdän häm mulayim, sütdän häm aq, cümälidän
595 häm beazär, müsiçädän häm sofimi?"

"Yoq! Bu häm Akbäräligä oxşagän miflärçä itlärniñ
biri! Faqat bu bilän Akbäräli mifbäşi ortäsüdägi färg
şuki, bu özini undän yuqari älädi. Şu yuqarilik hissi, şu
gurur - unıñ özidän itlikni tosib turädi, özigä körsät-
600 mäydi, unıñ özini äldäydi..."

"Yoq! Bu bilän Akbäräli ortäsüdä täg qadär färg bär!
Änä, Petràgräddän kelgän mäviy közli dilbär bungä güväh!
Miryäqub Akbäräligä qarägändä färıştä! Buni Petràgräd gö-
zäli häm tili bilän täsdiq qılädi. Miryäqubdä itlik yoq!..
605 Bolmäsä, şu tãpdä heç närsä qalmädi... Hämmäsini änä u
mäviy közli gözälniñ bilinmäş küçi yulib täşlädi. täg-
tãmiri bilän yulib täşlädi!..."

"Yulib täşlädimi? Täg-tãmiri bilän yulä äldimi? Yoq!
Bekär gäp! Neçä yillärdän beri ildiz yaygän, şax tãrçat-
610 gän, quläçläb öşgän närsäni bir qaräsdä yulädigän küç yoq
vä tãpilmäydi! unıñ ildizläri Miryäqubniñ bädänidä häli
cüdä küçli! Änä oşä küç emäsmiki, uni ketäyätgän yolidä
birdänigä toxtätädi. Toxtägän çayidä bir üyniñ zinäsigä
otirişgä mäcbur qıldı. "Itlik" bäs kötärüb kelärdi..."

615 "Nimä behüdägärçilik bu? Mäşhür bir nomerdä ma'lum
"käsb" bilän şugullänädigän bir xätینگä yolıqdi. äri rãst:
bu oşä çäydägi özi siffäri xätinlärgä oxşamãşdi. Başqaçä
körinärdi. Yãş, tãravãtli vä tãzä edi. Nimä bopti? Här

qançä tännäz bolsä häm – yänä oşä cäynif oşänaqa xätini.
620 Bunif üyigä negä kirdi? Negä kirgäni ma'lum. Bu kelgändä
yeçingän köyi munif kârtidä yätişi – negä kirgänini kör-
sätib turädi. açiq köz bilän oylägändä bungä nimä qılış
keräk? Belgili, bärrib eşikni açib kirib, fänärni öçirib,
indämäsdän kârtgä tärtiş... u özi häm ertä biländän beri
625 suni kütib otirmäydimi? Şu üçün yuvinib-täränmädimi? u-Läy-
li, bu Mäcnünmidiki, "äh, ah" deb tağ-taşlârdä, vähşiy häy-
vânlâr bilän ülfät bolib yürä bersä? Tağ-taş qani? Bu şä-
hâr... Mädäniyläşgän, "yevropäläşgän şähâr. Hâr burçâkdän -
hâr minutdä bir tännäz burilädi vä süzgün közlâri bilän ye-
630 gündäy bolib ädämgä qaräydi! Şu zämändä "mäcnün" bolämän
degänlârni ölgänlâridän keyin tuğ kötârib mazar qılmäydi-
lâr, "cinni edi, ölib qalibdi" deydilâr vä bir külib qo-
yib, ötâverädilâr, öligi häm köçälârdä qalib ketädi. Öli-
gini itlâr yesä egäsi xursänd bolädi. Bekâr çirib, säсіб
635 yätgändän körä..."

Itliknif şu xıldä äsiy oylâri bilän Miryâqub qandäy
qilib ornidän turgänini vä nomer zinäsidadän şaşilib yuqâ-
rigä çıqayâtgänini özi bilmäy qaldı. Yüzlâri, közlâri kü-
lârdi vä bu küliş qandırilmägän näfsnif birdänigä xurüc
640 qilädigän soxliklâridän özgä emäsdı. Öz xänäsigä yaqın
yetgän, deräzädän yüpqa tor pârdä ârçali äyvângä tüşib
turgän mulâyim şu'lâni körgänidän keyin negädir yürägi
oynâb, qadâm bäsışini birdänigä süsâyitirdi. Itlik fikrlâ-
ri yänä ârçagä tisârilä başlagän kâbi boldı. Eşik âldigä

645 yetgac, qabzägä qol uzätälmäsdän, toxtäldi... içkäridän
yäs xätinnifñ siräli bir avaz bilän ahistäginä äytäyätgän
äşüläsi eşitilärdi. Bu xätinnifñ gäpirgänidä cäräfläb
çıqadigän şirin avazi endi äşülä äytärkän, çalğıu tärinäy
därräv köñilgä tä'sir qıldı.

650 -"Bu qandäy avaz? "İtlik" äsəri bärmi şu avazdä? Şu
avaz bilän kärävätgä çağırıp bolädimi? oxşamäydi-kü sirä!
Bäyägi bir tüş edi... bir bäsirqış kelip keçdi... u ağır
bäsinqıräsän uyğänmaq üçün şu quşçänifñ säyräşigä ehti-
yac bär ekän! Änä, säyräyätir! Özi bilgän, özi tänigän,
655 özigä yäqqan avazi! Özigä yäqqanı üçün vä'dä berip, vä'dä
älgän!..

"Häy, ket! Ket, säytäni mä'l'ün! Men Akbäräli emäsmän!
Menifñ kümüş kämärim, pädsählik mührim yoq! Men - Miryà-
qubmän, Miryàqub!.."

660 "Häy, Miryàqub! Pismıq Miryàqub! äyyar Miryàqub! Tül-
ki Miryàqub! Säytän Miryàqub! Näfsinifñ bändäsi, buzuq,
şärmändä Miryàqub! Ümrifdä bir märtä sälginä, picäginä,
qıttäkinä itlikni täşläs, adäm bolış fursäti tåpilib-
di-yü, şundä häm mağrür boynifñni cindäkinä eggifñ kel-
665 mäydimi? Şundä häm-ä! Sen it bolsäñ, şaşmä, itlik qılış-
gä häli ülgüräsän! İtlik tåpilädigän närsä. Pul bolsä -
boldi! Pul här qaydä här qançä, här qandäy itlikni äm-
rifgä ämädä qilib berä älädi. Pulifñ bolsä, bütün üm-
rifni itliklärnifñ bir-birigä ulänib ketgän zäncirigä
670 äyläntiriş heç gäp emäs!.."

"Yettinçi seniki, axır! Seniki! Sendän başqağä yoq
endi u mulâyim maxluq! Seniki u xâtin! Heç bolmägändä, şu
bittäni fâhişä kâbi täsärrüf qılmä! Heç bolmäsä, uniñ
köñlini öldirmä! Ümidini sindirmä. u sengä ädäm deb qa-
675 räydi, "xaridâr" degän fikrini täşlädi, täşlätä äldiñ.
ävazini eşitäsänmi? Bu ävaz çöntägidä puli bär xaridârni
kütgän buzuq xätinniñ öz yäzmişini qarğab äytädigän ä-
lämlik äşüläsidägi ävaz emäs! Bu ävaz buzuqligidän zavq
älädigän xätinniñ äynimä qoşığı emäs! Bu äqşam çağı kü-
680 yävini kütib yätgän yäs kelincäknif mä'süm äşüläsi! Sev-
gänigä qavuşgän yäs maxluqnif sevinç qoşığı! Cüfti uyä-
sigä qaytgän änä quşnif şükränä küyi! Miryàqub! Miryà-
qub! Miryàqub!.."

Miryàqub ikkitä edi: biri qacdi, biri quvlädi, şu qa-
685 cis vä quväläs sür'äti bilän näyib töräniñ üyigä yetib
bärib cingıräqnif tügmäsini başgän vaqtidä... çozib-çö-
zib, hänsiräb-hänsiräb näfäs älärdi...

* * *

Uy bekäsi xänim yoq edilär. Kättä zaldä näyibniñ özi
ävqat stoli ketidä çay içib vä gäzet körib otirärdi.
690 -Hä, keldiñmi, Miryàqub? Märhämät!
-Keldim, törä. qaläysiz! ämänmisiz? Bälä-çaqa?
-Şükür. Yämän emäs. qani, otir! Mänä çay, märhämät
qilib öziñ quyib iç. Nändän äl. Mänä säriyäg, nangä qo-

şib ye. Kənfet, şirin külçə... bulərdən əl. Öz üyif, 695 təkelifni kütmə.

-Qulluq, törə, -dedi Miryəqub otirərkən. -Özim quyib içəmən. Yəfi gəplər, yəfi xəbərlərdən gəpirib berif bizgə. Kəttəkən gəzətlərnə oqıysız...

Törə közidən tilla əynəgini əlib, stol üstigə qoydi 700 və öz tizzəsi bilən stol ortəsində yayilib yətgən gəzətgə qarəb dedi:

-Kəttə gəzətlərdə kəttə xəbərlər bər, bir-biridən yəmən...

Miryəqub kürsini yaqınraq cildirdi, çirəyli bir çinə- 705 yəqqa səməvərdən quyuqqinə çay quygəc, çinəyəq likəpcəsigə ikkitə kənfet əlib qoydi. Sofrə, qoynidən gəzətgə orəlgən nərsəni əlib açə bəslədi.

-Nimə u? -dedi törə. -Bəyə məhkəmədə əydgən nərsəfimi?

710 -Hə, tørt xəf fərsçə bəyt ekən. Səhəbiddin dəmləgə körsətib edim. Ümər xən zəmənidə qəzi bolib ötgən ədə dəgən bir şairnif bəyti, öz qoli bilən yazilgən deydi.

-Undəy bolsə köp həm eski nərsə eməs, -dedi törə qol- yazməni əlib turib. -Lekin çinəkəm məvlənə ədənif xəti 715 bolsə, təbərrük nərsə. Rəhmət sengə, Miryəqub.

Törə yənə köz əynəgini kiydi.

- "Limühərririhü..." Çirəylik xəf... Məvlənə ədə şunçə xuşxət ekənmi? Şərqdə, islām şərqdə sürətkəşlik din tə-

1) Çinəyəq - çəşkə, likəpcəli kruckə

720 mənindən mən qilingəni üçün rivac təpməsdən, din təmənidən
tərvic etilgən bu həttətlik sən'əti yaxşı tərəqqiy qılğan
edi. xop, qani... oqıb körəylik...

"Gülranlı göz yaşləri və sərğaygən yüzlər əcib gözəl
bolədilər, xuddi zər yürgizilgən yaqut kəbi gözəl bolədi-
725 lər. Sen əgər bədəm sifəri bəşdən-əyəq közdən ibarət
bolsəñ, heç nərsə körəlməysən, əmmə sevgi sürməsi ilə ə-
cilgən göz rəvsən bolədi."

Törə yerli xalqın tili və ədəbiyatını cüdə yaxşı bi-
lədigən mə'murlərdən edi. əyniqsə, fərs tili və ədəbiyə-
730 tini yaxşı bilər, Türkiyə tarixinə əid qolyəzmə əsər-
lərnə hər yol bilən qolğa təsirigə tirişərdi. unıñ bu
həvəsini bilgəndən keyin Miryəqub hər qayerdən qolyəzmə
əsərlər təpib keltirədigən boldi. Özinə yaqın əşnəsi
bolgən Şəhəbiddin müdərriş ərqali üç-törttə qımmətbəhə
735 nərsələr təpib berdi. Nəyib törə Miryəqubnıñ bu xızmət-
lərini sirə unutməydi. Buni Miryəqub özi həm yaxşı bilə-
di. İkkəvi həm biri-biriniñ kəttə-kicik iltiməsləri bol-
sə, qoldən kelgən qadər bəcərədilər. Şunıñ üçün səvğə-
sələm, tənsiq qolyəzmə əsərlər və bə'zən əz-köp pul xusü-
740 sidə törə Miryəqubgə minnətdər bolib turədi, əməldərnəñ
qolidən kelədigən bə'zi bir xıl himəyət işləri toğrisidə
Miryəqub törəgə minnətdər bolib turədi. İşqilib qarş ikki
qoldən çıqadi və həmmə iş gözəllik bilən bitib bərədi.
"Dunyədə həmmə ədəm bələləri bizniñ ikkimizdek bolsələr,
745 dunyə cənnət bolərdi" deb oyləydi törə. Miryəqub həm şun-

däy oyläsä keräk: ikkavi bir cän, bir tän emäsmi, axır!

-Mävlänä ädänif bu bätigä heç qaydä düç kelmägän e-
känmiz. Bu cihätdän häm bu yäzmänif qımmäti bär.

-Bäytnif ma'näsi nimä, törä?

750 Törä tüşüntirib berdi.

-Gözäl şe'r... umumän, ümürxän, eslik pädşä bolgän e-
di. Mullä ädäm, özi häm şair. Vəzirləri häm şair edilär.
undän keyingilärnif mäsəsi bolmädi... Şähäbiddin müdür-
ris bunif mävlänä ädädän bolgänini qaydän bilgän bolsä?

755 -Tägidä qəzinif mühri bär, deydi. oşä mävlänä ädä e-
kän...

-E, dər və qe bundä mühr häm bär... şəsmä... hä, mänä,
mänä: "Qəzi ädillätif"... "Säyyidälmüslümin Ämir Ümür"...
Çinäkäm, bu xat Ümürxän dövriñi əsəri ekäni ma'lum bol-
760 di. ämmä buni yəzgän ädä bolmäsä keräk. Mävlänä ädänif
nəmi Sultänxän bolsä keräk... Men oqıb edim. ädillätif
emäs. Şähäbiddin xatä qılıbdı. Sizniñ dämläläriñiz mü-
naqa nərsälärni yaxşı bilismäydi...

765 -Men bilmädim, törä. Şähäbiddin maxsüm şundäy dedi-
lär. Men yänä süriştirib yürübän, təpsäm əlib kelib be-
rämän.

-Häli häm köp qımmätbähä nərsälärni berdif, Miryà-
qub. Seniñ mädäniyätgä xızmatif kättä... Ötgän yıl bir
tarıx kitäbi bergän edif, u toğridä Petrəgräddägi kät-
770 təkän məcmuälərgə məqälələr yazdim. Seniñ nəmiñni häm
körsətdim. Həzir u kitab toğrisidə ənglistən, Fərəngistən

və Ləmsə (nemis) məmləkətləridə kəttəkən məcmuələrgə köp nərsələr yazıldı. Rəhmət sengə Miryəqub! Kəttə xızmət qıldıf.

775 İkkəvi həm cim bolışdı. Bir əzdən sofi Miryəqub gəp açdı:

-Gəzet xəbərləridən gəpirib berif, törə.

Törəniş bu çaqqaçə külib turgən bəşərəsigə birdənigə gam çəkdi. Qəvəqləri səlindi, ləbləri bezgəkdəy yefilginə gəltirəb uçdılar. qolyəzməni stolgə qoydı.

780 -Şunaqa, döstim, işlər yəmən. Bizniş, ədədi həmmənikidən köp bolgən müdhiş ordumuz bir-bir üstün yefiləyətir... Eş üstə və eslik qoməndənlərimizniş bütün tədbirləri nəticəsiz qələyətir... Müstəhkəm qal'ələr bir-bir ketin düşmən qoligə ötməqdə, qançə vilayətlər, ölkələr, şəhərləri düşmən egəllədi...

785 -Aqpaşə qayerdələr? Bir çarə körməydilərmiz? Həmməmiz sevgən aqpaşə...

-Bu səvəlni, Miryəqub, biz həmməmiz bir-birimizdən sorəymiz. Heç qaysimiz cəvəb təpəlməymiz. Öz-özimizdən sorəymiz. Təcəflənib, xafə bolib, qızıb sorəymiz, şaşilməy, təəmmül bilən, oylənib turib sorəymiz. Nə özimizdən cəvəb bər, nə bəşqədən! Bu məl'un səvəl. Miryəqub!

795 -Unaqa deməf, törə... Biz sərtiliyə xalqı, xudədən keyin aqpaşəgə işənəmiz.

-İşəngənləriş yaxşı. Biz həm həmməmiz sizlər sifəri işənəmiz, faqat... əgzişgə ehtiyət bol... faqat... işə-

niş başqa, iş, əməl, vəqəə - yənə başqa. Bir-birigə zid!
Biləsənmi, Miryəqub, rus xalqının oqıgənləri arasında
800 mə'yüslük bər, ağır bir mə'yüslük bər. ulər bütün bu baxt-
sizliklərnə əqpađsəniñ özidən körədilər...

-Əqpađsədən? Heç bir pađsə öz yurtini yəvgə bergisi
kelədimi?

-Senlərnə xənləriñ bilən bizlərnə pađsəhimiz
805 yurtlərigə köp həm açınməydilər, səkilli... Senlərnə
xudəyərxiñgə "oruslər əqməcitni əlib qoydi" degənlər.
xudəyərxiñ "ü yurtim neçə künlük yoldə?" deb sorəgən,
"bir aylık yoldə" degənlər. "undəy bolsə, mənəgə unaqa ə-
lis cəydəgi yurtniñ kerəgi yoq. əlsə ələ bersin!" degən...
810 Bizniki həm, vəlləhi a'ləm, undən qəlişməs.

Miryəqub nimə deyişini bilməy qəldi. Bunəqa siyəsət-
lərgə sirə ərələşməgən və bu toğridə şu çəqqacə heç bir
baş qətirməgən kişi bundəy kəttə siyəsəy məsələlər əldi-
də birdəniğə şəşməsdən iləci həm yoq edi. quruq bolməsin
815 deb gəpgə ərələşib qoydi:

-İlgəri bir aylık yol bolsə, endi poyezd bilən üç
künlük yol bolib qəldi...

-Həvə kəməsi bilən ertəgə üç səətlik yol bolədi. umu-
mən, ertəgə - məsəfəniñ əhəmiyəti qəlməydi, Miryəqub.
820 Bizniñ kəttələrimiz əsrniñ sür'ətini əfləməq istəməy-
dilər. "Şəşilməsəni yetəsən" degən məqəl başimizgə bir
bələ boldi. Germəniyə nəgə küçlük?

-Siz biləsiz, törə.

-Men, əlbəttə, biləmə, sen həm bilib qoy. Germəniyə
825 sür'ət bilən yütədi. Sür'ət məşinə bilən həsil bolədi.
Germəniyə bizdən neçə bərəbər kiçik, ədəmi bizniñ üçdən
birimizçə həm kelməydi! əmmə bir qarıç yeri temir yolsız,
təş yolsız eməs. Bugün, əytəylik, Səmərqənddə bolgən əs-
kərini ertəgə əqməçitgə əlib bəri bökə ələdi. Biznikilər
830 bir izlik temir yol bilən sudrəlib bərgünçə iş tāməm bo-
lədi... Nimegə germənlər Fərəngistəndə qarışləb əldingə
cilədilər? Çünki Fərəngistən həm Germəniyə sifəri sür'ət
degən nərsəni bilədi. Texnikəgə bəy. Bizniñ səldirəmə ə-
rəvəmiz, sizniñ ənəvi devesifət ərəvələriñiz bütүн-bütүн
835 xalqlərni uxlətədigən nərsə...

-Çərə nime, tərə?

-Çərəni oyləşgə həm qorqamən, Miryəqub, səsmə bittə-
dən içib ələylik.

Tərə ornidən turib cəvəngə tāmən bərə bəslədi. Şundə-
840 gi əyəq bəsisidən Miryəqub uniñ bir əz şirəkəyf ekənini-
əflədi. Demək, bu qadər zor məsələlərni heç oyləb otir-
məsdən, əğız yeli bilən cıqarişi içkilik tə'siri bilən edi.

-Kel, içəylik, Miryəqub. Biz ruslər arəq içişi həm-
mədən yaxşı biləmiz... Senlər həm iste'dədli xalq ekən-
845 sən, bizdən ötkəzə bəslədif...

Çoqıştirdilər. Tərə əllənərsəniñ səğligigə kətərdi.
Faqat Miryəqub "... səğligigə" degəniniginə əfləb qəldi.
Sözniñ bəş qısmi, gəlibə, içdə əytilən edi.

-Sen çərə nime deb sorəysən, -deyə bəyəgi sözini də-

850 vəm ettirdi törə, -çarəsini təpisdən biz əməldərlər ə-
cizmiz. Durust, içimizdəgi düşməngə, qərə xalqqa qarşı
bolsə - tədbir əsən. Qazəq orisimiz, mirşəbimiz, cəndərmə-
miz, əskərimiz bər... fyüst!.. Xəricdən keləyətgən yəvgə
biz əcizmiz, nimə qılışimizni bilməymiz biz bilən birgə
855 bizniñ təməndən cəñ məydənigə tüsgən qırənlər həm bizgə
işənməy bəşlədilər. Bu - yəmən, bu cüdə yəmən həl, Miryà-
qub. Kel, yənə bittə içəylik...

-Çarəni aytmədiñiz, törə. "Çarəsiz dərd yoq" deydi
bizniñ həkimlər... "Ölim bilən işqdən bəşqa həmmə dərd-
860 niñ çarəsi bər" deydilər.

-Səfsətə həmməsi, səfsətə... Çarəni bizniñ içki düş-
mənlərimiz, yə'ni inqiləbiyün degən təifə körsətədi. Le-
kin özicə körsətədi...

-Qani, nimə deydi u təifə?

865 -Pədsəni həm həydə, əməldərnəni həm həydə. Mirşəblərni
yoqət, cəndərmlərni öldir, urusni toxtət, bəylərdən yer-suv-
ni, fabrikəçilərdən fabrikələrnəni, zəvodçilərdən zəvodlərni
tərtib əlib xalqqa bər, -deydi. ulərniñ xalq degəni qə-
rə xalq, yələñyəqlər... Yurtni oşələr sorəsin, deydi.

870 Miryàqub xəxələb küldi.

-Nəmə'qul ətniñ tezəgini yepti oşələr! Səvədi yoq,
əmi bir yələñyəq kelsinü yurtni sorəsin emiş... Bəylər-
dən yerni tərtib əlib kəmbəğal ekər emiş... Kəmbəğal şun-
cə sökib urışsəñiz həm yerifizgə bundəy bir həfsələ qı-
875 lib işləməydi-yü... xocəyin bolməsə işlər emişmi? oşə u-

rusni toxtätsin degäni durust... uruş çıqqandän beri yurt
qımmätçilik bolib ketdi. Özigä yäräsä дәvläti, sävdä-sä-
tıǵı bär ädämlärni cin häm urgäni yoqkü-yä... qaytä, mäl-
lärnif närxi äşib, biri beş boldi. ämmä, şu qımmätçilik
880 bolgändän beri ädämlärnif közigä qaräsäfiz, qorqıb ke-
täsiz, törä.

-Häbbäräkällä! Biznif hämmä xavfimiz oşä "köz-
lärdän... közlär köp xunük qaräylär. u közlärnif säni-
sänaǵı yoq. Germäni yefsäk, közlär yüväşlänädi. xudä
885 saqläsin, äǵär şu xıldä ketä bersäk - u közlär bizni yeb
täşläşi mümkün...

Törä cim boldi. Miryàqub häm cim qalib ungä tikilgän
edi. Törä älis xayällärgä ketib turib, başini çäyqadi.
Sofrä başini äǵır-äǵır tebrätib turib dedi:

890 -Xulläsäyi käläm, bu uluǵ kemä... bu uluǵ kemä... bu
büyük "imperiya" dähşätli tolqınlär içidä zülmätgä, bel-
gisizlikkä, yoqlikkä qaräb ketäyätir. uni toxtätä älädi-
gän vä qutqarib qälädigän heç bir küç körinmäydi... bäl-
ki, undäy küç äslidä yoqdir özi...

895 -Bir söz äytdifiz, törä... "Imperi"mi, nimäydi?

-Hä, imperiya, imperiya.

-U nimäsi, törä?

Törä bir äz oyläb turgäç, pädsänif devärdägi süräti-
ni, sofrä öziniñ yelkäsidägi päğanini körsätädi.

900 -Mänä şu imperiya...

Miryàqub heç närsä äñlämädi. Sofrä törä äǵır bir

nəfəs əlgəndən keyin:

-Məngə qarə, Miryəqub, -dedi, -Qoy endi bu gəplərni!

-Hə, qoyıf, törə, ədəmni xafə qılədigən gəplərni gə-
905 pirməylik. "Ertəniñ gəmini eşək yeydi". Ertəgə xudə pəs-
sə egəm...

-Həli Akbərəli şu yerdə dediñ. üyləngəniyə bir həf-
tə bolməy turib nəgə tüşdi? Birəntə iş bilənmi?

Sundən keyin Miryəqub öziniñ gəmxor ətaxəniyə bütün
910 vəqəəni gəpirib berdi:

-Eh-he, həli şunaqa deyin!

-Hə, şunaqa, törə.

-Akbərəli əhməq! Eşək!

-Rəst əytəsiz, törə, birəz esi pəstrəq...

915 -Sizniñ şəriətiñiz tört xətin əlişgə yol qoyədi.

Bu qənun, əslidə, çəkki qənun eməs... Hər bir erkək buni
bilədi... Faqat, u bundən yüz yil, ellik yil burün durust
edi, zəmən kətərərədi. Endi zəmənlər başqa, Miryəqub. Hə-
zir tört xətin əlib, tört təşvişni yelkəgə ərtişniñ nimə
920 həcəti bər. ədəm degəni, əlbəttə, bittəgə qanəət qıləl-
məydi... bu ma'lum. Ləkin bunıñ üçün üylənib otiriş ke-
rəkmi? Bekərçi xarxəşəni kəpəytirib nimə qılədi kişi?

Törə əvəzini pəsəytirə tüşdi:

-Həy-həvəs üçün mutləq üylənib otiriş şart eməs. Şen
925 özimiznikisən, sənə işənib əytgəndə, menıñ bir əşnəm
bər: uruşgə ketgən əfitserniñ xətinini. Yəs, cirəyli nər-
sə. Yaqındə, ziyəfətdə, bir səvdəgər bəyniñ xətinini bilən

tənişdim... bu əqşəm osənikiyə bərməqçimən... açıq, dil-
kəş nərsə. Mənə xələs! əhməq, Akbərəli, əhməq!..

930 -Rəst əytəsiz törə, rəst. Mənə, mən həm bittəyə "qa-
nəət" qılıb ötäyətirmən-kü... həy-həvəslərim qəlib ketə-
yətğəni yoq...

-Həbbərəkəllə, -dedi törə. -Xətinif bittə, əysif
cəyidə...

935 Keyin bərməğı bilən "həp seni" qılıb turib:

-Sen, Miryəqub, yəmənən lekin... -dedi.

Miryəqub əvvəl bir əz qızərindi, sofrə külimsirəb
törəyə qarəğəç, cəvəb berdi:

940 -Xudəvəndikərimnif rəhmət dəryəsi kefi deytilər, tö-
rə. Şungə işənib unçə-munçə erkəlik qiləmizdə: unçə-mun-
çə...

-Təğdəy-təğdəy günəhlər həm unçə-munçə bolər ekən-də.

Miryəqub xəxələb küldi:

945 -Təğdəy-təğdəyini endi sizdən örgənəmiz, törə, xudə
xəhləsə... Siz, axır, mullə ədəmsiz...

Törə həm qah-qah səlib küldi. Sofrə devərdəgi səətğə
qarədi: 8 dən 15 minut ötgən edi. ornidən turdi.

-Sen otirib tur, mən kiyinib ələy. Birğələşib çıqa-
miz.

950 Törə kiyinib çıqqandən keyin Miryəqub həm ornidən
turdi.

-Qani, yür buyəqqa. Bəqçə təməndən çıqaylık. Xənim
kelməgən, kəmpir uxləb qəlibdi. Eşikni berkitib ələdigən

kişi yoq.

955 Ayvəngə çıqdılar. Səhngə tüsgəç törə toxtadı.

-Miryəqub, yəfi gəpdən xəbərif bərimi?

-Yoq, törə.

 -Təg təməndən ələmən qozğalən kətərib, bir-ikkitə ə-
məldərnikiyə ot qoyibdi. Ertəgə tüşdən keyin, yənimyə ək-
960 sər əlib, çıqıb ketəyətirmən. Bugün həm on yetti kişini
uşləb keltirdilər. ələmən quturgən, deydi.

-Qaçən keləsiz?

-İkki-üç kün qəlsəm kerək. Sen Əkbərəliyə əyt, tezraq
çəyigə bərsin.

965 -Xop, cənim bilən. Biz həm ertəgə çıqıb bərərmiz.

-Həzir hər bir mifbəşigə yənə yettitədən yigit be-
riş məsələsini kətərdik, ehtimal yaqında ruxsət bolib
qəlsə.

-Yaxşı bolərdi.

970 Bulərnif əvəzini eşitib, əşxənə təməndən törəniş
əspəzi Zünnün keldi. Miryəqub bilən körişdi.

-Miryəqub əkə, çıqıb ketəyətirsizmi? Biznikigə bir
kirib çıqıf. Bittə çay dəmləb bərey. Sizyə bir gəpim bə-
ridi...

975 Miryəqub törəgə qarədi.

-Cüdə yaxşı! Bir əz çay içib, gəpləşib bərərsən. Zün-
nünbəy zerikkəndir.

 Törə kümüş başli həssəsini yergə urə-urə pəncərə e-
şikdən çıqıb ketdi. Bulər əşxənə təməngə burildilər.

980 Zünnün äkänif üyi äşxanä bilän dan ämbärinif ortä-
sidä edi. Bu bir qavätli, tär deräzäli, xäm gıstän ya-
pilgän bäsirmälär esä, sähnnif törisidä, näyib töränif
öz üyläri ornäşgän pişiq gıstli yaxşı binänif qarşisidä
bolinärdi. Bu bäsirmälärnif keti baqçä vä gülzär. äşxä-
985 nänif deräzäsi sähgä - äldingä qarägäni häldä, Zünnün äkä
turädigän faqat baqçä tamändän bir kiçkinä deräzä vä eşi-
gi bäridi. u üygä äşxanä arqali ötsä häm bolärdi. äşxanä-
dän - häm sähn, häm baqçä tamängä eşik açilärdi.

 Zünnün äkänif üyigä kirmäsdän gülzärdä bir skämeykä-
990 gä otirdilər. Miryàqub tezraq bärüb özinif yäfi yüzdü-
zini yänä bir körmäqçi vä öz başigä yälğiz qaldirilgän
miñbaşidän häm xabär älmäqçi edi. Miñbäsi bälädäy nər-
sä... uni köp häm yälğiz qaldirib bolmäydi. Şu üçün Mir-
yàqub çay qoymaq üçün turäyätgän äspäzni toxtätädi:

995 -Zünnün, men şaşilib turibmän. Gäpiñni äyt. Tezraq
bärmäsäm bolmäydi.

 Miryàqubnif ävazidä älläqandäy besäräncämlik häm yoq
emäsidi. Buni Zünnün päyqadi.

 -Nimä boldi sizgä, Miryàqub äkä! ävaziñizdä bir be-
1000 zävtälik bär...

 -Heç närsä bolgäni yoq, şaşilib turibmän.

 _undäy demäñ. Bəri bir, men bilämän. Biznif törä
hä m cüdä xafä. Xänim bolsälär tez-tez "Rusiyägä köcib

ketsäkmikän?" deb qoyädi. "Sen häm ketäsänmi?" deb soräy-
1005 di. ulär dunyänif häämä hälü ähvälini bilib turädigän ä-
dämlär, bir närsäni sezışgändir-dä, men bu yerdä här xıl
oroslär bilän gäpläşämän. Häämäsi här närsä deydi. Oyläb
körsäffiz häämäsinif gäpi bär: "bir bälä bolädigängä ox-
şäydi".

1010 Miryàqub bäsini kötärdi.

-Oroslär şunaqa deydimi? qani gäpir, yänä nimä dey-
sädi?

-Äytdim-kü, häämä här xıl gäpirädi. Lekin gäpnif tä-
gi bir cäydän bärrib çıqadi: "bir bälä bolädigängä oxşäy-
1015 di". Nimä bälä ekän, biznif aqlimiz yetmäydi. Här qaläy,
bir bäläsi bär.

Miryàqub ähväldän bu dәрäcä xabärdär bolgän ädämdän
sir yäşirişni läzim körmädi:

-Räst äytäsän, -dedi. -Törä mengä köp gäplärni äytdi.
1020 Biri-biridän vähimälik... unif gäplärini esitib, men öz-
özimgä "zämänä äxır bopti. qıyamät yaqın şekilli" dedim...

-Şunif üçün men sizni çağırıp edim.

Zünnün Miryàqubnif yänginäsigä otirdi.

-Men qırqqa bärrib qaldım. Häligäçä bittä başım ikkitä
1025 bolgäni yoq. Keñ körpädä yalgız özim qaltırıp yätämän...
Menif häm ärzü-häväsım bär. Uylänsäm, bälä-çaqa körsäm
deymän.

-Cüdä yaxşı. Özifgä läyiq bir qız tәpilädi, älbättä.

-Qız täyyär... qısläqdä menif bir xäläm bär, oşä dä-

- 1030 räk sàlib tàpgàn ekàn. Endi qıstáb yàtibdi.
-Uylänäber, nimäsi bär? Täräddüdifni qıläber, toyni
birgäläşib ötközämiz.
-Men xocäyinnif äldidän bir ötib qoysämmikän deb e-
dim.
- 1035 -Toğri, senif ätaxänif bolib qàldi. Sorägänif yax-
şı.
-Şuni äytämän.
Zünnün küldi. Miryàqubgä tàmàn yänä hèm yaqınraq bu-
rildi.
- 1040 -Şu toğridä xocäyin bilän gäpläşib bersäffiz deb e-
dim.
-Özif-çi?
-Özim... betläyälmäymän.
-Negä? äytä ber.
- 1045 -Siz äytsäffiz deymän.
-Yaxşı, men äytäy.
Miryàqub birdän sühbätdäşigä tàmàn burildi:
-Xänim bilän qaläysän?
-Cüdä qalin...
- 1050 -Bolmäsä, ungä äyt, erigä özi äytädi.
Zünnün külib yubàrib, ornidän turdi, ikki qolini cäk-
käsigä qoyib, sühbätdäşidän beş-äiti qadäm yiräqläşdi.
ungä arqasını ögürgän haldä quyigäräq egilgän başını qat-
tıq-qattıq çäyqab, sofrä birdänigä yügürüb Miryàqubnif
1055 yänigä keldi. Hämàn qızàrib külişini dävàm etdirgäni häl-

dä, Miryàqubgä egilib, dedi:

-Siz bilmäysiz, xocäyin!

-Älbättä, bilmäymän. Senif köflifni men qaydän biläy? Gäpir!

1060 Miryàqubnif bu sözläridä bir az qattıqlık äsəri bäridi. u, galibä, özigä tef bolmägän bir kişi bilän artıqçä bäckänälänişni istämäs edi. Vähälänki, Zünnünnif qılıqläri bäckänälikkä qaräb ketdi. Zünnün sühbät däsinif ävazidägi özgärişni pâyqadi vä dər häl unif yänigä otir-

1065 di.

-Hämmä bälä xänimdä-dä! -dedi u.

Miryàqubnif közläri äläydi. Yänä sühbät däsigä tàmän burildi.

-Nimälär deyäyätirsän?

1070 -Xänim bolmäsälär ertä qaçän üylänib älärdim, äkä!

-Abbä xudä urdi! -dedi Miryàqub, irğıb ornidän turdi. Başini çäyqadi: ikkälä qolini Zünnünnif yelkäsigä qoydi.

-Nimä bälä, sengä köfli tüşib qalgänmi?

Zünnün zor berib külärdi.

1075 -Hây tentäk, gäpir deymän! Nimä bälä bär ortäffizdä?

Zünnün häli häm külärdi.

Şu ändä birdänigä hävli tàmändän xätin kişinif çarlaş ävazi eşitildi: "Zünnün! Zünnün!..." Bu xänimnif ävazi edi.

1080 Zünnün irğıb ornidän turdi.

-Turif, dər räv menif üyimgä kirif! Çirägni yäqmäs-

dän derazä äldidän tamaşä qılıf...

Näfas ötmäy Miryàqub derazä äldidä otirib täsqarini küzätä başlädi. Zünnün gülzär ortäsidadägi elektrik fänär-
1085 ni öcirdi, özi yügürüb äşxänägä kirdi. äşxänädagı yaruğ fänärnif şu'läsi eşik tirqısidän üy içigä tüşib turärdi. Täsqaridä - gülzär tamändä esä älä qaràngılık hükm sürärdi. Miryàqubnif ötkir qulàqläri äşxänä tamänni tifiärkän, ikki kişinif piçirläşib gäpläşgänini äniq eşitdi, yürägi
1090 äbcüvaz likäpidäy urä başlädi:

-Şaşmä, Zünnün, şaşmä, Zünnün, deymän! Bu yerdä yaxşı emäs...

-Bu yerdä yaxşı emäs deysiz... Uyimgä kirgäli ünämäy-siz...

1095 Xänim sekin cävab qıldı:

-Mendän uni kütmä! u toğridä gäpirmä häm! -Sofrä ävazini bir äz pästläb dedi: -Özif bir yaxşı menif uyimgä kelä biläsän... Şaşmä, Zünnün! Sürsän! Şaşmä deymän sengä! xocäyininif qanı?

1100 -Bir cäygä ketdi. Keç kelämän dedi. Zärur işi bär ekän...

-Bäs deymän! Kärmişän? Vaqti bär hər närsäning! Xafä bolämän bekär! Yänä yärim keçä-sähärlärdä kelädi desäñ-çi! äh, bu erlär!..

1105 -Hä, keçraq kelämän dedi.

-Bunçä sür boldif? Mästmisän, nimä bälä? Yür, baqçägä ötäylik. Därrändä...

Birdən əsxənədəgi fənər' öçdi.

-Öçirmə! Zünnün, yaqıb qoy, cənim... Yaq deymən!

1110 Əvvəl "çöp" etgən küçli bir öpiş eşitildi. Sofrə fənər' yəndi. undən keyin əy qərəngisidə qoltıqlaşgən ikki kişi derəzə əldidən bir-ikki mərtə u yaq-bu yaqqa ötdilər. Sözləri eşitilməsdi. Zünnün öz hünərini körsətməqçi boldi, şekilli, xuddi derəzə qarşisigə kelgənləridə xə-
1115 nimni məhkəm qucaqlədi-də, derəzəniñ pəstginə süpəcəsisigə ötgəzdi. Miryəqub içkəridə yürəgini həvuçlədi: törəniñ xətinə ləblərini əspəz Zünnüniñ ləblərisigə qoyub unıñ qucağıda hənsirərdi...

Birər minütdən soñ xənim irgəb ornidən turdi, şü əndə əsxənəniñ eşigi açıldı. Sofrə əsxənəniñ həvli təmənidəgi eşigi əldidən xənimniñ sözləgəni eşitildi:

-Özim əytəmən... mənə şü vaqtlərdə... öziñ biləsənkü...

Əsxənəniñ u eşigi həm yəpildi. Bir əzdən soñ Zünnün
1125 kirib öz üyiniñ fənərini yaqdi. Miryəqubniñ rəngi öçgən edi...

-Təzə bolgən ekən bolgülik! -dedi u. -Həli gəp şü degin?

-Bir-ikki yildən beri əhvəl şü... qanı, yürüñ, gül-
1130 zərgə çiqaylik.

Gülzərgə çiqıb yənə skəmeykəgə otirgəç, Zünnün dəvəm etdi:

-Mənə şü əhvəl. Gəpini eşitdiñiz-ə? Bugün xocəyin-

nif çığıb ketgänini bilmäy qaldı, özi üydä yoq edi. Özi
1135 üydä yoq bolsä, bundäy hällärdä, xocäyindän soräydi: "qa-
çan keläsän" deydi. "Yänä yärim keçä-sähärlärdä kelärmik-
käsän? Kütib otiräylikmi? Sämavärgä bir qap kömir täs-
läylikmi?" deb öşqirib häm älädi. xocäyin - "bugün iş cüdä
mühim. Gärnizän başlığı iştiräk etädi. Şunif üçün keç
1140 kelsäm keräk. Sää 2 dän ävväl kelä älmäsmän... Sizlär,
bemäläl yätä beriflär", deydi. Xätinidän üzr soräydi,
beçarä! u ketgän hämän xänim meni çağırtıradi. änäsi ä-
didä buyruq qıladi: "xocäyiniñ kelgünçä zaldä otir. Kel-
gändä çığıb eşikni aç. Sekin yür! Bizniñ uyqumizgä xalä-
1145 qıt bermä!" deydi. "xop" deb zaldä qälämän. Zalniñ bir
yänidägi eşik xänimniñ üylärigä açiladi, bir yänidägisi
yoläkkä, yoläkdän - köçä eşigigä. änäsi bolsä bälä bilän
birgä, hö... närigi çekkädägi üydä yätadi. u mänä bu
vaqtlärdä däñ qätib uxläb qäladi. Bälä häm yüväs, mömin-
1150 ginä... Men zaldä qälämän. Zal bilän yätäq üyi ortäsidi-
gisi eşikniñ bir qanati açıq... xulläs, xocäyin çingıraraq çäl-
gändä sekinginä ortä eşikni yapib yoläkkä çıqamänü, uy-
qusiräb, esnäb, päypäslänib eşikni açamän. xocäyin äksä-
ri, mäst keladi, heç närsäni bilmäydi. Hüsyär kelgändä
1155 "bär, endi, çayıfgä çığıb yät! Sekin yür, xänimni uyğä-
täsän. Şu çağqaçä taxtälilik paldä yürişni bilmäymän. Hö-
kiz!" deydi...

Miryäqub häyrätlär içidä qalgän edi. Şuncä gäpni eşit-
tişgä vaqti bolmäsä häm şäsilgänini unutib, dıqqat bilän

- 1160 qulaq sàldi vè birüştè bəşini çəyqab otirdi. Bir àz oylə-
nib turgənidən sofi bəşini uzun-uzun çəyqab:
-Imperiyəsi tağın hām bətməsinmi? -dedi u. -Neçə
miñ, neçə lək fuğarəniñ cəni şulərnif qolidə. Bulər-
niñ cəni esə mənə şunaqa mənçəlaqılər qolidə ekən!..
- 1165 -Nimə deysiz endi, Miryàqub əkə?
-Qaysi toğridə? Seniñ üylənişif toğrisidəmi?
-Hə.
Xayəli bəşqə tàməndə bolgən Miryàqub:
-Yaxşı, üylən! -dedi. -Qaylıq əliş yaxşı nərsə.
- 1170 -Uni biləmən. xocəyingə əytis məsləhətini sorəb yə-
tirmən.
-Hə, u toğrini əytəsənmi? Yaxşı. Özim gəpləşib berə-
mən. Ləkin həli eməs, bir-ikki əydən keyin...
-Ungəçə qış kəlib qələdi-də?
- 1175 -Xətin degən qışdə kerək-də. Yəzdə xətsiz hām issiq
özi...
-Bər bolif, təpdifiz! Mən sizgə işəniş turəmən,
bolməsə.
-Ertəgəyàq sorəb berərdim. Tüşdən keyin xocəyiniñ
1180 tağ tàməngə çıqıb kətər ekən. İkki-üç künsiz kələlməymən,
deydi. undən keyin birər həftə ötkəzib özim hām Qrimgə
cönəymən. Toyni bizsiz ötkəzmə, Zünnün!
-Hə, əlbəttə, əlbəttə! Miñbəşi tağam bilən siz ikkə-
vifiz bolməsəñiz toy tətidiymi?
- 1185 -Bopti.

Zünnün yänä küldi.

-Ertägä xocäyin üydä bolmäs ekänmi?

-Şundäy dedi.

-Mengä qaräñ, Miryàqub äkä.

1190 Miryàqub burildi. Zünnün egilib turib sorädi:

-Bizniñ xänim qaläylär? Tàbifiz bärmi şu kişigä?

Miryàqub birdänigä cävab bermädi. Oylänib qaldı.

-Aytäberniñ, äkä. Men öz kişifizmän...

1195 -Özi qaläy deb soräsäñ, çäkki emäs, semizginä, löp-
piginä, bädäni äppaq, tärävätini saqlägän, äncä yaş körin-
nädi... Özi häm, 27-28 dän näri emäsdir?

-27 dä bolsä keräk.

1200 -Hä, men ädäsmäymän. Endi "təbifiz bərmi?" deb sö-
räysän. Nimä deyisgä häyränmän... Biz erkäk xalqını özini
biläsän. İtmiz! Şäytän hämməvaqt yelkəmizdə... Tizginni
daim çəpgə burib turədi... Ləkin, Zünnünbəy, ikkəvifiz
həm yetib artəsiz beçərəgə...

-Negä ikki kişi bolsin? Bir kişi, xaläs...

-Nimä deməqçisän?

1205 -Eri-nəmigə er. u başqa xətinlər bilən yürədi. unıñ
oynəşləri köp.

-Sen qaydän biləsän?

1210 -Men hämməsini biləmən. Bə'zi birlərini öz xətini həm
bilədi. unıñ mengə bunçə əsilisi həm besəbəb eməs. İkki
kişi deməñ, bir kişi. Menmən, xaləs! Ehtiməl, təşqaridə
bolsə... Yoq, əgər bolsə sezərdim, əlbəttə. Siz mengə qa-

rəfi, ertəgə xocəyin üydə bolməsə, keclätib kelif. ällə-
qaysi bir miñbəsi törəgə bir toqqız ilvərsin yubərgən e-
kən. Uçtəsini ələhidə tuzləb qoydim. Yaxşı paləv qıləmən.

1215 Xənim həm bolədi. Təbifiz bolsə, u yağı əsən...

Miryəqub indəməsdən ornidən turdi. Yənidən pul əlib
Zünnungə uzətədi.

-Yaxşı. Şəmdən keyin keləmən. Mənə bu pulgə içkilik
əl... Körəmiş.

1220 Zünnün pulni əlməq istəməsə-də, Miryəqub qoyməgənindən
keyin, nəiləc əlib stol üstigə təslədi və oşə maqtənçəq
külüşü bilən külib turib:

-Ertəgə kütəmən, -dedi.

1225 -Xop, -dedi Miryəqub. Yənə bəyəgidəy bəş çəyqab üydən
cıqdi.

Nomergə qaytib bəərəkən, həmə bəşini çəyqab öz-özigə
sözlənərdi:

"İmeriyəsi çiribdi... Yıqılsə həm heç kim təfir
qəlməydi. Məniñ miyəmdə şu bugün gələti fikrlər qozğal-
1230 di. Nimaligini özüm həm bilməymən... İlgəri heç bunəqa
gəplər yoq edi. əlləkimdən əllənimələrnə sorəgim, bilgim,
örgəngim kelədi. Bir pirni təpib -təriqat sorəsəmmi? Bir
zəkənçini təpib - zəkən sorəsəmmi? Yə bir muəllimni təpib
məsələ sorəsəmmi? Həyrənəmən..."

1235 "İmeriyəni keməgə oxşəydi deydi... Yoq, kemə deydi,
kemə... Nimaligini bilsəm edi! imeriyə nimə desəm əqpədə-
şəni, özini, pəgənini körsətədi. əqpədəşəniñ nimaligini ö-

zi äytib berdi, öziniñ kimligini özim bilämän, bugün yänä häm açıqraq bildim, ertägä cüdä rävsän bilsäm keräk...
1240 Endi, yelkäsidağı pàgani qaldı. u bir lättä, zärdän tikilgän bolsä hämki, bir lättä... Mäşinäçi tikädi. "Eşägiğä yäräsä tuşavi" degän gäp bär.Egäsigä yäräsä - pàgani... Demäk, imperiyä batişgä bärädi".

"Biz nimä bolämiz? Fuqarà nimä bolädi? Bizniñ tãp-
1245 gän-tutgänlärimiz, artdırgän dävlätimiz nimä bolädi? Äzbäräyi xudà, kimdän soräsäm? Şaşmä, yäfi äşnämän, meni zäncirsiz bağläb qoygän äyyärdän soräymän! u, härhaldä, orus-kü... oqıgän-kü, bilädi. Yoq, şaşmä, u özi nimä bolädi? Özi? Şundäy kättä imperiyä batädi-yü, u sağ qälädimi?
1250 mi? Nimä, äzbäräyi xudà, bu imperiyä? Kimdän soräymän endi? Kimdän?!

* * *

Säät on birlärdä nämergä kelib miñbaşiniñ yänigä kirdi. u ikki xätinni yänigä älib, ikkäläsiniñ boynigä bärävär qol täşläb, müdrämäqdä edi... Kirgän hämän bäländ
1255 ävaz bilän qıçqırdı:

-Turıñ, dädhä! xırmängä ot ketdi!!!

Miñbaşı seskänib uygandı, irğıb ornidän turdı.

-Qayerdä qaldıñ. Nàinsäf? Meni yalgız täşläb?

-Kim nàinsäf? Ikki tännäznıñ ortäsida otiribsiz-kü,
1260 yänä yalgızmän deysiz...

-Zerikdim buläriñdän... köñlimgä urdi. Yür, ketäylik!

-Qulluq bolsın, itlikniñ yoqälisi! xudägä şükür, miñ qatlä şükür, ädäm bolıbsız.

1265 -Otir! -deb baqırdı miñbäşi.

-İkkälä xätin çöçib tüşdi. Miryàqub yäyilib-yäyilib küldi.

-Qayerdä qaldıñ?

-İmeriyägä ot ketgän ekän. Öçirişgäli bärrib edim...

1270 -Nimägä?

-İmeriyägä... imperiyä...

Xätinlärniñ biri uniñ yänigä ötdi.

-Siz imperiyä dediñizmi? -deyä gäp başladı hätin. -Bizniñ şährimizdä "İmeriäl" degän bir nomer bär
1275 edi. Täğniñ şundäqqınä tepäsidadä, pästdä - däryä. Nomer-
niñ äldi - bağ, bağniñ äldi - pästlik, cär...

-İmeriyä özi häm cär boyigä kelib qalgän emiş, -dedi Miryàqub. Xätin uniñ yänigä suqılıb kirib:

-Nimä dediñiz? äñlämädim, -dedi vä qolini Miryàqub-
1280 niñ yelkäsiga täslädi. Miryàqub uniñ qolini mulâyimlik
bilän öz yelkäsidadän älib qoyib, ornidän turdi-dä, miñbä-
şigä yüzländi:

-Men ketämän! Eski şähärdä işim bär.

-Şaşmä! -deb baqırdı miñbäşi. -Men häm birgä ketä-
1285 män!

-Siz bugüncä şu yerdä yätäturifi. Qärniñiz toqdir,

älbättä?

-Qarnim toq, ämmä zerikdim. qaçan ketämiz?

-İndingä ertä bilän, sähär, xudä xahläsä. Zerikkän
1290 bolsäñiz, ertägä başqa nomergä köçirämän. u yer-yaxşı.

-İndingä ketädigän bolsäk, mengä bir dutar çälib, ä-
sulä äytädigänini tä täpib ber. Bu - til bilmäsläriñ bi-
län zerikib ketdim...

-Xop xocäyin. Ertägä kündüzi hämmäsi bolädi. İndingä-
1295 çä imperiyäni bästirämiz...

-U nimä degäniñ?

-"İtlikni öldirämiz!" degänim... Yaxşı tüş körüb ya-
tiñ, xocäyin! xayr endi, xanımlär!

Tez-tez hätläb täşqarigä çıqdi. Äyvängä ötişi bilän
1300 öz üyidägi qızıl fänärniñ şu'läsi körindi. "Demäk, me-
niñ üyimdä".

Eşikni sekinginä açdı. Yäs xätin stul ketidä kitäb ö-
qıb otirärdi... Miryàqubni körgäç, ornidän turib çay bo-
sätدی və törgä täklif qıldı. Miryàqub sädäginä körişib,
1305 törgä uni ötkäzdi və özi pästgä otirdi. Ävväl yäs xätin-
niñ közlärigä qarädi: härgınlığı, uyqusirägänligi açıq
körinib turärdi. Kärtgä qarädi: ädäm yätgäni bilinmäydi.
Şundän soñ köñlidä bir sevinc qozğaldi, bütün bädänini
bir zavq oräb äldi... Yänä yäs xätिंगä tikildi: u bet
1310 qalgän kitäbni äxırigä yetkəzməq üçün urinärdi. Bu däf'ä
Miryàqub xuddi öziniñ neçä yillik sipəqtä xätinini kör-
gändäy boldi. Bu xätin göyä neçä yildän beri hər kün şu

rävişdə buni kütib ümr ötkəzğän... İmperiyä esidän çıqdi.
Xätin kitabni bitirgünçä, ehtiyät bilänginä esnüb ä-
1315 di-dä, sofrä bu işdän özi uyäldi şekilli, yüzini qoli
bilän tosib küldi. Yumsəqqınä küldi... Betlärigä qızıl
qàn aqınləri yügürgän edi. Miryəqub hām küldi və sekingi-
nä ornidän turdi.

-Xop, yätib uxlä, bolmäsä, men eski şähärgä tüşib ke-
1320 täyätirmän.

-Yaxşı, bərə berif. Bugün xocäyin eşikni çertib kel-
gän edi, "täbim yoq" deb kiritmädim.

-Nimä deydi?

-"Bir särt bəyvəççä keldi. Beş yüzdän kām älmäysiz.
1325 Maqsädiñizgä yetdiñiz... Özi hām yäs, çiräylik, äriği-
näl..." deydi. "Yaxşı, indingä kelsin. Täbim qaçib turib-
di, vännädä səvuq äldiribmän..." dedim. "ättäñ, ät-
täñ..." deb qaytib ketdi.

Özi xählämäsdän, bolib-bolib, äddiy ävəz bilän bu və-
1330 qeäni sözləb bergän xätin endi bu səfär xuddi yəlvərisgä
yaqın bir ävəz bilän dedi:

-Ertägä şu yerdän ketärmikänmiz?

-Älbättä, ertä bilän kelib özim toğriläymän.

-Närsälärni qandäy qılämiz?

1335 -Närsäläriñ köpmi?

Xätin küldi.

-Bir çämädän, xaläs.

-Asän ekän. Ertäləb şu üygä çıxarib qoyäläsänmi?

-Ertäläb bolmäsä, keçäsi bir iş qılıb eplärmän.

1340 -Undäy bolsä, xätircäm sen kiyimiñni kiyib çıqave-
räsän, tümäm!

Miryäqub çıqıb ketişgä mölcälläy başladı.

-Yoq, şaşmäñ! -dedi xätin. Men bu päsportim bilän u
yerdä turalmäsmän...

1345 -Abbä! -dedi Miryäqub. -Häli bu məsälä häm bär ekän.
-Nimä qılamız? -deb sorädi xätin.
Miryäqub oylänib turib dedi:
-Bir yolini tapärmiz... şaşmä.
Bir äzdän soñ yüzläri külib, keskinlik bilän dedi:

1350 -Xätircäm bol, päsport tapämän. Ertägä ertä bilän qo-
lifdä bolädi.
-Täsäkkür etämän.
Miryäqub täsäkkürgä cävab qaytarışni bilmäsdi... Le-
kin u, şu tapdä negädir özi häm xursänd bolib älläneçük

1355 çäraqläb açilib ketdi. "Miryäqub epäqa hər işni epläydi"
degän xayälgä bärdimi, yä başqa bir yäqimli xayälgä bär-
dimi, hər qaläy tä'binif çäqligidän bolsä keräk, yaş
xätinnif yänigä bärib peşänäsidadän bir öpib älmäqçi bol-
di. Faqat yänä därräv özini toxtätädi: "Yoq, qızıgän äläv-

1360 miz ikkävimiz häm... qançä yiräq bolsäm şundä yaxşı..."
dedi öz-özigä.
-Xop, yät, aräm ä!, bolmäsä. Eşikni içidän berkitib
yät!
Miryäqub ornidän turdi.

1365 -Täbiy, -dedi xätin, u hãm sekinginã ornidãn turib ešik tãmangã yürdi.

Miryäqub äyvängã çıqqaç, içkäridãn kãlitniñ şırıqlãgãni ešitildi. "Men üçün açilãdigãn ešik başqalãr üçün yãpildi!" dedi u öz-özige. xursãnd, köñli açilgãn, ällã-
1370 necik yeñillãgãn közlãri, yüzlãri, bütün bãrligi bilãn külgãni hãldã ildãm-ildãm bäsib köçãgã çıqdi.

Muyülişdã uxlãb yãtgãn izvãşcini uygãtib, ikki ätni çãptirgãniçã yãrim keçãdã, nãyib törã mähkãmesiniñ kãtib
bi Ignãtyükni qıdirib ketdi.

* * *

1375 Keçã keçãsi köçã ešigi zinãsidã ärvãh Ignãtyükniñ quruq çãñãligã qıstirilgãn on somlik qãgãz öz vãzifãsini bãcãrgãn edi: ertãlãb sããt 10 dã mähkãmãgã kelib kirgãn Miryãqubniñ qoligã Ignãtyük bir yãñi pãspört uzãtdi. 24 yãşãr Yevdãkiyã Zaxarãvnã Kãbilinã nãmigã yazilgãn bu
1380 müddetsiz pãspört yãş xätinniñ keçãgi tãşvişini tãmãmãn bãrtãrãf qilã ãlãrdi. u yãzlik kiyimini kiyib çıqıb, top-pã-togri birinci klãss nomergã bãrdi vã özi üçün äcrãtilgãn kickinãginã çirãylik vã sãz üyigã ornãşdi. Bir sããt ötar-ötmãs nãrigi nomerniñ yogãn gãvdãli, devşifãt, uzun
1385 sãqãl xızmtãçisi bir qãp içigã sãlib, xätinniñ çãmãdãni ni keltirib berdi. uniñ nãrigi nomerdãgi xãnãsidã endi heç nãrsãdãn xabãri yoq xızmtãçi xätindãn bãşqa nãrsã

qalmagän edi...

Miryäqub miñbaşını häm başqa bir nomergä köçirgändän
1390 keyin, öz nomeriniñ hisäblärini tämämläb, nomer egäsi
döstigä qol uzättdi:

-Xayr endi, men qışlâqqa cönäymän.

-Xayr, Miryäqub, kelib tur, döstim. Xätin qalây?

-Sorämä. Bir-ikki kündän keyin yänä kelämän...

1395 -Ärziydi... ärziydi, çyärt vâz'mi! -dedi xocäyin.

Özidän xursänd bolib küldi. Soñrä sorädi: -Qançä ber-
diñ?

-İşiñ nimä?

-Äytäber... himmätiñni biläydi deymän. Keçädän beri
1400 özi häm senikidän çıqmäydi.

-Menikidän çıqmägäni räst, faqat nätäb özi...

-Sen uni sävuqqa äldirib qoygänsän. Keçä bir bävväccä
kelgän edi. "Nätäbmän" deb çıqmädi. Sen mengä kättä zärär
keltirdiñ. Vagonci bänniñ oğli edi... Vähäb... biläsän-
1405 mi? Anä, pul degän närsä oşändä! Bir quçaq!

-Bu xätin şu yerdä bolsä, vagonci bävväccälär köp ke-
lädi häli... Şaşmä!

-Albättä, albättä! Härhaldä qançä berdiñ? äyt!

-Köp emäs, faqat... miñ som!

1410 -Miñ som? Rästmi?

-Negä yalgän bolsin? Miñ somlik çek berdim. Bankägä
ketdi.

-Çyärt vâz'mi! Bir yärim miñdän äsib ketibdi... "ke-

tämän" deb qalmäsin.

1415 -Pul şirin... qançä köpäysä, yänä şunçä köpäysä, yänä şunçä köpätirgisi kelädi.

-Räst äytäsän. Bir iş qılıb yänä bir-ikki häftä alib qälämän. qoyämänmi men?

-Sen qoymäysän, bilämän. xayr endi!

1420 -Yaxşı bär!

Miryàqub öz döstinif ähmäqligidän külib köçägä çıq-
di.

-Ertägä ertä bilän qıslàqqa cönäymän, -dedi u köñli
ilingän xätینگä. -Köp bolsä beş kün turib qaytamän. oşä
1425 küni cönäb ketişimiz keräk.

-Men sizgä köp täsäkkür qılämän, äziz döstim. Siz çinäkäm äziz döstim boldıñız. Kelif, men sizni bir sıñıl sıfätidä öpib qoyäy...

Miryàqub bu sözlärnif mä'nisigä tüşüngünçä yäs xätin
1430 kelib peşänäsidadän öpdi. Bu öpiş hər qandäy yärämäs hisdän uzäq vä ehtiyätli bolsä-dä, xätin kişinif bu qadär yäqınläşib kelışı Miryàqubni dir-dir titräsğä mäcbur qıldı. unğä nisbätän xätin cüdä tinç vä ləqayd edi. Öpib bolğändän soñ Miryàqubnif yänidän unçä uzäqläşmäsdän unif
1435 unif qap-qarä vä besäräncäm közlärigä tikilib turgän xätin, gälibä, unif şu tãpdä keçiräyätgän tälväsäläridän xabärdär emäsdi. Miryàqub bir-ikki qadäm arqagä çekindi.

-Eski päsport qanı?

-Nomerdä qaldı.

1440 -U keräk emäsmi?

-Yoq, yoq, yoq! Yaxşı boldi, cüdä yaxşı boldi. Men bütün qarä keçmişimdän qutuldim. Rähmät sizgä, men, bundän soñ, Märiyä Stepänavnä asträvä emäsmän, Yevdäkiyä Zaxaravnä Kabilinämän. xunük näm, xunük fämiliyä... özim
1445 yaqtirmäymän. Lekin mengä bundän näri şu nämän qadrlı narsä bolmäyäk! Yoq, keçirifiz, bu nämni mengä bergän kişi, älbättä, undän qadrlıraq! Rähmät sizgä, äziz döstim.

Yänä kelib, Miryàqubniñ bir qolini ikkälä qoli arä-
1450 sigä äldi vä silkitib-silkitib sıqdi. "qandäy qızgın vä yaqımlı qolläri!..."

-Rähmät, äziz döstim!

"ärzimäydi" deb qoyışni bilmäydiğän bu göl "äziät" bütün vücudi bilän yänä qaltiräy başlägän edi. Tağın ikki
1455 qadäm arqagä çekildi. Eşik äldigä yetib qaldılar. Buni päyqagän xätin arqasıgä qaytdi vä uni otirişgä täklif qıldı.

-Yoq, men ketämän. Eşikni içidän berkitib otir, taşqarigä çıqa körmä... -dedi Miryàqub. arqası bilän eşikni
1460. açib yoläkka çıqdi. Eşik yänä içidän berkitildi... "Başqalär üçün yapıldı, men üçünginä açilädi bu eşik!" deb oylädi Miryàqub yänä. Özidä yoq xursänd yügürgäniçä zinädän tüşä başlädi.

İçkäridä öz ixtiyäri bilän qamälgän yäs cüvänniñ
1465 közläri şu täpdä sevinç yaşläri bilän höllängän edi...

* * *

-Kelif, Miryàqub äkä. Kecikib qaldifiz?

-Hä, ertägä ertäläb qıslàqqa cönäymiz. İşlärni bitirşim keräk edi.

Aşxanädän üygä ötdilər. Zünnünnif üyi cüdä çirayli
1470 qılınıb yığıstirilgän edi. Yerdä kättä yäfi giläm, devarlärdä sürätlär, ortädä kättä stol, àppaq dästurxän, stol tolä nàz-ne'mät, içkilik... Deräzädä çiraylik törpördälär. Stol tevärägi tolä kürsi.

-Üyifni tänib bolmäydi, Zünnün.

1475 Zünnün oşä burüngi külişi bilän küldi.

-Hämmäsi xänimnif işläri...

-Bolmäsä, sen üylänib nimä qıläsän?

-Bälä-çaqa, rozgär körgim kelädi.

-Bäläsi yoqlär bälägä qızıqadi. Lekin bälänif "bälä"
1480 bolgäni häm bär...

-Yoq, Miryàqub äkä. Men bäläni yaxşı körämän!

-Xop. Men kürärtädän keläy, darräv toyifni qılämiz.

-Tezraq kelif işqilib...

-Qani, heç kim yoq-kü?

1485 -Kelişädi. Xänim kelädilər...

-Bäsqa?

-Bäsqa yoq. xocäyin cönäb ketdi. uni häm çağırıp edim, üzr äytdi. "Biznif kiçkinäginä bir häytçämiz bär, xocäyin, Miryàqub äkämlär kelädilər" dedim; "Menif ör-

1490 nimgä xànim bərib bir piyalə çayını içib, Miryəqub bilən gəpləşib kelədi", dedi. Xənimgə menin öz əldimdə təyinlədi. Xənim, men sizgə əytsəm, erini əldidə nəz qılğan boldi. Peşənəsini uqaləb, boşəşgən bolib, "bəsim ağrib turibdi..." deydi. "Bəsin ağrisə pirəmidən içib cindək uxlə, keçgəcə yazilib ketəsən. Zünnüni öksitmə!" dedi xocəyin. Bolməsə, undən ilgəri xənim bilən gəpləşib, gəpni bir çəygə qoygənmiz...

-Şəsmə, -dedi Miryəqub, -seni u yaxşı körədi... seniki bolib qalgən. Men nimə qıləmən bu yerdə?

1500 -Qızıq ekənsiz, Miryəqub əkə. Meni sevsə, erim deb sevärmidi? Yə men oşə bilən ümr ötkəzərmidim? Şuncəlik gəp-də... ermək... Ənə, keləyətir. Cindək kəyf qılğəndən keyin yənigə ötib, dədil-dədil tegişə berin. Bu keçə men u yerdə yoqmən! Tüzükmi? -dedi Zünnün.

1505 Çəpib çıqıb ketdi. Xənim, unin bələsini kətərgəni həldə ənəsi kirib keldilər. Derəzə, eşiklərinin əhistəginə taraqləb yapılgəni eşitildi.

Həmmələri Zünnüni qutlədilər və stol ətrafigə ötirib, unin sağligigə qadək kətərdilər. xocəyinin yoqligigə açindilər. "undəy əlicənəb və köfilçən kişinin bu zəməndə kəmyəb ekənini" sözləb ötdilər. Xənim ikki gəpni biridə öz əiləsi a'zələrinin ədəm bələlərigə mehribən və ülfət bolgənini qayd etib ötdilər.

Xənim hirsli və məylli közlərini süzə-süzə Zünnüngə
1515 qarəb əlib:

-Biz həmməmiz Zünnünni yaxşı körəmiz, -dedi. -Bu bizniñ ailədə eñ qadrlı kişi. Bizniñ həvlimizgə kelgən vaqtidə 12-13 yaşar bələ ekən. Endi, mənə, kəp-kəttə kişi boldi. Yaqındə üyləb qoymaqçımız... Şundəy-ə, Zünnün, ə-
1520 zizim?

Zünnün uyəlib qızardı.

-Vəlyə, uyəltirmə Zünnünni, -dedi anəsi.

Zünnün tez-tez içkilik quyib, ulərni içişgə qıstardı.

Xənim stol üstidəgi bir çirəylik şişəni Miryəqubgə
1525 körsətib:

-Eñ sevgən likyərım, -dedi. -Məst bolgüncə içə berəmən... Cüdə nəfis nərsə.

-Ətəyləb siz üçün əldim! -dedi Zünnün.

-Zünnün menin zavqımni yaxşı bilədi...

Xənim kəttə bir sir əytgəndəy qılıb, tağ vəqəəsini
1530 əytdi:

-Biləsizmi, biz bundə içişib otiribmiz. xursəndmiz. Yaxşı döstlər toplənmişgənmiz. Fedyə sorlik nimə həldəykin? Biləsizmi, yüz elliktə səldət bilən, top-topxənalər
1535 bilən ketdi. Tağ adəmləri cüdə mergən kelədi. Menin fed-yəm, siz bilməysiz, cüdə yəvyürək nərsə. Səldətlərdən əldində özi çapib ketədi... qılıcını suğurib! Birərtə sər-tiyə qırğız mergəni atib qoyməsin deb qorqamən. Xətyə sər-tlär uni yaxşı körişədi... Özifiz biləsiz, tilni cüdə
1540 yaxşı bilədi. Sərt kitəblərini oqıydi. Sərtçə yazədi. Sər-tlär uni "Pərpi törə" deyişədi... Biləsizmi, u özi həm

särtlärni cüdä yaxşı körädi. Yüväs, qoydäy xalq, deydi.
qançä cäbr körsä, qıynälsä häm "xudà!" deb turä berädi,
deydi. Särtlärniñ şu dindärligini, äyniqsä, yaxşı körä-
1545 di...

Zünnün xocäyinniñ sağligigä kötärdi. qadähläрниñ
cäräfläşidän mükämmäl bir simfoniya häsil boldi.

-İlahim, esän-ämän qaytib kelsin... İlahim. Yürägim
üzilib ketäyätir... Biläsizmi, särtlär häm endi äynib qä-
1550 lişdi. Köp içkilik içişädi. Mästlik qılışädi. Yäñi şähär
buzuqxänäläridä bir-birigä piçaq sälgänläri köp bolär e-
kän. Mäst bolib qälsä, särt cüdä yämän yävveyi bolärmis...
Qani, kötärif, Miryàqub, särtlärniñ sağligigä...

içdilär. Xänim bir az älcüy başlädi.

1555 Birär saat ötgäç, xänimniñ änäsi ornidän turdi.

-Bälä uxläb qaldı, endi men ketäy. Yaxşı qäliflär!
dedi.

Xänim häm turdi:

-Endi men häm bäräy. Kündüzi köp yürüb çärçäbmän...

1560 Keçir, Zünnün!

Zünnün "yoq, yoq" degän ma'nädä qolini çäypidi:

-Sizgä cävab yoq, xänim! Siz xocäyin tämänidän väkil-
siz. otiräsiz bir az. Häli köp gäpläşämiz. Ertägä kündü-
zi uxlärsiz.

1565 -Hä, şundäy bolsin! -dedi Miryàqub.

Kämpir qızgä yüzländi:

-Sen otir, Välyä, gäpläşib bärärsän. Vaqt häli ertä,

üygä bargänif bilän uyquf kelmäydi. Öziñ yalğız zeri-
käsän.

1570 -Xayr, mäyli, -dedi xänim, -bolmäsä, beş minutgä rux-
sät beriflär. Uylärni berkitib, eşiklärni qarab keläy.
Çıqdilär.

-Bunçä sergäp ekän bu xätin? -dedi Miryàqub. -Grämä-
fän-ä?

1575 -Endi bildifizmi? Cüdä açıqköfil närsä. İcib qızı-
gändän keyin özi häm açilib ketdi...

Miryàqubgä yaqın keldi:

-Üyni berkitib kelämän dedimi - boldi? Endi hämmä gäp
öziñizdä!

1580 Miryàqub häm araq quvväti bilän qızıšä başlägän edi...

Xänim kelib kirib üynif kälitini deräzä takcäsığä
qoygändä ikkälä erkäk uni çäpäk bilän alqışladılar.

Yänä içiş başlandı. Mästlik ävc älärdi. Xänim bir
toxtämäy gäpirärdi. Miryàqub özigä täniş "imperiyä"ni yä-

1585 nä neçä märtä eşitdi. Faqat endi undän äsänraq bolgän
gäpni häm äfläydigän häldä emäsdı. Közläri çoqqa äylän-
gändi. Xänimniñ közläri esä süzilib yumilä başlägän edi-
lär. Faqat äyyar Zünnün başqalärni köpraq içirib, özi
kämraq icär, hüşyarlıgini qoldän bermäsidi.

1590 -Turif ornifizdän, Miryàqub äkä! -dedi u. -Xänim-
niñ yänlärigä ötif. Zerikmäsinlär...

Miryàqub bir äz dävdiränib xänimniñ yanığä ötdi.

-Mümkinmi, xänim?

Xənim közi bilən yənidən cəy körsətdi:

1595 -Pəcəlyüstə...

Miryəqub otirər-otirməs qolini xənimniñ yelkəsiyə təslədi. Xənim ağırlaşğan başını burib, məst közləri bilən eşik təməngə qarədi. Zünnün üydə eməsdi. Şundən soñ yənə Miryəqub təməniyə burilib, qolini unıñ yelkəsiyə

1600 təslədi. Yənə içdilər... Xənim həməñ sözlərdi. Fəqat sözləri təmçiləb təmiziləyətğan dəri siñəri, bit-tə-bittə tökilib bərərdi. Xənim təməñ məst bolğan közləri bilən gəh-gəh eşik təməngə qarər, Zünnüniñ kirişini kü-tərdi. Zünnün kirmədi. Yənə içdilər... Yənə içdilər...

1605 Miryəqub şərpə sezib közini açğan vaqtidə, xənim aynə qarşısində səclərini tuzətməqdə edi. Miryəqub ornidən turmaqçı bolib yəstiqdən başını kötərdi. Xənim dərrəv ər-qasıgə burilib uni körgəç... qızərib küldi.

-Şəsməy tur, Miryəqub, əzizim, -dedi. -Mən çıqıb ke-

1610 təy, soñrə turərsən. qarəmə mənə...

Sofrə sekin kelib kərtgə otirdi:

-Endi mən üygə bərəy. Köp içib qoyibmiz, başım ağırib yətir... -deyə ləbini Miryəqubgə uzətdi.

-Körişib turəylik, -dedi Miryəqub.

1615 Xənim açilib küldi:

-Cənim bilən... -dedi eşikdən çıqa turib.

Miryəqub kiyinib təşqarigə çıqqan vaqtidə tənfi yərişib kelərdi. əşxənədən Zünnüniñ besərəncəm xurrəgi, yirəqlərdən xorəzlərnin çozib-çozib çağırışları, həvli tə-

1620 mändän äciläyätgän eşikniñ särpäsi eşitilärdi...

Hämmä uyqudä...

* * *

Miryäqub köçägä çıqdi. Daim bir-ikkitä izväs toxtäydigän cäygä-uyezd mähkämäsiniñ näriği muyülişigä-bärdi. on-dän ärtiq izväsçilärniñ qatär-qatär çizilib turgänläri-
1625 ni kördi. Toğri bärrib bittäsigä çıqdi. Izväsçi unğä tàmän burilib:

-Tüşif, äkä, biz bändmiz, -dedi.

Näridän rus mirşäb qıçqırdı:

-Kim u? Tüs ärävädän!

1630 Miryäqub izväsädän tüşdi. Häyrän bolib u yäq-bu yäqqa qarädi. Mirşäb yetib kelib, izväs fänäriniñ mäsäsiz yä-rugıdä unıñ yüzigä qarädi. Täniğän bolsä keräk, sizläb gäpirdi:

-Bu yerdä turmäñ, äkä. Bu izväsçilər bänd. Yärädär
1635 säldätlärni läzäretgä älib barişädi.

Miryäqub başini cäyqay-cäyqat, eski şähärgä - hämmängä tàmän piyädä yol säldi. Başı äğırläşgän, gäräñ, qäväqlä-ri täsdäy qatib ketgän, tizzäläri öz-özidän bükilib bär-rärdi. unıñ miyäsidadä yänä ikkitä Miryäqub päydä boldi:

1640 biri - tergävçi, yänä biri - cäväbgär.

Eski şähär bilän yäñi şähärniñ äräsi yiräq edi. uyüşgän macälsiz vä boşañ äyäqlärini sudrüb, eñ yaqın

həmməngə yetib bərgünçə tafi atib köçə-köydə adəmlər ör-
mäləşə bəslədilər. Ləkin qançə ezilgən bolsə həm Miryəqub
1645 yolnifi uzəqligini sezmədi. Çünki miyəsi əcib bir quvvət
bilən hərəkətgə kelgən və zəlim tergəvçi bərgən səri zəb-
tini əsirib tergərdi:

- "xoş, Miryəqub, kəyfiñ qaləy?"

- "Cəyidə... Kəyfim cəyidə..."

1650 - "Yəlgən gəpirmə, Miryəqub. Sen tergəvçi qəsidəsən.
Biz köflifdə yazilgənlərnə bərələ oqıb turibmiz. Vek-
sildən yə yer vəsiqəsindən sen qandəy kəpiyə əlsəñ, biz
həm seniñ köflifdən oşanaqa kəpiyə əlgənmiz. Şuniñ ü-
cün rəstini əytə bərsəñ, öz xayriyətiñ. Bəri bir, bizni
1655 yəlgən gəpgə isəntirəlməysən. xoş, gəpir: kəyfiñ qaləy".

- "Kəyfim unçə cəyidə eməs..."

- "Həbbərəkəllə, gəpir, gəpir!"

- "Tə'bim kir, köflim əynigən, əllənərsədən cirkəngən
kəbimən..."

1660 - "əllənərsədənmi? Yə, əlləkimdənmi?"

- "Biləlmədim".

- "Yaxsırəq, oylə. əlləkimdən bolməsin?"

- "əlləkimdən desəm həm bolədi. Ləkin kimligini biləl-
məymən".

1665 - "Biləlməsəñ biz yərdəmləşəmiz. Mengə qarə, kimdən
cirkənəsən? Miryəqubdən eməsmi? Nəgə indəməysən? Nəgə də-
miñ çıqməy ketdi? Biz toğri əytgən ekənmiz, bolməsə?
Şundəymi?"

-"Togrı äytdifiz, Miryàqubdän cirkänämän..."

1670 -Haqqıñ bär, haqqıñ bär! Miryàqub, qançä bäländpär-
vaz bolgäni bilän, öz boyidän artıq kötärilälmäydi. Cün-
ki,ü bir it! alçaq vä äyänç bir it! u öz-özini gäh ärslän
rängigä, gäh qaplän rängigä, gäh şer vä gäh er boyaqläri-
gä boyab körsätädi. Faqat ahäkkä ağanab, kaptärlär äräsi-
1675 gä kirgäç, yänä öz avazi bilän "gä-ag, gä-ag!" deb yubar-
gän göñ qarğa sıñari unıñ äsil itligi bärälä körinib
turädi. Daim körinib turädi. Miryàqub Akbäräli miñbaşini
haqır körädi, xorläydi, unıñ itlänişidän külädi. uyäl-
mäydi Miryàqub, xıçalätidän yetti qat yer ästigä kirib
1680 ketmäydi. ä... uni yer häm öziniñ mähräm qoynigä alişdän
tärtinädi, çekinädi!.."

-"Men özimni tergävçi äldidä deb bilib, faqat, säväl-
lärgä cävab berişgä täyyärlängän edim. Endi körämänki, ö-
sä tergävçiniñ özi qarälävçi sıfätidä çıqa başlädi. Men
1685 nimä qıldım endi? qaysi birigä nimä dedim?"

-"Sen cim tur, Miryàqub! Biz keräk bolgändä soràq sö-
räymiz, keräk bolgändä qaräläs nutqı bilän ortägä çıqa-
miz. Sen çidäb tur, Miryàqub! Sengä Miryàqubni himayä qı-
lişgä yol qoyilädi. Sen, häli söz äläsän, gäpiräsän. Şa-
1690 silmä! Şaşmä! Vaqtini, säätini küt! Här närsäniñ vaqtı
bär!!!"

-"Men bundäy tergävçi vä bundäy qarälävçigä cävab
bermäslikkä özimni haqli sänäymän!"

-"Nimä dediñ, qahrämän Miryàqub? Häli tergävçi bilän

1695 qərəlövçigə e'tirazıfı, nərəziligiñi həm bərmi? Səbəb?"

- "Köp adamlar, at bilən xacirni əcrətə əlməydilər. Bungə heç nərsə deb bolməydi. Bu mümkün, çünki ulər bir-birləriyə oxşab ketədilər".

- Xoş-xoş? qani, gəpir-çi!

1700 - "əmmə at bilən eşəkni əcrətməydiğən adamlar ədalət mənsəbigə otirib birəvni tergəməsin və qərələməsinlər. Bungə ulərniñi haqləri yoq!"

- "xoş, Miryəqub, gəpir! Bu xıldə gəpirişiñi bizgə yə-qadi... xoş, nimə deməq istəysən?"

1705 - "Əkbərəli miñbəsi bilən tefləştiriluvimgə, hətta u bilən - qay dərəcədə bolsə həm muqayəsə qılınuvimgə qattıq nərəzilik bildirəmən! Haqərət bu, sorəq eməs!.."

- "Köñlifni toq tut, əzizim: Miryəqub bilən Əkbərəli miñbəsi ortəsində yer bilən əsmən qadər fərq bərligigə

1710 biz qattıq işənəmiz! Əkbərəli başqa adəm, Miryəqub bütünləy başqaçə adəm..."

- "Bu izəhdən soñ men qəniqdim. Sorəğıñizdə dəvəm etifiz!"

- "Sen qəniqqan bolsəñi, u - öz işiñi. Qəniqquvifdə

1715 bol! əmmə biz həli qəniqqanimiz yoq".

- "Yə'ni?"

- "Biz, Əkbərəli miñbəşini Miryəqubdən körə adəmraq deb biləmiz..."

- "Nimə, nimə?!" - Miryəqubniñ nəfəsi boğzigə kelib

1720 tikildi.

- "Afsüslär bolsinki, bu - şundäy!"

- "Negä şundäy bolädi? Negä! -Miryäqub şerdäy ökirärdi.

1725 - "Miryäqub! Sen şu keçäni qaydä vä kimniñ qoynidä ötkäzdif?"

Miryäqub tutilib qaldı. qızardı, bozardı... Qaçmaq istardı. Özidän-özi qaçib ketmaqçı bolardı... Yoq, kişi özidän yıraqlaşalmaydı!

1730 - "Gäpir, Miryäqub! Köfliñdän àlingän kàpiyä köz àldimizdä... Gäpirgäniñ, ıqrar qılğäniñ yaxşı!"

- "... Men bu keçäni näyib töräniñ hävlisidä ötkäzdim... unıñ aşpazi Zünnün äkä ziyäfatgä çağırıp edi".

- "Şu xäläsmi? Yä yänä bärmi?"

1735 - "Şu xäläs.. Ertäläb mähkämä àldigä çıqsäm tağ tamändän yärädär säldätlär kelgänini äytdilər..."

- "Rähmät, Miryäqub! Şu xabärni biz häli eşitişgä ülgürgänimiz yoq edi... Rähmät sengä. Faqat, sen bizgä äytib ber: keçäni kimniñ qoynigä ötkäzdif?"

1740 - "Men äfläyalmädim... Täñ yarişgändä uyqudän közimni açsäm... Özim kərtdäydim, yaqınımdä näyib töräniñ xätini turgän edi. Keçäsi köp içgän edik, nimä bolgänini bilmäymän..."

- "Sen demäqçi boläsänki, u işlär hämmäsi ixtiyärsiz boldı, sen özif istägäniñ yoq. Şundäymi?"

1745 - "Şundäy!"

- "Seni - qılıç yälängäçlägän mirşäblär oräb kelib oşä

xätinnif qoynigä täsläb yubärdiläirmi? Beçarä Miryàqub!
Sengä cäbr bolibdi. Zindangä täsläbdilär seni! Şundäy-
mi?!"

1750 -"Yoq! Özim - öz ayağım bilän keldim... Özim istäb ä-
tildim u xätinnif quçağığä!"

 -"İçkilik äliş üçün pul häm berdif?"

 -"Berdim!"

 -"Xätin kiyinib çıqıb ketärkän, "körüşib turäylik"

1755 degän kim edi? bilmäysänmi?"

 -"Men edim".

 -"Xätin "cänim bilän" degändä sevingän kim edi?"

 -"Men edim".

 -"Miryàqub! ädälät tilidä şu fe'lni "bäsquñçilik" deb
1760 tä'rif qılädilär; "özügä kişinif xätinigä bäsquñçilik qı-
liş! "Akbäräli miñbäşi bütün ümridä şundäy bir iş qıl-
gänmi? Bilmäysänmi!?"

 -"qılmägän bolsä keräk. Bilmäymän..."

 -"Bäräkällä! Akbäräli miñbäşi sengä kim bolädi?!"

1765 -"ätaxän. Väline'mät..."

 -"Oşänif ärkäsidä kättä dävlätgä erişdifmi? Köñ-
lifdän älingän kàpiyä qolimizdä, gäpir!"

 -"Erişdim".

 -"xop. Pəşşaxän degän nəmni eşitgänmisän?"

1770 -"Bilmäymän. Yoq!"

 -"Yaxşiläb oylä. Cüdä yaxşı biläsän!"

 -"Hä, bilämän!"

- "Kim u?"

1775 - "Akbäräli mifbäsiniñ, ägär yäflisämäm, ikkinçi xätini".

- Togri äytäsän. Endi sendän eşitmäqçimiz: u häm birävniñ xätini edi, uniñ eri ıqrarıfçä, hättä ätaxanıñ, väline'mätifiñ edi. uni negä yoldän urdif?"

1780 - "Siz mengä tühmät qıläsiz! Men uni yoldän urgänim yoq!"

- "qızimäy gäpir. Biz sengä qulaq berämiz, Neçük sen uni yoldän urmädif? Sen bilän oynäsib yürgänidän tänäsänmi?"

1785 - "Tänmäymän. Haqıqatdä meni yoldän urgän u özi bol-di..."

- "Neçik?"

- "Ruxsät etsäñiz, men birinçi vâqeäni äytib bersäm".

1790 - "Bizgä haqıqatni bilis keräk. Bolgän gäpni äytib ber!"

Miryäqub, bir-ikki yötäldi, u yaq-bu yaqqa qarab äldi, soñrä sözgä başladı:

.....

1795 "...Mifbäsiniñ, başqa hämmä xätinläri käbi u häm meniñ ailäm bilän bariş-keliş qilib yürärdi. Özimizniñ särtiyä räsmi boyıçä, här bir zärurät körilgändä, dästur-xän qilib kelib bir-birlärini yoqlab turärdilər.

Bundän, çämäläb äytgändä, tört-beş ay burün, ertä bə-

hər fəslə edib, şəkili, xətinim mənə - mifbəsi dədəniş
ikinci xətinləri Pəşaxən buncə yaxşı cüvən ekən! Bizgə
1800 şundəy mehribanki, sirə qoyaqəliş. Tez-tez dəstürxən qı-
lib kələdi. otirib gəpləşib, bə'zi künləri yətib ketədi"
dedi. Mən "mifbəsi dədəniş bu beqərəgə cəvr qıldı. Yəs
nərsə, eri heç xəbər əlməsə... zerikib sıqılqənindən kələ-
di-də" -dedim. Xətinim bu fikrimni toqri tapdı.

1805 Bir kün keç pəyt - şəmgə yaqın, bəsidə dəstürxən, dər-
vəzədən kirib keldi. Mən təşqaridə - mehmanxənə içidə bol-
gənimdən tezginə derəzəgə yaqın kelib qarədim. Pərəncisi-
dən və yürüşidən bildimki, oşə edib. Mən kəvişimni kiyib
təşqarigə çıqqunimçə, u içkərigə ötib ketdi. Ərəqidən
1810 dummə-dum kirdim. İckəridə heç kim yoq edib. u yəq-bu yəq-
ni qarədi.

-Vəy, heç kim yoq-kü! Bulər qayergə ketişib qəldilər
ekən? -dedi.

-Bələlərini əlib ənəsinikigə ketdi, -dedim mən.

1815 -Vəy ölaqələy, sizmisiz? Mən bilməbmən, bir bərib,
gəpləşib yətib kələy debmən. Esizginə...

Təşqarigə tənən çıqa bəşlədi. Mən həm ərəqəgə buri-
lib, undən burünraq, təşqarigə çıqdim və əyvənçə əldidə
toxtədim. u həm təşqarigə çıqıb devərgə yaqın bir cəydə
1820 toxtədi.

-Esizginə... Gəpləşib yətib kələy deb kelib edim,
dedi yənə. -Zerikdim... əytgənçə, qaçən kelişədi? Endiyəq
kelişib qəlməsmikən?

- Kelsä, ertägä keçqurün kelädi. undän burün kelmäydi.
- 1825 -Qaçan ketib edi?
-Keçä keçqurün...
-Tävbä! Bilmäbmän... ättäñ... Yänä qaytib oşä üygä
bärämän ekän-dä ölaqälsin...
- U yäq-bu yäqqa qarädi.
- 1830 -Vay ölaqäläy, qarängı tüşib qaldı. Endi qandäq qilib
üygä ketämän ekän? Yalgız özim qorqıb ölämän...
-Men birgä älib bärrib qoysäm bolmäydimi?
-Vay! Köçä-köydä körgänlär nimä deydi?
Şundän keyin bu xätinnif toğri niyät bilän menif ü-
- 1835 yimgä kelgänigä gümänsiräb qaldım. Şu gümän mengä dädil-
lik berdi. Endi gäp başläymän deb edim, u özi soräb qal-
di:
-Özifiz yalgız qaldıñmi?
-Qandäq qıläylik?..
- 1840 -Beçärä... Yalgızlık qursin! Özifiz biläsiz, başim-
dän ötgäni üçün äytämän.
-Dästurxänifizdä nimä bär?
-Cindäk mänti qilib kelib edim.
Bu xätinnif bir gärazi bäriligigä bərgän säri işänçim
- 1845 artıdı. Men häm özläriñgä oxşägän ädämmän... itligim qoz-
ğaldi.
-Mäntigä cüdä ustäsizlär... bilämän. ättäñ, biz ye-
yalmäs ekänmiz-dä, -dedim men.
-Nimägä yeyälmäysiz? Mäñ, mehmänxänäñfizgä älib ki-

1850 rib yefi. aş bolsin! Sizgä deb pişirgänmän...

Dästurxänni äläy deb ungä tàmàn barä başlädim. Bir-dän:

-Vay, ölaqäläy! -dedi. -Därvazäñiz káp-kättä açıq! Köçädän ötgänlär gäpläşgänimizni şundäqqinä körişib tü-
1855 ribdi. Berkitib qoyşäñiz bolmäydimi?

Hälbuki, uni därvazäñiñ bir qanäti tosib turär, köçädän ötgänlär faqat meniginä körä älärdilär. Bundän taşqari, oşä päytdä köçädän häm heç kim ötgäni yoq. Men körib turibmän.

1860 Şu gäp, şu muämilä, şu himälärdän keyin maqämigä yäräşä cävab qılmäsäm... yä färistä bolärdim, yä - cinni! Därvazäñiñ näriği qanätini häm yapib içidän zäncirläb qoydim. Şäytänniñ häm qolidän kelmäydiğän bir küliş bilän küldi:

1865 -Vay, ölaqäläy, qamälib qaldim-kü... -dedi.

Başidän dästurxänni äldim.

-Qani, yürifñ, -dedim, -çärçägändirsiz... cindäk däm äliñ. ävqatni birgäläşib yeylik. undän keyin birär mäslähät täpilib qälär...

1870 Bir-ikki qadäm basib toxtädi.

-Häy, şaşmäñ. Özifiz yalgızmisiz?

-Hä, yalgızmän.

-Rästdän-ä?

-Nän ursin!

1875 -Qarganmäñ... yamàn bolädi. Yalgız bolsäñiz, sizgä

bir-ikki gəpim həm bər edi... ataxanifizdən dād deməqçi edim...

Dādil bəsib arqamdən kirdi. Mehmanxanədə çirəg yaqıl-məgən, qərəngi edi. Esikdən kirgəç toxtədi.

1880 Dəsturxənni təkcəgə qoyib:

-Qani otiriñ! -dedim.

-Vəy ölaqələy! Esigifiz, derəzəffiz kəttə açıq... ö-tirib bolədimi bu yerdə?

Dərrəv bərib derəzəni berkitdim. Mehmanxanə eşigini
1885 həm içidən zəncirlədim.

Çirəgni yaqıb edim qıçqırdı:

-Xətinifiz xətin eməs ekən! -dedi. -Derəzə degən pərdəsiz bolədimi? Şundəy körinib turibdi...

Derəzəgə pərdə tosdim.

1890 -Mənə, endi otiriñ!

-Mənə endi... Endi... endi...

Şu sözni çozib-çozib üç märtə qaytərdi, sofrə birdə-nigə:

-Siz öz əkəmsiz-kü! -dedi. -Sizdən qaçib otirəmənmi?

1895 -Tazə pərəncisini ifləs abrezgə irgıtdi.

Ertəsi küni tüşgə yaqın dəsturxənni kətərib menif mehmanxanəmdən çıqıb ketdi"

.....

-"Paşaxənnif men bilən birinçi ucrəşuvi şu xıldə boldi. Men bolgən gəpni gəpirdim".

1900 -"Bu hikəyədə yalğani yoq. Biz ungə işənəmiz. Biz..."

Bu "biz" sözi tergavnif bäsüdän beri cüdä köp tärärländi. Bu hâl naticäsüdä Miryàqub özini çinäkäm sud soräği äldidä toxtägändäy sezä bäsüdi. unif xumär bilän küyib yangän miyäsi şaşılış poyezdnif otxänäsüdäy tez və 1905 sät mexanizmidäy muntäzäm işlärdi. Sud äldidä toxtägänigä özi işängän və sudnif härhäldä özigä häyrixäh kişilärdän, yä'ni bädävlät ädämlärdän ibarät bolgänini bilgän Miryàqub endi dädilländi, här bir sävälgä açığı və öziçä toğri cävablär berä bäsüdi. Bädävlätlär sudi bungä yamän 1910 köz bilän qarämäsligi ma'lum, negäkim bädävlät ädämlär qançä köp dävlätgä egä bolsälär häm yänä pul-dävlät degän narsägä laqayd qaräyälmäydilär... Pul degän narsä Miryàqubdä äz emäs. Häli bu tergävçilärdä här bir bändädä bolädigän "Mühäbbät" (mulläcirif mühäbbäti) yoq deb kim 1915 äytä älädi?

—"Biz Pässaxän vəqesüdä, şu birinci körışuvnif häzirlänişi və yüzägä çıqışı üstidä seni äyblämäyimiz. xuddi şu bir pärçä vəqeadä senif äybif yoq! ämmä-lekin biz Pässaxänni häm äyblämäqçi emäsmiz. u şundäy qılışgä məcbur edi. Başqa iläcini tärälmädi u yaş cüvän... Sengä kelmäsä başqa birävgä bärär edi. Hälbuki, sengä kelış äsänraq... Bu yerdä äyb başlıçä mifbäsügä tüşädi. Şu bilän birgä Pässaxän işidä biz seni bütünläy äyblämäsüdän ö-tälmäyimiz..."

1925 —"Nimä, nimä?"

—"Tinq bol, Miryàqub! Ävvälä, sen mifbäsügä, unif

məşrú' xətinigə xıyanət qılğan bolməsəñ, hərəaldə, öz xətinigə xıyanət qılğənsən...

1930 -"Bu fəniy dunyadə öz xətinigə xıyanət qılməgən erkək bərmə özi? Bizniñ sərtiyə ortəsində öz xətini, həttə iki-üç xətini üstigə "bələ" əsrəgənlər kəmmi? Xətinigə xıyanət - birinci eməs, miñinci!.. Köñlimniñ kəpiyəsini yaxşirəq oqıñiz!"

1935 -"Yaxşı, u cihətgə həm köz yuməylik. u toğridə heç birimizniñ peşənəmiz əq eməs... Faqat, Pəşşaxənni oşə nəməşrú' munəsəbət yolidən toxtətib qəlis, ungə, miñbəsidən çıqıb ketib başqa - özi tef bir ergə tegib rəhət yəşəv imkanini beriş seniñ qolıñdən kələrdi... Sen şuni qılmədif! Sen..."

1940 -Şəsməñ, taqsir, şəsməñ! Neçik meniñ qolimdən kələrdi."

1945 -"Bizniñ səvəllərimizgə kəltə-kəltə və toğri cəvəb bərsəñ, məsələ öz-özidən açilədi. Bütün dunyadə miñbəsigə gəpi ötədigən bir kişi bolsə, u həm sensən deb oy- ləymiz biz, Toğrimi?"

-"Toğri!"

1950 -"Pəşşaxən bir ədəm ərqəli miñbəsigə yəlvərdi: "Məngə cəvəb bərif, başqa er qıləy. Həli yəşməñ, köñlimdə ərzü-həvəslərim bər. Qəlgən ümrim xazən bolməsin!" dedi. oşə ədəm şu gəpni miñbəsigə eşitdirgəndə sen həm bər edif. Yəlgəñmi?"

-"Rəst!"

- "oşändä miñbäşi nimä dedi?"
- "Esimdä yoq!"
- 1955 - "Köñliñdä yazılğan gäplärni eşit bolmasä: miñbäşi cüdä keskin cävab berdi: "Mengä xätin bolğan kişi başqa birəvgä häm xätin bolsä, men el-xalq aräsində qanday başimni kötärüb yürämän? Meniñ qolimgä tüşibdi, taqdirgä tən berib otirsın. Mendän cävab yoq! Mendän becävab ketib
- 1960 körsin, qanı?" Cävabini tügätär-tügätmäs kelğan adämnı häydäb çıqardi. Yalğanmı?"
- "Räst!"
- "Sen oşändä birär ağız bir narsä dedimmi? Desäñ miñbäşi könärmidi?"
- 1965 - "Demädım, ehtimäl könärdi..."
- "Negä demädim?"
- "açıq äytä beräymı?"
- "Albättä!"
- "Paşşaxän bilän tanışğanımdän keyin men uni miñbä-
- 1970 şidän çıqmäslikkə köndirgän edim..."
- "Albättä, läaqał häftädä bir märtä körışib turär edimiz. u sendän xursänd edi. Faqat sen nimä üçün uni miñbäşidän çıqmäslikkə köndirdim? Maqsädim nimä edi?"
- "ataxanimniñ köp uzäq yaşayalmäsliğini yaxşı bilärdim. Yürägidä kəsäli bär... Soñ vaqtlärdä qıynalıbräq näfäs alädi..."
- 1975 - "Bilämiz, bilämiz. Söziñni kältä qıl!"
- "qazä yetib ölaqälsä Paşşaxängä üylänmäqçi edim..."

cünki, miñbəşidən təgədidən mərəs cəkənə bolməsidi..."

1980 -"Yaxşı, cüdə yaxşı... Kəttə mərəsgə egə bolışni hām-
māmiz hām istəymiz... Bu məşrū' niyət. Faqat miñbəşiniñ
u kəttə dəvlätigə, hərhəldə, beş mərəsxor bār. Birginə
Pəşşaxəngə tekkəni seni qanaət qıldırərmidi? Sen, axır,
öziñ hām bədəvlət ədəmsən!"

1985 -"Meniñ heç bir kəsəbim bolməsə, səvdə-sətiq qılmā-
səm, qızıl qəğaz əlgən bolməsəm... əzginə yer-suv bilən
necik bədəvlət boləyin?"

1990 -"Bizni əldəyəlməysən, Miryəqub! Biz seni nihəyət də-
rəcədə hürmət qıləmiş. Bugün hüzürimizgə əlib kelib sorəq
qılğanimiz üçün sendən keçirim sorəşgəcə bəramiz. - Sen
bizniñ ələmimizdə ölkən kişilərdənsən. orislər səngə ox-
şəgənlərnə kitəblərdə maqtəydilər. Seniñ həmmə hünəriñ,
yeñ icidə iş körib, şuncə pul təpişiridə. Sen zavod pər-
rəklərini əyləntirəyətğən kişisən. Faqat bir cəyğə bir
1995 çaqa səliq töləməysən. Şundəy bolğəndən keyin, sendəy uluğ
bir ədəm bir işni çuqur oyləməsədən qılməydi. Həligi məsə-
lədə bizgə haqiqiy pləniñni əytib ber!"

2000 -"... Nəmə desəm? Həyrənmən... Bəriñki, miñbəşi ö-
lişgə yaqın uniñ Pəşşaxəndən bəşqə mərəsxori qəlməsligi
kerək edi. Yə bolməsə vəsiyət nəmə boyicə həmmə nərsə oşə-
niñ nəmişgə yazılərdi..."

-"Biz işənəmizki, bu nərsə seniñ qoliridən kelərdi!
Yaxşı, Pəşşaxən məsələsidə biz seni əybləşədən vəz kecdik.
Bizniñ ələmdə şundəy dədəil niyətlərnə qərələş eməs, əq-

2005 ləş kerək!"

- "Rəhmət! Endi mənə ruxsətmi?"

- "Yoq. Cindək şaşmə! Biz seni nəyib törəniñ xətini toğrisidə çinəkəmiyə aybləməqçimiz! Biz..."

2010 - "Yoq, taqsir! Pəşşaxən məsələsidə meni əqləgən məh-
kəmə bu məsələdə qəraləyalməydi. Məntiq degən nərsə bər..."

- "xoş, gəpir!"

2015 - "Pəşşaxən məsələsidə xıyanətim kəttə edi, həm miñ-
başigə, həm unıñ tört merəsxorigə... unutməfizki, şu
tört kişi içidə Fəzilətəy sifəri bələgatgə yetməgən qız
bələ, ümr boyi miñbaşigə xızmət qilib ötgən xadiçəxən
bər... Bu kəttə xıyanət edi! Bu işdə meni əqlədiñizmi?"

- "əqlədik!"

2020 - "undəy bolsə ikinci iş toğrisidə bir eməs, miñ
mərtə əqləşifiz kerək! Negə desəñiz, İmperiyə - əq pəd-
sədən, nəyib törədən və unıñ pəgənidən ibarət ekən. Şun-
cə miñ puqarəniñ və həm biz sifəri bebuzət beçərəllər-
niñ ixtiyəri, özifiz biləsizki, nəyib törədə, yə'ni
"Pəgən" egələridə, ulərniñ bütün inən-ixtiyəri esə - xə-
2025 tinləri qolidə bolər ekən. Pəşşaxən - kəttə merəsgə egə
bolış üçün bir qurəl edi, merəs-dəvlət demək, dəvlət-pul
demək. İmperiyə-"pəgən" demək, "pəgən" şundəy nərsəki,
dəim "pul,pul,pul!" deb turədi. Köplər unıñ sorəgənini,
yə'ni pulni berədilər, qaytib heç nərsə əlməydilər. Həl-
2030 buki, iş bilgən kişi pəgən "pul" degəndə beş som berib,

uni -oşə pəgən yərdəmi bilən- beş yüz som qılıb ələdi. Men
sunaqa işlərgə özimni epçil deb biləmən... Keçə keçəsi
nəyib törə xətininiñ məst ləblərigə qondirilgən məst ö-
pişniñ yəlgız birginə ma'nəsi bər edi, pul! Taqsirlər,
2035 men nəyib törəniñ xətinini bilən əysu-İsrət qılmədım, öləy
əgər! u, bizniñ iş üstidəgi birinci uçrəşuvimiz, öz ti-
limizdə əytsək, birinci "bəy açışimiz edi!.."

Su sözlərdən soñ bəyəgi tergəvci və sorəqçilər göyə
öz-özləridən erib yoq boldilər. Sud zali boşəb qaldı.
2040 Miryəqub közini açdı:

Həmməm miyən xənesiniñ yən gümbəzləridən biri. Xə-
migərnəñ boz lüngisi təñnə dağal-dağal urinədi... Bəşidə
muştəy qattıq lüngi-yəstıqçə... Yənədə bir çəynək kök-
çay... Miyədə sud məclisi, nəyib törə xətinini, nomerdə kü-
2045 tib yətgən məviy közli dilbər...

Alləqaydə mungli, həsrətli bir əşülə əvəzi həmməm ək-
si sədəsi bilən cərəfləb eşitilədi:

"... Müsülmənniñ işi kəfirgə tüşdi-ye, yər-r, yər-
lərim..."

1 Kün bətişgə bərayətgən vaqtdə "ətaxən" bilən "bələ-
xən" kəttə dərvəzədən kirib bərdilər. Əyvəndə aǵnəb yət-
gən Həkimcən miǵbəşini qoyib Miryəqubgə ərz qıldı:

 -Yurtdə həli həzir tinçlik. unaqa zor degündəy iş
5 yoq. Məydə-cüydə ərizələr köp, əlbəttə. Ulərnif köpini
özim toǵriləb yubərdim. Beş-törttə kəttərəq ərizələr bər,
ulərni özimcə həl qılışgə bətinəlmədim.

 İçkəridə əhvəl tüzükkə oxşaydı. Yəfi kəlinnif atəsi
ikki keçə yətib bugün səhər cənəb ketdi. qızı, əftidən,
10 əncə yumşərgən, şəkili: kəttə kündəşləri təmənidən həm
hərəkət kəttə... Hər kün qərilər kelişib "çilləyəsən" ö-
qilib turədi... xocəyin ketgənləridən bəri kəlinçək özi
həm tinçib qəlgəndə oxşaydı. Tutqalaq tutməs emiş. Bilmə-
dim, xocəyin keldilər, yənə bəşlənməsə... Kündüz künləri
15 kəlib, dutərni səyrətib, əşüləni bələnd qoyərmişlər.

 Aytgəncə, xocəyinnif üçinçi xətirləri - Sultənxən həm
ətəsinikidən kəlib qəlibdi. "Həmmə bələni oşə qıldı" der-
dilər, özi həm cüdə boǵilib, nımə qılışini bilməy, otirə-
digən çay təpəlməy yürər ekənmiş. Endi birdənigə cüdə
20 bəşqəçə bolib kəlibdi. "Həmmə həyrən" deydi. Kəttə kü-
dəşləri unif bu xıldə özgərişigə səbəb təpəlməsdən həy-
rən bolışər emiş. Dərvəzədən xuddi yaqın ortəǵını körgəli
kəlgən qızdəy kəlib və quvnəb kirib, toppə-toǵri kiçik

kelinnif yänigä kirgän emiş. Keçäginä qarğab, sökiş "öl-
25 dirsäm!" deb yürgän kündäşini öpiş, quçaqlab, siläb-siy-
pab bir näfäsdä ikkäläsi "qalin döst" bolgän emişlär. En-
di kiçik kelin häm tez-tez "Sultänxän äyäm qanilär?" deb
soräb turärmiş. Bu kiçik kelinnif kelişi oşä Sultänxän-
nif başidä boläyätgän näyräflär emäsmi? Negä bu xätin
30 bundäy qılädi? Häyränmän, Miryàqub äkä!

-Häyrän bolmäy qoyaqa! -dedi miryàqub. -Xätin kişi-
nif köflini xudädän başqa heç kim bilmäydi. Birdänigä
bundäy özgärgän bolsä tägidä bir gäp bär. İşqilib bundän
qorqulik!..

35 -Şungä häyränmän-dä! -dedi yänä Häkimcän.

-Men başqa närsägä häyränmän, -dedi Miryàqub. -Men
Häkimcännif miñbäsi dädhägä beşinçi xätin bolib tegmä-
gänigä häyränmän.

-Tilifiz qursin, Miryàqub äkä! Şu häm gäpmi endi?

40 -Qayerdän bildif bolmäsä bundäy ikir-çikirni? Bu
hämmäsi xätin kişi bilädigän gäplär.

-E, Miryàqub äkä! Siz, xocäyin bilän birgä yüräsiz
şähärmä-şähär, qısläqmä-qısläq - käyf qilib! Men bolsäm,
qàqqan qàzıqdek şu cäydän bir qarıç cilälmäymän. İş bol-
45 sä häm şu yerdämän, iş bolmäsä häm. Boş vaqtim köp...
zerikämän. Ötgän-ketgän xätin-xaläc, qız bälälärni tox-
tätib gäpgä sälämän. "Birgä miñ qoşib" uzätişädi. äy-
nıqsä, meniñ bir döstim bär: Ümrinisäbibi degän. Bähri-
nif änäsi bär-kü? Köp gäpni oşändän eşitdim.

50 -Qoy endi. keçqurünniñ mäslähätini qılâylik. Bugün keçqurün küyävni bir isqilib süygänigä qavuştirmäsäk bolmäydi. cüdä äläffäsi äsmängä çıqıb ketdi! Özi häm xunük iş boldi. El ägzigä tüssä yàmàn bolädi.

55 -Älbättä. Häli häm unçä-munçä gäp-söz yoq emäs. Yän-gi kelinni äncä boşäşib qalgän deyişädi. xadiçä xäläm bilän gäpläşib körifñ.

Miryàqub därvazä äldigä bärrib xadiçäxànni çağırđi. xadiçäxànniñ äytgän gäpläri Häkimcàn bergän ma'lumätñiñ äyni özi edi. Miryàqub külib qoydı... Miryàqubniñ fikri-
60 çä, endi nàzli kelingä - mifbäşiniñ şähärdä izhär qılğän fikrini, yä'ni unıñ faqat dutar vä äşülägä äşiq bolğäni-ni, itlik tuyğuläri toğrisigä kelğändä, ulärni ästäydil niqtäläşgä bel bağläğänini eşitdirilsä, bälki qız häm "yoq" demäsdi, birinçi uçraşuv tutqaläqsiz ötib älsä, un-
65 dän keyini äsän bolärdi. Bu mülähazäni xadiçäxängä eşit-dirdi. Buni eşitgäç, xadiçäxàn üzil-kesil öz fikrini bil-dirä qoydı:

-Undäy bolsä iş cön, -dedi. -Häzir kirib gäpläşämän. Keçgäçä xayriyätlik xabärini eşitdirärmän. Siz äyvängä,
70 küyävniñ yänlärigä bärifñ: cindek ävqat bäridi, häzir çıqarämän.

Ornidän turgäç, bir köziniñ bir çekkäsi bilän Miryà-qubgä qarädi:

75 -Sizgä cävr boldi, Miryàqub! -dedi. -Mifbäşi dädhä xuddi bir gödäk bälä; siz- änä... Siz bolmäsäñiz äçidän

ölädi u kişi...

Avqatdän soñ bir-ikki çaynäk çay içildi. Hâkimcân bir-ikkitä ärizä kötärüb kelib miñbaşidän fikr sorädi.

80 -Sirä esiñ kirmädi-dä, Hâkimcân! -dedi miñbaşi. -Su tapdä ärizä qulaqqa kirädimi? qulağım - içkäridä! Ertägäçä turätür, bir-ikki kün keçiksä heç bälä bolmäs! Cüdä şa-silsäñ, änä u betävfıqdän soräyqäl!

85 Xadiçäxänniñ çağırışı bilän eşik äldigä bärüb bir näfäsdä yänä qaytgän Miryâqub miñbaşiniñ yelkäsigä qaç-di. Miñbaşiniñ ikki közi undän üzilmäsdi.

-Süyünci beriñ, xocäyin! Bugün, mänä, äşülä esitäsiz.

-Şükür-yey! Şükür-yey! -dedi küyäv. -Ağziñgä qantü nävvät!

90 -Bilib qoyıñ, xocäyin, -dedi Miryâqub ciddi bir çehrä bilän: -Mengä bergän vä'däñiz bärä-ä! Dutär, äşülä! itlikni täsqaridä qaldırub kiräsiz...

Soñrä ävazini päsäytirdi vä mulâyim qılıb dedi:

Räst äytämän, xocäyin. Dästläbdänäq çöçitib qoy-mäñ... Yäs närsä.

95 Miryâqub üyigä ketdi. Miñbaşi, keç kirgüncä ötädigän "bir neçä yillik" vaqtıni qısqartmaq üçün qarängı mehman-xanägä kirib közini yumdı.

* * *

Miryâqub toppä-toğrı öz üyigä bärüb, zârur bir iş bi-

län ikki aylık səfərgə çıxayətganını äytgänidän keyin,
100 xätininiñ qoligä yetärlik pul berdi. Bä'zi bir gäplärni
täyinlädi. Güzərgä çıqıb, özigä qarəsli baqqalgä üyidän
xabär älib turış väzifäsini yüklädi. u yäq-bu yäqqa bärrib
öziniñ xusüsiy işlərini toğrilädi. xuftän päytläridä miñ-
başinikigä kelib ähväldän xabär äldi. Küyävniñ içkärinä e-
105 känini, birinci körüşuv tutqalaqsız ötgänini, ləkin häli hä-
zirçä dutär vä äşülä ävazi eşitilmägänini äytdilər. Bu
toğridä häm köñli çayigä tüşdi. Häkimcängä miñbäsi däd-
häniniñ mänsäbigä äid hä'zi işlärni täyinlägäç, ertägä er-
tä bilän yänä şähərgä tüşib çıqmaqçı bolganını äytib, u
110 yerdän çıqdi.

İçkärinä xätini yıqlab otirärdi. Bäläləri uxləgan e-
dilär. Tävəqdägi äşniñ köpi yeyilməy qalgänligi körilär-
di. Dästurxän üstidä gürünç dänäləri köp edi. Demäk äşni
bälälär özläriginä yegänlär. änäləri yeməgan...

115 -Niməgä yıqläysän? -dedi Miryəqub.

-Şähərdän bugün keldiñiz. Endi ikki äygä ketämän
deysiz... Yäs-yäs bäläləriñiz bolmäsä häm mäyliydi...

-Bälälərimgä yetərli pul qaldirdim. Baqqalgä täyinləb
qoydim, nimä desäñ berib turädi. İkki äy uzəqmi? Ləhzədə
120 ötädi ketädi. İş bolmäsä yürmäş edim. iş bär, nəçär-näi-
ləc yürämän. "İş qılmä, pul təpmä!" de, işni sen qıl,
pulni sen təp, men üydä otiräy, cän deymän...

Xätini cim boldi. Faqat yığıdän tiyilməgan edi.

-Gügürt ber. Mehmanxanəniñ çirəğini yəqay.

125 -Men sizgä änä u sorigä çay qilib qoydim. Ketädigän küniñiz bäläläriñiz bilän birgä yätif endi.

-Sen özif biläsänki, men içkäridä yätälmäymän. İçkäridä yätsäm, keçäsi bilän közimgä uyqu kelmäydi. Gügürt-ni ber, çıqıb täsqaridä äyvänçädä yätäy. Tinq uxläsäm,
130 sähär turib cönäb ketämän.

Xätin gügürtni uzätädi.

-Tur, ortä eşikni zäncirläb älä.

Xätin indämäsdän ornidän turdi vä uzun yefi bilän köz yaşläriñi ärtä-ärtä eriniñ ärqasidän dävazägäçä
135 keldi.

-Qaçän uygätäy? Yolgä nimälärni tügib qoyäy? -deb sö-rädi xätin xorlikdän ävazi tutilgän häldä.

-Heç närsä keräk emäs. Özim uyğanämän.

Ortä eşik cüdä ähistälik bilän yäpildi. Sofrä yänä
140 oşändäy ähistälik bilän zäncir sälındi. undän keyin, äy-vängäçä yetib qalgän Miryàqubniñ qulaqläriğä yänä oşä tamändän höfräb yıglägän bir ävaz eşitildi...

Mehmänxänä eşigini açib gügürtni çaqqañ vaqtidä meh-mänxänäniñ ortäsidadä ikki qulaçini keñ yazib... Pəşşaxän
145 turardı!

Bu dəf'ä Miryàqub bir tamändän nomerdä qalgän ältin säçli dilbärni oyläb, yänä bir tamändän müdhiş sudniñ soràqlärini esläb Pəşşaxängä sàvuq muàmälä qıldı. uni hä-li vaqt ötmäsdän üyigä qaytib ketişgä qıstädi. Näsihät
150 qılğän boldi...

Faqat u nāsihātlārdān heç nārsā çıqmādi. Hāyātidā su nāmāşrū' erdān başqa heç bir yūpānci bolmāgān yās xātin uniñ boyingā māhkām āsildi, su qadār hirs bilān āsildi-ki, Miryāqub uniñ irādāsigā boyin egisgā mācbur boldi.

155 "Bu fāniy duniyādā māşrū' yol bilān bitādigān birār nārsā bārmi ōzi?" -dedi Miryāqub ōz-ōzigā.

XII

1 Miryəqub ertələb uyqudan közini açgən vaqtidə əllə-
qaysi stantsiyadan cönəgən poyezd u izdän-bu izgə doqıl-
ləb ötməqdə edi. Vaqt həli ertə bolgənligidən birinci
5 kläss vagonniñ yumşaq yoləgi tàmənidən heç qandəy əyəq
təvuşi eşitilmədi. Demək, həli həmmə yolçilər uyqudə. Eh-
tiyət bilən bəsib ötgən bir əyəq şərpəsi bir nəfəsginə e-
sitilib sofrə uzun yoləknin çuqurlıqlarigə bətib yoq
boldi...

 Poyezd stantsiyə cəgərəsidən ötib, ekin dälələri arə-
10 sigə kirgən edi. Bir terilgən paxtələr yənə çəmən-çəmən
açilib yətərdilər. əlləqaydə bir sigirniñ münğayib
mə'rəsi eşitildi. Eşək mingən bir yolçi stantsiyəgə tàmən
nəmləngən tüprəq üstidə bəllərnin əlmə pərrə keğəçələ-
ri sifəri közgə iləşər-iləsməs qımirlərdilər. undən ke-
15 yin arqaləridə çəf bulutlarını qaldirib atlıqlar ötdi-
lər. Sofrə arəvələr, piyadələr, yənə eşək, yənə atlar
bir-birini tə'qib etdi.

 Ertə bilənnin səvuq şəbədəsi sür tüprəq çəflərini
20 əstə-sekin vagon derəzəsi arqali içkərigə tàmən sürə baş-
ladı.

 Miryəqub bir nəfəsgə közini yumdi. Poyezd keskin bu-
rilis bilən çəpgə qayrildi, çəf bulutlarigə kömilgən
qışlaq köçəsi oñ tàməndə qalib ketdi. əlisdəgi tağlar-

nif pil rəngli sürətləri gəvdələndi. Bələnd-pəst dəraxt-
25 lərnif uçlarıda həmdə kefi dələnif bir qismidə ertələb-
ki quyəsniif pərçəvəgə oxşab yayılğan şu'ləsi yayılğan
şu'ləsi körindi. qəlin dəraxt ərələridəgi nəmə'lum qıs-
ləqlərdən kətərilgən tütun ustunləri u cəylərdə adəmlər
yəsəgənini kərsətərdi. Poyezd çəpgə burilgəndən keyin sə-
30 vuq şəməl dələlərnif xuş yəqədigan səlqinini əlib kelib
yüzlərgə urdi...

Şu təbdə közlər ixtiyərsiz pəstgə qarəydi.

Öz yəzmişini bəgənə bir əsiyəlikniif qoligə təpsirip
qoygən və məşrə' nəmi təşlənib, qəlbəki nəm bərilgənigə
35 xursənd bolgən məviy közli gözəl yumşaq orində silkinə-
silkinə uxləməqdə edi. Şu keçə əyniqsə bəxtli bolgənmi bu
cüvən yəki şirin təşlərnif sehrli quçəgədə süzədimi -ni-
mə bolsə bolsin- şu təpdə muləyim külimsirəb cüdə çirəy-
lik uxləydi. Bu uxləşniif çirəyliligini Miryəqub təşünəl-
40 məydi, əlbəttə!

Bu xətin bütun keçə boyi cüdə tinc və xətirçəm uxlə-
gəngə oxşəydi. Bir əyəgi tizdən quyisi bükilib, soricədən
pəstgə əsilibdi, bir əyəgi unisini quvləb bərib soricənif
qırğəgədə uxləb qəlibdi. uzun köyləgi bütun bədənini kəm-
45 köstsiz yəpib turədi. Faqat bir yəfi tirsəkkəçə şiməri-
lib qəlgən... əppəq qolləri və biləkləri öz yənidə -öz ə-
nəsiniif toqlisidəy- bir çirəylik uxləydi. Miryəqub undən
kəzini ələlməydi. Yuqəridən turib şu bir sıqım vücudni
təməşə qılədi. "Məniki, şu gözəl məxluq məniki, bütun mə-

50 niki" deydi və quvənədi. Faqat quləğı əstidə kəpə tikib
yətgən tergəvçi dərrəv öz bərligini bildirədi:

55 -"Miryəqub! qaysi köziñ bilən şu çirəylik mənzarəgə
qarəysən? Haqqıñ bərmi unğə bu xıldə quvənib qarəşgə?
Sen bilən körışgəniddən beri, bu cüvən başqa hər nərsəni
60 unutdi. Berlindəgi sevimli əkəsi həm esigə kelməydi. Bi-
ləsənmi, tüşidə həm seni körəyətir u! Sen nənkörni! Sen
bevəfə döstini! Sen ustə səvdəgərsən, biləmiz, hürmətləy-
miz! Sen pulni oynətəsən, pul bilən oynəşəsən! u seniñ
qolıñdən kelədi, artığı bilən kelədi! Pul bilən oynəş-
65 səñ, pulni oynətsəñ yaxşı boləridi. Sen çəkki - munaqa
gözəl maxluqlərnıñ köñli bilən oynəşə bəslədiñ! Gözəl
xətinlərnıñ köñli cənən piyaləgə oxşaydı, sendek qopəl
kişilər unıñ cərəfləgənini eşitməsdən turib sindirədi-
lər... Singəndən soñ ulərdən əyənç nərsə qəlməydi dunyə-
70 də!"

-"Meni behüdə əybləysiz. Men uni ifləs cəylərdən ö-
ğirləb əlib çıqdim. Endi heç bir hərəm qol, nəməhrəm qol
tegəlməydi unğə! u hazır nəmüsli bir erkəkniñ nəmüsli
xətinidəy təzə..."

70 -"Sen özifi-çi Sen özifi? Endiginə qilingən yəfi gü-
nəhləriñ bilən?"

-"Yəfi günəh qılgənim yoq! Həli həm eski günəhlərim
ketimdən quvələb yüribdi. oşələrdən qutuləy deb qəçdim.
Qəçib ketəyətirmən. Bəs endi munçə tə'nə"

75 -"Hər nimə desəñ, de, ikki kün əvvəl nəyib törəniñ

xätini, bir kün ävväl mifbäsi dädhaniñ xätini senif qoynifdä edi. Endi bugün-ertä bu äqköfil maxluqqa häm çäñ säläsänmi? qandäy bätinä äläsän?"

80 -"Men mungä tegmäqçi emäsmän, tegmäymän häm. Siz bilmäysiz, şu xätin bilän körışgänimdän beri öz-özimni täniy älmäy qaldim!"

Miryäqubniñ bu sözläri toğri edi. u, çinäkäm, hämmä-vaqt bu xätinniñ yänidä otirib, u bilän bir xanädä yätib barişgä mäcbur bolsä häm, ungä qol uzätis degän väsväsäli fikr bilän däim küräşib kelärdi. Belgisiz bir çäydä, belgisiz bir zämändä, belgisiz şartlär içidä ulär ikkäläsi, 85 öz-özläridän qoşilib qalısläri keräk edi. Xätin häm şu xıldä oyläb, şu xıldä tüsüngäni üçün özini änä qoynigä ketäyätgän käbi sezärdi. Şu üçün bolsä keräk, Miryäqubniñ mümkün qadär özini çetgä tärtisgä urinişlärini äñläyälmäsdä.

Häyfkä, ulär ikkäläsi bir-biriniñ tilini yaxşı äñläyälmägänläri üçün yol boyi oyläb vä oylänib barişgä mäcbur bolsälär-dä här küngi oyläri vä istibälärini bir däftärçägä yazib barişni eslärigä keltirmädilär. ulär ikkävı 95 bittädän "kündälik däftärçä" yuritgän bolsälär, mänä bungä oxşägän yaxşıgına särgüzäştänämä häsil boläridi.

Cäkäb.

(Xätin tàmänidän Miryäqubgä berilgän näm).

100 "Bilmädim, bu poyezd meni qäyergä älib bärädi? Qrimgä deb yolgä çıqdim. Biletlär Mäskvägäçä. u yerdä nimä bolä-

di? unğaçä nimä bolädi? Bilmäymän. Bilmäymän. Nimä üçün
bu säfärgä çıqqanimni häm bilmäymän... qışlaqqä cönägä-
nimdä tört-beş kün turärmän deb oylägän edim. Bir keçä
105 yät dim, xaläs. Sähär turib, häligi boyningä äsilgän ilän-
ni çıkarib täslägäç, içkärigä kirdim. Xätinim içkärini
süpüräyätgän edi. Közigä qarädim, tüni boyi uxlämägäni
körinärdi. Men häm tüni boyi uxläyälmäy çıqdim... İlän
kürgän edi qoynimgä! İlänni öpgän häräm läblärim bilän
110 uxläb yätgän bälälärimni öpäy deb quyigä egildim, köflim
çidämädi. Körpänif qırğagını öpdim. Xätinim körib turgän
edi. "Bu ädäm bizdän keçib ketäyätgängä oxsäydi. Hättä öz
bälälärini häm öpkisi kelmäydi" deb oylägändir, tolib-tä-
şib yığlägändir. Beçarä xätin, bilmäydiki, bälälärimni
115 öpmäsligim ulärni sevgänligimdän edi".

Mär'yäm.

(Miryäqub tämänidän xätینگä berilgän näm, xätinnif
äsl nämä Märiyä emäsmi).

"Yä räbbiy! Yä räbbiy Nimä bu? Tüşimmi, ofimmi? qay-
120 dämän? Nimä häldämän? Keçäm nimäydi? Bugunim nimä? Ertäm-
dä nimä bär?

Cäkäb nomernif eşigini açib çıqıb ketdi. Men dərhal
içdän qulfläb äldim. unif öz közigä qaräb läaqal beş kün
özimni qamäqqa hükm qılğän edim. Beş kündä beş märtä ke-
125 çäsi hämmä uxlägänidä täşqarigä çıqıb kelışni çämälärdim.
Bäşqa vaqtlärdä daim üydä, daim şu kiçkinä, şirin vä i-
şänçli üydä! Beş kün içidä nimälär bolmäs edi deysiz?

Köflimdä təşvişlärim yoq eməsmidi, bəlki kelməy qələdi?
Bəlki mendən əynidi? Bəlki bir əydən, bir yildən soñ ke-
130 lər? Bəlki tez ərədə kelər, ləkin oyləri və niyətləri öz-
gərib, əddiy bir "xəridər" kəbi kelər, bir səətğə kelər,
yərim səətğə kelər... Şundəy bolsə men nimə qıləmən? Yənə
oşə ifləs mühitğə qaytəmənmi? Yoq! Yoq! Ölim undən
yefil... əncə yefil.

135 Nimə üçün men unğə işəndim? Nimə üçün? Nimə üçün yət
bir ədəmniñ quruq sözi bilən bütün niyətlərim, qasdlərim
və xulyələrimdən keçdim? qandəy esipəst xətin ekənmən men!
Yənə qaytib bətqəqqa səkrəməğ üçün bələndrəqqa çıqıbmən...
Bələndrəq yergə çıqıb turib, xuddi dəñizğə özini təsləydi-
140 gən həpituvçilər kəbi özimni yənə oşə həndaqqa təsləməqçi
bolıbmən! Bilməbmən, oyləməbmənki, həndaqniñ içidə tur-
gən vaqtıñdə ədəm unıñ həvəsığə könəsən. Faqat bir mər-
tə u yerdən çıqılğəç, əciq və səf həvəğə çıqılğəç, təğ
həvəsi kəbi təzə həvəli tepələrgə çıqılğəç... qaytib hən-
145 daqqa tüşib bolədimi? Telbəmən men! Telbə! u puli köp bir
səvdəğər edi, şuni bilərdim. Nimə üçün men unğə "miñ
səmgə çek yazıb ber, şundə işənəmən!" demədim? Yazıb be-
rərdi. undən keyin istər kelsin, istər kelməsin edi. Men
qolimdə pulim bilən yoldə bolərdim... məqsəd yolidə bo-
150 lərdim. Yazıb berməsə sevməğənligini bilərdim, unğə işən-
məs edim... əldənişdən qutulərdim. Men telbə!..

İkki keçə - ikki kündüzniñ qandəy ötgənini bilmədim.
Çünki həligi xıldə fikrlər, vəsvəsələr mənə gün berməy-

lär edi. Oylärdim, oylärdim, nä yıǵlaşimni bilärdim, nä
155 külišimni! Yoläkdä eşigim yanidä ehtiyät bilän bäsilgän
qadämlär eşitilä bäsälädi. Öz-özini qamaqqa älgän yäs vä
gözäl xätینگä qızıquvçilär täpildi, şekilli. xızmatçı äv-
qat keltirgän vaqtidä "nimägä çıqıb yürmäysiz?" dedi.
"Meni sorägän kişi yoqmı?" dedim. "Yoq, -dedi, -Kim kel-
160 maqçı edi?" "Erim" dedim, cim boldi. Şundän soñ ayäq
şärpäläri häm eşitilmäs boldi.

Tüşimmi, ofimmi? ähistälik bilän eşikniñ çer-
tilgänini eşitdim. unıñ men bilän xayrläşib çıqqanıgä
faqat ikki keçä, ikki kündüzginä ötgän edi. Bu çertis
165 xızmatçiniñ çertişigä oxşardı. xızmatçı bolsä keräk deb,
sorämäsdän açdim. u kirib keldi! äh, şu äziät! Biz körış-
mädik, nimä üçündür u qol uzätmädi, men häm unutdim. Söz
häm äytmädi. Sığav käbi kirib kelib, qolidägi biletläрни
körsätädi. xızmatçini çağırıp hisäbläрни üzädik. Därhäl
170 väkzälgä çıqdık.

Ikkimiz bir üydä yatıbmız. Köñillärimiz - bir. Bädän-
lärimiz - başqa. Poyezd tez yürüb ketäyätir. Közlärim yü-
mildi... Tüşimmi, ofimmi?.."

Cäkäb.

175 "Täşkentdän keçäsi ötgändä oxşaymız. ädämni zerikti-
rädigän quruq çölgä kirib bärämiz. Vagonimizdä yäñi nü-
xa Täşkent toppisi kiygän, saçını, bir enlikkinä östir-
gän, pörim kiyimli bir ädäm päydä boldi. Kältäginä, çir-
räylikkinä moylävi bär... äq yüzli. Özi häm çiräylik. Cü-

180 də əliftə qoyadı. Təşkənt ədəmiyə oxşayıdı. Məşkəvci səv-
dəgərmikin? Yə zəkəncimi? Yə məhkəmələrdə işləydiğən ə-
dəmmi? Hər qələy oris tiligə əmil bolsə kerək, qo-
lidə oris gəzətələri kərəmən. Bizniñ xənəmiş əldidən
bir neçə mərtə u yəq - bu yəqqa ötdi. Sinçikləb qar-
185 rəydi. Bilmədim, mənəmi, Məryəngəmi? qorqamənkə, köz-
ləri Məryəmdə! Təşkənt səvdəgərləri əliftə bolədi.
əvropə xətirlərini yaxşı kərədilər. Eşikni berkitib
qoydim... Xənə içi dim. Məryəm öngəysizlənə bəşlədi.
Eşikni qaytədən əcib qoyışgə məcbur boldim."

190 Məryəm.

"Cənəb mənə sevədiğəngə oxşayıdı. Sevməgən ədəm mündəy
qılməydi. əh, əgər rəst bolsə!

Cirəylik bir sərt yigiti bizniñ xənəmişgə köp qarəy-
di. unğə qarəydimi, mənə? Bilməymən. Mənə qarəsə kerək.
195 Cünki erkək erkəkkə nəgə qarəsin! Xətyə, sərtlərdə erkək
erkəkni sevədiğən ədət bər emiş... qızıq!

Cəkəbcik, mənə sevimli Cəkəbcigim əciqdən-əciq be-
zəvtə bolə bəşlədi. Eşikni bir qur yəpdi. Keyin mən bir-
ikki mərtə ağır "Üh" tərtib edim, əcib qoydi. əh, biz xə-
200 tinlər! Su sərt yigiti tezrəq gəp təşləsəydi. Cəkəbni
yaxşiləb sinərdim. Tezrəq sinəsəm, körlim ornigə tüşsə.

Su üçün yoləkkə çıqdim. əciq dərəzəniñ ərqəsində ket-
siz cöl, yələngəc səhrə üzələ tüşib yətədi... qandəy toy-
diruvci yəknəvlik! Yəlgiz bolsəm, ilincəgim bolməsə zeri-
205 kib olərdim. Təməsə bəşləndi: ərqəmdən dərrəv Cəkəb çıq-

di. Yänimgä ötib toxtädi.

-Hävä yaxşı-ä -dedi.

-Cäkki emäs, -dedim, küldim. Bu äläv bilän oynäşäyät-
gän bäläniñ bepärvä külişi edi...

210 Särt yigit häm deräzä äldidä edi. Cäkäb uniñ tämäni-
gä ötib toxtädi. Foyezd stäntsiyädä bir äz toxtäb cönä-
gändän keyin särt yigit yänimizdän ötdi, bizgä qoşni bol-
gän deräzä äldidä - meniñ qatärimdä toxtädi. Şundän keyin
sekinginä Cäkäb häm oşä tämängä ötdi.

215 Särt yigit negä gäp täşlämäydi? Cäncäl bolärmidi?
Bolsin! Cäncäl qozgalädi, yätädi, faqat uyğänib "häy" de-
gän köñil cävab eşitädi: "Läbbäy!" Mengä şu keräk. Särt
yigit, u häm äziät! Xätin köñlini bilmäydi. äcçiğim kel-
di, üygä kirib eşikni yapib qoydim.

220 Säsmä, säsmä! Nimä gäp? ulär ikkävı sözläşä bäsälädi-
lär. Faqat cäncälgä oxsägän yeri yoq...

Yänä äcçiğim keldi. Nü, ıx!.."

Cäkäb.

"Xayriyät, Märyämgä emäs, mengä qarägän ekän. Men bi-
225 län tanişmäqçi bolgänini sözlädi. Tanişib äldik. Täşkent-
lik sävdägär. Finländiyägä bäräyätir emiş. u qaysi mämlä-
kät?"

Märyäm.

"Cäkäb, särt yigit bilän qalınlaşdı. Endi u bizniñ
230 xanädä köp otirädi. Men bir çekkädä. Yänimdä Cäkäb... Cä-
käbcik. uniñ yänidä yigit. Ruscäni cüdä yaxşı bilär ekän

bu yigit. Cäkəbni xıçalət qıldı. "Xätiniñiz bilän tanış-
tirmäysizmi?" dedi, şekilli, Cäkəb mengä qaradı. "Bu ki-
sini tanıysänmi?" dedi. Men qaydän tanıymän? qızıq! qo-
235 limni uzätdim. Şərəfüddin Xədcäyev dedi. qandäy qıyın at!
Cäkəb, Cäkəbçik... Bu başqa. Özi çiräylik nərsä lekin".

Cäkəb.

"Sävällärimniñ cävəbini endi tıpədigängä oxsäymän.
Bu yigit cädidlärniñ kättäläridän biri ekän. Endi "impe-
240 riyä"ni sorəb ələy deymän. Şundäy gəplärni gəpirədiki,
közim piyalädäy boldi. Men uyqudə ekänmän... gəflət bəs-
gän ekän bizni. Millət degän nərsəmiz bər ekän, biz - əmi-
lər uni - "fuqarə" deb yürgänmiz. Bu yigit "millət" degän
vaqtidə əlləqandäy şirin eşirilədi.

245 Lekin "bu kişi kiminiñiz?" deb sorəgəni yəmən boldi.
Nimə deb cävəb berişgə həyrən bolərdim. Həli cävəb təpəl-
gənim yoq edi. Özi yərdəm qıldı: "əhliyəñizmi?" "Hə, əh-
liyəm". qutuldim! undən keyin bizniñ xənəgə kirib öti-
rib, "əhliyəñiz bilän tanıştirib qoyməysizmi?" dedi. Men
250 Məryəmdən "tənişmisən?" deb sorəgunimçə bolməy, Məryəm
qol uzətib otiribdi. Kəfirniñ qızı! Örgəniñ qəlgənsən-ə!

Xayr, məyli, men bu yigitgə işənəmən. unıñ başidə
xətin səvdəsi bərligini pəyqagənim yoq. u öz "milləti"
bilän əvərə.

255 Həddidən aşib ketsə, biz əddiy xalq, muşt həm kötərə
berəmiz!"

Məryəm.

"Sərt yigiti bələ boldi, Cəkəb ertədən-keçgəcə oşə bilən gəpləşədi. Men heç nərsə əfləməymən. Öz tilləridə
260 gəzətlər oqışədi. Yigit orışcə gəzətlərnə oqıb tüşüntirə-
di. Bir təməndən əlgəndə bu yaxşı, Cəkəbnif fikri açilə-
di. ədəm bolədi. Mədəniyləşədi.

Faqat men uni - şu yəvvəyi həlidə həm sevəmən, şekil-
li. Zerikə bəslədim. NİMƏ qılsəm? Kitəb təpib oqıy.

265 Cəkəbnif yüzidə və közidə oycənlik ərələş bir təbəs-
süm pəydə boldi. Dıqqət qıldim: köflidə əcib bir ələv
yənə bəsləgəngə oxşəydi. əh, yə rəbbiy! Meni sevgən köfl-
lidəgi mühəbbət ələvi eməsmi? Faqat... undəy bolsə, u ə-
cib və şirin küliş bilən külgən közləri nİMƏ üçün mēngə
270 eməs, bəşqə yəqlərgə, əlislərgə qarəydi? Bəşqə sevginif
ələvi eməsmi? əh, yə rəbbiy! Yə rəbbiy!.."

Cəkəb.

"Bu yigit bəşqəcə çıqdi. Men izləgən pir şu bolsə-yə?
NİMƏ üçün men şu vaqtgəcə cədidlərnə sökib kelgənmən? Ə-
275 gər cədid şu bolsə, nİMƏgə men cədid eməsmən, nİMƏgə
mifbəşi cədid eməs, həmmə cədid eməs?.. Faqat nəyib törə
bəylərdən yerlərnə, zəvodçilərdən zəvodlərnə tərtib ələ-
digənlərdən gəpirdi, ulər həm cədidlərgə oxşəgən yəfi
təifə emiş... Yoq, men mündən ehtiyət bilən bir sorəb kö-
280 rəmən. Özi əytib berər.

Nəyib törə bilən ortəmizdəgi ələqəni, nəyib törəni
müsülmən tiligə və xatigə əmil ekənini, unif "İmperiyə"
toğrisidəgi gəplərnəni gəpirib berdim. u həm gəpirib ket-

di... gäpirdi... gäpirdi... ağzıdan acayib tə'sirlik sözlər tökilədi. u sözlərnif hər bir danəsi közimdən bir qavət pərdəni sidirədi.

Açıldım... Umrimdə birinçi mərtə, yəfi tanışın bir kişigə köfil sirimni aytib berdim. Məryəm vəqəəsini mənədən bətəfsil eşitgəndən keyin kəltəginə bir söz qıldı:

290 -Siz endi bu xətinni qoldən çıxarməfi! Bu, biznif başımızdə dənək çaqayətgin bir dunyənif qızı. Biz bulərnifni köfildən yəmən körəmiz. Bulər - biznif düşmənlər! Fəqat bulər həmməsi, bütün həldə, düşmən! Yəkkə-yəkkə bolgəndə, arələridən döst təpə ələmiz. Yaxşı döstlər təpilədi. Cüdə yaxşı döstlər... u döstlər bilən ağız-burün öpişər ekən, ulərnif çəfəlidən qandəq qilib qutuluşni bir nəfəs həm unutməymiz!

Siz uni ifləs çuqurdən tərrib çıxaribsiz. u muni taqdir etədi, özünif yaş və təzə köflini sizgə tutədi.

300 Sizgə qarəsləridən əfləymənkif, unif köfli köpdən sizniki bolgən! Siz baxtlisiz. u həm sizni endi siz üçün yəfi bolgən bir dunyəgə əlib kirədi. Siz undə haqıqıy ənələrnifni körəcəksiz. Millət bələlərnifni baxti haqıqıy, mədəniy ənələr qolidə bolməsə, biznif əqibətimiz yəmən!

305 Siz undən köp nərsə ələ biləksiz. Sifillərnifiz, qızlərnifni şulərgə oxşəb tərbiyə qılsəfiz, şundəginə vəzifəfərnifni bəcərgən boləksiz! Eskilərnifni tili bilən: "qoşəq qarifiz!" deymən... qoşəq qarifiz - millətnifni millət ənələrnifni səədəti üçün!..

310 Bizniñ tilimizni bilädigän ämäldär äsnäñiz toğrisi-
gä kelsäk... Bizniñ mämläkätimizgä rus hükümäti bir
"müstämläkä" deb qaräydi, yä'ni mämläkätläрниñ ögäyi
sifäri... Su üçün bu yergä yaxşı ämäldärni yubärmäydi.
Bittä-yärimtäsi ädäşib kelib qalmäsä... ulärdän bizgä
315 döst yoq... Bizniñ döstimiz - özimiz! Bizniñ döstimiz -
millät! ulär - millät düşmänläri... Biz ulärgä düşmän! Su-
ni unutmäñiz!

Mämläkätниñ tarıxı, ädäbiyatıgä äid qımmätbähä äsar-
läрни tekingä beris, hämdä bir rus ämäldärigä beris, bil-
320 mädim, nimägä tef? Mençä, bu - millätgä xıyanät! undäy ä-
särläрни siz topläñiz, milliy kütübxänä täskil qıläylik.
Toğri yol - su!

Bizdän neçä bärävär kiçkinä millätlär mustaqıl bir
hükümät qurib, öz dävlätläri ilä Yevropäniñ, su mädäniy
325 Yevropäniñ märkəzidä. yä'ni kindigi sifäri çäydä yäsäy-
di. Täskent tramvayini oşanaqalär äyläntirädi... Bizniñ
baxtsizligimiz - nädanligimizdä, xaläs. Millät uyğänsin,
közini açsin, oqısin, bilim älsin, mädäniy millätlär qa-
tärigä kirsin, soñrä u häm öz dävläti, öz baxti, öz sää-
330 dätini qurädi.

-Millätни uyğätis -uyğängänläрниñ väzifäsi. Mänä
siz: äncä eslik, hüşyar, ziyräk ädäm körinäsiz. İş bilä-
siz ekän. Dävlätifiz bär ekän. Faqat birginä äybifiz
şuki, zämän ähvälidän xabärdär emäsiz. Gəzet oqımäysiz.
335 Su zämändä mundän yämän günäh bärmi? qandäy yaxşı gəzetä-

lär bär. àrenburgdä, Qazändä, ufadä, Bäküdä, ästraxandä, äynıqsä Mäskvädä, uruş bitgändän keyin çetdän àldirib ö-qıfı! Bəqçäsärəygä beş som pul yubərsəffiz bir yilgäçä hər küni "Tərcimən" kelädi. Biləsizmi, "Tərcimən" nimä
340 deydi?

Şu yerdä men unıf sözini bölib, dedim, çünki cüdä pəyti kelgän edi:

-Bəylərnıf yer-suvi, zəvodçilərnıf zəvodləri àlinib, yäləf əyaqlərgä berilsin deməydimi? Şuni äytib ber-
345 səffiz.

-Siz sotsiəlistlərni äytəsiz, -dedi, -biznıf ərəmiz-dä sotsiəlistlər yoq. Biz sotsiəlistlərdən yirəqmiz. "Tərcimən" nimä deydi? "Tərcimən" - cədid gəzətlərnıf à-təsi İsməil bəbəynıf gəzeti. Eñ eski gəzet..." Tildä,
350 fikrdä, isdä birlik!" deydi, yə'ni biz müsülmənlər, türk xalqləri, bir til bilən gəpirəylik, bir fikrdä boləylik, bir iş qıləylik, deydi. Mundən yaxşı nimä bər? Bəylərnıf yerləri, zəvodçilərnıf zəvodi, fabrikəçilərnıf fabrikə-ləri bilən biznıf işimiz yoq. u ulərnıf öz işləri. Biz
355 oqıydıgən gəzətlərnıf heç biri undəy deməydi. ulər qay-tä: "Bəy bol! Zəvod səl! Fabrikə aç! Beş miñləb, on miñləb rəbəçi işlät! Milliy sənəätni rivəcləntir! deydi. "Vaqt" gəzətəsiniñ mütəsəddisi kim? -Rəmeev. Biləsizmi u kim? -ü millionçi. Tilla kənləri bər. Cədidlərdən qorq-məñ. Millətni biliñ, tənıf, unğə xızmət qılıñ. Şu bi-
360 lən siz həm cədidsiz. Nəmiñiz tarıx betlərigə yazılədi.

Kim pul tãpmã, deydi sizgã? Mãnã, men; Finlãndiyãdã mægã-
zinim bär, Peterburgdã mægãzinim bär: hãr yil yãrmãrkãgã
bãrib iŝ qılãmãn. Frãntsiyãdã Liãn, Germãniyãdã Hãmburg
365 ŝãhãrlãrigã bãrãmãn. Teri, moynã, mähãlliy sãnããt mãllã-
rini òtkãzãmãn. Duniyãniñ pulini tãpãmãn. Faqat meniñ
oğlim - ulãqçi àt minib pãygãlãrdã yürmãydi, mendãn pul à-
lib qımãr oynãmãydi, meniñ tãpgãnimni besãqãlgã, fãhiŝã-
gã bermãydi. oqıydi, bilim àlãdi, àdãm bolãdi, mädãniyãt
370 kãsb etãdi. Bir ùkãm - Finlãndiyãdã Helsingfãrs gimnãziyã-
siniñ 5-nçi sinfidã. Bir ùkãm ufadã mãŝhür àliyã mãdrã-
sãsidã. Akãmniñ bir oğli - Tãŝkent reãl mãktãbidã. Öz oğ-
lim hãli kiçik bãlã. Finlãndiyãdã, maxsüs muãllim sãlib
bergãnmãn, oqıydi...

375 Endi bu cãdidniñ gãpdãn toxtãŝini istãmãy qãldim..."
Mãryãm.

"Cãkãb meni unutdi. u, hãligi sãrtniñ ãfsüni àstigã
tũŝdi. Nimã qılãmãn men? xayr, mãyli, çidãymãn. Mädãniy
Cãkãb, àlbãttã, til bilmãs, yãvvãyı, äziãt Cãkãbdãn yax-
380 ŝirãq. u meni hãndaqdãn tãrtib çıqardi, endi meniñ sãbã-
bim bilãn özi hãm mädãniy àdãm bolib ketsã, qandãy yaxŝı!

Faqat, zerikdim. Kitãb àldim. Curnãl àldim. oqıdim...
oqıymãn... bolmãydi. Yol uzãq. Yãknãv mãnzãrãlãr... Zeri-
kiŝdãn boğılãmãn... Caqãbniñ boyingã àsilib boğsãm dey-
385 mãn!

Nihãyãt, bir rus xãtin bilãn tãniŝdim. Eri Tãŝkent
ŝãhridã advokãt ekãn. ànãlãrini kãrgãli Mãskvãgã ketãyã-

tir. Endi mengä häm sözläşädigän ädäm täpilib qaldı. Birinci, ikkinçi, üçinçi, vä h. k. gäplärimiz... sevgi toğrisidä boldi!"

Cäkäb.

"qızıq: gäp degän närsä şuncä tä'sirlik bolädimi? Keçäginä men "cädid" degän sözni eşitsäm, belim qayışardı. Yurtimizniñ kättä, äbroyli, eslik ädämläri hämmäsi cädidläрни yaqtirmäsidi. "Cädid" käfirniñ äşäddisi" derdi Şähäbiddin dämlä. Gäzet oqıy turgän bittä mulläbäççäni mädräsädän räsvä qilib häydägän edi. Şähärdägi kättä bälärimiz bolsä ulär toğrisidä "tirränçälär", "häramilär" demäsä gäpirälmäsdi.

Mänä, men endi cädidni körüb otiribmän. Ertä-keç gäpigä quläq sälämän, qulağımni uniñ ägzidän üzib älälmäymän... Bir yämän çayini körgänim yoq. Gäpläri hämmäsi ma'qul. Birävnifiñ mäl-mülkigä çäñ säläturgängä oxşämäydi... Özi häm bädävlät ädäm. Häläl käsib qilib pul täpişni, dunyā ärttirişni bilär ekän... Bu yämänmi?

Ägär cädid şundäy bolsä, men häm cädidmän... Fursätni toğri keltirib turib:

-İmeriyä nimä degäni? -deb sorädim.

-Negä soräb yätibsiz? -dedi.

-Öziñiz bilgän ämäldär äşnäm bir kün "İmeriyä bätib bärädi" dedi, şundä cüdä xafä bolib gäpirdi.

-uniñ İmeriyä degäni oris pädsäsinifiñ qol ästidägi yurtlar. undä här qaysi millätdän bär, şu qatardä biz

sorliklər həm bərmiz. ulər, urus muvaffaqiyətsiz bitsə
415 (şu sözünü təşünəlmədim) oşə yurtlərnin pərçə-pərçə bo-
lib bölünib ketişidən qorqadilər. Rusiyəni, şü qulac yet-
mäs kefi ölkəni qılıç küci bilən, qəzəq orisniñ nəyzəsi
bilən qorqıtıb bütün həlidə qıyamətgəcə üslab qalməq is-
təydilər. Sağın sigirni kim istəməydi? əppəq, şirin süti
420 bər...

-Niməniñ süti bər? -deb sorədim men.

Küldi.

-Siz-biz sağın sigirmiz, bizniñ şirin sütimiz bər,
ruslər və başqa əcnəbiylər "bizni" emib yətədilər. Bir
425 biz emäs. qarəfiz, Hindistan, Şərqi Türkistan, Tunis,
Cəzair, Mağribistan, yə'ni Mərakəş... Misr həm əngliyə
qoligə kirib bitdi. Endi əstə-əstə Türkiyəni böləyətir-
lər. Bütün islām ələmi, müsülmən ölkələri birmə-bir əcnə-
biylər qoligə ötäyətir. qarəfiz Erənni, bir təməndən
430 bizniñ ivənlər, bir təməndən, "Məkkər Əlbiyan" öz nüfüz-
ləri əstigə əldilər.

U gəpirədi, gəpirədi. Men həm həyrən boləmən. Muncə
nəmlərnü qaydən bilədi? Həmməsi qandəq qilib esidə turə-
di? Həmməsini öz közi bilən körgənmi? Yə meni laqıllətib
435 öz içidən çıxarib əytədimi? Həli Finlənidiyədə bir şə-
hərnin nəmini əytdi, til ölgürni bir mundəy epgə kelti-
rib əytib bolməydi... Hər qalay, bu xətin mənə heç nərsə
berməgəndə həm rəzimən. Közimni tosib yətgən pərdələrnü
əlib təslədi-kü.

440 Faqat... Märyäm älläqaysi bir üydä bir xätin bilän
tənişib əlib, bizgä oxşagän sühbət başladı. Bir xəbər ə-
lib qoyay, sühbətlərigə birərtə begənə erkək arələmədimi-
kin?

-Men bir xätinimdən xəbər əlib keləy! -dedim. Yənidən
445 cildim.

Bərsəm, Märyäm kitab oqıb yətibdi, nərigi diqqət bi-
lən qulaq saladı. Bir erkək bər, yuqari soridə uxləb yə-
tədi. xayr, məyli, zerikməsin, beçərə Märyäm. Yənə cədid-
niñ yəniğə qaytdim. u, birdəniğə sorəb qaldı:

450 -Sizniñ müsülmən xätiniñiz həm bərmi?!

-Bər... yoq, yəñlişdim: bər edi...

-Hərhalda müsülmən xätin bilən turib körgənsiz-kü?

-Hə... əlbəttə.

-Endi, mənə, tərbiyəniñ niməligini öz təcribəñiz
455 bilən biləsiz. Tərbiyəsiz, əfsiz və nədən müsülmən xätin
bilən tərbiyəlik mədəniy avropəlikni səliştirib körəsiz.
Fərq yer bilən əsmən qadər! Dərhal bilinədi.

-Həli həm oğlimni oris məktəbigə bəramən deb qoydim.

-Bu fikriñiz xatə, ibtidəiy tərbiyəni rus məktəblə-
460 ridən başləb bolməydi, uni milliy məktəblərdə bəriş ke-
rək. İlgəri milliy hissini östirib, öz millətini təniğən-
dən keyin rus məktəbigə bəriş kerəkki, hünərgə, ıxtisəs-
gə tegişli ilmlərni oqısin (bu adəmiñ gəpləridə şunaqa
men əñləməydiğən sözlər köp: u özi oylaməsindən gəpirib
465 ketə bərədi. Tez-tez toxtətib sorəşgə men uyələmən. Bə'zi

sözlärni äflämäsäm-dä, hämmä gäplärini äfläymän. Gəzet oqıy bersäm tüşünib ketärmän). undän keyin Germəniyə, Frəntsiyə, əngliyə məmləkətlərigə, həttə dunyənif nərigi cekkəsidadıgı əmerikəgə yubərıb oqıtıs kerək...

470 -oruslärnif özidə həm ilm köp, şekilli-kü Nərigə yubərıs nıməgə kerək?

-oruslərdə ilm köp. oruslər mütəraqqıy millət. Ləkin ulər özləri həm əsl ilmni oşə yəqdən ələdilər.

-Şundəymi?

475 -Şundəy. Mənə bu uruş turəsin. Finləndiyəgə bir kəlif. undən nəri birgələşib Germəniyəgə bərəmiz, Frəntsiyəni kərəmiz, əngliyəni təməşə qılıb kələmiz. Şundən keyin cədidlärnif nımə deməqçi bolgənini biləsiz...

480 -Mən həli həm siznif gəplərifizgə qəyil kəlib ötiribmən...

-Qəyil kəlgən bolsəfiz, millətəgə xızmət qılıfiz, gəflətdə qəlgən xəlqni uyğətifiz, yəfi məktəblər əcifiz! Bələlərifizni yəfiçə oqıtifiz.

485 -Əlbəttə, əlbəttə. Bundən keyin şundəy qıləmən endi. Közim açıldı... mən həm tərəqqıy qılıb qəldim... Millətni ədəm qılışgə urinəmən endi...

-Həbbərəkəllə! Siz əbdisəmət mifbəşi degənni təniy-sizmi?

490 Özimiznif əbdisəmət kəlmi? Təniymən. qısləğı bizgə yaqın.

-Ənə, haqıqıy millət xədimi oşə! Həmmə mifbəşi və ə-

mäldärlärimiz oşä ädämgä oxşasä, millät tez täräqqiy qı-
lärdi.

-Qızläri ni yäfiçä oqıtädi deb eşitämän.

495 -Qızläri ni yäfiçä oqıtış üçün ufadän maxsüs muällimä
äldirgän. Házir oşä muällimägä öz üyidä yäfiçä qızlä
mäktäbi açib bermäqçi bolibdi. Yaqındä yuqàrigä ärizä be-
rib, "usüli cädid" mäktäbi açışgä ruxsät äldi. Tàşkentdän
biz muällim cönätdik. u ädäm millätniñ ätäsi. Hämämiz-
500 niñ ätämiz! Körsäñiz, säläm äytiñ. Hämä cädidniñ är-
züsi oşä ädämni bir köriş!

Märyäm çağırdı. Bilmädim, nimä gäp. Bu toyilmäs süh-
bät ni bölüb çäpdim.

Märyäm.

505 "Qartä oynäb-oynäb zerikdim. Cäkäb mendän tümäm keçib
yubardı... Cinimdän yàmän körämän u mädäniy särt ni! Yer
yütsin uni!

Qartädän fäl äçsäm, bir-bir ketin "baxtsizlik" (nes-
çäst'e) çıqadi. qorqıb qaldım. Demäk, meniñ Cäkäbimni
510 tärtib äläcäklär! Mädäniyät dän yàmän närsä bärmi ekän
dunyädä? Hättä mädäniyläşgän särt häm ertädän-keçgäçä
väldiräşdän boşämäs ekän...

Cidäy älmädim. Çağırdım. Kelsä çinäkäm gäpläşib, mäsä-
läni häl qılämän. Änä, keläyätir... keldi. Cäkäb!!"

515 Cäkäb.

"Üygä kelib kirişim bilän, Cäkäb, -deb boynıngä äsil-
di. Eşik açıq, hämmäniñ közi bizdä! Änä, höñrüb yıqläy

bəslədi!

Bəsimgə bələ bolədigəngə oxşaydı. Menif fikrim həzır
520 başqa yaqlərdə, başqa köçələrdə. Məryəm muni bilməydi...
Hər qalay, siləb-siypəb yüpətdim. "Bir əzdən sofi qaytib
kelib, tūni boyi sen bilən gəpləşib otirəmən" dedim. Kü-
limsirədi...

Yoq, şu külimsirəşidən keçib ketəlməymən!"

525 Məryəm.

"Hec nərsə deyəlmədim, tilim tutildi... Boynigə əsi-
lib yığlədim. Erkələtib, yüpətib, və'də berib ketdi".

Cəkəb.

"Məskvədə bir-ikki kün toxtəymiz. Şu vaqtdə Məryəm
530 məsələsini bir yağlıq qılış kerək. Şungə cəzm qıldim. un-
gəcə Məryəməni yüpətib bəriş kerək.

Məryəm məsələsi kiçkinə məsələ. u - əsən həl bolədi.
əmmə miyəmədə pəydə bolgən fikrlər meni qayergə əlib bərə-
di? Şungə həyrənmən".

535 Məryəm

"Cəkəbçikniş mengə muəmiləsi özgərdi. qandəy baxtli-
mən! Faqat... "ü menif kimim, niməm? uni men sevəmənmi?"
degən səvəllər miyəməni tintələydi. Keyingi səvəlniş cə-
vəbini özim bərişim kerək. Endi bu toğridə qat'iy bir
540 fikr əytədigən vaqt keldi. Səddəlik bəs endi! Bir nərsə
deyişim kerək. "Sevəmənmi, yoqmi?" özimgə berədigən cəvə-
bim Məskvəgəcə berilməgi ləzım!"

Cəkəb.

"ärenburgdän cönüb edik, şirin sözlük "cädid" şährni
545 körsätädi. qarädim. Şähr ärqadä qalgän edi...

-Bu yerdä bir mädräsä bär. Nämüni Hüsäyniyä deytilär.
Üç qavät, yevropaçä imarät. undä cädid ilmläri oqılädi.
Biläsizmi, unı kim säldirgän? Cädidlärnüñ eñ kättä ätä-
xänläridän ähmädbäy Hüsäinäv... Cüdä bəy ädäm edi. usüli
550 cädid mäktäblärigä köp pul särf qıldı. Millätgä qılğan
xızmatı sənəqsiz... Bizdä häm şundäy bəylär bolsä? ändi-
cändä Mirkämilibəy bär. Eşitgändärsiz? Millät yoligä bir
çaqa bermäydi. Cəhil!..."

-ü nimä, bir ämi eşäk-dä... -dedim men. -Təraqqıy
555 qılğan emäs... Gəzet oqımäydi...

Temir köprikdän ötib dəraxtzər içigä kirdik. orman
dəraxtläri särgayä başlagän edi.

-Məngä qaräñ, -dedim men, -cädidläär häm- "bəylärnüñ
yer-suvi əlinsin" der emiş-kü? Birəv məngä şundäy dedi,
560 cüdä işantirib äytdi!

-Yoq, yoq! əslə. İlgəri häm äytib edim-kü: ulär, sot-
siälistlər. Cädidläär sotsiälist emäs. əslə! əslə! Endiginä
əhmädbəy Hüsäinäv toğrisidä gəpirdim. Şundäy ädäm cädid-
lärnüñ ätäsi sənälädi...

565 -undäy bolsä cüdä yaxşı, -deb qoydim men.

-Ari rəst, cädid. -İlgəri cädidläär ərəsidä häm həligi
äytgəniñizdek, sotsiälist bolib yürgənlär bär edi. Çü-
nənçi, tətərlərdän äyaz İshəqıy. u bir neçä yıl burün
bəylərgä qarəb äyühənnəs tətərdi. Həzir Məskvədə bəylər-

570 dən yardım əlib, gəzet çıxarədi. Xəlisənlillə millətgə
xızmət qılədi... Məskvəgə bərsəffiz oşə gəzetni təpib ö-
qıfı... "Söz" gəzeti... cüdə yaxşı gəzet!

Köflim birmunçə tinçləndi. Cədidlərgə endi işənib
qəldim. ulərdən yəlgənci çıqməydi Yaxşı adəmlər!

575 Məryəmgə və'dəm bər edi, vagondə çirəglər yəqılğac,
xayrləşib üyimgə ketdim".

Məryəm.

"Bu keçə Cəkəb mən bilən bolđi. Cələ-cülpə u gəpir-
di - mən əflədim, çin köfildən mən gəpirdim - u əflədi.

580 əfləşdik. qandəy baxtlimən mən! Heç sübhə yoqki, Cəkəb-
nif oxşəvsiz közləri bər... qəp-qərə, oynəq, cənli! Yoq!
Mən u közlərdən keçib ketəlməymən!..

Nimə bu? İqrərimmi? Sevgənimni ıqrər qıldimmi şü bi-
lən? Sevəmənmi mən uni?

585 Sevəmənmi?

Yoqmi?

.....

Sevəmən!

Lekin... u sevməsə?

590 Məndən ələdigənini əlib qolimgə çek uzətsə?

Muni oyləşdən həm qorqamən!

Lekin...

Sevişgə haqqım bər!

Sevəmən!

595 Nərisini bilməymən!.."

Cäkəb.

"Cädid yänä Märyäm məsäləsiyə toxtəldi. Köp gəpirdi.

-Yurtiñizdə qəlgän bəläləriñizniñ tərbiyəsini şü xätiniñizgä təpşirif! ädäm bolädi ulär.

600 -Milliy məktəbdä oqıməgänlär-kü? -dedim.

-undäy bolsä, dövlätifiz bär, xüsusi bir muəllim yä muəllimä äliñ. Tez bolädi. Siz ägär Qrimgä bərsäñiz, Bəqçäsäräy degän yergä tüşif. "Tərcimän" gəzetäsini izləb təpif. oşä yerdägi üstädlär bilän gəpləşif. Bəlki
605 muəllim, muəllimä xüsüsidadä sizgä yərdäm bəradilär, yol körsätädilär.

Qolimgä gəzetniñ nəmini yəzib berdi. Müsülmənçä xati xunük ekän... Märyäm məsäləsini Məskvədə həl qılışgä toğri kelädi. Yäñi körışgän künim cizilgän recälär buzıldı... Endi uni Məskvəgä təşləb, özüm yänä öz yurtimgä
610 qaytib ketsämmi? Cädidniñ sözləri meni qozğatib qoydi, unıñ sözlərini men həm bəşqalərgä xuddi oşəniñ özidän cırəylik və tə'sirlik qilib gəpirsäm deymän. ädämlərniñ közini açsäm deymän.

615 Yoq... bolmäydi. Märyämni təşləb ketiş qolimdän kelmäydi. Şəsmä, cädid dämlä həm Märyäm toğrisidä köp nərsälär dedi-kü! "Millät änaləri yetkəziş üçün gayri-millätniñ änaləridän örnək äləylik" dedi. Həli Märyämniñ örnək bolışı bär... Yoq, uni təşləb bolməs.

620 qani Məskvəgä bəräylik-çi. "Ertəniñ gəmini eşək yeydi". Änä Məskvə ätrəfidägi yəzləqlär həm bir-bir ketin ö-

tä başladılar".

Märyäm.

"Mäskvägä yaqınläşib kelämiz. Änä däçälär... bäländ
625 imarätlär... kättä şähär...

Faqat köñlimni bir qıstäv, bir xafälük çäñälläydi.
ällänärsänif belgisiz täşvişi, ändişäsi bär...

Nimä u?

Äyriliq!

630 Yoq, men äyrilib ketälmäymän!

Cäkäb.

"Azadä musäfirxänälärdän birigä tüşdik. İkkimiz ikki
xänädämiz. Märyämniñ közläridä haqarät qilingän bir qa-
räs pirpiräydi. Beçarä...

635 Cädid ketdi. u bilän vagonniñ özidä xayrlaşdim. Sun-
dän keyin körmädim. Endi, unıñ şirin ävazi qulağımdän
yiräqläşgäç, tä'sirli sözlärniñ şaşılış äqımı üzilgäç...
u sözlärni es täräzidä sàlib köräyatirmän.

640 Rästmi u gäplär? Yalğan emäsmi? Bir müsülmän ädämi
din yolidän, ätä-bäbälär, burüngilär yolidän çıqariş üçün
ğayridinlär tàmänidän qurilğan tuzàq emäsmi? Bu yigit nä-
mäs-niyäzni bilmäydi. qıyafätidä müsülmänlik äsəri yoq...
Dämlälärimizniñ äytgänläri rästmi ekän? Negä men u yigit
bilän bähş qılışmadım?

645 Yoq, u bilän bähsläşib bolmäydi. unıñ gäplärigä gäp
täpib cävab beriş qıyın. unıñ gäplärigä heç kim cävab
äytälmäydi.

Qani, köräylik, nimä bolär ekän. Qringä barmäy iläcim
yoq. Men Märyäm üçün bolsä häm baramän. u yerdä cädidlär-
650 nif kättäläri bär emiş. ulärni körämän, gäpläşämän. Ägär
cädidlärnif äsäsü püç bolsä, "xalifäyi Rum" cädidlärgä
täräfdär bolärmidi? Hämmä tärtib, nizäm oşä tamändä dey-
di-kü. Yäñicä oqış Rumdän kelgän... kältä kiyim Rumdän
cıqqan... rumcä yäqalär oşä tamändän kelib räsım bolgän...

655 Gäläti ähvälgä tüşib qaldım men. Miyäm gävläb ketmäsä
deb qorqamän. İlgäri tinçginä pul tãpışimni bilärdim. ä-
tä-bäbämiz yürgän yoldän bärä berärdim. Endi älläkım çı-
qıb, "ätä-bäbälärimnif yoli egrı edi, toğrı yol bu yäq-
dä!" deydi. ädäm işänädigän qılıb äytädi.

660 Su ikki yoldän birini tänläb älišim keräk. Birdänigä
ikki yoldän yürüb bolmäydi.

Yänä cädidlär bilän köp sözläşmäq keräk. Gäzet oqış
keräk. Här kün-här kün yäñi-yäñi gäzetläрни oqış keräk.
"Mäskvädä yaxşı gäzet bär" degän edi, şuni axtärib tãpäy.
665 Yäñicä kitablär tãpib älib, ulärni häm tätäläb köräy.

Mäyli, işqılıb közim açilsin. Bilmägän närsälärni bi-
läy. Köp närsä örgänäy. "Bilgän bilmägändän yaxşı" deydi
cädid. Mänä bu gäp - haq, lekin!"

Märyäm.

670 "Mäskvägäçä cäkäb men bilän boldi. Muämäläsi bütünläy
özgärdi. qartä, ölgür, äldädimikin? Özüm yäñliş äcdimmi?
Yä teskärısıgä äytädigän qartämikän?

Faqat, nimä üçün nomerdä ikkävimiz ikki xänägä tüş-

dik? Demäk, Cäkàb men bilän ayrılışmaq istäydi. Ağar
675 köflidä mühäbbät bolsäydi - şähärdä üç keçä birgä boldik,
yoldä àlti keçäni birgä ötkäzdik - mengä yaqınläşärdi.

Men qarşimänmi yaqınlässä? Yä pul beriş keräk deb
qorqarmikin? Men häzir pul degän närsäni oylämäymän. Is-
täsä öz pullärimni häm berämän. Faqat häydämäsä boldi!

680 Men şäsib qaldım. Nimä qılışimni bilmäymän. Bu Cäkàb
cüdä berk ädäm, heç närsägä tüşünib bolmäydi. Yäpänläрни
şundäy bolädi, derdilär. Bu häm äsiyä bäläsi emäsmi? Häm-
mäsi bir bälä!..

Xop... ikkimiz bir xänägä häm tüşdik, u kelib meni
685 öpdi häm deylik... quçaqlädi häm deylik... Älbättä, u
haldä men özimni tutälmäymän... u häm tutälmäydi...

Faqat näticä? Näticä? nimä bolädi? ädätdä erkäklär
şundän soñ sävünädilär. Bu häm sävünsä... qolimgä çek u-
zätsä... xayr-ma'zur degäni bolädimi? Yoq,yoq! Çeki qur-
690 sin! İstämäymän!..

Çärä nimä, çärä? Bilmäymän...

Mendä nimä ixtiyär? Meni sätib älgän u, pul undä...
İxtiyär undä... oşänif ägzigä qaräymän-dä. Ket dermikin
oşä ägız? Ä?!"

695 Cäkàb.

"Qrim sänätoriyäsidän ikkitäsiniñ adresini äldim:
"İkki kişilik çay bärmi?" deb telegramm bermäqçimän. Te-
legrammni yazdıräy deb edim, bolmädi... Çünki, ikki çay-
mi, bir çaymi?

700 İlgəri Märyäm məsələsini həl qılış kerək. Men üçün-
kü, u məsələ həl bolgən, faqat u nimə deydi? Həzir bərib
toppə-toğrisini sorəsəmmi? Sorəy. Yoq! Söz bilən sorəs
bolməydi... qani menif çek dəftərim? Hə, mənə. orusçə
yazişni bilməymən-kü. Bolməsə tsifrini yazib təgigə qol
705 qoyəy... boldi!"

Märyäm

"Cəkəbni küni boyi körmədim. əvqatdən keyin öz üyigə
çıqıb ketdi. əncəgəcə kütib otirdim, kirmədi. Nimə bolədi
bu işlərnif əxiri? Men həydələdigən boldimmi? Özini bu
710 qadər çetgə əlisidən, ağır oycənligidən qorqamən.

Səət neçə? Hox-hö... İlgə yaqınləşibdi. Keç kirkəndə
yəmən uxləbmən. Cəkəb yatib qəlgəndir endi? Ertə biləngə-
çə yənə cüdəlik!

Endi ornimdən tursəm... bir vənəxənəgə çıqıb... yəh-
715 şiləb yuvinəm. undən keyin bir nərsə yeb... pəstgə tüş-
səm... Zerikdim. Baxtim yoq menif!

Xazən vaqti... təbiət əstə-sekin ölib bərədi... Sun-
dəydə, menif ölük köflim turildi. Yənə ölis üçünmi?..

.....

Bir yaxşı səvuq suvni! Rəhətlər qıldim. Bu nimə? Yə
720 təvbə! Men çıqıb ketgəndən keyin Cəkəb kirkəngə oxşəy-
di...

Çek! Təməm! Sorim quridi..."

Cəkəb.

"Bir quçaq gəzet əlib kelib oqıdim. Tili gəlizrəq...
725 tez çərçəymən. Şu keçə Märyäm bilən birgə yatib ertə bi-

län qoligä çekni beräy deb edim, keyin mülähazä qıldım:
mundän - "işif bitdi. xayr endi!" degän närsäni äflämä-
sin, dedim.

730 Çekni ävväl berdim. äflärmikän? Bir äzdän soñ üyim-
ni qulfläb yänigä bärämän".

Märyäm.

735 "qançä yıǵlāsäm şunçä därmänim quriydi. Qrim säyähäti
peşänämgä yazilmägän ekän. Bir keçä-ikki keçä ket degünçä
birgä bolämän. Mendän älädigänini älädi... Sofrä pulni
älib çıqıb ketämän. Yänä burüngi xulyä: Petràgräd. Germä-
niyä... äkä. Faqat u xulyädän şu qadär qorqamänki!

Nimä qıläy, särt yigiti yoldän urdi. "Särt xätiniñni
täşlämä!" dedi şekilli, taǵın ziyäli. İblis!

740 Men qaràrimni berdim, qat'iy qaràr: men uni sevämän.
u meni quvâyätir. Mâyli, bir-ikki kün tàmamän meniki bo-
lädi. Sevgän adämim bilän ikki qıyämät keçäsi ötkäzğänmän
deb şungä quvanib yürärmän! Boldi!

-Tuxum qavurmäsimi? Mâyli, berifñ. Bir şisä portveyi
häm qoşib keltirifñ! -dedim xızmatkàrgä.

745 ah, mäy! Köflimdä bir näs'ä päydä boldi. Negädir se-
vinämän. Eşikni çertdilär. Kim u? Cäkäb!.."

Cäkäb.

750 "Kirgänimdä keçki ävqatni yeb bolgän ekän. Mây häm i-
cibdi. Özi xursänd! Tüşüngängä oxsäydi. Şundä häm şaşil-
màqçı emäsmän. İlgäri bir äldidän ötib bə'zi vüzifälärni
boynigä qoyış keräk deb bilämän. Turib kelib boynimgä à-
sildi. Mästlik bilän cüdä qattıq, cinnilärçä əsildi. Men

muqabälä qıldım... Faqat bir äzdän soñ qolini boynimdän
àlib qoyıb:

755 -Otir, -dedim.

- "Meni quvmä, Caqáb! -dedi. -Men sengä bir-ikki keçä-
lik mehmänmän! Şu ikki keçäniñ ixtiyari mendä! Men - cin-
längänmän, men - ötmän! qarşı kelmä mengä!"

Küldim.

760 -Men sengä xätin bol deb täklif qılmäqçimän. Sen ne-
gä mehmänmän deysän? Yä men bilän birgä yaşäsni istämäy-
sänmi?

Rängi öçdi. Közläri yäsländi. qaltıraç bäsdi. Näfäsi
içigä tüşdi. Yänigä ötib erkälätdim. Sofrä özigä keldi.

765 -Ofimmi, tüşimmi? -dedi. Räst äytäsänmi? Yä häzilmi?

Munaqa häzillär ädämiñ ölişigä säsäb bolädi, Caqáb!

-Biläsänmi, Märyäm, meniñ ikki qızım, bir oğlim bär.

-Bolsin.

-Kättä qızım 12 dä, qalgänläri undän kiçik...

770 -Cüdä yaxşı.

-Bälälärniñ säädäti üçün xätinğä cävab berişgä toğri
kelädi. Başqa çarä yoq. qızlärni-kü bermäs, oğlimni älä-
män-ü, tärbiyasini sengä täpsirämän. Nimä deysän?

775 "Räst äytäsänmi" degänni qilib közimğä qarädi. Men
"räst" degän ma'nädä bäs tebrätdim.

-Men senikimän. Nimä desäñ şu!

Ikki kişilik çay sorab, sänätoriyägä şäsilis teleg-
ramm cönätdim. Derazä yänidägi keñ vä yumşaq kürsigä ö-
zimni täşlädim.

780 -Endi meniki boldifmi. Märyäm? -dedim.
Tətli-tətli külimsirəb kelib qarşımda toxtadı:
-Körişgən künimizdən beri! -dedi.
Özi cüdä sàkin və yüvəs edi. Telbälärçä quturişlari
körinməsi. Köp intizarlıkdən soñ sevgänigä qavusädigän
785 hərəratlı cüvəngä oxşaməsdi. Necündür köpdən beri er bi-
lən yaşəb kelgän bir ailə xätininiñ sàkinligi bəridi. İ-
liq sàkinlik...

-Tügməni bəs, -dedim.

Xızmatçı keldi, saat 11 bolib qəlgəniyə qaraməsdən
790 vännəni qızitişgə buyürdim. Nomer xalqı pulni yaxsi körə-
di. Bittə üç somlikni əlib, bir nəfəsdə hazır qıldı. Mər-
yämniñ pərdəzi uzaq ketişini bilgənim üçün bemələl yü-
vinib çıqdim. Men çıqqunçə Məryəm kiyinib bolgən edi.

-Saat neçə? -deb sorədim.

795 -12 dən bir az ötibdi.

-Qani, yür bolməsə!
Közləri ələydi!
-Qayergə? Yərim keçədə-yə?
-Yürəber, sen menikisən.

800 Yənə tətli-tətli küldi. Məskəvdə noğaylarniñ məçiti
bərligini təşkəntlik yigitdən eşitgən edim. u yigit şuni
əytə turib həm cədidligini qıldı: "Kördiñizmi, -dedi,
-dinli bolış libəsgə qaraməydi. Bizniñ cəhil uləmə kim-
niñ səllə-çəpəni bolsə müsülmən deydi. Həlbuki, müsül-
805 mənlik kiyimdə eməs, qalbdə, dildə. Rus tilidə bolsə həm
beş vaqt nəməzlərini tərək qılməyurgən müsülmənlər bər.

Yərim keçədə biz-ikki telbə tə'qıbdən qəçgən ogridəy
Məskəv köçələridə at qoyib ketdik.

İmamnı uygatıb çıqdılar.

810 -Nikah, həzrət, -dedim, noğaylar dəmlələrnı "həzrət"
dər ekənlər.

Bir mənə, bir unğə qarədi.

-Siz-kü müsülmənsiz, biləmən. Bu xənim müsülmənmi,
yoqmı? -dəb sorədi.

815 -Həli həzirçə yoq.

-Qandəy bolər ekən?

Uyquli közləri bilən mənə qarədi. Bittə on somlikni
uzətdim:

820 Müsülmənçilik - əstə-sekinlik, həzrət. əstə-əstə yol-
gə səlib ələmiz.

Pulni əlib, doktorlər sifəri qarəməsdən kissəsığə
səldi:

-Vəqəən, -dedi həzrət, -şəriətdə həm cəvəb bərkü-yə...

825 Köp ötməsdən sofini çağırıb çıqdi. uni şahid qilib
turib nikahimizni oqıdi. Sofığə həm bir nərsə bərdik. Şu
bilən menif nəmim öziçə qəlib, yəfi xətinimniñ nəmi
"Bibi Məryəm əysə qızı" boldi...

Aysə qızı bilən er-xətin bolib, unğə qaytgən vaqti-
mizdə səət ikkigə yaqınləsib kələrdi".

830 Məryəm.

"Yə rəbbiy! Nikah oqıtıb keldik, nikah! Mən əgər bə-
şim əylənib yıqılsəm, heç bir təəccüb qılədigən cəyi yoq.
Mundən bir neçə səət burun köz əldimdə ölimdən başqa heç

närsä körinmäsdı. Közimdägi tumän başqa närsäni körsätmäs
835 edi. Hälbuki, häli yaş edim və yaşamağ istärdim!"

Endi - nikäh! Nikähli er! Mänfür bätqäkdän äbädiy qu-
tüliš!

Faqat... qandäy nikäh? Başqa begänä bir dinniñ häd-
dän täşqari säddä və öz ümmätläri sıfäri vähsiy nikä-
840 hi...

Nä cilä, nä parläqlik! Nä sävlät, nä häşäm! Hind fä-
qiri qadär säddä və yälängaç... Öcgän yanär tağlär kabi
nursız və ziyäsız. Eskirgän kemä kabi rävnaqsız və ä-
yänç...

845 Yoq! Yoq! Yoq! Bu, bälki, hämmä üçün - şundäy. ämmä men
üçün... men üçün: undän ıssıq, undän yaruğ, undän parläq
və mühtäsäm nikäh yoq! Endi hämmä ıztiräblär - ärqadä,
hämmä qarä künlär - ötdi. Endi u - meniki, özimniki!

Cäkäb.

850 "Mänä, Märyäm endi meniki boldi. Özimniki, özimdän
başqagä tirnäği häm tegmäydi. Änä u äytgändek, düşmäniñ
bu fitnäçi qızini qoynimgä älärkän, unıñ häli heç bir
qandırilmägän, cänqäq və qızğın läbläriğä läblärimni qo-
yärkän, millätni, unıñ cähil änäläriini, beçärä qızim,
855 sıflim və äpälärimni oyläşim keräk...

Adämniñ näfäsi şunaqa ötkirmi? Bir xuşmoyläv täş-
kentlik tört kündä meni başqa köçälärgä burib yubardı!
Men häli puxtä cädid bolgänim yoq... Cädidlär toğrisidä
gümänlärim yoq emäs. Lekin köflim oşä tamängä mayıl bo-
860 lib qaldı. Men häm endi "millät ädäm bolsın!" deymän.

"atä-bäbälär yolu haq" deyisgä endi tilim barmäydi. Cä-
didlärni häm "bulär - haq!" deb açıq äytälmäymän... ämmä
cädidlärniñ degänlärini başqalärniñ degänläridän körä
äsänraq və tezraq äfläymän... Yä ulär özləri şunaqa ce-
865 cän ädämlärmikän? Bizniñ Şähäbiddin dämlä tört ägüz gä-
pirgüncä ädämni sil qilib yubarädi. u gäpirgändä - öz gä-
pigä özi häm işänälmägändäy gäpirädi... Heç bir tä'siri
yoq!

Yoq, bizniñ müsülmänlär häm endi tärtib, nizämgä
870 tüsmäsälär bolmäydi!

Märyämnin közläridä galäti bir äläv yanädi. Şu tap-
dä, şu közgä cän bersäm ärziydi. Bir häftä-on kün burün
nomerdä -köp qatari- täsärrüf qılğan bolsäm bugün qandäy
äsär qälärdi? Heç qandäy! Äkbäräli neçtäsinin täsärrüf
875 qıldı? Behisäb! Özüm häm behisäb täsärrüf qılğanmän. Bu-
gün bir äsəri bärmi? Yoq! qol yuvis tökilgän suvdäy, iz-
siz-äsärsiz ötdi-ketdi hämmäsi... Buçi? Bu qanäät ärqasi-
dä qolgä kelgän dävlät! Bu xuşmoylav yigit äytgändäy,
millät bälälärigä haqıqıy änälar qazänis yolini körsätä-
880 di. Bu millätgä xızmätnin başi başlänişi!..."

Märyäm.

"Cäkäb fänärni öcirgän edi, men yanä yaqdim. Bu däf'ä
u häyrän boldi: unin köz äldidä bayägi çekni mäydä-mäydä
qilib yırtıdim. u peşänämdän yumşaqqına bir öpib qoydı.
885 Şundän keyin fänär' endi bu keçä yänmäydiğän bolib öçdi.
Täşqaridä telbä şämäl quturärdi... Mäyli, qutursin, men-
gä nimä!..."

XIII

1 Sultànxàn...

Zebiniñ miñbaşigä ünäsilgänini eşitgändän keyin Sultànxàn hər narsädän ümidini üzgän edi. oşä künniñ ö-zidäyAQ mäsäläni köndäläñ qilib qoydi.

5 -Men çıqamän miñbaşidän! -dedi anäsigä. -Başqa ergä tegämän. Üstingä kündäş kelışigä tåbim yoq.

-Bir az bårdäş qıl, qızim.

-Bårdäşi nimäsi? Paşşaxàn neçä yildän beri bårdäş qı-lib yaş ümrini çiritdi. oşä bädbäşärä küyavnıñ yüzini
10 hām beş ayginä toyib körgän emäs!

-oşälär hām qanåät qilib otiribdi-kü, qızim.

-ulär esini yegän bolsälär, men yegänim yoq! Meniñ
esim bår. Umr degän bir kelädi. Yaşlık hām bir kelädi. u-
lär hām ümrlärini, hām yaşlıklärini öz qolläri bilän otgä
15 täşlär ekänlär, men hām şu cinnilikni qıläymi? Men yäs-
mån!

-Nimä qıläylik bolmäsä?

-Atämğä äytiñ. Çıqarib ålsin.

-Atäñ xafä bolärmikin?

20 -xafä bolsä, çıqarib ålmäsä, mendän qayimäsin. Şundäy
işlärni qıläyki, başini kötärib yürälmäydiğän bolsin!

-Häy, undäy demä, qızim. Yaxşı niyät qıl.

-Niyätim yaxşı. Sevmäydiğän erdän çıqıb sevädigänigä

tegämän, deymän. Nimäsi yàmän? İkkitä àpäm bir yaxsi öz
25 tefi bilän ümr qılıb otiribdi-kü. Menif äybim nimä? Er-
tägäçä atämdän cävab alib berif. Bolmäsä, hämmäfizni
yergä qarätämän!

Zärdä qılıb ornidän turdi vä kävşini näridän-beri à-
yägigä ilib, anäsi yänidän çıqa başladı. Bu bir doq edi.

30 -Cinni bolmä, qızım, -deb qıçqırdı anäsi arqasidän.
-Bugünäq gäpläşämän atäfi bilän. Tepä säciñ tik bolmäy
tursin!

-Ertägä cävab kütämän! -degän avaz keldi yiräqdän.

Äyb Sädriddin çolaqnif özidä edi. Teväräk-äträfdän
35 köp sävçi çıqdi bu qızgä. Hämmäsini qaytardı. Bä'zilärigä
qız özi häm raziydi, anäsi häm yoq demäsdı. "Yoq, -dedi
Sädri çolaq, -ikki qızımni qısläqıgä berdim, bittäsini
şähärlikkä berämän. Cüdä läyiq, qäbil çayini tıpib, bə-
dävlät, äbrolik adämgä berämän!" qızınif yäşi on yettidän
40 ötgändä anä täşvişländi: "Nimägä şähärlikkä berämän dey-
siz? qızınif yäşi on säkkizgä ketdi. Bekär qaritib qoyä-
siz!" Bungä qarşı ocär çolaq: "Ävväl qudä qılıb, keyinçä
özim häm şähärgä köçmäqçimän" deb cävab berdi. xulläs, u-
nif ocärligini yefälmädilər. qız çiräylik, äppaq, dön-
45 dıq vä tä'rifli bolgänidän çolaqnif bu kättä ümidi ançä
däväm etdi. unif bu ähmäqlärçä ocärligini faqat miñbä-
şinif äbrosi sindirä aldı. Miñbaşigä räd cävabi berib,
unif qol ästidä tinç turälmäsligini bildi vä "xop" de-
di. Miñbäşi tä'rifigä qızıqıb uni älgändän soñ bir kün

50 ötmäsdän ädämlärgä "qari qız ekän" deb gäpirdi... Sundä, Sultàn-xàn atä-änäsini qarğab qançä yıǵlägän edi.

Häzir qız 19 gä yetäyazdi. Cınäkäm, miñbäşi yäñi qaylıqni älib, muni bütünläy täsläb yubardı. Cäbr, axır, yaş närsägä!

55 Xätininiñ ma'qul sözlärini qaytaralmägän Sädrü çölaq öz ortaqı äbüllä Särkärni miñbäşiğä väkil qılıb yubardı. "Şunçä yıl yaxşımı, yamänmi - xızmatlärini qıldı. Endi yäñi känizäkläri bär. Munisiğä ruxsät bersälär. Yaşı ötmäy turib bir çäygä bersäk".

60 Sädrü çölaqniñ elçisiğä häm, miñbäşi Paşşaxänniñ atäsi tàmänidän qoyılğan elçiğä bergän cävabni berdi. Müniniñ üstigä yänä tä'nä häm qılıb qoydı: "kim älärdi endi u kämpirni?" Sädrü çölaq bu cävabni eşitgändän keyin älämigä çidälmäsdän, bir ayığı bilän dikäñ-dikäñ qılsä
65 häm, tişini-tişigä qoyib çidäsgä mäcbur edi. Miñbäşiğä küçi yetädimi? Şähärgä ärizä berışı mümkün: "Advokät yaxşı pul älib yaxşı ärizä yazıb berädi. Faydäsi bolädimi? Hämmä ämäldärniñ tili bir emäsmi? Şunçä ärizä bergänlär nimä qılaldı? Bu zälimniñ cäbrigä xudä özi xat tärtmäsä
70 bändäsi nevläydi!"

Kämpir yıǵläb yubardı. Yäñi bilän köz yaşını ärtärkän:

-Qızniñ ävzäi buzuq! -dedi. -Miñbäşidän çıqarıb älmäsä sätäflär bilän döst tutışämän, deydi. Nimä qıldik
75 endi?

-Nimä qılardıñ? -dedi Sädri çolàq pàstginä àvaz bilän. -Bärdàş qılàsän, çidäysän. Bäsqa iläci yoq.

-Sätäflärnikiğä bärrib dutär-mütärgä iläsärmikän? Yàs närsä...

80 -Yatıgı bilän äyt: mäyli endi, vaqtini çaq qilib yürsä yürätursin, ämmä-lekin häddini bilsin, häddini...

Çolàq ornidän turdi.

-Vay ölaqäläy! -dedi kämpir. -Şorim bär ekän! atäsi fätihä bermäsä häm, yàs cüvängä öz köflini bir is qilib
85 ävutmaqdan bäsqa çarä qalmägän edi. Bu toğridä ungä mäslähät körsätädigän mähräm ortàqläri bolmägänidän hämdä äpäläri biri undä, biri bundä säçilib, öz-özläri bilän ävarä bolgänläridän ävuniş yollärini qızniñ özi axtärişgä mäcbur. undän keyin, äpälärgä isänib bolädimi. äpä - bə'zidä
90 dā dōst, bə'zidä - dūşmān... Siñil häm şundäy!

Işni ävväl özi tuğılğan üydä bäsłädi. Miñbäsiniğiğä bərişni bir yàqqa täsläb qoyib, här kün ortàqlärini toplär, oyin-külgi, dutär, äşülä bəzmläri qılardı. Keyinçä ulär bilän birgä u yàq-bu yàqqa yürädigän boldi. Bulär häm-
95 mäsi cängä tekkändä otirib yıglär, sofrä miñbäsiniğiğä qaräb cönärdi. u yerdä köpräq Umrinisäbibiniğiğä, Enäxänlärnikiğiğä ötär, qalläb baqqälniñ egizäk qızläri bilän dälälärgä çıqıb oynärdi.

Zebi kelin bolib kelib birinçi märtä şäytänlägändä
100 yänä küräs älävi tutäşdi. Umrinisäbibiniñ häräkäti bilän tutqalàq - här kün tutädigän boldi. Beçarä säddädil Sul-

tənxən həvliqmə Umrinisəbibiniñ sözi bilən u tutqalaqlərgə əncəgəcə ümid həm bağləb yürdi. "Mifbəşi bir cəhli kelsə həydəb sələdi yəssəməgürni! deb oylədi. Rəşk ələvi
105 bir əz pəsəygəndə ərqə-əldini həm oyləb körədi: "xop, u yəssəməgürni həydədi. Yaxşı! Mundən mənə nimə? uni həydəb mənə qaytərmidi? Yənə bittəni ələdi. Mən yənə yetim bolib yürə berəmən. Məyli, osə yəssəməgür bilən bolə qəlsin!" Bu insəf əvəzini başqa bir əvəz çıxıb bəsədi: "Bu
110 işni qılğən Pəssaxən bilən xadiçəxən. Mən u şəhərlik qız bilən əlişməymən. unğə ədəvətim yoq. Mən nəmüs küçidən, ənəvi ikkələsi bilən əlişəmən!" Mənə şü əvəz uni köp küçlər sərf qilib, bir neçə kün Zebini səytənlətdirışgə məcbur qıldı.

115 u həm bir neçə kün, xələs...

Cünki bir-ikki kündən keyin özi həm bu fikrdən qaytib qəlgən edi. İkkinçi təməndən, ikkələ kəttə kündəşniñ Zebini yumsətış üçün cüdə qattıq hərəkət qıləyətğənlərini eşitdi. Endi Umrinisəbibi bilən unıñ qızini əyəq bəstirməy qoydilər. Enəxəngə həm kəttə kündəşlər səvuq muəmələ
120 qılğənlər. u endi kəm çıxarmış. Özi yəlgiz qəlgən Zebi qaçəngəcə çidəs bərələdi?

Su bilən Sultənxən bu kürəşdə yəffilğəniğə özi-öziğə ıqrər boldi. Endi nimə qılış kerək? "Yənə öz kəyfigə qərəymən!" dedi u öz-öziğə.
125

Qandəq qilib "öz kəyfigə qarəs" məsələsi əsən məsələ eməsidi. Endi u məsələni "qandəq qilib yəş ümrində ərzü-

häväs körüb qälämän" degän şäklä qoyışgä toğri kelärdi.
Sätäflärni unça häm cini sevmäs edi. uniñ miyäsida baş-
130 dä cücmälraq bolsä häm sätäflikdän körä yämänraq vä müd-
hişraq qadämlärgä tärtuvçı xayällär qozğaldi...

Uç keçä tüni boyi uxlämäsdän bütin xayalgä zor berib,
ağnäy-ağnäy oylägändän soñ qat'iy qarärini berdi... vä
su bilän tinclänib uyqugä ketdi. Ertäsi küni peşingäçä
135 däñ qätib uxlägänini körgän kämpir häyrän boldi:

-Şunaça häm uxläydimi ädäm degän? Tur, äylänäy, bäläm.

Közini äcib bir äz qaräb turgäç, änäsini quçaqlädi:

-Ayı, öpiñ peşänämdän! Mengä insäf kirib qaldı. Endi
140 kündäşlärimniñ yanigä cönäymän. ulär bilän äpäq-çäpäq
bolib yäşäymän.

Äylänäy bäläm, eslik bäläm, kencä bäläm! -deb erkälät-
lätdi kämpir.

Oşä küni keçlätib miñbaşinikigä cönädi.

145 Häkimcänniñ Miryàqubgä äytgän quyidägi sözläri toğri
edi:

"Endi, birdänigä cüdä başqaçä bolib kelibdi. Därvazä-
dän külib, quvnäb kirib kelgän emiş. Hämmä häyrän deydi".

Miryàqub häm bekär äytädi deb bolmäydi:

150 "Xätin kişiniñ köflini xudädän başqa heç kim bil-
mäydi. İşqilib, mundän qorquvlik!" degän edi u.

* * *

İkki kättä kündäş düşmänläriniñ bu xıldä özgärişi
säbäbini bilälmädilär. xadiçaxàn:

-Esini täpsä-täpgändir, -dedi.

155 Pässaxàn bu fikrgä qoşilmadı:

-"Täşi yältiräq, içi qaltiräq" degän gäp bär, -dedi
u. -Muniñ bu külişidän qorqamän! Zebixàn bilän munçä ä-
päq-çäpäq bolışı bekär deysizmi?

Xadiçaxàn öz sözidä qattıq turdı:

160 -Nimä qılsın? qolidän nimä kelädi? Küyävifişidän çı-
qıb başqa ergä tegämän deb edi, küyävifiş könmädi. ätä-
si qızını här qançä yaxşı körsä häm, miñbäşi bilän öcä-
kişüvdän qorqadı. Miñbäşi bolsä qayrilib häm qarämäy-
di... Nimä qılsın? qayergä bärsin? Näçär-näiläc özini
165 xursänd qilib yürädi-dä.

-Zebixàn bilän äpäq-çäpäq bolgänigä nimä deysiz? Özi-
niñ äşäddiy düşmäni?

-Ü häm näiläclikdän, äylänäy. Başqa iläci yoq. undän
keyin Zebixàn yamän qızını? Kim ortaq bolışını xählämäydi?

170 xuşçaqçaq, bəzmbəb, açığı...

-Yoq, cänim, xäm oyläysiz. Cüdä xäm oyläysiz.

-Körärmiz. Bir kün ma'lum bolädi.

-Hä, körärmiz.

Sultänxàn bolsä, közini tört qilib, täşqaridän birän-
175 tä ärizäçi xätinniñ kirib kelişini kütärdi. Miñbäşigä
ärizä älib kelädigän xätinlär, äksäri, qatıq, qaymaq vä
qävün-tärvuz siñäri närsälärni kütärib kelib, üç kündäş-

dən qaysı biri uçräsä, sungä yälvärädilär.

180 -Äylänäy, äyimpässä, şu ärizäni erifizgä berib qoyıñ. Nahaqdän bälä-beçarägä zülm qılâyätirlär... Äylänäy bäläm, ärzü häväsiñizgä yetiñ, bälä-çaqa köriñ, tilä-giñizni bersin xudâyim!

185 Miñbäşi dädhänifñ xätinläri munaqa yälväräşlärägä cüdä bäländdän turib qarärdilär. ärizäci xätinlärnifñ yaxşı tiläkläri ulärni köpdä qızıqtirmäs edi.

-Öziñiz beriñ, xälä! Biz äräläşmäymiz...

-Äylänib ketäy, sizdän nimä ketädi? Bir ağız söz... Bizniñ qolimizdän älmäydi.

190 -ö-öv... xälä! Cüdä sällaqı närsä ekänsiz. Özi älmäsä mirzäsigä beriñ.

Beçarä kämpirlär yıqlägündäy bolib, içläridä qarğay-qarğay, çıqıb ketärdilär.

195 Miñbäşi säsilis rävişdä sähärögä çağırılğan edi. Sul-tänxän "ärizäci kämpirlärniñ içkärigä qatnäşi endi ävc älädi" deb kütärdi. Heç kim yoq... keçgäçä heç qayergä çıqmäy, däm üyidä, däm äyvändä, däm sähndä otirib, köp kütüdi... Heç kim kirib kelmädi. "Nimä bälä boldi bu ärizäcilärgä? -deb oylärdi u. -Keräk bolmägändä qulaq-miyäñni yeydilär. Keräk bolgändä cimib ketädilär... Teskä-ri dünyä!"

200 Nihâyät, äsir bilän şam ortäsidadä bir kämpir kirib keldi. Şu tapdä ikkalä kättä kündäs Zebiniñ üyidä ävqat üstidä edilär.

-Äylänäy bäläm, -dedi kämpir. -Mifbäsi dähägä arz
205 bilän kelib edim...

-Abbà, yänä bittä ärizäçi keldi. Şulärdän toydim bu
därgähdä! -degän ävaz eşitildi Zebiniñ üyidän. Pəşşaxàn-
niñ ävaziydi.

-Qayerdän keldifiz? -dedi Sultàn xàn vä äyvändän
210 pəştgä tüşdi.

-Qoyä berif, -dedi u yəqdän xadiçə xàn. -Kündəşifiz
muəmələ qıləyatir. u həli zerikməgəngə oxşaydi.

-Təşləqdän keldim, äylänäy. Şuncə cəydän piyədə kel-
dim. qari nərsəmən.

215 -Özifiz kim boləsiz?

-Men, äylänäy, qiyämiddin həciniñ ənəsi boləmən. Tə-
nirmikənsiz?

-Vəy, äylänäy xələ, -dedi birdəniğə Sultàn xàn. -Kiyə-
middin həci əkəmiñ ənəsimisiz? Vəy, u kişi atəmiñ eñ
220 yaqın ortəğı-kü!

İkkälä "qədrdän" quçəqləşib körişə ketdilär. Sultàn
bütün bu sühbätni kündəşlärigə eşitdirməq üçün mümkün
qədər bälənd ävaz bilän əlib bərərđi.

-Ənä, təpişib həm ketdi! -dedi xadiçə xàn içkəridän.

225 -"Pes pes bilän... qərəngidä!" dedi Pəşşaxàn.

-Həy, ənə u xətinni... Nəgə undəy deysiz? Nəfəsifiz
qursin!

Bu Zebiniñ ävazi edi.

-Xop, xələcən, qiyämiddin həci əkəmiñ işləri bolsə,

- 230 əlbəttə, toğriləymiz. Pärəncifizni əlib bir nəfəs öti-
riñ, birər piyalə çay içib, dəm əlib ketərsiz.
- Yoq, əylənəy, otirsəm keçgə qəlib ketərmən. Şəmdən
keyin yəlgöz ketişgə qorqamən.
- Adəm qoşəmiz, xələcən. otiriñ, çayim təyyər.
- 235 -Vay əylənaqələy, isimniñ ofidən kelgənini qarəñ.
Çəygə otirdilər.
- Qani, ərizəfizni mengə berif-ci.
- Ərizəni əlib u yəq-bu yağını qarədi. Sofrə of çöntə-
gigə səlib qoydi.
- 240 -Qıyamdən əlif, xələcən. ərizəfizni dərhal toğrilə-
təmiz.
- Xudə yərləqasin, bələm.
- Kəmpirgə ikinci piyalə çayni uzətib üyigə kirdi. Of
çöntəgidəgi ərizəniñ içigə çəp çöntəgidəgi "ərizə"ni həm
- 245 əlib qoşgəç, yənə kəmpirniñ yəniyə çıqdi.
- Nəngə qarəñ, xələ. qıyamdən əlif!
- Endi men cönəymən, bələm. ərizəni özifiz küyə-
vifizgə təpsirib qoyərsiz.
- Adəm qoşəymi?
- 250 -Yoq, əylənəy, əvərə bolməñ. Vaqt bər, özim həm ketə
ələrmən.
- Turdilər.
- Xələcən, təşqaridə Həkimcən degən mirzə bər. Bu əri-
zəni oşə kişigə berib ötiñ. "Mifbəşi dədhəniñ xətinlə-
- 255 ri -Sultənxən əyəfiz təyinlədilər" deñ. undən keyin ö-

zim h m  aqırıb t yinkl ym n. H mm  is o  nd . o    zi
toqril b yub r di.

-il him,  rz -h v sifizg  yetif,  yl n y!

260 -Ehtiy t bolif, x l . B şqa bir vniif  riz sini h m
qoşib qoydim. u h m z rur edi.

K mpir p r ncisini y pindi.

-X l c n, -dedi Sult nx n  v zini p s ytirib, -mirz -
g  cind y pul beris ker k edi.

K mpir y nini k vl di.

265 -B ri-yoġı  c t ff  pulim b r ek n, bol rmik n?

-Şəsməf x l , epl ymiz.

Uyg  kirib bitt   c somlik q ġ z pul  lib  ıqıb k m-
pirg  uz tdi.

-Yaxşı q lif,  yl n y, b l m!

270 H kimc n,  vqatni endi yeb bolib, sori d  çay icib
otir rdi.

- yl n y b l m, H kimc n mirz  sizmisiz?

-H , men.

-M n  bu  riz ni...

275 -Mifb şi  zl ri yoq, x l , ert g   lib kelif.

-Mifb şi d dh niif x tinl ri Sult nx n  y ffiz t -
yinl dil r. M n , ikkit   riz , -dedi k mpir v   stig 
pulni qoyib uz tdi.

280 Birinçi g ld  pulni  ont kk  s lg c,  riz ni  c  b ş-
l di.

-Bopti, x l . Siz b r  berif. C m  k ni ert  bil n

cävabini äläsiz.

-Kämpir düä qılä-qılä çıqıb ketdi. Hâkimcân kämpir-niñ ärizäsini öz ädâti boyıçâ nâridân-beri oqıb çıqdi.
285 "Hâ, àsân iş ekân" deb qoyıb cöntägigä sâldi. İkkinçi ä-rizâni açdi.

-Xudâyâ tävbâ! Bu nimä gâp?

Çirâqqa yaqın âlib bârdi. Bir çây qâğaziniñ ârçasigä äddiy qarändâş qalâm bilân:

290 Fätânâtlık 1) ey yaxşılâr sârvâri,
Bäsârmüsen yâ mälâik, yâ pâri,
Câfâ qılsâñ, köp âsıqniñ dâftâri,
Ne günâhim, mengä tânhâ äylâdiñ 2),-

deb tört xat bâyıt yazılğân. Tägigä cüdâ sâvâdsiz vä xunük
295 xat bilân quyidägi sözlâr ârtidirilğân edi:

Dârdiñizdâ ezilib ädâ boldim,
Körişmäk ilâci bârmikin?

1) Muqımiy. Fätânât-ötkir zehnlı, xuşfe'l.

2) Muqımiydân.

300 Həkimcən bu xatni qaytə-qaytə oqıdı. Özi cüdä yüväs
və beəzər bolgän bu bälä ümridä birinçi märtä yüräginin
özigä boyinsünmägänini, nəgähän uyğatılğan köñlinin ğa-
läti hislər bilän entikkänini, kökrägidä ağır bir toqmaq-
nıñ toxtavsız bir kötärilib, bir tüşib turgänini və özi-
305 gä yät bolgän älläqandäy tumänli xayällärnin miyäsidadä
pəygä qoyä başlägänini sezdi.

"Ärizä"ni beruvçi häm, əluvçi häm bu keçä uxlägäni
yoq.

Ertəsi küni ertäläb ikki kättä kündäş Zebi bilän bir-
310 gä hävlidä hävuz boyidä nänüstägä otirdilər. Dəsturxändä
yäfi üzilgän və şudrif yegän səlqın üzüm bəridi. Zebi-
nıñ sorəvi bilän xadiçəxän yəmən körgän kündəşini -Sul-
tənxänni häm çağırdı.

-Xop, -dedi Sultənxän, -birgäləşib nänüstä qıläylik.
315 Men, Həkimcänni çağırıp keçägi qıyämiddin həci əkəmnin
ərizələrini təyinləb qoyäy... Cüdä uyätlik ədəmlər edi.
undən keyin xuşçaqçaqlıq qılışämiz.

Xadiçəxänni hävuz boyigä cönätib özi təşqari eşik əl-
digä keldi. Eşikdən başını çıxarıb u yəq-bu yəqqa qarədi.
320 Heç kim yoq...

-Həkimcən, hə Həkimcən!

Mehmənşənädən Həkimcən çıqıb keldi.

-Xoş, kim u çağırgän?

-Menmən, men. Sultənxän äyäfiz. Bir-ikki əğız ğəpim
325 bəridi.

Özini pänägä aldı. Hâkimcân qızarıb, çoğdây yanıb, e-
şik yanidä toxtädi. İkki közi köçä tàmändä -därvazädä...

Sultânxiñniñ avazidä heç qandây qaltiräs, qorqış və
tärtiniş äsârläri yoq edi, xuddi qıçqırgändây çıqardı.
330 Hâr bir sözi danä-danä və dädil-dädil äytilärdi. "xat
yazgân başqa bolsä keräk, -deb oylädi Hâkimcân. -Munaqa
nâzik gâplär mundây dädillik bilän äytilmäydi".

-Mirşäblär qani? -deb sorädi Sultânxiñniñ avazini päsäy-
tirib, özi pänädä turärdi.

335 -İkkitäsi şähärdä, bittäsini güzärgä çıqardım. ellik-
başini tâpib keliş üçün...

-Yaxşı qılıbsız...

Sofrâ avazini kötärä tüşdi.

-Keçä bir kâmpir sizgä ärizäni tâpşirgân bolsä keräk.

340 Men täyinläb edim.

-Hä, tâpşirdi.

-Oşä ärizä bergân ädäm ätäñniñ cüdä qalın ortâğı.

Mifbâşi dâdhâñniñ qolläri tegmäsä, öziñiz bir nârsä qı-
lib, toğriläb yubâriñ. Cüdä uyätlik ädäm edi. qıyâmiddin

345 hâci degân, tâslâqlık.

-Asân iş ekân. Özim toğriläb yubârämân.

-Şundây qılıñ, mirzä.

Avazini päsäytirä tüşdi.

-Mifbâşi kelgâni yoqmi?

350 -Hâli tez kelmäs, Mifbâşi şu tâpdä güzärgä bârmi,
yoqmi...

Eşikdən möräləgən bolib Həkimcəngə cindəkkinə körünib qoydi. Həkimcən bəttər qızardı və ərqagə tisərildi.

-Muncə qorqasız? Yaqınraq keliş... -dedi Sultənxən
355 cüdə pəst əvəz bilən. -Sizni birəv yeb qoyədimi?

-Yoğ-e, -dedi Həkimcən zorğa-zorğa.

-Xatin oqıdıfızmi?

-Hə... oqıdim...

-Aççığıfız kelmədimi?

360 -Negə, negə... xursənd boldim...

-Xursənd boldifızmi? Rəstdən-ə?

Su əndə həvuz boyıdən kündəşlərnif bələnd qah-qahə-
ləri eşitildi.

-Başım əsməngə yetdi.

365 -Neçəgə kirdifız? -dedi birdənigə Sultənxən. Yənə
köriniş berdi. Bu kütilməgən səvəlgə Həkimcən həyrən bol-
di.

-Yigirmə törtgə? Yəş ekənsiz... Muncə qaçəsiz ədäm-
dən? Nimədən qorqasız? Berirəq kelsəfız-çi...

370 Həkimcən bir-ikki qadəm əldingə bəsib, közlərini yer-
dən ələlməy toxtədi. Sultənxən bəşini çıxarə tüşib Həkim-
cəngə tikildi. Süzilgən və məylli közləri otdek yənərdi.
Sekinginə bir "üh" tərtdi. "qıp-qızıl çoğ..." dedi özigə-
özi.

375 -Sunaqa uyətçəfızmisiz?

-Uyəlgənim yoq...

-Hə, yəlgənci! Niməgə, bolməsə, qıp-qızıl çoqqa əylə-

nib ketibsiz?

380 -Bilmäsäm... xatgä äcçıgıfız kelgäni yoqmi? -deb yänä sorädi Sultänxän.

-Yoq... negä? Cüdä xursänd boldim...

-Kiçkinä hücrädä keçä-kündüz bir özifiz zerikmäysizmi?

Häkimcän äflädi.

385 -Zeriksäm qandäq qıläy? xudä, ävunçaq berib qälär...

-Ästäydil tiläb tursäfiz, äcäb emäs. Hä, bärif endi, sizni qıynäb qoydim...

390 Häkimcän ornidän cilälmäy qaldı. Hävuz boyidän yänä qahqahä yüksäldi. Sultänxän qızärib turgän yaş yigitgä ä-xırgı märtä täšnä nüzärlärini täsläb, ästä-sekin yiräqläsdı...

* * *

395 Sultänxän yaqındäginä mifbaşiniñ yaş vä sevimli xätini bolgänligidän içkäridägi üylärniñ eñ kättä, yäsäglıq vä sävlätlisi ungä berilgän edi. İçkäriñ etägidä bir yäfi hävuz äldidägi mäydänçägä yäpısädigän bu sirkärlik üy içkäridägi başqa üylärniñ här biridän bir, bir yärim bärävär zor kelädi. Pässaxän bilän xadiçaxänni örtägän älämlärniñ biri şu üy emäsmikin? äcäb emäs: eñ yaxşı üy eñ sevimli xätinniki bolädi-dä!

400 Zebiniñ toyigä ikki-üç kün qälgändä Sultänxänniñ

yoqligidän faydälänib, ikkälä kättä kündäs u kättä üyni
boşättilär: Sultänxänniñ unça köp bolmägän rozğar vä ki-
yim-keçäklärini beväsitä täşqarigä yäpäsädigän kiçkinägi-
nä, pästginä, taxtä şiftli vä äddiy gänçli bir üycägä kö-
405 cirib qoydilär. "ärtiçä haqarät bolib ketmäsin" degän
mülähazä bilän xadiçaxän özi Sultänxänniñ hämmä bisätini
kiçkinä üygä çiräylik qilib çäyläb häm qoydi. Hättä kättä
üydä yetimdek körinädigän bir sıqım rozğar vä kiyim-keçäk
kiçkinä üycäni kemptiksiz toldirdi, kättä üyniñ bir çek-
410 käsidä nä u yäqqa vä nä bu yäqqa qaräsini bilmäy särgärdän
bolgän çiräyli qasqar gilämi bu kiçkinä üygä cüdä çaq
keldi. Sundäy qilib, bu mäcburiy köçiriş Sultänxängä çig-
ilinginä vä solimginä bir üycä baxş etdi. u kiçkinä üy-
cäniñ içkäri tàmän yänbaşidä xadiçaxänniñ dählizini bilän
415 bir qatardä, kiçkinä bir gäncinäçä bolib, undä qış içi
mevə-çevä vä qävün-tärvuz saqlänär, bir-ikkitä semiz aş-
qaväqlär çirib tàmäm bolgünçä, osä qarängı gäncinädä qäl-
lärdilär. Gäncinäniñ ofi tàmänidä börgärlik äbrez yäni-
dä täşlängän bir oçaq, neçä yildän beri yätgän bir quçaq
420 otin, devärdä sirkädän boşalgän bir-ikkitä qavàq... Gän-
cinäniñ bütün bärliğı sundän ibarät! Çäp tàmändä esä bär
ädämiñ yärim boyi qadär kelädigän tär vä kiçkinä däri-
çä. Binä bolgänidän beri köp bolsä ikki-üç märtä açilgän,
içkäridägilärdän heç biriniñ esidä vä xayälidä häm qäl-
425 mägän bu däriçädän aşib ötsäñiz, qatär-qatär üyläriñ
ketidägi kättäkän vä tärtibsiz östirilgän bəqçägä tüşä-

siz. Dəriçəniñ çap tàmənədə - beş qadım nərədə içkəri
bàqçası bilən təşqari bəqçasını bir-biridən ayırgən beş
paxsəli eski devər.Devərnəniñ üylərgə yaqın bir yeridə -bu
430 həm of qadəmdən əsməydi- içkəriyə açilədigən bir qanətli
eski eşik,içkəridən zəncirlənədi.Eşikdən u yaqqa ötsəfiz,
təşqariniñ çozıq, ensiz bəqçası. unğə faqat mirzaxənədən
bir derəzə və bir eşik açilədi.Derəzə əldidə Həkimcənniñ
iş stoli.Mirzaxənədən bir eşik dəhlizgə açilədi, bir eşik-
435 çə Həkimcənniñ kiçkinəginə hücrəsiyə əlib kirədi. içkəri-
dəgi üylərnəniñ başqa heç biridən bəqçə təməngə nə derəzə
bər və nə eşik. Cünki bəqçə köçə demək, köçədə nəməhrəm
bolədi, nəməhrəm nəzəridən öz nəmüsli xətinini saqlaş hər
bir müsülmənniñ vəzifəsi!

440 Qat'iy qərarını berib, miyədə çələ-çülpə işləngən
plənlər bilən erinikigə qaytgən Sultənən bu məcburiy kö-
çirişdən xursənd və öz kündəşlərini köñildənginə əlqış-
ləgən edi.

Həvuz boyidə kündəşləri bilən oynəb-külib nənüştə
445 qılğəndən keyin, içkərinəniñ keñ səhni ortəsədə - şəftəli
təgidəgi soriçədə yığıstirilməsədən turgən orinlərini yı-
ğıstirdi, əstə-sekin üycəsiyə təşiməqqa bəslədi.

-Həy, qışgə bir tələy bər, həlitdən üygə köçəyətir-
sizmi? -dedi xadiçəxən səhndən otə turib.

450 -Eri yoq, səvuq qətib qəlgəndir, şorlik, -deb kesətədi
nəridən Pəşsaxən.

-Erdən ümidni üzgənmən ertə qaçən! -dedi bələnd əvəz

bilän Sultànxàn. Keyin özigä tàmàn keläyätgän Zebigä qaräb izäh berdi: -Tünäv kün mänä bu kigizniñ tägidän kät-
455 tākän bir çayän tåpib öldirdim... undän keyin xuddi yän-
gäqädäy bittä buzaqbåşini öldirdim. Sundän beri keçäläri
uxläyålmåy çıqamån. Tüsimgä kirädi, Båsinqıråymån... Üy
yaxşı, cånginäm.

-Qıråv hām tüşib qaldı özi. Yaxşı qılåsiz, cånimni
460 qaqay! -dedi Zebi. Şu "cånimni qaqay" sözi Sultànxànniñ
qulåğıgä ållåqandåy şirin eşitilib ketdi. Zebiniñ çin
köñildän çıqarib åytgån bu sözi uniñ xıtåy çinnidåy cå-
rånflågån åvåzigä burinib, dutårniñ goñ-goñi siñåri
måyin vā yumsåq ün bergån edi. Sultànxàn öz kündåşini
465 mähkām quçaqlåb öpdi.

U yåqdå miñbåşi sähårdån yåñi gåplår tåpib kelgån e-
di. Tåşqaridån uniñ sözlångåni eşitilgåç, şåm çåğıdå xå-
tinlår eşik åldigä bårdilår.

-Şundåy nåzik vaqtdå Miryåqub nåninsåfniñ oynågåni
470 ketgånini åytmåysånmi? - Miñbåşi Håkimcångä qaråb sözlår-
di. - Bittå orus xåtin bilån sevåstopolgä ketibdi... Miñ-
båşi xå-xålåb küldi, içkåridå Påşşaxån kökrågini ğıcim-
lårdi. -Båççağardi bålåsi-ye! Cüdå tånnez nårsåni tåpib-
di, deydi. İkki åygåçå oynåtårmiş... Törålårimizniñ qå-
475 våğıdån qar yåğadi... Yaqın bårib bolmåydi. Hår bir miñ-
båşigä ontådån, hår bir åmiñ å ikkitådån, hår bir ellik-
båşigä bittådån yåråqlık yigit berådigån bolışibdi. Yårim
sårfi - gånzån, yårim sårfi yurtån! Endi ådåm dåråklåş

keräk. Miñbaşılärgä häkim törä özi vä'z qıldı. "Mähkäm
480 bol hämmäñ! Täğdägi gäplär bolä körmäsin", dedi.

-Äytgänçä, täğdä nimä gäp boldi?

-Täğdä älämän xurüc qılıpti. Bir miñbaşını öldirip-
ti. İkki ämin zorğa qaçib qutulibdi. Ellikbaşılär qorqqan-
nidän älämängä qoşilib ketibdi... Mähkämälärgä ot qoyı-
485 sıbdi. Bir ikkitä sudxor bəyni doppəsləşibdi. Bizniñ
Yädgär eçkilär häm eşitib qoysä bolärdi. ärtiçä hävliqa-
di, qıztäləqlär!

-Xayr, täğdän gäpiriñ, xocäyin!

-Bizniñ näyib törä 150 tä säldät bilän çıqıb, topa-
490 lanni bäsib keldi. İkki qışlaqni tep-tekis qılıptilär.
Bä'zi qışlaqlärdä bä'zi birəvlärnikigä säldätlär ot qo-
yibdi. Çapış häm bopti... Üç-tört yüz ädäm qırilgängä ox-
şaydi. 137 kişini şähärgä älib kelib qaməptilär. Yaqındä
kättä sud bolädi, deydi. Näyib töräniñ gäpigä qarəgändä,
495 sud cüdä şaşilinç bolädigängä oxşaydi. Bir nəfäsdä hükm
qılıb ätä berädi deydi-kü! Säldätlärdän häm tört-beş kişi
ölipti. Yärädär yigirmätäçä bär deydi. äytişlärinä, orus
säldätləri qışlaqlärdä müsülmän äyälläriğä häm daxl qıl-
gängä oxşaydi... xunük gäplär bär, işqilib.

500 -Biz nimä qılämiz, xocäyin?

-Nimä qılärdik. Yänä yettitä yigit qılämiz. Hüsyär
bolämiz. Miñbäşi bir äz oyländi. -E, bizniñ yurtlär
tinc. Fuqarälärimiz hämməsi yüväs, qoydäy. Men bolsäm u-
lärniñ ätaxanimän... qattıq gäpirmäymän. Cäbr qılmäy-

505 mən... Niməyə topələn qılsın? uxləy ber, bemäləl! Məniñ
səyəi dəvlätimdä, xähläsäñ, bəqqa çıqıb yət! Hä!

Özidən xursənd, külä-külä içkərigä qarəb yürdi. Xə-
tinlər çekildilər. Üç-tört qadəm bəsib yänə toxtadı:

-Aytgənçä, äbsämät yəmən xıçälät boldi lekin!

510 -Xoş, xoş? -dedi Həkimcən.

-Həmmə miñbaşiniñ əldidə həkim törə undən kəyib
berdi. Üyigə əlləqandəy bir noğay xətinini əldirib yəñicə
məktəb açğan ekən; erkək bələlərgə həm yəñicə məktəb aç-
məqçi bolib Təşkəntdən bir pörim məktəbdəni çağırtingən
515 ekən. Şulərni aytib kəyidi. Bir nimə bələ dedi... Hä, yaş
sərtlərgə ergəsməñ, dedi... ulər yaş türklərdən örgəngən
dedi. u nimə degəni bolsəykin... Yəs sərtləri niməsi? Yəs
türkləri niməsi? Niməni örgətədi ulər? Biləlmədim. Miryə-
qub bolsəydi kəvləb təpərdi, betəvfıq Xayr, yət endi! Rə-
520 hət qıl!

Bir əzdən soñ kəttə üydən Zəbiniñ biddətmə dutəri
və şirin əşüləsi eşitildi. Kündəslər sorilərgə çıqıb yət-
dilər. Sultənxən, negədir, uyğaq: üyigə kirməsdən, səhn-
də - əyvən çekkəsində otirərdi. Nihəyət, həmmə uxləb ket-
525 di. Şundən keyin Zəbiniñ əşüləsi tindi. Yänə bir əz ke-
yin dutər təvuşi həm əlləneçük birdəniyə üzilib qaldı. Bu
üzilisdə əlləqandəy bir zərdə qılış, birdəniyə dutərni
irğıtib təsləş bəridi... Şu bilən u kəttə üygə həm bir
nəfəsdə cimlik çökdi.

530 Yergə tüşgən üç-törttə xəzən yəprəqləri küz keçəsi-

nif səvuq səbədəsi bilən yer betidə şitir-şitir sürinər-
dilər. uzəq-yaqındəgi itlərnif hürisi və yəprəqçälərnif
şitirləsidadən başqa ün qəlmədi.

Sundən sofi Sultənxən sekinginə üyigə kirdi. Yürəgi
535 bir əz oynəgəni üçün bir piyalə səvuq suv içdi. Derəzə-
nif bir qanətini açıq qəldirib, eşigini icidən berkitdi
və qərəngi üydə cimib yoq boldi...

Közigə uyqu kelməgən Həkimcən yərim keçəgə yaqın mir-
zaxənə derəzəsini əhistəginə çertilgənini eşitdi. Təs-
540 qaridə özidən başqa heç kim yoq edi: mirşəblər - dəryazə-
xənədə və atxənə təmidə uxlərdilər. Yürəgi oynəsini arəf
bəsib, şu təbdə özidən başqa kimsə yoqligini bilgənligi-
dən dādil yürüb mirzaxənəgə çıqdi və təvus çıqməsən deb,
eşigini eməs, pəst süpəli derəzəni açdi.

545 Derəzəni yənə berkitib bu beməhəl mehmənnif arqasi-
dən əhistəginə öz hücrəsigə qaytdi: uyətçəf közlərini
yerdən sirə üzib ələlməsidi. Faqat u - yəs və zəriqqan xə-
tin çidəyəlmədi: özicə atilgən pök siffəri təməgidən ix-
tiyərsiz atilib çıqqan küclü və intıq əvəz bilən:

550 -Berəhm... -deb qıçqırdi...

Və özini unif quçəgigə atdi.

1 Miñbäşi sähärädän tegişli dästurlärni älib qaytgäç,
 başqa hämmä miñbaşilär käbi toxtavsiz işgä kirişdi. Öz
 qol ästidägi hämmä ämin vä ellikbaşlärni öz mähkämäsigä
 çağırıp, bir kün ertädän keçgäçä behüdä intizär qılğändän
 5 keyin, nihäyät, äyvändä çay içib otirib "keñäs mäclisi-
 ni" açdı. Pəymä-pəy vä bir-birigä qavuşmägän gäplär bilän
 "zämänä ähvəli"dän, tağ vəqeäläridän vä uniñ näticäläri-
 dän dərämäd qılğäç, maqsädgä ötdi:

-Şunaqa, yaxşılär, -dedi u, -endi meniñ üç yigitimgä
 10 yänä yetti yigit qoşıldı. äminlär ikkitädän, ellikbaşilär
 bittädän älişädi. Yigitläрниñ hämmäsigä säldät besätäri
 berilädi. ätädigän äzämät täpilärmikin?..

Hec kim cävəb bermädi. Hämmä cim edi.

-Negä indämäysänlär? ägziñgä paxtä tıqdiñmi häm-
 15 mäñ? Gäpir, Mätxəliq!

-İşqilib... kättälärimiz bir iş qılsä, bilib qılädi,
 dedi Mätxəliq ämin.

-Hä, älbättä, bilib qılädi, -dedi bir ellikbəşi.

-Biz nimä derdik? Ma'qul mäslähät, -dedi yänä biräv.
 20 Soñrä yänidägilärgä qarəb sorädi: -Sundäymäsmi, yaxşı-
 lär?

-Hä, sundäy, sundäy! -deb şəvqın səldi hər kim hər
 cəydän.

-Senlär äytmäsäflär häm mäslähät ma'qul, -dedi miñ-
25 başı avazını kötärä tüşib. -uni bilämän. Saldät besätäri-
ni atädigän azämätlär täpilädimi, deb soräymän. Mungä cä-
vab ber!

-Yurt emäsmi, çıqıb qälär, -dedi Mätxäliq ämin.

-Bilmäsä örgänär, -dedi bir çekkadä turgän Häkimcän.
30 -İşni toxtätis keräk emäs. Yigitläрни äläberäylik, bilmä-
gänigä şahärdän ädäm çaqırıp örgät-dirärmiz.

-Ma'qul, -dedi miñbaşı. Küldi. -Hämmäñniñ aqlıñ
şu tırränçäniñ aqlıçä bolmädi-yä, häyf senlärgä.

Ämäldärlär cim qaldilər.

35 Miñbaşı döväm qıldı:

-Bolmäsä, mäslähät şuki, här ämin özigä keräkli ikki
yigitni täpib indingäçä mengä bildirädi.

-Royxatini täpsirädi, -dedi Häkimcän.

-Hä, royxatini täpsirädi, -deyä täkrär qıldı miñbaşı.
40 şı. -Mundän täşqari här ämin mengä häm bittädän yigit tä-
pib berädi. Qalgänini özim şu qısläqdän älämän. undän ke-
yin äminläрниñ özläri qısläqmä-qısläq yürüb yurtgä eşit-
dirädi.

Miñbaşı toxtädi, şämäsini käm tüşirışgä häräkät qı-
45 lib, çaynäkdan piyalägä çay quyä başlädi. otirgänlär bir-
birlärigä qaräşdilär: "Nimäni eşitdirämiz?" degän şivir-
läşlär başlandı. Miñbaşı sözini tügätmägän edi. Häkimcän
sorädi.

-Nimäni eşitdirädi bulär?

- 50 -Hä, äytgäncä, -dedi mifbäsi, -esimdän çıqıptı: yigit älişni eşitdirädi, undän keyin pul toğrisini.
Otirgänlär bir seskänib äldilär.
-Qanäqa pul, taqsir? -dedi Mätxäliq ämin.
Hämmänif közi unif ägzigä tikilgän edi, undän keyin
55 hämmä közlär birdänigä mifbäsi tàmängä burilib unif ägzigä äsildilär. Köplär ägizläri bilän häm tiplärdilär.
Mifbäsi küldi:
Qanäqa pul bolärdi! Yigitlärnif yärim ayligi gaznädän, yärim yurtdän.
- 60 Otirgänlärnif ägzidän xär bilän äytilgändäy yaxlit vä besäräncäm bir ävaz çıqdi: gu-v-v!.. xuddi "dä-d-d" degändäy... Zor hävlinif kefi sähnigä göristän cimligi cökkän edi. Häkimcän ähistäginä bir "üh" tærtib, ornidän turdi, äyvän üstünigä cıganäğı bilän bir-ikki urgäç, bit-
65 tä-bittä bäsib cämäätgä yaqın keldi. Su tapdä unif cüdä ehtiyät bilän-heç bir särpä çıqarmäy bäsän qadämläriniñ boşäfi şitirläşi häm otirgänlärgä mäläl kelgän käbi edi.
Hämmä közini yergä tikib, uzun yäkändäznif mağızi bilän oynärdi...
- 70 -Nimägä imänif öçdi birdänigä? -deb qıçqırdı mifbäsi häybätli ävaz bilän.
-Yärim puli qançä bolädi, taqsir? -dedi yänä Mätxäliq. -Özifizgä berilädigän yetti yigitnif beštäsigä häm yurt topläydimi, dädhä?
- 75 -Hä, bolmäsä men yänimdän töläymänmi? -dedi mifbäsi

dağallik bilän.

Yänä cimlik çökdi. Miñbäsi döväm etdi.

-Uç kün aräsidadä yurtgä eşitdirib, bolgän gäpni mengä ma'lum qıläsänlär.

80 -Xop, taqsir! -dedi Mätxalıq.

Başqalär cim qaldilər. Miñbäsi qıçqırdı.

-Negä başqalärniñ indämäysän? qancıqsän hämmäñ!
Senlärni ämin qılıb, qolıñgä ämäl bergändän xafä boldim-
kü!

85 -Bekär qılıb qoysäñiz häm tüzük edi, taqsir, -dedi
bir ämin. Hämmä ungä tàmän ögirildi.

-Seni bekär qılmäsdän burün ätxänägä qamab kältäklä-
tämän... Şaşmäy tur!

90 -Taqsir, taqsir, taqsir! -degän ävazlär yüksäldi här
tämändän.

-Bolär iş boldi, yaxşılär, -dedi Mätxalıq cämäätgä
yüzlänib. -Yurtniñ kättä-kättäsini çağırämiz-ü, "buyruq
şu" deb eşitdirämiz. Bizniñ işimiz şu. Yurt "yoq" desä
kättälärimiz birär mäslähät körsätär.

95 -Yoq deb körsin qani? -dedi miñbäsi. -Aqpadsäniñ öz
buyruğı bu! Yoq deb körsin!

-Şu çağqaçä yoq demägän, endi häm yoq demäs, -dedi
Häkimcän.

100 -Räst äytäsän, mirzä, -dedi miñbäsi. u bu sözniñ
ävvälgi hiccäsini qalin qılıb äytärdi. -Yoq deydigän tã-
pilmäydi.

-Rəst äytäsiz, taqsir, -dedi Mətxəlıq, -Yoq demäsä keräk. ämmä-lekin pədsəlıknıñ pəstärin bir iti bolgänim-dän körgän, bilgänimni äytib qoymäsäm bolmäydi.

105 -Äyt, äytmä degän ädäm bərmi?
Hämmä Mətxəlıqqa tikildi.
-Yurtnıñ vəcähäti buzuq, taqsir. Gəp kötärmäy qaldı. äsäd äyidä rozä tutgän bəngigä oxşaydı, taqsir... Endi, yurt - köpçilik, ehtiyät keräk deymiz-dä.

110 Hämmä birdänigä təsdiqlädi:
-Rəst, taqsir, rəst!
-Rəst bolsä rəstdir, yalğan degän ädäm yoq. ämmä-lekin "kim kättä - yurtmi, əqpədsəmi?" deb sorägändä nimä deysənlər? qani?

115 Heç kim əgız açmädi. Yänä Mətxəlıq gəpirdi:
-Əlbəttä, "əqpədsə" deymiz, taqsir!
-Undäy bolsä, gəp tāmām. əmin əllähü əkbär! Bərəber hämməñ öz işiğä...

120 Ellikbəsilər orinləridän turib u yəq-bu yəqqa yəyilgän, miñbəsı Mətxəlıqni çağırıp əldi. unıñ qulağını qoli bilän yaqın keltirib dedi:
Əsämätni yıqıtsäm, seni miñbəsı qilib qoyardım. əbcirsən, bəcəğər!
Mətxəlıq küldi.

125 -Qulluq, taqsir, xızmətiñizni qılsäm boldi. Şungä xursəndmən.
Miñbəsı unıñ bəsini yänä hām özigä yaqınraq tərtdi:

-Bu qıŝ içi nâ bittâ qavunim bâr, nâ bir dâ nâ târvü-
zim. Uç-tört ârâvâginâ eplâgin, hissâsini çiqarib berâ-
130 mân.

-Xop, xocâyin, cànim bilân.

Mâtxâliq uzâqlaşâ başlâgân edi, yânâ çaqırdı:

-Âytgâncâ, esimdân çıqıbdı. Bulâriñgâ âyt: yurtni
nâmâzgâ köprâq häydâb turıssin. Buyruq su.

135 Mâtxâliq hämmâni çaqırib âlib bäländ âvâz bilân bu
yâñi buyruqni hâm eşitdirdi. Su bilân târqalıŝdilâr.

* * *

Keñâŝ mäclisini ötkâzğândân keyin miñbâŝi dârhâl ö-
zigâ yigit toplâŝgâ kiriŝdi. Yetti kiŝi ornigâ yigirmâ-
ottiz tâlâbgâr bir qıŝlâqniñ özidân çıqdı.

140 Hâkimcân muni miñbâŝigâ ârz qilib turib dedi:

-İŝlâr yaxŝi, taqsir, yettitâ desâk ottiztâsi kelib
otiripti.

Hâkimcânniñ birinçi cümlâsidâ sezilârlık dâracädâ â-
cıq bir piçifî bâr edi. Lekin u piçifîni miñbâŝi dâdhâ
145 pâyqayâlmâdi.

-Bekârçi köp qıŝlâqdâ, bekârçi! -dedi miñbâŝi.

-Yoq, xocâyin. Men gâplâŝib kördim. Hämmâsi cârikâr
bâlâlâr. "Cânimizdân toydik, bälâ-çaqamiz âç..." deydi.

Miñbâŝi birdâniğâ qopâl bir âvâz bilân külib yubâr-
150 di. Hâkimcân bu nâgâhân küliŝniñ sâbâbini bilâlmây häy-

rən edi. Keyin miñbəşi özi äñlätdi:

-Cànidän toygän bolsä yaxşı! -dedi u. -Cànidän toy-
gänlär yaxşı soqışadı. äqpädsä "väyenä"dä 1) qıynalıb
qälsä, qışlâqniñ hämmäsini yıgıb cönätämän! İş yirik,
155 mirzä..

Yänä oşä xunük ävaz bilän külä-külä içkäriğä kirib
ketdi.

Häli qarəngı tüşib paləvgä dästurxän yazılğan yoq e-
diki, täsqarigä bir mehmän kirib keldi. Häkimcän uni kü-
160 lăr yüz bilän, sevinib qarşı äldi. Bir äz keyin içkäridän
çıqqan miñbəşi häm ungä nisbätän bir qadär muläzimät bi-
län muämälä qıldı. Lekin bu muläzimätniñ yäsämäligi şu
qadär açıq ediki, mehmänniñ közläri Häkimcänniñ közläri-
ni toğri keltirib turib, u toğridä bir himä qılıb ötdi. Hä-
165 kimcän häm köz qarəsi bilän mehmändän üzr sorädi. Mehmän
esä "munıñ özi nimä-yü, muämiläsi nimä bolärdi?" degän
ma'nädä külib qoydı, xäläs.

Paläv yeyilib bolgäç, kök çayni içib otirib, ulär ü-
çävi sühbätgä tüşdilär. Mehmän Häsänäv degän bir tätär
170 yigiti bolib, qışlâq qarz sirkätläriniñ inspektäri edi.

-Uruşdän gäpiriñ, äbzi! Uruş nimä bolyäpti?

-Uruşni siz biläsiz, miñbəşi. Sizdän eşitäylik, -de-
di Häsänäv.

-Men uruşni qaydän biläy? Gəzıt oqımäsäm?

175 -Siz, axır, bir bolüsniñ kättäsisiz.

1) Vəynä-urus.

-E, kättäligi qursin! Keräk bolsä àlif şu kättälik-ni!

Mifbäşi bu sözlärni ciddiyät bilän äytärdi. Mehmän
180 küldi:

-Zerikdifizmi, xocäyin? Därhaqıqat, bu nàzik zàmändä kättä ämäl häm zeriktirädi.

Häkimcàn öz xocäyininif tã'bi bir az àlingänini pãy-qadi şekilli, unif yärdämigä yetişmäqçi boldi:

185 Cınäkäm, -dedi u, -şu zàmändä ämäldär ädämğä cüdä qıyın... Siz bilmäysiz. Men mänä, daim xocäyinnif qoltıgı-dämän. Yaxşı bilämän. Cüdä qıyın...

-Bilämän, cüdä yaxşı bilämän. -dedi Häsänäv. -Älbättä àsàn emäs.

190 Mifbäşi häli cim edi. u qolidägi boş piyaläni äylän-tirib oynärdi. Häkimcàn däväm etdi:

-Zàmän nàzik bolmäsä mifbäşilärnif yigitläri ärt-dirilärmidi?

-Şundäy gäp bärmi? -deb sorädi Häsänäv.

195 -Gäp bär emäs. Buyruq bär. Biz ädäm çağırdık. Uçtä yigitimizgä yettitä qoşilädi...

Mänä şu cäydä mifbäşi häm birdän gäpgä äräläşdi:

-Hämmäsigä säldät beşätäri bermäqçi... Säldätlikkä maşq qıldirmäqçi... Mungä nimä deysän?

200 -Cüdä säz? -dedi Häsänäv. Păpiräsini uzun sorib tãrt-gän haldä oyläb ketdi.

-Nimäsi säz? -dedi mifbäşi qopäl bir xıtáb bilän.

-Cüdä sàz, mifbàsi äfändi. Faqat... men işänmäymän mungä...

205 -Nimäsigä işänmäysän? -dedi mifbàsi yänä oşä qopallik bilän.

-Bizniñ müsülmän-türk yigitlärinin qoligä rus hükümäti beşätär miltıq berib qoyärmidi? Hükümätinif esi bär.

Mifbàsi häyrän bolib qaldı. Bu yetti uxläb bir tüsigä kirmägän fikr edi. Közini keñ-keñ açib mehmängä qaradı. Bu qaräşdä häm häyrät bär edi, häm qorquv...

-Negä bermäsin? Özi buyürib otiripti-kü?

-Bittä-yärimtä esi pästrägi buyürgändir, taqsir. Esi bärләri mungä yol qoymäydi!

215 Mifbàsi indämädi. Häkimcän bütün bärliğı bir dıqqatgä äylänib, ikki közini mehmängä tikkän edi. Mehmän dävam etdi:

-Müsülmänninif qoligä yäräq bermäydi bu hükümät. Biz müsülmänlär, türk bäläläri, özimiz yäräq älmäsäk, düşmänlärimiz özi öz qoli bilän bermäydi.

-Kim düşmän? -dedi mifbàsi. Bu sävöldä endi pöpisä äsəri bäridi. Mehmän sirä şaşmäsdän, bemäläl cävab berdi:

-Sizniñ düşmännizni äytäyätgänim yoq, dädhä äfändi. Türk-islàm xalqınıñ düşmänlärinini äytämän...

225 -Germänni äytäsänmi?

Häkimcän birdänigä külib yubarişdän özini zorğa tox-tätib qaldı.

-Şundäy, taqsir! Germänni äytämän. Türk millätigä yä-

230 rəğ berib qoymayıdı u! u, türk millətlərinin cən və qən
düşməni!

-Undəy bolsə... bütün qışlaqni yığıb, qoligə besətər
berib, Germən bilən uruşgəni cənətməqçi bolgənimgə nimə
deysən?

235 Mifbəsi bu sözlərni gurur bilən külib turib sözlər-
di.

Nimə derdim? undəy qışsəfiz sizni "gəziy" derdim...
İsləm milləti sizniñ bu xızmətiñizni heç bir unutməs e-
di...

240 -Millətiniñ bilən işim yoq. Türkiñni həm bilməymən
men. Mənə bu mirzə aytədiki, qışlaqdə cəniddən toygən köp.
Şulərniñ həmməsini Germən uruşigə cənətsəm - əqpədsəniñ
qoli yuqari kelədi, bu qışlaqlər yələffəyəq, bezərilər-
niñ kəsəfətidən qutulədi!

245 -Həy, həy! -dedi mehman. -Muniñ səvəbigə kim yetsin!
Cüdə zor xızmət qıləsiz, dədəhə! Fəvquləddə büyük xız-
mət!..

250 Şu sühbətdən keyin Həkimcəndə mifbəsiyə nisbətən bir
qarəs tuğıldi. u qarəsdə ıxləs və hürmətdən başqa həmmə
nərsə bəridi. Bu qarəşni oşə keçəsi mifbəsi yətgəni ki-
rib ketgəndən keyin Həkimcən mehmanniñ öziyə həm bir əz
izhər qıldı. Mehman Həkimcənniñ e'tirəfini eşitgəndən
keyin cüdə ot əlib, qızib gəpirdi:

-Bizniñ bütün fəciəmiz şundəki, -dedi u, -döstimiz
bilən düşmənimizni əcrətə əlməymiz. Eşitdiñizmi unıñ

255 gəplərini? Bizniñ dindəşimiz, millətdəşimiz bolgən Türkiyə bilən bir səfdə uruşəyätgən Germäniyə bizgä, biz Türkistän türklärigä düşmən emiş...

 Mehmän bir az toxtädi. Pəpiräsini qattıq-qattıq tər-tib ağır-ağır baş tebrätädi.

260 -Bulär bärçəsi ilmsizlik kəsäfäti, Həkimcän! Nädänlik mevəsi. Bu yoğan səlläli, boş källäli həyvänlär, Buxarəi şarifni spekulyätsiyä qilib, islām millätini zähärlävçi mikroplär bizni şu həlgä keltirdilər... Eh... eh... eh!..

 Əstəydil küyib gəpirəyätgən mehmän Həkimcänniñ közi
265 uyqugä ketgändän keyinginä sözdän toxtädi.

 İkkäləsi sorigä çay qilib üzəlgən vaqtläridä, Həkimcänniñ yänä uyqusi qaçgən, birinçi xorəzlär undä-mundä qıçqırə başlagən edilär.

 Bulär ikkäləsi körpəgä üzəlgändän keyin həm äncəginä
270 gəpləşib, miñbəsidän, umumän zämänniñ hämmä ämaldärləri hükümät və idarə usülläridän şikayət qılışdilər. Mehmän bir vaqtlär näyib törəniñ Miryəqubgä äytgən gəplərini yänä köprəq təfsilət bilən Həkimcəngä äytib berdi. Öz miñbəsisiniñ işlərigä qarəb hämmä miñbəsilär və umumän
275 şu zämən həkimiyäti toğrisidä köp həm yaxşı fikrdä bolmägən Həkimcän şu sühbätdän soñ öziniñ xəm və çüvələşgən fikrlərini pişitdi, bir arəgä yıgdi, başidägi fikrlär bir tər-tib dairesigä tüşib, yäñi-yäñi pərdälärni unıñ mi-yəsidän sidirə başlagəç, özidä älləqandəy bir özgəriş bo-
280 ləyätgänini özi həm sezdi: oşə kündän başləb unıñ hämmä

närsägä qaräsi başqa boldi! Miñbäşi -burüngi miñbäşi e-
mäş, färsaxlärçä yiräqlärdä. Yaqınläsib kelgändä häm xud-
di buni öldirgäni keläyätgändäy... Miryàqub, uniñ işbi-
lärmänligi, epcilligi, ziyräkligi... "ü ägär haq yolni
285 täpsä bärmi, näyab ädäm bolädi!" Här bir kättä sällälik
dämlä bemärgä zähär beräyätgän täbib... Här bir başini
quyi sälgän eşän - ädämlärniñ kissälärigä yäşirinçä qol
uzätgän kisävür... äbdisämät miñbäşi - uni oylägändä
Häkimcängä cän kirädi! "uni körsä tikilib, közini älmäy,
290 uzàq-uzàq qaräb tursä, ziyarät qilib qolini öpsä, nimä
buyürsä şuni qılsä!..

Häsänävniñ fikrläri, äyniqsä yäñi älinädigän yigit-
läär toğrisidägi fikri miñbaşigä häm tä'sirsiz qalmägän
edi. Miñbäşi, Häsänävädän bir äz qorqqan vä şu üçün ungä
295 sävuq qarägän bolsä-dä, uniñ oşä yigitläär toğrisidägi
fikrigä qarşı kelmäsdi. u häm içkärigä kirib çäyigä çö-
zilgäç, u toğridä äncäginä oyläb yätädi.

"Bu bäccägärniñ gäpi qursin! Nimägä bolsäykin, uniñ
gäplärini eşitgändä ädäm çöcib tüşäsän: xuddi... äqpädsä-
300 ni sökib yubarädigändäy? xuddi uniñ sökkänini biräv eşit-
tib qalıb, Yädgär eçki yä ümäräli püçuqqa yetküzädigän-
däy! ulär bolsä, äqızmäy-tämizmäy, häkim törägä çaqadı-
gändäy! Böz üstigä ulär - "äqpädsäni sökib turgän vaqtidä
Äkbäräli miñbäşi "hä, hä" deb turgän edi!" deyşän häm
305 täymäydigändäy! Soñrä häkim törä çaqırıp älib gazäbigä
älädigändäy! Miñbaşilikni tärtib älib el közidä tümäm

särmändä qılädigändäy! äbdisämät bilän Yədgər eçki, üməräli püçüqlər yänä qoşkärnäyi bilän cär səlädigändäy!.."

310 -"Lekin, bəcəğar kəfir, bir nərsəni bilməsdən äyt-
mäydi. Niməgə desəñiz, u "zəkən" kitabini köp oqıgən,
həmməvaqt orisniñ içidə qaynəydi, oris tilini suv qilib
içib yubərgən... Kəttälərimiz orus-də, axır! orus bolgə-
nidən keyin müsülməngə yən bəsməydi. Bu rəst! Şu yerdə
Həsən əbzi bilib äytədi! Müsülmənniñ qoligə yaxşı beşə-
315 tərni berib qoyärmidi? Yoq! Ağər men orus bolsəm (əstəğ-
fürüllə), müsülmənniñ qoligə əslə yərəğ bərməsidim! əs-
lə! əbzi rəst äytədi. əbzi, əbzi, əbzi!..

Mənə sundəy oylər bilən miñbəsi zorğa uxləb ketdi.

320 Ertə bilən uyqudən uyğəngəç, yänə oşə-yigit məsələsi-
ni oylədi. Yigitlərnəñ üçtə yə ontə bolışı miñbəsi ü-
çün bərabər edi. "Köp bolsə, ğəlvəsi həm köprəq bolədi"
deb oylərdi u. Faqat... faqat...

325 -ontə yaxşı yigitgə yaxşı at, yaxşı sərpa, yaxşı yə-
rəğ-əsləhə berib, öz məhkümimni bir əylənsəm, iləci bol-
sə, əbdisämət turədigan qısləqdən bir at çaptirib ötib
qoysəm... bəs! Şundən keyin kəttələr üç yigitni bittəgə
qaldirsələr həm məyli edi!..

330 Bu oyniñ nəticəsi şü boldiki, ertəsi küniyəq qısləq-
dən adəm ələ bəsləb 2-3 kündə yettitə nəvqırən yigitni
çertib-çertib mirşəblikkə qəbul qıldı. undən-bundən sö-
rəb, sorətib, iləci bolməgəndə... tərtib əlib bolsə-də,
həmməsini yaxşı atgə mindirdi, əlləqaylərdən əv miltıqlə-

ri t pib, on vini y r ql ntirdi, üst-b sl rini tekisl di,
 zi h m e n yax si z r  p nini kiyib, tilla kəmərini bəg-
335 l b, uzun qılıcını  sib, s m n yorgani minib yolg  çıqdi.

1 İkki kün burün qumarıq qıslâğıgä yettitä yigiti bilän
 miñbäşi kelib ketgän edi. unıñ bu kelişi qızıq boldı.
 Heç kimgä heç närsä demäsdän toppä-toğri mäçitgä tüşib
 dämläni yoqlätدی. Özläri xabär tåpib mäçitgä kelgän ämin
 5 vä ellikbaşılär häyrän boldilär. "Nimägä bizgä heç närsä
 demäydi miñbäşi dādhā?" deb bir-birläridän sorāşdilär.

 Ellikbaşılärdän biri yügürgäniçä bārib dāmlä-imāmgä
 xabär berdi. Dāmlä-imām yaqındāginä üylängän yāsrāq bir
 mullāvāççä bolgānligidän "miñbäşi çaqırāyatir" degāç,
 10 ānçä tāsvisgä tüşdi. Sāllä-çāpānini kiyib mäçitgä tāmān
 bārārkān, oylādi: "Nimä üçün yoqlätgän bolsä!"

 Miñbāşiniñ uni izlätisgä zāhiriyy bir sābāb yoq edi.
 Şuniñ üçün türli xayāllärgä bārib kördi:

 "Tünäv kün, şāhārgä tüşgānimdä müdārris dāmlāniñ ö-
 15 ğillārigä qattıqrāq tegişib qoyuvdim... Özi hām, bāççağar,
 ipāk sāllāni çāmbārāk qilib orāb, yāmān közgä ilāşādigān
 bopti-dā! Üstimdän ārz qılgān bolsä-yä, hārāmibāççä?"

 "Yä... burüngi imāmät qılgān çāyimdä vähiy 1) yerni
 Sādriddin bāy bilän çıqışib, ikki-üç yil özim yālgız tā-
 20 sārürf qilib edim. Māhāllādän bittä-yārimtäsi şuni qoz-
 ğadimikin".

 "Yä bolmäsä ötgān häftä qāvün sāyilidä yāñiçä māktab

1) vähiy-vāhf.

25 ağgän täsKentlik noğay dاملäğä yolıqıb qalıb, äncä qattıq
sökib edim. uniñ mäktäbini äbdisämät miñbäşi açib ber-
gän ekän, men uni bilmäbmän... Bu bizniñ miñbäşiğä äb-
disämät miñbäşi itäb qilib yazdimikin? Keyin mäktäbniñ
äsl sähibi äbdisämät miñbäşi ekänini bilib, häligi noğay
30 dاملä bilän müräsägä häm bardimkü-yä... Här qalay, başdä
ähvöldän bexabär, qattıq gäpirib qoyib edim... ättäñ! Su
täşvişlärğä äbdürähmän pänsät säbäb boldi, bäççagar! Nä-
insäf! Bolmäsä, cimginä otirib edim. Keyin noğay dاملäniñ
äldidä ädämlärğä bir-ikki ağız vä'z qilib, lä'näti cädid-
niñ köflini kötärib qoydimkü-yä..." Älbättä, dedim, noğay
35 häm - müsülmän, ähli sünnät, täsKentlik häm - müsülmän,
ähli sünnät... Hämmämiz bir ädäm. Dunyäviy ilmläri oqıs
häm şäriätimizdä bär, çünänci cänäbi hästi päygambärimiz
"ütlübudilmü välävkänä bissi" yä'ni "Çin mülkidä, yä'ni
xıtäydä bolsä häm ilm täläbidä bolğıl" degänlän. "Bu "hä-
40 disi sähih" dedim. Cädid dاملä xursänd bolib ketdi: "Şun-
däy haqıqıy ulämälär bolsä, millät täräqqıy qılädi" dedi.
Su "millät" degän söz tüfäylidän yänä cindäk munazärä qı-
lib älisdik. äbdürähmän pänsät noğay dاملädän "millä-
tifiz nimä?" deb soräb qaldı, noğay dاملä ävväl "isläm
45 milläti" dedi, undän keyin negädir "isläm vä türk millä-
ti" deb "türk" degän täifäni häm qosib qoydı. Men çidä-
yalmädim: "Yoq, dedim, müsülmän ädämdän "millätif nimä"
deb sorälsä "millätim İbrähim xalillüllä" deb cävab berışı
väcib. Dinimiz-isläm, millätimiz-milläti İbrähim xalil-

50 lüllä. "Türk" degän täifä özgän tərəfläridä bär, özläri elätiyädän, bizniñ särtiyädek kəsirulädäd 2) emäs, unıñ millätgä heç bir daxli yoq!" dedim. undän keyin hästi İbrähim xalillüllä toğrisidä hästi Sofi älläyardän дәлил keltirdim:

55 xalillüllä üçün yändirdilər när
qadäm qoymäy osäl ot boldi gülzär

Cädid дәmlä turib "İbrähim päygambär yähüdiylär päygambäri, hättä tört kitabdän birigä häm egä bolgän emäs" dedi. "Tävbä de, eşäk!" deb baqırdım, artıqçä qızıb ketibmän. Keyin puşäymän boldimkü-yä... Endi faydäsi yoq. 60 Äfsüs! Äfsüs!"

İmäm дәmlä kelgändän soñ, köp ötmäsdän, miñbäşi mäcitdän çıqdi. ätigä ätlänib turib, ellikbäşi bilän birikki ägız gäpläşdi. ämiñ ä vä başqa ellikbäşilärgä sipä 65 qaräşi bilän bir qaräb qoyib, yänä dәрhäl yolgä tüşdi. Güzärdä otirgän beş-äiti kişi häyrän bolışib bir-birläriгä qaräşdilär. "Nimägä keldi-yü, nimägä дәrräv cönäb qaldı?" degän sävälgä cävәb axtärdilər.

-Nimägä äminni çağırtirmäsdän, imäm дәmläni çağırtırdı? 70

-Nimägä imäm дәmlä kelär-kelmäs cönäb qaladı?

-Nimägä bu säfär yigiti köp?

2) Köp sänli.

75 -Nimägä qıslâğıgä qaytib ketmäsdän, däryä tamängä ötdi?

-Nimägä güzärdä otirgänlärägä heç närsä demäy ötdi?

-Nimägä? Nimägä... nimägä...

Düv-düv gäp ketdi. Här kim här tärädän här xıl ävöz cıqardi, lekin heç bir ävöz qulaqqa yaqmadi, "söz tüşmädi". Mäçit tamändä imam körindi. unıf yüzigä tikildilər.

80

-Häy käl, säräsap sâldiñmi? Häli ötgänidä imam dâmläniñ qas-qavâğı sâlıq edi. Endi açilä tüşibdi. xayriyät bolsä keräk.

-Soräymiz qoyämiz-dä, cinni, -dedi käl.

85

-Sen sorä, tilla baş, sengä äytädi.

-Soräymän, qavâqbâş. Soräymän, nimä?

Imam dâmlä sekin-sekin, lekin işänçli vä xâtircäm äyâq täsläb güzär ortäsigä keldi. İkki tamändän sâlâmlär kötarildi.

90

-Taqşir, çây bär ekän! -dedi käl. -Bir piyalä tutäylik.

-Qulluq! -dedi dâmlä, toxtädi. -Üygä bäräy...

95

-Bilämiz, taqşir, yäñi üylängän ädämdi gäpgä tutib bolmäydi: miñbäşi dâdhä nimä xabär älib kelgän ekän sö-rämâqçi edik.

Imam dâmlä küldi.

-Üylängändän emäs, Häsänbây, -dedi. -Bäsiñlär qıçı-mägändä tiliñlär qıçib turmäsä bolmäydi-dä, ä?

Güzärdän külgü kötarildi.

100 -Qıçığıni bäsib ötiñ deymiz-dä, dämlä! -dedi käl Häsän.
Yänä küldilär. Dämlä qıp-qızärib ketdi.
-Mıñbäşi dädhä yurtniñ ämäsänligini soräb ötdilär, xäläs. Başqa gäp äytmädilär. xoş, mengä cävab endi!
105 Dämlä yänä yoligä tüşdi. Güzär ädämläri uniñ gäpigä işänib yetmädilär. Häsän käl dedi:
-Bizdäk fuqarä yalgän äytgändä işänmägän ädäm bir-ik-ki märtä zoräki yötälib qoysin. ämäldär bilän dämlä-imäm yä äbroyi kättä bəylär yalgän äytsä işänmägän ädäm kəvşini
110 ni qolgä älib tursin: "ogri ketdi" bolmäy iläci yoq!
Yänä küldilär.
Näridä köprik bäsüdä dämlägä ümərəlibəy düç keldi.
-Hä, dämlä, Äkbäräli nimä dedi?
-Mıñbäşi dädhä heç närsä degänläri yoq. "Cämäätniñ
115 nāmāzgä yürisi qaläy?" deb sorädi. "Mä'nisi yoq" dedim.
"Ellikbäşigä äytämän, köprəq häydäb berädi." Şu, xäläs.
Ümərəli qahqahä sälib küldi.
-Ümridä bir märtä peşänəsi säcdä körgänmikin, sorämä-diñizmi?
120 -Kättä ädäm. Men nimä deyälämän.
-Xayr dämlä! -dedi bəy. Yolgä tüşdi. Keyin ärqasıgä qayrilib küldi və dedi: -Zämänäniñ äxır bolgäni şu-dä, taqsir. Benäməz räis bolib nāmāzdän qalgänni tergäydi!
Uç kündän keyin cümä nāmāzigä cüdä köp ädäm yığıldi.
125 umumän, mäçit bilän heç bir äläqasi bolmägän kişilär häm

qəq yergə belbəglərini yazıb, faqat peşənälərigə yərəsə
cəyni töşädilär, iməmdən burün baş kötərdilär, iməm "əl-
lähü-əkbär" deb säcdəgə egilgändä, bulär qıyämğä kötəril-
dilär... Säflärdä pıx-pıx külişlär ketdi. Säləm berilär-
130 berilmäs, yötälgä zor berib orinläridän turgän "näməzxän-
lär"ni sofiniñ yağlänmägän äräväniki siñəri ingiçkä və
ğaşğä tegädigän ävəzi toxtätädi:

-Xalayıq! Yaqın-yaqın kelib iməm dəmläniñ və'zigä
quləq səliñlär!

135 Xalq äräsidadä otirgän ämin və ellikbaşilär häm ulär-
niñ belgiləb qoyilgän kişiləri sofiniñ sözlərini ilib
aldilär:

-Hä, cəməät! Dəmläniñ sözlərini eşitiş zərur!

140 Yuqəridä äyvänniñ içkərisidä otirgän dəmlä säf ärä-
ləb təşqarigə çıqdi. Pəncərə eşik əldidä toxtəb gəp baş-
lədi.

Miñbəşi oşə küngi kelişidä şähərdän berilgän tə'li-
mätgə muvəfiq həmmə məcitlərdä toxtəlgän, cümädän soñ ə-
dəmlərgə və'z äytib, "ulärni tinç tiriklik bilän şugullə-
145 nişğä və hər xıl fitnä-fəsədlərgə berilməslikkə" çağırış
vəzifəsini məcit iməmləri zimməsigə yükləb ketgän edi.
Bizniñ dəmlä, söz tapəlməsdän tutilibrəq və qıynəlibrəq
başləsə-dä, keyincə cönəşib ketdi, qavminəñ həmməsi de-
yərlik səvədsiz qışləq ədəmləridän ibarət bolgənigə qarə-
150 məsdän, "bäləgəti ärəb və fəsəvəti furs"ni mümkün qadər
köp işlətdi, eşən Sofigə cüdä muxlis bolgənligidän, unıñ

mä'nilik bəytləridən öncəsini hər yer – hər yergə qıstirib ötdi. Bir qançə vaqt zor berib, şahərdəgi hakim törələrləni, özimizniñ "Mullə Akbərəli dādha"ni, şulər qatəridə -gərçi başqa məhkümnəni uluğı bolsə-də- "Fərəsətlik, hüşyar, dənismənd, səhiy və mürüvvətmənd" hükümdərlərdən mullə əbdisəmət mifbəşini maqtəb ötdi. "Noğay dəmlə eşitsin" deb yəfi zəməni məktəbləridən, undə qur'ənnəni təcvid bilən məxrəcigə toğriləb oqutilişidən, u məktəbgə oqıgən bələlərnəni "Şəriətü imən"ni kəttələrdən yaxsırağ bilgənləridən, azəd bolışigə yaqın Misr əhəfidə səlavət oqıgənləridən, uni eşitgən ədəm yığləməy ötəlməgənidən, hətta... hətta gərçi u məktəbnəni dəmləsi bələlərgə "yer müdəvvər, yə'ni bəmisəli səqqa yəki yəngəq və yəki tərvuz-dumələq" degən bolsə həm bu də'vənəni şəriəti Müstəfəgə unçə xiləf kelməgənidən yə'ni, eşən Sofi əlləyər, əmir Nəvəiy, Məvlənə Fuzuliy, eşəni Həziniy əb'yətləridə fələknəni gərdisi, yə'ni əylənışı xusüsidə köp sözləgənidən gəpirdi. Baş qızib, gəp qəzəni qaynəgəndən soñ dəmləmiz əlciy bəslədilər. Gəplər pəymə-pəy kelə bəslədi. undən keyin qavmnəni nəməzge kəm yürgənigə, bəylərnəni zəkət və sədaqə xusüsidə şəriət əmridən cətləşgənlərigə, qışləq ədəmləri ərəsində "xəmr", yə'ni arəq içədigənlərnəni köpəygəniyə ötdi... Heç kimni qəldirməy səkə bəslədi. Endi bu rühəniy grəməfənni toxtətış qıyın edi. Dəmlə kəyisə yənidəgisi, əlbəttə, xursənd bolərdi. Dəmlənəni ötkir tilləridən faqat əllikbəşilər bilən əminlərginə qu-

tülib qaldılar.

180 Damlä sözni tümäm qılgändän keyin adämlär yänä örirläridän törä başlägän edilärki, äyvännif içidän Ümärälibäynif xırqırəq avəzi kütärildi.

-Damlä yaxşı äytdilər! Bälli dāmlägä! -dedi bāy. -Benämāzlärnif kəsäfätidän hämmäyəq qımmätçilik bolib ketäyätir!

185 -Xätinbāznif kəsäfätidän-çi, xätinbāznif? -dedi biräv pästdän.

-Bāybuva öz qılmişläridän häm gäpirsin cindäk! Eşitäylik! -dedi yänä biräv.

Bāy äççıgländi. Säf äräläb äyvän qırğagıgä keldi.

190 -Kim u mengä tä'nä qılgän? qaysi benämāz? -dedi u. Özi qaltirärdi.

Cävəb bolmädi.

195 -İmām dāmlänif qollärigä dārrä əlib berämiz endi, benämāzlärnif cəzäsini berädi! -dedi içkäridän täsqarigä çıqayətgän Yədgərxocä.

-Sudxordän gəp eşitif! Sudxordän! -dedi pästdägilärdän biri.

-Pul meniki! Kingä qandäy şart bilän bersäm -ixtiyär özimdä! Sengä nimä, oğri? -dedi Yədgərxocä.

200 -Özif oğri, hämmäni oğri deb biläsän!

-Nimä, nimä?

-Hävliqmä!

-Biläsizmi, taqsir, -dedi ümärälibāy, - hämmä bälä ä-

mäldärlärimizniñ yamänligidä. Miñbaşimiz - Äkbäräli bol-
205 sä, peşanäsini bir ümr säcdä körgän bolmasä, xätinläri
buzuq bolsä, özi piyänistä, buzuq ädäm bolsä! Başqalärdän
käyib bolädimi?

-Häy, ümärälibäy, undäy demäñ! -dedi imäm. -Mullä
Äkbäräli dädhägä til tegizmäñ. u kişidän fuqarä heç qan-
210 däy bir yamänlik körgän emäs. unça-munça çäkki yürişläri
bolsä, ämäldär häm pädsädäy gäp, pädsälärgä buyürädi ö-
zi...

-Men mullä äbdisämätgä heç närsä demäymän, -dedi ümä-
rälibäy.

215 -Mullä äbdisämät bolsä hämmä cän deydi! -dedi Yädgär-
xocä.

-Mullä äbdisämätdek ämäldär yoq! -deb däväm etdi ümä-
rälibäy. -Äkbäräli ädämmi? Sipämi? ämäldärmü? unıñ ör-
nidä men bolsäm, güzärdägi sämävärlärni taqa-taq berkitdi-
220 rärdim. Hämmä benämäz şu yergä yığıladi. Nämäz oqımägänni
yazdä därrälätärdim, qışdä - muz teşib suvgä pişärdim.

-Şunıñ üçün xudä sengä ämäл bermäydi-dä! -dedi biräv
pästdän.

-Tüyädä qanät bersä, qaysi imärät säğ qälädi? -dedi
225 käl Häsän.

Hämmä külib yubardı.

Ümärälibäy yänä däväm qıldı:

-Men ämäldär bolsäm, şu qışlaqdän beş-törttä yäläñä-
yaqni Sibirgä häydätärdim.

230 -Həbbərəkəllə! -dedi Yədgərxocə.
 -Biz Sibirgə ketərdik.senlər qəlib - bittəñ qışlaqdə
 sağ xətin qəldirməsidiñ, bittəñ - yüzni miñ gə berər-
 diñ!
 -Yurt əbəd bolərdi!

235 -Bittəñ qumarıqniñ suvini öz yeridən çıxarməs-
 diñ. Bittəñ kəttə arıqdən qışlaq ədəmlərigə bir təmçi
 həm suv berməsidiñ. xayriyət, əməldər eməssən!
 -Boləmən əməldər!
 -Körəmiz!

240 -Körəmiz!!
 Umərəlibəy qızib ketdi:
 -Körəsən! Körsətəmən sen xətin tələqlərgə!
 Pəstdəgilərnəñ həmməsi deyərlik nə'rə səldi:
 -Kim xətin tələq?!!

245 Onləb kişi muştini tügümləb əyvəngə yügürdi Baqırış-
 lər, dəd-vəylər, fəryədlər kətəridi. ağır muştılərnəñ ə-
 gır zərbələri eşitildi. Bütün qavm bir-birigə kirişib
 ketdi... əmin əsməngə qarətib bir-ikki märtə toppaçədən
 oq çıxardı. unğə qarəgən və əhəmiyət bergən bolmədi. Bir
 250 yigit rəsə mölcəlləb turib, əminniñ qoligə muştəlgən e-
 di, toppaçəsi qolidən tüşdi. uni başqa bir yigit əlib yə-
 nigə səldi, yənidəgilərgə qarəb mağrür-mağrür... küldi.
 Muni körgən ikki ellikbəsi özini dərvəzəgə urib qaçdı.
 Məçit əyvəni əldidəgi eski çirik pəncərəniñ şaraq-şuruq
 255 sinişi köçəniñ u yüzidə çozıq bir əksi-sədə berdi.

Bir əzdən soñ bütün qışlaq isyàn hălätidä edi.

* * *

Miñbäşi bu yäqdä yigit ärt-diris toğrisidä buyruqniñ

ämin vä ellikbaşilär tàmänidän neçik bəcärilgäni xusüsidä
räsmiy ma'lumät kütib otirdi. qışlaqlärni äylängän vaqti-
260 dä ämin vä ellikbaşilärniñ bə'zilärigä u yänä eslätib
ötgän edi. Həkimcändän tez-tez sorəb turardı. u bu işni
mümkün qadər tez vä hämmädän əldin bitkəzib, özi şähərgä
tüsməqçi, həkim törəgä ərz qilib öz sädəqatini körsətməq-
çi bolardı. İkkinçi tàməndän, Həsən əbziniñ väsvəsəlik
265 fikrləri həm uni həli tärk etməgän edilär. Bu cihätni oy-
lägän vaqtidä u öziniñ qışlaq äylänib kelisidän xursənd
bolardı...

"Özimni körsətdim! xop yaxsiləb körsətdim! əbdisəmät-
niñ qışlağıdän ət qoyib ötiş nəsi bəlməsə həm, şu äylä-
270 nişimniñ özi çəkki bəlmədi. əbdisəmät eşitgəndir. Eşit-
dirməy qoyədimi ədəmlər? Yürəgi örtənsin bəççağarniñ!.."

Faqat ämin vä ellikbaşilär cəylärigä qaytgəndän soñ
nəfəslərini içlärigä səliləb otirə bərdilär. Köpləri köçəgä
həm çıqməy qoydi. ulər ədəmlərgə qandəy qilib yəñi pul
275 səliləgini gəpirisgə həyrən edilär. ərədən bir həftə ötdi.
Heç bir ämin vä ellikbəşi bu toğridä heç bir kimgə əgiz
əçgəni yoq.

Miñbäşi təcəflənə bəslədi.

-Mirzä, bu zänğarläriñ esidän çıqardimi? Yä imäni u-
280 cib indäyalmäy turädimi? Bir-ikkitäsigä färmäyis yazib,
ät çaptir!

-Xop, taqsir!

Yigitlär färmäyisni kötärüb yortä ketdilär.

İçkäridä bütün işlär miñbaşiniñ istägäniçä häl bol-
285 gän edi. İlgäri dutar çälib "Netäyxän köyigä säyräydiğän
sähär bulbuli, keyinçä sekin-sekin qolğä qonä başläb,
Sultänxän täsqarigä yol sälgän keçäsi bir äz icirğanib
bolsä häm özini miñbaşiniñ dädhäniniñ ixtiyärläriğä täpsir-
di...

290 Täpsirmäy nimä qılsın? Başqa iläci barmidi? qanı u i-
lät? u häm şu ölkädägi miñ lärçä, neçä on miñ, yüz miñ-
lärçä äyänç qullärniñ biri emäsmi? Sävdägärlär bilän liq
tolä qul bazaridä sätiledigän känizäk heç bir tädbir bi-
län sätiledän özini qutqaralmäydi. Muniñ üçün özigä ox-
295 säş känizäklärniñ köp bolışı, u köpniñ bir bütün bolı-
şı, bir bütünniñ sävlätli hücümlärgä, yä'ni ölingä täy-
yär bolışı keräk. ätä-änäläri tämänidän qarı çällärgä sät-
tilgän qızlar äzmidi? qaysi biri qarşilik qilib epläy äl-
gän? qaysi biri hiylä bilän qutulib ketgän? undäylär toğ-
300 risidä xalq ägzidä bittä-yärimtä dästän häm yoq. xalq
häm yoq, xalq taqdirgä tän bergänlärdän gäpirädi. Köpçi-
likkä qulaq sälsäñiz, quturgänlärniñ çar-naçar yumsägä-
nini, äsiylärniñ boysungänini, telbälärgä es kirgänini,
älävlärniñ päsäygänini, älänälärniñ söngänini, färyäd-

305 lərnif boğılgənini, dədfəryədlərnif boğızlərdən berigə
çıqalməsdən erigənini aytədi, aytərkən yə közidən bir-ik-
ki təmçi ən'ənəviy yəş çıxarədi, yə bolməsə mə'nilik qı-
lib bəşini çəyqaydi.

Zebi atəsinif xunük fe'lini bilədi. atəsi səhərdən
310 piyədə kelgən edi. əppəq səqəli bilən köz yəşlərini təkib
yıqlədi. "qızım, -dedi, -meni munaqa sərməndə qılədigən
bolsəf, iləhim, boynif təgifdə qəlsin... Mürədifgə
yetməgin..." Mundəy qarğıslərnif artıq dərəcədə qorqınc
ekənini hər ağızdən eşitə-esitə ösgən: "ergə tekkünçə,
315 xudədən keyin, atə-ənə kelədi" degən təlqınlər əstidə
kəttə bolgən əciz, irədəsiz, əyənç və yəkkəbaş bir qız ü-
çün, Rəzzəq sofidəy adəmnif əmənsiz nəzərləri əstidə ye-
tilgən bir nətəvən məxluq üçün həligi xıldə qarğıslərnif
rühıy tə'siri bolməsi mümkünmi?

320 Muniş üstigə Zebi ənəsini həddən artıq yaxşı körədi,
bu köfli qattıq atəniş dərđini mustipər həm kəm tərtgən
eməs... u beçərə həli həm səhərgə qaytib ketəlməydi. Bir
sıqım rozgər səvrilib bitmədimikin? ənə sorlik hər kün
yıqləydi, köz yəşi qılədi: "Əylənəy qızım, mənə rəhmif
325 kəlsin, -deydi, -Men sənə ənəlik məhrimni qoyib kəttə
qılğənmən, bəşqə günəhim yoq. Seni soyməgən kişigə bergən
bolsə, atəf berdi... Men bir nərsə deb epləy ələmənmi,
qaləy? özif biləsən. atəf tepə tonini teskəri kiyib ke-
libdi. Mişbəşi dədəhə əldidə munaqa sərməndə qılədigən
330 bolsə qız həm kerək eməs mənə, sen həm kerək eməssən,

deydi. Aylanay bäläm. Men atäfidän qorqamän... Şähärgä
bärälmäymän. Bu yerdä häm qälälmäymän... Heç bolmasä men-
gä rähmiñ kelsin, bäläm. Cän bäläm, köz bäläm!" Hər kün
başqaçaraq şäklä tärkrär qilingän bu sözlär tä'sirsiz
335 qälmäydi, älbättä. äynıqsä, yumsaq köñilli qız bälägä...

Özi häm oyläydi: "Men, -deydi Zebi, -yäkä başım bi-
län qarşılık qilib epläy älämänmi? u - devdäy bir erkäk
bolsä, men bir sıqım cänivär qız bolsäm? änäm beçärä şä-
härgä ketälmäy, cänini qoligä älib, hər kün, hər keçä qu-
340 lägim ästidä yıgläb tursä? İkki kündäsim keçä-kündüz men-
gä qaräb külib, meni erkälätib, siläb-siypäb muämälä qıl-
gäni bilän keçä-kündüz mengä deydigäni şu: "Munaqa qıl-
mäñ, äylanay! "Mifbaşini mendän uzäq tutiş üçün cän ä-
lib, cän berib urinişi keräk bolgän Sultänxän kelgänidän
345 beri hər kün qulagımgä egilib - ikkälä kündäsimniñ gäpini
qaytarädi... bilälmäy qaldım! Umrinisäbibini cıqarmäy
qoydilär, qızıgä häm yol yoq. Enäxän häm käm cıqadı, cıq-
qandä häm şu kündäslärnifiñ gäpini qaytarädi. Yälğız cänim
bilän heç närsä qılalmäydidängä oxsäymän, taqdirgä tän
350 berämän, şekilli... Vay, xudayım, öziñ täslägäniñdän
keyin başqa çarä bärmi?"

Şundäy qilib, qız beçärä taqdirigä tän berişgä cäzm
qılğanidän keyin, ämänsiz taqdirniñ sönib turgän cänidän
özini mäst bolgändäy xayäl qilib, özi xählämägän vä özi
355 qorqqan zavqqa tälidi.

Oşä şumlik kündä tä keçgäçä Zebi neçä märtä tişini-

tışigä bäsib ğıcındı, ayağı bilän yer depsäb özini zorlä-
di, aqsäm çağı köflidägi iztiräblärni dutär qıllärigä vä
Netäyxän yällälärigä täpsirdi. artıqçä qıynälmäslik üçün
360 bütün aqsäm içi fänär' yäqmädi, täşqaridän tüşgän zäif
yaruğdä -miñbäşigä qayrilib qarämäsdän- dutärini çälib,
yälläsini qılä berdi. Kelin bolib kelgän kündän beri on-
täçä qalin körpädän ibarät häsämlı yatağ üyniñ ortäsidä
här kün küyäv - qaylıqni kütärdi. Miñbäşi här küngi ädä-
365 tini qılib, kirgän hämän yecinib yätgän, üstigä kättä
çäysäbni täşläb özi sevgän yällälärini tiñlärdi. İtlik
qılmäslikkä vä'dä bergän bu ädäm, bilmädim kimdän xıçälät
tärtib, vä'däsini buzışgä urınmägän edi. Bu aqsäm häm
sehrli yälläni eşitib uxläb ketärmän" deb oylärdi. Zebi
370 ävväl äşüläni toxtätädi. undän keyin täşqaridä hämmä uxlä-
gäç birdänigä dutärini irğıtdi. "Bir närsä boldimi?" deb
oyläb bäsini kötärgän miñbäşi yänigä sälginä qaltiränib
Zebiniñ kirib keläyätgänini kördi. qız unıñ açilgän qu-
çäqlärigä bir quldäy e'tiräzsiz kirib keldi... Ertäsi kü-
375 ni unçä icirgänmädi. undän keyin täbiät öz işini qıldı.
Mämläkätniñ qızgın quyäsidadä tez yetilgän tän beçarä qız-
niñ mä'yüs köflini öz ilıq quçağıgä äldi.

Ertä bilän ikkälä kättä kündäs qahqahä sälib bu yäs
kündäsni älcışlädilär. ulär öz qahqahäläri bilän nărigi
380 kündäsni - Sultänxänni boğmaq istärdilär. Hälbuki, u här
keçä deyärlik mirzäniñ qoynidä säädätdän boğılärädi... u
häligi yüksäk qahqahäni eşitgäç unıñ mä'nisini äñlädi:

yüqürüb Zebiniñ yanığa kirdi, hämmägä birdän säläm bergäc, Zebigä äsildi: uni häm -xuddi mirzä käbi- bütün hirsisi bilän quçaqläb, cöp-cöp öpdü: bu bilän ikkalä kattä kündäsgä demäqci boldiki:

"Siz qançä sevinsäñiz, men sizdän artıqräq sevinämän! Siz - quruq vähimäni quçaqläb sevinäsiz, men - tirik vä cäni bär ädämni quçaqläb yäyräymän. Kim ähmäq! Kim ähmäq?!"

Sultänxän beçarä kündäslärini "ähmäq" deb oyläydi. Hälbuki, u sıqıq mühitdä, u kişänli cämiyät dä vä u "mäm-nü' ölkä" dä yäşävçilärniñ hämmäsi bir-birini äldäsgä, bir-birini "ähmäq" qılıb qaldırısgä urinädi vä özi muvaf-faq bolgäc, başqa hämmäni "ähmäq" sänäydi. Yäşäs üçün kü-räs bäräyätgän bolsä, ädätdä küç bilän yeñälmägän ädäm-lär hiylä bilän yeñädilär: bu cüdä täbiyy närsä. äyniq-sä, xätinni quldän bättär xorlävçi mühitdä xätin çär-nä-çär hiyläniñ üstäzi bolädi. Xätinniñ ikki qoligä kişän

sälib köçä dävzäsini täşqaridän qulfläb, dökänigä ke-tädigän sävdägär hämmädän artıq ähmäq bolgänini äñlämäy-di...

1 Yigitlärni färmäyis bilän äminlärnikigä cönätgändän
soñ miñbäşi dädhä içkärigä kirdi. Soñ vaqtlärdä fe'li
cüdä oñlänib qalgänidän hämmä xätinlärigä bir-bir tegi-
sib, gäp täsläb ötdi. Sofrä Zebiniñ üyigä kirdi. Zebi
5 täşqaridäydi. änäsi xätircäm bolib, sähərgä qaytib ketgän
edi. xadiçaxän hävligä çäpdü vä Zebini äytib keldi. "Üygä
kiriñ, äylänäy, erifiñ kirib ketdilär". Zebi küldi, xa-
diçaxän häm küldi: bu külişniñ ma'näsini faqat kündäs
ähli özi äñläydi... Miñbäşi Zebi kirgünçä, dutärni älib
10 çertib bəqdi. Çıqmädi. "Şəp-şäləpgä örgəngän qol dutərgä
yərərmidi?" dedi öz-özigä, şu bilän özini yüpətgän boldi.

Zebi kirib mäydä yollərdän bittäsini äldi. Dutärniñ
ävəzigä endiginä öz ävəzini qoşamän degändä, täşqaridän
miñbäşini çaqırdilər. Bu quməriq məçitidəgi topälän xu-
15 süsidä kelgän birinçi xəbər edi.

Yərim saat häm ötməsdän, miñbäşi eski yigitlərdän
ikkisini, yəñilərdän tørttäsini älib, quməriqqa qarətä
ät qoydi.

Məçitdəgi vəqəəni ät çäpib kelib miñbäşigä xəbər
20 bergän vä uniñ yänidä ät yortdirib bəräyətgän ädäm top-
pançä vəqəəsidän soñ məçitdən qaçgän ikki ellikbäşiniñ
biri - Qəsim läyläk edi. Bolgän vəqəəni äyəq üstidä turib
miñbäşigä äñlätdi vä ähvəlni cüdä vəhiməlik qilib kör-

sät di. unıñ äytisicä, "mıfbaşı yetib bərgünçä qıslaq-
25 niñ qariyb yärmı qırilib bitädi". Yolgä çıqqandän soñ
mıfbaşınıñ sämän yorgasıgä yetälmäsdän hänsiräb yortä-
yätgän yoğan qarä biyasını toxtavsız qamçiläb, mıfbaşıgä
"gäp yedirışgä" urindi. Bəylärniñ ikkəvidän häm Qasim
läyläk dilgir edi. Pəşşalikniñ pättälik səlıqləri, yä'ni
30 ölpän və tütün pullärini hämmädän keç töläydigän, ämmä
qarävül pulı və kəpsän kəbi pättäsiz səlıqlärni sirä tölä-
mäsdän, ellikbaşı və äminlärgä öşqirib muämälä qılädigän
bu pürzorlär yälğız Qasim läyläkkä emäs, başqa ellikbaşı
və äminlärgä häm unçä yaqmäsıdilər. Yälğız ellikbaşı və
35 äminlärgäginä emäs, undän kättäräqlär häm "bergänni" yaq-
tırädi-dä!

Fursätniñ cüdä quläy kelgänligidän Qasim läyläk imkän
bəriçä faydälänib qalmäqçi boldi.

-Mıfbaşı dädhä, ätlärgä cindäk däm bersäk, äq könik-
40 kə tüşib ketdi cänivärlär! Sizgä bir-ikki äğız zərur gä-
pim bär edi.

Mıfbaşı sämän yorganıñ başını tärtib arqasıgä qay-
rildi, yigitlär yirəqdä qalgän edilär, faqat ulär häm ät-
lärnıñ başlärini tärtä tüşdilär.

45 -Uyälmäsdän kättä xäläfdäy biyäne minib yürgänıñni
qarä, läyläk! -dedi mıfbaşı.

-Menıñ qaşqa yorgam üydä qaldı, taqsir. Mäçitdän çı-
qıb üygä bärälmädim: fursät bolmädi. Güzärdä bittä şu ät
bär ekän, minib çapä berdim.

50 -Bäräkällä, läyläk! Padsalikkä sunaqa xızmat qılsäñ, märtäbäñ aşädi.

-Şunisigä häm şükür, taqsir.

-Qani gäpifni gäpir.

-Şu ümərəlibây bilän Yədgərxocəni äytämän. Bugünge

55 fäsədgä häm oşälär səbäb boldi. Pättälik səliq cıqsä häm-mädän keyin töläydi. Pättäsiz səliqlärni heç boynigä əl-mäydi. Bərib sorəsäñ, oşqırıp berädi. qorqasən ədäm... Şu bugün häm dəmlä-iməmdən keyin biri qoyıp, biri yurtni tergädi, nəməz oqıgənlärni sökdi. Özləri oqısä ekən kəs-

60 ki... Yurt cüdä yamən körädi u ikkəvini. qısləqnif tørt-dən bir hissä yeri oşälərniki, ikkälä arıqnif suvini häm oşälär içädi, heç kimgä bermäydi. Həmmä ulərdən qorqadi. Özimiz häm unçə-munçə yaxşı gäpirip turməsək. şəhərdən kəttälər çıqqandə üstimizdən ərz qılədilər.

.65 Qəsim läyläk bir-ikki yötäldi, ərqəsigä qarəb əldi: sofrə yənə sözidə dävəm etdi:

-Şunçə xalq əldidə sizdəy ədəmgä til tegizışdi...

Mifbəsi ətinif bəsini yənə tərtə turip sorädi:

-Nimä, nimä? Mengä til tegizdi? Nimälər deydi xətin-

70 täləq?

Şundən keyin Qəsim läyläk ikkälä mifbəsi toğrisidəgi fikrini birigə beş qoşıp äytib berdi. Mifbəsi qısləqqa kelgən küni köprik üstidə ümərəlibəynif dəmlä-iməmgä äytgən sözləri häm mifbəsige təkis-tügəl yetkizildi. Bu

75 uzun-quləq heç bir şəhid yoq yerdə äytilgən u sözlärni

qaydän eşitgändir - bilmädim, miñbäsige eşittirgän vaqtdä yärim hiccäsini häm ğalät qılgäni yoq. Sundäy qılıb Äkbäräli miñbäsi isyän çıqargän qumarıq qısläqqa täyyär fikrlär, häzir niyätlär bilän kirib bardi.

80 Bulär qısläqqa bärib kirgändä äftab kefi dälälär üstidän öz üyigä tàmän yol sälgän edi. Häli äncä bäländä bolsä häm uniñ kämälidän zäväli yaqınraq ekäni körinib turardı. Sämän yorğa güzärniñ ortäsida toxtädi. Yügürib kelib yügänini uşlädilär. Miñbäsi irğıb tüşdi. Güzärdägilär hämmäsi äyäqqa qalqıdılar. Mäçitdä ädäm körinmädi, faqat nämäzxänlärniñ hämmäsi güzär äldidä toplängän edilär. ulär äräsidä häligi ikkälä bəy yoq, bulär hämmäsi süpänini pəstidä näməz oqıgän və "xətintäləq" deb sökilgän dehqānlär, çäräkərlär, qarəllär edi.

90 Miñbäsi ofi tàmändägi äzädärəq sāmävərgä çıqıb, özi üçün tösəlgän tösəkkä otirmäsdän, gilämniñ bir çetidä örtirdi və çilim buyürdi. Çilimni cüdä uzəq tərtilb çekkändän keyin, sərğimtil tütünini əğzidän sāvurib turib, örtirgänlərgə xıtab qıldı:

95 -Nimä nāmā'qulçilik qılıb qoydıñ, bəççəğarlär?
Hämmä cim qaldı. u yer-bu yerdän bir-ikkitä yötäl əvəzi eşitildi.

-Qani, gəpirib ber mēngə. Nimä nāmā'qulçilik qıldıñ?
Yänə oşə ağır cimlik buzilmədi. Sofrə miñbäsi qəsim
100 läyləkkə yūzləndi:

-Qani, Ləylək, sen gəpir, bolməsä!

-Men, taqsir, pàdşàlikniñ àdàmi bolsàm. Nimä deb gä-
pirämän? Yurt özi gäpirsin. Haqıqat ma'lum bolädi.

Hämmä gäpni yoldä gäpirib bolgän Qàsım läyläknıñ
105 yurt àldidä gäpirib, cävəbgär bolısdän özini àlib qaçä-
yätgänligi ma'lum edi.

-Bolmäsä gäpiriñlär. Negä cim turäsənlär? Men ,haqı-
qatni biläy deb keldim.

Nihäyät, bəygä qarəb must kötərgənlərdən biri ornidən
110 turdi. Közləridä gəzəb uçqunləri çəqnəsə-dä, hərəkətləri
əgır və bepərvə edi.

- "Xətintäləq" deməsälär heç kim tegmäs edi ulərgä.
Həmməmizni birdən xətintäləq deb yubardı. taqsir.

-Özi xətintäləq! -dedi miñbəsı.

115 Miñbəsıdən bu xıl cävəbni kütməgän ələməngə cən kir-
di. Hər qaysı hər tərəfdən qıçqırıp gäpirə bəslädi.

-Bittəñ gäpir! Bittəñ! Həmməñ bəravər şəvqın qı-
ləsən, gəp uqıp bolədimi! Bittə-bittə kelib gäpir.

Bəşqa birisi turib keldi.

120 -Senlər nəməz oqıməysən deydi, taqsir. Benəməzsən
deydi, taqsir. Nimä u pàdşàlik qoygän rəismi yə iməmni?
Tergəsə iməm dəmlä tergəsin.

Yənə biri turdi.

-Özi nəməz oqıydımi deñ, taqsir. Cüməgə kelsə kelä-
125 di, kelməsə yoq. İkkälä həyit nəməzini oqıydı, munisi
rəst lekin.

-Bittəsi ölgüdek xətınbəz. unıñ dəstidən xətınləri-

miz, apä-sifillärimiz köçädän ötalmäydi. Ötgän xätینگä gäp täsläydi. Uyät gäplärni gäpirädi...

130 -Bittäsi sudgä pul berädi. Başqalär birni birgä bersä, bu birini besgä, ongä berädi. qıslàq adäminif üyi küyib ketdi, taqsir!

-Hämmä yerlär ästä-sekin osälärgä ötib ketäyätibdi. qolimizdä yer qalmädi, hämmämiz çäräkär bolib qaldik. İslätib-islätib heç närsä bermäydi. Bir som qarzimizni on som qılıb körsätib, bizgä könädigän haqni alib qälä berädi.

-Bir däftäri bär, özi yazib, özi öçirädi. Biz bilmäsäk, taqsir... "Munçä qarziñ bär, munçäsi tegdi munçäsi qaldı", deydi. Biz qaydän biläylik?

140 -Boynimiz qarzdän çıqmäydi.

-Padsälilik väynägä çağırarmış deb eşitdik. Tezraq çäqirä qälsä hämmämiz ketärdik. Cänimizdän toydik, taqsir.

Arqasidä otirgänlärägä qarädi. ulär bärçäsi bir aväzdän täsdıq qıldilər:

145 -Şundäy taqsir. Cändän toyib ketdik.

-Hämmämiz bälä-çaqalik bolsäk... Neçtädän yaş cöcälärimiz bär... Biz özimiz aç-yälängaç ötä berämiz: yaş bälä uni bilmäydi: "nän" deydi, "aş" deydi...

150 -Keçä-kündüz işläb qarniñ toymäsä, bu qandäy zämän boldi?

Mifbäsi qıçqırdı:

-Gäpirib boldifmi hämmäñ?

-Bizdä äyb yoq, taqsir! -dedi birisi.

-Bizdə ayb yoq! -deb qıçqırdı ələmən.

155 Su vaqtdə həlləsləb yügürgəniçə ümər əmin kelib qaldı.

-Hə, ümər, qayerdə qaldıñ? -dedi mifbəşi.

-Əssələmə ələyküm, taqsir! xuş kelibsiz. Men su töpələ bilən əvərə bolib yürübən. Topələndə toppənçəmni
160 oykətib edim, suni təpib əldim.

-Bəylər qanı?

-Biri behuş bolib üyidə yətibdi. Biri qoli singəngə oxşaydı. Bəşi yarılibdi. Yənə bittəsi bir cəygə bekingən bolsə kerək. Dərəgi yoq...

165 -Oşə ikkələsi qışləqdə qələdigən bolsə, biz qışləqni təsləb ketəbiz! -dedi birəv.

-Rəst əytəsən! -deb qıçqırdı ələmən.

Mifbəşi nimə qılışını və nimə deyişini bilməsdi. Nihəyət qarərini berdi:

170 -Ələmən tərqalsin. Həmmə üy-üyigə ketsin. Tirikligini qılsin. əybdərlərnə biz özimiz təpib, cəzəsini berəbiz.

Unif sözlərini əmin həm bələnd əvəz bilən təkrər qıldı.

175 -İşqilib, insəf bilən tergəlsin! Yurtdə ayb yoq!

-Yurt əğız açməy turib, ümərəlibəy söz bəslədi.

-Həmməmizni haqərət qıldı.

-Mifbəşi təganif özini həm haqərət qıldı, zəngər!

Əmin bərib şu sofi sözni əytgən ədəmgə yoq qıldı:

180 -Cim tur, äbläh! unaqa gäplärni gäpirmä!
Yänä özärä gudräşib-gudräşib toplängänlär tärqalib
ketdilär. ulär ketgäc, miñbäşi mäçitgä bärrib vəqəä cày-
lärini kördi: imàm dämläni tãpdirib kelib vəqəä togrisidä
bätäfsil ma'lumät äldi. Imàm qorqqanidänmi yä başqa bir
185 xayäl bilänmi, bolgän vəqəäni äynän gäpirib berdi. ärtiq-
cä yälgän qoşmädi, heç kimni qarälämädi, heç kimni yäqlä-
mädi häm. Ma'lumät älingändän keyin dämlägä cävab beril-
di. Endi ikki ellikbäşi, bir ämin və bir miñbäşi mäslä-
hät üçün mäçit äyvänigä çıqıb edilär, täsqaridän Yädgär-
190 xocä kirib keldi. Miñbäşi qarägäli ülgürmäy turib, bãy
şävqın sãldi.
-Miñbäşi yätädi törttä xätinni älib: bu yerdä yälän-
gäyäqlär, bäskesärlär, oğrilärniñ dästidän heç kimgä kün
yoq! Bu qandäy zämän boldi?
195 Miñbäşi süpä qırğagıdä toxtädi.
-Şävqın sãlmäy gäpiriñ. qulagımız bär.
-Bizniñ bolüsimizdä qulagı bär ädämlär qalgäni yoq
özi! Endi yer-suvimizni sätib, başqa täräflärgä ketmäsäk
bolmäydi.
200 -Nimä boldi sizgä, Yädgärxocä? Negä yätıgı bilän gä-
pirmäysiz? -dedi ämin.
-Sen gäpirmä, xätintäläq! Sendän kättärägıdän häm
qorqmäymän men!
-Nimä, nimä? -dedi miñbäşi. -Sen quturibsän, Yädgär!
205 Sengä ädäm muämäläsini qilib bolmäs ekän özi. Yurt bilib

qılğängä oxşaydı...

-Vay-dà-àd!.. -deb qıçqırdı Yədgərxocə. -Vay-dà-àd
Əkbərəliniñ dəstidən! äytmədimmi! Həmmə oğri, başkesər,
yäləñyàqlárnıñ bəsidə Əkbərəli özi turədi! Keçäləri
210 yigitləri bilən bəsmə qılədi. Yigitləri həmməsi bəsməçi,
oğri...

-Alib bər bəççağarnı! qaməb qoy! -deb baqırdı miñbə-
şi: cəhlidən öz qollarını çimçilərdi.

Heç kim qımirləmədi.

215 -Qamətib kör-çi, qanı! qamətib kör-çi! Nımə qılər e-
kənmən! oğri, bəsməçi!..

-Həy bələlər, sengə äytəmən! -deb qıçqırdı miñbəşi.

-Alib bər bu bəsməçini, qaməb qoy oşə hücrəgə!

Dərvazə əldidəgi yigitlərdən üçtəsi kelib bəygə yə-
220 pişdilər. Vay ulərniñ üçələsigə həm söz bərməsdən, əgzi-
dən toxtəvsiz "küfür" səvurərdi. Keyin başqa yigitlər həm
yapışib uni ortəgə əldilər: zor bilən sofiniñ hücrəsigə
əlib kirib, üstidən qulf səldilər. Bu vaqtdə məcitdə dərv-
vazə əldigə yənə ədəmlər toplanə bəsləgən edi. Miñbəşi
225 öziniñ eski, sipəqtə yigitləridən birini eşik əldigə
qoydi: yəñi yigitlərdən ikkisini unıñ yərdəmiyə bərdi.
Soñrə sipəqtə yigitniñ qulağıgə egilib, bir əz tə'limət
bergənidən keyin güzərgə çıqıb ətigə ətləndi. ət tizgini-
ni uşləb turgən əmiñ ə ikki əgizginə söz dedi:

230 -Yurt həm tinçidi, bəylər həm tinçidi. Mundən keyin
ikkəvi həm nəmə'qulçilik qılməydi. Yurtgə həm nəsihət

qıl: öz başıgä iş tutmäsın. Keräk bolsä bizgä ärz qılsın.
Özimiz ädäbini berämiz!

Sundän keyin ätnif başını burib yigitläri bilän bir-
235 gä öz qıslığığa qaytib ketdi.

Qarangi tüşgän, yolniñ ikki tàmänidä - quruq gozapä-
yäsı qalgän, bä'zi cäylärdä gozapäyäsı häm yulinib yälän-
gaçlängän yerlä, endi birinçi qarnif sävuq tàmäsini kü-
tib yätärdilär. Kelişdä birüştä çapib kelib aq könikkä
240 tüşgän ätlär bu qısqa toxtalışdä cindäk däm älgän bolsä-
lär-dä, yänä osä xıldä tez yürışgä tablari yoq edi. unçä-
munçägä çärçämäydigän sämän yorğa qamçiniñ yeli bilän ä-
yaqlärini bidrätmaqqa başlägändä miñbäsi özi unif başı-
ni tärtib qoyardı. Yigitlärnif ätläri, bəri bir, qamçı
245 zärbı bilän häm şaşılmaqçı emäsdilär. Yigitlä, miñbäsigä
mäläl kelmäslık üçün ähistäginä gıñsıb äşülä başlädilär.
Näzik zämän, qarangi keçä, sävuq hävə, keñ dälädä bu
xırgayı negädir miñbäsigä yaqıb ketdi.

-Hä, yigitlä, ävazıñni kötä, tüs!

250 Yigitlä bir yergä gücüm bolib älib äşüläni bir yo-
sındä çozib yubärdilär. ätlär häm äşülänif zärbıgä äyäk
täşläb, ähistä-ähistä bärärdilär.

Bu çapib kelis vä hädemä yänä atgä ätlänib üygä qay-
tişniñ bemä'niligini miñbäsi özi häm äflägän edi.

255 "Bütün bir qıslaq qozğalan kötärdi, -deb oylädi u.
Bir ädämnı çälä ölik qilib täşlädilär. Mäçitniñ pänçärä-
läri sindi. Yänä birisi qaçib qutulmäsä, u häm ölärdi ya

mäyib bolardı. Yigit-yäläñ çinäkäm quturgän edi. Bu, hä-
ziläkäm gäp emäs. qısläqniñ ikki ellikbäşi, bir ämini
260 heç närsä qılalmäsdän, mengä adäm yubaribdilär. äpil-tä-
pil kiyinib, ätgä ätlänib, yetti-säkkiz yigitim bilän
keldim. Kelişim çäkänä bolmädi! Faqat näticädä? Näticä
nimä boldi? Nimägä erişdim! Nimä qıldım? Nimäni bəcərdim?
Yigit-yäläñniñ ärzini eşitdim (miñbäşi, negädir, endi
265 yurt degisi kelmäydi). Yädgärxocä öşqirib kelib edi, qa-
mätib qoydım. Cindäk hävuridän tüşmäsä bolmäydi. Öz qıl-
mişigä puşäymän boldimi, yoqmı - uni bilmäymän, ämmä-le-
kin bugün-ertä çıqıb ketişigä qattıq işänib turgänini
yaxşı bilämän. qamäqdän çıqsä mengä yamän äsilädi. İläci
270 bolsä, yärim pädsägäçä bärädi. qoymäydi lekin! Bittä äğzi
kättä bəygä küçim yetmägändän keyin bu şap-säläpni negä
taqdim etdi? Ä, puli tüşkür-e! ämäldän häm küçlik e-
kän-ä!.. Räst-dä, Yädgärxocänif äqibäti nimä bolışini
men bilämänmi? Şundäy kättä miñbäşi? Yoq, bilmäymän! uni
275 şu häldä köp saqlab bolmäydi, ertägä ertä bilän yä kənvay
bilän şähärgä cönätilädi, yä çıqarib yubarilädi. Başqa
yol yoq! Şu yollärniñ qaysi biri ma'qul? qaysi biri ep
kelädi? qaysi birini qılsäm özingä xayriyät bolädi? Bil-
mäymän! Häyränmän... Şu tãpdä Miryàqub cüvənmärg bolsäy-
280 di. Bir äğiz gäp bilän ma'qul mäslähätni tãpib berärdi:
"qoy häm bütün, böri häm toq" bolardı. Xätin dardigä qal-
mäy ölsin, betävfiq! Bittä gayridinni tãpib neçä aylık
yolgä ketibdi-yä!.."

Atlär ölçävli qadäm täsläb və bəslärini cirkä-cirkä
285 ilgäri bäsärkän, yigitlärnif gäh kötärüb gäh päsäyädigän
mungli äşüläläri ästidä miñbäsi dädhänif miyäsi şu xıl
fikrlär bilän täşvişlänärdi. Miñbäsi özinif Miryàqubsiz
heç näsägä yärämägänini ümridä birinçi märtä öz-özigä ıq-
rär qıldı. Toğrisi - qılışgä məcbur boldi. Miñbäsi qançä
290 oyläsä həm ma'qul bir məslähät tapä älmädi. Miyäsi çärçä-
di. Bäsi yefilginä äğrigändäy, közläri tingändäy boldi.
"xayr, qoy, -dedi yänä özigä-özi. -Üygä bäräylik-ci. Heç
bolmäsä, Həkimcändän məslähät sorärmän".

Sofrä yigitlärgä yüzländi:

295 -Qani yigitlər, şoxraq äşülädän bolsin! Cänazä bäsib
ketdi hämmäyəqni.

Yigitlər küldilər. Yoldä uçrəgän kiçkinä bir qışlaq-
dän çıqqaç, şox äşülä bəsländi. unğaçä qış nəfäsiniñ sà-
vuq və sercähli şəmali qozğaldi, unif ignäläri yüz və qu-
300 laqlärgä äçitib-äçitib sänçilärdi. Qär uçqunläri kelib
gäh-gäh yüzlärni çimçilärdi. Bir äzdän sofi sämän yorğa-
niñ äyəq bidrätgänini körib, yigitlər həm qamçigä zor
berdilär və el uyqugä yätgändä, öz qışlaqlärigä kirib
bärdilər. Xayäl ötmäy, yigitlärdän ikkitäsi çärçämägän
305 ätlärdän ikkitäsini älib - yänä qumäriqqa cönädilər, Yäd-
gərxocäni boşätib yubarişgä fərmän berilgän edi. Sultän-
xänni öz hücräsidä qaldirib, negädir həlitudän qışlik pös-
tinini üstigä täsläb və uyqusirəgän siñäri dävdiränib
hävligä çıqqan Həkimcän ikki yigitni u yəqqa cönätgäç:

310 -Çäkki qılıb qoyıbsız, xocäyin! -dedi. -Bilmädim, bu işifizniñ aqıbäti nimä bolärkän?

-Nimä bolsä bolär! -dedi miñbäşi. -Alsä ämälini älä-di-dä. Cänni älärmidi? Şunçä yil xızmat qılğanmən.

-Mundäy näzik vaqtdä xızmatgä qarämäydi, xocäyin.

315 Miñbäsiniñ cähli çıqdi:

-Uyqudän qalıbsän, mirzä! -dedi u. -Tur, çayıñgä kirib yat! Ertä bilän gäpläş men bilän. Yuvuqsız!..

Özi häm täppä-täppä qadäm täsläb içkäriğä yürä başladı. Miñbäşi bu uzun sühbätni mundäy çört kesib içkäriğä yol sälgänigä içdän xursänd bolğan mirzä öz üyigä kirgän vaqtidä, miñbäşi dädhänini xätini yüräğini çäñälläb ö-tirärdi.

-Qorqmäñ, -dedi Häkimcän uni pöstini aräsigä älib, -siz öz üyifizdä otiribsiz...

325 Bu keçä Häkimcän qançä käm uxlägän bolsä, miñbäşi undän häm käm uxlädi. Yärim keçädä kättä xätinini uyğatib cindäk göşt qavurtirdi. Bir şişä araq bilän uni yegändän keyin yänä bir şişä araqni yärim qıldı və şundän soñ aç böridäy uvläb-uvläb uyqugä ketdi.

1 Keçəsi təşqarigə bir qarıç qar tüşdi. Derəzələrnif
 aynəkləri pəncərə gülçin galəti-galəti naqslər bilən be-
 zəndilər. Cips yəpilməydiğən eşiklərnif ikki qanəti arə-
 sidən səvuq qərnif zəhərli izğırini kirib, üylərnif
 5 təkçələrini əylənməqqa, unif səvuq "hüv-hüvləri" sifət ə-
 rələrindən eşitilməqqa bəslədi. qaldırğacnif təsləndiq u-
 yəsindən çigirtkəniki sifəri ingicəkə hüstək avəzi çıqar-
 di: izğırin berkinib əlib səhlik qıləyətğəngə oxşaydi!

Həkimcənnif uyqusirəgən közlərini uqaləb turib keçə
 10 yərmidə qılğən vəhiməsi mifbəşininif özigə tə'sirsiz qəl-
 məgən edi. Keçəsi içilgən bir yərim şisə arəq unif miyə-
 sini tərəzi təsidəy ağırləştirib, bir nəfəsdə közlərini
 yumdırğən bolsə-də, təf yərişər-yərişməs yənə bezəvtəlik
 bilən uyğənışigə səbəb boldi. Közini açğən vaqtidə bəşi
 15 xuddi pressgə tüşgən təypaxtədək yərilgüdek bolib əgrirdi.
 Zorğa-zorğa qayrilib yənigə qarədi: sevimli bulbuli, səc-
 lərini tozdirib,şirin uyqudə rəhət qılmaqda edi! "Nimə qıl-
 səm? Uyğətsəmmi? Yə uyqusigə xaləl berməsəmmi?" deb oylədi
 mifbəşi. Faqat bəsidə otirgən əlvəsti yəgən bəltəsini
 20 qoligə əlib endi otin yərişgə kirişgənidən, cər-nəcər
 qıçqırışgə məcbur boldi:

-Tur, həy! Tur deymən! -Bu mifbəşininif öz sevimlisini
 ni birinçi märtə senləşi. Qətib qəlibdi bəcəğardi qızı!

Zebini türtdi. -Tur deymän, tur!!

25 Zebi közini açib dərnhəl eşik tàməngä qarädi:

-Kim u çağırğän?

-Menmän, men. Tur ornıñdän! -dedi mifbäşi uniñ yelkä tàmənidän. -Tur, keçägi aràqdän àlib ber!

-Sizgä nimä boldi?

30 -Keyin biläsän. Bol, aràqdi ber tezraq.

Bir kättä piyalägä çaç qılıb toldirgändän keyin bir simirişdə içib boldi.

-Ah, xudägä şükür! -dedi. -Yätib uxläy ber. Häli vaqt ertä.

35 Özi ağırlik bilän ornidän turib täsqarigä çıqdi. Täs-käridä cän äsəri yoq. Hämmä uyqudä. Yäñi yàqqan qar àyàq ästlärinä gırçillämä etik sıñəri avəz berib yätärdi.

Därvazä däricəsi açıq: demäk yigitlärniñ nāməzxəni ölmäs atä nāməzgä çıqqan. Sorigä bərib otirməqçi boldi: soridä-
40 gi yığıstirilməgän pələslər qalın qar əstidä qəlgənlər.

Tösəkçə üstidəgi dumələq bəliş - tepəsi qar, ikki yəni qu-
ruq - çälə boyəlgən tuxum sıñəri çücməl və galəti köri-
nərdi. Äyvəndəgi giləmgə çıqıb otirib bəşini çəyqab kör-
di. ağrıgı tərqəlgən, yefilləşgəndəy bolgən, ləkin miyā-

gə oylərni topləydigən həldə eməsdi. Oylər bulut üstigə
45 mifəşgən buludəy, mücməl və rəngsiz edilər. Giləmgə u-

zənib bəşini qolləri üstigə qoydi: bəmähəl qısnıñ səvuq təngidə sāməlləb uyqugə ketməq istärdi. Bolmədi. uyqu kelmədi. Közlərini üst pərdəsi yumilsə-də, iç pərdəsi yü-

50 milməq istəməs edi. Göyə bir bölək göst başınıf əl-
digə - xuddi peşənə tepəsigə kelib əlib, biləkdəgi təmir-
dəy birüştə lömsib turardı. "Nimə boldi mengə?" deb oylə-
məqçi boldi mifbəsi: su üç sözni miyəsigə topləy əlmədi.
Ucälə söz başını üç burçigə tərqalib hər təməndən pəymə-
55 pəy əvəz berdi: "Boldi... nimə?... mengə..." ornidən turib
kəttəkən çərsisini suvgə bətirdi, sofrə nəridən-beri si-
qıb əlib başigə bəsdi və su boyiçə kəsəl ədəmdəy oñtəb
yətib uyqugə ketdi.

Həkimcən kelib uyğətgəndə sət 11 gə yaqınləşgən edi.
60 ornidən turməsdənəq yətgən çəyidə üçtə-törttə qələmpir
səlingən əcciq şorvədən yərim kəsə içdi. Ustigə kəttə
kərpə təslədilər, yətib terlədi. Şundən keyin miyəsi çə-
yigə kelgəndəy bolib ornidən turdi.

-Miryəqub əkəmdən xət bər, -dedi Həkimcən.

65 -Kim əlib keldi?

-Bəşqə qəğəzlər bilən birgə səhərdən yubəribdilər.

-Nimə debdi?

-Oqıb bəraqələy.

Həkimcən oqıy bəslədi. Bəşidə uzundən-uzəq düəyü sə-
70 ləmlər -həmməgə ələhidə-ələhidə, nəmmə-nəm...

-ötəber, -dedi mifbəsi.

-Undən keyin yoldəgi sərgüzəştlər...

-ötəber...

-Undən keyin Qrimniñ təgləri, defizlərinin tə'ri-
75 fi. Bir neçə bət...

-Ötäber... Laqmä bolmäy ölsin! qaçän kelisini äytmäydimi?

-Yoq, -dedi Häkimcän. xatni endi Häkimcän öz içidä öqıy başladı.

80 -Häligi mäncälaqı toğrisidä heç gäp yoqmı?

-Yoq. Bir cäydä "cüdä xursändmän, äysim cäyidä" dedidi.

-Unıñ äysi cäyidä bolmägän vaqti yoq... Menıñ üyim küydi bu yerdä! Ötäber!

85 -Mänä mundä bir gäpi bär. "Äğärdä biräntä näzik iş cıqıb qalsä vä häm häkim törä bilän xılvätdä gäpläsmäkni taqazä qılinsä, hämmä gäpni Zünnünbäy arqalı näyib töränif ağaçälärigä äytilsin. İnşäällä, här qandäy müşkül işlär häm xayriyät sārāncām tāpqaq".

90 -Şunisi keräk edi bizgä. Yänä qaytib oqı! Hä, bälli, endi qayergä tüşgäni bärmi, yoqmı?

-Hä, ädresi bär.

-Bolmäsä, tezlik bilän telegramma cönät. "Tez yetib kelmäsäñ bolmäydi" degin. uqdiñmi?

95 -Xop, xocäyin. Mengä qaräñ, dädhä. xatniñ başidä galäti bir gäp bär, siz qunt qılmäy ötdiñiz.

-Xoş, xoş? qanı?

-Mänä muni eşitiñ: "Cänäbi hürmätlik ätaxānimiz, qıblägāhimiz, millätñiñ ätäsi vä tärāqqıypärvär mullä
100 Äkbäräli äfändi miñbäşi dädhä xızmatlırigä köp-köp sälamdän soñrä ändäg ma'lum vä rävsän bolgäykim... v. h.

-Nimä bälä? Cinni boldimi? Yoq yerdägi bemä'ni sözlär...

105 -Biläsizmi, xocäyin, bu sözlär hämmäsi cädidlär äytädigän sözlär. äbdisämät mifbäşiğä Sämärqanddän bir cädid müftiniñ yəzgän xatini körüb edim. oşändä häm "millätiniñ ätäsi, täräqqıypärvär" degän gäplär bär edi...

-Nimä degäni u?

110 Häkimcän bu bemä'ni sävälgä cävəb berməslikni ep kördi. Şu üçün kältäginä qilib:

-Özim häm häyränmən, bilmäymən. -deb qoyä qaldı.

-İşqilib, bizni äbdisämätgä teñläştiribdi degin.

Miryəqubdän kelgän əqibət şu bolibdi-dä...

115 -Şu təpdä mifbäşiniñ yüzidä yəş bälälärniñ ärəzləşi siñəri bir nərsə bəridi. Häkimcän muni dərrəv pəyqadı. u əvvəl bilinər-bilinməş qilib küldi, keyin əvəzidə bir nəv ermək əsərini bəşəlməgən həldə mifbäşiğä "nəsihət" qıldı:

120 -Yoq, xocäyin, undəy deməñ, Miryəqub əkəmnifi sizdən başqa heç kimi yoq. Sizgə heç qaçan ignədək yəmənlikni rəvə körməydi.

-Men rəvə körəmənmi bolməşə? -dedi mifbäşi.

125 Şu təpdä unıñ köñlidən "meniñ kimim bər undən başqa" degän ələmlik bir fikr ötdi. Mifbäşi bu ağır sühbətni yəpməqçi edi, şu üçün dərrəv sözni başqa təməngə burdı:

-Xoş, bälälər kelişdimi?

-Yox, xocäyin.

130 -Nimä, nimä? Şu vaqtgäçä kelmäydimi? qumäriq qançälik
yol ekän? xuftändä ädäm cönätgän edik.

-Bilmädim, xocäyin.

Xuddi şu päytdä, yäñi yigitlärdän biri ärväh ätni äq
köpikkä tüşirib, çapgäniçä yetib keldi. Därvüzäni açgünçä
bolmäy ätdän özini täşläb, rängi öçgän vä hälläslägän
135 häldä miñbäşiniñ qarşisigä kelib toxtädi.

-Nimä gäp? Munçä hävliqdiñ?

-İş yamän, xocäyin. İş yamän...

Yigit sözläy bilmäsdi.

-Otir, dämiñni rästlä! Bittä-bittä gäpir!

140 Miñbäşi özi häm ikki qulağini dikkäytirdi. Yigitgä
bir piyalä çay berdilär, içdi. näfäsini rästlädi. Sofrä
birin-birin sözläb berdi.

* * *

Miñbäşiniñ keçäsi cönätgän ikki yigiti bu qışlaqdän
çıqmäy turib, u qışlaqdä yänä topälän başlandı. Topälänni
145 qamaqdä yätgän Yädgärxocäniñ bärzängidäy ikki oğli bilän
närigi - kältäklängän ümärerlibäyniñ bir oğli başläydilär:
keyingi bayväççäniñ qolidä kicğinäginä äppaq "Smit-ves-
son" toppaçäsi bolädi. Bulär ävväl Yädgärxocäni qamaqdän
qutqarib, keyin ümärerlibäyni kältäklängänläрниñ başlığı
150 hisäblänmiş Mämäturdini ätib öldirmäqçi bolädilär. Mämä-

turdiniñ özi ümürälibâygä yigirmä yil qaral bolğan kişi.

Toxtäsin báyvaccä qolidägi äppaq toppañcäni yältirätib qarangıdägi güzär äldidän ötar ekän, ävazini bemäläl qoyib yubardı:

155 -Öz xocäyinigä, nän-tuzini içgän kişisigä qol kötär-
gän ädäm qandäy ädäm bolädi? -deb sözlänädi. -Undäy ädäm-
ni tirik qoyış yärämäydi. uni tirik qoysäk, başqalär häm
şungä ergäşädigän bolädi.

Äkä-ükä báyvaccälär häm bu fikrni ma'qul tåpädilär vä
160 märdlärcä qadäm qoyib, güzär äldigä - mäçitgä ötädilär. Bu
vaqtdä güzärdä äq äläñä qılışib otirgän bir-ikki yigit
därräv bärrib, eşitgän gäplärini Mämäturdigä äytädi. Mämä-
turdi qarä sincälägi bilän ofñ quläğini kävläb älgäç,
cüldür güppisini yelkäsigä täşläb üyidän çıqıb ketädi:
165 bir äzdän keyin ulär häm beş-on kişi bolışib, köprik ä-
didä - baqqal dökäniniñ äyvancäsigä toplänädilär. Bu
vaqtdä birinçi qar qoşininiñ ilgärläri yergä yetib ke-
lib, bir-bir qatar cizilä başläydilär. äççiq izğirin çil-
dirmäsini qoligä älib gicbäñni qızitädi...

170 -Men heç kimgä tegmäqçi emäsmän, -deydi Mämäturdi.
-Mäçitdä gäp başlägän kim boldi? oşälär! Özläri "xätintä-
läh" deb sökinmäsä, biz qol kötärmäs edik.

-Hä, älbättä, -dedi yigitlär.

-Biz endi häm qol kötärmäymiz. qol kötärib kelsälär,
175 älbättä cän bəriçä tårtışämiz.

-Päkänä Toxtäs köpçilikniñ fikrigä qoşilmäydi:

-Ulär qol kötärgändän keyin qol kötärsäk keç qälämiz, ağaynilär -dedi u. -Arqaläridän quvib bärrib birdänigä säldirmäsäk bolmäydi! Hä!

180 Eräli semizniñ cüvazkäs bäläsi Toxtäşniñ fikrini quvvätläydi:

-Bästirgändän başgän yaxşı, älbättä!

-Yoq, senlär tüşünmäysän, -dedi Mämäturdi. -"ağzi qıy-sıq bolsä häm bəyniñ oğli gəpirsin" degän gəp bär. Kim
185 küçlik? Puli bär küçlik. Pədsəlik, əməldərlik, yərimpəssə hämməsi puli bərnəniñ ağzigə qarəydi.

-"Puli bərnəniñ gəpi oñ, puli yoqniñ gəpi toñ", deydi yənə bittəsi.

-Hä, bəräkällä. Biz əldin qol kötärsäk, bu nəmərd ə-
190 məldərləriñ bütün qısləqni atuv qılışdän häm təyməydi. Özləri bir nimə deb kelissə, biz oşangə qarəb muəmələ qı-ləylik.

-Hä, hä, toğri, -dedi qısləq yigitləri.

Biz əz ötgəndän keyin Mämäturdi başini kötərdi:

195 -Mengə qarə, bəlälär! unıñ qasdi mendä. Men özim ə-lişəmən. Senlär ərələşməşəñ häm bolədi. Senlərdə qasdi yoq.

Yigitlər hämməsi bir ağızdän:

-Yoq! -deb qıçqırədi. -Biz sengə qol tegizdirməymiz!

200 Bu ərədə üçälə bəyvəccə qaməqdəgi "becərə"ni qutqarib əliş üçün qançə zor berib, heç nərsə çıxarə əlməydilər mifbəsiniñ sinəstə yigiti qattıq turədi, miltıq qondə-

ğını öz köksigä qadab turib qıçqıradi:

205 -Yaqın kelğanıñni atamän! Miñbaşidän buyruq kelgün-
cä heç kimni yaqın keltirmäymän.

Uniñ yänidägi yigitdä häm äv miltığı bolğanidän bay
bäläläri qorqadılar: toppañcäni qoynigä sälib turib qah-
rämän bayväccä äççiq-äççiq sökinädi: bu bilän ulär uçavi
tez-tez qadäm qoyib mäçitdän çıqıb ketädilər. Mäçitniñ
210 çäp bıqınıdägi tär köçä bilän dälägä çıqıb, undän suv
boylab toppä-toğri Mämäturdiniñ üyigä bärädilər. u yerdä
Mämäturdi bolmaganidän "birär cäydä berkinib yätgändir"
deb üyniñ hər tämänini qıdırä başläydilər. Mämäturdiniñ
gängib qalgän xätini "köçägä çıqıb ketdi", güzärdägilär
215 "fälän" desä häm qulaq sälmäydilər. Xätin beçarä bayväç-
cäniñ qolidä äppaq toppañcäni körgändän keyin qorqıb kö-
çägä çıqıb ketädi vä ävaziniñ bariçä baqırıb "däd" de-
maqqa başläydi.

Xätininiñ färyadini eşitgändän keyin Mämäturdi iş-
220 niñ nimäligini darräv päyqaydi, yigitlär bilän birgä öz
üyigä qarab yügürädi. "Häy,häy,häy,häy! Bu nimä gäp?" deb
esikdän kirgän hämän bayväccä äyvän äldidän yügürib ke-
lib, ungä qarätä oq üzädi, oq Mämäturdiniñ çäp yelkäsigä
teğib uni yärädär qılädi, u yaqdän päkänä Toxtaş yetib
225 bärib kältäginä, bir täyàq bilän bayväccäniñ qoligä urädi,
toppañcä ikki-üç qadäm närigä bärib tüşädi, närigi ikki
bayväccä bulärgä qarab taş ätişgä kirışädilər. Sundäy qı-
lib ikki ärädä yänä uriş başlänib, naticädä äkä-ükä bay-

vəccälärniñ biri ölädi: biri əzraq kältäk yegändän keyin
230 qaçib qutulädi, toppañçäli bəyvəccä esä toppañçäsidadän vəz
keçib, qaràngıdä bir cəygä berkinädi. Qan köp ketgänligi-
dän Mämäturdi həm yıqılıb qälädi. unıñ xätini ertä qaçan
özidän ketgän bolädi.

Mäçitdä esä hücräniñ dərpardäsini ağıdarib täsqarigä
235 çıqqan Yədgərxocä ikki yigitgä söz berməy çıqıb ketməqçi
bolädi: yigitlər qar bilän namləngän yerdä u bilän əncä
alışgändän keyin qol-ayəgını bağlāb, yänä hücrəgä kiritib
qoyədilər. Şundän keyin ikki yigit yetib bərib miñbəsi-
niñ buyruğını eşitdirädi. Bəy qol-ayəgı boşəlgändän ke-
240 yin yigitlərnı məsxarə qılıb külädi: cüdä bolmağur gəplər
bilän haqarət qılıb sökədi: "Həmməñizni attirib yubarmə-
səm nəmimni başqa qoyämən" deb qıçqırädi. Yigitlər indä-
məy turə bərədilər. Faqat yeñilginä külib qoyədilər.
Yəñi yigitlərnıñ biri qattıqraq külib yubərgändän keyin
245 bəy turib unğä yəpişädi – urmaq qasdidä bolsə keräk. Şun-
dän keyin sinəstə yigitniñ mən qılğanigä qarəməsdän,
miñbəsiniñ yəñi yigitləri unıñ özini əncəginä kältäk-
lāb təşləydilər.

Bütün şu hängəmələr bolgän vaqtdä qışləqniñ bir əmin
250 və ikki ellikbəsisidän heç biri körinməydi: ulər miñbəsi
ketər-ketməs üylərigä kirib yəşiringän bolədilər...

* * *

Miñbəsi bütünləy gəngib qəldi. Nimə qılışını bilməy-

di. Kimdän məsləhət sorəsgə həyrən bolədi. Su tırrənçə
Həkimcəndən məsləhət sorəy bersə u nimə xayəllərgə bərə-
255 di? Həlbuki, bu quməriq vəqəəsi uni ikki ərəsigə təsləb
qoydi: bir təməndə haqlığı açıq körinib turgən fuqarə,
xalq: bir təməndə -puli köp, əbroylük kəttə bəylər. Miñ-
bəsiniñ özi üçün, su təpdə, fuqarə qorqınc eməs: miñbə-
si nimə desə, yoq deməydi fuqarə. Bəylər bolsə nə fuqarə-
260 ni bir çaqağə ələdi (munisi-kü məyli-yə), nə miñbəsini
(məne munisigə cıdəb bolməydi!). açıqdən-əciq sökədi, hə-
qərət qılədi, xalq əldidə "seni u qıldim, bu qıldim." deb
baqırədi. Miñbəsigə qəlsə, ikkələ bəyni Sibirgə cənətər-
di. Ləkin bu bolədigən iş eməs. Fuqarə qançə haqlı bolsə
265 həm, səhərdəgi kəttələr puli bərnin tərafını ələdi, unğə
əzər bərməydi. Endi mündən keyin bəylər həm tek turməydi:
bər-yoğını advokətgə berib, kəttəkən ərizələrnı yazdırə-
di: kəttə nəyibgə, uyezd həkimigə, yərim pədsəgəçə ərizə
yubərədi. İşqilib, miñbəsiniñ bəsini yeməy qoyməydi...
270 qani endi, Miryəqub bolsə! Əlbəttə, bir tədbirini qılər-
di. qoyməsdi.

"əttəñ, -deydi miñbəşi öz-özigə. -Qısləq adəmləri
çəkki qilibdi. Keçəniñ özidə ikkələ bəyni öldirib yubə-
rişsə yaxşı bolərdi. əyb mənğə tüşməsidı: çünki mən u
275 yerdə yoq edim. Cüdə səz bolərdi. əttəñ, əttəñ..."

Nimə qılışını bilməsdən içkərigə kirib, təşqarigə çı-
qıb həvligə ötib, köçədə əylənib, keç kirqünçə xayəl sü-
rib yürdi. Keç kirqənıdən keyin Zəbiniñ yəniğə kirib,

keçəgi əvqat bilən birgə bir şisə arəqni içib əldi. Soñ-
280 rə tösəkkə yənbəsləb öziniñ qopəl və xunük əvəzi bilən
türli-tümən, əlməyi-əlcəyi qoşıqlərni əytisgə bəslədi...

Uçələ xətin dəhliz eşigi əldidə toxtəşib əşüləni eşit-
tər və ağanəb-ağanəb külərdilər. Faqat, birginə Pəssaxən-
niñ közləridə Zebiniñ toyidən burün bolgəni siffəri öt-
285 kir bir ciddiyyət körinərdi. Bu ciddiyyət içidəgi ağır iz-
tirəblərniñ közlərdə əks etgən köləgələri edi. unıñ şu
təpdəgi közlərigə tikilib qarəgən kişi qorqıb ketədi. Fə-
qat hər biri öz künini özicə körəyətgən kündəslər u köz-
lərniñ qorqınc ifadələrindən bəxəbər edilər... "ü yeñ-
290 gən, yütgən, əşiqi əlci kelgən, degənini boldirgən kündəs
eməsmi? Nime gəmi bolsin?.." Kündəslər şundəy oyləydi.

Lekin haqiqətdə...

Haqiqətdə esə miñbəşi xətinləri arəsində eñ cənli və
eñ esligi bolgən bu cüvən Sultənəngə qarşı ağgən kürə-
295 şiniñ nəticəsindən nərəzi edi. Zebni kelmədən burün qan-
dəy zor berib oyləgən bolsə, endi undən köprəq xayəl sü-
rədi. unıñ xayəli dəryələrdəy bu cüvəni əlləqaylərgə
əqızib əlib ketədi. uşləb bolsə ekən, xayəllərniñ uçini!

"Nime boldi? Zebixənni keltirdik: qançə qıyincilik-
300 lərdən soñ unıñ qaysərliyini sindirib, qozidəy yumşaq-
yüvəş və muləyim qilib, miñbəşigə təpsirdik Miñbəşi en-
di undən xursənd: Zebixənniñ həm xafə bolgəni mə'lum e-
mäs.

Negə xafə bolsin? Miñbəşi özi qari bolsə həm quvvəti

305 cəyidə: u özi bir xətingə qanəət qılədigən bolsə, xətin
 kişi, əlbəttə, qanəət qılədi. undən keyin, "yəs xətin qari
 erkəkni yəsartirədi" degən gəplər bər: qarigəndə oylə-
 nədigən erkəklər şu hikmətgə əməl qılər emiş. Miñbəsiğə
 tegməgəni bilən Zəbıxənniñ baxti külərmidi? Ma'lum eməs.
 310 Miñbəsi qari bolsə, unıñ ornigə mutləq yəs bir yigit
 kelisiğə kim kəfələt berərdi, deysiz? Zəbıxənniñ atəsi
 qıziniñ nəzigə qarəydidigən kişimi? Yoq, əslə yoq! Miñbə-
 si bilən arələri tüzəlgəndən keyin muni Zəbıxənniñ özi
 ıqrər qılmədimi? Bir küni kündəşlərigə nimə dedi u? "əv,
 315 dedi, -Qız bələniñ peşənəsi qursin! Özi xəhləb ergə tegə
 ələrmidi? Məni atəm şu qari adəmgə berdi deb qəyiyən:
 mungə berməsə kimə berərdi? Özüm süygən yigitgə berərmi-
 di, qalay? Təntiligi tutib ketgəndə eşənbəbəgə berib yü-
 bərərdi... u mundən beşbəttər! xoş, miñbəsinin özi ə-
 320 dəmlər əytdəndəy cüdə xunük və bədbəşərə adəmmi? Əlbəttə,
 köp erkəklərdən xunükrəq... Ölgüdek qopəl... əmmə-lekin
 dünyədə undən həm xunük, undən həm qopəl erkəklər bər-kü!
 Mungə berməsələr, oşələrdən birigə həm berməs edilər, deb
 kim əytə ələdi? Heç kim!"
 325 Pəssəxənniñ ötkir oyi, örgimçək inidəy hər təməngə
 yayilib miyəsini gəvlətdi. Tinim yoq u oylərdən!
 Sultənənniñ ornini Zəbıxən egəllədi. Miñbəsi Zəbi-
 xənniñ uyigə bütünləy kəpə tikib əldi. u üydən gəh yəs
 keliniñ quvnəq və bələlərcə külisi, gəh qari küyəvniñ
 330 xursənd qıyqırışləri, gəh bolsə yəñi qaylıqniñ yorğa

zərbli dutəri bilän şirin və sirəlik avəzi, gəh bolsə
yəni keltirilgən grəməfəndə Netəyxənniñ qıçıq yəlläləri
esitilədi... Anə turmüs! Anə küyavqaylıq! Pəşşaxən bilän
Sultənxən qaylıq bolibdimi? Zəbıxəngə elçi qoyib yürilgən
335 vaqtlərdə miñbəşi bir söz degən eməsmidi: "Şuni qolğə
keltirsəm, bər-yoğımni tutəmən. Bər-yoğım şuniki bolədi.
Bittəginə bələ tuğıb bersə merəsxorim bolədi. Başqalərgə
heç nərsə yoq!" Yaqındə həm Həkimcəngə aytgən emiş: "Mən
endi təpdim baxtimni. Həmməyəgim şuniki. Başqalərgə beş-
340 tört tənəb yerni tirikligimdə ötkəzib berib, qəlgən dəv-
lätimni bətəməm şungə qəldirəmən". Miñbəşiniñ kəttə
dəvlətidən kəttə merəs kütgəni üçünginə qərə közli Miryə-
qub Pəşşaxənni qucağıgə əlgən eməsmidi? arədə və'də be-
rişlər bolgən eməsmidi? Miryəqubdəy qərə və cırəyli köz-
345 li, tənə-cəni sağ, özi bərdəm, bəzmçi, əysu işrətni həm-
məvaqt şirin sühbət bilən başləydidən, azədə və şirin
sözli erkəkni qandəy təpib bolədi? Miñbəşiniñ həmmə
dəvləti qəlməgəndə həm, köprəq qısmi Pəşşaxəngə qəlgəndə
Miryəqub yənə qucağını açib kelərdikü-yə. Bir oris xətın
350 bilən əlləqayəqqa ketgən emiş. Bu erkək xəlqi şunaqa it-
micəz bolədi. Bittəgə iləssə ergəşib ketəverədi... Məyli,
oynəb kelədi. Miñbəşiniñ kəttə dəvləti tinç qoyədi dey-
sizmi?"

Pəşşaxənniñ küçli oyləri səməldəy uçədi, bələnd-
355 pəstni əylənədi. qanı endi, ulərni tutib bolsə!

"Miryəqubgə və'də qilingən kəttə dəvlət yaqın ortədə

Zebıxangä tegädürgängä oxsäydi. Mifbäşi, axır, hämmä xätinläridän qari. Soñ vaqtlärdä arəqqa yamən berildi. Bu xıldä içä bersä, biridä bolmäsä, biridä yürägi küyib ölädi. 360 Ölimi häm yaqın endi unıñ! Yurt besärəncəm... Mifbäşiğä emäs, undän kättärəğığä häm söz bermäydi. qumarıq-dägi topalən mifbäşiniñ äşiğä zähär qätib qoydi, otirär cəyini təpəlmäydi. Mifbäşi bu ketişdä ölməgändä häm yä bekär bolädi, yä başqa. äcçığı kelsä, "vəynä"ğä ketib qälädi... 365 Bərdi-yü, bir kün ertä bilən mifbäşi cən təslim qıldı. Dəvləti nimä bolädi? Dəvləti qursın! Hämmäni yeb ädä qılädigängä oxsäydi. İlgəri tört kişi ortäsیدäydi, endi beş kişi ortäsiğä tüşdi. İlgəri heç bolmäsä, hər kimğä öz hissəsi tüşädi degän ümid bəridi: endi üç xəttingä bir həvuçdän yer, qalgän hämməsi Zebıxangä. Dunyädä 370 öz äyəğığä özi bəltä çapädigän ähməq häm bolädimi?

Aynəğä qaräydi Pəşşaxən: "Mänä, mənä oşä ähməq!" deydi, yığläşğä həzirləngän əvəzi bilən qah-qah səlib külädi.

Pəşşaxəniñ cəhligä tekkən yänä bir nərsä - Sultən-xəniñ bepərvəligi! Şu bepərvəlik, şu oynəb-külib yürişlər Pəşşaxəni sil qılädi, sil! 375

"Nimä boldi bu cüvəngä? Ertädän-keçğäçä kündəsləri bilən oynäsädi, gəpirädi, əsülä qılädi, külädi küldirädi, tegişädi, həzil qılädi, qıtıqläydi, qacädi, quvläydi, 380 quvläsädi. Qər yəqqanıdän beri qısləqniñ yərim xətinqızları bilən qər ətişib çıqdi... Uctä bilən "qərxati" oynəb yütüdi... Nimä bələ boldi bu cüvəngä! Keç kirsä,

xuftandäyâq öz üyigä çekilib, eşikni içidän berkitib alâ-
di: tâñ atgünçä dâm-däräksiz yoq bolib sıfıb ketädi...
385 Eñ äşäddiy düşmäni Zebıxân edi: eñ yaqın ortâğı Zebıxân
bolib qaldı. İkkäläsi sirdaş, mähräm..."

Bir zämân Sultânxänniñ başidän ötgän uyqusiz keçälär
endi Pässaxänniñ közini yumdirmäydi. Hâr küni şamdän
tärtib, äzangäçä yätgän çayidä u yâq-bu yâqqa ağanâb oy
390 oyläydi. Köp oylâş nâticäsidä , Sultânxân öziniñ ma'lum
qarârini berib dârhâl işgä kirişgän edi, endi Pässaxân
häm, öziniñ qorqınc qarârini berdi vâ işgä başlädi. "En-
di bir oq bilän ikki quşni ağıdâriş keräk!

* * *

Pässaxänniñ qarâri qandây qorqınc bolsä, unıñ bəcə-
395 rilışı şu qadâr tez vâ äsân boldi: baqqaldän yäşirinçä
äldirilgän küçälä kiçkinäginä dekçädä ertädän-keçgäçä
qaynâdi: ertälâb unıñ suvi bir çaynâkkä sâlinib, Zebi-
niñ üyigä âlib kirilişgä mölcälländi... Bu vaqtdä miñ-
başiniñ qalgän uçälä xätini Dädäbây baqqalniñ kättä qı-
400 zirikigä ziyâfätgä çıqıb ketgän edilär. Miñbâşi esä şâ-
şilinç sür'ätdä şähärgä çağırılğan, yäşirib bolmäslük dâ-
râcädä besärâncâmlük vâ tälväsä körsätgän häldä ertälâb
şähärgä cönâb ketgän edi. Pässaxänniñ üyidä älläqandây
bir qarindâsi otirgänligidän kündäsläri uni qıstämädilär.
405 xadiçaxân kelib uni täsqarigä çağırıp âlgän vâ "mehmâ-

nifizni cönätgändän keyin çıqıfı. Keçgäçä oynäşib otirämiz degän edi.

Sundäy qılıb özi yalgız qalgän Paşşaxän bemäläl Zebiniñ üyigä kirdi... Täkçädä bir kiçkinä çaynäkädä "täbärrük" suv bär edi, u suvgä Rəzzəq sofiniñ iltiməsi bilän
410 eşänniñ özi düä oqıb däm sälgän, uni içgändän soñ tez fursätdä Zebi hämilädär bolib, bälä tuğışı keräk edi. Çaynäkädägi "täbärrük" suvni höl äbrezgä tökib täşläb, örnigä öz çaynägidägi suvni toldirdi. Tämäm. "Zebi keçqurün
415 çıqıb suvdän içädi-dä, til tärtnmäy ölädi. Törtinçi xätiniñ üçinçidän başqa kündäşi bolädimi? Muni yaş bälä häm bilädi..."

Üydän toppä-toğri baqqalñiñ qızinikigä çıqdı. äncägäçä kündäşläri və ortaqläri bilän gäpläşib, oynäşib, külişib otirdi. Özi zähär beräyätgän kündäşini bir quçaqlab
420 öpti... Zebiniñ öpişläri ıssıq, və ästäydil bolsä häm, Paşşaxän negädir hälitdän uni ölikniñ sävügän läbläridän älgändäy bolär və nişäb suvgä tegib turgän mäysä uçidäy yeñilginä qaltirärdi. qahqahälär bilän dunyani başigä
425 kötärgän vaqtläridä häm öz qoliniñ beixtiyär kökrägigä bärib qalgänini päyqar, älläqandäy səvuq bir tumän pärçäsinif kökrägidä ivirsib, u yer-bu yergä qadälib yürgäniñni sezärdi. Şu qadälgän närsäni çıqarib yubarmaq üçün öziñi zorläb bolsä häm, bir-ikki märtä qattıq-qattıq yötäldi. Faqat bu yötäl unif ägzidän emäs, älläqandäy yetti yät begänälärniñ ägzidän çıqdı, bu yötäl ävazidägi ä-

riyät şu qadär açıq ediki, yötäldän soñ Pəşşaxàn yänä köksini ğıciqləşgä məcbur boldi.

435 -Nimä boldi, cənim, sizgä? Şəmälləb-netib qaldıfız-mi? -deb sorədi Zebi.

Zebiniñ bu mehribən, şu səddə, şu bəlälərcə mə'süm közləridə səmimiyətdən başqa heç qandəy ma'nə bolməsədə, Pəşşaxàn undə, quyidəgi sözlərni oqıdı: "Bir meni öldirgəniñ bilən maqsədiñgə yetälərmidif? Bekər meniñ yəs cənimni cüvənmərg qılğəniñ qələdi". Şundən keyin, həlīgi tumən pərçəsi kökrək tegrəsində at qoyıb cəpquilləy başlədi. Bütүн a'zai-bədənidən yəlməğiz kəmpirniñ muzdek səvuq qolləri örmələgəndəy bolərdi. Yəs cüvənniñ rəngi öçdi.

445 Kündəsləri unıñ tegrəsini əldilər:

-Nimä boldi, Pəşşaxàn, sizgä?

-Səvuq əldiribmən, şekilli...

-Çıqıb yətif, bolməsä.

450 Avqatgə həm qarəməsdən üyigə çıqıb ketdi. Şu boyıçə ertəsi küni həm bəsini kətərləmədi...

XVIII

1 -Əkbərəli, sen şundäy bir iş qılıbsänki, -dedi nàyi
törä, -endi mundän nəri men seni himâyä qılalmäsman.

Mifbäşi nimä deyişini bilmäsdän yergä qarab cimginä
otirärdi.

5 Nàyi törä däväm etdi:

-İkkälä bəy bir bolib eñ yaxşı advokätgä ikki qulaç
ərizə yazdırışib, toppä-toğri həkim törägä tutibdilər.
Həkim törə telefon berdi, mendän bir əz kəyidi. ərizəni
kördim. Yəmən nərsələr bər undə... Seni endi heç kim hi-
10 mayə qılalməs deb qorqamən...

Mifbäşi beixtiyər bəşini kətərib nàyi törägä qarə-
di, sofrə yənə burüngidən körə pəstrəq eñəşib, əmirkən
etiginif bükilgən bəldirlərigə tikildi.

Nàyi däväm etdi:

15 -Həzir, sen kelmäsdən bir əz burün bir ədəmni qumə-
rıqqa yubərdim. Uçəstkə pristəvi həm oşə yerdə. Məcətdə
ikki bəygə qarşı must kətərib cıqqanlärnif həmməsini qa-
màqqa ələdi. Başqa çərə yoq. İməm dəmləgə biznif nəmi-
mizdən rəhmət əytisgə buyürdim. Cüdə yaxşı söz qılğan
20 deydlər.

Mifbäşi cidəyalmədi:

-Taqsir törə, men həyrənəmən: həligi qaməqqa əlinədi-
gənlərdə zərrəcə günəh yoq-kü. Bu qandəy bolədi? Əgər ö-

ziñiz oşä yerdä bolsäñiz ikkälä bəyni ätärdiriz...

25 -Bilämän, -dedi näyib, -cüdä yaxşı bilämän. unaqa miftä ärizädän seniñ bir ägız söziñgä köprəq e'tibär qılämän. Bəylärniñ quturgäni rəst, süriştirib kördim. ulär öz qılmişläriñiñ cəzäsini tärtgänlär...

Miftəbäşi dädilländi:

30 -Undäy bolsä, mundäy ädälätlik pədsə vaqtidä açıqdän- açıq nəhaqlıq qılışgä qandäy yol qoyilädi?

Näyib küldi:

-Säddäsän, Äkbäräli. Pədsəlik hämməvaqt yurtniñ äbroylik ädämlärini himayä qılädi. äbroy dävlät bilän täpilädi, muni biläsän. undän keyin, qısləq ädämläriniñ sunaqa özbəşimçä häräkätläriñgä yol qoyib bersäk, äz vaqt icidä qısləqdän qol yuvişimiz keräk bolädi. Sen xəmsän siyäsätgä...

40 -Men bir ämi ädämmän, -dedi miftəbäşi, -siyäsätifiziñni bilməymän. qolimdän kelgäniçä pədsəlikkə xızmat qilib keldim. Şunçä zämən qılğan xızmatimni nəzärgä älməsmikin?

-Men häm şuni oyləymän. Äkbär, sen häzirçä bərəver. Men häkim töräniñ äldidä seni äz bolsä häm himayä qilib körämän. Bolmäsä, seniñ ornıñgä başqa ädäm qoyärmiz. 45 Dävlätif kättä, yeb yätä beräsän. Özif häm qarib qaldıñ.

-Mäyli, taqsir, -dedi miftəbäşi bir äz yefil tärtib, -Ämaldän tüşirifiz, mäyli. qarigän vaqtimdä sorəq berib yürişgä nəfsim qoymäydi...

50 -Məngə qəlsə səngə tegməş edim, Akbər. İş həkim törə-
dä. Həkim törəni yolgə səlis qıyın bolədi, unğə bir nərsə
degəni qorqamən... çünki, iş cüdə xunük. xayr, bərəver,
iləci bolsə oşə ikkälə köppək bilən özif bitiş. Bəlki,
ərizəniñ beəqıbət qəldiriləşini sorəb, ərizə berərlər.
55 Miryəqub bolsəydi, səngə əsən bolərdi...

-Niməsini əytəsiz, törə, bəşim qətib qəldi.

Şu bilən miñbəşi köfli buzilib məhkəmədən çıqdi.
Miñbəşilikdən bekar qılsələr unçə qayğurməs edi, mungə
öz nəfsini bir iş qılıb köndirə ələrdi. Ləkin "Akbərəli
60 miñbəşi əməlidən bekar bolibdi" degən xunük gəpni həligi
ikki bəy bilən əbdisəmət kəptərlərnif qanətiğə ilib, şə-
məlnif qoltıqıgə qıstirib, yəmğırnif təmçisiğə çəyləb,
bulutnif qoynigə səlib uçirədi, hər bir uçğan qarğa şu-
ni əytib qağılləydi, şu bilən ikki kün içidə u şumli xa-
65 bər yer yüzini əylənib Məkkətilləgəçə yetib bərədi. u
yerdə miñbəşinif eski küşəndəsi Nəsriddin baqırəq Kə'bə-
yi şərifnif bələnd təmiğə çıqıb ərəb tilidə əyyühənnəs
tərtədi... undən körə ölgəni yaxşı eməsni?

Zünnün bilən birgə nəyib törəniñ üyi əldidəgi pəst-
70 ginə skəmeykəgə otirdilər.

-Mən həm eşitdim, atə, xunük gəp bolibdi, -dedi Zün-
nün.

-Yəmən boldi bu iş, şu səbəbdən senif yəniğə kel-
dim. Yağındə Miryəqub əkəfdən xat kelib edi, "bə'zi bir
75 nəzik işləni Zünnün bilən gəpləşiflər, u özi nəyib tö-

rəniñ bekaşigä äytib toğriläydi" degän ekän. Şungä kelib edim.

-Cənim bilən, atə! Miryəqub əkəm äytməsə həm qilib berəmən. Bemäləl buyürə berifñ.

80 -Həmmə gəp həkim törədə, deydi. Həyrənən. Bekə bilən gəpləşgin-çi, nimə məsləhət berər ekän.

-Siz eski şəhərgə tüşib, keçgəcə bir äylənib keliñ. Men bekə bilən gəpləşib qoyəmən. Keç pəytidə cəvəbini äytəmən. Şungə qarəb iş qıləsiz.

85 Miñbəşi oşə künni zorğa ötkəzdi. Nəməzgər bolməsdən turib Zünnüniñ əldidə edi.

-Kəttə pul kerək emiş, -dedi Zünnün birdənigə.

Miñbəşi həm üstidən təg tüşgəndəy yeñil nəfəs əldi.

-Pul bilən bitədigən bolsə, məyli. Pul təpilədi.

90 Miñbəşiniñ yeñil nəfəs əlgənini körüb Zünnün həm açılə tüşdi, uniñ közləridə burüngi əndişə qalməgən edi.

-Bekəmiz bundəy dedilər: həkim törəniñ xətinini bilən özüm gəpləşib körəmən, iş qaltis, bir nərsə çıqadimi, yoqmı - əldindən äytəlməymən, Hər qaləy, bir miñ, bir yə-

95 rim miñ pul kerək, deytilər. Özingə bolsə, Akbərəli qədrdən ədəm, iş eplənədigən bolsə, keyinçə bir nərsə qılər, deydi. əmmə, deydi, iş cüdə nəzik, bir nərsə çıxarib bolərmikin, yoqmikin - həyrənən, deydi. Pulni əlib kelə bersin: "Yətib qəlgünçə atib qələylik" deydi. əmmə mengə
100 işənib özi hərəkətsiz yürməsin, deydi.

-Qulluq, Zünnün, qulluq sengə. Bu iş - tüzəlməydiğəngə

oxsəydi. xayr, məyli, ertə-indin pulni epləb əlib kelə-
yin. Bir urinib körəylik. Cıqsə-cıqar, cıqməsə atasınıñ
göriğä...

105 -İçkəriğä kirəylik, atə. Bittə-yərimtə çay qıləy.

-Yoq, Zünnün, təməğimdən heç nərsə ötməydi.

Mifbəsi Zünnün bilən xayrləşməsdənəq ornidən turib
ketdi. u yerdən çıqıb əddiy bir məyxənəğə kirdi. Bir şişə
arəqni cindək kəbəb bilən içib əldi. Sofrə miyəsi xamir-
110 dəy köpçib, at üstidə qıysəyə-qıysəyə arqasidə ikki yigi-
ti bilən qısləqqa cönədi...

* * *

Uydəgilər əlləqaçən yətgən edilər. Dəvdirəgənçə qaçı-
lib-yıqılıb Zebiniñ üyigə kirib bərdi. Miyəsi heç nərsə
əfləməsdi, şundəy bolsə həm ertəğə yə indingə bir iş qı-
115 lib ləaqal üç mif som pul təpişğə cəzm qıldı. Muniñ u-
cün heç qandəy tədbirdən çekinməyəcək edi.

-Tur, həy! -dedi Zebigə.

Zebi yətgən cəyidən turib, fənərni bələndlətdi.

-Dəsturxənni yəz! Yegülik nərsəñ bərmi?

120 -Hə, kəsədə aş bər.

-Ber bu yəqqa.

Zebi eriniñ məst ekənligini bilsə-də unıñ əvəzidəği
bu gayritəbiy qorslik və qattıqlıkkə həyrən boldi, bəsi-
ni kətərib unğə tikildi, "özimi, bəşqami?" degəndəy...

125 -Nimägä mengä qaräysän? Yä mästmisän, sintäläq? -dedi miñbäşi.

Zebi indämäsdän dästurxänni yäyib äşni qoydı.

-Aç muni! -Miñbäşi yänidän bir şişä araq älib uzät-di.

130 -Men açışni bilmäymän, -dedi Zebi, köz yäsläri qavägigä kelib tizilgän edi.

-Meniñ xätinim bolib araq açışni bilmäysänmi? -dedi miñbäşi, xaxäläb küldi. -Örgän! Mänä, qaräb tur! - Şişäniñ tägigä yoğan şäpäläği bilän ikki märtä urdı, pökäk säcräb çıqıb şiftgä tegdi, soñrä u yerdän säcräb təkçädägi kättä cämğä kelib tüşdi, "cär-r-räñ"... etdi cäm.

135 -Hä-hä-ä!... -dedi miñbäşi. -Cämläriñni cäräñlät-dim, sintäläq!

Bir-bir ketin ikki piyaläni tölätib içdi, yeñi bilän 140 ägzini ärttdi. Soñrä bir piyaläni çaç qılıb Zebigä uzät-di:

-Mä, iç! ädäm boläsän!

-Vay ölaqäläy! araq içämänmi? qoyiñ, gäpirmäñ!

-Adäm boläsän, deymän! ä! ä-äl!!!

145 Zebi ärqasıgä çekilib yıqläb yubardı.

-Qoy, mäyli, içmäsäñ içmä, -dedi miñbäşi. -Özim içämän!

Bir şişäni tämäm qılıb yuvuqsız qoli bilän äşgä çäñ säldi. äşniñ yärmi bärmaqläri äräsidän dästurxängä, kör- 150 pä-tösäkkä, özinif libäsläriğä tökilärdi. Zebi devärgä

süyanib bu qorqınc küyavnı tãmäsä qılardı...

Miñbäşi ağzidä tolä äş bilän: "Netäyxän äylänäy yä-
dimgä tüşdi-ye..." deb xırgayı qıldı. äşli ağız bilän
başlängän xırgayı tãmäqqa tıqıldı, miñbäşi qalqıb ketdi
155 vä ağzidägi äşni käsägä pürküb yänä äşgä qol uzättdi. Ze-
biniñ köñli äynidi, şekilli, sekinginä tisärilä-tisäri-
lä dählizgä çıqdi. Dählizdä bir piyalä sàvuq suv içdi.
Yürägi küygäni bäsilmädi, şekilli, yänä qoymaqçı boldi.
Suv yoq edi. Bir qanätı açıq eşikdän üygä qarädi. Miñbäşi
160 yänä bittä şışäni açıb piyalägä toldiräyätgän edi... Ze-
bi täsqarigä çıqıb tazä qar bilän qolini yuvdi, tazä qar-
ni yüzlärigä sürkädi, cindäk yedi. äncä şamälläb vä
yefilläb kirgän vaqtidä, miñbäşi dästurxän yanidä ağnüb
uçıb qalgän edi. uni qozğatıb otirmäsdän, dästurxänni se-
165 kinginä yığıştirib äldi-dä, bir çekkägä bir yästiqni täs-
lädi, üstigä bir tösäkçäni yäpindi, fänärni pästlädi, şu
bilän uyqugä yättdi. ärädä qançä uxlägändir, özi häm bil-
mäydi, besäräncäm bir qıçqırırq bilän uyğandı:

-Suv! Suv! -deb qıçqırardı miñbäşi.

170 Zebi uyqusiräb kelib, yänä fänärni bäländlättdi. ungä-
çä miñbäşiniñ qorqınc ävazi yänä kötärilä tüşdi:

-Sintäläqdi qızı, suv deymän! Suv! yürägim küyib ket-
di... Yänib ketdi!... Suv! Suv!!!

Zebi şäsib qaldı, tez bärüb çaynäkdgä tabärrük suvni
175 qoligä äldi vä -heç närsä oyläsgä fursät yoq- dərähäl
miñbäşigä uzättdi...

Mifbàşi càynàkdägi suvni bir şimirişdä tàmàm qıldı.
Zebi endi unıf tıncib uyqugä ketişini kütärdi. Yänigä
yumsaq bälisıldärdän ikkitäsini qoydi, üstigä kicķinäginä
180 bir tösäkni yàpdi. Mifbàşi hãm tıncib qàlgändäy boldi.

Zebiniñ kiprikläri endi bir-birigä tekkändä mifbà-
şi birdänigä dähşätli bir tàvus cıqardi. ornidän turib
kämärlärini, tonlärini äpil-täpil yecisğä bäsłädi. Zebi
bütün bu hărăkätlärni bãyägi sıfäri mästlik äsärläri deb
185 oylädi. unıf kãmär vä tonlärini bir-bir àlib qàzıqqa il-
di, ikkäläsi üçün sàlingän cãyni tuzätädi - erini sekinginä
àlib bärrib yätqızmaqçı bolärdi...

Mifbàşiniñ közläri cànägıdän cıqıb ketä bäsłädi. u
endi köyläklärini yirtib köksini, tàmäqlärini tintäläy
190 bäsłädi... Bär küçi bilän zor berib náfäs àlisğä tirişär-
di. Sofrã buzuq àvaz bilän zorğã-zorğã:

-Boğmä, boğmä meni!.. -deb qıçqırdi.

Bir-ikkitä qadãm bäsib devärdägi cävängä süyändi, bir
náfäs tınc qàlgäç, yänä boğzigä qol uzätib etlärini coz-
195 di. Köksigä muştlädi. undän keyin bir qolini yuqari kötä-
rib bäsıgä qoydi. Közidä ikki-üç tàmçı yirik-yirik yäs
köringän edi. Ğäläti, yüväs, mulâyim, beazär vä äyãnc nã-
zär bilän Zebigä qarädi vä ikkälä qolini qoyib yubärrib,
bäsini bir tàmängä şılq etib täsłädi-dä, özi hãm devärgä
200 süykänä-süykänä sekinginä yergä otirdi, bir náfäs otir-
gändän keyin bir täräfgä qıysäyib àhistäginä yànginäsıgä
yıqıldı vä şu boyıçã qımirlämäy qàldi...

Näfäsi içigä tüsgäni häldä devärgä ärqasini berib bu-
tün bu fäciäni küzätäyätgän Zebi bolgän işni äflädimi,
205 yoqmi - härhäldä, qıs künidä, yügürgäniçä köyläkcän täşqa-
rigä çıqdi vä ixtiyärsiz färyäd säldi.

Kündäşläri häm birin-birin uyğänib çıqdilär vä miñ-
başiniñ keñ içkärisidä äzängä yaqın tört xätinniñ äzä-
ni bildirgän yığı ävazi kötäridi.

210 ulär äräsidä oq ätib mölcäligä tegizälmägän Pässaxän
hä m bäridi. Kim bilädi, miñbaşiniñ ölimigä yığläydimi u
cüvän, yä Miryàqubniñ beväfäligigä, yä bolmäsä häyf ket-
gän küçälägä...

1 Kündəşlik ərqəsində yüz bergən bu cinayət zəmənniñ
nəzikliğı ərqəsində əlavgə təşlängən cizzədək boldi. Kiç-
kinəginə uyezd səhriniñ kiçkinə və tər miyəli əməldərlə-
ri -həmməsi əskərdən yetişgən "əzəmətlər"- kelişməgən bir
5 təsədifniñ tört çaqagə ərziməgən bu qurbənini zəmənniñ
zor qahrəməni dərəcəsiyə kötərib yubərdilər. Şu bilən u-
lär yəñi fəth etilgən ölkədə və yəñiginə boysungən
"vəhşiy" xalq ərəsində cüdə yaxşı və ziyrək siyəsət yürği-
zib oşə xalq ərəsindən şundəy eslik və tədbirlik, təcü
10 taxtgə nisbətən şundəy sadiq və əstəydil mə'mur yetişdir-
gənliklərini özləridən yuqəri əməldərlərgə körsətməq is-
tərdilər. Bulərnəñ şuncə yillər zor berib zorğa-zorğa
yetiştirgən ziyrək dəvlət adəmlərini munaqa əsənginə (kü-
çələ bilən!) öldirib ketə bersələr, ölkədə tutilgən siyə-
15 sətniñ və həm u siyəsətni əməlgə əsiruvçilərnəñ bir çə-
qalik əbrosi qələdimi? əyniqsə yerli xalq ortəsində? Siyə-
sətniñ əbrosizliğı nimə demək? İdarə usüliniñ əbrosiz-
liğı eməsmi? Hindistəngə qoşni və dərəcəyə bolgən bir müs-
təmləkədəgi siyəsətgə tökis-tügəl əbro tə'min etilgən bo-
20 lişi kerək. Yoqsə nəticə yəmən. qorqınc!!!

Mənə şu vəhimə və təşvişlər bilən liq tolib təşkəntgə
təmən qanət qaqqan depeşələr (rəsmiy teleqrammalar) və-
qeəniñ üçinçi künidə Təşkəntdən ölkə hərbiy sudiniñ

säyyar häy'ätini uçirib keldi. Soràqniñ özi esä sudniñ
25 yetib kelişidän häm tez ötdi. "Mundäy şaşilinç sud uruş
mäydänläridä bolmäsä, başqa cäydä bolışigä aqlim yetmäy-
di!" deb piçif qılıb gäpirni tilmäç...

Bu ädäm eskidän beri sudlârdä işläb müttähämlikkä gü-
vahnämä älgän qadrdän tülkilârdä esä, negädir çetdän, xä-
30 lis kişilär äräsidän çağırılğan edi. uni şähär ädämläri,
äynıqsä, yerli xalq käm täniydi. Nihäyät, poçtäädä işläv-
ci (özi yerli xalqdän yetişib qalgän!) pästräq bir
mä'mur...

Ämmä zäkünçi... Zäkünçi - başqa ädäm! Bu ädäm, yoq, bu
35 zät Türkistän ölkäsinif qaysi bir älis cäyidä (Zäkäspiy-
dä emäsmikän?) дәvlät xazinäsiniñ köpginä pulini yeb
qoygän äskäriy bir törä. Ägär haqıqıy qanunlârgä ämäl qı-
lingändä, uni yä ätiş, yä ümrlik sürgün qılış şart edi.
Faqat u özi cüdä ıssıq mämläkätdä yaşäsä häm, başidä qa-
40 lin-qalin säyäbänläri bär ekän, ulär öz kişilärini bütün-
läy küydirib täşläşgä yol qoymägänlär. ulärniñ säyäläri-
dä bu zät äskäriy rütbäläridänginä äcräb, kissäsi köp häm
qäqlänmäsdän, ölkäniñ u çekkäsidadän bu çekkäsigä "sürgün"
bolib, öz istägi bilän "sürgün" bolib kelgän vä mundä...
45 xusüsiy zäkünçilik kəsbigä kirişgän. Dävlätni äldäb örın-
lätgän kişi başqalärni äldäb orinlätälmäydimi? Täcribä -
zor, дәvlät - özi! Bu ädämiñ çöpqatläri cüdä köp! Öz-ö-
zini hürmätläy bilgän heç bir zäkünçi tamänidän alınmäy-
dirgän hämmä "gümänlik işlär"ni şu kişi älädi vä köpincä

50 yütib çıqadi. xulläs, müstämläkä ölkäsiniñ nädän yerli-
läri äräsidä uyezd mıqyasigä yäräsä iş körädigän kiçkinä-
ginä bir Pleväkä 1).

Mähälliy tergävçiniñ "tergäv protokoli" bilän härbiy
sud prokuroriniñ äybläs qägäzi zäkünciniñ qoligä tãpsi-
55 rilgän vaqtdä, u başqa kättä bir işni äliş toğrisidä özi-
gä oxşagän bir kişi bilän gäpläşib otirgän edi. Kim ekän
u -"özigä oxşagän" kişi? Şähärdä bolsin, uyezdä bolsin
uni tanımagän ädäm yoq, özi yerlilärdän. Yerli xalq uni -
"äbrezqärä" deb ätäydi. ortä boyli, qäpqärä tänli ärväh,
60 qätmä bir kişi... Bu zäkünçi - ruslärdän çıqqan "advokät"
bolsä, äbrezqärä- yerli xalqlärdän çıqqan "advokät"...
qaysi bir sud mäclisidä "yälğan güväh"gä häcät körilsä,
äbrezqärä täyyär. Unıñ bu xısläti häm hämmägä ätniñ
qaşqasidäy ma'lum. Kättä-kättä qazilär, bəylär, äbroylık
65 ädämlär şu äbrezqärä bilän älişib... yer bilän yäksän bo-
lişgän! Muni häm hämmä bilädi. Şu üçün hämmä qorqadi...
"Bu äbrezqärä bəsmä 2) qılışdän häm täymäydi!" deb gä-
pirişädi şähär ädämläri.

Şundäy äziz bir çöpqat "xızmat haqı" bes miñ somlärgä
70 yetib bärädigän bir "iş" tãpib kelib, şu toğridä qaymaq-
läşib otirgändä, älläqandäy härbiy sudniñ befäydä işigä
vaqt särf qılış -zäkünçigä äncä ağır keldi. Kelgän qägäz-
lärgä üstidänginä bir köz yügürtirib äldi-dä, bir cekkägä

1) Rusiyädä inqıläbdän burün dängı çıqqan advokät.

75 2) Bəsmäçilik, bənditlik.

təsləb qoydı. ulər öz mundəricäläridä zikr etilgän şaxs-
lär sıfəri, tə sorəq küniğəcə, yoqlänmäsdän və esgä ə-
linmäsdän təsländiq həldä qəlib ketdilär. Sorəq küniğəcə
zäkünçi ulärni xətirləb qoyışgä həm fürsət təpəlmədi.
80 Kickinä səhərniñ kickinä Plevəkəsidadä ikkitəginä qəğazni
körüb çıqışgä fürsət təpilməydimi? Vəxzəl qarşısidadəgi kö-
çədə bir səlqın taqyā bər, uni ertädän-keçgəcə şundä öti-
rib, əbrezqərə bilən qımər oynəydi deydilär. Demək, fūr-
səti emäs, həfsäləsi bolmägän. Arziydidgän iş bolsä həfsä-
85 lä həm təpilərdikü-yä.

Sorəq küni ertä bilən həligi ikki "yetimcäni" təpib
əldi və nəüstə çağıdä əlläneçük bir ıxlässizlik bilən
tezginä körüb çıqdı. Bu iş şu qadər tez bəcərildiki, nə-
nüstə dəsturxəniğä zäkünçi kelib otirməsdän burünraq qo-
90 yilgän bir stəkən çay ikkälä qəğaz oqıb çıqılğändän keyin
həm səvunib yetmägän edi, şu üçün unıñ səvunişini yänä
bir əz kütışgä toğri keldi. İkkälä qəğazniñ məzmunini həm,
zäkünçigä xuddi gödəklər fəlsəfəsidedek tuyüldi. Qəğazlärni
oqıb turib, həmmə ulärni oqıb bolgənidän keyin advokätniñ
95 çozıq yüzləriğä bir külgü yayıldı, unıñ məşbirinç moyləv-
lərini ikki təməngä kerib yubərgän bu külişdə çinəkəm ə-
təniñ bələdän külgəniğä oxşəgän bir nərsə bəridi...

Əmmə protokolğä səvuq qarəşdə faqat zäkünçiniginä
əybləs mümkün. Yəzuv məşinəsi bolmägän tergəvçi məhkəm-
100 sinif mirzəsi beçərə protokolni cüdä zor diqqat və həf-
sälä bilən köçirgän. Əri rəst, yerli xalqniñ nəmlərini

yazışdä u häm çäläsäväd bälälärniñ işini qılädi, yä'ni
"Äkbäräli" degän sözni bir çäydä "ümäräli", yänä bir çäy-
dä "Ämir oğli", yänä bir çäydä "qambär väli" deb yubärä-
105 di... Zätän, bunıñ nimä ähämiyätini häm bär? Til kelmägän
närsägä qaläm qandäy kelsin? "Äkbär" boldi nimä, "qambär"
boldi nimä - bəri bir emäsmi? Bir särtniñ nämi!

İnsäf qılış keräk: protokol nihäyättdä çiräylik xat
bilän yazılğan. Qağaz betidä xuddi poyezdniñ izläridäy
110 tep-tekis ketädi. Hämmädän häm "d" vä "b" härflärini kö-
rif! Häyrän qäläsiz! qayerdä "b" ucräsä quyruğı çäpgä
qayrilğan; qayerdä "d" ucräsä quyruğı ofğä qayrilğan.
İkkäviniñ häm quyruğı bäländä; ikkäviniñ häm quyruğı
külçä bolğan iländäy burälib-burälib yätädi! Protokol e-
115 mäs, tàmäsä! Tàmäsä!..

Undä mänä bu närsälär bär:

Bolib ötgän vâqeä, öldirilgänniñ kimligi, unıñ Räs-
siyâ дәvlätigä sädâqat bilän qılğan köp yillik xızmatlä-
ri, idärä işläridä körsätgän ziyräkligi vä ustäligi bә-
120 täfsil bāyān qılınādi; öldiruvçi āyālñ kimligi esä bir
neçä āğız söz bilän āytib ötilādi. Güvāhlär (miñbaşiniñ
üç xätini) bir āğızdän özläriniñ āräläsmägänliklärini
sözläb, "Zebinisaxāndän başqa heç kim qılmāydi" deydilär.
Xälis tärıqasidä sorālgän qoni-qoşnilär bundäy dedilär:
125 "Miñbaşiniñ başqa xätinlärini köñib qālgän edilär: Zebi-
nisaxān bolsä āncāgāçä miñbaşini xafä qılıb, xätin bol-
güsi kelmāy, özini käsällikkä sālīb yürdi. Soñgi vaqtlär-

dä miñbäşi bilän ümr qılışgä köñändek bolib edi; bir neçä kün yaxşiginä yaşädilär. Bu keyingi muamälälär, biz-
130 niñ fikrimizçä, köz boyaş üçün qilingän bolsä keräk. En-
di bilsäk, qız ölgürniñ ğaräzi başqa ekän". Miñbäşi-
niñ ikkinçi xätini Pässaxän oşä vâqeädän bir kün burün şämäl äldirib qoyib, nätäb yätgän ekän; tergävni uniñ yätgän yeridä ötkäzişgä mäcburiyät körilgän.

135 Äybdärniñ özigä berilgän sävällär vä uniñ cäväbläri şundäy zor protokoldä hämmädän äz çäy älädi. Şu qadär äz-
ki, mirzäniñ qaläm uçini siyähgä bätirib otirişigä ärzi-
mäydi. Tergävci beçarä sungä häm ümr särf qılğän-dä, şor-
lik!

140 Bär-yoğı ikkitä säväl, ikkitä cävab. Sävällär kältä-
kältä cävab undän häm kältä:

-Miñbäşiğä suvni kim berdi?

-Men berdim.

-Demäk, miñbäşini öldirgän -siz?

145 -Yoq...

"Äybläs qäğazi" esä protokoldän bir yütim, yä'ni şu qadär kältä! undä, protokoldägi ma'lumätniñ xuläsäsi: miñbäşiniñ ziyräkligi vä tädbirkärligigä äid kältä-kältä, lekin küçlik vä häybätlik ibarälär. Soñrä täläb: Fä-
150 länçi fälän maddä bilän fälän cäzägä müstähıqdir". xuläs; qän hidi!..

Sud mäclisigä yärim säät qalgändä zäkünçi keldi. Sud bolädigän binäniñ baqçasidä tikkä turib äybdär bilän

gäpläsdi. Bu gäpläşuv häm kältäginä sävâl-cävâbdän ibarät
155 boldi. Bu däf'ä sävällärnif ädädi ikkidän beşgä çıqdi:
-Miñbaşigä suvni kim berdi?
-Men berdim.
-Suv çaynâkdä ekän; çaynâk kimniki edi?
-Meniki edi.
160 -İcidä qandây suv bärliğini bilärmidifiz?
-Bilärdim.
-Çaynâkdägi suv zähärlük ekän; demäk erifizgä zähär-
ni siz bergäfiz?
-Çaynâkdä zähär bärliğini bilmädim. Erimni men öldir-
165 gänim yoq...

Zäkünçi yelkäsini qaqıb yiräqläsdi.

Vaqeänif yüz bergänigä bir neçä künginä boldi. Bu
toğridägi dävruq häli şähärgä eşitilgäni yoq. Bittä-yä-
rimtä şähär ädämläri eşitgän bolsälär häm Zebiniñ atä-ä-
170 näsi bu gäplärdän baxabär bolsälär keräk. ulär häli qızlä-
rigä miñbäsi dädhadän ävläd tiläb eşän bähäniñ täbärrük
näfäsläridän yänä täbärrük suv häzirläb qoygändilär... Cü-
mäni ötkäzib çälniñ özi bir bärüb häm kelär... Ümid kät-
tädir! Bäsarti ulär bilgän bolsälär häm, zäkünçi sälis
175 yäki bir çaygä ärz qilib baş uruşni nä çäl bilädi vä nä
kämpir! Gäpniñ kältäsi, ulär "orus mähkämälärigä bärüb
bir närsä çıxaralmäydilär". Cüdä çidämäy ketsä, Rəzzāq
sofi toppä-toğri eşänbähäniñ yänlärigä bärädi; özinä kö-
tärüb urüb yığläydi... Şu!

180 Zebi bolsä oşä zähärläniş hädisäsidän beri däim kə-
raxt bir häldä bolärdi; uniñ miyäsi birdän fäläcgä yö-
lıqqan kəbi edi. u bütün bir sorəq, tergäv, kənväv, sud
və zəküncilärgä äcib bir läqaydlıq bilän - xuddi cənsiz ä-
dämdäy qarär; nimälär deyişni, özini neçik mudäfää qılış-
185 ni, nimä deb gäp qaytərişni oylämäsidi. uniñ miyäsida,
miyäsiniñ häm älläqaysi älis bir burçägidä xırä və tü-
mänli bir fikr; u fikr şuncä älisä və xıräki, uniñ ni-
mäligini äñläyälmäydi beçärä... Miyäsini tügümläb cüdä
zor bergän vaqtdä u tumänli fikr mänä bu kepätägä kirgän-
190 däy bolädi: "Men öldirgänim yoq... Bu äniq... Meni qoyib
yubärädilär... Yänä oşä yergä qaytamänmi?... Nimä kerägi
bär... äyim-çi? äyimiñ yänigä qaytamän... Erim ölib
qaldı, deymän... Yıgläymän..."

Sud mäclisi bolädigän keñ zaldä şämällär uçib oynär-
195 di. qatär-qatär çizilgän Venä kürsiläri häftälik uyqulä-
ridän häli häm uyğänmägän edilär. Eñ äldingi qatärdä hä-
kim, näyib, gärnizän başlıqı, politsiyä başlıqı, pəp; ü-
çinçi qatärdägi eñ çekkä kürsidä äppəq və zor sälläli
çäl - cəme' mäçitniñ ingiçkä ävəzli imämi otirärdi. Bir
200 tāmändä zəkünçi, bir tāmändä tilmäç; başqa heç kim yoq.

Zebi ikki kənvävniñ yäləngäç qılıçi ortäsida zalgä
kirib keldi; üstidä qarä barqut päränci, qarä çimmät, ä-
yāğidä qarä ämirkän mähsi-kävuş bilän sud qarşisigä kelib
toxtädi. Bu ämänsiz suddän və bu yältirägän yäləngäç qı-
205 liçlärdän körä uniñ oşä qarä qıyäfäsi qorqınc edi: ortä

äsrlärdägi İspäniyä inkvizitsiyä mähkämäläriniñ qarä äbäli vä sirli kârdinällärigä oxşardı... Pâp qarädi, bäsini çäyqadi; dämlä qarädi, "ästä'fürüllä oqıb saqälini silkitdi.

210 Sud räisi, nihäyät, tilmäçgä yüzländi:

-Äytiñiz, äybdâr yüzini açsin.

Tilmäç bu buyruqni Zebigä tüşüntirib berdi.

-Vây ölaqälây! Şunçä namährämnifi äldidä yüzimni açämänmi? undän körä ölgänim yaxşı emäsmi?

215 Bu söz tärcimä qilib berilgäç, pästdägilärniñ hämmäsi deyärlük, sud häy'ätidän bir neçä kişi yeñilginä külib äldilär. ulärdän ikki kişi äyrildi: birinçi - nihäyät-

dä semiz vä yoğan gävdäli gârnizän başlığı; bu ädäm, tävuqniñ qa-qaläsiggä yaqın bir tävuş bilän ävâzi bariçä vä
220 birdäniggä qahqah säldi. Hämmä ungä tàmän ögirildi. Sud räisi çinqırâq çäldi. Gârnizän başlığı yanidägi romälçäsini älib yüz-közlärini ärtä başlädi... İkkinçisi - imâm-dämlä; bu kişi özlärining ingiçkä - hüştäk siffäri ävâzläri bilän, ixtiyärsiz "mäşä-ällä!..." deb yubârdilär. Hämmä u
225 kişiggä tàmän evrilgäç, qıp-qızârib vä häm... qorqıb bäs-lärini quyi säldilär.

-Siz bu äyälgä tüşüntirib äytiñiz; yüzini açmäsä bolmäydi. Sudniñ qaidäsi şu. Päränci ästidä äybdârdän başqa kişiniñ häzir bolışiggä yol qoymäslik üçün biz u-
230 niñ yüzini açdirışgä mäcburmiz. äytiñiz, qarşilikdän faydä yoq!

Zebi xuddi oyində şerigigə əccıq qılğan bələdəy tes-
kəri burilib əldi. u indäməy turgänligidän sud räisi yä-
nä söz əldi:

235 -Yaxşiləb tüşüntirifiz, yüzini açmäsə sud mäclisini
əlib bərəlmäymän.

-Alib bərmäsə mäyliğä... -dedi Zebi. -Bilgänini qıl-
sin!

Tilməç özi külib, qıp-qızərib turib, tərjimə qıldı.
240 Sud räisi avəzini kətərə tüşdi:

-Hərbiy sud məsxarəmi bu kişigə? äytilifiz, yaxşilik
bilən açsinlər. Bolmäsə küç bilən açdirämiz!

-Vəy şorim! Şunçə erkək otirsə-yä! Ölgänim miñ mər-
tə yaxşirəq!

245 Sofrə avəzini päsəytiribrəq tirkədi:

-Atəmniñ piridäy kəp-kättä səllälilik dəmlə otiribdi-
lər. qandäy yüzim bilən qarəymän?..

Sud räisi endi bu səfär mülayim gəpirdi:

-Äytilifiz, sud tāmängä qarəb, dəmlägä arqasını ögirib
250 tursin!

Zebi yänə indämädi. Dəmlə otirgän cəyidän bir az kö-
tərilə tüşib:

-Heçqısı yoq, qızim! -dedi. -Men qarəməymän!

-Mänə bulər-çi? -dedi Zebi. Sud həy'ätini körsätədi.

255 Endi bu səfär dəmlə ornidän turib tilməçgə yüzlände:

-Eşəni mirzə! Mengə icazət berilsə, şu äyälgə ikki ə-
gız nəsihət qılsəm.

-Märhämät, taqsir!

Dämlä Zebiniñ yänigä bärrib näsihätgä başlädi. Zebi,
260 bərgän səri süsəyib bolsä-dä, dämläniñ hər bir sözigä
cävəb qaytarardı. axırdä, dämlä öz dindəsləri ortäsidä
mäşhür bolgän bir e'tıqad məsäläsini açdı:

-Kəfir bilän itniñ fərqi yoq. İtdän qəcməysizmi?
Sundäy bolsä, kəfirdän həm qəcməsəffiz bolädi. Bu cəiz?

265 Dämlä şundäy cəydä bu xıl gəplärni gəpirişdən cüdä
qorqardı. Şuniñ üçün başdä başqa sözlər bilän Zebigä
tä'sir qılışgä urindi. u urinişlərdən tezrəq bir nəticä
çıqməgəndən keyin məclis əhlini məhtäl qilib qoyməslik ü-
çün, bu məsäləni açışgä məcbur boldi. Məcbur!.. Su üçün
270 soñgi sözlärni cüdä pəst əvəz bilän äytgän edi.

Zebi ünädi:

-Bolməsä, siz öziñiz nərirəqqa bärrib otiriñ!

-Xop, qızim, xop, -dedi dämlä. Tört-beş qatar ərqağä
bärrib otirdi.

275 Həmməniñ közi dämlädä ekän, Zebi çimmätini yüzidän
aldı və sudgä təmən evrilgän həldä bir qolini yänä yüzigä
pərdä qıldı.

-Mänä, qılaqəl sorəğıñni!

Həzir bolgənlər ortäsidä "bu səddä müsülmən qızini u-
280 yältirməslik üçün" közini başqa təməngä burib otirgənlər
bilän birgä, ikki közini undən üzməgän və əllänimälər deb
öziçä sözlərib ləblərini tez-tez qımirlätgənlər həm bər
edi...

Aybdärniñ kimligi süriştirilgäç, sud därhəl ornidän
285 turib äybnämäni oqıdı. undän keyin yänä kältä sävəl-cä-
vəblär ketdi. Bu däf'ä ulärniñ ädädi ärtä tüşdi:

-Äybnämäni eşitdiñizmi?

-Hä...

-Miñbäşi suvni özi sorädimi?

290 -Hä, özi sorädi...

-Mästmidi?

-Köp arəq içib edi.

-Suvni kim berdi?

-Men berdim.

295 -Çaynäkdamidi?

-Hä

-Mänä bu çaynäkmi?

-Hä...

-Kimniñ çaynəgi bu?

300 -Meniki.

-Siznikimi?

-Hä, meniki.

-İçidä qandäy suv bərligini bilärmidiñiz?

-Bilärdim.

305 -Qanäqa suvidi?

-İrim suvidi.

-Kimgä qilingän irim?

-Mengä...

-Nimä üçün irim qıldırardıñiz?

310 -Färzänd bolsin deb...

Pästdä otirgänlärnif dاملädän başqaları, sofrä sud häy'ätidän bir-ikki kişi, zäkünçi və tilmäç yefilginä külib qoydilər.

-Negä u suvni mişbaşigä berdifiz?

315 -Cüdä täšnä bolib sorägän edi, şundäqqinä təkçädän älib uzät dim.

-Çaynäk dä zähär bärliğini bilärmidifiz?

Zebi küldi.

-Qızıq ekänsän ("orisni sizläb bolmäydi"), men qayer-
320 dän biläy?

-Demäk, erifizni özifiz öldirdifiz?

Zebi qattıqrəq və çozibrəq cävəb berdi:

-Yo-o-q!.. Ölibmänmi öz erimni öldirib.

Unif bu sofgi cävəbidän qız bälänif öz ortəgigä ö-
325 zini äqləb gäpirädigän səddä gäpläridägi günəhsiz ähäf bäridi: "Vəy ölaqəlif, men şunaqa dermidim?"

-Zebi sud räisiniş bälä eməsligini qaydän bilsin? Şu yerdä otirgän şuncä erkəkniş äydäy rävsän bir nərsəni äfläməsliklərini qaydän bilsin? "orus-müsülmän bolib
330 şuncä ädäm otiribdi, axır. Mişbaşini öldirgän Zebi eməsligini hämməsi bilädi. Bilib turib yänä qaytäləb soräy bergäni qızıq! Yə ösməqçiləb sorärmikin?"

Sud räisi gäpirməqçi bolib ornidän turgän vaqtdä Zebi
-"änä, sorəq tāmām boldi. Endi üyimni qandəq qilib təpib
335 bärämän?" deb oylädi.

-Otiriñ, -dedi sud räisi Zebigä.

-Sekinginä vä ehtiyät bilänginä otirdi. Sud räisi söz
aldı:

-Väqeä şu qadär açıq, mäsälä şu qadär rävsänki, me-
340 nifçä mäclisni däväm ettirişgä häm häcät yoq. äyb-
där özi här bir sävälgä bergän cävabi bilän cinä-
yätini ıqrar qıldı. Şundäy bolgäç, biz hükm çıqarış üçün
ıçkärigä kirä bersäk, deymän.

Sud mäclisidä faqat äybdärgä berilgän sävällär, soñ-
345 rä tergäv protokoli bilän hükmnamäniñ eñ keräk cäyläri
tärcimä qılınär; başqa sözlär oruscä ketärdi. Şu üçün til
bilmägän Zebi otirgän cäyidä gäpirgän töräniñ yüz härä-
kätlerini tãmaşä qılä başlädi.

Sud räisi prokurorgä qarädi:

350 -Siz nimä deysiz, zäti mühtäräm?

Prokuror ornidän turib, ikki qolini stolgä qoydi-dä
yärin eñäşib turib dedi:

-Men bu täklifgä qarşı emäsmän. Älbättä, meniñ bu
mäsälädä başqa mülähazälärim bär. Men uruş vaqtiniñ nä-
355 zik päytläridä bolgän bu öldirişgä äddiy öldiriş kabi qa-
räyalmäymän. Öldirilgän ädäm Rusiyä dävlätigä vä pãdişä-
gä sädäqati bilän tãnilgän ädäm edi. uni "yäs särt" max-
fiyläri, äyniqsä, ulärniñ düşmänimiz bolgän Türkiyä bi-
län fikrän bağlanişgän unsurläri yamän körärdilär. Men bu
360 "säddä" vä "günähsiz" särt äyaliniñ şundäy unsurlär qo-
lidä oyınçaq bolmägänidän ämin emäsmän... Biz särt xalqı-

gä älläneçük bepärvalik bilän qarab örgängänmiz; "qoydäy
yüväs, ulär" deymiz. Älbättä, ulärniñ mämläkätläri qan
tökib älgän fätihlär sifätidä bu qaräşimiz bir näv toğri
365 häm bolä bilädi. Faqat bizgä endi bu nätoğri qaräşni täş-
läs keräk! Türkiyädagı 1908 yil inqıläbi, özimizdagı şum-
lik - beşinçi yil topaläni, Erändägi soñgi mäsrütiyät hä-
räkätläri särtlärniñ közini açayatır... Zähirdä rus mä-
däniyätigä yapışib kelgän yevropä qıyafäli cädidlär, äk-
370 säri külär yüzli yäs sävdägärlärdän ibarät bolgän "yäs
särt" kädrläri - imperiyägä qarşı tiş qayräsä Türkiyä
ittihädçiläridän qalışmäylär... Durust, särt xalqınıñ
köpçiligi muazzäm dävlätimizgä, sevimli pädsähimizgä sä-
dıq... Eslik, täcribä körgän kättä sävdägärlär; qısläq-
375 niñ äbroyli bäläri; äyniqsä, ulämä täifäsi "yäs
särt"läriñ nüfüzini qırqış üçün zor bermäqdälär; bulär-
ni bilämän. Lekin häldän täşqari ehtiyät bilän, sergäklik
bilän iş älib barmäsäk bir kün emäs, bir kün häligi köp-
çilikniñ "yäs särtlär" bäläri ästidä bäs kötärişi cüdä
380 mümkin närsä. Özifiz biläsiz, dekäbristläär xurüci çağidä
dävlät vä dävlätçilikkä, pädsä vä Vätängä qarşı bolgän
unsurlär büyük Pyätärniñ uluğ sähridä birginä mäydänni
zorga tolğazgän edilär; 1906 yildä oşä xıldä bağavät mäy-
dänläriñ säni-sänäğı bolmädi. Hälbuki, biz yaqındäginä
385 eşän topaläni bolib ötgän cäydän unçä älisä emäsmiz... u
vaqtdä mühtäräm müttäfiqimiz ängliyä biz bilän tegisgän
bolsä, endi düşmänimiz Germäniyä vä unıñ qoğırçağı bol-

gän Türkiyə biz bilən unaqa həzilləşib otirməydi. Muni
bilis kerək! Keçəginə bolib ötgän tağ vəqeäləri, qumarıq
390 hədisäləri nəzärimizdän qaçmäsın, taqsirlär!

Mänä şu nuqtälärdän qarab, men bu "səddädil", "yüväs"
və "günahsız" särt qızıgä eñ äliy cəzä täläb qılmäqçi
bolämän. Mədəmiki, məsälä özi bu qadär rävsän və äybdär-
nif özi öz ağzi bilən ıqrär qilib turibdi, mäyli, muzä-
395 kərə açib otirmäsäk häm bolädi. Men öz fikrimni mühtäräm
sud həy'ätigä ärz qilib, məsälänif bu tàmänigä häm dıq-
qat qılınmägini soräymän.

Zäkünçi, sud räisınif müracäätini kütmäsdänəq orni-
dän turgän edi:

400 -Men häm söz äytdän vəz keçämän! -dedi u, yänä dər-
həl cäyigä otirdi.

Sud həy'äti ornidän turib ıckärigä çekildi.

"Anä, -deb oylädi Zebi, -özim äytdän. Həmmä gəp äyday
rävsän... Endi üyimni təpib ketälärmikinmän?"

405 Çärək saat ötmäsdän hükmnaməni eşitdirdilər. undä bu
işnif əsäsən siyasiy bir rəngdän xəli eməsligi ıqrär qı-
linməq bilən birgä, bu sorəqqa togridän-toğri ələqəsi bol-
mägänligi, işnif u cihätini ələhidä teksirib, lazim kö-
rilgäni taqdirdä, qaytädän iş qozğatmaq tegişli məhkämä-
410 lərnif vəzifəsi ekänligi; endi bu öldiriş hədisəsi toğ-
risigä kelgändä, məsälänif cüdä əniq əfləşilgänligi,
äybdärnif özi tàməniddän necä mərtälär ıqrär qilingäni,
şu üçün güväh cəlbigä və muzəkärägä lazim körilmägänligi

äytilädi.

415 undän keyin: "äybdärniñ qılğan günähi ağır bolib, hüzirgi uruş vaqtidä vä näzik şaraitlär içidä dövlät ädä-migä qasd qılğanı üçün fälän maddälär boyıçä äliy cäzägä hükm qılış keräk bolsä-dä, bävücud ölkä härbiy sudiniñ säyyar häy'äti äybdärniñ mädäniyätsiz yerli xalq äyäli
420 ekänini, öziniñ yaş vä turmuşdä täcribäsizligini vä häm hämmä günahläri nämüs bilän ıqrar qilib boyingä älgänini nüzärgä tutib, fälän maddälär boyıçä yetti yıl sürgüngä hükm qıldı. Bu hükm üstidän tegişli cäylärgä şikayät qılış mümkün" deyilädi.

425 Tilmäç hükmnamäni tört ağızgına qilib eşitdirdi:

-Äybdär Zebinisä Rüzzaq sofi qızı Härbiy sudniñ hükmü bilän yetti yıl Sibir' qılindiñiz. Nüzäzi bolib ärizä bersäñiz mümkün.

Hükmnamä oqilib bitär-bitmäs, zaldägilär çıqa başlä-
430 gän edilär. oqilib tämäm bolgäç, sud räisiniñ işaräti bilän, qılıç yälängäçlägän känvaylär yänä bayägi taxlitdä Zebini älib çıqıb ketişdi. Şundän keyin sud häy'äti häm çıqıb ketdi. Zaldä faqat tilmäç, zäkünçi; undän keyin nimä üçün öziniñ bu yergä çağırılğanini bilmägän imam däm-
435 lä qalgän edi. Tilmäç dämlä imamniñ yänigä keldi:

-Taqşir, Siz cindäk säbr qılıñ. Men hüzir kelämän, undän keyin gäpläsämiz.

Dämlä yüräginı qoligä älib rängi öçgän, läbläri bir äz qaltirägäni häldä... sud zalidä qaldı. Zäkünçi tilmäç-

440 ni əlib təşqarigə - Zebiniñ yəniğə çıqdi, Zebi çimmət əs-
tidə höngür-höngür yıqlamaqdə edi.
Zəkünçi sorədi:
-Nimə deysiz? ərizə yazib berəymi?
Zebi xorsingən əvəz bilən yıqlab turib, üzük-üzük cə-
445 vab qıldı.
-Kimgə?
-Yuqarigə.
-Undə... nimə bolədi?
-Nimə boləridi: ehtiməl, yənə sorəq bolədi; işni qay-
450 tādən körədilər.
-Kim... körədi? Şulər... körədimi?
-Bəşqa sud körədi.
-Bəri bir... əp-əciq turgən nərsəni... bulər tüşün-
məydi-yü, ulər tüşünərmidi?
455 -Ərizə yazib berəymi?
-Qoyaqəl!... Men üçün... əvərə bolib otirmə...
Zəkünçi külimsirəb tilməçgə qarədi, u yelkəsini qaç-
di. Zəkünçi baqçə dərvezəsindən çıqıb ketmək üçün oşə tə-
mangə qarəb yürdi.
460 -Həy, şəsmə, -dedi Zebi. -Şəhərdə... Şəhərdə... atə-
ənəm... bər... körsətərmikin?
-Əvəhtəgə əlib bərgəndən keyin körsətədi.
Zəkünçi dərvezəgə qarəb ketdi. Tilməç u bilən xayr-
ləşgəc, yənə dəmləniñ yəniğə kirdi.
465 -Eşəni mirzə, -dedi dəmlə-iməm uni besərəncəmlik bi-

län qarşı alib, -meni niməgə çağırğan ekənlər?

Tilməç küldi:

-Sizni, taqsir, sud sädri çağırıtırgän edi, Başarti qasäm beriş lüzim bolib qalsä, müsülmän şəriätigä muvafıq
470 qasäm beriş üçün.

-Qasäm bermädilər-kü?

-Lüzim bolmädi, taqsir. äyäl özi ıqrär...

Dämlä äfläyälmädi, şekilli, mirzänif soñgi sözini
səvəl şaklidä qaytardı:

475 -Özi ıqrär?!

Tilməç yänä küldi:

-Hä, özi ıqrär... Eşitmädifmi?

-Özi ıqrär emäs, inkär qıldı, şekilli-kü?

-Dämifizni çıxarmäf, taqsir. Bu nəzik məsälä...

480 -Hä, älbättä, älbättä...

-Endi, taqsir, sud räsiniñ sizdän iltiməsi bär: ö-
zifiz eşitdifiz, bu äyäl Rəzzəq sofi degän ädämnif qı-
zi, öz erigä zähär bergän. Eri xızməti siñgän mifbäsi-
lördän ekän. Prokuror atib öldirilsin degän edi, sud qa-
485 bul qılmäsdän yetti yilgä Sibirgä kesdi. Ertägä cümädän
keyin məçitdə ikki əğız gäpirib qoysäfiz dedilər.

-Nimä toğridä, mirzä?

-Yä'ni əqpədəşänif sadiq ädämlärigä kim qol kötärsä
əqibäti mänä şundäy bolädi, degän məzmundä...

• 490 -Xop, eşän mirzä, xop. Älbättä, äytämän, älbättä. En-
di mengä ruxsätmikin?

Damlanıñ bu sävâlidä xuddi günäh qılğan ädämniñ açığı bezävtäligi sezilärdi: "Meni qamämäsmikin?" degändäy... Tilmäç muni päyqadi, şekilli, quruq vä sävuq cävab berdi:

-Bärä bəriñ.

Damlä, mäktäbidän "azad" bolğan eski mäktäb bäläläri sıñarı özini eşikkä urdi vä oşä ändä közdän yoq boldi. Tilmäç küldi: "imän yoq taqsirimdä" dedi öz-özigä. soñrâ bittä-bittä qadäm bäsib eşikkä tamän bärärkän, äylänib ärqasıgä qarädi; keñ zal bom-boş, xuddi yetimçädek köri-nädi. Suddän soñ u yaq-bu yaqdä tärtibsiz qalib ketgän kürsilär, bazarçılärniñ kârvän sârâyda bağlägän ätläri sıñarı bir-birlärigä teskâri evrilgänlär... Kök yapıqlı uzun stol üstidä sud a'zäläridän biriniñ közäynäk qutiçäsi qalib ketgän; zal ortäsidadägi ägzi açığı peçdän otin-niñ çärsilläb yangäni eşitilädi.

Tilmäç yänä äldingä yürdi vä başini çäypäy-çäypäy:

-Bezäbräziye, bezäbräziye! 1) -deb sözländi.

510

1) Şärmändälik, şärmändälik.

1 Cümə nəməzidən sofi təşqaridəgi cəməət düv etə orni-
dän turdi və fətihəni kütməsdən öz işigə ketdi. Äyvəndəgi-
lär həm ulərgə qoşildilər. undə-mundə yəkkə-yərim kişilər-
niñ boyinlərini quyi egib-egib, fətihəni kütgənlikləri kö-
5 rilədi. Nəməz düəsi, undən sofi "düəyi xəlis" ötkəç, äyvən
bilən təşqari təmən boşədi; xənaqa içidən həm yötälə-yö-
tälə bir neçə kişi çıqıb ketdi. ulär həm çıqıb bitgəç, i-
məm turib söz başlədi. umumən, cəməət əldidə gəpirişni
sevməydiğän, öziniñ iməmlük vəzifəsigə həm cüdə rəsmiy
10 rəvişdə qarəydiğän; üyidən cəmi'gə kelib, cəmi'dən üyigə
qaytgüncə sələm-əlikdən başqaçə əğız əcməydiğän, əndə-
səndə yəfi kelinçəkdəy muləyim və yumsəq yötəlib qoyə-
digän ingiçkə əvəzli dəmlə-iməm bir neçə əğız söz qilib,
sud rəisiniñ iltiməsini rəsmən ornigə qoydi və qaytib
15 cəyigə otirdi. Sundən keyin xənəqədəgilär əstə-əstə çıqa
başlədilär. Həmmə çıqıb bolgəndən sofi, bir-ikki mərtə
ingiçkə yötəlib dəmlə həm ornidən turdi və eşikkə təmən
yürdi. Xənəqə içi yərim qarəngi edi. Eşik əldidə qarəngi-
likdən birdəniğə bir əvəz keldi:

20 -Təqsir, ərzim bər edi...

Söyləvçisi qarəngidə qəlib közğə körinməğənligi üçün,
dəmlə bu kütilməğän şərpədən çöçib tüşdi:

-Əstə'fürüllə -dedi dəmlə şəsilib və ərqəsigə təsəri-

lib qolini köksigä alib bardi.

25 Qarangiđagi adam yariqqa cıqıb kelib sözidä davam
qıldı:

-Keçirifñ, taqsir. Akbarali miñbaşini qaysi xatini
öldiribdi?

30 -Qanäqa adamsiz? Ävväl bir yötälib şärpä qılsañiz
bolmäydimi? Häyvän ekänsiz-kü.

-Keçirifñ, taqsir, bilmäbmän.

-Bilmäbmän... qaçangäçä bilmäysizlär, axır?

35 -Keçirifñ, taqsir, äyb mendä. Akbarali miñbaşiniñ
törttä xatini bär. Bittä xatini meniñ acizäm bolädi.
Şungä sorävdim, taqsir.

Dämlä özini toxtätädi vä bittä-bittä basib u adamiñ
yanigä keldi, "e äftiñ qursin!" degän ma'nädä u adämge
qarädi. Sofrä dedi:

40 -Nämini unutibmän... Qarä päräncisi bärädi... Vällähi
a'läm, ätäsinifñ nämi... bir närsäki sofi... hä, Rəzzəq
sofi... Rəzzəq sofi...

Sofiniñ nämini bir neçä märtä täkrärläb xänäqä eşi-
gidän cıqdı. Rəzzəq sofi esä rängi öçgän vä qaltirägän
haldä eşikkä süyängäniçä qaldı.

45 Nihäyät, özigä kelib, mäçitdän cıqqac, üyigä häm xa-
bär bermäsdän, ötkinçi bir ärävägä yärim som berib qış-
lāqqa cönädi. u yerdä Häkimcändän başqa heç kim yoq edi.
Häkimcän bolgän vəqəəni äflätädi vä Zebiniñ tergävçilär
vä doktorlär kelgän künnif özidäyāq şähärgä alib ketil-

50 gänligini sözlədi. Sud hükmidən Həkimcən həm bəxəbər edi.

Nimə qıləmən endi men? -deb sorədi sofi.

55 Unifn əvəzidə əcizlik və ələmzədəlikdən kəlgən bir qaltirəs bəridi. Ölgüdek əyənç qaltirəs... Həkimcən sofi-gə tikildi. Burüngi sofidən, yaqındəginə kəlib bir həftə yətib kətgən sofidən əsər yoq. unifn rəngi, məçitnifn cəydəri şəmidek səp-səriq... göyə kəsəldən yaqındəginə bəs kətərgən. Faqat Həkimcən sipəhlikni qoldən bərməy ə-gır və kəskin cəvəb qıldı:

-Nimə qılərdifniz? u yer, bu yergə ərz qilib kərifn.

60 Bu nəzik zəməndə ərz qılışdən birən nəticə çıxarmikin? Nevləy-də. Bir sudnifn hükmünü yuqərirəq bir sud buzə ə-lədikü-yə. Zəmən nəzik, iş nəzik; şundən qorqamən!

Sofinifn undən keyingi sözi Həkimcənni bütünləy şəsi-rib qoydi:

65 -Orusgə həm qıyın, -dedi sofi -undəy ustə əməldərnü endi Çin-Məçindən təpib kəlməsə, bu yurtlərdə təpilməs...

70 Həkimcən, həyrən bolgənidən, qolini yəqasigə əlib bərdi və "sofi gəpirəyətirmi, yə bəşqami?" degəndəy qı-lib, yənə sofinifn yüzigə tikildi. Dərhaqıqat, sofinifn ornidə unifn kəlägəsi yə ərvəhi sifəri bir nərsə kərinər-di. Həkimcən bu dəf'ə sofigə açingən bolsə-də, cəvəb bə-rişdə osə sipəlik yolini buzmədi.

-Adəm təyin bolgən. İndingə kəlib mənsəbigə otirədi.

75 -Orusgə adəm qahət eməs ekən bolməsə, -dedi yənə sö-fi. Şundən keyinginə, Həkimcən, sofinifn nimələr gəpirə-

yatgänidän özi bexabär bolgänini päyqadi. Sofi döväm et-
di:

-Kim u kişi?

80 Mänä bu säval Häkimcänni yänä şaşirib qoydi. "Räst
äytdimi bu ädäm yä meni mäymun qilib oynätädimi?" deb oy-
lädi u, şu säbäbdän qorsraq vä cerkibràq cävab berdi.

-Siz tänimäysiz! Zünnün bəy degän! äldin Nəyib törä-
nif xızmatidä bolgän kişi!

-Tədbirlik ekän bolmäsä, -dedi yänä sofi.

85 Häkimcän sofigä endi açıq bir cirkəniş bilän qarädi.
Sofi esä yıgıgä oxsägän bir külimsirəş bilän undän közini
alməsdi. Yəş yigit cidäyalmädi, şekilli tez-tez bäsib iç-
kəri eşik äldigä bərib qıçqırdı:

-Fəzilətxän! Mehməngä dəsturxän cıqarıflər!

90 içkəridän cävab bolışini kütməsdän, haqarət körgän
kişidäy, täppä-täppä bäsib köcəgä cıqıb ketdi.

Fəzilət içkəridän bir mis təvəqdä nən bilän məyiz kö-
tərib cıqqandə təşqaridə nə Häkimcän bəridi və nə sofi!

* * *

95 Sofinin ərz qilib bərədigän birdən-bir məhkəməsi yə-
nə eşənbəbənif xənəqäləri edi. Dəsturxänni kütməsdän
dərhal yolgə çıqdi və yərim yolni ərəvə bilən bäsib, top-
pə-toğri xənəqəgə bərdi. Eşən yoq edi. "Toygə ketdi" de-
dilər. Kütib otirdi və oygə təldi:

"Eşan baba nimä qılsın? u kişi zäkünçi edimiki, äri-
100 zä bitib bersä? orus tilini bilärmidiki, ämäldärlär, sud-
lär bilän çıqıssä? Başarti, zäkünçigä, ämäldärgä, sudgä
bärilädigän bolsä, hämmäsigä pul keräk, mömäy-mömäy pul
keräk, mendä unaqa pul yoq. Zebiniñ arqasidä endi qolgä
pul tüşärmikin deb ümid qılärdim; endiginä käftim qıçisä
105 başlägän edi. Bu hädisä käftimniñ qıçıgını vaqtidän il-
gäri bäsib qoydı...

Eşan baba xätircäm, bir çaqa häm bermäydilär. u kişi,
älbättä, berämän desälär-kü qolläridän kelädi; här qalay
kättä zäkünçiniñ istähäsini qandırädigän dunyaläri bär.
110 Faqat neçäräki, u kişi berib örgänmägänlär, älib örgän-
gänlär; "örgängän köfül örtänsä qoymäs" deydi. u kişini
berişgä örgätis qıyın! u kişi şunça bädävlät bolib turib,
esikdän gädäy kirsä qoligä qaräydi, "näzri yoqmikin?"
deb.

115 Bu xabärni qızniñ şorlik änäsigä eşitdiris keräk hä-
li! Meniñ köflim taş-metin! Faqat änanıñ yalgız bälä-
sigä bolgän mehri şunday küçlik närsäki, undaqa taş-me-
tinlärgä qarşı öz taş-metinini irğitädi; bälki bir irğı-
tışdä pärçä-pärçä qilib täsläydi... Yoq, bu keçä üygä bə-
120 rib bolmäs. Bu keçäni şu yerdä tünäymän. Eşanbäbämgä ärz
qilib mäslähät soräymän. Bir närsä der, axır... undäy de-
säm ikki kündän beri üygä qaytgänim yoq. Uydän "cümägä bə-
rämän" deb çıqqanmän. Kämpir nimä oyläydi? Häligi şum xa-
bär qulağıgä kirkündäy bolsä turgän cäyidä qatib qalmäy-

125 dimi? Yoq; bərib köflini kətəray... Yoq! Hər nimə bolsə
həm, eşən bəbəm kelsinlər. Bir ağız əytib ötäy, nimə der
ekənlər."

Nihəyət eşənbəbə keldilər. Kəyfləri çağ, nəş'äləri
bälənd, əvəzləridə əlləqandəy bir soxlik bər. "Toydə qı-
130 miz içgəngə oxşəydilər, -deb oylədi sofi. -Köp içsə u həm
ədəmni əynitərmis. qışdə qımız nimə qılədi? Həyrənmən...
xayr özləri bilədilər."

Eşən bu vəqəəni esitgən edi; ləkin unğə öz muridi Rəz-
zəq sofinif ərələşgənini bilməsidi. Sofi közləridə mərvə-
135 rid dənələridəy yirik-yirik yəsləri köringəni həldə, bilgə-
niçə əytib berdi. Pır külib turib (külib turib!) eşitdi. Bu
nəş'əlik küliš, bu kəyfi çağlik, bu əvəzdəgi soxlik heç
nəri-beri bolmədi. Sofi vəqəəni ef qorqunc cəylərini
əytib bergən vaqtidə həm eşənnif yüz-közləridə həmən oşə
140 sox və oynəq küliš cilvələnərdi. "Mən təşgə gəpirəyətib-
mən, şekilli" degən oyni oyləb əldi sofi: ərqasidən dər-
rəv isti'fər əytdi... Sözinə bitirgəç, Sofi eşənnif ağ-
zigə tikildi və "mübərək" sözlərigə muntəzir bolib qəldi.
Eşənnif soxligi yənə artə tüşgən edi.

145 Xənaqə küylərinif ef soxını əlib, bəşini tolğay-
tolğay, bütün vücudi bilən silkinə-silkinə küylədi.

Fəniy dunyə be-eş kündir, be-eş kündir, hə-əv
Sofilik əhdi-in sindür, əhdin sindür, hə-əv.
Billur qadə-əhlər birlə məy söngil, səqe-ye,
150 Xənaqə qarə-ə tündür, qarə-ə tündür, hə-əv...

Sofiniñ közləri ələyib ketdi; bu – muridniñ pirigə birinçi mərtə kəz ələytirişi edi.

-Təqsir, birən məsləhət...

155 -Məsləhət? -dedi eşən, xəxələb küldi. -Adəm öldirgən bələniñ atasigə qandəy məsləhət bolədi, sofi? Bələsiniñ yəniğə nimə üçün atasini cənətməydi bu əhməq orus? ədalət bərmi kəfirdə?!

Sofiniñ tənlərigə birdəniğə ot tutəşgəndəy boldi. Bütün vücudi qızıgən tənürdəy təbigə kelgən edi. qolləri 160 ixtiyərsiz bələndgə kətərilədi, muştłəri öz-öziçə tügümləndi... Bu muşt pirniñ başigə tüşməqçi edi. Faqat qarşidəgi kim? -Pir! -Eşən! Eşən! Eşənbəbə! Yoq, unğə qol kətərib bolməydi! Yənə bir əndə sofi suvdəy süyüldi, qarəy eridi, əriyət əyaqləri bilən əmənət yəni bəsib təşqarigə çıqdi... 165

Uyğə bərib indəməsdən yətəqqə cözildi; kəmpirniñ səvəllərigə cəvəb bərmədi. "Yənə fe'li əynibdi çəlniñ!" deb oylədi kəmpir. u beçərə həli vəqəədən xabərsiz edi.

170 Ertə bilən nənüştə çağidə bütün bəlgən vəqəəni yətığı bilən kəmpirgə əytgənidən keyin sofi keçə piriniñ başigə tüşməq üçün kətərilgən muştniñ bu kün öz başigə tüşəyətəgəni kərđi. u muşt şu qadər dəhşətli ediki, "keçəniñ özidə öz cəyigə tüşirsəm bolər ekən" deb oylədi sofi, əcciqidən muştini tişlədi. Piyələdəgi çəyni yərim qəldirib köcəgə çıqqan vaqtidə sofi öz-özini təniyəlməy qəldi. əyaqləri 175 xuddi təvüt kətərib bərəyətəgən müsülmənniñ əyağıdəy

bir-birigə tegməsidə. Bərməqləri biri açilib biri yumilər, içidən küçli bir əvəz tolqını çıxıb kelib köçə ortəsində təməgigə yapışardı. Səlam bergənlər əliksiz, sorəşgənlər
180 cəvəbsiz qaldilər. unıñ yaqınıdən ötgənlər mutləq turtildilər, dəsturxən kötərgən xətinlər həmməsi deyərlik qarğab ötdilər. "Cinnimi, nimə bələ?" degən əvəzlər eşitildi, bu əvəzlər sofiniñ qulağıgə -"kim cinni? orusmi yə özlərimi?" degən şəkildə bərib kirdi. Ərəvəkəşlərnıñ
185 "puşt, puşt" degən əvəzlərini -"ölə, öl!" degən kəbi tə'nə şəkildə eşitildi və xuddi yelkəsi əldidə toxtəgən ətniñ köpikli tumsuğıgə qarəb turib, "özləri ölsin, özləri!" deb sözləndi, ərəvəkəşlər ərəvələrini unıñ yənidən sekinginə burib ötar edilər. Bəzər ortəsində bir nənvəy əbinən səvətini tutdi, sofi ixtiyərsiz qol uzətib ik
190 kitə nənni əldi, sofrə bir nəfəs ötməy nənni yənə səvətgə qoygəç, nənvəygə qarəb küldi: "Mən ələmən həm, bərəmən həm, u kişi faqat əlişini bilədilər! "dedi, yənə yolgə tüşdi.

195 Şundən keyin yürüşini sekinlətdi, ağır-əgır oy sürərdi:

"xudə, xudə bolib turib - həm ələdi, həm bərədi, yoq-ə, u - ilgəri cən bərədi, keyin cən ələdi. Yer, yer bolib turib ilgəri rizq bərədi, keyin cən ələdi. əlgən bərədi-də! Sen niməsən, pirim, sen? xudədən zormisən? Yerdən küçlimisən? ələsən, bərəməysən. ələsən bərəməysən..."

Xənəqədə nəməzdən keyin "süküt"gə ketib, müdrəb otir-

gän esänni Rəzzəq sofiniñ telbä häyqırısları uyğatıb yü-
bardı. Eşən seskänib ketdi. Közini acib u yaq-bu yaqqa
205 qarägünçä bolmäsdän eşikdän bäländ avaz bilän sözlänib
Rəzzəq sofi kirib keldi. ağzıdän köpik saçıb, bəslärini
cerkib-cerkib sözlänärdi:

-Xudà, xudà bolib turib ävväl càn berädi, undän keyin
älädi. Sen kimsän? xudädän zormisän, taqsir?

210 -Bäy-bäy! Tiliñ kesilsin, bədbaxt! Kəfir!

Sofi oşə xıldä gäpirgäniçä pirniñ başıgä kelib tox-
tädi.

-Yer cänidän - ilgäri berädi, keyin älädi. Yerdän häm
küçlimisän, taqsir?

215 -Nimä boldi sengä, sofi? Cinni boldiñmi?

-Özləri cinni, taqsir, özləri! Eşäkləri cinni, itlä-
ri!..

-Häy, kim bär? Bälälär! -deb qıçqırdı eşən, ornidän
turib arqagä tisärilib:

220 -Qaçmä, taqsir! Həvuçıfni aç! Men gädəy bolsäm häm
xurcunimniñ ikki közi tolädir... Sendaqalärni neçä yıl
baqısgä yäräymän...

-Bälälär! -deb baqırdı yänə eşən. Özi tisärilib-tisä-
rilib bərib xänäqəniñ bir burçıgä qısilgän edi.

225 -Qorqutmäñ, taqsir, beçərə muridiñizni. Men nimä
qıldım sizgä?

Sofi birdəniğä yığläy bəslädi. Təşqaridän muridlär
yügürüb kelisdilər.

-Qaydä qaldıñ hämmäñ? Caqırä berib tamäğim qırıldı.
230 älib çıq bu cinnini! Suvğä pis!
Muridlär hämmäsi sofigä yäpişdilär.
-Tegmä mengä! -deb bökirdi sofi. -Men orus sudidän
qaçib qutilğan kişi bolämän. Eşaniñni sağ qoyämänmi men?
Ä?
235 Muridlär istıǵfär äytib sofini qarğadılar.
-Tiliñ qursin, tiliñ üzilsin!
-Käfir!
-Näsärä!
-Märdüd!
240 Köcä dävzäläri taqa-taq berkitilgäç, hävuzniñ qa-
lin muzini teşdilär: soñrä sofini yälängäç qilib kötär-
gänläriçä hävuzgä täslädilər. Sofiniñ täni su tãpdä ärä-
bistän tağläriñniñ sãrätändägi täsläridäy qızib yänärdi.
ungä xuş yaqdi bu cãzã... Suv içidä cinnilärdäy nä'rã sã-
245 lib baqırãrdi. Muridlär külişib qarãrdilər.
-Bäs endi! -dedi eşän içkäridän. -Endi äzrãq xıpcin!
Sofini hävuzdän çıxarib älib ingickä nävdä bilän gäv-
rãnlädilər. Yälängäç vã nãm bädäniğä tekkän behi sävãçöp
"çirs, çirs!" etä ävãz çıxarãrdi. Zãrblãrniñ sãnãğı äñ-
250 çãğã yetgäç, sofi bir märtä qattıq fãryãd kötãrdi, su bi-
lãn xuşidän ketib muridlär qoligä yıqıldı...
Undän keyin küni boyi kãraxt bolib yãtdi. Keçäsi i-
sitmä bãşlãndi. İçkäridän çıqqan bir kãsã qaynãq sorvãni
muridniñ yüzigä irğıtdi. Sundän keyin muridlär yãnã kãl-

255 tãklãdilãr. Faqat özi isitmã bilãn yãnib turgãn ãdãm kãl-
tãk zãrbini sezmãdi. u kãltãklãr ungã uqalãsdãy tuyũlgãn
edi. Ertã bilãn özigã keldi, isitmãsi tãrqlgãn edi. Hãr-
gın közlãrini açdi, kãltãklãngãn yerlãriniñ açisgãnini
sezdi. qamış sãvãçöpni küydirib külüni baqlãdilãr, arãm
260 ãlgãndãy boldi. Faqat bu arãm uxlãmãgãn közlãriniñ ötkir
tãlãbidãn özgã emãsidi. uxlãb ketdi.

Ikki kũndãn soñ, u müsiçãdek yũvãs vã mulãyim bolgãn
edi. Tãşqarigã çıqıb yũrdi; muridlãrgã külib qarãdi. Fã-
qat gãpgã cãvãb bermãdi. Xayãli bãsqa cãydã, bãsini çãy-
265 nãr, külimsirãgãn közlãri bilãn muridlãrgã tikilãrdi. E-
sãngã äytdilãr; "häydãb yubarãylikmi?" deb sorãdilãr.

-Yürã tursin. Endi özi bilib ketãdi, -dedi u, küldi.

Yãnã üç kũndãn soñ cümã kũni ertã bilãn nãmãzgã tur-
gãn muridlãr eşãnniñ xãnãqãdã ölib yãtgãnini kördilãr.
270 Sãqãllãri yulingãn, tãmãgıdã çuqur bãrmãq izlãri bãridi.
Xãnãqãniñ bir burçidã kiçkinãginã cãvãncãdã eşãnniñ eñ
ãziz kitãblãri saqlãnguçi edi; cãvãn açilgãn, kitãblãr
hãm açilib-saçilib yãtãrdilãr. oşã yerdãn bir neçã üç
somlik vã beş somlik qãgãz pul tãpib ãldilãr; ulãr hãm
275 sãçilib yãtãrdi.

-Hãm cãnigã, hãm mãligã qasd qılgãn ekãn, bãççağar! -
dedi bir murid.

Bãşqalãr hãm, bãşlãrini tebrãtib bu fikrgã qosildi-
lãr.

280 Sofidãn dãrãk yoq edi.

* * *

Qurvənbibi cinni bolib pərəncisiz və yırtıq kiyimlər bilən eşənnikigə kelgən vaqtidə uni zəncirgə bağləydidən adam həm təpilmədi. Eşənniñ kəttə xətini rəhmi kelgəndən, muridlərgə buyürdi; ulər cinni xətinni tutib içkəridəgi kəttə təlgə bağlədilər. qurvənbibi bir nəfəs tinməsdən, öziçə sözlənər, kim yənigə bərsə, Zebini maqtəb gəpirər, uniñ dutər çəlişi, əsülə aytışı, çək tikışı, top-pi bəsişlərini hikəyə qılər, yürüş-turişləri, qaddi-qəməti, boyləri, közləri və qəsləriniñ çirəyliligini aytib, hər kimdən "qani, meniñ Zebim? qani, Zebənəm?" deb sörrər; şundən soñ höfrəb aytib yığləb yubərər edi.

Qış cıqışgə yaqın əlləqandəy qarindəsləri kelib uni əlib ketdilər. qarilər, dəmlələr, pərixən, əzəyimxən, düəxən və başqalərgə pul berib oqıtdilər, köçirtirdilər, dəm səldirdilər, fəydəsi bolmədi. Həmən oşə eşənnikidəgi siñəri həm kimgə qızini maqtəb gəpirər; soñrə höfrək aytib əccıq-əccıq yığləgəc, "Yəriltəs" köyidə özi toqıgən bəytlərini oqırdı:

Zebi, Zebi, Zebi
Men köyiñdə devənə
Seni sətədi öz atəñ,
Men boləyin sədəgəñ!
Zəhər qilib əsiñni,

305

Pirim yedi başıfni!

Zebi, Zebi, Zebanäm!

Qaydä qàldiñ, dilbärim?..

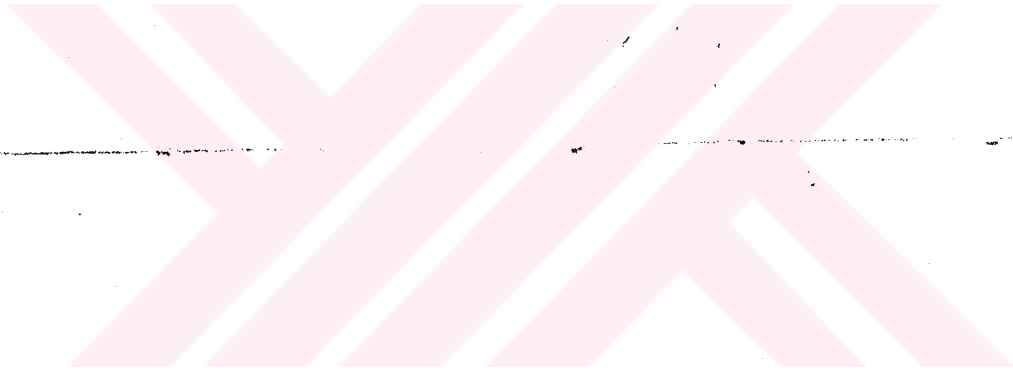
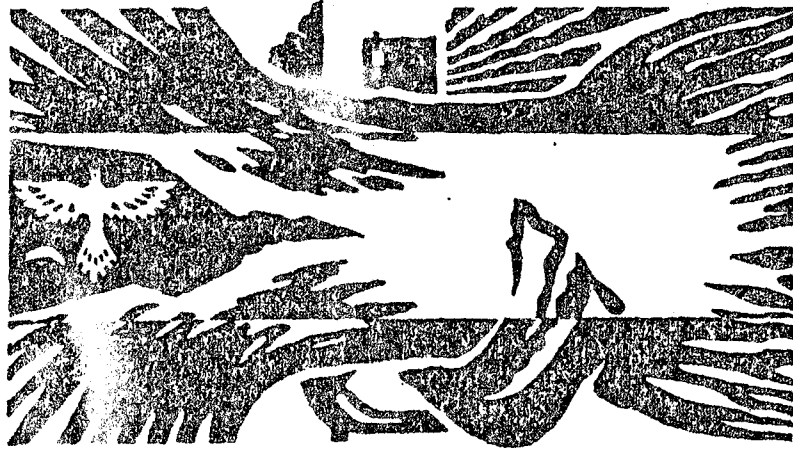

КЕҶА

ВА

КУНДУЗ

РОМАН

Ҳамал келди, амал келди.
Ҳалиқ мақоли

I

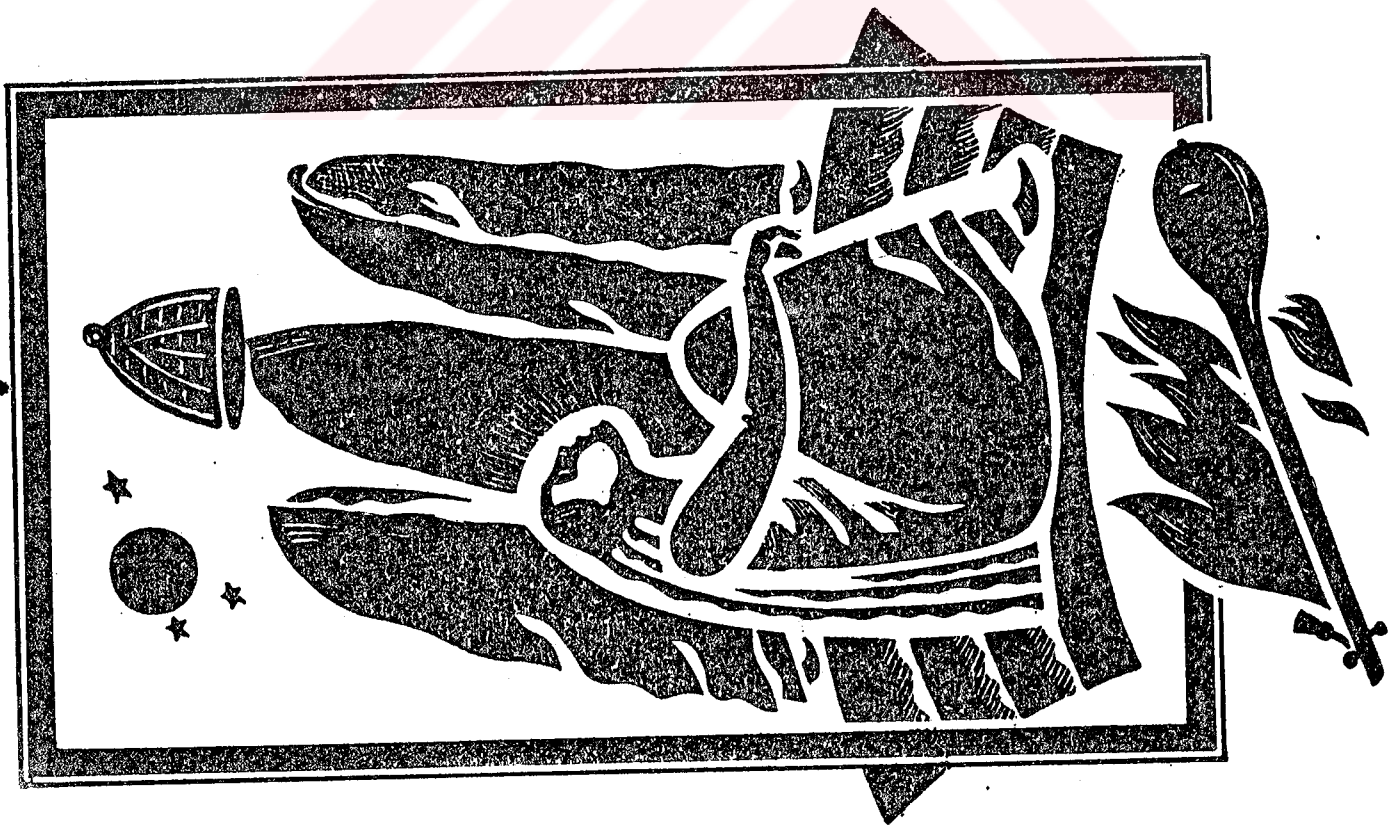
Ҳар йил бир келадиган баҳор севинчи яна кўнгилларни қитиқлай бошлади. Яна табиатнинг дилдираган таълирига илқ қон югурди...

Толларнинг кўм-кўк сочпопуқлари қизларнинг майда ўрилган кокилларидай селкиллаб тушмоққа бошлади. Муз тагида лойқаланиб оққан сувларнинг ғамли юзлари кулди. Ўзлари ҳорғин-хорғин оқсалар-да, бўналган қул сингари эркинлик нашъасини кемира-кемира илғари босадилар. Симёгочларнинг учларида якка-якка кушлар кўрига бошлади. Биринчи кўриган кўклам куши биринчи ёрилган бодроқ нашъасини беради. Бултур экилиб кўп қонларни қорайтирган ўсма илдиридан яна бош кўтариб чиқди... Мулойим қўлларда ивиб, сувга айлангандан кейин гўзал кўзларининг супасида ёйбоғлашни мунча яхши кўрар экан бу кўкат! Эркакларнинг гуллик дўпписига тегмай, яланг аёллар билан, уларнинг сочлари, гажаклари ва рўмош попуқлари билан ҳазиллашиб ўйнаган салқин шабада... кўклам нашъаси билан шўхлик қилади.

Ҳаёт нега бу қадар гўзал ва ширин бўлади баҳорда?

* * *

Зеби (Зебиниса)нинг қиш ичи сиқилиб, занглаб чиққан кўнгли баҳорнинг илқ ховури билан очила тушган: энди, устига похол тўшалган аравада бўлса ҳам, аллақайларга, дала-қирларга чиқиб яйрашни тусай бошлаган эди. Қиш ичи ҳам кети узилмаган совчилар бир-икки ҳафтадан бери келишдан тўхтаганлар, энди ташқари эшикнинг «ғийт» этиши — бир-икки аёлнинг астагина босиб, паранжисини судраб кириб келишига далолат

қизингиз... эди эндигина үн бешгә қадам күйган бу ёш қизингиз гүдак күнгилини унча чўчигмас эди.

Күк терини бахонаси билан бир-икки марта кенг ховлиларга, шахар ичиде бўлса ҳамки, дала-тузларга чиқиб келганидан бери күнгили қирларини, дала-ларини, ишқилиб олис-олис жойларини яна кўнроқ тусай бошлаган эди.

Отаси бомждоддан қирмаган, онаси сингир соғини билан овора, ўзи кичкина саҳнини супуриб турган вақтида ташқари эшикнинг бесаражком очилиши Зебининг күнгилини бир қур сескантириб олди. Бир кўлида сунургиси, бир кўли тизасида — ерга эгилган кўни эшик томонга тикилиб қолди. Отасининг одатдаги томоқ қириши ва йўталанишлар билан, катта эшикнинг оғир заңжирини шарақ-шүрүк қилиб тушириб, навозга чиқиб кетганига ҳали кўп ўтмаган эди. Ҳалол-ҳаромини кўп ҳам фарқ қилмай турган бу одамнинг авродада ўтириши одатлари, хатто ҳаммадан кейин қолиб маңит намларини нуфлаб чиқши расмлари бўларди.

Айтгандек, эшикдан шонилиб кириб келган — ёлгина, ўзи тенги бир кизча бўлди. Ҳали тузук-курук одам қаторига кириб етмаган бу қизчани катта хотинларнинг орият паранжисига буркаганлар, паранжининг узун этаклари катта бир тугүндек унинг кўлтигини тўлазарди...

Ўраган қиз ичкари эшикдан хатлар-хағламас паранжини иргитди ва ўзининг болалик руҳи билан югурганича бориб Зебини кучоқлади. Иккаласи қувона-қувона кўришдилар. Сунурги етган жойидан нарига ўтмасдан ерга ёнбошлади... Иккала ёш — юзлари кулган, күнгиллари ёзилган — кўлтиқлашиб айвонга бордилар ва Зебининг отаси тўриб кетган сўрининг чеккасига ўтиришдилар.

Салти (Салтанат) эрта сахарда мунақа халлослаб келишининг сабабини ҳали айтгани йўқ эди. улар кўришган ҳамон, ёш қизларнинг ўз ораларида ўтатурган маҳрам гапларини гаплашиб, тикаётган кашталари, илгара кирган дўппилари тўғрисида бир-бирларига калта-калта маълумот беришган эдилар. Салти энди гап очди:

— Эрта сахарлаб чоңганим бекорга эмас...

— Мен ҳам сезганман... Юрагим бир қур сесканиб ҳам олди...

— Нимага, ўртоқжон?

— Ўзингиз билган совчилар балоси-да... Қиш ичи кети узилмади.

— Менам безганман, жоним қақа... Шунинг учун бир қишлоққа чиқиб келсаминкан деб эдим...

— Нимасини айтасиз... Ариқдаги сув ҳам музининг тагидан чиқди-ку.

Зебининг юзини, шу топда, бутун қиш ичи тўплашиб қолган хорғиликнинг асарлари эғалаган эди. Унинг иккала юзи, айниқса, кўрпанинг катта-катта қавиғига тикилган андишалик кўзлари ховур босган ойнакнинг бетига ўхшарди. Аксинча, Салтининг юзлари чарақлаган юлдуздай, сериашъа, қувноқ ва ҳар қандай андишадан йироқ бўлиб, күнгилининг чуқур бурчакларидан чиқиб келган севиич тўлқинларини акс эттирарди. Шу учун у Зебининг сўнг сўзларидаги оғир ва маълосликни пайқай олмади. Унинг кўзлари Зебида бўлса ҳам, назарлари бошқа ёқларда эди.

— Энахонини биласиз-а? Ёйилма сойдаги ўртоғим бор-ку?

Зеби бошини кўтариб ўртоғига қаради, шу қараш унинг нечиқдир Энахонини эслолмай турганини кўрсатарди. Сўнгра Салти таъриф қилди:

— Ўтган куз бизникка мехмон бўлиб келишди-ку — келиббисеи билан бирга? Ўшанда неча марта киши юбориб чақиртирдим, бормадингиз, отангиз жавоб бермади...

Зеби бош тебратди:

— Ҳа, ха... билдим. билдим. Ўзини кўрганым йўқ-ку, эшигтиб биламан.

— Ана ўша қиз ўша сафар келганида мени айтиб кетиб эди. Баҳорлашиб бир бориб келаман. деб юриб эдим. Яқинда яна айтиб юборибди. Шунга тенг-тўнларим билан бир бориб келмоқчиман. Сизни ҳам олиб борамаң...

— Қачон?

Зебининг бу калта саволидан Салти кўн парсаи англади. Бу савол Зебининг иложи бўлса шу кун паранжисини қўлига олиб (ёйиниб ҳам ўтирмасдан!), шу ердан узоқлашмоқ учун талпинганини кўрсатарди. Шу учун Салти:

— Мен сизни олиб кетгали келдим. айланай! — деди.

Ва икки ёш бола ниҳоясиз қувончлар ичиде яна бир-бирларига чирмашдилар...

* * *

Одатда онанинг күнгили юмшоқ бўлади. Зебининг онаси — Қурвоңбиби Салтидан ҳалиги чақирқиңи эшитгандан кейин дарҳол розилик берди:

— Майли, ўйнаб, ёзилиб келинглар. Қиш ичи юракларинг гаш бўлгандир... Ёш нарсалар. — деди.

Забонанинг берадиган жавобини илгаридан биларди. Бу она қизининг саодатидан бошқа нарсани билмайдиган оналардан эди. Дунёда қандай яхшилик ва хайриятлик бўлса, ҳаммасини шу биргина қизни учун истар ва орзу қиларди. Лекин...

Онанинг розилик сўзларига бу биргина «лекин» элчиб келгандан, бечора қизлар севиниш тўлқинларини яна бир қур кўтаришга фурсат тополмадилар.

Ҳамма жим қолди. Ҳар ким ўз олдига бир нарса топиб шунга кўз тиккан ва у нарсада Зеби — ўз отасини, Қурвонбиби — ўз эрини, Салти — қовоғидан доим қор ёниб турган совуқ бир сўфини кўрарди.

Бу булутли ҳавони очмоқ фақат онанинг вазифаси эди:

— Отаси бондоддан кирсин. — деди у Салтига қараб. — мен ўзим ётиги билан айтиб кўрай, йўқ демас. — сўнгра Зебига юзланди: — Сен, қизим, уйга жой қил, ўртоғингни ўтқиз, дастурхон сол. Биз, отанг билан, чойни сўрида ичиб, халлиги танин галлашамиз.

Иккала қиз ҳам ониз очмай жим қолишди. Чунки Раззоқ сўфининг мижозини уларнинг иккаласи ҳам яхши биларди. Сўфига энг маъқул бир масалани бўлса ҳам уқтириб розилигини олмоқ учун ё ўзининг иши, ёки катта бир давлатга эга бўлиш керак эди. У одам ўз тенгларидан ҳеч бирининг ҳеч қачон ҳеч бир гапини тинглаган эмасди. Аёллардақ маслаҳат, айниқса, ўз хотинидан бир тақлиф эшитмоқ учун Раззоқ сўфининг қайта бошдан бунёдга келиши керак бўларди...

Шунинг учун Зеби кўзлари андиша билан кенгайиб очилгани ҳолда индамасдан жойларини йиға бошлади.

У ўринларини йиғиштириб, нонушта жойларини тайёрлаб бўлгандан сўнг ўчоқ бошида чойнақларга чой ташларкан:

— Отамдан дарак йўқ-ку? — деб сўради онасидан.

Қурвонбиби бир кўча эшигига, бир ёнбошдаги дарахтлар орасидан кўтарилиб келаётган кўёшга, бир ўчоқ бошидаги қизга қарагандан кейин:

— Билмадим, аврод чўзилиброқ кетдимкин? Сен чойни жиндек қўйиб туриб чала қолдирган ерларингни супиратур, келиб қолар, — деди.

Зеби шу топда яна қайтиб қўлига супурги олишни истамаса-да, ўртоғининг «бу қиз онасининг гапига кирмас экан» деган уйга боришини ўйлаб, индамасдан супургини қўлига олди ва бир қўлини бир тиззасига қўйиб, саҳн бетини сулура бошлади. Зебининг чой дамлаб келишини кутиб уйда — дастурхон бошида ўтирган Салти иккала

қаноти очиқ турган эшик орқали бу ҳолни кўрганидан кейин ўрнидан туриб ўртоғининг ёнига чиқди. Зеби уни узр айтиб қарши олди:

— Ўртоқжон, — деди, — отам авродда ўтириб қолди, шекилли, шунақа одати бор. Эндиёқ кириб келса керак. Хафа бўлмаган-а?

Бу сўнги калта жумланинг айтилишидаги самимият бир-бири билан яқин ўртоқ тутишган ёш қизлардагина бўлади. «Хафа бўлмаган-а?» деб турган вақтида Зебининг юзини кўриш керак эди, бир қўлида супурги, бир қўли тиззасида, супурги ҳам ердан узиб олинган эмас, фақат бош юқорн кўтарилгану бутун вужуд Салтининг ихтиёрида! Кўнгил, орзу, севги, севинч... булар ҳаммаси Салтига томон учади, унга томон отилади, уни ўраб, уни айлантдириб, уни қучади! Зебининг юзларидаги — ойдаи тиниқ ва қуёндай ёруғ бу ҳолат мовдий ҳақиқатлар қадар очиқ кўринарди.

Ўртоғининг бу самимиятини Салти ҳам кўз билан кўрибгина эмас, кўнгил билан сезиб англаган эди. Шунинг учун у Зебининг сўзига жавоб ҳам бериб ўтирмасдан бирдангина унинг қўлидаги супургига ёнашди. Ўз кўнглида, супургини олиб бир оз супуришиб берса халлиги самимиятга яраша жавоб берган бўларди. Зеби супургини қўлдан олдирди, лекин ўртоғи сулура бошлагандан сўнг:

— Вой, бу нимаси! Кўйинг, ўзим сулураман! — деб яна супургига ёпишди. Салти бермади, бу олмоқ истоди. Салти қочди, бу қувлади, шундай қилиб саҳнни супуриш ўрнига бу икки ўртоқ бутун ҳовлини бешларига кўтариб, шовқинлар ва қийқиришлар билан дунёни бузиб бир-бирларини қувлашиб кетдилар...

Ўз уйининг кабристонлар қадар жамжит, хонакоҳлар қадар унсиз, ўз кўнгли қадар тунд ва хўмрайган бўлишини истаган Раззоқ сўфи худди шу ола-тўполон устига кириб келди!

Эшикдан қирар-қирмас овозининг борича:

— Бу нижа қиёмат!!! — деб шовқин солиши иккала ёш қизни чақмоқ теккан дарахтдай турган жойларида қотириб қўйди. Йўқса, сўфи эрининг диндор хотини бўлган Қурвонбиби ҳам «бас энди!» деб озмунча қичқирмаган эди... Агар бу совуқ сўфи кириб келган бўлмаса, икки ёш қизнинг қиш бўйи тўпланган кўнгли гашликлари бир оз шўхлик билан анча ёзилган бўларди. Зотан, уларнинг ўзларини унутар даражада бир-бирлари билан бу хилда ўйнашувлари ўша ғам-ғашлар пуржинасининг бўшалиши, сиқинтилар оқимининг тўғонини бузиб олдинга томон йўл солиши эмасмиди? Бундай телбаларча кўпириб-тошувлар-

ни тўзатмоқ учун ҳам, албатта, телбаларча хайқирिशлар, чақмоқ қадар қувватли зарблар лозим бўларди.

* * *

Раззоқ сўфида ундай қувват ортиги билан бор. Бу одам, жадиднамо бир ҳамшахрнинг деганидек, «кўргамага қўйилатурган антиқа махлуқлардан эди». Айтишларича, уни она қоридан сиҳат-саломат туширтирган ва биринчи дафъа йўрғаклаган кампир ҳазилкашлиги ва шўхлиги билан хотин-халаж ўртасида доғ чичарган Хамро энаймиш. Болани йўрғаклаганидан кейин хали у қадар одам кенатасига кирмаган юзларига тикилган ва мана бу сўзлар билан эрқалатганимиз:

— Айланай меҳмон, кимдан хафа бўлиб тушдингиз? Қим озор берди сизга? Айтнинг! Қовоғингизни очсангиз-чи! Еруғ дуйёга келдингиз! Шукур қилинг! Севнинг! Мундоқ бир қулиш! Қулимсирани! Илжайинг!

Ушанда қулмаган Раззоқ сўфи ундан кейин ҳам қулмай ўтди. Қулиш билан йиғлаш орасида катта фарқ бор. Қулиш билан қулмасдан теккича жиддий сақлаб туриш орасида ҳам анчагина масофа бор. Шу учун Раззоқ сўфининг қулишларини қулиш деб бўлмайди.

Қулмасдан чидаб бўлмайдиган мақомларда у ҳам қулади. Лекин у қулиш — қасал одамнинг қулишидай оғир, бир хил совуқ ҳазиллардай малол келтирувчи. Ёлгон хушомадлардай кўнгилга урувчи бўларди. Бир кун Зебининг жуда жиддий бир чеҳра билан:

— Отам қулмас экан-да! — деганини эшитиб, Қурвонбиби койиб берган эди. Шу ҳақиқатни айтгани учун қиздан алайна-ошкор койинган Қурвонбиби, бу ҳақиқатни ўзи ўз кўнгилида неча марта такрорлаган бўлсайкин? .. Тил билан бировнинг айбонни айтиш осон, ўз тили билан ўз айбонни айтадиганлар жуда кам. Қурвонбиби хар қанча сўзга элчил хотин бўлса ҳам, уни бу камлар орасига қўшиб бўлмайди.

Қурвонбиби сўзга қанча элчил бўлса, Раззоқ сўфи шу қадар камган, нидамас, дамини ичига солган, зикра одам эди. Ташқари оламда, яъни ўз ховлисидан ташқарида унинг доимий ва бирдан-бир вазифаси: ўзидан улғу ва кучлилар гапирса — «Ховва-Ховва» демак, ўзидан насту ва кучсизлар гапирса — «Йўк, йўк» деган маънида бош чайқаш бўларди. Уйда вақтида унинг оғзидан одам болалари ўртасида юратурган тузуқ, маънилик ва «гап» деса бўладиган бир сўз чиқмас эди. Умуман, сўфининг бу

бобда ўзига кўра асосли бир маслаги бор: у ўзи мақтаниб айтганидай, хотин-халаж олдидан оғиз очиб тил қалдира-тишни раво кўрмайди. «Бу тил, — дейди сўфи, — доим худонинг зикри билан қалдирайди. Бу оғиз ҳаммавақт худонинг зикрига очилади. Оғиз билан тил банданинг ижмемида энг азиз ва табаррук аъзолар. Уларни хотин кишидай насту махлуқ олдидан хор қилинадими? Бўлмаса, хақ таолонинг байдалари ит билан ҳам гапласа берсин! Йўк, хотин кишига жуда зарур гап айтилади, у тонфа билан зарурат юзасидагина гаплашилади. Вассалом!»

Ўзбекда ахир хар бир эркак ўз хотинини — ўз халол жуфтини қизи ё ўғлининг номи билан атаб чақиради. Ўз хотинининг исмини айтиб чақириб ярамайди. Хотинининг исми Марям, қизининг исми Хадича бўлса, мўмин-мусулмон — шарму-хаё юзасидан бўлсамикан? — хотинини «Хадича» деб чақиради. Аксар она-бола баравар «лаббай!» дейди, шундайда оналарнинг ҳақиқий эгаси бўлган ота: «каттагини айтаман, каттагини!» дейди. Ҳатто шунда ҳам «Марямин» демайди...

Бизнинг сўфи мўмин-мусулмоннинг бу урфига ҳам амал қилмайди, у ўз халол жуфтни Қурвонбибини ҳаммавақт «фитна» деб чақиради: «Фитна, салтамни бер!», «Фитна, қиз улуғнинг канин?», «Фитна, нундан узат!».

Қурвонбиби, сўфига аччиқ қилиб бўлсамми ё ўзининг яратилиш ҳақида шу нарса борми, хар қалай фитналикдан, яъни макр ва фирибдан холи эмас. Эрининг хотин-халаж олдидан гапирмаганига унча хафа бўлмас экан. Лекин ўз халол хотини олдидан гапирмаганига қуяди ва шу қуйиш орқасида фириб, йўли билан сўфини гапиртиради, баъзида тилларини буюро қилдириб сайратади. Бунинг учун сўфининг аччиғини келтирадиган эмас, унинг бир оз гашини кўзгатадурган бир гап айтиб қуяди. Ана шунда хотин-халаж олдидан оғиз очиб тил қалдиратишни сўфидан кўриниб! Гай-бай-бай!

— Эшон бобом сиздан дилгир эмишлар, — дейди бир кун Қурвонбиби сўфига.

Сўфининг тошдай қаттиқ ва буюмдек ҳаракатсиз юзи бирдангина турли-туман ўзгаришлар ва ҳаракатларга жавлонгоҳ бўлади:

— Илма дединг, фитна? Нега дилгир бўлибдилар?

— Назир қилган кокилни кестиринга келган бир болага хушомад қилибсиз...

Шу бас! Энди, бизнинг сўфи сўзга уста бир хатиба айланади.

— Ишқ икки хил бўлади, фитна. Тужунмай гапирма! Ишқи маъжозий, ишқи хақиқий...

Қурвонбиби бу сўзларга тушунмаганлигидан эрини сайратиб қўйиб, ўзи дарров зерикади. Шу учун у:

— Ха, шундайми? Мен билмабман. Омимадан-да, — деб тезроқ қочиб ҳаракатига тушади.

Хотини бурилиб кетганидан кейин сўфи ҳам сўздан тўхтаydi.

Шундай қилиб, сўфи жойи келганда ва ғашига тегилганда — гўрда ҳам гапирди. Ҳам гапирганда қандай!

Уйда вақтида Раззоқ сўфи ё ариқ бўйидаги кўкатларни юлиб, ё эшик ва дарвозаларнинг бўшалиб қолган занжирларини маҳкамлаб, ёки ховлида ўтин қирқиб, ё бўлмаса — икки кўли орқасида, дам ичкарига кириб, дам ташқарига чиқиб, дам ховлига ўтиб, лабларини ари чаққан одамдай оғиз очмасдан, нидамасдан юра беради... Ёз фаслида, кўпроқ кундузи ухлайди, кечалари, тонг отгунча, ўзи ёлғиз, балаид овоз билан «Облоху!» айтиб ўз оиласини ва кўни-кўшинини ухлатмайди. Эшон бобо бўлмаган кунлари салқин хонақожа жуда маза қилиб ухлайди, дейдилар. Баъзида бошқа муридлар уни кўрпа-тўшаги билан ховузга ташлар эканлар. Уйда бўлса, уни — хонақо сингари — салқин қилдириб, ундан кейин чўзилади ва пешиндан кейин уйқуга кетган бўлса, шомга бориб зўрга туради: шунда ҳам Қурвонбибининг қичқирिशлари билан... Намозгар, ақсари, уйқуга қурбон бўлади, шу орқада ўз хотинидан кўп таъналар ҳам эшитади. Аммо бу хусусда тили қисқ, нидаёмайди...

Қиш фаслида бўлса, кечаси ухлайди. «Бир сиқим кун бор, ухлаб ўтказам. Қашқардан ҳам олис қиш кечасини қандай ўтказаман? Уйқу умрининг таноби!» дейди; бу буюк фалсафа лойиқ ва муносиб кишиларга айтилади. Бечора оила аъзолари, умуман, хотин-халаж бу уйқу фалсафасини билшишдан маҳрум!

Шахарда бўлса, ўз уйидан бошқа жойда бир кеча ҳам ётмайди. Эшон бобонинг қайси бир тўйида тонг отишга яқин уйига келиб ётган экан... Шахардан ташқарига юриши кам. Фақат эшон бобо билан бирга (фақат ўша киши билан!) тўйларга, катта зиёфатлар, қовун ва мева сайилларига боради. Унда, албатта, беш-тўрт кун уйидаги кўрпа-тўшаги совуяди, Қурвонбибининг сўзича, «дам олади», Зебининг таърифича — «яйрайди». Бир марта қайси бир тўй бир хафтага чўзилиб кетгач, олтинчи кунни бизнинг сўфи эшондан сўрамай қочиб келган! Ушанда

эшон бобо бир неча вақтгача сўфидан дилгир бўлиб юрганлар.

Шу муносабат билан Қурвонбиби яна бир марта олди:

— ~~Хаст!~~ Эшон билан бирга бориб, у киши туфайли шунча иззат-икром кўриб, поз-неъматга сероб бўлиб... хаст эшондан бурун қочиб келганингиз нимаси? Шахарда очилмаган дўконингиз ё тўхтаб қолган обжувозингиз бормиди?

Сўфи яна наст тонфа олдида муборак оғзини очиб, азиз тилини қалдиратмоққа мажбур бўлди.

— Баъбахт фитна! Қўясанми, қўймайсанми, ахир? «Хўббил ватани миналмон» деганлар — ватанини севиш имондан», ахир! Билмасанг бекор-да. Ватани йўқ — дунёда лўли, холос. Мени беватан деб билдингми?

Сўфи бир оз қизиб ҳам кетди:

— Бу ховли-жой отангдан қолгани учун ўзимники дейсанми ё? Уйдайд десанг, бошпуд олиб, ўрусвойининг релига¹ тушиб, «хайт!» деб... Макка тулога жўнаб қоламман! Ховлинг бошингдан қолсин, фитна!

Бу сафар Қурвонбиби ялишиб-ёлвориб зўрга тинчигди. Чинакам, сўфида ҳажга бориш ияғли кучли. Хар йили жаврайди. Бир-икки марта паспорт ҳам олди. Фақат, нима учундир, оғзини ўз шаҳрининг тупроғидан уза олмайди.

Бу тўғрида ҳам — «ватанини севиш имондан» деб — «ватани»дан кечиб етолмайдимми? Хар қалай, бир сирни бор.

Унинг маълум бир касби, хунари йўқ. На савдо-сотик қилади, на дехқончиликка уринади, на касиб-хунармандлик пешасини тутати. Шу билан бирга, дастурхони понсиз, қозони иссиқсиз қолмайди...

Қайси бир йил олис бир қишлоқдан ўғай ақаси келиб, уч-тўрт кун кўниб кетган эди. У ҳам ўзига ўхшаган мўмин-мусулмонгина чол бўлганидан жуда топишдилар. Хар кун хонақога бирга борардилар.

— Сўфи, бир касб пешасини тутмай ўтиб кетаётирсиз-а? — деди унга ақаси хонақога кета туриб.

— Э-э, — деди сўфи чўзиб ва ўзидан хурсанд бир кулимсираш билан кулимсиради: — менинг давлатим ҳеч кимда йўқ, ака! Эшон бобо худойимнинг севаган қули, ноу неъмат тўрт тарафдан сувдай оқиб туради. Дарё бўйидами-зу чанқаймизми? Ғалати экансиз!

¹ Хаст — «ҳазрати» сўзининг айгилиши.

² «Рельс» сўзидан олинган. Поезд демакдир.

Шу кулимспраш билан яна бир оз боргандан кейин, бу сафар жиддийроқ қилиб деди:

— Аҳлиямиз ҳам уччига чиққан чевар, худого шукур. Ожизамиз ҳам дўшга тикнишга «фаранг» бўлиб чиқди! Рўзгорнинг кўп-камларини ўзлари битирншади. Мен бохузур тасбиҳимни айлантириб ётсам бўла беради!

Сўфининг ўша акаси ўтган йил кузакда яна келди. Аммо бу сафар жиддий бир масалани кўтариб келган эди. Бир-икки кун меҳмон бўлгандан сўнг гап очди:

— Сўфи, ўзингиз «ватан, ватан» дейсиз-у, ватанингизни билмайсиз.

Сўфи шу «билмайсиз» деган нарсага туюқлиб кетди:

— Нега билмас эканман, ака! Билиб гапирсаингиз-чи!

— Ҳаҳлингиз чиқмасни. Билиб гапираситирман. Ватанингиз — ота-онангиз ўтган, ўз киндигингиздан қон тўкилган, ота-она арвойига шам ёқиладиган жой эмасми?

Сўфи жим қолди. Ҳатто, кўзларига ёш келгандай бўлди.

— Нимага индамайсиз? — деб сўради акаси.

— Ҳақ гапга нима деймай? Қизиксиз...

— Бўлмаса, ватанингиз ўша ўзимизнинг қишлоқ.

— Ҳа, ўша қишлоқ...

Иккови ҳам бир нафас жим қолишди. Сўфи мисвагини қилидан чиқариб, яна секингина солиб қўйди. Чол тиззасига тушган хазон баргини сонидан ушлаб пилдиратаркан, деди:

— Мен сизни ўша қишлоққа олиб кетай, деб келдим. Сиз, ахир, мен билан бир шапалоқ ерни талашиб, шу тўғрида нари-бери бўлишиб, шу туфайли шаҳарга келиб қолган эдингиз...

Сўфи хўрсинганидан овози қалтираб деди:

— Эски гапларни кўзиб нима қиласиз? Бўлар иш бўлиб ўтди... Ери ҳам қурсин, мероси ҳам...

— Йўқ, сўфи! Ундай демаг!

Аканинг бу сўзи кескин овоз билан, кўмонда сингари айтилган эди. Сўфи бошини қўтариб, акасининг юзига тикилиб қолди, акаси давом этди:

— Ердан аниз ҳеч нарса йўқ! Отамиз раҳматлик, боболаримиз, ундан наридагилар — ҳаммаси — бир шапалоқ ердан ризқини чиқариб келган... Ростми?

Сўфи эшитилар-эшитилмас қилиб:

— Рост... — деди.

— Сиз нега ердан қочасиз?

Сўфи бу тўғри саволга бошқа жавоб эрлай олмади.

— Ер қани менга? — деди. — Бир шапалоқ ерингиз бор, ўзингизга етмайди...

Акаси дадил жавоб берди: жавобга бошларкан, унинг юзлари қулган, тишсиз — кемтик оғзи севинч билан очилган эди.

— Сойнинг нариги юзидаги дўнгни секин-секин олиб ташлаб ер қилдим. Яна бир шапалоқ сувлик ер бўлди. Энди, одамдану дастмаядан кийналаётирман...

— Нима қилай? — деди сўфи, овози жуда паст эди. — Қўлимдан нима келади?

Акаси бу сафар жиддийлашди:

— Шаҳарни ташланг!

Сўфи акасининг сўзини бўлиб, алланима демоқчи бўлган эди, у қўймади:

— Сиз шошманг! Гапни эшитинг!

Сўфи жим бўлди. Сўнгра акаси давом этди:

— Шаҳарни ташланг! Бу ховлини сотинг! Шаҳарда ховли-жойини яхши пулга олади. Қишлоқдан кичкина бир ховли оламиз — мунинг ярим пулгага ёки учдан бирига. Қолганига асбоб оламиз. Ўз еримизнинг ёни-берида бир парча яна ер топамиз... Уни ҳам оламиз. Хали бардамси, биргалашиб ишлаймиз. Дурустми?

Сўфи индамасди, оқ дўлписини бошидан олиб буклаб ўйнарди...

— Қани, бир нарса денг!

Сўфи ҳеч нарса демай ўрнидан турди. Яна дамини чиқармасдан, ичкарига томон бир-икки қадам босди. Кейин яна орқасига қайрилиб деди:

— Мен салла-тўнимни кийиб чиқай. Ҳўмани хонақода ўқиймиз. Кеч қолдик...

Акаси хонақога кетаётиб, яна шу гапни кўзгатади:

— Ҳўп денг. Қишлоққа кетайлик! Ўлим — хақ! Ўлар вақтда бир-биримиздан йироқ тушиб, бир-биримизга ташна бўлиб ўлмайлик...

Сўфи бир улоқчи тойни кўрсатди:

— Жонивор-э, заб от бўлибдимми? Бай-бай-бай!

Жимлик чўқди. Кейин яна гап бошланди:

— Нима дедингиз? Гапиринг? Кампир ҳам жон деб турибди...

— Ана у, Ҳўмарали шифовилнинг ҳаммоми... Юз етмиш йил бўлган эмиш... Хали ҳам бир гишти кўчгани йўқ... Ичига кирсанг жаранглайди...

Акаси ўз гапини едиrolмагач — Қурвонобни билан маслаҳат қилиб туриб — масалани эшон бобога арз қилди. Эшон аввал:

— Сўфи ўзи қани? — деб сўради.

Сўфининг акаси:

— Уйда қолди... Сал тиши огрибди... — деди.
Эшон кулди.

— Тиши огрибдимми? — деди. — Бай-бай! Тиши огриги ёмон нарса. Боринг, айттиг: каплоннинг бурчидаги саргарошга борсин, омонбир солиб дарров олиб ташлайди. «Тинчийди-қолади... Боринг, омин оллоху акбар!

Шу билан сўфининг акаси ноумид бўлиб қишлоғига кетди. У отига отланиб, хайр-маъзур қилганда сўфи ичкарида «Хикмат» ўқиб ётарди. Локисини юзига тутиб, дарвоза олдиғача Қурвонбиби чиқди. Узун ени билан кўз ёшларини артиб қишлоқни меҳмонни узатди. Қурвонбибининг ёнгинасида туриб, тиниқ овози билан — «Хайр энди! Адолатхон опамлар келинсин. Тухфачани албатта олиб келинг», дея сайраган Зеби, меҳмон кўздан йўқ бўлгач, онасидан сўради:

— Нега отам узатгани чиқмади?

Қурвонбиби калтагина жавоб берди:

— Отангининг фетъли кўрсини, болам! — деди ва ичкарига бурилди.

Қурвонбибининг бундан бошқа ташвишлари ҳам етиб ортарди. Мана — бу қишлоқни меҳмоннинг келиши яна ортиқча бир ташвишнинг кўзиб кетди. Чинакам, бечора Қурвонбиби, кийим-кечак, айниқса, ёлғиз кизининг сени хусусида кўн ташвиш тортади. Шундай ташвишлар устида, у чиқолмай кетиб, баъзи-баъзида сўфига хархаша ҳам қилиб кўради. Ундай хархашаларга сўфининг сира тоби йўқ: «худо етказадил!» деб, овози борича бақирини билан жавоб қилади.

Қурвонбиби ҳам одам эмасми — чиқолмайди.

Бир кун у сўзланиб берди:

— Худо етказадил, албатта! Шунда ҳам бандаси ҳаракат қилса, қимирласа етказадил-да! Худо «сабаб»ни ҳал қилган эмасми, ахир? Эшонбойим бир кун Эшон сўфидан ўқиб бериб, касб-корнинг фарзлигини айтдилар-ку!

Бу куйинишларга Раззоқ сўфи жавоб ҳам бермади. Шилмасдан, тескари бурилиб олди. Қурвонбиби сўздан тўхтамай, балки овозини яна ҳам кўтара тушган эди, сўфи ўзининг одатдаги калта сўзларидан биттасини араинг оғзидан чиқарди, лекин чиқарганга яраша бирақай қилиб — жаҳл билан, бақириб чиқарди:

— Бўлди, дейман, итвачча!

Отаси кириб келганидан кейин, Зебининг кўнглида ўйнаган изтироб ва хаяжонлар Раззоқ сўфининг «нима бу қиёмат!» деган қиёматидан кўрқинчлироқ эди. Совуқ бир сўфининг наздида бу қадар ваҳимали бўлиб кўринган оддий ва табиий бир болалик ўйини қафас дарчасининг очилишини кутган вақтида даричага каттакон бир қулф урилаётганини кўрган бир қушининг изтиробидан кам бўлармиди?

Иккала қизнинг, айниқса, Зебининг кўнглидаги изтироб, зотан, сўфи киргандан сўнг авж олиши керак эди. Чунки, қизлар шўхлик ва ўйинга берилиб кетиб ҳамма нарсани эслан чиқарган эмасмидилар? Қороинги киши кунларидан қолган доғлар, тўрт девор орасида яшайдан келган сиқиндилар, оталардан ўтган зулмлар, совчилардан етган ташвишлар барҳам емаганмиди? Ёшларининг қувавлари тўқинлари уларнинг барчасини бир баҳор ёмғири каби ювиб кетмаганмиди? Шундай ўртоқнинг шундай ширин муомилалари олдида шундай тескари, шундай ўжар ва қайсар отанинг борлиги ҳам унутилган эмасмиди? Ушдан «бир зумда бориб келаман» деб чиққан Салти ҳам берган ваъдасини, ўйини ва ота-онасини унутиб, кўлида маймоқ ва тузлаган бир сулуриги билан қолиб қетмаганмиди?

Ғафлатда қолганларнинг бошига тушадиган таёқ ёмон зил кетади, дейдилар. Бу иккала қиз ўйини ва шўхлик ҳаваси билан ғафлатда эдилар. Сўфининг оғир зарби билан ўзларига келгач, олдиларида зўр бир тоғ турганини кўриб иштиёрсиз чўчиб кетдилар. Бу тоғдан ўтиш керак эди, холбуки, бу тоғ — мунақа ёш болалар ўта оладиган тоғлардан эмасди. Иккаласи ҳам изтиробнинг бу оғир юкнини бир-бирларининг кўзларида ўқидилар...

Сўфининг бақиринишдан сўнг бир оз шошиб тургач, улар югурганча уйга кирдилар ва ўзларини эшикки деразанинг панасига олиб, Раззоқ сўфининг ҳаракатларини кўзата бошладилар. Кўзлари сўфида бўлса, қўлоқлари Қурвонбибининг оғзида эди. Унинг гапирадиган гаплари уларнинг кўнглиларида тугилган оғир ва чигал тугунчақни ё ечиб юборажак, ёки яна баттарроқ чигаллаштириб, икки ёш нарсани — яна неча ой! — бир-биридан ажратиб ташлаяжакди.

Сўфи булар уйга кириб олгунча эшик олдида бўзариб-гезариб турди. Булар уйга кирганларидан кейин салласини Қурвонбибига узатиб, устидаги майла яхтагини олдидан туриб картга иргитди ва ўзининг оддий овози билан:

Диний ахлоқ китобининг муаллифи Сўфи Оллоёрнинг халқ орасидаги исми.

— Қажиклар! — деб бақирди.

— Еш нарсалар ўйнаса нима бўлибди? Мунича энди оибига олдингиз? — деди Қурвонбиби.

— Гаширма, эшак!

Қурвонбиби жим бўлди. Сўфи карт томонга қараб юрди. Карт устига дастурхон ёзилиб, бир мистовоқ пон билан ийёлада, қиём кўйилган эди. Сўфи картага чиқиб ўтиргандан кейин Қурвонбиби ўчоқдан чойни олиб келди.

Сўфининг бу авзойини кўргандан кейин икки қизнинг борқадар умиди ҳам узилиб бўлди. Зеби бу умидсизликни яширолмади:

— Ўйнашмай ўлайлик, энди отам ҳеч қаерга чиқармайди...

Салти ҳам ўз тапширини аниқлатди:

— Нима қиламиз энди? Сиз бормасангиз, мен ҳам бормайман... Энахон тоза койийди-да.

— Тек ўтирган бўлсак кўнгли юмшармидиан? — деди Зеби.

Салти илдამади. Бир оздан сўнг яна ўзи илова қилди:

— Кўнгли ўлени, юмшаган вақтини кўрганам йўк! Катта-катта харсангтонларни сой бўйига девлар ташлашган, дейди... Энг каттасини отамнинг кўкрагига ташлаб кўйиб, «мана шу сенинг кўнглинг!» деганшкан, яшшамагурлар!

Бу гап Салтига таъсир қилди шекилли. «Эшак» ота кулиб юборди.

Зебининг мунига чинакам аччиғи келган эди, кўлини узатиб ўртоғининг оғзини тўсди.

— Вой, анови қизини! Яна бешбаттар қиласиз иинни! — деди.

Салти зўр билан ўзини босиб олди. Иккаласи яна — кўзларини милтиллатиб — чол билан кампирга тикилдилар.

Боядан бери эрига қараб жим ўтирган кампирнинг энди астагина кулимсираши буларга жон киргизди. «Кўрдингизми?» деганини қилиб иккаласи бир-бирига қараб олинди.

Чинакам, Қурвонбиби, сўфига ёқадиган бир сўз топгандай, дадиллик ва бемалоллик билан кулиб туриб гап бошлади:

— Мен Зебини бир жойга жўнатиб ётирман...

Сўфи бу сафар бақирмаса ҳамки, дағал бир овоз билан сўради:

— Қаерга? Нега?

— Ойдинкўлдаги Халфа эшонимизнинг кичик қизларни

бир-иккига ўртоғини «баҳорлашиб кетинглар» деб чақирган эканлар. Шуларнинг биттаси Зеби, яна биттаси унинг ўртоғи Салтаматхон экан. Салтаматхон аравани кўнгириб кўйиб, ўзи Зебини айтгани келибди. Йўқ десак қандай бўлади?

Хотини нима деса «йўқ» дейдиган сўфи бу сафар бирданга «йўқ» демасдан, хаёлга кетди. Қизлар Қурвонбибининг бу тадбиридан хурсанд бўлиб, яна умидлана бошлаган эдилар.

— Қурвон холам бошлади! — деди Салти.

— Энам гапга уста, Эшондан тунганини кўринг. Эшон десагиз отам ўлагини ҳам билмайди... Худо муни эшонлар учун яратган.

Салти Зебининг шу гапларини эшитгандан кейин, сўфининг хўп деб жавоб беришга ишониб кетди. Бир кўлини ўртоғининг бўйишга ташлаб уни кучоқлар экан:

— Бўлди, ўртоқ, энди! Юнаймиз! — деди.

— Санамасдан саккиз домай туринг хали! Отам осонлик билан маъкуз гапга кўнадиган одам эмас... Жим туриб қолшини кўринг: хали ҳам чўғу этмайди.

Сўкут узокка чўзилгандан кейин Қурвонбиби энди бу сафар жиддий бир чехра билан:

— Нимага илдამфисиз? Хўп денг! Катта одам, уят бўлади. Бир яхши хотинларни, бир отинча қизларни борки... Уларини бўлса ўзингиз биласиз. — деди.

Сўфи негалир:

— Биламан, фитна, биламан! — деб кўйиб яна жим бўлди.

Энди Қурвонбиби яна ҳам жиддийланди:

— Бўлмаса «йўқ» денг. Салтаматхонга жавоб берай, кетсин! Азонда келган эди.

Шундан кейин сўфининг тили айланди:

— Шошма, фитна, «йўқ» дема, майли, бора қолсин... Қачон келади?

— Индинга эрта билан ё кечқурун.

— Эшониймининг раъйларига қарасин.

Сўфи ўрнидан турди. Қартдан тушиб, кавишини кийаркан:

— Овозим бор деб анулага зўр бермасин. — деди. — Номахрамларга овозини эшитдирса рози эмасман!

Бу сафар одамга ўхшаш гашириб Қурвонбибининг кувонтирган Разоқ сўфи шу сўзлардан сўнг яна ўз жимлигига қайтди. Бир оз сўнгра салласини кийиб, яхтагини қўлига олгандан сўнг:

— Хуржини бер, фитна! Булмаса, иккита қоп бер! — деб қолди.

Қурвонбиби қонини узатаркан, эрининг кўлига шу тонда бир оз пул тушганини, энди каттароқ харид қилиш учун бозорга кетаётганини ва халиги зўр илтифотнинг ҳам пуллиниг кучи билан бўлганини айтлади...

Сўфи томоқ қириб эшикдан чиқаркан, уйдаги икки шўх қиз яна бир-бирига чирмашган эди.

* * *

Қафаснинг даричаси очилди!

Энди қушларга қанотларини ростлаб туриб: «пир!» эга учмоқдан, кенг кўкларга, фазоларга парвоз қилмоқдан бошқа нарсга қолмади. Паранжини ёпишиб ўтирмастан, шундоқ боти устига ташлаб, чимматини «хўжа кўрсини»га тутган бўлиб югурини керак, халос...

Фақат уйда даричанинг очилганига ким сезинади? Шодлиқни ким қилади? Эркинликнинг лаззатини ким тоғийди? Шу қадар қайсар бир одамни бу қадар усталлик билан йўлга солган онанинг хурматини ким ўрига келтиради? Уни ким қучоқлаб, ким ўнади?

Иккала қизнинг уйдан югуриб чиқиб, баб-баробар Қурвонбибининг бўйига осилишлари ана ўша незматнинг шукронаси эди. Қизлар ўзларининг беҳад сезинчларини юзга чиқармоқ билан бирга, онага бўлган миннатдорликларини ҳам тегинича изҳор қилмоққа ошиқардилар. Улар кампирга шу қадар осилиб, эркалик қилиб, у билан шу қадар каттиқ ўйнашдиларки, кампир ҳолдан кетиб қартга думалади... Булар, қийқириқ солиниб, тобига келган чойдиндек шарақлашиб... кампир билан ўйнашаркан, у чарчаб энтикканидан зўрга-зўрга нафас олиб:

— Бас, қизи қургурлар... бас дейман... бўлди энди... йўлингдан қолсан!.. — дея сўзланарди.

Кампир ёлворган сари булар авж олишар, бири қўйиб бири:

— Шунанга эканми? Вой товво-ей! Халфа эшоннинг қизин чақиртирган эканми? Вой товво-ей!.. — деб унинг энг қитини келадиган жойларига чағ солишарди.

Нихоят, ўзлари ҳам ўлгудек чарчаб, кампирдан қўл тортидилар ва «ух!» деб иккаласи икки томонга ўтирдилар.

Булар тарақ-туруқ эшик очиб, шошилиб кўчага чиққан вақтларида, нахта заводининг илгичка товушли жиннети соат, уи икки, бўлганини билдириб қўққирарди.

Салтилариникида кечгача сафарга тайёрланиб — бир озгина патир билан сомса ёпиб, кўча эшигининг чағ биқинидаги катта кундадан аравага хатлаган вақтларида кун ботиб борарди. Арава шаҳар ичидан чиқиб дала йўлига кирганда, кечанинг қора пардаси ер бетини ўраган эди. Қор остидан чиққан ерлар, баҳорнинг салқин хавоси ва ёқимли шабадаси остида мудрашиб ётардилар. Ой хали чиқмаган; фақат кечанинг қоронғисига ўчаклишган саноқсиз юлдузлар тешада туриб машалларини ёйдирганлар, худди пешона олдига кўринган энг ёруғ бир юлдуз пнёз тўғраб ётган келинчакнинг кўзларидай ширпираб ёнарди.

Қизлар жим эдилар. Аравакан зерикди шенилли, астагина ашула бошлади. Унинг ашуласи ҳам хиргойидан нарига ўтмаганидан кейин Салти кўтарилди:

— Улмасхон, бормисиз? Дурустроқ айтсангиз-чи!

Салтининг яна бир ўртоғи — Қумри унинг сўзини қувватлади:

— Ха, рост, шундай яхши овозингиз бор экан, шўх-шўх айтмайсанми? Кенг далада қанча чўсангиз, шунча кетади вараглаб...

Йигитча кулди. У, қоронгида секингина орқасига қайрилган эди. Орқа сафдаги қизлар чимматини кўтариб ўтирганларидан уларнинг юзларини сал-пал кўрса бўларди. Кулимсираб туриб қизларга бир оз қарагач:

— Орангизда донен кетган ашулачингиз бор туриб, менга осилганларинг қизиқ! — деди. — Биз, «сув бўлмаса таялмум»га ярайдиган ашулачилардан...

Қизлар ҳаммаси Зебига қарашдилар. Ҳар томондан ҳар хил овозлар чиқди:

— Ха, рост!

— Чинакам, индамай ўтиргангизни қаранглар-а!

— Ашулачи орамизда-ку.

Зеби «чурқ» этмасдан ўтирарди. Унинг мундай қилиши ҳам шу хил таклифдан қўрққанидан эди. Албатта, ёш нарсанинг кўнглида ўйнаш, кулиш ва хушвақтлик қилиш майллари бошқа ҳар нарсадан кўра кучлик келади. Лекин Зеби шундай бир отанинг қизикми, унинг кўлида ҳар қандай кучли майлларини ҳам юганлаб тутмоққа, кўнглининг ҳар бир хавас ва тилагини кўринган жойида бўғиб ташламоққа тўғри келади ҳам. Зеби шундай қилишга ўрганиб қолган. Шунинг учун ҳам йигитнинг оғзидан ўз исмини эшитгач, бадани дурқираб кетди. Сўнгра қизлар томонидан айтилган сўзлар уни нэтиробга туширди. Нима

дейини билмас эди. Үйләбрөк жавоб бермоқ учун кўнглиниг талвасага тунмаслиги даркор. Холбуки, кўнгли талвишда ва шу сабабли талвасада...

Аравакан у ёғдан туриб:
— Ҳа баракалла, бор экансизлар-ку! Үртага олинглар ашулачини! — дегандан кейингина Зебининг тиллари қалдиради:

— Галлашиб кетайлик, шундай қоронгида!..

— Ҳа урармиди? — деди биттаси.

— Яхши эмас, шундай зим-зиё қоронгида... Галлашиб кетайлик... Ширин-ширин гаилардан...

Аравакан унинг сўзини илби олди:

— Ширин-ширин гап ўрнига ширин-ширин ашуладан бўлсин, она. Таърифингизни эшитиб жигарларимиз лахта-лахта қон бўлиб кетган...

Салти тегишди:

— Вой товва-е! Лахта-лахта қон бўлганми? Йағбр бўлган экан...

Аравакан ҳам бўш келмади:

— Қон бўлган юракларни бир нафасда ёзин сизларнинг кўлигинида, оналар! Биз ҳам дунёга келиб бир яйрайлик-да.

Яна индамасдан ўтирган Зебига энди бу сафар Салти ялинди:

— Ҳуртоқжон, бир нарса десаингиз-чи. Ҳамма бараваар ташна экан...

Зеби ўртоғини астойдил койиб берди:

— Сиздан келган гап шуми, ҳали? Отамнинг айтганларини ўз қулогингиз билан эшитиб эдингиз-ку! Эшитиб-нетиб қолса нима бўлади? Билиб туриб...

Салти ўртоғини тўхтатди:

— Биламан, ўртоқжон, биламан! Отамнингизнинг гаиларини бир эмас, икки қулогим билан эшитдим. Одамлар ичиде, кўнчилиқ орасида қистасам, мейдан хафа бўлинг. Бу ер дала жой бўлса, одам асари бўлмаса, кечаси — қоронги бўлса, бир-икки жуфт айтиб бермайсанми?

— Номаҳрамга эшитдириб-а?

Зеби бу сўзини чин кўнгилдан чиқариб ва жеркиб туриб айтган бўлса ҳам, қизлар ҳаммаси бирдан кулишиб юбордилар. Яна ҳар хил овозлар кўтарилди:

— Шу ҳам номаҳрам бўлибдими?

— Шу Ҳўлмажон-а?

— Номаҳрам ўла қолсин...

Зеби шанакам ранжиган эди. Ингламасрашга яқин бир овоз билан Салтига:

— Мунақа қилишингизни билсам келмас эдим... — деди.

Қизлар ишнинг бу томонига айланганга хайрон бўлишиб жим қолдилар. Аравакани:

— Эй, товба! Эй, товба! — деб ўз-ўзига сўзланиб, отин қаттиқ-қаттиқ беш-олти қамчилади. От қадамларини илдамлатиб араваки гулдуру-гулдур гилдирата бошлади. Ҳамма жим бўлди. Фақат Салти билан Зеби иккови бир-бирлари билан ичирлашиб сўзлашардилар. Бу ичирлаш натижасида, Салти ўртоғини тинчлатишга мунаффақ бўлган, бунинг устига яна, қизлар ёр-ёр бошлаганда унинг кўнчилиқдаги тўғрисида сўз олган эди. Бир марта бошлангандан кейин ундан нарисен ўзи кета беради, деб ўйларди Салти.

Дарров қизларга томон бурилди:

— Қани, қизлар, ўзимиз ёр-ёр бошлаймиз!

— Ҳа, балли! — деди аравакан.

Қизлардан жавоб кутиб ўтирмасданоқ Салти ўзи бошлаб юборди.

«Узуи-узуи аргамчи б...»

Қизлар кўшилишди:

... Халлчакка,

Ҷақан кўйнак ярашар

Қелинчакка.

Ҷақан кўйнак ситига

Тут қоқайлик...»

Бир-икки байт ўтгандан кейин Зебининг тишиқ, губорсиз, жоноп ишледек жаранглаб чиқадиган чиройли ва ўткир овози кўшилди. Бу овоз пошона устида илчиллаган энг ёруғ юлдуз сингари бошқа овозлардан очиқ ажралиб турарди. Шу чоққача ёр-ёрга қулоқ бериб, индамасдан, аста-аста отини қамчилаб кетаётган аравакан бу овоз чинини билан оғир бир «ух» торғиди, кўлидаги қамчисен дарахтаги кузги янроқ сингари зўрга-зўрга б...рмоқларига осилиб қолди...

Салтининг диди тўғри чиққан эди, энди, Зеби ёр-ёрини ўзи ёлғиз айтарди. Аравакан билан бирга, қолган қизлар — ҳаммаси бир қулоққа айланган эдилар. От бу гўзал овознинг ширин куйлари остида бошини куйи солиб, буйинини аста-аста ликиллатиб битта-битта қадам босарди...

Бир-ёрлар ботиб бошқа хар хил куйларга ўтилди, энди Зебинин тўхтатмоқ мумкин эмасди. Зотан, унинг тўхтаниши ким истар эди, дейсиз? Далаларнинг кенг кучоқларидан учиниб келган майин шабадалар қиз оғзидан чиққан га олинб ўз қанотларига миндириб аллақоерларга, олинеларга қишлоқ ироғлари ҳам, тенадаги юлдузлар сингари, шабада қанотлари билан келган шройлик унларнинг занги билан маст бўлиб ёнардилар...

Зебин юрагида туғилиб ётган зўр туғунини ечиб юборган эди. Раззоқ сўфнинг совуқ юзлари унинг кўзларидан йироқлашганлар, насихат йўли билан мингларча марта айтилган ва таъкидланган сўзлар унутилган, совуқ сўфиларнинг «харом» деган даъволари синиб нарча-нарча бўлган, «номаҳрамлик» сафеаталари от оёқлари остида янчилган, тўрт деворнинг бу тутқун қизи ўзига ўхшаган тутқунлардан бошқа ҳеч бир гувоҳ ва тилчи бўлмаган ну кенг даладнинг қўлоч етмас бағрида йиллардан бери туғилиб келган азамларини кўйга айлантдириб чекелз бўшлиқларга ёйиб юборган эди.

Арава янқа қанотли кичкинагина бир эшик олдиди тўхтаб, аравакан бола қамчи сони билан эшикни коққанда ва ичкаридан бир камширнинг илтифача ва аконсиз овози «ким у?» деб сўраганда одамлар бир уйқуни ўрган эдилар...

* * *

Камширчанинг сўроғига аравакан ҳазиллашиб жавоб берди:

— Шахардан бир арава меҳмон олиб келдим, эна! Уйингиз куйди тоза! Икки кунда бор-йўгингиздан ажралиб қоқдanasиз энди! Қани, бўлинг, эшикни очинг! Қоринимиз ўлгудек оч...

Қизлар кулдилар. Камшир қизларнинг қулишини эшитгандан кейин меҳмонларнинг кимлигини англади:

— Ҳа-а-а, Салтанатхонлардир? — деди у.

Шу сўз билан бирга кичкинагина занжирнинг ширриқлаб тушгани ва эшикнинг тичирлаб очилгани эшитилди. Камширча эшикни очар-очмас севинчиламақ учун ичкарига югурган эди.

Аравакан:

— Қани, тушинглар энди, оналар! — деб музаффарона бир овоз билан қичқирди. Фақат унинг бу чақирғи фойдасиз эди. Чунки занжирнинг занф ширриқлаши қуллоқларга кирар-кирмас, қизлар ўзларини аравадан

таппа-таппа ташлай бошлаган эдилар. Еруғидан кўра тутуни ва буруқсаши кўн фонарчани ушлаган камшир билан бирга Зебилар тенглик бир қиз «ной ўлайин, ухлаб қолибман! Вой ўлайин, кўзим уйқуга кетибди!» деб, хў... аллақоердан узар айтиб чиқиб келди. Бу ёқдан:

— Вой, айланай! Энахон! Жоним ўртоғим! Борминиз? — деб паранжисини қўлига олиб Салти югурди. Қучоқлашиб кўриша кетдилар. Бошқа қизлар билан наридан бери қўл учини теккизиб кўришган, Энахон яна Салтига ёпишди ва иккаласи қўлтиқлашиб ичкарига томон юрдилар. Иккала ўртоқнинг шарақ-шарақ гайлашган, бир-бирларига совинч билдиришган қувноқ ва баланд овозлари бошқа ҳамма унларин босиб кетди...

Фақат кўчада — арава устида бошқа хангомалар бўлаётган эдиким, булардан ҳалиги икки бахтлининг ҳоч бир хабари йўқ эди:

Салтининг онаси билан катта онаси уни ўзи тенглик ёпи қизлар билан бирга олис жойга юбораркан, эҳтиёт томонини ҳам унутмаган эдилар. Унинг ойиси ўз қайнона-синга:

— Ёли қизларнинг ўзларини юбориб бўладими, қалай? Ытга-яримтамиз биргаланимасак бўлмас? — деб ўзининг эслик хотин эганини билдирган вақтида, қайнонаси жуда кескинлик билан жавоб берган эди:

— Албатта, айланай! Ўзлари ёлғиз боришадиган бўлса жавоб йўқ!..

Тандыр олдиди куйиб-иниб, шабнам доналаридай йирик йирик терларга ботиб, Зебин билан бирга патир ёнаётган Салтига бу маслаҳат жуда ёмон қаттиқ тегкан ва у ҳам дарҳол ўз овозини эшиттирган эди:

— Бизни бўри ермиди? Ёли нарсаюрга қариларни аралаштириб нима бор? Сиқилиб ўлмайдики одам?..

Катта она неварасининг бу эркалигига фақат эркалик дебгина қараган, шу учун:

— Айланай болам, патиригини ёй! Кечга қолаётирсиз, Бу сиз аралашадиган иш эмас! — деб қуйиб, яна ўзининг «эслик» келини билан маслаҳатини давом эттирган эди.

Маслаҳат натижаюнда қайнона билан келин уйда қоладиган бўлиб, икки-уч ойдан бери буларнингда яшайдиган қариндошлардан Саврибиди деган камшир қизларга кўз-қуллоқ қилиб беришган эди.

Бу қари камширнинг қушилаганга қизлар хафа бўлмаган, балки, аксинча, севинган эдилар. Бу камшир, аравага оёқ кўяр-қўймас, қизларнинг ўртасига жойдлашиб олиб, Зебининг тиззасига бош қўйгани ҳолда уйқуга кетган

ва шу бүйича қишлоққа келиб етганда ҳам кўзини очмаган эди...

Кўнлар ўзларини тална-тална аравадан ташлаб, эшикдан ичкарига кираркан, Зеби сезингизина камширин уйғотди:

— Энажон, туринг, келиб қолдинг!

Энажондан жавоб бўлмади. Зеби ўша паст овоз билан яна бир уйғотди, энажон ҳали ҳам жим эди. Араванинг олди томонидан келиб аравакан ҳам ёрдамланди:

— Хў... хола, туринг, келиб қолдинг!

Эркак кишининг кучлик овози билан камшир кўзини очди, лекин уйқусираб туриб:

— Ҳозир, айланай... хўл, тураман... — дегандан кейин, яна уйқуга кетди.

Зеби камолн хайрон бўлганидан араваканининг номаҳрамлигини ҳам унутиб, ҳалиги тангриқизи назари билан унга қаради. Бу вақтда ой анчагина юқори кўтариллиб қолган эди. Аравакан юмшоққина кулимсирарди: Ёш йигитнинг бу ёш ширин табассумини ой ёруғида алайна кўра олган ёш қиз бутун баданларидан мулоимизгина дуркираш кечганини найқадн ва қизариб тескари қаради... У қараш аравакан йигитчага ҳам бошқача таъсир қилган бўлса керак, камширини туртиб уйғотмоқ учун қўлини юқори узатди. Шунда камширининг бошидаги қўл бошқа бир қўлининг ўзига келиб текканини боягидан кулчиरोқ бир дуркираш билан сездн. Эркак зоти билан биринчи марта бу хилда учрашган ёш қиз шу пайтда бир оз ганграган эди. Шунинг учун қўлини дарров тортиб олмасдан, ўзига келганидан кейин, бирданга жеркиб торгди. Фақат ёш йигитнинг кучли қўллари уни маҳкам унлаб, камширининг бошидан настрок туширди ва иккала ёш шу бүйича, турган жойларида туриб қолдилар...

Ичкарида ўтирган бахтли меҳмон ўзидан бахтли измон билан бирга хў... анча вақт ўтгандан сўнг, йўқолган икки меҳмонни пазлаб, кўчага чиққан вақтида, кўчадаги икки ёш вужуд қўлларини бир-бирларидан хануз ажратиб ололмаган эдилар. Камшир эса икки ёшнинг бу талвасали учрашувига қуруқ гавдаси билан гувоҳ бўлиб, ҳали ҳам ширин уйқуда дағ қотиб ётарди...

Қўлларининг бу «итдек» ноёлоқчисини кўнлашиб уйғотдилар, кўнлашиб аравадан туширдилар. У Салти билан Энахоннинг қўлтигига кириб, кўзи уйқуда, давдирай-давдирай ичкарига йўл солди. Зеби ҳам бошқа ўртоқларидай, аравадан ўзини «танн!» этиб ташламоқчи бўлди, фақат қамчили йигит келиб яна қўлини узатди ва шунинг учун шунча балад аравадан ўзини ташлаган энг

сўйгги меҳмоннинг оёқ товунни ҳеч кимнинг кулогига қоклмади...

Меҳмонлар он-сув тарадудига йўл қўймастан, сўт-қатиқ билан қуруқ чой ичиб, дарҳол ўтирган жойларига узандилар ва аравада уриниб келгиллари учун узанар-узанмас уйқуга кетдилар.

Аравакан ичкаридан чиққан икки пон билан бир ишёла қатиқни ичиб олди-да, отин ташқарига боғлаб, ўзи арава устига чўзилди. Уйқусен қочган эди... Миёнда, умрида биринчи мартаба ўлароқ, ажиб ва ширин хайллар айланарди. Кўсдаги ойга қараб ердаги ойни ўйлар ва боягидай ширин-ширин кулимсирарди...

Ичкаридагилар ҳам довг қотдилар. Фақат, ораларида, худди кўчадаги ёш йигитга сингари уйқусен очилган; кўсрагидаги янги, бегона ва ширин хисларни англа-ёлмастан хайрон бўлган биров бор эди. У ҳам кўсдаги ойга қараб ердаги «той»ни ўйлар ва юзлари анордай қизарди...

Шу тонда, қишлоқнинг дарбадар итлари авжга келган, хар томондан хуришларини юксалтирганлар, тор кўчанинг тугаллишидаги сой ҳамма ухлаб яқм бўлганда хайбатли овозини борича қўйиб юбориб, оч йўлбаредай гув-гув бўкирарди...

III

Энахон йўқсул бир онланинг қизи эди. Отаси мунинг ёшлигида ўлиб кетган, онаси иккови биргина аканинг боқимига қараб қолган эдилар. Акаси Ҳолмат эсини тангандан бери меҳнат нешида чопарди. Ҳали энг ўйинқароқ бола вақтларида ҳам бутун қишлоқнинг подасини боқиб, онланинг эхтиёлларига бирор нарса қўйиб турарди. Унинг иодачи бўлган вақтларини хали ҳам қишлоқ одамлари хавас билан эсланади. Кўча-кўйда унга йўлиққанлар:

— Подамизин етим қилиб қўйдинг-да! — деб бошларини афеус билан чайқаб ўтиноди. Тез-тез бўлиб турадиган бу хал гаплар унинг юзини кулдириб, кўнланини кўтарарди, тинмасдан ишлаш учун билагига дармон ва қувват беради. Унинг ўз бисотида бир паналоққина шолтиносен бор, у ҳам марҳум қайнатасидан теккан, бор кучини шунга сарф қилади, ҳаммадан бурун ини бошлаб, ҳаммадан кеч тугатади ва ҳаммадан кўн уринадн. Шу билангина олти жондан бириккан катта бир онлани наридан-бери тебратиб келади. Онаси қариб, мукчайиб қолган, бир қизи билан бир

ўгли хали ёш гўдак, рўзгорнинг бутун иши хотини билан синглисининг бўйида. У иккови дала ишларида унга ёрдам беришдан ҳам бош тортмайдилар, уларнинг далада ҳам фойдалари кўп тегали. Холмат ўзи шуғча тиришиб ишлаб, катта рўзгорни ёлғиз боши-ла тебратгани учун хотини ҳам, синглисини ҳам уни бошларига кўтарадилар. Ҳар тўғрида унинг талабларига хурсандлик билан кўниб, ҳеч бир ишда кўнглини қолдирмасликка тиришадилар. Мехнатдан бошқа ҳеч нарса билмаган бу йўқсиз йиғитнинг қандай зўр талаблари бўлар эди дейсиз? Бутун хаваслар, талаблар ва ўйлар — ҳар нечук бўлса ҳам шу оилани тебратиб ўтиш теграсида айланеди... Албатта, келини ҳам, қиз ҳам — ёш нарсалар, ёшларнинг позлари, ишқинқликлари бўлмайди эмас... Уларнинг ишқинқликларини бутунлай ҳақсиз дейиш тўғри бўлмаса керак. Чунки улар ҳам ёшлар, бошқа ўз тенглари каби уларнинг ҳам орзу-хаваслари бор, кўнглилари кўп нарсага тусайди... Зиндондаги бандини ҳеч бир хаёл сурмайди деб қим айтади? Гадей подшоҳ бўлмақ истаса ёмонми? Баъзан шу хил кучли талаблар ё келинда, ё қизда кўрилиб салгина юзага чиқа бошласа, кўини кўрган эйрақ кампир дарров пайқайди ва олдини олади. Холматга сал оғир келадиган бир иш бўлса, унга етказмасдан, ўзи бир иш қилиб битиради, жойи келганда мулоим гапириб, жойи келганда нўнса қилиб, қизни ёки келиннинг кўнглида кўтарилган хавас оловларига сув-сенади, у оловларни авж олмасдан туриб сўндиреди. Уларнинг талаблари жуда ўрнили бўлса, ўзи иложини қилиб қондиреди. Уларнинг кўнглини олади, Холматни ортқича ташвишлардан қутқазди.

Шаҳардан Салтиларнинг бир арава бўлиб келишлари ҳам Энахоннинг шу хил хавасларидан бири эди. Салтанатлар оиласи билан Энахонлар оиласи орасида отабоддан қолиб келган бир дўстлик, қадридонлик ҳукм суларди. Бу икки оила кишилари йилда бир-икки марта бир-бирлари билан кўришиб турардилар. Ўтган куз хирмонлар олингандан кейин, Энахон билан келини Салтанатларникида бир хафтача туриб келган эдилар. Шунда Энахон ўз ўртоғини бир-икки та тенгдонлари билан бирга баҳорда қишлоққа чақириб кетган, баҳор келиб табиат жонланган, шаҳарга тушган бир одамдан яна айтдириб юборган эди. Кампир қизининг бу талабини, албатта, ўриқли толарди. Энахоннинг ёнида бола-чақаси билан бирга бир неча кун яйраб келган келини ҳам қизининг фикрига жону дилидан кўшилгач, кампирга ҳеч бир ган қайтариш ўрни қолмаган эди.

— Гапларнинг жуда маъқул! — деди у шу тўғрида маслаҳат бошланганда. — Бунинг, иложини ўзимиз қилишимиз керак. Холмат бечорага ҳеч бир оғри туинмасин. Иложи бўлса, унга билдирмайлик. Мехмонлар келганда билар.

Энахон келинга қаради. Келини Энахоннинг бу қарашидан «қани, гапиринг, нима дейсиз?» деганини англаган бўлса-да, қайнама олдидан биринчи бўлиб ган очинини эн кўрмасдан, жим қолди. Шундан кейин Энахон бир нарса демакка мажбур эди.

— Майли, сиз ўзингиз биласиз, ойна. Чақирин кераклигига йўқ демадингиз. Мехмон деганини нон қоқмага чақириб бўлмайди. Мунингиз биласиз.

Келини шу ерга келганда, бир оғизгина сўз билан араланиб қўйди:

— Албатта, айниқса, шуғча жойдан келадиган мехмонини.

— Хўн яхши биламан! — деди кампир. У келиннинг оғиздан ганини ўзиб олгандай тез гапирди. — Кузда иккалар бориб бир хафта туриб келдинг. Бечорахол бўлсалар ҳам сенларини хўн хурсанд қилиб жўнатинди. Иккалар ҳам анчагача гапириб юрдинг...

— Рост-да! — деди Энахон. — Унинг отаси ҳам, илхоятги бир айрон-чи, ер-суви йўқ, дастгоҳи йўқ. Рўзгор катта... Шундай бўлса ҳам бизга деб ишмаларни қилишмади-а?

Сўнги саволни келини бибиенга берган эди. У ҳам: — Ҳа, ишмасини айтасиз, — деб дарҳол тасдиқ қилди.

Шу билан ҳаммалари жим бўдилар. Кампир илож ахтариб ўйга ботган эди. У секин-секин оғил томига ётқизилган шотининг иккинчи нағонасига ўтирди. Қиз билан келини ерга чўнқайдилар. Кампир шотининг ёни ёғочини еслаб ўйнар, Энахон оғиздан олган сақични қўлида эзиб «соққа» исар, келинчақ бўлса бир чўн билан ерни чиғалар, учаласи ҳам шу равинча ўйга ботган эдилар. Кампирнинг бутун хаёли ҳалиги тўғрида бўлса ҳам, икки кўзи буларда, булар эса дам бир-бирларига, дам кампирга қарар, дам бўлса ерга тикилардилар.

Сўкутти кампир бузди:

— Қамбағаллик ўлени, қамбағаллик! — деди у ва чуқур бир «ух» тортиди. — Ҳеч бир иложини тошиб бўлмайди...

Бир оз жим қолгач, бирданга овозини кўтариб: — Шунча ердан бизнинг сўк ошимизни тинчталди.

келишармиди? Уч-түрт кун түришади. Дурустроқ бир нарса қилиб қўймасак бўладими? — деди.

Улар иккови ҳам уйғонгандай бўдиллар:

— Албатта, албатта! — дейинди иккаласи.

4 | Худди шу вақтда сомонхонанинг ёнида Холмат кўринди. Булар унга қайрилиб қарагани улгурмасдан, унинг:

— Ойи, бормисиз? — деган овози эшитилди.

Қамир суҳбатни бўлиб ўридан тураркан:

— Шошманлар, бир оз ўйлайлик, эртагача бирор иложи топилиб қолар, — деди ва югуриб Холматнинг ёнига кетди.

Кечқурун ётар пайтда қамир икковини ёнига чақириб ўз фикрини айтди:

— Ўйлаб-ўйлаб қўлимдан келгани шу бўлдики, ўлим-лигимга аталган нарсалардан бир озроқ ажратдим. Энди, Эна, сен ҳам бисотингда боридан бир-икки нарса ажрат, келин, сиз ҳам бир нарса қўшинг, эрталаб битта-яримтани бозорга туширайлик, шуларни сотиб ул-бул олиб чиқсин.

Қамир ўлимлигига аталган нарсалардан ажратгандан кейин гап тамом эди.

— Бўлибди, ойи! — деди Энахон. — Менинг бор-йўгим ўз кўлимизда, ўзингиз ажратиб оларсиз. Хайр, майли, ўзим ҳам бир ўйлаб кўрай...

— Мен эрта билан сизга топшираман, — деди келин.

Қамир туриб ётоғига кетди, икки ён ўша жойда ўтириб қолиб, нима ажратиш ва нима бериш тўғрисида маслаҳатлашдилар. Бисотдагичинг мазаси бўлмаганлигидан бу маслаҳат анча узоқ чалди.

Хар қалай, эрта билан қамирнинг қўлида мўъжазгина бир туғунча бор эди. Туғунчани хуржунининг бир кўзига солган бола янр отни йўртдириб шаҳарга томон йўл солди. Уна кун Салтанатларга иккинчи чақириқ етказилган ва катта хуржунининг икки кўзи тўлиб қайтган эди.

* * *

Меҳмонларга қўлидан келганча яхши дастурхон солиб, кўн-қўшни қилар ва келинчақларни чақиртириб, алақайлардан торн узилган дуторларни тондириб келган ва уларни хурсанд қилмоқ учун тиришиб-тирманган Энахон ўз кўнгида яна хижолат тортишдан қутулмади. Қадрли меҳмонларини яна аллақандай зиёфатлар, меҳмонгарчиликлар, тақаллуфларга кўмиб ташламоқчи бўларди. Унча нарса бўлмаганда ҳам, одамлар сенигари тузукроқ бир сийлаб юборишни, албатта, лозим деб ўйларди. Ўз кўлида

бундай қудрат йўқлигини йўлаб ноумидликка тушар, бўғиларди... Юраги ёмон гаш бўлиб кетгандан кейин чндай олмасдан қамирға айтиб кўрди:

— Ўлганим яхши менинг! — деди у. — Кўнгилдагидек бир сийлай олмасам меҳмонларимни!

Одатда юмшоқ гаширадиган қамир бу гапга аччиқланди...

— Бўлмаса, ўзингни бозорга олиб чиқиб сот! Кўнгилдагидек меҳмон қила оласан... — деди.

— Сизга одам кўнгилдаги ҳасратини ҳам айта олмас экан-да, — деди Энахон, кўзларига ёш олиб онасидан узоқланди.

Худди шу ҳасратини томорқа ҳовличадаги ариқ бўйида ўтириб, келинбисига айтганида у дарров бунинг фикрига кўшилди:

— Шундай яхши нарсаларки! Буларга қанча қилсангиз оз! Зебихонни қаранг, Зебихонни! Кузда биз борганимизда кўрмаган эдик-а?

— Отаси ўлгур, совуқ сўфи, жавоб бермаган экан...

— Муғча ҳам овози чиройли бу қизинг!.. Апула айтса, кўлогинг маст бўлиб, ўлади одам... Нафаси буғча иссиқ, муғча мазалик! Шунча таттирлик!

— Шунин айтаман-да. Суюқ ош қилдик, ошқовоқ сомса қилдик, палов қилдик... бўлди! Бундан ортингига мана бу камбағаллик ўлгур йўл қўймайди...

Шу ерда чуқур бир «ух» тортиди Энахон. Сўнгра яна сўзида давом этди:

— Варақи сомсалар қилсак, оқ унлардан галати мангилар, чучваралар қилсак, бойлариникида бўладиган димлама кўгурмалар қилсак...

Бирдан тажангланиб ўридан турди:

— Ошқовоқ сомса! Ошқовоқ сомса! Қамбағаллиги қурсин, иложим! «Қамбағал худойимнинг суйган бандаси» дейдилар, шуми суйган банданинг холи?

Боядан бери шу тўғрида ўйлашиб, оққан сувга хашак ташлаб ўтирган келиннинг юзларида худди шу пайтда бир ёқимли кулменран пайдо бўлган эди. Уридан туриб, халиги ширин кулменрани борган сари очилгани ва ёйилгани холда Энахонга яқин борди:

— Хафа бўлманг, айланай! — деди. Мен иложини топдим. Бойлариникига ўхшаган галати зиёфат қилиб кўнгамиз меҳмонларимизни!

Энахон бу иложининг нималигини аниқламаганидан хайрон бўлиб келинбисига қарар, хали юзи кулмас эди.

— Нечук? — деди у ва келинбисининг кўзларига

баққилгани холда унинг иккала қўлини қўллари ораси.

Ўзимизнинг кучимиз етмаса, тенг-тўшларимиз, ўртоқларимиз бор. Уларга айтиб чақиртирамиз...

Энахоннинг юзи бирданга очилди. Лабларига кенг бир табассум ёйилди. У келинбисни толган иложини англаган эди:

— Мингбошининг қизига айтмоқчимисиз? Ўша чақирсин дейсизми?

— Ё у, ё бўлмаса кичик хотини Султонхон-чи?

— Бўлармикини?

Шу ергача улар иккови бир жойда тўхташиб сўзлашмоқда эдилар. Кейин:

— Бўлдиришни менга қўйиб беринг. Ишингиз бўлмасин. Иш қилиб меҳмонларини хурсанд қилсам бўлдимми? — деди.

Шундан сўнг иккаласи бел ушлашиб уйга томон юра бошладилар.

— Яхши маслаҳат! Ўсон келинбиси, бир иш қилинг! — деди Энахон келинбисини маҳкамроқ қучоқлаб.

Келин бирданга тўхтаб:

— Улариникидан ҳеч кимни чақиртирдикми? — деб сўради.

— Энахон ҳам етган жойида тўхтаб:

— Йўқ! — дея жавоб берди. — Ким билади дейсиз муни? «Мингбошининг фалон-фалонлари бизни кўзига иладими?» деб хабар ҳам қилмабмиз. Энди қандай бўлар экан?

— Биз шу кечага мингбоши тоғанинг қизи билан кичик хотинини чақиртирайлик. Кеча чақиртирганимизда келмасалар, бугун чақиртирсак, албатта, келишади. Сиз нима деб ўтирибсиз! Зебихоннинг овози, ашулалари ундан каттароқларини ҳам судраб келтиради. Сиз хотиржам бўлинг. Мен ўзим гизиллаб чиқиб келаман. Бу кеча битта-яримта ашула эшитиб суҳбатни кўришса, эртага, албатта, чақиртиришади.

Иккаласи юзлари юлдуздай чарақлагани холда, даричадан ичкарига хатлаган вақтларида Зебонинг «Қора сочим» куйига айтаётган ашуласи қулоқларини ширинширини қитқилмоқда эди...

* * *

Бир томчи сув денгизга айланган бир кеча бўлди. Шу камбатали, бекбўзот онланинг иссиқ ва ҳалол қучоғига

кишлоқ қизлари ва ёш жувонларнинг ҳаммаси даярлик тўпланди. Бевоҳита кўшни бўлган хонадонларнинг «ошини ошаб, ёшини яшаган» кампирлари ҳам чиқишдилар. Бу кеча, хатто, шаҳар қизларига пойлоқчи бўлиб келган уйқучи кампирга ҳам жон кырди. Унинг жонланганини кўрганлар ихтиёрсиз ёйилиб кулар ва чин кўнгилдан севинардилар. Бир эмас, икки дотор ва икки яхши доторчи, бир нечта ўйинчи, Зебихондан бошқа яна иккита овози дурустгина ёш жувонлар келишди. Дастурхонга қараган киши бўлмади, ҳеч ким бу фақир ва солда хашамат ичиди такаллуф ахтармас, кўнглининг хурсандлиқларга бўлган кетсиз майлини кондириши билангина овора эди. Шунинг учун бўлса керак, дастурхон устида дув-дув галлашиб, айвонини овозга тўлдириб ўтирган қиз-жувонлардан ҳеч бири ўнг бикинида ёйма-ён ўтириб, зўрга дастурхонга қўлузатган мингбоши ойналарнинг «шу ҳам меҳмондорчиликми?» деган маънида бир-бирига қараб лаб буриштирганларини пайқамасди. Дастурхон йиғилгандан кейин баэм бошланди, шундан кейин ҳамма ўзини унутди, ҳамма ёш болага айланди.

Уч овозлик қизга яна бир нечтаеи кўзилиб ялла оҳанги кўкларга кўтарилгандан кейин кишлоқнинг наст-паст, йиқик-ёриқ деворларидан осонгина ошиб ўтиб битта-яримта йиғит-яланг ҳам тўплана боилади. Улар хира ёнган чироччанинг ёруғи зўрга-зўрга стадиған жойларда — айвонининг икки ёнида чўнкайиб ўтиришган, нафасларини ичларига олган эдилар. Улар орасида Холмат билан аравакаши бола ҳам бор, улар иккови катта тут ёғочига суяниб тикка турардилар. Холмат хавас билан қизикиб қараса-да, унинг кўнгли тамом бетараф эди, фақат аравакаш йиғит шунча тўпалон ялла орасида Зебонинг овозидан бошқа овозларни, нечккдир фарқ этолмасди. У овозни эшитиши билан кўнглининг чуқур жойларидан хуруж қилиб келган аллақандай тоғли бир севиличин яширолмади:

— Зебонисанинг овозини айтаман, Холмат ака... — деди у ўзи, шу сўзни айтгандан кейин, негадир, бир оз қизара тушиб ерга қаради.

— Чакки эмас! — деди Холмат. Сўйгра сўради: — Оти Зебонисами?

— Ҳа, Зебонисахон!

Йиғитчанинг шу «охон» деган кўшимчасида «меннинг Зебонисам» деган маънода бир мақтанги, бир гурур оҳанги бор эди. Бу оҳанг жуда оник эшитилган бўлса

Холмат дарҳол фаҳмига борди ва — «а, хароми-ндай қилиб унга қаратгач:

— Қоракдан урган экан-а! — деди.

Йигитча бу сўздан ўнгайсиэланди ва тона бошлади:

— Йўге, овози соз дейман-да, овози! — деди, лекин тили гапиргани билан юраги «ёлгон, ёлгон» деб турганини ўзи ҳам билар, Холматнинг ишонмаслигига ақли етарди. Шунинг учун масалани чуқурлаштирмасдан сўзини бошқа томонга ороқ буришни эл кўрди.

— Овозига нима дейсиз, чинакам қиёмат-а? — деди Холматга.

— Ҳа, овози жойида. Салтанатхонди ўртоғими?

— Энг яқин ўртоғи.

— Қимнинг қизин ўзиг?

— Раззоқ сўфи деган бир одамнинг...

— Раззоқ сўфи?

— Ҳа, Раззоқ сўфи. Худо берган лекин сўфига!

— Харидори ҳам кўпдир?

— Совчининг кўпчилигидан оstonаси ейилиб кетган дейдилар... Билмадик, қайси толей баландга насиб бўлар экан!

— Худодан тилаб туринг, «ноумид шайтон», деган гап бор...

Шу сўзларин айта туриб, Холмат ҳам йигитчага шайтон қарашин билан қаради.

Бу вақтда ашулачи қизлар ялладан тўхтадилар, ингичка-йўгон аёл овозларидан иборат кучлик бир хорнинг:

— Бор бўлсинлар! — деган олқини юксалди. Эркаклар ўз олқинларининг ичларида сақламоққа мажбур эдилар. Уларнинг тўпланганларининг бир-иккита камширдан бошқа ҳеч ким билмас эди. Ялла битгач, баъзи қизлар ўринларидан туриб, у ёқ-бу ёққа жилишдилар, баъзилари ўчоқ бошига чой олгали кетдилар, баъзилари жойларини алмаштириб, яқин кўрган ўртоқларининг ёнларига ўтиб ўтирдилар. Энди эркаклар ҳам ўзларининг орқароқ олмоққа мажбур эдилар, улар ҳам жилишдилар. Меҳмонлардан Қумрихон бирданига тутнинг тагига бориб қолиб, у ерда икки эркакнинг ўзига қараб кулиб турганини кўргач, «вой ўлақолай!» деб уялиб орқага қайтди. Яна Салтнинг ёнига бориб ўтиргач, пичирлабгина:

— Теварагимизни шундаққина қилиб йигитлари ўраб олишибди. Билмасдан тутнинг тагига бориб қолсам, иккитаси менга қараб бақрайиб турибди... Биттаси ўзининг аравакашми...

Бу вақтда бу иккала қизнинг нималар деб пичирлашаётганидан васвасага тушган Зеби секингина бўйинини чўзиб, гапга кулоқ солди. У фақат Қумрининг сўзини — «биттаси ўзининг аравакаш...» деган сўнги сўзини эшитиб олди. Юраги ўйнади... Ва дарҳол бурилиб ташқарига қаради. Қироннинг хира ёруғида камширларнинг ивиришиб юрганларини кўрди. Бошқа ҳеч нарса кўринмасди. Юрак ўйнашни босилмади.

Лаблари титрамоққа бошлаган эди... Бирданига ўриндан турди, қизлар йўл бўнақдилар, уларни оралаб ўтди. Айвондан чиқиб олгунча ҳамманинг кўзин унда эди, айвондан саҳнга тушгач, қизлар яна ўз суҳбатларига машғул бўлдилар. Саҳида уни ийлоққин камшир қаршин олиб ишонасидан ўтди:

— Илоҳим, ёмон кўздан сақласини, болам! — деди. Иккала кўздан яна бир мартадан ўнгач, ичкари уйга томон бурилди.

— Ҳа, хола, уйда нима қиласиз? — деб сўради Зеби.

— Ухлайин, болам, мен қари нарса, ярим кечагача ўтироламанми? Сизлар, ёш-яланг, ўйнаб-кулиб кўнглиларини эзинглар. Мен ором олай...

Пойлоқчининг бу хислати ҳаммага маъқул эди. Айниқса, шу тонда кўнгли алақайларга торгаётган Зеби учун бир хил эзма камширлардан кўра бу — камган, сўруйқу камшир яхши эди.

Юраги урган холда битта-битта босиб қоронғиликка кирди. У ҳам, тут тагига — катта сўрининг ёнига бораётир эди. Қоронғида турган аравакани йигит ёруғ томондан келаётган қизни таниди, бирданига:

— Ана, ўзи келаётир! — деб қичқирди.

Унинг бу қичқирини ихтиёрсиз бўлган эди. Аллақачонлар масаланинг фаҳмига бориб қолган Холмат шу тонда йигитчадан йироқлашувини эл кўрди. Унга маънолик қараш билан кулимсенраб қараб, елкасига-бир-икки ургач:

— «Ухлисиз шайтон» десим-ку, ука... Маана, биз кетдик... — деди ва куюқ қоронғиликка кириб, йўқ бўлди.

Йигит эса Холматнинг бор-йўғини фарқ этолмайдиган холдайди. Шундай пайтларда оғиздан ихтиёрсиз чиқини лозим бўлган «бор бўлинг», «ўлмайт» каби миннатдорлик сўзлари ҳам эсга келмасди. У юрагини ховучлагани холда, ихтиёрсиз қари тутнинг йўғон бадалига епишди...

Зеби йигитчанинг «ана, ўзи келаётир!» деган сўзларини эшитган эди. Агар эси ўзида бўлса, у ҳам Қумрини сингари «вой ўлақолай!» деб қайтиб кетини керак эди. Холбуки, у ўзини билмасдан ва ҳеч нарса ўйлабмасдан

лар билан битта-битта босиб илгари юрарди... Унинг оғизлари аллақандай ёмон бир кучнинг афсусларига илашганлар, уша кучнинг судраган томонига борардилар. Ёш қиз ўз кўнглининг биричи марта ўзига бегоналанганини, ўзидан бошқа бир кучнинг кўнглига эгалик қилганини сезарди...

Зеби теграсига бир кўз югуртиб олгач, қадам босишини секинлатиб катта тутнинг ўнг томонида тўхтади. Ингитча чан томонда эди.

Иккаласи ҳам анчагача жим қолдилар. Қайси бири олдин ган бошлангани ва шима дейишни билмасди. Ниҳоят, йингитча бир ган тонган бўлди.

→ — Бугун сахар... аравани қўшманми?

— Нимага?

— Кетмаймизми?

Зеби жавоб беролмай қолди... Бу саволга жавоб бўлгундай бир сўз унинг — шу тонда жуда ёмон говлаб кетган миёсига яқин келмасиди. Сўзга-сўз қайтармоқ учунгина:

— Шонилтириб нима қиласиз? — деди ва сўзларнинг ўз оғзидан узилиб тушиб борганини сазди. Шу тонда ўз овози ҳам ўзига ёт эди, шу сўзларни айтаётган овоз унинг ўз қулоғига сойнинг нариги бетида келаётгандай эшитиларди.

Ингитча ўзини тўхтатиб олган эди. Энди у дидиллашиб ва қулиб қуриб, қўлини тутнинг ўнг томониغا узатди. Фақат иккаласининг ораси анча йироқ бўлганидан бошқа бир қўл унинг қўлига уринмади. Холбуки, Зеби бировнинг қўли узатганини пайқайдиган ҳолда эмасиди. Ингитча Зебидан муқобала кўрмагач, қўлини тортиб олди ва энди, бу сафар бўйинини эгиб икки-кўзи билан қизни ахтараркан, қувноқ бир овоз билан:

— Хали бир-икки кун ўйнаймизми? Отга дам бера-мизми? — деди.

Зебидан жавоб бўлмагач, илова қилди:

→ — Хайр, майли, сизлар қачон «қўш» десанглар, шунида қўшман.

Зеби тутта сулинган, ўзининг қайда турганини унут-бэган, шунча гапга бир оғиз жавоб бермасдан оғир ўйларга толган эди. У шу тонда ўзининг яқин келакактаги қора кунларини, қай рангда кўришини маълум бўлмаган бахти, толенни ўйларди. Унинг бутун бахти Раззоқ сўфининг ижодил вужудига боғли эмасми? Уша совуқ сўфи шу қувноқ жонни ва сайроқ-қушчани истаган вақтида бахтли ёки бахтсиз эта олмайди? Унинг — бир оғиз «ха» ёки

«йўқ» дейиши қиз бечоранинг беҳад қувнаб яйрашига ёхуд, хазон япроғидай бир нафасда сулиб нобуд бўлувиغا ярамайди? Қиз шўрлик, у бир умр қовоғи уйғлик ва юзи қулмас отадан ҳеч бир хайрият кутмайди. Отаси тўғрисида ўйлаган вақтида ўзини ўлимга маҳкум бир одам, отасини маҳкуманинг жаллоди каби кўради... ва титрайди! Бу қишлоқ саёхати, аравакаш йингитча билан тасодифан танишиб қолиши, шу танишув орқасида кўнглида сезгани бесарамжонликлар бечора қизни халигидек қора ўйларни ўйлашга мажбур қилган эди. У хил қора ўйлар унинг учун янги эмас, албатта. Ёшн балоғатга етиб, уйларн совчиларининг қатнов йўлларига айланганидан бери у шўрликнинг қора ўйларга ботмаган кунн йўқ! Фақат ширин бир умид билан, кўзда кўрилиб, қўлда тутилган — нақд бир умид билан бирга келган қора ўйлар қиз бечорани ёмон эзиб ташлайди! Бир-икки кундан бери ашула, ўйин деганда ўзини билмас даражада берилиб кетиши, шу илти-робларнинг хордигини чиқариш учун эмасми?

Кўнглига оғир ташвишлар солган йингитчанинг шундай ёнгинасида жуда ширин хаёллар билан бирга жуда қора ўйларга ботиб турган вақтида бирданга айвон томондан бир овоз эшитилди:

— Хай, нима бу ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди? Зебинисахон қанилар? Салтанатхон айланай, ўртоқжонингизни тонмайсизми?

→ Яна бир овоз эшитилди:

— Рост-а, ҳаммаёқ музлаб кетди! Хай қизлар, сизга нима бўлди?

Бирдан бир неча овоз кўтарилди:

→ — Зебинисахон, Зебинисахон!

Қизлар ўрииларидан туриб у ёқ-бу ёққа юришиб қолдилар.

Бу қичқиринилар ҳар қандай оғир уйқудан уйғотишга ярардилар. Зеби ҳам ярим мастлик ҳолатидан сесканиб уйғонди ва аниқ-таниқ жавоб қилди:

→ — Мана мен... Хозир бораман... хозир...

Фақат бу сафар унинг овози касал одамнинг овози сингари дармонсиз ва жонсиз чиқарди. Ингит буни аглади ва тезгина:

→ — Боринг, бемалол ўйин-қулгилгинизни қилинг! Ҳеч нарсадан кўрқманг, ҳеч бир гам ея кўрманг! — деди. Сўнгра дарҳол ўзини тутнинг панасига олди.

→ У ёқдан бир-икки қиз югуриб келиб, Зебининг етаклаб кетишди, шуларнинг бири мингбошининг кичик хотини Султонхон эди.

Бу сафар факат ўйин бўлди. Ёш жувонлар ва қизларнинг ҳаммасини деярлик тортдилар. Шаҳарликлардан яхши ўйнаган Қумри бўлди. Қизиқоқ қизларидан икки-учтаси яхши ўйнадилар. Ҳатто камирларни ҳам тортдилар. Энахоннинг онаси ўзи накана ва унинг устига букчайган камир ўйин билган бўлиб ҳаммаги кулдирди. Энахонни кўндира олмадилар. У «мен хизматларингиздаман» деган баҳонани қилди. Минибонининг қизи бир-икки айланаиб тўхтади, кичик хотини эса кўнмади, уни кўп ҳам зўрлай олмадилар. Зеби эса дуторчилар ва ашулчилар билан бирга енгил-енгил янгалар қилиб турди.

Ўйин тамом бўлиб, палов дастурхони ёзилганда ой анча баландда кўтарилган эди. Ошдан сўнг қизиқоқ қизларидан ўзига дурустроқ бир дехқоннинг қизи ўриндан туриб:

— Эртага меҳмонларни биз кутамиз. — деди.

Шундан кейин минибонининг кичик хотини Султонхон қатта кундонининг қизи билан ганини бир жойга қўйиб ўриндан турди ва Энахонга томон юзланиб:

— Бўлмаса, меҳмонларнингиз илдинга бизникида бўлишадн. — деди. — тузукми? Энди бизга руҳсат!

У кундонининг қизи билан бирга айвондан настига тушиб, қавинни кия бошлагач, бошиқа қизлар ҳам битта-битта ўринларидан турдилар. Шундай қилиб бу қиёмат йилни кеча ярим бўлганда гув-гув билан тарқалди.

IV

Қундонининг қизи билан аноқ-чаноқ бўлиб, ўйинга қайтган Султонхон, минибонининг шаҳарга кетган бўйича қайтмаганини билганидан кейин, ўз ўйинга кирди ва жой солиб, ечиниб ўтирмасдай, шундоққина тўнаканиннг устида биргина естиққа бош қўйиб ўйкуга кетди.

Эрталаб уйкудан кўзини очганида бош томонда ёш қўшин хотинлардан Умринисабиби ўтирарди. Тез-тез чиқиб минибонинг онасининг рўзгор ишларига қарашиб кўрига ва тўнлари бўлса қавиб, нахталарини савиб берадиган ўрта ёшлардаги бу хотин бу йўл билан кичик қизига сен орттирарди. Катта қизини бундан икки йил бурун чиқарган, энди бу қизни одам кўзига кўришиб келарди.

Султон кўзини очар-очмас:

— Яхши чиқибсиз, Умриниса хола, — деди, — ўзим ҳам чақиртирмоқчи эдим. Эртага Энахонларникидаги шаҳарлик меҳмонлар чиқишади. Ош-сувга қарашиб берма-

сангиз бўлмайди. Бугун, бир-икки тандир пагир ёпиб ол-
сак, дейман...

— Мен ҳам шу тўғрида сиз билан гаплашгали чиқиб
эдим, — деди Умринисабиби.

— Жузда яхши бўлибди. Нонушгани қилиб хамирга
урига берайлик бўлмаса. Бир-икки жойга бориб дутор-
мотор сўраб келадиган ишларингиз ҳам бор хали.

Умринисабиби ўтирган кўйи суриниб Султонхонга
← яқин келди:

— Мен сизга бошқача маслаҳат билан чиқиб эдим... —
деди.

Бу сўзлар ярим пичирлаш билан ва ҳам кўзлар икки
томонга алаанглаб туриб айтилганидан келинчакнинг
кўнгли дув этиб кетди. У ҳам Умринисабиби томонга
ўғирилди:

— Нимага пичирлаб гапирасирирмиз? Нимага демоқчи-
сиз? Яқинроқ келсангиз-чи! Имилламай қолинг, ило-
ҳим! — деди.

Умринисабиби энди келинчакнинг худди кулогига
эгилди:

— Шаҳарлик меҳмонларни эртага чақирибсиз, эшит-
дим. Кеча кечкурун менинг Баҳрим ўша ердайдн...

Шу сўзини айтгач, у бир нафас яшим қолди. Ке-
линчакнинг кичкина, қон-қора ва ўйноқи кўзлари кенг
очилиб қўшин хотининг оғзига тикилган эди. Умриниса-
биби яна бир қур кўзларини жалаанглашиб олгач:

— Қиши деган ўз томирига болта чоладимиз? — деди. —
Кечаси билан ухлаёлмасдан шунини ўйлаб чиқдим...

Султонхоннинг ранги ўча бошлаган эди, икки бетидаги
шаналокдай қизилга сўлғунлик югурди. Оғзи ярим
очилган, кўкраги бир ётиб-бир турмоқда, дармони танидан
узоқлашиб борарди.

— Гаширинг тезроқ... нимага демоқчисиз? — деди у хан-
сираш билан.

Умринисабиби бўйинини иккон борича чўзиб туриб
очик эшикдан ташқарига қаради. Сўнгра яна келинчакнинг
← кулогига эгилиб деди:

— Қелин бўлиб келганингизга энди беш ой бўлди.
Халитдан бошингизга янги кундош орттирмоқчимсиз?
Эрингизинг қайлиқбозлигини билардингиз-ку!

Султонхон:

— Вой, ўлақолай!.. Яшини бўлибман мен! — деб
қичқирди ва юзини естиққа қўйиб, чап қўли билан бошига
муштлади...

— Ешлик қилибсиз, айланай. Билмабсиз. У ашулчачи

— Эзинг довруги дунёни босди... Ҳамманинг оғзида на. Эрингиздай учига чиққай хотинбоз у булбулликндай овозинг ўз кулоғи билан эшитишну дарров совчи қўйма-сини — бўладими, қалай?

Келинчак бирданга ётган еридан туриб Умринисабининг елкасига осилди:

— Нимасини айтасиз, холажон? Мен эсимни ебман, эсимни!... Энди нима қилдик, энди? Айтсангиз-чи, нима қилдим энди мен?

Умринисабиби унинг бошини мулоҳим-мулоҳим силлади:

— Энди ховлиқманг, — деди у. — бўлар иш бўлди. Бир иш қилиб зарар етадиган томирини кесайлик!

— Энди иложи борми, қалай?

— Шонманг, ўйлайлик. Бир маслаҳат топилиб қояр.

Шккаласи жим қолиб ўйга ботдилар. Умринисабиби оқ доқа рўмолининг учини тугимлаб ўйланар экан, келинчак эса қўлидаги тилла узугини бармоғидан олиб ўша билан ўйнаркан, хаёл сурарди. Бирданга тилла узугини ўз кўзи олдига олиб борди, у ёқ-бу ёғини айлантириб хўп қарагандан кейин секингина қўл узатиб уш Умринисабибининг синчалагига кигизиб қўйди. Бу вақтда зўр бериб ўй ўйламоқда ва тадбир ахтармоқда бўлган Умринисабиби тилла узукни ўзга қўлдан ўз қўлига ўтганини икки кўзи билан кўриб турса-да, бу катта топишнинг қимматини пайқаблгани йўқ эди. Кейин узукка қараб туриб унинг қандай қимматли нарса эканини, қизи Баҳри учун зўр бир давлат қозонилаганини эслагач, севинчдан юзлари алвон товлаб кетди ва тезгина узукни бармоғидан чиқариб рўмолининг учига маҳкам туғиб қўйди.

— Қани, гапиринг, хола!

— Нима дейишимга хайронман... Меҳмонларни чақириб қўйибсиз. Энди, бир илож қилиб, қайтариш керак. Кундошларингизга билдирмасдан иш туттиш керак. Хайриятки, кундошингизнинг қизин чақирмабди. У чақирганда ёмон бўларди.

— Мен ўлгур, ўша кунин Зебихоннинг овозига маст бўлиб, ҳеч нарсаини ўйлабмабман-да! Кундошмининг қизига «сиз чақирсангизмикин, мен чақирсаммикин?» деб маслаҳат солибман-а! Мани қаранг! Хайрият, у қиз эсллик қилиб: «Мен бувимдан берухсат меҳмон чақирмайман. Сиз каттасиз, ўзингиз чақиринг» деди...

— Аслини ўйлаганда у ҳам эсипаствлик қилибди. Локни унинг бу эсипаствлиги сизнинг фойдаингиз.

Умринисабиби бир озгина жим қолгач, яна келинчакнинг кулоғига эрилди:

— Энди сиз, бир иш қилиб тобингиз қочган бўласиз-у, мен бориб Энахонга айтаман. «Бошини кўтариб қолса, мен ўзим хабар қиламан», дейман. Шу билан қолиб кетади... Меҳмонлар бугун-эрта қайтиб кетишар эмиш. Зебихон жуда сўфий одамнинг қизи экан. Отаси бир-икки кунга базўр ижозат берган эмиш...

Келинчак хали ҳам ўзига келмаган эди, яна Умринисабибининг бўйинига осилди:

— Қандай бўлар экан? Жуда хунук бўлади-да. Бутун қишлоққа гап тарқалади... Бу кундошларим, денг, тарқатмай қўйишадими? Бошқа бир иложини топсак яхши бўларди.

Келинчак Умринисабибининг кўзларига бир оз тикилиб турган:

— Шу тонда онам нотоб бўлиб чақиртирса хафа бўлмас эдим! — деди.

— Бўлмаса, онангизни касал қилайлик. У сизни жадаллатиб чақиртирсин. Сиз узр айтиб, жўнай бERING... Шу шаҳарлик қизлар кетгунча онангизингизда турганингни ҳам яхши.

— Буни қандай қиламиз?

— Бу осон. Мен ҳозир иарайимини ёпишиб сизларнингига жўнайман. Ҳамма ганини онангизга уқтириб тездан қайтаман. Орқамдан дум-дум одам келади, сиз кета берасиз. Кеч пайтмен ўзим кириб, Энахонга айтиб қўймай.

Келинчак бу маслаҳатга тамом қойил бўлган эди. Умринисабибининг кўзларидан ўйди:

— Бу яхшилингизни бир умр унутмайман, хола, — деди. — Қизингизни, худо хоҳласа, ўзим тўй қилиб, ўзиб узатаман! Сиз дарров жўнанг! Ана, мистовоқда ион, ликончада майиз бор, иондан, майиздан олиб йўлга тушинг! Тез бўлинг, жон хола!

Умринисабиби иргиб ўридан турди, ион билан майизнинг ҳаммасини рўмоличасига туғиб уйдан чиқди. Унинг уйдан чиқиб ўз ховлисига томон кетаётганини келинчак эшик олдига кузатиб турди.

Ташқарида кундошлардан бири Умринисабибидан нима қилиб юрганини сўраган бўлса керак, у кичкина даричани очиб, бир оёғини ўз ховлисига қўяркан, баланд овоз билан:

— Султонхон эртага меҳмон чақиртирмоқчи экан, шунига қарашиб берай деб чиқиб эдим! — деди.

Бу баланд ва кескин овоз Султонхоннинг қўлогига жуда
хуш ёқар эди...

* * *

Ашулачи қизнинг ўзлариникига меҳмон бўлиб келака-
гини эшитгандан бери мингбошининг ўрталчи хотини
Пошшахон жуда хурсанд эди. Фақат эрининг шаҳарга
кечиб бедарак йўқолганига ачинарди. Шаҳарда бўлмасдан
шу ерда бўлса, бир иш қилиб, шаҳарлик қизнинг овозини
унга эшиттириш ва шу йўл билан кундошнинг устига
кундон келтириши қизни эмаслигини яхши биларди.
Эрининг хотинбозлиги эса бир унга эмас, бутун дунёга
маълум эди. Зебини бир иш қилиб мингбошига олиб
бериш устига ўзининг бурунги душмани, яъни катта
кундоши Хадичахон билан иттифоқ бошладдан ҳам
тортинамасиди. Шунинг учун бўлса керак, бугунги по-
нўштаги унинг уйда қилди, энг ахраам сирларини айтган
бўлиб, уни ўзига мойил қилдиришга уринди.

— Эрингиздан шу чоққача дарак йўқ-а? — деди у ку-
либ туриб.

— Ҳа, эрингиз шаҳарда қолиб кетди. Билмадим, яна
битта-яримтага назари тушди-микин?

— Назарлари кўрсин у қизининг? Ҳадеб туша берар
экан-да...

— Сиз-биз тушмасини деганимиз билан тушмай қолар-
миди? Худо ўзи тушадиган қилиб яратган экан-да.

— Худовандикарих бу эркакларини мулча яхши кўрар
экан, а...

— Ўзимиздан қиёс-да... Орамизда эркакни яхши
кўрмайдиган ким бор?... Нондан олинг! Қиёмга қараб
ўтирсангиз-чи...

— Нон билан қиём ҳар қуи бор... Бошқа дардлардан
гапирришайлик.

— Нон билан қиём ҳар қимниқда йўқ. Бу ҳам
борниқда бор. Шукур қилсак бўлади...

— Минг қатла шукурку-я... Ўз бошингиздан ўтган,
биласиз, кўнгилни тикталаган бир нарса бор...

— Менинг кўнглим тикталаниб-тикталаниб адо
бўлган, айланай... Кўнглимдаги оловнинг қуруқ қули
қолган, холос. Энди худонинг тақдир билан, менинг
қуларим сизнинг бошингизга тушибди. Инсоф қилганда,
айланай, бу қулни худо ҳеч бир бандасининг бошига
елтирмасин. Нондан олиб ўтиринг...

Пошшахон ўз кундошнинг бу гапларидаги аччиқ

кесатмаларини тўпла-тўғри ўз бағрига бориб санчиладиган
пайзалар биллиб ва сезиб ўтирарди. Чишакам, бир замон
ўзи шу бечора хотиннинг устига кундон бўлиб келиб,
унинг юрагини тикталаган, уни рашиқ ва кўролмаслик
оловларида бидирган эди. У вақтда ўзи — кулди, очилди,
қувонди, гердайиб, осмондан қараб қадам босди... Хадича-
хон эса эзилди, куйди, ўртанди, хўрланиб-хўрланиб аччиқ-
аччиқ йиғлади. Фақат ҳали бўйида бўлмаётган туриб, ўзининг
пенюнасига ҳам кундон битди. Бутун гурури сийди,
гердайини наймол бўлди, севинчи сўнди, юзи сўлди,
лаблари хазон рангига бўялди. умидлари узилди, оёқлари
зўрга-зўрга сузралиб йиғладиган холга келди. Султонхон
келгандан бери унинг лаблари икки тили орасидан чиқмас,
кўзлари саз нарсага ён олиб юборар, кўрагидаги девлар
иритган оғир тошлардан бири қўйдаланг келиб ётарди...
Дуруст, қорни тўқ, уст-босни яқойида, қават-қават сарио,
оғир меҳнат йўқ... Лекин ёнгинасиде бошқа бир юлдуз
чарақлаб, кўзларини қамаштириб тургандан кейин бу
даъватлардан нима фойда?

Хадичахоннинг бу ҳақли кесатиниларидан кейин чўккан
оғир бир жимлик ичиде фақат оғизларгина қуруқ ионни
чайнандан чаланлар экан, Пошшахон бу нарсаларин
ўйларди. Бутун ўзининг эски душмани олдиде душманнинг
ҳақ эканини иқрор қилиш, албатта, энгил эмасиди. Фақат
нариги — кичик кундон, мингбошининг қумуи камарида
энг аъло нақш бўлиб ёниб турганда, бу зарарсиз
кундошнинг ҳақлигини иқрор қилиб ва унинг ениқ
кўнглини оқлати, шу билан уни қўлга олмоқ, ҳозир иккала
хотин учун баравар кундон бўлган кичик хотинга қарин
ўт очмоқ лозим эди. Бўйналган ишлани чертиб узатаркан:

— Айтганингиз рост, — деди Пошшахон, — айтган гап-
ларингиз аччиқ бўлса ҳамки, рост. Бу тўғрида мен сизга
ҳеч нарса деймайман, айниқса, мен келганда болалик
эдингиз сиз... Биламан.

Кундошнинг қўлидан совиброқ қолган бир ишле
чоғини олдиде, бир-бир кетин икки-уч хўнлаб бўналган
ишлани яна қайтарди. Сўнгра давом эдди:

— Ўсғини ўйлаганда, на сизде айб бор, на меуде. Қайси
биримиз бу одамга ўзимиз хохлаб тегилмиз? Хаммамизни
ота-онамиз биздан сўрамай-петмай узатган. Бизнинг кўз
ёшларимизга ким қараган дейсиз?..

Шу ерде Хадичахон эътироз қилди:
— Йўқ, ундай деманг. Мен, ўзим хохлаб теккаман.
У вақтда кўёвингиз ён эди, мулча катта амалдор эмасиди,
инҳолти эллиқбоши эди. Биринчи хотинидан бола бўлмаган

экан, икки-уч йил умр қилишгандаридан кейин хотини ўлиб кетган. Мени олган вақтида — «сең кўз очиб кўранимсан» дерди... Менинг ҳеч бир полийдиган ерим йўқ эди. Толомдан хафа эмас эдим. Бу орада мана бу Фазилат туғилди. Бола деган ота-онани бир-бирига боғлайди... Фазилат туғилгандан кейин мен жуда хурсанд эдим. Худди ўша пайтларда онам ўлди. Отам хажга кетиб, у ерда қолди. Шунча мусибатларни қийналмасдан ўтказдим. Нимага десангиз, уйимдан кўнглим тўқ эди...

Шу ерга келганда Хадичахон кўзига ёш олди, шаналоқ гулли обиравоп кўйлагининг узун елги билан кўзларини артди. Сўнгра ёшли кўзлари билан ташқаридан сўрида очик-сочик ётган ва бошига офтоб тушиб қолган Фазилатга қаради. Чойнакдаги сўнги икки хўплам чойни қўйиб, бир хамлада ичиб битириб, чойнак-иёлани нариги ёнига олиб қўйгандан кейин сўзида давом қилди:

— Бунигиз амалдор бўлгандан кейин айинди. Мингбо-шиллик ёмон ховлиқтирди. Эз қишлоғини ташлаб бу ерга кўчди. Бу катта ховлини сотиб олди. Мана бу катта иморатларни солдирди. Бог-роғ қилди, ер-сув кўнайтирди. Кўнгли бошқа савдоларга, ўзга кўйларга тушди... Бола ҳам кўзига кўришмади, хотини ҳам. Ёнига «хайбаракаллачилар» киришди. Хотини топадиган, маслаҳат берадиганлар кўна-йишди. Бир ҳафтанинг ичида тўй қилиб менинг устимга сизни келтириб кўйди...

Шу ерга келганда Пошшахон чидаёлмади:

— Мен хоҳлаб келган бўлсам экан... Обғимдан бог-лаб, бир чўридай олиб келдилар... Туғилганимга, ёшли-гимда касал бўлиб ўлиб кетмаганимга ўғина-ўғина келган-ман.

— Биламан, айланай, биламан... Уегини сўрасангиз, бу аёл тоғфасининг кўни ота-онанинг зўри билан эрга тегади. Шундай бўлса ҳам сиз менга кундон бўлиб келсангиз-да...

— Келмай ўла қолай мен! Сизга кундош бўлиб неча йил, неча ойим роҳатда ўтди? Сиз-ку бени-олти йил роҳат кўрибсиз, армониингиз йўқ... Мен шўрлик бир йил ҳам ййраганим йўқ. Бир кечанинг ичида тўй овози чиқди-ю, эртаси кунли намозиомда Султонхон кириб келди... Улганим яхши эмасми бу кунимдан? Отам ўлгур муининг ер-сувиға, давлатига қизикди, «ях» деб туриб олди. Бу давлатлардан унга нима фойда?..

— Давлати кўрсин, давлати!.. Энахонининг келибиби-сизга рашиқим келади... Давлат асари йўқ. Рўзгорлари зўрга тади. Кўзичоқдай-икки боласи бор. Эри ҳамиша бинда... Кундон алами йўқ...

— Иимасини айтасиз...

Иккови ҳам илим бўлдилар. Бир оздан сўнг, ганини яна Пошшахон бонгади:

— Мен чиқолмайман асло, мен чиқолмайман! Мен асло чиқолмайман бу аламга!

Сўнгра жаламглаб товарига қараб олгач, дастурхон устидан кундошга эгиллиб, деди:

— Яна биттани олиб бериб, мана бу яншамагурни қонқора қақшатам... Кибру хаволарини енгдирсам... Шангини қайтарсам... Ховлиқинини боссам... Ундан кейин сизнинг дастурхонингизни солиб, қўлингизга сув бериб, қизингизнинг чокларини тикишиб, мизматиингизни килиб ётардим! Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг!..

— Шу тоида сиз аламзадасиз, ёлгон айтмайсиз... Кундошлик оловлари зотан сўниб битган бу болалик хотинга кечаги душманининг бу кунги хушомадлари ширин эшитилди. Султонхоннинг устига яна бири келса, демак, тўртинчиси бўлади ва кундонлик алами яна ҳам йироқла-шади. Шунини ўйлаб, Хадичахон кечаги кундошнинг бугун ёрдам сўраб узатган қўлини қабул қилишга йўқ демак эди. Фақат Пошшахоннинг яна ҳам очикроқ ва аниқроқ гапиринини, тўғридан-тўғри бирлик тақлифиди бўлиши-ни кутарди. Кундонни кутдирмади:

— Қаре икки кўлдан чиқар экан! Иккаламиз бир бўлсак, Султонни тузлаймиз. Ундан кейин кундонлик алами, сиздан икки ноғона, менадан бир ноғона йироқла-шади. Икковимиз ҳам хотиржам бўлиб она-сингил тутиша-миз. Шў давлатни қанча керак ўз қўлимизга олиб ўртада бахам кўришамиз. Ёшлигимиз шамолга кетиб бўлди... Энди давлатдан бир парса олиб қолайлик. Қариганимизда асқотади...

Хадичахоннинг кутган сўзлари шу эди. Зотан, у сўзлар унинг ўз кўнглидаги сўзларининг худди ўзи эмасмиди? Ўзи донм ёлғиз қолган вақтларида донм шу тўғрида ўйлаб, шу хил тилакларда бўлмасмиди? Демак, бугун иккала кундон-нинг юраги бир зарб билан урибди! Иккала кундон бугун бир-бирларини англаб, бир-бирларига қўл узатибдилар! Мундан яхши нима бор? Бир киши қилолмаган ишни икки киши қила олади. Икки киши қилолмаганини уч киши қилади. Ган, ўша уч кишининг бир-бирига қўл узатиб, маслаҳатини бир қилишида!

— Соз бир қизни тўғри қилсангиз, ҳали ҳам йўқ демай-ди у фосиқ! Ўйлашайлик бўлмаса... — деди Хадичахон. Кундонинг бирдангина ўрнидан туриб унинг ёнига ўтди ва худди жонажон ўртоқлардай кўнгли...

бетларидан ўйиб-ўйиб олди. Бу ўйини риёкор ва алдамчи ўйинлардан эмасиди. Балки акенича, чинакам ва астойдил эди. Шу тоғда Пошишахоннинг бутун вужудини кундошлик олови ўраб олган, кўзлари оловнинг алаңгалари йла чақнаб ёнмоқда, икки юзи унинг ҳарорати билан қий-қизил чўққа айланганиди...

Шу осилли ва ўйинчилар билан ўзининг астойдиллигини билдиргандан кейин, Пошишахон ирғиб ўридан турди, югуриб бориб, эшик ва деразаларини қараб келди-да, деди:

— Ҳайлаб ўтириш нега керак? Дунёнинг энг соз қизи ўз оёғи билан қишлоғимизга келиб ўтирибди... У қизнинг ўзини ҳам меҳмон қилиб қақирсақ... талом!

— Эгнахоннинг шаҳарлик меҳмонларидан Зебихон деган ашулачисини...

Ҳадичахон тал бергандай қилиб кундонига қаради-да, деди:

— Топибсиз-а!.. Эшнгиизга қойилман! У қизнинг таърифини мен ҳам эшитдим. Бало эмши...

— Шундай бўлгандан кейин бизнинг ишимиз яна ҳам енгиллашади. У қизни эрингизга мақтаб эшитдирадиганлар биздан бошқа ҳам кўн топилади. Мен билан Султонни мақтаб сдирганлар шундай қизни айтмайди, дейсизми?

Ташқаридан йўталган овоз эшитилди. Сўрида ётган Фазилат ўридан туриб келаётир эди. Иккаласи ҳам бу суҳбатни шу жойда узиб, майда-чуйда рўзгор гаиларига кўчдилар.

Бир оздан сўнг бет-кўлини ювиб Фазилат кирди У остонага қадам кўйр-кўймас онаси:

— Бет-кўзининг ювдингми? — деб сўради.

— Ҳа! — деди қиз.

— Бўлмаса, ўчоқда кичик чойнакда чой бор, ола кир. Нонултангини қиласан.

Қиз чойни келтириб кўйиб дастурхонга ўтирар-ўтирмас, ган бошлади:

— Кечаси чарчаб келиб ухлаб қолибман. Бўлмаса, сизларни уйғотиб кўрганларимни гапириб берар эдим.

— Нималарни кўрдиги? — деб сўради онаси.

— Қани, гапириб беринг-чи, — деди Пошишахон.

— Илмасини айтасиз! Зебихон деган бир ашулачи келибди, овозини эшитсангиз маст бўласиз!

Булар иккаласи бир-бирларига қарашиб, мийиғларига қўлиб кўйдилар.

— Яна кимларни кўрдиги?

— Зебихон билан келган бошқа қизлар ҳам бири-биридан яхши, бири-биридан соз, бири-биридан очик, бири-биридан қувноқ...

Онаси, «них-х» этиб кўлиб юборди ва эшитилар-эшитилмас қилиб:

— Пагонани яна ҳам нарига чўзсак бўлар экан! — деди.

— Нима деб ётирсан, ойна? — деб сўради қиз.

— Хеч, — деди онаси. — Ҳазимча бир нарса дедим. Сен эшитмай кўя қол...

Бу ҳазилни ўртанчи хотин англаган ва қувониб кўлиши билан муқобала қилган эди.

— Меҳмондорчилик қанақа бўлди? — деб сўради она-си.

— Ҳа, дастурхондан келинг, — деди Пошишахон.

— Камбағалнинг дастурхони нима бўларди? Нон, патир, майиз, ўрикқоқи... савзи қиём... Охирида зигир ёғи палов... битта-яримга гўшт учраса бор, бўлмаса йўқ...

— Вой ўлақолсин! — деди Пошишахон.

— Ҳа-я! — деди қизнинг онаси.

— Дастурхонга ким қарабди дейсиз? — деди Фазилат. — Ҳамманинг ақли-хуши ўйинда, ашулада, қизларда, халиги Зебихонда бўлди. То йнгни туталгунча ҳеч ким жилмади. Ҳеч кимнинг жилғиси келмади. Ярим кечадан кейин қайтиб келдик. Биз келганда ҳаммангиз донг қотиб ухлаган эдингиз...

— Дастурхони мунча ёмон экан, сен қақирмабсан-да, меҳмонларни. Биз бу ерда қиёмат қилиб кузатардик...

— Шунинг айтинг-а! — деди Пошишахон.

— Мен сиздан сўроқсиз қақиринга ботинолмадим. Икковимиз маслаҳат қилишдик, эртаги кунга Султонхон аям қақириб келди.

Иккала кундошнинг кўзлари бирданга ўғил кўрганлиш хабар олган отанинг кўзларидай равшан бир олов билан чарақлади. Кўз химоси билан бир-бирларига севинчли хабар узатишиб олдилар. Иккаласи бир-бирини кўз учда кўтлади.

— Султонхон аянг? — деб сўради онаси.

— Ҳа, Султонхон аям.

— Мунча эшлик экан Султонхон аянг!

— Шунга ҳам эс керакми? — деди қиз.

Ҳадичахон кўзларини айёрлик билан ўйнатиб туриб кундошига қаради:

— Гапни эшитаётирсизми? — деди. — Эртага бизники-га шаҳарлик меҳмонлар келишар экан! Султонхон ойим қақирибдилар. Султонхон ойим...

Пошохон азалдан айёр бўлган кўзларига беш баробар равнақ бериб туриб, муқобала қилди:

— Мингбоши додхонинг суйгулик хотинлари бўлганидан кейин нима қилса таъби-да! — деди у. — Қим нима дея оларди? Хадди борми, қалай?..

— Мунча эслик экан бу Султонхон аянг! — деб такрор қилди Хадичахон. — Мунча эслик экан!..

Икки кундош ўша айёр кўзлар билан бир-бирларига қарашиб, маънолик-маънолик кулишдилар.

Қиз бечора, бу кулишларнинг нималигини англаёлмасдан хайрон бўлиб дам онасига, дам кичик бувисига қарарди...

* * *

Маълум базм кечасининг эртаси кунни Энахон билан меҳмонлари қоронги тушганда меҳмондорчиликдан қайтиб келдилар. Меҳмон қилиб чақирган хонадон қишлоқнинг нариги чеккасида яшаганидан булар анча чарчаган эдилар. Зеби ҳаммадан орқада қелиб, кўлидаги насибани аравакашга бериб кирган, Энахоннинг онаси ўз қизини холи тошиб Зеби тўғрисидаги фикрini изҳор қилди:

— Бу Зебиниса ўртоғинг топилмайдиган қиз экан, болам. Бир раҳмдил, бир оқкўнгл, бир илинчакки, бу замоннинг ёш-яланги орасида кам топилади. Шунча жойдан олиб келиб, шунча кундан бери пойлаб ётган бечора аравакаш болани бошқа қизларнинг биттаси ҳам эсга олмайди, йўқламади: доим йўқлаб, хабар олиб турган Зебихон бўлди. Ўзининг қўшинси бўлиб туриб Салтанатхон ҳам сира йўқламади...

Бу сўнгги жумлани қаҳпир паст ва бир овоз билан ярим пичирлаб айтган эди. Энахон:

— Рост, ойи! — деди. — Зебихон ўртоғим бу тўғрида топилмайдиган, лекин...

Бу сўзларни айтиб туриб Энахон ўзини тутамади ва кулиб юборди. Қаҳпир хайрон бўлиб:

— Нимага куласан? Ё билмай гапирдимми? — деди.

— Йўқ, — деди Энахон яна кулиб туриб, — яқуда биллиб гапирдингиз. Мен бошқа нарсани ўйлаб кулаётирман...

Қоронгида паранжи ёппиб ўтирмасдан, рўмолини пана қилиб, аста-секин кириб келаётган Умринисабини энг илгари Энахон кўрди, юзларида хануз ўша кулишнинг алангаси ила товуш бергани ҳолда, уни қарши олгани юғурди. Зотан, Умринисабинга Энахондан бошқа ҳеч кимнинг даркори ҳам йўқ эди. Қизнинг қўлтиғига кириб:

— Юринг бу ёққа, айланай, сизга икки оғиз гапим бор, — деди.

Энахон уни айвонга таклиф қилиб, бир пиёла-ярим пиёла чой ичишга ва меҳмондорчиликдан келган қатламадан насиба олишга чақирса ҳам сира кўнмади. Иккаласи бирга хў... нариги, қўшин деворига яқинлашганларидан кейин Умринисабини қизни тўхтатиб, деди:

— Айланай қизим, бу гапни сизга қандоқ қилиб эшиттиришга хайронман. Орага тушмай ўлайин мен...

— Бу муқаддимадан кейин Энахоннинг кўнгли совуқ бир нарса сезгандай безовта бўла бошлаган эди.

— Нима гап ўзи? — деб сўради у, товунинда очик биллиниб турган бир талваса билан.

— Мен Султонхон юборди...

Шуни айтгандан кейин Умринисабини сўздан тўхтаб қизнинг юзига қаради. Қизнинг юзи қоронгида унча очик кўринмаса ҳам, у халиги сўзининг қизга қандай тал-сир қилганини англамоқчи ва шунга қараб сўз юритмоқчи бўларди. Қиз, яна ҳам орта тушган талваса билан бояги саволни такрор қилди:

— Нима гап ўзи?

— Султонхоннинг онаси бирдашта ётиб қолбди... Хали хозир отлик одам келиб, уни олиб кетди. Мен эрта биландан бери ўшалариникида ош-сувларига қарашиб юриб-эдим, бирдан мунақа хол бўлиб қолгандан кейин мени чақириб олиб, «инди мен кетаётирман, ноилжман, тезлик билан бориб Энахонга менинг узримни айтиб қўйинг», деди... Паранжимин ҳам ёппимасдан югуриб, сизнинг ёпингизга шқдим.

— Инди, эртага меҳмонларни чақиринг йўқми?

— Султонхон ўзи бўлмагандан кейин ким чақиради? У ховлида ундан бошқа одамшаванда ким бор? Ўзингиз биласиз-ку, айланай...

Бу совуқ хабар Энахонга ёмон таъсир қилди. У нима дейишини билмасдан ўйлашиб қолди. Берган хабарининг ёмон таъсирини кўрган Умринисабини у таъсирни камай-тирмоқ учун сўз тўқиб кўрди:

— Ўртоқларингиз омон-эсонлик бўлса, яна келишар-ку. Ушанда Султонхон эртанинг хиссасини чиқармай қўймайди... Яхши бола у... Етиги билан Салтанатхонга айтиб қўйсангиз, эслик қиз, ўзи тушунди...

— Гапни чўзинг нима керак, хола? — деди Энахон. — Бўлар иш бўлибди, менинг шўр пешонам экан, майли!

— Унақа деманг, айланай! Хали ёшсизлар, талай суҳбатларни, талай базмларни, талай тўй-тўмоқларини кўрасизлар. Султонхоннинг ачинганини айтмайсизми?

— Инди ачингандан нима фойда! Бўлар иш бўлибди...

— Бўлмаса, Яхши қолнинг, мен борай. Суяқлар, хамирлар шундоқ очик-очик қолди. Бериб янгиштириб қўяй. Кундошлари, ўзингиз биласиз, кайрилиб қарашмай-ди...

— Утириб кетардингиз...

Энахоннинг бу сўзлари лабининг учидан чиққан, муни Умринисабиби ҳам пайқаган эди.

— Яхши қолнинг, бўлмаса! — деди Умринисабиби. Сўнгра айвон томонга бориб ўтирмасдан девор бўйлаб тезгина кўздан йўқолди.

Энахоннинг кечадан бери тортган режалари ва қурган хаёллари бузилган эди. Энди севгли ўртоқларини кўнгилдагидек хурсанд қилиб жўната олмасинди. Хеч кимга ҳеч нарса демасдан, келинбисини чақирди ва бўлган воқеани унга аниқлади. У ҳам Энахоннинг хафалигига кўшилди, лекин бошқа бирор илож кўрсатишдан олжизлик қилди.

Иккаласи жуда узоқ таллашдилар. Ҳар хил йўллари ахтариб, ҳар турли маслаҳатни қилиб кўрдилар. Ҳеч бири эпакайга келмади. Охирида, эртага эрта билан ҳалиги хабарни секингина Салтанатга билдирадиган, агар меҳмонлар ўзлари кетмоқчи бўлсалар, «йўқ» демасдан уларга ижозат берадиган бўлиб шу маслаҳатда тўхтадиллар.

Фақат эргалабгача меҳмонларга ҳеч нарса демادилар. Улар борган жойларидан чарчаб келишиб, ўтирган ўринларида шундоққина узаниб қолган эдилар.

Эрта билан нонушта чоғида Энахоннинг онаси қизига қараб:

— Қизим, бугун меҳмонларингни Султонхонларникига олиб чиқарсан-а? — деб қолмасинми! Бу савол, қизни ҳам, келинни ҳам шириб қўйди, чунки кечаги хабар ҳали ҳеч кимга эшиттирилмаган эди. Уни нонуштадан кейин Салтанатхоннинг ўзигагина нэхор қилмоқчи эмасмидилар? Энди бу содда кампир у «дард»ни кўпчилик олдида очиб қўйди. Қиз, талвасасини беркитишга тиришгани холда, келинбисига қаради. Келинбисини бу қарашнинг маъносини дарҳол аниқлади ва кампирга жавоб қайтарди:

— Султонхонларники сал чучмал бўлиб турибди... Энди, меҳмонларимиз қаерни хоҳласалар, ўша ерта олиб борамиз-да... Бўлмаса, шу ернинг ўзида яна ёзилишиб ўтирамиз.

Кампир ўринсиз саволдан яна тўхтамади:

— Султонхонларники нега чучмал бўлади?

Энахон билан келин энда ҳақиқатни очмоққа мажбур эдилар. Энахонга қараб олгач, келин давом этди:

— Султонхоннинг онаси бирдан потоб бўлиб қолибди, қизини кеча олдириб кетган экан. Ўзи у ёқда, қандай бўлар экан; деб турибмиз...

Салтанат энди оғиз очди:

— Биз аравани кўнштириб жўнасак ҳам бўлар эди. Шахарлик қизлардан иккитаси бу фикрга қўшилди. Фақат Зеби Салтанатнинг елкасига туртиб қўлогига секингина шивирлади:

— Мунча шошласиз? Нимагиз қолибди шаҳарда? Неча йилда бир келиб ҳам тузукроқ ёзилмайликми?

Шу вақтда салом бериб мингбошининг қизи Фазилатхон келиб кирди. Ёшлар уни ўринларидан туриб қарши олдилар-да, дастурхонга тақлиф қилдилар. Қиз кўймади, айвоннинг ёнгинасига келиб тўхтади-да, тик тургани холда деди:

— Мен меҳмонларни айттали чикдим. Султонхон аям оналари касал бўлиб, кетиб қолдилар. Ойим билан Пошиахон аям меҳмонларни ўзлари чақирадиган бўлишди. Бугун кечкурун, албатта, чиқасизлар!

Сўнгра хайрлашиб чика бошлади.

Уни то кўча эшигигача узатиб чиққан Энахоннинг бесаранжом кўнгли яна ўринга тулган, ташвишлик юзларига севли қизилликлари югурган эди.

У

Акбарали мингбошининг белида кумуш камари, ёнида кумуш соғли қиличи, устида зарбоф чопони бўлмаса ҳеч ким уни амалдор демайди. Оддий кийимда кўрганлар ё оддий бир қишлоқ бойи, ё Еттисув билан алоқаси бор кўйчи, ё бўлмаса яйлов томон билан иш кўрадиган туячи деб ўйлайдилар. Чакка суяқлари туртиб чиққан, пейтона — бўйига тор, эинга кеиғ ва ҳам узун-узун уч чуқур ажинга эга... Бурун ўртгача, лекин қашлари наст... Кўз қисиниброқ келган, нарда томирларидан икки-учтаси ва ҳам иккала кўзининг бир ёнида жиндак дойи ҳаммавақт қўзил, бир кўнда ичча шанағлиқ асари ҳам бор... Ияк — кеиғ, жағ — серғўшга йўда сийрақ бўлган соқол иякнинг ўртасигагина тўлланиб, эчкиники сийгари, настга томон сангиллаб тушган. Узикаророқ хотини учраб бир чаиғ солса, ҳеч нарса қолмайди! Мўйлов ҳам соқол сийгари сийрақ. Уста Тўхташнинг «асирдийда» «Духати, икки кунда бир кириб турганлигидан лаб-устидан калта ва текне бўлса ҳам, умуман ўзи, яримдан кўни иккитилган дарахтзор сийгари хушук кўринади, икки учида олтигидан ўи иккита узун

...да, сиңкөннүнг думнадай, ийгичка бүүлиб настга чўзилган...
Дүкәт билан иккала томонга икки марта кўл тегиздаса,
у сиңкөн думларидан асар қолмайди, шу билан мўйлов
масхарабоз келатасидан чиқиб одам нусхасига кыради.
Саязатига берилган уста Тўхташ таасуф деган нарсани
ийгиштириб кўйиб, «саязат — саязат учун» деган назар-
дан қараб... Акбарали мингбошига мўйлов тўғрисида
халиги таклифни қилган бўлса-да, шундай катта бир
амалдор ҳам халқнинг таънасидан кўрқиб, уста Тўхташ-
нинг таклифни рад қилди. Шу билан у масхара
мўйловлар аялч бир кенатада сангиллаганча қолиб
кетдилар... Мингбошини бу баланд даражаларга кўтариб,
ушнинг воситаси билан ўз димоғларини ҳам чоғ қилиб
турадиган шаҳардаги тўралар, ушнинг икки чаккасида
сангиллаб турган у ийгичка «кокил»ларни «икки осилган-
лар» деб иччиле қилардилар... Бу соҳадил «сарт»
амалдори мушунгдек ийчиңларга тушунмаса ҳам, ийчиңг
қилувчи тўраларнинг ўзларни машхур рус адибинини,
«Етти осилганлар»дан ҳам сўзда, ҳам ишда жуда яхши
хабардор эдилар...

Акбарали мингбоши ўзи ёлғиз қолиб «виждони» билан
қаринима-қарини келган вақтларда, Мирёқубнинг улуг
хизматларини исоф билан эсга олар, унга ҳар тўғрида
миннатдор бўлганини ўз «виждони» олдиде икхор қилар-
ди. Чиннакам, бурунги мингбошига яхши бир улоқчи отни
бекорга олиб бергани учун эллиқбошиликка истехкок
қозонгандан кейин, роса олти йиллик умри ўз қилноғи
билан мингбошининг маҳкамаси ўртасида дафтар кутариб
от чошини, қишлоқдан одам хайдаб чиқиб, катта йўлга сув
септирини билан ўтди. Бу олти йилнинг мобайнида бир
улоқчи отнинг эмас, неча улоқчи отларнинг хиссаси
чиқарилган, бурунги беш-тўрт таноб ерга яна бир неча
беш-тўрт таноб ер қўйилган бўлса-да, эллиқбошилик, ҳар
қалай, меҳнат, уриниши ва югуриб-йўртишини талаб
қиландиган амаллардан эди... Шу учун мингбоши бир йил
қуз фаслида Остонакул бойнинг катта бир қовун сайил
қилдирганини сира эсидан чиқаролмайди, Мирёқуб билан
ўйна сайилда учрашиб танингани учун сайилни эсдан
чиқаришга «виждони» йўл қўймайди...

Бу орада кўни нарсалар мингбошининг хотиридан
фаромуш бўлганлар... У, фақат, қовун сайилдан икки кун
кейин Мирёқубнинг уйига икки арава қовун-тарвуз билан

икки замбар узум, икки чораккина қайроқи бугдой
юборганини эслайди. Агар хотираси ийгилиштирмаса,
шундан кейин бирор ой-ўтар-ўтмас, бир кун эрта билан
кумуш камар боғлаб уйдан чиққанини, ундан бир кун
бурун, кечаси дарвозаси олдиде шон-шалонли бир мириаб-
нинг пойлоқчи бўлиб чиққанини билади. Мингбоши
бўлганидан кейин оз фурсатда Мирёқуб турган қишлоқдан
хозирги ховлини сотиб олиб, у ерга кўчиб борди. Бошиқа
ганлар аллақачон эсидан чиқиб кетган...

Юртинг кекса одамлари ўзаро сўзлашаркан, бу
мамлакатда ҳеч бир хон ва хонвачанинг мулча узоқ юрт
сўрамаганини сўзлайдилар. Маллахонлар, Худоёрлар,
Наериддин беклар юрт устидан бахор бўлутлари каби келиб
кетган эдилар. Акбарали мингбоши мана, ўн уч йилдан
берн шу маснадиде ўтиради, давлати, обрўси, нуфузи то-
бора ошса ошадикки, камимайди.

— Худо берган-да, худо! — дейишадик кексалар. —
Худо ол, кулим, деса, ҳеч ган эмас.

Шундайда баъзи бир ёш-яланглар:

— Худо ҳадеб шунақа исофенгиларга берар экан-да!
Биз бечораларга ҳам бир нарса узатсин-чи! — деб қолишадик.
Бўни эшитган кексалар тасқ кўтариб ёш-яланг устига
югуришадик, бечора ёшлар тасқдан ўзларини олиб қочар-
кан, бир-бирларига қараб ийчиңг отишадик:

— Нимага қочасан? Худо сенга ҳам бераётир, олмай-
санми?..

Юртинг кексалари бутун бу давлат, ҳукумат ва
улуғлиқни — бир огиз ганини сизлик ва ёқимли қилиб
гаширолмайдиган содда ва тўғ одамга бирданга «насиб ва
рўзии» бўлиб қолишида Мирёқуб аканинг катта хунари бор
эганини яхши билишадик. Шу учун Мирёқуб ака кўча-
қўйда кўриганде унга бериландиган салом ва қилинадиган
таъзимлар мингбошинингидан кам бўлмайди. Фақат шу
қадариси борки, мингбоши у ёқ-бу ёққа жуда кам юради,
юрса ҳам мириабларини орқасига эргаштириб, кечаси
юради, кундузлари бўлса, фақат шаҳардаги улуғлар
чақиртирғанда, зарбоф чоноларини кийиб ва татти
самани йўргалатиб ўтади. Унга салом берини ва таъзим
қилишдан белларга огирлик келмайди: чунки ойда бир,
ўн кунда бир эгилиб кўйиши ҳеч ган эмас. Аммо Мирёқуб
аканинг юриши кўн! У, аксари, ишда юради, юрганда ҳам
ногадир шошилиб юради. «Ассалому алайкум» деб дон-
дона қилиб салом берсангиз, шошилганидан бўлса керак,
«васс...» дебгина кўяди. Шу билан бирга, сиз томонга
бўйишини қийишайтириб жуда кичиклик билан алиқ олади,

донм-кулмисраб-турган кўзларини-сиз эомонга қилгинга бир ташлаб олиб, бўргалаганича кетади... Жинқарчадай ҳаммавақт ва ҳар қайда кўришиб қолмаган бу «асл мингбоши»га салом бермоқдан бошларини-на-толади...

Дўкондан ҳар нарса топиладиган бир баққолга «фаранг баққол» деб ном қўйган кексалар ҳар ишда қўли бўлган бу одамга «Мирёқуб эпака» лақабини бериб хато қилмаганлар. Уларни ҳам бу лақабнинг тўғрилигини осонгина исбот қиладилар:

— У аралашмаган иш эпакага келмайди...

Мингбошининг ер-суви шу қадар кўнки, ҳисобини ўзи ҳам билмайди. Лекин худо бу севган кулига давлатиники қўллаб узатса-да, фарзанд тўғрисида бир оз ўқитиб қўйган. Дарҳақиқат, катта хотиндан бўлган қизи Фазилатдан бошқа унинг фарзанди йўқ. Мушча катта давлат қимга қолади? Етти ёт бетоналарга, зурриёти йўқ аёллар-гами?... Мингбош... мана шу амалга илож ахтариб бўлса керак, бир-икки йил ичда ёш хотин олади. Боладан дарак йўқ... Шу учун, баъзида, ўзи ёлғиз қолиб мехмонхонага беркинганида ва ҳатто ўз соясининг ҳам эшигимоқ эҳтимолни қолмаганда:

— «Бу қиз ўлгур ҳам бошқадан бўлмасин...» деб кўяди...

Мирёқуб унинг ёши анчага бориб қолганда бундай хотини параст бўлиб кетишига шу фарзанд хуеусидаги ноумидлик сабаб бўлмадиммики? деб баъзи-базида ўйлаб кўяди. Бир кун ноиб тўраликда ҳуседа хокимининг ўринбосариникида) ичкилик қилиб ўтиринган эдилар, ичкилик қуйилмасдан олдинроқ ноибнинг онаси ўз неварасини олиб кириб қолди. У — тилла сояли, тармуздай думалоқ, ўзи лўнингина ва ошшоқ момикдай бир бола эди. Мингбоши болани дарҳол қўлига олди ва ўз ақидасича «кофир»нинг ва «ўрус»нинг боласи эканига қарамай, маҳкам бағрига босиб ўнди... Бола мингбошининг башарасидан кўрққан бўлса керак, жон аччиғида йиғлай бошлаган эди... Болани олиб чиқиб кетдилар: Шундан сўнг мингбоши бир-бир устун қўйиб ича берди, ича берди... Мирёқубнинг ичолари, ишоратлари, уй ағаларига эшиттирмай қилган таибехлари, ҳатто дўқлари... ҳеч бир тазсир қилмади. Мингбоши тамома маст бўлгач, «болани олиб келинглар» деб сўради. Боланинг онаси бу бадмаст одамга ўз тўқлисини бермоқ истамас эди. Ниҳоят, мингбоши ялғизиб-ёлвориб сўрамоққа мажбур бўлди. Ҳатто кўзларига ёш олади... Сўнгра ноибнинг амри билан болани уйғотиб келтирди-

лар. Фақат бу вақтда мингбоши ўзидан кетиб диванга ағанаган эди...

Фарзанддан ва эсдан маҳрум, лекин ер-сув, пул ва бошқа бойликка кўмилган бу одамнинг бутун борлиги Мирёқубнинг қўлида эди. Ердан чиққан хосилнинг қанчаси ўз қўлига кириб, қанчаси Мирёқуб оմборига тўкилганини мингбоши ўзи ҳеч қачон билган эмас. Қерак бўлганда мингбоши Мирёқубдан пул сўраб олар, уи, гурунч, гўшт, ёғ ва рўзгорининг бошқа керакларини бўлса ичкарининг талабига қараб яна Мирёқуб тайёрлаб берар, шу учун жонининг роҳатидан бошқани билмаган мингбоши ундан нарисини суриштирмас эди.

Мирёқубнинг топиши ёлғиз шу мингбоши орқали бўлса, унга «эпака» номини қўйиш тўғри бўлармиди? Мирёқубнинг қилмаган иши йўқлигидан шу номини берган эдилар. Қишлоқда иккита баққоллик, битта қасоблик дўкони, гузарда иккита самовар бор. Билган одамлар бу беш муассасадан тўрти Мирёқубнинг кучи билан айланганини сўзлайдилар. Шаҳарда катта йўлнинг бўйига — кўрғон ташқарисига бир янги пахта заводи тушди, заводнинг каттакон бир пахта саройи ҳам борки, пахта терим вақтида уч тарози билан пахта олади. Ана ўша заводга ҳам Мирёқубни шерик дейдилар. Воқеан, унинг икки гилдиракли сариқ фойтончаси ва сариқ йўргаси, аксар завод олдида боғланган бўлади. Шаҳардаги катта банкалардан бирини «учёт кўмитаси»нинг аъзоси, ҳафтада бир мажлис ўтказди... Шу билан бирга, унинг бирор жойга бирор чақа солиқ тўлаганини, бирор касбга бирор марта «қизил қоғоз» (патент) олганини ҳеч ким билмайди.

Мингбошининг бошига не қора кунлар келмади! Яхши адвокатлар томонидан битилган ғалати аризалар қандай терговчиларни келтирмади! Қандай зўр тўралар чақириб сўрамадилар! Хоким неча марталар газаб билан чақиртирмади! Ундай вақтларда мингбоши Мирёқубнинг таълими, билан ҳамма саволларга «билмайман» деб жавоб берар ёки бирор айб-иснод қилинса, топиб тура берарди. Расмий сўроқлар бу ишда борганда, орқадан Мирёқуб гайрирасмий йўллار билан сўроқ берар, бир-икки кун шаҳарда қолиб, қишлоққа қайтганида мингбошининг устидан ҳар қандай оғир тоғ ҳам ағанаган бўларди. Мингбоши қайси бир тўраникига борса, Мирёқуб, албатта, биргаланиб боради, «бу ишга керак?» деб сўраган одам йўқ. Ахир, Мирёқуб амалдор бўлмаса, лоақал мингбошига мизра ё тилмоқ бўлмаса, ўзи ўрус тилини тузук-курук

Билмаса... нега мунақа мингбошининг кетидан элчиб юради? Нега?

Мирёқубнинг кўн умри мингбошиникида ўтади, ўзининг ховлиси ҳам шу қишлоқнинг ўзида-ку, лекин чеккароқ жойда. Кечалари унинг ховлисида бир-икки миршабининг пойлоқчилик қилиб чиққанини гапирядилар, фақат муни ўз кўзи билан кўрган киши йўқ, бўлса ҳам очиб гапирмайди, ё... гапиролмайди!

* * *

Бир кун Мирёқуб нойиб тўранинг уйида эди. Бу сафар олиб борган ҳадиси тўрага ниҳоят даражада ёқиб кетган бўлса керак, тўра уни узоқ олиб ўтириб, кўп нарсаларни гапириб берди. Тўранинг тили чарчаб, Мирёқубнинг оғзида биринчи эсини асарлари кўринган эдики, ташқаридан бир одам кириб келди. Икки томон ёқасига тилладан болга сураги ўрнатилган — новча бўйли, мош-биринчи соқолли, хушмўйлов ва бир кўзи жиндак гилайдан келган бу кулар юзли одам маъруф илженерлардан эди. Нойиб тўра билан бетақаллуф кўришди, Мирёқуб билан кўришиб ўтирмасдан тўнна-тўғри столнинг тўренига ўтирди ва юмшоқ курсини, бир кўли балан қаттиққина қимирлатиб кўргандан кейин, аввал билганидаги тилла соатга қаради, сўнгра «да-да» деб чўзиб қўйиб, курсига ўзини ташлади.

Шундан кейин нойиб тўра Мирёқуб томонга ишорат қилиб ва янги меҳмонга томон бурилиб:

— Бизнинг Мирёқуб билан танишмиёиз, азизим? Нойиб одамлардан! — дегач, у одам ўтирган ўрнида секингина бош силкиб қўйди. Мирёқуб гурурининг қалтақланшидан келган бир заҳарханда билан кулди, илженер эса бурунги кулар юзини ҳам йўқталаб олди. Муни нойиб тўра яхши пайқайди шекилли, Мирёқубга худди меҳрибон отанинг сеvimли боласига қарайдиган қараш билан илқ ва мулойим кулиб қаради. Мирёқуб ҳам эрка ўгилдек муқобала қилди. Шу билан бу суҳбатнинг Мирёқуб аралашган кўринишларига нарда тўртилди-да, инқала билмидон сўзга тушди. Илженер булбул сингарни сайрай кетди, сайрай кетди!

Мирёқуб адвокат халқининг маҳмадоналигини биларди, бу одамнинг адвокат эмас, илженер бўлганини ҳам ажрата оларди. Шу учун бошда уларнинг тобора қизишаётган суҳбатларига у ҳам қизиқиб қаради. Кейинча тўра ҳам, — меҳмондан юқдими нима? — тилларни бурро қилиб эллага, меҳмоннинг кўп даъволарини акси даъволар

секингина кўл узатиб, столнинг бир четида турган катта бир китобни олди. Китоб сураат билан лиқ тўла эди, ҳеч шариа қилмасдан уни битта-битта арақайиб бошлади.

Тўра Мирёқубни унутди, гўё у бу ерда йўқ каби... Илженернинг оғзидан, баъзи-баъзида саргларга оғир келадиган сўзлар чиқиб кетганидагина, тўра боғли қараш билан Мирёқубга қараб қўяр, лекин ундай фуреатларда унинг икки кўзи китобда бўлса ҳам икки кўзюги, аврашга тушган иландай, диккайганини тўра билмас эди.

Узоқ чўзилган бу суҳбатда Мирёқубнинг кўзюги бир марта жуда ғалати диккайди, ҳатто унинг қон-қора чиройли кўзларида аллақандай соҳрли оловлар ёнди. Унинг боши ҳам китобдан кўтарилиб, юзларидан енгил бир қизиқлик ёйилиб ўтди. Уша жойда сартларни камситадиган ган ўтмаганлигидан бўлса керак, тўра ҳам узр сўраган қараш билан Мирёқубга қарамади. Инқала суҳбатдош ўша жойда Мирёқубнинг кўлоқларини диккайтирган сўзларини унга ва у мансуб бўлган халққа алоқасиз бир нарса деб қарадилар, шекилли, худди Мирёқуб шу ерда бўлмагандай, ўз ораларидагина ўтказиб юбердилар...

Илженер туриб чиқиб кетгандан кейин Мирёқуб ўридан турди ва кетишга илжозат сўради. Тўра у билан хайрлашаркан илженернинг боғли камситишлари учун яна-тағини узр сўраган бўлди. Мирёқуб фақат кулибгина қўйди, бошқа ҳеч нарса демали. Тўра бу кулишини Мирёқубнинг хурсанд ва рози эканига йўйди ва кўнгли ўрнига тушди.

Фақат Мирёқубнинг кўнгли бир неча кунгача ўрнига тушгани йўқ. Бир илженернинг (у. ахир, нойиб тўра сингарни катта амалдор эмас!), ниҳояти бир илженернинг бир-икки марта сартларни камситиши Мирёқубни шунча безовта қилдими? Йўқ, унақа камситишлар ҳар қадамда бор! Ҳаммасига безовта бўла берса, Мирёқуб бечора тўрт кунда сил бўлиб қолмайдими? Йўқ, йўқ! Камситишлар ўша онинг ўзидаёқ унутилган, ўтган йилги қордек эриб йўқ бўлган, баҳордаги ёмғир каби асари ҳам қолмаган...

Илженер ўша суҳбатда янги — хали сир бўлган бир хабарни айтиб эди: шу шаҳардан бошлаб фалон-фалон жойларга поезд йўли тушар экан. Бир ширкат планларини Петербургдаги катта маҳкамаларга топширган, улар тасдиқ қилишга ваъда берганлар. Аллақайси бир банкка пул бермоқчи бўлган, текшириш учун яқин орада илженерлар чиқар экан. Илжозат — бино ишларига ўша илженерни чақирганлар.

эди. Ўша суҳбатда унинг қулоғи бир диккайди, жуда ажойиб диккайди, лекин! Ана ўшанда поезднинг ўтиши жойларини миёсига жойлаштирган эди.

Орадан бир hafta ўтар-ўтмас безовталик харакатта ва ишга айланди. Бир ойга етар-етмас, ўша келажак поезд йўли бўйларидан Мирёқуб жуда кўп — бир неча юз десатини ер сотиб олди. Ерларнинг ҳаммаси даярлик сувсиз, нообод, ташландиқ ерлар эди. Шунча кўп ерга қанча оз пул кетди. Кўплар бу шовилни савдони билмадилар, билганлар Мирёқубни «жинни бўлибди» дедилар...

Ширкат поезд йўли солишга ижозат олиб тайёрликларга киришгандан кейингина, Мирёқуб қилган ишини пойиб тўрага айтди.

— Сен худди бир америкаликка ўхшайсан, Мирёқуб! — деди тўра. — Текин кўнглингга оғир олма, чакки шу сартия ичида туғилиб қолгансан!

Мирёқуб кўнглига оғир олиш тугул, бу гапга севинди балки, юзларига яна ўша энгил қизиллик югурди.

Янги йўлнинг аллақайси бир жойида кўз илғамас бир чўл бор эди. Чўл кўп-қуруқ чўл... Сув — настда... чуқурда. Атрофдаги дехқонлардан баъзилари у ерни экин ерига айлантириш учун турли даврларда якка-якка уриниб кўрган, лекин ҳамма қилган меҳнатлари бекор кетиб, у ердан ҳафсалалари пир бўлганди. Хали ҳам у чўлда унумсиз қолган одам меҳнатининг асарлари, тўгриси харобалар кўринади: ариқлар, экин поллари, марзалар, бир неча туپ қуриган тут дарахтчалари...

Мирёқуб оз пул, кўп усталлик сарф қилиб ўша чўлни ўз номига ўтказди. Фақат бу вақтларда поезд йўлининг режалари тортила бошлаганлигидан, одамлар Мирёқубни «жинни» демадилар, балки «бу — бир нарсани биллиб қилади» дедилар.

Поезд йўли солиниб битмасдан туриб, у чўлга неча тегиримонлик нагта сув чиқди. Аввало ўз чўнтагининг, қолаверса, отахон мингбошининг ёрдами билан чўлнинг ўртасидан катта бир ариқни ўтказиб қўйди. Шундан кейин ерсиз дехқонларга чек бўлиб бера бошлади. Кўп ўтмай у ерда бир қишлоқ пайдо бўлди ва сув чиқарган одамнинг шаҳардаги отахони номига аталиб «Парни чеки» бўлди (нэйиб тўранинг номи Фёдор, сартлар «Парни тўра» дейдилар). Кейинча чўлнинг бир четига поезд станицияси тушди, ёни-берига чойхоналар, дўконлар, саройлар солина бошлади. Поезд йўли очилгандан кейин ўша жойдан пахта эводи учун ер танладилар. Болгарияликлардан иборат уч

«кинчлик» бир ширкат яна ўша жойдан анча ер сотиб олиб каттакон бир мевалик боғ ва зўр бир сабабот моллиги вуқудга келтирди.

Хар қалай, поезд ўтгандаг кейин, бир неча йил ораида Мирёқубнинг кўлида жуда оз ер қолди, ҳаммаси хар кимга ўтиб кетди. Мирёқуб ерни унча севмайди, ер кўлдан чиқса хафа бўлмайди. Шунча ер кўлдан чиққан бўлса, унинг бараварига қанча давлат қўлга киргандир, муни худо билладю худонинг севимли бандаси қорақўз Мирёқуб биллади!..

* * *

Мингбоши ўзининг рус мирзаси Соколов, инок миршаби Мирзабоболар билан бирга саман йўрга устида ўз дарвозасига келиб тўхтаганда қоронғи тушган, кўчада ўйновчи болаларнинг оналари эшик тагига чиқиб «бемаҳалда бас энди» дея тергай бошлаган эдилар. Мингбошининг оти тўхтар-тўхтамас, ташқаридаги миршаблар югуришиб бо-риб дарвозани очдилар, катта дарвозанинг бир қанотидан чиққан ингичка қийтиллан овози муаззинларнинг хунук ва қўнол товушларига қоринди... Бу овозлар орасида болаларига қовушган снгрларнинг оғир мўлашлари билан оналарини есинган бузоқларнинг эрка маърашлари муңгли ва ёқимли эшитиларди. Мингбоши отдан тушар-тушмас сўради:

— Мирёқуб келдимми?

— Мингбошининг мусулмон мирзаси Ҳакимжон кўл қовуштириб туриб жавоб берди:

— Ҳа, шу ерда. Меҳмонхонада ухлаб ётибди.

Мингбоши ўзидан хурсанд, кулди:

— Нонисофининг кеч кирганда ухлашини қараг! Бор, уйғотиб чиқ!

Икки миршаб мингбошини ечинтирмоққа бошлади. Мингбоши хали ҳам баяги кулишида давом этарди:

— Оббо бетафиқ-ей. Намозиномда ухлаганини!

Меҳмонхонадан кўзларини уқалай-уқалай Мирёқуб чиқиб келди. У, хали айвондан тушмай туриб:

— Ҳорманг, хўжайини! — деб қичқирди.

Мингбоши яна ўша кулиш билан ўтирган жойида унга томон эврилди:

— Ҳа, худо беҳабар! Нима бу бемаҳал уйку? Намозином пайтида-я?

— Ҳа, хўжайини, шунақа... Сизни кутиб ўтириб ухлаб қолибман.

— Қачон келиб эдинг?

— Кеч пешинда. Шундан бери йўлингизга кўз тутиб ўтирибман.

— Қани ўтирганинг? Уйқуни урибсан-ку! Қани, нима гаплар бор? Янги гаплардан гапир.

— Янги гапни сиздан эшитамиз. Шахарда эдингиз.

— Қимларни кўрдингиз?

— Қимни кўрдим? Нойиб тўрани кўрдим.

— Нима гап экан?

— Нима гап бўларди. Берирок кел!

Мингбошининг бу амри билан унга томон бораётган Мирёқуб миришабларга ишорат қилди, улар узоқлашдилар. Шундан сўнг мингбоши овозини пасайтириброк сўзлай бошлади:

— Қум ариқнинг пайновидаги дехқонлар менинг устимдан ариза берганга ўхшайди. Афтидан: «Ҳамма сувни мингбошининг ерлари ичадиме бизга тегмай қолади. Шунанга қилас неча йилдан бери экинларимиз куриб кетаётибди» деб арз қилишганга ўхшайди. Нойиб тўранинг сўздан шу маълум бўлади...

Шу ерга келганда мингбошининг қовоғи солина бошлаган эди, қисқ кўзларининг тез-тез юмилиб нарира-ётгандай бўлганини Мирёқуб ҳам пайқайди.

— Ҳўжайин, — деди у, — хотиржам бўлиб, битта-битта гапириб бериш! Ҳеч боқис йўқ.

Мингбоши унинг бу сўзларига қунт қилмасдан забтлик бир овоз билан сўради:

— Қимнинг иши бу? Қани, айт-чи!

Мирёқуб мингбошининг ҳеч бир сўзини бирданига қайтарган одам эмасди. Шунинг учун бу сафар ҳам эски одатча айланма йўл билан жавоб беришга бошлади:

— Қимнинг иши бўлса ҳам билмай қўймаймиз. Илгари нойиб тўранинг муомиласини, сизга нималар деганини гапириб бериш.

— Қайсн хотин талоқнинг иши дедим мен сенга!

Мингбоши овозини бир оз кўтара тушган эди.

— Нойиб тўранинг гашидан билинади ўзи, — деди Мирёқуб. — Сиз бўлган гапларни айтиб бериш!

Мингбоши яна ҳовуридан тушмаган эди. Шундай бўлса ҳам ўша жоҳил овоз билан Мирёқубнинг саволларига жавоб берди:

— Нойиб тўра айтади: мен сени яхши билман, дейди. Сен фуқарони яхши кўрадиган одамсан, дейди. Башарти, аризада битилган гаплар рост бўлганда ҳам сени айблашга кўнглим бормаيدн, дейди... Ерларингга қарайдиган мута-саллаоар шундай қилса қилишгандир. Ушаларни чақириб

таййишлаб қўй, сенинг ерингга икки-уч марта сув берганда, бир-икки марта улариникига ҳам бериб қўйсин. Одамлар-нинг экиннинг қуритиб юбориш яхши эмас, дейди. Бил-дингми энди ариза берганинг қимлигини? Қани айтчи?

— Бу гаплардан ҳали билиб бўлмайди. Бошқа гапларни-ни айтинг!

— Бошқа гапни йўқ. Бўлса ҳам эсимда туради дейсанми?

— Уйланг. Мен унинг ҳамма гапини билишим керак...

— Билсанг билақуй: ўша тарафларда Едгорхўжа, Умаралибой деган обрўйли одамлар бор, дейди, уларнинг ҳам кўнгинга ер-сувлари бор, яхши эмас, дейди. Қора фуқаро бўлса — иш бошқайди, дейди, фуқаронинг гашига қулоқ солмайман... Аммо-лекин юртинг эсли, обрўйли одамларини хафа қилманглар, дейди...

— Ана, холос, кўриниб турибди: ариза берганларнинг бошида Едгор эчки билан Умарали пучуқ турар экан! Нойиб тўра он-очик айтиб берибди.

Мингбоши кулди:

— Эсингга койилман, бетавфиқ! Шунча эсинг бор-у намоз ўқимайсн!

— Сизга эрганиб шундай бўлдим-да!

Мингбоши энди жуда ёйлиб кулди:

— Оббо, беномоз-е! Гандан тоза берган сенга, худо! Шайлайсан, шайлайсан!

Яна овозини пасайтира тушди:

— Едгор эчки билан Умарали пучуқнинг бир одобини бермасам, кўнглим тинчимайди. Бир иложини қил! Сенга айтаман!

— Ҳўй, хўжайин! Шомманг, мен яна бир сўриштирай.

— Сўриштиришининг нима кераги бор? Ушалардан бошқа ким қилади?

— Эҳтиёт шарт, хўжайин! Одоб берини қочмайди... Масаланинг тагига етайлик, балки бошқа гаплар ҳам чиқиб қолар...

Мингбоши бу сўздан шубхага тушди:

— Нима дединг! Бошқа гап ҳам чиқиб қолади, дедингми? Бу нима деганинг?

— Эҳтиёт шарт, дейман мен! Эҳтиёт! Яхшироқ сўриштирсак, яхшироқ биламиз-да, ахир! Сизнинг ишин-гиз бўлмасин, мен ўзим икки кунда тагига етиб сизга арз қиламан.

— Ха, майли, сўриштир! Судрама лекни! Ҳа!..

Мингбоши шу жойда ўзининг Мирёқубга эътиMODини кўрсатмоқ учун унинг елкасига уриб-уриб қўйди.

— Бўлди хўжайин, хотиржам! — деди Мирёқуб. Иккаласи ҳам жим бўлдилар. Бир оздан сўнг мингбоши миришабларга қараб бақарди:

— Ким бор, хой!

Хақимжон югуриб келди:

— Бор, овқатдан хабар ол! Қорин очди!

Хақимжон югуриб ичкари томонга кетгач, мингбоши

Мирёқубга юзланди:

— Қани, гапир энди, сеп нима хабар топиб кўйдинг?

Мирёқуб дарҳол жавоб берди:

— Тўй.

Мингбоши бу биргина, лекни қутилмаган сўзга бир оз

хайрон бўлди.

— Тўй?

— Ҳа, тўй!

— Нима тўй? Ким тўй қилибди?

— Мен тўй қилмоқчиман...

— Сен? Кимга?

— Сизга!

— А, бенамоз-е! Менга?

— Ҳа, сизга.

Мингбоши бирдан гапнинг суръатини тортди:

— Кўй энди, битта-битта жапириб бер: нима гап ўзн?

Мирёқуб яқин ўтириб сўзлай бошлади:

— Шаҳарда бир худо бандасининг иккала дунёга

арайдиган бир қизи бор экан!

Мингбоши эркин-эркин кулди:

— Тава де, бетавфиқ! Астағфурулло де!

Мирёқуб астағфурулло ўрнига уят бир сўз айтди.

Мингбоши бешбаттар ёйилиб кулди.

— А, баттол-эй! О, баттол-эй! Худо урди сени! Худо

урди энди! — деди у.

Мирёқуб аста-аста давом этди:

— Ўзи ўч беш-ўн олтида экан... Ҳуда етилган вақти...

— Унақа етилганлар қишлоқда ҳам кўп.

— Унинг бошқа бир хосияти бор экан...

— Хўш?

— Ҳуда яхши, булбул сингари ашула қилар экан.

Овози Довуд пайгамбарники сингари дейдилар...

Мингбоши яна кулди.

— «Саллала» де, бетавфиқ! «Саллала» де!

— Қазосини айтаман бир йўла! — деди. Мирёқуб,

сўзга давом этди:

— Шунингизга олиб берай дейман.

— Одамлар айта беради. Ўзингиз эшитдингми овозини?

— Йўк! Меннинг хотиним, қизим эшитиб, ҳар кун мақташади. Ҳамманинг оғзига шу...

— Одамларга ишонма, дедим-ку. Бу одамлар те-

гирмончи Шамелдинни ҳам яхши кўшиқчи, деб ер-кўкка

сигдирмай мақтайдилар. Овозини эшитгандирсан? Эшак

ханграса ундан аъло...

— Хўжайин! Ўзингиз бир эшитсангиз эди...

— Бўлмайдиган гапни гапирма!

— Нимага бўлмасин? Қиз ўзи ҳозир шу ерда,

қишлоғимизда. Катта хотинингизга айтинг, меҳмон қилиб

чақирсин. Эшитасиз...

— Қишлоқда? Кимникида?

— Холматникида.

— Шу Холматникида? Шу ўзимизнинг Холматники-

да-я? У бечора очидан ўлолмай юрибди, меҳмон чақириб

нима қилар экан? Биттин бериб боқадими!

— Шунинг учун сиз чақиртирсангиз, Холмат ҳам

хурсанд бўлади, меҳмонлари ҳам.

— Ундай бўлса мен катта хотинимга айтайин, ча-

қиртирсин. Эшитайлик...

Мирёқубнинг кулогига эгилди:

— Каттаинг раиқи келмас-а? — деди.

— Энг кичигидан бошқа ҳеч қайсининг раиқи

келмайди. Ҳар қалай, катта хотинингиз эслирок.

— Йўтаса, — деди мингбоши ўрнидан туриб: — мен

бир ичкарига кириб чиқай. Овқатдан шу чокқача дарак

бўлмди. Сен ўтиратур, кетиб қолма!

Ичкарига томон аста босиб юра бошлади. Ҳали ҳам,

бояги одатича, хурсанд бўлиб кулар ва бирушта:

— Оббо бетавфиқ-ей! — деб сўзланарди.

Мингбоши ичкарига кириб катта хотинини чақирганда

меҳмонлар Пошшахоннинг уйида сертакаллуф бир дас-

турхон устида эдилар. Дастурхон солиб хизмат қилиш-

моқ учун чиққан Умринсаббининг бир нарсадан гумола-

ниб Пошшахон қувиб чиқарган: у Зебининг бошига

келажак фалокатни унга ёни унинг яқин ўртоқларига

қандай қилиб айтишни билмасдан ўз уйида нарвона

сингари айланарди. Пошшахон билан Хадичахоннинг

бошлари осмонда, Султонхоннинг катта, даранглаган

уйлари бўм-бўш, ўзи бу хангомалардан хабарсиз, дугторчи

қизлар ҳалитдан дастурхон йиғилмай туриб дугтор созла-

моқда эдилар...

Мингбошининг чақиригига бирдан иккала хотин «лаб-

бай!» деб югурди. Фақат мингбоши катта хотинига имо

қилиб:

— Биттанг кел! — деди.

Полшахон орқага қайтди, лекин бу суҳбатдан кўнгил узолмасдан яқин бир жойга беркичиб турди...

Мингбоши одатда хотинларга калта гапирар, улар билан эзилиб ўтиришни ўз эркаклик шаънига енгдиролмас эди...

— Холматниқига келган шахарлик меҳмонларни чақиртириб яхши бир зиёфат қилинглар, — деди у. — Шаҳардан келиб Холматнинг куруқ понини еб кетса яхши эмас!

Сўнгра Хадичахоннинг жавоб беришнинг кутиб ўтирмасданок:

— Овқатинг нима бўлди? — деб сўради. — Жадаллат! Қорин оч!

Хадичахон мулоим кулимсиради:

— Меҳмонлар бизниқида, шу учун овқатимиз бугун кечроқ бўлади. Мен сизларга нон-чой чиқараман.

Мингбоши меҳмонларнинг ўз уйида эканини эшитиб хайрон бўлди:

— Меҳмонлар шу ерда? Қачон келишди?

— Намозшомга яқин.

— Яхши, яхши.

Бир оздан сўнг яна такрор қилди:

— Яхши, Яхши...

Сўнгра бирдан:

— Ашулачиси борми, йўқми? — деб сўради.

— Бор, — деди Хадичахон.

— Ашула қилганда мени чақиртир! Дурустми? — шу сўзини айтгач, хотинининг жавоб беришини кутмасданок бурилиб ташқарига томоё юрди.

Бугун умрларида деярлик бундай сертакаллуф зиёфатни кўрмаган ёш қизлар такалуфга яраша бетакалуфлик билан, ўлгудек қутуриб ўйин-кулги қилдилар. Ҳориб-чарчаб, зўрга-зўрга оёқ ташлаб қўшхоналарига қайтган вақтларида ярим кечадан анча ўтиб қолган эди. Уйда қолган икки кампирга — саҳар туриб аравани кўштиришга буюрдилар-да, ўзлари кўзларини юмар-юммас оғир уйқуга кетдилар. Булар ёшлиқнинг бепарво кучоғида маъсум гўдақлардай, ҳар нарсадан хабарсиз тўлиб-тошиб ухларкан, сўри томоё икки кампирнинг ташвишли бир кун билан, аяланега бесараижом бўлиб пичирлашгани эшитиларди.

Уларнинг бири ўзимиз билган Умринисабоби бўлиб, сеvimли Зебининг ёш умрига қасдланган ёмонлар тўғрисида гапирарди...

Тонг ёришмасдан йўлга тушиб қишлоқдан чиқар-чиқмас ашулани баланд қўйган Зеби неча йиллик гам-ташвишлардан тўрт-беш кун ичида ортиги билан ёзилиб келаркан, ўз орқасида ўйнаётган ўйинлардан хабарсиз эди. Кечаси Умринисабобидан Зеби тўғрисидаги ташвишли хабарни эшитганидан кейин Энахоннинг онаси меҳмонлар жавдишган вақтда Салтанатни бир чеккага чақириб халиги хусусида огоҳлантирган бўлса-да, Салтанат бу қадар ёйилиб ва қувиаб бораётган ўртоғини хафа қилмаслик учун унга ҳеч нарса демасликни эп кўрди. Салтанат у тўғрисида бу ёш қизга гап очиб, унинг ёруғ таъбини хира қилмасдан, ўз онаси орқали Зебининг онасига эшитдириб қўймоқчи бўларди. Мингбошиниқида жуда сертакаллуф зиёфат еган бу ёш қиз зиёфат берган жувонлардан жуда миннатдор бўлмоқ билан бирга, шундай қари ва ниҳоят даражада хунук одамга яна кундош устига тушиб қолганлари учун уларга чин кўнгилдан ачинарди. Салтанат билан бирга Зебининг ўзи ва бошқа ҳамма қизлар мингбошининг давлати ва обрўси тўғрисида қанча мақтов эшитган бўлсалар, унинг бадбашаралиқда ҳам тенгсиз бўлгани тўғрисида ўшанча ваҳимали сўзларни тинглаган эдилар. Қизлардан ҳеч бири мингбоши хотинларининг давлатига қизиқмаган, уларнинг тоеларига кўз олайтирмаган, у давлатлар тўғрисида ўзаро гап очилганда очик жирканиш билан, «давлати бошидан қолсин!» дея қичқирган эди. Салтанат қизларнинг ашулаларига қўшилмасдан, ўз олди-га оғир-оғир ўйлаб бораркан, ўзини хаёлида — бир нафас учун мингбоши хотинларидан бирининг ўрнига қўлиб қаради... Устида гўё хонатлас кўйлак, Хитой товардан калтача, тоза беқасам камзул, қимматбаҳо шохӣ рўмол, амиркон кавиш-маҳси... Кенг ховлида, даранглаган айвонлар ва сўлум уйларда, одамни чиройли қилиб кўрсатадиган қалин тошойнақларнинг қаршисида... Тилла биллақ узуклар, ёқут кўзли узуклар, хина билан чўгдай ловуллаб турган бармоқлар, сурмали кўзлар... Хонтахта устида айвонӣ поз-неъмат, турли-туман мева-чева... Турган сари юмшариб, пинша борадиган ва пишган вақтида отъага солса эрийдиган ноклар... Қуваининг йирик донали ва нордон анорлари... Ҳали нокнинг энг тўлганини олиш учун дастурхонга қўл узатар экан, қўлини бошқа бир қўл келиб ушлайди... Унинг ҳам қизлик хаваслари уйғонади, юраклари мулойим ва ёқимли бир талваса билан дук-дук ура бошлайди: икки юзи дастурхон устидаги анор сингарди

қил-қизил бўлади... Энди у ўзининг «мингбоши хотини» бўлганини унутган, ёшликка хос кенг ҳаёл кучоғида бошқа одамларга ўтган эди. Унинг қаршисида ўткир ва серҳавас кўзларини ўйнатиб ёш-бир йигит турган каби бўларди... Бу кўл, албатта, ўша йигитнинг оч ва қайноқ кўлларидан ўзга эмасди... Ниҳоят, ёш қиз ёш йигитга томон астагина қайрилади ва қайрилган ҳамон ўзидан кетиб қичқиради:
— Мингбоши!!!

Мунинг ҳолидан беҳабар ашула қилишиб бораётган қизлар бу қичқирқини эшитгач, чўчиб тўшдилар.

— Вой, нима бўлди сизга, Салтанатхон? — деди Зеби.

Қизлар Салтанатни ўртага олдилар. У эса икки қўли кўксига, ранги ўчган, ўзини Зебининг кучоғига ташлади. Сўнгра аста-секин кўзини очгач, ҳаммага бир-бир қараб олди, унинг бу қарашларида огир бир ҳорғинлик бориди... Кейин кўзлари Зебига тикилди, энди у кўзларда, айбини яширган бир уноҳворнинг қарашлари телмирарди.

— Нима бўлди сизга, Салтанатхон! — деди яна Зеби.

Салтанатхон жавоб ўрнига кўлларини кенг очиб, Зебига ташланди ва:

— Зебихон! Жоним Зебихон!! — дея уни маҳкам кучоғига олди...

Қизлар хайрон, ҳаммасининг кўзи уларда.

Салтанатнинг «мингбоши...» дея қичқирини билан баробар аравани тўхтаган Ҳлмасжон от устида орқасига қайрилиб — қандай ҳодиса бўлганини англаёлмасдан — тангирқош назарлари билан қизларга тикилган эди. Икки қизнинг бир-бири билан кучоқлашиб «айланай, ўргилай» қилишлари ҳали-бери тугалмайдиган бўлгандан кейин елмасини қоқиб яна олдинга ўғирилди ва астагина «чўх» деб отини қамчилди. Сўнгра, у кичкина бир анҳорнинг кенигидан кечаркан, отини сугоришга тўхтаган вақтида Зеби билан бирга Салтанат ҳам шарақ-шарақ гапга тушган эди.

Шаҳарга киргандан кейин қизлар ўз уйларига яқин жойларда битта-битта туша бошладилар, шу билан сафар охирида Ҳлмасжоннинг Зебидан бошқа йўлчиси қолмади. Кўнгилларидаги ажиб ҳисларни бир-бирига билдирмоқ учун ҳали фурсат тополмасдан энтиккан бу икки ёш энди ўп-ўн беш минут ҳоли фурсат топганларида ортиқча талвасага тушган юракларни дастидан нима дейишларини биллолмай энтикардилар... Унисн ҳам, бунисн ҳам бир оғиз п айтолмади. Икки ёш кўнгилнинг шу топда кичкинагина тилаги бўлса, у ҳам — бир-икки маҳалла ўтгач ладиган ҳовлининг яна бир неча маҳалла нарига

чўзилшин, ё бўлмаса, кексалар айтгандек, «ер тоноби»нинг пичагина чўзилмай туриши эди. Холбуки, шаҳарга, ўзига ошпа жойларга, ўз отхонаси бор ерларга келганини пайқаган ва қорни очқай тушган от ошиқ-маъшукнинг кўнгил тилақларидан беҳабар, қадамини илдамлағар, «ернинг таноби» ўзидан-ўзи тортилиб борарди...

Арава Зебилар масжиди олдига етганда, Раззоқ сўфи бир неча киши билан бирга, бошқа бир аравада қарши томонга ўтиб кетди.

— Отам бирор жойга кетаётганга ўхшайди, — деди Зеби қувонганини яширолмай.

— Йироқроқ сафарга ўхшайди. Оқ йўл берсин! — деди Ҳлмасжон ва юмшоққина кулди.

Шу чоғда Зебининг кўнгилдан огир бир тоғ кўчган эди!

VI

Салтанатнинг онаси Зеби тўғрисидаги ташвишни унинг онасига астагина эшитдириб кетганидан кейин бир кун ўтиб Раззоқ сўфи қишлоқдан келди.

У эшикдан кирар-кирмас тўй тўққизини хотинига узатиб:

— Қизинг қани? — дея сўради.

Бу шошилинч савол шўрлик онанинг бағрига тикондек ботди. Ранги дарров олгинди...

— Нимага илдамайсан, хай фитна? Нима бўлди сенга? — деди сўфи. Хотинининг бу аҳволига у ҳам қунт қилган эди.

Қурвонбиби тутилиб, зўрға-зўрға гап эилди:

— Шу ерда... шу ерда... қизингиз...

Уч бўлиб айнилган шу икки оғиз сўзда ҳам бесараижом бир жадаллик бориди. Эрининг бирор нарса дейишини кутмасдан бечора хотин бояги бесараижомлик билан қаторасига уч саволни чизиб ташлади:

— Нимаиди? Нимага сўрайсиз? Чақириб берайми?

Бир-бир кетин ва шошилш билан берилган бу уч савол бир онанинг қалбига ёлғиз боласига қандай зўр муҳаббат сақланганини Раззоқ сўфидай бир одамга ҳам керагича кўрсата олган эди. У ясама бўлса ҳамки кулимсиргандай бўлди.

— Қизим бўладию сўрамайманми? Қизик экансан... Уйга жой қил, жиндак ором олай. Тўйга борган одам уйқудан қолади...

Қурвонбиби энди ўзига кела бошлади.

— Қим тўй қилибми?

— Бадавлат бир одам. Катта ош тортибди лекин! Хаёт эшонимизни чақирган экан, ҳаммамиз бирга бордик... Қиёмат суҳбатлар бўлди!

— Лекин онанинг кўнгли ҳали ҳам тинчимagan эди:

— Зебинни нимага сўраб эдингиз? — деди яна.

— Энди бу сафар сўфийнинг ачиги келди ва бирданга:

— Уз қизимни сўрай олмаймамми! — деб бақирди.

— Ҳа, бўпти... бўпти... Бақирмай кўя қолинг! — деди кампир ва шовилганча уйга кириб кетди.

Ховлида — ховуз бўйида каштасини тикиб ўтирган Зеби отасининг келганини найқамаган эди. Фақат бу сўнги бақирини унинг қулогига алайна бориб етди, хатто «ўз қизимни...» дегани жуда аниқ эшитилди. Шундан сўнг кўнгли безовта бўлиб, дарҳол ўрнидан турди. У бу ёққа чиққан вақтида чол-кампир уйда эдилар, шунинг учун у, астагина сўричага бориб ўтирди ва икки кўзи уйнинг эшигида, биланлаган бир кўнгли қоралини билан онасининг чиққинини кута бошлади...

Уйга кириб эшикларни беркитдиргандан кейин Раззоқ сўфи сўз очди:

— Зеби қачон келди?

— Сиз кетган кунини...

— Икки кунга деб кетган нарса неча кун юрди, биласанми?

— Эшонойим қўймабдилар...

— Эшонойим!.. Мендами ихтиёр, эшон ойимдами?

— Ҳэингиз, амир. «майли, эшонойимнинг раъйләрига қарасин» демабмидингиз?

— Э, раъйлари қурсин, раъйлари! Еш болани бир хафта — ўн кун сақлайдими?

Кампир нима дейишин билолмай қолди. Кечагина бутун ихтиёрни эшонойимга бериб қўйиб, бугун эшонойимнинг табаррук раъйлариини ҳам сўкиб ўтирган бу жодиз сўфига нима деб бўлади? Ҳар нима бўлганда ҳам, боласини кўриш ўз зиммасига тушган кампир гал толиб жавоб қилмокка мажбур эди.

— Шунча вақтдан бери уйда ўтира бериб юраги сиқилгандан кейин еш нарса уч-тўрт кун яйрамайдими? Ҳэингиз кўчадан кирмайсиз-ку!

— Мендай бўлганда юраверсин! — деб бақирди сўфи.

Кампир ҳам бўш келмади, овозини кўтара туриб:

— Сиздай бўлганда ҳам хотин киши бирор жойга чика оладими? — деди. — Бу рўзгор ўлгурга ким қарайди?

Танур қизитиб нон ёпадим эркак деган нарса? Ё еш нарсани сил қилиб акайдан беш кун бурун ўлдирмоқчимисиз?

Аста-аста авж олаётган бу тажанг овозлар аллақачон Зебининг қулогига етиб, унинг талвасасини бешбаттар ордтирмоқда эди. У чидаёлмади: сўричадан туриб келиб уй дарпардаларидан бирининг таккинасига ўтирди. Энди уйда ўтаётган галларнинг хар бирини унинг қулоқлари битта-битта овлаб борарди.

— Кўп валақламасаг-чи, фитна! Қулоқ-миямин единг-ку! Жаҳлимни чиқарма, ха!!

Эрининг ўлгудек баджаҳл эканини Қурвонбиби яхши биларди. Бу сўнги танбехни эшитгандан кейин хатто Зеби ҳам ташқарида ўтириб, бир томондан онасининг ташвишини торга бошлаган эди. Кампир бирданга овозини наестлади ва мумкин қадар ўзини босиб туриб сўради:

— Ҳўп, маня, шовқини солмайин. Сиз ҳам ётиги билан гапириб беринг: нимага ташқаридан кирар-кирмас Зебининг сўрадингиз? Бир гап борга ўхшайди...

Бирдан бу қадар пасайган овоз Зебининг кўнглини онаси хусусида бир қадар тинчлатган бўлса-да, икки ўртада ўтаётган ва ўзига тааллуқли галларни очиқ эшитдирмаганлигидан уни яна умидсизликка тушириб, икки кўзини эшик томонга телмуртмоққа мажбур қилган эди.

— Берироқ кел! — деди Раззоқ сўфи.

Олдий овоз билан айтилган ва Зебига аниқ эшитилган бу икки оғиз сўздан сўнг уйдагиларнинг иккови ҳам пичирлашга кўчдилар. Энди Зеби ҳеч нарсани эшитолмай қолди. Қанча зўр бериб қулогини дарпардага қўйса ҳам, дарпарданинг секни гичиллаши билан бирга чол-кампирнинг пичирлашгани эшитилар, лекин нима деганларини сира уқиб бўлмас эди.

Қурвонбиби эрининг қаринсига бориб ўтиргач, сўфи давом этди:

— Жувонмарг Зебинг қишлоққа бориб, ашулани тоза қўйганга ўхшайди. Қишлоқ одамларидан кўп нарсани эшитдим... Аммо-лекин тутиб олиб ўлдирсам озлик қилади жувонмаргинини!

Шу ерга келганда она бечора бир нарса демоқчи бўлиб эди, Раззоқ сўфи бақириб берди:

— Гапни эшит!..

Сўфининг «тутиб олиб ўлдирмоқчи бўлганини» чала-пуча эшитган ва бу кейинги бақиршидан эса тамоҳ хабардор бўлган Зеби отасининг айтган кўюкич гапини

¹Эшонларнинг экир мажлиси.

...он аввал эшитмек учун энтикардн: Фақат сўфи яна
...инчирлашга тушди.

— Мингбошнинг ён-вернда юраднган бир-икки киши
менн ҳоли тоннишиб, қиз-ўлгурнинг тўғрисида эхлнёт билан
ган очиб кўришди...

— Кимга? — деб сўради кампир ховлиқиб.

— Кимга бўларди, мингбошига!

— Қайси мингбошига!

— Акбарали мингбошига! Сен танимайсан уни...

Кампир ўзини туюлмади. Юрагининг ховлиққан
авзойининг кўтарилишига сабаб бўлди:

— Мингбоши бўлса хотини бордир? Худо уриб, кундош
устигами?!

Бу бесаранжом саволлар қизнинг кулоғига жуда аниқ
эшитилган эди. У иккала қўлининг қандай қилиб
кўкрагига бориб қолганини ўзи ҳам пайқайлмади... Энди
унинг юраги нотоб бўлган каби жуда суст урмоқда, ранги
оқарган, бутун вужудни латта каби бўлашган эди... Деворга
суянганча, беҳол ўтириб қолди.

Миясида уч-тўрт кун бурч ўтган воқеалар жонланди.
Мингбошнинг дараңлаган уйлари... Сертакаллуф эиё-
фатлар... Бир-бири билан бу қадар иноқ бўлиб кўринган
кундошлар... Султонхоннинг бирданга орадан йўқ бўлиб
қолиши... Сўнгра мингбоши тўғрисида ҳар кимлардан
эшитган гаплари қулоқларида чинглай бошлади: у —
ўлгудек хотинбоз... У — уч хотин олиб, биргина қиз
кўрган... Шунинг аламига чидаймасдан ўзини ҳар балога
уради... Давлати, бойлиги, ҳеч нарсаи татимайди... Ўзи
ўлгундек хунук, бадбашара... Одам кўрса кўрқади...
Шундай бўлса ҳам қандай чиройлик ва момикдай
қайлиқлари бор... Бечораларнинг шўри...

Сўнгра бирдан унинг эсига аравадаги воқеа келиб
тушди: Салтанатхон бирданга «мингбоши» дея бақир-
ши... шу баробар ранги ўчиб, ўзидан кетиб йиқилиши...
Кўзини очгандан кейин ҳаммага бир-бир қараб олиб,
бунга келганда узоқ тикилиб, кейин бирданга ўзини
бунинг кучоғига ташлагани... Сўнгра илгари кунинга
Салтанатхоннинг онаси келиб бунинг онаси билан алла-
нималарни пичир-пичир гаплашгани... Шундан бери ўз
онасининг бунга ҳар дафъа алгандай бўлиб қараш-
лари...

Ох, шу топда Салтанатхон бўлсайди! Шу сирларни очиб
бериб бунинг кўнглини тинчлатармидикин? Балки бу
сирларни у ҳам билмас?... Билса аравада айтмасмиди? Йўл
буйи гаплашиб келиб ҳеч нарса демади-ку. Е яширарми-

кин? Яширса унинг дўстлиги қаерда қолди? Одам дўст
бўлармиди, қалай!

Бу уйлар Зебини жон ўртоғидан фарсахларча йироқ-
ларга олиб кетдилар. Энди у на Салтанатхоннинг кулар
— юзларига ишонади, на Энахонининг... Шу топда у ожиз бир
махлуқ, қўли боғлиқ бир қул, ҳеч бир ишонадиган кишиси
йўқ, ёлғиз ва гариб...

Фақат биргина кишининг уйда ўзи учун қуйиб
гапирганини ўйлади, шу нарса унинг кўнглига таскин
берди. Она, ёлғиз она... Жохил ва бағритош бир отанин
чегарасиз қайсарлиги ва тескарлиги олдида ожиз бир
хотин... нимжон бир кўнгли...

Ичкарида суҳбат давом этмоқда эди. Сўзнинг кетишига
қараб, овозлар дам кўтарилар, дам босиларди.

— Сиз нима дедингиз, сиз? — деб сўради кампир.

Унинг бу саволдан очик бир безовталик сезиларди:
«Бу сўфи ўлгур унаб қўймадимикан?!»

Раззоқ сўфи индамасдан мийиғида кулимсираб ту-
рарди. Бу кулимсирашда бир муғамбирлик асарни, «мен
бўламану индамай қоламанми?» деган ифодалар бориди...
Кулимсираш билан яна ҳам хунукроқ кепатага кирган
башарасини кампир томон кўтариб туриб:
— Уша бетавфиқ, беномозга қиз бераманми, қалай? —
деди.

Бу сўзлардан сўнг кампирнинг кўнгли бир оз ўрнига
тушди.

— Хайрият... шундай дедингизми?

Сўфи бу дафъа нодон хотинини масхара қилиб кулди.

— Аҳмоқ! — деди у. — Уларнинг аллақайлардан даро-
мад қилиб келиб зўрга илнинг учини чиқарди-ю, мен
«йўқ!» деб «томдан тараша тушгандай» жавоб бераманми.

— Ха, нима дедингиз?

— Ишқилиб мингбоши билан қуда бўладиган жойим
йўқлигини яхши билишди... Яна нима керак?

Суҳбат тамом бўлиб, кампир ташқарига чиққанида Зебг
холсиз ва дармонсиз дарларда ёнига чўзилган, унинг хали
жуда ёш ва жонли кўзларида қўп йиллик меҳнат ва
қийналишларнинг оғир бир ҳорғинлиги кўринарди.

* * *

Раззоқ сўфининг беҳуда тақводорликка суянган сўзла-
ри ва Қурвонбобининг қайта-қайта ишонтиришлари ила
Зебнинг кўнгли бир қадар тинчланди. Ҳовуз бўйида, ёш
толларнинг кўм-кўк баргчалари остида, хали ҳам э...

қандай белгисиз бир ташвиш ва ҳадиксираш билан сиёлаб ётган кўксини юмшоқ шабадага бериб каштасини тикаркан, унинг ғамли овози ғамли куйларни шабадага қўшиб олисларга узатарди. Арава билан у ёқ-бу ёққа қатнайдиған Улмасжон ўша кундан бери йўлни бу тарафга солганлигидан бу ғамли овоз унинг қўлоғига ҳам баъзи-баъзида кириб қоладди. Ёш йигит отининг қоринбоғисини маҳкамроқ боғлаш баҳонаси ила аравани девор ёнига тўхтатар, қўли от теграсида айланган ҳолда бутун вужуди девор ошиб ўтаётган қадрдон ва ёқимли унни овлашга тиришарди. Бир кун қамчис беллида бўлгани ҳолда, девор оша кўринган толдан хипчин синдиришмоқчи бўлиб, арава устига чиқди, унда ҳам бўйи етмагач, тинч турмаган кегайларга оёқ қўйиб ғилдиракка тирмашди... Бир қўли билан деворга осилиб яна бир қўлини толга узатган вақтида кўз учи Зебига тушди: бу вақтда сайрашдан тўхтаган у тутқун қузғина бутун меҳрини каштанинг иланг-биланг кунгураларига қўйган эди. Ўтган-кетганлар гумонсирамасини деб, йигитча кўз учи ҳамон ховуз бўйида бўлгани ҳолда, бир қўли билан кичкина бир тол новдасини синдиришга уринарди. Ниҳоят, кичкина новда қирс этиб сингач, Зеби ҳам бошини кўтариб қаради, деворда эркак кишининг қўлини кўрганидан кейин:

— Вой ўлақолай! Эркак киши! — деб қичқирди...

Ва ов еган қушдай, каштасини ташлаб ичкари томонга қочди. Бу хил натижани сира кўтмаган ёш йигит, гаврони қўлида, хайрон бўлиб қолди. Фақат ўша топда кўчадан ўтаётган бир такводорнинг:

— Хой бола, туш бу ёққа! — деган совуқ овози уни саросималикдан уйғотиб юборди...

Ғилдирак устидан ўзини аравага ташлаган вақтида такводор йўловчи ҳали ҳам сўйланмоқда эди:

— Қандай беҳаё боласан! Қап-қатта тўнғиздай бўлиб қолибсану, шарму ҳаё қилмасдан, номахрам бор ховлига қарайсан-а! Сўфи кўргундай бўлса «гўшт кетти!» қиладди. Ха!!!

Ёш йигит икки бети қип-қизарган ҳолда эшитилар-эшитилмас бир овоз билан зўрға-зўрға:

— Отимга гаврон синдирай деган эдим-да... — дея олди. Сўнгра ноумид қараш билан яна бир марта девор томонга кўз югуртиргач, арава устидан отга ҳатлаб йўлига кетди.

Сўнги хабар билан юраги сикилганини баҳона қилиб, бир кун Зеби ҳам Салтанатхонларникига йўл олди. Зеби ҳолда ўзини айбдор санаган ва шунинг учун кўнглидан

хижолат тортган Салтанат ўртоғини ортиқ даражада зўр хурмат билан қарши олди. Унинг ўз ўртоғига қилган муомилаларида ҳатто, «нистоқи таъзим» қабилдан бир турли ясамалик асарлари ҳам кўрилларди. Қишлоқдаги воқеаларнинг тагидан беҳабар бўлган Зеби Салтанатнинг бу қадар меҳрибонлашганини ўз кўнглида бошқа нарсага йўяр ва... чин кўнглидан хурсанд бўларди. Ниҳа учун хурсанд бўларди бу ёш қиз? У билардиким, Улмасжон Салтанатлар онасининг ёш кўчинисигина эмас, балки она томонидан бир қадар қариндоши ва бу хонадоннинг энг қадрдон боласи. Сўнгра Зебилар онаси сингари бу оилада ҳам эркак бола йўқ, шу учун қўшни ва қариндош бўлган бу бола ҳаммавақт шу ховлида, у ховлидан кўра кўпроқ бу ховлининг дастёри ва югурдаги. У бола энди кап-қатта йигит бўлиб қолган... Ҳозир уйлантириш тўғрисида аини онгиз соладиган вақтлари... Салтанат ўзининг бу сеvimли қариндошига бу сеvimли ўртоғини олиб бермоқ истамайдими? Салтанатда бу истак бўлгандан кейин, уни онаси билан қатта онаси билмай қоладими? Онаси билан қатта онаси Зебини ёмон кўрадиларми? Ёмон кўрсалар ўз қизларини унга мулча жонжон ўртоқ қилдириб қўярмидилар? Зеби Салтанатдан кўрган ихлосларини унинг онасидан ва қатта онасидан кўрмаганми? Айниқса, шу сафар? Бу сафар Салтанат ўнинг теграсида гир-гир айланган бўлса, у икки кекса хотин ўз ёшларига яраша ширпирашган эмасми? Зебидай бир қизнинг келин бўлиб келишини ким истамайди? Қайси ховли Зебини ўз қучоғига олишдан тортинмади? Учта хотин устига мингбоши ҳам талаб бўлибди-ку!..

Бечора қизнинг бутун бу ширин ҳаёллари шу биргина «мингбоши» сўзи келиб чиқishi билан бир варақасига паршион бўлиб сочиллади, тўкилган тариқ қаби ҳар томонга тирқираб кетади. Ҳалиги ширин ҳаёллар билан кулиб, тўлиб, чўғдай қизариб турган юзлари гармсел теккан экин қаби бир нафасда сўлиб, ўлиб, учугдек бўзариб қолади...

Ҳар қалай, сеvimли ўртоғидан ва унинг оналаридан кўрган ихлос ва хурматлари учун ҳалиги мулоҳаза орқасида Зеби хурсанд, унинг хурсандлигини кўриб, ўз гуноҳларининг кечирилганини ё бўлмаса, анча сикиллашганини ўйлаган Салти ва унинг оналари хурсанд... Иккала томон ҳам бир-бирининг кўнглидан беҳабар, шу хилда хурсандликка кўмилди.

Зебининг бу хурсандлиги, алобатта, қузатган мақсадига эришмоқ билангина пойндор бўларди. У мақсад ҳам, доvon ошув қадар зўр бўлмасдан, ниҳоят деворга осилиб гаврон синдирган йигитни бир кўришдан иборат эди... Фақат

чорбозорчи билан аравакашни уйида учратмоқ оёни нарсами? Ўлмасжоннинг аравакашликка киришганига фақат тўрт ой бўлди, лекин шу тўрт ой ичида тўрт марта бутун кеча-кундузни уйида ўтказиб олдимми? Сахар чиқиб кетади, ярим кечада кириб келадигар олисга кетмасам! Олисга кетса, икки-уч кун ўтказиб келади. Боласининг дарбадарлигига ачинган она ўша кунни — Зеби Салтанатларниқига борган кунни:

— Хунар бўлмай ўлсин! — дея сўзланди. — Болам бечоранинг юзани кун ёруғида кўролмайман! Ишлаб-ишлаб толгани нима? Топиб келтиргани нима? Рўзгорга юк бўлмайди... Қаймоғини карвонбоши ялайди, албатта. Бу шўрликлар югургани-югурган, қатнагани-қатнаган, карвонбоши — оғзининг ели билан топади... Шу ҳам инсофми?

Бунга отанинг гаши келди:

— Мунча жоврайсан, хай! — деди. — Шукур қилсанчи! Қиморбоз бўлиб, бор-йўғинини «гарткам» га берса, нима қилардинг? Ахмадалининг катта ўғлидай бутун рўзгорини ичкиликка совурса нима қилардинг? Ишга кирганига тўрт ой энди бўлди. Ҳалигача оз топан бўлса, бундан нари кун топар. Ҳали ёш, ишласин озроқ... Меҳнатсиз — роҳат борми, қалай!

— Ишга кирганига тўрт ой бўлди-ю, тўрт йиллик чарчади, болам! — деди она. — Тўрт йиллик қариди болам! Бола туғиш, катта қилиш осонми? Кўча-кўйда юриб гапириб беришлар-да! «Тўрт ой энди бўлди-я!» Оғзинингнинг бир чекасидан чиқади!.. Йўқ, аравакашлиги курсин! Бошқа ишга брамиз... бўлмади бу. Бошини есин карвонини!..

— Бошқа иш осон дейсанми? — деб эътироз қилди ота. — Дунёда осон иш борми? Пулинг бўлса, давлатнинг бўлса оғзинг билан гапириб топсанг... қани энди... Бу давлатни худовандикарим, ҳаммага бермас экан! Берганга берар экан!

Она бўш келмади:

— Бермади деб ётаверасизми? — деди яна. — «Олма пиш, оғзимга туш!» билан бўладими? Ахтарган топади! Истасангиз, болангизга дурустроқ касб ҳам топилади. Сал мундоқ дам олиб яйрайдиган бўлсин-да!

— Кечагина қизлар билан қишлоққа бориб, бир ҳафта ўйнаб келди-ку!

Отанинг шу «қизлар билан» деган сўзлари Ўлмасжон тенглик йиллар оғзидан чиқадиган даражада, ҳарорат ва илқлик билан, тўғриб айтилган эди. Она дарҳол пайқайди:

— Ёшингиз элликка бориб қолса ҳам, «қизлар» га

...қизиқмай, ўлинг! «Қизлар билан» деб, бир-мўйлаб айтасанки! Шу афтингизга яна қиз оғлингиз бор! Бўйиңга етган ўғлингизни ўйланг аввал!

— Ота у томонда қаҳ-қаҳ отиб кулди.

— Сеи, — деди У, — қишлоққа бориб бир ҳафта яйраб келганидан гапир!

Она жавобин дарров тахлади:

— Беш кун яйраб келганига мен қанча нарса сотиб бердим, билдингизми? — деди. — Уч кўйлақлик чиг, икки бешбоғ, Салтанатхоннинг бир наранг рўмолини сотдирдим!

— Қимга бердинг нулини? Улмаснинг, хали, шунча нулини еб келдимми?

— Қаерда Улмас сўйди!.. Улмас бир чақа ҳам егани йўқ. От-араванинг ижарасига деб карвонбошига бердим. «Энди, бир ойгача, бир чақа ҳам бермайман сенга!» деган экан, бола нўрлик йиғлағундай бўлиб келди. Унга жавр бўлмасин деб, Салтанатхон икковимиз, бисотимиздан нарса сотиб тўғриладик. Ҳеч нарседан хабарингиз йўқ, гапириб бериш-да!

Кулишдан тўхтаб энди жиддийлашган ота яна эътироз қилиб бир нарса демоқчи эди, даркчадан Салтанат билан Зебининг чиқиб келиши, уни бошини қуйи солиб кўчага чиқиб кетиниға мажбур қилди.

Зеби Салтанатларниқида туриб бу айгишувнинг баъзи жойларини эшитган, ўз бошига бало келтираёзган қишлоқ сафарининг бу йўқсил хонадонлар учун жуда қимматга тушганини энди билган эди. Шунинг учун дарров ўртоғидан койинди:

— Қишлоққа ҳаммамиз бирга бориб эдик. Оғирини ўзингиз билан Ўлмасжоннинг ойисига тортирибсиз-да! Мен ҳам қўшилишардим-ку...

Салтанат ҳам ўртоғини дарров ўз кучоғига олди.

— Битта рўмол кетди, холос, — деди. — Уни ҳам минг-бошиниқидан ўраб келмадимми? Ўзиники ўзига бўлди, жоним!

— Ўлмасжоннинг онаси-чи? — деди Зеби. — Бечоралининг ўйи куйибди-ку. Йўқ, ўртоқ, эртага мен сизга бир нарса юбораман! Албатта, юбораман!

Салтанат бу тўғрида Зебидан ҳатто қуруқ сўзининг ўзини ҳам эшитмоқ истамас эди. Шунинг учун дарров сўзни бошқа томонга бурди:

— Юринг, бўлмаса! Ўлмасжоннинг ойисини юпатиб чиқайлик...

Бу сўз билан бирга ўртоғининг кўлидан тортиб дарча томонга бошлади.

Зебининг кўнгли яна ўқиб қолди. Ўлмасжон кечадан бери йўқ эди. Кеч пайтда келармикин деб қоронги тушгунча қолса ҳам боладан дарак бўлмади. Салтанат билан оналари уни ётиб қолмоққа қистасалар-да, отасининг қаҳридан кўрқиб сира унамади. Қоронги тушиб қолганлигидан, «ёш нарса ёлғиз кетмасин» деб бир кампирни кўшиб бердилар. Булар дарвозадан чиқиб муюлишга етганда у ёқдан Ўлмасжон кўринди: чарчаган отини хорғин-хорғин қамчилаб, аста-аста судралмоқда эди. Иккаласи бир-бирини кўришди, танишди... Зеби эҳтиётсиз тўхтаб қолди, Ўлмасжон ҳам ўзи пайқамасдан отининг бошини тортди... Фақат, на унисин бир нарса дея олди, на бунисин овозини чиқаришга ботинди. Улар ўрнига — «номахрамлар қасдидан кўриш» вазифасини устига олган кампир ух солди:

— Хай, нимага тўхтадингиз? — деди Зебига қараб. — Ўлмасжон, нимага тўхтадинг, болам? — деди унга томон бурилиб.

Ўлмасжон жавоб эллай олди:

— Сизин кўриб тўхтадим, хола! — деди у. — Йўл бўлсин кеч кирганда?

— Мен бу меҳмонни кузатиб бораётirman. — деди кампир. Сўнгра, бир-икки қадам босгач, орқасига қайрилиб:

— Тез боринг, ойингиз ташвини тортиб қолди! — деди... Ва Зебининг кетидан йўлга тушди. Зеби ҳам кампирдан кўрқиб орқасига қараёлмасдан, лекин кўнгли ўйнаган ва икки тизасин енгилгина қалтираган ҳолда тез-тез юриб кетди.

Бу ёқда отига серзарда қамчи берган Ўлмасжоннинг хорғин вужуди бу қалтис учрашувининг гулдирама оловида ёнаркан, ўздан бегона бўлиб кетаётган Зебининг кўзларини да йирик-йирик марварид доналари йилтирарди...

VII

Иккала ёш кўнгли қоронги муҳитнинг оғир кишанларини да боғланган ҳолда ноумид муҳаббат билан бир-бирларининг ҳасратига энтикар экан...

Ақбарали мингбоши, кучли панжаларни орасига олиб, янги бир газетни гижимламоқда ва қиморбозларга хос оғзин маймоқлик ила газет ёзганларни сўкмоқда эди.

Ўқидилар томонидан хафтада икки марта зўрга чиқариладиган бир газетада мана шу беш-олти оғиз сўз бориди:

«... бўлусининг ҳокими мутлоқи ўлап Ақбарали

мингбоши бутун бўлуенинг ягона усули жадида мактабни боғлатиб, муаллимни ҳақ бермасдан хайдатдирди... Уч ойгина давом эта олмиш бу мактаб миллат болаларина оз-да бўлса оқ-қорани танидирмоққа муваффақ бўлмиш эди. Мингбошининг ўзи эса ҳар сана бир эвланмоқдан, хотин янгиламоқдан бўшаймайдур... Уч хотини устига яна тўртинчисини, ҳатто беш-олти-еттинчисини... ҳам олувга қарши эмас.

Муаллим М. М...»

Қаршисда чой куйиб ўтирган Ҳакимжон шў газетани топиб кўрсатганига аллақачон дунё-дунё пушаймон бўлган эди. У бир неча йил шў одамга мирзолик қилиб, унинг жаҳли келган ва туюққан вақтларини кўп кўрган бўлса-да, бугун шў кичкина мактубчанинг бу даража ёмон таъсир қилганига хайрон бўларди. Мингбошини мирзанинг қўлидан «дастлабки бир пиёла чойни олиб, ҳатто бир хўпламасдан ёнига қўйди ва шў бўйича уни тамою эсидан чиқариб юборди. Ҳакимжон совуқ чойни унинг олдидан олмоққа ботинолмас эди... Чойнақдаги чой ҳам аллақачонлар совуб бўлди. Ҳакимжоннинг икки кўзи мингбошида, унинг кизариб-бўзарган юзларида, жаҳл билан, тажанглик билан қисилган панжаларида: гижимланиб бир мушт ҳолига келган газетда... Хўжайинининг муҳлиш овозини кўриб, саз нарида дарахта суяниб турган Мирзабобо ҳам хайрон. Дарвозабонлик қилувчи миришбога: «Арзга келганларининг ҳеч бирини қўймайсан. Хўжайинининг феъли айниб турибди...» деб Мирзабобо томондан таълимот берилган, энди дарвоза орқали Мирёқубдан бошиқа ҳеч кимнинг оёқ босиб ўта олиши мумкин эмас. Хайкалдай қотиб тура беришдан Мирзабобонинг, доим бир вазиятда қимирламай ўтира беришдан Ҳакимжоннинг беллари қайниб кетди... Мингбоши дам газетни очиб, у ёқ-бу ёғини айлантириб қарар, дам бўлса панжалари орасига олиб уни гижимлар, тез-тез дарвоза томонга қараб:

— Мирёқубдан дарак йўқми? — дея сўраб қўярди.

Мингбоши бу саволни қайтарган ҳамон Мирзабобо югуриб кўчага чиқар, бир оздан сўнг қайтиб киргач, «йўқ» дегали ботинолмасдан мўлайиб жим қоларди.

Ниҳоят, мингбоши қўлидаги газетни бир томонга иргитиб ўришдан турди.

— Мирёқуб қани дейман сенга, Мирёқуб?! — дея бақирди.

Бу ёввойи дарранданинг бўкириши эди! Мирзабободай одам тутила-тутила:

— Дарров... отин эгарлаб... уйга бориб келайми? Е... шахарга чопайми? — деди.

— Энди эсингга келдим, итвачча!.. — деб бақирди Мингбоши. Сўнгра асабий одимлар билан ичкарига томон юрди.

Ичкаридан ҳам унинг бақирган овози эшитиларди. Фақат учала хотин унинг нима учун кайфи кетганидан беҳабар эдилар. Ҳазро бир-бирларига назар ташлашга, кўз ишорати ила катта хотинга вақолат бердилар. Хадичахон бир-икки қадам олдинга босиб келиб:

— Нима бўлди сизга? — дея сўради. Шу топда ўзи енгилгина қалтирамоқда эди.

Мингбоши ниҳоят даражада одобсиз бир сўз билан бақириб жавоб қилди. Иккала ёш хотин секин-секин орқаларига тисарилиб ўз уйларига кириб кетдилар. Хадичахон турган жойида қотиб қолди...

— Елкамда ўн путдан ўттиз пут юким бор... — деди мингбоши. Бу ҳам бақиршига яқин бир овоз билан айтилган эди.

Учала хотин ҳам бу юкнинг нималигини англаб етолмадилар. Хадичахоннинг фикрича, мингбошига «ирим» қилган эдилар. Энди уни «кайтартирмоқ» дан ўзга илож йўқ эди. Бу фикр бошқа кундошларнинг миждаридан ҳам ўтмади эмас... Фақат Хадичахоннинг бў фикри қатъий бўлса керакким, яширишга лозим кўрмади:

— Ҳанимлар қасд қилганга ўхшайди. Қайтарма қилдириб берсамми? — деди.

— Аёлларнинг билгани ирим, билгани қайтарма, чопади... — деди мингбоши. Қовоғи учса ҳам азайимхонга унинг булутли юзларида жиндаккина очилган аломатлари кўринди. Шу очилишдан дадилланиб бўлса керак Хадичахон яна эътироз қилди:

— Ҳзингиз, ўз оғзингиз билан «юк босди» демаядингизми?

Мингбоши кулиб юборди:

— «Юк босди» деган бўлсам «қандай юк?» деб сўрагин-да, баччагар! — деди у.

Бу вақтда уйдагилар ҳам аста-секин ташқарига чиқиб яқин ўртага келган эдилар. Мингбоши давом қилди:

— Учаланг кам юкмисан менга?

— Нима оғиримиз тушди сизга? — деди Хадичахон.

— Газетни ўқи, биласан... Сенларнинг тўфайлингдан ёмон номим етти иқлимга кетди... Ҳамманг бир қора мўйимга арирмидинг, қалай?.. Агар олмоқчи бўлса

ҳаммангнинг икки-кўллаб тутардим ўша газетчи даюсга!.. Менга битта хотин бас эди... зурриетлик бўлса... шунча давлатни кимга ишониб қолдираман? Учта безуррётгани?... — Нимага ҳаммани баробар айблайсиз?.. Фазилагни оғизга олмайсизми?

— Фазилагнинг менга асқотармиди? Бир-икки йилдан кейин бировларнинг кўлига сув қуядиган бўлади. Қиз фарзанд бўлармиди? Қайси биринг ота-онанига асқотдинг!..

Бу маъқул гапларга эътироз қиладиган жойи бўлмаса ҳам, Хадичахон яна бир нима демоқчи эди, ташқаридан дарвозанинг хархаша билан очилгани эшитилиб, сўнгра «ха» дегунча ичкари эшик кетидан Мирзабобонинг йўгон овози чиқиб қолди.

— Хўжайин, Мирёқуб акам келдилар! Мингбоши дарвоза очилган ҳамон ташқарига югурган эди.

У чиқиб кетгач, учала кундош бир ерга тўпланиб, кўёвларининг авзойини муҳокама қилдилар. Анча нари-бери гаплардан кейин эртага эрта билан Хадичахонни чўлоқ азайимхонниқига юборишга қарор берилди...

Мингбошини ташқарида Мирёқуб ҳам ўша совуқ хабар билан қарши олди:

— Хўжайин, сизни газетга урибдилар! Маана, кўринг!

«Салом» йўқ. «алик» йўқ, икки гилдиракми аравасидан тушар-тушмас, кўлидаги газетни мингбошига узатиб, кулар юз билан шу сўзларни айтган Мирёқуб мингбошининг кўзига шу топда итдан ҳам хунук кўришиб кетган эди.

— Тур-е, афтинг курсин сенинг!.. Газетнинг бошинингни есин!..

Газетни олиб унинг юзига иргитди.

Мирёқуб эса қаҳ-қаҳ солиб кулди, ерга тушган газетни энгашиб ердан олди-да, қоқиб кўзига суртгач, тўрт буклаб чўнтагига солди, сўнгра тезгина мингбошининг кўлигига кириб, авил-тапил уни сўричага келтириб ўтқазди.

— Утиринг, хўжайин! — деди ўзи ҳам қаршига ўтираркан. — Нима бу тажагиллик? Нима бўлибди? Дунё бузиллибдими?

Ўзи учун Мирёқубдан бошқа чин кўнгилдан қуядиган одам йўқлигини мингбоши яхши биларди. Шу учун унинг бу кунги ҳаракатини сира англаёлмай қолди. Аравасидан тушмай туриб, «хўжайин, сизни газетга урибдилар!» деди, сўнгра ўша газетни (ўша газетнинг ўзини) узатди... Бу нима гап? Тушми, ўнгими? Е ишонган тоғи ҳам ағдарилмоқчимми? Е Мирёқуб ҳам бошқа ёқадан бош кўтармоқчимми? Мирёқубсиз унинг куни кун бўладики? Бу

даватлар, обрўлар, амаллар, катталиклар... ҳаммаси қамшининг тўзғоғидай бир нафасда тўзиб кетадими? Мирёқуб бурунги Мирёқуб бўлса, то мингбоши ўзи гап очмагунча, бу қора хабар тўғрисида гап очшига ҳам ботинолмасини лозим келарди... Албатта, кўнгилларида ҳеч гапни сақламайдирган оғзи бўш одамлар бўлади. Лекин унақа одамларнинг номлари «Мирёқуб», айниқса «Мирёқуб эпақа» бўлмайди. Мирёқубнинг тишлари хархолда, лабларидан кучлироқ-ку! Лабларини тишлари орасига олса, тили ўнгури, бир оз кўмилиб турарди-ку... Фақат Мирёқуб ҳеч бир ишни билмасдан қилмайди!

Ҳалигидек бемаъни ваҳималардан сўнг, ниҳоят, мана шу кейинги натижага келганидан кейингина, мингбоши эсини бошига тўплади ва Мирёқубнинг юзига газетани иргитгани учун ўз-ўзидан койиди. Унинг тирриқ таъби ҳам тезгина ўрнига тушди: юзи қулди...

— Ҳазилингни кўй энди. — деди у оддий ва ҳатто бир даража мўлоҳим овоз билан. — Менга бир маслаҳат тои. Етти иклимга ёмон номим кетди...

Мирёқуб жуда тинчлик билан, қулиб туриб, бемалол гапирарди:

— Ҳа, балли, мана бундай денг! Жаҳл билан, газаб билан, тутақиш билан бу тўғрида ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Бу маҳнамангиздаги қора фуқаро билан бўладиган иш эмаски, чақиртириб келиб, Мирзабобога буюрсангизу, ертўлага олиб тушиб, қичган ерини қашласа! Езган одам ўша беркирилган мактабнинг домласи... жадид! У аллақачонлар ўз юртига етиб олди, газет бўлса, газетчиси билан бирга Тошкентда... Сиз-бизнинг эмас, биздан каттароқларнинг ҳам бўйи етмайди. Газет ёзди-гайлар, одагда, закончи бўлади... Улар билан ярим пошпога ўхшаган улуғ одамлар олишмаса, унча-мунча одамлар бақор келмайди. Жадидлар ҳаммаси маҳмадона келади...

— Жадиднинг нимаси? Нима деган гап ўзи?

— Мактабини ёлтирган вақтингида айтиб берган эдим-ку.

— Энда қолган дейсанми?

— Жадид дегани «янги» дегани бўлса-жерак. Юрт орасида янгликни расм қилармишлар... Янги-ўқиш, янги мактаб, янги урф-одат, янги-қийим, ҳар нарса янги...

— Экинча бўлса кимга зарари тегар экан?

— Унисини билмадим... Ишқилиб, жадидларнинг қасди шу эмис...

— Янги мингбоши, янги қози ҳам-десаг-чи!

— Албатта, ўзига мос келадиган мингбоши бўлсин, дейди жадид...

— Дарвоқе Шамсиддин мингбоши билан Тўрақул бўлус тўғрисида ҳеч нарса ёзишмайди-ку жадидларнинг... Нимага менинг тўғримда ёзилади?

— Абдусамат мингбошини осмонга кўтариб ёзганларидан хабарингиз йўқмиди?

— Ҳа, айтганча, бултурмиди?

— Ҳа, бултуриди. Қандай мақтаб ёзишди.

— Жадидларингга тушунолмайдими? Мен бутун умримда тўртта хотин олибман. Унинг ҳам биттаси ўз ажали билан ўлгандан кейин... Абдусамат бир ўнча хотин олди... Ҳали ҳам тўрттаси қўлида — нақд... Нега уни ёзмади жадиднинг?

— Менинг жадидим эмас, хўжайин! Шундай бўлса ҳам, менинг билишимча, жадидлар янгликни майл қиладиган одамни яхши кўрадилар.

— Ҳа, айтганча Абдусамат ўз қишлоғига янги тартиб мактаб очган эмасми? Дуруст...

— Абдусамат мингбоши ховлисда муаллим сақлаб ўғилларини ўқитади. Жадид мактабига пул билан қарашади. Одамларнинг болаларини юбортиради. Ўзи жадид газети ўқийди...

— Шунинг учун жадидларнинг кўзи унинг ўнга хотинини ҳам кўрмайди дегин.

— Шундай. Жадидлар, янги мактабга қарашмаган бойларни, «нодон, жоҳил, у-бу» деб сўкишади. Уларнинг мактабига озгина ёрдам қилган бойни «хамиятлик бойларимиздан фалон, фалон...» деб осмонларга кўтариб ёзишади... Сиз ҳам жадид мактабини ёлтирмасдан, оғиз учида, «ха-па» деб қўйсангиз, сизни ҳам мақтаб ёзишарди.

Мингбоши шу ерда Мирёқубга томон эгилди ва пастроқ овоз билан деди:

— Нойиб тўра қўймади-да, қандоқ қилай.

— Нойиб тўра ҳам айёр одам. Ўзи буйруқ бериб ёлтирса бўларди, ундай қилмади. Ўзи бир чеккада туриб сиз орқали қилдирди... Таёқ энди келиб, сизнинг бошингизда синди!

— Йўқ, шовма, мен нойиб тўранинг ёнларига бораман «Иложини қилинг, ўзингиз айтгансиз», дейман. Қани, йўқ десин-чи!

— Йўқ дейишдан кўрқармиди? Йўқ, дейди, топиб тура беради...

— Нега, ахир? Нега?

- Бугун тонадиган бўлмаса, ўша вақтда ўзи ўз буй-руги билан ёптирмасмиди?
- Тонганига қўяманми?
- Инама қилардингиз? Урармидингиз?
- Уриб бўладими?
- Инама қилардингиз?

Мингбонни жим бўлди. Бир қўлли чаккасига олиб бориб бошини қашлади...

Иккаласи ҳам бир оз жим қолгач, яна мингбонни ган бошлади:

— Бир маслаҳатини тонмасак бўлмайди. Мен бу ишни шундай қилириб кетолмайман... Шамсиддин, Тўракул, Абдусаматлар қўнжарнай билан жар солишадил... биласанми?

— Бу ганингни рост хўжайини. Улариникида кечадан бери тўй!

— Ўша мактабдор домлани тонтириб келиб Мирзабобога тоинирсаму, ергўнага бир буров солса деб элим. Шунда, эхтимод, қўнжарнай бир оз ўрнига тушармиди...

— Бей айтаман-ку, энди унинг арвоҳини ҳам тонолмай-сиз.

— Инама қиласанми бўлмаса?

Миррўқуб жавоб бермади. У айтмоқчи бўлган сўзини фивр гаровида соғинб ўлчамоқда эди. Ниҳоят, мингбонни томонидан мафийи савоб яна қайтарилгандан кейин:

— Инама қилардингиз, тишини-тишига қўясиз, хўжайини! — деди.

Мингбонни қариб ўрнидан турди.

— Тишимини-тишимга қўйдиган хеллардан бўлсам, ма, ол, бу шон-назалоларини! — деди у баланд овоз билан. — Менга касеярг олиб бер, Маккатуллога жўжайини!

— Ўтириван, хўжайини! — деди Миррўқуб, унинг овози ҳам бир оз кўтарила тулган эди. — Ўшқирити билан, зарда билан биталган иш эмас бу. Ўйлайлик, бир чора топайлик!

Сўнгра ўрнидан туриб айвонга борди, у ерда чойнак билан ишела турган эди, совуқ чойни ишлага тўлдириб қўйгач, бир ишмиригида тамом қилди. Сўнгра орқасига қайтаркан, оёгдагидаида қаттиқроқ ва тезроқ сўзланди:

— Газетни шаҳарда кўрдим. Шундан бери тadbир ахтараман. Ҳеч бир тadbир тополмаганим ўчун, ночор-ноилтоқ кулгига зўр берган эдим. Катта ариқдан ҳатлаёлмаган вақтингизда кулгингиз келади... биласанми?

— Билмаман.

— Йиқилган полвол ҳам аччиғийи кулиб енгади, — деди яна Миррўқуб.

→ Мингбонни бир оз жим қолгач:

— Йиқилиб, бир чора тонмасанг бўлмайди. — деди.

Фақат бу кейинги нўмада кутурган дарранданнинг эмас, сувга ирилган мушукнинг оғзидан чиқмоқда эди...

Ўйга ботган Миррўқуб бошини кўтарди:

— Ўзимизнинг газетга келиштириб битта жавоб бери-миз. Ўшанинг газетда сизни сўққан бўлсалар, ўз газетини-мида биз мақтаймиз, муаллимни ёмонлаймиз. Шу билан тарозининг биз томон талласи босиб тунади. Абдусаматларнинг қаришайи болалар чақалган қамини пайга айланиб қолади. Шу бас!

— На, майли!

— Дурустми? — деб яна қайтариб сўради Миррўқуб.

— Дуруст! — деди мингбонни. — Ўзинг ёксанми?

— Билиб гапирасизми, хўжайини? — Мен газетининг ўзини тушук-қуруқ ўқибмайман-ку, унга хат ёзини элекда. Муун ўш ақли, ўз устаси ёлади. Шаҳарга тунашмида тутириб инаман.

— Бўпти. — деди мингбонни. — Инама олиб ўлингиз.

Сўнгра ўрнидан туриб Миррўқубга жим қолди ва унинг кулонига эгилди:

— Шул керак бўлса айма лекин! — деди. — Шул деган нарсга тоинлиб кетали, обрў тоингмайди, обрў!

* * *

Орадан икки хафта ўтгандан кейин Миррўқуб сарт тилида чиқадиган ҳукумат газетасининг бир нўсхасини келтириб, инамасдан мингбоннинг кучоғига ташлади. У нўсхада қуйидаги мактуб босилиб чиққан эди:

«Хўрматли газет муаллифи тўрага саломдин сўнг андоғ арз қилинурим. Жаҳид ном тоифанинг шаҳарларда чиқарилатургон газетига Акбарали мингбонни хўсусида нолюйқ иборатлар билан таъриф қилинган бир ноҳа чоң қилинди. Шу хўсусида ҳақиқат юзасидан илоҳ қилиб айтурмишким, Акбарали мингбонни қариб ўш тўрт йилдан бўён оқ подшоҳимизнинг азамат давлатларига салоқат билан хизмат қилиб, шуғча замон мобайнида ҳеч қандай сараанишга мустаҳиқ бўлмадилар. Шаҳар ва уезд хокими тўралар ва фуқаро ва боёллар ва аҳли илм толиблар ва мударрислар ва хонақоҳнишини шайхлар ва эшонлар ва хокказо ҳеч қимса мазкур мингбошидан яқиний ноҳон бўлганлари йўқдур. Ва балки ҳамша унинг ҳақида хайри дуодадирлар. Уш бсодоб мактабдор бўлса ҳамма фуқаро-нинг назарига паств ва ҳақир кўрилган эди. Ушн намоз

яъни мисли тарвуз юмалокдур деб, шариятта хилоф илмларни таълим бергани ваъхидан фуқаро бевозта бўлиб, ҳар хил қилиқлар пайдо бўлиб, юртининг осойишига халал келганидан мазкур мактабдорнинг мактабини жаноби Акбарали мингбоши беркитиб эрдилар. Бу ваъхидан тамом фуқаро ва алаҳхусус боёнлар, толиби илм муллабаччалар, ҳударрислар, имомлар, шайхлар ва зокирлар, сўфилар баъоят мамун бўлиб, ул шаҳаншоҳи жаҳон оқ подшоҳнинг ва ҳам ул улуг мартабалик ярим подшоҳ жанобларнинг ҳақларига дуо айлаб, шундай одил ва инсофлик фуқаронарвар амалдорларни кўйганлари учун аларга миннатдорлик ихвор қиладурлар, валлоҳи аълам биссаваб, таммат-таммат томон ёгувчи камина холис фуқародин мулла Ривожиддин аълами мулк бадий».

Буни ўқитдириб эшитгандан кейин мингбоши жуда хурсанд бўлди. Энди тўй бу томонда бошланди. Энди бунинг карнайи дунёни буза-жақ, наригиларники бўғула-жақ эди. Энди етти кишивар. етти иқлимда Акбарали мингбошининг қандай яхши амалдор бўлганини билал-жақларди. Оқнодшоҳ бўленину, етмиш икки тоифанинг тилини биладиган тилмочлари бўлмасин! У тилмочлар томонидан таржима қилиниб берилгандан кейин, бу мактубини оқнодшоҳ, албатта, ўқитиб эшитажақ... балки ўзи ўқияжақ... балки ўзи газетининг тилига тушунса... кўл остида шуңча тонфа яшайдиган бир подшоҳ ўз фуқароларининг тилини билса ажабми? Мулла Ривожиддин ўзи ажиб бир хуштахир одам! Ёзишини кўринг: сувдай раван! Ҳамма уқад, ҳамма англайди! Оқнодшоҳ нега англамасин? Шундан кейин Петербургдан — Ташкентга — ярим подшоҳга телеграмма келса: «Менинг шундай яхши амалдорим бор экан, қадрига етиб, хол-ахволдан хабардор бўлиб турибсанми?» Ана, шундан кейин. Ташкентдан чопиб келадиган катта тўраларни айтинг! У вақтда шаҳардаги ҳоким ва пристун тўралар Акбарали мингбошига «час» («честь») берадиган бўлади! Ўнда наригилар мингбоши эмас, кеч қуздаги чивиндан ҳам багтар бўлиб қолишадми!..

Бу сафар газетни бағрига босиб шу хил ширин хаёлларга ботган мингбоши иргиб туриб, қаршисда ўтирган Мирёқубни кучоқлаш ва бутун давлатини унга тутиб юборишдан ўзини зўрга тўхтатиб қолди. Бундай одамга қалча қилса ва қанча берса оз.

Шундай бир хурсандлик ичига сузган мингбошига Мирёқубнинг яна бошқа арзлари бор эдиким, улар ҳам аҳамият жиҳатидан газетдаги мактубдан сира қолишмасинти.

— Ҳўжайини, кўнглинига ўршига тушиди, шекилли? — деди у бир турли гурур билан, лекин бу сўзлар ортиқча «мойланш» ва хушоматдан йироқ эди.

Мингбоши боғги кайфни тўла акс эгитиб жаъулди:

— Иимасини айтасан!
— Бўлмаса, нарёгини эшитинг.
— Нарёгини?

Мингбошининг кўнглига дарҳол изтироб тушиб улгурган эди. Шундай яхши бир хабардан кейинга қолдирилган арз, албатта, хайриятдан гапирмайди. Агар яхши гап бўлса, Мирёқуб уни газетдаги мактубдан бурун айтмасинди? «Ҳўжайининг бисараиком кўнглини тинчитай, ундан кейин ётиги билан бу хабарни эшитдирай» деган бўлса-чи?! Йўқ, амали ҳам кўрсин, обрўси ҳам! Мингбошиликнинг шон-шарофи оғир бўлмаса ҳам, ўзинга яраша оғир ташвишларни бор... Катта одам бўлин ҳам қийин!..

Мингбошининг халиги сўнг саволида бутун шу изтиробларнинг мазмуни бор эди. «Энақа» лақабини ташийдиган тулғи у саволнинг остида ётган беҳуда ташвишларни дарҳол пайқайди. Шу учун дарров:

— Бугун сизнинг тўйингиз! — деб қўйди.
Ва сўзга давом этди.

Масала Қумариқ пайновидан сув ичадиганларнинг ҳокимга берган арзалари хусусида эди. Ариза берганларнинг бошида кимлар турганини ўтган сафар нойибнинг мингбошига айтган сўзларидан англаб олган Мирёқуб Қумариқнинг этакларигача бориб келиб, ҳамма гапни билганини ва тегинли тadbирларни ўтказиб келганини гапирди. Ариза эгаларининг адабни берди вазифаси унинг ўз бўйинга юклатилганлигидан, халиги «ўтказилган тadbирлар» билан у ўша вазифасини ҳам бажариб келган эди.

— Яхши. Ариза берганлар ёдгор эчки билан Умарали пучуқ экан. Аниқ билибсан. Хўш, энди, қани гапир-чи, улар хусусига нима тadbир қилдинг?
Мирёқуб кулди:

— Нима тadbир қилдинг дейсизми?
— Ҳа, нима тadbир қилдинг дейман.

Мингбоши бутун диққатини шу нуқтага тўплаб Мирёқубга томон бир оз эгила тушган эди. Мирёқуб кулишида давом этиб:

— Болаларга тайинлаб келдим: наstdаги ерларга ҳам унча-мунча сув бериб туринглар, дедим.
Мингбоши яна овозини кўтара тушди:
— Шу адаб берганинг бўлдими?

— Адаб берганим бўлмаса қилармидим, қалай? — деб Мирёқуб яна кузди.

— Чечук яъни?

— Исоф ҳам керак ахир, хўжайини! Сизнинг ерларингизни сугориб бўлгандан кейин сувни яна Қумарикқа очиб қўйса бўлади. Анча сув ортади. Хеч ким дод демайди. Айб чоракор болаларда. Сизнинг обрўйиңизга таяшиб бепарволик қилганлар.

— Нимага?

— Нимага бўларди. Улар ерларни сугориб бўлгандан кейин Қумарикқа яна қайтиб сув очмас эканлар. Шунча сув ёндаги эски ариқларга, насликларга тушиб, экинсиз ерларни кўллатиб ётар экан. Пастдагилар ўзларича келиб, сувни оқтани кўркшиар экан. Мирёб бўлса ониз очолмайди.

— Ортиқча сув бўлса, майли берсин. — деди мингбоини. — Хеч нарса демайман. Лекин халиги икковининг адабини берини керак эди. Нимага менинг устимдан ариза тапшлайди?

— Адабини берини керак бўлса, тутиб олиб урамизми? Ё кўнчилиг олинди хўрлаб сўзамизми? Ё бўлмаса...

Мингбоини Мирёқубнинг оғиздан сўзини узиб олди:

— Хар нима қиламиз! — деб бакирди. Сўнгра овозини пасайтира тушиб илова қилди: — Мен икковласини чақиртириб олиб, Мирзабобога беришдан ҳам тўймайман!

— Бир марга ҳокимга ариза берган одамларни уриб бўлмайди. Кейин улар ҳокимга яна қайта аризалар ё бўлмаса ҳокимнинг устидан аризалар, ёмон бўлади. Адвокатларнинг аризасини биласиз-ку!

Мингбоини индаёлмай қолди. Нафаси ичида эди. Фақат ўз фувароларидан иккита бошга кучи етмаганига хеч чидаёлмасди. Йўгон оёқларидagi зур-зур қавишлари билан безовта бўлиб ер дененарди.

Мирёқуб бу ҳолни кўрганидан кейин уни тинчитмоқчи бўлди. мингбоинига жуда танини бўлган кулимсиран билан унинг ёнига ўтди ва душман эшитса ишонадиган бир овоз билан:

— Уларнинг адабини дехқонларнинг ўзлари беришадди! — деди. Сўнгра мингбоининг хайрон бўлиб ўзига тикилганини кўргач, Қумарикда куриб келган дасисаларни сўзлаб берди.

Унинг сўзидан англашлардимиз. Қумарикда борган вақтда у ерга сув етмай аламеада бўлиб юрган оз ерли камбағаллардан билаги йўгон уч йиғитни чақириб, уларнинг ерларига сув тегмасликда мингбоининг хеч бир айбон бўқлигини, ҳамма айб Ёлгор эчки билан Умарали

ичуқда эканини сўзлаган. Йиғитлар бунинг сабабини сўраган вақтда Мирёқуб уларни «Садақайрағоч» деган экойга олиб бориб экинларни кўрсатган. Чинакам, ўша экойда мингбоининг бир иншаложидна ери бўлиб, соя экойда қолиб кетганлигидан, гўзалари унча ўсмаган, кўн чийитлари чиқмай қолган экан. У ернинг ён-веридagi кўн ерлар Умаралибой билан Ёлгорхўжага қарар экан. Уларнинг ерлари мингбоининг пайновидан сувни жуда бемалол ичганлари учун экиннинг кўрниниши нисбатан яхши бўлган. Ана ўша экинларни йиғитларга кўрсатиб туриб, «мана, кўринг энди, кимнинг ери кўн ичар экан сувни!» деган. Шундаёқ йиғитлар мушкларини тугимлаб бойларнинг ерлари томонга ўқталганлар, «ҳан сизимми!» деганлар. Шундан кейин, Мирёқуб йиғитларни ўтиришига лажват қилиб, уларга бир яшириш гап айтмоқчи бўлганини сўзлаган. Улар юракларига талваса тушиб ва лаблари қалтираб унинг овозига тикилган, сирин хеч кимга айтмасликлари тўғрисида улардан қаттиқ ваъда олган. Ундан кейин Умаралибой билан Ёлгорхўжа томондан ҳонимга берилган аризадан гап очган. Мирёқубнинг ганидан йиғитлар англаганларким, Умаралибой билан Ёлгорхўжа яқинда ҳоким тўрага ариза берганлар ва у аризада ўз ерларини неча йилдан бери сувсиз қолаётганини, Қумарикдаги сувнинг фақат мингбоинига қарашли ерлар билан бошқа баъзи бировларнинг ерларини сугорганини, буларнинг ерларига хеч бир сув ошмаганини ёзганлар... Шу гапни эшитгандан сўнг йиғитларнинг бири иргиб ўришдан турган ва муштини тугимлагани ҳолда «ўзим тутиб олиб ураман, зангарларини!» дея ўшқирган... Сўнгра Мирёқуб туриб бундай деган: «мингбоини додхо, бўшаган сувнинг сиз томонга оқишига қарши эмас. Лекин ўша икковига ўчаклишиб, настга сув бергиси келмайди. «ўшаларнинг ери ичадиган бўлса, ҳаммаини кўриб кетгани яхши» дейди. Бари бир, настга сув берганимиз билан сизга сув тегмайди, ҳамма сувни улар иккиси тўсиб олади!» Бу сўз йиғитларнинг яраларига туз-қалампир бўлиб тушган, улар учаласи бир оғиздан «мингбоини додхо сувни настга ўтказа берсин, улар билан ўзимиз гаплашамиз!» деганлар. Мирёқуб уларнинг ўз олдиларига мингбоининг чорикорларини чақириб, бўшалган сувни настга ўтказмоққа буйруқ берган.

Мингбоини Мирёқубнинг бу аризини эртак тинглаган ёш боладай буюк бир завқ ва нашта билан тингламоқда ва эрта-индин иккала бойнинг бошига тушадиган ҳангома-ларини кўз олдига келтирмоқда эди. Унинг фикрича, ўсган

болага эски кийими тор келгандай, Мирёкубга ҳам энди «эпака» лақаби камлик қиларди. Унга бошқа бир муносаб лақаб топши лозим келардиким, ундай лақабини энди бу қишлоқ одамлари тополмасдилар, бунинг учун амир Навоий ёки Мавлоно Жомий ё бўлмаса Шомашрабининг тирилиб келиши даркор эди.

Мингбоши Қумарикда човрилган у галаги найранглар ва у найрангларнинг устаси тўғрисида шундай ширин уйларга кетган, Мирёкуб эса мингбошининг хурсандлик ва кайф билан маст бўлган юзларига тикилган бир пайтда ичкаридан бир товоқ тўла манти чиқиб дастурхоннинг ўртасидан жой олди. Мирёкуб бу даргоҳда тез-тез кўриниб турадиган бу серкатиқ, семиз ва ёғлиқ мантиларга қадрдон дўстини кўргандай ширин бир кайф билан тикилди, сўнгра кўзларини товоқдан кўтариб, мингбошининг юзларига қарагач, шу топда товоқдаги манти билан товоққа томон эгилган юз ўртасида ҳеч қандай фарқ кўрмади: иккаласи ҳам шу қадар ёғлиқ эди!

Мингбоши кўл ювишни унутиб, «олинг-олинг»га қарамасдан, беш паникасини баробар ботириб товоққа хужум бошлаганини кўрганидан кейин, Мирёкуб иргиб ўрнидан турди-да, кўл чайқамоқ учун ариқ томонга югурди. Лекин мингбоши доҳасининг аждар кепатали иштахасини бир оз тўхтатмоқ лозим эди, шунинг учун Мирёкуб унинг ақлини ўғирламоқ мақсадида қичиқ масаладан гап очди:

— Тўйни нима қилдик, хўжайин? — деди у кўлини чайқаб туриб.

Мингбоши бошини товоқдан кўтармай оғзида бир манти, кўлида иккинчи манти билан шошилиб жавоб қилди:

— Ўзинг биласан! Мен қайдан билай!

Мирёкуб мингбошининг бу жавобидан шу топда унинг мантидан бошқа ҳеч бир масала билан машғул бўлолмаслигини англади. Чинакам, у кўлини чайқаб дастурхон бошига келганида товоқ яримлай деган эди. Шу учун улар иккаласи ҳам бир озгина жим қолишни эп кўрдилар. Айниқса, мингбоши, оғзига пахта тикқан каби жилдий сукутга толмишди...

Товоқнинг у ер-бу ерида уч-тўртта қатиксенз манти қолгач, мингбоши доҳхо товоқдан бошини кўтарди. Фақат икки кўзи ва кўлининг мўлкали товоқда эди.

— Ҳа, хўжайин, — деди Мирёкуб, — бўлдингизми?

— Бўлдим ҳисоб! Қани, ол сен ҳам! — деди мингбоши ва ўз олдидаги ёғлиқ мантига кўл узатди... Унгача Мирёкуб

ҳам ўз томонидаги мантиларни бир жойга тўплаб олган эди!

Товоқ бўшалиб ўртадан кўтарилди, унинг ўрнига катта чойнакда чой келди. Шундан кейингина мингбошининг гап-сўзга кўчмак истагани маълум бўлди.

— Қани, қиздан гапир, энди, бетавфиқ! — деди у. — Отаси нима депти?

— Сиз илгари қизнинг ўзидан гапириб бering. Қалай, овози маъқул бўлдимми?

— Сўраб нима қиласан? Сенга бутун авлиё-анбиёларни шафе келтириб айтаманки, уша қиз менга наслб бўлса, ундан кейин хотин олишни бас қиламан!

— Ҳеч кимни шафе келтирмай тура туринг, ҳали. Кейинги иккитасини олган вақтингизда ҳам, ҳар сафар «бас энди! Шу — охиргиси!» дердингиз. Бўлмайдиган ваздаларни тил учига келтирманг, ичкарида тура турсин... Вақти келганда, ваяда бермасдан ҳам биттага таяниб қолсангиз бўлаверади...

— Ишонмаганингни қара, беэмом! Мен астойдил гапирайтирман. Худо битта, сўз битта!

— Ҳўх хў!.. Ҳали шу даражага бориб қолдингизми? Бўлган экан!

— Нимасини айтасан. У келса, учовидан ҳам кечмоқчима. Учовига келтириб қарамай дейман... бор-йўғимни ўшанга берай дейман...

— Сизга нима бўлди, хўжайин? Ақлингиз жойдами? Е йўқми?

Мингбоши кўзларида алақандай бир изтироб бор эди. Унинг оғзидан чиққан сўзлар, тилдагина айтиладиган сўзларга ўхшамасди. Мирёкуб бутун умрида кўрилмаган бу ҳол қаршисда шошиб қолди. Яна бир неча марта бошини эгиб «хўх-хў-хўх-хў» дея такрор қилди.

Орага жимлик чўкди. Фақат Мирёкубнинг чуқур ўйга кетиб, торта-торта чой ичгани эшитиларди. Мингбоши кўлидаги чойни ҳеч бир лузумсиз айлангириб совутмоқ билан овора эди.

— Хўх-хў! — деди яна Мирёкуб. — Отаси кургур яқин келмайдн-ку.

— А? — деди мингбоши. Чойни ерга қўйиб бутун вужуди билан Мирёкубга тикилди.

— Сўфиси кургур ёмон тақводор экан, хўжайини.

— Нима депти?

— Айта берайми?

Мингбоши қичқирди:

— Айтмай нима қиласан! Яширармидинг?

— Умрида нешонаси сажда кўрмаган одамга қиз бераманми? — деди...

Мингбонни негадир қаҳ-қаҳ солиб кулди:

— Тоза авлиё экан-ку, — деди. — Бенамозга қиз бермас эканми? А, авлиёси тушкур-е!

— Ундан кейин, бетавфиқ, бузук юрадиган денти...

Мингбонни яна қаҳ-қаҳ солди:
— Сен билан юриб шундай бўлдим, бетавфиқ! Эила энди ўзинг. Мен бир ин қилиб оламан қизин! Менга бермай кимга беради?

Шу чоққача зўр бериб алланарсаларин ўйламоқда бўлган Мирёқуб яна чўнтагидан соатин олиб қаради:

— Хўх-хў, — деди. — Ҳа, иккига яқинлашиб қолибди. Мен кетдим, хўжайин.

Ўриндан турди.

— Шонма, — деди мингбонни, у ҳам ўридан турган эди. — Маслаҳат нима бўлди? Отаси бермайди деб кета бераманми?

Мирёқуб қарушини кийиб, салласини бошига кўйдир-гач, мингбоннига яқинлашди.

— Хотиржам бўлинг, хўжайин! — деди. Овозида икки-дуйлик, кескинлик ва ўзига ишонч тўлиб ётарди. — Отасини унатамиз, қиз сизиники бўлади. Мен ўзим бажараман бу ишни.

Мингбонни унинг орқасига бир-икки марта уриб қўйиб:

— Сенга ишонаман, сенга йўлворсим, йўлворсим! — деди.

Мингбонни кечанинг чуқур жимлигида каттақон қалу-шини тақиллатиб, эснай-эснай, ичкарига кириб бораркан, Мирёқуб Мирзабонни ёнига олиб дарвоза дарчасидан кўчага чиққан ва қинлоқ итларининг тўполон вов-вовлари ўртасида кета туриб, жоҳил сўфининг қайсарлигини синадирини учун турли-туман тadbирлар ахтарарди...

VIII

Раззоқ сўфининг уйидагилар «мингбонни» деган сўзини унутасан эдилар. Мингбонни тўғрисидаги доврўқ бир хил дайди шамоллардай тўсатдан келиб қолган, сўнгра сўфининг маълум сўзларидан кейин бутунлай жимиб кетган эди. Қурвонбонни яна кўни-қўшнисидан инн олиб, кўриа қавишга ўтирди. Зеби бўлса ховуз бўйига тўшақчани солиб, каштасига берилди. Ўлмасжон хар ўтганида деярлик сўфининг балаид деворига осилиб хинччи синди-радиган бўлди... Энди каштачи қиз «вой ўлақолай!» деб

ичкарига қочмас, фақат бетига рўмолини парда қилиб, инки бети чўгдай ёнгани ҳолда, кулимсираган кўзлари ила халиги нарданинг ёнидан мўраларди...

Саратон яқинлашганга ўхшайди. Офтоб тауурини қизита тушди. Кечанига кўкларда қанот қоқиб ўйнашдан туганмас лаззат олган қушлар энди дарахтларнинг куюқ кўланкали шохларида ўтириб олиб, иссиқдан жон сақлай-лар. Кўча-кўйдан бирорта оғлиқ ё арава ўтгундай бўлса дунё-дунё чағ кўтарилади... Одамлар, жонворларгина эмас, дов-дарахтлар, жонсиз махлуқот ҳам эитикиб, бўғилиб нафас олган каби.

Сўфи ҳам дайидан тийилди. Печа кундан бери суҳбатта ҳам бормайди. Дариарларга чойшабдан парда-лар тўстириб, уйин қоронғи қилдириб, битта кийгизчадан бошқа ҳамма налосларин олдириб ташлаб, қоқланган ерларга қалин-қалин сув ўрдириб... эртадан-кечгача уйдан чиқмайди. Олдида яхначой, ёнида елннч, ўзига эйр қилган бўлади. Бир қарасанга, «Хикмат»дан¹ байтлар ўқиб, хўнг-хўнг йиғилайди... Дам бўлса, суҳбат хофизлари сингари аста-аста хирғойи қилади.

— Хонақодан кечиб юбордингиз, шекилли! — деди бир кун Қурвонбонни.

— Валлирама, фитна! — деб кичкирди сўфи. Сўнгра яна ўз ишига берилди.

— Эжон бувам хафа бўлмайдиларми? Қандай му-ридсиз! — деди яна бир кун Қурвонбонни.

— Шу иссиқда суҳбатга хафсала борми? Қандай экайсан... — деди сўфи. Бу дафта, тесқари бурлиб ўйкуга кетди...

Аллаким ичкари эшик кетидан «Сўфи! Хов сўфи!» деб чақирган вақтида, сўфи оғир уйкуда, Қурвонбонни эса қавиб бўлган кўриани эгасига тоширмоқ учун кўшнларарикига чиқиб кетган эди.

Бу чақирқини ховуз бўйида ўтириб эшитган Зеби рўмолини пана қилиб эшик олдига келди.

— Кимсиз? Нима дейсиз? — деб сўради.

У ёқдан солда ва бир оз дағал, лекин қувнок бир эркак овози келди:

— Ха, Раззоқ сўфининг оқназаларимисиз? Қалай-синлар, омон-эсон бормисилар?

— Худога шукр, — деб кўйди Зеби.

— Мен отангизни айтгани келиб эдим...

¹ Хўла Аҳмад Яссавий асариди.

— Ухлаб ётган бўлса керак. Уйғотиб берайми? Зарурми?
— Эшон бобом йўқлатдилар. Уйғотмасангиз бўлмайди.
«Тез, олдинга солиб кел!» дедилар...

— Хўп бўлмаса, уйғотиб берайин.
Зотан, жуда сергак ухлайдиган сўфи бирикчи чақирик-
даёқ уйқудан уйгонган эди. Дарпарданинг бир қанотини
очиб ташқарига ун солди:

— Ким у? Нима дейди?
Элчи сўфининг овозини эшитди:
— Менман, сўфи, менман. Худойназар!
Элчининг ким эканини билганидан кейин сўфи унинг
нима учун келганини сўраб ўтирмади.
— Шошманг бўлмаса, ҳозир чиқаман, — деди.
Апил-тапил ховуз бўйига ўтиб таҳорат янгилай
бошлади.

Қурвонбиби қўшнilarиникидан қайтиб чиққан вақтда,
сўфи аллақачон кетиб бўлган, Зеби эса уйни йиғишти-
раркан, биргина қизил олма учун довол ошиб боққа тушган
йиғичга тўғрисида ашулани дағ қўйган эди.

— Хай Зеби, отанг қани?
— Эшон бувам олдириб кетдилар.

Ашуланинг бўлинишини истамаган қиз жавобини калта
қилиб, яна сернашъа қўшингини бошлади. Фақат кампир
шу топда гапга ва гаплашувга жуда қизиқардў. Чунки
қўрпақавиқ учун бу сафар пулни кўпгина тўлаганлар, боз
устига «мунча чиройли ва текис қавигани» учун уни
ўз юзига мақтаганлар, иккинчи томондан чолнинг «бир
хафтадан бери уйда сасиб ётгандан сўнг» яна хонақо
томонга йўл солиши кампирнинг бўғилган таъбини оча
тушган эди.

— Худо умрларини берсин эшонбувамнинг! Мунча
яхши қилибдилар! Эркак деган ҳадеб уйда ёта берса, сасиб
кетди...

— Ҳали ҳам қўрпаларидан аллақандай хидлар буруқ-
сайди... — деди Зеби.

— Офтобга олиб чиқиб ёй! Иложи бўлса, ховлига олиб
ўтиб қоқ! — деди Қурвонбиби беш-олтита сийқа тангани
қайта-қайта саваркан. — Яхши бўлибди, айланай, болам,
отангининг оғир жуссасини эшонбободай одам кўтармаса,
ким кўтара олади?

Бир оз жим қолгач, эски хасратини бошлади:

— Илтоҳим, қовоққинаси ўчсин унинг... Юрагим лахта-
лахта қон бўлди. Қовоғидан доим қор ёғади, вазоҳати доим
қиш, доим изғирин... Ё бир маслаҳатини айтиб бўлади,
ё рўзгор ишини. Қошки, бошқа мўмин-мусулмондай бир

қасб қилиб, беш-ўн танга топиб келса... Йўқ, йўқ! Ҳэн тўй-
мўйга бориб қоринини тўйғазиб келса бўлди, бошқа билан
ишни йўқ! «Уйда хотиним бор, қизим бор, улар нима
ейди?» деб ўйламайди. Хонақоннинг текни шовласини еб
ёмон ўрганган-да! Меҳнат қилиб, пешона терисини
оқизингга энди кўнгли ўлгури унамайди. Ақаси шўрлик
қанча ялинди — «қизиқоққа чиқ, бирга ишлайтиқ!» деб.
Кўнмади сира! Меҳнатга тоби борми, қалай? Оч қолса ҳам,
бўйини ишга ёр бермасдан, шу бўйича ўтиб кета беради.
Тагини ҳар йил бир қур хажга жовдиганига қуяман! Ёнида
бир қақаси йўқ, нимага ишониб бўлсайкин, ҳар йил бир қур
«бонинут» олади. Чиннакам жўнайдиган кишидай, бор
пулига ун олиб, ёғ олиб — қулчалар ёнтиради. Тараддуд
битгандан кейин, хажга бориш қолиб кета беради-да, ёғлик
патирларин хонақолага текинхўр сўфилар ейди! Адо
бўлдим мен мундан!.. Кўйдим мен мундан...

Кўрна-тўшакни ховлига ташиб ётган Зеби бу хасратлар-
ни тингларкан, шўрлик онанинг тоғдай бардошига қойил
бўларди. Онасининг жуда оғир юк остида энтикканини
билганлигидан, эсини танганидан бери унга ҳар тўғрида
ёрдам қилишга тиришиб, бутун рўзгор ишини ўзи эшлаб
келар, онасига ҳеч бир оғирини туширмас эди. Зотан, бу
рўзгорни Қурвонбибининг қавиган кўрна-тўшак ва гулпи-
лари ила Зебининг чевар қўлларидан чиққан чорси ва
дўппилари тебратиб келмайдими?

— Пешонамизга битгани шу бўлса қандоқ қилайлик,
ойин! — деди қиз.

Бу вақтлар улар иккаласи ховличага ёйилган па-
лосларни қоқмоққа киришган эдилар.

— Албатта, болам, қазага чора йўқ. Шундай бўлса ҳам
кўнгили тўлиб кетганда, чидамай галирасан-да, одам...

Илкови ҳам жим қолиб ўз ишларига берилдилар. Бир
оздан сўнг кампир куйинишдан босилиб, олдин овоз билан
сўради:

— Эшон бобом нимага чақиртирди экан? Келган одам
айтмадимми?

— Билмадим, жуда зарур, шекилли, «олдинга солиб
кел» деган эканлар. Отам ўзи ҳам апил-тапил таҳорат
янгилаб чиқиб кетди.

— Яхши бўлибди. Бирор жойда тўй-мўй бордир. Отанг
келмаса ҳам эҳтимол, болам, қизиқ-пишлоққа чиқишди-
гандир. Бўлмаса, мунча жадаллатиб чақиртирмасинди.

— Қизиқоққа чиқиб кетса яна яхши! — деди Зеби.

Шу топда унинг юзларига қувноқ бир кулиш ёйилган
эди.

— Салтанатхонни чақиртирай деб эдим. Бир келиб ўйнаб кетса яхши бўлариди.

— Майли, бутун кечгача отанг келмаса, эртага чақиртирарсан. Қизнинг юзига ёйилган ва борган сари қуйилмоқда бўлган қувноқлик қумга тушган томчи каби бирданига йўқ бўлди, унинг жиддийлашган кўзларига энди ташвиш кўлангалари чўккан эди.

— На унимиз бор, на гуручимиз. Яна нонқоқига чақирамизми? — деди қиз. Онанинг жавобини кутиб ўтирмасдан, ўртанган бир овоз билан илова қилди: — Йўқчиликдан қутулар кун бормикин?..

— Қойима, қизим, — деди она, — ўртоғингни қуруқ жўнатмайсан. Ош-сувингга еттулигини эплаймиз.

Зеби кўзларини кенг очиб қаради:

— Рост айтасизми?

Қурвонбон рўмолининг учидан бояги тангаларни олиб қизига узатаркан, овини йиқитган мерган сингари кўнгли севинч билан тўлгани ҳолда:

— Мана, болам, кўрпа қавингдан пул тегди! — деди.

Зеби икки қўлини онасининг бўйига ташлади, она унинг сояларини икки-уч марта юмшоқ-юмшоқ ситагандан кейин, оғзини у сояларнинг ўртасига қўйди. Шундай қилиб, икки аламзада кўнгли жуда қисқа бўлган қувончларга берилдилар...

* * *

Фақат бу тўрт девор орасига кирадиган қувончлари ўткинчининг назаридай бир нафасга кириб чиқадилар. Уларнинг кирганини зўрга найқаганлар чиққанини найқаймай қоладилар.

Уша тўрт девор ичида тўғилиб ўсган, ўша тўрт деворнинг туна назарларидан бошқа ҳеч нарса кўрмаган ва унга кўникиб қолган бечоралар ўз холларининг мунча фожиаларини найқаолаرمىдилар? Ҳар қандай қувонччи ўзларининг ўша тор дунёларидан ахтармоққа мажбур бўлган шўрликлар ташқаридан адашиб кириб қолган орият қувончларига ишониб кўнгли қўярмидилар?..

Одатда хуфтон ўтар-ўтмас ётоғига кириб илк сахар ўйқудан ўйғонадиган Зеби отасининг келиш-келмасини билиб, шундан кейин хотиржам ухламоқ учун анчагача онаси билан гаплашиб ўтирди. Улар иккаласи тонган-тутган гапларини бир-бирларига айтишиб, уч чойнак чойин тамомладилар. Бутун эл бир уйқуни уриб бўлганда ҳам сўфидан дарақ бўлмаганидан кейин она-бола унинг

эшонбобо билан бирга бирор жойга кетганига ҳукм қилдилар. Зеби эртага ўртоққошини чақиртирадиган бўлиб ширин хаслар билан уйқуга кетди.

Бир томондан, жуда кеч ётиб, иккинчи томондан, ниҳоят даражада тотли тушлар билан кўн роҳат ухлаганидиган у эртаси кунни одатдагидан анча кеч уйғонди. Уйқудан кўзини очиб теварак-атрофга қарагач, ташқари эшикнинг қаррақдай очилиб турганига кўзи тушди. Демак, сўфи қайтган эди. Узининг бу қадар қаттиқ ухлаганига хайрон бўлди. Отаси одатда дарвозани жуда каттин тарақлатарди. Ичкаридан «лаббай» деб ялавоб берилгандан кейин то биров чиқиб дарвозани очгунча, балкаҳл сўфи бархон килолмас. Қўлидаги тасқ билан зўр бериб дарвозани саварди... Демак, бутун шу тарақ-турукни эшитмаган Зебининг ўлғудай қотиб ухлагани маълум бўларди. Энди, Салтанатхонни чақирини хавас еларга учди... Энди яна ҳафталарча сўфининг боши уйдани ёстиқдан кўтарилмайдди. Энди яна санчагача ён қизинг гулдек умри ховуз бўйида ина санчоё ўтади.

Уридан туриб бет-қузани юзди. Учоқда ўт ёниб чойлишни қўйди. Дўнгра ташқари эшикни ёниб қўлиб, секингина уй томонга борди. Бир жуфт дарнарга ёниқ бўлганидан уйнинг ила бёр озворонг эди. Астагина кўлоқ берди: бировнинг хўрсидио йиллагани эшитиларди. Яна ҳам кунт қалиб тинглади. Тинглаган онаси эди. Кўнгли шув элиб кетди. Бир оздан сўнг сўфининг гудурлагани эшитилди:

— Хотин кишини йнглашта ҳам килган худо... Йнглай бер!

Шундан сўнг уй ичида оғир бир жимлик чўқди. Қурвонбоннинг йнғисен хўрсинини даражасига тўғиб қолди. Кейинча у ҳам жимиб кетди.

Узоқ жимликдан сўнг сўфининг оғир бир томоқ киргани эшитилди. Сўнгра у одатдаги амирона овози билан:

— Қани, бўл, чойингни бер! — деди.

Қампир эзилб мулойимланган овоз билан:

— Шу ерга берайми, ё эшикка чиқасизми? — деб сўради.

Сўфи яна ўша дағал овоз билан:

— Дим уйда нима бор! — деб қизқирди.

Онаси ташқарига чиққач, Зеби бериб унинг бўйига осилди. Қурвонбоннинг кўзлари кизариб, ковоклари кўкарган эди.

— Нимага йнгладингиз ойна? — деб сўради Зеби.

«Наси дарҳол жавоб беролмасдан бир оз ўйлашиб тургач:

— Ҳеч... — деб кўйди.

Жавобнинг бирданга берилмагани, сўнгра бу «ҳеч» деган маънисиз жавоб Зебининг ташвишга тушган кўнглини баттар ташвишлантирди.

— У нима деганингиз? Бекорга йиғлайдимки киши? — деди у.

Қурвонбиби яна жим қолди.

— Ойи, бир ёмон гап борга ўхшайди. Мендан яшириб ётирсиз! — деди Зеби.

Унинг кўнглидаги ташвиш энди тилга, овозига ўтган эди.

Она энди бу сафар боласини қондиргундай жавоб бермоққа мажбур бўлганини пайқади. Фақат нима дейишини билмасиди.

— Сўраб нима қиласан, болам? Отаниннг феълини биласан-ку, бекордан-бекорга мени ғазаблаб ўтирибди...

— Нима дейди, ахир?

— Нима дерди? Бошимни олиб бир ерга кетаман дейди... тўйдим сенлардан дейди...

Зеби онасининг бу гапларига ишониб кўнгли анча тинчиган бўлса-да, онанинг ўзи ўз оғзидан чиққан бу ёлгонларга ишоналмас, «ўзим ишонмаган нарсага қизим бечорани қандай ишонтираман» деб ўйларди...

— Отаниннг нунақа хулқи бор, — деди Зеби. — Баъзи-баъзида феъл-и айниса «кетаман»га тушади. Кўнинг, хафа бўлманг. Эрта-индин босилиб қолади. Илгарни қилмаган бўлсайкан...

Зебининг бу муҳокамаси онанинг кўнглини дарров тинчитди. Қизининг бу сўзларида ва у сўзларни айтган вақтидаги овозида ёш болаларда бўладиган бир соддалик кўринарди. Қиз бечора хали кўп содда! У онасининг оғзидан нима чиқса дарров ишонади! Фақат она бечора ўз қизини қанчагача алдаб юра олади? Қизнинг бу соддалиги қанчагача давом этади? Бу алдашлар эрта-индин очиқ ҳақиқатлар қошида чилпарча бўлиб синмайдиларми? У вақтда алдамоқ учун сўз топиларми? Ёш қизнинг «қарс» эта ёритиши мумкин бўлган кўнгли ишчасини ямаш учун онанинг тадбир сандиғида ҳеч нарса топиладими? Содда қиз тил учиде айтилган бир-икки оғиз гап билан тинчланиб сўрига жой қилгани чиққан вақтда айвоннинг бир чеккасида ўриқдан жиллолмай қолган онанинг кўнглида шу ташвиш ва шу андишалар айланарди. Кейинча қизнинг тамом тинчланганини кўргач, Қурвонбиби ҳам изти-

роблардан енгиллангандай бўлди. Сўрига келиб тайёр дастурхонга ўтиргач, Зебининг пешонасидан ўпиб-ўпиб кўйди.

Отасини нонуштага чақирмоқ учун кирган Зебига Раззоқ сўфи нимагадир:

— Чойингни ҳовлига чиқиб ич! — деб буюрди.

Бу буйруққа на она эътироз қилди ва на қиз. Айниқса, Зеби бутун бу нарсаларни отасининг феъл-и айниганидан кўрарди. Онасининг кўзларида шунча изтироблар қайнаб тошгани ҳолда ёш қизнинг содда кўнгли уларни кўролмас эди. Онанинг кўнгли сир беркитиш орқасида гашидан ёрилай деганда, қизнинг кўнгли дам ўлмасжонни, дам Салтанатхонни эрқалатиб ўйнарди. Ҳовуз бўйида яна ўша кўшиқ, яна ўша ёқимли овоз сувларининг жимжимаси устида йўрғаларди. Яна ўша кашталарнинг, яна ўша кулар юзли ипаклари иланг-пиланг чизик устидан бориб, кунгираларнинг шаклини қавартирарди. Яна ўша девордан, яна ўша аравакаш бола мўралаб ёш қизнинг муңгли кўшигини бўларди...

Бир кун эрталаб иккита кўй билан бир арава ун-гуруч келиб киргандан кейин онасининг андишалик кўзларига қарамасданоқ, тунов кунги кўз ёшларнинг маъносига тушунди. Ёш қизнинг кўнгли ишчасига бир тош келиб теккан каби бўлди...

Нонуштадан бир оз кейин кўйлар келган бўлса, тушта етмасданоқ қассоб тайёр бўлди ва Раззоқ сўфи этагини белига қистириб, енгларини шимариб ташқарига жомлар-ни, савагларни ташимоққа бошлади. Қўйларнинг қолқора қонлари ерларни бўймастан туриб, ташқари томондан хурсанд овозларнинг:

— Тўй қуллуқ бўлсин, сўфи!

— Ҳўда саз бўлибди!

— Бундай давлатни кам бандасига беради худо! — деган хушомадларни кўтарилди.

Энди онага кўшилиб қиз йиғлар, қизга кўшилиб она йиғларди. Буларнинг йиғилари кучайган сари ташқари томондан келаётган хушомадлар ҳам кучаяр, бутун ма-халла-кўй Раззоқ сўфининг бахтини олқишлаб чапак чаларди!

* * *

Ўртароқ бир хонадоннинг орзу-ҳавасли каттакон тўйдан хашаматлироқ бўлиб ўтган Фотиҳа тўйдан кейин Қурвонбибининг кўзларида йиғлайдиган ёш ҳам қолмаган

эди. Зебининг кўз ёшлари сира тинмади. Бу орада Салтанатхон икки марта келиб кетди. Қумрихон келди, бошқа ўртоқлари келишди, ҳар йўл билан Зебининг кўнглини олишга, уни юнатишга уриндилар. Бўлмади? Кўз ёшлари ариқнинг сувидай ўзлари келиб, ўзлари қуюлардилар. Илгарироқ кунда юз марта қизини юпатган, унинг кўз ёшларини енглари билан артган она энди у ёшларга кўнглини қолган, индамасдан ўз ишига машғул бўлар, тўй ҳозирликларини кўрарди.

Ҳар haftaда бир келадиган кўй, ун-гуручнин ташимоқдан Раззоқ сўфининг кўллари қабарди... Тоза гуручлар билан бўрдоқи кўйларнинг паловларини емоқдан қуюқ ёғлар меъдасига урди... Ёғлиқ кўлларини арта бермоқдан унинг эски бедана маҳсини ойнадай ялтираб кетди. Бутун буларнинг орқасида она билан боланинг қайноқ кўз ёшлари қуйларди. Бутун бу ноз-неъматлар ёш қизнинг кўнгли шинасини синдириш баҳосига тушган эди. Фақат сўфи кўнглидан ва унинг нозик шинасидан бир нарса аяғлайдиган одам бўлмаганлигидан бу каттақон ишининг оқибатини ҳаёл қилган вақтларида «келаси йилга (иншоолло!) ҳажга кетиш насиб бўлади» деган умидлар билан хурсанд бўларди...

Биринчи марта кўй келган кундан бери бутунлай эсидан оғиб қолган Қурвонбиби Фотиҳа тўйдан кейин бир оз ўзига келган эди. Бора-бора Зебининг кўз ёшлари ҳам қуриди. У ҳам худди суратдай жонсизгина судралоиб юра бошлади. Бурунгидай онасининг ҳеч бир сўзини қайтармас, нима деса, оғзидан чиққан ҳамон бажарарди. Эс-хуши ўзида бўлмаган бу жонсиз суратнинг ёғочдай котиб қолган кўллари ва бармоқлари ила рўзгор ишларини яна бурунгидай пухта бажаришлари — онанинг қуриган кўзларини ҳам яна ёш билан тўлғазиб юборарди. Зебининг оғзидан на бир оғиз сўз чиқар, на бир байт қўшиқ, на бир оҳ-воҳ. Бу ҳол онанинг изтиробинини бешбаттар оширарди. «Бу кетишда, қизим шўрлик, тўйга, стармикан, йўқмикан?» деган хаёллар онанинг бағрини тилардилар.

Эшоннинг чақиртириб кетган кунининг эртасида Раззоқ сўфи уйига қайтиб келганидан кейин — «қизингни мингбошига бериб келдим, тарадудингни қил!» деган, шундан сўнг Қурвонбиби йиғлашга бошлаган, уни Зеби юлаган, шу билан иш Фотиҳа тўйига бориб етган эди. Бу орада анчагина вақт ўтса ҳам Қурвонбиби ўз эридан — илгари рад қилган мингбошига кейинча розилик беришининг сабабларини сўрамади. Гапнинг рости, юраги бетлаб сўролмади. Илгари Зеби ўз отасидан қандай кўрқиб

қочган бўлса, энди, Қурвонбиби ҳам ўз эридан шунча ўзини четга тортарди. Зебининг ҳалиги аҳволи кўнглига ташвини солганидан кейин чидаёлмади, бир кун Зебининг йўқ пақтинини топиб туриб эрига сўз очди:

— Бошим гангиб, ҳеч нарса деёлмай ётибман...

— Ҳа, нима демоқчисан, фитиа? — Сўфи аввалгидай қуруқ ва совуқ гапирарди.

Қурвонбиби хўрсинганидан бир озгача нафаси бўғанга тиқилиб, гапиролмай турди. Кейин нафасини бир оз ўйглаб, яна бояғидай хўрсинини овози билан бўлиб-бўлиб сўзлади:

— Бу нима қилганингиз? Бу...

— Ҳа, нима қилибман, баччагар?

— Илгари... мингбоши ўлгурга... бермайман деб келиб эдингиз... кўрсайиб... мақтаниб гапириб эдингиз... «Бенамозга... қиз йўқ!» деган эдингиз... Қани у кўрсайишлар? Нима бўлди? Тушпа-тузук сўфи одам бир бенамоз, бир бўзакхўрга қиз бериб ўтирибсиз?

— Берсам нима бўйни, баччагар... Ҳа қизим...

— Ҳа қизингиз-ку... Тенгини қилиб беришгилар... Эшонбувамнинг ман қилмаганларига хайронман. Ҳа... Ҳа... Шу ерга келганда Қурвонбиби бир оз дадилланиб, овозини кўтара тушди. Гўё эшонбобо унинг тамонидан бўлиб, Раззоқ сўфига қарини чиқаркан эди:

— Ҳа... Ҳа... энди билдим! Бу тайдан, валлоҳи аълам, эшонбувамнинг хабарлари йўқ! Бўлмаса, сизнинг бу беҳуда ишингизни қалдиртирмас эдилар.

У ёқда сўфи аччиги келиб бақирини ўринга, бир нарсадан хурсанд бўлгандай, мийнгида кулиб турарди.

Қурвонбиби давом этди. Унинг овози яна ҳам кўтарилга тушган эди.

— Шошманг! Эшонбувамга бориб дод дейман! Ори рост, бир бўлган ишини энди буздирини мумкин эмас-ку-я, ишқилиб сиздан дод деб бир кўнглигини бўшатмасам бўлмайди...

— Э аблаҳ, фитиа! — деди сўфи кулиб туриб. — Эсинг йўқлиги шу-да! Шу-да эси настилинг! Шу-да хотинлигинг!

Қурвонбибининг аччиги келди:

— «Эчкига ўлим, қасосба ёғ!» Мен ўломай гапанман, сиз ҳадеб куласиз. Ҳа, эшонбувамга айтолмайманми?

— Ҳа, айт! Айт бориб! — деди сўфи яна кулиб туриб. — Аблаҳлигингни ширмига ҳам кўрсат, фитиа!

— Оббо, ақлли-ей! Шошманг, ҳали! Эшонбувам газаб-

лагандан кейин эсингиз киради. Хали ёглиқ паловлар билан мастсиз!

Сўфи кулишдан тўхтаб жиддийлашди.

— Бас дейман, аҳмоқ бўлди! — деб қичқирди у. — Хеч нарсадан хабаринг йўқ, валаклай берасанми? Мингбошига бергин деб, қистаб юриб, мени кўндирган эшонбувамнинг ўзлари бўлса нима дейсан?

— Қурвонбиб ихтиёрсиз:

— Вой ўлақолай! — деб бақирди. — Эшонбувам ўзлари бошим хали? Вой шўрим курсин-ей!

Бечора кампир бошларига мушгларди.

— Мушгла бошингни, фитна! — деди сўфи яна ўша жиддий билан. — кўпроқ мушгла, ёр ўша эси паст бошни!..

Иккаласи ҳам жим бўлишди. Сўфи ҳамон ўша жиддий билан бир нуқтага тикилган. Қурвонбиб энди бир оз ўзини тўхтата бошлаган эди. У оддий ва тинч овоз билан сўради:

— Эшонбувам қистаган бўлсалар, қаттиқ турсангиз бўлмасмиди?

Фақат кампирнинг бу сўзларида энди тақдирга таян бериш унлари бор эли. Бу унинг сўфи ҳам пайқали. У бугун нечундир бир оз юмшара тушган, хотини олдда ўзини оқламоққа тиришгандай кўринарди.

— Ховликмай гапирсанг-чи, фитна... Дунёни бузасан... — деди у. — Мен кўп олиндим. «Бенамозга қиз бермайман!» дедим. «Сен — бизнинг минг йил ибодатимизу, уларнинг бир кунлик хизматлари — баб-баробар! Мингбоши қанча мўмин-мусулмонларнинг хожатини чиқаради, қанча аламазданинг додига етади, қанча ўғри, қисавур, қароқчининг жазосини беради! Қанча ноҳақ бўлган ишларни ҳаққа қарор топқизади. Ибодат ҳам — ибодат, мўмин-мусулмонга хизмат ҳам — ибодат! Балки бу кейингисин — аъло!» дедилар. Нима дейин? Нима деб бўлади? Мен оми бўлсам, саводим бўлмаса, оқ-қорани танимасам, у киши мулла бўлса, забардаст бўлса, худонинг буйруғини тушунса, шариятни, тариқатни сувдай билса... — нима дейман?

Сўфининг ўз хотинига астойдил қуйиб-ёниб ўз қилмишларидан бунча дурув-дароз ҳисоб бериб ўтириши — мана шу эди. Буни Қурвонбиб тегишинча тақдир қила билди. Эрига иссиқ назар билан қараб, унинг аҳволига энди бир даража ачина бошлади. Шу учун анча оғирлик ва босинқилик билан:

— Мен-ку ҳеч нарса демас эдим, — деди у, — мана бу қизингиз худди бир суратга айланиб қолди... Қўрқиб ётибман...

— Ўртоқларини чақиртир, фитна... Ўйин-қулги қилишсин... У тарафдан мен ҳам тўйин тезлатай... Тезроқ бериб қутулайлик.

— Салтанатхон ўртоғини ўзи ҳам чақирмоқчи бўлиб туриб эди, — деди кампир. — Сиз уйда бўлганингиз учун...

— Мен хопақога кетаман. Чақиртира берсин. Ун-гуручи бўлса сероб... Пул ҳам бор, орзу-ҳавас қиламан деса, мана пул. Бозордан олдирсин. Қўнгли хоҳлаганини қилсин!

Шу сўзларни айта туриб, ёнидан битта ўп сўмлик янги қоғоз олди, уни бармоқлари орасида увиб, шир-шираган овоз чиқарди, ундан кейин юзларида шу чоққача ҳеч бир кўрилмаган болаларча қувониш билан кампирга узатди.

Кампир умрида кўрмаган ўнталиқнинг нақшларига қараркан, шу нақш сингари жонсиз бўлиб қолган шўрлик қизини кўз олдига келтирди-да, кўзларига ихтиёрсиз ёш олиб юборди...

IX

Зебини тушириб келиш учун шаҳарга борган хотинлар, уларнинг ўз тиллари билан айтсақ «қудалар», бошларидан Пошшахонга ўхшаган эслик ва айёр бир жувон турганига қарамасдан, негадур қичкина миттини назардан қочирдилар. «Қичкина митти, хон хўжани йиқитди» дейди ўзбек мақоли. Қудалар қофила¹си шаҳарга жўнаркан, ўмрини-сабибини аравадан ўз қўли билан тушириб юборган ва унга қараб «агар тўйда ё тўйдан кейин мен сизни уйда кўргундай бўлсам, мингбоши додхога айтиб авақтага жўнатдираман!» деган Пошшахон Умринисабининг қизини ё кўрмади, ё кўрса ҳам назарига илмади. Пошшахоннинг қўйган қизлари, яъни унинг ўз «одамлари» шаҳарнинг ўзида, йўлда ва ҳар ерда Зеби билан бирга бўлишиб, фаришта қиёфасидаги шайтон каби унинг ичига кириб, пистоки таъзимлар ва серушомад гаплар билан унинг кўнглини овлаб, мингбоши додхога уни «иситти-раркан», ўзларининг муваффақиятларидан ҳеч бир шак-шубҳа қилмасдилар. Тезда-тезда уларни чақириб таълимот бериб турган Пошшахон ўз одамларининг маърузаларини эшитгандан кейин, боз устига ўзи ҳам чимилдиқ кетига ўтиб Зеби билан жонажон ўртоқдай гаплашгандан сўнг, қизнинг муқоваматини синадирдим, ўжарлигини енгдим! деб ўйларди. Ўзига кўп бино қўйганларнинг алдавиши

¹ Қ о ф и л а — қарвон.

ёмон бўлади! Икки қиз ва бир жувоннинг бутун меҳнатларини Умринисаббининг қичина миттиси бир неча оғиз гап билан ювиб танилашга жуда осон муваффақ бўлди. Умринисаббининг ишига солиб қўйиб, ўан алақайларда таянганлигидан қонилсини юлиб юрган Султонхон энди найтон қулини билан кулиб, қўли толгунча чалак чалса бўлади. Унинг кўнгли олдан сезини йўли билан бир нарса сезган бўлса, хали ҳам жирганк чалиб қўлаётгандир. Қўим биллади!

Шахарда бир неча минут қинтоқда мингбониникида ундан ҳам озроқ холи фуруат тошиб, қичина митти Зебига айтиладиган ҳамма гапни айтиб олди. Мингбонини шуздай тасвир қилгани, энди унинг ўрнига — куёв ролида — бир девкириб келса, Зеби «яқон!» дерди. Бунинг устига «бечора Султонхоннинг маъсум кўз ёшлари», «инки иттифоқчи» (Хадичахон ва Пошшахон)нинг манг бир «Хиталари» ҳам (Хотинлар ўзалари худди шу ивақда — «хила-а» деб таширивиллар) ёни ва маъсум бир қизнинг самимий тили билан бир-бир баён қилиниди. Шу учун тўйга икки ва тўй қулиларида ўз ўрговлари билан қулиб келишди. Пошшахоннинг одамларига эса қиёматлик дўстлардай муомила қилиб, уларга «ғалаба» гурурини берган Зеби қинтоққа жўнар қуни бирданга ўзгариб, ёшига ўз фиасидан бонка ҳеч қимми киргизмай, бирданга бурунги қуруқ «сурат» ишқлига кирган. иттифоқчилар ишонилиб қолдилар. Зеби ўзи учун ажратилган қатта уйга кириб, ивак чимилдикнинг кетида ўтган вақтида иккала иттифоқчи тўйчи хотинларини ҳам унутиб, дастурхон ва ош-сув масалаларини ҳам бировларга тошириб, ўзалари Пошшахоннинг уйига чекиллилар ва бу ўзгаринининг сабабини текшириб, чорасини ахтармоққа бошладилар, кўн уйтадилар, кўн режаларини чўзиб кўрдилар... Фақат, шу қичина митти ҳеч бирисининг эсинга келмади. Шу учун ўзгаринининг сабаби билинмади!

Улар бир чора топишдан ҳам ожиз эдилар. Шу қалтис пайтда ақллари ҳеч нарсани олмасди. Бир тарафдан қуёвнинг кирар вақти яқин, иккинчи тарафдан ховли юзи тўла хотин-халаж, бола-чака, етти иқлимдан одам бор, шовқин-сурон, қий-чув, мия айнайди... мия айнайди, халос! Бир кучли овоз бўлсаю ховлига чиқиб ўқирса ва хотин-халаж бир нафасгина жим бўлса... Булар ўйлаб бир фикр чиқарсалар!

Холбуки хотин-халажнинг қий-чувни авж олаётир.

— Шовманг, нима гап? — деди бирданга Пошшахон. Дарҳақиқат, ташқарида хотин-халажнинг умумий

хўри бошланган эди. Ховлидаги хотинлар ҳаммаси бирдан алланима деб бир сўзини тақрорлаб, шовқини солардилар. Булар ҳам бирин-кетин ховлига чиқинди. Қичкинагина бир воқеа бўлиб ўтган эди.

Зеби қаттақон уйнинг тўрисида очик дераза ёнидаги бурчакда чимилдик кетида онаси билан бирга ўтирарди. Уйча бесаранжом бўлгани ҳам кўрилмасди. Ҳатто хотинларнинг қизқроқ гапларини эшитса кулиб қўярди... Ховлида деразанинг таггинасида турган искипта хотин — қим эканликларни номаълум! — тик холда ўзаро гаплашиб туриб ганин мингбонин доҳхо ва Зеби тўғрисида кўчирдилар. Зеби уларнинг сўхбатларини юраги ўйнаб туриб тинглар ва онаси сўхбатга мене бўлмоқ истаса йўл қўймади. Иккала хотин овозларини нима кўтара тушиб, хотинлар қий-чувни орасида сўхбатда бемалол давом этдилар. Зебининг қулоғи ҳам гўё деразага осилиб қолди.

— Қўзингиз етилиб қолди, мингбонин доҳхога бермай-сизми? — деди уларнинг биттаси овозини кўтара тушиб.

Яна бири овозини анча баланд чиқариб бўйдай деди: — Буватаваккал адирида отам сонилдай йўтон илонлар бўлар эмиш. Шуларга берсам бўлмайдинг!

Зеби, «оҳ» деб элчиқирди-да, онасининг қучоғига йиқилди. Хотинлар чувиллашиб чимилдикка томон югурдилар. «Вой, нима бўлди? Вой, нима бўлди? Вой, ўлақолай! Вой, шўрим!» Овозлари ҳар тарафдан юксалди. Чимилдик атрофини қуришаб «вой, нима бўлди?» деган хотинлар орасида ҳалиги иккови ҳам бор эди...

Бир оздан сўнг улар иккови ордан йўқ бўлишди. Уларнинг келиб келмаганини ҳеч қим билмайди. Шунча кўл хотин-халаж орасида иккита хотинга сон борми?

Пошшахон билан Хадичахон воқеани суриштириб кўрдилар. Ҳар оғиздан ҳар хил гап чиқарди. «Аллаким келинга эшитдириб қуёвни ёмонлади» деганлар бўлди. «Ўз қулоғим билан эшитдим», деганлар бўлди. Фақат уйдаги хотинлар — «Ташқаридагилар гаширди!» дедилар, ташқаридагилар ичқаридагиларни айбладилар...

Зеби қўларини мўлтиратиб, қўли кўксига бедармон ётарди. Оғзини очиб бир сўз демас, саволларга жавоб бермас, ёшига кирган Энахонни ҳам танимасди. Рағни пахтадек оқарган, қовоқлари бурнига учиб тушарди.

Пошшахон Умринисаббининг эшигига қулаф солдириб қўйиб, иттифоқчиси билан яна кенгашгали кирди. Бу сафар кенгаши жуда қалта бўлди. Чунки вақт нозик, тезроқ чора кўриш лозим, куёв кирадиган вақт бўлган эди.

— Қуёвнингизни бугунча киргизмай турсак, — деди

ёмон бўлади! Икки қиз ва бир ақвоулнинг бутун меҳнатларини Умринисаббининг қичкина миттиси бир неча оғиз ган билан ювиб танилашга жуда осон муваффақ бўлди. Умринисаббининг ишига солиб қўйиб, ўзи алақайларда таянганлигидан қонилини юлиб юрган Султонхон энди шайтон қулини билан кулиб, қўли толғунча чанак чалса бўлади. Унинг кўнгли олдан сезини йўли билан бир нарса сезган бўлса, хали ҳам жиртақ чалиб кулаётгандир. Қим билди!

Шахарда бир неча минут, қишлоқда мингбониникида уйдан ҳам озроқ холи фурурат топиб, қичкина митти Зебига айтиладиган ҳамма ганини айтиб олди. Мингбонини шундай тасвир қилдики, энди унинг ўрига — куёв ролида — бир дев кйриб келса, Зеби «жон!» дерди. Бунинг устига «бечора Султонхоннинг маъсум кўз ёшлари», «икки иттифоқчи» (Хадичахон ва Пошшахон)нинг минг бир «хилалари» ҳам (Хотинлар Уалари худди шу шаклда — «хила-а» деб танирадилар) еш ва маъсум бир қизнинг самимий тили билан бир-бир баён қилинган. Шу учун тўйга яқин ва тўй кунларида ўз ўртаклари билан кулиб танишган, Пошшахоннинг одамларига эса қиёматлик дўстларини муомила қилиб, Уларга «ғалаба» гурурини берган Зеби қишлоққа жўнар кунни бирдангга ўзгартириб, ёнига ўз овозидан бонка ҳеч қимни киргизмай, бирдангга бўрунги қуруқ «сураг» шаклига кирган, иттифоқчилар шониллиб қолдилар. Зеби ўзи учун ажратилган катта уйга кйриб, инак чимилдикнинг кетига ўтган вақтда иккала иттифоқчи тўйчи хотинларни ҳам унутиб, дастурхон ва ош-сув масалаларини ҳам бировларга тошириб, Уалари Пошшахоннинг уйига чекилдилар ва бу ўзгарининг сабабини тешириб, чорасини ахтармоққа бошладилар. Кўн ўйладилар, кўн режаларини чўзиб кўрдилар... Фақат, шу қичкина митти ҳеч бирисининг эсига келмади. Шу учун ўзгарининг сабаби билинмади!

Улар бир чора тошидан, ҳам оқиз эдилар, шу қалтис найтга ақллари ҳеч нарсаи олмасди. Бир тарафдан қўёнинг қирар вақти яқин, иккинчи тарафдан ховли юзи тўла хотин-халаж, бола-чака, етти иқлимдан одам бор, шовқин-сурон, қий-чуь, мия айнайди... мия айнайди, халос! Бир кучли овоз бўлсаю ховлига чикиб ўқирса ва хотин-халаж бир нафасгина жим бўлса... Булар ўйлаб бир фикр чиқарсалар!

Холбуки хотин-халажнинг қий-чуви авж олаётир.

— Шошманг, нима ган? — деди бирлангша Пошшахон. Дарҳақиқат, ташқарида хотин-халажнинг умумий

хўри бошланган эди. Ховлидаги хотинлар ҳаммаси бирдан алланима деб бир сўзини тақрорлаб, шовқин солардилар. Булар ҳам бирин-кетин ховлига чиқийди. Қичкинагина бир воқеа бўлиб ўтган эди.

Зеби каттакон уйнинг тўрисида оқиқ дераза ёнидаги бурчакда чимилдик кетида онаси билан бирга ўтирарди. Унча бесаранжом бўлгани ҳам кўрилмасди. Ҳатто хотинларнинг қизикроқ гапларини эшитса кулиб қўярди... Ховлида деразанинг таггинасида турган иккига хотин — қим эканликлари номаълум! — тик ҳолда ўзаро гапланиб туриб ганини мингбонини долхо ва Зеби тўғрисида кўчирдилар. Зеби уларнинг суҳбатларини юраги ўйнаб туриб тинглар ва онаси суҳбатга монө бўлмақ истаса йўл қўймади. Иккала хотин овозларини ишча кўтара тўшиб, хотинлар қий-чуви орасида суҳбатда бемалол давом этдилар. Зебининг қулоғи ҳам гўё деразага осилиб қолди.

— Қизингиз етилиб қолди, мингбонини долхога бермай-сизми? — деди уларнинг биттаси овозини кўтара тўшиб.

Яна бири овозини анча баланд чиқариб бундай деди: — Буватаваққал адирдида одам сонилдай йўгон илоқлар бўлар эмин. Шуларга берсам бўлмайлими!

Зеби, «ох» деб қичқирди-да, онасининг кучоғига йиқилди. Хотинлар чувиллашиб чимилдикка томон югурдилар. «Вой, нима бўлди? Вой, нима бўлди? Вой, ўлақолай! Вой, шўрим!» Овозлари ҳар тарафдан юксалди. Чимилдик атрофини қуришаб «вой, нима бўлди?» деган хотинлар орасида халиги иккови ҳам бор эди...

Бир оздан сўнг улар иккови орадан йўқ бўлишди. Уларнинг келиб келмаганини ҳеч ким билмайди. Шунча кўп хотин-халаж орасида иккига хотинга сон борми?

Пошшахон билан Хадичахон воқеани суриштириб кўрдилар. Ҳар оғиздан ҳар хил ган чиқарди. «Аллаким келинга эшитдириб қуёвни ёмонлади» деганлар бўлди. «Ўз қулоғим билан эшитдим», деганлар бўлди. Фақат уйдаги хотинлар — «Ташқаридагилар гапирди!» дедилар. ташқаридагилар ичкаридагиларни айбладилар...

Зеби кўзларини мўлтиратиб, қўли кўксига бедармон ётарди. Оғзини очиб бир сўз демас, саволларга жавоб бермас, ёнига кирган Энахонни ҳам танимасди. Ранги пахтадек оқарган, қовоқлари бурништа учиб тушарди.

Пошшахон Умринисаббининг эшигига қулф солдириб қўйиб, иттифоқчиси билан яна кенгашгали кирди. Бу сафар кенгаш жуда калта бўлди. Чунки вақт позик, тезроқ чора кўриш лозим, куёв қирадиган вақт бўлган эди.

— Қуёвнингизни бугунча қиригнамай турсақ... — пели

Пошшахон. — Эртага Зебихонни алдаб-сулдаб йўлга солардик... Кейин, олиб кириб қўйсақ, ундан нарисини эркак киши ўзи эглаб оларди...

— А-в-в... — деди Хадичахон. — Қошки эп деган нарса бўлса кувёвда...

— Униси рост-ку-я... Хар қалай, эртагача худо пошшо, эгам... Бугуннинг маслаҳатидан келинг.

— Халиги маслаҳатингиз дуруст... Бугунча турса турсин, ўлмас...

— Ўлмайди, албатта... Пешонасидан кўрсин... Ишқилиб, Султонхоннинг ошғи олчи!

— Нимаени айтасиз. Умриниса фитна етказгандир бу чоққа...

— Кўйди дейсизми? Эрта қачон...

— Жиртак чаляпти десангиз-чи, яшшамагур...

Иккаласи ҳам бир нафас жим қолишди.

— Маслаҳат халиги бўлдимми? — деди яна Пошшахон, — бугунча кирмай турадимми? Яхши маслаҳат.

— Бошқа иложи ҳам йўқ. Аммо у ўжар кувёни ким кўндирди бунга?

— Ғалати экансиз! Ким кўндирди? Мирёқуб акангизда...

— Ўзингизнинг акангиз...

— Ҳаммамизнинг акамиз...

— Чақириб айтинг бўлмаса.

— Йўқ, сиз каттаеиз, сиз айтинг! Мен яқин йўламаймайман!

Хадичахон Мирёқубни чақириб гаплашгани ташқари эшик олдига чиқди. Пошшахон Зебидан хабар олгани югурди.

* * *

Султонхон тўйга бир неча кун қолганда онасиникига кетган эди. Кетаркан кимдан сўраб — ижозат олиб кетишини билолмади. Сўраганда кимдан ҳам сўрайди? Мингбошининг онаси ролида ҳозир Хадичахон. Унга кириб ялинадимми? Ё Пошшахонга таъзим қилиб ундан сўрайдимми? Улар нима дейдилар? Тил учида «вой айланай, вой ўргулай» қилсалар ҳам, кўнгилларида «ўла, ўлганинг яхши! Алам қилдимми? Қочгинг келдимми? Қоч, орқангга қарамай қоч, кавушингни қўлтиқлаб қоч!» демайдиларми? Мингбошидан сўраш керак эди, албатта. Унинг олдидан ўтмай бўлмайди. У — эр, эр — подшо, хотиннинг инон-

кўзига оқ-қора кўринмайди. Мингбоши шу кунларда ўз соясидан ҳам бехабар... Беш-олти ой бурун бор эди унинг Султонхони. Энди йўқ! Бир йил бурун унча-мунча «Султоним» деб турарди мингбоши. Тез-тез бунинг ёнида бўларди. Бу даргоҳга эрта баҳорда Зебининг қадами теккандан бери Султонхон бутунлай нест-нобуд бўлди. Қечаги ботган кувёвдай... Унутилди!

Параижисини ёшинди, Умринисабининг дарчасига яқинлашганда бирдан тўхтади ва орқасига қайтиб, Хадичахоннинг уйига томон йўналди.

— Мен оймлариникига кетяпман. Уч-тўрт кун айланиб, кўнглимни ёзиб келай...

Хадичахон «ха, майли» деб кўя қолса нима бўларди? Жуда чидамай кетса — индамасиниди, бунга қараб мийғида бир кўлсиниди — шу ҳам етиб ортарди. Йўқ! Пошша афсунчининг бу ўргатма иломи бир марта нишини ботириб олмаса бўладими?

— Вой, бу нима қилганингиз. Султонхон? Шумдай яхши тўйлар бўляпти...

Тили зўрга-зўрга қалдираб:

— Тўйгача... келаман... — дея олди Султонхон.

Умринисабинининг дарчасидан ҳатлар-ҳатламас хўнгурак олиб йиғлаб юборган эди.

У ерда кўп ўтирмади. Бир оз ҳасратларини айтиб, кўнглини бўшатгандан кейин, «кичкина митти» дан фойдаланиш тўғрисида бир-иккита маслаҳат кўрсатиб, онасиникига кетди. Шу бўйича тўй куни ҳам қайтиб келгани йўқ.

Янги келин келган куннинг эртасига — худди нонушта чоғида Умринисабини етиб борди. Ўлкаси оғзига тиқилиб, ўлғудай ҳаллослаб туриб, кутилмаган ютуқлардан гапирди. Кичкина миттининг қатта ишлари, айниқса дераза олдида томоша берган икки хотиннинг ўйинлари ўлган Султонхонни тиргизди. Унинг беҳоллик ва уйқусизликдан юмилган кўзларини қайта бошдан очирди. Умринисабининг буришган терили бармоқларида янги узуклар ялтиради! Иккаласи бир-бирини қучоқлаб ширин-ширин нашъага ботдилар.

— Йўқ, хола, хали эрта! Эрта хали...

— Нима демоқчисиз, айланай!

— Маъракаи йиғиштиришга хали вақт эрта.

— Нима қилайлик, айланай? Мени у эшикка қадам бостиришмайди. Қизим кириб юриб эди, халиги иккала хотиннинг ишидан кейин ўртадаги эшикка қулф солдилар.

— Йўқ, хола! Йўл топилади, топиш керак.

— Тонамиз!.. Тонамиз... тонамиз...
Ақли бошқа жойда бұлгани холда Султонхон ҳадеб шу бир сўзни такрорларди. Ёридан сўраб қолди:
— Энахон қаерда? Уни киргизашадими?
— У ҳаммавақт Зебининг ёнида.
— Бўлмаса, ўна билан гаиланинг. Бугуноқ гаиланинг. Ҳозир бориб гаиланинг.
— Ҳозир жўнайман бўлмаса.
— Менга қаранг!

Икки кўли билан Умринисабиниң икки елкасига ёпишди. Юзини унинг юзига яқин олиб борди.
— Менга қаранг, холажон! Энахон Зебига дўст. Чинакам дўст. Мингбонига хотин бўлишини хеч хохлаган эмас. Хали ҳам хохламайди. Кўрғмасдан очик гаиланиши беринг. Гаилан гап чиқади. Гаилан маслаҳат чиқади!

Умринисабиб каттақон белбоғини ун-турунч билан тўлғазиб, дарров йўлга чиқди.
Энахонлариникига бориб кирган вақтида Энахонларининг бутун онаси ёпилган қонининг теграсида жугарин укалаб ўтирардилар.

— Айланай, Энахон. Шошилди турибман. Сизга икки оғиз ганим бориди.

Иккаласи бирга ховлига ўтдилар. Ариқ бўйига ўтиринган ҳамон Умринисабиб гап бошлади:
— Зебихоннинг ахволи қалай, айланай? Жандак ганириб беринг, хеч нарса билзолмай, юрагимиз эзилб кетди. Кўзимнинг қорачуғидай яхши кўрардим.

— Уни яхши кўрмаган ким бор, холажон? Ҳамма яхши кўради. Яхши кўриш бошқа экану, толе бошқа экан...
— Чинасини айтасиз, айланай? Ётти ухлаб, бир тушига кирмаган кунларни кўрди шўрлик...

Бир оз тўхтади. Рўмолчасини ариққа солиб хўлланган юзини бир қур артиб олди.

— Қўйиб кетдим, айланай... Бир жойда ўтиролмайман... Қизим Бахридан сўрайман, бир оғиз ганим энлаб ганиролмайди. Кеча кечаси ўша ердайдди. Шаҳарга ҳам бирга бориб эди. Гап сўрасам, худди тили йўқ соқовдай «и, и...» қилади халос... Юрагим «тарс» эта ёрилгундай бўлди. Шундан кейин бу ерга чошиб келдим, айланай.

Содда Энахон бу ёлгонларининг ҳаммасига астойдил ишонарди.

— Зебихон энди пича дуруст. — деди у. — Кеча кечаси куёв кйринига яқин аллакимдан бир ёмон гап эшитиб...

У шошилмасдан ҳамма бўлган гапларини айтиб берди. Гаплар ҳаммаси Умринисабибига маълум бўлса-да,

энигмаган одамдай бирунга «вой, товба! Вой, ўлақолай! Вой, шўрлик! Шунақами?» деб турди.

— Энди ҳамма хайрон, холажон... Бугун кечаси нима бўларини? Куёв кирмай туриб бу шунақа қилади. Куёв кирганда нима бўлар экан?

— Шунн айтман, айланай!

— Мен хеч чиққим йўқ ўна томонга. Чинамасак, оқибатдан эмас. Бизни деб келиб тузоққа тушди, шўрлик. Менга шундай кўзларини мўлтиратиб қараса, юрагим «кигг!» этиб кетади...

— Рост, айланай, рост... Ҳамма деганлариниғиз рост...

— Бу ишни қилган кундон ўлтурлар, энди ўзлари ҳам хайрон...

— Иншамагурлар...

— Султонхон бўлса уёқда муртаб чалинги.

— Иншамагур...

— Азаймхонларга катта-катта сарф килипти, дейди... Отаси бой эмасми? Онасида ҳам бисот каттаймин...

— Иншамагурлар...

— Бир ўйлаганда, у бечореза ҳам айб йўқ.

— Рост айтасиз, айланай...

— Ана у кундонларда ҳам айб йўқ.

— Албатта, айланай...

— Кундонлик ўзи бир бево.

— Чинасини айтасиз, айланай...

Энахон оғир бир ух тортиб ўришдан турди.

— Жиндак туриб яна чиқиб бормасам бўлмайди. Юрагим бўлса сира белламайди. Бу кеча нима килдимиз энди, билмадим...

— Нима килардингиз? — деди Умринисабиб. — Дод-войига қарамасдан куёвга кўнасан-да, айланай!

— Менга қолса, бир умр кўнимас элим. — деди Энахон. Яна қайтиб жойига ўтирди.

Умринисабибига бор-йўғи шу гап керак эди. Дархол ўридан туриб ариқнинг у юзига ўтди ва Энахоннинг ёнгинасига ўтирди. Устозидан олган таълимини эслаб, икки кўзини унинг елкасига кўйди ва бошини ўз бошига томон тортиб туриб, кўзига маҳкам тикилган холда сўради:

— Зебихонга чинакам дўстмисиз? Йўқ, айланай. Худойимни ўртага қўйиб айтинг: астойдил дўстмисиз?

— Гумонингиз ҳам борми? Дўнимни беришгача борман!

— Бўлмаса, менинг ганимга кириб, Зебихоннинг кулоғига секингина шиншитиб қўйсангиз: ҳар кун

ёлдондан бўлса ҳам бир соат, ярим соат ўзидан кетиб турса...

Умринисабиби бирданга овозини пасайтирди:

— Биласизми, айланай, бу куёв шулдай нарсаки, ҳар қандай хотин ўзи хоҳлаб бориб бўйинга осилмаса... ўзига ҳеч нарса қилолмайди! Ўзи ҳам қариб дармони кетиб қолган... Нимага ҳадеб уйлана берар экан, ҳайронман.

— Пул кутуртиради! — деди Энахон.

— Рост айтасиз, айланай, давлат кутуртиради!

Умринисабиби яна овозини шичирлаш даражасига туширди:

— Биласизми, айланай, оқлошшо етти қирон билан уришайёган эмиш... Ҳамма фуқароси қирилиб тамом бўлипти... Юртида одам қолмабди. Бугун эмас, эртага мингбошиларнинг ҳаммасини урушга олиб кетармиш...

— Оғзингизга ёғ, холажон!

— Рост гап бу... Ҳакимжон айтипти... Мингбошининг миғзаси эмасми? Тил билади у... газет ўқийди...

— Сизга ким айтди?

— Бир жойдан эшитиб қолдим. Ҳакимжон бориб юрадиган жойдан. Сиз, айланай, Зебинисага сал учини чиқариб қўйсангиз бўлди. Уёғини ўзи эилайди... эслик қиз... Мингбоши уришга кетдики, ҳамма қутулади унинг дастидан. Ёвланган қирон жуда каттаймиш... Индамасдан келиб ўлдирадиган ўки бормиш... Осмондан қанот тақиб келиб уришармиш... Мингбошингиз ўқ тегмасдан туриб йиқиладиган одам... «Урушга борасан» дедими, тамом... юраги ёрилиб ўлади!

— Илоҳим, айтганингиз келсин! — деди Энахон.

Шу пайтда Ҳолматнинг «эна!» деб чақирган овози эшитилди.

Иккала ҳамдард ўринларидан туриб ичкарига томон юрдилар.

Шундай қилиб, ўша кечадан бошлаб Зебининг тутқалоғи ҳар кун намозшом пайтида мунгазам тутадиган бўлди.

X

Мингбоши ишнинг бу равишга киришини ҳеч бир кутмаган эди. Бошқа ҳамма кишилардай у ҳам Зебининг тутқалоқларини «қизнинг нози» деб билар ва тезда ўтиб кетишига ишонарди. Шу учун қундузларини жуда бесаранжомлик билан ўтказиб кеч кирганда, энтика-энтика ичкаридан севинчлик хабар кутарди. Беш кунгача ҳар оқшом бир хилда совуқ хабар чиқиб турди: «келинчакнинг

тутқалоғи тутиб қолди...» Бу беш кун ичида мингбоши ўз ичкорича беш йиллик заҳмат тортган эди... Маҳкама ишларини Ҳакимжонга ташлаб қўйди, зотан тўйга, икки кун қолганда ёнидаги муҳр ҳам Ҳакимжон килесасига тушганди. Мирёқуб бир жойда бир нафас ўтиролмайдиган нарса — олти-етти кундан бери мингбоши ёнидан жилмайди. Жаҳли чиқиб тўйини тескари киймоқчи бўлган мингбошини гап билан совутади ва йўлга солади.

— Ўзингиз айтасизки, — деди Мирёқуб, — сизга «гаҳ» деганда қўлга қўнадиган тайёргина куш бўлса... Мунақа қўлга қўнмайдиган ёввойи кушларни овлашга хунарингиз йўқ экан. Шундай бўлгандан кейин тишини ташга қўйиб чидаш керак, хўжайин!

— Чилаб-чидаб шу ерга келдим.

— Оббо-о! Уч кун ўтмай туриб-а! Шунча бардошизликми? Ёввойи кушни аста-секин алдаб-алдаб ўргатадилар. Кўрқитсангиз «пирр!» эгиб учиб кетади.

— Учиб кета қолсин! Шу толда «бор, кет!» дегим бор.

— Эсингиз жойидами, хўжайин? Менга қаранг... бу нима гап? «Кет» десаңгиз, жон дейди. Шамолдай учадди. Ўнга сизнинг «кет!» деганингиз ёввойи кушга кафеа дарчасини очгандай гап. Қим армонда қолдингиз? Уми? Мингбоши ўйлаб қолди. Сўнгра юввошларга деди:

— Рост айтасан. Қарганада эсининг ҳам мазаси кетганга ўхшайди...

Мирёқуб билан Ҳадичахон шу беш кун орасида бир-бирларидан қочмайдиган даражага келдилар. Ҳадичахон уни кунда уч марта чақирса, бу уни беш марта чақирарди. Пичир-пичир гап, пичир-пичир гап... маслаҳат!

Тутқалоқ беш кун батартиб давом этганидан кейин, Мирёқуб мингбошининг жуда ёмон бўла бошлаганини пайқади. Ўзининг икки гилдиракли сариқ фойтунини олдирди.

— Қани, юринг, хўжайин! — деди.

Мингбошининг эътирози ва баҳоналарига қарамасдан, етаклаб олиб бориб фойтунга ўтқизди ва орқаларида яроғли от қоровул, эргалаб йўлга тушдилар.

Шахарда мингбошини энг яхши ва обод самоварга туширди.

— Боллаб нонушта қилинг, хўжайин, чой ичинг. Томоша қилиб туринг. Мен тезда келаман! — деди.

Яна фойтунга ўтириб кетди.

Мингбоши қаймоқлар ва ширмон нонлар билан нонушта қиларкан, шаҳарга нима учун келганини билдирмасдан боши айланарди. Ўйлади, ўйлади, охири: «Бир

калтис иш чиқиб қолганга ўхшайди. Бўлмаса бунча ишонилнич келмас эдик. Бу Мирёқуб бир ишни ўйламасдан қилмайди» деган қарорга келди.

Сўнгра яна ўйлашда давом этди.

«Шу қиронларнинг бир-бири билан урулгани ёмон бўлди... Кўн одам қирилди, дейди нойиб тўра. Менинг мирзам Соқолов ҳам дарақсиз кетди. Уч ойдан бери дараги йўқ. Юрт ҳам, самовардай аста-аста қайнаб ётибди. Бир тонадан бу! Ёмон тошади лекин. Одамларнинг юзига қарасам, ўрис-мусулмон ҳаммасининг кўзи бежо... «ютаман» дейди. Қимматчилик борган сари авк оляпти. Шундай оқдошнинг хазинаси қоқлашиб қолдикинми? Оқдош меннинг гапимга кирса, юрт берса берадими, тезроқ яраш қилиб одамларни тинчитарди. Алақайлардаги юртларни деб бошини казога тутадими кини...»

Бу ўйлар мингбошининг миёсига биринчи келадиган ўйлар эди. У бунақа нарсаларни ўйлаб ўрганган одам эмас. Фақат юрт орасида хар хил гаплар юради. Хамама амалдорларни, шу қаторда мингбошинларни ҳам урунча жўнатармиш, дейдилар. Хамама юртин иезада солиб, Германияга қарини хайдармиш, деган гаплар эшитилди. Бу гаплар мингбошинга таш-сирезиз қолмайди. Мингбошин ҳам «замона охир» бўлишига ишонди эмасми? «Замона, чинакам охир» этган бўлса керак» деб ўйлайди: «Йўл очик бўлса хажга кетардим» деб кўйди. Яна орасидан «Йўл очик вақтида қайда элим? Тавфиқни ҳам жуда кечкиб бераётир худованди қарим...» дейди ўз-ўзига.

Ўйлашиб ўтириб устунга суянганча ухлаб қолди. Кўзини очган вақтида Мирёқуб тепасига келиб, «қани, юринг, хўжайин!» деб турарди.

Бу сафар Мирёқубнинг ўз фойтуни эмас, қирақани назон билан янги шаҳар қисмида бир қаватли эскироқ бичонинг шийонли зинаси олдида тўхтадилар. Мингбошин хурсанд бўлиб кулди, бу жой унга танини эди.

— Қани, юринг, хўжайин!

— Қишлоқда айтсанг бўлмасмиди? Худди зинасининг тагига олиб келгунча ҳеч нарса демайсан.

— Мен сизни ёмон йўлга бошлайманми, хўжайин? — деди Мирёқуб ва кулди.

Мингбошин ҳам маълум қулиши билан кулиб, эски гапни такрор қилди:

— Оббо, бетавфиқ-е!

Шаҳарнинг бузуқлик ила ном чиқарган машхур номерларидан бири эди. Бу номерга келадиган кишилар фақат айшу ишрат учунгина тўхталардилар. Шу учун у бир

хонали айрим уйлардан иборат бўлиб, ярим қоронғи уйчаларда бир карт, икки-уч эски курси, бир овқат столи ва бир жавончадан бошқа ҳеч нарса бўлмасди. Одамнинг хайвонлик хирслари авж олган вақтда хар нарсадан гўзал кўринадиган бу хоналарга у хирслардан озода бўлиб кирган одамни дафъатан белгисиз бир кўрқув хисси босарди. У хил хирслардан озода бўлиш билан кўнда мақтанолмайдиган бизнинг мингбошидай одам ҳам бурун бир неча марта келган вақтида кутилган хотинлар киргунча, дераза олдига бориб — ифлос ва қуруқ саҳннинг хунук манзарасига тикилар ва шу ердан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.

Бу дафъа мингбошин хона ичига кирганидан кейин ўз кўзларига ишонолмади. Хоналар яхшлаб тозаланган, деворларга хар хил гулларнинг ва яланғоч хотинларнинг суратлари осилган, деворда ликкагини ўйнатиб, қатта бир соат чиқилламоқда, кундуз бўлишига қарамасдан хулё-рангли калпоқ остида ёруғ фонарлар ёниб туради. Қаторасига икки хона, икковини бир-бирига улайдиган эшиклар қатта очик... Биринчи уй иккинчидан кенгрок, унда қатта бир стол, оппоқ дастурхон ёпилган, усти тўла хар хил овқат, ширинлик ва ичкисликлар... Овқатлар орасида ясама гуллар... Ерда чиройлик бир гилдам. Курсилар — янги ва тоза. Бир чекада ойнали, қаттакон кийим жовони, унинг кетида оппоқ чойшаб ва кўш паркув болишли карт... Қарт олдида — ерда пойандоз гиламча. Нарини уйда оппоқ чойшабли битта карт, кўш паркув болиши, битта жовонча — бошқа нарса йўқ. Фақат бунда ҳам карт олдида пойандоз гиламча... Хар уйнинг ф... бошқа ранг берса ҳам, ранглар ҳаммаси одамнинг хирсини қитиқлайдиган аллақандай сирли ва галати... Девордаги яланғоч хотиннинг оппоқ ва текис ташлари делсиниб тургандай, худди жони бордай жозиб... Қулимсиратан кўзлари, юқорига томон бир оз керила тушган қилдай ингичка кошлари... хавас ва ўйнашининг чопарлари! Кўрраклари олмайди кичкина ва таранг...

Мингбошин кирган ҳамон хурсандлигини очик билдириб кулди ва Мирёқубнинг елкасига қокиб туриб деди:

— Ўлма, бетавфиқ! Боплабсан!

— Қамарни очинг, хўжайин, — деди Мирёқуб, — иккала уй сизники. Ҳеч нарсани ўйламанг. Енг, ичинг, кайф қилинг. Сассиқ сўфининг нозли қизи ахир бир кун

шайтонлашлардан чарчайди. Қачон бўлса ҳам у сизники!
Уни ўйламанг сира, ундан қолишмайдиганлар бор бу ерда.

Шу ерда мингбоши шодлигидан бўлсамикин очилмоқ-
чи ва кўнглидаги бир сирни Мирёқубга очмоқчи бўлди:

— Биласанми, Мирёқуб? Мен у қизга қиз деб, хотин
деб талабгор бўлсам экан...

Мирёқуб кўзларини кенг очди ва мингбошининг ёнига
келиб ўтирди.

— Нима дейсиз, хўжайини? Нима, нима? «Эски оғиздан
янги сўз?»

— Ҳзим ҳам хайронман. Ашуласини эшитсам бўлди,
дейман ўз кўнглимда. Ашуласига, овозига ишқим бор,
унақа итлик йўқ...

— Оббо! Итлик йўқ! Сизда-а? Э тавба...

— Нон урсин агар...

Мирёқуб ирғиб ўрнидан турди:

— Бўпти бўлмаса! — деди у. — Итликни шу ерда
қолдириб, унинг ёнига одам бўлиб кайтасиз. Ўнда қиз
сизники! Бўлди, хўжайини! Мама бу ер ҳар қанча итлик
қилсангиз кўтаради...

Шу тоғда ўзининг негадир «одамлаша беклагани»
тўғрисида ўйлаб кетиб, Мирёқубнинг сўнг сўзларини
эшитмаган бўлса мингбошини айблаган керак эмас. Бу қабил
одам сўнг вақтларда ўзининг ўзи эканига ҳам унгла ишониб
етолмайди.

— Мен бир айланаиб келаман, хўжайин.

— Қаерга бормоқчисан?

— Сўраманг, хўжайин. Сиз айшингизга қаранг. Ҳамма
итликни шу ерга кўмин керак-а! Биласизми? Керак бўлса,
ўзингиз биласиз, мана тугма, шуни босилади. Уёқдан
одам кирганда тортинмай буюра беринг, ҳамма нарса
бор...

Чизка бошлади. Сўнгра эшик олдидан яна орқасига
қайтди.

— Хўжайин, — деди унга томон эгилиб. — Ҳаммасига
бир стакандан қуйиб берасиз. Ундан кейин биттасини
танлаб ёнингизга оласиз. Бошқалари чиқиб кетади...
Тартиб шу!

— Биттасига қузим тўймаса-чи?

— Уёғини ўзингиз биласиз. Итлик ҳам тоза жойида
экан, хўжайини!

У ердан чиқиб Мирёқуб номер эгасининг ўз уйига
кирди. Хўжайин ўн битта хотинни унинг оялдан — ясов
тортириб тўрт мартадан ўтказди. Қизик: Мирёқуб
биринчи сафарда уларни юзларига қаради. Иккинчи.

учинчи ва тўртинчи сафарда фақат юришларига назар
солади. Сўнгра еттинчисини кўрсатиб туриб деди:

— Менинг номеримга юбор. Мен келгунча жилмасдан
ўтирсин. Бировга кўрсатма! Ҳа! Ванна бор-а? Ваннага
туширтир. Қолганлари нариги номерга кириб, бизнинг
— хўжайинга кўриниб чиқсинлар.

Мирёқубнинг халиги икки хонали уйдан бошқа ўзига
хос алоҳида бир хонаси бор эди. Унинг ички зийнати
олдида нариги икки хонали уй ил шолмаса бунга таажжуб
қилиб бўлмайди. Чунки Мирёқуб — Мирёқуб, мингбоши
эса — бир Акбарали, холос... Акбарали деган бир одамнинг
ёнида ҳукумат муҳридан, зоти гасг бир итликдан бошқа
нарсаси йўқ. Мирёқубнинг каттакон мияси, ўткир ақли
бор! Мингбоши ўйлайдики, Мирёқуб унинг қўйруғи...
Мирёқуб ишонадими, мингбоши — туя, бурига ил ўтка-
зилган, ишнинг учу — сарбонда. Яъни туячида, сарбон-
нинг номини Мирёқуб қўйганлар... Ана, Акбарали деган
одам мингбоши бўла туриб, арзимас хотинлар орасида
итлик родини ўйнаб ётади. Шу тоғда юрт қўйса илнн йўқ,
парвойфалагига! Мирёқуб деган кини мингбоши ҳам
эмас, савдогар ҳам эмас, деҳқон ҳам эмас, шундай бекорчи
бир одам — ун биттанинг энг аълосини танлаб қўйиб, ўзи
мингбошиликнинг ишлари, яъни юрт қайғуси билан шиде
халлослаб нойиб тўраникига кетиб боради. Мирёқубга
маъқул бўлмаган ўнта хотин кириб мингбошининг
теварагини ўрайди. Мингбоши одам шаклидаги ил
бўлгани учун бирдан ҳаммасига чағг солади, ҳаммасини
бирдан чағгаллари орасига олмоқчи бўлади, кут...

терисига сиғмаган шердай, ҳаммасини баравар парчаламоқ
истайди... Ниҳоят, мастлик билан ва ҳам ўтакеткан
хайбонлардагина бўладиган олчак, онкўз, мечкай ва
ялмовчи ҳис билан кўзи кўр бўлиб, хушёр вақтда қарасанг
кўнгли айналдиган биттасини илтиғиради-да, ўзи ифлос,
чағгаллардаги ови ифлос, икки ифлос бир-бирига суйка-
ниб, тагсиз болқоқ ичига ботиб кетишади! Мастликда
хотин танлаб бўладими? Мастнинг кўзига мушук — фил,
фил — мушук бўлиб кўринади... Қамшири — пари қиз
қилиб кўрсатадиган тилеимли ойна ичкиликдан бошқа
нарса эмас! Мирёқуб — ит эмас, одам! У ёш бир хотинни
баззов дўқонидан ўзига тоза қўйламлик танлагандай қилиб
танлади. Еттинчиси чакки эмас... юзининг тозалиги
биринчи қарашдаёқ барқ уриб туради. Мирёқубнинг ўша
танлаш чоғида электрикнинг ўчиртириб қўйиши ва
намойишини дераза ёнига келтириши ҳикमतдан ҳоли эмас.

Бунн — беллида кумуш камари борларгина тушунолмаса мумкин!

Номер эгаси Мирёкубни яхши танийди, унинг жуда мулкчилсанг гумашга, нижиқ харидор, завқи қайралган ишнаванда эканини яхши билади. Шу учун эттинчисининг танлаганини кўриб ошнас Мирёкубнинг елкасига қокди ва «Улма, Мирёкуб! Сарт боласи Француз...» деб кўйди. Чунки ўн бир хотин орасида эттинчисе бўлиб кўлга кирган Мария Острова хали ёш... Яқиндагина яхши ва нажиб бир оиланинг эрка қизи бўлган... Хўжайинининг айтишича, бир хиёнат уни бу кўйларга келтирган... Хўжайин ҳам уни кўз қорасидай сақлайди... Мирёкубга кўрсатди, бошқа анча-мунча одамага кўрсатмайди... Хотин ўзи одам танлайди... Йўқ, одам эмас, пул танлайди! Унга бир ярим минг сўм пул керак. шуни тонади, сўнгра йироқ бир мамлакатга кетади. У ерда турмушини бошқа асосларда куради. Гуноҳларига ачиқ-ачиқ йиғлайди. Хозир мўлжалланган сумманинг ярмидан кўпи бор. Уч киши билан «кўришиб» саккиз юз сўм тополди. Бирор ҳафта-ўн кундан сўнг мўлжалланган сумма кўлга киражак ва ёш хотин янги турмушга қараб йўл солажак!

— Ана, ошнанг ваннага кетаётир! — деди хўжайин айвондан ўтаётган ёш хотинини кўрсатиб.

— Битта яхши оқсочни тайин қил, ювинтирсин.

— Хотиржам бўл, Мирёкуб, унинг ўз хизматчиси бор.

— Мен сендан хафаман...

— Йўғ-е!

— Хафаман...

— Рост айтасанми, Мирёкуб?

— Рост...

— Сабаби?

— Ўзинг биласанки, бунақа хотинга пул аямайман.

— Биаламан.

— Билсанг, нега бошқа хотинларга кўшиб кўрсатдинг?

Хатто уларнинг орасига кўйибсан...

Хўжайин хохолаб кулди:

— Завқингни синамоқчи эдим, жинни! — деди. — Ўзим

билардимки, ўшани танлайсан!

Мирёкубнинг менлик хисси қонган эди. Кўлди.

— Саккиз юз сўм ишлади дегин?

— Саккиз юз сўм!

— Сен қанча ишладинг?

— Мен бир оз ортинқроқ...

Мирёкубнинг миасига бир фикр келган эди. Бир нафас

тўхтаб ўйлади ва дарҳол қарорини берди.

— Чакки эмас... У бир ярим минг сўм ишлаганда, сен икки мингга етказмоқчисан. Инсоф ҳам керак!

— Инсоф керакку-я. Лекин, бунақа фурсатлар ҳам кам учрайди. Бизнинг касбимиз шу, фурсатни қўлдан чиқариши ўз касбига хиёнат қилиш демак...

— Мендан қанча оласан?

— Сендан юз эллик сўм халос!

— Унга қанчасини берасан? Эллик сўмшинми?

— Йўқ! Унга ўзинг биллиб берасан.

Мирёкуб ўридан турди. Дўстининг елкасига қокди.

— Шайтонсан, дўстим, шайтон! Етти дўзахга кунда бўладигансан! — деди ва тез-тез қадам кўйиб кўчага чиқди.

Нойиб тўра Мирёкубдан уэр сўради.

— Мени хоким тўра чақираётир. Хозир бормасам бўлмайди. Кечроқ уйга келсанг яхши бўларди.

— Хўн бўлади. Ортинқча ишим ҳам йўқ. Қоғоз-моғоз бўлса ола кетай деб эдим. Ундан кейин, сизга бир нарса топиб келдим.

Ённдан газетга ўралган бир нарса олди.

— Жуда яхши, жуда соа! — деди тўра. — Ўйда берарсан. Акбарали қаерда?

Мирёкуб халиги нарсани яна қайтиб кўйинга соларкан жавоб қилди:

— Шу ерда.

— Шахарда?

— Ҳа, шахарда.

Телефон жиниғлади. Нойиб телефон кулогини олди:

— Мен, менман, Александр Васильевич. Хозир ёнман... хозир...

Телефон кулогини яна жойинга кўйди.

— Шахарда дегин? Нима қилиб юрибди?

— Ёан кўн, тўра.

— Яхши, уни ҳам уйда айтиб берарсан. Хайр, хозирча. Эшикни очиб саркоотибни чақирди:

— Игиаюк! Акбаралига тегишли қоғозлар бўлса бериб юбор!

Нойиб ношилиб чиқиб фойтунга ўтирди. Мирёкуб қоғозларни олгандан сўнг битта-битта босиб ҳаммомга кетди.

Ювиниб, соқол-мўйловларини «фасон» қилиб олдириб, номерга қайтган вақтида мингбоши ичкари уйда ўзи ёлғиз ухлаб ётарди. Стол усти, ерлар — эгаси кўчган уйдап нишон берарди. Уйнинг хавоси ҳам бузила тушган...

У ердан чиқиб номер хўжайинига учради

— Мингбошига овқат берилдими?

— Ҳалигача берилгани йўқ.

— Ҳайр, майли. Ҳзи уйғониб сўраса берарсиз. Аммо уйини йиштирмасанг бўлмайди. Одам буюр!

У ўз хонасининг эшигини секингина очиб кирган вақтида ёш жувон кийимларини ечган, картда ухлаб ётарди. Боши ёстиқдан тушган, сочлари тарқалган...

Мирёқуб яна секингина қайтиб чиқиб хўжайинининг ёнига кирди.

— Бориб уйғот, дўстим. Туриб, ювишиб кийимларини кийсин. Мен у билан тўпла-тўғри картда учрашмоқчи эмасман...

— Сенга нима бўлди, Мирёқуб? — деди хўжайини, кулди.

— Менга ҳеч нарса бўлгани йўқ. Менинг одатим шу... мен ойначиликни картдан бошламайман...

Хўжайини кула-кула чиқди. Хотинининг безаниши бир соатга яқин чўзилди. Бу орада Мирёқуб бардош қилиб ўтирса ҳам, хўжайини тажангланиб беш-ўн марта бориб келди.

Ниҳоят, Мирёқуб ўз хонасининг эшигини иккинчи марта очиб кирди. Ёш жувон ҳарир ва чиройлик кийимлари билан ювиниб-тараниб уйнинг ўртасида турарди. Элект-рикнинг биллиар-биллимас қаттировчи ўткир ёруғида унинг оқ юзлари, айниқса, нардоқ кўринарди. Мирёқуб кирган ҳамон салом қилди ва худди эски бир ошнаси билан кўришаётгандай кулиб туриб кўришди. Хотинининг кўл бе-ришида шу хил хотинларда бўладиган бир лоқайдлик бориди. Совуқ кўл совуқлик билан узалади: «Ҳа, эски танимнинг янги харидори» дегандай... Мирёқубнинг одада ҳамма кўлни маҳкам сиқиб кўришадиган қўллари бу кичкинагина, оллоқ ва юмшоқ қўлларни ҳам куч борича сиқдилар. Фақат бу қисплар ҳам оловсиз ва ҳароратсиз эдилар; «Ҳа, чуқур чўнтагимнинг очкўз меҳмони!» дегандай... Бутун бу кўришувлар, кўл сиқишувлар ва кўз тутувларда, шунингдек, бу кўришувини ўраб турган шаронгта маъни деган нарса топилмади. Бу иккала «савдогар»дан бир маъни излаш, айниқса, шу тонда беҳуда уриниш бўлади. Фақат иккаласининг икки жуфт кўзин бундан мўстасно... Хотинининг қовоқларига оғир бир алам ва изтиробнинг кўлагаси тушгани ҳолда ёшлик ва жувонликнинг кучи билан беришмай, бўш келмай турган, ёз осмони каби тиниқ ва тоза мовий кўзларида кучли бир савол аломати бориди, «бошиқларига ўхшамаган харидор, кимсан ва нима қилмоқчисан?» дегандай... Мирёқубнинг

ҳар қандай хотинни лоқайдлик ҳолатидан чиқара оладиган қоп-қора ва думалоқ кўзларига эса бир андиша ва ўй-ланни хоким эди; «тили кўнглидан жудо бўлган махлуқ, нега сен бу ердасан?» дегандай... Мирёқуб фонарни ўчириб унинг қаршисига келганда ва иккаласи бир-бирига хавонинг табиий ёруғида илдამасдангина бир-икки минут тики-лишганда, иккала томон ҳам бир-бирининг кўзида ҳалиги маънини равшан кўрди ва ўқиди. Мирёқуб ҳали боя номер эгасининг уйида берган қарорини қувватлаш учун хо-тинининг мовий кўзларидан қувватли далиллар топган эди. Хотини эса ҳозирга қадар қилган ишлари ва муомалалари билан ўзга «харидорлар»га кўп-да ўхшамаган бу Оснё одамшининг, ўз ақидасича, айёр кўзларида оддий «хари-дорлик» доирасидан четқароқ чиқадиган аломатларини мушоҳада этарди: «Бу одам ҳам, — деб ўйлади хотин. — бошиқлар каби чўнтагининг кучи билан мени олаётир... Бу ҳам бошиқлар каби ёш гулбундан бир гулни сотиб олиб, дарҳол узажак, узган ҳамон яна ўша гулбуннинг оёқлари остига — чапг ва тупроққа ташлажак, сўнгра совуқ кўлни узатиб лоқайд хайрлашжак, балки хайрлашиб ҳам ўтирмасдан, бурилиб кетажак. Бир умр учрашмаслик учун кетажак!.. Чунки... Лодзили ваяжор каби...» Шундан сўнг, бир онда, ўтган ҳафтадаги учрашувини кўз олдидан кечириб олди.

Шу номернинг шу хўжайини кечаси соат иккиларда бунинг эшигини чертиб очтирди. Бу ечиниб ётган эди. «Туриг, Мария Степановна, — деди, — учинчи номерга кириг. Тез! Айган суммангизни тез тўлатадиган бир олижаноб киши бор. Сизни кутиб ётибди!» «Хўй, кийиниб-тараниб бораман». «Йўқ, — деди хўжайини — йўқ! Айвонда ҳеч ким йўқ. Чойшабини ёйиниб ўта бериг. Қийматсиз ҳам гўзалсан!» Қўлди ва хайрон бўлиб турган хотинининг елкасига картдаги чойшабини ташлади-да, кучоқлаб айвонга олиб чиқди. Янги «касеб»нинг мунақа дағал талабларига ўрғаймаган ёш жувон ўшанда бутун таниннинг дир-дир қалтираб борганини сезди. Унинг ёш ва тароватли танидан ҳали софлигини сақлаган, ейилмаган руҳидан норозилик фарёдлари юксаларди. «Ўвишдингизми?» деди хўжайини маҳкамроқ кучоқлаб! «Йўқ, — деди ёш жувон, лаблари титраган ҳолда. — Қўнглим айниди! Бу қадар олчоқлик!..» Хўжайини дарров тўхтади, айвон устунидаги хира чироқнинг шуъласида ёш жувоннинг кўзига тикилди. «Олчоқлик? — деб такрор қилди хўжа-йини. — Меҳнатсиз, осон пул топмоқчи бўлганлар менлик ҳисларини ўз оёқлари билан тепкилашга мажбурлар...»

Дүйсөңгү устуңи — пул, пул тоңиш — кийиш! Осоң пул тоңиш олчоклик бөлсө, мардикорлик килишига нафсигиз күйадими? Ана, кучада Турсуңбой деген сарт қоровул бор, хали хам куча суңуриб юради. Олти сүм ойлик олади... Ушаниң-инини килишига ўзинигизни күңдира оласизми? Хурсанд! Вақти чоғ! Қачоң кўрсатгиз, ашула айтади. Мениң оқсоч хотинларим билан ўйнашади. Тоңганини ўшаларта сарф қилади. Узи доим оч...» Еш жувом бошини қуйи әгиб, юзини чаңга бурган ва борган сары калтираши кучайган лабларини ўткир ва оңноқ тишлари ўртасида қисарди... «Бехуда гапларини ташлаң! Ярим соатдан сўңг күңигизда банкниң күң суммали чеки бўлади. Ушани сўриб-сўриб ўзинигиз (орқа томонини ўзинг, йўқса номери ўчиб кетмаги мүмкиң)! Она — боласини, ошк — маъну-қини, булбул — гулин, бадавий — тевасини, сарлашиқар — қилмини ўңаңдай ўзинигиз! Негаким, хамма гаң — ўша чекда, чек — банкада, банка — пулнинг маркази, пул, агар хақикатга тобиғиз бўлса «оллох! Қозий алхожағ!»

Эшикни очиб, бу еш хотинни хатто бир даража күңоллик билан учинчи номерга киритиб юбориб, хўжайини эшикни астагина ейди-да, «шунанқа хотинларни кашқарлик мардикорлар билан бирга гўза чоңинга юборсанг айни саратон исенигда!» деб гудураңди...

Бу хотин шу тонда фақат бир нарсаса мүхтож эди исениш! Езиниң дим ва илик кечасида найдо бўлган бу гайритабий титрамани тўхтатиш! Бу — бир. Иккинчидан, ўхдага тулган «вазифани» наридан-бери бажарш... Бу ерда, «вазифа»нинг гўзаллиги, мулойимлиги ва ёқимлигини суриштириб турадиларми? Бу ерниң қонуни қаттиқ, унга эътироз қиладиган, гап қайтарадиган кишиларни у ўз доирасига олмайди. «Кирдингми, буйунсун!» дейди ва ўзича у хам — хақли!

Кўңилини гаш босадиган кичкина ва яланғоч хонаниң фонари ўчирилган, ҳеч нарса кўринмайди. «Қандай яхши! Кечаниң битта фазилати, қоронғиликниң бир яхшиллиги шу!» Айвондаги хира фонардан бир сиқимгина хира шуъла тушиб, эски ва бўеги ўчган картни, карт ёнидаги курсини, курси устидаги босма айлли — тасмали шимни, курси оёғидаги бир жуфт ранги белгисиз ярим ботинкани зўрға-зўрға ёритарди. Эшик очилиши билан картда яланғоч ётган эркак бошини күтарди, бир қимирлади, ёнидан жой бўшатган бўлса керак... Еш хотин картни кўрган ҳамон ҳеч

Босма айллиши — тасмали (подтяжкали) шим.

ўйлаб турмасдан чойшабини ерга иргитиб ёт эркакиниң бегона кўйиңга кирди.

— Булча совуқсиз! — деди эркак хирқироқ овоз билан. — Худди муз!

Хотин индамади. У хали хам лабларини тишларди...

Тоңг отиб уй ичи ёришганда хотин ўриңдан турди ва дарров чойшабини ёйиңиб орқасига қайриди-да, усти очилиб ётган эркакка күз ташлади: тарвуз сингарни юм-юмалок, семиз қорни солиниб тушган, икки бети сергўшт — бўртма, кичкина ва маъносиз күзларга эга бир махлук! Пишиллаб нафас олади, хуррак тортиб ухлайди! Ана, у хам уйғонди, жойидан турмасдан бошини бир оз күтарди. Қулди. Булча хуңук кулади! Иккита тилла тиши ўчаётган чўққа ўхшайди. Йўда сиңирак бўлган сочлари чала ўрилган экинзор каби...

«Нечук мен бутун бир кечани шу билэм ўтказма олдим?» деди хотин ўз-ўзига, яна лабларини тишлади.

— Берироқ тел-чи! — деди эркак.

Хотин қон чиқар даражада шиддат билан лабларини тишлагани ҳолда, ўйлаб ўтирмасдан, қўмондага иптоат қилган солдатдай картга яқин борди.

— Эғил бир оз!

Хотин эғилди.

— Чакки эмас! — деди эркак, хурсанд бўлиб кулди.

Сўңгра қўли билан дераза тоқчасига ишорат қилиб:

— Ана чек! — деди. Яна бошини ёстиққа қўйди.

Хотин тезгина чекни олиб, хайрлашмасдан оқ уйдан чиқди.

Ўз уйига келганидан сўңг дарҳол ойнага қараб ўз афтидан кўркиб кетдики, билмади — ўзини картга ташлаб хўңгур-хўңгур йиңлашга тушди... Уч юз сўмлик чек кўдидан тушиб аллақайларда тўнгарилиб ётарди...

Шу учун Мирёқубга бошқа «харидорлар» каби қара-ёлмаслигини бу еш хотин ўзи хам билди. «Бу, ҳеч бўлмаса, олган молини қадирлай оладиган савдогар муомиласини қилди-ку, — деб ўйлади у. — Хотин кишига нозик тарбияли бир француз каби яқинлаша билди-ку! Кошки хамма харидор шундай бўлса!» Бу хотин ўзича хақли, албатта. Қўлларини урмасдан яхши гашриб ишлатадиган, урган-лар кунда ўн беш соат ишлатса, яхши гашриб кунда йиңирма соат ишлатадиган хўжалар хам бўлади-ку...

— Утир! — деди Мирёқуб сенсираб. Фонарин яна ёқди. Столниң паст томонига ўзи ўтириб, түри томонидан унга жой кўрсатди. Утирдилар. Хотин ўз «вазифа»сини яхши билганлиғидан, шу тонда гап эмас, «иш» кутарди ва бу

7 →

34 →

2 → «...танишининг сабабини англаёлмасди...» Ҳар қандай оригинал тип бўлса ҳам, мақсадни белгили. Бу жойда ўзга мақсад бўлиши мумкин эмас!» деб ўйларди у. Мирёқуб бўлса нима дейишга ҳайрон бўлиб бошни қотиб ўтирарди. Бу одам халқ орасида закончи ҳисоблангани билан рус тилини мақсад англаатарлик билмайди. Қаршисида — Осие билан яқинда танишган бир нозик рус хотини, Осие билан яхши танишганда ҳам сарт тилини ўрганишга таянзул қилади-ми? Зоҳирда бу нарсага далолат қиладиган ҳеч бир асар йўқ! «Бу хотин, мен билан французча гаплашса, гаплашадими, саргча бир сўз ҳам билмайди» деди ўз-ўзига. Мирёқуб... Ҳолбуки, айтадиган анча сўзлар, сўрайдиган анча гаплари бор. Бу хотинга бошқа шу хил хотинларга қараган сингари қараёлмаслигига унинг ўзи ҳам ишониб қолган. Бошида бошқача планлар айланади...

Ниҳоят ширин майдан бир қадахчага тўлдириб унинг олдига қўйди. Ўзи ярим қадах ароқ қўйди.

— Ич! — деди Мирёқуб яна сенсиратида давом этиб.

Биринчи марта сенсиратида негадир кунт қилмаган хотин бу сафар хайрат аралаш раижиб қўйди. «Бу Осиели ҳам «сен» билан бошлади» деди ўз-ўзига. Чўқштириб ичдилар. Мирёқуб энди бир иш қилиб мақсадини англаштига бел боғлади. Русчага сира ўхшамаган бир тил билан, кўпроқ қўлларига ва юз-кўзларга зўр бериб, мақсадини англаштига киришди. Хотин қотиб-қотиб кулар, юзлари чўғдай ёниб қизарар, Мирёқубнинг қистови билан ширин майдан бир оз-бир оз хўллаб қўйиб, сўз тингларди. Сўзлар бошда Мирёқубнинг галати саволларидан иборат бўлди:

— Қачон жўнайсан? — деди у. Бу биринчи айтилган сўз эди.

Хотин англамади. Бошини чайқади. Сўнгра Мирёқуб қўл ишоратлари билан бирга ҳалиги сўзини яна такрор қилди.

— Қай ерга? — деди хотин.

— Мен билмайман. Ўзинг биласан.

Бу нарса хотинни бутунлай гангратиб қўйди. «Нима демоқчи бу севимли азнат?» Мирёқуб мақсадини англа-толмасдан саволни бошқача қилиб берди:

— Бир ярим мингга етдимми? Ё, хали ҳам саккиз юзми?

Хотин тушунди, у шошиб қолди. «Нималар дейди бу галати азнат? Менга бир ярим минг сўм пул кераклигини, ҳозир фақат саккиз юз сўм йиғилганни қайдан билади? Муаммо, муаммо!...»

Бора-бора керакли сўзлар осонроқ топиладиган, бошқа-

чароқ сўзлар билан айтилган мавҳумлар ҳам икки томонга англашилладиган, қўл ва юз-кўз харакаатлари кўзга таниш кўринадиган бўлиб қолди. Хотиннинг ёқимли жаранглаб чиқадиган қувноқ овози Мирёқубнинг таниларига игна ботгандай ботар, лекин ниҳоят даражада кайфини келтирарди.

Мирёқуб номер хўжайинининг уйида берган қарорини мустаҳкамлади, яъни бу жувонни ўзи билан бирга, бир-икки ой ўйнатиб келиш учун Қримга олиб кетадиган бўлди. Қримдан сўнг кўлига икки минг сўм пул беради ва мумкин бўлса Петроградга олиб бориб қўяди. Ундан нари бу хотин ҳалиги пулниги кучи билан Германияга (душман мамлакатига!) қочади ва унда бадавлат акасига қовушади. Бу сирларини у Мирёқубга «кўнглининг яқинлигидан» айтди ва — «сирларининг очилиши унинг халокатига сабаб бўлишини» ҳам қайд қилиб ўтди. Мирёқуб дераза тоқчасидан эски бир кулгили журнални олиб, ундан туя суратини топди ва «туя кўрдингми? Йўқ!» деган чучмал мақолни англаймоқчи бўлди шеклилли:

— Кўрдингми? Йўқ! — деди хотинга. Бу сўз русчада «Видел? Нет!» шаклида чиққанлигидан хотин:

— Кўрганман (видела)! — деб жавоб берди. Хотин унинг жон куйдириб гапирган гапини англамаган эди. Мирёқуб қизиди, бармоғи билан туя суратини бир неча марта туртиб, яна ўша саволни такрорлади. Хотин бу дафъа:

— Ҳа, ҳа, кўриб турибман (вижу), кўриб турибман! — деб жавоб берди.

Мирёқуб тажанг бўлиб ўрнидан турди, тезгина хотиннинг ёнига ўтиб, туя суратини яна қаттиқроқ туртиб кўрсатди, бармоғини оғзига қўйди, бир оз шу кўнчица жим қолгач, яна ўша саволни такрорлади.

Хотин Мирёқубнинг шу қадар зўр беришлари ила мақолнинг мазмунини англаёлмаса-да, унинг нима демоқчи бўлганини англаган эди: «Айёр, лекин, бу азнат! — деб ўйлади у. — Демак, сирни ҳеч кимга айтмайди. Туя каби доим жим қолади». Шу учун ўтирган жойида бошини кўтариб Мирёқубга қаради, кўзлари ўйнаган ва мулоҳим қулган ҳолда:

— Тушундим, тушундим. Раҳмат сизга! — деди.

Шу билан Мирёқуб ҳам тинчланиб яна ўз жойига ўтирди.

Бу хотин ўзи ёш бўлса ҳам эси жойида эди. Кўп эрақларнинг ширин тиллари... биринчи ётоққача қалдираганини, ётоқдан турар-турмас юзлари буришиб, ҳалиги тилнинг ақсига айлана бошлаганини билган эди.

зиянинг сўнг сифини битиролмай қолган бу қиз
гимназияда француз тилини тузук-куруқ ўрганиб, ханда-
сани дурустгина ўзлаштириб чиқмаган бўлса-да, ишқий
романларни кўп ўқиган эди. Арцибашевнинг¹ тарақлаган
даврларида ўртоқлари билан бирга бутун кеча ухламай,
ўша «севимли» ёзучини ўқир ва кечалари пойтахтнинг
кеңг паркларида ҳар бир учраган эркакни бир «ошиқ» ҳаёл
қилиб, ҳар бир — онасути оғзидан кетмаган тенгак
гимназистини бир «озитқди» деб биларди... «Бу яна-тагин,
ёввойи бир азнат... Бунинг гани, ваҳдаси борми? Эртага
упутади! Эртагаёқ ўзининг қирқта (!) хотиндан иборат
ичкарисига (ўзича айтсак «гаремига») иради-кегади!
Тоғлиб бўладими уни — номи йўқ ва номери йўқ, бир-
бирига ўхшаган иланг-иланг кўчаларда?» деб ўйларди
хотин. Бир оздан сўнг бу фикрга ўзи қарши бўларди:
«Бунинг мақсади қарт бўлса, ая — қарт, мен — амрига
хозир, нима учун сўз қилади-ю, «ини» қилмайди? Йўқ, бу
бошқа эркаларга ўхшайди!» Шундай бўлса ҳам қўлда
бир дастак бўлиши керак. Хотини ўйлади ва деди:

— Сизнинг бу яхши гапларингиз мени қондирди.
Фақат бу гапларнинг эртага эрта биланоқ кул бўлиб
ўчмаслиги учун бирорта дастак борми?

— Дастакми? Билмадим... Сиз кўрагинг, мен ё «хўн»,
ё «йўқ» дейман?

— Гапларингиз рост бўлса, мени инонтиргунча...
менга тегмайсиз!

— Бошқаларнинг ҳам тегмаслиги шарти билан!
Хотин. «Минг бир кеча»даги зolim хукмдорларга
ўхшаган бу «мутаассиб мусулмон»нинг шу қўйган
шартидан шу топда жуда рози эди. Фақат бу жойда, бу
бинода у шартни бажариш мумкин эмас.

Шу учун у эртаси кўни — Мирёқуб ҳисобига —
шаҳарнинг энг аъло номерига қўчалдиган бўлди. Мирёқуб
қаттиқ ваъда олди. ўзи ҳам қаттиқ ваъда берди. Бир
ҳафтага қолмай, жўнаб келишга жазм қилдилар.

* * *

Кеч кирган эди. Кўча фонарлари ёқилда бошлаган,
уйларига қайтаётган извоичилар чарчаган отларини
эринибгина қамчилардилар, отлар ҳам қуруқ аравани

шошмасдан аста-секин гилдиратардилар... Мирёқуб битта-
битта қадам босиб нойиб тўранинг уйига томон юрди.
Унинг миёсида аллақандай бесаранжом фикрлар айла-
нарди.

«Мирёқуб — бурунги Мирёқуб эмас, нега бу қадам
секин юради? ўнинг шу чоқкача санаб қадам босганини
кўрган одам борми дунёда? Нима бўлди ўзи унга? ўзи ҳам
хайрон! Акбарали мингбошида бўлган итлик бунда
йўқмиди? Бу кутурмаганми? Бу сувдан ҳам мулоҳим,
сутдан ҳам оқ, чумолидан ҳам беозор, мусичалан ҳам
сўфимми?»

«Йўқ! Бу ҳам Акбаралига ўхшаган мингларча итлар-
нинг бири! Фақат бу билан Акбарали мингбоши ўртасидаги
фарқ нуқти, бу ўзини ундан юқори олади. Шу юқорилик
ҳисси, шу курур — унинг ўндан итликни тўсиб туради,
ўзига кўрсатмайди, унинг ўзини аллайди...»

«Йўқ! Бу билан Акбарали ўртасида тоғ қадам фарқ бор!
Ана, Петрограддан келган мовий кўзли дилбар бунга гувох!
Мирёқуб Акбаралига қараганда фаринта! Буни Петроград
кўзали ҳам тили билан тасдиқ қилади. Мирёқубда итлик
йўқ! Йўқмаса, шу топда ҳеч нарса қолмади... Ҳаммасини
ана у мовий кўзли гўзалнинг биллимас кучи юлиб ташлади,
таг-томирни билан юлиб ташлади...»

«Юлиб ташладими? Таг-томирни билан юла олдим?
Йўқ! Бекор гап! Неча йиллардан бери илдиэ ёйган. Йох
таркатган, кулочлаб ўсган нарсани бир қарашда юладиган
куч йўқ ва тониқмайди! Унинг илдиэлари Мирёқубнинг
баданнда хали жуда кучли! Ана ўша куч эмасмики, унга
кегаётган йўнлик бирданга тўхтади. Тўхтаган
бир уйнинг эзнасига ўтиринга мажбур қилди. «Итлик»
бони кўтариб келарди...»

«Нима беҳудагарчилик бу? Маиҳур бир номерда
маълум қабр билан нуғулланалган бир хотинга
йўнлик. Ори рост: бу ўша жойдаги ўзи сингари
хотинларга ўхшамасди. Бошқача кўринарди. Еш, таро-
ватан ва тоса эди, Нима бўпти? Ҳар қанча таниш бўлса
ҳам — ана ўша жойнинг ўшанақа хотини. Бунинг уйига
мева кирди. Нега киргани маълум. Бу келганда ечинган
кўйи мунинг қартида ётими — нега кирганини кўрсатиб
туради. Ошиқ кўз билан ўйлаганда бунга нима қилиш
керак? Белгали, бориб эчкини очиб кириб, фонарни
ўчириб, нидамаслаб қарга тоғтиш... У ўзи ҳам эрта
биландан бери нуқти кутиб ўтирмайдими? Шу учун
кечине-тареммайдими? У — Лайли, бу Маиҳунимидики,
«ош, ош» деб тоғ тоғларда, ваҳший хайвонлар билан улафат

... зора берса? Тоғ-тош қаж! Бу — шаҳар... Маданий-лашсан, «европалашган» шаҳар. Хар бурчақдан — хар минутда бир танноз бурилади ва сузгун кўзлари билан егундай бўлиб одамга қарайди! Шу замонда «мажнун» бўламан! деганларни ўлганларидан кейин туғ кўтариб мазор қилмайдилар, «жинни эди, ўлиб қолибди» дейдилар ва бир кулиб қўйиб, ўтаверадилар, ўлиги ҳам кўчаларда қолиб кетади. Ўлигини итлар еса эгаси хурсанд бўлади. Бекор чириб, сасиб ётгандан кўра...

Итликнинг шу хилда осий ўйлари билан Мирёқуб қандай қилиб ўрнидан турганини ва номер зинасидан шонилиб юқорига чиқаётганини ўзи билмай қолди. Юзлари, кўзлари куларди ва бу кулиш қондирилмаган нафсининг бирданига хуруж қиладиган шўхликларидан ўзга эмасди. Ўз хонасига яқин етган, деразадан юпқа тўр парда орқали айвонга тушиб турган мулойим шўълани кўрганидан кейин негадир юраги ўйнаб, қадам босишини бирданига сўсайтирди. Итлик фикрлари яна орқага тисарила бошлаган каби бўлди. Эшик олдига етгач, қабага кўл узатолмасдан, тўхтали... Ичкаридан ёш хотиннинг ширали бир овоз билан охистагина айтаётган ашуласи эшитиларди. Бу хотиннинг галирганида жаранглаб чиқадиган ширин овози энди ашула айтаркан, чолғу торидай дарров кўнгилга таъсир қилди.

— «Бу қандай овоз? «Итлик» асари борми шу овозда? Шу овоз билан каравотга қақириб бўладими? Ўхшамайди-ку сира! Бояги бир туш эди... бир босирқини келиб кечди... У оғир босиқирашдан уйғонмоқ учун шу қушчанинг сайрашига эҳтиёж бор экан! Ана, сайраётир! Ўзи билган, ўзи таниган. Ўзига ёққан овози! Ўзига ёққани учун ваъда бериб, ваъда олган!..»

«Хай, кет! Кет, шайтони малъун! Мен Акбарали эмасман! Менинг кужуш камарим, подшоҳлик муҳрим йўқ! Мен — Мирёқубман, Мирёқуб!»

«Хай, Мирёқуб! Писмиқ Мирёқуб! Айёр Мирёқуб! Тулки Мирёқуб! Шайтон Мирёқуб! Нафсининг бандаси, бузук, шарманда Мирёқуб! Умрингда бир марта салгина, пи чагина, қитаккина итликни ташлаш, одам бўлиш фурсати топилбди-ю, шунда ҳам мағрур бўйинингни жиндаккина эгинг келмайдими? Шунда ҳам-а! Сен ит бўлсанг, шонма, итлик қилишга хали улгурасан! Итлик топилладиган нарса. Пул бўлса — бўлди! Пул хар қайда хар қанча, хар қандай итликни амринга омада қилиб бера олади. Пулинг бўлса, бутун умрингни итликларнинг бир-

бирига уланиб кетган занжирга айлантириш ҳеч гап эмас!..»

«Еттиҗи сеники, ахир! Сеники! Сендан бошқага йўқ энди у мулойим махлуқ! Сеники у хотин! Ҳеч бўлмаганда, шу биттани фоҳиша каби тасарруф қилма! Ҳеч бўлмаса, унинг кўнглини ўлдирма! Умидини синдирма. У сенга одам деб қарайди, «харидор» деган фикрINI ташлади, ташлага олдинг. Овозини эшитасанми? Бу овоз чўнтагида пули бор харидорни кутган бузук хотиннинг ўз ёзишини қарғаб айтадиган аламлик ашуласидаги овоз эмас! Бу овоз бузуклигидан завқ оладиган хотиннинг айнима кўшиғи эмас! Бу оқшом чоғи кўёвини кутиб ётган ёш келинчакнинг маъсум ашуласи! Севганига қовушган ёш махлуқнинг севинч кўшиғи! Ҳуфти уясига қайтган она қушининг шукрона куйи! Мирёқуб! Мирёқуб! Мирёқуб!..»

Мирёқуб иккита эди: бири қочди, бири қувлади, шу қочини ва қувалаш суръати билан нойиб тўранинг уйига етиб бориб жингироқнинг тугмасини босган вақтида... чўзиб-чўзиб, ҳансираб-ҳансираб нафас оларди...

* * *

Уй бекаси хоним йўқ эдилар. Катта залда нойибнинг ўзи овқат столи кетида чой ичиб ва газет кўриб ўтирарди.

— Ҳа, келдингми, Мирёқуб? Марҳамат!

— Келдим, тўра. Қалайсиз! Омонмисиз? Бола-чақа?

— Шукур. Ёмон эмас. Қани, ўтир! Мана чой, марҳамат қилиб ўзинг қуйиб ич. Нондан ол. Мана сариёғ, ^{донга} кўшиб е. Конфет, ширин кулча... булардан ол. Ўз уйинг, тақлифни кутма.

— Куллуқ, тўра, — деди Мирёқуб ўтираркан. — Ўзим қуйиб ичман. Янги гаплар, янги хабарлардан гапириб беринг бизга. Каттакон газетларни ўқийсиз...

Тўра кўздан тилла ойнагини олиб, стол устига қўйди ва ўз тиззаси билан стол ўртасида ёйилиб ётган газетга қараб деди:

— Катта газетларда катта хабарлар бор, бир-биридан ёмон...

Мирёқуб курсини яқинроқ жилдирди, чиройли бир чинаёққа самовардан қуюққина чой куйгач, чинаёқ ликопчасига иккита конфет олиб қўйди. Сўнгра, қўйнидан газетга ўралган нарсани олиб оча бошладди.

— Нима у? — деди тўра. — Боя маҳкамада айтган нарсангми?

— Ха, тўрт хат фореча байт экан. Шаҳобиддин домлага кўрсатиб эдим. Умархон замонда қозини бўлиб ўтган Адо деган бир шоирнинг байти, ўз кўли билан ёзилган дейди.

— Ундай бўлса кўн ҳам эски нарса эмас, — деди тўра кўлэгани олиб туриб. — Лекин чинакам мавлоно Адонинг хати бўлса, табаррук нарса. Раҳмат сенига, Мирёқуб. Тўра яна кўз ойнагини кийди.

— «Димухарририху...» Чиройлик хат... Мавлоно Адо шунча хушхат эканми? Шарқда, ислом шарқда су-раткашлик дин томонидан ман қилингани учун ривож топмасдан, дин томонидан тарвиж этилган бу хатотглик санъати яхши тараққий қилган эди. Хўн, қани... ўқиб кўрайлик...

«Гуфрангли кўз ёшлари ва саргайган юзлар ажиб гўзал бўладилар. худди зар юргизилган ёқут каби гўзал бўладилар. Сен агар бодом сингари бошдан-оёқ кўздан иборат бўлсанг, ҳеч нарса кўролмайсан, аммо севги сурмаси ила очилган кўз равшан бўлади.»

Тўра ери халқнинг тил ва адабиётини жуда яхши биладиган маъмурлардан эди. Айниқса, форс тили ва адабиётини яхши билар, Туркистон тарихига оид кўлэма асарларни ҳар қўл билан қўлга туширишга тиришарди. Унинг бу ҳарасини билгандан кейин Мирёқуб ҳар қаердан кўлэма асарлар топиб келтирадиган бўлди. Узининг яқин ошаси бўлган Шаҳобиддин мударрис орқали уч-тўртта қимматбаҳо нарсалар топиб берди. Нойиб тўра Мирёқубнинг бу хизматларини сира унутмайди. Буни Мирёқуб ўзи ҳам яхши биларди. Иккови ҳам бири-бирининг катта-кичик илтимослари бўлса, қўлдан келган қадар бажарадилар. Шунинг учун совға-салом, тансиқ кўлэма асарлар ва баъзан оз-кўн пул хусусида тўра Мирёқубга миннатдор бўлиб туради, амалдорнинг қўлидан келадиган баъзи бир хил химонт ишлари тўғрисида Мирёқуб тўрага миннатдор бўлиб туради. Ишқилиб қарс икки қўлдан чиқди ва ҳамма иш гўзаллик билан битиб борарди. «Дунёда ҳамма одам болалари бизнинг иккимиздек бўлсалар, дунё жаннат бўларди» деб ўйлайди тўра. Мирёқуб ҳам шундай ўйласа керак: иккови бир жон, бир тан эмасми, ахир!

— Мавлоно Адонинг бу байтига ҳеч қайда дуч келмаган эканмиз. Бу жиҳатдан ҳам бу ёзманинг қиммати бор.

— Байтнинг маъноси нима, тўра? —

Тўра тушунтириб берди.

— Гўзал шеър... Умуман, Умархон, эслик подшо бўлган эди. Мулла одам, ўзи ҳам шоир. Вазирилар ҳам шоир эдилар. Ундан кейингиларнинг мазаси бўлмади... Шаҳобиддин мударрис бунинг мавлоно Адонинг бўлганини қайдан билган бўлса?

— Тагиди қозининг муҳри бор, дейди. Уша мавлоно Адо экан...

— Э, дарвоқе бунда муҳр ҳам бор... шонма... ҳа, мана, мана: «Қозин Абдиллатиф»... «Сайидамусулхили Амир Умар»... Чинакам, бу хат Умархон даврининг асари экани маълум бўлди. Аммо бунинг эгани Адо бўлмаса керак. Мавлоно Адонинг номи Султонхон бўлса керак... Мен ўқиб эдим. Абдиллатиф эмас. Шаҳобиддин хато қилган. Сизнинг домдаларингиз мунақа нарсаларини яхши бил-лишмайди...

— Мен билмадим, тўра. Шаҳобиддин маҳсум шундай дедилар. Мен яна суриштириб юрибман, тилсам олиб келиб бераман.

— Ҳали ҳам кўп қимматбаҳо нарсаларни бердинг, Мирёқуб. Сенинг маданиятга хизматинг катта... Утган йил бир тарих китоби берган эдинг, у тўғрисида Петрограддаги каттақон мажмуаларга мақолалар эдим Сенинг номингиз ҳам кўрсатдим. Ҳозир у китоб тўғрисида Англетон, Фарангистон ва Ламса (немис) мамлакатларида каттақон мажмуаларга кўп нарсалар эзилди. Раҳмат сенига Мирёқуб! Катта хизмат қилдинг.

Иккови ҳам жим бўлишди. Бир оздан сўнг Мирёқуб гал очди:

— Газет хабарларидан гашириб беринг, тўра. Тўранинг бу чоққача кулиб турган башарасига бирда-нига ғам чўкди. Қовоқлари солинди, лаблари безгак-дай енгилгина қалтираб учдилар. Қўлэгани столга қўй-ди.

— Шунчақа, дўстим, ишлар ёмон. Бизнинг, адади ҳаммашиқидан кўп бўлган муҳим ўрдумиз бир-бир устун енгилаетир... Энг уста ва эслик кўмондорларимизнинг бутун тadbирлари натижасиз қолаётир... Мустаҳкам қалъа-лар бир-бир кетин душман қўлига ўтмоқда, қанча вилоятлар, ўлкалар, шаҳарларни душман эгаллади... — Оқподшо қаердалар? Бир чора кўрмайдиларми? Ҳаммамиз севган оқподшо...

— Бу саволни, Мирёқуб, биз ҳаммамиз бир-биримиздан сўраймиз. Ҳеч қайсимиз жавоб тополмаймиз. Ўз-ўзимиздан сўраймиз. Таламганлиб, хафа бўлиб, қилиб сўраймиз, ишонилмай, тааммул билан, ўйланиб туриб сўраймиз. Не

ўзингиздан жавоб бор, на бошқадан! Бу — малъун савол.
Мирёқуб!

— Унақа демаиғ, тўра... Биз сартия халқи, худодан кейин оқподшога ишонамиз.

— Ишонганларнинг яхши. Биз ҳам ҳаммамиз сизлар сингари ишонамиз, фақат... оғзингга эҳтиёт бўл... фақат... ишонинч бошқа, иш, амал, воқеа — яна бошқа. Бир-бирига зид! Биласанми, Мирёқуб, рус халқининг ўқиганлари орасида маъюслик бор, оғир бир маъюслик бор. Улар бутун бу бахтсизликларни оқподшонинг ўзидан кўрадилар...

— Оқподшодан? Ҳеч бир подшо ўз юртини ёвга бергиси келадими?

— Сенларнинг хонларинг билан бизларнинг подшоҳимиз юртларига кўп ҳам ачинмайдилар, шекилли... Сенларнинг Худобёрхонингга «ўруслар Оқмачитни олиб кўйд» деганлар. Худобёрхон «у юртим неча кунлик йўлда?» деб сўраган, «бир ойлик йўлда» деганлар. «Ўндай бўлса, менга унақа олис жойдаги юртнинг кераги йўқ. Олса ола берсин!» деган... Бизники ҳам, валлоҳи аълам, ундан қолишмас.

Мирёқуб нима дейишини билмай қолди. Бунақа сиёсатларга сира аралашмаган ва бу тўғрида шу чоққача ҳеч бир бош қотирмаган киши бундай катта сиёсий масалалар олдида бирданига шошмасдан иложи ҳам йўқ эди. Қуруқ бўлмасин деб гапга аралашиб кўйди:

— Илгарги бир ойлик йўл бўлса, энди поезд билан уч кунлик йўл бўлиб қолди...

— Хаво кемаси билан эртага уч соатлик йўл бўлади. Умуман, эртага — масофанинг аҳамияти қолмайди, Мирёқуб. Бизнинг катталаримиз асрнинг суръатини англамоқ нистамайдилар. «Шошилмасанг етасан» деган мақол бошимизга бир бало бўлди. Германия нега кучлик?

— Сиз биласиз, тўра.

— Мен, албатта, биламан, сен ҳам билиб қўй. Германия суръат билан ютади. Суръат машина билан ҳосил бўлади. Германия биздан неча баробар кичик, одами бизнинг учдан бирингизча ҳам келмайди! Аммо бир қарич ери темир йўлсиз, тош йўлсиз эмас. Бугун, айтайлик, Самарқандда бўлган аскарни эртага Оқмачитга олиб бориб тўка олади. Бизникилар бир излик темир йўл билан судралиб боргунча иш тамом бўлади... Нимага германлар Фарангистонда қаришлаб олдинга жиладилар? Чунки Фарангистон ҳам Германия сингари суръат деган нарсани билади. Техникага бой. Бизнинг шалдирама аравамиз, сизнинг анови девсифат араваларингиз бутун-бугун халқларни ухлатадиган нарса...

— Чора нима, тўра?
— Чорани ўйлашга ҳам кўрқаман, Мирёқуб, шошма биттадан ичиб олайлик.

Тўра ўрнидан туриб жвонга томон бора бошлади. Шундаги оёқ босишдан Мирёқуб унинг бир оз ширакайф эканини англади. Демак, бу қадар зўр масалаларни ҳеч ўйлаб ўтирмасдан, оғиз ели билан чиқариши ичкилик таъсири билан эди.

— Кел, ичайлик, Мирёқуб. Биз руслар ароқ ичишни ҳаммадан яхши биламиз... Сенлар ҳам истеъдодли халқ экансан, биздан ўтказа бошладинг...

Чўқиштирдилар. Тўра алланарсанинг соғлиғига кўтарди. Фақат Мирёқуб «... соғлиғига» деганинигина англаб қолди. Сўзининг бош қисми, ғолиба, ичда айтилан эди.

— Сен чора нима деб сўрайсан, — дея бояги сўзини давом эттирди тўра, — чорасини топишдан биз амалдорлар ожизмиз. Дуруст, ичимиздаги душманга, қора халққа қарши бўлса — тадбир осон. Қозоқ ўрисимиз, миршабимиз, жандармамиз, аскаримиз бор... фюшт!.. Хоригдан келаятган ёвга биз ожизмиз, нима қилишимизни билмаймиз. Биз билан бирга бизнинг томондан жанг майдонига тушган қироилар ҳам бизга ишонмай бошладилар. Бу — ёмон, бу жуда ёмон ҳол, Мирёқуб. Кел, яна биз ичайлик...

— Чорани айтмадингиз, тўра. «Чорасиз дард йўқ» дейди бизнинг ҳақимлар... «Ўлим билан ишқдан бошқа ҳамма дарднинг чораси бор» дейдилар.

— Сафсата ҳаммаси, сафсата... Чорани бизнинг ички душманларимиз, яъни инқилобцион деган тоифа кўрсатади. Лекин ўзича кўрсатади...

— Қани, нима дейди у тоифа?

— Подшони ҳам ҳайда, амалдорни ҳам ҳайда. Миршабларни йўқот. жандармларни ўлдир, урушни тўхтат, бойлардан ер-сувини, фабрикачилардан фабрикаларини, заводчилардан заводларни тортиб олиб халққа бер, — дейди. Уларнинг халқ дегани қора халқ, ялангоёқлар... Юртни ўшалар сўрасин, дейди.

Мирёқуб хоҳолаб кулди.

— Номаяқул отининг тезагини епти ўшалар! Саводи йўқ, оми бир ялангоёқ келсинну юртни сўрасин эмши... Бойлардан ерни тортиб олиб камбағал экар эмши... Камбағал шунча сўқиб уришсангиз ҳам ерингизга бундай бир ҳафсала қилиб ишламайди-ю... хўжайини бўлмаса ишлар эмшими? Ўша урушни тўхтатсин дегани дуруст... Уруш чиққандан бери юрт қимматчилик бўлиб кетди. Ўзинга яраша давлати, савдо-соғини бор одамларни жин ҳам

ургани йўқку-я... қайта, молларнинг нархи ошиб, бири беш бўлди. Аммо, шу қимматчилик бўлгандан бери одамларнинг кўзига қарасангиз, кўрқиб кетасиз, тўра.

— Ҳаббаракалло! Бизнинг ҳамма хавфимиз ўша «кўзлар»дан... кўзлар кўл хунук қарайлар. У кўзларнинг сонин-саноғи йўқ. Германия енгсак, кўзлар ювошланади. Худо сақласин, агар шу хилда кета берсак — у кўзлар бизни еб ташлаши мумкин...

Тўра жим бўлди. Мирёқуб ҳам жим қолиб унга тикилган эди. Тўра олис ҳаёлларга кетиб туриб, бошини чайқади. Сўнгра бошини оғир-оғир тебратиб туриб деди:

— Хулласайн калом, бу улуг кема... бу улуг кема... бу буюк «империя» даҳшатли тўлқинлар ичида зулматга, белгисизликка, йўқликка қараб кетаётир. Уни тўхта олидиган ва қутқариб қоладиган ҳеч бир куч кўринмайди... балки, ундай куч аслида йўқдир ўзи...

— Бир сўз айтдингиз, тўра... «Империя» ми, нимайди?

— Ҳа, империя, империя.

— У нимаси, тўра?

Тўра бир оз ўйлаб тургач, подшонинг девордаги суратини, сўнгра ўзининг елкасидаги погонини кўрсатди.

— Мана шу империя...

Мирёқуб ҳеч нарса англамади. Сўнгра тўра оғир бир нафас олгандан кейин:

— Менга қара, Мирёқуб, — деди. — қўй энди бу гаплар-ни!

— Ҳа, қўйинг тўра, одамни хафа қиладиган гапларни гапирмайлик. «Эртанинг ғамини эшак сўди». Эртага худо пошшо эгам...

— Ҳали Акбарали шу ерда дединг. Уйланганига бир хафта бўлмай туриб нега тушди? Биронта иш билан-ми?

Шундан кейин Мирёқуб ўзининг ғамхўр отахонига бутун воқеани гапириб берди:

— Эҳ-ҳе, ҳали шунақа дегин!

— Ҳа, шунақа, тўра.

— Акбарали аҳмоқ! Эшак!

— Рост айтасиз, тўра, бир оз эси настрок...

— Сизнинг шариатингиз тўрт хотин олишга йўл қўяди. Бу қонун, аслида, чакки қонун эмас... Ҳар бир эркак бунди билди... Фақат, у бундан юз йил, эллик йил бурун дуруст эди, замон кўтарарди. Энди замонлар бошқа, Мирёқуб. Ҳозир тўрт хотин олиб, тўрт ташвишни елгага ергининг нима ҳождати бор. Одам дегани, албатта, оштага қаноат қиллолмайди... бу маълум. Лекин бунинг учун уйланиб

ўтириш керакми? Бекорчи хархашани кўнайғириб ишма қиладн киши?

Тўра овозини пасайтира тушди:

— Ҳай-ҳавас учун муллоқ уйланиб ўтириш шарт эмас. Сен ўзимизниқисан, сенга ишониб айтганда, менинг бир ошнам бор: урушга кетган офицернинг хотини. Еш, чиройли нарса. Яқинда, зиёфатда, бир савдогар бойнинг хотини билан танишдим... бу оқшом ўшаникка бормоқчи-ман... очик, дилкаш нарса. Мана холос! Аҳмоқ, Акбарали, аҳмоқ!

— Рост айтасиз, тўра, рост. Мана, мен ҳам биттага «қаноат» қилиб ўтаётирман-ку... ҳай-ҳавасларим қолиб кетаётгани йўқ...

— Ҳаббаракалла, — деди тўра. — Хотиннинг битта, айнинг жойида...

Кейин бармоғи билан «ҳал сени» қилиб туриб:

— Сен, Мирёқуб, ёмонсан лекин... — деди.

Мирёқуб аввал бир оз қизаринди. сўнгра кулимсираб тўрага қарагач, жавоб берди:

— Хўдовандикаримнинг раҳмат дарёси кенг дейдилар, тўра. Шўнга ишониб унча-мунча эркаклик қиламиз-да. Унча-мунча...

— Тоғдай-тоғдай гулоҳлар ҳам унча-мунча бўлар экан-да.

Мирёқуб хоҳолаб кулди:

— Тоғдай-тоғдайини энди сиздан ўрганамиз, тўра, худо хоҳласа... Сиз, ахир, мулла одамсиз...

Тўра ҳам қаж-қаж солиб кулди. Сўнгра девордаги соатга қаради: 8 дан 15 минут ўтган эди. Ўрнидан турди.

— Сен ўтириб тур, мен кийиниб олай. Биргалашиб чиқамиз.

Тўра кийиниб чиққандан кейин Мирёқуб ҳам ўрнидан турди.

— Қани, юр буюққа. Боқча томондан чиқайлик. Хоним келмаган, кампир ухлаб қолибди. Эшикни беркигиб оладиган киши йўқ.

Айвонга чиқдилар. Сахнга тушгач тўра тўхтади.

— Мирёқуб, янги гандан хабаринг борми?

— Йўқ, тўра.

— Тоғ томондан оломон кўзгалон кўтариб, бир-иккига амалдориникига ўт қўйибди. Эртага тушдан кейин, ёнмига аскар олиб, чиқиб кетаётирман. Бугун ҳам ўн етти кишини ушлаб келтирдилар. Оломон қутурган, дейди.

— Қачон келасиз?

— Икки-уч кун қолсам керак. Сен Акбаралига айт, тезроқ жойига борсин.

— Хўл, жоним билан. Биз ҳам эргага чиқиб борармиз.
— Ҳозир ҳар бир мингошига яна еттигадан йигит бериш масаласини кўтардик, эҳтимол яқинда рухсат бўлиб қолса.

— Яхши бўларди.

Буларнинг овозини эшитиб, ошхона томондан тўранинг ошпази Зуннун келди. Мирёқуб билан кўришди.

— Мирёқуб ака, чиқиб кетаётирсизми? Бизникига бир кириб чиқинг. Битта чой дамлаб берай. Сизга бир гапим бориди...

Мирёқуб тўрага қаради.

— Йўда яхши! Бир оз чой ичиб, гаплашиб борарсан. Зуннунбой зериккандир.

Тўра кумуш бошли хассасини ерга ура-ура панжара эшикдан чиқиб кетди. Булар ошхона томонга бурилдилар.

* * *

Зуннун аканинг уйи ошхона билан дон омборининг ўртасида эди. Бу бир қаватли, тор деразали, хом гиштдан ёпилган бостирмалар эса, саҳнинг тўрисида, койиб тўранинг ўз уйлари ўрнашган шишиқ гиштли яхши бинонинг қаршисида бўлинарди. Бу бостирмаларнинг кети боқча ва гулзор. Ошхонанинг деразаси саҳнга — олдинга қарагани ҳолда, Зуннун ака тўрадиган фақат боқча томондан бир кичкина дераза ва эшиги бориди. У уйга ошхона орқали ўтса ҳам бўларди. Ошхонадан — ҳам саҳн, ҳам боқча томонга эшик очиларди.

Зуннун аканинг уйига кирмасдан гулзорда бир скамейкага ўтирдилар. Мирёқуб тезроқ бориб ўзининг янги юздузини яна бир кўрмоқчи ва ўз бошига ёлғиз қолдирилган мингошидан ҳам хабар олмоқчи эди. Мингбоши боладай нарса... уни кўп ҳам ёлғиз қолдириб бўлмайди. Шу учун Мирёқуб чой қўймоқ учун тўраётган ошпазни тўхтади:

— Зуннун, мен шошилиб турибман. Гапингни айт. Тезроқ бормасам бўлмайди.

Мирёқубнинг овозида аллақандай бесаранжомлик ҳам йўқ эмасиди. Буни Зуннун пайқайди.

— Нима бўлди сизга, Мирёқуб ака! Овозингизда бир безовталиқ бор...

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ, шошилиб турибман.

— Ундай деманг. Барчир, мен билман. Бизнинг тўра ҳам жуда хафа. Хоним-бўлсалар тез-тез «Русияга кўчиб кетсакмикин?» деб қўяди. «Сен ҳам кетасанми?» деб

сўрайди. Улар дунёнинг ҳамма ҳолу аҳволини биллиб тўрадиган одамлар, бир нарсани сезишгандир-да, мен бу ерда ҳар хил ўруслар билан гаплашаман. Ҳаммаси ҳар нарса дейди. Уйлаб кўрсангиз ҳаммасининг гапи бор: «бир бало бўладиганга ўхшайди».

Мирёқуб бошини кўтарди.

— Ўруслар шунақа дейдими? Қани гапир, яна нима дейишад?

— Айтдим-ку, ҳамма ҳар хил гапирди. Лекин гапнинг таги бир жойдан бориб чиқади: «бир бало бўладиганга ўхшайди». Нима бало экан, бизнинг ақлимиз етмайди. Ҳар қалай, бир балоси бор.

Мирёқуб аҳволдан бу даража хабардор бўлган одамдан сир яширишни лозим кўрмади:

— Рост айтасан, — деди. — Тўра менга кўп гапларни айтди. Бир-биридан ваҳималик... Унинг гапларини эшитиб, мен ўз-ўзимга «замона охир бўпти. Қўнмат яқин шекилли» дедим...

— Шунинг учун мен сизни чақириб эдим.

Зуннун Мирёқубнинг ёнгинасига ўтирди.

— Мен қирққа бориб қолдим. Ҳалигача битта бошим иккита бўлгани йўқ. Кенг кўрпада ёлғиз ўзим қалтираб ётаман... Менинг ҳам орзу-ҳавасим бор. Илансам, болачақ кўрсам дейман.

— Йўда яхши. Ўзингга лойиқ бир қиз топилди, албатта.

— Қиз тайёр... қизилқоқда менинг бир холам бор, ўша дарак солиб топган экан. Энди қистаб ётибди.

— Уйланабер, нимаси бор? Тараддудингни қилабер, тўйини биргалашиб ўтказамиз.

— Мен хўжайинининг олдида бир ўтиб қўйсаммикан деб эдим.

— Тўғри, сенинг отахонинг бўлиб қолди. Сўраганинг яхши.

— Шунинг айтман.

Зуннун кулди. Мирёқубга томон яна ҳам яқинроқ бурилди.

— Шу тўғрида хўжайин билан гаплашиб берсангиз деб эдим.

— Ўзинг-чи?

— Ўзим... беллаётмайман.

— Нега? Айта бер.

— Сиз айтсангиз дейман.

— Яхши, мен айтай.

Мирёқуб бирдан суҳбатдошига томон бурилди:

- Хоним билан қалайсай?
- Жуда қалин...
- Бўлмаса, унга айт, эрига ўзи айтади.

Зуннуи кулиб юбориб, ўридан турди, икки кўлини чакмасига қўшиб, суҳбатдошидан беш-олти қадам йироқлашди. Унга орқасини ўгурган ҳолда қуйнароқ эгилган бошини қаттиқ-қаттиқ чайқаб, сўнгра бирдангина югуриб Мирёқубнинг ёнига келди. Ҳамон қизариб кулишини давом этдиргани ҳолда, Мирёқубга эгилиб, деди:

— Сиз билмайсиз, хўжайин!
— Албатта, билмайман. Сенинг кўнглингни мен қайдан билар? Гапир!

Мирёқубнинг бу сўзларида бир оз қаттиқлик асарини бориди. У, голиба, ўзига тенг бўлмаган бир киши билан ортиқча бақаналаншини истамас эди. Ваҳоланки, Зуннуининг қилиқлари бачканаликка қараб кетди. Зуннуи суҳбатдошнинг овозидаги ўзгаришни пайқайди ва дарҳол унинг ёнига ўтирди.

— Ҳамма бало хонимда-да! — деди у.
Мирёқубнинг кўзлари олайди. Яна суҳбатдошига томон бурилди.

— Нималар дейтирсан?
— Хоним бўлмасалар эрта қачон уйланиб олардим, ака!

— Оббо худо урди! — деди Мирёқуб, иргиб ўридан турди. Бошини чайқади: иккала кўлини Зуннуининг елкасига қўйди.

— Нима бало, сенга кўнгли тушиб қолганми?
Зуннуи зўр бериб куларди.

— Хой тентак, гапир дейман! Нима бало бор ўртангиз-да?

Зуннуи хали ҳам куларди.

Шу онда бирдангина ҳовли томондан хотин кишининг чорлаш овози эшитилди: «Зуннуи! Зуннуи!...» Бу хотиннинг овози эди.

Зуннуи иргиб ўридан турди.

— Туринг, дарров менинг уйимга кириңг! Чирогини ёқмасдан дераза олтидан томоша қилиңг...

Нафас ўтмай Мирёқуб дераза олтида ўтириб ташқарини кузата бошлади. Зуннуи гулзор ўртасидаги электрик фонарни ўчирди, ўзи югуриб ошхонага кирди. Ошхонадаги ёруғ фонарнинг шуъласи эшик тирқишидан уй ичига тушиб турарди. Ташқарида — гулзор томонда эса ола қоронғилик ҳужм суларди. Мирёқубнинг ўткир кулоқлари ошхона томонни тингларкан, икки кишининг ишчилари

гаплашганини аниқ эшитди, юраги обмувоз лиқонидай ура бошлади:

— Шошма, Зуннуи, шошма, Зуннуи, дейман! Бу ерда яхши эмас...

— Бу ерда яхши эмас дейсиз... Уйимга киргали унамайсиз...

Хоним сенин жавоб қилди:

— Мендан уни кутма! У тўғрида гапирма ҳам! — Сўнгра овозини бир оз пастлаб деди: — Ўзинг бир яхши менинг уйимга кела биласан... Шошма, Зуннуи! Сурсан! Шошма дейман сенга! Хўжайининг қани?

— Бир жойга кетди. Кеч келамаи деди. Зарур иши бор экан...

— Бас дейман! Кармисан? Вақти бор ҳар нарсанинг! Хафа бўлмаи бекор! Яна ярим кеча-саҳарларда келади десанг-чи! Ох, бу эрлар!...

— Ҳа, кечроқ келамаи деди.

— Бунча сур бўлдинг? Мастмисан, шима бало? Юр, боқчага ўтайлик. Дарраида...

Бирдан ошхонадаги фонарь ўчди.

— Учирма! Зуннуи, ёқиб қўй, хоним... Ёқ дейман!

Албатта «чўп» этган кучли бир уйиш эшитилди. Сўнгра фонарь ёнди. Ундан кейин ой қоронғисини қўлтиқлашган икки киши дераза олтидан бир-бири марга у ёқ-бу ёққа ўтдилар. Сўзлари эшитилмасди. Зуннуи ўз хунарини кўрсатмоқчи бўлди, шекилли, худди дераза қаринсига келганларида хонимини маҳкам қучоқлади-да, деразанинг настига супачасига ўткирди. Мирёқуб ичкарида юрагини ҳовучлади: тўралининг хотини лабларини ойназ Зуннуининг лабларига қўйиб унинг қучоғида ҳансирарди...

Бирор минутдан сўнг хоним иргиб ўридан турди. Шу онда ошхонанинг эшиги очилди. Сўнгра ошхонанинг ҳовли томонидаги эшиги олтидан хонимнинг сўзлагани эшитилди:

— Ўзим айтаман... мана шу вақтларда... ўзинг биласан-ку...

Ошхонанинг у эшиги ҳам ёниқди. Бир оқдан сўнг Зуннуи кириб ўз уйининг фонарини ёқди. Мирёқубнинг ранги ўчган эди...

— Тоза бўлган экан бўлгулик! — деди у. — Ҳали гап шу дегинг?

— Бир-икки йилдан бери аҳвол шу... Қани, юринг, гулзорга чиқиб.

Гулзорга чиқиб яна скамейчага ўтиргач, Зуннуи давом этди:

— Мана шу ахвол. Гапини эшитдингиз-а? Бугун хўжайиннинг чиқиб кетганини билмай қолди, ўзи уйда йўқ эди. Ўзи уйда бўлса, бундай ҳолларда, хўжайиндан сўрайди: «қачон келасан»? дейди. «Яна ярим кеча-саҳарларда келармикансан? Қутиб ўтирайликми? Самоварга бир қош кўмир ташлайликми?» деб ўшқириб ҳам олади. Хўжайин — «бугун иш жуда муҳим. Гарнизон бошлиғи иштирок этади. Шунинг учун кеч келсам керак. Соат 2 дан аввал кела олмасман... Сизлар, бемалол ёта беринглар», дейди. Хотиндан узр сўрайди, бечора! У кетган ҳамон хоним мени чақиртиради. Онаси олдида буйруқ қилади: «хўжайиннинг келгунча залда ўтир. Келганда чиқиб эшикни оч. Секин юр! Бизнинг уйқумизга халақит берма!» дейди. «Хўп» деб залда қоламан. Залнинг бир ёнидаги эшик хонимнинг уйларига очилади, бир ёнидагиси йўлакка, йўлакдан — кўча эшигига. Онаси бўлса бола билан бирга, хў... нариги чеккадаги уйда ётади. У мана бу вақтларда данг қотиб ухлаб қолади. Бола ҳам ювош, мўмингина... Мен залда қоламан. Зал билан ётоқ уйи ўртасидаги эшикнинг бир қаноти очиқ... Хуллас, хўжайин чинғироқ чалганда секингина ўрта эшикни ёпиб йўлакка чиқаману, уйқусираб, эснаб, пайпаслашиб эшикни очаман. Хўжайин аксари, маст келади, ҳеч нарсани билмайди. Хушёр келганда «бор, энди, жойингга чиқиб ёт! Секин юр, хонимни уйғотасан, Шу чоққача тахталик полда юришни билмайсан. Хўкыз!» дейди...

Мирёқуб хайратлар ичиде қолган эди. Шунча гапини эшитишга вақти бўлмаса ҳам шошилганини унутиб, диққат билан кулоқ солди ва бирушга бошини чайқаб ўтирди. Бир оз ўйланиб турганидан сўнг бошини узун-узун чайқаб:

— Империяси тагин ҳам ботмасинми? — деди у. — Неча минг, неча лак фуқаронинг жони шуларнинг қўлида. Буларнинг жони эса мана шунақа манжалақилар қўлида экан!..

— Нима дейсиз энди, Мирёқуб ака?

— Қайси тўғрида? Сенинг уйланишинг тўғрисидами?

— Ҳа.

Хаёли бошқа томонда бўлган Мирёқуб:

— Яхши, уйлан! — деди. — Қайлиқ олиш яхши нарса.

— Уни биламан. Хўжайинга айгиш маслаҳатини сўраб ётирман.

— Ҳа, у тўғрини айтасанми? Яхши. Ўзим гаплашиб бераман. Лекин хали эмас, бир-икки ойдан кейин...

— Унгача қиш келиб қолади-да?

— Хотин деган қишда керак-да. Ёзда хотинсиз ҳам иссиқ ўзи...

— Бор бўлинг, топдингиз! Мен сизга ишониб тураман, бўлмаса.

— Эртагаёқ сўраб берардим. Тушдан кейин хўжайиннинг тоғ томонга чиқиб кетар экан. Икки-уч кунсиз келолмайман, дейди. Ундан кейин бирор ҳафта ўтказиб ўзим ҳам Қримга жўнайман. Тўйини бизсиз ўтказма, Зуннун!

— Ҳа, албатта, албатта! Мингбоши тоғам билан сиз икковингиз бўлмасангиз тўй татийдимиз?

— Бўпти.

Зуннун яна кулди.

— Эртага хўжайин уйда бўлмас эканми?

— Шундай деди.

— Менга қаранг, Мирёқуб ака.

Мирёқуб бурилди. Зуннун эгилиб туриб сўради:

— Бизнинг хоним қалайлар? Тобингиз борми шу кишига?

Мирёқуб бирданига жавоб бермади. Ўйланиб қолди.

— Айтаберинг, ака. Мен ўз кишингизман...

— Ўзи қалай деб сўрасанг, чакки эмас, семизгина, лўппигина, бадани оппоқ, тароватини сақлаган, анча ёш кўринади... Ўзи ҳам, 27—28 дан нари эмасдир?

— 27 да бўлса керак.

— Ҳа, мен адашмайман. Энди «тобингиз борми?» деб сўрайсан. Нима дейишга хайронман... Биз эркак халқини ўзинг биласан. Итмиз! Шайтон ҳаммавақт елкамизда... Тизгинни доим чапга буриб туради... Лекин, Зуннунбой, икковингиз ҳам етиб ортасиз бечорага...

— Нега икки киши бўлсини? Бир киши, холос...

— Нима демоқчисан?

— Эри — номига эр. У бошқа хотинлар билан юради. Унинг ўйнашлари кўп.

— Сен қайдан биласан?

— Мен ҳаммасини биламан. Баъзи бирларини ўз хотини ҳам билади. Унинг менга бунча осилиши ҳам бесабаб эмас. Икки киши деманг, бир киши. Менман, халос! Эҳтимол, ташқарида бўлса... Йўқ, агар бўлса сезардим, албатта. Сиз менга қаранг, эртага хўжайин уйда бўлмаса, келгайиб келинг. Аллақайси бир мингбоши тўрага бир тўққиз илварсин юборган экан. Учтасини алоҳида тузлаб қўйдим. Яхши палов қиламан. Хоним ҳам бўлади. Тобингиз бўлса, у ёғи осон...

Мирёқуб индамасдан ўршидан турди. Ёшидан пул олиб Зунинуга узатди.

— Яхши. Шомдан кейин келаман. Маёна бу пулга ичкилик ол... Кўрамиз.

Зунинун пулни олмақ истамаса-да, Мирёқуб қўймаганидан кейин, нойлоқ олиб стол устига ташлади ва ўша мақтанчоқ кулишни билан кулиб туриб:

— Эртага кутаман, — деди.
— Хўп, — деди Мирёқуб. Яна болягидай бош чайқаб уйдан чиқди.

Номерга қайтиб бораркан, ҳамон бошини чайқаб ўз-ўзига сўзланарди:

«Империяси чирибди... Йиқилса ҳам ҳеч ким тангир қолмайди. Менинг миёнда шу бугун ғалати фикрлар қўзғалди. Илмалгини ўзим ҳам билмайман... Илгари ҳеч бунақа гаплар йўқ эди. Аллақимдан алланамаларни сўрагим, билгим, ўргангим келади. Бир ширин топиб — тарикат сўрасамми? Бир закончини топиб — закон сўрасамми? Ё бир муаллимни топиб — масала сўрасамми? Хайронман...»

«Империяни кемага ўхшайди дейди... Йўқ, кема дейди, кема... Илмалгини билсам эди! Империя нима десам оқлодшони. Ўзини, погонини кўрсатди. Оқлодшоннинг илмалгини ўзи айтиб берди, ўзининг кимлигини ўзим биламан, бугун яна ҳам очикроқ билдим, эртага жуда равиан билсам керак... Энди, елкасидаги погони қолди. У бир латта, зардан тикилган бўлса ҳамки, бир латта... Маншачи тикади. «Эшанга яраша тунови» деган гап бор. Эшанга яраша — погони... Демак, империя ботмига боради».

«Биз нима бўламиз? Фуқаро нима бўлади? Бизнинг толган-тутганларимиз, ордирган давлатимиз нима бўлади? Азбаройи худо, кимдан сўрасам? Шошма, япги ошнамдан, мени заңжирсиз боғлаб қўйган айёрдан сўрайман! У, хархолда, ўрус-ку... ўқиган-ку, биллади. Йўқ, ишошма, у ўзи нима бўлади? Ўзи? Шундай қатта империя бетади-ю, у соғ қоладими? Нима, азбаройи худо, бу империя? Кимдан сўрайман энди? Кимдан?!»

* * *

Соат ўн бирларда номерга келиб миңбонининг ёнига кирди. У икки хотинин ёнига олиб, иккаласининг бўйига барабар қўл ташлаб, мудрамоқда эди... Кнрган ҳамон баланд овоз билан қичқирди:

— Туринг, додхо! Хирмонга ўт келди!!!

Миңбонши сесканиб уйғонди, ирғиб ўридан турди

— Қаерда қолдинг. Нонисоф? Мени елгаз ташлаб?

— Ким нонисоф? Икки танишнинг ўртасида ўти-

рибсиз-ку, яна ёлғизман дейсиз...

— Зерикдим буларингдан... кўнглимга урди. Юр,

кетайлик!

— Қулук бўлсин, итликнинг йўқолиши! Худога

шукур, миң қатла шукур, одам бўлибсиз.

— Ўтир! — деб бақирди миңбонши.

Иккала хотин чўчиб тушди. Мирёқуб ёйиллиб-ёйиллиб

кулди.

— Қаерда қолдинг?

— Империяга ўт кетган экан. Ўчирингали бориб

эдим...

— Нимага?

— Империяга... Империя...

Хотинларнинг бири унинг ёнига ўтди.

— Сиз империя дедингизми? — дея гап бонлади

хотин. — Бизнинг шаҳримизда «Империя» деган бир

номер бор эди. Тогнинг шуидоққина теласида, настада —

дарё. Номернинг олди — боғ, боғнинг олди — настилик,

жар...

— Империя ўзи ҳам жар бўйига келиб қолган экани, —

деди Мирёқуб. Хотин унинг ёнига суқилиб яриб:

— Нима дедингиз? Англамадим. — деди ва кўлини

Мирёқубнинг елкасига ташлади. Мирёқуб унинг кўлини

мулойимлик билан ўз елкасидан олиб қўйиб, ўридан

турди-да, миңбоншига юзланди:

— Мен кетаман! Эски шаҳарда ишим бор.

— Шошма! — деб бақирди миңбонши. — Мен ҳам бирга

кетаман!

— Сиз бугунча шу ерда ётатуринг. Қўрингиз тўқдир,

албатта?

— Қўриним тўқ, аммо зерикдим. Качон кетамиз?

— Индинга эрта билан, саҳар, худо халласа. Зеринкан

бўлсангиз, эртага бошқа номерга кўчираман. У ер — яхши.

— Индинга кетадиган бўлсак, менга бир дотор чалиб,

ашула айтадиганини топиб бер. Бу — тил билмасларинг

билан зерикиб кетдим...

— Хўп, хўжайини. Эртага кундузи ҳаммаси бўлади.

Индингача империяни бостирамиз...

— У нима деганинг?

— «Илмининг ўлдирамиз!» деганим... Яхши тул кўриб

ётинг. хўжайини! Хайр эиди. хончалар!

... без хатлаб ташқарига чикди. Айвонга ўтини билан
... йидаги қизил фонарнинг шуъласи кўринди. «Демак,
... менинг уйимда».

Эшикни секингина очди. Ёш хотин стул кетида
китоб ўқиб ўтирарди... Мирёқубни кўргач, ўридан туриб
жой бўшатди ва тўрға таклиф қилди. Мирёқуб солдагина
кўришиб, тўрға уни ўтказди ва ўзи пастга ўтирди. Аввал
ёш хотиннинг кўзларига қаради: ҳорғинлиги, уйқусира-
ганлиги очиқ кўриниб турарди. Қаргга қаради: одам ётгани
билинмайди. Шундан сўнг кўнглида бир севинч кўзгалди,
бутун бадалини бир завқ ўраб олди... Яна ёш хотинга
тикилди: у бир бет қолган китобни охирига етказмоқ учун
урчиарди. Бу дафъа Мирёқуб худди ўзининг неча йиллик
сипоқта хотинини кўргандай бўлди. Бу хотин гўё неча
йилдан бери ҳар кун шу равишда бунини кўриб умр
ўтказган... Империя эсидан чиқди. Хотин китобни би-
тирсунча, эҳтиёт билангина эснаб олди-да, сўнгра бу ишдан
ўзи уялди шекилли, юзини қўли билан тўсиб қулди.
Юмшюққина кулди... Бетларига қизил қон оқинлари
югурган эди. Мирёқуб ҳам кулди ва секингина ўридан
турди.

— Хўп, ётиб ухла, бўлмаса, мен эски шаҳарга тушиб
кетаётirman.

— Яхши, бора беринг. Бугун хўжайини эшикни чертиб
келган эди, «тобим йўқ» деб киритмадим.

— Нима дейди?

— «Бир сарт бойвача келди. Беш юздан кам олмайсиэ.
Мақсадингизга етдингиз... Ўзи ҳам ёш, чиройлик, ори-
гинал...» дейди. «Яхши, индинга келсин. Тобим қочиб
турибди, ваннада совуқ олдирибман...» дедим. «Аттанг,
аттанг...» деб қайтиб кетди.

Ўзи хоҳламасдан, бўлиб-бўлиб, оддий овоз билан бу
воқеани сўзлаб берган хотин энди бу сафар худди
ёлворнишга яқин бир овоз билан деди:

— Эртага шу ердан кетармиканмиэ?

— Албатта, эрта билан келиб ўзим тўғрилайман.

— Нарсаларни қандай қиламиэ?

— Нарсаларнинг кўпми?

Хотин кулди.

— Бир чамадон, халос.

— Осон эман. Эрталаб шу уйга чиқариб қўяласанми?

— Эрталаб бўлмаса, кечаси бир иш қилиб эларман.

— Ундай бўлса, хотиржам сен кийимингни кийиб
чиқаврасан, тамом!

Мирёқуб чиқиб кетишга мўлжаллай бошлади.

— Йўқ, шошманг! — деди хотин. Мен бу паспортим
билан у ерда туrolмасман...

— Оббо! — деди Мирёқуб. — Ҳали бу масала ҳам бор
экан.

— Нима қиламиэ? — деб сўради хотин.
Мирёқуб ўйланиб туриб деди:

— Бир йўлини топармиэ... шошма.

— Бир оздан сўнг юзлари кулиб, кескинлик билан деди:

— Хотиржам бўл, паспорт толаман. Эртага эрга билан
кўлингда бўлади.

— Ташаккур этаман.

Мирёқуб ташаккурга жавоб қайтаришни билмасди...
Лекин у, шу топда негадир ўзи ҳам хурсанд бўлиб
алланечук чарақлаб очилиб кетди. «Мирёқуб эпақа ҳар
ишни эплайди» деган хаёлга бордим, ё бошқа бир ёқимли
хаёлга бордим, ҳар қалай таъбининг чоқлигидан бўлса
керак, ёш хотиннинг ёнига бориб пешонасидан бир ўпиб
олмоқчи бўлди. Фақат яна дарров ўзини тўхтатди: «Йўқ,
қизиган оловмиэ икковимиз ҳам... Қанча йироқ бўлсам
шунча яхши...» деди ўз-ўзига.

— Хўп, ёт, ором ол, бўлмаса. Эшикни ичидан беркитиб
ёт!

→ Мирёқуб ўридан турди.

— Табиий, — деди хотин, у ҳам секингина ўридан
туриб эшик томонга юрди.

Мирёқуб айвонга чиққач, ичкаридан калитнинг ширик-
лагани эшитилди. «Мен учун очиладиган эшик бошқалар
учун ёпилди!» деди у ўз-ўзига. Хурсанд, кўнгли очилган,
алланечук енгиллаган кўзлари, юзлари, бутун борлиги
билан кулгани ҳолда илдам-илдам босиб кўчага чиқди.

Муюлишда ухлаб ётган извошчинни уйғотиб, икки отни
чоптирганича ярим кечада, нойиб тўра маҳкамасининг
котиби Игнатюкни қидириб кетди.

* * *

Кеча кечаси кўча эшиги зинасида арвоҳ Игнатюкнинг
қуруқ чангалига қистирилган ун сўмлик қоғоз ўз вазифа-
сини бажарган эди: эрталаб соат 10 да маҳкамага келиб
кирган Мирёқубнинг кўлига Игнатюк бир янги паспорт
узатди. 24 яшар Евдокья Захаровна Кобилина номига
ёзилган бу муддатсиз паспорт ёш хотиннинг кечаги
ташвишнни тамоман бартараф қила оларди. У ёзлик
кийимини кийиб чиқиб, тўппа-тўғри биринчи класс
номерга борди ва ўзи учун ажратилган кичкингина

чиройлик ва соз уйига ўрнашди. Бир соат ўтар-ўтмас нариги номернинг йўгон гавдали, девсифат, узун соқол хизматчиси бир қон ичига солиб, хотиннинг чамадонини келтириб берди. Унинг нариги номердаги хонасида энди ҳеч нарсадан хабари йўқ хизматчи хотиндан бошқа нарса қолмаган эди...

Мирёқуб мингбонини ҳам бошқа бир номерга кўчиргандан кейин, ўз номерининг ҳисобларини тамомлаб, номер эгаси дўстига кўл узатди:

— Хайр энди, мен қишлоққа жўлайман.
— Хайр, Мирёқуб, келиб тур, дўстим. Хотини қалай?
— Сўрама. Бир-икки кундан кейин яна келамай...
— Арзийди... арзийди, чэрт возъм! — деди хўжайини.
Ўзидан хурсанд бўлиб кулди. Сўнгра сўради: — Қанча бердинг?

— Ишинг нима?
— Айтабер... хизматингни билайин дейман. Кечадан бери ўзан ҳам сеникидан чиқмайди.

— Меникидан чиқмагани рост, фақат потоб ўзи...
— Сен уни совуққа олдириб қўйгансан. Кеча бир бойнача келган эди. «Нотобман» деб чиқмади. Сен менга катта зарар келтирдинг. Вагончи бойнинг ўғли эди... Ваҳоб... Биласанми? Ана, пул деган нарса ўшанда! Бир кучоқ!

— Бу хотин шу ерда бўлса, вагончи бойваччалар кўн келади ҳали... Шошма!

— Албатта, албатта! Харҳолда қанча бердинг? Айт!

— Кўп эмас, фақат... минг сўм!
— Минг сўм? Ростми?
— Нега ёлгон бўлсини? Минг сўмлик чек бердим. Банкага кетди.

— Чэрт возъм! Бир ярим мингдан охиб кетибди... «кегеман» деб қолмасини.

— Пул ширин... Қанча кўнайса, яна шушча кўнай-тиргисен келади.

— Рост айтасан. Бир иш қилиб яна бир-икки хафта олиб қоламан. Қўяманми мен?

— Сен қўймайсан, билламан. Хайр энди!

— Яхши бор!
Мирёқуб ўз дўстининг аҳмоқлигидан кулиб кўчага чиқди.

— Эртага эрта билан қишлоққа жўлайман, — деди у кўнгли илгинган хотинга. — Кўн бўлса бени кун туриб қайтаман. Ўша кун жўнаб кетишимиз керак.

— Мен энга кўп ташаккур қиламан, азиз дўстим. Сиз

чинакам азиз дўстим бўлдингиз. Келинг, мен сизни бир сингил сифатида ўйиб қўяй...

Мирёқуб бу сўзларнинг маънисига тушунгунча ёш хотин келиб пешонасидан ўлди. Бу ўн иш хар қандай ярамас ҳисдан узоқ ва эҳтиётли бўлса-да, хотин кишининг бу қадар яқинлашиб келиши Мирёқубни дир-дир титраётган мажбур қилди. Унга нисбатан хотин жуда тинч ва лоқайд эди. Униб бўлгандан сўнг Мирёқубнинг ёнидан улча узоқлашмасдан унинг қоп-қора ва бесаранжом кўзларига тикилиб турган хотин, голиба, унинг шу топда кечираётган талвасаларидан хабардор эмасди. Мирёқуб бир-якки қадам орқага чекниди.

— Эски паспорт қани?

— Номерда қолди.

— У керак эмасми?

— Йўқ, йўқ, йўқ, йўқ! Яхши бўлди, жуда яхши бўлди. Мен бутун қора кечимимдан қутулдим. Раҳмат сизга, мен, бундан сўнг, Мария Степановна Острова эмасман, Евдокия Захаровна Кобилинаман. Хўнук ном, хўнук фамилия... ўзим ёқтирмайман. Лекин менга бундан нари шу номдан кадрли нарса бўлмажак! Йўқ, кечирингиз, бу номни менга берган киши, албатта, ундан қадрлироқ! Раҳмат сизга, азиз дўстим.

Яна келиб, Мирёқубнинг бир кўлини иккала кўли орасига олди ва силкитиб-силкитиб сиқди. «Қандай қизгин ва ёқимли кўллари!..»

— Раҳмат, азиз дўстим!

«Арзимайди» деб қўйишни билмайдиган бу гўл «азнат» бутун вужуди билан яна қалтирай бошлаган эди. Тағин икки қадам орқага чекилди. Эшик олдига етиб қолдилар. Буни пайқаган хотин орқасига қайтди ва уни ўтиришга таклиф қилди.

— Йўқ, мен кетаман. Эшикни ичидан беркитиб ўтир, ташқарига чиқа кўрма... — деди Мирёқуб. Орқаси билан эшикни очиб йўлакка чиқди. Эшик яна ичидан беркитилди... «Бошқалар учун ёпилди, мен учунгина очилади бу эшик!» деб ўйлади Мирёқуб яна. Ўзида йўқ хурсанд югурганича зинадан туша бошлади.

Ичкарида ўз ихтиёри билан қамалган ёш жувоннинг кўзлари шу топда сенинч ёшлари билан хўлланган эди...

* * *

— Келинг, Мирёқуб ака. Кечикиб қолдингиз?

— Ҳа, эртага эрталаб қишлоққа жўнаймиз. Ишларни битиришим керак эди.

Ошхонадай уйга ўтдилар. Зуннуннинг уйи жуда чиройли қилиниб йиғиштирилган эди. Ерда катта янги гилам, деворларда суратлар, ўртада катта стол, оппоқ дастурхон, стол тўла поз-неъмат, ичкилик... Деразада чиройлик тўрнардалар. Стол тевараги тўла курей.

— Ҳўйингни таниб бўлмайдми, Зуннун.

Зуннун ўша бурунги кўлини билан кулди.

— Ҳаммаси хонимнинг ишлари...

— Бўлмаса, сеп уйланиб нима қиласан?

— Бола-чақа, рўзгор кўрсим келади.

— Боласи йўқлар болага қизиқади. Лекин боланинг «бало» бўлгани ҳам бор...

— Йўқ, Мирёқуб ака. Мен болани яхши кўраман!

— Ҳўй. Мен курортдан келай, дарров тўйингни қиламиз.

— Тезроқ келинг ичкилиб...

— Қани, ҳеч ким йўқ-ку?

— Қелишади. Хоним келадилар...

— Бошқа?

— Бошқа йўқ. Хўжайини жўнаб кетди. Уни ҳам чақириб эдим, уэр айтди. «Бизнинг кичкинагина бир хайтчамиз бор, хўжайини, Мирёқуб акамлар келадилар» дедим; «Менинг ўрнимга хоним бориб бир ишела чойингни ичиб, Мирёқуб билан гаплашиб келади», деди. Хонимга менинг ўз олдимда тайинлади. Хоним, мен сизга айтсам, эрининг олдига ноз қилган бўлди. Пешонасини укалаб, бўнашган бўлиб, «бошим оғриб турибди...» дейди. «Бошинг оғриси пирамидон ичиб жиндак ухла, кечгача ёзilib кетасан. Зуннунни ўкентма!» деди хўжайини. Бўлмаса, ундан илгар хоним билан гаплашиб, гапни бир жойга қўйганмиз...

— Шонима, — деди Мирёқуб, — сени у яхши кўради... сенки бўлиб қолган. Мен нима қиламан бу ерда?

— Қизик экансиз, Мирёқуб ака. Мени севса, эрим деб севармиди? Ё мен ўша билан умр ўтказармидим? Шунчалик гаи-да... эрмак... Ана, келаетир. Жиндак кайф қилгандан кейин ёнига ўтиб, дадил-дадил тегиша бериинг. Бу кеча мен бу ерда йўқман! Тузукми? — деди Зуннун.

Чоңиб чиқиб кетди. Хоним, унинг боласини кўтаргани ҳолда онаси кириб келдилар. Дераза, эшикларнинг оҳиштагина тарақлаб ёпилгани эшитилди.

Ҳаммалари Зуннунни қутладилар ва стол атрофига ўтириб, унинг соғлигига қадах кўтардилар. Хўжайиннинг йўқлигига ачиндилар. «Ўндай олижаноб ва кўнгличан кишининг бу замонда камёб эканини» сўзлаб ўтдилар. Хоним икки гапнинг биринида ўз оиласи аъзоларининг одам

болаларига меҳрибон ва улфат бўлганини қайд этиб ўтдилар.

Хоним ҳирсли ва майлли кўзларини суза-суза Зуннунга қараб олиб:

— Биз ҳаммамиз Зуннунни яхши кўрамыз, — деди. — Бу бизнинг оилада энг қадрли киши. Бизнинг ҳовлимизга келган вақтида 12—13 яшар бола экан. Энди, мана, кап-катта киши бўлди. Яқинида уйлаб қўймоқчимиз... Шундай-а, Зуннун, азизим? Зуннун уялиб қизарди.

— Валя, уялттирма Зуннунни, — деди онаси.

Зуннун тез-тез ичкилик қуйиб, уларни ичишга қистарди.

Хоним стол устидаги бир чиройлик ишшани Мирёқубга кўрсатиб:

— Энг севган ликёрим, — деди. — Маст бўлгунча ича бераман... Жуда нафис нарса.

— Атайлаб сиз учун олдим! — деди Зуннун.

— Зуннун менинг завқимни яхши билади...

Хоним катта бир сир айтгандай қилиб, тоғ воқеасини айтди:

— Биласизми, биз бунда ичишиб ўтирибмиз. Хурсандимиз. Яхши дўстлар тўпланишганмиз. Федя шўрлик нима ҳолдайкин? Биласизми, юз элликта солдат билан, тўп-тўпхоналар билан кетди. Тоғ одамлари жуда мерган келади. Менинг Федям, сиз билмайсиз, жуда ёвюрак нарса. Солдатлардан олданда ўзи чоңиб кетади... қиличини суғуриб! Бирорта саргия қирғиз мергани отиб қўймасин деб кўрқаман. Хотя сартлар уни яхши кўришади... Ўзингиз биласиз, тилни жуда яхши билади. Сарт китобларини ўқийди. Сартча ёзади. Сартлар уни «Парпи тўра» дейишади... Биласизми, у ўзи ҳам сартларни жуда яхши кўради. Ювош, қўндай халқ, дейди. Қанча жабр кўрса, қийналса ҳам «худо!» деб тура беради, дейди. Сартларнинг шу диндорлигини, айниқса, яхши кўради...

Зуннун хўжайиннинг соғлигига кўтарди. Қадахларнинг жаранглашидан мукаммал бир симфония ҳосил бўлди.

— Илоҳим, эсон-омон қайтиб келсин... Илоҳим. Юрагим уялиб келаетир... Биласизми, сартлар ҳам энди айниб қолишди. Кўп ичкилик ичишади. Мастлик қилишади. Янги шаҳар бузуқхоналарида бир-бирга ичочқ солганлари кўп бўлар экан. Маст бўлиб қолса, сарт жуда ёмон ёввойи бўлармиш... Қани, кўтаринг, Мирёқуб, сартларнинг соғлигига...

Ичдилар. Хоним бир оз алкий бошлади.

Бирор соат ўтгач, хонимнинг онаси ўридан турди.
— Бола ухлаб қолди, энди мен кетай, Яхши қолинглар! — деди.

Хоним ҳам турди:

— Энди мен ҳам бораёй. Қуилдузи кўп юриб чарчабман...

Кечир, Зуннун!

Зуннун «йўқ, йўқ» деган маънода қўлини чайпиди:
— Сизга жавоб йўқ, хоним! Сиз хўжайини томонидан вақилсиз. Ўтирасиз бир оз. Ҳали кўл гап-лашамиз. Эртага қуилдузи ухларсиз.

— Ҳа, шундай бўлсин! — деди Мирёқуб.

Қаммир қизга юзланди:

— Сен ўтир, Валя, гап-лашиб борарсан. Вақт ҳали эрта, уйга борганинг билан уйқулинг келмайди. Ўзинг ёлғиз зерикасан.

— Ҳайр, майли, — деди хоним. — бўлмаса, беш минутга руҳсат беринглар. Уйларни беркитиб, эшикларни қараб келай.

Чикдилар.

— Бунча сергап экан бу хотин? — деди Мирёқуб. — Грамафон-а!

— Энди билдингизми? Йўқда очикқўнгил нарса. Ичиб қизигандан кейин ўзи ҳам очилиб кетди...

Мирёқубга яқин келди:

— Уйини беркитиб келаман дедими — бўлди? Энди ҳамма ган ўзингизда!

Мирёқуб ҳам ароқ қуввати билан қизиша бошлаган эди...

Хоним келиб кириб уйнинг қалитини дераза тоқчасига қўйганда иккала эркак уни чапак билан олқиншладилар.

Яна ичир бошланди. Мастлик авж оларди. Хоним бир тўхтамай гапирарди. Мирёқуб ўзига таниш «империя»ни яна неча марта эшитди. Фақат энди ундан осонроқ бўлган гапни ҳам англайдиган ҳолда эмасди. Кўзлари чўққа айланганди. Хонимнинг кўзлари эса сузиллиб юмила бошлаган эдилар. Фақат айёр Зуннун бошқаларни кўлпроқ ичириб, ўзи камроқ ичар. Ҳушёрлигини кўлдан бермасиди.

— Туринг ўрингиздан, Мирёқуб ака! — деди у. — Хонимнинг ёнларига ўтинг. Зерикмасинлар...

Мирёқуб бир оз довдираниб хонимнинг ёнига ўтди.

— Мумкинми, хоним?

Хоним кўзи билан ёнидан жой кўрсатди:

— Пожалюста...

Мирёқуб ўтирар-ўтирмас қўлини хонимнинг елкасига ташлади. Хоним ёғирлашган бошини буриб, маст кўзлари

билан эшик томонга қаради. Зуннун уйда эмасди. Шундан сўнг яна Мирёқуб томонга бурилиб, қўлини унинг елкасига ташлади. Яна ичдилар... Хоним ҳамон сўзларди. Фақат сўзлари томчилаб томизилаётган дори сингари, битта-битта тўкилиб борарди. Хоним тамом маст бўлган кўзлари билан гоҳ-гоҳ эшик томонга қарар, Зуннуннинг қиришини кутарди. Зуннун кирмади. Яна ичдилар... Яна ичдилар...

Мирёқуб шариға сезиб қўзини очган вақтида, хоним ойна қаринида сочларини тўзатмоқда эди. Мирёқуб ўридан турмоқчи бўлиб ётиқдан бошини кўтарди. Хоним дарров орқасига бурилиб уни кўрғач... қизариб кетди.

— Шонмай тур, Мирёқуб, азизим, — деди. — Мен ич-киб кетай, сўнгра турарсан. Қарама менга...

Сўнгра сезин келиб қартига ўтирди:

— Энди мен уйга бораёй. Кўйи ичиб қўйибман, бошим оғриб ётир... — дея лабнинг Мирёқубга узатди.

— Кўриниб тураёйлик, — деди Мирёқуб.

Хоним очилиб кетди:

— Ҳоним билан... — деди эпиндан чиқа туриб.

Мирёқуб қайрилиб ташқарига чиққан вақтида тонг ёрилиб келди. Ошхонадан Зуннуннинг бесаранжом хурраги, йирёклардан хўроаларнинг чўриб-чўзиб чакдиринилари, хоним томондан очилаётган эшикнинг шариғаси эшитиларди...

Ҳамма уйқуда...

* * *

Мирёқуб кўчага чиқди. Доим бир-иккита извош тўхтайдиган жойга — уезд маҳкамасининг нариги мўюлишига — борди. Шундан ортиқ извошчиларнинг қатор-қатор чизилиб турганларини кўрди. Тўғри бориб биттасига чиқди. Извошчи унга томон бурилиб:

— Тушинг, ака, биз бандимиз, — деди.

Наридан рус миришаб қичқирди:

— Қим у? Туш аравадан!

Мирёқуб извошдан тушди. Ҳайрон бўлиб у ёқ-бу ёққа қаради. Миришаб этиб келиб, извош фонарининг мазасиз ёруғида унинг юзига қаради. Таннган бўлса керак, сизлаб гапирди:

— Бу ерда турманг, ака. Бу извошлар банд. Ярадор солдатларин лазаретга олиб бориншад.

Мирёқуб бошини чайқай-чайқай, эски шаҳарга — ҳаммомга томон иғида йўл солди. Боши оғирлашган,

аранг, қовоқларни тошдай қотиб кетган, тиззалари ўзидан буклиб борарди. Унинг миёсида яна иккига Мирёқуб найдо бўлди: бири — терговчи, яна бири — жабогар.

«Биз шохар билан янги шаҳарнинг ораси йироқ эди. У юнган мажолсиз ва бўшаг оёқларини судраб, энг яқин ҳаммомга етиб боргунча тонг отиб кўча-кўйда одамлар ўрмалаша бошлади-лар. Лекин қанча эзилган бўлса ҳам Мирёқуб йўлининг узоқлигини сезмади. Чунки миёси ажиб бир қувват билан харакагга келган ва зорлим терговчи борган сари забтини ошириб тергарди:

— «Хўш, Мирёқуб, кайфинг қалай?»

— «Жўйида... Кайфим жойида...»

— «Ёлгон гапирма, Мирёқуб. Сен терговчи қошидасан. Биз кўнглингда ёзилганларни барала ўқиб турибмиз. Векендан ё ер васиқасидан сен қандай кония олсанг, биз ҳам сеннинг кўнглингдан ўнанақа кония олганмиз. Шунинг учун ростини айта берсанг, ўз хайриятинг, Бари бир, бизни ёлгон гапга нишонтиролмайсан. Хўш, гапир: кайфинг қалай.»

— «Кайфим унча жойида эмас...»

— «Хаббаракалла, гапир, гапир!»

— «Таъбим кир, кўнглим айнинган, алланарсадан жирканган кабиман...»

— «Алланарсаданими? Ё, аллакамданми?»

— «Билтолмадим.»

— «Яхшироқ ўйла. Аллакимдан бўлмасин?»

— «Аллакимдан десам ҳам бўлади. Лекин кимлигини билтолмайман.»

— «Билтолмасанг биз ёрдамлашамиз. Менга қара, кимдан жирканасан? Мирёқубдан эмасми? Нега индамайсан? Нега дамнинг чиқмай кетди? Биз тўғри айтган эканмиз, бўлмаса? Шундайми?»

— «Тўғри айтдингиз, Мирёқубдан жирканаман...»

— «Хаққинг бор, хаққинг бор! Мирёқуб, қанча баландиарвоз бўлгани билан, ўз бўйидан ортиқ кўтарилолмайди. Чунки, у бир ит! Олчоқ ва аянч бир ит! У ўз-ўзини гоҳ арслон рангига, гоҳ қоллон рангига, гоҳ шер ва гоҳ эр бўёқларига бўйб кўрсатади. Фақат оҳаққа ағанаб, каптарлар орасига киргач, яна ўз овози билан «го-оф, го-оф!» деб юборган гўнг қарга сингари унинг асил итлиги барала кўриниб туради. Дойм кўриниб туради. Мирёқуб Акбарали мингбошини хақир кўради, хўрлайди, унинг итланишидан кулади. Уялмайди Мирёқуб, хижолатидан етти қат ер остига кириб кетмайди. А... уни ер ҳам ўзининг маъна кўйида олдингиз топганини иккинчидан!»

— «Мен ўзимни терговчи олдиде деб билиб, фақат, саволларга жабоб беришга тайёрланган эдим. Энди кўраманки, ўша терговчининг ўзи қораловчи сифатида чиқа бошлади. Мен нима қилдим энди? Қайси бирига нима дедим?»

— «Сен жим тур, Мирёқуб! Биз керак бўлганда сўроқ сўраймиз, керак бўлганда қоралаш нутқи билан ўртага чиқамиз. Сен чидаб тур, Мирёқуб! Сенга Мирёқубни хижола қилишга йўл кўйилади. Сен, ҳали сўз олсан, гапирасан. Шошилма! Шошма! Вақтини, соатини кут! Хар нарсанинг вақти бор!!!»

— «Мен бундай терговчи ва бундай қораловчига жабоб бермасликка ўзимни ҳақли санайман!»

— «Нима дединг, қаҳрамон Мирёқуб? Ҳали терговчи билан қораловчига эътирозинг, норозилигинг ҳам борми? Сабаб?»

— «Кўп одамлар, от билан хачирни ажрата олмайдилар. Бунга ҳеч нарсая деб бўлмайди. Бу мумкин, чунки улар бир-бирларига ўхшаб кетадилар.»

— «Хўш, хўш? Қани, гапир-чи!»

— «Аммо от билан эшакни ажратмайдиган одамлар адолат мансабига ўтириб биронни тергамасини ва қораламасинлар. Бунга уларнинг хақлари йўқ!»

— «Хўш, Мирёқуб, гапир! Бу хилда гапиринг бизга ёқади... Хўш, нима демоқ истайсан?»

— «Акбарали мингбоши билан тенглаштирилувимга, хатто у билан — қай даражада бўлса ҳам муқояса қилинувимга қаттиқ норозилик билдираман! Хақорат бу, сўроқ эмас!..»

— «Кўнглингни тўқ тут, азизим: Мирёқуб билан Акбарали мингбоши ўртасида ер билан осмон қадар фарқ борлигига биз қаттиқ шионамиз! Акбарали бошқа одам, Мирёқуб бутунлай бошқача одам...»

— «Бу изохдан сўнг мен қонқидим. Сўрогингизда давом этингиз!»

— «Сен қонққан бўлсанг, у — ўз ишинг. Қонқувингда бўл! Аммо биз ҳали қонққанмиз йўқ.»

— «Яъни?»

— «Биз, Акбарали мингбошини Мирёқубдан кўра одамроқ деб биламиз...»

— «Нима, нима?!» — Мирёқубнинг нафаси бўғизга келиб тикилди.

— «Афсуслар бўлсинки, бу — шундай!»

— «Нега шундай бўлади? Нега!» — Мирёқуб шердай ўқирарди.

— «Мирёқуб! Сен шу кечани қайда ва кимнинг кўйида ўтказдинг?»
Мирёқуб тунлиб қолди. Қизарди, бўзарди... Қочмоқ истарди. Ҳанда-ўзи қочиб кетмоқчи бўларди... Йўқ, киши ўзидан йироқлашолмайди!
— «Гапир, Мирёқуб! Кўнглингдан олинган копия кўз олдимизда... Гапирганинг, икром, қилганинг яхши!»
— «... Мен бу кечани нойиб тўранинг ховлисида ўтказдим... Унинг ошпази Зуннун ака знефатга чақириб эди».
— «Шу холосми? Ё яна борми?»
— «Шу холос... Эргалаб маҳкама олдига чиқсам тоғ томондан ярадор солдатлар келганини айтдилар...»
— «Раҳмат, Мирёқуб! Шу хабарин биз ҳали эшитишга улгурганимиз йўқ эди... Раҳмат сенга. Фақат, сен бизга айтиб бер: кечани кимнинг кўйида ўтказдинг?»
— «Мен англаёлмадим... Тонг ёрилганда уйқудан кўзимни очсам... Ҳзим картдайдим, яқинимда нойиб тўранинг хотини турган эди. Кечаси кўп ичган эдик, нима бўлганини билмайман...»
— «Сен демокчи бўласанки, у ишлар ҳаммаси илти-ёрсиз бўлди, сен ўзинг истаганинг йўқ. Шундайми?»
— «Шундай!»
— «Сени — қилчи яланғочлаган миршаблар ўраб келиб ўша хотиннинг кўйида ташлаб юбордиларми? Бечора Мирёқуб! Сенга жабр бўлибди. Зиндонга ташлабдилар сени! Шундайми?!»
— «Йўқ! Ҳзим — ўз оёғим билан келдим... Ҳзим истаб отилдим у хотиннинг кучоғига!»
— «Ичкилик олиш учун пул ҳам бердинг?»
— «Бердим!»
— «Хотин кийиниб чиқиб кетаркан, «кўришиб турайлик» деган ким эди? Билмайсанми?»
— «Мен эдим».
— «Хотин «жоним билан» деганда сенинган ким эди?»
— «Мен эдим».
— «Мирёқуб! Адолат тилида шу феълни «босқинчилик» деб таъриф қиладилар; «ўзга кишининг хотинига босқинчилик қилиш!» Акбарали мингбоши бутун умрида шундай бир иш қилганми? Билмайсанми!»
— «Қилмаган бўлса керак. Билмайман...»
— «Баракалла! Акбарали мингбоши сенга ким бўлади?!»
— «Отаҳон. Валинеъмат...»

— «Ушанинг орқасида катта давлатга эришдингми? Кўнглингдан олинган копия кўлимизда, гапир!»

«Эришдим».

— «Ҳўи. Пошшахон деган номини эшитганмисан?»

— «Билмайман. Йўқ!»

— «Яхшилаб ўйла. Ҳўда яхши биласан!»

— «Ҳа, билмаман!»

— «Ким у?»

— «Акбарали мингбошининг, агар янглимасам, иккинчи хотини».

— «Тўғри айтасан. Энди сендан эшитмоқчимиз: у ҳам бировнинг хотини эди, унинг эри, ўз икромингча, хатто отахоннинг, валинеъматинг эди. Уни нега йўлдан урдинг?»

— «Сиз менга тўхмат қиласиз! Мен уни йўлдан урганам йўқ!»

— «Қизимай гапир. Биз сенга кузёқ берамиз. Нечук сен уни йўлдан урмадинг? Сен билан ўйнашиб юрганидан тонасанми?»

— «Топмайман. Хақиқатда мени йўлдан урган у ўзи бўлди...»

— «Нечик?»

— «Рухсат эгсангиз, мен биричи воқеани айтиб берсам».

— «Бизга хақиқатни биллин керак. Бўлганганини айтиб бер!»

Мирёқуб, бир-икки йўталди, у ёқ-бу ёққа караб олди. сўнгра сўзга бошлади:

«...Мингбошининг, бошқа ҳамма хотинлари каби у ҳам менинг оилам билан биран-келиш қилиб юарди. Ҳзимнинг сартилл расми бўйича, хар бир зарурат кўрилганда, дастурхон қилиб келиб бир-бирларини йўқлаб турардилар.

Бундан, чамалаб айтганда, тўрт-беш ой бурун, эрта баҳор фасли эди, шекилли, хотиним менга — «мингбоши додхонинг иккинчи хотинлари Пошшахон бунича яхши жувон экан! Бизга шундай меҳрибонки, сира кўяқолинг. Тез-тез дастурхон қилиб келади. Ҳтириб, гаплашиб, баъзи кунларни ётиб кетади» деди. Мен «мингбоши додхо бу бечорага жавр қилди. Ёди нарса, эри ҳеч хабар олмаса... зерикиб сиқилганидан келади-да» — дедим. Хотиним бу фикримни тўғри тонди.

Бир кун кеч нойт — шомга яқин, бошида дастурхон, дарвозадан кириб келди. Мен ташқарида — меҳмонхона ичида бўлганимдан тезгина деразага яқин келиб қарадим. Паранжисидан ва юришидан билдимки, ўша эди. Мен

кавшинин кийиб ташқарига чиққунимча, у ичкарига ўтиб кетди. Орқасидан думма-дум кирдим. Ичкарида ҳеч ким йўқ эди. У ёқ-бу ёқни қаради.

— Вой, ҳеч ким йўқ-ку! Булар қаерга кетишиб қолдилар экан? — деди.

— Болаларини олиб опасиникига кетди, — дедим мен.

— Вой ўлақолай, сизмисиз? Мен билмабман, бир бориб, гаплашиб ётиб келай дебман. Эсингина...

Ташқарига томон чиқа бошлади. Мен ҳам орқамга бурилиб, ундан бурунроқ, ташқарига чиқдим ва айвонача олдида тўхтадим. У ҳам ташқарига чиқиб деворга яқин бир жойда тўхтади.

— Эсингина... Гаплашиб ётиб келай деб келиб эдим, — деди яна. — Зерикдим... Айтганча, қачон келишадди? Эндиёқ келишиб қолмасмикан?

— Қолса, эртага кечқурун келади. Ундан бурун келмайди.

— Қачон кетиб эди?

— Кеча кечқурун...

— Товба! Билмабман... аттаи... Яна қайтиб ўша уйга бораман экан-да. Ўлақолсин...

У ёқ-бу ёққа қаради.

— Вой ўлақолай, қоронги тушиб қолди. Энди қандоқ қилиб уйга кетаман экан? Ёлғиз ўзим кўрибўламан...

— Мен бирга олиб бориб қўйсам бўлмайдими?

— Вой! Кўча-кўйда кўрганлар нима дейди?

Шундан кейин бу хотиннинг тўғри ният билан менинг уйимга келганига гумонсираб қолдим. Шу гумон менга дадиллик берди. Энди гап бошлайман деб эдим, у ўзи сўраб қолди:

— Ўзингиз ёлғиз қолдингизми?

— Қандоқ қилайлик?..

— Бечора... Ёлғизлик қурсин! Ўзингиз биласиз, бошимдан ўтгани учун айтаман.

— Дастурхонингизда нима бор?

— Жиндак манти қилиб келиб эдим.

Бу хотиннинг бир ғарази борлигига борган сари ишончим ортди. Мен ҳам ўзларинга ўхшаган одамман... иттигим кўзалди.

— Мантига жуда устасизлар... биламан. Агтанг, биз еёлмас эканмиз-да, — дедим мен.

— Нимага еёлмайсиз? Манти, меҳмонхонангизга олиб кириб енг. Ош бўлсин! Сизга деб пиширганман...

Дастурхонни олай деб унга томон бора бошладим. Бирдан:

— Вой, ўлақолай! — деди. — Дарвозангиз кап-катта очик! Кўчадан ўтганлар гаплашганимизни шундоққина кўришиб турибди. Беркишиб қўйсангиз бўлмайдими?

Холбуки, уни дарвозанинг бир қаноти тўсиб турар, кўчадан ўтганлар фақат менигина кўра олардилар. Бундан ташқари, ўша пайтда кўчадан ҳам ҳеч ким ўтгани йўқ. Мен кўриб турибман.

Шу гап, шу муомила, шу химолардан кейин мақомига яраша жавоб қилмасам... ё фаришта бўлардим, ё — жинни! Дарвозанинг нариги қанстини ҳам ёпиб ичидан закирлаб қўйдим. Шайтоннинг ҳам кўлидан келмайдиган бир кулиш билан кудди:

— Вой, ўлақолай, қамалиб қолдим-ку... — деди.

Бошидан дастурхонни олдим.

— Қани, юринг, — дедим. — чарчаганидирсиз... жиндак дам олинг. Овқатни биргалашиб ейлик. Ундан кейин бирор маслаҳат топчилик қолар...

Бир-икки қадам босиб тўхтади.

— Ҳай, шонманг. Ўзингиз ёлғизмисиз?

— Ҳа, ёлғизман.

— Ростдан-а?

— Ион урсин!

— Қарганманг... ёмон бўлади. Ёлғиз бўлсангиз, сизга бир-икки гашим ҳам бор эди... Отахонингиздан дод демоқчи эдим...

Дадил босиб орқамдан кирди. Меҳмонхонада чироғ ёқилмаган, қоронғи эди. Эшикдан киргач тўхтади.

Дастурхонни тоқчага қўйиб:

— Қани ўтиринг! — дедим.

— Вой ўлақолай! Эшигингиз, деразангиз катта очик... ўтириб бўладими бу ерда?

Дарров бориб деразани беркитдим. Меҳмонхона эшигини ҳам ичидан закирладим.

Чироғни ёқиб эдим, яна қичқирди:

— Хотинингиз хотин эмас экан! — деди. — Дераза деган пардасиз бўладими? Шундай кўришиб турибди...

Деразага парда тўсдим.

— Мана, энди ўтиринг!

— Мана энди... Энди... энди...

Шу сўзни чўзиб-чўзиб уч марта қайтарди, сўнгра бирданнига:

— Сиз ўз акамсиз-ку! — деди. — Сиздан қочиб ўтирмаманми?

Тоza паранжисини ифлос абрезга иргитди.

Эртаси кунни тушга яқин дастурхонни кўтариб менинг меҳмонхонадан чиқиб кетди»

— «Пошшахоннинг мен билан биринчи учрашуви шу хилда бўлди. Мен бўлган гапни гапирдим».

— «Бу ҳикояда ёлғони йўқ. Биз унга ишонамиз. Биз...»

Бу «биз» сўзи торговнинг бошидан бери жуда кўп такрорланди. Бу ҳол натижасида Мирёқуб ўзини чинакам суд сўроғи олдига тўхтагандай сеза бошлади. Унинг ҳумор билан куйиб ёнган миёси ноилнинг носизнинг ўтхонасидай тез ва соат механизмидай мунтазам илгарди. Суд олдига тўхтаганига ўзи ишонган ва суднинг ҳарҳолда ўзига хайрихоҳ кишилардан, яъни бадавлат одамлардан иборат бўлганини билган Мирёқуб энди дадилланди. Ҳар бир саволга очик ва ўзинча тўғри жавоблар бера бошлади. Бадавлатлар суди бунга ёмон кўз билан қарамаслиги маълум. негаким бадавлат одамлар қанча кўп давлатга эга бўлсалар ҳам яна пул-давлат деган нарсага лоқайд қараёлмайдилар... Пул деган нарса Мирёқубда оз эмас. Ҳали бу терговчиларда ҳар бир бадалда бўладиган «мухаббат» (муллажириг мухаббати) йўқ деб ким айта олади?

— «Биз Пошшахон воқеасида, шу биринчи кўришувнинг ҳозырланиши ва юзага чиқishi устида сени айбламаймиз. Хулди шу бир нарча воқеада сенинг айбиги йўқ! Аммо-лекин биз Пошшахонни ҳам айбламақчи эмасмиз. У шундай қилишга мажбур эди. Бошқа иложини тополмади у ёш жувон... Сенга келмаса бошқа бировга борар эди. Холбуки, сенга келиш осонроқ... Бу ерда айб бошлича мингбошига тушади. Шу билан бирга Пошшахон ишида биз сени бутунлай айбламастан ўтолмаймиз...»

— «Нима, нима?»

— «Тинч бўл, Мирёқуб! Аввало, сен мингбошига, унинг машруъ хотинига хиёнат қилган бўлмасанг, ҳарҳолда, ўз хотинингга хиёнат қилгансан...

— «Бу фойий дунёда ўз хотинига хиёнат қилмаган эркак борми ўзи? Бизнинг сартия ўртасида ўз хотини, ҳатто икки-уч хотини устига «бола» асраганлар камми? Хотинимга хиёнат — биринчи эмас, мингичи!.. Кўнглимнинг копиясини яхшироқ ўқингиз!»

— «Яхши, у жиҳатга ҳам кўз юмайлик. У тўғрида ҳеч биримизнинг пешонамиз оқ эмас... Фақат, Пошшахонни ўша номашруъ муносабат йўлидан тўхтатиб қолиш, унга, мингбошидан чиқиб кетиб бошқа — ўзи тенг бир эрга тегиб роҳат яшов имконини бериш сенинг қўлингдан келарди... Сен шуни қилмадинг! Сен...»

— «Шошманг, тақсир, шошманг! Нечик менинг қўлимдан келарди?»

— «Бизнинг саволларимизга калта-калта ва тўғри жавоб берсанг, масала ўз-ўзидан очилади. Бугун дунёда мингбошига гапни ўтадиган бир киши бўлса, у ҳам сенсан деб ўйлаймиз биз. Тўғрими?»

— «Тўғри!»

— «Пошшахон бир одам орқали мингбошига ёлворди: «Менга жавоб беринг, бошқа эр қилай. Ҳали ёшман, кўнглимда орзу-ҳавасларим бор. Қолган умрим ҳазон бўлмасин!» деди. Уша одам шу гапни мингбошига эшитдирганда сен ҳам бор эдинг. Ёлғонми?»

— «Рост!»

— «Ушанда мингбоши нима деди?»

— «Эсимда йўқ!»

— «Кўнглингда ёзилган гапларни эшит бўлмаса: мингбоши жуда кескин жавоб берди: «Менга хотин бўлган киши бошқа бировга ҳам хотин бўлса, мен эл-халқ орасида қандай бошимни кўтариб юраман? Менинг қўлимга тушибди, тақдирга тан бериб ўтирсин. Мендан жавоб йўқ! Мендан бежавоб кетиб кўрсин, қани?» Ҳавобини тугатар-тугатмас келган одамни ҳайдаб чиқарди. Ёлғонми?»

— «Рост!»

— «Сен ўшанда бирор оғиз бир нарса дедингми? Десаи мингбоши кўнармиди?»

— «Демадим, эҳтимол кўнарди...»

— «Нега демадинг?»

— «Очик айта берайми?»

— «Албатта!»

— «Пошшахон билан танишганимдан кейин мен уни мингбошидан чиқмасликка кўндирган эдим...»

— «Албатта, лоақал ҳафтада бир марта кўришиб турар эдингиз. У сендан хурсанд эди. Фақат сен нима учун уни мингбошидан чиқмасликка кўндирдинг? Мақсаднинг нима эди?»

— «Отахонимнинг кўп узоқ яшаёлмаслигини яхши билардим. Юрагиде касали бор... Сўнг вақтларда қийна-либроқ нафас олади...»

— «Биламиз, биламиз. Сўзингни калта қил!»

— «Қазо етиб ўлақолса Пошшахонга уйланмоқчи эдим... чунки, мингбошидан тегадиган мерос чакана бўлмасиди...»

— «Яхши, жуда яхши... Катта меросга эга бўлишни ҳаммамиз ҳам истаймиз... Бу машруъ ният. Фақат мингбошининг у катта давлатига, ҳарҳолда, беш меросхўр

Эртаси куни тушга яқин дастурхонни кўтариб менинг меҳмонхонамдан чиқиб кетди»

— «Пошшахоннинг мен билан биринчи учрашуви шу хилда бўлди. Мен бўлган гапни гапирдим».

— «Бу ҳикояда ёлғони йўқ. Биз унга ишонамиз. Биз...»

Бу «биз» сўзи терговнинг бошидан бери жуда кўп такрорланди. Бу ҳол натижасида Мирёқуб ўзини чинакам суд сўроғи олдига тўхтагандай сеза бошлади. Унинг хужум билан куйиб ётган мияси шонилини поезднинг ўтхонасидай тез ва соат механизмидай мунтазам ишларди. Суд олдига тўхтаганига ўзи ишонган ва суднинг харҳолда ўзига хайрихоҳ кишилардан, яъни бадавлат одамлардан иборат бўлганини билган Мирёқуб энди далилланди. Хар бир саволга очик ва ўзича тўғри жавоблар бера бошлади. Бадавлатлар суди бунга ёмон кўз билан қарамастлиги маълум, негаки бадавлат одамлар қанча кўн давлатга эга бўлсалар ҳам яна нул-давлат деган нарсага лоқайд қараёлмайдилар... Нул деган нарса Мирёқубга оз эмас. Халли бу терговчиларда хар бир багдада бўлаган «мухаббат» (муллакиринг мухаббати) йўқ деб қим айта олади?

— «Биз Пошшахон воқеасида, шу биринчи кўришувнинг хозирланиши ва юзата чиқини устида сени айбламаймиз. Худди шу бир нарча воқеада сенинг айбонг йўқ! Аммо-лекин биз Пошшахонни ҳам айболоқчи эмасмиз. У шундай қилишга мажбур эди. Бошқа иложини тонолмади ў ёш жувон... Сенга келмаса бошқа бировга борар эди. Холбуки, сенга келиш осонроқ... Бу ерда айб бошлича мингбошига тушади. Шу билан бирга Пошшахон ишида биз сени бутунлай айболомасдан ўтолмаймиз...»

— «Нима, нима?»

— «Тинч бўл, Мирёқуб! Аввало, сен мингбошига, унинг машрув хотинига хиёнат қилган бўлмасанг, харҳолда, ўз хотининга хиёнат қилгансан...

— «Бу фоний дунёда ўз хотинига хиёнат қилмаган эркак борми ўзи? Бизнинг сартий ўртасида ўз хотини, хатто икки-уч хотини устига «бола» асраганлар камми? Хотинимга хиёнат — биринчи эмас, мингинчи!.. Кўнглимнинг копиясени яхшироқ ўқингиз!»

— «Яхши, у жиҳатга ҳам кўз юмайлик. У тўғрида ҳеч биримизнинг пешонамиз оқ эмас... Фақат, Пошшахонни ўша номашрув муносабат йўлидан тўхтатиб қолиш, унга, мингбошидан чиқиб келиб бошқа — ўзи тенг бир эрга тегиб роҳат яшов имконини бериш сенинг кўлингдан келарди... Сен шуни қилмадинг! Сен...»

— «Шошманг, тақсир, шошманг! Нечик менинг кўлимдан келарди?»

— «Бизнинг саволларимизга калта-калта ва тўғри жавоб берсанг, масала ўз-ўзидан очилади. Бутун дунёда мингбошига гапни ўтадиган бир киши бўлса, у ҳам сенсан деб ўйлаймиз биз. Тўғримми?»

— «Тўғри!»

— «Пошшахон бир одам орқали мингбошига ёлворди: «Менга жавоб беринг, бошқа эр қилай. Хали ёшман, кўнглимда орзу-хавасларим бор. Қолган умрим хаэон бўлмасин!» деди. Ўша одам шу гапни мингбошига эшитдирганда сен ҳам бор эдинг. Ёлғонми?»

— «Рост!»

— «Ўшанда мингбоши нима деди?»

— «Эсимда йўқ!»

— «Кўнглимда ёзилган гапларни эшит бўлмаса: мингбоши жуда кескин жавоб берди: «Менга хотин бўлган киши бошқа бировга ҳам хотин бўлса, мен эл-халқ орасида қандай бошимни кўтариб юраман? Менинг кўлима тушибди, тақдирга тан бериб ўтирсин. Мендан жавоб йўқ! Мендан бежавоб келиб кўрсин, қани?» Жавобини тугатар-тугатмас келган одамни хайдаб чиқарди. Ёлғонми?»

— «Рост!»

— «Сен ўшанда биров оғиз бир нарса дедингми? Десанг мингбоши кўнармиди?»

— «Демадим, аҳтимол кўнарди...»

— «Нега демадинг?»

— «Очик айта берайми?»

— «Албатта!»

— «Пошшахон билан танишганимдан кейин мен уни мингбошидан чиқмасликка кўндирган эдим...»

— «Албатта, лоақал хафтада бир марта кўришиб турар эдингиз. У сендан хурсанд эди. Фақат сен нима учун уни мингбошидан чиқмасликка кўндирдинг? Мақсадинг нима эди?»

— «Отахонимнинг кўп узоқ яшаёлмаслигини яхши билардим. Юрагимда касали бор... Сўнг вақтларда қийна-либроқ нафас олади...»

— «Биламиз, биламиз. Сўзингни калта қил!»

— «Қазо етиб ўлақолса Пошшахонга уйланмоқчи эдим... чунки, мингбошидан тегадиган мерос чакана бўлмасиди...»

— «Яхши, жуда яхши... Катта меросга эга бўлишни ҳаммамиз ҳам истаймиз... Бу машрув инят. Фақат мингбошининг у катта давлатига, харҳолда, беш меросхўр

бор. Биргина Пошшахонга теккани сени қаноат қилди-рармиди? Сен, ахир, ўзинг ҳам бадавлат одамсан!»

— «Менинг ҳеч бир касбим бўлмаса, савдо-соғиқ қилмасам, қизил қозғ олган бўлмасам... озгина ер-сув билан нечк бадавлат бўлайин?»

— «Бизни алдаёлмайсан, Мирёқуб! Биз сени ниҳоят даражада хурмат қиламиз. Бугун хузуримизга олиб келиб сўроқ қилганимиз учун сендан кечирим сўрашгача борамиз. — Сен — бизнинг оламинизда улкан кишилардан-сан. Ўрислар сенга ўхшаганларни китобларда мақтайдилар. Сенинг ҳамма хунаринг, енг ичида иш кўриб, шунча пул топишингда. Сен завод паррақларини айланги-раётган кишисан. Фақат бир жойга бир чақа солиқ тўламайсан. Шундай бўлгандан кейин, сендай улғу бир одам бир ишни чуқур ўйламасдан қилмайди. Халиги масалада бизга ҳақиқий планингни айтиб бер!»

— «... Нима десам? Хайронман... Борингки, мингбоши ўлишга яқин унинг Пошшахондан бошқа меросхўри қолмаслиги керак эди. Ё бўлмаса васиятнома бўйича ҳамма нарса ўшанинг номига ёзиларди...»

— «Биз ишонамизки, бу нарса сенинг қўлингдан келарди! Яхши, Пошшахон масаласида биз сени айбладан воз кечдик. Бизнинг оламда шундай дадил ниётларни қоралаш эмас, оқлаш керак!»

— «Раҳмат! Энди менга рухсатми?»

— «Ўйк. Яиндак шовма! Биз сени нойиб тўранинг хотини тўгрисида чинакамга айбламоқчимиз! Биз...»

— «Ўйк, тақсир! Пошшахон масаласида мени оқлаган маҳкама бу масалада қоралаёлмайди. Мангик деган нарса бор...»

— «Хўш, гапир!»

— «Пошшахон масаласида хиёнатим катта эди, ҳам мингбошига, ҳам унинг тўрт меросхўрига... Унутмангизки, шу тўрт киши ичида Фазилатой сингари балоғатга етмаган қиз бола, умр бўйи мингбошига хизмат қилиб ўтган Хадичахон бор... Бу катта хиёнат эди! Бу ишда мени оқладингизми?»

— «Оқладик!»

— «Ундай бўлса иккинчи иш тўгрисида бир эмас, минг марта оқлашингиз керак! Нега десангиз, Империя — оқ подшодан, нойиб тўрадан ва унинг погонидан иборат экан. Шунча минг пуқаронинг ва ҳам биз сингари бебузот бечораларнинг ихтиёри, ўзингиз биласизки, нойиб тўрада, яъни «погон» эгаларида, уларнинг бутун инон-ихтиёри эса — хотинлари қўлида бўлар экан. Пошшахон — катта

меросга эга бўлиш учун бир кўрол эди, мерос — давлат демак, давлат — пул демак. Империя — «погон» демак, «погон» шундай нарсаки, доим «пул, пул, пул!» деб туради. Кўнлар унинг сўраганини, яъни пулни берадилар, қайтиб ҳеч нарса олмайдилар. Холбуки, иш билган киши погон «пул» деганда беш сўм бериб, уни — ўша погон ёрдами билан — беш юз сўм қилиб олади. Мен шунақа ишларга ўзимни эгичил деб биламан... Кеча кечаси нойиб тўра хотинининг маст лабларига қўндирилган маст ўлишининг ёлғиз биргина маъноси бор эди, пул! Тақсирлар, мен нойиб тўранинг хотини билан айшу-пират қилмадим, ўлай агар! У, бизнинг иш устидаги биринчи учрашувимиз, ўз тилимизда айтсак, биринчи «бай очинимиз эди!»

Шу сўзлардан сўнг боғли терговчи ва сўроқчилар гўё ўз-ўзларидан эриб йўқ бўлдилар. Суд зали бўшаб қолди. Мирёқуб кўзини очди:

Ҳаммом миён хонасининг ён гулбазларидан бири. Ходмигарининг бўз лунгисен танга дағал-дағал уринади... Бошида мушздай қаттиқ лунги-ёстиқча... Енида бир чойнак кўкчой... Мияда суд мажлиси, нойиб тўра хотини, номерда кутиб ётган мовий кўзли дилбар...

Аллақайда мунгли, хасратли бир ашўла овози ҳаммом акси садоси билан жаранглаб эшитилади:

«... Мусулмоннинг иши кофирга тушди-с, ёр-р, ёр-рларим...»

XI

Кун ботишга бораётган вақтда «отахон» билан «бола-хон» катта дарвозадан кириб бордилар. Айвонда ағнаб ётган Ҳакимжон мингбошини кўйиб Мирёқубга арз қилди:

— Юртда хали хозир тинчлик. Унақа зўр дегундай иш йўқ. Майда-чуйда аризалар кўп, албатта. Уларнинг кўнини ўзим тўғрилаб юбордим. Беш-тўртта каттароқ аризалар бор, уларни ўзимча хал қилишга ботишолмадим.

Ичкарида аҳвол тузукка ўхшайди. Янги келиннинг отаси икки кеча ётиб бугун сахар жўнаб кетди. Қизи, афтидан, анча юмшарган, шекилли: катта кундошлари томонидан ҳам ҳаракат катта... Ҳар кун қорилар келишиб «чиллаёсин» ўқилиб туради... Хўжайини кетганларидан бери келинчақ ўзи ҳам тинчиб қолганга ўхшайди. Тутқалоқ тутмас эмиш. Билмадим, хўжайини келдилар, яна бошланмаса... Қундуз кунлари кулиб, дуторни сайратиб, ашулани баланд қўярмишлар.

Айтганча, хўжайинининг учинчи хотинлари — Султон-

хон ҳам отасиникидан келиб қолибди. «Ҳамма балони ўша қилди» дердилар, ўзи ҳам жуда бўғилиб, нима қилишини билмай, ўтирадиган жой тополмай юрар эканмиш. Энди бирданига жуда бошқача бўлиб келибди. «Ҳамма хайрон» дейди. Катта кундошлари унинг бу хилда ўзгаришига сабаб тополмасдан хайрон бўлишар эмиш. Дарвозадан худди яқин ўртоғини кўргали келган қиздай кулиб ва қувнаб кириб, тўппа-тўғри кичик келиннинг ёнига кирган эмиш. Кечагина қаргаб, сўкиб «ўлдирсам!» деб юрган кундошини ўлиб, кучоқлаб, силаб-сийлаб бир нафасда иккаласи «қалин дўст» бўлган эмишлар. Энди кичик келин ҳам тез-тез «Султонхон аям қанилар?» деб сўраб турармиш. Бу кичик келиннинг келиши ўша Султонхоннинг бошида бўлаётган найранглар эмасми? Нега бу хотин бундай қилади? Хайронман, Мирёқуб ака!

— Хайрон бўлмай кўякол! — деди Мирёқуб. — Хотин кинининг кўнглини худодан бошқа ҳеч ким билмайди. Бирданига бундай ўзгарган бўлса тагида бир гап бор. Ишқилиб бундан кўрқулик!

— Шунга хайронман-да! — деди яна Ҳакимжон. — Мен бошқа нарсага хайронман, — деди Мирёқуб. — Мен Ҳакимжоннинг мингбоши додхога бешинчи хотин бўлиб тегмаганига хайронман.

— Тийингиз қурсини, Мирёқуб ака! Шу ҳам гапми эди?

— Қаердан билдинг бўлмаса бундай илбир-чилкирин? Бу ҳаммаси хотин киши биладиган гаплар.

— Э, Мирёқуб ака! Сиз, хўжайин билан бирга юрасиз шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ — кайф қилиб! Мен бўлсам, қоққан қознқдек шу жойдан бир қарич жилдолмайман. Иш бўлса ҳам шу ердаман, иш бўлмаса ҳам. Бўш вақтим кўй... зерикаман. Ўтган-кетган хотин-халаж, қиз болаларни тўхтатиб гапга соламан. «Бирга минг кўшиб» узатишади. Айниқса, менинг бир дўстим бор: Умринисабиби дедан. Бахрининг онаси бор-ку? Кўй гапни ўшандан эшитдим.

— Кўй эди, кечкуруннинг маслаҳатини қилайлик. Бугун кечкурун кўёвни бир ишқилиб суйганига қовуштирмасак бўлмайди. Жуда алаңгаси осмонга чиқиб кетди! Ўзи ҳам хунук иш бўлди. Эл оғзига тушса ёмон бўлади.

— Албатта. Ҳали ҳам унча-мунча гап-сўз йўқ эмас. Янги келини анча бўшашиб қолган дейишади. Хадича холам билан гаплашиб кўринг.

Мирёқуб дарвоза олдига бориб-Ҳадичахонни чақирди. Хадичахоннинг айтган гаплари Ҳакимжон берган маълум

мотининг айни ўзи эди. Мирёқуб кулиб кўйдди... Мирёқубнинг фикрича, энди, позли келинга — мингбошининг шаҳарда изҳор қилган фикрини, яъни унинг фақат дутор ва ашулага ошиқ бўлганини, итлик тўйгуларни тўғрисига келганда, уларни астойдил ишқалашга бел боғлаганини эшитдирилса, балки қиз ҳам «йўқ» демасди, биринчи учрашув тутқалоқсиз ўтиб олса, ундан кейини осон бўларди. Бу мулоҳазани Хадичахонга эшитдирди. Бунини эшитгач, Хадичахон узи-кесил ўз фикрини билдира кўйдди.

— Ундай бўлса иш жўй, — деди. — Ҳозир кириб гаплашаман. Кечгача хайриятлик хабарини эшитдирамман. Сиз айвонга, кўёвнинг ёнларига боринг: шундек овқат борида. Ҳозир чиқараман.

Ўрнидан тургач, бир кўзининг бир чекмаси билан Мирёқубга қаради:

— Сизга жавр бўлди, Мирёқуб! — деди. — Мингбоши додхо худди бир гўдак бола; сиз — она... Сиз бўлмасангиз очидан ўлади у киши...

Овқатдан сўнг бир-икки чойнак чой ичилди. Ҳакимжон бир-иккига ариза кўтариб келиб мингбошидан фикр сўради.

— Сизга эсинг кирмади-да, Ҳакимжон! — деди мингбоши. — Шу толда ариза кулоққа кирадими? Кулоғим — ичкарида! Эртагача туратур, бир-икки кун кечикса ҳеч бало бўлмас! Йўда ишонилсанг, ана у бетаврифдан сўрайкол!

Хадичахоннинг чақирини билан эшик олдига бориб бир нафасда яна қайтган Мирёқуб мингбошининг елкасига қоқди. Мингбошининг икки кўзи ундан узилмасди.

— Суюнчи беринг, хўжайини! Бугун, мана, ашула эшитгасиз.

— Шукур-ей! Шукур-ей! — деди кўёв. — Оғзингга каяту новват!

— Билиб кўйинг, хўжайини, — деди Мирёқуб жиддий бир чехра билан: — Менга берган ваъдаңгиз бора-а! Дутор, ашула! Итликни ташқарида қолдириб кирасиз...

Сўнгра овозини насайтирди ва мулоим қилиб деди:

— Рост айтаман, хўжайини. Дастлабданоқ чўчитиб кўйманг... Еш нарса.

Мирёқуб уйига кетди. Мингбоши, кеч киргунча ўтадиган «бир печа йиллик» вақтин кискартмоқ учун қоронги меҳмонхонага кириб кўзини юмди.

Мирёкуб тўппа-тўғри ўз уйига бориб, зарур бир иш билан икки ойлик сафарга чиқаётганини айтганидан кейин, хотинининг кўлига етарлик пул берди. Баъзи бир гапларни тайинлади. Гузарга чиқиб, ўзига қарашли баққола уйдан хабар олиб туриш вазифасини юклади. У ёқ-бу ёққа бориб ўзининг хусусий ишларини тўғрилади. Хуфтон пайтларида мингбошиникига келиб аҳволдан хабар олди. Кўёвнинг ичкарида эканини, биринчи кўришув тутқалоқсиз ўтганини, лекин хали ҳозирча дотор ва ашула овози эшитилмаганини айтдилар. Бу тўғрида ҳам кўнгли жойига тушди. Ҳакимжонга мингбоши додхонинг маънабига оид баъзи ишларни тайинлагач, эртага эрта билан яна шаҳарга тушиб чиқмоқчи бўлганини айтиб, у ердан чиқди.

Ичкарида хотини йиглаб ўтирарди. Болалари ухлаган эдилар. Товоқдаги ошнинг кўпи ейилмай қолганлиги кўрилларди. Дастурхон устида гурунч доналари кўп эди. Демак ошни болалар ўзларигина еганлар. Оналари емаган...

— Нимага йиғлайсан? — деди Мирёкуб.

— Шаҳардан бугун келдингиз. Энди икки ойга кетаман дейсиз... Ёш-ёш болаларингиз бўлмаса ҳам майлидди...

— Болаларимга етарли пул қолдирдим. Баққола тайинлаб қўйдим, нима десаиғ бериб туради. Икки ой узоқми? Лаҳзада ўтади кетади. Иш бўлмаса юрмас эдим, иш бор, ночор-ноилж юраман. «Иш қилма, пул топма!» де, ишни сен қил, пулни сен тол, мен уйда ўтирай, жон дейман...

Хотини жим бўлди. Фақат йиғидан тийилмаган эди.

→ — Гугурт бер. Меҳмонхонанинг чирогини ёқай.

— Мен сизга ана у сўрига жой қилиб қўйдим. Қетадиган кунингиз болаларингиз билан бирга ётиш энди.

— Сен ўзинг биласанки, мен ичкарида ётолмайман. Ичкарида ётсам, кечаси билан кўзимга уйку келмайди. Гугуртни бер, чиқиб ташқарида айвончада ётай. Тинч ухласам, сахар туриб жўнаб кетаман.

Хотин гугуртни узатди.

→ — Тур, ўрта эшикни заижирлаб ол.

Хотин индамасдан ўридан турди ва узун енгил билан кўз ёшларини арта-арта эрининг орқасидан дарвозагача келди.

— Қачон уйғотай? Йўлга нималарни тугиб қўйай? — деб сўради хотин хўрликдан овози тутилган ҳолда.

→ — Ҳеч нарса керак эмас. Ўзим уйғонаман.

Урта эшик жуда оҳисталик билан ёпилди. Сўнгра яна ўшандай оҳисталик билан заижир солинди. Ундан кейин, айвончага етиб қолган Мирёкубнинг қулоқларига яна ўша томондан хўнграб йиғлаган бир овоз эшитилди...

Меҳмонхона эшигини очиб гугуртни чаққан вақтида меҳмонхонанинг ўртасида икки қулочини кенг ёзиб... Пошшахон турарди!

Бу дафъа Мирёкуб бир томондан номерда қолган олтин сочли дилбарни ўйлаб, яна бир томондан муҳқиш суднинг сўроқларини эслаб Пошшахонга совуқ муомала қилди. Уни хали вақт ўтмасдан уйига қайтиб кетишга қистади. Насихат қилган бўлди...

Фақат у насихатлардан ҳеч нарса чиқмади. Ҳаётида шу номашруъ ердан бошқа ҳеч бир юпанчи бўлмаган ёш хотин унинг бўйнига маҳкам осилди, шу қадар хирс билан осилдики, Мирёкуб унинг иродасига бўйин эгишга мажбур бўлди.

«Бу фоний дунёда машруъ йўл билан битадиган бирор нарса борми ўзи?» — деди Мирёкуб ўз-ўзига.

XII

Мирёкуб эргалаб уйқудан кўзини очган вақтида аллақайси станциядан жўнаган поезд у издан-бу изга дўқиллаб ўтмоқда эди. Вақт хали эрта бўлганлигидан биринчи класс вагоннинг юмшоқ йўлаги томонидан ҳеч қандай оёқ товуши эшитилмади. Демак, хали ҳамма йўлчилар уйқуда. Эҳтиёт билан босиб ўтган бир оёқ шарнаси бир нафасгина эшитилиб сўнгра узун йўлакнинг чуқурликларига ботиб йўқ бўлди...

Поезд станция чегарасидан ўтиб, экин далалари орасига кирган эди. Бир терилган пахталар яна чаман-чаман очилиб ётардилар. Аллақайда бир сигирнинг муңгайиб маъраши эшитилди. Эшак минган бир йўлчи станцияга томон наманган тупроқ устида болаларнинг олма парра кегайчалари сингари кўзга илашар-илашмас қимирлардилар. Ундан кейин орқаларида чанг булутларини қолдириб отликлар ўтдилар. Сўнгра аравалар, пиёдалар, яна эшак, яна отлар бир-бирини таъқиб этди.

Эрта биланиннг совуқ шабадаси сур тулпроқ чангларини аста-секин вагон деразаси орқали ичкарига томон сура бошлади.

Мирёқуб бир нафасга кўзини юмди. Поезд кескин бурилиш билан чапга қайрилди, чапг булулларига кўмилган қишлоқ кўчаси ўнг томонда қолиб кетди. Олисдаги тоғларнинг нил рангли суратлари гавдаланди. Баланд-паст дарахтларнинг учларида ҳамда кенг далаkning бир қисмида эрталабки қуёшнинг нарчавага ўхшаб ёйилган шуъласи кўринди. Қалин дарахт ораларидаги номаълум қишлоқлардан кўтарилган тугун устуллари у жойларда одамлар яшаганини кўрсатарди. Поезд чапга бурилгандан кейин совуқ шамол далаларнинг хуш ёқадиган салқинини олиб келиб юзларга урди...

Шу тонда кўзлар ихтиёрсиз настра қарайди.

Ўз ёзмишини бетога бир ослёлиқнинг қўлига топшириб қўйган ва машруъ номи ташланиб, қалбаки ном берилганига хурсанд бўлган мовий кўзли гўзал юмшоқ ўринда силқина-силқина ухламоқда эди. Шу кеча айниқса бахтли бўлганми бу жувон ёғи ширин тушларнинг сеҳрли кучоғида сузадими — нима бўлса бўлсин — шу тонда мулоийм кулимсираб жуда чиройлик ухлайди. Бу ух-лашнинг чиройлигини Мирёқуб тушунолмайдди, албатта!

Бу хотин бутун кеча буйл жуда тинч ва хотиржам ухлаганга ўхшайди. Бир оёғи тиздан қуйиси букилиб, сўричадан настра осилибди, бир оёғи унисини қувлаб бориб сўричанинг киргоғида ухлаб қолибди. Ўзин кўйлагини бутун баданини кам-кўстези ёпиб туради. Фақат бир егни тирсақкача шимарилиб қолган... Олпоқ кўллари ва билаклари ўз ёғида — ўз онасининг тўқлисидай — бир чиройлик ухлайди. Мирёқуб ундан кўзини ололмайдди. Юқоридан туриб шу бир сиқим вужудни томоша қилади. «Меники, шу гўзал махлуқ меники, бутун меники» дейди ва қувонади. Фақат қулоғи остида капа тикиб ётган терговчи дарров ўз борлигини билдиради:

— «Мирёқуб! Қайси кўзинг билан шу чиройлик манзарага қарайсан? Ҳаққинг борми унга бу хилда қувониб қарашга? Сен билан кўришганидан бери, бу жувон бошқа ҳар нарсани унутди. Берлиндаги сеvimли акаси ҳам эсига келмайди. Биласанми, тушида ҳам сени кўраётир у! Сен нонкўрни! Сен бевафо дўстини! Сен уста савдогарсан, биламиз, хурматлаймиз! Сен пулни ўйнатасан, пул билан ўйнашасан! У сенинг қўлингдан келади, ортинги билан келади! Пул билан ўйнашсанг, пулни ўйнатсанг яхши бўлариди. Сен чакки — мунақа гўзал махлуқларнинг кўнгли билан ўйнаша бошладинг! Гўзал хотинларнинг кўнгли жонон пиёлага ўхшайди, сендек қўпол кишилар

унинг жаранглаганини эшитмасдан туриб синдирадидлар... Сингандан сўнг улардан аяч нарса қолмайди дунёда!»

— «Мени беҳуда айблайсиз. Мен уни ифлос жойлардан ўғирлаб олиб чиқдим. Энди ҳеч бир харом қўл, номаҳрам қўл теголмайди унга! У ҳозир номусли бир эркеkning номусли хотинидай тоза...»

— «Сен ўзинг-чи? Сен ўзинг? Эндигина қилинган янги гуноҳларинг билан?»

— «Янги гуноҳ қилганим йўқ! Хали ҳам эски гуноҳларим кетимдан қувалаб юрибди. Ўшалардан қутулай деб қотдим. Қочиб кетаётирман. Бас энди мунча таъна».

— «Хар нима десанг, де, икки кун аввал нойиб тўранинг хотини, бир кун аввал мингбоши додхоннинг хотини сенинг кўйингга эди. Энди бугун-эрта бу оқкўнгли махлуққа ҳам чап соласанми? Қандай боғина оласан?»

— «Мен мунга тегмоқчи эмасман, тегмайман ҳам. Сиз билмайсиз, шу хотин билан кўришганимдан бери ўз-ўзим-ни таний олмай қолдим!»

Мирёқубнинг бу сўзлари тўғри эди. У, чиннакам, ҳаммавақт бу хотиннинг ёғида ўтириб, у билан бир хонада ётиб боришга мажбур бўлса ҳам, унга қўл узатиш деган вазасали фикр билан доим кўралиб келарди. Белгисиз бир жойда, белгисиз бир замонда, белгисиз шартлар ичида улар иккаласи, ўз-ўзларидан қўшилиб қолишлари керак эди. Хотин ҳам шу хилда ўйлаб, шу хилда тушувангани учун ўзини она кўйинида кетаётган каби сезарди. Шу учун бўлса керак, Мирёқубнинг мулкини қадар ўзини четта тортишга уришишларини англаёлмасди.

Ҳайфи, улар иккаласи бир-бирининг тилини яхши англаёлмаганлари учун йўл буйи ўйлаб ва ўйланиб боришга мажбур бўлсалар-да, ҳар кунги ўйлари ва иштиболарини бир дафтарчага ёзиб боришини эсларига келтирмадилар. Улар иккови биттадан «қундалиқ дафтарча» юритган бўлсалар, мана бунга ўхшаган яхшигина саргузаштнома ҳосил бўлариди.

Ж а к о б.

(Хотин томонидан Мирёқубга берилган ном).

«Билмадим, бу поезд мени қаерга олиб боради? Қримга деб йўлга чиқдим. Билетлар Москвагача. У ерда нима бўлади? Унча нима бўлади? Билмайман. Билмайман... Нима учун бу сафарга чиққанимни ҳам билмайман... Қишлоққа жўнаганимда тўрт-беш кун турарман деб ўйлаган эдим. Бир кеча ётдим, халос. Сахар туриб, халиги буйинимга осилган плонни чиқариб ташлагач, ичкарига

кирдим. Хотиним ичкарини супураётган эди. Кўзига қарадим, тун буйи ухламагани кўринарди. Мен ҳам тун буйи ухлаёлмай чиқдим... Илон кирган эди кўйнимга! Илонни ўнган ҳаром лабларим билан ухлаб ётган болаларимни ўпай деб қўйиға энгилдим, кўнглим чидамади. Кўрпанинг қирғоғини ўйдим. Хотиним кўриб турган эди. «Бу одам биздан кечиб кетаётганга ўхшайди. Ҳатто ўз болаларини ҳам ўпкисен келмайди» деб ўйлагандир, тўлиб-тошиб йнглагандир. Бечора хотин, билмайдики, болаларимни ўпмаслигим уларни севганлигимдан эди».

Марьям.

(Мирқўб томонидан хотинга берилган ном, хотиннинг асл номи Марья эмасми).

«Е раббий! Е раббий! Инма бу? Тушимми, ўнгимми? Қайдаман? Инма ҳолдаман? Кечам нимаиди? Бугуним нима? Эртанда нима бор?»

Жақоб номернинг эингини очиб чиқиб кетди. Мен дарҳол ичдан қуфлаб олдим. Унинг ўз кўзига қараб лоақал беш кун ўзимни қамоққа хукм қилган эдим. Беш кунда беш марта кечаси ҳамма ухлаганида ташқарига чиқиб келишни чамалардим. Бошқа вақтларда доим уйда, доим шу кичкина, ширин ва ипiongчи уйда! Беш кун ичда нималар бўлмас эди дейсиз? Кўнглимда ташвишларим йўқ эмасмиди, балки келмай қолади? Балки мендан айниди? Балки бир ойдан, бир йилдан сўнг келар? Балки тез орада келар, лекин ўйлари ва ниятлари ўзгариб, олдий бир «харидор» каби келар, бир соатга келар, ярим соатга келар... Шундай бўлса мен нима қиламан? Яна ўша ифлос муҳитта қайтаманми? Йўқ! Йўқ! Ушим ундан енгил... анча енгил.

Нима учун мен унга ишондим? Нима учун? Нима учун ёт бир одамнинг қуруқ сўзи билан бутун ниятларим, қасдларим ва хуяларимдан кечдим? Қандай эсинаст хотин эканман мен! Яна қайтиб ботқоққа сакрамоқ учун баландроққа чиқибман... Баландроқ ерга чиқиб туриб, худди денгизга ўзини ташлайдиган хопитувчилар каби ўзимни яна ўша хандаққа ташламоқчи бўлибман! Билмабман, ўйламабманки, хандақнинг ичда турган вақтингда одам унинг хавосига кўнасан. Фақат бир марта у ердан чиқилгач, очиқ ва соф ҳавога чиқилгач, тоғ хавоси каби тоза ҳаволи телаларга чиқилгач... қайтиб хандаққа тушиб бўладими? Телбаман мен! Телба! У пули кўп бир савдогар эди, шунин билардим. Нима учун мен унга «минг сўмга чек ёзиб бер, шунда ипiongчани!» демардим? Ёзиб берарди. Ундан кейин истар келсин, истар келмасин эди.

Ман қўлимда пулим билан йўлда бўлардим... мақсад йўлида бўлардим. Ёзиб бермаса севмаганинги билардим, унга ишонмас эдим... алдашидан қутулардим. Мен телба!..

Икки кеча — икки кундузнинг қандай ўтганини билмадим. Чунки халити хилда фикрлар, васасалар менга кун бермайлар эди. Ўйлардим, ўйлардим, на йнглашимни билардим, на кулишимни! Йўлақда эшигим ёнида эҳтиёт билан босилган қадамлар эшитила бошлади. Ўз-ўзини қамоққа олган ёл ва гўзал хотинга қизикувчилар топилди, шекилли. Хизматчи овқат келтирган вақтида «ниммага чиқиб юрмайсиз?» деди. «Мени сўраган киши йўқми?» дедим. «Йўқ, — деди, — Ким келмоқчи эди?» «Эрим» дедим, жим бўлди. Шундан сўнг оёқ шарналари ҳам эшитилмас бўлди.

Тушиммиди, ўнгиммиди? Оҳисталик билан эшикнинг чертилагини эшитдим. Унинг мен билан хайрлашиб чиққанига фақат икки кеча, икки кундузгина ўтган эди. Бу чертиш хизматчининг чертишига ўхшарди. Хизматчи бўлса керак деб, сўрамасдан очдим. У кириб келди! Оҳ, шу азиат! Биз кўришмадик, нима учундир у қўл узатмади, мен ҳам унутдим. Сўз ҳам айтмади. Соқов каби кириб келиб, кулидаги билеғларни кўрсатди. Хизматчини чақириб хисобларни уздик. Дарҳол вокзалга чиқдик.

Иккимиз бир уйда ётибмиз. Кўнгилашимиз — бир. Бадаларимиз — бошқа. Поезд тез юриб кетаётир. Кўларим юмилди... Тушимми, ўнгимми?...»

Ж а к о б.

«Тошкентдан кечаси ўтганга ўхшаймиз. Одамни зериқтирадиган қуруқ чўлга кириб борамиз. Вагонимизда янги нуسخа Тошкент тўпписи кийган, сочини, бир энликкина ўстирган, нўрим кийимли бир одам пайдо бўлди. Калтагина, чиройликкина мўйлови бор... Оқ юзли. Ўзи ҳам чиройлик. Жуда олифта қадам кўяди. Тошкент одамига ўхшайди. Масковчи савдогармикини? Е закончими? Е маҳкамаларда ишлайдиган одамми? Хар қалай ўрис тиллига омил бўлса керак, кўлида ўрис газеталари кўраман. Бизнинг хонамиз олтидан бир неча марта у ёқ-бу ёққа ўтди. Синчиклаб қарайди. Билмадим, менгами, Марьямми? Кўрқаманки, кўзлари Марьямда! Тошкент савдогарлари олифта бўлади. Оврўпа хотинларини яхши кўрадилар. Эшикни беркитиб қўйдим... Хона ичи дим. Марьям ўнгайсизлана бошлади. Эшикни қайтадан очиб қўйишга мажбур бўлдим.»

Марям.

«Жаноб мени севадиганга ўхшайди. Севмаган одам мундай қилмайди. Ох, агар рост бўлса!

Чиройлиқ бир сарт йигити бизнинг хонамизга кўп қарайди. Уйга қарайдими, менга? Билмайман. Менга қараса керак. Чунки эркак эркакка нега қарасин! Хотя, сартларда эркак эркакни севадиган одаг бор эмиш...кизиқ!

Жакобчик, менинг севимли Жакобчингим очикдан-очик безовта бўла бошлади. Эшикни бир кур ёлди. Кейин мен бир-икки марта огир «ух» тортиб эдим, очиб қўйди. Ох, биз хотинлар! Шу сарт йигити тезроқ ган ташласайди. Жакобни яхшилаб синардим. Тезроқ синасам, кўнглим ўрнига тушса.

Шу учун йўлакка чиқдим. Очик деразанинг орқасида кетсиз чўл, яланғоч сахро узала тушиб ётади... Қандай тўйлиривчи янвалли! Елгиз бўлсам, илинчагим бўлмаса зеркиби ўзардим. Томоша бошланди: оркамдан дарров Жакоб чиқди. Енимга ўтиб тўхтади.

— Хаво яхши-а? — деди.

— Чакки - эмас. — дедим. Бу олов билан ўйнашаётган боланинг бепарво қулиши эди...

Сарт йигит ҳам дераза олдида эди. Жакоб унинг томонига ўтиб тўхтади. Поезд станицяда бир оз тўхтаб жўнагандан кейин сарт йигит ёнимиздан ўтди, бизга қўшни бўлган дераза олдида — менинг каторимда тўхтади. Шундан кейин селингина Жакоб ҳам ўша томонга ўтди.

Сарт йигит нега гап ташламайди? Жанжал бўлармиди? Бўлсин! Жанжал кўзгалади, ётади, фақат уйғониб «хой» деган кўнгли жавоб эшитади: «Таббай!» Менга шу керак. Сарт йигит, у ҳам азиат! Хотин кўнглини билмайди. Аччилим келди, уйга кириб эшикни ёпиб қўйдим.

Шошма, шошма! Нима гап? Улар иккови сўзлаша бошладилар. Фақат жанжалга ўхшаган ери йўқ...

Яна аччилим келди. Ну, их!..»

Жакоб.

«Хайрият, Марямга эмас, менга қараган экан. Мен билан танишмоқчи бўлганини сўзлади. Танишиб олдик. Тошкентлик савдогар. Финландияга бораётир эмиш. У қайси мамлакат?»

Марям.

«Жакоб, сарт йигит билан қалинлашди. Энди у бизнинг хонада кўп ўтиради. Мен бир чеккада. Енимда Жакоб... Жакобчик. Унинг ёнида йигит. Русчани жуда яхши билар экан бу йигит. Жакобни хижолат қилди. «Хотинингиз билан таништирмайсизми?» деди, шекилли, Жакоб менга

қаради. «Бу кишини танийсанми?» деди. Мен қайдан танийман? Қизиқ! Қўлимни узатдим. Шарафуддин Ходжаев деди. Қандай қийин от! Жакоб, Жакобчик... Бу бошқа. Узи чиройлик марса лекки».

Жакоб.

«Саволларимнинг жавобини энди топадиганга ўхшайман. Бу йигит жадиждларнинг катталаридан бири экан. Энди «империя»ни сўраб олай дейман. Шундай гапларни гапирадикки, кўзим шиёладай бўлди. Мен уйқуда эканман... гафлат босган экан бизни. Миллат деган нарсамиз бор экан, биз — омиглар уни — «фухаро» деб юрганмиз. Бу йигит «миллат» деган вақтида аллақандай ширин эшитилади.

Лекин «бу киши кимингиз?» деб сўрагани ёмон бўлди. Нима деб жавоб беришга хайрон бўлардим. Хали жавоб тополганим йўқ эди. Узи ёрдам қилди: «ахлийингизми?» «Ха, ахлиям». Қўтулдим! Унван кейин бизнинг хонага кириб ўтириб, «ахлийингиз билан таништириб қўймайсизми?» деди. Мен Марямдан «танишимсан?» деб сўраганимча бўлмай. Марям қўл узатиб ўтирибди. Кофирнинг қизи! Ўрганиб қолгансан-а!

Хайр, майли, мен бу йигитга ишонман. Унинг бошида хотин савдоси борлигини пайкаганим йўқ. У ўз «миллати» билан овора.

Хадиддан ошиб кетса, биз олдий халк, мунг ҳам кўтара берамиз!»

Марям.

«Сарт йигити бало бўлди. Жакоб эртадан-кечгача ўша билан гаплашади. Мен ҳеч нарса англамайман. Ўз тилларида газетлар ўқишади. Йигит ўрнеча газетларни ўқиб тушунтиради. Бир томондан олганда бу яхши, Жакобнинг фикри очилади. Одам бўлади. Маданийлашади.

Фақат мен уни — шу ёввойи ҳолда ҳам севаман, шекилли. Зерика бошладим. Нима қилсам? Кинтоб топиб ўқий.

Жакобнинг юзида ва кўзида ўйчанлик аралаш бир табассум найдо бўлди. Диққат қилдим: кўнглида ажиб бир олов ёна бошлаганга ўхшайди. Ох, ё раббий! Мени севган кўнглидаги мухаббат олови эмасми? Фақат... ундай бўлса, у ажиб ва ширин қулиш билан қулган кўзлари нима учун менга эмас, бошқа ёқларга, олисларга қарайди? Бошқа севгининг олови эмасми? Ох, ё раббий! Е раббий!..»

Жакоб.

«Бу йигит бошқача чиқди. Мен излаган шир шу бўлса-я? Нима учун мен шу вақтгача жадиждларни сўкиб келганман? Агар жадижд шу бўлса, нимага мен жадижд эмасман, нимага

мингбоши жади эмас, ҳамма жади эмас?... Фақат нойиб тўра бойлардан ерларни, заводчилардан заводларни тортиб оладиганлардан гапирди, улар ҳам жадиждарга ўхшаган янги тоифа эмиш... Йўқ, мен мундан эҳтиёт билан бир сўраб кўраман. Ўзи айтиб берар.

Нойиб тўра билан ўрташмадиги алоқани, нойиб тўра-нинг мусулмон тилига ва хатига омил эканини, унинг «Империя» тўғрисидаги гапларини гапириб бердим. У ҳам гапириб кетди... гапирди... гапирди... оғзидан алжойиб таъсирлик сўзлар тўкилади. У сўзларининг ҳар бир донаси кўзимдан бир қават пардани сидиради.

Очилдим... Ўзимда биринчи марта, янги танишган бир кишига кўнгли сиримни айтиб бердим. Марям воқеасини мендан батафсил эшитгандан кейин калтагина бир сўз қилди:

— Сиз энди бу хотинни қўлдан чиқарманг! Бу, бизнинг бошимизда данак чақётган бир дунёнинг қизи. Биз буларни кўнгилдан ёмон кўраемиз. Булар — бизнинг душманлар! Фақат булар ҳаммаси, бутун ҳолда, душман! Яъна-якка бўлганда, ораларидан дўст топа олаемиз. Яхши дўстлар топиллади. Жуда яхши дўстлар... У дўстлар билан оғиз-бурун ўпишар экан, уларнинг чапғалидан қандоқ қилиб кутулишни бир нафас ҳам унутмаймиз!

Сиз уни ифлос чуқурдан тортиб чиқарибсиз. У мунинг тақдир этади, ўзининг ёш ва тоза кўнглини сизга тутлади. Сизга қарашларидан англаймакки, унинг кўнгли кўндан сизники бўлган! Сиз бахтлисиз. У ҳам сизни энди сиз учун янги бўлган бир дунёга олиб киради. Сиз унда ҳақиқий оналарни кўражаксиз. Миллат белаларининг бахти ҳақиқий, маданий оналар қўлида бўлмаса, бизнинг оқибатимиз ёмон! Сиз ундан кўп нарса ола биласиз. Слингилларингиз, қизларингизни шуларга ўхшаб тарбия қилсангиз, шундангина вазифангизни бажарган бўласиз! Экинларнинг тили билан: «Кўшоқ қарингиз!» дейман... Кўшоқ қарингиз — миллатнинг миллат оналарининг саодати учун!..

Бизнинг тилимизни биладиган амалдор ошнангиз тўғрисига келсак... Бизнинг мамлакатимизга рус ҳукумати бир «мустахлак» деб қарайди, яъни мамлакатларнинг ўғайи сингари... Шу учун бу ерга яхши амалдорни юбормайди. Битта-яримтаси адашиб келиб қолмаса... Улардан бизга дўст йўқ... Бизнинг дўстимиз — ўзимиз! Бизнинг дўстимиз — миллат! Улар — миллат душманлари... Биз уларга душман! Шунинг учун!

Мамлакатнинг тарихи, адабиётига онд қимматбаҳо асарларни текинга бериш, ҳамда бир рус амалдорига

бериш, билмадим, нимага тенг? Менча, бу — миллатга хиёнат! Ундай асарларни сиз тўплангиз, миллий кутубхона ташкил қилайлик. Тўғри йўл — шу!

Биздан неча баравар кичкина миллатлар мустақил маданий Европанинг марказида, яъни киндиги сингари жойда яшайди. Тошкент трамвайини ўшанақалар айлангирди... Бизнинг бахтсизлигимиз — нодонлигимизда, халос. Миллат уйғонсин, кўзини очсин, ўқисин, билим олсин, маданий миллатлар қаторига кирсин, сўнгра у ҳам ўз давлати, ўз бахти, ўз саодатини куради.

— Миллатни уйғотиш — уйғонганларнинг вазифаси. Мана сиз: анча эслик, хушёр, зийрак одам кўринасиз. Иш биласиз экан. Давлатингиз бор экан. Фақат биргина айбингиз шунки, замон аҳволдан хабардор эмасиз. Газет ўқимайсиз. Шу замонда мундан ёмон гуноҳ борми? Қандай яхши газеталар бор. Оренбургда, Қозонда, Уфада, Боқула, Астраханда, айниқса Москвада, уруш битгандан кейин четдан олдириб ўқинг! Боқчасаройга беш сўм пул юборсангиз бир йилгача хар кўни «Таржимон» келлади. Биласизми. «Таржимон» нима дейди?

Шу ерда мен унинг сўзини бўлиб, дедим, чунки жуда пайғамбар келган эди:

— Бойларнинг ер-суви, заводчиларнинг заводлари олганиб, яланг оёқларга берилсин демайдими? Шунинг айтиб берсангиз.

— Сиз социалистларни айтасиз, — деди, — бизнинг ора-мизда социалистлар йўқ. Биз социалистлардан йироқмиз. «Таржимон» нима дейди? «Таржимон» — жадиждарнинг рининг отаси Исмонд бобойнинг газети. Энг эски газет... «Тилда, фикрда, ишда бирлик!» дейди, яъни биз мусулмонлар, турк халқлари, бир тил билан гапирайлик, бир фикрда бўлайлик, бир иш қилайлик, дейди. Мундан яхши нима бор? Бойларнинг ерлари, заводчиларнинг заводи, фабрикачиларнинг фабрикалари билан бизнинг ишимиз йўқ. У уларнинг ўз ишлари. Биз ўқийдиган газетларнинг ҳеч бири ундай демайди. Улар қайта: «Бой бўл! Завод сол! Фабрика оч! Беш минглаб, ўн минглаб, ишлат! Миллий сановатни ривожлантир!» дейди. «Вақт» газетасининг мутасаддиси ким? — Рамеев. Биласизми у ким? — У миллиончи. Тилла конлари бор. Жадиждардан кўрқманг. Миллатни билинг, танинг, унга хизмат қилинг. Шу билан сиз ҳам жадиждасиз. Номингиз тарих бетларига ёзилади. Ким пул топма, дейди сизга? Мана, мен; Финляндияда магазиним бор, Петербургда магазиним бор; хар йил

ярмаркага бориб иш қиламан. Францияда Лион, Германияда Хамбург шаҳарларига бораман. Терри, мўйна, маҳаллий саноат молларини ўтказаман. Дунёнинг пулини топаман. Фақат менинг ўғлим — улоқчи от мўйиб пойгаларда юрмайди, мендан пул олиб қимор ўйнамайди, менинг топганимни бесоқолга, фоҳишага бермайди. Ўқийди, билим олади, одам бўлади, маданият касб этади. Бир укам — Финландияда Хелсингфорс-гимназиясининг 5-ичи синфида. Бир укам Уфада машхур Олиа мадрасасида. Акамнинг бир ўғли — Тошкент реал мактабиде. Ўз ўғлим хали кичик бола. Финландияда, махсус муаллим солиб берганман, ўқийди...

Энди бу жадидининг гандан тўхтаганини истамай қолдим...»

Марям.

«Ўакоб мени унутди. У, халиги сартилинг афеуши остига тушди. Нима қиламан мен? Хайр, майли, чидайман. Маданий Ўакоб, албатта, ти: билмас, ёввойи, азнат Ўакобдан яхшироқ. У мени хандақдан тортиб чиқарди, энди менинг сабабим билан ўзи ҳам маданый одам бўлиб кетса, қандай яхши!

Фақат, зерикдим. Китоб олдим. Журнал олдим. Ўқидим... Ўқийман... бўлмайди. Йўл узок. Яннав манзаралар... Зерининдан бўгилламан... Ўакобининг бўйшига осилиб бўгсам дейман!

Ниҳоят, бир рус хотин билан танишдим. Эри Тошкент шаҳрида адвокат экан. Оналарини кўрган Москвага кетаётир. Энди менга ҳам сўлашадиган одам танилиб қолди. Биринчи, иккинчи, учинчи, ва х. к. гаиларимиз... севги тўғрисида бўлди!»

Жакоб.

«Ўизниқ: гап деган нарса шунча ташсирлик бўладими? Кечагина мен «жадид» деган сўзни эшитсам, болим қайишарди. Юртимизининг катта, обрўйли, эслик одамлари ҳаммаси жадиждларини ёқтирмасиди. «Жадид» кофирининг ашаддиси» дерди Шаҳобиддин домла. Газет ўқий турган битта муллабаччани мадрасадан расво қилиб хайдаган эди. Шаҳардаги катта бойларимиз бўлса улар тўғрисида «тиррагачалар», «харомилар» демаса гапиролмасди.

Мана, мен энди жадидин кўриб ўтирибман. Эрта-кеч гапига кулоқ соламан, қулогимни унинг оғзидан узиб ололмайман... Бир ёмон жойини кўрганам йўқ. Гаплари ҳаммаси маъқул. Бировнинг мол-мулкига чанг сола турганга ўхшамайди... Ўзи ҳам бадавлат одам. Ҳалол касб

қилиб пул топишни, дунё орттиришни билар экан... Бу ёмонми?

Агар жадид шундай бўлса, мен ҳам жадидаман... Фурсатини тўғри келтириб туриб:

— Империя нима дегани? — деб сўрадим.

— Нега сўраб ётибсиз? — деди.

— Ўзининг билган амалдор ошнам бир кун «Империя ботиб боради» деди, шунда жуда хафа бўлиб гапирди.

— Унинг Империя дегани ўрис полшосининг кўл остидаги юртлар. Унда хар қайси миллатдан бор, шу қаторда биз шўрликлар ҳам бормиз. Улар, уруш муваффақиятсиз битса (шу сўзини тушунолмадим) ўша юртларнинг парча-парча бўлиб бўлиниб кетишидан кўрқазилар. Русияни, шу қулоч етмас кенг ўлкани қилич кучи билан, қозоқ ўрқенинги найзаси билан кўрқитиб бутун ҳолида қиёматгача ушлаб қолмоқ истайдилар. Соғин сиғирини ким истамайди? Оғилок, ширин сути бор...

— Ниманинги сути бор? — деб сўрадим мен.

Кўлли.

— Сиз-биз соғин сиғирмиз, бизнинг ширин сутимиз бор, руслар ва бошқа ажнабийлар «бизни» эмиб ётадилар. Бир биз эмас. Қарангиз. Хиндистон, Шарқий Туркистон, Тунис, Жапон, Мағрибистон, Яъни Марокаш... Миср ҳам Англия қўлига кириб битди. Энди аста-аста Туркияни бўлаётдилар. Бутун ислом олами, мусулмон ўлкалари бирма-бир ажнабийлар қўлига ўтаётир. Қарангиз Эронинг, бир томондан бизнинг Иванлар, бир томондан, «Маккор Албий» ўз нуфузлари остига олдилар.

У гапирди, гапирди. Мен ҳам хайрон бўламан. Мунча номларни қайла биллади? Ҳаммаси қандоқ қилиб энди туради? Ҳаммасини ўз кўзи билан кўрганми? Ё мени лақиллатиб ўз ичидан чиқариб айтдими? Хали Финляндияда бир шаҳарининг номини айтди, тил ўлгури бир мундай энга келтириб айтиб бўлмайди... Хар қалай, бу хотин менга ҳеч нарса бермаганда ҳам розиман. Кўзимни тўсиб ётган пардаларини олиб ташлади-ку.

Фақат... Марям алақайси бир уйда бир хотин билан танишиб олиб, бизга ўхшаган суҳбат бошлади. Бир хабар олиб кўйи, суҳбатларига бирорта бегона эркак ораламади-микин?

— Мен бир хотинимдан хабар олиб келай! — дедим. Ёнидан жилдим.

Борсам, Марям китоб ўқиб ётибди, нариги диққат билан кулоқ солади. Бир эркак бор, юқори сўрида ухлаб ётади. Хайр, майли, зерикмасин, бечора Марям.

Яна жадиднинг ёнига қайтдим. У, бирданига сўраб қолди:

— Сизнинг мусулмон хотинингиз ҳам борми?!

— Бор... йўқ, янглишдим: бор эди...

— Ҳарҳолда мусулмон хотин билан туриб кўраисиз-ку?

— Ҳа... албатта.

— Энди, мана, тарбиянинг нималигини ўз тажрибаиғиз билан биласиз. Тарбиясиз, онгсиз ва подон мусулмон хотин билан тарбиялик маданий овруналикни солиштириб кўрасиз. Фарқ ер билан осмон қадар! Дарҳол билинади.

— Ҳали ҳам ўғлимни ўрис мактабига бераман деб кўйдим.

— Бу фикрингиз хато, Ибтидоий тарбияни рус мактабларидан бошлаб бўлмайди, уни миллий мактабларда бериш керак. Илгари миллий ҳиссини ўстириб, ўз миллатини танигандан кейин рус мактабига бериш керакки, хунарга, ихтисосга тегишли илмларини ўқисин (бу одамнинг гапларида шунақа мен англамайдиган сўзлар кўп: у ўзи ўйламасдан гапириб кета беради. Тез-тез тўхташиб сўрашга мен уяламан. Ёъъъъ сўзларни англамасам-да, ҳамма гапларини англайман. Газет ўқий берсам тушуниб кетарман). Уйдан кейин Германия, Франция, Англия мамлакатларига, ҳатто дунёнинг нариги чеккасидаги Америкага юбориб ўқитиш керак...

— Ўрусларнинг ўзида ҳам илм кўп, шекилли-ку Нарига юбориш нимага керак?

— Ўрусларда илм кўп. Ўруслар мутараққий миллат. Лекин улар ўзлари ҳам асл илмни ўша ёқдан оладилар. Шундайми?

— Шундай. Мана бу уруш тугасини. Финландияга бир келинг. Ундан нари биргалашиб Германияга берамиз, Францияни кўрамиз, Англияни томоша қилиб келамиз. Шундан кейин жадидларнинг нима демоқчи бўлганини биласиз...

— Мен ҳали ҳам сизнинг галларингизга қойил келиб ўтирибман...

— Қойил келган бўлсангиз, миллатга хизмат қилингиз, гафлатда қолган халқни уйғотингиз, янги мактаблар очингиз! Болаларингизни янгича ўқитингиз.

— Албатта, албатта. Бундан кейин шундай қиламан энди. Кўзим очилди... мен ҳам тараққий қилиб қолдим... Миллатни одам қилишга уринаман энди...

— Ҳаббарақалла! Сиз Абдисамат мингбоши деганини танийсизми?

— Ўзимизнинг Абдисамат қалми? Танийман. Қишлоғи бизга яқин.

— Ана, ҳақиқий миллат ходими ўша! Ҳамма мингбоши ва амалдорларимиз ўша одамга ўхшаса, миллат тез тараққий қиларди.

— Қизларини янгича ўқитади деб эшитаман.

— Қизларини янгича ўқитиш учун Уфадан махсус муаллима олдирган. Ҳозир ўша муаллимага ўз уйида янгича қизлар мактаби очиб бермоқчи бўлибди. Яқинда юқорига ариза бериб, «усули жаид» мактаби очинга руҳсат олди. Ташкентдан биз муаллим жўнатдик. У одам миллатнинг отаси. Ҳаммаизнинг отамиз! Кўрсангиз, салом айтинг. Ҳамма жадидининг орзуси ўша одамни бир кўрини!

Марям чақирди. Билмадим, нима гап. Бу тўйилмас суҳбатни бўлиб чоңдим.

Марям.

«Қарга ўйнаб-ўйнаб зерикдим. Жакоб мендан тамоми кечиб юборди... йқинимдан ёмон кўраман у маданий сарти! Ер ютсин уни!

Қартадан фол очсам, бир-бир кетин «бахтсизлик» (несчастье) чиқади. Кўрқиб қолдим. Демак, менинг йакобимни тортиб олажақлар! Маданиятдан ёмон нарса борми экан дунёда? Ҳатто маданийлашган сарт ҳам эртадан-кечгача валдирашдан бўшамас экан...

Чидаёлмадим. Чақирдим. Келса чинакам гаплашиб, масалани ҳал қиламан. Ана, келаетир... келди. Жакоб!!»

Й а к о б.

«Уйга келиб кйришим билан, Жакоб, — деб бўйинимга осилди. Эшик очик, ҳамманинг кўзи бизда! Ана, хўнграб айиғтай бошлади!

Бошимга бало бўладиганга ўхшайди. Менинг фикрим хозир бошқа ёқларда, бошқа кўчаларда. Марям муни билмайди... Ҳар қалай, силлаб-сыйлаб юнатдим. «Бир оздан сўнг қайтиб келиб, туни бўйи сен билан гаплашиб ўтираман» дедим. Кулимснради...

Йўқ, шу кулимснрашдан кечиб кетолмайман!»

Марям.

«Ҳеч нарса дейлмадим, тилим тутилди... Бўйинга осилиб йнгладим. Эркалатиб, юпатиб, ваъда бериб кетди».

Й а к о б.

«Москвада бир-икки кун тўхтаимиз. Шу вақтда Марям масаласини бир ёғлиқ қилиш керак. Шунга жазм қилдим. Унгача Марямни юпатиб бориш керак.

Марям масаласи кичкина масала. У — осон ҳал бўлади.

Аmmo мияда найдо бўлган фикрлар мени қарга олиб боради? Шунга хайронман».

М а р я м.

«Жакобчининг мени муомиласи ўзгарди. Қандай бахтлиман! Фақат... «У менинг кимим, нимам? Уни мен севаманми?» деган саволлар миямни тинталайди. Кейинги саволнинг жаवобини ўзим беришим керак. Энди бу тўғрида қатъий бир фикр айтадиган вақт келди. Содалик бас энди! Бир нарса дейишим керак. «Севаманми, йўқми?» Ўзимга берадиган жаवобим Москвагача берилмаги лозим!»

Й ў қ м и.

«Оренбургдан жўнаб эдик, ширин сўзинг «жадид» шаҳарин кўрсатди. Қарадим. Шаҳар орқала қолган эди...

— Бу ерда бир мадраса бор. Номини Хусайния дейдилар. Ўч қават, европача иморат. Унда жадидиларнинг ўқилади. Биلاسизми, уни ким солдирган? Жадидларнинг энг катта отахонларидан Аҳмадбой Хусанов... Жуда бой одам эди. Ўсуни жадид мактабларига кўн пул сарф қилди. Миллатга қилган хизмати санокенсиз... Биэла ҳам шундай бойлар бўлса? Андижонда Мирқомилбой бор. Эшитганлар-сиз? Миллат йўлига бир чака бермайди. Жохил!»

— У, нима, бир оми эшак-да... — дедим мен. — Тараққий қилган эмас... Газет ўқимайди...

Темир кўприкдан ўтиб дарахтзор ичига кирдик. Ҳармон дарахтлари сарғай боғлаган эди.

— Мени қаранг. — дедим мен. — жадидлар ҳам — «бойларнинг ер-суви олинсин» дер эмин-ми? Биров менга шундай деди, жуда инонтририб айтди!

— Йўқ, йўқ! Асло. Илгари ҳам айтиб эдим-ку: улар, социалистлар. Жадидлар социалист эмас. Асло! Асло! Эндигина Аҳмадбой Хусанов тўғрисида гапирдим. Шундай одам жадидларнинг отаси саналади...

— Ундай бўлса жуда яхши. — деб қўйдим мен.

— Ори рост, жадид. — Илгари жадидлар орасида ҳам халиги айтганингиздек, социалист бўлиб юрганлар бор эди. Чунончи, татарлардан Абз Исҳоқий. У бир неча йил бурун бойларга қараб аюханнос тортарди. Ҳозир Москвада бойлардан ёрдам олиб, газет чиқаради. Холсанлилло миллатга хизмат қилади... Москвага борсангиз ўша газетни тошиб ўқинг... «Сўз» газети... жуда яхши газет!

Кўнглим бирмунча тинчланди. Жадидларга энди ишониб қолдим. Улардан ёлгончи чиқмайди. Яхши одамлар!

Маряма ваъдам бор эди, вагонда чирроглар ёқилгач, хайрлашиб уйимга кетдим».

М а р я м.

«Бу кеча Жакоб мен билан бўлди. Чала-чулла у гапирди — мен англадим, чини кўнгилдан мен гапирдим — у англади. Англашдик. Қандай бахтлиман мен! Ҳеч шубҳа йўқки, Жакобнинг ўхшовсиз кўзалари бор... қоп-қора, ўйноқ, жонли! Йўқ! Мен у кўзлардан кечиб кетолмайман!»

Нима бу? Иқроримми? Севганимни иқрор қилдимми шу билан? Севаманми мен уни?

Севаманми?

Йўқми?

.....

Севаман!

Лекин... у севамса?

Мендан оладиганини олиб кўлимга чек узатса?

Муни ўйлашдан ҳам кўрқаман!

Лекин...

Севишга ҳаққим бор!

Севаман!

Нарисини билмайман!»

Ж а к о б.

«Жадид яна Марям масаласига тўхтади. Кўн гапирди.

— Юртингизда қолган болаларингизнинг тарбиясини шу хотинингизга топширинг! Одам бўлади улар.

— Миллий мактабда ўқимаганлар-ку? — дедим.

— Ундай бўлса, давлатингиз бор, хусусий бир муаллим ё муаллима олинг. Тез бўлади. Сиз агар Қримга борсангиз, Боқчасарой деган ерга тушинг. «Таржимон» газетасини излаб топинг. Ўша ердаги устодлар билан гаплашинг. Балки муаллим, муаллима хусусида сизга ёрдам берадилар, йўл кўрсатадилар.

Кўлимга газетининг номини ёзиб берди. Мусулмонча хати хунук экан... Марям масаласини Москвада хал қилишга тўғри келади. Янги кўришган куним чизилган режалар бузилди... Энди уни Москвага ташлаб, ўзим яна ўз юртимга қайтиб кетсамми? Жадиднинг сўзлари мени кўзгатиб қўйди, унинг сўзларини мен ҳам бошқаларга худди ўшанинг ўзидан чиройлик ва таъсирлик қилиб гапирсам дейман. Одамларнинг кўзини очсам дейман.

Йўқ... бўлмайди. Марямни ташлаб кетиб қўлимдан келмайди. Шошма, жадид домла ҳам Марям тўғрисида кўп нарсалар деди-ку! «Миллат оналари етказиш учун гафрий миллатнинг оналаридан ўрнак олайлик» деди. Ҳали Марямнинг ўрнак бўлиши бор... Йўқ, уни ташлаб бўлмас.

Қани Москвага борайлик-чи. «Эртанинг ғамини эшак ейди». Ана Москва атрафидаги ёзлоқлар ҳам бир-бир кетин ўта бошладилар».

М а р я м.

«Москвага яқинлашиб келамиз. Ана дачалар... баланд иморатлар... катта шаҳар...»

Фақат кўнглимни бир қистов, бир хафалик чапталлай-ди. Алланарсаннинг белгисиз ташвиши, андишаси бор...

Н и м а у?

Айрилиқ!

Йўқ, мен айрилиб кетолмайман!

Ж а к о б.

«Озода мусофирхоналардан бирига тушдик. Иккимиз икки хонадамиз. Марямнинг кўзларида ҳақорат қилинган бир қараш пирпирайди. Бечора...»

Ҳадид кетди. У билан вагоннинг ўзига хайрлашдим. Шундан кейин кўрмадим. Энди, унинг ширин овози қулогимдан йироқлашгач, таъсирли сўзларининг шоши-лиши оқини узилгач... у сўзларни эс тарозисида солиб кўраётирман.

Ростми у гаплар? Елгон эмасми? Бир мусулмон одами дин йўлидан, ота-боболар, бурунчилар йўлидан чиқариш учун гайридинлар томонидан қурилган тузоқ эмасми? Бу йилгит намоз-ниёзни билмайди. Қисфатида мусулмонлик асарини йўқ... Домталаримизнинг айтганлари ростми экан? Нега мен у йилгит билан баҳс қилишмадим?

Йўқ, у билан баҳс қилиб бўлмайди. Унинг гапларига ган толиб жавоб бериш қийин. Унинг гапларига ҳеч ким жавоб айтолмайди.

Қани, кўрайлик, нима бўлар экан. Қримга бормаи иложим йўқ. Мен Марям учун бўлса ҳам бораман. У ерда жадиждларнинг катталари бор эмиш. Уларни кўраман, гап-лашаман. Агар жадиждларнинг асоси пуч бўлса, «Хали-файн Рум» жадиждларга тарафдор бўлармиди? Ҳамма тартиб, низом ўша томонда дейди-ку. Янгича ўқиш Румдан келган... калта кийим Румдан чиққан... румча ёқалар ўша томондан келиб расм бўлган...

Ғалати ахволга тушиб қолдим мен. Миям ғовлаб кетмаса деб кўркаман. Илгари тинчгина пул топишимни билардим. Ота-бобомиз юрган йўлдан бора берардим. Энди аллаким чиқиб, «ота-боболаримнинг йўли эгри эди, тўғри йўл буёқда!» дейди. Одам ишонадиган қилиб айтади.

Шу икки йўлдан бирини танлаб олишим керак. Бирданига икки йўлдан юриб бўлмайди.

Яна жадиждлар билан кўп сўзлашмоқ керак. Газет ўқиш

керак. Хар кун-хар кун янги-янги газетларни ўқиш керак. «Москвада яхши газет бор» деган эди, шунинг ахтариб топай. Янгича китоблар топиб олиб, уларни ҳам таталаб кўрай.

Майли, ишқилиб кўзим очилсин. Билмаган нарсаларни билай. Кўп нарса ўрғанай. «Билган билмагандан яхши» дейди жадид. Мана бу гап — ҳақ лекин!

М а р я м.

«Москвага Жакоб мен билан бўлди. Муомаласи бутунилай ўзгарди. Қарта, ўлгур, алдедимикни? Ўзим янглиш очдимми? Е тескарисига айтганин қартамикан?

Фақат, нима учун номерда икковимиз икки хонага тушдик? Демак, Жакоб мен билан айрилишмоқ истаydi. Агар кўнглида мухаббат бўлсайди — шаҳарда уч кеча бирга бўлдик, йўлда олти кечани бирга ўтказдик — менга яқинлашарди.

Мен қаршиманми яқинлашса? Е пул бериш керак деб кўрқармикни? Мен ҳозир пул деган нарсани йўламайман. Истаса ўз пулларимни ҳам бераман. Фақат хайдамаса бўлди!

Мен шошиб қолдим. Нима қилишимни билмайман. Бу Жакоб жуда берк одам, ҳеч нарсага тушуниб бўлмайди. Японларни шундай бўлади, дердилар. Бу ҳам Осиё боласи эмасми? Ҳаммаси бир бало!..

Хўп... иккимиз бир хонага ҳам тушдик, у келиб мени ўпди ҳам дейлик...кучоқлади ҳам дейлиқ... Албатта, у холда мен ўзимни тутолмайман... у ҳам тутолмайди...

Фақат натижа? Натижа нима бўлади? Одатда эркаклар шундан сўнг совунадилар. Бу ҳам совунса... Кўлимга чек узатса... Хайр-маъзур дегани бўладими? Йўқ, йўқ! Чеки курсини! Пули курсини! Истамайман!

Чора нима, чора? Билмайман...

Менда нима иштиёр? Мени сотиб олган у, пул унда... Иштиёр унда... Ушанинг оғзига қарайман-да. Кет дермикни ўша оғиз? А?!

Ж а к о б.

«Қрим санаториясидан иккитасининг адресини олдим: «Икки кишилик жой борми?» деб телеграмм бермоқчиман. Телеграммни ёздирай деб эдим, бўлмади... Чунки, икки жойми, бир жойми?

Илгари Марям масаласини ҳал қилиш керак. Мен учун-ку, у масала ҳал бўлган, фақат у нима дейди? Ҳозир бориб тўппа-тўғриси сўрасамми? Сўрай. Йўқ! Сўз билан сўраш бўлмайди... Қани меннинг чек дафтарим? Ҳа, мана. Ўрусча ёзишни билмайман-ку. Бўлмаса цифрини ёзиб тагга кўл кўяй... бўлди!»

Марям.

«Жакобин кунни бүйи кўрмадим. Овқатдан кейин ўз уйига чиқиб кетди. Анчагача кутиб ўтирдим, кирмади. Нима бўлади бу ишларнинг охири? Мен хайдаладиган бўлдимми? Ўзини бу қадар четга олишидан, оғир ўйчанлигидан кўрқаман.

Соат неча? Хўх-хў... 11га яқинлашибди. Кеч кирганда ёмон ухлабман. Жакоб ётиб қолгандир энди? Эрта билангача яна жудодлик!

Энди ўрнимдан турсам... бир ваннахонага чиқиб.. яхшилаб ювнисам. Ундан кейин бир нарса еб... дастга тушсам... Зерикдим. Бахтим йўқ меннинг!

Хазон вақти... табнат аста-секин ўлиб боради... Шундайда, менинг ўлук кўнглим тирилади. Яна ўлиш учунми?..

Бир яхши совуқ сувки! Роҳатлар қилдим. Бу нима? Е тавба! Мен чиқиб кетгандан кейин Жакоб кирганга ўхшайди...

Чек! Тамом! Шўрим қуриди...»

Жакоб.

«Бир кучоқ газет олиб келиб ўқидим. Тили ғализроқ... тез чарчайман. Шу кеча Марям билан бирга ётиб эрта билан кўлига чекни берай деб эдим, кейин мулоҳаза қилдим: мундан — «ишинг битди. Хайр энди!» деган нарсани англамасин, дедим.

Чекни аввал бердим. Англарманкан? Бир оздан сўнг уйимни қулфлаб ёнига бораман».

Марям.

«Қанча йиғласам шунча дармоним қурийдди. Қрим саёхати пешонамга ёзилмаган экан. Бир кеча-икки кеча кет дегунча бирга бўламан. Мендан оладиганини олади... Сўнгра пулни олиб чиқиб кетаман. Яна бурунги хуля: Петроград. Германия... ака. Фақат у хулядан шу қадар кўрқаманки!

Нима қилай, сарт йиғити йўлдан урди. «Сарт хотинингни ташлама!» деди шекілли, тагин зиёли. Иблис!

Мен қароримни бердим, қатъий қарор: мен уни севаман. У мени қуваётир. Майли, бир-икки қун тамоман меники бўлади. Севган одамим билан икки қиёмат кечаси ўтказганман деб шунга қувониб юрарман! Бўлди!

— Тухум қовурмасими? Майли, беринг. Бир шиша портвейн ҳам кўшиб келтиринг! — дедим хизматқорга.

Ох, май! Кўнглимда бир нашъа пайдо бўлди. Нетадир севицман. Эшикни чертдилар. Қам у? Жакоб!..»

Жакоб.

«Кирганимда кечки овқатни еб бўлган экан. Май ҳам

ичибди. Ўзи хурсанд! Тушунганга ўхшайди. Шунда ҳам шонилмоқчи эмасман. Илгари бир олдидан ўтиб батын вазибаларни бүйинга кўйиши керак деб биламан. Туриб келиб бүйинимга осилди. Мастлик билан жуда қаттиқ, жинишларча осилди. Мен ҳам муқобала қилдим... Фақат бир оздан сўнг кўлини бүйимдан олиб қўйиб:

— Утир, — дедим.

— «Мени қувма, Жакоб! — деди. — Мен сенга бир-икки кечалик меҳмонман! Шу икки кечанинг ихтиёри менда! Мен — жинланганман, мен — ўтман, оловман! Қарши келма менга!»

Кулдим.

— Мен сенга хотин бўл деб таклиф қилмоқчиман. Сен нега меҳмонман дейсан? Е мен билан бирга яшашни истамайсанми?

Рағни ўчди. Кўзлари ёшланди. Қалтироқ босди. Нафаси ичига тушди. Ёнига ўтиб эркалатдим. Сўнгра ўзига келди.

— Ўнгимми, тушимми? — деди. — Рост айтасанми? Е хазилми? Мунақа хазиллар одамнинг ўлишига сабаб бўлади. Жакоб!

— Биласанми, Марям, менинг икки қизим, бир ўғлим бор.

— Бўлсини.

— Катта қизим 12 да, қолганлари ундан кичик...

— Жуда яхши.

— Болаларинг саодати учун хотинга жавоб беришга тўғри келади. Бошқа чора йўқ. Қизларни-ку бермас, ўғлимни оламан-у, тарбиясини сенга топшираман. Нима дейсан?

«Рост айтасанми» деганини қилиб кўзимга қаради. Мен «рост» деган маънода бош тебратдим.

— Мен сеникман. Нима десанг шу!

Икки кишилик жой сўраб, санаторияга шониллиш телеграмм жўнатдим. Дераза ёнидаги кенг ва юмшоқ курсига ўзимни ташладим.

— Энди меники бўлдингми, Марям? — дедим.

Тотли-тотли қулимсираб келиб қаршимда тўхтади:

— Кўринган қунимиздан бери! — деди.

Ўзи жуда сокин ва ювош эди. Гелбаларча қутуришлари кўринмасиди. Кўн илтизорликдан сўнг севганига қовунадиган хароратли жувонга ўхшамасди. Нечудир кўпдан бери эр билан яшаб келган бир оила хотинининг сокинлиги бориди. Илтиқ сокинлик...

— Тугмани бос, — дедим.

Хизматчи келди, соат 11 бўлиб қолганига қарамасдан

ваннани қизитишга буюрди. Номер халқи пулни яхши кўради. Битта уч сўмликни олиб, бир нафасда хозир қилди. Марямнинг пардози узоқ кетишини билганим учун бома-мол ювиниб чиқдим. Мен чиққунча Марям кийиниб бўлган эди.

— Соат неча? — деб сўрадим

— 12 дан бир оз ўтибди.

— Қани, юр бўлмаса!

Кўзлари олайди!

— Қасрга? Ярим кечада-я?

— Юрабер, сен меникисан.

Яна тотли-тотли кулди. Масковда нўғойларнинг мачити борлигини тошкентлик йигитдан эшитган эдим. У йигит шунин айта туриб ҳам жаддлигини қилди: «Кўрдингизми, — деди, — динли бўлиш либосга қарамайди. Бизнинг жоҳил уламо кимнинг салла-чопони бўлса мусулмон дейди. Холбуки, мусулмонлик кийимда эмас, қалбда, дилда. Рус тилида бўлса ҳам беш вақт намозларини тарқ қилмай-турган мусулмонлар бор.

Ярим кечада биз — икки телба таъқибдан қочган ўғридай Масков кўчаларида от кўйиб кетдик.

Имомни уйғотиб чиқдилар.

— Никоҳ, хазрат, — дедим, нўғойлар домчаларни «хазрат» дер эканлар.

Бир менга, бир унга қаради.

— Сиз-ку мусулмонсиз, биламан! Бу хоним мусулмонми, йўқми? — деб сўради.

— Хали хозирча йўқ.

— Қандай бўлар экан?

Уйқули кўзлари билан менга қаради. Битта ўн сўмликни узатдим:

— Мусулмончилик — аста-секинлик, хазрат. Аста-аста йўлга солиб оламиз.

Пулни олиб, докторлар сингари қарамасдан кинесасига солди:

— Воқеан, — деди хазрат, — шарнатда ҳам жавоб бор-ку-я...

Кўн ўтмасдан сўфини чақириб чиқди. Уни шаҳид қилиб туриб никоҳимизни ўқиди. Сўфига ҳам бир нарса бердик. Шу билан менинг номим ўзича қолиб, янги хотинимнинг номи «Биби Марям Ойша қизи» бўлди...

Ойша қизи билан эр-хотин бўлиб, уйга қайтган вақтимизда соат иккига яқинлашиб келарди».

М а р я м.

«Ё раббӣ! Никоҳ ўқитиб келдик, никоҳ! Мен агар бошим айланиб йиқилсам, ҳеч бир таажжуб қиладиган

жойи йўқ. Муидан бир неча соат бурун кўз олдимда ўлимдан бошқа ҳеч нарса кўринамасди. Кўзимдаги туман бошқа нарсани кўрсатмас эди. Холбуки, хали ёш эдим ва яшамоқ истардим!»

Энди — никоҳ! Никоҳли эр! Маифур ботқоқдан абадий кутулиш!

Фақат... қандай никоҳ? Бошқа бегона бир диннинг ҳаддан ташқари содда ва ўз умматлари сингари ваҳший никоҳи....

На жило, на порлоқлик! На савлат, на ҳашам! Хинд фақирни қадар содда ва яланғоч... Ўчган ёнар тоғлар каби нурсиз ва зёисиз. Эскирган кема каби равнақсиз ва аянч...

Йўқ! Йўқ! Йўқ! Бу, балки, ҳамма учун — шундай. Аммо мен учун... мен учун: ундан исенк, ундан ёруғ, ундан порлоқ ва мухташам никоҳ йўқ! Энди ҳамма изгироблар — орқادا, ҳамма қора кунлар — ўтди. Энди у — меники, ўзимники!

Й а к о б.

«Мана, Марям энди меники бўлди. Ўзимники, ўзимдан бошқага тирноғи ҳам тегмайди. Ана у айтгандек, душманнинг бу фитначи қизини кўйимга оларкан, унинг ҳали ҳеч бир қондирилмаган, чанқоқ ва кизгин лабларига лабла-римини кўяркан, миллатини, унинг жоҳил оналарини, бечора қизим, синглим ва оналаримни ўйлашим керак...

Одамнинг нафаси шунақа ўткирми? Бир хушмўйлов тошкентлик тўрт кунда мени бошқа кўчаларга буриб юборди! Мен хали нухта жадид бўлганим йўқ... Жадидлар тўғрисида гумонларим йўқ эмас. Ленин кўнглим ўша томонга мойил бўлиб қолди. Мен ҳам энди «миллат одам бўлсин!» дейман. «Ота-боболар йўли хақ» дейишга энди тилим бормайди. Жадидларни ҳам «булар — хақ!» деб очик айтолмайман... Аммо жадидларнинг деганларини бошқаларнинг деганларидан кўра осонроқ ва тезроқ англайман... Ё улар ўзлари шунақа чечан одамлармикан? Бизнинг Шаҳобиддин домла тўрт огиз гапиргунча одамни сиз қилиб юборарди. У гапирганда — ўз гапига ўзи ҳам ишонолмагандай гапирарди... Ҳеч бир таъсири йўқ!

Йўқ, бизнинг мусулмонлар ҳам энди тартиб, низомига тушмасалар бўлмайди!

Марямнинг кўзларида галати бир олов ёнади. Шу тонда, шу кўзга жон берсам арзийди. Бир ҳафта-ўн кун бурун номерда — кўп қатори — тасарруф қилган бўлсам бугун қандай асар қоларди? Ҳеч қандай! Акбарали нечасини тасарруф қилди? Бехисоб! Ўзим ҳам беҳисоб тасарруф қилганман. Бугун бир асари борми? Йўқ! Қўл ювиб

тўнган сувдай, исен-асарсиз ўтди-кетди ҳаммаси... Бу-чи? Бу қаноат орқасида қўлга келган давлат! Бу, хўшмўйлов йигит айтгандай, миллат болаларига ҳақиқий оналар қозониш йўлини кўрсатади. Бу миллатга хизматнинг боши, бошланиши!»

М а р я м.

«Ҳақоб фонарни ўчирган эди, мен яна ёқдим. Бу дафъа у хайрон бўлди: унинг кўз олдига бояги чекки майда-майда қилиб йиртдим. У пешонамдан юмшоқликна бир ўйиб кўйди. Шундан кейин фонарь энди бу кеча ёнмайдиган бўлиб ўчди. Ташқарида телба шамол қутурарди... Майли, кутурсин, менга нима!»

XIII

Султонхон...

Зебининг мингбошига унашилганини эшитгандан кейин Султонхон ҳар нарсадан умидини узган эди. Уша кунининг ўзидаёқ масалани кўндаланг қилиб қўйди.

— Мен чиқаман мингбошидан! — деди онасига. — Беш-қа эрга тегаман. Устимга қундош келишига тоям йўқ.

— Бир оз бардош қил, қизим.

— Бардоши нимаси? Пошшахон неча йилдан бери бардош қилиб ёш умрини чиритди. Уша бадбашара кувининг юзини ҳам беш ойгина тўйиб ўтирибди-ку, қизим.

— Ушалар ҳам қаноат қилиб ўтирибди-ку, қизим.
— Улар эсини еган бўлсалар, мен еганим йўқ! Менинг эсим бор. Умр деган бир келади. Ёшлик ҳам бир келади. Улар ҳам умрларини, ҳам ёшликларини ўз қўллари билан ўтга ташлар эканлар, мен ҳам шу жинниликни қилайми? Мен ёшман!

— Нима қилайлик бўлмаса?

— Отамага айтинг. Чиқариб олсин.

— Отанг хафа бўлармикин?

— Хафа бўлса, чиқариб олмаса, мендан койимасин. Шундай ишларни қилайки, бошини кўтариб юролмайдиган бўлсин!

— Хай, ундай дема, қизим. Яхши ният қил.

— Ниятим яхши. Севмайдиган эрдан чиқиб севадиганига тегаман, дейман. Нимаси ёмон? Иккита олам бир яхши ўз тенги билан умр қилиб ўтирибди-ку. Менинг айбим нима? Эртагача отамдан жавоб олиб беринг. Бўлмаса, ҳаммангизни ерга қоратаман!

Зарда қилиб ўривдан турди ва кавшини наридан-бери оёғига олиб, онаси ёнидан чиқа бошлади. Бу бир дўқ эди.

— Жинни бўлма, қизим, — деб қичқирди онаси орқасидан. — Бугуноқ гаплагаман отанг билан, Тена сочинг тик бўлмай турсин!

— Эртага жавоб кутаман! — деган овоз келди йироқдан.

Айб Садриддин чўлоқнинг ўзида эди. Теварак-атрофдан кўп совчи чиқди бу қизга. Ҳаммасини қайтарди. Баъзиларига қиз ўзи ҳам розийди, онаси ҳам йўқ демасди. «Йўқ, — деди Садри чўлоқ, — икки қизимни қишлоқига бердим, биттасини шахарликка бераман. Ҳўда лойиқ, қобил жойини топиб, бадавлат, обрўлик одамга бераман!» Қизнинг ёши ўн еттидан ўтганда она ташвишланди: «Нимага шахарликка бераман дейсиз? Қизнинг ёши ўн саккизга кетди. Бекор қаритиб қўясиз!» Буига қарши ўжар чўлоқ: «Аввал қуда қилиб, кейинча ўзим ҳам шахарга кўчмоқчиман» деб жавоб берди. Хуллас, унинг ўжарлигини енголмадилар. Қиз чиройлик, ошиқ, дўлдик ва таърифли бўлганидан чўлоқнинг бу катта умиди анча давом этди. Унинг бу аҳмоқларча ўжарлигини фақат мингбошининг обрўси сандира олди. Мингбошига рад жавоби бериб, унинг қўл остида тинч туrolмаслигини билди ва «хўн» деди. Мингбоши таърифига қизикиб уни олгандан сўнг бир кун ўтмасдан одамларга «қари қиз экан» деб гапирди... Шунда, Султонхон ота-онасини қаргаб қанча йнглаган эди.

Ҳозир қиз 19 га етаёзди. Чинакам, мингбоши янги қайлиқни олиб, муни бутунлай ташлаб юборди. Ҳабр, ахир, ёш нарсага!

Хотинининг маъқул сўзларини қайтаролмаган Садри чўлоқ ўз ўртоғи Абдулла Сарқорни мингбошига вакил қилиб юборди. «Шунча йил яхшим, ёмонми — хизматларини қилди. Энди янги қанизақлари бор. Муинсига руҳсат берсалар. Ёши ўтмай туриб бир жойга берсак».

Садри чўлоқнинг элчисига ҳам, мингбоши Пошшахоннинг отаси томонидан қўйилган элчига берган жавобни берди. Муининг устига яна таъна ҳам қилиб қўйди: «ким оларди энди у кампирни?» Садри чўлоқ бу жавобни эшитгандан кейин аламига чидолмасдан, бир оёғи билан диканг-диканг қилса ҳам, тишини-тишига қўйиб чидашга мажбур эди. Мингбошига кучи етадими? Шаҳарга ариза бериши мумкин: «Адвокат яхши пул олиб яхши ариза ёзиб беради. Фойдаси бўладими? Ҳама амалдорнинг тили бир эмасми? Шунча ариза берганлар нима қилолди? Бу золимнинг жабрига худо ўзи хат тортмаса бағдаси невланди!»

Кампир йиглаб юборди. Енги билан кўз ёшсини артаркан:

— Қизинг авзон бузуқ! — деди. — Мингбошидан чиқариб олмаса сатаглар билан дўст тутишаман, дейди. Нима қилдик энди?

— Нима қилардинг? — деди Садри чўлоқ настигина овоз билан. — Бардош қиласан, чидайсан. Бошқа иложи йўқ. — Сатагларниккига бориб дутор-муторга илашармикан? Ёш нарсас...

— Етиги билан айт: майли энди, вақтинчи чоқ қилиб юрса юратурсин, аммо-леккин хаддини билсин, хаддини... Чўлоқ ўридан турди.

— Вой ўлақолай! — деди кампир. — Шўрим бор экан! Отаси фотиҳа бермаса ҳам, ёш жувонга ўз кўнглини биринчи қилиб овутомқдан бошқа чора қолмаган эди. Бу тўғрида унга маслаҳат кўрсатадиган маҳрам ўртоқлари бўлмаганидан ҳамда оналари биринчи унда, биринчи буида сочилиб, ўз-ўзлари билан овора бўлганларидан овуиниш йўллари кизининг ўзи ахтаришга мажбур. Ундан кейин, оналарга ишониб бўладими. Она — баънда дўст, баънда — душман... Сингил ҳам шундай!

Ишнинг аввал ўзи тутилган уйда бошлади. Мингбошиникига боришни бир ёққа ташлаб қўйиб, хар кун ўртоқларини тўплар, ўйин-кулги, дутор, ашула базмлари қиларди. Қейинча улар билан бирга уёқ-буёққа юрадиган бўлди. Булар ҳаммаси жонга текканда ўтириб йиғлар, сўнгра мингбошиникига қараб жўнарди. У ерда кўпроқ ўмринисаббиникига, Энахонларниккига ўтар, қаллоб баққолининг эгизак қизлари билан далаларга чиқиб ўйнарди.

Зеби келин бўлиб келиб биринчи марта шайтонлаганда яна кураш олови туташди. Ўмринисаббининг харакати билан тутқалоқ — хар кун тутадиган бўлди. Бечора соддадил Султонхон ховлиққа ўмринисаббининг сўзи билан у тутқалоқларга анчагача умид ҳам боғлаб юрди. «Мингбоши бир жаҳли келса хайдаб солади яшшамагурни!» деб ўйлади. Рашк олови бир оз пасайганда орқадини ҳам ўйлаб кўради: «Хўп, у яшшамагурни хайдади. Яхши! Мундан менга нима? Уни хайдаб менга қайтармиди? Яна биттани олади. Мен яна етим бўлиб юра бераман. Майли, ўша яшшамагур билан бўла қолсин!» Бу инсоф овозини бошқа бир овоз чиқиб босади: «Бу ишни қилган Пошшахон билан Хадичахон. Мен у шаҳарлик қиз билан олишмайман. Унга адоватим йўқ. Мен номус кучидан, анови иккаласи билан олишаман!» Мана шу овоз уни кўп кучлар сарф қилиб, бир неча кун Зебинини шайтонлатдиришга мажбур қилди.

У ҳам бир неча кун охолос...

Чунки бир-икки кундан кейин ўзи ҳам бу фикрдан қайтиб қолган эди. Иккинчи томондан, иккала катта кундошнинг Зебини юмшатиш учун жуда қаттиқ харакат қилаётганларини эшитди. Энди ўмринисаббин билан унинг қизини оёқ бостирмай қўйдилар. Энахонга ҳам катта кундошлар совуқ муомала қилганлар. У энди кам чиқармиш. Ўзи ёлғиз қолган Зеби қачонгача чидаш берилади?

Шу билан Султонхон бу курашда енгилганига ўзи-ўзига икror бўлди. Энди нима қилиш керак? «Яна ўз кайфимга қарайман!» деди у ўз-ўзига.

Қандоқ қилиб «ўз кайфига қараш» масаласи осон масала эмасиди. Энди у масалани «қандоқ қилиб ёш умримда орзу-хавас кўриб қоламан» деган шаклда қўйишга тўғри келарди. Сатагларни унча ҳам жинни севмас эди. Унинг миёсида бошда чучмавроқ бўлса ҳам сатагликдан кўра ёмонроқ ва мудҳишроқ қадамларга тортувчи хабллар кўзгалди...

Уч кеча тунни бўйи ухламасдан бутун хаёлига зўр бериб, ағнай-ағнай ўйлагандан сўнг қатъий қарорини берди... ва шу билан тинчланиб уйкуга кетди. Эртаси кунни пешингача данг қотиб ухлаганини кўрган кампир хайрон бўлди: — Шунақа ҳам ухлайдими одам деган? Тур, айланай, болам.

Кўзини очиб бир оз қараб тургач, онасини кучоқлади:

— Ойи, ўпинг пешонамдан! Менга инсоф кириб қолди. Энди кундошларимнинг ёнига жўнайман. Улар билан апоқ-чапоқ бўлиб яшайман.

— Айланай болам, эслик болам, кенжа болам! — деб эркалатди кампир.

Уша кунни кечлатиб мингбошиникига жўнади.

Ҳақимжоннинг Мирёқубга айтган куйидаги сўзлари тўғри эди:

«Энди, бирданга жуда бошқача бўлиб келибди. Дарвозадан кулиб, қувнаб кириб келган эмиш. Ҳамма хайрон дейди».

Мирёқуб ҳам бекор айтади деб бўлмайди:

«Хотин кншининг кўнглини худодан бошқа ҳеч ким билмайди. Ишқилиб, мундан кўрқувлик!» деган эди у.

* * *

Икки катта кундош душманларининг бу хилда ўзгариш сабабини билолмадилар. Хадичахон:

— Эсини топса-топгандир. — деди.
 Пошшахон бу фикрга кўшилмади.
 — «Таш илтироқ, ичи қалтироқ» деган гап бор. — деди у. — Мунинг бу кулишдан кўркаман! Зебихон билан мунча алоқ-чалоқ бўлиши бекор дейсизми?
 Хадичахон ўз сўзида қаттиқ турди.
 — Нима қилсин? Қўлидан нима келади? Куёвингиздан чиқиб бошқа эрга тегаман деб эди, куёвингиз кўнмади. Отаси қизини ҳар қанча яхши кўрса ҳам, мингбоши билан ўчакишувдан кўрқади. Мингбоши бўлса қайрилиб ҳам қарамайди... Нима қилсин? Қаерга борсин? Ночор-ноилтож ўзини хурсанд қилиб юради-да.
 — Зебихон билан алоқ-чалоқ бўлганига нима дейсиз? Ўзининг ашаддий душмани?
 — У ҳам ноилтожликдан айланай. Бошқа илжи йўқ. Ундан кейин Зебихон ёмон қизми? Ким ўртоқ бўлишни хохламайди? Хушчақчақ, базмбоб, очик...
 — Йўқ, жоним, хом ўйлайсиз. Яуда хом ўйлайсиз.
 — Кўрармиз. Бир кун маълум бўлади.
 — Ҳа, кўрармиз.
 Султонхон бўлса, кўзини тўрт қилиб, ташқаридан биронта аризачи хотиннинг яриб келишини кутарди. Мингбошига ариза олиб келаётган хотинлар, аксари, қаттиқ, қаймоқ ва қовун-тарвуз сингари нарсаларни кўтариб келиб, уф кундошдан қайси бири учраса, шунга ёлворадилар.
 — Айланай, ойимшошия, шу аризани эрингизга бериб кўйинг. Ноҳақдан бола-бечорага зулм қилаётирлар... Айланай болам, орзу хавасингизга етинг, бола-чака кўринг, тиланингизни берсин худойим!
 Мингбоши доҳонинг хотинлари мунча ёлвориншларга жуда баладдан туриб қарардилар. Аризачи хотинларнинг яхши тилаклари уларни кўндала қизиқтирмас эди.
 — Ўзингиз беринг, хола! Биз аралашмаймиз...
 — Айланиб кетай, сиздан нима кетади? Бир оғиз сўз... Бизнинг қўлимиздан олмайди.
 — У-ўв... хола! Яуда шаллаки нарса экансиз. Ўзи олмаса мирзасига беринг.
 Бечора кампирлар йиғлағундай бўлиб, ичларида қарғай-қарғай, чиқиб кетардилар.
 Мингбоши шонилини равшанда шаҳарга чақирилган эди. Султонхон «аризачи кампирларнинг ичкарига қатнаши энди авж олади» деб кутарди. Ҳеч ним йўқ... кечгача ҳеч қаерга чиқмай, дам уйида, дам айбонда, дам саҳида ўтириб,

кўп кутди... Ҳеч ким кириб келмади. «Нима бало бўлди бу аризачиларга? — деб ўйларди у. — Керак бўлмаганда кулоқ-миянгни ейдилар. Керак бўлганда жимиб кетадилар... Тескари дунё!»

Ниҳоят, асир билан шом ўртасида бир кампир кириб келди. Шу тонда иккала катта кундош Зебининг уйида овқат устида эдилар.

— Айланай болам, — деди кампир. — Мингбоши доҳонга ара билан келиб эдим...

— Оббо, яна битта аризачи келди. Шулардан тўйдим бу даргоҳда! — деган овоз эшитилди Зебининг уйидан. Пешшахоннинг овозийди.

— Қаердан келдингиз? — деди Султонхон ва айбондан пастга тушди.

— Кўя беринг, — деди уйдан Хадичахон. — Кундошнинг муомала қилаётир. У хап зорикмаганга ўхшайди.

— Тошловдан келдим, айланай. Шунча жойдан янба келдим. Қари нарсаман.

— Ўзингиз ким бўласиз?

— Мен айланай, Қўямиддин ҳожининг онаси бўлман. Танирмикансиз?

— Вой, айланай хола, — деди бирданга Султонхон. — Қўямиддин ҳожи акамнинг онасимсиз? Вой, у киши отамнинг энг яқин ўртоғи-ку!

Иккала «қадрдон» қучоқлашиб кўриша кетдилар. Султон бутун бу суҳбатни кундошларига эшитдирмоқ учун мумкин қадар баланд овоз билан олиб борарди.

— Ана, топишиб ҳам кетди! — деди Хадичахон ичкаридан.

— «Пес пес билан... қоронғида!» — деди Пошшахон.

— Ҳай, ана у хотини... Нема ундай дейсиз? Нафасингиз курсин!

Бу Зебининг овози эди.

— Ҳўй, холажон, Қўямиддин ҳожи акамнинг ишлари бўлса, албатта, тўғрилаймиз. Паранкингизни олиб бир нафас ўтиринг, бирор янба чой ичиб, дам олиб кетарсиз.

— Йўқ, айланай, ўтирсам кечга қилиб кетарман. Шомдан кейин элгиз астига кўркаман.

— Одам кўшамиз, холажон. Ўтиринг, чойам тайёр.

— Вой айланаколай, ишминг ўнгида келганини қарай.

Чойга ўтирдилар.

— Қани, аризангизни менга беринг-чи.
Аризани олиб уёқ-буёгини қаради. Сўнгра ўнг чўнтаги-га солиб қўйди.
— Қиёмдан олинг, холажон. Аризангизни дарҳол тўғрилатамиз.
— Худо ярлақасин, болам.
Қампирга иккинчи ишлага чойни узатиб уйга кирди. Ўнг чўнтагидаги аризаннинг ичига чап чўнтагидаги «ариза»ни ҳам олиб қўшгач, яна қампирнинг ёнига чиқди.
— Нонга қаранг, хола. Қиёмдан олинг!
— Энди мен жўнайман, болам. Аризани ўзингиз кувёнигизга топириб қўярсиз.
— Одам қўшайми?
— Йўқ, айланай, овора бўлмагн. Вақт бор, ўзим ҳам кета оларман.
Турдилар.
— Холажон, ташқарида Ҳакимжон деган мирза бор. Бу аризани ўша кишига бериб ўтинг. «Мингбоши додхонинг хотинлари — Султонхон аянгиз тайинладилар» дегн. Ундан кейин ўзим ҳам чақриб тайинлайман. Ҳамма иш ўшанда, ўша ўзи тўғрилаб юборади.
— Илоҳим, орзу-хавасингизга етинг, айланай!
— Эхтиёт бўлинг, хола. Бошқа бировнинг аризасини ҳам қўшиб қўйдим. У ҳам зарур эди.
Қампир паранжисини ёпинди.
— Холажон, — деди Султонхон овозини пасайтириб, — мирзага жиндаёй пул бериш керак эди.
Қампир ёнини кавлади.
— Бори-йўғи уч танга пулим бор экан, бўлармикан?
— Шошманг хола, эплаймиз.
Уйга кириб битта уч сўмлик қотоз пул олиб чиқиб қампирга узатди.
— Яхши қолинг, айланай, болам!
Ҳакимжон, овқатни энди еб бўлиб, сўрмчада чой ичиб ўтирарди.
— Айланай болам, Ҳакимжон мирза сизмигиз?
— Ҳа, мен.
— Мана бу аризани...
— Мингбоши ўзлари йўқ, хола, эртага олиб келинг.
— Мингбоши додхонинг хотинлари Султонхон аянгиз тайинладилар. Мана, иккита ариза, — деди қампир ва устига пулни қўйиб узатди.
Биринчи гада пулни чўнтакка солгач, аризани оча бошлади.

— Бўпти, хола. Сиз бора бering. Ҳўма кунни эрта билан жавобини оласиз.

— Қампир дуо қила-қила чиқиб кетди. Ҳакимжон қампирнинг аризасини ўз одаги бўйича наридан-бери ўқиб чиқди. «Ҳа, осон иш экан» деб қўйиб чўнтагига солди. Иккинчи аризани очди.

— Худоё тавба! Бу-нима гап?

Чироққа яқин олиб борди. Бир чой қоғозининг орқасига оддий қарандаш қалам билан:

Фатонатлик¹ эй лхшилар сарвари,

Башармусен ё малонк, ё пари,

Йафо қилсанг, кўн ошиқинг дафтари,

Не гуноҳим, менга ташхо айладинг², —

деб тўрт хат байт ёзилган. Тагнга жуда саводсиз ва хунук хат билан қўйндаги сўзлар ортдирилган эди:

Дарзинида эзилб адо бўлдим,

Қўришмак иложи бормикан?

Ҳакимжон бу хатни қайта-қайта ўқиди. Ўзи жуда ювоши ва беозор бўлган бу бола умрида биринчи марта юрагининг ўзига буйинсулмаганини, ногаҳон уйғотилган кўнглининг галати хислар билан энтикканини, кўкрагида оғир бир тўқмоқнинг тўхтовсиз бир кўтарилиб, бир тушиб турганини ва ўзига ёт бўлган аллақандай туманли хаёлларнинг миёсида пойга қўя бошлаганини сездн.

«Ариза»ни берувчи ҳам, олувчи ҳам бу кеча ухлагани йўқ.

Эртаси кунни эрталаб икки катта кундош Зеби билан бирга ховлида ховуз бўйида нонуштага ўтирдилар. Дастурхонда янги узилган ва шудринг еган салқин узум бориди. Зебининг сўрови билан Ҳадичахон ёмон кўрган кундошини — Султонхонни ҳам чақирди.

— Хўп, — деди Султонхон, — биргалашиб нонушта қилайлик. Мен, Ҳакимжонни чақириб кечати Қиёмиддин хожн акамнинг аризаларини тайинлаб қўяй... Ҳўда уятлик одамлар эди. Ундан кейин хушчақчақлик қилишамиз.

¹ Муқимий. Фатонат — ўткир эҳили, хушфезл.

² Муқимийдан.

Хадичахонини ховуз бўйига жўнатиб ўзи ташқари эшик олдига келди. Эшикдан бошини чиқариб у ёқ-бу ёққа қаради. Хеч ким йўқ...

— Ҳакимжон, ҳа Ҳакимжон!
Меҳмонхонадан Ҳакимжон чиқиб келди.
— Хўш, ким у чақирган?
— Менман, мен. Султонхон аялган. Бир-икки оғиз гапим бориди.

Ўзини паната олди. Ҳакимжон қизариб, чўгдай ёниб, эшик ёнида тўхтади. Икки кўзи кўча томонда — дарвозада...

Султонхоннинг овозида ҳеч қандай қалтираш, қўрқинш ва тортишини асарлари йўқ эди, худди қичқиргандай чиқарди. Хар бир сўзи донга-дона ва дадил-дадил айтиларди. «Хат ёзган бошқа бўлса керак, — деб ўйлади Ҳакимжон. — Мунақа нозик гаплар мундай дадиллик билан айтилмайди».

— Миршаблар қани? — деб сўради Султонхон овозини пасайтириб, ўзи паната турарди.

— Иккитаси шаҳарда, биттасини гузарга чиқардим, элликбошини толиб келиши учун...

— Яхши қилибсиз...

Сўнгга овозини кўтара тушди.

— Қеча бир кампир сизга аризани топширган бўлса керак. Мен тайинлаб эдим.

— Ҳа, топширди.

— Ўша ариза берган одам отамнинг жуда қалин ўртоғи.

Мингбоши додхоннинг қўллари тегмаса, ўзингиз бир нарса қилиб, тўғрилаб юборинг. Жуда уятлик одам эди. Қиёмиддин хожни деган, тошлоқлик.

— Осон иш экан. Ўзим тўғрилаб юбораман.

— Шундай қилинг, мирза.

Овозини пасайтира тушди.

— Мингбоши келгани йўқми?

— Ҳали тез келмас. Мингбоши шу толда гузарда борми, йўқми...

Эшикдан мўралаган бўлиб Ҳакимжонга жиндақкина кўрилиб қўйди. Ҳакимжон баттар қизарди ва орқага тўсарилди.

— Мунақа кўрқасиз? Яққироқ келинг... — деди Султонхон жуда паст овоз билан. — Сизни биров еб қўядими?

— Йўқ-э, — деди Ҳакимжон зўрға-зўрға.

— Хатини ўқидингизми?

— Ҳа... ўқидим...

— Аччиғингиз келмадимми?

— Нега, нега... хурсанд бўлдим...

— Хурсанд бўлдингизми? Ростдан-а?

Шу онда ховуз бўйидан кундошларнинг баланд қаҳ-қахалари эшитилди.

— Бошим осмонга етди.

— Нечача қирдингиз? — деди бирданга Султонхон. Яна кўриниш берди. Бу қутилмаган саволга Ҳакимжон хайрон бўлди.

— Йигирма тўртга? Еш экансиз... Мунақа қочасиз оламдан? Нимадан кўрқасиз? Берироқ келсангиз-чи...

Ҳакимжон бир-икки қадам олдинга босиб, кўзларини ердан ололмай тўхтади. Султонхон бошини чинара туниб Ҳакимжонга тикилди. Сузилган ва майтли кўзлари ўгдек ёнарди. Секингина бир «ух» тортди. «Ўин-қизил чўғ...» деди ўзига-ўзи.

— Шунанга уятчангизми?

— Уялганим йўқ...

— Ҳа, ёлгончи! Нимага, бўлмаса, қип-қизил чўкча айланиб кетибсиз?

— Билмасам... Хатга аччиғингиз келгани йўқми? — деб яна сўради Султонхон.

— Йўқ... нега? Жуда хурсанд бўлдим...

— Қичкина хужрада кеча-кундуз бир ўзингиз зериқмайсизми? Ҳакимжон англади.

— Зериксам қантоқ қилай? Худо, овуноққ бериб қолар...

— Астойдил тилаб турсангиз, ажаб эмас. Ҳа, боринг энди, сизни қийнаб қўйдим...

Ҳакимжон ўрнидан жилломай қолди. Ховуз бўйидан яна қахқаха юксалди. Султонхон қизариб турган ёш йилгитта охириги марта ташна назарларини ташлаб, аста-секин йироқлашди...

* * *

Султонхон яқиндагина мингбошининг ёш ва сеvimли хотини бўлганлигидан ичкаридаги уйларнинг энг катта, доғлиқ ва савлатлиси унга берилган эди. Ичкарининг эътида бир янги ховуз олдидаги майдончага ёпишадиган бу сирқорлик уй ичкаридаги бошқа уйларнинг хар биридан бира, био ярим баравар зўр келади. Пошпахон билан Хадичахонини ўрлаган аламларнинг бири шу уй эмасмикин? Ажаб эмас, эгт янши уй энг сеvimли хотинники бўлади-ҳа! Зебининг тўғига икки-уч кун қолганда Султонхоннинг йўқлигидан фаришадаланиб, иккала катта кундош у катта уйини...

бўшатдилар: Султонхоннинг унча кўл бўлмаган рўзгор ва кийим-кечақларини бевосита ташқарига ёпишадиган кичкинагина, настгина, тахта шифтли ва оддий ганчли бир уйчага кўчириб қўйдилар. «Ортиқча ҳақорат бўлиб кетмасин» деган мулоҳаза билан Хадичахон ўзи Султонхоннинг ҳамма бисотини кичкина уйга чиройлик қилиб жойлаб ҳам қўйди. Ҳатто катта уйда етимдек кўринадиган бир сиқим рўзгор ва кийим-кечак кичкина уйчани кемтиксиз тўлдирди, катта уйнинг бир чеккасида на уёққа ва на буёққа қарашини билмай саргардон бўлган чиройли қашқар гилами бу кичкина уйга жуда чоқ келди. Шундай қилиб, бу мажбурий кўчириш Султонхонга чинлигинга ва сўлимгина бир уйча бахш этди. У кичкина уйчанинг ичкари томон ёнбошида Хадичахоннинг даҳлизи билан бир қаторда, кичкина бир ганжинача бўлиб, унда қиш ичи мева-чева ва қовун-тарвуз сақланар, бир-иккита семиз ошқовоклар чириб тамом бўлгунча, ўша қоронғи ганжинача қолардилар. Ганжинанинг ўнг томонида бургарлик обреш ёнида ташланган бир ўчоқ, неча йилдан бери ётган бир кучоқ ўтин, деворда сиркадан бўшалган бир-иккита қовоқ... Ганжинанинг бутун борлиги шундан иборат! Чап-томонда эса бир одамнинг ярим бўйи қадар келадиган тор ва кичкина ларича. Бино бўлганидан бери кўп бўлса икки-уч марта очилган, ичкаридагилардан ҳеч бирининг эсида ва хаёлида ҳам қолмаган бу даричадан ошиб ўтсангиз, қатор-қатор уйларнинг кетидаги каттақон ва тартибсиз ўстирилган боқчага тушасиз. Даричанинг чап томонида — беш қадам нарида ичкари боқчаси билан ташқари боқчасини бир-биридан айирган беш пахсали эски девор. Деворнинг уйларида яқин бир ерида — бу ҳам ўнг қадамдан ошмайди — ичкарига очиладиган бир қанотли эски эшик, ичкаридан заңжирланади. Эшикдан у ёққа ўтсангиз, ташқарининг чўзиқ, энсиз боқчаси. Унга фақат мирзахонадан бир дераза ва бир эшик очилади. Дераза олдида Хакимжоннинг иш столи. Мирзахондан бир эшик даҳлигизга очилади, бир эшикча Хакимжоннинг кичкинагина хужрасига олиб киради. Ичкаридаги уйларнинг бошқа ҳеч биридан боқча томонга на дераза бор ва на эшик. Чунки боқча кўча демак, кўчада номаҳрам бўлади, номаҳрам назаридан ўз номусли хотинини сақлаш ҳар бир муслмоннинг вазифаси!

Қатъий қарорини бериб, миёда чала-чулла ишланган планлар билан ериникига қайтган Султонхон бу мажбурий кўчиришдан хурсанд ва ўз кундошларини кўйигилангига олқиншлаган эди.

Ховуз бўйида кундошлари билан ўйнаб-кулиб нонушта қилгандан кейин, ичкарининг кенг саҳни ўртасида — шифтли тағидаги сўричада йнгиштирилмасдан турган ўринларини йнгиштирди, аста-секин уйчасига ташимокқа бошлади.

— Ҳай, қишга бир талай бор, ҳалитдан уйга кўчаётирисми? — деди Хадичахон саҳндан ўта туриб.

— Эри йўқ; совуқ қотиб қолгандир, шўрлик, — деб кесатди наридан Пошшахон.

— Эрдан умидни узганман эрта қачон! — деди баланд овоз билан Султонхон. Кейин ўзига томон келаятган Зебига қараб изох берди: — Тунов кун мана бу кигизининг тағидан каттақон бир чаён тониб ўлдирдим... Ўндан кейин худди ёнгоқдай битта бузоқбошини ўлдирдим. Шундан бери кечалари ухлаёмай чиқаман. Тушимга киради, босиқирайман... Уй яхши, жонгинам.

— Қиров ҳам тушиб қолди ўзи. Яхши қиласиз, жонимни қоқай! — деди Зеби. Шу «жонимни қоқай» сўзи Султонхоннинг кулогига аллақандай ширин эшитилиб кетди. Зебининг чин кўнгиладан чиқариб айтган бу сўзи унинг хитой чинидай жаранглаган овозига буришиб, дуторининг гўнг-гўнги сингари майин ва юмшоқ ун берган эди. Султонхон ўз кундошини маҳкам кучоқлаб ўлди.

Уёқда мингбоши шаҳардан янги гаплар толиб келган эди. Ташқаридан унинг сўзлангани эшитилгач, шэм чоғида хотинлар эшик олдига бордилар.

— Шундай нозик вақтда Мирёқуб ноинсофнинг ўйнагани кетганини айтмайсанми? — Мингбоши Хакимжонга қараб сўзларди. — Битта ўрус хотин билан Севастополга кетибди... — Мингбоши хо-холоб кулди, ичкарида Пошшахон кўкрагини гижимларди. — Баччагарди боласи-е! Жуда таниоз нарсани топибди, дейди. Икки ойгача ўйнатарминш... Тўраларимизнинг қовонгидан қор ёғади... Яқин бориб бўлмайди. Ҳар бир мингбошига унталан, ҳар бир аминга иккитадан, ҳар бир эллиқбошига биттадан яроқлик йнгиг берадиган бўлишибди. Ярим сарфи — газнадан, ярим сарфи юртдан! Энди одам дараклаш керак. Мингбошиларга ҳоким тўра ўзи вазъ қилди. «Маҳкам бўл ҳамманг! Тоғдаги гаплар бўла кўрмасин», деди.

— Айтаманча, тоғда нима гап бўлди?

— Тоғда оломон хуруж қилипти. Бир мингбошини ўлдиршти. Икки амин зўрга қочиб қутулибди. Эллиқбошилар кўрқандан оломонга қўшилиб кетибди... Маҳкамларга ўт қўйишоди. Бир-иккита судхўр бойни дўппосла-

либди. Бизнинг ёдгор эчкилар ҳам эшитиб кўйса бўларди. Ортиқча ховлиқади, қизалоқлар!

— Хайр, тоғдан гапиринг, хўжайин!

— Бизнинг нойиб тўра 150 та солдат билан чиқиб, тўполонни босиб келди. Икки қишлоқни теп-текис қилиптилар. Баъзи қишлоқларда баъзи бировларникига солдатлар ўт кўйибди. Чошиш ҳам бўпти... Уч-тўрт юз одам қирилганга ўхшайди. 137 кишини шаҳарга олиб келиб қамалтилар. Яқинда катта суд бўлади, дейди. Нойиб тўранинг гапига қараганда, суд жуда шошиллич бўладиганга ўхшайди. Бир нафасда ҳукм қилиб ота беради дейди-ку! Солдатлардан ҳам тўрт-беш киши ўлипти. Ярадор йигирматача бор дейди. Айтишларидан, ўрус солдатлари қишлоқларда мусулмон аёлларига ҳам дахл қилганга ўхшайди... Хуниқ гаплар бор, ишқилиб.

— Биз нима қиламиз, хўжайин?

— Нима қилардик. Яна еттига йигит қиламиз. Хушёр бўламиз. Мингбоши бир оз ўйланди. — Э, бизнинг юртлар тинч. Фуқароларимиз ҳаммаси ювош, кўйдай. Мен бўлсам уларнинг отахонман... Қаттиқ гапирмайман. Жабр қилмайман... Нимага тўполон қилсин? Ухлай бер, бемалол! Менинг сояп давлатимда, хоҳласанг, боққа чиқиб ёт! Ха!

Ўзидан хурсанд, кула-кула ичкарига қараб юрди. Хотинлар чеқилдилар. Уч-тўрт қадам босиб яна тўхтади:

— Айтганча, Абсамат ёмон нижолат бўлди лекин!

— Хўш, хўш? — деди Ҳакимжон.

— Ҳамма мингбошининг олдда ҳоким тўра ундан койиб берди. Уйига аллақандай бир нўғой хотинини олдириб янгича мактаб очган экан: эркак болаларга ҳам янгича мактаб очмоқчи бўлиб Тошкентдан бир пўрим мактабдорни чақиртирган экан. Шуларни айтиб қойди. Бир нима бало деди... Ҳа, ёш саргларга эргашманг, деди... Улар ёш турклардан ўрганган деди. У нима дегани бўлсайкин... Ёш сарглари нимаси? Ёш турклари нимаси? Нимани ўргатади улар? Билолмадим. Мирёқуб бўлсайди қовлаб тонарди, бетавфиқ! Хайр, ёт энди! Роҳат қил!

Бир оздан сўнг катта уйдан Зебининг бидратма дутори ва ширин ашуласи эшитилди. Қундошлар сўриларга чиқиб ётдилар. Султонхон, негадир, уйгоқ: уйига кирмасдан, саҳида — айвон чеккасига ўтирарди. Ниҳоят, ҳамма ухлаб кетди. Шундан кейин Зебининг ашуласи тилди. Яна бир оз кейин дутор товуши ҳам алланечук бирданга узилиб қолди. Бу узилишда аллақандай бир зарда қилиш, бирданга дуторни иргитиб ташлаш бориди... Шу билан у катта уйга ҳам бир нафасда жимлик чўкди.

1 ← Ерга тушган уч-тўртта хазон япроқлари куз кечасининг совуқ шабадаси билан ер бетида шитир-шитир суринардилар. Узоқ-яқиндаги итларнинг хуриши ва япроқчаларининг шитирлашдан бошқа ун қолмади.

Шундан сўнг Султонхон секингина уйига кирди. Юраги бир оз ўйнагани учун бир ниёла совуқ сув ичди. Деразанинг бир қанотини очиб қолдириб, эшигини ичидан беркитди ва қоронги уйда жимиб йўқ бўлди...

Кўзига уйқу келмаган Ҳакимжон ярим кечага яқин мирзахона деразасининг охирагина чертилганини эшитди. Ташқарида ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ эди: миришлар — дарвозахонада ва отхона томида ухлардилар. Юраги ўйнашини аранг босиб, шу тобда ўзидан бошқа кимса йўқлигини билганлигидан дадил юриб мирзахонага чиқди ва товуш чиқмасини деб, эшигини эмас, наст сунали деразани очди.

Деразани яна беркитиб бу бемаҳал моҳмоннинг орқасидан охирагина ўз ҳужрасига қайтди: уятчанг кўзларини ердан сира узиб ололмасиди. Фақат у — ёш ва зорикқан хотин чидаёлмади: ўзича отилган пўк силгари томоғидан ихтиёрсиз отилиб чиққан кучли ва интиқ овоз билан:

— Бераҳм... — деб қичқирди...

Ва ўзини унинг кучоғига отди.

XIV

Мингбоши шаҳардан тегишли дастурларни олиб қайтган, бошқа ҳамма мингбошилар каби тўхтовсиз ишга киришди. Ўз кўл остидаги ҳамма амин ва эллиқбошларни ўз маҳкамасига чақириб, бир кун эртадан кечгача беҳула интизор қилгандан кейин, ниҳоят, айвонда чой ичиб ўтириб «кенган мажлисини» очди. Нойма-ной ва бир-бирига қовунимаган гаплар билан «эмона ахроли»дан, тоғ воқеаларидан ва унинг натижаларидан даромад қилгач, мақсадга ўтди:

— Шунақа, яхшилар, — деди у, — энди менинг уч йигитимга яна етти йигит қўшилди. Аминлар иккитадан, эллиқбошилар биттадан олинади. Йигитларининг ҳаммасига солдат бешотари берилади. Отадиган азамат тошилармикин?..

Ҳеч ким жавоб бермади. Ҳамма жим эди.

— Нега илдамайсанлар? Оғзингга нахта тикдингми ҳамманг? Гапир, Матхолол!

— Ишқилиб... катталаримиз бир иш қилса, биллиб қилади, — деди Матхолол амин.

— Ҳа, албатта, билиб қилади, — деди бир эликбоши.
— Биз нима дердик? Маъқул маслаҳат, — деди яна биров. Сўнгра ёнидагиларга қараб сўради: — Шундай-масми! Яхшилар?

— Ҳа, шундай, шундай! — деб шовқин солди ҳар ким ҳар жойдан.

— Сенлар айтмасанглар ҳам маслаҳат маъқул, — деди мингбоши овозини кўтара тушиб. — Уни биламан. Солдат бешотарини огадиган азаматлар топиладими, деб сўрайман. Мунга жавоб бер!

— Юртэмасми, чиқиб қолар, — деди Мағхалиқ амин.

— Билмаса ўрганар, — деди бир чеккада турган Ҳакимжон. — Ишни тўхтатиш керак эмас. Йиғитларни олаберайлик, билмаганига шаҳардан одам чақириб ўргатдирамиз.

— Маъқул, — деди мингбоши. Қўлди. — Ҳаммангнинг ақлини шу тиррачанинг ақлича бўлмади-я, хайф сенларга. Амалдорлар жим қолдилар.

Мингбоши давом қилди:

— Бўлмаса, маслаҳат шукки, ҳар амин ўзига керакли ники йиғитни топиб индингача менга билдиради.

— Рўйхатини топиради, — деди Ҳакимжон.

— Ҳа, рўйхатини топиради, — дея такрор қилди мингбоши. — Мундан ташқари ҳар амин менга ҳам биттадан йиғит топиб беради. Қолганини ўзим шу қишлоқдан оламан. Ундан кейин аминларнинг ўзлари қишлоққа-қишлоқ юриб юртга эшитдиради.

Мингбоши тўхтади, шамасини кам туширишга ҳаракат қилиб, чойнақдан пиёлага чой қуя бошлади. Ўтирганлар бир-бирларига қарашдилар: «Нимани эшитдирамиз?» деган шивирлашлар бошланди. Мингбоши сўзини тугатмаган эди. Ҳакимжон сўради.

— Нимани эшитдиради булар?

— Ҳа, айтаман, — деди мингбоши, — эсимдан чиқилти: йиғит олишни эшитдиради, ундан кейин пул тўғриси. Ўтирганлар бир сесканиб олдилар.

— Қанақа пул, тақсир? — деди Мағхалиқ амин.

Ҳаммангнинг кўзи унинг оғзига тикилган эди, ундан кейин ҳамма кўзлар бирданига мингбоши томонга бурилиб унинг оғзига осилдилар. Қўплар оғизлари билан ҳам тинглардилар.

Мингбоши қўлди:

Қанақа пул бўларди! Йиғитларнинг ярим ойлиги газнадан, ярми юртдан.

Ўтирганларнинг оғзидан хоёр билан айтилгандай яхлит ва бесаранжом бир овоз чиқди: гу-в-в!.. Худди «до-д-д» де-

гандай... Зўр ҳовлининг кенг саҳнига гўристон жимлиги чўккан эди. Ҳакимжон оҳистагина бир «ух» тортиб, ўрнидан турди, айвон устунига чиганоғи билан бир-икки ургач, битта-битта босиб жамоатга яқин келди. Шу топда унинг жуда эҳтиёт билан — ҳеч бир шарпа чиқармай босган қадамларининг бўшанг шитирлаши ҳам ўтирганларга малол келган каби эди.

Ҳамма кўзини ерга тикиб, узун якандозининг мағизи билан ўйнардди...

— Нимага имонинг ўчди бирданига? — деб қичқирди мингбоши хайбатли овоз билан.

— Ярим пули қанча бўлади, тақсир? — деди яна Мағхалиқ. — Ўзингизга бериладиган етти йиғитнинг бештасига ҳам юрт тўплайдим, додхо?

— Ҳа, бўлмаса мен ёнимдан тўлайманми? — деди мингбоши дағаллик билан.

Яна жимлик чўқди. Мингбоши давом этди.

— Уч кун орасида юртга эшитдириб, бўлган гапни менга маълум қиласанлар.

— Хўп, тақсир! — деди Мағхалиқ.

Бошқалар жим қолдилар. Мингбоши қичқирди.

— Нега бошқаларинг индамайсан? Қайжиқсан ҳамманг! Сенларди амин қилиб, кўлингга амал бергайдан хафа бўлдим-ку!

— Бекор қилиб қўйсангиз ҳам тузук эди, тақсир, — деди бир амин. Ҳамма унга томон ўтирилди.

— Сени бекор қилмасдан бурун отхонага қамаб калтаклатаман... Шолмай тур!

— Тақсир, тақсир, тақсир! — деган овозлар юксалди ҳар томондан.

— Бўлар иш бўлди, яхшилар, — деди Мағхалиқ жамоатга юзланиб. — Юртинг катта-каттасини чақирамиз-у, «буйруқ шу» деб эшитдирамиз. Бизнинг ишимиз шу. Юрт «йўқ» деса катталаримиз бирор маслаҳат кўрсатар.

— Йўқ деб кўрсини қани? — деди мингбоши. — Оқподшонинг ўз буйруғи бу! Йўқ деб кўрсин!

— Шу чоққача йўқ демаган, энди ҳам йўқ демас, — деди Ҳакимжон.

— Рост айтасан, мирза, — деди мингбоши. У бу сўзнинг аввалги ҳижжасини қалин қилиб айтарди. — Йўқ дейдиган тошилмайди.

— Рост айтасиз, тақсир, — деди Мағхалиқ. — Йўқ демаса керак. Аммо-лекин подшоликнинг пастарин бир ити бўлганидан кўрган, билганимни айтиб қўймасам бўлмайди.

— Айт, айтма деган одам борми?
 Хамма Матхаликка тикилди.

— Юртинг важолати бузуқ, тақсир. Гап кўтармай қолди. Асад ойда рўза тутган бангига ўхшайди, тақсир... Энди, юрт — кўпчилик, эҳтиёт керак деймиз-да. Хамма бирданига тасдиқлади:

— Рост, тақсир, рост!
 — Рост бўлса ростдир, ёлгон деган одам йўқ. Аммо- лекин «ким катта — юртми, оқлодшоми?» деб сўраганда нима дейсанлар? Қани?
 Хеч ким оғиз очмади. Яна Матхалик гапирди:

— Албатта, «оқлодшо» деймиз, тақсир!
 — Ундай бўлса, ган тамом. Омин оллоху акбар! Борабер хамманг ўз ишингга...

Элликбошилар ўринларидан туриб уёқ-буёққа ёйилган. Мингбоши Матхаликни чақириб олди. Унинг бир қулоғини кўли билан яқин келтириб деди:

— Абсаматни йиқитсам, сени мингбоши қилиб кўйрдим. Абжирсан, баччагар!
 Матхалик кўлди.

— Қўллуқ, тақсир, хизматингизни қилсам бўлди. Шунга хурсандман.
 Мингбоши унинг бошини яна ҳам ўзига яқинроқ торди:

— Бу қиш ичи на битта қовушим бор, на бир дона тарвузим. Ҳч-тўрт аравагина эилагин, хиссасини чиқариб бераман.

— Хўп, хўжайин, жоним билан.
 Матхалик узоқлаша бонлаган эди, яна чақирди:

— Айтганча, осимдан чиқибди. Буларингга айт: юртни намозга кўпроқ хайдаб туришсин. Буйруқ шу.
 Матхалик хамман чақириб олиб баланд овоз билан бу янги буйруқни ҳам эшитдирди. Шу билан тарқалишдилар.

* * *

Кенгаш мажлисини ўтказгандан кейин мингбоши дарҳол ўзига йилит тўплагига киришди. Етти киши ўрнига йилитма-ўтитиз талабгор бир қишлоқнинг ўзидан чиқди. Ҳакимжон мўни мингбошига арз қилиб туриб деди:

— Ишлар яхши, тақсир. етита десак ўттизгаси келиб ўтиришти.

Ҳакимжоннинг биринчи аумласида сезиларлиқ даражада очиқ бир шичит бор эди. Лекин у илтифат мингбоши тохто пайкасламади.

— Бекорчи кўп қишлоқда, бекорчи! — деди мингбоши.
 — Йўқ, хўжайин. Мен гаплашиб кўрдим. Хаммаси чорикор болалар. «Жонимиздан тўйдик, бола-нақамиз оч...» дейди.

Мингбоши бирданига кўпол бир овоз билан кулиб юборди. Ҳакимжон бу ногаҳон кулишнинг сабабини билолмай хайрон эди. Кейин мингбоши ўзи аниқлади:

— Жонидан тўйган бўлса яхши! — деди у. — Жонидан тўйганлар яхши сўқинишади. Оқлодшо «вайсна» да қийна- либ қолса, қишлоқнинг хаммасини йиғиб-жўнатаман! Иш йирик, мирза.

Яна ўша хунук овоз билан кула-кула ичкарига кириб кетди.

Хали қоронги тушиб паловга дастурхон ёзилган йўқ эдики, ташқарига бир меҳмон кириб келди. Ҳакимжон уни кулар юз билан, севиниб қарши олди. Бир оз кейин ичкаридан чиққан мингбоши ҳам унга ишбатан бир қадар мулозимат билан муомала қилди. Лекин бу мулозиматнинг ясамалиги шу қадар очик эдики, меҳмоннинг кўзлари Ҳакимжоннинг кўзларини тўғри келтириб туриб, у тўғрида бир ҳимо қилиб ўтди. Ҳакимжон ҳам кўз қораси билан меҳмондан узр сўради. Меҳмон эса «мунинг ўзи ниҳа-ю, муомиласи нима бўларди?» деган маънода кулиб кўйди, холос.

Палов сўйилиб бўлгач, кўк чойни ичиб ўтириб, улар учови суҳбатга тушдилар. Меҳмон Ҳасанов деган бир татар йилити бўлиб, қишлоқ қарз ширкатларининг инспектори эди.

— Урушдан гапиринг, абзи! Уруш ниҳа бўляпти?
 — Урушни сиз биласиз, мингбоши. Сиздан эшитай- лик, — деди Ҳасанов.

— Мен урушни қайдан билай? Газит ўқимасам?
 — Сиз, ахир, бир бўлуснинг каттасисиз.
 — Э, каттални курсин! Керак бўлса олинг шу катталикни!

Мингбоши бу сўзларни жиддият билан айтарди. Меҳмон кўлди:

— Зерикдингизми, хўжайин? Дарҳақиқат, бу нозик замонда катта амал ҳам зериктиради.

Ҳакимжон ўз хўжайинининг таъби бир оз олинганини пайқади шекилли, унинг ёрдамига етишмоқчи бўлди:

— Чинакам, — деди у, — шу замонда амалдор одам-

га жуда қийин... Сиз билмайсыз. Мен мана, доим хўжайиннинг қўлтигидаман. Яхши биламан. Жуда қийин...

— Биламан, жуда яхши биламан, — деди Ҳасанов. — Албатта осон эмас.

Мингбоши ҳали жим эди. У қўлидаги бўш шиёлани айлантдириб ўйнади. Ҳакимжон давом этди:

— Замон назик бўлмаса мингбошиларнинг йигитлари ортдирилармиди?

— Шундай гап борми? — деб сўради Ҳасанов.

— Гап бор эмас. Буйруқ бор. Биз одам чақирдик. Учга йигитимизга еттига қўшилилади...

Мана шу жойда мингбоши ҳам бирдан гапга аралашди:

— Ҳаммасига солдат бешотари бермоқчи... Солдатлик-ка машқ қилдирмоқчи... Мунга нима дейсан?

— Жуда соз? — деди Ҳасанов. Папиросини узун сўриб тортган ҳолда ўйлаб кетди.

— Нимаси соз? — деди мингбоши кўпол бир хитоб билан.

— Жуда соз, мингбоши афанди. Фақат... мен ишонмайман мунга...

— Нимасига ишонмайсан? — деди мингбоши яна ўша кўполлик билан.

— Бизнинг мусулмон — турк йигитларининг қўлига рус хукумати бешотар милтиқ бериб қўярмиди? Хукуматнинг эси бор.

Мингбоши хайрон бўлиб қолди. Бу етти ухлаб бир тушга кирмаган фикр эди. Кўзини келт-кеңг очиб меҳмонга қаради. Бу қарашда ҳам хайрат бор эди, ҳам кўрқув...

— Нега бермасин? Ўзи буюриб ўтирипти-ку?

— Битта-яримта эси настроги буюргандир, тақсир. Эси борлари мунга йўл қўймайди!

Мингбоши индамади. Ҳакимжон бутун борлиги бир диққатга айланиб, икки кўзини меҳмонга тиккан эди. Меҳмон давом этди:

— Мусулмоннинг қўлига яроқ бермайди бу хукумат. Биз мусулмонлар, турк болалари, ўзимиз яроқ олмасак, душманларимиз ўзи ўз қўли билан бермайди.

— Ким душман? — деди мингбоши. Бу саволда энди пўписа асари бориди. Меҳмон сира шомасдан, бемалол жавоб берди:

— Сизнинг душманингизни айтаётганим йўқ, додхо афанди. Турк-ислом халқининг душманларини айтаман...

— Гермонни айтасанми?

Ҳакимжон бирданига кулиб юборишдан ўзини зўрга тўхтатиб қолди.

— Шундай, тақсир! Гермонни айтаман. Турк миллатига яроғ бериб қўймайди у! У, турк миллатларининг жон ва қон душмани!

— Ундай бўлса... бутун қишлоқни йигиб, қўлига бешотар бериб, Гермон билан урушгани жўнатмоқчи бўлганимга нима дейсан?

Мингбоши бу сўзларни ғурур билан кулиб туриб сўзларди.

— Нима дердим? Ундай қилсангиз сизни «ғозий» дердим... Ислом миллати сизнинг бу хизматиңизни ҳеч бир унутмас эди...

— Миллатинг билан ишим йўқ. Туркининг ҳам билмайман мен. Мана бу мирза айтадики, қишлоқда жонидан тўйган кўп. Шуларнинг ҳаммасини Гермон урушига жўнатсам — оқподшонинг қўли юқори келади, бу қишлоқлар ялангоёқ, безориларнинг касофатидан қутулади!

— Хай, хай! — деди меҳмон. — Муниңг савобига ким етсин! Жуда зўр хизмат қиласиз, додхо! Фавқулодда буюк хизмат!..

Шу суҳбатдан кейин Ҳакимжонда мингбошига нисбатан бир қараш туғилди. У қарашда ихлос ва хурматдан бошқа ҳамма нарса бориди. Бу қарашни ўша кечаси мингбоши ётгани кириб кетгандан кейин Ҳакимжон меҳмоннинг ўзига ҳам бир оз ихзор қилди. Меҳмон Ҳакимжоннинг эътирофини эшитгандан кейин жуда ўт олиб, қизиб гапирди:

— Бизнинг бутун фожиамиз шундаки, — деди у, — дўстимиз билан душманимизни ажрата олмаймиз. Эшитгингизми унинг гапларини? Бизнинг диндошимиз, миллатдошимиз бўлган Туркия билан бир сафда урушаётган Германия бизга, биз Туркистон туркларига душман эмиз...

Меҳмон бир оз тўхтади. Папиросини қаттиқ-қаттиқ тортиб оғир-оғир бош тебратди.

— Булар барчаси илмсизлик касофати, Ҳакимжон! Нодонлик меваси. Бу йўгон саллани, бўш каллани хайвонлар, Бухорон шарифни спекуляция қилиб, ислом миллатини заҳарловчи микроблар бизни шу ҳолга келтирдилар... Эҳ... эҳ... эҳ!..

Астойдил куйиб гапирётган меҳмон Ҳакимжоннинг кўзи уйқуга кетгандан кейингина сўздан тўхтади.

Иккаласи сўрига жой қилиб узалган вақтларида, Ҳакимжоннинг яна уйқуси қочган, биринчи хўрозлар унда-мунда қичқира бошлаган эдилар.

Булар иккаласи кўрлага узалгандан кейин ҳам анчагина гаплаганиб, мингбошидан, умуман замоннинг ҳамма амалдорлари, ҳукумат ва идора усулларидан шикоят қилишди. Меҳмон бир вақтлар ноиб тўранинг Мирёкубга айтган гапларини яна кўпроқ тафсилот билан Ҳакимжонга айтиб берди. Ўз мингбошининг ишларига қараб ҳамма мингбошилар ва умуман шу замон ҳокимияти тўғрисида кўн ҳам яхши фикрда бўлмаган Ҳакимжон шу суҳбатдан сўнг ўзининг хом ва чувалашган фикрларини ишитди, бир орага йиғди, бошидаги фикрлар бир тартиб доирасига тушиб, янги-янги пардаларини унинг миёсидан сийдира бошлагач, ўзида алақандай бир ўзгариш бўлаётганини ўзи ҳам сездди: ўша кундан бошлаб унинг ҳамма нарсасига қарашини бошқа бўлди! Мингбоши — бурунги мингбоши эмас, фарсахларча япроқларда. Яқинлашиб келганда ҳам худди буни ўлдиргани келаятгандай... Мирёкуб, унинг ишбилармонлиги, энчиқлиги, зийракчилиги... «Ў агар ҳақ йўлини тонса борми, ноёб одам бўлади!» Ҳар бир катта саллалик дөмла беморга заҳар бераётган табиб... Ҳар бир бошини кўни солган эшон — одамларнинг киссаларига яширинча қўл узатган кивовур... Абдисамат мингбоши — уни ўйлаганда Ҳакимжонга жон киради! «Уни кўрса тиклиб, кўзини олмай, узоқ-узоқ қараб турса, зиёрат қилиб кўлини ўйса, нима буюрса шуни қилса!»

Ҳасановнинг фикрлари, айниқса янги олинмаган йиғитлар тўғрисидаги фикри мингбошига ҳам таъсирсиз қолмаган эди. Мингбоши, Ҳасановдан бир оз кўрққан ва шу учун унга совуқ қараган бўлса-да, унинг ўша йиғитлар тўғрисидаги фикрига қарши келмасди. У ҳам ичкарига кириб жойига чўзилгач, у тўғрида анчагина ўйлаб ётди.

«Бу баччагарнинг гани кўрени! Нимага бўлсайкин, унинг гапларини эшитганда одам чўчиб тушасан: худди... оқнодшони сўкиб юборадигандай? Худди унинг сўккасини биров эшитиб қолиб, Ёдгор эчки ё Умарали пучуққа етказадигандай! Улар бўлса, оқизмай-томизмай, ҳоким тўрага чақадигандай! Боз устига улар — «оқнодшони сўкиб турган вақтида Акбарали мингбоши «ха, ха» деб тўрган эди!» дейишдан ҳам тоймайдигандай! Сўнгра ҳоким тўра чақириб олиб газабига оладигандай! Мингбошиликни тортиб олиб эл кўзида тамом шарманда қиладигандай! Абдисамат билан Ёдгор эчки, Умарали пучуқлар яна кўшкарнайин билан жар соладигандай!»

— «Лекин, баччагар кофир, бир нарсани билмасдан айтмайди. Нимага десангиз, у «закон» китобини кўн ўқиган, ҳаммавақт ўрнининг ичиде қайнайди, ўрис тилини

сув қилиб ичиб юборган... Катталаримиз ўрус-да, ахир! Ўрис бўлганидан кейин мусулмонга ён босмайди. Бу рост! Шу ерда Ҳасан абзи билиб айтади! Мусулмоннинг кўлига яхши бешотарни бериб қўярмиди? Йўқ! Агар мен ўрус бўлсам (астофурулло!), мусулмоннинг кўлига асло яроғ бермасдим! Асло! Абзи рост айтади. Абзи, абзи, абзи!..

Мана шундай ўйлар билан мингбоши зўрга ухлаб кетди. Эрта билан уйқудан уйғонгач, яна ўша — йиғит масаласини ўйлади. Йиғитларнинг учта ё ўнга бўлиши мингбоши учун баробар эди. «Кўп бўлса, галваси ҳам кўпроқ бўлади» деб ўйларди у. Фақат... фақат...

— Ўнча яхши йиғитга яхши от, яхши сарио, яхши яроғ-аслаха бериб, ўз маҳкуминини бир айлансам, иложи бўлса, Абдисамат тўрадинга кишлоқдан бир от чоптириб ўтиб қўйсам... бас! Шундан кейин катталар уч йиғитни биттага қолдирсалар ҳам майли эди!..

Бу ўйнинг натижаси шу бўлдики, эртаси кўниёқ кишлоқдан одам ола бошлаб 2-3 кунда еттига навқирон йиғитни чертиб-чертиб миршабликка қабул қилди. Ундан-бундан сўраб, сўрагиб, иложи бўлмаганда... тортиб олиб бўлса-да, ҳаммасини яхши отга миндирди. алақайлардан ов милтиқлари топиб, ўновини яроқландирди. Уст-бошларини текислади. Ўзи ҳам энг яхши зар чононини кийиб, тилла камарини боғлаб, узун қилтичини осиб, саман йўргани миниб йўлга чикди.

XV

Икки кун бурун Қумариқ қишлоғига еттига йиғити билан мингбоши келиб кетган эди. Унинг бу келиши қизиқ бўлди. Ҳеч кимга ҳеч нарса демасдан тўппа-тўғри мачитга тушиб дөмлани йўқлатди. Ўзлари хабар топиб мачитга келган амин ва элликбошилар хайрон бўлдилар. «Нимага бизга ҳеч нарса демайди мингбоши дөдхо?» деб бир-бирларидан сўрашдилар.

Элликбошилардан бири юргунича бориб дөмла-имомга хабар берди. Дөмла-имом яқиндагина уйланган ёшроқ бир муллаваачча бўлганлигидан «мингбоши чақираётди» дегач, анча ташвишга тушди. Салла-чопонини кийиб мачитга томон бораркан, ўйлади: «Нима учун йўқлатган бўлса!»

Мингбошининг уни излатишга заҳирий бир сабаб йўқ эди. Шунинг учун турли хаёлларга бориб кўрди:

«Тунов куч, нахарга тушганимда муларрис дөмладинг ўғилларига қаттиқроқ тегишиб қўювдим... Ўзи ҳам.

бачагар, инак саллани чамбарак қилиб ўраб, ёмон кўзга иланиданан бўпти-да! Устимдан арз қилган бўлса-я, харомибачча?»

«Е... бурунги имомат қилган жойимда ваҳий¹ ерни Садриддин бой билан чиқишиб, икки-уч йил ўзим ёлғиз тасарруф қилиб эдим. Маҳалладан битта-яримтаси шуни кўзгадимкин».

«Е бўлмаса ўтган ҳафта қовун сайида янгича мактаб очган тошкентлик нўғой домлага йўлиқиб қолиб, анча қаттиқ сўкиб эдим. Унинг мактабини Абдисамат мингбоши очиб берган экан, мен уни билмабман... Бу бизнинг мингбошига Абдисамат мингбоши итоб қилиб ёздимкин? Кейин мактабнинг асл соҳиби Абдисамат мингбоши эканини билиб, ҳалиги нўғой домла билан муросага ҳам бордимку-я... Ҳар қалай, бошда аҳволдан беҳабар қаттиқ гапириб кўйиб эдим... аттанг! Шу ташвишларга Абдурахмон пансот сабаб бўлди, баччагар! Нонисоф! Бўлмаса, жимгина ўтириб эдим. Кейин нўғой домланинг олдида одамларга бир-икки оғиз ваъз қилиб, лавнати жадининг кўнглини кўтариб кўйдимку-я...» Албатта, дедим, нўғой ҳам — мусулмон, аҳли суннат, тошкентлик ҳам — мусулмон, аҳли суннат... Ҳаммамиз бир одам. Дунёвий илмларни ўқиш ҳам шарнатимизда бор, чунончи жаноби ҳасти пайгамбаримиз «утлубудилму валавкана бисси» яъни «Чин мулкида, яъни Хитойда бўлса ҳам илм талабда бўлгил» деганлар. «Бу «ҳадиси саҳиҳ» дедим. Ҳадид домла хурсанд бўлиб кетди: «Шундай ҳақиқий уламолар бўлса, миллат тараққий қилади» деди. Шу «миллат» деган сўз туфайлидан яна жиндак мунозара қилиб олишдик. Абдурахмон пансот нўғой домладан «миллатингиз нима?» деб сўраб қолди, нўғой домла аввал «ислом миллати» деди, ундан кейин негадир «ислом ва турк миллати» деб «турк» деган тоифани ҳам қўшиб кўйди. Мен чидаёлмадим: «Йўқ, дедим, мусулмон одамдан «миллатинг нима» деб сўралса «миллатим Иброҳим Халиллулло» деб жавоб бериши мумкин. Динимиз — ислом, миллатимиз — миллати Иброҳим Халиллулло. «Турк» деган тоифа ўзган тарафларида бор, ўзлари элатияда, бизнинг сартиядек қасируладал² эмас, унинг миллатга ҳеч бир дахли йўқ!» дедим. Ундан кейин ҳасти Иброҳим Халиллулло тўғрисида ҳасти Сўфи Оллоёрдан далил келтирдим:

¹Ваҳий — ваҳф.

²Кўп соғли.

Халиллулло учун ёндирдилар нор,
Қадам кўймай ўшал ўт бўлди гулзор.

Ҳадид домла туриб «Иброҳим пайгамбар яҳудийлар пайгамбари, ҳатто тўрт китобдан бирига ҳам эга бўлган эмас» деди. «Тавба де, эшак!» деб бақирдим. Ортиқча қизиб кетибман. Кейин пушаймон бўлдимку-я... Энди фойдаси йўқ. Афсус! Афсус!»

Имом домла келгандан сўнг, кўп ўтмасдан, мингбоши мактабдан чиқди. Отига отланиб туриб, элликбоши билан бир-икки оғиз гаплашди. Аминга ва бошқа элликбошиларга сенио қараш билан бир қараб кўйиб, яна дарҳол йўлга тушди. Гузарда ўтирган беш-олти киши хайрон бўлишиб бир-бирларига қарашдилар. «Нимага келди-ю, нимага дарров жўнаб қолди?» деган саволга жавоб ахтардилар. — Нимага аминни чақиртирмасдан, имом домлани чақиртиради?

— Нимага имом домла келар-келмас жўнаб қолади?

— Нимага бу сафар йиғити кўй?

— Нимага қишлоғига қайтиб кетмасдан, дарё томонга ўтди?

— Нимага гузарда ўтирганларга ҳеч нарса демай ўтди?
— Нимага? Нимага... нимага...

Дув-дув гап кетди. Ҳар ким ҳар тордан ҳар хил овоз чиқарди, лекин ҳеч бир овоз қулоққа ёқмади, «соз тунимади». Мачит томонида имом кўринди. Унинг юзига тикилдилар.

— Хой кал, сарасон солдингми? Ҳали ўтганида имом домланинг қош-қовоғи солиқ эди. Энди очила тушибди. Хайрият бўлса керак.

— Сўраймиз кўямиз-да, жинни, — деди кал.

— Сен сўра, тилла бош, сенга айтади.

— Сўрайман, қовоқбош. Сўрайман, нима?

Имом домла секин-секин, лекин ишончли ва хотиржам оёқ ташлаб гузар ўртасига келди. Икки томондан саломлар кўгарилди.

— Тақсир, чой бор экан! — деди кал. — Бир пиёла тутаилки.

— Кулук! — деди домла, тўхтади. — Уйга борай...

— Биламиз, тақсир, янги уйланган одамди гапга тутиб бўлмайди: мингбоши додхо нима хабар олиб келган экан деб сўрамоқчи эдик.

Имом домла кўлди.

— Уйлангандан эмас, Ҳасанбой, — деди. — Бошинглар қичмаганда тилинглар қичиб турмаса бўлмайди-ла, а?

Гузардан кулги кўтарилди.

— Қичигини босиб ўтинг деймиз-да, домла! — деди кал Хасан.

Яна кулдилар. Домла қип-қизариб кетди.

— Мингбоши додхо юртининг омон-эсонлигини сўраб ўтидилар, холос. Бошқа гап айтмадилар. Хўш, менга жавоб энди!

Домла яна йўлга тушди. Гузар одамлари унинг гапига ишониб етмадилар. Хасан кал деди:

— Биздек фуқаро ёлгон айтганда ишонмаган одам биринки марта зўраки йўталиб қўйсин. Амалдор билан домла-имом ё обрўйи қатта бойлар ёлгон айтса ишонмаган одам кавшини кўлга олиб турсин: «Ўтга кетди» бўлмади иложи йўк!

Яна кулдилар.

Шарида кўприк бошида домлага Умаралибой луч келди.

— Ҳа, домла, Акбарали нима деди?

— Мингбоши додхо ҳеч нарса деганлари йўк. «Жамоатнинг намозга юриши қалай?» деб сўради. «Маънисин йўқ» дедим. «Эзликбошига айтаман, кўприк хайдаб беради.» Шу, холос.

Умарали қаҳқаҳа солиб кулди.

— Умрида бир марта пешонаси сажда кўрганмикин, сўрамадингизми?

— Қатта одам. Мен нима дейламан.

— Ҳайр, домла! — деди бой. Йўлга тушди. Кейин орқасига қайрилиб кулди ва деди: — Замонанинг охири бўлгани шу-да, тақсир. Бенамоз ранс бўлиб намоздан қолганини тергайди!

Уч кундан кейин жума намозига жуда кўп одам йингилди. Умуман, мачит билан ҳеч бир алоқаси бўлмаган кишилар ҳам қоқ ерга белбоғларини ёзиб, фақат пешоналарига яраша жойни тўнадилар, имомдан бурун бош кўтардилар, имом «оллоху-акбар» деб саждага эгилганда, булар қиёмга кўтарилдилар... Сафларда пих-пих кулишлар кетди. Салом берилар-берилмас, йўталга зўр бериб ўринларидан турган «намозхонлар»ни сўфининг ёғланмаган аравагини сингари илгичка ва ғашга тотадиган овози тўхтади:

— Халойиқ! Яқин-яқин келиб имом домланинг ваъзига кулоқ солинглар!

Халқ орасида ўтирган амин ва эзликбошилар ҳам уларнинг белгилаб қўйилган кишилари сўфининг сўзларини илб олдилар:

— Ҳа, жамоат! Домланинг сўзларини эшитиш зарур!

Юқорида айбонининг йчқариснда ўтирган домла саф оралаб ташқарига чиқди. Панжара эшик олдида тўхтаб гап бошлади.

Мингбоши ўша кунги келишида шаҳардан берилган таълимотга мувофиқ ҳамма мачитларда тўхталган, жумадан сўнг одамларга ваъз айтиб, «уларин тинч тириклик билан шуғулланишга ва ҳар хил фитна-фасодларга берилмасликка» қақриши вазифасини мачит имомлари зиммасига юклаб кетган эди. Бизнинг домла, сўз тополмасдан тутилиброқ ва қийналиброқ бошласа-да, кейинча жўнашиб кетди, қавмининг ҳаммаси деярлик саводсиз қишлоқ одамларидан иборат бўлганига қарамасдан, «балогати араб ва фасовати фурс»ни мумкин қадар кўп ишлатди, эшон Сўфига жуда мухлис бўлганлигидан, унинг маънилик байтларидан анчасини ҳар ер-ҳар ерга қиштириб ўтди. Бир қанча вақт зўр бериб, шаҳардаги ҳоким тўраларни, ўзимизнинг «Мулла Акбарали додхо»ни, шулар қаторида — гарчи бошқа маҳкумининг улуғи бўлса-да — «фаросатлик, хунёр, донишманд, саҳлӣ ва мурувватманд» ҳукуматдорлардан мулла Абдисамат мингбошини мақтаб ўтди. «Нўғой домла эшитсин» деб янги замон мактабларидан, унда куръоннинг тажвид билан маҳражга тўғрилаб ўқитилишидан, у мактабда ўқиган болаларнинг «Шариату имом»ни қатталардан яхшироқ билганларидан, озоҳ бўлишига яқин Миср оҳангида сазоват ўқиганларидан, уни эшитган одам йиғламай ўтолмаганидан, ҳатто... ҳатто гарчи у мактабнинг домласи болаларга «ер мудававр, яъни бамисоли соққа ёни ёнгоқ ва ёки тарвуз — думалоқ» деган бўлса ҳам бу дамнинг шариати Мустафога унча хилоф келмаганидан яъни, эшон Сўфи Оллоёр, Амир Навоий, Мавлоно Фузулӣ, эшон Хазиний абъётларида фалақнинг тардиши, яъни айланishi хусусида кўп сўзлаганидан гапирди. Бош қилиб, гап қозони қайнагандан сўнг домламинг алжии бошладилар. Гаплар пойма-пой кела бошлади. Ундан кейин қавмининг намозга кам юрганга, бойларнинг закот ва садақа хусусида шариат амридан четлашганларига, қишлоқ одамлари орасида «хамр», яъни ароқ ичадиганларнинг кўпайганига ўтди... Ҳеч кимни қолдирмай сўка бошлади. Энди бу руҳоний грамофонни тўхтатиш қийин эди. Домла қойса ёнидагисин. албатта, ҳурсанд бўларди. Домланинг ўтқир тилларидан фақат эзликбошилар билан аминларгаиз кутулиб қолдилар.

Домла сўзинг тамом қилгандан кейин одамлар яна ўринларидан тура бошлаган эдиларки, айбоннинг ичидан Умаралибойнинг хирқироқ овози кўтарилди.

— Домла яхши айтдилар! Балли домлага! — деди бой. — Бенамозларнинг касофатидан ҳаммаёқ қимматчилик бўлиб кетаётир!

— Хотинбознинг касофатидан-чи, хотинбознинг? — деди биров наstdан.

— Бойбува ўз қилмишларидан ҳам гапирсин жиндак! Эшитайлик! — деди яна биров.

Бой аччиғланди. Саф оралаб айвон қирғоғига келди.

— Ким у менга таъна қилган? Қайси бенамоз? — деди у. Ўзи қалтирарди.

Жавоб бўлмади.

— Имом домланинг қўлларига дарра олиб берамиз энди, бенамозларнинг жазосини беради! — деди ичкаридан ташқарига чиқётган Ёдгорхўжа.

— Судхўрдан гап эшиттинг! Судхўрдан! — деди наstdагилардан бири.

— Пул меники! Кимга қандай шарт билан берсам — ихтиёр ўзимда! Сенга нима, ўғри? — деди Ёдгорхўжа.

— Ўзинг ўғри, ҳаммани ўғри деб биласан!

— Нима, нима?

— Ховлиқма!

— Биласизми, тақсир, — деди Умаралибой, — ҳамма бало амалдорларимизнинг ёмонлигида. Мингбошимиз — Акбарали бўлса, пешонасини бир умр сажда кўрган бўлмаса, хотинлари бузуқ бўлса, ўзи пияниста, бузуқ одам бўлса! Бошқалардан койиб бўладими?

— Хай, Умаралибой, ундай деманг! — деди имом. — Мулла Акбарали долҳога тил тегизманг. У кишидан фуқаро ҳеч қандай бир ёмонлик кўрган эмас. Ўнча-муича чакки юришлари бўлса, амалдор ҳам подшодай гап, подшоларга бююрали ўзи...

— Мен мулла Абдисаматга ҳеч нарса демайман, — деди Умаралибой.

— Мулла Абдисамат бўлса ҳамма жон дейди! — деди Ёдгорхўжа.

— Мулла Абдисаматдек амалдор йўқ! — деб давом этди Умаралибой. — Акбарали одамми? Сипоми? Амалдорми? Унинг ўрнида мен бўлсам, гузардаги самоварларни тақатқ беркитдирадими. Ҳамма бенамоз шу ерга йиғилади. Намоз ўқимаганини ёзда дарралагардим, қишда — муз тешиб сувга пишардим.

— Шунинг учун худо сенга амал бермайди-да! — деди биров наstdан.

— Туяга қанот берса, қайси иморат соғ қолади? — деди кал Хасан.

Ҳамма кулиб юборди.

Умаралибой яна давом қилди:

— Мен амалдор бўлсам, шу қишлоқдан беш-тўртта ялангёқни Сибирга хайдатардим.

— Ҳаббаракатла! — деди Ёдгорхўжа.

— Ёнз Сибирга кетардик, сенлар қолиб — биттаг қишлоқда соғ хотин қолдирмасидинг. биттаг — юзини мингга берардинг!

— Юрт обод бўларди!

— Биттаг Қумариқнинг сувини ўз еригидан чиқармасидинг. Биттаг Катта ариқдан қишлоқ одамларига бир томчи ҳам сув бермасидинг. Хайрият, амалдор эмассан!

— Бўламан амалдор!

— Қўрамиз!

— Қўрамиз!

Умаралибой қилиб кетди:

— Қўрасан! Қўрасатаман сен хотин талоқларга!

Наstdагиларнинг ҳаммаси деярлик наъра солди:

— Ким хотин талоқ?!!

Ўшлаб киши муштинни тугумлаб айвонга югурди Вақиринилар, дод-войлар, фарёдлар кўтарилди. Оғир муштларнинг оғир зарбалари эшитилди. Бутун қавм бир-бирига киришиб кетди... Амин осмонга қаратиб биринки марта тўнпончадан ўқ чиқарди. Ўнча қараган ва аҳамият берган бўлмади. Бир йиғит роса мўлжаллаб туриб, аминнинг қўлига муштлаган эди, тўнпончаси қўлидан тушди. Уни бошқа бир йиғит олиб ёнига солди, ёнидагиларга қараб мағрур-мағрур... кулди. Муни кўрган иккинчи эликбоши ўзини дарвозага уриб қочди. Мачит айвони олдидаги эски чирик нажаранинг шарақ-шуруқ сивини қўчанинг у юзюда чўзиқ бир акси-садо берди.

Бир оздан сўнг бутун қишлоқ исён ҳолатида эди.

* * *

Мингбоши бу ёқда йиғит ортдириши тўғрисида буйруқнинг амини ва эликбошилар томонидан нечиқ бажарилганини ҳусуенда расмий маълумот кутиб ўтирди. Қишлоқларини айланган вақтида амини ва эликбошиларнинг баъзиларига у яна эслатиб ўтган эди. Ҳакимжондан тез-тез сўраб турарди. У бу ишни мумкин қадар тез ва ҳаммадан олдин битъазиб, ўзи шаҳарга тушмоқчи, ҳоким тўрага арз қилиб ўз садоқатини кўрсатмоқчи бўларди. Иккинчи томондан, Ҳасан абзининг васасалик фикрлари ҳам уни ҳали тарк этмаган эдилар. Бў ақиқатини ўйлаган вақтида у ўзининг қишлоқ айланиб келишидан хурсанд бўларди...

«Ўзимни кўрсатдим! Хўй яхшилаб кўрсатдим! Абдисадиннинг қишлоғидан от кўйиб ўтнин насиб бўлмаса ҳам, шу йланишимнинг ўзи чакки бўлмади, Абдисамағ эшитганлар. Эшитдирмай кўйдим одамлар? Юраги ўртангани баचाгарининг!»

Фақат амин ва элликбошилар жойларига қайтгандан сўнг нафасларини ичларига солиб ўтира бердилар. Кўнларни кўчага ҳам чиқмай кўйдди. Улар одамларга қандай қилиб янги пул солигини тапиринга хайрон эдилар. Орадан бир хафта ўтди. Хеч бир амин ва элликбоши бу тўғрида хеч бир кимга оғиз очгани йўқ.

— Мингбоши тажаанглана бонглади.

— Мирза, бу зангарларнинг эсидан чиқардимми? Елмони учиб индаётмай турадимми? Бир-иккигасига фармойини ёзиб, от чоптир!

— Хўй, тақсир!

Йигитлар фармойинини кўтариб йўрта кетдилар.

Иккарида бутун ишлар мингбошининг истаганича хал бўлган эди. Иккари дўтор элиб «Негайхон» кўйини сайрайдиган шаҳар бўлбўди. Янгица секин-секин кўлга кўна бонглаб, Султонхон таштўлга йўл солган кенаси бир оз илқирганиб бўлса ҳам ўзини мингбоши долхонинг ихтиёрларига топширди...

Топширмай нима қилсини? Бошқа должи бормиди? Қани у илож? У ҳам шу ўлкадаги элликларча, неча ўн минг, юз мингларча аяни қулларининг бари эмасми? Садогарлар билан элқ тўла қул бозорига етиладиган қанчақ хеч бир тадбир билан сотилиндан ўзини қутқаролмайди. Мўнинг учун ўзига ўхшаш қанзақларнинг кўи бўлини, у кўининг бир бутун бўлини, бир бутунининг савлатли хужумларга, яъни ўлимга тийёр бўлини керак. Ота-оналари томондан қари чолларга сотилган қизлар озмиди? Қайси бири қаринлик қилиб эллай олган? Қайси бири хийла билан қутулиб кетган? Ундайлар тўғрисида халқ оғзида битта-яримта дoston ҳам йўқ. Халқ тақдирга тап берганлардан гапирди. Кўнчиликка қул оқ солсангиз, қутурганларнинг чор-ночор юмшаганини, оловларнинг насайганини, алаңларга эс кирганини, фарёлларнинг бўғилганини, додларнинг сўнганини, фарёлларнинг чиқолмасдан эриганини фарёлларнинг бўғизлардан берига чиқолмасдан эриганини айтади, айтаркан ё кўзидан бир-икки томчи антаванвий ёш чиқаради, ё бўлмаса маънилик қилиб бошини чайқайди.

Зеби отасининг хунук феълини биллади. Отаси шаҳардан пийёда келган эди. Олпоқ соқоли билан кўз ёшларини тўкиб йиғлади. «Кўзим, — деди, — мени мунақа

шарманда қиладиган бўлсанг, илоҳим, бўйининг тагингда қолсин... Муродинга етмагин...» Мувидай қарғишларнинг ортиқ даражада кўрқич эканини хар оғиздан эшита-эшита ўсган: «эрга теккунча, худодан кейин, ота-она келади» деган талқинлар остида катта бўлган ожиз, иродасиз, аянич ва яккабон бир қиз учун, Раззоқ сўфидай одамнинг омонсиз назарлари остида етилган бир потавон махлуқ учун халиги хилда қарғишларнинг рухий талебери бўлмаси мумкиними?

Мунинг устига Зеби онасини ҳаддан ортиқ яхши кўради, бу кўнгли қаттиқ отанинг дардини муштинар ҳам кам торган эмас... У бечора хали ҳам шаҳарга қайтиб кетолмайди. Бир сиқим рўзгор соврилиб битмадиминни? Она шўрлик хар кун йиғлайди, кўз ёши қилади: «Айланай қизим, менга раҳминг келсин. — дейди. — Мен сенга оналик меҳримни кўйиб катта қилганман, бошқа гуноҳим йўқ. Сенга ни суймаган кишига берган бўлса, отанг берди... Мен бир нарса деб эллай оламани, қалай? Ўзинг биласан. Отанг тепа тўнини тескари кийиб келибди. Мингбоши долхо олдида мунақа шарманда қиладиган бўлса қиз ҳам керак эмас менга, сен ҳам керак эмассан, дейди. Айланай болам. Мен отангдан кўрқаман... Шаҳарга боролмайман. Бу ерда ҳам қотолмайман... Хеч бўлмаса менга раҳминг келсин, болам. Ўсон болам, кўз болам!» Хар кун бошқачароқ шаклда такрор қилинган бу сўзлар таз-сирсиз қолмайди, албатта. Айниқса, юмшоқ кўнглили қиз болага...

Ўзи ҳам ўйлайди: «Мен, — дейди Зеби, — якка бошим билан қаршилик қилиб эллай оламаними? У — девдай бир эркак бўлса, мен бир сиқим жонивор қиз бўлсам? Онам бечора шаҳарга кетолмай, жонини кўлга олиб, хар кун, хар кеча қулоним остида йиғлаб турса? Икки кундошим кеча-кундуз менга қараб кулиб, мени эркалатиб, сийлаб-сийпаб муомала қилгани билан кеча-кундуз менга дейдигани шу: «Мунақа қилманг, айланай!» Мингбошини майдан узоқ туттиш учун жон олиб, жон бериб уришини керак бўлган Султонхон келганидан бери хар кун қулонимга эгилиб — иккала кундошимнинг ганини қайтарайди... билотмай қолдим! Умринисаббини чиқармай кўйдилар, қизига ҳам йўл йўқ. Энахон ҳам кам чиқарди, чиққанда ҳам шу кундошларнинг ганини қайтаради. Елғиз жоним билан хеч нарса қилолмайдиганга ўхшайман, тақдирга тап бераман, шекилли... Вой, худойим, ўзинг ташлаганингдан кейин бошқа чора борми?»

Шундай қилиб, қиз бечора тақдирига тап беришга жазм қилганидан кейин, омонсиз тақдирнинг сўниб турган

жонидан ўзини маст бўлгандай хаёл қилиб, ўзи хоҳламаган ва ўзи қўрққан завоққа толди.

Уша шумлик кунда то кечгача Зеби неча марта тишини- тишига босиб ёлқинди, оёғи билан ер денсаб ўзини зўрлади, оқшом чоғи кўнглидаги изтиробларни дутор қилларига ва Нетайхон яллаларига тоширди. Ортинча қийналмаслик учун бутун оқшом ичи фонарь ёқмади, ташқаридан тушган заиф ёруғда — мингбошига қайрилиб қарамасдан — дуторини чалиб, ялласини қила берди. Қелин бўлиб келган кундан бери ўнтача қалин кўрнадан иборат хашамли ётоқ уйнинг ўртасида ҳар кун кўёв — қайлиқни кутарди. Мингбоши ҳар кунги одатини қилиб, кирган ҳамон ечиниб ётган, устига катта чойшабни ташлаб ўзи севган яллаларини тишларди. Итлик қилмасликка ваъда берган бу олам, билмадим кимдан хижолат тортиб, ватчасини бузишига ўринмаган эди. Бу оқшом ҳам соҳрли яллани эшитиб ухлаб кетарман» деб ўйларди. Зеби аввал ашуллани тўхтатди. Ундан кейин ташқарида ҳамма ухлагач бирданга дуторини иретди. «Бир нараса бўлдим?» деб ўйлаб бошини кўтарган мингбоши ёнига салгина калтираниб Зебининг кириб келаятганини кўрди. Қўз унинг очилган кучоқларига бир қўлдай эътирозсиз кириб келди... Ўртаси кучи унча ижирганмади. Ундан кейин табиат ўз ишини қилди. Мамлакатнинг қизини кўёшида тез етилган тан бечора қизнинг маънос кўнглини ўз илқ кучоғига олди.

Ўрта билан иккала катта кундон қаҳқаҳа солиб бу ёш кундонини олданиладилар. Улар ўз қаҳқаҳалари билан нарини кундонини — Султонхонни бўғмоқ истардилар. Холбуки, у ҳар кеча даярлик мизанинг кўйида саодатдан бўғиларди... У халиги юксақ қаҳқаҳани эшитгач унинг маънисини аглади: югуриб Зебининг ёнига кирди, ҳаммага бирдан салом бергач, Зебига осилди: уни ҳам — худди мизра каби — бутун хирси билан кучоқлаб, чўп-чўп ўнди: бу билан иккала катта кундонга демоқчи бўлдимки:

«Сиз қанча севиנסангиз, мен сиздан ортинкроқ севи- ман! Сиз — куруқ ваҳимани кучоқлаб севинасиз, мен — тирик ва жони бор одамни кучоқлаб яйрайман. Қим аҳмоқ! Қим аҳмоқ?!»

Султонхон бечора кундонларини «аҳмоқ» деб ўйлайди. Холбуки, у сиққик муҳитда, у кишанли жамятда ва у «мангучь ўлка» да яшовчиларнинг ҳаммаси бир-бирини алдашга, бир-бирини «аҳмоқ» қилиб қолдиришга уринади ва ўзи муваффақ бўлгач, бошқа ҳаммани «аҳмоқ» танафайди. Янаш учун кураш бораётган бўлса, одатда куч

билан ёнголмагаган одамлар хийда билан синадилар: бу жуда табиий нараса. Айниқса, хотинни қўлдан баттар хўрловчи муҳитда хотин чор-пачор хийланинг устози бўлади. Хотиннинг икки қўлига кишан солиб кўча дарвозасини ташқаридан қўлфлаб, дўконига кетадиган савдогар ҳамма- дан ортинқ аҳмоқ бўлганини агламайди...

XVI

Йигитларини фармоиши билан аминлариникига жўнат- гандан сўнг мингбоши додхо ичкарига кирди. Сўнг вақтларда феълли жуда ўнгланиб қолганидан ҳамма хотинларига бир-бир тегишиб, тан ташлаб ўтди. Сўнгга Зебининг уйига кирди. Зеби танқариларди. Онаси хо- тиркам бўлиб, шаҳарга қайтиб кетган эди. Халифахон ховлига чоғди ва Зебини айтиб келди. «Ўйга кириб, айланай, эригсиз кириб кетдилар». Зеби кўлди. Халифахон ҳам кўлди: бу кўлининг маъносини фақат кундон ахли ўзи аглайди... Мингбоши Зеби кўнгулча, дуторини олиб чортиб боқди. Чўқмади. «Шон-налонга ўрганган кўл ду- торга ярармайди?» деди ўз-ўзига, шу билан ўзини юнатган бўлди.

Зеби кириб майда йўллардай биттасини олди. Ду- торининг овозига эшитини ўз овозини кўнмаман деганда, ташқаридан мингбошини чақирдилар. Бу Қўмарик, маъти- даги тўнолон хусусида келган биринчи хабар эди. «Ирим соат ҳам угмасан, мингбоши эски йигитлардан иккинчиси, янгилардан тўрттасини олиб, Қўмарикка қарата от кўйди.

Маътидаги воқеани от чоғиб келиб мингбошига хабар берган ва унинг ёнида от йўртдириб бораётган одам тўнолонча воқеасидан сўнг маътидан қочган икки эллиқбо- шининг бири — Қўсим лайлак эди. Бўлган воқеани оёқ устида туриб мингбошига аглади ва ахволни жуда ваҳималик қилиб кўрсатди. Унинг айтишича, «мингбоши отиб боргунча қишлоқнинг қариб ярми қирилиб оғтади». Қўлга чиққандан сўнг мингбошининг саман йўрғасига етолмасдан хансириб йўртаётган йўгон қора биясини тўхтоғсиз қамчилаб, мингбошига «ган едиришга» уриди. Ёйларнинг иккондан ҳам Қўсим лайлак дилгир эди. Поднолқининг патталик солиқлари, яъни ўллон ва тутун нуллларини ҳаммадан кеч тўлайдиган, аммо қоровул нулли ва қансан каби паттасиз солиқларни сира тўламастан, эллиқбонини ва аминларга ўйқириб муомала қиладиган бу нурзўрлар ёлтиз Қўсим лайлакка эмас, бошқа эллиқбонини

ва омицларга ҳам унча ёқмасидилар. Елғиз элликбонни ва амвиларгагина эмас, ундан каттароқлар ҳам «берганини» ёқтиради-да!

Фурсатнинг жуда қудай келганлигидан Қосим лайлак имкон борича фойдаланиб қолмоқчи бўлди.

— Мингбонни дедхо, отларга яшидак дам берсак, оқ кўшикка тушиб кетди жониворлар! Сизга бир-икки оғиз зарур ганим бор эди.

Мингбонни саман йўрғанинг боинни тортиб орқасига қайрилди, йиғитлар йироқда қолган эдилар, фақат улар ҳам оғларнинг боиларини торта тундидилар.

— Уялмасдан катта холангдай биини миниб юрганинни қара, лайлак! — деди мингбонни.

— Менинг қанча йўрғам уйда қолди, тақсир. Мачитдан чиқиб уйга боролмадим: фурсат бўлмади.

— Гузарда битта шу от бор экан, миниб чопа бердим.

— Баракалла, лайлак! Подиоликка шунақа хизмат қилсанг, мартабанг онади.

— Шунсизга ҳам шукур, тақсир.

— Қани ганингни гашир.

— Шу Умаралибой билан Ёдгорхўжани айтаман. Бурунги фасодга ҳам ўшалар сабаб бўлди. Патгаллик совиқ чиқса ҳаммадан кейин тўлайди. Патгасиз совиқларни ҳеч бўйинга олмайди. Боригў сўрасанг, ўшқириб беради. Қўрқасан одам... Шу бугун ҳам домла-имомдан кейин бири кўйиб, бири юртни тергади, намоз ўқитганларни сўқди. Ўзлари ўзаса экан қонил... Юрт жуда ёмон кўради у икковини. Қўшиқнинг тўртдан бир хисса ери ўшаларнинг ки, иккала ариқнинг сувини ҳам ўшалар ичади, ҳеч кимга бермайди. Ҳамма улардан кўрқади. Ўзимиз ҳам унча мушча яхши гашириб турмасак, шаҳардан катталар чиққанда устимиздан араз қилладилар.

Қосим лайлак бир-икки йўталди, орқасига қараб олди: сўйгра яна сўзида давом эди:

— Шунча халқ олдида сиздай одамга тил тегизинди...

Мингбонни отининг боинини яна торта туриб сўради:

— Нима, нима? Менга тил тегизди? Нималар дейди хотинталоқ?

Шундан кейин Қосим лайлак иккала мингбонни тўғрисидаги фикрини бирига беш кўйиб айтиб берди. Мингбонни қишлоққа келган куни кўприк устида Умаралибойнинг домла-имомга айтган сўзлари ҳам мингбоннига тўқне-туғал етказилди. Бу узун-қулоқ ҳеч бир шохид йўқ ерда айтилган у сўзларини қайдан эшиттадир — билмадим, мингбоннига эшиттирган вақтда ярим хижжаси-

ни ҳам галат қилгани йўқ. Шундай қилиб Акбарали мингбонни исён чиқарган Қўмарик қишлоққа тайёр фикрлар, хозир ниятлар билан кириб борди.

Булар қишлоққа бориб кирганда офтоб кенг далалар устидан ўз уйига томон йўл солган эди. Ҳали анча баянда бўлса ҳам унинг камолидан заволи яқинроқ экани кўришиб турарди. Саман йўрға гузарнинг ўртасида тўхтади. Югуриб келиб юганини ушладилар. Мингбонни иргиб тушди. Гузардагилар ҳаммаси оёққа қалқдилар. Мачитда одам кўринмади, фақат намозхонларнинг ҳаммаси гузар олдида тўпланган эдилар. Улар орасида халиги иккала бой йўқ, булар ҳаммаси — сунанинг настида намоз ўқиган ва «хотинталоқ» деб сўқилган деҳқонлар, чоракорлар, қароллар эди.

Мингбонни ўнг томондаги овозлароқ самоварга чиқиб, ўзи учун тўшалган тўшакка ўтирмасдан, гиламининг бир четида ўтирди ва чилим буюрди. Чилимин жуда узоқ тортиб чеккандан кейин, саргимтил тутунини оғзидан соғуриб туриб, ўтирганларга хитоб қилди:

— Нима номаяқулчилик қилиб кўйдинг, баччагарлар?

Ҳамма жим қолди. Уер-буердан бир-иккита йўтал овози эшитилди.

— Қани, гашириб бер менга. Нима номаяқулчилик қилдинг?

Яна ўша оғир жимлик бузилмади. Сўйгра мингбонни Қосим лайлакка юзланди:

— Қани, Лайлак, сен гашир, бўлмаса!

— Мен, тақсир, подиоликнинг одами бўлсам. Нима деб гашираман? Юрт ўзи гаширсин. Хақиқат маълум бўлади.

Ҳамма ганин йўлда гашириб бўлган Қосим лайлакнинг юрт олдида гашириб, жавобгар бўлишдан ўзини олиб қочаётганлиги маълум эди.

— Бўлмаса гаширинглар. Нега жим турасанлар? Мен хақиқатни билай деб келдим.

Ниҳоят, бойга қараб мушт кўтарганлардан бири ўридан турди. Кўзларида газаб учқуилари чакмаси-да, ҳаракатлари оғир ва бенарво эди.

— «Хотинталоқ» демасалар ҳеч ким тоғмас эди уларга. Ҳаммаминзи бирдан хотинталоқ деб юборди, тақсир.

— Ўзи хотинталоқ! — деди мингбонни.

Мингбоннидан бу хил жавобни кутмаган оломонга жон кирди. Ҳар қайси ҳар тарафдан қиққириб гапира бошлади.

— Биттаг гашир! Биттаг! Ҳамманг баравар шовқин қилсанг, гап уқиб бўладими! Битта-битта келиб гашир.

Бошқа бириси туриб келди.

— Сенлар намоз ўқимайсан дейди, тақсир. Бенамоз-
сан дейди, тақсир. Ниما у подшолик қўйган рансми
ё имомни? Тергаса имом домла тергасини.

Яна бири турди.

— Ҳан намоз ўқийдими денг, тақсир. Жумага келса
келади, келмаса йўқ. Иккала хайит намозини ўқийди,
муниен рост лекин.

— Биттаси ўлғудек хотинбоз. Унинг дастидан хотинла-
римиз, она-сингилларимиз кўчадан ўтолмайди. Ўтган
хотинга ган ташлайди. Уят гапларни гапирлади...

— Биттаси судга пул беради. Бошқалар бирни бирга
берса, бу бирни бенига, ўнга беради. Қишлоқ одамнинг уйи
куйиб кетди, тақсир!

— Ҳамма ерлар аста-секин ўшаларга ўтиб кетаётибди.
Қўлимизда ер қолмади, ҳаммамиз чоракор бўлиб қолдик.
Ишлатиб-ишлатиб ҳеч нарса бермайди. Бир сўм қарзи-
мизни ўн сўм қилиб кўрсатиб, бизга кўнадиган ҳақни олиб
қола беради.

— Бир дафтари бор. Ўзи ёзиб, ўзи ўчиради. Биз
билмасак, тақсир... «Мунча қарзинг бор, мунчаси тегди,
мунчаси қолди», дейди. Биз қайдан билайлик?

— Бўйнимиз қарздан чиқмайди.

— Подшолик вайнага чақирармиши деб эшитдик.
Тезроқ чақира қолса ҳаммамиз кетардик. Жонимиздан
тўйдик, тақсир.

Орқасида ўтирганларга қаради. Улар барчаси бир
овоздан тасниқ қилдилар:

— Шундай тақсир. Йондан тўйиб кетдик.

— Ҳаммамиз бола-чақалик бўлсак... Нечтадан ёш
жўжаларимиз бор... Биз ўзимиз оч-ялангоч ўта берамиз: ёш
бола уни билмайди: «нон» дейди, «ош» дейди...

— Қеча-кундуз ишлаб қорнинг тўймаса, бу қандай
замон бўлди?

Мингбоши қичқирди:

— Гапириб бўлдингми ҳамманг?

— Бизда айб йўқ, тақсир! — деди бириси.

— Бизда айб йўқ! — деб қичқирди оломон.

Шу вақтда ҳалғослаб югурганича Умар амин келиб
қолди.

— Ҳа, Умар, қаерда қолдинг? — деди мингбоши.

— Ассалому алайкум, тақсир! Хуш келибсиз. Мен шу
тўполон билан овора бўлиб юрибман. Тўполонда тўппон-
чамин йўқотиб эдим, шунини топиб олдим.

— Бойлар қани?

— Бирни беҳуш бўлиб уйида ётибди. Бирни кўли

синганга ўхшайди. Боши ёрилибди. Яна биттаси бир жойга
бекиган бўлса керак. Дарағи йўқ...

— Уша иккаласи қишлоқда қоладиган бўлса, биз
қишлоқни ташлаб кетамиз! — деди биров.

— Рост айтасан! — деб қичқирди оломон.

Мингбоши нима қилишини ва нима дейишини билмас-
ди. Ниҳоят қарорини борди:

— Оломон тарқалсин. Ҳамма уй-уйига кетсин. Ти-
риклигини қилсин. Айбдорларни биз ўзимиз топиб,
жазосини берамиз.

Унинг сўзларини амин ҳам баланд овоз билан такрор
қилди.

— Ишқилиб, инсоф билан тергалсин! Юртда айб йўқ!

— Юрт огиз очмай туриб, Умаралибой сўз бошлади.

— Ҳаммамизни ҳақорат қилди.

— Мингбоши тоғанинг ўзини ҳам ҳақорат қилди,
зангар!

— Амин бориб шу сўзни сўзини айтган одамга дўқ қилди:

— Жим тур, аблаҳ! Унақа гапларни гапирма!

Яна ўзаро гудрашиб-гудрашиб тўйланганлар тарқалиб
кетдилар. Улар кетгач, мингбоши мачитга бориб воқеа
жойларини кўрди: имом домлани толдириб келиб воқеа
тўғрисида батафсил маълумот олди. Имом кўрққаниданми
ё бошқа бир ҳаёл биланми, бўлган воқеани айнан гапириб
берди. Ортиқча ёлгон кўшмади, ҳеч кимни қораламади, ҳеч
кимни ёқламади ҳам. Маълумот олингандан кейин домлага
жавоб берилди. Энди икки элликбоши, бир амин ва бир
мингбоши маслаҳат учун мачит айвонига чиқиб эдилар,
ташқаридан Ёдгорхўжа кириб келди. Мингбоши қарағали
улгурмай туриб, бой шовқин солди.

— Мингбоши ётади тўртта хотинни олиб: бу ерда
ялангоёқлар, бошқасарлар, ўғриларнинг дастидан ҳеч
кимга кун йўқ! Бу қандай замон бўлди?
Мингбоши супа қирғоғида тўхтади.

— Шовқин солмай гапиринг. Қулогимиз бор.

— Бизнинг бўлусимизда қулогин бор одамлар қолгани
йўқ ўзи! Энди ер-сувимизни сотиб, бошқа тарафларга
кетмасак бўлмайди.

— Нима бўлди сизга, Ёдгорхўжа? Нега ётиги билан
гапирмайсиз? — деди амин.

— Сен гапирма, хотингалоқ! Сендан каттароғидан ҳам
кўрқмайман мен!

— Нима, нима? — деди мингбоши. — Сен қутурибсан,
Ёдгор! Сенга одам муомаласини қилиб бўлмас экан
ўзи. Юрт билиб қилганга ўхшайди...

— Вой-до-о-д... — деб қиқирди Едгорхўжа. — Вой-до-од Акбаралининг дастидан! Айтмадимми! Ҳамма ўғри, бошқасар, ялангоёқларнинг бошида Акбарали ўзи туреди! Кечалари йигитлари билан босма қўлади. Йигитлари ҳаммаси босмачи, ўғри...

— Олиб бор баччагарини! Қамаб кўй! — деб бақирди мингбонни: жаҳлдан ўз кўзларини чимчиларди.

Ҳеч ким қимирламади.

— Қаматиб кўр-чи, қани! Қаматиб кўр-чи! Нима қилар эканман! Ўғри, босмачи!..

— Ҳой болалар, сенга айтаман! — деб қичқирди мингбонни. — Олиб бор бу босмачини, қамаб кўй ўна ҳужрага!

Дарвоза олтидаги йигитлардан учтаси келиб бойга ёнидидилар. Бой уларнинг учаласига ҳам сўз бермасдан, оғзидан тўхтовсиз «куфур» совурадди. Кейин бошқа йигитлар ҳам ёнишиб уни ўртага олдилар: зўр билан сўфининг ҳужрасига олиб кириб, устидан қулаф солдилар. Бу вақтда мачитда дарвоза олдига яна одамлар тўйлана бошлаган эди. Мингбонни ўзининг эсини, сипоқта йигитларидан бирини эшик олдига кўйдди: янги йигитлардан иккинсини унинг ёрдамига берди. Сўнгра сипоқта йигитнинг қулоғига эгилиб, бир оз таълимот берганидан кейин гузарга чиқиб отига отланди. От тизгинини ушлаб турган аминга икки оғизгина сўз деди:

— Юрт ҳам тишчиди, бойлар ҳам тишчиди. Мундан кейин икковни ҳам номаъқулчилик қилмайди. Юртга ҳам насихат қил: ўз бошига ини тутмасини. Керак бўлса бизга арз қилсини. Ўзимиз адабини берамиз!

Шундан кейин отнинг бошини буриб йигитлари билан бирга ўз қишлоғига қайтиб кетди.

Қўронни тунган, йўлнинг икки томонида — қуруқ гўзаноёси қолган, баъзи жойларда гўзаноёси ҳам юлиниб ялангочланган ерлар, энди биринчи қорнинг совуқ тамосини кўтиб ётардилар. Кезинда бирунга чониб келиб оқ кўшикка тунган отлар бу қиёқа тўхталишида жиндак дам олган бўлсалар-да, яна ўша хилда тез юринга тоблари йўқ эди. Уйча-мулчага чарчамайдиган саман йўрға қамчининг ели билан оёқларини биратмоққа бошлаганда мингбонни ўзининг бошини тортиб кўйрди. Йигитларнинг отлари, бари бир, қамчи зарби билан ҳам шошилмоқчи эмасдилар. Йигитлар мингбоннига малол келмаслик учун оҳиштагина ёнишиб ашула бошладилар. Нозик замон, қўронги кеча, совуқ ҳаво, кенг далада бу хиргойи несадир мингбоннига ёқиб кетди.

— Ҳа, йигитлар, овозингни кўтара туш!

Йигитлар бир ерга гўжум бўлиб олиб ашулани бир йўсинда чўзиб юбордилар. Отлар ҳам ашуланинг зарбига оёқ ташлаб, оҳишта-оҳишта борардилар.

Бу чониб келиш ва ҳадемай яна отга отланиб уйга қайтнининг бемаънилигини мингбонни ўзи ҳам англаган эди.

«Бутун бир қишлоқ кўзголон кўтарди, — деб ўйлади у. — Бир одамни чала ўлик қилиб ташладилар. Мачитнинг панжаралари сипди. Яна бириси қочиб қутулмаса, у ҳам ўларди ё майиб бўларди. Йигит-яланг чинакам қутурган эди. Бу, хазинакам ган эмас. Қишлоқнинг икки эзликбонни, бир аминни ҳеч нарса қилолмасдан, менга одам юборибдилар. Аниқ-аниқ кийиниб, отга отланиб, етти-саккиз йигитим билан келдим. Келишим чакана бўлмади! Фақат натижада? Натижа нима бўлди? Нимага эриндим! Нима қилдим? Нимани бажардим? Йигит-ялангнинг арзини эсингидим (мингбонни, несадир, энди юрт дегиси келмайди). Едгорхўжа унқириб келиб эди, қаматиб кўйдим. Ўзингидак ҳовурдан тушмасе бўлмайди. Ўз қилмишига пушаймон бўлдимми, йўқми — уни билмайман, аммо-лекин бутун-ерта чиқиб кетиниша қаттиқ инониб турганини яхши билмаман. Қамокдан чиқса менга ёмон осилади. Иложи бўлса, ярим подшоғача боради. Кўймайди лекин! Ўтга оғзи катта бойга кучим етмагандан кейин бу шон-шалонини неча татқим этди? А, нули тушкур-е! Амалдан ҳам кучлик экан-а! Рост-да, Едгорхўжанинг оқибати нима бўлишини мен билмаманми? Шундай катта мингбонни? Йўқ, билмайман! Уни шу ҳолда кўн сақлаб бўлмайди, эртага эрта билан ё қанвой билан шаҳарга кўчатиллади, ё чиқариб юбориллади. Бошқа йўл йўқ! Шу йўлларининг қайси бири маъқул? Қайси бири эн келади? Қайси бирини қилсам ўзимга хайрият бўлади? Билмайман! Хайролман... Шу тонда Мирёқуб душонмарг бўлсайди. Ўйр оғиз ган билан маъқул маслаҳатни тошиб берарди: «Кўй ҳам бутун, бўри ҳам тўқ» бўларди. Хогин дардига қолмай ўлсин, бетавфиқ! Ўтга гайридини тошиб неча ойлик йўлга кетибди-я!..»

Отлар ўлчовли қадам ташлаб ва бошларини ян-дан-дан янрка илгари босаркан, йигитларнинг гоҳ кўтариб, гоҳ пасаядиган мулли ашулалари остида мингбонни доҳонинг миyesi ну хил фикрлар билан тавишланарди. Мингбонни ўзининг Мирёқубеиз ҳеч нарсага ярамаганини умрида биринчи марта ўз-ўзига иқрор қилди. Тўғриси — қилиша маъқур бўлди. Мингбонни қанча ўйласа ҳам маъқул бир маслаҳат тона олмади. Миyesi чарчади. Боши елгилтиша оғригандай, кўзлари тингандай бўлди. «Хайр, кўй, — деди

яна ўзига-ўзи. — Уйга борайд-к-чи. Ҳеч бўлмаса, Ҳаким-жондан маслаҳат сўрарман».

Сўнгра йигитларга юзланди:

— Қани йигитлар, шўхроқ ашуладан бўлсин! Жаноза босиб кетди ҳаммаёқни.

Йигитлар кулдилар. Йўлда учраган кичкина бир қишлоқдан чиққач, шўх ашула бошланди. Унгача қиш нафасининг совуқ ва сержаҳл шамоли кўзгалди, унинг ингалари юз ва қулоқларга ачитиб-ачитиб санчиларди. Қор учқунлари келиб гоҳ-гоҳ юзларни чимчиларди. Бир оёдан сўнг саман йўрғанинг оёқ бидратганини кўриб, йигитлар ҳам қамчига зўр бердилар ва эл уйкуга ётганда, ўз қишлоқларига кириб бордилар. Ҳаял ўтмай, йигитлардан икkitаси чарчамаган отлардан икkitасини олиб — яна Қумарикқа жўнадилар. Ёлгорхўжани бўшатиб юборишга фармон берилган эди. Султонхонни ўз хужрасида қолдириб, негадир ҳалитдан қишлоқ пўстинини устига ташлаб ва уйқуспираган сингари додираниб ховлига чиққан Ҳаким-жон икки йигитни уёққа жўнатгач:

— Чакки қилиб кўйибсиз, хўжайини! — деди. — Билмадим, бу ишингизнинг оқибати нима бўларкан?

— Нима бўлса бўлар! — деди мингбоши. — Олса амалини олади-да, йонини оларимиди? Шунча йил хизмат қилганман.

— Мундай нозик вақтда хизматга қарамайди, хўжайин. Мингбошининг жаҳли чиқди:

— Уйқудан қолибсан, мирза! — деди у. — Тур, жонингга кириб ёт! Эрта билан ганлави мен билан. Ювуқсиз!..

Ўзи ҳам таппа-таппа қадам ташлаб ичкарига юра бошлады. Мингбоши бу узун суҳбатни мундай чўрт кесиб ичкарига йўл солганига ичдан хўрсанд бўлган мирза ўз уйига кирган вақтида, мингбоши долхонинг хотини юрагини чангаллаб ўтирарди.

— Қўрқманг, — деди Ҳакимжон уни иўстини орасига олиб, — сиз ўз уйингизда ўтирибсиз...

Бу кеча Ҳакимжон қанча кам ухлаган бўлса, мингбоши ундан ҳам кам ухлади. Ярим кечада катта хотинини уйғотиб жиндак гўнг қовуртирди. Бир шиша ароқ билан уни егандан кейин яна бир шиша ароқни ярим қилди ва шундан сўнг оч бўридай увлаб-увлаб уйқуга кетди.

XVII

Қечаси ташқарига бир қарич қор тушди. Деразаларининг ойшақлари танжара гулчин сингари ғалати-ғалати пақш-

лар билан безандилар. Жипс ёпилмайдиган эшикларнинг икки қаноти орасидан совуқ қорнинг захарли изгирини кириб, уйларнинг тоқчаларини айланмоққа, унинг совуқ «хув-хувлари» шифт ораларидан эшитилмоққа бошлади. Қалдирғочнинг ташландиқ уясидан чингитканики сингари ишгичка хуштак овози чиқарди: изгирин беркиниб олиб шўхлик қилаётганга ўхшайди!

Ҳакимжоннинг уйқуспираган кўзларини уқалаб туриб кеча ярмида қилган ваҳимаси мингбошининг ўзига таъсирсиз қолмаган эди. Қечаси ичилган бир ярим шиша ароқ унинг миясини тарози тошидай оғирлаштириб, бир нафасда кўзларини юмдирган бўлса-да, тонг ёринар-ёришмас яна безовталик билан уйғоннишга сабаб бўлди. Кўзини оғдан вақтида бонни худди прессга тўшган тойнахтадек ёрилгудек бўлиб оғирди. Зўрға-зўрға қайрилиб ёнига қаради: севимли булбули, сочларини тўздириб, ширин уйқуда роҳат қилмоқда эди! «Нима қилсам? Уйғотсамми? Ё уйқусига ҳалал бермасамми?» деб ўйлади мингбоши. Фақат боннида ўтирган алвасти йўгон болтасини кўлига олиб, энди ўтин ёришга киришганидан, чор-нонор қичқиринишга мажбур бўлди:

— Тур, хай! Тур дейман! — Бу мингбошининг ўз севимлисини биринчи марта сеплаши. — Қотиб қолди баччагарди қизил! — Зебини тургиди. — Тур дейман, тур!

Зеби кўзини очиб дарҳол эшик томонга қаради:

— Қим у чақирган?

— Менман, мен. Тур ўрнингдан! — деди мингбоши унинг елка томонидан. — Тур, кечаги ароқдан олиб бер!

— Сизга нима бўлди?

— Кейин биласан. Бўл, ароқди бер тезроқ.

Бир катта ишлага чоч қилиб тўлдиргандан кейин бир шмиришда ичиб бўлди.

— Аҳ, худого шукур! — деди. — Ётиб ухлай бер. Ҳали вақт эрта.

Ўзи оғирлик билан ўрнидан туриб ташқарига чиқди. Ташқарига жон асари йўқ. Ҳамма уйқуда. Янги ёққан қор оёқ остларида гирчиллама этик сингари овоз бериб ётарди. Дарвоза даричаси очик; демак йигитларнинг намозхони Улмас ота намозга чиққан. Сўрига бориб ўтирмоқчи бўлди: сўридаги йиштирилмаган палослар қалин қор остида қолганлар. Тўшақча устидаги думалоқ болиш — тепаси қор, икки ёни куруқ — чала бўялган туҳум сингари чучмак ва ғалати кўринарди. Айвондаги гиламга чиқиб ўтириб бошини чайқаб кўрди. Оғриги тарқалган, енгиллашгандай

бўлган, лекин миёга ўйларни тўплайдиган ҳолда эмасди. Уйлар бўлут устига минганган булутдай, мужмал ва рағсиз эдилар. Гиламга узалиб бошини қўллари устига қўйди: бемаҳал кишининг совуқ тонгида шамоллаб уйкуга кетмоқ истарди. Бўлмади. Уйку келмади. Кўзларини уст нардаси юмилса-да, ич нардаси юмилмоқ истамас эди. Гуё бир бўлак кўнг бошининг олдига — худди иешона тенасига келиб олиб, билакдаги томирдай бирушга лўшиб турарди. «Нима бўлди менга?» деб ўйламоқчи бўлди мингбоши: шу уч сўзни миёсига тўплай олмади. Учала сўз бошини уч бурчига тарқалиб ҳар томондан пойма-пой овоз берди: «Бўлди... нима?... менга...» Ўрнидан туриб каттақон чорчесини сувга ботиради, сўнгра наридан-берн сикчиб олиб бошига босди ва шу бўйича касал одамдай ўнглаб ётиб уйкуга кетди.

Ҳакимжон келиб уйготганда соат 11 га яқинлашган эди. Ўрнидан турмасданоқ ётган жойида учта-тўртта қалампир солинган аччиқ шўрвадан ярим коса ичди. Устига қатта кўрна ташладилар. Ётиб терлади. Шундан кейин миёси жойига келгандай бўлиб ўрнидан турди.

— Мирёқуб акамдан хат бор, — деди Ҳакимжон.

— Қим олиб келди?

— Бонжа қогозлар билан бирга шаҳардан юборибдилар.

— Нима дебди?

— Ўқиб берақолай.

Ҳакимжон ўқий бошлади. Бошида узундан-узоқ дуою саломлар — ҳаммага алоҳида-алоҳида, номма-ном...

— Ўтабер, — деди мингбоши.

— Ўндан кейин йўлдаги саргузаштлар...

— Ўтабер...

— Ўндан кейин Қримнинг тоғлари, денгизларининг таърифи. Бир печа бет...

— Ўтабер... Лақма бўлмай ўлсин! Қачон келишини айтмайдингми?

— Йўқ, — деди Ҳакимжон. Хатни энди Ҳакимжон ўз ичига ўғий бошлади.

— Ҳалиги манжалақни тўғрисида ҳеч гап йўқми?

— Йўқ. Бир жойда «жуда хурсандман, айшим жойида» дебди.

— Унинг айши жойида бўлмаган вақти йўқ... Менинг уйим куйди бу ерда! Ўтабер!

— Мана мунда бир гани бор. «Агарда биронта нозик иш чиқиб қолса ва ҳам ҳоким тўра билан хилватда гаплашмак-ни тақозо қилниса, ҳамма гапни Зуннунбой орқали нойиб

тўранинг оғачаларига айтилсин. Иншоолло, ҳар қандай мушкул ишлар ҳам ҳайрият саранжом топқай».

— Шуниси керак эди бизга. Яна қайтиб ўқди! Ха, балли, энди қаерга тушгани борми, йўқми?

— Ха, адреси бор.

— Бўлмаса, тезлик билан телеграмма жўнат. «Тез етиб келмасанг бўлмайди» дегин. Уқдингми?

— Хўп, хўжайин. Менга қаранг, додхо. Хатнинг бошида галати бир гап бор. сиз қунг қилмай ўтдингиз.

— Хўп, хўп? Қани?

— Мана муни эшитинг: «Маноби хурмаглик отахонин-миз, қиблағохимиз, миллатнинг отаси ва тараққийпарвар мулла Акбарали афанди мингбоши додхо хизматларига кўп-кўп саломдан сўнгра андоғ маълум ва равшан бўлгайким... в.х».

— Нима бало? Жинни бўлдим? Йўқ ердаги бемаъни сўзлар...

— Биласизми, хўжайин, бу сўзлар ҳаммаси жадидлар айтадиган сўзлар. Абдисамат мингбошига Самарқанддан бир жадид муфтининг ёзган хатини кўриб эдим. Унинг ҳам «миллатнинг отаси, тараққийпарвар» деган гаплар бор эли...

— Нима дегани у?

Ҳакимжон бу бемаъни саволга жавоб бермаслигини эи кўрди. Шу учун қалгагина қилиб:

— Ўзим ҳам ҳайронман, билмайман, — деб қўяқолди.

— Инқилиб, бизни Абдисаматга тенглаштирибди дегин. Мирёқубдан келган оқибат шу бўлибди-да...

Шу топда мингбошининг юзида ёш болаларнинг аразлаши сингари бир нарса бориди. Ҳакимжон муни дарров найқади. У аввал биллилар-биллимас қилиб кўлди. Кейин овозида бир нав эрмак асарини босолмаган ҳолда мингбошига «насиҳат» қилди:

— Йўқ, хўжайини, ундай деманг, Мирёқуб акамнинг сиздан бошқа ҳеч кими йўқ. Сизга ҳеч қачон шнадек ёмонликни раво кўрмайди.

— Мен раво кўраманми бўлмаса? — деди мингбоши.

Шу топда унинг кўнглидан «менинг кимим бор ундан бошқа» деган аламлик бир фикр ўтди. Мингбоши бу оғир суҳбатни ёпмоқчи эди, шу учун дарров сўзни бошқа томонга бурди:

— Хўп, болалар келишдингми?

— Йўқ, хўжайини.

— Нима, нима? Шу вақтгача келмайдими? Қумарик қанчалик йўл экан? Хуфтонда одам жўнатган эдик.

— Билмадим, хўжайин.

Худди шу пайтда, янги йигитлардан бири арвоҳ отин оқ кўшикка тушириб, чолганича етиб келди. Дарвозани очгунча бўлмай отдан ўзини ташлаб, раиғи ўчган ва ҳал-эслаган ҳолда мингбошининг қаршисига келиб тўхтади.

— Нима гап? Мунча ҳовлиқдинг?

— Ин ёмон, хўжайин. Ин ёмон...

Йигит сўзлай билмасди.

— Утир, дамингни ростла! Битта-битта гапир!

Мингбоши ўан ҳам икки қўлогини диққайтирди. Йигитта бир ишлага чой бердилар, ичди, нафасини ростлади. Сўнгра бирин-бирин сўзлаб берди.

* * *

Мингбошининг кечаси жўнатган икки йигити бу қинлоқдан чиқмай туриб, у қинлоқда яна тўполон боиланди. Тўполонни қамоқда ётган Ёлдорхўжанинг барзандидай икки ўгли билан нариги — қалтақланган Ҳмаралибойнинг бир ўгли бошлайдилар: кейинги бойвачанинг кўлида қичқилганига охиқ «Смит-вессон» тўншончаси бўлади. Булар аввал Ёлдорхўжани қамоқдан қўтқариб, кейин Ҳмаралибойни қалтақлаганларнинг боилги ҳисобламсини Маматурдин отиб ўлдирмоқчи бўладилар. Маматурдиннинг ўзи Ҳмаралибойга йигирма йил қарол бўлган киши.

Тўхтасин бойвачча қўлидаги охиқ тўншончани ялтиратиб қоронгиларни гузар олдидан ўтар экан, овозини бемаълал қўйиб юборди:

— Ҳа хўжайинига, нои-тузини ичган кишисига қўл кўтарган одам қандай одам бўлади? — деб сўзланади. — Ҳидай одамни тирик қўйини ярамайди. Уни тирик қўйсак, бошқалар ҳам илуга эргашадиган бўлади.

Ака-ука бойваччалар ҳам бу фикрни маъқул тонадилар ва мардларча қадам қўйиб, гузар олдига — мачитга ўтадилар. Бу вақтда гузарда оқ аланга қилишиб ўтирган бир-икки йигит дарров бориб, эшитган гапларини Маматурдига айтади. Маматурди қора синчалонги билан ўнг қўлогини бир қавлаб олгач, жўллур гушиисини елкасига ташлаб уйдан чиқиб кетади: бир оқдан кейин улар ҳам беш-ўн киши бўлишиб, қўнриқ олдига — баққола дўқонининг айвончасига тўнланадилар. Бу вақтда биринчи қор кўшинининг илгорлари ерга етиб келиб, бир-бир қатор чизла бошлайдилар. Аччиқ изгиричи шилдирмасини қўлига олиб гижбангни қизитади...

— Мен ҳеч қимга тегмоқчи эмасман, — дейди Маматурди. — Мачитда гап бошлаган ким бўлди? Ушалар! Ушалар «хотирталоқ» деб сўкинмаса, биз қўл кўтармас эдик.

— Ҳа, албатта. — деди йигитлар.

— Биз энди ҳам қўл кўтармаймиз. Қўл кўтариб келсалар, албатта жон борича тортинамиз.

— Пакава Тўхташ кўнчилиқнинг фикрига қўшилмайди:

— Улар қўл кўтаргандан кейин қўл кўтарсак кеч қоламиз, оғайнилар — деди у. — Орқаларидан қувиб бориб бирданга солдирмасак бўлмайди! Ҳа!

Эрвали семизнинг жувозанш боласи Тўхташнинг фикрини қувватлайди:

— Ростиргандан босган яхши, албатта!

— Йўқ, сенлар тушунмайсан, — деди Маматурди. — Оғзи кишилик бўлса ҳам бойнинг ўгли гапирсин» деган гап бор. Ким қучлик? Нули бор қучлик. Подшоҳик, амалдорлик, яримқошино ҳаммаси нули борнинг оғзига қарайди.

— «Нули борнинг гапи ўнг, нули йўқнинг гапи тўнг», — дейди яна биттаси.

— Ҳа, баракалла. Биз олдин қўл кўтарсак, бу номард амалдорларнинг бутун қинлоқни отув қилишдан ҳам тоймайди. Уларни бир нима деб келинса, биз ўшанга қараб муомала қилайлик.

— Ҳа, ҳа, тўғри, — деди қинлоқ йигитлари.

Бир оз ўтгандан кейин Маматурди бошини кўтарди:

— Менга қара, болалар! Унинг касли менда. Мен ўзим олинман. Сенлар аралаймасаңг ҳам бўлади. Сенларда касли йўқ.

Йигитлар ҳаммаси бир оғиздан:

— Йўқ! — деб қичқиради. — Биз сенга қўл тегиздирмаймиз!

Бу орада учала бойвачча қамоқдаги «бечора» ни кўтариб олиши учун қанча зўр бериб, ҳеч нарса чиқара олмайдилар. Мингбошининг синашга йиғити қаттиқ тўради, милтиқ қўлигини ўз кўксига қадаб туриб қичқиради:

— Яқин келганинги отаман! Мингбошидан бўйруқ келгунча ҳеч кимни яқин келтирмайман.

Унинг ёнидаги йигитла ҳам ов милтиги бўлганидан бой болалари қўрқадилар: тўншончани қўйинга солиб туриб қаҳрамон бойвачча аччиқ-аччиқ сўқинади: бу билан улар учови тез-тез қадам қўйиб мачитдан чиқиб кетадилар. Мачитнинг чап бикиндаги тор кўча билан далага чиқиб,

ундан сув бўйлаб тўппа-тўғри Маматурдиннинг уйига борадилар. У ерда Маматурди бўлмаганидан «бирор жойда беркиниб ётгандир» деб уйнинг хар томонини қидира бошлайдилар. Маматурдиннинг гангиб қолган хотини «кўчага чиқиб кетди», тузардагилар «фалон» деса ҳам қулоқ солмайдилар. Хотин бечора бойваччанинг кўлида олоқ тўппончани кўргандан кейин кўрқиб кўчага чиқиб кетади ва овозининг борича бақриб «дод» демоққа бошлайди.

Хотинининг фарёдини эшитгандан кейин Маматурди ишнинг нималигини дарров пайқайди, йигитлар билан бирга ўз уйига қараб югуради. «Хай, хай! Хай, хай! Бу нима гап?» деб эшикдан кирган ҳамон бойвачча айвон олдидан югуриб келиб, унга қарата ўқ узади, ўқ Маматурдиннинг чан елкасига тегиб уни ярадор қилади, у ёқдан накана Тўхташ етиб бориб калтагина бир таёқ билан бойваччанинг кўлига уради, тўппонча икки-уч қадам нарига бориб тушади, нариги икки бойвачча буларга қараб тош отишга киришадилар. Шундай қилиб икки орада яна ўзини бошлашиб, натижада ака-ука бойваччаларнинг бири ўлади: бири озроқ калтак егандан кейин қочиб қутулади, тўппончали бойвачча эса тўппончасидан воз кечиб, қоронгида бир жойга беркинади. Қон кўп кетганлигидан Маматурди ҳам йиқилиб қолади. Унинг хотини эрта қачон ўздан кетган бўлади.

Мачитда эса ҳужранинг дарвардасини ағдариб ташқарига чиққан Едгорхўжа икки йигитга сўз бермай чиқиб кетмоқчи бўлади: йигитлар қор билан намланган ерда у билан анча олишгандан кейин қўл-оёғини боғлаб, яна ҳужрага киришиб қўядилар. Шундан кейин икки йигит етиб бориб мингбошининг буйруғини эшитдиради. Бой қўл-оёғи бўшалгандан кейин йигитларни масхара қилиб кулади: жуда бўлмагур гаплар билан ҳақорат қилиб сўзлади: «Ҳаммагизни оттириб юбормасам номинини бошқа қўяман» деб қичқиради. Йигитлар ишдамай тура берадилар. Фақат сипитгина кулиб қўядилар. Янги йигитларнинг бири қаттиқроқ кулиб юборгандан кейин бой туриб унга ёпишади — урмоқ қасдида бўлса керак. Шундан кейин синашта йигитнинг ман қилганига қарамасдан, мингбошининг янги йигитлари унинг ўзини анчагина калтаклаб ташлайдилар.

Бутун шу хангомалар бўлган вақтда қишлоқнинг бир амин ва икки элликбошисидан ҳеч бири кўримайди: улар мингбоши кетар-кетмас уйларига кириб яширинган бўладилар...

Мингбоши бутунлай гангиб қолди. Нима қилишини билмайди. Қимдан маслаҳат сўрашга хайрон бўлади. Шу тирранча Ҳакимжондан маслаҳат сўрай берса у нима хаёлларга боради? Холбуки, бу Қўмарик воқеаси уни икки ўт орасига ташлаб қўйди: бир томонда ҳақлиги очиб кўришиб турган фуқаро, ҳалқ: бир томонда — пули кўп, обрўйлик катта бойлар. Мингбошининг ўзи учун, шу топда, фуқаро кўрқинч эмас: мингбоши нима деса, йўқ демайди фуқаро. Бойлар бўлса на фуқарони бир чақага олади (муниси-ку майли-я), на мингбошини (мана мунисига чидаб бўлмайди!). Очикдан-очик сўзлади, ҳақорат қилади, ҳалқ олдидан «сени у қилдим, бу қилдим!» деб бақиради. Мингбошига қолса, иккала бойни Сибирга жўнатарди. Лекин бу бўладиган иш эмас. Фуқаро қанча ҳақли бўлса ҳам, шаҳардан катталар пули борнинг тарафини олади, унга озор бермайди. Энди мундан кейин бойлар ҳам тек турмайди: бор-йўғини адвокатга бериб, каттакон аризаларини ёздиради: катта пойибга, уезд хокимига, ярим подшога ариза юборади. Ишқилиб, мингбошининг бошини эмай қўймайди... Қани энди, Мирёқуб бўлса! Албатта, бир тadbирини қиларди. Қўймасди.

«Аттанг, — дейди мингбоши ўз-ўзига. — Қишлоқ одамлари чакки қилибди. Кечанинг ўзида иккала бойни ўлдириб юборишса яхши бўларди. Айб менга тушмасиди: чунки мен у ерда йўқ эдим. Жуда саз бўларди. Аттанг, аттанг...»

Нима қилишини билмасдан ичкарига кириб, ташқарига чиқиб, ховлига ўтиб, кўчада айланиб, кеч киргунча хаёл суриб юрди. Кеч кирганидан кейин Зебининг ёнига кириб, кечаги овқат билан бирга бир ишша ароқни ичиб олди. Сўнгра тўшакка ёйбошлаб ўзининг кўпол ва хунук овози билан турли-туман, алмойин-алжойи кўшиқларни айтишга бошлади...

Учала хотин даҳлиз эшиги олдидан тўхташиб ашулани эшитар ва аганаб-аганаб кулардилар. Фақат, биргина Пошшахоннинг кўзларида Зебининг туйидан бурун бўлгани сингари ўткир бир жиддийат кўринарди. Бу жиддийат ичидаги огир изтиробларнинг кўзларда акс этган кўлагалари эди. Унинг шу топдаги кўзларига тикилиб қараган киши кўрқиб кетади. Фақат хар бири ўз кунини ўзича кўраётган кундошлар у кўзларнинг кўрқинч ифодаларидан беҳабар эдилар... «у енгган, ютган, ошинги олчи келган, деганини

бўлдирган кундош эмасми? Нима гапни бўлсин?..» Кундошлар шундай ўйлайди.

Лекин ҳақиқатда...

Ҳақиқатда эса мингбоши хотинлари орасида энг жонли ва энг эслиги бўлган бу жувон Султонхонга қарши очган курашнинг натижасидан порози эди. Зеби келмасдан бурун қандай зўр бериб ўйлаган бўлса, энди ундан кўпроқ ҳаёл суради. Унинг ҳаёли дарёлардай бу жувонни аллақайларга оқизиб олиб кетади. Ушлаб бўлса экан, ҳаёлларнинг учини!

«Нима бўлди? Зебихонни келтирдик: қанча қийинчиликлардан сўнг унинг қайсарлигини синдириб, қўзидай юмшоқ-ювон ва мулойим қилиб, мингбошига тошширдик Мингбоши энди ундан хурсанд: Зебихоннинг ҳам хафа бўлгани маълум эмас.

Нега хафа бўлсин? Мингбоши ўзи қари бўлса ҳам қуввати жойида: у ўзи бир хотинга қаноат қиладиган бўлса, хотин киши, албатта, қаноат қилади. Ундан кейин, «ёши хотин қари эркакни яшартиради» деган гаплар бор: қариганда ўйланадиган эркаклар шу хикматга амал қилар экан. Мингбошига тегматани билан Зебихоннинг бахти кулармиди? Маълум эмас. Мингбоши қари бўлса, унинг ўрнига мутлоқ ёш бир йигит келишига ким кафолат беради, дейсиз? Зебихоннинг отаси қизининг нозига қарайдиган кишини? Йўқ, асло йўқ! Мингбоши билан оралари тузалгандан кейин мунинг Зебихоннинг ўзи иккор қилмадимми? Бир кунни кундошларига нима деди у? «Ов, — деди, — қиз боланинг пешонаси қурсин! Ўзи хоҳлаб эрга тега олармиди? Мени отам шу қари одамга берди деб қойийман: мунга бермаса кимга беради? Ўзим суйган йигитга берамиди, қалай? Танитилги тутиб кетганда эшонбобога бериб юборарди... У мундан бешбаттар! Хўш, мингбошининг ўзи одамлар айтгандай жуда хунук ва бадбашара одамми? Албатта, кўп эркаклардан хунукроқ... Ўлгудек қўпол... Аммо-лекин дунёда ундан ҳам хунук, ундан ҳам кўпол эркаклар бор-ку! Мунга бермасалар, ўшалардан бирига ҳам бермас эдилар, деб ким айта олади? Хеч ким!»

Пошхохоннинг ўткир ўйи, ўргимчак шилдай ҳар томонга ёйилиб миясини говлатди. Тиним йўқ уйлардан!

«Султонхоннинг ўрнини Зебихон эгаллади. Мингбоши Зебихоннинг уйига бутунлай қапа тикиб олди. У уйдан гоҳ ёш келиннинг қувноқ ва болаларча кулиши, гоҳ қари кўёвнинг хурсанд қийқиришлари, гоҳ бўлса янги қайлиқнинг йўрга зарбли дутори билан ширини ва ширалик овози,

гоҳ бўлса янги келтирилган грамофонда Нетаёхоннинг қичиқ яллалари эшитилади... Ана турмуш! Ана кўёв-қайлиқ! Пошшахон билан Султонхон қайлиқ бўлибдими? Зебихонга эли қўйиб юрилган вақтларда мингбоши бир сўз деган эмасмиди: «Шуни қўлга келтирсам, бор-йўғимни тутаман. Бор-йўғим шуники бўлади. Биттагина бола туғиб берса меросхўрим бўлади. Бошқаларга ҳеч нарса йўқ!» Яқинда ҳам Ҳакимжонга айтган эмиш: «Мен энди топдим бахтимни. Ҳаммаёгим шуники. Бошқаларга беш-тўрт таноб ерни тирикчилигимда ўтказиб бериб, қолган давлатимни батамом шунга қолдираман». Мингбошининг катта давлатидан катта мерос кутгани учунгина қора кўзли Мирёқуб Пошшахонни кучоғига олган эмасмиди? Орада ваъда беришлар бўлган эмасмиди? Мирёқубдай қора ва чиройли кўзли, тани-жони соғ, ўзи бардам, базмчи, айшу ишратли ҳаммавақт ширини суҳбат билан бошлайдиган, озода ва ширин сўзли эркакни қандай топиб бўлади? Мингбошининг ҳамма давлати қолмаганда ҳам, кўпроқ қисми Пошшахонга қолганда Мирёқуб яна кучоғини очиб келардику-я. Бир ўрне хотин билан аллақасқа кетган эмиш. Бу эркак халқи шунанга итмижоз бўлади. Биттага илашса эрганиб кетаверади... Майли, ўйнаб келади. Мингбошининг катта давлати тинч қўяди дейсизми?»

Пошшахоннинг кучли ўйлари шомолдай учади, баланд-настин айланади. Қани энди, уларни тутиб бўлса! — «Мирёқубга ваъда қилинган катта давлат яқин ўртада Зебихонга тегадурюнга ўхшайди. Мингбоши, ахир, ҳамма хотинларидан қари. Сўнг вақтларда арокқа ёмон берилди. Бу хилда ича берса, бирида бўлмаса, бирда юраги қуйиб ўлади. Ўлими ҳам яқин энди унинг! Юрт бесараижом... Мингбошига эмас, ундан каттароғига ҳам сўз бермайди. Қўмарикдаги тўнолон мингбошининг ошига заҳар қотиб қўйди, ўтирар жойини тополмайди. Мингбоши бу кетишда ўлмаганда ҳам ё бекор бўлади, ё бошқа. Аччиги келса, «вайна»га кетиб қолади... Борди-ю, бир кун эрта билан мингбоши жон таслим қилди. Давлати нима бўлади? Давлати қурсин! Ҳаммани еб адо қиладиганга ўхшайди. Илгари тўрт киши ўртасидайди, энди беш киши ўртасига тушди. Илгари ҳеч бўлмаса, ҳар кимга ўз хисаси тушади деган умид бориди: энди уч хотинга бир ҳовучдан ер, қолган ҳаммаси Зебихонга. Дунёда ўз оёғига ўзи болта чопадиган аҳмоқ ҳам бўладими?»

Ойнага қарайди Пошшахон: «Мана, мана, ўша аҳмоқ!» дейди, йиғлашга ҳозирланган овози билан қаҳ-қаҳ солиб кулади.

Пошшахоннинг жаҳлига токкан яна бир нарса — Султонхоннинг бепарволиги! Шу бепарволик, шу ўйнаб-қулиб юришлар Пошшахонни сил қилади, сиз!

«Нима бўлди бу жувоonga? Эртадан-кечгача кундонларин билан ўйнашадди, гапирарди, ашуаа қилади, кулади, кулдиради, тегишади, хазил қилади, қитиқлайди, қочади, қувлайди, қувланади. Қор ёққанидан бери қишлоқнинг ярим хотин-қизлари билан қор отиниб чикди... Учга билан «қорхати» ўйнаб ютди... Нима бале бўлди бу жувоonga! Кеч берантиб олади: тонг оттугича дом-дарахсенз йўқ бўлиб сениб кетади... Энг ашаддий дунмани Зебиҳон эди: энг яқин ўртоғи Зебиҳон бўлиб қолди. Иккаласи сирдон, маҳрам...»

Бир замон Султонхоннинг бошидан ўтган уйқуенз кечалар энди Пошшахоннинг кўзини юмдирмайди. Хар кўни шомдан тортиб, азонгача ётган жойида уёқ-буёқда аталаб ўй ўйлайди. Кўн ўйлаш патижасида, Султонхон ўзининг маълум қарорини бериб дарҳол ишга киришган эди, энди Пошшахон ҳам, ўзининг кўрғич қарорини берди ва ишга бошлади. «Энди бир ўқ билан икки қушини ақдарин керак!»

* * *

Пошшахоннинг қарори қандай кўрғич бўлса, унинг бажарилиши шу қадар тез ва осон бўлди: баққолдан яширича олдирилган кучала кичкинагина дехчада эртадан-кечгача қайтади: эргалаб унинг суви бир чойнакка солинди, Зебининг уйига олиб кирилишига мўликалланди... Бу вақтда мингбошининг қолган учала хотини Дадабой баққолнинг катта қизиникига зиёфатга чиқиб кетган эдилар. Мингбоши эса пошшахон суръатда шаҳарга чақирилган-яшириб бўлмаслик даражада бесарайжомлик ва талнаса кўрсатган ҳолда эргалаб шаҳарга жўнаб кетган эди. Пошшахоннинг уйида аллақандай бир қариндонинг ўтирган-лигидан кундонларин уни қиетамадилар. Хадгчахон келиб уни танқарига чақириб олган ва «меҳмонингизни жўнатгандан кейин чиқинг. Кечгача ўйнашиб ўтираминз» деган эди.

Шундай қилиб ўзи ёлғиз қолган Пошшахон бемалол Зебининг уйига кирди... Тоқчада бир кичкина чойнақда «табаррук» сув бор эди, у сувга Раззоқ сўфининг илтимоси билан эшонининг ўзи дуо ўқиб дам солган, уни ичгандан сўнг тез фурсатда Зеби хомиладор бўлиб, бола туғини

керак эди. Чойнақдаги «табаррук» сувини ҳўл обрезага түмилб танилаб, ўрнига ўз чойнақидан сувини түлдирди. Тамом. «Зеби кечкурун чиқиб сувдан ичад-да, ти-торгемай ўладди. Тўртинчи хотинининг учинчидан бошқа кундонини бўладимми? Муни ён бола ҳам биллади...»

Уйдан тўна-тўғри баққолнинг қизиникига чикди. Анчагача кундонларин ва ўртоқларин билан галланиб, ўйнашиб, қулиниб ўтирди. Узи захар бераётган кундонинини бир қучоқлаб ўпти... Зебининг ўйинларини есениқ ва астойдил бўлса ҳам, Пошшахон негадир ҳалитдан уни ўйинининг совуган лабларидан олгандай бўлар ва ишшаб сувга тегиб турган майса учидай сенилгина қалтирарди. Қажжаҳалар билан дуйёни бошига кўтарган вақтларида ҳам ўз кўлининг бепхтиёр кўкрагига бориб қолганини пайқар, аллақандай совуқ бир туман парчасининг кўкрагидан ивиришиб, у ер-бу ерга қадалиб юрганини сезарди. Шу қадалган парсани чиқариб юбормоқ учун ўзини зўрлаб бўлса ҳам, бир-икки марта қаттиқ-қаттиқ йўталди. Фақат бу йўтал унинг оғзидан эмас, аллақандай етти ёт бетончаларининг оғзидан чикди, бу йўтал овозидаги орият шу қадар очиқ эдики, йўталдан сўнг Пошшахон яна кўкенини тизимлашга мажбур бўлди.

— Нима бўлди, жоним, сизга? Шамоллаб-петиб қолдингизми? — деб сўради Зеби.

Зебининг бу меҳрибон, шу содда, шу болаларча маълум кўзларида самимиятдан бошқа ҳеч қандай маъно бўлмаганда, Пошшахон унда қуйидаги сўзларини ўқиди: «Бир мени ўлдирганинг билан мақсадингга етолармидинг? Бекор менинг ён жонимни жувономарг қилганинг қолади».

Шундан кейин, ҳалғи туман нарчаси кўкрак теграсинда от қўйиб чопқиллай бошлади. Бутун аъзон-баданидан ялмоғиз кампирининг муздек совуқ қўллари ўрмалагандай бўларди. Ён жувоонининг ранги ўчди.

Кундонларин унинг теграсини олдилар:

— Нима бўлди, Пошшахон, сизга?

— Совуқ олдирибман, шекилли...

— Чиқиб ётнинг, бўлмаса.

Овқатга ҳам қарамасдан уйига чиқиб кетди. Шу бўйича эртаси куни ҳам бошини кўтаролмади...

XVIII

— Акбарали, сеп шундай бир иш қилибсанки, — деди нойиб тўра, — энди мундан нари мен сени ҳимоя қилолмасман.

Мингбоши нима дейишни билмасдан ерга қараб жимгина ўтирарди.

Нойиб тўра давом этди:

— Иккала бой бир бўлиб энг яхши адвокатга икки қулоч ариза ёздиршиб, тўппа-тўғри ҳоким тўрага тубдилар. Ҳоким тўра телефон берди, мендан бир оз қойинди. Аризани кўрдим. Емон нарсалар бор унда... Сени энди ҳеч ким ҳимоя қилолмас деб қўрқаман...

Мингбоши беихтиёр бошини кўтариб нойиб тўрага қаради, сўнгра яна бурунгидаи кўра настрок энгашиб, амиркон этигининг букилган болдирларига тикилди.

Нойиб давом этди:

— Ҳозир, сен келмасдан бир оз бурун бир одамни Қумарикқа юбордим. Участка пристави ҳам ўша ерда. Мачитада икки бойга қарши мушт кўтариб чиққанларнинг ҳаммасини қамоққа олади. Бошқа чора йўқ. Имом домлага бизнинг номимиздан раҳмат айтишга буюрдим. Жуда яхши сўз қилган дейдилар.

Мингбоши чидаёлмади:

— Тақсир тўра, мен хайронман: халиги қамоққа олинганларда заррача гуноҳ йўқ-ку. Бу қандай бўлади? → Агар ўзингиз ўша ерда бўлсангиз иккала бойни отардингиз...

— Биламан, — деди нойиб, — жуда яхши биламан. Унақа мингта аризадан сенинг бир огиз сўзингга кўпроқ эътибор қиламан. Бойларнинг кутургани рост, суриштириб кўрдим. Улар ўз қилмишларининг жазосини тортгандар...

Мингбоши дадилланди:

— Ундай бўлса, мундай адолатлик подшо вақтида очикдан-очик ноҳақлик қилишга қандай йўл кўйилади? Нойиб кулди:

— Соддасан, Акбарали. Подшолик ҳаммавақт юртининг обрўйлик одамларини ҳимоя қилади. Обрўй давлат билан топилади, муни биласан. Ундан кейин, қишлоқ одамларининг шунақа ўзбошимча ҳаракатларига йўл қўйиб берсак, оз вақт ичида қишлоқдан қўл ювишимиз керак бўлади. Сен хомсан сиёсатга...

— Мен бир оми одамман, — деди мингбоши, — сиёсатингизни билмайман. Қўлимдан келганча подшоликка хизмат қилиб келдим. Шунча замон қилган хизматимни назарга олмасмикин?

— Мен ҳам шуни ўйлайман. Акбар, сен хозирча боравер. Мен ҳоким тўранинг олдида сени оз бўлса ҳам қамол қилиб қўяман. Бўлмаса, сенинг ўзингга бошқа

одам кўярмиз. Давлатинг катта, об ёта берасан. Ўзинг ҳам қариб қолдинг.

— Майли, тақсир, — деди мингбоши бир оз энгил тортиб, — амалдан туширингиз, майли. Қариган вақтимда → сўроқ бериб юришга нафсим қўймайди...

— Менга қолса сенга тегмас эдим, Акбар. Иш ҳоким тўрада. Ҳоким тўрани йўлга солиш қийин бўлади, унга бир нарса дегани кўрқаман... чулки, иш жуда хунук. Хайр, боравер, иложи бўлса ўша иккала кўнтак билан ўзинг битиш. Балки, аризанинг беоқибат қолдирилишини сўраб, ариза берарлар. Мирёқуб бўлсайди, сенга осой бўларди...

— Нимасини айтасиз, тўра, бошим қотиб қолди. Шу билан мингбоши кўнгли бузилиб маҳкамадан чиқди. Мингбошиликдан бекор қилсалар унча қайгурмас эди; мунга ўз нафсини бир иш қилиб кўндира оларди. Лекин «Акбарали мингбоши амалидан бекор бўлибди» деган хунук гапни халиги икки бой билан Абдисамат каптарларнинг қанотига илиб, шамолнинг қўлтиғига қистириб, ёмғирнинг томчисига жойлаб, булутнинг қўйнига га солиб учиради, ҳар бир учган қарга шуни айтиб қағиллайди, шу билан икки кун ичида у шумли хабар ер юзини айланб Маккатиллогача етиб боради. У ерда мингбошининг эски кушандаси Насриддин бақирок Қазбайн шарифнинг баланд томига чиқиб араб тилида айюханнос тортади... Ундан кўра ўлгани яхши эмасми?

Зуннун билан бирга нойиб тўранинг уйи олдидаги настигина скамейкага ўтирдилар.

— Мен ҳам эшитдим, ота, хунук гап бўлибди, — деди Зуннун.

— Емон бўлди бу иш, шу сабабдан сенинг ёнинга келдим. Яқинда Мирёқуб акангдан хат келиб эди, «баъзи бир нозик ишларни Зуннун билан гаплашинглар, у ўзи нойиб тўранинг бекасига айтиб тўғрилайди» деган экан. Шунга келиб эдим.

— Ҳошим билан, ота! Мирёқуб акам айтмаса ҳам қилиб бераман. Бемалол буюра беринг.

— Ҳамма гап ҳоким тўрада, дейди. Хайронман. Бека билан гаплагини-чи, нима маслаҳат берар экан.

— Сиз эски шаҳарга тушиб, кечгача бир айланиб келинг. Мен бека билан гаплашиб кўяман. Кеч пайтида жавобини айтаман. Шунга қараб иш қиласиз.

Мингбоши ўша кунни зўрга ўтқазди. Намозгар бўлмасдан туриб Зуннуннинг олдида эди.

— Катта пул керак эмиш, — деди Зуннун бирданнига.

Мингбоши ҳам устидан тоғ тушгандай енгил нафас олди.

— Пул билан битадиган бўлса, майли. Пул топилади. Мингбошининг енгил нафас олганини кўриб Зуинуи ҳам очила тушди, унинг кўзларида бурунги андиша қолмаган эди.

— Бекамиз бундай дедилар: хоким тўраининг хотини билан ўзим гаплашиб кўраман, иш қалтис, бир нарса чиқадими, йўқми — олдиндан айтолмайман. Хар қалай, бир минг, бир ярим минг пул керак, дейдилар. Ўзимга бўлса, Акбарали қадрдон одам, иш эиланадиган бўлса, кейинча бир нарса қилар, дейди. Аммо, дейди, иш жузда нозик, бир нарса чиқариб бўлармикин, йўқмикин — хайронман, дейди. Пулни олиб кела берсин: «Ётиб қолгунча отиб қолайлик» дейди. Аммо менга ишониб ўзи ҳаракатсиз юрмасин, дейди.

→ — Қулук, Зуинуи, қулук сонга. Бу иш — тузалмайдиганга ўхшайди. Хайр, майли, эрта-индин пулни эилла олиб келайин. Бир ўрниб кўрайлик. Чикса-чиксар, чикмаса отасининг гўрига...

— Ичкарига қирайлик, ота. Битта-яримта чой қилай.

— Йўқ, Зуинуи, томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди.

Мингбоши Зуинуи билан хайрлашмасданок ўриндан туриб кетди. У ердан чиқиб олдий бир майхонага кирди. Бир шиша ароқни жиндек қабоб билан ичиб олди. Сўнгра мияси хамирдай кўнчиб, от устида қийшай-қийшай орқасида икки йигити билан қишлоққа жўнади...

* * *

Уйдагилар аллақачон ётган эдилар. Довдиграгача қоқилиб-йиқилиб Зебининг уйига килиб борди. Мияси ҳеч нарса англамасди, шундай бўлса ҳам эртага ё индинга бир иш қилиб лоақал уч минг сўм пул топишга жазм қилди. Муниинг учун ҳеч қандай тadbирдан чекнимаяжак эди.

→ — Тур, хай! — деди Зебига.

Зеби эртан жойидан туриб, Фонарни баландлатди.

→ — Дастурхонни ёз! Егулик нарсанг борми?

→ — Ҳа, косада ош бор.

→ — Бер буюққа.

Зеби эрининг маст эканлигини билса-да, унинг овозидан бу гайритабий кўрселик ва қаттиқликка хайрон бўлди, бошини кўтариб унга тикилди. «Ўзимни, бошқамни?» дегандай...

→ — Ичмага менга қарайсан? Ё мастмисан, сингалоқ? — деди мингбоши.

Зеби ичмасдан дастурхонни ёйиб ошиш кўйди. — Оч муни! — Мингбоши ёшдан бир шиша ароқ олиб узатди.

→ — Мен очини билмайман, — деди Зеби, кўз ёшлари қовоғига келиб тизилган эди.

→ — Менинг хотиним бўлиб ароқ очини билмайсанми? — деди мингбоши, хоҳолаб кулди. — Ҳўрган! Мана, қараб тур! — Шишанинг тағига йўгон шалогон билан икки марта урди, лўкак сачраб чиқиб шифтга тегди, сўнгра у ердан сачраб тоқчадаги қатта жомга келиб тушди, «жар-р-ранг»... эди жом.

→ — Ҳа-ха-а!... — деди мингбоши. — Жомларингни жаранглатдим, сингалоқ!

Бир-бир кетип икки шишани тўлатиб ичди, енгил билан оғзини артди. Сўнгра бир шишани чоч қилиб Зебига узатди:

→ — Ма, ич! Одам бўласан!

→ — Вей ўлақолай! Ароқ ичмаманми? Кўйинг, таширманг!

→ — Одам бўласан, дейман! Ол! О-ол!!!

Зеби орқасига чеккилиб йиғлаб юборди.

→ — Кўй, майли, ичмасанг ичма... — деди мингбоши. — Ўзим ичман!

Бир шишани тамом қилиб ювуксиз кўли билан ошга чанг солди. Ошнинг ярми бармоқлари орасидан дастурхонга, кўрна-тўнакка, ўзининг илбосларига тўкиларди. Зеби деворга суяниб бу кўрғинч кўзени томоша қиларди...

Мингбоши, оғзида тўла ош билар: «Нетайхон айланай ёшимга тушди-е...» деб хиргойи қилди. Ошга оғиз билан бошланган хиргойи томоққа тикилди, мингбоши қалқиб кетди ва оғзидан ошни косага нуқраб яна ошга қўл узатди. Зебининг кўнгли айвонди, шекилли, секингина тисарила-тисарила дахлизга чиқди. Дахлизда бир шиша совуқ сув ичди. Юрани қуйгани босилмади, шекилли, яна қуймоқчи бўлди. Сув йўқ эди. Бир қаноти ошқ эшикдан уйга қаради. Мингбоши яна битта шишани олиб шишага тўлдирётган эди... Зеби ташқарига чиқиб тоза қор билан кўлини ювди, тоза қорни юзларига сурқадди, жиндак эди. Анча шамоллаб ва енгиллаб кирган вақтида, мингбоши дастурхон ёнида ағнаб учиб қолган эди. Уни қўзғатиб ўтирмасдан, дастурхонни секингина йиғинтириб олди-да, бир чеккага бир ёстиқдан ташлади, устига бир тўнакчани ёшннди, фонарни настлади, шу билан уйқута ётди. Орада қанча ухлагандир, ўш ҳам билмайди, бесараикон бир қичқирлиқ билан уйқонди:

→ — Сув! Сув! — деб қичқирарди мингбоши.

Зеби уйқуспираб келиб, яна фонарни баландлатди. Унгача мингбонининг кўрқинч овози яна кўтарилди тушди:
— Сингалақини қизи, сув дейман! Сув! Юратим куйлиб кетди... Ёниб кетди!... Сув! Сув!!!

Зеби ношиб қолди, тез бориб чойшавдаги табаррук сувни қўлига олди ва — ҳеч нарса ўйлашга фуреат йўқ — дарҳол мингбонинга узатди...

Мингбонини чойшавдаги сувни бир шмиригида тамом қилди. Зеби энди унинг тиғичиб уйқуга кетинини кутарди. Ёнига юмшоқ бошишлардан иккитасини қўйди, устига кичкинагина бир тўшақини ёлди. Мингбонини ҳам тиғичиб қолгандай бўлди.

Зебининг кичириклари энди бир-биринга текканда мингбонини бирданга даҳшатли бир товуш чиқарди. Уришдан туриб камарларини, тўнларини ашиқ-ташиқ ечинга бошлади. Зеби бутун бу ҳаракатларини бонини сипгарини мастлик асарлари деб ўйлади. Унинг камар ва тўнларини бир-бир олиб қозикқа илди, иккаласини учун солинган жойини тузатди — эрини секингина олиб бориб ётқизмоқчи бўларди...

Мингбонининг кўзлари чаногидан чиқиб кета бошлади. У энди куйлақларини йиртиб кўксини, томоқларини тингалай бошлади... Бор кучи билан зўр бериб нафас олинга тиришарди. Сўнгра бузуқ овоз билан зўра-зўрга:
— Бўлма, бўлма мен!... — деб қичқирди.

Бир-иккита қалам босиб девордаги жавонга суянди, бир нафас тиғич қолғач, яна бўзгага қўл узатиб этларини чўзди. Кўксига мушгазлади. Ундан кейин бир қўлини юқори кўтариб бошига қўйди. Кўзида иккэй-уч томчи йирик-йирик ёш қўринган эди. Ғалати, ювон, мулоим, беозор ва аялч назар билан Зебига қаради ва иккала қўлини қўйиб юбориб, бошини бир томонга шилқ этиб ташлади-да, ўзи ҳам деворга сўйкана-сўйкана секингина ерга ўтирди, бир нафас ўтиргангача кейин бир тарафга қийшайиб охиस्ताгина ёнгинасига йиқилди ва шу бўйича қимирламай қолди...

Нафаси ичига тушгани ҳолда деворга орқасини бериб бутун бу фожияни қўзатаётган Зебни бўлган ишнини англадими, йўқми — ҳарҳолда, қили кўнида, югургангача қўйлақчан ташқарига чиқди ва ихтиёрсиз фарёд солди.

Кўндошлари ҳам бирин-бирини уйғониб чиқдилар ва мингбонининг кенг ичкарисига азонга яқини тўрт хотинининг азани билдирган йиғи овози кўтарилди.

Улар орасида ўқ отиб мўлжалга тегизолмаган Пошша-хон ҳам бориди. Қим биллади, мингбонининг ўлимига йиғлайдими у жувон, ё Мирёқубнинг бевафоллигига, ё бўлмаса хайф кетган кучалага...

Кўндошлик орқасида юз берган бу жинойт замонининг ноизқини орқасида оловга ташланган жиизадек бўлди. Кичкинагина уезд шахрининг кичкина ва тор миёли амалдорлари — ҳаммаси аскардан етишган «азаматлар» — келишмаган бир тасодифнинг тўрт чақага арзимеган бу қурбонини замонининг зўр қаҳрамони даражасига кўтариб юбордилар. Шу билан улар янги фатҳ этилган ўлкада ва янгигина бўйсунган «вахший» халқ орасида жуда яхши ва зийрак сиёсат юргизиб ўша халқ орасидан шундай эслик ва тадбирлик, тожу тахтта нисбатан шундай содиқ ва астойдил маъмур етиштирилганликларини ўзларидан юқори амалдорларга кўрсатмоқ истардилар. Буларнинг шуғича йиллар зўр бериб зўрга-зўрга етиштирган зийрак давлат одамларини мўнақа осонгир (кучала билан!) ўлдириб кета берсалар, ўлкада тутилган сиёсатнинг ва ҳам у сиёсатни амалга оширувчиларнинг бир чақалик обрўси қоладими? Айниқса ерли халқ ўртасида? Сиёсатнинг обрўсизлиги нима демак? Идора усулининг обрўсизлиги эмасми? Ҳиндистонга қўшини ва дарвоза бўлган бир муштамлакадаги сиёсатга тўқис-туғал обрў таъмин этилган бўлиши керак. Йўқса натижа ёмон. Кўрқинчи!!

Мана шу ваҳима ва ташвишлар билан лиқ тўлиб Тошкентга томон қанот қоққан дөлешлар (расмий телеграммалар) воқеанинг учинчи кунинда Тошкентдан ўлка ҳарбий судининг сайёр хайъатини учуриб келди. Сўроқнинг ўзи эса суднинг етиб келишидан ҳам тез ўтди. «Мундай шонининч суд уруши майдонларида бўлмаса, бошқа жойда бўлишига ақлим етмайди!» деб ичинг қилиб ганирди тилмоч...

Бу одам эскидан бери судларда ишлаб муттаҳамликка гувоҳнома олган кадрдон тулқиларда эса, негадир четдан, ҳолис кишилар орасидан чақирилган эди. Уни шахар одамлари, айниқса, ерли халқ кам танийди. Ниҳоят, почтада ишловчи (ўзи ерли халқдан етишиб қолган!) настрок бир маъмур...

Аmmo закунчи... Закунчи — бошқа одам! Бу одам, йўқ, бу зот Туркистон ўлкасининг қайси бир олис жойида (Закасинида эмасмикан?) давлат хазинасининг кўнгина пулини еб қўйган аскарини бир тўра. Агар ҳақиқий қонунларга амал қилинганда, уни ё отиш, ё умрлик сургуни қилиш шарт эди. Фақат у ўзи жуда иссиқ мамлакатда яшаса ҳам, бошида қалин-қалин соябонлари бор экан, улар ўз кишиларини бутунлай қуйдириб ташлашга йўл қўйма-

ги кўчада бир салқин таёқ бор, уни эртадан-кечгача шунда ўтириб, Обрезқора билан қимор ўйнайди дейдилар. Демак, фурсати эмас, ҳафсаласи бўлмаган. Арзийдингиз иши бўлса ҳафсала ҳам топиладимику-я.

Сўроқ кунни эрта билан ҳалиги икки «етимчани» топиб олди ва понушта чоғида алланечук бир ихлоссизлик билан тезгина кўриб чиқди. Бу иш шу қадар тез бажарилдики, понушта дастурхонига зақунчи келиб ўтирмадан бурроқ қўйилган бир стакан чой иккала қоғоз ўқиб чиқилгандан кейин ҳам совуниб етмаган эди, шу учун унинг совунишини яна бир оз кутишга тўғри келди. Иккала қоғознинг мазмۇни ҳам, зақунчиға худди гўдаклар фалсафасидек туюлди. Қоғозларни ўқиб туриб, ҳамда уларни ўқиб бўлгандан кейин адвокатнинг чўзиқ юзларига бир кулли ёйилди, унинг мошбўрич мўйловларини икки томонга кериб юборган бу куллида чинакам отанинг боладан кулганига ўхшаган бир нарсани бориди...

Аммо протоколга совуқ қараида фақат зақунчининггина айблани мумкин. Ёзув машинаси бўлмаган терговчи маҳкамасининг мириаси бечора протоколни жуда зўр лиққат ва ҳафсала билан кўчирган. Ори рост, ерли халқнинг номларини ёзишда у ҳам чаласавод болаларнинг ишини қилади, яъни «Ақбарали» деган сўзни бир жойда «Амарали», яна бир жойда «Амир ўғли», яна бир жойда «Қамбар вали» деб юборади... Зотан, бунинг нима аҳамияти ҳам бор? Тил келмаган нарсага қалам қандай келсин? «Ақбар» бўлди нима, «Қамбар» бўлди нима — бари бир эмасми? Бир сарфинг номи!

Инсоф қилиш керак: протокол ихоятда чиройлик хат билан ёзилган. Қоғоз бетида худди иоездиннинг изларидай теи-текис кетади. Ҳаммадан ҳам «д» ва «б» ҳарфларини кўринг! Хайрон қоласиз! Қасрда «б» учраса кўйруғи чапга қайрилган; қасрда «д» учраса кўйруғи ўннга қайрилган. Икковининг ҳам кўйруғи балоида; икковининг ҳам кўйруғи кулча бўлган илоидай буралиб-буралиб ётади! Протокол эмас, томоша! Томоша!...

Унда мана бу нарсалар бор:

Бўлиб ўтган воқеа, ўлдирилганининг қимлиги, унинг Россия давлатига садоқат билан қилган кўн йиллик мизматлари, идора ишларида кўрсатган зийраклиги ва усталани батафсил баён қилинади; ўлдирувчи аёлниг қимлиги эса бир неча оғиз сўз билан айтиб ўтилади. Губоҳлар (*мингбошининг уч хотини*) бир оғиздан ўзларининг аралашмаганликларини сўзлаб, «Зебинисахондан бошқа ҳеч ким қилмайдми» дейдилар. Халис тариқасида

ганлар. Уларнинг сояларида бу зот аскарий рутбалариндангина ажраб, қиссаси кўн ҳам қоқланмасдан, ўлканинг у чеккасида бу чеккасига «сургун» бўлиб, ўз истаги билан «сургун» бўлиб келган ва мунда... хусусий зақунчилик касбига киришган. Давлатни алдаб ўринлатган киши бошқаларни алдаб ўринлатолмайдими? Тажриба — зўр, давлат — ўзи! Бу одамнинг чўиқатлари жуда кўн! Ўз ўзини хурматлай билган ҳеч бир зақунчи томонидан олинмай-дирган ҳамма «гумонлик ишлар»ни шу киши олади ва кўннича ютиб чиқади. Хуллас, мустахлака ўлкасининг подон ерлилари орасида уезди миқёсига яраша иши кўрайдиган қичкинагина бир Плевако!

Маҳаллий терговчининг «тергов протоколи» билан харбий суд прокурорининг айблани қоғози зақунчининг кўлига топширилган вақтда, у бошқа катта бир ишни олини тўғрисида ўзига ўхшаган бир киши билан гаплаганиб ўтирган эди. Қим экан у — «ўзига ўхшаган» киши? Шаҳарда бўлсин, уездда бўлсин уни танимаган одам йўқ. Ўзи ерлилардан. Ерли халқ уни — «Обрезқора» деб атайдми. Ўрта бўйли, қонқора танли арвоҳ, қотма бир киши... Бу зақунчи — руслардан чиққан «адвокат» бўлса, Обрезқора — ерли халқлардан чиққан «адвокат»... Қайси бир суд мажлисида «ёлгон гувоҳ»га ҳожат кўрилса, Обрезқора тайёр. Унинг бу хислати ҳам ҳаммага отининг қашқасидай маълум. Катта-катта қозилар, бойлар, обрўйлик одамлар шу Обрезқора билан олиниб... ер билан яқсон бўлишган! Мунчи ҳам ҳамма биледи. Шу учун ҳамма кўрқади... «Бу Обрезқора босма² қилишдан ҳам тоймайди!» деб гапиршишди шаҳар одамлари.

Шундай азиз бир чўиқат «хизмат ҳақи» беш мишг сўмларга етиб борадиган бир «иш» топиб келиб, шу тўғрида қаймоқлашиб ўтирганда, аллақандай харбий суднинг бефойда ишига вақт сарф қилиш — зақунчиға анча оғир келди. Келган қоғозларга устидагина бир кўз югуртириб олди-да, бир чеккага ташлаб қўйди. Улар ўз мундарижаларида зикр этилган шахслар сингари, то сўроқ куннигача, йўқланмасдан ва эста олинмасдан ташландиқ холда қолиб кетдилар. Сўроқ куннигача зақунчи уларни хотирлаб қўйишга ҳам фурсат тополмади. Қичкина шаҳарнинг қичкина Плевакосида иккитагина қоғозни кўриб чиқишга фурсат топиладими? Вокзал қаршиида

¹ Русияда иккитобдан бурун деген чиққан адвокат.

² Босмачилик, бандитлик.

сўралган кўни-кўшинлар бундай дедилар: «Мингбошнинг бошқа хотинлари кўниб қолган эдилар; Зебинисахон бўлса анчагача мингбошнинг хафа қилиб, хотин бўлгусеи келмай, ўзини касалликка солиб юрди. Сўнги вақтларда мингбош билан умр қилишга кўнгандек бўлиб эди; бир неча кун яхшиликка яшадилар. Бу кейинги муомалалар, бизнинг фикримизга, кўз бўяш учун қилинган бўлса керак. Энди билеак, қиз ўлгурнинг гарази бошқа экан». Мингбошнинг иккинчи хотини Пошшахон ўша воқеадан бир кун бурун шамол олидириб қўйиб, нотоб ётган экан; терговни унинг ётган ерида ўтказишга мажбурийят кўрилган.

Айбдорнинг ўзига берилган саволлар ва унинг жавоблари шундай зўр протоколда ҳаммадан оз жой олади. Шу қадар озки, мирзанинг қалам учини сиёҳга ботириб ўтиришига аризмайди. Терговчи бечора шунга ҳам умр сарф қилган-да, шўрлик!

Бор-йўни иккита савол, иккита жаноб. Саволлар қалта-қалта жавоб ундан ҳам қалта:

— Мингбошнинг сувини ким берди?

— Мен бердим.

— Демак, мингбошнинг ўлдирган — сиз?

— Йўқ...

«Айблан қоғози» эса протоколдан бир ютим, яъни шу қадар қалта! Унда, протоколдаги маълумотнинг хулосаси: мингбошнинг зийраклиги ва тадбиркорлигига оид қалта-қалта, лекин кўчлик ва ҳайбатлик иборалар. Сўнгра талаб: «Фалончи фалон можда билан фалон ижазога мустаҳқиқдир». Хўшлас; қон хиди!..

Суд мажлисига ярим соат қолганда зақунчи келди. Суд бўладиган бичонинг боқчасида тикка туриб айбдор билан галлашди. Бу галлашув ҳам қалтагина савол-жавобдан иборат бўлди. Бу дафъа саволларнинг адади иккидан бешга чиқди:

— Мингбошнинг сувини ким берди?

— Мен бердим.

— Сув чойнакда экан; чойнак киминики эди?

— Меники эди.

— Ичда қандай сув борлигини билармидингиз?

— Билардим.

— Чойнакдаги сув заҳарлик экан; демак эрингизга заҳарни сиз бергансиз?

— Чойнакда заҳар борлигини билмадим. Эримни мен ўлдирганим йўқ...

— Зақунчи елкасини қоқиб йироқлашди.

Воқеанинг юз берганига бир неча кунгина бўлди. Бу

тўғридаги давруқ ҳали шаҳарга эшитилгани йўқ. Битта-яримта шаҳар одамлари эшитган бўлсалар ҳам Зебининг ота-онаси бу гаилардан беҳабар бўлсалар керак. Улар ҳали қизларига мингбош доҳходан авлод тилаб эитон бобонинг табарруқ нафасларидан яна табарруқ сув хозирлаб қўйгандилар... Жумани ўтказиб чолнинг ўзи бир бориб ҳам келар... Ушнд каттадир! Башарти улар билган бўлсалар ҳам, зақунчи солинн ёқи бир жойга арз қилиб бон уришин на чол биледи ва на камшир! Гаининг қалтаси, улар «ўрус маҳкамаларига бориб бир нарсга чиқаролмайдилар». Жуда чидамай кетса, Раззоқ сўфи тўнна-тўғри энгбобонинг ёиларига боради: ўзини кўтариб уриб йнглайди... Шу!

Зеби бўлса ўша заҳарланини ҳодисасидан бери доим қарахт бир ҳолда бўларди; унинг миёаси бирдан фалажга йўлиққан каби эди. У бутун бир сўроқ, тергов, қонвой, суд ва зақунчиларга ажиб бир лоқайдлик билан — худди жонсиз одамдай қарар; нималар дейинини, ўзини нечик мулофаа қилишини, нима деб гап қайтаришини ўйламасиди. Унинг миёсида, миёсининг — ҳам аллақайси олис бир бурчагида хира ва туманли бир фикр; у фикр шунча олисда ва хираки, унинг нималигини англаёлмайди бечора... Миёсини тугумлаб жуда зўр берган вақтда у туманли фикр мана бу кенатага киргандай бўлади: «Мен ўлдирганим йўқ... Бу аниқ... Мени қўйиб қоборалдилар... Яна ўша ерга қайтаманми?.. Нима кераги бор... Ойим-чи? Ойимнинг ёинга қайтаман... Эрим ўлиб қолди, дейман... Йнглайман...»

Суд мажлиси бўладиган кенг залда шамоллар учиб ўйнарди. Қатор-қатор чизилган Вена курселари хафталик ўйқуларидан хали ҳам ўйтонмаган эдилар. Энг олдинги қаторда ҳоким, ноийб, гарнизон бошлнги, нолиция бошлнги, пош; учинчи қатордан энг чекка курсида ошшоқ ва зўр саллали чол — жомеъ мечитининг ингичка овозли имоми ўтирарди. Бир томонда зақунчи, бир томонда тилмоқ; бошқа ҳеч ким йўқ.

Зеби икки қонвойнинг яланғоч қиличи ўртасида залга кириб келди; устида қора баркут наранжи, қора чиммат, оёғида қора амирқон маҳси-қауш билан суд қаршисига келиб тўхтади. Бу омонсиз суддан ва бўялтираган яланғоч қиличлардан кўра унинг ўша қора қиёфаси кўрқинч эди; ўрта асрлардаги Испания инквизиция маҳкамаларининг қора аболи ва сирли кардиналларига ўхшарди... Пош қаради, бошнни чайқайди; домла қаради, «астойфурулло» ўқиб соқолни силқитди.

Суд ранси, ниҳоят, тилмоқга юзланди:

Тилмоч бу буйруқни Зебига тушунтириб берди.

— Вой ўлақолай! Шунча номаҳрамнинг олдига юзимни очаманми? Ундан кўра ўлганим яхши эмасми?

Бу сўз таржима қилиб берилгач, настрадагиларнинг ҳаммаси деярлик, суд хайъатидан бир неча киши енгилгина кулиб олдилар. Улардан икки киши айрилди: биринчи — ниҳоятда семиз ва йўгон гавдани гарнизон бошлиғи; бу одам, товуқнинг қа-қалашига яқин бир товуш билан овози борича ва бирданги қаққах солди. Ҳамма унга томон ўтирилди. Суд раиси чиқироқ чалди. Гарнизон бошлиғи ёндаги рўмолчагини олиб юз-кўзларини арга бошлади... Иккинчиси — ном-домла; бу киши ўзларининг ингичка — хуштак сингари овозлари билан, ихтиёрсиз «маша-олло!» деб юбордилар. Ҳамма у кишига томон эврилгач, қип-қизариб ва ҳам... кўрқиб бошларини қуйи солдилар.

— Сиз бу аёлга тушунтириб айтингиз; юзини очмаса бўлмайди. Суднинг қондаси шу. Паранжи остида айбдордан бошқа кишининг ҳозир бўлишига йўл қўймаслик учун биз унинг юзини очдиришга мажбурмиз. Айтингиз, қарин-лиқдан фойда йўқ!

Зеби худди ўйинда шеригга аччиқ қилган боладай тескари бурилиб олди. У индамай турганлигидан суд раиси яна сўз олди:

— Яхшилаб тушунтирингиз, юзини очмаса суд мажли-сини олиб боролмайман.

— Олиб бормаса майлига... — деди Зеби. — Билганини қилсин!

Тилмоч ўзи кулиб, қип-қизариб туриб, таржима қилди.

Суд раиси овозини кўтара тушди:

— Ҳарбий суд масхарами бу кишига? Айтингиз, яхшилик билан очсинлар. Бўлмаса куч билан очдирамыз!

— Вой шўрим! Шунча эркак ўтирса-я! Ўлганим минг марга яхшироқ!

Сўнгра овозини насайтириброқ тиркади:

— Отамнинг ширдай кан-қатта саллалик домла ўтирибдилар. Қандай юзим билан қарайман?..

Суд раиси энди бу сафар мулоҳим гапирди:

— Айтингиз, суд томонга қараб, домлага орқасини ўгириб турсин!

Зеби яна индамади. Домла ўтирган жойидан бир оз кўтарилла тушиб:

— Ҳечқисси йўқ, қизим! — деди. — Мен қарайман!

— Мана булар-чи? — деди Зеби. Суд хайъатини кўрсатди.

Энди бу сафар домла ўришдан туриб тилмочга юзланди:

— Эшоним мирзо! Менга ижозат берилса, шу аёлга икки оғиз насиҳат қилсам.

— Марҳамат, тақсир!

Домла Зебининг ёнига бориб насиҳатга бошлади. Зеби, борган сари сусайиб бўлса-да, домланинг ҳар бир сўзига жавоб қайтарарди. Охирида, домла ўз диндонларини ўртасида машхур бўлган бир эътиқод масаласини очди:

— Қофир билан итнинг фарқи йўқ. Итдан қочмай-сизми? Шундай бўлса, кофирдан ҳам қочмасангиз бўлади. Бу жоиз?

Домла шундай жойда бу хил гапларини гапиршидан жуда кўрқарди. Шунинг учун бошда бошқа сўзлар билан Зебига таясир қилишга уринди. У уришишлардан тазарок бир натижа чиқмагандан кейин мажлис ахлини маҳтал қилиб қўймаслик учун, бу масалани очинга мажбур бўлди. Мажбур!.. Шу учун сўнги сўзларини жуда наст овоз билан айтган эди.

Зеби унади:

— Бўлмаса, сиз ўзингиз нарироққа бориб ўтирини!

— Ҳўн, қизим. Ҳўн, — деди домла. Тўрт-беш қатор орқага бориб ўтирди.

Ҳамманинг кўзи домлада экан, Зеби қимматини юзидан олди ва сўзга томон эврилган ҳолда бир қўлини яна юзига парда қилди.

— Мана, қилақол сўронингни!

Ҳозир бўлганлар ўртасида «бу содда мусулмон қизини уялтирмаслик учун» кўзини бошқа томонга буриб ўтирганлар билан бирга, икки кўзини ундан узмаган ва алланималар деб ўзинча сўзланиб лабларини тез-тез қимирлатганлар ҳам бор эди...

Айбдорнинг қимлиги суриштирилгач, суд дарҳол ўридан туриб айбномани ўқиди. Ундан кейин яна калта савол-жавоблар кетди. Бу дафъа уларнинг адади орта тушди:

— Айбномани эшитдингизми?

— Ҳа...

— Мингбонни сувни ўзи сўрадимми?

— Ҳа, ўзи сўради...

— Мастмиди?

— Кўн ароқ ичиб эди.

— Сувни ким берди?

— Мен бердим.

— Чойнакқамиди?

— Ҳа...

— Мана бу чойнакми?
 — Ха...
 — Кимнинг чойнаги бу?
 — Меники.
 — Сизникими?
 — Ха, меники.
 — Нинда қандай сув борлигини билармидингиз?
 — Билардим.
 — Қанақа сувиди?
 — Прим сувиди.
 — Кимга қилинган прим?
 — Менга...
 — Нима учун прим қилдирардингиз?
 — Фарзанд бўлени деб...
 — Пастда ўтирганларнинг домлазан бошқалари, сўнгра суд хайлагидан бир-икки киши, зақунчи ва тилмоч енгилгига кулиб кўйдилар.
 — Нега у сузни мингбошига бердингиз?
 — Яқуда ташна бўлиб сўраган эди, шундоққина тоғчадан олиб узатдим.
 — Чойнакда захар борлигини билармидингиз?
 — Зеби кўлди.
 — Қизиқ экансан (*«Русски сазлаб бўлмайди»*). мен қасрдан билмай?
 — Демак, эрингизни ўзингиз ўлдирдингиз?
 — Зеби вагинроқ ва чузиброқ жавоб берди:
 — Йў-ў-қ... Улибманки ўз эримни ўлдириб,
 — Унинг бу сўнги жавобдан киз боланинг ўз ўртоғига ўзини оқлаб гапирадиган сазла гапларидаги гуноҳсиз оҳанг бориди: «Вой ўлақолинг, мен шунчака дермидим?»
 — Зеби суд раисининг бола эмаслигини қайдан билсени?
 — Шу ерда ўтирган шунча эркакнинг ойдаи равнан бир нарсани англамасликларини қайдан билсени? «Рус-му-сулмон бўлиб шунча одам ўтирибди, ахир. Мингбошини ўлдирган Зеби эмаслигини ҳаммаси билгачди. Билиб туриб яна қайталаб сўрай бергани қизиқ! Е ўсмоқчи-лаб сўрармикини?»
 — Суд раиси гапирмоқчи бўлиб ўрнидан турган вақтда Зеби — «ана, сўроқ тазом бўлди. Энди уйимни қандоқ қилиб тошиб бораман?» деб ўйлади.
 — Ўтиринг, — деди суд раиси Зебига.
 — Секингина ва эҳтиёт билангина ўтирди. Суд раиси сўз олди:
 — Воқеа шу қадар очик, масала шу қадар равшанки, менинча мажлисин давом эттиришга ҳам ҳожат йўқ.

Айбдор ўзи ҳар бир саволга берган жавоби билан жи-
 ноятини ишқор қилди. Шундай бўлгач, биз ҳукм чиқариши
 учун ичкарига кира берсак, дейман.

Суд мажлисида фақат айбдорга берилган саволлар,
 сўнгра тергов протоколи билан ҳукмиоманинг энг керак
 жойлари таржима қилинар; бошқа сўзлар ўрусча кетарди.
 Шу учун тил билмаган Зеби ўтирган жойида гапирган
 тўраининг юз ҳаракатларини томола қила бошлады.

Суд раиси прокурорга қаради:

— Сиз нима дейсиз, зоти муҳтарам?

Прокурор ўрнидан туриб, икки кўлини столга қўйди-да,
 ярим энгашиб туриб деди:

— Мен бу таклифга қарин эмасман. Албатта, менинг
 бу масалада бошқа мулоҳазаларим бор. Мен уруш
 вақтининг возик пайтларида бўлган бу ўлдиринга олдий
 ўлдирини таби қараёлмайман. Ўлдирилган одам Русия
 давлатига ва водиниога садоқати билан танилган одам эди.
 Уни «ён сарт» махфийлари, айниқса, уларнинг душмани-
 миз бўлган Туркия билан фикран боғланинган унсурлари
 ёмон кўрардилар. Мен бу «сода» ва «гуноҳсиз» сарт
 аёлининг шундай унсурлар қўлида ўзинчоқ бўлмаганидан
 аамин эмасман... Биз сарт халқига алланечук бепарволик
 билан қараб ўрганганмиз: «қўйдаи ювон, улар!» деймиз.
 Албатта, уларнинг мамлакатларини қон тўкиб олган
 фотихлар сифатида бу қарашимиз бир нав тўғри ҳам бўла
 билади. Фақат бизга энди бу нотўғри қарашни таштани
 керак! Туркиядаги 1908 йил инқилоби, ўзинидаги
 шумлик — бешинчи йил тўнолони, Эрондаги сўнги мани-
 рутий ҳаракатлари сартларнинг кўзини очаёттир... Зоҳирда
 рус маданиятига ёпишиб келган европа қиёфали жасдлар,
 аксарии кўлар юзэн ён савдогарлардан иборат бўлган «ён
 сарт» қазрлари — империяга қарин тили қайраида Турвия
 иттиҳодчиларидан қолнимайлар... Дўруст, сарт халқининг
 кўнчилиги муаззам давлатимизга, сезимли подиоҳимизга
 содиқ... Эслик, тақриба кўрган катта савдогарлар; қишлоқ-
 нинг обрўйли бойлари; айниқса, уламо тоғфаси «ён
 сарт»ларнинг нуфузини қирқини учун зўр бермоқдалар;
 буларни билмаман. Лекин ҳаддан ташқари эҳтиёт билан,
 сергаклик билан иш олиб бормасак бир қуи эмас, бир қуи
 халини кўнчилиқнинг «ён сартлар» байрони остида бош
 кўтарини ақуда мүмкин нарса. Ўзингиз биласиз, декаб-
 ристлар хуруди чоғида давлат ва давлатчиликка, ношшо ва
 Ватанга қарин бўлган унсурлар буюк Пётрининг улуг
 шаҳрида биргина майдонни зўрга тўлазган эдилар;
 1906 йилда ўша хилда боғовот майдонларининг сонл-салоти

бўлади. Ҳолбуки, биз яқиндагина эшон тўполони бўлиб ўтган жойдан унча олида эмасмиз... У вақтда муҳтарам муттафидимиз Англия биз билан тегишсан бўлса, энди дуняманимиз Германия ва унинг кўнгирчоғи бўлган Туркия биз билан унча ҳазиллашиб ўтирмайди. Муши билини керак! Кечатиға бўлиб ўтган тоғ воқеалари, Қўмарик ҳодисалари назаримиздан қочмасин, тақсирлар!

Мана шу нуҳталардан қараб, мен бу «соддадил», «ювон» ва «гуноҳсиз» сарт қизига энг олий жазо талаб қилмоқчи бўламан. Модомики, масала ўзи бу қазар равиан ва айбдорнинг ўзи ўз оғзи билан иқрор қилиб турибди, майли, музокара очиб ўтирмасак ҳам бўлади. Мен ўз фикримни муҳтарам суд хайъатига аъз қилиб, масаланинг бу томонига ҳам диққат қилишимнинг сўрайман.

Зақунчи, суд раисининг мурожаатини кутмасданок ўридан турган эди:

— Мен ҳам сўз айтиндан воз кечман! — деди у. яна дарҳол жойига ўтирди.

Суд хайъати ўридан туриб ичкарига чекилди.

«Ана, — деб ўйлади Зеби, — ўзим айтган. Ҳамма ган ойдай равшан... Энди уйимни топиб кеталармикинман?»

Чорак соат ўтмасдан ҳукминомани эшиттирдилар. Унда бу нининг асосан етти бир рангдан холи эмаслиги иқрор қилинмоқ билан бирга, бу сўроққа тўғридан-тўғри алоқаси бўлмаганлиги, нининг у жиҳатини алоҳида текшириб, лозим кўрилгани тақдирда, қайтадан иш қўзғатмоқ тегишли маҳкамаларнинг вазифаси эканлиги; энди бу ўлдирини ҳодисаси тўғрисида келганда, масаланинг жуда аниқ аниқланилганлиги, айбдорнинг ўзи томонидан печа марталар иқрор қилингани, шу учун гувоҳ жалбига ва музокарага лозим кўрилмаганлиги айтилди.

Ундан кейин: «Айбдорнинг қилган гуноҳи оғир бўлиб, ҳозирги уруш вақтида ва позик шариотлар ичиде давлат одамига қасд қилгани учун фалон моддалар бўйича олий жазага ҳукм қилини керак бўлса-да, бовуқуд ўлга харбий суднинг сайёр хайъати айбдорнинг маданиятсиз ерли халқ асли эканлини, ўзининг ёни ва турмушида тақриба-спизлигини ва ҳам ҳамма гуноҳларини номус билан иқрор қилиб бўйича олганини назарда тутиб, фалон, фалон моддалар бўйича етти йил сурғунга ҳукм қилди. Бу ҳукм устидан тегишли жойларга шикоят қилини мумкин» дейилади.

Тилмоч ҳукминомани тўрт оғизига қилиб эшиттирди:

— Айбдор Зебиниса Разоқ сўфи қизи Харбий суднинг

ҳукми билан етти йил Сибирь қилиндингиз. Норози бўлиб ариза берсангиз мумкин.

Ҳукминома ўқилиб битар-битмас, залдагилар чиқа бошлаган эдилар. Ўқилиб тамом бўлгач, суд раисининг ишорати билан, қилчи яланғочлаган конвойлар яна бояги тахлитда Зебини олиб чиқиб кетишди. Шундан кейин суд хайъати ҳам чиқиб кетди. Залда фақат тилмоч, зақунчи; ундан кейин илма учун ўзининг бу ерга чақирилганини билмаган-имом домла қолган эди. Тилмоч домла имомнинг ёнига келди:

— Тақсир, Сиз жиндак сабр қилинг. Мен ҳозир келаман, ундан кейин гаулашамиз.

Домла юрагини кўлига олиб ранги ўчган, лаблари бир оз қалтирагани ҳолда... суд залида қолди. Зақунчи тилмочни олиб ташқарига — Зебининг ёнига чиқди, Зеби чиммат остида ҳўнгур-ҳўнгур йиғламоқда эди. Зақунчи сўради:

— Илма дейсиз? Ариза ёзиб берайми?

Зеби хўрсинган овоз билан йиғлаб туриб, узук-узук жавоб қилди.

— Кимга?

— Юқорига.

— Унда... илма бўлади?

— Илма бўлариди: эҳтимол, яна сўроқ бўлади; ишини қайтадан кўрадилар.

— Ким... кўради? Шулар... кўрадимми?

— Бошқа суд кўради.

— Бари бир... он-ошиқ турган нарсани... булар тушунмайди-ю, улар тушунармиди?

— Ариза ёзиб берайми?

— Қўяқол... Мен учун... овора бўлиб ўтирма...

Зақунчи кўлмегираб тилмочга қаради, у елкасини қокди. Зақунчи боқча дарвозасидан чиқиб кетмак учун ўша томонга қараб юрди.

— Ҳай, шонима, — деди Зеби. — Шахарда... Шахарда... ота-онам... бор... кўрсатармикин?

— Аваҳтага олиб боргандан кейин кўрсатади.

Зақунчи дарвозага қараб кетди. Тилмоч у билан хайрлангач, яна домланинг ёнига кирди.

— Эшони мирза, — деди домла-имом уни бесаранжом-лик билан қарши олиб, — мени илмага чақирган эканлар?

Тилмоч кудди:

— Сизни, тақсир, суд садри чақиртирган эди. Башарти қасам бериш лозим бўлиб қолса, мусулмон шариадига мувофиқ қасам бериш учун.

- Қасам бермадилар-ку?
 - Дозим бўлмади, тақсир. Аёл ўзи икор...
- Домла англаймади, шекилли, мирзанинг сўнгги сўзини савол шаклида қайтарди:
- Ҳан икорр?
- Тилмоч яна кулди:
- Ҳа, ўзи икорр... Эшитмадингизми?
 - Ҳан икорр эмас, икор қилди, шекилли-ку?
 - Даминизни чиқарманг, тақсир. Бу позик масала...
 - Ҳа, албатта, албатта...

— Энди, тақсир, суд раисининг сиздан илтимоси бор: ўзингиз эшитдингиз, бу аёл Раззоқ сўфи деган одамнинг қизи, ўз эрига захар берган. Эри хизмати сиғган мингбонилардан экан. Прокүрор отиб ўлдирилсин деган эди, суд қабул қилмасдан етти йилга Сибирга кесди. Эртага йумадан кейин мачитда икки оғиз тағириб қўйсангиз дедилар.

- Нима тўрида, мирза?
 - Яъни оқлонионинг содиқ одамларига иим қўл кўтарса оқибати мана шундай бўлади, деган мазмулда...
 - Ҳўй, эион мирза, хўй. Албатта, айтаман, албатта. Энди мента руҳсатмикин?
- Домланинг бу саволида худди гуноҳ қилган одамнинг очиқ безовталлиги сезиларли: «Мени қамасмикин?» дегандай... Тилмоч муни найқавди, шевинли, куруқ ва соғуқ яваб берди:

— Бора беринг.

Домла, мактабидан «озод» бўлган эски мактаб болалари ситғари ўзини эшикка ўрди ва ўша онла кўзлан йўқ бўлди. Тилмоч кулди: «нимон йўқ тақсиримда» деди ўз-ўзига. Сўнгра битта-битта қадам босиб эшикка томон бораркан, айланаиб орқасига қаради: кейг зал бўм-бўйи, худди етимчадек кўринади. Суддан сўнг уёқ-бўёқда тартибсиз қолиб кетган кўресилар, бозорчиларнинг қарвон саройда боғлаган отлари ситғари бир-бирларига тескари эврилганлар... Кўк ёшиқли узун стол устида суд аъзоларидан бирининг кўзойнақ қўтичаси қолиб кетган; зал ўртасидан оғзи очиқ иечдан ўтининг чарсиллаб ёнгани эшитилди.

Тилмоч яна олдинга юрди ва бошини чайнай-чайнай:

— Безобразне, безобразне! — деб сўзлангди

Йума намозидан сўнг ташқаридаги жамоат дув эта ўридан турди ва Фотиҳани кутмасдан ўз ишига кетди. Айвондагилар ҳам уларга қўшилдилар. Уйда-муйда якка-ярим кишиларнинг бўйишларини қуйи эгиб-эгиб, Фотиҳани кутганликлари кўриларди. Намоз дуоси, ундан сўнг «дуойи халис» ўтқач, айвон билан ташқари томон бўнади; хонақа ичидан ҳам йўтала-йўтала бир неча киши чиқиб кетди. Улар ҳам чиқиб биттач, имом туриб сўз бошлади. Умуман, жамоат олдида тағирини севмайдиган, ўзининг имомлик вазифасига ҳам жуда расмий равишда қарайдиган; уйдан жоминга келиб, жоминдан уйига қайтувча салом-аликдан бошқача оғиз оймайдиган, онда-сонда янги келинчақдай мулоийм ва юмишоқ йўталиб қўялган илтичка овозли домла-имом бир неча оғиз сўз килиб, суд раисининг илтимосини расман ўрнига қўйди ва қайтиб жойига ўтирди. Шундан кейин хонақодалар аста-аста чиқа бошладилар. Ҳамма чиқиб бўлгандан сўнг, бир-икки марта илтичка йўталиб домла ҳам ўридан турди ва эшикка томон юрди. Хонақо ичи ярим қоронги эди. Энинг олдида қоронгиликдан бирданга бир овоз келди:

— Тақсир, арзим бор эди...

Сўйловчиен қоронгида қолиб кўзга кўринмаганлиги учун, домла бу кутилмаган ишрикан чўчиб тухлати:

— Астойфурулго! — деди домла ишонилиб ва орқасига тисарилиб қўлини кўксига олиб борди.

Қоронгидаги одам ёриққа чиқиб келиб сўзида давом қилди:

— Кечиринг, тақсир. Акбарали мингбонинин қайси хотини ўлдирибди?

— Қанақа олаемиз? Аввал бир йўталиб ишарна қилсангиз бўлмайми? Хайюн экансиз-ку!

— Кечиринг, тақсир, билмабман.

— Билмабман... Қачонгача билмайсизлар, ахир?

— Кечиринг, тақсир, айб менда. Акбарали мингбонининг тўртта хотини бор. Битта хотини меннинг олказам бўлади. Шунга сўроведим, тақсир.

Домла ўзини тўхтати ва битта-битта босиб у одамнинг ёнига келди, «э афтинг курейн!» деган маънода у одамга қаради. Сўнгра деди:

— Номини унутибман... Қора паранжиси бориди... Валтоҳи аълам, отасининг номи... бир нарсани сўфи... Ҳа, Раззоқ сўфи... Раззоқ сўфи...

Сўфининг номини бир неча марта тақрорлаб хонақо

энигиндан чикди. Раззоқ сўфи эса ранги ўчган ва қалтираган ҳолда эшикка суянганча қолди.

Нихоят, ўзига келиб, маъитдан чиққач, уйга ҳам хабар бермасдан, ўткинчи бир аравага ярим сўм бериб қишлоққа жўнади. У ерда Ҳакимжондан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Ҳакимжон бўлган воқеани аниқлади ва Зебининг терговчилар ва докторлар келган кўнининг ўзидаёқ шаҳарга олиб кетилганлигини сўзлади. Суд ҳукмидан Ҳакимжон ҳам беҳабар эди.

— Нима қиламан энди мен? — деб сўради сўфи.

Унинг овозида оқизлик ва аламзадаликдан келган бир қалтирани бориди. Ўлгудек аялч қалтирани... Ҳакимжон сўфига тикилди. Бурунги сўфидан, яқиндагина келиб бир хафта ётиб кетган, сўфидан асар йўқ. Унинг ранги, маъитнинг жайдари шамидек сан-сарик... гўё касалдан яқиндагина бош кўтарган. Фақат Ҳакимжон синоҳликини кўздан бермай оғир ва кескин жавоб қилди:

— Нима қилардингиз? У ер, бу ерга арз қилиб кўринг. Бу поэтик замонда арз қилишдан бирон натижа чиқармикин? Невлай-да. Бир суднинг ҳукмини юқорироқ бир суд буза оладику-я. Замон поэтик, иш поэтик; шуидан кўрқаман!

Сўфининг ундан кейинги сўзи Ҳакимжонни бутунлай шошириб қўйди:

— Ҳусега ҳам қийин, — деди сўфи. — Ундай уста амалдорини энди Чин-Мошндан топиб келмаса, бу юртларда тэшигмас...

Ҳакимжон, хайрон бўлгандан, қўлини ёқасига олиб бёрди ва «сўфи гапирётирми, ё бошқами?» дегандай қилиб, яна сўфининг юзига тикилди. Дарҳақиқат, сўфининг ўрида унинг кўлагаси ё арвоҳи сингари бир нарса кўришарди. Ҳакимжон бу дафъа сўфига ачинган бўлса-да, жавоб беришда ўна синоҳлик йўлини бузмади.

— Одам тайин бўлган. Илдига келиб мансабига ўтиради.

— Ҳусега одам қахат эмас экан бўлмаса, — деди яна сўфи. Шундан кейингина, Ҳакимжон, сўфининг нималар гапирётганидан ўзи беҳабар бўлганини пайқади. Сўфи давом этди:

— Қим у киши?

Мана бу савол Ҳакимжонни яна шошириб қўйди. «Рост айганим бу одам ё мени маймун қилиб ўйнатадими?» деб ўйлади у, шу сабабдан кўрероқ ва жерибёрмоқ жавоб берди.

— Сиз танимайсиз! Эъинун бой деган! Олдин Нойиб тўзанинг хизматида бўлган киши!

— Тадбирлиг экан бўлмаса, — деди яна сўфи.

Ҳакимжон сўфига энди оқик бир яширқанини билан қаради. Сўфи эса йиғига ўхшаган бир кулимсиран билан ундан кўзини олмади. Ёни йиғит чидаёлмади, шевизилди, тез-тез босиб ичкари эшик олдига бориб қичқирди:

— Фазилятхон! Мехмонга дастурхон чиқаринглар!

Ичкаридан жавоб бўлишини кутмасдан, ҳақорат кўрган кишидай, таниа-таниа босиб кўчага чиқиб кетди.

Фазилят ичкаридан бир мис товоқда пои билан майица кўтариб чиққанда ташқарида на Ҳакимжон бориди ва на сўфи!

* * *

Сўфининг арз қилиб борадиган бирдан-бир маҳкамасинга эшиқбобонинг хонақотари эди. Дастурхонни кутмасдан дарҳол йўлга чиқди ва ярим йўлини арава билан босиб, тўшпа-тўғри хонақога борди. Эшон йўқ эди. «Тўйга кетди» дедилар. Кўтиб ўтирди ва ўйга толди:

«Эшон бобо нима қилсин? У киши зақуччи эдимикки, ариза битиб берса? Ҳусега тилини билармикин, амалдорлар, судлар билан чиқисса? Бапартни, зақучига, амалдорга, судга бориладиган бўлса, ҳаммасига пул керак. мўмай-мўмай пул керак, менда унақа пул йўқ. Зебининг ордасида энди кўлга пул тушармикин деб умид қилардим; эндигина кафтим қичина бошлаган эди. Бу ҳодиса кафтимнинг қичигини вақтидан илгари босиб қўйди...»

Эшон бобо хотиржам, бир чақа ҳам бермайдилар. У киши, албатта, бераман десалар-ку қўлларидан келади; ҳар қалай катта зақучининг ниғаҳасини қондирадиган дунёлари бор. Фақат нечораки, у киши бериб ўрганмаганлар, олиб ўрганганлар; «ўрганган кўбгул ўртанса қўйма» дейди. У кишини берибга ўргатини қийин! У киши шунча бадавлат бўлиб туриб, эшиқдан гадой кирса қўлига қарайди, «назри йўқмикин?» деб.

Бу хабарни қизнинг нўрлик онасига эшитдириши керак хали! Менинг кўнглим топи-метин! Фақат онанинг ёлғиз боласига бўлган меҳри шундай кучлик нарсаки, ундақа топи-метинларга қарши ўз топи-метинини ириттади; балки бир ириттишда нарча-нарча қилиб ташлайди... Йўқ, бу кеча уйга бориб бўлмас. Бу кечани шу ерда тунаймак. Эшонбобомга арз қилиб маслаҳат сўрайман. Ёш нарса дер, ахир... Ундай десам, икки кундан бери уйга қайтганим йўқ. Уйдан «акумага бораман» деб чиққанман. Қамшир нима ўйлайди? Ҳалиги шум хабар қулогига киргундай бўлса турган жойида қотиб қолмайми? Йўқ; бориб

кўнглини кўтарай... Йўқ! Хар нима бўлса ҳам, эшон бобом келсинлар. Бир оғиз айтиб ўтай, нима дер эканлар.»

Нихоят, эшонбобо келдилар. Қайфлари чоғ, нашта-лари баланд, овозларида аллақандай бир шўхлик бор. «Тўйда қимиз ичганга ўхшайдилар, — деб ўйлади сўфи. — Кўп ичса у ҳам одамни айитармши. Қишда қимиз нима қилади? Хайронман... Хайр, ўзлари билладилар.»

Эшон бу воқеани эшитган эди; лекин унга ўз муриди Раззоқ сўфининг аралашганини билмасиди. Сўфи кўзларида марварид доналаридай йирик-йирик ёшлари кўрингани холда, билганича айтиб берди. Пир кулиб туриб (*кулиб туриб!*) эшитди. Бу нашталик кулиш, бу кайфи чоғлик, бу овоздаги шўхлик ҳеч нари-бери бўлмади. Сўфи воқеанинг энг кўркунч жойларини айтиб берган вақтида ҳам эшоннинг юз-кўзларида ҳамон ўша шўх ва ўйноқ кулини жилваландарди. «Мен тошга тапирлабман, шевилди» деган ўйни ўйлаб олди сўфи; орқасидан дарров истиффор айтди... Сўзини битиргач, Сўфи эшоннинг оғзига тикилди ва «муборак» сўзларига мунтазир бўлиб қолди. Эшоннинг шўхлиги яна орта тушган эди.

Хонақо куйларининг энг шўхини олиб, бошини тўлгайт-тўлай, бутун вужуди билан силкина-силкина куйлади.

Фоний дунё бе-еш кундир, бе-еш кундир, хо-ов,

Сўфилик ахди-ин синадур, ахди синадур, хо-ов,

Биллур қада-ахлар бирла май сўнгил, соқе-е,

Хонақо қаро-о тундур, қаро-о тундур, хо-ов...

Сўфининг кўзлари олайиб кетди; бу — муриднинг ирига биринчи марта кўз олайтириши эди.

— Тақсир, бирон маслаҳат...

— Маслаҳат? — деди эшон, хохолаб кўлди. — Одам ўлдирган боланинг отасига қандай маслаҳат бўлади, сўфи? Боласининг ёнига нима учун отасини жўнатмайди бу аҳмоқ ўрус? Адолат борми кофирда?!

Сўфининг тап-тапига бирданга ўт тутагандай бўлди. Бутун вужуди қизган танурдай тобига келган эди. Кўзлари ихтиёрсиз баландга кўтарилди, мултлари ўз-ўзи-ча тугумланди... Гу мушт ирринг бошига тушмоқчи эди. Фақат қаршидаги ким? — Пир! — Эшон! Эшон! Эшонбобо! Йўқ, унга қўл кўтариб бўлмайди! Яна бир онда сўфи суздай суюлди, қордай эриди. орият оёқлари билан омонат ерни босиб ташқарига чиқди...

Уйга бориб шидасдан ётоққа чўзилди; кампирнинг саволларига жавоб бермади. «Яна феъли айнибди чол-нинг!» деб ўйлади кампир. У бечора ҳали воқеадан хабарсиз эди.

Эрта билан нонушта чоғида бутун бўлган воқеани ётнинг билан кампирга айтганидан кейин сўфи кеча ирринг бошига тушмоқ учун кўтарилган муштининг бу кўп ўз бошига тушаётганини кўрди. У мушт шу қадар дахшатли эдики, «кечанинг ўзида ўз жойига туширсам бўлар экан» деб ўйлади сўфи, аччиғидан муштини тишлади. Пиёладани чойни ярим қолдириб кўчага чиққан вақтида сўфи ўз-ўзини таниёлмай қолди. Оёқлари худди товут кўтариб бораётган мусулмоннинг оёғидай бир-бирига темасиди. Бармоқлари бири очилиб бири юмилар, ичидан кучли бир овоз тўлиқини чиқиб келиб кўча ўртасида томоғига ёнишарди. Салом берганлар алиқсиз, сўранган-лар жавобсиз қолдилар. Унинг яқинидан ўтганлар мутлоқ туртилдилар. дастурхон кўтарган хотинлар ҳаммаси деярлик қаргаб ўтдилар. «Йининими, нима бало?» деган овозлар эшитилди, бу овозлар сўфининг кулонига — «ким экини? ўрусми ё ўзларими?» деган шаклда бориб кирди. Аравакашларнинг «пўшт, пўшт» деган овозларини — «ўла, ў!» деган каби таъна шаклида эшитилди ва худди елкаси олдига тўхтаган отнинг кўнгли тумшугига қараб туриб, «ўзлари ўлсин, ўзлари!» деб сўзланди. аравакашлар араваларини ўзинг ёнидан секингина буриб ўтар эдилар. Бозор ўртасида бир нонвой обнинон саватини тутди, сўфи ихтиёрсиз кўл узатиб иккига нонни олди, сўнгра бир нафас ўтмай нонни яна саватга қўйгач, нонвойга қараб кўлди: «Мен оламан ҳам, бераман ҳам, умини фақат олгини билдилар!» деди, яна йўлга тушди.

Шундан кейин юришини секинлатди, оғир-оғир ўй сур-рарди: «Худо, худо бўлиб туриб — ҳам олади, ҳам беради. йўқ-а, у — илгар ижон беради, кейин ижон олади. Ер, ер бў-либ туриб илгари ризқ беради, кейин ижон олади. Олган бе-ради-ла! Сен нимасан, иррим, сен? Худодан зўрмасан? Ер-дан кучлимансан? Оласан, бермайсан, Оласан бермайсан...»

Хонақода намоздан кейин «сукут»га кетиб, мудраб ўтирган эшонни Раззоқ сўфининг тезда хайқиринлари уйғотиб юборди. Эшон сесканиб кетди. Кўзини очиб у ёқ-бу ёққа қарагунча бўлмастан эшикдан баланд овоз билан сўзланиб Раззоқ сўфи кириб келди. Отадан кўнник сочиб, бошларини жерклиб-жерлиб сўзланарди:

— Худо, худо бўлиб туриб аввал ижон беради, ундан кейин олади. Сен кимсан? Худодан зўрмасан, тақсир?

— Бай-бай! Тилинг қесилсин, бадбахт! Кофир! Сўфи ўша хилда тапирганича ирринг бошига келиб тўхтади.

— Ер жонидан — илгари беради, кейин олади. Ердан ҳам кучлимисан, тақсир?

— Нима бўлди сенга, сўфи? Жинни бўлдингми?

— Ўзлари жинни, тақсир, ўзлари! Эшаклар! жинни, итлари!..

— Хай, ким бор? Болалар! — деб қичқирди эшон, ўрпидан туриб орқага тисарилиб:

— Қочма, тақсир! Ховучингни оч! Мен гадоёй бўлсам ҳам хуржунимнинг икки кўзи тўладир... Сендақаларни неча йил боқишга ярайман...

— Болалар! — деб бақирди яна эшон. Ўзи тисарилиб-тисарилиб бориб хонақоннинг бир бурчига қисилган эди.

— Қўрқутманг, тақсир, бечора мурдингизни. Мен нима қилдим сизга?

Сўфи бирданга йиғлай бошлади. Ташқаридан муридлар югуриб келишдилар.

— Қайда қолдинг ҳамманг? Чақира бериб томогим қирилди. Олиб чиқ бу жинини! Сувга иши!

Муридлар ҳаммаси сўфига ёнишдилар.

— Тегма менга! — деб бүкирди сўфи. — Мен ўрус судидан қочиб қутилган киши бўлман. Эшонингни соғ қўяманми мен? А?

Муридлар истиғфор айтиб сўфини қаргадилар.

— Тилни қурени, тилниг узилени!

— Қофир!

— Насора!

— Мардуд!

Кўча дарвозалари тақа-тақ берилтилгач, ховузнинг қалин музини тешидилар: сўнгра сўфини ялангоч қилиб кўтарганларича ховузга ташладилар. Сўфининг тани шу толда Арабистон тоғларининг саратондаги тошларидай қизиб ёнарди. Унга хуш ёқди бу жазо...Сув ичида жинишлардай наъра солиб бақирарди. Муридлар кулишиб қарардилар.

— Бас энди! — деди эшоё ичкаридан. — Энди озроқ хиичин!

Сўфини ховуздан чиқариб олиб илгичка новда билан гавронладилар. Ялангоч ва нам баданига теккан беҳи савачўй «чирс, чирс!» эга овоз чиқарарди. Зарбларнинг саноғи анчага етгач, сўфи бир марта қаттиқ фарёд кўтарди, шу билан хушидан кетиб муридлар қўлига йиқилди...

Ундан кейин кунни бўйи қарахт бўлиб ётди. Кечаси иситма бошланди. Ичкаридан чиққан бир коса қайноқ шўрвани мурдининг юзига иритди. Шундан кейин

муридлар яна калтакладилар. Фақат ўзи иситма билан ёниб турган одам калтак зарбини сезмади. У калтаклар унга уқалашдай туюлган эди. Эрта билан ўзига келди, иситмаси тарқалган эди. Хорғин кўзларини оқди, калтакланган ерларининг ачишганини сездди. Қамиш савачўини куйдириб кулини боғладилар, ором олгандай бўлди. Фақат бу ором ухламаган кўзларининг ўткир талабидан ўзга эмасиди. Ухлаб кетди.

Икки кундан сўнг, у мусинадек ювош ва мулойтим бўлган эди. Ташқарига улиқиб юрди; муридларга кулиб қаради. Фақат гапга жавоб бермади. Хайли бошқа жойда, бошини чайшар, кулимсирлаган кўзлари билан муридларга тикиларди. Эшонга айтдилар; «хайдаб юборайликми?» деб сўрадилар.

— Юра турени. Энди ўзи билиб кетади. — деди у, кулди.

Яна уч кундан сўнг жума кунни эрта билан намозга турган муридлар эшонинг хонақода ўлиб ётганини кўрдилар. Соқоллари юлгинган, томоғида чуқур бармоқ излари бориди. Хонақонинг бир бурчида кичкинагина жовончада эшоннинг энг азиз китоблари сақлангучи эди; жовон очилган, китоблар ҳам очилиб-сочилиб ётардилар. Ўна ердан бир неча уч сўмлик ва бош сўмлик қоғоз пул топиб олдилар; улар ҳам сочилиб ётарди.

— Ҳам жонига, ҳам молига қасд қилган экан, баччагар! — деди бир мурид.

Бошқалар ҳам, бошларини тебратиб бу фикрга кўшилдилар.

Сўфидан дарак йўқ эди.

* * *

Қурвонбиби жинни бўлиб паранжисиз ва йиртиқ кийимлар билан эшониникига келган вақтида уни занжирга боғлайдиган одам ҳам топилмади. Эшоннинг катта хотини раҳми келганидан, муридларга буюрди; улар жинни хотинини тутиб ичкаридаги катта толга боғладилар. Қурвонбиби бир нафас тинмасдан, ўзича сўзлар, ким ёнига борса, Зебини мақтаб гапирар, унинг дутор чалиши, ашула айтиши, чок тикиши, тўппи босишларини хикоя қилар, юриш-туришлари, қадди-қомаги, бўйлари, кўзлари ва қолларининг чиройлигини айтиб, хар кимдан «қани, меннинг Зебим? Қани, Зебонам?» деб сўрар; шундан сўнг хўнграб айтиб йиглаб юборар эди.

Қуни чиқшига яқин алақандай қариндонларни келиб

уни олиб кетдилар. Қарилар, домчалар, нарихон, азайим-хон, дуохон ва бошқаларга пул бериб ўқитдилар, кўчиртирдилар, дам солдирдилар, фойдаси бўлмади. Ҳамон ўша эшоникидagi сингари ҳам кимга қизини мақтаб ганларар; сўнгра хўнграк отиб аччиқ-аччиқ йиғлагач, «Еригтон» кўйида ўзи тўқиган байтларини ўқирди:

Зеби, Зеби, Зебона,
Мен кўйида девона.
Сени согди ўз отану,
Мен бўлайин садаган!
Захар қилиб ошингин,
Нирим еди бошингин!
Зеби, Зеби, Зебонам!
Қайда қозинг, дилбарим?..

115

54117

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ÇOLPAN'IN "KEÇÂ ve KÜNDÜZ" ROMANI
(Metin, İndeks, Gramer)

Cilt : II
(indeks A-E)

Tez Danışmanı :
Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

Hazırlayan :
Volkan COŞKUN

EDİRNE – 1996

54117

TRAKYA UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ÇOLPAN'IN "KEÇİ ve KUNDUZ" ROMANI
(Metin, İndeks, Gramer)

Cilt: II
(İndeks A-E)

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

Hazırlayan:
Volkan COŞKUN

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

EDİRNE-1996

İNDEKS HAKKINDA:

Tezimiz beş ciltten oluşmuştur. Birinci cilt transkripsiyonlu metni; ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler indeksi; beşinci cilt ise grameri ihtiva etmektedir.

Tezimizde 4-8 Mayıs tarihinde toplanmış olan "Sürekli Türk Dili Kurultayı"nın da tasdik ettiği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda tespit edilen harfler dikkate alınmıştır.

İndeksimizde ana başlıklar olarak "ä, à, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, x, ı-i, k, q, l, m, n, o-ö, p, r, s, ş, t, u-ü, v, y, z" şeklinde bir sıra izlenmiştir.

Özbek Türkçesi alfabesinde "ı-i", "o-ö" ve "u-ü" sesleri birer harfle gösterildiği için, bunlar bir başlık altında gösterilmiştir.

KISALTMALAR

- A. Arapça
F. Farsça
i. isim
s. sıfat
z. zarf
f. fiil
ü. ünlem
s. f. sıfat-fiil
zf. f. zarf-fiil
i. f. isim fiili
c. e. çekim edatı
b. e. bağlama edatı
k. d. e. karşılıştırma denkleştirme edatı
c. e. cevap edatı
k. e. kuvvetlendirme edatı
g. e. gösterme edatı
bkz. bakınız

İNDEKS SIRASI

İSİM

I. Teklik:

A. Teklik hâller:

a. Eksiz isimler	+Soru
Eksiz isimler+edatlar	+Soru
Eksiz isimler+yardımcı fiiller	
İsim fiili	+Soru
b. İlgî hâli	
1. Eksiz (Tamlama misalleri ile)	
2. Ekli	
3. İlgî hâli+ -ki	+Soru
c. Yapma hâli (-ni)	+Soru
d. Yaklaşma hâli (-gä, -kä, -qa)	+Soru
e. Bulunma hâli (-dä, aitlik ekiyle -dä+gi)	+Soru
f. Uzaklaşma hâli (-dän)	+Soru
g. Vasıta hâli (-(i)n)	+Soru
ğ. Esitlik hâli (-cä, -däy, -dek)	+Soru
h. Yön gösterme hâli (-gäri, -käri, -qarı)	+Soru
ı. Sınırlama hâli (-gäcä)	+Soru

B. İyelik Şekilleri (Teklik isimlerin)	+Soru

II. Çokluk:

A. Çokluk hâller (Eksiz isimler+ diğer hâller) +Soru

B. İyelik şekilleri (Çokluk isimlerin) +Soru

III. Unvan grubu

IV. İkilemeler

III. Geçici ekli isim şekilleri:(-li, -lik, -ki,-râq, vb.)

a. teklik

b. çokluk +Soru

Fiil

I. Olumlu fiil çekimi:

A. Basit kipler:

a. Şimdiki zaman +Soru

b. Geniş zaman (Belirsiz gelecek zaman) +Soru

c. Görülen geçmiş zaman +Soru

d. Öğrenilen geçmiş zaman +Soru

e. Gelecek zaman +Soru

f. Emir +Soru

g. Şart +Soru

ğ. İstek +Soru

h. Gereklilik +Soru

B. Basit zarf-fiiller (olumlu şekil): Bu bölüme geniş zaman ekleri "-r ve -är" e eklenen -kän zarf

fiil eki de ilâve edilmiştir.)

- C. Sıfat fiiller +Soru
- D. Birleşik kipler:
- a. Hikâye
- b. Rivayet
- c. Sart +Soru

II. Olumsuz fiil çekimi:

- A. Basit kipler (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi) +Soru
- B. Basit zarf-fiiller +Soru
- C. Sıfat fiiller
- D. Birleşik kipler: (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi) +Soru

III. Birleşik fiil:

- A. İktidarî
- a. Olumlu
- b. Olumsuz
- B. Diğer birleşik fiiller (asıl fiil+yardımcı fiil)
- C. Birleşik zarf-fiiller

IV. Hareket isimleri:

- (fiil isimleri) 1. -mâk, -mâq
2. -mâ
3. -(i)ş

Ä

ä ünlem (Genellikle sasma, merak veya ses-
lenme bildirir.)

ä. 48/259, 95/455, 96/466, 140/543, 331/
98, 413/234

ä?! 284/694

ä... 62/165 (Burada karşılıklı konuşma esna-
sında sözü kesilen bir kimsenin
ağzından çıkan ilk ses ifade e-
dilmektedir.)

äbâ (A. i. `aba) aba, bu kumaştan yapılmış
bol, geniş giyecek.

ä.-li 392/207

äbâdiy (A. s. ebedî) ebedî

ä. 290/836

äbcir becerikli, kıvrak.

ä.-sân 318/122

Ädillätif (A. i. Abd-ül-latîf) Arapça erkek ismi.

Ä. 200/758, 200/761

Ädisämät (A. i. Abd-üs-samed) Arapça erkek ismi.

Ä. 276/489, 326/307, 326/325, 338/270,
377/61

Ä.-niñ 338/268

	Ä.-gä 361/112
	Ä.-dek 336/217
	Ä. miñbäşi 276/487, 325/288, 329/25, 329/26, 329/28, 361/105
Äbdüllä	Abdullah, Arapça erkek ismi.
	Ä. särkär 294/56
Äbdürähmàn	Abdurrahman, Arapça erkek ismi.
	Ä. pänsät 329/43, 329/31
Äbdüsämät	Abdüssamed, Arapça erkek ismi.
	Ä. 126/185, 126/190
	Ä.-lär 127/226
	Ä.-läрниñ 129/265
	Ä. miñbäşi 126/192, 125/179
äbläh	(A. s. ebleh) alçak, namussuz, ahmak
	ä. 156/366, 351/180
	ä.-ligifni 156/371
Äbsämät	Abdüssamed, Arapça erkek ismi.
	Ä. 312/509
	Ä.-ni 318/122
äb'yät	(A. i. ebyät) İki mısradan meydana gelen manzum sözler.
	ä.-läridä 334/167
äbzi	kardeş
	ä. 320/171, 326/314, 326/317
	ä.-niñ 338/264
äcäb	(A. s. a`ceb) acâip, tuhaf ve garip olan

	ä.-mi 131/321
	ä. emäs 307/386, 307/398
äcäl	(A. i. ecel) ecel
	ä.-i 126/184
	ä.-idän 106/69
äcâyib	(A. s. `acā'ib) çok tuhaf, anlaşılmaz
	ä. 88/268, 269/284
äcdär	(F. i. ejder) ejderha
	ä. 137/487
äcib	(A. s. `acib) tuhaf
	ä. 36/253, 103/640, 131/321, 199/723, 235/ 1645, 268/266, 268/268, 391/183
äcin	buruşukluk, kırışıklık
	ä.-gä 78/7
äcnäbiy	(A. s. ecnebī) yabancı
	ä.-lär 274/424, 274/428
äcrä-	ayrılmak
	ä.-b 385/42
äcräl-	ayrılmak
	ä.-ib 32/147
	ä.-ib tur- 31/113, 32/147
äcrät-	ayırmak
	ä.-dim 42/111
	ä. 42/112
	ä.-gändän 42/115
	ä.-mäydigän 237/1700

ä.-ä al- 86/220. 237/1696, 323/254.
 ä.-ib al- 42/118 36/234,
 ä.-ib täslä- 21/530
 ä.-is 42/122
 äcrätıl- ayrılmak
 ä.-gän (s. f.) 160/45, 224/1382
 äccıglän- < äccıqlän- kızmak, öfkelenmek
 ä.-di 335/189, 43/143
 äccıq acı
 ä. 11/261. 63/181, 63/188, 64/212, 179/229,
 359/61, 363/168, 365/208, 393/232
 äccıg-ım 266/218, 266/222.
 äccıg-ı 22/559, 105/31, 156/359, 156/368,
 371/364
 äccıg-ını 11/267, 128/255
 äccıg-ıdä 83/134
 äccıg-ıdän 410/173
 äccıg-ıfız 306/359, 307/379
 ä.-äccıq 415/297
 ä.-äccıq yıg- 63/188, 179/229
 ä.-äccıq sökin- 365/208
 äcın- acımak
 ä.-dilär 229/1510
 ä.-gän (s. f.) 114/280, 406/71
 ä.-gändän 74/482
 ä.-gänini 74/481

	ä.-ärdi 61/146, 100/578
	ä.-mäydilär 202/805
	ä.-ä başlä- 158/411
äçit-	acıtmak, ağrıtmak
	ä.-ib-äçitib 355/300
Ädä	(A.) erkek adı
	Ä. 198/711, 198/717, 200/755, 200/760
	Ä.-dän 200/754
	Ä.-nif 198/714, 200/747, 200/760
ädä	(A. i. edä') yerine getirme, icra
	ä. bol- 62/175, 146/106, 303/296
	ä. qıl- 371/367
ädäb	(A. i. edeb) edep, terbiye
	ä. ber- 133/382, 133/383
	ä.-ini 133/366, 134/398, 134/400, 135/417
	353/233
ädäbiyät	(A. i. edebiyät) edebiyat
	ä.-igä 270/318
	ä.-ini 199/728, 199/729
ädäd	(A. i. `aded) adet, sayı
	ä.-i 201/781, 390/155, 395/286
ädälät	(A. i. `adalet) adâlet
	ä. 410/156
	ä. mänsäbi 237/1700
	ä. tili 239/1759
	ä.-lik pädsä 376/30

Adalätxän	(A. + F. hān birleşik isim) kadın ismi Ä. äpämlär 19/464
ädäs-	yanılmak, yolunu kaybetmek ä.-ib 148/166, 270/314 ä.-mäymän 217/1198
ädävät	(A. i. `adävet) düşmanlık ä.-im 296/111
ädib	(A. i. edīb) edebiyatla uğrasan, edip, yazar ä.-iniñ 79/35
ädir	yamaç, tepelik yerler ä.-idä 162/83
ädres	(Fransızca i.) adres ä.-ini 284/696 ä.-i 360/92
advokät	(Latince > Rusça) avukat a. 86/219, 86/220, 272/387, 294/66, 386/60 386/74, 386/61 a. bol- 386/60 a. emäs 86/220 a. ekän 272/387 a. xalqı 86/219 a.-niñ 387/94 a.-gä 367/267, 375/6 a.-lär 84/170 a.-läрниñ 134/408
äfändi	(Yunanca i.) efendi

	ä. 322/203, 322/223, 360/100
äfsün	(F. i. efsün) büyü, sihir
	ä.-i 272/377
	ä.-igä 51/345
	ä.-çiniñ 165/160
äfsüs	(F. ünlem efsüs) pişmanlık; eyvah!, yazık!
	ä. bilän 38/9
	ä! 330/61
	ä.-lär 238/1721
äft	yüz, çehre
	ä.-iñ 123/117, 405/37
	ä.-idän 188/448,
	ä.-iñizgä 116/316
äftidän	galiba, anlaşılan
	ä. 92/364, 251/9
ägär	(F. b. e. eger) eğer
	ä. 8/192, 51,341, 75/502, 80/61, 114/278
	122/90, 132/348, 159/7, 176/147, 186/397
	199/725, 205/885, 217/1211, 240/1774
	250/2036, 265/192,268/274, 273/406, 281/
	602, 283/650, 284/674, 289/831, 325/284
	326/315, 375/23. 385/37,
	ä.-dä 360/85
ägänä-	düşmek, yıkılmak, devrilmek
	a.-gän bol- 84/179
	a.-b 236/1674, 372/389

	a.-gän edi 83/144
	a.-b-ağanäb kül- 368/283
agdär-	yıkmak, devirmek
	a.-ış keräk 372/393
	a.-ib 366/234
agdäril-	yıkılmak, devrilmek
	a.-màqçimi? 124/131
agnä-	yıkılmak, devrilmek, düşmek
	a.-b 381/163
	a.-b yät- 251/2
	a.-y-agnäy 297/133
äh	eh
	ä. 358/33
ähämiyät	(A. i. ehemmiyet) önem
	ä. cihäti 132/337
	ä. ber- 337/249
	ä.-i 202/819, 388/105
ähd	(A. i. `ahd) ahit, ant
	ä. -in 409/148
	ähdi-in 409/148
ähli	(A. i. ehl) topluluk, cemaat; sâhip, mâlik
	ä.-i sünnät 329/35, 329/36
	ä.-i ilm täliblär 130/291
	ähli-i 129/272, 344/9
	ähli-ini 394/268
ähliyä	(A. i. ehliyye) karı, es

ähl-iyäm 267/247
ähl-iyämiz 15/365
ähl-iyäñiz 267/249
ähl-iyäñizmi 267/247
Ähmädäli (A. b. i.) Erkek adı.
Ä.-niñ 115/291
Ähmädbaş Hüsäinov Erkek adı.
Ä. H. 279/563, 279/549
ähmaq (A. s. ahmak) ahmak, budala
ä. 110/176, 156/377, 206/913, 207/929, 343/
389, 343/391, 343/394, 343/395, 343/401,
371/371, 371/372, 410/156
ä. qıl- 343/401
ä. sänä- 343/401
ä.-lärcä 293/46
ä.-ligidän 226/1421
ähvâl (A. i. ahvâl) durum, ahvâl
ä. 214/1129, 214/1133, 251/8
ä.-ni 344/23
ä.-gä 283/655
ä.-dän 210/1017, 255/104, 329/30
ä.-i 155/334, 167/213
ä.-ini 210/1005
ä.-igä 104/9, 158/411,
ä.-idän 131/325, 270/334, 314/7
axır (A. k. e.) ya: ki

1. Özneyi, tümleci güclendirerek cüm-
lenin temel bölümüne bağlar.

2. Yakınma veya kınama gibi duygular
anlatmak için bir cümlenin sonuna getiri-
lir.

a. 10/249, 14/332, 16/389, 19/483, 85/182,
87/252, 106/52, 127/214, 134/386, 151/
229, 173/71, 176/132, 207/945, 248/1983,
294/53, 320/175, 371/357, 396/330, 408/121.
405/32

a! 14/333, 94/431, 197/671, 200/746, 326/312

axlâq

(A. i. ahlāk) ahlāk

a. kitâbi 19/484

a.-ıy 192/567

axtâr-

aramak

a.-ämân 128/250

a.-dilär 330/68

a.-ärkân 52/371

a.-ib 41/84, 75/499

a.-gân tâp- 116/307

a.-ärđi 141/579

a.-mäs 47/228

a.-ib bol- 82/119, 283/664

a.-ıŝgä 295/88

a.-mâqqa 161/50, 148/166

a.-mâqdä 59/79

äkä

ağabey

ä. 15/360, 15/375, 47/250, 81/89, 208/972,
209/985, 209/999, 212/1070, 216/1165,
217/1189, 217/1193, 228/1466, 228/1481,
229/1500, 232/1590, 234/1627, 234/1634,
238/1732, 286/736

ä! 252/30, 252/39, 252/42

ä.-niñ 16/396, 38/2, 81/88, 81/98, 209/980,
209/989

ä.-m 123/104, 377/78

ä.-mniñ 272/372, 300/219, 300/229, 304/315,
361/119

ä.-mdän 359/64

ä.-miz 164/131

ä.-msiz-kü 244/1894

ä.-ñdän 377/74

ä.-si 14/351, 15/357, 15/369, 16/398, 16/381,
17/408, 17/416, 17/421, 18/436, 18/448,
18/452, 19/459, 38/3, 145/98, 260/55,

ä.-siniñ 16/397, 17/418

ä.-sigä 190/517

ä.-ñiz 164/130

ä.-ñizdä 164/129

ä.-mlär 228/1489

ä.-ükä 363/159, 365/228

Äkbär

(A.) Erkek ismi

ä. 376/42, 377/50
äkbär (A. s. ekber) en büyük, en yüce
ä. bol- 388/106
(allahü äkbär) 18/458, 318/117, 333/127

Äkbäräli (A.) Erkek ismi
ä. 178/183, 178/184, 178/189, 181/277,
182/292, 194/601, 206/913, 206/907,
207/929, 237/1710, 291/874, 332/113,
336/204, 336/208, 336/218, 337/59,
347/77, 352/209, 375/1, 376/33,
378/95, 388/103

Ä. emäsmän 196/657

Ä.-nif 352/208

Ä.-gä 194/596, 194/603, 208/963

Ä. miñbäşi 78/1, 79/24, 79/37, 80/72,

108/116, 119/4, 119/9, 130/

285, 130/287, 130/301, 131/

314, 131/328, 194/593, 194/

597, 236/1677, 237/1705,

237/1708, 237/1717, 239/

1761, 239/1764, 240/1774,

325/304, 377/59, 405/27, 405/

33

Äkbäräli dādha 336/209

(Mullä Äkbäräli dādha) 334/154

(Mulla Äkbäräli äfändi miñbäşi dādha)

360/100

- äks (A. i. `aks) akis
ä. et- 368/286
ä. ettir- 4/84, 132/342
ä.-i-sädä 250/2046. 337/255
- äksär (A. s. ekser) en çok, daha ziyâde
ä. 11/254, 84/164
ä. àl- 208/959
- äksäri (A. zf. ekserî) ekserî, çoğunlukla
ä. 13/305, 81/98, 215/1153, 298/176, 398/370
- äksi (A. s. 'aksî) ters, zıt
ä. 86/224
- äksigä tersine, aksine
ä. 192/546
- äksincä tersine, aksine, bilakis
ä. 4/81, 34/199, 68/314
- aqıdä (A. i. `akīde) imân; kanaat
a.-siçä 83/131, 184/352
- aql (A. i. `akl) akıl
a.-im 385/26
a.-ifñ 315/32
a.-i 48/265, 166/190, 178/186
a.-i -hüşi 70/374
a.-ini 137/488
a.-içä 315/33

	a.-imiz	210/1015
	a.-iñiz	139/530
	a.-läri	161/55
	a.-li -yey	156/373
a'lä	(A. s. a`lǟ)	nefis, iyi, pek iyi, âlä
	a.	64/205, 96/485, 157/404, 193/581
	a.-sini	178/194
älähidä	(A. z. ve s. `alā̄-hide)	tek, ayrıca
	ä.	178/181, 218/1214, 399/408
	ä.-älähidä	359/70
älälxusüs	(A. zf.)	özellikle, hele, en çok
	ä.	130/302
äläm	(A. i. elem)	elem, keder
	ä.	184/336
	ä. qıl-	164/142
	ä.-gä	66/274
	ä.-i	66/268, 67/287, 67/293
	ä.-igä	109/133, 294/63
	ä.-lärniñ	307/398
	ä.-lärini	32/139
	ä.-lik	197/677, 361/124
a'läm	(A. s. a`lem)	en çok bilen, bilgin
	a.-i	131/310
	(Vallàhi a`lǟm bissävàb)	131/308
	(Vallàhi a`lǟm)	156/356, 202/810, 405/40
älämät	(A. i. `alā̄met)	işaret, iz, belirti

	ä.-läрни	184/354
	ä.-i	184/339
	ä.-läri	122/78
älämzädä	(A. elem + F. -zede)	elemli, kederli
	ä.	148/156
	ä. bol-	135/421
	ä.-niñ	157/400
	ä.-siz	67/283
	ä.-likdän	406/52
äläñnä	alev, ates	
	ä.	363/161
	ä.-läri	68/316
	ä.-läрниñ	339/304
	ä.-si	72/433, 253/52
äläñlä-	hayranlıqla etrafa	bakmak
	ä.-b turib	57/28
äläqa	(A. i. `alāka)	alāka, ilgi
	ä.-ni	268/281
	ä.-si	78/4, 332/125, 399/407
	ä.-siz	87/242
äläyküm	(A. e. `aleykum)	sizin üzerinize
	(Ässälämü äläyküm)	81/99
äläynä	(A. zf. `alenī)	acıqca
	ä.	35/218, 105/37
	ä.-aşkar	10/225
älbättä	(A. k. e. elbette)	elbette, süpheziz

ä. 8/199, 13/319, 19/465, 19/481, 28/34,
34/181, 39/29, 40/56, 41/101, 40/73,
41/101, 43/137, 46/208, 46/212, 53/394,
64/204, 77/544, 85/180, 101/607, 114/271,
115/285, 117/350, 124/137, 125/175, 131/
318, 132/347, 146/120, 163/118, 164/144,
169/257, 188/457, 202/824, 206/920, 210/
1028, 212/1058, 216/1183, 217/1211, 221/
1287, 222/1333, 225/1408, 227/1447, 247/
1968, 247/1971, 251/5, 253/54, 259/40,
364/182, 272/379, 275/453, 276/484, 284/
685, 301/230, 314/18, 318/116, 321/188,
329/34, 334/176, 341/335, 363/173, 363/
175, 367/270, 369/306, 369/320, 397/353,
398/363, 402/480, 402/490, 408/108

älci-

ağzına geleni söylemek

ä.-y başlä- 231/1554, 334/170

äldä-

aldatmak

ä.-dimikin 283/671

ä.-ydi 194/600

ä.-b 171/22, 385/45, 385/46

ä.-b-äldäb 171/22

ä.-b-süldäb 163/109

ä.-yalmöysän 248/1988

ä.-b yür- 151/243

ä.-màq üçün 151/246
äldämci yalancı
ä. öpiş 68/313
äldänis aldanma, aldanıs
ä.-dän 263/151
ä.-i 159/22
äldäş danışıklık
ä.-gä 343/393
ä.-lär 151/245
Äleksändr Väsıl'evič Rus erkek ismi
Ä. 182/285
älhäcät (Ä. i. el-häcēt) ihtiyac, lüzum
(Qaziy älhäcät!) 186/398
älik cevap selamı
ä. 123/113
ä. àl- 82/102
ä.-dän 404/11
ä.-siz 411/179
älläkım birisi
ä. 143/36, 162/95, 283/657
ä.-dän 168/232, 218/1231, 235/1662, 235/
1663
ä.-dänmi 235/1660

älläqaçan vaktiyle, hanidir
 ä. 80/67, 106/70, 119/19, 144/65, 379/112
 ä.-lär 50/329, 120/26, 125/158

älläqandäy nedense, her nedense
 ä. 43/134, 47/249, 51/345, 87/236, 111/189.
 139/532, 145/81, 175/121, 193/588, 209/
 997, 267/244, 304/305, 310/461, 312/512.
 312/527, 324/279, 372/403, 373/426, 373/
 430, 386/71, 409/129, 415/292.

älläqayəq bir yer
 ä.-qa 370/350

älläqay bir yer
 ä.-də 250/2046, 258/11
 ä.-lərgä 2/26, 50/321, 367/297
 ä.-lərdä 160/26, 188/451
 ä.-lərdägi 173/63
 ä.-lərdän 110/176, 326/332

älläqaysi her hangi
 ä. 88/264, 89/286, 218/1212, 258/1.275/440.
 391/186

älläqayer bir yer
 ä.-dän 33/163
 ä.-lərgä 31/126

ällänärsä birsey
 ä.-niñ 203/846, 282/627
 ä.-dän 235/1658
 ä.-dänmi 235/1660

	ä.-läрни 140/560
älläneçik	her nasılsa ä. 224/1369
älläneçük	her nasılsa ä. 223/1354. 312/526, 387/87, 398/362
ällänegä	her nedense ä. 99/559
ällänimä	birşey ä. 17/418, 161/64 ä.-lär 394/281 ä.-läрни 109/144, 218/1231
älmäştir-	değiştirmek, deyişmek ä.-ib 49/290
älmäyi-älcäyi	çirkin; nahoş ä. 368/281
älvän	(A. s. elvān) burada: kıpkırmızı. kırmızı ä. 59/84
älvästi	cin, ifrit ä. 357/19
ämäl	(A. i. `amel) görev, memurluk ä. 1/3, 201/798, 321/182 ä. ber- 317/83, 336/222 ä. qıl- 11/257, 369/308, 385/37 ä.-dän 354/272, 376/48 ä.-gä 82/119, 384/15 ä.-i 132/351 ä.-ini 356/312 ä.-idän 377/60

ä.-lär 124/133
 ä.-lördän 80/52
 ämälär (A. `amel + F. -där) memur
 ä. 78/3, 79/26, 332/108, 336/211, 336/217,
 337/238
 ä.-mi 336/218
 ä. bol- 65/242, 85/182, 131/314, 336/228
 ä. emässän 337/237
 ä. emäs 87/253
 ä. emäsidi 64/224
 ä. àdäm 321/185
 ä. àšnä 270/310, 273/410
 ä.-niñ 199/740, 294/68
 ä.-ni 204/865, 270/313, 406/65
 ä.-nikigä 208/958
 ä.-gä 408/101
 ä.-i 79/33
 ä.-igä 270/319
 ä.-im 131/324
 ä.-lär 203/850, 315/34, 408/100
 ä.-lärni 131/307, 173/67
 ä.-lärögä 384/11
 ä.-lärifñ 364/189
 ä.-läri 324/270, 384/3
 ä.-lärimiz 276/491
 ä.-lärimizniñ 335/203

ä.-lik 364/185
 Amerikä Amerika
 Ä.-gä 276/469
 ä.-likkä 89/281
 ämin (A. i. ve s. em̄in) şüphesi olmayan, emin;
 köy ağası
 ä. 311/483, 314/17, 315/28, 315/36, 315/40
 316/53, 317/83, 317/86, 328/4, 333/135
 337/248, 338/258, 338/260, 338/272, 338/
 276, 350/173, 350/179, 351/188, 351/210.
 366/249, 397/361, 350/179
 ä. qıl- 317/83
 ä. emäsmän 397/361
 ä.-niñ 337/250
 ä.-ni 330/69
 ä.-gä 310/476, 330/64, 352/229
 ä.-i 354/259
 ä.-lär 314/10
 ä.-lärniñ 315/42
 ä.-lärnikigä 344/1
 ä.-lärgä 345/32, 345/34
 ä.-lärgäginä 345/35
 ä.-lärginä 334/177
 ämir (A. i. em̄ir) 1. bir ülkenin, bir yerin başı
 2. emir, buyruk
 1. Ä. oğli 388/104

Ä. Näväiy 137/470, 334/166

2. ämr-ifgä 196/667

ämr-i 83/142. 92/360

ämr-igä 192/561

ämr-idän 334/172

ä.-änä 150/205

ämirkän

parlak deri

ä. etik 375/12

ä. käviş-mähşi 101/590.

ä. mähşi-kävüş 391/203

ämmä

(A. b. e. ammä) ama. fakat

ä. 13/307, 15/370, 81/97, 163/127. 182/303

199/726, 200/760, 203/827, 205/879, 221/

1288, 237/1700, 237/1715, 278/533, 290/

845, 291/862, 345/30, 378/97, 378/99.

385/34, 387/98,

ä.-lekin (b. e.) 93/406, 107/101, 245/

1918, 295/81, 318/103, 318/112.

354/267, 369/321

änä

işte

ä. 4/97, 11/269, 18/445, 25/637, 50/328.

51/340, 61/130, 94/408, 84/162, 88/269.

135/433, 131/326, 169/256, 178/189, 180/

234, 185/384, 187/431, 188/446, 194/602.

194/605, 194/612, 196/654, 225/1405.

229/1502, 254/82, 256/125, 276/491, 277/

	514, 277/517, 281/621, 282/624, 290/851. 300/224, 300/226, 370/333, 396/334. 399/ 403, 192/561
än'änäviy	(A. s. `an`anevī) ananevî ä. 340/307
änär	(F. i. enār) nar ä. siffäri 101/603 ä.-däy 37/260 ä.-läri 101/598
änävi	malûm, zikredilen ä. 22/561, 203/834, 296/112
änbiyâ	(A. i. enbiyâ) peygamber ä.-läрни 139/515
änçä	anca, artık; birkaç, çok ä. 8/195, 36/232, 42/123, 52/367, 55/438, 72/411, 90/311, 99/554, 114/268, 123/107, 134/388, 149/180, 151/232, 158/412, 162/ 82, 179/225, 189/475, 217/1195, 251/10, 253/55, 263/134, 270/332, 293/45, 328/10, 329/24, 347/81, 366/236, 381/162, 386/72. ä.-gä 82/124, 413/249 ä.-gäçä 41/77, 51/352, 148/171, 285/708, 296/103, 373/418, 388/126 ä.-sini 334/152 ä.-ginä 9/217, 35/216, 154/329, 324/269.

325/297, 366/247

ändäg öyle
ä. 130/283, 360/101

Ändicàn yer ismi
Ä.-dä 279/551

ändişä (F. i. endīse) endişe
ä. 184/342, 378/91
ä. bilän 184/342, 378/91
ä.-dän 4/82
ä.-si 282/627
ä.-lär 151/252

äflä- ä.-lik 4/80, 152/272
anlamak
ä.-rmikän 286/729
ä.-dim 280/579
ä.-dimi 383/204
ä.-di 5/102, 25/622, 32/150, 54/421, 76/517
138/497, 203/841, 280/579, 307/384.
342/382
ä.-gänlärkim 136/443
ä.-ymän 276/466, 291/864
ä.-ymänki 269/300
ä.-ydi 131/322, 344/9
ä.-b 67/304, 121/67, 133/364
ä.-ydiğän 154/307, 232/1586
ä.-gän (s. f.) 40/65, 45/186

ä.-gän bol- 40/65
ä.-mäslıklärini 396/329
ä.-gän edi 8/174, 70/364, 191/537, 353/254
ä.-mädim 220/1279
ä.-mädi 190/493, 205/901,
ä.-mäymän 268/259
ä.-mäydi 343/401
ä.-mäydidän (s. f.) 275/464
ä.-mäski 379/114
ä.-mägän edi 191/526
ä.-mäsin 131/323, 286/727
ä.-mäsam-dä 276/466
ä.-b qäl- 203/847
ä.-yälmädim 238/1739
ä.-yälmädi 402/473
ä.-yälmäydi 391/188
ä.-yälmäsa-dä 191/536
ä.-yälmäsdän (zf. f.) 37/258, 71/406, 102/
629
(ä.-yälmäy qäl-) 124/128
ä.-yälmägänidän 45/179
ä.-yälmägänläri 261/92
ä.-yälmäski 188/465, 261/90
ä.-maq 202/820
ä.-maqçi bol- 73/454

äfläs-

anlaşmak

	ä.-dik	280/580
äfläsil-	anlaşılmaq	
	ä.-ärdikim	135/420
	ä.-ädigän bol-	190/506
	ä.-gänligi	399/411
äflät-	anlatmaq	
	ä.-di	22/548, 75/496, 320/151, 344/23, 405/48
	ä.-älmäsdän	190/498
	ä.-isgä	189/485, 189/487
	ä.-màqçi bol-	191/522
	ä.-ärlik (anlatacak kadar)	189/469
Änglistän	İngiliz ülkesi	
	Ä.	200/771
Ängliyä	İngiltere	
	Ä.	274/426, 276/468, 398/386,
	Ä.-ni	276/477
änıq	(A. s. anık) kesin, doğru, açık; güzel	
	ä.	391/190
	ä. eşit-	105/38, 107/92, 108/121, 213/1089
	ä. bil-	133/371
	ä. äfläsil-	399/411
	ä.-ràq	67/290
antıqa	(İtalyanca i.) antika	
	a. maxluq	9/204
änxär	(A. i. enhär) akarsu, çay	
	ä.-niñ	102/634

änvâ	(A. i. envâ [˘]) türler, cesitler ä.-yi nâz-ne'mât 101/595
äpâq-cäpâq	gecimli, iyi gecinen ä. bol- 56/1, 297/140, 298/157, 298/166
äpil-täpil	aceleyle, acele acele ä. 54/418, 123/123, 144/63, 354/260, 382/183
ärğamci	ince halat ä. 31/103
Ärâb	(A.) Arap ä. 333/150, 377/67
Ärâbistân	(A. `arab + [˘] ḡ-sitân) Arabistan Ä. tağläri 413/242
arâq	votka a. 189/480, 203/843, 232/1580, 334/173, 356/ 327, 357/11, 380/128, 380/132, 380/143, 395/292, a.-ni 356/328, 358/30, 368/279, 379/109 a.-qa 371/358 a.-dân 358/28
äräläs	karışık ä. 189/483, 268/265
äräläs-	karışmak ä.-di 321/197 ä.-ib 40/71, 202/815 ä.-gän (s. f.) 86/216 ä.-gänini 409/134

ä.-ädigän 34/192
 ä.-mägän (s. f.) 82/112, 202/812
 ä.-mägänliklärini 388/122
 ä.-mäymiz... 299/186
 ä.-mäsäñ 364/196
 ä.-ib qoy- 40/71, 202/815
 äräläştir- karıştırmak
 ä.-ib 34/187
 äräñ zorlukla
 ä. 20/490, 313/541
 ärävä araba
 ä. 27/4, 32/141, 32/146, 33/171, 36/251, 39/
 46, 80/59, 103/653, 111/192, 111/200, 112/
 227, 142/16, 152/271, 407/96
 ä. bilän 407/96
 ä. üsti 33/171, 36/251, 111/192, 111/200,
 112/227
 ä.-niñ 35/207
 ä.-niki 333/131
 ä.-ni 23/577, 30/90, 51/355, 76/531, 99/554
 102/628, 111/196, 193/586
 ä.-gä 27/3, 34/199, 112/218, 405/46
 ä.-dä 2/26, 36/248, 103/654, 109/149
 ä.-dägi 109/138
 ä.-dän 33/159, 34/203, 36/239, 36/241, 36/

243. 159/6. 234/1629

ä.-sidän 123/113. 124/128

ä.-miz 203/833

ä.-lär 258/16

ä.-lärini 411/188

ä.-lärifiz 203/834

ä.-ginä 319/129

äräväkäs

arabacı

ä. 27/12, 28/46, 29/53, 29/60, 30/88, 30/100

31/115, 31/119, 32/142, 32/145, 33/155

35/208, 35/216, 35/220, 36/250, 47/243.

47/246, 50/304, 50/326, 53/390, 72/418.

152/269

ä. bilän 31/119

ä.-mi 49/299

ä. bälä 47/243, 72/418, 152/269

ä. yigit 47/246

ä. yigitcä 53/390

ä.-niñ 35/214

ä.-ni 114/275

ä.-gä 72/412

ä.-lär 411/188

ä.-lärniñ 411/184

ä.-likkä 114/275

ä.-ligi 115/299

äräzläs

gücenme, darılma

ä.-i 361/114
 äri arı (yaban arısı)
 ä. 12/295
 arıq ark
 a. 167/211
 a. boyi 12/291, 43/149, 167/2
 a. tàmàngä 137/486
 a.-niñ 92/363, 153/294, 169/269, 346/61
 a.-ni 89/302
 a.-qa 167/221
 a.-dägi 4/75
 a.-dän 128/252, 337/236
 a.-lär 89/292
 a.-lärgä 134/394
 ärizä (A. i. `arīza) dilekçe
 ä. 92/364, 93/396, 94/408, 133/362, 133/366
 133/370, 134/399, 134/406, 136/444, 254/
 78, 254/80, 277/497, 294/66, 294/67, 294/
 68, 298/176, 302/277, 305/342, 367/268,
 375/7, 377/54, 400/427, 401/443, 401/455,
 408/99
 ä. ber- 92/364, 93/396, 94/408, 133/362
 133/370, 134/406, 136/444, 277/
 497, 294/66, 294/68, 305/342.
 377/54
 ä. àl- 298/176

ä. täslä- 134/399
 ä. yaz- 294/67, 375/7, 401/443, 401/455
 ä. egäläri 133/366
 ä.-niñ 301/244, 377/54
 ä.-ni 299/179, 301/238, 301/244, 301/247
 301/253, 302/274, 302/279, 303/285
 304/307, 305/339, 375/8
 ä.-dä 93/390, 136/445
 ä.-dän 136/442, 376/26
 ä.-sini 134/409, 302/259, 303/284
 ä.-lär 84/171, 251/5, 251/6
 ä.-läрни 367/267
 ä.-läri 133/362
 ä.-läрини 304/316
 ä.-ñizni 301/237, 301/240
 ärizäçi dilekçeçi
 ä. 300/206
 ä. xätin 298/175, 299/184,
 ä. kämpir 299/194
 ä.-çilärgä 299/197
 ärmän (F. i. ermän) arzu, istek, ukde
 ä.-dä 172/28
 ä.-ifiz 66/260
 ärsłan arslan
 ä. 236/1672
 ärt- arıtmak, temizlemek

ä.-di 65/236, 380/140

ä.-ä ärtä 256/134

ä.-ärkän 294/71

ä.-gän (s. f.) 153/296

ä.-ä ber- 153/302

ä.-ä başlä- 392/222

ä.-ib 19/463, ä. al- 167/222

Artsibäsev M P Rus yazar (1878-1927)

A. 192/567

A.-niñ 192/549

ärväh (A. i. erväh) ruh, can

ä. 224/1375, 386/59

ä.-i 406/70

ä.-ini 128/233

ärväh-igä 15/378

ä. at 362/132

ärz (A. i. `arz) arz, şikayet. rica

ä. 18/449, 92/366, 94/432, 130/284.132/347.

134/407, 134/408, 251/3, 300/204, 319/

140, 328/17, 338/263, 346/64, 353/232,

390/175, 399/396, 406/59, 406/60.407/94,

408/120

ärz qıl- 18/449, 92/366, 94/432, 130/284,

134/407, 134/408, 251/3, 319/

140, 328/17, 338/263, 346/64,

353/232, 390/175, 399/396, 406/

	59. 406/60. 407/94
ä.-gä	120/32
ä.-im	404/20
ä.-ini	137/463, 354/264
ä.-läri	132/337
ärzi-	değmek, yarasmak
ä.-ydi	225/1395, 291/872, 389/137
ä.-ydigän	96/460, 387/84
ä.-rmidiñ	122/89
ä.-mägän (s. f.)	384/5
ä.-mäs (s. f.)	178/190
äsäbiy	(A. s. asabī) sınırlı
ä.	121/53
äsäd	(A. i. esed) Aslan burcu ve 22 temmuz 21 a-
	ğustos arasında kalan günler.
ä.	318/108
äsär	(A. i. eser) eser
ä.	78/21, 189/473, 291/874, 406/55
ä.-i	29/75, 66/267, 78/10, 88/259, 110/168,
	143/49, 196/650, 200/759, 212/1060,
	282/642, 291/876, 322/222, 358/36
ä.-ini	361/117
ä.-lär	199/733, 199/739
ä.-lärni	199/730, 270/318, 270/320
ä.-läri	4/78, 85/196, 89/292, 113/234, 192/
	568, 305/329, 382/184

	ä.-siz	291/877
äsäs	(A. i. esäs) esäs, temel	
	ä.-i	283/651
	ä.-lârdä	179/229
	ä.-li	10/239
äsäsän	(A. zf. esäsen) esäsen	
	ä. 399/406	
äsbâb	(A. i. esbâb) alet, malzeme	
	ä. 17/424	
äsıl	(A. s. asl) asıl, iyice kökleşmiş	
	ä. 236/1676	
äsir	(A. i. esir) esir	
	ä. 299/201	
äsirdiydä	bir ustura çeşidi	
	ä. 78/15	
äskär	(A. i. asker) asker	
	ä.-dän	384/4
	ä.-ini	203/828
	ä.-imiz	204/853
	ä.-iy	385/37, 385/42
äsqät-	lâzım olmak, işe yaramak	
	ä.-dif	122/98
	ä.-ädi	67/298
	ä.-ärmidi	122/96
äsıl	(A. s. asl) asıl, hakiki	
	ä. 82/105, 262/118, 276/473, 329/28	
	ä.-ini	59/98

	ä.-idä	205/894, 206/916
äslä	(A. zf. aslā)	asla
	ä.	66/273, 279/561, 326/316, 369/312, 279/562, 326/316
äslähä	(A. i. esliha)	silah
	ä.	326/323
äsr	(A. i. `asr)	asır, yüzyıl
	ä.	192/567
	ä.-niñ	202/820
	ä.-lärdägi	392/206
äsrä-		korumak, saklamak
	ä.-gänlär	246/1931
ässäläm	(A. e-s-selām)	selâmlar, hayır duâlar olsun.
	ä.-ü äläyküm	81/99, 350/158
ästä	(F. zf. āheste)	yavaş, yavaşça
	ä. bäs-	97/507
	ä.-ästä	31/114, 31/121, 96/468, 106/70, 118/365, 143/26, 173/57, 274/427, 289/819, 404/15
	ä.-sekin	72/432, 102/617, 122/84, 171/22, 193/586, 258/19, 285/717, 349/133, 307/390, 309/447
	ä.-sekinlik	289/819
	ä.-ginä	2/30, 23/565, 27/12, 101/609, 102/633, 104/2, 105/40, 149/196, 186/400
ästä'fürüllä	(A. ünlem estagfirullāh)	estagfurullah

ä. 392/208. 404/23
 ästägfürüllä (A. ünlem) estägfurullah
 ä. 96/463. 96/464. 326/315
 ästâydil (F. s.) samimi, icten
 ä. 29/67, 68/314. 139/523. 158/408, 168/229
 169/274. 253/62, 307/386, 324/264. 373/
 421, 384/10
 ä. bol- 373/421
 ä. edi 68/314
 ä.-ligini 68/318
 Ästraxan yer ismi
 Ä.-dä 271/336
 äşädd (Ä. s. esedd) şiddetli, azılı
 ä.-isi 273/395
 ä.-iy 298/167. 372/385
 äşülä şarkı
 ä. 27/13, 44/156, 46/211, 53/399, 96/473,
 99/547, 101/612, 185/387, 196/648. 221/
 1291, 250/2046, 254/86. 255/106, 295/93,
 353/246, 355/298, 371/378, 415/287. 254/
 90
 ä. äyt- 44/156, 185/387, 196/648, 415/287
 ä. eşit- 46/211, 254/86
 ä. qıl- 96/473, 99/547, 101/612, 371/378
 ä. àvazi 250/2046, 255/106
 ä. bázmläri

	ä.-nif	144/70. 353/251
	ä.-ni	100/563, 107/100, 144/67, 251/15. 342/370, 353/250, 367/282
	ä.-gä	24/611, 253/61
	ä.-dä	70/374
	ä.-dän	29/54, 355/295
	ä.-si	27/13, 46/215, 196/647, 312/522, 312/525, 197/680
	ä.-sini	176/143
	ä.-sigä	176/144
	ä.-sidägi	197/678
	ä.-läri	46/209, 355/286
	ä.-lärigä	100/586
äşüläci	sarkıcı	
	ä.	28/32, 69/350
	ä. qız	49/283, 58/57, 61/143
	ä.-ni	28/47
	ä.-si	99/545
	ä.-sini	68/325
	ä.-fiz	28/25
	ä.-lär	55/437
	ä.-lördän	28/27
ätä-	ad vermek, demek	
	ätä-ydi	386/59
	ä.-b	11/250
ätäl-	denmek, denilmek, ad verilmek	

	ä.-ib	89/305
	ä.-gän (s. f.)	42/111, 42/115
ätäyläb	isteyerek, bilerek	
	ä.	230/1528
ätüräf	(A. i. etraf) etüräf	
	ä.-gä	149/180
	ä.-dägi	89/287
	ä.-dän	293/34
	ä.-ini	162/88
	ä.-igä	229/1508
	ä.-idägi	281/621
ättäñ	ne yazık!	
	ä.	222/1327, 242/1827, 242/1847, 367/272, 367/275, 367/275, 329/30
ävähätä	(Rusça i.) hapishane	
	ä.-gä	401/462
äväqtä	(Rusça i.) hapishane	
	ä.-gä	159/9
ävc	(A. i. evc) bir şeyin en yüksek noktası, doruk	
	ä. àl-	20/502, 26/648, 39/42, 106/70, 161/61, 173/60, 174/96, 232/1583, 299/194
	ä.-gä	37/261
ävläd	(A. i. evlād) evlāt	
	ä.	390/171

ävliyâ	(A. i. evliyâ) evliyâ ä. ekân-kü 140/553 ä.-si 140/554 ä.-änbiyâ 139/515
ävrä-	yarı uyku halinde bulunmak ä.-sgä 87/232
ävräd	(A. i. evräd) zikir meclisi ä. 7/149 ä.-dä 3/46, 7/160
ä-v-v...	(ü.) av ä. 163/112
ävväl	(A. zf. evvel) evvel, önce ä. 18/450, 86/203, 108/108, 207/937, 214/ 1110, 215/1140, 221/1305, 260/75, 261/76, 286/729, 293/42, 295/91, 329/44, 342/370, 361/116, 362/148, 405/29, 412/208, 116/ 318 ä.-gi 317/100 ä.-gidây 155/338
ävvälâ	(A. zf. evvelâ) ä. 89/300, 245/1926
ävzâ	(A. i. evzâ) durum, vaziyet, görünüs ä.-i 294/73 ä.-yini 22/543, 123/107 ä.-yiniñ 108/117

äyä	Kadın adlarından sonra getirilir ve hürmet ifade eder.
	ä.-m 70/382, 71/389, 77/541, 77/542, 252/27
	ä.-ñ 71/388, 71/390, 71/402
	ä.-ñiz 301/255, 302/276, 304/324
äyä-	esirgemek
	ä.-mäymän 180/244
	ä.-mä 129/277
	ä.-gändäy 109/145
äyäl	kadın
	ä. 402/472, 402/482
	ä. ävazi 49/284
	ä. täifäsi 66/256
	ä.-niñ 2/30, 388/120
	ä.-gä 392/227, 393/256
	ä.-i 400/419
	ä.-iniñ 397/360
	ä.-lär 1/19
	ä.-läрниñ 121/75
	ä.-lärigä 311/498
	ä.-lärgämi 82/118
	ä.-lärdän 6/137
äyänç	acıklı, kederli, acınacak
	ä. 79/28, 236/1672, 260/64, 290/843, 339/292, 340/316, 382/197, 406/53
äyaz ishàqıy	erkek ismi

Ä. I. 279/568
 äyb (A. i. `ayb) ayıp, günah, suç
 ä. 64/218, 84/175, 134/388, 135/424, 168/
 254, 169/256, 245/1922, 293/34, 349/
 153. 350/154. 350/175, 367/274, 405/33
 ä.-im 293/25
 ä.-iñ 245/1918
 ä.-ini 10/228, 102/619
 ä.-i 135/423
 ä.-iñiz 270/333
 äybdär (A. `ayb + F. -där) suçlu
 ä. 113/231, 389/153, 392/211, 397/340, 400/
 426
 ä. bilän 389/153
 ä.-niñ 389/135, 395/284, 399/393, 399/412
 400/415, 400/419
 ä.-gä 397/344
 ä.-dän 392/228
 ä.-lärni 350/171
 äyblä- suçlamak, itham etmek
 ä.-dilär 162/99
 ä.-ysiz 122/94, 260/66
 ä.-màqçimiz 249/2008
 ä.-mäsdän 245/1923
 ä.-mäymiz 245/1917
 ä.-màqçi emäsmiz 245/1919

	ä.-ş keräk emäs	177/154
	ä.-s	177/154, 387,99
	ä.-ş qàğazi	386/54, 389/146
	ä.-şgä	93/391
	ä.-şdän	248/2003
äybnämä	(A. `ayb + F. nāmē) iddianame	
	ä.-ni	395/285, 395/287
äyil	Atın eđerini ata bađlayan tokalı kayıs.	
	ä.-li	187/417, 187/439
äyir-	ayırmak	
	ä.-gän (s. f.)	309/428
äylä-	eylemek	
	ä.-diñ	303/293
	ä.-b	130/306
äylän-	dönmek, dolaşmak, eylesmek	
	ä.-di	24/605, 47/236, 88/272
	ä.-ädi	12/279, 39/29, 189/478, 370/355
	ä.-y	9/210, 34/191, 35/212, 53/407, 58/57, 62/175, 63/178, 66/255, 73/437,73/444.
		74/468, 102/631, 145/85, 164/141,166/ 182, 166/184, 166/188, 167/209, 167/ 213, 167/219, 167/228, 167/223, 168/ 244, 168/255, 169/257, 169/259, 169/ 273, 169/280, 170/285, 170/287, 170/ 296, 297/136, 297/142, 298/168, 299/ 179, 299/180, 300/204, 300/213, 300/

216. 300/218. 301/232, 301/250. 302/
 269, 302/272, 340/324, 341/331. 344/
 7, 381/152
 ä.-y 5/106, 33/164. 34/181, 44/176. 74/479.
 168/240. 169/265, 302/258, 341/343
 ä.-säm 326/324
 ä.-ib 55/435. 129/266, 158/414, 165/156,
 177/156, 289/832, 299/187, 306/377.
 322/216, 338/266. 367/277, 377/65,
 377/82, 403/500
 ä.-gän (s.f.) 46/217, 111/197, 338/259
 ä.-gändän 1/17
 ä.-gänini 84/159
 ä.-gänigä 30/87
 ä.-gänidän 53/395
 ä.-gän bol- 113/254
 ä.-ärdi 36/253, 98/516, 151/252. 172/49.
 193/589,
 ä.-gändi 232/1586, 232
 ä.-gänidi 68/317
 ä.-gän edilär 31/320
 ä.-aqäläy 301/235
 ä.-ä başlä- 192/546
 äylänib kel- 177/156, 378/82
 äylänib ket- 299/187, 307/378
 äylänib qäl- 129/266, 158/414

	ä.-isi	334/168
	ä.-màqqa	357/5
	ä.-mä (yol bilän)	92/377
	ä.-isimniñ	338/269
äyläntir-	döndürmek	
	ä.-ädi	270/326
	ä.-ib	7/170, 15/368, 32/140, 59/76.120/39, 139/539, 321/190
	ä.-äyätgän	248/1994
	ä.-ib yätsäm	15/368
	ä.-is üçün	89/288, 196/670
äynä-	bozulmak (Aklı, huzuru yerinde olmamak.)	
	(miyä ä.-ydi)	161/58
	(köñli ä.-ydigän)	178/204
äynän	(A. zf. `aynen) aynen, tıpkısı	
	ä.	351/185
äyni	(A. zf. `aynī) aynı, tıpkısı; yine o...	
	ä.	113/245, 186/402, 253/59
äyni-	bozulmak ; caymak	
	ä.-di	65/242, 263/129, 381/156
	ä.-gän (fiil)	235/1658
	ä.-ibdi	410/167
	ä.-ydi	185/377
	ä.-sä	151/237
	ä.-b	231/1549
	ä.-gänidän	152/260

	ä.-b tur- 120/33
	ä.-mä 197/679
äyniqsä	özellikle, bilhassa
	ä. 4/79, 6/138, 19/474, 20/501, 40/73. 50/ 320. 64/213, 113/252, 124/139, 138/499. 152/259, 165/175, 183/322, 183/334, 199/ 729, 231/1544, 252/47, 259/36, 271/337, 325/292, 341/335, 343/397, 384/16. 385/ 31, 397/358, 398/375.
äynit-	kaybettirmek (aklını)
	ä.-ärmis 409/131
äyrän	ayran
	ä.-ci 41/80
äyri-	ayrılmak
	ä.-di 392/217
	ä.-ib ket- 282/630
äyri-lik	ayrılık
	ä. 282/629
äyri-lik-	birbirinden ayrılmak
	ä.-maq 284/674
äyrim	müstakil, kendine mahsus
	ä. 174/93
äys	(A. i. `ays) zevk, haz, nese, yasama
	ä.-im 360/81
	ä.-iñ 207/933
	ä.-i 360/83

ä.-ifizgä 177/158
ä.-ü isrät 174/92, 250/2035, 370/345
äyt- demek, söylemek
ä.-äyätirsiz 68/324
ä.-dim-kü 128/233, 210/1013
ä.-dimi 407/80
ä.-di 42/109, 88/280, 96/464, 170/294, 191/
518, 210/1019, 228/1488, 230/1531,
274/436, 279/560, 409/142
ä.-diñiz 205/895, 236/1669
ä.-dilär 238/1735, 255/106, 335/182, 414/
266
ä.-dilär-kü 20/486
ä.-gän 399/403
ä.-gänsiz 127/210
ä.-ipti 170/292
ä.-ämän 11/255, 47/250, 60/103, 94/420,
96/477, 168/240, 211/1037, 214/
1122, 242/1841, 254/93, 322/224,
322/228, 332/116, 346/54, 352/217,
377/84, 402/490
ä.-ämän-dä 44/159
ä.-ämänki 139/516
ä.-äsän 132/343, 139/527, 172/30, 210/
1019, 226/1417, 240/1776, 317/99
350/167

ä.-äsänmi 180/241, 216/1172, 287/765, 287/
774, 322/225

ä.-ädi 39/35, 93/389, 185/387, 211/1050,
297/149, 283/659, 326/314, 326/317,
331/85, 340/306, 363/162

ä.-ädiki 323/240

ä.-ädimi 274/435

ä.-äsiz 4/75, 41/83, 58/64, 66/270, 69/
350, 163/120, 167/219, 168/255,
169/259, 170/285, 206/914, 207/
930, 271/346, 318/102, 377/56

ä.-äsizki 116/316, 171/15

ä.-äsizmi 147/149

ä.-mâqçi bol- 128/235, 136/438

ä.-mâqçimisiz 45/188

ä.-äy 211/1046

ä.-äyin 97/498

ä! 156/371, 208/963, 209/995, 211/1050,
225/1408295/80, 318/105, 319/133,

ä.-çi 92/375, 93/397

ä.-äylik 203/828

ä.-iñ 9/211, 18/456, 93/398, 97/489, 131/
327, 164/132, 164/133, 169/274,
277/500, 292/18

ä.-iñ-ä! 70/380

ä.-iñiz 392/211, 392/227, 392/230, 393/

241. 393/249
ä.-sä 44/156, 332/109
ä.-säm 229/1492
ä.-säñ 174/84
ä.-säk 159/2, 192/557, 250/2037
ä.-säñiz 211/1045
ä.-säñiz-çi 27/15, 58/65
ä.-ä 43/147, 49/281, 96/480, 140/547, 158/
423, 211/1044, 235/1654, 245/1915,
247/1967, 288/802, 369/324
ä.-ä turib 158/423, 288/802
ä.-ib 7/159, 11/251, 12/298, 33/163, 45/
184, 60/118, 159/9, 165/168, 255/
109, 312/515, 333/144, 377/64, 377/
76, 415/291
ä.-ib turib 72/426
ä.-gäc 57/35, 99/548
ä.-gäli 23/578, 77/541, 143/48
ä.-gäncä 126/181, 126/190, 241/1822, 251/
16, 311/481, 312/509, 316/50, 319/
133
ä.-gändä 206/925, 240/1797, 332/107
ä.-ärkän 122/77, 196/648, 340/306
ä.-gän (s. f.) 30/79, 62/154, 64/211, 123/
115, 133/363, 151/240, 185/366, 198/
708, 253/58, 297/145, 310/462, 324/

272, 346/74, 350/179

ä.-gän bol- 30/79

ä.-gändän 73/451

ä.-gändäy 230/1530, 291/878, 369/320

ä.-gändek 3/49, 103/647, 290/851

ä.-gänifiz 64/211, 170/303

ä.-gänifizdek 279/567

ä.-gäni 10/225

ä.-gänidä 43/150

ä.-gänidän 47/251, 255/99, 410/170

ä.-gänidäy 10/240

ä.-gänläri 282/643

ä.-gänläriini 29/68

ä.-äyätgän 46/215, 52/363, 196/646

ä.-ädigän 108/108, 189/475, 197/677, 278/

540, 283/672, 361/104

ä.-ädigänini 221/1292

ä.-ädigänlär 10/228

ä.-ärdi 31/119, 317/100, 321/179

ä.-ib edi 88/261

ä.-ib edim-kü 279/561

ä.-gän edi 72/423, 394/270

ä.-gän ekänmiz 235/1667

ä.-gän emiş 370/338

ä.-mäsmidi 109/149, 132/349

ä.-mädimmi 352/208

ä.-mädi	264/168
ä.-mädimi	146/124
ä.-mädifiz	204/858
ä.-mädilär	332/104
ä.-mä	318/105
ä.-mäsä	377/78
ä.-mäsäflär	315/24
ä.-mäysänmi	310/470
ä.-mäydi	69/334, 191/538, 326/309
ä.-mäydimi	360/76
ä.-mäysiz	67/283
ä.-mäysizmi	27/19, 74/481
ä.-mäy (zf. f.)	140/549
ä.-mäslıkläri	136/440
ä.-gäni yoq edi	3/62
ä.-äyätgänim yoq	322/223
ä.-äber-iñ	217/1193
ä.-äber	225/1399
ä.-ä àl-	43/147
ä. ä ber-	96/480, 140/547, 211/1044, 235/ 1654, 247/1967
ä.-älmädi	103/644
ä.-älmäymän	291/862, 378/94
ä.-älmäymänmi	156/70
ä.-älmäydi	282/647
ä.-ib àl-	160/33

	ä.-ib ber-	29/76. 93/385. 94/410. 125/166. 168/233,182/290. 219/1238. 238/ 1738, 240/1788, 248/1997. 268/ 280, 269/288, 271/344, 324/273. 346/72. 409/136. 409/139. 413/ 235
	ä.-ib bol-	145/91, 274/437
	ä.-ib kel-	344/6
	ä.-ib ket-	4/97
	ä.-ib kör-	6/128, 43/140
	ä.-ib öt-	388/121, 409/126
	ä.-ib qoy-	11/269, 60/125, 74/463,74/475. 318/104
	ä.-ib yubâr-	5/99
	ä.-iş	10/228, 216/1170
	ä.-işgä	368/281, 375/19
	ä.-işdän	399/400
	ä.-işî	415/287
	ä.-işîni	98/515
	ä.-işîçä	179/223, 345/24
	ä.-işläridän	311/497
	ä.-işläriçä	9/204
äytdir-	söyletmek	
	ä.-ib yubâr-	40/55
äytis-	karşılıklı söylesmek	
	ä.-ib	148/173

äytisuv	konusma
	ä.-niñ 117/338
äytil-	denilmek, söylenmek
	ä.-ädi 10/247. 13/311, 399/414
	ä.-sin 360/88
	ä.-gän (s. f.) 28/42, 32/133, 104/12, 107/
	92, 151/249. 190/492, 190/506, 346/
	75
	ä.-gändäy 316/60
	ä.-gänidän 57/28
	ä.-ädigän 139/533, 160/32
	ä.-ärdi 305/330
	ä.-gän edi 16/397, 116/314, 121/66, 203/
	848
	ä.-mäydi 305/332
	ä.-ışdägi 7/163
	ä.-isi 13/327
äytür-	bildirmek, söylemek
	ä.-mizkim 130/287
äyyühännäs	(A. ünlem) Ey insan!
	ä. tärt- 279/569, 377/67
äyvän	(F. i. eyvān) büyük sofa, teras
	ä. 335/181
	ä. bilän 404/5
	ä. äldi 365/222.

ä. çekkəsi 312/524
 ä. tàmàni 53/404 75/490
 ä. üsti 185/378, 316/64
 ä.-niñ 47/241, 77/539, 151/250, 333/139,
 335/180
 ä.-ni 47/230
 ä.-gä 3/59, 73/439, 128/246, 185/371, 195/
 641, 208/955, 221/1299, 224/1367, 253/
 69, 337/245
 ä.-dä 185/368, 251/2, 299/196, 314/5
 ä.-dägi 187/415, 358/43
 ä.-dägilär 404/2
 ä.-dän 50/309, 50/310, 55/447, 91/342,
 180/234, 300/209
 ä.-i 337/254
 ä.-igä 351/189
 ä.-lär 101/591

äyvànçä

çardak

ä. àldi 241/1818
 ä.-çägä 256/140
 ä.-çädä 256/129
 ä.-çäsigä 363/166

äyyār

(A. s. `ayyār) hilekār, dolandırıcı

ä. 71/397, 71/404, 127/206, 159/3, 184/353,
 191/537, 196/660, 232/1588
 ä. bol- 71/397

	ä.-dän	219/1247
	ä.-lik	71/392
äzä	(A. i. `azā')	yas, matem
	ä.-ni	383/208
a'zä	(A. i. a`zā)	organlar, üyeler
	a.-si	84/166
	a.-lär	10/244
	a.-läri	13/312
	a.-läridän	403/505
	a.-läriñä	229/1512
	a.-i-bädäni	374/442
äzäl	(A. i. ezel)	ezel, önceliksiz
	ä.-dän	71/397
äzämät	(A. i. `azamet)	
	ä.	314/12
	ä. дәvlätläri	130/288
	ä.-lär	315/26, 384/4
äzän	(A. i. ezān)	ezān
	ä.-gä	383/208
	ä.-dä	24/604
	ä.-gäçä	372/389
äzäyimxän	(A. `azā'im + F. -hān)	üfürükçü
	ä.	121/75, 415/293
	ä.-nikigä	123/108
	ä.-gä	122/76
	ä.-lärägä	168/251

äzbärây (F. ç. e. ez-berây) için
ä.-i xudà 219/1245, 219/1250

äziät (Rusça) yaratık (insanlar için kullanılır.)
ä. 190/498, 190/502, 191/537, 192/555,
227/1453, 264/166, 266/218, 272/379

äziz (A. s. `azîz) azîz, muhterem
ä. 10/244, 14/330, 16/399, 226/1426, 226/
1427, 227/1447, 227/1452, 386/69, 414/
272
ä.-im 86/208, 233/1609, 230/1519, 237/1708,

A

- à ünlem (Şasma ve seslenme bildirir.)
à 96/466
- àbâd (F. s. ābād) ābād, māmur, bayındır.
à. 172/43
à. bol- 337/234
- abbâ ünlem (hayret, nefret ve övgü bildirir.)
à. 91/340, 97/509, 156/373, 174/90, 176/146.
212/1071, 223/1345, 300/206
à.-à! 171/21
- àbcüvâz (F. i. āb-cuvāz) çeltik değirmeni.
à. likâpi 213/1090
à.-ifiz 14/329
- àbinân (F. āb-ı nân) yufka ekmeği
à. 411/190
- àbirāvân (F. āb-ı revân) burada: bir türlü yumuşak
kumaş.
à. 65/236
- àblâhü Halk dilinde Allah (C.C.)
à! 12/298
- àbrez (F. i. āb-rīz) abdesthane
à. 308/418

	à.-gä 244/1895. 373/413
àbrezqàrà	Özbek Türklerinde avukatlara verilen ad.
	à. 386/59, 386/61, 386/63, 386/65, 386/67. 387/83
àbro	(F. i. āb-ı rū) itibar, hürmet
	à. 129/278, 384/19
	à.-si 80/73, 100/580, 132/352.293/47, 384/16
	à.-lik 293/39
	à.-sizligi 384/17
àbroy	(F. i. āb-ı rūy) itibar, otorite
	à. 376/34
	à.-i 332/109
	à.-ifñizgä 134/389
	à.-li 93/403, 93/406, 273/394, 398/375,
	à.-lik 367/257, 376/33, 386/64
àciz	(A. s. `aciz) zayıf, güçsüz
	à. 110/154, 110/160, 161/54, 340/316
	à.-miz 203/850, 204/854
	à.-lik 75/498, 406/52
àcizä	(A. i. `acüze) aciz kadın, ihtiyar kadın
	à.-m 405/34
	à.-miz 15/365
	à.-lärimisiz 143/45
àc	ac
	à. 32/148, 37/264, 98/533, 101/607, 145/

100. 186/389. 215/1144. 319/148. 356/
328

à.-idän 97/494. 253/75

à.-yälängaç 349/147

àç- açmak

à.-äyätir 398/368

à.-dim 264/166

à.-dimmi 283/671

à.-di 3/66. 15/371. 35/210. 76/530. 95/441.
105/44. 138/489. 155/336. 176/139.
201/776. 221/1302. 250/2040. 303/286.
313/544. 314/6. 394/262. 414/258

à.-dilär 90/324

à.-gän 136/442

à.-ämän 215/1153

à.-ämänmi 392/213

à. 271/356. 380/128. 412/220

à.-ifñ 32/148

à.-ifñiz 276/482

à.-sin 270/328. 392/211

à.-sinlär 393/242

à.-säm 238/1740. 281/614. 277/508

à.-säñiz-çi 9/211

à-är-àçmäs 33/154. 56/13

à.-gäç 102/617

à.-günçä 362/133. 149/185

à.-ib 10/241, 11/270, 14/330, 26/655, 61/
137, 64/227, 85/190, 100/572, 102/
622, 108/111, 120/38, 134/387, 144/
55, 147/148, 149/181, 162/101, 182/
291, 182/305, 183/319, 186/399, 195/
623, 227/1460, 256/143, 262/122,
265/189, 265/199, 277/497, 297/138,
322/210, 329/25, 358/25, 370/349,
381/160, 399/395, 412/204

à.-gän 174/77, 233/1605, 258/1, 329/24,
357/14, 368/294

à.-gändän 109/140

à.-gändäy 172/27

à.-gäni 134/395

à.-gänidä 56/6

à.-gän ekän 312/513

à.-màq lüzim edi 64/209

à.-mäs 33/154, 56/13, 134/393

à.-mädi 318/115

à.-gäni yoq 338/277

à.-ib berib 109/147

à.-mäsä 392/227, 393/235

à.-mägüncä 124/136

à.-mäsdän 12/296

à.-mäy 6/132, 350/176

à.-mäydigän 404/11

à.-mägän edi 34/202
 à.-gän emäsmi 126/191,
 à.-äl- 134/396
 à.-ä başlä- 198/707, 302/279
 à.-ä tüş- 144/77
 à.-ib qoy- 76/515
 à.-màq 6/126
 à.-màqqa 76/525
 à.-màqçi bol- 176/136, 312/513
 à.-işni 40/66, 380/130, 380/132
 à.-işgä 124/136, 277/498, 394/269
 à.-işgänini 414/258
 à.-işimiz 250/2037
 àçdır- açtırmak
 à.-ämiz! 393/242
 à.-işgä 392/230
 àçil- açılmak
 à.-ädi 10/243, 215/1146, 227/1461, 246/1943
 268/261 , 309/433, 309/434
 à.-dim 269/287
 à.-di 25/625, 45/185, 63/186, 214/1120,
 276/485
 à.-gän 57/42, 123/105, 224/1369,414/272
 à.-sin 283/666
 à.-gändä 100/585
 à.-ib 57/36, 149/182, 187/427,223/1355,232/

1576. 233/1615, 258/11, 411/177

à.-ib - sàçilib 414/273

à.-ädigän 224/1368, 309/430

à.-äyätgän 234/1620

à.-gän 199/726, 308/423, 342/373

à.-gändän 90/308

à.-gäni 6/141, 33/153, 44/174, 122/101

à.-gänigä 25/631

à.-ärđi 209/988

à.-gän edi 17/409, 37/257

à.-mägän 14/329

à.-ä tüş- 2/25, 331/82, 378/90

à.-màqçi bol- 176/135

à.-iş älämätläri 122/78,

à.-işdän 122/78

à.-işı 2/40, 187/419, 191/518

à.-işini 20/498

àçıq

açık

à. 7/157, 7/172, 31/113, 48/258, 57/47, 61/
146, 69/356, 73/448, 73/452, 94/410, 100/
585, 107/88, 110/165, 151/245, 161/68, 166/
202, 173/73, 173/74, 175/110, 175/126, 195/
622, 207/928, 215/1151, 221/1306, 243/185,
244/1882, 245/1908, 247/1967, 263/143,
265/197, 265/202, 277/517, 291/862, 298/
170, 313/536, 319/143, 320/163, 358/38,

367/261, 367/256, 374/432, 376/31, 381/
159, 397/339, 401/453, 403/492, 403/506,
407/85

à. äcräl- 31/113

à. äyt- 247/1967, 291/862

à. bilin- 73/448

à. bildir- 175/126

à. bol- 173/73

à. eşitil- 48/258

à. gäpläs- 166/202

à. körin- 7/157, 73/452, 367/256

à. qaldır- 313/536

à. tur- 7/157

à.-sàcıq 65/237, 74/485

à.-dän-àcıq 265/197, 367/261, 376/30

à.-dän-àcıq sök- 367/261

à.-ràq bil- 67/290, 219/1239

àcıqköfil

gönlü açık

à.-köfil 232/1575

àcir-

açtırmak

à.-di 166/178

àçköz

açgöz

à. 178/202

à. mehman 183/330

àçqa-

acıkmak

à.-y 103/650

actir-	açtırmak
	à.-di 185/364
adab	(A. i. ādāb) ādāp
	à. beris 94/424
	à.-ini 94/419
	à.-siz 121/61
adām	(F. i. ādem) adam, insan
	à. 3/50, 6/136, 9/202, 9/208, 10/232, 10/237
	19/479, 24/593, 24/597, 29/75, 34/188, 43/
	147, 44/157, 53/389, 56/11, 60/124, 73/459
	78/22, 79/44, 85/181, 85/196, 85/199, 86/
	209, 89/291, 92/377, 104/22, 105/26, 109/
	135, 109/151, 120/48, 123/126, 125/157,
	127/206, 131/321, 132/353, 145/86, 146/121
	146/124, 154/307, 155/348, 161/57, 162/83
	170/289, 170/301, 173/55, 173/66, 174/100
	176/150, 177/154, 177/160, 178/190, 178/
	193, 178/197, 179/209, 179/226, 179/226
	182/304, 184/354, 189/468, 193/591, 196/
	663, 197/674, 199/744, 200/752, 206/920
	220/1264, 221/1307, 229/1512, 237/1710
	237/1711, 246/1947, 246/1950, 248/1996
	262/112, 263/142, 264/178, 265/191, 268/
	262, 270/332, 272/369, 272/381, 273/388
	273/404, 276/486, 277/499, 279/549, 279/
	563, 281/599, 283/659, 284/681, 290/860

297/136, 301/234, 301/249, 305/342, 305/
344, 310/478, 311/492, 315/31, ,318/105
318/112, 321/195, 325/285, 325/299, 326/
329, 329/36, 332/107, 332/109, 332/120
332/124, 334/162, 336/206, 342/367, 344/
20, 346/57, 347/85, 351/205, 354/260, 362/
130, 363/156, 363/156, 376/44, 378/96, 380/
142, 380/144, 385/28, 385/34, 386/58, 392/
218, 396/330, 397/356, 397/357, 405/25,
406/73, 406/74, 407/80, 410/154, 414/255
415/283, 246/1947

à. bol- 176/150, 220/1264, 272/369,
272/381, 290/860, 325/285, 336/
206, 363/156

à.-män 242/1845

à.-sän 93/390, 248/1984

à.-siz 207/945, 405/29

à.-mi 265/181, 336/218, 369/320

à.-lärmikän 291/865

à.-di 331/93

à. edi 279/549, 305/344, 397/357

à. emäs 24/593, 173/66, 179/226

à. emäsdi 92/377, 19/479

à. äsäri 29/75

à. bäläläri 10/237, 199/744, 229/1512

à. bolis 132/353, 196/663

à. kepätäsi 9/208

à. közi 56/11

à. mehnäti 89/291

à. muämäläsi 351/205

à. nüsxasi 78/22

à. qatäri 3/50

à. qilis 276/486

à. säni 162/83

à. säkli 178/198

à. yoqligi 123/127

à.-niñ 3/46, 9/220, 48/273, 54/420, 60/106

83/146, 86/220, 89/304, 174/96, 175/
120, 178/184, 263/136, 275/463, 287/
766, 290/856, 308/422, 340/317, 385/
47, 402/482, 403/492, 405/36.

à.-ni 25/633, 101/592, 126/188, 174/98, 206/
904, 247/1960, 264/175, 277/501, 282/
639, 291/866, 343/389, 353/256, 363/156
375/15, 409/131

à.-gä 24/613, 64/219, 81/87, 82/109, 83/140
100/577, 104/19, 119/20, 132/334, 140/
550, 179/225, 195/630, 277/492, 293/
39, 321/185, 346/67, 350/179, 369/316.
405/37

à.-dän 40/55, 210/1017, 306/368, 329/47
376/39

à.-dänü 17/413

à.-däy 12/295, 168/234, 359/57, 391/183

à.-im 286/741

à.-i 203/826, 348/102

à.-igä 265/180, 400/416

à.-iniñ 184/352, 349/131

à.-lär 29/73, 32/144, 43/136, 84/158, 89/
297, 93/403, 96/480, 96/483, 124/138
125/162, 125/163, 142/17, 210/1005
235/1643, 237/1696, 237/1700, 245/
1910, 259/28, 280/574, 304/316, 335/
179, 338/271, 343/396, 351/197, 352/
224, 369/319, 386/65

à.-lärniñ 93/395, 124/138, 126/193, 173/58,
205/880, 281/613, 325/287

à.-lärni 134/406, 173/62, 205/878,

à.-lärgä 96/483, 294/50, 329/33, 333/143
338/274

à.-lördän 86/208, 245/1907

à.-läri 38/7, 80/681, 37/469, 159/12, 230/1535,
273/394, 332/105, 334/173, 367/272,
385/30, 386/68, 390/169,

à.-läriniñ 159/18, 376/35

à.-lärini 93/406, 376/34, 384/13

	à.-lärigä 160/41, 337/236, 402/488
	à.-läridän 107/101, 333/149
	à.-ràq 237/1717
ädämläs-	adamlaşmak
	à.-ä başlä- 176/152
ädämsävändä	(A. ādem + F. şevendā) adama benzer
	à.-sävändä 74/467
ädät	(A. i. ādet) görenek, alışkanlık
	à. 265/196
	à. (ürf-ädät) 125/170
	à.-dä 5/109, 43/143, 98/525, 125/161, 148/169 149/183, 183/327, 284/687, 343/396
	à.-dägi 2/43, 20, 489, 150/205
	à.-dägidän 128/249, 149/180
	à.-im 183/313
	à.-i 7/161, 303/284
	à.-ini 342/364
	à.-içä 92/377, 97/508
	à.-läri 3/46
äddiy	bayağı, değersiz
	à. 20/497, 21/534, 78/3, 107/92, 124/148, 146/123, 157/389, 184/353, 222/1329, 263/ 131, 267/255, 303/289, 308/404, 379/108 397/355
ädil	(A. s. ādil) adıl, adâletli
	à. 130/306

àdim	adım
	à.-lär 121/53
àfitser > ofitser	(Rusça < Latince) subay
	à-niñ 206/926
àftàb	(F. i. āf-tāb) güneş, güneş ışığı
	à. 142/12, 347/80
	à. tüş- 65/238
	à.-gä 145/83
àgähläntir-	haber vermek, ihtar etmek
	à.-gän bol- 100/569
àğ-	kaybolmak
	à.-ıb 154/312
	(esidän àğ- : suurunı kaybetmek)
àğa	ağabey
	à-çäläriğä 360/88
àğayni	arkadaş, dost
	à.-lär 364/178
àğıl	ağıl
	à. tami 41/85
àğır	ağır; müşkül, meşakkatli, çetin, güç
	à. 2/44, 4/85, 9/220, 21/517, 21/521, 21/528, 31/115, 39/38, 52/378, 53/402, 54/416, 63/195, 63/197, 63/200, 84/179, 87/229, 89/282, 89/284, 90/327, 99/556, 101/587, 102/618, 103/660, 111/185, 119/1, 132/352, 132/353, 143/37, 145/86, 146/110, 149/201,

150/204, 169/260, 184/336, 196/652, 202/
800, 205/889, 205/901, 265/199, 285/710
304/303, 337/246, 337/246, 347/99, 348/
111, 361/124, 367/285, 386/72, 400/415
406/57

(Köfliŋgä ağır àl-) 89/282

(Köfliŋgä ağır àl-) 89/284

àgır bäsinqırä- 196/652

àgır bol- 132/352, 400/415

àgır kel- 39/38, 87/229, 386/72

àgır edi 348/111

à.-i 40/62

à.-ini 117/342, 146/113

à.-imiz 122/87

à.-àgır 101/587, 205/889, 324/259, 411/195

àgır-àgır bäs tebrät- 324/259

àgır-àgır oylä- 101/587

àgır-àgır oy sür- 411/195

à.-lik 81/96, 158/412, 358/35

àgırläs-

àgırlasmak

à.-gän 234/1637

à.-gän 233/1597

àgırlästir-

àgırlastırmak

à.-ib 357/12

àgız

àgız

à. 6/132, 10/241, 10/243, 10/243, 11/269,

12/295, 52/378, 53/384, 73/437, 76/530,
81/86, 103/644, 104/12, 107/93, 113/245,
119/8, 126/201, 134/396, 151/249, 154/320,
160/25, 167/209, 167/224, 203/842, 247/
1963, 269/295, 284/694, 291/865, 299/187,
304/324, 318/115, 329/33, 330/64, 338/276,
345/40, 350/176, 354/280, 376/26, 381/153,
388/121, 393/256, 402/486, 404/11, 404/
13, 409/126

à. bilän 10/243, 381/153

à. aç- 6/132, 10/241, 11/269, 12/295
76/530, 134/396, 318/115, 350/
176, 404/11

à. sâl- 113/245

à. uçi 126/201

à. yeli 203/842

(bir à. äyt-) 409/126

(bir à. gâp äyt-) 103/644

(bir-ikki à. vä'z qıl-) 329/33

(bir neçä à. söz qıl-) 404/13

(ikki à. näsihät qıl-) 393/257

(bir à. gâp) 81/86, 167/224, 354/280

(ikki à. gâp) 73/437, 151/249

(bir-ikki à. gâp) 304/324

(bir à. söz) 154/320, 299/187, 376/36

(ikki à. söz) 104/12, 107/93

(beş-älti à. söz) 119/8

à.-gä 101/597, 122/94

à.-dän 51/336, 136/458, 162/95, 176/141,
340/314, 364/198, 388/122

àğz-ımgä 115/306

àğz-iñ 115/302

àğz-iñgä 201/797, 254/87, 314/14

àğz-i 17/409, 57/42, 119/5, 124/138, 354/270,
364/183, 399/394, 403/506

àğz-iniñ 115/286

àğz-ini 14/330, 57/37, 148/155, 162/101,
380/140

àğz-igä 57/37, 136/440, 138/500, 165/173,
191/533, 253/53, 284/693, 316/54,
316/55, 364/186, 409/142

àğz-idä 21/527, 58/58, 85/195, 96/482, 138/
492, 339/300, 381/152

àğz-idägi 381/155

àğz-idän 10/237, 20/490, 28/41, 31/126, 40/
74, 41/88, 52/361, 87/229, 116/313,
129/260, 134/402, 139/533, 151/233,
151/242, 154/316, 154/320, 192/553,
269/284, 273/401, 316/60, 347/93,
352/220, 373/430, 373/431, 412/206,

àğz-iñiz 122/80

àğz-iñizniñ 115/298

	ägz-iñizgä	170/291
	à.-läri	316/56
	à. burun öpiş-	269/295
	à.-ginä	40/71, 352/229, 400/425
	à.-läriginä	63/201
àgri-	ağrımak	
	à.-bdi	18/453
	à.-bdimi	18/455
	à.-sä	229/1494
	à.-gändäy	355/291
	à.-rdi	357/15
	à.-b tur-	229/1493
	à.-b yät-	233/1612
àgriq	ağrı	
	àgriğı	18/455, 358/44
àh	(ü.) ah	
	à. 109̇/147, 162/85, 195/626, 195/626, 213/	
	1104, 109/147, 264/166, 265/192, 265/199	
	268/267, 268/271, 286/745	
	à.-väh	154/321
àhäk	(F. i. āhek) kirec	
	à.-kä	236/1674
àhāñ	(F. i. āheng) ahenk	
	à. 48/258, 396/325	
	à.-i	47/237, 48/257

à.-idä 334/161
 àhistä (F. s. āheste) yavaş
 à.-àhistä bār- 353/252
 à.-ginä 196/646, 229/1506, 313/539.313/546,
 316/63, 353/246, 382/201
 à.-lik 256/139, 256/140, 264/162
 àxır (A. i. āhir) son, nihāyet
 à. bol- 210/1021, 332/122
 à.-gä 173/72
 à.-dä 75/501, 394/261
 à.-i 173/50, 285/709
 à.-igä 221/1310
 à.-idä 70/369, 102/638,
 à.-gi 307/389
 à.-gisi 139/520
 àid (A. ç. e. `ā'id) ait; -gä yaklaşma hāli
 ekiyle kullanılır.
 à. 199/730, 255/108, 270/318, 389/148
 àilä (A. i. `ā'ile) āile
 à. xätini 288/786
 à. a'zäläri 13/311
 à. kişiläri 39/49
 à.-niñ 11/255, 38/1, 38/5, 46,218,179/222
 à.-ni 38/16, 39/28
 à.-dä 113/241, 230/1517
 à.-m 240/1794

	à.-si 39/47. 39/48, 113/241. 167/207, 229/ 1512
	à.-sini 12/298
	à.-siniñ 56/8, 113/239
àqşam	aksam
	à. 171/6, 207/928, 342/368
	à. çağı 197/679, 342/358
	à. içi 342/360
àq	ak, beyaz
	à. 17/428, 44/164, 58/72, 103/658, 183/ 321, 194/594, 246/1935. 264/179, 345/ 39, 353/239, 362/132, 363/161
	à. pàdsà (Rus çarı) 130/288, 130/304, 249/2020
	à. emäs 246/1935
	à.-qàrà 164/146
	à.-qàràni tãni- 119/12, 157/405
àq-	akmak
	à.-sälär-dä 1/11
	à.-qan 1/10, 44/171
	à.-ib tur- 15/361
	à.-ısigä 136/453
àqar-	ağarmak
	à.-gän (fiil) 163/102
	à.-gän edi 108/125
àqıbät	(A. i. `akibet) son, sonuç

à. 361/113
 à.-ni 154/308
 à.-dän 168/241
 à.-i 354/273. 356/311. 402/489
 à.-imiz 269/304

àqım akım
 à.-i 282/637
 à.-iniñ 8/197

àqın aşık, ozan, şair
 à.-läri 222/1317

àqız- akıtmak
 à.-ib àl- 368/298
 à.-işgä 145/97

àqızmäy-tämizmäy uzun uzadıya, ayrıntısıyla
 à. 325/302

àqköñil (< köñli àq) safdil, temiz kalpli
 à. 72/416
 à. maxluq 261/77

àqlä- aklamak, temize çıkarmak
 à.-b 396/325
 à.-dik 249/2018
 à.-difizmi 249/2017
 à.-ş keräk 248/2004
 à.-şifiz keräk 249/2020
 à.-gän 249/2009
 à.-màqqa 157/394

àqmäçit (<mäscid A.) yer ismi
à.-gä 203/829
à.-ni 202/806

àqpädsà (T. àq + F. pād-sāh) Rus çarı
à. 201/787, 201/788. 318/116, 320/153
à.-mi 318/113
à.-niñ 202/801, 218/1237, 317/95, 323/241
 402/488
à.-ni 218/1236. 325/299, 325/303
à.-gä 201/795
à.-dän 202/802

àqpädsäh (T. àq + F. pād-sāh) Rus çarı
à. 131/315, 131/322, 131/317

àqpässà (T. àq + F. pād-sāh) Rus çarı
à. 170/287. 173/61
à.-niñ 173/60

àqsaç ak saç
à. 185/387
à.-ni 180/236

àl hile
à.-dän 160/29

àl- almak
à.-yäpti 173/60
à.-äyätir 161/61, 184/356

à.-ärmän 301/251
à.-är 79/39, 83/150
à.-ärsiz 42/118
à.-dim 187/435, 230/1528, 243/1866, 262/123
272/382, 284/696. 350/160
à.-dimi 114/277, 194/608
à.-dif 197/675
à.-di 2/41, 3/69, 7/155, 7/159, 13/325,
14/343, 20/488, 23/562, 29/53,
45/182, 50/304, 52/370, 54/425, 65/235
65/244, 66/264, 68/313, 82/120, 83/131
83/142, 86/212, 86/226, 88/274, 102/
617, 102/625, 112/225, 113/230, 113/
233, 117/345, 118/368, 118/374, 123/
111, 125/159, 126/185, 134/402, 137/
476, 158/424, 160/33, 165/165, 167/
222, 181/276, 182/284, 185/362,
193/582, 221/1309, 227/1450, 240/
1791, 255/104, 277/498, 293/47
305/326, 318/120, 320/160, 342/377
344/12, 346/65, 351/184, 368/279, 369/
328, 378/88, 379/109, 381/175, 387/
87, 393/233, 393/234, 394/276, 397/
338, 409/141, 411/191,
à.-di-dä 36/251, 64/216, 123/121, 222/1315
381/165, 386/73

à.-dik 266/225
à.-dilär 71/387, 102/615, 274/431, 316/52
333/137, 352/222, 374/445, 392/217
414/274
à.-difiz 22/537, 116/317
à.-dilär-dä 77/538
à.-gän 136/441, 196/656, 339/298
à.-gänmiz 235/1653
à.-ibmän 126/184
à.-ämän 140/558, 208/961, 315/41, 411/192,
à.-ämän-ü 287/772
à.-ämänmi 340/327, 341/337
à.-äsän 43/146, 181/263, 236/1689, 261/78
411/201
à.-ädi 13/320, 17/423, 39/38, 39/44, 67/306,
82/102, 84/162, 145/86, 146/103, 151/
244, 185/385, 187/431, 194/598, 196/
668, 203/829, 215/1138, 245/1915, 247/
1976, 250/2031, 272/369, 286/734, 296/
107, 299/195, 367/260, 367/265, 369/
324, 372/383, 375/18, 385/49, 389/136,
411/197, 411/198, 411/199, 412/209,
412/213, 136/457
à.-ädi-dä 356/312
à.-ädikü-yä 406/61
à.-ädimi 106/66

à.-ämiz 17/423, 17/425, 17/426, 269/294,
289/820

à.-äsiz 177/166, 303/282

à.-äsizmi 185/386

à.-ädilär 276/473

à.-äcäklär! 277/510

à.-äy 50/319, 104/22, 207/948, 243/1851,
267/240

à. 80/75, 95/441, 128/240, 138/505, 197/
693, 198/694, 218/1219, 223/1362, 256/
132, 380/144

à-äl!!! 380/144

à.-sin 270/328, 292/18

à.-äylik 203/838, 281/618

à.-iñ 62/167, 243/1868, 281/602, 301/240, 301/
246, 321/177

à.-iñ-äliñ 137/483

à.-iñlär 28/47

à.-sä 124/141, 202/809, 253/64, 356/312

à.-säñ 235/1652

à.-säk 56/17

à.-işim keräk 283/660

à.-ib 5/100, 5/104, 5/106, 8/177, 14/338,
16/388, 17/411, 17/428, 18/457, 19/
465, 21/525, 22/54, 32/146, 31/127,
33/165, 34/200, 42/114, 43/145, 43/

148. 50/312, 58/74, 59/76, 61/131,
61/150, 63/179, 63/194, 65/240, 65/
253, 66/277, 67/296, 67/297, 72/417,
72/420, 73/459, 74/462, 75/510, 76/
520, 79/41, 80/66, 81/81, 82/103,
83/129, 83/135, 83/139, 85/192, 85/
194, 88/278, 90/311, 96/479, 108/102,
108/106, 109/141, 109/153, 113/247,
116/308, 119/4, 120/24, 120/39, 123/
119, 125/156, 127/221, 128/242, 134/
400, 134/404, 135/426, 136/450, 140/
561, 141/576, 142/5, 142/15, 145/83,
146/104, 147/150, 151/230, 158/429,
163/110, 164/137, 166/199, 170/290,
172/41, 174/85, 184/357, 185/371,
188/447, 190/513, 190/515, 191/521,
198/699, 198/706, 198/707, 198/714,
200/765, 202/806, 203/829, 204/868,
204/873, 206/919, 208/960, 218/1216,
218/1221, 219/1253, 220/1281, 226/
645, 226/1417, 229/1515, 234/1635,
241/1814, 242/1832, 242/1849, 248/
1989, 255/102, 259/30, 260/67, 261/
100, 269/302, 272/367, 274/439, 275/
441, 275/444, 278/533, 280/570, 283/
665, 288/791, 289/821, 294/53, 280/

590, 285/724, 286/735, 287/754.293/
26, 294/67, 298/176, 300/223, 301/
230, 301/231, 301/238, 301/245.302/
267, 302/275, 303/288, 309/435.311/
493, 314/1, 319/135, 323/252, 325/
305, 325/306, 326/331, 331/94. 332/
110, 335/193, 337/251, 341/339.341/
343, 344/9, 344/17, 348/105.349/136.
351/192. 352/212, 352/218, 352/223.
353/250, 355/305, 356/323, 357/20.
357/8, 358/28, 359/51, 359/57, 359/
65, 363/169, 367/298, 372/398, 378/
98, 379/102, 380/128, 382/185, 382/
187, 392/222, 393/236, 393/237.396/
315, 398/378, 400/432, 400/438.401/
440, 401/462, 402/466, 405/24, 405/
49, 406/67, 408/110, 409/145, 413/
230, 413/247, 415/293

à.-gäç 51/349, 57/38, 66/275, 76/526,363/
163

à.-gäli 49/289, 73/434, 164/135

à.-gändä 268/261

à.-günçä 21/531, 50/310

à.-ärkän 290/852

à.-mäy 261/81, 325/289

à.-älmäy 306/371

à.-mäsdän 35/226, 39/42, 43/140
 à.-gän 35/218,41/88, 64/227, 71/385, 118/
 370.133/364, 139/519, 142/14, 169/
 270, 174/96, 188/453, 264/156,284/
 692, 385/29, 398/364, 411/199.
 à.-gän bol- 248/1986, 353/240
 à.-gändän 25/615, 182/295, 206/902, 293/49
 à.-gändäy 40/75, 373/423, 414/260
 à.-gänini 84/169, 378/90, 400/421
 à.-miş 119/12
 à.-ädigän 21/520, 184/341, 188/454, 197/679
 205/892, 207/953
 à.-äyätgän 106/70
 à.-ädigändäy 325/306
 à.-ädigänini 280/590, 286/734
 à.-ädigänlördän 268/277
 à.-màqçi edi 209/992
 à.-ärdim 212/1070
 à.-ärdi 71/400, 86/220, 163/111, 197/687,
 224/1381, 232/1583,294/62,377/59.
 à.-ärmidi 356/313, 369/316
 à.-ärdilär 243/1857
 à.-gänidi 68/315
 à.-gän edi 30/95, 52/365, 88/267, 104/20.
 138/507, 372/405
 à.-gän edilär 47/242

à.-işi keräk edi 20/502.
 à.-ib bärüb 127/221, 135/426, 172/41, 203/
 829, 382/187, 190/515, 190/
 515, 242/1832, 242/1832. 382/
 187. 382/187
 à.-ib berib 66/277
 à.-ib çıqıb 43/145, 145/83, 302/267, 286/
 735, 83/135
 à.-ib kelib 72/417, 259/30, 248/1989,
 311/493, 200/765.
 à.-ib otirib 85/194
 à.-ib qoyib 220/1281, 287/754
 à.-ib turib 198/714
 à.-ib ketgäli 5/106
 253, 32/146
 à.-ib kelgünçä 174/85
 à.-mäsmän 215/1140
 à.-mäsmikin 376/41
 à.-mädi 4/85, 16/405, 72/419, 355/290, 359/53
 à.-mädilär 54/433, 55/436
 à.-älmäymän 273/401
 à.-mäymänmi! 105/32
 à.-mäysänmi? 81/83
 à.-mäydi 14/344, 186/410, 299/188, 346/56
 à.-älmäydi 259/48
 à.-mäydimi? 53/383

à.-mäymiz 323/254
 à.-mäysiz 222/1324
 à.-mäysizmi 122/95
 à.-mäydilär 237/1696, 249/2029, 364/201
 à.-mä 89/282
 à.-mäsam 43/142
 à.-mäsä 165/161, 241/1803, 292/20, 294/73,
 299/189
 à.-mäsäk 322/219
 à.-mäski 161/55, 407/87
 à.-mäski 75/495
 à.-älmäski 313/547
 à.-gän emäsmidi 370/343
 à.-älmägän edilär 36/234
 à.-mäskän-dä 43/147
 à.-äber- 315/30
 älä ket- 181/274
 älä ber- 202/809
 älä bil- 269/305
 älä başlä- 326/329
 älä kir- 69/342
 (äcrätä älä-) 86/220, 237/1696, 323/254
 (äytä älä-) 43/147, 245/1915
 (bätinä älä-) 261/78
 (berä älä-) 196/668
 (cönätä älä-) 75/495

(çıqarâ àl-) 364/201
(deyâ àl-) 71/400, 165/165
(etâ àl-) 53/383, 119/12
(kelâ àl-) 215/1140
(ketâ àl-) 301/251
(köndirâ àl-) 54/433, 185/386, 377/59
(körâ àl-) 243/1857
(körsätä àl-) 104/20
(kötärâ àl-) 145/86
(qılâ àl-) 43/146, 67/306, 224/1381
(otkazâ àl-) 114/277, 187/435
(sindirâ àl-) 293/47
(täslätä àl-) 197/675
(täpä àl-) 269/294, 355/290
(tökâ àl-) 203/829
(üzâ àl-) 14/344
(yürâ àl-) 151/244
(çidây àl-) 43/140
(eplây àl-) 16/405, 339/298, 341/337
(pâyqay àl-) 4/85
(sorây àl-) 105/32
(siylây àl-) 43/142
(täniy àl-) 261/81
(toplây àl-) 359/53
(zorlây àl-) 55/436
à.-ib bär- 352/212, 352/218, 261/100, 278/

533. 393/236. 5/100. 75/520.
300/223, 166/199, 303/288. 405/
24. 59/76, 234/1635, 393/237.
398/378
à.-ib ber- 128/242, 358/28, 335/193. 96/
479, 293/26
à.-ib çıq- 413/230, 185/371, 260/67
à.-ib kel- 275/444, 22/542, 359/65, 379/
102. 65/253, 32/156, 19/465,
302/275, 83/139
à.-ib ket- 368/298, 190/513, 31/127, 170/
290, 16/388, 73/459, 415/293.
109/153
à.-ib qoy- 275/442, 198/706, 202/806
à.-ib təslä- 274/439
à.-ib tur- 332/110
à.-ib yubär- 63/194, 158/429
à.-məq 8/181, 64/208, 218/1220
à.-məq üçün 6/135
à.-məqçi bol- 122/90, 178/199, 223/1358
à.-məqqa 49/292, 120/26
à.-iş 89/284, 216/1169, 386/55
à.-iş üçün 101/599, 239/1752, 364/201
à.-işni 7/152, 139/517, 316/51
à.-işgä 73/441, 153/293, 206/915, 382/190
à.-isdän 114/256, 236/1680

à.-işi 120/35
 à.-işidän 285/710
 à.-işini 411/193

àlä ala, alaca
 à. qaràngılık 213/1087

àlä-topàlàn tertipsizlik, düzensizlik
 à. 8/187

àlâm (A. i. `âlem) dünyâ, cihan
 à.-dâ 10/233, 248/2004
 à.-i 274/428
 à.-imizdâ 248/1991
 à.-lârgâ 101/605

àlâmàn Bir amaç için bir araya toplanmış insan topluluğu.
 à. 208/958, 311/482, 350/170, 350/154.
 350/167
 à.-gâ 311/484, 348/115

àlâv alev
 à. 71/385, 266/208, 268/266, 291/871
 à.-miz 223/1359
 à.-niñ 68/316
 à.-gâ 384/2
 à.-i 68/315, 268/268, 268/271, 295/100, 296/
 104
 à.-idâ 118/384

à.-lär 87/236
 à.-lärniñ 339/304
 à.-lärni 39/42
 à.-läri 67/284
 à.-lärigä 39/41
 à.-läridä 63/185
 à.-siz edilär 183/329
 àläy- Gözleri fal taşı gibi açılmak.
 à.-äydi 212/1067
 à.-äydi! 288/797
 à.-äyib ket- 410/151
 àläytir- somurtarak bakmak; gözlerini iri iri açarak bakmak.
 à.-äytirmägän edi 100/584
 à.-äytirişi 410/152
 àlçaq alçak, aşağılık insan
 à. 178/202, 236/1672
 à.-lik 185/379, 185/383
 à.-lik! 185/377
 àlci > (aşığı àlci) sansı açık
 (aşığı àlci!) 163/119
 (aşığı àlci kel-) 367/290
 àld ileri, ön
 à.-imdä 229/1491, 289/833
 à.-iñgä 146/126
 à.-i 35/207, 220/1276

à.-ini 296/105

à.-ini àl- 39/38

à.-igä 58/75, 101/587, 103/653, 137/466
143/41, 158/429, 164/135, 175/102
189/479, 195/644, 227/1455, 238/
1734, 253/57, 254/83, 304/318, 310/
468, 352/224, 352/225, 359/50, 363/
160, 407/88

à.-igäcä 19/462

à.-idä 6/122, 10/241, 10/245, 11/263, 11/
265, 11/269, 14/330, 20/509, 21/531, 27/9,
32/141, 34/183, 40/66, 61/135, 64/203,
76/515, 79/40, 80/63, 84/165, 110/160,
113/230, 134/401, 142/23, 157/394, 165/
175, 174/81, 175/116, 175/119, 178/181
202/813, 213/1083, 215/1142, 229/1492
236/1682, 241/1818, 245/1903, 245/1905
266/210, 266/213, 291/883, 309/433, 312/
511, 329/33, 333/140, 340/329, 346/67,
347/86, 348/105, 363/165, 367/262, 367/
282, 376/43, 378/86, 392/213, 404/8,
404/18, 411/186

à.-idägi 138/506, 307/395, 337/254, 352/219,
377/69

à.-idän 120/26, 164/145, 177/162, 177/171
185/362, 211/1034, 213/1082, 214/

1112. 214/1121. 265/183, 286/750.

363/153. 365/222.

à.-imizdä 238/1729

à.-iläridä 21/518, 136/460

aldin

alt taraf; önce, evvel, peşin

à. 51/352, 338/262, 364/189, 407/82

à.-gä 8/198, 102/632, 121/58, 144/52.203/

831, 209/985, 306/370, 403/508

à.-dä 230/1537

à.-dän 378/94

à.-gi 391/196

à.-raq 83/128

aldır-

aldırmak

à.-di 8/178, 172/38

à.-gän 277/496

à.-ibmän 222/1327, 374/447

à.-sin 158/422

à.-ib 144/69, 182/296, 271/337, 312/512,

à.-ib qoyib 389/133

à.-ib täsläb 142/22

à.-ib ket- 76/528, 144/69

à.-ib qoy- 225/1402

aldiril-

aldırılmak

à.-gän (s. f.) 372/396

alicänäb

(A. s. `ālī-cenāb) cömert, haysiyetli kimse

à. 185/366, 229/1510

àliftä (F. i. \bar{a} lüfte) züppe, şıklık düşkünü

à. bol- 265/186

à. qoy- 265/180

àlin-

alınmak

à.-di 104/7

à.-gän 14/353

à.-sin 279/559

à.-ib 271/343

à.-mäsdän 387/77

à.-gän 238/1729, 239/1767

à.-gändän 40/51, 351/187

à.-gänini 321/183

à.-ädigän 325/292

à.-ädigänlärä 375/22

à.-mäydirgän (s. f.) 385/48

à.-gän emäs 7/167

àlis

uzak

à. 13/309, 14/351, 33/175, 202/808.

205/888, 385/35, 391/186

à.-gä 114/278, 114/279

à.-dä 391/187, 398/385

à.-dägi 258/23

à.-dän 21/533

à.-lärgä 31/127, 111/192, 268/270

à.-àlis 2/36

àlis-	alışmak
	à.-är 26/648
	à.-dim 157/397
	à.-di 23/566
	à.-dik 329/43
	à.-ibdi 49/297
	à.-ämän 296/112, 364/195
	à.-ädi 314/11
	à.-ib 386/65
	à.-gändän 366/237
	à.-mäymän 296/111
	à.-mäsä 125/162
àliy	(A. s. `alī) yüce, yüksek, büyük
	à. 399/392, 400/417
Aliyâ	(A. i. `aliye) burada: medrese ismi
	A. mädräsäsi 272/371
Alläh	Allah (C. C.)
	A. 186/398
Allähü Akbär	Allahü Ekber
	A. 18/458, 333/127, 318/117
Allâyâr	Dini ahlâk kitabı yazarının adı.
	A. 334/166
	A.-niñ 19/484
	A.-dän 330/53
àlqış	alkış

	à.-i	49/285
	à.-lärini	49/286
àlqışlä-	alkışlamak	
	à.-b	153/287
	à.-dilär	342/379
	à.-gän edi	309/442
àlmä	elma	
	à. (àlmä piş, àğzimgä düş!)	115/306
	à. üçün	144/66
	à. pärrä	258/13
	à.-däy	175/125
àlti	altı	
	à. 30/90, 38/16, 66/259, 79/42, 79/45, 119/15,	
	119/8, 185/385, 211/1052, 284/676, 330/66,	
	à.- yetti	171/12
	(on à.-dä)	96/469
	à.-tä < F. teh)	145/84 (altı tane)
	à.-tädän	78/18 (altışar)
àltin	altın	
	à. 256/146	
	à. -çi	13/322
àluv	alış	
	à.-gä	119/16
àluvçı	alıcı	
	à. 304/307	
àmädä	(F. s. amade)	hazır

	à. qıl- 196/668
àmàn	(A. i. amān) kendini emniyette hissetme; affetme, bağışlama
	à.-misiz 197/691
	à. -esàn 231/1548
	à. -esànlik 74/473
	à. -esànligini 332/103
	à.-siz 340/317, 341/353, 391/204
àmànät	(A. i. emānet) emānet
	à. yeri 410/164
àmbar	(A. i. enbār) ambar
	à.-inif 209/980
	à.-igä 83/148
àmbir	(F. i. enbür) kerpeten, pense
	à. sâl- 18/457
àmi	(A. i. `āmiyy) avam, halkın aşağı tabakası
	à. 204/872
	à. bol- 157/404
	à.-mān-dä 12/285
	à. adām 376/39
	à. eşäk 279/554
	à.-lär 267/242
àmil	(A. i. `āmil) etken, sebep
	à. 268/282
	à. bol- 265/182
àmîn	(A. ünlem āmīn) âmīn

à. 18/458, 318/117
 àn (A. i. ān) lāhza, pek az bir zaman
 à. 108/108
 à.-niñ 88/257
 à.-dä 185/362, 212/1077, 214/1119, 306/362
 403/498, 410/163
 à.-dä-sändä (ara sıra) 404/11

 añ akıl, şuur
 à.-siz 275/455

 anä ana, anne
 à. 5/115, 9/204, 11/254, 15/378, 34/189,
 108/103, 110/158, 110/159, 113/239, 114/
 280, 115/296, 115/305, 116/314, 116/322
 147/146, 148/154, 150/225, 151/243, 152/
 259, 153/284, 153/296, 154/304, 197/682
 253/75, 261/88, 293/40, 340/323
 à. bilän bälä 154/304
 à. tàmàni 113/239
 à. qàrni 9/204
 à. qoyni 261/88
 à. qus 197/682
 à.-niñ 5/109, 5/119, 6/126, 25/634, 66/256
 104/6, 104/18, 105/29, 146/109, 147/
 143, 151/233, 151/239, 151/248, 151/

251, 152/263, 154/319, 154/321.154/

323, 408/116

à.-ni 65/230

à.-gä 26/639, 153/284

à.-m 60/115, 65/231, 341/338, 401/460

à.-ñgä 122/98

à.-si 2/38, 5/109, 33/174, 38/17, 38/2, 54/

432, 69/339, 69/348, 69/358, 70/362,

70/366, 70/372, 71/388, 72/413, 73/

458, 75/508, 76/527, 83/129, 83/139,

100/568, 100/573, 104/1, 107/86, 109/

143, 109/144, 113/248, 113/248, 113/

249, 113/249, 148/171, 149/198, 150/

211, 150/215, 161/69, 161/75, 164/138

215/1142, 215/1147, 229/1506, 230/1522

231/1555, 252/49, 293/29, 293/30, 293/

36, 300/216, 344/5,

à.-simisiz 300/219

à.-si-çi 117/348

à.-siniñ 5/114, 105/42, 107/80, 109/145,

146/110, 148/154, 151/232, 151/

242, 152/261, 152/272, 154/315,

162/85, 259/46

à.-sinikigä 164/136, 165/170, 241/1814

à.-sini 21/512, 294/51, 297/138, 340/320

à.-sigä 71/407, 100/573, 104/1, 146/112,

292/5, 408/115

à.-sidä 168/252

à.-sidän 6/145, 19/466, 43/148, 113/252,

160/43

à.-miz 64/219

à.-ñiz 15/377

à.-ñiznikidä 60/119

à.-ñizni 60/117

à.-ñizgä 60/123

à.-lär 269/304, 291/879

à.-lärni 269/302

à.-lärnini 90/328

à.-lärdän 5/115

à.-läri 77/541, 90/322, 114/269, 118/360

255/114, 281/617, 339/297

à.-läriniñ 269/308

à.-lärini 272/387, 290/854,

à.-läridän 114/265, 281/618

à.-bälä 11/254, 186/394, 148/175

à.-lik 340/325

änäsüti

ana sütü

à. 192/553

äp-äçiq

apaçık, açıkça

à. äyt- 94/410

ä. tur- 401/453

äpä

abla

à. 29/55, 295/89

à.-lär 19/464, 29/62, 33/156

à.-lärğä 295/89

à.-m 293/24

à.-läri 295/86

à.-lärimni 290/855

à.-siñil 67/295

à.-siñillärimiz 349/128

àppàq

bembeyaz

à. 83/130, 186/391, 175/111, 175/115, 175/
117, 175/122, 183/328, 217/1195, 228/
1471, 259/46, 274/419, 293/44, 340/310,
362/147, 363/152, 365/216, 391/198

àrä

ara

à.-gä 73/445, 139/537, 324/277

à.-dä 65/229, 80/57, 88/265, 153/291, 154/
329, 183/316, 263/130, 364/200, 365/
228, 370/343, 381/167,

à.-dän 88/271, 109/130, 129/279, 162/91,
338/275

à.-mizdä 62/166, 271/346

à.-mizdä-kü 28/32

à.-ñizdä 28/25

à.-si 52/367, 234/1641

à.-sigä 10/230, 45/182, 119/4, 120/39, 124/
141, 148/158, 178/199, 180/247, 227/
1449, 236/1674, 258/9, 356/323, 367/

255

à.-sidä 9/215, 9/216, 20/505, 29/74,39/48,
47/243, 47/246, 72/417,90/313,90/
327, 125/168, 158/424, 162/77, 162/
89, 162/93, 172/32, 173/67,175/113,
178/190, 179/221, 189/468, 201/799,
247/1957, 279/566, 317/78, 333/135,
334/173, 347/87, 367/293, 383/210,
384/8, 386/51

à.-sidägi 19/485

à.-sidän 6/147, 63/193, 357/3, 380/149,
384/9, 385/30

à.-läri 369/313

à.-läridä 3/63, 37/256

à.-läridägi 259/27

à.-läridäginä 87/243

à.-läridän 269/294, 357/5

ärälä-

aralamak

à.-mädimikin 275/442

à.-b 333/139, 335/131

à.-b öt- 50/309

arām

(F. i. āram) rahat, huzur

à. 414/260

à. àl- 50/319, 104/22, 223/1362, 414/259

Arenbürg

yer ismi

A.-dä 271/336

àri (F. e. āri) evet
 à. rəst 156/363, 194/616, 279/566, 387/101
 A.-dən 279/544

àrginal > àrginal (Fransızca s.) orjinal
 à. 188/465

àriginal < original (Fransızca s.) orjinal
 à. 222/1325

àriyət (A. i. āriyyet) burada: ar, namus
 à. 373/431
 à. pərāncisi 3/51
 à. quvānçlāri 148/167
 à. àyāqlāri 410/164

àrqa arka
 à. sāf 27/22
 à. tāmāni 186/393
 à.-āldi 296/105
 à.-gā 49/295, 98/523, 195/644, 226/1437,
 227/1455, 306/353, 394/273, 412/219
 à.-dā 13/306, 72/412, 279/545, 290/847
 à.-dān 84/177
 à.-lārigā 121/62
 à.-lāridā 172/41, 258/15
 à.-lāridān 364/178
 à.-mgā 241/1817
 à.-mdān 60/124, 244/1878, 265/205
 à.-fīgā 164/143

à.-si 227/1459

à.-sini 211/1053, 383/203, 393/249

à.-sigä 18/433, 27/21, 81/93, 102/628, 118/
378, 118/381, 128/248, 141/572, 165/
154, 177/162, 187/427, 227/1456, 233/
1607, 303/288, 332/121, 345/42, 346/
65, 380/145, 403/501, 404/23

à.-sidä 11/265, 12/294, 53/391, 100/565,
114/266, 152/263, 153/303, 239/1766,
265/202, 291/877, 349/143, 379/110,
384/1, 384/2, 408/103

à.-sidän 173/74, 241/1809, 256/134, 293/30
313/545, 409/141

à.-ràq 49/292

àrğali ile, yoluyla, yardımıyla

à. 7/158, 84/154, 100/573, 120/34, 127/207
195/641, 199/734, 209/987, 246/1947, 258/
19, 360/87

àrt- artmak

à.-di 242/1845

à.-ädi 19/471, 134/388, 165/160

à.-äsiz 217/1202

à.-ä tüş- 73/455, 395/286, 409/144

àrttdir- arttırmak

à.-gän (s. f.) 219/1245

à.-dirmäqdä edi 106/71

	à.-diris	338/257
àrtidiril-	arttırılmak	
	à.-dirilärmidi	321/192
	à.-dirilgän edi	303/295
àrtıq	artık, fazla, gereksiz	
	à. 113/232, 234/1624, 236/1671, 340/313,	
	340/320, 343/401	
	à. kötäril-	236/1671
	à.-cä 19/472, 39/44, 103/642, 132/340, 134/	
	396, 181/273, 212/1061, 308/405, 311/486.	
	330/59, 342/359, 351/185	
	àrtığı	9/202, 100/565, 260/59
	àrtığıgä	44/160
	à.-raq	180/255, 343/387
àrtıs	artıs	
	à.-niñ	206/919
àrttır-	arttırmak	
	à.-màqçimisiz	58/51
	à.-ärdi	56/10
	à.-işni	273/405
àrzu	(F. i. ārzū) istek, heves	
	à. 7/168, 296/127	
	à. qıl-	5/117
	à.-si	277/500
	à.-häväs 39/33, 158/421, 210/1026, 246/	
	1949, 299/181, 302/258	

à.-häväsli 153/288
 às- asmak
 à.-ib 327/335
 àsàn (F. s. āsān) kolay
 à. 10/228, 60/122, 114/275, 115/301, 115/
 302, 160/25, 185/380, 185/382, 204/852,
 218/1215, 222/1338, 253/65, 278/532,
 296/126, 303/285, 305/346, 321/189, 372/
 395, 377/55,
 à. bol- 253/65, 372/395, 377/55
 à.-mi? 115/297
 à. ekān 222/1338
 à. emās 321/189
 à.-ginā 47/239, 82/110, 384/13
 à.-lik 24/592
 à.-ràq 190/505, 232/1585, 245/1921, 291/864
 àsāyis (F. i. āsāyis) rahat, huzur
 à.-igā 130/300
 àsil- asılmak
 à.-di 58/63, 60/109, 150/211, 257/153, 277/
 516, 286/751, 286/752, 343/384
 à.-diki 257/153
 à.-dilār 316/56

à.-gän 175/107
 à.-gänlär 79/32, 79/48
 à.-ibdi 259/43
 à.-ädi 354/269
 à.-ib 26/641, 112/203, 114/273, 142/8
 162/78, 272/384, 278/526
 à.-gän (s. f.) 262/105
 à.-gänläriñ 28/26
 à.-gänläridän 79/35
 à.-mäsä 169/281
 à.-ib qal- 31/117
 à.-is 68/318
 à.-isi 217/1209
 à.-isläri 25/637
 àsiy (A. s. `āsī) asi
 à. 195/636
 à.-lärnif 339/303
 Asiyà Miryäkub isimli bir erkege verilen lâkab.
 A. bilän 189/470, 189/471
 A. bäläsi 284/682
 A. ädämi 184/352
 A.-li 189/483
 A.-liknif 259/33
 àsmän (F. i. `āsmān)
 à. qadär 237/1709, 275/457

à.-gä 125/179, 253/52, 306/364, 337/248
 à.-dä 98/517
 à.-dän 63/186, 170/300
 à.-i 184/338
 à.-lärgä 126/200
 àstänä (F. i. āstāne) eşik
 à.-gä 69/338
 à.-si 48/277
 àstānaqul (F. āstāne + T. kul) hizmetçi
 à. bāy 80/53
 àst alt
 à.-gä 184/358, 236/1679, 272/377, 274/431
 à.-dä 27/7, 31/121, 32/136, 111/189, 131/
 319, 132/357, 146/110, 175/109, 260/
 50, 293/48, 340/315, 340/317, 341/340,
 355/286, 358/40, 392/228, 398/379,
 401/440
 à.-dägi 273/412, 314/3
 à.-dän 27/5
 à.-lärinä 358/37
 Asträvä soy adı
 (Märiyā A.) 179/221
 aş (F. i. ās) aş, yemek
 à. 349/148, 379/120
 à. bilän 381/152

	à. bol-	243/1850
	à. qıl-	44/159
	à. tårt-	105/26
	à.-suv	36/246, 56/16, 74/460, 147/147, 160/48
	à.-niñ	255/112, 380/149
	à.-ni	255/113, 380/127, 381/155
	à.-gä	380/148, 381/155
	à.-dän	55/439
	à.-iñni	415/303
	à.-ini	46/220
	à.-igä	371/362
	à.-imizni	41/97
	à.-li	381/153
àş-	artmak; aşmak	
	à.-ädi	346/51
	à.-ädiki	80/73
	à.-sä	80/73
	à.-ä	111/200
	à.-ib	144/66, 205/879
	à.-ib	ötib 47/239
	à.-mäydi	309/430
	à.-mägänini	136/448
	à.-ib ket-	225/1413, 267/255
	à.-ib öt-	111/198, 308/425
àşä-	el ile yemek yemek	

	(äsini äsäb, yäsini yäsägän) 46/220
äsxänä	(F. i. āshāne) aş evi
	à. bilän 209/980
	à. arqali 209/987
	à. tàmäni 208/970, 208/979, 213/1088
	à.-niñ 209/984, 214/1120, 214/1124
	à.-gä 213/1085
	à.-dägi 213/1085, 214/1108
	à.-dän 209/987, 228/1469, 233/1618
äsiq	(A. s. āšik) äsik
	à. 192/553
	à. bol- 253/61
	à.-niñ 303/292
	à.-ma'suq 103/650, 186/394
äsiq	Ayak bileğinde bulunan küçük kemiklerden biri.
	äsiq-ı älci (şansı yerinde) 163/119,
	367/290
äsiqar	(F. s. āšikār) belli, açık
	à.-dilär 26/640
äsir-	(<äs-) arttırmak
	à.-ärdi 154/322
	à.-ib 235/1647
äsiruvçi	döndürücü
	à.-läрниñ 384/15
äškär	(F. s. āškār) açık, apaçık

(äläynä äškär) 10/226

äsqävəq kabak

ä. sämsä 44/159, 44/168

ä.-lär 308/416

äsnä (F. i. āsnā) arkadaş, dost

ä. cəylär 103/649

ä.-m 206/925, 273/410

ä.-mdän 219/1246

ä.-ñ 180/234

ä.-sı 179/219, 183/323, 199/733

ä.-ñiz 270/310

ä.-çilikni 183/314

äspəz (F. i. āş-pez) aşcı

ä.-ni 209/994

ä.-i 208/971, 238/1732

ä. Zünnün 214/1117

äsuv aşma, aşıs

ä. qadär 114/272

ät at (hayvan)

ä. 18/441, 30/90, 31/120, 32/136, 79/44, 102/628, 103/650, 111/197, 172/42, 237/1696, 237/1700, 272/367, 289/808, 326/323, 326/325, 338/269, 339/281, 344/18, 344/19,

344/20, 345/48, 352/228, 374/441, 379/110.
à. bilän 237/1696, 237/1700
à. çap- 79/44, 344/19
à. çaptir- 326/325, 339/281
à. qoy- 289/808, 338/269, 344/18, 374/441
à. min- 272/367
à. yortdir- 344/20
à. àyàqləri 32/136
à. qadämləri 30/90
à. tizgini 352/228
à. üsti 102/628, 379/110
à.-ärävä 116/329
à.-niñ 79/46, 204/871, 353/234, 386/63,
411/187
à.-ni 30/89, 36/251, 42/127, 79/41, 121/50,
224/1372, 362/132,
à.-gä 52/372, 112/227, 326/332, 353/253
354/261
à.-dän 90/329, 362/134
à.-imgä 112/225
à.-i 48/253, 90/323
à.-iniñ 111/195, 118/367, 346/68
à.-ini 31/114, 102/633, 102/634, 118/365
à.-igä 19/460, 118/383, 330/63, 352/228
à.-lär 193/586, 258/16, 353/240, 353/251,
355/284

à.-lärniñ 79/46. 345/43
à.-lärgä 345/39
à.-lördän 355/305
à.-läri 353/244, 403/503
à.-lärini 193/585

ät ad, isim

à. 267/235

ät- atmak

à.-ä ber- 311/496

à.-di 313/551

à.-ib 116/319, 165/167, 187/426, 230/1538,
235/1643, 362/150, 378/99, 383/210,
402/484, 415/297

à.-güncä 12/297, 372/384

à.-ädigän 314/12. 315/26

à.-ärdiñiz 376/24

à.-ib qal- 378/99

à.-ib qoy- 230/1538, 378/99

ätä baba

à. 11/255, 115/301, 116/319, 117/334.

379/105, 377/71, 378/78

à.-niñ 21/510, 28/37, 71/385, 86/213, 110/
59, 115/288, 116/312, 340/321, 387/
96

à.-män 365/204

à.-dän 53/387

à.-m 7/160, 10/224, 19/467, 22/546, 23/586
24/592, 65/232, 66/263, 103/656, 146/
127, 369/316

à.-mniñ 22/555, 29/68, 151/236, 300/219,
305/342, 393/246

à.-mgä 292/18

à.-mdän 6/145, 293/26

à.-ñ 6/130, 144/68, 147/129, 147/137, 292/
19, 293/31, 340/327, 340/328, 415/301,

à.-ñniñ 19/469, 145/85, 150/227

à.-ñdän 14/337, 341/331

à.-si 2/38, 3/59, 6/127, 20/494, 38/1, 41/
79, 44/155, 53/388, 60/106, 138/511,
140/541, 140/566, 149/183, 168/252,
251/8, 271/348, 277/499, 279/564, 294/
61, 295/83, 298/161, 340/309, 360/99,
361/107, 369/311

à.-siniñ 2/42, 105/35, 108/108, 118/361,
148/170, 152/260, 340/309, 379/
103, 405/40

à.-sinikidän 251/17

à.-sini 6/123, 53/389, 141/570, 152/256,
410/156

à.-sigä 410/155

à.-sidän 155/332

à.-miz 16/399. 277/500

à.-ñiz 4/93

à.-ñizniñ 29/72

à.-ñizni 143/48

à.-lärdän 20/506

à.-änä 15/377, 15/378, 21/512, 39/48. 64/
219, 65/230, 66/256, 122/98. 291/
861, 294/51, 339/297, 340/315. 390/
169, 401/460

à.-bàbà 282/640, 283/656, 283/658

àtaxàn

beybaba

à. 89/301, 239/1765

à. bilän bälaxàn 251/1

à.-imniñ 247/1974

à.-iñ 211/1035, 240/1777, 240/1778

à.-i 89/304

à.-imän 311/504

à.-imiz 360/98

à.-iñizdän 244/1876

à.-läridän 279/548

àtxänä

ahır

à. tami 313/541

à.-gä 317/87

à.-si 103/649

àtil-

atılmak

à.-dim 239/1750

	à.-ädi	7/170
	à.-gän (s. f.)	313/548
	à.-ib çıq-	313/549
ätinçä	tahsilli genç kız veya kadın	
	à. qız	24/598
ätis	kurşuna dizme	
	à. 385/38	
ätis	atış (bir şeyler atma, fırlatma)	
	(taş à.-gä)	365/227
ätis-	atışmak (ağız kavgası yapmak)	
	à.-ädi	81/82
ätis-	birbirlerine karşılıklı bir şeyler atmak	
	(qâr à.-ib)	371/381
ätlän-	binmek (ata)	
	à.-di	352/228
	à.-ib	19/460, 353/253, 354/261
	à.-ib turib	330/63
ätliq	süvari, atlı (insan)	
	à. 73/459, 142/16	
	à.-lär	258/15
ättir-	attırmak	
	à.-ib yubär-	366/241
ätuv	yağma	
	à. qıl-	364/190
äv	av	

à. ye- 112/212

à. miltıqläri 326/332

à. miltıǵı 365/206,

à.-i 178/205

à.-ini 147/151

àv

(ü.) av (Şikâyet bildirir.)

à. 369/314

àvârä

(F. s. äväre) zahmet; işsiz güçsüz, serseri

à. 2/38, 267/254,

à. bol- 295/87, 301/250, 350/159, 401/456

à. edi 47/229, 139/539

àvâz

à. 30/84, 31/112, 33/156, 52/363, 53/404,

54/412, 61/141, 107/86, 111/194, 152/

266, 158/424, 161/58, 196/650, 197/

676, 197/678, 293/33, 296/109, 296/

112, 309/452, 316/61, 331/79, 404/19

à. bilän 12/298, 16/396, 23/571, 31/115,

35/206, 52/371, 61/138, 72/422,

92/374, 107/92, 112/224, 121/66,

124/149, 126/204, 128/241, 135/

416, 146/123, 147/144, 150/207,

150/209, 157/389, 187/423, 196/

646, 196/651, 219/1255, 222/

1329, 222/1331, 295/76, 300/

223. 306/355. 313/549. 316/71.
319/135, 319/149. 320/156. 350/
173. 394/270. 401/444. 404/19.
412/205

à. ber- 358/57, 359/55

à. çıxar- 331/78, 413/249

à. emäs 197/678

à.-iydi 300/208

ävaz çıxışı 31/115

ävaz tolqını 411/178

à.-niñ 31/120, 62/176

à.-ni 47/248, 58/59

à.-gä 47/231

à.-dägi 409/137

à.-dän 349/143

à.-im 24/611

à.-ifni 353/249

à.-i 16/392, 17/414, 19/464, 19/478, 21/534.
31/111, 32/143, 35/210, 44/156. 46/209.
47/226, 48/263, 48/270, 52/362, 54/420.
66/261, 90/326, 93/387, 96/473, 111/191.
112/216, 121/54, 123/102, 128/243, 138/
513, 143/44, 150/205, 155/342, 156/361.
170/304, 190/509, 196/648, 212/1078.
236/1675. 250/2046, 255/106, 256/137.
282/636, 300/228, 333/132, 335/181, 347/

96, 357/7, 367/280, 370/331, 371/373,
381/171, 383/209, 392/219, 48/263, 196/
655

à.-iniñ 8/188, 365/217

à.-ini 20/489, 24/612, 34/186, 37/263, 41/
96, 47/250, 61/147, 69/351, 92/362,
93/383, 94/418, 96/480, 96/485, 106/
65, 107/81, 118/369, 120/30, 133/381,
134/403, 144/58, 155/353, 162/81,
162/82, 169/279, 170/286, 197/676,
206/923, 208/970, 213/1096, 254/92,
296/109, 302/262, 305/333, 305/338,
305/348, 315/25, 344/13, 363/153,
393/240, 393/245

à.-igä 48/268, 59/92, 150/224, 176/144,
310/463, 344/13

à.-idä 141/569, 151/241, 209/997, 305/328,
361/116, 406/52

à.-idägi 212/1064, 373/431, 379/122

à.-idän 47/247

à.-iñiz 27/18

à.-iñizdä 209/999

à.-lär 28/29, 30/80, 90/327, 106/70, 110/
163, 317/89, 411/182, 411/183

à.-lärniñ 152/279

à.-lärni 47/247

à.-lördän 31/113
 à.-läri 33/170, 162/88, 392/223
 à.-lärini 162/76, 411/185
 à.-läridä 409/129
 à.-läridän 49/284
 à.-li 391/199, 404/13
 à.-lik 47/237
 avqat (A. i. avkat) yemek, yiyecek
 à. 175/112, 182/301, 253/70, 264/157
 à. bilän 368/279
 à. stoli 174/95, 197/689
 à. üsti 299/202
 à.-ni 243/1868, 286/748, 302/270
 à.-gä 374/449
 à.-dän 95/441, 97/505, 254/77, 285/707
 à.-if 98/532
 à.-imiz 98/535
 à.-lär 175/113
 avlä- avlamak
 à.-b 159/15
 à.-s lazim edi 64/207
 à.-sgä 111/198, 171/17
 à.-b bär- 106/75
 Avropä Avrupa
 A. xätinläri 265/187
 A.-likni 275/456

ävun-	avunmak
	à.-iş 295/88
ävunçağ	avuntu, teselli
	à. ber- 307/385
ävät-	avutmak
	à.-məqdän 295/85
ày	ay (gezegen)
	à. 27/7, 35/216, 55/438, 214/1111
	à.-ni 36/254
	à. yàruğı 35/218
ày	ay (yılın on iki bölümünden her biri)
	à. 21/530, 58/50, 80/61, 114/276, 114/277.
	115/292, 115/295, 115/298, 164/148.
	190/512, 240/1797, 255/119
	à.-gä 36/254, 37/259, 88/272, 255/116
	à.-dä 81/96
	à.-dän 34/195, 173/56, 216/1173, 263/129
	à.-däy 7/171, 396/328, 399/403
	à.-gäçä 116/330, 310/474
	à.-idä 318/108
	à.-ginä 119/11, 292/10
	à.-lik 202/808, 202/816, 255/99, 354/282
	à.-lik àl- 185/385
	àyliğ-i 316/58
àyàğ	ayak

à. 34/199, 258/4, 353/251, 358/36

à. bàs- 120/35, 203/840, 296/119

à. bidrät-355/302

à. qoy- 111/202

à. täslä- 99/553, 331/88

à. tāvusi 36/244

(bàsđän-àyàq) 199/725

à. sàrpäsi 258/6 264/160,

à. üsti 344/22,

à.-qa 347/85

àyäg-ım 239/1750

àyäg-ımdän 65/252

àyäg-ı 68/321, 259/42, 259/43, 294/64
342/357

àyäg-ını 14/344, 61/138

àyäg-ıgä 293/28, 371/371

àyäg-ıdä 391/203

àyäg-ıdägi 187/417

àyäg-ıdäy 410/176

à.-lärgä 271/344

à.-läri 32/136, 51/344, 63/191, 184/358,
185/381, 410/164, 410/175

à.-läriini 234/1642, 353/242

à.-läridägi 135/412

Aydinköl

yer ismi

A.-dägi 23/574

àyi

anne

à. 40/68, 42/104, 42/117, 70/361, 72/424,

146/116, 150/214, 150/222, 297/139

à.-m 66/259, 71/395, 71/396, 77/542

à.-m-çi 391/192

à.-mniñ 391/192

à.-mdämi 106/51

à.-mlärniñ 47/233

à.-mlärnikigä 165/156

à.-si 33/176

à.-sini 117/354

à.-sigä 117/343

à.-ñiz 118/379

àyimpässä

Hürmet bildirir. (Kadınlara söylenir.)

à. 299/179

àynä

(F. i. āyīne) ayna

à. 179/208, 233/1605

à.-gä 188/448, 371/372

à.-däy 153/303

à.-li 175/114

àynäk

(F. i. āyīne) ayna; cam; gözlük

à.-niñ (ayna) 4/80

à.-läri (cam) 357/2

àynäg-ini (gözlük) 198/699

(köz àynäg-ini) 198/716

Aysä

kadın ismi

Ä. qızı 289/827, 289/828

àz

az

à. 8/177, 8/194, 11/268, 14/336, 15/363,
21/523, 25/615, 25/620, 27/24, 35/225,
41/96, 42/106, 44/152, 47/251, 60/113,
80/65, 82/115, 88/275, 89/295, 90/314,
93/383, 95/447, 110/173, 115/293, 124/
141, 127/223, 128/232, 128/244, 128/257,
132/335, 133/377, 135/421, 137/487, 143/
43, 145/88, 149/196, 150/215, 152/275,
154/312, 155/341, 155/353, 157/388, 157/
394, 165/168, 167/221, 175/124, 180/255,
187/432, 188/442, 189/489, 191/533, 203/
840, 205/898, 207/937, 208/976, 212/
1060, 213/1097, 216/1160, 231/1554, 231/
1563, 232/1592, 245/1913, 266/211, 288/
795, 292/7, 296/105, 297/138, 311/502,
312/525, 313/535, 320/160, 321/183, 323/
250, 324/258, 325/294, 339/287, 352/227,
364/194, 375/15, 375/8, 376/36, 376/43,
376/47, 387/92, 389/136, 393/251, 400/439

à. bol- 376/43

à.-midi 339/298

à. emäs 245/1913

à.-dä 119/12

	à.-dän	22/552, 66/271, 69/338, 95/437. 99/ 542,120/43, 146/122, 149/198.162/91, 192/560, 201/775, 214/1124,223/1349. 278/521, 286/729, 287/753, 312/521. 338/256, 355/301, 363/165
	à.-gäçä	155/340
	à.-köp	199/739
	à.-ginä	27/1, 59/100, 126/199, 138/499. 248/1986
	à.-ki	389/136
	à.-lik	108/102
	à.-raq	42/111, 115/294, 160/31, 366/229. 413/246
azad		(F. s. āzād) serbest, hür
	à. bol-	174/99, 334/161, 403/497
azadä		(F. s. (āzāde) serbest, hür; temiz
	à.	282/632, 370/346
	à. bol-	174/98
	à.-raq	347/90
azār		(F. i. āzār) tekdir. paylama
	à. ber-	9/210, 367/266
azitqı		şaşkın; akılsız
	à.	192/554
azmunçä		çok
	à.	8/192

B

b	Özbek Türkçesi alfabesinin ikinci harfi.
	b 388/110. 388/111
bāb-bārābār	(Türkçe pekiştirme hecesi+ F. berāber)
	hep birlikte
	b. 25/636. 157/399
bāb	(A. i. bāb) kapı
	b.-dā 10/239
bābā	(F. i. bābā) baba, ata
	b. 13/316, 13/322. 15/360
	b.-niñ 13/314, 390/171
	b.-gā 18/449
	b.-dān 39/48
	b.-m 11/271. 144/51. 146/124
	b.-miz 283/657,
	b.-lār 282/640. 291/861
	b.-lārimniñ 283/658
	b.-lārimiz 16/399
bābāy	(F. i. bābāy) ihtiyar kişi
	b.-niñ 271/349
bācār-	becermek, yerine getirmek
	b.-dim 354/263
	b.-āmān 141/571
	b.-ādilār 199/738
	b.-gān bol- 269/307
	b.-ārdi 154/316

	b.-gän edi	224/1377
	b.-ib kel-	133/368
	b.-iş	186/407
	b.-iş (mümkün emäs)	193/578
	b.-işläri	154/318
bäcäril-	yerine getirilmek, becerilmek	
	b.-diki	387/88
	b.-ilgäni	338/258
	b.-ilişi	372/394
bäccağar	insanları ikaz etmek için kızgınlık ve nefret ile söylenir.	
	b. 122/83, 155/344, 155/350, 318/123, 326/309, 328/15, 329/31, 414/276	
	b.-di	310/473, 357/23
	b.-niñ	325/298, 338/271
	b.-ni	352/212
	b.-lär	347/95
bäçkänälän-	Uygun olmayan hâl ve hareketlerde bulunmak.	
	b.-işni	212/1062
bäçkänälik	Uygun olmayan hâl ve hareket.	
	b.-kä	212/1063
bädäm	(F. i. bādām) bādem	
	b. 199/725	
bädän	(A. i. beden) beden, gövde	
	b.-i	28/41, 217/1195

	b.-ini	221/1308. 259/44
	b.-igä	51/339, 413/248
	b.-idä	194/611
	b.-läridän	35/219
	b.-lärimiz	264/171
bädäviy	(A. i. bedevî)	bedevî
	b.	186/395
bädävlät	(F. be- + A. devlet)	zengin, müreffeh
	b.	105/26, 190/517, 245/1907, 245/1910.248/ 1984, 273/404, 293/39
	b. bol-	248/1987, 408/112
	b.-lär	245/1909
bädbäşärä	(F. bed + A. beşere)	çirkin, sekilsiz
	b.	109/135, 292/9, 369/320
	b.-likdä	100/581
bädbaxt	(F. bed + F. baht)	bedbaht, kötü kader
	b.	412/210
	b. fitne	14/332
bädcähl	(F. bed + A. cehl)	öfkeci, hırcın
	b.	107/78, 149/186
bädiy	(A. s. bed`ii)	eşi ve benzeri olmayan, güzel
	b.	131/310
bädmäst	(F. s. bed-mest)	sarhos
	b.	83/140
bädrəq		patlamış mısır
	b.	1/14

bàğ	(F. i. bāğ) bağ
	b. 90/311, 220/1276
	b.-niñ 220/1276
	bàq-qa 144/66, 312/506
	b.-ràğ 65/245
	b.-li 53/382
	b.-lıq 110/155
bàğavàt	(F. bā + gavgā) kavgalı
	b. 398/383
bagayät	(A. zf. begayet) pek çok, aşırı
	b. 130/304
bàğlä-	bağlamak
	b.-di 189/485
	b.-dilär 414/259, 415/285
	b.-ydi 65/230
	b.-b 36/251, 65/252, 80/62, 327/334, 366/ 237
	b.-gän 403/503
	b.-gänini 253/63
	b.-ydigän 415/282
	b.-b qoy- 219/1247
	b.-b yür- 296/103
	b.-ş bähänäsi 111/196
bàğlän-	bağlanmak
	b.-gän 119/2
	b.-gän bol- 84/165, 119/2

bāglānis-	karsılıklı bağlanmak
	b.-gān 397/359
bāglāt-	bağlatmak
	b.-ib 119/10
bağır	bağır, ciğer
	bağr-ini 154/323
	bağr-igä 63/182. 83/133. 104/6. 131/331
	bağr-idä 32/139
bağritas	bağritas
	b. 110/159
bähä	(F. i. bahā) değer, kıymet, paha
	b.-sigä 154/305
bähäm	(F. zf. behem) toplu. bir arada
	b. 67/296
bähänä	(F. i. bahāne) bahāne, sebep
	b. qıl- 113/229
	b.-ni 55/434
	b.-si 2/34. 111/196
	b.-lärigä 172/40
bähär	(F. i. bahār) bahar
	b. 40/54.
	b. sevinçi 1/5
	b. yamğiri 20/508
	b. bulutläri 80/71
	b. fäsli 241/1798
	b.-niñ 2/25. 27/6

	b.-də 1/23, 40/54, 165/151
	b.-dəgi 88/258
bəhərləş-	görüşmək
	b.-ib 5/98, 23/575
Bəhri	Arapça özel isim
	B. üçün 59/83
	B.-niñ 252/48
	B.-dən 167/224
	B.-im 57/34
bəhs	(A. i. bahs) tartışma, iddiâlaşma
	b. qılış- 282/644
bəhsləş-	tartışmaq, iddialaşmaq
	b.-ib bol- 282/645
bəhüzür	(F. bā + A. huzūr) huzurlu
	b. 15/367
bəxabər	(F. bī + A. haber) habersiz
	b. bol- 390/170
baxş	(F. i. bahş) bağış, ihsan
	b. et- 308/413
baxt	(F. i. baht) baht, kader, kismet
	baxt-im 285/716
	b.-imni 370/339
	b.-i 52/380, 52/381, 269/303, 270/329,
	369/309
	b.-ini 153/287

b.-li 36/231, 53/383, 259/36

b.-limän 280/580, 278/536

b.-lisiz 269/301

b.-liniñ 33/172

b.-siz 53/383

b.-sizlik 277/508

b.-sizligimiz 270/327

b.-sizlikläрни 202/800

Bakü Bakü (Azerbaycan'da bir şehir.)

B.-dä 271/336

bäq (F. i. bāq) sakınma

b.-ısi 92/372

bäq- bakmak

b.-di 344/10

b.-adimi 97/495

b.-ıb 38/5

b.-ısgä 412/222

bäqçä (F. i. bāğçe) bahçe

b. 209/984

b. tāmāni 207/952, 209/986, 209/988, 309/
436, 309/437

b. dārvāzäsi 401/458

b.-gä 213/1106, 308/426

b.-si 309/428, 309/432,

b.-sini 309/428

b.-sidä 389/153

Bàqçäsäràý yer ismi
 B. 281/603
 B.-gä 271/338

bàqım bakım
 b.-igä 38/2

baqır- bağırmak
 b.-dim 330/59
 b.-di 21/535, 95/438, 105/32, 106/64, 120/
 47, 121/52, 134/403, 157/382, 220/
 1265, 220/1284, 352/212, 412/223
 b.-ädi 367/263
 b.-ib 20/491, 121/61
 b.-gän 121/54
 b.-ärđi 413/245
 b.-mäsä 23/571
 b.-mäy 105/33
 b.-ib ber- 108/104
 b.-ib ket- 365/217
 b.-iş 19/478, 105/36, 156/359
 b.-işgä 121/66
 b.-işdän 108/107
 b.-işı 109/139
 b.-işidän 21/523
 b.-işlär 337/245

baqıräq geveze; burada: bir lâkap
 Näsridđin b. 377/66

baqqäl

(A. i. bakkäl) bakkal

..

b. 82/108

b. dökäni 363/166

b.-niñ 295/97, 372/399, 373/418

b.-gä 82/107, 255/101, 255/118

b.-dän 372/395

b.-lik 84/157

baqräy-

hayranlıkla, hayretle bakmak.

b.-ib 45/181, 49/299

bälä

çocuk

b. 5/107, 11/254, 19/469, 32/142, 38/4, 42/
127, 47/243, 50/313, 64/225, 65/229, 65/
246, 74/475, 83/130, 83/133, 112/216,
113/242, 113/242, 113/244, 115/296, 116/
330, 148/175, 152/269, 213/1106, 215/
1147, 215/1149, 230/1518, 231/1556, 246/
1931, 249/2016, 253/75, 272/373, 297/
142, 299/180, 302/269, 304/301, 341/333,
349/147, 370/337, 373/412, 373/416, 396/
327

b. bilän 215/1147

b. bol- 64/225

b. vaqtläri 38/4

b. tuğıs 115/296

b. ekän 230/1518

b.-sän 112/220

b.-niñ 83/139. 154/304. 228/1479.266/209.
369/315, 396/324. 410/155,
b.-ni 9/207, 72/418. 83/131, 83/134,83/139,
83/143, 106/54, 228/1481
b.-gä 12/277. 47/236, 137/466, 228/1479.
341/335
b.-dän 82/120, 118/360, 387/97
b.-däy 137/464, 209/992, 393/232
b.-m 34/191, 50/317, 72/415, 115/282. 118/
373. 145/85. 146/120, 147/130.147/153,
150/227, 297/136, 297/142, 299/181,
300/204, 301/242, 301/247, 302/272.
341/331. 341/333
b.-si 66/268, 83/132, 113/241, 179/220.
228/1479. 284/682, 364/180
b.-si-ye 310/473
b.-siniñ 114/280, 410/155
b.-sini 106/59, 150/225, 186/394.229/1505.
b.-sigä 86/213, 104/18, 408/116
b.-lär 21/520, 129/265, 255/114, 319/148.
352/217, 361/127. 364/195, 412/218.
412/223
b.-läрниñ 90/321, 258/13, 287/771. 334/
160, 361/114, 388/102
b.-läрни 252/46
b.-läргä 130/297, 133/379, 312/513,334/163

b.-lârdâ 134/389, 151/241
b.-lârçâ 158/426, 369/329, 374/436
b.-lârimni 262/110, 262/114
b.-lârimgâ 255/118
b.-lâri 10/237, 199/744, 255/111, 322/219.
365/207, 403/497
b.-lârinif 269/303
b.-lâriñi 126/194, 241/1814, 262/113
b.-lâriğâ 90/327, 229/1512, 291/879
b.-lâriñâ < b.-lâriğâ 119/12
b.-lâriñiz 255/117, 256/126
b.-lâriñizñif 281/598
b.-lâriñizni 276/483
b.-ñizgâ 116/308
b.-çaqa 40/57, 161/57, 197/691, 210/1026.
228/1478, 299/181, 319/148
b.-çaqalik 349/146
b.-lik 3/55, 20/498, 64/213, 67/284
b.-xân 251/1

bälâ

(A. i. belâ) belâ, musibet, felaket
b. 17/339, 68/330, 169/258, 202/822, 210/1008
210/1014, 210/1015, 212/1066, 212/1073,
212/1075, 213/1106, 228/1479, 254/81, 268/
258, 278/519, 284/683, 299/197, 312/515,
335/203, 361/102, 371/382, 411/182
b. bol- 202/822, 210/1008, 210/1014, 254/

81. 268/258. 278/519. 299/197.

371/382

b. ekän 210/1015

b. emiş 68/330

b.-ni 251/17

b.-gä 109/134

b.-si 210/1016

b.-si-dä 3/71

bäläğat

(A. i. beläğat) erginlik, rüst, inandırma
yeteneği

b.-gä 53/394, 249/2015

b.-i 333/150

bäländ

(F. s. belend) yüksek, yüce

b. 12/297, 33/170, 36/243, 61/138, 61/141,

79/29, 100/564, 128/241, 142/7, 162/82,

219/1254, 251/15, 282/624, 300/223, 306/

362, 309/452, 319/135, 350/173, 377/67,

409/129, 412/205

(äsuläni bäländ qoy-) 100/564, 251/15

b.-gä 49/278, 55/439, 410/160

b.-dä 347/81, 388/113

b.-dän 299/184

b.-päst 259/24, 370/354

b.-raq 263/139

b.-raqqa 263/138

bäländlät-

yükseltmek

	b.-di	379/118, 381/170
bäländpärvaz	(F. belend-pervāz)	mağrur; kibirli
	b.	236/1670
baldır	baldır	
	b.-läriqä	375/13
Balgäriyä	yer ismi	
	B.-lilärdän	90/310
bälğa	çekic	
	b. süräti	85/197
bälis	(F. i. bälis)	yastık
	b.	175/118, 358/41
	b.-lärdän	382/179
	b.-li	175/116
bälki	(F. e. belki)	belki, hattä
	b.	20/489, 34/199, 68/314, 89/285, 89/298, 94/425, 109/148, 113/239, 130/294, 131/ 318, 131/319, 157/403, 184/359, 205/893, 253/63, 263/128, 263/129, 263/130, 281/ 604, 290/845, 377/53, 408/118
bälli	bravo, aferin	
	b.	30/100, 124/153, 335/182, 360/90
bältä	balta	
	b.	57/39, 371/371
	b.-sini	357/19
bemäläl	(F. be- + A. meläl)	rahatça, telassız

b. 135/432

bāmdād (F. i. bāmdād) sabah namazı
b.-dän 2/38, 6/127

bāmisāl (F. be- + A. misāl) sanki, güya, gibi
b.-i 334/164

bänd (F. s. ve i. bend) meşgul; bağ, bağlama
b. 234/1634
b.-miz 234/1627
b.-ini 39/34

bändä (F. i. bende) kul, köle
b.-niñ 10/244. 44/170
b.-dä 245/1913
b.-si 19/481, 44/169, 90/318. 196/661.294/
70
b.-sigä 153/282
b.-siniñ 63/179, 96/460
b.-läri 10/246

bändit (İtalyanca) haydut
b.-lik 386/75

bāngi (F. i. bengī) esrarkes
b.-gä 318/108

bank (Rusça<Fransızca<İtalyanca) banka
b.-kä 88/264
b.-niñ 186/392

bankä (Rusça<Fransızca<İtalyanca) banka

b. 186/397
b.-gä 225/1411
b.-dä 186/397
b.-lördän 84/165
bäplä- iyi yapmak, becermek; aldatmak
b.-di 23/584
b.-bsän 176/129
b.-b (yerine) 172/45
bär var. mevcut
b. 7/161, 9/202, 9/215, 9/217, 10/240, 13/
308, 14/346, 16/406, 24/611, 27/18, 28/
25, 28/47, 34/188, 37/259, 38/13, 38/14.
39/33, 42/126, 45/184, 47/243, 48/257,
49/280, 49/285, 51/337, 56/22, 61/131,
62/167, 62/169, 62/172, 62/174, 64/218,
66/268, 67/305, 69/342, 70/370, 73/437,
74/467, 78/4, 78/11, 81/88, 84/158, 89/
287, 91/336, 91/354, 93/403, 93/404, 94/
422, 95/439, 95/441, 96/461, 96/471,
99/546, 103/649, 109/137, 112/221, 121/
65, 131/325, 132/337, 132/353, 132/356,
139/532, 145/95, 145/95, 146/104, 147/
142, 151/236, 157/393, 158/421, 161/57,
162/90, 164/148, 167/216, 172/24, 172/24,
176/134, 176/144, 177/161, 178/181, 179/
230, 180/237, 185/366, 185/384, 189/476.

196/654, 197/676, 198/702, 200/748, 200/
755, 200/757, 201/793, 202/800, 202/800,
204/853, 204/860, 205/878, 206/920, 206/
926, 209/1000, 210/1008, 210/1016, 210/
1026, 210/1029, 211/1031, 212/1075, 213/
1100, 213/1102, 215/1155, 216/1177, 219/
1242, 220/1274, 220/1283, 223/1345, 228/
1480, 228/1488, 236/1670, 236/1691, 242/
1842, 244/1876, 246/1949, 246/1950, 247/
1975, 248/1982, 249/2011, 249/2017, 250/
2034, 251/6, 252/33, 252/48, 255/120, 262/
121, 264/179, 265/196, 267/242, 270/333,
271/336, 271/352, 271/359, 272/363, 272/
363, 273/413, 274/420, 274/421, 274/423,
275/447, 275/451, 275/451, 279/546, 279/
552, 279/567, 280/575, 280/581, 281/601,
281/619, 282/627, 283/650, 283/664, 287/
767, 288/806, 292/13, 294/58, 295/83, 298/
156, 301/250, 301/253, 302/265, 308/421,
309/437, 309/448, 311/497, 311/499, 319/
128, 319/144, 321/195, 321/195, 322/208,
322/211, 329/37, 330/50, 331/90, 343/389,
345/41, 345/49, 349/137, 349/138, 349/147,
351/196, 351/197, 352/212, 352/218, 359/
64, 360/85, 360/92, 360/96, 361/107, 361/
123, 364/184, 364/185, 369/307, 373/410.

375/9, 379/120, 382/190, 385/40, 387/82,
388/105, 388/116, 391/192, 394/282, 397/
354, 401/461, 402/481, 404/20, 405/34,
408/109, 409/129, 412/218, 88/255, 116/
317, 150/210, 178/186, 194/601, 226/
1420, 236/1670, 280/593

b. -ä 177/177

b. -kü 4/87, 252/49, 369/322

b. -kü -yä 289/823

b. -ü 94/412

b.-män 169/275

b.-dir 108/119, 147/129

b.-miz 274/414

b.-ki 24/598, 81/91, 84/161

b.-mi 11/262, 193/592, 58/70, 71/401, 99/
545, 115/294, 115/302, 143/34, 145/
99, 162/93, 169/275, 192/555, 193/
570, 196/650, 217/1191, 208/956,
217/1198, 237/1695, 238/1733, 246/
1930, 257/156, 260/53, 270/335,
277/510, 284/697, 291/876, 305/350,
318/105, 321/194, 325/285, 341/351,
360/91, 379/119, 410/157, 275/450

b.-misiz 27/15, 33/164, 42/104

b.-misizlär 143/46

b.-mikin 147/145, 303/297

b. ekän (zf. f.) 131/325

b.-idi 102/618, 104/13, 110/169, 119/8,
167/210, 183/325, 184/339, 208/973,
209/987, 212/1060, 407/93, 253/70,
288/786, 304/311, 304/325, 312/528,
322/222, 323/249, 361/115, 371/369,
383/211, 387/97, 396/326, 405/39,
406/53, 414/270

b. edikim 132/337

b. edi 37/259, 42/126, 48/257, 89/287,
132/356, 139/532, 157/393, 162/90,
164/148, 178/181, 213/1100, 220/
1274, 246/1950, 244/1876, 250/2034,
275/451, 279/567, 280/575, 319/144,
322/211, 345/41, 361/107, 373/410,
394/282, 404/20

b.-midi 14/329, 339/290

b. ekän 27/18, 96/461, 96/471, 196/654,
223/1345, 270/333, 295/83, 302/
265, 331/90, 345/49, 385/40,
28/47

b. emiş 265/196, 283/650

b.-nif 364/186, 364/187, 367/265

b.-nikidä 62/171

b.-gä 107/85, 150/222

b.-däy 175/123

b.-idän 42/112
b.-läri 322/214
b.-lärginä 179/215
b.-yoğı 32/147, 42/117, 51/335, 115/290,
139/528, 169/268, 302/265, 367/
267, 370/336, 370/336, 389/140
b.-ligi 21/510, 83/146, 224/1370, 308/421,
322/215
b.-ligini 260/51, 267/253, 288/801, 390/
160, 390/164, 395/303, 396/317
b.-ligigä 237/1709, 242/1844
bär- varmak; gitmek
b.-äyätirmän 118/377
b.-ärsän 208/976, 231/1567
b.-är 245/1921
b.-ärmiz 208/965
b.-dimkü-yä 329/29
b.-di 44/175, 48/259, 59/76, 80/66, 128/
246, 149/195, 165/173, 166/199, 188/
441, 224/1382, 234/1623, 303/288,
347/79, 379/113, 405/24, 406/68,
407/97
b.-di-yü 371/365
b.-dimi 223/1356
b.-dik 105/27
b.-dilär 3/59, 251/2, 310/468, 355/304

b.-miş 170/300
b.-ämän 5/100, 54/419, 127/209, 182/285,
185/367, 242/1828, 272/365, 283/
649, 286/730, 396/335, 408/122
b.-äsän 170/302
b.-ädi 13/318, 85/181, 178/196, 199/743,
219/1243, 261/100, 273/411, 278/
533, 285/717, 354/270, 367/254,
377/65, 390/178
b.-ämiz 248/1990, 264/176, 276/476
b.-ämiz-dä 76/520
b.-ädilär 365/211
b.-işädi 234/1635
b.-äy 74/484, 231/1559, 233/1612, 331/92
b.-sin 18/457, 208/964, 298/164
b.-äylik-çi 281/620, 355/292
b.-ifñ 18/456, 18/458, 54/423, 118/379,
253/70, 307/386, 403/496
b.-ifñki 248/1998
b.-säm 275/446
b.-sä 85/180, 415/286
b.-säñiz 280/571, 281/602
b.-màqçimän 207/928
b.-màqçisän 177/157
b.-ib 3/55, 5/98, 5/99, 13/304, 13/325, 21/
511, 41/76, 49/293, 49/296, 49/298,

51/330, 56/21, 60/103, 63/182, 68/319,
74/462, 74/485, 75/491, 82/124, 90/
324, 105/37, 105/40, 107/98, 107/100,
108/122, 116/310, 116/315, 116/320,
117/342, 121/50, 127/221, 133/365,
135/426, 139/525, 145/94, 150/211,
152/268, 154/329, 156/363, 166/195,
167/206, 167/225, 169/281, 170/295,
172/41, 175/102, 183/310, 183/317,
190/515, 195/623, 197/686, 203/829,
209/990, 210/1014, 210/1024, 220/1269,
223/1358, 229/1490, 234/1625, 241/1815,
242/1832, 244/1884, 253/57, 254/83,
254/98, 255/102, 259/43, 272/364, 285/
701, 295/78, 310/475, 328/13, 328/7,
346/57, 347/80, 350/179, 351/182, 358/
39, 363/162, 364/178, 365/225, 365/
226, 366/238, 373/426, 381/174, 382/
187, 390/173, 390/176, 394/259, 394/
272, 394/274, 407/88, 408/119, 409/
125, 410/166, 411/184, 412/224, 156/
371

b.-ä 24/606, 190/505, 203/839, 222/1321,
243/1851, 283/657, 302/281, 403/496.

b.-ä -ä 254/90

b.-ä -bärä 154/313, 190/505

b.-ädigän 101/596, 386/70, 407/94,
b.-äyätgän 92/360, 100/570, 101/612,251/1,
343/396, 344/20, 410/176
b.-gändä 84/176
b.-günçä 203/830, 235/1643, 345/24
b.-ärkän 101/587, 141/575, 218/1226, 328/11,
403/500
b.-gän (s. f.) 44/174, 75/506, 85/193, 104/
22, 115/281, 135/420, 147/138,159/1,
173/60, 186/390, 235/1646, 242/1844,
394/260
b.-gändän 15/363, 401/462
b.-gänif 232/158
b.-gänini 52/362, 185/373
b.-gänimizdä 44/153
b.-äyätir edi 50/325
b.-ärdi 27/3, 57/44, 103/652, 106/75,233/
1602, 234/1638, 300/223
b.-är edi 245/1921
b.-ärdilär 15/355, 51/346, 353/252
b.-äyätir emiş 266/226
b.-ib edim 220/1269
b.-ib edi 167/225
b.-ib edik 117/342
b.-ämän ekän-dä 242/1828
b.-mädifiz 4/93

b.-mäymän 22/549
b.-mäydi 93/392, 142/20, 291/861
b.-mäsam 169/261, 181/271, 209/996
b.-mäsä 393/237
b.-mäsäk 398/378
b.-mäsäfiz 22/549
b.-mäy 283/648
b.-älmädim 345/48
b.-älmäymän 341/332, 393/236
b.-äber 318/117
b.-äver 376/42, 377/52
b.-ä başlä- 203/839, 243/1851
b.-ä ber- 283/657, 222/1321, 302/281
b.-ä qäl- 24/606
b.-ib bol- 408/120, 310/475
b.-ib çıq- 210/1014
b.-ib kel- 5/98, 21/511, 121/50, 183/317,

b.-ib kelib 133/365
b.-ib kördi 328/13
b.-ib otir- 394/274, 105/40, 394/272,
358/39,
b.-ib qäl- 49/298, 116/315, 210/1024, 139/
525
b.-iş 14/342, 146/105, 278/531
b.-işni 261/95, 295/92
b.-işgä 261/84, 261/93

- b.-işini 7/154
- b.-iş -keliş 240/1794
- bäräbär (F. zf. beräber) beraber
b. 71/397, 102/627, 109/139, 122/94, 137/
484, 203/826, 326/321
- bäräkällä (A. ü. barek-Allah) bravo, aferin, Allah
mübarek etsin.
b. 28/47, 239/1764, 346/50, 364/189
- bärälä açıkça
b. 235/1651, 236/1676
- bärävär (F. s. ve zf. beräber) beraber; eşit, denk
b. 11/254, 29/65, 64/208, 178/200, 219/1254,
270/323, 307/397, 348/117
b.-igä (hesabına) 90/316
- bärçä hep, bütün
b.-si 324/260, 349/143
b.-sini 20/508
- bärdäm (F. s. ber-dem) dinç, canlı
b. 370/345
b.-siz (isim fiili) 17/426
- bärdäş sabır
b. q11- 149/186, 183/316, 292/7, 292/8,
295/77
b.-i 292/8

b.-igä 146/109
b.-sizlikmi 171/21
bärg (F. i. berg) yaprak
b.-ini 16/387
b.-çäläri 111/189
bärhäm (F. s. berhem) bkz. b. ye-
b. ye- (yok olmak, durmak) 20/507
bäri hepsi
b. bir (hepsi bir, farksız) 209/1002,
235/1654, 353/244, 388/107,
s401/453
bäriçä olduğu kadar
b. 8/188, 19/478, 37/263, 57/47, 183/329,
345/38, 363/175, 365/217, 392/219
bäril- varılmak
b.-ädigän bol- 408/102
bäriş- birlikte gitmek
b.-ädigän bol- 34/181
b.-läridä 166/178
barq (A. i. berk) yıldırım
b. ur- (pırıldamak, parlamak) 179/212
bärqadär (F. bär + A. kader > s.) mevcut olan, takdir
edilmiş olan
b. 22/544
barqut kadife
b. päränçi 391/202

bärməq parmak
b. izləri 414/270
bärməq-ı 191/527, 207/935
bärməq-ını 191/533
bärməq-ıdän 58/74, 59/85
b.-lər 101/594
b.-ləri 154/317, 158/424, 380/149,411/177
b.-lərigä 31/117
bärtərəf (F. ber + A. taraf) bertaraf, bir yana,
 söyle dursun
b. 224/1381
bärzəngi (F. i. ber-zengi) zenci, kapkara adam
b.-dəy 362/145
bäs (F. ü. bes) yeter, yetisir
b. 8/192, 26/646, 90/322, 122/91, 139/517,
 139/519, 156/377, 213/1102, 260/74,278/
 540. 413/246, 12/279, 129/266, 326/326
bäs- basmak
b.-di 17/432, 58/58, 63/187, 122/80, 122/
 82, 287/763, 359/57
b.-ädi 296/109
b.-ädilər 1/12
b. 288/788
b.-säm 66/279
b.-ib 2/30, 23/562, 33/170, 50/324,51/344,
 83/133, 97/507, 107/82, 120/35, 121/

58, 129/265, 131/331, 182/295, 193/
587, 224/1371, 243/1870, 244/1878,
258/6, 306/370, 311/490, 312/508,
313/542, 316/65, 332/100, 342/357,
355/295, 382/193, 403/500, 405/36,
407/87, 407/91, 407/96, 408/106, 410/
164

b.-ärkän 355/285
b.-gäç 118/378
b.-gän (s. f.) 4/80, 197/686, 316/66,
364/182
b.-gänini 193/591
b.-ädigän 186/412
b.-ärdi 31/122, 174/99
b. ekän 267/242
b.-mäydi 326/313
b.-älmägän (s. f.) 361/117
b.-ib àl- 23/562
b.-ib kel- 311/490
b.-ib ket- 33/170
b.-ib öt- 332/100
b.-ib qoy- 408/106
b.-ib kelib 121/58
b.-ib turib 107/82
b.-işini 51/349, 195/643
b.-işidän 203/840

	b.-işlärini	415/288
	b.-mä äyilli	187/417, 187/439
bäsmä		1918-1923 yılları arasında Türkistan'da meydana gelen bolşevik ihtilâli karsıtı hareketler.
	bäsmä qıl-	352/210, 386/67
	b.-çi	352/210, 352/216
	b.-çilik	386/75
	b.-çini	352/218
bäsil-	basılmak	
	b.-ädi	177/160
	b.-ib	146/123
	b.-gän (s. f.)	264/155
	b.-ärdi	110/163
	b.-mädi	50/307, 381/158
	b.-ib çıq-	130/282, 146/123
	b.-ib qäl-	151/238
bäsinqı	boğuk	
	b.-lik	158/412
bäsinqırä-	kâbus görmek	
	b.-ymän	310/457
	b.-şdän	196/653
bäsirqış	kâbus	
	b.	196/652
bäsinqıçilik	istilacılık, saldırganlık	
	b.	239/1759

b. qıl- 239/1760

bàstir- bastırmak

b.-ämiz 221/1295

b.-ışmäydi 166/184

b.-gändän 364/182

b.-mäy qoy- 296/119

bàstirmä Bir katlı, bir pencereli kerpiçten yapılmış uzun oda.

b.-lär 209/982

b.-lärniñ 209/984

bàş baş

b. 1/16, 4/94, 7/167, 10/236, 25/628, 34/201, 38/20, 56/5, 56/6, 86/209, 124/132, 194/614, 202/813, 203/848, 218/1224, 287/775, 324/259, 331/85, 333/127, 334/169, 390/175, 398/379, 406/57.

b.-mi 157/382

b. cäyqa- 10/236, 218/1224

b. kötä- 1/16, 124/132, 194/614, 333/127, 406/57

b. qätir- 202/813

b. qoy- 34/201, 56/5

b. silk- 86/209

b. tärt- 38/20

b. tebrät- 4/94, 287/775, 324/259

b. ur-

b. qısmi 203/848

b. tàmàni 56/6
 b.-ni 157/386
 b.-dä 86/221, 189/490, 297/129, 329/29,
 394/266
 b.-dän 6/139, 166/178
 b.-im 155/337, 210/1024, 229/1493, 233/
 1612, 289/831, 306/364, 341/336, 377/
 56,
 b.-imgä 278/519
 b.-imdän 242/1840
 b.-iñ 229/1494
 b.-iñdän 14/340
 b.-i 63/196, 87/236, 149/190, 172/49, 182/
 306, 189/468, 234/1637, 291/880, 350/
 163, 355/291, 357/14
 b.-i -lä 38/22
 b.-igä 21/515, 49/289, 58/55, 63/179, 65/
 238, 84/170, 98/514, 117/339, 124/
 144, 137/465, 138/497, 141/567, 169/
 271, 209/991, 353/232, 359/57, 373/
 424, 382/196, 410/161, 410/170,
 410/171, 412/211
 b.-idä 6/144, 7/157, 94/408, 133/362, 189/
 477, 241/1805, 250/2042, 252/29,
 267/252, 332/112, 352/209, 357/19,
 359/69, 360/95, 385/39

b.-idägi 6/147, 35/222, 324/277
b.-idän 17/428, 35/228, 100/585, 243/1866,
245/1901, 372/387
b.-imizdä 269/291
b.-imizgä 202/821
b.-imni 151/230, 247/1957
b.-iñni 157/385, 416/304
b.-şifni 123/117
b.-iñlär 331/97
b.-inif 359/50
b.-ini 4/88, 16/397, 31/121, 58/67, 60/103,
186/389, 112/209, 115/300, 117/336,
118/368, 127/222, 129/261, 138/492,
138/502, 139/535, 169/271, 173/63,
187/419, 187/432, 188/446, 190/493,
191/539, 205/888, 205/889, 210/1010,
211/1053, 212/1072, 216/1160, 216/
1161, 218/1226, 233/1597, 233/1607,
234/1636, 292/21, 304/319, 306/371,
318/127, 325/286, 340/308, 342/372,
345/42, 346/68, 353/234, 353/243,
358/43, 358/47, 359/54, 364/194,
367/269, 374/450, 375/11, 379/123,
382/199, 392/207, 403/508, 409/145,
414/264
b.-iñizgä 58/51, 63/177

	b.-ifizdə	127/208
	b.-ifizdən	62/173
	b.-ləri	98/517
	b.-lərini	38/9, 327/333, 345/44, 355/284, 392/225, 412/206, 414/278
	b.-lərigə	8/183, 38/23, 157/384
	b.-ləridə	159/2, 192/567
	b.-dən -ayəq	199/725
	b.-li	208/978
	b.-lığı	215/1139, 362/149, 392/221, 391/ 197, 391/197, 392/218
bəşərə	(A. i. beşere) yüz, çehre	
	b.-sini	110/170
	b.-sigə	201/778
	b.-sidən	83/133
bəşər	(A. i. beşer) insan	
	b.-müsen	303/291
bəşərti	(F. be- + A. şartī > b. e.) eğer, sayet	
	b.	93/390, 390/174, 402/468, 408/101
bəşkesər	eskiya, haydut	
	b.	352/208
	b.-lər	351/193
bəşlə-	başlamak	
	b.-dim	243/1851, 268/264
	b.-diñ	203/845, 260/61
	b.-di	1/6, 1/9, 1/13, 6/142, 7/156, 23/568.

27/13, 30/91, 47/240, 48/262, 66/272,
69/345, 77/545, 86/227, 89/303, 90/
308, 91/338, 92/362, 92/378, 95/459,
97/507, 105/24, 105/42, 109/132, 117/
357, 127/223, 144/63, 144/71, 145/88,
152/278, 154/314, 158/412, 167/212.

177/162, 189/484, 198/707, 203/839,
213/1084, 213/1090, 220/1273, 223/
1341, 227/1463, 231/1554, 236/1684,
240/1792, 241/1817, 245/1903, 245/
1909, 258/19, 264/156, 265/188, 265/
198, 275/441, 293/29, 295/91, 302/
279, 309/447, 315/45, 333/140, 334/
170, 334/174, 338/278, 348/116, 350/
176, 356/318, 357/6, 359/69, 360/79,
367/281, 372/392, 374/441, 382/183,
382/190, 382/188, 392/222, 394/259,
397/348, 404/8, 412/227, 278/518

b.-dilär 21/525, 45/196, 102/638, 161/50,
204/856, 235/1644, 266/220, 282/
622, 334/170, 353/246, 404/16

b.-gän (fiil) 193/584

b.-ymän 242/1836

b.-ymänmi 174/86

b.-ydi 101/602, 365/218

b.-ymiz 30/99

b.-ydilär 362/146, 363/168, 365/213
b.-sä 39/37
b.-sä-dä 333/148
b.-b 38/15, 88/261, 170/308, 324/280, 326/
329, 339/286
b.-gändä 30/95, 353/243
b.-gäç 55/448, 324/279
b.-rkän 17/408
b.-gän (s. f.) 195/644, 363/171
b.-gängä 268/267
b.-gändän 8/179
b.-gäni 176/152
b.-gänini 137/484, 172/37, 304/306
b.-gänligidän 89/297
b.-ydidän 370/346
b.-gän edi 2/27, 2/37, 50/308, 57/41,73/
447, 83/134, 107/81, 92/368,
154/328, 157/389, 227/1454,
232/1580, 279/557, 319/132,
352/224, 408/105,
b.-gän edilär 23/583, 33/159, 90/323, 232/
1587, 324/268, 400/430
b.-gän edilärki 335/180
b.-b bol- 275/460
b.-b yubär- 30/101,
b.-mäymän 183/314

	b.-şni	51/353
	b.-şini	192/546
bàslän-	başlanmak	
	b.-di	18/442, 47/235, 131/312, 232/1583, 265/205, 315/47, 355/298, 362/144, 413/253
	b.-ib	365/228
	b.-gändä	40/61
	b.-gän (s. f.)	381/154
	b.-gändän	30/96
	b.-gän edi	161/63
	b.-mäsä	251/14
	b.-işi	291/880
bàsläs-	birlikte başlamak	
	b.-gän	62/152
bàslıçä	başlıca, başta gelen	
	b.	245/1922
bàşqa	başka	
	b.	4/86, 5/115, 12/300, 13/313, 16/405, 19/ 471, 25/627, 28/35, 31/113, 31/123, 32/ 137, 33/166, 33/170, 33/171, 35/223, 36/ 241, 39/26, 39/32, 46/225, 47/247, 48/ 266, 49/287, 50/307, 51/347, 52/367, 55/ 448, 60/112, 62/169, 63/197, 65/245, 69/ 333, 69/355, 72/419, 72/430, 73/435, 74/ 467, 75/497, 80/67, 82/116, 83/145, 83/

151, 87/248, 93/398, 93/400, 94/422, 94/
425, 94/428, 96/471, 97/502, 100/579,
101/600, 101/605, 103/639, 103/654, 113/
237, 115/299, 115/301, 117/352, 120/35,
121/70, 123/126, 124/132, 132/337, 136/
447, 137/468, 138/496, 142/21, 145/92,
145/94, 148/163, 153/292, 160/43, 163/
127, 166/190, 167/217, 167/217, 171/2,
174/95, 175/118, 175/119, 178/180, 178/
185, 179/209, 179/225, 179/228, 180/246,
188/452, 189/476, 192/562, 201/798, 201/
798, 204/859, 206/918, 216/1168. 217/
1205, 221/1290, 223/1356, 224/1387, 225/
1389, 228/1486, 228/1487, 237/1710, 240/
1793, 245/1920, 245/1921, 246/1937, 246/
1948, 247/1956, 248/1999, 252/32. 252/
36, 257/152, 260/54, 262/126, 264/172,
267/236, 268/270, 268/270, 274/424, 278/
520, 278/520, 287/772, 289/833, 290/834,
290/838, 290/857, 292/5, 295/77, 295/85,
296/109, 297/150, 298/161, 298/168, 302/
259, 305/331, 307/396, 309/436, 313/533,
313/540, 313/542, 314/2, 323/248, 325/
281, 330/64, 332/104, 334/155, 337/251,
339/290, 340/326, 341/351, 343/395, 345/
33, 348/119, 351/184, 351/198, 352/221,

354/276, 359/66, 361/120, 361/123, 361/
125, 366/242, 371/364, 373/416, 374/437,
375/18, 376/44, 385/26, 385/34, 386/55,
388/123, 388/125, 389/131, 391/200, 392/
229, 394/266, 394/280, 397/346, 397/354,
401/452, 405/47, 414/264

b. bilän 145/94

b. ekän 167/217, 389/131

b. ekänü 167/217

b. bol- 305/331, 325/281

b. qoy- 366/242

b.-ydi 93/405

b.-mi 379/124, 406/68

b.-ni 83/152

b.-gä 197/671, 290/851

b.-dän 82/123, 201/793

b.-lär 184/355, 184/356, 224/1368, 227/
1460, 317/81, 349/130, 363/157,
414/278

b.-lärniñ 193/575, 291/863, 317/82

b.-lärni 232/1588, 385/46

b.-lärgä 281/612, 370/337, 370/339, 415/294

b.-lördän 336/206

b.-läri 177/166, 396/311

b.-lärigä 184/339

bäşqaçä

ayrıca, başkaca

b. 35/221, 57/25, 189/478, 190/499, 194/
 617, 237/1711, 251/20, 268/273, 297/
 147, 404/11
 b.-rəq 190/505, 341/334
 başput bkz. başput əl-
 b. əl- (çekip gitmek, başını alıp gitmek)
 14/338, 146/103
 bət- batmak
 b.-är 190/509
 b.-di 104/6
 b.-dilär 58/72, 166/180
 b.-ädi-yü 219/1249
 b.-ib 27/3, 31/122, 34/184, 53/404, 179/206
 258/7, 273/410
 b.-gän (s. f.) 129/261, 131/332, 165/152
 b.-gändäy 190/509
 b.-ärdi 190/509
 b.-gän edi 41/85
 b.-gän edilär 41/90
 b.-mäsinmi 216/1162
 b.-mägän (s. f.) 53/396
 b.-ib ket- 179/206
 b.-işgä 219/1243, 251/1
 bätämäm (F. be- + A. tamām > zf.) tamamen
 b. 370/341

bätäfsil	(F. be- + A. tafsīl > zf.) ayrıntısıyla b. ma'lumät al- 351/184 b. bāyān qıl- 388/119 b. eşit- 269/289
bätärtib	(F. be- + A. tertīb > zf.) düzenli olarak b. dävām et- 172/36
bätin-	cesaret etmek, cüret etmek b.-di 118/369 b.-ib 137/484 b.-älmädim 70/381. 251/7 b.-älmäs edi 120/26 b.-älmäsdän 120/44 b.-älmäsligi 124/136 b.-ä äl- 261/78
bätinkä	(Rusça i.) bot, postal b.-ni 187/418
bätir-	batırmak b.-di 359/56 b.-ib äl- 165/161 b.-ib otir- 389/137
bätqäq	batak, bataklik b. içi 179/206 b.-qa 263/138 b.-dän 290/836
bättäl	(A. s. battäl) merhametsiz, sefkatsiz ..

b. -ey 96/466, 96/466
 bättär (F. zf. bed-ter) beter, çok çirkin
 b. 150/218, 306/353, 343/398
 b. bol- 131/330
 b.-ràq 21/529

bävücud (F. bā- + A. vucūd) bununla beraber
 b. 400/418

bày zengin
 b. 168/252, 203/833, 250/2037, 271/356, 279/
 549, 328/19, 332/121, 335/131, 335/182,
 347/87, 351/190, 365/206, 366/239, 366/
 245, 375/6, 377/61, 407/82
 b. bilän 328/19, 377/61
 b. emäsmi 168/252
 b.-niñ 80/53, 137/465, 206/927, 225/1404,
 364/184
 b.-ni 126/199, 311/485, 367/263, 367/273,
 376/24
 b.-gä 135/411, 348/109, 352/219, 354/271,
 375/17
 b.-i 78/4
 b.-lär 279/551, 332/109, 350/161, 352/230,
 367/259, 367/266, 367/257, 386/64
 b.-lärniñ 135/435, 271/352, 271/343, 279/
 558, 334/171, 345/28, 376/27
 b.-lärnikigä 45/177

	b.-lärnikidä	44/165
	b.-läрни	126/197
	b.-lärgä	279/569
	b.-lärdän	204/866, 204/872, 268/277, 279/ 569
	b.-läri	398/375
	b.-lärimiz	273/397
	b.-lärimizdän	126/199
	b.-likkä	83/146
	b.-ligi	109/134
bäy-bäy	(ü.) Şaşma anlatır.	
	b.-bäy!	18/455, 412/210
	b.-bäy-bäy!	11/270, 18/441
bäyä	henüz, hâlâ, yakında	
	b.	128/233, 184/348, 198/708
	b.-dän	23/564, 44/171
bäyägi	o; adı gecen, az önce anılan, zikredilen	
	b.-gi	73/455, 87/230, 87/247, 91/339, 97/ 507, 104/14, 132/342, 147/150, 196/ 652, 203/849, 250/2038, 291/883, 382/ 184, 400/431
	b.-dän	35/223
	b.-däy	36/254, 155/342, 218/1224
bäyän	(A. i. beyän) anlatma, bildirme, beyan	
	b. qıl-	160/39, 388/120

bàyan	zengin b.-lär 130/291, 130/302
bàybuva	burada: bir lâkap b. 335/187
bâyraq	(F. i. bayrak) bayrak bâyraq-ı 398/379
bäyt	(A. i. beyt) Aruz vezninde yazılmış, iki mısralı şiir parçası, beyit. b. 31/110, 154/321, 303/294 b. ekän 198/710 b.-niñ 200/749 b.-i 198/712 b.-igä 200/747 b.-lär 143/25 b.-lärini 415/298 b.-läridän 334/152
bâyväccä	(T. bay + F. beççe) zengin çocuğu b. 222/1324, 225/1402, 363/152, 364/200, 365/208, 365/222, 365/227, 366/230 b.-niñ 362/147, 365/215, 365/225 b.-lär 225/1406, 363/159 b.-lärniñ 365/228
bàz	(F. zf. bāz) yine, gene, tekrar, yeniden b. üstigä (bunun üstüne) 144/73, 159/18, 325/303
bä'zän	(A. zf. ba'zen) arasıra

- b. 39/35, 199/739
- bàzàr (F. i. b̄az̄ar) pazar, çarşı
- b. ortəsi 411/189
- b.-gä 25/620, 42/113, 43/145
- b.-dän 158/422
- b.-idä 339/293
- b.-çilärniñ 403/503
- bä'zi (A. s. ba`zı) bazı, kimi
- b. 49/288, 81/77, 117/338, 136/447, 199/741,
217/1208, 241/1801, 255/100, 255/108,
275/465, 286/750, 311/491, 311/491, 353/
237, 377/74
- b.-dä 11/266, 12/300, 19/476, 82/120, 87/
229, 111/195, 151/236, 295/89, 295/90,
- b.-läri 49/289, 49/290, 89/288
- b.-lärigä 293/35, 338/260
- b.-bä'zidä 19/476, 82/126, 87/229, 111/195,
151/236
- bäzm (F. i. bezm) ickili, eglenceli meclis
- b. 47/235
- b. keçäsi 72/408
- b.-läрни 74/480
- b.-läri 295/93
- b.-çi 370/345
- bäzmbäb (F. s. bezm + b̄ab) eglenceye lāyık, eglenc-
ceyi seven

	b. 298/170
bäzör	(F. zf. be-zür) zorla
	b. 60/106
bäzzâz	(A. s. bezzâz) kumaş satan
	b. dökâni 179/210
beädâb	(F. bî- + A. âdâb > s.) edepsiz, terbiyesiz
	b. 130/295
beâqîbât	(F. bî- + A. âkîbet > s.) neticesiz, sonuçsuz
	b. 377/54
beâzâr	(F. s. bî-âzâr) yumuşak huylu, mülâyim
	b. 194/595, 382/197
	b. bol- 304/301
bebüzât	fakir, zavallı
	b. 46/218, 249/2022
becâ	(F. s. bî-câ) ıstıraplı, acılı
	b. 173/59
becârâ	(F. bî-çâre) çaresiz, zavallı
	b. 5/120, 13/311, 19/473, 53/392, 63/183, 72/418, 81/81, 88/256, 97/493, 71/406, 104/14, 108/103, 114/259, 151/242, 151/ 243, 157/384, 160/35, 215/1142, 239/ 1747, 242/1840, 262/114, 275/448, 282/ 634, 290/854, 295/101, 299/191, 340/ 322, 341/338, 341/352, 342/376, 343/ 391, 365/215, 387/100, 389/138, 391/

	188, 410/168, 412/225
	b.-niñ 53/384, 115/282, 117/348
	b.-ni 53/398, 151/234, 364/200
	b.-gä 40/62, 217/1202, 241/1802, 299/180
	b.-dä 168/254
	b.-lär 148/164
	b.-läрниñ 109/137, 249/2022
	b.-lärgä 81/79
beçärähäl	(F. bī-çāre + A. hal) zavallı, biçare
	b. bol- 41/76
	b.-hāl 41/76
becävab	(F. bī- + A. cevāb) cevapsız
	b. 247/1959
bedänä	bıldırcın
	b. mähsisi 153/303
bedäräk	(F. bī- + A. derek > zf.) iz bırakmadan
	b. 61/145
bedärmän	(F. s. bī-dermān) dermansız
	b. yāt- 162/100
befäydä	(F. bī- + A. fā'ide > s.) faydasız, boşuna
	b. 386/71
begänä	(F. s. bī-gāne) yabancı
	b. 37/258, bol- 118/385, 187/422, 259/33, 275/ 442, 290/838
	b.-lärgä 82/118
	b.-läрниñ 373/431

begänäläs-	yabancılaşmak
	b.-gänini 51/347
behäd	(F. bī- + A. hadd > s.) pek çok, sınırsız
	b. 26/638
	b. quvnä- 53/384
behäl	(F. bī- + A. hāl > s.) halsiz, rahatsız
	b. otir- 108/125
	b.-lik 166/177
behäyà	(F. bī- + A. haya > s.) hayasız, utanmaz
	b. 112/220
behi	(F. i. bihi) ayva
	b. 413/248
behisàb	(F. bī- + A. hisàb > s.) hesapsız, sayısız
	b. 291/875, 291/875
behüdə	(F. s. bī-hüde) boşuna, beyhüde
	b. 111/186, 132/357, 156/357, 183/334, 186/391, 314/4
	b. äyblä- 260/66
	b.-gärçilik 194/615
behüş	(F. bī-huş) şaşkın, şuursuz
	b. 350/162
bexabär	(F. bī- + A. haber > s.) habersiz
	b. 91/346, 101/612, 103/651, 114/270, 164/148, 329/30
	b. bol- 113/235, 407/76

- b. edi 406/50
- b. edilär 121/55, 367/289
- beixtiyär (F. bī- + A. ihtiyār > zf.) kendiliginden,
gayri ihtiyari
- b. 373/425, 375/11
- bekä kadın kâhya
- b. bilän 378/80, 378/83
- b.-si 197/688
- b.-sigä 378/76
- b.-miz 378/92
- bekär (F. s. bī-kār) issiz; yalan; boşuna
- b. 89/290, 125/163, 194/609, 195/634, 213/
1103, 293/41, 297/149, 298/158, 317/85,
317/87, 371/364, 374/439 377/58, 377/60
- b. äyt- 297/149
- b. bol- 371/364, 377/60
- b. çiri- 195/634
- b. de- 298/158
- b. qari- 293/41
- b. kel- 125/163
- b. ket- 89/200
- b. qıl- 317/85, 317/87, 377/58
- b. säsi- 195/634
- b. -dä 14/334
- b.-dän- bekärgä 150/228
- b.-gä 3/67, 79/41, 150/220, 150/228

bekârçi	boş
	b. 178/193, 206/922, 319/146
bek	bey
	b.-lär 80/71
bekin-	barınmak, sığınmak
	b.-gän (s. f.) 350/163
beqasäm	ipek kumaş
	b. 101/590
bel	bel
	b. bağlä- 189/485, 253/63
	b. üsläs- 45/196
	b.-im 273/393
	b.-igä 152/276
	b.-idä 78/1, 111/199, 179/215
	b.-lärgä 81/96
	b.-läri 120/37
	b.-läriñiz 82/106
belbäg	kuşak
	b. 116/324
	b.-ini 167/204
	b.-lärini 333/126
belgilä-	işaretlemek, belirlemek
	b.-b qoy- 333/136
belgili	belirli, işaretli
	b. 189/466, 195/623
belgisiz	işaretsiz

- b. 111/189, 174/98, 187/418, 261/85, 261/85,
261/86, 282/627
- b.-likkâ 205/891
- bemähäl (F. bî- + A. mahall > s.) yersiz
- b. 91/346, 313/545, 358/47
- b.-dâ 90/322
- bemälâl (F. bî- + A. melâl) telâssız, huzurlu,
sıkıntısız
- b. 135/432, 312/505, 363/153, 373/408,
377/79
- b. qıl- 54/423
- b. gâpir- 124/151
- b. dâvâm et- 162/77
- b. yât- 215/1141
- b. yuvin- 288/792
- b. cävâb ber- 322/222
- b.-lik 23/568
- bemâ'ni (F. bî- + A. mâni` > s.) manasız
- b. 124/143, 361/102, 361/109
- b.-ligini 353/254
- bemâr (F. s. bî-mâr) hasta
- b.-gâ 325/286
- benâmâz (F. s. bî-namâz) namaz kılmayan, namazsız
- b. 139/523, 155/348, 332/123, 335/190, 336/
220

b.-e! 94/416, 95/455

b.-sän 348/120

b.-gä 110/172, 140/553, 155/346, 157/397

b.-lärnifñ 335/182, 335/194

bepärvä (F. s. bī-pervā) tāsasız, korkusuz

b. 99/556, 266/209,

b. edi 348/111

b.-lik 134/389, 371/375, 398/362

b.-ligi 371/375

ber- vermek

b.-äyätir 81/83, 173/75

b.-maqđälär 398/376

b.-ärsän 181/277, 182/290

b.-är 62/160, 69/347, 81/78, 83/152, 84/
175, 84/177, 115/304, 170/283, 268/
280, 377/81

b.-ärsiz 182/303

b.-ärlär 377/54

b.-dim 116/323, 116/329, 225/1411, 268/283,
269/288, 286/729, 286/739, 293/37,
345/49, 389/143, 390/157, 395/294,
239/1753

b.-difñ 116/326, 200/767, 225/1396, 225/
1408, 239/1752

b.-di 5/111, 9/211, 17/408, 19/468, 19/480,
29/67, 32/145, 46/203, 83/136, 83/136,

85/195, 91/333, 93/388, 95/445, 108/
104, 110/158, 135/419, 149/196, 168/
233, 180/257, 190/499, 191/525, 191/
530, 193/582, 199/735, 200/750, 206/
910, 207/938, 219/1238, 224/1386,
242/1836, 247/1956, 255/100, 281/607,
293/43, 294/61, 297/133, 306/366, 310/
454, 312/512, 322/222, 324/273, 328/
8, 337/255, 340/327, 342/362, 346/72,
350/169, 351/185, 352/226, 359/55,
362/142, 369/316, 372/392, 375/8, 389/
142, 390/156, 392/212, 395/293, 396/
322, 403/495, 407/81, 409/136

b.-dik 289/825

b.-difiz 396/314

b.-dilär 118/363, 121/57, 338/273, 355/303,
362/141

b.-gänmån 272/374

b.-gån (f.) 48/275, 94/416, 136/462, 402/
483

b.-gäñiz 390/163

b.-ibdi 94/410

b.-ämån 200/765, 216/1172, 230/1526, 275/
458, 284/679, 293/38, 293/40, 296/
108, 319/129, 341/350, 377/79, 408/
108, 411/192, 293/39

b.-ämänmi 110/172, 110/178,140/550,140/566
b.-äsän 181/265, 181/266, 376/45
b.-äsänmi 156/378
b.-ädi 1/15, 12/296, 15/368, 30/96, 38/12,
96/480, 127/212, 140/559, 145/101,
153/282, 157/401,190/514, 231/1543,
275/465, 294/67, 311/496, 315/41,
332/116, 335/194, 346/57, 349/130,
349/131, 349/136, 411/197, 411/198,
411/199, 412/208, 412/213,
b.-ädi-dä 146/105, 411/199
b.-ämiz 115/299, 240/1782, 267/256, 335/
193, 349/147, 350/171, 353/233
b.-ämizmi 52/372
b.-äsiz 60/124, 177/165
b.-äsiz-dä 117/333
b.-äsizlär-dä 115/297
b.-ädilär 249/2029, 281/605, 366/243
b.-işädi 135/417
b.-äy 24/603, 61/140, 96/479, 139/528,
208/973, 286/726
b.-äymi 104/16, 140/547, 144/50, 150/208,
247/1967, 401/443, 401/455
b.-äyin 144/53
b. 11/259, 25/617,149/200, 95/458, 128/242,
204/868, 211/1044, 221/1292, 238/1738,

240/1790, 248/1997, 255/124, 256/129,
263/147, 312/505, 315/27, 347/98, 358/
30, 358/33, 379/121

b.-gin 156/378

b.-sin 10/246, 103/658, 134/397, 136/459,
202/809, 144/78, 158/420, 299/182,
378/99

b.-äylik 56/21

b.-säm 155/350, 162/84, 240/1788, 276/467,
291/872, 335/198

b.-sämmi 121/74

b.-säñ 235/1654, 246/1943

b.-sä 8/177, 88/256, 115/290, 132/335, 145/
79, 173/62, 175/120, 195/627, 336/
224, 349/130, 367/254, 370/337, 371/
359, 408/100

b.-säk 205/885, 294/59, 345/39, 376/36,
397/343,

b.-säñiz 81/100, 211/1040, 271/344, 400/
428

b.-sälär 294/58, 384/14

b.-màqçimän 284/697

b.-màqçi 321/198

b.-ä 89/303, 196/668, 245/1909

b.-ib 8/175, 19/483, 31/114, 59/78, 66/277,
66/280, 71/398, 72/412, 76/537, 82/

109, 93/395, 97/495, 106/57, 106/61,
107/95, 109/148, 111/191, 127/206,
133/380, 140/560, 149/186, 154/327,
155/349, 158/409, 158/416, 159/17,
182/292, 189/487, 196/655, 212/1074,
247/1959, 249/2030, 255/119, 277/497,
278/527, 293/47, 297/132, 299/179,
301/254, 307/385, 309/440, 322/208,
323/229, 323/232, 326/315, 326/324,
333/130, 334/153, 341/344, 358/37,
364/201, 367/267, 367/296, 369/318,
370/340, 372/391, 376/48, 382/190,
383/203, 384/12, 405/46, 408/110,
413/229, 415/294,

b.-äyätgän 325/286, 373/420

b.-gändä 80/75, 93/394

b.-gäc 343/383

b.-mäsdän 52/378, 119/11, 139/522, 145/100,
352/220, 405/46

b.-gän (s. f.) 8/178, 21/512, 74/470, 100/
575, 118/383, 133/362, 134/406,
160/42, 165/176, 184/349, 190/511,
222/1330, 227/1446, 253/58, 254/90,
294/61, 305/342, 337/249, 340/326,
342/367, 344/20, 384/1, 391/189,
397/341, 409/139

b.-gän-dä 80/75
 b.-gännif 93/396
 b.-gänni 345/35
 b.-gängä 92/364, 115/304
 b.-gändän 317/83
 b.-gändäy 68/327
 b.-gänim 133/383
 b.-gänif 133/382
 b.-gäni 73/434, 79/41, 130/298, 396/332
 b.-gänigä 390/167
 b.-gänidän 352/228
 b.-gänimiz 136/456
 b.-gänlär 88/264, 133/370, 136/444, 294/68
 411/179
 b.-gänlärnif 94/408, 133/362
 b.-gänlördän 339/301
 b.-ädigän 5/114, 56/9, 75/503, 131/328,
 278/541, 310/477
 b.-ädigän bol- 131/329, 310/477
 b.-ädigänlär 65/248
 b.-ärdim 216/1179, 283/657
 b.-är edim 69/347
 b.-ärdif 337/232
 b.-ärdi 84/175, 84/176, 84/177, 182/299,
 263/147, 354/280, 369/311, 369/
 317

b.-är edi 83/152
b.-ärmidi 369/317
b.-ärdiki 173/62
b.-gän edim 128/252
b.-gän edim-kü 125/166
b.-gän edif 200/769
b.-gän edi 10/225, 34/180, 41/82, 310/464

b.-gän edilär 84/156
b.-är ekän 170/283, 115/304, 378/81
b.-är ekän-dä 62/160, 81/78
b.-gän ekän 329/26
b.-gän emis 60/107
b.-iş keräk edi 134/398
b.-iş keräk bol- 134/400
b.-mädi 4/93, 8/181, 20/487, 115/306, 128/
235, 217/1192, 314/13, 410/167,
414/264
b.-mädilär-kü 402/471
b.-mäymän 116/330, 155/345, 157/397
b.-mäysän 411/201, 411/201
b.-mäydi 140/566, 272/369, 279/553, 322/
218, 322/220, 346/62, 349/135,
367/266, 371/361, 140/558
b.-mäydi-dä 336/222
b.-mäysizmi 29/76, 162/80
b.-mäydilär 408/107

b.-mäsäm 94/419
b.-mäsämmi 357/18
b.-mäsä 263/150, 295/84, 369/317
b.-mäsäffiz 56/16
b.-mäsälär 369/323
b.-mä 215/1145
b.-mäsin 24/611, 322/212
b.-mägändä 274/438
b.-mäy 366/235, 406/57
b.-mäs (s. f.) 287/772
b.-mäslükni 361/109
b.-mäslikkä 236/1693
b.-mäsidim 326/316
b.-mäsidifi 337/237
b.-mäsdı 162/101
b.-mäside 232/1589
b.-mäs edilär 369/323
b.-mäylär edi 263/153
b.-mäs ekän 115/304
b.-mäs ekänmi 140/553
b.-mägän ekän 44/155
b.-älädi 296/122
b.-aqäläy 359/68
b.-älmäsdän 150/215
b.-älmäy 52/358
b.-ä ä1- 196/668

b.-ä başlä- 89/303, 245/1909
b.-ib bağ- 97/495
b.-ib kel- 154/327
b.-ib qoy- 93/395, 326/315, 323/229
b.-ib otir- 155/349, 247/1959
b.-ib öt- 301/254
b.-ib tur- 255/119
b.-ib qoyib 106/57
b.-maq 83/140, 113/247,
b.-maq üçün 28/43
b.-maqqa 150/225
b.-maqdan 82/105, 153/302
b.-maqçı bol- 88/264, 277/497
b.-iş 42/122, 62/151, 81/95, 94/424, 133/
366, 134/398, 134/400, 157/392, 208/
966, 246/1938, 270/319, 270/319,
275/460, 275/462, 282/646, 284/677,
302/263, 402/469, 402/470
b.-işgä 92/378, 236/1683, 267/246, 287/771,
341/352, 408/112
b.-işdä 406/71
b.-işdän 38/20, 120/36, 120/37, 134/405
b.-işgäçä 169/275
b.-işim 278/539
b.-işı 294/66, 329/48
b.-işiniñ 155/331

b.-işini 98/530, 99/548
b.-işigä 24/589
b.-işidä 183/324
b.-işlär 370/343
b.-işläri 191/535
berähm (F. bī- + A. rahm > s.) acımasız
b. 313/550
bergi vergi
b.-si 136/454, 202/802
beri beri
b. 2/28, 2/36, 16/390, 23/564, 32/139, 33/
166, 34/195, 38/3, 38/17, 44/171, 53/395,
53/399, 61/144, 63/193, 72/418, 74/460,
75/493, 80/72, 91/351, 92/366, 102/631,
106/61, 109/145, 111/193, 117/358, 123/
107, 127/228, 128/250, 136/445, 136/455,
142/19, 144/75, 146/111, 154/311, 165/
151, 171/12, 173/56, 186/407, 194/609,
195/624, 205/876, 205/880, 214/1129,
221/1312, 225/1399, 245/1901, 251/12,
260/54, 261/80, 288/785, 292/8, 308/
419, 308/423, 310/456, 341/345, 342/
362, 371/380, 385/28, 391/180, 408/122,
409/138, 288/782
b.-gä 90/307, 340/305
b.-dän 17/425

beril-

b.-raq 92/359, 107/91, 187/437, 306/369

verilmek

b.-di 123/109, 142/6, 143/31, 351/187,

371/358

b.-dimi 182/301

b.-dilär 146/122, 148/157

b.-gän (f.) 120/34

b.-ädi 314/12

b.-sä 393/256

b.-sin 271/344

b.-ifñ 45/194, 92/380, 60/118, 107/84, 138/
513, 166/202, 167/213, 177/161, 185/
369, 198/697, 201/777, 222/1321,
229/1503, 246/1948, 254/86, 286/743,
293/26, 299/186, 299/190, 300/211,
302/281, 377/79, 92/372, 93/385

b.-ifñ-çi 69/349, 301/237

b.-ifñ-dä 155/351

b.-ifñlär 215/1141, 232/1571

b.-mägi lüzim 278/542

b.-ib 53/400

b.-gäc 392/215

b.-är - berilmäs 333/129

b.-gän (s. f.) 78/22, 104/17, 136/442,
261/99, 262/117, 333/142, 389/135,
397/344

	b.-gändän	131/317, 149/185
	b.-gänigä	259/34
	b.-ädigän	81/90, 316/73
	b.-gän edi	34/197, 307/394, 355/306
	b.-mägäni	150/217
	b.-mäslikkä	333/145
	b.-gäni yoq	182/302
	b.-ib ketib	20/503
	b.-ib ketib	20/503
beriş-	karşılıklı vermek	
	(mä'lumät) b.-gän ediler	3/65
	b.-mäy	184/337
berk	sağlam; kapalı	
	b.	284/681
berkin-	saklanmak	
	b.-ädi	366/231
	b.-gänidä	82/121
	b.-ib tur-	98/524
	b.-ib yät-	365/212
	b.-ib àlib	357/8
berkit-	sağlamlaştırmak, tahkim etmek, kilitletmek;	
	saklamak	
	b.-di	313/536
	b.-dim	244/1884
	b.-ib	232/1571, 313/545
	b.-ib erdiler	130/301

	b.-ib àl-	207/953, 372/383
	b.-ib kel-	232/1578
	b.-ib qoy-	243/1855, 265/187
	b.-ib otir-	227/1458
	b.-ib yət-	223/1362
	b.-iş	152/263
	b.-işgä	76/515
berkitdir-	sağlamlaştırmaq, kilitletirmək	
	b.-ärdim	336/219
	b.-dirgändän	105/43
berkitil-	sağlamlatılmək, kilitletilmək	
	b.-di	227/1460
	b.-gäc	413/240
	b.-gän (s. f.)	125/157
Berlin	Berlin	
	B.-dägi	260/55
beruxsät	(F. bī- + A. ruhsat) ruhsatsız, izinsiz	
	b. 59/96	
beruvçi	verici	
	b. 304/307	
besäbäb	(F. bī- + A. sebeb > s.) sebepsiz	
	b. emäs	217/1209
besàqäl	sakalsız	
	b.-gä	272/368
besäräncäm	(F. s. bī-ser-encām) düzensiz, karmaşık	
	b. 2/40, 77/546, 99/559, 104/12, 108/121,	

132/350, 161/70, 193/589, 226/1435,
233/1618, 316/61, 371/360, 381/168

b. aç- 2/40

b. bol- 99/559, 161/70

b.-lik 209/997, 372/402,

b. lik bilän 104/14, 171/4, 401/465

b.-liklär 53/392

beş

beş

b. 58/50, 71/397, 84/158, 96/469, 100/565,
103/641, 106/69, 116/323, 119/15, 137/
484, 171/6, 171/7, 171/8, 172/32, 172/
34, 172/36, 188/458, 205/879, 222/1324,
226/1424, 232/1570, 240/1797, 248/1982,
249/2030, 250/2031, 262/104, 262/123,
262/124, 262/124, 262/127, 271/338, 271/
356, 288/806, 292/10, 309/427, 309/428,
311/496, 346/72, 371/368, 386/69, 394/
273, 414/274

b. bol- 205/879

b. qoş- 346/72

be-eş 409/147, 409/147

b.-gä 2/31, 349/131, 390/155

b.-tört 13/318, 79/47, 80/50, 370/340

b.-törttä 251/6, 336/228

b.-älti 30/90, 66/259, 119/8, 164/148,
211/1052, 330/66

	b.-ältitä	145/84
	b.-on	145/93, 183/317, 363/165
	b.-inçi	252/37, 398/367
	b.-täsigä	316/73
beşätär	beş atar (tüfek)	
	b. 322/208, 323/231	
	b.-i	314/11, 321/198
	b.-ini	315/25
	b.-ni	326/314
beşbättär	(F. zf. bes-bed-ter) çok (kötü), fazla	
	b. 369/319	
	b. qıl-	22/561
	b. yäyil-	96/465
	b. ärtidir-	106/71
	b. äsir-	154/322
bet	yüz, çehre; sayfa	
	b. 221/1309, 359/75	
	b.-i	112/223, 142/10, 187/429
	b.-ini	27/5, 7/155
	b.-igä	4/80, 142/9
	b.-idä	313/531, 388/109
	b.-idägi	57/41
	b.-idän	52/364
	b.-lärigä	222/1316, 271/361
	b.-läridän	68/312
	b.-köz	69/340, 149/193

	b.-qol	69/338
betäkällüf	(F. bī- + A. tekelluf)	zahmetsizce
	b.	85/200
	b.-lik	99/551
betäräf	(F. bī + A. taraf > s.)	tarafsız
	b. edi	47/245
betävfiq	(F. bī- + A. tevfik > s.)	imansız, inkâr eden
	b.	94/412, 96/463, 96/476, 110/172, 138/511, 140/555, 140/557, 176/129, 312/519, 354/282
	b. -e	174/90
	b. -ey	91/340, 97/509
	b.-dän	254/82
betlä-		cesaret etmek, cüret etmek
	b.-mäydi	169/262
	b.-yalmöymän	211/1043
	b.-b sorä-	155/332
beväfä	(F. bī- + A. vefä' > s.)	vefasız
	b.	260/57
	b.-ligigä	383/212
beväsitä	(F. bī- + A. vāsita)	vasıtasız, aracısız
	b.	46/220, 308/403
bevätän	(F. bī- + A. vatan > s.)	vatansız
	b.	14/335
bez-		bezmek, usanmak
	b.-gänmän	4/73
bezäbräziye		rezillik, hayâsızlık, utanmazlık

	b. 403/509, 403/509
bezän-	süslenmek
	b.-dilär 357/2
	b.-işi 183/315
bezàri	külhanbeyi
	b.-lärniñ 323/242
bezàvtä	rahatsız, endişeli, telaşlı
	b. 88/255, 265/197
	b. bol- 73/44, 105/38, 130/299, 135/412
	b. qıl- 87/254
	b.-lik 88/271, 110/165, 209/999, 357/13
	b.-lik bilän
	b.-lik sez-
	b.-lik hărăkät 88/271
	b.-ligi 403/493
bezgäk	sıtma (hastalık)
	b.-däy 201/779
bezürriyät	(F. bī- + A. zurriyyet) soysuz, zürriyetsiz
	b.-gämi 122/93
bibi	hürmet ifade eden bir ünvan (Genellikle dindar ve yaşlı kadın isimlerine eklenir.)
	b. Märyäm Aysä qızı 289/827
	(kelin b.-sigä) 41/82

bidrät-	diretmek (ayak); dıngırdatmak (müzik aleti)
	b.-gänini 355/302
	b.-mä 312/521
	b.-màqqa 353/243
bil-	bilmek
	b.-är 40/63, 48/265, 171/3, 199/730, 266/ 231, 273/405
	b.-dim 4/95, 156/356, 219/1239
	b.-dimki 241/1808
	b.-diñ 252/40
	b.-diñmi 14/335, 93/396
	b.-di 158/410, 188/453, 293/48
	b.-di-kü 188/456
	b.-diñizmi 116/324, 232/1575
	b.-iñdi 111/181
	b.-ibsän 133/371
	b.-ämän 4/96, 24/601, 29/72, 64/214, 66/ 255, 66/255, 93/389, 128/254, 180/ 245, 202/824, 209/1002, 216/1170, 217/1208, 219/1238, 226/1419, 242/ 1847, 250/2032, 286/751, 289/813, 315/25, 321/187, 321/188, 321/188, 354/269, 376/25, 376/25, 398/377 40/74, 239/1772
	b.-ämänmi 354/274
	b.-äsän 122/88, 190/496, 213/1098, 217/

1200, 217/1207, 340/328, 358/30,
376/35, 138/494, 239/1771, 335/
200

b.-äsän-kü 150/227, 214/1122

b.-äsänki 180/244, 256/127

b.-äsänmi 105/47, 127/227, 176/137, 225/
1404, 201/799, 260/55, 287/767

b.-ädi 46/203, 80/64, 90/318, 160/30, 170/
293, 179/218, 190/503, 199/736, 203/
833, 206/917, 217/1209, 219/1248,
230/1529, 230/1540, 274/433, 340/
309, 373/417, 383/211, 386/66, 390/
175, 396/331, 398/365

b.-ädiyü 90/317

b.-ämiz 203/844, 237/1718, 247/1977, 247/
1977 260/57, 331/93

b.-ämiz-dä 94/431

b.-äsiz 24/599, 40/68, 40/70, 62/173, 75/
486, 177/160, 177/168, 202/823,
230/1539, 242/1840, 269/305, 270/
332, 275/455, 276/478, 320/172,
398/380

b.-äsiz-ä 4/87

b.-äsiz-kü 74/467, 134/409

b.-äsizki 249/2023

b.-äsizmi 128/253, 169/280, 170/287, 177/

159, 230/1532, 230/1534, 230/
1541, 231/1549, 271/339, 271/358,
279/548, 335/203, 361/104

b.-işädi 81/89

b.-ädilär 409/132, 411/193

b.-äy 212/1058, 283/666, 320/174, 348/108,
396/320

b.-sin 295/81, 396/327, 396/329

b.-äylik 349/139

b.-ifñ 271/360

b.-säm 30/86, 218/1236, 219/1239

b.-säñ 93/402, 180/246

b.-sä 109/149, 131/320, 157/407

b.-sä-dä 379/122

b.-säk 389/131

b.-işim keräk 93/401

b.-iş keräk 240/1789, 399/389

b.-ib 15/375, 15/376, 29/70, 63/183, 72/
429, 88/267, 89/298, 93/398, 129/
270, 148/170, 181/266, 202/824, 210/
1005, 236/1682, 254/89, 314/16, 314/
18, 326/314, 329/28, 351/205, 396/
331, 414/267

b.-gän (s. f.) 3/71, 84/158, 99/560, 196/
654, 200/754, 245/1907, 249/2030,
273/410, 283/667, 385/48, 390/174

b.-gän bol- 200/754, 390/174
b.-gändän 199/732
b.-gänim 288/792
b.-gänimni 318/104
b.-gäni 121/75, 121/75, 121/75
b.-gänini 133/365, 393/237
b.-gänidän 56/3, 144/60
b.-gäniçä 409/135
b.-gänlär 88/276
b.-gänläridän 334/161
b.-gänligidän 146/110, 188/463, 313/542
b.-ädigän 131/316, 199/728, 252/41, 270/310
b.-ärdim 247/1974, 263/146, 263/150, 264/
154, 283/656, 390/161, 395/304
b.-ärdimki 180/249
b.-ärdi 5/114, 6/133, 61/149, 86/219,
107/78, 123/127, 192/546, 192/
554, 48/265, 171/3, 199/730
b.-ärdikim 113/238
b.-ärmidiki 408/100
b.-ärdifiz-kü! 58/52
b.-ärmidifiz 390/160, 395/303, 396/317
b.-gän edi 117/341
b.-äcäklärdi 131/315
b.-säm edi 218/1236
b.-äydi 225/1399

b.-är ekän 266/231, 273/405

b.-äsiz ekän 270/333

b.-mäs (f.) 109/149

b.-mädim 7/149, 62/158, 125/172, 146/126,
169/262, 188/449, 193/571, 200/
764, 251/13, 261/100, 263/152,
265/185, 270/319, 277/502, 342/
367, 347/76, 356/310, 362/131,
390/164

b.-mädik 49/278

b.-mädilär 88/276

b.-gän emäs 83/149

b.-mäbmän 12/285, 241/1815, 242/1827, 263/
141, 329/26, 405/31, 405/32

b.-mäbsiz 58/57

b.-mäymän 84/175, 190/496, 212/1058, 215/
1156, 218/1230, 238/1742, 239/
1763, 239/1770, 262/102, 262/
103, 265/194, 284/680, 323/239,
354/267, 361/111, 376/40, 380/
130, 280/595, 284/691, 354/274,
354/278

b.-mäymän-kü 285/704

b.-mäysänmi 239/1762, 239/1755, 380/132

b.-mäydi 23/586, 82/114, 84/169, 162/92,
189/470, 189/474, 215/1154, 349/

148, 252/32, 266/218, 278/520,
282/642, 297/150, 366/252, 381/
167

b.-mäydiki 262/114

b.-mäymiz 204/854

b.-mäysiz 15/373, 15/374, 212/1057, 230/
1536, 261/79, 321/186

b.-mäysizlär 405/32

b.-işmäydi 200/763

b.-mäsam 307/379

b.-mäsañ 14/334

b.-mäsa 85/183, 315/29

b.-mäsak 349/137

b.-mäy 308/410

b.-mäsdän 49/298, 51/343, 74/470, 98/515,
124/142, 326/309, 367/276, 375/3

b.-mäş (s. f.) 53/399, 272/379

b.-mäsläriñ 221/1292

b.-mägän (s. f.) 39/26, 83/153, 283/666,
397/347, 400/434

b.-mägändän 283/667

b.-mägänigä 315/30

b.-mäydigän 227/1453

b.-mäydirgän 5/115

b.-mäşdi 51/353, 223/1353, 350/168, 362/
138

b.-mäsiidi 150/226, 409/134
b.-mäsiidi 28/43, 49/287, 87/233
b.-mäsiidi ekänmän 15/375
(älä bil-) 269/305
(bolä bil-) 398/365
(hürmätläy bil-) 385/48
(kelä bil-) 213/1098
(qılä bil-) 158/410
(sözläy bil-) 362/138
(yaqınläsä bil-) 188/456
b.-aqoy 93/402
b.-älmädim 235/1661, 312/518
b.-älmädi 164/137
b.-älmädilär 298/153
b.-älmäymän 235/1663
b.-älmäsäñ 235/1665
b.-älmäsdän 172/49
b.-älmäy 103/643, 167/214, 319/150
b.-älmäy qal- 106/56, 341/346
b.-ib al- 88/267
b.-ib ber- 181/266
b.-ib bol- 93/398
b.-ib ket- 414/267
b.-ib qoy- 203/824, 254/89
b.-ib otir- 63/183
b.-ib turib 29/70, 396/331

b.-mäy gäpir- 72/428

b.-mäy qäl- 113/249, 195/638, 202/811, 215/
1134

b.-mäy qoy- 92/379

b.-mäy yür-251/18,

b.-işdän 13/312

b.-işimçä 126/188

biläk

bilek

b.-dägi 359/51

biläg-i 135/422

biläg-igä 38/12

biläg-idägi 86/203

b.-üzük 101/593

bilän

ile, beraber

b. 1/19, 1/20, 1/21, 2/25, 2/34, 2/38, 2/43
3/55, 4/92, 5/99, 6/128, 6/130, 6/141,
7/164, 7/173, 8/174, 8/184, 8/194, 8/
196, 9/202, 9/206, 9/209, 9/215, 9/216,
9/223, 10/227, 10/228, 10/242, 10/243,
10/246, 10/247, 11/250, 11/266, 12/298,
12/301, 13/305, 13/316, 13/322, 13/324,
13/325, 14/349, 15/359, 15/363, 16/389,
16/396, 17/409, 18/448, 19/459, 19/462,
19/464, 19/478, 20/491, 21/513, 21/517,
21/534, 22/540, 23/562, 23/563, 23/568,
23/571, 24/593, 24/596, 24/608, 25/622,

25/633, 26/639, 26/641, 26/644, 27/2,
29/69, 29/73, 30/85, 30/92, 30/92, 31/
115, 31/119, 32/129, 32/130, 32/133, 32/
142, 33/152, 33/157, .33/161, .33/166,
33/174, 33/175, 34/180, 34/184, 34/193,
34/194, 35/206, 35/210, 35/215, 35/224,
35/224, 36/231, 36/236, 36/239, 36/247,
36/250, 38/7, 38/10, 38/18, 38/19, 39/
24, 39/48, 40/50, 40/51, 40/53, 40/57,
40/71, 41/84, 41/86, 41/89, 42/120, 42/
125, 46/206, 47/243, 47/245, 47/248,
48/264, 49/282, 51/331, 51/344, 52/371,
53/390, 53/396, 53/397, 53/403, 55/437.
55/443, 55/447, 55/450, 56/1, 56/10,
56/18, 57/25, 57/27, 57/40, 57/46, 58/
55, 58/60, 58/74, 59/80, 60/104, 61/132,
61/138, 61/148, 62/152, 62/162, 62/169,
62/171, 63/177, 64/207, 65/236, 65/237,
66/256, 67/303, 68/317, 68/318, 68/322,
69/333, 69/355, 70/364, 71/385, 71/386,
71/392, 71/404, 72/408, 72/422, 73/449,
73/455, 74/462, 74/475, 75/501, 75/508,
76/525, 77/542, 78/4, 78/5, 78/20, 78/
21, 79/27, 79/30, 79/37, 79/39, 79/43,
79/45, 80/54, 80/59, 80/62, 81/101, 82/
102, 83/142, 84/159, 84/162, 84/167,

84/173, 84/174, 84/177, 85/189, 85/200,
85/201, 85/202, 86/208, 86/211, 86/214,
86/215, 86/224, 86/226, 87/230, 87/239,
87/246, 89/301, 90/320, 90/328, 91/344,
92/360, 92/374, 92/378, 93/387, 94/409,
94/419, 98/516, 98/525, 99/551, 99/559,
100/565, 100/576, 100/578, 100/585, 101/
594, 101/602, 102/627, 102/630, 102/631,
102/635, 102/638, 103/654, 104/14, 104/
17, 105/42, 107/83, 107/92, 107/96, 108/
111, 109/129, 109/144, 110/169, 111/180,
111/190, 111/193, 111/202, 112/207, 112/
224, 112/226, 113/232, 113/248, 113/249,
114/260, 114/262, 114/274, 115/286, 115/
303, 116/314, 120/28, 120/29, 124/151,
124/153, 124/153, 128/244, 132/340, 157/
386, 116/307, 116/310, 116/312, 116/316,
117/335, 117/343, 117/356, 118/360, 119/
2, 121/53, 121/61, 121/66, 122/101, 122/
80, 123/108, 123/110, 123/114, 124/149,
125/154, 125/155, 125/159, 125/161, 125/
176, 126/184, 126/193, 126/204, 127/216,
127/227, 128/241, 128/244, 128/246, 129/
264, 130/286, 130/289, 132/350, 133/368,
133/370, 135/412, 135/415, 135/416, 135/
424, 135/430, 136/441, 136/444, 136/447,

136/456, 136/459, 137/464, 137/474, 137/
479, 137/481, 138/493, 138/496, 139/539,
140/543, 140/557, 145/94, 146/123, 147/
144, 147/152, 148/171, 148/175, 149/177,
149/179, 149/186, 150/205, 150/207, 150/
209, 151/249, 152/271, 153/293, 153/296,
153/300, 154/304, 154/309, 154/319, 154/
328, 155/342, 156/374, 157/387, 157/389,
158/411, 158/412, 158/426, 159/2, 159/
7, 159/12, 159/14, 159/19, 160/25, 160/
28, 160/29, 160/39, 160/40, 161/69, 162/
94, 162/96, 163/105, 166/194, 166/198,
167/204, 170/287, 171/13, 171/4, 172/32,
172/48, 173/54, 174/80, 174/88, 174/99,
178/195, 178/201, 178/203, 179/231, 183/
311, 183/319, 183/323, 183/325, 184/337,
184/351, 184/355, 185/381, 186/388, 186/
400, 186/401, 187/419, 187/423, 187/435,
187/438, 188/445, 189/469, 189/470, 189/
471, 189/473, 189/484, 189/486, 189/489,
190/494, 190/506, 190/512, 190/516, 191/
527, 191/542, 192/550, 192/568, 194/597,
194/601, 194/604, 194/607, 194/608, 194/
616, 195/622, 195/627, 195/629, 195/636,
196/646, 196/651, 197/685, 198/700, 198/
712, 199/731, 199/743, 201/792, 202/804,

202/816, 202/818, 202/825, 202/825, 203/
830, 203/842, 203/842, 204/854, 204/859,
206/927, 207/935, 208/965, 208/971, 209/
980, 210/1007, 211/1040, 211/1048, 212/
1061, 215/1147, 215/1150, 215/1159, 216/
1183, 217/1205, 218/1222, 219/1255, 220/
1281, 221/1289, 221/1292, 221/1299, 222/
1316, 222/1329, 222/1331, 222/1333, 223/
1342, 223/1349, 223/1350, 224/1370, 226/
1423, 227/1454, 227/1459, 227/1464, 227/
1465, 228/1475, 229/1490, 229/1496, 229/
1501, 230/1534, 230/1535, 232/1568, 232/
1580, 232/1582, 233/1594, 233/1597, 233/
1603, 233/1616, 234/1641, 235/1646, 236/
1671, 236/1675, 236/1687, 236/1694, 237/
1696, 237/1700, 237/1705, 237/1706, 237/
1708, 237/1709, 239/1750, 239/1757, 240/
1783, 240/1794, 242/1834, 243/1863, 244/
1898, 245/1903, 245/1910, 245/1922, 247/
1969, 248/1986, 250/2031, 250/2035, 250/
2047, 251/1, 252/42, 253/55, 253/72, 254/
83, 254/90, 254/98, 255/109, 256/126,
256/128, 256/133, 256/139, 256/140, 257/
153, 257/155, 258/6, 258/22, 260/52, 260/
54, 260/58, 260/59, 260/59, 260/61, 260/
71, 261/80, 261/83, 261/85, 262/109, 263/

136, 263/149, 264/155, 264/162, 264/163,
266/208, 266/224, 266/229, 267/232, 267/
249, 267/254, 268/259, 268/269, 268/279,
268/281, 269/295, 269/307, 271/351, 271/
354, 271/360, 272/381, 272/386, 274/417,
274/418, 274/434, 275/440, 275/446, 275/
452, 275/455, 275/456, 275/457, 277/516,
278/522, 280/578, 280/583, 281/604, 282/
635, 282/644, 282/645, 283/662, 283/670,
284/674, 285/702, 285/725, 285/725, 286/
741, 286/752, 287/761, 288/785, 289/817,
289/826, 289/828, 292/14, 293/25, 293/31,
294/64, 294/71, 294/74, 295/76, 295/80,
295/87, 295/94, 295/97, 295/100, 296/102,
296/108, 296/110, 296/111, 296/112, 296/
119, 296/123, 297/134, 297/140, 298/157,
298/162, 298/166, 299/201, 300/205, 300/
223, 300/225, 302/281, 303/289, 303/295,
304/303, 304/309, 304/312, 306/355, 305/
332, 307/397, 308/406, 308/414, 309/428,
309/441, 309/444, 310/453, 310/471, 311/
489, 312/528, 313/531, 313/549, 314/6,
316/56, 316/60, 316/64, 316/66, 316/69,
316/71, 317/76, 318/121, 319/131, 319/
135, 319/136, 319/149, 320/156, 320/160,
320/161, 320/165, 321/179, 321/202, 322/

206, 322/220, 323/232, 323/234, 323/239,
323/254, 324/256, 324/273, 326/307, 326/
308, 326/318, 326/319, 328/1, 328/19,
329/29, 330/63, 330/65, 332/108, 332/125,
333/144, 334/159, 334/177, 335/198, 339/
292, 339/293, 339/299, 340/310, 341/336,
341/342, 341/349, 342/357, 342/378, 342/
379, 343/385, 343/385, 343/396, 343/397,
344/1, 344/11, 346/54, 347/79, 350/159,
350/173, 350/175, 351/200, 352/210, 352/
222, 353/234, 353/242, 353/245, 354/261,
354/275, 354/276, 354/280, 355/287, 356/
317, 356/317, 356/327, 357/2, 357/14,
358/35, 359/66, 360/86, 360/93, 362/145,
363/163, 365/208, 365/210, 365/220, 365/
225, 366/236, 366/236, 366/241, 367/280,
368/279, 369/309, 369/313, 370/331, 370/
333, 370/346, 370/350, 371/365, 371/373,
371/378, 371/381, 371/381, 372/393, 373/
410, 373/419, 373/424, 374/439, 376/34,
377/53, 377/57, 377/61, 377/64, 377/69,
377/75, 377/78, 377/80, 377/83, 378/89,
378/92, 379/107, 379/109, 379/111, 380/
134, 380/139, 380/148, 381/152, 381/153,
381/161, 381/167, 381/168, 382/190, 382/
191, 382/198, 384/6, 384/14, 384/21,

385/44, 386/53, 386/56, 386/65, 386/65,
387/83, 387/86, 387/87, 387/101, 388/
109, 388/118, 388/121, 389/128, 389/150,
389/153, 391/183, 391/203, 392/219, 392/
224, 393/242, 393/242, 393/247, 394/263,
394/266, 394/270, 394/281, 397/341, 397/
345, 397/357, 397/358, 398/362, 398/377,
398/378, 398/386, 399/388, 399/394, 399/
407, 400/421, 400/427, 400/431, 401/444,
401/463, 401/465, 404/6, 407/85, 407/86,
407/92, 407/96, 408/101, 409/146, 410/
164, 410/169, 410/170, 412/205, 413/247,
413/250, 414/255, 414/257, 414/265, 414/
268, 415/282, 13/315, 138/494, 193/575

b.-mi 206/908, 351/185

(ertä b.-niñ) 258/18

(ertä b.-dän) 74/460, 195/624

(ertä b.-gäçä) 285/712

(ertä b.-àq) 192/566

b.-ginä 38/16, 47/229, 114/272, 222/1314,
397/337

bildir-

bildirmek

b.-ämän 237/1707

b.-ädi 260/51, 315/37

b.-ib 26/657, 175/126

b.-gän (s. f.) 34/179, 383/209

	b.-gändän	68/318
	b.-ädigän	75/502
	b.-mäylik	40/63
	b.-mäsdän	59/90
	b.-ä qoy-	253/67
	b.-màq üçün	103/640
bildiris-	karsılıklı bildirmek	
	b.-gän (s. f.)	33/169
bilet	(Rusça) bilet	
	b.-lär	261/101
	b.-lärni	264/168
bilgi	bilgi	
	b.-m	218/1231
bilim	bilim	
	b. àl-	270/328, 272/369
bilimdän	bilimli, ilimli	
	b.	86/217
bilin-	bilinmek	
	b.-ädi	93/384, 275/457
	b.-mädi	161/52
	b.-mäydi	221/1307
	b.-är- b.-mäş	183/320
	b.-är- b.-mäş qıl-	361/116
	b.-mägän (s. f.)	105/41
	b.-mäş (s. f.)	194/606
	b.-ib tur-	73/448

billur (A. i. bīllur) billûr
b. qadäh 409/149

binà (A. i. binā)
b. 88/265
b. bol- 308/423
(özigä b. qoy-): inanmak 159/21
b.-niñ 174/80, 209/983, 389/153
b.-dä 193/578

bıqın yan taraf
b.-idä 47/232
b.-idägi 27/2, 365/210

bir

bir

b. 1/5, 2/40, 2/41, 2/41, 3/50, 3/52, 3/68,
4/73, 5/120, 5/98, 5/99, 6/122, 6/125, 6/
134, 6/135, 6/137, 6/138, 6/146, 6/146,
6/147, 7/155, 7/155, 7/166, 7/166, 8/177,
8/194, 9/203, 9/212, 9/220, 9/222, 9/222,
10/234, 10/238, 10/240, 10/249, 11/268,
11/269, 11/271, 12/277, 12/279, 13/308,
13/313, 13/314, 13/320, 13/320, 13/320,
13/322, 14/336, 14/346, 14/347, 14/351,
14/351, 15/356, 15/358, 15/363, 15/370,
16/385, 16/389, 16/400, 16/406, 17/412,
17/423, 17/425, 17/430, 18/440, 18/446,
19/473, 19/480, 19/483, 20/496, 20/498,
20/499, 20/500, 20/508, 21/511, 21/513,
21/518, 21/523, 22/540, 22/552, 23/567,
23/570, 23/571, 24/589, 24/596, 24/598,
24/598, 25/615, 25/620, 25/633, 27/1,
27/10, 27/16, 27/24, 28/36, 28/38, 29/61,
29/62, 29/65, 29/72, 30/84, 30/96, 31/115,
31/120, 32/138, 32/141, 32/143, 32/144,
32/146, 33/156, 33/161, 33/172, 35/207,
35/223, 35/224, 35/225, 36/250, 38/1,
38/13, 38/16, 38/18, 38/18, 39/25, 39/34,
39/39, 39/39, 39/46, 39/49, 40/52, 40/53,
40/55, 40/57, 40/59, 40/62, 40/67, 40/71,

41/76, 41/80, 41/89, 41/94, 41/95, 41/96,
41/98, 42/106, 42/111, 42/113, 42/119,
42/125, 42/126, 43/137, 43/141, 44/162,
44/172, 45/185, 45/192, 45/198, 46/217,
46/217, 46/224, 46/225, 47/237, 47/249,
47/251, 48/257, 48/257, 48/273, 49/284,
50/314, 50/321, 51/345, 51/347, 51/349,
51/353, 52/359, 52/367, 52/371, 52/378,
53/384, 53/385, 53/386, 53/387, 53/389,
53/396, 53/397, 53/404, 54/409, 54/412,
54/424, 55/440, 55/443, 57/35, 57/37, 57/
43, 57/43, 58/68, 58/71, 59/100, 59/83,
59/89, 60/102, 60/112, 60/113, 61/128,
61/138, 61/146, 61/149, 61/150, 62/174,
63/179, 63/183, 63/197, 63/201, 64/215,
64/216, 64/228, 65/239, 65/248, 65/253,
66/260, 66/261, 66/271, 67/292, 67/294,
67/297, 67/303, 67/305, 68/307, 68/309,
69/338, 69/350, 70/362, 71/385, 72/416,
72/416, 72/416, 72/422, 73/439, 73/446,
73/449, 76/536, 78/10, 78/14, 78/16, 78/
3, 78/9, 79/26, 79/28, 79/41, 79/46, 79/
47, 80/52, 80/53, 80/62, 80/63, 80/64,
80/69, 81/77, 81/79, 81/86, 81/97, 81/97,
82/103, 82/107, 82/115, 82/126, 83/130,
83/135, 83/138, 84/160, 84/161, 84/166,

85/180, 85/192, 85/196, 85/199, 85/202,
86/211, 86/225, 86/226, 87/234, 87/237,
87/242, 87/251, 87/252, 87/253, 88/260,
88/262, 88/264, 88/268, 88/271, 88/272,
88/273, 89/281, 89/286, 89/286, 89/293,
89/298, 89/302, 89/303, 89/306, 90/310,
90/311, 90/311, 90/313, 90/325, 92/373,
92/376, 93/383, 94/419, 94/420, 94/421,
95/437, 95/447, 96/460, 96/461, 96/464,
96/471, 96/477, 97/486, 97/504, 97/511,
98/513, 98/524, 98/528, 99/542, 99/558,
100/569, 101/588, 101/600, 101/601, 101/
606, 102/617, 102/618, 102/619, 102/634,
103/644, 103/645, 103/645, 103/646, 103/
653, 103/654, 104/13, 104/17, 104/18,
104/19, 104/2, 105/26, 105/41, 106/54,
107/80, 107/85, 107/87, 108/103, 108/108,
109/141, 110/154, 110/155, 110/155, 110/
159, 110/160, 110/160, 110/165, 110/168,
110/173, 111/185, 111/188, 111/190, 111/
199, 111/202, 112/203, 112/207, 112/208,
112/215, 112/224, 112/226, 113/229, 113/
234, 113/240, 114/255, 114/260, 114/263,
114/274, 115/298, 116/310, 116/316, 116/
320, 116/325, 116/328, 116/329, 116/330,
117/335, 117/349, 118/363, 118/368, 119/

14, 119/20, 119/23, 119/5, 119/8, 120/24,
120/29, 120/36, 120/43, 120/45, 121/61,
121/66, 122/100, 122/89, 123/106, 124/134,
124/141, 124/142, 124/148, 124/149, 126/
185, 127/207, 127/221, 127/223, 127/225,
127/231, 128/232, 128/243, 128/245, 128/
248, 128/251, 128/257, 128/258, 129/280,
130/286, 131/320, 131/321, 132/336, 132/
340, 132/347, 133/377, 134/406, 135/416,
135/423, 135/427, 136/438, 136/448, 136/
455, 136/458, 137/464, 137/468, 137/475,
137/475, 137/479, 137/487, 138/492, 138/
496, 138/499, 138/507, 139/532, 139/535,
139/539, 140/558, 142/2, 143/24, 143/28,
143/33, 143/43, 143/43, 144/55, 144/75,
145/101, 145/88, 145/91, 145/92, 146/102,
146/103, 146/112, 146/122, 147/133, 147/
135, 147/144, 148/159, 148/174, 149/178,
149/195, 149/196, 149/198, 149/201, 150/
204, 150/215, 150/222, 151/230, 151/241,
151/250, 152/271, 152/271, 152/274, 152/
275, 153/288, 153/299, 154/307, 154/312,
154/315, 154/320, 154/321, 154/321, 155/
335, 155/340, 155/341, 155/348, 155/353,
156/359, 156/363, 156/365, 157/388, 157/
388, 157/394, 157/398, 158/411, 158/414,

158/425, 159/16, 159/22, 159/3, 160/24,
160/29, 160/30, 160/34, 160/37, 160/38,
160/39, 161/54, 161/55, 161/58, 161/59,
161/60, 161/64, 161/67, 162/101, 162/91,
163/124, 164/136, 164/149, 165/159, 165/
161, 165/168, 166/190, 167/219, 167/221,
167/222, 167/223, 167/224, 168/232, 168/
254, 169/258, 169/260, 169/266, 169/278,
170/295, 171/1, 171/11, 171/11, 171/6,
173/50, 173/52, 173/57, 174/101, 174/80,
174/93, 174/94, 174/95, 174/95, 174/98,
175/107, 175/111, 175/114, 175/114, 175/
124, 176/132, 176/136, 177/156, 177/164,
178/181, 178/183, 178/184, 178/184, 178/
193, 179/210, 179/220, 179/222, 179/223,
179/227, 179/228, 180/255, 180/256, 180/
256, 181/258, 181/274, 181/276, 183/315,
183/323, 183/325, 183/333, 184/336, 184/
339, 184/342, 184/356, 184/360, 184/361,
185/366, 186/399, 186/404, 186/406, 187/
414, 187/415, 187/418, 187/420, 187/430,
187/432, 187/435, 188/442, 188/455, 189/
470, 189/473, 189/474, 189/479, 189/485,
189/486, 189/489, 189/489, 190/500, 190/
502, 191/520, 191/527, 191/533, 192/552,
192/552, 192/553, 192/554, 192/555, 192/

559, 192/563, 193/576, 193/582, 194/610,
194/613, 194/615, 194/616, 195/629, 195/
632, 196/646, 196/652, 196/652, 196/662,
198/704, 198/712, 199/741, 200/746, 200/
746, 200/768, 201/775, 201/782, 201/784,
201/787, 202/800, 202/802, 202/808, 202/
812, 202/816, 202/821, 203/827, 203/830,
203/840, 204/872, 204/874, 205/893, 205/
895, 205/898, 205/901, 206/907, 206/916,
206/925, 206/927, 207/937, 208/966, 208/
972, 208/973, 208/976, 209/1002, 209/981,
209/986, 209/989, 209/991, 209/999, 210/
1006, 210/1008, 210/1014, 210/1014, 210/
1016, 210/1028, 210/1029, 211/1034, 212/
1060, 212/1061, 213/1097, 213/1097, 213/
1100, 214/1110, 214/1124, 215/1137, 215/
1145, 215/1146, 215/1151, 216/1160, 217/
1203, 217/1210, 218/1213, 218/1213, 218/
1232, 218/1232, 218/1233, 219/1240, 219/
1241, 220/1274, 221/1291, 221/1308, 221/
1309, 222/1324, 222/1331, 222/1337, 223/
1339, 223/1348, 223/1349, 223/1356, 223/
1358, 224/1378, 224/1383, 224/1385, 225/
1389, 225/1402, 225/1405, 225/1413, 226/
1417, 226/1427, 227/1449, 228/1488, 229/
1490, 229/1497, 230/1524, 230/1530, 231/

1547, 231/1554, 231/1563, 232/1583, 232/
1592, 235/1645, 235/1654, 236/1672, 236/
1672, 237/1697, 239/1761, 240/1795, 241/
1805, 241/1815, 241/1819, 242/1844, 243/
1856, 243/1863, 245/1908, 245/1913, 245/
1918, 246/1937, 246/1944, 246/1947, 247/
1963, 247/1971, 248/1985, 248/1994, 248/
1994, 248/1996, 248/1996, 249/2019, 249/
2026, 250/2043, 250/2046, 252/26, 252/33,
252/44, 252/48, 253/51, 253/72, 253/72,
253/75, 254/83, 254/89, 254/96, 254/98,
255/100, 256/142, 256/146, 256/147, 257/
152, 258/10, 258/11, 258/12, 258/21, 258/
6, 258/6, 259/25, 259/33, 259/42, 259/43,
259/45, 259/47, 259/48, 260/67, 260/68,
261/76, 261/83, 261/85, 261/86, 261/94,
262/104, 263/129, 263/129, 263/131, 263/
131, 263/136, 263/142, 263/145, 264/171,
264/177, 264/178, 265/184, 265/193, 265/
198, 266/211, 266/230, 268/261, 268/265,
268/266, 268/279, 269/285, 269/285, 269/
287, 269/289, 269/291, 269/296, 269/302,
270/311, 270/319, 270/323, 271/338, 271/
351, 271/351, 271/352, 272/370, 272/371,
272/372, 272/386, 273/402, 273/410, 274/
424, 274/428, 274/429, 274/430, 274/435,

274/436, 275/440, 275/440, 275/441, 275/
444, 275/447, 276/475, 277/501, 277/508,
278/521, 278/530, 278/539, 278/540, 279/
546, 279/552, 279/554, 279/568, 281/601,
281/621, 282/626, 282/626, 282/633, 282/
639, 284/683, 284/684, 284/699, 285/714,
285/715, 285/719, 285/724, 286/729, 286/
733, 286/743, 286/745, 286/750, 287/753,
287/767, 288/786, 288/791, 288/795, 289/
812, 289/812, 289/825, 289/832, 289/833,
290/838, 290/852, 290/856, 291/867, 291/
871, 291/872, 291/876, 291/884, 292/13,
292/13, 292/7, 293/24, 293/29, 293/49,
294/59, 294/64, 294/68, 295/84, 295/92,
296/103, 296/105, 296/109, 296/113, 296/
115, 297/138, 298/172, 299/187, 299/201,
301/230, 303/288, 304/303, 304/304, 304/
304, 305/330, 305/339, 305/343, 306/373,
307/382, 307/395, 307/396, 307/396, 308/
404, 308/408, 308/409, 308/413, 308/415,
308/415, 308/419, 308/419, 309/429, 309/
430, 309/433, 309/433, 309/434, 309/434,
309/439, 309/448, 310/455, 310/475, 310/
476, 310/476, 311/482, 311/485, 311/495,
311/502, 312/512, 312/514, 312/515, 312/
521, 312/525, 312/527, 312/528, 313/535,

313/535, 313/536, 314/16, 314/18, 314/4,
315/29, 316/52, 316/61, 316/63, 316/66,
317/86, 318/103, 319/128, 319/139, 319/
144, 319/149, 320/159, 320/160, 320/161,
320/164, 320/169, 320/175, 321/183, 321/
202, 322/209, 322/215, 323/237, 323/247,
323/250, 324/256, 324/258, 324/272, 324/
277, 324/277, 324/279, 325/285, 325/286,
325/294, 326/309, 326/324, 326/325, 328/
12, 328/8, 329/36, 330/52, 330/65, 331/
79, 331/90, 332/118, 332/125, 334/153,
336/205, 336/210, 337/236, 337/249, 337/
251, 337/255, 338/256, 338/275, 338/276,
338/276, 339/287, 339/293, 339/295, 339/
296, 340/316, 340/318, 340/322, 340/327,
341/337, 341/338, 342/371, 342/374, 344/
3, 346/61, 346/75, 347/91, 349/135, 349/
137, 349/143, 350/163, 351/184, 351/188,
351/188, 352/227, 353/244, 353/250, 353/
250, 353/255, 353/256, 354/259, 354/280,
355/290, 355/297, 355/301, 356/327, 356/
328, 357/1, 357/11, 357/12, 358/31, 358/
31, 359/50, 359/75, 360/81, 360/85, 360/
96, 361/105, 361/115, 361/117, 361/124,
362/141, 362/146, 363/165, 363/168, 364/
191, 364/198, 365/225, 366/231, 366/249,

367/256, 367/257, 367/260, 367/270, 367/
285, 368/279, 369/305, 369/310, 369/314,
370/335, 370/349, 371/365, 371/370, 371/
374, 372/387, 372/393, 372/397, 372/404,
373/409, 373/420, 373/426, 374/438, 375/
1, 375/15, 375/15, 375/6, 375/8, 376/26,
376/39, 376/47, 377/51, 377/59, 377/63,
377/74, 377/82, 378/93, 378/94, 378/94,
378/96, 378/97, 379/103, 379/108, 379/
108, 379/114, 380/128, 380/139, 380/140,
380/148, 381/157, 381/159, 381/165, 381/
165, 381/166, 381/168, 382/177, 382/180,
382/182, 382/185, 382/193, 382/195, 382/
199, 382/200, 382/201, 384/15, 384/18,
384/4, 385/32, 385/35, 385/37, 385/48,
386/52, 386/55, 386/56, 386/60, 386/62,
386/69, 386/70, 386/73, 386/73, 387/82,
387/87, 387/90, 387/92, 387/95, 387/97,
388/103, 388/103, 388/104, 388/107, 388/
107, 388/120, 388/122, 389/128, 389/132,
389/146, 390/167, 390/173, 390/175, 390/
177, 391/181, 391/182, 391/183, 391/186,
391/187, 391/199, 391/200, 392/216, 392/
219, 393/251, 394/260, 394/262, 394/267,
394/276, 396/328, 397/341, 398/364, 398/
378, 399/406, 400/438, 401/453, 404/13,

404/19, 404/7, 405/29, 405/40, 405/42,
405/46, 406/52, 406/54, 406/61, 406/61,
406/70, 407/85, 407/86, 407/92, 407/94,
408/107, 408/118, 408/121, 409/126, 409/
129, 410/163, 411/131, 411/178, 411/191,
412/224, 413/250, 413/253, 414/271, 414/
273, 414/277, 415/285.

bir bol- 67/292, 375/8

b.-dän 30/79, 44/167, 54/412, 74/461,
76/527, 95/457, 98/520, 99/544, 107/
86, 109/138, 161/64, 165/154, 166/
191, 178/198, 178/199, 211/1047,
214/1108, 243/1851, 321/197, 343/
383, 348/113, 391/181

b.-dänigä 8/175, 11/274, 23/580, 35/227,
41/96, 45/185, 45/200, 49/293, 50/
308, 50/327, 53/404, 58/62, 58/75,
68/311, 70/384, 73/458, 81/87, 92/
376, 105/31, 107/81, 109/130, 109/
139, 109/142, 147/139, 150/217, 160/
43, 160/44, 161/62, 169/279, 194/613,
195/639, 195/643, 201/778, 202/
814, 211/1054, 212/1077, 217/1192,
244/1892, 251/19, 252/32, 275/449,
283/660, 297/147, 300/218, 306/
365, 312/526, 312/527, 316/55,

316/70, 318/110, 319/149, 322/226,
342/371, 364/178, 378/87, 382/182,
392/220, 404/19, 410/158, 412/227

b.-iñ 122/98

b.-i 7/164, 26/648, 26/649, 39/47, 47/231,
51/352, 54/427, 61/136, 63/195, 67/
286, 75/500, 99/560, 100/582, 102/
630, 109/129, 136/449, 162/82, 173/
54, 174/92, 194/597, 197/684, 197/
684, 205/879, 220/1272, 234/1640,
234/1640, 250/2041, 267/239, 271/355,
295/87, 295/87, 299/178, 307/398,
328/7, 335/197, 339/292, 339/298,
339/299, 344/22, 346/58, 346/58,
348/109, 348/123, 350/162, 350/162,
354/277, 354/277, 362/132, 366/229,
366/229, 366/244, 366/250, 367/288,
411/177, 411/177

b.-iniñ 6/136, 101/588, 106/73, 114/269,
184/347, 199/737, 261/92, 308/
424, 403/505

b.-ini 71/387, 106/74, 118/366, 120/32,
166/179, 258/17, 283/660, 343/393,
343/394, 352/225, 354/278, 349/130,
349/131

b.-igä 17/424, 23/566, 25/624, 47/234, 65/

230, 68/307, 103/640, 175/110, 178/
205, 184/345, 192/558, 196/669, 201/
798, 231/1551, 236/1685, 282/632,
314/6, 330/58, 337/247, 346/72,
369/323, 382/181, 410/177
b.-idä 84/165, 229/1512, 371/359, 371/359
b.-idän 21/530, 69/355, 69/356, 69/356, 69/
356, 198/702, 210/1020, 307/396,
309/428, 309/436
b.-isi 348/119, 353/257, 349/153
b.-isiniñ 161/52
b.-imiz 64/218
b.-imizniñ 246/1935
b.-imizgä 18/438
b.-imizdän 18/438, 201/789
b.-imizçä 203/827
b.-lärdä 219/1252
b.-läri 8/196, 30/92, 40/50
b.-läriñ 21/521, 119/2
b.-läriñi 8/184, 67/304, 217/1208, 240/1796
b.-läriñgä 3/65, 5/108, 33/169, 41/91, 67/
304, 69/352, 71/386, 71/404, 81/
82, 121/56, 148/173, 237/1697,
315/45, 330/66, 403/504
b.-läridän 36/234, 172/32, 328/6
b.-bir 64/216, 83/135, 102/717, 104/17,109/

141, 160/39, 201/782, 201/784, 277/
508, 281/621, 344/3, 363/168, 380/
139, 382/185

b.-mä-bir (birbiri ardından) 274/428

b.-biri bilän 7/163, 102/630, 109/129,173/54

b.-biriniñ 114/269, 184/347, 261/92

b.-birini 71/387, 118/366, 166/179, 258/17,
343/393, 343/394

b.-birigä 23/566, 25/624, 47/234, 65/230,
68/307, 103/640, 175/110, 178/205,
184/345, 192/558, 196/669, 201/
798, 231/1551, 314/6, 337/247,382/
181, 410/177

b.-biridän 21/530, 198/702, 309/428

b.-birimizgä 18/438

b.-birimizdän 18/438, 201/789

b.-birläri 8/196, 30/92, 40/50

b.-birläriniñ 21/521, 119/2

b.-birlärini 67/303, 240/1796

b.-birlärigä 3/65, 5/107, 33/169, 41/91, 67/
304, 69/352, 71/386,71/404, 81/
82, 121/56, 148/173, 237/1697
315/45, 403/504

b.-birläridän 36/234, 172/32, 328/6

b.-dän-bir (yalnız, yegâne) 10/234, 407/94

b.-in-birin (ardarda) 362/142, 383/207

84/167, 84/168, 84/168, 84/175, 103/
656, 104/13, 106/66, 147/129, 148/
175, 179/231, 214/1119, 216/1181,
231/1555, 243/1868, 247/1963, 257/
155, 301/231, 317/94, 365/212

b.-ärtä 142/16, 193/570, 230/1537, 275/442

b.-äv 37/259, 149/185, 279/559, 306/
355, 314/19, 325/300, 335/185, 335/
188, 336/222, 350/166

b.-ävniñ 10/227, 52/368, 149/196, 240/
1776, 273/403, 302/259

b.-ävni 237/1701

b.-ävgä 177/177, 245/1921, 247/1957

b.-ävlärniñ 122/97, 136/447

b.-ävlärnikigä 311/491

b.-ävlärgä 160/48

b.-ginä 5/117, 5/119, 38/2, 56/4, 95/447,
109/133, 110/157, 114/259, 144/65,
248/1982, 250/2034, 270/333, 367/
283, 398/382

b.-inçi 1/2, 1/14, 1/14, 9/205, 35/224, 36/
252, 40/66, 51/347, 64/225, 85/195,
144/54, 154/311, 173/65, 175/110,
177/172, 179/212, 189/482, 190/492,
192/544, 224/1382, 240/1788, 244/
1898, 245/1916, 246/1932, 250/2036,

250/2037, 253/64, 255/105, 258/3,
269/287, 273/388, 295/99, 302/279,
304/301, 319/143, 324/267, 344/15,
353/238, 355/288, 357/23, 363/167,
392/217, 410/152

b.-gä (birlikte, beraber) 4/92, 13/
316, 13/325, 14/349, 15/355, 26/
639, 31/119, 33/152, 33/161, 33/
175, 34/184, 36/232, 40/53, 40/57, 53/397,
53/403, 55/437, 55/447, 73/441, 81/101,
84/167, 90/320, 100/576, 100/579, 102/
635, 103/654, 105/27, 107/96, 117/342,
117/356, 125/159, 145/98, 148/175, 159/
13, 161/69, 167/211, 167/225, 186/402,
190/494, 190/512, 192/550, 204/854,
215/1148, 220/1284, 242/1832, 245/1923,
252/42, 256/126, 284/675, 284/676, 285/
725, 286/734, 287/761, 295/94, 304/309,
353/234, 359/66, 365/220, 368/279, 377/
69, 394/281, 399/407, 252/47, 349/130

b.-lik 67/291, 271/350

biräkäy lâyıık, deđerli; çok güzel

b. qıl- 20/491

biràz biraz

b. 206/914

birgäläs- birleşmek

	b.-ib 17/426, 85/181, 207/948, öt- 211/1033 243/1868, 276/476, 304/314
	b.-ib cıq- 207/948
	b.-ib bār- 85/181
	b.-mäsäk 34/178
birik-	birleşmek
	b.-kän (s. f.) 38/16
birinc	(F. i. bir̄inc) bkz. mäs-birinc mäs-b. (sakalina) ak düşmüs 85/198
birlä	ile
	b. 409/149
birmuncä	biraz
	b. tinçlän- 280/573
birüştä	hızlı hızlı
	b. 97/508, 168/235, 216/1160, 353/239, 359/52
bisät	(A. i. bisät) mal; döşeme
	b. 168/252
	b.-däğiniñ 42/123
	b.-iñdä 42/112
	b.-ini 308/406
	b.-idä 38/12
	b.-imizdän 116/332
bissävab	bkz. Vallàhi a'läm bissävab (Vallàhi a'läm bissävab) Allah (C. C.) doğ- rusunu bilir. 131/308

bissi	bkz. Ütlübüdülmü vâlâvkänâ bissi (Ütlübüdülmü vâlâvkänâ bissi) ilim Çin'de de olsa onu bul. 329/38
bit	bit b.-ini 97/495
bit-	bitmek, sona ermek b.-di 63/189. 274/427. 286/727 b.-âdi 345/25 b.-sä 274/414 b.-gâç 49/288, 404/7 b.-mäsdän 89/299 b.-är-bitmäš 400/429 b.-gän (s. f.) 67/284 b.-gändän 146/105. 271/337 b.-gäni 146/116 b.-ädigän 128/244. 257/155 b.-ädigän bol- 378/89 b.-mädimikin 340/323 b.-ib ber- 408/100 b.-ib bär- 199/743
bitil-	yazılmak b.-gän (s. f.) 84/171, 93/391
bitir-	bitirmek, tamamlamak b.-âdi 39/39 b.-işâdi 15/367 b.-ib 65/240

b.-gäc 409/142
b.-günçä 222/1314
b.-işim keräk edi 228/1467
b.-älmäy qäl- 192/547
bitiş- uzlaşmak, barışmak, sulh yapmak
b. 377/53
bitküz- bitirmek
b.-ib 338/262
bittä bir tane
b. 31/122, 50/324, 51/344, 55/448, 84/157,
86/227, 92/371, 95/458, 102/638, 106/
74, 117/346, 122/91, 129/262, 139/524,
142/21, 158/423, 175/117, 175/118, 177/
171, 180/236, 182/295, 187/414, 193/
587, 204/857, 207/933, 208/973, 210/
1024, 233/1602, 273/396, 288/791, 289/
817, 300/206, 302/267, 310/456, 310/471,
319/128, 345/48, 348/118, 354/270, 354/
282, 362/139, 381/160, 403/500, 405/34,
405/36, 139/524
b.-niñ 178/194
b.-ni 66/277, 197/673, 296/107
b.-gä 139/522, 206/920, 207/930, 326/326,
370/351
b.-dän 203/837, 261/96, 310/477, 314/11,
315/40

b.-ñ 98/522, 337/231, 337/232, 337/235.
337/236, 348/117, 348/117

b.-si 23/576, 23/576, 23/576, 28/50, 49/
299, 49/303, 72/419, 126/184, 162/
81, 348/127, 349/130, 350/163, 364/
188

b.-sini 20/490, 177/165, 178/204, 293/37
305/335, 344/12

b.-sigä 177/167, 234/1625

b.-bittä 31/122, 50/324, 51/344, 55/
448, 86/227, 92/371, 95/458, 102/
638, 106/74, 182/295, 193/587,
233/1601, 316/64, 348/118, 362/
139, 403/500, 405/36

b.-yärimtä 46/211, 47/239, 70/370, 322/
213, 339/300, 379/105, 390/
168

b.-yärimtäni 42/113

b.-yärimtägä 62/158

b.-yärimtäsi 270/314, 328/20

b.-yärimtämiz 33/177

b.-ginä 370/337

biyä

yavrusu olan at

b.-ni 345/45

b.-sini 345/27

biz

b. 6/130, 28/26, 29/62, 44/153, 46/206,
51/333, 55/441, 62/162, 70/377, 70/
379, 76/531, 81/78, 129/263, 129/264,
201/789, 201/794, 201/796, 203/843,
203/850, 204/854, 204/854, 208/965,
217/1199, 219/1244, 230/1516, 230/
1532, 234/1627, 235/1651, 235/1652,
235/1665, 235/1667, 236/1686, 237/
1710, 237/1715, 237/1717, 238/1736,
240/1782, 242/1847, 244/1900, 244/
1900, 245/1901, 245/1916, 245/1918,
245/1923, 246/1945, 248/1988, 248/
2002, 248/2003, 249/2007, 249/2008,
249/2022, 264/166, 265/199, 267/242,
267/255, 269/291, 270/316, 271/347,
271/350, 271/354, 273/413, 274/423,
274/425, 277/499, 289/807, 299/186,
311/500, 314/19, 321/195, 322/218,
324/256, 337/231, 349/137, 349/139,
349/147, 350/165, 350/171, 363/172,
363/174, 364/189, 364/191, 364/194,
364/199, 392/229, 397/342, 397/361,
398/384, 398/386, 399/388

b.-niš 11/257, 12/279, 13/321, 41/97,
64/220, 68/331, 86/208, 86/225,
125/160, 157/398, 174/100, 177/

178, 181/261, 199/744, 201/781,
202/820, 203/826, 203/833, 204/
855, 204/859, 204/861, 205/882,
209/1002, 210/1015, 215/1144,
217/1191, 219/1244, 220/1274,
228/1488, 230/1516, 230/1517,
246/1930, 246/1942, 248/1991,
248/2004, 250/2036, 265/183,
265/193, 266/229, 267/248, 269/
290, 269/292, 269/304, 270/310,
270/311, 270/315, 270/315, 270/
326, 271/346, 271/354, 274/423,
274/430, 288/803, 291/865, 299/
188, 311/485, 311/489, 311/502,
317/93, 322/207, 323/253, 324/
255, 329/26, 330/51, 333/147,
351/197, 375/18, 389/130

b.-niki 202/810

b.-nikigä 4/91, 71/394, 208/972

b.-nikidä 55/445, 98/535

b.-nikilär 203/829

b.-ni 34/187, 46/204, 168/242, 205/885,
235/1654, 248/1988, 267/242, 274/
424, 324/263, 361/112

b.-gä 41/81, 55/446, 92/365, 198/698,
204/855, 237/1703, 238/1737, 240/

1789, 241/1799, 248/1997, 266/212,
270/314, 275/441, 276/489, 324/
256, 328/5, 349/136, 353/232.360/
90, 398/365

b.-də 277/517, 279/551, 349/153, 350/154

b.-dən 64/220, 69/333, 125/160, 203/826,
203/845, 262/112, 270/323

b.-dək 332/107

b.-lərniñ 202/804

b.-siz 216/1182

boğ- boğmak

b.-säm 272/384

b.-ıb 28/39

b.-màq 342/380

boğıl- boğulmak

b.-ämän 272/384

b.-mä 382/192, 382/192

b.-ib 142/18, 251/18

b.-gän (s. f.) 144/76

b.-gänini 340/305

b.-ärđi 43/139, 342/381

boğız boğaz

boğz-igä 155/340, 237/1719, 382/194

b.-lärđän 340/305

boğul- boğulmak

b. -äcäk edi 131/313

bökir-

kükremek, avazı çıktığıınca bağırarak

b.-di 413/232

b.-ardı 37/264

b.-işi 120/48

bol-

b.-yaptı 165/163, 320/171

b.-är 356/312

b.-ärmikän 302/265

b.-ärmikin 45/191, 168/237, 292/19, 378/
98

b.-dim 138/505, 146/107, 140/557, 265/
189, 303/296, 306/360, 307/381

b.-dim-dä 94/414

b.-dim-kü 317/83

b.-dimkü-yä 330/60

b.-dimmi 285/709

b.-diñ 213/1106

b.-diñmi 288/780, 349/152, 412/215

b.-diñiz 226/1427

b.-diñizmi 138/504, 306/361

b.-di 3/50, 14/331, 15/379, 17/412, 17/
421, 20/493, 22/539, 22/544, 24/
591, 24/601, 26/646, 30/91, 36/242,
44/160, 46/217, 51/334, 51/354,
54/411, 54/428, 54/430, 58/50, 58/
68, 63/190, 67/297, 70/366, 70/

375, 72/420, 83/141, 87/248,
89/304, 89/305, 95/436, 95/
448, 98/532, 99/538, 102/614, 102/
621, 104/20, 104/8, 105/28, 108/
118, 114/276, 115/292, 117/347,
120/27, 121/59, 127/221, 131/312.
135/415, 138/510, 139/530, 140/566,
142/8, 145/90, 145/94, 147/140,
149/183, 151/254, 152/274, 152/276.
155/348, 156/377, 160/25, 162/87,
162/87, 162/89, 162/96, 162/97,
163/106, 165/152, 167/227, 170/297,
170/309, 173/54, 176/136, 176/143,
176/150, 183/312, 189/491, 190/513,
191/522, 193/581, 193/592, 195/644,
196/667, 199/733, 200/759, 202/822,
205/879, 205/887, 209/999, 214/
1114, 221/1312, 223/1358, 227/
1441, 227/1441, 229/1493, 230/1519,
231/1547, 232/1578, 234/1639, 238/
1744, 240/1785, 244/1899, 253/53,
253/74, 255/123, 256/150, 257/154,
258/8, 264/160, 264/161, 264/178,
267/241, 267/245, 268/258, 268/266,
273/390, 280/578, 283/670, 284/679,
285/705, 286/742, 286/745, 289/827,

290/850, 291/883, 295/101, 295/94,
296/124, 297/135, 299/197, 306/366,
311/481, 312/509, 313/537, 317/91,
318/125, 321/184, 325/281, 328/2,
329/31, 330/56, 344/11, 345/38,
346/55, 349/150, 351/194, 351/200,
354/263, 355/289, 355/291, 357/14,
357/21, 358/29, 358/32, 358/39,
359/52, 359/53, 359/55, 363/171,
367/299, 371/377, 371/382, 372/395,
374/433, 374/434, 374/446, 377/73,
379/123, 381/158, 382/180, 384/2,
388/106, 388/107, 390/155, 390/167,
394/269, 396/334, 403/498, 410/158,
412/215, 414/260
b.-di-yä 115/298
b.-di-yü 115/295
b.-diki 42/110, 326/328, 343/386
b.-dimi 45/195, 133/382, 138/514,
163/125, 342/371, 354/
267, 361/102

b.-dik 284/675

b.-dilär 41/84, 41/100, 50/311, 66/271,
95/437, 250/2039, 328/5

b.-işdi 77/543, 157/387, 162/91, 201/775

b.-gän (f.) 62/175, 88/258, 88/264, 135/

433, 144/65, 179/223, 269/301,
283/654, 285/701, 406/73

b.-gänmi 29/58, 259/36

b.-isgän (f.) 386/65

b.-ibmän 58/54, 263/141

b.-ibdi 22/536, 42/117, 56/20, 74/478, 74/
482, 88/277, 123/125, 145/85, 147/
129, 153/281, 239/1748, 277/497.
377/60, 377/71

bopti < bolibdi 105/33, 129/274, 155/350.
176/149, 194/618, 210/
1021, 216/1185, 302/281,
311/492

bopti-dä 328/17

b.-ipti 170/288

b.-ibdi-dä 361/113

b.-ibdi-kü 114/257

b.-ibdimi 18/441, 30/81, 370/334

b.-ibsiz 220/1264

b.-ibdilär 12/276

b.-isibdi 310/477

b.-gändir 5/113

b.-ämän 195/630, 213/1103, 274/432, 286/
734, 300/216, 337/238, 399/393,
413/233

b.-ämänü 110/168

b.-äsän 380/142, 380/144

b.-äsänki 238/1743

b.-ädi 1/23, 5/109, 7/164, 11/275, 12/
281, 13/305, 23/578, 24/597,
29/70, 62/172, 67/287, 76/524,
84/165, 92/367, 97/497, 98/536,
101/603, 106/59, 122/97, 124/
138, 125/161, 131/329, 134/388,
134/408, 141/571, 143/24, 145/
91, 154/309, 157/404, 159/22,
160/28, 178/199, 181/273, 183/
334, 186/393, 195/634, 199/727,
202/818, 202/825, 203/830, 218/
1215, 219/1244, 219/1245, 219/
1249, 221/1294, 223/1351, 235/
1663, 238/1722, 239/1764, 243/
1875, 253/53, 261/101, 262/102,
265/186, 268/262, 272/369, 278/
532, 281/599, 281/602, 284/682,
284/687, 285/708, 286/740, 287/
766, 298/172, 309/438, 311/494,
316/72, 325/285, 326/321, 343/
399, 348/103, 354/278, 362/148,
363/156, 363/158, 364/196, 366/
233, 366/236, 367/253, 370/336,
370/337, 370/347, 370/351, 371/

364, 371/366, 375/23, 376/37,
377/51, 391/190, 394/264, 399/
395, 401/448, 401/449, 402/489,
405/34, 410/155

b.-ädi-dä 60/110, 307/399

b.-ädi-kü 188/460

b.-ädiyü 104/21

b.-ädimi 33/177, 41/99, 58/60, 116/307,
124/133, 127/219, 165/161, 179/
206, 192/558, 196/651, 244/
1883, 244/1888, 263/145, 273/
392, 284/689, 294/67, 295/89,
336/207, 348/118, 371/371,
373/416

b.-ämiz 219/1244, 311/502

b.-äsiz 69/351, 269/307, 300/215

b.-äsiz-ü 60/102

b.-ädilär 199/724 , 362/150, 366/251

b.-işädi 55/445

b.-gäykim 360/101

b.-äyin 248/1987, 415/302

b. 150/206, 180/237, 201/797, 223/1350,
237/1715, 245/1926, 271/356, 287/760,
311/480, 358/30

b.-gıl 329/39

b.-sin 29/54, 118/375, 125/175, 152/280,

217/1203, 220/1263, 225/1411, 231/
1565, 243/1850, 259/38, 266/216,
287/768, 290/860, 292/21, 355/295,
367/291, 367/304, 386/57, 386/57,
396/310

b.-sin-dä 116/309

b.-sinü 131/315

b.-sinki 238/1721

b.-äylik 271/351

b.-iñ 29/74, 32/148, 46/210, 51/337, 61/
131, 141/569, 216/1177, 302/259

b.-sinlär 49/285

b.-säm 65/252, 122/82, 128/240, 157/404,
159/8, 176/138, 223/1360, 252/43,
265/204, 291/873, 311/503, 326/
315, 336/219, 336/228, 341/338,
348/102, 412/220

b.-sämi 11/261

b.-sämikän 11/253

b.-sämikin 176/135

b.-säñ 196/665, 199/726, 237/1714, 340/
312

b.-säñiz 221/1290, 243/1875, 276/481,
376/24

b.-sä 2/26, 2/35, 4/86, 5/103, 5/116, 6/
134, 10/230, 10/231, 11/252, 13/302,

13/303, 13/308, 13/313, 21/526, 24/
599, 29/74, 29/75, 30/79, 34/181,
35/221, 39/28, 39/39, 39/43, 40/62,
41/81, 41/89, 41/91, 41/92, 47/230,
48/258, 51/341, 56/9, 61/137, 61/
146, 62/153, 64/212, 66/257, 74/
473, 78/16, 81/100, 81/93, 82/119,
83/134, 83/151, 84/154, 85/190, 85/
194, 87/232, 87/239, 90/316, 92/
379, 93/386, 93/400, 93/404, 97/498,
103/645, 104/20, 108/119, 109/136,
112/222, 113/254, 115/293, 115/302,
115/302, 119/12, 120/39, 121/71,
122/79, 122/90, 122/92, 124/135,
125/159, 125/168, 125/171, 126/187,
129/277, 130/295, 132/348, 134/396,
134/397, 134/400, 136/455, 139/516,
142/16, 142/6, 143/26, 144/50, 145/
83, 146/116, 146/120, 152/275, 155/
333, 156/380, 157/405, 157/406, 158/
420, 160/29, 161/60, 163/112, 168/
249, 169/262, 169/277, 171/16, 173/
72, 173/73, 176/133, 176/153, 177/
159, 181/273, 182/292, 185/383, 186/
398, 187/420, 188/457, 189/466, 189/
467, 190/514, 191/543, 192/561, 192/

563, 193/573, 195/619, 196/666, 196/
668, 198/713, 198/715, 199/737, 200/
754, 200/761, 202/808, 202/816, 204/
852, 215/1135, 215/1147, 217/1197.
217/1211, 217/1211, 218/1215, 219/
1241, 223/1340, 223/1357, 225/1406,
226/1424, 234/1632, 235/1644, 237/
1706, 239/1763, 246/1944, 247/1957,
249/2019, 252/33, 252/44, 253/68,
259/38, 261/84, 261/89, 263/132,
264/165, 265/182, 265/192, 268/268.
268/275, 273/398, 273/406, 279/551,
279/565, 281/601, 283/649, 283/651,
288/804, 288/805, 292/20, 297/130,
298/163, 298/174, 300/229, 305/331,
305/339, 308/423, 318/112, 318/117,
320/152, 321/177, 323/231, 325/302,
326/321, 326/325, 328/11, 329/39,
329/41, 331/83, 334/165, 336/204,
336/206, 336/206, 336/211, 336/215,
339/288, 340/327, 340/330, 341/338,
343/396, 347/82, 350/164, 350/165,
353/232, 354/270, 356/312, 356/325,
364/184, 366/245, 367/259, 367/264,
367/270, 367/296, 367/298, 367/304,
369/305, 369/310, 369/330, 370/331.

370/355, 372/394, 373/421, 373/429,
376/30, 376/43, 377/53, 378/89, 378/
95, 378/96, 379/114, 386/61, 387/
84, 388/126, 389/130, 391/180, 394/
264, 398/387, 408/102, 408/124, 409/
125

b.-sä-çi 132/351

b.-sä-dä 40/65, 79/25, 80/50, 100/569,
107/87, 119/21, 151/233, 168/234,
192/549, 226/1431, 325/295, 326/
331, 334/155, 357/13, 394/260,
400/418, 406/71,

b.-sä-yä 268/273, 328/17

b.-säyü 161/59

b.-säykin 10/227, 146/102, 312/517, 325/
298

b.-säk 22/551, 67/292, 221/1291, 349/146

b.-sälär 41/76, 75/503, 100/580, 129/263,
157/390, 199/744, 209/1003, 245/
1911, 261/96, 292/12, 390/169,
390/170, 390/174

b.-sälär-dä 261/94, 353/240

b.-ädigänsän 181/268

b.-işi keräk 192/563, 339/295, 339/297,
384/19

b.-gäc 19/466, 83/138, 320/168, 343/395

397/342, 400/430

b.-ärkän 356/311

b.-gän ekän 214/1127

b.-gändä 37/263, 55/450, 83/149, 93/391,
106/59, 106/64, 106/66, 148/
174, 236/1686, 236/1687, 269/
293, 299/199

b.-günçä 230/1526, 308/417

b.-ib 4/82, 4/91, 9/210, 13/323, 14/327,
15/366, 16/393, 18/438, 19/459,
20/497, 23/582, 25/629, 29/55,
32/130, 36/236, 38/10, 39/46, 40/66,
43/139, 44/157, 45/180, 46/222, 53/
406, 54/433, 55/438, 56/1, 58/50,
59/92, 60/115, 61/143, 62/154, 63/
184, 64/205, 65/254, 66/257, 66/
258, 67/295, 71/407, 72/421, 72/
427, 74/461, 75/504, 76/519, 76/
527, 77/542, 78/19, 80/64, 81/88,
82/125, 88/256, 89/303, 92/371, 97/
508, 99/559, 99/560, 104/12, 105/
38, 108/103, 109/129, 109/130, 109/
145, 111/182, 111/200, 112/214, 112/
220, 113/245, 114/255, 114/261, 115/
290, 116/331, 118/385, 130/299, 130/
299, 130/304, 131/325, 131/330, 135/

413, 135/418, 135/421, 135/428, 136/
458, 149/177, 151/245, 153/289, 155/
354, 158/418, 158/428, 161/67, 174/
81, 174/94, 174/98, 176/150, 178/
203, 179/207, 179/221, 185/370, 188/
444, 189/468, 190/508, 191/531, 192/
566, 195/627, 195/630, 198/711, 199/
740, 199/742, 201/791, 202/817, 205/
877, 208/967, 211/1035, 222/1329,
223/1354, 225/1396, 229/1493, 229/
1499, 231/1552, 233/1607, 234/1630,
251/20, 252/37, 272/381, 273/411,
274/415, 279/567, 288/789, 289/828,
290/859, 291/885, 295/99, 296/108,
297/141, 297/147, 299/191, 302/270,
306/352, 308/405, 308/415, 312/514,
320/170, 322/209, 329/40, 332/123,
335/183, 34/195, 342/362, 344/5,
349/134, 350/159, 350/162, 353/250,
357/15, 359/63, 372/384, 372/386,
373/412, 375/6, 380/132, 385/44,
385/44, 388/117, 389/128, 396/315,
396/329, 396/333, 398/385, 399/389,
400/415, 400/427, 401/456, 402/469,
408/112, 409/143, 411/197, 411/198,
412/208, 413/252, 415/281

b.-işib 30/87, 159/13, 330/66, 363/165

b.-är iş (s. f.) 16/393, 58/68, 74/477
74/482, 317/91

b.-ädigän 10/238, 44/165, 111/180, 125/
155, 151/241, 178/202, 183/
325, 245/1913, 367/264, 389/
153, 391/194

b.-ädigängä 210/1008, 210/1014, 278/519,
311/495

b.-äyätgän 252/29

b.-äyätgänini 324/279

b.-güsi 388/126

b.-gülik 214/1127

b.-gündäy 52/358

b.-gän (s. f.) 8/191, 11/255, 26/639, 29/
61, 37/259, 38/6, 46/220, 47/229,
51/337, 59/79, 64/208, 71/397,
75/496, 78/11, 82/108, 82/116,
87/241, 88/260, 93/385, 108/107,
108/124, 113/235, 113/242, 128/
235, 135/415, 137/475, 140/560,
143/38, 147/139, 148/157, 148/166,
151/247, 156/364, 157/402, 168/
233, 171/13, 184/343, 186/405,
187/434, 192/568, 194/593, 199/
734, 200/751, 201/782, 203/828,

210/1017, 216/1168, 232/1585,
233/1602, 240/1789, 244/1899,

247/1956, 259/35, 266/212, 269/
302, 278/533, 304/301, 304/305,
308/411, 317/78, 32/135, 324/255.
340/316, 344/22, 348/104, 351/
185, 356/320, 363/151, 366/249,
367/294, 383/204, 384/18, 388/
114, 394/262, 397/355, 397/358,
398/370, 398/381, 398/387, 403/
497, 405/48, 407/83, 408/117,
410/169, 341/344, 358/44

b.-gändän 6/144, 15/371, 65/242, 68/331,
102/632, 113/248, 134/387,
134/392, 171/18, 205/880, 226/
1433, 248/1995, 404/16

b.-gändäy 156/360, 341/354

b.-gänimgä 323/232

b.-gänimdän 241/1806, 318/103

b.-gäni 100/581, 111/199, 112/207, 161/70,
166/190, 178/198, 228/1480, 236/
1671, 332/122, 367/284, 367/302

b.-gänini 25/622, 26/657, 79/40, 86/220,
92/370, 101/604, 102/629, 108/
106, 131/315, 136/438, 150/226,
191/536, 200/754, 229/1513,

238/1741, 245/1907, 253/61,
255/109, 266/225, 276/478, 343/
401, 407/76

b.-gänigä 298/166, 333/149

b.-gänidän 14/354, 35/214, 52/367, 71/399,
80/65, 149/195, 293/45, 308/
423, 326/312, 365/206, 387/94,
406/67

b.-gänifiz 158/419

b.-gänlär 80/58, 185/381, 394/279

b.-gänläridän 295/88

b.-gänligidän 258/3, 307/393, 328/9, 333/
151

b.-äyätgän edikim 33/171

b.-ärdim 243/1861, 263/149, 263/149,
267/246

b.-ärdi 3/48, 6/139, 8/178, 8/195, 9/201,
9/222, 10/236, 27/23, 43/136.59/
91, 60/112, 70/368, 73/454, 84/
179, 92/359, 100/574, 101/606,
108/114, 113/237, 113/238, 114/
272, 119/23, 127/207, 134/392,
146/109, 149/188, 152/270, 153/
297, 154/310, 164/150, 165/158,
181/272, 192/560, 199/745, 208/
969, 209/987, 238/1727, 253/65.

311/486, 316/58, 320/166, 334/
176, 337/234, 338/264, 338/267,
354/258, 354/281, 367/274, 367/
275, 373/423, 374/443, 377/55,
382/187, 391/181

b.-äridi 147/136, 260/60, 261/97,
401/449

b.-ärmidi 20/500, 84/155, 109/151, 122/
97, 266/215, 283/652

b.-är edi 39/27, 76/531

b.-gän edi 17/329, 17/418, 30/94, 44/173,
50/329, 60/126, 119/19, 163/
107, 288/793, 339/285, 414/
263

b.-gändi 89/291

b.-ib edi 108/104, 161/67, 389/128

b.-miş edi 119/13

b.-säydi 109/147, 284/675, 312/519, 354/
279, 377/55

b.-iş keräk edi 6/136

b.-ärmiş 231/1552

b.-är emiş 162/84

b.-işär emiş 251/22

b.-är ekän 46/205, 49/278, 60/110, 70/
360, 76/528, 168/239, 231/
1551, 249/2025, 283/648,

289/816, 410/173

b.-är ekän-dä 207/942

b.-gän emiş 18/446

b.-gän emislär 252/26

b.-gän ekän 29/59, 139/526, 286/748

b.-säm ekän 176/138,

b.-säykän 151/238

b.-mäs (f.) 34/178, 254/81, 281/619, 408/

120

b.-mädi 35/206, 47/227, 97/505, 115/300,

118/360, 153/294, 200/753, 284/

698, 335/192, 337/249, 338/270,

345/48, 354/262, 358/48, 398/384,

402/472, 409/138, 415/295

b.-mädi-yä 315/33

b.-mädimikän 82/126

b.-mädilär 130/290

b.-mägän (f.) 387/84

b.-gän emäs 330/58

b.-gän emäsmidi 370/344

b.-gäni yoq 183/313, 209/1001, 210/1025

b.-gänim yoq 290/858

b.-gänläri yoqdür 130/294

b.-mäydi 9/218, 10/230, 39/30, 40/69, 41/

95, 56/16, 81/91, 90/316, 93/398,

115/284, 124/139, 125/154, 127/

225, 128/258, 134/406. 144/51,
156/365, 164/145, 169/261, 178/
182, 181/271, 182/304, 209/993,
209/996, 228/1474, 237/1697.253/
52, 272/383, 274/437, 275/460,
281/615, 282/645, 283/661, 284/
681, 285/703, 291/870, 297/149,
310/475, 318/104, 331/94, 351/
199, 354/266, 354/275, 360/94,
364/179, 367/261, 392/228, 396/
319, 410/163

b.-mäydi-dä 331/98

b.-mäydimi 162/84, 242/1832, 243/1855,
405/30

b.-mäydilärmi 143/32

b.-mäyəcäk 227/1446

b.-mä 293/30

b.-mäñ 44/176, 151/237, 301/250

b.-mäñ-ä 7/162, 7/165

b.-mäsin 45/194, 82/123, 94/431, 97/488,
116/331, 131/316, 202/814, 235/
1662, 246/1949

b.-mäsä 248/1986

b.-mäsäñ 246/1927

b.-mäsä 8/193, 10/245, 11/264, 12/293, 16/
383, 24/603, 25/617, 28/26, 29/75,

39/31, 43/145, 45/190, 55/445, 56/
21, 60/117, 68/310, 69/342.69/346,
70/370, 74/484, 75/490, 76/521,78/
2, 78/4, 85/182, 85/183, 103/647,
114/268, 117/354, 122/99, 127/215,
128/234, 132/344, 132/352,133/383,
134/401, 134/407, 137/471, 144/53,
144/62, 147/131, 156/357, 157/405,
164/132, 166/194, 166/196,169/276,
173/51, 176/149, 188/453, 194/605,
197/673, 200/760, 204/875, 211/
1050, 215/1159, 216/1178,218/1212
222/1319, 223/1339, 223/1362,228/
1477, 229/1496, 232/1570, 235/
1667, 247/1955, 248/1985, 248/
2000, 252/40, 252/45, 255/117,
255/120, 265/204, 269/304, 285/
704, 288/796, 292/17, 293/26,
306/377, 315/36, 316/75, 321/192,
328/22, 329/32, 336/205, 338/269,
340/307, 341/332, 347/101, 348/
107, 355/293, 360/93, 361/122,
371/359, 371/368, 374/448,376/44,
383/212, 385/26, 393/242,394/272,
406/74, 407/84

b.-mäsädä 374/437

b.-mäsfiz 216/1184, 253/75
b.-määlär 212/1070
b.-mägäç 52/374
b.-mägändä 43/136, 197/672, 299/198, 326/
331
b.-mäsdän 61/146, 114/273, 377/85, 412/205
b.-mäy 115/282, 252/31, 267/250, 293/31,
332/110, 360/76, 362/134
b.-mäsi 340/319
b.-mäslük 372/401
b.-älmäsligini 138/496
b.-mägän (s. f.) 12/299, 32/138, 52/380,
64/225, 154/316, 178/196, 212/
1061, 257/152, 308/402, 324/275,
332/125, 360/83, 387/99
b.-mägändän 74/466
b.-mägändäy 87/243
b.-mägänidän 148/174, 295/86, 365/212,
397/361
b.-mägänligi 399/407
b.-mägänligidän 42/123, 154/307
b.-mäydigän 9/219, 97/487, 139/520
b.-mäş edim 60/115
b.-mäşdi 174/96
b.-mäşidi 248/1979
b.-mäşmidi 67/302, 157/390, 174/84

b.-mäs edi 107/97, 262/127
b.-mägän edilär 34/198
b.-mäs ekän 351/205
b.-mäs ekänmi 217/1187
b.-màq 39/35, 162/76
b.-màq bilän 100/576
b.-is 132/353, 196/663, 288/803
b.-is bilän 174/99
b.-is üçün 249/2026
b.-işni 248/1980, 298/169
b.-ışdän 348/105
b.-ışı 189/466, 281/619, 298/158, 326/320
b.-ışini 8/186, 67/291, 166/201, 191/519,
354/273, 407/90
b.-ışigä 173/71, 175/108, 334/161, 385/
26, 392/229
b.-äverädi 139/522
b.-ä başlä- 73/447, 172/37, 265/198
b.-ä ber- 15/368, 88/256
b.-ä bil- 398/365
b.-ä qäl- 296/108
b.-ä kör- 311/480
b.-ä tur- 178/190
b.-ib qäl- 190/508, 211/1035, 372/386
b.-ib kel- 116/331
b.-ib öt- 16/393

	b.-ib tur-	76/519, 131/326
	b.-ib yür-	350/159
	b.-ib àlib	353/250
	b.-ib turib	72/421, 411/197, 411/199, 412/208, 2/421
	b.-mäy turib	63/189, 206/908
boldir-	oldurmak	
	b.-gän (s. f.)	367/290
	b.-işni	45/194
bolin-	olunmak	
	b.-ärđi	209/984
	b.-işini	144/70
bolmağur	rezil, yaramaz	
	b.	366/240
böl-	bölmek	
	b.-ib	17/418, 42/105, 277/503, 271/341
	b.-ib-bölib	155/342, 222/1329
böläk	kısım, kesim	
	b.	359/50
bölin-	bölünmek	
	b.-ib	274/416
bölüş-	bölüşmek	
	b.-ib	16/390
bölüs	Rusya'da çar döneminde idari bölümlere ayrılmış topraklardan her biri.	
	b.	125/176

b.-üsniñ 119/10, 320/175
 b.-üsiniñ 119/9
 b.-üsimizdä 351/197
 boluv oluş, olma
 b.-igä 53/386
 bom-bos bomboş
 b. 98/518, 403/501
 bordağı eti için beslenen hayvan
 b. qoyläri 153/301
 börgärlük mezbelelik
 b. 308/418
 böri kurt
 b. 34/187
 (Qoy häm , böri häm toq) 354/281
 b.-däy 356/329
 börtmä cıkıntı, şisikinlik
 b. 187/429
 bos bos, serbest
 b. 29/60, 106/65, 115/305, 124/138, 184/
 337, 252/45, 321/190, 324/261
 b.-lıqlärgä 32/140
 boşä- boşamak, gevsemek
 b.-di 404/6
 b.-gän (s. f.) 136/452
 b.-mäş ekän 277/512
 b.-b qäl- 250/2039

boşäl-	boşalmak
	b.-ib 12/292, 138/508
	b.-gän (s. f) 1/11, 64/209, 64/216, 136/ 461, 308/420
	b.-gändän 366/239
	b.-mäydür 119/14
	b.-işi 8/197
boşäfi	gevşek
	b. 234/1642, 316/67
boşäs-	gevşemek
	b.-gän bol- 229/1493
	b.-gän edi 108/125
	b.-ib qäl- 253/55
boşät-	boşaltmak, serbest bırakmak
	b.-di 221/1303
	b.-dilär 50/309, 308/402
	b.-ib 355/306
	b.-gän bol- (s. f.) 187/420
	b.-gändän 165/169
	b.-mäsäm 156/365
boy	boy
	b.-niñ 340/312
	b.-niñni 196/664
	b.-i 8/194, 109/149, 111/201, 125/160, 249/2016, 259/41, 261/93, 262/107, 262/108, 278/522, 285/707, 297/132,

308/422, 413/252

b.-igä 22/554, 78/6, 84/160, 116/317, 142/
6, 144/63, 167/211, 220/1277, 304/
318

b.-idä 43/149, 63/188, 105/35, 111/188,
112/207, 143/40, 149/191, 152/265,
304/310, 309/444

b.-idämizü 15/361

b.-idägi 12/291

b.-idän 236/1671, 306/362, 307/388

b.-icä 34/201, 35/229, 56/2, 120/24, 145/
100, 165/171, 240/1795, 248/2000,
303/284, 359/57, 374/449, 382/202,
400/417, 400/422

b.-läri 415/231

b.-läridän 88/273

boyä- boyamak

b.-b 236/1674

b.-mäsdän 152/278

b.-s üçün 389/130

boyàq boya

boyàg-ı 187/416

b.-lärigä 236/1673

boyäl- boyanmak

b.-di 63/191

b.-gän (s. f.) 358/42

	b.-li	85/198, 386/59
boyin	boyun, gerdan	
	b.	257/154
	b.-gä	133/367, 148/154, 257/153, 272/384, 400/421
	boyn-i	145/100
	boyn-ini	31/121, 49/302, 52/370, 57/47, 81/101
	boyn-igä	24/590, 25/637, 60/109, 150/211, 169/281, 219/1253, 278/526, 286/ 751, 346/56
	boyn-idä	38/19
	boyn-imgä	262/105, 277/516, 286/751
	boyn-imdän	287/753
	boyn-imiz	349/140
	b.-lärini	404/4
boyinsün-	itaat etmek, boyun eğmek	
	b.-mägänini	304/302
boylä-	bir şey boyunca gitmek	
	b.-b (boyunca)	75/491, 365/211
boysün-	itaat etmek, boyun eğmek	
	b.-gän (s. f.)	384/7
	b.-gänini	339/303
boyünsün-	itaat etmek, boyun eğmek	
	b!	186/411
boz	boz (renk)	

b. 250/2042

bozaxor çok boza için kimse

b.-gä 155/348

bozär benzi atmak

b.-di 238/1726

b.-gän (s. f.) 120/28

b.-ib qâl- 114/264

b.-ib-gezärib tur- 21/531

bu bu

b. 1/18, 1/23, 2/32, 3/46, 3/51, 5/102, 5/103, 5/115, 5/119, 6/126, 7/153, 7/158, 7/163, 7/171, 7/173, 8/180, 8/181, 8/182, 8/182, 8/189, 8/193, 8/196, 9/202, 9/209, 10/226, 10/230, 10/239, 10/241, 10/242, 11/257, 12/283, 13/307, 13/310, 13/312, 14/337, 14/341, 14/345, 15/363, 15/370, 16/396, 16/405, 17/416, 17/422, 19/472, 20/487, 20/495, 20/497, 21/516, 21/519, 21/519, 21/521, 22/543, 22/544, 22/557, 23/571, 23/580, 23/582, 24/588, 24/595, 24/613, 25/633, 29/63, 29/74, 30/78, 30/87, 30/93, 31/112, 31/115, 31/120, 32/137, 33/157, 33/163, 34/185, 34/189, 34/191, 34/198, 34/199, 35/216, 35/217, 35/225, 36/235, 36/238, 38/10, 39/26, 39/49, 40/56, 40/64, 42/123, 43/

143, 44/156, 44/160, 45/179, 46/211,
46/221, 47/227, 48/258, 48/262, 49/283,
49/289, 49/301, 49/301, 50/320, 50/322,
50/329, 52/358, 52/370, 53/390, 53/406,
54/414, 54/416, 54/420, 54/428, 55/449,
56/10, 56/10, 56/11, 57/27, 59/76, 59/
78, 59/81, 59/99, 60/111, 60/122, 60/
126, 61/128, 61/141, 62/164, 62/171,
63/178, 63/181, 63/198, 63/200, 63/202,
64/206, 64/212, 64/219, 65/229, 65/229,
65/243, 65/243, 65/244, 66/255, 66/263,
66/264, 66/274, 66/277, 67/284, 67/285,
68/313, 69/336, 70/364, 70/379, 71/402,
71/406, 72/415, 72/416, 72/422, 72/424,
72/426, 73/437, 73/444, 73/446, 74/469,
75/488, 75/511, 76/514, 76/517, 76/532,
79/29, 79/33, 79/45, 80/57, 80/68, 81/
85, 81/92, 82/105, 82/108, 82/110, 82/
114, 82/123, 83/140, 83/143, 83/146,
84/158, 84/176, 85/181, 85/192, 85/199,
86/215, 86/219, 86/228, 87/234, 87/249,
88/276, 89/284, 89/296, 89/298, 90/327,
91/346, 92/360, 92/373, 92/375, 92/377,
93/398, 94/427, 94/428, 95/447, 96/483,
98/518, 98/523, 100/570, 100/572, 100/
575, 101/607, 102/613, 102/618, 103/641,

104/17. 104/6. 104/9. 105/31. 105/36.
105/39. 106/58. 106/67. 106/70. 107/79.
107/86. 107/92. 108/107. 108/121. 109/
129. 109/148. 109/152. 110/165. 110/166.
110/167. 110/173. 110/175. 111/193. 111/
194. 111/194. 112/204. 112/213. 112/216.
113/236. 113/238. 113/240. 113/241. 113/
242. 113/243. 113/246. 113/247. 113/248.
113/253. 114/259. 114/271. 115/285. 115/
300. 115/303. 117/338. 117/340. 117/351.
117/356. 118/377. 118/383. 118/384. 119/
12. 119/22. 120/38. 120/42. 120/48. 121/
66. 121/67. 121/69. 121/71. 122/84. 122/
99. 123/125. 123/127. 124/130. 124/133.
124/136. 125/154. 125/154. 126/198. 127/
225. 127/228. 128/241. 128/245. 129/259.
130/302. 131/312. 131/317. 131/331. 132/
340. 132/351. 135/414. 136/457. 137/463.
137/469. 137/477. 137/477. 138/495. 138/
501. 139/534. 141/571. 143/35. 143/40.
144/72. 146/108. 146/113. 146/118. 148/
158. 149/183. 150/217. 150/225. 151/232.
151/233. 151/239. 151/240. 151/244. 151/
244. 152/259. 152/260. 153/291. 154/305.
154/307. 154/317. 154/321. 154/322. 154/
329. 155/343. 155/343. 156/356. 156/357.

157/392, 157/393, 157/403, 158/413, 160/
49, 163/105, 163/120, 164/150, 165/160,
165/162, 167/228, 168/229, 168/233, 168/
238, 168/246, 169/262, 169/280, 170/292,
171/1, 171/7, 172/25, 172/34, 173/51,
173/57, 173/65, 173/70, 174/79, 174/82,
174/92, 174/97, 175/104, 176/134, 176/
151, 177/154, 179/223, 183/316, 183/328,
183/329, 183/331, 183/332, 183/333, 184/
344, 184/352, 184/354, 184/356, 185/364,
185/377, 186/399, 186/404, 186/405, 186/
406, 186/407, 186/409, 188/453, 188/453,
188/457, 188/464, 189/466, 189/468, 189/
472, 189/473, 189/476, 189/483, 189/483,
190/492, 190/497, 190/498, 190/501, 190/
512, 190/515, 190/517, 191/523, 191/528,
191/537, 191/543, 192/547, 192/554, 192/
560, 192/562, 192/565, 192/565, 193/577,
193/578, 193/578, 193/590, 194/593, 194/
594, 194/596, 194/597, 194/598, 194/601,
194/615, 194/617, 195/620, 195/626, 195/
627, 195/639, 196/647, 196/650, 197/676,
197/678, 197/679, 199/721, 199/731, 199/
735, 200/747, 200/748, 200/748, 200/759,
201/778, 201/789, 201/793, 202/800, 202/
812, 203/841, 204/856, 204/856, 205/890.

205/890, 205/890, 206/903, 206/916, 206/
921, 207/928, 209/981, 209/984, 210/1006,
210/1017, 212/1060, 212/1078, 213/1091,
213/1093, 213/1104, 214/1112, 215/1148,
218/1218, 219/1250, 221/1292, 221/1310,
221/1312, 222/1315, 222/1329, 222/1330,
223/1342, 223/1345, 224/1379, 225/1406,
226/1429, 226/1430, 226/1431, 227/1446,
227/1453, 227/1461, 229/1499, 229/1503,
229/1510, 230/1516, 232/1573, 234/1630,
234/1634, 234/1634, 237/1697, 237/1703,
237/1707, 237/1712, 238/1721, 238/1731,
240/1791, 241/1802, 241/1804, 241/1810,
242/1829, 242/1834, 242/1844, 244/1883,
244/1900, 245/1901, 245/1902, 245/1913,
245/1922, 246/1929, 248/1981, 248/2002,
249/2010, 249/2017, 249/2017, 251/21,
252/28, 252/29, 252/40, 253/65, 255/102,
255/106, 256/146, 257/155, 258/2, 259/36,
259/39, 259/41, 260/53, 260/54, 261/100,
261/77, 261/82, 261/83, 262/103, 262/112,
262/119, 264/164, 265/184, 266/208, 267/
232, 267/233, 267/236, 267/239, 267/243,
267/245, 267/252, 268/261, 268/273, 269/
290, 269/290, 270/313, 270/320, 272/375,
273/405, 274/437, 275/459, 275/463, 276/

475, 277/502, 278/539, 279/546, 280/578,
280/583, 282/641, 283/658, 283/668, 284/
680, 284/682, 284/688, 285/709, 285/709,
285/719, 289/813, 290/845, 290/852, 291/
877, 291/878, 291/880, 291/882, 291/885,
293/29, 293/35, 293/45, 293/46, 294/63,
294/69, 295/85, 295/94, 296/109, 296/109,
296/116, 296/123, 298/152, 298/155, 298/
157, 299/197, 300/206, 300/222, 300/228,
301/238, 301/253, 302/274, 303/287, 304/
300, 304/301, 304/307, 304/319, 306/366,
307/395, 308/410, 308/411, 308/412, 308/
425, 309/429, 309/441, 310/454, 310/462,
312/526, 313/545, 317/96, 317/99, 318/
119, 319/128, 319/135, 319/150, 320/162,
321/179, 321/181, 322/209, 322/211, 322/
218, 322/221, 323/234, 323/237, 323/240,
323/242, 323/249, 324/261, 325/298, 326/
313, 326/328, 328/2, 329/26, 329/39, 330/
72, 334/165, 334/175, 338/257, 338/261,
338/265, 338/276, 339/279, 340/321, 341/
332, 341/334, 342/367, 342/368, 342/378,
343/385, 343/397, 344/14, 344/8, 345/33,
346/74, 347/96, 348/115, 349/131, 349/
149, 351/192, 351/194, 352/218, 352/223,
353/240, 353/247, 353/253, 354/258, 354/

271, 356/310, 356/319, 356/325, 357/22,
360/84, 361/104, 361/109, 361/124, 362/
143, 363/159, 363/160, 363/166, 364/189,
364/200, 365/208, 365/221, 367/255, 367/
262, 367/264, 367/285, 367/294, 367/297,
370/350, 371/358, 371/363, 371/377, 371/
382, 372/389, 372/398, 373/427, 373/430,
373/431, 374/436, 375/23, 377/73, 378/
101, 379/121, 379/123, 381/151, 382/184,
383/204, 384/1, 384/5, 385/28, 385/34,
385/34, 385/42, 385/43, 385/47, 386/60,
386/63, 386/67, 387/88, 387/96, 388/116,
389/129, 390/154, 390/155, 390/167, 390/
170, 391/189, 391/190, 391/204, 391/204,
392/212, 392/215, 392/218, 392/223, 392/
227, 393/241, 393/248, 393/255, 394/264,
394/265, 394/269, 394/279, 395/286, 395/
297, 395/299, 396/324, 397/353, 397/353,
397/355, 397/359, 398/364, 398/365, 399/
391, 399/393, 399/396, 399/405, 399/407,
399/410, 400/423, 400/434, 402/479, 402/
482, 403/492, 403/502, 404/22, 406/59,
406/60, 406/66, 406/71, 407/79, 407/80,
408/105, 408/115, 408/119, 408/120, 409/
133, 409/136, 409/137, 409/137, 410/151,
410/156, 410/161, 410/171, 411/183, 412/

204, 413/230, 413/244, 414/260, 414/278,
b.-çi 291/877
b.-niñ 11/267, 30/94, 40/61, 43/150, 109/
142, 109/143, 109/148, 131/312,
135/425, 137/470, 160/35, 164/150,
185/363, 192/555, 192/560, 195/620,
200/754, 206/921, 388/105
b.-ni 54/421, 60/121, 81/80, 131/311, 158/
410, 179/214, 194/603, 199/736, 200/
760, 206/916, 209/998, 222/1313, 227/
1455, 253/66, 325/283
b.-nisi 103/644, 118/369
b.-ngä 109/141, 109/145, 115/288, 164/128,
165/159, 178/182, 194/602, 195/622,
237/1697, 237/1702, 245/1909, 261/
96, 293/42
b.-ndä 175/118, 194/593, 200/757, 230/1532,
295/87
b.-ndän 19/471, 44/160, 56/11, 115/293,
183/335, 206/917, 227/1442, 227/
1445, 240/1797, 243/1857, 252/33,
276/484
b.-lär 7/169, 21/531, 21/532, 26/642, 26/
648, 26/655, 41/91, 42/103, 69/352,
72/411, 99/556, 118/363, 161/60,
161/65, 208/979, 241/1812, 269/292,

269/293, 291/862, 295/94, 315/49,
324/260, 324/269, 333/128, 347/80,
347/87, 362/148, 401/453

b.-niñiz 65/242

b.-lär-ci 393/254

b.-lärniñ 136/447, 153/285, 153/303, 208/
970, 216/1163, 384/12

b.-lärni 269/291, 398/376

b.-lärnikidä 34/195

b.-lärgä 23/565, 44/152, 365/227

b.-lärdä 41/91,

b.-lärdän 33/172, 198/694

b.-läriñgä 319/133

b.-läriñdän 220/1261

bugün

bu gün

b. 46/208, 51/355, 56/17, 63/202, 67/288,
67/302, 67/303, 75/510, 77/543, 98/535,
106/57, 119/21, 127/215, 133/359, 147/
137, 157/393, 168/237, 170/289, 203/
828, 208/960, 214/1133, 215/1138, 218/
1229, 219/1238, 222/1321, 248/1989,
251/9, 253/50, 254/86, 255/116, 291/
873, 291/875, 346/58,

b.-niñ 163/115

b.-im 262/120

b.-àq 166/194, 293/31

	b.-gi	62/153, 346/54
bugünçä	bir günlük, bir gündelik	
	b.	163/108, 163/116, 163/125, 220/1286
bugün-ertä	yarın	
	b.	60/105, 261/77, 354/268
buğdà	buğday	
	b.	80/60
Buxàrà	Buhara	
	B.-i şärifni	324/261
bultur	geçen yıl	
	b.	1/15
	b.-idi	126/182
	b.-midi	126/181
bulut	bulut	
	b.	358/45
	b.-niñ	377/63
	b.-däy	358/46
	b.-läri	80/71
	b.-läri	258/15
	b.-läri	258/22
	b.-li	6/126, 122/77
bunäqa	böyle	
	b.	173/66, 180/244, 181/260, 202/811, 218/1230
bunçä	bunca, bu kadar	
	b.	44/157, 158/409, 173/51, 187/423, 187/

432, 213/1106, 217/1209, 232/1573, 241/
1799

bundäy

bunun gibi

b. 8/198, 43/138, 82/124, 99/550, 124/153,
132/334, 136/452, 153/282, 162/82, 202/
813, 204/874, 215/1135, 236/1692, 236/
1692, 252/30, 252/33, 252/40, 378/92,
388/124

bunyäd

(F. i. bünyäd) bkz. bunyädgä kel-

b.-gä kel- (meydana çıkmak, ortaya çıkmak)

6/139

bur-

cevirmek, döndürmek

b.-di 117/353, 361/125

b.-ib 233/1597, 353/234, 394/280

b.-gän (s. f.) 186/390

b.-ib öt- 411/189

b.-ib tur- 217/1201

b.-ib yubär- 290/857

b.-işni 48/267

buräl-

dolanmak

b.-ib-burälib yät- 388/114

buräv

bkz. buräv sâl-

b. sâl- (konuşturmamak) 127/231

burç

kenar, köşe

b.-idä 414/271

b.-idägi 18/456

	b.-igä	359/54, 412/224
burçäk	köşe	
	b.-dä	161/69
	b.-dän	195/628
	burçäg-idä	391/186
	b.-läridän	4/83
buril-	dönmek, kıvrılmak, burulmak	
	b.-di	19/469, 30/98, 50/314, 211/1038, 211/ 1047, 212/1068, 217/1190
	b.-dilär	208/979
	b.-ädi	195/629
	b.-ib	12/287, 50/305, 86/207, 99/548, 118/373, 143/35, 233/1599, 233/ 1608, 234/1626, 241/1817, 316/55
	b.-gändän	259/29
	b.-ib äl-	20/488, 393/233
	b.-ib ket-	184/360
	b.-iş	258/21
burış-	buruşmak	
	b.-gän (s. f.)	166/178
	b.-ib	192/545
burıştä	hızlı hızlı	
	b.	163/103
burıştir-	buruşturmak	
	b.-gänlärini	47/234
burrà	(F. s. bürrän) keskin	

b. qıl- 11/267, 86/223
buruqsä- yükselmek, havaya karışmak
b.-ydi 145/81
b.-şi 33/160
burun burun
burn-igä 178/188
burun önce
b. 14/329, 38/15, 56/11, 78/7, 80/63, 106/
69, 108/127, 132/349, 164/148, 164/149,
174/100, 206/917, 240/1797, 242/1824,
269/295, 279/568, 289/833, 291/872, 317/
87, 328/1, 333/127, 367/284, 367/295,
375/15, 386/74, 389/132
b.-gi 62/151, 79/40, 79/47, 86/211, 124/
135, 160/44, 193/590, 228/1475,
286/735, 325/281, 328/18, 378/91,
406/54
b.-gidän 375/12
b.-gidäy 154/314, 154/318
b.-gilär 282/640
b.-rəq 241/1818, 387/89
buva dede, büyükbaba
b.-m 143/32, 144/69
buvatävakkäl (T. buva + A. tevekkel) burada: yer ismi
b. 162/83
buvi nine

b. 59/96
 b.-sigä 71/407
 buyaq bu taraf
 b.-qa 207/952
 buyan beri
 b. 130/288
 buyruq buyruk
 b. 317/92, 319/134, 321/195, 365/204
 b. ber- 127/206, 136/462
 b. qıl- 215/1143
 b.-niñ 338/257
 b.-ni 319/136, 392/212
 b.-qa 152/259
 buyruğ-ı 127/215, 317/96
 buyruğ-ını 157/406, 366/239
 buyüm eşya, cansız varlık
 b.-dek 11/273
 buyür- buyurmak
 b.-dim 288/790, 375/19
 b.-di 152/258, 347/92, 415/284
 b.-dilär-dä 99/555
 b.-gändir 322/213
 b.-ädi 336/211
 b! 182/304
 b.-sä 325/291
 b.-säfizü 125/156

b.-ä ber- 177/161, 377/79
 b.-ib otir- 322/212
 buz- bozmak
 b.-di 41/93
 b.-äsän 157/396
 b.-ib 8/184, 8/198
 b.-ä àl- 406/61
 b.-äcäk edi 131/313
 b.-mädi 406/72
 b.-isgä 342/368
 buzàq- buzağı
 b.-lärnif 90/328
 buzàqbàsi bir cesit böcek kurdu
 b.-ni 310/456
 buzdir- bozdurmak
 b.-is 156/364
 buzil- bozulmak
 b.-di 281/609
 b.-ibdimi 123/125
 b.-ib 377/57
 b.-gän edi 75/494
 b.-mädi 347/99
 b.-ä tüş- 182/299
 buzuq bozuk
 b. 196/661, 197/677, 336/206, 336/206, 382/
 191, 294/73, 318/107

	b. yür- 140/555
	b.-lik 174/91, 192/568
	b.-ligidän 197/678
buzuqxänä	fuhuşhane
	b.-läridä 231/1551
bükçäy-	beli bükülüp kalmak
	b.-gän (s. f.) 54/432
bükil-	bükülmek, eğilmek, katlanmak
	b.-ib 234/1638, 259/42
	b.-gän (s. f.) 375/13
büklä-	bükme, katlamak
	b.-b 17/428, 123/121
bülbül	(A. i. bülbül) bülbül
	b. 186/395
	b. siřäri 86/217, 96/473
	b.-i 339/286, 357/16
	b.-nikidäy 58/59
bürin-	bürünmek, bir görünüşe girmek
	b.-ib 310/463
bürkä-	tepeden tırnağa kadar örtmek
	b.-gänlär 3/52
bütün	bütün
	b. 4/77, 7/168, 8/183, 35/218, 38/19, 38
	/5, 39/27, 41/90, 52/381, 60/110, 61/149,
	63/189, 68/315, 81/85, 83/146, 99/550,
	106/56, 108/124, 111/197, 112/204, 114/

259, 114/277, 115/291, 119/10, 126/183,
132/333, 132/355, 133/376, 139/515, 139/
534, 140/543, 146/112, 148/173, 149/187,
152/260, 153/286, 153/303, 154/304, 159/
22, 167/206, 183/331, 185/372, 187/435,
192/551, 196/668, 201/783, 202/800, 203/
834, 206/909, 221/1308, 224/1370, 227/
1442, 227/1454, 239/1761, 246/1943, 249/
2024, 259/41, 259/44, 259/49, 263/136,
269/293, 274/418, 274/428, 297/132, 300/
222, 308/421, 322/215, 323/231, 323/253,
337/247, 338/256, 339/284, 339/295, 342/
360, 343/384, 353/255, 354/281, 364/190,
366/249, 374/442, 382/184, 383/203, 391/
182, 409/146, 410/159, 410/169

b.-nif 339/296

b. -bütün 203/834

bütünläy

tamamıyla, tamamen

b. 39/31, 142/4, 154/311, 165/151, 190/497,
237/1710, 245/1923, 283/670, 294/53, 366/
252, 369/328, 385/40, 406/63

büyük

büyük, yüce

b. 13/310, 137/464, 205/891, 323/245, 398/
382

C

- cäbr (A. i. cebr) zulüm
c. 294/53
c. bol- 29/58, 239/1748
c. kör- 231/1543
c. qıl- 311/504
c.-igä 294/69
- cädäl (A. s. cedel) burada: çabuk, hızlı, tez
c.-lik 104/13
- cädällät- hızlandırmak
c! 98/532
c.-ib 60/117, 147/131.
- cädid (A. i. cedid) yenilikcilik taraftarı
c. 125/158, 125/168, 125/175, 126/193, 126/
194, 126/201, 129/263, 130/284, 268/275,
268/275, 268/276, 268/276, 271/348, 273/
393, 273/395, 273/406, 277/498, 279/544,
279/547, 279/550, 279/566. 281/597, 281/
616, 282/635, 283/668, 290/858, 329/40,
361/105
c. bol- 290/858
c. emäsmän 268/275
c. emäs 268/276
c. dâmlä 329/40, 330/57
c. gâzeti 126/194, 129/263, 271/348
c. ilmläri 279/547

c. mäktäbi 126/193, 126/201, 279/550
c. müfti 361/105
(usüli cädid mäktäbi) 277/498
(usuli cädidä mäktäbi) 119/10
c.-män 273/406
c.-siz 271/361
c.-niñ 272/375, 275/448, 277/500, 281/
611, 329/33
c.-ni 273/400
c.-im 126/187
c.-iñ 125/165, 126/186
c.-lär 119/7, 125/163, 126/188, 126/197,
279/558, 279/562, 279/566, 283/
662, 290/858, 361/104, 398/369
c.-läрниñ 125/172, 126/195, 267/239, 276/
478, 279/548, 279/563, 283/649,
283/651, 291/863,
c.-läрни 268/274, 273/394, 291/861
c.-lärgä 268/278, 280/573, 283/651
c.-lärdän 271/359
c.-läriñ 125/177
c.-läriñgä 126/183
c.-ligini 288/802
c.-nämä 9/203
cäfä (A. i. cefa) büyük sıkıntı, eziyet
c. qıl- 303/292

cağ	cene
	c. 78/11
cāhān	(F. i. cihān) cihan, dünya
	c. àq pàdşāhi 130/304
cāhil	(A. s. cahil) cāhīl, bilgisiz
	c. 52/381, 93/387, 106/58, 110/159, 126/198, 141/578, 279/553, 288/803, 290/854
cāhl	(A. i. cehl) öfke, hiddet; cehalet
	c. bilān 20/491, 120/28, 124/153
	c.-imni 107/77
	c.-i 119/20, 171/12, 296/103, 356/315
	c.-igā 371/374
	c.-idān 352/213
	c.-ifiz 15/376
cāiz	(A. s. ca'iz) caīz, uygun
	c. 394/264
Cākāb	Erkeklere takılan bir lâkap.
	c. 261/98, 262/122, 264/174, 265/205, 266/210, 266/214, 266/223, 266/229, 266/230, 267/233, 267/236, 267/237, 268/258, 268/272, 272/377, 272/379, 273/391, 277/505, 277/514, 277/515, 277/516, 278/528, 278/543, 280/578, 281/596, 282/631, 283/670, 284/674, 284/680, 284/695, 285/712, 285/720, 285/723, 286/746, 286/747, 290/849,

291/882, 287/756, 287/766

c.-niñ 268/261, 268/265, 280/580, 272/384

c.-ni 265/200, 267/232, 285/707

c.-dän 272/379

c.-imni 277/509

c.-çik 265/197, 266/230, 267/236

c.-çikniñ 278/536

c.-çigim 265/197

cälb (A. i. celb) celp, getirtme

c.-igä 399/413

cälläd (A. i. cellād) cellat

c.-i 53/389

cām (F. i. cām) kadeh; cam

c. 380/136

c.-gä 380/136

c.-läрни 152/277

c.-läriñni 380/137

cämäät (A. i. cema`at) cemaat

c. 333/138, 404/1

c. äldi 404/8

c.-niñ 332/114

c.-gä 316/65, 317/91

cäme' (A. i. cāmi`) bkz. cäme' mäçit

c. mäçit (Cuma namazının kılındığı en büyük cami, mescid) 391/199

cāmi' (A. i. cāmi`) cami

	c.-gä	404/10
	c.-dän	404/10
Càmiy	bkz. Mävlanà Càmiy	
	(Mävlanà C.) özel isim	137/470
cämiyät	(A. i. cem`iyyet)	cemiyet, dernek
	c.-dä	343/392
càn	(F. i. càn)	can; sevimli, şirin, sevilen
	kişilere söylenir	
	c.	18/443, 160/34, 172/26, 200/746, 255/122, 336/215
	c. àl-	341/343, 411/198, 411/199
	c. ber-	291/872, 341/344, 412/208
	c. kir-	23/565, 46/222, 325/289, 348/115
	c. täslim qıl-	371/365
	c. küydir-	191/525
	c. saqlä-	142/15
	c. bariçä tãrtis-	363/175
	c. bälä	341/333
	c. xälä	61/132
	c. kelinbibi	45/198
	c. äccıgı	83/134
	c. äsãri	358/36
	c. düşmäni	323/229
	c. ortãgı	109/152
	c.-ü dil	40/58
	c.-ni	53/382, 356/313

c.-gä 295/95
c.-dän 38/16, 349/145
c.-im 4/73, 33/164, 102/624, 117/347, 208/
965, 214/1109, 233/1616, 239/1757,
298/171, 319/131, 341/348, 374/434,
377/78
c.-imni 169/275, 310/459, 310/460, 374/
440
c.-i 175/123, 216/1163, 216/1164, 343/389
c.-inif 83/152
c.-ini 341/339
c.-igä 414/276
c.-idän 320/152, 320/152, 323/240, 341/
353, 412/213
c.-imizdän 319/148, 349/142
c.-ginäm 310/458
c.-li 111/184, 280/581, 367/293
c.-siz 32/143, 54/421, 142/18, 154/317,
158/428, 391/183
c.-sizginä 154/314

cänab

(A. i. cenāb) bay, efendi; Saygı ve büyük-
lük anlamında kullanılır.

c. 265/191

c.-i Akbäräli miñbäşi 130/301

c.-i hästi päygambärimiz 329/37

C.-i hürmätlik ätaxänimiz 360/98

	c.-läriniñ	130/305
cänäcän	(F. s. cān-ı cān) çok sevimli	
	c. 68/312, 113/250, 159/19	
cänän	(F. s. cānān) çok güzel, çok şirin	
	c. 31/111, 260/62	
cänäzä	(A. i. cenāze) cenaze	
	c. 355/295	
	c. bol- 266/215	
	c. qozğalä- 266/216	
	c. yät- 266/216	
	c.-gä 266/221	
cäncäl	kavga, skandal	
	c. bol- 266/215	
	c. qozğal- 266/216	
	c.-gä 266/221	
cändärm	(Rusça< İtalyanca) jandarma	
	c.-lärni 204/866	
cändärmä	(Rusça< İtalyanca) jandarma	
	c.-miz 204/852	
cäñ	(F. i. ceng) savaş, cenk	
	c. mäydäni 204/855	
cänivär	(F. s. cān-āver) canlı	
	c. 341/338	
	c. -e 18/441	

	c.-lär	345/40
cänlän-	canlanmak	
	c.-di	108/127
	c.-gäç	40/55
	c.-gänini	46/223
cännät	(A. i. cennet) cennet	
	c. bol-	199/745
cänvār	(F. i. cān-vār) insan; yaratık	
	c.-lärginä	142/17
cār	(F. i. cer) uçurum	
	c.	220/1276
	c. boyi	220/1277
cār	(A. i. < cehr) bkz. cār sāl-	
	c. sāl-	(yaymak, ifşa etmek) 127/227, 326/ 308
cārāff	çın (Cama vurulurken çıkan ses.)	
	cār-r-rāff et-	380/136
cārāflä-	çınlamak	
	c.-şidän	231/1547
	c.-ydi	18/447
	c.-b	66/275, 250/2047
	c.-gän (s. f.)	310/462
	c.-gänini	260/63
	c.-b çıq-	31/111, 190/508, 196/647
cārāflät-	çınlatmak	
	c.-dim	380/137

cävab

c.-ib àl- 57/38

(A. i. cevāb) cevap

c. 34/181, 150/218, 201/792, 231/1562,
247/1959, 289/823, 332/104, 389/140,
389/141

c. axtär- 330/68

c. àl- 293/26

c. ber- 4/93, 8/175, 8/177, 17/408, 19/
468, 20/487, 24/589, 24/603, 28/
43, 32/145, 34/180, 44/155, 46/
203, 52/358, 52/378, 84/175, 91/
333, 92/378, 93/387, 95/445, 98/
530, 99/548, 110/178, 128/235,
149/185, 150/215, 150/225, 162/
101, 191/525, 191/530, 207/938,
217/1192, 236/1683, 236/1692,
246/1942, 246/1948, 247/1956,
267/246, 267/246, 282/646, 282/
646, 287/771, 293/43, 314/13,
315/26, 322/222, 329/48, 351/
187, 361/109, 396/322, 403/494,
406/71, 407/81, 410/167, 414/264,

c. bol- 35/206, 52/374, 335/192, 407/90

c. eplä- 16/405, 118/374

c. eşit- 266/217

c. küt- 30/101, 293/33

c. qıl- 19/478, 54/418, 106/60, 121/62,
132/342, 138/493, 181/280, 213/
1095, 243/1861, 401/444, 406/58

c. qaytär- 76/517, 223/1353, 394/261

c. tär- 201/790

c. yär- 129/262

c. ornigä 102/622

c.-niñ 150/217

c.-ni 116/322, 144/70, 294/61, 294/63,
348/115

c.-gä 17/408

c.-dän 390/154

c.-im 278/541

c.-i 293/47, 397/341

c.-ini 5/114, 147/143, 247/1960, 267/238,
278/538, 303/282, 377/83

c.-idän 138/495, 396/324

c.-lär 245/1909, 395/285

c.-läri 389/135

c.-siz 411/180

cävəbgär

(A. cevāb + F. -ger > s.) sorumlu

c. 234/1640

c. bol- 348/105

cävən

raf

c. 414/272

c.-gä 203/839, 382/193

	c.-i	175/115
	c.-çä	175/118
	c.-çädä	414/271
	c.-çädän	174/95
cävdi-	gitmek	
	c.-şgän (s. f.)	100/568
	c.-gänigä	145/101
cävlangäh	(A. cevlän + F. -gäh) dolaşılan yer; savaş yeri	
	c. bol-	11/274
cävr	(A. i. cevr) haksızlık, eziyet, zulüm	
	c. bol-	116/331, 253/74
	cävr qıl-	241/1802
cävrä-	gitmek	
	c.-ydi	14/342
cävrä-	sikâyet etmek,	
	c.-ysän	115/289
cây	(F. i. cāy) yer, makam	
	c.	14/337, 174/82, 284/697
	c. emäsmi	15/378
	c. àl-	137/476, 389/136
	c. bol-	29/74
	c. boşät-	187/420, 221/1303
	c. körsät-	188/462, 233/1594
	c. qıl-	6/129, 104/22, 151/250, 256/125, 324/266

c. sàl- 56/3
c. sorä- 287/777
c. tàp- 251/19
c.-mi 284/698, 284/699
c.-niñ 195/619
c.-ni 17/423, 333/127, 382/186
c.-gä 23/570, 33/175, 55/443, 56/21, 84/
167, 98/524, 103/656, 106/66, 135/
426, 138/507, 148/175, 213/1100,
229/1497, 234/1623, 248/1994, 294/
59, 350/163, 366/231, 390/175
c.-dä 13/314, 42/121, 45/192, 69/337, 85/
187, 87/238, 87/240, 95/434, 135/
427, 135/428, 147/129, 166/190, 167/
223, 171/11, 189/466, 193/578, 241/
1819, 261/85, 270/325, 321/197, 360/
81, 365/212, 385/26, 388/103, 388/
103, 388/104, 394/265, 414/264
c.-dägi 194/617, 202/809
c.-dän 40/73, 72/417, 90/309, 90/310, 170/
295, 170/296, 210/1014, 252/44,
300/213, 314/23, 398/385
c.-im 111/180
c.-imdä 328/18
c.-ifgä 215/1155, 356/316
c.-i 12/289, 39/40, 39/40, 78/10, 122/99,

289/832

- c.-ini 273/402, 293/38, 371/363
- c.-igä 169/267, 182/287, 191/542, 208/964,
255/107, 325/296, 359/62, 399/401,
404/15, 410/173
- c.-idä 28/39, 45/202, 48/270, 63/196, 89/
286, 91/344, 121/63, 177/168, 191/
539, 191/543, 194/613, 207/934,
235/1649, 235/1649, 235/1656, 359/
60, 360/81, 360/83, 369/305, 372/
389, 385/35, 397/347, 408/124
- c.-idämi 139/530, 172/25
- c.-idän 3/57, 187/431, 379/118, 393/251
- c.-lärni 2/37, 6/142
- c.-lärnä 88/261, 103/649, 400/423
- c.-lärnä 47/241, 102/637, 259/28, 353/237
- c.-lärnä 260/66
- c.-läri 397/345
- c.-läri 6/143, 49/290, 88/269, 117/338,
351/182, 409/138
- c.-läri 26/652, 36/247, 338/272
- c.-läridä 8/190, 35/229
- c.-läridän 47/248, 75/506
- cäydäri sade, gösterissiz
- c. 406/56
- cäylä- yerleşmek

	c.-b	308/407, 377/62
cäylän-		yerleşmek
	c.-ib	àlib 34/200
cäyläştir-		yerleştirmek
	c.-gän	edi 88/270
cäzà		(A. i. cezā') ceza
	c.	399/392, 413/244
	c.-gä	389/150, 400/417
	c.-sini	157/401, 335/194, 350/171, 376/28
Cäzàir		Cezayir
	C.	274/426
cäzib		(A. s. cäzib) cazip, çekici
	c.	175/123
cäzm		(A. i. cezm) kesin karar
	c. qıl-	193/583, 193/583, 278/530, 341/ 352, 379/115
cerk-		boğuk ses çıkarmak
	c.-ib	35/227
	c.-ib-cerkib	412/207
	c.-ibràq	407/81
	c.-ib turib	30/78
ciddiy		(A. s. ciddī) ciddi
	c.	9/222, 15/370, 24/596, 130/293, 138/500, 254/89
	c.-lik	141/569

	c.-rəq	15/364
ciddiyət	(A. i. ciddiyyət)	ciddiyet, ağır başlılık
	c.	368/285, 368/285
	c. bilən	157/385, 157/387, 321/179
	c. saqlä-	9/216
ciddiyläs-	ciddileşmek	
	c.-di	17/416, 24/602, 156/376
	c.-gän (s. f.)	117/334, 147/140
cigär	(F. i. ciger)	
	c.-lärimiz	29/55
cığ	cız	
	(yürägi cığg etib ket-)	yüreği cız etmek
		168/243
cihät	(A. i. cihet)	yön, taraf
	c.-ni	338/265
	c.-gä	246/1934
	c.-dän	200/748
	c.-ini	399/408
	c.-idän	132/338
cil-	yerinden kımıldamak; başka yere gitmek	
	c.-dim	275/445
	c.-işdilär	49/289, 49/292
	c.-ädilär	203/832
	c.-ädigän	63/192
	c.-mädi	70/375
	c.-mäydi	171/12

	c.-mäsdän	177/176
	c.-àlmäymän	252/44
	c.-àlmäy qal-	151/251, 307/388
cilâ	(A. i. cilâ')	cilâ
	c.	290/841
cildir-	getirtmek	
	c.-di	198/704
cilgi	gitme, ayrılma	
	c.-si	70/376
cilvälän-	(A. cilve)	cilvelenmek
	c.-ärđi	409/140
cim	ses çıkarmadan, sessiz	
	c. bol-	17/421, 22/539, 24/601, 30/91, 37/263, 41/84, 66/271, 95/437, 127/221, 157/387, 161/60, 201/775, 205/887, 255/123, 264/160
	c. qal-	6/122, 6/132, 15/379, 16/385, 30/88, 40/66, 41/96, 51/352, 57/35, 58/72, 59/100, 120/44, 127/223, 128/257, 138/499, 145/88, 146/122, 150/221, 163/124, 191/533, 191/538, 205/887, 315/34, 317/81, 347/96,
	c. otir-	23/564
	c. tur-	24/593, 236/1686, 348/107, 351/180
	c. edi	35/207, 314/13, 321/190
	c. edilär	27/12

c.-ginä 329/32, 375/3
c.-lik 18/442, 63/201, 139/537, 149/201,
312/529, 317/77, 347/99
c.-ligi 316/62
c.-ligigä 25/614
c.-ligidä 141/574
c.-likdän 150/204
cimcimä çok güzel oyma nakış
c.-si 152/266
cimcit sessiz
c. bol 8/185, 53/406
cimi- sessiz olmak
c.-b 313/537
c.-b ket- 142/4, 150/203, 299/199
cin (A. i. cinn)
c. 28/50, 205/878
c.-däk (bir az) 78/10, 85/199, 104/22, 167/
213, 169/261, 229/1494, 229/1502,
242/1843, 243/1867, 249/2007, 329/
42, 335/187, 345/39, 353/240, 354/
266, 356/327, 381/162, 400/436
c.-däkinä 122/78, 196/664, 306/352
c.-dek 7/150, 253/70, 379/109
c.-däy 302/263
c.-i 297/129
c.-imdän 277/506

cinàyät	(A. i. cināyēt) cinayet, adam öldürmä c. 384/1 c.-ini 397/341
cingıràq	cingırak c.-nif 197/686 cingıràğı 26/656
cinqarçä	bir kuş türü c. dāy 82/104
cinlän-	cinnet geçirmek c.-gänmän 287/757
cinni	(A. s. cinnī) cinli c. 89/297, 180/249, 243/1861, 331/84, 411/ 183, 412/216, 412/216, 415/284 c.-mi 411/182 c. bol- 58/54, 88/277, 293/30, 361/102, 412/215, 415/281 c. edi 195/632 c.-ni 413/230 c.-lärçä 286/752 c.-lärdäy 413/244 c.-likni 292/15
cips	sağlam c. yàpil- 357/3
ciriñlä-	çalmak (telefon) c.-di 182/284

cirkä-cirkä	Tırısa kalkan atların kafalarını "kaldıra kaldıra" yürümeleeri. c. 355/284
cirkän-	iğrenmek c.-ämän 236/1669 c.-äsän 235/1666 c.-gän (s. f.) 235/1658 c.-is 100/585, 407/85
cirtäk	bkz. cirtäk çäl- c. çäl- (alay etmek, dalga geçmek) 160/30, 163/123, 168/249
cism	(A. i. cism) cisim c.-idä 10/244
cizzä	kavrulmuş yağ (koyunun yağlı kısmının kav- rulması) c. dek bol- 384/2
cöcä	(F. i. cüce) civciv c.-lärimiz 349/146
cön	kolay; basit c. 253/68
cönä-	yola çıkmak, gitmek c.-di 297/144, 379/111, 405/47 c.-dilär 355/305 c.-ymän 60/123, 166/196, 216/1182, 225/ 1392, 226/1423, 297/140, 301/247 c.-ysän 190/492

c.-ymiz	24/591, 228/1467
c.-yin	128/242
c.-ñ	61/130
c.-säk	76/531
c.-rkän (z. f.)	159/6
c.-ydidän	146/103
c.-r (s. f.)	160/42
c.-gän (s. f.)	258/2
c.-gändän	266/211
c.-gänimdä	262/103
c.-ärdi	295/96
c.-b edik	279/544
c.-y ber-	60/118
c.-b qäl-	14/339, 330/67, 330/71
c.-b ket-	193/582, 226/1425, 228/1487, 251/9, 256/130, 372/403
cönäs-	burada: gürüldemek; birdenbire çok yüksek bir şekilde konuşmak.
	c.-ib ket- 333/148
cönät-	göndermek
	c.-dim 287/778
	c.-ışdi 41/77
	c.-dik 277/499
	c.-ämän 320/154
	c.-ämiz 45/177
	c. 360/93

	c.-säm	323/241
	c.-ib	304/318
	c.-gac	355/309
	c.-gän (s. f.)	362/143
	c.-gändän	344/1, 373/406
	c.-ärđi	367/263
	c.-gän edik	362/130
	c.-ärmiş	173/68
	c.-mäysän	147/146
	c.-mäydi	410/156
	c.-ä àl-	75/495
	c.-ib yàt-	23/570
	c.-màqçi bol-	323/232
cönätđir-	göndertmek	
	c.-dirämän	159/9
cönätıl-	gönderilmek	
	c.-ädi	354/276
cüdä	(F. zf. cudā) aşırı, pek	
	c. 9/222, 10/229, 10/247, 12/300, 14/354,	
	17/414, 34/179, 34/185, 39/43, 40/60,	
	48/258, 52/359, 53/403, 53/403, 56/20,	
	60/105, 60/110, 61/141, 61/144, 65/231,	
	72/429, 75/499, 78/11, 79/36, 81/92,	
	82/102, 87/235, 88/268, 88/273, 90/314,	
	94/415, 96/469, 96/473, 100/574, 100/	
	576, 105/38, 108/121, 108/124, 111/184,	

117/340, 124/151, 131/311, 135/415,
135/432, 144/54, 144/72, 146/110, 146/
126, 148/157, 149/178, 149/184, 152/281,
160/25, 163/106, 165/159, 170/299, 171/
4, 172/37, 173/75, 179/216, 181/277,
181/277, 184/343, 187/433, 193/578, 194/
612, 199/728, 204/856, 208/976, 209/
1003, 210/1028, 211/1049, 215/1138, 219/
1239, 226/1433, 227/1441, 228/1469, 230/
1527, 230/1535, 230/1536, 230/1539, 231/
1542, 231/1552, 232/1575, 239/1771, 242/
1847, 245/1901, 247/1956, 248/1980, 251/
18, 251/19, 253/52, 254/81, 256/139,
259/38, 259/41, 264/179, 266/231, 269/
295, 271/341, 273/411, 279/549, 279/560,
279/565, 280/572, 284/681, 286/752, 287/
770, 288/783, 293/38, 296/118, 297/147,
298/171, 299/183, 299/189, 303/294, 304/
300, 304/316, 305/342, 305/344, 306/355,
307/381, 308/411, 310/473, 311/495, 316/
65, 321/185, 321/187, 321/188, 321/200,
322/203, 323/245, 323/252, 332/124, 333/
151, 343/397, 344/23, 344/3, 345/37,
346/60, 347/92, 360/81, 366/240, 367/
275, 369/320, 375/19, 376/25, 377/52,
378/97, 384/8, 385/39, 385/47, 387/100,

390/177, 391/188, 394/265, 394/270, 396/
315, 398/379, 399/411, 404/9

cüdà-lik 285/713

cüft

(F. s. cuft) çift

c. 29/76, 149/195, 183/335, 187/418

c.-i 11/258, 197/681

c.-ini 10/249

cügär

(F. i. c̄iger) ciğer

c.-i 167/207

cüldür

eski

c. 363/164

cumä

(A. i. cum`a) cuma, cuma namazı

c. 302/281, 332/124, 404/1, 414/268

c.-ni 18/434, 390/172

c.-gä 348/124, 408/122

c.-dän 333/143, 402/485

cümlä

(A. i. cumle) cümle

c. 129/259

c.-ni 72/422

c.-nifi 7/163

c.-sidä 319/143

curnäl

(Rusça < Fransızca) dergi

c. àl- 272/382

c.-ni 191/520

cüssä

(A. i. cusse) cüsse, insan gövdesi

c.-sini 145/86

cüvān

(F. i. cüvān) genç kadın

c. 159/3, 182/306, 183/319, 185/372, 185/
376, 186/389, 245/1920, 259/37, 260/54,
368/294, 383/212

c. ekān 241/1799

c.-niñ 159/22, 185/379, 227/1464, 374/443

c.-ni 190/512, 367/297

c.-gä 288/785, 295/84, 371/377, 371/382

c.-lär 47/226, 54/428

c.-lärđän 47/231, 100/575

c.-lärniñ 46/219, 184/337

cüvānmärg

(F. s. cüvān-merg) perişan

c. 107/100

c. bol- 354/279

c. qıl- 374/440

c.-iñni 108/102

cüvāzkäş

(F. i. cuvāz-keş) çeltik işleme yerinde çalışan işçi

c. 364/180

ç. süyükläri 78/6
ç.-sigä 127/221, 211/1051
ç.-sidä 79/31

çäkki

yersiz, boşuna

ç. 89/282, 206/916, 260/60, 336/210
ç. emäs 48/253, 179/211, 181/258, 188/444,
217/1194, 266/208
ç. bol- 338/270
ç. qıl- 356/310, 367/273

çağ

tamam; eğlenceli, neşeli

ç. kel- 308/411
ç. qıl- 295/80
ç.-qa 163/120
ç.-qaçä 31/114, 62/156, 97/505, 140/560,
158/425, 193/591, 201/778, 202/
812, 215/1156, 317/97
ç.-ligidän 223/1357

çağ-

gammazlamak

ç.-adigändäy 325/302

çağ-

kırmak, yarmak

ç.-ayätgän 269/291

caq-	sokmak (arı sokması)
	ç.-qan (s. f.) 12/295
caq-	çakmak (kibrit çakmak)
	ç.-qan (s. f.) 256/143
caqa	para (çok az miktarda para)
	ç. 84/167, 116/328, 248/1995
	ç. ber- 116/330, 279/553, 408/107
	ç.-gä 367/260, 384/5
	ç.-si 146/102
	ç.-lik 384/15
caqa	bälä-çaqa: coluk çocuk
	(bälä-çaqa) 161/57, 197/691, 210/1026,
	228/1479, 299/181
	(bälä-çaqasi) 40/57
	(bälä-çaqamiz) 319/148
	(bälä-çaqalik) 349/148
caqır-	çağırmak
	ç.-äyätir 181/271, 328/9
	ç.-dim 277/513
	ç.-di 75/496, 182/291, 253/57, 277/502,
	304/313, 319/132
	ç.-dik 321/195
	ç.-dilär 344/14

c.-ibdilär 71/395
c.-ibsiz 57/33
c.-ädi 11/250, 11/253, 11/259, 74/466
c.-ämiz-ü 317/92
c.-ämizmi 147/142
c.-sämmikän 59/94
c.-sä 73/441, 172/34
c.-säk 68/323
c.-säñizmikän 59/94
c.-sin 45/188, 97/489
c.-iñ 59/97
c.-ib 40/54, 40/69, 42/108, 59/88, 70/382,
74/461, 84/172, 93/393, 97/494, 100/
569, 104/16, 135/422, 136/461, 159/
17, 164/132, 164/134, 196/651, 228/
1487, 264/169, 289/824, 302/256, 304/
315, 314/4, 315/31, 318/120, 319/135,
325/305, 372/405
c.-gändä 59/91, 97/510
c.-gän (s. f.) 72/410, 143/36, 170/304,
304/323, 358/26
c.-gänlär 88/266
c.-ädigän bol- 77/543
c.-ärdi 172/34
c.-ib edim 210/1022
c.-ib edi 238/1732

	c.-ärmiş	349/141
	c.-gän ekän (f.)	105/27
	c.-gän ekänlär	402/466
	c.-mäbdi	59/91
	c.-mäbsän-dä	70/378
	c.-mäymän	59/96
	c.-ä qäl-	349/142
	c.-ib àl-	318/120, 372/405
	c.-ib ber-	104/16, 196/651
	c.-ib bol-	40/69
	c.-ib çıq-	289/824
	c.-ib kel-	70/382
	c.-ib ket-	40/54
	c.-ib àlib	74/462, 319/135, 325/305
	c.-ä berib	413/229
	c.-maq üçün	152/256
	c.-maqçı bol-	158/418
	c.-iş	11/251, 40/68, 74/465, 149/189, 333/ 145
	c.-isgä	70/381
	c.-ışı	254/83
	c.-işläri	233/1619
caqırıl-	çağıtılmak	
	c.-gänini	400/434
	c.-gän edi	299/193, 372/401, 385/30
caqırırq	bağırma, çağırma	

ç. 43/128
ç.-ni 5/110, 143/40
ç.-däyàq 144/54
çaqırırğ-ı 33/157
çaqırırğ-ıgä 98/520
çaqırtır- çağırılmak
ç.-ärsän 147/137
ç.-dim 4/92
ç.-dikmi 45/201
ç.-işädi 46/212
ç. 99/547, 158/415
ç.-ädi 215/1142, 330/70
ç.-ämiz 45/184
ç.-äy 147/135
ç.-äylik 46/207
ç.-sä 60/115
ç.-säk 46/208
ç.-säffiz 97/496
ç.-sin 60/118, 97/498
ç.-ib 43/131, 98/527, 125/155, 134/404,
154/325
ç.-gändä 81/94
ç.-ädigän bol- 148/176
ç.-gänimizdä 46/207
ç.-gän edi 402/468
ç.-màqçı edim 56/15

	ç.-gän ekän (f.) 312/515
	ç.-gän ekänmi 26/651
	ç.-gän ekänlär 23/575
	ç.-ib ekän 146/124
	ç.-màqçi ekän 61/139
	ç.-mädi 84/173
	ç.-mäsdän 330/69
	ç.-mäside 147/131
	ç.-ä ber- 158/420
	ç.-ib àlib 134/404
	ç.-ib kelib 125/156
çaqmàq	şimşek
	ç. 8/190, 9/200
çaqnä-	ısıldamak, parlamak
	ç.-sä-dä 348/110
	ç.-b yàn- 68/316
çäl	ihtiyar
	ç. 14/354, 16/386, 23/563, 390/175, 391/199
	ç.- kämpir 105/39, 107/96
	ç.-niñ 144/75, 390/173, 410/167
	ç.-lärgä 339/297
çäl-	çalmak (müzik aleti)
	(cirtäk ç.-yäpti) alay etmek, dalga geçmek
	163/123, 168/249
	ç.-di 392/221
	(çäpäk ç.-sä) alkışlamak, birinin yaptığı

	hataya sevinmek 160/28
	(cirtäk ç.-ib) alay etmek 160/30
	ç.-ib 221/1291, 339/285, 342/361
	ç.-gändä 215/1151
	ç.-ädigän 129/266
	(çäpäk ç.-ärđi) alkışlamak, birinin yaptığı
	hataya sevinmek 153/287
	ç.-işi 415/287
çälä	yarım, yarıda kalmış
	ç. 187/434, 353/256, 358/42
	ç. qäl- 7/150
	ç.-çülpä (yarım yamalak) 280/578, 309/440
	ç.-püçä 108/106
çäläplä-	ağzında döndürmek, ekmeđi ağızda döndüre-
	rek hamur haline getirmek
	ç.-r ekän (z. f.) 63/202
çäläsäväd	az okumuş, yarı cahil
	ç. 388/102
çälgü	çalgı (müzik aleti)
	ç. tãri 196/648
çämädän	(F. i.) bavul, valiz
	ç. 222/1337
	ç.-nini 224/1385
çämälä-	tahmin etmek, kestirmek
	ç.-rdim 262/125
	ç.-b 240/1797

çämän	(F. i. çemen) yer (bitkilerle örtülü yer)
	ç.- çämän açilib yät- 258/10
çämbäräk	(F. i. çenber) halka, kasnak
	ç. qıl- 328/16
çänàq	çanak, çukur (göz çukuru)
	çänàq-ıdän 382/188
çäñ	(F. i. çeng) pence, el; çengel
	ç. sàl- (pence veya el ile tutmak, saldır- mak; tecâvüz etmek) 26/652, 78/ 14, 178/198, 261/78, 273/403, 380/ 148
çäñ	toz
	ç. 184/358, 258/15, 258/22
	ç. kötär- (boşuna gürültü patırtı çıkar- mak) 142/16
	ç.-lärini 258/18
çäñäl	(F. i. çengel) pence, el
	ç.-igä 224/1376
	ç.-idän 269/296
	ç.-lärägi 178/204
	ç.-läri 178/199
çäñällä-	bkz. yüräk çäñällä-
	(yürägini ç.-b) otir- : yüreği sıkılmak 356/321
	ç.-ydi 282/626
çänlän-	canlanmak

	c.-gäç	40/55
çänqä-	susamak	
	ç.-ymizmi	15/361
çänqàq	susamış	
	ç. 290/853	
çàp	(F. i. çāp) bkz. çàp qıl-	
	ç. qıl- (neşretmek)	130/286
çäp	(F. s. çep) sol	
	ç. 27/2, 51/350, 58/55, 301/244, 308/421,	
	309/427, 365/210, 365/223	
	ç.-gä	186/389, 217/1201, 258/22, 259/29,
	388/111	
çàp-	koşmak	
	ç.-ä ber-	345/49
	ç.-ädi	122/76
	ç.-ädigän	371/371
	ç.-ädimi	57/39
	ç.-ärdi	38/4
	ç.-äymi	121/51
	ç.-di	344/6
	ç.-dim	277/503
	ç.-gänicä	362/133
	ç.-gänim	3/67
	ç.-iş	79/44, 311/492
	ç.-ib kel-	131/326, 167/228, 230/1537,
	353/253	

	ç.-ib kelib	344/19, 353/239
	ç.-ib çıqıb	229/1505
çäpäk	alkış	
	ç. bilän	232/1582
	ç. çäl-	(alkışlamak, birinin yaptığı ha- taya sevinmek) 153/287, 160/28
çäpəq	bkz. äpəq-çäpəq	
çäpän	kaftan, özbek Türklerinin millî giyimi.	
	ç.-i	78/2
	ç.-ini	327/334, 328/10
	ç.-lärini	81/94
çäpär	süvari	
	ç.-läri	175/125
çäpıq	bitkinin alt kısmı	
	çäpıq-ıgä	186/402
çäpqıllä-	hızlı koşmak	
	ç.-y başlä-	374/441
çäptir-	kosturmak	
	ç.	339/281
	ç.-gänicä	224/1373
	ç.-ib ötib	326/325
çär-näçär	(F. zf. çär-nä-çär) ister istemez	
	ç.	339/302, 343/398, 357/20
çärä	(F. i. çäre) care	
	ç. tıp-	128/245, 129/258, 161/54

	ç. kör-	163/106, 201/787
	ç. 146/120,	203/836, 203/849, 284/691,
		284/691, 287/772, 295/85, 341/351,375/
		18
	ç.-ni	203/837, 204/858, 204/861
	ç.-si	204/860
	ç.-sini	161/50, 203/850
	ç.-siz	204/858
çäräk	(F. s. çār-yek)	çeyrek
	ç. 399/405	
	ç.-kinä	80/60
çäräkär	(F. s. çāre-kār)	icarcı (Birinin toprağını elde ettiği ürünün dörtte birini almak şartıyla işleyen kişi.)
	ç. bālälär	134/388
	ç. bol-	349/134
	ç.-lär	347/89
çäraqlä-		parlamak, pırıldamak
	ç.-di	71/385
	ç.-b	63/198, 223/1355
	ç.-gän (s. f.)	4/81
	ç.-gäni	46/213
çärbazar	(F. i.) pazar	(haftanın her günü değişik değişik yerlerde kurulan pazarlar)
	ç.-çi	114/274
çärçä-		yorulmak

	ç.-di	115/295, 355/290
	ç.-gändirsiz	243/1867
	ç.-bmän	231/1559
	ç.-ymän	285/725
	ç.-ydi	176/133
	ç.-b	26/644, 26/653, 69/346, 75/506, 85/ 195, 99/552
	ç.-gän (s. f.)	118/365, 193/585
	ç.-gän edilär	72/411
	ç.-mägän (s. f.)	355/304
	ç.-mäydigän	353/242
çàrikär	bkz. çàräkär	
	ç.	319/147
	ç.-lärini	136/461
çàrlä-	davet etmek	
	ç.-s àvàzi	212/1077
çàrsi	(F. i. çàrsü) kuşak (bele bağlanan örtü sek- linde güllü kuşak)	
	ç.	146/115
	ç.-sini	359/56
çàrsillä-	cıtır cıtır eden ses çıkarmak	
	ç.-b yàn-	403/507
çäs (çest')	(Rusça) selam, askeri selam	
	ç. ber-	131/328
çäškä	kapaklı ibrik	
	ç.	198/719

càvril-	yapılmak
	c.-gän (s. f.) 137/472
cày	(Çince i.) cay (içecek)
	c. 69/342, 98/536, 120/26, 138/509, 197/692, 331/90, 387/90
	c. àl- 49/289
	c. ber- 362/141
	c. dämlä- 7/156, 208/973
	c. iç- 36/247, 73/440, 139/538, 172/45, 197/689, 208/976, 254/77, 301/231, 302/270, 314/5
	c. qıl- 379/105
	c. qoy- 209/994
	c. quy- 119/18, 198/705, 315/45
	c. täslä- 6/144
	c. qàgàzi 303/288
	c.-gä 301/236
	c.-im 301/234
	c.-ifni 150/206, 152/258, 229/1490
	c.-ni 6/130, 7/149, 22/542, 64/215, 65/239, 69/344, 120/24, 120/25, 128/247, 139/ 539, 140/543, 148/173, 301/243, 320/ 168, 410/174
cäyàn	cıyan (çok ayaklılardan, sarımtırak renkte, zehirli böcek)
	c. 310/455

çaydiş	çaydanlık
	ç.-ni 149/193
	ç.-dek 26/643
çayxanə	(çince i. + F. i.) çayhane
	ç.-lär 90/307
çayqa-	o tarafa bu tarafa sallamak (el, baş)
	ç.-di 190/493, 205/888, 212/1072, 392/208
	ç.-ydi 340/308
	ç.-y- çayqay 234/1636
	ç.-b 38/10, 138/490, 138/497, 211/1054, 216/1160, 216/1161, 218/1224, 218/ 1226, 358/43
	ç.-maq üçün 137/486
	ç.-s bol- 10/236
çaynə-	çignemek (ağızda)
	ç.-şdən 63/201
çaynək	(Rusça) çaydanlık
	ç. 148/173, 250/2043, 254/77, 390/158
	ç. bilän 128/246,
	ç.- piyaläni 65/240
	ç.-mi 395/297
	ç.-kä 372/397
	ç.-dä 69/342, 138/509, 373/409, 390/158, 390/164, 396/317
	ç.-dämidi 395/295
	ç.-dägi 65/239, 120/26, 373/413, 381/174,

	382/177, 390/162
	ç.-dän 315/45
	çàynäg-i 395/299
	çàynäg-idägi 373/414
	ç.-lärğä 6/144
çäypä-	sallamak (baş)
	ç.-r 414/264
	ç.-y-çäypäy 403/508
çäypi-	sallamak (el)
	ç.-di 231/1561
çäysäb	(F. i.) çarşaf (yatak örtüsü)
	ç. 175/115
	ç.-ni 185/368, 185/370, 187/422, 342/366
	ç.-dän 142/20
	ç.-ini 187/427
	ç.-li 175/117
çeçän	mahir, becerikli
	ç. 291/864
çegärä	sınır
	ç.-sidän 258/9
	ç.-siz 110/159
çehrä	(F. i. çehre) çehre, yüz
	ç. bilän 9/223, 24/596, 254/90
çek	son, sınır
	ç.-siz 32/140
çek	(F. i.) hisse, pay

	ç. bol-	89/303
	ç.-i	89/305
çek		(Rusça< İngilizce i.) çek (banka çeki)
	ç.	186/397, 188/446, 188/450, 263/147, 285/722
	ç. ber-	225/1411
	ç. uzät-	280/590, 284/688
	ç. däftäri	285/703
	ç.-ni	188/447, 286/726, 286/729, 291/883
	ç.-dä	186/396
	ç.-i	186/392, 284/689
çek-		çekmek, içmek (nargile)
	ç.-kändän	347/92
çekä		yan, yan taraf; taraf
	ç.-dä	175/114
	ç.-sidän	115/298
çekil-		çekilmek
	ç.-di	227/1455, 399/402
	ç.-dilär	160/49, 312/508
	ç.-ib	372/383, 380/145
çekin-		çekinmek
	ç.-di	226/1437
	ç.-ädi	236/1681
	ç.-mäyäck edi	379/116
cekkä		yan, kenar
	ç.	391/198

ç.-gä 100/569, 381/165, 386/73
 ç.-dä 127/207, 266/230, 315/29
 ç.-dägi 215/1148
 ç.-si 253/72
 ç.-sigä 3/60, 385/43
 ç.-sidä 72/410, 151/250, 308/409, 312/524
 ç.-sidägi 276/469
 ç.-sidän 385/43
 ç.-rəq 85/187
 çert- fiske vurmaq; tıkırdatmaq
 ç.-dilär 286/746
 ç.-ib 64/209, 185/364
 ç.-ib- çertib 326/330
 ç.-ib kel- 222/1321
 ç.-ib bəq- 344/10
 ç.-iş 264/164
 ç.-işigä 264/165
 çertil- tıkırdatılmak
 ç.-gänini 264/162, 313/539
 çet kenar, kuytu
 ç.-dän 271/337, 385/29
 ç.-gä 155/334, 261/90, 285/710
 ç.-idä 86/225, 347/91
 ç.-igä 90/307
 çet dıřarı
 ç.-kə.rəq cıq- 184/353

çetlä-	kenara çekilmek
	ç.-şgänlärigä 334/172
çevä	bkz. mevä-çevä
	ç. 101/596, 308/416
çevär	terzi, usta terzi
	ç. 15/365, 146/114
çidä-	dayanmak, sabretmek, katlanmak; hizmet etmek
	ç.-ymän 272/378
	ç.-ysän 295/77
	ç.-b 9/219, 236/1688
	ç.-b -çidäb 171/20
	ç.-mädi 262/111
	ç.-yälmädim 277/513, 329/46
	ç.-yälmädi 65/251, 106/72, 155/335, 313/ 548, 375/21, 407/87
	çidälmäymän 66/273, 66/273, 66/273
	çidälmäydi 19/479
	ç.-yälmäsd-än 109/133
	ç.-yälmäski 135/411
	çidälmäsdän 294/64
	çidälmäy ket- 19/475
	ç.-y àl- 43/140
	ç.-b bol- 367/261
	ç.-mäy gäpir- 146/121
	ç.-mäy ket- 165/159, 390/177

	ç.-s	171/18, 296/122
	ç.-şgä	294/65
çigäl	karışık, çetin	
	ç. 21/528	
çigälläs-	karıştırmak, çetinleştirmek	
	ç.-tirib	21/529
çigilin	güzel, fevkalade	
	ç.-ginä	308/412
çigirtkä	çekirge	
	ç.-niki	357/7
çigit	pamuk tohumu	
	ç.-läri	135/429
çıganàq	dirsek	
	çıganàq-ı	316/64
çıq-	çıkmaq	
	ç.-arsän-ä	75/511
	ç.-ar (f.)	154/320, 379/103
	ç.-armikin	406/60
	ç.-dim	57/40, 74/464, 77/541, 241/1818, 260/67, 261/101, 262/108, 265/202, 288/793
	ç.-di	1/16, 7/159, 15/366, 19/462, 28/29, 61/133, 89/300, 111/201, 164/135, 167/205, 181/269, 183/315, 185/371, 188/447, 218/1225, 221/1299, 222/

1313, 224/1371, 226/1421, 227/1460,
234/1622, 234/1625, 255/110, 265/
205, 268/273, 289/824, 293/35,301/
245, 303/284, 313/543, 316/61,319/
139, 327/335, 330/63, 333/140,356/
315, 358/35, 371/381, 373/418,373/
431, 377/57, 381/157, 383/206,387/
88, 390/155, 401/440, 405/43, 407/
96, 410/165

c.-ıſdi 161/66
c.-ıſädigämdir 147/130
c.-di-kü 4/76
c.-di-yü 66/261
c.-dik 264/170
c.-dilär 208/955, 232/1572, 289/809, 383/
207
c.-ıſdilär 46/221
c.-qanmän 408/123
c.-qan (f.) 78/6, 146/115, 283/654,358/39
c.-ıbmän 263/138
c.-ıbdi 319/133
c.-ıpti 316/50
c.-ıbsiz 56/14
c.-amän 129/272, 144/62, 292/5, 310/457
c.-amänü 215/1152
c.-adi 115/298, 167/203, 167/203, 199/743,
210/1014, 277/509, 341/347, 386/50

ç.-ıſädi 56/16
ç.-adimi 378/93
ç.-amiz 207/948, 236/1687
ç.-asizmi 150/208
ç.-asizlär 77/544
ç.-adilär 148/159
ç.-ay 18/434, 97/505
ç. 91/337, 145/98, 413/230
ç.-sin 42/114
ç.-aylik 117/354, 207/952, 214/1130
ç.-ıñ 208/973, 373/406
ç.-sinlär 177/179
ç.-säm 238/1734
ç.-sä 90/315, 151/242, 346/55, 354/269,
379/103
ç.-ıſſä 408/101
ç.-qım yoq 168/241
ç.-arkän (z. f.) 25/623
ç.-ar-çıqmäs 100/563
ç.-ıb 2/27, 2/35, 2/44, 4/83, 22/541, 25/
636, 27/4, 43/145, 56/7, 61/134,78/
22, 79/44, 87/230, 87/245, 90/322,
91/341, 94/425, 94/428, 117/336,
117/336, 118/364, 12/294, 122/84,
123/102, 137/476, 143/38, 145/83,
146/127, 149/185, 152/258, 161/59,

171/12, 171/6, 173/50, 175/103,177/
170, 182/294, 182/300, 182/308,214/
1131, 215/1134, 215/1144, 223/1341,
224/1381, 233/1609, 241/1819, 255/
101, 256/129, 262/125, 264/158,283/
657, 285/714, 285/720, 292/23,295/
98, 296/109, 298/160, 302/267,311/
489, 345/47, 347/90, 352/228, 354/
268, 365/210, 367/276, 373/415,
377/67, 379/108, 380/135, 381/161,
382/188, 401/458, 404/16, 414/263

ç.-işib 328/19

ç.-qaç 150/211, 224/1367, 355/298, 405/45

ç.-qandä 341/347, 346/64, 407/93

ç.-qunçä 288/793

ç.-qunimçä 241/1809

ç.-adigän 31/111, 116/313, 129/280, 184/
353, 190/508, 196/648

ç.-ar (s. f.) 187/438

ç.-ayätgän 335/195

ç.-ayätgänini 195/638, 255/99

ç.-qan (s. f.) 2/24, 15/365, 21/512, 26/
655, 27/6, 31/126, 36/233,36/250,
58/59, 77/546, 83/147, 90/325,
98/512, 105/39, 139/533, 141/576,
144/64, 151/233, 151/250,154/316,

233/1617, 313/549, 320/161, 355/
309, 366/235, 386/60, 386/61,
386/74, 410/175, 413/253

ç.-qan bol- 90/316
ç.-qandän 205/876, 207/950, 345/25
ç.-qanimni 262/103
ç.-qanini 80/62, 80/64, 85/189, 148/160
ç.-qanigä 264/163
ç.-qanidä 111/182
ç.-qanlärnif 375/17
ç.-qanligidän 191/524
ç.-ardi 120/43
ç.-qan edi 31/118, 75/488, 130/282
ç.-ib edim 56/18, 57/25, 61/140
ç.-ib edilär 351/189
ç.-acäk edi 155/355
ç.-màqdä edi 129/260
ç.-ar ekän (f.) 67/292, 88/265
ç.-mädi 19/467, 225/1403, 257/151, 344/10
ç.-mägän (f.) 27/7
ç.-mäsin 15/376, 313/543
ç.-mäsä 379/103
ç.-mäsäk 168/241
ç.-mäydi 142/23, 225/1400, 280/574, 349/
140
ç.-mäy 299/196

c.-mägän bol- 192/549
c.-mägäni 225/1401
c.-mägändän 394/268
c.-mäslikkä 247/1970, 247/1973
ç.-mäski 63/194
c.-mäski edi 10/239
c.-a àl- 106/66
c.-a bàslä- 39/37, 77/545, 177/162, 236/
1684, 241/1817, 293/29, 404/
16, 400/429
c.-a kör- 227/1459
ç.-averäsän 223/1340
c.-ib bàr- 169/261, 208/965
c.-ib kel- 4/74, 46/211, 33/163, 304/322
c.-ib ket- 80/67, 83/135, 114/278, 147/
128, 147/132, 177/166, 208/960,
208/972, 208/979, 216/1180, 229/
1505, 244/1897, 253/52, 262/
122, 285/708, 286/735, 299/192,
303/283, 363/164, 365/217, 365/
209, 365/214, 366/235, 374/449,
372/400, 400/432, 400/433, 404/
7, 407/91, 239/1754
c.-ib qàl- 315/28, 360/86
ç.-ib yàt- 215/1155, 312/506, 312/522,
374/448

ç.-ib yür- 264/158
 ç.-mäy ket- 235/1667
 ç.-mäy qal- 135/429
 ç.-mäy qoy- 338/274
 ç.-älmäsdän 340/306
 ç.-a turib 233/1616
 ç.-ib älgünçä 50/310
 ç.-ib kelib 405/25, 411/178

 ç.-ib ketib 246/1937
 ç.-ib ketgäç 123/106
 ç.-ib otirib 358/43
 ç.-ib turib 263/139
 ç.-mäy turib 362/144
 ç.-màqçi bol- 255/109
 ç.-ış 3/47
 ç.-ışgä 387/81, 415/292
 ç.-ışı 31/115, 51/336, 114/260, 245/1917
 ç.-ışini 105/42
 cıqar- cıkarmak
 ç.-dim 305/335
 ç.-di 20/490, 20/492, 54/421, 158/425,
 162/95, 247/1961, 272/380, 305/
 329, 331/79, 337/249, 357/7, 382/
 182
 ç.-di-yü 110/177

ç.-dimi 339/279
ç.-gän (f.) 56/11, 98/514
ç.-miş (f.) 296/121
ç.-ibsiz 269/298
ç.-ämän 98/536, 253/71
ç.-ädi 157/400, 280/570, 340/307
ç.-iflär 407/31
ç.-sälär 161/60
ç.-ib 16/386, 59/85, 162/82, 262/106,
274/435, 304/319, 310/462, 373/428,
378/97
ç.-gän (s. f.) 9/207, 89/304, 174/91, 347/
78
ç.-gängä 20/491
ç.-ärđi 413/249
ç.-mäydi 22/546
ç.-mä 107/77
ç.-mäfi 269/290, 402/479
ç.-mäsdän 17/431
ç.-mäsdif 337/235
ç.-gän emäsmidilär 20/504
ç.-ä àl- 184/341, 364/201
ç.-ä tüş- 306/371
ç.-ib àl- 292/18, 292/20, 294/73
ç.-ib ber- 319/129
ç.-ib kel- 16/401

	ç.-ib qoy-	170/296, 222/1338
	ç.-ib yubâr-	120/25, 354/276
	ç.-ib àlib	413/247
	ç.-ib turib	30/78
	ç.-àlmâydi	80/54
	ç.-àlmâydilär	390/177
	ç.-mây bàs-	316/66
	ç.-mây qoy-	74/474, 341/346
	ç.-mâq bilän	26/638
	ç.-iş	181/261
	ç.-iş üçün	53/400, 282/640, 397/342
	ç.-işgä	80/55, 118/369
	ç.-işî	203/842
çıqarıl-	çıkarılmak	
	ç.-ädigän	119/7
	ç.-äturgän	130/284
	ç.-gän bol-	79/47
çıqıl-	çıkılmak	
	ç.-mâqdä	175/107
	ç.-gäç	263/143, 263/143, 263/144
	ç.-gändän	387/90
çıldirmä	def (çalgı aleti)	
	ç.-sini	363/168
çilim	nargile	
	ç.	347/92
	ç.-ni	347/92

cillâyâsin	(F. cille + A. yâsîn) kırk yasin ç. oqı- 251/11
cilpärçä	(F. s. cil-pär-çe) paramparça ç. bol- 151/245
çimçilä-	çimdikleme ç.-rdi 352/213, 355/301
çimildıq	beyaz çadır (Gelin ve damat için düğünün birinci günü kurulur.) ç. äträfi 162/88 ç. keti 159/19, 161/69 ç.-niñ 160/46 ç.-qa 162/86
çimmät	(< F. çeşmend) peçe ç. 391/202, 401/440 ç.-ni 25/629, 27/22 ç.-ini 394/275
çin	doğru, gerçek ç. köñildän (samimî, içtenlikle) 30/78, 46/224, 100/578, 113/237, 123/126, 280/579, 310/461
Çin	(F. i.) Çin ülkesi Ç. mülki 329/38 Ç.- Mäçindän 406/66 (Xıtây Ç.-nidäy) 310/462
çinäkä	doğru, gerçek, asıl ç. 14/342, 19/473, 22/559, 23/567, 28/31,

30/84, 48/268, 63/183, 79/40, 135/427,
138/497, 146/103, 166/200, 169/273, 173/
72, 198/714, 200/759, 226/1426, 245/
1902, 261/82, 277/513, 294/52, 321/185,
354/258, 387/96,

ç.-igä gercekten 249/2008

çinâyàq kapaklı ibrik, kap (Çin malı)

ç. 198/719

ç. likàçəsi 198/705

ç.-qa 198/704

çingıràq çingırak

ç. çäl- 215/1151

çinqıràq çingırak

ç. çäl- 392/221

çiflä- çinlamak

ç.-y başlä- 109/132

çiràq (F. i. çiräg) yağ lambası

çiräg yàq- 244/1878

ç.-niñ 185/378

çiräg-niñ 50/305

çiräg-ni 212/1081, 244/1886

ç.-qa 303/288

çiräg-ini 255/124

çiräg-lär 280/575

çiräg-läri 31/128

çiräg-çäniñ 47/240

çirây	(F. i. çerâg) yakışık, güzellik
	ç.-li 31/111, 44/156, 87/235, 101/592, 144/73, 198/704, 206/926, 228/1469, 308/411, 370/344
	ç.-lik 32/129, 109/136, 175/113, 183/319, 198/717, 222/1325, 224/1383, 228/ 1472, 230/1524, 259/38, 259/47, 260/52, 264/179, 265/193, 267/236, 281/613, 293/44, 308/407, 388/108
	ç.-likkinä 264/178
	ç.-liligini 259/39, 415/231
çiri-	çürümek
	ç.-bdi 218/1228
	ç.-b 195/634, 308/417
çirik	çürük
	ç. 337/254
çirit-	çürütmek
	ç.-di 292/9
çirmäs-	birbirine sarılmak
	ç.-dilär 5/108
	ç.-gän edi 25/624
çirs	bkz. çirs et-
	çirs, çirs et- : çız çız etmek 413/249
çit	(F. i. çit) basma kumaş
	ç. 116/324
çivin	sivrisinek

	ç.-dän	131/330
çiz-	çizmek; sıralamak, dizmek; göstermek	
	ç.-ib	104/15, 161/51
çizgalä-	çizmek	
	ç.-r	41/89
çizıq	çizgi; yol ; plan	
	ç. üsti	152/268
çizil-	çizilmek; gösterilmek; sıralanmak, dizilmek	
	ç.-ä başlä-	363/168
	ç.-gän (s. f.)	281/609, 391/195
	ç.-ib tur-	234/1624
çöçi	korkmak, ürkmek	
	ç.-b	102/613, 220/1266, 325/299, 404/22
	ç.-ib ket-	21/519
çöçit-	korkutmak, ürkütmek	
	ç.-mäs edi	2/32
	ç.-ib qoy-	254/93
çoğ	kor	
	çoğ	306/373
	çoq-qa	68/317, 187/433, 232/1586, 306/377
	ç.-däy	101/594, 114/262, 142/10, 189/488, 305/326
cox	deh (atı kamçılarken söylenen söz)	
	ç. de-	102/633
çök-	çökmek, batmak	
	ç.-di	18/442, 139/537, 149/201, 201/779,

312/529, 317/77

	ç.-kän (s. f.)	63/200
	ç.-kän edi	147/141, 316/63
çöl	çöl, bozkır	
	ç. 89/286, 89/287, 89/287, 265/203	
	ç.-niñ	89/301, 89/306
	ç.-ni	89/295
	ç.-gä	89/299, 264/176
	ç.-dä	89/291
çolâq	çolak, topal; bir lâkap	
	ç. 293/42, 295/82	
	ç. äzäyimxän	123/108
	ç.-niñ	293/45
	(Sadri ç.)	294/63
	(Sadri ç.-niñ)	294/60
	(Sadriddin ç.-niñ)	293/34
çönqay-	diz üstü oturmak, çökmek	
	ç.-dilär	41/87
	ç.-ib otir-	47/242
çöntäk	cep.	
	ç.-kä	302/279
	çöntäg-iniñ	89/300, 184/355
	çöntäg-igä	123/122, 301/238, 303/285
	çöntäg-idä	197/676
	çöntäg-idägi	301/244
	çöntäg-idän	140/561

	çöntäg-ımnıf	183/330
çöp	(F. i. çüb, çob) çöp; küçük dal	
	ç. bilän	41/89
çöp	öperken çıkan ses	
	ç. et-	214/1110
	ç.- çöpöp-	343/385
çoğıstır-	tokuşturmak (içki bardaklarını)	
	ç.-dilär	203/846
	ç.-ib iç-	189/484
çöpqat	sahtekârlık, aracılık	
	ç. 386/69	
	ç.-läri	385/47
çori	cariye	
	ç.-däy	65/253
çört	tereddüt etmeden, kesinlikle	
	ç. kes-	356/319
çoz-	uzatmak	
	ç.-di	382/194
	ç.-iş	74/477
	ç.-ib 15/358,	49/302
	ç.-ib qoyib	86/204
	ç.-ib yubâr-	353/251
	ç.-ib-çozib	197/686, 233/1619, 244/1892
	ç.-ibrâq	396/322
	ç.-sâk	70/360
	ç.-sâfız	27/19

çozıq	uzun; devamlı ç. 309/432, 337/255, 387/95
çozil-	uzanmak ç.-ädi 13/303 ç.-di 36/252, 42/124, 183/316, 410/166 ç.-gäç 325/296 ç.-gän (f.) 78/19, 111/183 ç.-gän (s. f.) 87/234 ç.-gändän 24/595 ç.-işi 103/647 ç.-ib ketgäç 13/322 ç.-ibräk 7/149 ç.-mäy 103/648
çücmäl	tatsız, tuzsuz; anlamsız ç. 191/522, 358/42 ç. bol- 76/519, 76/524 ç.-raq 297/130
çücvärä	Kıyma ve hamurla yapılan mantıya benzer bir yemek çeşidi. ç.-lär 44/165
çuqur	derin, çukur ç. 4/83, 41/94, 44/162, 47/248, 78/7, 139/ 537, 141/574, 183/330, 248/1996, 414/ 270 ç.-dä 89/287 ç.-dän 269/298

	c.-likläriğä 258/7
cuqurläştir-	derinleştirmek
	c.-mäsdän 48/266
cümäli	karınca
	c.-dän 194/594
cünänçi	(F. b. e. cünän-cü) mesela
	279/567, 329/37
cünki	(F. b. e. cün-ki)
	c. 6/132, 20/502, 33/158, 39/32, 76/512,
	81/96, 144/72, 163/106, 178/183, 179/
	220, 184/361, 203/832, 235/1645, 236/
	1671, 237/1697, 248/1979, 263/153, 265/
	195, 271/341, 284/698, 296/116, 309/437,
	367/274, 377/52
curq	bkz. curq etmə-
	c. etmə- (ses çıkarmamak, bir tek kelime
	etmemek) 24/594, 28/33
cüväläs-	çoğalmak (söz); dolaşmak
	c.-gän (s. f.) 324/276
cüvilläs-	söylenmek; her taraftan konuşmak
	c.-ib 162/86
cüydä	bkz. mäydä-cüydä
	c. 69/337
cyärt	bkz. cyärt vâz'mi
	c. vâz'mi (fazla degil mi, sart mı) 225/
	1395, 225/1413

D

- d özbek Türkçesi alfabesinin beşinci harfi.
d 388/110, 388/112
- dä-dä de-de (taklidî ses)
d. de- 86/204
- däçä yazlık, baġ evi
d.-lär 282/624
- däd (F. ü. dād) imdat; feryād, figan
d. de- 134/388, 156/363, 156/365, 244/1876
365/217
dä-d-d de- 316/61
d.-igä 157/400
- däd-vây feryat, baġırma, çığlık
d.-igä 169/264
d.-lär 337/246
- Dädäbây erkek ismi
D. baqqâl 372/399
- dädfäryäd (F. i. dād ü feryād) haykırış, çığlık
d.-lärniñ 340/305
- dädhà Çarlık dönemindeki Rusya'da bölge yöneti-

cileri veya sorumlularını yüceltmek için
kullanılan ünvan.

d. 136/452, 136/459, 138/502, 161/74, 219/
1256, 241/1802, 253/74, 316/74, 319/144,
322/223, 323/245, 328/6, 331/94, 332/103,
332/114, 340/329, 344/2, 345/39, 360/
100, 360/95

d.-niñ 71/399, 137/486, 241/1798, 255/
107, 261/76, 299/183, 301/254,
302/276, 305/343, 339/288, 355/
286, 356/321

d.-ni 334/154

d.-gä 159/15, 159/9, 162/80, 252/37, 300/
204, 336/209,

d.-dän 390/171

dädil

çevik, dinç, canlı; cesur

d. 17/408, 248/2004

d. bäs- 244/1878

d. yür- 313/543

d.- dädil 229/1503, 305/330

d.-lik 23/568, 242/1835, 305/332

dädillän-

hareketlenmek, canlanmak

d.-di 245/1908, 376/29

d.-ib 52/365, 155/353

d.-ib bol- 122/78

däf'a

(A. i. def`a) defa, kez

	d. 9/205, 109/145, 110/175, 143/35, 175/104, 191/528, 221/1310, 256/146, 291/882, 390/155, 395/286, 406/71
däf'atän	(A. zf. def`aten) birden, bir defada d. 174/98
däftär	(A. i. defter) defter d. kötär- 79/44 d.-im 285/703 d.-i 303/292, 349/137 d.-ça 261/96 d.-çägä 261/94
däg	(F. i. däg) sıkıntı; keder d.-lär 20/505
dağal	kaba, haşin d. 23/571, 143/43, 150/209, 185/372 d.- dağal 250/2042 d.-lik 317/76
dähliz	(F. i. dehliz) dehliz, koridor d. eşigi 367/282 d.-gä 309/434, 381/157 d.-dä 381/157 d.-i 308/414
dähşät	(A. i. dehşet) dehşet

	d.-li	205/891, 382/182, 410/172
daxl	(A. i. dahl)	müdahale; münasebet, ilgi
	d. qıl-	311/498
	d.-i	330/52
dàim	(A. zf. dā'im)	daima, her zaman
	d.	6/124, 10/242, 67/301, 67/301, 72/419, 82/102, 120/36, 145/90, 145/90, 145/91, 186/389, 191/538, 217/1201, 234/1622, 236/1677, 249/2028, 261/85, 262/126, 262/126, 321/186, 391/180
dàimiy	(A. s. dā'imī)	sürekli, kalıcı
	d.	10/234
dàirä	(A. i. dā'ire)	daire, çevre, sınır
	d.-sigä	186/410, 324/278
	d.-sidän	184/353
däkä		kumaş (yumuşak başörtü kumaşı)
	d. romàli	58/72
dälä		kır, tarla
	d.	29/74
	d. yoli	27/4
	d. işläri	38/19
	d.-niñ	32/138, 259/25
	d.-gä	365/210
	d.-dä	27/19, 38/21, 353/247
	d.-lär	347/80

	d.-lärniñ	31/125, 259/30
	d.-lärni	2/36
	d.-lärgä	295/98
	d.-läri	258/9
	d.- qır	2/27
	d.- düz (tarla tepe)	2/35
dälälät	(A. i. delälet) işaret	
	d. qıl-	2/31, 189/472
dälil	(A. i. delil) delil, emare	
	d.	330/54
	d.-lär	184/350
däm	(F. i. dem) nefes, soluk, hava	
	d. àl-	13/320, 116/308, 243/1867, 301/231 353/240,
	d. ber-	52/372, 345/39
	d. sàl-	373/411, 415/295 (dua okuduktan sonra üfleme.)
	d.-ifñ	235/1666
	d.-ifñni ràstlä-	(dinlenmek, soluklanmak) 362/139
	d.-ini içigä sàl-	(susmak, suskun olmak) 10/232
	d.-ini çıkar-	(ses çıkarmak) 17/431
	d.-ifñizni	402/479
däm	(F. i. dem) vakit, zaman	
	d. bol-	143/26

däm....däm

(F. k. d. e. dem...dem) bazen.... bazen,
kâh...kâh

d. 12/294, 12/294, 12/295

d. 41/91, 41/92, 41/92

d. 71/407, 71/407

d. 110/163, 110/163

d. 120/38, 120/39

d. 152/264, 152/264

d. 299/196, 299/196, 299/196

dâm-däräk

haber

d.-siz (habersiz, iz bırakmadan) 372/384

dâmlä

Dinî bilgisi çok olan kimselere verilen
ünvan; Dinî eğitim yapan okullarda çalı-
şan öğretmen, hoca.

d. 273/396, 281/616, 291/865, 325/286, 329/
29, 329/40, 329/44, 331/92, 332/100, 332/
102, 332/105, 332/113, 332/121, 333/139,
333/147, 334/175, 335/179, 335/182, 392/
208, 393/246, 393/251, 393/255, 394/259,
394/261, 394/265, 394/273, 400/435, 400/
435, 400/438, 402/473, 403/497, 404/17,
404/22, 404/23, 405/36

d. -imâm 328/7, 328/8, 332/108, 346/58,
346/73, 401/465, 404/13

d.-niñ 328/14, 329/32, 333/138, 334/176,
394/260, 401/464, 403/492

	d.-ni	127/230, 328/4
	d.-gä	198/710, 329/24, 332/112, 335/182, 351/187, 375/18, 393/249
	d.-dä	394/275
	d.-dän	329/43, 396/311
	d.-si	125/158, 334/163
	d.-miz	334/169
	d.-lär	415/293
	d.-lärni	289/810
	d.-lärimizniñ	282/643
	d.-lärifiz	200/762
dämlä-	demlemek (çay)	
	d.-b	7/156
	d.-b ber-	208/973
dän	tahıl	
	d. ämbäri	209/980
dänä	(F. i. dāne) tane	
	d.	319/128
	d.-si	269/285
	d.-läri	118/386, 255/113
	d.-läridäy	34/183, 409/135
	d.-li	101/598
	d.- dänä	81/99, 305/330
dänäk	(F. i.) çekirdek	
	d. çaq-	269/291
dängı	bkz. (d. çıq- ;d. ket-)	

d. cık- (meşhur olmak) 386/74
d. ket- (meşhur olmak) 28/25

dānişmānd (F. s. dāniş-mend) bilgili
d. 334/156

dāñ (dāñ) bkz. (d. qàtib uxlä-)
d. qàtib uxlä- (çok derin uyumak) 36/236,
37/256, 70/377, 215/1149,
297/135

dāñ (dāñ) bkz. (d. cıqar-)
d. cıqar- (meşhur, şöhretli olmak) 9/207
d. qoy- (derin derin söylemek [şarkı])
144/67

dārəcə (A. i. derece) derece, mertebe, rütbe
d. 119/22, 124/148, 158/411, 186/399, 210/
1017
d.-gä 139/525, 172/33
d.-dä 8/195, 53/399, 85/193, 100/577, 113/
232, 116/313, 121/61, 149/179, 187/
438, 190/510, 237/1706, 248/1988,
319/143, 340/313, 372/401
d.-sigä 149/202, 170/286, 384/6
d.-lārgä 79/29

dārāk haber
d. 6/145, 62/156, 82/120, 97/505, 118/360,
120/41, 148/174, 210/1029, 414/280
dāräg-i 173/56, 350/164

	d.-siz	173/56
däräklä-	haber salmak	
	d.-ş keräk	310/478
därämäd	(F. i. der- [̄] amed) bkz. (d. qıl-)	
	d. qıl- (sözü kıvırmak; asıl konuya geçme- den önce sözü dolastırmak.)	110/176, 314/8
däraxt	(F. i. dereht) ağaç	
	d. äräläri	259/27
	d.-gä	120/31
	d.-dägi	31/116
	d.-däy	8/190
	d.-lär	6/146
	d.-lärnif	142/14, 259/24
	d.-läri	279/557
	d.-çäläri	89/293
däraxtzär	(F. i. derehtzär) ağaçlık	
	d. sıfäri	78/17
	d. içi	279/556
däräflägän	hasmetli, debdebeli	
	d. 98/517, 101/591, 109/128	
därbädär	(F. s. der-be-der) derbeder	
	d. 37/261	
	d.-ligigä	114/280
därçä	pencere (iki kanatlı küçük pencere)	
	d. tàmäni	117/356
	d.-sigä	165/153

- d.-sidän 141/576, 165/166
- därd (F. i. derd) dert, üzüntü
- d. 204/858
- d.-nif 204/859
- d.-ni 76/515
- d.-ini 340/321
- d.-igä 354/281
- d.-ifizdä 303/296
- d.-lärdän 62/169
- därgäh (F. i. dergäh) dergäh
- d.-dä 137/477, 300/207
- d.-gä 164/150
- därhaqıqat (F. der + A. hakikat) gerçekten
- d. 82/116, 161/62, 321/181, 406/69
- därhâl (F. der + A. hâl) derhal, hemen
- d. 5/111, 34/185, 36/247, 41/83, 48/258,
50/305, 54/424, 76/517, 83/131, 95/445,
105/39, 116/314, 132/346, 132/357, 150/
215, 169/268, 180/257, 184/357, 188/448,
212/1064, 262/122, 264/169, 275/457,
301/240, 319/137, 330/65, 358/25, 372/
391, 381/175, 395/284, 399/400, 407/96
- dâri (F. i. dârû) ilaç, temizlik maddesi
- d. siñâri 233/1601

däriçä bkz. dārçä
d. 308/422
d.-niñ 25/631, 309/427
d.-ni 61/137
d.-gä 20/499
d.-dän 46/213, 117/335, 308/425
d.-si 25/625, 358/38
d.-siniñ 20/498
d.-sini 172/27

därkär (F. i. der-kär) gerek
d. 28/44, 137/471
d.-i 73/435

därmän (F. i. dermān) derman, takat, güc
d. 38/12
d.-i 57/43, 169/282
d.-im 286/732
d.-siz 54/421, 111/183

därpärdä (F. i. der-perde) perde
d. 149/195
d. yāni 111/183
d.-niñ 107/95, 144/55
d.-gä 107/95
d.-lārgä 142/20
d.-sini 366/234
d.-lāridän 106/72

därrä (F. i.) kamçı

d. 335/193

därrälät- kamçılatmak

d.-ärdim 336/221

därrändä (F. i.) hayvan (Süt emen hayvanlar için kullanılır.)

d. 213/1107

d.-niñ 120/48, 129/259

därräv (F. zf.) hemen

d. 12/284, 18/457, 30/98, 35/226, 39/37, 58/60, 61/130, 104/7, 116/322, 117/341, 117/345, 117/352, 121/50, 132/358, 151/239, 151/243, 167/205, 185/378, 187/427, 196/649, 212/1081, 223/1359, 228/1482, 233/1607, 244/1884, 260/51, 265/205, 330/67, 361/115, 361/125, 363/162, 365/220, 409/141

därväçe (F. der + A. vak`a) gerçekten

d. 125/176, 200/757

därvazä (F. i. derväze) büyük kapı, ana kapı

d. 19/461, 120/34, 120/40, 123/105, 141/576, 253/57, 352/219, 352/223, 358/38, 384/18

d.-gä 337/253, 401/463

d.-niñ 90/325, 122/100, 243/1856, 243/1862

d.-ni 90/324, 149/184, 149/185, 149/187, 362/133

d.-dä 305/327

d.-dän 118/363, 241/1805, 251/2, 251/22,
297/147

d.-gäçä 256/134

d.-lärnif 12/292

d.-läri 413/240

d.-fiz 243/1853

d.-si 80/63

d.-sini 343/400

d.-sigä 90/320

d.-sidän 401/458

därväzäbän (F. i. dervāze-bān) kapıcı, kapı bekçisi

d.-lik 120/31

därväzaxänä (F. i. dervāze-hāne) kapı yapılan yer

d.-dä 313/540

däryä (F. i. deryā) nehir

d. 220/1275

d. boyi 15/361

d. tāmāni 331/74

d.-si 207/939

d.-lärdäy 367/297

däsisä (A. i. desise) hile, sahtekârlık

d.-läрни 135/419

dästäk (F. i. destek) destek

d. 192/563, 193/570

	d.-mi	193/571
dəstən	(F. i. destān)	destan
	d.	339/300
dəstgāh	(F. i. dest-gāh)	tezgāh
	d.-i	41/80
dəst	(F. i. dest)	el
	d.-idən	(elinden) 170/298
	d.-idən	(yüzünden, sebebiyle) 103/643, 348/127, 351/193, 352/208
dəstlāb		ilk önce
	d.-dānāq	254/93
dəstlābki		birinci
	d.	119/23
dəstmāyā	(F. i. dest-māye)	sermaye, ana para
	d.-dān	17/413
dəstur	(F. i. destūr)	talimat
	d.-lārni	314/1
dəsturxān	(F. i. destūr-hān)	yemek sofrası
	d.	228/1471, 241/1805
	d. bāşi	7/156, 138/497
	d. māsālālāri	160/47
	d. yāni	381/163
	d. ūsti	47/230, 66/275, 97/511, 101/602, 255/113
	d. cıqar-	407/89

	d. kötär-	411/181
	d. qıl-	240/1795, 241/1800
	d. sâl-	6/130, 43/130, 98/512
	d. yâpil-	175/111
	d. yâzil-	22/540, 320/158
	d. yığ-	47/235, 98/519
	d.-niñ	137/476
	d.-ni	243/1851, 243/1866, 244/1880, 244/ 1896, 379/119, 380/127, 381/164, 407/95
	d.-gä	47/226, 47/232, 69/344, 70/373, 77/ 539, 101/599, 151/254, 380/149
	d.-dä	304/310
	d.-dän	70/367
	d.-i	14/349, 55/438, 70/368, 70/378
	d.-igä	387/89
	d.-iñizni	66/279
	d.-iñizdä	242/1842
dästyär	(F. i. dest-yār)	hizmetkâr çocuk, yardımcı
	d.-i	113/244
däv-däraxt		her türlü ağaç
	d.-lär	142/17
da'vâ	(A. i. da`vâ)	dava
	d.-niñ	334/165
	d.-lär	86/224
	d.-läri	32/135

	d.-lärini	86/224
däväl	duvar, çit	
	d. aş-	144/66
dävâm	(A. i. devâm) devam	
	d. et-	16/398, 17/421, 34/193, 44/163, 64/ 217, 76/526, 91/339, 96/468, 96/477, 107/98, 110/162, 119/11, 133/360, 133/377, 151/244, 156/361, 162/78, 172/36, 173/53, 189/481, 203/849, 211/1055, 214/1131, 237/1712, 293/ 46, 317/77, 321/191, 322/216, 336/ 217, 346/66, 375/14, 375/5, 397/ 340, 407/76
	d. qıl-	65/241, 122/85, 315/35, 336/227, 405/25
dävân	dağ, dağ geçiti	
	d. aş-	114/272
da'vât	(A. i. da`vet) davet	
	d. qıl-	136/437
dävdirä-	(dävdirä-) şaşırmaq, aptallaşmaq	
	dävdirä-gänçä	379/112
	dävdirây-	dävdirây 36/240
dävdirän-	şaşmaq, şaşırmaq, sersemleşmek	
	d.-ib	232/1592, 355/308
dävlat	(A. i. devlet) devlet	
	d.	81/85, 82/117, 90/317, 170/285, 245/1911,

249/2026, 249/2026, 291/878, 370/356,
385/47, 398/381

d. bilän 376/34

d. qàzàn- 59/83

d. äsäri 66/267

d. àdämi 384/13, 400/416

d. xazinäsi 385/36

d.-ni 67/295, 82/114, 115/303, 122/92,
153/282, 385/45

d.-gä 6/135, 239/1766, 245/1911

d.-dän 67/297

d.-i 66/266, 66/266, 80/73, 100/580, 100/
585, 109/134, 205/877, 270/329, 370/
348, 370/352, 371/366, 371/366,

d.-idän 370/342

d.-igä 66/263, 100/583, 248/1982, 388/118,
397/356

d.-im 15/359

d.-imni 370/340

d.-imdä 312/506

d.-ifä 115/302, 376/45

d.-ini 132/333

d.-imiz 219/1245

d.-imizgä 398/373

d.-ifiz 270/333, 281/601

d.-lär 100/584, 124/133

	d.-lârdân	63/198, 66/264
	d.-lâri	270/324
	d.-lârigâ	130/289
	d.-çilikkâ	398/381
dâvr	(A. i. devr) devir, çağ	
	d.-lârdâ	89/289
	d.-inîf	200/759
	d.-lâridâ	192/550
dâvruq	şöhret	
	d. 142/2, 390/168	
	dâvruğ-ı	58/58
Dâvud	Hz. Davud peygamber	
	D. pâyğambâr	96/474
dâydi	serseri, ne yapacağı belli olmayan	
	d. şâmâl	142/2
dâydi-	serserilik etmek	
	d.-şdân	142/19
dâyus	(A. i. deyyūs) deyyus	
	d.-gâ	122/91
dehqân	(F. i. dihkân) çiftçi	
	d. 178/193	
	d.-nîf	55/440
	d.-lâr	92/363, 347/89
	d.-lârnîf	135/417
	d.-lârgâ	89/302
	d.-lârdân	89/288

- d.-çilikkä 14/348
- dekäbristlär (Rusçadan) Aralıkçılar (1825 yılının aralık ayında Petersburg'da İmparator Nikolay I'e karşı meşrutiyeti kurmak için ayaklanan grubun adı)
- d. xuruci 398/380
- dekçä (F. i. dīg-çe) küçük kazan
- d.-dä 372/396
- demäk demek, yani, öyleyse
- d. 10/235, 67/286, 67/302, 149/182, 149/187, 181/262, 191/538, 203/841, 219/1243, 221/1300, 249/2026, 249/2027, 249/2027, 255/113, 258/5, 277/509, 284/674, 309/437, 358/38, 384/17, 387/83, 389/144, 390/162, 396/321
- de- (demäk) demek, söylemek
- d.-mäkkä 40/67
- d.-mäktir 14/353
- de- (demäq) demek, söylemek
- d.-r 408/121, 409/126
- d.-rmikin 284/693
- d.-dim 70/362, 93/382, 133/380, 210/1021, 222/1327, 228/1489, 236/1685, 241/1804, 241/1814, 242/1848, 243/1867, 244/1881, 264/159, 264/160, 266/

208, 271/341, 275/444, 278/522,
279/554, 279/558, 281/600, 286/
728, 286/744, 287/755, 288/780,
288/788, 289/810, 329/34, 329/40,
329/47, 330/52, 332/115

d.-dim-kü 51/333, 96/483

d.-difñ 12/276, 94/428, 206/907, 236/1694

d.-difñmi 94/428, 247/1963

d.-di 5/106, 5/113, 6/127, 7/151, 7/160,
15/357, 15/358, 15/364, 16/387, 16/
392, 16/403, 16/406, 17/414, 18/433,
18/453, 18/455, 19/469, 22/537, 22/
551, 22/561, 23/584, 24/591, 24/599,
24/611, 28/26, 28/50, 30/100, 30/86,
32/151, 40/60, 40/74, 41/79, 41/94,
41/99, 42/107, 42/117, 42/120, 43/
141, 43/146, 43/148, 44/176, 45/181,
45/195, 45/198, 47/250, 48/253, 48/
261, 48/263, 48/268, 50/313, 51/334,
52/361, 52/373, 54/424, 55/441, 55/
446, 56/14, 56/19, 57/25, 57/31, 57/
39, 57/45, 57/49, 58/68, 59/97, 60/
116, 61/128, 61/140, 62/156, 64/211,
66/276, 68/310, 68/320, 68/327, 69/
341, 69/349, 70/360, 70/362, 70/367,
70/371, 70/372, 70/373, 70/380, 71/

391, 71/394, 71/400, 72/424, 72/428,
72/429, 73/438, 73/443, 74/463, 74/
477, 75/490, 77/540, 89/281, 92/371,
93/384, 95/436, 96/467, 96/477, 97/
501, 97/504, 98/522, 98/528, 99/546,
102/614, 102/621, 103/656, 103/658,
104/8, 105/30, 105/33, 106/67, 107/
91, 110/172, 110/176, 115/289, 115/
296, 115/306, 116/320, 116/324, 117/
346, 117/348, 118/372, 118/373, 118/
375, 118/377, 118/379, 121/51, 121/
65, 121/74, 122/76, 122/83, 122/87,
123/124, 124/129, 124/148, 126/204,
128/238, 128/241, 128/243, 128/255,
128/258, 129/269, 129/274, 129/277,
132/339, 134/397, 135/417, 138/490,
138/504, 138/505, 138/511, 140/541,
140/543, 140/553, 140/562, 140/565,
141/569, 141/573, 143/28, 143/32,
143/35, 144/62, 145/82, 145/84, 146/
116, 147/132, 147/143, 147/146, 147/
153, 150/206, 150/220, 150/223, 151/
236, 156/366, 156/371, 157/385, 157/
397, 158/413, 158/419, 161/62, 162/
81, 162/82, 163/108, 163/112, 163/
125, 168/231, 169/264, 169/266, 170/

284, 170/303, 171/15, 172/29, 172/
39, 172/46, 174/86, 176/128, 176/130,
176/149, 177/164, 177/175, 180/234,
180/249, 181/269, 181/277, 183/312,
185/365, 185/368, 185/375, 185/376,
187/423, 187/436, 187/437, 188/444,
188/446, 188/461, 189/474, 189/481,
189/484, 190/492, 190/495, 191/523,
191/541, 192/564, 198/696, 198/701,
198/708, 198/713, 205/889, 206/903,
207/933, 207/936, 210/1019, 212/
1056, 212/1066, 212/1071, 213/1097,
213/1100, 213/1105, 214/1127, 216/
1162, 216/1169, 217/1188, 218/1223,
218/1224, 220/1277, 220/1279, 222/
1331, 223/1342, 223/1345, 223/1347,
223/1349, 223/1361, 224/1365, 224/
1369, 225/1395, 226/1423, 227/1459,
229/1491, 229/1495, 229/1498, 229/
1504, 230/1516, 230/1522, 230/1526,
230/1528, 231/1557, 231/1565, 232/
1570, 232/1573, 232/1590, 233/1609,
233/1614, 233/1616, 234/1627, 241/
1802, 241/1813, 241/1822, 243/1853,
243/1865, 244/1887, 244/1894, 246/
1949, 247/1953, 252/31, 252/35, 252/

36, 253/68, 253/74, 254/79, 254/87,
254/89, 254/92, 255/115, 257/156,
264/158, 264/159, 266/207, 267/233,
267/234, 267/235, 267/249, 271/346,
273/409, 273/411, 279/559, 281/618,
286/738, 287/756, 287/765, 288/782,
288/802, 289/823, 292/5, 293/36,
293/48, 294/73, 295/76, 295/83, 296/
125, 298/154, 298/156, 300/204, 300/
209, 300/211, 300/218, 300/224, 300/
225, 302/262, 302/277, 304/314, 306/
354, 306/356, 306/365, 306/373, 309/
449, 309/452, 310/460, 311/480, 312/
510, 312/515, 312/516, 312/517, 314/
17, 314/18, 314/19, 314/9, 315/24,
315/28, 315/29, 315/32, 315/38, 316/
50, 316/53, 316/72, 316/75, 317/80,
317/85, 317/91, 317/95, 317/97, 317/
99, 318/102, 318/121, 319/140, 319/
146, 320/152, 320/172, 321/185, 321/
188, 321/200, 321/202, 322/205, 322/
221, 323/244, 323/253, 329/41, 329/
45, 330/59, 331/84, 331/90, 331/92,
331/97, 332/100, 332/106, 332/113,
332/121, 332/122, 335/182, 335/185,
335/188, 335/190, 335/194, 335/196,

335/199, 335/203, 336/208, 336/213,
336/215, 336/222, 336/224, 337/230,
340/311, 344/11, 345/46, 348/114,
349/153, 350/157, 350/166, 351/201,
351/204, 352/229, 355/292, 356/310,
356/312, 356/316, 356/323, 358/27,
358/33, 359/64, 359/71, 360/78, 361/
122, 363/173, 364/178, 364/183, 364/
193, 369/314, 369/315, 375/1, 376/25,
376/39, 376/47, 377/71, 378/87, 379/
117, 380/125, 380/130, 380/132, 380/
137, 380/146, 393/237, 393/253, 393/
254, 394/273, 397/336, 397/352, 399/
400, 401/460, 401/465, 403/499, 404/
23, 405/38, 406/65, 406/74, 407/84,
410/154, 411/193, 413/246, 414/267,
414/277

d.-di-kü 281/617

d.-dimi 170/302, 232/1578

d.-difiz 18/443, 110/164, 110/179, 220/
1279

d.-difizmi 110/174, 220/1273

d.-dilär 88/277, 89/298, 144/52, 157/404,
162/98, 200/764, 378/92, 388/124,
402/486, 407/97

d.-gän (f.) 135/435, 136/452, 202/809

d.-gänmikän 22/556

d.-gänlär 14/333, 135/436, 136/460, 162/
96, 162/97, 202/806, 202/808,
329/39

d.-bdi 359/67, 360/81

d.-pti 138/512, 140/546, 140/551, 140/555

d.-bmän 241/1816

d.-ymän 16/382, 20/493, 26/646, 56/17, 60/
104, 94/430, 96/479, 120/47, 127/
210, 133/375, 139/528, 139/529,
156/363, 156/377, 157/407, 176/143,
193/572, 210/1027, 211/1045, 212/
1075, 213/1091, 213/1098, 213/1102,
214/1109, 225/1399, 255/122, 267/
240, 269/308, 272/384, 281/613,
281/614, 290/860, 293/24, 357/22,
358/24, 380/144, 381/172, 391/193,
397/343

d.-ymän-dä 48/263

d.-ysän 156/380, 287/761, 287/773, 321/
199, 323/233

d.-ysänmi 14/337, 93/400, 115/301, 125/167

d.-ydi 10/242, 11/254, 11/256, 13/310, 22/
555, 93/389, 93/390, 93/392, 93/396,
93/403, 93/404, 93/405, 93/407,
125/175, 127/212, 136/455, 144/57,

151/229, 151/230, 151/231,
159/5, 168/251, 172/26, 173/55,
173/59, 173/75, 186/411, 190/501,
198/712, 200/755, 204/858, 204/864,
204/868, 204/869, 208/961, 210/1007,
215/1136, 215/1141, 215/1145, 215/
1157, 216/1181, 218/1235, 218/1235,
222/1323, 222/1326, 229/1494, 231/
1542, 231/1544, 242/1833, 251/20,
260/50, 271/340, 271/348, 271/350,
271/352, 271/357, 272/362, 283/659,
283/667, 285/701, 288/804, 294/74,
297/148, 310/474, 311/494, 311/497,
319/148, 336/215, 340/325, 341/331,
341/336, 346/69, 348/120, 348/121,
349/139, 349/148, 349/148, 363/170,
364/188, 367/272, 371/372, 377/80,
378/100, 378/97, 378/97, 378/98,
378/99, 408/111

d.-ydi-kü 283/652, 311/496

d.-ydimi 210/1011

d.-ymiz 318/116, 398/363

d.-ymiz-dä 318/109, 332/100

d.-ysiz 31/124, 39/27, 40/65, 46/203, 48/
268, 64/221, 70/373, 143/42, 176/
141, 213/1093, 216/1165, 219/1260,

255/117, 262/127, 293/40, 298/166,
300/226, 369/311, 397/350, 401/443

d.-siz-ü 15/372

d.-ysizmi 45/188, 69/334, 133/374, 163/
122, 298/158, 370/352

d.-ysänlär 318/114

d.-ydilär 12/300, 21/516, 44/169, 48/277,
84/163, 89/306, 96/474, 164/140,
173/68, 195/632, 204/860, 207/
939, 279/546, 375/20, 378/95,
387/83, 388/123

d.-màqçisän 155/338, 217/1204

d.-màqçi 190/497

d.-màqçisiz 57/30, 57/45, 166/182

d. 96/463, 96/463, 96/476, 96/476, 255/121,
260/75, 330/59

d.-gin 126/196, 180/252, 182/288, 206/911,
214/1127, 360/94, 361/112

d.-sin-çi 127/210

d.-ylik 284/685, 284/685

d.-ñ 17/430, 18/437, 24/597, 24/603, 60/
111, 124/153, 301/255, 348/124

d.-säm 218/1236, 235/1663, 248/1998, 408/
121

d.-säñ 14/338, 247/1963, 255/119, 260/75,
287/776

d.-säff-çi 125/174, 213/1103
d.-sä 10/238, 23/580, 81/76, 154/315, 158/
421, 317/93, 365/215, 367/259
d.-säk 23/578, 319/141
d.-säffiz 23/585, 65/233, 172/26, 249/2020,
326/310
d.-sälär-kü 408/108
d.-säffiz-çi 29/65, 163/123
d.-säflär 52/375
d.-gim bär 172/24
d.-gisi kel- 354/265
d.-yişim keräk 278/541
d.-yä 19/465, 26/647, 46/203, 90/322,
100/586, 102/624, 102/627, 104/5,
109/139, 112/225, 115/282, 118/368,
120/41, 120/47, 121/59, 136/451,
139/536, 203/849, 220/1273, 233/
1613, 315/39
d.-b 6/145, 7/165, 8/180, 8/189, 8/192, 11/
253, 11/259, 12/285, 14/335, 14/339,
14/345, 16/381, 18/443, 18/451, 19/
477, 21/511, 21/535, 23/575, 24/589,
24/611, 25/617, 26/651, 26/654, 30/
89, 30/97, 32/144, 33/156, 33/163,
33/164, 34/178, 34/192, 38/9, 39/34,
41/81, 41/83, 43/137, 45/201, 46/204,

48/264, 49/295, 49/301, 50/316, 50/
328, 51/342, 58/54, 59/94, 69/340,
69/348, 70/361, 70/366, 71/388, 71/
402, 73/448, 75/511, 76/529, 78/5,
79/32, 81/99, 82/108, 82/126, 83/139,
84/175, 85/181, 86/204, 87/242, 91/
343, 92/366, 96/484, 97/509, 98/521,
98/532, 99/545, 102/633, 105/32, 105/
47, 106/58, 106/64, 108/113, 110/164,
110/177, 112/206, 112/211, 115/301,
116/316, 116/329, 116/331, 117/359,
118/363, 120/33, 121/52, 122/82, 126/
198, 126/200, 129/268, 130/298, 133/
383, 134/403, 140/566, 142/9, 143/30,
143/36, 143/42, 145/95, 145/99, 149/
184, 150/208, 150/210, 150/214, 151/
235, 152/258, 156/365, 156/377, 156/
379, 157/382, 159/21, 160/38, 161/64,
162/85, 165/158, 168/236, 168/242,
170/304, 171/3, 173/63, 173/73, 176/
137, 176/137, 184/354, 185/380, 186/
403, 188/455, 189/467, 191/525, 191/
529, 191/537, 192/554, 192/559, 195/
626, 197/674, 199/745, 202/807, 202/
815, 203/849, 210/1004, 211/1034,
211/1040, 215/1138, 215/1145, 217/

1194, 217/1198, 220/1265, 220/1284,
222/1322, 222/1328, 223/1346, 227/
1453, 227/1461, 229/1500, 230/1538,
231/1543, 236/1675, 237/1718, 239/
1759, 241/1821, 243/1850, 243/1851,
245/1914, 246/1944, 250/2032, 252/
25, 252/27, 256/136, 260/73, 261/101,
262/104, 262/110, 262/113, 264/165,
267/245, 267/246, 267/250, 270/312,
273/408, 274/421, 277/494, 277/516,
283/656, 284/677, 284/697, 286/742,
286/751, 287/760, 288/794, 289/814,
291/862, 293/30, 293/43, 294/50, 296/
104, 297/142, 299/195, 299/198, 303/
294, 305/331, 305/333, 307/379, 309/
450, 313/543, 313/550, 314/22, 315/
26, 316/70, 317/93, 318/113, 321/194,
326/322, 328/6, 329/44, 329/46, 329/
48, 329/48, 330/59, 332/115, 333/128,
334/158, 335/200, 336/217, 340/327,
342/369, 342/371, 343/391, 347/88,
348/102, 348/113, 349/141, 350/154,
350/167, 352/207, 352/212, 352/217,
353/255, 357/18, 359/52, 361/111, 363/
156, 363/172, 364/191, 364/199, 365/
213, 365/221, 366/242, 367/262, 369/

316, 369/323, 374/435, 375/10, 381/
153, 381/169, 382/184, 382/192, 385/
27, 386/59, 386/67, 388/104, 391/185,
392/224, 394/281, 396/310, 396/335,
399/403, 403/509, 406/51, 407/80, 408/
104, 408/114, 409/130, 410/168, 410/
173, 411/188, 412/218, 412/223, 413/
232, 414/266, 415/290

d.-bginä 34/190, 81/101

d.-gäç 86/209, 328/9

d.-gäli 120/43

d.-gändä 53/399, 152/263, 171/15, 239/
1757, 249/2030, 344/13

d.-günçä 122/101, 286/733

d.-ydiğän 23/50, 317/100

d.-ydiğäni 341/342

d.-gän (s. f.) 7/154, 10/236, 15/374, 20/
496, 32/135, 34/196, 42/104, 47/233,
48/256, 48/257, 48/273, 49/279, 49/
285, 50/304, 51/340, 55/434, 57/39,
65/230, 68/325, 69/350, 78/23, 79/24,
93/403, 106/68, 110/169, 112/216,
116/312, 122/82, 125/165, 129/277,
132/351, 135/426, 142/1, 145/79, 150/
217, 153/282, 154/309, 154/323, 159/
9, 162/89, 163/112, 173/52, 173/70,

178/184, 178/190, 178/192, 183/332,
185/384, 191/522, 197/675, 198/711,
202/821, 203/833, 204/862, 216/1175,
219/1242, 220/1274, 223/1356, 225/
1405, 231/1561, 239/1755, 239/1769,
244/1887, 245/1911, 245/1912, 249/
2010, 252/48, 261/84, 266/216, 267/
242, 267/243, 273/392, 273/393, 278/
538, 281/603, 284/678, 286/727, 287/
775, 292/13, 293/33, 297/128, 297/
136, 298/156, 300/207, 301/253, 305/
345, 308/405, 315/46, 317/89, 318/
105, 318/112, 320/166, 320/169, 329/
42, 329/46, 330/50, 330/68, 334/165,
340/315, 361/107, 361/124, 364/184,
369/307, 371/369, 377/60, 388/103,
402/482, 402/489, 405/37, 407/82,
409/141, 411/182, 411/184, 411/185,
411/185

d.-gän bol- 122/82, 132/351, 334/165

d.-gänni 40/69, 23/566, 276/487, 287/774

d.-gändän 28/48, 35/212

d.-gändäy 48/259, 183/326, 183/330, 184/
340, 184/344, 316/62, 379/124,
403/493, 406/68

d.-gündäy 251/4

d.-gänim 221/1297
d.-gänif 94/429, 221/1296
d.-gäni 105/38, 125/168, 125/168, 204/868,
205/876, 206/920, 273/408, 273/
412, 284/689, 312/517, 361/108,
377/52
d.-gänini 10/224, 40/65, 92/380, 367/290
d.-gäniniginä 203/847
d.-gänidek 9/203
d.-gänimiz 62/162
d.-gänifiz 150/220, 172/27
d.-gänlärni 195/631
d.-gänlärini 107/97, 291/863
d.-gänläridän 291/863
d.-gänlärifiz 168/244
d.-rdim 323/236, 323/236
d.-rmidim 396/326
d.-rdi 64/228, 151/230, 160/35, 273/395
d.-rdik 314/19
d.-rdifiz 139/520
d.-rdilär 251/17, 284/682
d.-gän edim-dä 112/225
d.-gän edi 154/327, 283/664, 297/151, 373/
407, 402/484, 138/498
d.-gän edifiz 155/347
d.-b edim 4/74, 127/231, 147/135, 181/274,

242/1836, 284/698, 286/726

d.-b edi 298/161

d.-màqçi edim 244/1876

d.-màqçi edi 117/335, 122/100

d.-r emis-kü 279/559

d.-r ekänlär 289/811, 409/127.

d.-gän ekän 116/330, 378/76

d.-gän ekänlär 146/127

d.-mäs (f.) 6/128, 317/97

d.-gänläri yoq 332/114

d.-mädim 247/1965, 263/147

d.-mädif 247/1966

d.-mädi 87/249

d.-mädi-kü 109/150

d.-mädifiz 40/69

d.-mädifizmi 122/80

d.-mädilär 75/505, 89/297

d.-mäbmidifiz 106/53

d.-mäymän 134/397, 336/213

d.-mäysän 174/85

d.-mäydi 11/256, 68/309, 78/3, 134/388,

271/355, 328/6, 367/259

d.-mäydimi 271/344

d.-mäydilärmi 164/144

d.-mä 24/606, 292/22

d.-mäñ 16/395, 64/223, 74/479, 201/794,

209/1002, 217/1210, 336/208, 361/

119

d.-mäsä 273/399, 318/102,

d.-määlär 348/112

d.-mäsdän 23/581, 75/495, 75/503, 328/3

d.-mägän (s. f.) 317/97

d.-mäslükni 100/571

d.-mäš edim 158/413

d.-mäšdi 162/101, 253/64, 293/36

d.-mäš edi 67/289

d.-gän emäsmidi 370/335

d.-yäyätirsän 212/1069

d.-yälämän 332/120

d.-yä àl- 71/400, 165/165

d.-yälmädim 278/526

d.-yälmäymän 64/213

d.-b bol- 9/218, 157/404, 237/1697, 297/149

d.-b çıq- 61/140, 225/1403, 408/123

d.-b kel- 16/388, 155/345, 348/108

d.-b qal- 81/79, 226/1414

d.-b qoy- 82/123, 126/201, 133/359, 143/
47, 150/216, 173/73, 179/220,

210/1004, 275/458, 279/565

d.-bginä qoy- 81/101

d.-b kör- 317/95, 317/96

d.-b otir- 46/208
d.-b tur- 164/149, 174/78, 249/2028, 325/
304
d.-b yət- 70/361, 115/306
d.-b yubər- 384/113
d.-b yür- 5/98, 267/243
d.-yəlməy yət- 115/337
d.-məy öt- 331/76
d.-məy tur- 17/431, 24/592
d.-b bilib 236/1682
d.-b qoyib 24/601, 303/285
d.-b turib 66/264
d.-məq 237/1704
d.-məqqa 365/217
d.-məqçi bol- 17/418, 108/103, 191/536, 238/
1743, 276/478, 343/386
d.-yiş 39/31
d.-yişni 28/43, 51/353, 391/184
d.-yişgä 189/467, 217/1199, 291/861
d.-yişdän 127/212, 325/304
d.-yişimgä 59/88
d.-yişi 53/384
d.-yişin[i] 106/56
d.-yişini 74/469, 104/13, 150/226, 202/811,
350/168, 375/3
d.-yişlärini 103/643

defiz	deniz
	d.-gä 46/217, 263/139
	d.-läriniñ 359/74
depeşä	(Rusça < Fransızça) resmî acil haber
	d.-lär 384/22
depsä-	tepmek (ayakla)
	d.-b 342/357
depsin-	tepinmek
	d.-ärđi 135/413
	d.-ib tur- 175/122
deräzä	pencere
	d. 209/986, 229/1506, 244/1887, 309/433
	309/436
	d. äldi 165/175, 175/102, 213/1082, 213/
	1083, 214/1112, 266/210, 266/213,
	309/433
	d. qarşısı 214/1114
	d. tãkçäsi 188/445, 191/520, 232/1581
	d. yäni 161/68, 179/214, 287/778
	d.-dä 228/1472
	d.-dän 195/641
	d.-gä 162/78, 241/1807, 244/1889
	d.-lärni 68/320
	d.-lärniñ 357/1
	d.-li 209/981

	d.-fiz	244/1882
	d.-ni	244/1884, 313/544, 313/545
	d.-niñ	21/524, 161/71, 214/1115, 265/202, 313/535
	d.-si	209/985, 258/19
	d.-siniñ	313/539
desätin	(Rusca) alan ölçüsü	
	d.	88/273
deyärlik		
	d.	46/219, 54/429, 88/274, 99/550, 142/7, 333/148, 337/243, 342/381, 392/216, 411/181
deyil-	denilmek	
	d.-ädi	400/424
deyiş-	karşılıklı söyleşmek	
	d.-di	41/101
	d.-ädi	80/75, 210/1011, 230/1541, 253/55
dev	(F. i. dīv) dev	
	d.	160/34
	d.-lär	22/554, 63/195
	d.-däy	341/337
devänä	(F. s. dīvāne) deli, kaçık	
	d.	415/300
devär	(F. i. dīvār) duvar	
	d.	309/429

	d. aş-	111/198, 111/199
	d. boyläb (boyunca)	75/491
	d. yäni	111/196
	d. tāmāni	112/226
	(dört d. ārəsi)	20/505, 148/158
	(dört d. içi)	148/162
	d.-dä	112/210, 175/107, 308/420
	d.-dägi	175/121, 205/898, 207/946, 382/193
	d.-dän	152/269
	d.-gä	108/125, 111/202, 241/1819, 380/150, 382/199, 383/203
	d.-igä	73/442, 142/7
	d.-igä	73/442
	d.-lärdä	228/1470
	d.-lärgä	175/105
	d.-läridän	47/239
	d.-niñ	32/136, 148/162, 309/429
devsifät	(F. dīv + A. sıfat) dev gibi, iriyarı, çok büyük	
	d.	203/834, 224/1384
did	(F. i. did) zevk, beğeni	
	d.-i	31/118
dikäñ	bkz. dikäñ-dikäñ qıl-	
	d.- dikäñ qıl-	(tık tık etmek) 294/64
dikkäy-	dikmek	
	(qulâğı d.-di): dikkati çek-	87/235, 88/

	268, 88/269
	d.-gänini 87/233
dikkäytir-	diktirmek
	(qulägini d.-di) 362/140
	d.-tirgän (s. f.) 87/241
dıqqat	(A. i. dikkat) dikkat
	d. bilän 215/1159, 275/446, 387/100
	d. qıl- 268/266, 399/396
	d.-gä 322/215
	d.-ini 133/376
dil	(F. i. dil) gönül, yürek
	d.-dä 288/805
	d.-idän 40/58
dilbär	(F. i. dil-ber) dilber
	d. 194/602, 250/2045
	d.-ni 256/147
	d.-im 416/306
dildirä-	soğuktan titremek
	d.-gän (s. f.) 1/6
dilgir	(F. s. dil-gir) üzüntülü, kederli; nahos
	d. bol- 12/276, 13/324
	d. edi 345/29
	d. emişler 11/271
dilkäs	(F. s. dil-keş) samimî, sohbeti şirin
	d. 207/928
dim	havasız, boğucu

	d. 150/210, 186/405, 265/188
dimāğ	(F. i. dimāğ) ruhî durum d.-lärini 79/30
dimlämä	haşlama d. qoğurmä 44/165
din	(A. i. dīn) din d. 198/718, 199/720 d. yoli 282/640 d.-niñ 290/838 d.-imiz 329/49 d.-iy 19/484 d.-li 288/803
dindār	(A. dīn + F. -dār) dindar d. 8/191 d.-ligini 231/1544
dindāş	(A. dīn + T. daş) dindāş d.-imiz 324/255 d.-läri 394/261
dir-dir	tir-tir d. 185/373, 226/1432
divän	(F. i. divān) divan, kanepä d.-gä 83/144
dökän	(A. i. dukkān) dükkān d.-i 84/157

	d.-inif	363/166
	d.-igä	343/400
	d.-idän	82/107, 179/210
	d.-ifiz	14/329
	d.-lär	90/308
dökät	ustura	
	d.	78/19
	d.-i	78/15
doktor < daktär (Fransızca i.)	doktor	
	d.-lär	289/821, 405/49
doq	tehdit	
	d. edi	293/29
	d.-läri	83/138
doqıllä-	tok diye ses çıkarmak	
	d.-b öt-	258/2
döndıq	cana yakın, sevimli; uysal	
	d.	293/44
döñ	tepelik, tümsek	
	d.-ni	17/411
doppäsläş-	yumruklasmak	
	d.-ibdi	311/485
döppe	takke	
	d. tikiş	15/366
	d.-sini	17/428
	d.-sigä	1/19
	d.-läri	3/64, 146/115

dost

(F. i. ve s. d̄ust) dost

d. 166/200, 166/201, 270/315, 295/90

d. bol- 109/151, 252/26

d. t̄ap- 269/294

d. tutiṣ- 294/74

d.-im 181/268, 183/310, 201/781, 225/
1393, 226/1426, 226/1427, 227/
1447, 227/1452, 252/48

d.-ini 137/478, 260/57

d.-igä 225/1391

d.-imiz 270/315, 270/315, 323/253

d.-iniñ 181/267, 226/1421

d.-misiz 169/273, 169/274

d.-lär 230/1533, 269/294, 269/295, 269/
295

d.-lärday 160/41

d.-lik 39/49

d.-ligi 109/151

dozax (F. i.) cehennem

d.-gä 181/268

duà

(A. i. du`ā) dua

d. äylä- 130/306

d. qıl- 303/283

d. oq- 373/411

d.-dädirlär 130/294

d.-si 404/5

d.-yi xəlis 404/5

d.-yü səlamlər 359/69

düç bkz. düç kel-

d. kel- (rastlamak, qarşılaşmaq) 200/747,
332/112

dük-dük küt-küt

d. 101/602 (yürəgi dük-dük ur-)

dum (F. i. düm) kuyruk

d.-idäy 78/19

d.-läridän 78/21

d.-ä-dum 60/124

d.-mä-dum 241/1810

dumälä- yuvarlanmaq

d.-di 26/642

dumäləq yuvarlaq

d. 83/130, 184/342, 358/41

dunyə (A. i. dunyā) dünya

d. 123/125, 199/745, 273/405, 299/200, 409/
147

d.-də 5/116, 14/334, 115/301, 193/592,
199/744, 246/1929, 246/1943, 257/
155, 260/64, 277/511, 369/322, 371/
370

d.-gä 9/212, 29/62, 61/150, 96/460, 269/
302

d.-läri 408/109

	d.-läridän	148/165
	d.-i	8/184, 58/58, 131/313, 157/396, 373/424
	d.-nif	68/321, 185/382, 210/1005, 269/291, 272/366, 276/468
dunyà-dunyà	çok; çok fazla	
	d.	119/19, 142/16
dunyàviy	(A. s. dunyevî) dünya ile ilgili	
	d.	329/36
dürkirä-	içi bir hoş olmak, içini ılık bir his kaplamak	
	d.-ş	35/219, 35/224
	d.-b ket-	28/41
durust	(F. s. durust) doğru, dürüst	
	d.	63/196, 126/191, 129/269, 163/116, 168/231, 204/851, 205/876, 206/917, 398/372
	d.-ginä	47/226, 192/548
	d.-mi	17/427, 99/547, 129/268
	d.-ràq	27/15, 41/98, 55/440, 116/308
dürüv-däràz	uzun uzun, uzun uzadıya	
	d.	158/409
düşmân	(F. i. ve s. düşmân) düşman	
	d.	135/416, 201/786, 269/293, 270/316, 295/90, 322/221
	d. emiş	324/257

d. məmləkəti 190/516
d. qoli 201/785
d.-gä 204/851
d.-i 62/151, 64/203, 298/167, 323/230, 372/
385
d.-imiz 397/358, 398/387
d.-imizni 323/254
d.-ifizni 322/223
d.-lär 269/292
d.-läri 270/316
d.-lärimiz 204/861, 322/219
d.-lärini 322/224
d.-läriniñ 298/152
d.-niñ 64/203, 67/285, 290/851
dutär (F. i. dutā'i) iki telli müzik aleti
d. 46/224, 253/61, 254/90, 295/93
d. səzlä- 98/519
d. çäl- 221/1291, 339/285, 415/287
d. àvazi 255/106
d. qılläri 342/358
d. tävusi 312/526
d.-niñ 310/463, 344/12
d.-ni 251/15, 312/527, 344/9
d.-gä 344/10
d.-i 312/521, 370/331
d.-ini 342/361, 342/371

d.-lärni 43/132

d.- mutâr 56/21, 295/78

d.-çi 46/225, 98/518

d.-çilär 55/436

düv

tez, birden

d. et- 57/28, 404/1

d.- düv gäpläs- 47/230

d. -däv gäp (çabucak her tarafa yayılan
söz) 331/78

E

e (ü.) "Öyle ise, mademki öyle" gibi söz-
lerin yerini tutar. Tasdik, kızgınlık, piş-
manlık gibi duyguları dile getirir.

e. 106/54, 156/366, 200/757, 252/42, 311/
502, 321/177, 405/37

e- e 15/358

e- imek

e-dim 4/74, 5/98, 30/86, 56/15, 56/18, 57/
25, 60/115, 61/140, 65/229, 65/231,
69/347, 74/460, 127/231, 128/252,
143/48, 147/135, 158/413, 169/266,
173/74, 180/249, 181/274, 198/711,
200/761, 210/1022, 211/1034, 211/
1040, 220/1269, 228/1488, 236/1683,
239/1756, 239/1758, 241/1821, 242/
1836, 242/1843, 244/1877, 244/1886,
247/1970, 247/1978, 255/120, 262/
104, 262/124, 263/151, 265/199,
284/698, 286/726, 288/801, 290/835,
300/205, 305/340, 328/20, 329/25,
329/30, 329/32, 350/160, 361/106,
367/275, 377/50, 377/77

e-dim-dä 112/225

e-dim-kü 125/166, 279/561

e-dimiki 408/99

e-diñ 91/350, 200/769, 246/1950

e-di 2/27, 2/33, 2/37, 2/45, 3/62, 4/78,
4/86, 4/97, 5/116, 6/126, 6/136, 7/
166, 8/174, 8/192, 9/204, 10/225, 10/
232, 15/370, 16/397, 17/410, 17/414,
17/419, 20/489, 20/496, 20/502, 21/
519, 21/527, 22/541, 22/559, 24/604,
25/624, 26/638, 27/22, 27/5, 28/34,
28/43, 30/84, 30/95, 31/118, 31/124,
32/132, 32/140, 33/154, 33/157, 33/
173, 34/180, 34/186, 34/193, 34/197,
34/202, 35/207, 35/216, 35/226, 36/
252, 37/259, 38/1, 39/27, 39/47, 40/
56, 40/59, 40/67, 41/82, 41/85, 42/
116, 42/126, 43/129, 44/173, 45/180,
45/186, 46/216, 47/229, 47/246, 48/
257, 49/288, 50/308, 50/310, 50/320,
50/322, 50/325, 50/329, 51/341, 51/
342, 51/351, 52/363, 52/365, 52/379,
53/393, 54/427, 55/439, 57/37, 57/41,
59/81, 60/108, 60/126, 61/142, 61/
145, 61/150, 63/185, 64/209, 64/224,
64/225, 64/228, 65/234, 67/289, 67/
299, 68/314, 69/336, 70/365, 72/423,
73/435, 73/447, 75/489, 75/494, 76/
513, 76/531, 77/548, 80/52, 83/131,

83/134, 83/140, 83/144, 83/147, 83/
153, 85/192, 85/200, 86/227, 87/233,
88/261, 88/267, 88/270, 88/275, 89/
287, 92/369, 93/383, 93/386, 97/486,
98/526, 99/554, 10/239, 100/566, 100/
586, 101/605, 102/630, 102/636, 103/
648, 103/660, 104/20, 104/9, 105/29,
105/36, 106/60, 106/72, 107/81, 107/
90, 107/97, 108/104, 108/122, 108/
125, 110/162, 112/205, 112/219, 114/
274, 116/314, 117/335, 117/341, 117/
352, 117/359, 118/366, 119/13, 119/
19, 119/6, 120/26, 120/48, 121/60,
121/66, 121/69, 122/100, 122/92, 123/
105, 123/116, 128/236, 128/244, 128/
247, 129/260, 130/282, 130/296, 131/
313, 132/341, 132/346, 132/356, 133/
362, 133/369, 133/377, 134/398, 134/
410, 137/466, 137/471, 137/482, 137/
487, 138/498, 138/503, 138/507, 139/
532, 139/539, 14/352, 140/565, 142/4,
143/39, 144/55, 144/67, 144/77, 146/
113, 147/133, 147/141, 149/182, 149/
196, 149/198, 150/212, 150/224, 152/
262, 153/290, 154/306, 154/313, 154/
329, 155/355, 156/362, 157/389, 157/

393, 158/409, 158/419, 161/63, 161/67,
162/90, 163/107, 164/137, 164/144,
164/148, 165/167, 166/185, 167/225,
169/268, 171/2, 171/8, 173/66, 174/
82, 174/92, 178/181, 180/251, 180/256,
184/343, 184/350, 185/364, 186/404,
190/492, 191/526, 191/537, 191/543,
192/549, 193/578, 193/584, 194/618,
195/632, 196/652, 197/684, 199/722,
199/729, 200/751, 202/814, 203/842,
203/848, 205/888, 206/918, 207/947,
209/981, 209/992, 212/1062, 212/1079,
214/1126, 215/1134, 215/1158, 218/1231,
218/1236, 219/1254, 220/1275, 222/1317,
222/1322, 224/1377, 225/1388, 225/
1403, 225/1404, 226/1433, 227/1454,
227/1465, 228/1468, 228/1470, 232/
1580, 233/1606, 234/1641, 238/1732,
238/1737, 238/1741, 239/1755, 239/1757,
240/1777, 240/1778, 241/1798, 241/1808,
241/1810, 242/1825, 244/1876, 244/1879,
245/1920, 245/1921, 247/1972, 247/1973,
248/2000, 249/2013, 249/2017, 249/2026,
250/2034, 250/2037, 253/59, 255/113,
255/123, 258/10, 258/3, 259/36, 261/77,
261/82, 261/87, 262/107, 262/109, 262/

112, 262/115, 262/127, 263/146, 263/
148, 264/154, 264/160, 264/164, 266/
209, 266/210, 267/247, 271/342, 273/
397, 275/451, 279/545, 279/549, 279/
557, 279/567, 280/575, 283/658, 283/
664, 288/783, 288/793, 290/835, 291/
882, 292/3, 293/29, 293/34, 294/51,
294/65, 295/85, 296/117, 297/129, 297/
146, 297/151, 298/161, 299/185, 299/
193, 300/228, 302/260, 302/263, 303/
295, 304/316, 305/329, 305/344, 307/
394, 309/443, 310/464, 310/466, 313/
540, 314/13, 315/47, 316/54, 316/63,
316/67, 317/85, 319/132, 319/144, 320/
151, 320/170, 321/190, 322/210, 322/
211, 322/216, 323/237, 325/294, 325/304,
326/321, 326/327, 328/12, 328/2, 331/
82, 333/146, 334/175, 337/250, 338/256,
338/261, 339/285, 340/310, 342/368,
344/15, 344/22, 344/6, 345/29, 345/41,
347/81, 347/89, 348/106, 348/111, 348/
112, 352/224, 353/241, 353/254, 354/
258, 354/265, 355/306, 357/11, 357/17,
359/50, 359/59, 360/90, 361/107, 361/
125, 367/286, 367/295, 372/385, 372/
391, 372/403, 373/407, 373/410, 373/

412, 377/58, 377/74, 378/86, 378/91,
379/116, 380/131, 381/159, 381/160,
381/164, 382/197, 385/30, 385/38, 386/
56, 387/91, 389/128, 390/158, 390/159,
391/182, 391/205, 394/270, 394/283,
395/292, 396/315, 397/357, 399/399,
400/435, 401/441, 402/468, 402/484,
404/18, 404/20, 405/47, 406/50, 407/
95, 407/97, 408/105, 409/133, 409/144,
410/152, 410/159, 410/161, 410/168,
412/224, 414/257, 414/257, 414/263,
414/272, 414/280, 415/291

e-diki 85/196, 320/158, 320/163, 374/432,
410/172

e-dikim 33/172, 132/337

e-dik 117/342, 173/51, 238/1741, 279/544,
331/95, 362/130, 363/172

e-dik-ä 44/154

e-dikiz 16/390, 64/213, 70/377, 91/355,
105/30, 155/345, 155/346, 155/
347, 247/1971

e-dikiz-kü 29/69

e-dilär 3/65, 21/517, 23/583, 27/12, 31/
120, 32/144, 33/159, 33/176, 34/
199, 36/234, 38/3, 40/52, 41/90,
45/193, 47/242, 49/286, 49/292,

72/411, 75/507, 76/525, 79/36,80/
71, 83/128, 84/156, 90/323, 98/
512, 98/519, 100/582, 105/40,121/
55, 121/68, 122/85, 142/2, 146/
119, 156/358, 161/54, 183/330,
197/688, 200/752, 232/1587, 255/
111, 299/203, 324/268, 338/265,
338/275, 345/43, 347/86, 351/189,
358/46, 367/289, 369/323,372/400,
379/112, 388/125, 391/196, 398/
383, 400/430, 411/131

e-dilärki 335/180

e-miş 18/446, 60/105, 60/107, 68/330,125/
172, 162/84, 170/288, 204/872, 204/
873, 220/1277, 251/13, 251/22, 252/
24, 265/196, 266/226, 268/279, 283/
650, 297/148, 324/257, 369/308,370/
338, 370/350, 378/87,

e-miş-kü 279/559

e-mişmi 204/875

e-mişlär 11/271, 252/26

e-känmän 15/375, 263/137, 267/241,352/215

e-känsän 104/21, 143/34, 203/844, 396/319

e-kän 1/18, 7/153, 13/316, 23/577, 24/590,
27/18, 29/59, 29/66, 44/155, 46/205,
49/278, 58/73, 60/106, 60/110, 61/

139, 62/164, 63/202, 64/225, 65/252,
67/292, 70/360, 70/378, 71/390, 71/
395, 71/402, 71/403, 72/415, 74/478,
76/528, 76/528, 88/262, 88/265, 92/
358, 94/409, 96/461, 96/469, 96/471,
96/473, 97/494, 101/599, 105/27,115/
304, 115/304, 116/330, 119/3, 125/
171, 131/325, 133/371, 134/395,134/
396, 135/429, 135/431, 135/434,139/
526, 140/545, 146/124, 167/217,168/
239, 170/283, 171/17, 176/138, 177/
168, 196/654, 198/710, 200/755,210/
1015, 211/1030, 214/1127, 216/1164,
216/1180, 218/1213, 220/1269, 222/
1338, 223/1345, 230/1518, 231/1551,
232/1573, 241/1799, 241/1813, 242/
1831, 244/1887, 249/2021, 249/2025,
266/224, 266/231, 267/239, 267/242,
267/242, 269/296, 270/333, 270/333,
272/387, 273/405, 277/510, 277/512,
281/608, 282/643, 283/648, 286/733,
286/748, 289/816, 294/50, 295/83,
302/265, 303/285, 305/346, 312/513,
312/515, 329/26, 331/90, 331/94,
345/49, 346/59, 351/205, 362/130,
363/153, 367/298, 377/76, 377/81,

385/40, 386/56, 389/131, 389/133,
390/158, 390/162, 394/275, 402/484,
407/84, 410/173, 414/276

e-kän-ä 48/261, 354/272

e-kän-dä 10/224, 43/147, 62/160, 62/163,
81/78, 207/942, 242/1828

e-kän-kü 140/553

e-känü 167/217

e-känmi 26/650, 26/651, 140/553, 198/718,
217/1187

e-käni 200/759, 347/82

e-känini 34/179, 59/83, 64/203, 81/88, 98/
537, 107/78, 135/424, 144/60, 179/
218, 203/840, 229/1511, 255/104,
268/282, 329/28, 340/314, 400/420

e-känigä 83/132, 87/249, 177/155

e-känligi 399/410

e-känligini 379/122

e-känlikläri 161/72

e-känmiz 200/747, 235/1667

e-känmiz-dä 242/1848

e-känsiz 15/362, 164/129, 229/1500, 299/
189, 306/368

e-känsiz-kü 405/30

e-känsizlär-kü 28/47

e-känlär 12/301, 23/575, 134/393, 146/127,

289/811, 292/15, 402/466, 409/127

e-känmis 251/19

e-sä 36/235, 41/91, 51/335, 55/435, 55/
436, 58/73, 61/149, 63/187, 86/211,
102/615, 108/107, 119/13, 123/120,
137/474, 143/37, 144/65, 160/41,
178/183, 184/342, 184/350, 209/982,
213/1087, 216/1164, 232/1587, 249/
2024, 308/421, 320/166, 366/230,
366/234, 367/293, 372/400, 385/24,
385/29, 388/120, 389/146, 405/43,
407/86

e-mäsmän 24/612, 183/311, 196/657, 227/
1443, 261/79, 268/275, 286/750,
363/170, 397/353, 397/361

e-mässän 337/237, 340/330

e-mäs 3/67, 7/167, 8/174, 11/263, 11/268,
24/593, 29/51, 29/73, 34/192, 39/30,
46/224, 48/253, 53/394, 61/149, 65/
229, 79/46, 81/76, 81/97, 83/149,
86/220, 87/253, 93/396, 93/404, 98/
529, 113/239, 119/16, 120/36, 121/
70, 125/160, 126/187, 128/245, 129/
259, 131/329, 136/453, 142/17, 166/
201, 168/242, 170/289, 173/66, 174/
79, 177/154, 178/192, 178/193, 178/

193, 179/209, 179/209, 179/211,
179/214, 179/226, 181/258, 188/444,
188/464, 189/467, 193/579, 193/590,
196/670, 197/678, 197/679, 197/692,
198/713, 200/762, 203/828, 206/916,
206/924, 213/1092, 213/1093, 216/
1173, 217/1194, 217/1209, 225/1409,
235/1656, 237/1707, 244/1887, 245/
1913, 246/1932, 246/1935, 248/2004,
249/2019, 253/54, 256/138, 266/208,
266/224, 268/270, 268/276, 268/276,
274/425, 279/555, 279/562, 288/805,
290/859, 292/10, 307/386, 307/398,
313/544, 315/30, 321/189, 321/195,
325/281, 330/51, 330/58, 331/97,
336/210, 340/322, 340/330, 345/33,
345/35, 354/259, 367/258, 367/264,
367/302, 371/361, 373/430, 387/84,
388/114, 398/378, 402/478, 406/74,

e-mäs-kü-yä 156/364

e-mäski 125/155

e-mämdir 217/1196

e-mäsmi 15/378, 19/479, 19/483, 53/382,
53/401, 66/262, 114/255, 126/191,
168/252, 170/293, 173/72, 200/746,
227/1440, 235/1666, 252/29, 262/

118, 268/268, 268/271, 282/639,
282/641, 284/682, 294/68, 315/28,
339/292, 367/291, 377/68, 384/18,
388/107, 392/214

e-mäsmikän 385/36

e-mäsmikin 307/398

e-mäsmiki 194/612

e-mäsligi 399/406

e-mäsligini 61/148, 396/327, 396/330

e-mäsmiz 245/1919, 398/385

e-mässiz 270/334

e-mäsdi 6/137, 21/520, 31/124, 92/377,
101/608, 195/640, 226/1437, 232/
1586, 233/1598, 358/45

e-mäsidi 52/369, 64/204, 64/224, 68/314,
209/998, 296/127, 414/261

e-mäsmidi 8/198, 21/511, 67/300, 263/128,
370/335, 370/343, 370/344

e-mäsdilär 353/245

e-mäsmidilär 20/504, 76/514

ecki

keçi (burada bir lâkap)

(Yädgär ecki) 94/409, 94/419, 133/370,
135/424, 325/301, 326/307

(Yädgär eckilär) 311/486

ecki

keçi (hayvan)

e.-niki 78/12

	e.-gä	156/369
eg-	eğmek	
	e.-giñ kel-	196/664
	e.-ib	52/370, 139/535, 186/389
	e.-ib -egib	404/4
	e.-isgä	257/154
egä	sahip, malik, iye	
	e.	78/7, 187/430
	e. bol-	6/136, 245/1911, 248/1980, 249/ 2025, 330/58
	e.-m	163/115, 206/906
	e.-si	11/255, 179/216, 182/298, 195/634, 225/1390
	e.-siniñ	177/170, 184/348
	e.-sigä	143/38, 219/1242
	e.-läriñ	133/366
	e.-lärigä	83/137
	e.-läridä	249/2024
	e.-lik	51/348
egällä-	ele geçirmek, sahip olmak, gasp etmek	
	e.-di	201/786, 369/327
	e.-gän edi	4/78
egärlä-	eyerlemek	
	e.-b	121/50
egil-	eğilmek	
	e.-dim	262/110

e.-di 57/32, 59/101, 97/500, 126/203, 188/
443

e. 188/442

e.-gändä 333/128

e.-ib 57/48, 66/276, 81/97, 129/276, 177/
164, 212/1056, 341/345, 352/227

e.-gän (s. f.) 2/42, 137/481, 211/1053

e.-ä tüş- 133/377

e.-ib turib 217/1190

egizäk ikiz

e. 295/97

egri eğri

e. edi 283/658

eh (ü.) Bezginlik anlatır.; olur, peki

eh... eh... eh.... 324/263

eh-he 206/911

ehtimāl (A. i. ihtimāl) ihtimal, belki

e. 127/231, 147/130, 208/967, 217/1210,
247/1965, 401/449

e.-i 82/122

ehtiyāc (A. i. ihtiyāc) ihtiyac

e. 196/653

e.-lārigä 38/5

ehtiyāt (A. i. ihtiyāt) ihtiyat

e. 33/175, 94/424, 94/430, 94/430

e. bilän 108/111, 258/5, 264/155, 268/279.

316/66, 398/377

e. bilānginā 222/1314, 397/337

e. bol- 201/797, 302/259

e. keräk 318/109

e.-li 226/1431

e.-siz 118/367

ek-

e.-är emiş 204/873

ekil-

ekilmek

e.-ib 1/15

ekin

ekin

e. kābi 114/263

e. yeri 89/288

e. pälläri 89/292

e. däläläri 258/9

e.-niñ 135/432

e.-ini 93/395

e.-lärni 135/426, 135/433

e.-lärimiz 92/366

e.-siz 134/394

ekinzär

ekin bulunan tarla, yer

e. kābi 187/434

el

halk, memleket

e. 148/174, 355/303

e. ägzi 253/53

e. közi 325/306

	el-xalq àrasi	247/1957
elät	kabile, halk, memleket	
	e.-iyädän	330/51
elçi	elçi	
	e. 144/58	
	e. qoy-	370/334
	e.-niñ	144/60
	e.-gä	294/61
	e.-sigä	294/60
elçi-	takip etmek	
	e.-b kel-	5/119
	e.-b yür-	85/184
elektrik	(Fransızca) elektrik	
	e. fänäri	213/1084
	e.-niñ	179/213, 183/320
ellik	elli	
	(yüz ellik som)	181/264
	(ellik som)	181/265
	(ellik yıl burun)	206/917
	e.-kä	116/315
	(yüz elliktä soldät)	230/1534
ellikbaşı	Çarlık döneminde kırk veya elli atlı askerinin başı; Aksakal	
	e. 64/225, 314/18, 330/63, 337/253, 338/276, 345/32, 345/33, 345/34, 351/188, 354/259	

	e.-gä	310/476, 332/116
	e.-lär	311/483, 314/10, 318/119, 328/5, 333/135, 334/177, 338/258, 338/272
	e.-lördän	328/7
	e.-lörgä	330/64
	e.-lärniñ	338/260
	e.-lik	80/50
	e.-likkä	79/42
	e.-ni	305/335
	e.-niñ	344/21
	e.-sidän	366/250
	e.-lärni	314/3
em-	emmek	
	e.-ib yät-	274/424
en	en, genişlik	
	e.-igä	78/7
	e.-siz	309/432
	e.-likkinä	264/177
enä	anne	
	e.	32/146, 42/111, 170/304
	e.-ymis	9/207
	e.-m	23/585
	e.-sinif	7/153
	e.-càn	35/205, 35/207
	e.-cändän	35/206
Enäxàn	bayan ismi	

E. 22/550, 33/164, 33/167, 38/1, 40/51, 40/53, 40/64, 40/67, 41/79, 41/88, 42/117, 43/133, 43/148, 44/162, 45/179, 45/199, 45/202, 72/408, 72/423, 72/426, 72/429, 72/433, 73/439, 74/477, 76/525, 166/192, 166/200, 167/209, 168/229, 169/260, 169/266, 170/284, 170/303, 341/347

E.-niñ 36/239, 39/46, 40/57, 40/64, 45/185, 54/431, 66/266, 68/325, 72/413, 73/446, 75/488, 75/493, 75/497, 75/508, 77/546, 100/568, 110/154, 169/269

E.-ni 4/87, 4/89, 54/433, 163/102

E.-gä 44/175, 55/444, 60/103, 60/125, 74/463, 74/469, 76/526, 296/120

E.-dän 73/435

E.-lär 39/48

E.-lärniñ 167/206

E.-lärnikigä 167/206, 295/96

E.-lärnikidägi 56/15

endi

şimdi

e. 2/25, 2/29, 3/66, 8/192, 12/279, 17/412, 19/464, 22/536, 22/546, 22/549, 23/564, 24/591, 24/595, 24/602, 25/620, 25/626, 26/646, 29/63, 31/118, 31/123, 32/148, 33/156, 42/111, 46/205, 49/291, 52/365,

52/370, 55/446, 56/11, 57/32, 58/50, 58/
65, 58/65, 58/66, 58/68, 58/70, 59/89,
60/102, 63/177, 67/297, 74/462, 74/465,
74/482, 74/483, 75/494, 76/514, 76/519,
76/525, 76/530, 90/322, 93/396, 94/415,
95/444, 95/458, 96/467, 101/603, 102/
619, 103/641, 105/24, 105/31, 106/73,
107/94, 108/123, 109/153, 113/244, 115/
292, 115/298, 115/303, 116/329, 117/
334, 117/341, 120/34, 121/52, 121/69,
124/148, 127/208, 128/233, 131/312,
131/312, 131/313, 133/371, 135/434,
137/467, 137/469, 138/511, 139/519,
140/557, 142/14, 142/8, 145/97, 147/
140, 149/189, 149/189, 149/191, 150/
224, 150/225, 153/284, 153/296, 155/
333, 156/356, 156/364, 157/388, 157/
392, 158/411, 160/27, 160/33, 164/148,
168/231, 168/237, 168/246, 169/262,
189/485, 196/648, 197/672, 202/816,
206/903, 206/918, 207/944, 211/1030,
215/1155, 216/1165, 217/1198, 219/1240,
219/1250, 221/1298, 222/1330, 224/1386,
225/1392, 226/1419, 230/1518, 231/1549,
231/1556, 231/1559, 232/1575, 232/1578,
232/1585, 233/1612, 236/1683, 236/1685.

240/1776, 242/1830, 242/1836, 244/1890,
244/1891, 244/1891, 244/1891, 245/1908,
249/2006, 251/19, 252/26, 252/39, 253/
50, 253/60, 255/116, 256/126, 260/67,
260/74, 261/77, 266/229, 267/238, 267/
239, 269/290, 269/301, 272/375, 272/
380, 273/388, 273/400, 274/427, 275/454,
276/484, 276/486, 278/539, 278/540, 280/
573, 281/610, 282/636, 283/657, 285/712,
285/714, 286/727, 288/780, 290/836, 290/
847, 290/848, 290/850, 290/860, 291/861,
291/869, 291/885, 294/57, 294/62, 294/
75, 295/80, 296/119, 296/121, 296/124,
296/127, 297/139, 297/147, 299/194,
301/247, 302/270, 307/386, 310/478,
312/519, 314/9, 317/97, 318/108, 322/
221, 330/60, 331/82, 332/104, 334/175,
335/193, 351/188, 351/198, 353/238,
354/264, 357/20, 360/78, 360/91, 363/
174, 367/266, 367/270, 367/296, 367/
301, 370/339, 370/355, 371/360, 371/
368, 371/369, 372/388, 372/391, 372/
392, 375/2, 375/9, 382/178, 382/181,
382/189, 389/130, 393/248, 393/255,
396/334, 398/365, 398/387, 399/404,
399/410, 402/481, 402/490, 406/51.

406/66, 407/85, 408/103, 413/246,
413/246, 414/267

e.-yàq 7/161, 241/1822

e.-ginä 2/31, 260/70, 279/562, 344/13,
408/104

entik-

boğulur gibi olmak

e.-ib 142/18

e.-ä entikä 171/5

e.-kän (s. f.) 103/641

e.-känini 146/110, 304/303

e.-känidän 26/644

e.-ärdi 108/109

e.-ärdilär 103/643

e.-är ekän 119/3

en

en (Başına geldiği sıfatların en üstün de-
recede olduğunu gösterir.)

e. 6/134, 10/244, 22/555, 26/651, 27/10,
31/112, 36/244, 38/4, 48/271, 62/154,
64/205, 68/321, 72/432, 97/502, 101/599,
113/240, 172/43, 178/194, 193/581, 201/
783, 230/1517, 230/1526, 234/1642, 271/
349, 279/548, 300/219, 307/393, 307/
398, 307/399, 327/334, 367/293, 367/
294, 372/385, 372/385, 375/6, 391/196,
391/198, 397/345, 399/392, 409/138,
409/145, 414/271

efäs-	eğilmek e.-ib 123/121, 375/12 e.-ib turib 397/352
ep	bkz. ep kör- e. 163/112 e. kör- (münasip görmek) 40/66, 48/267, 51/331, 100/571, 138/499, 361/109 ep kel- (düzelmek) 354/277 e.-gä kel- (düzelmek, iyi insan olmak)
epäqa	Miryäkub isimli bir adama verilen bir lâ kaptır. e. 82/109, 84/155, 124/139, 132/356, 137/ 467 (Miryäkub epäqa) 223/1355
epäqa	bkz. epäqagä kel- e.-gä kel- (düzelmek) 82/112
epäqay	bkz. epäqaygä kel- e.-gä kel- (düzelmek) 75/500
epçil	çevik, kıvrak e. 10/229, 250/2032 e. bol- 10/231 e.-ligi 325/284
eplä-	başarmak, üstesinden gelmek e.-di 104/10 e.-ydi 170/297, 223/1355 e.-ymiz 147/147, 302/266

e. 129/274, 140/557
 e.-gin 319/129
 e.-b 167/224
 e.-rmän 223/1339
 e.-y àl- 16/405, 118/374, 339/298, 340/
 327, 341/337
 e.-b àl- 163/110, 379/102
 e.-b kel- 146/112
 eplän- basarılmak
 e.-ädigän bol- 378/96
 er erkek, cesur kişi
 e. 164/145, 217/1205, 290/836
 e. bilän 288/785
 e. qıl- 246/1948
 e.-xàtin bol- (karı koca olmak) 289/828
 e. boyàqläri 236/1673
 e. pàdşà 164/145
 e.-gä 66/256, 246/1937, 292/5, 298/161,
 340/314, 369/315
 e.-dän 257/152, 292/23, 309/452
 e.-im 229/1500, 264/160, 391/192
 e.-imni 390/164, 396/323
 e.-i 66/268, 217/1205, 240/1777, 241/1803,
 272/386, 309/450, 402/483
 e.-iniñ 8/191, 11/263, 25/619, 61/145,
 61/149, 104/13, 107/78, 107/98,

229/1492, 256/134, 379/122

	e.-inikigä	309/441
	e.-ini	6/124, 12/283, 382/186
	e.-igä	23/564, 155/336, 158/410, 211/1050, 402/483
	e.-idän	155/330, 155/333
	e.-ifiz	62/158, 344/7
	e.-ifizni	396/321
	e.-ifizniñ	58/51
	e.-ifizgä	68/332, 299/179, 390/162
	e.-ifizdän	62/156
	e.-ifizdäy	58/58
	e.-lär	213/1104
er-	imek	
	e.-dilär	130/301
Erä	yer ismi (Çağ anlamına da gelir.)	
	E.-li	364/180
Erän	Iran	
	E.-ni	274/429
	E.-dägi	398/367
ergäş-	takip etmek	
	e.-ib	94/414
	e.-ädigän bol-	363/158
	e.-mäñ	312/516
	e.-ib kel-	370/351
ergästir-	takip ettirmek	

	e.-ib	81/93
eri-	erimek	
	e.-di	410/164
	e.-b	88/258, 250/2039
	e.-gänini	340/306
	e.-ydidän	101/597
erin-	üşenmek, erinmek	
	e.-ibginä	193/585
eriş-	erişmek	
	e.-dim	239/1768, 354/263
	e.-difmi	239/1766
	e.-maq bilänginä	114/272
erkä	şımarık, şımartılmış	
	e.	86/215, 90/328, 179/222
	e.-lik	26/641, 34/189, 207/940
	e.-ligigä	34/189
erkäk	erkek	
	e.	10/249, 106/68, 145/79, 187/419, 187/423, 187/437, 188/444, 206/916, 232/1582, 246/1929, 265/195, 265/195,275/442, 275/447, 393/243
	e. bol-	341/337
	e. ävazi	143/43
	e. bälä	113/242, 312/513
	e. kişi	35/210, 112/210, 112/211, 163/110
	e. xalqı	217/1199, 370/350

	e. zàti	35/224
	e.-niñ	49/294, 187/422, 260/68, 396/328
	e.-ni	62/166, 192/552, 265/196, 369/307, 370/347
	e.-kä	187/428, 265/195
	e.-lär	49/285, 49/291, 284/687, 369/308, 369/322
	e.-lärniñ	1/18, 191/543
	e.-lärni	62/164
	e.-lärğä	192/562
	e.-lärđän	369/321
	e.-lik	98/526
erkälät-	şımartmak	
	e.-dim	287/764
	e.-di	297/142
	e.-ib	152/265, 278/527, 341/341
	e.-gänmiş	9/209
erkin	hür, serbest	
	e.- erkin	96/462
	e.-lik	1/11
	e.-likniñ	25/632
ermäk	teselli; eğlence	
	e.	229/1502
	e. äsäri	361/117
ertä	erken, yarın	
	e.	3/61, 3/67, 24/608, 42/120, 42/125, 73/

459, 75/501, 75/508, 80/62, 123/108,
163/122, 164/150, 166/181, 166/183, 192/
566, 195/624, 212/1070, 221/1289, 222/
1333, 223/1350, 226/1423, 231/1567, 240/
1797, 255/108, 258/18, 258/3, 285/712,
285/725, 302/281, 309/452, 326/319, 342/
378, 354/275, 356/317, 358/34, 366/232,
371/365, 387/86, 410/169, 414/257, 414/
268

e.-niñ 74/474, 206/905, 281/620

e.-gä 46/212, 55/441, 56/15, 57/33, 61/
139, 71/394, 74/465, 75/501, 117/
349, 123/108, 147/137, 148/176, 163/
109, 170/289, 192/556, 192/566, 202/
818, 202/819, 203/829, 206/905, 208/
959, 208/965, 217/1187, 218/1212,
218/1223, 219/1239, 221/1290, 221/
1294, 222/1332, 223/1350, 226/1423,
228/1467, 231/1563, 242/1824, 255/
108, 293/33, 302/275, 354/275, 379/
114, 402/485

e.-gäyàq 192/556, 216/1179

e.-dän- kecgäçä 142/23, 268/258, 277/511,
314/4, 387/82, 371/377,
372/396

e.-gäçä 42/106, 163/114, 254/80, 293/25

e.-mdä 262/120
 e.-si 66/261, 72/408, 149/180, 193/580,
 244/1896, 297/134, 304/309, 326/
 328, 342/374, 374/450
 e.-sigä 165/172
 e.-sidä 154/325
 e.-gi 70/382
 ertä-indin yakında, öbürgün
 e. 137/464, 151/237, 151/245, 379/102
 ertä-keç sabahtan akşama kadar
 e. 273/400
 ertäk masal
 e. tiñlä- 137/463
 ertäläb sabahleyin
 e. 42/113, 56/6, 152/271, 172/42, 222/1338,
 223/1339, 224/1377, 228/1467, 238/1734,
 258/1, 304/309, 372/397, 372/402
 e.-gäçä 75/505
 e.-ki 259/25
 es akıl
 e. 71/391
 e. kir- 339/303
 e. täràzisi 282/638
 e.-niñ 172/30
 e.-gä 51/338, 72/419, 79/39, 387/77
 e.-dä 125/167

e.-dän 20/503, 80/55, 83/145
 e.-im 292/13
 e.-imni 58/64, 58/64
 e.-imdä 93/400, 247/1954
 e.-imdän 316/50, 319/133
 e.-iñ 94/412, 156/366, 254/79
 e.-ifigä 94/412, 121/52
 e.-i 51/341, 156/367, 157/386, 191/543,
 206/914, 322/208, 322/213, 322/213
 e.-ini 38/3, 124/144, 146/111, 292/12,
 298/154
 e.-igä 109/138, 161/52, 260/55
 e.-idä 274/433, 308/424
 e.-idän 80/54, 80/67, 120/25, 154/311,
 222/1313, 339/279,
 e.-ifiz 156/374, 172/25
 e.-ifizgä 68/329
 e.-lärigä 261/95
 e.- hüsi 154/316
 e.-li 93/406
 e.-lirəq 97/503
 e.-lik 34/178, 34/192, 71/390, 71/402, 71/
 403, 74/476, 159/3, 170/297, 200/
 751, 201/783, 270/332, 273/394,
 297/142, 384/9, 398/374
 e.-ligi 367/294

	e.-lilik	59/95
esàn	sağ, sağlıklı	
	e.-lik	74/473
	e.-ligini	332/103
e.-àmàn	sağ salim	
	e.	231/1548
esiz	yazık, maalesef	
	e.-ginä	241/1816, 241/1821
esipäst	akılsız, kaçık	
	e.	263/137
	e.-lik	59/98
	e.-ligi	59/99
eski	eski	
	e.	16/393, 64/203, 92/377, 134/394, 137/466, 145/88, 153/303, 174/88, 174/95, 176/141, 183/323, 183/326, 187/416, 191/520, 198/713, 220/1283, 222/1319, 226/1438, 234/1636, 234/1641, 260/72, 271/349, 309/429, 309/431, 337/254, 344/16, 352/225, 377/66, 377/82, 403/497
	e.-dän	385/28
	e.-çä	125/171
	e.-lärnif	269/307
	e.-ràq	174/80
eskir-	eskimek	

	e.-gän (s. f.)	290/843
eslä-	hatırlamak	
	e.-şadi	38/7
	e.-ydi	80/60
	e.-b	169/270, 256/148
	e.-gac	59/83
	eslälmäy	4/89
eslä-	hatırlatmak	
	e.-ib	338/260
esnä-	esnemek	
	e.-b	215/1153
	e.-y- esnäy	141/575
	e.-b àl-	222/1314
	e.-ş	85/196
eş-	eğirmek (ip)	
	e.-älmäsä	178/182
eşäk	eşek	
	e.	22/538, 96/485, 258/16, 330/59
	eşäk	206/913
	e. min-	258/12
	(Ertäniñ gamini eşäk yeydi.)	206/905, 281/620
	e.-ni	237/1700
	e.- dä	279/554
	eşäg-igä	219/1241
	e.-läri	412/216

eşàn

(F. i. eşàn) Çok dindar kişilere takılan
isim, lâkap.

e. 18/450, 18/454, 23/585, 325/287, 407/97,
410/154, 410/162, 412/204, 412/218, 412/
223, 413/246

e. bilän 13/325

e. topâlani 398/385

e.-nif 26/650, 154/325, 373/411, 409/139,
409/142, 409/144, 414/269, 414/271,
415/283

e.-ni 412/203

e.-nikigä 415/282

e.-nikidägi 415/295

e.-gä 414/265

e.-dän 13/322, 14/328, 23/585

e.-ifni 413/233

e.-imiznif 23/574

e.-imizni 105/27

e.-lär 23/586, 130/292

e.-lärnif 105/49

e. àyim 106/51

e.-àyim 19/483, 106/50, 106/51

e.-àyimnif 24/609, 106/52, 106/57

e.-àyimgä 106/57

e. bàbà 11/271, 12/299, 13/314, 13/316, 13/
322, 15/360, 18/449, 144/51, 146/

124, 390/171, 409/133, 410/162,
408/107, 408/99, 409/126
e.-bàbà 148/175, 155/354, 409/128, 410/
162
e.-bàbàniñ 390/178, 407/95
e.-bàbàgä 369/318
e.-bàbàdäy 145/86
e.-bàbàmngä 408/120
e. buvä 143/32, 144/69
e.-buvam 156/373, 157/382, 157/390
e.-buvamniñ 144/78, 155/351, 156/379,
156/356
e.-buvamngä 156/363, 156/370
e. mirzä 402/490
e.-i mirzä 393/256, 401/465
e.-i Häziniy 334/167,
e. sofi 19/483, 333/151
e. sofi àllàyàr 334/166

eşik

kapı

e. 12/292, 215/1146, 224/1368, 227/1460,
227/1461, 256/139, 277/517, 309/431,
309/434, 309/437
e. àrğali 7/157
e. aç- 26/655, 187/419, 209/988, 309/433,
e. àldi 21/531, 32/141, 61/134, 68/320,
143/41, 164/134, 177/162, 195/644,

227/1455, 254/83, 304/318, 310/468,
333/140, 352/225, 404/18, 407/88

e. keti 123/102, 143/36

e. tägi 90/322

e. tamàni 2/42, 107/89, 224/1366, 233/1598,
233/1603, 358/25

e. tirqışı 213/1086

e. yàni 305/326

e.-çä 309/434

e.-niñ 2/29, 2/39, 2/43, 33/153, 149/181,
215/1151, 234/1620, 264/162

e.-ni 32/142, 32/148, 33/154, 149/194,
182/291, 186/399, 186/400, 195/
623, 207/953, 215/1144, 215/1152,
215/1153, 221/1302, 222/1321, 223/
1362, 227/1458, 227/1459, 256/132,
265/187, 265/189, 265/198, 266/219,
286/746, 372/383,

e.-kä 150/208, 166/184, 166/186, 403/498,
403/500, 404/17, 405/44

e.-dän 3/49, 3/54, 8/188, 25/623, 34/203,
57/47, 104/4, 208/978, 233/1616,
244/1879, 304/319, 306/352, 309/
431, 365/222, 381/159, 408/113,
412/205,

eşig-im 264/155

eşig-i 209/986, 214/1120, 214/1121, 214/
1124, 224/1375, 367/282

eşig-iniñ 27/2

eşig-ini 182/305, 183/318, 185/364, 244/
1884, 256/143, 262/122, 313/536,
313/544

eşig-igä 6/146, 163/104, 215/1147

eşig-idä 105/41

eşig-idän 405/42

eşig-igäçä 77/546

eşig-iñiz 244/1882

e.-lär 175/110

e.-lärniñ 229/1506, 357/3

e.-lärni 105/43, 232/1571

e.-li 21/524

eşit- işitmek

e.-äyätirsizmi 71/394

e.-dim 29/73, 57/33, 68/330, 107/101, 162/
97, 252/49, 264/163, 354/264, 377/
71

e.-difmi 96/480

e.-di 144/58, 213/1089, 232/1585, 296/119,
313/539, 409/136

e.-dik 349/141

e.-difiz 402/482

e.-difiz-ä 214/1133

e.-difizmi 323/254, 395/287
e.-gänmisän 239/1769
e.-gändirsän 96/485
e.-gändir 338/270, 347/76
e.-gändirsiz 279/552
e.-ämän 277/494
e.-äsänmi 197/676
e.-ädi 13/306, 266/217
e.-ämiz 91/355
e.-äsiz 97/489, 254/86
e.-äcäk 131/318
e.-màqçimiz 240/1776
e. 108/105, 247/1955
e.-sin 334/158
e.-sinü 58/60
e.-äylik 97/499, 320/172, 335/187
e.-if 17/420, 132/344, 335/196, 360/98
e.-säm 176/143, 273/393
e.-sä 135/416, 161/71
e.-säñiz 69/351
e.-iş zärur 333/138
e. -eşitä 340/314
e.-ib 4/95, 10/224, 29/55, 46/211, 96/481,
98/537, 168/232, 208/970, 210/1020,
342/369
e.-gändä 325/299

e.-gäç 28/41, 102/613, 253/66, 342/382
e.-gän (s. f.) 81/80, 100/580, 108/107, 109/
131, 117/339, 143/40, 334/162, 363/
162, 390/169
e.-gän bol- 100/580, 390/169
e.-gändän 5/110, 24/588, 61/144, 107/79,
131/311, 136/449, 159/18, 269/
289, 292/2, 294/63, 323/251,
365/219
e.-gänidän 32/149, 100/567
e.-ärdi 368/282
e.-gän edi 51/341, 409/133
e.-gän edim 288/801
e.-ib edifiz-kü 29/69
e.-säffiz edi 97/486
e.-mädifmi 402/477
e.-mäsdän 260/63
e.-mäy 70/362
e.-mägän (s. f.) 149/187, 168/234
e.-mägän bol- 176/153
e.-ib àl- 50/304
e.-ib qàl- 170/295
e.-ib qoy- 311/486
e.-ib- netib qàl- 29/69
e.-àlmäy qàl- 107/94
e.-ib qàlib 325/301

e.-màq 117/352
e.-màq üçün 6/138, 108/109
e.-màq ehtimàli 82/122
e.-iş bilän 47/248
e.-işgä 215/1158, 238/1736

eşitdir-

işittirmek

e.-ärmän 253/69
e.-di 253/65, 319/136, 400/425
e.-dilär 399/405
e.-ämiz 315/46, 317/93
e.-ädi 315/42, 315/49, 316/51, 366/239
e.-äy 132/351
e.-sä 24/612
e.-iş keräk 408/115
e.-ib 104/2, 162/95, 317/78
e.-ib-ä 30/77
e.-gändä 246/1950 -
e.-ädigänlär 68/332
e.-mägänligidän 107/88
e.-ib qoy- 100/574
e.-mäy qoy- 338/270
e.-màq üçün 300/222

eşitil-

işitilmek

e.-di 33/153, 53/404, 54/409, 67/285, 69/
335, 105/38, 149/199, 150/204, 170/
304, 212/1078, 214/1110, 214/1121,

224/1368, 229/1507, 256/142, 258/
12, 300/207, 306/363, 312/522, 337/
247, 347/97, 411/182, 411/186
e.-ädi 173/70, 250/2047, 267/244, 370/333,
403/507
e.-sä 253/63
e.-är- eşitilmäs 16/402, 112/223
e.-ib 122/101, 258/6,
e.-gäç 310/467
e.-gän (s. f.) 107/92
e.-gän bol- 48/258
e.-ärdi 52/364, 90/329, 99/559, 121/54,
139/538, 149/197, 196/647, 234/
1620
e.-är edi 107/96
e.-gän edi 108/121
e.-mädi 258/5
e.-gäni yoq 390/168
e.-mäs bol- 264/161
e.-mägänini 255/106
e.-mädi 214/1113
e.-ä başlä- 264/156
e.-ib ket- 310/461
e.-maqqa 357/6
eşittir- işittirmek
e.-gän (s. f.) 347/76

	e.-gän	edi	34/186
	e.-mäy		83/137
	e.-iş		61/147
	e.-işgä		73/444
eşittiril-	işittirilmek		
	e.-mägän	edi	76/512
e'tibār	(A. i. i`tibār)	itibar	
	e. qıl-		376/26
e'tiqād	(A. i. i`tikāt)	itikat	
	e. mäsäläsi		394/262
e'timād	(A. i. i`timād)	itimat	
	e.-ini		95/434
e'tirāf	(A. i. i`tirāf)	itiraf	
	e.-ini		323/251
e'tirāz	(A. i. i`tirāz)	itiraz	
	e. qıl-	64/222, 115/301, 117/334, 122/79,	
		122/99, 152/259, 186/409	
	e.-i		172/40
	e.-iñ		237/1695
	e.-siz		342/374
et	et		
	e.-lärini		382/194
et-	etmek, kılmak,	yapmak	
	e.-di	16/398, 17/421, 44/163, 64/217, 76/	

526, 96/468, 96/478, 107/99, 133/360,
156/361, 173/53, 214/1132, 258/17,
293/46, 308/413, 317/77, 321/191,
322/217, 336/217, 346/66, 354/272,
375/14, 375/5, 380/136, 407/76

e.-dilär 162/78

e.-ämän 223/1352

e.-ädi 151/244, 215/1139, 269/299, 272/370

e.-säñiz 240/1788

e.-ifñiz 237/1712

e.-ä 22/557, 25/626, 151/247, 167/227,
404/1, 413/249

e.-ib 36/242, 57/29, 69/358, 112/209, 133/
377, 149/198, 168/243, 171/23, 189/
481, 229/1513, 382/199

e.-gän (s. f.) 214/1110, 367/286

e.-gänidän 172/36

e.-ärđi 91/339, 184/354

e.-mäydi 24/594

e.-mäsdän 28/33

e.-mägän edilär 338/265

e.-ä àl- 53/383, 119/11

e.-àlmäsdi 47/247

e.-àlmäydigän 51/335

e.-màqdä 110/162

e.-işi 2/29

etäk	etek	
	etäg-ini	152/276
	etäg-idä	307/394
	e.-läri	3/52
	e.-lärigäçä	133/364
etdir-	ettirmek	
	e.-gäni	211/1055
etik	çizme	
	e. sıfäri	358/37
	etig-iniñ	375/13
etil-	edilmek, yapılmak	
	e.-gän (s. f.)	192/568, 199/721, 384/19, 384/7, 387/76
ettir-	ettirmek	
	e.-di	203/850
	e.-ib	132/342
	e.-ärdi	4/84
	e.-gän edi	34/193
	e.-işgä	397/340
evlän-	evlenmek	
	e.-màqdän	119/14
evril-	çevrilmek	
	e.-di	91/345
	e.-gänlär	403/504
	e.-gäç	392/225
	e.-gän (s. f.)	394/276

ey (ü.) ey (kendisine söz söylenilen kimse veya kimselerin dikkati çekilmek istendiğinde adın başına getirilir.
e. 30/89, 303/290

ez- ezmek, helâk etmek
e.-ib 41/88
e.-ib taşlä- 53/398

ezmä geveze
e. 50/322

ezil- ezilmek
e.-di 63/187
e.-ib 98/526, 150/207, 303/296
e.-gän bol- 235/1644
e.-ib ket- 167/214

54117

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ÇOLPAN'IN "KEÇÄ ve KÜNDÜZ" ROMANI
(Metin, İndeks, Gramer)

Cilt: III
(İndeks F-M)

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

Hazırlayan:
Volkan COŞKUN

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

EDİRNE-1996

İNDEKS HAKKINDA:

Tezimiz beş ciltten oluşmuştur. Birinci cilt transkripsiyonlu metni; ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler indeksi; beşinci cilt ise grameri ihtiva etmektedir.

Tezimizde 4-8 Mayıs tarihinde toplanmış olan "Sürekli Türk Dili Kurultayı"nın da tasdik ettiği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda tespit edilen harfler dikkate alınmıştır.

İndeksimizde ana başlıklar olarak "ä, à, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, x, ı-i, k, q, l, m, n, o-ö, p, r, s, ş, t, u-ü, v, y, z" şeklinde bir sıra izlenmiştir.

Özbek Türkçesi alfabesinde "ı-i", "o-ö" ve "u-ü" sesleri birer harfle gösterildiği için, bunlar bir başlık altında gösterilmiştir.

KISALTMALAR

- A. Arapça
F. Farsça
i. isim
s. sıfat
z. zarf
f. fiil
ü. ünlem
s. f. sıfat-fiil
zf. f. zarf-fiil
i. f. isim fiili
ç. e. çekim edatı
b. e. bağlama edatı
k. d. e. karşılaştırma denkleştirme edatı
c. e. cevap edatı
k. e. kuvvetlendirme edatı
g. e. gösterme edatı
bkz. bakınız

İNDEKS SIRASI

İSİM

I. Teklik:

A. Teklik hâller:

a. Eksiz isimler	+Soru
Eksiz isimler+edatlar	+Soru
Eksiz isimler+yardımcı fiiller	
İsim fiili	+Soru
b. İlgî hâli	
1. Eksiz (Tamlama misalleri ile)	
2. Ekli	
3. İlgî hâli+ -ki	+Soru
c. Yapma hâli (-ni)	+Soru
d. Yaklaşma hâli (-gä, -kä, -qa)	+Soru
e. Bulunma hâli (-dä, aitlik ekiyle -dä+gi)	+Soru
f. Uzaklaşma hâli (-dän)	+Soru
g. Vasıta hâli (-(i)n)	+Soru
ğ. Eşitlik hâli (-çä, -däy, -dek)	+Soru
h. Yön gösterme hâli (-gäri, -käri, -qarı)	+Soru
ı. Sınırlama hâli (-gäçä)	+Soru

B. İyelik Şekilleri (Teklik isimlerin)	+Soru

II. Çokluk:

A. Çokluk hâller (Eksiz isimler+ diğer hâller) +Soru

B. İyelik şekilleri (Çokluk isimlerin) +Soru

III. Unvan grubu

IV. İkilemeler

III. Geçici ekli isim şekilleri:(-li, -lik, -ki,-râq, vb.)

a. teklik

b. çokluk +Soru

FIİL

I. Olumlu fiil çekimi:

A. Basit kipler:

a. Şimdiki zaman +Soru

b. Geniş zaman (Belirsiz gelecek zaman) +Soru

c. Görülen geçmiş zaman +Soru

d. Öğrenilen geçmiş zaman +Soru

e. Gelecek zaman +Soru

f. Emir +Soru

g. Şart +Soru

ğ. İstek +Soru

h. Gereklilik +Soru

B. Basit zarf-fiiller (olumlu şekil): Bu bölüme geniş zaman ekleri "-r ve -är" e eklenen -kân zarf

fiil eki de ilâve edilmiştir.)

C. Sıfat fiiller +Soru

D. Birleşik kipler:

a. Hikâye

b. Rivayet

c. Şart +Soru

II. Olumsuz fiil çekimi:

A. Basit kipler (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi)

+Soru

B. Basit zarf-fiiller

+Soru

C. Sıfat fiiller

D. Birleşik kipler: (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi)

+Soru

III. Birleşik fiil:

A. İktidarî

a. Olumlu

b. Olumsuz

B. Diğer birleşik fiiller (asıl fiil+yardımcı fiil)

C. Birleşik zarf-fiiller

IV. Hareket isimleri:

(fiil isimleri) 1. -māk, -māq

2. -mā

3. -(i)ş

F

fabrikä	(Rusça < Latince) fabrika
	f. 271/356
	f.-läрни 204/867
	f.-läri 271/353
	f.-çilärdän 204/867
	f.-çilärniñ 271/353
fäciä	(A. i. fāci`a) afet, acıklı olay
	f.-ni 383/204
	f.-miz 323/253
	f.-läri 148/164
fähişä	(A. i. fāhişe) fahişe
	f. 197/673
	f.-gä 272/368
fähm	(A. i. fehmi) akıl, idrak
	f.-igä 48/259, 51/330
faqat	(A. b. e. fakat) fakat
	f. 6/126, 7/167, 13/317, 13/317, 14/343, 25/631, 27/7, 30/91, 33/157, 33/171, 34/ 189, 35/227, 37/256, 47/246, 49/303, 52/ 366, 53/396, 54/420, 54/428, 61/145, 63/ 188, 63/201, 64/204, 67/289, 75/505, 76/ 532, 80/58, 81/91, 81/94, 83/143, 85/ 189, 87/248, 87/251, 89/296, 98/521,

105/36, 108/109, 110/157, 112/214, 114/
274, 114/276, 118/368, 121/54, 121/71,
124/142, 129/259, 134/410, 136/446, 138/
502, 139/537, 142/9, 144/71, 148/158,
150/226, 151/243, 154/306, 157/392, 161/
51, 162/97, 164/146, 173/66, 174/92,
175/118, 177/174, 183/329, 183/334, 186/
404, 190/502, 192/565, 193/578, 194/597,
201/797, 201/797, 203/847, 206/917, 209/
986, 223/1359, 225/1401, 225/1409, 232/
1585, 232/1588, 233/1601, 236/1674, 236/
1682, 238/1737, 243/1857, 246/1935, 247/
1972, 248/1981, 248/1994, 253/61, 255/
123, 257/151, 259/45, 260/50, 263/142,
264/164, 266/216, 266/221, 268/263, 268/
268, 268/276, 269/292, 270/333, 272/366,
272/382, 275/440, 278/537, 282/626, 283/
673, 284/679, 284/687, 285/701, 286/736,
287/753, 290/838, 293/46, 309/432, 313/
547, 322/203, 326/322, 326/322, 333/126,
334/177, 338/272, 344/8, 345/43, 347/86,
354/262, 357/19, 366/243, 367/283, 367/
287, 373/430, 385/39, 387/98, 397/344,
398/365, 400/433, 406/57, 408/110, 408/
116, 410/161, 411/193, 414/255, 414/260,
414/263

faqır	(A. s. fakīr) fakir f. 47/227 f.-i 290/841
fəl	(A. i. fāl) fal f. aç- 277/508
fäləc	(A. i. felc) felç, inme, nüzul f.-gä 391/181
fäläk	(A. i. felek) felek, dünya, älem f.-niñ 334/168
fäläkät	(A. i. feläket) feläket f.-ni 98/514
fälän	(A. i. fulän) falan f. 126/199, 126/200, 365/215, 389/150, 389/150, 400/417, 400/422 f.- fälän 88/261 f.- fälänläri 46/204 f.-çi 389/149
fälsäfä	(A. i. felsefe) felsefe f. 13/310 f.-sini 13/312 f.-sidek 387/93
fämiliyä	(Rusça < Latince) soyadı f. 227/1444
fänär'	(yunanca) fener, gaz lambası

	f. 214/1108, 214/1110, 291/885
	f. yàq- 342/360
	f.-niñ 213/1086, 221/1300
	f.-ni 184/344, 188/461, 195/623, 213/1084, 291/882, 379/118, 381/166, 381/170.
	f.-dän 187/415
	f.-i 175/119, 186/413
	f.-iniñ 234/1631
	f.-ini 214/1125
	f.-lär 175/109
	f.-läri 193/584
	f.-çäni 33/160
fäniy	(A. s. fānī) ölümlü, fanf f. 246/1929, 257/155, 409/147
färämüš	(F. i. ferāmūš) unutmā, hatırdan çıkmā f. bol- 80/57
färäñ	(F. s. fereng) mahir, becerikli f. bol- 15/366
färäñ	(F. i fereng) Fransız; Avrupalıların genel adı. f. baqqäl 82/107
Färäñistän	(F. i. fereng-sitän) Fransa, Avrupa F. 200/771, 203/832 F.-dä 203/831
färäsät	(A. i. ferāset) anlayış, sezış, sezgi f.-lik 334/155

färistä	(A. i. firışte) melek f. 194/603, 243/1861 f. qıyâfâsi 159/13
färman	(F. i. fermān) ferman f. ber- 355/306
färmâyiş	(F. i. fermâyiş) ferman f. bilän 344/1 f. yâz- 339/280 f.-ni 339/283
farq	(A. i. fark) fark f. 9/215, 47/247, 194/597, 194/601, 237/ 1709, 275/457 f. et- 51/335 f. kör- 137/482 f. qıl- 2/45 f.-ı 394/263
fârs	(A. i. fârs) fars f. tili 199/729 f.-çâ 198/710
fârsax	(A. i. fersah) çok uzun uzaklık, fersah

	f.-lärçä	109/152, 325/282
färyäd	(F. i. feryäd) haykırıs, cıglık, feryat	
	f. kötär-	413/250
	f. sàl-	383/206
	f.-ini	365/219
	f.-lär	337/246
	f.-lärniñ	339/304
	f.-läri	185/375
färzänd	(F. i. ferzend) evlat, çocuk	
	f. bol-	122/97, 396/310
	f. toğrisi	82/115
	f. xususi	82/125
	f.-dän	83/145
	f.-i	82/117
färz	(A. i. farz) farz	
	f.-ligini	20/486
fäsäd	(A. i. fesäd) fesat, bozukluk	
	f.-gä	346/55
	f.-lärğä	333/145
fäsàn	(Rusça < Fransızca) züppece, züppe gibi	
	f. qıl-	182/296
fäsävät < fäsähät	(A. i. fasahat) Dilin doğru düzgün ve	
	açık olarak kullanılması.	
	f.-i furs	333/150
fäsıq	(A. s. fäsık) fasık	

	f. 68/310
fäsl	(A. i. fasl) mevsim
	f.-i 241/1798
	f.-idä 12/296, 13/308, 80/52
fätänät	(A. i. fetānet) çabuk anlama, anlayış, zihnin açıklığı
	f. 303/298
	f.-lik 303/290
fäth	(A. i. feth) fetih
	f. et- 384/7
fätih	(A. i. fātih) fatih
	f.-lär 398/364
fätihä	(A. i. fātiha) "Kur'an-ı Kerim"de birinci sure; dua; imam nikâhı
	f. toyi 153/289, 154/312, 154/329
	f. ber- 295/84
	f.-ni 404/2, 404/4
fävqulâddä	(A. zf. fev-al-`āde) aşırısı, çok fazla
	f. 323/245
fäydä	(A. i. fā'ide) yarar, kâr, fayda
	f. 63/199, 66/265, 74/482, 392/231

	f.-si	294/67, 330/60, 415/295
	f.-fiz	59/99
	f.-läri	38/21
	f.-siz	33/157
fäydälän-	faydalanmak	
	f.-ib	308/401, 345/38
	f.-iş	165/169
fayton <faytàn	(Yunanca i.) fayton	
	f.-çäsi	84/164
fäytun	(Yunanca i.) fayton	
	f.-gä	172/41, 172/47, 182/294
	f.-i	174/79
	f.-ini	172/38
fäzà	(A. i. fezà') uzay, feza	
	f.-lärgä	25/627
Fäzilät	(A. i. fazilet) burada: bayan ismi	
	F.	65/229, 65/230, 69/336, 69/338, 70/373, 407/92
	F.-ni	122/94
	F.-gä	65/238
	F.-dän	82/116
	F.-iñ	122/96
	F.-ày	249/2015
	F.-xàn	76/537, 407/31
fäzilät	(A. i. fazilet) fazilet, erdem	

f.-i 187/414

fedyä asker, komutan

f. 230/1533

f.-m 230/1535

fe'l (A. i. fi'l) huy, mizaç; davranış

f.-ni 239/1759

f.-i 19/469, 120/33, 151/237, 152/260, 344/
2, 410/167

f.-ini 150/227, 340/309

fikr (A. i. fikr) düşünce, fikir

f. 121/70, 128/235, 161/60, 180/256, 361/
124, 391/187, 391/187, 391/189

f. bilän 261/85

f. edi 322/210

f. äyt- 278/540

f. sorä- 254/78

f.-ni 72/414, 363/159

f.-gä 76/532, 192/560, 298/155, 414/278

f.-dä 271/350, 271/351, 324/275

f.-dän 296/116

f.-im 278/519

f.-imni 241/1804, 399/395

f.-i 121/71, 268/261, 325/293

f.-ini 42/109, 197/675, 253/61, 253/66,
346/72, 364/180

f.-igä 40/58, 43/150, 325/296, 363/176

	f.-icä	121/68, 137/466, 253/59
	f.-imizcä	389/130
	f.-ifiz	275/459
	f.-lär	193/589, 218/1229, 263/153, 278/ 533, 324/277, 347/79, 355/287
	f.-läri	195/643, 325/292, 338/265
	f.-lärini	324/277
fikrän	(A. zf. fikren)	düşünce yoluyla, düşünerek, zihnen
	f.	397/359
fil	(A. i. fīl)	fil
	f.	179/207, 179/207
Finlândia	Finlandiya	
	F.-dä	272/362, 272/370, 272/373, 274/435, 266/226, 276/475
firib	(F. i. firīb)	hile, düzen
	f.	11/266
	f.-dän	11/263
fitnä	(A. i. fitne)	fitne, geçimsizlik, kargaşa
	f. yetküz-	163/120
	f.- fäsäd	333/145
	f.-çi qız	290/852
	f.-likdän	11/262
fitnä	(A. i.) Burada:	Qurvānbibi adındaki ka- dını, kocası "fitnä" diye çağıraktadır. f. 11/258, 11/259, 11/259, 11/260, 12/276,

12/281, 14/332, 14/340, 24/601, 24/606,
25/617, 104/8, 107/76, 143/30, 155/338,
156/366, 156/372, 157/385, 157/396, 158/
415

Fräntsiyâ

Fransa

F. 276/468

F.-ni 276/476

F.-dâ 272/364

fräntsüz

Fransız

f. 179/220

f. kâbi 188/456

f. tili 192/547

f.-çâ 189/473

fuqarâ

(A. s. fukarâ) fukara, fakir

f. bilân 125/155

f. bol- 93/404

f. 130/291, 130/299, 130/302, 219/1244,

267/243, 332/107, 336/209, 367/256,

367/258, 367/259, 367/264

f.-niñ 93/405, 130/295, 216/1163

f.-ni 93/389, 367/259

f.-din 131/309

f.-si 170/288

f.-läriniñ 131/320

f.-läridän 135/411

	f.-lärimiz	311/503
fuqarapärvär	(A. fukarā + F. perver)	fukara yardım eden, fukaraya her türlü yardım yapmayı seven. f. 131/307
furs	(A. i. furs) Fars (fäsäväti furs-ni)	333/150
fursät	(A. i. fursat)	fırsat f. 381/175 f. bol- 345/48 f. tãp- 5/121, 103/640, 103/642, 160/31, 387/79, 387/81 f.-niñ 345/37 f.-ni 181/261, 273/406 f.-dä 80/65, 373/412 f.-i 196/663, 387/83 f.-lär 181/260 f.-lärnä 87/231
Fuzuliy	(A.) erkek ismi (Mävlänä Fuzuliy)	334/167
Fyädär	bir lâkap (Erkeklere takılır.) F. 89/306	
fyüst	(ü.) "Ya!, tamam mı?!" anlamlarına ge- lir.) f. 204/853	

G

gäcäk	(F. i.) zülüf g.-läri 1/20
gädây	(F. i. gedā) dilenci g. 39/35, 408/113 g. bol- 412/220
gäh	Ele alıstırılan kuşları çağırmaq için kullanılır. g. 171/15
gäh-gäh	(F. zf. gäh) bazen, bazı bazı g. 233/1603, 355/301, 355/285
gäh....gäh	(F. k. d. e.) bazen..... bazen g. 236/1672, 236/1673 g. 236/1673, 236/1673 g. 369/328, 369/329 g. bolsä 369/330, 370/331
gäl	sıra, defa g.-dä 302/279
gäncinä	(F. i. gencine) hazîne, zenginlik g.-nif 308/418, 308/420 g.-dä 308/417 g.-çä 308/415
gänc	beyaz alçı (Evlere işleme yapmak için kulla-

nılır.)

g.-li 308/404

gängi- sersemleşmek, şaşırmaq

g.-b 155/337, 365/214

g.-b qâl- 366/252

gäfrä- sersemleşmek, şaşırmaq

g.-gän edi 35/225

gäfrät- şasırtmaq, sersemleştirmek

g.-ib qoy- 190/497

gäp (F. i. gäb) cümle, söz

g. 10/238, 18/442, 22/557, 23/568, 29/68,
42/116, 49/279, 60/111, 69/345, 73/
448, 73/457, 87/238, 92/358, 94/428,
95/458, 107/85, 125/165, 127/223,150/
222, 161/62, 170/292, 172/26, 172/28,
172/35, 172/35, 182/289, 186/396,194/
609, 214/1127, 219/1242,232/1578,243/
1860, 252/33, 266/220, 273/392, 277/
502, 282/645, 283/668, 298/156, 303/
287, 318/117, 321/194, 321/195, 336/
211, 360/80, 360/96, 362/136, 364/
184, 365/221, 377/80, 399/403,

g.- dä 229/1502

g. bilän 151/249, 160/25, 171/13,354/280

g. aç- 3/66, 15/371, 40/66, 100/572, 100/
584,108/111, 124/131, 124/135,124/

136, 136/442, 138/489, 201/775
g. äyt- 10/247, 11/269, 103/644, 136/438,
332/104
g. başlä- 167/212, 220/1273, 242/1836,
333/140, 363/171
g. bol- 92/359, 132/348, 311/481, 377/71
g. çıq- 167/203
g. çıxar- 162/95
g. eplä- 104/10
g. eşit- 168/232, 335/196
g. ket- 331/78
g. kötär- 318/107
g. qaytär- 40/59, 186/410, 391/185
g. sorä- 167/226
g. täslä- 265/200, 266/215, 344/4,
349/129
g. tär- 51/354, 106/60
g. tarqal- 67/306
g. yedir- 345/28
g. uq- 348/118
g. emäs 81/76, 81/97, 188/464, 196/670,
354/259
g. keräk edi 169/268
g. qazani 334/169
g. ornigä 29/54
g.-mi 252/39

g.-ni 6/131, 17/420, 18/436, 55/443, 60/
123, 66/271, 71/394, 73/444, 74/
477, 91/355, 97/487, 108/105, 124/
137, 133/365, 136/449, 160/32,161/
73, 167/224, 215/1158, 229/1497,
232/1586, 240/1789, 244/1899,246/
1950, 252/49, 317/78, 348/104,
360/87, 377/60

g.-ñ 95/457, 155/331, 210/1013,229/1511,
390/176

g.-gä 16/382, 23/585, 24/593, 43/143, 49/
303, 52/378, 89/284, 102/636, 144/
71, 202/815, 235/1655, 252/47, 321/
197, 331/93, 414/264

g.-dän 94/416, 156/356, 166/202, 167/203,
208/956, 272/375

g.-im 73/437, 167/210, 208/973, 244/1876,
304/324, 345/40

g.-imgä 169/276, 173/61

g.-iñni 209/995, 346/53

g.-i 93/400, 192/555, 210/1008, 246/1944,
325/298, 360/85, 364/187, 364/187

g.-ini 6/137, 18/448, 40/75, 81/86, 93/
401, 108/108, 174/88, 18/448,191/
526, 214/1133, 341/345, 341/348

g.-igä 7/153, 93/405, 273/400, 291/866,

311/494, 332/105

g.-idän 93/384, 136/443

g.-ifiz 127/228,

g.-lär 38/10, 80/67, 91/353, 93/391, 94/
425, 159/14, 168/234, 173/67, 173/
70, 173/70, 198/697, 218/1231, 252/
41, 282/639, 305/332, 310/466,
311/480, 311/499, 314/6, 334/170,
361/107, 366/240, 369/307

g.-lärniñ 106/74, 192/566

g.-lärni 16/393, 93/385, 107/88, 168/233,
186/391, 206/903, 206/904, 210/
1019, 247/1955, 255/100, 267/240,
349/129, 351/180, 394/265

g.-lärnä 122/99

g.-lärän 29/52, 91/354, 93/398, 123/108,
390/170

g.-lärniñ 40/60

g.-läri 21/527, 109/131, 189/476, 253/58,
273/402

g.-lärini 3/63, 24/588, 29/72, 93/398,
148/172, 161/71, 210/1020, 268/
283, 276/466, 324/255, 324/272,
325/299, 363/162

g.-lärigä 69/337, 151/232, 282/645, 282/
646

g.-läridä 275/463
g.-läridägi 63/181, 396/325
g.-lärimiz 273/389
g.-läriñiz 64/211, 192/565, 193/573
g.-läriñizgä 276/479
g.- söz 138/509, 253/54
gäpir- konuşmak, söylemek
g.-äyätirmän 15/376, 139/523
g.-äyätirmi 406/68
g.-äyätirsiz 57/30
g.-di 133/366, 162/98, 165/174, 234/1633,
268/278, 269/284, 269/284, 273/411,
280/578, 281/597, 294/50, 318/115,
323/252, 334/169, 385/27, 393/248
g.-dim 244/1899, 279/563, 280/579
g.-dimmi 72/428
g.-diñiz 72/429
g.-ämän 348/102
g.-äsän 236/1689
g.-äsän-dä 146/121
g.-ädi 12/290, 210/1013, 274/432, 274/432,
291/867, 339/301, 349/129, 371/378,
g.-ädiki 267/240
g.-äsizmi 129/270
g.-ädilär 85/189, 160/38
g. 91/354, 95/444, 116/321, 138/511, 210/

1011, 212/1059, 212/1075, 235/1655,
235/1657, 235/1657, 237/1703, 238/1729,
239/1767, 240/1782, 249/2012, 314/15,
346/53, 347/101, 348/117, 348/118, 362/
139

g. -çi 133/371, 237/1699

g.-sin 335/187, 348/103, 364/184

g.-äylik 271/351

g.-iñ 18/443, 40/65, 57/45, 59/87, 311/
488, 320/171, 351/196

g.-iñlär 348/107

g.-säm 281/613

g.-säñ-çi 15/375, 157/396

g.-sä 10/235, 10/236

g.-ib 24/613, 39/40, 92/380, 115/303,
167/213, 188/458, 188/459, 275/464,
348/104, 348/105

g.-günçä 291/865

g.-äyätgän 324/264

g.-äyätgänidän 406/75

g.-gän (s. f.) 191/526, 397/347

g.-gäniñ 238/1730

g.-gändä 12/290, 291/866

g.-gäni 48/264

g.-gänidä 196/647

g.-gänini 110/157

g.-gäniçä 412/211
g.-ädigän 21/527, 43/143, 396/325
g.-är edi 98/525, 415/286
g.-ärdi 40/75, 99/561, 124/151, 155/339,
232/1584, 415/296
g.-ib edifiiz 155/346
g.-mäymän 311/504
g.-mäydi 85/190, 132/348
g.-mäylik 206/904
g.-mäysiz 351/200
g.-mä 12/281, 22/538, 97/487, 213/1096,
235/1650, 351/180, 351/202
g.-mäñ 380/143
g.-mägänigä 11/264, 11/265
g.-älmäydi 85/190, 167/224
g.-älmäydidigän 81/86
g.-älmäsdi 273/399
g.-älmäy tur- 155/341
g.-ä ber- 115/297, 117/333
g.-ä başlä- 348/116
g.-äyätibmän 409/140
g.-ib ber- 69/347, 69/349, 85/194, 92/
371, 95/458, 107/83, 138/513
198/697, 201/777, 206/910,
268/283, 347/98, 351/185
g.-ib bol- 349/152

	g.-ib ket-	268/283
	g.-ib qoy-	329/30, 402/486
	g.-ib tur-	346/63
	g.-ib yür-	41/78
	g.-məqçi bol-	396/333
	g.-işni	404/8
	g.-işgä	338/275
	g.-isdän	394/265
	g.-işif	237/1703
	g.-işini	67/290
gäpiris-	karşılıklı konuşmak, söylesmek	
	g.-ädi	386/67
	g.-äylik	62/169
gäpirtir-	konuşturmak	
	g.-ädi	11/266
gäpläs-	karşılıklı konuşmak, söylesmek	
	g.-di	330/64, 390/154
	g.-dilär	75/499
	g.-ämän	210/1007, 253/68, 283/650, 293/31
	g.-ädi	268/259
	g.-ädiki	189/474
	g.-ämiz	6/131, 136/460, 231/1563, 400/437
	g.	356/317
	g.-gin-çi	377/81
	g.-iñ	166/194, 166/194, 166/195, 281/604
	g.-iñlär	377/75

	g.-ib	3/64, 29/51, 47/230, 229/1496, 241/1801, 277/513, 324/270
	g.-gäli	56/18, 164/134
	g.-gän (s. f.)	33/169, 160/40
	g.-gändän	159/20
	g.-gäni	109/144
	g.-gänini	213/1089
	g.-gänimizni	243/1854
	g.-ä ber-	10/246, 166/202
	g.-ib bär-	208/976, 211/1040, 231/1567
	g.-ib ber-	216/1172
	g.-ib kel-	109/150, 229/1491
	g.-ib ket-	28/49
	g.-ib kör-	253/56, 319/147, 378/93
	g.-ib qoy-	378/83
	g.-ib otir-	148/172, 278/522, 373/419, 386/56
	g.-ib yät-	241/1816, 241/1821
	g.-ib turib	161/73
	g.-mäkni	360/86
gäpläsil-		konuşulmak
	g.-ädi	10/248
gäpläşuv		konuşma
	g.	390/154
	g.-gä	144/72
gäräñ		sağır

	g. 234/1637
	g.-mân 156/369
gärçi	gerçi
	g. 334/155, 334/163
gärdiş	(F. i. gerdiş) kasnak, cember
	g.-i 334/168
gärem	(Rusça) harem
	g.-igä 192/557
gärmsel	(F. germ + A. seyl) sıcak, yakıcı rüzgâr
	g. 114/263
gärnizon < gärnizàn	(Rusça < Fransızca) garnizon
	g. başlığı 215/1139, 391/197, 392/218, 392/221
gärtkäm	Ora bura, rastgele yer, boş yer
	g.-gä 115/290
gävdä	gövde, beden
	g.-si 36/236
	g.-li 224/1384, 392/218
gävdälän-	canlanmak
	g.-di 259/24
gävràn	kırbaç
	g. sindir- 112/225, 114/273
	g.-i 112/213
gävränlä-	vurmak, kırbaçlamak
	g.-dilär 413/247
gäzet	(İtalyanca i.) gazete

g. 125/159, 271/349, 280/572, 283/664
g. àl- 285/724
g. çıxar- 280/570
g. kör- 197/689
g. oqı- 170/293, 270/334, 273/396, 276/466,
279/555, 283/662
g. yàz- 119/6, 125/161
g. xabärläri 201/777
g. müällifi 130/283
g.-çi 122/91
g.-çisi 125/159
g.-niñ 124/130, 129/270, 131/319,281/607
g.-ni 119/5, 120/38, 120/45, 122/88, 123/
114, 123/119, 123/120, 124/130,128/
250, 131/331, 280/571
g.-gä 123/112, 124/129, 129/262, 181/276,
198/706
g.-dä 120/30, 129/263
g.-dägi 132/338, 132/349
g.-iñ 123/117
g.-i 126/194, 271/349, 280/572
g.-idä 130/285
g.-imizdä 129/263
g.-lär 268/260
g.-lärnif 271/355
g.-läрни 198/698, 268/260, 283/663

	g.-lär dä	198/702
	g.-läriniñ	271/348
gäzetä	(İtalyanca i.) gazete	
	g.-ni	119/18, 124/145
	g.-gä	198/700
	g.-dä	119/8
	g.-siniñ	129/280, 271/358
	g.-sini	281/603
	g.-lär	270/335
	g.-läri	265/183
gäzit	(İtalyanca i.) gazete	
	g. oqı-	320/174
gerdäy-	gururlanmak, kurumlanmak	
	g.-ib	63/186
	g.-işi	63/190
Germän (Germän)	Alman	
	G. bilän	323/232
	G. uruşi	323/241
	G.-ni	205/884, 322/225, 322/228
	G.-lär	203/831
Germäniyä	Almanya	
	G.	202/822, 202/824, 203/826, 276/467, 286/735, 324/256, 398/387
	G. sifäri	203/832
	G.-gä	272/364, 173/69, 190/516, 276/476
gezär-	rengi atmak, bozarmak	

	(bozärib - g.-ib tur-) 21/531
gicbäñ	tiz def sesi
	g.-ni 363/169
giläm	(F. i. giläm) kilim, halı
	g. 175/114, 228/1470
	g.-niñ 347/91
	g.-gä 358/43, 358/46
	g.-i 308/411
	g.-çä 175/116, 175/119
gimnâzist	(Rusça < Yunanca) lise öğrencisi
	g.-ni 192/554
gimnâziyâ	(Yunanca) lise
	g.-dä 192/547
	g.-niñ 192/546
	g.-siniñ 272/370
gir-gir	bkz. gir-gir äylän-
	g. äylän- çabuk çabuk dönmek, dolaşmak
	113/253
gödäk	(F. i. güdek) tıfıl, çocuk
	g. 38/18
	g. köñli 2/32
	g. bälä 130/297, 253/75
	g.-lär 387/93
	g.-lärdäy 99/557
göl	(F. s. gül) saf (adam)

	g. 227/1453
göñ	gübre
	g. qarğa sifäri (gübre kargası) 236/1676
gör	(F. i. gūr) mezar
	g.-dä 12/290
	g.-igä 379/104
göristàn	(F. i. gūristān) mezarlık
	g. cimligi 316/62
göst	(F. i. gūst) et
	g. 70/370, 83/150, 112/222
	g. qavur- 356/327
	g. başı 359/50
göyà	(F. zf. gūyā) güya, sanki
	g. 86/228, 101/589, 155/354, 162/78, 221/ 1312, 250/2038, 359/50, 406/56
gözäl	güzel
	g. 1/17, 31/120, 199/723, 200/751, 259/35, 259/49, 260/61, 260/61, 264/157
	g. bol- 1/23, 199/724
	g. körin- 174/97
	g.-siz 185/369
	g.-niñ 194/606
	g.-i 194/603
	g.-lik 199/743
	g.-ligi 186/408

gramofon < grāmàfàn (Fransızca i.) fonograf, gramofon

g. -ä 232/1573

g.-ni 334/175

g.-dä 370/332

gügürt (F. i. gūgird) kibrit

g. 255/124

g.-ni 256/128, 256/131, 256/143

gül (F. i. gul) gül

g.-ni 184/356, 186/395

g.-dek 149/191

g.-lär 175/113

g.-lärniñ 175/106

g.-li 65/236

g.-lik 1/19

gülbün (F. i. gul-bün) gül yetişen yer

g.-niñ 184/357

g.-dän 184/356

gülçin (F. s. gul-çin) gül toplayan, gül devşiren

g. 357/2

güldirä- gürlmek, patırdamak

g.-mä àlavi 118/384

güldür-güldür güldür-güldür, çok gürültü ederek

g. 30/91

gülräng (F. i. gul-reng) pembe

g.-li 199/723

gülrār (F. i. gul-zār) çiçek bahçesi
g. 209/984, 330/56
g. ortäsi 213/1084
g. tàmäni 213/1087
g.-gä 214/1129, 214/1131
g.-dä 209/989

gümästä (F. i. gumäste) gönül işlerinde ara bulucu,
cöpçatan; vekil
g. 179/217

gümän (F. i. gumän) şüphe
g. 242/1835
g.-ifñiz 169/275
g.-lärim 290/859
g.-lik 385/49

gümänlän- şüphelenmek
g.-ib 98/513

gümänsirä- biraz şüphelenmek
g.-mäsin 112/206
g.-b qäl- 242/1835

gümbäz (F. i. günbed) kubbe şeklinde çatı, dam
g.-läridän 250/2041

günäh (F. i. gunäh) günah
g. 270/335, 375/23
g. qıl- 260/72, 403/492

	g.-im	303/293, 340/326
	g.-i	400/415
	g.-lär	207/942
	g.-lärim	260/72
	g.-lärif	260/70
	g.-läri	400/421
	g.-läriniñ	114/267
	g.-lärigä	179/229
	g.-siz	396/325, 397/360, 399/392
günahkâr	(F. i. gunāh-kār)	günahkâr
	g.-niñ	102/619
güppi	cüppe	
	g.-sini	363/164
	g.-läri	146/114
gürüç	(F. i. gurinc)	pirinc
	g.	152/271, 158/420
	g.-ni	153/299
	g.-imiz	147/142
	g.-lär	153/300
gürünc	(F. i. gurinc)	pirinc
	g.	83/150
	g. dänäläri	255/113
güv-güv	kükreme sesi	
	g.	37/264, 55/450
güväh	(F. i. guvāh)	şahit

g. 194/602
g. bol- 32/138, 36/236
g. cälbi 399/413
g.-gä 386/62
g.-lär 388/121
g.-nämä 385/28

güzär (F. i. guzār) geçiş, geçme

g. ortäsi 331/88
g. ädämläri 332/105
g. äldi 347/86, 363/153, 363/160
g.-niñ 347/83
g.-gä 255/101, 305/335, 305/350, 352/228
g.-dä 84/157, 330/66, 331/76, 345/48, 363/
161
g.-dägi 336/219
g.-dägilär 347/84, 365/214
g.-dän 331/99

gà-àg	karganın gaklaması g. 236/1675, 236/1675
gaflät	(A. i. gaflet) gaflet g. bàs- 267/241 g.-dä 21/515, 21/517, 276/482
galäbä	(A. i. galebe) zafer, galibiyet g. gururi 160/42
galät	(A. i. galet) hata, yanılma g. qıl- 347/77
galäti	(A. galat) acayip, tuhaf g. ekänsiz 15/362 g. körin- 358/42 g. 44/164, 45/177, 84/171, 87/235, 137/472, 164/129, 175/121, 189/490, 190/501, 218/ 1229, 283/655, 291/871, 304/302, 357/2, 360/96, 382/197 g. -galäti 357/2
galibä	(A. zf. gālibā) galiba, anlaşılan g. 203/848, 212/1061, 226/1436
galiz	(A. s. galiz) güç anlaşılır, belirsiz;kaba

	ğ.-rəq	285/724
ğalvə	kavga	
	ğ.-si	326/321
ğam	(A. i. ǧamm) ǧam, keder	
	ğ. ye-	54/424
	ğ. çök-	201/779
	ğ. -ǧas	8/196
	ğ. -täsviş	100/564
	ğ.-i	367/291
	ğ.-ini	206/905, 281/620
	ğ.-li	1/10, 111/191, 111/192, 111/194
ğamxor	(A. ǧamm + F. xör) kederlenen, tasalanan	
	ğ.	206/909
ğanim	(F. s. ǧanim) düşman; ǧanimet alan	
	ğ.-lär	121/73
ğarəz	(A. i. ǧarəz) kin, düşmanlık	
	ğ.-i	242/1844, 389/131
ğarib	(A. s. ǧarib) ǧarip, kimsesiz	
	ğ.	110/156
ğas	(F. i. ǧas) huzursuzluk	
	ğ. bol-	5/113, 43/139
	ğ. bäs-	186/412
	ğ.-gä	333/132
	ğ.-i kel-	115/288

	ğ.-ini	11/268
	ğ.-igä teg-	(öfkəsini çıkarmak) 12/289
	ğ.-idän	152/263
	ğ.-lär	8/197
	ğ.-likləri	8/194
ğävlä-		durmaq, işlememək
	ğ.-b ket-	52/359, 283/655
ğävlät-		durdurmaq, işletmemək
	ğ.-di	369/326
ğayr		(A. s. ğayr) başqa digər
	ğ.-i -millät	281/617
ğayridin		(A. s. ğayr-i dīn) din dıŝı, dinsiz
	ğ.-ni	354/282
	ğ.-lär	282/641
ğayriräsmiy		(A. s. ğayr-i resmī) resmi olmayan
	ğ.	84/177
ğayritäbiy		(A. s. ğayr-i tabī-ī) alışılmıŝ olmayan, her zamanki gibi olmayan.
	ğ.	186/405, 379/123
ğazäb		(A. i. ğazab) öfke, kızgınlık, hiddet
	ğ. bilän	84/173, 124/153
	ğ. uçqunläri	348/110
	ğ.-igä	325/305
ğazäblä-		öfkeyle bağırmaq, öfkelenmək

	g̃.-gändän	156/373
	g̃.-b otir-	150/228
g̃aziy	(A. s. g̃azī) gazi	
	g̃. 323/236	
g̃aznä	hazine	
	g̃. dän	310/478, 316/58
g̃icimlä-	burušturmak	
	g̃.-r	120/40
	g̃.-rdi	310/472
	g̃.-màqdä	119/5
	g̃.-sgä	374/433
g̃icin-	kızmak, içerlemek	
	g̃.-di	342/357
g̃icimlän-	buruřmak	
	g̃.-ib	120/29
g̃icillä-	g̃icirdamak	
	g̃.-ři	107/96
g̃icirlä-	g̃icir g̃icir etmek	
	g̃.-b	33/153
g̃ıläy	řařı	
	g̃.-dän	85/199
g̃ildiräk	tekerlek	
	g̃. 112/218	
	g̃.-kä	111/202
	g̃.-li	84/164, 123/113, 172/38
g̃ildirät-	yürütmek, döndürmek	

	g.-ä başlä-	30/91
	g.-ärdilär	193/587
gıfşı-	gıng gıng etmek (itiraz etme anlamına gelmektedir.)	
	g.-b	353/246
gırçillä-	gırç gırç etmek (Çizmeyle kara basarken çıkan ses.)	
	g.-mä etik siffäri	358/37
gıst	tuğla, kerpic	
	g.-dän	209/981
	g.-i	18/446
	g.-li	209/983
gıyt	gıyt (Kapının açılışı veya kapanışı esnasında çıkan ses.)	
	g. et-	2/29
gızillä-	cabuk hareket etmek, hemencecik kalkmak	
	g.-b çıq-	46/210
goñ-goñ	"def" in çalınırken çıkardığı ses.	
	g.-i	310/463
gozä	(F. i. gūze) pamuk	
	g. çapıgı	186/402
	g.-läri	135/428
gozäpäyä	(F. i. gūze-päye) pamuk bitkisinin sapı	
	g.-si	353/236, 353/237
gu-v-v	rüzgârın eserken çıkardığı ses	

	ğ. 316/61
ğubâr	(A. i.) bkz. ğubârsız
	ğ.-siz (saf, temiz) 31/110
ğucüm	bkz. ğucüm bol-
	ğ. bol- (toplanmak, yığılmak) 353/250
ğudrâş-	söylenmek (Toplu halde ortadan konuşarak şikâyetlerini ifade etmek.)
	ğ.-ib -ğudrâşib 351/181
ğudürân-	söylenmek
	ğ.-di 186/403
ğudürlä-	bir şeyden rahatsız olarak söylenmek
	ğ.-gâni 149/199
ğurur	(A. i. ğurūr) ğurur
	ğ. 194/599
	ğ. bilân 132/340, 323/234
	ğ. âhâfi 48/257
	ğ.-i 63/190
	ğ.-iniñ 86/210
	ğ.-ini 160/42

H

h. bkz. häkàzà

h. k. bkz. häkàzà

hä (c. e.) evet

h. 4/95, 4/95, 12/285, 16/384, 27/18, 28/
30, 28/47, 30/100, 41/83, 48/255, 48/
270, 48/275, 50/316, 53/384, 62/158,
69/341, 70/367, 71/389, 91/334, 91/346,
91/348, 94/433, 94/433, 95/450, 95/456,
105/33, 107/77, 110/179, 112/222, 122/
101, 124/153, 126/181, 126/182, 126/
190, 129/267, 133/375, 138/504, 143/
45, 155/338, 155/344, 155/352, 155/
352, 156/356, 156/356, 156/370, 156/
371, 165/158, 177/177, 181/283, 183/
326, 183/330, 191/529, 191/529, 197/
690, 198/710, 200/757, 205/896, 206/
904, 206/912, 213/1105, 216/1167, 216/
1172, 216/1183, 217/1198, 228/1467,
231/1565, 239/1772, 243/1872, 267/247,
275/453, 285/703, 298/173, 302/273,
303/285, 304/321, 305/341, 306/358,
306/377, 307/386, 312/506, 312/515,
314/18, 314/22, 315/39, 316/50, 316/75,
325/304, 325/304, 332/113, 333/138.

	350/157, 353/249, 360/90, 360/92, 363/173, 364/179, 364/189, 364/193, 364/193, 379/120, 395/288, 395/290, 395/296, 395/298, 395/302, 402/477, 402/480, 405/40
	h. -pä 126/201
	h. -yä 70/372
hä-ä-ä	Şaşkınlık belirtir. h. 32/151
hä-hä-ä	Şaşkınlık bildirir. h. 380/137
həbbäräkällä	haydi, evet (Tasdik ve memnuniyet bildirir.) h. 205/882, 207/933, 235/1657, 276/487, 337/230
hac	(A. i. hacc) hac h.-gä 14/342, 65/232, 145/101, 146/105, 154/309, 173/73
hacät	(A. i. hācet) hacet, gereklilik, lüzüm h. 397/340 h. kör- 386/62 h.-i 206/920 h.-ini 157/399
haci	(A. i. hācc) hacı (Qıyāmiddin hāci) 300/219, 300/229, 304/

315, 305/345

(Qıyàmiddin h.-niñ) 300/216

häd (A. i. hadd) had, sınır

h.-dän 290/838, 340/320

h.-di 71/400

h.-didän 267/255

h.-dini 295/81, 295/81

hädeb < hä de-b durmadan, tekrar tekrar

h.-b 62/160, 81/78, 145/79, 156/370, 166/

190, 170/283

hädemäy < hä de-mäy çok geçmeden, kısa zamanda

h. 353/253

hädiksirä- kuşkulanmak, şüphelenmek

h.-ş bilän 111/190

hädīs (A. i. hadīs) hadis

h.-i sāhīh 329/40

hädīsä (A. i. hādise) hadise, olay

h. 408/105

h. bol- 102/629

h.-si 399/410

h.-sidän 391/180

h.-läri 399/390

hädyä (A. i. hediyye) hediye

h.-si 85/193

häfiz	(A. i. hāfız) hafız
	h.-läri 143/26
häfsälä	istek, heves
	h. 143/34, 387/84
	h. bilän 387/100
	h. qıl- 204/874
	h.-si 387/84
	h.-läri 89/290
häftä	(F. i. hefte) hafta
	h. 41/76, 88/271, 106/55, 116/310, 116/ 320, 129/279, 179/231, 206/907, 216/ 1181, 226/1417, 291/872, 328/22,338/ 275, 406/54
	h.-niñ 65/248
	h.-gä 13/322, 193/582
	h.-dä 84/166, 119/7, 153/299, 247/1971
	h.-dägi 185/362
	h.-dän 2/28, 144/75
	h.-çä 40/52
	h.-lärçä 149/190
	h.-lik 391/195
häkàzà	(A. b. e. hā-kezā) bunun gibi, böyle
	h. 130/293

hâkim (A. i. hakīm) doktor, tabip

h.-lär 204/859

hâkim (A. i. hakīm) hâkim, egemen

h. edi 184/343

h.-i mutlâq 119/9

hâkim (A. i.) Türkistan' da yüksek dereceli
memur.

h. 391/196

h.-niñ 134/408

h.-gä 133/361, 134/406, 134/407, 136/442

h.-i 130/291

h.-iniñ 82/127

h.-igä 367/268

h. törä 84/173, 131/327, 136/444, 181/

271, 311/479, 312/511, 325/302,

325/305, 334/153, 338/263, 360/

86, 375/7, 375/8, 377/50, 377/

80, 377/51, 376/43, 378/92,

Hâkimcân Erkek ismi

h. 91/332, 95/440, 95/442, 119/18, 120/25,

170/292, 170/295, 171/10, 251/3, 252/35,

253/58, 254/77, 254/79, 301/253, 302/

270, 302/272, 303/283, 304/300, 304/

321, 304/321, 304/322, 305/326, 305/331,

306/353, 306/356, 306/366, 306/370, 307/
384, 307/388, 312/510, 313/538, 315/29,
315/38, 315/47, 316/63, 317/98, 319/140,
319/150, 320/159, 320/164, 321/183, 321/
191, 322/215, 322/226, 323/250, 324/
260, 324/276, 355/309, 356/323, 356/325,
359/59, 359/64, 359/69, 360/78, 360/78,
361/109, 361/115, 405/48, 406/50, 406/
53, 406/57, 406/67, 406/71, 406/75,
407/85, 407/93

H.-dä 323/247

H.-dän 338/261, 355/293, 367/254, 405/47

H.-gä 171/9, 255/107, 306/352, 306/371,
310/470, 324/273, 325/289, 370/338

H.-ni 304/315, 406/63, 407/79

H.-niñ 120/27, 252/37, 297/145, 309/433,
309/435, 319/143, 320/163, 323/
251, 324/264, 324/266, 357/9

hàkimiyät (A. i. hākimiyyet) hākimiyet

h.-i 324/275

haq (A. i. hakk) adalet, hak

h. 18/437, 64/203, 283/668, 291/861, 291/
862

h. ber- 119/11

h. qıl- 149/200

	h. gäp	16/382
	h. yol	325/284
	h.-ni	349/136
	h.-qa	157/402
	h.-qım	280/593
	h.-qıñ	236/1670, 236/1670, 260/53
	h.-ı	386/69
	h.-idä	130/294
	h.-läri	237/1702
	h.-lärigä	130/306
	h.-li	63/200, 186/411, 188/457, 236/1693, 367/264
	h.-ligi	367/256
	h.-ligini	64/206
	h.-siz	39/31
Haq Täälä	Allah (C. C.)	
	H. 10/246	
haqärät	(A. i. hak̄aret) hakaret	
	h. 237/1707	
	h. bol-	308/405
	h. kör-	407/90
	h. qıl-	282/633, 350/177, 350/178, 366/ 241, 367/261
haqıqat	(A. i. hak̄ikat) hakikat	

h. 348/103

h. yüzäsüdän 130/287

h.-dä 240/1785, 367/292, 367/293

h.-gä 186/397

h.-lär 151/245,

h.-ni 10/225, 10/226, 76/525, 240/1789,
348/107

haqıqıy

(A. s. hakiki) hakikî, gercek
. . .

h. 11/255, 12/282, 248/1997, 269/302, 269/
303, 276/491, 291/879, 329/41, 385/37

haqır

(A. s. hakir) hakir, aşığı görülen, değersiz
. .

h. kör- 130/296, 236/1678

hâl

(A. i. hal) hâl, durum, vaziyet
.

h. 74/461, 139/534, 154/321, 204/856, 245/
1902

h.-ni 7/158, 135/414

h.-gä 63/192, 324/263

h.-dä 6/142, 34/201, 44/174, 45/182, 46/
213, 50/324, 51/338, 52/369, 73/434,
76/516, 77/540, 111/197, 111/199,
112/207, 112/223, 118/382, 119/2,
136/450, 142/10, 147/152, 152/262,
161/73, 166/190, 169/272, 184/337,

185/377, 188/440, 191/540, 209/985,
211/1053, 211/1055, 224/1371, 229/
1506, 232/1586, 256/137, 269/293,
284/686, 321/201, 354/275, 358/45,
361/117, 362/135, 372/402, 383/203,
387/78, 391/181, 394/276, 400/439,
405/44, 409/135

h.-dämän 262/120

h.-däykin 230/1533

h.-däydi 51/335

h.-dän 26/642, 398/377

h.-i 44/170, 72/413, 103/641, 108/111,
179/214

h.-igä 120/29

h.-idä 268/263, 274/418

h.-idän 101/612

h.-lördä 215/1135

h.-lärinif 148/164

h.-ü ähväl 210/1005

h. -ähväl 131/325

h.-siz 111/183

hāl

(A. i. hall) bkz. hāl qıl-

h. qıl- (halletmek) 19/482, 251/7, 277/514
281/608, 285/700

h. bol- 278/532, 285/701, 339/284

hālākāt

(A. i. helāk) helāk, yok olma, felaket

h.-igä 191/519
hălâl (A. i. helâl) helâl
h. 10/249, 11/258, 46/218, 273/404
h. -hârâm 2/45, 11/264

hălät (A. i. hâlet) konum, vaziyet
h. 7/171
h.-idä 338/256
h.-idän 54/417, 184/341

hâlbuki halbuki, oysa, oysaki
h. 21/519, 28/44, 51/342, 52/368, 103/648,
161/61, 189/475, 243/1856, 245/1921,
249/2030, 288/804, 290/835, 342/380,
343/392, 367/255, 398/384

hâli hâlâ, henüz, daha
h. 2/31, 2/45, 3/50, 3/62, 9/208, 17/426,
18/446, 24/592, 24/594, 27/7, 29/68,
35/207, 36/236, 38/18, 38/4, 38/7, 45/
180, 52/372, 56/22, 60/108, 63/188, 68/
309, 73/459, 74/479, 76/512, 88/260,
89/291, 91/339, 91/342, 93/398, 97/
507, 101/598, 103/640, 105/29, 111/183,
111/189, 112/219, 115/293, 116/326, 126/
185, 139/518, 139/525, 145/81, 151/242,
156/373, 156/374, 157/383, 160/29, 166/
181, 166/181, 166/183, 166/201, 179/222.

184/348, 185/374, 185/385, 187/425, 190/
500, 194/611, 196/666, 200/767, 206/907,
206/911, 212/1076, 214/1127, 216/1173,
223/1345, 225/1407, 231/1563, 231/1567,
236/1689, 236/1694, 237/1715, 238/1736,
245/1913, 246/1948, 251/4, 253/54, 255/
105, 256/148, 258/3, 258/5, 260/72,
267/246, 272/373, 274/435, 275/458,
276/479, 281/618, 289/815, 290/835,
290/852, 290/858, 300/212, 305/350, 320/
158, 321/190, 331/81, 338/265, 340/322,
347/81, 358/33, 390/168, 390/170, 391/
196, 408/115, 410/168

hâli-beri

yakında

h. 102/631

hâligäçä

hemen, şimdi; şimdiye kadar

h. 115/293, 182/302, 210/1024

hâligi

o, mezkûr

h. 5/110, 6/130, 8/177, 25/621, 33/172,
35/215, 41/90, 44/173, 70/374, 73/453,
75/501, 79/25, 100/569, 114/262, 114/
266, 128/237, 132/355, 133/367, 134/
398, 142/11, 155/334, 162/89, 163/116,
163/125, 166/185, 178/180, 181/279,
184/347, 190/494, 190/515, 192/545,
248/1996, 262/105, 263/153, 272/377,

279/566, 329/28, 340/318, 342/382, 347/
 87, 360/80, 374/440, 375/22, 377/60,
 387/86, 398/378, 408/123
 h.-dek 53/392, 124/143
 hälinçäk salıncak
 h.-kä 31/105
 hälitdän şimdiden
 h.-dän 58/50, 98/518, 309/448, 355/307,
 373/422
 hälläslä- nefes nefese kalmak
 h.-b 178/195, 350/155
 h.-gän (s. f.) 362/134
 h.-b kel- 3/61
 h.-b turib 165/174
 häm de, da
 h. 2/26, 2/28, 2/45, 3/68, 3/68, 4/75, 4/
 86, 5/100, 5/104, 6/132, 6/133, 6/134,
 7/167, 7/173, 8/175, 8/192, 8/199, 9/
 214, 9/216, 9/219, 10/230, 10/246, 11/
 256, 11/257, 11/264, 12/287, 12/290,
 12/290, 13/304, 13/306, 13/309, 13/314,
 14/336, 14/343, 14/345, 14/352, 15/365,
 15/366, 16/385, 17/426, 18/443, 18/446,
 19/471, 19/476, 19/479, 19/481, 20/487,
 20/489, 21/510, 21/512, 21/521, 22/544,
 22/548, 22/549, 23/586, 24/594, 24/602,

25/621, 26/639, 26/653, 27/13, 28/33,
28/40, 29/60, 29/62, 30/79, 30/81, 31/
128, 33/176, 34/185, 34/202, 35/207, 35/
208, 35/215, 35/220, 36/236, 36/241, 37/
256, 37/259, 38/13, 38/20, 38/21, 38/5,
38/7, 39/28, 39/32, 39/33, 39/46, 40/58,
41/100, 41/76, 41/77, 41/79, 41/81, 41/
82, 41/89, 41/91, 42/118, 43/136, 43/
147, 44/156, 45/202, 46/205, 46/209,
46/221, 46/222, 47/233, 47/240, 47/243,
48/265, 48/276, 49/281, 49/291, 49/292,
50/325, 51/338, 51/341, 51/352, 52/362,
54/417, 54/431, 55/436, 55/448, 56/14,
56/18, 56/22, 57/27, 57/29, 59/98, 60/
108, 60/119, 62/152, 62/171, 63/189,
65/246, 65/247, 66/257, 66/260, 66/271,
67/287, 67/290, 67/294, 68/309, 68/323,
68/330, 68/331, 69/333, 69/336, 69/355,
70/360, 71/391, 72/419, 72/421, 73/435,
73/441, 73/453, 73/455, 74/464, 75/489,
75/497, 75/511, 76/512, 76/531, 76/536,
78/11, 78/14, 78/17, 78/7, 78/9, 79/26,
79/30, 79/34, 79/35, 79/36, 81/79, 81/
83, 81/92, 81/98, 82/110, 82/113, 82/
122, 82/123, 84/161, 84/163, 84/179,
85/187, 85/190, 86/212, 86/215, 86/220,

86/222, 86/222, 87/232, 87/236, 87/239,
88/259, 89/291, 91/339, 92/370, 92/377,
92/379, 93/387, 93/391, 93/395, 93/400,
93/403, 94/425, 94/428, 95/437, 96/470,
96/484, 97/507, 100/581, 101/600, 102/
635, 104/12, 104/19, 104/9, 105/29,106/
58, 106/59, 106/65, 106/66, 107/79,107/
83, 107/93, 107/95, 108/123, 109/136,
109/149, 110/170, 111/189, 111/195,111/
201, 112/209, 112/219, 113/230,113/234,
113/241, 114/257, 114/269, 114/272,115/
287, 116/308, 116/315, 116/328,116/330,
117/343, 117/345, 117/346, 117/352,118/
360, 118/367, 118/380, 119/16, 120/31,
121/54, 121/66, 121/67, 121/70, 122/76,
122/84, 122/99, 123/110, 123/116, 123/
124, 124/131, 124/132, 124/136,124/146,
125/160, 125/174, 126/184, 126/186,126/
187, 126/195, 126/200, 126/202,127/206,
127/223, 128/233, 128/243, 128/255,130/
305, 131/330, 132/337, 132/351,132/352,
132/353, 132/354, 133/368, 133/379,134/
386, 134/405, 137/467, 137/482,138/498,
138/505, 138/506, 139/519, 139/522,139/
527, 140/565, 142/18, 142/19, 142/20,
145/100, 145/81, 146/120, 146/122,146/

127, 147/130, 148/174, 149/197, 150/203,
151/253, 153/286, 153/290, 154/313, 154/
314, 154/319, 155/330, 155/333, 156/361,
156/372, 157/387, 157/393, 158/416, 158/
418, 158/421, 159/10, 159/19, 160/29,
160/31, 160/37, 161/54, 161/65, 161/70,
162/78, 162/90, 163/102, 163/124, 163/
127, 164/138, 164/141, 164/147, 165/160,
165/171, 166/202, 167/225, 168/246, 168/
252, 168/254, 169/256, 169/275, 169/277,
169/282, 171/10, 171/2, 172/30, 173/56,
173/57, 173/68, 173/71, 173/74, 174/100,
174/88, 175/118, 175/120, 176/133, 176/
143, 177/155, 177/168, 178/201, 179/
224, 181/259, 181/260, 181/273, 182/290,
182/299, 183/316, 183/328, 183/329, 184/
347, 184/354, 184/356, 184/359, 185/369,
185/385, 186/411, 187/425, 187/431, 188/
453, 188/460, 189/466, 189/471, 189/474,
189/477, 189/483, 190/500, 190/506, 191/
519, 191/542, 191/543, 192/563, 193/575,
193/582, 193/586, 193/592, 194/596, 194/
604, 195/619, 195/624, 195/633, 196/664,
198/713, 199/736, 199/737, 199/745, 200/
748, 200/752, 200/752, 200/757, 200/767,
200/770, 201/775, 201/796, 202/805, 202/

810, 202/814, 202/824, 203/827, 203/832,
203/837, 203/844, 204/855, 204/865, 204/
865, 204/874, 205/878, 205/887, 207/930,
207/942, 207/946, 207/950, 208/960, 208/
965, 209/1003, 209/987, 209/988, 209/988,
209/992, 209/993, 209/997, 210/1004, 210/
1026, 211/1038, 212/1076, 213/1096, 214/
1124, 215/1138, 215/1149, 215/1159, 216/
1162, 216/1175, 216/1181, 217/1196, 217/
1202, 217/1208, 217/1209, 218/1215, 218/
1228, 218/1230, 219/1239, 220/1277, 220/
1284, 222/1317, 222/1325, 223/1345, 223/
1354, 223/1360, 224/1365, 225/1389, 225/
1400, 228/1480, 228/1487, 230/1541, 231/
1543, 231/1549, 231/1558, 231/1559, 232/
1576, 232/1580, 232/1586, 235/1644, 235/
1653, 235/1663, 236/1680, 237/1695, 237/
1706, 239/1752, 240/1776, 240/1793, 241/
1817, 241/1819, 242/1845, 243/1858, 243/
1862, 243/1863, 244/1876, 244/1885, 245/
1911, 245/1919, 246/1934, 246/1944, 246/
1950, 247/1957, 248/1981, 248/1984, 249/
2022, 251/10, 251/13, 251/16, 251/18, 252/
27, 252/39, 253/52, 253/54, 253/63, 255/
107, 255/117, 260/55, 260/56, 260/72,
261/77, 261/79, 261/84, 261/87, 262/103,

262/108, 262/113, 264/161, 264/167, 264/
168, 264/179, 266/210, 266/214, 266/218,
267/255, 268/263, 268/278, 268/283, 269/
297, 269/301, 270/329, 271/361, 272/381,
273/388, 273/404, 273/406, 274/414, 274/
426, 274/432, 274/438, 275/450, 275/458,
276/470, 276/473, 276/479, 276/485, 277/
511, 279/551, 279/558, 279/561, 279/566,
280/591, 281/612, 281/616, 281/621, 283/
649, 283/665, 284/679, 284/682, 284/684,
284/686, 284/688, 286/744, 286/748, 286/
749, 288/802, 288/805, 289/823, 289/825,
290/851, 290/860, 291/862, 291/867, 291/
869, 291/875, 292/10, 292/11, 292/13,
292/15, 293/43, 294/60, 294/62, 294/65,
295/84, 295/90, 296/103, 296/105, 296/
115, 296/116, 296/120, 297/129, 297/130,
297/136, 297/149, 298/162, 298/163, 298/
168, 300/224, 301/244, 301/250, 302/256,
302/259, 302/260, 304/313, 308/407, 308/
424, 309/430, 310/459, 311/486, 311/492,
311/496, 311/498, 312/513, 312/526, 312/
528, 315/24, 315/40, 316/56, 316/67, 316/
73, 317/85, 317/97, 318/127, 319/136,
320/161, 320/165, 321/182, 321/197, 323/
239, 323/250, 324/269, 324/275, 324/280,

325/282, 325/293, 325/296, 325/304, 326/
321, 326/327, 327/334, 328/15, 329/29,
329/37, 329/39, 329/46, 330/58, 332/125,
333/135, 334/165, 335/187, 336/211, 337/
237, 338/265, 338/269, 338/274, 339/288,
339/291, 339/300, 339/301, 340/321, 340/
322, 341/332, 341/336, 341/347, 341/347,
341/348, 342/368, 343/384, 344/16, 344/
8, 345/28, 345/34, 345/35, 345/43, 346/
52, 346/55, 346/58, 346/61, 346/63, 346/
74, 347/77, 347/82, 350/173, 350/178,
351/187, 351/202, 352/220, 352/221, 352/
231, 352/231, 353/237, 353/245, 353/251,
353/254, 353/257, 354/272, 355/290, 355/
302, 356/318, 356/326, 360/86, 360/89,
361/106, 361/111, 362/140, 363/157, 363/
159, 363/165, 363/174, 364/184, 364/190,
364/196, 365/206, 365/215, 366/232, 367/
265, 367/266, 367/302, 367/304, 369/323,
370/338, 370/348, 371/360, 371/361, 371/
363, 371/371, 372/392, 373/416, 373/421,
373/425, 373/429, 374/449, 374/450, 375/
16, 376/42, 376/43, 376/45, 377/71, 377/
78, 378/88, 378/90, 379/114, 381/167,
382/180, 382/199, 383/207, 383/211, 384/
15, 385/25, 385/39, 385/42, 386/63, 386/

66, 386/67, 387/79, 387/85, 387/91, 387/
92, 388/102, 388/105, 388/110, 388/113,
388/113, 389/138, 389/141, 390/154, 390/
169, 390/173, 390/174, 391/186, 391/196,
392/225, 394/264, 394/282, 397/340, 398/
365, 399/395, 399/396, 399/400, 400/420,
400/432, 404/17, 404/3, 404/6, 404/7,
404/9, 405/45, 406/50, 406/65, 408/107,
409/126, 409/130, 409/139, 412/213, 412/
220, 414/273, 414/274, 414/278, 415/283,
415/296, 103/645

h. -ä 196/665

h.-ki 2/35, 23/571, 64/212, 104/20, 219/
1241

häm häm (F. hem) de.... de

h. 16/394, 16/394; 38/23, 38/23; 39/29,
39/29; 97/496, 97/497; 103/644, 103/
644; 157/402, 157/403; 160/47, 160/
48; 178/192, 178/193, 178/193; 194/
594, 194/594, 194/595, 194/595; 252/
45, 252/45; 284/685, 284/685; 292/
14, 292/14; 293/36, 293/36; 304/307,
304/307; 322/211, 322/211; 329/35,
329/35; 340/330, 340/330; 352/230,
352/230; 354/281, 354/281; 369/322,
369/322; 411/192, 411/193

häm.....häm	(F. hem) hem.... hem h. 28/38, 28/39; 42/112, 42/113; 249/ 2013, 249/2014; 411/197, 411/197; 414/276, 414/276
hämäl	(A. i. hamel) Pemsî yılın birinci ayı (Mi- ladî takvimde 22 mart ile 21 nisan ara- sında kalan günleri ihtiva eder.) h. 1/3
hämân	(F. zf. hemân) şimdiye kadar, hâlâ h. 3/62, 101/609, 112/207, 120/42, 123/105, 154/316, 157/387, 167/212, 175/126, 183/ 322, 184/357, 187/421, 211/1055, 215/ 1142, 218/1226, 219/1254, 233/1600, 342/ 365, 365/222, 409/139, 415/295
Hämburg	Almanya'da bir şehir. H. 272/364
hämädä	hem de h. 259/25, 270/319, 295/86
hämädärd	(F. i. hem-derd) dert ortağı h. 170/306
hämilädär	(A. hāmīle + F. -dār) hamile, gebe h. 373/412
hämışä	(F. zf. hemīşe) daima, devamlı h. 66/268, 130/294

hämiyät (A. i. hamıyyet) haysiyet
h.-lik 126/199

hämle (A. i. hamle) ileri atılma, hamle
h.-dä 65/239

hämme bütün, hep
h. 6/122, 20/503, 29/65, 30/91, 33/170,
37/263, 47/236, 47/236, 60/123, 84/174,
89/290, 92/364, 93/401, 100/579, 130/
295, 131/322, 131/322, 133/365, 135/424,
136/456, 142/21, 160/32, 167/216, 168/
233, 168/237, 168/244, 170/288, 170/
298, 171/2, 173/67, 173/69, 177/158,
177/161, 183/327, 186/396, 188/456,
199/743, 199/744, 204/859, 205/882,
210/1005, 210/1013, 212/1066, 232/1578,
234/1621, 240/1793, 248/1992, 248/2000,
251/17, 251/20, 258/5, 262/125, 268/276,
276/466, 276/491, 277/500, 283/652, 290/
845, 290/847, 290/848, 294/68, 297/148,
302/256, 308/406, 312/511, 312/524,
314/13, 314/2, 314/3, 316/55, 316/68,
317/86, 318/106, 318/110, 323/248, 324/
270, 324/274, 324/280, 333/143, 335/203,
336/215, 336/220, 336/226, 342/370, 344/
3, 346/62, 347/96, 348/104, 349/133,

350/170, 352/208, 358/36, 360/87, 370/
347, 371/357, 377/80, 385/49, 386/66,
386/66, 387/94, 392/220, 392/224, 399/
403, 400/421, 404/16
h.-niñ 50/310, 58/58, 70/373, 96/482,
277/517, 316/54, 394/275
h.-niki 136/455
h.-nikidän 201/781
h.-ni 54/433, 122/94, 319/135, 335/200,
343/395, 371/366
h.-gä 50/320, 102/617, 109/141, 115/304,
343/383, 359/70, 386/63
h.-dän 3/47, 38/14, 38/15, 38/15, 72/411,
203/843, 338/262, 343/401, 345/30,
346/55, 388/110, 389/136
h.-ñ 122/89, 311/480, 314/14, 317/82,
318/118, 348/117, 349/152, 413/229
h.-ñniñ 315/32
h.-ñni 122/90
h.-si 7/169, 16/400, 28/28, 30/79, 31/
120, 46/219, 88/274, 90/314, 124/
134, 125/163, 161/64, 168/234,
175/120, 204/861, 210/1007, 221/
1294, 228/1476, 238/1743, 252/41,
269/293, 273/394, 273/402, 274/
433, 284/682, 291/877, 295/94,

311/503, 319/147, 333/148, 337/
243, 343/393, 347/85, 347/86, 347/
87, 352/210, 361/104, 364/186,
364/198, 371/370, 384/4, 392/215,
396/331, 411/181, 413/231

h.-sigä 88/255, 168/229, 177/164, 178/
198, 314/11, 321/198, 408/102

h.-sini 5/117, 54/429, 61/133, 170/290,
178/199, 178/200, 194/605, 217/
1208, 274/434, 293/35, 320/154,
323/241, 326/332, 375/17

h.-siniñ 102/626, 173/59, 210/1008

h.-miz 105/27, 117/342, 201/787, 201/789,
201/796, 230/1516, 248/1980, 329/
36, 349/134, 349/142, 349/146

h.-mizniñ 164/131, 277/499

h.-mizni 64/219, 348/113, 350/177

h.-fiz 70/377

h.-fizni 293/26, 366/241

h.-läri 41/84, 229/1508

hämäm

(A. i. hammam) hamam

h. 250/2041

h. äksi sädäsi 250/2046

h.-gä 182/295, 234/1636, 235/1643

h.-i 18/445

hämmävaqt	her zaman
	h. 10/243, 11/258, 78/10, 82/104, 113/243, 166/193, 217/1200, 261/82, 326/311, 370/ 345, 376/33
hämmäyâq	her taraf
	h. 53/406, 54/410, 335/183
	h.-ni 355/296
	hämmäyâğ-ım 370/339
Hämra	kadın ismi
	H. 9/207
hämşähri	(F. i. hem-şehri) hemşehri
	h.-nif 9/203
händağ	(A. i. handek) hendek
	h.-nif 263/141
	h.-qa 263/140, 263/144
	h.-dän 272/380
händäsä	(A. i. hendese) geometri
	h.-ni 192/548
hängämä	(F. i. hengame) sohbet; patırtı, gürültü
	h.-lär 33/171, 366/249
	h.-lärni 137/465
	h.-lördän 98/518
häfirä-	anırmak (Eşek için kullanılır.)
	h.-sä 96/485
hänsirä-	nefes nefese kalmak

h.-b 345/26

h.-b hänsiräb 197/687

h.-rdi 214/1118

h.-s bilän 57/45

hänüz

(F. zf. henüz) henüz

h. 36/234, 72/433

höp

bkz. höp siznimi

h. siznimi! (Vakti gelince gününü gösteririz, acısını çıkarırız.) 135/436

h. seni (Vakti gelince gününü gösteririm.) 207/935

höpütuvçi

Sıcaktan bunalıp veya tedavi maksadıyla suya, denize giren insanlar için kullanılır.

h.-lär 263/140

här

(F. s. her) her

h. 1/5, 4/82, 6/122, 10/229, 10/249, 11/262, 14/342, 14/346, 14/354, 28/28, 28/28, 28/36, 28/37, 28/38, 30/80, 31/123, 37/261, 39/24, 39/28, 42/125, 54/416, 62/169, 62/171, 75/499, 75/500, 79/39, 80/50, 82/104, 82/107, 82/108, 84/179, 88/255, 90/313, 90/314, 96/481, 97/503, 99/557, 106/59, 106/74, 109/131, 109/134, 109/145, 114/261, 114/265, 119/14,

125/170, 130/299, 134/403, 139/519, 142/
7, 145/101, 146/103, 146/111, 148/165,
153/292, 153/299, 159/12, 162/88, 162/
95, 162/95, 163/114, 169/277, 169/280,
170/309, 171/6, 173/67, 174/97, 175/106,
175/112, 175/119, 176/151, 184/341, 188/
465, 192/552, 192/553, 194/618, 195/628,
195/629, 196/667, 196/667, 196/667, 199/
731, 199/732, 206/916, 208/966, 210/
1006, 210/1007, 210/1013, 210/1015, 213/
1102, 221/1312, 223/1355, 223/1357, 226/
1430, 236/1690, 240/1795, 245/1908, 245/
1913, 251/11, 260/54, 260/75, 261/94,
265/182, 269/285, 271/339, 272/363, 273/
413, 274/437, 278/521, 283/663, 283/663,
292/3, 295/101, 295/92, 298/162, 305/
330, 307/396, 309/438, 310/475, 310/476,
310/476, 314/22, 314/22, 315/36, 315/40,
317/89, 325/285, 325/286, 329/29, 331/
78, 331/78, 331/78, 333/145, 334/152,
340/314, 340/323, 341/333, 341/339, 341/
339, 341/345, 342/364, 342/364, 342/380,
348/116, 348/116, 359/54, 360/88, 365/
213, 367/288, 369/325, 371/368, 372/388,
377/63, 378/94, 394/260, 397/341, 408/
108, 409/125, 415/290

häräkät

(A. i. hareket) hareket

h. 251/11

h. qıl- 19/481, 296/118, 315/44

h.-gä 88/271, 235/1646

h.-i 295/100

h.-ini 124/128

h.-igä 12/286

h.-läрни 382/184

h.-lärgä 11/274

h.-läri 190/507, 348/110, 398/367

h.-läriini 21/525, 397/347

h.-lärigä 376/36

h.-siz 11/273, 378/100

häräm

(A. s. harām) haram

h. 32/135, 260/67, 262/109

h.-ni 2/45

härämi

(A. i. harāmi) haramzade, hırsız, haydut

h. -yey 48/259

h.-lär 273/398

h.-bäççä 328/17

härärät

(A. i. harāret) hararet, sıcaklık

h. bilän 116/313

h.-i 68/317

	h.-li	288/785
	h.-siz	183/329
härbiy	(A. s. harbî) askerî	
	h. 384/23, 386/53, 386/71, 393/241, 400/418,	
	400/426	
hârdıq	yorgunluk	
	h.-gını çıq- (dinlenmek)	53/400
hârf	(A. i. harf) harf	
	h.-lärini	388/110
härhaldä	her halde, büyük bir ihtimalle	
	h. 124/140, 219/1247, 225/1408, 245/1906,	
	246/1927, 248/1982, 275/452, 383/205	
hâri-	yorulmak	
	h.-b -çärçäb	99/552
hârir	(A. i. harîr) yumuşak ipek kumaş	
	h. 183/319	
hârgın	yorgun	
	h. 118/383, 414/257	
	h. -hârgın	1/11, 118/365
	h.-lik	102/618
	h.-liknif	4/78
	h.-ligi	111/185, 221/1306
härmäfi	hoşgeldin (Burada: Gelen kişiye hal sormak	
	ve yardım dilemek de söz konusudur.)	

h. 91/343
 Häsän erkek ismi
 H. äbzi 326/314
 (käl H.) 332/100, .336/225
 H. käl 332/106, 338/264
 H.-bày 331/97
 Häsänov < Häsänöv erkek ismi
 H. 320/169, 320/173, 321/188, 321/194, 321/
 200
 H.-niñ 325/292
 H.-dän 325/294
 häsil (A. s. hāsīl) olan, ortaya çıkan, görünen
 h. bol- 202/825, 231/1547, 261/97
 häsil (A.) mahsul
 h.-niñ 83/147
 häsrät (A. i. hasret) hasret
 h.-idä 119/2
 h.-ini 43/147, 43/149, 145/88
 h.-lärni 146/108
 h.-lärini 165/168
 h.-li 250/2046
 hässä (A. i. ḥasā) baston, asa
 h.-sini 208/978
 häst < (A. hazret) hazret

h. 13/327
 h. eşən 13/326, 14/328, 105/26
 (h.-i İbrähim Xalillullà) 330/52
 (cänàbi h.-i päygambärimiz) 329/37
 häşäk eşek
 h. täslä- 44/171
 häşäm (A. i. haşem) süs
 h. 290/841
 h.-li 342/363
 häşämät (A. i. haşmet) debdebe, gösteris, şatafat
 h. 47/227
 h.-lirəq 153/289
 hätlä- atlamak
 h.-r -hätlämäs 3/54, 165/166
 h.-b 112/227, 221/1299
 h.-gän (s. f.) 27/3, 46/214
 h.-yalmägän (s. f.) 128/252
 hättä (A. b. e. hättä)
 h. 3/46, 11/256, 15/379, 46/221, 54/431,
 82/121, 83/137, 83/142, 87/235, 105/
 37, 107/79, 113/233, 117/351, 119/15,
 120/24, 124/148, 161/70, 180/246, 186/
 399, 237/1705, 240/1777, 240/1778, 246/
 1930, 262/112, 276/468, 277/511, 308/
 407, 330/58, 334/163, 334/163

hättät	(A. i. hattāt) hattat - . . .
	h.-lik 199/721
häv	hey! (Seslenme, hasret ve üzüntü bildirir.)
	h. 31/127, 143/36
	hà-äv 409/147, 409/148, 409/150
hävà	(A. i. hevā) hava
	h. kemāsi 202/818
	h. 266/207, 353/247
	h.-niñ 184/345
	h.-ni 6/126
	h.-gä 263/143
	h.-lärini 66/278
	h.-li 263/144
häväs	(A. i. heves) heves, istek, arzu
	h. 28/38, 175/124
	h. bilän 38/7, 47/245
	h. üçün 206/924
	h. àlavläri 39/41
	h.-im 210/1026
	h.-i 21/516, 27/6, 149/189, 182/299, 263/ 144
	h.-ini 199/732
	h.-igä 263/142
	h.-ifizgä 299/181, 302/258

h.-lär 39/27
h.-lärim 207/931, 246/1949
h.-läri 39/33, 101/600
h.-läridän 39/47
(ärzu- h.) 158/421, 297/128
h.-li 153/288

hävli

avlu; aile
h. 17/423, 114/256, 161/56, 212/1077, 214/
1120, 233/1619
h.-niñ 103/646, 113/243, 316/62
h.-gä 12/295, 112/221, 145/83, 146/108,
152/258, 161/59, 161/65, 167/211,
344/6, 355/309, 367/277
h.-dä 12/293, 74/467, 101/591, 105/35,113/
243, 161/71, 304/310
h.-dägi 161/64
h.-dän 113/243
h.-ñ 8/183, 14/339, 17/422, 65/244,80/66
h.-si 85/187
h.-sigä 61/134, 61/138
h.-sidä 85/188, 126/192, 238/1731
h.-sidän 10/233
h.-mizgä 230/1517
h.-lärğä 2/34
h. -cày 14/337, 17/422
h.-çägä 146/118

	h.-çädägi	43/149
hävliq-	koşuşmak, acele etmek	
	h.-diñ	362/136
	h.-adi	311/486
	h.-ıb	108/113
	h.-qani	108/117
	h.-mä (emir)	335/202
	h.-mäñ	58/68
	h.-mäy	157/396
	h.-mä (isim)	296/102
	h.-ışini	66/279
hävliqtir-	koşuşturmak	
	h.-di	65/243
hävüç	avuç, elin iç tarafı	
	h.-dän	371/370
	h.-iñni	412/220
hävüçlä-	avuçlamak	
	h.-di	214/1116
	h.-gäni	51/338
hävür	hararet	
	h. bäs-	4/80
	h.-i	2/25
	h.-idän	93/386, 354/266
hävüz	(A. i. havz) havuz, su depolanan yer.	
	h. äldi	307/395
	h. boyi	105/35, 111/188, 112/207, 142/6,

	143/40, 144/63, 149/191, 152/265, 304/310, 304/318, 306/362, 307/388, 309/444
	h.-niñ 413/240
	h.-gä 12/301, 413/242
	h.-dän 413/247
hävvä	evet (Razılık ve tasdik bildirir.)
	h. -hävvä 10/235
hây	hey! (Çağırma ve dikkati çekme için kul- lanılır.)
	h. 53/406, 54/410, 104/8, 115/289, 118/372, 144/68, 196/657, 196/660, 243/1871, 292/ 22, 300/226, 309/448, 323/244, 323/244, 336/208, 357/22, 365/221, 365/221, 365/ 221, 365/221, 379/117, 401/460, 412/218
	h. -häväs 206/924, 207/931
hây	hey! (Seslenme bildirir.)
	h. 95/439, 112/216, 212/1075, 266/216, 331/ 81, 352/217
hâyâ	(A. i. haya') hayâ, utanma, sıkılma
	(şärmü h.) 11/252
	(şärmü h. qıl-) 112/221
hâyâcân	(A. i. heyecân) heyecan, coşku
	h.-lär 20/495
hây'ät	(A. i.) heyet, kurul

h.-i 399/402, 400/419, 400/432

h.-idän 392/216, 396/312

h.-igä 399/396

h.-ini 385/24, 393/254

häyät

(A. i. hayät) hayat

h. 1/23

h.-idä 257/151

häybäräkälläçi kışkırtıcı (Kendileri kenarda kalıp türlü sözlerle insanları kışkırtan, değersiz işleri değerli gibi gösteren insanlar için kullanılır.)

h.-lär 65/247

häybät

(A. i. heybet) heybet

h.-li 37/263, 316/71

h.-lik 389/149

häydä-

kovmak, sürmek

h.-di 296/106

h. 204/865, 204/865

h.-b 296/104, 296/106, 319/134, 332/116

h.-gän edi 273/397

h.-rmiş 173/69

h.-mäsä 284/679

h.-b cıqar- 247/1961

h.-b yubär- 414/266

h.-b cıq- 79/44

hädäl-	kovulmak
	h.-ädigän bol- 285/709
hädät-	kovdurmak
	h.-ärdim 336/229
hädät-dir-	kovdurtmak
	h.-di 119/11
häyf	(A. ü. hayf) yazık! (Acınma, üzüntü anlatır.)
	h. 315/33
	h.-ki 261/92
häyf	(A. i.) yazık (herkesi üzebilecek şey, günah.)
	h. kel- 383/212
häyit	(A. i. id) kurban ve ramazan bayramı
	h. nāmāzi 348/125
häykäl	(A. i. heykel) heykel
	h.-däy 120/36
häyqır-	haykırmak
	h.-ışlär 9/200
	h.-ışläri 412/203
häyrän	(A. s. hayrān) hayran, çok beğenen
	h. 102/626, 120/31, 168/237, 168/246, 193/592, 251/20, 297/148
	h. bol- 30/87, 35/214, 37/258, 45/179, 71/407, 72/427, 95/448, 98/537, 112/214, 119/22, 135/418, 149/183,

185/370, 189/468, 234/1630, 251/
21, 252/31, 267/246, 274/432, 291/
883, 297/135, 306/366, 322/209,
328/5, 330/66, 367/253, 379/123,
406/67

h. qâl- 388/111

h. edi 319/150

h. ediler 338/275

h.-mân 59/88, 73/445, 155/352, 170/283,
176/143, 217/1199, 218/1234, 248/
1998, 252/30, 252/36, 252/38, 278/
534, 354/279, 361/111, 375/22, 377/
80, 378/98, 409/131

h.-mân-dâ 252/35

hâyrât (A. i. hayret) hayret, şaşırma

h. 189/483, 322/211

h.-lär 215/1158

hâyt haydi (isteklendirme, davrandırma için kul-
lanılır.)

h. deb (hadi deyip) 14/339

hâytçä istek

h.-miz 228/1488

hâyvân (A. i. hayvân) hayvan

h. ekânsiz-kü 405/30

h.-lär 195/626, 324/261

	h.-lärädäginä 178/202
	h.-lik 174/96
həzil	(A. i. hezl) şaka
	h. qıl- 371/379
	h.-mi 287/765
	h.-ni 70/364
	h.-iñni 124/148
	h.-lär 287/766
	h.-lärday 9/221
həziläkäm	ciddi olamayan, ciddiyetsiz
	h. 354/258
həzilkäş	(A. hezl + F. -keş) şakacı
	h.-ligi 9/206
həzilläs-	şakalaşmak
	h.-ib 1/20, 32/145
	h.-ib otir- 399/388
Həziniy	erkek ismi
	(eşani H.) 334/167
həzir	(A. zf. hāzir) hazır, şimdi
	h. 35/212, 54/419, 54/419, 60/122, 64/208, 73/459, 97/488, 113/245, 144/62, 164/ 139, 166/195, 166/196, 179/230, 181/ 271, 182/285, 182/286, 185/367, 190/ 502, 192/561, 200/771, 206/918, 208/966, 251/4, 253/68, 253/70, 260/68, 277/496,

278/519, 279/569, 284/678, 285/701, 288/
791, 294/52, 347/79, 375/15, 392/229,
394/279, 400/436

h.-gä 184/350

h.-çä 182/290, 255/105, 289/815, 376/42,

h.-gi 80/66, 400/416

hàzirlä- hazırlamak

h.-b qoy- 390/172

hàzirlän- hazırlanmak

h.-gän (s. f.) 371/373

h.-işi 245/1916

hàzirlik hazırlık

h.-lärini 153/298

hàzrät (A. i. hazret) hazret

h. 289/810, 289/810, 289/819, 289/823

h.-i 13/327

hec (F. zf. hīç) hiç

h. 6/136, 6/137, 6/137, 15/359, 16/399,
17/431, 22/546, 32/138, 33/172, 36/244,
39/24, 39/26, 39/34, 40/59, 40/62, 41/
95, 45/201, 47/227, 47/231, 49/287,
50/307, 51/343, 53/387, 54/423, 54/424,
59/93, 63/179, 64/212, 64/228, 70/362,
70/375, 70/375, 73/435, 75/495, 75/495,
75/500, 75/505, 76/512, 78/14, 78/2,

80/69, 81/76, 81/97, 83/138, 83/149,
84/169, 86/227, 87/248, 92/372, 92/376,
97/502, 100/571, 100/582, 107/94, 109/
134, 109/150, 110/155, 117/333, 120/32,
120/35, 124/137, 124/142, 125/154, 125/
177, 128/251, 130/290, 130/293, 134/388,
134/397, 135/411, 135/423, 136/440, 136/
448, 137/481, 138/496, 139/518, 139/539,
146/112, 148/163, 150/216, 150/217, 151/
248, 154/315, 155/337, 156/377, 158/413,
158/425, 159/16, 160/43, 161/51, 161/55,
162/92, 166/201, 167/214, 168/241, 169/
281, 171/1, 174/85, 174/95, 176/131,
183/313, 185/368, 186/413, 187/421,
188/453, 189/473, 191/538, 194/605,
196/670, 197/672, 197/673, 199/726,
200/747, 201/790, 202/802, 202/812,
203/841, 205/893, 205/901, 209/1001,
215/1154, 218/1228, 218/1230, 224/1387,
228/1484, 237/1697, 241/1803, 241/1810,
241/1812, 243/1858, 246/1934, 248/1985,
249/2029, 252/32, 254/81, 256/138, 257/
151, 257/152, 258/4, 260/67, 268/259,
271/355, 274/437, 278/526, 280/580, 282/
646, 284/681, 289/832, 289/833, 290/852,
291/867, 291/874, 297/150, 299/195, 299/

195, 299/197, 304/320, 305/328, 308/424,
309/436, 313/540, 314/13, 316/66, 318/
115, 323/237, 328/3, 328/3, 328/5, 330/
52, 331/76, 331/79, 332/114, 332/125,
334/174, 336/209, 336/213, 338/276,
338/276, 339/293, 341/332, 341/349,
346/56, 346/62, 346/75, 348/112, 349/
135, 351/186, 351/186, 351/193, 352/
214, 354/260, 355/287, 355/292, 360/
80, 361/120, 361/120, 363/170, 364/201,
365/205, 366/250, 369/324, 370/338, 371/
368, 374/437, 375/9, 379/106, 379/113,
379/116, 381/175, 385/48, 388/123, 391/
200, 405/47, 409/137

heçqısı

bkz. heçqısı yoq

h. yoq (zararı yok, önemli deęil) 393/253

Helsingfors < Helsingfärs Finlandiya' da bir şehir

H. gimnāziyāsi 272/370

hez

(F. i. hīz) cinsi kuvveti zayıf erkek, iktidarsız erkek

h.-lārdān 128/240

hiccā

(A. i. hecā') hece

h.-sini 317/100, 347/77

hid

koku

h.-i 389/151

h.-lār 145/81

hikâyä	(A. i. hikāye) hikâyä h. q11- 415/288 h.-dä 244/1900
Hikmät	(A. i.) Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri- nin eseri. H. 19/461 H.-dän 143/25, 179/214
hikmät	(A. i. hikmet) hikmet h.-gä 369/308
hilä	(A. i. hīle) hile h. -ä 160/37 h.-läri 160/37
himä	(A. i. imâ') ima, üstü kapalı olarak be- lirtme, işaretleme h. 320/164 h.-si 71/386 h.-lärdän 243/1860
himâyä	(A. i. himāye) himaye, koruma h. q11- 236/1688, 375/2, 375/9, 376/34, 376/43
himâyät	(A. i. himāyet) himaye, koruma h. işläri 199/741
himmät	(A. i. himmet) himmet, yardım

	h.-ifni	225/1399
Hind	Hind	
	H. faqiri	290/841
Hindistàn	Hindistan	
	H.	274/425
	H.-gä	384/18
hirs	(A. i. hirs)	hirs, sonu gelmeyen istek
	h. bilän	257/153
	h.-i	343/384
	h.-ini	175/120
	h.-lärdän	174/97, 174/99
	h.-läri	174/96
	h.-li	229/1514
his	(A. i. hiss)	his, duygu
	h. bilän	178/203
	h.-dän	226/1430
	h.-si	174/99, 180/251, 194/598,
	h.-sini	275/461
	h.-lär	304/303
	h.-lärini	185/381
	h.-lärni	37/258, 103/640
hisab	(A. i. hisab)	hesap
	h.	138/505
	h. ber-	158/409
	h.-ini	82/113

	h.-igä	193/580
	h.-lärni	264/169
	h.-lärini	225/1390
hisàblän-	hesaplanmak	
	h.-länmiş	362/150
	h.-gäni	189/469
hissä	(A. i. hisse) hisse, pay	
	h. 346/61	
	h.-si	79/46, 371/369
	h.-sini	74/474, 319/129
hiylä	(A. i. hīle) hile	
	h. bilän	339/299
	h.-niñ	343/399
hö	Uzaktaki bir şeyi göstermek, işaret etmek için kullanılır.	
	h. 33/163, 35/209, 36/232, 73/441, 215/1148	
höbbil	bkz. höbbil vätäni minälmän	
	h. vätäni minälmän (vatani seviş imandan)	
	14/332	
hökiz	öküz	
	h. 215/1156	
höl	ıslak, yaş	
	h. 373/413	
höllän-	ıslanmak	
	h.-gän (s. f.)	167/221

	h.-gän edi	227/1465
höñ-höñ	hüngür hüngür	
	h. yıǵlä-	143/25
höñrä-	hüngürdemek	
	h.-b	256/142, 277/517, 415/291
höñräk	hüngürük	
	h. àt-	415/296
höngür-höngür	hüngür hüngür	
	h. yıǵlä-	188/450, 401/441
höngüräk	hüngürük	
	h. àt-	165/166
höplä-	icmek	
	h.-b	64/216, 189/489
	h.-mäsdän	120/24
höpläm	içim	
	h.	65/239
Hox-hö	Vaktin geçtiğini belirtmek için kullanılır	
	h.	139/525, 140/541, 140/562, 285/711
	h. -hox-hö	139/535
hücrä	(A. i hucre) hücre	
	h.-niñ	366/234
	h.-gä	352/218, 366/237
	h.-dä	307/382
	h.-sidä	355/307
	h.-sigä	309/435, 313/546, 352/222
hücüm	(A. i. hucüm) hücum, saldırma	

	h. 137/484
	h.-lärgä 339/296
hüküm	(A. i. hukm) hüküm
	h. qıl- 148/176, 262/124, 311/495, 400/ 418, 400/423
	h. çıkar- 397/342
	h. sür- 39/49, 213/1087
	h. üsti 400/423
	h.-i 400/426
	h.-idän 406/50
	h.-ini 406/61
hükmdâr	(A. hukm + F. -dâr) hükümdâr
	h.-lärgä 193/576
hükmnâmä	(A. hukm + F. nâmë) hüküm yazısı, belgesi
	h. oqı- 400/429
	h.-niñ 397/345
	h.-ni 399/405, 400/425
hükümät	(A. i. hükümet) hükümet
	h. 81/85, 322/218, 324/271
	h. qur- 270/324
	h. gâzetäsi 129/280
	h. mühri 178/184
	h.-niñ 322/208
	h.-i 270/311, 322/207

hükümdār (A. hükümet + A. -dār) hükümetin merkezi
organlarında görevli yüksek dereceli
memur.
h.-lārdān 334/156

hünār (F. i. hünar) hünar, meslek; çare
h. bol- 115/282
h.-gā 275/462
h.-if 248/1992
h.-i 14/347, 81/88
h.-ini 214/1113
h.-ifiz 171/17

hünārmānd (F. s. hünar-mend) hünarlı, mārifetli
h.-lik (zanaatçılık) 14/348

hüriş uluma
h.-i 313/532
h.-lārini 37/262

hürmāt (A. i. hurmet) hürmet, saygı
h. bilān 113/232
h. qıl- 248/1989
h.-dān 323/248
h.-ini 25/634
h.-lāri 114/266
h.-li 130/283
h.-lik 360/98

hürmātlā- saygı göstermek, hürmet etmek

	h.-y	385/48
	h.-ymiz	260/57
Hüsäyniyä	bir medrese ismi	
	H.	279/546
hüsi	(A. i. huşu') huşu; akıl, idrak	
	(aqli -h.)	70/374
	(es -h.)	154/316
hüstäk	düdük sesi; ıslık	
	h. àvâzi	357/7
	h. sifâri	392/223
hüsyâr	(F. s. huş-yâr) akli başında, akıllı uslu, uyanık	
	h.	178/203, 270/332, 334/156
	h. bol-	311/501
	h. kel-	215/1154
	h.-ligini	232/1589
hüv-hüv	Rüzgârın küçük aralıklardan girerken çıkardığı ses.	
	h.-läri	357/5
hüzür	(A. i. huzür) huzur	
	h.-imizgä	248/1989

X

xabär

(A. i. haber) haber

- x. 46/205, 71/386, 74/469, 76/512, 113/229,
123/110, 171/5, 171/6, 377/64, 408/123
- x. àl- 70/384, 72/420, 95/441, 164/135,
209/992, 241/1803, 255/102, 255/104,
275/441, 275/444, 331/94
- x. ber-328/8, 344/19, 405/45
- x. qıl- 60/104
- x. tàp- 95/444, 328/4
- x. edi 344/15
- x. toğrisidä 124/136
- x.-ni 75/501, 88/260, 100/567, 132/351,
238/1736, 408/115
- x.-dän 132/347
- x.-ifñ 156/378, 208/956
- x.-i 33/172, 224/1387
- x.-inifñ 74/470
- x.-ini 253/69
- x.-ifñiz 117/333, 125/179
- x.-lär 198/702
- x.-lördän 198/697
- x.-läri 156/357
- x.-läridän 201/777

x.-siz 98/518, 99/557, 100/566, 410/168

xabärdär (A. haber + F. -där) haberdar, haberli
-

x.bol- 108/107, 131/325, 210/1017

x. edilär 79/36

x. emässiz 270/334

x. emäsdi 226/1437

xacir katır

x.-ni 237/1696

Xadiçä Hatice (kadın ismi)
11/252, 11/253, 253/55

Xadiçäxän kadın ismi (xän: Erkek veya kadın isimleri-
ne eklenererek, hürmet ifade eder.)

x. 62/152, 63/187, 64/222, 65/235, 67/288,
68/310, 68/327, 71/392, 71/403, 98/534,
99/546, 121/57, 121/63, 122/100, 122/79,
122/87, 160/36, 162/94, 163/112, 164/
134, 164/139, 165/158, 172/32, 172/33,
249/2016, 253/66, 296/110, 298/153,
298/159, 300/211, 300/224, 304/312, 308/
406, 309/449, 344/6, 344/7, 372/405,

x.-gä 253/65

x.-ni 123/108, 253/57, 304/318, 307/397

x.-niñ 63/200, 67/299, 98/516, 98/530,
121/68, 121/71, 165/154, 253/58,
254/83, 308/414

xādim (A. i. hādīm) memur, vazifeli
x.-i 276/491

xādmigār keseci, masajcı (hamamda)
x.-niñ 250/2041

xafä (F. s.) üzüntülü, kederli
x. 209/1003
x. bol- (üzülmek) 7/161, 7/165, 9/210, 11/
264, 29/74, 34/198, 44/176, 60/115,
90/316, 143/32, 151/237, 201/791,
213/1102, 273/411, 292/19, 292/20,
317/83, 368/302, 368/304
x. qıl- 93/406, 100/571, 206/904, 388/126
x.-män 180/238, 180/240
x. emäs edim 65/229
x.-lik 282/626
x.-ligigä 75/497

xäh....xäh (F. k. d. e. häh) ister.... ister
x. 67/281, 67/282

xählä- istemek
x.-sä 61/129, 207/945, 221/1289
x.-säñ 312/506
x.-sälär 76/520
x.-b 64/219, 64/223, 65/252, 369/315
x.-gänini 158/422

- x.-gän emäs 166/201
x.-mäydi 166/202, 298/169
x.-mäsdän 222/1329
x.-mägän (s. f.) 341/354
x.-b bərib 169/281
- xəxələ- hah-hah demek, hah-hah diye gülmək
x-b kül- 180/248, 204/870, 207/943, 310/
472, 380/133, 410/154
- xələ (A. i. hāl̄e) hala, teyze
x. 35/209, 50/316, 56/14, 59/87, 61/128,
61/132, 74/477, 118/375, 166/181, 166/
187, 299/186, 299/189, 300/218, 301/
246, 302/259, 302/266, 302/275, 302/
281
x.-m 23/584, 210/1029, 253/55
x.-fidäy 345/45
- xaləc bkz. xätin-xaləc
xätin-xaləc (kadın-kız, kadınlar) 9/206,
10/240, 11/263, 11/269, 13/312,
161/59, 162/92, 161/56, 252/
46
x. -xaləcniñ 161/61, 161/63
- xäləcän hala (F. cān: isim sonlarına eklenerek hür-
met ve samimiyet bildirir.)
x. 58/64, 166/200, 167/216, 168/237, 170/

	291, 300/229, 301/234, 301/240, 301/253, 302/262
xalaqıt	(A. i.) bkz. xalaqıt ber- x. ber- (bozmak, engellemek) 215/1144
xaläl	(A. i. halel) bozma, bozukluk x. kel- (bozulmak, zarara uğramak) 130/300 x. ber- (bozmak, engellemek) 357/18
xaläs	(A. i. haläs) bir yerden, bir şeyden kurtulma, kurtuluş x. 25/630, 161/58, 167/226, 181/264, 217/1210, 222/1337, 262/105, 270/327
xäläs	(A. zf.) sadece, topu topu x. 14/334, 62/176, 117/346, 178/184, 217/1203, 238/1734, 296/115, 320/167, 332/104, 332/116 (änä x.) Hayret, şaşkınlık bildirir. 94/408 (mänä x.) Hayret, şaşkınlık bildirir. 207/929 x.-mi 238/1733
xalâyıq	(A. i. halā'ik) adamlar, halk x. 333/133
xalfä	(A. i. halfe) Seriatı çok iyi bilen, okumuş adam.

	x. eşən 23/574, 26/650
xəli	(A. s. hālī) bos -
	x. 160/31, 399/406
	x. emäs 11/263
xalifä	(A. i. halīfe) halife -
	x.-yi Rum 283/651
Xalillüllä	(A. Halīl-ullah) İbrahim Aleyhisselām -
	X. 330/55
	(İbrahim X.) 329/48, 329/49
	(hästi İbrahim X.) 330/53
xəlis	(A. s. hālis) tarafsız, halis -
	x. 131/309, 385/29, 388/124
	(duəyi xəlis) 404/5
xəlisänlillä	(A. zf. hālisən-lillāh) halisane, içtenlikle -
	x. 280/570
xalq	(A. i. halk) halk -
	x. 204/868, 204/869, 231/1542, 267/255, 339/300, 339/301, 367/257, 385/31, 386/ 58
	x. əgzi 339/300

x. äyàli 400/419
 x. maqàli 1/4
 x. àràsidä 19/485, 189/468, 333/135, 384/
 8, 384/9
 (el-x. àràsidä) 247/1957
 x. àldidä 346/67, 367/262
 x. ortäsidä 384/16
 x. ekänsän 203/844
 x.-niñ 79/26, 199/728, 387/101
 x.-ni 276/482
 x.-qa 87/241, 204/851, 204/868
 x.-dän 385/32
 x.-ı 201/794, 288/790, 370/350
 x.-ıniñ 86/219, 201/799, 322/224, 398/372
 x.-ıni 217/1199
 x.-ıgä 397/361
 x.-lärni 203/835
 x.-lördän 386/61
 x.-läri 271/351

Xàlmät

erkek ismi

X. 38/21, 38/3, 40/61, 42/102, 47/243, 47/
 244, 47/250, 48/253, 48/258, 49/281, 51/
 330, 97/496,

X. bilän äräväkäs bälä

X.-niñ 42/107, 48/265, 51/335, 98/528,
 170/304

X.-nikigä 98/527
X.-nikidä 97/492, 97/493
X.-nikidä-yä 97/493
X.-ni 39/44
X.-gä 39/38, 48/268
X. äkä 47/250
xàm (F. i. hām) çig, ham
x. 209/981, 324/276
x. oylä- 298/171, 298/171
x.-sän 376/37
xamir (A. i. hamir) hamur
x.-gä 56/20
xamr-idä 11/262
x.-däy 379/109
x.-lär 74/484
xamr (A. i. hamr) içki
x. 334/173
xàn han
x. 48/256, 80/69, 159/5
x.-lärif 202/804
xànä (F. i. hāne) ev
x. 175/109
x. içi 175/104, 265/188

x.-niñ 186/412
x.-gä 267/248, 283/673, 284/684
x.-dä 261/83, 266/230
x.-dämiz 282/633
x.-si 178/181
x.-siniñ 182/305, 183/318, 250/2041
x.-sigä 195/640

x.-sidä 224/1386
x.-miz 265/183
x.-mizgä 265/193
x.-lär 175/105
x.-lärgä 174/97
x.-li 174/93, 178/180, 178/182

xänädan

(F. i. hanedan) aile, ev, sülâle

x. 72/410

x.-niñ 113/240, 153/288

x.-lär 117/340

x.-läрниñ 46/220

xänäqä

(F. i. han-gah) dergah, tekke

x. 13/302, 409/150

x. tamani 144/76

x. içi 404/6, 404/18

x. eşigi 405/42

x. küyläri 409/145

x.-də 12/299, 18/434, 411/202, 414/269
x.-dəgi 146/106
x.-dəgilär 404/15
x.-dän 143/28
x.-gä 14/354, 15/357, 18/436, 158/420,
407/97
x.-läri 407/95
x.-niñ 145/96, 412/224, 414/271

xänäqäh (F. i. hān-gāh) dergāh, tekke

x.-lär 8/185

xänäqähnişin (F. s. hān-gāh-nişin) ömrünü olduğunca dergāhta geçiren.

x. 130/292

xänätläs bir çeşit kumaş

x. 101/589

xānim

hanım

x. 197/688, 207/952, 209/1003, 212/1070,
213/1095, 214/1119, 215/1142, 217/1191,
218/1215, 228/1485, 229/1490, 229/1492,
229/1496, 229/1505, 229/1511, 229/1514,
230/1524, 230/1530, 231/1554, 231/1558,
231/1562, 232/1570, 232/1581, 232/1583,
232/1593, 233/1597, 233/1600, 233/1602,
233/1605, 233/1607, 233/1615, 289/813

x. bilän 211/1048

x. közi 233/1594
x.-dä -dä 212/1066
x.-gä 229/1491
x.-lär 221/1298
x.-ni 214/1114, 215/1155
x.-nif 212/1078, 214/1121, 215/1146, 228/
1476, 231/1555, 232/1587, 232/1590,
232/1592, 233/1596

xàntaxtä (F. i. hân-tahte) sofa
- -

x. üsti 101/595

xànväççä (F. i. hân-beççe) hakan çocuđu
-

x.-nif 80/69

xàr (F. s. hâr) hor, hakim, küçük düşürülmüş
-

x. qıl- 10/245

x. bilän 316/60

x.-nif 49/284

xaràbä (A. i.) harabe

x.-lär 89/292

xarxaşä (F. i. harhişe) gürültü, patırtı, kavga
- -

x. bilän 122/101

x. qıl- 19/476

x.-lârgä 19/476

x.-ni 206/922

xàric	(A. i.) haric, dış x.-dän 204/853
xarid	(F. i. harid) satın alma x. 25/620
xaridâr	(F. i. haridâr) müşteri x. 179/217, 184/339, 188/456, 197/675, 263/131 x.-ni 197/676 x.-i 48/276, 183/326 x.-lâr 188/452 x.-lârgä 184/351 x.-lik 184/353
xarsäñtäs	(F. i. herseng + T. i. taş) kaya x.-lärni 22/554
xäs	(A. s. häss) has x. 101/604, 119/5, 178/180
xäsiyät	(A. i. haysiyyet) itibar, haysiyet x.-i 96/471
xat	(A. i. hatt) mektup; hat x. 198/710, 198/717, 200/759, 303/294, 359/64, 377/74 x. bilän 303/295, 388/108

x. tàrt- 294/69
x. yàz- 129/271, 305/330
x.-niñ 360/95
x.-ni 304/300, 360/78
x.-gä 307/379
x.-i 198/714, 281/607
x.-igä 268/282

xatà (A. i. hatā') hata , yanlışlık

x. 275/459

x. qıl- 82/109, 200/762

xatib (A. i. hatīb) hatip

x.-gä 12/279

xàtin (F. i. hātūn < T. katun) hatun, kadın

x. 10/230, 10/245, 10/247, 34/179, 56/10,
64/208, 65/247, 65/248, 70/364, 78/13,
82/120, 93/382, 98/520, 104/14, 106/66,
109/133, 110/160, 113/254, 114/257, 119/
14, 121/55, 121/62, 121/67, 122/91, 126/
184, 126/185, 139/517, 149/200, 161/72,
162/76, 166/201, 169/281, 176/137, 178/
197, 179/206, 179/221, 179/226, 180/232,
184/355, 184/350, 186/404, 187/421, 187/
425, 187/426, 187/436, 187/438, 188/443,

188/447, 188/453, 188/455, 188/457, 188/
463, 189/471, 189/473, 189/482, 189/488,
190/493, 190/495, 190/501, 190/515, 191/
524, 191/525, 191/528, 191/535, 191/543,
192/559, 192/564, 193/576, 197/672, 206/
915, 206/919, 212/1077, 216/1175, 220/
1266, 220/1273, 220/1278, 221/1302, 221/
1312, 222/1314, 222/1330, 222/1336, 223/
1342, 223/1346, 224/1365, 225/1393, 225/
1406, 226/1429, 226/1431, 226/1433, 226/
1435, 227/1456, 232/1573, 239/1754, 239/
1757, 244/1887, 247/1956, 247/1957, 252/
29, 252/31, 252/37, 252/41, 256/131, 256/
133, 256/137, 257/152, 259/41, 261/80,
261/87, 261/99, 262/114, 263/137, 266/
218, 267/253, 272/386, 274/437, 275/440,
275/452, 275/455, 287/760, 289/828, 297/
150, 306/357, 310/471, 313/547, 337/232,
337/242, 337/244, 343/398, 354/281, 365/
215, 367/282, 369/305, 369/306, 370/349,
371/381, 388/126

x.-nif 57/37, 63/184, 164/145, 165/176,
166/185, 175/122, 183/315, 183/
324, 183/335, 184/349, 185/370,
190/508, 191/531, 196/646, 196/
647, 197/677, 197/679, 221/1305.

223/1358, 224/1380, 224/1385, 239/
1747, 239/1751, 242/1834, 242/1844,
261/83, 262/117, 298/175, 343/399,
373/415, 383/208

x.-niki 307/399

x.-ni 179/210, 180/235, 184/341, 186/399,
190/497, 219/1253, 269/290, 300/226,
312/512, 343/398, 351/192, 415/284

x.-gä 121/57, 64/209, 67/284, 180/244,
189/476, 191/523, 194/616, 221/1309,
226/1424, 262/117, 264/157, 287/771,
349/128, 369/305, 371/369

x.-dän 192/556, 224/1387

x.-im 96/481, 145/95, 241/1798, 241/1804,
262/106, 262/111, 380/132

x.-imniñ 289/826

x.-imgä 97/498, 246/1931

x.-imdän 275/444

x.-iñ 207/933

x.-iñni 286/737

x.-iñgä 246/1928

x.-i 8/191, 11/265, 12/287, 23/580, 38/19,
38/23, 45/190, 54/427, 55/435, 55/442,
61/144, 64/226, 101/604, 108/119, 119/
15, 157/394, 195/619, 206/926, 206/
927, 214/1117, 217/1208 238/1740, 240/

1775, 240/1777, 246/1930, 246/1931,
249/2007, 250/2035, 250/2044, 255/111,
255/123, 261/76, 261/76, 307/392, 356/
321, 361/106, 365/214, 366/232, 372/
399, 378/92, 388/122, 389/132, 405/
27, 405/34, 405/34, 415/283

x.-iniñ 11/250, 11/251, 99/548, 104/9,
250/2033, 255/100, 288/786, 294/
55, 365/219

x.-ini 10/249, 11/253, 46/206, 97/510,
110/175, 126/195, 177/171, 221/
1311, 309/438, 356/326

x.-igä 98/521, 104/4, 158/408, 239/1760,
246/1927, 246/1929

x.-idän 6/138, 13/306, 64/225, 82/116,
215/1141

x.-idäy 260/69

x.-iñiz 97/503, 244/1887, 267/232, 275/
450

x.-iñizgä 97/489, 281/599

x.-lär 159/1, 160/37, 161/64, 162/77, 162/
86, 162/89, 162/97, 174/101, 178/
190, 217/1205, 265/199, 298/176,
310/467, 312/507, 411/181

x.-lärniñ 3/51, 161/70, 175/106, 220/1272,
260/62, 299/184

	x.-läрни	160/47, 186/401
	x.-lärgä	98/525, 180/246, 189/476, 194/617
	x.-lärdä	183/324
	x.-lärdän	56/7
	x.-lärim	186/388
	x.-läri	24/598, 71/399, 240/1793, 241/1799, 249/2024, 251/16, 299/183, 301/254, 302/276, 336/205, 367/293, 388/125
	x.-lärinif	100/583
	x.-lärimi	265/187
	x.-lärigä	344/3
	x.-läridän	101/588, 371/357
	x.-lärimiz	348/127
	x.-siz	216/1175
	x.-ligif	156/367
xätin-xaläc	kadın-kız, kadınlar	
	x.	9/206, 10/240, 11/263, 11/269, 13/312, 161/56, 161/59, 162/92, 252/46
	x.-nif	161/61, 161/63
xätinbäz	kadın düşkünü	
	x.	58/59, 109/132, 348/127
	x.nif	335/185, 335/185
	x.-ligi	61/149
xätinpäräst	kadın düşkünü, sürekli kadın peşinde ko- san	
	x. bol-	82/124

xätintäläq	kadını boşama x. 346/69, 347/88, 348/112, 348/113, 348/114, 351/202, 363/171
xätir	(A. i. hātir) hafıza x.-idän 80/57
xätirä	(A. i. hātira) hatıra, hafıza x.-si 80/61
xätircäm	(A. hātir + F. cam) telassız, kaygısız x. 95/436, 223/1340, 223/1350, 331/87, 408/107 x. bol- 46/210, 67/295, 92/371, 141/569, 180/237, 344/5 x. uxlä- 148/171, 259/41
xätirlä-	hatırlamak x.-b 387/79
xätyä	özel isim x. 230/1538, 265/195
xavf	(A. i. havf) tehlike x.-imiz 205/882
xayäl	(A. i. hayäl) hayal x. 39/34, 355/304 x. bilänmi 351/185 x. qıl- 154/308, 192/553, 341/354

x. sür- 58/75, 367/277, 367/296

x. quçağı 101/604

x.-gä 23/581, 223/1356, 223/1356, 297/132

x.-i 41/90, 216/1168, 367/297, 414/264

x.-idä 101/587, 308/424

x.-lär 36/253, 53/403, 114/262, 149/177,

154/323, 297/131

x.-lärniñ 304/305, 367/298

x.-lärgä 131/331, 205/888, 328/13, 367/254

x.-läri 75/493, 114/259

xayr

(A. hayr) Allahaismarladık, hoşça kalın

x. 19/464, 42/118, 52/375, 182/290, 182/
303, 221/1298, 225/1392, 225/1393, 226/
1419, 232/1570, 267/252, 272/378, 275/
448, 284/689, 286/727, 311/488, 312/519,
332/121, 355/292, 377/52, 379/102, 409/
132

xayr-ma'zur

(A. i. hayr-ma`zür) Vedalaşırken söylene-
rek iyi dilekleri bildirir.

x. qıl- 19/460

xayri

(A. s. hayrī) hayırla, iyilikle ilgili

x. duà 130/294

xayrixäh

(A. hayr + F. häh) iyilik isteyen

	x. 245/1906
xayriyät	(A. ü.) çok şükür
	x. 59/95, 110/174, 266/224, 337/237
	x.-ki 59/90
xayriyät	(A. i.) hayır, iyilik
	x. 360/89
	x. bol- 331/82, 354/278
	x. küt- 53/387
	x.-dän 132/348
	x.-ifñ 235/1654
	x.-lik 5/116, 253/69
xayrlaş-	vedalaşmak
	x.-dim 282/635
	x.-äcäk 184/359
	x.-ib 77/545, 184/359, 264/163, 280/576
	x.-gäc 401/463
	x.-ärkän 87/246
	x.-mäsdänàq 188/447, 379/107
xazàn	(A. i. hazàn) hazan, güz, sonbahar
	x. bol- 246/1949
	x. bärği 16/387
	x. rängi 63/191
	x. vaqti 285/717
	x. yäpräği 53/385, 312/530
xazinä	(A. i. hazine) hazine

- x.-si 173/60
- x.-siniñ 385/36
- xıçâlät (A. i. hacālet) utanç, utanma
- x. bol- 312/509
- x. qıl- 267/232
- x. tært- 43/133, 113/231, 342/367
- x.-idän 236/1679
- xıl (A. i.) cins, çeşit, tür
- x. 9/220, 12/281, 28/28, 28/34, 30/80, 31/123, 38/10, 39/36, 39/47, 50/321, 53/393, 67/302, 75/499, 112/213, 130/299, 131/331, 142/2, 162/95, 173/67, 174/99, 175/106, 175/112, 183/324, 189/476, 199/741, 210/1006, 210/1013, 331/78, 333/145, 348/115, 355/286, 394/265
- x.-dä 8/196, 35/225, 84/176, 114/270, 171/6, 195/636, 205/885, 237/1703, 244/1898, 251/21, 260/53, 261/88, 261/88, 263/153, 298/152, 340/318, 353/241, 371/359, 398/383, 412/211
- xılâf (A. i. hilāf) zıt, karşı
- x. 130/298
- x. kel- 334/166
- xılvät (A. i. halvet) kuytu, gözden uzak

x.-də 360/86
 xınä (A. i. hinnä) kına
 x. bilän 101/594
 xıpçin yaş ve uzun filiz; çubuk, değnek
 x. 413/246
 x. sindir- 111/200, 142/8
 xırä (F. s. hıyre) şəffaf olmayan, loş, sönük;
 -
 belirsiz
 x. 50/306, 185/378, 187/415, 187/415, 391/
 186
 x. qıl- 100/573
 x. yän- 47/240
 x.-ki 391/187
 xırgäyi (F. i.) yavaş sesle söylənən şarkı, mırıltı
 x. qıl- 143/27, 381/153
 x. 353/248, 381/154
 x.-dän 27/13
 xırqırəq hırıldayan
 x. 187/423, 335/181
 xırmän (F. i. hirmən) harman
 -
 x.-gä 219/1256
 x.-lär 40/51
 xıslät (A. i. haslet) nitelik, vasıf, haslet
 - .
 x.-i 50/320, 386/63

xıtáb (A. i. hitāb) hitap
 - .

x. bilän 321/202
 x. qıl- 347/94

Xıtáy Hıtay, Hıtaylar
 X. tāvāri 101/589
 X. çinni 310/462
 X.-dä 329/39

xıyānät (A. i. hiyānet) hıyanet
 -

x. 179/223, 246/1932, 270/320
 x. qıl- 181/262, 246/1927, 246/1928, 246/
 1929

x. edi 249/2017
 x.-im 249/2013

xızmät (A. i. hidmet) hizmet
 .

x. 157/403, 201/773, 249/2016, 271/360,
 276/481, 280/571, 323/245, 346/50, 356/
 313, 376/40

x. qıl- 98/512, 130/289, 323/245
 x. haqı 386/69
 x.-niñ 291/880
 x.-gä 356/314
 x.-imni 376/41
 x.-iñ 200/768
 x.-i 279/551, 402/483
 x.-idä 407/83

x.-ifizni 67/281, 318/125, 323/237
x.-lärifdämän 55/434
x.-läri 157/398, 388/118
x.-lärini 79/38, 199/735, 294/57
x.-lärigä 360/100
x.-çi 224/1387, 264/157, 264/165, 288/789
x.-çiniñ 264/165
x.-çini 264/169
x.-çisi 180/237, 224/1385

xızmätkâr (A. hidmet + F. -kâr) hizmetkâr

x.-gä 286/744

xocä (F. i. hâce) hoca

x. 25/629

(xocä Ähmäd Yässäviy) 143/49

x.-lär 188/460

x.-ni 159/5

xocäyin (F. i.) patron, ağa

x. 91/343, 91/348, 92/371, 94/421, 94/424,
95/436, 97/486, 123/104, 123/112, 123/
124, 124/129, 126/187, 127/228, 128/238,
128/243, 129/270, 132/339, 134/386, 138/
490, 138/504, 139/530, 140/545, 140/563,
141/569, 171/18, 172/25, 172/39, 172/45,
174/77, 174/83, 174/86, 176/130, 176/141.

176/151, 177/156, 177/158, 177/164, 177/
169, 177/171, 179/224, 180/234, 180/248,
183/312, 183/315, 183/317, 185/368, 185/
376, 185/378, 185/380, 186/400, 204/875,
211/1040, 212/1057, 215/1138, 215/1151,
215/1153, 217/1187, 218/1212, 221/1294,
221/1298, 222/1321, 225/1395, 228/1487,
228/1488, 229/1496, 231/1562, 251/12,
251/14, 252/42, 254/86, 254/89, 254/93,
311/488, 311/500, 319/131, 319/147, 321/
181, 356/310, 356/314, 360/95, 361/104,
361/119, 362/128, 362/131, 362/137

x.-dän 215/1135

x.-gä 177/178, 216/1170

x.-i 185/363

x.-igä 182/300, 363/155

x.-iñ 213/1099, 215/1143, 216/1179

x.-inif 190/511, 321/183

x.-nif 120/30, 120/33, 132/349, 179/223,

182/308, 211/1034, 214/1133, 229/

1509, 231/1546, 251/16, 321/186

xomräy-

somurtmak

x.-gän (s. f.) 8/186

xop

(F. c. e.) peki, olur

x. 18/437, 24/589, 24/597, 35/212, 94/421,

107/83, 144/53, 166/188, 181/273, 185/

	367, 193/571, 199/722, 208/965, 215/1145, 218/1224, 221/1294, 222/1319, 223/1362, 228/1482, 239/1769, 284/684, 293/48, 296/105, 300/229, 304/314, 317/80, 319/131, 339/282, 360/95, 394/273, 394/273, 402/490, 402/490
xop	(F. zf.) nihayet derecede, çok x. 40/74, 41/77, 59/76, 338/268
xor	(F. s. hor) hor, hakir, aşağı - x.-i 161/63 x.-likdän 256/137
xoràz	(F. i. horüs) horoz - x.-lär 324/267 x.-lärnif 233/1619
xorlä-	aşağılamak, küçültmek x.-b 134/401 x.-ydi 236/1678
xorlän-	horlanmak, aşağılanmak x.-ib 63/188, 63/188
xorlävçi	horlayıcı h. muhit 343/398
xorsin-	iç çekmek x.-ib 149/196 x.-gän (s. f.) 401/444 x.-gänidän 16/392, 155/340

x.-iş 149/202, 155/342

xoş

(F. c. e. hoş) peki, evet, söyleyin!

x. 96/472, 133/371, 235/1648, 235/1655,
237/1699, 237/1703, 237/1704, 249/2012,
304/323, 312/510, 312/510, 332/104, 360/
97, 360/97, 361/127, 369/319

x. -xoş 237/1699

Xudà

(F. i. Hudà) Huda, Allah (C. C.)

X. 19/477, 19/481, 19/482, 23/586, 48/275,
61/129, 62/163, 63/178, 80/75, 80/75,
80/75, 81/78, 81/83, 82/114, 90/317,
91/346, 94/416, 96/460, 96/466, 96/466,
108/119, 139/524, 144/78, 149/200, 153/
282, 163/114, 205/884, 206/905, 207/
944, 212/1071, 219/1246, 219/1250, 221/
1289, 231/1543, 294/69, 301/242, 307/
385, 336/222, 411/197, 411/197, 412/208,
412/208

X.-niñ 10/242, 10/243, 63/177, 90/318,
157/406

X.-gä 15/365, 143/47, 220/1263, 358/33

X.-dän 49/279, 201/794, 252/32, 297/150,
340/315, 411/200, 412/209

xudävändikär

(F. i. hudävendi-ker) hükümdar

x.-im 62/164, 115/303, 173/75

x.-imniñ 207/939

Xudày (F. i. Hudāy) Allah (C. C.)

X.-imniñ 15/360, 44/169

X.-im 299/182, 341/350

X.-imni 169/273

Xudàyà (F. i. Hudā-yā) Ey Huda!

X. 303/287

Xudàyar (F. i. Hudā-yār) Allah dostu

X.-lär 80/70

Xudàyarxàn erkek ismi

X. 202/807

X.-iñgä 202/806

Xudàynäzär (F. Hudāy + A. nazar) Tanrı misafiri

X. 144/59

xuddi (F. zf.) sanki, güya; aynen

x. 8/187, 27/9, 37/257, 42/102, 43/149,
44/172, 57/32, 65/231, 67/300, 68/312,
86/213, 87/242, 89/281, 154/314. 158/
414, 160/37, 165/172, 167/226, 174/84,
175/122, 183/323, 187/424, 199/724, 214/
1114, 221/1311, 222/1330, 245/1917, 251/
22, 253/75, 263/139, 281/612, 305/329,

310/455, 316/61, 325/282, 325/299.325/
300, 343/384, 357/15, 359/51, 362/132,
387/93, 388/109, 391/183, 393/232,403/
492, 403/501, 410/176, 411/186

xuftàn (F. i. huften) yatsı namazı

x. 148/169

x. pâytləri 255/103

x.-də 362/130

x.-dəyàq 372/383

xuläsä (A. i. huläsä) özet

x.-si 389/147

xulläs (A. zf. huläsä) kısaca, özet olarak

x. 215/1151, 293/43, 386/50, 389/150

(xulläsäyi kälâm) kısacası 205/890

xulq (A. i. hulk) huy, tabiat

x.-ı 151/236

xulyä (F. i. hulyä) tatlı düs, hayal

x. 286/735

x.-dän 286/736

x.-lärimdän 263/137

xulyäräng (A. hulyä + F. reng) pembe

x.-li 175/108

xumär (A. i. humär) iştıyak, arzu

x. bilän 245/1903

xunük (F. s. hunuk) cirkin. biçimsiz
 x. 90/326, 100/577, 175/102, 227/1444,
 227/1444, 253/52, 303/294, 311/499,
 320/156, 340/309, 368/280, 369/320,
 369/322, 377/52, 377/60, 377/71
 x. bol- 60/110
 x. körin- 78/18, 109/135, 123/116
 x. kül- 187/432
 x. qarä- 205/883
 x. ekän 281/608
 x.-raq 110/170, 369/321

xurcun (A. i. hurc) heybe
 x.-niñ 42/126, 43/128
 x.-ni 25/617
 x.-imniñ 412/221

xurräk horultu
 x. tært- 187/431
 xurräg-i 233/1618

xursänd (F. s. hursend) memnun
 x. 15/358, 87/249, 91/335, 114/267, 114/
 269, 152/279, 185/386, 224/1369, 227/
 1462, 286/749, 309/442, 312/507, 368/
 302, 369/330
 x. bol- 23/582, 97/496, 97/508, 113/237,
 113/238, 131/311, 154/310, 156/

360. 174/81, 188/444, 195/634,
 223/1354, 225/1396, 259/35, 306/
 360, 306/361, 307/381, 329/40,
 334/176, 338/266, 356/320
 x. qıl- 41/77, 43/132, 45/195, 75/495,
 298/165
 x.-män 318/126, 360/81
 x.-miz 230/1532
 x. edi 61/145, 247/1972
 x. edim 65/231
 x.-lik 39/24, 132/336, 137/474
 x.-likkä 114/270
 x.-ligi 114/271
 x.-ligini 114/267, 175/126
 x.-liklârgä 47/228
 xurüc (A. i. hurüc) hücum
 -
 x. qıl- 47/248, 195/639, 311/482
 x.-i 398/380
 xusüs (A. i. husüs) husus, konu
 - . .
 x.-dä 13/307, 100/569, 130/286
 x.-igä 133/372
 x.-idä 19/474, 107/87, 130/285, 133/362,
 199/739, 281/605, 334/168, 334/172,
 338/258, 344/15
 x.-idägi 82/125

xusüsiy	(A. s. husüsî) hususî, özel - . .
	x. 255/103, 281/601, 385/45
xus	(F. s. hoş) güzel, hoş -
	x. yâq- (iyi tesir yapmak) 61/142, 259/30, 413/244
	x. kelibsiz (hoş geldiniz) 350/158
	x.-idän 413/251
xuşämäd	(F. i. hoş-âmed) dalkavukluk, yaltaklık -
	x. qıl- 12/278
	x.-dän 132/341
	x.-lär 153/286
	x.-lärday 9/221
	x.-läri 67/285, 153/282
xuşçaqçaq	neşeli, keyifli, memnun
	x. 298/170
	x.-lik 304/317
xuşfe'l	(F. hoş + A. fi`l) cana yakın, yardım sever -
	x. 303/298
xuşxat	(F. hoş + A. hatt) güzel hat yazan - -
	x. 198/718
xuşmoyläv	(F. s.) güzel bıyıklı
	x. 85/198, 290/856, 291/878
xuştährir	(F. hoş + A. tahrir) güzel ve anlaşılır ya- - .

z1 yazan, eser veren

x. 131/321

xusvaqt

(F. hoş + A. vakt) memnun, kanaatkâr

x.-lik 28/35

1

I-1

ibädät	(A. i.) ibadet i. 157/402, 157/402, 157/403 i.-imizü 157/398
ibärä	(A. i.) ibare i.-lär 389/149
ibärät	(A. s.) mütesekkil, meydana gelmiş i. 49/284, 90/310, 192/556, 308/421, 342/ 363 i. bol- 174/94, 189/491, 199/725, 245/1907 333/149, 390/154, 398/370 i. edi 114/274 i. ekän 249/2021 i.-lär 130/285
iblis	(A. i.) iblis, şeytan i. 286/738
ibrähim	Hız. İbrahim (A. S.) İ. Xalillüllä 329/49, 329/48, 330/53 İ. pâygambär 330/57
ibtidäiy	(A. s.) iptidai i. 275/459
icärä	(A. i. icäre) kiracı i.-sigä 116/329
icazät	(A. i. icâzet) izin, onay

i. àl- 88/278, 164/137
 i. ber- 60/106, 75/503, 393/256
 i. sorä- 87/246
 icirğan- tiksınmek
 i.-ib 339/287
 i.-mädi 342/375
 iç iç
 i. pördäsi 358/49
 i.-dä 203/848
 i.-dän 262/123, 356/320
 i.-i 2/24, 2/28, 3/71, 4/77, 5/112, 149/
 195, 187/426, 265/188, 298/156, 308/
 415, 319/128, 342/360, 404/18
 i.-igä 10/232, 18/446, 159/14, 175/104,
 179/206, 213/1086, 224/1385, 279/
 556, 287/764, 301/244, 383/203
 i.-idä 2/35, 5/107, 29/73, 47/228, 63/201,
 65/249, 66/261, 82/119, 89/282, 100/
 565, 114/277, 132/336, 134/410, 148/
 162, 149/201, 171/7, 205/891, 215/
 1158, 241/1806, 248/1993, 249/2015,
 261/86, 262/127, 263/141, 326/311,
 360/78, 376/36, 377/64, 390/160,
 395/303, 400/416, 413/244
 i.-idägi 367/285
 i.-idän 27/4, 223/1362, 227/1458, 227/1460,

243/1862, 244/1885, 274/435, 313/
536, 335/180, 372/383, 404/6,411/
177

i.-imizdägi 204/851

i.-lärigä 47/242, 338/273

i.-läridä 49/286, 299/191

i.-ki (içerideki) 178/181, 204/861

iç-

içmek

i.-di 313/535, 359/61, 362/141, 380/139,
381/157

i.-dilär 189/484, 231/1554, 233/1600,233/
1604, 233/1604

i.-ibdi 286/748

i.-ämän 198/697, 380/146

i.-ämänmi 380/143

i.-ädi 346/62

i.-ädiyü 92/365

i.-ädi-dä 373/415

i.-işädi 231/1550

i. 197/693, 152/258, 189/481, 380/142

i.-äylik 203/843, 204/857

i.-iñ 172/45, 176/131

i.-sä 409/130

i.-ib 6/130, 36/247, 36/251, 65/239, 197/
689, 208/976, 229/1490, 229/1494,
232/1575, 301/231, 302/270, 326/312

i.-gäli	41/97
i.-gän (s. f.)	363/155
i.-gängä	409/130
i.-gändän	373/411
i.-gäni	139/538
i.-gänläri	135/432
i.-ädigän	136/454
i.-ädigänlärnif	133/361, 334/173
i.-är idi	232/1589
i.-ib edi	395/292
i.-gän edik	238/1741
i.-är ekän	135/434
i.-mä	380/146
i.-mäsäñ	380/146
i.-iş	232/1583
i.-işni	203/843
i.-işgä	73/440, 230/1523
i.-ä ber-	83/136, 230/1526, 371/359
i.-ib äl-	203/838, 368/279, 379/109
i.-ib bol-	358/32
i.-ib qoy-	233/1612
i.-işib otir-	230/1532
i.-ib otirib	314/5, 320/168
ıçıl-	ıçılmek
i.-di	254/77
i.-gän (s. f.)	357/11

ıçır- ıçirmek
i.-ib 232/1588

ıçkări ıçeri
i. 3/54, 50/314, 95/442, 112/212, 123/102,
143/36, 182/297, 308/414, 309/427, 407/
87
i.-niñ 83/151, 307/394, 309/445
i.-ni 262/106
i.-dä 19/460, 36/231, 110/162, 139/521,
214/1116, 227/1464, 241/1810, 251/
8, 254/80, 255/104, 255/111, 256/
127, 256/127, 310/472, 339/284
i.-dägi 307/393, 307/396, 309/435, 415/
284
i.-dägilär 37/256
i.-dägilärni 162/98
i.-dägilärdän 308/424
i.-gä 12/294, 17/432, 19/469, 33/154, 33/
168, 35/204, 36/240, 46/214, 97/504,
97/507, 97/510, 121/53, 141/575,
142/9, 170/306, 241/1809, 258/19,
262/106, 299/194, 309/430, 312/507,
320/156, 325/296, 344/2, 356/318,
356/319, 367/276, 379/105, 397/343,
399/402
i.-dän 32/142, 36/250, 121/54, 137/475.

	149/184. 171/5. 196/645, 224/1367, 300/224, 309/431. 320/160, 335/194, 407/90, 407/92, 413/246, 413/253
	i.-sigä 192/557
	i.-sidä 333/139, 383/208
ıckilik	ıcki, şarap; keyf
	i. 228/1472
	i. al- 218/1218, 239/1752
	i. iç- 231/1550
	i. qıl- 82/127
	i. quy- 83/128, 230/1523
	i. tä'siri 203/842
	i.-kä 115/291
	i.-dän 179/209
	i.-lär 175/112
idarä	(A. i. idäre) idare, yönetim
	i. usüli 324/271, 384/17
	i. işläri 388/119
ifädä	(A. i. ifāde) ifade, anlatım
	i.-lär 110/169
	i.-läridän 367/289
iflās	(A. s. iflās) rezil, pis
	i. 175/102, 178/204, 178/205, 178/205, 244/1895, 260/66, 263/133, 269/298
ignä	iğne
	i. bät- 190/509

i. s̄anc- 149/192
 i.-dek 361/120
 i.-l̄ari 355/299
 ign̄atȳuk Rus erkek ismi
 i. 182/292, 224/1378
 i.-niñ 224/1375
 i.-ni 224/1374
 ix!.. ih!..
 i. 266/222
 ixl̄as̄ (A. i. iħlas) baġlılık
 i. 114/266, 323/248
 i.-l̄arni 113/251
 i.-sizlik 387/87
 ixtis̄as̄ (A. i. iħtis̄as̄) iħtis̄as̄, uzmanlık
 i.-ḡa 275/462
 ixtiȳar (A. i. iħtiȳar) seĉme
 i. 106/51, 284/692, 284/693, 335/198
 i.-ni 106/56
 i.-i 164/145, 227/1464, 249/2023, 249/
 2024, 287/757
 i.-id̄a 7/168
 i.-l̄ariḡa 339/288
 i.-siz 21/518, 46/223, 50/329, 51/336,
 51/338, 156/381, 158/429, 238/

1743, 259/32, 313/548, 383/206,
392/224, 410/160, 411/190

i.i...

i.i...

i.i... qıl

ikir-çikir

ıvır zıvır, ufak tefek

i.-ni 252/40

ikkälä

iki, her ikisi birden

i. 3/58, 4/78, 6/132, 7/157, 8/189, 20/501,
21/516, 25/636, 33/168, 35/229, 45/182,
49/301, 50/313, 64/208, 67/302, 67/303,
70/384, 78/20, 78/9, 86/217, 87/240, 96/
460, 98/520, 108/122, 114/269, 119/1,
121/62, 137/465, 160/47, 162/76, 166/
185, 170/306, 176/130, 183/333, 184/347,
212/1072, 220/1266, 227/1449, 232/1582,
296/117, 299/202, 300/221, 308/401, 341/
345, 342/378, 343/385, 346/61, 346/71,
347/87, 348/125, 367/263, 367/273, 375/6,
376/24, 377/53, 382/198, 387/90, 387/92,

i.-ñ 40/75, 41/77

i.-si 3/56, 6/133, 21/521, 23/562, 23/566,
26/654, 33/167, 41/101, 45/196, 46/
213, 51/352, 58/72, 69/336, 69/352,
71/387, 73/441, 75/499, 95/437, 118/
366, 127/223, 137/482, 138/498, 146/
118, 148/172, 157/387, 163/124, 166/

179, 167/211, 184/345, 252/26, 261/86,
261/92, 296/112, 324/266, 324/269,
350/165, 372/386, 382/186

i.-siniñ 52/366, 183/334, 219/1253

i.-sini 134/404

i.-miz 67/292

ikkäv

iki kişi, iki şey

i.-i (ikisi) 16/385, 30/92, 38/19, 38/2,
41/100, 45/192, 47/244, 66/271, 107/
93, 146/122, 162/89, 162/91, 199/737,
200/746, 201/775, 261/95, 266/220, 352/
231,

i.-iniñ 134/398, 388/113, 388/113

i.-ini 42/108, 175/110, 346/60

i.-igä 136/453

i.-idän 345/28

i.-imiz (ikimiz) 67/294, 70/381, 116/332,
223/1360, 283/673

i.-iñiz 216/1183, 217/1201

ikki

iki

i. 2/28, 2/30, 2/34, 5/107, 8/182, 8/193,
12/281, 12/293, 14/343, 15/371, 17/432,
21/529, 22/543, 25/623, 26/654, 26/657,
29/73, 29/75, 31/110, 32/147, 33/172,
36/232, 36/233, 36/235, 36/250, 39/49,
40/50, 41/91, 42/112, 42/121, 43/129.

46/224. 46/225. 47/241. 49/294.51/332.
52/370, 52/372, 53/399, 54/426.55/435,
56/11. 56/17, 56/21. 57/27. 57/41. 59/
80, 60/106, 63/193. 65/239, 66/268,67/
292, 67/294. 67/305, 67/306. 68/316.
71/404, 73/437, 78/15. 78/18, 78/20,
79/31, 79/32, 80/58, 80/59, 80/59. 80/
60, 82/114, 82/119. 84/163, 84/178,85/
188, 85/197, 87/231, 87/232, 87/253,
91/338, 93/394, 94/432, 99/554, 99/558,
101/602, 102/615, 102/630, 103/641.103/
644, 103/646, 104/12, 105/41, 105/47,
107/87, 107/89, 107/93, 108/110. 112/
223, 113/254, 116/324, 118/378, 118/381.
119/7, 120/27, 121/57, 122/90. 122/96.
123/113, 129/279, 131/315, 138/502,141/
572, 142/10, 148/154. 148/156, 151/249,
153/291, 159/22, 160/36, 165/176, 166/
198, 166/198. 167/209, 169/270, 171/9,
172/38, 175/109, 178/180, 178/182,178/
205, 181/258, 183/335, 184/346, 187/429,
190/506, 190/512, 190/514, 199/742,211/
1051, 213/1089, 214/1111, 214/1112,214/
1129, 216/1173, 217/1203, 217/1209,219/
1253, 219/1259, 224/1372, 225/1394,226/
1417, 226/1437, 227/1454, 229/1511,240/

1791, 243/1870, 244/1876, 251/9, 254/77,
254/81, 254/85, 255/116, 255/119, 255/
99, 256/144, 260/75, 263/152, 263/152,
264/164, 264/164, 265/199, 278/529, 282/
632, 283/660, 283/661, 283/673, 284/697,
284/698, 286/733, 286/740, 286/741, 287/
756, 287/757, 287/767, 287/777, 289/807,
293/37, 296/116, 298/152, 304/309, 304/
324, 305/327, 306/370, 310/474, 311/483,
311/490, 315/36, 316/64, 322/216, 328/1,
329/33, 330/64, 331/88, 332/107, 337/
248, 337/253, 340/306, 341/340, 343/399,
344/21, 345/40, 346/65, 351/188, 352/229,
353/236, 354/259, 355/309, 357/3, 358/41,
362/140, 362/143, 362/145, 363/161, 365/
226, 365/228, 366/235, 366/238, 366/250,
367/255, 372/393, 373/429, 375/17, 375/6,
377/61, 377/64, 379/110, 380/134, 380/139,
387/86, 387/96, 391/201, 392/217, 393/
256, 394/281, 396/312, 397/351, 402/486,
404/16, 408/122, 412/221, 414/262

i.-gä 140/562, 289/829

i.-dän 390/155

i.-si 136/457

i.-sini 344/17, 352/226

i.-miz 264/171, 282/632, 284/684

i.-mizdek 199/744
i.-lärädä 185/363
i.-üç 34/195, 64/216, 64/226, 93/394.114/
279, 148/155, 174/94, 208/963. 216/
1180, 246/1930, 307/400, 308/423,
328/19, 365/226, 382/196
i.-üçtäsi 54/430, 78/9
ikkinçi ikinci
i. 41/86, 43/128, 138/493, 144/74, 149/178,
161/56, 177/173, 183/318, 240/1774.241/
1799, 249/2019, 273/389, 296/117, 301/
243, 303/285, 338/264, 389/132
i.-dän 175/111, 186/406
i.-si 392/222
ikkitä iki tane
i. 23/575, 25/617, 40/53, 47/226, 49/287,
78/18, 84/157, 84/157, 135/411, 152/
271, 161/72, 162/93, 187/433, 197/684,
198/706, 208/958, 210/1024, 234/1622,
234/1639, 293/24, 302/277, 308/416,
308/420, 311/485, 347/96, 389/140,
389/140, 411/190
i.-dän 310/476, 314/10
i.-si 49/298, 76/532, 305/335, 355/304
i.-siniñ 284/696
i.-sini 139/519, 355/305, 382/179

	i.-sigä	339/280
	i.-ginä	387/80
ikrām	(A. i. ikrām̄) ikram (izzät-ikrām kör-) 14/328	
ıqlim	(A. i. iklīm̄) iklim 1.-gä 122/89, 124/149 1.-dä 131/314 1.-dän 161/57	
ıqrār	(A. i. ikrār̄) itiraf, ikrar 1. 402/472, 402/475, 402/477 1. bol- 296/124 1. qıl- 64/204, 64/206, 79/40, 238/1730, 280/583, 355/288, 369/314, 397/ 342, 399/394, 399/406, 399/412, 400/421, 402/478 1.-içä 171/8 1.-immi 280/583 1.-iñcä 240/1777	
il-	asmak, ilıstirmek i.-di 382/185 i.-ädimi (közgä il-: görmek) 46/204 i.-ib 293/29, 333/136, 377/61 i.-mädi 159/11 i.-b al- 29/53	

ilä (b. e.) ile
i. 146/114

ilä (ç. e.) ile
i. 68/316, 72/433, 111/187, 111/196, 119/6,
121/56, 142/11, 154/318, 174/91, 191/535,
199/726, 270/324

ilâc (A. i. `ilâc) care, ilâc
i. 75/498, 121/69, 339/290
i. axtâr- 41/84, 82/119
i. qıl- 59/89
i.-niñ 45/179
i.-ni 45/186
i.-im 283/648
i.-i 5/103, 40/62, 42/106, 58/70, 145/83,
163/127, 202/814, 295/77, 298/168,
303/297, 326/324, 326/331, 332/110,
339/290, 354/269, 377/53
i.-ini 39/43, 40/61, 41/95, 44/176, 60/112,
94/420, 127/209, 245/1920

ilâhim ilahi! Allah'ım!
i. 44/168, 50/313, 57/31, 145/89, 170/303,
231/1548, 231/1548, 302/258, 340/312

ilân yılan
i. 262/108
i.-ni 262/105, 262/109

	i.-däy	87/232. 388/114
	i.-i	165/161
	i.-lär	162/83
iläñ-biläñ	egri bügrü	
	i.	112/205,
iläñ-piläñ	egri bügrü	
	i.	152/267. 192/559
iläş-	ilişmek, bağlanmak	
	i.-ärmikän	295/78
	i.-är -iläsmäs	258/14
	i.-gänlär	51/345
	i.-sä	370/351
	i.-ädigän	328/16
ilävä	(A. i. ^{iläve}) iläve, katma, ekleme	
	i. qıl-	22/552, 52/374, 134/404, 147/144
ilcäy-	gülümsemek	
	i.-iñ	9/213
ildäm	hızlı, çabuk	
	i. -ildäm	224/1371
ildämlät-	adımlarını hızlı hızlı öne atmak, ilerletmek	
	i.-ärdi	103/651
	i.-ib	30/90
ildiz	kök	
	i.	194/609
	i.-idän	1/16

	i.-läri	194/611
ilgäri	öne doğru, ileri	
	i. bäs-	1/12. 355/285
	i. yür-	51/344
ilgäri	önce, evvel	
	i.	72/432, 92/379, 109/143, 138/513, 151/238, 155/330, 155/332. 155/345. 202/816, 218/1230, 229/1496, 275/461, 279/561, 279/566, 283/656, 285/700, 286/750, 339/285, 355/285, 371/367, 371/368, 408/105, 411/198, 411/199, 412/213
	i.-dän	5/114
	i.-raq	153/295
ilğa-	görmek	
	i.-mäs (s. f.)	89/286
ilgär	öncü	
	i.-läri	363/167
ılıq	ılık	
	i.	1/7, 2/25, 86/214, 186/405. 288/786, 342/377
	i.-lik	116/313
ilin-	bağlı olmak, ilintili olmak	
	i.-gän (s. f.)	226/1424
ilinçäk	insana hoşça vakit geçirten kimse	
	ilinçäg-im	265/204
	i.-ki	72/416

ilintir-	ilintili yapmak i.-ädi-dä 178/204
ilk	ilk, birinçi i. 148/169
ilm	(A. i. `ilm) ilim, bilim i. 276/470, 276/472 i. täläbi 329/39 (ähli ilm) 130/291 (tälibi ilm) 130/303 i.-ni 276/473 i.-lärni 130/298, 275/463 i.-läri 279/547, 329/36 i.-sizlik 324/260
iltifät	(A. i. iltifät) iltifat i.-niñ 25/621
iltimäs	(A. i. iltimäs) kayırma, arka çıkma i.-i 373/410, 402/481 i.-ini 404/14 i.-läri 199/737
ilvårsin	avlanmış veya avlanacak kuş i. 218/1213
imà	(A. i. imà') ima, üstü kapalı olarak belirtme i. qıl- 98/521 i.-läri 83/136
imàm	(A. i. imàm) imam

i. 331/80, 333/127, 336/208, 351/184, 404/7
 (damlä-i.) 328/8, 332/108, 401/465, 404/13
 i. damlä 331/81, 330/62, 330/69, 330/71,
 331/87, 331/96, 333/133, 335/193,
 348/122, 351/183, 375/18, 392/
 222, 400/434
 i.-mi 348/121
 i.-niñ 400/435
 i.-ni 289/809
 i.-gä 328/7, 346/73
 i.-dän 333/127, 346/58
 i.-i 391/199
 i.-lär 130/303
 i.-läri 333/146
 i.-lik 404/9
 imämät (A. i. imamet) imamlık
 i. qıl- 328/18
 imàn (A. i. imān) iman
 i. 403/499
 i.-ni 334/160
 i.-dän 14/333, 14/345
 i.-iñ 316/70
 i.-i 339/279
 imärät (A. i. imāret) büyük ev, bina
 i. 88/265, 279/547, 336/224

	i.-lär	282/625
	i.-lärni	65/244
imillämä-	işı uzatmak, işı geciktirmek	
	i.-y qâl-	57/31
imkân	(A. i. imkân̄) imkân	
	i.	57/47, 345/37
	i.-ini	246/1938
imperiäl	bir yer ismi	
	i.	220/1274
impäriyâ	(Latince) imparatorluk	
	i.	222/1313 , 205/891, 205/896, 205/896, 205/900, 218/1236, 219/1243, 219/1249, 219/1250, 220/1271, 220/1273, 220/1277, 249/2020, 249/2027, 268/282. 273/408. 273/410, 273/412
	i.-[yäl]mi	205/895
	i.-ni	218/1235, 221/1295, 232/1584, 267/ 239
	i.-gä	220/1269, 220/1271, 398/371
	i.-si	216/1162, 218/1228
in	in, kovuk	
	i.idäy	369/325
inâq	(A. i. `inâq̄) iyi geçinen, ehil	
	i.	90/319
	i. bol-	109/129

inān-ixtiyār (A. i. inān-ihtiyār) istek
 i.-i 164/145, 249/2024

incener (Fransızca i.) mühendis
 i. 86/211, 86/217, 86/220, 87/245, 88/260,
 i.-niñ 87/229, 87/247, 87/252, 87/253
 i.-ni 88/266
 i.-lär 88/265
 i.-lördän 85/200

incıq kaprisli
 i. 179/217
 i.-likləri 39/30
 i.-liklərini 39/31

indä- konuşmak, ses çıkarmak
 i.-mädi 22/552, 187/425, 322/215, 393/251
 i.-mäysän 104/8, 235/1666, 317/82
 i.-mäysänlär 314/14
 i.-mäysiz 16/381, 24/597
 i.-mây 28/31, 110/168, 366/242, 393/233
 i.-mäsdän 6/142, 7/154, 12/296, 20/487,
 29/63, 31/114, 110/167, 129/280,
 153/297, 170/299, 195/624, 218/
 1216, 256/133, 380/127, 410/166
 i.-mäsdänginä 184/346
 i.-mäs (s. f.) 10/232
 i.-mäski 17/428
 i.-mäsinidi 165/159

	i.-yàlmäydi	13/307
	i.-yàlmäy	339/280
	i.-yàlmäy qal-	134/410
indin	öbür gün	
	i.	137/464, 151/237, 151/245, 379/102
	i.-gä	24/608, 55/445, 221/1289, 221/1291, 222/1326, 379/114, 406/73
	i.-gäçä	221/1294, 315/37
ingiçkä	ince	
	i.	26/656, 32/143, 49/283, 78/19, 79/32, 90/325, 175/124, 333/131, 357/7, 391/ 199, 392/223, 404/13, 404/17, 413/247
inkâr	(A. i. inkâr) inkâr	
	i. qıl-	402/478
inkvizitsiyä	(Latince i.) engizisyon	
	i. mähkämäläri	392/206
inqılâb	(A. i. inkilâb) inkılâp	
	i.-dän	386/74
	i.-i	398/366
	i.-iyün (inqılâb taraftarı)	204/862
insâf	(A. i. insâf) insaf	
	i.	63/178, 134/386, 181/259, 181/260, 297/ 139, 388/108
	i.-mi	115/287

	i. bilän	79/39, 350/175
	i. àvazi	296/109
	i.-lik	130/306
	i.-sizlārgä	81/78
inspektor	< inspektār	(Latince i.) müffettis
	i.-i	320/170
inşààllà	(A. in-sa'-Allah)	inşallah
	i.	154/308, 360/88
intiç	beddua,	ilenme
	i. àvaz	313/549
intizār	(A. i. intizār)	bekleme, hasret
	i. qıl-	314/4
	i.-likdän	288/784
ip	ip,	iplik
	i.	178/182, 178/188
	i.-niñ	110/177, 178/188
ipäk	ipek	
	i. çimildıç	160/46
	i. sällä	328/16
	i.-läri	152/267
irädä	(A. i. iräde)	
	i.-sigä	257/154
	i.-siz	340/316
irim	dilek tutma,	dilekte bulunma (Nazar değme- mesi için, dileklerin olması için yapılır.

bir çeşit büyü.)

i. 121/75, 395/306, 395/307

i. qıl- 121/68, 395/309

irgı-

atlamak

i.-b 61/132, 68/319, 128/239, 136/449,

137/485, 176/148, 212/1071, 212/

1080, 214/1119, 219/1257, 347/84

i.-b turib 131/332

irgıt-

atlatmak

i.-di 3/55, 21/534, 123/119, 244/1895,

342/371, 413/254

i.-ädi 408/118

i.-ib 120/45, 187/422, 312/528

i.-gän (s. f.) 63/195

i.-gäni 124/145

i.-ışdä 408/118

isbät

(A. i. isbät) ispat

i. qıl- 82/110

İshàqıy

bkz. Äyàz İshàqıy

(Äyàz İshàqıy) erkek ismi 279/568

isin

ısınmak

i.-ış 186/404

isitmä

sıtma

i. bilän 414/255

i. 413/252

	i.-si	414/257
isittir-	ısıttırmak	
	i.-ärkän	159/15
islâm	(A. i. islām) islâm	
	i.	198/718, 329/45, 329/49
	i. älämi	274/428
	i. milläti	323/237, 324/262, 329/44
	(Türk-islâm xalqı)	322/224
ism	(A. i. ism) isim	
	i.-i	11/251, 11/252, 19/485
	i.-ini	11/251, 28/41
ismâil	erkek ismi	
	i. bəbây	271/349
isnād	(A. i. isnād) yüz karası, iftira	
	(äyb-isnād qıl-)	84/175
Ispäniyâ	Ispanya	
	i.	392/206
ıssıq	sıcak	
	i.	44/157, 46/218, 158/410, 216/1175, 290/846, 373/421, 385/39
	ıssıq-dä	143/34
	i.-dän	142/15
	ıssıq-idä	186/402
	i.-siz	14/350
istä-	istemek	

i.-di 8/181
i.-ysän 237/1704
i.-ydi 178/201, 284/674
i.-ymiz 248/1981
i.-ydilär 274/418
i.-sä 39/35, 162/76, 284/678
i.-säñiz 116/307
i.-b 239/1750
i.-gän (s. f.) 8/186, 53/383
i.-gäni 138/510
i.-gäniçä 339/284
i.-gäniñ yoq 238/1744
i.-rdim 290/835
i.-rdi 5/117, 238/1727, 358/48
i.-r edi 31/124
i.-rdilär 342/380, 384/11
i.-mäymän 284/690
i.-mäysänmi 287/761
i.-mäydi 114/256, 274/419
i.-mäydimi 113/247
i.-mäydilär 202/820
i.-mägän (s. f.) 144/70
i.-mäsä-dä 218/1220
i.-mäsäädä 7/152
i.-mäş edi 83/140, 117/352, 212/1062,
359/50

	i.-mäy qäl-	272/375
istäk	istek	
	i. 113/248	
	istäg-i	385/44
istär.....istär	ister....ister, gerek....gerek	
	i. 263/148, 263/148	
istehqàq	(A. i. istihkāk) istihkak, hak kazanılan şey .. .	
	i. qazàn-	79/42
iste'dād	(A. i. isti`dād) kabiliyet	
	i.-li	203/844
isti'fār	(A. i. istigfār) istigfar	
	i. äyt-	409/142
istigfār	(A. i.) istigfar	
	i. äyt-	413/235
isyàn	(A. i. `isyàn) isyan	
	i. hālāti	338/256
	i. cıqar-	347/78
iş	iş	
	i. 16/393, 38/15, 39/39, 45/198, 58/68, 74/477, 74/482, 82/112, 93/405, 115/301, 115/302, 154/328, 173/50, 188/464, 192/562, 199/743, 201/798, 203/830, 215/1138, 251/4, 252/44, 252/45, 253/53, 253/68, 255/	

120, 255/120, 255/121, 270/332, 302/256,
309/434, 317/91, 320/154, 360/85, 362/
137, 362/137, 377/50, 377/52, 377/73,
378/101, 378/93, 378/97, 386/70, 387/
84, 387/88, 399/409, 406/62

i. bilän 254/98

i. bilänmi 206/908

i. àl- 142/5, 398/378

i. bil- 249/2030

i. eplä- 378/96

i. kör- 78/5, 248/1993, 386/51

i. qıl- 39/39, 45/194, 58/68, 60/102, 61/
146, 61/150, 140/558, 189/485, 223/
1339, 226/1417, 239/1761, 271/352,
272/364, 295/84, 314/16, 375/1,
377/59, 377/84, 379/114

i. tut- 59/90, 353/232

i. ekän 303/285, 305/346

i. emäs 34/192, 128/245, 367/264

i. emäski 125/155

i. toğrisidä 249/2019

i. üstidägi 250/2036

i.-niñ 30/87, 154/308, 171/1, 365/219,
399/406, 399/408

i.-ni 22/561, 67/305, 124/142, 127/225,
141/571, 156/364, 168/246, 173/52,

223/1355, 248/1996, 255/121, 295/
91, 296/110, 315/30, 338/261, 383/
204, 386/55, 401/449

i.-gä 88/272, 115/292, 115/295, 115/299,
145/100, 160/26, 314/2, 372/391, 372/
392

i.-dä 39/25, 79/36, 82/108, 249/2017,
271/350

i.-dän 222/1315

i.-im 181/273, 220/1283, 323/239

i.-imniñ 301/235

i.-iñ 225/1398, 237/1714, 286/727

i.-iñgä 318/118

i.-i 38/19, 84/156, 92/375, 92/379, 93/
382, 145/94, 178/191, 213/1100, 250/
2048

i.-ini 88/279, 145/92, 146/112, 185/386,
342/375, 388/102

i.-igä 143/31, 153/297, 386/71, 404/2

i.-idä 245/1923

i.-idän 166/185

i.-imiz 68/331, 271/354, 317/93

i.-iñiz 45/194, 94/431

i.-iñizniñ 356/311

i.-iñizni 156/357

i.-lär 201/781, 238/1743, 319/141, 339/284,

360/89

i.-lärnif 285/709

i.-läрни 157/402, 228/1467, 255/108, 292/
21, 377/75, 385/49

i.-lärgä 250/2032

i.-läri 165/175, 178/194, 184/351, 199/741,
228/1476, 271/354, 300/229

i.-läрини 154/318, 171/9, 255/103

i.-lärigä 56/8, 88/266, 146/122, 324/274

i.-läridä 38/20, 388/119

i.-lärifiz 56/22

işan-

inanmak, güvenmek

i.-dim 263/135

i.-ämän 141/573, 263/147, 267/252

i.-ädi 110/154, 151/243, 173/71

i.-ädiki 178/187

i.-ämiz 201/795, 201/797, 237/1710, 244/
1900

i.-ämizki 248/2002

i.-if 67/281

i.-ib 122/92, 148/167, 151/232, 177/155,
206/925, 207/940, 280/573, 332/106,
354/268, 378/100

i.-ädigän 110/155, 135/416, 283/659

i.-gän (s. f.) 124/131, 245/1906

i.-gänlärif 201/796

i.-ärdi 168/229, 171/3
i.-mäymän 322/203
i.-mäysän 322/205
i.-mä (emir) 96/483
i.-mäñ 67/282
i.-mägän (s. f.) 151/234, 332/107, 332/109
i.-mägänifni 139/523
i.-mäsligigä 48/265
i.-mäş edim 263/150
i.-älmäs 151/233
i.-älmädi 175/105
i.-älmägändäy 291/867
i.-ib bol- 146/102, 295/89
i.-ib qäl- 189/477
i.-ib tur- 216/1177
i.-ib ket- 24/589
i.-mäy başlä- 204/856
i.-iş 201/797

işanç

inanç, güven

i. 141/570

i.-im 242/1844

i.-li 262/126, 331/87

işantir-

inandırmaq, güvendirme

i.-ämän 151/234

i.-ib 279/560

i.-günçä 193/573

i.-älmäysän 235/1655
 i.-isläri 111/187
 işärät (A. i. işäret) işaret
 i. qıl- 86/206, 92/361, 188/445
 i.-i 121/56, 400/430
 i.-läri 83/136, 190/494
 işbilärmän usta
 i.-ligi 325/283
 işq (A. i. işk) aşk
 i. 12/281
 i.-dän 204/859
 i.-i mä'cäziy 12/281
 i.-i haqıqıy 12/282
 işqilib her halde, ne de olsa
 i. 2/36, 111/180, 125/172, 128/258, 129/
 274, 156/364, 163/118, 199/742, 228/
 1483, 252/33, 253/51, 283/666, 297/151,
 311/499, 314/16, 350/175, 361/112, 367/
 269
 işqıy (A. s. işqı) aşkla ilgili
 i. 192/549
 işlä- çalışmak, işlemek
 i.-di 180/252
 i.-dif 180/254
 i.-ymiz 17/427

	i.-sin	115/294
	i.-ylik	145/99
	i.-b 38/22,	349/149, 385/28
	i.-b -iśläb	115/283
	i.-gändä	181/258
	i.-ydiğän	265/181
	i.-rdi	245/1905
	i.-r emiřmi	204/875
	i.-mäydi-yü	204/875
	i.-ř için	38/12
iślän-	iřlenmek	
	i.-gän	309/440
iřlät-	iřletmek, çalıştırmak	
	i.-di	333/151
	i.	271/357
	i.-sä	188/459
	i.-ib iřlätib	349/134, 349/135
	i.-ädigän	188/458, 188/459
iřlävçi	görevli, çalışan	
	i.	385/31
iřrät	(A. i. `iřret) iřret	
	(äysü i.)	174/92, 250/2035
	(äysü i.-ni)	370/345
iřtähä	(A. i. iřtihä')	iřtah
	i.-sini	137/487, 408/109
iřtibä	(A. i. iřtibah)	süphe

i.-lärini 261/94
iştiräk (A. i.) iştiräk
i. et- 215/1139
it it, köpek
i. 178/198, 179/209, 196/665, 236/1672,
236/1672
i. bilän 10/246
i.-miz 217/1200
i.-niñ 394/263
i.-dän 123/116, 394/263
i.-dek 36/238
i.-i 318/103
i.-lär 195/634
i.-lärniñ 194/596, 313/532
i.-läri 37/261, 412/216
i.-läriniñ 141/577
i.-lik 176/144, 176/146, 176/151, 177/168,
178/191, 194/593, 194/604, 194/614,
195/643, 196/650, 196/665, 196/666,
253/62, 342/366
i.-likniñ 195/636, 220/1263
i.-likni 176/149, 177/158, 194/599, 196/
663, 196/667, 221/1297, 254/91
i.-likdän 178/184
i.-ligim 242/1845
i.-ligi 236/1676

	i.-liklärniñ	196/669
itäǟt	(A. i. itā̄-at)	itaat, boyun eğme
	i. qıl-	188/440
itā̄b	(A. i. itā̄b)	tenbih, azarlama
	i. qıl-	329/27
itlän-		terbiyesizce davranmak
	i.-ışidän	236/1678
itmicāz		it mizaçlı, it tabiatlı
	i.	370/350
ittifāq	(A. i. ittifāk)	ittifak, uyuşma, anlaşma
	i.	62/152
	i.-çi	160/36, 160/47
	i.-çisi	163/105
	i.-çilär	160/45
ittihād	(A. i. ittihād)	birleşme, bir olma
	i.-çiläridän	398/372
itväccä		it oğlu it, it çocuğu
	i.	20/493, 121/52
ivan		Rus erkek ismi
	i.-lär	274/430
ivi-		yumuşamak
	i.-b	1/17
ivirsi-		avare olmak

	i.-b	50/306, 373/427
iyäk	çene	
	i.	78/11
	i.-niñ	78/12
iz	iz	
	i.-niñ	291/869
	i.-gä	258/2
	i.-dän	258/2
	i.-läri	414/270
	i.-läridäy	388/109
	i.-lik	203/830
	i.-siz	291/876
izäh	(A. i. <u>izäh</u>)	izah, açıklama
	i. qıl-	130/287
	i. ber-	310/454
	i.-dän	237/1712
izğırin	tipi, karlı fırtına	
	i.	145/91, 357/8,
	i. çildirmäsi	363/168
	i.-i	357/4
izhär	(A. i. izhar)	ifade, belirtme
	i. qıl-	26/640, 72/414, 76/514, 131/308,
		253/60, 323/251
izlä-	izlemek	
	i.-s	183/334

	i.-b	36/233, 281/603
	i.-gän (s. f.)	268/273
izlät-	izletmek	
	i.-ışgä	328/12
izmàn	yolcu; misafir	
	i. bilän	36/231
iztiràb	(A. i. iztirāb)	ıstırap, üzüntü, sıkıntı
	i.	20/495, 20/501, 139/532
	i. tüş-	132/346
	i.-gä	28/42
	i.-idän	20/500
	i.-ini	154/321
	i.-lär	152/261, 290/847
	i.-lärdän	151/253
	i.-lärni	342/358
	i.-lärniñ	53/400, 132/355, 367/285
	i.-niñ	21/521, 184/336
izväs	(Rusça i.) at arabası, fayton	
	i.	234/1622, 234/1631
	i. bilän	174/79
	i.-dän	234/1630
	i.-lär	234/1634
	i.-çi	234/1625
	i.-çini	224/1372
	i.-çilär	193/585

izzät

i.-çilärniñ 234/1624
(A. i. izzet) büyüklük, yücelik
i. -ikräm (ağırlama) 14/328

K

Ka'bä	(A. Kā`be) Kābe K.-yi Serif 377/66
käbäb	(A. i. kebab) kebab k. bilän 379/109
käbi	gibi k. 20/508, 39/32, 51/337, 53/389, 80/71, 86/228, 88/259, 101/606, 108/124, 108/ 125, 114/261, 114/263, 138/500, 142/18, 147/139, 152/274, 159/13, 184/338, 184/ 355, 184/356, 184/361, 187/434, 188/ 452, 188/456, 191/538, 195/644, 197/ 673, 199/724, 240/1793, 261/89, 263/ 131, 263/140, 263/144, 264/168, 290/842, 290/843, 314/2, 316/67, 343/384, 345/31, 391/182, 397/355, 411/185 k.-män 235/1659
kadr	(Rusça < Fransızca i.) kadro, personel k.-läri 398/371
käfälät	(A. i. kefalet) kefalet, kefillik k. ber- 369/311
käfir	(A. i. kâfir) kâfir k. 326/309, 412/210, 413/237

	k. bilän it	394/263
	k.-niñ	83/132, 267/251, 273/395
	k.-gä	250/2048
	k.-dä	410/157
	k.-dän	394/264
käft	(A. i. keft) avuc	
	k.-im	408/104
	k.-imniñ	408/105
käkil	(F. i. kākūl) kākūl, perçem	
	k.-ini	12/277, 160/27
	k.-lärni	79/32
	k.-läridäy	1/9
käl	(F. i. kel) kel	
	k. 331/81, 331/84, 331/90	
	(Äbdisämät k.-mi)	276/489
	k. Häsän	332/100, 336/225
	(Häsän käl)	332/106
kälâm	(A. i. kelâm) kelâm, söz	
	(xulläsäyi k.)	205/890
kälit	(F. i. kelid) anahtar	
	k.-niñ	224/1367
	k.-ini	232/1581
källä	(F. i. kelle) kelle, baş, kafa	
	k.-li	324/261
kältä	(F. s.) kısa	

k. 5/102, 7/163, 20/490, 78/16, 98/525,
 144/70, 163/106, 247/1977, 283/653,
 389/141, 389/147, 395/285
 k.-si 390/176
 k.-çä 101/590
 k.-ginä 19/468, 264/178, 269/289, 361/110,
 365/225, 390/154
 k. -kältä 3/65, 246/1942, 389/140, 389/148
 kältäk sopa, kötek
 k. ye- 366/229
 k. zärbi 414/255
 k.-lär 414/256
 kältäklä- sopa atmak
 k.-dilär 413/254
 k.-gänlärniñ 362/149
 k.-b täslä- 366/247
 kältäkläñ- dövülmek
 k.-gän (s. f.) 362/146, 414/258
 k.-işidän 86/210
 kältäkläñ- sopa attırmak, dövdürmek
 k.-ämän 317/87
 käm (F. s. kem) az, eksik; fena, kötü
 k. 10/229, 13/317, 72/417, 81/92, 122/86,
 153/282, 181/260, 296/121, 315/44, 334/
 171, 340/321, 341/347, 356/325, 356/
 326, 385/31

k. àl- 222/1324
 k. bol- 20/500, 81/91
 k.-mi 246/1931
 k.-lär 10/230
 k.-lärini 15/367
 k.-ràq 232/1589
 k.-lik 137/468
 kām-köst sıkıntı, eksiklik
 k.-siz 259/44
 kāmāl (A. i. kemāl) kemal, mükemmellik
 k.-i 35/214
 k.-idän 347/82
 kāmār (F. i. kemer) kemer
 k. 382/185
 k. bāğ- 80/62
 k.-ni 176/130
 k.-im 196/658
 k.-i 78/1, 179/215
 k.-ini 327/334
 k.-idä 64/205
 k.-lärini 382/183
 kāmāytir- azaltmak
 k.-màq üçün 74/471
 kāmbağal (F. s.) fakir; az
 k. 44/169, 46/218, 204/873, 204/873
 k.-niñ 70/368

k.-lördän 135/422
k.-lik 41/94, 41/94, 44/160
k.-ligi 44/168
kämğäp (F. s. kem-gäb) suskun, sessiz
k. 10/232, 50/322
kämi- azalmak
k.-mäydi 80/73
käminä (F. i. kemīne) sadık, hizmetkär, kul
k. 131/309
kämpir ihtiyar kadın
k. 9/206, 18/443, 26/642, 26/648, 32/149,
34/196, 34/199, 35/210, 36/235, 39/37,
40/56, 40/74, 41/84, 41/87, 41/93, 42/
105, 42/108, 42/115, 42/121, 43/143,
50/312, 50/322, 54/432, 72/422, 72/427,
76/514, 76/523, 105/33, 105/39, 106/56,
106/60, 106/65, 107/81, 108/113, 108/117,
110/164, 110/170, 118/377, 111/182, 118/
370, 144/71, 146/123, 150/207, 157/384,
158/419, 158/427, 207/953, 231/1566, 294/
71, 295/83, 297/135, 297/143, 299/201,
300/204, 302/261, 302/264, 302/277, 303/
283, 305/339, 390/176, 408/123, 410/168,
k. bilän 26/644, 33/161
k.-niñ 23/564, 32/143, 32/145, 34/198,
35/222, 35/228, 41/90, 42/125, 99/

558, 107/96, 110/173, 144/76, 157/

392, 301/245, 303/283, 374/442, 410/

166

k.-ni 35/204, 35/221, 118/363, 179/208,
294/63

k.-gä 23/563, 26/640, 46/222, 40/59, 41/
92, 43/140, 76/517, 99/554, 158/426,
301/243, 302/267, 410/170

k.-dän 26/653, 49/287, 118/380

k.-çä 33/153

k.-lär 299/191

k.-lärnif 50/306, 299/194

k.-läрни 54/431

k.-lärdän 50/322

k.-läri 46/221

kämsit- küçümsemek

k.-ädigän 87/238

k.-işi 87/254

k.-işlär 88/255, 88/257

k.-işläri 87/247

kämyäb (F. s. kem-yāb) nadir

k. 229/1511

kämzül (Rusça < Fransızca) ceket

k. 101/590

känfet (Rusça) şekerleme

k. 198/694, 198/706

kàn	(F. i. k̄an) maden ocağı k.-läri 271/359
känizäk	(F. i. ken̄izek) cariyə k. 339/293 k.-läri 294/58 k.-lärnif 339/295
känvày	(Fransızca) kafile k. bilän 354/275, 391/182 k.-nif 391/201 k.-lär 400/431
käp-kättä	büsbüyük, koskocaman k. 112/220, 113/244, 230/1518, 243/1853, 393/246
käpä	(F. i.) bkz. käpä tik- k. tik- (yerleşmek, durmak) 260/50, 369/328
käpiyä	ücret, vergi; sır, gizlilik k. 235/1652, 235/1653, 238/1729, 239/1767 k.-sini 246/1932
käppän	(F. i. keppän) tahıl pazarı k.-nif 18/456
käpsän	mahsulat vergisi k. 345/31
käptär	(F. i. kebüter) güvercin k.-lär 236/1674 k.-lärnif 377/61
käraxt	(F. s. kereht) hareketsiz, durgun

	k. 391/180, 413/252
kärävät	(Yunanca i.) karyola, sedir
	k.-gä 196/651
kärdinäl	(Fransızca i.) kardinal, başpapaz
	k.-lärigä 392/207
kär	(F. s. ker) sağır
	k.-misän 213/1102
kärnäy	(F. i. ker-ney)
	k.-i 129/265, 131/312
kärräk	alışılageleşmiş, mutat
	k.-däy 149/181
kärt	sedir, divan
	k. 174/94, 175/116, 175/117, 192/561, 192/ 561
	k. äldidä 175/116, 175/119
	k. tàmängä 22/539
	k. üstigä 22/540
	k. yänidä 187/416
	k.-däydim 238/1740
	k.-ni 187/416, 187/421
	k.-gä 21/534, 22/541, 26/642, 188/441, 188/449, 195/624, 221/1307, 233/ 1611
	k.-dä 182/306, 183/311, 187/419
	k.-dägi 185/370
	k.-dän 24/610, 183/314

	k.-idä	195/621
kärvän	(F. i. k̄arvān) kervan	
	k.	159/23
	k. sārây	403/503
	k.-niñ	115/300
kärvänbäsi	kervanbaş	
	k.	115/285, 115/286
	k.-gä	116/329
käsä	(F. i. k̄ase) kâse	
	k.	359/61, 413/253
	k.-gä	381/155
	k.-dä	379/120
käsäfät	(A. i. kes̄afet) çokluk, sıklık	
	k.-i	324/260
	k.-idän	323/243, 335/183
	k.-idän-çi	335/185
käsäl	(A. s. kesel) hasta	
	k.	9/220, 54/420, 65/253, 359/57
	k. bol-	77/542
	k. qıl-	60/117
	k.-dän	406/56
	k.-i	247/1975
	k.-likkä	388/127
käsib	(A. i. kesb) meslek	
	k.	116/308, 194/616

	k. et-	272/370
	k. qıl-	145/92, 273/404
	k. peşəsi	15/356
	k.-niñ	185/371
	k.-gä	84/168
	k.-im	248/1985
	k.-i	14/347
	k.-igä	181/262, 385/45
	k.-imiz	181/261
käs̄b-kār	(A. kes̄b + F. -kār)	meslek, iş
	k.-niñ	20/486
kāsib	(A. s. kāsib)	zanaatkār
	k.-hünärmändlik peşəsi	14/348
kāsirülädäd	(A. kes̄ir-ül-`ädäd)	çok sayılı
	k. emäs	330/51
kāski	(F. kās̄ki)	keşke
	k. 145/92, 163/112, 188/456, 346/59	
kāstā	(F. i.)	nakış, işleme
	k.-niñ	112/205
	k.-sini	105/35, 111/191, 112/212
	k.-sigä	142/6
	k.-lärniñ	152/267
	k.-läri	3/64 .
	k.-ci	142/8
kātib	(A. i. kātib)	kātib
	k.-i	224/1373

kättä

büyük, iri

k. 2/43, 3/51, 3/52, 4/79, 6/135, 9/215,
13/318, 22/554, 24/597, 27/3, 33/174,
34/189, 38/16, 38/22, 41/80, 43/128,
47/244, 50/325, 51/350, 55/442, 56/10,
59/81, 62/151, 64/224, 65/244, 65/244,
79/26, 79/44, 80/53, 81/88, 82/116, 82/
117, 84/159, 84/165, 86/226, 87/253,
88/263, 89/300, 89/302, 90/325, 97/489,
97/498, 97/503, 97/510, 98/517, 98/521,
105/26, 112/220, 113/244, 113/248, 113/
249, 113/252, 115/291, 115/297, 121/57,
128/252, 131/327, 132/353, 138/508,
160/46, 165/175, 175/107, 175/110, 175/
111, 197/688, 198/702, 198/702, 200/768,
201/773, 202/813, 219/1249, 225/1403,
228/1470, 228/1471, 230/1518, 230/1530,
239/1766, 243/1853, 244/1882, 248/1980,
248/1982, 249/2013, 249/2017, 249/2025,
251/2, 251/10, 251/11, 251/20, 273/394,
273/397, 279/548, 282/625, 287/769, 293/
45, 296/117, 296/120, 298/152, 299/202,
304/309, 307/393, 308/401, 308/401, 308/
407, 308/409, 311/494, 312/521, 312/528,
318/113, 321/182, 325/285, 332/109, 332/
120, 337/236, 340/316, 340/325, 342/365,

342/378, 343/385, 345/45, 354/271, 354/
274, 356/326, 358/31, 359/61, 367/257,
367/268, 370/341, 370/342, 370/352,
370/356, 372/399, 376/45, 378/87, 380/
136, 386/55, 386/64, 393/246, 398/374,
408/109, 415/283, 415/285

k.-dir 390/173
k.-siz 59/96, 164/133
k.-ymiş 168/252, 170/299
k.-niñ 97/501
k.-ñni 11/255, 11/255
k.-sisiz 320/175
k.-sini 22/555
k.-lär 326/326, 346/64, 367/265
k.-lärdän 334/160
k.-läri 283/650
k.-läridän 267/239
k.-lärimiz 202/820, 314/16, 317/94, 326/
312
k. -kiçik 199/737
k. -kättä 4/79, 22/554, 168/251, 386/64,
k. -kättäsini 317/92
k.-likni 321/177
k.-ligi 321/177
k.-liklär 124/133
k.-raq 25/620, 251/6

	k.-ràgıgä	371/361
	k.-ràgıdän	351/202
	k.-ràqlär	345/35
	k.-ràqlärniñ	125/160
	k.-ràqlärni	46/209
kättäkän	çok büyük, kocaman	
	k. 20/499, 84/161, 90/311, 141/574, 153/288, 154/307, 161/68, 167/204, 175/115, 178/186, 198/698, 200/769, 201/772, 308/426, 310/454, 359/56, 367/267	
kävis	(F. i. kefs) ayakkabı, pabuç	
	kävş-ni	24/610, 55/448, 293/28, 332/109
	k.-imni	241/1808
	k.-läri	135/412
	käviş-mähsi	101/591
kävlä-	capalamak, eşelemek; soruşturmak	
	k.-di	302/264
	k.-b	312/519
	k.-b àl-	363/163
kävüs	(F. i. kefs) ayakkabı, pabuç	
	(mähsi-k.)	391/203
	k.-ifni	164/143
	k.-ini	141/567, 141/574
käyf	(A. i. keyf) keyif	
	k. bilän	137/474, 137/479
	k. qıl-	176/131, 229/1502, 252/43

	k.-ni	132/342
	k.-im	235/1649, 235/1656
	k.-imgä	296/124
	k.-ifñ	235/1648, 235/1655
	k.-i	121/55, 409/137
	k.-ini	190/510
	k.-igä	296/126
	k.-läri	409/128
käyi-	kınamak, paylamak	
	k.-di	117/341, 124/146, 312/515, 375/8
	k.-ydi -dä	22/550
	k.-mä	147/146
	k.-sä	334/176
	k.-b	29/67, 312/511
	k.-b bol-	336/207
	k.-b ber-	10/225
käyin-	kınanmak, paylanmak	
	k.-gän (s. f.)	10/226
keç	akşam, geç	
	k.	18/435, 38/15, 60/124, 91/336, 91/351, 117/359, 118/375, 131/329, 149/178, 149/ 180, 171/4, 193/584, 213/1100, 215/1139, 241/1805, 254/95, 273/400, 285/711, 345/ 30, 364/177, 367/277, 367/278, 371/382, 377/83
	k.-gä	34/191, 301/232

k.-gäçä 27/1, 142/23, 147/137, 229/1495,
253/69, 268/258, 277/511, 299/195,
314/4, 341/356, 371/377, 372/396,
373/406, 377/82, 387/82

k.-ki (aksamki) 286/748

k.-ràq 98/535, 181/272, 213/1105

keç-

geçmek, vazgeçmek

k.-dim 263/137

k.-di 196/652

k.-dik 248/2003

k.-ämän 399/400

k.-màqçimän 139/527

k.-ärkän 102/634

k.-ib 262/112, 277/505, 366/231

k.-gänini 35/219

k.-ib ket- 14/346, 278/524, 280/582

k.-ib yubâr- 143/28

keçä

gece

k. 1/1, 13/314, 46/207, 46/211, 46/217, 46/
221, 55/449, 57/33, 76/528, 114/277, 167/
225, 168/231, 169/262, 192/551, 213/1103,
215/1136, 224/1375, 225/1402, 229/1503,
242/1826, 250/2032, 251/9, 259/36, 259/
41, 262/104, 263/152, 264/164, 280/578,
284/675, 285/725, 286/733, 286/733, 291/
885, 297/132, 304/307, 305/339, 341/339,

342/381, 353/247, 356/325, 357/9, 408/
119, 410/170

k. -kündüz 307/382, 341/340, 341/342, 349/
149

k.-niñ 27/4, 27/7, 66/261, 141/574, 187/
414, 287/757, 367/273, 410/172

k.-ni 187/435, 238/1724, 238/1731, 238/1738,
284/676, 408/120

k.-gä 46/206, 313/538

k.-dä 114/278, 224/1373, 289/807, 356/326

k.-dä -yä 288/798

k.-dägi 193/576

k.-dän 70/376, 75/493, 99/554, 117/358,
127/228, 170/308, 225/1399

k.-gäçä 50/317

k.-m 262/120

k.-si 13/308, 29/75, 57/39, 69/346, 80/63,
81/93, 100/566, 167/225, 168/231,
168/237, 185/363, 223/1339, 224/1375,
238/1741, 250/2032, 256/128, 262/124,
264/175, 286/741, 323/249, 339/287,
357/1, 357/11, 362/143, 413/252

k.-siniñ 72/408, 312/530

k.-sini 13/309

k.-sidä 186/405

k.-lär 372/387

	k.-läri	12/297, 85/188, 192/551, 310/456, 352/209
	k.-gi	67/285, 67/288, 76/512, 165/152,224/ 1380, 304/315, 358/28, 368/279
	k.-ginä	106/56, 116/310, 142/13, 252/24, 273/392, 399/389
	k.-lik	287/756
keçäk	bkz. kiyim-keçäk	
	(kiyim-keçäk) giyim kuşam	19/474, 308/408
	(kiyim- k.-läri)	308/402
keçik	geçit, geçilecek yer	
	keçig-idän	102/634
keçik-	geçikmek	
	k.-sä	254/81
	k.-ib ber-	173/75
	k.-ib qäl-	228/1466
keçir-	affetmek, bağışlamak	
	k.	231/1560
	k.-iñ	405/27, 405/31, 405/33
	k.-iñiz	227/1446
	k.-äyätgän	226/1436
	k.-ib àl-	185/362
keçiril-	affedilmek, bağışlanmak	
	k.-gänini	114/267
keçirim	özür	
	k.	248/1990

keçqurün aqşam üstü, aqşam
k. 24/608, 42/108,57/34, 77/543, 242/1824,
242/1826, 253/51, 373/414
k.-niñ 253/50

keçlätib aqşam üstü, aqşam
k. 218/1212, 297/144

keçmiş geçmiş
k.-imdän 227/1442

kegäy tekerlek göbeği
k.-lärgä 111/201
k.-çäläri 258/13

keksä ihtiyar
k. 80/68, 113/254
k.-lär 80/75, 81/80, 82/108, 103/647
k.-läri 81/85

kel- gelmek
k.-äyätir 50/328, 51/340, 229/1502,277/514
k.-är 263/129, 263/130, 263/131, 263/131,
263/132, 390/173
k.-är -kelmäs 330/71
k.-ärmikänsän 215/1136
k.-ärmikin 117/359
k.-işär -kü 74/473
k.-dim 5/106, 16/388, 32/146, 133/379,
154/327, 167/228, 171/20, 181/275,
197/691, 239/1750, 300/213,300/213.

348/108, 354/262, 376/40, 377/73
 k.-diñ 41/76
 k.-diñmi 197/690
 k.-di 1/3, 1/3, 8/187, 15/369, 33/163, 56/
 23, 63/192, 66/262, 70/382, 85/197,
 91/342, 95/440, 104/3, 105/31, 105/45,
 115/288, 116/331, 129/275, 138/509,
 143/41, 143/44, 153/292, 156/368, 173/
 52, 183/317, 208/971, 211/1055, 22/
 542, 222/1324, 232/1577, 241/1806,
 256/135, 264/166, 266/218, 266/222,
 277/514, 278/540, 287/764, 288/789,
 293/33, 299/202, 300/206, 304/319,
 304/322, 308/412, 311/490, 316/65,
 320/159, 331/88, 332/112, 335/131,
 342/374, 344/6, 348/119, 351/190,
 359/65, 362/133, 385/24, 386/72, 387/
 92, 389/152, 391/202, 400/435, 404/
 19, 405/37, 412/206, 414/257
 k.-di -dä 68/320
 k.-di -kü 116/311
 k.-di -yü 330/67
 k.-dimi 91/331, 116/327, 121/52, 164/142
 k.-dik 70/376, 289/831
 k.-diñiz 9/212, 255/116, 300/209
 k.-dilär 65/253, 72/409, 123/104, 172/33.

229/1506, 251/14, 409/128

k.-işdi 47/226, 99/539, 153/292

k.-işdi -kü 4/91

k.-işdimi 361/127

k.-gänmän 65/254, 268/274

k.-gän (f.) 13/322, 16/401, 37/261, 78/8,

235/1646, 283/653, 385/44

k.-gänsiz-dä 66/257

k.-ibdi 23/578, 69/350, 251/20, 297/147,

340/328

k.-ibsiz 350/158

k.-ämän 5/98, 21/511, 46/211, 165/165,

172/46, 177/156, 213/1100, 213/

1105, 218/1218, 225/1394, 232/

1578, 400/436

k.-äsän 215/1136

k.-ädi 17/415, 24/607, 28/36, 28/39, 38/17,

60/124, 66/267, 114/278, 114/279,

125/163, 128/253, 213/1103, 215/1154,

218/1232, 226/1406, 226/1416, 228/

1478, 229/1491, 230/1535, 241/1801,

242/1824, 260/59, 260/59, 271/339,

281/609, 287/772, 292/13, 292/13,

298/160, 307/397, 323/242, 340/315,

348/124, 354/278, 370/352, 408/108

k.-ädi -dä 241/1803

k.-ädimi 202/803
k.-ämiz 276/477, 282/624
k.-äsiz 208/962
k.-ädilär 228/1485, 228/1489
k.-işädi 46/208, 228/1485, 241/1822
k.-màqçimän 5/100
k.-äy 165/157, 228/1482, 232/1571, 241/
1816, 241/1821, 275/444
k.-äyin 379/102
k.-äymi 121/50
k. 92/359, 98/522, 107/91, 144/52, 146/126,
203/843, 204/857
k. -çi 187/437
k.-iñ 19/465, 70/367, 163/115, 218/1212,
226/1427, 228/1466, 228/1483,276/
475, 302/275, 306/354, 377/82
k.-iñlär 5/112, 83/139
k.-säm 215/1140
k.-sämmikän 4/74
k.-säñ 181/272
k.-sä 7/161, 67/286, 131/324, 139/527,
145/93, 145/94, 160/34, 242/1824,
277/513, 296/104, 348/124,371/364
k.-säk 270/311
k.-säñiz-çi 57/31, 306/369
k.-sälär 363/174

k.-issä 364/191
k.-sinü 204/872
k.-sin 170/303, 222/1326, 231/1548, 263/
148, 340/325, 341/333, 388/106
k.-sinlär 409/126
k.-ișsin 19/465
k.-ä 334/170, 378/98
k.-ärkän 100/565
k.-gäc 21/518
k.-gändä 12/289, 39/40, 39/40, 40/63, 40/
71, 64/213, 65/235, 65/251, 70/
377, 92/368, 108/103, 109/141,
139/521, 155/353, 184/345, 195/
620, 215/1143, 215/1154, 253/62,
325/282, 399/411
k.-günçä 174/85, 177/176, 215/1143, 365/
204
k.-ib 13/315, 14/351, 29/62, 34/202, 35/
205, 35/208, 35/223, 36/243, 40/54,
54/426, 63/184, 63/195, 69/346, 72/
417, 73/459, 76/536, 76/537, 77/540,
80/71, 90/321, 98/528, 98/528, 101/
600, 106/72, 109/138, 109/143, 109/
150, 110/177, 114/260, 121/58, 125/
156, 127/208, 127/230, 133/365, 134/
395, 147/135, 151/254, 152/272, 152/

274, 153/294, 155/345, 156/359, 162/
92, 168/242, 170/299, 170/300, 174/
77, 196/652, 200/765, 216/1174, 219/
1252, 222/1333, 224/1377, 225/1393,
226/1430, 227/1449, 232/1581, 233/
1611, 234/1631, 237/1719, 238/1746,
240/1796, 241/1807, 248/1989, 254/
78, 255/104, 259/30, 264/168, 276/
479, 277/516, 278/522, 283/654, 284/
684, 285/724, 286/751, 288/781, 295/
99, 298/177, 311/493, 319/141, 328/
2, 333/133, 344/19, 347/84, 348/118,
351/183, 352/219, 353/239, 355/300,
359/59, 362/135, 363/167, 365/222,
372/405, 380/131, 380/136, 381/170,
386/70, 387/89, 391/203, 404/10, 405/
25, 405/45, 406/54, 406/73, 411/
178, 412/211, 415/292

k.-äcäk (s. f.) 88/272, 98/514

k.-äcäkdägi 52/379

k.-äcägini 61/143

k.-ädigän 1/5, 26/652, 39/38, 40/73, 56/
22, 87/229, 125/175, 131/326,
153/299, 174/92, 199/741, 298/
176, 308/422

k.-äsi (s. f.) 154/308

k.-äyätgän 6/147, 50/326, 72/432, 153/
286, 173/65, 204/853, 310/453
k.-äyätgändäy 52/364, 325/283
k.-äyätgänini 342/373
k.-gän (s. f.) 3/49, 4/83, 8/193, 12/277,
20/505, 26/643, 29/68, 31/125, 32/
129, 32/139, 39/48, 40/58, 43/132,
46/222, 47/249, 53/398, 69/355,
73/440, 79/38, 85/199, 86/210, 98/
527, 119/20, 120/30, 135/419, 146/
124, 154/311, 165/172, 174/101, 194/
602, 199/738, 230/1517, 247/1960,
251/23, 276/481, 288/786, 291/878,
310/466, 316/67, 328/4, 342/362,
344/15, 346/73, 361/113, 367/290,
386/72, 398/369, 405/49, 406/52,
415/282

k.-gän bol- 65/252, 152/275
k.-gändän 63/193, 330/62
k.-gändäy 15/379, 137/467, 359/63
k.-gänçä 43/130
k.-gäni 42/110
k.-gänigä 116/323, 242/1835
k.-gänidä 4/97, 138/497
k.-gänidän 2/35, 5/120, 20/494, 35/226,
116/320, 124/144, 130/300,

154/326, 188/448, 341/344,
415/283

k.-gäniçä 376/40

k.-gäniñni 365/204

k.-gäniñiz 14/328

k.-gäniñizgä 58/50

k.-gänini 103/649, 105/36, 133/366, 144/
61, 172/49, 238/1735, 301/235

k.-gänlärniñ 120/32

k.-gänläri 36/248

k.-gänläridä 214/1114

k.-gänligidän 345/37

k.-mäslük 353/246

k.-äyätir edi 69/336

k.-ärdi 56/12, 124/137, 175/103, 194/614,
233/1618, 246/1938, 246/1940, 248/
2002, 261/85, 289/829, 297/128

k.-ärdikü-yä 370/349

k.-ärdikim 137/469

k.-är edi 146/112

k.-işärmidi 41/97

k.-gän edi 15/370, 22/559, 24/604, 133/369,
154/313, 180/256, 222/1321, 225/
1403, 271/342, 340/310, 410/159

k.-gän edilär 40/52, 122/85

k.-ib edim 143/48, 241/1821, 242/1843,

300/205, 378/76

k.-ib edif 91/350

k.-ib edi 354/265, 377/74

k.-màqçi edi 264/159

k.-işär ekän 71/395

k.-gän emis 297/148

k.-gän ekän 331/94

k.-mäs (f.) 305/350, 330/71

k.-mäs-ä 97/501

k.-mädimmi 117/347

k.-mädi 29/60, 70/376, 75/501, 84/170,
106/65, 115/305, 161/52, 299/197,
358/49

k.-mädimi 306/359

k.-mägän (f.) 207/953

k.-gäni yoq 165/171

k.-gäni yoqmi 305/349, 307/379

k.-mäydi 81/96, 82/112, 97/502, 125/163,
136/454, 203/827, 232/1568, 242/
1824, 256/128, 260/55, 262/113,
281/615, 354/265

k.-mäydi -kü 140/541

k.-mäydimi 146/115, 196/664, 362/129

k.-mä 287/758

k.-mäsäfi 360/94

k.-mäsä 147/129, 147/137, 245/1921, 348/

125, 406/66

k.-mäsälär 46/207
k.-mäsdän 367/295, 375/15
k.-mäy 66/258, 184/337, 388/127
k.-mägän (s. f.) 200/747, 313/538, 388/105
k.-mägänini 162/92
k.-mägänidän 334/166
k.-mäydigän 243/1863
k.-mäs edim 30/86
k.-mäski 51/338, 325/296
k.-mäski 52/360
k.-mäs edik 173/51
k.-mägän edi 60/108
k.-mäsin edi 263/148
k.-älmäymän 216/1180
k.-ä àl- 215/1140
k.-ä bil- 213/1098
k.-ä başlä- 105/24
k.-ib àl- 359/51
k.-ib qàl- 7/151, 16/390, 35/209, 142/3,
220/1277, 251/17, 270/314,
350/155
k.-ib ket- 153/292
k.-ib otir- 68/322, 176/140
k.-mäy qàl- 263/128
k.-mäsi 148/170

k.-iş 148/170, 159/1, 190/513, 240/1794,
245/1921, 305/336, 353/253

k.-işni 262/125

k.-işdə 353/239

k.-işdən 2/29

k.-işim 354/262

k.-işi 6/139, 19/472, 117/336, 137/471,
226/1432, 252/28, 328/2

k.-işiniñ 3/61

k.-işini 7/156, 114/255, 298/175, 360/76

k.-işigä 2/31, 292/6, 369/311

k.-işidä 333/142

k.-işidän 338/266, 385/25

k.-işləri 39/46

kelin

gelin

k. 34/194, 39/29, 40/52, 40/58, 40/64, 40/
71, 41/86, 42/112, 42/120, 45/200, 76/
525, 76/526, 165/172, 252/27

k. bibi 41/82

k. bol- 58/50, 114/255, 295/99, 342/362

k.-niñ 44/172, 251/8, 252/24, 252/28, 369/
329

k.-ni 75/511, 253/55

k.-gä 40/64, 162/95, 253/60

k.-dä 39/36

k.-i 34/193

	k.-iniñ	39/41, 40/74
	k.-bibi	45/198
	k.-bibisi	4/91, 45/186, 76/516
	k.-bibisiniñ	45/181
	k.-bibisini	45/199, 75/496
	k.-bibisigä	43/150, 45/180, 66/266, 76/ 516
	k.-çäk	41/89, 58/62, 58/73, 60/108, 60/113, 60/126, 61/134, 251/12
	k.-çäkniñ	27/10, 57/28, 57/32, 57/35, 57/ 48, 59/100, 171/7, 197/680
	k.-çäkkä	31/107
	k.-çäkdäy	404/12
	k.-çäklärni	43/131
kelis-		birlikte gelmek
	k.-dilär	412/228
	k.-ib	75/506, 251/11
	k.-mägän (s. f.)	384/4
	k.-ib qäl-	241/1823
kelistir-		gelistirmek; anlaştırmak
	k.-ib	129/262
keltir-		getirmek
	k.-dim	330/54
	k.-diñ	225/1404
	k.-di	90/312
	k.-di -dä	158/429

k.-dik 367/299
k.-dilär 83/143, 208/961, 324/263
k.-gän (f.) 179/224
k.-ädi 25/634, 46/210
k.-if 286/744
k.-säm 370/336
k.-ib 69/344, 123/123, 129/280, 139/516,
274/436, 318/121
k.-ädigän bol- 11/268
k.-ädigän emäs 199/733
k.-äyazgän 117/339
k.-gän (s. f.) 264/158
k.-gäni 115/284
k.-ärdi 190/510
k.-maqda edi 137/466
k.-mädi 84/172
k.-mädilär 261/95
k.-mäymän 365/205
k.-mäñ 139/521
k.-mäsin 63/179
k.-mäy 139/518
k.-ib ber- 224/1385
k.-ib qoy- 65/249
k.-ib qoyib 69/344
k.-ib turib 273/407, 320/164
k.-iş 61/148

	k.-işi	179/214
keltiril-	getirilmek	
	k.-gän	370/332
keltiruvçi	getirici, getiren kimse	
	k.	9/221
kemä	gemi	
	k.	205/890, 205/890, 218/1235, 218/1236
	k. käbi	290/843
	k.-gä	218/1235
	k.-si	202/818
kemir-	kemirmek	
	k.-ä -kemirä	1/12
kemtik	bir iki ön dişi düşen ve orası açık kalan (tissiz-kemtik ağzi)	17/409
kemtik	noksan	
	k.-siz tol-	308/409
kencä	en küçük kız veya erkek	
	k. bälä	297/142
keñ	geniş	
	k.	2/34, 25/627, 27/19, 31/125, 32/138, 45/185, 57/36, 78/7, 78/11, 101/591, 101/604, 102/622, 147/148, 176/139, 192/552, 207/939, 210/1025, 256/144, 259/25, 274/417, 287/778, 309/445, 316/62, 347/80, 353/247, 383/208, 391/194, 403/501
	k. -keñ	322/210

k.-ràq 175/111
 keffäs istişare, danışma
 k. 163/105
 k. mäclisi 314/5, 319/137
 keffäs- danışmak
 k.-gäli 163/105
 keffäy- genişlemek
 k.-ib 6/141
 kepätä acınacak durum
 k.-gä 110/170, 391/189
 k.-dä 79/28
 k.-sigä 9/208
 k.-sidän 78/21
 k.-li 137/487
 keräk gerek
 k. 6/136, 6/139, 7/161, 7/166, 20/502, 21/
 519, 25/630, 35/221, 39/32, 40/61, 47/
 230, 51/342, 59/89, 59/90, 61/137, 62/
 153, 67/295, 68/321, 74/477, 81/100, 82/
 119, 83/134, 83/149, 85/181, 85/194, 87/
 239, 93/401, 111/181, 122/79, 125/168,
 134/386, 134/398, 134/400, 144/50, 164/
 144, 166/187, 169/268, 171/18, 173/72,
 177/154, 179/227, 181/259, 187/421, 192/
 563, 195/623, 200/746, 200/760, 200/761,
 208/963, 215/1140, 217/1197, 219/1239.

223/1357, 226/1425, 227/1440, 228/1468,
234/1632, 239/1763, 240/1789, 248/2000,
249/2005, 249/2020, 256/138, 261/87,
261/89, 264/165, 265/182, 265/194, 266/
217, 275/460, 276/469, 276/471, 278/530,
278/531, 278/539, 278/541, 283/660, 283/
662, 283/663, 283/663, 284/677, 285/700,
286/751, 290/855, 296/124, 299/198, 299/
199, 302/263, 305/331, 305/339, 311/479,
315/30, 318/103, 318/109, 331/83, 339/
297, 340/330, 340/330, 341/344, 350/164,
360/90, 366/245, 372/393, 373/412, 376/
37, 378/87, 378/95, 384/20, 388/108, 389/
130, 390/170, 397/345, 398/366, 399/389,
400/418, 408/102, 408/103, 408/115

k. -ä 177/159

k. -dä 216/1175

k. -kü-yä 181/260

k. bolsä 129/277, 177/159, 321/177, 353/

232

k.-mi 71/391, 206/921

keräg-i 94/422, 202/809, 391/191

keräg-içä 104/19

k.-lärini 83/151

k.-ki 48/258, 275/462

k.-kim 121/71

k.-li 190/505, 315/36
 k.-ligini 190/502
 k.-ligigä 40/68
 keräk.... keräk (k. d. e.) gerek.....gerek
 k. 236/1686, 236/1687
 ker- germek
 k.-ib 387/96
 keril- gerilmek
 k.-ä 175/124
 kes- kesmek
 k.-di 402/485
 k.-äylik 58/69
 k.-ib 356/319
 kesät- alay etmek
 k.-di 309/450
 k.-mälärni 63/181
 k.-işläridän 63/200
 kesil- kesilmek
 k.-sin 412/210
 keskin kesin, kat'î
 k. 16/396, 61/141, 247/1956, 258/21, 406/
 58
 k.-lik 34/179, 141/570, 223/1349
 kestir- kestirmek
 k.-işgä 12/277
 ket arka

k.-igä 159/19, 160/46
k.-i 2/28, 3/71, 209/984
k.-idä 161/69, 175/115, 197/689, 221/1302
k.-idägi 308/426
k.-imdän 260/73
k.-idän 85/184, 118/380, 123/102, 143/36
(bir-bir ketin) birbiri arkasına 64/216,
104/17, 201/785, 277/508,
281/621, 380/139
(birin-ketin) ardarda 161/65
k.-siz 47/229, 265/202
ket- gitmek
k.-äyätirmän 74/462, 208/960, 222/1319, 260/
74
k.-äyätir 180/234, 205/892, 231/1549, 264/
172, 272/387, 335/183
k.-äyätirsiz-ä 15/356
k.-äyätirsizmi 208/972
k.-yäpmän 165/156
k.-äyätibdi 92/366, 349/133
k.-ärmikänmiz 222/1332
k.-ärmän 276/467, 301/232, 342/369
k.-ärsiz 301/231
k.-är -ketmäs 366/251
k.-dim 140/563, 167/223, 221/1293, 280/
576.

k.-dimi 170/298, 188/449

k.-dimikin 7/149

k.-di 14/336, 15/374, 19/459, 19/473, 23/
581, 24/589, 28/41, 33/170, 35/213,
42/107, 42/121, 54/410, 56/5, 57/29,
59/84, 62/158, 73/459, 86/218, 86/218,
88/275, 90/315, 103/655, 105/34, 112/
227, 117/346, 118/382, 120/38, 122/89,
124/150, 143/35, 147/128, 149/177,
149/198, 150/203, 153/292, 153/303,
165/170, 167/214, 172/47, 173/56,
182/295, 205/877, 208/979, 212/1063,
213/1100, 219/1256, 222/1328, 223/
1355, 224/1374, 225/1412, 228/1487,
229/1505, 230/1535, 232/1576, 235/
1667, 241/1809, 241/1814, 244/1897,
251/9, 253/52, 254/95, 258/23, 262/
122, 268/283, 278/527, 282/635, 285/
708, 291/877, 293/41, 297/134, 300/
224, 303/283, 310/461, 312/524, 320/
157, 321/201, 326/318, 329/40, 331/
78, 332/102, 332/110, 333/129, 333/
148, 337/241, 337/248, 345/40, 349/
132, 353/235, 353/248, 355/296, 356/
329, 359/58, 365/214, 374/449, 379/
108, 381/154, 381/172, 381/173, 395/

286, 400/433, 401/463, 404/2, 404/7,
407/91, 407/97, 410/151, 412/204,
414/261

k.-ti 112/222

k.-dik 51/333, 289/808, 349/145

k.-dilär 8/184, 21/519, 33/166, 36/249,
49/289, 79/29, 83/135, 99/556,
109/153, 121/63, 144/69, 300/
221, 339/283, 344/7, 351/182,
387/78, 415/293

k.-işdi 54/427, 400/432

k.-gän (f.) 29/56, 38/2, 48/277, 64/227,
80/67, 137/473, 234/1638, 339/299,
403/506

k.-gänlär 112/206

k.-ibmän 330/59

k.-ibdi 33/162, 225/1413, 310/471, 311/484

k.-ibdi-yä 354/283

k.-ibsiz 307/378

k.-äsän 229/1495

k.-äsänmi 210/1004

k.-äsiz 205/880

k.-ämän 151/230, 158/420, 220/1283, 220/
1284, 225/1413, 227/1458, 255/116,
256/130, 286/735

k.-ämän-gä 151/237

k.-ädi 21/516, 27/19, 60/104, 82/104, 114/
262, 114/278, 129/278, 145/79, 168/
243, 171/23, 177/166, 179/228, 192/
557, 195/633, 230/1537, 241/1801,
255/120, 299/187, 363/164, 365/217,
367/287, 367/298, 372/384, 388/110,
414/267

k.-ämiz 221/1288, 350/166

k.-ädilär 237/1698, 299/199, 365/209

k.-işädi 179/206

k.-ädimi 124/134

k.-äcäk 184/360

k.-äy 16/388, 181/274, 231/1556, 233/1609,
299/187

k. 172/24, 172/26, 172/27, 196/657, 196/657,
284/693, 286/733

k.-äylik 18/437, 28/49, 29/51, 220/1261

k.-iñlär 23/575

k.-sämmi 281/611

k.-sä 98/529, 114/279, 147/132, 147/136,
165/159, 267/255, 272/381, 390/177

k.-säkmikän 210/1004

k.-sin 24/603, 350/170

k.-işimiz keräk 226/1425

k.-ärkän 164/137, 239/1754

k.-gäç 13/322, 86/224, 95/442, 123/106,

351/182

k.-gäli 5/106

k.-gändä 146/121, 369/318

k.-günçä 60/119

k.-ib 4/97, 19/475, 20/503, 26/642, 61/
145, 65/232, 83/144, 89/290, 101/
609, 109/140, 139/537, 176/153,
246/1937, 247/1959, 371/364, 411/
202, 413/251

k.-ädigän 190/513, 256/125, 343/400

k.-ädigän bol- 221/1291

k.-gän (s. f.) 3/59, 28/25, 52/359, 56/2,
80/71, 85/193, 105/46, 105/47, 154/
325, 196/669, 206/926, 215/1142,
252/46, 383/212, 403/502, 406/55

k.-gän bol- 13/303, 366/233

k.-gängä 172/30

k.-gändän 87/245, 285/720, 323/250, 324/
265

k.-gäni 136/455

k.-gänini 215/1134, 310/470

k.-gänigä 2/45, 148/175

k.-gänidäginä 87/230

k.-gänidän 12/287, 43/139, 104/2, 121/55

k.-gänligidän 135/428, 251/12, 366/231

k.-äyätgän 31/115, 118/385, 194/612, 261/89

k.-äyätgängä 103/656, 262/112
 k.-äyätgänini 25/621, 61/134
 k.-ärdim 173/73
 k.-ärđi 397/346
 k.-ärđik 337/231, 349/142
 k.-ärđiñiz 75/487
 k.-ärđilär 31/127, 299/192
 k.-gän edi 14/352, 34/201, 40/54, 123/116,
 142/4, 143/39, 164/136, 328/2,
 333/146, 344/5, 372/403
 k.-gän edilär 372/400
 k.-ib edi 242/1825
 k.-işi keräk edi 51/342
 k.-ämän ekän 242/1831
 k.-ärmiş 170/290
 k.-işär emiş 60/105
 k.-är ekän 216/1180
 k.-gän emiş 370/350
 k.-gän ekän 76/528, 220/1269
 k.-mäydi 236/1680
 k.-mäymizmi 52/357
 k.-mäsä 114/279, 283/655
 k.-mäsäk 351/198
 k.-mäsin 118/363, 308/405
 k.-mäsdän 331/74
 k.-mägän (s. f.) 192/553

k.-mägänimgä 65/254
k.-mägänmidi 20/508, 21/514
k.-ä àl- 301/250
k.-àlärmikinmän 399/404
k.-àlmäymän 127/226, 278/524, 280/582,
282/630
k.-àlmäydi 340/322
k.-àlmäydimi 14/346
k.-äyätgäni yoq 207/931
k.-äverädi 370/351
k.-ä başlä- 382/188
k.-ä ber- 30/96, 60/124, 140/566, 145/
101, 146/105, 205/885, 275/465,
384/14
k.-ä qäl- 172/24
k.-ib bär- 178/196
k.-ib bol- 67/297, 144/65
k.-ib qäl- 77/542, 97/506, 169/282
k.-ib tur- 169/278
k.-ä turib 15/357, 141/577
k.-äyätib 18/436
k.-işib qäl- 241/1812
k.-ib turib 205/888
k.-àlmäy 341/339
k.-mək üçün 401/458
k.-mägi 186/394

k.-məq istä- 358/48
k.-məqçi bol- 75/503, 238/1727, 366/235
k.-iş 154/309, 281/615
k.-işgä 87/246, 117/336, 193/583, 223/1341,
256/149, 301/233
k.-ışdä 154/322, 371/363
k.-ışı 53/400
k.-ışını 164/137, 288/792, 382/178
k.-ışigä 82/125, 110/162, 171/3, 354/268
k.-ışidän 274/416

ketil-

götürülmek

k.-gänligini 405/49

keyin

sonra

k. 1/17, 3/47, 3/47, 5/110, 7/148, 7/158,
9/208, 9/214, 12/287, 12/287, 13/303,
13/303, 13/303, 13/303, 15/363, 17/432,
17/432, 18/442, 18/442, 20/494, 20/494,
21/532, 21/532, 22/542, 22/542, 22/543,
22/543, 24/588, 24/595, 24/595, 24/605,
24/605, 27/14, 27/14, 30/96, 30/96, 31/
110, 31/110, 35/212, 35/212, 35/227, 40/
51, 40/67, 40/67, 42/115, 43/140, 45/193,
47/235, 47/236, 47/238, 47/251, 55/442,
56/3, 59/77, 59/82, 63/198, 63/200, 64/
226, 65/231, 65/241, 65/242, 66/279, 67/
293, 68/319, 68/331, 70/376, 71/399, 73/

442, 73/446, 73/451, 74/461, 74/466, 76/
513, 79/42, 80/58, 80/61, 80/65, 86/203,
86/206, 87/245, 89/302, 90/309, 90/313,
100/567, 102/618, 102/632, 102/637, 104/
2, 105/43, 106/62, 107/79, 109/141, 109/
142, 112/210, 113/248, 122/96, 123/108,
126/185, 128/237, 129/279, 131/311, 131/
317, 131/323, 131/326, 132/350, 134/387,
134/392, 134/407, 135/414, 136/437, 136/
441, 137/485, 139/517, 140/555, 142/4,
144/60, 146/105, 148/155, 148/171, 148/
175, 149/185, 152/272, 152/275, 153/289,
154/312, 154/326, 155/335, 155/341, 156/
374, 158/425, 159/18, 159/8, 163/109, 165/
169, 166/186, 167/227, 171/18, 172/36,
175/104, 177/165, 181/274, 195/631, 195/
642, 199/732, 201/794, 206/902, 206/909,
207/935, 207/950, 208/959, 214/1111, 216/
1173, 216/1179, 216/1181, 218/1218, 218/
1221, 225/1390, 225/1394, 229/1503, 232/
1576, 242/1834, 243/1860, 243/1868, 247/
1969, 248/1995, 255/99, 256/140, 258/14,
259/29, 263/148, 265/198, 266/212, 266/
213, 267/248, 269/289, 271/337, 275/462,
276/467, 276/477, 276/484, 282/636, 285/
707, 285/715, 285/720, 286/726, 291/885,

292/2, 294/63, 295/89, 296/116, 298/169,
301/233, 301/255, 304/317, 309/445, 310/
453, 310/455, 312/525, 312/525, 314/5,
315/41, 316/51, 316/54, 319/137, 32/150,
320/151, 320/160, 323/247, 323/250, 323/
252, 324/269, 326/313, 326/326, 329/27,
329/32, 329/45, 330/52, 330/60, 332/121,
332/124, 334/171, 335/179, 340/315, 341/
351, 341/353, 342/370, 342/375, 346/56,
346/58, 346/71, 347/93, 351/187, 352/221,
352/228, 352/230, 353/234, 354/271, 356/
328, 358/30, 358/31, 359/62, 359/72, 359/
74, 361/116, 362/149, 363/165, 364/177,
364/194, 365/216, 365/219, 366/229, 366/
237, 366/238, 366/239, 366/244, 366/246,
367/266, 367/278, 369/306, 369/313, 373/
406, 374/440, 376/35, 382/195, 382/201,
387/90, 387/94, 394/268, 395/285, 400/
415, 400/432, 400/433, 400/437, 401/462,
402/486, 404/15, 410/170, 411/195, 411/
198, 411/199, 411/202, 412/208, 412/213,
413/252, 413/254

k.-gä 132/347

k.-çä 86/222, 89/306, 149/202, 151/252,
155/331, 293/42, 295/93, 333/148,
339/286, 378/96

k.-i 253/65
 k.-gi 108/107, 124/144, 129/259, 139/518,
 278/538, 362/147, 389/129, 406/63
 k.-gisi 157/403
 k.-gilärnif 200/753
 k.-ginä 28/48, 88/279, 124/144, 138/509,
 324/265, 406/75
 kibr (A. i. kibr) kibir
 k.-ü häväläri 66/278
 kiçik küçük
 k. 23/574, 45/190, 46/206, 54/427, 55/435,
 55/442, 56/10, 64/204, 64/208, 69/342,
 71/407, 203/826, 251/23, 252/27, 252/28,
 272/373, 287/769
 (kättä-kiçik) 199/737
 kiçig-idän 97/502
 k.-lik 82/102
 kiçkinä küçücük
 k. 2/39, 17/423, 57/36, 61/137, 102/634,
 112/207, 112/208, 119/21, 159/4, 159/4,
 160/24, 160/32, 161/51, 165/169, 165/175,
 175/125, 186/412, 187/430, 209/986, 262/
 126, 270/323, 278/532, 307/382, 308/407,
 308/409, 308/411, 308/413, 308/415, 308/
 422, 355/297, 373/409, 384/3, 387/80,
 387/80

k.-ginä 32/141, 33/152, 103/645, 161/67,
183/328, 224/1383, 228/1488, 308/
403, 309/435, 362/147, 372/396,
382/179, 384/2, 386/51, 414/271

kigiz

keçe

k.-niñ 310/454

kigiz-

sokmak, takmak

k.-ib 59/78

kim

kim

k. 6/122, 9/210, 25/631, 25/632, 25/632,
25/634, 25/634, 25/635, 31/124, 32/143,
39/35, 46/203, 47/227, 49/287, 62/167, 64/
221, 70/373, 70/375, 71/400, 74/466, 74/
467, 78/2, 84/169, 94/422, 95/439, 95/451,
105/25, 106/67, 114/256, 134/388, 144/
57, 144/60, 145/86, 160/30, 161/72,
162/92, 163/127, 164/129, 167/216, 170/
294, 172/28, 185/368, 218/1228, 219/
1259, 228/1484, 234/1629, 239/1755, 239/
1757, 239/1764, 240/1773, 241/1810, 241/
1812, 243/1858, 245/1914, 252/32, 264/
159, 271/358, 271/359, 272/362, 274/419,
279/548, 282/646, 286/746, 294/62, 297/
150, 298/169, 299/195, 299/197, 300/215,
304/320, 304/323, 313/540, 314/13, 314/
22, 318/113, 318/115, 322/221, 323/244,

331/78, 335/190, 337/244, 343/389, 343/
389, 348/112, 352/214, 358/26, 359/65,
363/171, 364/184, 369/311, 369/324, 369/
324, 375/9, 383/211, 386/56, 388/123,
389/142, 390/156, 391/200, 395/293, 401/
451, 402/488, 405/47, 407/78, 410/162,
411/183, 412/218, 415/286

k.-sän 184/340, 412/209

k.-siz 143/42

k.-niñ 36/245, 48/272, 70/376, 73/435,
92/375, 92/379, 120/35, 135/434,
238/1724, 238/1738, 288/803, 395/
299

k.-niki 390/158

k.-nikidä 62/171, 97/491

k.-ni 45/201, 68/324, 92/357, 139/518,
160/43, 334/174, 351/186, 351/186,
365/205

k.-gä 75/495, 76/512, 82/117, 90/314, 95/
453, 108/113, 108/114, 116/326, 122/
92, 125/171, 136/440, 140/558, 191/
538, 328/3, 335/198, 338/276, 346/
62, 351/193, 363/170, 369/317, 371/
369, 395/307, 401/446, 415/296

k.-dä 15/359

k.-dän 9/210, 164/137, 164/138, 219/1246,

219/1250, 219/1251, 235/1665, 342/
367, 367/253, 415/290

k.-im 278/537, 361/123

k.-i 361/120

k.-ifiz 267/245

k.-lär 133/363

k.-läрни 69/354, 91/355

k.-lärdän 109/131

k.-ligi 388/117, 388/120, 395/284

k.-ligini 32/150, 93/397, 219/1238, 235/
1663

kimsä kimse

k. 130/293, 313/542

kindik göbek (organ); merkez, orta

kindig-i 270/325

kindig-ifizdän 15/377

kiprik kirpik

k.-läri 382/181

kir kir

k. 235/1658

kir- kirmek

k.-är -k.-mäс 8/188, 33/158, 104/4, 107/84

k.-dim 241/1810, 262/106

k.-difmi 186/410

k.-di 46/223, 50/324, 56/3, 69/338, 77/538,
163/105, 177/170, 182/309, 183/319,

187/422, 195/620, 213/1085, 219/1253,
244/1878, 301/243, 313/534, 343/383,
344/2, 344/4, 348/115, 373/409, 379/
108, 401/464, 411/184

k.-dik 279/556

k.-difiz 306/365

k.-dilär 21/524

k.-işdi 65/247

k.-gändir 90/317

k.-ädi 78/22, 156/374, 192/557, 269/302,
309/435, 310/457, 325/289

k.-ädimi 254/80

k.-äsiz 254/91

k.-äcäk 180/232

k. 69/342

k.-sin 6/127, 270/329

k.-äylik 379/105

k.-iñ 185/365, 212/1081, 344/7

k.-säñ 18/447

k.-sä 173/61, 371/382, 408/113

k.-ärkän 35/204

k.-gäç 72/412, 120/43, 160/44, 236/1675,
244/1879

k.-gäli 213/1093

k.-günçä 174/101, 254/95, 344/9, 367/277

k.-gändä 27/4, 91/336, 118/376, 168/238,

171/5, 177/161, 285/711, 347/80

k.-ädigän 148/158, 163/107

k.-är (s. f.) 161/56

k.-gän (s. f.) 3/64, 110/170, 152/256,
163/102, 167/206, 174/98, 175/126,
179/221, 182/305, 183/322, 219/1254,
224/1377, 342/365, 356/320, 365/222,
381/163

k.-gängä 285/720

k.-gändän 20/502, 102/637, 152/272

k.-gändäy 391/189

k.-gäni 195/620

k.-gänini 148/160, 195/621, 339/303

k.-gänigä 115/292, 115/295

k.-gänidän 175/104, 367/278

k.-gänimdä 286/748

k.-gänläridän 21/532

k.-gündäy 408/124

k.-gän edi 193/584, 258/10, 262/109

k.-gän emiş 252/24

k.-mäysiz-kü 106/63

k.-mädi 233/1604, 285/708

k.-mädi-dä 254/79

k.-mäsdän 209/989, 312/523

k.-mäy 163/126, 168/238

k.-mägän (s. f.) 2/38, 9/208, 167/220,

322/210

k.-mäs ekän 7/153

k.-işgä 168/232

k.-işim 277/516

k.-işini 171/1, 233/1603

k.-ä ber- 397/343

k.-ib àl- 21/531

k.-ib bär- 141/575, 251/2, 264/176, 347/
79, 379/113

k.-ib cıq- 97/505, 148/159, 208/973

k.-ib qal- 83/129, 111/195, 297/139

k.-ib kel- 2/31, 3/49, 3/50, 7/161, 8/193,
12/294, 20/494, 36/240, 51/334,
60/125, 72/432, 73/436, 83/148,
97/510, 105/34, 105/43, 114/278,
121/63, 123/123, 148/167, 148/
169, 159/14, 160/34, 160/46,
164/139, 169/276, 177/178, 178/
197, 195/623, 214/1125, 220/
1278, 229/1506, 232/1581, 236/
1679, 241/1806, 242/1849, 251/
23, 253/68, 254/97, 264/166,
266/219, 267/248, 274/427, 297/
148, 298/175, 299/197, 299/201,
302/267, 320/156, 320/159, 323/
250, 325/296, 342/373, 342/374,

344/12, 344/7, 351/190, 352/223,
355/303, 357/4, 366/251, 367/276,
367/278, 391/202, 412/206

	k.-ib qoy-	163/110
	k.-ib yät-	356/316
	k.-ib yür-	166/185
	k.-ib kelib	264/168
kiräkäs	(A. kira' + F. -keş) kiralık, kiralanan	
	k. 174/79	
kirgiz-	sokmak	
	k.-di	23/565
	k.-işädimi	166/192
	k.-mäy	160/44, 163/108
kiril-	girilmek	
	k.-isgä	372/398
kiris-	girişmek, başlamak	
	k.-di	189/487, 314/2, 319/138
	k.-gän (f.)	385/45
	k.-ädilär	365/227
	k.-gän edi	372/391
	k.-gän edilär	146/119
	k.-ib	337/247
	k.-gändän	88/279
	k.-gänigä	114/276
	k.-gänidän	357/20
kirit-	sokmak	

	k.-ib	366/237
	k.-mädim	222/1322
	k.-ib yubärib	186/400
kisävür	(F. i. k̄ise-bür) yankesici	
	k. 157/401, 325/288	
kissä	(F. i. k̄ise) kese, cep	
	k.-si	385/42
	k.-sigä	171/10, 289/821
	k.-lärigä	325/287
kişän	kelepçe, zincir	
	k. sâl-	343/399
	k.-läridä	119/1
	k.-li	343/392
kişi	kişi	
	k. 4/92, 13/317, 13/326, 47/227, 57/39, 67/305, 67/305, 67/306, 67/306, 85/190, 103/654, 106/66, 108/110, 112/211, 150/220, 157/405, 163/110, 173/63, 178/192, 179/230, 185/366, 202/813, 206/922, 208/954, 212/1061, 214/1112, 217/1203, 217/1203, 217/1210, 217/1210, 227/1447, 230/1517, 230/1518, 238/1727, 246/1944, 247/1956, 249/2015, 249/2030, 252/41, 254/76, 264/159, 267/245, 300/219, 311/496, 319/138, 330/66, 337/245, 363/151, 363/165, 367/	

287, 369/306, 371/367, 371/368, 385/46,
385/49, 386/56, 386/57, 386/60, 392/216,
392/217, 392/223, 396/312, 404/7, 407/78,
407/83, 408/107, 408/110, 408/112, 408/
99, 411/193, 413/233

k.-sän 248/1994

k.-mi 369/312

k.-niñ 35/210, 62/160, 68/307, 110/157,
112/210, 212/1077, 213/1089, 226/
1431, 229/1510, 239/1760, 252/32,
297/150, 392/229

k.-ni 149/200, 208/960, 267/233, 311/493,
408/111

k.-gä 10/247, 188/455, 217/1191, 269/288,
301/254, 340/326, 392/225, 393/241

k.-dän 336/209

k.-däy 10/245, 146/103, 407/91

k.-si 110/155

k.-sigä 363/155

k.-lär 174/92, 260/63, 332/125, 385/30

k.-läрниñ 404/3

k.-läрни 186/410

k.-lärgä 13/311

k.-lärdän 245/1906

k.-lärdänsän 248/1991

k.-lärdäy 171/2

	k.-läri	39/49, 333/136
	k.-lärini	385/40
	k.-fizmän	217/1193
	k.-lik	90/310, 284/697, 287/777
kisvär	(F. i. kisver) memleket, ülke	
	k. 131/314	
kitab	(A. i. kitāb) kitap	
	k. 1/2, 86/226	
	k. togrisidä	200/771
	k. àl-	272/382
	k. oq-	221/1302, 275/446
	k. tàp-	268/264
	k.-ni	86/226, 221/1310, 222/1314
	k.-dä	87/232
	k.-dän	87/236, 330/58
	k.-i	200/769
	k.-iniñ	19/484
	k.-ini	326/310
	k.-lär	283/665, 414/272
	k.-lärdä	248/1992
	k.-läri	414/272
	k.-lärini	230/1540
kiy-	giymek	
	k.-di	198/716
	k.-màqçı	171/13
	k.-sin	183/310

	k.-ärkän	24/610
	k.-ib	25/615, 81/95, 141/567, 223/1340, 241/1808, 327/334, 328/10, 340/328
	k.-gän (s. f.)	264/177
	k.-ä başlä-	55/448
	k.-ib çıq-	18/434
	k.-ib çıqıb	224/1381
Kiyämiddin	erkek ismi	
	K. hâci	300/218
kiygizçä	kilim	
	k.-dän	142/21
kiyim	giyim	
	k.	19/473, 125/170, 283/653
	k. cävâni	175/115
	k.-dä	78/3, 288/805
	k.-ifni	223/1340
	k.-i	137/467
	k.-ini	224/1381
	k.-lär	415/281
	k.-läri	183/319
	k.-läri	182/306, 183/310
	k. -keçäk	308/402, 308/408
	k.-li	264/178
	k.-siz	185/369
kiyin-	giyinmek	
	k.-ib	207/948, 233/1617, 354/261

	k.-ib àl-	207/950
	k.-ib bol-	288/793
	k.-ib çıq-	239/1754
	k.-nib -täränib	185/367
klass	(Latince i.) sınıf	
	k. 224/1382, 258/4	
köç-	göçmek	
	k.-äyätirsizmi	309/448
	k.-di	65/243
	k.-dilär	69/337, 107/94
	k.-màqçimän	293/43
	k.-ib	80/66, 209/1003
	k.-ädigän bol-	193/581
	k.-gän (s. f.)	182/298
	k.-gäni yoq	18/446
	k.-gän edi	103/660
	k.-màq	138/510
köçä	(F. i. küçe) sokak	
	k. 185/385, 309/437	
	k. bilän	365/210
	k. dārvāzāsi	343/400, 413/240
	k. eşigi	6/146, 27/2, 77/546, 215/1147,
		224/1375
	k. fānārlāri	193/584
	k. ortāsi	411/178
	k. tāmāni	305/327

k.-niñ 37/262, 337/255
k.-gä 26/655, 36/233, 117/336, 120/43,141/
576, 181/269, 224/1371, 226/1421,
234/1622, 338/273, 365/214, 365/216,
407/91, 410/174
k.-dä 90/321, 185/384, 309/437, 33/171,
367/277, 387/81
k.-dägi 36/233, 37/257
k.-dän 106/62, 112/214, 243/1854,243/1856,
243/1858, 349/128
k.-si 258/23
k.-lärgä 290/857
k.-lärdä 192/559, 195/633, 278/520
k.-läridä 289/808
k. -köy 38/7, 81/89, 115/297, 142/15,235/
1643, 242/1833

köçir- göç ettirmek

k.-dilär 161/74
k.-gän (f.) 387/101
k.-ämän 221/1290
k.-gändän 225/1389
k.-ib qoy- 308/404
k.-iş 308/412
k.-işdän 309/441

köçirtir- göç ettirtmek

k.-dilär 415/294

kök	sebze, ot; mavi; gök
	k. 403/504
	k. çay 320/168
	k. teriş 2/34
	k.-dägi 36/253, 37/259
	k.-kä 96/484
	k.-lärdä 142/13
	k.-lärgä 25/627, 47/238
kökär-	morarmak, yeşermek
	k.-gän edi 150/212
kökät	sebze, ot
	k. 1/18
	k.-läрни 12/291
kökçay	bitki çayı
	k. 250/2043
kökläm	bahar, ilkbahar
	k. quşı 1/14
	k. näs'äsi 1/21
kökräk	gögüs
	k. tegräsi 374/441
	kökräg-i 57/43
	kökräg-ini 310/472
	kökräg-igä 22/555, 108/122, 373/425
	kökräg-idä 304/303, 373/427
	kökräg-idägi 37/257, 63/194
	k.-läri 175/125

köks	gögüs, bağır
	k.-ini 111/190, 374/433, 382/189
	k.-igä 365/203, 382/195, 405/24
	k.-idä 102/615, 162/100
kölägä	gölge
	k.-si 184/336, 406/70
	k.-läri 367/286
kölänkä	gölge
	k.-läri 147/140
	k.-li 142/14
köllät-	göl haline getirmek
	k.-ib yät- 134/394
köm-	gömmek
	k.-iş keräk-ä 177/159
	k.-ib 43/135
köm-kök	masmavi
	k. 1/8, 111/189
kömil-	gömülmek
	k.-di 114/270
	k.-gän (s. f.) 83/146, 258/22
	k.-ib tur- 124/141
kömir	kömür
	k. täşlä- 215/1137
kön-	razı olmak
	k.-äsän 263/142
	k.-ädimi 185/384

k.-ib 39/24

k.-ädigän (s. f.) 24/593, 349/136

k.-gändek 389/128

k.-ärđi 247/1965

k.-ärmidi 247/1964

k.-mädi 55/435, 73/441, 77/539, 145/99,

298/161

k.-ib ket- 14/352

k.-ib qäl- 388/125

köndäläñ

açıkça, aşikâre; enine

k. 63/195

k. qıl- 292/4

köndir-

razı etmek

k.-diñ 247/1973

k.-ädi 163/127, 164/129

k.-gän (s. f.) 156/379

k.-gän edim 247/1970

k.-ä àl- 54/433, 185/386, 377/59

köñil

gönül

k. 7/168, 28/44, 98/523, 110/161, 110/173,

119/1, 146/121, 148/157, 178/203, 266/

217

k. bilän 8/174

k. qoy- 148/167

k. qäräligi 105/41

k. siri 269/288

k. şışəsi 151/247, 152/274, 154/305
k. tiläkläri 103/651
k.-dägi 43/147
k.-dägidek 43/141, 43/145, 75/494
k.-dän 30/78, 46/224, 100/578, 113/237,
123/126, 154/306, 269/292, 280/
579, 310/462
k.-dänginä 309/442
k.-gä 9/222, 196/649
k.-li 341/335
k.-ni 62/174, 186/412
k.-niñ 28/38, 28/44, 47/228, 103/644
köñl-im 62/175, 65/233, 93/391, 94/420,
128/232, 185/377, 235/1658, 262/
110, 265/201, 280/573, 285/718,
290/859, 408/116
köñl-imniñ 246/1932
köñl-imni 156/365, 165/157, 282/626
köñl-imgä 220/1261
köñl-imdä 176/144, 246/1948, 263/128,
286/745
köñl-imdägi 62/176
köñl-iñ 22/556
köñl-iñni 212/1058, 237/1708
köñl-iñgä 89/282
köñl-iñdä 235/1651, 247/1955

köfl-iñdän 235/1653, 238/1729, 239/1767

köfl-i 2/25, 2/36, 5/109, 8/186, 8/194,
22/551, 22/553, 47/245, 50/321,
57/28, 65/245, 73/446, 77/547,
87/250, 87/251, 105/29, 105/38,
111/188, 117/358, 118/381, 145/
97, 147/151, 149/198, 151/232,
152/262, 152/263, 152/264, 158/
422, 160/28, 212/1073, 224/1369,
226/1423, 255/107, 260/61, 260/
62, 269/300, 340/321, 377/57,

381/156

köfl-iniñ 4/82, 47/248, 51/346, 191/518,
304/302

köfl-ini 2/32, 2/40, 38/11, 39/25, 39/44,
64/207, 107/86, 109/148, 132/350,
150/218, 151/239, 153/293, 159/
15, 165/168, 197/674, 252/32,
266/218, 269/299, 295/84, 297/
150, 329/34, 342/377, 409/125

köfl-igä 51/348, 53/402, 89/284, 110/158,
132/346, 155/334

köfl-idä 8/176, 10/26, 20/494, 28/35,
39/41, 43/133, 53/391, 10/226,
113/236, 151/251, 221/1308, 268/
266, 284/675

köfl-idägi 20/501, 67/300, 150/224, 176/
136, 268/267, 342/358
köfl-idän 103/660, 113/231, 114/270, 184/
343, 361/123
köfl-ifiz 132/339
k.-läрни 1/5, 50/318
k.-läri 3/58, 39/33
k.-läridä 21/527, 124/137, 164/141
k.-läridägi 103/639
k.-lärimiz 264/171

köfl

gönül

(örgängän köfl örtänsä qoymäs) 408/111

köfilçän

iyi kalpli, uysal

k. 229/1510

könik-

kanaat etmek, razı olmak

k.-ib 148/163

k.-ib qäl- 153/297

köp

çok

k. 1/15, 2/45, 2/45, 5/102, 13/306, 15/367,
19/474, 33/160, 38/15, 38/21, 39/33, 55/
436, 69/333, 80/57, 81/98, 85/186, 85/
194, 86/223, 88/273, 88/275, 89/295, 89/
303, 96/470, 107/101, 107/76, 111/184,
115/293, 119/21, 135/429, 135/430, 135/
434, 149/179, 151/242, 157/397, 159/21,
161/50, 161/50, 162/92, 165/168, 173/55,

182/289, 186/392, 191/543, 192/549, 198/
713, 199/739, 200/767, 201/772, 201/782,
202/805, 205/883, 209/993, 210/1019,
217/1206, 225/1406, 225/1409, 226/1424,
226/1426, 231/1550, 231/1551, 231/1559,
231/1563, 233/1612, 237/1696, 238/1741,
245/1901, 245/1911, 247/1974, 251/5,
252/45, 252/49, 255/113, 263/145, 265/
193, 266/230, 269/305, 275/464, 276/470,
276/472, 279/550, 281/597, 281/616, 283/
662, 283/667, 288/784, 289/824, 291/873,
293/35, 296/112, 299/196, 303/292, 308/
402, 308/423, 319/146, 323/240, 324/275,
326/310, 326/321, 330/62, 330/72, 330/
73, 332/124, 333/151, 334/168, 339/295,
354/275, 360/100, 366/231, 367/257, 369/
321, 372/390, 385/42, 385/47, 388/118,
395/292, 409/130

k. -dä 184/352

k.-mi 222/1335

k.-dir 48/276

k.-dä 174/100, 299/185

k.-dän 269/300, 288/785

k.-niñ 339/295

k.-ni 39/37

k.-i 66/256, 78/17, 179/230, 255/112

k.-ini 251/5
k.-lär 88/276, 249/2028, 316/56
k.-läri 338/273
k. -köp 360/100
k.-ginä 93/403, 144/73, 385/36
k.-ki 82/113
k.-ligidän 48/277
k.-raq 2/37, 12/296, 113/243, 157/386,
189/486, 232/1588, 295/96,319/134,
324/273, 326/321, 332/116,367/296,
370/348, 376/26
köpây- çoğalmak
k.-işdi 65/248
k.-sä 226/1415, 226/1415
k.-gänigä 334/174
köpâytır- çoğaltmak
k.-di 65/245
k.-gisi kel- 226/1416
k.-ib 206/922
köpçi- şışmek
k.-b 379/110
köpçilik çoğunluk
k. 29/73, 76/515, 134/401, 318/109
köpçilig-i 398/373
k.-kä 339/301
k.-niñ 363/176, 398/378

köpik	köpük
	k. saç- 412/206
	k.-kä 345/39, 353/239, 362/133
	k.-li 411/187
köpinçä	coğunlukla
	k. 385/49
köpir-	köpürmek
	k.-ib 8/199
köpläs-	coğunluk olmak, birleşmek
	k.-ib 36/238, 36/239
köppäk	it, it oğlu it
	k. 377/53
köprük	köprü
	k. äldi 363/165
	k. başi 332/112
	k. üsti 346/73
	k.-dän 279/556
kör	(F. s. kūr) kör
	k. bol- 178/203
kör-	görmek
	k.-äyätir 260/56
	k.-äyätirmän 282/638
	k.-ärmiz 298/172, 298/173
	k.-dim 92/357, 128/250, 319/147, 375/9, 376/27
	k.-dif 69/348, 69/354

k.-difmi 191/521, 191/523
k.-di 43/140, 48/267, 50/307, 51/331, 72/
433, 74/472, 100/572, 167/220, 184/
348, 234/1625, 328/13, 342/373, 351/
183, 358/43, 361/109, 410/172
k.-difiz 92/356
k.-difizmi 23/565, 288/802
k.-dilär 75/500, 138/499, 161/51, 162/94,
414/269
k.-isdi 118/366
k.-gänmän 191/525
k.-gän (f.) 109/133
k.-gänmi 274/434
k.-gänmikin 332/118
k.-gänsiz-kü 275/452
k.-gänlär 46/223, 78/3, 242/1833
k.-ibsiz 66/259
k.-ämän 228/1481, 265/183, 268/280, 277/
506, 283/650, 376/44, 378/93
k.-ämänki 236/1683,
k.-ämänmi 361/122
k.-äsän 337/242
k.-äsiz 275/456
k.-ädi 19/476, 53/389, 167/217, 229/1498,
231/1542, 231/1544, 236/1678, 288/
790, 296/105, 340/320, 346/60,

401/451, 401/452
k.-ädimi 401/451
k.-ämiz 218/1219, 230/1516, 269/292,276/
477, 337/239, 337/240
k.-äsizlär 74/480
k.-ädilär 126/189, 202/801, 265/187, 401/
450
k.-işädi 230/1539
k.-ädilärmi 113/249
k.-äcäksiz 269/303
k.-äy 6/128, 42/119, 283/665
k. -çi 352/215 352/215
k.-äylik 199/722, 283/648, 379/103
k.-ifñ 11/270, 23/585, 24/594, 123/112,
131/322, 135/434, 253/56,299/181,
388/110, 406/59
k.-säm 210/1026
k.-sä 27/23, 109/136, 159/10, 231/1543,
298/162, 325/289
k.-säñiz 185/387, 210/1008, 277/500
k.-sälär 113/250
k.-issä 46/212
k.-sin 163/118, 247/1960, 317/95, 317/96
k.-sin-gä 25/629
k.-iş lüzim 163/106
k.-iş keräk edi 7/165

k.-gim kel- 228/1478
k.-gäc 49/295, 135/419, 151/253, 221/1303,
233/1608
k.-gäli 251/22, 272/387
k.-ib 14/328, 21/518, 59/80, 114/267, 118/
375, 120/30, 179/219, 221/1297, 248/
1993, 355/302, 378/90, 387/81
k.-ibginä emäs 8/173
k.-ädigän 78/5, 93/390, 386/51
k.-äyätgän 367/288
k.-gän 20/500, 39/37, 49/290, 74/471, 85/
189, 113/251, 114/265, 187/421,
193/591, 297/135, 304/312, 318/104,
337/253, 398/374, 407/90
k.-gän bol- 119/21, 336/205
k.-gändän 22/543, 86/203, 365/216
k.-gändäy 137/478, 221/1311
k.-gänimsän 64/227
k.-gänini 70/384
k.-gänidän 7/158, 112/210, 135/414, 137/
485, 195/642
k.-gänlärimni 69/347
k.-gündäy 112/222, 159/8
k.-ärdim 92/357, 167/215
k.-ärdi 6/125, 152/260, 153/298
k.-ärdilär 397/359

k.-gändi 89/289
k.-ib edim 361/106
k.-màqçi edi 209/991
k.-är ekän 1/18, 62/164
k.-mädim 282/636, 285/707
k.-mädi 121/72, 137/482, 159/10, 210/1018
k.-mägän 99/551, 140/550, 148/163, 158/
427, 167/216
k.-mägänmi 113/252
k.-gänim yoq 22/553, 273/402
k.-gänim yoq-kü 4/95
k.-gän emäs 292/10, 336/210
k.-mäydi 10/241, 126/196, 361/121
k.-mäydişärmä 201/787
k.-mä 227/1459
k.-mäfi 54/424
k.-mäsin 311/480
k.-mägäç 52/369
k.-mäsdän 40/66
k.-mäydigän 62/166
k.-mägän edik-ä 44/154
k.-älmäs edi 152/262
k.-älmäslik (haset) 63/185
k.-älmäymän 115/283
k.-älmäysän 199/726
k.-ä ä1- 35/218 243/1857

k.-ib çıq- 387/88
k.-ib qal- 297/128
k.-ib otir- 197/689, 273/400
k.-ib tur- 191/529, 191/529, 243/1858,
262/111
k.-iş 106/59, 167/217, 277/501
k.-ışdän 114/274
körä göre
k. 10/239, 28/36, 50/322, 113/243, 195/635,
237/1717, 291/863, 297/130, 33/160, 375/
12, 377/68, 391/205, 392/214
körgäzmä sergi
k.-gä 9/203
körüil- görülmek
k.-gän 389/134
k.-ädi 404/4
k.-sä 386/62
k.-gändä 240/1795
k.-ib 39/36, 53/397
k.-ärdi 113/235, 255/112
k.-gäni 399/408
k.-gän edi 130/296
k.-mägän (s. f.) 139/534, 158/425
k.-mägänligi 399/413
k.-mäski 161/70
körin- görünmek

k.-di 42/102, 118/364, 122/78, 221/1300,
259/27, 331/80
k.-ädi 78/18, 89/292, 179/207, 217/1195,
403/501
k.-äsiz 270/332
k.-gändä 81/89
k.-ib 82/105, 137/477, 236/1676, 306/352,
347/82, 367/256
k.-ädigän 174/97, 190/507, 308/408
k.-gän 1/14, 20/497, 27/9, 28/39, 31/128,
109/129, 111/200
k.-gäni 409/135
k.-ärdi 7/172, 111/185, 151/241, 157/395,
183/322, 194/618, 262/108, 358/42,
367/285, 406/70
k.-gän edi 382/197
k.-gän ediki 85/196
k.-iş 306/366
k.-iş 52/380, 135/432
k.-işlärigä 86/216
k.-mädi 65/246, 347/85
k.-mäydi 164/147, 186/413, 205/893, 366/
250
k.-mäsä 73/452
k.-mägänligi 404/21
k.-mäsd 50/307, 290/834

k.-mäside 288/784

k.-ä başlä- 1/13

k.-ib çıq- 177/178

k.-ib kel- 56/12

k.-ib ket- 123/116

k.-ib tur- 94/408, 221/1307, 236/1677,
244/1888

köriş-

görüsmek

k.-di 85/200, 108/112, 183/324, 208/971

k.-dilär 3/56

k.-ämiz 67/296

k.-ädigän 183/327, 260/54

k.-äyätgändäy 183/323

k.-gäç 33/167

k.-ib 85/201, 179/231, 221/1304

k.-gän (s. f.) 3/62, 281/609, 288/782

k.-gänimdän 261/80

k.-mädik 264/166

k.-ä ket- 33/165, 300/221

k.-ib tur- 40/50, 233/1614, 239/1754,
243/166, 247/1971

k.-mäk iläci 303/297

körişuv

görme, görüs

k. 255/105

k.-niñ 245/1916

k.-ni 183/332

körpä

k.-lär 183/331

yorgan

k. 56/8

k. qavis 142/5

k.-qavıq 144/72

k. qavıǵı 147/153

k. täslä- 359/62

k.-niñ 4/79, 262/111

k.-ni 143/38

k.-gä 324/269

k.-dä 210/1025

k.-dän 342/363

k.-läridän 145/81

k. -töşäk 12/301, 13/319, 146/108, 146/
114, 380/149

körsät- göstermek

k.-är 317/94

k.-ärmikin 401/461

k.-dim 200/771, 338/268, 338/268

k.-di 18/440, 179/225, 188/463, 191/532,
205/899, 218/1237, 233/1594, 264/
169, 279/545, 344/23, 393/254

k.-diñ 180/246

k.-gän (f.) 135/427

k.-ämän 337/242

k.-ädi 204/862, 204/863, 236/1674, 291/

879, 401/462

k.-ädilär 281/606

k. 156/372

k.-iñ 193/571

k.-ib 165/170, 180/235, 230/1525, 349/136

k.-ädigän 101/592, 179/208, 295/86

k.-gän (s. f.) 372/402, 388/119

k.-gänigä 119/19

k.-ärđi 4/89, 5/105, 259/29

k.-ib edim 198/711

k.-mäyđi 179/225, 194/599

k.-mä (emir) 177/177

k.-mäs edi 290/834

k.-ä äl- 104/19

k.-ib tur- 195/621

k.-ib turib 135/433, 177/175

k.-işđän 75/498

k.-màq 95/434, 384/11

k.-màqçı bol- 214/1113, 338/263

köst

noksan

käm- k.-siz 259/44

kötär-

kaldırmak

k.-đi 129/261, 138/502, 187/420, 187/432,

203/846, 210/1010, 231/1546, 233/

1607, 353/255, 364/194, 413/250

k.-dik 208/967

k.-dilär 229/1509, 333/127

k.-gän (f.) 406/57

k.-ädi 38/11, 176/151

k.-ädilär 38/23

k.-màqçimi 124/132

k.-äy 409/125

k.-iñ 231/1553

k.-sä 402/488

k.-säk 364/177, 364/189

k.-ib 1/16, 4/88, 8/183, 16/397, 27/22,
41/96, 60/103, 79/29, 79/44, 81/
80, 112/209, 125/179, 126/200,
137/480, 191/539, 194/614, 195/
631, 208/958, 244/1896, 339/283,
355/285, 363/174, 375/11, 375/17,
379/124, 382/195, 390/178, 407/
92, 410/176

k.-gän (s. f.) 342/372, 363/155, 373/425,
411/181

k.-gändän 364/177

k.-gäni 229/1505

k.-gänlördän 348/109

k.-gänläriçä 413/241

k.-ärdi 206/918

k.-mäsä 145/86

k.-mäymiz 363/174

k.-mäy 138/492
k.-mäş edik 363/172
k.-ä àl- 145/86
k.-älmädi 374/450
k.-ä ber- 267/255
k.-ä tur- 106/65
k.-ä tüş- 20/489, 93/383, 133/381, 155/
354, 162/77, 162/81, 305/338,
315/25, 353/249, 393/240
k.-ib bol- 410/163
k.-ib kel- 15/370
k.-ib qoy- 329/34
k.-ib yür- 247/1958, 292/21
k.-ib yubâr- 384/6
k.-ib kelib 254/78, 298/177
k.-ib turib 110/170
k.-mäy qâl- 318/107
k.-işgä 5/121
k.-işî 398/379

kötäril-

kaldırılmak

k.-är 110/163

k.-di 27/14, 30/80, 54/412, 138/508, 153/
283, 331/31, 331/99, 335/181, 337/
246, 383/209, 410/160

k.-dilär 333/128

k.-ädi 142/16

k.-ib 6/147, 87/237, 304/304
k.-gän (s. f.) 39/41, 259/28, 410/171
k.-gändän 47/238
k.-gänü 7/168
k.-gän edi 55/439
k.-mäydi 149/190
k.-àlmäydi 236/1671
k.-ä tüş- 128/244, 156/361, 381/171,
393/251

k.-ib qal- 35/216

k.-işigä 108/118

köy

sokak, yol

(mähällä-köy) 153/286

k.-dä 38/7, 81/89, 115/297, 235/1643,
242/1833

k.-dän 142/15

k.-ifdä 415/300

k.-i 2/42, 56/23, 195/621

k.-igä 339/285

k.-idä 415/297

k.-içä 191/533

k.-lärgä 65/246, 179/224

köyläk

gömlek

k. 101/589

köyläg-i 259/44

köyläg-iniñ 65/236

k.-lärini 382/189
k.-çän 383/205
k.-lik 116/324, 179/210
köynäk gömlek
k. 31/106, 31/108
köz göz
k. 78/8, 89/286, 100/584, 158/428, 199/727
k. bilän 7/173, 195/622
k. aç- 64/227
k. äläy- 410/152
k. boyä- 389/130
k. täslä- 187/428
k. tik- 6/123
k. yügürtir- 51/349, 112/227, 386/73
k. yum- 246/1934
k. äldi 137/465, 185/362, 238/1729, 289/
833, 291/883
k. äynägi 198/716
k. bäläm 341/333
k. himäsi 71/386
k. işäräti 121/56
k. qäräsi 179/224, 320/165
k. uçi 71/387, 112/203, 112/206
k. yäşi 19/462, 64/220, 152/273, 153/291,
153/294, 153/296, 154/304, 154/
313, 160/35, 199/723, 245/1910,

256/134, 294/71, 340/310, 340/324,

380/130

(yüz-k.- hărăkätläri) 190/507

k.-gä 190/507, 258/14, 291/872, 328/16,
404/21

k.-dä 53/397

k.-dägi 131/329

k.-dän 19/466, 50/313, 75/491, 199/725,
403/498

k.-im 33/162, 177/167, 267/241, 276/485,
283/666

k.-imniñ 167/214

k.-imni 238/1739, 274/438

k.-imgä 256/128, 287/774

k.-imdägi 290/834

k.-imdän 269/285

k.-iñ 260/52

k.-iñni 69/340

k.-i 36/240, 41/91, 43/129, 50/310, 52/
371, 58/75, 59/80, 85/189, 85/199,
87/232, 102/626, 105/41, 120/27, 126/
195, 138/503, 149/182, 173/59, 178/
203, 183/335, 233/1594, 254/85, 274/
434, 277/517, 305/327, 316/54, 324/
264, 394/275, 412/221

k.-iniñ 78/9, 253/72

k.-ini 34/202, 35/210, 56/13, 56/6, 102/
617, 107/89, 109/140, 149/180,
174/76, 233/1605, 250/2040, 254/
97, 258/1, 258/21, 259/48, 270/
328, 281/614, 297/138, 298/174,
316/68, 322/210, 322/216, 325/289,
357/14, 358/25, 372/388, 394/280,
394/281, 398/368, 407/86, 412/204

k.-igä 42/126, 46/204, 56/12, 65/235, 65/
246, 123/115, 123/121, 164/146,
169/272, 179/207, 185/379, 205/880,
262/107, 262/123, 313/538

k.-idä 78/10, 184/347, 268/265, 325/306,
382/196

k.-idän 50/314, 198/699, 340/306

k.-lär 57/27, 71/404, 101/595, 205/883,
205/884, 205/885, 259/32, 316/55,

k.-lärnifñ 1/17, 205/883, 367/288

k.-lärgä 187/430, 189/487

k.-lördä 102/619, 367/286

k.-lördän 205/882, 280/582

k.-lärim 264/172

k.-läri 4/80, 4/85, 6/141, 21/526, 57/36,
63/194, 65/237, 68/315, 70/384,
102/618, 142/11, 147/148, 150/212,
175/123, 191/540, 195/629, 195/638,

212/1067, 224/1370, 227/1465, 232/
1586, 232/1587, 233/1597, 233/1602,
265/185, 268/269, 280/581, 287/763,
288/797, 289/817, 306/372, 320/163,
355/291, 382/188, 410/151, 414/265,
415/231

k.-läriñ 92/369, 414/260

k.-läriñ 23/562, 57/38, 63/198, 65/236,
71/392, 82/103, 91/341, 99/555,
101/606, 137/479, 154/319, 162/
100, 166/177, 168/243, 176/139,
229/1514, 306/370, 313/546, 320/
163, 357/12, 357/9, 358/49, 392/
222, 414/258

k.-läriğä 15/379, 43/148, 45/181, 60/113,
71/397, 83/142, 147/140, 152/272,
158/429, 175/104, 184/342, 221/
1306, 226/1435, 367/287

k.-läridä 21/522, 87/235, 111/184, 118/
385, 139/532, 152/261, 153/290,
184/338, 184/353, 282/633, 291/
871, 348/110, 367/284, 374/437,
378/91, 409/134, 409/139

k.-läridän 32/132, 60/127, 184/349

k.-läridäy 27/10, 71/385

k. -qulàq qıl- 34/196

	k.-li	101/594, 194/602, 194/606, 250/2045, 259/35, 370/342, 370/344
közəynək	gözlük	
	k. qutiçəsi	403/505
krucka	(Rusça i.) testi	
	k.	198/719
küç	güç, kuvvet	
	k.	183/328, 194/610, 205/894
	k. bilän	343/396, 393/242
	k. eməsmidi	194/612
	k. körin-	205/893
	k.-niñ	51/345, 51/345, 51/347
	k.-dän	296/111
	k.-im	354/271
	k.-i	25/622, 84/159, 135/411, 184/337, 184/355, 190/516, 194/606, 274/417, 294/66, 382/190
	k.-ini	38/14
	k.-imiz	45/183
	k.-lär	296/112
	k.-li	14/342, 28/37, 35/228, 39/36, 119/4, 161/58, 184/339, 194/612, 214/1110, 313/549, 370/354, 411/178
	k.-limisän	411/201, 412/214
	k.-lilär	10/234
	k.-lirəq	35/223

k.-liràq-kü 124/140
 k.-lik 28/36, 35/210, 49/284, 202/822,
 354/272, 364/185, 364/185, 389/
 149, 408/117
 k.-sizlär 10/235
 küçälä zehirli bir çeşit tohum
 k. 372/396
 k. bilän 384/13
 k.-gä 383/213
 küçäy- güçlenmek
 k.-är 153/286
 k.-gän (s. f.) 153/285, 186/390
 küfür (A. i. kufr) küfür
 k. sàvur- 352/221
 kül kül
 k. bol- 192/566
 k.-i 62/176
 k.-ini 414/259
 kül- gülmek
 k.-äyätirmän 72/430
 k.-dim 266/208, 287/759
 k.-di 1/10, 18/454, 27/21, 63/186, 86/211,
 91/335, 94/411, 94/415, 96/462, 96/
 465, 96/475, 103/659, 110/175, 116/
 319, 123/120, 124/147, 133/373, 133/
 384, 140/552, 174/82, 174/87, 175/

126, 180/248, 180/251, 183/312, 185/
369, 187/432, 188/444, 204/870, 207/
943, 207/946, 211/1038, 217/1186,
220/1267, 222/1316, 222/1316, 222/
1317, 222/1336, 225/1396, 228/1475,
233/1608, 233/1615, 243/1864, 274/
422, 288/800, 310/472, 315/32, 316/
57, 318/124, 321/180, 331/96, 332/
117, 332/122, 337/252, 344/7, 344/
8, 361/116, 376/32, 380/133, 396/
318, 402/467, 402/476, 403/499,
410/154, 411/192, 414/267

k.-dilär 32/149, 332/102, 332/111, 355/297

k.-äsän 72/428

k.-ädi 9/219, 187/433, 236/1678, 366/240,
371/373, 371/378

k.-äsiz 156/370

k.-iñ 9/212

k. -külä 183/315, 312/507, 320/156

k.-ib 49/294, 50/318, 62/156, 86/214, 114/
262, 128/255, 156/366, 160/28, 160/
40, 161/71, 174/88, 195/632, 201/
778, 223/1349, 226/1421, 251/15,
251/23, 297/148, 309/444, 322/226,
341/341, 366/244, 371/375, 393/239,
409/136, 409/136, 414/263

k.-ibginä qoy- 87/248
k.-är (s. f.) 85/199, 86/211, 109/153, 123/
114, 152/267, 320/159, 398/370
k.-äyätgändir 160/30
k.-gän (s. f.) 3/58, 191/540, 268/269
k.-gäni 224/1371
k.-gänigä 387/97
k.-ärdi 97/508, 189/488, 195/638, 212/1074,
212/1076
k.-ärmidi 369/309
k.-ärdilär 46/224, 367/283
k.-gän edi 17/409
k.-sinidi 165/160
k.-mäsdän 9/216, 9/219
k.-mäy 9/214
k.-mägän (s. f.) 9/214
k.-mäş (s. f.) 53/387
k.-mäş edi 45/180
k.-mäşä ekän-dä 10/224
k.-iş 9/215, 9/215, 9/218, 9/220, 28/35,
70/364, 91/344, 147/133, 195/639,
243/1863, 268/269, 409/137, 409/140
k.-işniñ 72/433, 319/150, 344/8
k.-işni 87/249
k.-işdä 387/96
k.-işdän 117/334, 156/376

k.-işi 160/27, 174/88, 218/1222, 228/1475,
266/209, 369/329

k.-işidä 91/339, 133/377

k.-işidän 298/157

k.-işidäy 9/220

k.-işimni 264/155

k.-işini 32/149, 211/1055

k.-işlär 333/129

k.-işlärnif 71/406

k.-işlähini 9/217

k.-ib àl- 392/216

k.-ib qoy- 69/352, 253/59, 320/167, 366/
243, 396/313

k.-ib tur- 156/360

k.-ib yubär- 22/557, 69/358, 72/426, 122/
81, 319/149, 336/226

k.-ib turib 23/568, 52/366, 72/429, 124/
151, 156/371, 183/323, 218/
1222, 323/234

k.-ib yubàrib 211/1051

külçä çörek, simit

k. 198/694

k. bol- 388/114

k.-lär 146/104

küldir- güldürmek

k.-di 54/433

	k.-ädi	371/378
	k.-ib	38/11
külgi	gülme, gülüş	
	k. 158/415, 295/93, 331/99, 387/95	
	k.-gä	128/251
	k.-fiz	128/252
	k.-fizni	54/423
	(oyin-külgi qıl-)	99/552
	k.-li (gülünç, komik)	191/520
külimsirä-	gülümsemek	
	k.-di	15/359, 35/217, 98/534, 278/522
	k.-fi	9/213
	k.-b	51/331, 82/102, 207/937, 259/38,401/ 457
	k.-b kelib	288/781
	k.-b turib	27/23
	k.-b tur-	110/167
	k.-ş	110/169, 15/358, 15/363, 44/173, 135/ 415, 407/86
	k.-şdä	110/168
	k.-şi	23/565, 44/174
	k.-şidän	278/524
külüş-	gülüşmek	
	k.-dilär	71/405
	k.-ib	30/79, 373/419, 413/245
kümüş	gümüş	

k. 78/1, 208/978

k. k amar 64/205, 78/1, 80/62, 179/215,
196/658

k un

g un

k. 5/103, 9/222, 15/371, 11/271, 13/308,
13/319, 14/352, 14/354, 19/480,19/483,
27/3, 40/58, 41/98, 42/127, 52/372,62/
169, 80/58, 80/62, 80/63, 82/126, 84/
178, 85/192, 96/481, 99/559, 100/565,
104/2, 105/47, 106/55, 106/62, 106/69,
108/127, 111/199, 113/229, 114/279,116/
323, 124/133, 143/28, 143/33, 147/145,
152/271, 155/335, 164/136, 165/156,169/
277, 170/309, 171/10, 171/21, 171/7,
172/32, 172/36, 176/132, 208/963, 221/
1312, 226/1424, 241/1805, 251/11, 254/
81, 260/75, 261/76, 262/104, 262/123,
262/127, 263/153, 273/410, 278/529,
283/663, 283/663, 286/740, 291/872,
293/49, 295/101, 295/92, 296/113, 296/
115, 298/172, 307/400, 310/454, 314/4,
317/78, 328/1, 328/14, 340/323, 341/
333, 341/339, 341/345, 342/364, 351/
193, 371/365, 377/64, 389/129, 389/132,
398/378, 398/378, 410/171

k. b atıŝi 251/1

k. yàruđı 115/283
k.-dir 409/147, 409/147
k.-niđ 165/172, 292/3, 405/49
k.-ni 63/178, 377/85
k.-gä 60/106, 70/382, 105/47
k.-dä 32/147, 78/15, 81/97, 88/256, 94/
432, 153/295, 172/33, 181/268, 188/
458, 188/459, 262/124, 290/857,
326/329, 341/356
k.-dälik 261/96
k.-dän 27/3, 53/399, 72/418, 111/193,
142/19, 154/311, 171/12, 180/232,
225/1394, 296/116, 324/280, 332/
124, 342/362, 408/122, 414/262,
414/268
k.-gäçä 87/251, 171/6
k.-im 281/609
k.-imdän 66/263
k.-i 13/322, 53/396, 59/92, 66/261, 72/
408, 105/46, 114/280, 115/281, 124/
133, 149/180, 160/43, 165/171, 193/
580, 226/1425, 244/1896, 271/339,
285/707, 297/134, 297/144, 302/281,
304/309, 342/374, 346/73, 369/314,
372/388, 374/450, 387/86, 413/252,
414/268

k.-inif 154/325
 k.-ini 367/288
 k.-idä 383/205, 384/23
 k.-igäçä 387/77, 387/78
 k.-iyàq 326/328
 k.-iginä 109/143
 k.-imizdän 288/782
 k.-ifiz 256/126
 k.-lär 84/170, 290/848
 k.-lärni 167/220
 k.-lärdä 164/147
 k.-lärim 63/177
 k.-läri 12/299, 241/1801, 251/14
 k.-lärimi 52/379
 k.-läridä 160/40
 k.-läridän 20/504
 k.-gi 67/285, 124/128, 152/273, 261/94,
 333/142, 342/364
 k.-ginä 390/167
 k.-lik 157/398, 202/807, 202/817
 k.-siz 216/1180

kündäs

kuma

k. 58/51, 61/148, 63/189, 64/205, 66/268,
 67/303, 71/404, 100/577, 108/119, 123/
 106, 168/246, 292/6, 298/152, 299/202,
 304/309, 308/401, 342/378, 344/8, 367/

290

k. bol- 63/184, 64/208, 66/257, 66/258
k.-niñ 61/148, 64/206, 67/302, 70/384,
296/117
k.-ni 342/379, 342/380
k.-gä 343/386
k.-dän 298/177
k.-im 341/340
k.-imniñ 59/93, 341/345
k.-i 62/152, 67/291, 68/311, 373/416
k.-iniñ 55/443, 55/447, 56/1, 63/181,
64/215, 67/288
k.-ini 252/25, 304/312, 310/464, 373/420
k.-igä 66/276, 68/327, 71/392
k.-iñiz 300/211
k.-iñizniñ 59/90
k.-lär 109/129, 296/120, 312/522, 367/
288, 367/291
k.-lärä 169/256
k.-lärän 61/136
k.-lärim 60/111
k.-lärimniñ 297/140
k.-läri 74/485, 251/10, 251/20, 309/444,
371/377, 372/404, 373/419, 374/
445, 383/207
k.-läрниñ 121/70, 306/362, 341/348

	k.-lärini	309/442, 343/391
	k.-lärigä	300/222, 369/314
	k.-läriñizgä	59/89
	k.-lik	67/284, 67/287, 67/293, 68/315, 169/258, 384/1
kündüz	gündüz	
	k.	175/108, 251/14
	k.-niñ	263/152
	k.-ni	114/277
	k.-i	12/297, 221/1294, 231/1559, 231/1563
	k.-läri	81/93
	k.-lärini	171/4
	(keçä-kündüz)	307/382, 341/340, 341/342, 349/149
	k.-ginä	264/164
küfirä	oya (işleme)	
	k.-läriñi	152/268
küfürä	oya (işleme)	
	k.-lärigä	112/205
küräş	güreş	
	k.	343/395
	k. älävi	295/100
	k.-dä	296/123
	k.-iniñ	367/294
küräş-	güreşmek	
	k.-ib kel-	261/85

kuràrt > kurort (Rusça i.) kaplıca

k.-dän 228/1482

kürsi (A. i. kursī) sandalye

k. 174/95, 187/416, 187/417, 228/1473

k.-ni 85/202, 187/416, 198/704

k.-gä 86/204, 287/778

k.-dä 391/198

k.-lär 175/114, 403/503

k.-läri 391/195

küşändä (F. s. küsende) katil, öldüren

k.-si 377/66

küt- beklemek

k.-di 299/197

k.-ämän 218/1223, 293/33

k.-ämiz 55/441

k. 236/1690

k.-ib 7/156, 30/101, 98/530, 147/143, 197/

680, 222/1313, 250/2044

k.-gän (s. f.) 20/499, 67/299, 197/677

k.-gäni 370/342

k.-gänlikläri 404/4

k.-ärđi 67/291, 171/5, 188/464, 233/1603,

298/175, 299/195, 342/364, 382/

178,

k.-mäydi 53/387

k.-mä 198/695, 213/1096

k.-mäsdän 104/13, 404/2, 407/90, 407/95
k.-mäsdänəq 99/548, 399/398
k.-mägän (s. f.) 112/213, 348/115
k.-mägän edi 171/1
k.-ä başlä- 105/42
k.-ib otir- 195/625, 215/1137, 285/708,
338/259, 407/98
k.-ib yät- 185/367, 353/238
k.-ib otirib 91/348
k.-isgä 387/92
kütür- bekletmek
k.-mädi 67/291
kütül- beklenmek
k.-gän (s. f.) 174/101
k.-mägän (s. f.) 95/447, 165/174, 306/366,
404/22
kütübxänä (A. kutub + F. hane) kütüphane
k. 270/321
küy beste, ezgi
k.-gä 32/140
k.-i 197/682
k.-igä 46/214
k.-läрни 111/192
k.-lärgä 31/123
k.-läri 31/121

k.-läriniñ 409/145
küy- için için yanmak, berbat olmak
k.-dim 146/107
k.-di 32/147, 63/187, 360/84
k.-ibdi-kü 117/349
k.-ämän 146/102
k.-ädi 11/265
k.-sä 178/191
k.-ib 110/157, 245/1904, 324/264, 371/359
k.-ib -pişib 34/183
k.-ib -yänib 158/408
k.-ädigän 123/126
k.-gäni 381/158
k.-ib ket- 167/223, 349/132, 381/172
k.-iş 11/265
küyäv damay, güvey
k. 163/107, 168/231, 168/238, 168/238,
169/280, 254/87, 342/364
k. rali 160/34
k.-niñ 161/55, 253/70, 255/104, 292/9,
369/329
k.-ni 162/96, 163/127, 253/51, 381/151
k.-gä 169/265
k.-dä 163/113
k.-ini 197/679
k.-iñiz 64/224, 298/161

	k.-ifizni	163/108
	k.-ifizgä	301/247
	k.-ifizdän	298/160
	k.-lärininiñ	123/106
küyävqaylıq	damat, güvey	
	k.	370/333
küydür-	yakmak	
	(cän k.-ib) dostça davranmak, iltifat et-	
	mek	191/526
	k.-ib	385/41, 414/259
küyin-	üzülmek	
	k.-ışdän	146/123
	k.-ışlärögä	20/487
küylä-	türkü veya şarkı söylemek	
	k.-di	409/146
küz	güz, sonbahar	
	k.	4/91, 40/51
	k. fäsli	80/52
	k. keçäsi	312/530
	k.-dä	40/75, 44/153
	k.-gi	31/116
küzäk	güz	
	k.-dä	15/369
küzät-	gözetlemek	
	k.-äyätgän	383/204

k.-gän (s. f.) 114/271

k.-ärdik 70/379

k.-ä bäsälä- 21/525, 213/1084

k.-ib bär- 118/377

k.-ib tur- 61/135

Q

qà-	örtmek, sarmak
	q.-gängä 173/50
qabär-	şısmek (el, kol gibi)
	q.-di 153/300
qabih	(A. s. kabīh) igrenc, tiksindirici
	q. 177/154
qabil	(A. s. kabīl) muktedir; mümkün
	q. 293/38
qabil	(A. zf. kabīl) türlü, benzer
	q.-idän 113/234
qabristän	(A. kabr + F. -sitän) mezarlık, kabristan
	q.-lär 8/185
qabul	(A. i. kabūl) kabul
	q. qıl- 67/289, 326/330, 402/484
qabzä	(A. i. kabza) sap, kabza
	q.-gä 196/645
qac-	kaçmak

q.-dim 260/73
q.-di 8/181, 112/213, 197/684, 337/253
q.-gän (f.) 324/267
q.-äsän 81/83
q.-ädi 190/516, 371/379
q.-äsiz 16/404, 306/368
q. 164/143, 164/143, 164/143
q.-gifi kel- 164/142
q.-ärkän 81/81
q.-ib 14/329, 311/483, 353/257, 366/230,
413/233
q.-äyätgänligi 348/105
q.-gän (s. f.) 289/807, 344/21
q.-gän bol- 60/102, 155/333
q.-gän edi 36/252
q.-mäydi 94/424
q.-mäysizmi 394/263
q.-mä 412/220
q.-mäsin 399/390
q.-mäsäfiz 394/264
q.-mäydigän 172/33
q.-mäski 142/9
q.-ib kel- 13/323
q.-ib ket- 238/1727, 260/74
q.-ib otir- 244/1894
q.-ib tur- 222/1326

q.-màq 238/1726
 q.-iş 12/286, 197/684
 qaçàn ne zaman
 q. 5/101, 6/137, 24/606, 52/375, 83/149,
 91/350, 99/539, 105/45, 163/122,176/
 133, 185/387, 190/492, 208/962, 212/
 1070, 215/1135, 221/1288, 241/1822,
 242/1825, 256/136, 309/452, 360/76,
 361/120, 366/232
 q.-gäçä 296/122, 405/32
 qàçir- kaçırmaq
 q.-dilär 159/4
 qadä- takmaq, saplamak
 q.-b turib 365/203
 qadäh (A. i. kadeh) kadeh
 q. 189/480, 229/1509
 qadä-ählär 409/149
 q.-lärnif 231/1546
 q.-çägä 189/479
 qadäl- takılmak, saplanmaq
 q.-ib 373/427
 q.-gän (s. f.) 373/428
 qadäm (A. i. kadem) adım
 q. 121/57, 211/1052, 226/1437, 227/1455,

306/370, 309/427, 365/226

q. bäs- 17/432, 31/122, 51/349, 63/187,
118/378, 166/184, 193/587, 193/
591, 195/643, 243/1870, 312/508,
382/193, 403/500

q. qoy- 2/32, 69/339, 181/269, 330/56,
363/160, 365/209

q. täslä- 355/284, 356/318

q.-dä 88/255

q.-dän 309/430

q.-i 165/151

q.-ini 103/651

q.-lär 51/343, 264/156

q.-lärgä 297/131

q.-lärinif 316/66

q.-lärimi 30/90

qadär

(A. ç. e. kadar) kadar

q. 1/23, 7/172, 8/185, 8/185, 8/186, 9/200,
9/208, 10/232, 20/497, 25/633, 25/633,
26/640, 26/641, 82/113, 100/570, 107/82,
107/86, 107/87, 109/129, 111/188, 113/
236, 113/240, 114/273, 137/482, 149/
183, 184/351, 185/377, 191/535, 193/590,
194/601, 199/738, 203/841, 226/1431,
237/1709, 257/153, 261/90, 275/457,

285/710, 286/736, 290/842, 300/223,
308/422, 320/161, 320/163, 333/150,
338/262, 372/395, 374/432, 387/88, 389/
136, 389/147, 397/339, 397/339, 399/
393, 410/172

q.-isi 81/91

qadd (A. i kadd) boy

q.-i- qəmāti 415/288

qadirlä- deęerini bilmek, hürmet göstermek

q.-y əl- 188/454

qadr (A. i. kadr) hürmet, itibar, kıymet

q.-igä 131/325

q.-läri 398/371

q.-li 43/134, 227/1445, 230/1517

q.-lirəq 227/1447

qadrdän (A. kadr + F. -dän) kadirbilir, deęerbilir

q. 111/198, 113/240, 137/478, 300/221, 378/
96, 385/29

q.-lik 39/49

qafäs (A. i. kafes) kafes

q. dāricəsi 20/498, 172/27

q.-niñ 25/625

qəfilä (A. i. kəfile) kəfile

	q.-si 159/6
qàgàz	(F. i. kàgàz) kàgıt
	q. 84/168, 158/424, 224/1376, 248/1986
	q. oqı- 387/90
	q. beti 388/109
	q. pul 302/267, 414/274
	q.-nifı 387/92
	q.-ni 387/80
	q.-i 386/54, 389/146
	q.-inifı 303/288
	q.-lär 182/292, 359/66
	q.-lärni 182/294, 387/93
	q.-lärğä 386/72
	q. -màgàz 181/273
qağıllä-	gak gak etmek (Karga için kullanılır.)
	q.-ydi 377/64
qah-qah	kah kah, gülerken çıkan ses
	q. àt- 116/319
	qah-qah sàl- 123/120, 140/552, 140/556, 207/946, 371/373
qahqah	kah kah, gülerken çıkan ses
	q. sàl- 392/220
qahät	(A. s. kaht) kıt
	q. emäs ekän 406/74
qahqahä	(A. i. kahkaha) kahkaha

	q. 307/389
	q. səl- 332/117, 342/378
	q.-ni 342/382
	q.-lär 373/424
	q.-läri 306/362, 342/379
qahr	(A. i. kahr) öfke, hiddet
	q. idän 118/361
qahrämän	(F. s. kahramān) kahraman
	q. 236/1694, 365/207
	q.-i 384/6
qàidä	(A. i. kā'ide) kaide, kural
	q.-si 392/228
qàq	pek kuru, kuru
	q. 333/126
	q.-ıgä 40/69
qàq-	kakmak, itmek, vurarak dar bir yere sokmak; sallayarak meyve düşürmek
	q.-di 179/219, 181/267, 254/84, 401/457
	q. 145/84
	q.-ay 310/460, 310/460
	q.-aylik 31/109
	q.-qandä 32/142
	q.-ıb 102/632, 123/121, 142/13, 176/128, 390/166

	q.-qan (s. f.)	252/44, 384/22
	q.-màqqa	146/119
qaqa	baba	
	q. 4/73	
qa-qalä-	gak gak, gıd gıd diye ses çıkarmak (Tavuklar için kullanılır.)	
	q.-şigä	392/219
qàqıl-	kakılmak	
	q.-mädi	36/245
	q.-ib -yıqılib	379/112
qàqlän-	kurumak	
	q.-äsiz	32/147
	q.-lärib	173/61
	q.-lärmäsdän	385/43
	q.-längän	142/22
qaqsät-	ağlatmak	
	q.-säm	66/278
qal'ä	(A. i. kal`a) kale	
	q.-lär	201/784
qäl-	kalmak, geri kalmak, yenilmek	
	q.-äyätir	201/784
	q.-äyätirsiz	34/191
	q.-är	7/151, 42/107, 58/71, 94/425, 243/1869, 307/385, 315/28
	q.-dim	170/295, 210/1024, 242/1835, 261/

81, 272/375, 276/485, 277/509, 280/
574, 283/655, 284/680, 341/346
q.-dim -kü 126/183, 243/1865
q.-dif 219/1258, 220/1268, 350/157, 376/
45, 413/229, 416/306
q.-difmi 242/1838
q.-di 2/42, 6/122, 7/160, 15/379, 16/398,
18/453, 25/618, 31/117, 40/67, 52/
358, 53/406, 57/35, 65/232, 74/470,
74/485, 83/129, 90/314, 106/56,
107/94, 108/126, 109/151, 112/214,
117/358, 118/367, 118/379, 121/64,
123/103, 124/128, 132/334, 134/410,
139/535, 149/202, 150/221, 158/414,
162/79, 162/80, 166/191, 171/7,
172/29, 174/76, 190/501, 190/508,
195/638, 202/811, 202/817, 203/847,
211/1035, 215/1134, 217/1192, 219/
1240, 226/1439, 231/1556, 238/1726,
242/1830, 242/1836, 250/2039, 273/
388, 275/449, 290/860, 297/139, 307/
388, 310/459, 312/526, 318/107, 322/
209, 322/227, 329/44, 330/67, 345/
47, 347/96, 349/139, 350/155, 361/
111, 366/252, 372/386, 377/56, 381/
174, 382/202, 391/193, 400/439, 405/

44, 409/143, 410/175

q.-dimikin 173/61

q.-dik 18/435, 35/205, 35/209, 349/134

q.-difiz 228/1466

q.-difizmi 139/525, 374/434

q.-dilär 30/88, 35/230, 51/352, 54/414,
77/542, 160/45, 227/1455, 241/
1812, 315/34, 317/81, 335/178,
411/180

q.-işdi 6/132, 16/385, 163/124, 231/1550

q.-gänsän 89/283

q.-gänsän-ä 267/251

q.-gän (f.) 28/40, 38/17, 62/176, 113/245,
125/167, 169/282, 189/477, 229/1499,
253/55, 259/46, 371/370, 385/32,

q.-gänmi 212/1073

q.-gänlär 358/40

q.-ibmän 33/162, 69/346, 91/348

q.-ibsän 356/316

q.-ibsänü 112/220

q.-ibdi 73/458, 76/527, 76/535, 140/562,
195/632, 207/953, 251/17, 259/44,
357/23

q.-gändir 285/712, 309/450

q.-ämän 14/339, 215/1145, 215/1150, 226/
1418, 297/128

q.-ämänmi 110/169
q.-äsän 26/647
q.-ädi 18/457, 82/117, 92/365, 94/428,104/
22, 114/264, 129/266, 151/238, 172/
28, 191/538, 215/1149, 263/128,330/
71, 336/224, 366/232, 371/364, 374/
440
q.-ädi -dä 216/1174
q.-ädimi 113/249, 219/1249, 384/16
q.-ämiz 364/177
q.-äsiz 388/111
q.-ädilär 148/160
q.-işädi 81/79, 131/330
q.-màqçi 345/38
q. 70/363
q.-sin 14/340, 24/606, 30/83, 100/585,
172/24, 296/108, 340/312
q.-äylik 67/297, 378/99
q.-iñ 57/31, 74/484, 75/490, 105/33,302/
269
q.-iñlär 231/1556
q.-säm 49/298, 208/963
q.-sä 29/69, 60/103, 116/315, 118/360.
145/100, 165/158, 169/266,208/968,
231/1552, 320/154, 349/142,360/86,
367/263, 377/50, 402/469

q.-säñiz 139/522

q.-gäç 41/96, 59/100, 127/223, 128/257,
138/502, 145/88, 191/533, 382/194

q.-gändä 82/124, 164/136, 171/10, 251/13,
307/400, 370/348, 389/152

q.-günçä 378/99

q.-ib 3/47, 21/513, 39/48, 42/122, 49/293,
58/72, 72/412, 79/28, 79/37, 82/121,
84/178, 135/428, 146/122, 205/887,
289/826, 325/301, 329/24, 337/231,
403/502, 404/21

q.-ädigän 34/194, 82/105, 205/893

q.-ädigän bol- 350/165

q.-äyätgänini 136/445

q.-gän (s. f.) 4/78, 12/292, 14/329, 20/504,
31/119, 51/330, 64/215, 65/238, 67/
301, 89/291, 148/164, 148/167, 151/
251, 154/312, 154/317, 158/428, 192/
547, 221/1310, 246/1949, 256/141,
256/146, 276/482, 281/598, 296/121,
353/237, 365/214, 370/340, 372/399,
373/408

q.-gän bol- 153/297

q.-gänini 108/123, 315/41, 373/426

q.-gänigä 17/424, 288/789

q.-gändän 74/461

q.-gändäy 382/180
q.-gäni 14/337
q.-gänidän 344/3
q.-gänlärniñ 21/515
q.-gänläri 100/577, 177/178, 287/769
q.-gänligi 255/112
q.-gänligidän 118/362
q.-gänni 332/123
q.-ärdi 111/195, 120/44, 291/874
q.-ärmidi 62/162
q.-ärdilär 308/417
q.-gän edi 35/216, 99/554, 99/554, 142/3,
215/1158, 279/545, 296/117,
381/164, 400/435
q.-gän ediñiz 16/390
q.-gän edilär 38/3, 75/507, 345/43, 388/
125
q.-isläri keräk edi 261/87
q.-gän emiş 220/1277
q.-gän ekän 135/429
q.-işmäş (f.) 202/810
q.-mäsmikän 241/1823
q.-mädi 25/628, 103/639, 194/605, 313/533,
349/134
q.-mägän (f.) 88/259
q.-gäni yoq 351/197

q.-mäbdi 170/289
q.-mäydi 14/350, 78/14, 78/21, 88/257,
173/71, 202/819, 218/1229, 260/
64, 341/335
q.-mäydimi 408/124
q.-ismäylär 398/372
q.-mä 97/506
q.-mäsä 270/314
q.-mäsin 226/1414
q.-mäsinmi 75/511
q.-mägändä 82/122, 370/348
q.-mäy 193/582, 354/281
q.-işmäydiğänlär 176/134
q.-mägän (s. f.) 308/424
q.-işmäsi 132/338
q.-mägän edi 40/59, 153/290, 225/1388,
295/85, 325/293, 357/10,
378/91
q.-mäsligi keräk edi 248/1999
q.-älmäymän 341/332
q.-ä ber- 349/136
q.-äversä 89/300
q.-ib ket- 60/104, 62/158, 146/105, 195/
633, 207/931, 258/23, 301/232,
387/78, 403/506
q.-maq 274/418

q.-màqqa 118/361
q.-is 246/1936
q.-işni 138/499
q.-iş 53/391, 109/130
q.-işini 24/593
q.-işidä 81/88

qaläm (A. i. kalem) kalem

q. 388/106
q. bilän 303/289
q. uçı 389/137

qalämpir

biber

q. 359/60
(toz-q.) 136/458

qaläy

nasıl

q. 11/262, 14/346, 33/177, 42/125, 66/258,
58/61, 58/70, 71/401, 80/51, 90/313, 97/
503, 109/151, 110/172, 114/265, 115/
294, 122/90, 133/383, 138/513, 145/99,
163/114, 167/213, 210/1015, 217/1194,
223/1357, 225/1393, 235/1648, 235/
1655, 265/182, 274/437, 278/521, 329/
29, 332/115, 340/328, 369/318, 378/94,
408/108

q.-sän 211/1048

q.-siz 197/691

	:q.-sizlər	143/45
	q.-lər	217/1191
qalb	(A. i. kalb) kalp, gönül	
	q.-də	288/805
	q.-idä	104/18
qalbüki	sahte	
	q.	259/34
qàldir-	kaldırmak	
	q.-dim	255/118
	q.-ämän	122/93, 370/341
	q.-sälär	326/327
	q.-ib	176/149, 254/91, 258/15, 313/536, 355/307, 410/174
	q.-gän (s. f.)	7/150
	q.-mäy	334/174
	q.-mäslikkä	39/25
	q.-mäsidif	337/232
	q.-ib bol-	209/993
	q.-ib ket-	127/226
	q.-isgä	343/394
qàldirä-	til qàldirä- : konuşmak	
	q.-di	28/48
	q.-ydi	10/242
	q.-b	165/164
	q.-gänini	192/544

qàldirät- til qàldirät- : konuşturmaq
 q.-işni 10/241, 11/270
 q.-màqqa 14/331

qaldirgàç kaldıraç
 q.-niñ 357/6

qàldiril- kaldırılmak
 q.-gän 132/347, 209/991
 q.-işini 377/54

qalin kalın; dost
 q. 101/592, 142/22, 211/1049, 252/26, 259/
 27, 305/342, 317/100, 342/363, 358/40,
 385/40, 413/240
 q. -qalın 142/22, 385/39

qalinläş- dost olmak
 q.-di 266/229

qalq- kalkmak —
 q.-dilär 347/85
 q.-ib 381/154

qallàb (A. s. kallab) dolandırıcı, sahtekâr
 q. 295/97

qalpàk kalpak; burada: mahfaza, gölgelik
 q. àstidä 175/108

qaltirä- titremek
 q.-b 16/392, 136/439, 185/373, 201/780
 q.-màqdä edi 121/60

	q.-gän (s. f.) 118/382, 405/43
	q.-gäni 400/439
	q.-b yät- 210/1025
	q.-ş 305/328, 406/53, 406/53
	q.-şi 186/390
qaltirä-	titremek
	q.-rdi 335/191, 373/424
	q.-äy 227/1454
qaltirəq	titreme, titrek
	q. 287/763
	(Täşi yältirəq, ici qaltirəq) 298/156
qaltirän-	titremek
	q.-ib 342/372
qaltirəvci	titreyen, titreyici
	q. 183/321
qaltis	tehlikeli, korkulu, riskli
	q. 118/384, 161/54, 173/50, 378/93
qamä-	tutuklamak, sokmak
	q.-ptilär 311/493
	q.-b 317/87
	q.-mäsmikin 403/493
	q.-b qoy- 352/212, 352/218
qamäl-	tutuklanmak
	q.-gän (s. f.) 227/1464
	q.-ib 243/1865
qaməq	hapishane, tutuklama

q.-qa 262/124, 264/156, 375/17, 375/22
 q.-dä 362/145
 q.-dägi 364/200
 q.-dän 354/269, 362/148
 qamäştir- kamaştırmaq
 q.-ib 63/198
 qamät (A. i. k̄amet) boy, boybos
 (qaddi- q.-i) 415/288
 qamät- tutuklatmaq, yakalatmaq
 q.-ib kör- 352/215
 q.-ib qoy- 354/265
 qambär (A. i. kanber) sadıq köle
 q. 388/106
 q. väli 388/104
 qamçı kamçı
 q. ber- 118/383
 q. säpi 32/142
 q. zärbi 353/244
 q.-niñ 353/242
 q.-gä 355/302
 q.-si 31/116, 111/199
 q.-li 36/242
 qamçilä- kamçılamaq
 q.-b 31/115, 118/365, 345/27
 q.-di 30/90, 102/633

q.-rdilər 193/586
 qamış kamış
 q. näy 129/266
 q. säväcöp 414/259
 q.-nif 124/134
 qan kan
 q. 187/438, 366/231
 q. bol- (sıkılmak) 29/55, 29/58, 29/61,
 145/90
 q. tök- 15/377, 398/363
 q. yügür- 1/7
 q. aqınläri 222/1317
 q. düşmäni 323/229
 q. hidi 389/151
 q.-läri 152/278
 qan- tatmin olmak, doymak
 q.-gän edi 180/251
 qanät (A. i. kanā`at) kanaat
 q. 291/877
 q. qıl- 206/920, 207/930, 248/1983, 292/
 11, 369/305, 369/306
 qanäqa nasıl
 q. 70/366, 316/53, 316/58, 395/305, 405/29
 qanät kanat
 q. 170/300, 336/224

q. qàq- 142/13, 384/22

q.-i 7/157, 215/1151, 243/1856, 357/3,
381/159

q.-ini 144/55, 243/1862, 313/536

q.-igä 377/61

q.-idän 90/325

q.-läri 32/129

q.-lärini 25/626

q.-lärigä 31/126

q.-li 32/141, 309/430

qancıq

kancık, döneq, güvenilmez

q.-sän 317/82

q.-lär 21/535

qançä

kaç, ne kadar

q. 10/229, 10/231, 27/19, 44/152, 67/295,
88/275, 90/317, 100/580, 107/94, 116/
323, 132/334, 132/334, 145/98, 157/
399, 157/400, 157/400, 157/401, 176/
151, 180/254, 181/263, 195/619, 196/
667, 201/785, 223/1360, 225/1396, 225/
1408, 226/1415, 231/1543, 235/1644,
236/1670, 245/1911, 286/732, 294/51,
298/162, 316/72, 334/153, 343/387,
355/289, 356/325, 364/201, 367/264,
367/299, 381/167

q.-gäçä 149/191, 151/243, 151/244

q.-si 83/147, 83/148

q.-sini 181/265

q.-lik 362/129

qandàq

nasıl

q. 73/444, 126/205, 146/116, 242/1830,

242/1839, 269/296, 274/433, 296/126,

296/127, 307/385, 396/334

qandây

nasıl

q. 4/82, 5/116, 12/290, 13/309, 23/578,

28/37, 39/26, 46/205, 54/416, 59/82,

60/110, 60/121, 73/453, 76/528, 84/171,

84/172, 84/179, 98/515, 102/629, 104/

18, 108/122, 109/136, 112/220, 122/82,

126/182, 130/290, 131/314, 137/482,

143/32, 148/165, 151/234, 155/333, 169/

280, 184/341, 186/413, 188/465, 195/636,

196/650, 196/667, 222/1334, 226/1430,

227/1450, 235/1652, 247/1957, 258/4,

261/78, 263/137, 263/152, 265/203, 267/

235, 270/335, 272/381, 278/536, 280/580,

289/816, 290/838, 291/873, 291/874, 305/

328, 335/198, 336/209, 338/274, 349/149,

351/194, 360/88, 363/156, 367/295, 370/

347, 372/394, 374/437, 375/23, 376/31,

379/116, 388/106, 390/160, 393/247, 395/

303, 410/155

qàndir-	doymak, tatmin etmek
q.-di	192/565
q.-ädi	39/44
q.-gündäy	150/225
q.-ädigän	408/109
q.-iş	47/229
qàndiril-	doymak, tatmin edilmek
q.-mägän (s. f.)	195/639, 290/853
qani	hani, nerede; haydi
	q. 11/260, 16/406, 17/430, 18/451, 30/99, 40/65, 59/87, 69/349, 91/353, 91/353, 92/375, 93/397, 95/444, 104/5, 115/303, 120/47, 127/210, 133/371, 138/505, 138/ 511, 144/68, 150/206, 155/347, 172/39, 174/77, 174/83, 195/627, 197/692, 199/ 722, 204/864, 207/952, 210/1011, 213/ 1099, 214/1129, 226/1438, 228/1484, 231/1553, 237/1699, 243/1867, 244/1881, 247/1960, 281/620, 283/648, 285/703, 288/796, 301/237, 305/333, 317/95, 318/114, 339/290, 346/53, 347/101, 347/ 98, 350/161, 352/215, 355/295, 360/97, 367/270, 370/355, 415/290, 415/290
	q.-lär 53/407, 252/27
qànıq-	tatmin olmak, memnun olmak
q.-dim	237/1712

	q.-qan bol-	237/1714
	q.-qanimiz	237/1715
qàniqquv	kanaat hâli	
	q.-ifdä	237/1714
qànqarä	bkz. q. qaqsät-	
	q. qaqsät-	(zor ađlatmak) 66/277
qanşär	burnun iki kaş arasına dođru olan üst kısmı	
	q.-i	78/8
qantü	(A. i. kand) şeker	
	q.	254/87
qànun	(A. i. kânün) kanun	
	q.	206/916, 206/916
	q.-i	186/409
	q.-lärgä	385/37
qàp	cuval	
	q.	25/617, 215/1137, 224/1385
	q.-niñ	167/207
	q.-ni	25/619
qàp-qarä	kapkara	
	q.	57/36, 87/235, 184/342, 226/1435, 280/581
qàpqarä	kapkara	
	q.	152/278, 386/59
qàplàn	pars	

	q. rāngi	236/1673
qār	kar	
	q. 6/124, 27/5, 310/475, 355/300, 357/1,	
	358/36, 358/40, 358/41, 363/167, 371/	
	380, 371/381	
	q. bilān	366/236, 381/161
	(qāvāğıdān qar yāğ-): ruhen çökük olmak,	
	kederli olmak	145/90
	q.-ni	381/161
	q.-dāy	410/163
	q.-dek	88/258
qarğa	karga	
	q. 377/63	
	q. siñäri	236/1676
qarğa-	lanet etmek, beddua etmek	
	q.-dilär	413/235
	q.-y -qarğay	299/191
	q.-b	197/677, 252/24, 294/51, 411/182
qarğan-	kendi kendine beddua etmek	
	q.-mäñ	243/1875
qarğıs	lanet, beddua	
	q.-lärniñ	340/313, 340/318
qarà	kara, siyah	
	q. -à	409/150, 409/150
	q.-ràq	78/13

qarä

kara, siyah

q. 27/5, 46/214, 52/379, 53/392, 53/393,
53/395, 53/398, 53/403, 84/170, 93/404,
122/89, 124/136, 125/155, 164/146, 204/
851, 204/868, 227/1442, 290/848, 345/27,
363/163, 370/342, 370/344, 391/202,
391/202, 391/203, 391/205, 392/206,
405/39

q.-ni 157/405

q.-si 320/165

q.-sidäy 179/224

q.-ligi 105/41

(àq -q.-ni) 119/12

qarä-

bakmak

q.-dim 241/1807, 262/107, 279/545

q.-di 4/88, 35/215, 35/220, 40/64, 48/252,
49/282, 50/305, 57/48, 65/238, 71/
393, 73/452, 76/516, 86/204, 86/214,
86/222, 101/589, 112/209, 140/561,
147/148, 177/173, 188/448, 191/539,
207/947, 208/975, 221/1306, 221/
1307, 233/1598, 234/1631, 234/1632,
241/1811, 242/1829, 253/73, 267/233,
287/774, 289/812, 289/817, 301/238,
304/319, 322/210, 349/143, 357/16,
358/25, 375/11, 381/159, 382/198,

392/207, 392/208, 397/349, 401/457,
 403/501, 405/38, 407/85, 414/263
 q.-di -dä 68/327
 q.-dilär 87/242
 q.-gän (f.) 34/190, 64/221
 q.-bdi 70/373
 q.-ymän 296/124, 393/247
 q.-ymän-dä 284/693
 q.-ysän 260/53, 380/125
 q.-ysän-ä 112/221
 q.-ydi 106/67, 195/630, 197/674, 259/32,
 265/184, 265/193, 268/270, 270/
 312, 364/186, 371/372, 408/113
 q.-ydimi 265/194
 q.-ylär 205/883
 q. 139/523, 206/903, 235/1665, 345/46, 364/
 195
 q.-sin 24/609, 106/52, 265/195
 q.-ñ 44/153, 59/95, 91/336, 166/197,
 166/200, 172/25, 177/158, 217/1189,
 217/1211, 279/558, 301/235, 301/
 246, 360/95
 q.-ñlär-ä 28/31
 q.-ñiz 274/425, 274/429
 q.-säm 173/58
 q.-säñ 178/203

q.-sä 168/243, 265/194
q.-sä -dä 47/245
q.-säñiz 143/24, 205/880
q.-b 6/127, 23/564, 23/566, 36/254, 37/
259, 47/234, 49/294, 49/299, 51/332,
63/186, 68/320, 73/454, 75/508, 79/
24, 81/82, 83/151, 95/438, 110/163,
118/372, 120/40, 158/411, 159/7,
165/159, 180/233, 198/701, 262/123,
279/569, 295/96, 310/453, 310/470,
314/20, 324/274, 337/252, 341/341,
348/109, 364/191, 365/221, 365/227,
375/3, 377/84, 380/133, 393/249,
398/362, 399/391, 411/192
q.-gäç 27/24, 48/259, 137/480, 149/181,
207/938
q.-gäli 42/103, 351/190
q.-gändä 194/603, 311/494
q.-günçä 412/205
q.-rkän 158/427
q.-gän (s. f.) 47/227, 189/476, 367/287
q.-gän bol- 325/295, 337/249
q.-gändän 7/148 59/76
q.-gäni 209/985
q.-ydidän 86/214, 93/392, 369/312, 404/10
q.-rdi 71/407, 120/39, 233/1603

1q.-r idi 391/184
 q.-r edi 45/180
 q.-rdilär 41/92, 299/184, 413/245
 q.-r ekän 135/431
 q.-gän ekän 266/224
 q.-mädi 87/240
 q.-mäymän 393/253
 q.-mäydi 288/803, 298/163, 356/314
 q.-mä 233/1610
 q.-mäy 83/132, 139/528, 164/143
 q.-mäsdän 137/483, 159/3, 169/265, 172/40,
 175/108, 288/789, 289/821, 333/
 149, 342/361, 366/246, 374/449
 q.-mäsdänəq 152/272
 q.-mäsligi 245/1910
 q.-yəlmäymän 397/355
 q.-yəlmäydilär 245/1912
 q.-yəlmäsdän 118/381
 q.-yəlmäsligigä 189/477
 q.-yəlmäsligini 188/452
 q.-b əl- 23/566, 102/617, 240/1791, 346/
 65
 q.-b kel- 232/1571
 q.-b ket- 205/892, 212/1063, 401/463
 q.-b qəl- 38/3
 q.-b qoy- 87/231

q.-b otir- 62/167
q.-b tur- 325/290
q.-b yür- 22/539, 312/507, 401/459
q.-b àlgäç 66/275, 76/526
q.-b àlib 109/141, 229/1515
q.-b qoyib 330/65
q.-b turgäç 297/138
q.-b turib 59/82, 411/187
q.-s 4/88, 35/220, 51/331, 87/230, 87/239,
112/226, 282/633, 296/126, 323/248
q.-sgä 260/53
q.-sdä 194/610, 322/211, 323/248, 387/98
q.-sdäyàq 179/212
q.-si 49/282, 86/214, 325/281, 330/65
q.-sniñ 76/517
q.-sni 323/249, 398/365
q.-sini 308/410
q.-sidän 40/64
q.-simiz 398/364
q.-släri 102/620, 109/145
q.-släridä 102/618
q.-släridän 269/300
q.-sli (ait olan, tâbi) 136/446, 255/101

qàräçoq

göz bebeği

qàräçoq-ıdäy 167/215

qàräküz

kara göz

q. 90/318

qarəqçi haydut, eşkiya

q.-niñ 157/401

qarəl hizmetkâr

q. bol- 363/151

q.-lär 347/89

qarälä- karalamak, kötülemek

q.-mädi 351/186

q.-mäsinlär 237/1701

q.-yalmöydi 249/2010

q.-ş 236/1687, 248/2004

qarälävçi kınayıcı, kınayan

q. sıfäti 236/1684

q.-gä 236/1692, 237/1695

qarändäs kalem; bir kalëm çeşidi

q. 303/289

qarəngı karanlık

q. 20/504, 119/1, 149/196, 174/94, 254/96,
308/417, 313/537, 353/247

q. bol- 29/75

q. qıldır- 142/21

q. tüş- 72/409, 90/321, 117/359, 118/362,
242/1830, 320/158, 353/236

q. edi 244/1879, 404/18

q.-dä 27/21, 28/49, 29/51, 50/326, 72/431,
73/452, 300/225, 366/231, 404/21

q.-dägi 363/153, 405/25

q.-sigä 27/8

q.-sidä 214/1111

q.-likniñ 187/414

q.-likkä 50/324, 51/334

q.-lik 213/1087

q.-likdän 404/18

qarär

(A. i. karär) karar

q. 157/402, 286/739

q. ber- 123/109

q.-gä 173/52

q.-imni 286/739

q.-i 372/394

q.-ini 180/257, 184/349, 190/511, 297/133,
309/440, 350/169, 372/391, 372/392

qaräs-

bakışmak; yardım etmek

q.-dilär 28/28 315/46 330/67

q.-ädi 126/193

q.-mäydi 75/486

q.-ib 56/8, 69/352, 71/404

q.-mägän 126/197

q.-ib ber- 56/16, 61/140

q.-ib yür- 74/460

qarät-

bkz. yergä qarät-

(yergä q.-ämän): utandırmaq 293/27

qarät- baktırmak, doğrultmak
q.-ib (doğrultup) 337/248

qarätä doğru
q. 344/17, 365/223

qarävul bekçi
q. 172/42, 185/384, 345/31

qaräytir- karartmak
q.-gän (s. f.) 1/15

qarxat Karın ilk yağdığı gün verilen ziyafet için
çıkarılan davet mektubu.
q.-i 371/381

qari ihtiyar
q. 34/198, 50/317, 51/339, 100/576, 294/50,
300/214, 339/297, 369/306, 369/316, 369/
329, 371/358
q. bol- 368/304, 369/310
q.-fiz 269/308, 269/308
q.-lär 251/11, 415/293
q.-lärni 34/187

qari- yaşlanmak, ihtiyarlamak
q.-di 115/296
q.-b 38/17, 169/282, 376/45
q.-gändä 172/30, 369/307
q.-gän (s. f.) 376/48
q.-gänimizdä 67/298

qarıç	karış
	q. 203/827, 252/44, 357/1
qàrin	karın
	q. 95/441, 98/532
	qàrn-im 221/1288
	qàrn-iñ 349/149, 353/238, 357/4
	qàrn-i 63/196, 103/650, 187/429
	qàrn-ini 145/94
	qàrn-idän 9/204
	qàrn-imiz 32/148
	qàrn-iffiz 220/1286
qàrinbàğı	karın bağı (Hayvanların eyerini tutturmak için kullanılır.)
	q.-sini 111/196
qarindàs	kardes
	q. bol- 113/242
	q.-i 113/240, 372/404
	q.-igä 113/246
	q.-lârdän 34/195
	q.-lâri 415/292
qàriş-	karışmak
	q.-di 90/326
qarişlä-	karışlamak, adım adım gezmek
	q.-b 203/831
qarit-	ihtiyarlatmak
	q.-ib 293/41

qariyb tahminen, neredeyse
q. 130/288, 345/25

qars alkış
qars et- 151/247
(qars ikki çıq-) 67/292, 199/742

qarşi karşı

q. 64/209, 103/654, 173/69, 293/42, 368/294,
375/17, 398/371, 408/118

q. àl- (karşılama) 7/159, 50/312, 73/434,
77/538, 113/232, 123/111, 320/160,
402/466

q. bol- 192/560, 204/851, 398/381

q. çıq- 155/355

q. kel- 287/758, 325/296

q. emäsmän 397/353

q. emäs 119/16, 136/453

q.-mä -qarşi kel-(karşı karşıya gel-) 79/38

q.-dägi 410/161

q.-mdä 288/781

q.-sigä 107/98, 123/124, 184/345, 214/
1114, 362/135, 391/203

q.-sidä 101/593, 101/605, 119/18, 131/
332, 139/534, 189/470, 209/983,
233/1606

q.-sidägi 387/81

	q.-männmi	284/677
	q.-lik	339/298, 341/337
	q.-likdän	392/230
qartä	(Rusça i.) oyun kağıdı, iskambil	
	q.	283/671
	q. oynä-	277/505
	q.-mikän	283/672
	q.-dän	277/508
qarz	(A. i. karz) borç, alacak	
	q. sirkätläri	320/170
	q.-dän	349/140
	q.-if	349/138
	q.-imizni	349/135
qasäm	(A. i. kase) yemin	
	q. ber-	402/469, 402/470, 402/471
qasd	(A. i. kasd) intikam, kasıt	
	q. qıl-	121/73, 400/417, 414/276
	q.-i	125/172, 364/195, 364/196
	q.-dä	366/245
	q.-idän	118/370
	q.-lärim	263/136
qasdlän-	kastetmek	
	q. gän (s. f.)	99/561
Qäsım	erkek ismi	

Q. läyläk 344/22, 345/28, 345/33, 345/37,
346/65, 346/71, 347/99, 348/104

qassáb (A. i. kassáb) kasap

. . .

q. 152/276

q.-gä 156/369

q.-lik 84/157

qàs kas

q.-läрни 1/15

q.-läri 175/124

q.-lärinif 415/231

q.-qàvâgı 331/82

qàs ön, yan

q.-idä (huzurunda, önünde) 151/245

q.-idäsän 235/1650

qasqa atların alnında bulunan beyaz kısım

q. 345/47

(âtnif qasqasidäy ma'lum): çok bilinen,
çok tanınan 386/64

Qasqar Kaşgar

Q. gilämi 308/411

Q.-dän 13/309

Q.-lik 186/401

qaslä- kasımak

q.-di 127/222

q.-sä 125/157

qat	kat, tabaka
	q. 236/1679
qàt-	katılaşmak, sertleşmek; karıştırmak; gülmekten katılmak
	q.-dilär 37/256
	q.-ib 70/377, 120/36, 149/188, 154/317, 189/468, 215/1149, 234/1638, 297/ 135, 309/450
	q. -qàtib 189/488
	q.-ib qàl- 121/64, 357/23, 377/56, 408/ 124
	q.-ib qoy- 371/362
	q.-ib yàt- 36/237
qatàr	(A. i. kitar) dizi, saf, sıra . .
	q. 363/168, 394/273
	q. -qatàr 234/1624, 308/425, 391/195
	q.-dä 173/68, 273/413, 391/196, 308/415
	q.-dägi 391/198
	q.-imdä 266/213
	q.-i 291/873
	q.-igä 3/50, 270/328
	q.-idä 334/154
qatàrsigä	sırayla, arka arkaya
	q. 104/14, 175/109
qat'iy	(A. s. kat`i) kat'f, kesin . .

	q. 278/539, 286/739, 297/133, 309/440
	q. bol- 121/71
qatıq	yoğurt
	q. 36/246, 298/176
	q.-ni 36/251
	q.-siz 138/501
qatır-	sabit hâle getirmek, dikmek
	q.-ib qoy- 8/190
	(baş q.-mägän): fikir yürütmeyen 202/813
qatlä	defa, kere
	q.-lä (kat bilän) 62/173, 220/1264
qatlämä	yağlı yufka ekmeği, katlama
	q.-mädän 73/440
qätmä	zayıf
	q. 386/60
qatnä-	istirak etmek, katılmak
	q.-ydidän (s. f.) 111/193
	q.-gäni -q.-gän 115/286
	q.-şi 299/194
qatnäv	işlek (yol)
	q. yolläri 53/395
qattıq	katı, sert
	q. 11/273, 26/641, 30/89, 34/185, 136/441, 149/183, 149/184, 186/409, 193/581, 193/ 582, 211/1054, 237/1706, 237/1710, 250/

2043, 286/752, 296/118, 311/504, 329/24,
329/30, 340/321, 354/268, 373/429, 413/
250

q. tur- (kimildamadan durmak) 157/390, 298/
159, 364/202

q. -qattıq 30/89, 211/1053, 373/429, 324/
258

q.-qınä 85/202

q.-lik 212/1060

q.-likkä 379/123

q.-ràq 128/249, 191/532, 328/15, 366/244,
396/322

qàvàq

kabak

q. 308/420

qàvàq

göz kapağı

qàvàq-ı 53/387, 122/76

qàvàq-ı sàl-: somurtmak 92/368

qàvàq-ıgä 380/130

qàvàqıdän qàr yàq-: ruhen çökük olmak

6/124, 145/90, 310/474

qàvàq-ıfızni àç- : gözünü açmak, bakmak

9/211

(qàs-qàvàqı sàlıq): keyfi bozuk 331/82

q.-lări 150/212, 163/103, 201/779, 234/

1637

q.-lärigä 183/335

	q.-qınəsi	145/89
qävəqbəs	akılsız, ahmak	
	q.	331/86
qavərtir-	kabartmaq	
	q.-ərđi	152/268
qavət	kat, tabaka	
	q.	269/286, 279/547
	q. -qavət	63/196
	q.-li	174/80, 209/981
qavi-	kaplamak, dikmek (yorgan)	
	q.-b	56/9, 143/37
	q.-gän (s. f.)	146/114
	q.-igäni	144/74
	q.-sgä	142/5
qavıq	dikiş, yorgan dikisi	
	qavıg-ıgä	4/79
	qavıg-ıdän	147/153
qavm	(A. i. kavm) kavim	
	q.	337/247
	q.-niñ	334/171
	q.-iniñ	333/148
qävun	kavun	
	q.	13/318, 80/53, 80/58, 328/22
	q.-im	319/128
	q. -tärvüz	80/59, 298/59, 308/416

qàvur-	kavurmak
	q.-mäsimi 286/743
qàvurtir-	kavurtmak
	q.-di 356/327
qàvuş-	kavuşmak
	q.-ädi 190/517
	q.-ädigän 288/784
	q.-gän (s. f.) 90/327, 197/681
	q.-mägän (s. f.) 314/6
qàvuştir-	kavuşturmak
	q.-mäsäk 253/51
	q.-ib turib 91/332
qay	hangi
	q. 52/380, 190/495, 237/1706
qayàqdä	nerede
	q. 129/271
qayd	(A. i. kayd) kayıt, tekit
	q. et- 229/1513
	q. qıl- 191/519
qaydä	nerede
	q. 52/377, 82/104, 173/74, 196/667, 200/ 747, 238/1724, 413/229, 416/306
	q.-män 262/119
qaydän	nereden
	q. 138/494, 190/503, 200/754, 212/1058, 217/1207, 267/234, 274/433, 320/174,

347/76, 349/139, 396/327, 396/329

qayer	nere
	q.-ni 76/520
	q.-lärdän 88/267
qayergä	nerede
	q. 22/546, 23/573, 177/157, 241/1812, 261/ 100, 278/533, 288/798, 298/164, 299/195, 360/91
qayerdä	nerede
	q. 109/151, 116/328, 166/192, 181/278, 219/1258, 220/1268, 350/157, 388/111, 388/112
	q.-lär 201/787
qayerdän	nereden
	q. 199/732, 252/40, 300/209, 396/319
qaygu	kaygı, keder
	q.-si 178/195
qaygur-	kederlenmek, hüznlenmek
	q.-mäsi edi 377/58
qäyi-	utanmak
	q.-ymän 369/316
	q.-mäsin 292/20
qäyil	hayran, memnun
	q. bol- 60/126, 146/109
	q. kel- 276/479, 276/481
	q.-män 68/329, 94/412

qayis-	eğilmek, bükülmek
	q.-ärđi 273/393
	q.-ib ket- 120/38
qaylıq	genç kadın
	q. 370/334
	q. àl- 216/1169
	q.-niñ 369/330
	q.-ni 294/53, 342/364
	q.-läri 109/137
qaylıqbáz	kadın düškünlüğü
	q.-ligini 58/52
qaymaq	kaymak
	q. 298/176
	qaymaq-ını 115/284
	q.-lär 172/48
qaymaqläs-	kaymaklaşmak, sohbet ile vakit geçirmek
	q.-ib 386/70
qaynä-	kaynamak
	q.-di 372/397
	q.-ydi 326/311
	q.-gändän 334/169
	q.-b 152/261
	q.-b yät- 173/57
qaynaq	çok sıcak, kaynayan
	q. 101/607, 154/304, 413/253

qaynänä	kaynana
	q. 34/194, 40/66
	q.-si 34/179
	q.-sigä 33/176
qaynätä	kaynata
	q.-sidän 38/13
qayrä-	bilemek, kıskırtmak
	q.-şdü 398/371
qayraq	bilegi taşı
	q.-ı 80/60
qayräl-	bilenmek
	q.-gän (s. f.) 179/217
qayril-	dönmek
	q.-di 258/22, 345/42
	q.-di -dü 187/427
	q.-gän (f.) 388/112
	q.-ädi 101/609
	q.-ib 18/433, 42/103, 75/486, 118/378, 102/628, 139/528, 298/163, 332/ 122, 342/361, 357/16
	q.-gän (s. f.) 101/609
	q.-gän edi 27/21
qaysär	(A. i. kaysar < Latince) kayser, inatçı
	q. 21/510, 25/633
	q.-ligi 110/159
	q.-ligini 141/578, 367/300

qaysi

hangi

q. 13/314, 13/320, 14/351, 49/278, 51/352,
64/218, 85/180, 93/382, 108/115, 114/
256, 122/98, 216/1166, 236/1685, 260/52,
266/226, 273/413, 299/178, 335/190, 336/
224, 339/298, 339/299, 348/116, 354/277,
354/277, 354/278, 385/35, 386/62, 405/27

q.-siniñ 97/502

q.-miz 201/790

qayt-

dönmek

q.-di 25/614, 49/295, 98/523, 177/162, 227/
1456, 313/546

q.-dim 275/449

q.-ämän 226/1424, 60/123, 391/192

q.-ämänmi 263/133, 391/191

q.-äsiz 176/150

q.-ärkän 128/248

q.-ib 7/152, 120/43, 134/393, 144/64, 154/
326, 165/154, 169/267, 181/279, 242/
1827, 249/2029, 256/149, 263/138,
263/144, 296/116, 360/90, 404/14

q.-günçä 404/11

q.-äyätgän 193/585

q.-gän (s. f.) 56/1, 99/553, 182/297, 197/
682, 254/84, 289/828, 309/441

q.-gändän 338/272

q.-gänidä 84/178
 q.-ärmidi 296/107
 q.-gän edi 43/129, 149/182
 q.-gänim yoq 408/122
 q.-mägänini 56/2
 q.-ib bär- 218/1226
 q.-ib kel- 70/376, 72/409, 165/171, 231/
 1548
 q.-ib ket- 51/342, 60/105, 222/1328, 281/
 611, 331/74, 340/322, 344/5,
 353/235
 q.-ib çıqıb 182/308
 q.-ib kelib 278/521
 q.-işniñ 353/253
 qaytä yeniden, tekrar
 q. 6/139, 134/407, 166/178, 205/878, 271/
 355
 q.-dän 265/189, 399/409, 401/449
 q. -qaytä 111/187, 145/84, 304/300
 qaytälä- tekrarlamaq
 q.-b 396/331
 qaytär- tekrarlamaq, geri göndermek, geri döndür-
 mek
 q.-di 64/217, 76/518, 244/1892, 293/35,
 402/474
 q.-ädi 341/346, 341/348

	q.-säm	66/278
	q.-ib	129/268
	q.-ädigän	186/410
	q.-gän (s. f.)	92/376, 120/42
	q.-ärđi	394/261
	q.-mäsi	154/315
	q.-älmägän	294/55
	q.-maq	52/360
	q.-mä (isim)	121/73, 121/75
	q.-is	40/59, 59/89
	q.-isni	223/1353, 391/185
qaytäiril-	tekrarlanmak	
	q.-gändän	128/237
qaytärtir-	def ettirmek, geri döndürtmek	
	q.-maqđän	121/69
qazà	(A. i. kazà') ölüm, vefat; ecel	
	q. yet-	247/1978
	q.-gä	146/120, 173/63
	q.-sini	96/477
Qàzàq	Kazak halkı	
	Q. orisi	204/852, 274/417
Qàzàn	şehir ismi	
	Q.-dä	271/336
qàzàn	kazan	
	q.-i	14/349, 334/169

qàzàn-	kazanmak
	q.-gänidän 79/42
	q.-iş 291/879
qàzànil-	kazanılmak
	q.-gänini 59/83
qàzi	(A. i. kādī) kadı
	q. 125/174, 198/711
	q. Abdillätif 200/758
	q.-niñ 200/755
	q.-lär 386/64
qàziq	kazık
	q.-qa 382/185
	q.-dek 252/44
qaziy	(A. s. gāzī) gazi
	q. 186/398
qıblägäh	(A. kible + F. -gäh) kible yeri
	q.-imiz 360/99
qıçı-	kaşımak, kaşınmak
	q.-sä 408/104
	q.-b 331/98
	q.-gän (s. f.) 125/157
	q.-mägändä 331/97
qıçıq	naz, işve; istek
	q. 137/488, 370/332

qıçığı-ını 332/100, 408/105
qıçqır- bağırmaq, haykırmak
q.-di 33/157, 50/328, 58/54, 91/343, 112/
211, 140/548, 143/30, 150/210, 156/
377, 219/1255, 234/1628, 244/1886,
293/30, 313/550, 316/70, 317/81,
349/151, 350/154, 350/167, 352/207,
352/217, 382/192, 407/88, 412/218
q.-di -də 162/85
q.-işlər 54/416
q.-ädi 101/609, 324/268, 364/199, 365/203,
366/242
q.-ib 348/116
q.-gändäy 305/329
q.-ärdi 26/657, 381/169
q.-gän edi 100/586
q.-mägän edi 8/192
q.-işgä 357/21
q.-iş 50/329, 102/627
q.-işləri 13/304
qıçqırırq haykırırş
q. bilän 381/168
q.-ni 102/613
qıdır- aramak
q.-ä başlä- 365/213
q.-ib ket- 224/1374

qıl

kıl

q. 78/18

q.-däy 175/124

q.-lärigä 342/358

qıl-

kılmak, yapmak, etmek

q.-yäpti 168/251

q.-äyätir 300/212

q.-äyätirlär 299/180

q.-är (f.) 378/96

q.-dim 17/412, 58/65, 236/1685, 268/266,
278/530, 285/719, 286/726, 287/
753, 354/263, 367/262, 367/262,
412/226

q.-dimmi 280/583

q.-diñ 133/372, 133/374, 133/375, 201/
774, 347/98

q.-di 4/90, 18/449, 22/552, 22/557, 41/83,
52/374, 54/418, 55/434, 62/154, 64/
222, 65/241, 65/245, 71/398, 71/402,
72/414, 73/456, 74/469, 75/498, 79/
27, 86/215, 92/361, 99/542, 115/301,
117/337, 121/62, 122/79, 122/85, 128/
248, 132/342, 134/404, 138/493, 139/
536, 147/144, 152/259, 174/89, 181/
280, 183/323, 185/380, 190/494, 194/
614, 196/649, 213/1095, 221/1304,

226/1432, 227/1457, 241/1802, 251/
17, 251/3, 256/148, 267/232, 267/247,
269/289, 279/550, 288/791, 288/802,
291/875, 294/57, 296/114, 311/479,
315/35, 315/39, 320/162, 323/251,
326/330, 336/227, 342/375, 347/94,
350/174, 350/177, 350/178, 350/179,
355/289, 356/328, 361/118, 371/366,
379/115, 381/153, 382/177, 393/239,
394/277, 397/342, 400/423, 401/445,
402/478, 405/26, 406/58

q.-di -kü 188/454
q.-diki 160/33
q.-dimi 87/254, 164/142
q.-dik 44/159, 44/159, 44/160, 58/65,
138/490, 294/74
q.-dilär 77/539, 99/552, 123/107, 148/176,
193/583, 349/144
q.-gänmän 291/875, 340/326, 356/313
q.-gänsän 246/1928
q.-gän (f.) 335/190, 375/19
q.-gän -dä 389/138
q.-gänmi 239/1761
q.-gänlär 134/389, 296/121
q.-isgändir 93/393
q.-ibmän 155/344

q.-ibsänki 375/1
q.-ibdi 59/98, 95/451, 105/25, 200/762,
367/273
q.-ibsiz 12/278, 58/57, 305/337
q.-ibdilär 144/78
q.-ipti 311/482
q.-iptilär 311/490
q.-ämän 60/104, 94/432, 139/517, 158/421,
218/1214, 226/1426, 229/1499, 263/
132, 272/364, 272/378, 276/484,
277/514, 376/27, 406/51
q.-äsän 69/343, 139/515, 140/549, 150/227,
228/1477, 295/77, 348/117
q.-ädi 1/22, 14/348, 19/478, 25/632, 38/14,
67/306, 89/298, 94/423, 108/102,
112/222, 143/27, 167/226, 168/238,
186/388, 194/604, 206/922, 215/1143,
252/30, 259/49, 280/571, 314/16,
314/18, 329/41, 340/324, 352/210,
365/224, 367/262, 369/306, 371/376,
371/378, 371/379, 376/34, 388/102,
409/131
q.-ädi -yü 192/562
q.-ädimi 189/472
q.-ämiz 128/234, 134/403, 169/262, 222/
1334, 223/1346, 228/1482, 248/

1989, 311/500, 311/501

q.-ämizdä 207/940

q.-äsiz 16/393, 22/561, 50/316, 52/361,
240/1780, 310/459, 323/245, 377/
84

q.-äsänlär 317/79

q.-ädilär 82/110, 239/1760, 346/64

q.-işädi 231/1550

q.-màqçimän 95/452, 287/760

q.-màqçisän 184/340

q.-màqçi 76/514, 399/392

q.-äy 17/414, 126/205, 246/1948, 286/737,
307/385, 379/105

q.-äyki 292/21

q.-äymi 292/15

q. 6/129, 94/420, 104/22, 154/327, 180/
236, 247/1977, 255/121, 292/22, 292/7,
312/520, 353/232

q.-sin 158/422, 298/160, 298/164, 312/505,
339/290, 350/171, 353/232, 393/237
408/99

q.-işsin 158/415

q.-äylik 60/117, 146/116, 166/184, 242/
1839, 253/50, 270/321, 271/352,
292/17, 304/314, 364/191

q.-ifiz 276/481

q.-iñ 9/212, 45/198, 54/423, 127/210,
172/45, 176/131, 213/1082, 271/
360, 305/347, 400/436

q.-iñlär 98/528

q.-säm 45/195, 268/264, 318/125, 354/278,
357/17, 393/257

q.-säñ 303/292, 346/50

q.-säñçi 115/289

q.-sä 19/482, 71/400, 93/393, 132/334,
294/64, 314/16, 325/291

q.-säk 44/164, 44/165, 44/166, 62/172

q.-säñiz 44/152, 68/309, 176/151, 269/
306, 323/236, 405/29

q.-sälär 134/407, 134/408, 164/141, 377/
58

q.-işimiz keräk 40/61

q.-ä -qılä 303/283

q.-ärkän 172/48

q.-gäç 314/8

q.-gäli 151/250

q.-gändä 19/460, 63/178, 99/547

q.-ib 2/44, 8/182, 12/289, 12/300, 15/364
16/402, 19/476, 20/491, 23/566, 26/
641, 34/196, 38/9, 39/39, 39/40, 39/
43, 41/77, 41/98, 45/177, 45/195,
47/249, 48/259, 55/437, 55/449, 56/

20, 58/69, 59/89, 59/95, 60/102,
61/129, 61/136, 61/147, 61/150, 62/
163, 64/206, 65/249, 68/323, 68/327,
70/359, 70/379, 72/410, 72/431, 73/
439, 73/444, 75/495, 75/500, 79/30,
81/100, 81/86, 85/189, 86/206, 86/
223, 89/295, 92/365, 97/489, 98/
515, 98/521, 101/592, 106/68, 110/
175, 110/176, 113/229, 117/334, 119/
20, 130/287, 130/289, 136/437, 142/
10, 143/41, 144/70, 145/93, 145/97,
148/156, 149/197, 160/41, 164/140,
170/308, 172/45, 173/62, 179/208,
179/211, 182/296, 183/316, 188/445,
189/485, 191/519, 192/553, 195/637,
196/668, 197/693, 204/874, 207/931,
223/1339, 226/1417, 230/1530, 240/
1794, 240/1796, 241/1800, 242/1830,
242/1843, 249/2016, 252/43, 254/92,
256/125, 269/296, 273/397, 273/404,
274/433, 276/477, 276/485, 281/613,
283/659, 287/774, 289/824, 291/866,
291/884, 292/4, 292/8, 293/28, 293/
42, 294/56, 294/62, 295/80, 295/84,
296/113, 296/126, 296/127, 298/165,
298/174, 305/343, 308/407, 308/412.

311/496, 315/44, 317/100, 317/83,
317/85, 318/122, 319/140, 320/164,
324/262, 324/266, 325/290, 326/311,
328/16, 329/27, 329/33, 329/42, 338/
263, 338/274, 339/298, 340/307, 341/
337, 341/352, 341/354, 342/365, 343/
394, 344/23, 347/77, 347/95, 349/136,
353/256, 356/310, 358/31, 361/110,
361/116, 365/227, 366/240, 366/241,
367/301, 373/408, 376/40, 376/43,
377/59, 377/78, 379/114, 380/140,
380/148, 385/27, 388/126, 390/175,
392/215, 394/268, 396/334, 399/396,
400/421, 400/425, 404/13, 406/59,
406/68, 407/80, 407/94, 408/119, 408/
121, 413/241, 415/303

q.-ädigän 80/51, 122/99, 126/188, 186/409,
189/473, 195/640, 206/904, 289/
832, 340/311, 340/329, 345/32,
369/305

q.-ädigändäy 326/307

q.-ädigängä 371/367

q.-äyätgängä 357/8

q.-äyätgänlärini 296/118

q.-gän 12/277, 35/221, 54/433, 83/137, 88/
279, 89/290, 113/233, 121/68, 126/

199, 143/24, 149/200, 154/308, 155/
330, 168/246, 184/351, 188/440,
229/1492, 246/1927, 253/60, 256/
150, 279/550, 291/873, 296/110,
328/17, 328/18, 357/10, 376/41,
388/118, 393/232, 400/415, 403/
492

q.-gän bol- 79/25
q.-gängä 121/73, 311/498, 352/206
q.-ışgängä 92/366
q.-gändän 229/1502, 309/445, 314/4, 335/
179
q.-gäni 341/341, 400/417
q.-gänini 51/348, 73/453
q.-gänigä 119/22, 366/246
q.-gänidän 341/353
q.-gäniñ 238/1730, 374/440
q.-gänimiz 248/1990
q.-gäniñiz 155/343, 165/162
q.-ışgänläridän 64/226
q.-mişigä 354/266
q.-mişläriñiz 376/28
q.-mişläridän 158/408, 335/187
q.-ärdim 408/104
q.-ärdiñ 115/290, 115/292, 295/76
q.-ärdi 5/117, 79/40, 137/468, 277/492,

295/93, 367/270, 381/151

q.-ärmidim 133/383
q.-är edi 415/288
q.-ärdik 311/501
q.-ärdilər 79/33
q.-ärdifiz 127/218, 127/220, 128/238,
169/264, 406/59
q.-gän edim 262/124
q.-gän edi 53/393, 70/365, 104/9, 107/
90, 199/721
q.-ib edim 328/20
q.-är emiş 369/308
q.-ärmişlər 125/169
q.-är ekänmən 352/215
q.-är ekän 96/473, 97/494
q.-gän ekän 414/276
q.-mädim 250/2035
q.-mädif 246/1939
q.-mädi 83/138, 127/207
q.-mädimi 369/314
q.-işmädi-ä 41/81
q.-mägän 84/156, 151/238, 189/482, 239/
1763, 246/1929
q.-mägänlər 82/109
q.-gän emäs 279/555
q.-gän emäsmi 19/482

q.-gäni yoq 347/77
q.-gänim yoq 260/72
q.-mäbmiz 46/205
q.-mäymän 311/504
q.-mäydi 11/258, 124/142, 173/52, 192/562,
248/1996, 265/192, 352/231, 388/
123
q.-mäydilär 195/631
q.-mä 197/673, 255/121
q.-mäñ 341/342
q.-mäñlär 93/406
q.-mäsam 243/1861, 248/1985
q.-mäsdän 86/227, 92/373, 100/573, 112/
221, 317/87, 402/485
q.-mäy 360/96
q.-mägänlärigä 155/352
q.-mäslük 100/571
q.-mäslükä 342/367
q.-mäsi edi 2/31
q.-mäsdilär 159/16
q.-äldi 294/69
q.-ä ä1- 43/146, 67/305, 224/1381
q.-ä bil- 158/410
q.-älmäsmän 375/2
q.-älmäsi 149/186
q.-älmäsi edi 375/10

q.-älmäydi 169/282, 206/920
q.-ä ber- 342/362
q.-ä bäsälä- 397/348
q.-äber 211/1032
q.-aqäl 394/278
q.-ädürlär 131/308
q.-ib ä- 140/558, 250/2031
q.-ib ber- 190/499, 378/78
q.-ib bol- 11/261, 178/182, 351/205
q.-ib qol- 125/154
q.-ib otir- 83/128, 292/11, 293/25
q.-ib tur- 399/394
q.-ib yät- 67/281
q.-ib yür- 182/288
q.-ib turib 18/449, 207/935
q.-älmäsdän 354/260,
q.-älmäydigängä 341/349
q.-älmägän (s. f.) 67/305
q.-älmägänini 67/306
q.-mäyturgän 3/46, 288/806
q.-màq 43/133
q.-ișmàq 98/512
q.-màqqa 26/640, 106/60
q.-màqdä 357/17
q.-màqdän 25/627
q.-iș 25/620, 28/35, 64/204, 115/297, 181/

262, 195/622, 239/1760, 278/530, 285/
700, 296/124, 312/527, 385/38, 386/72,
388/108, 400/418, 400/423

q.-işni 391/184

q.-işgä 28/40, 67/289, 88/263, 146/111,
185/383, 185/386, 196/665, 236/
1688, 245/1919, 251/7, 276/486,
281/608, 355/289, 376/31, 389/
128, 394/267

q.-işdän 81/96, 364/190, 386/67, 406/60,

q.-işimni 284/680

q.-işimizni 204/854

q.-işifizgi 30/86

q.-iş 28/33

q.-işini 251/18, 350/168, 366/252, 367/276

q.-işidä 68/307

q.-işläri 102/631

qıldır- yaptırmak, ettirmek

q.-dirdi 127/208

q.-dirməqçi 321/199

q.-dirib 11/267, 13/302, 113/251, 121/73,
142/21

q.-dirärmidi 248/1983

q.-dirärdifiz 395/309

q.-dirgänini 80/53

q.-dirişgä 62/155

qıldirtir- yaptirtmak, ettirtmek
 q.-mäs ediler 156/358

qılıç kılıç
 q. 238/1746, 400/431
 q. küci 274/417
 q.-i 78/2, 391/201
 q.-ini 186/395, 230/1537, 327/335
 q.-lärdän 391/204

qılıq- huy, karakter
 q.-lär 130/299
 q.-läri 212/1063

qılın- kılınmak, yapılmak, edilmek
 q.-ürkim 130/284
 q.-är 397/346
 q.-di 130/286, 160/39
 q.-difiz 400/427
 q.-gän (f.) 395/307
 q.-ädi 388/120
 q.-ädimi 10/245
 q.-sä 360/87
 q.-cä 84/175
 q.-gändä 385/37
 q.-ib 131/317, 228/1470
 q.-ädigän 81/90
 q.-gän (s. f.) 130/286, 260/70, 282/633,

	341/334, 370/356,
	q.-gän bol- 389/130
	q.-gäni 199/720, 399/412
	q.-màq 399/406
	q.-màgını 399/397
qılınuv	yapıs, kılış, edis
	q.-imgä 237/1706
qılıs-	karşılıklı yapmak, karşılıklı etmek
	q.-dik 70/382
	q.-dilär 324/271
	q.-ämiz 304/317
	q.-mädim 282/644
	q.-ib 101/612, 363/161
qıluvçı	yapıcı, yapan
	q. 79/34, 120/32
qımār	(A. i. kimār) kumar
	q. oynä- 272/368, 387/83
qımārbāz	(A. kimār + F. -bāz) kumarbaz
	q. bol- 115/289
	q.-lārgä 119/5
qımirlä-	oynamak, kımıldamak
	q.-di 187/420,
	q.-sä 19/482
	q.-mäy 382/202

	q.-rdilär	258/14
	q.-mädi	352/214
	q.-mäy qäl-	120/37
qımirlät-	kımıldatmak, oynatmak	
	q.-gänlär	394/282
	q.-ib	86/203
qımız	kımız	
	q.	409/131
	q. iç-	409/129
qımmät	(A. i. k̄imet) paha, kıymet	
	q.-gä	117/340
	q.-i	200/748
	q.-ini	59/81
	q.-li	59/82
qımmätbähä	(A. k̄imet + F. behä) kıymetli, deęerli	
	q.	101/590, 199/734, 200/767, 270/318
qımmätçilik	pahalılık	
	q.	173/59, 205/877, 205/879, 335/183
qın	kın	
	q.-idän	16/385
qıp-qızär-	kıpkızarmak	
	q.-ib	392/225
	q.-gän (s. f.)	112/223
	q.-ib ket-	332/102

	q.-ib turib	393/239
qıp-qızıl	kıpkızıl	
	q. 68/317, 101/603, 306/373, 306/377	
qır	kır	
	q.-lärni	2/36
	q.-lärgä	2/27
qır-	kazımak, sıyırmak; kırmak, imha etmek	
	q.-ib	25/623, 78/16
	q.-gäni	150/204
	q.-iş	2/43
qırğaq	kenar, kıyı	
	qırğaq-ını	262/111
	qırğaq-ıgä	335/131
	qırğaq-ıdä	259/44, 351/195
Qırğız	Kırğız Türkleri	
	Q. mergäni	230/1538
qıràn	topluca ölüm, topluca öldürme	
	q. 170/287, 170/299	
	q.-lär	204/855
	q.-lärnif	173/54
qıràv	kırağı	
	q. tüş- saçı sakalı ağırmaq	310/459
qırıl-	kırılmak, yok olmak	
	q.-di	173/55, 413/229
	q.-gängä	311/492
	q.-ib	170/288, 345/25

qırq	kırk	
	q.-qa	210/1024
	q.-tä	192/556
qırq-	kırkmak, kesmek	
	q.-ış	398/376
	q.-ib	12/293
qırs	dalın kırılırken çıkardığı ses	
	q. et-	112/209
qıs-	sıkmak, kısmak	
	q.-ärdi	186/391
	q.-işlär	183/329
qısq	kısık	
	q. 92/369, 13/307	
qısil-	kısılmak, sıkılmak	
	q.-ibràq	78/8
	q.-gän (s. f.)	120/29
	q.-gän edi	412/224
qısqa	kısa	
	q. 148/157, 353/240	
qısqart-	kısaltmak	
	q.-maq üçün	254/96
qısm	(A. i. kism) kısım	
	q.-i	203/848, 370/348
	q.-idä	174/80, 259/25
qıssä	(A. i.) uzun hikâye	
	q.-si	79/48

qıstäv- acele ettirmek, sıkıştırmak
q.-di 256/149
q.-säm 29/74
q.-sälär -dä 118/361
q.-gän (s. f.) 157/390
q.-rdi 230/1523
q.-mädilär 372/404
q.-b yät- 156/379, 211/1030

qıstäv sıkıştırma

q. 282/626

q.-i 189/489

qıstir- kıstırmak

q.-ib 152/277, 377/62

q.-ib öt- 334/152

qıstiril- kıstırılmak

q.-gän 224/1376

qış kış

q. 20/504, 145/91, 216/1174, 415/292

q. içi 2/24, 2/27, 3/71, 4/77, 5/112, 308/
415, 319/128

q. boyi 8/193

q. fäsli 13/308

q. keçäsi 13/309

q. küni 383/205

q. näfäsi 355/298

q.-niñ 358/47

q.-gä 309/448

q.-dä 216/1175, 336/221, 409/131

q.-lik 355/307

qıslàq

köy

q. 16/383, 16/384, 46/218, 89/304, 117/339,
320/170, 338/256, 338/266, 353/255

q. ädämi 38/7, 107/101, 137/469, 333/149,
334/173, 337/236, 349/131, 367/
272, 376/35

q. bəyi 78/4

q. çıraqləri 31/128

q. itləri 141/577

q. köçəsi 258/23

q. 54/430, 55/439

q. səyahəti 53/390

q. yigiti 49/297, 364/193

q.-niñ 37/261, 47/238, 72/410, 85/187,
319/139, 320/154, 345/24, 346/
60, 354/259, 366/249, 371/380,
398/374

q.-ni 311/490, 323/231, 350/165, 364/190

q.-qa 4/73, 16/388, 18/437, 34/202, 40/54,
60/110, 84/178, 107/100, 116/310,
116/320, 117/342, 145/98, 147/132,
160/42, 225/1392, 226/1423, 228/
1467, 262/103, 346/72, 347/78, 347/

80, 379/111, 405/46
q.-dä 84/156, 96/470, 97/491, 160/31,174/
84, 210/1029, 319/146, 323/240,337/
231, 350/165, 362/144
q.-dägi 113/235
q.-dän 14/351, 17/423, 79/44, 80/65, 100/
563, 104/3, 315/41, 326/325, 326/
328, 336/228, 355/297, 362/143,
376/37
q.-nif 38/5
qısläg-ı 79/43, 276/489
qısläg-ıgä 19/459, 126/190, 328/1, 331/74,
353/235
qısläg-ıdän 338/269
qısläg-ımizgä 68/322
qısläg-ımizdä 97/488
qısläg-ını 65/243
q.-ı 19/463, 19/472
q.-ıgä 293/37
q.-lär 323/242
q.-lärni 338/259
q.-lärdä 311/491, 311/498
q.-lärdän 259/27
q.-lärigä 355/303
q. -pişlâqqa 147/130
q.- mä-qıslâq 252/43, 315/42

qıtıq	gıdıklama	
	q.-ğı	26/651
qıtıqlä-	gıdıklamak	
	q.-ydi	371/379
	q.-ydiğän	175/120
	q.-màqdä edi	46/215
	q.-y başlä-	1/6
qıttäk	az, bir az	
	q.-kinä	196/663
qıy-çuv	gürültü	
	q.	161/58
	q. -çuvi	161/61, 162/77
qıyä	meyil	
	q.-ginä	82/103
qıyäfä	(A. i. kıyäfet) kılık, kıyafet	
	q.-li	398/369
	q.-si	391/205
	q.-sidägi	159/13
qıyäfät	(A. i. kıyäfet) kıyafet	
	q.-idä	282/642
qıyäm	reçel	
	q.	22/541, 62/169, 62/171, 70/369
	q.-dän	301/240, 301/246
	q.-gä	62/167

qıyām	(A. i. kiyām) kıyam, ayakta durma
	q.-gä 333/128
qıyāmät	(A. i. kiyāmet) kıyamet
	q. 8/189, 20/495, 55/449, 210/1021
	q. qıl- 70/379
	q. keçəsi 286/741
	q. sühbätlär 105/27
	q. -ä 48/268
	q.-gäçä 274/418
	q.-idän 20/496
	q.-lik 160/41
Qıyāmiddin	erkek ismi
	Q. hāci 300/216, 300/229, 304/315, 305/344
qıyās	(A. i. kiyās) kıyas
	q. -dä 62/166
qıyın	güç, çetin
	q. 61/148, 132/354, 185/382, 267/235, 282/646, 321/185, 321/187, 406/65, 408/112
	q. bol- 377/51
	q. edi 334/175
	q.-çiliklārdän 367/299
qıyqır-	bağırmaq
	q.-islär 8/183

	q.-isləri	369/330
qıyqırıq	bağırıs	
	q.	26/643
qıynä-	eziyet etmək, işkence etmək	
	q.-b	307/387
qıynäl-	ıstırap çekmek	
	q.-äyätirmän	17/413
	q.-sä	231/1543
	q.-ib	320/153
	q.-ibräq	247/1975, 333/147
	q.-mäsdän	65/233
	q.-mäslük	342/359
	q.-islärniñ	111/184
qıysäytir-	eğmek	
	q.	81/101
qıysäy-	eğilmek, eğri büğrü olmak	
	q.-ä -qıysäyä	379/110
	q.-ib	382/201
qıysıq	eğri	
	q.	364/183
qıytillä-	giyt etmək (kapı için)	
	q.-s ävazi	90/325
qız	kız	
	q.	3/54, 4/97, 6/132, 7/153, 11/259, 21/516, 25/624, 31/126, 33/161, 35/218, 35/225, 39/29, 47/231, 51/346, 53/384,

53/386, 53/398, 54/426, 59/95, 69/341,
69/344, 70/361, 71/391, 71/406, 73/
455, 74/476, 76/515, 77/539, 82/123,
97/488, 100/575, 101/608, 108/111, 109/
133, 110/172, 113/238, 122/97, 139/516,
141/571, 142/8, 144/70, 146/117, 147/
143, 151/242, 151/249, 152/259, 153/
284, 155/347, 159/22, 170/297, 176/137,
176/150, 179/208, 192/547, 210/1028,
210/1029, 249/2015, 252/46, 253/63,
293/36, 293/44, 294/50, 294/52, 296/
110, 340/316, 340/330, 341/338, 341/
352, 342/373, 369/315, 389/131

q. àl- 116/317

q. ber- 140/550, 140/553, 155/349, 157/
397

q. ekän 72/415

q. bàlä 341/335, 396/324

q. bilän kelin 41/86

q.-mi 298/169

q.-nif 2/32, 8/193, 19/474, 20/501, 22/
543, 25/636, 40/58, 44/156, 49/
301, 58/57, 61/143, 61/147, 68/
322, 68/329, 70/372, 73/436, 73/
451, 73/452, 102/630, 108/121,
114/255, 114/259, 138/513, 147/

138, 149/191, 151/244, 151/247,
 151/252, 152/262, 152/264, 152/
 270, 152/274, 154/305, 159/20,
 160/38, 171/3, 293/39, 293/41,
 294/73, 295/88, 342/376, 408/115
 q.-ni 8/190, 22/561, 50/327, 52/371, 53/
 392, 68/309, 68/332, 69/334, 73/
 443, 75/511, 140/558
 q.-gä 47/237, 73/453, 100/572, 153/284,
 176/137, 231/1566, 293/35
 q.-dä 39/36
 q.-dän 138/511
 q.-däy 251/23
 q.-çä 3/50
 q.-çäni 3/51
 q.-im 6/129, 73/444, 75/510, 96/481, 104/
 21, 145/95, 147/146, 151/234, 154/
 322, 155/350, 166/185, 167/224, 287/
 769, 287/767, 290/854, 292/11, 292/
 22, 292/7, 293/30, 340/311, 340/324,
 393/253, 394/273
 q.-imni 105/32, 105/37, 293/37
 q.-ifñ 104/5
 q.-ifñni 154/326
 q.-i 5/117, 11/250, 26/646, 26/650, 32/
 137, 38/1, 38/18, 39/41, 46/206,

48/272, 55/435, 55/440, 55/443,
55/447, 56/1, 56/11, 59/83, 59/91,
60/106, 68/321, 76/537, 82/116,
96/461, 176/132, 179/223, 251/9,
267/251, 269/291, 289/827, 289/828,
357/23, 381/172, 400/426, 402/482
q.-iniñ 5/115, 11/252, 40/56, 151/240,
369/312
q.-inikigä 372/399, 373/418
q.-ini 56/11, 72/413, 76/527, 151/243,
153/295, 158/428, 159/10, 290/852,
296/119, 298/162, 394/279, 415/296
q.-igä 7/148, 45/188, 56/10, 75/508, 59/
93, 147/151, 341/347, 399/392
q.-idän 10/225
q.-ikim 28/37
q.-iñiz 104/11, 158/413, 162/80
q.-iñiz -kü 155/351
q.-iñizniñ 66/280
q.-iñizni 61/129
q.-lär 5/120, 20/503, 23/581, 26/638, 27/
12, 27/22, 28/28, 28/42, 30/79,
30/87, 30/94, 30/99, 31/104, 31/
119, 32/149, 33/159, 33/166, 33/
175, 34/198, 34/203, 43/131, 49/
283, 49/288, 50/309, 50/311, 54/

410, 54/414, 55/448, 60/119, 69/
355, 98/518, 99/551, 100/579, 101/
612, 102/615, 102/626, 102/637,
116/310, 116/312, 116/316, 277/
496, 339/298

q.-lärniñ 1/8, 3/63, 32/149, 33/177, 34/
200, 36/238, 54/428, 72/419,
100/586

q.-lärgä 27/24, 30/98, 34/196, 102/630,
116/315

q.-lärdä 70/374

q.-lärdäginä 7/164

q.-lärdän 30/101, 76/532, 100/582

q.-läri 23/574, 24/598, 46/219, 159/11,
295/97, 371/381

q.-lärini 113/250, 277/494, 277/495

q.-lärni -kü 287/772

q.-lärigä 46/222, 390/170

q.-läridän 54/430, 55/439

q.-läriñizni 269/305

q.-lik 101/600

qızär-

kızarmak

q.-ä tüş- 47/251

q.-ärdi 37/260, 189/488

q.-di 230/1521, 238/1726, 306/353

q.-ib 35/220, 114/263, 150/212, 211/1055,

233/1608, 307/389, 305/326

q.-ib - bozär- 120/28

qızärin- kızarmak

q.-di 207/937

qızgın kızgın, ateşli

q. 227/1450, 290/853, 342/376

qızı- kızmak, alevlenmek

q.-di 191/526

q.-b 14/336, 201/791, 323/252, 330/59,

334/169, 413/243

q.-mäy 240/1782

q.-gändän 232/1575

q.-gän (s. f.) 223/1359, 410/159

q.-ib ket- 337/241

qızıq acayip, tuhaf, ilginç

q. 396/319, 177/172

q. bol- 328/2

q.-siz 16/382

q. ekänsän 104/21, 143/34,

q. ekänsiz 229/1500

q. 28/26, 265/196, 267/234, 273/392, 396/

332

q.-ràq 161/70

qızıq- ilgilenmek

q.-di 66/263

	q.-adi	228/1479
	q.-ib	47/245, 86/222, 293/49
	q.-mäy	116/315
	q.-ardi	144/72
	q.-mägän edi	100/583
qızıqtır-	ilgilendirmek	
	q.-mäs edi	299/185
qızıquvçi	ilgilenen	
	q.-lär	264/157
qızıl	kırmızı, kızıl	
	q.	84/168, 78/10, 144/66, 221/1300, 222/ 1316, 248/1986
	q.-igä	57/42
	q.-lik	87/237, 89/285
	q.-likläri	77/548
qızış-	kızmak, öfkelenmek	
	q.-ä başlä-	232/1580
	q.-äyätgän	86/221
qızıt-	ısıtmak	
	q.-ädi	363/169
	q.-ib	106/67
	q.-ä tüş-	142/12
	q.-işgä	288/790
qızılàq	kadın boşama	
	q.-lär	311/487
qoğırçaq	kukla	

qoğırçağ-ı 398/387
 qoğurmä kavurma
 q.-lär 44/165
 qol el, kol
 q. 26/653, 33/166, 35/223, 47/232, 52/367,
 52/368, 59/77, 67/304, 68/307, 86/225,
 91/332, 101/599, 101/607, 101/600, 131/
 319, 137/483, 137/485, 138/506, 183/325,
 183/331, 190/493, 190/507, 196/645, 219/
 1254, 225/1391, 260/67, 260/67, 261/84,
 264/167, 267/251, 273/412, 285/704, 291/
 876, 293/48, 314/3, 325/287, 344/10,
 363/155, 363/172, 363/174, 363/174, 364/
 177, 364/177, 364/189, 364/199, 376/37,
 381/155, 382/194, 402/488, 410/162, 411/
 190
 q. ber- 183/324
 q. tegiz-: (el sürmek) 78/20
 q.-niñ 35/223
 q.-ni 183/327
 q.-gä 64/207, 90/317, 171/16, 171/16,
 179/221, 180/232, 199/731, 291/
 878, 332/110, 339/286, 370/335,
 408/103
 q.-dä 53/397, 192/563
 q.-dän 8/178, 59/80, 67/292, 90/315, 90/

316, 181/261, 199/738, 199/743,
232/1589, 269/290, 406/57

q.-imni 267/234

q.-imgä 247/1958, 280/590, 281/607, 284/
688

q.-imdä 263/149

q.-imdän 17/414, 42/110, 246/1940, 281/
615, 376/40

q.-i 2/41, 7/166, 12/294, 58/55, 82/108,
85/202, 102/615, 110/154, 111/197,
111/202, 112/207, 159/7, 160/28,
162/100, 166/198, 188/445, 198/712,
222/1315, 227/1449, 318/120, 322/
220, 323/242, 350/162, 380/148

q.-iniñ 108/122, 138/503, 373/425

q.-ini 7/155, 22/559, 24/589, 35/222, 35/
226, 36/243, 45/182, 52/366, 52/
370, 67/289, 68/312, 69/338, 101/
599, 112/203, 112/210, 127/221,
138/490, 138/497, 148/154, 169/270,
184/359, 211/1051, 212/1072, 220/
1279, 220/1280, 227/1449, 231/1561,
233/1596, 233/1599, 287/753, 325/
290, 381/161, 382/195, 382/198,
394/276, 397/351, 405/24, 406/67

q.-igä 5/103, 7/152, 7/154, 25/615, 25/

619, 33/165, 52/368, 59/80, 83/
131, 83/147, 122/97, 190/514, 201/
785, 224/1378, 255/100, 259/33,
274/427, 274/429, 286/726, 322/
207, 322/218, 323/231, 326/314,
326/316, 337/250, 341/339, 343/
399, 357/20, 363/169, 365/225,
381/175, 386/54, 400/438, 408/113,
413/251

q.-idä 2/41, 7/166, 21/513, 28/37, 41/88,
42/125, 43/138, 83/147, 90/314,
112/214, 126/186, 138/493, 164/146,
216/1163, 216/1164, 249/2025, 265/
182, 269/304, 362/147, 365/216,
397/360

q.-idägi 8/176, 31/116, 58/74, 72/412,
120/45, 123/114, 139/538, 149/
186, 264/168, 321/190, 363/152

q.-idän 43/130, 64/215, 117/356, 119/23,
188/450, 199/741, 243/1863, 298/
160, 337/251

q.-imizgä 67/296

q.-imizdä 239/1767, 349/134

q.-imizdän 299/188

q.-ifgä 317/83

q.-ifdä 223/1350

	q.-ifdän	246/1938, 248/2002, 260/59
	q.-ifizgä	66/280
	q.-ifizdä	29/62, 42/117, 186/392
	q.-läрни	183/328
	q.-lärdä	1/17
	q.-läri	35/228, 45/182, 153/300, 154/317, 183/328, 227/1451, 259/46, 292/14, 305/343, 358/47, 374/443, 410/159
	q.-läрини	36/234, 102/622, 153/302, 352/ 213
	q.-lärigä	189/486, 335/193
	q.-läridän	101/607, 146/115, 408/108
	q. -äyàq	366/237, 366/239
qolläb	bkz. ikki qolläb	
	(ikki qolläb):iki kolu ile	82/114, 122/90
qoltıq	koltuk, kolun gövde ile birlestigi yer	
	qoltıq-ıdämän	321/186
	qoltıq-ını	3/53
	qoltıq-ıgä	36/240, 73/436, 123/122, 377/62
qoltıqlä-	koltuguna kıstırıp tutmak	
	q.-b	164/143
qoltıqläs-	kol kola girmek	
	q.-gän (s. f.)	214/1111
	q.-ib	3/58, 33/167
qolyäzmä	yazma, yazma eser	
	q. äsär	199/730, 199/732, 199/739

	q.-ni	198/713, 201/780
qomàndä	(Italyanca i.) komut, emir	
	q. siffäri	16/396
	q.-gä	188/440
qomàndàn	(Fransızca i.) kumandan	
	q.-lärimizniñ	201/783
qomitä	(Slâvca i.) komite	
	q.-siniñ	84/166
qon-	konmak	
	q.-ä başlä-	339/286
	q.-ädigän	171/16
	q.-mäydigän	171/17
qondäq	dipçik	
	qondäq-ını	364/202
qondir-	koymak, kondurmak	
	q.-gäç	141/567
qondiril-	koyulmak	
	q.-gän	250/2033
qoni-qoşni	konu komşu	
	q.	43/130
	q.-sidän	142/5
	q.-ni	12/298
	q.-lär	388/124
qopäl	kaba	
	q.	90/326, 260/62, 319/149, 321/202, 367/280, 369/322, 369/321

q.-lik 186/399, 322/205

qorğan korkuluk, kale duvarı

q. 84/160

qori- korumak, muhafaza etmek

q.-ş 118/370

qorq- korkmak

q.-armikin 284/678

q.-amän 203/837, 230/1538, 280/591, 283/
656, 285/710, 298/157, 301/233,
341/331, 375/10, 377/52, 406/62

q.-amänki 265/185, 286/736

q.-asän 346/57

q.-adi 109/136, 298/163, 346/62, 386/66

q.-asiz 306/354, 306/369

q.-adilär 274/416, 365/207

q.-ıb 79/27, 118/361, 118/380, 155/333,
205/880, 242/1831, 365/216, 392/
225

q.-qan (s. f.) 325/294, 341/355

q.-qan bol- 83/133

q.-qanidän 28/34, 311/483

q.-qanidänmi 351/184

q.-ardi 394/266

q.-armidi 127/212

q.-ışär ekän 134/396

q.-mäymän 351/203

	q.-mäfi	54/424, 271/359, 356/323
	q.-mäsdän	166/202
	q.-ib ket-	188/449, 368/287
	q.-ib qäl-	277/509
	q.-ib yät-	158/414
	q.-is	305/328
qorqınc	korkmak	
	q.	108/108, 340/313, 367/289, 372/392, 381/151, 381/171, 384/20
	q. bol-	372/394
	q. edi	391/205
	q. emäs	367/258
	q.-lirəq	20/496
qorqıt-	korkutmak	
	q.-ib	274/418
	q.-säffiz	171/22
qorqu	korku	
	q.-lik	252/34
qorqunc	korkunc	
	q.	409/138
qorqut-	korkutmak	
	q.-mäfi	412/225
qorquv	korku	
	q.	322/211
	q. hissi	174/99
	q.-lik	297/151

qors kaba, edepsiz
q.-lik 379/123
q.-ràq 407/81

qorsây- kabalasmaq, edepsizlesmek
q.-islar 155/347
q.-ib 155/346

qos cift, cifte
q. 175/116, 175/117

qos- birlestirmek, toplamak, eklemek
q.-ämän 52/376, 344/13
q.-ämänmi 51/355
q.-ämiz 301/234
q.-äsiz-dä 169/265
q.-äymi 301/249
q. 52/375
q.-if 42/113
q.-gac 301/245
q.-ib 111/192, 180/246, 197/693, 252/47
286/744, 346/72
q.-mädi 351/186
q.-mäş edim 169/266
q.-ib bol- 10/230
q.-ib ber- 118/363
q.-ib qoy- 302/260, 329/46
q.-ib tur- 38/6

qosàq hayat arkadaşı, ömür yoldaşı

(qoşaq qarıfız!) 269/307, 269/308

qoşxanä hizmetçilerin yaşadıkları bölüm
q.-lärigä 99/553

qoşıq türkü, şarkı
q. 152/265, 154/321
q.-çi 96/484
qoşıq-ı 197/679, 197/681
qoşıq-ını 144/71, 152/270
q.-läрни 367/281

qoşıl- birleşmek, katılmak
q.-di 31/112, 43/150, 75/497, 314/10
q.-dilär 404/3, 414/278
q.-işdi 31/104, 76/532
q.-ädi 321/196
q.-ib 47/237, 153/284, 153/284
q.-gäç 40/59
q.-gän bol- 80/50
q.-gänigä 34/198
q.-äcägi 30/95
q.-işärdim -kü 117/343
q.-mädi 298/155
q.-mäydi 363/176
q.-mäsdän 100/586
q.-ib qäl- 261/87
q.-ib ket- 311/484

qoşımçä ilave, eklenti

q.-sidä 48/256
 qoşın asker, ordu
 q.-iniñ 363/167
 qoşkärnäy haberleşmek amacıyla kullanılan üfleme li
 calgı
 q. bilän 127/227
 q.-i 326/308
 qoşni komşu
 q. 56/6, 113/242, 384/18
 q. bol- 46/220, 266/212
 q. xätin 57/36
 q. deväri 73/442
 q.-si 72/420
 q.-lärnikiğä 143/38
 q.-lärnikiğän 144/64
 q.-ginä 113/239
 qoştir- koşturmak
 q.-ib 23/577, 76/531
 q.-isgä 99/555
 qoy koyun
 q. 152/271, 154/311, 354/281
 (qoy häm bütün, böri häm toq) 153/299
 q.-däy 231/1542, 311/503, 398/362
 q.-lär 152/275
 q.-lärniniñ 152/278 , 153/301
 qoy- koymak

q.-ärmiz 376/44
q.-ärsiz 301/248
q.-är -qoymäs 34/200, 69/339
q.-dim 218/1214, 243/1863, 255/119, 256/
125, 265/188, 266/219, 275/458,
279/595, 302/260, 307/387, 354/266
q.-dimkü -yä 329/34
q.-difñ 95/444, 347/95
q.-difñ-dä 38/9
q.-di 8/191, 16/386, 40/72, 59/78, 59/86,
65/249, 76/512, 76/515, 86/210, 87/
248, 89/302, 95/435, 120/24, 133/
359, 143/47, 148/156, 149/194, 150/
216, 152/255, 169/271, 171/9, 179/
220, 182/287, 188/446, 189/480, 189/
480, 189/483, 190/497, 191/533, 198/
699, 198/706, 201/780, 202/806, 202/
815, 212/1072, 253/59, 253/67, 265/
199, 281/611, 291/884, 292/4, 294/62,
301/239, 306/353, 308/407, 320/167,
329/46, 338/274, 344/18, 352/226,
358/47, 367/256, 371/362, 380/127,
382/179, 382/196, 387/76, 404/14,
406/64, 407/79, 408/106
q.-di -dä 397/351
q.-dilär 69/353, 296/120, 308/405, 341/347,

396/313

q.-gänsän 225/1402
q.-gän 82/115
q.-gänmiz 229/1497
q.-gänlär 178/189
q.-ibsän 180/247
q.-ibdi 208/959, 311/491
q.-ibmiz 233/1612
q.-ibsiz 59/88, 356/310
q.-ämän 60/125, 366/242, 377/83
q.-ämänmi 127/217, 226/1418, 413/233
q.-äsänmi 14/332
q.-ädi 11/269, 81/101, 82/123, 82/126, 163/
122, 173/73, 190/515, 206/915, 210/
1004, 265/180, 370/352
q.-ädimi 306/355, 338/271
q.-ämiz-dä 331/84
q.-äsiz 128/238, 293/41
q.-ädilär 366/238, 366/243
q.-işädimi 60/112
q.-màqçı 100/574
q.-màqçı bol- 381/158
q.-màqçimiz 230/1519
q.-äy 74/485, 226/1428, 256/136, 275/442,
285/705, 304/316
q. 93/393, 95/458, 124/148, 202/824, 206/

903, 214/1109, 253/50, 352/212, 352/
218, 355/292, 380/146

q.-çi 78/4

q.-ifñ 8/180, 74/463, 151/237, 206/904,
254/89, 299/179, 380/143

q.-säm 242/1832, 326/326

q.-sämmikän 211/1034

q.-säñ 82/108

q.-sä 107/95, 134/387, 311/486

q.-säk 163/110, 363/157

q.-säñiz 74/475, 126/201, 169/277, 170/
296, 243/1855, 317/85, 402/486

q.-sin 93/395, d332/108

q.-ärkän 61/138, 290/853

q.-gäc 128/247, 411/192

q.-gändä 232/1582

q.-ib 7/155, 12/284, 22/555, 23/577, 24/
601, 26/648, 34/192, 55/443, 56/5,
58/55, 69/344, 78/23, 86/204, 101/
588, 106/57, 111/202, 140/543,
141/572, 149/194, 160/26, 163/104,
169/274, 171/18, 178/194, 181/269,
189/490, 195/632, 211/1052, 214/
1117, 220/1281, 230/1523, 244/
1880, 251/3, 287/754, 289/808,
294/65, 295/92, 302/278, 303/285,

330/65, 338/269, 340/325, 346/58,
 363/160, 365/209, 370/334, 374/
 441, 376/36, 389/133, 391/190,
 q.-ädigän 128/240, 404/12
 q.-gän (s. f.) 2/32, 100/564, 112/205,
 159/11, 193/577, 219/1247, 259/34,
 348/121, 385/37
 q.-gängä 107/100
 q.-gäni 34/201
 q.-gänidän 65/240
 q.-gänlärniñ 159/21
 q.-gänläri 131/307
 q.-ärdim 318/122
 q.-är edi 87/231
 q.-ärdi 120/41, 161/71, 353/244
 q.-ärmidi 322/208, 326/315
 q.-ärmışlär 251/15
 q.-ärmidilär 113/251, 148/167
 q.-gän edi 144/67
 q.-gändilär 390/172
 q.-ib edim 329/30
 q.-mäş (f.) 408/111
 q.-mädi 17/419
 q.-mädi-dä 126/205
 q.-mädimikän 110/166
 q.-mägänlär 385/41

q.-mäbdilär 106/50
q.-mäysän 120/33, 226/1419
q.-mäysänmi 14/332
q.-mäydi 44/161, 74/474, 80/56, 322/214,
323/229, 354/270, 367/269, 376/
49

q.-mäymiz 92/379
q.-mäysizmi 267/249
q.-mäff 254/93
q.-mäsam 318/104
q.-mäsäk 41/98

q.-mäy 330/56
q.-mäsin 58/60, 230/1538
q.-mäsdän 36/246
q.-mägänidän 218/1220
q.-mäslük 392/229, 394/268
q.-mäski 162/76, 367/271

q.-işibdi 311/484
q.-äläsänmi 222/1338
q.-aqal 252/31, 401/456
q.-aqalif 241/1800
q.-ä ber- 300/211

q.-ä başlä- 304/306
q.-ä qal- 70/363, 105/33, 165/158, 361/
111

q.-ib ber- 45/194, 177/165

	q.-ib turib	7/150
	q.-ib yubàrib	37/264, 363/154, 382/198
	q.-màq	209/994
	q.-iş	81/97, 84/155, 286/751, 363/157
	q.-işni	227/1453
	q.-isgä	265/189, 297/128, 387/79
	q.-iş	179/213
qoyil-	koyulmak	
	q.-ädi	236/1689, 376/31
	q.-gän (s. f.)	294/61, 333/136, 387/89
	q.-gän edi	22/541
	q.-äturgän	9/203
qoyin	kucak, koyun	
	qoyn-imgä	262/109, 290/852
	qoyn-ıñdä	261/77
	qoyn-igä	181/279, 187/422, 236/1680, 238/1738, 239/1747, 261/88, 365/207, 377/63
	qoyn-idä	238/1724, 342/381
	qoyn-idän	198/706
qoyuv	koyucu, koyan	
	q.-dim	328/15
qozgä-	yenilenmek, meydana çıkartmak	
	q.-dimikin	328/20
qozgal-	kalkmak, hareket etmek; meydana gelmek	
	q.-di	218/1229, 221/1308, 242/1845, 297/

131, 355/299

	q.-ädi	266/216
qozğalàn	isyan	
	q.	208/958, 353/255
qozğat-	harekete geçirmek, oynatmak	
	q.-di	18/436
	q.-ib	381/164
	q.-äturgän	11/268
	q.-ib qoy-	281/611
	q.-màq	399/409
qozi	kuzu	
	q.-däy	368/300
	q.-càqdäy	66/268
qozi-	tekrarlamak	
	q.-b	16/393
	q.-ib ket-	19/473
Qrim	Krım	
	Q.	284/696, 286/732
	Q.-dän	190/513
	Q.-gä	190/513, 216/1181, 261/100, 281/602,
		283/648
	Q.-niñ	359/74
quç-	kucaklamak, kucağına almak	
	q.-ädi	7/170
quçàq	kucak	
	q.	225/1405, 285/724, 308/419

quçàg-ını	370/349
quçàg-ıgä	46/218, 102/616, 102/624, 109/ 142, 114/256, 117/345, 130/281, 162/85, 239/1751, 313/551, 342/ 377, 370/343
quçàg-ıdä	99/557, 101/604, 214/1118, 259/ 37
q.-lärigä	342/373
q.-läridän	31/125
quçàqlä-	kucaklamak
q.-di	3/56, 284/685, 297/138
q.-di -dä	214/1115
q.-b	25/634, 45/199, 166/179, 185/371, 185/376, 252/25, 310/465, 343/385, 343/388, 343/389, 373/420
q.-r ekän	24/590
q.-ş	132/333
quçàqläs-	kucaklaşmak
q.-ib	33/165, 102/631, 300/221
qudä	dünür
q. bol-	111/180
q. qıl-	293/42
q.-lär	159/2, 159/5
qudrät	(A. i. kudret) kudret
q. yoqligi	43/138

qul	kul, köle
	q. 110/155
	q. siñäri 1/11
	q. bázàri 339/293
	q.-dän 343/398
	q.-däy 342/374
	q.-im 81/76
	q.-i 15/360
	q.-igä 82/114
	q.-lärniñ 339/292
	q.-lärini 188/457
	q.-luq 152/280, 198/696, 220/1263, 331/ 92, 318/125, 378/101, 378/101
qulàç	kulaç (Gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık.)
	q. 32/138, 274/416, 375/6
	q.-ini 256/144
qulàçlä-	kulaçlamak
	q.-b 194/610
qulàq	kulak
	q. 216/1160, 240/1782, 275/447, 346/75
	q. ber- 31/114, 149/196
	q. sàl- : işitmek 49/303, 93/405, 273/401, 333/134, 339/302, 365/215
	(uzun-qulàq) 346/75
	(köz-qulàq qıl-) 34/196

q. -miyəsi 107/76, 299/198
 q.-qa 31/120, 254/80, 331/79
 quləg-ım 29/73, 162/96, 254/80, 341/339
 quləg-ımni 273/401
 quləg-ımgä 341/345
 quləg-ımdän 282/636
 quləg-ı 58/60, 87/232, 87/234, 88/268,
 162/78, 260/50, 351/197
 quləg-ını 107/95, 182/284, 182/287, 318/
 120, 362/140, 363/163
 quləg-ıgä 36/245, 52/363, 57/32, 57/48,
 59/101, 61/141, 76/533, 97/500
 105/37, 106/71, 108/121, 111/
 194, 129/276, 169/276, 310/461,
 352/227, 408/124, 411/183
 quləg-ıñ 44/156
 quləg-ımız 351/196
 quləg-ıñiz 29/69
 q.-lärni 46/215
 q.-lärğä 33/158, 355/299
 q.-läri 21/526, 106/74, 213/1088
 q.-lärini 87/240
 q.-lärigä 256/141
 q.-läridä 109/132
 quläy kolay
 q. kel- 345/37

qulf (A. i. kufl) kilit
 q. sâl- 163/104, 166/186, 352/223
 q. ur- 20/499

qulflä- kilitlemek
 q.-b 286/730, 343/400
 q.-b àl- 262/123

qum kum
 Q. äriq (yer ismi) 92/363
 q.-gä 147/139

qumäriq yer ismi
 q. 133/361, 328/1, 344/14, 347/78, 362/
 129, 367/255, 399/389
 q.-niñ 133/364, 337/235
 q.-qa 134/387, 134/393, 135/420, 344/17,
 355/305, 375/16
 q.-dä 135/419, 137/472
 q.-dägi 136/446, 371/361

Qumri kadın ismi
 Q. 27/16, 54/430
 Q. sifäri 51/341
 Q.-niñ 49/303
 Q.-xàn 49/293, 153/292

qunt çalışkanlık, çaba
 q. qıl- (itina etmek) 92/373, 104/9, 149/
 197, 189/482, 360/96

qup-quruq kupkuru

	q. 89/287
qur	defa, kere
	q. 2/40, 3/68, 5/121, 57/37, 145/101, 146/ 103, 167/222, 265/198
qur-	kurmak
	q.-ädi 179/229, 270/330
	q.-sin 16/394, 19/469, 44/168, 62/160, 66/266, 106/54, 115/299, 123/117, 132/352, 242/1840, 252/39, 284/ 689, 300/227, 321/177, 325/298, 369/315, 371/366, 405/37, 413/236
	q.-sin -ey 157/383
	q.-ib 270/324
	q.-gän (s. f.) 75/493
Qur'ân	(A. i. Kur'ân) Kur'ân
	Q.-nif 334/158
qurâl	vasıta, araç
	q. 249/2026
qurbân	(A. i. kurbân) kurban
	q. 13/305
	q.-ini 384/5
qurgür	lanet olası
	q. 140/541, 140/545
qurğur	lanet olası
	q.-lär 26/646

quri-	kurumak
	q.-di 154/313, 285/722
	q.-ydi 286/732
	q.-b 135/419, 136/455
	q.-gän (s. f.) 89/293, 154/319
	q.-b ket- 92/366
quril-	kurulmak
	q.-gän (s. f.) 282/641
qurit-	kurutmak
	q.-ib 93/395
qursä-	kusatmak
	q.-b 162/88
quruq	kuru
	q. 3/50, 36/235, 36/247, 62/176, 63/201, 85/183, 98/529, 117/351, 129/270, 147/ 146, 155/338, 160/44, 175/102, 193/586, 224/1376, 263/136, 264/176, 343/388, 353/236, 358/41, 403/494
quruq bol-	202/814
(tüzük-quruq)	192/548
Qurvàn	kadın ismi
	Q. xälä 23/584
Qurvànibibi	kadın ismi
	Q. 5/110, 6/123, 6/146, 8/191, 10/224, 10/ 226, 10/229, 10/231, 11/261, 11/271, 12/ 283, 13/324, 14/341, 18/448, 19/462, 19/

468, 19/473, 19/479, 22/537, 22/539, 22/
542, 23/567, 20/488, 24/595, 24/602, 25/
619, 104/10, 105/24, 107/78, 107/98,
142/4, 143/29, 143/33, 143/37, 144/64,
145/84, 147/150, 150/221, 151/253, 154/
312, 154/327, 155/330, 155/333, 155/340,
155/353, 156/361, 156/381, 157/388, 158/
410, 415/281, 415/285

Q.-gä 21/533

Q.-ni 11/258, 24/613

Q.-niñ 13/304, 13/319, 19/463, 19/471, 21/
526, 23/581, 25/636, 111/187, 146/
113, 149/201, 150/212, 153/289,
156/368

quş

kus

q. bol- 171/16

q.-niñ 20/500, 197/682

q.-ni 171/22, 372/393

q.-gä 172/27

q.-däy 112/212

q.-i 1/14

q.-lär 1/13, 142/14

q.-lärni 171/17

q.-lärgä 25/626

q.-çä 112/204

q.-çäniñ 196/653

	q.-çäni	53/383
quti	kutu	
	q.-çäsi	403/505
qutil-	kurtulmak	
	q.-gän (s. f.)	413/233
qutqar-	kurtarmak	
	q.-älmäydi	339/294
	q.-ib	205/893, 362/149, 364/200
qutqaz-	kurtarmak	
	q.-ädi	39/45
qutlä-	kutlamak	
	q.-di	71/387
	q.-dilär	229/1508
qutul-	kurtulmak	
	q.-dim	227/1442, 267/248
	q.-ibdi	311/483
	q.-ädi	170/298, 323/243, 366/230
	q.-äy	260/73
	q.-äylik	158/416
	q.-är (s. f.)	147/144
	q.-ib	334/177
	q.-ärdim	263/151
	q.-mädi	43/134
	q.-mäsä	353/257
	q.-ib ket-	339/299
	q.-iş	290/836

	q.-isni	269/296
qutur-	kudurmak	
	q.-gän (f.)	208/961
	q.-ibsän	351/204
	q.-sin	291/886
	q.-ärđi	291/886
	q.-ib	99/552, 178/200
	q.-gän (s. f.)	129/259
	q.-gäni	376/27
	q.-gänlärnif	339/302
	q.-gän edi	354/258
	q.-mägänmi	194/593
	q.-isläri	288/783
quturtir-	kudurtmak	
	q.-ädi	170/284, 170/285
quv-	kovmak	
	q.-äyätir	286/740
	q.-mä	287/756
	q.-ib	98/513
	q.-ib bär-	364/178
Quvä	yer ismi	
	q.-nif	101/598
quvälä-	kovalamak	
	q.-b yür-	260/73
	q.-s	197/685
quvàn-	sevinmek	

	q.-di	63/186
	q.-ädi	260/50
	q.-ä -quvänä	3/56
	q.-ib	70/364, 260/53
	q.-gänini	103/657
	q.-ib yür-	286/742
	q.-is	158/426
quvänäç	sevinc, kıvanc	
	q.-ni	148/165
	q.-lär	5/107
	q.-lärğä	148/157
	q.-läri	148/158
	q.-läriğä	148/167
quvântir-	sevindirmek	
	q.-gän (s. f.)	24/613
quvlä-	kovalamak	
	q.-di	8/182, 197/684
	q.-sädi	371/380
	q.-ydi	371/379
	q.-b bärrib	259/43
quvläs-	birbirlerini kovalamak	
	q.-ib ket-	8/184
quvnä-	memnun olmak	
	q.-b	53/385, 100/570, 251/23, 297/148
quvnäq	neşeli, keyifli	
	q.	4/82, 33/169, 52/371, 53/382, 69/357,

143/43, 147/133, 190/509, 369/329

	q.-lik	147/139
quvvät	(A. i. kuvvet) kuvvet	
	q. 9/202	
	q. bilän	235/1645
	q. ber-	38/12
	q.-i	232/1580, 367/304
	q.-li	9/200, 20/507, 184/350
quvvätlä-	desteklemek	
	q.-di	27/16
	q.-ydi	364/181
	q.-ş	184/349
quy-	dökmek	
	q.-ä başlä-	315/45
	q.-ädigän	122/97
	q.-gäç	198/705
	q.-ib	65/239, 83/136, 119/18, 197/693, 198/696
quyäs	günes	
	q.-niñ	259/26
	q.-gä	6/147
	q.-däy	7/171, 165/152
	q.-idä	342/376
quyi	aşağı, alt	
	q.	31/121, 117/336, 186/389, 325/287, 392/ 226, 404/4

	q.-gä	262/110
	q.-gäràq	211/1053
	q.-dägi	130/281, 297/145, 374/438, 303/295
	q.-si	259/42
quyil-	dökülmek	
	q.-ärdi	154/304
	q.-mäsdän	83/128
	q.-màqdä bol-	147/138
quyruq	kuyruk	
	quyruġ-ı	178/187, 388/111, 388/112, 388/113, 388/113
quyuq	koyu	
	q.	51/334, 142/14, 153/301
	q.-qınä	198/705
quyül-	koyulaşmak	
	q.-ärdilär	153/295

L

lâaqał	(A. zf. lâ-akall) en azından, hiç olmazsa 1. 85/182, 247/1971, 262/123, 379/115
lâb	(F. i. leb) dudak 1. buriştir- 47/234 1. üsti 78/16 1.-iniñ 75/488 1.-ini 233/1613 1.-lârim 262/109 1.-lârimni 290/853 1.-lâri 50/308, 63/191, 63/193, 136/439, 185/376, 201/779, 400/438 1.-lâriini 12/295, 124/140, 186/390, 187/ 425, 187/436, 187/438, 214/1117, 394/282 1.-lârigä 45/185, 214/1117, 250/2033, 290/ 853 1.-lâridän 124/140, 373/422
lâbbäy	(A. lebbeyk) buyur, efendim 1. 11/254, 98/520, 266/217 1. de- 149/184
Lâdzili	özel isim L. vâyâcâr 184/361
lâhzä	an, lâhza

	l.-də	255/119
laxtā	(F. i.) pıhtı	
	l. -laxtā	29/55, 29/58, 145/89
lāk	(F. s. lek) yüz bin	
	l. 216/1163	
lāk	(F. i. lāk) cila	
	l.-isini	19/461
laqab	(A. i. lakab) lakap	
	l. t̄ap-	137/468
	l.-niñ	82/110
	l.-ni	137/469
	l.-i	137/467
	l.-ini	82/109, 132/356
lāqayd	(A. s. lā-kayd) ilgisiz, umursamaz	
	l. 184/359	
	l. qarā-	245/1912
	l. edi	226/1433
	l.-lik	183/325, 184/341, 391/183
laqıllāt-	kandırmaq	
	l.-ib	274/434
laqmā	saf, ahmaq	
	l. bol-	360/76
Lämsä	Avrupa, Avrupa halkı	
	L. mämläkätleri	201/772

la'nät	(A. i. lā`net) lânet l.-i 329/33
lättä	ipek kumaş; kumaş parçası; hiç bir işe ya- ramaz insan l. kâbi 108/125 l. 219/1240, 219/1241
lävüllä-	kızarmak, kızmak l.-b tur- 101/594
lâyıq	(A. s. lâ`yik) layık l. 13/311, 210/1028, 293/38
lâyqalän-	kirlenmek, bulanmak (su için) l.-ib 1/10
Läyläk	bir soyad (Qäsım Läyläk) 344/22, 345/29, 345/37, 346/ 65, 345/46, 346/50, 346/71, 347/101 l.-nif 348/104 l.-kä 345/33, 347/100
Läyli	(A. kadın ismi) Mecnunun Leylâsı L. 195/625
läzäret	(Rusça < Fransızca i.) askeri hastane l.-gä 234/1635
lâzim	(A. s. lâ`zim) lâzım, gerekli l. 163/106, 278/542 l. bol- 9/201, 43/137, 51/336, 402/469,

402/472

1. kel- 124/137, 137/468

1. kör- 121/72, 210/1018, 399/408, 399/413

1. edi 64/209, 137/487

läzzät

(A. i. lezzet) lezzet

1. àl- 142/14

1.-ini 25/632

Leànid Andreev Rus ismi

L. A.-niñ 79/48

lekin

(A. b. e. lakin) lakin, ama, fakat

1. 5/118, 5/119, 8/178, 9/220, 11/264, 20/
491, 28/36, 35/211, 48/263, 48/275, 59/
98, 63/197, 72/425, 75/497, 78/8, 82/
114, 83/145, 85/187, 87/231, 88/269, 89/
282, 89/289, 93/406, 94/433, 95/447, 98/
523, 105/26, 105/29, 107/97, 107/101,
114/276, 118/381, 124/138, 129/277, 132/
340, 134/398, 136/453, 137/486, 143/43,
173/58, 181/260, 190/510, 191/537, 198/
714, 204/862, 206/921, 207/936, 210/1013,
216/1173, 217/1201, 223/1353, 227/1445,
228/1479, 235/1644, 235/1663, 245/1918,
255/105, 263/130, 267/236, 267/245, 276/
472, 280/589, 280/592, 283/668, 290/859,
295/81, 308/112, 318/103, 319/144, 312/

509, 320/162, 326/309, 331/79, 331/87,
348/126, 354/267, 354/270, 358/44, 367/
264, 367/292, 369/321, 377/59, 389/149,
398/377, 409/133

Liàn	Fransa'da bir şehir
	L. 272/364
libàs	(A. i. libàs) elbise
	1.-gä 288/803
	1.-lärigä 380/150
likàp	kapak
	1.-idäy 213/1090
	1.-çäsigä 198/705
	1.-çädä 61/130
	1.-çäli 198/719
likkäk	saat sarkacı
	likkäg-ini 175/107
likyâr	(Rusça < Fransızca i.) likör
	1.-im 230/1526
liq	bkz. liq tolä
	1. tolä (tıka basa dolu) 86/226, 339/292
	1. tolib 384/21
liqıllät-	sallatmak
	1.-ib 31/122
limühärririhü	(A. zf. li-muharririhü) yazarı tarafından
	1. 198/717
lipillä-	pır pır etmek, yanıp sönmek

loli 1.-p 31/128
(F. i. lūli) çingene
1. 14/334

lömşi- atmak
1.-b tur- 359/52

löppi şışman
1.-ginä 83/130, 217/1194

lüngi (F. i.) peştemal
1. 250/2043
1.-si 250/2042

lüzüm (A. i. luzūm) lüzum
1.-siz 139/539

M

mä al! (Bir şeyi birisine uzatırken söylenir.)

m. 128/240, 380/142

mäbäyn (A. i. mā-beyn) ara

m. 79/45, 130/289

m.-idä (arasında)

mäcäl (A. i. mecāl) mecal, derman

m.-siz 234/1642

mä'cäziy (A. s. mecāzī) mecazi

m. 12/282

mäcbur (A. s. mecbūr) mecbur

m. 295/89, 394/269

m. bol- 14/331, 83/141, 148/166, 150/226,

257/154, 261/84, 261/93, 265/189,

355/289, 357/21, 374/433, 394/269

m. qıl- 53/393, 107/90, 117/337, 194/614,

226/1432, 296/113

m.-miz 392/230

m. edilär 49/286, 49/292, 76/525

m. edi 40/67, 106/60, 245/1919, 294/65

m.-lär 185/382

mäcburiy (A. s. mecbūrī) mecburi

m. 308/412, 309/441

mäcburiyät	(A. i. mecburīyyet) mecburiyet m. 389/134
mäclis	(A. i. meclis) meclis m. 84/166 m. ähli 394/268 m.-ni 397/340 m.-i 105/49, 391/194, 250/2044 m.-ini 314/5, 319/137, 393/235 m.-igä 389/152 m.-idä 386/62, 397/344
mäcmuä	(A. i. mecmū'a) mecmua m.-lärgä 200/769, 201/772
mäcnun	(A. s. mecnūn) mecnun, sevdadan dolayı kendini kaybetmiş m. bol- 195/630
Mäcnun	(A. erkek ismi) Leylanın Mecnunu M.-midiki 195/626
Maçin	Maçin (Cin-Maçindän) 406/66
mäçit	(A. i. mescid) mescid m. 3/47, 331/80 m. bilän 332/125 m. äyvāni 337/254, 351/189 m. imāmläri 333/146 m.-nif 353/256, 365/209, 391/199, 406/55

m.-gä 328/10, 328/3, 328/4, 351/182, 363/
160

m.-dä 347/85, 352/223, 363/171, 366/234,
375/16, 402/486

m.-dägi 344/19

m.-dän 330/62, 344/21, 345/47, 365/209,
405/45

m.-i 288/800

m.-idägi 344/14

m.-lördä 333/143

mädämiki (A. mā-dām + F. -ki) mademki

m. 399/393

mädäniy (A. s. medenī) medenī

m. 269/304, 270/324, 270/328, 272/378,
272/381, 275/456, 277/506

mädäniyät (A. i. medeniyyet) medeniyet

m. 272/369

m.-gä 200/768

m.-dän 277/510

m.-igä 398/368

m.-siz 400/419

mädäniyläs- medenileşmek

m.-ädi 268/262

m.-gän (s. f.) 195/628, 277/511

màddä	(A. i. mādde) madde m. bilän 389/150 m.-lär 400/417, 400/422
màddiy	(A. s. mādī) maddi m. 7/172
mādrāsä	(A. i. medrese) medrese m. 279/546 m.-dän 273/397 m.-sidä 272/371
mägäzin	(Ing. i.) mağaza m.-im 272/362, 272/363
mağız	(F. i. mağz) bir şeyin ucu m.-i 316/68
Magribistän	(A. Magrib + F. -sitān) batı ülkeleri M. 274/426
mağrur	(A. s. mağrūr) kurumlu, gururlu m. 196/664 m. -mağrur 337/252
mähällä	(A. i. mahalle) mahalle m. 103/646, 103/646 m.-dän 328/20 m. -köy 153/286
mähälliy	(A. s. mahallī) mahalli

m. 272/365, 386/53

mähkäm (A. s. muhkem) sađlam, muhkem

m. 35/228, 59/85, 83/132, 102/624, 169/272,
183/327, 214/1115, 257/153, 310/465, 311/
479

m.-raq 45/199, 111/196, 185/376

mähkämä (A. i. mahkeme) mahkeme

m. 171/8, 238/1734, 249/2009

m.-nif 53/389

m.-gä 224/1377

m.-dä 198/708

m.-dän 377/57

m.-si 79/43, 407/94

m.-sinif 224/1373, 234/1623, 387/99

m.-sigä 314/3

m.-fizdägi 125/154

m.-lärnif 399/409

m.-lärgä 88/263, 265/181, 311/484

m.-lärinif 392/206

m.-lärigä 390/176

mähkämlä- sađlamlastırmak

m.-b 12/293

mähküm (A. s. mahküm) mahküm

m. 53/388

	m.-nif	334/155
	m.-imni	326/324
mähmädänä	(F. s.) bilgisiz olduđu halde bilgili ge-	
	çinen, bilgiç	
	m. 125/163	
	m.-ligini	86/219
mähräm	(A. s. mahrem) mahrem, gizli	
	m. 3/63, 62/154, 236/1680, 295/86, 372/386	
mährum	(A. s. mahrüm) mahrum	
	m. 13/313, 83/145	
mähsi	uzun konçlu millî ayak giyimi	
	m. -kävüs	391/203
	m.-si	153/303
	(kävüs-mähsi)	101/591
mähtäl	bekleyen, gözleyen	
	m. qıl-	394/268
maxfiy	(A. s. mahfî) gizli, saklı	
	m.-läri	397/357
maxluq	(A. i. mahlük) yaratık, mahluk	
	m. 10/245, 110/154, 184/343, 187/430, 197/	
	672, 259/49	
	m. üçün	340/318

	m.-qa	261/77
	m.-niñ	197/681
	m.-lärniñ	260/61
	m.-lärdän	9/204
maxluqät	(A. i. mahlükät)	yaratıklar, mahlukat
	m.	142/18
maxrâc	(A. i. mahrec)	mahrec
	m.-igä	334/159
maxsum	dini bilgisi çok olan kimse	(Sähâbiddin maxsum) 200/764
maxsus	(A. s. mahsus)	özel, mahsus
	m.	272/373, 277/495
mäkkär	(A. s. mekkär)	düzenbaz, hilebaz
	m. Älbiyän	274/430
Mäkkätillâ	Mekke-i mükerreme	
	M. gäcä	377/65
Mäkkätüllâ	Mekke-i mükerreme	
	M.-gä	14/339, 128/242
mäkr	(A. i. mekr)	hile, düzen
	m.	11/263
mäktâb	(A. i. mekteb)	mekteb, okul
	m.	119/12, 125/169, 126/190, 312/513, 312/513, 328/22

m. bäläläri 403/497
m.-niñ 125/158, 329/27, 334/163
m.-gä 126/197, 334/159
m.-dä 130/296, 272/372, 281/600
m.-i 277/497, 277/498
m.-ini 119/10, 125/166, 126/201, 130/301,
329/25
m.-igä 126/193, 126/198, 275/458, 275/462
m.-idän 403/497
m.-lär 276/482
m.-lärdä 275/460
m.-lärigä 279/550
m.-läridän 275/459, 334/158

mäktäbdär

(A. mekteb + F. -där) ögretmen

m. 127/230, 130/295

m.-niñ 130/300

m.-ni 312/514

mäktüb

(A. i. mektüb) mektup

m. 130/282

m.-ni 131/317

m.-dän 132/338, 132/349

m.-çänif 119/22

maqäl

(A. i. makäl) atasözü

m. 202/821

	m.-i	1/4, 159/5
	m.-niñ	191/535
	m.-ni	191/522
maqälä	(A. i. makälä)	makale
	m.-lär	200/770
maqäm	(A. i. makäm)	makam
	m.-igä	243/1860
	m.-lärdä	9/219
maqsäd	(A. i. maksad)	amaç, maksat
	m.	114/272, 189/466, 189/469, 263/149
	m.-gä	314/8
	m.-iñ	247/1973
	m.-iñgä	374/439
	m.-i	189/466, 192/560
	m.-ini	189/485, 189/487, 190/498
	m.-igä	114/271
	m.-idä	137/488
	m.-iñizgä	222/1325
maqtä-	övmek	
	m.-sädi	96/481
	m.-gänlär	144/74
	m.-ydilär	96/484, 248/1992
	m.-ymiz	129/264
	m.-b	68/332, 69/333, 126/182, 126/202,

	415/286, 415/296
	m.-b öt- 334/157
maqtän-	övünmek
	m.-is 48/257
	m.-ib 10/240, 155/346
	m.-älmäydigän 174/100
maqtänçaq	övünen, züppe
	m. 218/1221
maqtäv	övgü
	m. eşit- 100/580
ma'qul	(A. s. ma`kūl) makul
	m. 6/134, 24/593, 40/60, 122/99, 273/403, 294/55, 314/19, 315/24, 315/32, 354/277 354/280, 355/290
	m. bol- 138/514, 178/196
	m. tär- 363/159
	m. edi 50/320
mäl'un	(A. s. mel`un) lanetli, kötü
	m. 196/657, 201/793
mäl	(A. i. māl) mal
	m.-ini 188/454
	m.-igä 414/276
	m.-lärnif 205/878
	m.-lärimi 272/365
	m. -mülk 273/403

mälàik	(A. i. melā'ik) melek m. 303/291
mälàl	(A. i. melāl) endişe, sıkıntı m. kel- 9/221, 316/67, 353/246
mällä	açık sarı m. 21/533
Mällaxàn	erkek ismi M.-lär 80/70
ma'lum	(A. s. ma'lūm) malûm, bilinen, belli m. 14/347, 72/408, 142/4, 174/88, 194/615, 195/620, 206/921, 245/1910, 372/390, 360/101, 386/64 m. bol- 52/380, 92/367, 138/510, 149/188, 168/234, 200/759, 298/172, 317/ 79, 348/103 m. edi 61/150, 348/106 m. emäs 368/302, 369/309
ma'lumât	(A. i. ma'lūmât) malumat m. 338/259 m. àl- 351/184, 351/187 m. ber- 3/65 m.-niñ 253/58, 389/147
mä'mur	(A. i. me'mūr) memur m. 384/10, 385/33

	m.-lördän	199/729
Mämätürdi	erkek ismi	
	M.	363/170, 364/183, 365/219, 363/162, 364/194, 365/212, 366/232
	M.-niñ	362/150, 365/211, 365/213, 365/223
	M.-ni	362/150
	M.-gä	363/162
mämıq	pamuk	
	m.-däy (pamuk gibi beyaz)	83/130, 109/136
mämläkät	(A. i. memleket) memleket	
	m.	266/226
	m.-niñ	270/318, 342/376
	m.-gä	179/228
	m.-dä	80/68, 385/39
	m.-igä	190/516
	m.-imizgä	270/311
	m.-lärnıñ	270/312
	m.-läriñi	398/363
	m.-lärigä	276/468
	m.-läridä	201/772
mämnu'	(A. s. memnü~) yasak edilmiş, yasak	
	m.	343/392
mämñun	(A. s. memñun) memñun	
	m. bol-	130/304
män	(A. i. men~) yasak etme, durdurma	

m. qıl- 155/352, 199/720, 366/246
mãnä işte

m. 9/209, 19/472, 22/556, 44/160, 51/333,
54/419, 65/229, 65/244, 66/277, 80/72,
82/119, 107/83, 119/8, 123/112, 124/143,
124/153, 135/434, 147/153, 158/409, 158/
413, 158/421, 176/151, 177/160, 197/692,
197/693, 200/757, 200/758, 205/900, 207/
929, 207/930, 214/1122, 214/1133, 215/
1148, 216/1164, 218/1218, 230/1518, 244/
1890, 244/1891, 254/86, 261/96, 270/331,
272/362, 273/400, 275/454, 276/475, 283/
668, 285/703, 290/850, 296/112, 302/274,
302/277, 310/454, 321/186, 321/197, 323/
240, 326/318, 360/85, 360/98, 367/261,
371/372, 371/372, 380/133, 384/21, 388/
116, 391/189, 393/254, 394/278, 395/297,
399/391, 402/489, 407/79

ma'nà (A. i. ma`nâ) mânâ, anlam

m. 374/437

m.-dâ 48/257, 231/1561, 287/775, 320/167,
405/37

m.-lik 51/331

m.-lik -ma'nâlik 71/405

m.-si 200/749, 250/2034

m.-sini 76/517, 344/8

	m.-sigä	152/273
	m.-siz	187/430
māncālaqı	yaygaracı, kavgacı	
	m. 360/80	
	m.-lär	216/1164
māne	(A. i. māni~) māni, engel	
	m. bol-	161/75
mānful	(A. s. menfūr) menful, iğrenc	
	m. 290/836	
māfi	Bir şeyi birisine uzatırken söylenir. ("mä" nin kibar şeklidir.)	
	m. 242/1849	
mā'ni	(A. i. ma`nī) mānā, anlam	
	m. 183/332, 183/333	
	m.-ni	184/347
	m.-dä	10/236, 47/234
	m.-si	332/115
	m.-sini	342/382
	m.-sigä	226/1429
	m.-lik	10/238, 334/152, 340/307
	m.-siz	150/218
mānsāb	(A. i. mansıb) görev, vazife	
	m.-igä	237/1701, 255/108, 406/73

mānsüb	(A. s. mensüb) mensup, ilişkili m. bol- 87/241
māntı	mantı m. 137/476, 138/492, 138/501 m. bilän 137/481, 138/493 m. qıl- 242/1843 m.-gä 138/506, 242/1847 m.-dän 138/495 m.-lär 44/164 m.-lärni 138/507 m.-lärğä 137/478
māntıq	(A. i. mantik) mantık m. 249/2010
mānzärä	(A. i. manzara) manzara m.-gä 260/52 m.-sigä 175/102 m.-lär 272/383
mä'rä-	mö-ö diye ses çıkarmak. m.-şi 258/12 m.-şläri 90/329
mä'räkä	(A. i. ma`reke) merasim, tören; savaş mey- danı m.-ni 166/183
Märäkäs	Marekes M. 274/426

meràs (A. i. mīrās) miras
 m.-gä 248/1980

mǎrdikār (F. i. merdikār) hizmetçi, uşak; (1914-
 1918 yılları arasında karanlık işlerde
 kullanılan insanlara verilen ad.)
 m.-lär 186/401
 m.-lik 185/383

mǎrdlärçä mertçe
 m. 363/160

mǎrdud (A. s. merdūd) reddolunmuş, kovulmuş
 m. 413/239

mǎrhāmāt (A. i. merhamet) buyrun, rica ederim
 m. 197/690, 197/692, 394/258

mǎrhum (A. s. merhūm) merhum
 m. 38/13

Mariya Rusça kadın ismi
 M. 262/118
 M. Astràva 179/221
 M. Stepänàvnä Astràva 227/1443
 M. Stepänàvnä 185/365

mǎrkāz (A. i. merkez) merkez
 m.-i 186/397
 m.-idä 270/325

märtä

defa

m. 2/34, 4/92, 10/227, 13/321, 13/325, 14/343, 30/96, 32/133, 35/225, 40/50, 51/347, 78/20, 84/168, 87/234, 87/254, 93/394, 93/394, 112/226, 114/277, 119/7, 134/406, 139/535, 141/572, 148/155, 153/291, 153/295, 154/311, 165/161, 172/34, 172/34, 174/101, 183/317, 183/318, 189/482, 191/527, 196/662, 214/1112, 232/1585, 244/1892, 247/1971, 249/2020, 262/124, 263/142, 265/184, 265/199, 269/287, 295/99, 304/301, 307/390, 308/423, 332/108, 332/118, 337/248, 341/356, 355/288, 357/23, 373/429, 380/134, 393/243, 404/16, 405/42, 410/152, 413/250

m.-dän 50/314, 177/172

m.-lär 84/173, 399/412

märtäbä

(A. i. mertebe) mertebe, aşama

m. 36/253

m.-fı 346/51

m.-lik 130/305

ma'ruf

(A. s. ma`rūf) meşhur, bilinen, tanınan

m. 85/199

mä'ruzä

(A. i. ma'ruza) teblig, konuşma

m.-lärini 159/18

märvärid	(F. i. mervärid) inci m. dänäläri 118/386, 409/134
Mär'yäm	kadın ismi M. 262/116
Märyäm	kadın ismi m. 11/251, 265/188, 265/190, 266/228, 267/ 250, 267/257, 269/288, 272/376, 275/440, 275/446, 275/448, 277/502, 277/504, 278/ 520, 278/525, 278/529, 278/532, 278/535, 280/577, 281/597, 281/608, 281/616, 282/ 623, 283/649, 283/669, 285/700, 285/706, 285/725, 286/731, 287/767, 288/780, 288/ 793, 289/827, 289/827, 289/830, 290/850, 291/881 m.-niñ 281/618, 282/633, 288/791, 291/871 m.-ni 11/256, 278/531, 281/615 m.-gä 266/224, 280/575 m.-gämi 265/185 m.-dä 265/186 m.-dän 267/250
märzä	(F. i. merz) sınır (Tarlaları birbirinden ayıran yol, sınır.) m.-lär 89/293
mäs	uygun, münasip m. kel- 125/175

mäsäfä (A. i. mesāfe) mesafe
 m. 9/217
 m.-niñ 202/819

mäsälä (A. i. mes'ele) mesele
 m. 133/361, 218/1234, 223/1345, 246/1943,
 285/701, 296/126, 397/339, 399/393,
 278/532, 402/479
 m. bilän 138/496
 m.-dä 248/1997, 249/2010, 397/354
 m.-dän 138/489
 m.-lär 202/813
 m.-lärini 160/48
 m.-lärni 203/841
 m.-ni 6/134, 15/370, 18/449, 48/266, 277/
 513, 292/4, 296/127, 394/269
 m.-niñ 51/330, 94/424, 399/396, 399/411
 m.-si 278/532, 296/126
 m.-sidä 248/2003, 249/2009, 249/2013
 m.-sigä 281/597
 m.-sini 208/967, 278/530, 281/608, 285/
 700, 326/319, 394/262

mäscid (A. i. mescid) mescit
 m.-i 103/653

mäxarä (A. i. mashara) alay, maskara
 m. qıl- 110/175, 366/240
 m. möylävlär 79/28

	m.-mi	393/241
mäsxaräbâz	(A. mashara + F. -bâz) soytarı	
	m. 78/21	
Mäskäv	Moskova	
	M. 289/808	
	M.-dä	288/800
	M.-çi	265/180
Mäskvä	Moskova	
	M. 281/621	
	M.-gä	272/387, 280/571, 281/610, 281/620, 282/624
	M.-dä	271/337, 278/529, 279/569, 281/608, 283/664
	M.-gäçä	261/101, 278/542, 283/670
mäsläk	(A. i. meslek) fikir, düşünce	
	mäsläg-i	10/240
mäslähät	(A. i. maslahat) ögüt, tavsiye,	
	m. 6/138, 18/448, 34/185, 40/60, 42/123, 45/198, 58/71, 140/565, 163/125, 163/ 126, 167/203, 172/35, 243/1868, 295/ 85, 314/19, 315/24, 315/36, 351/188, 367/253, 410/153, 410/154	
	m. bilän	57/25
	m. ber-	65/248, 378/81

m. bol- 410/155
 m. körsät- 165/170, 317/94
 m. qılış- 70/382
 m. sâl- 59/94
 m. sorä- 355/293, 367/254, 408/121
 m. tãp- 124/149, 355/290
 m. näticäsi 34/194
 m.-ni 68/307, 75/500, 145/91, 354/280
 m.-gä 60/126
 m.-ini 34/193, 127/225, 216/1170, 253/50
 m.-dä 75/504
 m.-idän 163/115
 m.-ifiz 163/116
 mäslähätläş- birbirlerine danışmak
 m.-dilär 42/122
 mäsnäd (A. i. mesned) makam, üst makam
 m.-idä 80/72
 mäst (F. s. mest) sarhoş
 m. 215/1154, 233/1597, 250/2033, 250/2033,
 341/354, 379/122
 m. bol- 32/130, 44/157, 59/92, 69/351,
 83/138, 137/475, 230/1526, 231/
 1552, 233/1602
 m.-siz 156/374
 m.-misän 213/1106, 380/125
 m.-midi 395/291

m.-niñ	179/207
m.-dä	179/206
m.-lik	54/417, 178/201, 231/1550, 232/ 1583, 286/752, 382/184
mä'süm	(A. s. ma'süm) masum, günahsız, suçsuz m. 99/557, 160/35, 160/38, 197/680, 374/ 436
mäs	bkz. mäs-birinc mäs-birinc (sakalına ak düşmüş) 85/198
mäş'äl	(A. i. meş'al) meşale m.-lärini 27/9
mäşä-ällä	(A. mā-šā'a Allah) maşallah m. 392/224
mäşbirinc	(F. s.) (saçına, sakalına ak düşmüş) m. 387/95
mäşgul	(A. s. meşgöl) meşgul m. bol- 50/297, 138/496, 153/297
mäşhür	(A. s. meşhür) meşhur, ünlü m. 79/35, 174/91, 194/615, 272/371 m. bol- 192/568, 394/262
mäşinä	(İtalyanca i.) makina m. bilän 202/825 m.-si 387/99

	m.-çi	219/1241
maşq	(A. i. meşk)	idman, spor; alıştırma
	m. qıl-	321/199
məşru'	(A. s. meşrū')	meşru
	m.	246/1927, 248/1981, 257/155, 259/34
məsrütiyät	(A. i. meşrütüyyet)	meşrutiyet
	m. hərəkatları	398/367
mə'suq	(A. s. ma'sūk)	maşuk, sevgili
	m.-niñ	103/650
	m.-ni	186/395
Mətxəliq	erkek ismi	
	M.	314/15, 314/17, 315/28, 316/53, 316/72, 317/80, 317/91, 318/102, 318/115, 318/ 124, 319/132, 319/135
	M.-ni	318/120
	M.-qa	318/106
məvhüm	(A. s. mevhum)	soyut
	m.-lər	190/506
məviy	(A. s. mā'ī)	mavi
	m.	184/338, 184/349, 194/602, 194/606, 250/ 2045, 259/35
Məvlənə	(A. i. mevlənə)	İslamî bilgisi çok olanla-

	ra verilen ünvan; erkek ismi
	M. Adä 198/714, 198/717, 200/747, 200/754, 200/755, 200/760
	M. Cämiy 137/470
	M. Füzüliy 334/167
mäy	(F. i. mey) şarap
	m. 286/745, 286/748, 409/149
	m.-dän 189/479, 189/489
mäydä	(F. s.) ufak, küçük
	m. 1/8, 344/12
	m. -mäydä 291/883
	m. -cüydä 69/337, 251/5
mäydän	(A. i. meydän) meydan
	m.-ni 398/382
	m.-igä 204/855
	m.-läriniñ 398/383
	m.-läridä 385/26
	m.-çägä 307/395
mäyxänä	(F. i. mey-häne) meyhane
	m.-gä 379/108
mäyib	(A. s. ma'yüb) sakat
	m. bol- 354/258
mäyil	(A. s. < meyl) meyilli
	m. bol- 290/859

m. qıl- 62/154
mäyin yumuşak
m. 31/125, 310/464
mäyiz kuru üzüm
m. 61/130, 70/368, 407/92
m.-niñ 61/132
m.-dän 61/131
mäyl (A. i. meyl) meyil, eğilim; istek
m. qıl- 126/188
m.-ini 47/229
m.-igä 393/237
m.-läri 28/35
m.-lärini 28/37
m.-li 229/1514, 306/372
mäylä- yağlamak
m.-b 116/316
mäylän- yaltaklanmak
m.-is 132/340
mäyli peki, makûl
m. 5/112, 24/606, 40/68, 42/118, 52/375,
74/478, 74/482, 94/433, 106/52, 129/267,
134/397, 147/137, 165/158, 182/303, 232/
1570, 267/252, 272/378, 275/448, 283/
666, 286/740, 286/743, 291/886, 295/80,
296/108, 326/327, 370/351, 376/47, 376/
48, 378/89, 379/102, 380/146, 399/394

	m. -yä	367/260
	m.-ydi	255/117
mäymàq	paytak, egr̄i bacaklı	
	m. 21/513	
	m.-lik	119/6
mäymun	(A. i. meym̄un) maymun	
	m. qıl-	407/80
mäysä	fidan	
	m. uçi	373/423
mä'yüs	(A. s. me'yüs) üzgün, hazin	
	m. 342/377	
	m.-lik	202/800, 202/800
	m.-likni	4/85
mäzä	(F. i. meze) tat, lezzet	
	m. qıl-	12/300
	m.-si	42/123, 172/30, 200/753
	m.-lik	44/158
	m.-siz	234/1631
màzàr	(F. i. mezār) mezar, kabir	
	m. qıl-	195/631
màzkür	(A. s. mezkür) adı geçen, zikredilen	
	m. 130/293, 130/300	
màzmun	(A. i. mazm̄un) öz, mânâ	
	m.-dä	402/489

m.-i 132/356, 387/92
 m.-ini 191/536

ma'zur (A. s. ma`zūr) özürlü, özürü olan
 (xayr -m.) 19/460, 284/689

meçkây obur, pisboğaz
 m. 178/202

me'dä (A. i. mi`de)
 m.-sigä 153/302

mehmân (F. i. mihmân) misafir
 m. 9/210, 19/466, 32/146, 36/231, 40/69,
 59/96, 61/139, 68/323, 97/494, 320/159,
 320/165, 320/169, 321/179, 322/216, 322/
 222, 323/244, 323/251, 324/258, 324/264,
 324/271
 m. bol- 4/91, 15/371, 61/143
 m. qıl- 43/146, 72/410, 97/489
 m.-dän 86/222, 320/165
 m.-gä 86/207, 322/210, 322/216, 407/31
 m.-i 183/330
 m.-ifizni 372/405
 m.-lär 36/246, 40/63, 56/15, 60/104, 71/
 395, 75/502, 97/510, 98/535, 99/
 539, 100/568
 m.-lördän 49/293
 m.-lärgä 43/130, 75/505

m.-läri 72/408, 97/497

m.-läridän 68/325

m.-lärimiz 76/520

m.-lärimizni 45/177

m.-lärimni 43/142

m.-läriñiz 55/445

m.-läriñni 75/510

m.-läriñi 43/134

m.-läрни 45/195, 55/441, 57/33, 59/88

m.-läрни 70/378, 74/465, 77/541, 77/543,

98/527

m.-läрниñ 32/150, 98/537

m.-män 287/757, 287/761

m.-ni 19/463, 36/233, 40/73, 118/377

m.-niñ 19/472, 36/244, 86/223, 313/545,

320/163, 323/250

mehmändärçilik ziyafet, misafir ağırlama

m. 70/366

m.-çilikmi 47/233

m.-dän 72/409, 73/440

mehmängärçilik ziyafet

m.-lär 43/135

mehmänxänä

(F. i. miñmān-hāne) misafir ağırlanan ev

m. 241/1806, 244/1884, 256/143

	m.-niñ	255/124, 256/143
	m.-gä	82/121, 254/96
	m.-dä	91/334, 244/1878
	m.-dän	91/341, 304/322
	m.-mdän	244/1897
	m.-fizgä	242/1849
mehnät	(A. i. mihnet)	iş, emek, çalışma
	m.	38/4, 63/197, 80/51, 111/184
	m. qıl-	145/97
	m.-gä	145/99
	m.-dän	39/25
	m.-iniñ	89/291
	m.-läri	89/290
	m.-lärini	160/24
	m.-siz	115/294, 185/380
mehr	(F. i. mihr)	şefkat
	m.-i	408/117
	m.-imni	340/325
	m.-ini	112/205
mehribän	(F. s. mihr-bän)	şefkatli, düşkün
	m.	86/213, 229/1512, 374/436
	m.-ki	241/1800
mehribänläş-	güteryüzlü	olmak
	m.-gänini	113/236
mexanizm	(italyanca i.)	mekanizma

m.-idäy 245/1905

men

ben

m. 3/68, 5/106, 6/127, 12/285, 15/367, 16/
388, 16/389, 18/434, 22/549, 23/570, 42/
120, 44/176, 46/210, 50/317, 50/319, 54/
419, 55/434, 56/18, 57/25, 58/54, 58/64,
58/66, 59/92, 59/94, 59/95, 60/103, 60/
103, 60/122, 60/125, 64/212, 64/213, 64/
223, 65/231, 65/252, 66/258, 66/260, 66/
273, 66/273, 66/273, 68/330, 69/333, 70/
381, 72/430, 73/445, 73/459, 74/462, 74/
484, 77/541, 93/382, 93/389, 93/401, 94/
421, 94/430, 94/432, 95/452, 97/498, 97/
504, 98/536, 110/168, 110/177, 116/323,
117/343, 117/349, 118/377, 126/183, 127/
209, 127/225, 129/270, 134/404, 138/494,
139/523, 140/558, 140/562, 141/571, 143/
48, 146/107, 146/107, 156/369, 157/397,
157/404, 158/416, 158/420, 159/8, 164/
133, 165/156, 168/241, 172/46, 174/86,
176/137, 177/156, 177/176, 180/238, 180/
255, 182/285, 183/311, 183/313, 187/435,
189/473, 190/496, 192/561, 193/571, 196/
657, 196/658, 200/761, 200/764, 200/765,
202/824, 207/930, 207/948, 209/1002, 209/
995, 210/1006, 210/1020, 210/1022, 210/

1024, 211/1034, 211/1046, 212/1058, 215/
1150, 216/1177, 217/1193, 217/1198, 217/
1208, 220/1283, 220/1284, 222/1319, 223/
1342, 224/1368, 225/1392, 226/1418, 226/
1426, 226/1427, 227/1441, 227/1442, 227/
1458, 227/1461, 228/1481, 228/1482, 229/
1492, 229/1499, 229/1501, 229/1503, 231/
1556, 231/1559, 233/1609, 233/1612, 236/
1682, 236/1684, 236/1692, 237/1712, 238/
1731, 238/1739, 239/1756, 239/1758, 240/
1780, 240/1788, 241/1802, 241/1806, 241/
1808, 241/1814, 241/1815, 241/1817, 242/
1832, 242/1845, 242/1848, 243/1858, 244/
1898, 244/1899, 247/1957, 247/1969, 250/
2031, 250/2035, 252/36, 252/36, 252/43,
255/122, 256/125, 256/127, 260/66, 261/
79, 262/108, 262/122, 263/132, 263/135,
263/137, 263/145, 263/146, 263/148, 263/
151, 264/163, 264/167, 265/198, 266/224,
266/230, 267/234, 267/241, 267/249, 267/
252, 268/259, 268/263, 268/273, 268/274,
268/275, 268/279, 271/341, 272/362, 272/
378, 273/393, 273/400, 273/406, 274/421,
274/432, 275/444, 275/464, 275/465, 276/
479, 276/485, 278/537, 279/554, 279/558,
279/565, 280/578, 280/579, 280/579, 280/

580, 280/582, 280/584, 281/612, 282/630,
282/643, 283/649, 283/655, 283/670, 284/
674, 284/677, 284/678, 284/680, 284/686,
285/700, 285/709, 285/720, 286/739, 286/
739, 286/752, 287/756, 287/757, 287/758,
287/760, 287/761, 287/774, 287/776, 288/
793, 289/831, 290/845, 290/846, 290/858,
290/860, 291/882, 292/12, 292/15, 292/15,
292/5, 296/107, 296/110, 296/111, 300/
216, 301/247, 302/273, 304/315, 304/324,
305/340, 311/503, 316/75, 319/147, 320/
174, 321/186, 322/203, 323/240, 326/315,
329/26, 329/46, 332/120, 336/213, 336/
219, 336/228, 340/325, 340/327, 341/331,
341/336, 341/338, 343/387, 343/388, 348/
102, 348/107, 350/158, 354/274, 351/203,
356/317, 358/27, 361/122, 363/170, 364/
195, 367/274, 370/338, 375/2, 375/22,
376/39, 376/42, 376/43, 377/71, 377/83,
380/130, 389/143, 390/157, 390/164, 391/
190, 393/253, 395/294, 396/319, 396/326,
397/353, 397/354, 397/359, 399/391, 399/
395, 399/400, 400/436, 401/456, 406/51,
409/140, 411/192, 412/220, 412/225, 413/
232, 413/233, 415/300, 415/302

m. -kü 158/413

m.-äm 4/73

m.-män 144/59, 144/59, 182/285, 217/1210,
304/324, 358/27

m.-ifñ 15/359, 42/117, 43/141, 48/256,
57/34, 62/175, 63/177, 64/228, 65/
249, 74/463, 74/478, 92/363, 96/
481, 125/177, 126/187, 126/187,
131/324, 134/399, 169/276, 173/55,
173/61, 177/176, 183/313, 185/387,
196/658, 206/925, 210/1026, 210/
1029, 212/1081, 213/1097, 218/1229,
221/1300, 228/1489, 229/1491, 230/
1529, 230/1535, 240/1794, 242/1834,
244/1896, 246/1940, 247/1958, 248/
1985, 252/48, 265/197, 266/213, 272/
366, 272/368, 272/380, 277/509, 278/
519, 278/537, 285/703, 285/716, 285/
718, 287/767, 289/826, 292/12, 293/
25, 312/505, 314/9, 345/47, 360/83,
361/123, 374/439, 380/132, 397/353,
405/34, 408/116, 415/290

m.-ifçä 397/339

m.-iginä 243/1857

m.-iki 259/49, 259/49, 259/49, 286/740,
288/780, 290/848, 290/850, 335/
198, 390/159, 395/300, 395/302

m.-ikisän 288/799
m.-ikidän 225/1401
m.-i 4/97, 14/334, 59/95, 64/227, 73/450,
74/461, 99/547, 108/110, 150/228,
156/379, 166/184, 181/271, 184/355,
192/565, 193/573, 215/1142, 219/1246,
219/1258, 229/1500, 240/1785, 249/
2009, 249/2017, 260/66, 261/100,
264/159, 265/191, 268/267, 272/377,
272/380, 274/434, 278/533, 281/611,
284/684, 284/692, 286/740, 287/756,
290/857, 340/311, 341/341, 369/316,
374/438, 382/192, 391/190, 402/466,
403/493, 407/80
m.-gä 28/25, 45/194, 49/299, 66/257, 95/
455, 122/86, 122/91, 122/96, 124/
149, 128/241, 139/516, 140/558, 16/
406, 166/197, 166/200, 168/242, 169/
266, 172/25, 183/313, 190/502, 193/
573, 202/808, 206/903, 210/1019,
217/1189, 217/1209, 217/1211, 221/
1291, 225/1403, 227/1445, 227/1446,
233/1610, 235/1665, 240/1780, 241/
1798, 242/1835, 246/1947, 247/1956,
249/2006, 254/90, 263/153, 265/194,
265/194, 266/217, 266/224, 267/233,

268/269, 273/388, 274/437, 278/536,
279/558, 279/559, 284/676, 289/817,
287/758, 289/812, 291/886, 296/106,
296/107, 297/139, 301/237, 303/293,
315/37, 315/40, 317/78, 332/104, 335/
190, 340/324, 340/330, 341/332, 341/
340, 341/342, 346/69, 347/98, 354/
260, 354/269, 359/52, 359/55, 360/
95, 364/195, 367/274, 377/50, 378/
99, 380/125, 393/256, 395/308, 402/
491, 413/232

m.-gämi 265/185

m.-dä 64/218, 284/692, 287/757, 364/195,
405/33, 408/103

m.-dämi 106/51

m.-dän 29/74, 67/294, 150/222, 181/263,
213/1096, 247/1959, 247/1959, 263/
129, 269/288, 272/367, 277/505,
280/590, 286/734, 292/20, 341/343,
375/8

m.-çä 270/320

m.-däy 106/64

m.-lik 180/251, 185/381

meràs

(A. i. mīrās) miras

m. 248/1979, 249/2026, 370/342

	m.-gä	248/1980, 249/2025
	m.-i	16/394
meräsxor		(A. mīrās + F. -hōr) varis, mirasçı
	m.	248/1982
	m.-im	370/337
	m.-i	248/1999
	m.-igä	249/2014
mergän		nişancı
	m.	230/1535
	m.	sifäri 147/151
	m.-i	230/1538
metin		(A. s. metīn) metin, dayanıklı, sağlam
		(täs -m.) 408/116
		(täs -m.-ini) 408/118
		(täs -m.-lārgä) 408/117
mevä		(F. i. mīve) meyve
	m.	säyili 13/318
	m.-si	324/261
	m.	-çevä 101/596, 308/416
	m.-lik	90/311
micàz		(A. < mīzac) yaratılış, tabiat
	m.-ini	6/133
mikröp>mikrop		(Fransızca i.) mikrop

m.-lär 324/263

mıqyās (A. i. mık̄yās) ölçü

ç.-igä 386/51

millät (A. i. millet) millet

m. 267/242, 267/243, 270/316, 270/327, 276/
472, 279/552, 281/617, 290/860, 329/41,
329/42

m. ànäläri 269/308

m. bäläläri 119/12, 269/303, 291/879

m. düşmännläri 270/316

m. xädimi 276/491

m. yoli 277/492

m.-niñ 269/308, 277/499, 281/617, 360/99,
361/106

m.-ni 270/331, 271/360, 276/485, 290/854

m.-gä 270/320, 276/481, 279/550, 280/570,
291/880, 330/52

m.-dän 273/413

m.-im 329/48

m.-iñ 323/239, 329/47

m.-i 267/253, 323/237, 329/45, 329/45, 329/
49

m.-ini 275/461, 324/262

m.-igä 322/228

m.-imiz 329/49

	m.-ifiz	329/43
	m.-lärinif	323/229
	m.-lär	270/323, 270/328
millätdäs	milleti bir	
	m.-imiz	324/255
million	(Fransızca i.)	
	m.-çi	271/359
milliy	(A. s. millī) millf	
	m.	270/321, 271/357, 275/460, 275/461, 281/600
miltıq	tüfek	
	m. ber-	322/208
	m. qondäğı	364/202
	miltıq-ı	365/206
	m.-läri	326/332
miltillät-	kırpıştırmak	
	m.-ib	23/563
min-	binmek	
	m.-ib	272/367, 327/335, 345/45, 345/49
	m.-gän (s. f.)	258/12
minälmän	bkz. höbbil vätäni minälmän	
	höbbil vätäni minälmän (vatani sevis iman-	
	dan)	14/333
mindir-	bindirmek	
	b.-di	326/332

	m.-ib	31/126
miñ	bin	
	m.	62/173, 157/398, 160/36, 179/227, 181/258, 190/502, 190/514, 193/576, 216/1163, 220/1264, 225/1409, 225/1410, 225/1411, 249/2019, 249/2022, 252/47, 263/146, 339/291, 378/94, 378/95, 379/115, 386/69, 393/243
	miñ bir	193/576
	(bir yärim miñ)	176/227, 190/502, 378/95
	(ikki miñ)	190/514
	(üç miñ)	379/115
	(bes miñ)	386/69
	m.-gä	181/259, 190/500, 337/232
	m.-dän	225/1413
	m.-lärcä	32/133, 194/596, 339/291, 339/291
	m.-inçi	246/1932
miñäs-	binmek	
	m.-gän (s. f.)	358/46
miñbäsi	Çarlık döneminde köy sorumlusu.	
	m.	46/206, 47/233, 56/7, 71/399, 79/37, 80/52, 80/65, 80/72, 81/91, 82/118, 83/131, 83/135, 83/138, 83/141, 83/143, 83/148, 83/149, 83/153, 84/154, 84/174, 85/180, 90/319, 90/329, 91/335, 91/338, 91/344, 92/362, 92/373, 93/383, 93/386, 94/411.

94/415, 94/427, 95/434, 95/437, 95/442,
95/447, 95/457, 96/462, 96/464, 96/475,
97/504, 97/510, 98/521, 98/525, 98/537,
100/583, 101/588, 101/603, 101/611, 102/
627, 108/119, 109/131, 109/139, 111/180,
114/257, 114/260, 119/23, 119/4, 119/9,
120/38, 120/42, 120/45, 121/52, 121/61,
121/65, 122/77, 122/81, 122/85, 123/105,
123/127, 124/135, 124/144, 125/174, 125/
175, 125/176, 126/192, 126/203, 127/221,
127/223, 128/236, 128/239, 128/257, 129/
269, 129/274, 130/285, 130/287, 130/301,
131/311, 131/329, 131/332, 132/342, 133/
376, 133/381, 134/397, 134/402, 134/410,
136/452, 136/459, 137/463, 137/472, 137/
483, 137/486, 138/492, 138/499, 138/502,
138/505, 139/532, 139/538, 140/543, 140/
548, 140/552, 140/556, 140/565, 141/572,
141/574, 142/1, 142/2, 155/345, 157/399,
159/9, 159/15, 161/73, 162/80, 164/147,
164/150, 170/297, 171/1, 171/12, 171/8,
172/29, 172/48, 173/71, 174/81, 174/88,
175/104, 175/126, 176/135, 178/183, 178/
186, 178/187, 178/190, 178/192, 178/197,
182/297, 194/597, 209/992, 216/1183, 218/
1213, 219/1257, 220/1265, 220/1284, 237/

1705, 237/1709, 239/1761, 239/1764, 241/
1798, 241/1802, 247/1953, 247/1955, 247/
1964, 248/1998, 252/37, 253/74, 254/79,
254/95, 255/107, 261/76, 268/276, 276/
487, 276/491, 293/49, 294/52, 294/60,
296/103, 298/162, 298/163, 299/183, 299/
193, 300/204, 301/254, 302/275, 302/276,
305/343, 305/349, 305/350, 310/466, 310/
470, 310/471, 311/502, 314/1, 315/24,
315/32, 315/35, 315/39, 315/44, 315/47,
316/50, 316/55, 316/57, 316/70, 316/75,
317/77, 317/81, 317/95, 317/99, 318/120,
318/122, 318/127, 319/137, 319/144, 319/
146, 319/149, 320/151, 320/161, 320/172,
321/179, 321/190, 321/197, 321/202, 322/
203, 322/205, 322/209, 322/215, 322/221,
323/234, 323/249, 325/281, 325/281, 325/
288, 325/294, 325/304, 326/318, 326/320,
328/2, 328/6, 328/9, 329/25, 329/27, 329/
28, 330/62, 331/94, 332/103, 332/114,
333/142, 338/257, 338/278, 339/288, 340/
329, 342/364, 342/372, 344/16, 344/2,
344/9, 345/24, 345/39, 345/42, 345/46,
346/68, 346/71, 346/72, 347/78, 347/84,
347/90, 347/99, 348/114, 349/151, 350/
157, 350/168, 350/178, 351/182, 351/188,

351/190, 351/192, 351/195, 351/204, 352/
212, 352/217, 352/224, 353/243, 353/254,
354/264, 354/274, 355/286, 355/287, 355/
289, 356/312, 356/319, 356/321, 356/325,
357/19, 358/27, 359/53, 359/71, 360/100,
361/122, 361/124, 362/140, 366/250, 366/
252, 367/258, 367/272, 367/293, 367/301,
367/304, 369/310, 369/312, 369/327, 370/
335, 371/357, 371/363, 371/365, 372/400,
375/11, 375/21, 375/3, 376/29, 376/39,
376/47, 377/57, 377/60, 377/85, 378/88,
379/107, 380/126, 380/128, 380/133, 380/
137, 380/146, 381/152, 381/154, 381/159,
381/163, 381/169, 382/177, 382/180, 382/
181, 389/128, 390/171, 395/289

m.-miz 336/204

m.-fiz 170/301

m.-niñ 45/188, 46/204, 54/427, 55/434, 55/
442, 56/2, 61/144, 64/205, 76/537,
78/1, 79/43, 80/57, 82/113, 83/133,
84/170, 84/178, 85/184, 89/301, 90/
323, 91/332, 92/360, 92/364, 92/
368, 92/376, 98/520, 100/579, 108/
110, 109/128, 119/13, 123/115, 123/
122, 130/281, 131/314, 132/346,
132/355, 135/418, 135/423, 135/

427, 135/431, 136/461, 137/474,
137/480, 138/495, 138/509, 164/
138, 164/146, 170/292, 172/37,
172/40, 173/65, 176/139, 178/197,
219/1252, 240/1774, 240/1793, 248/
1981, 253/60, 254/84, 254/85, 293/
46, 307/392, 312/511, 328/12, 339/
284, 345/26, 356/315, 357/10, 357/
22, 361/114, 362/135, 362/143, 364/
202, 366/238, 366/247, 367/257,
367/269, 369/319, 370/341, 370/
347, 370/352, 371/362, 372/398,
377/66, 378/90, 381/171, 382/188,
383/207, 383/211, 388/121, 388/
125, 389/131, 389/148, 405/33,
m.-ni 79/29, 91/338, 123/110, 125/179,
160/33, 171/13, 172/43, 177/154,
225/1389, 236/1677, 237/1717, 251/
3, 311/482, 334/157, 341/343, 344/
14, 367/260, 388/126, 389/144, 396/
330, 405/27
m.-nikigä 255/103, 295/91, 295/95, 297/144
m.-nikidä 85/186, 100/574, 160/31
m.-nikidän 81/90, 117/346
m.-gä 61/150, 79/25, 79/41, 82/105, 85/
182, 108/114, 108/115, 108/116,

121/68, 123/114, 131/328, 132/336,
133/363, 135/415, 136/446, 141/568,
154/326, 155/330, 156/378, 166/201,
173/70, 182/301, 208/966, 220/1281,
245/1922, 245/1926, 246/1943, 246/
1947, 246/1950, 249/2013, 249/2016,
292/2, 293/47, 294/56, 294/65, 298/
175, 310/475, 319/140, 323/247,
325/293, 329/26, 342/361, 344/19,
344/23, 345/27, 346/74, 347/76,
353/245, 353/248, 361/105, 361/117,
367/263, 367/301, 369/308, 371/360,
381/176, 389/142, 390/156, 396/314,

m.-dä 120/27, 194/593

m.-dän 130/293, 164/144, 209/992, 246/
1936, 247/1969, 247/1973, 248/
1979, 254/78, 292/5, 294/73, 324/
270, 348/115, 365/204

m.-däy 174/100

m.-sinif 324/274

m.-lär 314/2, 324/274

m.-lärniñ 170/289, 321/192

m.-lärni 173/68

m.-lärgä 311/479

m.-lärdän 402/483

m.-lik 65/242

m.-likniñ 132/352, 178/194

m.-likni 325/306

m.-likdän 377/58

miñläb

binlerce

m. 271/357, 271/356

miñtä

bin tane

m.-376/26

minnätär

(A. minnet + F. -där) minnettar

m. bol- 79/39, 100/576, 199/740, 199/742

m.-lik 51/337, 131/307

m.-likläriñi 26/639

minut

dakika

m. 103/641, 184/346, 207/947, 160/31

m.-gä 232/1570

m.-dä 195/629

m.-dän 214/1119

miräb

(F. i. mīr-āb) Bir sehrin su işlerine ba-
kan kimse.

m. bol- 134/396

Mirkämilbây

erkek ismi

M. 279/552

mirşäb

(F. i. mīr-şeb) polis, güvenlik görevlisi

m. 91/338, 234/1628, 234/1631

m.-niñ 80/64, 85/188

m.-gä 120/32

m.-i 90/319
m.-imiz 204/852
m.-lär 90/324, 238/1746, 305/333, 313/540
m.-lärni 204/865
m.-lärnä 92/361, 95/438
m.-lärini 81/92
m.-likkä 326/330

Miryàqub

erkek ismi
m. 80/54, 80/65, 81/97, 82/109, 82/124,
83/148, 83/152, 84/177, 85/180, 85/182,
85/192, 85/201, 86/206, 86/208, 86/210,
86/214, 86/216, 86/219, 86/225, 87/242,
87/245, 87/248, 88/256, 88/267, 88/273,
88/279, 89/281, 89/284, 89/295, 90/315,
90/318, 91/331, 91/341, 92/360, 92/370,
92/376, 93/384, 95/436, 95/445, 95/459,
96/464, 96/468, 96/477, 120/47, 120/47,
123/104, 123/110, 123/115, 123/120, 124/
132, 124/135, 124/135, 124/139, 124/139,
124/142, 124/151, 128/235, 128/243, 128/
256, 129/261, 129/268, 129/279, 132/348,
133/364, 133/373, 133/377, 133/383, 135/
414, 135/425, 136/437, 136/451, 136/460,
137/474, 137/477, 137/485, 137/488, 138/
495, 138/504, 138/506, 139/534, 140/541,
140/561, 141/567, 141/575, 164/129, 171/

11, 171/15, 172/32, 172/37, 173/51, 174/
77, 174/87, 176/130, 176/137, 176/139,
176/148, 177/170, 177/172, 178/183, 178/
183, 178/187, 178/187, 178/189, 178/192,
179/209, 179/220, 180/237, 180/241, 181/
267, 181/279, 182/294, 182/308, 183/312,
183/316, 183/318, 183/322, 184/344, 184/
348, 188/461, 189/467, 189/475, 189/481,
189/485, 190/493, 190/498, 190/511, 191/
520, 191/526, 191/531, 191/542, 193/580,
193/581, 193/587, 193/590, 193/590, 194/
603, 195/636, 196/659, 196/660, 196/660,
196/660, 196/661, 196/661, 196/662, 197/
682, 197/682, 197/683, 197/684, 197/690,
198/696, 198/704, 198/715, 199/732, 199/
736, 199/742, 199/745, 200/767, 201/773,
201/775, 201/789, 201/793, 201/799, 202/
811, 202/819, 203/837, 203/840, 203/843,
203/847, 204/856, 204/870, 205/887, 205/
901, 206/903, 206/909, 206/918, 207/936,
207/937, 207/943, 207/950, 208/956, 208/
971, 208/972, 208/975, 209/990, 209/993,
209/999, 210/1010, 210/1017, 211/1047,
212/1071, 213/1083, 214/1116, 215/1158,
216/1165, 216/1168, 217/1189, 217/1190,
217/1192, 218/1216, 218/1220, 218/1224,

220/1266, 220/1278, 220/1280, 221/1304,
221/1311, 222/1317, 223/1341, 223/1345,
223/1347, 223/1353, 223/1355, 223/1364,
224/1367, 225/1389, 225/1393, 226/1421,
226/1429, 226/1437, 227/1459, 227/1462,
228/1466, 228/1481, 228/1489, 229/1490,
229/1498, 229/1500, 231/1553, 231/1565,
232/1573, 232/1580, 232/1584, 232/1590,
232/1592, 233/1596, 233/1599, 233/1605,
233/1606, 233/1609, 233/1614, 233/1617,
234/1622, 234/1630, 234/1636, 234/1639,
235/1644, 235/1648, 235/1650, 236/1670,
236/1677, 236/1679, 236/1686, 236/1688,
236/1694, 237/1703, 237/1708, 237/1710,
238/1722, 238/1724, 238/1726, 238/1729,
238/1736, 239/1747, 239/1759, 240/1791,
245/1902, 245/1908, 245/1926, 248/1988,
250/2040, 252/30, 252/31, 252/36, 252/39,
252/42, 253/57, 253/59, 253/74, 254/84,
254/89, 254/95, 254/98, 255/115, 256/146,
257/154, 257/156, 258/1, 258/21, 259/39,
259/47, 260/52, 262/117, 297/149, 310/
469, 312/518, 325/283, 354/279, 359/64,
361/119, 367/270, 370/342, 370/349, 377/
55, 377/74, 377/78

M.-män 196/658

M.-siz 124/132, 355/287

M. äkä 81/88, 81/89

M.-niñ 79/38, 80/58, 83/136, 83/146, 84/
154, 84/155, 84/158, 84/174, 85/
186, 85/195, 87/234, 87/240, 87/
249, 87/251, 90/314, 93/387, 97/
500, 124/139, 124/145, 132/336,
134/402, 136/443, 137/463, 139/
537, 174/79, 176/128, 176/153,
178/180, 178/185, 179/212, 179/
219, 180/251, 180/256, 183/327,
184/341, 189/489, 189/490, 190/
509, 191/535, 194/611, 199/735,
209/997, 210/1023, 211/1054, 212/
1060, 212/1067, 213/1088, 214/1125,
220/1279, 224/1378, 226/1434, 227/
1449, 237/1719, 253/59, 256/141,
261/82, 261/90, 383/212

M.-ni 84/163, 86/228, 87/254, 88/276, 89/
297, 131/332, 164/134, 179/216, 221/
1303, 226/1432, 236/1688

M.-gä 86/213, 87/231, 87/239, 95/434, 95/
442, 126/203, 129/275, 133/376, 137/
467, 140/544, 176/136, 178/196, 179/
225, 188/452, 190/517, 191/539, 199/
740, 211/1038, 212/1056, 230/1524,

232/1577, 233/1613, 251/3, 253/72,

261/99, 297/145, 324/272, 370/356

M.-dä 194/604, 245/1912

M.-dän 83/149, 120/35, 120/41, 123/126,

181/270, 235/1666, 236/1669, 237/

1717, 361/113

M.-däy 370/344

mirzä

(F. i. mirzä) bir soyluluk ünvanı; erkek adı

m. 85/183, 301/253, 302/272, 305/347, 317/

99, 320/155, 323/240, 339/279, 343/384,

356/316, 356/320, 393/256, 401/465, 402/

487, 402/490

m.-niñ 119/23, 342/381, 389/137, 402/473

m.-gä 302/262

m.-m 173/55

m.-si 90/319, 91/332, 170/292, 387/100

m.-sigä 299/190

m.-lik 119/20

Mirzäbàbà

erkek adı

M. 120/31, 120/34, 120/42

m.-niñ 120/36, 123/102

m.-ni 141/576

m.-gä 125/156, 127/230, 134/405

m.-däy 120/48

m.-lär 90/320

mirzaxanə	misafirlerin kaldığı yer m. 313/538 m.-gä 313/543 m.-dän 309/432, 309/434
mis	(F. i. mis) bakır m. tavaşq 407/92
misl	(A. i. misl) benzer, eş (m.-i tärvüz) 130/297
Misr	Mısır (ülke adı) M. 274/426 M. ahäfi 334/161
mistävəq	bakır tabak m. 22/540 m.-də 61/130
misvāk	(A. i. misvāk) misvak misvāg-ini 16/385
mitti	küçücük, minik m. 159/5, 160/32, 161/51 m.-niñ 165/175 m.-ni 159/4 m.-dän 165/169 m.-si 160/24
miyā	akıl, beyin m. 161/58, 161/58 m.-gä 358/44 m.-də 250/2044, 309/440

m.-m	283/655
m.-mdä	218/1229, 278/533
m.-mni	107/76, 278/538
m.-ñni	299/198
m.-sigä	52/359, 88/269, 173/65, 180/256, 359/53
m.-sidä	36/252, 108/127, 193/588, 234/ 1639, 297/129, 304/305, 391/185
m.-si	178/186, 235/1645, 245/1904, 355/ 286, 355/290, 359/62, 379/109, 379/ 113, 391/181
m.-siniñ	391/186
m.-sini	357/11, 369/326, 391/188
m.-sidän	324/278
m.-läridän	121/70
m.-li	384/3

miyän	(F. i. miyān) orta m. 250/2041
miyıq	bıyık miyıg-ıdä kül-: kıs kıs gülmek 110/167, 156/360, 165/159 miyıg-läridä 69/352
mo'cüz	(A. s. mu'cize) acayip, tuhaf m.-ginä 42/125
mölä-	"mö" diye ses çıkarmak.

	m.-şlâri	90/328
mölcälä-	acıklı bakmak	
	m.-ib	120/44
mölcäl	plan, hedef; tahmin	
	m.-i	138/503
	m.-igä	383/210
mölcällä-	planlanmak	
	m.-b turib	337/250
	m.-y başlä-	223/1341
mölcällän-	planlanmak	
	m.-di	372/398
	m.-gän (s. f.)	179/230, 180/232
möltirät-	acıklı häle getirmek	
	m.-ib	162/100, 168/243
mömäy	çok, dolgun	
	m. -mömäy	408/102
mömin	(A. i. mü'min) mümin	
	m. -müsülmän	11/252, 11/257, 14/352, 145/ 92, 157/403, 157/399
	m.-ginä	215/1149
mörälä-	bir kenardan, bir delikten bakmak	
	m.-b	152/269
	m.-gän (s. f.)	306/352
	m.-rdi	142/11
moy	(F. i müy) kıl, tüy	

	m:-imgä	122/89
moyläv	(F. i.) bıyık	
	m. 78/14, 78/21, 79/25	
	m.-i	264/179
	m.-lär	79/28
	m.-lärini	182/296, 387/95
moynä	(F. i. müyine) kürk	
	m.	272/365
muällif	(A. i. mu'ellif) yazar, müellif	
	m.-i	19/484, 130/283
muällim	(A. i. mu'allim) muallim, öğretmen	
	m. 126/192, 272/373, 277/499, 281/601,	
	281/605	
	Muällim M. M.	119/17
	m.-ni	129/264, 218/1233
	m.-ini	119/11
muällimä	(A. i. mu'allime) bayan öğretmen	
	m. 277/495, 281/602, 281/605	
	m.-gä	277/496
muämälä	(A. i. mu'amele) davranma, davranış	
	m. qıl-	256/148, 296/120, 300/212, 320/
		162, 341/341, 345/32, 364/191
	m.-si	283/670
	m.-sini	351/205
	m.-lär	389/129

	m.-läri	184/351
muâmilä	(A. i. muâmele)	davranma, davranış
	m.	243/1860
	m. qıl-	160/41
	m.-si	278/536, 320/166
	m.-sini	92/380, 188/454
	m.-läri	20/509
	m.-läridä	113/233
muâmmâ	(A. i. mu'ammâ)	muamma, bilinmeyen şey
	m.	190/503, 190/504
müâssäsä	(A. i. mu'essese)	müessese, kurum
	m.-dän	84/158
muâzzäm	(A. s. mu'azzam)	muazzam, çok büyük
		..
	m.	398/373
muâzzin	(A. i. mu'ezzin)	müezzin
		..
	m.-lärnif	90/326
mubâräk	(A. s. mubârek)	mübarek, kutlu
	m.	14/330, 409/143
mücmäl	(A. s. mücmel)	belirsiz
	m.	358/46
mudâfää	(A. i. mudâfa'a)	savunma, müdafaa
	m. qıl-	391/184
müdärris	(A. i. muderris)	müderris

m. 200/753
 (Şähäbiddin müdärris) 199/734,
 m. dâmlä 328/14
 m.-lär 130/292, 130/303
 müdävvar (A. s. müdevver) yuvarlak
 m. 334/164
 m.-dür 130/297
 müddet (A. i. muddet) müddet
 m.-siz 224/1380
 müdhiş (A. s. mudhiş)
 m. 120/30, 201/782, 256/147
 m.-ràq 297/130
 müdrä- uyuklamak
 m.-b 411/202
 m.-màqdä edi 219/1254
 m.-şib yät- 27/7
 müfti (A. i. muftī) müfti
 m.-niñ 361/106
 muğambir (A. s. mu'abbir) kurnaz
 m.-lik äsäri 110/168
 muhäbbät (A. i. muhabbet) muhabbet, sevgi
 m. 104/18, 245/1914, 284/675
 m. bilän 119/2
 m. àlavi 268/268
 m.-i 245/1914

muhākämā	(A. i. muhākeme) tartışma, görüşme m. qıl- 123/107 m.-si 151/239
mühim	(A. s. muhimm) mühim, önemli m. 215/1139
mühit	(A. i. muhit) muhit, çevre m.-nif 119/1 m.-gä 263/133 m.-dä 343/392, 343/398
mühr	(F. i. muhr) mühür m. 171/10, 200/757 m.-im 196/658 m.-i 200/755 m.-idän 178/184
mühtäsäm	(A. s. muhteşem) muhteşem, gösterişli m. 290/847
muhtac	(A. i. muhtac) muhtac m. edi 186/404
mühtäräm	(A. s. muhterem) muhterem m. 398/386, 397/350, 399/395
muxlis	(A. s. muhlis) hayran, taraftar m. bol- 333/151
mükämmäl	(A. s. mukemmel) eksiksiz, mükemmel m. 231/1547

mükcây-	düşkün olmak
m.-ib	38/17
muqâbälä	(A. i. mukābele) mukabele, karşılık
m. 52/369	
m. qıl-	70/365, 71/398, 86/215, 287/753
muqaddimä	(A. i. mukaddime) mukaddime, ön söz
m.-dän	73/446
muqävämät	(A. i. mukāvemət) mukavemet, karşı koyma
m.-ini	159/20
muqâyäsä	(A. i. mukāyese) mukayese, kıyaslama
m. qıl-	237/1706
Muqımiy	erkek ismi
m. 303/298	
m.-dän	303/299
mülähazä	(A. i. mulāhaza) düşünce, düşünme
m. 114/266	
m. bilän	308/406
m. qıl-	286/726
m.-ni	253/65
m.-lärım	397/354
mulâyım	(A. s. mulāyim) mülâyım, yumuşak huylu
m. 1/16, 39/40, 86/214, 98/534, 101/601,	

124/149, 191/540, 194/594, 195/642,
197/672, 259/38, 382/197, 393/248,
404/12

m. bol- 414/262

m. qıl- 254/92, 368/301

m. -mulâyim 58/67

m.-ginä 35/219

m.-lik 220/1280

m.-ligi 186/408

mulâyimlâş-

yumuşaklaşmak

m.-gän (s. f.) 150/207

mulâzimät

(A. i. mulâzemet) iltifat, nezaket

m. bilän 320/161

m.-nif 320/162

mülk

(A. i. mulk) mülk, mal

m. 131/310

m.-igä 273/403

m.-idä 329/38

mülkilpisänd

(A. muşkil + F. -pesend) güc beğenen, titiz

m. 179/216

mullä

(A. i. mevlānā) molla

m. 200/752, 207/945

M. Rivâciddin 131/309, 131/321

m. bol- 157/405

M. Akbäräli dâdhâ 334/154

M. Akbārāli 336/208

M. Akbārāli āfāndi miḥbāsi dādḥā 360/99

M. Abdisāmāt miḥbāsi 334/157

M. Abdisāmāt 336/215, 336/217, 336/213

mullābāççā (A. mevlānā + F. beççe) medrese talebesi
m.-ni 273/396
m.-lār 130/303

mullācirif (mullā + cirif) para
m. muḥabbāti 245/1914

mullāvāççā (A. mevlānā + F. beççe) medrese talebesi
m. 328/9

mümkin (A. s. mumkin) mümkün
m. 31/123, 107/81, 120/35, 179/215, 186/
394, 205/886, 237/1697, 261/90, 294/
66, 300/222, 333/150, 338/262, 387/99,
398/380, 400/424, 400/428
m. bol- 151/247, 190/514
m. emäs 189/467, 193/579
m. emäs-kü-yä 156/364

m.-mi 232/1593, 340/319

müḡay- hüzünlenmek

m.-ib 258/11

munaqa bunun gibi

m. 3/61, 21/520, 30/86, 74/461, 85/184,
171/16, 185/372, 200/762, 260/60, 287/

mundän	bundan m. 67/304, 146/107, 146/107, 268/279, 270/ 335, 271/352, 286/727, 289/833, 296/106, 297/151, 315/40, 352/230, 367/266, 369/ 319, 375/2
mündäricä	(A. i. münderice) içindeki, içinde bulunan m.-läridä 387/76
mundäy	bunun gibi m. 28/33, 265/191, 274/436, 305/332, 340/ 313, 356/314, 356/319, 376/30, 385/25
mungä	buna m. 22/559, 261/79, 315/26, 321/199, 322/ 204, 322/214, 369/317, 369/323, 377/58
muffli	acıklı, hüzünlü m. 90/329, 152/270, 355/286, 250/2046
muni	bunu m. 23/586, 40/70, 46/203, 75/488, 85/189, 86/212, 90/317, 129/271, 269/298, 278/ 520, 280/591, 294/53, 319/140, 337/253, 360/98, 361/115, 369/313, 373/416, 376/ 35, 380/128, 386/66, 399/388, 403/494 m.-si 348/125 m.-si-kü 367/260 m.-sigä 294/58, 367/261
muniñ	bunun m. 17/424, 38/1, 66/263, 101/612, 195/621,

294/61, 298/157, 320/166, 323/244, 339/

294, 340/320, 379/115

m.-dek 79/33

muntazäm (A. s. muntazam) düzgün, muntazam

m. işlä- 245/1905

m. tut- 170/309

muntazir (A. s. muntazir) bekleyen, gözleyen

m. bol- 409/143

muracäät (A. i. murāca'at) müracaat

m.-ini 399/398

murād (A. i. murād) murat, istek

m.-ifgä 340/312

muräsä (A. i. murassa`) anlaşma, uzlaşma

m.-gä 329/29

murid (A. i. murīd) mürit

m. 414/277

m.-siz 143/32

m.-niñ 410/151, 413/254

m.-gä 414/263, 414/265, 415/284

m.-i 409/133

m.-ifizni 412/225

m.-lär 12/301, 412/227, 413/231, 413/
235, 413/245, 413/251, 413/254,

mürüvvätmänd	(A. murüvvet + F. mend) iyiliksever m. 334/156
musàfirxànä	(A. i. musāfir + F. hāne) misafirhane m.-lārdān 282/632
musibät	(A. i. musībet) musibet m.-lārni 65/232
müsiçä	kumru m.-dān 194/595 m.-dek 414/262
Mustäfä	Hz. Muhammed (A.S.) (säriati M.-gä) 334/165
mustähıq	(A. s. mustahıkk) läyık m. bol- 130/290 m.-dir 389/150
mustähkäm	(A. s. mustahkem) sađlam, müstahkem m. 201/784
mustähkäm-lä-	sađlamlaştırmak m.-di 190/511
müstämläkä	(A. i. mustemleke) müstemleke m. 270/312 m. ölkäsi 386/50 m.-dägi 384/18

mustaqıl	(A. s. mustakill) müstakil, bağımsız m. 270/323
mustäsna	(A. a. mustesnä) müstesna m. 183/335
müsülmän	(A. muslim + -än) müslüman m. 11/252, 91/332, 173/58, 268/282, 274/ 428, 275/450, 275/452, 275/455, 282/ 639, 288/804, 311/498, 322/207, 329/35, 329/35, 329/47, 394/279, 396/329, 402/ 469 m.-mi 289/813 m.-siz 289/813 m.-nif 11/257, 193/577, 250/2048, 309/ 439, 322/218, 326/314, 326/316, 410/176 m.-gä 326/313 m.-çä 281/607 m.-däy 145/92 m.-lär 271/350, 288/806, 291/869, 322/219 m.-lärnif 157/407 m.-çilik 157/403, 289/819 m.-ginä 14/352 m.-lik 282/642, 288/804
muşähädä	(A. i. müşähede) müşahede, gözlem m. et- 184/354

müşkül (A. s. müşkil) müşkül, güc
 m. 360/88

muşt (F. i. muşt) yumruk, tokat
 m. 120/29, 267/255, 348/109, 375/17, 410/
 161, 410/172
 m.-niñ 410/171
 m.-däy 250/2043
 m.-ini 136/450, 337/245, 410/174
 m.-läрниñ 337/246
 m.-läri 410/160
 m.-läрини 135/435

muştipär (F. s.) âciz, bîçare
 m. 340/321

muştlä- yumruklamak, yumruk atmak
 m. 157/385, 157/386
 m.-di 58/55, 382/195
 m.-gän edi 337/250
 m.-rdi 157/384

müşük kedi
 m. 179/207, 179/207
 m.-niñ 129/260

mutäässib (A. s. muta'assib) mutaassıp
 ..
 m. 193/577

mutâr bkz. dutâr
 (dutâr-mutâr) 56/21

mütəraqqıy	(A. s. müterakki) yükselmis, terakki eden m. 276/472
mütəsəddi	(A. i.) yetkili kimse m.-si 271/358 m.-lər 93/392
mutləq	(A. s. mutlak) mutlak m. 206/924, 369/310, 411/180 m.-1 119/9
müttəfıq	(A. i. muttefik) müttefik m.-imiz 398/386
müttähäm	(A. s. müttehem) alçak, dolandırıcı m.-likkə 385/28
muvaıffaq	(A. s. muvaıffak) muvaıffak, basarılı m. bol- 30/94, 119/13, 160/25, 343/394
muvaıffaıyät	(A. i. muvaıffakiyyet) basarı, muvaıffakiyyet m.-ləridän 159/16 m.-siz 274/414
muvaıfıq	(A. s. muvaıfik) muvaıfik, uygun m. 333/143, 402/469
muyüliš	dönemeç m.-gä 118/364 m.-dä 224/1372 m.-igä 234/1623

muz

buz

m. 1/9, 187/424, 336/221

m.-niff 4/75

m.-dek 374/442

m.-ini 413/241

muzäffäränä

(A. muzaffer + F. -āne > zf.) muzaffe-

rane, zafer kazanana yaraşır biçimde.

m. 33/156

muzākärä

(A. i. muzākere) görüşme, tartışma

m. 399/394

m.-gä 399/413

muzlä-

donmak, buzlanmak

m.-b ket- 54/410

54117

TRAKYA UNIVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ÇOLPAN'IN "KEÇÄ ve KUNDUZ" ROMANI
(Metin, İndeks, Gramer)

Cilt: IV
(İndeks N-Z)

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

Hazırlayan:
Volkan COŞKUN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

EDİRNE-1996

İNDEKS HAKKINDA:

Tezimiz beş ciltten oluşmuştur. Birinci cilt transkripsiyonlu metni; ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler indeksi; beşinci cilt ise grameri ihtiva etmektedir.

Tezimizde 4-8 Mayıs tarihinde toplanmış olan "Sürekli Türk Dili Kurultayı"nın da tasdik ettiği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda tespit edilen harfler dikkate alınmıştır.

İndeksimizde ana başlıklar olarak "ä, à, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, x, ı-i, k, q, l, m, n, o-ö, p, r, s, ş, t, u-ü, v, y, z" şeklinde bir sıra izlenmiştir.

Özbek Türkçesi alfabesinde "ı-i", "o-ö" ve "u-ü" sesleri birer harfle gösterildiği için, bunlar bir başlık altında gösterilmiştir.

KISALTMALAR

- A. Arapça
F. Farsça
i. isim
s. sıfat
z. zarf
f. fiil
ü. ünlem
s. f. sıfat-fiil
zf. f. zarf-fiil
i. f. isim fiili
c. e. çekim edatı
b. e. bağlama edatı
k. d. e. karşılama denkleştirme edatı
c. e. cevap edatı
k. e. kuvvetlendirme edatı
g. e. gösterme edatı
bkz. bakınız

İNDEKS SIRASI

İSİM

I. Teklik:

A. Teklik hâller:

a. Eksiz isimler	+Soru
Eksiz isimler+edatlar	+Soru
Eksiz isimler+yardımcı fiiller	
İsim fiili	+Soru
b. İlgî hâli	
1. Eksiz (Tamlama misalleri ile)	
2. Ekli	
3. İlgî hâli+ -ki	+Soru
c. Yapma hâli (-ni)	+Soru
d. Yaklaşma hâli (-gä, -kä, -qa)	+Soru
e. Bulunma hâli (-dä, aitlik ekiyle -dä+gi)	+Soru
f. Uzaklaşma hâli (-dän)	+Soru
g. Vasıta hâli (-(i)n)	+Soru
ğ. Esitlik hâli (-cä, -däy, -dek)	+Soru
h. Yön gösterme hâli (-gäri, -käri, -qarı)	+Soru
1. Sınırlama hâli (-gäcä)	+Soru

- B. İyelik Şekilleri (Teklik isimlerin) +Soru

II. Çokluk:

A. Çokluk hâller (Eksiz isimler+ diğer hâller) +Soru

B. İyelik şekilleri (Çokluk isimlerin) +Soru

III. Unvan grubu

IV. İkilemeler

III. Geçici ekli isim şekilleri:(-li, -lik, -ki,-râq. vb.)

a. teklik

b. çokluk +Soru

Fiil

I. Olumlu fiil çekimi:

A. Basit kipler:

a. Şimdiki zaman +Soru

b. Geniş zaman (Belirsiz gelecek zaman) +Soru

c. Görülen geçmiş zaman +Soru

d. Öğrenilen geçmiş zaman +Soru

e. Gelecek zaman +Soru

f. Emir +Soru

g. Sart +Soru

ğ. İstek +Soru

h. Gereklilik +Soru

B. Basit zarf-fiiller (olumlu şekil): Bu bölüme geniş zaman ekleri "-r ve -är" e eklenen -kän zarf

fiil eki de ilâve edilmistir.)

- C. Sıfat fiiller +Soru
- D. Birleşik kipler:
- a. Hikâye
- b. Rivayet
- c. Şart +Soru

II. Olumsuz fiil çekimi:

- A. Basit kipler (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi) +Soru
- B. Basit zarf-fiiller +Soru
- C. Sıfat fiiller
- D. Birleşik kipler: (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi) +Soru

III. Birleşik fiil:

- A. İktidarî
- a. Olumlu
- b. Olumsuz
- B. Diğer birleşik fiiller (asıl fiil+yardımcı fiil)
- C. Birleşik zarf-fiiller

IV. Hareket isimleri:

- (fiil isimleri) 1. -mâk, -mâq
2. -mä
3. -(i)s

N

nä....nä	ne....ne
	n. 64/218, 64/218, 109/153, 110/154;118/ 368, 118/369; 14/347, 14/348, 14/348; 147/142, 147/142; 152/259, 152/259; 154/320, 154/320; 154/321; 201/792, 201/793, 264/154, 264/154; 290/841, 290/841; 290/841, 290/841; 308/410; 308/410, 309/436; 309/437, 319/128, 319/128; 367/259, 367/260; 390/175, 390/175; 407/93, 407/93
nààbàd	(F. s. nā + ābād) mamur olmayan n. 88/274
nàbud	(F. s. nā + būd) yol olmuş, ölmüş n. bol- (yok olmak, ölmek) 53/386
nācib	(A. s. necīb) soyu soppu temiz n. 179/222
nàçàr	(F. s. nā + çār) çaresiz n. 128/251 n. -nàilàc 298/164, 255/120
nàdàn	(F. s. nā + dān) budala n. 110/175, 126/198, 275/455, 386/50

n.-lik 324/260
n.-ligimizdä 270/327
näfäs (A. i. nefes) nefes
n. 16/385, 57/35, 101/588, 142/18, 163/124,
171/11, 180/256, 187/430, 206/902, 213/
1083, 269/297, 301/230, 378/90, 382/190,
382/194, 382/200, 411/191, 415/285
n. àl- 26/645, 197/687, 247/1976, 378/88
n.-gä 148/159, 258/21
n.-dä 29/61, 53/385, 114/263, 124/134,
252/26, 254/84, 288/791, 311/495,
312/529, 357/12
n.-i 44/157, 134/410, 155/340, 237/1719,
287/763, 290/856, 383/203
n.-iniñ 355/298
n.-ini 155/341, 362/141
n.-iñiz 300/226
n.-lärini 47/242, 338/273
n.-läridän 390/172
n.-ginä 161/59, 258/6

näfis (A. s. nefīs) çok güzel
n. 230/1527

näfs (A. i. nefis) nefis
n.-niñ 195/639
n.-im 376/49
n.-iniñ 196/661

	n.-ini	377/59
	n.-ifiz	185/383
nägähän	(F. s. nā + gehān)	zamansız, vakitsiz
	n.	304/302, 319/150
nəhaq	(F. s. nā + hakk)	haksız
	n.	157/401
	n.-dän	299/180
	n.-lik	376/31
nəiləc	(F. nā + A. 'ilāc)	çaresiz; mecburen
	n.	128/251, 218/1221, 298/164
	n.-mən	74/462
	n.-likdän	298/168
nəinsəf	(F. nā + A. insāf)	insafsız
	n.	219/1258, 219/1259, 329/31
	n.-nif	91/336, 310/469
nək	(F. i.)	armut
	n.-nif	101/598
	n.-lär	101/597
naqş	(A. i. nakş)	nakıs
	n.	64/205
	n. sifəri	158/428
	n.-lär	357/2
	n.-lärigä	158/427

naqd (A. i. nakd) nakit
 n. 53/397, 126/186

nälâyıq (F. nā + A. lāyik) liyakatsiz, layık
 olmayan
 n. 130/285

nâli- sızlanmak, yakınmak
 n.-ydiğän 64/228

nām (F. i. nem) nem, hafif ıslaklık
 n. 413/248

nām (F. i. nām) ad, isim
 n. 130/284, 174/91, 176/147, 227/1444, 259/
 34, 261/99, 262/117
 nām qoy- 82/108
 n.-ni 84/156, 227/1446, 239/1769
 n.-dän 227/1445
 n.-im 122/89, 124/150, 289/826
 n.-imni 366/242
 n.-iñni 200/770
 n.-i 11/250, 89/305, 192/558, 200/761, 259/
 34, 262/118, 289/826, 388/107, 405/40
 n.-ini 84/155, 178/189, 274/436, 279/546,
 281/607, 405/39, 405/42
 n.-igä 89/296, 89/305, 217/1205, 224/1379
 248/2001

	n.-imizdän	375/18
	n.-iffiz	271/361
	n.-lärni	274/433
	n.-läri	124/139,
	n.-lärini	387/101
	n.-mä-näm	359/70
nämä	(F. i. nāmē) mektup	
	n. 130/286	
nämähräm	(F. nā + A. mahrem) namahrem	
	n. 30/83, 112/221, 260/67, 309/437, 309/438	
	n. bol-	30/81
	n.-niñ	392/213
	n.-gä	30/77
	n.-lär	118/369
	n.-lärgä	24/611
	n.-lik	32/135
	n.-ligini	35/214
nämä'qul	(F. nā + A. ma`kūl) akla uygun gelmeyen	
	n. 204/871	
	n.-çilik	347/95, 347/98, 352/231
nāma'lum	(F. nā + A. ma'lūm) meçul	
	n. 161/72, 259/27	
nämärd	(F. s. nā-merd) namert, mery olmayan	

54117

TRAKYA UNIVERSITESI
SOSYAL BILIMLER ENSTITUSU
TURK DILI VE EDEBIYATI ANA BILIM DALI
DOKTORA TEZI

COLPAN'IN "KECK ve KUNDUZ" ROMANI
(Metin, Indeks, Gramer)

Cilt: IV
(Indeks N-Z)

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

Hazırlayan:
Volkan COŞKUN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

EDİRNE-1996

İNDEKS HAKKINDA:

Tezimiz beş ciltten oluşmuştur. Birinci cilt transkripsiyonlu metni; ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler indeksi; beşinci cilt ise grameri ihtiva etmektedir.

Tezimizde 4-8 Mayıs tarihinde toplanmış olan "Sürekli Türk Dili Kurultayı"nın da tasdik ettiği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda tespit edilen harfler dikkate alınmıştır.

İndeksimizde ana başlıklar olarak "ä, à, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, x, ı-i, k, q, l, m, n, o-ö, p, r, s, ş, t, u-ü, v, y, z" şeklinde bir sıra izlenmiştir.

Özbek Türkçesi alfabesinde "ı-i", "o-ö" ve "u-ü" sesleri birer harfle gösterildiği için, bunlar bir başlık altında gösterilmiştir.

KISALIMLAR

- A. Arapça
F. Farsça
i. isim
s. sıfat
z. zarf
f. fiil
ü. ünlem
s. f. sıfat-fiil
zf. f. zarf-fiil
i. f. isim fiili
c. e. çekim edatı
b. e. bağlama edatı
k. d. e. karşılaştırma denkleştirme edatı
c. e. cevap edatı
k. e. kuvvetlendirme edatı
g. e. gösterme edatı
bkz. bakınız

İNDEKS SIRASI

İSİM

I. Teklik:

A. Teklik hâller:

a. Eksiz isimler	+Soru
Eksiz isimler+edatlar	+Soru
Eksiz isimler+yardımcı fiiller	
İsim fiili	+Soru
b. İlgî hâli	
1. Eksiz (Tamlama misalleri ile)	
2. Ekli	
3. İlgî hâli+ -ki	+Soru
c. Yapma hâli (-ni)	+Soru
d. Yaklaşma hâli (-gä, -kä, -qa)	+Soru
e. Bulunma hâli (-dä, aitlik ekiyle -dä+gi)	+Soru
f. Uzaklaşma hâli (-dän)	+Soru
g. Vasıta hâli (-(i)n)	+Soru
ğ. Esitlik hâli (-cä, -däy, -dek)	+Soru
h. Yön gösterme hâli (-gäri, -käri, -qarı)	+Soru
ı. Sınırlama hâli (-gäcä)	+Soru

B. İyelik Şekilleri (Teklik isimlerin)

+Soru

II. Çokluk:

A. Çokluk hâller (Eksiz isimler+ diğer hâller) +Soru

B. İyelik şekilleri (Çokluk isimlerin) +Soru

III. Unvan grubu

IV. İkilemeler

III. Geçici ekli isim şekilleri:(-li, -lik, -ki,-raq. vb.)

a. teklik

b. çokluk +Soru

Fiil

I. Olumlu fiil çekimi:

A. Basit kipler:

a. Şimdiki zaman +Soru

b. Geniş zaman (Belirsiz gelecek zaman) +Soru

c. Görülen geçmiş zaman +Soru

d. Öğrenilen geçmiş zaman +Soru

e. Gelecek zaman +Soru

f. Emir +Soru

g. Şart +Soru

ğ. İstek +Soru

h. Gereklilik +Soru

B. Basit zarf-fiiller (olumlu şekil): Bu bölüme geniş zaman ekleri "-r ve -är" e eklenen -kän zarf

fiil eki de ilâve edilmiştir.)

C. Sıfat fiiller +Soru

D. Birleşik kipler:

a. Hikâye

b. Rivayet

c. Şart +Soru

II. Olumsuz fiil çekimi:

A. Basit kipler (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi)

+Soru

B. Basit zarf-fiiller

+Soru

C. Sıfat fiiller

D. Birleşik kipler: (sıra olumlu fiil çekimindeki gibi)

+Soru

III. Birleşik fiil:

A. İktidarî

a. Olumlu

b. Olumsuz

B. Diğer birleşik fiiller (asıl fiil+yardımcı fiil)

C. Birleşik zarf-fiiller

IV. Hareket isimleri:

(fiil isimleri) 1. -mâk, -mâq

2. -mä

3. -(i)s

N

nä....nä

ne....ne

n. 64/218, 64/218, 109/153, 110/154;118/
368, 118/369; 14/347, 14/348, 14/348;
147/142, 147/142; 152/259, 152/259;
154/320, 154/320; 154/321; 201/792,
201/793, 264/154, 264/154; 290/841,
290/841; 290/841, 290/841; 308/410;
308/410, 309/436; 309/437, 319/128,
319/128; 367/259, 367/260; 390/175,
390/175; 407/93, 407/93

nààbàd

(F. s. nā + ābād) mamur olmayan

n. 88/274

nàbud

(F. s. nā + būd) yol olmuş, ölmüş

n. bol- (yok olmak, ölmek) 53/386

nəcib

(A. s. necīb) soyu soppu temiz

n. 179/222

nàçàr

(F. s. nā + çār) çaresiz

n. 128/251

n. -nàilàc 298/164, 255/120

nàdàn

(F. s. nā + dān) budala

n. 110/175, 126/198, 275/455, 386/50

n.-lik 324/260

n.-ligimizdä 270/327

näfäs (A. i. nefes) nefes

n. 16/385, 57/35, 101/588, 142/18, 163/124,
171/11, 180/256, 187/430, 206/902, 213/
1083, 269/297, 301/230, 378/90, 382/190,
382/194, 382/200, 411/191, 415/285

n. àl- 26/645, 197/687, 247/1976, 378/88

n.-gä 148/159, 258/21

n.-dä 29/61, 53/385, 114/263, 124/134,
252/26, 254/84, 288/791, 311/495,
312/529, 357/12

n.-i 44/157, 134/410, 155/340, 237/1719,
287/763, 290/856, 383/203

n.-iniñ 355/298

n.-ini 155/341, 362/141

n.-iñiz 300/226

n.-lärini 47/242, 338/273

n.-läridän 390/172

n.-ginä 161/59, 258/6

näfis (A. s. nefis) çok güzel

n. 230/1527

näfs (A. i. nefis) nefis

n.-niñ 195/639

n.-im 376/49

n.-iniñ 196/661

	n.-ini	377/59
	n.-ifiz	185/383
nàgähàn	(F. s. nā + gehān)	zamansız, vakitsiz
	n.	304/302, 319/150
nàhaq	(F. s. nā + hakk)	haksız
		• • •
	n.	157/401
	n.-dän	299/180
	n.-lik	376/31
nàilac	(F. nā + A. 'ilāc)	çaresiz; mecburen
	n.	128/251, 218/1221, 298/164
	n.-män	74/462
	n.-likdän	298/168
nàinsäf	(F. nā + A. insāf)	insafsız
		•
	n.	219/1258, 219/1259, 329/31
	n.-niñ	91/336, 310/469
nàk	(F. i.)	armut
	n.-niñ	101/598
	n.-lär	101/597
naqş	(A. i. nakş)	nakış
		•
	n.	64/205
	n. siñäri	158/428
	n.-lär	357/2
	n.-lärigä	158/427

naqd	(A. i. nakd) nakit n. 53/397, 126/186
nälâyıq	(F. nā + A. lāyik) liyakatsız, layık olmayan n. 130/285
näli-	sızlanmak, yakınmak n.-ydiğän 64/228
näm	(F. i. nem) nem, hafif ıslaklık n. 413/248
näm	(F. i. nām) ad, isim n. 130/284, 174/91, 176/147, 227/1444, 259/ 34, 261/99, 262/117 näm qoy- 82/108 n.-ni 84/156, 227/1446, 239/1769 n.-dän 227/1445 n.-im 122/89, 124/150, 289/826 n.-imni 366/242 n.-iñni 200/770 n.-i 11/250, 89/305, 192/558, 200/761, 259/ 34, 262/118, 289/826, 388/107, 405/40 n.-ini 84/155, 178/189, 274/436, 279/546, 281/607, 405/39, 405/42 n.-igä 89/296, 89/305, 217/1205, 224/1379 248/2001

	n.-imizdän	375/18
	n.-ifiz	271/361
	n.-lärni	274/433
	n.-läri	124/139,
	n.-lärini	387/101
	n.-mä-nàm	359/70
nàmä	(F. i. nāmē) mektup	
	n. 130/286	
nàmähräm	(F. nā + A. mahrem) namahrem	
	n. 30/83, 112/221, 260/67, 309/437, 309/438	
	n. bol-	30/81
	n.-niñ	392/213
	n.-gä	30/77
	n.-lär	118/369
	n.-lärgä	24/611
	n.-lik	32/135
	n.-ligini	35/214
nàmä'qul	(F. nā + A. ma`kūl) akla uygun gelmeyen	
	n. 204/871	
	n.-çilik	347/95, 347/98, 352/231
nàma'lum	(F. nā + A. ma'lūm) meçhul	
	n. 161/72, 259/27	
nàmärd	(F. s. nā-merd) namert, mery olmayan	

	n. 364/189
nämäsru'	(F. nā + A. meşrū') meşru olmayan n. 246/1936, 257/152
nämäyis	(F. i. numāyis) gösteri, nümāyis n.-ni 179/213
nämāz	(F. i. nemāz) namaz n. 94/412, 130/296, 336/220, 346/59, 347/88 n. oqı- 348/120, 348/124 n. duəsi 404/5 n. -niyāz 282/641 n.-dän 332/123, 411/202 n.-gä 2/44, 319/134, 332/115, 334/171, 358/ 39, 414/268 n.-igä 332/124 n.-idän 404/1 n.-ini 348/125 n.-lärini 288/806
nämāzgär	(F. i. nemāz + -ger) ikindi n. 13/305, 377/85
nämāzxàn	(F. nemāz- hān) namaz kılan n.-i 358/38 n.-lärniñ 347/86 n.-lärni 333/130

nāmāzşām (F. nemāz-şām) 170/309
n. 91/346
n.-gä 99/540
n.-dä 66/262, 91/340,

nāmer >nomer (Latince i.) numara
n. 177/170, 179/216, 182/300, 184/348, 190/
511, 195/637, 220/1274, 225/1390, 288/790
n.-niñ 185/363, 220/1275, 224/1384, 262/
122
n.-gä 174/92, 177/178, 182/296, 185/365,
186/400, 218/1226, 219/1252, 221/
1290, 224/1382, 225/1389
n.-dä 194/615, 226/1439, 250/2044, 256/146,
283/673, 291/873
n.-dägi 224/1386
n.-imgä 177/176
n.-i 186/394, 192/558
n.-iniñ 225/1390
n.-igä 193/581
n.-läridän 174/91

nāmlän- nemlenmek
n.-gän (s. f.) 258/13, 366/236

nāmūs (A. i. nāmūs) namus
n. 296/111
n. bilän 400/421

	n.-li	260/68, 260/68, 309/438
nàn	(F. i. nān)	ekmek
	n.	40/69, 61/130, 70/368, 98/536, 106/68 243/1874, 349/148, 363/155
	n. bilän	22/540, 36/250, 61/132, 62/169, 62/171, 407/92
	n.-ni	63/201, 411/191, 411/191
	n.-gä	197/693, 301/246
	n.-dän	61/131, 62/167, 63/179, 197/693
	n.-ini	98/529
	n.-lär	172/48
	n.-siz	14/349
nänkör	(F. s. nān-kūr)	nänkör
	n.-ni	260/56
nànqàq	(F. i. nān + A. i. kāk)	yemek, misafirlik
	n.-igä	147/142
nänüstä		kahvaltı
	n.	165/172, 309/444, 387/88
	n. qıl-	172/45, 172/48, 304/314
	n. cäyi	6/143
	n. çağı	75/508, 387/87, 410/169
	n.-ni	56/20, 62/153
	n.-gä	152/256, 304/310
	n.-dän	76/513, 152/275
	n.-ñni	69/342

nānvāy	(F. i. nānvā) fırıncı n. 411/190 n.-gä 411/192
nār	(A. i. nār) ates n. 330/55
nārdān	(F. s. nār-dān) acı, ekşi n. 101/598
nā'rä	(A. i. na're) feryet, haykırma n. sāl- 337/243, 413/244
nārāzi	(F. nā + A. rāzī) memnun olmayan n. 130/293 n. bol- 400/427 n. edi 368/295 n.-lik 185/375 n.-lik 237/1707 n.-ligif 237/1695
nārḫ	(F. i. narḫ) fiyat n.-1 205/879
nāri	öte, ora, ileri n. 115/293, 190/515, 217/1196, 227/1445, 276/476, 375/2 n. -beri 16/390, 123/107, 409/138 n.-gä 3/57, 27/13, 70/360, 276/470, 365/226 n.-dä 120/31, 309/427, 332/112

n.-dägilär 16/400

n.-dän 33/166, 186/407, 234/1628, 309/451

n.-dän -beri 38/17, 293/28, 303/284, 359/

56

n.-si 30/96

n.-sini 83/153, 163/110, 280/595

n.-gi 17/411, 52/364, 64/204, 65/240, 72/

410, 73/442, 103/647, 175/117, 177/

178, 178/181, 215/1148, 224/1384,

224/1386, 234/1623, 243/1862, 275/

446, 276/468, 342/379, 362/146, 365/

226

n.-gilär 131/329

n.-gilärniki 131/313

n.-ràqqa 394/272

närsä

sey, nesne

n. 6/122, 11/262, 16/399, 17/430, 17/431,

18/456, 25/628, 29/65, 38/6, 40/67, 41/

98, 42/112, 42/113, 43/136, 50/307, 50/

317, 51/343, 59/82, 62/174, 64/212, 67/

297, 70/362, 73/446, 75/495, 75/505, 78/

14, 81/79, 82/107, 87/242, 87/248, 100/

571, 104/13, 105/47, 106/62, 106/68,

108/103, 109/150, 110/158, 116/323, 116/

332, 117/335, 117/349, 118/362, 118/368,

125/154, 125/170, 125/177, 129/277, 134/

397, 148/163, 151/248, 154/307, 155/337,
158/413, 160/29, 163/112, 167/214, 169/
282, 171/11, 174/85, 174/96, 175/118,
177/161, 179/209, 181/274, 181/276, 183/
313, 183/333, 186/413, 190/497, 194/605,
196/666, 198/713, 198/715, 199/726, 203/
835, 205/901, 206/926, 207/929, 209/1001,
209/992, 210/1007, 216/1169, 224/1387,
225/1405, 227/1446, 230/1527, 230/1536,
232/1575, 237/1697, 241/1803, 245/1912,
247/1963, 248/2000, 248/2002, 249/2010,
249/2029, 254/94, 256/138, 257/151, 257/
156, 260/64, 267/236, 268/259, 269/305,
273/392, 274/437, 277/510, 278/526, 278/
540, 283/667, 285/715, 289/825, 290/834,
295/79, 299/189, 305/343, 323/249, 328/
3, 328/5, 331/76, 332/114, 336/213, 340/
327, 341/349, 342/371, 343/397, 349/135,
354/260, 361/115, 364/201, 370/338, 371/
374, 377/51, 378/93, 378/96, 378/97, 379/
106, 379/113, 381/175, 387/97, 390/177,
398/380, 406/70, 408/121

n.-mi 114/275

n.-män 300/214

n.-niñ 28/34, 213/1102, 236/1690

n.-ni 5/102, 5/115, 20/503, 21/529, 39/26.

39/33, 59/93, 72/430, 78/23, 89/298,
106/68, 107/101, 107/94, 161/55, 176/
131, 181/279, 194/610, 198/707, 203/
833, 210/1006, 215/1154, 260/54, 284/
678, 286/727, 290/834, 310/473, 326/
309, 373/428, 396/328, 401/453

n.-gä 15/374, 63/194, 113/237, 151/234,
186/404, 189/472, 245/1912, 252/36,
284/681, 294/54, 325/281, 355/288,
388/106

n.-dä 6/123

n.-dän 28/36, 54/423, 98/513, 99/557, 117/
333, 156/359, 156/377, 174/97, 224/
1387, 292/3

n.-fi 379/119

n.-fmi 198/708

n.-si 109/135, 178/185

n.-miz 267/242

n.-lär 5/113, 22/536, 39/29, 80/57, 199/
735, 201/773, 281/616, 375/9, 388/
116

n.-läрни 63/202, 85/194, 152/260, 173/66,
200/763, 200/767, 222/1334, 283/
666, 298/177

n.-lärgä 34/187

n.-lärdän 42/111, 42/115

	n.-läriñ	222/1335
	n.-lärki	44/152
	n.-ki	169/280, 249/2027, 405/40, 408/117
näryäq	öteki taraf	
	näryäq-ını	132/344, 132/345
näsärä	(A. i. nasārā) hıristiyan	
	n.	413/238
näsib	(A. i. nasīb) nasip, kismet	
	n.	49/278, 81/87, 139/516, 154/309, 338/ 269
näsibä	(A. i. nasibe) hisse, rızk	
	n.	73/440
	n.-ni	72/412
näsihät	(A. i. nasihat) nasihat	
	n.	256/149, 352/231, 361/117
	n. qıl-	393/257
	n. yoli	32/133
	n.-gä	394/259
	n.-lärdän	257/151
Näsriiddin	erkek ismi	
	N. beklär	80/70
	N. baqıràq	377/66

näs'ä	(A. i nes'e) nese
	n. 286/745
	n. bilän 137/464
	n.-gä 166/180
	n.-läri 409/128
	n.-lik 409/137
	n.-si 1/21
	n.-sini 1/12, 1/15
nätäb	(F. nā + tāb) gücsüz, kuvvetsiz
	n. 108/123, 225/1401, 389/133
	n. bol- 60/115, 76/527
	n.-män 225/1403
nätävän	(F. nā + A. tav'an) isteksiz
	n. 340/318
näticä	(A. i. netice) netice
	n. 284/687, 284/687, 354/262, 384/20, 394/ 267, 406/60
	n.-ni 112/213
	n.-gä 124/144
	n.-dä 354/262, 365/228
	n.-si 326/328
	n.-sidä 30/93, 34/194, 245/1902, 372/390
	n.-sidän 367/295
	n.-läridän 314/7
	n.-siz 201/784

nätogrî	(F. nā + doğru) doğru olmayan n. 398/365
näümid	(F. nā + F. umīd) ümitsiz n. 49/279, 112/226, 119/2 n. bol- 19/459 n.-lik 82/125 n.-likkâ 43/138
näv	(A. i. nev') tür, çeşit n. 361/117, 398/364
Nävâiy	erkek ismi (ämir N.) 137/470
nävçä	uzun n. 85/198
nävďä	ağaç dalı n.-ďä 112/209 n. bilän 413/247 n.-sini 112/208
nävqırân	(F. nev + A. kırān) genc n. 326/329
nävvät	(F. i. nāvvat) şeker n. 254/88
nävâb	(F. s. nā-yâb) ender, nadir n. 86/208, 325/285
näy	(F. i. ney) ney (müzik aleti)

n.-gä 129/266

näyib (A. i. nāib) kadı vekili (n. Törä)

n. 182/284, 182/294, 375/14, 376/25, 376/32, 391/197

n. törä 82/127, 85/192, 85/200, 86/206, 86/212, 87/252, 88/279, 89/305, 92/357, 92/367, 92/379, 93/384, 93/389, 94/409, 126/205, 127/206, 127/209, 173/55, 178/195, 181/270, 193/588, 197/685, 199/735, 209/982, 224/1373, 238/1731, 238/1740, 249/2007, 249/2021, 249/2023, 250/2033, 250/2035, 250/2044, 260/75, 268/276, 268/281, 268/281, 311/489, 311/494, 324/272, 360/87, 375/1, 375/11, 377/69, 377/75, 375/5, 407/82

n.-gä 367/268

n.-niñ 83/128, 83/142, 133/363, 197/688

näyräfi (F. i. nireng) efsun, büyü; hile

n.-lär 137/472, 252/29

n.-läрниñ 137/473

näyzä (F. i.) mızrak

n.-si 274/417

n.-lär 63/182

näz (F. i. nāz) naz

n. qıl- 229/1492

n.-i 171/3

n.-igä 369/312

n.-läri 39/30

n. -ne'mät 14/328, 101/595, 228/1472, 154/
305

n.-ü ne'mät 15/360

n.-li 176/132, 253/60

näzär

(A. i. nazar) nazar, bakış

n. 121/56, 382/197

n. bilän 158/411

n. sàl- 177/174

n.-gä 376/41, 400/422

n.-dä 79/48

n.-dän 79/24, 159/4

n.-i 35/215, 62/159

n.-igä 159/10

n.-idä 130/295

n.-idän 309/438

n.-idäy 148/159

n.-imizdän 399/390

n.-läri 4/86, 62/160, 102/629, 340/317

n.-lärini 307/390

n.-läridän 148/163

näzd

(F. i.) ön

n.-idä 20/497

nàzik

(F. s. nāzuk) nazik

n. 154/306, 163/106, 188/455, 189/470, 305/
332, 310/469, 321/181, 353/247, 356/314,
360/85, 377/75, 378/97, 397/354, 400/
416, 402/479, 406/60, 406/62, 406/62

n. bol- 321/192

n.-ligi 384/2

nāzir

(A. i. nezr) nezir, adak
-

n. qıl- 12/277

nāzr-i 408/113

ne

ne

n. 84/170, 303/293

neçä

kaç, ne kadar

n. 4/92, 10/227, 13/323, 21/530, 40/57, 54/
412, 66/258, 66/259, 76/535, 79/46, 79/
47, 84/173, 87/251, 88/273, 89/293, 89/
299, 90/313, 92/365, 100/564, 103/646,
103/654, 105/47, 119/20, 136/445, 139/
535, 142/19, 160/24, 160/30, 164/136,
174/101, 191/527, 194/609, 202/807, 203/
826, 216/1162, 216/1163, 221/1311, 221/
1312, 232/1585, 254/96, 265/184, 270/
323, 279/568, 285/711, 288/794, 289/833,
292/8, 296/113, 296/115, 308/419, 339/
291, 341/356, 354/282, 359/75, 388/121,
389/129, 390/167, 392/216, 399/412, 404/

	13, 404/7, 405/42, 412/221, 414/273
	n.-gä 306/365
neçäräki	ne çare ki
	n. 408/110
neçik	nasıl, niçin
	n. 240/1787, 246/1940, 248/1987, 338/258, 391/184
	n.-dir 4/89, 47/247
neçtä	kaç, kaç tane
	n. 46/225
	n.-dän 349/146
	n.-si 47/237
	n.-sini 291/874
neçük	nasıl, niçin
	n. 39/28, 45/181, 134/385, 187/435, 240/ 1782
neçün	niçin, neden
	n.-dir 157/393, 288/785
negä	niye, niçin
	n. 1/23, 12/276, 15/375, 16/404, 19/467, 23/573, 68/321, 76/524, 85/184, 85/184, 126/186, 127/214, 127/214, 131/323, 180/ 246, 184/343, 193/590, 195/620, 195/620, 195/621, 202/822, 206/908, 211/1044, 217/1203, 225/1411, 235/1666, 235/1666, 238/1722, 238/1722, 240/1778, 247/1966,

249/2020, 252/29, 265/195, 266/215, 273/
409, 282/643, 287/760, 300/226, 306/360,
307/381, 314/14, 317/82, 322/212, 348/
107, 351/200, 354/271, 367/304, 396/314,
n.-dir 24/600, 47/251, 81/99, 140/552,
159/4, 176/152, 189/482, 195/642,
223/1354, 286/745, 312/523, 329/
45, 353/248, 354/264, 355/307, 373/
422, 385/29

n.-kim 186/396, 245/1910

ne'mät

(A. i. ni'met) nimet

n. 15/360

nàz-ne'mät 101/595, 228/1472, 154/305

nàz-ne'mätgä 14/328

ne'mätniñ 25/637

n.-lär 154/305

Nemis

Avrupa, Avrupa halkı

N. mämläkätläri 201/772

nesçäst'e

(Rusça i.) musibet, belà

n. 277/508

nest-nàbud

(F. s.) bkz. n. bol-

n. bol- (perişan olmak) 165/152

net

(Rusça) yok, hayır

n. 191/524

Netäyxàn

özel isim

N. 339/285, 342/359, 381/152

	N.-niñ	370/332
netib / netäy	ne yapıp / ne yapayım, ne çare (eşitib-netib qal-) 29/69 (şämälläb-netib qal-) 374/434 (sorämäy-netmäy) 64/220	
nevärä	(F. i. nebire) torun n.-siniñ 34/189 n.-sini 83/129	
nevlä-	yenilemek n.-ydi 294/70 n.-y -dä 406/61	
nihäyäsiz	sonsuz n. 5/107	
nihäyät	(A. i. nihäyet) son n. 26/653, 51/353, 83/140, 85/193, 100/576, 101/608, 112/208, 120/45, 121/61, 124/ 143, 128/236, 149/178, 178/201, 183/ 318, 189/479, 190/510, 248/1988, 272/ 386, 299/201, 312/524, 314/5, 348/109, 350/168, 392/210, 405/45, 409/128 n.-dä 388/108, 392/217 n.-i 41/79, 64/225, 87/253, 114/273, 385/	
	31	
nikäh	(A. i. nikäh) nikäh n. 289/810, 289/831, 290/836, 290/838,	

290/847
n. oqıt- 289/831
n.-i 290/839
n.-imizni 289/825
n.-li 290/836
nıqtälä- dürtmek
n.-sgä 253/63
nimcän (F. s.) cılız, gücsüz
n. 110/160
nimä ne
n. 8/189, 12/276, 14/343, 16/382, 16/393,
17/414, 17/415, 18/443, 20/495, 22/536,
22/549, 23/580, 28/43, 29/70, 40/65, 34/188,
42/122, 42/122, 46/208, 48/268, 50/316,
51/353, 52/361, 53/406, 54/410, 57/30,
57/45, 58/65, 58/65, 59/88, 61/136, 63/
199, 66/264, 67/305, 70/361, 70/368,
71/400, 71/400, 73/448, 73/457, 74/469,
74/477, 74/482, 86/223, 91/346, 91/353,
92/358, 92/359, 94/422, 94/428, 94/429,
95/444, 95/451, 95/458, 97/494, 98/532,
102/614, 102/621, 103/643, 104/8, 106/
56, 106/58, 106/59, 107/97, 110/164,
110/179, 111/181, 113/238, 115/283, 115/
284, 115/290, 115/292, 121/55, 121/59,
122/100, 122/87, 123/125, 123/125, 124/

130, 125/165, 127/218, 127/220, 128/234,
128/238, 133/372, 133/374, 133/375, 134/
403, 138/490, 138/512, 139/515, 139/530,
140/546, 140/549, 140/566, 143/42, 144/
57, 144/60, 145/95, 150/210, 150/220,
150/226, 150/227, 151/229, 151/230, 151/
242, 154/315, 155/338, 155/343, 155/344,
155/348, 155/350, 156/380, 157/404, 157/
407, 161/62, 162/87, 162/87, 162/89,
164/140, 165/158, 165/162, 166/182, 166/
184, 168/237, 168/239, 169/262, 169/264,
172/25, 172/49, 176/141, 176/141, 176/
141, 182/288, 183/312, 184/340, 189/467,
190/497, 191/536, 192/561, 193/592, 194/
615, 194/618, 195/622, 198/708, 200/749,
202/811, 203/836, 203/849, 204/854, 204/
864, 206/919, 206/922, 209/999, 210/
1011, 210/1015, 212/1073, 212/1075, 213/
1106, 216/1165, 217/1199, 217/1204, 218/
1236, 219/1244, 219/1244, 219/1245, 219/
1248, 219/1250, 220/1279, 221/1296, 222/
1323, 223/1346, 225/1398, 228/1477, 229/
1499, 230/1533, 236/1685, 236/1685, 236/
1694, 237/1704, 237/1719, 237/1719, 238/
1741, 242/1833, 242/1842, 245/1925, 245/
1925, 247/1953, 247/1972, 247/1973, 248/

1998, 251/18, 255/119, 259/37, 260/75,
261/101, 262/102, 262/102, 262/119, 262/
120, 262/120, 262/121, 263/132, 263/135,
263/135, 263/135, 263/146, 264/167, 266/
220, 267/246, 268/264, 268/269, 268/274,
271/339, 271/348, 271/352, 272/378, 273/
408, 276/478, 277/502, 279/554, 280/583,
282/628, 283/648, 283/673, 284/680, 284/
687, 284/691, 284/692, 285/701, 285/708,
285/719, 286/737, 287/773, 287/776, 291/
887, 292/17, 293/25, 294/69, 294/74, 295/
76, 296/106, 296/124, 298/160, 298/160,
298/164, 298/166, 299/187, 299/197, 303/
287, 311/481, 311/500, 311/501, 312/515,
312/517, 314/19, 318/113, 320/166, 320/
171, 321/199, 323/232, 323/236, 325/290,
328/11, 329/44, 329/47, 331/86, 331/94,
332/113, 332/120, 335/199, 335/201, 335/
201, 339/290, 346/69, 346/69, 347/95,
347/98, 348/102, 348/121, 350/168, 350/
168, 351/200, 351/204, 351/204, 352/215,
354/263, 354/263, 354/273, 356/311, 356/
312, 357/17, 358/29, 359/52, 359/55, 359/
67, 361/102, 361/108, 362/129, 362/129,
362/136, 364/191, 365/221, 366/252, 367/
254, 367/259, 367/276, 367/291, 367/299.

369/314, 371/366, 371/377, 371/382, 374/
434, 374/446, 375/3, 377/81, 384/17, 388/
105, 388/106, 388/107, 391/185, 391/191,
395/309, 397/350, 400/433, 401/443, 401/
448, 401/449, 402/487, 406/51, 406/59,
408/123, 408/99, 409/125, 409/126, 409/
131, 410/156, 411/182, 412/215, 412/225

n. -yü 320/166

n.-sän 411/200

n.-ydi 104/16, 205/895, 262/120

n.-niñ 274/421

n.-ni 312/518, 315/46, 315/49, 354/263

n.-gä 3/70, 16/381, 24/597, 52/356, 57/30,
65/233, 72/428, 81/83, 85/181, 97/
488, 104/8, 104/16, 105/30, 107/84,
118/372, 118/373, 122/94, 125/177,
134/391, 134/392, 134/398, 146/102,
146/124, 150/214, 170/283, 203/831,
220/1270, 242/1849, 255/115, 264/
158, 268/275, 268/275, 270/320, 276/
471, 293/40, 306/377, 312/505, 316/
70, 325/298, 326/310, 328/5, 330/67,
330/67, 330/69, 330/71, 330/72, 331/
74, 331/76, 331/77, 331/77, 331/77,
354/263, 380/125, 402/466

n.-gädir 152/257

n.-dän 306/369
n.-m 278/537
n.-si 8/180, 14/329, 125/165, 205/897,
211/1031, 292/8, 293/24, 312/517,
312/518, 321/202
n.-sini 4/75, 41/83, 58/64, 66/270, 69/
350, 132/343, 139/527, 163/120,
167/219, 169/259, 377/56
n.-sigä 322/205
n.-fiz 76/535
n.-lär 49/301, 92/380, 190/501, 212/1069,
262/127, 346/69, 391/184, 406/75
n.-lärni 41/81, 69/348, 256/136
n.-ligini 45/179, 71/406, 121/67, 218/
1230, 218/1236, 218/1237, 275/
454, 365/220, 391/187
nisbätän (A. zf. nisbeten) nispeten, göre
n. 135/432, 226/1433, 320/161, 323/247,
384/10
nis (F. i. nis̄) igne
n.-ini 165/161
nişäb (F. i. nişib̄) eġim, iniş
n. 373/423
nişän (F. i. nişän̄) işaret, iz, belirti
n. 182/298

niyät	(A. i. niyyet) niyet
	n. 242/1834, 248/1981
	n. qıl- 292/22
	n.-im 292/23
	n.-i 14/342
	n.-lär 347/79
	n.-lärni 248/2004
	n.-lärim 263/136
	n.-läri 263/130
niyaz	(F. i. niyaz̄) niyaz
	n.-ni 282/642
nizàm	(F. i. nizàm̄) nizam, düzen
	n. 283/652
	n.-gä 291/869
Nogay	Nogay Türkleri
	N. 312/512, 329/24, 329/28, 329/32, 329/34, 329/43, 329/44
	N. dâmlä 334/157
	N.-lär 289/810
	N.-lärniñ 288/800
noqtälä-	noktalamak
	n.-b àl- 86/212
nü	nü (herhangi bir ses)
	n. 266/222

nüfüz (A. i. nufūz) nüfuz, itibar, tesir

n. 80/73

n.-ini 398/376

n.-läri 274/430

nuqtä (A. i. nukta) nokta

..

n.-gä 133/376, 157/388

n.-lärdän 399/391

nur (A. i. nūr) nur

n.-siz 290/843

nüsxa (A. i. nusha) nüsha

..

n. 264/176

n.-dä 130/281

n.-sini 129/280

n.-sigä 78/22

nutq (A. i. nukt) nutuk, konuşma

..

n.-ı 236/1687

O-ö

ocär	inatçı, dikbaşlı
	o. 21/510, 163/127, 293/42
	o.-ligini 159/21, 293/44, 293/46
öç-	sönmek
	ö.-di 214/1108, 287/763, 291/885, 316/70, 374/443
	ö.-gän (f.) 102/616
	ö.-sin 145/89
	ö.-ib 109/140, 186/394
	ö.-gän (s. f.) 187/416, 290/842, 362/134, 400/438, 405/43
	ö.-äyätgän 187/433
	ö.-gän edi 214/1125
	ö.-ä başlä- 57/41
öçäkış-	zıtlaşmak
	ö.-ib 136/453
	ö.-gän (s. f.) 27/8
öçäkışuv	zıtlasma
	ö.-dän 298/162
oçaq	ocak
	o. 308/419
	o. başı 6/144, 49/289
	o. -başı 6/147
	o.-qa 149/193

	o.-dä	69/342
	o.-dän	22/542
öçir-	söndürmek; durmak	
	ö.-di	213/1085
	ö.-gän (f.)	291/882
	ö.-ädi	349/137
	ö.-mä	214/1109
	ö.-ib	184/344, 195/623,
öçiril-	söndürülmek	
	ö.-gän (f.)	186/413
öçiris-	söndürmek	
	ö.-gäli	220/1269
öçirtir-	söndürtmek	
	ö.-ib	179/213
ögäy	üvey	
	ö. 14/351	
	ö.-i	270/312
ögir-	çevirmek, döndürmek	
	ö.-ib tur-	393/249
ögiril-	dönmek	
	ö.-di	57/29, 102/633, 317/86, 392/220
ögür-	döndürmek	
	ö.-gän (s. f.)	211/1053
oğıl	oğul	
	o. 70/384	
	o.-dek	86/215

	oql-inif	11/250
	oql-im	272/367, 272/372, 287/767
	oql-imni	275/458, 287/772
	oql-i	38/18, 225/1404, 272/372, 362/145, 362/146, 364/184, 388/104
	oql-iday	115/291
	oql-ifizni	116/317
	o.-larini	126/192
	o.-lariga	328/14
oqirla-	çalmak, hırsızlık etmek	
	o.-b əlib	260/66
	o.-maq	137/488
oqri	hırsız	
	o.	157/401, 332/110, 335/199, 335/200, 335/ 200, 352/208, 352/216, 352/211
	o.-day	289/807
	o.-larnif	351/193
ohda	(A. i. `uhde) sorumluluk	
	o.-ga	186/406
oxsa-	benzemek	
	o.-ymän	267/238, 341/349
	o.-ysän	89/281
	o.-ydi	92/364, 92/367, 103/656, 107/85, 103/658, 107/101, 121/73, 142/12, 150/222, 172/31, 173/51, 187/433, 210/1008, 210/1014, 218/1235, 251/

13, 251/8, 259/42, 260/62, 262/112,
265/180, 265/191, 268/267, 278/519,
285/720, 286/749, 300/212, 311/492,
311/495, 311/499, 318/108, 350/163,
352/206, 357/8, 371/357, 371/367,
379/102

o.-ymiz 264/175

o.-ydilär 409/130

o.-sä 277/492

o.-b 259/26, 269/306, 339/294

o.-gän (s. f.) 14/352, 32/137, 45/177, 125/
162, 159/3, 192/559, 193/576, 194/596,
242/1845, 261/97, 266/221, 268/278,
275/441, 386/56, 386/57, 387/97, 407/
86

o.-gänlärni 248/1991

o.-rdi 4/80, 264/165, 392/207

o.-mägän (s. f.) 184/339, 184/352, 189/486

o.-mäski 194/617, 288/785

o.-mäski 139/534

o.-mäydi 192/562, 273/403

o.-mäydi -kü 196/651

o.-b ket- 237/1698

o.-ş 24/613

oxşav

benzeme, benzeyiş

o.-siz 280/581

ökin-	pişman olmak	
	ö.-ä ökinä kel-	65/254
ökir-	bögürmek	
	ö.-sä	161/59
	ö.-ärdi	238/1722
öksi-	üzülmek, kederlenmek	
	ö.-b qäl-	117/358
öksit-	üzmek	
	ö.-mä	229/1495
	ö.-ib qoy-	82/115
oq	ok; mermi	
	o. 170/301, 337/249, 365/223, 365/223	
	o. bilän	372/393
	o. àt-	383/210
	o.-ı	170/300
oqı-	okumak	
	o.-dim	285/724, 272/382, 306/358
	o.-di	184/348, 289/825, 304/300, 374/438, 395/285
	o.-difizmi	306/357
	o.-dilär	21/522
	o.-gän (f.)	326/310
	o.-gän-kü	219/1248
	o.-ymän	272/383
	o.-ydi	126/194, 170/293, 230/1540, 272/ 369, 272/374, 348/125

o.-ydimi 348/124
o.-ymiz 18/434
o.-ysiz 198/698
o.-ädi 268/260
o.-yəcək 131/318
o.-ı 122/88, 360/90
o.-fi 271/337, 280/571
o.-fiz 246/1933
o.-sin 270/328, 275/463
o.-y 268/264, 273/396
o.-b 19/483, 143/25, 221/1302, 268/260,
289/825, 373/411, 387/90, 387/94,
392/208
o.-ydigän 271/355
o.-gän (s. f.) 334/160, 347/88
o.-gänläрни 346/59
o.-gänläri 201/799
o.-gänläridän 334/162
o.-rdi 192/551, 415/298
o.-b edim 200/761
o.-gän edi 192/549
o.-sä ekän 346/59
o.-mägänlär-kü 281/600
o.-mäysän 94/413, 348/120
o.-mäydi 279/555
o.-mäysiz 270/334

o.-mäsäm 320/174
o.-mäsdän 130/296
o.-mägänni 336/220
o.-yàlmäymän-kü, 129/271
o.-y ber- 276/467
o.-y başlä- 359/69, 360/78
o.-b ber- 359/68
o.-b cıq- 303/284
o.-b kör- 199/722
o.-b tur- 235/1651
o.-b yàt- 19/461, 275/446
o.-b turib 387/94
o.-ş 125/169, 283/653, 283/662, 283/663,
329/36

oqıl-

okunmak

o.-ädi 279/547

o.-ib 400/429, 400/430

o.-ib tur- 251/11

oqıt-

okutmak

o.-dilär 415/294

o.-ädi 126/193, 277/494

o.-ifiz 276/483

o.-ib 131/318, 289/831

o.-iş 276/469, 277/495

oqıtdır-

okutturmak

o.-ib 131/311

oqıtıl- okutulmak

o.-ışidän 334/159

oqtäl- tehdit etmek

o.-gänlär 135/436

ol- olmak

o.-än 119/9

o.-äräq (olarak) 36/253

öl- ölmek

ö.-di 65/231

ö.-ibmärmi 396/323

ö.-ipti 311/497

ö.-ämän 242/1831

ö.-ädi 44/157, 170/302, 254/76, 366/229,
371/359, 373/415

ö.-äy 250/2035

ö.-äyin 33/161, 33/162, 73/445

ö. 411/185

ö.-if 116/316

ö.-sin 22/553, 41/94, 115/282, 354/282,
360/76, 411/187

ö.-äylik 22/546

ö.-ä 164/142, 411/185

ö.-ib 64/226, 65/254, 114/264, 391/192,
414/269

ö.-är (s. f.) 18/437
 ö.-gän (s. f.) 165/176
 ö.-gändän 126/184
 ö.-gäni 377/68
 ö.-gänim 43/141, 66/262, 392/214, 393/243
 ö.-gänif 164/142
 ö.-gänini 23/586
 ö.-gänläridän 195/631
 ö.-ärdim 265/205
 ö.-ärdi 353/257
 ö.-mäs (f.) 163/117
 ö.-mäydi 163/118
 ö.-mäydimi 34/188
 ö.-mäylik 18/438
 ö.-mägändä 371/363
 ö.-mä 176/129,
 ö.-mäfi 51/337
 ö.-ä qäl- 30/83, 66/258
 ö.-aqälsä 247/1978
 ö.-aqäläy 49/295, 51/342, 58/54, 112/211,
 142/9, 157/382, 162/87, 168/235,
 241/1815, 242/1830, 243/1853,
 243/1865, 244/1882, 295/83, 380/
 143, 392/213
 ö.-aqälifi 396/326
 ö.-aqälsin 70/371, 242/1828

	ö.-ib bār-	285/717
	ö.-ib ket-	38/2
	ö.-ib qāl-	195/632
	ö.-àlmäy	97/494, 156/369
	ö.-iş	285/718
	ö.-işgä	248/1998
	ö.-işigä	287/766
ölçä-	ölçmek	
	ö.-màqdä edi	128/236
ölçäv	ölçü, boyut	
	ö.-li	355/284
öldir-	öldürmek	
	ö.-dim	310/455, 310/456
	ö.-difiz	396/321
	ö.-ibdi	405/28
	ö.-ipti	311/482
	ö.-ämiz	221/1297
	ö.-màqçimisiz	106/69
	ö.-säm	108/102, 252/24
	ö.	204/866
	ö.-ib	367/273, 384/14, 396/323
	ö.-ädigän	170/299
	ö.-gän (s. f.)	389/144, 396/330, 410/154
	ö.-gäni	325/283
	ö.-gänim yoq	390/164, 391/190
	ö.-gänif	374/438

	ö.-mä	197/674
	ö.-màqçi bol-	108/106, 362/150
	ö.-iş	397/355, 399/410
	ö.-işgä	397/355
öldiril-	öldürülmek	
	ö.-gän (s. f.)	397/356
	ö.-gänniñ	388/117
	ö.-sin	402/484
öldiruvçi	katil	
	ö.	388/120
ölgüdäy	ölecek derecede	
	ö.	149/188, 165/173
ölgüdek	ölecek derecede	
	ö.-dek	26/653, 32/148, 99/552, 107/78, 109/132, 348/127, 369/321, 406/53
ölgündek	ölecek derecede	
	ö.	109/135
ölgür	geberesice (Nefret ifade eder.)	
	ö.	44/155, 44/161, 59/92, 66/263, 82/123, 110/166, 124/141, 283/671
	ö.-niñ	108/111, 389/131
	ö.-ni	274/436
	ö.-gä	106/67, 155/345
	ö.-iñ	11/259
	ö.-i	145/97
	ö.-lär	168/246

ölik

ölü

ö. 353/256

ö.-nif 373/422

ölig-i 195/633

ölig-ini 195/633

ölim

ölüm

ö. 18/437, 156/369, 204/859, 263/133

ö.-gä 53/388, 339/296

ö.-dän 289/833

ö.-i 371/360

ö.-igä 383/211

ö.-ligimgä 42/110

ö.-ligigä 42/115

ölkä

ülke

ö. 384/23, 400/418

ö.-nif 385/43

ö.-ni 274/417

ö.-dä 343/393, 384/14, 384/7

ö.-dägi 339/291

ö.-sinif 385/35, 386/50

ö.-läri 274/428

ö.-lär 201/785

ölmäs

erkek ismi

ö. 116/328, 116/328

ölmäs atä 358/38

ö.-if 116/326

ölmäscàn

erkek ismi

ö. 102/628, 103/658, 111/193, 113/238,
116/312, 117/358, 118/364, 118/367,
118/372, 118/374, 142/7

ö. -ä 30/82

ö.-ni 152/264

ö.-niñ 103/639, 114/275, 117/343, 117/
348, 117/354, 118/383

ölmäsxàn

erkek ismi

ö. 27/15

ölpàn

toprak vergisi

ö. 345/30

ölük

ölü

ö. 285/718

on

on (rakam)

o. 78/18, 81/97, 103/641, 106/55, 121/65,
140/562, 145/93, 158/423, 177/171, 178/
193, 179/231, 183/317, 219/1252, 224/
1376, 271/356, 289/817, 291/872, 293/
39, 349/135, 363/165

o.-gä 349/131

o.-dän 234/1623

o. bir 179/220

o. iki 26/657

o. üç 80/72

o. tört 130/288

	o. beş	2/31, 96/469, 188/458
	o. alti	96/469
	o. yetti	208/960
	o. səkkiz	293/41
	o. miñ	339/291
	o. -on beş	103/641
onəv		Beraberlik ifadesi taşır, onumuz
	o.-ini	327/333
ongaysizlən-		sıkılmak
	o.-di	48/262
	o.-ä başlä-	265/188
onläb		onlarca
	o.	337/245
ontä		iki tane
	o.	126/195, 178/196, 326/320, 326/323
	o.-dän	310/476
	o.-çä	126/185, 342/362
	o.-likniñ	158/427
oñ		sağ (taraf)
	o.	47/231, 51/350, 52/366, 258/23, 301/238, 301/243, 308/418, 309/430, 347/90, 363/ 163, 364/187
	o.-gä	388/112
	o.-immi	262/119, 264/173, 287/765
	o.-immidi	264/162
	o.-idän	301/235

	o.-imi	124/131
oñlä-	düzeltmek	
	o.-b	155/341
oñlä-	düzelmek	
	o.-ib	344/3
oñtä-	sararıp solmak	
	o.-b	359/57
öp-	öpmek	
	ö.-ädi	25/635
	ö.-dim	262/111
	ö.-di	60/127, 83/133, 226/1430, 284/685, 310/465, 343/385
	ö.-ti	50/312, 373/421
	ö.-y	262/110
	ö.-iñ	186/393, 297/139
	ö.-iñiz	186/393, 186/396
	ö.-sä	325/290
	ö.-ib	252/25
	ö.-gäç	50/314
	ö.-gän (s. f.)	262/109
	ö.-gändäy	186/396
	ö.-mäsligim	262/115
	ö.-ib àl-	223/1358
	ö.-ib qoy-	226/1433, 291/884
	ö.-ib -öpib qoy-	152/255
	ö.-ib -öpib àl-	68/313

	ö.-is	68/313, 214/1110, 226/1430
	ö.-işniñ	250/2033
	ö.-işläri	373/421
	ö.-işlär	68/318
	ö.-işlärdän	68/313
öpis-	öpüsmek	
	ö.-är ekän	269/295
öpkä	öfke	
	ö.-si	165/173
öpki	öpme, öpüs	
	ö.-si	262/113
orä-	sarmak, dolamak, bürümek	
	o.-ydi	178/197
	o.-b	7/170, 49/297, 183/332, 328/16
	o.-gän edi	27/5
	o.-b äñ-	68/315, 221/1309
	o.-b kel-	117/347, 238/1746
oräl-	sarılmak	
	o.-gän (s. f.)	181/276, 198/707
orän-	sarınmak, örtünmek	
	o.-gän (s. f.)	3/54
ordu	ordu	
	o.-miz	201/782
örgän	öğrenmek	
	ö.-gän (f.)	312/516
	ö.-gän -dä	145/96
	ö.-gänmiz	398/362
	ö.-gänlär	408/110

	ö.-är	315/29
	ö.-ämiz	207/944
	ö.-äy	283/667
	ö.	380/133
	ö.-gim kel-	218/1232
	ö.-ib	28/40, 267/251
	ö.-gän (s. f.)	173/66, 344/10, 408/111
	ö.-mägänlär	408/110
	ö.-mägän (s. f.)	185/372
	ö.-ib qal-	192/548
	ö.-ışgä	189/472
örgät-	öğretmek	
	ö.-ädi	312/518
	ö.-ädilär	171/22
	ö.-mä (isim)	165/161
	ö.-ış	408/112
örgätdir-	öğrettirmek	
	ö.-ärmiz	315/31
örgil-	bütün bağıllılığını göstermek	
	(äylänäy, ö.-äy qıl-)	: birbirlerine çok sevgi göstermek, meftun olmak 102/631
örgimçäk	örümcek	
	ö.	369/325
örgül-	bütün bağıllılığını göstermek	
	ö.-äy	164/141

örikqàq erik kurusu
 ö.-ı 70/369
 örıl- örılmek
 ö.-gän (s. f.) 1/9, 187/434
 orın yer, vazife
 o.-dä 259/35
 orn-i 40/59
 orn-igä 8/182, 25/634, 29/54, 87/250, 87/
 251, 96/464, 101/588, 102/622,
 110/173, 118/369, 124/146, 128/
 232, 132/339, 138/508, 156/359,
 160/34, 265/201, 319/138, 369/
 310, 373/413, 404/14
 orn-idä 77/547, 86/209, 336/218, 406/70
 orn-idän 7/158, 17/431, 24/610, 42/105,
 44/167, 44/173, 50/308, 55/440,
 55/443, 61/132, 68/311, 68/319,
 69/336, 87/245, 97/504, 105/39,
 120/46, 128/239, 128/246, 129/
 275, 136/449, 137/485, 140/564,
 140/565, 149/193, 151/251, 169/
 260, 169/268, 176/148, 181/267,
 187/426, 191/531, 195/637, 203/
 839, 207/947, 207/950, 211/1051,
 212/1071, 212/1080, 214/1119,
 218/1216, 219/1257, 220/1281,

221/1303, 222/1318, 223/1364,
224/1365, 231/1555, 233/1606,
253/72, 256/133, 293/28, 295/82,
307/388, 316/63, 348/109, 358/35,
359/55, 359/60, 359/63, 379/107,
382/182, 393/255, 395/284, 396/
333, 397/351, 399/398, 399/402,
404/1, 404/17, 412/218

orn-imgä 228/1489

orn-imdän 285/714

orn-ifgä 376/44

orn-ifdän 358/27

orn-ifizdän 232/1590

o.-lärini 309/446

o.-läridä 75/506

o.-läridän 49/288, 54/414, 55/448, 77/
538, 170/306, 318/119, 333/
130, 335/179

o.-läрни 6/143

o.-li (dogru) 39/43, 40/56

o.-siz (faydasız) 76/523

orinbäsär

yardımcı

o.-inikidä 82/127

orinlät-

becermek

o.-gän (s. f.) 385/45

o.-älmäydimi 385/46

oris	rus
	o. 173/58
	o. g�zetəsi 265/183
	o. x�tin 370/349
	o. tili 265/182, 326/311
	o. m�kt�bi 275/458
	o. p�dsəsi 273/412
	o.-�a 268/260
	o.-imiz 204/852
	o.-l�r 248/1991
	o.-ni 396/319
	o.-ni� 274/417, 326/311
�rm�l�-	y�r�mek, tırmanmak, s�r�nmek
	�.-g�nd�y 374/443
	�.-�a b�sl�- 235/1643
orm�n	orman
	o. 279/556
�rn�k	�rnek
	�. 281/618, 281/618
orn��-	tespit etmek
	o.-di 224/1383
	o.-g�n (s. f.) 209/983
orn�til-	yerle�tirilmek
	o.-g�n (s. f.) 85/197
ort�	orta
	o. 386/59, 391/205

o. eşik 215/1152, 256/132, 256/139
o. yàş 56/9
o.-gä 28/47, 102/615, 122/85, 169/274, 236/
1687, 352/222
o.-dä 67/296, 107/87, 228/1471, 370/356
o.-dägi 166/186
o.-dän 138/508
o.-sigä 34/200, 148/156, 331/88, 371/368
o.-sigäginä 78/12
o.-sidä 9/207, 10/237, 79/43, 137/481,
141/577, 183/320, 186/391, 194/
601, 198/700, 209/980, 219/1259,
237/1709, 246/1930, 256/144, 299/
201, 309/445, 342/363, 347/83,
384/16, 391/201, 394/261, 394/
279, 411/131, 411/178
o.-sidäydi 371/367
o.-sidägi 194/597, 213/1084, 215/1150,
403/506
o.-sidän 89/301, 137/476
o.-mizdägi 268/281
o.-fizdä 212/1075
o.-çä 78/8
o.-ràq 153/288
örtä- sarmak (elem, ıstırap)
ö.-gän (s. f.) 307/397

ortàq ortak, arkadas
 o. 7/164, 8/182, 24/591, 113/251, 117/349
 o. bol- 298/169
 o.-niñ 20/509, 33/168
 o.-däy 159/19
 ortàg-ım 4/87, 33/164, 72/424
 ortàg-ı 8/179, 23/576, 27/16, 48/271, 294/
 56, 372/385

 ortàgı. 305/342 ortàg-ı -kü 300/220
 ortàg-ıgä 4/88, 113/233, 396/324
 ortàg-ıdän 109/152, 114/265, 117/341
 ortàg-ıñ 72/415
 ortàg-ıñni 6/129, 147/146
 ortàg-ını 23/575, 29/67, 29/71, 30/93, 40/
 53, 100/570, 113/232, 113/247,
 117/345, 158/418, 251/22
 ortàg-ınıñ 7/153, 7/158, 7/173, 22/560,
 24/589, 117/356
 ortàg-ımı 48/270
 o.-läri 153/292, 160/40, 192/550, 295/86
 373/419
 o.-läriniñ 49/290
 o.-lärini 75/494, 158/415, 295/92
 o.-lärigä 98/515
 o.-läridäy 36/241
 o.-lärimiz 45/183

	o.-läriñiz	74/473
	o.-lärdäy	68/312
	o.-cän	3/70, 7/160, 29/65, 29/72
	o.-cänini	148/176
	o.-cänifizni	53/407
örtän-	kederlenmek, eziyet çekmek	
	ö.-di	63/187
	ö.-sin	338/271
	ö.-sä	408/111
	ö.-gän (s. f.)	147/143
ortänçi	ortanca	
	o.	61/144, 70/364
orus	rus	
	o.	85/183, 310/471, 311/497, 326/312, 326/315, 390/176, 408/100, 410/156, 413/232
	o. -dä	326/312
	o. -kü	219/1248
	o.-mi	411/183
	o.-niñ	83/132
	o.-gä	406/65, 406/74
	o.-lär	202/806, 210/1007, 210/1011, 276/472
	o.-läрниñ	276/470
	o.-lärdä	276/472
	o. -müsülmän	396/329
	o.-çä	285/703, 397/346

orusvay	rus
	o.-nif 14/338
ös-	büyüme, gelişmek
	ö.-gän (s. f.) 137/466, 194/610
	ö.-gän (f.) 148/162, 340/314
	ö.-mägän ekän 135/429
ösmä	bir bitki türü
	ö. 1/16
ösmäqçilä-	bildiği bir şeyi tekrar araştırmak
	ö.-b 396/332
östir-	büyütmek, geliştirmek
	ö.-ib 275/461
	ö.-gän (s. f.) 264/178
östiril-	geliştirilmek, bakılmak
	ö.-gän (s. f.) 308/426
oşä	o, şu
	o. 4/97, 4/97, 8/196, 13/317, 15/369, 16/383, 16/384, 16/388, 25/637, 35/206, 42/121, 42/127, 45/188, 51/345, 53/382, 57/34, 58/58, 58/74, 59/92, 65/231, 67/306, 71/404, 72/433, 76/520, 80/54, 84/162, 87/238, 87/240, 88/257, 88/260, 88/266, 88/268, 88/272, 89/285, 89/295, 90/309, 90/310, 91/344, 93/387, 93/402, 101/607, 110/172, 111/193, 112/214, 114/280, 122/91, 123/110, 124/130, 124/130, 125/157,

127/215, 127/230, 133/368, 135/427, 135/
433, 136/453, 139/516, 148/162, 148/162,
148/165, 150/209, 152/265, 152/265, 152/
267, 152/267, 152/269, 152/269, 157/385,
157/386, 157/387, 166/194, 167/225, 168/
241, 170/308, 179/213, 184/357, 186/396,
191/527, 191/534, 192/551, 194/612, 194/
617, 195/619, 200/755, 204/875, 205/882,
210/1029, 218/1221, 226/1424, 228/1475,
229/1501, 236/1683, 238/1746, 241/1808,
242/1827, 243/1858, 246/1935, 246/1950,
250/2031, 251/17, 252/28, 256/141, 263/
133, 263/140, 266/214, 268/258, 274/415,
276/473, 276/491, 277/492, 277/496, 277/
501, 280/571, 281/604, 283/652, 283/654,
284/694, 290/859, 292/3, 292/9, 296/108,
297/144, 301/254, 302/256, 305/342, 308/
417, 320/156, 322/205, 323/249, 324/280,
325/295, 326/319, 333/142, 341/356, 347/
99, 350/165, 352/218, 353/241, 371/372,
375/16, 376/24, 377/53, 377/85, 384/9,
389/132, 391/180, 391/191, 391/205, 398/
383, 401/458, 403/498, 406/72, 409/139,
412/211, 414/273, 415/295
o.-niř 164/146, 185/385, 239/1766, 248/
2000, 281/612, 284/693

	o.-nikigä	207/928
	o.-ni	180/250, 186/393
	o.-ndä (onda)	225/1405, 302/256
	o.-ndän (ondan)	252/49
	o.-ngä (ona)	139/528, 364/191
	o.-lär	204/869, 204/871, 292/11, 346/55, 346/62, 363/171
	o.-lärniñ	136/454
	o.-lärniki	346/61
	o.-lärnikidä	74/460
	o.-lärni	93/393
	o.-lärgä	186/388, 349/133
	o.-lärdän	94/422, 260/73, 369/323
oşäl	şu	
	o.	330/56
oşänaqa	ona benzer, onun gibi	
	o.	195/619, 235/1653
	o.-lär	270/326
oşänçä	o kadar, onca	
	o.	100/581
oşändä	(oşä andä) o anda	
	o.	4/92, 9/214, 13/323, 74/473, 88/269, 185/372, 247/1953, 247/1963, 361/106
oşändäy	ona benzer, onun gibi	
	o.	256/140

ösqır-

bağırmaq, azarlamak

ö.-gän (f.) 136/451

ö.-ib 215/1138, 345/32

ö.-ib ber- 346/57

ö.-ib kel- 354/265

ö.iş 128/244

ot

ates

o. 219/1256, 220/1269, 323/252, 330/56,
410/158

ot aç- 64/209

ot qoy- 208/959, 311/484, 311/491

o. yàq- 149/193

o.-män 287/758

o.-gä 292/14

o.-dek 306/372

öt-

geçmek

ö.-äyätirmän-kü 207/931

ö.-äyätir 274/429

ö.-màqdä 201/785

ö.-di 9/215, 16/393, 50/309, 66/259, 68/
311, 79/45, 87/238, 135/416, 169/
269, 191/519, 220/1272, 232/1592,
266/212, 265/184, 266/214, 290/848,
291/877, 314/8, 320/164, 331/74,
331/76, 334/153, 334/157, 334/174,
338/275, 344/4, 361/124, 385/25

ö.-difiz 360/96
ö.-dilär 167/211, 214/1112, 228/1469, 229/
1511, 229/1513, 258/15, 332/103,
411/182
ö.-işädi 38/10
ö.-gän 62/173
ö.-gänlär 243/1854, 243/1857, 411/180
ö.-ibdi 288/795
ö.-ädi 66/267, 81/95, 85/186, 149/192,
255/120
ö.-ädilär 363/160
ö.-äy 409/126
ö.-iñ 232/1591, 301/254, 332/100
ö.-äylik 213/1107
ö.-sä 154/329, 209/987
ö.-säñiz 308/425, 309/431
ö.-ä 21/520, 120/35, 185/369
ö.-ib 12/295, 47/239, 104/2, 144/63, 145/
83, 159/19, 171/3, 191/532, 229/
1503, 258/9, 266/206, 266/211, 279/
556, 286/750, 287/764, 326/325, 367/
277
ö.-gändä 264/175, 293/40
ö.-käç 404/5
ö.-är -ötmäs 80/61, 88/271, 148/169, 224/
1384

ö.-äyätgän 106/73, 111/198, 112/214, 180/
 235
 ö.-ädigän 246/1944, 254/95
 ö.-gän 4/91, 15/369, 15/377, 20/506, 40/51,
 88/258, 108/127, 133/363, 153/289,
 160/46, 185/362, 198/711, 200/768,
 249/2016, 258/6, 328/22, 349/128,
 372/387, 388/117, 398/385, 399/389
 ö.-gändän 31/110, 36/232, 90/313, 129/
 279, 364/194
 ö.-gäni 242/1841
 ö.-gänini 59/80, 255/105, 263/152
 ö.-gänidä 142/7, 331/81
 ö.-gündäy 142/16
 ö.-ärdi 295/97
 ö.-är edilär 411/131
 ö.-äyätgän edi 107/87
 ö.-gän edi 101/605, 150/224, 207/947, 264/
 164, 338/261
 ö.-iş keräk edi 21/519
 ö.-är ekän (z. f.) 363/153
 ö.-gän -ketgän (s. f.) 252/46
 ö.-gän -ketgänlär 112/206
 ö.-màqdä edi 258/3
 ö.-mädi 121/70
 ö.-gäni yoq 243/1858

ö.-mäydi 379/106
 ö.-mäsdän 3/57, 256/149, 289/824, 294/50,
 330/62, 344/16, 399/405
 ö.-mäy 89/303, 164/145, 213/1083, 411/191,
 355/304
 ö.-mägänidän 27/13
 ö.-mägänligidän 87/238
 ö.-mägän edi 2/45
 ö.-älmäydi 349/128
 ö.-älmäymiz 245/1923
 ö.-älmägänidän 334/162
 ö.-ä başlä- 282/622
 ö.-ä ber- 349/147
 ö.-ä turib 309/449
 ö.-äverädilär 195/633
 ö.-äber 359/71, 359/73, 360/76, 360/84
 ö.-ib àl- 253/64
 ö.-ib ket- 15/356, 90/315, 103/654, 145/
 101, 241/1809, 349/133,
 ö.-ib qàl- 99/554
 ö.-ib qoy- 211/1034
 ö.-ib otir- 49/291
 ö.-äketkän (aşır1) 178/201
 ö.-äturgän (s. f.) 3/63
 ö.-mäy turib 171/21, 294/59
 ö.-is 39/28, 88/269, 338/269

	ö.-işgä	13/315
	ö.-iş	221/1299
	ö.-işini	88/267
otxänä	kara trenin fırını	
	o.-sidäy	245/1904
ötil-	geçilmek	
	ö.-di	31/123
	ö.-ädi	388/121
otin	odun	
	o. 308/420	
	o. qırq-	12/293
	o. yâr-	357/20
	o.-nif	403/506
otir-	oturmak	
	o.-dim	285/708
	o.-di	41/86, 85/202, 105/40, 106/73, 142/5, 148/172, 169/267, 169/270, 176/140, 182/294, 191/542, 210/1023, 212/1064, 216/1160, 221/1305, 233/1611, 338/259, 347/91, 382/200, 373/420, 394/274, 397/337, 399/401, 404/15, 407/98
	o.-dilär	26/654, 49/291, 188/463, 209/990, 301/236, 304/310, 377/70
	o.-gänlär	315/45, 316/52, 394/280
	o.-ibmän	91/351, 273/400, 276/479

o.-ibdi 68/322, 150/228, 267/251,396/330
o.-ibdi -kü 292/11, 293/25
o.-ipti 319/142
o.-ipti -kü 322/212
o.-ibdilär 393/246
o.-ibmiz 230/1532
o.-ibsiz 46/208, 155/349, 356/324
o.-ibsiz -kü 219/1259
o.-ämän 278/522
o.-ämänmi 244/1894
o.-ädi 80/73, 266/230, 406/73
o.-ämiz 76/521, 373/406
o.-äsiz 231/1563
o.-äy 255/122
o. 188/461, 197/692, 215/1143, 220/1265,
227/1458, 231/1567, 287/755, 362/139,
o.-iñ 63/179, 123/124, 128/243,244/1881,
244/1890, 301/230, 301/234, 394/
272, 397/336
o.-sin 177/176, 247/1959
o.-äylikmi 215/1137
o.-säm 301/232
o.-säñiz-çi 62/167
o.-sä 183/316
o.-sä -yä 393/243
o.-ä 120/37

o.-är -otirmäs 69/344, 233/1596
 o.-gäc 49/296, 107/98, 151/254, 214/1131
 o.-ärkän 123/124, 198/696
 o.-gändä 386/71
 o.-ib 43/149, 47/232, 85/194, 91/348, 95/
 459, 107/80, 143/40, 174/76, 188/462,
 207/948, 213/1083, 229/1508, 237/
 1701, 241/1801, 261/83, 267/248, 295/
 95, 299/196, 314/5, 320/168, 358/43,
 387/82
 o.-ädigän 251/18
 o.-är (s. f.) 371/362
 o.-isgän (s. f.) 167/211
 o.-gän 7/157, 23/564, 29/63, 36/231, 36/
 247, 44/172, 47/231, 56/23, 75/506,
 86/209, 91/344, 105/35, 106/58,
 119/18, 131/332, 191/539, 330/66,
 333/135, 333/139, 357/19, 363/161,
 393/251, 396/328, 397/347, 411/202
 o.-gän bol- 22/551
 o.-gändän 22/541, 382/200
 o.-gänif 91/353
 o.-gänimizni 28/31
 o.-ärdi 28/33, 56/7, 63/183, 161/69, 189/
 468, 197/689, 221/1303, 255/111,
 302/271, 312/524, 356/321, 375/4,

391/199

o.-ärdilär 167/207
o.-gän edi 386/56
o.-iſgän edilär 47/242, 83/128
o.-ib edim 329/32
o.-gänläridän 27/22
o.-gänlärnifñ 316/60, 396/311
o.-gänlärgä 316/67, 331/76, 347/93, 349/
143
o.-gänligidän 372/404
o.-mädi 144/61, 165/168
o.-mäydi 399/388
o.-mäydimi 195/625
o.-mä 401/456
o.-mäſäk 399/395
o.-mäsdän 5/104, 8/175, 25/628, 56/4, 72/
431, 75/491, 85/201, 147/143,
184/359, 188/440, 203/841, 347/
91, 381/164, 387/89
o.-mäsdänàq 30/101, 98/530
o.-älämänmi 50/317
o.-älmäymän 167/223
o.-älmäydidän 171/11
o.-ätur 97/506
o.-ä ber- 338/273
o.-ib bol- 244/1882

	o.-ib ket-	75/487, 172/47
	o.-ib qal-	7/160, 108/126
	o.-ib alib	142/15
	o.-ä berib	106/61
	o.-ib qalib	42/122
	o.-maqci bol-	358/39
	o.-is	3/46, 68/321, 206/921, 206/924
	o.-isni	98/526
	o.-isgä	136/437, 194/614, 227/1456
	o.-isi	158/409
	o.-isigä	389/137
otiriş-	karşılıklı oturmak	
	o.-dilär	3/60
ötköz-	geçirmek	
	ö.-dim	65/233, 238/1731
	ö.-diñ	238/1725, 238/1738
	ö.-di	89/296, 123/123, 177/172, 221/1305, 377/85
	ö.-dik	284/676
	ö.-gänmän	286/741
	ö.-gän (f.)	222/1313
	ö.-ämän	13/310, 272/366
	ö.-ädi	84/166
	ö.-ämiz	211/1033
	ö.-mä	216/1182
	ö.-säm	13/309

	ö.-ib	133/366, 171/4, 216/1181, 390/173
	ö.-ä	136/459
	ö.-gändän	319/137
	ö.-ärmidim	229/1501
	ö.-ä àl-	114/277, 187/435
	ö.-ä başlä-	203/845
	ö.-ib kel-	114/279
	ö.-ib yubâr-	87/243
	ö.-ib qoy-	89/302
	ö.-ib berib	370/340
	ö.-mâqqa	136/462
	ö.-işgä	389/134
ötkäzil-	geçirilmek	
	ö.-gän (f.)	178/188
	ö.-gän (s.f.)	133/367
ötkinçi	gelip geçen, geçici	
	ö.	405/46
	ö.-niñ	148/158
ötkir	keskin	
	ö.	31/111, 101/605, 178/186, 183/321, 186/390, 213/1088, 303/298, 334/177, 367/284, 369/325, 414/260
	ö.-mi	290/856
ötgız-	geçirmek	
	ö.-di	172/41, 214/1116
	ö.	6/129

ottiz	otuz
	o. 121/65, 319/139
	o.-täsi 319/141
ö-öv	öf
	ö. 299/189
oy	fikir, düşünce
	o. 372/389
	o. sür- 411/195
	o. oylä- 59/78
	o.-gä 41/90, 58/72, 129/261, 139/537, 407/98
	o.-i 369/325
	o.-ni 409/141
	o.-niñ 326/328
	o.-lär 39/28, 53/393, 53/398, 109/152, 173/65, 173/65, 326/318, 358/45
	o.-lärädän 174/93, 369/326
	o.-lärögä 52/378, 53/396, 53/403, 137/473
	o.-läri 98/517, 195/636, 261/94, 263/130, 370/354
	o.-läрни 53/392, 358/45
oycän	düşünceli
	o.-cänlik 268/265
	o.-ligidän 285/710
oyin	oyun
	o. 53/399, 54/428, 54/432, 55/438, 295/93

	o. h�v�si	21/516
	o.-g�	20/503
	o.-d�	70/374, 393/232
	o.-i	20/498
	o.-l�rd�n	100/566
	o.-l�ri	165/176
	o. -k�lgi	54/423, 99/552, 158/415
	o.-�i	46/225
oyin�aq	oyuncak	
	o. bol-	397/361
oyinqar�q	yaramaz	
	o. 38/4	
oyk�t-	kaybetmek, d�s�rmek	
	o.-ib edim	350/160
oyl�-	d�s�nmek	
	o.-di	110/158, 173/50, 173/50, 180/257, 184/355, 188/455, 191/537, 192/564, 227/1462, 296/104, 305/331, 326/320, 328/11, 353/255, 357/18, 382/185, 396/335, 399/403, 407/80, 409/130, 410/168, 410/173
	o.-dil�r	161/50
	o.-g�ndir	262/113
	o.-ym�n	376/42
	o.-ydi	173/73, 199/745, 341/336, 343/391, 367/291, 372/390 , 408/123

fo.-ydiki 178/186
o.-ymiz 246/1944
o.-ysiz 298/171, 298/171
o.-ydilär 78/5
o. 235/1662, 239/1771
o.-ñ 93/401, 116/318
o.-ylik 42/106, 58/71, 128/245
o.-sä 200/746, 355/290
o.-b 7/154, 42/119, 67/288, 67/301, 72/
430, 161/60, 173/66, 188/440, 203/
841, 210/1007, 256/147, 261/88, 261/
93, 342/372
o.-b -oyläb 42/110
o.-gändä 59/98, 64/218, 168/254, 195/622,
325/288
o.-bräq 28/43
o.-gän (s. f.) 53/388, 114/268, 338/265
o.-gän bol- 368/296
o.-gändän 297/133
o.-rdim 264/154, 264/154
o.-rdi 30/97, 36/254, 37/260, 43/138, 52/
381, 63/202, 151/235, 159/21, 189/
467, 192/559, 299/198, 326/322,
342/369
o.-gän edim 262/104
o.-mäbmänki 263/141

o.-mäymän 284/678
 o.-mäydi 145/95
 o.-mäñ 176/131, 176/133
 o.-mäsdän 173/52, 248/1996, 275/464
 o.-mäside 391/185
 o.-yalmäbmän-dä 59/93
 o.-yalmäsdän 51/343
 o.-b al- 409/141
 o.-b bär- 101/587
 o.-b çıq- 57/40
 o.-b ket- 321/201
 o.-b kör- 42/110, 296/105
 o.-b qäl- 172/29
 o.-b qoy- 82/126
 o.-b otir- 68/321
 o.-b yät- 325/297
 o.-b ketib 176/153
 o.-b turgäç 205/898
 o.-b turmäsdän 187/421
 o.-mäqçi bol- 359/52
 o.-mäqdä bol- 59/78, 140/560
 o.-ş 372/390
 o.-şgä 53/393, 173/53, 203/837, 381/175
 o.-şdän 280/591
 o.-şim 290/855

oylän-

fikir yürütülmek

o.-ädigän 369/307
 o.-är ekän 58/73
 o.-di 311/502
 o.-is 184/342
 o.-ib turgäc 150/215
 o.-ib otirib 174/76
 o.-ib turib 201/792
 o.-ib 44/171, 216/1160, 261/93
 o.-ib qäl- 74/470, 217/1192
 o.-ib turib 223/1347

oynä-

oynamak

o.-di 50/305
 o.-dilär 54/431
 o.-ydi 387/83
 o.-ymizmi 52/372
 o.-b 116/310, 147/135, 195/643, 277/505,
 371/382
 o.-b -oynäb 277/505
 o.-b -külib 50/318, 309/444, 371/375
 o.-rkän 58/74
 o.-yätgän 100/566
 o.-gän 1/21, 20/494, 54/430, 118/381, 191/
 540
 o.-gäni 310/469, 313/535
 o.-rdi 17/428, 152/265, 295/98, 316/69,
 321/191, 391/194

o.-r edilär 41/87
o.-mäydi 272/368
o.-b kel- 5/112, 370/352
o.-b yät- 178/191
o.-b turib 161/75
o.-s 28/35
o.-snif 175/124
o.-sdän 142/13
o.-si 50/307
o.-sini 313/541
o.-släri 217/1206

oyläş- karşılıklı fikir yürütmek

o.-äylik 68/310

oynaq

oynak, şuh

o. 280/581, 409/140

o.-ı 57/36

oynaş-

oynaşmak

o.-dilärki 26/641

o.-äsän 260/58

o.-ädi 186/388, 371/378

o.-sä 22/536

o.-säfi 260/59

o.-ib 240/1783, 373/419

o.-ärkän 26/644

o.-äyätgän 266/208

	o.-mäy	22/546
	o.-ä başlä-	260/61
	o.-ib otir-	373/406
oynäşuv	oynama	
	o.-läri	8/196
oynät-	oynatmak	
	o.-äsän	260/58
	o.-ädimi	407/80
	o.-säff	260/60
	o.-ärmiş	310/474
	o.-ib	101/606, 175/107, 190/513
	o.-ib turib	71/392
oynävçi	oynayan	
	o.	90/321
öz	öz, kendi	
	ö.	3/63, 6/122, 6/123, 6/124, 6/136, 6/138, 8/176, 8/185, 8/186, 10/226, 10/228, 10/ 228, 10/233, 10/249, 10/249, 11/250, 11/ 258, 11/264, 12/298, 13/306, 13/314, 14/ 344, 15/377, 17/425, 18/448, 22/548, 25/ 614, 28/41, 29/69, 31/126, 33/176, 34/186, 38/12, 39/32, 40/53, 42/109, 42/117, 43/ 133, 43/138, 49/285, 50/311, 51/346, 52/ 361, 52/362, 52/363, 56/3, 57/39, 58/59, 58/75, 59/80, 61/134, 61/138, 62/173, 63/ 181, 63/182, 65/243, 67/296, 67/300, 68/

321, 72/413, 79/30, 79/40, 79/43, 82/121,
83/129, 83/131, 83/140, 83/147, 85/189,
87/243, 89/295, 89/300, 90/320, 98/515,
98/526, 98/537, 100/565, 100/573, 101/587,
102/637, 103/649, 105/32, 105/37, 106/59,
109/145, 113/233, 113/236, 113/250, 113/
254, 114/256, 114/267, 117/339, 117/345,
121/63, 122/80, 125/158, 126/184, 126/
190, 127/215, 129/263, 129/271, 129/272,
131/320, 133/367, 134/410, 136/445, 136/
460, 138/505, 138/507, 143/30, 144/74,
146/122, 148/164, 151/233, 151/243, 153/
297, 155/330, 155/332, 155/333, 155/350,
155/351, 158/408, 158/408, 159/12, 159/
18, 159/2, 159/7, 160/40, 160/43, 162/
96, 164/147, 169/271, 171/8, 174/79, 175/
104, 176/144, 177/170, 180/237, 181/261,
182/305, 183/318, 184/352, 185/381, 186/
410, 188/448, 188/448, 188/463, 191/542,
195/640, 197/677, 198/694, 198/700, 198/
712, 202/802, 209/983, 209/991, 214/1113,
214/1125, 217/1193, 217/1208, 220/1281,
221/1300, 224/1376, 225/1390, 226/1421,
227/1464, 229/1491, 229/1512, 235/1654,
236/1671, 236/1675, 237/1714, 239/1750,
244/1894, 246/1927, 246/1929, 246/1930.

250/2036, 253/66, 254/98, 259/33, 259/46,
259/46, 260/51, 262/112, 262/123, 267/
253, 268/259, 270/324, 270/329, 270/329,
270/329, 271/354, 272/372, 274/430, 274/
434, 274/435, 275/454, 275/461, 277/496,
281/610, 284/679, 285/707, 290/839, 291/
866, 292/14, 293/24, 294/56, 295/84,
296/124, 296/126, 298/159, 303/284, 309/
438, 309/442, 310/464, 313/546, 314/2,
314/3, 317/95, 318/118, 321/183, 322/
220, 324/273, 326/324, 335/187, 337/235,
338/263, 342/375, 342/377, 342/379, 344/
13, 347/81, 352/213, 353/232, 353/235,
354/266, 355/303, 355/307, 356/320, 356/
324, 357/22, 360/78, 363/155, 365/203,
365/220, 367/288, 371/369, 371/371, 372/
383, 373/414, 373/425, 376/28, 377/59,
385/40, 385/44, 387/76, 394/261, 396/
323, 396/324, 399/394, 399/395, 402/483,
404/2, 408/118, 409/133, 410/171, 410/
173, 415/301

ö. -özimni 261/80

ö. -özimgä 210/1020

ö. -özini 236/1672, 264/156, 385/47, 410/
175

ö. -özigä 30/89, 173/75, 187/436, 189/474,

189/484, 218/1226, 223/1361, 224/
1369, 257/156, 296/125, 344/11,
355/288, 367/272, 403/499

ö. -özidän 124/146, 234/1638, 246/1943

ö. -öziçä 410/160

ö. -özimizdän 201/790

ö. -özlärini 295/87

ö. -özläridän 250/2039, 261/87

ö.-im 6/128, 8/180, 42/118, 46/210, 56/
14, 60/103, 60/125, 61/129, 64/
223, 94/432, 136/450, 141/571,
151/234, 176/143, 180/249, 198/
696, 210/1025, 211/1043, 214/1122,
216/1172, 216/1181, 218/1230, 219/
1238, 222/1333, 227/1444, 238/
1740, 239/1750, 239/1750, 242/1831,
251/6, 256/138, 278/539, 281/610,
283/671, 291/875, 293/43, 301/250,
301/255, 305/346, 315/41, 328/19,
361/111, 364/195, 369/317, 378/93,
380/146, 399/403

ö.-imgä 210/1021, 278/541, 354/278, 378/95

ö.-imdä 335/199

ö.-imdän 290/850

ö.-imçä 70/362, 251/7

ö.-imniki 14/337, 290/848, 290/850

ö.-imni 236/1682, 236/1693, 250/2032, 261/
80, 262/124, 263/140, 284/686, 287/
778, 338/268

ö.-iñ 96/480, 129/269, 129/274, 138/494,
140/557, 180/244, 181/266, 190/496,
197/693, 213/1097, 214/1122, 217/
1199, 232/1568, 238/1744, 248/1984,
256/127, 260/70, 335/200, 340/328,
341/350, 376/45, 377/53

ö.-iñ -ci 211/1042, 260/70

ö.-iñni 43/145

ö.-iñgä 210/1028

ö.-i 2/39, 3/49, 10/226, 10/240, 12/284,
12/297, 18/451, 22/552, 23/578, 30/
101, 30/96, 31/119, 33/174, 36/251,
38/21, 39/39, 39/43, 47/251, 48/265,
48/272, 50/328, 51/340, 54/432, 62/
163, 63/183, 63/186, 67/300, 67/300,
73/448, 73/457, 74/466, 74/476, 76/
528, 78/13, 78/17, 79/37, 82/113, 82/
121, 83/130, 83/149, 85/183, 93/384,
95/458, 96/469, 97/488, 98/518, 100/
579, 103/652, 108/123, 109/135, 110/
157, 118/367, 119/13, 121/59, 123/
124, 123/126, 124/135, 125/165, 126/
194, 127/206, 127/207, 127/215, 130/

296, 131/318, 131/319, 131/321, 145/
93, 146/112, 146/127, 151/233, 158/
418, 159/19, 160/26, 160/45, 163/110,
169/258, 169/281, 169/282, 170/297,
177/155, 178/194, 178/204, 179/226,
182/297, 182/303, 186/389, 188/453,
188/462, 189/477, 189/480, 190/512,
191/543, 192/560, 193/582, 193/592,
193/592, 194/617, 195/624, 195/638,
196/654, 196/654, 197/688, 199/736,
200/752, 205/894, 211/1050, 213/1085,
215/1134, 215/1134, 216/1176, 217/
1194, 217/1196, 218/1237, 219/1248,
219/1249, 220/1277, 221/1305, 222/1315,
222/1325, 222/1329, 223/1354, 224/1382,
225/1400, 225/1401, 230/1537, 230/1541,
232/1576, 232/1588, 236/1684, 238/1727,
240/1785, 242/1836, 245/1906, 246/1930,
246/1937, 251/12, 251/18, 253/52, 253/
59, 257/156, 264/179, 267/236, 267/247,
268/280, 272/381, 273/404, 275/464,
286/749, 288/783, 291/867, 293/36, 294/
69, 295/88, 295/91, 296/116, 296/121,
299/189, 302/256, 304/300, 304/318,
305/334, 306/374, 308/406, 310/459, 311/
479, 320/151, 320/166, 322/212, 322/

220, 324/280, 327/334, 328/15, 335/190,
336/206, 336/211, 338/262, 338/270,
341/336, 341/354, 341/354, 342/366,
343/394, 344/9, 347/90, 348/103, 348/
114, 348/124, 349/137, 349/137, 351/
198, 351/205, 352/209, 353/243, 353/
254, 355/292, 356/318, 358/35, 362/
140, 363/151, 367/258, 367/304, 369/
305, 369/313, 369/315, 369/319, 370/
345, 371/371, 373/408, 373/411, 373/
420, 377/75, 378/100, 381/167, 382/
199, 385/24, 385/32, 385/39, 385/47,
386/58, 390/173, 393/239, 395/289,
395/290, 397/341, 399/393, 399/394,
399/412, 402/472, 402/475, 402/477,
402/478, 407/76, 412/223, 414/255,
414/267, 415/297

ö.-i -özigä 296/123

ö.-iniñ 3/55, 11/261, 20/489, 21/534, 34/
178, 34/192, 52/377, 52/379, 6/
135, 62/151, 63/189, 64/203, 68/
318, 72/420, 85/186, 90/319, 95/
434, 101/603, 113/246, 149/182,
172/37, 176/152, 177/155, 192/556,
199/733, 205/899, 206/909, 209/
990, 219/1238, 221/1311, 236/

1680, 255/103, 269/299, 298/166,
324/276, 338/266, 352/225, 355/
287, 367/280, 372/390, 372/392,
380/150, 400/420, 400/434, 404/9

ö.-iniki 117/347

ö.-ini 4/95, 23/562, 36/241, 36/244, 47/
236, 51/343, 52/365, 53/388, 53/
399, 54/425, 68/322, 72/426, 86/
204, 101/587, 102/616, 107/82, 108/
117, 109/134, 109/142, 112/218,
113/230, 117/351, 124/130, 129/270,
132/333, 155/334, 157/388, 157/394,
188/449, 194/598, 194/600, 218/
1237, 223/1359, 236/1672, 245/1902,
261/88, 261/90, 263/139, 264/156,
285/709, 298/164, 305/326, 313/551,
322/226, 337/253, 339/288, 339/294,
341/354, 342/357, 344/11, 348/105,
350/178, 362/134, 366/247, 373/428,
385/47, 388/127, 390/178, 391/184,
396/324, 403/498, 405/36, 410/175,

ö.-igä 10/239, 14/352, 30/89, 32/137, 35/
223, 35/226, 49/294, 51/347, 52/
362, 55/439, 60/108, 62/154, 103/
649, 105/24, 107/88, 117/347, 125/
175, 132/353, 135/418, 141/570,

154/312, 159/21, 173/75, 178/180,
179/210, 187/436, 189/474, 189/
484, 194/599, 196/655, 196/655,
205/877, 212/1061, 218/1226, 223/
1361, 224/1369, 232/1584, 245/1906,
255/101, 257/156, 287/764, 296/123,
296/125, 304/302, 304/304, 310/453,
315/36, 318/127, 319/137, 323/250,
339/294, 344/11, 355/288, 357/10,
367/272, 386/55, 386/57, 389/135,
403/499, 405/45, 414/257

ö.-igä -özi 306/373, 355/292

ö.-igäginä 76/513

ö.-idä 51/341, 76/521, 154/316, 159/12,
227/1462, 276/470, 282/635, 293/34,
324/279, 367/273, 410/172

ö.-idä -kü 85/187

ö.-idäyàq 88/257, 292/4, 405/49

ö.-idän 10/234, 10/235, 15/358, 36/231,
51/347, 83/143, 91/335, 101/609,
109/140, 118/385, 124/146, 138/
513, 169/278, 194/599, 202/801,
225/1396, 234/1638, 238/1728,
246/1943, 281/612, 312/507, 313/
540, 313/542, 319/139, 366/233,

ö.-idän -özi 103/652, 238/1727

ö.-içä 143/24, 169/281, 186/411, 188/457,
192/557, 204/863, 245/1908, 289/
826, 313/548, 367/288, 394/282,
410/160, 415/286

ö.-imi 379/124, 30/99, 40/61, 64/219, 99/
560, 136/459, 270/315, 322/219, 346/
63, 349/147, 350/171, 353/233

ö.-imizniñ 16/383, 45/183, 49/299, 49/303,
97/493, 129/262, 240/1794, 276/
489, 334/154

ö.-imiznikisän 206/925

ö.-imizdägi 398/366

ö.-imizdän 62/166, 201/790, 201/792

ö.-iñiz 3/71, 15/372, 24/599, 40/68, 40/
70, 42/118, 59/96, 74/467, 75/
486, 97/486, 106/52, 106/62, 117/
342, 122/80, 127/210, 171/15,
177/159, 177/168, 230/1539, 242/
1838, 242/1840, 243/1871, 249/
2023, 273/410, 299/186, 300/215,
301/247, 305/343, 307/382, 375/
23, 394/272, 396/321, 398/380,
402/481

ö.-iñizniñ 164/130

ö.-iñizni 185/386

ö.-iñizgä 16/406, 316/73

ö.-ifizdä 232/1579

ö.-läri 1/10, 15/367, 26/653, 34/181, 75/
502, 77/543, 79/34, 82/110, 99/
555, 135/417, 153/294, 153/295,
156/379, 157/382, 160/37, 160/48,
168/246, 276/473, 291/864, 295/87,
302/275, 315/42, 328/4, 330/50,
346/59, 363/171, 364/191, 409/132,
411/187, 411/187, 412/216, 412/216

ö.-lärinifä 26/638, 148/165, 159/16, 388/
122, 392/223

ö.-lärinikigä 61/143

ö.-läriini 8/195, 21/524, 24/598, 33/159,
33/177, 34/203, 49/291, 81/81

ö.-läriigä 21/517

ö.-läridän 250/2039, 261/87, 384/11

ö.-läriçä 134/395

ö.-lärimi 411/184

ö.-läriiginä 255/114

ö.-läriifgä 242/1845

öz- önüne geçmek, geride bırakmak; galip gel-
mek

o.-ib 61/129

o.-gän (s. f.) 184/357

özärä karşılıklı

ö. 80/68, 100/584, 121/56, 161/73, 351/181

özbàşi	kendi başı	
	ö.-mçä	376/36
özbek	özbek	
	ö. 159/5	
	ö.-dä	10/249
özgä	başka, yabancı	
	ö. 59/79, 65/246, 101/608, 121/69, 184/351,	
	189/466, 195/640, 239/1760, 414/261	
özgän	yer ismi	
	ö. 330/50	
özgär-	değişmek	
	ö.-di	278/536, 283/671
	ö.-ib	160/43, 263/130
	ö.-gän bol-	252/33
	ö.-iş	324/279
	ö.-işnif	160/49, 161/52
	ö.-işni	212/1064
	ö.-işı	298/152
	ö.-işigä	251/21
	ö.-işlär	11/274
özläştir-	benimsemek, özleştirmek	
	ö.-ib	192/548

P

pàcälyüstä	(Rusça) buyrun oturun p. 233/1595
pàctä > poctä	(Italyanca) posta p.-dä 385/31
pädä	(F. i. päde) sürü p.-sini 38/5 p.-mizni 38/9 p.-çi 38/6
pädisä	(F. i. pädsäh) padişah p.-gä 397/356
pädsä	(F. i. pädsäh) padişah p. 200/751, 202/802, 376/30, 398/381, 164/145 p.-nif 205/898 p.-ni 204/865 p.-dän 249/2020 p.-däy 336/211 p.-gäcä 354/270, 367/268 p.-sinif 273/412 p.-lärgä 336/211 p.-lik 348/121, 349/141, 364/185, 376/33 p.-liknif 318/103, 345/29, 348/102 p.-likkä 346/50, 376/40
pädsäh	(F. i. pädsäh) padişah

	p. 130/305, 131/320
	p. bol- 39/35
	p.-gä 131/324
	p.-imiz 202/804
	p.-imizniñ 130/288, 130/305
	p.-imizgä 398/373
	p.-lik 196/658
pädtyäckäli	(Rusça) bantlı, kemerli
	p. 187/439
pägän	(Rusça) arma, rütbe
	p. 249/2024, 249/2027, 249/2027, 249/2030, 250/2031
	p.-i 219/1240, 219/1242,
	p.-ini 205/899, 218/1237
	p.-idän 249/2021
pägänä	(F. i.) aşama, merhale, basamak
	p. 67/294, 67/294
	p.-ni 70/360
	p.-sigä 41/86
paxäl	saman
	p. 2/26
paxsä	(F. i. pahse) Pişirilerek çamurdan yapılmış bir tuğla türünün bir dizisine verilen ad.
	p.-li 309/429
paxtä	pamuk

p. 84/162, 84/162, 90/309, 138/500, 314/14
p. zävodi 26/656, 84/160
p. sāràyi 84/161
p.-dek 163/102
p.-lär 258/10
p.-lärini 56/9
päkänä (F. s.) kısa boylu, bodur
p. 54/432, 365/224
P. Toxtaş 363/176
päl bkz. säl-päl
(säl-päl) azıcık 27/23
päl balya
p.-läri 89/293
päl (Rusça) zemin, taban, yer
p.-dä 215/1156
pälàs (F. i. pelās) paspas
p.-lär 358/40
p.-lärni 142/21, 146/118
palāv (F. i. pelāv) pilav
p. 70/370, 320/168
p. qıl- 44/160, 218/1214
p. dästurxàni 55/438
p.-gä 320/158
p.-lärini 153/301
p.-lär 156/374
pälitsiyä > politsiyä (Fransızca i.) polis

	p. 391/197
päliz	(F. i.) bostan
	p.-i 90/312
pällä	(F. i. pelle) terazi kefesi
	p.-si 129/265
pälvän	(F. i. pehlivän) pehlivan, güreşci
	p. 128/255
pänä	(F. i.) sığınak, barınak
	p. qıl- 72/431, 143/41
	p.-gä 305/326
	p.-dä 305/334
	p.-sigä 21/525, 54/425
päncä	(F. i. pence) pence
	p.-sini 137/484
	p.-läri 119/4, 120/39
	p.-läridä 120/29
päncärä	(F. i. pencere) pencere
	p. 208/978, 333/140, 357/2
	p.-niñ 337/254
	p.-läri 353/256
pänsät	(Rusça i.) cenap (Saygı ve büyüklük kul-
	lanılır.)
	p. 329/43
	(Abdürähmân p.) 329/31
päp	(Rusça i.) hıristiyan din adamı
	p. 391/197, 392/207

päpiràs	(Latince i.) sarma sigara p.-ini 321/200, 324/258
pàpük	Süs için saça takılan ip, tüy gibi şeyler. p.-läri 1/20
päränci	ferace, örtü p. 72/431, 391/202 p. àstidä 392/228 p.-nif 3/52 p.-ni 3/54, 25/628 p.-imni 60/122 , 74/463 p.-si 405/39 p.-sini 2/30, 5/103, 33/165, 165/153, 244/ 1895, 302/261 p.-sigä 3/51 p.-sidän 241/1807 p.-fizni 301/230 p.-siz 415/281
pärçä	(F. i. pār-ce) parça p.-17/425, 245/1918 p. -pärçä 32/135, 274/415, 408/119 p.-si 374/441 p.-sinif 373/426
pärçälä-	parçalamak p.-màq 178/201
pärçävä	huzme; tayf p.-gä 259/26

pärdä	(F. i. perde) perde p. 78/8, 86/216, 195/641 p. qıl- 142/10, 394/277 p. tos- 244/1889 p.-nif 142/11 p.-ni 269/286 p.-si 27/5, 358/49 p.-lär 142/20 p.-läрни 274/438, 324/278 p.-siz 244/1888
pärdäz	(F. i. perdäz) kosmetik, makyaj p.-i 288/792
päräfi	pembe p. 116/325
päri	(F. i. peri) peri p. 179/208, 303/291
pärixän	(F. i. peri-hän) büyücü, efsuncu p. 415/293
pärisän	(F. i. perisän) perisan p. 114/260
pärk	(İngilizce park) park p.-läridä 192/552
pärquv	(F. i. perku) kuş tüyü (yastık) p. 175/117, 175/116
pärläq	parlak

	p. 183/322, 290/846
	p.-lik 290/841
Pärpi	erkek ismi
	P. 89/305, 89/306, 230/1541
pärpirä-	ışık saçmak
	p.-yätgändäy 92/369
pärrä	(F. i. perre) kenar, uc
	p. 258/13
pärräk	(F. i.) pervane
	p.-lärini 248/1993
pärtvey > portvey (Fransızca i.) içki	
	p.-i 286/743
pärvä	(F. i. pervä) çekinme, sakınma, korku
	p.-yifäläk (korkusuz) 178/192
pärvänä	(F. i. perväne) pervane
	p. sıfäri 98/516
pärväz	(F. i. perväz) uçuş, uçma
	p. 25/627
päsäy-	alçalmak
	p.-gändä 296/105
	p.-ädigän 355/285
	p.-gän (s. f.) 107/86
	p.-gänini 339/304
päsäytir-	alçaltmak
	p.-tirdi 169/279 , 254/92
	p.-tirib 302/262, 305/333

p.-tiribrəq 92/362, 393/245

p.-tirä tüş- 94/418, 206/923, 305/348

p.-ä tüşib 134/403

päspärt > päsport (Fransızca. i.) pasaport

p. 14/343, 128/241, 223/1350, 224/1378, 224/
1380, 226/1438

p.-im 223/1342

päst

(F. s. pest) alçak, aşağı

p. 10/235, 14/330, 35/206, 72/422, 78/8,10/
245, 130/296, 157/386, 178/185, 188/462,
259/24, 306/355, 313/544, 394/270

p. edi 17/414

p.-ni 370/354

p.-gä 55/447, 78/13, 78/19, 136/454 , 136/
456, 136/459, 136/462, 221/1305,259/
32, 259/43, 285/715, 300/210

p.-dä 89/287, 220/1275, 396/311

p.-dəgi 133/379

p.-dəgilär 134/395

p.-dəgilärdän 335/196

p.-dəgilärniñ 337/243, 392/215

p.-dän 335/186, 336/223

p.-idä 347/88

p. -päst 47/238

p.-ginä 214/1115, 295/76, 377/69, 308/404

p.-lik 220/1276

p.-ligifñ 156/367

p.-liklārgä 134/394

p.-rāq 35/229, 126/203, 206/914, 375/12,
385/32

p.-rāgı 322/213

pästärin (F. s.) rezil, kötü
p. 318/103

pästlä- düşmek, azalmak
p.-di 107/81, 381/166
p.-b 213/1097

pāşşā (F. i. pādşāh) padışah, şah
p. 165/160, 206/905
p.-gä 125/162

Pāşşaxān kadın ismi
P. 61/144, 64/211, 65/251, 66/272, 69/349,
70/367, 70/371, 70/380, 98/516, 63/181,
63/202, 68/319, 71/397, 77/542, 98/523,
98/513, 159/17, 159/9, 161/62, 162/94,
163/104, 163/108, 163/125, 164/135, 239/
1769, 241/1799, 245/1916, 245/1923, 246/
1947, 247/1969, 248/2003, 249/2009, 249/
2013, 249/2025, 256/144, 292/8, 296/110,
298/155, 300/225, 307/397, 309/451, 310/
472, 370/333, 371/372, 372/391, 373/408,
373/422, 374/432, 374/438, 374/446, 383/
210, 389/132

	P. bilän (Xadicäxän) 98/516, 162/94, 296/110 307/397
	P. mäsäläsi 248/2003
	P.-niñ 67/289, 68/314, 97/511, 159/11,160/ 36, 160/40, 160/48, 244/1898, 294/ 60, 372/403, 300/207, 367/283,369/ 325, 370/354, 371/374, 372/388,372/ 394
	P.-ni 245/1919, 246/1935, 370/343,371/376
	P.-gä 159/2, 164/139, 247/1978, 248/1983, 256/148, 370/348
	P.-dän 248/1999
pätent	(Ing. i.) patent, kullanna hakkı belgesi p. 84/168
pätir	yufka ekmeği p. 70/368 p. bilän 27/2 p. yap- 34/184, 56/17 p.-ifni 34/191 p.-läрни 146/106
pättä	çek, senet p.-lik 345/29, 346/55 p.-siz 345/31, 346/56
päyändäz	(F. i. päy-endäz) Duvar ve yerleri kap- lamak için bir kumaş türü. p. gilämçä 175/116, 175/119

päydä (F. i. peydā) açıktā, mevcut
p. bol- 44/173, 89/304, 130/299, 186/405,
234/1639, 264/178, 268/266, 278/533,
286/745

päyezd > poyezd tren
p. 14/353, 88/262, 88/272, 88/278, 89/296, 89/
299, 90/307, 90/308, 90/313, 202/816, 258/
2, 258/21, 258/9, 259/29, 261/100, 264/172,
266/211
p.-niñ 88/267, 88/269, 245/1904, 388/109
p.-gä 173/69

päygä (F. i.) yarıs, koşu
p. 304/306
p.-lärđä 272/367

päygambär (F. i. peygām-ber) peygamber
(İbrāhim p.) 330/57
p.-niki 96/474
p.-i 330/57
p.-imiz 329/37

päyidär (F. s. päy-dār) sağlam, devamlı
p. bol- 114/272

päyqa- sezmeñ anlamak
p.-di 35/219, 86/212, 92/370, 116/314, 132/
357, 150/226, 157/393, 172/37, 209/
998, 212/1064, 321/183, 361/115, 403/
494, 407/76

p.-gänlär 148/160
 p.-ydi 39/38, 365/220
 p.-ydidän 52/369
 p.-gän (s. f.) 103/650, 227/1456
 p.-gän edi 75/489
 p.-mädi 47/234
 p.-gänim yoq 267/253
 p.-mäsdän 118/367
 p.-rdi 373/426
 p.-mägän edi 105/36
 p.-y àl- 4/85
 p.-älärmidilär 148/164
 p.-yälmädi 108/123, 319/145
 p.-yälgäni yoq edi 59/81
 p.-yälmäy qäl- 148/160
 pàylä- himaye etmek, korumak
 p.-b 72/418
 pàylàqci bekci
 p. 50/312
 p. bol- 46/222, 80/64
 p.-nifi 50/320
 p.-sini 36/238
 p.-lik 85/188
 pàymä-pày başka başka
 p. 314/6, 334/170, 359/54
 pàymäl (F. s. p̄ay-m̄äl) ayak altında kalmıs, ciğ-

	nenmiş
	p. 63/190
päynäv	su yolu, su kanalı
	p.-idägi 92/363
	p.-idän 133/361, 135/431
päypäslän-	gözlerini ovuşturun bakmak, gözlerini silip bakmak
	p.-ib 215/1153
päyt	vakit, an
	p. 60/124, 241/1805
	p.-dä 35/225, 42/108, 44/172, 117/359,161/55, 137/475, 170/304 , 243/1858,362/132
	p.-i 271/342
	p.-idä 170/309, 377/83
	p.-idä -yä 91/346
	p.-läridä 255/103, 397/355
	p.-lärdä 51/336, 65/231
päytaxt	(F. i. päy-i taht) başşehir, başkent
	p.-niñ 192/552
peç	(F. i.) soba
	p.-dän 403/506
pes	alçak, kötü
	p. 300/225, 300/225
pes	(F. i. pes) arka

p.-idä 38/4
peşä (F. i.) iş, meşguliyet
p.-sini 14/349, 15/356
peşänä (F. i.) alın
p. 27/9, 31/112, 78/6, 145/97, 359/51
p.-m 74/478
p.-mdän 291/884, 297/139
p.-mgä 286/733
p.-si 140/550, 332/118, 369/315
p.-sini 229/1493, 336/205
p.-sigä 63/189
p.-sidän 50/312, 152/255, 163/118, 223/1358,
226/1430
p.-miz 146/116, 246/1935
p.-lärigä 333/126
peşin (F. p̄iṣin) erken, önce, önceki
p.-dä 91/351
p.-dän 13/303
p.-gäçä 297/134
Peterbürg şehir ismi
P.-dä 272/363
P.-dägi 88/262
P.-dän 131/323
Peträgräd şehir ismi
P. 194/603, 286/735
P.-dägi 200/769

	P.-dän	194/602
	P.-gäçä	190/514
piçä	azcık, biraz	
	p. 78/10, 162/76, 168/231	
	p.-ginä	103/648, 196/662
piçäq	bıçak	
	p. sâl-	231/1551
piçifñ	iğneli söz, kinaye	
	p. 319/144, 385/27	
	p. àtiş-	81/82
	p. qıl-	79/32
	p. qıluvçı	79/34
	p.-ni	319/144
	p.-lärgä	79/33
piçir-piçir	fıs fıs; alçak sesle konuşma	
	p. 172/34, 172/35, 109/144	
piçirlä-	fısıldamak	
	p.-b	57/30, 72/423
	p.-bginä	49/296
	p.-ş	30/93, 57/27, 170/286
	p.-şgä	107/93, 108/109
piçirläş-	fısıldaşmak	
	p.-ib	30/92, 213/1089
	p.-äyätgänidän	49/302
	p.-gäni	99/559, 107/96
piläñ	bkz. iläñ-piläñ	

	(iläñ-piläñ) eğri bügrü 192/559
pildirät-	hızlı hızlı hareket ettirmek p.-ärkän 16/387
pilpillä-	ışık saçmak p.-gän (s. f.) 31/112
piltä	(F. i. pilte) fitil p.-gä 3/64
pir	(F. i. p̄ir) pir, dinî rehber p. 268/273, 409/136, 410/162 p.-niñ 410/161, 412/211 p.-ni 218/1232 p.-im 411/200, 416/304 p.-i 6/135 p.-igä 410/151 p.-inif 410/170 p.-idäy 393/246 p.-imizgä 156/372
pir	bkz. (häfsäläläri pir bol-) (häfsäläläri pir bol-) inancını, itimadını kaybetmek 89/291
pir	Kuşların kanat çırparken çıkardıkları ses. p. et- 25/626 pirr et- 171/23
pirämidän	(Latince i.) baş ağrısını giderici bir ilaç p. iç- 229/1494
pirpirä-	titremek, hızlı hızlı hareket etmek

	p.-äydi	282/634
	p.-b	27/11
	p.-şgän emäsmi	114/255
pısmıq	ketum, sır saklayan	
	p.	196/660
pıstàqı	(F. s.) açık yeşil	
	p. ta'zim (gösteriş)	113/233, 159/14
pış-	pışmek	
	p.	413/230, 115/306
	p.-ib	34/183
	p.-gän (s. f.)	101/597
	p.-ärdim	336/221
	p.-ä bär-	101/596
pışıq	pışmış	
	p.	209/983
pışil-	suya batıp ıslanmak	
	p.-gän (s. f.)	129/260
pışillä-	pış pış diye ses çıkarmak	
	p.-b	187/430
pışir-	pışirmek	
	p.-gänmän	243/1850
pışit-	gelistirmek, pekiştirmek	
	p.-di	324/277
pıyädä	(F. i. piyade) yaya	
	p.	81/98, 178/195, 234/1637, 300/213, 340/310
	p.-lär	258/16

piyälä	(F. i. piyälä) küçük kâse
	p. 36/250, 64/215, 73/439, 73/439, 119/23, 128/247, 229/1490, 301/231, 301/243, 313/ 535, 331/90, 362/141, 381/157
	p.-ni 64/209, 64/216, 65/240 , 321/190, 380/139, 380/140
	p.-gä 128/247, 260/62, 315/45, 358/31, 381/160
	p.-dä 22/540
	p.-dägi 410/174
	p.-däy 267/241
	p.-dek 31/111
piyänistä	(Rusça i.) alkolik
	p. 336/206
piyâz	(F. i. piyâz) soğan
	p. 27/10
pıx	(Gülerken çıkarılan ses.)
	p. -pıx kül- 333/129
	pıx-x etä kül- 22/557
	pıx-x etib kül- 69/358
plän	(Fransızca i. plan) plan
	p.-ifni 248/1997
	p.-lärini 88/262
	p.-lär 189/478, 309/441
pleväkä	(Rusça i.) avukat
	p. 386/52

p.-sidä 387/80

pök tıkaç, tıpa

p. sıfâri 313/548

pökäk mantar tıpa

p. 380/134

pörim (Rusça s.) züppe

p. 264/178, 312/514

popisä korkutma, göz yıldırma

p. 39/40, 322/221

post (F. i. püst) kabuk

p.-ini 356/323

p.-inini 355/307

prâkurâr > prokuror (Rusça i.) savcı

p. 397/351, 402/484

p.-gä 397/349

p.-iniñ 386/54

prätäkâl > protokol (Fransızca i.) protokol, tutanak

p. 388/108, 388/114

p.-ni 387/100

p.-gä 387/98

p.-dä 389/136

p.-dägi 389/147

p.-dän 389/146

p.-i 386/53 , 397/345

press (Fransızca i.) pres, mengene

p.-gä 357/15

pristäv (Rusça i.) emniyet müdürü
p.-i 375/16

pristüp (Rusça i.) emniyet müdürü
p. törälär 131/328 ,

pücuq yassı burunlu; burada: bir lâkap
(Ümārāli p.) 94/409, 133/370
p.-nif 94/419
p.-qa 325/301
p.-dä 135/424
p.-lär 326/308

püflä- üflemeq, püflemeq
p.-b 3/47

puxtä (F. s. puhte) hesaplı, sađlam, olgun
p. 154/318, 290/858

puqarā (A. s. fukarā) fukara
p.-nif 249/2022

pul (F. i. pül) para
p. 25/620, 83/145, 83/150, 88/264, 88/275, 89/
295, 129/277, 129/277, 147/153, 158/421,
158/422, 170/284, 179/226, 179/227, 180/
244, 185/380, 185/383, 186/397, 190/502,
190/514, 196/666, 196/667, 199/739, 218/
1216, 225/1405, 226/1415, 239/1752, 245/
1911, 245/1912, 248/1993, 249/2028, 249/
2028, 249/2028, 249/2026, 249/2030, 250/

2034, 255/100, 255/118, 255/121, 260/59,
271/338, 272/362, 272/367, 273/404, 279/
550, 283/656, 284/677, 284/678, 284/692,
294/67, 302/263, 302/267, 316/51, 316/53,
316/58, 335/198, 338/274, 349/130, 378/
87, 378/89, 378/89, 378/95, 379/115, 408/
102, 408/102, 408/103, 408/104, 414/274,
415/294

p. bilän 126/193, 260/58

p.-niñ 25/621, 185/382, 186/397, 190/516

p.-ni 116/326, 144/73, 218/1220, 249/2029,
255/122, 260/58, 260/60, 286/734,
288/790, 289/821, 302/278, 302/279,
378/98, 379/102

p.-gä 17/423, 218/1218

p.-dän 11/260

p.-i 197/676, 263/145, 316/72, 345/31, 354/
272, 364/185, 364/186, 364/187, 364/
187, 367/257, 367/265

p.-im 263/149, 302/265

p.-iñ 115/302, 196/668

p.-ini 116/326, 272/366, 385/36

p.-igä 17/424, 146/104

p.-lärimni 284/679

p.-lärimi 345/30

pürčinä

birikinti, topluluk

p.-siniñ 8/197
pürkâ- püskürmek
p.-b 381/155
pürzor (F. s. pür-zür) güçlü
p.-lär 345/33
puşäymän (F. s. peşimän) pişman
p. bol- 119/19, 330/60, 354/267
puşt (F. i. puşt) arka
p. 411/185, 411/185
puştiräng (F. puşti-reng) parlak pembe
p. 175/127
put (Rusça i.) 16 kilogramlık ağırlık
p. 121/65
p.-dän 121/65
Pyàtr > Pyotr Rusya imparatoru Pyotr
P.-niñ 398/382

r. kör- 10/241, 361/121, 361/122
 rävän (F. s. revän) giden, yürüyen
 r. 131/322
 rävış (F. i. revış) gidiş; tarz, üslûp; yol
 r.-gä 171/1
 r.-dä 222/1313, 299/193, 404/10
 r.-çä 41/90
 rävnaq (A. i. revnak) parlaklık, göz alıcılık
 r. 71/398
 r.-siz 290/843
 rävşän açık, seçik, net
 r. 71/385, 184/348, 219/1239, 360/101, 396/
 328, 399/393, 399/404
 r. bol- 199/727
 r.-ki 397/339
 rä'y (A. i. re'y) istek
 r.-igä 24/609, 106/52
 r.-läri 106/54, 106/54
 r.-lärini 106/58
 razi (A. s. räzi) razı
 r. 87/249
 r.-män 274/438
 r.-ydi 293/36
 r. edi 193/578
 r. emäsmän 24/612
 r.-lik 5/111, 5/119, 155/331

R

rəbà	(A. i. ribā) faiz r.-çi 271/357
Rəbbiy	bkz. Yà Rəbbiy (Yà Rəbbiy!) Ya Rabbi! 262/119, 262/119, 268/267, 268/271, 289/831, 268/271
räd	(A. i. redd) ret. r. qıl- 79/27 r. 155/330, 293/47
rähät	(A. i. rāhat) rahat r. 66/259, 115/294, 149/179, 246/1937, 312/ 519 r. qıl- 357/17 r.-dä 66/259 r.-idän 83/152 r.-lär 285/719
rəhmät	(A. i. rahmet) rahmet; Teşekkür ederim. r. 191/541, 198/715, 201/773, 227/1442, 227/ 1447, 227/1452, 238/1736, 238/1737, 249/ 2006, 375/19 r. dāryəsi 207/939 r.-lik 16/399
rəhm	(A. i. rahm) merhamet, acıma

r.-i 415/283
 r.-iñ 340/324, 341/333
 rähmdil (A. rahm + F. dil) merhametli
 r. 72/416

 räis (A. i. re'is) reis
 r. 332/123
 r.-mi 348/121
 r.-i 392/210, 392/221, 393/233, 393/240,
 393/248, 396/333, 397/336, 397/337,
 397/349
 r.-iniñ 396/327, 399/398, 400/430, 402/
 481, 404/14
 räl > rol (Fransızca i.) rol
 r.-ini 178/191
 r.-idä 160/34, 164/139
 rämän > roman (Fransızca i.) roman
 r.-läрни 192/549
 Rameev özel isim
 R. 271/358
 ränci- incinmek
 r.-gän edi 30/84
 r.-b qoy- 189/483
 räng (F. i. reng) renk
 r. 175/120
 r.-dä 52/380

r.-dän 399/406
r.-i 57/41, 102/616, 104/7, 108/124, 109/
140, 163/102, 187/418, 214/1125, 287/
763, 362/134, 374/443, 400/438, 405/
43, 406/55
r.-igä 63/191, 236/1673, 236/1673
r.-lär 175/120
r.-li 259/24
r.-siz 358/46
räsä yaklaşık, ortalama
r. 79/42, 337/250
rəsm (A. i. resm) resim
r. 125/169, 283/654
r.-i 240/1795
r.-läri 3/47
rəsmän (A. zf. resmen) resmen
r. 404/14
rəsmiy (A. s. resmī) resmī, devletle ilgili
r. 84/176, 338/259, 384/22, 404/9
Rəssiyä Rusya
R. дәvlāti 388/117
rəst (F. s. rəst) doğru, düzgün
r. 16/403, 28/30, 27/18, 64/212, 64/211, 72/
424, 127/228, 147/149, 156/363, 168/244,
168/244, 168/245, 168/255, 170/285, 170/
292, 172/30, 180/241, 180/242, 193/573,

194/616, 206/914, 207/930, 207/930, 210/
1019, 225/1401, 226/1417, 246/1952, 247/
1962, 254/93, 265/192, 279/566, 287/774,
287/775, 317/99, 318/102, 318/111, 318/
111, 318/112, 326/313, 348/126, 350/167,
376/27, 387/101, 407/79

r. -ä 54/410

r. -dä 41/79, 354/273

r. -kü-yä 163/114

r.-mi 16/401, 225/1410, 282/639, 282/643

r. bol- 93/391, 287/765, 326/317

r.-dir 318/112

r.-dän -ä 243/1873, 306/361

r.-i 155/332

r.-ini 235/1654

rästlä- düzeltmek, düzgünleştirmek

r. 362/139

r.-di 362/141

r.-b tur- 25/626

räsvä (F. s. rusvā) rüsva, kötü, rezil

r. 273/397

räşk (F. i. reşk) kıskançlık, haset

r. 63/185, 296/104

r.-i 97/501, 97/502

r.-im 66/267

rävā (F. s. revā) yakısır, yerinde, uygun

	r.-ligini	6/134
Räzzàq	erkek ismi	
	R. sofi	6/132, 6/139, 8/187, 9/202, 9/214, 9/217, 10/231, 12/291, 20/487, 20/ 495, 21/525, 25/614, 32/132, 48/ 273, 48/274, 48/275, 52/381, 104/3, 107/91, 103/653, 104/19, 105/43, 108/104, 110/167, 111/186, 142/1, 143/45, 152/256, 152/276, 153/286, 153/300, 154/325, 155/354, 340/317, 373/410, 390/177, 400/426, 402/482, 405/40, 405/41, 405/43, 409/133, 412/203, 412/206
reäl	(Fransızca) gerçək; meslekî	
	r.	272/372
recä	(A. i. recä) plan; umut; dilek	
	r.-läri	75/493, 89/296
	r.-lär	281/609
	r.-lärni	161/51
rel	ray	
	r.-igä	14/338
rel's	(Rusça. i.) ray	
	r.	14/353
rivàc	(A. i. revac) gelişme, gelişim; sürüm	
	r.	199/720
Rivàciddin	erkek ismi	

	R. 131/309, 131/321
rivâclântir-	geliştirmek
	r. 271/357
riyâkâr	(A. riyā + F. -kār) riyakâr, iki yüzlü
	r. 68/313
rizq	(A. i. rizk) rızk
	r. ber- 411/199
	r.-ini 16/401
româl	(F. rū + A. māl) baş örtüsü
	r. 101/590, 117/346
	r. pàpükläri 1/20
	r.-niñ 59/85
	r.-iniñ 58/73, 147/150
	r.-ini 72/431, 116/325, 142/9, 143/40
româlçä	(F. rū + A. māl + F. çe) mendil
	r.-sini 167/221, 392/221
	r.-sigä 61/133
royxat	(F. rū[y] + A. hatt) liste
	r.-ini 315/38, 315/39
rozä	(F. i. rûze) oruç
	r. tut- 318/108
rozgâr	(F. i. rûzgâr) dünyalık iş, ev işleri;
	ev, aile
	r. 41/80, 106/67, 228/1478, 308/402, 308/408,
	340/323

r. işi 56/8, 145/92, 146/112, 154/318
 r. gäpläri 69/337
 r.-niñ 15/366, 38/18, 83/150
 r.-ni 38/22, 146/113
 r.-gä 115/284
 r.-ini 115/291
 r.-läri 66/267
 roziy (F. s. ruzi) nasip, kismet
 r. 81/87
 rüh (A. i. ruh) ruh
 r.-i 3/55
 r.-idän 185/374
 rühäniy (A. s. rühani) ruhla ilgili
 r. 334/175
 rühiy (A. s. ruhi) ruhı
 r. 340/319
 ruxsät (A. i. ruhsat) izin, ruhsat
 r. 55/446, 232/1570, 240/1788
 r.-mi 249/2006
 r.-mikin 402/491
 r. àl- 277/498
 r. ber- 294/58
 r. bol- 208/967
 Rum (A. i. rum) Rum
 R. 283/651

	R.-dän	283/653, 283/653
	R.-çä	283/654
Rus	Rus	
	R.	79/35, 90/319, 189/469, 189/471, 192/569, 201/799, 234/1628, 270/311, 270/319,272/ 386, 275/459, 275/462, 288/805, 322/207, 398/368
	R.-lär	203/843, 274/424
	R.-lärdän	386/60
	R.-çäni	266/231
	R.-çägä	189/486
	R.-çädä	191/523
Rusiyä	Rusya	
	R. дәvläti	397/356
	R.-ni	274/416
	R.-gä	209/1003
	R.-dä	386/74
rütbä	(A. i. rutbe)	rütbe
	r.-läridänginä	385/42

S

säädät (A. i. sa'ādet) saadet
s.-dän 342/381
s.-i 269/309, 287/771
s.-ini 270/329
s.-idän 5/115

säät (A. i. sā'at) saat
s. 169/278, 169/278, 175/107, 185/363, 188/459,
188/459, 215/1140, 219/1252, 224/1377, 224/
1383, 231/1555, 245/1905, 26/657, 285/711,
288/789, 288/794, 289/829, 289/833, 344/16,
359/59, 389/152, 399/405
s.-gä 86/203, 183/315, 207/946, 263/131,
263/132
s.-dän 186/392
s.-ini 140/561, 236/1690
s.-lik 202/818

säbāb (A. i. sebeb) sebeb
s. 237/1695, 251/21, 328/12
s. bol- 82/126, 108/118, 191/519, 287/766,
329/31, 346/55, 357/14
s.-ni 19/482
s.-dän 377/73, 407/81
s.-im 272/380
s.-i 161/52, 180/243

s.-ini 3/62, 135/425, 160/49, 188/465,
298/153, 319/150

s.-lärini 155/331

s.-li 28/45

säbr (A. i. sabr) sabır

s. qıl- 400/436

säbzävät (F. sebze + A. -vāt) sebzeler

s. bilän 90/312

säcdä (A. i. secde) secde

s. 140/550, 332/118, 336/205

s.-gä 333/128

saç saç

s.-im 46/214

s.-iñ 293/31

s.-ini 264/177

s.-läri 1/20, 182/307, 187/434

s.-lärini 148/155, 233/1606, 357/16

s.-lärniñ 148/156

s.-li 83/129, 256/147

saç- saçmak

s.-ib 412/206

saçil- saçılmak

s.-ädi 114/261

s.-ib 295/87, 414/275

s.-ib yät- 414/273

saçıq saçık

(açıq-sacıq) 65/237, 74/485

səcpəpük saça takılan püskülümsü süs eşyası
s.-ləri 1/8

səçrə- sıçramak
s.-b 380/135

sədə (A. i. sadā) ses, sada
s. 337/255
s.-si 250/2047

sədəğa (A. i. sadaka) sadaka
s.-fi 415/302

sədəqa (A. i. sadaka) sadaka
s. xüsusi 334/172

sədəqat (A. i. sadakat) sadakat, içten bağlılık
s. bilən 130/289, 388/118
s.-i 397/357
s.-ini 338/263

Sədəqayrağac bir bölge ismi
S. 135/426

səddä (F. sadē) basit, sade, gösterişsiz
s. 47/227, 76/514, 81/87, 143/43, 151/242,
151/249, 152/262, 168/229, 290/839, 290/
842, 374/436, 394/279, 396/325, 397/360
s.-sän 376/33

s.-ginä 221/1304
s.-lik 151/241, 278/540
s.-ligi 151/244

səddədil (F. sādē-dil) saf, temiz, temiz kalpli
s. 79/33, 295/101, 399/391

sədiq (A. s. sādik) sadik
s. 384/10, 398/373, 402/488

sədr (A. i. sadr) din ve vakıf işlerine bakan kişi
s.-i 402/468

Sədri erkek ismi
S. cöləq 294/60, 294/63, 295/76, 294/55,
293/37

Sədriddin erkek ismi
S. cöləq 293/34, 328/19

səf (A. i. saff) dizi, sıra
s. 333/139, 335/189
s.-də 324/256
s.-dəgi 27/22
s.-lərdə 333/129

səf (A. s. saf) temiz, saf
s. 263/143
s.-ligini 185/374

səfər (A. i. sefer) gezi, sefer; kere, defa

	s. 4/97, 14/341, 15/364, 15/370, 17/416, 23/571, 23/580, 24/595, 24/613, 29/63,52/370, 54/420, 54/428, 85/192, 92/377, 102/638, 105/31, 113/253, 113/253, 131/331,133/363, 139/519, 144/73, 150/225, 163/105,174/79, 189/483, 222/1330, 330/72,393/248,393/255
	s.-gä 27/1, 103/658, 255/99, 262/103
	s.-dä 177/172, 177/173
	s.-iniñ 117/339
säfsätä	(A. i. safsata) safsata, boş söz
	s. 204/861, 204/861
	s.-läri 32/136
säg	sağ, sağlam
	s. 337/232, 370/345
	s. qal- 219/1249, 336/224
	s. qoy- 413/233
säg-	sağmak
	s.-ıñ 2/38
sägın	süt veren, sağılabilen (hayvan)
	s. 274/419, 274/423
sägın-	sağılmak
	s.-gän (s. f.) 90/328
säglık	sağlık
	säglig-igä 203/846, 203/847, 229/1509,231/1546, 231/1553
sähär	(A. i. seher) seher

s. 51/355, 99/554, 114/278, 148/169, 221/1289,
 251/9, 256/130, 262/105

s.-dä 3/61

s.-lördä 215/1136, 213/1103

sähärläb seher vaktinde

s. 3/67

sähib (A. i. sähib) sahip
 . .

s.-i 329/28

sähih (A. s. sähih) gerçek, doğru
 . . .

(hädisi s.) 329/40

sähiy (A. s. sahi) cömert
 -

s. 334/156

sahn (A. i. sahn) meydan
 . .

s. beti 7/155

s. 209/988

s.-niñ 175/102, 209/982

s.-ni 2/39, 8/182

s.-gä 50/310, 208/955, 209/985

s.-dä 50/311, 299/196, 312/523

s.-dän 309/449

s.-i 309/445

s.-igä 316/62

sähra (A. i. sahra') sahra
 . .

s. 265/203

Säkäläv	erkek ismi
	S. 90/319, 173/56
säkin	(A. s. säkin) sakin, durgun
	s. 288/783
	s.-lik 288/787
	s.-ligi 288/786
säkkiz	sekiz
	s. 24/592, 354/261
	s. yüz 179/231, 180/252, 180/253, 190/500, 190/503
	s.-gä 293/41
säkrä-	sekmek, atlamak
	s.-maq üçün 263/138
säqäl	sakal
	s. 78/12, 182/296, 224/1385
	s. sifäri 78/14
	s.-i 340/310
	s.-ini 392/208
	s.-läri 414/270
	s.-li 85/198
säqäv	dilsiz
	s. käbi 264/168
	s.-däy 167/226
säqe	(A. i. säki) saki, içki dağıtan kimse
	s. -ye 409/149

saqıç	sakız, çiklet	
	s.-ni	41/88
saqlä-	saklamak, tutmak	
	s.-gän (f.)	217/1195
	s.-ydi	179/225
	s.-ydimi	106/55
	s.-ylär	142/15
	s.-sin	50/313, 205/885
	s.-b	9/216, 126/192
	s.-gän (s. f.)	185/374
	s.-b bol-	354/275
	s.-mäydirgän	124/137
	s.-maqqa	49/286
	s.-ş	309/438
saqlän-	saklanmak	
	s.-ärdilär	308/416
	s.-gänini	104/19
saqlängüci	saklayıcı	
	s. edi	414/272
sàqqa	misket, balon	
	s.	41/88, 334/164
säl	biraz, birazcık	
	s.	18/453, 39/38, 63/194, 76/519, 116/308, 120/30, 170/296
	s. -päl (azıcık, biraz)	27/23
	s.-ginä	39/36, 196/662, 342/372

säl-

salmak, koymak

s.-difmi 331/81

s.-di 36/241, 42/127, 49/303, 123/122, 118/
371, 140/556, 144/56, 177/174, 216/
1160, 234/1637, 289/822, 303/285, 314/
22, 337/243, 337/252, 351/191, 380/
149, 383/206, 392/220

s.-dilär 166/186, 352/223, 392/226

s.-gän (f.) 373/411

s.-ibmän -ä 59/94

s.-ämän 252/47, 273/401

s.-äsänmi 261/78

s.-ädi 171/14, 178/198, 275/447, 296/104

s.-işädi 127/227

s.-äcäk 180/233

s. 6/130, 271/356

s.-iñlär 333/134

s.-sä 78/14, 101/597, 127/231

s.-säñiz 339/302

s.-ib 18/457, 31/121, 43/130, 56/3, 66/
280, 98/512, 117/336, 123/120, 128/
236, 140/552, 142/6, 167/221, 173/
69, 207/946, 211/1030, 224/1385,
272/373, 332/117, 338/273, 342/378,
343/400, 371/373, 377/63, 413/244

s.-işib 26/643

s.-ärkän 181/279
s.-gäç 302/279
s.-gän (s. f.) 10/232, 25/633, 42/126, 53/
402, 325/287, 339/287
s.-gänigä 356/320
s.-gänidän 155/335
s.-gänläri 231/1551
s.-gänligidän 111/194
s.-ädigän 113/245
s.-ädigändäy 326/308
s.-işärdi 26/652
s.-ärdik 163/109
s.-ärdilär 161/65
s.-gän edi 347/81
s.-mäymän 93/405
s.-mäydilär 365/215
s.-mäyin 107/83
s.-mäy 351/196
s.-ib àl- 289/820
s.-ib kel- 144/52, 146/126
s.-ib kör- 282/638
s.-ib qoy- 16/386, 301/239
s.-ib yür- 388/127
s.-ib qoyib 160/26
s.-ib turib 365/207
s.-äturgängä 273/403

s.-is 377/51, 390/174
s.-isgä 88/278
s.-işi 8/189, 8/198, 144/76

sälām

(A. i. selām) selam
s. 81/90, 123/113, 183/322, 199/739,
s. äyt- 277/500
s. ber- 76/537, 81/95, 81/100, 82/105, 333/
129, 343/383, 411/179
s. -älik 404/11
s.-dän 360/100
s.-din 130/283
s.-lär 331/88, 359/69

sälāmät

(A. i. selāmet) selamet, esenlik
s. 9/205

sälāvät

(A. i. salavāt) salāvāt

s. oqı- 334/161

saldät > soldät (Almanca i.) asker

s. bilän 230/1534, 311/489
s. beşätäri 314/11, 315/25, 321/198
s.-däy 188/440
s.-lär 238/1735, 311/491
s.-lärni 234/1635
s.-lördän 230/1536, 311/496
s.-läri 311/498
s.-likkä 321/198

saldır- saldırmaq, koydurmaq
s.-di 65/244
s.-dilär 415/295
s.-gän (f.) 279/548
s.-mäsäk 364/179
s.-ib qoyib 163/104

səlîq vergi
s. 84/167, 248/1995, 331/82, 346/55
səlîğ-ını 338/275
s.-läri 345/29
s.-läрни 345/31, 346/56

səlin- konmaq, konulmaq
s.-di 201/779, 256/140
s.-ib 89/299, 187/429, 372/397
s.-gän (s. f.) 359/61, 382/186
s.-ä başlä- 90/308, 92/368

səliştir- karşılaştırmak
s.-ib 275/456

səlqın serin
s. 1/21, 12/299, 13/302, 27/6, 304/311, 387/82
s.-ini 259/30

səllä (A. i.) kavuk
s. -toni (cüppe) 18/434
s. -çapän (cüppe) 288/804, 328/10
s.-ni 328/16
s.-mni 11/259

s.-sini 21/532, 25/615, 141/567
 s.-li 324/261, 391/198
 s.-lik 325/285, 393/246
 sällälä bkz. sällälä de-
 s. 96/476
 s. de- (tövbe, estağfurullah demek) 96/476
 Sältänät kadın ismi
 S. 3/61, 76/530, 100/570, 100/572, 100/578,
 100/586, 102/635, 113/232, 113/246, 113/
 253, 117/345, 117/351
 S. bilän 117/335, 118/360
 S.-niñ 76/533, 102/627, 104/1, 113/236
 S.-ni 100/568, 102/615
 S.-gä 75/502
 S.-dä 113/247
 S.-dän 113/251
 S.-lär 39/47, 113/239
 S.-lärnikigä 114/281
 S.-lärnikidä 40/52, 117/338
 S.-lärğä 43/128
 Sältänätxàn kadın ismi (Sältänät'in -xàn ekini almış
 şekli)
 S. 23/577, 23/577, 53/407, 72/421, 102/614,
 102/621, 102/622, 109/139, 109/147, 116/
 332, 153/291, 158/418
 S.-di 48/270

S.-niñ 76/513, 109/143, 109/153, 116/325
S.-ni 147/135, 149/189, 152/264
S.-gä 24/603, 74/475
S.-lärdir 32/151
S.-lärnikiğä 113/230

Sälti kadın ismi, Sältänät'in kisaltılmışı
S. 3/61, 3/66, 4/90, 5/102, 5/105, 6/124,
7/157, 8/181, 8/181, 7/173, 21/512, 22/
548, 22/552, 23/562, 23/584, 24/588,
27/14, 29/57, 29/63, 29/71, 30/92, 30/
93, 30/97, 30/101, 33/165, 36/239, 114/
268
S. bilän (Zebi) 30/92
S.-gä 6/127, 7/169, 22/557, 30/85, 33/167,
34/185
S.-niñ 4/81, 7/168, 27/16, 31/118, 33/
174, 49/296

S.-dän 5/110
S.-lärnifiñ 39/46
S.-lärnikiğä 27/1

sämän saman; bir at ismi
s. 345/26
s. yorğa 90/320, 327/335, 345/42, 347/83,
353/242, 355/301
s.-ni 81/95

sämänxänä samanlık

s.-niñ 42/102

Sämärqand Semerkant

S.-dä 203/828

S.-dän 361/105

sämävär (Rusça samovar) semaver

s. 84/158

s.-gä 172/43, 215/1137, 347/90

s.-dän 198/705

s.-däy 173/57

s.-läрни 336/219

sämimiy (A. s. samimī) samimī

s. 160/38

sämimiyät (A. i. samimiyet) samimiyet

s. 7/163

s.-gä 8/177

s.-dän 374/437

s.-ini 7/173

sämsä poğaça, tost

s. 44/168, 44/168

s. qıl- 44/159

s. yàp- 27/2

s.-lär 44/164

sàn sayı, rakam; dürüst

s. 162/93

s.-i -sänäğı 205/883, 398/384

	s.-idäy	162/83
	s.-li	330/73
sänä	(A. i.) sene, yıl	
	s. 119/14	
sänä-	saymak, hesaplamak	
	s.-ymän	236/1693
	s.-ydi	343/395
	s.-b	193/591
	s.-rkän	145/85
	s.-gän (s. f.)	113/231
	s.-mäsdän	24/592
sänäät	(A. i. sinä'at) zanaat, sanayi	
	s. mälí	272/365
	s.-ni	271/357
sänäq	hesap, sayı	
	sänäq-ı	205/883, 413/249
	s.-siz	27/8, 279/551
sänäl-	sayılmak	
	s.-ädi	279/564
sän'ät	(A. i. san'at) sanat	
	s. 79/24, 79/24, 199/721	
	s.-igä	78/22
sänätoriyä	(Latince i.) sanatoryum	
	s.-gä	287/777
	s.-sidän	284/696

sänç-	dikmek, sokmak, saplamak	
	s.-ib öt-	149/192
sänçil-	saplanmak	
	s.-ädigän	63/182
	s.-ärđi	355/300
sändıq	(A. i. sandük) sandık	
	sändıg-ıdä	151/248
säfillä-	sallanmak	
	s.-gänçä	79/28
	s.-b tüş-	78/13
	s.-b tur-	79/31
sap	sap	
	s.-i	32/142
	s.-idän	16/387
	s.-li	78/2
säp-sarıq	sapsarı	
	s.	406/56
säräncäm	(F. i. ser-encäm) bkz. s. tıp-	
	s.	360/89
	s. tıp-	bitmek, son bulmak
säräsap	bkz. säräsap säl-	
	s. säl-	bir isi en güzel şekilde bitirmek
		331/81
säräsımä	(F. s. seräsıme) sersem, şaşkın	
	s.-likdän	112/216

särätàn	(A. i. seretàn) Güneşin 22 haziranda gir- diği yengeç burcu; en sıcak günler s. 142/12 s. ısıǵı 186/402 s.-dägi 413/243
särây	(F. i. serây) saray s.-dä 403/503 s.-i 84/161 s.-lär 90/308
särbàn	(F. i. serbàn) kervan, kervan başı s.-nif 178/189 s.-dä 178/188
särf	(A. i. sarf) harcama, masraf s. qıl- 38/14, 89/295, 186/388, 168/251, 279/ 550, 296/113, 386/72, 389/138 s.-i 310/478, 310/478
särgärdàn	(F. s. ser-gerdàn) avare s. 308/410
särgüzäšt	(F. i. ser-guzest) macera, serüven s.-lär 359/72
särgüzäšt-nämä	(F. i. ser-guzest-näme) macera kitapçıǵı s. 261/97
särǵay-	sararmak s.-gän (s. f.) 199/723 s.-ä başlä- 279/557

särğimtil	sarımsı s. 347/93
säri	-e doğru, -dikce, -dikça s. 26/648, 44/174, 101/596, 147/138, 153/ 285, 173/60, 186/390, 235/1646, 242/ 1844, 394/260
säriq	sarı s. 172/38, 84/164, 84/164
säriyäg	tereyäg s. 197/693
särkär	(F. i. ser-kär) kähya s.-ni 294/56
särkätib	(F. ser + A. kätib) baş kätip s.-ni 182/291
särläškär	(F. ser-leşker) komutan s. 186/395
särpä	(F. i. ser-pä) baştan asağı giyim s. 63/197, 326/323
Särt	(Hintce) Sart, Ruslar tarafından Özbek Türk- lerine verilen isim. s. 79/33, 129/279, 179/220, 185/384, 189/471, 222/1324, 230/1540, 231/1552, 265/193, 265/ 200, 266/210, 266/212, 266/215, 266/217, 266/229, 268/258, 277/511, 286/737, 286/ 737, 397/357, 397/360, 397/361, 398/371, 398/372, 399/392

S.-niñ 272/377, 388/107
 S.-ni 277/506
 S.-läri 312/517
 S.-lär 89/306, 230/1539, 230/1541, 231/
 1549, 398/379
 S.-läрниñ 231/1544, 231/1553, 398/368,
 398/376
 S.-läрни 87/238, 87/254, 231/1542
 S.-lärgä 87/229, 312/516
 S.-lärdä 265/195
 S.-cä 189/474, 230/1540
 särtäräs (F. i. ser-teras) berber
 s.-gä 18/456
 Särtiyä Sartlar
 s. 89/282, 201/794, 230/1537, 240/1795, 246/
 1930
 S.-dek 330/51
 särvär (F. i.) baş, başkan
 s.-i 303/290
 särzäniş (F. i ser-zeniş) başa kakma, sitem etme
 s.-gä 130/290
 säsi- kötü kokmak, pis kokmak
 s.-b 144/75, 195/634
 s.-ib ket- 145/79
 sässıq pis kokulu
 s. 176/132

sät- satmak
 s.-di 415/301
 s. 43/145
 s.-ifñ 17/422
 s.-ib 42/114, 116/332, 284/692, 351/198
 s.-ib àl- 65/244, 88/274
 s.-ib ber- 116/323
 s.-ib àlib 80/66, 90/311, 184/357

 sätäñ gösteris meraklısı
 s.-lär 294/74
 s.-lärnikiğä 295/78
 s.-läрни 297/129
 s.-likdän 297/130

 sätdir- sattırmak
 s.-dim 116/325

 sätıq bkz. sävdà-sätıq
 (sävdà-sätıq qıl-) ticaret yap- 14/347
 248/1985
 (sävdà -sätıq-ı) 205/877

 sätıl- satılmak
 s.-ädigän 339/293
 s.-gän (s. f.) 339/297
 s.-ışdän 339/294

 sätsiälist > sotsiälist (Fransızca i.) sosyalist
 s. 279/562, 279/567
 s.-lär 271/347, 279/561

s.-lärni 271/346
 s.-lördän 271/347
 sävä- yumusatmak
 s.-b ber- 56/9
 sävab (A. i. sevab) sevap
 s.-igä 323/244
 säväçöp dal, ağaç dalı
 s. 413/248
 s.-çöpni 414/259
 säväd (A. i. sevād) okuma, yazma
 s.-im 157/404
 s.-i 204/871
 s.-siz 303/294, 333/149
 sävâl (A. i. su'āl) sual, soru
 s. 5/103, 75/511, 104/17, 104/6, 128/237, 184/
 339, 201/793, 390/154, 389/140, 395/285,
 402/474, 407/79
 s.-nif 132/357, 278/538
 s.-ni 41/82, 73/455, 104/15, 120/42, 190/
 499, 191/528, 191/534, 201/789
 s.-gä 16/405, 52/358, 245/1908, 306/366,
 330/68, 361/109, 397/341
 s.-dä 322/221
 s.-dän 76/523
 s.-idä 132/355, 403/492
 s.-idän 5/102, 110/165

s.-lärimnif 267/238
 s.-lärigä 93/387,410/166
 s.-läridän 189/491
 s.-lärimizgä 246/1942
 s.-lär 108/121, 278/538, 389/135, 389/140,
 397/344
 s.-lärnif 390/155
 s.-lärgä 84/174, 162/101, 236/1682
 sävät (F. i. seped) sepet
 s.-gä 411/191
 s.-ini 411/190
 s.-läрни 152/277
 sävçi dүнүrcү, görүcү
 s. 58/60, 293/35
 s.-nif 48/277
 s.-lär 2/28, 3/71
 s.-lärnif 53/394
 s.-lärdän 20/506
 sävdä (F. i. sevda) ask,sevgi; ticaret
 s.-ni 88/276
 s.-si 267/253
 s. -sätıq 14/347, 205/877, 248/1985
 sävdägär (F. i. sevda-ger) sevdalı; tüccar
 s. 178/192, 266/226, 343/401
 s. edi 263/146
 s. muàmiläsi 188/454, 206/927

	s.-mikin	265/180
	s.-sän	260/57
	s.-dän	183/333
	s.-läri	265/186
	s.-lär	339/292, 398/374
	s.-lärgä	65/246
	s.-lördän	398/370
sävğa	hediye	
	s.	199/739
sävi-	soğumak	
	s.-bräq	64/215
sävlät	(A. i. savlet) görünüş, gövde, gösteriş	
	s.	290/841
	s.-li	339/296
	s.-lisi	307/394
Sävribibi	kadın ismi	
	S.	34/196
sävriil-	savrulmak	
	s.-ib	340/323
sävü-	soğumak	
	s.-ydi	13/320
	s.-b	120/27
	s.-gän (s. f.)	373/422
sävüq	soğuk	
	s.	6/124, 8/193, 9/220, 20/496, 32/132, 32/134, 44/155, 53/382, 73/446, 74/469, 112/

216, 120/25, 123/110, 128/247, 155/339,
171/6, 183/325, 184/358, 222/1327, 256/
148, 258/18, 259/29, 285/719, 296/120,
309/450, 313/531, 313/535, 325/295, 353/
238, 353/247, 355/298, 357/4, 357/5, 358/
47, 373/426, 374/442, 374/447, 381/157,
387/98, 403/494

s.-siz (isim fiili) 187/423

s.-qa 225/1402

s.-lik 183/325

sävun-

soğumak

s.-ädilär 284/688

s.-sä 284/688

s.-ib 387/91

s.-işini 387/91

sävur-

savurmak, boşuna hareket etmek

s.-sä 115/291

s.-ärđi 352/221

s.-ib turib 347/93

sävut-

soğutmak

s.-ädi 171/14

s.-màq 139/539

sävzi

bir reçel çeşidi

s. qıyàm 70/369

sày

vadi

s. 37/263

	s. boyi	22/554
	s.-niñ	17/411, 52/364
	s.-dägi	4/87
säyä	(F. i. säye)	gölge
	s. çay	135/428
	s.-i	dävlät 312/506
	s.-siniñ	82/121
	s.-sidän	164/147
	s.-läridä	385/41
säyabän	(F. i. säye-bän)	gölgelik
	s.-läri	385/40
säyähät	(A. i. siyähät)	seyahat
	s.-i	53/390, 286/732
säyil	(A. i. seyr)	seyir, bayram
	s.	80/53
	s.-ni	80/55
	s.-dä	80/55
	s.-dän	80/58
	s.-idä	328/22
	s.-lärigä	13/318
säyrä-	ötmek, sakımak	
	s.-yätir	196/654
	s.-gän (s. f.)	19/466
	s.-y digän	339/285
	s.-y ket-	86/217, 86/218
	s.-sdän	112/204

	s.-şigä	196/653
säyräq	ötücü	
	s. 53/382	
säyrät-	çalmak (müzük aleti), konuşturmak, şakit-	
	mak.	
	s.-ädi	11/267
	s.-ib	251/15
	s.-ib qoyib	12/283
säyyär	(A. s. seyyär) seyyar	
	s. 385/24, 400/419	
Säyyidälmüslümin (Müminlerin efendisi)		
	S. Ämir Ümār	200/758
sāz	(F. s̄āz) iyi, yerinde, yolunda	
	s. 48/263, 68/309, 68/321, 69/356, 181/277,	
	224/1383, 321/200, 321/202, 322/203, 331/	
	79	
	s. bol-	153/281, 367/275
sāzlä-	doğrultmak, düzeltmek	
	s.-māqdä edilär	98/519
sehr	(A. i. sihr) sihir, büyü	
	s.-li	87/236, 259/37, 342/369
sekin	(A. s. s̄ākin) sakin, yavaş	
	s. 17/411, 41/85, 72/432, 102/617, 107/95,	
	121/62, 122/84, 171/22, 193/586, 193/590,	
	213/1095, 233/1611, 258/19, 285/717, 307/	
	390, 309/447, 339/286, 349/133	

s. yür- 215/1144, 215/1155

s. -sekin 17/411, 41/85, 121/62, 331/87,
339/286

s.-ginä 16/386, 27/21, 35/204, 49/302,59/
77, 75/501, 76/533, 86/209, 86/
225, 149/194, 169/277,182/305,182/
308, 215/1152, 221/1302, 222/1317,
224/1365, 266/214, 306/373, 313/
534, 381/156, 381/164, 382/186,
382/200, 397/337, 411/131

s.-lik 289/819

sekinlät- yavaşlatmak

s.-di 411/195

s.-ib 51/350

selkillä- sallanmak, kımıldanmak, oynamak

s.-b 1/9

semiz sisman, semiz

s. 137/478, 187/429, 308/416, 392/218

s.-niñ 364/180

s.-ginä 217/1194,

sen sen

s. 6/129, 7/149, 42/111, 64/227, 70/362,70/
378, 89/281, 93/389, 95/444, 95/453, 97/
505, 108/116, 116/320, 138/505, 140/557,
157/398, 180/254, 181/258, 184/344,189/
484, 196/665, 199/725, 202/824, 203/849,

206/924, 207/936, 207/948, 208/963, 210/
1004, 217/1207, 223/1340, 225/1402, 225/
1403, 226/1419, 228/1477, 231/1567, 35/
1650, 235/1652, 236/1686, 236/1688, 236/
1689, 237/1714, 238/1724, 238/1737, 238/
1743, 238/1744, 240/1782, 240/1783, 245/
1926, 246/1938, 246/1939, 246/1950, 247/
1963, 247/1972, 248/1990, 248/1993, 255/
121, 255/122, 256/127, 260/54, 260/56,
260/56, 260/57, 260/58, 260/60, 260/70,
260/70, 278/522, 287/760, 288/799, 331/
85, 337/242, 340/330, 347/101, 351/202,
351/204, 375/1, 375/15, 376/37, 376/42,
411/200, 412/209, 248/1983, 411/200

s.-sän 246/1944

s.-gä 81/83, 93/382, 94/416, 94/420, 104/
8, 116/330, 120/47, 139/515, 141/
573, 141/573, 183/312, 197/674, 198/
715, 201/773, 206/925, 212/1073, 213/
1099, 236/1688, 238/1737, 239/1748,
239/1764, 240/1782, 245/1920, 245/
1921, 248/1991, 287/756, 287/760,
287/773, 331/85, 335/199, 336/222,
340/325, 351/205, 352/217, 364/199,
377/50, 377/55, 378/101, 412/215

s.-dän 180/238, 181/264, 197/671, 240/1776,

247/1972, 248/1990, 351/202

s.-däy 248/1995

s.-dek 260/62

s.-ifñ 22/556, 93/394, 123/117, 200/768,
200/770, 211/1035, 212/1058, 216/
1166, 235/1653, 245/1918, 246/1938,
248/1992, 248/2002, 260/58, 261/76,
376/26, 376/44, 377/73

s.-iki 197/671, 197/671, 197/672, 229/1498

s.-ikimän 287/776

s.-ikidän 225/1400

s.-i 93/391, 96/466, 207/935, 229/1498,
238/1746, 239/1748, 245/1917, 245/
1923, 248/1983, 248/1988, 248/2003,
249/2007, 260/56, 317/87, 318/122,
340/326, 367/262, 375/2, 375/9, 376/
43, 415/301

s.-lär 203/844, 315/24, 337/231, 348/120,
364/183, 364/196

s.-lärnifñ 122/88, 202/804, 202/805

s.-läрни 41/76, 317/83

s.-lärgä 315/33

s.-lärdä 364/196

s.-lärdän 151/231

sendaqa (A. i. sandük) sandık

s.-läрни 412/221

senlä-	senli benli olmak s.-şi 357/23
sensirä-	teklifsizce davranmak s.-b 188/461 s.-gänidä 189/482 s.-şidä 189/481
sep	ceyiz s. 56/10 s.-i 19/474
sep-	serpmek, saçmak s.-ädi 39/42
septir-	serptirmek, saçırmak s.-iş 79/45
seräb	(ser-äb) bol s. 14/328, 158/421
sercäh1	(F. ser- + A. cehl) hırçın, öfkeli s. 355/299
sergäk	uyanık s. 144/54 s.-lik 398/377
sergäp	(F. s.) geveze s. 232/1573
sergöst	(F. ser-güst) etli, semiz s. 78/11, 187/429
serhäväs	(F. ser- + A. heves) istekli, hevesli s. 101/606

serxuṣāmād	(F. ser-huṣ-āmed) akıllı, bilgili s. 159/14
serqatıq	(F. ser- + T. qatıq) yoğurtlu s. 137/477
sernäs'ä	(F. ser- + A. neṣ'e) neşeli s. 4/81, 144/71
sertäkällüf	(ser- + A. tekelluf) gösterişli s. 97/511, 99/550, 100/574, 109/128
seruyqu	(F. ser- + T. uyku) uykulu s. 50/322
serzärdä	(F. ser-zerde) öfkeli, hırçın s. 118/383
seskän-	seğirmek, irkilmek s.-ib 3/68, 54/417, 219/1257 s.-ib àl- 316/52 s.-ib ket- 412/204
seskántir-	irkiltmek s.-ib àl- 2/40
sev-	sevmek s.-ämän 268/263, 280/588, 280/594, 286/739 s.-ämänmi 278/541, 278/537, 280/584, 280/ 585 s.-sä 229/1500 s.-ädigän 265/196 s.-ädigängä 265/191 s.-ädigänigä 292/23

s.-gän (s. f.) 15/360, 201/788, 230/1526,
268/267, 286/741, 342/366

s.-gänimni 280/583

s.-gänigä 197/680, 288/784

s.-gänligimdän 262/115

s.-ärđi 149/187

s.-ärmidi 229/1501

s.-mäydi 90/315

s.-mäsä 280/589

s.-mäyđigän 292/23, 404/9

s.-mägän (s. f.) 265/191

s.-mägänligini 263/150

s.-mäš edi 297/129

s.-iš 14/333, 14/345

s.-išgä 280/593

Sevästapäl sehir ismi

S.-gä 310/471

sevgi sevgi

s. 7/169, 199/726, 273/389

s.-niñ 268/270

s.-li 75/494, 82/114

sevimli sevimli

s. 86/213, 90/318, 99/560, 113/246, 113/
247, 114/265, 190/498, 192/551, 260/
55, 265/197, 307/392, 307/399, 357/16,
398/373

	s.-sini	357/22
sevin-	sevinmek	
	s.-di	89/284
	s.-ämän	286/745, 343/387
	s.-äsiz	343/388
	s.-ädi	25/631
	s.-ifñ	9/212
	s.-säñiz	343/387
	s.-ib	320/160
	s.-gän (s. f.)	239/1757
	s.-ärdilär	46/224
	s.-gän edilär	34/199
	s.-iş	5/120
sevinç	sevinç	
	s.	4/83, 7/169, 33/169, 77/547, 147/151, 221/ 1308
	s. bilän	17/409
	s. qoşığı	197/681
	s. yaşları	227/1465
	s.-ni	47/249
	s.-dän	59/84
	s.-i	1/5, 63/190
	s.-lärini	26/638
	s.-li	71/386
	s.-lik	171/5
sevinçilä-	müjdelemek	

s.-màk 33/154
 sez- sezmek
 s.-di 35/224, 52/362, 185/373, 304/306,
 324/280, 414/259
 s.-gänmän 3/68
 s.-işgändir-dä 210/1006
 s.-gän (s. f.) 160/29
 s.-gändäy 73/447
 s.-gäni 53/391
 s.-ärdim 217/1211
 s.-ärdi 51/348, 261/89, 373/428
 s.-ib 8/174, 63/183, 233/1605
 s.-mädi 235/1645, 414/256
 s.-ä başlä- 245/1903
 s.-iş 160/29
 sezil- sezilmek
 s.-ärdi 110/165, 403/493
 s.-ärlük 319/143
 Sibir' Sibirya
 S. 400/427
 S.-gä 336/229, 337/231, 367/263, 402/485
 sıçqàn sıçan, fare
 s. 78/20
 s.-niñ 78/19
 sidir- sıyırmak
 s.-ädi 269/286

s.-ä başlä- 324/279

sifät (A. i. sifät) kalite, nitelik

s.-idä 226/1428, 236/1684, 398/364

sigir sigır, inek

s. sağış 2/38

s.-miz 274/423

s.-niñ 258/11

s.-ni 274/419

s.-läрниñ 90/327

sihät (A. i. sihhat) sihhat

s.-sälämät 9/205

sil tüberküloz, verem

s. 371/376

s. qıl- 106/68, 291/866, 371/376

s. bol- 88/256

silä- okşamak, sıvazlamak

s.-ädi 58/67

s.-b 41/87

s.-b -siypäb 252/25, 278/521, 341/341

s.-gändän 148/155

silki- silkmek

s.-b 86/210

silkin- silkinmek

s.-ä -silkinä 259/35, 409/146

silkit- sıvazlamak, kımıldatmak

	s.-di	392/209
	s.-ib -silkitib	227/1450
silliq	düz, düzgün	
	s.	81/86
simfoniya	(Fransızca i.) senfoni, orkestra eseri	
	s.	231/1547
simyagac	telgraf direği, elektrik direği	
	s.-lärniñ	1/12
sinä-	denemek	
	s.-säm	265/201
	s.-rdim	265/201
	s.-maqçı edim	180/249
sinästä	denenmiş, tanıdık	
	s.	364/202, 366/246
sinçaläq	serçe parmağı	
	sinçaläq-ı	363/163
	sinçaläq-ıgä	59/77
sinçikläb	dikkatle	
	s.	265/184
sindir-	kırmak	
	s.-dim	159/20
	s.-ädilär	260/63
	s.-äy	112/225
	s.-mä (e.)	197/674
	s.-säm	66/278
	s.-ib	367/300

	s.-gän (s. f.)	114/273
	s.-ädigän bol-	142/8
	s.-ä àl-	293/47
	s.-màqqa	86/224
	s.-màqçi bol-	111/200
	s.-iş	141/578, 154/305
	s.-işgä	112/208
sin	mezar	
	s.-dür	409/148, 409/148
sin-	kırılmak	
	s.-di	63/190, 127/208, 353/257.
	s.-ib	32/135
	s.-gäç	112/209
	s.-gängä	350/162
	s.-gändän	260/64
	s.-mäydiläirmi	151/246
	s.-iş	337/255
sinf	(A. i. sınıf) sınıf	
	s.-ini	192/547
	s.-idä	272/371
sif-	sinmek, kökleşmek	
	s.-ib	372/384
	s.-gän (s. f.)	402/483
sifäri	gibi	
	s.	1/11, 13/302, 16/396, 31/113, 31/116, 32/129, 37/257, 43/137, 51/341, 54/420, 78/

12, 78/14, 78/17, 86/217, 87/252, 96/473,
96/474, 98/516, 101/603, 113/241, 143/26,
147/151, 158/428, 187/428, 189/477, 194/
617, 199/725, 201/796, 203/832, 233/1601,
236/1676, 249/2015, 249/2022, 258/14,270/
313, 270/325, 289/821, 290/839, 298/177,
310/463, 313/548, 333/131, 355/308, 357/
7, 358/37, 358/42, 361/115, 367/284,382/
184, 387/77, 392/223, 403/498, 403/504,
406/70, 415/296

sifil	kızkardeş
	s. 67/295, 226/1427, 295/90
	sifil-im 290/855
	sifil-isi 38/23
	sifil-isiniñ 38/19
	s.-lärimiz 379/128
	s.-läriñiz 269/305

sınıq	kırık
	s. 64/207

sintäläq	Hakaret, aşığılama ifade eder.
	s. 380/138, 380/125
	s.-di 381/172

sipä	(F. s.) alçakgönüllü, sade
	s. 330/64
	s.-mi 336/218
	s.-lik 406/72

sipählik (F. sipāh + T. -lik) askerlik
 s.-ni 406/57

sipäqtä hizmet ehli
 s. 221/1311, 352/225, 352/227

sir (A. i. sirr) sır
 s. 88/260, 152/263, 210/1018, 230/1530
 s.-ni 136/440, 176/136, 191/538
 s.-imni 269/288
 s.-i 14/346
 s.-lärini 62/154
 s.-lärniñ 191/518
 s.-lärni 109/147, 109/148, 190/517
 s.-li (tuhaf, acayip) 175/121, 392/207

sirä asla, hiç, mutlaka
 s. 19/477, 72/421, 73/441, 80/54, 107/97,
 112/213, 118/362, 124/128, 132/338, 145/
 99, 153/291, 169/262, 176/133, 189/486,
 196/651, 199/736, 202/812, 241/1800, 254/
 79, 313/547, 322/222, 345/31

sirdaş (A. sirr + T. -daş) sirdaş
 s. 372/386

sirkä (F. i. sirke) sirke
 s.-dän 308/420

sirkâr (T. sır + F. kâr) sırlı, boyalı
 s.-lik 307/395

siyâh (F. i. siyâh) siyah; mürekkep

siyäsät s.-gä 389/137
 (A. i. siyaset) siyaset, politika
 s. 384/8
 s.-ni 384/15
 s.-nif 384/14, 384/16
 s.-gä 384/19, 376/37
 s.-ifizni 376/39
 s.-lärögä 202/811
 siyäsiiy (A. s. siyäsii) siyäsii
 s. 202/813, 399/406
 siyqa basma kalıp
 s. 145/84
 siylä- saygı göstermek, izzet ikram göstermek
 s.-b 43/137
 s.-y al- 43/142
 siypä- sıvazlamak
 s.-b 252/25, 278/521, 341/341
 siyräk seyrek
 s. 78/15
 s. bol- 78/11, 187/434
 siz siz
 s. 16/388, 16/404, 17/420, 22/549, 34/192,
 40/68, 42/112, 46/208, 46/210, 56/18,59/
 96, 59/93, 60/102, 60/118, 60/124, 61/
 130, 62/162, 64/213, 66/257, 67/283,68/
 324, 81/101, 82/103, 93/385, 97/496,105/

46, 107/83, 110/164, 110/164, 125/160,
126/200, 127/207, 136/452, 138/513, 156/
370, 158/419, 164/133, 164/133, 170/296,
177/158, 193/571, 202/823, 207/945, 211/
1045, 212/1057, 216/1183, 217/1211, 220/
1273, 220/1286, 226/1426, 230/1528, 230/
1536, 231/1562, 240/1780, 244/1894, 252/
42, 253/69, 253/75, 253/75, 261/79, 269/
290, 269/298, 269/301, 269/301, 269/302,
269/305, 270/321, 270/332, 271/346, 271/
361, 274/423, 276/487, 281/602, 302/281,
320/175, 320/172, 321/186, 343/387, 343/
388, 356/324, 360/96, 377/82, 389/144,
390/163, 392/227, 394/272, 397/350, 400/
436, 407/82
s. -kü 66/259, 289/813
s.-misiz 241/1815, 302/272
s.-niñ 59/99, 63/177, 66/279, 74/464, 94/
431, 127/208, 133/359, 134/386,
134/389, 156/357, 172/26, 192/565,
200/762, 203/834, 206/915, 275/450,
276/479, 322/223, 323/237
s.-niki 141/571, 176/131, 176/133, 176/150,
269/300
s.-nikimi 395/301
s.-ni 5/100, 5/106, 16/388, 60/117, 65/249,

91/348, 118/375, 123/112, 124/129,
126/202, 129/263, 159/8, 174/86, 185/
367, 210/1022, 226/1427, 269/301, 306/
355, 307/387, 323/236, 402/468

s.-nimi 135/436

s.-gä 9/211, 42/120, 43/147, 54/410, 57/25,
64/212, 66/258, 73/437, 73/444, 92/
380, 94/414, 94/432, 96/479, 95/454,
95/456, 102/614, 102/621, 117/349,
121/59, 122/87, 136/456, 139/530,
167/209, 170/294, 171/15, 181/274,
191/541, 208/973, 209/999, 216/1177,
226/1426, 227/1442, 227/1447, 229/
1492, 231/1562, 243/1850, 243/1875,
253/74, 256/125, 269/299, 269/300,
272/362, 281/605, 305/339, 345/40,
351/200, 351/200, 358/29, 361/120
374/434, 374/446, 412/226

s.-dä 64/218

s.-dä -ä 176/146

s.-dän 29/68, 67/293, 70/381, 91/355, 11/
271, 156/364, 207/944, 244/1894,
299/187, 320/172, 343/387, 361/119,
402/481

s.-däy 106/66, 346/67

s.-lär 50/318, 52/375, 201/796, 215/1140

	s.-lärnif	29/61
	s.-lärnikiğä	60/122
	s.-läрни	69/346
	s.-lärgä	98/536
sizlä-	siz diye hitap etmek; sızlamak	
	s.-b	234/1632
	s.-b bol-	396/319
	s.-b yät-	111/190
sıg-	sızmak	
	s.-mägän (s. f.)	178/200
sıgdir-	sıgdırmak	
	s.-mäy	96/484
	s.-älmäs edi	98/526
sıq-	sıkmak	
	s.-di	227/1450
	s.-dilär	183/329
	s.-ib	183/327
	s.-ib älib	359/56
sıqıq	sıkı	
	s.	343/392
sıqıl-	sıkılmak	
	s.-ib	2/24, 34/188
	s.-gändän	106/61
	s.-gänini	113/229
	s.-gänidän	241/1803
sıqım	sıkım, bir avuç	

	s. 13/308, 259/48, 308/408, 340/323, 341/338
	s.-ginä 187/415
sıqındi	sıkıntı
	s.-lär 20/505
sıqınti	sıkıntı
	s.-lär 8/197
sıqışuv	sıkışma
	s.-lär 183/331
skämeykä	(Rusça) döşek, sedir
	s.-gä 209/989, 214/1131, 377/70
smit-vesson	tabanca markası
	s. 362/147
sök	darı
	s. äşi 41/97
sök-	sövmek, çıkışmak, paylamak; sökmek
	s.-ä başlä- 334/174
	s.-ädi 366/241, 367/261
	s.-ämizmi 134/401
	s.-di 346/59
	s.-ib 106/58, 204/874, 252/24, 325/303
	s.-ib kel- 268/274
	s.-ib yubär- 325/300
	s.-ib edim 329/25
	s.-kän bol- 129/263
	s.-känini 325/300
	s.-màqdä edi 119/6

	s.-işädi	126/198
sökil-	bölük bölük çıkmak, gitmek	
	s.-gän (s. f.)	347/88
sökin-	kınanmak, azarlanmak	
	s.-ädi	365/208
	s.-mäsä	363/172
sön-	sönmek	
	s.-di	63/190
	s.-gil	409/149
	s.-ib	67/284, 341/353
	s.-gänini	339/304
söndir-	söndür-	
	s.-ädi	39/42
söylän-	söylenmek	
	s.-mäqdä edi	112/219
söylävci	konuşmacı, söyleyici	
	s.-si	404/21
söz	söz	
	s.	10/238, 23/567, 30/95, 33/152, 40/71, 52/359, 52/360, 73/454, 74/472, 119/8, 136/457, 139/524, 151/246, 154/320, 162/101, 176/142, 189/474, 190/492, 191/523, 192/561, 205/895, 236/1689, 253/54, 264/167, 280/572, 285/702, 299/187, 329/42, 333/147, 350/176, 352/229, 370/335, 392/215, 397/337, 404/13, 404/8

s. bilän 117/356, 121/61, 388/121
s. aç- 105/44, 155/336
s. al- 393/234
s. äyt- 96/464, 399/400
s. ber- 352/220, 366/235, 371/361
s. qıl- 269/289, 375/19
s. tiñ- 189/490
s. başı 359/54
s.-niñ 73/453, 110/162, 117/351, 203/848,
317/99
s.-ni 30/78, 47/251, 48/266, 57/35, 99/547,
117/352, 142/1, 161/64, 166/191, 190/
494, 244/1892, 273/393, 335/179, 350/
179, 359/53, 361/125, 388/103
s.-gä 10/229, 10/231, 12/279, 52/360, 86/
217, 95/447, 138/509, 240/1792
s.-dä 79/36, 104/12
s.-dän 12/287, 20/488, 48/262, 73/451, 94/
427, 107/93, 324/265
s.-iñni 247/1977
s.-iñgä 376/26
s.-i 16/396, 114/260, 245/1901, 263/136,
296/102, 305/330, 310/460, 310/462,
406/63
s.-iniñ 13/326
s.-ini 17/418, 27/16, 29/53, 49/303, 50/304,

92/376, 128/235, 134/402, 154/315,
203/849, 271/341, 274/415, 315/47,
402/473, 409/142

s.-igä 8/175, 394/260

s.-idä 44/162, 65/241, 133/360, 298/159,
346/66, 405/25

s.-idän 14/353, 92/367, 135/420

s.-içä 13/319

s.-lär 9/209, 28/42, 32/134, 57/27, 67/
299, 87/230, 132/340, 139/533, 189/
475, 189/490, 190/505, 190/506, 269/
284, 275/464, 303/295, 341/334, 361/
104, 361/105, 361/102, 394/266, 397/
346

s.-lärniñ 32/134, 52/361, 67/300, 226/
1429, 269/285, 282/637

s.-lärni 49/281, 52/363, 72/426, 87/241,
100/582, 122/77, 123/115, 151/
240, 158/423, 276/466, 282/638,
321/179, 323/234, 346/75, 374/
438, 394/270

s.-lärnä 12/283, 139/533

s.-lärnä 25/614, 110/173, 250/2038

s.-läri 51/337, 67/299, 75/488, 111/186,
116/312, 214/1113, 233/1601, 261/
82, 281/611, 297/145, 346/74

s.-lärini 51/340, 176/153, 281/612, 294/
55, 333/136, 333/138, 350/173
s.-lärigä 5/119, 92/373, 409/143
s.-läridä 151/240, 157/392, 212/1060
s.-läridägi 4/84
s.-läridän 20/490, 133/364, 142/4
s.-li 370/347
s.-lik 279/544
sözlä- konuşmak
s.-ydilär 80/70, 84/159
s.-di 155/342, 266/225, 406/50
s.-b 222/1330, 388/123
s.-gän (f.) 135/425, 136/438
s.-gäni 214/1121
s.-gänidän 334/168
s.-rdi 233/1600, 310/470, 323/234
s.-y bil- 362/138
s.-y başlä- 92/362, 95/459
s.-b ber- 135/419, 362/142
s.-b öt- 229/1511
s.-şgä 86/223
sözlän- kendi kendine konuşmak
s.-di 115/282, 128/249, 403/509, 411/188
s.-ädi 363/156
s.-ib 30/89, 394/282, 412/205
s.-gäni 310/467

s.-är edi 415/286
s.-ärdi 26/647, 97/509, 218/1227, 412/207
s.-ib ber- 19/480
sözläs- söylesmek, karşılıklı konuşmak
s.-maq keräk 283/662
s.-ärkän 80/68
s.-ädigän 273/388
s.-ärdilär 30/92
s.-maqda edilär 45/192
s.-ä başlä- 266/220

sofi (A. i. süfi) sofi, mutasavvif

s. 8/187, 8/191, 8/193, 9/214, 10/231, 10/242,
11/257, 12/279, 12/287, 12/289, 12/291, 13/
322, 14/330, 14/336, 15/356, 15/358, 15/
372, 15/374, 15/379, 16/385, 16/392, 16/
395, 16/397, 16/402, 16/405, 17/414, 17/
418, 17/421, 17/428, 17/431, 18/440, 18/
451, 19/460, 19/484, 20/487, 20/489, 20/
502, 21/531, 22/539, 22/541, 23/571, 23/
580, 24/600, 24/610, 25/614, 25/623, 44/
155, 48/273, 48/274, 48/275, 53/382, 60/
105, 103/653, 104/3, 104/9, 105/43, 106/64,
107/91, 107/98, 108/104, 108/109, 110/166,
110/167, 110/175, 112/222, 142/19, 143/30,
143/35, 143/36, 143/36, 143/37, 144/54, 144/

59, 144/60, 144/64, 149/182, 149/186, 150/
209, 152/257, 152/276, 152/280, 154/306,
154/326, 155/338, 155/348, 156/359, 156/
366, 156/371, 156/376, 157/385, 157/387,
157/393, 330/53, 334/166, 390/178, 400/426,
402/482, 405/40, 405/41, 405/41, 405/43,
406/51, 406/65, 406/68, 406/74, 407/76, 407/
84, 407/86, 407/93, 409/130, 409/134, 409/
138, 409/141, 409/142, 410/155, 410/163,
410/170, 410/173, 410/175, 411/190, 412/206,
412/211, 412/215, 412/227, 413/232, 413/250

s.-mi 194/595

s.-niñ 6/133, 6/139, 9/217, 10/239, 11/267,
11/273, 15/369, 18/452, 19/459, 19/
477, 20/495, 20/496, 21/517, 21/523,
21/525, 22/543, 24/588, 24/605, 32/
132, 52/381, 105/31, 108/106, 111/
186, 141/578, 142/1, 142/3, 142/7,
143/45, 144/58, 149/190, 149/199,
150/204, 153/287, 153/300, 158/408,
176/132, 333/131, 333/136, 352/222,
373/410, 405/42, 406/63, 406/69,
406/69, 406/75, 407/94, 409/134,
410/151, 410/158, 411/183, 412/203,
413/242

s.-ni 6/125, 11/266, 289/824, 413/235, 413/

	241, 413/247
s.-gä	6/134, 11/272, 11/261, 19/476, 23/ 567, 48/275, 106/58, 155/355, 289/ 825, 333/151, 406/53, 406/71, 407/85, 413/231
s.-dä	9/202, 14/342, 21/526
s.-dän	11/270, 13/324, 19/483, 148/174, 406/54, 406/55, 414/280
s.-däy	104/19, 340/317
s.-si	140/545
s.-lär	130/304, 146/106
s.-lik	409/148
soq-	vurmak, yapmak
s.-ışädi	320/153
sol-	solmak
s.-di	63/191
s.-ib	53/386, 114/264
solgunlik	solgunluk
	s. 57/42
solim	güzel, fevkalade
	s. 101/592
s.-ginä	308/413
som	Çarlık döneminde para birimi
	s. 179/227, 179/231, 180/252, 180/253, 181/ 258, 181/264, 185/385, 190/502, 190/503, 190/514, 225/1409, 225/1410, 249/2030,

250/2031, 271/338, 349/135, 349/135.379/

115, 405/46

s.-gä 263/147

s.-inimi 181/265

s.-lärpä 386/69

s.-lik 158/423, 188/450, 224/1376, 225/
1411, 302/267, 414/274, 414/274

s.-likni 288/791, 289/817

sofi

son

s. 4/84, 6/144, 8/179, 15/371, 20/502, 21/523,
22/552, 25/614, 25/616, 36/232, 45/196, 55/
439, 66/271, 69/338, 83/135, 92/362, 95/
437, 99/542, 105/38, 107/93, 110/173, 120/
43, 124/143, 130/283, 132/355, 136/449, 144/
76, 146/123, 149/198, 149/201, 150/204, 154/
327, 159/20, 162/91, 176/153, 177/154, 180/
232, 182/295, 184/361, 186/392, 188/448, 190/
514, 192/546, 192/560, 201/775, 214/1119,
214/1124, 216/1161, 221/1308, 223/1349,
226/1434, 227/1443, 233/1598, 237/1712,
247/1975, 250/2038, 254/77, 260/64, 263/
129, 264/160, 278/521, 284/688, 286/729,
287/753, 288/784, 293/49, 297/133, 312/
521, 313/534, 324/276, 330/62, 333/143,
334/169, 338/256, 338/272, 344/2, 344/2,
344/21, 345/25, 350/179, 355/301, 356/328,

367/300, 371/358, 373/411, 374/432, 403/
502, 404/1, 404/16, 404/5, 414/262, 414/
268, 415/291

s.-gi 7/163, 36/244, 41/82, 50/304, 65/239,
72/422, 105/36, 107/79, 113/229, 388/
127, 394/270, 396/324, 398/367, 402/473

sofrä

sonra

s. 4/89, 6/128, 17/421, 25/615, 28/41, 44/162,
48/253, 54/424, 57/48, 64/217, 65/237, 66/
275, 75/490, 77/545, 83/142, 86/204, 96/
477, 98/530, 99/544, 102/616, 102/633, 109/
131, 109/138, 109/143, 112/226, 113/241,
118/378, 121/53, 122/101, 123/122, 124/
129, 128/246, 128/248, 129/275, 134/403,
135/418, 136/451, 137/479, 142/3, 143/30,
149/194, 150/205, 150/217, 172/29, 173/53,
177/162, 177/174, 179/228, 184/358, 188/
444, 190/493, 198/706, 205/889, 205/899,
205/901, 207/937, 207/946, 211/1054, 213/
1096, 214/1110, 214/1120, 222/1315, 225/
1396, 233/1610, 233/1611, 240/1792, 244/
1892, 254/92, 256/139, 258/16, 258/7, 270/
329, 286/734, 287/764, 295/95, 301/238,
305/338, 314/20, 325/305, 344/4, 346/66,
347/99, 352/227, 355/294, 359/56, 360/101,
362/141, 368/279, 375/12, 379/109, 380/135,

380/140, 382/191, 389/149, 393/245, 396/
311, 397/344, 403/499, 405/38, 411/191,
413/241, 415/296

sor-

emmek

s.-ib 321/200

s.-ib sorib 186/393

sor-

sormak

s.-mäydi 39/34

sorä-

sormak

s.-rmän 355/293

s.-rmikin 396/332

s.-dim 273/408, 274/421, 288/794

s.-di 6/145, 16/381, 18/451, 19/466, 23/572,
45/201, 48/253, 50/316, 69/340, 69/348,
70/361, 70/366, 71/388, 73/448, 83/
139, 87/246, 91/330, 92/374, 98/532,
99/545, 104/5, 107/82, 108/113, 110/
164, 121/59, 129/268, 143/42, 146/123,
150/208, 150/214, 157/389, 169/272,
181/270, 217/1190, 223/1346, 225/1396,
254/78, 256/136, 289/814, 305/333,
307/380, 314/20, 315/48, 320/165, 321/
194, 332/115, 346/68, 374/435, 395/290,
401/442, 406/51

s.-dimi 395/289

s.-dilär 414/266

s.-diñiz 107/84
s.-gän (f.) 202/807
s.-ymän 167/224, 219/1250, 219/1247,315/26,
331/86, 331/86, 399/397, 408/121
s.-ysän 203/849, 217/1198
s.-ymiz 201/790, 201/791, 201/791,201/792,
236/1686, 331/84
s.-ysiz 104/16
s.-ydi 164/138, 210/1004, 215/1135,215/1141
s.-ydimi 164/140
s.-y (e.) 285/702
s. 331/85
s.-gin-dä 122/82
s.-sin 204/869
s.-säm 167/226, 219/1246
s.-sämmi 218/1232, 218/1233, 218/1234,285/
702
s.-säñ 217/1194, 346/57
s.-sä 182/303
s.-säñiz 66/255
s.-gim kel- 218/1231
s.-gändä 32/144, 164/138, 318/113
s.-b 56/21, 67/288, 139/515, 150/227,164/
137, 216/1170, 267/240, 268/279,287/
777, 326/330, 377/54
s.-günimçä 267/250

s.-ydidän 189/475
s.-gän (s. f.) 85/181, 87/239, 135/425,
264/159
s.-gän bol- 61/137, 87/247
s.-gänif 211/1035
s.-gäni 267/245
s.-gänini 249/2028
s.-r edi 415/290
s.-gän edi 396/315
s.-mâqçi edik 331/95
s.-s keräk edi 164/144
s.-b edifiz 105/30
s.-sin emiş 204/872
s.-mädi 155/331
s.-mädilär 84/172
s.-mädifizmi 332/118
s.-mä (emir) 225/1394
s.-mäñ 177/158
s.-mäsdän 264/166
s.-mäy 13/322
s.-mäy -netmäy 64/220
s.-mâgänini 80/69
sorälmädi 155/332
s.-yqäl 254/82
s.-y àl- 105/32
s.-y ber- 367/254, 396/331

	s.-b qoy-	120/41
	s.-b otir-	144/61
	s.-b ber-	216/1179
	s.-b yät-	273/409
	s.-b qäl-	166/191, 242/1836, 275/449, 329/44
	s.-b öt-	332/103
	s.-b tur-	252/28, 338/261
	s.-b àl-	83/150
	s.-màqqa	83/141
	s.-ş	285/702
	s.-şgä	275/465, 367/253
	s.-şgäçä	248/1990
soràq	soru	
	s.	84/177, 236/1686, 237/1707, 248/1989, 376/48, 387/77, 387/78, 387/86, 391/182, 401/449
	s. künü	396/334
	s.-niñ	385/24
	s.-qa	399/407
	soràğ-ıñni	394/278
	soràğ-ı	245/1903
	soràğ-ıgä	32/145
	soràğ-ıñizdä	237/1712
	s.-lär	84/176
	s.-lärini	256/148
	s.-siz	70/381

soräl-	sorulmak
	s.-sä 329/48
	s.-gän (s. f.) 388/124
soräs-	selamlaşmak
	s.-dilär 328/6
	s.-gänlär 411/179
sorät-	soldurmak
	s.-ib 326/331
soräv	talep, istek; soru
	s.-dim 405/35
	s.-i 304/312
sori	sedir
	s. 99/558
	s.-niñ 3/59, 50/325
	s.-gä 151/250, 151/254, 256/125, 324/266, 358/39
	s.-dä 6/130, 65/237, 69/335, 275/447
	s.-dägi 358/39
	s.-lärgä 312/522
	s.-çäniñ 259/43
	s.-çägä 105/40, 123/123
	s.-çädä 302/270, 309/446
	s.-çädän 106/72, 259/42
soy-	sevmek, güzel görmek
	s.-mägän (s. f.) 340/326
spekülyätsiyä	(Fransızca i.) vurgun, spekülâsyon

s. 324/262

stākän (Rusça i.) bardak

s. 387/90

s.-dän 177/164

stäl > stol (Rusça i.) masa

s. 175/111, 182/298, 198/699, 198/700, 218/1221, 228/1471, 228/1472, 228/1473, 229/1508, 230/1524, 403/505

s.-niñ 85/201, 86/225, 188/462

s.-gä 201/780, 397/351

s.-i 174/95, 197/689, 309/434

stänitsiyä (Rusça i.) istasyon, durak

s.-si 90/307, 258/9

s.-gä 258/12

s.-dä 266/211

s.-dän 258/2

stul (Rusça i.) sandalye

s. keti 221/1302

sud (Rusça i.) mahkeme

s. 245/1902, 245/1905, 311/494, 311/495, 385/25, 386/54, 389/152, 391/182, 391/203, 392/216, 393/241, 393/249, 395/284, 396/311, 401/452, 402/484

s. mäclisi 250/2044, 386/62, 389/152, 391/194, 393/235, 397/344

s. häy'äti 393/254, 399/396, 399/402, 400/

s. zali 250/2039, 400/439
s. sädri 402/468
s. a'zäläri 403/505
s. hüksmi 406/50, 406/61
s. räisi 392/210, 392/220, 393/233, 393/240,
393/248, 396/327, 396/333, 397/336,
397/337, 397/349, 399/398, 400/430,
402/481, 404/14
s.-niñ 245/1906, 256/147, 385/24, 386/71,
392/228, 400/426, 406/61
s.-gä 349/130, 394/276, 408/101
s.-dän 391/204, 403/502
s.-i 245/1909
s.-iniñ 384/23, 400/418
s.-idän 413/232
s.-lär 408/100
s.-lärädä 385/28

sudxor (F. i. sūd-hör) tefeci

s. 311/485

s.-dän 335/196, 335/196

sudrä- sürüklemek, uzatmak, geçiktirmek

s.-mä (e.) 94/433

s.-b 2/30, 46/210, 234/1642

s.-gän (s. f.) 51/346

sudräl- arkada kalmak, geçikmek; sürüklenmek
 s.-ib 63/192, 154/314
 s.-mäqdä edi 118/365
 s.-ib bärğünçä 203/830

suğär- sulamak
 s.-ib 134/387, 134/392, 230/1537
 s.-gänini, 136/447
 s.-işgä 102/634

suqıl- karışmak, el sokmak
 s.-ib 220/1278

Sultän (A. i. sultän) Sultan; özel isim
 S. 56/13, 300/221
 S.-im 164/149
 S.-ni 67/293, 69/333

Sultänxän Sultan; özel isim
 S. 54/427, 55/442, 56/2, 58/53, 61/139, 63/
 192, 66/262, 70/382, 71/388, 71/389, 71/
 390, 71/395, 71/396, 71/402, 73/450, 74/
 466, 74/474, 77/541, 160/27, 164/136, 165/
 151, 165/162, 165/165, 166/190, 168/249,
 200/761, 251/16, 252/27, 292/1, 292/3,
 294/51, 295/101, 296/123, 298/174, 299/
 194, 300/209, 300/218, 301/255, 302/262,
 302/276, 304/324, 304/314, 305/333, 306/
 354, 306/365, 306/371, 307/380, 307/389,

523, 313/534, 339/287, 341/344, 343/391,
370/334, 372/390

5. niK 57/41, 61/141, 67/286, 73/458, 74/

130, 163/119, 252/28, 308/402, 369,
397, 405/420, 407/400, 409, 406, 410
460, 444, 444, 444, 444

S.-ni 165/176, 304/312, 342/380, 355/306

S. niK 56/34, 100/412, 167/294

S. niK 164/418

S.-lärniki 76/519, 76/524

S. niK 164/418, 76/519

surän

gürültü

6. 161/57

sur

sur

s. 4/75, 28/26, 36/246, 39/42, 46/217, 65/245,

66/300, 79/45, 81/145, 89/207, 89/300, 89/
304, 93/394, 122/97, 133, 361, 133, 300, 131
388, 134/393, 134/393, 134/396, 135/421
135, 135, 136, 110, 136, 134, 136, 136, 136
456, 142/23, 160/48, 248/1986, 313/535,
136/411, 137/247, 165/310, 131/410, 301
157, 301/159, 301/169, 301/169, 301/1
381/172, 381/173, 381/173, 390/158, 390/

160, 390/162, 390/172, 395/303, 413/244
 (köfli suv et-) 149/198
 s.-idi 395/305, 395/306
 s.-niñ 136/446, 136/452
 s.-ni 92/364, 134/387, 134/395, 135/431,
 135/434, 136/456, 136/459, 136/461,
 204/866, 373/413, 373/414, 381/174,
 382/177, 285/719, 389/142, 390/156,
 395/289, 395/293, 396/314
 s.-gä 1/17, 44/171, 56/16, 129/260, 336/
 221, 359/56, 373/410, 373/423, 413/
 230
 s.-dän 194/594, 373/415
 s.-däy 15/361, 131/322, 157/407, 291/876,
 410/163
 s.-i 41/80, 82/113, 271/343, 279/559, 372/
 397
 s.-igä 66/263
 s.-idäy 153/294
 s.-iñgä 147/147
 s.-ini 337/235, 346/61
 s.-imizni 351/198
 s.-läri 93/404
 s.-lärigä 74/460
 s.-lärnifiñ 1/10, 152/266
 s.-lik 17/412

sühbät s.-siz 88/274, 136/445
(A. i. suhbet) sohbet

s. 110/162, 111/182, 275/441

s. bilän 370/346

s. hâfizläri 143/26

s.-niñ 86/215

s.-ni 42/105, 46/211, 69/336, 277/502, 300/
222, 356/319, 361/124

s.-gä 142/19, 143/34, 161/75, 320/169

s.-dä 87/234, 88/260, 88/268, 162/77

s.-dän 98/523, 323/247, 324/276

s.-lärini 161/74

s.-lärigä 50/311, 86/221, 275/442

s.-lär 105/28

s.-läрни 74/479

sühbätdäs sohbet arkadaşı

s. 87/240

s.-iniñ 212/1063

s.-igä 211/1047, 212/1067

s.-idän 211/1052

süküt (A. i. suküt) süküt

s. 24/595

s.-ni 41/93

s.-gä 138/500, 411/202

süldäb bkz. äldäb-süldäb

äldäb-süldäb (kandırarak, kandırıp) 163/109

sümmä	(Latince i.) meblağ, tutar s. 180/232 s.-niñ 179/230 s.-ñizni 185/366 s.-li 186/392
sünnet	(A. i. sunnet) sünnet s. 329/35, 329/36
süpä	(A. i. suffice) çardak s. 351/195 s.-niñ 347/88 s.-sidä 1/18 s.-çäsigä 214/1115 s.-li 313/544
süpir-	süpürmek s.-ätur 7/150
süpür-	süpürmek s.-ämän 8/180 s.-ib 2/39 s.-äyätgän 262/107 s.-ä başlä- 7/155, 8/179 s.-işib ber- 8/177 s.-ib yür- 185/385 s.-iş 8/182
süpürgi	süpürge s. bilän 21/513 s. 3/56, 7/152, 7/167, 7/166

	s.-ni	7/154, 8/176, 8/178
	s.-gä	8/176, 8/180
	s.-si	2/41
süprä	(A. i. sufre) sofrä	
	s.-lär	74/484
sür	kurumuş	
	s.	258/18
sür	küstah	
	s.	213/1106
	s.-sän	213/1098
sür-	sürmek, itelemek	
	s.-ädi	368/296
	s.-ib	367/277
	s.-ärđi	39/49, 58/75, 213/1087, 411/195
	s.-ä başlä-	258/19
sürät	(A. i. sürät) suret, resim	
	s.	160/44
	s. bilän	86/226
	s.-nif	154/317
	s.-gä	158/414
	s.-däy	154/314
	s.-i	85/197
	s.-ini	191/521, 191/527, 191/532, 205/898
	s.-läri	175/106, 259/24
	s.-lär	228/1471
sür'at	(A. i. sur'at) hiz, hızlılık, çabukluk	

s. 202/825, 202/825, 203/832
s.-dä 372/401
s.-i 197/685
s.-ini 95/457, 202/820
sürätkäşlik ressamlık
s. 198/718
sürgün sürgün
s. 385/43
s. bol- 385/44
s. qılış 385/38
s.-gä 400/422
sürin- sürünmek, sürüklenmek
s.-ib 56/23
s.-ärdilər 313/531
sürıştir- soruşturmak, tespit etmek
s.-äy 94/421
s. 94/433
s.-säk 94/430
s.-mäş edi 83/153
s.-ib kör- 162/94, 376/27
s.-ib tur- 186/408
s.-ib yür- 200/765
s.-ışnıñ 94/422
sürıştiril- soruşturulmak, tespit edilmek
s.-gäç 395/284
sürkä- bir yere sürmek

	s.-di	381/162
sürmä	sürme, rastık	
	s.-si	199/726
	s.-li	101/595
sürt-	sürtmek	
	s.-gäç	123/121
süsäy-	ağırlaşmak	
	s.-ib bol-	394/260
süsäytir-	ağırlaştırmak, yavaşlatmak	
	s.-di	195/643
süst	(F. s.) ağır, uyusuk, tembel	
	s.	108/124
süt	süt	
	s.	36/246
	s.-dän	194/594
	s.-i	274/419, 274/421
	s.-imiz	274/423
süy-	sevmek	
	s.-gän (s. f.)	44/169, 44/170, 369/317
	s.-gänigä	253/51
süyäk	kemik	
	s.-läri	78/6
süyän-	dayanmak, yaslanmak	
	s.-di	382/193
	s.-ib	47/244, 120/31, 381/151
	s.-gän (s. f.)	111/186

	s.-gäniçä	108/125, 174/76, 405/44
	s.-gän edi	52/377
süygülik	sevgili	
	s. 71/399	
süykän-	sürtmek	
	s.-ä -süykänä	382/200
	s.-ib	178/205
süyül-	su gibi olmak	
	s.-di	410/163
süyünçi	hediye	
	s. 254/86	
süyuq	sıvı, cıvık	
	s. 44/159	
süz-	süzmek, akmak; yüzmek	
	s.-ädimi	259/37
	s.-ä -süzä	229/1514
	s.-gän (s. f.)	132/336
süzgün	süzgün	
	s. 195/629	
süzil-	süzülmek	
	s.-ib	232/1587
	s.-gän (s. f.)	306/372

S

- säbädä hafif rüzgâr
s. 1/21, 32/129
s.-gä 111/191, 111/192
s.-si 27/6, 258/18, 313/531
s.-lär 31/125
- säbnäm (F. i. sebnem) ciy. sebnem
s. 34/183
- säd (F. s. şād) sevinçli, neşeli
s.-likni 25/631
s.-ligidän 176/135
- säfe (A. i. sefe) söz, lakırtı
s. keltir- 139/516, 139/518
- säftäli (F. i. seft-ālū) şeftali
s. 309/445
- säh (F. şāh) en güzel
s.-i româl 101/590
- şax (F. i. şāh) dal
s. 194/609
s.-läridä 142/15
- Sähäbiddin erkek ismi
S. 198/710, 199/734, 200/753, 273/396, 291/
865, 200/762, 200/764

sähänsäh (F. i. sehen-säh) yüce hükümdar
s.-i cähän 130/304

sähär (F. i. sehr) şehir
s. 2/35, 27/4, 46/221, 130/290, 174/80, 195/
627, 195/628, 231/1550, 234/1641, 279/545,
339/286, 282/625

s. ädämläri 385/30, 386/68, 390/169

s.-niñ 159/12, 174/91, 193/580, 234/1641,
274/435, 387/80

s.-ni 17/417, 17/422, 279/544

s.-gä 16/390, 40/55, 42/127, 56/2, 61/145,
102/637, 103/648, 121/51, 129/272,
159/1, 159/6, 167/225, 172/49, 222/
1319, 234/1636, 255/109, 293/43, 294/
66, 299/193, 311/493, 328/14, 338/
262, 340/322, 341/331, 341/338, 344/
5, 354/276, 372/401, 372/403, 377/82,
390/168, 405/49

s.-dä 13/313, 14/328, 17/422, 61/146, 62/
158, 76/535, 84/159, 84/178, 91/355,
96/460, 128/250, 160/30, 172/43, 181/
282, 181/283, 182/288, 220/1283, 253/
60, 284/675, 305/335, 386/57, 401/
460, 401/460

s.-dägi 79/31, 81/94, 84/165, 89/304, 131/
327, 273/397, 334/153, 367/265

s.-dän 13/315, 32/146, 39/46, 88/261, 98/

528, 255/116, 310/466, 314/1, 315/
31, 32/146, 333/142, 340/309, 346/
63, 359/66

şähr-iniñ 14/344, 384/3

şähr-idä 272/387, 398/382

şähr-imizdä 220/1274

ş.-lärigä 272/365

ş.-läрни 201/786

ş.-lärdä 130/284

ş.-mä-şähär 252/43

ş.-lik 56/15, 57/33, 60/119, 61/147, 68/
325, 71/394, 76/532, 98/527, 296/
110

ş.-likkä 293/38, 293/40

ş.-liklärdän 54/429

şähid (A. i. şähid) şahit, tanık

ş. 289/824, 346/75

şaxs (A. i. şahs) şahıs, kişi

ş.-lär 387/76

şair (A. i. şä'ir) şair

ş. 200/752

ş. edilär 200/752

ş.-niñ 198/712

şäk (A. i. şekk) sek, şüphe

ş. -şübhä 159/16

şäkl	(A. i. şekl) şekil
	ş.-dä 160/37, 297/128, 341/334, 411/184
	ş.-ini 152/268
	ş.-igä 160/44
	ş.-idä 191/524, 402/474, 411/186
	ş.-idägi 178/198
şäldirämä	yeni
	ş. 203/833
şälipayä	(F. şäli-päye) çeltik tarlası
	ş.-si 38/13
şällağı	kavgacı, yaygaracı
	ş. 299/189
şäm	(A. i. şem') mum
	ş. 15/378
	ş.-idek 406/56
	ş.-lärini 3/47
şäm	(F. i. şäm) akşam, akşam namazı
	ş. 299/201
	ş. çağı 310/467
	ş.-gä 13/304, 241/1805
	ş.-dän 218/1218, 301/232, 372/388
şämä	çay çöküntüsü
	ş.-sini 315/44
şämäl	rüzgâr
	ş. 259/30, 291/886, 389/133
	ş.-niñ 377/61

	ş.-gä	67/297
	ş.-däy	172/26, 370/354
	ş.-i	355/299
	ş.-lär	391/194
	ş.-lördäy	142/3
şämällä-	soğuk almak	
	ş.-b	358/48, 381/162
	ş.-b -netib	374/434
Şämäsräb	özel isim	
	Ş.-niñ	137/471
Şämsiddin	erkek ismi	
	Ş.	125/176, 127/226
	Ş.-ni	96/483
şa'n	(A. i. şān) şan, şöhet	
	ş.-igä	98/526
şap-şäläp	(F. i. şepāşāp) silah (kılıç, tabanca gibi)	
	ş.-ni	354/271
	ş.-gä	344/10
	ş.-i	132/352
	ş.-lärni	128/241
	ş.-li	80/63
şäpäläq	el; şamar; parça	
	ş.	16/389, 16/400, 16/406, 17/412, 65/235
	ş.-däy	57/42
	şäpäläq-ı	380/134
	ş.-qinä	38/13, 135/427

səpağlıq	göz hastalığı, katarakt s. 78/10
Şərəfüddin	erkek ismi Ş. Xədcäyev 267/235
şərait	(A. i. şerā'it) şartlar s.-də 183/332 s.-lər 400/416
şəraq	şafır s. -şəraq 33/168, 102/635 s. -şuruq 2/44, 337/254
şəraqlaş-	tingırdamak, tangırdamak s.-ib 26/643
şəriät	(A. i. şeri'at) seriat s. əmri 334/172 s.-ni 157/406 s.-gä 130/298 s.-də 289/823 s.-i 334/165 s.-igä 402/469 s.-imizdə 329/37 s.-ifiz 206/915 s.-ü imàn 334/160
şərif	(A. s. şerif) şerefli, temiz s.-niñ 377/67 s.-ni 324/262

şarq	(A. i. şark) doğu
	ş.-də 198/718
	ş.-idä 198/718
şärqiy	(A. s. şarkî) doğu, dğuyyla ilgili
	ş. 274/425
şärm	(F. i. şerm) utanç, hayâ
	ş.-ü häyâ 11/252, 112/221
şärmändä	(F. s. şermende) rezil, utanmaz
	ş. 196/662
	ş. qıl- 326/307, 340/311, 340/329
	ş.-lik 403/510, 403/510
şärpä	gölge; yankı, çok hafif ses
	ş. 233/1605, 316/66
	ş. qıl- 86/227, 405/29
	ş.-dän 404/22
	ş.-si 234/1620, 258/6
	ş.-läri 264/161
şart	(A. i. şart) şart
	ş. 94/424, 94/430
	ş. bilän 335/198
	ş. edi 385/38
	ş. emäs 206/924
	ş.-ni 193/578
	ş.-i 193/575
	ş.-idän 193/577

ş.-lär 261/86
 şaş- acele etmek
 ş.-mä 24/606, 127/209, 140/565, 196/665,
 200/757, 203/837, 213/1091, 213/1091,
 213/1098, 213/1098, 219/1246, 219/
 1248, 220/1284, 223/1348, 225/1407,
 229/1498, 236/1690, 249/2007, 266/
 220, 266/220, 281/616, 401/460
 ş.-mäñ 17/420, 58/71, 94/421, 144/62, 156/
 363, 156/373, 161/62, 223/1342, 243/
 1871, 246/1940, 246/1940, 302/266
 ş.-mäñlär 42/106
 ş.-mäsdän 193/586, 202/814, 322/222
 ş.-ib qal- 139/535, 190/501, 284/680, 381/
 174
 ş.-ib turgäc 21/523
 ş.-mäy tur- 233/1609, 317/88
 şasil- acele etmek
 ş.-äsiz 76/535
 ş.-säñ 254/81
 ş.-ib 3/49, 26/655, 138/493, 195/637, 209/
 995, 404/23
 ş.-gänini 215/1159
 ş.-gänidän 81/100
 ş.-gäniçä 105/34
 ş.-maqçı emäsmän 286/749

ş.-məqçi eməsdilər 353/245
 ş.-mə (e.) 236/1689
 ş.-məsəñ 202/821
 ş.-məsdən 168/233
 ş.-məy 201/791
 ş.-ib yür- 81/99
 ş.-ib qəl- 160/45
 ş.-ib tur- 167/209, 209/1001
 ş.-ib cıqıb 182/294
 ş.-iş 88/276, 104/17, 245/1904, 282/637,
 287/777, 299/193,
 şəsiline acil, acele
 ş. 104/6, 173/51, 311/495, 372/400, 385/25
 şəsiltir- acele ettirmek
 ş.-ib 52/361
 şəsir- acele ettirmek
 ş.-ib 76/512
 ş.-ib qoy- 406/63, 407/79
 şəst gayret
 ş.-ini 66/278
 şəti merdiven
 ş.-niñ 41/85, 41/87
 şəvqın gürültü, patırtı, bağırtı
 ş. 351/196
 ş. qıl- 348/117
 ş. şəl- 8/189, 107/83, 161/65, 314/22, 351/

	ş.-lär	8/183
	ş. -suràn	161/57
sàvlä	yemek	
	ş.-sini	145/96
säyh	(A. i. şeyh) şeyh	
	ş.-lär	130/292, 130/303
säylä-	hazırlamak	
	ş.-ysän	94/416, 94/417
säytän	(A. i. şeytän) şeytan	
	ş. 49/281, 49/279, 51/333, 181/268, 196/661,	
	217/1200	
	ş. käbi	159/13
	ş.-sän	181/268
	ş. külişi	160/27
	ş.-niñ	243/1863
	ş.-i	196/657
säytänlä-	sara nöbeti tutmak	
	ş.-slärdän	176/132
	ş.-gändä	295/99
säytänlätdir-	sara nöbetine tutturmak	
	ş.-işgä	296/113
sekilli	galiba, belki	
	ş. 7/160, 22/557, 27/12, 86/212, 87/242, 132/	
	339, 143/28, 146/126, 191/522, 202/805,	

	210/1021, 214/1114, 222/1315, 241/1798, 251/10, 264/157, 267/233, 268/263, 286/ 738, 321/184, 341/350, 374/447, 381/156, 381/158, 402/473, 403/494, 407/87, 409/141
	ş. -kü 276/470, 402/478
şe'r	(A. i. şî'r) şiir ş. 200/751
ser	(F. i. şîr) arslan ş. 236/1673 ş.-dây 178/200, 238/1722
serik	(A. i. şerîk) ortak, şerik ş. 84/163 serig-igä 393/232
siddät	(A. i. şiddet) şiddet ş. bilän 187/438
sift	çatı, çatı aralığı (evin iç tarafından gö- rülen bölüm) ş. 357/5 ş.-gä 380/135 ş.-li 308/404
şığävîl	konak veya saraylarda davet işlerini dü- zenliyen görevli ş.-niñ 18/445
şikâyet	(A. i. şikâyet) şikâyet ş. qıl- 324/271, 400/423
şilq	taklidi ses (şık)

	ş. et-	382/199
şim	pantolon	
	ş. 187/439,	187/439
	ş.-ni	187/417
şimär-	yukarı kaldırmak (giyim)	
	ş.-ib	152/277
şimäril-	yukarı kaldırılmak	
	ş.-ib qâl-	259/45
şimir-	içmek, ağzına dikmek	
	ş.-işdä	128/248, 358/32, 382/177
şinävändä	(F. şinevende) hayran, yanlı	
	ş. 179/217	
şipsit-	gizlice haber vermek, çıtlatmak	
	ş.-ib qoy-	169/277
şir-şirä-	(taklidi ses) hışır hışır ses çıkarmak	
	ş.-gän (s. f.)	158/424
şirä	(F. i. şire) şerbet	
	ş.-li (tatlı)	196/646
	ş.-lik	370/331
şiräkäyf	(F. şire + A. keyf) çakırkeyf, hafif sar-	
	hoş	
	ş. 203/840	
şirin	şirin	
	ş. 1/23, 20/509, 29/52, 29/54, 29/54, 31/121,	
	35/217, 36/236, 36/253, 36/254, 37/258.44/	
	174, 46/215, 53/396, 53/403, 67/285, 114/	

	259, 114/262, 131/331, 137/473, 137/479, 149/177, 189/479, 189/489, 192/544, 196/ 648, 198/694, 226/1415, 259/37, 262/126, 267/244, 268/269, 274/419, 274/423, 279/ 544, 282/636, 310/461, 312/522, 357/17, 370/331, 370/346, 370/346
ş. -şirin	29/52, 29/54, 29/54, 36/254, 46/ 215, 166/180
ş.-lik	175/112
şırıqlä-	(taklidi ses) şırık diye ses çıkarmak
ş.-b	33/152
ş.-gäni	224/1367
ş.-şi	33/158
şirkät	(A. i. sirket) sirket, ortaklık ş. 88/262, 88/278, 90/310 ş.-lärinif 320/170
şirmän	sütlü ekmek ş. 172/48
şişä	(F. i. şīše) şīše, cam ş. 286/743, 356/327, 356/328, 357/11, 368/ 279, 379/108, 380/128 ş.-nif 380/133 ş.-ni 230/1524, 380/148, 381/160 ş.-sini 151/247, 154/305 ş.-sigä 152/274 ş.-sidän 154/306

sitir-sitir (taklidi ses) hışır hışır
 s. 313/531

sitirlä- haşırdamak, hışırdamak
 s.-si 316/67
 s.-sidän 313/533

şivirlä- fısıldamak, fıslamak
 s.-di 76/534
 s.-şlär 315/46

siypän (Çince) çardak
 s.-li 174/81

sox (F. s. şuh) yaramaz; şen, keyifli
 s. 25/623, 27/18, 355/298, 409/140
 s.-ini 409/145
 s. -sox 27/18
 s.-lik 1/22, 8/194, 20/503, 21/516, 357/
 8, 409/129, 409/137
 s.-ligi 9/206, 409/144
 s.-likläridän 195/640
 s.-raq 355/295

sor (F. s. şür) biçare, bahtsız
 s. 74/478
 s.-im 295/83
 (vay sorim): Şimdi ne yapayım! 157/383,
 162/87, 393/243
 s.-im quridi (Mahvoldum.) 285/722
 s.-i 109/137

ş.-lik 53/386, 66/260, 104/6, 116/331,145/
98, 146/109, 154/322, 158/428, 167/
220, 168/235, 168/242, 230/1533,309/
450, 340/323, 389/138, 408/115

ş.-likniñ 53/395

ş.-liklär 115/285, 148/166, 274/414

sorvä

(F. i. şorbā) çorba

ş.-ni 413/253

ş.-dän 359/61

şu

şu

ş. 4/77, 4/84, 4/88, 5/103, 5/104, 5/105, 5/117,7/
152, 8/187, 9/217, 10/225, 10/231, 11/262, 11/
265, 12/279, 12/284, 13/306, 13/325, 14/349,15/
363, 15/374, 16/389, 16/390, 18/436, 19/459,22/
556, 25/614, 25/619, 25/632, 26/640, 26/641,28/
34, 28/45, 30/81, 30/82, 31/113, 32/138, 33/152,
34/190, 34/201, 35/225, 35/229, 37/261,38/16,39/
28, 39/35, 39/47, 40/60, 40/71, 41/84, 41/90,42/
102, 42/110, 43/149, 44/162, 44/171, 44/172, 45/
192, 46/206, 46/217, 47/233, 47/251, 48/256, 49/
281, 50/321, 51/330, 52/359, 52/362, 52/363, 52/
379, 53/382, 53/391, 53/400, 56/18, 57/35, 60/
104, 60/115, 60/118, 61/146, 61/147, 62/156,63/
183, 64/207, 64/222, 65/235, 65/251, 67/283,67/
295, 67/299, 67/301, 67/301, 68/314, 68/318,69/
337, 75/504, 76/521, 76/537, 78/21, 79/27, 80/

52, 81/101, 81/89, 81/91, 82/113, 82/119, 82/
120, 82/125, 83/152, 84/154, 84/156, 84/167, 85/
187, 86/215, 86/221, 87/243, 88/261, 89/282, 91/
334, 92/367, 92/368, 95/434, 96/482, 97/488, 97/
493, 97/493, 97/505, 98/535, 99/539, 99/547, 102/
638, 103/645, 103/660, 104/11, 104/11, 104/12,
108/103, 109/139, 109/147, 109/147, 110/154, 110/
158, 113/242, 113/243, 113/253, 114/259, 114/270,
114/276, 115/287, 116/312, 116/316, 119/18, 119/
20, 119/21, 119/8, 120/24, 121/59, 122/77, 122/
78, 123/115, 123/115, 123/127, 124/143, 125/172,
126/203, 129/264, 129/266, 130/286, 131/331, 132/
355, 132/358, 133/376, 133/382, 136/448, 137/480,
137/482, 138/495, 138/498, 139/520, 139/525, 140/
560, 143/34, 144/71, 145/100, 146/116, 147/133,
149/187, 150/208, 151/251, 151/252, 154/328, 155/
353, 158/409, 158/412, 158/423, 158/425, 158/428,
160/37, 160/39, 161/51, 161/52, 161/54, 164/146,
164/147, 165/160, 165/170, 166/190, 169/268, 170/
304, 171/20, 171/4, 172/24, 172/32, 173/54, 173/
68, 174/93, 175/103, 176/135, 176/149, 176/152,
177/159, 177/166, 178/191, 179/218, 181/261, 181/
281, 183/313, 183/324, 183/334, 185/363, 185/363,
186/404, 187/414, 187/435, 188/452, 188/464, 189/
476, 191/533, 191/535, 191/539, 191/542, 193/577,
193/577, 193/580, 193/591, 194/598, 194/598, 194/

605, 195/625, 195/630, 195/636, 196/650, 196/650,
196/653, 197/672, 197/684, 202/812, 205/879, 205/
885, 205/900, 206/907, 209/993, 211/1040, 212/
1077, 214/1119, 214/1122, 214/1127, 214/1129,
214/1133, 215/1156, 217/1191, 218/1229, 220/1286,
221/1312, 222/1332, 222/1338, 223/1354, 225/1406,
226/1436, 227/1445, 227/1465, 231/1544, 238/1724,
238/1733, 238/1734, 238/1736, 239/1759, 242/1835,
243/1860, 243/1860, 243/1860, 244/1892, 244/1898,
245/1916, 245/1918, 245/1922, 246/1950, 249/2014,
250/2038, 252/39, 252/44, 252/45, 254/79, 257/151,
257/153, 259/32, 259/36, 259/38, 259/48, 259/49,
260/52, 261/80, 261/87, 261/88, 261/89, 262/126,
264/166, 265/200, 265/202, 266/217, 268/263, 268/
273, 268/274, 268/275, 270/313, 270/322, 270/324,
270/335, 271/341, 271/360, 273/413, 274/415, 274/
416, 278/524, 278/529, 280/583, 281/598, 283/660,
285/725, 286/736, 287/757, 287/776, 289/825, 291/
871, 291/872, 292/15, 296/112, 296/123, 297/134,
299/179, 299/202, 305/350, 306/362, 307/398, 310/
460, 312/528, 313/542, 315/33, 315/41, 316/65,
317/93, 317/93, 317/97, 319/134, 319/136, 320/162,
321/177, 321/185, 321/197, 323/247, 324/263, 324/
275, 324/276, 325/294, 326/313, 326/328, 329/30,
329/42, 332/116, 336/220, 336/228, 338/269, 339/
291, 341/342, 341/348, 344/11, 345/48, 346/54,

346/58, 350/155, 350/158, 350/179, 354/275, 354/
277, 354/279, 355/286, 359/53, 359/57, 361/110,
361/113, 361/114, 361/123, 361/125, 362/129, 362/
132, 366/249, 367/253, 367/258, 367/286, 369/308,
369/316, 371/375, 371/375, 372/395, 373/428, 374/
432, 374/436, 374/436, 374/449, 377/57, 377/64,
377/73, 381/166, 382/202, 384/21, 384/6, 385/49,
386/65, 386/66, 386/70, 387/88, 387/91, 389/136,
389/146, 390/179, 392/228, 393/256, 394/269, 396/
327, 397/339, 397/339, 397/346, 399/391, 399/413,
407/81, 408/120, 410/172, 413/242, 413/250

s. -dä 156/367, 156/367, 156/367, 332/122

s.-mi 29/68, 44/169

s.-ki 194/598, 270/334, 315/36

s.-niñ 4/73, 6/141, 8/174, 28/40, 35/226, 36/243,
47/229, 48/265, 62/153, 92/377, 97/496, 105/
40, 109/133, 113/231, 117/341, 117/352, 126/
195, 137/488, 199/738, 210/1022, 215/1139,
235/1653, 328/13, 336/222, 394/266

s.-niñdek 183/332

s.-niki 370/336, 370/339

s.-ni 44/159, 57/40, 67/287, 70/380, 73/451, 96/
479, 168/240, 177/160, 179/227, 195/625,
211/1037, 246/1938, 263/146, 270/316, 271/
344, 283/664, 288/801, 325/291, 328/20, 350/
160, 370/335, 376/42, 377/63

s.-nisi 360/90
 s.-nisigä 346/52
 s.-ngä 5/99, 6/123, 38/14, 61/139, 71/391, 73/454.
 207/940, 252/35, 278/530, 278/534, 286/742.
 299/178, 318/125, 363/158, 370/341, 377/76.
 377/84, 389/138, 405/35
 s.-ndä 11/256, 11/269, 13/304, 19/481, 35/222, 40/
 53, 52/375, 127/231, 196/664, 196/665, 223/
 1360, 263/147, 273/411, 286/749, 294/50,
 387/82
 s.-ndäyàq 135/435
 s.-ndägi 203/839
 s.-ndäki 323/253
 s.-ndäginä 269/306
 s.-ndän 24/605, 40/67, 45/196, 47/235, 55/442, 80/
 61, 83/135, 86/206, 89/302, 91/351, 92/361,
 105/38, 109/144, 128/250, 131/323, 131/326,
 136/437, 138/509, 148/171, 149/201, 154/
 327, 167/227, 184/361, 206/909, 221/1308,
 233/1598, 242/1834, 264/160, 266/213, 276/
 477, 282/635, 284/688, 291/885, 308/421,
 310/456, 312/525, 313/534, 326/326, 346/
 71, 353/234, 356/328, 359/62, 366/238,
 366/245, 374/440, 400/432, 404/15, 406/62,
 406/75, 411/195, 413/254, 415/291
 s.-ncä 13/326, 27/19, 36/243, 38/21, 40/73, 41/97,

44/158, 47/246, 52/378, 65/232, 72/417, 72/
418, 87/254, 88/275, 90/316, 94/412, 106/
61, 116/326, 122/92, 130/289, 131/319, 134/
393, 152/261, 155/334, 162/92, 171/21, 198/
717, 204/873, 215/1158, 226/1415, 226/1416,
248/1993, 249/2021, 273/392, 286/732, 294/
57, 294/68, 300/213, 346/67, 356/313, 376/
41, 384/12, 391/187, 392/213, 393/243, 396/
328, 396/330, 408/112

ş.-nçälik 229/1501

ş.-ndäq 25/628, 74/485

ş.-ndaqqınä 49/297, 56/4, 75/507, 220/1275, 243/
1854, 396/315

ş.-ndäy 8/182, 12/289, 19/475, 20/509, 20/509, 21/
510, 21/510, 27/18, 28/36, 28/40, 28/49,
29/51, 41/81, 44/152, 51/336, 53/402, 55/
449, 66/257, 68/331, 69/334, 79/26, 93/
386, 93/393, 94/414, 100/576, 109/136, 110/
174, 126/187, 126/197, 127/225, 130/306,
131/324, 132/336, 132/347, 137/473, 140/
557, 146/120, 148/156, 160/33, 165/162,
168/242, 169/280, 170/308, 171/18, 173/60,
178/193, 188/456, 192/563, 199/745, 200/
764, 217/1188, 219/1249, 231/1565, 238/
1721, 238/1722, 238/1745, 239/1761, 241/
1800, 244/1888, 245/1919, 248/1995, 248/

2004, 249/2027, 263/132, 267/240, 273/406,
276/475, 276/484, 279/551, 279/559, 279/
563, 284/682, 290/845, 292/20, 295/90,
305/347, 308/412, 310/469, 314/22, 314/22,
321/194, 322/228, 326/318, 329/40, 341/352,
347/77, 349/145, 354/274, 365/227, 367/
291, 373/408, 375/1, 379/114, 384/10, 384/
9, 386/69, 389/136, 394/264, 394/265, 397/
342, 397/360, 402/489, 408/117

s.-ndäy -ä 230/1519

s.-ndäymi 12/285, 235/1668, 238/1744, 239/1748,
276/474

s.-ndäymäsmi 314/20

s.-ndäydä 11/254, 81/77, 285/717

s.-lär 334/154, 401/451

s.-läрни 42/114, 312/515

s.-läрниñ 23/576, 54/427, 216/1163, 323/241

s.-lärgä 162/84, 269/306

s.-lärdän 300/206

sübhä (A. i. subhe) süphe

s. 159/16, 280/580

s.-gä 94/427

sudrif ciy, sebnem

s. 304/311

suğullän- meşgul olmak, uğraşmak

s.-ädigän 194/616

ş.-işgâ 333/144
şükrânâ (A. i. şükrâne) şükrân alâmeti
ş. 197/682
ş.-si 25/637
şükür (A. i. şukr) şükür
ş. 9/212, 15/365, 62/172, 115/289, 143/47,
197/692, 220/1263, 220/1264, 346/52, 358/
33
ş. -yey 254/87, 254/87
ş.-kü -yâ 62/173
şu'lâ (A. i. şu'le) alev, ışık
ş. 187/415
ş.-ni 195/642
ş.-si 213/1086, 221/1300, 259/26, 259/27
ş.-sidâ 185/379
şum (F. s. şüm) uğursuz; kurnaz, hileci
ş. 408/123
ş.-li 377/64
ş.-lik 341/356, 398/366
şunaqa bunun gibi, böyle, söyle
ş. 7/161, 26/650, 81/78, 91/348, 92/365, 151/
236, 168/238, 186/401, 201/781, 206/911,
206/912, 210/1011, 216/1164, 250/2032, 275/
463, 290/856, 291/864, 297/136, 306/375
314/9, 346/50, 370/350, 376/35, 396/326
ş.-mi 168/236

şuruq

(taklidi ses) şuruk

(şäraq-şuruq) 2/44, 337/254

T

- tà (F. ç. e. tā) kadar, değin
t. 70/375, 77/546, 124/135, 149/185, 221/
1292, 341/356, 387/77
- tääccüb (A. i. ta'accub) hayret, şaşkınlık
t. qıl- 178/182, 289/832
- täälà (A. te'ālā) yüksek olsun
(Haq t.-niñ) 10/246
- täälluq (A. i. ta'alluk) ilgi, ilgisi olma, bağ
t.-li 107/88
- täämmül (A. i. tahammul) tahammül, katlanma
t. bilän 201/792
- täässüf (A. i. te'essuf) teessüf
t. 78/23
- tàb (F. i. tāb) güç, kuvvet
t.-i 19/477, 145/99
- tàb an, lahza
t.-dä 259/32, 313/542
t.-im 222/1322, 222/1326, 292/6
t.-igä 26/643, 410/159
t.-ifiz 60/102, 186/398, 217/1191, 217/
1198, 218/1215
t.-läri 353/241
- tä'b (A. i. tab') huy, ruh hali
t.-im 235/1658
t.-i 124/146, 321/183
t.-i -dä 71/400

	t.-iniñ	223/1357
	t.-ini	100/573, 145/77
täbärä	gittikçe, giderek	
	t.	80/73, 86/221
täbärrük	(A. teberrük) aziz, deđerli, mübarek	
	t.	10/244, 106/57, 198/715, 373/409, 373/413, 381/174, 390/171, 390/172
täbässüm	(A. i. tebessüm) tebessüm, gülümseme	
	t.	45/186, 268/265
	t.-ini	35/218
täbiät	(A. i. tabī'at) tabiat	
	t.	40/54, 285/717, 342/375
	t.-niñ	1/6
täbib	(A. i. tabīb) doktor, tabip	
	t.	325/286
täbiyy	(A. s. tabī'ī) tabiı	
	t.	20/498, 184/346, 224/1365, 343/397
täcäñ	öfkeli	
	t.	106/70
	t. bol-	(asabileşmek) 191/531
	t.-lik	120/28, 123/125
	t.-ligidän	160/26
täcäñlän-	asabileşmek, sinirlenmek	
	t.-ä başlä-	338/278
	t.-ib	44/167, 183/317, 201/791

täcribä	(A. i. tecribe) tecrübe
	t. 385/46, 398/374
	t.-ñiz 275/454
	t.-sizligini 400/420
tâc	(A. i. tâc) taç
	t.-ü taxt 384/9
täcvid	(A. i. tecvid) tecvit
	t. bilän 334/159
tädbir	(A. i. tedbîr) tedbir, önlem
	t. 59/79, 128/250, 128/251, 204/852, 339/293
	t. qıl- 133/372, 133/374, 133/375
	t. sändığı 151/248
	t.-dän 379/116
	t.-idän 23/582
	t.-ini 367/270
	t.-lär 133/368, 141/579
	t.-läri 201/783
	t.-läрни 133/365
	t.-lik 384/9, 407/84
tädbirkâr	(A. tedbîr + F. -kâr) tedbirli
	t.-ligigä 389/148
täfsilät	(A. i. tafsilät) tafsilat, ayrıntı
	t. 324/273
täg	alt, aşağı
	t. -tâmir 194/606, 194/608
	t.-ifdä 340/312

t.-i 210/1013
t.-igä 49/293, 49/298, 50/325, 90/322, 94/
425, 94/432, 174/84, 285/704, 303/
294, 380/134

t.-idä 1/9, 200/755, 252/33

t.-idägi 309/446

t.-idän 4/75, 113/235, 310/454

t.-ginäsidä 106/73, 161/72

t.-siz 178/205

täg

dag

t. 21/518, 21/520, 84/179, 103/660, 194/601,
208/958, 216/1180, 230/1530, 238/1734,
263/143, 314/7, 378/88, 399/389

t. ädämläri 230/1535

t.-niñ 220/1275

t.-dä 311/481, 311/482

t.-dägi 311/480

t.-dän 21/519, 311/488

t.-däy 146/109, 207/942

t.-däy -tägdäy 207/942

t.-däy -tägdäyini 207/944

t.-ı 124/131

t.-läri 359/74

t.-läriñ 413/243

t.-lär 290/842

t.-läriñ 258/23

t.-lördän 21/520
 t. -täs 195/626, 195/627
 tığa dayı
 t.-m 216/1183
 t.-niñ 46/206, 350/178
 tağın yine, tekrar
 t. 87/247, 145/101, 192/555, 216/1162, 227/
 1454, 286/738
 tähärät (A. i. tahāret) abdest
 t. 144/63, 146/127
 tähqırlän- horlanmak
 t.-iñniñ 188/464
 taxlä- yığmak, istif etmek
 t.-di 116/322
 taxlit (A. i. tahlit) usul, tarz
 t.-dä 400/431
 taxt (F. i. taht) taht
 t.-gä 384/10
 taxtä (F. i. tahte) tahta
 t. 308/404
 t.-lik 215/1156
 täifä (A. i. tā'ife) insan topluluğu, grup
 t. 10/247, 14/330, 131/320, 204/862, 204/864,
 268/279, 330/50
 t.-niñ 130/284, 131/316

	t.-ni	329/46
	t.-si	398/375
	t.-siniñ	66/256
täkällüf	(A. i. tekelluf) nezaket; hoş davranış	
	t.	47/228
	t.-gä	99/551
	t.-lärgä	43/135
täkçä	raf	
	t.-gä	244/1880
	t.-dä	373/409
	t.-dägi	380/135
	t.-dän	396/315
	t.-sigä	188/445, 232/1581
	t.-sidän	191/520
	t.-lärini	357/5
tä'kidlän-	vurgulanmak, belirtilmek	
	t.-gän (s. f.)	32/134
täklif	(A. i. teklif) teklif, öneri	
	t.	6/138, 227/1456
	t. qıl-	73/439, 77/539, 221/1304, 287/760
	t.-ni	79/25, 198/695
	t.-gä	397/353
	t.-dän	28/34,
	t.-ini	79/27
	t.-idä	67/291
täkrär	(A. i. tekrär) tekrar	

	t. qıl-	71/402, 73/456, 99/542, 139/536, 174/89, 185/380, 190/494, 315/39, 341/334, 350/173
täkrärlä-	tekrarlamak	
	t.-di	191/528, 191/534
	t.-gän (s. f.)	10/227
	t.-b	161/65, 405/42
	t.-rdi	166/191
täkrärlän-	tekrarlanmak	
	t.-di	245/1901
taq-	takmak	
	t.-ib	170/300
taqa-taq	(taklidî ses) taka-tak	
	t.	336/219, 413/240
taqàzà	(A. i. takāza) bkz. taqàzà qıl-	
	t. qıl-	(istemek, talep etmek) 360/87
taqdim	(A. i. takdīm) takdim, sunma	
	t. et-	354/272
taqdir	(A. i. takdīr) takdir, kader, kismet	
	t. qıl-	158/410
	t. et-	269/298
	t.-niñ	341/353
	t.-gä	157/392, 247/1958, 339/301, 341/349
	t.-dä	399/409
	t.-i	63/177

	t.-igä	341/352
tä'qı̄b	(A. i. ta'kīb)	takip, kovusturma
	t. et-	258/17
	t.-dän	289/807
taqı̄llät-		vurmak, calmak, tı̄kırdatmak
	t.-ib	141/575
taqsir	(A. i. taksir)	efendim, muhterem
	t.	246/1940, 249/2009, 316/53, 316/72, 317/80, 317/85, 317/89, 317/89, 317/89, 318/102, 318/107, 318/108, 318/111, 318/116, 318/125, 319/141, 322/213, 322/228, 331/90, 331/93, 332/123, 335/203, 339/282, 345/47, 346/52, 348/102, 348/113, 348/120, 348/121, 348/124, 349/132, 349/138, 349/142, 349/145, 349/153, 350/158, 375/22, 376/47, 394/258, 400/436, 402/468, 402/472, 402/479, 402/479, 402/481, 404/20, 405/27, 405/31, 405/33, 405/35, 410/153, 412/209, 412/214, 412/220, 412/216, 412/220, 412/225
	t.-imdä	403/499
	t.-lär	250/2034, 399/390
taqyā	(A. i. tākiye)	takke
	t.	387/82
taqvādār	(A. takvā + F. -dār)	dindar, takva sahibi

t. 112/218
t. ekän 140/545
t.-niñ 112/215
t.-likkä 111/186

täl sögüt
t. 112/208
t.-gä 112/203, 415/285
t.-dän 111/200
t.-läрниñ 1/8, 111/188

täl- yorulmak
t.-di 341/355, 407/98
t.-ädi 82/106
t.-günçä 160/28
t.-gän edi 52/379
t.-mişdi 138/500

täläb (A. i. taleb) talep

t. 389/149
t. bol- 114/257
t. qıl- 80/51, 399/392
t.-igä 83/151
t.-ini 40/56
t.-idä 329/39
t.-idän 414/261
t.-läri 39/27, 39/43
t.-lärigä 39/24, 185/372
t.-lär 39/27, 39/36

täläbgär	(A. taleb + F. gār) talip t. 319/139 t. bol-176/138
täläq	(A. i. talak) boşanma (xätin t.) 337/244 (x. t.-iniñ) 93/382 (x. t.-lärgä) 337/242
täläs-	dalaşmak t.-ib 16/389
täläy	cok, bir çok t. 74/479, 74/480, 74/480 (bir täläy): çok fazla 309/448
täle/tälei	(A. i. tāli') talih täle 167/217 (tälei bäländ) 49/278 tälei-ni 52/380 tälei-mdän 64/228 täle-lärigä 100/583
tälib	(A. s. tālib) talip, istekli t.-i 130/302 t.-lär 130/292
tä'lim	(A. i. ta'līm) eğitim, öğretim t. ber- 130/298

	t.-i	84/174
	t.-ini	169/270
tä'limät	(A. i. ta'līmāt) direktif, talimat	
	t. ber-	120/34, 159/17, 352/227
	t.-gä	333/142
tälqın	(A. i. telkīn) telkin	
	t.-lär	340/315
tälpin-	hevesli olmak, çabalamak	
	t.-gänini	5/105
tälväsä	(A. i. telvese) ıstırap, ağır hastalık, endişe	
	t.	101/601, 136/439, 372/402
	t. bilän	73/449, 73/455
	t.-gä	28/44, 103/642
	t.-dä	28/45
	t.-sini	76/515, 106/71
	t.-läridän	226/1436
	t.-li	36/235
täm	dam, çatı	
	t.-dän	110/178
	t.-igä	41/85, 377/67
	t.-idä	313/541
tämäq	boğaz	
	t. qır-	2/43, 25/623, 150/204
	t.-qa	381/154

	tamag-im	413/229
	tamag-ımdän	379/106
	tamag-ıgä	411/179
	tamag-idä	414/270
	tamag-idän	313/548
	t.-lärini	382/189
tämäm	(A. i. tamām) tamam, son	
	t.	47/245, 60/126, 68/323, 83/138, 108/107, 120/25, 130/302, 151/252, 170/302, 203/ 830, 223/1340, 233/1602, 277/505, 285/ 722, 318/117, 325/306, 373/414
	t. bol-	55/438, 111/182, 128/248, 170/288, 308/417, 335/179, 380/148, 382/177, 396/334, 400/430
	t. edi	42/116
tämämän	(A. zf. tamāmen) tamamen, büsbütün	
	t.	224/1380, 286/740
tämämlä-	tamamlamak	
	t.-b	225/1390
	t.-dilär	148/173
tämän	taraf	
	t.	7/169, 7/170, 8/198, 17/432, 30/98, 42/ 127, 45/196, 50/314, 55/444, 61/134, 78/ 13, 78/5, 85/197, 86/207, 91/344, 92/ 360, 97/507, 99/549, 99/558, 101/608, 110/ 170, 114/269, 118/373, 121/53, 126/203,

129/265, 131/309, 133/377, 137/481, 162/
86, 165/155, 169/271, 170/306, 175/123,
177/164, 184/347, 193/588, 203/839, 211/
1038, 211/1047, 212/1067, 234/1625, 234/
1637, 241/1817, 243/1851, 258/12, 258/19,
308/414, 310/453, 317/86, 328/10, 33/168,
347/81, 384/22, 392/220, 392/225, 394/276,
403/500, 404/17, 404/6

t.-ni 213/1088

t.-gä 2/42, 22/539, 26/654, 57/27, 57/29,
75/491, 78/20, 81/101, 82/103, 86/
206, 95/442, 103/654, 107/89, 112/
212, 112/226, 114/261, 117/353, 117/
356, 120/40, 120/45, 135/436, 136/
453, 137/486, 144/76, 149/195, 168/
241, 190/506, 208/979, 209/988, 216/
1180, 224/1366, 233/1598, 233/1603,
266/214, 290/859, 309/436, 316/55,
331/74, 358/25, 361/125, 369/325,
382/199, 387/96, 393/249, 394/280,
401/458

t.-gäràq 48/266

t.-dä 51/351, 116/319, 131/312, 213/1087,
216/1168, 258/23, 283/652, 305/327,
308/421, 331/80, 367/256, 367/257,
391/200, 391/200

t.-dägi 347/90
t.-dän 28/28, 37/262, 50/326, 53/404, 107/
80, 144/75, 149/178, 149/178, 152/
279, 153/285, 204/855, 207/952, 208/
958, 208/970, 209/986, 212/1077, 233/
1619, 238/1734, 256/142, 256/146, 256/
147, 268/261, 274/429, 274/430, 283/
654, 296/117, 317/90, 331/88, 338/
264, 359/54
t.-ini 33/175, 186/393, 365/213
t.-igä 30/87, 51/346, 52/366, 188/462, 233/
1599, 266/210, 399/396
t.-idä 51/350, 56/6, 155/354, 308/418, 309/
427, 353/236
t.-idägi 138/507, 214/1120
t.-idän 35/207, 84/171, 113/240, 119/7, 120/
34, 128/236, 131/317, 136/442, 188/
462, 198/718, 199/720, 231/1562,
251/10, 258/4, 261/99, 262/117, 28/
42, 282/641, 294/61, 338/258, 339/
297, 358/28, 385/48, 399/412

tàmärqa

devletin sahip olduđu toprak

t. hāvlicä 43/149

tämäs

(A. i. temäs̄) temas, dokunus

t.-ini 353/238

tämäsä

(F. i. temäs̄ä) seyretme; temsil, eglence

	t. 165/175, 265/205, 388/115, 388/115
	t. qıl- 172/45, 213/1082, 259/49, 276/477, 381/151, 397/348
	t.-lärni 74/480
təmçi	damla
	t. 46/217, 147/139, 337/236, 340/307, 382/196
	t.-sigä 377/62
təmçilä-	damlamak
	t.-b 233/1601
tä'min	(A. i. te'mīn) temin
	t. et- 384/19
təmir	damar
	t.-däy 359/51
	t.-i 194/607, 194/608
	t.-ini 58/69
	t.-igä 57/39
	t.-läridän 78/9
təmiz-	damlatmak
	t.-mäy 325/302
təmizil-	damlatılmak
	t.-äyätgän 233/1601
tämmät	(A. temmet) tamam, bitti
	t. -tämmät 131/308
tän	(F. i. ten) ten, gövde
	t. 342/376
	t. emäsmi 200/746

	t. ber-	itiraf etmek, hesaba katmak	68/ 327, 157/392, 247/1959, 339/301, 341/349, 341/352
	t.-gä		250/2042
	t.-imniñ		183/326
	t.-iñ		271/360
	t.-i		413/242
	t.-i -cäni		370/345
	t.-iniñ		185/373
	t.-idän		57/43, 185/374
	t.-läri		175/122
	t.-lärigä		1/6, 190/509, 410/158
	t.-li		386/59
tän-		inkâr etmek	
	t.-äsänmi		240/1783
	t.-ädigän		127/215
	t.-gänidä		127/217
	t.-mäymän		240/1785
	t.-ib bol-		127/212
	t.-ib tur-		84/176
tä'nä		(A. i. ta'ne) kınama, yerme, ayıplama	
	t.		260/74, 411/186
	t. qıl-		294/62, 335/190
	t.-sidän		79/26
	t.-lär		13/306
tänäb		(A. i. tenäb) ölçek, ölçü	

	t. 370/340
	t.-i 13/310, 103/652
	t.-inif 103/648
tänäzzül	(A. i. tenezzul) gerileme, cökme
	t. qıl- 189/472
tänbeh-	(A. i. tenbîh) çıkışma, azarlama
	t.-ni 107/79
	t.-läri 83/137
tändir	(A. i. tennür) tandır
	t. 34/183, 56/17
täñ	tan, seher, ezan
	t. 12/297, 13/315, 100/563, 187/426. 233/ 1617, 235/1643, 238/1739. 357/13,372/384
	t.-idä 358/48
täñä	gümüs para
	t. 145/93, 302/265
	t.-ni 145/84
	t.-läрни 147/150
täñfir	garip
	t. 218/1228
täñfirqäs	şaşkın
	t. 102/629
täñfirıqıs	sevdalı
	t. 35/215
tänhà	(F. i. tenhâ) تنها, yalnız
	t. 303/293

täni-	tanımak
	t.-di 50/327
	t.-ymän 276/489, 267/234
	t.-ysänmi 267/234
	t.-ydi 179/216, 385/31
	t.-ysizmi 276/487
	t.-gän (s. f.) 196/654
	t.-gän bol- 234/1632
	t.-gändän 38/3, 275/461
	t.-gänidän 146/111
	t.-rmikänsiz 300/216
	t.-mäsäm 157/405
	t.-mäysän 108/116
	t.-mäysiz 407/82
	t.-mägän (s. f.) 386/58
	t.-mäski 163/102
	t.-yälmy qäl- 410/175
	t.-y äl- 261/80
	t.-b bol- 228/1474
	t.-s 135/415, 174/82, 190/507, 232/1584
tänil-	tanınmak
	t.-gän (s. f.) 397/357
täniş-	tanışmak
	t.-di 118/366
	t.-dim 207/928, 272/386
	t.-misän 267/250

	t.-misiz	86/208
	t.-ib	53/391
	t.-gän (s. f.)	189/470, 269/287
	t.-gändä	189/471
	t.-gänimdän	247/1969
	t.-gäni	80/55
	t.-ib àl-	266/225
	t.-ib àlib	275/441
	t.-màqçi bol-	266/225
tänistir-	tanıstırmak	
	t.-tirmäysizmi	267/232
	t.-ib qoy-	267/249
tänisuv	tanışma	
	t.	53/391
tänitdir-	tanıstırmak	
	t.-màqqa	119/13
tänlä-	seçmek	
	t.-ysän	180/250
	t.-ydi	179/226, 179/227
	t.-b	177/165, 179/206
	t.-di	179/211
	t.-dilär	90/309
	t.-gändäy	179/210
	t.-gänini	179/218
	t.-b àl-	283/660
	t.-b qoyib	178/194

t.-ş 179/213

tännāz (A. s. tannāz) hafif meşrep
t. 195/619, 195/629, 310/473
t.-niñ 219/1259

tänsıq (A. tensik) az bulunur; düzenleme
t. qolyāzmā äsārlär 199/739

tänti mert, cömert
t.-ligi 369/318

tänür (A. i. tennür) tandır
t. 106/67
t.-däy 410/159
t.-ini 142/12

täp an, vakit
t.-dä 4/77, 7/152, 25/619, 37/261, 50/321,
51/330, 52/359, 52/362, 52/379, 60/
115, 67/283, 68/314, 103/645, 109/
147, 110/154, 112/214, 121/59, 123/
116, 137/480, 138/495, 144/71, 147/
133, 164/146, 172/24, 176/152, 178/
191, 183/334, 186/404, 188/464, 193/
577, 194/605, 223/1354, 226/1436, 227/
1465, 254/80, 259/38, 291/871, 299/
202, 305/350, 316/65, 354/279, 361/
114, 361/123, 367/258, 413/242
t.-dägi 367/287

táp-

bulmak

t.-är 115/293

t.-ärmiz 223/1348

t.-dim 44/176, 370/339

t.-di 191/521, 241/1804

t.-diñiz 216/1177

t.-gändir 298/154

t.-ibdi 310/473

t.-ibsiz-ä 68/329

t.-ämän 223/1350, 272/366

t.-ädi 115/287, 116/307, 179/227

t.-ämiz 17/426, 166/189, 166/188, 166/189,
166/189, 166/189

t.-ädilär 363/159

t. 124/149, 255/122

t.-iñ 281/604

t.-äy 283/664

t.-äylik 128/245

t.-iş lazım edi 137/468

t.-säm 200/765

t.-säñ 115/303

t.-sä 298/154, 325/285

t.-säk 60/112

t.-qay 360/89

t.-ib 6/122, 72/413, 95/444, 106/60, 115/284,
119/18, 160/32, 181/274, 199/733, 218/

1232, 218/1233, 218/1233, 268/264,280/
 571, 282/646, 293/38, 305/336,310/466,
 315/40, 327/333, 328/4, 350/171, 354/
 282, 387/86, 396/334
 t.-gän (s. f.) 45/186, 148/172, 219/1244
 t.-gän bol- 51/354, 115/293
 t.-gändäy 23/567
 t.-gänimni 272/368
 t.-gäni 115/283
 t.-gänini 186/388
 t.-gänläridä 103/642
 t.-ädigän 65/248
 t.-ädigängä 267/238
 t.-ärdi 40/56, 312/519
 t.-gän edi 184/350
 t.-gän ekän 211/1030
 t.-mäysizmi 53/407
 t.-mä (e.) 255/121, 272/362
 t.-mäsäñ 128/258
 t.-mäsäk 127/225
 t.-mäsdän 199/720
 t.-àldi 179/231
 t.-ä àl- 269/294, 355/290
 t.-àlmädi 245/1920, 387/79
 t.-àlgänim yoq edi 267/246
 t.-àlmädilär 5/121

t.-əlmäydi 371/363
t.-əlmäymiz 201/790
t.-əlmäysiz 128/233
t.-əlmäsdän 103/641, 251/21, 333/147
t.-əlmägänim 128/251
t.-əlmäsdilär 137/469
t.-ä başlä- 48/262
t.-ib əl- 350/160, 414/274
t.-ib bol- 41/95, 192/558, 370/347
t.-ib kel- 145/93, 310/455, 406/66
t.-ib ket- 399/404
t.-ib ber- 155/351, 199/735, 221/1292, 315/
37, 354/280
t.-ib əlib 283/665
t.-ib turib 155/336
t.-ib kelib 386/70
t.-əlmäy yür- 251/19
t.-məqci bol- 185/380
t.-is 166/187, 185/382, 185/383
t.-isnif 59/81
t.-isni 273/404
t.-isgä 379/115
t.-isdän 161/54, 203/850
t.-isimni 283/656
t.-isifdä 248/1993
t.-isi 84/154

täpdir- buldurmak
t.-ib 43/132
t.-ib kelib 351/183

täpil bkz. äpil-täpil
(äpil-täpil): aceleyle 54/418, 123/123,
144/63, 146/127, 354/260,
382/183

täpil- bulunmak
t.-ärmikin 314/12
t.-di 264/157
t.-ibdi-yü 196/663
t.-ädi 69/333, 72/417, 116/308, 166/187,
210/1028, 269/294, 376/34, 378/89
t.-ädimi 151/246, 151/248, 315/26
t.-ädigän 82/107, 190/505, 196/666
t.-ärdikü-yä 387/85
t.-mäş (f.) 406/66
t.-mädi 415/283
t.-mäydi 129/278, 194/611, 317/100
t.-mäydimi 387/81
t.-mäydigän 72/415, 72/425
t.-mäşdi 183/333
t.-ib ket- 129/278
t.-ib qäl- 42/107, 58/71, 243/1869, 273/388

täpiş- buluşmak
t.-dilär 14/354

t.-ib 108/111, 300/224
təpğız- buldurmaq
t.-ädi 157/402
təpp (taklidı ses) tep, tıp
t. 36/242
təppä (taklidı ses) tep, tıp
t. -təppä 33/159, 34/203, 356/318, 407/91
təpsir- görevlendirmek, teslim etmek
t.-di 305/341, 339/288, 342/359
t.-dik 367/301
t.-gän (f.) 88/263
t.-ämän 42/120, 287/773
t.-ädi 315/38, 315/39
t.-if 281/599
t.-sämü 127/230
t.-ib 160/48, 259/33
t.-gän bol- 305/339
t.-mäy 339/290
t.-ib qoy- 301/248
t.-maq üçün 143/38
təpsiril- görevlendirilmek
t.-gän (s. f.) 386/54
təptir- buldurmaq
t.-ib kelib 127/230
tär dar
t. 37/262, 78/6, 137/467, 148/165, 209/981.

308/422, 365/210, 384/3

täräşä	(F. i. tereşe) odun (tämdän täräşä tüşgändäy): birdenbire 110/ 178
täräddüd	(A. i. tereddud) kararsızlık, duraksama; hazırlama t. 146/104 t.-iñni 154/327, 211/1032 t.-igä 36/246
täräf	(A. i. taraf) taraf t.-gä 111/194, 382/201 t.-dän 15/361, 158/416, 161/55, 161/56, 162/88, 348/116 t.-ini 367/265 t.-läridä 330/50 t.-lärgä 351/198 t.-lärdä 93/402
täräfdär	(A. taraf + F. -där) taraftar t. bol- 283/652
täraq-turuq	(taklidf ses) paldır küldür t. 26/655 t.-ni 149/187
taraqlä-	çatırdamak t.-b 229/1507 t.-gän (s. f.) 192/550

taraqlät- çadırdatmak
 t.-ärdi 149/184
 täraqqıy (A. s. terakkī) terakkī, ilerleme
 ..
 t. qıl- 199/721, 276/485, 277/492, 279/554,
 329/41
 täraqqıypärvär (A. terakkī + F. -perver) ilerici
 ..
 t. 360/99, 361/107
 tärän- taranmak
 t.-ib 183/320, 185/367
 t.-mädimi 195/625
 täräñ (F. s. tereng) sıkı, tıkız
 t. 175/125
 tärävät (A. i. tarävet) tazelik
 .
 t.-ini 217/1195
 t.-li (güzel, latif) 185/374, 194/618
 täräzi (F. i. teräzū) terazi
 t. 357/12
 t. bilän 84/162
 t.-niñ 129/264
 t.-sigä 128/236
 t.-sidä 282/638
 tärbiyä (A. i. terbiye) eğitim, terbiye
 t. qıl- 269/306
 t.-niñ 275/454

	t.-ni	275/459
	t.-sini	281/598, 287/773
	t.-li	188/455
	t.-lik	275/456
	t.-siz	275/455
tärcimä	(A. i. terceme) tercüme	
	t. qıl-	131/317, 392/215, 393/239, 397/346
tärcimän	(A. i. tercemän) tercüman	
	t.	271/348, 271/348, 281/603, 271/339, 271/339
tär	(F. i. tär) ud, ud teli	
	t.-dän	331/78
	t.-i	43/132
	t.-idäy	196/648
tä'rif	(A. i. ta'rîf) tarif	
	t. qıl-	4/90, 130/286, 239/1760
	t.-i	359/74
	t.-iñizni	29/55
	t.-ini	68/329
	t.-igä	293/49
	t.-içä	13/320
	t.-li	293/45
tarıx	(A. i. tārīh) tarih	
	t.	271/361
	t. kitäbi	200/769

	t.-ı	270/318
	t.-igä	199/730
täriq	darı	
	t. käbi	114/261
täriqa	(A. i. tarīka)	tarikāt, yol, usul
	t.-sidä	388/124
tärk	(A. i. terk)	terk
	t. qıl-	288/806
	t. et-	338/265
täriqat	(A. i. tarīkat)	tarikāt
	t.	218/1232
	t.-ni	157/406
tärqal-		dağılmak, saçılmak, gitmek
	t.-di	55/450
	t.-işdilär	319/136
	t.-gän (f.)	182/307, 358/44
	t.-ädi	60/111
	t.-sin	350/170
	t.-ib	351/181, 359/54
	t.-gän edi	414/257
tärqat-		dağıtmak
	t.-gän (s. f.)	194/609
	t.-mäy	60/111
tärs		(taklidî ses)
	t. et-	167/227

tärtib (A. i. tertib) tertip
t. 126/190, 177/166, 283/652, 291/869.
324/278
t.-siz 308/426, 403/502

tärt- cekmek; tartmak
t.-di 31/116, 35/227, 41/95, 44/162, 95/457,
118/368, 306/373, 318/127
t.-dilär 26/654, 54/429, 54/431
t.-gänlär 376/28
t.-ibdi 105/26
t.-ädi 19/475, 377/68
t.-ä -tärtä 139/538
t.-ib 52/370, 117/356, 118/379, 169/260, 187/
431, 268/277, 316/63, 324/258, 325/306.
342/368, 345/42, 347/92, 372/389, 376/47
t.-äyätgän 50/321
t.-gän (s. f.) 75/493, 113/231, 321/200,
t.-ärdi 155/334, 279/569
t.-gän edi 171/8
t.-ib edim 265/199
t.-mäydilär 38/20
t.-gän emäs 340/321
t.-mäsä 294/69
t.-mäy 373/415
t.-ä başlä- 107/80
t.-ä tüs- 345/44

	t.-ib àl-	35/226, 277/510
	t.-ib çıxar-	269/298, 272/380
	t.-ib qoy-	353/244
	t.-ä turib	346/68
	t.-ib turib	169/271
	t.-ib àlib	204/868, 204/873, 326/331
	t.-is	195/624
	t.-işgä	261/90
	t.-isdän	43/134
tàrtıdır-	tarttırmak	
	t.-ıbsız -dä	117/343
	t.-ib	177/171
tàrtıl-	çekilmek, çizilmek	
	t.-di -dä	86/216
	t.-ä başlä-	89/297
	t.-ib bär-	103/652
tàrtın-	cekinmek	
	t.-ädi	114/257, 236/1681
	t.-mäy	177/161
	t.-mäside	62/152
	t.-iş	305/329
tàrtıs-	çekışmek, mücadele etmek	
	t.-ämiz	363/175
tàrtuvçı	çekici, çeken	
	t.	297/131
tàrvic	(A. i. tervic) kıymet, itibar	

	t. et- 199/721
tärvuz	karpuz
	t. 80/59, 130/297, 298/177, 308/416
	t. sifäri 187/428
	t.-im 319/128
	t.-däy 83/130
	t. -dümäläq 334/164
täsädif	(A. i. tesädüf) tesadüf, raslantı
	t.-niñ 384/5
täsädifän	(A. zf. tesädüfen) tesadüfen
	t. 53/390
täsärrüf	(A. i. tasarruf) tasarruf, kullanım
	t. qıl- 197/673, 291/873, 291/874, 291/875.
	328/19
täsbiñ	(A. i. tesbîh) tespih
	t.-imni 15/367
täsdiq	(A. i. tasdik) tasdik
	t. qıl- 41/83, 88/263, 194/604, 349/144
täsdiqlä-	tasdiklemek
	t.-di 318/110
tä'sir	(A. i. te'sîr) tesir, etki
	t. qıl- 22/557, 35/221, 73/453, 74/469, 83/
	138, 119/22, 196/649, 394/267

	t.-ni	74/471
	t.-i	203/842, 291/867, 340/319
	t.-ini	74/471
	t.-li	282/637
	t.-lik	44/158, 269/284, 273/392, 281/613
	t.-siz	173/71, 325/293, 341/334, 357/10
täskin	(A. i. teskīn)	teselli, teskin
	t. ber-	110/158
täslim	(A. i. teslīm)	teslim
	t. qıl-	371/365
täsmäli	bantlı, kemerli	
	t.	187/417, 187/439
täsvir	(A. i. tasvīr)	tasvir
	t. qıl-	160/33
täs	dış	
	(Täsi yältirəq, içi qaltirəq)	298/156
täs	taş	
	t.	152/274, 195/627, 203/828
	t. àt-	365/227
	t. -metin	408/116, 408/117, 408/117
	t.-gä	409/140
	t.-däy	11/273, 234/1638
	t.-idäy	357/12
	t.-lärdä	195/626
	t.-lärdän	63/195
	t.-läridäy	413/243

taş- taşmak
t.-ädi 173/57, 173/58
t.-ib 99/558, 262/113
t.-gäni 152/261

təşəkkür (A. i. təşəkkür) təşəkkür
t. et- 223/1352
t. qıl- 226/1426
t.-gä 223/1353

təşəynək ayna
t.-lärnif 101/593

təşi- taşımak
t.-b 146/108
t.-ydiğän 132/356
t.-məqqa 152/278, 309/447
t.-məqdän 153/299

Taşkent Taşkent
T. 272/386, 264/177, 265/180, 265/186, 270/
326, 272/372
T.-gä 131/323, 384/21
T.-dä 125/159
T.-dän 131/326, 264/175, 277/498, 312/514,
384/23
T.-lik 266/225, 288/801, 290/856, 329/24,
329/35

təşkil (A. təşkil) təşkil
t. qıl- 270/321

təsqari

dışarı, dış

t. 2/29, 2/39, 10/233, 149/181, 149/194, 152/
279, 153/285, 164/134, 243/1857, 290/839,
304/318, 309/428, 315/40, 398/377, 404/6

t.-niñ 309/432

t.-ni 213/1083

t.-gä 12/294, 13/315, 36/251, 50/305, 57/48,
99/548, 111/182, 122/84, 123/105, 144/
56, 150/211, 152/277, 221/1299, 227/
1458, 233/1617, 241/1809, 241/1817,
241/1818, 241/1819, 262/125, 308/403,
320/159, 333/140, 335/194, 339/287,
357/1, 358/35, 366/234, 367/276, 372/
405, 381/161, 383/205, 401/440, 410/
164, 414/263

t.-dä 61/136, 107/80, 123/110, 161/63, 213/
1087, 217/1210, 241/1806, 254/91, 256/
129, 291/886, 301/253, 313/539, 342/
370, 358/35, 407/93

t.-däydi 344/5

t.-dägi 65/237, 90/324, 404/1

t.-dägilär 162/97, 162/98

t.-dän 69/335, 85/196, 107/84, 122/100, 148/
166, 298/174, 310/467, 342/360, 343/
400, 344/13, 351/189, 412/227

t.-sigä 84/160

täslä-

atmak, bırakmak

t.-dim 287/779

t.-di 86/204, 104/15, 102/616, 130/281,
148/154, 187/428, 194/606, 194/607, 197/
675, 218/1221, 220/1280, 233/1597, 233/
1600, 381/165

t.-dimi 194/608

t.-di -dä 185/371, 382/199

t.-di -kü 274/439

t.-dilär 353/256, 359/62, 413/242

t.-bdilär 239/1748

t.-ydi 18/457, 53/398, 134/399, 349/129,
408/119

t.-ydilär 366/248

t.-sgän (f.) 22/554

t.-yəcək 184/358

t.-ñ 17/417, 17/422, 186/391

t.-ylikmi 215/1137

t.-rkän 6/144

t.-b 17/411, 24/590, 25/629, 34/203, 44/172,
65/243, 68/312, 99/553, 142/22, 112/212,
188/449, 219/1254, 219/1258, 281/610,
281/615, 307/390, 331/88, 342/366, 344/
4, 353/252, 355/284, 355/308, 356/318,
363/164, 362/134, 367/255, 373/413

t.-gäc 262/106

	t.-y digän	263/139
	t.-gän (s. f.)	36/244, 112/218
	t.-gänifdän	341/350
	t.-gäni	109/142
	t.-yäckdi	21/530
	t.-säydi	265/200
	t.-r ekänlär	12/301, 292/15
	t.-mäydi	266/215
	t.-mä (e.)	286/738
	t.-y başlä-	33/159
	t.-b qoy-	171/9, 387/76
	t.-b yubär-	239/1747, 294/53
	t.-b bol-	281/619
	t.-b ket-	350/166
	t.-b àlib	82/103
	t.-b qoyib	22/555, 295/92
	t.-maqqa	28/39
	t.-maqçi bol-	36/242, 43/136, 263/140
	t.-s	196/663, 312/528, 398/365
	t.-sgä	160/25, 385/41
	t.-si	205/886
täsläq	dısarı, tasra	
	t.-dän	300/213
	t.-lik	305/345
täsländiq	artık, fazla; gereksiz, fayda getirmeyen	
	t.	88/275, 357/6, 387/78

täslän-	atılmak
	t.-di 102/623
	t.-ib 259/34
	t.-gän (s. f.) 308/419, 384/2
täsläs-	karşılıklı atmak, atısmak
	t.-gäç 121/56
täslät-	attırmak
	t.-ä àl- 197/675
täsnä	(F. i. teşne) susamış
	t. 29/65, 307/390
	t. bol- 18/438, 396/315
täsuv	taşma
	t.-läрни 8/199
täsvıq	(A. i. teşvık) teşvik, özendirme
	t. et- 192/568
täsvis	(A. i. teşvis) kaygı, tasa
	t. 19/474, 111/190, 147/140, 150/224, 151/251, 155/335
	t. tärt- 118/379
	t.-ni 19/473, 104/1, 206/919
	t.-gä 150/218, 328/10
	t.-dä 28/45
	t.-i 282/627
	t.-ini 22/548, 107/80, 224/1380
	t.-lär 19/475, 20/506, 53/402, 384/21

	t.-lärgä	329/31
	t.-lärdän	39/44, 100/564
	t.-lärim	263/128
	t.-läri	19/471, 132/353
	t.-läрни	132/357
	t.-li	99/558, 100/567
	t.-lik	77/547
täsvislän-	meraklanmak, kaygılanmak	
	t.-di	293/40
	t.-ärđi	355/287
täsvisläntir-	meraklandırmak, kaygılandırmak	
	t.-di	150/219
tätälä-	tırmalamak, tırnaklamak	
	t.-b kör-	283/665
tätär	tatar	
	t.	320/169
	t.-lärdän	279/568
tät-	tatmak	
	t.-iydi	25/632
	t.-iydimi	216/1184
	t.-imäydi	109/135
tätli	tatlı	
	t.	47/249, 149/179
	t. -tätli	288/781, 288/800
tätti	tatlı, şirin	
	t.	81/95

tävəq	büyük tabak
	t. 137/475, 138/498, 138/508
	t.-niñ 138/501
	t.-qa 137/481, 137/484
	t.-də 138/503, 407/92
	t.-dəgi 137/480, 255/112
	t.-dän 137/479, 138/502, 138/492
tävär	mal
	t.-dän 101/589
tävbə	(A. i. tevbe) tövbe
	t. 176/146, 285/720, 303/287
	t. de- 96/463, 330/59
tävbə	(A. i. tevbe) tövbe
	t. 30/89, 168/235, 242/1827
tävfiq	(A. i. tevfi̇k) yardım, yardıma kavuşma
	t.-ni 173/74
tävlä-	tavlamak, kızdırmak
	t.-b ket- 59/84
tävüq	tavuk
	t.-niñ 392/218
tävüs	ses
	t. 72/433, 313/543, 382/182
	t. bilän 392/219
	t.-i 36/244, 258/5, 312/526
	t.-idä 73/448
	t.-lärigä 90/326

	t.-li	26/656
tāvut	(A. i. tābūt) tabut	
	t. 410/176	
tāvvä	tövbe	
	t. -ye	29/58
tāvvä	tövbe	
	t. -yey	26/650, 26/651
tày-	kaymak	
	t.-mäymän	134/405
	t.-mäydi	364/190, 386/67
	t.-mäydigändäy	325/305
tày	tay	
	t.-ni	18/440, 37/260
täyämmüm	(A. i. teyemmum) teyemmüm	
	t.-gä	28/26
täyàq	dayak, sopa	
	t. 21/515, 81/80, 127/208	
	t. bilän	149/186, 365/225
	t.-dän	81/81
täyän-	dayanmak	
	t.-ib	134/389, 139/522
täyin	(A. ta'yīn) belirli, belli	
	t. qıl-	180/236
	t. bol-	406/73
täyinlä-	görevlendirmek	
	t.-ymän	302/256

t.-di 229/1492, 255/101
t.-dilär 301/255, 302/276
t.-b 255/118
t.-gäc 255/108
t.-b edim 305/340
t.-b kel- 133/379
t.-b qoy- 93/393, 304/316
täypaxtä pamuk balyası
t.-dek 357/15
täyyär (A. s. teyyär) hazır
t. 151/254, 210/1029, 339/296, 347/78, 301/
234, 386/63
t. bol- 152/276
t.-ginä 171/16
t.-liklärgä 88/278
täyyärlä- hazırlamak
t.-b 6/143
t.-b ber- 83/152
täyyärlän- hazırlanmak
t.-ib 27/1
t.-gän edim 236/1683
täzä (F. s. täze) temiz
t. 22/550, 32/147, 94/416, 101/590, 107/100,
140/553, 153/300, 175/114, 177/168, 179/
210, 184/338, 214/1127, 244/1895, 260/69,
263/144, 269/299, 381/161, 381/161

	t. edi	194/618
	t.-ligi	179/212
tazälän-	temizlenmek	
	t.-gän (f.)	175/105
tä'zim	(A. i. ta'zīm) tazim, saygı gösterme	
	t. 113/234	
	t. qıl-	81/96, 164/140
	t.-lär	81/90, 159/14
tebrät-	sallamak	
	t.-di	4/94, 324/259
	t.-dim	287/775
	t.-ib	39/28, 414/278
	t.-gäni	38/22
	t.-ib kel-	38/17, 146/115
	t.-ib turib	205/889
teg-	dokunmak, değmek; kocaya varmak; azarlamak	
	t.-ämän	292/6, 293/24, 298/161
	t.-ädi	38/21, 66/256
	t.-işädi	371/379
	t.-di	147/153, 349/138, 380/135
	t.-ışdi	29/57
	tek-känmän	64/223
	tek-kän (f.)	38/14
	t.-ibmiz	64/219
	t.-ib	246/1937, 365/224, 373/423
	t.-ışib	328/15, 344/3

	<t.-ä àl-	369/315
	t.-älmäydi	260/68
	t.-mäy qàl-	92/365
	t.-işicä	26/640
	t.-işincä	158/410
	t.-işli (ait, dair; mensup)	133/365, 182/292, 275/463, 314/1, 399/409, 400/423
tegil-	değmek	
	t.-gändä	12/289
teğirmän	değirmen	
	t.-ci	96/483
	t.-lik	89/299
teğiz-	değdirmek	
	t.-di	346/69
	t.-işdi	346/67
	t.-mäfi	336/209
	t.-älmägän (s. f.)	383/210
teğizdir-	değdirtmek	
	t.-mäymiz	364/199
teğizil-	değdirilmek	
	t.-sä	78/20
teğrä	etraf	
	t.-sini	374/445
	t.-sigä	51/349
	t.-sidä	39/28, 111/197, 113/253, 167/207, 374/441

tegiş-	sakalaşmak, oynaşmak
	t.-gän (s. f.) 398/386
	t.-ä ber- 229/1503
texnikä	(Yunanca) teknikle ilgili
	t.-gä 203/833
tek	sessiz, sakin
	t. 22/551, 367/266
	t.-kinä 9/216
tekin	bedava, parasız
	t. 145/96
	t.-gä 270/319
tekinxor	(T. tekin + F. -xör) otlakçı, bedavacı
	t. 146/106
tekis	düz, düzgün
	t. 78/16, 144/74, 175/122
tekislä-	düzlemek
	t.-di 327/333
tekkiz-	değdirmek
	t.-ib 33/166
tekşir-	araştırmak, kontrol etmek
	t.-ib 160/49, 399/408
	t.-iş 88/264
telbä	deli
	t. 51/343, 263/145, 263/151, 289/807, 291/886, 412/203
	t.-män 263/145

t.-lärgä 339/303
 t.-lärcä 8/199, 9/200, 288/783
 telefàn > telefon (Yunanca) telefon
 t. 182/284, 182/284, 182/287, 375/8
 telegramm (Fransızca) telgraf
 t. 284/697, 287/777
 t.-ni 284/697
 telegramma (Fransızca) telgraf
 t. 131/324, 360/93
 t.-lär 384/22
 telmir- gözlerini dikip bakmak
 t.-ärdi 102/620
 telmürt- gözlerini diktirip bakmak
 t.-màqqa 107/90
 temir demir
 t. 203/827, 203/830, 279/556
 tefi denk
 t. 246/1937, 270/320
 t. bol- 212/1061
 t.-i 3/50, 293/25
 t.-ini 155/351
 t.-läri 39/32
 t.-läridän 6/136
 t. -tös 5/99
 t. -töslärimiz 45/183
 t.-lik 33/161, 33/174, 116/312

	t.-siz	100/581
tefidàs	akran, yaşıt	
	t.-läri	40/53
teflästir-	denkleştirmek	
	t.-ibdi	361/112
teflästiriluv-	denkleştirilme	
	t.-imgä	237/1705
tentäk	ahmak, aptal	
	t.	192/554, 212/1075
tep-tekis	dümdüz	
	t. qıl-	311/490, 388/110
tepä	tepe, üst	
	t.	293/31, 340/328
	t.-dä	27/8
	t.-dägi	31/128
	t.-lärgä	263/144
	t.-si	358/41
	t.-sigä	174/77, 359/51
	t.-sidä	220/1275
tepkilä-	tekmelemek, ciğnemek	
	t.-şgä	185/381
ter	ter	
	t.-lärgä	34/184
tergä-	sorgulamak	
	t.-di	346/59
	t.-ydi	332/123

	t.-sin	348/122
	t.-sä	348/122
	t.-rdi	235/1647
	t.-mäsin	237/1701
	t.-y başlä-	90/323
tergäl-	sorgulanmak	
	t.-sin	350/175
tergäv	sorusturma, tahkikat	
	t.	386/53, 397/345, 391/182
	t.-niñ	245/1901
	t.-ni	389/133
tergävci	savcı	
	t.	234/1640, 235/1646, 235/1650, 236/1682.
		236/1692, 236/1694, 250/2038, 260/51.
		387/99, 389/138
	t.-niñ	236/1684, 386/53
	t.-lär	405/48
	t.-lärni	84/171
	t.-lärä	245/1913
teri	deri	
	t.	272/365
	t.-sini	145/97
	t.-sigä	178/200
	t.-li	166/178
teril-	toplanmak	
	t.-gän (s. f.)	258/10

terim	hasat, toplama
	t. vaqti 84/162
teris	toplama
	t. 2/34
terlä-	terlemek
	t.-di 359/62
teskəri	ters
	t. 20/488, 21/510, 35/220, 143/35, 171/13,
	299/199, 340/328, 393/232, 403/504
	t.-sigä 283/672
	t.-ligi 110/160
tes-	tesmek
	t.-dilär 413/241
	t.-ib 336/221
teväräk	etraf, civar
	t. 293/34
	teväräg-i 228/1473
	teväräg-ini 178/197
	teväräg-igä 66/275
	teväräg-imizni 49/297
	t. -äträf 149/181
tevä	deve
	t.-sini 186/395
tez	(F. s. ve zf. t̄iz) tez, süratli
	t. 38/10, 56/7, 61/131, 92/369, 40/75, 118/
	379, 118/382, 120/40, 137/477, 144/51,

164/150, 181/269, 185/365, 185/366, 209/
1003, 221/1299, 230/1523, 241/1800, 245/
1904, 252/27, 263/130, 264/172, 275/465,
277/492, 281/602, 285/725, 305/350, 338/
261, 338/262, 342/376, 353/241, 360/93,
365/209, 372/395, 373/411, 381/174, 385/
25, 387/88, 394/282, 407/87

tez-tez 38/10, 56/7, 92/369, 118/382, 120/
40, 137/477, 164/150, 181/269, 209/
1003, 221/1299, 230/1523, 241/1800,
252/27, 275/465, 338/261, 365/209,
394/282, 407/87

t.-də -tezdä 159/17

t.-də 171/3, 172/46

t.-dän 60/123

t.-ginä 54/421, 59/84, 75/491, 123/122, 124/
146, 188/447, 191/531, 241/1807, 387/
88

t.-lik 74/462, 360/93

t.-rəq 12/285, 57/45, 128/249, 158/416, 163/
106, 173/62, 175/103, 208/963, 209/
990, 209/995, 228/1483, 265/200, 265/
201, 291/864, 349/141, 358/30, 394/267

tezäk

tezek

tezäg-ini 204/871

tezlät-

hızlandırmak, çabuklaştırmak

t.-äy 158/416
 tik dik, sarp
 t. 77/540, 161/73, 293/31
 tik- dikmek
 t.-kän (f.) 6/123
 t.-ädi 219/1241
 t.-ib 105/35, 260/50, 316/68
 t.-işib 67/281
 t.-ärkän 111/191
 t.-äyätgän 3/64
 t.-kän edi 322/216
 t.-isgä 15/366
 t.-iş 415/287
 t.-ib àl- 369/328
 tikàn- diken
 t.-dek 104/6
 tikil- dikilmek
 t.-di 102/619, 137/479, 140/544, 185/379,
 221/1309, 237/1720, 306/372, 318/106,
 375/13, 379/124, 406/54, 406/69, 409/
 143
 t.-dilär 23/563, 331/80
 t.-gän (f.) 157/388
 t.-ib 109/141, 226/1435, 325/289, 367/287
 t.-işgändä 184/346
 t.-gäç 136/440

t.-gän (s. f.) 4/79, 137/475
 t.-gäni 45/182, 169/272
 t.-gänini 135/418
 t.-gän bol- 219/1240
 t.-ärdi 175/103, 414/265
 t.-ärdilär 41/92
 t.-gän edi 57/37, 102/630, 205/887, 316/54
 t.-gänmis 9/209
 t.-ib qäl- 2/42, 16/397
 t.-ib turgäc 60/113
 tikkä dik olarak
 t. 47/244, 389/153
 tıq- tıkmak, tıkamak
 t.-difmi 314/14
 t.-qan (s. f.) 138/500
 tıqıl- takılıp kalmak, tıkanmak
 t.-di 381/154
 t.-ib 155/340, 165/173
 til dil
 t. 10/241, 10/241, 10/243, 11/270, 170/293,
 199/728, 221/1292, 272/379, 274/436, 336/
 209, 346/67, 346/69, 373/415, 388/105
 397/346
 t. bilän 10/227, 189/486, 271/351
 t. uci 139/520, 151/249, 164/141
 t.-niñ 192/545

t.-ni 230/1539
t.-gä 150/224
t.-dä 271/349
t.-däginä 139/533
t.-im 278/526, 291/861
t.-iñ 412/210, 413/236, 413/236
t.-iñlär 331/98
t.-i 10/228, 13/307, 24/605, 48/263, 85/195,
124/141, 160/39, 165/164, 167/226, 184/
343, 194/604, 199/729, 269/307, 285/724,
294/68
t.-ini 14/331, 85/183, 131/316, 131/320, 189/
469, 189/471, 192/547, 261/92, 326/
311, 408/100
t.-igä 131/319, 265/182, 268/282
t.-idä 129/279, 239/1759, 288/805, 377/67
t.-imizni 270/310
t.-imizdä 250/2036
t.-iñiz 252/39
t.-läri 28/48, 159/2, 192/544
t.-läriini 11/266, 86/223
t.-läridä 268/259
t.-läridän 334/177
t.-çi 32/138
tilä- dilemek
t.-b 49/279, 390/171

t.-rdilär 154/323
 t.-b tur- 307/386
 tiläk dilek
 tiläg-i 103/645
 tiläg-ini 28/39
 tiläg-ifizni 299/181
 t.-läri 299/185
 t.-läridän 103/651
 t.-lärdä 67/302
 tilla (F. i. tille) altın
 t. 58/74, 58/75, 59/79, 83/129, 86/203, 101/
 593, 187/433, 198/699, 271/359, 327/334,
 331/85
 t.-dän 85/197
 tilmâc tercüman
 t. 385/27, 391/200, 392/212, 393/239, 396/
 312, 400/425, 400/435, 401/463, 402/467,
 402/476, 403/494, 403/499, 403/508, 400/
 433
 t.-ni 400/439
 t.-gä 392/210, 393/255, 401/457
 t.-läri 131/316
 t.-lär 131/316
 tilsim (A. i. tılsım) tılsım, büyü
 t.-li 179/208
 timtälä- tırmalamak, tırnaklamak

t.-gän (s. f.) 62/174
t.-gän edi 63/184
timtälän- tırmalanmak
t.-ib timtälänib 62/175
tin sakinlik; nefes
t.-im 369/326
tin- durulmak, dinmek
t.-di 312/525
t.-gändäy 355/291
t.-mädi 153/291
t.-mäsdän 38/11, 415/285
tinc durgun, sakin
t. 111/201, 157/389, 245/1926, 256/129,259/
41, 293/48, 311/503, 333/144, 370/352,
382/194
t. edi 226/1433
t.-ginä 283/656
t.-lik 124/151, 251/4
tinci- sakinleşmek, teskin olamk
t.-di 352/230, 352/230
t.-ydi 18/457
t.-b 251/13, 382/178, 382/180
t.-gän (s. f.) 151/232
t.-mäydi 94/420
t.-mägän edi 105/29
tincit- yatıstırmak, sakinleştirmek; yok etmek

t.-di 14/341, 151/239
 t.-äy 132/350
 t.-ärdi 173/62
 t.-màqçi bol- 135/414
 tinclän- sakinleşmek
 t.-di 111/188, 280/573
 t.-ib 151/249, 191/542, 297/134
 t.-gänini 151/252
 tinclät- sakinlestirmek
 t.-ärmidikin 109/148
 t.-gän bol- 107/87
 t.-isgä 30/93
 tiniq duru. berrak
 t. 7/171, 19/464, 31/110, 184/338
 tiñlä- dinlemek
 t.-di 149/197
 t.-rkän 146/109, 213/1088
 t.-gän (s. f.) 137/463
 t.-rdi 161/75, 189/490, 342/366
 t.-rdilär 316/56
 t.-gän edilär 100/582
 t.-màqdä edi 137/464
 t.-gän emäsdi 6/137
 tintälä- tirmalamak
 t.-ydi 278/538
 t.-y başlä- 382/189

tip	(Fransızca i.) tip t. 188/465
tıppıq	(Fransızca s.) tipik, karakteristik t. 124/146
tirgiz-	canlandırmak, diriltmek t.-di 165/176
tirik	canlı, diri t. 343/388, 363/157, 363/157 t.-lik 333/144 t.-ligimdä 370/340 t.-ligini 350/170
tiril-	dirilmek t.-ib 137/471
tiris-	özenmek, çalışmak; buruşmak t.-ädilär 39/25 t.-ib 38/22, 43/133, 146/111 t.-gändäy 157/395 t.-gäni 76/516 t.-ärđi 111/199, 199/731, 382/190
tirkä-	eklemek t.-di 393/245
tırqış	aralık t.-idän 213/1086
tırqırä-	saçılmak, dağılmak t.-b 114/261
tirmäs-	tırmanmak

	t.-di	111/202
	t.-gän (s. f.)	43/133
tirnàq	tırnak	
	tirnàq-ı	290/851
tirrànçä	beceriksiz, elinden bir iş gelmeyen	
	t.	367/253
	t.-niñ	315/33
	t.-lär	273/398
tirsäk	dirsek	
	t.-kächä	259/45
tisäril-	geri çekilmek	
	t.-di	306/353
	t.-ib	121/63, 404/23, 412/219
	t.-ib -tisärilib	412/223
	t.-ä -tisärilä	381/156
	t.-ä başlä-	195/644
tiş	diş	
	t. qayrä-	398/371
	t. àgrıǵı	18/455
	t.-ni	128/238, 171/18
	t.-gä	128/238, 171/18
	t.-imni	128/240
	t.-imgä	128/240
	t.-i	18/453, 18/455, 63/193, 187/433
	t.-ini	294/65, 341/356
	t.-igä	294/65, 342/357

t.-läri 124/140, 124/141, 186/391
 t.-siz 17/409
 tislä- ısırmaq, dişlemek
 t.-di 187/436, 410/174
 t.-gäni 187/438
 t.-rdi 187/425
 titrä- titremek
 t.-ydi 53/390
 t.-gän (s. f.) 185/377
 t.-màqqa 50/308
 t.-mäni 186/406
 t.-şgä 226/1432
 tiyil- gem vurulmaq, alıkonulmaq
 t.-di 142/19
 t.-mägän edi 255/123
 tiz diz
 t.-dän 259/42
 tizgin dizgin
 t.-ni 217/1200
 t.-ini 352/228
 tizil- dizilmek, saf saf olmaq
 t.-gän edi 380/131
 tizzä diz
 t.-si 118/381, 198/700
 t.-sigä 7/155, 16/386, 34/201
 t.-sidä 2/41, 7/166

	t.-läri	234/1638
toğän	set, baraj	
	t.-ini	8/197
toğrä-	doğramak	
	t.-b	27/10
toğri	doğru	
	t.	16/405, 28/39, 31/118, 84/155, 211/1035, 234/1625, 235/1667, 236/1669, 240/1776, 241/1804, 242/1834, 245/1909, 246/1942. 246/1946, 270/322, 273/407, 281/608, 283/ 658, 287/771, 297/128, 297/145, 320/164, 364/193, 387/92, 398/364
	t.-mi	246/1945
	t. qıl-	68/309
	t. bol-	39/31
	t. edi	261/82
	t.-ni	216/1172
	t.-dä	14/345, 16/389, 39/24, 40/60, 41/91, 44/171, 56/18, 64/212, 67/301, 72/ 424, 79/39, 100/572, 117/351, 125/154, 146/111, 200/769, 202/812, 211/1040, 213/1096, 216/1166, 246/1934, 255/107, 278/539, 295/85, 320/164, 325/297, 338/276, 386/70, 402/487
	t.-dägi	390/168
	t.-dän -toğri	67/290, 399/407

t.-mdä 125/178
 t.-si 89/292, 355/289
 t.-sini 316/51
 t.-sigä 161/74, 253/62, 270/310, 399/410
 t.-sidä 3/65, 30/95, 42/122, 53/388, 79/25,
 82/115, 99/561, 100/580, 100/581,
 100/584, 108/111, 109/131, 113/245,
 124/136, 125/176, 136/440, 137/473,
 144/66, 165/169, 176/152, 199/741,
 200/771, 249/2008, 249/2019, 273/
 389, 273/398, 279/563, 281/616, 290/
 858, 324/275, 330/53, 338/257, 339/
 299, 351/183, 360/80, 386/55
 t.-sidämi 216/1166
 t.-sidägi 72/413, 100/567, 104/1, 142/2,
 268/283, 325/293, 325/295, 346/71
 t.-ligini 82/110
 toğrilä- doğrulamak
 t.-di 255/103
 t.-dik 116/332
 t.-ymän 222/1333
 t.-ydi 377/76
 t.-ymiz 301/230
 t.-b 334/159
 t.-b çıq- 129/272
 t.-b yubär- 251/6, 302/257, 305/344, 305/346

toğrilät- doğrulatmak

t.-ämiz 301/240

toxtä- durmak

t.-dim 118/375, 241/1819

t.-di 51/350, 55/435, 165/154, 185/378, 208/955, 241/1820, 243/1870, 244/1879, 266/206, 266/211, 266/213, 288/781, 305/327, 306/371, 312/508, 315/44, 324/258, 324/265, 331/92, 347/83, 351/195, 362/135, 391/204, 412/211

t.-di -dä 77/540

t.-diñiz 118/372

t.-dilär 49/283, 174/81

t.-gänlär 2/29

t.-ydi 12/287

t.-ymiz 278/529

t.-sin 363/152

t.-r -toxtämäs 90/323

t.-gändä 90/321

t.-b 14/329, 32/141, 45/200, 45/202, 73/451, 117/334, 156/376, 180/257, 266/211, 333/140

t.-ydigän 234/1622

t.-gän (s. f.) 102/635, 112/204, 194/613, 411/186

t.-gändäy 245/1903

t.-gänigä 245/1905
 t.-mädi 76/523
 t.-mäy 20/488, 232/1584
 t.-b qäl- 118/367
 t.-şini 31/124, 272/375
 toxtäl- durmak
 t.-di 167/221, 196/645, 281/597
 t.-dilär 75/504
 t.-gän (f.) 333/143
 t.-ärdilär 174/93
 t.-işdä 353/240
 Toxtäs erkek ismi
 T. 78/23, 363/176, 365/224
 (ustä T.-niñ) 78/15
 T.-niñ 79/27, 364/180
 toxtäs- birlikte durmak
 t.-ib 45/192, 367/282
 toxtät- durdurmak
 t.-di 29/71, 194/613, 209/994, 223/1359,
 333/132, 342/370, 405/36
 t. 204/866
 t.-iñ 118/373
 t.-sin 205/876
 t.-ib 73/443, 246/1936, 252/46, 275/465
 t.-gän (s. f.) 102/628
 t.-ärđi 111/197

	t.-màq l àzim edi	137/487
	t.-iř ker àk emäs	315/30
	t.- à àl-	205/892
	t.- à b àřl à-	157/389
	t.-ib àl-	52/365
	t.-ib q àl-	132/334, 322/226
	t.-màq	8/199, 31/123
	t.-iř	186/406, 334/175
toxt àvsiz	durmadan, aral ıksız	
	t.	304/304, 314/2, 345/27, 352/221
tök-	dökme k	
	t.-ib	340/310, 373/413, 398/364
	t.- à àl-	203/829
tökil-	dökülmek	
	t.- àdi	269/285
	t.-g àn (s. f.)	15/377, 114/261, 291/876
	t.-g ànini	83/148
	t.- àrdi	380/150
	t.-ib b àr-	233/1602
tökis-tüg àl	mükemmel, çok güzel	
	t.	346/74, 384/19
toq	tok, doymuş	
	t.	63/196, 65/234, 221/1288, 237/1708, 354/281
	t.-dir	220/1286
toqı-	dokumak, uydurmak	

	t.-b	74/472
	t.-gän (s. f.)	415/297
toqli	kuzucuk	
	t.-sini	83/140
	t.-sidäy	259/47
toqmàq	tokmak, düven	
	t.-niñ	304/303
toqqız	dokuz	
	t.	218/1213
	t.-ini	104/4
tol-	dolmak	
	t.-ib	43/129, 114/262, 141/570, 146/121, 384/21
	t.-ib -täşib	99/557, 262/113
	t.-gäni	147/152
	t.-gänini	101/599
tolä	dolu	
	t.	86/226, 132/342, 137/476, 161/56, 175/112, 228/1472, 228/1473, 339/293, 381/152
	t.-dir	412/221
tölä-	ödemek	
	t.-gänlär	144/73
	t.-ymänmi	316/75
	t.-ydi	346/56
	t.-gänini	84/168
	t.-ydiğän	345/30

	t.-mäysän	248/1995
	t.-mäsdän	345/31
tolğa-	sallamak	
	t.-y -tolğay	409/145
tolğaz-	doldurmak	
	t.-ib	167/204
	t.-ärđi	3/53
	t.-gän edilär	398/383
	t.-ib yubär-	154/319
tölät-	ödetmek	
	t.-ädigän	185/366
tolät-	doldurmak	
	t.-ib	380/139
toldir-	doldurmak	
	t.-di	308/409, 373/414
	t.-ib	47/231, 189/479
	t.-äyätgän	381/160
	t.-gändän	358/31
	t.-ib qoy-	128/247
tolqın	dalğa	
	t.-i	411/178
	t.-läri	20/507
	t.-läriđi	4/83, 5/120
	t.-lär	205/891
ton	millî giyim	
	t.-imni	18/434

	t.-ini	171/13, 340/328
	t.-läri	56/8
	t.-lärini	382/183, 382/185
tofi	don, buz	
	t.	81/87, 364/187
tonğız	domuz	
	t.-däy	112/220
töntäril-	devrilmek	
	t.-ib yät-	188/451
top	top	
	t.	230/1534
topälän	patırtı, karışıklık	
	t.	8/187, 47/246, 141/577, 344/14, 350/158, 362/144, 371/362
	t. qıl-	312/505
	t.-ni	311/489, 362/144
	t.-dä	350/159
	t.-i	398/367, 398/385
topxänä	(T. top + F. hāne)	tophane
	t.-lär	230/1534
toplä-	toplamak	
	t.-di	124/145
	t.-ydimi	316/74
	t.-ñiz	270/321
	t.-b	133/376
	t.-ydigän	358/45

	t.-rdi	295/92
	t.-şgä	319/138
	t.-y äl-	359/53
	t.-b äl-	138/507
toplän-	toplanmak	
	t.-di	46/219
	t.-ädilär	363/166
	t.-işgänmiz	230/1533
	t.-gänlär	351/181
	t.-ib	4/77, 78/12, 123/106
	t.-gän (s. f.)	8/194, 347/86
	t.-gänlärini	49/287
	t.-ä başlä-	42/240, 352/224
toppä-togri	dosdogru	
	t.	63/182, 85/201, 183/311, 224/1381, 251/23, 254/98, 328/3, 365/211, 373/418, 375/7, 390/178, 407/96
	t.-sini	285/702
toppänçä	tabanca	
	t.	344/20, 365/226
	t.-ni	363/152, 365/207, 365/216
	t.-dän	337/248
	t.-mni	350/159
	t.-si	337/251, 362/148
	t.-sidän	366/230
	t.-li	366/230

toppi takke
t. 415/287
t.-si 264/177

tor ağ, file
t. 195/641

tör baş köşe, şeref mevkii, şeref misafiri
t.-gä 221/1304, 221/1305
t.-i 188/462
t.-isigä 85/201
t.-isidä 161/68, 209/982

töra erkek ismi; eskiden büyük memurlara veril
len ünvan
t. 85/194, 85/200, 86/206, 86/212, 86/222,
86/228, 87/230, 87/233, 87/239, 87/246,
87/249, 87/252, 89/282, 89/306, 93/389,
94/409, 126/205, 127/206, 127/212, 173/
55, 181/270, 181/271, 181/277, 182/289,
197/691, 198/696, 198/699, 198/708, 198/
713, 198/716, 199/728, 199/735, 199/740,
199/745, 200/749, 200/750, 200/764, 201/
777, 201/794, 202/823, 203/836, 203/839,
203/846, 203/850, 204/858, 205/881, 205/
887, 205/888, 205/895, 205/897, 205/898,
205/901, 206/904, 206/912, 206/914, 206/
923, 207/930, 207/933, 207/939, 207/944,
207/946, 207/950, 208/955, 208/957, 208/

978, 209/1002, 210/1019, 224/1373, 230/
1541, 250/2033, 250/2044, 268/276, 268/
281, 311/479, 311/489, 312/511, 325/305,
335/180, 360/86, 375/2, 375/5, 375/8, 375/
22, 377/56, 385/37,

t.-niñ 85/192, 85/195, 89/305, 92/367, 92/
380, 93/384, 127/209, 193/588, 197/
685, 201/778, 208/970, 209/982, 214/
1116, 238/1731, 238/1740, 249/2007,
250/2035, 260/75, 268/281, 311/494,
324/272, 360/87, 376/43, 377/69, 377/
75, 378/92, 397/347, 407/82

t.-nikigä 85/180, 178/196

t.-nikidä 82/127

t.-ni 92/357, 377/51

t.-gä 85/193, 88/279, 130/283, 136/444, 199/
742, 207/938, 208/975, 218/1213, 325/
302, 338/263, 375/11, 375/7

t.-dä 249/2023, 377/50, 377/80

t.-dän 249/2021

t.-lärimizniñ 310/474

t.-lär 79/31, 84/172, 130/291, 131/328

t.-läрниñ 79/34

t.-läрни 131/327, 334/153

Töraqul

erkek ismi

T. 125/176, 127/226

torpärädä

ağ perde, tül perde

t.-lär 228/1472

tört

dört

t. 13/319, 14/352, 20/505, 15/360, 32/136,
41/98, 79/47, 80/50, 88/256, 106/62, 108/
127, 114/276, 114/276, 114/277, 115/292,
115/295, 115/295, 115/296, 115/298, 123/
121, 130/288, 148/158, 148/162, 148/162,
177/172, 198/710, 206/915, 206/919, 206/
919, 249/2014, 249/2015, 290/857, 291/
865, 298/174, 303/294, 311/492, 312/508,
319/129, 330/58, 370/340, 371/367, 383/
208, 384/5, 400/425

t.-gä 306/368

t.-dän 346/60

t.-i 84/158

t. -beş 100/565, 240/1797, 262/104, 311/
496, 394/273

t.-inçi 177/173, 373/415

t.-inçisi 67/286

t.-inçisini 119/15

t.-tä 126/184, 138/501, 199/734, 251/6, 312/
530, 336/228, 351/192, 359/60, 405/34

t.-täsi 126/186

t.-täsinini 344/17

tos-

kapamak; engellemek

	t.-dim	244/1889
	t.-di	22/560
	t.-ib	194/599, 222/1316, 243/1856, 274/438
	t.-ib àl-	136/457
tosätdän	birdenbire, tesadüfen	
	t.	142/3
tostir-	kapattırmak	
	t.-ib	142/20
töşä-	döşemek	
	t.-dilär	333/127
töşäk	döşek, yatak	
	t.	146/114
	t.-ni	146/108, 382/180
	t.-kä	347/91, 367/280, 380/150
	töşäg-i	12/301, 13/319
	t.-cä	358/41
	t.-çänif	56/4
	t.-çäni	142/6, 381/166
töşäl-	döşenmek	
	t.-gän (s. f.)	2/26, 347/91
tös	dost, ortak	
	t.-lärim	5/99
	t.-lärimiz	45/183
toy	düğün	
	t.	13/321, 65/249, 66/261, 74/480, 95/451, 95/446, 95/449, 95/450, 95/451, 95/452,

104/4, 105/25, 127/229, 131/312, 152/
280, 153/298, 160/40, 165/171, 216/1184

t. qıl- 61/129

t.-ni 138/490, 158/416, 211/1032, 216/1182

t.-gä 104/22, 154/322, 160/39, 164/136, 171/
9, 407/97

t.-dä 159/8, 409/129

t.-dän 159/8

t.-gäçä 165/165

t.-ifni 228/1482

t.-ifiz 133/359

t.-igä 154/329, 307/400

t.-idä 13/315

t.-idän 153/288, 153/289, 154/312, 367/284

t.-lär 165/163

t.-lärgä 13/318

t.-çi 160/47

t. -moy 147/129

t.- moygä 145/93

toy-

doymak

t.-dim 151/231, 300/206

t.-dik 319/148, 349/142

t.-gänlär 320/152

t.-gän (s. f.) 320/152, 323/240

t.-mäsä 349/149

t.-mäsä -çi 177/167

	t.-ib ket-	292/10
	t.-ib kör-	349/145
toyğaz-	doymak	
	t.-ib kel-	145/94
toydiruvçi	doymucu, doymuran	
	t.	265/203
toyil-	doymak	
	t.-mäs (s. f.)	277/502
toz-	tozmak	
	t.-ib	124/134
toz-qalämpir	toz biber	
	t.	136/458
tozdir-	sactırmak	
	t.-ib	357/17
tozğaq	çiçeklerde çiçek tozlarının bulunduğı yer, üreme organı	
	tozğaq-ıdäy	124/134
tramvay	(Fransızca i.) tramvay	
	t.-ini	270/326
tsifr	(A. i. sifr) sıfır	
	t.-ini	285/704
tüfäyli	(A. tufeyli) dolayı, ötürü, sebebiyle	
	t.	13/326, 16/390
	t.-dän	329/42
	t.-fdän	122/88
tug	sancak	

	t. 195/631
tuğ-	doğurmak, doğum yapmak
	t.-ib ber- 370/337
	t.-i keräk edi 373/412
	t.-ış 115/296
tüg-	düğümlemek
	t.-ib 59/85, 61/133
	t.-ib qoy- 256/136
tügäl-	bitirilmek, bitmek
	t.-günçä 70/375
	t.-mäydiğän 102/631
	t.-ışidägi 37/262
tügän-	tükenmek, bitmek, sona ermek
	t.-mäş (s. f.) 142/13
tügät-	tüketmek, tamamlamak, bitirmek
	t.-ädi 38/15
	t.-är -tügätmäş 247/1960
	t.-mägän edi 315/47
tügil-	düğümlemek
	t.-ib 32/131, 32/139
	t.-gän (s. f.) 21/528
tügimlä-	düğümlemek
	t.-b 58/73, 135/435
	t.-gäni 136/450
tügmä	düğme
	t. 177/160

	t.-ni	288/788
	t.-sini	197/686
tügül	(b. e.)şöyle dursun, hatta...	
	t.	89/284
tügümlä-	dügümlemek	
	t.-b	337/245, 391/188
tügümlän-	dügümlenmek, sıkışmak	
	t.-di	410/160
tügün	dügüm	
	t.-ni	32/131
	t.-dek	3/53
	t.-cä	42/126
	t.-cäni	42/126
	t.-cäkni	21/528
tuğıl-	doğmak, peyda olmak	
	t.-di	65/229, 323/248
	t.-ib	148/162
	t.-gän (s. f.)	295/91
	t.-gändän	65/230
	t.-gänimgä	65/253
	t.-ib qäl-	89/283
tühfä	(A. i. tuhfe) hediye	
	t.-cäni	19/465
tühmät	(A. i. tuhmet) töhmet, iftira	
	t. qıl-	240/1780

tuxum (F. i. tuhm) yumurta
-
t. 286/743, 358/42

tülki tilki
t. 132/356, 196/660
t.-lârdä 385/29

tüllä- dağılmak, tüyleri çıkmak
t.-gän (s. f.) 21/513

tumän duman
t. 290/834, 373/426, 374/441
t.-li 304/305, 391/186, 391/189

tümän bkz. türli-tümän
(türli-tümän): her türlü 11/274, 101/596,
141/578, 367/281

tumşuq gaga
tumşuq-ıgä 411/187

tün gece
t.-dür 409/150, 409/150
t.-i 262/107, 262/108, 278/522, 297/132

tünä- geceleme
t.-ymän 408/120

tünäv bkz. tünäv kün
t. kün (önceki gün) 152/273, 310/454, 328/14

tünd (F. s. tünd) suskun, sert, soğuk mizaçlı
t. 8/186, 148/163

Tunis Tunus
T. 274/425

tüp ağaç çeşidi
t. 89/293

tüppä-tüzük sapasağlam
t. 155/348

tupràq toprak
t. 258/13, 258/18
t.-qa 184/358
tupràğ-ıdän 14/344

tur- durmak; bulunmak; kalkmak
t.-màqdä (f.) 57/43
t.-ärmän 262/104
t.-ärsän 233/1610
t.-di 17/431, 21/532, 24/610, 44/167,50/309,
55/437, 55/443, 61/132, 61/135,68/319,
87/246, 98/524, 105/39,120/46,128/239,
140/564, 155/341, 168/236,169/260,171/
6, 176/148, 181/267, 187/426, 191/531,
207/947, 207/951, 211/1051, 212/1071,
212/1080, 214/1119, 218/1216, 219/
1257, 222/1318, 223/1364, 231/1555,
231/1558, 256/133, 293/28,295/82,298/
159, 316/64, 348/110, 348/123, 359/63,
404/17, 404/2
t.-di -dä 137/485, 220/1281
t.-dilär 55/449, 301/252
t.-işädi 41/98

t.-gän (f.) 72/420, 184/338
t.-ibmän 167/209, 191/529, 191/529, 209/1001,
209/995, 243/1859
t.-ibsänmi 131/326
t.-ibdi 18/443, 49/299, 76/519, 94/408, 120/
33, 222/1326, 229/1494, 243/1854,
244/1888, 399/394
t.-ibmiz 76/529, 235/1651
t.-ämän 35/212, 216/1177
t.-ädi 13/304, 15/361, 93/400, 175/109, 179/
212, 194/599, 195/622, 199/740, 199/
742, 217/1201, 236/1677, 236/1677,
249/2028, 251/12, 255/119, 259/45,
274/433, 352/209, 364/202
t.-ädimi 163/126, 339/280
t.-ädiläirmi 186/408
t. 207/948, 225/1393, 233/1609, 236/1686,
236/1688, 256/132, 297/136, 317/88, 351/
180, 356/316, 357/22, 357/22, 358/24,
358/24, 358/27, 358/28, 379/117, 380/
133
t. -e 123/117
t.-iñ 24/592, 35/205, 35/209, 49/279, 139/
518, 172/46, 185/364, 212/1081, 219/
1256, 232/1590
t.-iñlär 133/380

t.-sin 139/521, 163/116, 293/32, 393/250,
332/110, 414/267

t.-issin 319/134

t.-äylik 233/1614, 239/1754

t.-säm 285/714

t.-sä 163/116, 169/278, 325/290, 341/340

t.-sä -dä 59/80

t.-säk 163/108

t.-säñiz 157/390, 307/386

t.-äsin 276/475

t.-äsänlär 348/107

t.-ärkän 42/105

t.-är -turmäs 192/545

t.-gäç 21/523, 60/114, 150/215, 205/898,
253/72, 297/138

t.-gändä 64/206

t.-ib 3/59, 7/150, 7/158, 15/357, 19/464, 21/
533, 23/568, 24/593, 25/626, 27/24, 27/
8, 28/25, 28/46, 29/70, 30/78, 35/211,
39/42, 42/121, 44/173, 49/281, 49/288,
52/366, 54/414, 55/440, 57/28, 57/47,
58/62, 59/82, 62/156, 63/189, 68/311,
71/392, 71/398, 72/421, 72/426, 72/
429, 77/538, 89/299, 91/333, 91/342,
97/504, 98/519, 99/555, 106/65, 107/
82, 110/171, 117/338, 124/129, 124/151,

127/207, 128/246, 129/275, 131/332, 135/
434, 136/451, 138/490, 141/578, 149/
193, 152/279, 155/336, 156/366, 156/371,
158/423, 161/73, 161/75, 165/174, 168/
238, 169/261, 169/269, 169/271, 170/301,
170/306, 176/128, 177/175, 178/190, 18/
449, 183/310, 183/324, 198/714, 201/792,
203/839, 205/888, 205/889, 206/908, 207/
935, 217/1190, 218/1222, 221/1303, 223/
1347, 224/1365, 226/1424, 233/1616, 256/
130, 259/48, 260/63, 262/105, 263/139,
273/407, 288/802, 289/825, 294/59, 299/
184, 309/449, 318/119, 319/140, 320/164,
323/234, 330/57, 330/63, 337/250, 344/
22, 346/68, 347/93, 350/176, 351/190,
357/9, 358/35, 359/55, 362/144, 365/203,
365/207, 366/245, 378/86, 379/107, 379/
118, 382/182, 387/94, 389/153, 393/239,
393/255, 395/285, 396/331, 397/351,
397/352, 399/402, 401/444, 404/8, 408/
112, 409/136, 409/136, 411/187, 411/197,
411/199, 412/208, 412/219

t.-ib -ä 171/21

t.-ädigän 38/10, 79/30, 137/477, 209/986,
210/1005, 326/325

t.-äyätgän 209/994

t.-gän 2/39, 6/124, 7/157, 7/165, 8/190, 35/
229, 50/326, 53/404, 73/449, 79/31,

80/65, 82/103, 86/226, 101/594, 101/
596, 101/606, 114/263, 120/31, 121/
63, 136/449, 159/17, 161/72, 183/
332, 185/370, 195/642, 201/778, 226/
1435, 263/141, 273/396, 307/389, 309/
446, 315/29, 325/303, 333/130, 341/
353, 352/229, 367/256, 373/423, 396/
333, 401/453, 408/124, 414/255, 414/
268

t.-gändän 63/198
t.-gändäy 175/122
t.-gäni 77/540
t.-gänini 4/89, 21/518, 48/264, 49/294, 52/
377, 133/363, 195/637, 304/304,
354/268
t.-gänigä 149/182, 159/3
t.-gänidän 216/1161
t.-gänifiz 60/119
t.-gänlärini 234/1624
t.-gänligidän 78/16, 393/233
t.-ärdi 31/113, 38/6, 110/167, 156/360, 164/
149, 174/78, 183/320, 213/1086, 221/
1307, 243/1856, 256/145, 305/334,
338/261, 347/83, 359/52
t.-ärdi -kü 124/141
t.-är edifiz 247/1971

t.-ärdilär 40/50, 47/244, 240/1796
t.-gän edi 128/247, 140/565, 238/1741,262/
111, 325/304, 399/399
t.-ärmis 252/28
t.-är ekän 94/409
t.-ib edi 158/419
t.-mäydi 367/266
t.-mäfi 234/1634
t.-mäsä 331/98
t.-mäsäk 346/63
t.-mägän (s. f.) 111/201
t.-mäsdän 187/421, 187/432
t.-mäsdänəq 359/60
t.-əlmäsmän 223/1343
t.-əlmäsligini 293/48
t.-ätur 254/81
t.-ä ber- 84/176, 120/36,231/1543,366/243
t.-ä tur- 139/518, 139/521
t.-ib əl- 66/264
t.-ib qəl- 36/230
t.-ib kel- 40/52, 41/76, 348/119
t.-ib ket- 69/336
t.-ib kör- 275/452
t.-ib çıqıb 87/245
t.-ib kelib 106/72, 286/751
t.-müş 370/333

	t.-müşgä	180/233
	t.-müşdä	400/420
	t.-müşini	179/228
	t.-iş 9/216, 255/102	
	t.-işi	103/648
	t.-isläri	415/288
	t.-maqçı bol-	233/1607
turil-	dirilmek, canlanmak	
	t.-di	285/718
Türk	Türk	
	T. 271/350, 322/207, 322/219, 322/224, 322/228, 323/229, 329/45, 329/46, 330/50	
	T.-ifni	323/239
	T.-läri	312/518
	T.-lärigä	324/257
	T.-lärdän	312/516
Türkistän	Türkistan	
	T. 199/730, 274/425, 324/257, 385/35	
Türkiyä	Türkiye	
	T. 324/255, 397/358, 398/371, 399/388	
	T.-ni	274/427
	T.-dägi	398/366
türli	türlü	
	t. 75/500, 89/289, 113/234, 132/340, 328/13	
	t. -tümän 11/274, 101/596, 141/578, 367/281	
Tursünbày	erkek ismi	

T. 185/384

türt- itmek, dürtmek, dirseklemek
t.-di 358/24
t.-ib 35/221. 76/533, 78/6, 116/314, 191/527,
191/532

türtil- iteklenmek
t.-dilär 411/180

tüsä- istemek, gönlü çekmek
t.-ydi 39/34
t.-y başlä- 2/27, 2/37

tüs düs, rüya
t. 196/652
t. kör- 221/1297
t.-immi 262/119, 264/173, 287/765
t.-immidi 264/162
t.-imgä 310/457
t.-imi 124/131
t.-igä 167/219, 322/209
t.-idä 260/56
t.-lär 149/179
t.-lärnifi 259/37

tüs ögle
t.-dän 208/959, 216/1179
t.-gä 152/275, 244/1896

tüs- düsmek, inmek
t.-ärmikin 408/104

t.-di 65/246, 84/161, 86/217, 87/250, 90/307,
94/418, 94/427, 108/109, 109/138, 110/
173, 112/204, 118/380, 122/87, 124/147,
132/339, 133/381, 142/13, 149/182, 155/
354, 168/242, 188/450, 206/908, 206/923,
220/1266, 234/1630, 255/107, 272/378,
287/764, 300/210, 305/338, 305/348, 328/
10, 330/65, 332/105, 332/121, 337/251,
347/84, 357/1, 371/368, 378/91, 380/136,
381/171, 393/240, 395/286, 404/22, 411/
194

t.-di -ye 250/2048, 381/153

t.-dimikin 62/159

t.-dik 283/673, 284/684, 282/632

t.-diñiz 9/210

t.-dilär 102/613, 172/42, 320/169, 345/44

t.-gän (f.) 78/13, 90/321, 136/458, 157/394,
182/299, 182/307, 187/429

t.-gändi 171/10

t.-ibdi 63/178, 247/1958, 331/82

t.-äsän 325/299

t.-ädi 12/286, 129/265, 151/237, 245/1922,
365/226, 371/369

t.-äsiz 308/426

t. 112/216, 116/307, 234/1629, 353/249

t.-iñ 61/131, 234/1627, 281/603

t.-iflär 33/156
t.-sä 253/53, 265/201
t.-säm 285/715
t.-är -tüşmäs 91/330, 123/113
t.-ib 14/338, 18/438, 24/610, 47/251, 52/362,
55/447, 65/238, 100/563, 100/577, 118/
362, 125/156, 132/346, 134/394, 134/
404, 136/439, 162/77, 162/81, 187/415,
188/450, 195/641, 222/1319, 255/109,
265/203, 304/304, 306/371, 315/25, 320/
158, 324/278, 328/3, 377/82, 393/252
t.-gäç 50/311, 208/955
t.-gändä 72/409
t.-günçä 117/359
t.-äyätgänini 410/171
t.-gän (s. f.) 16/387, 40/55, 49/302, 73/455,
87/232, 103/642, 103/650, 106/60, 123/
120, 144/66, 147/139, 150/218, 175/124,
186/406, 204/855, 312/530, 342/360,
353/236, 353/240, 357/15
t.-gändäy 110/178, 378/88
t.-gänimdä 129/272, 328/14
t.-gäni 33/153, 87/251, 184/336, 360/91,
383/203
t.-gänini 23/585, 25/620, 117/340
t.-ädigän 21/515, 62/163, 137/465

t.-ärdi 43/139, 163/103
t.-ärmidi 128/232
t.-gän edi 2/25, 20/489, 77/547, 93/383, 102/
636, 128/244, 133/377, 145/77, 154/
306, 156/362, 409/144
t.-məqçi edi 410/161
t.-är ekän 88/262
t.-mädi 331/79
t.-mäsin 62/162
t.-məsä 354/266
t.-məsälär 291/870
t.-mäy 73/445, 124/128
t.-məsligi 28/44
t.-məsdi 40/62
t.-məsidi 367/274
t.-mägän edi 93/386
t.-ä başlä- 102/638, 227/1463
t.-ä ber- 62/160
t.-ib qäl- 149/202, 212/1073, 242/1830, 283/
655, 310/459
t.-ib bol- 263/145
t.-ib tur- 213/1086
t.-ib ket- 86/224, 345/40
t.-məq üçün 410/171
t.-məqqa 1/9
t.-məqçi bol- 338/263

	t.-mäy qäl-	62/162
	t.-mäy turib	91/342
tusäv	köstek	
	(Esägigä yäräsä tusävi):	birbirine münasip
		219/1242
tüsir-	indirmek; vurmak; yemek, içmek	
	t.-di	28/42, 35/229, 170/286, 172/43
	t.-dilər	36/239
	t.-äylik	42/114
	t.-ifiz	376/48
	t.-säm	410/173
	t.-ib	2/44, 107/89, 159/1, 362/133
	t.-mäs edi	146/113
	t.-ib yubâr-	159/7
	t.-isgä	199/731, 315/44
tüsirtir-	cıkartmak	
	t.	177/177
	t.-gän (s. f.)	9/205
tüşkür-e	kahrolası, kahrolsun	
	t!	140/554, 354/272
tüsün-	anlamak	
	t.-dim	191/541, 191/541
	t.-di	152/273, 190/501
	t.-ädi	74/476
	t.-sä	131/319, 157/406
	t.-günçä	226/1429

	t.-gängä	286/749
	t.-gäni	261/88
	t.-ärmidi	401/454
	t.-mäysän	364/183
	t.-mäydi -yü	401/453
	t.-mäsä	79/34
	t.-mäy	12/281
	t.-mägänligidän	12/283
	t.-älmädim	274/415
	t.-älmäydi	259/39
	t.-älmäsä	179/215
	t.-ib bol-	284/681
	t.-ib ket-	276/467
	t.-älmäy qäl-	126/183
tüşüntir-	açıqlamak	
	t.-ädi	268/260
	t.-iñiz	393/235
	t.-ib	392/227
	t.-ib ber-	200/750, 392/212
tut	dut	
	t. qàq-	31/109
	t. yàğàçi	47/244
	t. tægigä	50/325
	t. dəraxtçəsi	89/293
	t.-niñ	49/293, 49/298, 51/339, 51/350, 52/366, 54/425

	t.-gä	52/377
tut-	tutmak	
	t.-di	411/190
	t.-ämän	370/336
	t.-ädi	14/349, 269/299
	t.-ädimi	173/63
	t.	237/1708
	t.-äylik	331/90
	t.-ädigän	170/309, 295/101
	t.-gän (s. f.)	25/629, 148/172, 318/108
	t.-gänlärimiz	219/1245
	t.-ärdim	122/91
	t.-älmädi	72/426, 108/117
	t.-älmäymän	284/686
	t.-älmäydi	284/686
	t.-is	59/90, 341/343
tutis-	tutusmak	
	t.-ibdilär	375/7
	t.-ämän	294/74
	t.-ämiz	67/295
	t.-ib	19/461, 132/333, 331/93, 369/318.415/ 284, 400/422
	t.-gän (s. f.)	7/164
	t.-mäsin	353/232
	t.-mäs emis	251/13
	t.-ib qäl-	171/7

t.-ib bol- 370/355
 t.-ib otir- 91/351
 t.-ib àlib 108/102, 108/106, 134/400, 136/
 450
 t.-mây öt- 15/356
 t.-màqqa 28/38
 tutàq- birdenbire kızmak, sinirlenmek
 t.-qan (s. f.) 119/21
 t.-ib ket- 15/374
 t.-ıř 125/154
 tutâř- tutuřmak
 t.-di 295/100
 t.-gändäy 410/158
 tutıl- , tutulmak
 t.-yâpti 79/49
 t.-di 278/526
 t.-ib 104/10
 t.-ibràq 333/147
 t.-ä -tutilä 120/49
 t.-gän (s. f.) 53/397, 256/137, 384/14
 t.-ib qâl- 238/1726
 tutqalàq sara, sara hastalığı
 t. 172/36, 251/13, 295/101
 tutqalàğ-ı 170/308, 171/7
 t.-lärini 171/2
 t.-lârgä 296/102

	t.-siz	253/64, 255/105
tutqun	esi tutsak	
	t.	32/137, 112/204
	t.-lördän	32/137
tütün	tütün	
	t. ustunläri	259/28
	t. pulläri	345/30
	t.-i	33/160
	t.-ini	347/93
tutuv	tutma, tutus	
	t.-lördä	183/331
tüyä	deve	
	t.	178/187, 191/521
	t. süräti	191/521, 191/527, 191/532
	t. käbi	191/538
	t.-dä	336/224
	t.-çi	78/5
	t.-cidä	178/188
tuygu	duygu	
	t.-läri	253/62
tuyül-	duyulmak, hissedilmek	
	t.-di	387/93
	t.-gän edi	414/256
tüz	düzlük, kır	
	(dälä-tüzlärgä)	2/35
tuz	tuz	

	(nàn-tuzini)	363/155
tüzäl-	düzelme	
	t.-gändän	369/313
	t.-mäydigängä	378/101
tuzàq	tuzak	
	t. emäsmi	282/641
	t.-qa	168/242
tüzät-	düzelme	
	t.-di	382/186
	t.-màqdä edi	233/1606
tüzlä-	aldatmak	
	t.-ymiz	67/293
tuzlä-	tuzlamak	
	t.-b qoy-	218/1214
tüzük	sağlıklı, iyi	
	t.	10/238, 155/348
	t.-mi	55/446, 229/1504
	t. edi	317/85
	t.-kä	251/8
	(tüzük-quruq): iyi, gönüldeki gibi	3/50,
		85/183, 129/270, 192/548
	t.-ràq	43/137, 76/536

U-Ü

u

o

u 4/84, 6/123, 6/127, 6/136, 6/143, 8/174,
9/208, 9/219, 9/220, 10/240, 10/247, 11/
258, 12/284, 13/326, 14/352, 17/419, 18/
445, 19/460, 19/475, 19/480, 26/641, 26/
644, 27/21, 28/46, 32/143, 32/151, 34/
185, 35/220, 36/239, 37/259, 38/13, 38/
19, 39/42, 40/60, 40/74, 41/82, 41/85,
41/94, 43/141, 43/150, 45/181, 45/186,
45/190, 47/248, 47/250, 49/288, 49/294,
49/303, 50/325, 51/338, 51/341, 51/342,
52/365, 52/379, 53/386, 53/393, 53/395,
54/414, 54/426, 55/434, 55/447, 57/29,
57/35, 57/45, 58/57, 58/59, 58/68, 59/
76, 59/91, 59/95, 59/98, 60/117, 61/137,
62/156, 62/160, 63/185, 64/218, 64/223,
65/232, 66/255, 67/299, 68/309, 68/322,
68/329, 68/332, 69/338, 71/400, 73/448,
73/453, 74/467, 74/469, 74/471, 74/475,
75/497, 76/514, 76/528, 78/20, 79/27, 79/
32, 80/58, 80/66, 81/92, 81/98, 82/112,
83/129, 86/209, 86/222, 86/228, 87/241,
87/246, 87/252, 89/288, 89/290, 89/291,
89/299, 89/303, 91/342, 92/371, 92/377,

96/467, 97/493, 98/514, 98/528, 100/572,
100/584, 101/603, 102/615, 102/619, 102/
633, 103/645, 104/20, 104/4, 104/9, 105/
39, 105/40, 106/72, 108/122, 109/132, 109/
132, 109/149, 109/153, 110/154, 110/176,
111/193, 112/204, 113/238, 113/243, 113/
244, 113/254, 114/272, 116/319, 116/320,
118/364, 118/375, 119/19, 120/38, 122/83,
123/106, 124/148, 125/158, 126/198, 128/
235, 128/241, 128/246, 130/281, 131/316,
131/327, 132/339, 132/356, 133/368, 135/
421, 135/429, 136/444, 137/472, 137/472,
138/490, 138/497, 138/501, 138/511, 139/
527, 140/565, 143/43, 144/57, 148/156,
149/179, 149/202, 150/205, 150/220, 150/
220, 151/240, 151/242, 151/246, 153/297,
154/313, 155/347, 156/359, 156/377, 157/
389, 157/393, 157/397, 157/405, 158/413,
158/416, 163/127, 164/145, 165/168, 166/
184, 166/193, 168/231, 168/233, 168/249,
168/254, 169/256, 169/269, 170/293, 170/
297, 171/2, 173/66, 174/93, 174/97, 174/
99, 176/133, 176/137, 176/149, 177/160,
177/168, 177/170, 179/209, 179/228, 181/
258, 182/300, 182/305, 183/311, 186/410,
186/411, 187/425, 187/431, 188/455, 189/

467, 190/492, 190/501, 190/517, 191/537,
193/578, 193/580, 194/605, 195/624, 195/
625, 196/652, 197/672, 197/672, 197/674,
198/708, 200/769, 200/771, 202/807, 204/
864, 205/883, 205/885, 205/897, 206/917,
209/987, 212/1061, 212/1066, 213/1096,
214/1112, 214/1124, 214/1127, 215/1142,
215/1148, 216/1162, 216/1172, 217/1205,
218/1215, 219/1240, 219/1247, 219/1248,
219/1249, 219/1253, 221/1290, 221/1296,
221/1309, 223/1342, 223/1354, 224/1365,
224/1369, 224/1381, 226/1423, 227/1440,
229/1498, 229/1504, 230/1541, 232/1590,
234/1629, 234/1630, 236/1672, 236/1672,
237/1705, 237/1714, 238/1743, 239/1751,
240/1773, 240/1776, 240/1785, 240/1791,
240/1793, 241/1809, 241/1810, 241/1819,
242/1829, 242/1836, 245/1919, 245/1920,
246/1934, 246/1934, 246/1944, 247/1972,
248/1982, 250/2036, 254/76, 254/82, 255/
102, 255/109, 256/125, 257/151, 258/2, 259/
28, 260/56, 260/58, 260/68, 261/101, 261/
82, 261/83, 263/143, 263/145, 264/166,
264/167, 265/184, 266/218, 266/226, 266/
229, 267/253, 268/268, 268/283, 269/285,
269/295, 269/298, 269/301, 270/329, 271/

354, 271/358, 271/359, 272/377, 272/380,
274/432, 275/449, 275/464, 277/499, 277/
506, 278/532, 278/537, 279/554, 279/568,
280/578, 280/579, 280/582, 280/589, 282/
628, 282/635, 282/638, 282/639, 282/643,
282/645, 283/649, 284/684, 284/685, 284/
686, 284/692, 285/701, 285/701, 286/736,
286/740, 286/746, 288/801, 290/848, 290/
851, 291/866, 291/883, 291/884, 294/63,
295/94, 295/96, 296/102, 296/105, 296/110,
296/115, 296/121, 296/125, 296/127, 297/
151, 298/157, 298/168, 299/198, 300/211,
300/212, 300/219, 300/226, 301/238, 302/
260, 304/319, 304/323, 308/401, 308/410,
308/413, 309/431, 310/465, 312/517, 312/
528, 313/547, 314/9, 317/99, 318/119, 319/
144, 320/152, 320/164, 321/185, 321/190,
323/229, 323/229, 323/248, 323/253, 325/
284, 325/296, 325/297, 326/310, 326/322,
334/159, 334/163, 335/190, 335/190, 336/
209, 337/255, 338/260, 338/261, 338/266,
339/290, 339/291, 339/295, 340/322, 341/
337, 342/380, 342/381, 343/392, 343/392,
343/392, 346/60, 346/75, 347/96, 348/121,
353/255, 353/257, 355/309, 356/316, 358/
26, 361/108, 361/116, 362/144, 364/178,

365/211, 365/224, 366/236, 367/254, 367/
262, 367/274, 367/288, 367/289, 369/305,
369/314, 369/319, 369/326, 369/328, 372/
389, 373/410, 373/427, 377/64, 377/65.
377/75, 379/108, 380/135, 382/188, 383/
211, 384/15, 385/39, 385/43, 386/55, 386/
57, 388/102, 391/182, 391/187, 391/189,
392/224, 393/233, 394/267, 396/314, 398/
385, 399/400, 399/408, 401/457, 401/463,
403/502, 405/36, 405/37, 405/47, 406/59,
407/78, 407/81, 408/107, 408/110, 408/
111, 408/112, 408/99, 409/130, 410/168,
410/172, 411/193, 411/198, 412/204, 414/
256, 414/262, 414/267

u-mi 172/28

u-niř 3/53, 4/78, 4/85, 4/88, 8/175, 10/
233, 10/237, 11/268, 14/347, 17/408,
21/527, 23/576, 27/13, 27/16, 28/33,
28/37, 29/53, 30/95, 31/124, 32/132,
33/157, 33/176, 38/11, 38/12, 38/6,
39/24, 41/79, 42/103, 45/182, 46/223,
47/245, 50/329, 51/344, 52/359, 52/
363, 52/367, 52/381, 53/384, 53/393,
54/420, 54/432, 58/67, 59/82, 59/98,
61/133, 62/153, 63/184, 63/193, 64/
207, 67/300, 68/311, 68/316, 79/29,

79/31, 82/117, 82/124, 84/163, 84/
167, 85/188, 87/231, 87/235, 87/236,
88/268, 90/316, 92/373, 93/401, 95/
435, 96/471, 98/514, 100/572, 100/
581, 101/600, 101/605, 102/617, 104/1.
105/37, 106/71, 106/74, 108/123, 109/
138, 109/150, 110/158, 110/165, 111/
183, 111/191, 111/194, 113/233, 113/
252, 113/253, 114/265, 114/267, 114/
269, 119/20, 120/26, 120/28, 121/54,
121/55, 122/77, 123/119, 123/127, 124/
133, 124/146, 126/184, 126/195, 128/
233, 128/243, 129/275, 130/294, 133/
367, 135/415, 135/420, 136/439, 137/
466, 137/488, 138/495, 138/508, 139/
532, 141/572, 144/60, 145/89, 147/133,
147/140, 148/154, 148/175, 150/211,
150/224, 153/296, 153/302, 154/306,
155/354, 156/361, 158/411, 159/11,
159/13, 159/15, 160/28, 160/33, 164/
144, 164/148, 166/177, 166/199, 169/
270, 170/298, 175/115, 176/150, 177/
171, 178/181, 178/187, 179/216, 180/
237, 183/321, 184/344, 185/373, 189/
477, 189/479, 191/519, 191/525, 191/
536, 193/588, 193/591, 194/599, 194/

600, 194/611, 197/673, 199/731, 203/
840, 210/1020, 212/1064, 214/1117,
217/1205, 217/1209, 220/1272, 220/
1278, 220/1280, 224/1386, 226/1434,
226/1435, 226/1436, 229/1505, 229/
1508, 233/1599, 234/1632, 234/1639,
236/1676, 236/1678, 238/1732, 240/
1777, 245/1903, 245/1926, 248/1999.
249/2014, 249/2021, 249/2028, 251/21.
253/61, 257/153, 257/154, 26/651, 260/
63, 262/123, 263/142, 264/163, 266/
210, 266/231, 267/252, 268/282, 269/
300, 271/341, 273/401, 273/412, 281/
612, 282/636, 282/645, 282/646, 290/
852, 290/854, 291/883, 293/43, 293/46,
293/48, 296/119, 297/129, 310/462,
310/467, 313/551, 314/7, 316/54, 316/
55, 316/65, 318/120, 318/127, 321/
184, 323/254, 324/278, 324/280, 325/
283, 325/295, 325/298, 325/300, 328/
2, 329/25, 330/51, 331/80, 332/105,
333/151, 336/218, 342/373, 342/382,
344/20, 345/24, 347/82, 348/127, 350/
173, 352/226, 353/243, 355/299, 357/
11, 357/5, 358/27, 360/83, 361/123,
364/195, 365/206, 366/232, 366/247,

367/286, 367/297, 367/300, 369/310,
371/360, 372/394, 372/397, 373/430,
374/445, 378/91, 379/122, 382/178,
382/185, 386/63, 387/91, 387/95, 388/
117, 389/133, 389/135, 391/181, 391/
185, 391/187, 391/205, 392/229, 396/
324, 398/387, 406/52, 406/55, 406/70,
411/180, 411/188, 415/287

u-ni 7/159, 7/170, 7/170, 7/170, 9/204, 10/
230, 12/301, 13/302, 17/426, 24/590,
25/634, 33/174, 35/228, 38/23, 50/312,
55/436, 59/77, 62/154, 63/185, 64/207,
73/434, 73/439, 73/459, 76/513, 77/538,
77/546, 78/3, 85/194, 86/227, 102/624,
107/89, 108/116, 112/216, 113/248, 117/
336, 117/346, 118/360, 120/25, 120/39,
121/69, 123/123, 126/186, 132/349, 135/
414, 144/74, 153/293, 154/328, 158/424,
159/15, 166/192, 167/216, 172/33, 172/
34, 176/133, 179/223, 179/224, 182/290,
192/558, 194/612, 205/892, 209/993, 213/
1096, 216/1170, 221/1305, 225/1402, 227/
1456, 228/1487, 230/1539, 230/1541, 232/
1582, 233/1608, 236/1680, 240/1778, 240/
1780, 240/1783, 243/1856, 247/1969, 247/
1972, 250/2031, 256/148, 260/66, 267/

243, 268/263, 269/298, 275/460, 277/507,
278/537, 279/548, 28/42, 280/584, 281/
610, 281/619, 286/739, 289/824, 293/
49, 296/106, 296/112, 315/25, 320/159,
325/288, 325/289, 328/12, 329/26, 334/
162, 337/251, 338/265, 343/384, 349/
148, 352/222, 354/267, 354/274, 356/
323, 356/327, 363/157, 365/224, 367/
255, 372/404, 372/405, 373/411, 373/
422, 381/164, 385/30, 385/38, 386/58,
386/58, 387/82, 397/357, 401/465, 415/
282, 415/292

u-nisi 103/643, 118/368, 163/114, 125/172,
259/43

u-ngä 7/170, 15/357, 35/215, 38/20, 38/8,
39/39, 40/62, 42/103, 48/259, 51/331,
61/147, 61/149, 66/264, 75/496, 79/39,
81/90, 81/95, 84/155, 87/241, 91/344,
92/360, 98/514, 100/571, 116/331, 118/
373, 129/271, 132/333, 137/468, 146/
111, 148/163, 159/7, 164/139, 172/26,
174/82, 177/164, 179/227, 181/265, 181/
266, 186/409, 188/462, 193/592, 205/
887, 211/1050, 211/1053, 226/1433, 234/
1625, 243/1851, 244/1900, 246/1936,
260/53, 260/68, 261/84, 263/135, 263/

146, 263/150, 265/194, 271/360, 289/
812, 295/85, 296/111, 307/394, 309/
432, 317/86, 320/161, 325/294, 337/
249, 365/223, 366/245, 367/265, 377/
51, 379/124, 392/220, 409/133, 410/
162, 413/244, 414/256

u-ndä 13/319, 25/631, 50/310, 111/201, 131/
329, 175/111, 176/150, 190/517, 269/
302, 273/413, 279/547, 284/692, 284/
693, 295/87, 308/415, 334/158, 374/
438, 375/9, 388/116, 389/147, 399/405,
401/448

u-ndä -mundä 324/267, 404/3

u-ndän 9/214, 13/302, 16/400, 46/209, 66/279,
67/293, 74/467, 80/63, 83/153, 96/
485, 132/350, 136/441, 139/516, 140/
555, 158/425, 160/31, 163/110, 164/
140, 176/134, 177/165, 181/274, 190/
515, 191/521, 194/598, 200/753, 202/
810, 214/1111, 216/1181, 227/1447,
229/1496, 232/1585, 241/1818, 242/
1824, 243/1868, 253/64, 254/85, 256/
140, 258/14, 259/47, 263/133, 263/148,
267/248, 269/305, 276/467, 276/476,
285/715, 287/769, 290/846, 290/846,
290/846, 295/89, 298/168, 30/96, 301/

255, 304/317, 310/455, 312/511, 315/
41, 316/51, 316/54, 329/45, 330/52,
334/171, 342/370, 342/375, 345/35, 356/
326, 359/72, 359/74, 361/123, 365/210,
367/296, 367/302, 369/306, 369/322,
369/322, 371/361, 376/35, 377/68, 382/
195, 389/141, 392/214, 394/281, 395/
285, 400/415, 400/433, 400/437, 404/5,
406/63, 407/86, 412/208, 413/252

u-ndän -bundän 326/330

u-nçä 2/32, 11/264, 43/136, 73/452, 90/315,
113/250, 135/429, 161/69, 177/155,
226/1434, 235/1656, 297/129, 308/402,
334/166, 342/375, 345/34, 377/58, 398/
385

u-nçä -munçä 125/162, 133/379, 164/149, 207/
940, 207/940, 207/942, 253/54,
336/210, 346/63, 353/241

u-ndäy 9/202, 14/338, 16/395, 19/476, 64/223,
84/173, 87/231, 97/498, 127/207, 137/
469, 198/713, 202/808, 205/894, 209/
1002, 223/1340, 229/1510, 249/2019,
253/68, 268/268, 270/320, 271/355,
279/565, 281/601, 292/22, 300/226, 318/
117, 323/231, 323/236, 336/208, 361/
119, 363/156, 376/30, 406/65, 408/121,

u-ndäylär 339/299

u-ngäçä 138/506, 216/1174, 262/102,278/530,
355/298, 381/170

u-lär 3/62, 21/523, 26/640, 39/32, 41/100,
45/192, 47/240, 47/243, 47/243,49/292,
75/505, 88/263, 92/361, 98/525, 118/
369, 125/161, 132/337, 133/371, 134/
392, 134/407, 136/439, 136/457, 136/
458, 136/459, 138/498, 145/95,146/118,
148/172, 161/54, 162/91, 164/140,202/
800, 210/1005, 237/1697, 261/86, 261/
92, 261/95, 266/220, 268/278, 270/316,
271/355, 273/398, 274/414,276/473,279/
561, 281/599, 291/864, 292/12, 292/13,
295/94, 297/140, 312/516, 312/518,320/
168,325/302, 325/303, 338/274,342/379,
345/43, 347/87, 349/143, 351/182,363/
165, 364/177, 365/208, 366/250,376/28,
383/210, 384/6, 385/40,387/76,390/170,
390/174, 390/176, 398/363, 401/454,
404/7, 414/274, 415/284

u-lärniñ 1/20, 6/133, 8/195, 21/527,27/23,
38/21, 39/31, 39/33, 39/42,39/44,
49/286, 86/221, 93/403, 99/560,
100/583, 110/176, 126/198, 135/
417, 135/422, 135/431, 136/460.

148/159, 157/398, 159/1, 161/74,
162/81, 162/91, 180/247, 20/507,
204/868, 237/1702, 249/2024,251/
5, 269/296, 271/354, 311/503,333/
135, 352/220, 385/41, 395/286,
397/358, 398/363

u-lärnikigä 93/395

u-lärnikidä 127/228

u-lärnikidän 45/201

u-lärni 10/244, 43/132, 50/309, 135/426,
152/262, 159/17, 177/173,230/1523,
251/7, 253/62, 262/115, 283/650,
283/665, 299/185, 333/144,370/355,
387/79, 387/94

u-lärgä 45/184, 75/503, 100/578, 131/307,
136/438, 160/42, 270/316, 348/112,
404/3

u-lärdä 102/626

u-lärdän 136/441, 260/64, 270/314,280/574,
346/62, 392/217

uç

uç, uç kısım

u.-i 112/203, 112/206, 178/188

u.-ini 33/166, 58/73, 110/177, 170/296,368/
298, 389/137

u.-igä 58/59, 59/85, 139/520

u.-idä 71/387, 78/18, 126/201, 151/249,

164/141

u.-idän 75/488, 147/150

u.-idäy 373/423

u.-läridä 1/13, 259/25

üç

üç

ü. 34/195, 47/237, 64/216, 64/226, 67/306,
68/307, 78/7, 80/72, 84/162, 90/310, 93/
394, 104/12, 104/14, 104/17, 109/132,
114/279, 116/324, 119/11, 119/15, 135/
422, 148/155, 148/173, 171/21, 172/34,
173/56, 174/94, 179/230, 188/450, 202/
816, 202/818, 208/963, 216/1180, 244/
1892, 246/1931, 279/547, 284/675, 288/
791, 297/132, 298/177, 302/265, 302/267,
307/400, 308/423, 314/9, 317/78, 326/326,
328/19, 332/124, 359/53, 359/54, 365/226,
371/369, 379/115, 382/196, 388/122, 414/
268, 414/273

(on üç) 80/72

üç-dört 14/351, 41/98, 106/62, 108/127,
138/501, 165/156, 199/734, 311/
492, 312/508, 312/530, 319/129

(ü.-dän bir) 17/424, 203/826

uç-

uçmak

u.-di 149/189

u.-dilär 201/780

	u.-ädi	7/169, 172/26, 370/354
	u.-sä	122/76
	u.-ib	163/103, 172/24, 339/279, 391/194
	u.-gän (s. f.)	377/63
	u.-mäsligi	192/566
	u.-ib ket-	171/23
	u.-ib qäl-	381/164
	u.-màqdän	25/627
üçälä	her üç	
	ü.	121/55, 121/67, 123/106, 359/54, 364/200, 367/282, 372/399
	ü.-fi (her üçünüz birden)	122/86
	ü.-si (her üçü birden)	41/89, 136/458
	ü.-sigä	352/220
üçästkä	(Rusça i.) meydan, saha, bölge	
	ü.	375/16
üçävi	üçümüz	
	ü.	320/168, 365/208
	ü.-gä	139/528
	ü.-dän	139/527
uccik	zirvecik, uç tarafçık	
	u.-gä cıq-	15/365
ücinçi	üçüncü	
	ü.	177/173, 185/365, 186/400, 251/16, 384/ 23, 391/197, 273/389
	ü.-dän	373/416

u�cir-	u�curmak
	u.-�adi 377/63
	u.-ib kel- 385/24
u�ciŒ-	u�cuŒmak
	u.-ib 31/125
u�qqun	kivilcım
	u.-l�ari 348/110, 355/300
u�cr�a-	rastlamak; baŒvurmak; mevcut olmak
	u.-di 182/300
	u.-ydi 181/260
	u.-s�a 70/370, 299/178, 388/111, 388/112
	u.-b 78/13
	u.-g�an (s. f.) 192/552, 355/297
u�cr�as-	karŒılaŒmak, buluŒmak
	u.-ib 80/55
	u.-g�an (s. f.) 35/225
	u.-m�aslik 184/360
	u.-m�aq�i em�asm�an 183/311
u�cr�aŒuv	buluŒma, karŒılaŒma, g�oruŒme
	u. 253/64
	u.-niŒ 118/384
	u.-ni 185/362
	u.-i 244/1898
	u.-ig�a 36/235
	u.-imiz 250/2036
u�cr�at-	buldurmak

u.-màq 114/275

üçtä üç tane

ü. 114/257, 122/93, 321/195, 326/320, 371/
381

ü.-si 54/430, 78/9, 352/219

ü.-sini 218/1214

ü. -törttä 359/60

uçuq uçuk, benzi uçuk

uçuğ-dek 114/264

üçün için

ü. 4/73, 4/84, 5/105, 5/105, 5/117, 6/135,
6/138, 6/141, 8/174, 8/199, 9/217, 10/
225, 11/267, 12/284, 14/337, 23/586, 25/
620, 28/40, 28/43, 33/154, 34/190, 35/
222, 35/226, 36/243, 36/248, 38/12, 38/
23, 50/321, 53/393, 53/400, 59/83, 62/
153, 64/208, 74/471, 79/24, 79/41, 80/
52, 80/55, 81/89, 82/120, 83/152, 86/221,
87/247, 88/265, 89/289, 90/309, 92/377,
95/435, 97/496, 98/512, 98/535, 100/571,
100/578, 101/588, 101/599, 103/640, 105/
40, 108/109, 110/157, 113/231, 113/238,
113/242, 114/266, 117/340, 117/341, 117/
352, 121/55, 123/126, 123/127, 124/145,
126/195, 128/251, 131/307, 132/358, 135/
432, 137/470, 137/486, 137/488, 138/498,

141/578, 143/38, 144/61, 144/66, 144/72,
144/74, 148/171, 151/246, 151/248, 152/
256, 158/412, 158/419, 159/1, 160/39,
160/45, 161/52, 171/4, 172/49, 174/93,
178/198, 179/218, 184/349, 184/360, 188/
452, 190/513, 191/539, 192/561, 192/566,
193/580, 195/625, 196/653, 196/655, 199/
720, 199/738, 206/921, 206/924, 209/993,
209/994, 210/1022, 215/1139, 221/1310,
224/1368, 224/1368, 224/1382, 227/1461,
230/1528, 235/1653, 239/1752, 242/1841,
247/1972, 248/1990, 249/2026, 254/96, 261/
88, 261/89, 261/93, 262/102, 263/135, 263/
135, 263/135, 263/138, 263/146, 265/202,
268/269, 268/274, 269/301, 269/309, 270/
313, 277/495, 281/617, 282/640, 283/649,
283/673, 287/771, 288/792, 290/845, 290/
846, 290/846, 296/118, 300/222, 305/336,
313/535, 325/294, 326/320, 328/11, 328/13,
330/55, 336/222, 339/294, 340/316, 340/318,
341/343, 342/359, 343/395, 347/91, 351/189,
353/246, 361/110, 361/125, 364/201, 367/
258, 373/428, 379/115, 382/186, 386/66,
387/91, 389/130, 392/229, 394/266, 394/
268, 394/269, 394/280, 395/309, 397/342,
397/346, 398/376, 399/413, 400/417, 400/

434, 401/456, 401/458, 402/470, 404/21,
410/156, 410/171, 43/133, 47/230, 48/266

ü.-mi 285/718

ü. -kü 285/700

ü.-dir 14/343, 264/167

ü.-ginä 52/360, 174/92, 227/1461, 370/342

üçyät (Rusça i.) muhasebe

ü. 84/166

Ufa sehir ismi

U.-dä 272/371, 271/336

U.-dän 277/495

üh (ünlem) üh

ü. 26/654, 31/116, 41/95, 44/162, 118/371,
169/260, 265/199, 306/373, 316/63

uxlä- uyumak

u.-rsiz 231/1564

u.-di 356/326

u.-gändir 381/167

u.-bmän 285/712

u.-ydi 12/297, 12/300, 13/308, 187/431,
259/39, 259/47

u.-ydimi 297/136

u. 222/1319, 229/1495

u.-yin 50/317

u.-säm 256/129

u.-rkän 99/558

u.-b 13/309, 224/1372, 259/44, 262/110,275/
447, 322/209, 37/263, 69/346, 91/348,
167/219

u.-gäç 342/370

u.-gän (s. f.) 255/111, 356/325

u.-gängä 259/41

u.-gäni 149/188, 304/307

u.-gänini 91/340, 297/135

u.-gänigä 149/183

u.-gänidä 262/125

u.-gänligidän 149/179

u.-ydigän 144/54

u.-màqdä edi 259/36

u.-rdilär 313/541

u.-gän edifiz 70/377

u.-mägän (s. f.) 414/260

u.-mäy 192/551

u.-mäsdän 297/132

u.-mägäni 262/107

u.-màq 148/171

u.-y ber- 312/505, 358/33

u.-b qàl- 33/162, 174/76, 207/953, 215/
1149, 231/1556

u.-b ket- 312/524, 326/318, 342/369,414/
261

u.-b yàt- 91/334, 144/50, 182/306,182/297

	u.-yalmäsdän	57/40
	u.-yalmäy cıq-	262/108, 310/457
	u.-şniñ	259/39
	u.-şini	91/336
uxlät-	uyutmak	
	u.-ädigän	203/835
	u.-mäydi	12/299
ükä	küçük kardeş	
	ü.	51/333, 363/159, 365/228
	ü.-m	272/370, 272/371
uq-	anlamak	
	u.-diñmi	360/94
	u.-adi	131/322
	u.-ib bol-	107/97, 348/118
uqalä-	masaj yapmak, ovmak	
	u.-b	167/207, 229/1493, 357/9
	u.-y uqaläy	91/341
	u.-şdäy	414/256
uqtir-	anlatmak	
	u.-ib	6/123, 6/134
ul	o	
	u.	130/295, 130/304, 130/305
	u. -bul (o bu, öteberi)	42/114
ulä-	bağlamak, eklemek	
	u.-ydiğän	175/110
uläqçi	Atla yapılan bir müsabaka türüne katılan	

	yarışçı.
	u. tay 18/440
	u. at 79/41, 79/46, 79/46, 272/367
ulāmā	(A. i. 'ulemā) İslam âlimi
	u. 288/803
	u. tâifâsi 398/375
	u.-lär 329/41
ulân-	ulanmak, eklenmek
	u.-ib ket- 196/669
ülfät	(A. i. ulfet) ahbab, arkadaş
	ü. bol- 195/627, 229/1513
ülgür-	yetişmek, vakit bulmak
	ü.-äsän 196/666
	ü.-gän (s. f.) 132/346
	ü.-gänimiz 238/1736
	ü.-mäsdän 42/103
	ü.-mäy tur- 351/190
ülkän	büyük, iri
	ü. 248/1991
uluğ	ulu, büyük; meşhur
	u. 10/234, 79/38, 125/162, 130/305, 205/890,
	205/890, 248/1995, 398/382
	u.-ı 334/155
	u.-lär 81/94
	u.-likni 81/86
Ümār	erkek ismi

Ü. 350/157
 Ü. ämin 350/155
 Üməräli erkek ismi
 Ü. 18/445, 326/307, 332/117, 388/103
 Ü. püçüq 94/409, 94/419, 133/370, 135/424,
 325/301
 Ümərälibày erkek ismi
 Ü. 93/402, 136/443, 136/441, 332/112, 335/
 203, 336/208, 336/213, 336/217, 336/227,
 337/241, 350/176
 Ü. bilän (Yädgärxocä) 135/430, 346/54
 Ü.-niñ 335/180, 346/73, 362/146
 Ü.-ni 362/149
 Ü.-gä 363/151
 Ümərxàn erkek ismi
 Ü. 200/751
 Ü. zämàni 198/711
 Ü. dävri 200/759
 ümid (F. i. umīd, ummīd) ümit, umut
 ü. 296/103, 371/369, 390/173, 408/104
 ü. bilän 53/396, 53/397
 ü.-ni 309/452
 ü.-i 22/544, 293/45
 ü.-ini 197/674, 292/3
 ü.-läri 63/191
 ü.-lär 154/309

	ü.-siz	51/333
	ü.-sizlikni	22/544
	ü.-sizlikkä	107/89
ümidlän-	ümitlänmek, umutlanmak	
	ü.-ä başlä-	23/582
ümmät	(A. i. ummet) ümmet	
	ü.-läri	290/839
ümr	(A. i. 'umr) ömür	
	ü. 53/386, 61/128, 64/226, 169/266, 184/360,	
	222/1313, 229/1501, 292/13, 336/205, 389/	
	128, 389/138	
	ü. qıl-	293/25
	ü. boyi	249/2016
	ü.-niñ	13/310
	ü.-im	246/1949
	ü.-imdä	126/183, 269/287, 296/127
	ü.-iñni	196/668
	ü.-iñdä	196/662
	ü.-i	79/43, 85/186, 149/191
	ü.-ini	292/9
	ü.-igä	99/561
	ü.-idä	36/252, 139/534, 140/550, 158/427,
	239/1761, 304/301, 332/118, 355/288	
	ü.-läri	144/78, 292/14
	ü.-läridä	99/550
	ü.-lik	385/38

Ümrinisä kadın ismi
Ü. 56/14, 163/120

Ümrinisäbibi kadın ismi ("bibi" kadın isimlerinin sonuna getirilir. O kişinin hürmete sayan ve dîni bilgisinin çok olduğunu ifade eder.)
Ü. 56/19, 56/7, 57/29, 57/32, 57/37, 57/47, 56/23, 58/67, 58/72, 59/100, 59/79, 61/132, 73/442, 73/451, 74/471, 75/488, 75/490, 99/560, 165/173, 167/204, 167/212, 169/264, 169/279, 170/286, 252/48, 296/119

Ü.-niñ 58/62, 59/77, 60/108, 60/113, 60/126, 159/10, 160/24, 163/104, 165/153, 165/166, 166/178, 166/198, 295/100, 296/102

Ü.-nikigä 295/96

Ü.-ni 72/432, 98/512, 159/6, 160/26, 341/346

Ü.-gä 73/434, 168/234, 169/268

Ü.-dän 61/136, 100/566

umumän (A. zf. 'umūmen) genellikle
u. 10/239, 13/312, 78/17, 200/751, 202/818, 324/270, 324/274, 332/125, 404/8

umumiy (A. s. 'umūmī) umumf, genel
u. 161/63

ün

ses

ü. 313/533

ü. səl- 144/56

ü. ber- 310/464

ü.-ni 111/198, 157/393

ü.-läri 157/393

ü.-lärnif 32/129

ü.-läрни 31/126, 33/170

ü.-siz 8/186

un

un

u. 83/150, 146/104

u.-imiz 147/142

u.-lärdän 44/164

un-gürüç 152/271, 153/299, 158/420

un-gürünc 167/204

ünä-

razı olmak

ü.-di 394/271

ü.-mädi 118/362

ü.-mäydi 145/98

ü.-mäysiz 213/1093

ü.-b qoy- 110/166

unaqa

öyle

u. 74/479, 88/255, 96/470, 124/138, 176/144,

201/794, 202/808, 251/4, 351/180, 376/25,

399/388, 408/103

ünəşil-

nişanlanılmak

	ü.-gänini	292/2
ünät-	razı etmek	
	ü.-ämiz	141/570
undaqa	öyle	
	u. 408/117	
unsur	(A. i. 'unsur) unsur, eleman	
	u.-läri	397/359
	u.-lär	397/360, 398/382
ünümsiz	erzaksız	
	ü. 89/291	
unut-	unutmak	
	u.-dim	264/167
	u.-di	47/236, 86/228, 260/55, 272/377
	u.-ibmän	405/39
	u.-ädi	192/556
	u.-ib	21/513, 35/215, 137/483, 160/47, 215/ 1159
	u.-är (s. f.)	8/195
	u.-äyazgän	52/377, 142/1
	u.-gän edi	101/604
	u.-mäymän	61/128
	u.-mäydi	199/736
	u.-mäymiz	269/297
	u.-mäfiz	270/317
	u.-mäfizki	249/2014
	u.-mäs edi	323/237

u.-mägän edilär 33/176
 unutil- unutulmak
 u.-di 165/152
 u.-gän (s. f.) 32/134, 88/257
 u.-gän. emäsmidi 21/511
 ur- vurmak, dövme
 u.-di 96/466, 96/466, 153/302, 212/1071,
 220/1261, 259/31, 286/737, 380/134,
 403/498
 u.-dif 240/1779
 u.-ibsän-kü 91/353
 u.-ibdi 67/303
 u.-ibdilär 123/112, 124/129
 u.-ämän 136/450
 u.-ädi 109/134, 365/225
 u.-ämizmi 28/50, 134/400
 u.-gänlär 188/458
 u.-sin 176/147, 243/1874
 u.-gäc 51/332, 316/64
 u.-ä -urä 208/978
 u.-ib 95/435, 108/119, 127/219, 337/253,
 390/179
 u.-gän (s. f.) 50/324, 240/1785
 u.-màqdä edi 108/124
 u.-ärmidifiz 127/218
 u.-gän edilär 32/144

u.-gän ekän-ä 48/261
u.-mädiñ 240/1783
u.-gänim yoq 240/1780
u.-gäni yoqkü-yä 205/878
u.-mäsdän 188/457
u.-ä başlä- 101/602, 213/1090
u.-ib bol- 134/406, 148/174
u.-ib tur- 179/212
u.-ib -urib qoy- 95/435
ü.-ib qoyib 141/572
u.-màq 366/245
u.-iş 365/228
u.-uş 205/876, 271/337, 274/414, 276/475,
320/171, 385/25, 397/354, 400/416,
320/176
u.-uşni 204/866, 204/875, 320/172, 320/
174, 390/175
u.-işgä 170/298
u.-uşgä 170/290, 170/302, 173/68, 206/926
u.-uşdän 320/171
u.-uşigä 323/241

urdir-

vurdurmak

u.-ib 142/23

ürf

(A. i. 'urf) örf, âdet

ü. 125/170

ü.-igä 11/257

uril-	vurulmak
	u.-äyätgänini 20/499
urin-	çabalamak, çırpınmak; kalkışmak, denemek
	u.-di 62/155, 345/28, 394/267
	u.-dilär 153/293
	u.-ämän 276/486
	u.-ädi 14/348, 38/15, 250/2042, 343/394
	u.-ärđi 112/208, 221/1310
	u.-ib 36/248
	u.-mädi 52/368
	u.-mägän edi 342/368
	u.-ä ber- 56/20
	u.-ib kör- 89/289, 379/103
	u.-iş 80/51, 183/334
	u.-işı 341/344
	u.-işlärini 261/90
	u.-işlärđän 394/267
urış-	vuruşmak, savaşmak, dövüşmek
	u.-ärmış 170/300
	u.-säfiz 204/874
	u.-äyätgän 170/287
urus-	vurusmak, savaşmak, dövüşmek
	u.-äyätgän 324/256
	u.-gäni 173/54, 323/232
uruvçi	vurucu
	u. 9/222

üst

üst

ü. 358/49

ü.-i 175/112, 182/298, 187/427

ü.-imgä 65/249, 292/6

ü.-imdän 92/363, 134/399, 328/17

ü.-igä 2/26, 8/187, 22/540, 25/629, 30/94,

36/251, 54/432, 61/148, 63/184, 67/

286, 81/80, 100/577, 111/200, 114/

257, 118/370, 119/15, 144/73, 159/

19, 160/35, 198/699, 218/1221, 246/

1931, 294/62, 302/277, 325/303, 340/

320, 342/365, 355/308, 358/45, 358/

47, 359/61, 381/166, 382/179

ü.-igämi 108/119

ü.-idä 19/475, 31/112, 33/171, 47/230, 56/

4, 62/151, 78/2, 90/320, 97/511, 101/

589, 101/595, 102/628, 152/266, 245/

1917, 255/113, 258/13, 299/203, 344/

22, 346/73, 379/110, 391/202, 403/505

ü.-idägi 21/533, 101/602, 187/417, 230/1524,

250/2036, 358/41

ü.-idän 66/275, 78/16, 80/71, 84/179, 112/

218, 112/227, 134/408, 152/268, 347/

80, 352/223, 378/88, 400/423

ü.-idänginä 386/73

ü.-imizdän 346/64

	ü. - bäs	63/196, 327/333
ustä	(F. i. ustād) usta	
	u.	12/279, 23/585, 78/22, 201/783, 260/57, 406/65
	u. Toxtäs	78/15, 79/27
	u.-ligi	388/119
	u.-lik	25/633, 89/295
	u.-si	129/272, 137/473
	u.-sizlär	242/1847
üstäd-	(F. i. ustād) üstat	
	ü.-lär	281/604
üstaz	(A. i. ustāz) üstaz	
	ü.-i	343/399
	ü.-idän	169/270
ustun	(F. i. ustün) direk, sütün	
	u.-gä	174/76
	u.-läri	259/28
üstün	üstün	
	ü.	83/135, 201/782
	ü.-i	185/382
	ü.-igä	316/64
	ü.-idägi	185/378
usül	(A. i. usül) usul	
	u.-i cädid	119/10, 277/498, 279/549
	u.-inif	384/17

u.-läridän 324/271
u.-dilär 347/84
u.-ydi 101/600
u.-b 16/387, 35/228, 208/961, 274/418, 352/
229
u.-gän (s. f.) 33/160
u.-b bol- 368/298
u.-lä- tutmak, avuçlamak; tutuklamak
u.-dilär 347/84
u.-ydi 101/600
u.-b 16/387, 35/228, 208/961, 274/418, 352/
229
u.-gän (s. f.) 33/160
u.-b bol- 368/298
u.-läs- tutuşmak (el ele vs.)
u.-ib 45/196
ütlübüdülmü bkz. bissi
ü. 329/38
uv- ovmak
u.-ib 158/424
u.-lä- ulumak (kurt için)
u.-b -uyläb 356/329
uvis- halsizlik hissetmek
u.-difizmi 185/375
üy ev
ü. 106/72, 149/194, 149/201, 175/111, 176/
130, 178/182, 187/426, 213/1086, 307/396,
307/398, 307/399, 310/457, 350/170
ü. egäsi 83/137
ü. bekäsi 197/688
ü.-niñ 105/41, 149/195, 161/68, 175/119,
182/299, 183/320, 194/613, 232/

1581, 308/409, 342/363, 365/213
 u.-ni 142/21, 144/65, 182/303, 232/1578,
 308/401
 u.-gã 6/129, 7/154, 21/524, 21/531, 21/532,
 41/85, 45/196, 50/314, 104/21, 105/
 34, 105/43, 160/46, 181/272, 209/987,
 222/1338, 228/1469, 232/1568, 233/
 1612, 242/1827, 242/1831, 266/219,
 277/516, 289/828, 302/267, 308/407,
 308/411, 309/448, 312/528, 331/92,
 344/6, 345/48, 353/253, 355/292, 381/
 159, 408/119, 408/122, 410/166
 u.-dã 7/156, 13/302, 18/453, 34/194, 50/
 316, 99/554, 105/39, 106/61, 106/73,
 110/157, 144/75, 145/79, 145/95, 150/
 210, 158/419, 159/8, 175/117, 181/
 277, 182/290, 182/297, 215/1134, 215/
 1135, 215/1148, 217/1187, 218/1212,
 233/1598, 255/122, 262/127, 262/126,
 264/171, 275/440, 295/91, 308/408,
 313/537, 345/47
 u.-dãgi 25/623, 149/190, 162/97
 u.-dãgiãr 122/84, 379/112
 u.-dãgiãrniã 107/93
 u.-dãn 25/636, 61/133, 61/133, 80/62, 142/
 23, 178/180, 182/298, 188/447, 218/

1224, 312/521, 369/328, 373/418,
408/122

ü.-i 117/348, 209/980, 215/1150, 228/1469,
349/131, 377/69

ü.-iniñ 8/185, 214/1125

ü.-ini 21/512

ü.-igä 13/315, 56/1, 56/3, 80/59, 121/50,
160/49, 165/154, 177/170, 188/448,
195/620, 197/685, 209/989, 224/1383,
254/95, 254/98, 256/149, 285/707,
301/243, 312/512, 312/523, 313/534,
344/4, 347/81, 350/170, 356/320, 365/
211, 365/221, 369/328, 372/383, 372/
398, 373/409, 374/449, 379/113, 404/
10, 405/45

ü.-idä 10/237, 12/291, 62/153, 85/192, 97/
511, 98/515, 98/537, 114/275, 114/
277, 154/326, 184/349, 190/511, 193/
588, 277/496, 299/196, 299/202, 350/
162, 372/403

ü.-idägi 13/318, 221/1300

ü.-idägilär 142/1

ü.-idän 13/313, 21/511, 255/101, 300/207,
363/164, 404/10

ü.-im 360/83

ü.-imni 286/729, 396/334, 399/404

	ü.-imgä	212/1081, 213/1093, 213/1097, 242/ 1834, 280/576
	ü.-imdä	221/1301
	ü.-imdän	65/233
	ü.-if	198/694
	ü.-ifni	228/1474
	ü.-ifiz	32/146
	ü.-ifizdä	356/324
	ü.-läri	53/394, 109/128, 209/983
	ü.-lärigä	102/637, 121/63, 193/584, 215/ 1146, 366/251
	ü.-lärnif	307/393, 307/396, 308/425, 309/ 436, 357/4
	ü.-läрни	232/1571
	ü.-lärgä	309/429
	ü.-lärdä	101/592
	ü.-çä	308/413
	ü.-çänif	308/413
	ü.-çäni	308/409
	ü.-çägä	308/404
	ü.-çäsigä	309/447
	ü.-çälärdä	174/94
uyä	yuva, in	
	u.-sigä	197/681
	u.-sidän	357/6
uyäl-	cekinmek, utanmak	

	u.-di	222/1315
	u.-ämän	275/465
	u.-ib	49/295, 230/1521
	u.-gänim	yoq 306/376
	u.-mäydi	236/1678
	u.-mäsdän	345/45
uyältir-	utandırmaq	
	u.-mä (e.)	230/1522
	u.-mäslük	394/279
uyät	ayıp, utanç, haya	
	u.	96/464, 349/129
	u. bol-	24/597
	u.-çäñ	313/546
	u.-çäñmisiz	306/375
	u.-lik	304/316, 305/344
uyezd	(Rusça) idari bölge	
	u.	82/127, 234/1623, 384/3, 386/51
	u. həkimi	130/291, 367/268
	u.-dä	386/57
uygäq	uyanık	
	u.	312/523
uygän-	uyanmaq	
	u.-di	54/417, 149/180, 187/431, 219/1257, 381/168
	u.-ämän	256/138
	u.-ädi	101/601

u.-sin 270/327
 u.-ib 83/143, 182/303, 266/216, 412/203
 u.-gäc 326/319
 u.-ädigän 148/170
 u.-gändäy 41/100
 u.-gänlärnif 270/331
 u.-gän edi 144/55
 u.-mägän edilär 391/196
 u.-ib cıq- 383/207
 u.-màq 196/653
 u.-işigä 357/14
 uygät- uyandırmak
 u.-di 35/207, 35/204
 u.-dilär 36/239
 u.-äsän 215/1155
 u.-äy 256/136
 u. 183/310
 u.-ifiz 276/482
 u.-sämmi 357/18
 u.-ib 69/347, 91/336, 144/50, 224/1372,
 356/326
 u.-gändä 359/59
 u.-mäsäffiz 144/51
 u.-is 270/331
 u.-isgä 54/416
 u.-ib ber- 144/53

u.-ib cıq- 289/809
 u.-ib yubâr- 112/217
 u.-mâq 35/221
 uygâtil- uyandırılmak
 u.-gân (s. f.) 304/302
 uyıq bkz. qâvâğı uyıqlıq
 (qâvâğı uyıqlıq): somurtkan, asık suratlı
 53/387
 uyqu uyku
 u. 13/310, 13/312, 91/346, 256/128, 313/538,
 358/48
 u.-ni 32/144, 91/353, 148/174
 u.-gâ 13/303, 13/305, 33/162, 34/201, 35/
 213, 36/248, 56/5, 99/556, 143/35,
 149/177, 297/134, 324/265, 355/303,
 356/329, 358/48, 359/58, 381/167,
 382/178
 u.-dâ 36/236, 36/240, 143/37, 234/1621, 258/
 5, 267/241, 357/17, 358/36
 u.-dân 54/416, 56/6, 104/22, 144/55, 148/
 169, 149/180, 238/1739, 258/1, 326/
 319, 356/316
 u.-ñ 232/1568
 u.-si 36/252, 37/257, 324/267
 u.-sigâ 357/18
 u.-mizgâ 215/1144

	u.-läridän	391/195
	u.-çi	46/222
	u.-li	289/817
	u.-siz	372/387
	u.-sizlikdän	166/177
uyqusirä-	uyuklamak	
	u.-b	215/1152, 381/170
	u.-gän (s. f.)	355/308, 357/9
	u.-gänligi	221/1306
	u.-b turib	35/211
üylä-	evlendirmek	
	ü.-b qoy-	230/1519
üylän-	evlenmek	
	ü.	216/1169
	ü.-säm	210/1026
	ü.-ib	206/924, 228/1477
	ü.-gän (s. f.)	328/8, 331/93
	ü.-gändän	331/97
	ü.-gänigä	206/907
	ü.-màqçi edim	247/1978
	ü.-ä ber-	170/283
	ü.-äber	211/1031
	ü.-ib otir-	206/921
	ü.-ib àl-	212/1070
	ü.-işifñ	216/1166
üyläntir-	evlendirmek	

	ü.-iş	113/245
uyuş-	uyuşmak	
	u.-gän (s. f.)	234/1642
üz-	koparmak; durdurmaq, kesmek	
	ü.-dik	264/169
	ü.-gänmän	309/452
	ü.-ädi	365/223
	ü.-äcäk	184/357
	ü.-ib 40/75, 69/337	
	ü.-gän edi	292/3
	ü.-mägän (s. f.)	394/281
	ü.-ä àl-	14/344
	ü.-ib àl-	7/167, 134/402, 273/401, 313/547
	ü.-älmäsdän	98/523
uzàq	uzak	
	u. 42/124, 75/499, 80/69, 87/234, 109/141,	
	150/204, 226/1431, 247/1974, 272/383,	
	288/792, 347/92, 359/69	
	u.-mi	255/119
	u. àl-	85/194
	u. tut-	341/343
	u.-qa	24/595
	u. - yaqın	313/532
	u. - uzàq	325/290
	u.-ligini	235/1645
uzàqläs-	uzaklaşmak	

	u.-di	43/148
	u.-dilär	92/361
	u.-mäsdän	226/1434
	u.-ä başlä-	319/132
	u.-ib bär-	57/43
	u.-maq	5/104
üzäl-	uzanmak	
	ü.-ädi	183/326
	ü.-gän (s. f.)	324/266
	ü.-gändän	324/269
	ü.-ä tüş-	265/203
uzän-	uzanmak	
	u.-dilär	36/247
	u.-är -uzänmäş	36/248
	u.-ib	75/507, 358/46
uzät-	vermek; kocaya vermek; göndermek	
	u.-dim	267/235, 289/818, 396/316
	u.-di	19/463, 35/222, 36/243, 52/366, 124/ 130, 138/506, 158/426, 218/1217, 224/ 1378, 225/1391, 233/1613, 256/131, 302/268, 302/278, 380/128, 380/140, 381/155, 381/176
	u.-işädi	252/47
	u.-gän (f.)	64/220
	u.-ibdilär	67/304
	u.-ämän	61/129

u. 11/260

u.-sin -ci 81/79

u.-sä 280/590, 284/688

u.-sä -dä 82/115

u.-ärkän 25/619, 64/210, 147/151

u.-ib 21/533, 22/559, 59/77, 68/307, 77/
546, 86/225, 104/4, 123/114, 184/359,
267/251, 301/243, 382/194, 411/190

u.-gän (s. f.) 47/232, 67/288, 112/203,
325/288

u.-gäni 19/467

u.-gänini 52/368

u.-ärdi 111/192

u.-mädi 264/167

u.-är ekän (s. f.) 101/599

u.-älmäsdän 196/645

u.-iş 261/84

uzätis- karşılıklı vermek

u.-ib àl- 71/386

üzil-kesil kesinlikle

ü. 253/66

üzil- kopmak

ü.-di 63/191

ü.-sin 413/236

ü.-gäç 282/637

ü.-ib 52/362

ü.-gän (s. f.) 43/132, 304/311
 ü.-ib bol- 22/544
 ü.-ib ket- 231/1549
 ü.-ib qal- 312/526
 ü.-mäski 254/85
 ü.-mädi 3/71
 ü.-mägän (s. f.) 2/28
 ü.-işdə 312/527
 üzr (A. i. 'uzr) özür
 ü. 87/239, 87/247, 320/165
 ü. äyt- 7/159, 33/163, 60/118, 228/1488
 ü. sorä- 181/270, 215/1141
 ü.-imni 74/463
 üzük kesik
 ü. -üzük 401/444
 üzük yüzük
 üzüg-ini 58/74
 (biläk-üzüklär) 101/593
 ü.-ni 58/75, 59/79, 59/84
 ü.-kä 59/82
 ü.-lär 101/594, 166/179
 üzüm üzüm
 ü. 80/60, 304/311
 uzun uzun
 u. 3/52, 19/462, 65/236, 78/18, 224/1384,
 256/133, 258/7, 259/44, 316/68, 321/200,

327/335, 356/319, 403/505

u. -uzun 31/103, 78/7, 216/1161

u. -qulàq (her şeyi dinlemeye meraklı kimse)

346/75

u.-dän-uzàq (çok uzun) 359/69

v

v.

bkz. vä

v. 360/101

vä

ve

v. 1/20, 1/23, 2/43, 3/55, 3/59, 4/82, 4/85,
5/107, 5/116, 5/117, 6/123, 7/155, 7/171,
8/183, 8/186, 9/205, 9/206, 9/209, 10/
234, 10/234, 10/235, 10/238, 10/244, 11/
263, 11/265, 11/273, 11/274, 12/289, 12/
292, 12/298, 13/303, 13/311, 13/318, 15/
358, 19/469, 20/495, 20/497, 20/503, 21/
510, 21/512, 21/513, 21/516, 21/524, 21/
528, 21/534, 23/568, 25/621, 26/654, 27/
6, 28/35, 28/38, 28/45, 30/78, 31/111, 32/
134, 32/138, 32/142, 32/143, 33/153, 33/
160, 33/167, 33/170, 34/185, 34/201, 35/
219, 35/229, 36/243, 36/248, 36/253, 36/
254, 37/258, 37/260, 38/12, 38/15, 39/27,
39/38, 41/94, 42/107, 42/122, 43/128, 43/
131, 43/132, 44/174, 45/181, 46/218, 46/
219, 46/224, 46/225, 47/227, 48/262, 50/
305, 51/334, 51/343, 51/353, 52/361, 52/
365, 52/370, 53/382, 53/387, 53/389, 54/
418, 54/421, 54/421, 54/428, 54/432, 55/

436, 55/444, 56/3, 56/8, 57/27, 57/36, 58/
55, 59/78, 59/84, 61/141, 61/147, 63/183.
63/185, 64/207, 65/238, 67/287, 67/290.
68/311, 68/313, 68/314, 68/318, 68/320.
69/358, 70/364, 72/422, 72/426, 73/440.
73/454, 75/493, 75/496, 76/517, 78/16,
78/7, 78/9, 80/51, 80/69, 81/85, 81/86,
81/87, 81/87, 81/90, 81/95, 81/96, 82/104,
82/121, 83/130, 83/131, 83/132, 83/145,
83/145, 83/150, 84/164, 85/198, 85/202.
86/207, 86/214, 87/241, 87/246, 87/249,
87/250, 88/271, 89/304, 90/311, 90/326,
90/329, 97/508, 48/259, 100/570, 100/576,
100/579, 100/580, 101/591, 101/597, 101/
598, 101/601, 101/605, 101/607, 101/609,
102/633, 102/623, 103/650, 103/659, 104/
17, 105/31, 105/34, 105/40, 107/81, 107/
88, 107/92, 108/107, 109/136, 110/155,
110/159, 110/160, 111/183, 111/184, 111/
184, 111/187, 111/190, 111/198, 112/212,
113/231, 113/237, 113/240, 113/242, 113/
244, 113/252, 114/265, 114/266, 114/269,
116/313, 118/379, 118/381, 119/21, 119/5,
120/24, 122/77, 124/145, 124/148, 126/203,
128/249, 129/275, 130/291, 130/291, 130/
291, 130/291, 130/292, 130/292, 130/292,

130/293, 130/294, 130/296, 130/296, 130/
302, 130/303, 130/305, 130/306, 131/328,
132/333, 132/334, 132/341, 133/360, 133/
365, 135/416, 136/439, 136/444, 136/450,
137/464, 137/464, 137/472, 137/474, 137/
478, 138/503, 138/505, 141/570, 141/577,
143/43, 144/72, 144/74, 146/114, 146/115,
147/138, 148/163, 151/240, 151/252, 152/
259, 152/276, 154/306, 154/317, 155/338,
157/389, 158/412, 159/12, 159/14, 159/22,
159/3, 159/7, 160/36, 160/38, 160/39,
160/47, 160/49, 161/59, 161/74, 161/75,
165/154, 166/177, 169/269, 169/271, 171/
14, 171/3, 172/40, 172/41, 172/43, 172/
48, 174/87, 174/95, 175/102, 175/103, 175/
106, 175/112, 175/114, 175/115, 175/121,
175/122, 175/124, 175/125, 176/128, 176/
135, 176/139, 177/173, 178/201, 178/202,
179/213, 179/219, 179/222, 180/232, 180/
257, 181/269, 183/319, 183/323, 183/328,
183/329, 183/331, 184/336, 184/337, 184/
338, 184/340, 184/342, 184/342, 184/345,
184/348, 184/351, 184/358, 185/369, 185/
373, 186/390, 186/390, 186/405, 186/408,
186/411, 186/412, 187/416, 187/426, 187/
430, 188/464, 189/487, 190/507, 190/514.

190/517, 191/518, 191/521, 191/540, 192/
551, 192/558, 192/564, 194/611, 194/618,
195/629, 195/632, 195/637, 195/639, 197/
685, 197/689, 198/700, 199/723, 199/728,
199/729, 199/739, 199/743, 201/772, 201/
783, 202/812, 205/893, 209/984, 209/986,
209/991, 212/1064, 216/1160, 218/1221,
220/1279, 221/1304, 221/1305, 222/1317,
224/1382, 224/1383, 226/1431, 226/1433,
226/1435, 227/1450, 227/1450, 227/1456,
229/1508, 229/1510, 229/1513, 229/1514,
234/1642, 235/1646, 236/1672, 236/1673,
236/1692, 237/1701, 238/1724, 241/1808,
241/1818, 245/1904, 245/1906, 245/1908,
245/1917, 246/1942, 249/2021, 249/2022,
250/2038, 251/23, 253/61, 254/92, 255/
106, 256/133, 259/34, 259/41, 259/46, 260/
50, 261/93, 261/94, 262/126, 263/130, 263/
137, 263/143, 264/156, 268/265, 268/269,
268/282, 269/299, 273/389, 274/424, 275/
455, 276/491, 281/613, 287/778, 288/783,
290/835, 290/839, 290/842, 290/843, 290/
843, 290/847, 290/853, 290/855, 291/864,
293/28, 293/45, 293/48, 297/130, 297/133,
298/176, 300/209, 302/277, 303/294, 304/
301, 304/304, 304/311, 305/328, 305/330,

306/353, 306/372, 307/392, 307/394, 308/
402, 308/404, 308/408, 308/410, 308/413,
308/416, 308/422, 308/424, 308/426, 309/
433, 309/437, 309/442, 310/464, 312/522,
313/532, 313/537, 313/541, 313/543, 313/
547, 313/549, 313/551, 314/3, 314/6, 314/
7, 316/61, 323/229, 323/248, 324/271, 324/
274, 324/276, 325/294, 328/5, 329/45, 330/
64, 331/87, 332/122, 333/131, 333/135, 333/
145, 333/147, 333/150, 334/156, 334/164,
334/172, 337/249, 338/258, 338/260, 338/
262, 338/272, 338/276, 340/316, 341/354,
342/358, 343/389, 343/392, 343/394, 344/
20, 344/23, 344/6, 345/30, 345/31, 345/
32, 345/34, 345/34, 347/88, 347/92, 348/
111, 350/168, 351/188, 353/253, 355/284,
355/299, 355/299, 355/303, 355/308, 356/
328, 358/42, 358/46, 359/57, 360/101, 360/
86, 360/99, 362/134, 363/159, 365/217, 366/
250, 367/280, 367/283, 367/293, 367/301,
369/320, 369/329, 370/331, 370/344, 370/
346, 372/392, 372/395, 372/402, 372/405,
373/419, 373/421, 373/423, 379/123, 381/
155, 381/162, 381/175, 382/185, 382/197,
382/198, 382/202, 383/206, 383/207, 384/
10, 384/15, 384/18, 384/21, 384/3, 384/7,

384/8, 384/9, 385/44, 385/49, 387/100,
387/77, 387/87, 388/110, 388/119, 389/135,
389/148, 389/149, 390/175, 391/183, 391/
186, 391/187, 391/198, 391/204, 392/207,
392/218, 392/219, 392/225, 394/276, 394/
281, 396/312, 396/322, 397/337, 397/356,
397/360, 398/381, 398/381, 398/387, 399/
392, 399/393, 399/413, 400/416, 400/420,
400/420, 403/494, 403/498, 403/508, 404/
12, 404/14, 404/17, 404/2, 404/23, 405/36,
405/43, 405/48, 405/49, 406/52, 406/58,
406/68, 407/81, 407/93, 407/96, 407/98,
409/140, 409/143, 411/186, 413/248, 414/
262, 414/274, 415/231, 415/281, 415/294,

vacàhät

(A. i. vecàhet) görünüş, tavır

v.-i 145/90, 318/107

väch

(A. i. vech) yüz

v.-idän 130/299, 130/302

vä`dä

(A. i. va`de) vade, söz

v. 88/263, 136/441, 139/521, 193/581, 193/582,
196/655, 196/655, 278/527, 342/367, 370/343,
370/356

v.-m 280/575

v.-si 192/555

v.-sini 21/512, 342/368

v.-ñiz 254/90

	v.-lärni	139/520
vəcib	(A. i. vəcib)	vacip
	v.	329/49
vagàn > vagon	(İngilizce i.)	vagon
	v.	258/19
	v.-niñ	258/4, 282/635
	v.-dä	280/575
	v.-imizdä	264/176
	v.-çi	225/1404, 225/1406
väh	(A. ünlem vāh)	vah (Acıma, yakınma anla-
	tır.)	
	v.	154/321
vähəb	(A. s. vehhāb)	çok hibe eden
	v.	225/1404
vähälänki	(A. ve-hālen + F. ki)	halbuki, oysa
	v.	212/1062
vähf	(A. i. vahy)	vahiy
	v.	328/23
vähimä	(A. i. vehm)	vehim, panik, kuruntu
	v. bilän	384/21
	v.-ni	343/388
	v.-lördän	124/143
	v.-si	357/10
	v.-li	20/497, 100/582

v.-lik 210/1020, 344/23
vähıy (A. i. vahy) vahiy
v. 328/18, 328/23
vähııy (A. s. vahşı) vahşı, yabancı
v. 195/626, 290/839, 384/8
vākālāt (A. i. vekālet) vekālet, yetki
v. 121/57
vākıl (A. i. vekıl) vekıl, temsilci
v. qıl- 294/56
v.-siz (i. f.) 231/1562
vākzāl (Rusça i.) istasyon binası
v. 387/81
v.-gä 264/170
vāqeä (A. i. vākı`a) olay, olmuş bir iş
v. 109/138, 161/67, 201/798, 351/183, 397/
339, 388/117
v. cäyi 351/182
v.-niñ 384/22, 390/167, 409/138
v.-ni 75/496, 162/94, 206/910, 222/1329,
240/1788, 344/19, 344/22, 351/185,
405/48, 409/133, 410/169
v.-dä 245/1918
v.-dän 389/132, 410/168
v.-läri 399/389

v.-läridän 314/7
v.-lär 108/127
v.-läрниñ 113/235
v.-si 367/255
v.-sini 230/1530, 269/288
v.-sidä 245/1916
v.-sidän 344/21

vàqeän

(A. zf. vāki`an) gerçekten, hakikaten

v. 84/163, 289/823

vaqt

(A. i. vakt) vakit

v. 36/232, 154/329, 163/106, 163/107, 166/183,
231/1567, 256/149, 258/3, 271/358, 278/540,
288/806, 301/250, 334/153, 358/33, 376/36,
386/72

v.-ni 254/96

v.-dä 18/437, 35/216, 42/102, 49/283, 49/
301, 59/78, 63/186, 64/224, 76/537,
83/143, 100/568, 112/204, 122/84, 127/
215, 131/327, 144/64, 151/246, 174/97,
178/203, 251/1, 278/529, 310/469, 347/
76, 350/155, 352/223, 356/314, 363/
161, 363/167, 366/249, 372/398, 386/
55, 391/189, 396/333, 398/386

v.-dän 106/61

v.-gäçä 13/323, 268/274, 362/129

v.-i 96/469, 139/521, 161/56, 185/387,213/
1102, 215/1159, 236/1690, 285/717,
360/83

v.-idä 2/39, 7/165, 10/237, 12/291, 20/499.
34/179, 36/233, 53/383, 53/388, 53/
404, 64/227, 84/162, 101/597, 102/
635, 105/39, 112/203, 112/218, 135/
420, 135/425, 143/37, 151/250, 160/
46, 167/206, 173/74, 174/101, 174/
77, 182/297, 182/305, 197/686, 230/
1518, 233/1605, 233/1617, 256/143,
258/1, 264/158, 267/244, 325/303,
338/259, 338/266, 356/321, 357/14,
376/30, 381/163, 400/416, 409/139,
410/175, 415/282

v.-idägi 151/240

v.-idän 408/105

v.-im 252/45

v.-imdä 376/48

v.-ifidä 263/142

v.-imizdä 289/828

v.-inif 397/354

v.-ini 22/553, 155/336, 236/1690, 295/80

v.-ifizdä 125/166, 128/252, 139/519

v.-läri 113/246

v.-läriini 38/6, 119/21

v.-läridä	26/656, 27/3, 38/4, 46/214, 67/301, 79/38, 99/553, 154/308, 324/266, 373/425
v.-lär	146/118, 324/272
v.-lördä	84/174, 89/296, 177/154, 214/1122, 215/1149, 247/1975, 262/126, 344/2, 370/335, 371/358, 388/127
välaqlä-	boş konuşmak, gereksiz konuşmak
v.-mäsäff-çi	107/76
v.-y ber-	156/378
välävkänä	bkz. bissi
	v. 329/38
väldirä-	saçmalamak, saçma sapan konuşmak
v.-mä (e.)	143/30
v.-şdän	277/512
väli	(A. i. velī) veli
	v. 388/104
väline`mät	(A. i. veliyy-i ni`met) velinimet
	v. 239/1765
	v.-iñ 240/1778
Vällähi	(A. Vallāhi) Vallahi
	V. 131/308, 156/356, 202/810, 405/39
Välyä	Rusça kadın ismi
	V. 230/1522, 231/1567
vännä	(Rusça i.) banyo, küvet
	v. 177/177

	v.-ni	288/790
	v.-gä	177/177, 180/234
	v.-dä	222/1327
	v.-xänägä	285/714
väraq	(A. i. varak)	yapraq, yazılı kâğıt
	v.-ı	44/164
väraqa	(A. i. varaka)	yazılı kâğıt
	v.-sigä	114/260
väraqlä-	birer birer sayfa açmak	
	v.-y başlä-	86/227
väräñlä-	titrek titrek ses çıkarmak	
	v.-b	27/19
veri	beri	
	(yän-veridä); yanında, yanı berisinde	108/110
	(yän-veridägi)	135/430
väsiqa	(A. i. vesika)	vesika, belge
	v.-sidän	235/1652
väsitä	(A. i. väsita)	vasita, araç, çare
	v.-si	79/30
väsiyätinä	(A. vasiyyet + nâme)	vasiyetname
	v. boyicä	248/2000

väss...	bkz. vässäläm v. 81/100
vässäläm	(A. ü. ve's-selām) işte o kadar, son söz budur v. 10/248
väsväsä	(A. i. vesvese) vesvese, kuruntu v.-gä 49/302 v.-lär 263/153 v.-li 261/84 v.-lik 338/264
vätän	(A. i. vatan) vatan v. 15/372, 15/372 v.-ni 14/333, 14/345 v.-gä 398/381 v.-i 14/333, 14/334 v.-idän 14/345 v.-ifiz 15/376, 16/383 v.-ifizni 15/372
väv-väv	tabanca sesleri v.-läri 141/577
vây	(ü.) vay v. 8/180, 22/561, 26/650, 26/651, 29/58, 33/ 161, 33/162, 33/164, 49/295, 51/342, 70/ 371, 58/54, 102/614, 112/211, 142/9, 243/ 1853, 243/1865, 157/382, 157/383, 162/87, 162/86, 162/87, 162/87, 162/89, 164/141.

	164/141, 165/162, 168/235, 168/235, 168/235, 241/1812, 241/1815, 242/1830, 242/1833, 244/1882, 295/83, 300/218, 300/219, 301/235, 341/350, 352/220, 380/143, 392/213, 393/243, 396/326
	vày-dà-àd! (imdat) 352/207, 352/207
väyəcàr	özel isim v. 184/361
väyenä	(Rusça i.) muharebe, cenk v.-dä 320/153
väynä	(Rusça i.) muharebe, savas, cenk v. 320/176
väynä	(Rusça i.) muharebe, savas, cenk v.-gä 349/141, 371/364
vä`z	(A. i. va`z) vaaz v. 311/479, 329/33, 333/144 v.-igä 333/133
vàz	(F. i. vāz) bırakma, terk v. 366/230 v. keç- 248/2003, 399/400
väzifä	(A. i. vazife) vazife v.-niñ 186/407 v.-ni 186/407 v.-si 6/126, 10/234, 133/367, 270/331, 309/439, 399/410

	v.-sini	118/370, 133/368, 188/463, 224/ 1376, 255/102, 333/146
	v.-sigä	404/9
	v.-kizni	269/306
	v.-läрни	286/750
väzir	(A. i. vezir) bakan	
	v.-läri	200/752
väziyät	(A. i. vazî-i yed) durum, vaziyet	
	v.-dä	120/37
veksil	(Rusça i.) senet	
	v.-dän	235/1651
Venä	yer ismi	
	v.	391/195
vicdän	(A. i. vicdän) vicdan	
	v.-i	79/37, 79/40, 80/56
vicü	(Rusça) Görmekteyim.	
	v.	191/529
videl	(Rusça) Gördünmü?	
	v.	191/523
videlä	(Rusça) Gördüm.	
	v.	191/525
vilâyät	(A. i. vilâyet) vilayet, il	
	v.-lär	201/785
vücut	(A. i. vücüd) vücut	
	v.	7/168, 36/234
	v.-ni	259/48

v.-gä 90/312

v.-i 108/124, 111/198, 118/384, 140/543,
227/1454, 409/146, 410/159

v.-ini 68/315

v.-igä 52/381

Y

- yà (F. b. e.) yâhut, veyâ, yoksa
y. 11/250, 11/261, 14/329, 24/608, 31/103,
72/428, 85/183, 85/190, 121/50, 103/647,
106/68, 109/150, 114/268, 134/407, 137/
470, 139/530, 142/16, 150/208, 159/8,
164/139, 190/500, 218/1233, 223/1356,
229/1501, 235/1652, 235/1660, 238/1733,
248/2000, 274/434, 281/601, 283/672, 284/
677, 287/761, 287/765, 291/864, 325/301,
326/320, 328/22, 332/109, 339/279, 348/
121, 351/184, 353/257, 357/18, 379/114,
380/125, 396/332, 406/68, 406/70, 407/80,
411/184, 328/18
- yà (A. ç. h. e. yâ) ya, ey
y. 262/119, 262/119, 268/267, 268/271,
268/271, 285/719, 289/831
- yà (F. k. e. yâ) ya
y. 14/338
- yà.....yà (F. k. d. e. yâ.....yâ) ya.....ya
y. 12/291, 12/292, 12/293; 39/36, 39/36; 45/
190, 45/190; 78/3, 78/4, 78/4; 124/131,
124/131; 134/400, 134/401; 145/91, 145/
91; 159/10, 159/10; 193/571, 193/571;
243/1861, 243/1861; 265/181, 265/181; 303/

- 291, 303/291; 340/306, 340/307; 371/363,
371/364; 354/275, 354/276; 383/212, 383/
212; 385/38, 385/38
- yà....yàki (F. k. d. e. yā....yāki) ya....veya
y. 6/135, 12/293, 21/528
- yàki.....yà (F. k. d. e. yāki.....yā) veyà.....veya
y. 137/470
- Yädgàr erkek ismi
Y. 94/409, 94/419, 133/370, 135/424, 311/486,
325/301, 326/307, 351/204
- Yädgàrxocä erkek ismi
Y. 93/402, 136/442, 136/444, 335/195, 335/
199, 336/215, 337/230, 351/189, 351/200,
352/207, 354/265, 366/235
Y.-niñ 354/273, 362/145
Y.-ni 346/54, 355/305, 362/148
Y.-gä 135/430
- yäd (F. i. yād) ezber, hafıza
y.-imgä 381/152
- yägänä (F. s. yegāne) yegāne, biricik, tek
y. 119/10
- yäg yağ
y. 83/150, 146/104, 156/369, 170/291
y.-dän 28/46
y.-ı 70/369, 218/1215

	y.-ını	59/76, 64/218, 66/255, 120/38, 170/297, 177/168, 301/238
	y.-lər	153/301
	y.-lıq	137/478, 137/482, 146/106, 153/302, 156/374, 278/530
yəğ-	yağmak	
	y.-adi	145/90, 310/475
	y.-ıb	6/124
yəğac	ağac	
	y.-dəy	154/317
	y.-ini	41/87
	y.-igä	47/244
yağır	ağır yük altında ezilmiş	
	y.	42/127
yəğlän-	yağlanmak	
	y.-mäğän (s. f.)	333/131
yähüdiy	(A. i. yehüdi) yahudi	
	y.-lər	330/57
yax	(F. i. yah) buz	
	y.	66/264
yaxlit	bütün, bir	
	y.	316/60
yaxnəçay	(F. yahne + Cince çay) soğukçay, buzlu çay	
	y.	142/23
yaxşı	iyi, güzel; olur, peki	
	y.	1/18, 6/133, 17/423, 24/598, 27/18, 29/51,

40/74, 43/130, 43/141, 44/152, 45/198, 46/
225, 50/322, 54/429, 54/430, 56/14, 56/20,
60/112, 60/119, 61/149, 62/164, 62/166,
66/262, 67/305, 69/356, 74/475, 74/484,
75/490, 79/36, 79/41, 81/89, 84/170, 86/
212, 93/389, 93/390, 93/396, 93/404, 96/
473, 96/484, 98/528, 98/529, 99/541, 99/
541, 99/543, 99/543, 107/78, 111/181, 123/
127, 126/188, 131/314, 131/324, 132/347,
132/348, 133/370, 135/433, 136/455, 144/
78, 145/85, 147/129, 147/132, 147/136, 163/
126, 164/142, 165/162, 167/215, 167/216,
167/216, 167/217, 172/43, 179/216, 179/218,
179/222, 180/236, 181/272, 181/277, 182/
290, 186/413, 188/458, 188/459, 188/463,
189/471, 192/546, 192/565, 199/721, 199/
728, 199/730, 199/736, 200/763, 201/796,
203/844, 208/969, 208/976, 209/983, 210/
1028, 211/1035, 211/1046, 213/1091, 213/
1093, 213/1097, 216/1169, 216/1169, 216/
1172, 218/1214, 218/1218, 221/1290, 221/
1297, 222/1321, 222/1326, 223/1360, 226/
1420, 227/1441, 227/1441, 228/1481, 229/
1498, 230/1516, 230/1529, 230/1533, 230/
1539, 230/1540, 231/1542, 231/1544, 231/
1556, 238/1730, 239/1771, 241/1799, 246/

1934, 247/1974, 248/1980, 248/1980, 248/
2003, 260/60, 261/92, 265/187, 266/231,
268/261, 269/294, 269/295, 270/313, 270/
335, 271/352, 272/381, 279/565, 280/572,
280/574, 283/664, 283/667, 285/719, 287/
770, 288/790, 292/22, 292/23, 293/24, 294/
66, 294/67, 296/106, 298/162, 299/184,
302/269, 305/337, 307/399, 310/458, 310/
459, 319/141, 320/152, 320/153, 321/187,
321/188, 324/275, 326/314, 326/323, 326/
323, 326/323, 326/323, 326/332, 327/334,
335/182, 340/320, 346/63, 354/269, 364/
182, 367/274, 375/19, 375/6, 376/25, 377/
68, 384/8, 392/214

y.-mi 294/57

y. -ä 266/207

y.-lär 303/290, 314/9, 317/91, 314/20

y.-ginä 261/97, 389/129

y.-lik 5/116, 393/241

y.-ligi 187/414

y.-ligizni 61/128

y.-ràq 94/430, 94/431, 235/1662, 246/1933,

272/379, 334/160, 393/244

yaxsilä-

iyilestirmek, düzeltmek

y.-b 175/105, 239/1771, 265/201, 285/714,

338/268, 393/235

yaxtāk	(F. i. yek-tek) erkek gömleği y.-gini 21/533, 25/615
yāxud	(F. b. e. yāhud) veya, yahut y. 53/385
yākāndāz	(F. i. yek-endāz) ok y.-niñ 316/68
yāki	(F. b. e. yāki) veya y. 17/424, 39/41, 53/383, 53/384, 84/175, 98/514, 259/37, 334/164, 334/164, 390/175
yākkā	(F. s. yeke) tek, bir, yalnız y. 1/13, 32/141, 89/289, 269/293, 341/336 y. -yākkā 1/13, 89/289, 269/293 y. -yārim 404/3
yākkābās	kimsesiz, yalnız y. 340/316
yāknāv	(F. s. yek-nev`) tek düze, monoton y. 272/383 y.-lik 265/204
yāksān	(F. s. yek-sān) düz; beraber y. bol- (yok olmak, yerle bir olmak) 386/65
yāq	taraf, yan y. 49/288, 54/414, 59/76, 81/92, 111/193, 120/ 38, 214/1109, 214/1112, 234/1630, 240/1791, 241/1810, 242/1829, 255/102, 265/184, 295/ 94, 301/238, 304/319, 318/119, 372/389, 403/502, 412/204

y.-ni 241/1810
y.-qa 49/289, 54/414, 73/437, 81/92, 105/39,
111/193, 112/216, 214/1112, 234/1630,
240/1791, 242/1829, 255/102, 265/184,
295/92, 295/94, 304/319, 308/410, 308/
410, 309/431, 318/119, 355/309, 372/
389, 379/121, 412/204
y.-dä 76/528, 168/249, 156/359, 118/383,
283/658, 310/466, 338/257, 403/502
y.-dän 33/163, 54/426, 118/364, 143/43,
177/160, 276/473, 300/211, 365/224
y.-lärgä 268/270
y.-lärdä 4/86, 278/520
yàq- yakmak
y.-dim 291/882
y.-di 188/461, 214/1125, 413/244
y.-adi 237/1703
y.-ay 255/124
y.-ib 85/193, 149/193
y.-adigän 23/567, 259/30
y.-qan (s. f.) 196/655, 358/36
y.-qani 196/655
y.-qanidän 371/380
y.-ar edi 61/142
y.-ib edim 244/1886
y.-mädi 331/79, 342/360

y.-mäsdän 212/1081
y.-mäsidilär 345/34
y.-ıb ket- 353/248
y.-ıb qoy- 214/1109
yàqa yaka
y.-dän 124/132
y.-sigä 85/197, 406/67
y.-lär 283/654
yàqıl- yakılmak
y.-gäç 280/575
y.-ädigän 15/378
y.-mägän 244/1878
y.-ä başlä- 193/584
yàqımlı tatlı, sevimli, hoş
y. 27/6, 44/172, 81/86, 90/329, 101/601, 111/
198, 152/266, 190/508, 223/1356, 227/1451
y.-ligini 186/408
yaqın yakın
y. 7/164, 13/314, 30/84, 44/175, 48/271, 49/
290, 52/360, 52/379, 56/23, 88/265, 95/
459, 98/515, 98/524, 99/540, 102/637, 121/
66, 122/84, 129/275, 140/541, 160/39, 161/
56, 164/133, 166/199, 168/232, 183/316,
188/441, 195/640, 199/733, 210/1021, 222/
1331, 232/1577, 234/1642, 241/1805, 241/
1807, 241/1819, 244/1896, 248/1999, 251/

22, 276/490, 300/220, 303/288, 309/429,
310/475, 313/538, 316/65, 318/121, 333/
133, 334/161, 365/204, 365/205, 370/356,
371/360, 372/385, 383/208, 392/219, 415/
292

y. -yaqın 333/133

y.-də 5/98, 136/444, 189/470, 206/927, 208/
967, 230/1519, 277/497, 311/493, 370/
338, 377/74

y.-dəgi 313/532

y.-dəginä 179/222, 307/392, 328/8, 398/384,
406/54, 406/56

y.-idän 411/180

y.-imdä 238/1740

y.-ligidän 191/518

y.-rəq 57/30, 198/704, 211/1038, 306/354,
318/127, 347/82

yaqınläs-

yakınlaşmak, yaklaşmak

y.-di 141/568

y.-ibdi 285/711

y.-sä 284/677

y.-gändä 142/12, 165/153

y.-ib 226/1431, 325/282

y.-gänläridän 73/442

y.-ärdi 284/676

y.-gän edi 359/59

	y.-ä bil-	188/456
	y.-ib kel-	282/624, 289/829
	y.-ib qäl-	140/562
yäqlä-	himaye etmek, korumak	
	y.-mädi	351/186
yäqtir-	yaktırmak	
	y.-ädi-dä	345/35
	y.-mäside	273/395
	y.-mäymän	227/1445
yäqut	(A. i. ya`küt) yakut	
	y. 101/593	
	y. käbi	199/724
yälä-	yalamak	
	y.-ydi	115/285
yäläñ	cıplak, yalın, açık	
	y. 1/19, 47/240, 81/80, 50/318, 271/344, 354/258	
	y.-lär	81/77
yälängäc	cıplak	
	y. 175/106, 175/121, 186/412, 187/419, 265/203, 290/842, 349/147, 391/201, 391/204, 413/241, 413/248	
yälängäclä-	soyundurmak, kınından çıkarmak	
	y.-gän (s. f.)	238/1746, 400/431
yälängäclän-	soymak	
	y.-gän (s. f.)	353/237

yäläñäyäq

yalın ayak

y. 204/872, 323/242

y.-ni 336/228

y.-lär 204/869, 351/192

y.-lärniñ 352/209

yälğan

yalan

y. 9/221, 48/264, 48/264, 225/1411, 235/1650,
235/1655, 318/112, 351/186, 386/62

y.-mi 246/1951, 247/1961

y. äyt- 67/283, 332/107, 332/109

y. emäsmi 282/639

y.-dän 169/277

y.-i 244/1900

y.-lärniñ 168/229

y.-lärgä 151/233

y.-çi 280/574, 306/377

yälğiz

yalnız

y. 12/297, 19/474, 31/119, 34/181, 38/22, 67/
301, 79/37, 82/121, 84/154, 104/18, 110/
155, 110/158, 118/362, 138/506, 182/297,
209/991, 209/993, 210/1025, 219/1258, 232/
1568, 242/1831, 243/1875, 250/2034, 265/
204, 296/121, 301/233, 328/19, 341/348,
345/33, 345/34, 373/408, 408/116

y. qal- 242/1838

y.-män 219/1260, 243/1872

	y.-misiz	243/1871
	y.-lik	242/1840
yälin-	yalvarmak	
	y.-di	29/63, 145/98
	y.-ädimi	164/139
	y.-ib -yälvärib	14/341, 83/141
yällä	hafif şarkı	
	y.	47/246, 49/288
	y. ähäñi	47/237
	y.-ni	342/369
	y.-dän	49/283
	y.-sini	342/362
	y.-läri	370/332
	y.-lärini	342/366
	y.-läriğä	342/359
	y.-lär	55/437
yälmäğiz	canavar	
	y.	374/442
yälmävçi	aç göz	
	y.	178/202
yältirä-	parlamak, parıldamak	
	y.-di	166/179
	y.-gän (s. f.)	391/204
yältiräq	parlak, parıltı	
	y.	298/156
yältirät-	parlatmak	

yälvär- y.-ib 363/152
yalvarmak
y.-di 246/1947
y.-ädilär 299/178
y.-ib 14/341, 83/141
y.-gän (s. f.) 26/648
y.-ışgä 222/1330
y.-ışlärğä 299/183
yämä- yamamak
y.-s 151/248
yämän kötü, fena
y. 18/455, 21/515, 34/185, 43/139, 50/313,
51/345, 52/359, 53/398, 59/91, 65/243,
70/378, 74/469, 74/470, 113/249, 113/
250, 119/22, 122/88, 124/150, 134/408,
140/545, 145/96, 150/222, 159/22, 168/
232, 172/37, 173/54, 173/58, 174/86, 197/
692, 198/702, 201/781, 204/856, 204/856,
231/1552, 243/1875, 245/1909, 253/53, 267/
245, 269/292, 269/304, 270/335, 273/402,
277/506, 277/510, 285/712, 293/24, 298/
169, 304/312, 312/509, 328/16, 346/60,
354/269, 362/137, 362/137, 371/358, 375/
9, 377/73, 384/20, 397/359
y.-mi 39/35, 273/405, 294/57
y.-sän 207/936

	y.-lär	99/561
	y.-lik	336/210
	y.-likni	361/120
	y.-ligidä	336/204
	y. -esän	143/45
	y.-rəq	297/130
yəmənli-	kötülemek	
	y.-di	162/96
	y.-läymiz	129/264
yəmgır	yağmur	
	y. 88/258	
	y.-niñ	377/62
	y.-i	20/508
yàn	yan	
	y. 41/87, 56/6, 113/239, 250/2041	
	y. bäs-	326/313
	(yàn-veridä); yanında, yanı berisinde	108/110
	(yàn-veridägi)	135/430
	y.-dägi	134/393
	y.-imgä	208/959, 266/206
	y.-imdä	266/230
	y.-imdän	316/75
	y.-iñgä	377/73
	y.-i	358/41
	y.-i -beri	17/425, 90/307
	y.-ini	302/264

y.-igä 7/159, 42/107, 42/108, 49/296, 50/
325, 65/240, 65/247, 68/311, 111/
183, 111/197, 120/24, 135/416, 141/
576, 160/43, 163/102, 176/139, 176/
150, 179/214, 182/308, 191/532, 211/
1055, 212/1064, 219/1252, 219/1253,
220/1272, 220/1278, 223/1358, 229/
1503, 232/1592, 252/24, 275/449, 286/
730, 287/764, 297/140, 301/245, 337/
251, 342/372, 343/383, 357/16, 367/
278, 382/178, 391/192, 394/259, 400/
435, 401/440, 401/464, 405/37, 410/
156, 415/286

y.-idä 40/57, 42/102, 47/241, 78/1, 78/9,
66/268, 66/268, 143/24, 146/102, 164/
150, 166/193, 178/184, 250/2043, 259/
46, 261/83, 264/155, 266/231, 305/
327, 308/418, 344/20, 381/163

y.-idägi 161/68, 171/10, 187/416, 215/1146,
287/778, 365/206, 392/221

y.-idägisi 215/1146, 334/176

y.-idägilärgä 314/20, 337/252

y.-idän 142/11, 158/423, 171/12, 181/276,
187/420, 218/1216, 226/1434, 233/
1594, 275/444, 293/29, 380/128,
411/188

y.-imizdän 266/212
y.-iñizgä 74/474, 177/165
y.-lärigä 49/291, 127/209, 232/1591, 253/
70, 390/178
y.-mä -yàn (zf. yan yana) 47/232
y.-ginäsidä 19/463, 53/402, 63/197
y.-ginäsigä 77/539, 169/269, 210/1023, 382/
201

yàn-

yanmak

y.-di 87/236, 214/1111
y.-ädi 291/871
y.-ärkän 118/384
y.-ib 64/206, 158/408, 189/488, 414/255,
305/326
y.-är (s. f.) 290/842
y.-gän (s. f.) 47/240, 245/1904
y.-gäni 142/10, 403/507
y.-mäqdä (idi) 68/316
y.-ärdi 27/11, 306/372, 413/243
y.-ärdilär 32/130
y.-mäydigän 291/885
y.-ib tur- 175/109
y.-ib ket- 381/173

yänä

yine, gene

y. 1/5, 1/6, 1/16, 2/37, 5/107, 5/120, 5/99,
7/152, 8/180, 13/325, 14/330, 15/363, 15/

369, 16/386, 17/412, 17/425, 17/431, 18/
433, 18/436, 18/442, 19/472, 20/489, 21/
529, 21/530, 22/552, 22/561, 23/562, 23/
576, 23/576, 23/582, 24/601, 24/602, 25/
614, 25/624, 27/16, 29/63, 30/80, 30/94,
33/167, 34/192, 35/206, 35/212, 36/243,
40/55, 43/133, 43/134, 44/162, 47/226,
47/237, 49/295, 50/311, 50/314, 54/409,
57/37, 57/48, 59/100, 60/108, 62/158, 64/
217, 66/271, 66/277, 67/286, 67/287, 67/
290, 68/331, 69/354, 70/360, 72/429, 73/
455, 74/473, 76/521, 76/523, 77/547, 79/
47, 83/151, 89/285, 90/310, 91/344, 93/
386, 94/418, 94/421, 96/475, 99/542, 100/
577, 102/621, 102/632, 103/646, 105/169,
107/89, 108/109, 110/169, 111/181, 112/
203, 112/226, 115/306, 116/317, 117/334,
117/358, 119/15, 122/100, 122/79, 127/223,
128/237, 128/255, 129/268, 132/337, 133/
381, 133/384, 134/387, 134/393, 134/407,
139/535, 140/541, 140/556, 140/561, 142/5,
143/30, 143/33, 144/71, 144/76, 147/132,
147/142, 149/190, 149/191, 149/197, 150/
209, 150/221, 152/265, 152/265, 152/266,
152/267, 152/269, 152/269, 154/318, 154/
319, 155/341, 156/361, 156/371, 157/385,

162/82, 163/105, 163/125, 169/261, 169/
266, 170/286, 172/47, 173/53, 173/74, 177/
162, 181/279, 182/287, 182/308, 184/357,
187/436, 188/446, 188/461, 189/481, 190/
494, 191/527, 191/532, 191/533, 191/542,
195/619, 195/644, 198/716, 200/765, 201/
798, 204/857, 208/966, 209/991, 210/1011,
211/1038, 212/1067, 213/1103, 214/1131,
215/1136, 217/1186, 218/1224, 219/1238,
219/1260, 221/1309, 223/1359, 225/1394,
226/1415, 226/1415, 226/1417, 227/1449,
227/1454, 227/1460, 227/1462, 232/1583,
232/1584, 233/1599, 233/1600, 233/1604,
233/1604, 234/1639, 234/1640, 236/1675,
238/1733, 241/1822, 242/1827, 245/1911,
251/14, 252/35, 254/84, 255/109, 256/139,
256/141, 256/147, 258/10, 258/16, 258/16,
263/132, 263/138, 263/140, 266/222, 268/
267, 275/448, 281/597, 281/610, 283/662,
285/713, 285/718, 286/735, 288/800, 291/
882, 294/62, 295/100, 296/107, 296/107,
296/124, 300/206, 301/245, 306/365, 307/
379, 307/388, 311/501, 312/508, 312/525,
313/545, 314/10, 314/19, 316/72, 317/77,
318/115, 318/127, 319/132, 320/156, 322/
205, 324/267, 324/273, 326/308, 326/319,

329/42, 330/65, 332/102, 332/105, 332/
111, 335/179, 335/188, 336/227, 338/260,
346/66, 346/68, 347/99, 348/123, 350/163,
351/181, 352/224, 353/241, 353/253, 353/
257, 355/292, 355/305, 356/328, 357/13,
360/90, 362/144, 364/188, 365/228, 366/
237, 370/349, 371/374, 374/432, 375/12.
381/155, 381/158, 381/160, 381/170, 381/
171, 382/194, 387/91, 388/103, 388/104,
390/172, 391/191, 393/233, 393/251, 394/
276, 395/285, 396/331, 399/400, 400/431,
401/449, 401/464, 402/476, 403/508, 406/
69, 406/74, 407/79, 407/84, 407/94, 409/
144, 410/163, 410/167, 411/191, 411/193,
412/223, 413/254, 414/268

y. -tağın (tekrar tekrar) 87/247, 192/554

yänbaş

yan, yan taraf

y.-dägi 6/146

y.-idä 308/414

yänbaşlä-

yatmak, yan tarafa uzanmak

y.-di 3/57

y.-b 367/280

y.-şni 1/18

yänçil-

dövülmek; kırılmak

y.-gän (s. f.) 32/136

yändir-

yakmak

y.-dilär 330/55
y.-gänlär 27/9
y.-gän edi 63/185
yàngàq ceviz
y. 334/164
y.-däy 310/455
yäfi yeni
y. 37/258, 58/51, 84/160, 86/207, 88/260, 89/
286, 91/354, 91/355, 119/4, 125/168, 125/
169, 125/169, 125/170, 125/170, 125/170,
125/174, 125/174, 126/190, 126/197, 158/
423, 165/172, 166/179, 174/80, 175/114,
176/141, 180/233, 183/326, 185/371, 198/
697, 198/697, 208/956, 209/990, 219/1246,
224/1378, 228/1470, 231/1550, 234/1641,
251/8, 253/54, 260/70, 260/72, 264/176,
268/278, 269/287, 269/302, 276/482, 281/
609, 283/663, 289/826, 294/52, 294/58, 304/
311, 307/395, 310/466, 319/136, 325/292,
331/93, 334/158, 338/274, 352/226, 358/36,
362/132, 366/244, 366/247, 369/330, 370/
332, 384/7, 404/12
y. emäs 53/394
y.-lördän 344/17
y.-çä 276/483, 277/494, 277/495, 277/496,
283/653, 283/665, 312/512, 312/513,

328/22

y. - yäñi 283/663, 324/278

y.-ginä 384/7

y.-likni 125/169, 126/188

yä`ni

(A. b. e. ya`nī) yani

y. 10/233, 11/263, 62/151, 130/297, 134/385,
159/11, 178/188, 178/195, 190/512, 204/
862, 237/1716, 245/1907, 249/2023, 249/
2029, 253/61, 270/312, 270/325, 271/350,
274/426, 329/38, 329/38, 334/164, 334/
166, 334/168, 334/173, 339/296, 345/29,
388/102, 389/146, 402/488

yäñilä-

yenilemek

y.-b 146/127

y.-y başlä- 144/63

y.-mäqdän 119/14

yäñlis

yanlıs

y. 283/671

yäñlis-

yanılmak

y.-dim 275/451

y.-mäsäm 240/1774

yäñlistir-

yanılmak

y.-mäsä 80/61

yäp-

örtmek, kapamak

y.-di 265/198, 382/180

y.-di -dä 186/401

	y.-ädimi	106/68
	y. 34/191	
	y.-ib 27/2, 215/1152, 243/1862	
	y.-äyätgän	34/184
	y.-mäqci edi	361/125
	y.-ib àl-	56/17
	y.-ib tur-	259/45
	y.-ib qoy-	266/219
	y.-ib qoyib	149/194
Yäpän	Japon	
	Y.-läрни	284/681
yàpıq	kapalı; örtü	
	y. 149/195	
	y.-li	403/504
yàpil-	kapanmak, kapatılmak, örtülmek	
	y.-di 214/1124, 224/1369, 227/1461.256/139	
	y.-gän (f.)	175/112
	y.-gän (s. f.)	209/981
	y.-gäni	229/1507
	y.-mäydigän	357/3
yàpin-	örtünmek	
	y.-di 165/153, 302/261, 381/166	
	y.-ib 5/104, 25/628, 60/122,72/431.187/427	
	y.-mäsdän	74/464
	y.-ib öt-	185/369
yàpis-	ilişmek, bağlanmak, yapışmak	

	y.-di	8/176, 8/181, 33/167, 51/339, 166/199
	y.-dilär	352/219, 413/231
	y.-ädi	366/245
	y.-ib	352/222, 398/369
	y.-ädigän	307/395, 308/403
	y.-ärđi	411/179
yäpräq	yapraq	
	y.	31/116
	yäpräq-ıdäy	53/385
	y.-läri	312/530
	y.-cälärnif	313/532
yäptir-	kapatmak, tamamlatmak	
	y.-ädi	146/104
	y.-sä	127/206
	y.-gän (s. f.)	125/166
	y.-mäsdän	126/201
	y.-mäsmidi	127/216
yär	(F. i. yār) sevgili	
	y.	157/386
	yär-r	250/2048
	(boyni yär bermä-): gururu sebebiyle çalış-	
	mamak	145/100
	yärr-lärim	250/2048
yär-	yarmak	
	y.-isgä	357/20
yär-yär	bir çeşit sarkı	

	y. 30/94, 30/99
	y.-ni 31/118
	y.-gä 31/114
	y.-lär 31/122
yärädär	(T. yara + F. -där) yaralı
	y. 234/1634, 238/1735, 311/497, 365/224
yärä	yara
	y.-lärigä 136/457
yärä-	yaramak; gelmek
	y.-ymän 412/222
	y.-rmidi 344/11
	y.-rdilär 54/416
	y.-mäydi 11/251, 363/157
	y.-mäydimi 53/386
	y.-ydigän 28/27
	y.-mägänini 355/288
yäräg	silah
	y. 322/228, 326/316
	y. -äslähä 326/323
	y.-li 172/41
yäräq	silah
	y. 322/218, 322/219
	y.-lik 310/477
yäräqläntir-	silahlandırmaq
	y.-di 327/333
yärämäs	alçak, kötü

	y. 226/1430
yäräs	uzlaşma, barışma
	y. qıl- 173/62
yäräs-	uygun olmak, yaraşmak, yakışmak
	y.-är (f.) 31/106
yäräsä	uygun, münasip, lâyıq
	y. 8/177,20/491,99/551,113/254,132/353,205/ 877, 219/1242, 243/1860, 333/126, 386/51
yärät-	yaratmak
	y.-gän (f.) 23/587
	y.-gän ekän-dä 62/163
yärätıl-	yaratılmak
	y.-ıs 11/261
yärdäm	yardım
	y. 67/288,
	y.-i 89/301, 250/2031
	y.-igä 321/184, 352/226
	y. àl- 280/570
	y. ber- 38/20, 281/605
	y. qıl- 126/199, 146/111, 267/247
yärdämläs-	yardımlaşmak
	y.-di 35/208
	y.-ämiz 235/1665
yäriq	yarık, kovuk
	y. 47/239
	y.-qa 405/25

yäril-

çatlamak, patlamak, yarılmak

y.-ibdi 350/163

y.-äy 152/263

y.-ib 170/302

y.-gündäy 167/227

y.-gän (s. f.) 1/14

y.-güdek 357/15

y.-işi 151/247

Yäriltäs

sokak ismi

Y. 415/297

yärim

yarım, yarı

y. 17/424, 50/317, 54/417, 55/449, 57/27, 57/
42, 70/376, 72/422, 73/439, 99/553, 114/
278, 125/162, 130/305, 131/323, 169/278,
174/94, 179/227, 181/258, 186/392, 187/
418, 189/480, 190/500, 190/502, 213/1103,
215/1136, 224/1373, 225/1413, 263/132,
288/798, 289/807, 307/397, 308/422, 310/
477, 310/478, 313/538, 316/58, 316/59,
316/72, 344/16, 347/77, 354/270, 356/326,
356/328, 357/11, 359/61, 367/268, 371/380,
378/94, 389/152, 397/352, 404/3, 404/18,
405/46, 407/96, 410/174

yärm-i 345/25, 380/149

yärm-idä 357/10

yärm-idän 78/17, 179/230

yärimlä-	yarım kalmak
	y.-y 138/498
yärimpässä	Çar tarafından Türkistan'a tayin edilen vali
	y. 364/185
yärimtä	yarım, bir şeyin yarı kısmı
	y. 46/211, 47/239, 70/370, 322/213, 339/300, 379/105, 390/168
	y.-ni 42/113
	y.-gä 62/158
	y.-si 270/314, 328/20
	y.-miz 34/178
yäriş-	durulmak, aydınlanmak
	y.-gändä 187/426, 238/1739
	y.-är -yarişmäş 357/13
	y.-mäsdän 100/563
	y.-ib kel- 233/1617
yärit-	aydınlatmak
	y.-ärdi 187/418
yärläqä-	yarlıgamak, mağfiret etmek
	y.-sin 301/242
yärmärkä	(Rusça i.) fuar
	y.-gä 272/363
yäruğ	aydınlık, parlak
	y. 7/171, 9/211, 27/10, 31/112, 50/326, 100/ 572, 175/109, 213/1085, 290/846

	y.-də	342/361
	y.-ı	47/241
	y.-ıdä	35/218, 50/306, 115/283, 183/321, 184/346, 234/1631
	y.-ıdän	33/160
yäsäğlıq	güzel, modern	
	y.	307/393
yäsä-	yapmak, imal etmek	
	y.-r	41/88
yäsämä	yapma, sunf	
	y. (i.)	104/20, 175/113
	y.-lik	113/234
	y.-ligi	320/162
yäsäv	bkz. yäsäv tärtdir-	
	y. tärtdir-	(safa sokmak, sıraya sokmak) 177/ 171
yästıq	yastık	
	y.-ni	381/165
	y.-qa	56/4, 58/55, 188/446
	y.-dän	149/190, 182/307, 233/1607
	y.-cä	250/2043
yäs	genc; göz yaşı	
	y.	2/32, 3/58, 3/63, 5/107, 5/113, 7/164, 8/ 189, 8/193, 15/379, 21/520, 21/529, 22/ 536, 28/34, 33/174, 33/177, 34/187, 35/ 217, 35/217, 35/218, 35/225, 35/227, 35/

229, 36/233, 37/257, 38/18, 39/29, 42/
121, 43/148, 46/219, 47/226, 47/236, 51/
346, 54/428, 63/194, 64/224, 65/235, 82/
120, 83/142, 99/551, 99/561, 100/572, 100/
575, 101/606, 101/608, 101/608, 103/641,
103/644, 106/54, 106/62, 106/68, 111/184,
111/188, 111/195, 112/213, 112/223, 113/
238, 115/293, 118/362, 119/1, 121/62, 137/
463, 149/191, 151/241, 151/246, 152/262,
152/270, 152/273, 153/290, 154/305, 154/
319, 158/429, 160/38, 179/210, 179/222,
180/232, 180/235, 182/306, 183/319, 184/
356, 185/372, 185/373, 185/376, 185/379,
186/389, 186/399, 187/421, 188/453, 191/
543, 194/618, 196/646, 197/680, 197/681,
206/926, 217/1195, 221/1302, 221/1305,
221/1309, 222/1325, 223/1357, 224/1380,
226/1429, 227/1464, 241/1802, 245/1920,
254/94, 255/117, 255/117, 257/152, 264/156,
269/299, 290/835, 292/9, 294/54, 295/78,
295/84, 296/127, 306/368, 307/389, 307/392,
312/515, 312/516, 312/517, 312/517, 313/
547, 340/307, 342/378, 349/146, 349/147,
361/114, 369/306, 369/310, 369/328, 373/
416, 374/439, 374/443, 382/196, 397/357,
398/370, 398/370, 398/375, 398/379, 400/

420, 407/87
 y.-män 246/1948, 292/15
 y.-sizlär 74/479
 y.-niñ 36/235
 y.-i 53/394, 82/124, 293/39, 293/41, 294/58,
 340/324
 y.-ini 46/220, 294/71
 y.-iñiz 116/315
 y.-läri 153/291, 153/294, 154/304, 154/313,
 160/35, 199/723, 227/1465, 380/130,
 409/135
 y.-läriñi 19/462, 153/296, 256/134, 340/310
 y.-läriğä 113/254
 y.-lärimizgä 64/220
 y.-lär 39/32, 77/538, 81/81
 y.-läriñ 39/30, 152/273
 y.-lärgä 153/297
 y.-lärdägi 56/9
 y. -yäläñ 50/318, 72/417, 81/77, 81/80
 y.-ginä 3/49
 y.-li 65/237
 y.-lik 58/57, 184/337, 292/13
 y.-likniñ 20/507, 99/556
 y.-likkä 101/604
 y.-ligimdä 65/253
 y.-ligidä 38/1

	y.-ligimiz	67/296
	y.-liklərini	292/14
	y.-rəq	328/8
yəşə-	yaşamak	
	y.-dilər	389/129
	y.-ymən	297/141
	y.-ydi	270/325
	y.-sə	385/39
	y.-r (i.)	224/1379, 230/1518
	y.-b	288/786
	y.-gən (s. f.)	46/221
	y.-gənini	259/29
	y.-gənidən	72/411
	y.-ydidən	34/195, 131/320
	y.-yalməsligini	247/1974
	y.-məq	290/835
	y.-s	343/395
	y.-şni	287/761
	y.-şdən	20/505
yəşərtir-	gəncləştirmək, güzəlləştirmək	
	y.-ədi	369/307
yəşəv	yaşama	
	y.	246/1938
yəşəvci	sakin, oturan	
	y.-lərnif	343/393
yəşir-	saklamak, gizlemek	

	y.-ärmikin	109/150
	y.-sä	109/150
	y.-ib	150/222, 372/401
	y.-gän (s. f.)	102/619
	y.-ärmidiñ	140/549
	y.-älmädi	22/544, 47/249
	y.-äşirälmäy (zf. f.)	103/657
	y.-işni	210/1018
	y.-işgä	121/71
yäşirin	gizli	
	y.	136/438
	y.-cä (zf. f.)	325/287, 372/395
yäşirin-	gizlenmek	
	y.-gän (s. f.)	366/251
yäşlän-	gözleri yaşlanmak	
	y.-di	287/763
yässämägür	geber, geberesice	
	y.	163/123, 168/250, 296/108
	y.-ni	66/277, 296/104, 296/106
	y.-lär	22/556, 168/248, 168/253
yät	yabancı	
	y.	82/118, 187/422, 223/1362, 263/135, 304/ 305, 373/431
	y. edi	52/363
yät-	yatmak	
	y.-dim	262/105

y.-di 325/297, 381/167, 413/252
y.-dilär 312/522
y.-gän (f.) 342/365
y.-gändir 365/212
y.-ibmän 155/337, 158/414
y.-ibdi 91/334, 173/57, 185/367, 211/1030,
275/446, 350/162
y.-ibmiz 264/171
y.-ibsiz 273/409
y.-ämän 210/1025
y.-ädi 178/191, 215/1148, 265/203, 266/216,
275/447, 351/192, 388/114
y.-ädilär 274/424
y.-äy 256/129
y. 215/1155, 223/1363, 312/506, 312/519, 356/
317
y.-iñ 221/1297, 256/126, 374/448
y.-säm 15/368, 256/128
y.-gändä 355/303
y.-ib 57/43, 118/361, 149/178, 222/1319,
241/1816, 241/1821, 251/9, 261/83,
285/725, 358/33, 359/58, 359/62, 406/
55
y.-är (s. f.) 42/108
y.-gän (s. f.) 27/10, 32/131, 58/62, 65/238,
69/335, 72/418, 111/190, 132/357, 144/

50, 146/108, 187/419, 187/428, 197/
680, 198/700, 224/1372, 250/2045, 251/
2, 260/51, 262/110, 274/438, 308/419,
359/60, 362/145, 372/389, 379/118,
389/134

y.-gändän 144/75, 195/635

y.-gäni 221/1307, 323/249

y.-gänini 414/269

y.-ärdim 67/281

y.-ärdi 19/461, 36/237, 63/195, 141/570,

162/100, 182/298, 182/306, 188/451,

358/37, 414/275

y.-ärdilär 27/7, 258/11, 353/239, 414/273

y.-gän edi 185/364

y.-gän edilär 379/112

y.-är ekän 134/395

y.-gän ekän 13/315, 389/133

y.-mäydi 13/314

y.-älmäymän 256/127

y.-äturif 220/1286

y.-äveräsizmi 115/306

y.-ä ber- 145/79, 215/1141, 376/45

y.-ib qäl- 73/458, 285/712, 378/99

y.-ib ket- 241/1801

(àgrib yàtir) 233/1613

(soräb yätirmän) 216/1170

	(cönätib yätirmän)	23/570
	(deb yätirsän)	70/361
	(yáširib yätirsiz)	150/222
	y.-işı	195/621
yàtàq	yatak	
	y. 215/1150, 342/363	
	y.-qà	410/166
	y.-dän	192/545
	y.-qaçä	192/544
	yàtàg-ıgä	42/121, 148/169
yàtıq	bkz. yàtıgı bilän	
	yàtıgı bilän (sakinlikle)	107/83
	yàtıg-ı	6/128, 74/475, 132/350, 295/80, 351/200, 410/169
yàtqız-	yatırmak	
	y.-màqçi bol-	382/187
yàtqızıl-	yatırılmak	
	y.-gän (s. f.)	41/85
yäv	düşman	
	y.-gä	202/802, 204/853
yävläs-	vuruşmak, savaşmak; düşman olmak	
	y.-gän (f.)	170/298
yävväyi	yabani, vahşi	
	y. 120/48, 171/17, 171/22, 172/27, 192/555, 231/1552, 268/263, 272/379	
yävvyüräk	yürekli, kahraman	

	y. 230/1536
yây-	yaymak
	y. 145/83
	y.-ib 380/127
	y.-gän (s. f.) 194/609
	y.-ib yubâr- 32/140
yâyil-	yayılmak
	y.-di 45/186, 387/95
	y.-gän (f.) 318/119
	y.-ib 46/223, 87/237, 94/415, 96/465, 100/ 570, 198/700, 369/326
	y.-ib -yâyilib 220/1266
	y.-gän (s. f.) 146/118, 147/133, 147/138, 167/207, 259/26, 259/26
	y.-gäni 44/174
	y.-mä (i.) 4/87
yäyläv	otlak, yayla
	y. 78/5
yäyrä-	serbestçe eğlenmek, zevk almak
	y.-ymän 343/389
	y.-ydi 13/320
	y.-ylik-dä 29/62
	y.-b 40/58, 116/320, 116/323
	y.-ydigän 116/309
	y.-gänim yoq 66/260
	y.-mäydimi 106/62

yàz yaz
y. fäsli 12/296
y. àsmàni 184/338
y.-niñ 186/405
y.-dä 216/1175, 336/221
y.-lik 224/1381
yàz- yaymak, açmak; yazmak
y.-dim 200/770
y.-dimikin 329/27
y.-işdi 126/182
y.-gänlär 136/448
y.-äsänmi 129/269
y.-ädi 129/272, 230/1540
y.-ämiz 129/262
y.-işädi 125/178, 126/200
y. 379/119
y.-iñlär 50/318
y.-ib 256/144, 261/95, 263/147, 285/704, 333/
126, 339/280, 349/137
y.-ädigänlär 125/161
y.-gän (s. f.) 125/157, 200/760, 305/331,
361/106
y.-gänläridän 125/179
y.-gänläрни 119/6
y.-işärdi 126/202
y.-mädi 126/186

	y.-işmäydi-kü	125/177
	y.-ib kel-	165/157
	y.-ib ber-	263/147, 263/150, 281/607, 294/ 67, 401/443, 401/455
	y.-mäniñ	200/748
	y.-iş	29/61, 129/271
	y.-işdä	388/102
	y.-işni	285/704
	y.-işini	131/321
yäzdir-	yazdırmak	
	y.-ädi	367/267
	y.-äy	284/698
	y.-işib	375/7
yäzguvçi	yazan, yazıcı	
	y.	131/309
yäzil-	yayılmak, açılmak; yazılmak	
	y.-di	201/773
	y.-gän (f.)	198/712, 303/294, 388/109
	y.-ädi	271/361
	y.-gändä	55/438
	y.-ib	22/540
	y.-gän (s. f.)	3/58, 224/1379, 247/1955, 320/158
	y.-gän bol-	8/195
	y.-gänläрни	235/1651
	y.-ärđi	248/2001

	y.-mäylikmi	76/536
	y.-mägän ekän	286/733
	y.-işib otir-	76/521
	y.-ib kel-	5/112, 100/565
	y.-ib ket-	229/1495
yäzläq	yazlık, yayla	
	y.-lär	281/621
yäzmiş	takdir, kismet; günah	
	y.-ini	197/677, 259/33
yüzuv	yazı	
	y. məşinəsi	387/99
yüzuvçi	yazar	
	yəzu[v]çi-ni	192/551
	y.-si	192/569
ye-	yemek	
	y.-diñ-kü	107/76
	y.-di	381/162, 416/304
	y.-gänlär	255/114
	y.-bmän	58/64
	y.-pti	204/871
	y.-ydi	281/620, 116/328, 146/106, 206/905
	y.-ydilär	299/199
	y.	198/694
	y.-ñ	176/131, 243/1850
	y.-ylik	243/1868
	y.-sin	115/300, 123/118

y.-sä	195/634
y.-b	116/326, 145/96, 205/885, 285/715, 306/355, 371/366, 376/45, 385/36
y.-gündäy	195/629
y.-gän (s. f.)	100/575, 112/212, 304/311, 292/12
y.-gändän	356/327, 366/229
y.-gäni	116/328
y.-rmidi	34/187
y.-gänim yoq	292/12
y.-mägän (f.)	255/114
y.-mägänmidi	20/507
y.-yälmäysiz	242/1849
y.-yälmas ekänmiz -dä	242/1848
y.-yä kör-	54/424
y.-b bol-	286/748
y.-b ket-	98/529
y.-b bolib	302/270
y.-mäy qoy-	367/269
y.-gülik (besin)	379/119
y.-màqdän	153/301
yec-	cözmek, halletmek, soymak
y.-gän (f.)	182/306
y.-iñ	176/130
y.-ib yubär-	21/528, 32/131
y.-isgä	382/183

yeçin-	soyunmak
	y.-inib 56/3, 342/365
	y.-gän (s. f.) 195/621
	y.-inib yät- 185/364
yeçintir-	soymak, soyundurmak
	y.-màqqa 91/338
yedir-	yedirmek, iştirak etmek
	y.-gänlär 69/334
	(gäpini y.-àlmägäç) ziyafete iştirak et- 18/448
	(gäp yedirisgä) 345/28
yel	yel, rüzgâr
	y.-i 115/286, 203/842, 353/242
yelkä	omuz
	y. 358/28
	y.-gä 206/919
	y.-mdä 121/65
	y.-mizdä 217/1200
	y.-si 411/186
	y.-sini 102/632, 390/166, 401/457
	y.-sigä 51/332, 58/63, 68/312, 76/533, 95/ 435, 166/198, 169/271, 176/128, 179/ 219, 181/267, 185/370, 212/1072, 220/1280, 233/1596, 233/1599, 254/ 84, 363/164, 365/223
	y.-sidägi 205/899, 219/1240

	y.-sidän	220/1281
	y.-lärgä	149/189
yelpıǵıç	yelpaze	
	y.	143/24
yeñ	yen, giysi kolu	
	y. içi	248/1993
	y.-i	19/462, 65/236, 256/133, 259/45, 294/71, 380/139
	y.-igä	31/108
	y.-läri	153/296
	y.-läriini	152/277
yeñ-	yenmek	
	y.-dim	159/21
	y.-ädi	128/255
	y.-ädilär	343/397
	y.-säk	205/884
	y.-gän (s. f.)	367/289
	y.-älmägän (s. f.)	343/396
	y.-älmädilär	293/44
yeñil	hafif	
	y.	87/237, 89/285, 263/134, 263/134, 376/47, 378/88, 378/90
	y. emäsidi	64/204
	y. -yeñil	55/437
	y.-ginä	118/382, 121/59, 201/779, 355/291, 366/243, 373/424, 392/216, 396/312

yefil-	yenilmek
	y.-äyätir 201/782
	y.-gänigä 296/123
yefillä-	hafiflemek, kurtulmak
	y.-b 381/163
	y.-gän (s. f.) 224/1370
yefillän-	hafiflemek, kurtulmak
	y.-gändäy 151/253
yefilläs-	hafifleşmek
	y.-ädi 68/332
	y.-gändäy 358/44
	y.-gänini 114/268
yer	yer
	y. 16/406, 17/412, 17/412, 17/426, 29/74,80/ 50, 88/273, 90/309, 90/311, 90/314,90/315, 90/316, 103/647, 130/297, 135/413,138/501, 176/151, 204/866, 235/1652, 236/1680,275/ 457, 277/506, 313/531, 334/152, 334/163, 342/357, 347/96, 349/134, 371/370,373/427, 406/59, 411/198, 411/198, 412/213
	y. ästi 236/1679
	y. beti 27/5
	y. yüzi 377/65
	y. bilän 237/1709, 386/65
	y.-niñ 76/521, 103/651, 135/429, 186/409
	y.-ni 16/389, 41/89, 89/288, 90/315, 204/

873, 328/18, 370/340, 410/164

y.-dä 44/162, 49/294, 61/146, 64/222, 65/
232, 70/379, 86/228, 87/243, 89/303,
91/334, 97/488, 99/539, 104/11, 104/
11, 108/103, 126/203, 128/246, 159/12,
165/168, 175/113, 175/116, 176/134,
176/135, 176/149, 179/228, 181/281,
186/407, 206/907, 210/1006, 213/1091,
213/1093, 220/1286, 223/1343, 225/
1406, 228/1470, 229/1499, 229/1504,
234/1634, 244/1883, 245/1922, 261/
101, 271/341, 279/546, 283/649, 295/
96, 326/313, 341/332, 346/75, 351/192,
360/84, 365/211, 366/236, 367/275, 375/
16, 376/24, 377/66, 396/328, 405/47,
408/120

y.-dämän 252/45

y.-däsän 184/344

y.-däydi 57/34, 167/225

y.-dägi 37/259, 281/604, 361/102

y.-däki 36/254

y.-dän 5/104, 7/167, 16/399, 16/400, 16/404,
41/97, 83/147, 89/290, 123/121, 175/
103, 177/170, 182/300, 222/1332, 255/
110, 263/143, 306/370, 313/547, 347/
96, 379/108, 380/135, 411/200, 412/

213, 414/273

y.-gä 2/42, 3/57, 40/71, 41/86, 41/92, 48/
252, 65/235, 65/243, 65/251, 76/520,
79/47, 80/66, 88/275, 92/368, 123/106,
123/120, 135/421, 140/543, 150/208,
151/230, 155/353, 167/228, 171/20,
177/159, 187/422, 190/495, 208/978,
263/139, 270/313, 281/603, 293/27,
312/530, 316/68, 333/126, 334/152,
336/220, 353/250, 363/167, 373/427,
375/3, 382/200, 391/191, 400/434, 406/

59

y.-gäcä 45/192

y.-im 64/228

y.-ifgä 93/394

y.-ifdän 337/235

y.-imiznif 17/425

y.-ifiz 16/406

y.-ifizgä 204/874

y.-i 16/394, 135/428, 135/434, 136/454,

203/827, 266/221, 346/61

y.-ini 125/157

y.-igä 89/288

y.-idä 138/501, 309/429, 389/134

y.-idän 58/62

y.-läri 92/365, 135/431, 135/436, 271/353

	y.-läriniñ	414/258
	y.-lärini	136/445, 136/447
	y.-läriğä	135/423, 136/448
	y.-läriñni	7/150
	y.-läriñgä	93/392
	y.-läriñizni	134/386
	y.-lär	27/6, 88/275, 135/430, 136/446, 182/298, 349/133, 353/238
	y.-lärniñ	88/274
	y.-lärni	134/392, 134/394, 152/278, 268/277
	y.-lärgä	103/649, 133/379, 142/22
	y.-li	135/421, 199/728, 384/16, 385/31, 385/ 32, 386/58, 386/61, 387/101, 400/419
	y.-liläri	386/50
	y.-lilärdän	386/58
	y. - kök	96/484
	y. - suv	41/80, 65/245, 66/263, 82/113, 83/ 145, 93/404, 221/1290, 248/1986, 271/343, 279/559, 351/198
	y.-siz	89/302
yertölä	bodrum	
	y.-gä	125/156
	y.-dä	127/231
yet-	ulaşmak, yetmek, yetişmek	
	y.-ärmikän	154/322
	y.-di	105/37, 306/364

y.-dimi 190/500
y.-difiz 222/1325
y.-äsän 202/821
y.-ädi 157/400
y.-ädimi 294/66
y.-iñ 299/181, 302/258
y.-äylik 94/425
y.-sin 323/244
y.-gändä 34/202, 103/653, 118/364
y.-ib 19/471, 53/394, 94/432, 106/71, 131/
325, 165/160, 217/1202, 247/1978,
256/141, 360/93, 363/167, 385/25, 386/70
y.-är-yetmäs 88/272
y.-ädigän 47/241, 58/69
y.-gän 3/57, 20/506, 45/202, 116/317, 195/641
y.-gän bol- 173/72
y.-ärli 255/118
y.-ärlik 255/100
y.-ärdi 48/265
y.-gän edi 154/329
y.-mädilär 332/106
y.-mäydi 17/407, 125/160, 210/1015, 385/26
y.-mägin 340/313
y.-mäsä 45/183
y.-mägäç 111/201
y.-mäy 135/421

	y.-mäs (s. f.)	32/139, 274/416
	y.-mäsdänäq	152/275
	y.-mägän (s. f.)	3/51, 249/2015
	y.-mägändän	354/271
	y.-mägänigä	135/411
	y.-mägän edi	387/91
	y.-älärmidifñ	374/439
	y.-älmädilär	121/67
	y.-älmäydi	177/155
	y.-älmäsdän	345/26
	y.-äyazdi	294/52
	y.-ib äl-	125/158
	y.-ib bär-	165/173, 235/1643, 345/24 377/65
	y.-ib qäl-	227/1455
	y.-ib kel-	362/133
	y.-ib bärrib	197/685, 365/224, 366/238
	y.-ib kelib	234/1631
	y.-güligini	147/147
yetäk	yol	
	y.-lär	172/40
yetäklä-	kolundan tutup kaldırmak, yürümek	
	y.-b	54/426
yetil-	serpilmek, büyümek	
	y.-gänlär	96/470
	y.-ädigän	103/646

	y.-gän (s. f.) 96/469, 342/376, 340/317
	y.-ib qäl- 162/80
yetim	yetim
	y. 38/9, 296/107
	y.-dek 308/408
	y.-cäni 387/86
	y.-cädek 403/501
yetis-	yetismek, büyümek
	y.-gän (s. f.) 384/4
	y.-ib qäl- 385/32
	y.-maqçı bol- 321/184
yetişdir-	yetistirmek
	y.-gänliklərini 384/10
yetistir-	yetistirmek
	y.-gän (s. f.) 384/13
yetküz-	ulaştırmak, yettirmek, yetistirmek
	y.-gändir 163/120
	y.-ädi 19/481, 19/477
	y.-ädi-dä 19/482
	y.-ädigändäy 325/301
	y.-maq 221/1310
	y.-iş 281/617
yetkiz-	yetistirmek, yettirmek, ulaştırmak
	y.-maqçisän 181/259
	y.-mäsdän 39/39
yetkizil-	yetistirilmek, ulaştırılmak

	y.-di	346/74
	y.-gän edi	43/128
yetmiş	yetmiş	
	y.	18/445, 131/315
yetti	yedi	
	y.	79/35, 79/48, 82/117, 122/89, 124/149, 131/313, 131/314, 161/57, 167/219, 170/287, 171/12, 181/268, 208/960, 236/1679, 314/10, 316/73, 319/138, 322/209, 373/430, 400/422, 400/427, 402/485
	y.-dän	293/39
	y. - sakkiz	354/261
yettinçi	yedinci	
	y.	197/671
	y.-si	179/211, 179/221
	y.-siniñ	179/218
	y.-sini	119/15, 177/174
Yettisuv	yer ismi	
	Y.	78/4
yettitä	yedi tane	
	y.	311/501, 319/141, 321/196, 326/329, 328/1
	y.-dän (yediser)	208/966
Yevdäkiyä	Rusça isim	
	Y. Zaxaravnä Kabilinä	224/1379, 227/1443
Yevropä	Avrupa	
	Y.	398/369

	Y.-niñ	270/325, 270/324
	Y.-çä	279/547
yevropäläs-	avrupalılılaşmak	
	y.-gän (s. f.)	195/628
yeyil-	yemek yenmek, yemek yenilmek	
	y.-mäy	255/112
	y.-mägän (s. f.)	185/374
	y.-ib ket-	48/277
	y.-ib bol-	320/168
yigirmä	yirmi	
	y.	188/459, 306/368, 363/151
	y. -ottiz	319/138
	y.-täçä	311/497
yigit	delikanlı, genç insan, yiğit	
	y.	36/242, 47/246, 50/326, 51/335, 54/421, 101/606, 111/195, 112/223, 112/213, 113/244, 208/966, 266/218, 266/231, 266/212, 266/215, 266/229, 267/232, 267/239, 267/243, 268/260, 268/273, 282/641, 282/643, 288/801, 291/878, 310/477, 311/501, 314/10, 315/40, 316/50, 319/138, 326/319, 337/250, 337/251, 338/257, 362/138, 363/161, 366/238, 369/310, 407/87
	y. bilän	266/210
	y.-niñ	28/40, 35/217, 35/227, 39/26, 101/607, 316/73, 352/227, 366/246

y.-ni 114/274, 135/422, 315/37, 326/326,
326/329, 355/309
y.-gä 101/608, 267/252, 307/389, 326/323,
362/140, 366/235, 369/317
y.-dä 365/206
y.-dän 288/801
y.-im 354/261
y.-imgä 314/9
y.-i 265/193, 265/200, 268/258, 286/737,
320/170, 328/1, 330/72, 362/143, 364/
202, 379/110
y.-imizgä 321/196
y.-läri 49/297, 321/192, 352/210, 352/210,
353/234, 364/193, 366/247
y.-läriñ 322/207
y.-läridän 352/225
y.-lär 116/313, 135/425, 135/435, 136/443,
325/292, 325/295, 339/283, 345/43,
352/221, 353/245, 353/249, 353/250,
355/295, 355/297, 355/302, 363/173,
364/198, 365/220, 366/236, 366/242
y.-läriñ 136/449, 136/457, 314/11, 316/58,
326/320, 353/244, 355/285, 358/
38, 366/244
y.-läрни 136/437, 315/30, 344/1, 366/240
y.-lärgä 135/433, 355/294

.-lördän 344/16, 352/219, 352/226, 355/304,
362/132
y. -yäläñ 47/239, 354/258, 354/264
y.-çä 27/21, 37/257, 48/262, 51/350, 51/353,
52/365, 52/369, 53/390, 112/206, 144/66
y.-çäniñ 48/256, 51/340, 53/402
y.-çädän 51/330
y.-çägä 35/220, 49/281
yığ- toplamak
y.-a başlä- 6/142
y.-di 324/277
y.-ıb 320/154, 323/231
yığı aqlama, aqlayış
y. àvazi 383/209
y.-gä 407/86
y.-dän 255/123
y.-si 149/202
y.-läri 153/285
yığıl- yığılmak, toplanmak
y.-di 332/124
y.-ädi 336/220
y.-gändän 47/235
y.-gänini 190/503
y.-mäy turib 98/519
yığın toplantı
y. 55/449, 70/375

yığıstir- bir araya toplamak, yığmak

y.-di 309/446

y.-ib 6/143

y.-ärkän 144/65

y.-mäsäñ 182/304

y.-ib àl- 381/165

y.-ib qoy- 74/485

y.-ib qoyib 78/23

y.-işgä 166/183

yığıstiril- yığılmak, toplanmak

y.-gän 228/1470

y.-mäsdän 309/446

y.-mägän (s. f.) 358/40

yıglä- ağlamak

y.-dim 278/527

y.-di 63/188, 340/311

y.-diñiz 150/214

y.-gändir 262/114

y.-ymän 391/193

y.-ysän 255/115

y.-ydi 143/25, 179/229, 340/324, 390/179

y.-ydimi 150/220, 383/211

y.-säm 286/732

y.-gäc 415/297

y.-ydiğän 153/290

y.-gän (s. f.) 149/198, 256/142

y.-gäni 149/197
y.-gündäy 116/331, 299/191
y.-mäqdä edi 401/441
y.-rdi 153/284, 295/95
y.-gän edi 294/51
y.-mäy 334/162
y.-y başlä- 83/134, 278/518, 412/227
y.-y ber- 149/200
y.-b yubär- 165/167, 294/71, 380/145, 415/
291

y.-b otir- 255/111
y.-b tur- 341/340
y.-b turib 401/444
y.-s 9/215
y.-sgä 149/200, 154/328, 188/450, 371/373
y.-simni 264/154

yıǵlämsirä- aǵlamaklı olmak

y.-sgä 30/84

yıqıq

yıkık

y.- yarıq 47/238

yıqıl-

düşmek, yıkılmak

y.-di 162/85, 382/202, 413/251

y.-säm 289/832

y.-sä 218/1228

y.-gän (s. f.) 128/255

y.-ädigän 170/301

	y.-ib qal-	366/232
	y.-işi	109/140
yıqıt-	yıkmaq, devirmək	
	y.-di	159/5
	y.-gän (s. f.)	147/151
yıqıtıl-	yıkılmək, devrilmək	
	y.-säm	318/122
	y.-gän (s. f.)	78/17
yil	yıl	
	y. 1/5, 14/351, 15/369, 18/445, 56/11,64/226,	
	66/258, 66/259, 66/260, 80/52, 82/119,90/	
	313, 119/20, 145/101, 146/103, 157/398,	
	164/149, 200/768, 206/917, 206/917, 272/	
	363, 279/568 , 294/57, 328/19, 356/313,	
	363/151, 398/366, 398/367, 400/422, 400/	
	427, 412/221	
	y.-niñ	79/45
	y.-gä	154/308, 402/485
	y.-dä	40/50, 76/535, 398/383
	y.-dän	80/72, 92/366, 122/96, 130/288,136/
	445, 214/1129, 221/1312, 263/129,	
	292/8, 308/419	
	y.-gäçä	271/338
	y.-i	14/342
	y.-lär	384/12
	y.-lärdän	32/139, 194/609

y.-gi 88/258
 y.-lik 79/43, 100/564, 111/184, 115/295,
 115/296, 171/8, 221/1311, 254/96,
 388/118
 yiltirä- parıldamak, parlamak
 y.-rdi 118/386
 yirəq uzak, irak
 y. 4/82, 52/367, 179/228, 223/1360
 y. tüş- 18/438
 y.-miz (i. f.) 271/347
 y. edi 132/341, 234/1641
 y.-də 345/43
 y.-dän 293/33
 y.-lərgä 109/152
 y.-lərdä 31/127, 325/282
 y.-lərdän 233/1618
 y.-rəq 103/658
 yirəqläs- uzaklaşmak
 y.-di 211/1052, 307/390, 390/166
 y.-ädi 67/287, 67/294
 y.-gänlär 32/133
 y.-gəc 282/637
 y.-älmäydi 238/1728
 yirəqləşuv uzaklaşma, uzaklaşıs
 y.-ni 51/331
 yirik iri

y. 34/184, 101/598, 320/154
y. - yirik 34/183, 118/385, 382/196, 409/135
yirt- yırtmak
y.-dim 291/884
y.-ib 382/189
yirtıq yırtık
y. 415/281
yoğàn kalın, şişman
y. 49/283, 51/339, 123/102, 135/412, 135/422,
162/83, 224/1384, 324/261, 345/27, 357/19,
380/134, 392/218
yoq yok, hayır
y. 3/62, 6/128, 10/236, 10/236, 10/247, 14/
334, 14/347, 15/359, 16/395, 16/399, 18/
446, 19/466, 19/477, 22/553, 23/578, 23/
580, 23/581, 24/603, 24/606, 33/173, 34/
182, 40/69, 41/80, 41/80, 46/203, 51/334,
53/384, 53/396, 59/81, 62/171, 63/197, 64/
223, 64/228, 66/260, 66/261, 66/267, 66/
269, 67/289, 68/309, 70/370, 72/429, 73/
435, 75/503, 82/117, 82/118, 82/120, 85/
182, 85/190, 86/228, 87/252, 88/255, 88/
257, 88/257, 88/258, 92/372, 93/400, 96/
481, 109/130, 110/155, 110/177, 113/242,
115/299, 116/328, 117/333, 117/349, 117/
359, 120/43, 121/69, 123/113, 123/113,

127/209, 127/210, 127/212, 127/212, 132/
351, 145/93, 145/93, 145/94, 146/102, 146/
120, 147/139, 155/336, 155/347, 156/357,
156/378, 162/91, 163/127, 164/133, 164/
149, 165/160, 165/171, 166/181, 166/187,
167/226, 168/241, 168/254, 169/256, 169/
273, 171/17, 173/56, 175/118, 176/145,
176/146, 178/185, 178/191, 179/226, 181/
266, 181/273, 182/302, 183/313, 185/368,
185/368, 185/368, 185/376, 189/473, 191/
521, 191/523, 192/558, 192/558, 192/562,
193/572, 194/596, 194/601, 194/604, 194/
608, 194/610, 196/658, 197/671, 197/688,
202/809, 202/814, 204/858, 204/871, 205/
884, 207/932, 208/954, 208/957, 209/1001,
209/997, 210/1025, 215/1134, 215/1135,
217/1211, 218/1231, 218/1235, 219/1248,
222/1322, 223/1342, 223/1359, 224/1387,
227/1441, 227/1441, 227/1441, 227/1446,
227/1458, 227/1462, 228/1481, 228/1487,
231/1561, 231/1561, 231/1562, 237/1702,
237/1715, 238/1727, 238/1737, 238/1744,
239/1750, 239/1770, 240/1781, 241/1810,
243/1858, 244/1900, 245/1914, 245/1918,
247/1954, 247/1959, 249/2007, 249/2009,
250/2039, 251/5, 253/54, 253/64, 258/7,

260/72, 263/128, 263/133, 263/133, 264/159,
266/221, 267/247, 267/253, 268/279, 270/
315, 271/347, 271/354, 273/402, 275/451,
278/524, 279/561, 279/561, 280/581, 281/
615, 281/619, 282/630, 282/642, 282/645,
283/649, 284/689, 284/689, 285/702, 285/
716, 287/772, 289/815, 289/832, 290/845,
290/845, 290/845, 290/847, 290/858, 290/
859, 291/868, 291/869, 291/876, 292/12,
292/6, 293/36, 293/36, 295/77, 296/111,
298/168, 298/171, 299/195, 301/232, 301/
250, 302/275, 304/308, 304/320, 305/329,
306/376, 307/381, 309/450, 313/537, 313/
540, 317/100, 317/93, 317/95, 317/96, 317/
97, 317/97, 318/102, 318/112, 319/147, 320/
158, 322/223, 323/239, 326/315, 328/12,
329/47, 330/52, 330/60, 332/110, 332/114,
332/115, 336/217, 338/277, 339/300, 339/
301, 340/326, 341/347, 346/75, 347/77,
347/87, 348/125, 349/153, 350/154, 350/
164, 350/175, 350/179, 351/194, 351/197,
353/241, 354/274, 354/277, 358/36, 360/78,
360/81, 360/83, 361/102, 361/119, 361/120,
362/128, 364/183, 364/197, 364/199, 367/
259, 367/275, 369/312, 369/312, 369/326,
370/338, 372/384, 375/18, 379/106, 381/

159, 381/175, 385/34, 386/58, 389/145,
390/165, 390/168, 391/190, 391/200, 392/
231, 393/253, 394/263, 397/340, 403/498,
403/499, 405/47, 406/55, 407/97, 408/103,
408/119, 408/122, 409/125, 409/125, 410/
162, 414/280

yo-o-q 396/323

y.-mi 74/465, 99/545, 120/41, 139/530, 264/
159, 278/541, 280/586, 289/814, 305/
349, 305/351, 307/379, 354/267, 360/
80, 360/91, 378/94, 383/205

y.-midi 126/180, 194/593

y.-mikän 154/323

y.-mikin 378/98, 408/113

yoğ -e 48/263, 180/239, 306/356

y. -ä 62/156, 411/198

y. -kü 4/95, 6/145, 241/1812, 228/1484,
375/23

y.-kü -yä 205/878

y.-ki 280/580

y. bol- 51/334, 109/130, 162/91, 250/2039,
313/537, 403/420

y. qıl- 350/179

y.-män 229/1504

y.-dir 205/894

y.-dür 130/294

y.-sä 8/191, 186/394, 384/20
yoğ-asä 97/504
y. edi 3/62, 64/228, 73/435, 215/1134, 241/
1810, 305/329, 313/540, 328/12, 353/
241, 405/47, 407/97, 414/97
y. edim 367/275
y. edilär 197/688
y. emäs 290/859
y. emäsmidi 263/128
y.-niñ 364/187
yoğ-ım 42/117, 370/336
yoğ-ımni 139/528, 370/336
yoğ-ıfni 115/290
yoğ-ı 169/268, 302/265, 389/140
yoğ-ını 51/335 367/267
yoğ-ıfızdän 32/147
y.-lär 228/1479
y.-çilikdän (kıtlık) 147/144
y.-likkä 205/892
y.-ligi 156/366
y.-ligini 43/138, 111/180, 123/127, 135/423,
313/542
y.-ligigä 229/1509
y.-ligidän 84/156, 308/401
yoqal- kaybolmak, ortadan kalkmak
y.-di 75/492

	y.-gän (s. f.)	36/232
	y.-gänigä	61/145
	y.-işi	220/1263
yoqät-	kaybetmek, yok etmek	
	y. 204/866	
yoqlä-	aramak, yoklamak	
	y.-b	72/420
	y.-mädi	72/419, 72/421
	y.-b tur-	240/1796
yoqlän-	aranmak	
	y.-mäsdän	387/77
yoqlät-	aratmak, yoklatmak	
	y.-di	328/4
	y.-dilär	144/51
	y.-gän bol-	328/11
yoqsil	yoksul, fakir	
	y. 39/26, 117/340	
yoqsul	yoksul, fakir	
	y. 38/1	
yol	yol	
	y. 8/198, 50/309, 61/147, 103/658, 113/230,	
	118/375, 144/76, 166/187, 173/73, 173/74,	
	202/816, 202/817, 202/818, 236/1689, 261/	
	93, 270/322, 272/383, 281/605, 283/658,	
	339/287, 354/277, 356/320, 362/130, 376/	
	31, 392/229	

y. qoy- 36/246, 44/161, 80/56, 162/76, 206/
915, 322/214, 341/347, 376/36, 385/41
y. sàl- 36/241, 42/127, 180/233, 234/1637,
347/81
y. bilän 56/10, 92/378, 153/293, 199/731,
203/830, 257/155
y. boyi 109/149
y.-niñ 84/160, 89/286, 235/1645, 353/236
y.-ni 111/194, 325/284, 407/96
y.-gä 61/131, 79/45, 100/563, 118/380, 163/
109, 167/205, 171/14, 172/42, 174/86,
25/633, 256/136, 261/101, 289/819,
327/335, 330/65, 332/121, 345/25, 354/
283, 377/51, 407/96, 411/193
y.-dä 159/12, 202/807, 202/808, 263/149,
284/676, 348/104, 355/297
y.-dägi 359/72
y.-dän 240/1778, 240/1780, 240/1783, 240/
1785, 283/657, 283/660, 283/661,
286/737
y.-iñdän 26/647
y.-i 11/266, 32/133, 88/262, 88/272, 88/278,
89/299, 90/308, 160/29, 283/658, 291/
861
y.-ini 223/1348, 291/879, 406/72
y.-iniñ 89/296

	y.-igä	27/4, 112/227, 279/552, 332/105
	y.-idä	194/612, 263/149
	y.-idän	246/1936, 282/640, 282/640
	y.-ifizgä	91/351
	y.-lärini	295/88
	y.-lärigä	53/395
	y.-lär	84/177
	y.-lärniñ	354/277
	y.-lärni	75/499
	y.-lärdän	344/12
	y.-çi	258/12
	y.-çisi	103/639
	y.-çilär	258/5
	y.-siz	203/827, 203/828
yolä		bkz. bir yolä
		(bir yolä): birdän 96/477
yolä-		yakınlaşmak
	y.-b	43/138
	y.-mäymän	164/133
yoläk		dar yol, patika
	yoläg-i	258/4
	y.-niñ	258/7
	y.-kä	215/1147, 215/1152, 227/1460, 265/202
	y.-dä	264/155
	y.-dän	215/1147
yolävçi		yolcu

	y. 112/219
yolbärs	kaplan
	y.-däy 37/264
yolıq-	rastlamak, uğramak
	y.-di 194/616
	y.-qanlär 38/8
	y.-qan (s. f.) 391/181
	y.-ıb qäl- 329/24
yolvärs	kaplan
	y.-im 141/573, 141/573
yönäl-	yönelmek
	y.-di 165/155
yörgäklä-	kundaklamak
	y.-gän (s. f.) 9/205
	y.-gänidän 9/207
yorga	tırıs (atın kısa adımlarla kısa yürüyüşü; fahişe
	y. 90/320, 347/83, 353/242, 369/330
	y.-niñ 345/42, 355/301
	y.-ni 327/335
	y.-m 345/47
	y.-si 84/164
	y.-sigä 345/26
yorgälä-	kısa adımlarla hızlı yürümek
	y.-gäniçä 82/104
	y.-rdi 152/266

yorgalät-	kısa adımlarla hızlı hızlı yürütmek
	y.-ib öt- 81/95
yort-	iri adımlarla hızlı yürümek
	y.-äyätgän 345/26
	y.-ä ket- 339/283
	y.-isni 80/51
yortdir-	yürütmek
	y.-ib 42/127, 344/20
yosin	yosun
	y.-dä 353/250
yötäl	öksürük
	y. 373/430
	y. ävazi 347/96, 373/431
	y.-gä 333/130
	y.-dän 374/432
yötäl-	öksürmek
	y.-di 240/1791, 346/65, 373/429
	y.-islär 2/43
	y.-ib 404/12, 404/17, 405/29
	y.-ä -yötälä 404/6
	y.-gän (s. f.) 69/335
	y.-ib qoy- 332/108
yoy-	yormak, açıklamak
	y.-di 87/250
	y.-ärđi 113/237
yubar-	göndermek, yollamak

y.-dim 251/6, 375/16
y.-di 22/558, 30/102, 69/358, 72/427, 73/450,
112/217, 120/25, 122/81, 158/429, 277/
506, 290/857, 294/53, 294/56, 294/71,
319/149, 336/226, 348/113, 363/154,
380/145, 412/203
y.-difiz 143/28
y.-dilär 30/79, 87/243, 353/251, 384/6, 392/
224
y.-dilärmi 239/1747
y.-gän (f.) 326/312
y.-ibdi 5/99
y.-ibdilär 354/260, 359/66
y.-ämän 117/349, 117/350, 305/346
y.-ädi 291/866, 302/257, 367/269, 388/104
y.-ädilär 391/191
y. 177/176, 182/292
y.-if 305/344
y.-äylikmi 414/266
y.-säñ 186/402
y.-iṣṣä 367/273
y.-säñiz 271/338
y.-ärkän 33/175
y.-ib 4/92, 33/177, 37/264, 186/400, 211/
1051, 276/469, 382/198
y.-gän 159/7, 218/1213, 236/1675, 387/96

	y.-gändän	366/244
	y.-gänini	80/60
	y.-ädigändäy	325/300
	y.-är edi	415/291
	y.-är di	63/194, 154/320, 369/318
	y.-gän edi	32/132, 32/140, 40/55, 165/167
	y.-äcäkdi	21/528
	y.-mäydi	270/313
	y.-mäsäm	366/241
	y.-iş	93/396, 276/470
	y.-işni	43/137
	y.-işgä	123/109, 355/306
	y.-işdän	132/333, 322/226
	y.-maq	373/428
yubäril-	gönderilmek, yollanmak	
	y.-ädi	354/276
yubärtir-	göndertmek	
	y.-ädi	126/194
yügän	gem (atı yönetmek için ağzına takılan demir)	
	y.-ini	347/84
yügänlä-	Aşırı istek ve davranışlara engel olmak, frenlemek.	
	y.-b tut-	28/38
yügür-	koşmak	
	y.-di	1/7, 33/165, 57/42, 73/434, 89/285,

98/521, 137/486, 164/135, 337/245

y.-dilär 162/86

y.-ädi 365/221

y.-ib 42/107, 68/319, 74/464, 80/51.95/440,
120/42, 211/1054, 213/1085, 343/383,
347/83, 365/222, 412/228

y.-gänçä 21/524

y.-gänicä 3/55, 227/1462, 328/7, 350/155,
383/205

y.-gän (s. f.) 33/154, 77/548, 123/105, 222/
1317

y.-gäni - yügürgän 115/285

y.-ib kel- 95/442

y.-ib cıqıb 25/636

y.-ib kelib 54/426

y.-is 25/629

yügürdäk

hizmetçi

yügürdäg-i 113/244

yügüris-

koşuşturmak

y.-ädi 81/81

y.-ib bärib 90/324

yügürt-

koşturmak

y.-ib 51/349

yügürtir-

koşturmak

y.-gäç 112/227

y.-ib al- 386/73

yük	yük
	y. 122/82, 122/82, 146/110
	y. bäs- 122/80
	y.-misän 122/86
	y.-niñ 121/67
	y.-im 121/65
	y.-ini 21/521
yüklä-	yüklemek
	y.-di 255/102
	y.-b ket- 333/146
yüklätül-	yükletilmek
	y.-gänligidän 133/367
yüksäk	yüksek
	y. 342/382
yüksäl-	gelişmek, yükselmek
	y.-di 49/285, 162/88, 317/89, 307/389
	y.-ärdi 185/375
yüksältir-	yükseltmek
	y.-gänlär 37/262
yuq	bulaşık, yapışık
	y. bol- 115/284
yuq-	bulaşmak, geçmek
	y.-dimi 86/222
yuqari	yukarı
	y. 7/167, 35/216, 35/222, 194/598, 275/447,
	323/242, 382/195, 384/11

	y.-gä	175/123, 195/637, 277/497, 401/447
	y.-dä	333/139
	y.-dän	259/48
	y.-lik	194/598
	y.-raq	406/61
yul-	yolmak	
	y.-ib	12/292, 160/27
	y.-ädigän	194/610
	y.-ä àl-	194/608
	y.-ib täşlä-	194/606, 194/607, 194/608
yulduz	yıldız	
	y.	27/10, 31/113, 63/197
	y.-däy	4/81, 46/213
	y.-lär	27/8, 31/128
yulin-	yolunmak	
	y.-ib	353/237
	y.-gän (idi)	414/270
yum-	yummak	
	y.-di	254/97, 258/21
	y.-äylik	246/1934
	y.-är -yummäs	99/556
yumälàq	yuvarlak	
	y.-dür	130/298
yumdir-	yumduarmak	
	y.-gän bol-	357/13
	y.-mäydi	372/388

yumil-	yumulmak
	y.-di 264/172
	y.-sä -dä 358/49
	y.-ib 92/369
	y.-gän (s. f.) 166/177
	y.-ärđi 411/177
	y.-ä başlä- 232/1587
	y.-mäq 358/49
yumşä-	yumuşamak
	y.-gän (s. f.) 22/553
	y.-gänini 339/302
yumşäq	yumuşak
	y. 5/109, 43/143, 85/202, 111/190, 148/155, 148/155, 183/328, 258/4, 259/35, 287/778, 310/464, 341/335, 382/179, 404/12
	y. -yüväs 368/300
	y.-qınä 35/217, 103/659, 222/1316, 291/884
yumşär-	yumuşamak
	y.-midikän 22/551
	y.-gän 251/10
	y.-ib 101/596
	y.-ä tüş- 157/394
yumşät-	yumuşatmak
	y.-iş 296/118
yum-yumäläq	yusyuvarylak
	y. 187/428

yüpənc	teselli
	y.-i 257/152
yüpət-	teselli etmək, avutmak
	y.-dim 278/521
	y.-ib 278/527
	y.-gən (s. f.) 344/11
	y.-gən bol- 153/295
	y.-gən edi 154/328
	y.-ib bər- 278/531
	y.-ib çıq- 117/354
	y.-isgä 153/293
yupqa	ince
	y. 195/641
yür-	yürümek
	y.-ärmän 286/742
	y.-diñ 41/78
	y.-di 22/539, 99/549, 105/47, 121/53, 193/588, 224/1366, 296/103, 312/507, 367/278, 388/ 127, 401/459, 404/18, 414/263, 403/508
	y.-dilär 33/168, 170/306
	y.-gänmiz 267/243
	y.-gänlär 13/323, 279/567
	y.-ibmän 200/765, 350/159
	y.-ibdi 97/494, 182/288, 260/73
	y.-ämän 247/1958, 255/121
	y.-ädi 81/92, 81/93, 81/98, 81/99, 85/184,

185/385, 173/67, 193/591, 217/1205
 y.-ädi-dä 298/165
 y.-äsiz 252/42
 y. 207/952, 213/1106, 215/1144, 215/1155,
 220/1261, 288/796
 y.-if 73/437, 117/354, 172/39, 174/77, 174/
 83, 214/1129, 243/1867
 y.-sä 81/92, 295/80
 y.-ib 74/460, 115/297, 140/557, 156/379,
 166/185, 231/1559, 313/543, 315/42
 y.-işib 54/414
 y.-gändä 81/98
 y.-ädigän 108/110, 140/555, 170/295, 295/94
 y.-gän (s. f.) 135/421, 160/27, 252/25, 283/
 657
 y.-gänifni 345/45
 y.-gänini 61/137, 373/427
 y.-gänigä 334/171
 y.-gänidän 240/1783
 y.-gänlärini 50/306
 y.-ärdi 51/344, 240/1794
 y.-är ekänmiş 251/19
 y.-ib edim 5/98
 y.-mäydi 272/367
 y.-mäysiz 264/158
 y.-mäsin 378/100

y.-mäs edim 255/120
y.-iş -turisläri (davranış) 415/288
y.-işni 215/1156
y.-işgä 353/241, 376/49
y.-iş 13/315, 81/98, 332/115
y.-işini 411/195
y.-işidän 241/1808
y.-işläri 336/210
y.-işlärigä 177/174
y.-işlär 371/375
y.-ä ä1- 151/244
y.-ä ber- 12/296, 195/627, 296/108,
y.-ä başlä- 45/196, 97/507, 154/314, 356/
318
y.-ä tur- 414/267
y.-äber 288/799
y.-ätursin 295/81
y.-äversin 106/64
y.-ib bol- 283/661
y.-ib ket- 118/382, 264/172
y.-älmäydigän 292/21
y.-äturgän 10/237
yüräk
yürek
y. 50/307
y.-dän 48/261
yüräg-im 3/68, 145/89, 167/227, 168/243,

	169/261, 231/1548, 381/172
yüräg-i	43/139, 48/264, 50/305, 50/324, 67/303, 106/61, 108/123, 113/229, 155/332, 161/75, 170/302, 195/642, 213/1089, 313/534, 313/541, 338/271, 371/359, 381/158
yüräg-iniñ	108/117, 304/301
yüräg-ini	51/338, 63/184, 214/1116, 356/321, 400/438
yüräg-idä	32/131, 247/1975
yüräg-imiz	167/214
y.-läri	101/601, 103/642
y.-lärigä	136/439
y.-läрни	29/61
y.-läriñ	5/112
yürgiz- yürütmek	
y.-ib	384/8
yürgizil- yürütülmek	
y.-gän (s. f.)	199/724
yüril- geçmek (vakit)	
y.-gän (s. f.)	370/334
yürit- yürütmek	
y.-gän bol-	261/96
y.-màqçı bol-	73/454
yurt	yurt
	y. 80/69, 80/71, 125/168, 173/56, 173/61, 173/

67, 178/191, 205/876, 315/28, 316/74, 317/
93, 318/109, 337/234, 346/60, 348/103, 348/
105, 350/176, 351/205, 352/230, 354/265,
371/360

y.-mi 318/113

y. qaygusi 178/195

y.-niñ 80/68, 81/85, 93/406, 130/300, 202/
809, 317/92, 318/107, 332/103, 376/33

y.-ni 173/69, 204/869, 204/872, 319/133,
346/58

y.-gä 315/42, 317/78, 352/231

y.-dä 251/4, 350/175

y.-dän 310/478, 316/59

y.-im 202/807

y.-imgä 281/610

y.-ini 202/802

y.-igä 125/158

y.-idä 170/289

y.-imizniñ 273/394

y.-ifizdä 281/598

y.-lärigä 202/805

y.-lär 273/413, 311/502

y.-lärniñ 274/415

y.-lärni 173/63

y.-lärdä 406/66

yüt-

yutmak, yenmek

	y.-di	371/382
	y.-ämän	173/59
	y.-ädi	202/825
	y.-ib	386/50
	y.-sin	277/507
	y.-gän (s. f.)	367/290
yütim	yudum	
	y.	389/146
yutuq	başarı, kazanç	
	y.-lärdän	165/174
yuv-	yıkamak, ıslatmak	
	y.-difmi	69/340
	y.-di	149/193, 381/161
	y.-ib	69/338, 160/25, 291/876
	y.-ib ket-	20/508
	y.-işni	137/483
	y.-işimiz	376/37
yüväs	sakin, sessiz	
	y.	215/1149, 231/1542, 288/783, 304/300, 399/391, 414/262, 311/503, 367/300, 382/197, 398/363
yüväs-län-	sakinleşmek	
	y.-ädi	205/884
yuvin-	yıkanmak	
	y.-säm	285/715
	y.-ib	182/296, 183/310, 183/320, 195/625

	y.-ib	çiq-	288/792
yuvintir-	yıkandırmak		
	y.-sin		180/236
yuvuqsiz	cünüp		
	y.		356/317, 380/148
yüvväşlän-	sakinleşmek		
	y.-ib		172/29
yüz	yüz, çehre		
	y.		123/114, 137/481, 320/160, 339/291, 355/299, 384/1, 390/167, 397/347
	y. -köz		189/487, 190/507, 392/222, 409/139
	y.-i		4/79, 11/273, 45/180, 45/185, 53/387, 63/190, 68/316, 73/452, 101/602, 124/147, 161/56
	y.-igä		16/397, 19/461, 73/452, 123/119, 124/145, 144/74, 147/138, 166/199, 169/269, 173/58, 234/1632, 331/80, 394/276, 406/69, 413/254
	y.-idä		268/265, 337/255, 361/114
	y.-idägi		17/411
	y.-idän		394/275
	y.-im		393/247
	y.-imni		392/213
	y.-iniñ		179/211
	y.-ini		4/77, 7/165, 38/11, 58/55, 86/211, 115/283, 166/199, 167/222, 186/389,

222/1315, 292/9, 377/65, 392/211,
392/227, 392/230, 393/235
y.-läri 1/10, 3/58, 4/81, 17/409, 32/132,
37/260, 46/213, 59/84, 114/263,
183/321, 189/488, 192/545, 195/638,
223/1349, 224/1370
y.-läriini 27/23
y.-läriigä 9/208, 77/547, 89/285, 109/153,
137/475, 137/480, 147/133, 177/
173, 381/162, 387/95
y.-läridä 44/172, 72/433, 120/28, 122/77,
158/425
y.-läridägi 7/171
y.-läridän 87/237
y.-läri 199/723
y.-läriini 355/301
y.-läriigä 259/31
y.-li 85/199, 152/267, 264/179, 398/370
yüz, yüz sayısı
y. 88/273, 153/295
y. yetmiş 18/445
y. ellik 181/264, 230/1534
y. yil 206/917
(üç yüz) 188/450
(beş yüz) 250/2031
(üç-tört yüz) 311/492

	(sakkiz yüz)	179/231, 180/252, 180/253 190/503
	(sakkiz y.-mi)	190/500
	(beş yüzdän)	222/1324
	y.-ni	337/232
yüzä		üst kısım, yüzey, satıh
	y.-gä	26/638, 39/37, 245/1917
yüzäsüdän		yüzünden, için
	y.	11/253, 130/287
	y.-ginä	10/248
yüzdüz		yüz, cehre
	y.-ini	209/990
yüzlän-		birisine bakmak, yüzünü çevirmek
	y.-di	6/129, 95/443, 220/1282, 231/1566, 347/100, 355/294, 392/210, 393/255
	y.-ib	55/444, 317/92

Z

zäb	çok güzel, fevkalade
	z. 18/441
zäbärdäst	(F. s. zeber-dest) güçlü
	z. 157/405
zäbt	(A. i. zäbt) zäbt
	z.-ini 235/1646
	z.-igä 22/536
	z.-lik 92/373
zähär	(F. i. zehr) zehir
	z. 371/362, 390/164, 396/317
	z. ber- 325/286, 373/420, 402/483
	z. qıl- 415/303
	z.-ni 390/162
	z.-li 357/4
	z.-lik 390/162
zähärxandä	(F. i. zehr-hande) iğneli söz, kinaye
	z. 86/211
zähärlän-	zehirlenmek
	z.-iş 391/180
zähärlävçi	zehirleyen, zehirleyici
	z. 324/262
zähir	(A. i. zähir) görünüş

	z.-də	189/472, 398/368
zähiriyy	(A. s. zāhīrī)	zahirī
	z.	328/12
zāhmāt	(A. i. zahmet)	zahmet, sıkıntı, güçlük
	z. tārıt-	171/8
zāif	(A. s. za`if)	zayıf, güçsüz
	z.	33/158, 342/360
zākān	(Rusça i.)	kanun
	z.	218/1233, 326/310
zākānçı		avukat
	z.	125/161, 189/468
	z.-mi	265/181
	z.-ni	218/1233
Zākāspiy		yer ismi
	Z.-də	385/35
zākāt	(A. i. zekāt)	zekāt
	z.	334/172
zākīr	(A. s. zākīr)	zākīr, zikreden
	z.-lär	130/303
zākūnçı		Rus avukat
	z.	400/433, 385/34, 385/34, 385/48, 386/60, 387/79, 387/89, 389/152, 390/166, 390/174, 391/200, 396/312, 399/398, 400/439, 401/

442, 401/457, 401/458, 401/463, 408/99

z.-niñ 386/54, 408/109

z.-niginä 387/98

z.-gä 386/72, 387/93, 408/101

z.-lärgä 391/183

z.-lik 385/45

zal (Rusça i.) salon

z. 215/1150, 403/501

z. ortäsi 403/506

z.-niñ 215/1145

z.-gä 391/201

z.-dä 197/688, 215/1143, 215/1145, 215/
1150, 391/194, 400/433

z.-dägilar 400/429

z.-i 250/2039

z.-idä 400/439

zälīm (A. s. zälīm) zalim, zulmeden

z. 193/576, 235/1646

z.-niñ 294/69

zämān (A. i. zamān) zaman

z. 63/183, 130/289, 206/918, 321/192, 324/275,
334/158, 349/149, 351/194, 353/247, 372/
387, 376/41, 406/62

z. ähvāli 270/334

z.-niñ 72/416, 324/270, 384/1, 384/5

	z.-dä	195/630, 229/1511, 261/86, 270/335, 321/181, 321/185, 406/60
	z.-idä	198/711
	z.-lär	206/918
zämänä		(A. i. zamāne) çağ, devir; zaman
	z.	173/71, 173/72, 210/1021, 314/7
	z.-niñ	332/122
zämbär		torba
	z.	80/59
zäncir		(F. i. zencir) zincir
	z.	256/140
	z.-niñ	33/152, 33/158
	z.-gä	415/282
	z.-ini	2/44
	z.-igä	196/669
	z.-lärini	12/292
	z.-siz	219/1247
zäncirlä-		zincirlemek
	z.-dim	244/1885
	z.-b	243/1862,
	z.-b àl-	256/132
zäncirlän-		zincirlenmek
	z.-ädi	309/431
zängar		(F. i. zengar) lanet olası
	z.	350/178
	z.-läriñ	339/279

z.-lärni 136/451

zäflä- paslanmak

z.-b 2/24

zär (F. i. zer) altın; ince metal tabakası

z. 199/724, 327/334

z.-dän 219/1240

zärär (A. i. zārār) zarar

z. 58/69, 225/1403

z.-i 125/171

z.-siz 64/206

zärb (A. i. zārb) darb, vuruş

z. bilän 67/303

z.-i 21/517, 353/245

z.-ini 414/256

z.-igä 353/251

z.-lär 9/200

z.-lärniñ 413/249

z.-li 370/331

zärbä (A. i. zārbe) darbe

z.-läri 337/247

zärbäf (F. i. zer-bäf) bir çeşit kumaş

z. 78/2, 81/94

zärdä (F. i. zerde) öfke, gazap, hiddet

z. bilän 128/244

z. qıl- (öfkelenmek) 293/28, 312/527

zəriq- ihtiyac içinde olmak, muhtaç olmak

z.-qan 313/547

zərrä (A. i. zerre) zerre

z.-çä 375/23

zərur (A. i. zarūr) gerek

z. 10/247, 146/126, 213/1100, 254/98, 345/40,
333/138

z.-mi 144/50

z. edi 302/260

zərurät (A. i. zarüret) zaruret, mecburiyet

z. 10/248, 240/1795

zät (A. i. zät) zat, soy

z. 385/35, 385/42

z.-i 35/224, 178/185, 397/350

zätän (A. zf. zäten) zaten, aslında

z. 8/195, 20/502, 31/124, 67/284, 67/299, 73/
434, 144/54, 146/113, 171/9, 388/105

zävod < zäväd (Rusça i.) fabrika

z. 84/164, 248/1993, 271/356

z.-niñ 84/161

z.-gä 84/163

z.-i 84/160, 90/309, 271/353

	z.-iniñ	26/656
	z.-läri	271/343
	z.-läрни	204/867, 268/277
	z.-çilärniñ	271/343, 271/353
	z.-çilärdän	204/867, 268/277
zäväl	(A. zeväl)	bozulma, yok olma
	z.-i	347/82
zavq	(A. i. zevk)	zevk
	z.	197/678, 221/1309
	z. bilän	137/464
	z.-qa	341/355
	z.-ı	32/130, 179/217
	z.-ımni	230/1529
	z.-ıñni	180/249
zebänä	(F. i. zebäne)	çok güzel; alev
	z.-m	415/290, 416/305
Zebi	kadın ismi	
	Z.	4/88, 4/94, 5/114, 6/123, 6/141, 7/152, 7/159, 8/178, 19/466, 22/544, 22/551, 23/576, 23/576, 28/33, 28/36, 28/39, 29/67, 30/78, 30/84, 30/92, 31/118, 32/131, 34/184, 35/204, 35/206, 35/214, 36/241, 49/302, 50/316, 50/321, 51/340, 51/349, 52/358, 52/368, 52/377, 54/417, 55/436, 72/411, 72/413, 76/533, 100/564, 100/567, 102/614,

102/621, 102/635, 103/656, 104/1, 105/35,
105/45, 107/79, 107/94, 108/108, 111/182,
112/209, 113/230, 113/230, 113/236, 113/
251, 114/266, 114/280, 117/338, 117/348,
118/366, 118/380, 142/6, 143/40, 143/47,
144/65, 144/68, 145/82, 146/108, 147/132,
147/148, 148/154, 148/170, 148/176, 150/
211, 150/214, 150/223, 151/232, 151/236,
152/260, 154/328, 155/332, 159/12, 159/19,
160/34, 160/42, 160/45, 161/68, 161/74,
161/74, 162/100, 162/85, 295/99, 296/121,
304/309, 310/460, 340/309, 340/320, 341/
336, 341/356, 342/369, 344/12, 344/4, 344/
7, 344/9, 358/25, 367/295, 373/412, 373/
414, 374/435, 379/118, 379/122, 380/127,
380/130, 380/145, 380/150, 381/160, 381/
170, 381/174, 382/178, 382/183, 383/204,
391/180, 391/201, 393/232, 393/237, 393/
251, 393/254, 394/259, 394/271, 394/275,
396/318, 396/322, 396/327, 396/330, 396/
333, 397/347, 399/403, 401/440, 401/444,
401/460, 415/299, 415/299, 415/299, 416/
305, 416/305

Z.-niš 2/40, 3/59, 4/77, 4/84, 7/156, 7/171,
8/175, 5/102, 5/103, 5/109, 7/165,
9/222, 13/319, 20/494, 20/501, 22/

559, 24/588, 28/48, 31/110, 34/200,
46/214, 47/246, 98/514, 99/561, 100/
573, 100/ 579, 102/616, 103/660, 106/
71, 107/86, 111/187, 114/271, 117/
335, 117/358, 118/380, 118/385, 146/
114, 149/188, 150/218, 151/239, 151/
254, 153/290, 153/293, 154/313, 154/
320, 155/334, 155/335, 162/78, 165/
151, 166/193, 170/308, 171/2, 292/2,
299/202, 300/207, 300/228, 304/311,
312/521, 307/400, 310/461, 312/525,
342/373, 343/383, 344/4, 367/278,
367/284, 372/397, 373/421, 373/408,
374/436, 379/113, 381/155, 382/181,
390/169, 394/259, 401/440, 405/48,
408/103

Z.-ni 3/56, 23/570, 23/578, 31/123, 54/426,
61/150, 105/30, 107/84, 109/152, 113/
249, 114/256, 159/1, 296/113, 296/117,
344/6, 358/24, 400/432, 415/286

Z.-gä 6/128, 28/28, 29/63, 102/619, 102/622,
107/92, 112/203, 118/372, 152/256, 160/
32, 166/200, 310/453, 343/384, 379/117,
380/140, 382/198, 392/212, 394/266,
397/336

Z.-dä 4/85

Z.-dän 52/369, 52/374, 103/639, 117/351,
164/135

Z.-däy 114/255

Z.-m 415/290

Z.-ñ 107/100

Z.-lär 33/161, 103/653, 113/241

Zebixàn

kadın ismi

Z. 60/105, 68/325, 69/350, 69/355, 72/420, 72/
424, 102/624, 102/624, 168/231, 298/157,
298/166, 298/169, 369/327, 372/385, 372/385

Z.-niñ 46/209, 59/92, 169/276, 167/213,
367/302, 369/309, 369/311, 369/313
369/327

Z.-ni 44/153, 44/153, 163/109, 367/299

Z.-gä 169/273, 370/334, 371/357, 371/370

Z.-dä 70/374

Z.-dän 46/225

Zebinisä

kadın ismi

Z. 72/415, 400/426

Z.-mi 48/253

Z.-niñ 2/24, 47/250

Z.-gä 170/296

Z.-m 48/256

Zebinisaxàn

kadın ismi

Z. 48/255, 53/406, 54/413, 54/413, 388/125,

Z.-dän 388/123

zahn	(A. i. zihn) zihin
	z.-li 303/298
zerik-	canı sıkılmak, sıkılmak
	z.-di 27/12
	z.-dim 220/1261, 221/1288, 241/1822, 272/ 382, 277/505, 285/716
	z.-difizmi 321/181
	z.-kändir 208/977
	z.-ämän 252/46
	z.-äsän 232/1568
	z.-ädi 12/284
	z.-säm 307/385
	z.-ib 241/1803, 265/204
	z.-kän (s. f.) 221/1289
	z.-mäysizmi 307/382
	z.-mäsin 275/448
	z.-mäsinlär 232/1591
	z.-mägängä 300/212
	z.-ä başlä- 268/264
	z.-ib ket- 221/1293
	z.-işdän 272/383
zeriktir-	can sıkmak
	z.-ädi 321/182
	z.-ädigän 264/175
zid	(A. i. zidd) zıt

	z. 201/798
zığır	keten
	z. 70/369
zıkr	(A. i. zıkr) zikir —
	z. et- 387/76
	z. qıl- 143/24
	z. mäclisi 105/49
	z.-i 10/242
	z.-igä 10/243
zıqnä	(s.) cimri, hasis
	z. 10/232
zil	ağır
	z. ket- 21/516
zim-ziyä	zifirî
	z. 29/51
zimmä	(A. i. zimmet) zimmet, üst —
	z.-sigä 106/59, 333/146
zinä	(F. i.) merdiven
	z.-dän 227/1462
	z.-si 174/81
	z.-siniñ 174/84
	z.-sigä 194/613
	z.-sidä 224/1375
	z.-sidän 195/637
zindän	(F. i. zindän) zindan —

	z.-gä	239/1748
	z.-dägi	39/34
ziyà	(A. i. ziyā')	ışık, aydınlık
	z.-li	(aydın, okumuş) 286/738
	z.-siz	290/843
ziyâfât	(A. i. ziyâfet)	ziyafet
	z.	100/575
	z. ber-	100/575
	z. qıl-	45/177, 98/528
	z.-ni	99/550
	z.-gä	238/1732, 372/400
	z.-dä	206/927
	z.-lär	13/317, 43/135, 109/128
ziyârät	(A. i. ziyâret)	ziyaret
	z. qıl-	325/290
ziynät	(A. i. zînet)	ziynet, süs, bezek
	z.-i	178/181
ziyräk	(F. s.)	idrakli
	z.	39/37, 270/332, 384/13, 384/8
	z.-ligi	325/284, 388/119, 389/148
zor	(F. i. zür)	zor
	z.	21/518, 25/621, 32/131, 39/26, 59/83, 84/ 172, 90/311, 104/18, 107/95, 113/232, 114/ 273, 128/251, 135/412, 149/186, 189/487, 191/535, 203/841, 251/4, 297/132, 307/397,

316/62, 323/245, 334/153, 355/302, 384/12,
385/47, 387/100, 389/136, 391/189, 391/198,
398/376

z. bilän 23/562, 352/222

z. ber- 24/611, 59/78, 140/560, 212/1074,
333/130, 364/201, 368/296, 382/190,
384/6

z.-misän 411/200, 412/209

z.-i 66/256

z. -zor 135/412

zoräki zoraki

z. 332/108

zorğa güç bela, zoru zoruna

z. 13/304, 14/341, 26/644, 31/117, 47/232, 47/
241, 63/192, 66/267, 99/553, 104/10, 110/
177, 119/7, 132/334, 148/160, 187/418, 306/
356, 311/483, 322/226, 326/318, 357/16, 377/
85, 384/12, 398/383

z. -zorğa 26/644, 31/117, 47/241, 63/192,
99/552, 104/10, 112/224, 165/
164, 187/418, 306/356, 357/16,
382/191, 384/12

zorlä- zorlamak

z.-di 342/357

z.-y àl- 55/436

z.-b bol- 373/429

zülm (A. i. zulm) zulüm
 z. 299/180
 z.-lär 20/506
 zülmät (A. i. zulmet) zulmet, karanlık
 z.-gä 205/891
 züm an, lahza
 z.-dä 21/511
 Zünnün erkek ismi
 Z. 208/971, 209/985, 209/995, 209/998, 210/
 1023, 211/1038, 211/1051, 212/1063, 212/
 1074, 212/1076, 212/1078, 212/1078, 212/
 1080, 213/1084, 213/1091, 213/1091, 213/
 1098, 214/1109, 214/1113, 214/1124, 214/
 1131, 216/1182, 217/1186, 217/1190, 218/
 1220, 228/1474, 228/1475, 229/1504, 230/
 1519, 230/1521, 230/1523, 230/1528, 230/
 1529, 231/1546, 231/1560, 231/1561, 232/
 1588, 233/1598, 233/1604, 238/1732, 377/
 71, 378/87, 378/101, 379/106, 379/107
 Z. bilän 377/69, 377/75, 378/90
 Z.-niñ 212/1062, 212/1072, 214/1117, 228/
 1469, 233/1603, 233/1618, 378/86
 Z.-ni 229/1495, 229/1508, 230/1516, 230/1522
 Z.-gä 218/1217, 229/1514
 Z. äkä 209/980, 209/989

	Z. bày	407/82
Zünnünbày	erkek ismi	
	Z. 208/976, 217/1201, 360/87	
zürriyàt	(A. i. zurriyyet) döl, soy sop	
	z.-i	82/118
	z.-lik	122/92

ESERDE GEÇEN RAKAMLAR

2-3	326/329
11	288/789
12-13	230/1518
24	224/1378
137	311/493
1906	398/383
1908	398/366
11 gä	359/59
19 gä	294/52
10 dä	224/1377
12 dä	287/769
27 dä	217/1197
2 dän	215/1140
8 dän 15	207/947
12 dän	288/795
27-28 dän	217/1196
5-nçi	272/371
150 tä	311/489

54117

TRAKYA UNIVERSITESI
SOSYAL BILIMLER ENSTITUSU
TURK DILI VE EDEBIYATI ANA BILIM DALI
DOKTORA TEZI

ÇOLPAN'IN "KEÇÄ ve KUNDUZ" ROMANI
(Metin, Indeks, Gramer)

Cilt: V
(Gramer)

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Mahmut KAŞGARLI

Hazırlayan:
Volkan COŞKUN

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

EDİRNE-1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ	I
ÖZBEK TÜRKLERİ ve ÖZBEKİSTAN'IN TARİHÇESİ.....	I
ÖZBEK TÜRK EDEBİYATI ve DİLİ HAKKINDA	V
ESERİN YAZARI ÇOLPAN HAKKINDA.....	XI
I- İMLA ÖZELLİKLERİ	1
II- SES ÖZELLİKLERİ	9
A. ÜNLÜLER	9
ÜNLÜLERİN SINIFLANDIRILMASI.....	10
Aa.....	10
Ää.....	11
Aà.....	11
Ee.....	12
Ii.....	13
Iı.....	13
Öö.....	14
Oo.....	15
Uu.....	15
Üü.....	16
ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ.....	17
1. DARLAŞMA.....	17
a. e/i değişmesi.....	17
b. a/ı değişmesi.....	17
c. o/u değişmesi.....	17
d. o/ü değişmesi.....	18

e. ö/ü deęişmesi.....	18
2. DÜZLEŞME.....	18
a. u/ı deęişmesi.....	18
b. u/i deęişmesi.....	19
c. û/i deęişmesi.....	19
d. ü/i deęişmesi.....	19
e. u/ä deęişmesi.....	19
f. ü/e deęişmesi.....	19
g. u/à deęişmesi.....	19
3. GENİŞLEME.....	19
a. i/e deęişmesi.....	20
b. î/e deęişmesi.....	20
c. i/ä deęişmesi.....	21
d. û/o deęişmesi.....	21
e. û/ö deęişmesi.....	21
f. ü/ö deęişmesi.....	21
4. YUVARLAKLASMA.....	21
a. i/ü deęişmesi.....	21
b. e/ü deęişmesi.....	21
5. İNCELME.....	22
a. â/e deęişmesi	
B. ÜNSÜZLER.....	22
ÜNSÜZLERİN SINIFLANDIRILMASI.....	25
1. Seda bakımından.....	25
a. Sedalı ünsüzler.....	25
b. Sedasız ünsüzler.....	25

c. Karşılıklı ünsüzler.....	25
d. Karşılıksız ünsüzler.....	26
d.1. Sedasız karşılığı olmayan sedasız ünsüzler.....	26
d.2. Sedalı karşılığı olmayan sedasız ünsüzler.....	26
2. Tesekkül noktası bakımından.....	26
a. Dudak ünsüzleri.....	27
b. Dis-dudak ünsüzleri.....	27
c. Dis ünsüzleri.....	27
d. Damak-diş ünsüzleri.....	27
e. Ön damak ünsüzü.....	27
f. Arka damak ünsüzleri.....	27
g. Gırtlak ünsüzü.....	28
3. Temas derecesi bakımından.....	28
a. Temas derecesi tam olanlar.....	28
b. Temas derecesi gevşek olanlar.....	29
b.1. Dar geçitte tesekkül edenler....	29
b.2. Geniş geçitte tesekkül edenler..	29
4. Hava yolu bakımından.....	29
a. Ağız ünsüzü.....	29
b. Geniz ünsüzü.....	29
UNSUZ DEĞİŞMESİ.....	30
a. b/m değişmesi.....	30
b. b/p değişmesi.....	30
c. b/v değişmesi.....	30

d. s/c deęişmesi.....	31
e. s/c deęişmesi.....	31
f. m/n deęişmesi.....	31
ę. t/d deęişmesi.....	31
ğ. v/y deęişmesi.....	31
h. f/p deęişmesi.....	32
ı. h/t deęişmesi.....	32
i. ğ/k deęişmesi.....	32
j. g/v deęişmesi.....	32
k. d/y deęişmesi.....	32
l. fı/ę deęişmesi.....	32
m. d/t deęişmesi.....	32
SEDALILASMA (TONLULASMA).....	33
SEDASIZLASMA (TONSUZLASMA).....	33
C. SES UYUMLARI.....	33
1. Ünlü uyumu.....	34
a. Kalınlık-incelik uyumu.....	34
b. Düzlük-yuvarlaklık uyumu.....	34
2. Ünlü-ünsüz uyumu.....	35
3. Ünsüz uyumu.....	36
a. Sedalı ünsüzler.....	36
b. Sedasız ünsüzler.....	36
c. Sedasız karşılığı olmayan sedalı ün- süzler.....	37
d. Sedalı karşılığı olmayan sedasız ün- süzler.....	37

D. SES HADİSELERİ

1. Basta ünsüz türemesi.....	37
2. Hece düşmesi.....	38
3. Ünsüz ikizleşmesi.....	38
4. Benzeşme.....	38
5. Yer deęistirme (metatez-göçümme).....	39
6. Kaynaşma.....	39
7. Orta hece ünlüsünün düşmesi.....	39
8. Sonda ünsüz türemesi.....	40
9. Ünsüz düşmesi.....	40
10. Başta ünsüz düşmesi.....	41
11. Basta ünlü türemesi.....	41
12. Ortada ünlü türemesi.....	41
13. Ortada ünsüz türemesi.....	42

III-ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

İSİM.....	43
A. YALIN İSİMLER.....	43
B. TÜREMİŞ İSİMLER.....	43
a. İSİMDEN TÜREMİŞ İSİMLER.....	43
b. FİILDEN TÜREMİŞ İSİMLER.....	64
C. BİRLESİK SÖZLER.....	90
D. İKİZLEMELER.....	92
E. ÇOKLUK EKİ.....	95
F. İYELİK EKLERİ.....	95
G. AITLIK EKİ.....	97
Ğ. HAL EKLERİ.....	98

a. ilgi hâli eki.....	98
b. Yapma hâli eki.....	99
c. Yaklaşma hâli eki.....	100
d. Bulunma hâli eki.....	101
e. Uzaklaşma hâli eki.....	101
f. Vasıta hâli eki.....	101
g. Esitlik hâli eki.....	102
g. Yön gösterme hâli eki.....	102
h. Sınırlama hâli eki.....	103
H. SORU EKİ.....	103
SIFAT.....	105
I. NİTELEME SIFATLARI.....	105
II. BELİRTME SIFATLARI.....	111
1. İŞARET SIFATLARI.....	111
2. SAYI SIFATLARI.....	112
a. Asıl sayı sıfatları.....	112
b. Sıra sayı sıfatları.....	114
c. Kesir sayı sıfatları.....	114
d. Üleştirme sayı sıfatları.....	114
e. Topluluk sayı sıfatları.....	114
3. SORU SIFATLARI.....	115
4. BELİRSİZLİK SIFATLARI.....	115
SIFATLARIN DERECELENDİRİLMESİ	
1. ESİTLİK DERECEİ.....	116
2. ÜSTÜNLÜK DERECEİ.....	118
3. EN ÜSTÜNLÜK DERECEİ.....	119

ZAMİR.....	120
1. SAHIS ZAMİRLERİ.....	120
SAHIS ZAMİRLERİNİN ÇEKİMİ.....	121
SAHIS ZAMİRLERİNİN EDATLARA BAĞLANMASI..	123
2. İŞARET ZAMİRLERİ.....	124
3. SORU ZAMİRLERİ.....	126
4. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ.....	134
5. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ.....	143
ZARF.....	147
1. TARZ ZARFLARI.....	147
2. ZAMAN ZARFLARI.....	157
3. YER ZARFLARI.....	161
4. MİKTAR ZARFI.....	161
EDAT.....	164
1. ÇEKİM EDATLARI.....	164
2. BAĞLAMA EDATLARI.....	168
3. KARSILAŞTIRMA DENKLEŞTİRME EDATLARI....	176
4. CEVAP EDATLARI.....	178
5. KUVVETLENDİRME EDATLARI.....	180
6. GÖSTERME EDATLARI.....	185
7. ÜNLEM.....	186
FiİL.....	194
ÖZBEK TÜRKÇESİNDE İSİMDEN TÜREMİŞ FİİLLER...	199
ÖZBEK TÜRKÇESİNDE FİİLDEN TÜREMİŞ FİİLLER...	202
FiİL ÇEKİMİ.....	209
I- FiİLLERDE SAHIS EKLERİ.....	209

II- FİİLLERDE KİP.....	210
A. BASİT ZAMAN KIPLERİ.....	210
a. HABER KIPLERİ.....	210
1. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN.....	210
2. ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN.....	227
3. ŞİMDİKİ ZAMAN.....	232
4. GELECEK ZAMAN.....	238
b. DİLEK KIPLERİ.....	254
1. DİLEK-ŞART KİPİ.....	255
2. İSTEK KİPİ.....	262
3. EMİR KİPİ.....	263
4. GEREKLİK KİPİ.....	269
B. BİRLEŞİK KIPLER	273
a. HİKAYE.....	273
1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâ- yesi.....	273
2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi.....	278
3. Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	279
4. Şartın Hikâyesi.....	289
5. İstek Kipinin Hikâyesi.....	289
6. Gerekliğin Hikâyesi.....	290
b. RİVAYET.....	291
1. Belirsiz Gelecek Zamanın Riva- yeti.....	291
2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Riva- yeti.....	292

3. Şimdiki Zamanın Rivayeti.....	293
4. İstek Kipinin Rivayeti.....	293
Ekân.....	293
İSİM FİİLİ (CEVHER FİİLİ).....	304
ŞİMDİKİ ZAMAN.....	304
GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN.....	308
ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN.....	309
SIFAT-FİİL.....	313
ZARF-FİİLLER.....	319
1. Basit zarf-fiiller.....	319
2. Birleşik zarf-fiiller.....	325
YETERLİK FİİLİ (İktidar Fiili).....	333
BİRLEŞİK FİİLLER.....	342
IV-CÜMLE.....	381
Türkçe Özet	
İngilizce Özet	
Bibliyografya	

ÖNSÖZ

Göktürk ve Uygur metinlerinin teşkil ettiği "Eski Türkçe" ve Divanu Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetü'l-Hakayık, Mukaddimetü'l-Edeb, Nehcü'l-Feradis, Kutbun Husrev ü Şirini vb. gibi eserleri içine alan "Orta Türkçe" (Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçeleri) dönemlerinde ortak bir yazı diline sahip olan Türkçe, XIII. yüzyıldan başlayarak kollara ayrılmaya başlar ve "Yakın Devir Türkçeleri" de dediğimiz kısaca Batı (Oğuz) ve Doğu (XV. yüzyıldan itibaren Çağatay) Türkçelerine ayrılır. "Yakın devir"de bir süre daha etkisini sürdürmüş olan Kıpçak Türkçesi, sonradan Çağatay Türkçesinin altına girmiştir.

Yazı dili olarak Türk dünyasına XX. yüzyıla kadar ana hatları ile Oğuz ve Çağatay Türkçeleri hakimdir. Türkistan'da ortak yazı dili durumunda olan Çağatay Türkçesi, 1922 yılında Ruslar tarafından tamamen yasaklanmıştır. Böylelikle asırlara haklı olarak damgasını vurmuş olan Çağatay Türkçesi yerini Özbek ve Uygur Türkçelerine bırakmıştır.

Milletleri millet yapan unsurların başında "dil"in bulunduğu gerçeğini çok iyi bilen Sovyet yönetimi, Türkistan'ı parçalamak maksadıyla Türk boylarının herbirine değişik alfabeler kabul ettirmiştir. Böylece geniş boyutta yazı dili dallanması başlatılmıştır.

Bugün Türk dünyasında Latin, Rus-Kiril ve Arap olmak

üzere üç ayrı menseli 27 farklı alfabe kullanılmaktadır.

Kiril menseli alfabeler birbirinden farklı 20 çeşittir. Gagauz, Azeri, Kırım, Tatar, Başkurt, Nogay, Malkar, Karacay, Kazak, Kumuk, Karakalpak, Uygur, Kırgız, Özbek, Türkmen, Tuva, Hakas, Altay, Çuvas, Yakut Türkleri bu alfabeyi kullanmaktadırlar. Çin'de yaşayan Uygurlar Arap alfabesini kullanmaktadır. Böylelikle, bu boylar tarafından kullanılan 20 değişik Kiril alfabesi Türk boylarını birbirini anlayamaz duruma getirmiştir.

Dünya tarihinde Türk boylarının yaşadığı alfabe acısını hiçbir millet yaşamamıştır. Türkçe'ye bu konuda en büyük iskenceyi Çarlık Rusya'sı ve Sovyet politikası yapmıştır. Artık, Sovyetler Birliğinin parçalanması Türk boylarına ve Türkçe'ye rahat nefes alma imkânı vermiştir.

Su anda en zor durumdaki Türk boyları, Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan başta yaklaşık 18 milyon nüfuslu Uygur kardeşlerimiz olmak üzere Kazak, Tatar, Özbek vb. Türk boyları, Irak'da yaşayan Türkmen kardeşlerimiz, Kırım Türkleri ve Moldavya'daki Gagauzlar'dır.

1917'den 1991'e kadar Türk boylarıyla Türkiye arasında bir demir perdeyle kesilmiş olan bağlantı artık yeniden gündeme gelmiştir. Bugün ortaya çıkan bu altın fırsatı değerlendirmeliyiz zira gecikmek aynı zamanda kaybetmek anlamına gelir.

Biz de, kardeşlerimizle tekrar birleşmenin sevinci i- çinde, günümüzden yaklaşık bir asır önce ayrı düstüğümüz

Türk dünyasıyla kültür bütünlüğünün bir an önce tesis edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kültür bütünlüğünün sağlanması için öncelikle dil birliğinin oluşturulması gerekmektedir. Dil birliği oluşturulmasının ilk basamağını elbette ki, alfabe birliği sağlayacaktır.

Bizim de böyle bir tezi seçmemizin birinci amacı, alfabe birliğinin dolayısıyla dil birliğinin oluşmasına katkıda bulunmaya yöneliktir.

Türk dilinin Türk boyları tarafından anlaşılabilirliği için tek bir alfabe sisteminin uygulanması kaçınılmazdır. Bu fikirden hareketle, tezimizde 4-8 Mayıs tarihinde toplanmış olan sürekli Türk Dili Kurultayının da tasdik ettiği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda tespit edilen ve "a, b, c, ç, d, e, ä, f, g, ğ, h, x, ı, i, j, k, q, l, m, n, ñ, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, w, y, z" harflerini ihtiva eden 34 harfli çerçeve alfabe dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Böyle bir tezi seçmemizdeki ikinci amaç Özbek Türkçesinin Türkiye Türkçesiyle dilbilgisi ve kelime hazinesi bakımından mukayesesine yöneliktir.

Üçüncü amcımız ise Colpan mahlaslı Süleyman Abdülhamit'in yazdığı Özbek edebiyatının örneklerinden sayılan "Keçä ve Kündüz" adlı romanı tanıtmaktır. Bu eser, hemen hemen bütün Özbek Türkçesi gramerini ve ayrıca 1900'lü

yılların ilk ceyregini tarihi ve sosyal acıdan tanıtacak nitelikte olduğu için de dikkate değerdir.

Tezimiz bes ciltten oluşmuştur. Birinci cilt transkripsiyonlu metni; ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler indeksi; besinci cilt ise giriş bölümü ve grameri ihtiva etmektedir. Grameri ihtiva eden cildin sonuna bibliyografya, Türkçe ve İngilizce birer özet eklenmiştir.

Beni böyle bir çalışmaya hazırlayan ve her zaman desteklemiş olan çok muhterem hocam Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'na en içten hürmetlerimi sunarken, bana emeği geçen yüksek lisans ve doktora hocam çok muhterem Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı'ya da en derin teşekkür ve saygılarımı sunmayı bir borç bilirim. Derin bilgi hazinelerinden faydalanma imkânı bulabildiğim ve benden hiçbir zaman ilgisini esirgememiş olan çok muhterem danışmanım Doç. Dr. Mahmut Kaşgarlı'ya da en derin hürmet ve saygılarımı sunarım. Çalışmalarımında, bilhassa kaynak bulma konusunda bana yardımcı olan hocam Yard. Doç. Dr. Vahit Türk'e de ayrıca teşekkür ederim. Bu çalışmam esnasında benden yardımlarını esirgemeyen Özbek Türk'ü kardeşlerime, bilhassa Rahmetullah Rahmetov'a en derin şükranlarımı sunarım.

20-1-1996

Volkan Coşkun

GİRİŞ

ÖZBEK TÜRKLERİ ve ÖZBEKİSTAN'IN TARİHÇESİ:

Özbek Türkleri; Altın Ordu devletinin kuruluşu sırasında, Uralların doğusundaki İrtiş ırmağının kaynağına doğru uzanan bölgenin, Cengiz Han'ın torunu Şeyban'a Şiban ve Şikeban'a verilmesiyle, bu bölgede yaşayan Mengü Timur'un oğlu, Kıpçakların büyük hükümdarı 1282-1342 yılları arasında yaşayan, 1313-1341 yılları arasında hüküm süren Özbek Han döneminde "Özbek" adını alarak tarih sahnesine çıkmışlardır.

15. yüzyılın ilk yarısında Güneydoğu'ya yönelen Özbek Türkleri, hükümdarları Ebu'l Hayr'ın torunu Muhammed Şeybani döneminde, Semerkand da dahil bütün Maverâünnehir'i egemenlikleri altına aldılar. Bu bölgede merkezi Buhara ve Hive (Harzem) olan iki hanlık kuran Şeybaniler, 1598 yılına kadar Maverâünnehir'i yönettiler. Zaman içinde kıtalar arası kervan ticaretinin önemini kaybetmesinin etkisiyle bölgedeki ekonominin gerilemeye başlaması, Şeybani hanedanının sonunu getirdi. Bölge Astrahan soyundan gelen "Cani"lerin yönetimi altına girdi. Bölgenin ekonomi ve kültür bakımından gerilemesini durduramayan Cani'lerin son hükümdarı olan, 1758-1785 yılları arasında hüküm süren Ebu'l Gazi Han, İranlı komutan Nadir Şah'ın Buhara'ya girip, Harzem'e saldırmasından yıllarca sonra Mangit kabilesinden Şahmurad tarafından tahtından indirildi.

19. yüzyıla kadar büyük çalkantıların, savaşların, be-

lirsizliklerin yaşandığı Ceyhun ve Seyhun ırmakları arasındaki bölge, Buhara, Hive ve Hokand Hanlıklarının egemenliğindeydi. Ama, bu devletlerin hiç biri kesin bir sınıra, çevredeki kabile reisleri üzerinde sürekli bir denetime ve tehlike anında hemen karşı koyabilecek güce sahip değildi.

18. yüzyıl başlarında bölgeye sızmaya başlayan Ruslar, 1860'lardan sonra Hokand Hanlığını topraklarına katıp Buhara ve Hive Hanlıklarına da üstünlüklerini kabul ettirdiler.

1917 yılında Bolşevik ihtilali başladığında Özbek Türkleri, Türkistan'daki Sir-Derya, Semerkand ve Fergana yönetim birimleriyle, yarı bağımsız Buhara ve Hive Hanlıklarına dağılmış durumdaydılar. Bolşevik ihtilali sırasında Taşkent, geçici hükümete bağlı Türkistan Komitesi tarafından yönetilirken, sonraları Özbek Türklerinin ve öteki müslümanların söz sahibi olmadıkları, komünistlerin denetimindeki "İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Konseyi"nin eline geçti.

1917 yılının aralık ayında milli bir kongre kararıyla, Hokand'da Mustafa Çokay başkanlığında kurulan hükümet, Şubat 1918'de Taşkent'ten yollanan askeri birlikler tarafından devrildi. Bu darbeden sonra, Türkistanlı milliyetçilerden meydana gelen ve "Basmacı" adı verilen gruplar, yeni komünist yönetimle savaşılmaya başladılar.

1918 yılının nisan ayında "Türkmenistan SSCB" ilan edildi. Yönetimi ellerinde tutan Ruslar, Özbek Türklerinin yönetime ortak olmalarına izin vermediler. 1920 yılında Buhara ve Hive Hanlıkları, Kızılordu tarafından yıkıldı

ve sadece kağıt üzerinde bağımsız olan "Harzem ve Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetleri" kuruldu. Bu gelişmeler Basma-
cı direnişinin daha da yayılmasına sebep olunca, Türki-
stan komisyonu 1922 yılında bir dizi reform yaparak di-
renişin etkisini kaybetmesini sağladı.

SSCB Merkez Komitesinin 27 Ekim 1924 tarihinde aldığı
bir kararla, Altın Ordu Devleti hükümdarı Özbek Han'ın
(1312-1342) adı verilerek bugünkü Özbekistan kuruldu. Böyle-
ce, 1924'den itibaren Özbekler ve Özbekistan terimleri kul-
lanılmaya başlandı.

Bugünkü Özbekistan'ın yüzölçümü 449.600 km² dir. Pek
büyük bir sahayı kaplamamakla birlikte Amu-Derya ile Sır-
Derya arasındaki tarihi Buhâra, Semerkand, Hive, Hokand,
Andican, Urgenç, Taşkent gibi şehirleri içine almıştır.
Başta Semerkand olan başkent 1930'dan sonra Taşkent'e ta-
sınmıştır. 1932'de Karakalpak Cumhuriyeti kurulmuştur. 5 A-
ralık 1936 yılında Muhtar Karakalpak Cumhuriyeti Özbekis-
tan'a bağlanmıştır. Bugünkü Özbekistan'ın Kazakistan, Kır-
gızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve güneyde Afganistan
ile sınırları vardır.

Özbekistan'ın Ceyhun ve Seyhun ırmakları dışında A-
ral gölünün havzası içinde kalan 600'ü aşkın akarsu vardır.
Özbekistan'da kara iklimi hakimdir. Yazları sıcak ve kurak
kışları ise soğuk geçer. Yazın sıcaklık sık olarak 40 dere-
cenin üzerine çıkar. Kışın ara sıra don görülür.

Ülke çapında 12 devlet kurulu ve 8 devlet av yasağı

bölgesi vardır. Özbekistan'da bitki örtüsünün %90'ı hayvancılığa elverişlidir. Ülke topraklarınının % 12 gibi çok az kısmı ormanlarla kaplıdır. Özbekistan'ın ekonomisi tarıma dayanır. Uzun sıcak yazlar pamuk ve pirinç tarımına, ayrıca ipek üretiminde kullanılan dut ağaçlarınının yetiştirilmesine çok elverişlidir. Özbekistan'da ayrıca buğday ekilir, sığır ve karakul koyunu yetiştirilir.

Özbekistan yeraltı zenginlikleri yönünden önemli bir ülkedir. Gazlı, Çarkak, Mubarak'ta doğalgaz; Fergana vadisi ve Aşağı Surhan-Derya'da petrol; Angran'da kömür; Almalık ve Kaytaş'ta bakır, çinko, kurşun; molibden ve Muruntau'da bol miktarda altın yatakları vardır. Nuratau'da çıkarılan Gazgan mermeri güzelliği ve dayanıklılığı ile meşhurdur. Aral gölü kıyısında bulunan Muynak'ta havyar, kurutulmuş, tütsülenmiş ve tuzlanmış balık üretilir. Navoi'de bulunan zengin tabii gaz, altın ve uranyum yatakları, bölgenin hızla gelişmesine sebep olmuştur. Bölgede çimento fabrikası, büyük kimya sanayi ve elektrik santrali kurulmuştur. Zarafşan'daki Muruntau'da bulunan altın madeninden senede 80 tona yakın altın çıkarılmakta olup, bu miktar dünyadaki en büyük altın üretiminden fazladır.

Çeşitli Özbekistan şehirlerindeki fabrikalarında, ülkede üretilen pamuk, ipek ve öteki tarım ürünleri işlenir. Ülkenin başkenti ve en önemli şehri olan Taşkent'te tarım makinaları ve başka makinalar üretilir. Ünlü ipek yolu üstünde olan Taşkent, Orta Asya'nın en büyük ticaret ve kül-

tür merkezidir. 1966'daki depremde yıkıma uğrayan şehrin büyük bölümü sonradan yeniden yapılmıştır. Semerkant ve Buhara şehirleri ise eğitim ve dokuma merkezleridir. Özbekistan'da, önemli yerleşim merkezlerini birbirine bağlayan gelişmiş bir demiryolu ağı mevcuttur. Taşkent, Orta Asya'daki en önemli havayolu kavşağıdır.

Günümüz itibariyle, Özbekistan 19.810.000 kişilik bir nüfusa sahip bulunmaktadır.

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile sıkı diplomatik ilişkilere girmiştir. İki ülke arasında ekonomi, ticaret, kredi, turizm ve kültür anlaşmaları imzalanmıştır.

ÖZBEK TÜRK EDEBİYATI ve DİLİ HAKKINDA:

Karahanlı veya Hakaniye (11.-13. asırlar) ve Harezmi (14. asır) edebiyatının devamı olarak, Asya'da, Moğol istilasından sonra, Cengiz oğulları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altınordu devletlerinde gelişerek Timur ve çocukları zamanında klasik bir mahiyet alan Orta Asya Türkçesine umumiyetle Çağatayça adı verilmektedir.

Sekkaki, Çağatay edebiyatının kurucularından sayılmaktadır. Fars edebiyatını yakından tanıyan Sekkaki, gazel türünde önemli eserler verdi. Haydar Tilbe, İran şairi Nizami'nin aynı adı taşıyan eserine nazire olarak yazdığı Mahzenü'l-Esrar adlı mesnevisiyle tanındı. Nevaî'nin "melikü'l-keîâm" (söz ustası) olarak nitelendirdiği Mevlânâ

Lutfi, özellikle başarılı gazelleriyle kendisinden sonra gelenler üzerinde etkili oldu. Yusuf Emiri'nin (ö. 1433) Divan'ı, Dehname adlı mesnevisi, Beng ü Çağır (Afyon ve Şarap) adlı şiir ve nesir karışık münazarası, Fars edebiyatı geleneğinin etkilerini taşır. Gedaf'nin sade bir dil ve yapmacıktan uzak bir üslupla yazdığı şiirlerinde yer yer tasavvuf duygu ve düşüncelerine rastlanır. Başlangıç dönemi (1400-1465) sayılan bu dönemin öbür önemli temsilcileri olarak Ahmedî, Yakîni, Ataf, Hucendi ve Seyyid Ahmed Mirza'da sayılabilir.

Klasik dönemde (1465-1600), Sultan Hüseyin Baykara döneminde (1470-1506) Herat önemli bir kültür ve sanat merkezi oldu. Bu dönemde bazı Osmanlı ve Çağatay şairleri arasında yakın ilişki kuruldu, bu ilişki her iki edebiyat geleneğininide etkiledi. Bu dönemde Çağataycanın gelişip yaygınlık kazanması için çaba harcandı. Bu döneme damgasını vuran Ali Şir Nevaf (1441-1501) Muhakemetü'l-Lugateyn' Türkçenin Farsçadan üstün bir dil olduğunu bir çok yerde göstererek, Çağatay Türkçesinin kültür ve sanat dili olmasına büyük katkıda bulundu. Eserlerinin önemli bir bölümünü Çağatay Türkçesinde yazdı. Dört Divan'da topladığı şiirleri, Türk edebiyatında ilk hamse sayılan mesnevileri, ilk Türk şairleri tezkiresi olan Mecalisü'n-Nefais'i ile Ali Şir Nevaf, Çağatay edebiyatının gerçek kimliğini bulmasına büyük katkıda bulundu. Nevaf'nin bu girişimlerinin en büyük destekçisi Hüseyin Baykara'dır. Hüseyin mahlasıyla-

la şiirler yazan Baykara (1438-1506), kültür ve sanat etkinliklerini her bakımdan desteklerken, Türkçenin gelişip yaygınlaşmasına'da büyük bir önem vermisti. Baykara'nın ölümünden sonra Horasan'a yerleşen Özbek hanları, Buhara, Semerkant gibi şehirlerdeki kültür ve sanat etkinliklerini desteklemişlerdir. Şeybani hükümdarı Muhammed Seybani (1451-1510), Yesevi tarikatından izler taşıyan, hece ölçülü Türkçe şiirleriyle Çağatay edebiyatına çok büyük katkıda bulundu. Yeseviliğe bağlı olan Ubeydullah Han (ö. 1539), hece ölçüsüyle yazdığı dörtlükleriyle başarı kazandı. Muhammed Salih (ö. 1538), Seybani Han'ın zaferlerini anlatan Şeybaniname adlı manzum eseriyle tanındı. Kuzey Hindistan'da büyük bir devlet kuran Babür (1483-1530), bir sanatçı ve devlet adamı olarak Çağatay Türkçesinin ve edebiyatının gelişmesinde rol oynadı. Çağatay nesir geleneğinin temel eserlerinden olan Vekayi veya yaygın adıyla Babürname'siyle büyük şöhret kazandı. Çağatay nesri gerçek kimliğini Babür'ün bu eserinde buldu. Kâmran Mirza'yla (ö. 1557) Bayram Han (ö. 1561) bu dönemin sözü edilebilecek şairleri arasındaydı. 17. yüzyıldan sonraki dönemde nesir geleneğinin en önemli temsilcisi Ebul-gazi Bahadır Han'dır. Şiir alanında da Baba Rahim Meşreb, Muhammed Rahim Han, Seyh Şerif ile Hüveyda sayılabilir.

Bu edebiyat, XX. asrın başından itibaren yerini Özbek Türk edebiyatına bırakmıştır. XV. yüzyıl başından XX. yüzyıl başına kadar edebî bir dil olarak kullanılan Çağatay

tayca Türkçesine, sive bakımından en yakın olan Özbek ve Uygur Türkçeleridir.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren 60'lı yıllarda, Rusların dil konusunda uyguladığı politika gereği, Rus müstesriki ve misyoneri N. Ostroumov ihtilalden önce yayınlamaya başladığı resmi Özbek gazetesi "Turkestanskaya Tuzemnaya Gazeta" da (1887-1917) bir taraftan Rus menfaatlerini koruyacak şahıslar oluşturmaya çalışırken, diğer yandan da gazetede kullandığı "Sartça" adını verdiği karmaşık bir dille yeni Özbek aydınını meydana getirmeyi ve kendi gazetesinde kullandığı dili de edebî dil seviyesine yükseltmeye uğraşıyordu. Aynı şekilde Ilminskiy'de, Özbek Türklerindeki millî şuuru ve dine olan bağlılığı ortadan kaldırmak için seferber oldu. Ruslaştırma metoduna uygun olarak Rus dilini yaygın hâle getirmek için çalışmalar yürüttü.

Fakat; ihtilâlden sonra, 1919 yılında, Milliyetçi yazarlar Çolpan, Batu, Miyan Buzruk, Gazi Yunus, Gulam Zaferi, Elbek gibi aydınlar, Abdurrauf Fitrat'ın (1886-1938) liderliğinde, "Çıġatay G r f i" (Çaġatay Birliġi) denen özel bir edebiyat çevresinde toplandılar. Bu birliġin en önde gelen şahsiyeti, Abdurrauf Fitrat  yle demifltir: "Türk edebiyatı içinde, Çaġatay edebiyatı ilk sırayı alır. Bütün Türk  iveleri içinde en fazla geliřmeyi Çaġatayca saġlamıřtır, bundan dolayı saf bir Çaġatay edebiyatı ortaya çıkarmalıyız." Böylece, milliyetçi yazarlar, bütün Türkistanlıların ortak dili diye kabul ettikleri Çaġatayca'yı

kullanmaya başladılar. Çağatay birliğinin şiirleri, 1921'de yayınlanan "Genç Özbek Şairleri" adlı bir derlemede basıldı. Böylece, birliğin en önemli temsilcilerini daha geniş çevreler tanımış oldu. Bunlar, Sovyetler tarafından daha sonraki bütün edebiyat tarihlerinde "gerici romantikler" ve "militan milliyetçiler" olarak gösterilip saf dışı bırakılan veya öldürülen Fıtrat, Çolpan, Batu, Elbek ve diğerleriydi. İhtilâl yıllarında çok tanınmış olan ve ihtilâlle ilgili şiirler yazan Avlanî ve Sufizâde gibi bazı şairler, sonradan tamamıyla ortadan kayboldular. Burada, "Ötgän Künler" (Geçmiş Günler, 1924) ve "Mihrabdan Çayan" (Mihraptan Akrebe, 1929) adlı eserleri yazmış olan Abdulla Kadirî Çolkunbay'ı da zikretmeliyiz. Bu romanların yazarı olan Çolkunbay müslüman-milliyetçi bir kimse olduğu için 1930'dan sonra yasaklı yazarlar listesine alınmıştır. Türk birliğini yerleştirme fikrinden çıkarak uygulamaya konulan Çağatayca 1922'de yasaklandı ve Sovyet yönetimi tarafından kullandırılan Özbek şivesi edebî dil olarak ortaya atıldı.

1923 yılında, o zamana kadar kullanılan Arap alfabesi imlâ bakımından değiştirildi. 1924-1930 yıllarında, Arap alfabesi yerine, SSCB'deki Türk şiveleri için teklif edilen Latin alfabesine geçildi. Bu yeni Latin alfabesinin esasını "Kuzey Özbek Türkçesi" oluşturuyordu. 1937 yılında ünlü uyumunu koruyan "Kuzey Özbek Türkçesi" yerine, ünlü uyumunu oldukça kaybetmiş olan "Taşkentin İran etkisi altında kalmış ağzı" esas alındı. O zamana kadar dokuz ünlü kullanılarak,

nl uyumu saęlanmıřken, "Tařkent Aęzı" seçilerek ünlü sayısı azaltılmıř ve Türkçe'nin karakteristięi olan ünlü uyumu bozulmuřtur. Buna uygun olarak da iml deęiřtirilmıř ve büyük ölçüde basitleřtirilmıřtir. 1940-1941 yıllarında, Sovyetlerin "yeni milletler ve yeni halklar ortaya çıkarma" politikası doęrultusunda, Latin alfabesi yerini Kril alfabesine bıraktı. Yazı dilinde kullanılan "Tařkent Aęzı" olduęu gibi bırakıldı.

Milliyetçi yazarların eserlerini bir tarafa bırakacak olursak, zbek Türk Edebiyatı, Çaęatayca ile Sovyetlerin politik ve sosyal yenilenme konusundaki fikirlerinin kaynařtırılmaya çalıřıldıęı bir edebiyattır. Özellikle, zbek Türk Edebiyatında konuların, yazarların arzularına göre deęil, daima sosyal reform ve politik deęiřiklikleri destekler mahiyette seçildięini tespit edebiliriz. Bu sebeple, zbek Türk Edebiyatı 1990'lı yıllara kadar bir sanat iři deęil, sadece bir propaganda vasıtası olmuřtur.

zbek Türkçesi dört grupta toplanabilecek olan, birbirinden oldukça farklı aęızlara ayrılır.

1. Kıpçak zbek Türkçesi: Klasik bir Kazak aęzıdır.
2. Kuzey zbek Türkçesi: nl uyumu sadece Kuzey zbek Türkçesinde muhafaza edilmiřtir. Kuzey zbek Türkçesinde dudak uyumu görülmez.
3. Güney zbek Türkçesi: Güney zbek Türkçesi İran ve yarı İran etkisi altında kalmıř aęızlardan meydana gelmiřtir. Güney batı grubuna giren Semerkand, Bu-

hara; Kuzey Doğu grubuna giren Taşkent ağzı İran etkisi altında kalmış ağızlardandır.

4. Türkmenlileşmiş Özbek Türkçesi: Türkmenlileşmiş ağızlarda ünlü uyumunda aksaklıklar görülür, fakat nisbeten iyi muhafaza edilmişlerdir.

ESERİN YAZARI ÇOLPAN HAKKINDA:

Yaşadığı zamanı "Gülen başkaları, ağlayan ben" sözleriyle anlatmaya çalışan Çolpan'ın asıl adı Abdülhamid Süleyman olup, "Çolpan", "Kalender", "Mirzakalender", "Andicanlık" gibi mahlasları vardır. Doğum tarihi ihtilafli olmakla beraber, 1898 yılında doğduğu zannedilmektedir. Abdülhamit Süleyman, Andican ve Taşkent medreselerinde tahsil görmüş; Arapça, Farsça'yı mükemmel bir şekilde öğrenmiş; Fars ve Arap edebiyatlarıyla yakından ilgilenmiştir. Firdevsi, Hafız, Sadi, Ömer Hayyam, Celaleddin-i Rumi, Ali Şir Nevai, Tevfik Fikret, Namık Kemal, Abdulla Tokay gibi şahsiyetlerin eserlerini okumuştur. Onlar hakkında makaleler yazmış ve her fırsatta Şark şiirinin zenginliğini dile getirmiştir. O, Andican'da açılan Rus okuluna da devam etmiş ve orada dünyevî ilimleri ve Rus dilini mükemmel bir şekilde öğrenmiştir. Çolpan, tahminen 16 yaşlarında "Sada-i Türkistan" gazetesinde makaleler yazmağa başlamıştır. Gazetede nesrettiği "Edebiyat Nedir?" adlı makalesinde, daha çok Türkistan'ın istikbâli konusundaki fikirlerini dile getir-

miş ve su gibi, hava gibi, toprak gibi edebiyata muhtaç olunduğunu, edebiyatsız kalan milletlerin bir gün ortadan kalkacağını harâretle vurgulamıştır.

Çolpan halkın çektiği eziyetlerin baş sebebinin cehaletten ileri geldiğini ifade etmiş ve cehaletle savaşmak için careyi ilimde görmüştür. O, milli okullar açılmasını, Avrupa'ya öğrenciler gönderilmesini istemiştir. Orada yetiyecek olan doktor, yazar, ve avukatların, ülkenin gelişmesi için çok faydalı işler yapacakları düşüncesine sahip bir kişiydi.

Çolpan, diğer milliyetçi yazar ve şairlerle birlikte Çağatay Gürüfi (Çağatay Birliği) adlı bir edebiyat birliği kurulmasına çalışmış ve bu birliğe iştirak etmiştir. Birliğin amacı, Ruslar'ın Türkistan'ı parçalama tuzaklarına karşı, birleştirici bir unsur olarak gördükleri Çağatayca'yı yaşatmaktı.

Çolpan'ın, 1921'de yayınlanan "Genç Özbek Şairleri" adlı bir şiir derlemesinde şiirleri bulunmaktadır. Bu şiir kitabında onüç tane şiiri vardır. Onların arasında en önemlileri "Gözel", "Soğgi Çaklarda", "Kalender İşkî", "Uyku" gibi şiirleridir. Çolpan'ın "Halil Fereñ", "Çöpiniñ İsyanı", "Yarkınay" gibi dramatik eserleri de vardır.

Abdülhamit Süleyman mahlaslı Çolpan, eserlerindeki konuları açık bir şekilde ve korkusuzca işlemiştir. 1926 yılında yazdığı "Parançi-peçe" adlı şiirinde ve 1926 yılında yazdığı "Yarkınay" adlı oyununda Ruslar'a açık bir şekilde saldırmıştır. Onları şiirlerinin birinde "soğuk ülkelerden gelmiş buz

gibi, bahçesindeki meyveler üzerine çullanan kargalar" olarak göstermiştir. Çolpan, 1924'de "Uyganış" ve "Bulak", 1926'da "Tan Sırları" adlı şiir kitaplarını yayınlamıştır. Aybek, Gafur Gulam, Hamit Alimcan, Uygun, Mirtemir gibi genç şairler, Çolpan'ı kendilerine örnek almışlardır.

1927 yılının 14 Şubat günü "Kızıl Özbekistan" gazetesinde "Özbek Şairi Çolpan" adlı bir makale yayınlandı. Bu makalenin yazarı "Alim Şerefiddinov"du. Bu makalede, Çolpan komünizm karşıtı ilan edilip, yoksul halkın düşmanı olarak gösteriliyordu. Bundan sonra Çolpan'ın hayatında facialar ve üzüntülerle dolu günler başladı. Çolpan, artık tercümeler yapmaya başlamıştı. Bir süre Rus devletine bağlı bir tercüme bürosunda çalıştı. Şekspir'in "Hamlet"ini maharetle tercüme etti. Şiirler ve romanlar yazdı. Fakat, bunların hiçbirisi şaire saldırıları durdurmadı. Profesör Abdurrahman Sa'diy "Özbek Burjuva Edebiyatı" adlı derste Çolpan'ı burjuva edebiyatçısı olarak tanıttı.

1937 senesinde Çolpan ve Türkistan için kara günler başladı. Çolpan'a daha önceleri "milliyetçi" diyenler, artık onu açıktan açığa halk düşmanı ilan ettiler. 5 Ekim 1938 tarihinde "rejim karşıtı faaliyetlerde bulunmak" suçlamasıyla onbinlerce Türkistanlı aydın gibi öldürüldü.

Çolpan "Gece ve Gündüz" romanını 1935-1937 yılları arasında yazmıştır.

I- İMLA ÖZELLİKLERİ

Elimizdeki eserde imlâ özellikleri şunlardır:

1. Soru eki "mi" kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılmıştır.

âcâbmi? 131/321

ânâsimisiz? 300/219

berâmânmi? 140/550

çâynâkmi? 395/297

deysânmi? 125/167

imâmmi? 348/121

mümkînmi? 340/319

nârsâmi? 114/275

ötkirmi? 290/856

keldimi? 116/327

qâldimikin? 173/61

sundâymi? 12/285

üçünmi? 285/718

yetdimi? 190/500

zormisân? 411/200

2. Farsça tamlama "i" si birleşik yazılmıştır.

a'zâi-bâdânidân < a'zâ-yi bedeniden 374/442

âbinân < âb-ı nân 411/190

âbirâvân < âb-ı revân 65/236

âksi-sâdâ < aks-i sedâ 337/255

duàyi xàlis < duâ-yı hâlis 404/5

Ka'bäyi şerifniñ < Kâ'be-yi Şerifniñ 377/66

3. "ü" bağlama edatı; dây, dek gibi benzetme edatları kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılarak ekleşmişlerdir.

äysü-ısrät < ays ü isret "ıçki içip eğlenme" 250/2035

cânü dilidän < cân u diliden 40/58

hâlü ahvâlini < hâl u ahvâlini 210/1005

nâzü ne'mât < nâz u ne'met 15/360

şärmü-hâyâ < şerm u hayâ "utanma ve hayâ" 11/252

cindek < cin dek 253/70

äytgändek < äytgän dek 3/43

güldäk < gül dek 149/191

ikkimizdek < ikkimiz dek 199/744

muzdek < muz dek 374/442

sendek < sen dek 260/62

tügündek < tügün dek 104/6

ädämdäy < ädäm dây 12/295

äydäy < ày dây 396/328

bälädäy < bälä dây 392/232

cindäy < cin dây 302/263

sendäy < sen dây 248/1995

yulduzdäy < yulduz dây 46/213

4. Özel isimler, asıl metinde bazen büyük harfle bazen küçük harfle yazılmıştır. Özel isimler, Transkripsiyonlu me-

tinde de asıl metinde olduğu şekilde yazılmıştır.

Zebi 19/466

zebi 159/12

5. Özel isimlere getirilen ekleri ayırmak için "kesme işareti kullanılmamıştır.

Zebiniñ 31/110

6. Yabancı kelimelerdeki ayın işareti kelime başında gösterilmemiş, kelime ortasındakiler ise kesme işareti ile gösterilmiştir.

àciz < 'áciz 110/154

ädälät < 'adâlet 410/156

ärz < 'arz 18/449

ädät < 'âdet 265/196

aqli < 'akl 166/190

àşıq < 'âşık 186/394

bä'zi < ba'zı 117/338

däf'ä < def'a 109/145

e'tirâz < i'tirâz 117/334

mäl'ün < mel'un 201/793

tä'zim < ta'zîm 81/96

7. Farsça olumsuzluk eki "bi" eklendiği kelimeye bitişik olarak yazılmıştır. Ekin ünlüsü kapalı "e" ile gösterilmiştir.

beàzâr 194/595 < bî+âzâr

beçärä 160/35 < bî+çäre

bexabâr 121/55 < bî+haber

bevätän 14/335 < bî+vatan

8. ñ için ng (HF) işareti kullanılmıştır.
9. Ё ё (Yà) harfi, Ё+O (y+a) yerine yazılmaktadır.
10. Ю ю (Yu, Yü) harfi, Ё+y (y+u veya ü) yerine yazılmaktadır.
11. Я я (Ya, Yä) harfi, Я+a (y+a veya ä) yerine yazılmaktadır.
12. Ц ц (ts) harfi, Т+с (t+s) yerine yazılmaktadır.
Bu harf Rusça kelimelerde kullanılmaktadır.
13. Rakamlarla ekler arasında "kesme işareti" kullanılmamaktadır.
- 2 dän 215/1140
27 dä 217/1197
14. "nçi" yerine kullanılan nokta işareti kullanılmamıştır.
- XX äsr < XX. asır 192/567
Fakat, yazı ile ifade edilmiş şekilleri vardır.
üçünçi 177/173
5-nçi 272/371
15. " ä, e, ç, dä, ey, kü, ü, yä, ye, yey, yü," gibi kuvvetlendirme edatları birlikte kullanıldıkları kelimelerden kısa çizgiyle ayrılırlar.

bär-ä	177/177
cıqarsän-ä	75/511
Grämäfän-ä	232/1573
ölmäscän-ä	30/82
Rästdän-ä	306/361

yoq-ä	62/156
äytif-ä	70/380
bärä-ä	254/90
ekän-ä	354/272
häm-ä	196/665
turib-ä	171/21
ekän-ä	48/261
Bättäl-ey	96/466
benämaz-e	95/455
betävfıq-e	174/90
betävfıq-ey	97/509
qursin-ey	157/383
tüşkür-e	140/554
änäsi-çi	117/348
toymäsä-çi	177/167
äçsäñiz-çi	9/211
äyt-çi	92/375
gäpir-çi	237/1699
gäpirsäñiz-çi	15/375
otirsäñiz-çi	62/167
kelsäñiz-çi	306/369
bopti-dä	328/17
ekän-dä	81/78
häyränmän-dä	252/35
tärtdiribsiz-dä	117/343
yäqtirädi-dä	345/35

bolibdi-dä	361/113
edim-dä	112/225
ekän-dä	62/160
eşäk-dä	279/554
kelgänsiz-dä	66/257
qıyäs-dä	62/166
otiripti-kü	322/212
körgänsiz-kü	275/452
şekilli-kü	402/478
uribsän-kü	91/353
yoq-kü	6/145
edifiz-kü	29/69
yedif-kü	107/76
qaldim-kü	243/1865
qızıfız-kü	155/351
räst-kü-yä	163/114
turärđi-kü	124/141
älämän-ü	287/772
bär-ü	94/412
boläsiz-ü	60/102
çaqırämiz-ü	317/92
deysiz-ü	15/372
bolsä-yä	268/273
Xälmätnikidä-yä	97/493
keçädä-yä	288/798
boldi-yä	115/298

ràst-kü-yä	163/114
sükürkü-yä	62/173
aqlı-yey	156/373
bäläsi-ye	310/473
härämi-yey	48/259
sükür-yey	254/87
tävvä-ye	29/58
tävvä-yey	26/650
tüşdi-ye	381/153

16. "bilän" edatının kısaltılmışı olan "lä" ile birlikte kullanıldığı kelime arasına kısa çizgi konmaktadır.

bäsi-lä 38/22

17. İkilemelerde kelimelerin arasına kısa çizgi konmaktadır.

äççiq-äççiq 415/292

äpàq-çäpàq 297/140

äpä-sifil 67/295

ästä-sekin

bälä-çaqa 210/1026

18. "-ıb, -ib, -b" ekleri kelime sonunda "-män, -sän, -di, -miz, -siz, -dilär" ekleriyle birleşince "-ıb, -ib, -b" yerine "-ıp, -ip, -p" olarak telaffuz edilmektedir.

19. İsimden isim yapan ek olan "-bàz" eki, okunurken "-vàz" olarak telaffuz edilmektedir.

kımàrbàz 115/289

20. Farsça "bäççä" kelimesi "väççä" olarak te-

laffuz edilmektedir.

mulläbäccäni 273/396

Eserde "mullaväccä 328/9" şekline de rastlanmıştır. Bu da okunurken "väccä" olarak okunan "bäccä" ekinin, artık yazı dilinde de "väccä" olarak yazılmaya başlandığını göstermektedir.

21. "ki, kim" bağlama edatları bitişik yazılmaktadır.

äytäsizki 171/15

bildimki 241/1808

kelärdikim 137/469

bilärdikim 113/238

22. "-kän < ekän" ekinin yazılışı:

"-kän" eki kelimeye bitişik yazılır, bazen de ekän şekli kullanılmaktadır.

täslärkän 6/144

kiyärkän 24/610

körär ekän 1/18

II- SES ÖZELLİKLERİ

A. ÜNLÜLER

Özbek Türkleri 1927-1939 seneleri arasında Latin alfabesini kullandıktan sonra 1940 yılından itibaren Kril alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Günümüz Özbek Türk alfabesinde ünlüler için kullanılan altı işaret bulunmaktadır. Bunlar, aşağıda örnekleri çıkarıldığı gibi on sesi karşılamaktadır.

Kril Alfabeti: Transkripsiyonu: Örnekler:

Aa	Aa	aqarkän 108/124 xabär 123/110
Aa	Ää	mädäniy 269/304 yàrdäm 38/20
Oo	Ää	quläğı 162/78
Ee	Ee	kelmäs 330/71 berdim 268/283
Ee	Ye, ye	yetim 38/9 yetmiş 131/315
Э э	Ee	ellik 181/264
И и	Iı	qımmätli 59/81 xızmat 130/289
И и	Ii	qoşni 113/242 meniki 259/49
У у	Uu	xursänd 65/231

		ğudräsib 351/181
		qumri 27/16
ʏ y	Üü	güldek 149/191
		tügündek 104/6
ʏʏ	Oo	qorqınc 108/108
		xop 35/212
		gozä 186/402
ʏʏ	öö	körgän 74/471
		mömin 11/252

ÜNLÜLERİN SINIFLANDIRILMASI

Özbek Türkçesinde altı işaretin on sesi karşılması sebebiyle ünlüler, ünsüzlerle birlikte kullanılışlarına göre sınıflandırılmışlardır.

Aa: Bu ünlü tarihî bakımdan "a" sesinin "à" ve "a" ya ayrışmasından meydana gelmiştir ve "a" nın "à" ile yer değiştiremediği durumlarda "a" ya dönüşür. Ayrıca kalın ünsüzlerle (q, x, ğ) birlikte kullanılır.

a. Teşekkül noktasına göre: Daha çok Art ünlü (kalın ünlü) özelliği gösterir. Bu ünlünün teşekkülünde dilin arka tarafları kabarak arka yani yumuşak damağa yaklaşır.

Bu sırada ağız açık durumdadır.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Bu ünlünün teşekkülünde ağızdaki açıklık fazladır. Bu açıklık dil ve

damak arasındaki açıklıktır. Bu açıklığa alt çene kemiği ile birlikte dudaklar da katılırlar. Bu sebeple, açık ünlü (geniş ünlü) özelliği gösterir.

c. Dudakların durumuna göre: Teşekkülünde dudakların açıklığı yayvan olup, düz bir ünlü teşekkül eder.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: Kısa ünlüdür.

qarädi 86/204

Xadiçä 253/55

Ää: a. Teşekkül noktasına göre: Daha çok ön ünlü (ince ünlü) özelliği gösterir. Teşekkülünde dilin ön tarafları kabarak ön yani sert damağa yaklaşır. Bu sırada ağız açık durumdadır.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Açık ünlü (geniş ünlü) özelliği gösterir.

c. Dudakların durumuna göre: Teşekkülünde dudakların açıklığı yayvan olup düz bir ses teşekkül eder.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: Kısa ünlüdür.

dälälärniñ 259/30

Ää: Özbek Türkçesinde, "ä" ilk hecede ve ilk hecenin dışındaki kapalı hecelerde diğerlerinden daha sık görülür. Bugünkü Özbek Türkçesini diğer Türk şivelerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri Özbek Türkçesinde "ä" ünlüsünün bulunmasıdır.

a. Teşekkül noktasına göre: Art ünlü (kalın ünlü) özelliği gösterir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Açık ünlü (geniş ünlü) özelliği gösterir. Bu ünlü "a" dan daha genişce söylenir.

c. Dudakların durumuna göre: Esas itibariyle düz bir ünlüdür. Fakat, bir çok İran ve yarı İran etkisi altında kalmış ağız (Kokend ağızında) çok kuvvetle yuvarlaklaşmıştır. Yarı İran etkisi altında kalmış ağızların çoğunda ve "Kuzey Özbek Türkçesi"nde zayıf bir yuvarlaklaşma gösterir. "Türkiye Türkçesi"nde hafif yuvarlakça, "o" sesine benzer bir şekilde söylenir.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre Kısa ünlüdür.

bâtib 258/7

bây 168/252

Ee: Sadece ilk hecelerde; hece başında, ortasında veya sonunda bulunur. Avrupa dillerinden alınma kelimelerde diğer hecelerde olabilir. Ayrıca birleşik kelimelerin ilk hecelerinde bulunabilir.

a. Teşekkül noktasına göre: Ön ünlü (ince ünlü) özelliği gösterir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Yarı kapalı (yarı dar) bir sestir. Bu ünlüde ağız ve çene kemiği orta açıklıktadır. Yarı kapalıdan çok kapalıya doğru gidebil-

mektedir. Bazı İran etkisi altında kalmış ağızlarda (Semerkand ağızında) kapalı "i" ye dönüşür.

c. Dudakların durumuna göre Düz bir ünlüdür.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: Kısa bir ünlüdür.

neçä 270/323

endi 102/619

ii: Kalın ünlüler (q, x, ğ) dışındaki ünlülerin yanında kullanılır.

a. Teşekkül noktasına göre: Ön ünlü (ince ünlü) özelliği gösterir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Özbek Türkçesinde en kapalı ünlü (dar ünlü) özelliğine sahiptir. Dar ünlülerde ağızdaki açıklık azdır.

c. Dudakların durumuna göre Düz ünlü özelliği gösterir.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: En kısa ünlülerdendir.

mömin 11/252

bolmädi 118/360 .

Iı: Kalın ünlüler (q, x, ğ) ile birlikte kullanılır.

a. Teşekkül noktasına göre: Art ünlü (kalın ünlü) özelliği gösterir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Kapalı ünlü (dar ünlü) özelliği gösterir.

c. Dudakların durumuna göre: Düz ünlü özelliği gösterir.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: En kısa ünlülerdendir.

qısqa 148/157

xıl 67/302

gıçilläs-i 107/96

öö: "k, h, g" ünlüleri yanında kullanılırsa kurallı bir şekilde "ö" sesini verir.

a. Teşekkül noktasına göre: Ön ünlü (ince ünlü) özelliği gösterir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Yarı açıklıkta bir ünlüdür. Kapalıya doğru gitme özelliğine sahip olup, "ü" ya dönüştüğü görülür.

c. Dudakların durumuna göre: Yuvarlak ünlü özelliği gösterir. Bunların teşekülünde dudakların açıklığı yuvarlak bir şekil alır. Yuvarlak vokaller daraldıkları nisbette dudak küçülmesi ve yuvarlaklaşması artar.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre Kısa bir ünlüdür.

kötär-di 413/250

hö1 373/413

gözäl 31/120

mömin 11/252

Oo: Kalın ünlüler (q, x, ğ) yanında kullanılırsa kurallı bir şekilde "o" sesini verir.

a. Teşekkül noktasına göre: Art ünlü (kalın ünlü) özelliği gösterir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Yarı açıklıkta bir ünlüdür. Kapalıya doğru gitme özelliği olup, "u" ya dönüşebilmektedir.

c. Dudakların durumuna göre Yuvarlak ünlü özelliği gösterir.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: Kısa bir ünlüdür.

qoligä 7/154

xorlavçi 343/398

gozä-läri 135/428

yol 103/252

Uu: Kalın ünlüler (q, x, ğ) yanında kullanılırsa kurallı bir şekilde "u" sesini verir. Bu ses İran etkisi altında kalmış ağızlarda ş, ç ve y'nin yanında yerini sık sık "ü" ye bırakır.

a. Teşekkül noktasına göre: Art ünlü (kalın ünlü) özelliği gösterir. Ön ünlüye doğru yayılma özelliğine sahiptir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Oldukça kapalı

ünlü (dar ünlü) özelliği gösterir

c. Dudakların durumuna göre: Yuvarlak ünlü özelliği gösterir.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: Kısa bir ünlüdür.

quyuq 142/14

xunük 227/1444

gubâr-siz 31/110

un 146/104 (un)

Üü: "k, h, g" ünlüleri yanında kullanılırsa kurallı bir şekilde "ü" sesini verir.

a. Teşekkül noktasına göre: Ön ünlü (ince ünlü) özelliği gösterir. Art ünlüye doğru yayılma özelliğine sahiptir.

b. Açıklık kapalılık durumuna göre: Kapalı ünlü (dar ünlü) özelliği gösterir. Bu ses s, ç, ve y'nin yanında çok kapalıdır.

c. Dudakların durumuna göre: Yuvarlak ünlü özelliği gösterir.

d. Uzunluk kısalık durumuna göre: Kısa bir ünlüdür.

külüş 9/218

hünâr 115/282

günâh 260/72

ün 144/56 (ses)

ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

Türkçe'de kelime köklerinde ve eklerinde çeşitli seslerin tesiri ile bazı ünlüler değişikliğe uğrayabilmektedir. Eserde tespit edebildiğimiz ünlü değişiklikleri aşağıya çıkarılmıştır.

1. DARLAŞMA: Yanlarındaki geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin daralması hadisesidir.

a. e/i değişmesi

Türkçe kelimelerde:

kiy- < ET.ked-, DLT. kedt-, ket-, KB. ked-, Osm. gey-,

TT. giy- 18/434

kiyim < ET. kedim, DLT. kedim, KB. kedim TT. giyim

175/115

nimä < ET. ne+me DLT. ne+me 29/70

siyräk < ME. seyrek TT. seyrek 78/11

Yabancı kelimelerde:

muâmilä < A. mu'amele 160/41

b. a/ı değişmesi

Türkçe kelimelerde:

yıglä- < ET. ağla-, yıgla, KB. yıgla-, TT. ağla- 401/444

c. o/u değişmesi

Türkçe kelimelerde:

u < ET. ol, DLT. ol, KB. ol, Osm. ol, TT. o 10/240

quv- < ET. kov-, DLT. kov-, KB. kov-, TT. kov 364/178
tuğ- < ET. tog-, DLT. tog-, KB. tog-, TT. dog- 370/337
tupràq < ET. toprak, DLT. toprak, KB. toprak, TT. toprak
C. tofrak, toprak 258/13

Yabancı kelimelerde:

nuqtä-gä < A. nokta 133/376

d. o/ü deęişmesi:

Yabancı kelimelerde:

sühbät < A. sohbet 110/162

e. ö/ü deęişmesi:

Yabancı kelimelerde:

ümr < A. ömr 169/266

2. DÜZLEŞME: Küçük ünlü uyumu dediğimiz dudak benzeşmesinin düz ünlülerden sonra düz ünlülerin gelmesi yönündeki gelişmesinde, çeşitli etkenlere bağlı ses deęişmesiyle kök kelimedeki yuvarlak ünlünün düz sıraya geçmesi hadisesidir.

a. u/ı deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

xatin < ET. katun, DLT. katun, Osm. hatun, TT. kadın
10/230

toñız-däy < ET. toñuz, DLT. toñuz, KB. toñuz, TT. domuz
112/220

yalgız < ET. yalafuz, DLT. yalfus, KB. yalfus TT. yalnız
104/18

otın < ET. otuŧ, DLT. otuŧ, KB. otun, ME. otun AH. otun
TT.odun

Yabancı kelimelerde : sandıĝıdä < A. sandük 151/248

b. u/i deĝiŧmesi:

oyin < ET. oyuĝ, oyun, DLT. oyun, KB. oyun, ME. oyun
TT. oyun 21/516

c. ũ/i deĝiŧmesi

Yabancı kelimelerde:

ŧaftäli < F. ŧeft-älü 309/445

d. ü/i deĝiŧmesi

Türkçe kelimelerde:

tülki < ET. tilkü, DLT. tilki, KB. tilkü, TT tilki
132/356

e. u/ä deĝiŧmesi

Yabancı kelimeler:

mähkäm < A. muhkem 102/624

säväl < A. sualı 104/17

f. ü/e deĝiŧmesi

Türkçe kelimeler:

böläk < ET. bölük, DLT. bölük, TT. bölük 359/50

g. u/ä deĝiŧmesi:

soràq < DLT soruĝ, TT. soru 84/177

3.GENİŧLEME: Kelime içindeki dar ünlülerin çeŧitli se-
beplerle teŧekkül etme özellikleri bakımından genişlemesi

hadisesidir.

a. i/e deęişmesi:

Türkçe kelimelerde:

ber- < ET. bir-, DLT. ber-, KB. bir-, Ç. ber- TT. ver-
1/15

erkäk < ET. irkek, DLT. erkek, KB. erkek TT. erkek
10/249

yer < ET. yir, DLT. yer, KB. yir , Ç. yer-, TT. yer
103/647

ye- < ET. yi-, DLT. ye- KB. -yi, Ç. ye- TT ye- 416/304

Yabancı kelimelerde:

ehtiyät < A. ihtiyät 108/111

ne'mät < A. ni'met 15/360

mehmân < F. mihmân 9/210

kälit-ini < F. kilit 232/1581

şämâl < A. şimâl 259/30

b. î/e deęişmesi

Yabancı kelimelerde:

bekâr < F. bîkâr 194/609

lekin < F. lîkin 150/29

bezâvtä < F. bîzâvta 105/38

dev < F. div 160/34

devânä < F. divâne

heç < F. hiç 100/1531

mevâ < F. mfive 13/317

ser < F. şır 236/1673

c. i/â deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

yigirmâ < ET. yigirmi, DLT. yigirme, Ç. yigirmi

TT. yirmi

kâbi < DLT. kibi, Ç. kibi TT. gibi 101/606

kemâ < ET. kâmi, kimi, DLT. kemi TT. gemi 205/890

d. û/o deęişmesi

Yabancı kelimelerde:

şox < F. şûh 25/623

zor < F. zûr 104/18

e. û/ö deęişmesi

Yabancı kelimeler:

göst < F. gûst 112/222

f. ü/ö deęişmesi:

yabancı kelimelerde:

dökân-i < F. dükân, A. dükkân

4.YUVARLAKLAŞMA: Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik sebeplerle yuvarlaklaşmaları hadisesidir.

a. i/ü deęişmesi

Yabancı kelimelerde:

müşkül < A. müşkil 360/88

b. e/ü deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

üy < ET. eb, DLT. ev, KB. ev, TT. ev 106/72

5. İNCELME: Bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimedede türlü hecelerde kalın halde bulunan ünlülerin incelmesi hadisesidir.

a. â/e deęişmesi

Yabancı kelimelerde:

sekin < A. sâkin 107/95

B. ÜNSÜZLER

Bugünkü özbek Türkçesinde mevcut bulunan ünsüzler şunlardır:

Kiril Alfabeti: Transkripsiyonu: Örnekler:

Б	б	Bb	bildimki	180/249
В	в	Vv	vä	4/82
Г	г	Gg	gäpirädi	267/240

Д	д	Dd	deydi	11/254
Ё	ё	Ya,ya	yazdimikin	329/27
Ж	ж	Cc	cevab	4/93
З	з	Zz	zäncirlärini	12/292
Й	й	Yy	yiräq	4/82
К	к	Kk	kişi	4/92
Л	л	Ll	läbbäy	11/254
М	м	Mm	märtä	4/92
Н	н	Nn	nimä	131/372
П	п	Pp	pir	89/291
Р	р	Rr	ruxsätmikin	402/491
С	с	Ss	sorärmikin	396/332
Т	т	Tt	tüşärmikin	408/104
Ф	ф	Ff	fitnä	11/258
Х	х	Xx	xafä	11/264
Ц	ц	Ts,ts	politsiya	391/197
Ч	ч	Cc	çıqarmikin	406/60
Ш	ш	Ss	şuki	194/598
Ю	ю	Yu,yu-Yü,yü	yubärärkän	33/175
Я	я	Ya,ya-Yä,yä	yäşirärmikin	109/150
Қ	қ	Qq	kaçdi	8/181
Ғ	ғ	Gg	ğam	54/424
Ҳ	ҳ	Hh	hätlämäs	46/214
Ъ			' (kesme işareti) mäşrü'	246/1927
Ь			' (yumuşatma işareti) Sibir'	400/427

Aslında Türkçe kelimeler "c, ğ, h, h, f, l, n, ñ, r, v, z" sesleri ile başlamaz, ancak eserde "ñ" hariç, bu seslerle başlayan pek çok kelime mevcuttur. Dikkat edildiğinde görülecektir ki, bu kelimeler ya taklidi kelimelerdir veya yabancı kelimeler olup Özbek Türkçesinde kullanılmaktadır.

cär 127/227

cäräñläb 190/508

hä 183/326

hätlämä 46/214

häy 365/221

hökiz 215/1156

xähläb 64/315

fyüst 204/853

gızilläb 46/210

gıcindi 342/357

ğävläb 283/658

loli 14/334

lipilläp 31/128

nä 109/153

neçä 221/1311

nimä 131/372

vây 142/9

väv-vävläri 141/577

yuvdi 149/193

UNSUZLERIN SINIFLANDIRILMASI

Unsüzler, birbirlerine yakınlık ve benzerliklerine göre dört ana başlık altında sınıflandırılır:

1. Seda bakımından
2. Teşekkül noktası bakımından
3. Temas derecesi bakımından
4. Hava yolu bakımından

1. Seda bakımından: Seda bakımından unsüzler sedalı ve sedasız olmak üzere ikiye ayrılırlar.

a. Sedalı unsüzler: Sedalı unsüzler, tıpkı ünlüler gibi ses tellerini titretirler, yani seslerini ses tellerinden alırlar. Özbek Türkçesinde sedalı unsüzler şunlardır:

b, d, c, g, m, n, fi, l, r, v, z, y, ğ

b. Sedasız unsüzler: Sedasız unsüzleri, seslerini çarpma ve sürtünmeden alırlar. Özbek Türkçesinde sedasız unsüzler şunlardır:

c, f, h, x, k, q, ' , p, s, ş, t, ts

c. Karşılıklı unsüzler: Sedasız unsüzlerin, sedalı unsüzler arasında birer karşılığı vardır. Bu tür unsüzlere seda bakımından karşılıklı unsüzler denir. Bu karşılıklı durum onların teşekkül noktalarının aynı olmasındandır.

Özbek Türkçesinde karşılıklı unsüzler şöyledir:

Sedalı ünsüz:

Sedasız ünsüz:

b ----- p

c ----- ç

d ----- t

g ----- k

ğ ----- x

v ----- f

z ----- s

d. Karşılıksız ünsüzler: Karşılıklı ünsüzler dışında kalan sedalı veya sedasız ünsüzlere seda bakımından karşılıksız ünsüzler denir. Bu karşılıksız durum onların teşekkül noktalarının ayrı ayrı yerde olmasından ileri gelmektedir. Karşılıksız ünsüzler iki bölüme ayrılır.

d.1. Sedasız karşılığı olmayan sedalı ünsüzler: Özbek Türkçesinde bu ünsüzler şunlardır:

m, n, l, r, y, fi

d.2. Sedalı karşılığı olmayan sedasız ünsüzler: Özbek Türkçesinde bu ünsüzler şunlardır:

q, h, '

2. Teşekkül noktası bakımından: Teşekkül noktası bakımından ünsüzler çeşitli gruplara ayrılırlar. Bu grupların teşekkül noktaları gırtlaktan dudaklara kadar uzanan boğaz ve ağız yolunun çeşitli yerlerinde bulunur. Bu noktalarda başta dil olmak üzere, hareket eden organlar birbirine yaklaşır ve temas ederler. Önden arkaya doğru, ünsüzler

teşekkül noktalarına göre şöyle sıralanırlar:

a. Dudak ünsüzleri: Bunlar, iki dudanın teması ile dudaklarda teşekkül eden ünsüzlerdir. Özbek Türkçesinde dudak ünsüzleri şunlardır: p, b, m

b. Diş-dudak ünsüzleri: Bunlar, alt dudanın üst ön dişlere teması ile teşekkül eden ünsüzlerdir. Özbek Türkçesinde diş-dudak ünsüzleri şunlardır: f, v

c. Diş ünsüzleri: Bunlar dilin ucunun veya ön tarafının, diş yuvalarına teması veya yaklaşması ile teşekkül eden ünsüzlerdir. Özbek Türkçesinde diş ünsüzleri şunlardır: t, d, n, l, s, z, r ,ts

"l" sesinde dilin yan tarafları da dişlere iyice temas eder.

"r" sesinde dilin ucu kalkar ve titrer.

d. Damak-diş ünsüzleri: Bunlar, dilin ucunun ve ön tarafının diş yuvası veya sert yani ön damağa teması veya yaklaşması ile teşekkül eden ünsüzlerdir. Özbek Türkçesinde damak-diş ünsüzleri şunlardır.

c, ç, ş

e. Ön damak ünsüzü: Bu ses dilin orta tarafının sert damağa yaklaşması ile teşekkül eden bir ünsüzdür. Özbek Türkçesinde ön damak ünsüzü "y" dir.

f. Arka damak ünsüzleri: Bunlar, dilin arka tarafının yumuşak damağa teması veya yaklaşması ile teşekkül eden ünsüzlerdir. Özbek Türkçesinde arka damak ünsüzleri şunlardır:

(k, g ,ñ) ünsüzleri orta kısımdan biraz daha arka bö-

lümelerde teşekkül eder.

(q, ğ, x) ünsüzleri ise arka kısımdan biraz daha arka bölümlerde teşekkül eder. Teşekkül noktaları boğaza yakındır.

g. Gırtlak ünsüzü: Bunlar, boğaz boşluğunda teşekkül eder. Ünsüzlerin en arkada teşekkül edenleridir. Özbek Türkçesinde gırtlak ünsüzleri şunlardır:

h , ' (kesme işareti)

3. Temas derecesi bakımından: Temas derecesi bakımından ünsüzler ikiye ayrılırlar:

- a. Temas derecesi tam olanlar,
- b. Temas derecesi gevşek olanlar.

a. Temas derecesi tam olanlar: Bunların teşekkülü sırasında, harekete geçen organlar, hava yolunu tamamıyla kapatarak, hava için geçit bırakmazlar. Hava, bu engeli bir patlama ile açar. Onun için bu ünsüzlere patlayıcı ünsüz de denir.

Bu patlama sedalı ünsüzlerde az olur. Fakat, sedasızlarda çok açık olarak hissedilir.

Temas derecesi tam olan ünsüzler; bir darbe, bir patlayış halinde çıkarlar ve bu sebeple sürekli söylenemezler. Onun için bu ünsüzlere süreksiz ünsüz de denir.

Özbek Türkçesinde temas derecesi tam olan ünsüzler grubuna giren ünsüzler şunlardır: b, c, ç, d, g, p, t, k, q, ts, '.

b. Temas derecesi gevşek olanlar: Bunların teşekkülünde hava yolundaki geçit, daralır veya genişler. Bu sesler ister dar geçitte, ister geniş geçitte teşekkül etsin, temas derecesi gevşek olan bu ünsüzlerin önu sürekli açıktır. Bu sebeple, bu ünsüzlere sürekli ünsüzler adı verilir. Temas derecesi gevşek olan ünsüzler de kendi aralarında ikiye ayrılırlar:

b.1. Dar geçitte teşekkül edenler: Bunların teşekkülünde, hava, ses organları arasındaki yoldan sürtünerek, güçlkle geçer. Bu sebeple, bu ünsüzlere sürtüsmeli ünsüzler de denir. Özbek Türkçesinde bu ünsüzler şunlardır:

v, f, s, z, ş, x, h,

b.2. Geniş geçitte teşekkül edenler: Bunların teşekkülünde, hava ses organları arasındaki yoldan rahatlıkla geçer. Temas derecesi en az olan bu ünsüzlere yarı ünlüler de denir. Özbek Türkçesinde bu ünsüzler şunlardır:

m, n, l, ñ, r, y

4. Hava yolu bakımından: Hava yolu bakımından ünsüzler ikiye ayrılır:

a. Ağız ünsüzü: Bu ünsüzlerin teşekkülünde hava akımı ağız yolundan çıktığı için, bu ünsüzlere ağız ünsüzü denmiştir. Özbek Türkçesinde ağız ünsüzleri şunlardır:

b, c, ç, d, f, h, x, g, ğ, l, k, q, p, r, s, ş, t, v, y, z, ts, ' ,

b. Geniz ünsüzü: Bu ünsüzlerin teşekkülünde hava akımı burun yolundan çıktığı için, bu ünsüzlere geniz ünsüzü den-

miştir. Bunlarda, küçük dil ağız yolunu kapatır. Böylelikle hava geniz yoluna sevk edilmiş olur. Özbek Türkçesinde geniz ünsüzleri şunlardır.

m, n, ŋ

UNSUZ DEĞİŞMESİ

Ünsüz değişmesi: Bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması hadisesidir.

a. b/m değişmesi

Türkçe kelimelerde:

miŋ < ET. biŋ, DLT. miŋ, KB. miŋ, ME. miŋ, AH. miŋ,

TT. bin 157/398

min- < ET. bin-, min-, KB. in-, min-, -mün, TT. bin-

272/367

men < ET. ben, men, DLT. min, men, ben, KB. men, min,

ME. men, AH men, min TT. ben 6/127

muz < DLT. buz, KB. buz, TT. buz 1/9

b. b/p değişmesi

Türkçe kelimelerde:

piçàq < ET. bıçak, KB. bıçak, biçek ME. bıçak,

TT. bıçak 231/1551

Yabancı kelimelerde:

bàplä- < F. bâbla- 172/45

c. b/v değişmesi

Türkçe kelimelerde:

yalvar- < ET. yalbar-, yalvar-, DLT. yalvar-, KB. yal-
var-, TT. yalvar- 83/141

Yabancı kelimelerde:

bärävär < F. berâber 11/254

tärvuz < F. harbûz TT. karpuz 80/59

d. s/c deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

qarıç < DLT. karış, TT. karış 203/827

e. s/c deęişmesi

Yabancı kelimelerde:

poçtäädä < posta 385/31

f. m/n deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

endi < ET. amtı, emti, DLT. emdi, KB. emdi TT. şimdi
2/29

g. t/d deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

de- < ET. ti-, te-, DLT. te-, KB. ti, AH. te-, ME. te-,
Ç. de-, TT. de- 102/614

deñizgä < DLT. teñiz, KB. teñiz, TT. deniz 263/139

ğ. v/y deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

üy < ET. eb, ev, DLT ev, KB. ev, Ç. üy, ME ev, TT. ev
106/72

tüye < DLT. deve, devey TT. deve 178/187

h. f/p deęişmesi

Türkçe kelimelerde:

öpkäsi < ET. övkä, öpkä, DLT. öfke, öpke KB. övke
ME. övke TT. öfke 165/173

yupqa < DLT. yufka, KB. yuvga, yuvka, ME. yufkala-,
TT. yufka 195/641

1. h/t deęişmesi:

tärvuz > F. harbüz 80/59
-

i. ğ/k deęişmesi:

ölik > ET. ölüğ, DLT. ölüğ, KB. ölüğ, AH. ölüğ,
ME. ölüğ TT. ölü 153/256

j. g/v deęişmesi:

qıräv < DLT. kıragu 310/459

k. d/y deęişmesi:

keyin < ET. kidin, DLT kidin, KB. kidin, ME. kedin
AH. kedin, kidin, Ç. keyin

l. ñ/ġ deęişmesi:

yalġız < DLT. yalñus, KB. yalñuz, TT. yalnız 19/474

m. d/t deęişmesi:

tüye < DLT. deve, devey, TT. deve 178/187

SEDALILAŞMA (TONLULAŞMA)

Ünsüzlerin teşekkülleri sırasında, ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek seda (ton) vermesi ve bu suretle ünsüzlerin sedalılılaşmasına (tonlulaşmasına) "sedalılılaşma" denir. Sedalılılaşma olayı genel olarak iki ünlü arasında kalan her hangi bir sedasız ünsüzde görülmektedir.

âynağini < âynäk 198/699

bârligini < bârlık 267/253

çâynağı < çâynağ 395/299

kerägi < keräk 391/191

qoltıgıgä < qoltıq 123/122

SEDASIZLAŞMA (TONSUZLAŞMA)

Ses tellerinin ciğerlerden gelen havayı titrestirmemesi ve seda (ton) vermemesi; ünsüzlerin teşekkülleri sırasında titreşimlerini kaybederek sedasızlık niteliği kazanmasına "sedasızlaşma" denir.

turmäs < turmaz 192/545

piçàq < bıçak 231/1551

C. SES UYUMLARI

Kelimelerde belirli seslerin bir arada kullanılması gerektiğinden, gerek kelimelerin köklerinde, gerek kökler ile ekler arasında birtakım uyumlar vardır. Böylece kelimelerde,

birçok seslerin ancak çeşitli bakımlardan birbirine yakın olanları bir arada bulunur. Ses uyumlarını üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1. Ünlü uyumu
2. Ünlü-ünsüz uyumu
3. Ünsüz uyumu

1. Ünlü uyumu: Ünlü uyumu bir kelimedeki ünlülerin birbirine uyma hadisesidir.

a. Kalınlık-incelik uyumu: Kalınlık-incelik uyumu; kalın ünlünün (a,â,ı,o,u) kalın ünlüyü, ince ünlünün (e,ä,i,ö,ü) ince ünlüyü takip etme hadisesidir. Özbek Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna bağlı kalınmakla beraber, eserde kalınlık-incelik uyumuna uymayan kelimeler mevcuttur. Bu uymusuzluk, genellikle eklerde daha çok görülmektedir.

qàçdi 8/181

qaläy 217/1194

qışlık 355/307

àcizlik 77/498

esànlik 74/473

Kalınlık-incelik uyumuna uyan kelimelere örnekler:

yaqın 102/637

büyük 13/310

yäläfi 1/19

b. Düzlük-yuvarlaklık uyumu: Düzlük-yuvarlaklık uyumun-

da; düz ünlüyü (a, ä, e, à) - à; çoğu zaman çok hafif bir yuvarlaklaşma göstermesine rağmen, bu ünlüyü düz ünlüler arasında saymak gerekir.- düz ünlü, yuvarlak ünlüleri (o, ö, u, ü) dar-yuvarlak ünlüler (u, ü) veya düz-geniş ünlüler (a, ä, à) takip eder. Özbek Türkçesinde tam olarak bir düzlük-yuvarlaklık uyumundan bahsedilemez. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan kelimeler olduğu gibi, uyuma uymayan pek çok kelime de mevcuttur.

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan kelimelere örnekler:

çünki 81/96

güllü 65/236

mümkün 107/81

küçi 274/417

külib 160/40

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan kelimelere örnekler:

yälindi 145/98

väkilsiz 231/1562

Zünnün 378/86

bütünläy 245/1923

2. Ünlü-ünsüz uyumu: Kalın ünsüzler olan "q,ğ,x,l" ünsüzlerinden sonra, kalın ünlüler olan "a,ä,ı,u,o" ünlülerinin ve ince ünsüzler olan "k,g,l" ünsüzlerinden sonra "ä,e,i,ü,ö" ünlülerinin gelme hadisesidir. Eserde, kalın ünsüzlerde bu kurala tamamıyla uyulmuştur. Ancak, ince ünsüzlerde

ünlü-ünsüz uyumuna uymayan kelimelere de raslanmıştır.

quruq 117/351

xızmat 130/289

gam 201/779

kirgän 110/170

kaldi 31/117

läyläk 346/65

laqap 137/468

gäp 10/238

yalgän 386/62

3. Ünsüz uyumu: Kelimelerde, yan yana gelen ünsüzlerin seda bakımından birbirine uyması hadisesidir. Özbek Türkçesinde, istisnalar hariç, ünsüz uyumundan bahsedilebilir. İncelenen kelimelerin pek çoğunda ünsüz uyumuna rastlanmıştır. Telaffuz açısından çok büyük kolaylıklar sağlayan ünsüz uyumu dört bölümde incelenebilir.

a. Sedalı ünsüzler; kelime içinde, sedalı ünsüzlerle, sedasız karşılığı olmayan sedalı ünsüzlerle ve sedalı karşılığı olmayan sedasız ünsüzlerle yan yana bulunabilirler. Sedalı karşılığı olan sedasız ünsüzlerle yan yana bulunmazlar.

b. Sedasız ünsüzler; kelime içinde, sedasız ünsüzlerle, sedalı karşılığı olmayan sedasız ünsüzlerle ve sedasız karşılığı olmayan sedalı ünsüzlerle yan yana bulunabilirler. Se-

dasız karşılığı olan sedalı ünsüzlerle yan yana bulunmazlar.

c. Sedasız karşılığı olmayan sedalı ünsüzler: Bu ünsüzler; kendileride dahil, sedalı, sedasız bütün ünsüzlerle yan yana gelebilirler.

d. Sedalı karşılığı olmayan sedasız ünsüzler: Bu ünsüzler; kendileri dahil sedalı, sedasız bütün ünsüzlerle yan yana gelebilirler.

Özbek Türkçesi kelimelerde; hem ünsüz uyumu, hem de ünsüz uyumsuzluğu olduğu tespit edilmiştir.

Ünsüz uyumu:

topxänälär 230/1534

täpsäk 60/112

keskin 16/396

demäktir 14/353

neçiktir 47/247

Ünsüz uyumsuzluğu:

kütübxänä 270/321

kelibsiz 350/158

D. SES HADİSELERİ

1. Başta ünsüz türemesi: Ünlü ile başlayan bir kelimenin başına fazladan ve kelimenin aslında olmayan bir ünsüz gelmesi hadisesidir.

hätlä- < TT. atla- 27/3

hävüç-dän < KB. avuç, TT. avuç 371/376

hävli-si < TT. avlu 87/187

yevröpä < TT. avrupa 389/369

yirâq < ET. ırak, DLT. yırak, KB. yırak, TT. ırak 4/82

höviz < ET. öküz, DLT. öküz, TT. öküz 215/1156

2. Hece düşmesi: Bir kelimedede ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması hadisesidir.

ästä < F. âheste 31/114

âlmä < almıla (elma) 144/66

kiçkinä < kiçikkinä 119/21

3. Unsüz ikizleşmesi: İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı unsüzlerin, sese dönüşmeleri esnasında tekrarlanma hadisesidir.

bättär < F. beter 343/398

hämmä < hem 33/170

ikki < iki 391/201

ottiz < otuz 121/65

xulläs < A. hulâsa 293/43

tokkız < dokuz 218/1213

4. Benzeşme: Kelime içindeki bir sesin teşekkül (boğumlanma) noktası veya niteliği bakımından yanyana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi hadisesidir.

qımmäti < A. kıymet 200/748

bittä < bir+F. teh 300/206

äräväkäšlikkä < äräväkäšlik+gä 114/275

bâylikkä < bâylik+gä 83/146

çâyñäkkä < çâyñäk+gä 372/397

5. Yer deęiřtirme (metatez-göçüřme): Kelime içindeki komřu veya uzak seslerin yer deęiřtirmesi hadisesidir. Ünsüzlerin birbiriyle karřılařtırılmasından doęan telâf-fuz zorluklarını giderme amacına dayanır.

yâmęır < ET. yagmur, DLT. yagmur, KB yagmur,

TT. yaęmur 88/258

kiprik-läri < ET. kirpik DLT. kirpik TT. kirpik 382/181

qořni < ET. koņı DLT. koņı KB. koņı ME. kořı

TT. komřu 113/242

müsülman < A. müslüman 173/58

6. Kaynařma: Ayrı hecelerdeki iki ünlünün bir tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması hadisesidir. Bu durum daha çok kelime birleřmelerinde görölür.

bopti 176/149 < bol-i-p-ti 170/288 < E. T. bolip turur

biräv < bir+egü 306/355

ikkävi < iki+egüsi 107/93

kelärdi < kelär+edi 175/103

neçük < neçe+ök (neden, niçin) 39/28

närsä < ne+erse 11/262

7. Orta hece ünlüsünün düşmesi: Son hecelerinde dar ün-

l bulunan kelimelerin bir grubu isim çekimi ve iyelik ek-
leri aldıklarında, iç heceye geçen son hecedeki dar ünlle-
rin düşmesi hadisesidir.

ođli < ođıl-i 225/1404
qarni < qarin-i 103/650
ađzi < ađız-i 17/409
orni < orin-i 40/59

8. Sonda ünsüz türemesi: Son sesi nispet i'si (i) ile
biten kelimelerde nispet i'si kısalır ve sonda "y" üns-
z türer.

daimiy < A. da'imi 10/234
vähşiy < A. vahşî 195/629

9. Ünsüz düşmesi: Kelime içinde bir ünsüzden önce ge-
gelen "r, n" gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerin kaybolması ha-
disesidir.

e-dim < ET. er-, DLT. er-, KB. er-, ME. er-, AH. er-
Ç. e-, er-, TT. i- 180/249

e-miş 60/105

e-di 162/90

e-kän 177/168

e-sä 51/335

qutul- < ET. kurtul-, DLT. kurtul-, ME. kurtul,
AH. kurtul-, TT. kurtul- 170/298

sep- < ME. sep- TT. serp- 39/42

ulär < ET. ollar, DLT. olar, KB. olar, Ç. olar, alar,

TT. onlar 3/62

meniñ < men-niñ 92/363

10. Başta ünsüz düşmesi: Kelime başında "y" gibi ünlüleşme ve sızılışarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması hadisesidir.

ilàn < ET. yılan, DLT. yılan, KB. yılan, AH. yılan,

ME. yılan, Ç. yılan, TT. yılan 165/161

11. Başta ünlü türemesi: Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelimenin önüne ünlü getirilmesi hadisesidir.

isitmä < sıtma 413/252

orus < rus 310/471

12. Ortada ünlü türemesi: Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebsplerle kelimenin içine ünlü getirilmesi hadisesidir. Bazen iki ünsüz arasına bir bağlayıcı ünlü gelir.

àvaz-i-m 24/611

bàş-i-m 210/1026

gäp-i-m 167/210

Bazen de okunuşları kısa olan yabancı kelimelerde ünlü türemesi olur.

zähär < A. zehr 415/303

13. Ortada ünsüz türemesi: Kelime iç seslerinde kelime-
nin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi hadisesidir.

şu-n-dän 136/437 (zahir n'si)

säväl < A. sual

III-ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

İSİM

Canlı ve cansız varlıklara, çeşitli somut ve soyut kavramlara ad olan kelime türü olarak kabul edilen isimler üç ana başlık altında toplanabilir.

A. YALIN İSİMLER:

Birleşik yapıda olmayan ve hiç bir yapım eki almamış isme "yalın isim" denir. Yalın isimler tek heceden meydana gelebildiği gibi, birden çok heceden de meydana gelebilir. Esasen yalın isimler; somut veya soyut varlıkları veya onların vasıf, durum ve ilişkilerini gösteren ve yapı bakımından bölünemeyen isimlerdir.

Özbek Türkçesinde yalın isimlere örnekler:

tupràq 258/13

xatin 10/230

toñız-däy 112/220

yer 103/647

üy 106/72

muz 1/9

deñiz-gä 263/139

B. TUREMİŞ İSİMLER

a. İSİMDEN TUREMİŞ İSİMLER

Özbek Türkçesinde eklerle genişletilme yolu çok zen-

gindir. Türetme; isimden isim yapma ekleriyle yapılır. İsimden isim yapma ekleri isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan yapım ekleridir. Eserde rastlanan isimden isim yapma ekleri şunlardır.

-àç

yäläng-àç

-cä

Aslında çekim eki olarak başlıca fonksiyonu isimlere "gibi, göre, ile, kadar, birlikte" mânaları vermek olan bu ek yapım eki halinde de kullanılmaktadır. Yapım eki olarak bu ek küçültme bildirir; kavim isimlerinden dil, lehçe, ve şive isimleri yapar.

àga-cä-läriğä 360/88

äyvàn-cä 241/1818

bàq-cä < (F. bağ-çe) 209/984

cävàn-cä 175/118

däftär-cä 261/96

fànär-cä-ni 33/160

fäytàn-cä-si 84/164

giläm-cä 175/116

hävli-cä-dägi 43/149

likàp-cä-dä 61/130

mäktüb-çä-niñ 119/22
mäydän-çä-gä 307/395
qız-çä-ni 3/51
qus-çä-niñ 196/653
romäl-çä-sigä 61/133
tösäk-çä 358/41
tügün-çä 42/126
yäpräq-çä-lärniñ 313/532
yästıq-çä 250/2043
yetim-çä-ni 387/86
färs-çä 198/710
frantsüz-çä 189/473
orus-çä 285/703
rum-çä 283/654
rus-çä-dä 191/523
sart-çä 189/474

-çäk, -çaq

Bu ek alet ismi, küçültme ve sevgi bildiren isimler yapar.

oyin-çaq 397/361
kälın-çäk 61/134
qozi-çaq-däy 66/268

-çän

Bu ek "-li" mánalı sıfatlar yapar.

köñil-çän 229/1510

köyläk-çän 383/205

-çi

Bu ek meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapar. Kullanış sahası çok geniştir.

äfsün-çi-niñ 165/160

ärizä-çi 300/206

äşülä-çi 69/350

bazar-çi-lärniñ 403/503

dävlät-çi-likkä 398/381

dehqän-çi-likkä 14/348

fabrikä-çi-lärdän 204/867

fitnä-çi 290/852

gäzet-çi 122/91

xızmat-çi-si 224/1385

ittifàq-çi 160/36

mäşinä-çi 219/1241

mehmändär-çi-lik 70/366

müsülmän-çi-lik 289/819

oyin-çi 46/225

qoşıq-çi 96/484

soràq-çi-lär 250/2038

tergäv-çi 363/170

til-çi 32/138
toy-çi 160/47
tüyä-çi 78/5
ulàq-çi 18/440
uyqu-çi 46/222
vagon-çi 225/1404
yàlgàn-çi 280/574
yol-çi 258/12
zäkàn-çi 125/161
zävod-çi-lärniñ 271/343

-çik

Bu ek küçültme ve sevgi bildirir. Nadir olarak kullanılır.

Cäkäb-çik-niñ 278/536

-çil

Bu ek sıfat yapar.

ep-çil 10/229

(i)nçi

Bu ek sayı isimleri yapmakta kullanılır. Fonksiyonu asıl sayı isimlerinden sıra, derece ifade eden sayı isimleri yapmaktır.

bir-inçi 273/388
ikki-nçi 144/74
üç-inçi 177/173
tört-inçi 177/173
beş-inçi 252/37
àlti-nçi 13/322
yetti-inçi 197/671
miñ-inçi 246/1932

-dàs

Bu ek ortaklık bildirir.

qarin-dàs-i 113/240
sir-dàs 372/386
sühbät-dàs 87/240
teñ-dàs-läri 40/53

-düz

kün-düz 175/108

-gä, -ğa, -qa

bir-gä 14/349
öz-gä 239/1760
zor-ğa 104/10
bàs-qa 65/245

-gi, -ki

Bu ek; bulunma, bağıllık ve âitlik ifade etmektedir. Bu yapım eki, zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapar. Bu ek isim kök ve gövdelerine doğrudan doğruya eklendiği gibi onların -dä ve -nif eki almış çekimli şekilleri ile de birleşmektedir.

ädätdä-gi 150/205

ägzidä-gi 381/155

äxır-gi 307/389

äldidä-gi 138/506

äräläridä-gi 259/27

ärävädä-gi 109/138

arıqdä-gi 4/75

ävväl-gi 317/100

betidä-gi 57/41

boyidä-gi 12/291

bugün-gi 346/54

burun-gi 86/211

cäydä-gi 202/809

däraxtdä-gi 31/116

hàzir-gi 400/416

içidä-gi 367/285

mäçitdä-gi 344/19

keyin-gi 406/63

köçädä-gi 37/257

küz-gi 31/116

pästdä-gi 133/379

soñ-gi 105/36

Türkiyädä-gi 398/366

ärävä-ni-ki < ärävä-niñ-ki 333/131

xätin-ni-ki < xätin-niñ-ki 307/399

iç-ki 178/181

-ginä, -kinä, -qınä

Bu ek küçültme ve sevgi isimleri yapar.

àğız-ginä 352/229

àsàn-ginä 82/110

ày-ginä 119/11

bir-ginä 95/447

cim-ginä 329/32

kältä-ginä 264/178

köp-ginä 93/403

yaxşı-ginä 389/129

çäräk-kinä 80/60

enlik-kinä 264/177

qattıq-qınä 85/202

quyuq-qınä 198/705

yumsàq-qınä 35/217

-kàn

Bu ek aşırılık ifade eden isimler yapar.
kättä-kàn 154/307

-käk

Bu ek kuvvetlendirme bildirir. İşlek olmayan
bir ektir.

er-käk 106/68

-li

Bu ek çeşitli mânalarda sıfatlar yapar.

äbä-li 392/207

äbroy-li 93/403

äynä-li 175/114

bäğ-li 53/382

baxt-li 53/383

bäş-li 208/978

cän-li 111/184

çirây-li 87/235

gävdä-li 392/218

gül-li 65/236

gam-li 111/194

näz-li 176/132

ölçäv-li 355/284

orin-li 39/43

küç-li 14/342

qanät-li 309/430

sir-li 175/121

şirä-li 196/646

şum-li 377/64

zärb-li 370/331

-lik, -lıq

Bu ek isimlerden meslek, yer, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfat yapar.

äbro-lik 293/39

äciz-lik 406/52

ähistä-lik 264/162

äläm-lik 361/124

älçäq-lik 185/379

ät-lıq 142/16

baqqäl-lik 84/157

bändit-lik 386/75

bir-lik 67/291

cim-lik 63/201

hürmät-lik 360/98

imäm-lik 404/9

mevä-lik 90/311

müsülmän-lik 288/804

kündäş-lik 384/1

qassab-lik 84/157

Taşkent-lik 288/801

-(1)mtil

Bu ek renk bildiren kelimelerde mĀnanın zayıflığını gösterir.

sĀrġ-ımtil < sĀrġ-ımtil < sĀrġ-ımtil 347/93

-rĀq

Bu ek sıfatlara eklenir, fazlalık ifade eden mukayese ekidir.

Āçġq-rĀq 67/290

ĀsĀn-rĀq 245/1921

Āz-rĀq 115/294

ciddiy-rĀq 15/364

eski-rĀq 174/80

kĀm-rĀq 232/1589

kĀttĀ-rĀq 25/620

qġzġq-rĀq 161/70

tez-rĀq 358/30

tġzġk-rĀq 43/137

yaqġn-rĀq 57/30

yĀmĀn-rĀq 297/130

yirĀq-rĀq 103/658

-siz

Bu ek -li ekinin olumsuzudur.

ädäb-siz 121/61
baxt-siz 53/383
belgi-siz 282/627
cävab-siz 411/180
dermân-siz 111/183
mäcäl-siz 234/1642
nân-siz 14/349
suv-siz 136/445
zäncir-siz 219/1247

-bibi

Özbek Türkçesinde "nine" anlamına gelen bu ek tıpkı bir yapım eki olarak kullanılmıştır. Kadın adlarının sonuna getirilir. O kişinin dini inançlarının kuvvetli ve hürmete lâyık olduğunu gösterir.

kelin-bibi 45/198
qurvân-bibi 104/10
Umrinisä-bibi 165/173

-tä (< F. teh)

Bu ek sayı isimleri yapmakta kullanılır.

bit-tä < bir-tä "bir tane" 139/524
ikki-tä 49/287
tört-tä 138/501
yetti-tä 319/141

on-tä 126/195
qırq-tä 192/556
mıf-tä 376/26
yärım-tä 46/211

-tädän

Bu ek sayı isimleri yapmakta kullanılır.
ıkkı-tädän "ıkişer" 314/10
on-tädän 310/476

-täçä

Bu ek sayı isimleri yapmakta kullanılır. Tahmin ifadesi taşır.
on-täçä "on kadar" 126/185
yigirmä-täçä 311/497

-läb

Bu ek sayı isimleri yapmakta kullanılır.
on-läb "onlarca" 337/245
mıf-läb 271/356

-äv, -ävi

Bu ek sayı isimleri yapmakta kullanılır. Bera-berlik ifadesi taşır. On sayısına kadar kullanılır.

bir-àv "birimiz" 149/185
ikk-àvi < ikki-àvi "ikimiz" 107/93
üç-àvi 320/168
on-àvi-ni 327/333
-älä

Bu ek sayı isimleri yapmakta kullanılır. Çogunlukla iyelik ekleriyle kullanılır.

ikk-älä < ikki-älä "her iki" 98/520
ikkälämiz "ikimiz birden" 67/292
üç-älä 121/55
üç-älä-ñ 122/86
üç-älä-si 136/458

-àn
bir-àn "herhangi bir" 406/60
-àr
bir-àr "herhangi bir" 103/656

Özbek Türkçesinde Farsça yapım ekleri de görülmektedir. Eserde mevcut bulunan Farsça yapım ekleri şunlardır.

Kelime başında bulunan yapım ekleri:

bä-

"-li" ile aynı mânalı sıfatlar yapar.

bä-misàli 334/164

be- (< F. bî-)

"-siz" mânasında sıfatlar yapar.

be-mäläl 135/432

be-àdàb 130/295
be-häyà 112/220
be-vätän 14/335
be-nämàz 332/123

nà-

Olumsuz sıfatlar yapar.

nà-àbàd 88/274
nà-ilàc 298/164
nà-mähräm 112/221
nà-toğri 398/365

ser-

Farsça birleşik isim yapmaya yarayan "ser",
Özbek Türkçesinde kelime başına gelen yapım eki
olarak kullanılmıştır. Eklendiği kelimedede aşırı-
lık ifade eder.

ser-cäh1 335/299
ser-gäp 232/1573
ser-göşt 187/429
ser-häväs 101/606
ser-xuşämäd 159/14
ser-qatıq 137/477
ser-uyqu 50/322

Kelime sonunda bulunan yapım ekleri:

-änä

Mähmäd-änä 125/163

-dän

Bulunduran, muhafaza eden ve "-li" mânalı isim-
ler yapar.

bilim-dän

xänä-dän 72/410

-gäh

Bu ek yer isimleri yapar.

qıblä-gäh-imiz 360/99

cävlän-gäh 11/274

däst-gäh-i 41/80

-gär, -gär, -kär, -kär

Meslek bildiren ve yapanı bildiren isimler ya-
par.

nämaz-gär 377/85

sävdä-gär 266/226

cävab-gär 234/1640

xädmi-gär-niñ < xädim-gär-niñ 250/2041

täläb-gär 176/138

xudävändi-kär-im 62/164

günah-kâr-nifâ 102/619
xızmat-kâr-gâ 286/744
riyâ-kâr 68/313
tädbir-kâr-ligigä 389/148

-istân

Bu ek yer ismi yapar.

gör-istân 316/62
Hind-istân 274/425
Magrib-istân 274/426
qabr-istân-lär 8/185
Türk-istân 199/730

-mänd

Bu ek sıfat yapar.

dâniş-mänd 334/156
hünär-mänd-lik 14/348
mürüvvânt-mänd 334/156

-pâz

Meslekleri pişirmek olan şahıslar yapar.

âş-pâz 214/1117

-zâr

Bu ek yer isimleri yapar.

däraxt-zär 78/17
ekin-zär 187/434
gül-zär 213/1084

Farsça birleşik isim yapmaya yarayan "böz, dār, xor, kās, nāmā, pāräst, pärvär" sıfatları ile "cän, xänä" isimleri Özbek Türkçesinde isim kök ve gövdeleri sonuna gelen yapım eki gibi kullanılmışlardır. Bu yapım eklerine, örnekler aşağıya çıkarılmıştır.

-böz

"-cı" mânasına gelen isimler yapar.

xätin-böz 58/59
mäsxarä-böz 78/21
qaylıq-böz-ligini 58/52
qımär-böz 115/289

-dār

Bu ek "tutan, bakan" mânasındadır ve sıfat yapar.

ämäl-dār 85/182
äyb-dār 400/426
din-dār 8/191
hämälä-dār 373/412

xabär-där 270/334
mäktäb-där 127/230
täräf-där 283/652

-xor

"Yiyen, yiyici" mânasında bir ektir.

boza-xor-gä 155/348
gam-xor 206/909
meräs-xor 248/1982
sud-xor 311/485
tekin-xor 146/106

-xàn

Bu ek "okuyan, okuyucu" mânasında bir ektir.
Özbek Türkçesinde kadın adlarının sonuna da getirilerek hürmet ifade eder.

duà-xàn 415/294
nämâz-xàn-lärni 333/130
Fäzilät-xàn 407/31
Xadiçä-xàn 122/79
Qumri-xàn 153/292
Sultàn-xàn 55/442

-kəş

"Çeken, çekici" mânasında bir ektir.

ärävä-kəş 33/155

dil-kəş 207/928

həzil-kəş-ligi 9/206

sürät-kəşlik 198/718

-nämä

"Yazılı, yazılmış" mânasında bir ektir.

äyb-nämä-ni 395/285

hükm-nämä 400/429

särgüzäşt-nämä 261/97

väsiyät-nämä 248/2000

-päräst

"Tapan, tapınan" mânasında bir ektir.

xätin-päräst 82/124

-pärvär

"Besleyen, besleyici, büyüten" mânasında bir ektir.

fuqarà-pärvär 131/307

täraqqıy-pärvär 360/99

-càn

"can" mânasında bir ektir. Sevgi, yakınlık ve dostluk bildirir.

enâ-càn 35/207

Hâkim-càn 315/38

xâlâ-càn 300/229

ölmäs-càn 118/372

ortàq-càn 3/70

-xänä

"Ev, mesken" mânasında bir ektir.

às-xänä 208/970

dârvâza-xänä-dä 313/540

mehmàn-xänä 241/1806

mirza-xänä 313/538

-iy (<î Arapça nisbet eki.)

Bu ek sıfat yapar.

âbäd-iy 290/836

äcnâb-iy-lär 274/424

axlâq-iy 192/567

âskâr-iy 385/42

zâhir-iy 328/12

b. Fiilden TUREMiŞ İSİMLER

Fiilden isim yapma ekleri fiil kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler fiil köklerine, isimden yapılmış fiil gövdelerine ve fiilden yapılmış fiil gövdelerine eklenirler. Fiilden isim yapma ekleri, isimden; fiilden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma eklerinden ve fiilden fiil yapma eklerinden sonra gelebilirler. Özbek Türkçesindeki isimlerin büyük bir bölümünü fiilden yapılmış isimler teşkil eder. Eserde mevcut bulunan fiilden isim yapma ekleriyle yapılmış kelimelerin çoğunluğu aşağıya çıkarılmaya çalışılmıştır.

-äcäk

Gelecek zaman bildiren sıfat ve isim yapar.

kel-äcäk 88/272

kel-äcäk-dägi 52/379

qoşil-äcäg-i 30/95

-r

Geniş zaman bildiren sıfatlar yapar.

yäşä-r 230/1518

-är

Geniş zaman bildiren sıfatlar yapar.

kir-är 161/56

kül-är 398/370

yàn-är 290/842

yàt-är 42/108

-mäs, -mäslik

Ekseri sıfat yapar. -lik eki ile birlikte isim yapar.

ärzi-mäs 178/190

bilin-mäs 194/606

bil-mäs 53/399

kül-mäs 53/387

toyil-mäs 277/502

tügän-mäs 142/13

yärä-mäs 226/1430

yet-mäs 32/139, 274/416

äflä-mäslik-lärini 396/329

äyt-mäslik-läri 136/440

cıq-mäslik-kä 247/1970

qoy-mäslik 392/229

-ç, -(i)ñç, -(ı)ñç

Genellikle duygu bildiren isimler yapar.

äyän-ç 260/64
isän-ç 141/570
quvàn-ç-läri 148/158
sevin-ç 227/1465
tin-ç 256/129
qorq-ınc 340/313
sàşil-inc 104/6

-çàq

Ekseri soyut isimler yapar.

ävun-çàq 307/385
maqtän-çàq 218/1221

-gän, -kän, -qan

Aslında geçmiş zaman eki olarak da kullanılan bu ek, fiilden isim yapma eki olarak da kullanılmaktadır. Eserde çoğunlukla hal ekleri almış şekilleri görülmektedir. Bu yapım eki isim ve sıfat yapar. Eserde bu ek ile yapılan örnek oldukça fazladır.

äçis-gän-ini 414/258
äçin-gän-ini 74/481
äl-gän-ini 84/169
älin-gän-ini 321/183
äfläyälmä-gän-idän 45/179
äräläs-gän-ini 409/134
äsmä-gän-ini 136/448

äylän-gän-ini	84/159
äytil-gän-idän	57/28
bäcäril-gän-i	338/258
bäglä-gän-ini	253/63
bär-gän-imizdä	44/153
bär-gän-ini	52/362
bäs-gän-ini	193/591
bäslä-gän-ini	304/306
begänäläs-gän-ini	51/347
berilmä-gän-i	150/217
berkin-gän-idä	82/121
bidrät-gän-ini	355/302
bilmä-gän-igä	315/30
bit-gän-i	146/116
boğıl-gän-ini	340/305
boläyät-gän-ini	324/279
bolmä-gän-idän	397/361
boyinsünmä-gän-ini	304/302
boysün-gän-ini	339/303
cänlän-gän-ini	46/223
cäräflä-gän-ini	260/63
çap-gän-im	3/67
çaptir-gän-içä	224/1373
çaqırıl-gän-ini	400/434
çaqırtir-gän-imizdä	46/207
çäraqlä-gän-i	46/213

certil-gän-ini	264/162
çıqayət-gän-ini	255/99
çıqmä-gän-i	225/1401
de-gän-ini	92/380
dikkäy-gän-ini	87/233
eşit-gän-idän	100/567
eşitilmä-gän-ini	255/106
etdir-gän-i	211/1055
et-gän-idän	172/36
gäpiräyät-gän-idän	406/75
gäpirmä-gän-igä	11/265
hisäblän-gän-i	189/469
xählä-gän-ini	158/422
xorsin-gän-idän	155/340
iç-gän-i	139/538
irğıt-gän-i	124/145
mehribänläş-gän-ini	113/236
öl-gän-ini	23/586
ötälmä-gän-idän	334/162
öt-gän-ini	255/105
otir-gän-imizni	28/31
ötmä-gän-idän	27/13
oynä-gän-i	310/469
kel-gän-ini	301/235
keç-gän-ini	35/219
keçiril-gän-ini	114/267

keläyät-gän-ini	342/373
kel-gän-ini	238/1735
kelmä-gän-idän	334/166
keltir-gän-i	115/284
ketäyät-gän-i	207/931
ket-gän-ini	310/470
ketmä-gän-imgä	65/254
kir-gän-ini	339/303
kiriş-gän-idän	357/20
köç-gän-i	18/446
köpäy-gän-igä	334/174
kör-gän-ini	70/384
köril-gän-i	399/408
körin-gän-i	409/135
köriş-gän-idän	260/54
körsät-gän-igä	119/19
kötär-gän-i	229/1505
kül-gän-igä	387/97
küt-gän-i	370/342
küy-gän-i	381/158
qäläyät-gän-ini	136/445
qäl-gän-i	14/337
qarä-gän-i	209/985
qayt-gän-idä	84/178
qazän-gän-idän	79/42
qılälmä-gän-ini	67/306

qıldır-gän-ini	80/53
qıl-gän-ini	73/453
qılın-gän-i	199/720
qır-gän-i	150/204
qosıl-gän-igä	34/198
qoy-gän-i	34/201
qutur-gän-i	376/27
quvàn-gän-ini	103/657
päsäy-gän-ini	339/304
päyqa-gän-im	267/253
päyqayäl-gän-i	59/81
saqlän-gän-ini	104/19
säl-gän-idän	155/335
sev-gän-igä	197/680
sez-gän-i	53/391
sıqıl-gän-idän	241/1803
sorä-gän-i	267/245
sözlä-gän-i	214/1121
sugär-gän-ini	136/447
süy-gän-igä	253/51
säsil-gän-ini	215/1159
sırıqlä-gän-i	224/1367
tälpin-gän-ini	5/105
täni-gän-idän	146/111
täniş-gän-i	80/55
tänlä-gän-ini	179/218

tàp-gän-i	115/283
tàs-gän-i	152/261
tebrät-gän-i	38/22
tegmä-gän-i	369/309
tikil-gän-ini	135/418
tinçlän-gän-ini	151/252
tiris-gän-i	76/516
tişlä-gän-i	187/438
toxtä-gän-igä	245/1905
tökil-gän-ini	83/148
tol-gän-ini	101/599
tügimlä-gän-i	136/450
tur-gän-ini	52/377
tüş-gän-ini	25/620
uxlä-gän-i	149/188
ur-gän-i	205/878
üylän-gän-igä	206/907
uzät-gän-i	19/467
yàpil-gän-i	229/1507
yärämä-gän-ini	355/288
yäşä-gän-idän	72/411
yät-gän-i	221/1307
yàyil-gän-i	44/174
yäyrä-gän-im	66/260
yetmä-gän-igä	135/411
yıǵıl-gän-ini	190/503

yörgäklä-gän-idän	9/207
yubâr-gän-ini	80/60
yumsä-gän-ini	339/302
bâslä-gän-gä	268/267
ber-gän-gä	115/304
çıqar-gän-gä	20/491
iç-gän-gä	409/130
ket-gän-gä	172/30
kir-gän-gä	285/720
qıl-gän-gä	121/73
qılış-gän-gä	92/366
qırıl-gän-gä	311/492
qoy-gän-gä	107/100
uxlä-gän-gä	259/41
äcrät-gän-dän	42/115
aç-gän-dän	109/140
âcil-gän-dän	90/308
âcin-gän-dän	74/482
âl-gän-dän	293/49
âlis-gän-dän	366/237
âyä-gän-däy	109/145
âylän-gän-dän	1/17
âyt-gän-däy	291/878
âytil-gän-däy	316/60
bâr-gän-dän	401/462
bâslän-gän-dän	30/96

bət-gän-däy	190/509
ber-gän-däy	68/327
beril-gän-dän	149/185
berkitdir-gän-dän	105/43
bermä-gän-dä	274/438
bildir-gän-dän	68/318
bit-gän-dän	146/105
bolmä-gän-däy	87/243
boşäl-gän-dän	366/239
boşät-gän-dän	165/169
buril-gän-dän	259/29
cönä-gän-dän	266/211
cönät-gän-dän	373/406
çaqır-gän-dä	97/510
çaqırtır-gän-dä	81/94
cıqıl-gän-dän	387/90
cıqmä-gän-dän	394/268
cozil-gän-dän	24/595
egil-gän-dä	333/128
eşitdir-gän-dä	246/1950
eşit-gän-dän	61/144
gäpir-gän-dä	12/290
gäpläs-gän-dän	159/20
gazäblä-gän-dän	156/373
iç-gän-dän	373/411
işlä-gän-dä	181/258

öl-gän-dän	126/184
öp-gän-däy	186/396
öt-gän-dän	90/313
otir-gän-dän	382/200
ket-gän-dän	87/245
kir-gän-däy	391/189
kiriş-gän-dän	88/279
köçir-gän-dän	225/1389
kör-gän-däy	221/1311
köril-gän-dä	240/1795
körin-gän-dä	81/89
kötär-gän-dän	364/177
kötäril-gän-dän	47/238
külimsirä-gän-däy	104/20
qälmä-gän-dä	82/122
qarä-gän-dän	59/76
qaynä-gän-dän	334/169
qaytäril-gän-dän	128/237
qayt-gän-dän	338/272
qıçqır-gän-däy	305/329
qıl-gän-dän	335/179
qılin-gän-dä	385/37
qızı-gän-dän	232/1575
qoy-gän-dä	232/1582
sez-gän-däy	73/447
silä-gän-dän	148/155

sıqıl-gän-dän	106/61
sorä-gän-dä	32/144
täni-gän-dän	38/3
täniş-gän-dä	189/471
tàp-gän-däy	23/567
tikiliş-gän-dä	184/346
tin-gän-däy	355/291
tiriş-gän-däy	157/395
toxtä-gän-dä	90/321
toldir-gän-dän	358/31
tur-gän-däy	175/122
tüş-gän-däy	378/88
uygän-gän-däy	41/100
üylän-gän-dän	331/97
üzäl-gän-dän	324/269
yaqınläs-gän-dä	142/12
yàriş-gän-dä	187/426
yàt-gän-dän	195/635
yàzil-gän-dä	55/438
ye-gän-dän	356/327
yefillän-gän-däy	151/253
yet-gän-dä	103/653
yetmä-gän-dän	354/271
yıgıl-gän-dän	47/235
yubàr-gän-dän	366/244
yür-gän-dä	81/98

ör-gän-gän-dä	145/96
äyt-gän-çä	319/133
kel-gän-çä	43/130
säfillä-gän-çä	79/28
yügür-gän-çä	21/524
äyt-gän-dek	290/851
kön-gän-dek	389/128
älädi-gän-lärdän	268/277
äflä-gän-lärkim	136/443
äfläyälmä-gän-läri	261/92
äyt-gän-läri	282/643
ber-gän-lärniñ	94/408
bil-gän-läridän	334/161
bol-gän-läridän	295/88
buristir-gän-lärini	47/234
çetläş-gän-läriğä	334/172
de-gän-lärni	195/631
iç-gän-läri	135/432
oxşä-gän-lärni	248/1991
oqı-gän-läri	201/799
öl-gän-läridän	195/631
otir-gän-lärniñ	396/311
kältäklä-gän-lärniñ	362/149
kel-gän-lärniñ	120/32
kir-gän-läridän	21/532
kör-gän-lärimni	69/347

kötär-gän-lärdän	348/109
qäl-gän-lärniñ	21/515
qılıs-gän-läridän	64/226
qılmä-gän-lärigä	155/352
qoy-gän-lärniñ	159/21
qutur-gän-lärniñ	339/302
säl-gän-läri	231/1551
täp-gän-läridä	103/642
tur-gän-lärini	234/1624
tut-gän-lärimiz	219/1245
uygän-gän-lärniñ	270/331
yaqınläs-gän-läridän	73/442
yäzil-gän-lärni	235/1651
yür-gän-lärini	50/306
ber-gän-niñ	93/396
öldiril-gän-niñ	388/117
birik-kän	38/16
entik-kän	103/641
ötäket-kän	178/201
äq-qan	44/171
caq-qan	12/295
hävliq-qan-i	108/117
qäq-qan	252/44
zärıq-qan	313/547

-gi, -gu

Bu ek fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesnelere karşılar. Alet isimleri ve soyut isimler yapar.

bil-gi-m 218/1231

süpür-gi 7/152

kül-gi 331/99

sev-gi 199/726

tuy-ğu-läri 253/62

saqlän-ğu-çi 414/272 (iş yapanı bildirir)

-gur, -kir

Bu ek sıfat yapar.

bolma-ğur 366/240

öt-kir 186/390

-gıç

Bu ek alet ismi yapar.

yelpe-gıç 143/24

-gàç

Bu ek alet ismi yapar.

qaldır-gàç 357/6

-gün, -ğın, -ğun, -kin, -qın, -qun

Bu ekler tek heceli fiil köklerine getirilmektedir. Fonksiyonunda bir büyültme, bir aşırılık mâ-

nası vardır.

sür-gün 385/38

süz-gün 195/629

sol-gun-lik 57/42

kes-kin 16/396

bàs-kın-çilik 239/1759

tut-qun 32/137

uç-qun 348/110

-indi

Nadir kullanılan eklerdendir. Mücerret isimler yapar.

sıq-ındi-lär 20/505

-k, -(i)k, -(ü)k, -q, -(ı)q, -(u)q

Bir hareketin yerini veya sonucunu bildiren isimler yapar. Çoğunlukla sıfat olarak kullanılır.

çiri-k 337/254

tilä-g-i < tilä-k 103/645

öl-i-k 353/256

öl-ü-k 285/718

ılı-q 186/405

quru-q < quri- (u < i olur) 155/338

sàvu-q < sàvi- (u < i olur) 184/358

dumälà-q < dumälä- (à < ä olur) 184/342

quvnà-q < quvnä- (à < ä olur) 190/509
oynà-q < oynä- (à < ä olur) 280/581
pàrlà-q < pàrlä- (à < ä olur) 183/322
sänà-q-siz < sänä- (à < ä olur) 279/551
säyrà-q < säyrä- (à < ä olur) 53/382
sorà-q < sorä- (à < ä olur) 84/177
yärà-q < yärä- (à < ä olur) 322/218
çaqır-ıq 43/128
çiz-ıq 152/268
qıs-ıq 92/369
qıyqır-ıq 26/643
tin-ıq 184/338
yàp-ıq 149/195
yàr-ıq 47/239
yirt-ıq 415/281
y1q-ıq 47/238
s1q-ıq 343/392
buyr-uq < buyur-uq < buyur- 215/1143
buz-uq 196/661
yut-uq-lärdän 165/174
yuv-uq-siz 380/148

-àq

Bir hareketin yerini veya sonucunu bildiren isimler ve âlet isimleri yapar.

qoş-àq 269/307
quç-àq 285/724
piç-àq 231/1551
yàt-àq 215/1150

-qà

İşlek olmayan bir ektir. Sıfat ve isim yapar.

qıs-qà 148/157

-qàq

bàt-qàq 179/206

-l

İşlek olmayan bir ektir.

ti-l 10/227

yo-l 103/658

qo-l 138/506

-m, -(i)m, -(ı)m, -(ü)m

-m eki mücerret bir iş veya hareketi, bir hareketin sonucunu bildirir.

äyri-m 174/93

bil-im 272/369

çiq-im 176/144

öl-im 18/437

kiy-im 19/473
ter-im 84/162
àq-ım-i 282/637
sıq-ım 13/308
ün-üm-siz 89/291

-màq

Istisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine getirilen bu ek ile türetilen isimler oldukça fazladır. Bu ekin fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktır. Sıfat olarak kullanılmazlar.

äldä-màq 151/246
äl-màq 64/208
ber-màq 83/140
boğ-màq 342/380
caqır-màq 152/256
eşit-màq 82/122
qaç-màq 238/1726
qäl-màq 274/418
qay-màq 298/176
qılın-màq 399/406
qozğat-màq 399/409
säkrä-màq 263/138
sözläş-màq 283/662
toxtät-màq 31/123

tüş-màq	410/171
ur-màq	366/245
yubâr-màq	373/428
yumil-màq	358/49
àç-màq-qa	76/525
cıq-màq-dä	129/260
öt-màq-dä	201/785
saqlä-màq-qa	49/286
täsımàq-dän	153/299
yıǵlä-màq-dä	401/441

-mä

Bu ek de "-màq" eki gibi bütün fiil kök ve gövde-lerine getirilebilmektedir. Bu ek "-màq" eki gibi hareket isimleri yapmaz. Bu ekin fonksiyonu iş isimleri yapmaktır. "-mä" ile yapılan isimler iş ifadesi yanında eşya ismi olarak isim ve sıfat şeklinde de kullanılır.

äylän-mä (yol)	92/377
äyni-mä (qoşığı)	197/679
örgät-mä (ilâni)	165/161
sür-mä-li	101/595
yäsä-mä (güllär)	175/113
yâz-mä-niñ	200/748
tüg-mä	177/160

-miş

âl-miş 119/12

hisâblän-miş 362/150

keç-miş-imdän 227/1442

qıl-miş-igä 354/266

yàz-miş-ini 197/677

-mir

kö-mir < köy- 215/1137

-(i)n, -(ı)n, -(ü)n

İşleklik sahası geniş değildir. Yaptığı isimler fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ve ekseri yapılanı ifade eder.

ek-in 89/292

kel-in 34/194

yığ-ın 55/449

tüg-ün-dek 3/53

-ş, -(i)ş, -(ı)ş

Bu ek fonksiyon bakımından aşağı yukarı "-mä" eki gibidir. Onun gibi iş ifade eden fiil isimleri yapar. Fakat bu fiil isimleri iş ismi dışında nesne ismi olmaya "-mä" ile yapılan isimlerden daha

elverişlidirler. -ş, -(i)ş, -(ı)ş'lı isimler de -məq'lı şəkillər gəbi sifət olaraq hiç kəllənilməzlər.

ərəzlə-ş-i	361/114
ərələ-ş	189/483
əvlə-ş-gə	171/17
əyblə-ş-gə	93/391
bəqı-ş-gə	412/222
cərəflə-ş-idən	231/1547
nıqtələ-ş-gə	253/63
oylə-ş-gə	53/393
oynä-ş-i	50/307
külimsirə-ş-idən	278/524
yıqlə-ş-gə	188/450
qarə-ş-ini	308/410
toplə-ş-gə	319/138
uru-ş-ni	204/866
yaqınlə-ş-gə	165/153
əcrät-iş	42/122
əç-iş-ni	380/130
əçil-iş-i	187/419
ağdär-iş	372/393
əldän-iş-i	159/22
əl-iş-gə	206/915
ərt-iş-niñ	206/919
əsil-iş-ləri	25/637

ät-iş-gä	365/227
äylän-iş-i	334/168
äyt-iş-gä	367/281
äytil-iş-i	13/327
bäcäril-iş-i	372/394
bäçkänälän-iş-ni	212/1062
baqır-iş-gä	121/66
baqır-iş-idän	21/523
baqır-iş-lär	337/245
bät-iş-gä	219/1243
bät-iş-gä	251/1
ber-iş-dän	120/36
bil-iş-dän	13/312
bökir-iş-i	120/48
bol-iş-i	192/563
buz-iş-gä	342/368
çaqır-iş-gä	70/381
çıqar-iş-gä	118/369
dey-iş-gä	189/467
et-iş-i	2/29
ettir-iş-gä	397/340
gäpir-iş-ni	404/8
häyqır-iş-lär	9/200
iç-iş-ni	203/843
öldir-iş-gä	397/355
öp-iş-lär	68/318

örgän-is-gä	189/472
otir-is-i	158/409
öt-is-ini	88/267
kel-is-i	328/2
kestir-is-gä	12/277
ket-is-gä	87/246
kir-is-ini	171/1
körin-is-i	52/380
kör-is-dän	114/274
kül-is-ini	211/1055
qaldiril-is-ini	377/54
qıçqır-is-lär	54/416
qıl-is-läri	102/631
qutul-is-ni	269/296
täp-is-gä	379/115
tur-is-läri	415/288
yälvär-is-gä	222/1330
yät-is-i	195/621
yäz-is-ni	285/704
yubär-is-ni	43/137
yür-is-i	81/98
yuv-is-ni	137/483
bàq-is-gä	412/222
cıq-is-i	51/336

-(u)v

Fiil ismi yapar.

əl-uv-gä	119/16
əş-uv	114/272
ət-uv	364/190
äytiş-uv-niñ	117/338
bol-uv-igä	53/386
gäpläş-uv	390/154
köriş-uv-lär	183/331
qılin-uv-imgä	237/1706
qorq-uv	174/99
sıqış-uv-lär	183/331
täniş-uv	53/391
tut-uv-lärdä	183/331
uçräs-uv	253/64
oynäs-uv-läri	8/196
täs-uv-lärni	8/199
yaz-uv	387/99
yiräqläs-uv-ni	51/331
əl-uv-gä	119/16
ət-uv	364/190
äytiş-uv-niñ	117/338
burà-v < burä- (ä > à' ya dönüşür.)	127/231
maqtà-v < maqtä- (ä > à' ya dönüşür.)	100/580
oxsà-v-siz < oxsä- (ä > à' ya dönüşür.)	280/581
ölçà-v-li < ölçä- (ä > à' ya dönüşür.)	355/284
qıstà-v < qıstä- (ä > à' ya dönüşür.)	282/626

tergà-v < tergä- (ä > à' ya dönüşür.) 386/53
toxtà-v-siz < toxtä- (ä > à' ya dönüşür.) 304/304
tünà-v < tünä- (ä > à' ya dönüşür.) 152/273
yäsà-v 177/171

-(u)vçi

İsim olarak kullanılır. Alışkanlık veya meslek-
ten dolayı durmadan yapılan iş ve oluşu bildirir.

äl-uvçi 304/307

aşir-uvçi-lärniñ 384/15

ber-uvçi 304/307

hàpit-uvçi-lär 263/140

öldir-uvçi 388/120

keltir-uvçi 9/221

qıl-uvçi 120/32

qızıq-uvçi-lär 264/157

tàrt-uvçi 297/131

toydir-uvçi 265/203

ur-uvçi 9/222

xorlà-vçi < xorlä- (ä>à' ya dönüşür.) 343/398

islà-vçi < islä- (ä>à' ya dönüşür.) 385/31

oynà-vçi < oynä- (ä>à' ya dönüşür.) 90/321

qaltirà-vçi < qaltirä- (ä>à' ya dönüşür.) 183/321

qàrälà-vçi < qarälä- (ä>à' ya dönüşür.) 236/1684

söylà-vçi-si < söylä- (ä>à' ya dönüşür.) 404/21

tergà-vçi < tergä- (ä>à' ya dönüşür.) 234/1640
yäsà-vçi-lärnif < yäsä- (ä>à' ya dönüşür.) 343/393
yolà-vçi < yolä- (ä>à' ya dönüşür.) 112/219
zähärlà-vçi < zähärlä- (ä>à' ya dönüşür.) 324/262

-vul (Moğolca'dan)

qàrà-vul < qàrà- (ä > à olur.) 185/384

-z, -(1)z

boğ-ız-lärdän 340/305

kö-z 238/1729

sö-z 74/472

C. BİRLEŞİK SÖZLER

Herhangi iki kelime yeni bir kavramı ifade edecek şekilde birleşerek bir birlik meydana getirmişse, bu yeni bütüne "birleşik söz" denilmektedir. Bu, iki şekilde olmaktadır.

1. Birleşik sözü teşkil eden unsurlar asıl şekillerini kaybetmemişlerdir. Elimizdeki eserde Türkçe, Arapça, Farsça isimler birbirleriyle birleşirken bitişik olarak yazılmışlardır.

açıqköñil < açıq-köñil 232/1575

àçköz < aç-köz 183/330
àqsàç < àq-sàç 185/382
bàybuvä < báy-buvä 335/187
belbàġ < bel-bàġ 116/324
yäläññayàq < yäläññ-àyàq 204/872
ellikbàşi < ellik-bàşi 330/63
esipäst < es(i)-päst 263/137
küyävqaylıq < küyäv-qaylıq 370/333
Mirkàmilbày < (F. + A. + T.) Mir-kàmil-bày
şiräkäyf < (F. + A.) şirä-käyf 203/840
Umärälibày < Umäräli-bày 335/203
çäläsäväd < (T.+ F.) çälä-säväd 388/102
çilpärçä < (F.) çil-pâr-çe 151/245
yànbaşidä < yàn-başidä 308/414
nämàzşâm < (F.) namâz-şâm 170/309
bäzm-bâb < (F.) bezm-bâb 298/170

2. Birleşik sözü teşkil eden unsurlar asıl şekillerini kaybederek, bir biri içinde erimişlerdir.

andàġ < anı+teg "öyle" 360/101
mundàq < munı+teg "böyle" 116/308
neçik < ne-çä+ök "nasıl" 246/1940
neçük < ne-çä+ök "nasıl" 134/385

D. İKİZLEMELER

Birbirinin aynı, bir birine yakın veya birbirine zıt anlamlara sahip kelimeleri yan yana kullanmak suretiyle yeni bir kavram meydana getirmeye "ikizleme" diyoruz. İkizlemeler cümle içinde eğer bir ismi niteliyorsa çoğunlukla "pekiştirme sıfatı", bir zarfı, sıfatı veya fiili niteliyorsa "zarf" olarak kullanılmaktadırlar. Eserde ikizlemeleri meydana getiren kelimelerin arasında birleştirme çizgisi bulunmaktadır.

1. Aynı anlamı taşıyan kelimelerin bir arada kullanılması:

àğır-àğır 101/587
àlis-àlis 2/36
ästä-ästä 106/70
piçir-piçir 172/36
pıx-pıx 333/129
sekin-sekin 121/62
şirin-şirin 29/52
şox-şox 27/18
tàğdäy-tàğdäy 207/942
tämmät-tämmät 131/308
täppä-täppä 33/159
birin-birin 383/207
bittä-bittä 102/638
tätli-tätli 288/781
tez-tez 118/382

bütün-bütün 203/834
cirkä-cirkä 355/284
çämän-çämän 258/10
uzàq-uzàq 325/290
üzük-üzük 401/444
uzun-uzun 78/7
cöp-çöp 343/385
dädil-dädil 229/1503
dağal-dağal 250/2042
yäkkä-yäkkä 269/293
yaqın-yaqın 333/133
yäfi-yäfi 283/663
yâr-yâr 30/94
dikäñ-dikäñ 294/64
dir-dir 185/373
dük-dük 101/602
döv-döv 331/78
yirik-yirik 118/385

2. Zıt anlamlı kelimelerin bir arada kullanılması:

aq-qärä 164/146
az-köp 199/739
bâr-yoğı 169/268
çâr-nàçâr 339/302
uzàq-yaqındägi 313/532
yer-kökkä 96/484

hăläl-hărâmni 2/45

kättä-kiçik 199/737

3. Yakın anlamlı kelimelerin bir arada kullanılması:

àçiq-sàçiq 69/356

oyin-külgi 99/552

ästä-sekin 349/133

şäk-şübhä 159/16

dälä-qırlärgä 2/27

dälä-tüzlärgä 2/35

yıqıq-yàriq 47/238

qaddi-qämäti 415/288

mäl-mülkiğä 273/403

mömin-müsülmän 11/252

4. Asıl kelimenin önsesinin değıştirilerek tekrarlanması ile kurulan ikizlemeler:

dutär-mutär 56/21

ikir-çikirni 252/40

qàğaz-màğaz 181/273

5. Sayı adlarının bir arada kullanılması:

àlti-yetti 171/12

beş-àlti 119/8

beş-tört 370/340

bir-bir 102/617

bir-ikki 108/110

tört-beş 100/565

üç-tört 106/62

ikki-üç 148/155

6. Bazı sıfatların, anlamı bilinmeyen pekiştirme amaçlı hecelerle bir arada kullanılması:

Bu çeşit sözler cümle içinde pekiştirme sıfatı olarak kullanılmışlardır.

àppàq 186/391

säp-särıq 406/56

tep-tekis 388/110

käp-kättä 112/220

köm-kök 1/8

qap-qärä 184/342

qıp-qızıl 101/603

E. ÇOKLUK EKİ

Özbek Türkçesinde, isimlerde veya zamirlerde aynı türden birden çok varlığı ifade etmek için, "-lär" eki kullanılır.

ädäm-lär 125/162

quvànç-lär 5/107

ändişä-lär 151/252

F. İYELİK EKLERİ

İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu belirten çekim ekleridir. Özbek Türkçesinde iye-lik ekleri şunlardır:

teklik 1. şahıs: -(i)m
teklik 2. şahıs -(i)ñ
teklik 3. şahıs -i, -si
çokluk 1. şahıs -(i)miz
çokluk 2. şahıs -(i)ñiz
çokluk 3. şahıs -läri

Eklerin yuvarlak şekilleri yoktur. "-(i)ñiz ve läri" ekleri çokluk anlamı verdiği gibi teklik şahsın nezaket anlamını da ifade edebilir.

Bu eklerin kullanılışıyla ilgili örnekler aşağıya çıkarılmıştır.

teklik 1. şahıs: äkä-m 377/78
teklik 2. şahıs: äkä-ñ 377/74
teklik 2. şahıs: äkä-ñiz 164/130 (kibar şekil)
teklik 3. şahıs äkä-si 260/55
çokluk 1. şahıs äkä-miz 164/131
çokluk 3. şahıs ädäm-läri 159/12

teklik 1. şahıs: köz-im 267/241
teklik 2. şahıs: köz-iñ 260/52
teklik 2. şahıs: xätin-iñiz 267/232 (kibar şekil)
teklik 3. şahıs köz-i 41/91

çokluk 1. şahıs iş-imiz 68/331

çokluk 3. şahıs köz-läri 191/540

G. AITLIK EKI

İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, içinde bulunma, bağıllık ve aitlik görevleri taşıyan ektir. Özbek Türkçesinde aitlik eki "-ki veya -gi" dir.

"-gi" aitlik eki isimlerden sıfat yapar. Yer gösteren kelimelerde bulunma hâli ekinden sonra gelir.

arıq-dä-gi suv 4/75

yänbaş-dä-gi däraxtlär 6/146

tepä-dä-gi yulduzlär 31/128

kök-dä-gi äy 37/259

burun-gi düşmàn 62/151 (önceki düşmàn)

keçä-gi düşmàn 67/285

soñ-gi kältä cümlä 7/163

"-ki" aitlik eki genellikle isimlerden zamir yapar.

İlgi hâli ekindeki -ñ, -ki aitlik ekini alınca düşer.

Sultànxànlär-ni-ki < Sultànxànlär-niñ-ki 76/524

Dävud päygambärniki siñäri 96/474

hämmä-ni-ki < hämmä-niñ-ki 136/455

biz-ni-ki < biz-niñ-ki 202/810

kim-ni-ki < kim-niñ-ni 390/158

Eserde "-ki" aitlik ekiyle yapılmış üç sifata rastlanmıştır.

keç-ki əvqatni 286/748

dästləb-ki bir piyalə çayni 119/23

iç-ki ziynəti 178/181

G. HAL EKLERİ

Bunlar, cümle içinde isimleri başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli hällere soğan eklerdir. Häl eklerinin iyelik ekleriyle birlikte kullanılışı oldukça çoktur. Aşağıda iyelik ekleriyle birlikte kullanımlara da örneklər verilmiştir.

a. ilgi hâli eki:

Eklendiği isim ile başka bir isim arasında, görevi itibariyle ilgi bağı kuran ektir. Bu hâlin eki -niñ'dir.

Bu ek, -ki aitlik ekini alınca, ektteki "ñ" düşer.

-Sultānxānlār-ni-ki (< Sultānxānlār-niñ-ki) negä çücmäl bolädi? 76/524

Dāvud pāygambār-ni-ki (< pāygambār-niñ-ki) siñäri deydlär... 96/474

....yaxşı üy eñ sevimli xätinniki (< xätin-niñ-ki) bolädi-dä! 307/399

ädätdä anä-niñ köñli yumşaq bolädi. 5/109

Sofi akä-si-niñ sözini bölüb..... 17/418

-atä-ñ-niñ fe'li qursin, bäläm! -dedi... 19/469

-äydinköldägi xalfä eşän-imiz-niñ kiçik qızları... 23/574
Sundän keyin sofi-niñ tili äyländi: 24/605
Eşän-lär-niñ zikr mäclisi. 105/49
....pädsäh öz fuqarà-ləri-niñ tilini bilsä.... 131/320
Miryàqub ornidän turdi.Dost-i-niñ yelkäsigä qàqdi. 181/267
Uy-niñ hävəsi hám buzilä tüşgän... 182/299
Yurt-imiz-niñ kättä, äbroyli, eslik ädämləri.... 273/394

b. Yapma hâli eki:

Gecişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilendiği ismin içinde bulunduğu hâli gösteren ektir. Bu hâlin eki -ni'dir.

Bu bulutli hävə-ni açmaq faqat ənəniñ vüzifəsi edi: 6/126
Biz, atäñ bilän, çay-ni soridä içib,... 6/130
Pädä-miz-ni yetim qılib qoydıñ-dä! 38/9
-Şunçä yerdän bizniñ sök äş-imiz-ni içgäli kelisärmidi?
41/97
.....vä ästäginä "cox" deb at-i-ni qamçilädi. 102/633
-Zebi-ni nimägä soräb edifiz? -dedi yänä. 105/30
-Öz qız-im-ni soräy älmäymänmi! -deb baqırdı. 105/32
Uygä kirib eşiklär-ni berkitdirgändän keyin.... 105/43
Bu soñgi tänbeh-ni eşitgändän keyin..... 107/79
Kämpir birdänigä ävaz-i-ni pästlädi..... 107/81
Endi Zebi heç narsä-ni eşitälmäy qaldı. 107/94
-Gäp-ni eşit!.. 108/105
-Men atä-ñiz-ni äytgäli kelib edim... 143/48

atä-si-ni nänüstägä çağırmaq üçün..... 152/256

Bizniñ til-imiz-ni bilädigän ämäldär..... 270/310

c. Yaklaşma hâli eki:

Yaklaşma, yönelme bakımlarından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlamaya yarayan ektir. Bu hâlin ekleri "-gä, -kä, -qa" ekleridir.

Bu ek, g ve k'den sonra -kä; ğ ve q'dan sonra -qa olur.

....., dälä-qırlär-gä çıqıb yäyräsni tüsäy başlagän edi.

2/27

-Ertä sähär läb çağgänim bekär-gä emäs... 3/67

"bu qız enäsiniñ gäpi-gä kirmäs ekän" 7/153

....vä bir qolini bir tizzä-si-gä qoyib,..... 7/155

Sofi cim qaldı. Hättä, köz-läri-gä yaş kelgändäy.... 15/379

....., dähräl otirgän çay-läri-gä uzändilär. 36/247

Hämmä gäpni änä-ñiz-gä uqtirib tezdän qaytamän. 60/123

.....qısläg-ımız-gä kelib otiribdi... 68/322

-Lekin köñl-iñ-gä ağır älmä,... 89/282

-Es-iñ-gä qayilmän, betävfıq! 94/412

-undäy bolsä men kättä xätin-im-gä äytäyin,... 97/498

-Endi es-iñ-gä keldimi, itväççä!.. 121/52

-Cädid-lär-iñ-gä tüşünälmäy qaldim-kü! 126/183

...vä quyug qarängilik-kä kirib, yoq boldı. 51/334

Alläqaysi bir bank-kä pul bermäqçi bolgän,... 88/264

-Sen xuddi bir ämerikalik-kä oxsäysän,..... 89/281

-Men sizni oşä qışlâq-qa âlib ketây, deb keldim. 16/388

d. Bulunma hâli eki:

Fiilin bildirdiği oluş ve kılışın yerini ve içinde bulunduđu durumu gösteren isim hâli ekidir. Bu hâlin eki -dä'dir.

....üstigä paxâl töşälgän ärävä-dä bolsä häm, 2/26

Bir qol-i-dä süpürgisi, bir qoli tizzä-si-dä,..... 2/41

...., nâzärläri başqa yâq-lär-dä edi. 4/86

....oçaq baş-i-dä çaynâklärgä çay täslärkän: 6/144

-Üy-dä qaldı... Säl tişi âğribdi... -dedi. 18/453

-Başqa gäpi yoq.Bolsä häm es-im-dä turädi deysänmi? 93/400

-Yelkä-m-dä on putdän ottiz put yükim bär... 121/65

Biz köfli-ñ-dä yazılğänläрни bärälä oqıb turibmiz.

235/1651

e. Uzaklaşma hâli eki:

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim hâli ekidir. Uzaklaşma hâli eki -dän'dir.

Eşik-dän kirär-kirmäs ävâzinif bariçä: 8/188

"Fitnä, pul-dän uzät!" 11/260

...., äyâğını öz şährinif tüpräğ-ı-dän üzä älmäydi. 14/344

Yer-dän äziz heç nârsä yoq! 16/399

f. Vasıta hâli eki:

İsimleri vasıta haline soğan ektir. Vasıta hâli eki
-(i)n'dir.

Bir-bir ket-i-n ikki piyalanı tölätib içdi,... 380/139
Kündäsläri häm bir-i-n - bir-i-n uyğanib çıqılär.... 383/
207

g. Eşitlik hâli eki:

İsimlerde ve isim soylu kelimelerde nitelik ve nice-
lik bakımından karşılaştırmaya dayanan eşitlik gösterme
hâli ekidir. Eşitlik hâli ekleri "-cä, -däy, -dek" ekle-
ridir.

Bu ekler; eserde eşitlik, benzerlik ve miktar fonksi-
yonlarıyla çokça kullanılmıştır.

Bu oylär Zebini cän ortägıdän färsaxlär-cä yiräqlärgä.....
109/152

-Eski-cä bolsä kimgä zäräri tegär ekän? 125/171

.....bälälärcä quvanış bilän kämpirgä uzätädi. 158/426

Bu häm Äkbäräligä oxşägän miñlär-cä itlärnäñ.... 194/596

....., aç yolbärs-däy güv-güv bökirärdi... 37/264

Häykäl-däy qätib turä berışdän Mirzäbäbäniñ,... 120/36

....., eşikni açıñ! Qarnimiz ölgü-dek aç... 32/148

ötgän yilgi qar-dek erib yoq bolgän,..... 88/258

Süzilgän vä mäylli közläri ot-dek yanardı. 306/372

-Mullä äbdisämät-dek ämäldär yoq! 336/217

g. Yön gösterme hâli eki:

Fiildeki oluş ve kılışın yönünü göstermek için yönle ilgili yer ve zaman adlarını yön gösterme hâline sokan ektir. Yön gösterme hâli ekleri "-gäri, -käri, -qari" ekleridir.

....erkinlik näş'äsini kemirä-kemirä ilgäri bäsädilär.1/12
Bu vaqtdä äy äncäginä yuqäri kötärilib qälgän edi. 35/216

h. Sınırlama hâli eki:

İsimlerde yaklaşma ekinden sonra gelerek mekânda ve zamanda sınırlama gösteren ektir. Bu hâlin eki, -gäçä'dir. "-gäçä" eki -gä yaklaşma hâli ekiyle, -çä eşitlik hâli ekinin biraraya gelmesinden oluşmuştur.

283/670 "Mäskvä-gäçä cäkäb men bilän boldi. 283/670

377/65yer yüzini äylänib Mäkkätillä-gäçä yetib bärädi. 377

147/137 -Mäyli, bugün keç-gäçä ätäfi kelmäsä,..... 147/137

310/474 İkki äy-gäçä oynätärmis... 310/474

362/129 -Nimä, nimä? Şu vaqt-gäçä kelmäydimi? 362/129

H. SORU EKİ

Soru kavramı veren "-mi" eki, ilgili olduğu kelimeye bitişik yazılır.

298/169 Zebıxän yämän qızmi? 298/169

318/113 "kim kättä - yurtmi, äqpädsämi?" 318/113

39/35 Gädäy pädsäh bolmaq istäsä yämänmi? 39/35

Su h m ins fmi? 115/287

-Durustmi? -deb y n  qayt rib sor di Miry qub. 129/268

SIFAT

İsimleri niteleme, belirtme, gösterme, gibi çeşitli yönlerden bildiren, sınırlayan kelime türüdür.

I. Niteleme sıfatları

II. Belirtme sıfatları

1. İşaret sıfatları

2. Sayı sıfatları

3. Soru sıfatları

4. Belirsizlik sıfatları

I. NİTELEME SIFATLARI

Varlıkları durum, biçim, renk vb. bakımlardan niteleyen sıfat niteleme sıfatıdır.

àlis (uzak) cày 33/175

àcıq haqıqatlär 151/245

àppaq (bembeyaz) sàqal 340/310

äççiq (acı) şorvä 359/61

birdän-bir vüzifäsi 10/234

birginä äkä 38/2

bir cüft därpärdä 149/195

berk (sağlam) ädäm 284/681

bilimdän (ilmî) söz 86/217

kef (geniş) zal 403/501

boz (boz) lüngi 250/2042

bunäqa (böyle) xätin 180/244

bundäy (böyle) ädäm 180/334
buzuq (bozuk) ävaz 382/191
büyük xızmat 323/245
cüldür (eski) güppi 363/164
cin (gerçek, doğru) köñildän 30/78
cinäkäm (gerçek) dost 169/273
cozıq (uzun) yüz 387/95
cüçmäli (anlamsız) maqäl 191/522
dağal (kaba, haşin) ävaz 150/209
qap-qarä vä dumäläq (yuzarlık) közlär 184/342
eski düşmän 64/203
ingicäkä vä cänsiz ävaz 32/143
ingicäkä (ince) qäslär 175/124
keksä (yaşlı) xätin 113/254
kiçkinäginä zäncir 33/152
muflı (acıklı) äşülä 355/286
pısmıq (ketum) Miryàqub 196/660
äyyar (hilekär) Miryàqub 199/660
sinästä (tanıdık) yigit 364/202
sür (kurumuş) tüpräq 258/18
zıqnä (cimri) ädäm 10/232
yaxşı vä äbäd sämävär 172/43
äciz bir maxluq 110/154
älicänäb (cömert) vä köñilçän (uysal) kişi 229/1510
äliy (yüksek, büyük) cäzä 399/392
äsän (kolay) iş 303/285

azadä (boş; temiz) musafirxanä 282/632
mänfur (igrenc) bätqäk 290/836
şirin xayällär 36/253
ähmaq (ahmak, budala) orus 410/156
a'lä (nefis, pek iyi) naqs 64/205
älmäyi-älcäyi (çirkin, nahos) qoşıqlär 368/281
äddiy (bayağı) ävaz 107/92
äsäbiy ädimlär bilän 121/53
äsil (asıl) itligi 236/1676
äsl (asıl) sähibi 329/28
ästäydil (samimî, içten) dost 169/274
äziz (aziz, muhterem) dost 226/1426
bädmäst (sarhos) ädäm 83/140
bäländ (yüksek) ävaz 61/138
bäyägi (zikredilen, mezkûr) söz 203/849
beçärä qızlar 5/120
behäd (sınırsız, pek çok) sevinç 26/638
behäyà bälä 112/220
behisäb täsärrüf 291/875
behüdä gäplär 186/391
bemä'ni vähimälär 124/143
bemähäl mehmän 313/545
besäräncäm sävällär 108/121
beväfä dost 260/57
cähil sofi 141/578
cänäcän (çok sevimli) ortàqlär 68/312

ciddiy süküt 138/500
cinni xàtin 415/284
cäp (sol) qoli bilän 58/55
çaräk (çeyrek) saat 399/405
därbädär itlär 37/261
dindär xàtin 8/191
düsmän mämläkät 190/516
dunyäviy ilmlär 329/36
fäniy dunyà 246/1929
fuqarapärvär ämäldär 131/307
göl (saf) äziät 227/1453
ğamxor (kederli) ätaxàn 206/909
haqıqıy ànälär 291/879
härbiy sud 386/71
hüşyär (uslu, aklı başında) vaqtdä 178/203
xàs ağız 119/5
xırä (los) yäruq 50/306
xuşmoyläv (güzəl bıyıklı) yigit 291/878
xunük (çirkin) ädäm 100/577
xursänd avàzlär 152/279
xusüsiy işlär 255/103
iflàs (rezil, pis) cäylär 260/66
kältä sävəl 5/102
käm bändä 153/282
käsäl ädäm 9/220
qabih (igrenc) ädäm 177/154

qahrämän Miryàqub 236/1694
qalláb (sahtekâr) baqqâl 295/97
qat'iy qarâr 286/739
qımmätbähà äsär 270/318
lâyıq vä munäsib kişilär 13/311
ma'qul gäp 24/593
yàs vä mä'süm bir qız 160/38
mäşhür rus ädibi 79/35
mäviy közlär 184/338
köm-kök sàcçapüklär 1/8
mäydä yollär 344/12
mä'yüs köfil 342/377
mäzkür mifbàşi 130/293
mehribàn atä 86/213
milliy kütübxànä 270/321
nämähräm nazar 309/438
päkänä (kısa, bodur) Toxtäs 363/176
pörim (züppe) mäktäbdär 312/514
tıppıq (tıpik) tä'b 124/146
äsiy oylär 195/636
siyasiy mäsälä 202/813
mädəniy millätlär 270/328
mäddiy haqıqatlar 7/172
mähälliy sənäät 272/365
mähräm gäplär 3/63
muəzzäm dävlat 398/373

päst tàifä 14/330
mühtäsäm nikàh 290/847
mühtäräm müttäfiq 398/386
mükämmäl bir simfoniyä 231/1547
mulâyim maxluq 197/672
munäsib kişilär 13/311
kiçkinä millätlär 270/323
mutäässib müsülmàn 193/577
mütäraqqıy millät 276/472
nəcib bir ailä 179/222
nädän xatin 110/175
nəgähàn (zamansız, vakitsiz) küliş 319/150
nərdän ənərləri 101/598
nəyàb adäm 325/285
nəzik gəplär 305/332
pəstärin bir it 318/103
rəsmiy telegrammalär 384/22
rühəniy grəmäfàn 334/175
rühıy tə'sir 340/319
sədiq adəmlär 402/488
danişmənd, səhiy və mürüvvətmənd hükümatdàrlär 334/156
yaş və mə'süm bir qız 160/38
səyyàr həy'ät 385/24
şərməndə (rezil, utanmaz) Miryàqub 196/662
şox əşülä 355/298
sor peşənä 74/478

täbiy yäruq 184/346
täcäfi ävazlär 106/70
tännäz (hafif meşrep) närsä 310/473
täyyär dästurxän 151/254
täzä gürüclär 153/300
täzä qär 381/161
tünd näzärlär 148/163
yäkkä başim bilän 341/336
yäknäv mänzärälär 272/383
zähiriy bir säbäb 328/12
zälim hükmdärlär 193/576
ziyräk ädäm 270/332
äcib (tuhaf) xayällär 36/253
galäti-galäti (acayip, tuhaf) naqşlär bilän 357/2
galäti ärizälär 84/171

II. BELİRTME SIFATLARI

İsimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfat türüne belirtme sıfatı denir.

1. İŞARET SIFATLARI

Somut ve soyut varlıklarla türlü nesne ve kavramları yer, zaman ve tasavvurda uzaklığa göre belirten, işaretleyen sıfatlar: bu, şu, o

u ädäm 6/136

bu yer 86/228

su yer 5/104

2. SAYI SIFATLARI

Varlıkları, miktar, sıra, üleştirme, birliktelik vb. bakımlardan belirten sıfatlardır.

a. Asıl sayı sıfatları

Nesnelerin sayılarını gösteren sıfatlardır.

bir ày 88/272

ikki kiři 67/306

üç xàtin 119/15

tört kün 14/352

beř muässäsä 84/158

àlti yıl 79/42

yetti yigit 314/10

on kün 81/97

on üç yıl 80/72

on dört yıl 130/288

on yetti kiři 208/960

ottiz täläbgär 319/139

yigirmä sàät 188/459

ellik som 181/265

yetmiş ikki tàifä 131/315

yüz yıl 206/917

yüz ellik som 181/264

yüz yetmiş yıl 18/445

üç yüz somlik çek 188/450

säkkiz yüz som 179/231

miñ bir keçä	193/576
ikki miñ som pul	190/514
bir-ikki märtä	14/343
ikki-üç yıl	64/226
üç-tört kün	41/98
tört-beş ay	240/1797
beş-tört kün	13/318
beş-äلتi yıl	66/259
yetti-säkkiz yigit	354/261
beş-on märtä	183/317
on-on beş minut	103/641
üç-tört yüz ädam	311/492

Asıl sayılar -tä < F. teh ekini alarak genişleyebilir.

törttä xätin (dört hatun)	126/184
yettitä yigit	311/501
ontä xätin	26/195
qırqtä xätin	192/556
bir ikkitä teñdäslär	40/53
üç-törttä xazän yäpräqläri	312/530
beş-äلتitä siyqa täñä	145/84

Asıl sayılara "-tä < F. teh" eki ve -cä eşitlik eki eklenebilir.

ontäcä xätin (yaklaşık on hatun)	126/185
----------------------------------	---------

b. Sıra sayı sıfatları

Sayı adlarından -(i)nçi ekiyle kurulan ve sıra kavramı bildiren sıfatlardır.

birinçi märtä 51/347
ikkinçi is 249/2019
üçinçi xätin 251/16
törtinçi säfär 177/173
ältinçi küni 13/321

c. Kesir sayı sıfatları

Uzaklaşma hâli ekiyle teşkil edilir.
ücdän bir (üçte bir)

d. Üleştirme sayı sıfatları

Asıl sayılar üzerine "-tä < F. teh" ve -dän uzaklaşma hâli eklerinin getirilmesiyle kurulan ve ilgili olduğu varlığı sayı bakımından paylaşırma, dağıtma, bölük bölük gösterme yönlerinden açıklayan sıfatlardır.

bittädän < bir (yäräqlik yigit) 310/476
ikkitädän yäräqlik yigit 310/476
yettitädän yigit 208/966
ontädän yäräqlik yigit 310/477

e. Topluluk sayı sıfatları

Bunlar belirttikleri varlıklar arasında bir yakınlık,

bir birlik olduğunu gösteren, bir topluluğu ifade eden sayı sıfatlarıdır.

Asıl sayılara -älä eki eklenerek beraberlik ve topluluk bildiren sıfatlar teşkil edilebilir.

ikkälä xätin < ikki-älä (her iki kadın) 64/208

üçälä xätin 121/55

3. SORU SIFATLARI

İsimleri soru yoluyla belirten sıfat türüne soru sıfatı denir.

qay (hangi) räng 52/380

qay yer 190/495

qaysi (hangi) miñbäşi 108/115

qaysi köz 260/52

neçä (kaç) märtä 10/227

4. BELİRSİZLİK SIFATLARI

Şahısları, nesnelere ve diğer kavramları karşılayan, isimleri sayı, miktar vb. bakımlardan kabataslak belirten sıfatlardır.

neçä ày 21/530

bir neçä àvaz 54/412

neçä yıldän beri 136/445

bir neçä kün 296/115

bir neçtä oyınçı	46/225
älläqaysi bir (herhangi bir) bank	88/264
älläqaysi bir üy	275/440
bütün qış	4/77
bütün vücud	409/146
heç bir küç	205/893
hämmä gäp	60/123
hämmä (bütün) suvni	92/364
köp (çok) yerlär	135/430
här yıl	1/5
bä'zi qızlär	49/288

Belirsizlik sıfatlarından bir "-är veya -än" e-kiyle genişletilebilir. Bu genişletme anlam değişikliğine sebep olmaz.

birär iläc (herhangi bir ilaç)	42/106
birän neticä	406/60

biräntä iş < birän+tä (F. teh) (herhangi bir iş)	206/908
birärtä dästäk	193/570

SIFATLARIN DERECELENDİRİLMESİ

Sıfatlarda birbiri ile yapılan karşılaştırmaların nitelik ve nicelik bakımından eşitlik, üstünlük, en üstünlük derecelerinde olması durumudur.

1. EŞİTLİK DERECESESİ:

Sıfatlar ile belirtilen kavramların kişilerde ve

nesnelerde, nitelik ve nicelik bakımından eşit derecede bulunduğunu göstermek üzere başvurulan karşılaştırma yoludur. Eşitlik derecesi için -dây ve -dek ekleri kullanılmıştır.

Sofiniñ tâşdây qattıq və buyümdek hărăkâtsiz yüzi bir-dâniğâ türli-tümân özgârişlär və hărăkâtlärgâ cävlangâh bolâdi. 11/273

....., ândâ-sândâ yâñi kelinçâkdây mulâyim və yumşâq yötâ-lib qoyâdigân ingiçkâ âvâzli dâmlâ-imâm bir neçâ âğız söz qilib,..... 404/10

Özbek Türkçesinde nitelik gösteren eşitlik derecesi için "gibi" ve "sifâri" edatları kullanılmıştır:

Äyniqsâ, miñbâşi, âğzigâ paxtâ tıqqan kâbi ciddiyy sükûtgâ tâlmışdi... 138/498

....., yâz âsmâni kâbi tinq və tâzâ mâviy közläridâ küçli bir sâvâl âlâmâti bäridi,..... 184/338

"Gülrângli köz yâsläri və sârgaygân yüzlär äcib gözâl bolâdilär, xuddi zâr yürgizilgân yâqut kâbi gözâl bolâdilär. 199/723

Faqat bir märtâ u yerdän çıqılgâç, âcıq və sâf hâvâgâ çıqılgâç, tâğ hâvâsi kâbi tâzâ hâvâli tepälärgâ cuqılgâç... 263/142

Öçgän yänär tağlar käbi nursiz vä ziyäsiz. Eskirgän kemä
käbi räвнаqsiz vä äyänç... 290/842

....ikki yüzi дәsturxän üstidägi änä siffäri qıp-qızıl
bolädi... 101/602

....tärvuz siffäri yum-yumäläq, semiz qärni sälinib tüş-
gän,..... 187/428

Tösäkçä üstidägi dumäläq bälis - tepäsi qar, ikki yäni qu-
ruq - çälä boyälgän tuxum siffäri çücmäl vä galäti köri-
närdi. 358/41

Özbek Türkçesinde nicelik gösteren eşitlik derecesi
için "qadär" edatı kullanılmaktadır:

Öz üyiniñ qabristänlär qadär cimcit, xänäqahlär qadär ün-
siz, öz köfli qadär tünd vä xomräygän bolışini istägän
Räzzäq sofi xuddi su älä-topälän üstigä kirib keldi! 8/185

2. USTUNLUK DERECESİ:

Bağlı olduğu ismin, karşılaştırılan diğer isme göre
nitelik ve miktar bakımından derecesini gösteren sıfat-
ların kullanıldığı şekildir.

Özbek Türkçesinde üstünlük derecesi için "-raq" eki
kullanılır.

äsdän soñ qısläq qızläridän özigä durusträq bir dehqänniñ
qızı ornidän turib: 55/439

Unif miyäsidadä bäsädä cücmälraq bolsä häm sätäflikdän körä
yämänraq və müdhisraq qadämlärgä tärtuvçi xayällär qozğal-
di... 297/129

3. EN USTUNLUK DERECESI:

Sıfatlardaki niteliğin bir şahıs veya nesnede en üst derecede bulunduğunu göstermek üzere baş vurulan ve sıfat tamlaması önüne "ef" zarfının getirilmesi ile kurulan karşılaştırma derecesidir.

ägiz bilän til bändäniniñ cismidä ef äziz və tábärrük
a'zälär. 10/243

Dunyaniñ ef saz qızı öz äyägı bilän qıslägımızgä kelib otir-
ribdi... 68/321

Sofi vâqeäniñ ef qorqunç cäylärini äytib bergän vaqtidä
häm eşänniñ yüz-közläridä hămän oşä şox və oynaq külis cil-
välänärdi. 409/138

ZAMIRLER

İsimlerin yerini tutan isim soylu kelime türü olan zamirleri beş ana başlık altında toplamaktayız.

1. Şahıs zamirleri
2. İşaret zamirleri
3. Soru zamirleri
4. Belirsizlik zamirleri
5. Dönüştülük zamirleri

1. ŞAHIS ZAMIRLERİ:

Dilbilgisinde şahıs isimlerinin yerini tutan kelimelerdir. Özbek Türkçesinde şahıs zamirleri teklik şahıslar için men, sen, u veya ul; çokluk şahıslar için biz, siz veya senlär, ular kelimeleridir.

men	I. şahıs teklik zamiri konuşanı bildirir.
sen	II. şahıs teklik zamiri dinleyeni bildirir.
siz	II. şahıs teklik zamiri dinleyeni nezaket ile dile getirmekte kullanılır.
u	III. şahıs teklik zamiri adı geçeni bildirir.
biz	I. şahıs çokluk zamiri konuşanları bildirir.
senlär	II. şahıs çokluk zamirinin kaba şekli olup dinleyenleri bildirir.
sizlär	II. şahıs çokluk zamirinin kibar şekli olup dinleyenleri bildirir.

ular III. şahıs çokluk zamiri adı geçenleri bildirir.

ŞAHIS ZAMIRLERİNİN ÇEKİMİ:

İsimlere gelen hâl ekleri şahıs zamirlerine de aynen gelir.

a. Şahıs zamirlerinin ilgi hâli:

I. teklik şahıs: "men" zamirinin ilgi hâlinde ek başındaki "n" düşer. men-iñ (benim) 314/9

II. teklik şahıs: "sen" zamirinin ilgi hâlinde ek başındaki "n" düşer. sen-iñ (senin) 200/768

III. teklik şahıs: u-niñ (onun) 120/26

I. çokluk şahıs: biz-niñ (bizim) 12/279

II. çokluk şahıs: siz-niñ (sizin) 127/208

III. çokluk şahıs: ulär-niñ (onların) 1/20

b. Şahıs zamirlerinin yapma hâli:

I. teklik şahıs: "men" zamirinin yapma hâlinde ek başındaki "n" düşer. men-i (beni) 193/573

II. teklik şahıs: "sen" zamirinin yapma hâlinde ek başındaki "n" düşer. sen-i (seni) 318/122

III. teklik şahıs: u-ni (onu) 64/207

I. çokluk şahıs: biz-ni (bizi) 274/424

II. çokluk şahıs: siz-ni (sizin) 118/375

III. çokluk şahıs: ulär-ni (onların) 43/132

c. Şahıs zamirlerinin yaklaşma hâli:

I. teklik şahıs:	men-gä	(bana)	377/50
II. teklik şahıs:	sen-gä	(sana)	352/217
III. teklik şahıs:	"u" zamirinin	yaklaşma hâlinde	
ek ile zamir arasında "zamir n"si girer. u-n-gä 39/39			
I. çokluk şahıs:	biz-gä	(bize)	41/81
II. çokluk şahıs:	siz-gä	(size)	139/530
III. çokluk şahıs:	ulär-gä	(onlara)	100/568

d. Şahıs zamirlerinin bulunma hâli:

I. teklik şahıs:	men-dä	(bende)	364/195
II. teklik şahıs:	sen-dä	(sende)	
III. teklik şahıs:	"u" zamirinin	bulunma hâlinde	
ek ile zamir arasında "zamir n"si girer. u-n-dä 25/631			
I. çokluk şahıs:	biz-dä	279/551 (bizde)	
II. çokluk şahıs:	siz-dä	64/218 (sizde)	
III. çokluk şahıs:	ulär-dä	102/626 (onlarda)	

e. Şahıs zamirlerinin uzaklaşma hâli:

I. teklik şahıs:	men-dän	(benden)	150/222
II. teklik şahıs:	sen-dän	(senden)	180/238
III. teklik şahıs:	"u" zamirinin	bulunma hâlinde	
ek ile zamir arasında "zamir n"si girer. u-n-dän 13/318			
I. çokluk şahıs:	biz-dän	125/160 (bizden)	
II. çokluk şahıs:	siz-dän	156/364 (sizden)	
III. çokluk şahıs:	ulär-dän	260/64 (onlardan)	

f. Şahıs zamirlerinin eşitlik hâli:

Eşitlik hâli ekleri; eşitlik, benzerlik ve miktar ifade edecek şekilde bolca kullanılmıştır. Özbek Türkçesinde eşitlik hâli ekleri " -çä, -dek, -däy" ekleridir.

I. teklik şahıs: men-çä (bence) 270/320;

meniñ-çä 397/339

II. teklik şahıs: sen-çä

III. teklik şahıs: "u" zamirinin bulunma hâlinde ek ile zamir arasına "zamir n"si girer. u-n-çä

I. çokluk şahıs: biz-çä

II. çokluk şahıs: siz-çä

III. çokluk şahıs: ulär-çä

" -dek, -däy" ekleriyle:

I. teklik şahıs: men-däy (benim gibi) 106/64

II. teklik şahıs: sen-däy 248/1995

III. teklik şahıs: "u" zamirinin bulunma hâlinde ek ile zamir arasına "zamir n"si girer. u-n-däy (137/469)

I. çokluk şahıs: biz-dek 332/107

II. çokluk şahıs: siz-däy 106/66

III. çokluk şahıs: ulär-däy

ŞAHIS ZAMIRLERİNİN EDATLARA BAĞLANMASI:

I. teklik şahıs: men bilän 16/389

men üçün 224/1368

II. teklik şahıs: sen bilän 140/557

III. teklik şahıs: u bilän 26/641

I. çokluk şahıs: biz bilän 204/854

biz siffäri 249/2022

II. çokluk şahıs: siz bilän 56/18

siz üçün 230/1528

III. çokluk şahıs: ulär bilän 98/528

2. İŞARET ZAMIRLERİ:

Nesneleri işaret etme, gösterme yoluyla karşılayan kelimelerdir. Özbek Türkçesinde işaret zamirleri "bu, şu, u; bulär, şulär, ulär kelimeleridir.

Genellikle yakın için bu, bulär; az uzak için şu, şulär; uzak için u, ulär zamirleri kullanılır.

a. İşaret zamirlerinin ilgi hâli:

bu-niñ 131/312 ; muniñ 294/61

şu-niñ 4/73

u-niñ

bulär-niñ 136/447

şulär-niñ 216/1163

ulär-niñ

b. İşaret zamirlerinin yapma hâli:

bu-ni 268/291 ; muni 373/416

su-ni 168/240

u-ni

bulär-ni 269/291

şulär-ni 296/306

ulär-ni

c. İşaret zamirlerinin yaklaşma hâli:

bu-n-gä 131/312 ; mungä 337/58 (Zamir n`si ekleniyor.)

şu-n-gä 4/73 (Zamir n`si ekleniyor.)

u-n-gä (Zamir n`si ekleniyor.)

bulär-gä 23/568

şulär-gä 162/84

ulär-gä

d. İşaret zamirlerinin bulunma hâli:

bu-n-dä 241/1799 ; mundä 337/58 (Zamir n`si ekleniyor.)

şu-n-dä 196/664 (Zamir n`si ekleniyor.)

u-n-dä (Zamir n`si ekleniyor.)

bulär-dä 241/1799

şulär-dä

ulär-dä

e. İşaret zamirlerinin uzaklaşma hâli:

bu-n-dän 252/33 ; mundän 67/304 (Zamir n`si ekleniyor.)

şu-n-dän 346/71 (Zamir n`si ekleniyor.)

u-n-dän (Zamir n`si ekleniyor.)

bulär-dän 198/694

şulär-dän 300/206

ulär-dän

f. İşaret zamirlerinin eşitlik hâli:

bu-n-çä 158/409 ; munçä 1/18 (Zamir n`si ekleniyor.)

şu-n-çälik 229/1501 (Zamir n`si ekleniyor.)

g. İşaret zamirlerinin eşitlik hâli:

bu-n-däy 162/82 ; mundaq 9/212 (Zamir n`si ekleniyor.)

munıñ-dek 79/33

şu-n-däy 110/136; şu-nıñ-dek 183/332 (Zamir n`si ekleniyor.)

andäg < anı + teg 360/101

ğ. İşaret zamirlerinin sınırlama hâli:

İşaret zamirlerinin sınırlama hâli, "-e kadar" anlamına gelen "-gäçä" ekiyle teşkil edilir.

u-n-gäçä 262/102 (Zamir n`si ekleniyor.)

3. SORU ZAMİRLERİ:

Yerini tuttuğu varlığı soru yoluyla temsil eden zamirlerdir.

Eserde geçen soru zamirleri şunlardır:

Kim

"Kim" insanlar için kullanılan soru zamiridir.

Xàtin "cànim bilän" degändä sevingän kim edi? 239/1757

"Muhäbbät" yoq deb kim äytä àlädi? 245/1914

Kim soru zamirinin hâl ekleriyle kullanılışı:

a. Kim soru zamirinin ilgi hâli:

Soru zamirinin ilgi hâline örnekler eserde isim tam-
lamalarının tamlayıcısı durumundadır.

-Kimniñ çaynâgi bu? 395/299

-Çaynäk kimniki edi? (-ki aitlik ekini alınca -ñ düser)
390/158

-Qıslâqdä? Kimnikidä? 97/491

b. Kim soru zamirinin yapma hâli:

Kimni körärdim? Nayip töräni kördim. 92/362

c. Kim soru zamirinin yaklaşma hâli:

-Kingä berdiñ pulini?

d. Kim soru zamirinin uzaklaşma hâli:

Äzbäràyi Xudà, kimdän soräsäm? 219/1246

Kim soru zamirinin iyelik ekleriyle kullanılışı:

a. Teklik I. şahıs ekiyle:

U menif kimim, nimäm? 278/537

b. Teklik II. şahıs nezaket ifade eden ekle:

....."bu kiři kimiřiz?" 267/245

Kim soru zamirinin çokluk ekiyle kullanılıřı:

Arizä bergälärnif bäsida kimlär turgänini..... 133/362

Yänä kimlärni kördif? (yapma häliyle) 69/354

Kim soru zamirinin bildirme ekleriyle kullanılıřı:

a. Kabalık ifade eden teklik II. şahıs ekiyle:

....., kimsän vä nimä qılmäqçisän? 184/340

b. Kibarlık ifade eden teklik II. şahıs ekiyle:

-Kimsiz? Nimä deysiz? 143/42

ne

Ne, nesnelər için kullanılmaktadır.

Ne günähim, mengä tänhä äylädif 303/293

nimä (ne)

Üydä xätinim bär, qızım bär, ulär nimä yeydi? 145/95

Soräb nimä qıläsän, bäläm? 150/227

Nimä soru zamirinin hâl ekleriyle kullanılışı:

a. Nimä soru zamirinin ilgi hâli:

Soru zamirinin ilgi hâline örnekler eserde isim tam-
lamalarının tamlayıcısı durumundadır.

-Nimäniñ süti bär? 274/421

b. Nimä soru zamirinin yapma hâli:

Nimäni örgätädi ulär? 312/518

Nimä soru zamirinin çokluk ekiyle kullanılışı:

Nimälär deydi xätintäläq? 346/69

Sundäy bolsä häm bizgä deb nimälärni qılısmädi-ä? 41/81

Nimä soru zamirinin iyelik ekleriyle kullanılışı:

a. Teklik I. şahıs ekiyle:

U meniñ kimim, nimäm? 278/537

b. Kibarlık ifade eden teklik II. şahıs ekiyle:

Nimäñiz qalibdi şähärdä? 76/535

Nimäsini äytäsiz? 163/120

Nimäsigä işänmäysän? 322/205

Nimä soru zamirinin bildirme ekleriyle kullanılışı:

Kabalık ifade eden teklik II. şahıs ekiyle:

Sen nimäsän, pirim, sen? 411/200

Qançäsi (ne kadarı) (qançä + teklik 3. şahıs iyelik eki):

Yerdän çıqqan häsilniñ qançäsi öz koligä kirib, qançäsi Miryàqub àmbàrigä tökilgänini bilgän emäs.

83/148

Yapma häli:

-Ungä qançäsini beräsän? Ellik sominimi? 181/265

Qaysi biri (hangi biri):

Su yollärniñ qaysi biri mä'qul? 354/277

Yapma häli:

Qaysi birini qılsäm özingä xayriyät bolädi? 354/278

Yaklaşma häli:

Qaysi birigä nimä dedim? 236/1685

Neçtäsi (neçä + F. teh + teklik 3. şahıs iyelik eki

[kaç tanesi]):

Àkbäräli neçtäsinä täsärrüf qıldı? 291/875

3. a. ZAMİR MENŞELİ SORU ZARFLARI:

Özbek Türkçesinin önemli özelliklerinden sayılan zamir menşeli soru zarfları; zamir menşeli kelimeleri bir arada göstermek amacıyla bu bölümde incelendiğinden, ayrıca zarf bölümünde gösterilmemiştir.

Fiillerin yer, yön, zaman, sebep, nitelik ve derecelerini soru yoluyla açıklayan ve soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarflara "zahir menseli soru zarfları" denir.

Qani (nerede):

-Bäylär qani? 350/161

Çokluk ekiyle:

Zebinsäxän qanilər? 53/407

Qayàqdä

Bu zahir "nerede" anlamına gelmektedir.
.....ungä xat yäziş qayàqdä 129/271

Qaydä

Bu zahir "nerede" anlamına gelmektedir.
..... yol açıq vaqtidä qaydä edim? 173/74

Qaydän

Bu zahir "nereden" anlamına gelmektedir.
Seniñ köfliñni men qaydän biläy? 212/1058

Qayerdä

Bu zahir "nerede" anlamına gelmektedir.
Qayerdä qaldıñ? 220/1268

Qayerdän

Bu zamir "nereden" anlamına gelmektedir.

Qayerdän bildiği bolması bunday iker-çikirni? 252/40

Qayergä

Bu zamir "nereye" anlamına gelmektedir.

Bulär qayergä ketişib qaldılar ekän? 241/1812

Negä (niye, niçin):

Negä xafä bolsin? 368/304

Neçä (ne kadar, kaç):

-Sàat neçä? (kaç) 285/711

-Neçägä kirdiñiz? (yaklaşma hâliyle) 306/365

Nimägä (niye, niçin):

Nimägä güzärdä otirgänlärgä heç närsä demäy ötdi? 331/76

Nimädän (neden, niçin):

Munçä qaçäsiz ädämdän. Nimädän qorqasiz? 306/369

Qançägäçä (Ne vakte kadar) (sınırlama eki: -gäçä):

Faqat änä beçärä öz qızını qançägäçä äldäb yürä älädi?

151/243

Qandàq (nasıl):

-Nàyib törä qoymädi-dä, qandàq qıläy. 126/205

-Zeriksäm qandàq qıläy? Xudà, àvunçaq berib qàlär... 307/
385

Qandäy (nasıl):

-Närsälärni qandäy qılämäz? 222/1334

-Qandäy bolär ekän? Cüdä xunük bolädi-dä. 60/110

-Buni qandäy qılämiz? 60/121

Neçik (nasıl, niçin):

..... àzginä yer-suv bilän neçik bädävlät boläyin?"

248/1987

-Şaşmäñ, taqsir, şaşmäñ! Neçik meniñ qolimdän kelärdi.

246/1940

.... buyrukniñ ämin vä ellikbaşilär tàmänidän neçik bəcə-
rilgäni xusüsidä räsmiy ma'lumät kütib otirdi. 338/258

..... nimälär deyişni, özini neçik mudäfää qılışni, nimä
deb gäp qaytarişni oylämäsidi. 391/184

Neçük (nasıl, niçin)

"Neçük men bütün bir keçäni şu bilän otkäzä äldim?..."

187/435

Qaçàn (ne zaman):

-Mehmànlàr şu yerdä? qaçàn kelışdı? 99/539

-Qàrnim toq, ämmà zerikdim. qaçàn ketämiz? 221/1288

4. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ:

Belirsiz bir kimse veya nesneyi temsil eden zamir türüdür.

Älläkim (biri)

Älläkim içkäri eşik ketiden "Sofi! Häv sofi!" deb çağırğän vaqtidä..... 143/36

Uzaklaşma hâli:

-"Yaxşırəq, oylä. Älläkimdän bolmäsin?" 235/1663

Ällänimä (bir şey)

Sofi äkäsiniñ sözini bölüb ällänimä demäkçi bolğän edi, 17/418

Çokluk ekiyle:

..... ikki közini undän üzmägän ve ällänimälär deb..... 394/281

Älläkimdän ällänimälärni sorägim,..... kelädi. 218/1231

Ällänärsä (bir şey)

İlgi hâli:

Bu hâldäki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı durumundadır.

Ällänärsänif belgisiz təsvişi, ändişəsi bər... 282/627

Uzaklaşma hâli:

....., ällänärsädän cirkängän kəbimän... 235/1658

Çokluk ekiyle:

..... ällänärsälärni oylämäqdä bolgän Miryäkub.....

140/560 (yapma hâliyle)

Älläqayàq (bir yer)

Yaklaşma hâli:

Bir oris xätin bilän älläqayàqqa ketgän emiş. 370/350

Älläqay (bir yer)

Bulunma hâli:

Älläqaydä bir sigirnif münğayib mä'räşi eşitildi. 258/12

Çokluk ekiyle:

Üç yüz somlik çek qolidän tüşib älläqaylärdä töntärib
yätärdi.... 188/451

Biräv (biri, birisi)

Biräv mengä şundäy dedi,..... 279/559

İlgi hâli:

Bu hâldäki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı
durumundadır.

Başqa birävniñ ärizäsini häm qoşib qoydim. 302/259

Yapma hâli:

Amma at bilän eşäkni äcrätmäydiğän ädämlär ädälät mänsä-
bigä otirib birävni tergämäsini..... 237/1701

Çokluk ekiyle:

Bir-ikki yildän keyin birävlärniñ qoligä suv quyädigän
bolädi. (ilgi hâliyle) 122/97

Bä'ziläri (bazıları)

.....bä'ziläri oçaq başidä çay älgäli ketdiler. 49/289

Yaklaşma hâli:

Bä'ziläriğä qız özi häm raziydi. 293/35

Bäri (hepsi)

Undäy demäñ. Bäri bir, men bilämän. 209/1002

Bärçäsi (hepsi) (bärçä + teklik 3. şahıs iyelik eki):

Ulär bärçäsi bir ävazdän täsdıq qıldılar. 349/143

Yapma hâli:

Yäşlikniñ quvvätli tolqınläri ulärniñ bärçäsini bir
bähär yamğiri käbi yuvib ketmägänmidi? 20/508

Biri (biri)

Yänä biri ävazini äncä bäländ çıqarib bundäy dedi: 162/82

Yänä birisi qaçib qutulmäsä, u häm ölärdi... 353/257

İlgi hâli:

Bu hâldäki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı durumundadır.

.....süd a'zäläridän biriniñ közäynäk qutiçäsi qalib ketgän; 403/505

Yaklaşma hâli:

Mungä bermäsälär, oşälärdän birigä häm bermäs edilär,.... 369/323

heç biri (hiçbiri):

.....gäzätläрниñ heç biri undäy demäydi. 271/355

İlgi hâli:

Bu hâldeki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı durumundadır.

U ädäm öz teflärیدän heç biriniñ.... gäpini tiñlägän emäsdі. 6/136

Uzaklaşma hâli:

ickäridägi üylärniñ başqa heç biridän bağçä tàmangä nä deräzä bär vä nä eşik. 309/436

heç kim (hiç kimse):

Heç kim cävab bermädi. Hämmä cim edi. 314/13

....., heç kim bu faqır vä sädä häşämät içidä tākällüf

axtärmäs,.... 47/227

ilgi hâli:

Bu hâldäki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı durumundadır.

Zätän, Ümrinisäbibigä Enäxändän başqa heç kimniñ därkəri häm yoq edi. 73/435

Yapma hâli:

-ulärnikidän heç kimni çağırtırdikmi? 45/201

Yaklaşma hâli:

-demäk, sirni heç kimgä äytmäydi. 191/538

Bulunma hâli:

-menifi дәvlätim heç kimdä yoq,.... 15/359

İyelik ekiyle:

Miryäkub äkämniñ sizdän başqa heç kimi yoq. 361/120

heç kimsä (hiç kimse):

.....vä häküzä heç kimsä mäzkür miñbaşidän ciddi nä-räzi bolgänläri yoqdür. 130/293

Heç kaysi (hiçbiri):

ilgi hâli:

Bu hâldäki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı durumundadır.

-Eñ kiçigidän başqa heç qaysisiniñ räşki kelmäydi.

97/502

iyelik ekiyle:

Heç qaysimiz cävab tãpãlmäymiz. 201/790

Eñ kiçigidän başqa heç qaysisiniñ räşki kelmeydi. (tl-
gi hãli ekiyle) 97/502

Heç närsä (hiç bir şey):

-Men-kü heç närsä demäs edim,-dedi u,... 158/413

-Heç närsä keräk emäs. Özim uyğãnãmãn. 256/138

Yapma hãli:

Endi Zebi heç närsäni eşitãlmäy qãldi. 107/94

Uzaklaşma hãli:

Heç närsädän xabãrifiz yoq, gãpirä beräsiz-dä! 117/333

Yaklaşma hãli:

....., heç närsägä tüşunib bolmäydi. 284/681

Här biri (herbiri):

Yapma hãli:

Endi üydä ötäyãtgãn gãplãrniñ här birini unıñ qulaq-
lãri bittã-bittã ävlãb bãrãrdi. 106/74

Här kim (her kim):

Här kim öz àldidä bir närsä tåpib 6/122

Yaklaşma hâli:

Miryəqubniñ qolidä cüdä əz yer qaldı, həmməsi hər kimgä
ötib ketdi. 90/314

Çokluk ekiyle: (İlgi hâli ekiyle birlikte.)

Sofrə mifbəsi toğrisidä hər kimlərdən eşitgän gəpləri
qulaqläridä ciñläy başladı. 109/131

Här nimä (her ne):

-"Här nimä desäñ, de, ikki kün əvväl nəyib törəniñ xə-
tini..... seniñ qoynıñdä edi. 260/75

Həmmä (hepsi):

Həmmä cim qaldı. 6/122

İlgi hâli:

Bu hâldäki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı
durumundadır.

.....həmməniñ közi undä edi,.... 50/310

Yapma hâli:

-Niməgä həmməni bərəbər əybləysiz? 122/94

Yaklaşma hâli:

Sofrə əstə-sekin közini açgac, həmməgä bir-bir qarab
əldi, 102/617

Uzaklaşma hâli:

...., hättä hämmädän keyin qalib mäcit şämlärini püfläb....

3/47

iyelik ekleriyle:

Bäräber hämmäñ öz işiğä... 318/118

Hämmäsi hər narsä deydi. 210/1007

....., hämmäsini şu birginä qızı üçün istär... 5/117

-İşängänläriñ yaxşı. Biz häm hämmämiz sizlär siñäri işä-nämiz. 201/796

Biz kelgändä hämmäñiz däñ qatib uxlägän edifiz...

70/377

-Hämmämizni haqarät qıldı. 350/177

Şu bilän hämmäläri cim boldilər. 41/84

Kişi (kişi):

"Meni sorägän kişi yoqmi?" 264/159

Başqaläri (başkaları):

Başqaläri çıqıb ketädi... 177/166

İlgi hâli:

Bu hâldäki zamir, eserde, isim tamlamalarında tamlayıcı durumundadır.

-Başqalärniñ häm tegmäsligi şerti bilän! 193/575

Yapma hâli:

Faqat äyyar Zünnün başqalärni köprəq içirib... 232/1588

Yaklaşma hâli:

.....duaxàn vâ başqalärgä pul berib oqıtdılär,... 415/294

4. a. ZAMİR MENŞELİ BELİRSİZLİK SIFATLARI:

Özbek Türkçesinin önemli bir özelliği olan zamir menşeli sıfatlar; zamir menşeli kelimeleri bir arada göstermek amacıyla bu bölümde incelendiğinden, ayrıca sıfat bölümünde gösterilmemiştir.

Älläqandäy (nasıl olduğı belli olmayan, herhangi):

Belirsizlik zamirinden yararlanılarak teşkil edilen bir sıfat türüdür. Bu belirsizlik sıfatının sonuna "bir" kelimesi eklenebilir.

Mifbäsi közläridä älläqandäy bir ıztıräb bär edi. 139/532

Häli häm körpäläridän älläqandäy hidlär buruqsäydi...

145/81

Miryäqubniñ ävazidä älläqandäy besäräncämlik häm yoq emäsidi. 209/997

....., ävazlärinä älläqandäy bir şoxlik bär. 409/129

Älläqaysi bir (herhangi bir) :

Älläqaysi bir bankkä pul bermäqçi bolgän,..... 88/264

Märyäm älläqaysi bir üydä bir xätin bilän.... 275/440

Yäñi yolniñ älläqaysi bir cäyidä köz ilğamäs bir çöl bär edi. 89/286

4. b. ZAMİR MENŞELİ ZARFLAR:

Negädir (nedendir):

....., şu tãpdä negädir özi hãm xursänd bolib älläneçük
cäraqläb açilib ketdi. 223/1354

Älläqaçan (hanidir, ne zamandır):

Başqa gäplär älläqaçan esidän çıqıb ketgän... 80/67

..... şu gäzetäni tãpib körsätgänigä älläqaçan dunyà-dunyà
puşäymän bolgän edi. 119/19

Üydägilär älläqaçan yätgän edilär. 379/112

Älläneçik / Älläneçük (her nasılsa, nedense):

.....dutär tãvuşi hãm älläneçük birdänigä üzilib qaldi.
312/526

.....vä nãnüstä çağıdä älläneçük bir ıxlässizlik bilän
teziginä körib çıqdi. 387/87

Xursänd, köfli açilgän, älläneçik yeñillägän közläri, yüz-
läri, bütün bärliğı bilän külgäni haldä ildäm-ildäm bäsib
köçägä çıqdi. 224/1369

5. DÖNÜSLÜLÜK ZAMİRİ:

öz 113/233

Teklik 1. şahıs iyelik ekiyle:

öz-im	(kendim)	136/450
öz-im-ni-ki	(-ki aitlik ekini alınca "-ñ" düşer.)	14/337
öz-im-ni	(Yapma hâli ekiyle)	236/1682
öz-im-gä	(Yaklaşma hâli ekiyle)	210/1021
öz-im-dän	(Uzaklaşma hâli ekiyle)	290/850
öz-im-çä	(Eşitlik hâli ekiyle)	251/7

Teklik 2. şahıs iyelik ekiyle (kaba şekil):

öz-iñ	(kendin)	129/269
öz-iñ-ni	(Yapma hâli ekiyle)	43/145
öz-iñ-gä	(Yaklaşma hâli ekiyle)	210/1028

Teklik 3. şahıs iyelik ekiyle:

öz-i	(kendi)	186/389
öz-i-niñ	(ilgi hâli ekiyle)	101/603
öz-i-ni-ki	(-ki aitlik ekini alınca "-ñ" düşer.)	117/347
öz-i-ni	(Yapma hâli ekiyle)	101/587
öz-i-gä	(Yaklaşma hâli ekiyle)	10/239
öz-i-dä	(Bulunma hâli ekiyle)	154/316
öz-i-dän	(Uzaklaşma hâli ekiyle)	101/609
öz-i-çä	(Eşitlik hâli ekiyle)	169/281

Çokluk 1. şahıs iyelik ekiyle:

öz-imiz	(kendimiz)	136/459
öz-imiz-niñ	(ilgi hâli ekiyle)	97/493

öz-imiz-dägi (Bulunma hâli eki ve -gi aitlik ekiyle) 398/
366

öz-imiz-dän (Uzaklaşma hâli ekiyle) 201/790

Çokluk 2. şahıs iyelik ekiyle:

Özbek Türkçesinde çokluk 2. şahıs eki teklik şahsın nezaket anlamını vermektedir.

öz-iffiz (kendiniz) 106/62

öz-iffiz-niñ (ilgi hâli ekiyle) 164/130

öz-iffiz-ni (Yapma hâli ekiyle) 185/386

öz-iffiz-gä (Yaklaşma hâli ekiyle) 16/406

öz-iffiz-dä (Bulunma hâli ekiyle) 232/1579

Çokluk 3. şahıs iyelik ekiyle:

Özbek Türkçesinde çokluk 3. şahıs eki teklik şahsın nezaket anlamını da ifade edebilir.

öz-läri (kendileri) 1/10

öz-läri-mi (soru ekiyle) 411/184

öz-läri-niñ (ilgi hâli ekiyle) 148/165

özläri-ni-ki-gä (-ki aitlik ekini alınca "-ñ" düşer.)

61/143

öz-läri-ni (Yapma hâli ekiyle) 21/524

öz-läri-dän (Uzaklaşma hâli ekiyle) 250/2039

öz-läri-gä (Yaklaşma hâli ekiyle) 21/517

öz-läri-çä (Eşitlik hâli ekiyle) 134/395

öz-läri-ginä (küçültme ekiyle) 255/114

Eserde kullanılan şahıs zamirlerinin, dönüşlülük zamir-
leriyle pekiştirilmiş şekilleri aşağıya çıkarılmıştır:

men özüm 46/210

sen öziñ 238/1744

u özi 10/240

biz özimiz 350/171

siz öziñiz 394/272

ulär özläri 276/473

ZARF

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkiliyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türüdür. Eserde, yapı ve görev bakımından birbirinden değişik çok sayıda zarf bulunmaktadır. Bu zarfların bir kısmı yön, eşitlik ve vasıta hâli ekleriyle türemiş zarflardır.

1. Tarz (nitelik) zarfları
2. Zaman zarfları
3. Yer zarfları
4. Miktar zarfları

1. TARZ ZARFLARI

Fiilin meydana geliş biçimini, sıfat ve zarfların niteliklerini belirten zarf türüdür. Özbek Türkçesinde durum ve tavır ifade eden her isim, tarz zarfı olarak kullanılabilir. Bu zarflar sayılmayacak kadar çoktur. Durum ve tavır bildiren isimlerin yanında bir çok isim de eşitlik ve vasıta hâli eki alarak tarz zarfı durumuna geçer.

Eserde geçen başlıca tarz zarfları şunlardır:

àçıq: açık

....qorqmäsädän àçıq gäpläsä beriñ. 166/202

- "açıq äytä beräymi?" 247/1967

ap-âc1q: apacık

.....ap-âc1q äytib beribdi. 94/410

âc1qdän-âc1q: apacık

âc1qdän-âc1q sökädi, häqarät qılädi,.... 367/261

âcc1q-âcc1q: acı acı

....., xorlänilib äcc1q-âcc1q yıglädi. 63/188

dağal-dağal (sert sert, kaba kaba)

..... boz lüngisi tängä dağal-dağal urinädi... 250/2042

âhistä-âhistä (yavaş yavaş)

....., âhistä-âhistä bärärdilär. 353/252

yahsi: güzel

-Näyib törä äytädi: men yaxşı bilämän, deydi. 93/389

-Biz hämmämiz Zünnünni yaxşı körämiz, -dedi. 230/1516

sekinginä: yavaşcacık

Eşikni sekinginä açdı. 221/1302

sekin: yavaş, sakin

Sofrâ sekin kelib kârtgâ otirdi: 233/1611

açıq-sâcıq

Süprälär, xamirlär şundâq açıq-sâcıq qaldı. 74/484

şirin-şirin

....aşülâsi qulaqlârni şirin-şirin qıtıqlâmâqdâ edi...

46/215

çücmâl / galâti (anlamsız / tuhaf)

...., ikki yâni quruq - çälâ boyâlgân tuxum siffâri çücmâl
vâ galâti körinârdi. 358/41

şirin

Bu yigit "millât" degân vaqtidâ âllâqandây şirin eşitilâdi.

267/243

âqızmây-tâmizmây: uzun uzadıya, ayrıntısıyla

Ulâr bolsâ, âqızmây-tâmizmây, hâkim törägâ çaqadigândây.

325/302

ânçâ: anca

.....qıslâqnıñ nâriği çekkâsidâ yâşâgânidân bulâr ânçâ çâr-
çâgân edilâr. 72/411

äpil-täpil: aceyle, acele acele

..... və äpil-täpil cävab qıldı: 54/418

ätäyläb: isteyerek, bilerek

-ätäyläb siz üçün äldim! -dedi Zünnün. 230/1528

bärälä: açıkça

Biz köfliñdä yazılğanlärni bärälä oqıb turıbmız. 235/1651

bäşqä: başka türlü, başkaça

.....sävälni bäsqaça qılıb berdi: 190/499

Bu yigit bäsqaça çıqdı. 268/273

birüstä: hızlı hızlı

.....və birüstä bäsini çäyqab otirdi. 216/1160

çört: tereddüd etmeden, kesinlikle

Mifbäsi bu uzun sühbätni mundäy çört kesib..... 356/319

qatäräsigä: sırayla, arka arkaya

.....beçärä xätin bähägi besäräncämlik bilän qatäräsigä

üç sävälni çizib täşlädi. 104/14

ölgüdäy: ölecek derecede

....Zebiniñ ölgüdäy qatib uxlägäni ma'lum bolärdi. 149/188

ölgüdek: ölecek derecede

....ölgüdek quturib oyin-külgi qıldilär. 99/552

sinçikläb: dikkatle

Sinçikläb qaräydi. 265/184

äldäb-süldäb: kandırmak suretiyle

-Ertägä Zebıxànni äldäb-süldäb yolgä sàlärdik... 163/109

tàbarä: devamlı, sürekli

....,dävläti, äbrosi, nüfüzi tàbarä àssä àşädiki,... 80/73

tek: sessiz, sakin

-Tek otirgän bolsäk köfli yumşärmidikän? 22/551

telbälärçä: deliler gibi

telbälärçä köpirib-taşuvlärni toxtätmäq üçün häm,... 8/199

tosätdän: aniden, birdenbire

....şamàllärdäy tosätdän kelib qàlgän,... 142/3

üzil-kesil: kesinlikle

Buni eşitgäç, xadiçäxàn üzil-kesil öz fikrini bildirä qoy-
di. 253/66

yänmä-yàn: yan yana

.....ofı bıqınidä yänmä-yän otirib,..... 47/232

yäşirincä: gizlice

....baqqaldän yäşirincä äldirilgän..... 372/395

sirä: asla, hiç

Bu xıl näticäni sirä kütmägän yäs yigit,.... 112/213

.....köz yäsläri sirä tinmädi. 153/291

äslä: asla, hiç

-Men çidälmäymän äslä, men çidälmäymän! 66/273

heç: hiç

Mifbäşigä xätin bolışını heç xählägän emäs. 166/201

zorğa: güç bela, zoru zoruna

İkki ämin zorğa qaçib qutulibdi. 311/483

äläynä: açıkça

.....täbässümini äy yaruğidä äläynä körä älgän.... 35/218

ästä: yavaşça

İçkärigä tàmän ästä bäsib yürä başlädi. 97/507

äynän: aynen

....., bolgän vâqeäni äynän gäpirib berdi. 351/185

bähäm: toplu, bir arada

.....Öz qolimizgä älib ortädä bähäm körışämiz. 67/296

bäräbär: beraber

-Nimägä hämmäni bäräbär äybläysiz? 122/94

bärävär: beraber

.....äksär änä-bälä bärävär "läbbäy!" deydi,... 11/254

bätäfsil: ayrıntısıyla

.....bätäfsil ma'lumät äldi. 351/184

bätärtib: düzenli olarak

Tutqalâq beş kün bätärtib däväm etgänidän keyin,... 172/36

bättär: beter, çok çirkin

Häkimcän bättär qızardı vä ärqagä tisärildi. 306/353

bäzor: zorla

ätäsi bir-ikki küngä bäzor icäzät bergän emiş... 60/106

beıxtiyär: kendiliğinden

Mifbäşi beıxtiyär başını kötärib näyib törägä.... 375/11

bemäläl: telâssız, huzurlu olarak

-Bäriñ, bemäläl oyun-külğifizni qılıñ! 54/423

beruxsät: ruhsatsız, izinsiz

.....buvimdän beruxsät mehmän çağırmäymän. 59/96

beşbättär: çok beter, çok berbat

-Vay änavi qızni! Yänä beşbättär qıläsiz işni! 22/561

betäkällüf: zahmetsizce

Näyib törä bilän betäkällüf körışdi,.... 85/200

çär-naçär: ister istemez

....., çär-naçär qıçqırışgä mäcbur boldi. 357/20

hädeb: tekrar tekrar

-Xudä hädeb şunaqa insäfsizlärگä berär ekän-dä! 81/78

qaytä: tekrar

Keyin ulär häkimgä yänä qaytä ärz qılsälär.... 134/407

Häkimcän bu xatni qaytä-qaytä oqıdı. 304/300

tağın: yine, tekrar

-Imperiyäsi tağın häm bätmäsinmi? 216/1162

Törä u bilän xayrlaşärkän incenerniñ bayağı kämsitişläri

üçün yänä - tağın üzr sorägän boldi. 87/246

yänä: yine, gene

Zebi şu tapdä yänä qaytib qoligä süpürgi älişni.... 7/152

Mifbasi yänä küldi. 96/475

fikrân: düşünce yoluyla, düşünerek

Türkiyâ bilân fikrân bağlânişgân unsurlâri yâmân körârdi-
lâr. 397/359

xâlisânlillâ: içtenlikle, halisane

Xâlisânlillâ millâtgâ xızmat qılâdi.... 280/570

râsmân: resmî olarak, açıkça

.....sud râisiniñ iltimâsini râsmân ornigâ qoydi... 404/14

tez: tez, süratli

-Tez bâriñ, âyifiz tâşviş târtib qâldi! 118/379

.....tez-tez yürüb ketdi. 118/382

birmâ-bir: birbiri ardından

Bütün islâm âlämi, müsülmân ölkälâri birmâ-bir äcnâbiylâr
qoligâ ötâyâtir. 274/428

birin-birin: ardarda

Sofrâ birin-birin sözlâb berdi. 362/141

birin-ketin: ardarda

Bulâr hâm birin-ketin hâvligâ çıqıñdi. 161/65

ap-acıq: apaçık, açıkça

..... ap-acıq äytib beribdi. 94/410

äräfi: zorlukla

....sözläridän bittäsini äräfi ägzidän çıqardi,... 20/490

şunaqa: şöyle

Küyäv kirmäy turib bu şunaqa qılädi. 168/238

adämnifi näfäsi şunaqa ötkirmi? 290/856

munaqa: böyle

-Munaqa qılışifizgi bilsäm kelmäs edim... - dedi. 30/86

unaqa: öyle

.....Türkiyä biz bilän unaqa häzilläşib otirmäydi. 399/
388

-Yoq, sofi! undäy demäfi! 16/395

sundäy: şöyle

-xayriyät... şundäy dedifizmi? 110/174

bundäy: böyle

-Hä, bälli, mänä bundäy def! 124/153

undäy: öyle

-undäy demäfi. Bəri bir, men bilämän. 209/1002

güv-güv

...., aç yolbarsdäy güv-güv bökirärdi... 37/264

höñ-höñ: hüngür hüngür

"Hikmät"dän bəytlär oqıb, höñ-höñ yıǵläydi. 143/25

höngür-höngür: hüngür hüngür

...., bilmädim-özini kərtgä təsləb höngür-höngür yıǵläsgä tüşdi... 188/449

güldür-güldür: güldür güldür

....ät qadämlärini ildämlätib ärävəni güldür-güldür ǵıldı-rätä bəşlädi. 30/90

2. ZAMAN ZARFLARI:

Cümlede fiilin kəşiləştıǵı oluş ve kılışı zaman bakımından belirgin duruma getiren ve sınırlayan zarf türü.

həzir: şimdi

-Şəsməñ bolməsä, həzir çıqamən, -dedi. 144/62

bəyə: henüz, yakında

-Bəyə äytdim-kü, endi unıñ ärvähini häm təpəlməysiz.128/233

bugün: bugün

Bugün bir-ikki tändir pätir yapib älsäk, deymän... 56/17

.....ikki keçä yätib bugün sähär cönäb ketdi. 251/9

endi: şimdi

Sälti endi gäp açdı: 3/66

ertä: erken, yarın

Sälti ertä sähär dä munaqa hälläsläb kelişiniñ säbäbini hä-
li äytgäni yoq edi. 3/61

Ertä bilän özigä keldi, isitmäsi tärqalgän edi. 414/257

ertäläb: sabahleyin

-Ertäläb bolmasä, keçäsi bir iş qilib eplärmän. 223/1339

häli: hâlâ, henüz, daha

Kelinçäk häli häm özigä kelmägän edi,... 60/108

hädemäy: çok geçmeden, kısa zamanda

Bu çapib keliş vä hädemäy yänä ätgä ätlänib..... 353/253

häligäçä: hemen, şimdi; şimdiye kadar

-Häligäçä berilgäni yoq. 182/302

hälitdän: şimdiden

-Häy, qısgä bir täläy bär, hälitdän üygä köcäyätirsizmi.

309/448

ertä-indin: erken, yarın

xayr, mäyli, ertä-indin pulni epläb älib..... 379/102

sähärläb: seher vaktinde

-Ertä sähärläb çäpgänim bekärgä emäs... 3/67

keyin: sonra

....U - ilgäri cän berädi, keyin cän älädi. 411/198

sofrä: sonra

Sofi cim boldi. Sofrä äkäsı däväm etdi: 17/421

ilgäri: önce

....,U - ilgäri cän berädi, keyin cän älädi. 411/198

ävväl: önce

Miryäqub ävväl bir äz qızärindi, sofrä.... 207/937

ävvälä: evvelâ

Ävvälä öz çöntäginif,..... 89/300

bä'zän: bazen, ara sıra

....bä'zän äz-köp pul xusüsidä.... 199/739

dàim: daima, her zaman

Dàim körinib turädi. 236/1677

derhâl: derhâl

.....bu qarâşnıñ ma'nâsini dârhâl äflädi.... 76/517

därräv: hemen

-Turıñ, dârräv menıñ üyimgä kiriñ! 212/1081

gâh-gâh: bazen, ara sıra

.....gâh-gâh eşik tàmängä qarâr,.... 233/1603

.....gâh-gâh yüzlärni çimçilärdi. 355/301

hämân: şimdiye kadar, hâlâ

Hämân qızarıb külišini dâvâm etdirgäni haldä... 211/1055

hämmävaqt: her zaman, daima

Säytän hämmävaqt yelkämizdä... 217/1200

hänüz: henüz

.....yüzläridä hänüz oşâ külišniñ äläñäsi ilä... 72/433

hämışä: daima, devamlı

Eri hämişä yänidä... 66/268

3. YER ZARFLARI:

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın mekân içinde, yerini ve yönünü belirten zarf türüne "yer zarfı" denir.

Özbek Türkçesinde ve eserde "täşqari, içkäri, yuqari, ilgäri, näri, päst" gibi yer zarfları mevcuttur; fakat bunlar, yuqari ve ilgäri hariç, hâl eki almaksızın kullanılmamaktadır. Bu yer isimleri çekimsiz kullanıldıkları zaman zarf olurlar. Çekimli şekilleri zarf olmaz, tamlayıcı isim unsuru olarak kalırlar. Hâl eksiz şekilleri genellikle sıfat olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple, burada sadece hâl eksiz yer zarfları örnek olarak verilmiştir.

ilgäri: ileri, öne doğru

....erkinlik näş'äsini kemirä-kemirä ilgäri basädilär. 1/12

yuqari: yukarı

Bu vaqtdä äy äncäginä yuqari kötärilib qalgän edi. 35/216

4. MIKTAR ZARFI:

Bir sıfattā, bir oluş veya kılıştā azlık çokluk gösteren, "ne kadar? ne derece?" sorularını karşılayan miktar ve derece bildiren zarf türüne "miktar zarfı" denir.

äzmunçä: çok

....."bäs endi!" deb äzmunçä qıçqırmägän edi... 8/192

birəz: biraz

-Rəst əytəsiz, törə, birəz esi pəstrəq... 206/914

birmunçə: biraz

Köflim birmunçə tincləndi. 280/573

bütünley: tamamen

Bu nərsə xətinni bütünləy gəfrətib qoydi. 190/497

köpincə: çoğunlukla

....həmmə "gümənlik işlər"ni şü kişi ələdi və köpincə yutib çıqadi. 385/49

səl: biraz

Xəlmətgə səl ağır kelədigən bir iş bolsə,... 39/38

əksər: daha ziyadə , çoğunlukla

....əksər ənə-bələ bərəvər "ləbbəy!" deydi,... 11/254

əksəri: ekserî, çoğunlukla

Nəməzgər, əksəri uyqugə qurbən bolədi. 13/305

bağayət: pek çok, aşırı

...., sofilər bağayət məmnun bolib,..... 130/304

bätämäm: tamamen

.....qəlgän дәvlätimni bätämäm şungä qəldirämän". 370/341

cüdä: aşırı, pek

Miryəqubniñ qolidä cüdä əz yer qəldi,.... 90/314

bəşlicä: başlıca, çokça, çoğunlukla

Bu yerdä äyb bəşlicä miñbəşigä tüşädi. 245/1922

fävquläddä: aşırı, çok fazla

Fävquläddä büyük xızmat!.. 323/245

xop: nihayet derecede, çok

-xop yaxşı bilämän! - dedi kəmpir. 40/74

Özimni körsätdim! xop yaxşiləb körsätdim! 338/268

tämämän: tamamen

Mäyli, bir-ikki kün tämämän meniki bolädi. 286/740

eñ: en

.....,eñ məhrəm sirlärini äytgän bolib,... 62/154

EDATLAR

Edatlar tek başlarına anlamları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan kelimelerdir. Donmuş ve kalıplaşmış olan edatlar cümle yapısının "harcı" sayılabilir.

Eski Türkçe devresinden beri dilimizde mevcut olan edatlar yapı ve menşe bakımından üç ana gruba ayrılırlar:

1. Fiilden türeyenler: köre, demek
2. İsimden türeyenler: kibi < kip+i (kip: misal. örnek)
3. Yabancı asıllı olanlar: fakat, hatta

Edatlar anlam ve görevlerine göre gruplara ayrılırlar:

1. ÇEKİM EDATLARI:

İsim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında zaman, yer, yön, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan anlam ilişkisi kuran gramer görevli müstakil kelimelerdir.

bilän (ç .e.): ile

Su külimsiräs bilän yänä bir äz bärğändän keyin,.... 15/363
..... ikki qulağım bilän eşitdim. 29/73

ilä: ile

Su täpdä Paşşaxänniñ bütün vücudini kündäşlik əlavə orəb
əlgən, közləri əlavniñ ələfələri ilə çaqnəb yənməqdə,.....

68/314

käbi: gibi

....., atəsini məhkəməniñ cəllədi käbi körədi... 53/389

....., yəz əsməni käbi tinq və təzə məviy közləridə küç-
li bir səvəl əlaməti bəridi,..... 184/338

beri: beri

-Bir-ikki yildən beri əhvəl şu... 214/1129

Bu ədəm eskidən beri sudlərdə işləb..... 385/28

qadər: kadar

Həyat nəgə bu qadər gözəl və şirin bolədi bəhərdə? 2/23

Öz üyiniñ qabristənlər qadər cimcit, xənəqəhlər qadər ün-
siz, öz köfli qadər tünd və xomrəygən bolişini istəgən

Rəzzəq sofi xuddi şu ələ-topələn üstigə kirib keldi! 8/185

-Vəqəə şu qadər açıq, məsələ şu qadər rəvşənki,... 397/339

tə: kadar, deyin

uni tə köçə eşigigəcə uzətib çıqqan Enəxänniñ besərəncəm
köfli yənə ornidə tüşgən, təşvişlik yüzlərigə sevinç qı-
zillikləri yügürgən edi. 77/546

àid: ait (-gä yaklaşma hâli ekiyle kullanılır.)

Mämläkätñ tarıxı, ädäbiyätigä àid qımmätbähä äsärlerini
tekingä beriş,.... 270/318

buyän: beri

Akbäräli miñbäşi qariyb on tört yıldan buyän äq pädşahimiz-
niñ äzämät дәvlätleriğä sädäqat bilän xızmat qilib,....
130/287

keyin: sonra

Sundan keyin sofiniñ tili äyländi: 24/605

.....ma'lum sözläridän keyin bütünläy cimib ketgän edi.142/4
-Sorämä. Bir-ikki kündän keyin yänä kelämän... 225/1394

körä: göre, nispeten, kıyasla (Uzaklaşma hâliyle)

Undän körä ölgänim yaxşı emäsmi? 392/214

-Biz, Akbäräli miñbäşini Miryàqubdän körä ädämraq deb bilä-
miz..." 237/1717

ilgäri: önce

Bolmäsä, undän ilgäri xänim bilän gäpläşib, gäpni bir çaygä
qoygänmiz... 229/1496

säri: -e doğru, -dikçe, -dikça

Kämpir yälvärgän säri bulär ävc älişär,..... 26/618

sifəri: gibi

-Cüdä yaxşı, bulbul sifəri aşulä qılär ekän. 96/473
avazi Dävud päygambärniki sifəri deydilər... 96/474
.....pärvanä sifəri äylänärdi. 98/516
.....änär sifəri qıp-qızıl bolädi... 101/603

üçün: için

....., hämmäsini su birginä qızı üçün istär vä ärzü
qılärdi. 5/117
-Sunıñ üçün siz çaqırtırsañız,.... 97/496
Nimä üçün xursänd bolärdi bu yaş qız? 113/238
Su üçün äncä ağırlik vä bäsinqilik bilän: 158/412
-"İçkilik äliş üçün pul häm berdiñ?" 239/1752
Xalillüllä üçün yändirdilər när 330/55

qarätä: doğru (Yaklaşma hâli ekiyle kullanılır.)

Yärim saat häm ötmäsdän, miñbäşi eski yigitlärdän ikkisini,
yäfilärdän törttäsini älib, qumarıqqa qarätä ät qoydı.
344/16

.....esikdän kirkän hämən bayväccä äyvän äldidän yügürüb
kelib, ungä qarätä oq üzädi, oq Mämäturdiniñ çöp yelkäsigä
tegib uni yärädär qılädi,... 365/220

burun: önce

.....bir kün ertä bilän kümüş kämär bağläb üydän çıqqa-

nini. undän bir kün burun, keçäsi dävüzäsi äldidä sâp-sâ-
läpli bir mirşäbnîñ pâyläqçi bolib çıqqanini bilädi.

80/62

2. BAĞLAMA EDATLARI:

Söz içinde iki kelimeyi, aynı deęerde iki cümle unsu-
runu, iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında çeşitli
yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram ve-
ya düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir.

-ki ("ki" edatı Özbek Türkçesinde bitişik yazılarak ek-
leşmiştir)

-Öziñ biläsänki, bunäqa xätینگä pul äyämäymän. 180/244

- "Biz işänämizki, bu närsä seniñ qoliñdän kelärdi! 248/2002

-Sen öziñ biläsänki, men içkäridä yätälmäymän. 256/127

Mänä bu mirzä äytädiki, qışlâqdä cänidän toygän köp. 323/240

Mifbäsini şundäy täsvir qıldiki, endi uniñ ornigä -küyäv
rälidä- bir dev kirib kelsä, Zebi "cän!" derdi. 160/33

- "Sen demäqçi boläsänki, u işlär hämmäsi ixtiyärsiz boldi,
sen öziñ istägäniñ yoq. Şundäymi?" 238/1743

-kim ("kim" edatı Özbek Türkçesinde bitişik yazılarak ek-
leşmiştir)

Faqat köçädä - ärävä üstidä başqa hängämälär boläyätgän edi-
kim, bulärdän häligi ikki baxtliniñ hec bir xabäri yoq edi:
33/171

äftidän: galiba, anlaşılan

-qum arıqnıñ päynävidägi dehqanlar meniñ üstimdän ärizä
bergängä oxsäydi. äftidän: "Hämmä suvni miñbaşiniñ yerlä-
ri içädiyü bizgä tegmäy qälädi. 92/363

äyniqsä: özellikle, bilhassa

ikkälä qızniñ, äyniqsä, Zebiniñ köñlidägi iztirab,.....
20/501

bilän: ve, ile

Sälti bilän Zebi..... 30/92

.....,bir qızı bilän bir oğlı häli yaş gödäk,.... 38/18

demäk: demek, yani, öyleyse

-demäk, sirni hec kimgä äytmäydi. 191/538

Demäk, Cäkäb men bilän äyrilişmäq istäydi. 284/674

gärçi: gerçi

.... -gärçi başqa məhkümnin uluğı bolsä-dä- 334/155

həlbuki: halbuki, oysa, oysaki

Həlbuki, uni dərvəzənin bir qanəti tosib turər,... 243/1856

tügül:söyle dursun, hatta....

Miryəqub köfligə ağır əliş tügül, bu gəpgə sevindi. 89/
284

zətən: zaten

Yər-yərlər bətib başqa hər xıl küylərgə ötildi, endi Zebini toxtətməq mümkün eməsdi. Zətən, unı toxtəşini kim istər edi, deysiz? 31/122

həttə: hatta

Sofi cim qaldı. Həttə, közlərigə yəş kelgəndəy boldi.
15/379

uzəq çozilgən bu sühbətdə Miryəqubnin qulağı bir mərtə cüdə gələti dikkəydi, həttə unı qəp-qərə çirəyli közləridə əlləqəndəy sehrli ələvlər yəndi. 87/234

bəlki: belki

Köflimdə təşvişlərim yoq eməsmidi, bəlki kelməy qələdi?
263/128

-Ehtiyət şərt, xocəyin! ədəb beris qacməydi... Məsələnin

tägigä yetäylik, bälki başqa gäplär häm çıqıb qälär...
94/424

xuddi: sanki, güya

Gäp soräsäm, xuddi tili yoq saqävday "i.i.." qıladi...
167/226

läaqaal: hiç olmazsa

-"Älbättä, läaqaal häftädä bir märtä körüşib turär ediñiz.
247/1971

härhaldä: galibâ, belki, muhakkak

-Härhaldä müsülmän xätin bilän turib körgänsiz-kü? 275/452

därväqe: gerçekten, doğrusu

....därväqe bundä mühr häm bär... 200/757

şekilli: galiba, belki

-Bilmädim, cüdä zärur, şekilli "äldiñgä sälib kel" de-
gän ekänlär. 146/126

ägär: eğer

Yoq, ägär bolsä sezärdim, älbättä. 217/1211

.....äxırdä, ertägä ertä bilän häligi xabärni sekinginä

Sältänätgä bildirädigän, ägär mehmanlär özläri ketmaqçı bolsälär, "yoq" demäsdän ulärgä icazät berädigän bolib şu mäslähätdä toxtäldilär. 75/502

- "Äkbäräli miñbaşiniñ, ägär yäñlişmäsäm, ikkinçi xätini".
240/1774

älälxusüs: özelligle

Bu vächidän tümäm fuqarä vä älälxusüs bəyanlär, tälibi ilm mulläbäççälär, müdärrislär, imämlär, şayhlär vä zäkirlär, sofilär bağayät mämnün bolib,..... 130/302

faqat: fakat

Hämmä cim boldi. Faqat Sälti bilän Zebi ikkəvi bir-birləri bilän piçirləşib sözləşärdilär. 30/91

Soñrä näyibniñ əmri bilän bäləni uyğatib keltirdilär. Faqat bu vaqtdä miñbaşı özidän ketib divängä ağanəgän edi...
83/142

əmmə: ama, fakat

-Qərnim toq, əmmə zerikdim. qaçan ketämiz? 221/1288

əmmə-lekin: fakat

-Yatıgı bilän äyt: mäyli endi, vaqtini çaq qilib yürsä yürätursin, əmmə-lekin häddini bilsin, häddini... 295/80

-Rəst äytəsiniz, taqsir, -dedi Mətxəlîq, -Yoq deməsə kerək.
əmmə-lekin pədsəlikniñ pəstərin bir iti bolgənimdən körgən,
bilgənimni äytib qoyməsəm bolməydi. 318/102

bəvucüd: bununla beraber

..... dävlat ədəmigə qasd qılğəni üçün fələn maddələr boyi-
cə əliy cəzəgə hükm qılış kerək bolsə-də, bəvucüd ölkə
hərbiy sudiniñ səyyər həy'əti əybdərnəñ mädəniyətsiz
yerli xalq əyəli.... 400/418

cünənci: mesela

Həmməimiz bir ədəm. Dünyəviy ilmləri oqış həm şəriətimizdə
bər, cünənci cənəbi həsti pəyğəmbərimiz "ütlübudilmü və-
ləvkənə bissi" yə'ni "Çin mülkidə, yə'ni xıtəydə bolsə həm
ilm tələbidə bolğıl" degənlər. 329/36

çünki: çünki

Həkim tərəni yolğə səliş qıyın bolədi, unğə bir nərsə de-
gəni qorqamən... çünki, iş cüdə xunük. 377/51

Şu yerdə mən unəñ sözünü bölüb, dedim, çünki cüdə pəyti
kelgən edi: 271/341

Bunğə heç nərsə deb bolməydi. Bu mümkün, çünki ulər birbir-
ləriğə oxşəb ketədilər". 237/1697

ehtimäl: belki

- "Demädim, ehtimäl könärdi..." 247/1965

- Nimä boläridi: ehtimäl, yänä sorəq bolädi;... 401/449

işqilib: her halde, ne de olsa

....., dälä-tuzlärgä çıqıb kelgänidän beri köfli qırlärni, dälälärni, işqilib əlis-əlis cəylärni yänä köprəq tüsəy bəşlägän edi. 2/35

- Şəsməñ! Eşənbuvamgə bərib dād deymän! əri rəst, bir bolgän işni endi buzdiriş mümkün eməs-kü-yə, işqilib sizdän dād deb bir köflimni boşətməsəm bolməydi... 156/363

lekin: ləkin, ama, fakat

- İnsəf kerəkkü-yə. Lekin, bunəqə fursətlər həm kəm uçrəydi. 181/260

- äytdim-kü, həmmə hər xıl gəpirədi. Lekin gəpniñ təgi bir cəydän bərib çıqadi:..... 210/1013

mədəmiki: madem ki

Mənə şu nuqtälərdän qarəb, men bu "səddədil", "yüvəs" və "günəhsiz" sərt qızıgə eñ əliy cəzə tələb qılməqçi boləmən. Mədəmiki, məsələ özi bu qadər rəvşən və äybdərnif özi öz əgzi bilən ıqrər qilib turibdi,.... 399/391

və: ve

Yigitçə bu sözdən onğaysızlandı və tənə başladı: 48/262

Həlbuki, həli yaş edim və yaşamaq istərdim!" 290/835

Hər bir sözi danə-danə və dədil-dədil aytilərdi. 305/330

Həkimcən bəttər qızardı və ərqagə tisərilədi. 306/353

Zəbi qattıqrəq və çozibrəq cəvəb berdi: 396/322

Kütib otirdi və oygə təldi: 407/98

yə: yəhut, veyə, yoksa

-İndingə ertə bilən yə keçqurün. 24/608

-Şu yergə berəymi, yə esikkə çıxasızmi? -dəb sorədi. 150/208

yəhud: veyə, yahut

Unif bir ağız "hə" yəki "yoq" deyisi qız beçərənif behəd quvnəb yəyrəşigə yaxud, xazən yəprəğidəy bir nəfəsdə so-lib nəbud boluvigə yəraməydimi? 53/384

bəşərti: sayet, eğer

-Sizni, taqsir, sud sədri çağırtırgən edi, Bəşərti qasəm beriş lazım bolib qəlsə, müsülmən şəriätigə müvəfiq qasəm beriş üçün. 402/468

-Nəyib törə aytədi: men yaxşı biləmən, deydi. Sen fuqarəni yaxşı körədigən adəmsən, deydi. Bəşərti, ərizədə bitilgən

gäplär räst bolgändä häm seni äybläsgä köflim barmäydi,
deydi... 93/389

yä'ni: yani

Täşqari älämdä, yä'ni öz hävlisidän täşqaridä 10/233
"Tärcimän" nimä deydi? "Tärcimän" - cädid gäzätlärinin ätä-
si İsmail bəbəynin gäzeti. Eñ eski gäzet..." Tildä, fikrdä,
işdä birlik!" deydi, yä'ni biz müsülmanlar, türk xalq-
läri, bir til bilän gäpiräylik, bir fikrdä boläylik, bir
iş qıläylik, deydi. Mundän yaxşı nimä bär? 271/348

3. KARŞILASTIRMA DENKLESTİRME EDATLARI: -----

Bağlama edatlarının bir çeşidi olan bu edatlar karşı-
laştırılan grupları veya unsurları birbirlerine mukaye-
se suretiyle bağlarlar.

istär.....istär: ister.....ister

Undän keyin istär kelsin, istär kelmäsin edi. 263/148

keräk..... keräk: gerek..... gerek

-"Sen cim tur, Miryəqub! Biz keräk bolgändä sorəq sorəymiz,
keräk bolgändä qəraləş nutqı bilən ortəgə çıqamiz. 236/
1686

xàh.....xàh: ister..... ister

....., xızmətifizni qılıb yətərdim! Xàh işənif, xàh işən-
mäf! 67/281

yà.....yà: ya..... ya

Üyidä vaqtidä Rəzzàq sofi yà arıq boyidägi kökətlərnı yu-
lib, yà eşik və dərvezälərnıf boşalıb qəlgən zəncirlä-
rini məhkəmləb yəki həvlidä otin qırqıb, yə bolməsä ikki
qoli ərqasidä, däm içkərigä kirib, däm təşqarigä çıqıb, däm
həvligä ötib, läblərnı əri çaqqan ədəmdäy əgız açməsdən,
indəməsdən yürə berədi... 12/291

dem.....dem: bazen.....bazen, käh.....käh

....qız beçərə, bu külişlərnıf nıməligini əfləyəlməsdən
həyrən bolib däm ənəsigä, däm kiçik buvisigä qarərdi...
71/406

gäh.....gäh: bazen..... bazen, käh....käh

....əlçəq və əyənç bir it! ü öz-özini gäh ərslən rəngigä,
gäh qəplən rəngigä, gäh ser və gäh er boyəqlərigä boyəb
körsətədi. 236/1672

u üydən gäh yəs kelinnıf quvnəq və bəlälərcə külişi, gäh
qari küyəvnıf xursənd qıyqırışləri, gäh bolsä yəfi qay-
lıqnıf yorğa zərbli dutəri bilən şirin və şirəlik əvəzi,
gäh bolsä yəfi keltirilgən grəməfəndə Netəyxənnıf qıçıq

yälläri eşitilädi... 369/328

nä.....nä: ne.....ne

Nä sävdä-sätıq qılädi, nä dehqànçilikkä urinädi, nä kà-
sib-hünärmändlik..... 14/347

Bu buyruqqa nä ànä e'tiräz qıldı və nä qız. 152/259

häm.....häm: hem..... hem

-Häm cànigä, həm mäligä qasd qılğän ekän, bəcəğar! 414/276
....ulär həm ümrlärini, həm yäslıklärini öz qolläri bilän
otgä täşlär ekänlär,..... 292/13

4. CEVAP EDATLARI: -----

Bunlar cümle içinde başka kelimelere bağılı olamadan,
tek başlarına bir anlam ifade eden sözlərdir.

hä: evet

-Hä, hä... bildim, bildim. 4/95

-Hä, mäyli, sürıştir! Sudrämä lekin! Hä!.. 94/433

-Hä, hä, körib turibmän , körib turibmän! 191/529

-Hä-ä-ä, Sältänätxänlärdir? -dedi u. 32/151

àri: evet

-àri räst, cädid. 279/566

xoş: peki, evet, söyleyin

- "xoş, Miryàqub, kâyfiñ qalây?" 235/1648

- xoş, bälälär kelisdimi? 361/127

xop: peki, olur

- xop, xocäyin! Şaşmäñ, men yänä bir süriştiräy. 94/421

- xop bolädi. artıqçä isim häm yoq. 181/273

- "xop. Pässaxàn degän nämni esitgänmisän?" 239/1769

- xop, eşän mirzä, xop. Älbättä, äytämän, älbättä. 402/490

mäyli: peki, makûl

- Mäyli, oynäb, yazilib keliflär. 5/112

- Hä, mäyli, süriştir! Sudrämä lekin! Hä!.. 94/433

- Mäyli, bugün kecgäçä ätäñ kelmäsä,..... 147/137

yoq: hayır

- Yoq, sofi! undäy demäñ! 16/395

- Yoq! -deyä cävab berdi. 46/203

hävvä: evet

.....däimiy vä birdän-bir vâzifäsi: özidän uluğ vä küçli-
lär gäpirsä -"hävvä-hävvä" demäk, özidän päst vä küç-
sizlär gäpirsä -"yoq, yoq" degän mä'nidä bäs çäyqas bolär-
di. 10/234

läbbây: evet, buyur

Mifbâsiniñ çağırığığa birdän ikkälä xätin "läbbây!"
deb yügürdi. 98/520

5. KUVVETLENDİRME EDATLARI:

Kuvvetlendirme edatları; bir araya geldikleri dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme ve belirtme işlevi katan edatlardır.

älbättä: elbette, tabii

-Men bu täklifgä qarşı emäsmän. Älbättä, meniñ bu mäsälädä başqa mülähazälärim bär. 397/353
-Ölmäydi älbättä... Peşänäsidän körsin... 163/118

axır: yä; ki

Siz, axır, mullä ädämsiz... 207/945

Bir närsä der, axır... undäy desäm ikki kündän beri üygä qaytgänim yoq. 408/121

häm: de, da

-Men häm sezgänmän... 3/68

Sizni häm älib bärämän... 5/100

Bir-ikkü märtä päsport häm äldi. 14/343

Ikkäläsi häm cim bolışdi. 157/387

Mämläkätñiñ tarıxı, ädäbiyätigä äid qımmätbähä äsärklärni te-
kingä beriş, hämdä bir rus ämäldärigä beriş,..... 270/318

kü: ya; ki

Vây, u kişi ätämnïñ eñ yaqın ortäğı-kü! 300/219

-Siz-kü müsülmänsiz, bilämän. 289/813

-Oşälär häm qanäät qilib otiribdi-kü, qızım. 292/11

-ätämdän däräk yoq-kü? -deb sorädi änäsidän. 6/145

-Öz qızıñız-kü... Teñini täpib berif-dä... 155/351

-Unisi räst-kü-yä... 163/114

ä: (Üzüntü, kızgınlık veya hayret ifade eder.)

İsim ve fiillerden sonra gelir.

Şu ölmäscän-ä? 30/82

-ävazigä nimä deysiz, çinäkäm qıyämät-ä? 48/268

-Eriñizdän şu çäqqaçä däräk yoq-ä? -dedi u 62/156

-Hävä yaxşı-ä -dedi. 266/207

-äbbä! İtlik yoq! Sizdä-ä? tävbä... 176/146

-Enäxänni biläsiz-ä? Yâyilmä säydägi ortäğım bär-kü? 4/87

-Sofi, bir käsib peşäsini tutmäy ötib ketäyätirsiz-ä? 15/356

Şundäy bolsä häm bizgä deb nimälärni qılışmädi-ä? 41/81

-Kättäniñ räşki kelmäs-ä? -dedi. 97/501

yä: (Üzüntü, kızgınlık veya hayret ifade eder.)

İsim ve fiillerden sonra gelir.

-Mifñ qatlä şükürkü-yä...Öz bäsifñizdän ötgän, biläsiz,.....

62/173

-Şu Xälmätnikidä? Şu özimizniñ Xälmätnikidä-yä? 97/493

"Tört äy endi boldi-yä!..." 115/298

-qayergä? Yärim keçädä-yä? 288/798

-Väy şorim! Şuncä erkäk otirsä-yä! 393/243

ü: (Genellikle alay etme, aşağılama, küçümseme ve memnuni-
yetsizlik ifade eder.)

Fiillere eklenir.

Başqa çarä yoq. qızlärni-kü bermäs, oğlimni älämän-ü, tär-
biyasini sengä täpsirämän. Nimä deysän? 287/772

-Sofi, özifñiz "vätän, vätän" deysiz-ü, 15/372

-Yurtniñ kättä-kättäsini çağırämiz-ü,..... 317/92

yü: (Genellikle alay etme, aşağılama, küçümseme ve memnuni-
yetsizlik ifade eder.)

İsim ve fiillerden sonra gelir.

Mehmän esä "munifñ özi nimä-yü, muämiläsi nimä bolärdi?"

degän ma'nädä külib qoydı, xäläs. 320/165

-İsgä kirgänigä tört äy boldi-yü, tört yillik çärçädi,.....

115/295

Bir keçäniñ içidä toy ävazi çıqdı-yü,..... 66/261

yey: (Üzüntü, kızgınlık veya hayret ifadə eder.)

-əbbə, aqlli-yey! Şəsməñ. həli! Eşənbuvarım gəzəbləgəndən keyin esifiz kirədi. 156/373

-Şunaqa ekənmi? Vəy təvvə-yey! xalfə eşənniñ qızı çağır-tirgən ekənmi? Vəy təvvə-yey!.. -deb uniñ eñ qıtıǵı kelədigən çaylariǵa çəñ səlşərdi. 26/650

çi: (de mi, -e mi,)

-Yə u, yə bolməsä kiçik xətinini Sultənxən-çi? 45/190

-Ölməscənniñ ənəsi-çi? -dedi Zəbi. 117/348

-Mənə bulər-çi? -dedi Zəbi. Sud həy'ətini körsətdi. 393/254

Bu kuvvetlendirme edatı, fiillerin sət sekilleriyle kullanıldıǵı zaman nazik bir emiri ifadə eder.

-Negə bilməs ekənmən, əkə! Bilib gəpirsəñiz-çi! 15/375

-Ortaqcən, bir nərsə desəñiz-çi. 29/65

Bu kuvvetlendirme edatı, fiillerin emir sekilleriyle kullanıldıǵı zaman kuvvetli bir emiri ifadə eder.

-Qani, gəpirib berif-çi, -dedi Pəssaxən. 69/349

-Kimniñ işi bu? qani, äyt-çi! 92/375

-Berirəq kel-çi! -dedi erkək. 187/437

dä: de, da

-Özifiz bilgən səvçilər bäləsi-dä... 3/71

Biz həm dünyəgə kelib bir yäyräylik-dä. 29/62

-Təgdäy-təgdäy günəhlər həm unçə-munçə bolər ekən-dä.

207/942

-Hämmä bälä xànimdä-dä! -dedi u. 212/1066

-Şuniñ üçün xudà sengä ämäl bermäydi-dä! 336/222

-àq, (ünlü ile bitenlerde -yàq):

Kuvvetlendirme ekleridirler. Genellikle hâl eki almış kelimelere getirilir ve çabukluk ifade ederler.

Qızlardan cävab kütib otirmäsdänàq Sälti özi başläb yubardı. 30/101

....., xätininiñ cävab berişini kütmäsdänàq burilib täsqari-gä tàmän yürdi. 99/548

-Bolmäsä, oşä bilän gäpläşiñ. Bugünàq gäpläşiñ. 166/194

Räst äytämän, xocäyin. Dästläbdänàq cöçitib qoymäñ...
Yäs närsä. 254/93

Zäkünçi, sud räisiniñ müracäätini kütmäsdänàq ornidän tur-gän edi: 399/398

Yüziniñ tazäligi birinçi qaräşdäyàq barq urib turädi. 179/
211

Ertägäyàq özinif qırqtä (!) xätindän ibarät içkärisi-gä kirädi-ketädi! 192/556

Sultàn-xàn här närsädän ümidini üzgän edi. Oşä künnif özidä-yàq mäsäläni köndäläñ qilib qoydi. 292/3

Bu oynıñ näticäsi şu boldiki, ertäsi küniyâq qıslâqdän
ädäm älä başläb..... 326/328

6. GÖSTERME EDATLARI:

Gösterme edatları sıfat ve zamirlerden farklı olarak, isimleri, şahısları veya esyayı değıl, hareketleri işaret suretiyle gösteren sözlərdir. Onun için tek başlarına hiç bir anlam ifade etmezler.

mänä: işte

- "Ümidsiz şäytän" dedim-kü, ükä... Mänä, biz ketdik... 51/
333

-xocäyin, sizni gäzetgä urıbdılär! Mänä, köriñ! 123/112

-Mänä bäläm, körpä qavıgıdän pul tegdi! -dedi. 147/153

"Mänä, Märyäm endi meniki boldi. 290/850

-Mänä bu çäynäkmi? 395/297

änä: işte

Siz därräv cönäñ! Änä, mistävâqdä nän, likäpçädä mäyiz bär,
nändän, mäyizdän älib yolgä tüşiñ! 61/130

7. ÜNLEM:

Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan edat türüdür.

əbbà: vay, aman (Hayret ve nefret ifade eder.)

-əbbà betəvfıq-ey. Nəmàzşəmdə uxləgənini! 91/340

-əbbà! İtlük yoq! Sizdə-ə? təvbə... 176/146

-əbbà Xudà urdi! -dedi Miryàqub, irgıb ornidən turdi. 212/
1071

-əbbà! -dedi Miryàqub. -Həli bu məsələ həm bər ekən. 223/
1345

-əbbà, yənə bittə ərizəçi keldi. Şulərdən toydim... 300/206

-əbbà, aqlli-yey! Şəsməf, həli! Eşənbuvam gəzəbləgəndən ke-
yin esifiz kirədi. 156/373

əh: ah (Üzüntü ve acıma bildirir.)

....əh, su təpdə Səltənətxən bolsəydi! 109/147

Zebi, "əh" deb qıçqırdı-də, ənəsiniñ qucağıgə yıqıldı. 162/

85

...äh, ägär räst bolsä! 265/192

âmin: âmîn (Dilek, duâ ve temenni ifade eder.)

... Bâriñ, âmin allähü äkbâr! 18/458

-Undäy bolsä, gâp tãmâm. âmin allähü äkbâr! 318/117

äh: eh (Rıza ve yetinme ifade eder.)

-Äh, xudägä südür! -dedi. -Yätib uxlây ber. 358/33

ättäñ: ne yazık

-"Bir särt bâyväccä keldi. Beş yüzdän kâm älmäysiz. Maq-sädifizgä yetdifiz... Özi hãm yâş, çirâylik, âriginäl..." deydi. "Yaxşı, indingä kelsin. Tâbim qaçib turib vännädä sâvuq âldiribmân..." dedim. "ättäñ, ättäñ..." deb qay-tib ketdi. 222/1324

-Mântigä cüdä üstäsizlär... bilämân. ättäñ, biz yeyälmäs ekänmiz-dä, -dedim men. 242/1847

bäräkällä: bravo, aferin

-"Bäräkällä! Äkbäräli miñbäşi sengä kim bolädi?!" 239/1764

-Bäräkällä, läyläk! Padsälikkä sunaqa xızmat qılsäñ,....
346/50

bäs: yeter, yetişir

-Bäs, qızı qurğurlär... bäs deymän... boldi endi... 26/646

-Bäs deymän, ähmäq, boldi! -deb qıçqırdı u. 156/377

-Bäs deymän! Kärmişän? Vaqti bär här närsäninig! 213/1102

bäy-bäy: (Hayret, acıma, nefret ifade eder.)

-Cänivär-e, zäb àt bolibdimi? Bäy-bäy-bäy! 18/441

-Tişi ağrıbdimi? -dedi. -Bäy-bäy! Tiş ağrığı yàmän....
18/455

-Bäy-bäy! Tiliñ kesilsin, bäd baxt! Kàfir! 412/210

däd: imdat (imdat, feryad ve yardım isteme duygusunu ifade eder.)

-Şaşmāñ! Eşanbuvamgä bärrib däd deymän! àri rāst, bir bolgän işni endi buzdırış mümkün emäs-kü-yä, işqılıb sizdän däd deb bir köflimni boşätmäsäm bolmäydi... 156/363

-Vây-dä-äd!... -deb qıçqırdı Yädgärxocä. 352/207

eh: (Bezginlik ve yetinme ifade eder.)

-Eh-he, häli şunaqa degin! 206/911

vây: Teessüf ve yakınma ifade eder.

-Vây! Köçä-köydä körgänlär nimä deydi? 242/1833

"Vây ölaqälif, men şunaqa dermidim?" 396/326

à: a, e

à, Bättäl-ey! xudà urdi seni! 96/466

ä: a, e

-"ä, häràmi-yey!" 48/259

xayriyät: çok şükür

"Xayriyät, Märyängä emäs, mengä qarägän ekän. 266/224

vässälàm

....zärurät yüzäsidinginä gäpläşilädi. Vässälàm!" 10/248

üf: öf

Häkimcàn àhistäginä bir "üf" tærtib, ornidän turdi, äyvàn üstinigä çığanığı bilän bir-ikki urgäç, bittä-bittä bäsib cämäätgä yaqın keldi. 316/63

hox-hö: Hayret ifade eder.

-İşänmägänifni qarä, benämaz! Men ästâydil gäpiräyätirmän.
xudà bittä, söz bittä! 139/523

-Hox hö!.. Häli şu däräcägä bärrib qaldıfızmi? Bolgän e-
kän! 139/523

ästä'fürüllä

Pap qarädi, başini çäyqadi; dâmlä qarädi, "ästà'fürüllä o-
qıb sàqàlini silkitdi. 392/207

-Ästà'fürüllä -dedi dâmlä şàsilib..... 404/23

fyüst: ya, tamam mı

Durust, içimizdəgi düşmängä, qarä xalqqa qarşı bolsä -
tädbir şaşn. Qazâq orisimiz, mirşäbimiz, cändärmämiz, äs-
kärimiz bär... fyüst!.. 204/851

häyfki: yazık ki

Häyfki, ulär ikkäläsi bir-biriniñ tilini yaxşı äfläyälmä-
gänläri üçün..... 261/92

käski: keşke

Käski, başqa mömin-müsülmändäy bir käsb qilib, beş-on
täñä tåpib kelsä... 145/92

-Käski ep degän närsä bolsä küyävädä... 163/112

mäşä-ällä: maşallah

....., ixtiyärsiz "mäşä-ällä!.." deb yubardılar. 392/224

inşällä: inşallah

"keläsi yilgä (inşällä!) häcgä ketiş näsib bolädi" degän
ümidlär bilän xursänd bolärdi... 154/308

äv: (Şikayət bildirir.)

Bir küni kündaşlärigä nimä dedi u? "äv, dedi,.... 369/314

9. ÇAĞIRMA-HITAP EDATLARI:

Bu edatlar isimler veya ünvanlardan önce gelirler. Bunların hitap ve çağırma görevi dışında, kendilerine has hiç bir anlamları yoktur.

qani: haydi

-qani otiriñ! -dedim. 244/1881

xoş, endi, qani gäpir-çi, ulär xususigä nimä tädбир qıldiñ? 133/371

äyyühännäs: ey insan

U yerdä miñbaşiniñ eski küsändäsi Näsridin baqıraraq Kä'bäyi şärifniñ bäländ tämigä çıqıb äräb tilidä äyyühännäs tär-tädi... 377/65

häy: hey

-Häy, nimä bu hämmäyəq cimcit bolib qäldi? 53/406

häv: hey

Fäniy dunyà be-eş kündir, be-eş kündir, hà-äv 409/147

Sofilik ähdi-in sindür, ähdin sindür, hà-äv. 409/148

.....älläkim içkäri eşik ketidän "Sofi! Häv sofi!"

deb çağırğan vaqtidä, sofi ağır uyqudä,.... 143/36

hây: hey

-Hây bälä, tüş bu yäqqa! 112/216

-Hây käl, sāräsap sālidiñmi? 331/81

-Hây bälälär, sengä äytämän! 352/217

e: a, e

-E äbläh, fitnä -dedi sofi külib turib. 156/366

ey: ey

-Ey, tävbä! - deb öz-özigä sözlänib,..... 30/89

Fätänätlik ey yaxsilär sārväri,..... 303/290

häbbäräkällä: haydi

-Häbbäräkällä! Bizniñ hämmä xavfimiz oşä "közlär"dän...
közlär köp xunük qaräylär. 205/882

-"Käyfim unçä cäyidä emäs..." 235/1656

-"Häbbäräkällä, gäpir, gäpir!" 235/1656

xayr: Allaha ısmarladık

-Yaxşı, uni häm üydä äytib berärsän. xayr häzirçä. 182/290

-Xayr endi, men qıslàqqa cönäymän. 225/1392

gäh: Kuşları çağırmaq için kullanılan söz.

-Öziñiz äytäsizki, -dedi Miryàqub, sizgä "gäh" degändä

qolğä qonädigän täyyàrginä quş bolsä... 171/15

härmäñ: hoşgeldin

-Härmäñ, xocäyin! -deb qıçqırdı. 91/343

häyt: haydi, isteklendirme ifade eder.

....., "häyt!" deb... Mäkkätüllägä cönäb qälämän! 14/339

Fiiller

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu veya olumsuz şekillere girebilen kelimelere "fiil" denir.

Fiiller nitelikleri bakımından kılış fiilleri, oluş fiilleri ve durum fiilleri diye sınıflandırılabilirler. Fiiller, gösterdikleri kılışın ve oluşun söz içinde bir şahsı veya nesneyi etkileyip etkilememesi bakımından geçişli veya geçişsiz diye sınıflandırılırlar.

Geçişli fiillere örnekler:

ber- 9/211
bil- 46/203
sàvur- 352/221

Geçişsiz fiillere örnekler:

bàr- 3/59
uc- 149/189
ket- 49/289

Fiiller; olumsuzluk, dönüşlülük, edilgenlik, ettirgenlik, isteşlik gibi çatı ekleri alarak aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanları oluştururlar.

Olumsuz fiillere örnekler:

àç-mä- 318/115
qarä-mä- 87/240

yàz-mä- 126/186

Dönüſlü fiillere örneker:

yuv-in- 183/310

kiy-in- 239/1754

tärä-n- 183/320

Edilgen fiillere örneker:

yàp-il- 256/139

eſit-il- 411/182

iç-il- 254/77

äl-in- 104/7

Ettirgen fiillere örneker:

àç-dir- 393/242

àç-tir- 185/364

yür-giz- 384/8

tol-ğaz- 3/53

bàğlä-t- 119/10

kör-gäz- 9/203

yät-qız- 382/187

yet-käz- 19/477

qut-qaz- 39/45

kör-sät- 179/225

oqı-t- 131/318

tüş-ir- 172/43

İſteſlik fiillerine örneker:

äñlä-ş- 280/580

häzil-(lä-ş)- 399/388

ur-is- 170/300

Zaman ve şahıs ekleri ile genişletilen fiiller; bir kı-
lış ve oluşu bitmiş, tamamlanmış duruma getirirler.

örnekler:

yärdämläş-ä-miz 135/417

qıl-ä-män 158/421

kör-äcäk-siz 269/303

Fiilleri yalnız başına fiil olup olmama özellikleri ba-
kımından da asıl fiiller, yardımcı fiiller ve ek fiil diye
gruplandırabiliriz.

Asıl fiiller:

kör- 265/183

ket- 366/251

Yardımcı fiiller:

Yardımcı fiiller; isim soylu veya isimleşmiş fiil soylu
Özbek Türkçesi kelimelerle, yabancı kaynaklı isim soylu ke-
limelerin fiilleştirilmesinde kullanılan fiillerdir.

bol-

yumşaq bol- 5/109

xafä bol- 7/165

lâzim bol- 9/201

epçil bol- 10/231
mäcbur bol- 14/331
cim bol- 17/421
päydä bol- 44/173
xursänd bol- 306/360
häyrän bol- 328/5
säbäb bol- 329/31
äbäd bol- 337/234
äsän bol- 377/55
eşitilmäs bol- 264/161
bilgän bol- 390/174

et-

däväm et- 16/398
istiräk et- 215/1139
täşäkkür et- 223/1352
qayd et- 229/1513
tä'qıb et- 258/17
baxs et- 308/413
äks et- 368/286
fäth et- 384/7
tä'min et- 384/19

qıl-

dälälät qıl- 2/31

tä'rif qıl-	4/90
Sükür qıl-	9/212
xuşâmâd qıl-	12/278
ärz qıl-	18/449
cävâb qıl-	19/478
ilävâ qıl-	22/552
tä'sir qıl-	22/557
särf qıl-	38/14
täsdiq qıl-	41/83
xursänd qıl-	45/195
mäcbur qıl-	53/393
e'tirâz qıl-	64/222
dävâm qıl-	65/241
muqâbälâ qıl-	71/398
izhâr qıl-	72/414
täklif qıl-	77/539
särf qıl-	89/295
qasd qıl-	414/276

Ek fiil (Cevher fiili):

Eski Türkçe'deki ermek yardımcı fiilinin ermek > emäk şeklinde eklesmesinden oluşan ve isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan fiildir.

Bu konuyla ilgili örnekler "isim fiili" bahsinde verilecektir.

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE İSİMDEN TÜREMİŞ FİLLER:

-ä

Hem oluş bildiren geçissiz, hem de geçişli fiiller türetmektedir.

ät-ä-	11/250
boş-ä-	136/452
sän-ä- <sàn	193/591
tün-ä-	408/120
ul-ä-	196/669

-äy

Genellikle oluş bildiren geçissiz fiiller yapmaktadır. Eski Türkçeden beri yaşamaktadır.

köp-äy-	226/1415
keñ-äy-	6/141
küç-äy-	153/285

-i

Oluş bildiren geçissiz fiil türetmektedir.

tinç-i- 94/420

-k, -q

Olus bildiren geçissiz fiiller yapmaktadır.

yol-ıq- 329/24

keç-ik- 173/75

-qa

Geçişli fiiller yapar.

âc-qa- 103/650

-r, -är

Genellikle olus bildiren geçissiz fiiller yapar.

boz-är- 238/1726

eski-r- 290/843

âq-ar- 108/124

-lä

Bu ek bütün Türk şive, ağız ve sahalarında görüldüğü gibi, burada da çok kullanılan bir ektir.

söz-lä-	406/50
iş-lä-	180/252
täş-lä-	218/1221
toğri-lä-	334/159
bàğ-lä-	366/237

-lä-n

Bu bir birleşik ektir. Bu ek oluş bildiren geçişsiz fiiller yapmaktadır.

càn-lä-n-	108/127
gümàn-lä-n-	98/513
làyqa-lä-n-	1/10
ümid-lä-n-	23/582
fàydä-lä-n-	345/38

-lä-ş-

Bu da birleşik bir ektir. Oluş bildiren geçişsiz ve istes fiiller yapan işlek bir ektir.

ädäm-lä-ş-	176/152
àğır-lä-ş-	233/1597
yiràq-lä-ş-	307/390
köp-lä-ş-	36/238
həzil-lä-ş-	1/20

-sirä

Eski ve Orta Türkçe'de işlek bir ek olan -sirä, diğer Çağdas Türk Şivelerinde olduğu gibi Özbek Türkçe-sinde de yaşamaktadır. Ancak, anlam bakımından farklılık göstermektedir. Eski Türkçe'de bu ekle teşkil edilen fiillerin üzerinde olumsuz bir mana söz konusudur. Günümüzdeki kullanımında ekin manası Eski Türkçe-nin tam zıddıdır. Yani bu ek arzu ifade eden -sa/-se eki gibidir.

uyqu-sirä-	215/1152
gümän-sirä-	242/1835
hädik-sirä-	111/190
sen-sirä-	188/461

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE FİLDEN TÜREMİŞ FİLLER

-är

Ettirgenlik ekidir, ayrıca geçişsiz fiilleri geçişli yapar. İşlek olmayan bir ektir.

çıq-ar 22/546

-ir

Ettirgenlik ekidir, ayrıca geçişsiz fiilleri geçişli yapar.

piş-ir-	243/1850
bit-ir-	65/240
tüş-ir-	170/286
keç-ir-	405/33
qaç-ir-	159/4
iç-ir-	232/1588
uç-ir-	385/24

-dir

Ettirgenlik ekidir.

aç-dir-	393/242
art-dir-	219/1245
äyt-dir-	40/55
bil-dir-	315/37
eşit-dir-	24/612
oqıt-dir-	131/311
qäl-dir-	326/327
täp-dir-	351/183
ur-dir-	142/23

-tir

Ettirgenlik ekidir.

aç-tir-	185/364
---------	---------

àrt-tir-	56/10
gäpir-tir-	11/266
kel-tir-	69/344
bàs-tir-	221/1295
çaqır-tir-	215/1142
zerik-tir-	321/182

-giz, -kiz, -qız

Ettirgenlik ekleridir.

kir-giz-	23/565
yür-giz-	384/8
yet-kiz-	346/74
tàp-qız-	157/402
ot-qız-	172/41
yàt-qız-	41/82

-güz, -küz, -güz

Ettirgänlik ekleridir.

kör-güz-	9/203
bit-küz-	338/262
yet-küz-	19/477
tol-güz-	3/53

-(i)l

Edilgenlik ekidir.

àç-il- 309/433

äyt-il- 13/311

çaqır-il- 299/193

yàz-il- 271/361

toxtä-l- 196/645

et-il- 387/76

-(i)n

Bu ek, -l ile biten fiil tabanlarına geldiğinde e-
dilgenlik bildirmektedir.

bil-in- 93/384

qıl-in- 130/286

säl-in- 201/779

yul-in- 414/270

Ayrıca diğér tabanlardan da hem dönüŖlü, hem de e-
dilgen fiiller türetmektedir.

yuv-in- 183/310

kiy-in- 239/1754

kör-in- 217/1195

iŖlä-n- 309/440

tàrt-in- 236/1681

-(i)ş

Bu ek isteş fiiller yapmaktadır. "-ş-" eki iki tip ortaklık ifade eder.

Karşılıklı yapılma:

äñlä-ş- 280/580
ät-iş- 81/82
öp-iş- 269/295
qarä-ş- 315/46

Birlikte yapılma:

uç-iş- 31/125
kül-is- 413/245

Bu ek Oluş bildirir.

er-iş- 239/1768

Özbek Türkçesinde bu ekle teşkil edilen bazı fiiller şekil olarak teklik 3. şahıs gibi görünmelerine rağmen anlam olarak çokluk 3. şahıs gibidirler. Bu sebeple bu tür oluşumları çokluk 3. şahıs gibi telâkki etmek yerinde olacaktır.

kir-iş-di (girdiler) 65/247
ket-iş-di (gittiler) 400/432

kel-iş-sin (gelsinler) 19/465

-(i)t

Ettirgenlik ekidir.

äflä-t-	22/548
ciri-t-	292/9
oqı-t-	131/318
yür-it-	261/96
kir-it-	366/237

-iz

Ettirgenlik ekidir.

àq-iz-	367/298
teg-iz-	346/69

-sät

Ettirgenlik ekidir.

kör-sät-	156/372
----------	---------

-mä

Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan ve işleklik derecesi en çok olan fiilden fiil yapma ekidir. Görevi menfi fiil yapmaktır. Bu ekten sonra hiç bir fiilden fiil yapma eki getirilememektir. Bu ekten sonra ancak fiilden isim yapma ekleri ve çekim ekleri getirilmektedir.

äflä-mä- 205/901

kel-mä- 287/758

tut-mä- 251/13

urin-mä- 52/368

-(i)msirä

İşlek olmayan bir ektir.

kül-imsirä- 110/167

yıqlä-msirä- 30/84

Fiil ÇEKİMİ

Cümlede yüklem görevinde bulunan fiil veya isim soylu kelimelerin zaman, şahıs, teklik ve çokluk kavramı veren eklerle girdiği şekile "fiil çekimi" denir.

I- Fiillerde ŞAHIS EKLERİ

Şahıs eki fiil çekiminde şahıs belirten ektir. Özbek Türkçesinde üç grup şahıs eki vardır.

1. Grup şahıs ekleri:

Teklik 1. şahıs : -mān

2. şahıs : -sān

3. şahıs : - , -di, -ti, -dir (isim çekiminde kullanılır.)

Çokluk 1. şahıs : -miz

2. şahıs : -siz(lār)

3. şahıs : - , -lār, -ti(lār), -di(lār)

2. Grup şahıs ekleri:

Teklik 1. şahıs : -m

2. şahıs : -ñ

3. şahıs : -

Çokluk 1. şahıs : -k

2. şahıs : -ñiz

3. şahıs : - , -lār

3. Grup şahıs ekleri: Emir ekleridir.

Teklik 1. şahıs : -āy

2. şahıs : -, -gin

3. şahıs : -sin

Çokluk 1. şahıs : -äylik

2. şahıs : -(i)ñiz

3. şahıs : -sin, -sinlär

II- FiİLLERDE KİP

Fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışı zaman ve şahıs kavramlarına bağı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer grubuna "kip" denir. Kipler haber ve dilek kipleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Bu kipler fiillerdeki zaman ekinin bir veya birden çok oluşuna göre, yani fiillerin ek-fiil alıp almadığına bakılarak "basit zaman kipleri" ve "birleşik zaman kipleri" adı altında incelenecektir.

A. BASİT ZAMAN KIPLERİ

Basit zaman, herhangi bir ek-fiil almadan kurulan bir oluş veya kılışın içinde geçtiği ana zaman dilimidir. Görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kipleri basit zaman kipleridir.

a. HABER KIPLERİ

1. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Görülen geçmiş zaman üç şekilde teşkil edilir. Birinci şekilde "-di" eki kullanılır. Görülen geçmiş zamanın -di ile kurulan birinci şekli yakın geçmişi anlatır. Bu

şeklin olumsuzu Türkiye Türkçesinde olduğu gibi "-mä"
ekiyle yapılır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äcrät-di-m 42/111, aç-di-m 264/166, açil-di-m 269/287
äl-di-m 284/696, alış-di-m 157/397, äflä-di-m 280/579
ätül-di-m 239/1750, bäär-di-m 354/263, baqır-di-m 330/
59, başlä-di-m 268/264, ber-di-m 395/294, ,berkit-di-m
244/1884, bil-di-m 156/356, bol-di-m 138/505, buyür-di-m
375/19, cäräflät-di-m 380/137, cönät-di-m 287/778,
çap-di-m 277/503, çağır-di-m 277/513, çıq-di-m 241/
1818, e-di-m 180/249, egil-di-m 262/110, eriş-di-m
354/263, erkälät-di-m 287/764, eşit-di-m 354/264,
gäpir-di-m 279/563, xayrläs-di-m 282/635, işän-di-m
263/135, oqı-di-m 306/358, öp-di-m 262/111, otir-di-m
285/708, otköz-di-m 238/1731, keç-di-m 263/137,
keltir-di-m 330/54, ket-di-m 280/576, kir-di-m 241/
1810, kör-di-m 92/357, körsät-di-m 200/771, kül-di-m
287/759, küy-di-m 146/107, qaç-di-m 260/73, qäl-di-m
210/1024, qarä-di-m 279/545, qayt-di-m 275/449
qıl-di-m 354/263, qoyär-di-m 318/122, qoy-di-m 218/
1214, qutul-di-m 227/1442, sätdir-di-m 116/325,
sindir-di-m 159/20, sorä-di-m 288/794, täniş-di-m
207/928, täp-di-m 44/176, täslä-di-m 287/779,
tebrät-di-m 287/775, toxtä-di-m 118/375, tüşün-di-m

191/541, unut-di-m 264/167, uzät-di-m 267/235,
yàq-di-m 291/882, yät-di-m 262/105, yàz-di-m 200/
770, yeff-di-m 159/21, yıǵlä-di-m 278/527,
yirt-di-m 291/884, yubär-di-m 375/16, zäncirlä-di-m
244/1885

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

Kuvvetlendirme edatları kendilerinden önceki yüklemle-
re bağlama çizgisi ile bağlanırlar.

Örnek: koydim-kü-yä

bol-di-m-kü	317/83
qäl-di-m-kü	243/1865
de-di-m-kü	51/333
e-di-m-kü	125/166
bol-di-m-kü-yä	330/60
qoy-di-m-kü-yä	329/34
bär-di-m-kü-yä	329/29
bol-di-m-dä	94/414
e-di-m-dä	112/225

Bağlama Edatıyla:

Bağlama edatı kendisinden önceki yükleme bitişik yazılır.

Örnek: bildimki

bil-di-m-ki	241/1808
-------------	----------

Olumsuz Şekil:

kör-mä-di-m 282/636, kirit-mä-di-m 222/1322
bil-mä-di-m 169/262, qılış-mä-di-m 282/644
qıl-mä-di-m 250/2035

Soru Şekli:

Soru edatı "mi" kendinden önceki yükleme bitişik yazılır.

Örnek: gäpirdimmi

gäpir-di-m-mi 72/428, aç-di-m-mi 283/671
bol-di-m-mi 285/709, qıl-di-m-mi 280/583

Olumsuz Soru şekli:

kel-mä-di-m-mi 117/347

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

kel-di-ñ 41/76, yür-di-ñ 41/78, kör-di-ñ 69/348,
de-di-ñ 94/438, ber-di-ñ 116/326, qıl-di-ñ 133/372,
hävliq-di-ñ 362/136, körsät-di-ñ 180/246, işlä-di-ñ
180/254, başlä-di-ñ 303/845, de-di-ñ 206/907,
bol-di-ñ 213/1106, qäl-di-ñ 219/1258, otkäz-di-ñ
238/1725, köndir-di-ñ 247/1973

Kuvvetlendirme Edatıyla:

Kuvvetlendirme edatları kendilerinden önceki yüklemle-

re bağlama çizgisi ile bağlanırlar.

ye-di-ñ-kü 107/76

qoy-di-ñ-dä 38/9

Olumsuz Sekil:

de-mä-di-ñ 247/1966

ur-mä-di-ñ 240/1783

qılmä-di-ñ 246/1939

Soru Şekli:

bol-di-ñ-mi 288/780, tıq-di-ñ-mi 314/14, sàl-di-ñ-mi
331/81, bol-di-ñ-mi 349/152, uq-di-ñ-mi 360/94,
bil-di-ñ-mi 14/335, qoy-di-ñ-dä 38/9, eşit-di-ñ-mi
96/480, kör-di-ñ-mi 191/521, kel-di-ñ-mi 197/690,
eriş-di-ñ-mi 238/1766, qal-di-ñ-mi 242/1838,
de-di-ñ-mi 247/1963

Olumsuz Soru Şekli:

eşit-mä-di-ñ-mi 402/477,

Teklik 3. şahıs:

Olumlu Sekil:

kel-di 8/187, ber-di 9/211, öt-di 9/215, qozgat-di 18/436,
körsät-di 18/440, cök-di 18/442, qıl-di 22/557, yubär-di
22/558, kirgiz-di 23/565, toxtät-di 29/71, qoşılış-di

31/104, qoşil-di 31/112, tært-di 31/116, ögiril-di 57/29,
caqır-di 253/57, yum-di 254/97, gävdälän-di 259/24,
täpil-di 264/157, oqı-di 304/300, tisäril-di 306/353,
qıçqır-di 313/550, tegiziş-di 346/67, yät-di 413/252,

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

kel-di-dä 68/320, cıqar-di-yü 110/177, cıq-di-kü 4/76,
kel-di-kü 116/311, tur-di-dä 137/485, keltir-di-dä 158/
429, qıçqır-di-dä 162/85, qayril-di-dä 187/427, bil-di-
kü 188/456, tur-di-dä 220/1281, tüş-di-ye 381/153

Bağlama Edatıyla:

Bağlama edatı "-ki" kendisinden önce gelen yükle-
me bitişik olarak yazılır.

bol-di-ki < boldiki 326/328

qıl-di-ki 160/33, äsil-di-ki 257/153, bəcäril-di-ki
387/88

Olumsuz Şekil:

äl-mä-di 4/85, ber-mä-di 4/93, qäl-mä-di 25/628,
kel-mä-di 29/60, qaqıl-mä-di 36/245, cil-mä-di 70/375,
yoqlä-mä-di 72/419, toxtä-mä-di 76/523, kön-mä-di
77/539, sorä-mä-di 155/331, sez-mä-di, bol-mä-di 284/
698, körin-mä-di 347/85, buzil-mä-di 347/99, indä-mä-di
393/251, täpil-mä-di 415/283

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

de-mä-di-kü 109/150

Soru Şekli:

yer-mi-di 34/187, bol-di-mi 45/195, kel-di-mi 91/331,
qıl-di-mi 164/142, ket-di-mi 170/298, de-di-mi 170/302,
beril-di-mi 182/301, yet-di-mi 190/500, kelis-di-mi
361/127, äyt-di-mi 407/80

Şüphe ve endişe bildiren ek "-kin" ile:

Bu ek soru şeklindeki bir yüklem sonuna getirildiğinde şüphe ve endişe anlatırlar. Bu ek şeklinde olduğu için yükleme bitişik olarak yazılırlar.

ket-di-mi-kin 7/149, tüş-di-mi-kin 62/159, qal-di-mi-kin
173/61, yaz-di-mi-kin 329/27.

Olumsuz-Soru Şekli:

tärän-mä-di-mi 195/625, kel-mä-di-mi 306/359,
kel-mä-di-mi 306/359

Şüphe ve Endişe Bildiren Ek "-kin" ve "-kän < e-kän":

qoy-mä-di-mi-kän 110/166, bol-mä-di-mi-kän 82/126,
bol-mä-di-mi-kän 82/126, qoy-mä-di-mi-kän 110/166,
bit-mä-di-mi-kin 340/323

Cokluk 1. Şahıs:

Olumlu Sekli:

àqlä-di-k 249/2018, àl-di-k 266/225, àliş-di-k 329/43,
äfläş-di-k 280/580, bàr-di-k 105/27, ber-di-k 289/825,
bol-di-k 284/675, cönät-di-k 277/499, çağır-di-k 321/
195, çıq-di-k 264/170, eşit-di-k 349/141, otkäz-di-k
284/676, keç-di-k 248/2003, kel-di-k 289/831,
keltir-di-k 367/299, ket-di-k 51/333, kir-di-k 279/
556, kötär-di-k 208/967, qal-di-k 18/435, qıl-di-k
44/159, qılış-di-k 70/382, tàpşir-di-k 367/301,
toğrilä-di-k 116/332, toy-di-k 319/148, tüş-di-k 282/
632, üz-di-k 264/169

Olumsuz Sekil:

bil-mä-di-k 49/278, köriş-mä-di-k 264/166

Soru Sekli:

çaqırtır-di-k-mi 45/201

Çokluk 2.şahıs:

Olumlu Sekil:

äyt-di-ñiz 205/895, ber-di-ñiz 396/314, bol-di-ñiz
226/1427, de-di-ñiz, 220/1279, eşit-di-ñiz 402/482,
gäpir-di-ñiz 72/429, öt-di-ñiz 360/96, kel-di-ñiz
9/212, kir-di-ñiz 306/365, kör-di-ñiz 92/356,

qàl-di-ñiz 228/1466, qılın-di-ñiz 400/427,
sorä-di-ñiz 107/84, tãp-di-ñiz 216/1177, toxtä-
di-ñiz 118/372, tüş-di-ñiz 9/210, yet-di-ñiz
222/1325, yıǵlä-di-ñiz 150/214, yubär-di-ñiz 143/28

Kuvvetlendirme Edatıyla:

eşit-di-ñiz-ä 214/1133

Olumsuz Şekil:

äyt-mä-di-ñiz 204/858, bär-mä-di-ñiz 4/93,
de-mä-di-ñiz 40/69

Soru Şekli:

zerik-di-ñiz-mi 321/181, àqlä-di-ñiz-mi 249/2017,
bil-di-ñiz-mi 116/324, bol-di-ñiz-mi 306/361,
de-di-ñiz-mi 110/174, eşit-di-ñiz-mi 395/287,
oqı-di-ñiz-mi 306/357, kör-di-ñiz-mi 288/802,
qàl-di-ñiz-mi 139/525, uviş-di-ñiz-mi 185/375,

Olumsuz-Soru şekli:

de-mä-di-ñiz-mi 122/80, sorä-mä-di-ñiz-mi 332/118

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu şekil:

aç-di-lär 90/324, äcin-di-lär 229/1510, axtär-di-lär

330/68, àl-di-lär 414/274, àlqıslä-di-lär 232/1582,
başlä-di-lär 45/196, bät-di-lär 58/72, ber-di-lär
355/303, beril-di-lär 148/157, buril-di-lär 208/979,
ciliş-di-lär 49/289, çekil-di-lär 312/508, çert-
di-lär 286/746, çirmäs-di-lär 5/108, çoqıstir-di-lär
203/846, mäslähätläs-di-lär 42/122, oqı-di-lär 21/
522, oqıt-di-lär 415/294, kältäklä-di-lär 413/254,
kel-di-lär 65/253, köçirtir-di-lär 415/294, kör-di-
lär 75/500, kötäril-di-lär 333/128, kül-di-lär 355/
297, qıstä-mä-di-lär 372/404, tãpiş-di-lär 14/354,
tärt-di-lär 54/431, toxtäl-di-lär 75/504, yubär-di-
lär 87/243, yügür-di-lär 162/86, kel-iş-di 47/226,
kir-iş-di 65/247, çıq-ış-di 161/66, qäl-iş-di 231/
1549

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

äyt-di-lär-kü 20/486, àl-di-lär-dä 77/538,
qıl-iş-mä-di-ä 41/81

Olumsuz Şekil:

äyt-mä-di-lär 332/104, bil-mä-di-lär 88/276, bol-mä-
di-lär 130/290, de-mä-di-lär 75/505, keltir-mä-di-
lär 261/95, qıstä-mä-di-lär 372/404, sorä-mä-di-lär
84/172, yet-mä-di-lär 332/106

Kuvvetlendirme Edatıyla:

ber-mä-di-lär-kü 402/471

Soru Şekli:

yubâr-di-lâr-mi 239/1747 kel-iş-di-mi 361/127

Görülen geçmiş zamanın ikinci şeklinde "-gän" sıfat fiil eki kullanılır. Bu ek, anlatanın çoğunlukla dolaylı bilgi sahibi olduğunu ifade eder. "-gän" eki kullanılan cümlelerde bazen olay veya haberin inanırılığı zayıf olabilir. Bu tür cümleler oldukça geride kalmış olay, iş veya haberi hikâye ederken kullanılır.

Olumsuz şekil iki türlü yapılabilir. Birinci türde "-mä" olumsuzluk eki, ikinci türde "emäs" kullanılır. "-mä" ile teşkil edilen cümlelerde, oldukça önce meydana gelmiş bir iş veya oluşun olumsuz olarak aktarımı söz konusudur. "Emäs" ile yapılan olumsuz şekilde ise, geçmiş bir iş veya oluşun kuvvetli bir reddi dile getirilmektedir.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-gän-män 272/374, bez-gän-män 4/73, cinlän-gän-män 287/757, otkäz-gän-män 286/741, kel-gän-män 65/254, kör-gän-män 191/525, qıl-gän-män 356/313, pişir-gän-män 243/1850, sez-gän-män 3/68, üz-gän-män 309/452, tek-kän-män 64/223, çıq-qan-män 408/123

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

qâl-gän-sän 89/283, qıl-gän-sän 246/1928, qoy-gän-sän
225/1402

Kuvvetlendirme Edatıyla:

qâl-gän-sän-ä 267/251

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

àç-gän 136/442; àçıl-gän 37/257, 57/43, 224/1369, 414/
272; àldir-gän 277/496; àl-gän 136/441, 196/656, 339/
298, 372/405; àlin-gän 14/353; àqar-gän 163/103;
àsil-gän 175/107; àğırlaş-gän 234/1637 ; àynı-gän 235/
1658; àyt-gän 399/403; bàşlâş-gän 62/152; bàşlâ-gän
193/584; ber-gän 48/275, 94/416, 136/462, 402/483;
beril-gän 120/34; bol-gän 2/175, 88/258, 88/264, 135/
433, 144/65, 179/223, 269/301, 283/654, 285/701, 406/73;
bolış-gän 386/65; cıqar-gän 56/11, 98/514; cıqqan 78/
6, 146/115, 283/654, 358/39; çozil-gän 78/19, 111/183;
de-gän 135/435, 136/452, 202/809, 402/492; kel-gän 13/
322, 16/401, 37/261, 78/8, 235/1646, 283/653, 385/44;
keltir-gän 179/224; ket-gän 29/56, 38/2, 48/277, 64/
227, 80/67, 137/474, 234/1638, 339/299, 403/506; kiris-

gän 385/45; köçir-gän 387/101; kör-gän 109/133; köril-gän 389/134; körsät-gän 135/427; kötär-gän 406/57; ösqır-gän 136/451; öç-gän 102/616; öçiril-gän 186/413; oqı-gän 326/310; örgän-gän 312/516; ös-gän 148/162, 340/314; öt-gän 62/173; otkäz-gän 222/1313; otkäzil-gän 178/188; qaç-gän 324/267; qal-gän 28/40, 38/17, 62/176, 113/245, 125/167, 169/282, 189/477, 229/1499, 259/46, 371/370, 385/32; qarä-gän 34/190, 64/221; qatnä-gän 115/286; qayril-gän 388/112; qıl-gän 375/19; qılın-gän 395/307; qoy-gän 82/115; qutur-gän 208/961; sàldır-gän 279/548; sàl-gän 373/411; saqlä-gän 217/1195; sorä-gän 202/807; sözlä-gän 135/425, 136/438; täsläs-gän 22/554; täpsir-gän 88/263; tärqal-gän 182/307; tazälän-gän 175/105; tekkän 38/14; tikil-gän 157/388; tikkän 6/123; toxtäl-gän 333/143; tüş-gän 78/13, 90/321, 136/458, 157/394, 182/299, 182/307, 187/429; tur-gän 79/32, 136/451, 184/338; unutil-gän 88/258; uzät-gän 64/220; yàpil-gän 175/112; yärät-gän 23/587; yät-gän 342/365; yàvläs-gän 170/299; yàyil-gän 318/120; yàzil-gän 198/712, 303/294, 388/109; yec-gän 182/306; yemä-gän 255/114; yubär-gän 326/312; yügür-gän 115/285; yulin-gän 414/270

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

ber-gän-dä 80/75, ör-gän-gän-dä 145/96; qıl-gän-dä

389/138, oqı-gän-kü 219/1248

Olumsuz Şekil:

bol-mä-gän 387/84, çıq-mä-gän 27/7, kel-mä-gän 207/953,
qal-mä-gän 88/259, yàqıl-mä-gän 244/1879

àlin-gän emäs 7/167, bil-gän emäs 83/149, xàhlä-gän
emäs 166/201, qıl-gän emäs 279/555, kör-gän emäs 292/
10, bol-gän emäs 330/58, tært-gän emäs 340/322

Soru Şekli:

bol-gän-mi 39/58, 259/36; kör-gän-mi 274/434; qal-gän-mi
212/1073; qıl-gän-mi 239/1761

Şüphe Edatıyla:

kör-gän-mi-kin 332/118;

Olumsuz-Soru Şekli:

kör-mä-gän-mi 113/252; qutur-mä-gän-mi 194/594
qıl-gän emäs-mi 19/483, pirpiräs-gän emäs-mi 114/255,
aç-gän emäs-mi 126/191

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

àl-gän-miz 235/1653, örgän-gän-miz 398/362, qoy-gän-miz
229/1497, topläniş-gän-miz 230/1533, yür-gän-miz 267/
243

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äyt-gän-siz 127/210, öldirgän-siz 389/144

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

kelgänsiz-dä 66/257, körgänsiz-kü 275/452

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äsil-gän-lär 79/32, äsrä-gän-lär 246/1931, ber-gän-lär 88/264, bil-gän-lär 88/276, bol-gän-lär 80/58, bürkä-gän-lär 3/52, çağır-gän-lär 88/266, de-gän-lär 136/460, evril-gän-lär 403/504, oqtäl-gän-lär 135/436, örgän-gän-lär 408/110, öt-gän-lär 411/180, otir-gän-lär 315/45, ket-gän-lär 112/206, kör-gän-lär 78/3, qäl-gän-lär 358/40, qıl-gän-lär 296/121, qımirlät-gän-lär 394/282, qoy-gän-lär 178/189, soräş-gän-lär 411/179, tärt-gän-lär 376/28, toxtä-gän-lär 2/29, tölä-gän-lär 144/73, toplän-gän-lär, 351/181, yändir-gän-lär 27/9, yäz-gän-lär 136/448, yedir-gän-lär 69/334, ye-gän-lär 255/114, yetil-gän-lär 96/470, yüksältir-gän-lär 37/262, yür-gän-lär 13/323, yolıq-qan-lär 38/8, täslä-ş-gän 22/554, bol-is-gän 386/66

Bağlama Edatıyla:

"-kim" bağlama edatı Özbek Türkçesinde kendisinden önceki yükleme bitişik yazılır.

äflä-gän-lär-kim < äflägänlärkim 136/443

Olumsuz Şekil:

örgän-mä-gän-lär 408/110, qıl-mä-gän-lär 82/109,

qoy-mä-gän-lär 385/41

Kuvvetlendirme Edatıyla:

oqı-mä-gän-lär-kü 281/600

Görülen geçmiş zamanın üçüncü şeklinde "bär" kullanılır ve "-gän" zaman ekine iyelik ekleri ilâve edilir. Bu tür cümlelerde bir iş veya oluşun kuvvetli bir şekilde tasdiki söz konusudur. "Bär" ile teşkil edilen cümleleri olumsuz yaparken "bär" yerine "yoq" kullanılır. Olumsuzluk anlamı veren "yoq"lu cümlelerde, "-gän" ekine "bär" şeklinde olduğu gibi iyelik ekleri eklenir. "Yoq" ile oluşturulan olumsuz şekillerde ise "henüz değil" anlamında kuvvetli bir olumsuzluk mevcuttur. "Yok"lu şekildeki olumsuz anlam diğer olumsuz şekillere göre biraz daha fazladır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

kör-gän-im yoq 22/553, yäyrä-gän-im yoq 66/261,
qıl-gän-im yoq 260/72, päyqa-gän-im yoq 267/253,
bol-gän-im yoq 290/858, ye-gän-im yoq 292/12,
uyäl-gän-im yoq 306/376, öldir-gän-im yoq 391/190,
qayt-gän-im yoq 408/122

Kuvvetlendirme Edatıyla:

kör-gän-im yoq-kü 4/95

Teklik 2. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

istä-gän-iñ yoq 238/1744

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu-Soru Şekli:

tüş-gän-i bär-mi 360/91

Olumsuz Şekil:

köç-gän-i yoq 18/446, түş-gän-i yoq 87/252,
ye-gän-i yoq 116/328, kel-gän-i yoq 165/171,
beril-gän-i yoq 182/302, bol-gän-i yoq 183/313,
öt-gän-i yoq 243/1858, uxlä-gän-i yoq 304/308,
aç-gän-i yoq 338/277, qıl-gän-i yoq 347/77,
qäl-gän-i yoq 351/197, eşitil-gän-i yoq 390/168

Kuvvetlendirme Edatıyla:

ur-gän-i yoq-kü-yä 205/878

Olumsuz-Soru Şekli:

kel-gän-i yoq-mi 305/349, tüş-gän-i yoq-mi 360/91

Çokluk 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

qanıq-qan-imiz yoq 237/1715

Çokluk 3. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

degän-läri yoq 332/114

2. ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Öğrenilen geçmiş zaman iki şekilde teşkil edilir. Birinci şekilde -(i)b zarf fiil eki kullanılır. Bu ek ile teşkil edilen cümlelerde bir kabullenme, bir sonuca varma veya üçüncü bir şahsın söylediklerine dayanılarak anlatma söz konusu olmakla birlikte; kısmen de olsa kabullenme, sonuca varma veya üçüncü şahsın söylediklerine inanma konusunda bir şüphe de söz konusudur. Bu şekil, geçmiş zamanda başlayıp gelecek zamana kadar uzayan iş ve oluşlar için de kullanılabilir. Ayrıca, konuşucu bu zamanı kullanarak ken-

di başından geçen olayları hikâye şeklinde de anlatabilmektedir. Olumsuz şekli "-mä" ekiyle yapılır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

àldir-ib-män 374/447, àl-ib-män 126/184, bol-ib-män 58/54, çärçä-b-män 231/1559, çıq-ib-män 263/138, de-b-män 241/1816, gäpiräyät-ib-män 409/140, otir-ib-män 273/400, ket-ib-män 330/59, qal-ib-män 91/348, qıl-ib-män 155/344, tur-ib-män 243/1859, uxlä-b-män 285/712, unut-ib-män 405/39, yät-ib-män 155/337, ye-b-män 58/64, yür-ib-män 200/765

Kuvvetlendirme Edatıyla:

sàlibmän-ä 59/94

Olumsuz Şekil:

bil-mä-b-män 241/1815

Kuvvetlendirme Edatıyla:

oyläyäl-mä-b-män-dä 59/93

Bağlama Edatıyla:

oylä-mä-b-män-ki 263/141

Soru Şekli:

öl-ib-män-mi 396/323

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bəplä-b-sän 176/129, bil-ib-sän 133/371, qäl-ib-sän
356/316, qoy-ib-sän 180/247, qutur-ib-sän 351/204,

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

ur-ib-sän-kü 91/353

qäl-ib-sän-ü < qälibsänü 112/220

Bağlama Edatıyla:

qıl-ib-sän-ki 375/1

Olumsuz Şekil: (Kuvvetlendirme edatıyla)

çaqır-mä-b-sän-dä 70/378

turibsänmi? 131/326

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

əgri-b-di 18/453, əliş-ib-di 49/297, əsil-ib-di 259/
43, əyni-b-di 410/167, ber-ib-di 94/410, bolış-ib-di
310/477, çıq-ıb-di 319/133, çiri-b-di 218/1228, de-b-
di 360/81, doppəsləş-ib-di 311/485, iç-ib-di 286/748,
öldir-ib-di 405/28, öt-ib-di 288/795, otir-ib-di 396/
330, kel-ib-di 23/578, ketäyät-ib-di 349/133, ket-ib-
di 311/484, qäl-ib-di 73/458, qarä-b-di 70/373,
qıl-ib-di 200/762, qoy-ib-di 311/491, qoyış-ib-di

311/484, qutul-ib-di 311/483, t p-ib-di 310/473,
t rt-ib-di 105/26, t fl stir-ib-di 361/112, tur-ib-
di 222/1326, t s-ib-di 63/178, ur-ib-di 67/303,
yaqınl s-ib-di 285/711, y ril-ib-di 350/163, y t-ib-
di 173/57, yub r-ib-di 5/99, y r-ib-di 260/73,

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bolib-di-d  361/113, bol-ib-di-k  114/257, otir-ib-
di-k  292/11, k y-ib-di-k  117/349, ket-ib-di-y 
354/283, t pil-ib-di-y  196/663

Olumsuz Şekil:

 aqır-m -b-di 59/91, q l-m -b-di 170/289

Soru Şekli:

 gri-b-di-mi 18/455, bol-ib-di-mi 18/441,
buzil-ib-di-mi 123/125

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

otir-ib-miz 230/1532, qoy-ib-miz 233/1612, teg-ib-miz
64/219, tur-ib-miz 235/1651, y t-ib-miz 264/171

Olumsuz Şekil:

qıl-m -b-miz 46/205

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bol-ib-siz 220/1264, çağır-ib-siz 57/33, çıq-ib-siz
56/14, otir-ib-siz 46/208, kel-ib-siz 350/158, ket-
ib-siz 307/378, kör-ib-siz 66/259, qıl-ib-siz 12/
278, qoy-ib-siz 59/88, tært-ib-siz 403/502, yät-ib-
siz 273/409

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

otir-ib-siz-kü 219/1259, tãp-ib-siz-ä 68/329,
tãrt-dir-ib-siz-dä 117/343

Olumsuz Şekil:

bil-mä-b-siz 58/57

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bol-ib-dilär 12/276, çağır-ib-dilär 71/395, otir-ib-
dilär 393/246, qıl-ib-dilär 144/78, täşlä-b-dilär
239/1748, tut-ib-dilär 375/7, ur-ib-dilär 124/129,
uzät-ib-dilär 67/304, yubär-ib-dilär 354/260

Olumsuz Şekil:

qoy-mä-b-dilär 106/50

Öğrenilen geçmiş zamanın ikinci şeklinde ihtimal ve
kuvvetlendirme anlamı veren -gändir eki kullanı-

lır. Bu ekle teşkil edilen şekillerde, geçmişte meydana gelmiş, şüphe, tahmin ve belirsizlik bildiren is ve oluşlardan bahsedilir.

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

eşit-gändir-sän 96/485

Teklik 3. Şahıs:

bol-gändir 5/113, buyür-gändir 322/213, 147/130, eşit-gändir 347/76, eşit-gändir 338/270, oylä-gändir 262/113, kir-gändir 90/317, qäl-gändir 285/712, qılış-gändir 93/393, tıp-gändir 298/154, uxlä-gändir 381/167, yät-gändir 365/212, yetküz-gändir 163/120, yıglä-gändir 262/114

Kuvvetlendirme Edatıyla:

seziş-gändir-dä 210/1006

Cokluk 2. Şahıs:

çärçä-gändir-siz 243/1867

3. ŞİMDİKİ ZAMAN

Özbek Türkçesinde şimdiki zaman üç şekilde teşkil edilebilir. Birinci şekilde "-yöp" eki kullanılır. "-yöp" eki ile teşkil edilen şekillerde devam etmekte

olan iş ve oluştan bahsedilir.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ket-yöp-män 165/156

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äl-yöp-ti 173/60, bol-yöp-ti 165/163, çäl-yöp-ti 163/
123, qıl-yöp-ti 168/251

Şimdiki zaman, ikinci şekilde "-(ä)yätir" veya
"-(i)b yätir" ekleri ile teşkil edilir. Bu eklerle
teşkil edilen şekillerde, şimdiki zamanda yapılan bir
iş veya oluşun geçmişte başlayıp gelecekte de devam
etmesi söz konusudur.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bär-äyätir-män 118/377, gäpir-äyätir-män 15/376,
ket-äyätir-män 260/74, kör-äyätir-män 282/638,
kül-äyätir-män 72/430, qıynäl-äyätir-män 17/413,
cönät-ib yätirmän 23/570, sorä-b yätirmän 216/1170

Kuvvetlendirme Edatıyla:

öt-âyâtir-mân-kü 207/931

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-y-âyâtir-sân 212/1069, de-b yâtirsân 70/361

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

âç-âyâtir 398/368, âl-âyâtir 184/356, bâr-âyâtir 266/
226, ber-âyâtir 173/75, çağır-âyâtir 181/271, öt-âyâtir
274/429, kel-âyâtir 277/514, ket-âyâtir 272/387,
kör-âyâtir 260/56, qâl-âyâtir 201/784, qıl-âyâtir 300/
212, quv-âyâtir 286/740, säyrä-yâtir 196/654,
yeñil-âyâtir 201/782, âgri-b yâtir 233/1613

Soru Şekli:

gäpir-âyâtir-mi 406/68

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

qâl-âyâtir-siz 34/191, äyt-âyâtir-siz 68/324,
gäpir-âyâtir-siz 57/30, yäşir-ib yâtir-siz 150/222

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

ket-âyâtir-siz-ä 15/356

Soru Şekli:

ket-äyätir-siz-mi 208/972, köc-äyätir-siz-mi 309/448,
esit-äyätir-siz-mi 71/394

Çokluk 3. Şahıs:

böl-äyätir-lär 274/427, qıl-äyätir-lär 299/180

Şimdiki zamanda üçüncü şekilde "-mäqdä" eki kullanılır. Bu ekle teşkil edilen şekillerde yapılan iş ve oluşun devamlılığı söz konusudur. Yapılan iş ve oluşun kesinlikle başlamış ve devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

turmäqdä 57/43, ötmäqdä 201/785

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-mäqdä-lär 398/376

"-mäqdä" ekiyle yapılan şimdiki zamanın olumsuzu yoktur.

Özbek Türkçesinde şimdiki zaman yätmäq, yürimäq,

otirmàq ve turmàq fiilleriyle de teşkil edilebilir. Bu yardımcı fiillerle teşkil edilen cümlede asıl fiil köküne "-(i)b" veya "-ä" ekini alırken yardımcı fiil ise köküne -(i)b ve şahıs ekini alır.

"yätmàq" fiiliyle kurulan şekillerde, söz konusu anda yapılmakta olan iş ve oluştan bahsedilir. Bu iş ve oluş geçmişte başlayıp geleceğe kadar devam edebilir.

"yürimàq" fiiliyle kurulan şekillerde, çoğunlukla hareket anında veya yer değiştirirken meydana gelen ve alışılmış iş ve oluşlar söz konusudur.

"otirmàq" fiiliyle kurulan şekillerde, çoğunlukla yavaş bir hızla yapılan bir iş veya oluştan bahsedilir.

"turmàq" fiiliyle kurulan şekillerde, durmadan bir-biri ardına tekrarlanarak sürüp giden iş ve oluşlardan bahsedilir.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

qorq-ib yät-ib-män	158/414
bol-ib yür-ib-män	350/159
sürüştir-ib yür-ib-män	200/765
tut-ib otir-ib-män	91/351
kör-ib otir-ib-män	273/400

kör-ib tur-ib-män	191/529
säsil-ib tur-ib-män	209/1001

Teklik 2. Şahıs:

Soru Şekli:

bol-ib tur-ib-sän-mi	131/326
----------------------	---------

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

uxlä-b yät-ib-di	91/334
qaynä-b yät-ib-di	173/57
küt-ib yät-ib-di	185/367
qıstä-b yät-ib-di	211/1030
oqı-b yät-ib-di	275/446
qıl-ib yür-ib-di	182/288
kel-ib otir-ib-di	68/322
körin-ib tur-ib-di	94/408
qaç-ib tur-ib-di	222/1326
ägri-b tur-ib-di	229/1494
körin-ib tur-ib-di	244/1888
qıl-ib tur-ib-di	399/394
bol-ib tur-ib-di	76/519
äyni-b tur-ib-di	120/33

Kuvvetlendirme Edatıyla:

qıl-ib otir-ib-di-kü 293/25

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

içiş-ib otir-ib-miz 230/1532

oqı-b tur-ib-miz 235/1651

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-ib otir-ib-siz 155/349

Çokluk 3. Şahıs:

Kuvvetlendirme Edatıyla:

qıl-ib otir-ib-di-kü 292/11

4. GELECEK ZAMAN

Gelecek zaman dört çeşittir. Birinci şeklinde ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine "-ä", ünlüyle bitenlere "-y" eki eklenir. Bu eklerle yapılan şekiller, çoğunlukla yakın gelecek zaman ifade eder; bu sebeple şimdiki zamana çok yakın bir anlam taşır. Bu zaman, genellikle geniş zamanda olduğu gibi tekrarlanan ve alışılmış iş ve oluşlar için de kullanılmaktadır.

Olumsuz şekli "-mä" eki ile yapılır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

aç-ä-män 215/1153, axtär-ä-män 128/250, àl-ä-män 140/558, àliş-ä-män 296/112, äyt-ä-män 47/250, bəcär-ä-män 141/571, bär-ä-män 396/335, ber-ä-män 377/79, bil-ä-män 66/255, bildir-ä-män 237/1707, bol-ä-män 413/233, eşit-ä-män 277/494, et-ä-män 223/1352, gäpir-ä-män 348/102, kel-ä-män 165/165, ket-ä-män 151/230, kör-ä-män 376/44, qäl-ä-män 14/339, qäldir-ä-män 370/341, qıl-ä-män 263/132, qoş-ä-män 52/376, qoy-ä-män 60/125, sev-ä-män 268/263, sevin-ä-män 343/387, tıp-ä-män 272/366, teg-ä-män 292/6, tut-ä-män 370/336, uzät-ä-män 61/129, yät-ä-män 210/1025, yubär-ä-män 305/346, yür-ä-män 247/1958, sorä-y-män 408/121, cönä-y-män 60/123, cärçä-y-män 285/725, cidä-y-män 272/378, de-y-män 358/24, oxsä-y-män 341/349, oqı-y-män 272/383, qarä-y-män 296/124, sänä-y-män 236/1693, täni-y-män 276/489, täyinlä-y-män 302/256, toğrilä-y-män 222/1333, tünä-y-män 408/120, yärä-y-män 412/222, yäsä-y-män 297/141, yäyrä-y-män 343/389, yıglä-y-män 391/193

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

qarä-y-män-dä 284/693, de-y-män-dä 48/263, àl-ä-män-ü 287/772, bol-ä-män-ü 110/168, äyt-ä-män-dä 44/159

Bağlama Edatıyla:

äyt-ä-män-ki 139/516, kör-ä-män-ki 236/1683

Olumsuz Şekil:

alış-mä-y-män 296/111, äflä-mä-y-män 268/259, äyä-mä-y-män 180/244, bär-mä-y-män 22/549, ber-mä-y-män 157/397, bil-mä-y-män 380/130, de-mä-y-män 336/213, istä-mä-y-män 284/690, oylä-mä-y-män 284/678, keltir-mä-y-män 365/205, qarä-mä-y-män 393/253, qıl-mä-y-män 311/504, qorq-mä-y-män 351/203, säl-mä-y-män 93/405, teg-mä-y-män 261/79, unut-mä-y-män 61/128, yàqtir-mä-y-män 227/1445, yolä-mä-y-män 164/133

Kuvvetlendirme Edatıyla:

bil-mä-y-män-kü 285/704

Soru Şekli:

aç-ä-män-mi 392/213, tölä-y-män-mi 316/75, àl-ä-män-mi 341/337, bil-ä-män-mi 354/274, iç-ä-män-mi 380/143, otir-ä-män-mi 244/1894, qayt-ä-män-mi 391/191, qoş-ä-män-mi 51/355, qoy-ä-män-mi 226/1418, sev-ä-män-mi 280/585, ber-ä-män-mi 110/172,

Olumsuz-Soru Şekli:

àl-mä-y-män-mi 105/32, sorä-mä-y-män-mi 104/21

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äyt-ä-sän 139/527, bär-ä-sän 170/302, ber-ä-sän 181/265, bil-ä-sän 335/200, bol-ä-sän 380/144, buz-ä-sän 157/396, cirkän-ä-sän 235/1666, gäpir-ä-sän 236/1689, oynaş-ä-sän 260/58, oynät-ä-sän 260/58, kel-ä-sän 215/1136, ket-ä-sän 229/1495, kön-ä-sän 263/142, kör-ä-sän 337/242, kül-ä-sän 72/428, qaç-ä-sän 81/83, qäl-ä-sän 26/647, qaşin-ä-sän 235/1650, qıl-ä-sän 139/515, tüş-ä-sän 325/299, ülgür-ä-sän 196/666, uyğät-ä-sän 215/1155, yet-ä-sän 202/821, zerik-ä-sän 232/1568, qıl-ä-sänlär 317/79, tur-ä-sänlär 348/107, de-y-sänlär 318/114

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bil-ä-sän-kü 214/1122, gäpir-ä-sän-dä 146/121

Bağlama Edatıyla:

bil-ä-sän-ki 256/127, bol-ä-sän-ki 238/1743

Soru Şekli:

qoyäl-ä-sän-mi 222/1338, eşit-ä-sän-mi 197/676, äyt-ä-sän-mi 322/225, ber-ä-sän-mi 156/378, bil-ä-sän-mi 225/1404, ket-ä-sän-mi 210/1004, qoy-ä-sän-mi 14/332, säl-ä-sän-mi 261/78, tän-ä-sän-mi 240/1783, yäz-ä-sän-mi 129/269, de-y-sän-mi 93/400

Olumsuz Şekil:

ber-mä-y-sän 411/201, cönät-mä-y-sän 147/146, de-mä-y-sän 174/85, indä-mä-y-sän 104/8, işän-mä-y-sän 322/205, oqı-mä-y-sän 348/120, qoy-mä-y-sän 120/33, täni-mä-y-sän 108/116, tölä-mä-y-sän 248/1995, tüşün-mä-y-sän 364/183, indä-mä-y-sänlär 314/14

Olumsuz-Soru:

bil-mä-y-sän-mi 380/132, äyt-mä-y-sän-mi 310/470, istä-mä-y-sän-mi 287/761, qoy-mä-y-sän-mi 14/332

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

açıl-ä-di 309/433, àl-ä-di 82/102, àrt-ä-di 134/388, àsil-ä-di 354/269, äylän-ä-di 39/29, äyläntir-ä-di 270/326, äyt-ä-di 93/389, bàr-ä-di 367/254, bil-ä-di 274/433, bildir-ä-di 260/51, bilin-ä-di 275/457, bol-ä-di 401/449, çağır-ä-di 74/466, çekin-ä-di 236/1681, deyil-ä-di 400/424, gäpir-ä-di 349/129, iç-ä-di 346/62, işän-ä-di 173/71, öçir-ä-di 349/137, oqıt-ä-di 277/494, öl-ä-di 366/229, öp-ä-di 25/635, örgät-ä-di 312/518, öt-ä-di 81/95, ötil-ä-di 388/121, otir-ä-di 406/73, kel-ä-di 408/108, keltir-ä-di 46/210, ket-ä-di 299/187, kör-ä-di 401/451, kül-ä-di 236/1678, qaç-ä-di 371/379, qoy-ä-di 163/122, sàçil-ä-di 114/261, sàl-ä-di 171/14, säyrät-ä-di 11/267, tàp-ä-di

179/227, tãpil-ä-di 210/1028, teg-ä-di 38/21, yät-ä-di 265/203, yet-ä-di 157/400, yügür-ä-di 365/221 äldä-y-di 194/600, äflä-y-di 344/9, bāglä-y-di 65/230, oylä-y-di 408/123, çäyqa-y-di 340/308, de-y-di 13/310, eslä-y-di 80/60, xorlä-y-di 236/1678, oxsä-y-di 218/1235, oqı-y-di 272/374, sorä-y-di 210/1004, ye-y-di 281/620

Kuvvetlendirme Edatıyla:

bät-ä-di-yü 219/1249, ber-ä-di-dä 146/105, bol-ä-di-dä 60/110, bol-ä-di-kü 188/460, de-y-di-kü 311/496, iç-ä-di-dä 373/415, kel-ä-di-dä 241/1803, qıl-ä-di-yü 192/562, yür-ä-di-dä 298/165

Bağlama Edatıyla:

oylä-y-di-ki 178/186, aş-ä-di-ki 80/73, äyt-ä-di-ki 323/240

Olumsuz Şekil:

aş-mä-y-di 309/430, äflä-mä-y-di 343/401, äyt-mä-y-di 326/309, ber-mä-y-di 322/218, bilin-mä-y-di 221/1307, bil-mä-y-di 349/148, bol-mä-y-di 178/182, cönät-mä-y-di 410/156, cıqar-mä-y-di 22/546, cıq-mä-y-di 349/140, de-mä-y-di 78/3, et-mä-y-di 24/594, gäpir-mä-y-di 85/190, istä-mä-y-di 274/419, oqı-mä-y-di 279/555, öl-mä-y-di 163/118, öt-mä-y-di 379/106, oylä-mä-y-di 145/95, kel-mä-y-di 232/1568, ket-mä-y-di

236/1680, körin-mä-y-di 366/250, qarä-mä-y-di 298/163,
sev-mä-y-di 90/315, teg-mä-y-di 136/456, tur-mä-y-di
367/266, yärä-mä-y-di 11/251, yet-mä-y-di 125/160,
yür-mä-y-di 272/367

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

kel-mä-y-di-kü 140/541, ber-mä-y-di-dä 336/222,
bol-mä-y-di-dä 331/98, işlä-mä-y-di-yü 204/875,
oxşä-mä-y-di-kü 196/651

Bağlama Edatıyla:

bil-mä-y-di-ki 262/114

Soru Şekli:

äyt-ä-di-mi 274/435, bol-ä-di-mi 41/99, çap-ä-di-mi
57/39, ket-ä-di-mi 124/134, kir-ä-di-mi 254/80, qıl-ä-
di-mi 189/472, tur-ä-di-mi 163/126, yap-ä-di-mi 106/
68, yet-ä-di-mi 294/66, oqı-y-di-mi 348/124

Olumsuz-Soru Şekli:

äl-mä-y-di-mi 53/383, äyt-mä-y-di-mi 360/76, bol-mä-y-
di-mi 405/30, de-mä-y-di-mi 271/344, istä-mä-y-di-mi
113/247, öl-mä-y-di-mi 34/188, otir-mä-y-di-mi 195/625,
kel-mä-y-di-mi 146/115, qäl-mä-y-di-mi 408/124, yärä-
mä-y-di-mi 53/386

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

açdır-ä-miz 393/242, àl-ä-miz 17/426, bàr-ä-miz 276/476, bàstir-ä-miz 221/1295, ber-ä-miz 349/147, bil-ä-miz 331/93, cönät-ä-miz 45/177, çağırtir-ä-miz 45/184, gäpläş-ä-miz 400/437, işàn-ä-miz 201/797, otir-ä-miz 76/521, kel-ä-miz 282/624, ket-ä-miz 221/1288, kör-ä-miz 269/292, qâl-ä-miz 364/177, qıl-ä-miz 311/501, qılış-ä-miz 304/317, tãp-ä-miz 166/189, yàz-ä-miz 129/262, bàslä-y-miz 30/99, cönä-y-miz 228/1467, de-y-miz 398/363, istä-y-miz 248/1981, işlä-y-miz 17/427, sorä-y-miz 331/84, toğrilä-y-miz 301/230, toxtä-y-miz 278/529, tüylä-y-miz 67/293, yàmänlä-y-miz 129/264

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

çaqır-ä-miz-ü 317/92, bàr-ä-miz-dä 76/520, bil-ä-miz-dä 94/431, qıl-ä-miz-dä 207/940, qoy-ä-miz-dä 331/84, de-y-miz-dä 332/100

Bağlama Edatıyla:

işàn-ä-miz-ki 248/2002

Olumsuz Şekil:

bil-mä-y-miz 204/854, kötär-mä-y-miz 363/174, qoy-mä-y-miz 92/379, tegizdir-mä-y-miz 364/199, unut-mä-y-miz 269/297

Soru Şekli:

ber-ä-miz-mi 52/372, çağır-ä-miz-mi 147/142, oynä-y-

miz-mi 52/372

Olumsuz-Soru Şekli:

ket-mä-y-miz-mi 52/357

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

otir-ä-siz 231/1563, kel-ä-siz 208/962, ket-ä-siz 205/
880, kir-ä-siz 254/91, kör-ä-siz 275/456, körin-ä-siz
270/332, kül-ä-siz 156/370, qaç-ä-siz 306/368, qal-ä-
siz 388/111, qayt-ä-siz 176/150, qıl-ä-siz 377/84,
qoy-ä-siz 293/41, sevin-ä-siz 343/388, şaşıl-ä-siz
76/535, tüş-ä-siz 308/426, yür-ä-siz 252/42, àl-ä-
siz 303/282, àrt-ä-siz 217/1202, äyt-ä-siz 66/270,
ber-ä-siz 177/165, bil-ä-siz 75/486, bol-ä-siz 269/
307, eşit-ä-siz 254/86, oqı-y-siz 198/698, oylä-y-siz
298/171, sorä-y-siz 104/16, äyblä-y-siz 122/94,
kör-ä-sizlär 74/480

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

ber-ä-siz-dä 117/333, bil-ä-siz-ä 4/87, bil-ä-siz-kü
134/409, qoş-ä-siz-dä 169/265, bil-ä-siz-kü 74/467,
bol-ä-siz-ü 60/102, ber-ä-sizlär-dä 115/297

Bağlama Edatıyla:

äyt-ä-siz-ki 171/15, bil-ä-siz-ki 249/2023

Olumsuz Şekil:

oqı-mä-y-siz 270/334, täni-mä-y-siz 407/82, teg-mä-y-siz 193/574, yür-mä-y-siz 264/158, àl-mä-y-siz 222/1324, äyt-mä-y-siz 67/283, gäpir-mä-y-siz 351/200, indä-mä-y-siz 16/381, bil-mä-y-sizlär 405/32

Kuvvetlendirme Edatıyla:

kir-mä-y-siz-kü 106/63

Soru Şekli:

äyt-ä-siz-mi 147/149, bil-ä-siz-mi 230/1532, gäpir-ä-siz-mi 129/270, täni-y-siz-mi 276/487, de-y-siz-mi 69/334

Olumsuz-Soru Şekli:

qaç-mä-y-siz-mi 394/263, qoy-mä-y-siz-mi 267/249, täniştir-mä-y-siz-mi 267/232, tãp-mä-y-siz-mi 53/407, zerik-mä-y-sizmi 307/382, àl-mä-y-sizmi 122/95, äyt-mä-y-siz-mi 27/19, ber-mä-y-siz-mi 29/76

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

àl-ä-dilär 276/473, bəcär-ä-dilär 199/738, bär-ä-dilär 365/211, bäs-ä-dilär 1/12, ber-ä-dilär 366/243, bil-ä-dilär 409/132, bol-ä-dilär 366/251, örgät-ä-dilär 171/22, öt-ä-dilär 363/160, kel-ä-dilär 228/1489, ket-ä-dilär 237/1698, kiriş-ä-dilär 365/227, kör-ä-dilär 202/801, körsät-ä-dilär 281/606, kötär-ä-dilär 38/23, qal-ä-

dilär 148/160, qıl-ä-dilär 239/1760, qoy-ä-dilär 366/238, sàvun-ä-dilär 284/688, sindir-ä-dilär 260/63, tàp-ä-dilär 363/159, tiriş-ä-dilär 39/25, yàlvàr-ä-dilär 299/178, yàt-ä-dilär 274/424, yubàr-ä-dilär 391/191, bàşlä-y-dilär 362/146, de-y-dilär 173/68, istä-y-dilär 274/418, oxsä-y-dilär 409/130, oylä-y-dilär 78/5, sözlä-y-dilär 80/70, täşlä-y-dilär 366/248, ye-y-dilär 299/199, saqlä-y-[di]lär 142/15, çıq-ış-ä-di 56/16

Olumsuz Şekil:

äçin-mä-y-dilär 202/805, àl-mä-y-dilär 237/1696, bermä-y-dilär 408/107, istä-mä-y-dilär 202/820, tàrt-mä-y-dilär 38/20, qàliş-mä-y-[di]lär 398/372

Soru Şekli:

kör-ä-dilär-mi 113/249, tur-ä-dilär-mi 186/408

Olumsuz-Soru Şekli:

bol-mä-y-dilär-mi 143/32, de-mä-y-dilär-mi 164/144, kör-mä-y-dilär-mi 201/787, sin-mä-y-dilär-mi 151/246

İkinci çeşit gelecek zaman "-äcäk" ekiyle teşkil edilir. Bu zaman kesinlik, yani işin mutlaka yapılacağını bildirir.

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

eşit-əcək 131/318, oqı-y-əcək 131/318, kir-əcək 180/
232, səl-əcək 180/233, üz-əcək 184/357, təslə-y-əcək
184/358, xayrləş-əcək 184/359, ket-əcək 184/360

Olumsuz Şekil:

bol-mə-y-əcək 227/1446

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

kör-əcək-siz 269/303

Çokluk 3. Şahıs:

əl-əcək-lər 277/510

Üçüncü çeşit gelecek zamanda "-məqçı" eki kullanılır. Bu gelecek zaman "arzu, istek ve niyet" ifade eder. Bu şekilde yapılması düşünülen iş ve oluş söz konusudur.

Olumsuz şekli "emäs" ile yapılır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bär-məqçı-män 207/928, ber-məqçı-män 284/697, keç-

màqçi-män 139/527, kel-màqçi-män 5/100, köç-màqçi-män
293/43, qıl-màqçi-män 287/760

Olumsuz Şekil:

Olumsuz şekil "emäs" ile yapılır.

teg-màqçi emäs-män 363/170, uçräs-màqçi emäs-män
183/311, teg-màqçi emäs-män 261/79, şaşıl-màqçi emäs-
män 286/750

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bär-màqçi-sän 177/157, de-màqçi-sän 217/1204, qıl-
màqçi-sän 184/340, yetkiz-màqçi-sän 181/259

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-màqçi 190/498, ber-màqçi 321/198, qıldır-màqçi
321/199

Eserin iki yerinde Eski Türkçe'de kullanılan ve gelecekteki bir arzu veya niyeti ifade etmeye yara-
yan "-qay" ve "-gäy" eklerine rastlanmıştır. Bu ek-
ler şekil itibarıyla teklik 3. şahıs olduğundan bu
bölüme alınmıştır.

tap-qay 103/650

bol-gay-kim (Bağlama Edatıyla) 360/101

Soru Şekli:

agdaril-maqci-mi 124/131, kotar-maqci-mi 124/132

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

aybla-maqci-miz 249/2008, esit-maqci-miz 240/1776,

qoy-maqci-miz 230/1519

Olumsuz Şekil:

aybla-maqci emäs-miz 245/1919,

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-maqci-siz 57/45

Dördüncü şekil belirsiz gelecek zamandır. Belirsiz gelecek zaman -(ä)r ekiyle teşkil edilir. Bu ekle yapılan şekillerde, mümkün olduğunca gerçekleştirilecek, gelecekte gerçekleşmesi tahmin edilen iş ve oluşlar söz konusudur.

Bu zamanın olumsuzunu "-mäs" ekiyle yapılır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

âl-är-män 301/251, eplä-r-män 223/1339, eşitdir-är-
män 253/69, ket-är-män 301/232, sorä-r-män 355/293.
tur-är-män 262/104

Olumsuz Şekil:

qıläl-mäs-män 375/2, turäl-mäs-män 223/1343

Şüphe ve Endişe Bildiren Ek "-kin" :

ketäl-är-mi-kin-män 399/404

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bär-är-sän 208/976, ber-är-sän 182/290, çağırtır-är-
sän 147/137, tur-är-sän 233/1610

Şüphe ve Endişe Bildiren Ek "-kän < e-kän":

kel-är-mi-kän-sän? 215/1136

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-är 268/280, bil-är 40/63, bol-är 356/312, örgänär
315/29, oynä-r 41/87, kel-är 263/130, qäl-är 7/151,
qıl-är 378/96, táp-är 115/293, yäsä-r 41/88

Olumsuz Şekil:

de-mäs 6/128, bol-mäs 34/178, bil-mäs 109/149,
öl-mäs 163/117, qalışmäs 202/810

Kuvvetlendirme Edatıyla:

kel-mäs-ä 97/501

Soru Şekli:

Şüphe ve Endişe Bildiren Ekler "-kin" ve "-kän < e-kän":

äflä-r-mi-kän 286/729, bol-är-mi-kän 302/265, bol-är-
mi-kin 378/98, iläs-är-mi-kän 295/78, kel-är-mi-kin
117/359, körsät-är-mi-kin 401/461, sorä-r-mi-kin 396/
332, tápil-är-mi-kin 314/12, tüş-är-mi-kin 408/104,
yäsir-är-mi-kin 109/150, yet-är-mi-kän 154/322

Olumsuz-Soru Şekli:

Şüphe ve Endişe Bildiren Ekler "-kin" ve "-kän < e-kän":

äl-mäs-mi-kin 376/41, qäl-mäs-mi-kän 241/1823,
qamä-mäs-mi-kin 403/493

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bâr-är-miz 208/965, örgätdir-är-miz 315/31, kör-är-
miz 298/172, qoy-är-miz 376/44, tãp-är-miz 223/1348

Şüphe ve Endişe Bildiren Ek "-kän < e-kän":

ket-är-mi-kän-miz 222/1332

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ket-är-siz 301/231, qoy-är-siz 301/248, uxlä-r-siz
231/1564, àl-är-siz 42/118, ber-är-siz 182/303,

Şüphe ve Endişe Bildiren Ek "-kän < e-kän":

Täni-r-mi-kän-siz 300/216

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-ärlär 377/54

b. DİLEK KIPLERİ:

Söz söyleyenin, eylem hakkındaki niyet veya duygusu-
nu ifade eden kipler, bu çerçeveye içine girer. Bu fiiller

genel bir anlamda istek ifade etmektedir. Dilek kiplerine ait ekler, haber kiplerinde görüldüğü gibi belirli bir zaman kavramı taşımamaktadır; söz konusu eklerden ancak eylemin tarzına ait anlam çıkarmak mümkündür.

1. DİLEK-ŞART KİPİ:

Esas cümledeki oluş ve kılışın gerçekleşmesini şarta veya dileğe bağlayan yardımcı cümle yüklemine kipi. Özbek Türkçesinde bu kip fiil kök ve gövdesine "-sä" eki getirilerek kurulur.

Olumsuz şekli "-mä" ekiyle yapılır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

aç-sä-m 277/508, äylän-sä-m 326/324, äyt-sä-m 229/1492, bär-sä-m 275/446, ber-sä-m 335/198, bil-sä-m 218/1236, boğ-sä-m 272/384, bol-sä-m 122/82, bäs-sä-m 66/279, cönät-sä-m 323/241, çıq-sä-m 238/1734, de-sä-m 218/1236, eşit-sä-m 273/393, gäpir-sä-m 281/613, öldir-sä-m 108/102, otir-sä-m 301/232, otkäz-sä-m 13/309, kel-sä-m 215/1140, keltir-sä-m 370/336, kör-sä-m 210/1026, qaqsät-sä-m 66/278, qäl-sä-m 49/298, qarä-sä-m 173/58, qaytär-sä-m 66/278, qıl-sä-m 357/17, qıstä-sä-m 29/74, qoy-sä-m 326/326, sinä-sä-m 265/201, sindir-sä-m 66/278,

sorä-sä-m 219/1246, tãp-sä-m 200/765, tur-sä-m
285/714, tüşir-sä-m 410/173, tüş-sä-m 285/715, uxlä-
sä-m 256/129, üylän-sä-m 210/1026, yät-sä-m 256/128,
yığlä-sä-m 286/732, yıqıl-sä-m 289/832, yıqıt-sä-m
318/122, yuvin-sä-m 285/715, zerik-sä-m 307/385

Kuvvetlendirme Edatıyla:

täpşir-sä-m-ü < täpşirsämü 127/230

Olumsuz Şekil:

äl-mä-sä-m 43/142, bär-mä-sä-m 169/261, ber-mä-sä-m
94/419, bil-mä-sä-m 307/379, bol-mä-sä-m 248/1986,
boşät-mä-sä-m 156/365, oqı-mä-sä-m 320/174, qıl-mä-
sä-m 243/1861, qoy-mä-sä-m 318/104, täni-mä-sä-m 157/
405, yäflış-mä-sä-m 240/1774, yubär-mä-sä-m 366/241

Kuvvetlendirme Edatıyla:

äflä-mä-sä-m-dä 276/466

Soru Şekli:

ber-sä-m-mi 121/74, ket-sä-m-mi 281/611, sorä-sä-m-mi
285/702, üygät-sä-m-mi 357/18

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

çaqır-sä-m-mi-kän 59/94, kel-sä-m-mi-kän 4/74,
qoy-sä-m-mi-kän 211/1034

Olumsuz-Soru Şekli:

ber-mä-sä-m-mi 357/18

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äl-sä-ñ 235/1652, äyt-sä-ñ 174/84, ber-sä-ñ 235/1654,
bil-sä-ñ 93/402, bol-sä-ñ 199/726, de-sä-ñ 260/75.
xählä-sä-ñ 312/506, oynäş-sä-ñ 260/59, kel-sä-ñ 181/
272, kir-sä-ñ 18/447, qarä-sä-ñ 178/203, qıl-sä-ñ 346/
50, sorä-sä-ñ 217/1194, şaşıl-sä-ñ 254/81, tãp-sä-ñ
115/303, yubär-sä-ñ 186/402, de-sä-ñlär 52/375

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

de-sä-ñ-çi 125/174, gäpir-sä-ñ-çi 157/396, qıl-sä-ñ-çi
115/289

Olumsuz Şekil:

bil-mä-sä-ñ 14/334, bol-mä-sä-ñ 246/1927, iç-mä-sä-ñ
380/146, kel-mä-sä-ñ 360/94, şaşıl-mä-sä-ñ 202/821,
tãp-mä-sä-ñ 128/258, yığıştir-mä-sä-ñ 182/304, äräläs-
mä-sä-ñ 364/196, äyt-mä-sä-ñ-lär 315/24

Kuvvetlendirme Edatıyla:

välaqlä-mä-sä-ñ-çi 107/76

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

əğri-sä 229/1494, əl-sä 253/64, əş-sä 80/73, əyni-sä
151/237, äyt-sä 44/156, bär-sä 415/286, bəslä-sä 39/
37, beril-sä 393/256, ber-sä 88/256, bil-sä 131/320,
bit-sä 274/414, bol-sä 90/316, buyür-sä 325/291, çäl-
sä 160/28, çağır-sä 73/441, çağırtır-sä 60/115, cıq-
sä 151/242, de-sä 81/76, eşitdiril-sä 253/63, eşitdir-
sä 24/612, eşit-sä 135/416, gäpir-sä 10/235, xahlä-sä
207/945, iç-sä 409/130, iləş-sä 370/351, istä-sä 39/
35, işlät-sä 188/459, oxşä-sä 277/492, ökir-sä 161/59,
oqı-sä 346/59, 247/1978, öp-sä 325/290, örtän-sä 408/
111, otır-sä 183/316, öt-sä 154/329, oylä-sä 200/746,
kel-sä 131/324, ket-sä 147/132, kir-sä 173/61, köpäy-
sä 226/1415, köril-sä 386/62, kör-sä 109/136, kötär-
sä 402/488, küy-sä 178/191, qäl-sä 116/315, qarä-sä
168/243, qaşlä-sä 125/157, qılın-sä 360/87, qıl-sä 132/
334, qımirlä-sä 19/482, qıynäl-sä 231/1543, qoy-sä
311/486, säl-sä 78/14, sāvun-sä 284/688, sāvur-sä
115/291, sev-sä 229/1500, soräl-sä 329/48, sorä-sä
182/303, tıp-sä 325/285, tegizil-sä 78/20, tegmä-sä
305/343, tergä-sä 348/122, tur-sä 163/116, tüş-sä
253/53, tüşünmä-sä 79/34, tüşün-sä 131/319, uçrä-sä
388/111, uç-sä 122/76, uzät-sä 284/688, yäflıştirmä-
sä 80/61, yäptir-sä 127/206, yäşä-sä 385/39, yäşir-
sä 109/150, ye-sä 195/634, yıqıl-sä 218/1228, yür-sä
295/80

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bâslâ-sâ-dâ 333/148, bil-sâ-dâ 379/122, bol-sâ-çi
132/351, bol-sâ-dâ 168/234, bol-sâ-yâ 268/273, bol-
sâ-yü 161/59, çaqnâ-sâ-dâ 348/110, otir-sâ-yâ 393/
243, qarâ-sâ-dâ 47/245, tur-sâ-dâ 59/80, uzât-sâ-dâ
82/115, yumil-sâ-dâ 358/49

Şüphe ve Endişe Bildiren Ek "-kin" ve "-kân < e-kân":

bol-sâ-y-kân 151/238, bol-sâ-y-kin 146/102

Olumsuz Sekli:

aç-mâ-sâ 392/227, âsil-mâ-sâ 169/281, âyt-mâ-sâ 377/
78, baqır-mâ-sâ 23/571, bâr-mâ-sâ 393/237, bâslân-mâ-
sâ 251/14, ber-mâ-sâ 263/150, bil-mâ-sâ 85/183, bol-
mâ-sâ 132/352, çıq-mâ-sâ 379/103, de-mâ-sâ 273/399,
kel-mâ-sâ 147/129, ket-mâ-sâ 114/279, körin-mâ-sâ
73/452, kötâr-mâ-sâ 145/86, kül-mâ-sâ 10/224, qâl-mâ-
sâ 270/314, qutul-mâ-sâ 353/257, sev-mâ-sâ 280/589,
târt-mâ-sâ 294/69, toy-mâ-sâ 349/149, tur-mâ-sâ 331/
98, tüş-mâ-sâ 354/266, yet-mâ-sâ 45/183

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bol-mâ-sâ-dâ 374/437, istâ-mâ-sâ-dâ 218/1220, toy-mâ-
sâ-çi 177/167

Soru Sekli:

bol-sä-mi 11/261

Süphe ve Endişe Bildiren Ek "-kin" ve "-kän < e-kän":

bol-sä-mi-kän 11/253, bol-sä-mi-kin 176/135

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äl-sä-k 56/17, äyt-sä-k 159/2, ber-sä-k 205/885,
bil-sä-k 389/131, bol-sä-k 349/146, cönä-sä-k 76/
531, çağır-sä-k 68/323, çağırtır-sä-k 46/208, de-sä-k
23/578, kel-sä-k 270/311, kötär-sä-k 364/177, qıl-
sä-k 44/166, qoy-sä-k 163/110, süriştir-sä-k 94/430,
táp-sä-k 60/112, tur-sä-k 163/108, yefi-sä-k 205/884

Olumsuz Şekil:

äl-mä-sä-k 322/219, bär-mä-sä-k 398/378, bil-mä-sä-k
349/137, birgäläs-mä-sä-k 34/178, çıq-mä-sä-k 168/241,
otır-mä-sä-k 399/395, qavuştir-mä-sä-k 253/51, qoy-mä-
sä-k 41/98, sàldır-mä-sä-k 364/179, süriştir-sä-k 94/
430, táp-mä-sä-k 127/225, tur-mä-sä-k 346/63

Süphe ve Endişe Bildiren Ek "-kän < e-kän":

ket-sä-k-mi-kän 210/1004

Cokluk 2. Sahıs:

Olumlu Şekil:

äyt-sä-ñiz 211/1045, bär-sä-ñiz 280/571, ber-sä-ñiz 271/344, bol-sä-ñiz 276/481, çağırtır-sä-ñiz 97/496, çoz-sä-ñiz 27/19, de-sä-ñiz 65/233, eşit-sä-ñiz 69/351, et-sä-ñiz 240/1788, istä-sä-ñiz 116/307, öt-säñiz 309/431, kör-sä-ñiz 185/387, qal-sä-ñiz 139/522, qarä-sä-ñiz 143/24, qıl-sä-ñiz 176/151, qorqıt-säñiz 171/22, qoy-sä-ñiz 169/277, sàl-sä-ñiz 339/302, sevin-sä-ñiz 343/387, sorä-sä-ñiz 66/255, tur-säñiz 157/390, urış-sä-ñiz 204/874, yubär-sä-ñiz 271/338

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

aç-sä-ñiz-çi 9/211, äyt-sä-ñiz-çi 58/65, buyür-sä-ñiz-ü 125/156, de-sä-ñiz-çi 163/123, gäpir-sä-ñiz-çi 15/375, otır-sä-ñiz-çi 62/167, kel-sä-ñiz-çi 57/31

Olumsuz Şekil:

bär-mä-sä-ñiz 22/549, ber-mä-sä-ñiz 56/16, bol-mä-säñiz 216/1184, qaç-mä-sä-ñiz 394/264, uyğat-mä-sä-ñiz 144/51

Şüphe ve Endişe Bildiren Ek "-kän < e-kän":

çağır-sä-ñiz-mi-kän 59/94

Cokluk 3. Sahıs:

Olumlu Şekil:

ber-sä-lär 384/14, bol-sä-lär 199/744, cıqar-sä-lär
161/60, xählä-sä-lär 76/520, kel-sä-lär 363/174, kör-
sä-lär 113/250, qaldır-sä-lär 326/327, qıl-sä-lär
134/407

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bol-sä-lär-dä 353/240, de-sä-lär-kü 408/108, qıstä-
sä-lär-dä 118/361

Olumsuz Şekli:

ber-mä-sä-lär 369/323, bol-mä-sä-lär 212/1070, de-mä-
sä-lär 348/112, kel-mä-sä-lär 46/207, tüş-mä-sä-lär
291/870

2. İSTEK KİPİ

"-ä" ekiyle teşkil edilir. Bu eke bir yerde rast-
lanmıştır.

Teklik 2. Sahıs:

Olumlu Şekil:

tur-ä-sin 276/475

3. EMİR KİPİ

Teklik 1. Şahıs:

Teklik 1. şahısta istek anlamı vardır. Birinci tekil şahıs emir ya "-(ä)y" veya "-(ä)yin" ekiyle teşkil edilir.

Olumlu Şekil:

äl-äy 104/22, 207/948, 243/1851, 267/240, 50/319;
äylänaqäl-äy 301/235; äylän-äy 5/106; äyt-äy 211/1046;
bär-äy 231/1559, 233/1612, 331/92, 74/484; beraqäl-äy
359/68; ber-äy 139/529, 208/973, 286/726, 96/479, 61/
140, 24/603; bil-äy 212/1059, 283/667, 320/174, 348/
108, bil-äy 396/320; çağırtır-äy 147/135; çıq-ay 18/
434, 97/505; eşitdir-äy 132/351, kel-äy 228/1482,
232/1571, 241/1816, 241/1821, 275/444, 165/157; ket-äy
181/274, 231/1556, 233/1610, 299/187, 16/388; kör-äy
283/665, 42/119, 6/128; kötär-äy 409/125; ölaqäl-äy
157/382; öl-äy 250/2035, öp-äy 262/110, oqı-y 268/
264; örgän-äy 283/667; örgil-äy 102/631; örgül-äy
164/141; öt-äy 409/126, otır-äy 255/122; qäl-äy 66/
258; qaq-ay 310/460; qıl-äy 126/205, 246/1948, 286/
737, 307/385, 379/105, 17/414; qoy-äy 226/1428, 256/
136, 275/442, 285/705, 304/316, 74/485; qutul-äy 260/
73; sindir-äy 112/225; sor-äy 285/702; süriştir-äy
94/421; tıp-äy 283/664; tezlät-äy 158/416; tincit-äy

132/350; uygät-äy 256/136; yàq-ay 255/124; yärimlä-y
138/498; yät-äy 256/129; yäzdir-äy 284/698
äyt-äyin 97/498; ber-äyin 144/53; bol-äyin 248/1987,
415/302; cönä-yin 128/242, öl-äyin 33/162, uxlä-yin
50/317

Baglama Edatıyla:

qıl-äyki 292/21

Olumsuz Şekil:

qarä-mä-y 139/528, sàl-mä-yin 107/83

Soru Şekli:

ber-äy-mi 150/208, 104/16, 140/547, 144/50, 247/1967,
401/443, 401/455; çàp-äy-mi 121/51; kel-äy-mi 121/50;
qıl-äy-mi 292/15, qoş-äy-mi 301/249

Teklik 2. Şahıs:

ikinci tekil şahıs emir ya "-màq" mastar eki atılarak
eksiz veya "-gin" ekiyle teşkil edilir.

Olumlu Şekil:

àç 271/356, àl 95/441, äyt 225/1408, bär 116/317,
ber 11/259, bol 237/1715, buyür 182/304, çàptir 339/
281, çağırtir 99/547, çıq 91/337, de 96/463, eşit
108/105, gäpir, iç 152/258, islät 271/357, oqı 360/

90, öl 411/185, örgän 380/133, ötäber 360/84, otir
188/461, kel 98/522, ket 172/24, körış 277/501, küt
236/1690, qaç 164/143, qàq 145/84, qıl 154/327, qılıs
239/1760, qoy 352/212, sàt 43/145, sil 371/376,
yàz 379/119, yubär 182/292, yür 215/1144
ber-gin 156/378, de-gin 126/196, eplä-gin 319/129

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

äyt-çi 92/375, bär-kü 369/322, gäpir-çi 237/1699,
kel-çi 187/437, kör-çi 352/215, tüşkür-e 140/554
gäpläs-gin-çi 377/81, sorä-gin-dä 122/82

Olumsuz Şekil:

ber-mä 215/1145, gäpir-mä 351/180, öcir-mä 214/1109,
öksit-mä 229/1495, öldir-mä 197/674, körsät-mä 177/
177, küt-mä 213/1096, qäl-mä 97/506, qıl-mä 197/673,
şäsıl-mä 236/1689, şäs-mä 220/1284, tàp-mä 255/121,
täslä-mä 286/738, yet-mä-gin 340/313

Teklik 3. Şahıs:

Teklik 3. şahısta istek anlamı vardır. Üçüncü tekil şahıs emirde "-sin" eki kullanılır.

Olumlu Şekil:

açıl-sin 283/666, aç-sin 270/328, äytil-sin 360/88,
bär-sin 18/457, beril-sin 271/344, ber-sin 144/78,

90, öl 411/185, örgän 380/133, ötäber 360/84, otir
188/461, kel 98/522, ket 172/24, körış 277/501, küt
236/1690, qaç 164/143, qàq 145/84, qıl 154/327, qılış
239/1760, qoy 352/212, sàt 43/145, sil 371/376,
yàz 379/119, yubär 182/292, yür 215/1144
ber-gin 156/378, de-gin 126/196, eplä-gin 319/129

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

äyt-çi 92/375, bär-kü 369/322, gäpir-çi 237/1699,
kel-çi 187/437, kör-çi 352/215, tüşkür-e 140/554
gäpläs-gin-çi 377/81, sorä-gin-dä 122/82

Olumsuz Şekil:

ber-mä 215/1145, gäpir-mä 351/180, öcir-mä 214/1109,
öksit-mä 229/1495, öldir-mä 197/674, körsät-mä 177/
177, küt-mä 213/1096, qäl-mä 97/506, qıl-mä 197/673,
şàsil-mä 236/1689, şàs-mä 220/1284, tàp-mä 255/121,
täşlä-mä 286/738, yet-mä-gin 340/313

Teklik 3. Şahıs:

Teklik 3. şahısta istek anlamı vardır. Üçüncü tekil
şahıs emirde "-sin" eki kullanılır.

Olumlu Şekil:

açil-sin 283/666, aç-sin 270/328, äytil-sin 360/88,
bär-sin 18/457, beril-sin 271/344, ber-sin 144/78,

bil-sin 396/329, bol-sin 217/1203, çağır-sin 45/
188, çağırtır-sin 97/498, çıq-sin 42/114, eşit-sin
334/158, öç-sin 145/89, oqı-sin 275/463, otir-sin
177/176, kel-sin 170/303, qarä-sin 265/195, qoy-sin
332/108, qur-sin 242/1840, sorä-sin 204/869, toxtät-
sin 205/876, tur-sin 293/32, üzil-sin 413/236,
ye-sin 123/118, yet-sin 323/244, zerikmä-sin 275/
448

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bol-sin-dä 116/309, de-sin-çi 127/210, qur-sin-ey 157/
383, uzät-sin-çi 81/79, bol-sin-ü 131/315, eşit-sin-ü
58/60, kel-sin-ü 204/872

Bağlama Edatıyla:

bol-sin-ki 238/1721

Olumsuz Şekil:

äñlä-mä-sin 286/727, ber-mä-sin 322/212, bol-mä-sin
131/316, çıq-mä-sin 313/543, ket-mä-sin 118/363, kör-
mä-sin 311/480, qaç-mä-sin 399/390, tut-mä-sin 353/
232, yür-mä-sin 378/100, zerik-mä-sin 275/448

Olumsuz-Soru Şekli:

bät-mä-sin-mi 216/1162, qal-mä-sin-mi 75/511, bät-mä-
sin-mi 216/1162

Çokluk 1. Teklik:

Birinci çoğul şahıs emir şekli "-(ä)ylik" ekiyle teskil edilir.

Olumlu Şekil:

äl-äylik 281/618, äyt-äylik 203/828, ber-äylik 56/21, bil-äylik 349/139, bol-äylik 271/351, çağırtır-äylik 46/207, eşit-äylik 335/187, gäpir-äylik 271/351, iç-äylik 203/843, işlä-ylik 145/99, öt-äylik 213/1107, oyläs-äylik 68/310, oylä-ylik 128/245, kes-äylik 58/69, ket-äylik 18/437, kir-äylik 379/105, kör-äylik 199/722, qäl-äylik 67/297, qıl-äylik 292/17, qutul-äylik 158/416, tärp-äylik 128/245, tur-äylik 233/1614, tur-äylik 239/1754, tüşir-äylik 42/114, tut-äylik 331/90, yet-äylik 94/425, yum-äylik 246/1934, çıq-aylik 207/952

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bär-äylik-çi 281/620, yäyrä-ylik-dä 29/62

Olumsuz Şekil:

bildir-mä-ylik 40/63, gäpir-mä-ylik 206/904

Soru Şekli:

Olumsuz-Soru Şekli:

yäzil-mä-ylik-mi 76/536

Çokluk 2. Şahıs:

İkinci çoğul şahıs emir şekli, ya "-(i)ñ(lär)" ve-
ya daha kibar anlam katan "-(i)ñiz" ekiyle teşkil edi-
lir.

Olumlu Şekil:

aç-ıñ 32/148, äl-ıñ 62/167, äyt-ıñ 164/133,
bär-ıñ 18/456, bil-ıñ 271/360, bol-ıñ 46/210,
boşä-ñ 316/67, çağır-ıñ 59/97, cıq-ıñ 208/973,
de-ñ 17/430, eşit-ıñ 17/420, iç-ıñ 172/45, öl-ıñ
116/316, oylä-ñ 116/318, kir-ıñ 185/365, kör-ıñ
11/270, sevin-ıñ 9/212, tãp-ıñ 281/604, ye-ñ
176/131, yet-ıñ 302/258, yür-ıñ 243/1867
äyt-ıñiz 392/227, aç-ıñiz 276/482,öp-ıñiz 186/396
äl-ıñlär 28/47, ber-ıñlär 215/1141, cıqar-ıñlär
407/31, gäpir-ıñlär 348/107, kel-ıñlär 5/112,
qäl-ıñlär 231/1556, qıl-ıñlär 98/528, säl-ıñlär
333/134, tur-ıñlär 133/380, tüş-ıñlär 33/156,
yãz-ıñlär 50/318

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

äyt-ıñ-ä 70/380, ber-ıñ-çi 69/349, ber-ıñ-dä 155/
351

Bağlama Edatıyla:

bär-ıñ-ki 248/1998

Olumsuz Şekil:

bol-mä-ñ 44/176, cıqar-mä-ñ 269/290, de-mä-ñ

16/395, gäpir-mä-ñ 380/143, öl-mä-ñ 51/337, oylä-
mä-ñ 176/133, keltir-mä-ñ 139/521, kör-mä-ñ 54/
424, qıl-mä-ñ 341/342, qorq-mä-ñ 271/359, qorqut-
mä-ñ 412/225, qoy-mä-ñ 254/93, sorä-mä-ñ 177/
158, şaş-mä-ñ 156/363, tegiz-mä-ñ 336/209, tur-
mä-ñ 234/1634

qıl-mä-ñlär 93/406, şaş-mä-ñlär 42/106
unut-mä-ñiz 270/317

Kuvvetlendirme Edatıyla:

bol-mä-ñ-ä 7/162

Çokluk 3. Şahıs:

Üçüncü çoğul şahıs emir, "-sinlär" ekiyle teşkil
edilir.

Olumlu Şekil:

aç-sinlär 393/242, bol-sinlär 49/285, çıq-sinlär
177/179, kel-sinlär 409/126

Olumsuz Şekil:

qärälä-mä-sinlär 237/1701, zerik-mä-sinlär 232/1591

4. GEREKLİK KİPİ:

Gereklik kipi, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın

yapılması gerekli olduğunu bildirir. Bu kipte, "keräk" kelimesi kullanılarak, fiil kök veya gövdesine "-(i)ş" isim fiil eki eklenir. "(i)ş" isim fiil ekine de iyelik ekleri ilâve edilir.

Olumsuzu "emäs" ile teşkil edilir.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil

äl-iş-im keräk 283/660,
bil-iş-im keräk 93/401,
ber-iş-im keräk 278/539,
dey-iş-im keräk 278/541,
oylä-ş-im keräk 290/855

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

yügür-iş keräk 25/630, qaytär-iş keräk 59/89, tut-iş
keräk 59/90, täp-iş keräk 166/187, çidä-ş keräk 171/

18. qıl-ış keräk 195/623, bil-ış keräk 240/1789,
aqlä-ş keräk 249/2005, oqıt-ış keräk 276/469, bär-ış
keräk 278/531, oqı-ş keräk 283/663, ber-ış keräk 284/
677, qoy-ış keräk 286/751, däraklä-ş keräk 311/479,
agdär-ış keräk 372/393, täşlä-ş keräk 398/366,
esitdir-ış keräk 408/115
bol-ış-i keräk 192/563

Özbek Türkçesinde gereklik kipinde "-(i)s" yerine
(-màq) kullanılabilir.

sözläs-màq keräk 283/662

Kuvvetlendirme Edatıyla:

köm-ış keräk-ä 177/159

Bağlama Edatıyla:

ber-ış keräk-ki 275/462

Olumsuz Şekil:

äyblä-ş keräk emäs 177/154

toxtät-ış keräk emäs 315/30

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

qıl-ış-imiz keräk 40/61, ket-ış-imiz keräk 226/1425

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

àqlä-ş-ıñiz keräk 249/2020

B. BİRLEŞİK KIPLER

Birleşik kipler; haber ve dilek kiplerinin bağlı oldukları şekil ve zamanın görülen geçmiş zaman (hikâye), öğrenilen geçmiş zaman (rivayet) içinde meydana geldiğini veya şarta bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılan ve "e- > i-" ek fiilinin yardımıyla kurulur.

a. Hikâye

Fiil kipinin gösterdiği oluş ve kılışın geçmiş zamanda gerçekleştiğini bildiren çekim şeklidir. Asıl fiilin kipleri ile "e- > i-" fiilinin görülen geçmiş zamanının veya ekleşmiş şeklinin birleşmesi ile ortaya çıkar. Emir dışındaki bütün kiplerin bir hikâye şekli vardır.

1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi birbiriyle benzer anlama sahip iki değişik şekilde kurulur. Olumsuz şekil ise üç farklı şekilde ifade edilebilmektedir.

"(i)p" zarf fiil eki kullanılarak kurulan şekilde, üzerinden uzun zaman geçmemiş iş ve oluş söz konusudur.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-gän e-di-m 128/252, eşik-gän e-di-m 288/8,
köndir-gän e-di-m 247/1970, oylä-gän e-di-m 262/104,
qıl-gän e-di-m 262/124. täyyärlän-gän e-di-m 236/
1683

bär-ib e-di-m 220/1269, çağır-ib e-di-m 210/1022,
çıq-ıb e-di-m 61/140, de-b e-di-m 127/231, kel-ib e-
di-m 241/1821, kör-ib e-di-m 361/106, körsät-ib e-
di-m 198/711, oqı-b e-di-m 200/761, otir-ib e-di-m
329/32, oykät-ib e-di-m 350/160, qıl-ib e-di-m 328/20,
qoy-ib e-di-m 329/30, sök-ib e-di-m 329/25, tärt-ib e-
di-m 265/199, täyinlä-b e-di-m 305/340, yàq-ıb e-di-m
244/1886, yür-ib e-di-m 5/98

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

ber-gän e-di-m-kü 125/166, de-gän e-di-m-dä 112/225

äyt-ib e-di-m-kü 279/561

Olumsuz Şekil:

tàpäl-gän-im yoq e-di 267/247

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-gän e-di-ñ 200/769

kel-ib e-di-ñ 91/350

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

açil-gän e-di 37/257, alqışlä-gän e-di 309/443,
äñlä-gän e-di 70/364, aqar-gän e-di 108/125, artdiril-
gän e-di 303/295, äyt-gän e-di 72/423, äytil-gän e-di
121/66, başlä-gän e-di 154/328, başlä-gän e-di 161/63,
bäcär-gän e-di 224/1377, bät-gän e-di 41/85, ber-gän e-
di 310/464, beril-gän e-di 355/306, bil-gän e-di 117/
341, bol-gän e-di 17/418, buzil-gän e-di 75/494,
çaqırıl-gän e-di 372/401, çağırtır-gän e-di 402/468,
çärçä-gän e-di-lär 72/411, çıq-qan e-di 75/488, çök-kän
edi 316/63, de-gän e-di 297/151, eşitil-gän e-di 108/
122, eşit-gän e-di 51/341, eşittir-gän e-di 34/186,
häydä-gän e-di 273/397, kel-gän e-di 222/1322, ket-gän
e-di 34/201, kül-gän e-di 17/409, öç-gän e-di 214/1125,
qäl-gän e-di 142/3, qıl-gän e-di 199/721, suyän-gän
e-di 52/377, tek-kän edi 34/185, tikil-gän e-di 205/
887, timtälä-gän e-di 63/185, tüş-gän e-di 20/489,
unut-gän e-di 101/604, yetkizil-gän e-di 43/128,
yügür-gän e-di 222/1317

bol-gän-di 89/291

äylän-gän-i-di 68/317

äyt-ib e-di 88/261, bär-ib e-di 167/225, bol-ib e-di
108/104, çağır-ib e-di 238/1732, de-b e-di 298/161
iç-ib e-di 395/292, kel-ib e-di 354/265, ket-ib e-di
242/1825, tur-ib e-di 158/419

Metnimizde bir yerde "miş+edi" şekline rastlanmıştır.

bol-miş e-di 119/13

Bağlama Edatıyla:

körin-gän e-di-ki 85/196

Olumsuz Şekil:

äflä-mä-gän e-di 191/526, eşittiril-mä-gän e-di 76/
513, qäl-mä-gän e-di 295/85, qızıq-mä-gän e-di 100/583

äyt-gän-i yoq e-di 3/62

päyqayäl-gän-i yoq e-di 59/82

tiñlä-gän emäs-di 6/137

Olumsuz-Soru Şekli:

ket-mä-gän-mi-di 20/508

ye-mä-gän-mi-di 20/507

äl-gän emäs-mi-di 370/343, bol-gän emäs-mi-di 370/344

unutil-gän emäs-mi-di 21/511, de-gän emäs-mi-di 370/
335

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

cönät-gän e-di-k 362/130, iç-gän e-di-k 238/1741

bär-ib e-di-k 117/342, cönä-b e-di-k 279/544

Kuvvetlendirme Edatıyla:

körmä-gän e-di-k-ä 44/154

Olumsuz-Soru Şekli:

cıqar-gän emäs-mi-di-lär 20/504

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-gän e-di-ñiz 155/347, uxlä-gän e-di-ñiz 70/377

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äylän-gän e-di-lär 31/120, başlä-gän e-di-lär 90/323,

bät-gän e-di-lär 41/90, ber-gän e-di-lär 84/156,

çärçä-gän e-di-lär 72/411, kel-gän e-di-lär 122/85,

ket-gän e-di-lär 372/400, kiriş-gän e-di-lär 146/119,

otiriş-gän e-di-lär 47/241, qäl-gän e-di-lär 38/3,

sevin-gän e-di-lär 34/199, tiñlä-gän e-di-lär 100/

582, tolğaz-gän e-di-lär 398/383, ur-gän e-di-lär 32/

144

qoy-gän-di-lär 390/172

çıq-ıb e-di-lär 351/189, gäpir-ib e-di-ñiz 155/346,
sorä-b e-di-ñiz 105/30

Bağlama Edatıyla:

bäslä-gän e-di-lär-ki 355/180

eşit-ib e-di-ñiz-kü 29/69

Olumsuz Şekil:

et-mä-gän e-di-lär 338/265, uygän-mä-gän e-di-lär
391/196, unut-mä-gän e-di-lär 33/176, bolmä-gän e-di-
lär 34/198

Olumsuz-Soru Şekli:

çıqar-gän emäs-mi-di-lär 20/504

2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi:

Şimdiki zamanın hikâyesinin bu türünde; belirli, geçmiş bir zamanda gerçekleşmekte olan ve uzun süre devam eden bir iş veya oluş söz konusudur. Üç türlü yapılır. Birinci türünde "-(ä)yätgän" sıfat-fiili, ikinci türünde "-(ä)yätir" eki, üçüncü türünde ise "-mäqdä" eki kullanılır.

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bär-äyätir e-di 50/325, kel-äyätir e-di 69/336

süpür-äyätgän edi 262/107, toldir-äyätgän edi 381/160

ärtdir-màqdä e-di 106/72, cıq-màqdä e-di 129/260,

et-màqdä e-di 110/162, keltir-màqdä e-di 137/466,

müdrä-màqdä e-di 219/1254, ölçä-màqdä e-di 128/236,

öt-màqdä e-di 258/3, qaltirä-màqdä e-di 121/60, qıl-

màqdä e-di 357/17, qıtıklä-màqdä e-di 46/216, sök-

màqdä e-di 119/6, söylän-màqdä e-di 112/219, südräl-

màqdä e-di 118/366, tıflä-màqdä e-di 137/464, tuzät-

màqdä e-di 233/1606, ur-màqdä e-di 108/124, uxlä-màqdä

e-di 259/36, yıǵlä-màqdä e-di 401/441

Bağlama Edatıyla:

bol-äyätgän edi-kim 33/171

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

sàzlä-màqdä e-di-lär 98/519, sözläş-màqdä e-di-lär 45/

193

3. Gelecek Zamanın Hikâyesi:

3. a. Bu tür, şekil olarak gelecek zaman olmasına rağ-

men Türkiye Türkçesine şimdiki zamanın hikâyesi gibi aktarılmalıdır. Eserde sadece bir yerde olumsuz şekline rastlanmıştır.

ber-mä-y-lär e-di 264/154

3. b. Kesin Gelecek Zamanın Hikâyesi:

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

täşlä-y-äcäk-di 21/530

boğul-äcäk e-di 131/313, buz-äcäk e-di 131/313,

çıq-acäk e-di 155/355

Olumsuz Şekil:

çekin-mä-y-äcäk e-di 379/116

Cokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bil-äcäk-lär-di 131/315

3. c. Belirsiz Gelecek Zamanın Hikâyesi:

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äl-är-di-m 212/1070, ber-är-di-m 283/657, berkitdir-är-di-m 336/219, bol-är-di-m 263/149, çämälä-r-di-m 262/

125, d rr l t- r-di-m 336/221, h yd t- r-di-m 336/229,
ist- r-di-m 290/835,  l- r-di-m 265/205, oyl -r-di-m
264/154, ket- r-di-m 173/73, qıl- r-di-m 408/104,
qoy- r-di-m 318/122, qutul- r-di-m 263/151, piş- r-di-m
336/221, sez- r-di-m 217/1211, sin -r-di-m 265/201,
tut- r-di-m 122/91, y t- r-di-m 67/281

ber- r e-di-m 69/347

Kuvvetlendirme Edatıyla:

qoşılış- r-di-m-k  117/343

Bağlama Edatıyla:

bil- r-di-m-ki 180/249

Olumsuz Şekil:

de-m s e-di-m 158/413, iş n-m s e-di-m 263/151, kel-
m s e-di-m 30/86, qoş-m s e-di-m 169/266, teg-m s
e-di-m 377/50, y r-m s e-di-m 255/120

ber-m s-i-di-m 326/316

Soru Şekli:

de-r-mi-di-m 396/326. otk z- r-mi-di-m 229/1501,
qıl- r-mi-di-m 133/383

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ber-är-di-ñ 337/232, qıl-är-di-ñ 115/290

Olumsuz Şekil:

ber-mäs-i-di-ñ 337/237

Soru Şekli:

ärzi-r-mi-di-ñ 122/89, yäşir-är-mi-di-ñ 140/549

Teklik 3. Sahıs:

Olumlu Şekil:

açıl-är-di 209/988, açın-är-di 100/578, ağri-r-di 357/
15, axtär-är-di 141/579, ärt-är-di 19/471, ärttir-är-di
56/10, qıl-är-di 5/117, äşir-är-di 154/322, äylän-är-di
98/516, äyt-är-di 31/119, äytil-är-di 305/330, bəcär-är-
di 154/316, bär-är-di 103/652, bäs-är-di 31/122, bäsil-
är-di 110/163, boğıl-är-di 43/139, bökir-är-di 37/264,
bolin-är-di 209/984, cilvälän-är-di 409/140, cönä-r-di
295/96, cönät-är-di 367/263, çäl-är-di 153/287, çap-är-
di 38/4, çağır-är-di 172/34, çimçilä-r-di 355/301,
çıqar-är-di 413/249, depsin-är-di 135/413, entik-är-di
108/109, eşitil-är-di 99/559, et-är-di 184/354,
gäpir-är-di 124/151, ğıciplä-r-di 310/472, hänsirä-r-
di 214/1118, ist-är-di 358/48, işän-är-di 168/229,
işlä-r-di 245/1905, mörälä-r-di 142/11, mustlä-r-di 157/

384, oxsä-r-di 392/207, ökir-är-di 238/1722, öl-är-di
353/257, oqı-r-di 415/298, otir-är-di 189/468, oylä-r-di
151/235, oynä-r-di 316/69, kel-är-di 246/1938, keltir-är-
di 190/510, ket-är-di 397/346, kön-är-di 247/1965,
kör-är-di 6/125, kör-är-di-m 92/357, köril-är-di 113/
235, körin-är-di 406/70, körsät-är-di 4/89, kötär-är-
di 206/918, kül-är-di 212/1076, külimsirä-r-di 36/255,
küt-är-di 67/291, qäl-är-di 120/44, qäl-är-di-lär 308/
417, qaltir-är-di 335/191, qarä-r-di 71/407, qayış-är-
di 273/393, qaytär-är-di 394/261, qıçqır-är-di 381/
169, qıl-är-di 137/468, qıstä-r-di 230/1523, qızär-är-
di 37/260, qoy-är-di 161/71, qutur-är-di 291/886,
quyıl-är-di 154/304, säliş-är-di 26/652, säñcil-är-di
355/300, sävur-är-di 352/221, sev-är-di 149/187, sez-är-
di 51/348, sezil-är-di 403/493, sözlän-är-di 412/207,
sözlä-r-di 323/234, sür-är-di 213/1087, täkrärlä-r-di
166/191, tãp-är-di 312/519, taraqlät-är-di 149/184,
tãrt-är-di 155/334, täşvişlän-är-di 355/287, telmir-är-
di 102/620, tergä-r-di 235/1647, tikil-är-di 414/265,
tinçit-är-di 173/62, tiñlä-r-di 189/490, tiriş-är-di
199/731, tişlä-r-di 187/425, tökil-är-di 380/150,
tolğaz-är-di 3/53, tüş-är-di 163/103, urin-är-di 221/
1310, uzät-är-di 111/192, yaqınläş-är-di 284/676,
yän-är-di 27/11, yäpiş-är-di 411/179, yärit-är-di 187/
418, yät-är-di 63/195, yäzil-är-di 248/2001, yäziş-är-
di 126/202, yet-är-di 48/265, yığlä-r-di 153/284,

yiltir-är-di 118/386, yorğalä-r-di 152/266, yubär-är-di 369/318, yüksäl-är-di 185/375, yür-är-di 240/1794

äl-är e-di 83/150, bär-är e-di 245/1921, ber-är e-di 83/152, bol-är e-di 76/531, bol-är e-di 39/27, eşitil-är e-di 107/96, gäpir-är e-di 415/286, ist-är e-di 31/124, kel-är e-di 146/112, qar-är e-di 45/180, qıl-är e-di 415/288, qoy-är e-di 87/231, sorä-r e-di 415/291, yäq-ar e-di 61/142, yubär-är e-di 415/291, öt-är e-di-lär 411/189

bolär-i-di 401/449

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

kel-är-di-kü-yä 370/349, tãpil-är-di-kü-yä 387/85, tur-är-di-kü 124/141

Bağlama Edatlarıyla:

äfläşil-är-di-kim 135/420, ber-är-di-ki 173/62, bil-är-di-kim 113/238, kel-är-di-kim 137/469

Olumsuz Şekil:

älmäs-di 407/87, äflä-mäs-di 379/114, äfläyäl-mäs-di 188/465, bol-mäs-di 174/96, eşitil-mäs-di 214/1113, indä-mäs-di 17/428, oxsä-mäs-di 194/617, kel-mäs-di 51/338, köril-mäs-di 161/70, körin-mäs-di 50/307, qoy-mäs-di 162/76, täni-mäs-di 163/102, tãpil-mäs-di 183/333, tüş-mäs-di 40/62, üzil-mäs-di 254/85

axtär-mäs e-di 47/228, bätinäl-mäs e-di 120/26, bil-
mäs e-di 87/233, çıq-mäs e-di 10/239, çöçit-mäs e-di
2/33, de-mäs e-di 67/289, istä-mäs e-di 117/352, köräl-
mäs e-di 152/262, körsät-mäs e-di 290/834, kül-mäs e-di
45/180, qaygur-mäs e-di 377/58, qıl-mäs e-di 2/31,
qızıqtir-mäs e-di 299/185, sev-mäs e-di 297/129,
sıgdiräl-mäs e-di 98/526, süriştir-mäs e-di 83/153,
teg-mäs e-di 348/112, tüşir-mäs e-di 146/113

ber-mäs-i-di 232/1589, bil-mäs-i-di 150/226,
bolmäs-i-di 248/1979, çağırtir-mäs-i-di 147/131,
oxsä-mäs-i-di 139/534, oylä-mäs-i-di 391/185,
kel-mäs-i-di 52/360, körin-mäs-i-di 288/784, qalış-
mäs-i-di 132/338, tärtin-mäs-i-di 62/152, teg-mäs-i-
di 411/177, tüş-mäs-i-di 367/274, yäqtir-mäs-i-di
273/395

Soru Şekli:

äl-är-mi-di 356/313, äsqät-är-mi-di 122/96, ber-är-
mi-di 369/317, bol-är-mi-di 109/151, kelış-är-mi-di
41/97, kön-är-mi-di 247/1964, kül-är-mi-di 369/309,
qal-är-mi-di 62/162, qayt-är-mi-di 296/107, qıldir-är-
mi-di 248/1983, qorq-ar-mi-di 127/212, qoy-är-mi-di
322/208, sev-är-mi-di 229/1501, tüş-är-mi-di 128/232,
tüşün-är-mi-di 401/454, ur-är-mi-di 28/50, yärä-r-
mi-di 344/11, ye-r-mi-di 34/187

Süphe Bildiren Eklerle:

yums-är-mi-di-kän 22/551, tinclät-är-mi-di-kin 109/
148

Bağlama Edatıyla:

bil-är-mi-di-ki 408/100

Olumsuz-Soru Şekli:

äyt-mäs-mi-di 109/149, bol-mäs-mi-di 157/390,
yaptir-mäs-mi-di 127/216

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ket-är-di-k 337/231, küzät-är-di-k 70/379, qıl-är-di-k
311/501, sâl-är-di-k 163/109

Olumsuz Şekil:

kel-mäs e-dik 173/51, kötär-mäs e-dik 363/172

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ät-är-di-ñiz 376/24, ket-är-di-ñiz 75/487, qıl-är-
di-ñiz 406/59, qıldir-är-di-ñiz 395/309

tur-är e-di-ñiz 247/1971

Kuvvetlendirme Edatıyla:

bil-är-di-ñiz-kü 58/52

Soru Şekli:

bil-är-mi-di-ñiz 390/160, ur-är-mi-di-ñiz 127/218

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bär-är-di-lär 51/346, entik-är-di-lär 103/643, istä-r-
di-lär 342/380, otir-är-di-lär 167/207, ket-är-di-lär
31/127, kör-är-di-lär 397/359, kül-är-di-lär 367/283,
qamçilä-r-di-lär 193/586, qarä-r-di-lär 299/184,
qıl-är-di-lär 79/33, qımirlä-r-di-lär 258/14, quyül-är-
di-lär 153/295, sàl-är-di-lär 161/65, sevin-är-di-lär
46/224, sözläs-är-di-lär 30/92, sürin-är-di-lär 313/
531, tikil-är-di-lär 41/92, tilä-r-di-lär 154/323,
tiñlä-r-di-lär 316/56, toxtäl-är-di-lär 174/93, tur-är-
di-lär 47/244, uxlä-r-di-lär 313/541, yàn-är-di-lär
32/130, yärä-r-di-lär 54/416, yät-är-di-lär 258/11

Olumsuz Şekil:

qıl-mäs-di-lär 159/16

qıldirtir-mäs e-di-lär 156/358, ber-mäs e-di-lär 369/
323

yàq-mäs-i-di-lär 345/34

Soru Sekli:

qoy-är-mi-di-lär 113/251

3. d. Niyet ifadeli Gelecek Zamanın Hikâyesi:

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

çaqırtır-màqçı e-di-m 56/15, de-màqçı e-di-m 344/1877,
de-màqçı e-di-m 244/1876, sinä-màqçı e-di-m 180/249,
üylän-màqçı e-di-m 247/1978

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äl-màqçı e-di 209/992, de-màqçı e-di 117/335, kel-màqçı
e-di 264/160, kör-màqçı e-di 209/991, tüş-màqçı e-di
410/161, yàp-màqçı e-di 361/125, sorä-màqçı e-dik 331/95

Çokluk 3. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

şəsil-màqçı emäs-di-lär 353/245

Olumsuz-Soru Şekli:

qıl-mâqçı emäs-mi-di-lär 76/514,

4. Şartın Hikâyesi:

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bil-sä-m e-di 218/1236

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bol-sä-y-di 354/279, täslä-sä-y-di 265/200

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

eşit-sä-fiz e-di 97/486

5. İstek Kipinin Hikâyesi:

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

kül-sin-i-di 165/160

Olumsuz Şekil:

indä-mä-sin-i-di 165/159

kel-mä-sin e-di 263/148

6. Gerekligin Hikâyesi:

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bitir-iş-im keräk e-di 228/1468

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

Özbek Türkçesinde gereklik kipinde "keräk" yerine "lâzim", "-(i)ş" yerine "-mâq" kullanılabilir.

tâp-iş lâzim e-di 137/468

âc-mâq lâzim e-di 64/209

toxtât-mâq lâzim edi 137/487

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

âlis-i keräk e-di 20/502, ber-iş keräk e-di 134/398,

bol-iş keräk e-di 6/136, ket-iş-i keräk e-di 51/342,

kör-iş keräk e-di 7/166, öt-iş keräk e-di 21/519,

sorä-ş keräk e-di 164/144, tuğ-ı-şi keräk e-di 373/

Olumsuz Sekil:

Gerekligin hikâyesinin olumsuzunda "-mäslük" eki ve bu eke birleşik olarak iyelik ekleri kullanılır.

qäl-mäslig-i keräk e-di 248/2000

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Sekil:

qäl-iş-läri keräk e-di 261/87

b. Rivayet:

Özbek Türkçesinde rivayet "-miş < e-miş" kullanılarak teskil edilir. Burada "miş < e-miş" zaman ifade etmez. "miş < e-miş" şeklinin burada görevi bir nakil, bir anlatma, bir sonradan farkına varış ifade etmektir. Ayrıca sözü geçen fiile az çok şüphe ve inanmazlık katar.

1. Belirsiz Gelecek Zamanın Rivayeti:

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Sekil:

äynit-är-miş 409/131, çağır-är-miş 349/141, çıq-ar-miş

296/121, cönät-är-miş 173/68, häydä-r-miş 173/70.
tur-är-miş 252/28

bol-är e-miş 162/84, ek-är e-miş 204/873, qıl-är emiş
369/308

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

de-r e-miş-kü 279/559

Olumsuz Şekil:

tut-mäs e-miş 251/13

Soru Şekli:

işlä-r e-miş-mi 204/875

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

qoy-är-miş-lär 251/15

bol-iş-är e-miş 252/22, ket-iş-är e-miş 60/105

2. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti:

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äyt-gän e-miş 370/338, ber-gän e-miş 60/107, bol-gän
e-miş 18/446, kel-gän e-miş 297/148, ket-gän e-miş
370/350. kir-gän emiş 252/24, qäl-gän emiş 220/1277
erkälät-gän-miş 9/209, tikil-gän-miş

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bol-gän e-miş-lär 252/26

3. Şimdiki Zamanın Rivayeti:

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bär-äyätir e-miş 266/226

uriş-äyätgän e-miş 170/288

4. İstek Kipinin Rivayeti:

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

sorä-sin e-miş 204/872

"Ekän < e-kän"

Rivayet birleşik zamanlarının teşkilinde de kullanılan "ekän" özbek Türkçesinde değişik şekillerde kullanılmaktadır. Birbirleriyle mukayesi yapılabilsin diye, özbek Türkçesindeki "ekän" in bütün kullanım şekilleri aşağıya maddeler halinde çıkarılmıştır.

a. "-gän" sıfat fiili ile birlikte geçmişte olmuş veya olduğu sanılan bir olay, bir haber veya sözü nakletmede kullanılır. Dolayısıyla ifadeye az çok şüphe kayar.

Özbek Türkçesindeki bu şekil, Türkiye Türkçesindeki öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti gibidir.

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

aç-gän e-kän 312/513, bas-gän e-kän 267/242, ber-gän e-kän 329/26, çağır-gän e-kän 105/27, çağırtir-gän e-kän 312/515, de-gän e-kän 116/330, kel-gän e-kän 331/94, ket-gän e-kän 220/1269, qal-gän e-kän 135/429, qarä-gän e-kän 266/224, qıl-gän e-kän 414/276, tıp-gän e-kän 211/1030, yeb bol-gän e-kän 286/748

çağırtir-ib ekän 146/124

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

ur-gän e-kän-ä 48/261, yärät-gän e-kän-dä 62/163

Olumsuz Şekli:

ösmä-gän e-kän 135/429, yazilmä-gän e-kän 286/733,
bermä-gän e-kän 44/155

Soru Şekli:

çaqırtır-gän e-kän-mi 26/651

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äyt-gän e-kän-miz 235/1667

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-gän e-kän-lär 146/127, çağır-gän e-kän-lär 402/466

b. "-r, -är" belirsiz gelecek zaman ekiyle birlikte bir nakil, bir anlatma ifade etmekte kullanılır. Ayrıca, şimdiki veya gelecek zamanlı bir iş veya bir oluşu gösteren ünlem türünden tespitlerde de kullanılabilir.

Özbek Türkçesinde mevcut bulunan bu şekil, Türkiye Türkçesine geniş zamanın rivayeti gibi aktarılır

Teklik 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

bil-mäs e-kän-män 15/375

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bil-är e-kän 266/231, çıkar e-kän 88/265, iç-är
e-kän 135/434, qar-är e-kän 135/431, qıl-är e-kän 96/
473, tüş-är e-kän 88/262, yät-är e-kän 134/395,

yür-är e-kän-miş 251/19

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

ber-är e-kän-dä 62/160, bol-är e-kän-dä 207/942

Olumsuz Şekil:

kir-mäs e-kän 7/153

Kuvvetlendirme Edatıyla:

äytä älmäs e-kän-dä 43/147

Çokluk 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

yeyäl-mäs e-kän-miz-dä 242/1848

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-r e-kän-lär 289/811, täslä-r e-kän-lär 12/301,
qorqıs-är e-kän 134/396

Olumsuz Şekil:

aç-mäs e-kän-lär 134/393

c. "Ekän" in "-ä" gelecek zaman ekiyle birlikte kullanımında, daha önce duyulan veya öyle olduğu tahmin yoluyla hissedilen bir şey veya olayın nakli söz söz konusudur. Ancak, ifadede az veya çok bir şüphe mevcuttur.

Özbek Türkçesinde mevcut bulunan bu şekil, Türkiye Türkçesine şimdiki veya geniş zamanın rivayeti gibi aktarılabilir.

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bil-ä-siz e-kän 270/333

d. "Ekän" in "-mâqçi" niyet ifadeli gelecek zaman ekiyle birlikte kullanımında, bir kimse tarafından gelecekte yapılması niyetlenen bir şeyin üçüncü bir şahıstan duyularak aktarılması söz konusudur.

Özbek Türkçesinde mevcut bulunan bu şekil, Türkiye Türkçesine niyet ifadeli gelecek zamanın rivayeti gibi aktarılır.

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

çaqırtır-mäqçi e-kän 61/139

e. "Ekän" in "-sä" şart ekiyle kullanımında, kuvvetli bir arzu ifade mevcuttur.

Özbek Türkçesinde bulunan bu şekil, Türkiye Türkçesine "keşke" ünlemi de kullanılarak şartın hikâyesi gibi aktarılmalıdır.

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

Men xähläb kelgän bolsäm ekän... 65/252

(Keşke isteyerek gelmiş olsaydım...)

bol-sä-m e-kän 176/138

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

uślä-b bol-sä e-kän 368/298

oqı-sä e-kän kàški 346/59

Olumsuz Şekil (Kuvvetlendirme Edatıyla):

kül-mä-sä ekän-dä 10/224

f. "Ekän" in "-r, -är" ekleriyle kullanılmasında, Türkiye Türkçesindeki "i-ken" gibi zarf fiil göreviyle, "esnasında" anlamı söz konusudur.

quçaqlä-r e-kän (kuçaklar-ken) 24/590

oylän-är e-kän 58/73

kör-är e-kän 62/164

çäläplä-r e-kän 63/202

uzät-är e-kän 101/599

öpiş-är e-kän 269/296

öt-är e-kän 363/153

g. "Ekän", soru cümlelerinde kullanıldığı zaman çekimli fiillerden sonra gelerek soruya şüphe katar.

Özbek Türkçesinde mevcut bulunan bu tür soru cümlelerini Türkiye Türkçesine aktarırken "acaba" soru edatını da eklemek doğru olur.

Endi qandäy bolär ekän? 46/205

(Şimdi nasıl olur acaba?)

Eskiçä bolsä kingä zäräri tegär ekän? 125/171

(Eskice olsa kime zararı değer acaba?)

Ertägä xocäyin üydä bolmäş ekänmi? 217/1187

(Patron yarın evde olmaz mı acaba?)

çaqırtır-gän ekän-mi 26/651, ber-mäs ekän-mi 140/553, bol-mäs ekän-mi 217/1187, qaysi..... bol-är ekän 49/278, nimägäüylän-ä ber-är ekän 170/283, qayerdäqaldı-lär ekän 241/1813; qandaq ket-ä-män ekän 242/1831, nimä ber-är ekän 378/81, nimägä çağır-gän ekänlär 402/466, nimä de-r ekänlär 409/127

"-kän < e-kän" şeklinde fiile birleşik olarak da kullanılmaktadır. "-kän" eki, kendisinden sonra şahıs eki alabilir ve daima "-mi" soru eki ile birlikte kullanılarak, soruya şüphe katar.

Özbek Türkçesinde mevcut bulunan bu tür soru cümlelerini Türkiye Türkçesine aktarıırken "acaba" soru edatını da eklemek yerinde olacaktır.

"Rusiyägä köçib ketsäkmikän?"

(Rusya'ya göçüp gitsek mi acaba?)

Olumlu Şekiller:

äflä-r-mi-kän 286/729, bol-är-mi-kän 302/265,
bol-sä-mi-kän 11/253, çağır-sä-m-mi-kän 59/94,
çaqır-sä-fiiz-mi-kän 59/94, de-gän-mi-kän 22/556,

iləş-är-mi-kän 295/78, kel-är-mi-kän-sän 215/1136,
kel-sä-m-mi-kän 4/74, ket-är-mi-kän-miz 222/1332,
ket-sä-k-mi-kän 210/1004, qoy-sä-m-mi-kän 211/
1034, täni-r-mi-kän-siz 300/216, yet-är-mi-kän 154/
322, yumsä-r-mi-di-kän 22/551

Olumsuz Şekiller:

bol-mä-di-mi-kän 82/126, qäl-mäs-mi-kän 241/1823,
qoy-mä-di-mi-kän 110/166

ğ. "Ekän" isimlerle birlikte ve hal veya yapım ekleriyle kullanılmaktadır.

1. "Ekän", olumlu cümlelerde isimlerle beraber kullanıldığı takdirde, Türkiye Türkçesine ek fiilin rivayet şahıs ekleri ile genişletilmiş "-mış, -miş, -muş, -müş" ekleri gibi aktarılmalıdır.

..... yaxşı ävaziñiz bär ekän,..... 27/18

(..... güzel sesiniz varmış,.....)

Men uyqudä ekänmän... 267/241

(Ben uykudaymışım...)

-Yigirmä törtgä? Yäs ekänsiz... 306/368

(Gençmissiniz....)

Xätiniñiz xätin emäs ekän! 244/1887

(Hatununuz hatun değılmiş!)

2. "Ekän", soru cümlelerinde kullanıldığı zaman isimlerden sonra gelerek soruya şüphe katar.

Özbek Türkçesinde mevcut bulunan bu tür soru cümlelerini Türkiye Türkçesine aktarıırken "acaba" soru edatını da eklenmeli doğru olur.

Bazı cümlelerde ise, Türkiye Türkçesine ek fiilin rivayet şahıs ekleri ile genişletilmiş "-mış, -miş, -muş, -müş" ekleri gibi aktarılmalıdır.

Mädäniyätän yamän närsä bärmi ekän dünyädä? 277/510

(Dünyada medeniyetten kötü şey var mı acaba?)

Nimä bälä ekän, 210/1015

(Ne belaymış,.....)

Qandäy esipäst xätin ekänmän men! 263/137

(Nasıl akli kıt kadınmışım ben!)

3. "Ekän" eserde bir yerde ise; cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevinde bir kelime olarak kullanılmıştır.

Hämmänif közi dâmlädä ekän, Zebi çimmätini yüzidän
aldı və sudgä tàmän evrilgän haldä bir qolini yänä yü-
zigä pãrdä qıldı. 394/275

(Hepsinin gözü hocadayken, Zebi peçesini yüzünden aldı
ve mahkemeye doğru dönerek bir elini yine yüzüne per-
de etti.)

4. "Ekän" eserdeki bazı yerlerde ise hal ve
yapım ekleri almıştır.

..... Miryäkub äkänif kättä hünäri bär ekän-i-ni
yaxşı bilisädi. 81/88

(.... Miryäkub ağabeyin, büyük hünerinin var olduğunu
iyi bilirlər.)

..... "kâfir"niñ və "orus"niñ bäläsi ekän-i-gä qarä-
mäy, mähkäm bağrigä bäsib öpdü. 83/132

(..... kâfirin ve rus'un çocuğu olduğuna bakmadan,
güclü bağrına basarak öptü.)

..... -kim ekän-lik-läri nâma'lum!-..... 161/72

(....-kim oldukları belli değıl!-.....)

..... äsäri ekän-i ma'lum boldi. 200/759

(..... eseri olduğu belli oldu.)

-İSİM FiİLİ-

"İsim fiili"nin dört çekim şekli, dört kipi vardır. Bunlar; şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart şekilleridir.

ŞİMDİKİ ZAMAN

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

adām-män 242/1845, baxtli-män 280/580, bār-män 169/275, cädid-män 273/406, gārāfi-män 156/369, häyrän-män 176/143, xafä-män 180/240, xursänd-män 360/81, mehmän-män 287/757, men-män 182/285, Miryàqub-män 196/658, nàilac-män 74/462, nàrsä-män 300/214, nàtab-män 225/1403, ot-män 287/758, kabi-män 235/1659, telbämän 263/145, yalgız-män 243/1872, yaş-män 246/1948, Yevdàkiyà Zaxaràvnä Kàbilinä-män 227/1443, yoq-män 229/1504

İlgi Hâliyle:

àtaxàn-i-män 311/504

sen-i-ki-män <sen-if-ki-män 287/776

(-ki aitlik ekini alınca -fi düşer)

Bulunma Hâliyle:

həl-dä-män 262/120

yer-dä-män 252/45

xızmət-lär-iñ-dä-män 55/434 (iyelik ekiyle birlikte)

Kuvvetlendirme Edatıyla:

əmi-män-dä 12/285

Olumsuz Şekil:

Məriyə Stepanəvna Astrəva emäs-män 227/1443

Akbərəli emäs-män 196/657

rəzi emäs-män 24/612

cədid emäs-män 268/275

qarşı emäs-män 397/353

əmin emäs-män 397/361

Teklik 2. Sahıs:

Olumlu Şekil:

əbcir-sän 318/122, ədäm-sän 93/390, bələ-sän 112/
220, xəm-sän 376/37, nimə-sän 411/200, kəp-sän 345/
31, kim-sän 412/209, kişi-sän 248/1994, qancıq-sän
317/82, səvdəgər-sän 260/57, sen-sän 246/1944, sür-
sän 213/1098, şəytən-sän 181/268, yəmən-sän 207/936

İlgi Həliyle:

men-i-ki-sän < men-iñ-ki-sän 288/799

öz-imiz-ni-ki-sän < öz-imiz-nif-ki-sän 206/925

(-ki aitlik ekini alınca -fi düşer)

Bulunma Hâliyle:

yer-dä-sän 184/344

Uzaklaşma Hâliyle:

kişilər-dän-sän 248/1991

Soru Şekli:

mäst-mi-sän 380/125, kâr-mi-sän 213/1102, yük-mi-sän
122/86, zor-mi-sän 411/200

Olumsuz Şekil:

ämäldär emäs-sän 337/237, keräk emäs-sän 340/330,

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bâr-dir 108/119, müstähıq-dir 389/150, kättä-dir 390/
173, köp-dir 48/276, kün-dir 409/147, räst-dir 318/
112, toq-dir 220/1286, tolä-dir 412/221, yoq-dir 205/
894

Olumsuz Şekil:

näri emäs-dir 217/1196

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

əciz-miz 203/850, əlavə-miz 223/1359, bənd-miz 234/
1627, bəz-miz 274/414, xursənd-miz 230/1532, it-miz
217/1200, məcbür-miz 392/230, sigir-miz 274/423,
yirəq-miz 271/347

Bulunma Həliyle:

xənə-də-miz 282/633

Olumsuz Şekil:

əlis-də eməs-miz (Bulunma həliyle) 398/385

Çokluk 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

məst-siz 156/374, murid-siz 143/32, müsülmən-siz 289/
813, kəttə-siz 164/133, kim-siz 143/42, qaləy-siz
197/691, qızıq-siz 16/382, səvuq-siz 187/423, vəkil-
siz 231/1562, ədəm-siz 207/945, ələmzadə-siz 67/283,
baxtli-siz 269/301, bərdəm-siz 17/426, cədid-siz 271/
361, gözəl-siz 185/369
qaləy-sizlər 143/45, üstə-sizlər 242/1847, yaş-sizlər
74/479

İlgi Həliyle:

kättä-si-siz 320/175

äkä-m-siz-kü (Kuvvetlendirme edatıyla) 244/1894

Soru Şekli:

yalgız-mi-siz 243/1871, àmàn-mi-siz 197/691, bär-mi-siz 33/164, dost-mi-siz 169/274, siz-mi-siz 302/272

bär-mi-sizlär 143/46

iyelik Ekleriyle:

änä-si-mi-siz 300/219

äcizä-läri-mi-siz 143/45

Olumsuz Şekil:

xabärdär emäs-siz 270/334

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

Sältänätxàn-lärdir 32/151

İsim çekiminin geçmiş zamanları "e-" fiili ile yapılır.

GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Teklik 1. şahıs:

xursänd e-di-m 65/231

Teklik 3.şahıs:

cim e-di 35/207
bâr e-di 37/259
àvârä e-di 47/229
xursänd e-di 61/145
yâş e-di 64/224
yoq e-di 405/47
toq e-di 65/234

Çokluk 2. şahıs:

bälälik e-di-ñiz siz 64/213

Bulunma hâliyle:

şähär-dä e-di-ñiz 91/355

Çokluk 3.şahıs:

häyrän e-di-lär 338/275
mäcbur e-di-lär 49/292

ÖGRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Teklik 1. şahıs:

xàtin e-kän-män men 263/137

Bulunma hâliyle:

men uyqu-dä e-kän-män 267/241

Teklik 2. şahıs:

iste'dädli xalq e-kän-sän 203/844

qızıq e-kän-sän 104/21

Teklik 3. şahıs:

Sältänätxän ekän 23/577

bär ekän 27/18

zähärlük ekän 390/162

yàmän ekän 70/378

eslik ekän 71/390

qız ekän 72/415

taqvädär ekän 140/545

bälä ekän 230/1518

cüvän ekän 241/1799

advokät ekän 272/387

pul keräk e-miş 378/87, kättäläri bär e-miş 283/
650, şu e-miş 125/172, ädet bär emiş 265/196, yäñi

täifä e-miş 268/279, düşmân emiş 324/257. bälä e-
miş 68/330

Aşağıda, ünsüzle biten bir isimde "e-" kökü düşmüş-
tür. Burada bir ekleşme temayülü görülmektedir.
bâr-miş 170/300

Aşağıdaki iki örnekteyse ünlüyle biten isimlerde "e-"
kökü düşerek yerine "-y-" bırakmıştır.
enä-y-miş 9/207
kättä-y-miş 168/252

Bulunma hâliyle:

çaynäk-dä e-kän 390/158

Kuvvetlendirme edatıyla:

ävliyä e-kän-kü 140/553

Soru ekiyle:

xuşxat e-kän-mi 198/718

Çokluk 2. şahıs:

qızıq e-kän-siz 229/1500

ğaläti e-kän-siz 15/362

şällaıqı nârsä e-kän-siz 299/189

yäs e-kän-siz 306/368

närsä e-kän-siz 299/189

Kuvvetlendirme Edatlarıyla:

bär e-kän-siz-lär-kü 28/47

häyvän e-kän-siz-kü 405/30

Çokluk 3. Şahıs:

dilgir e-miş-lär 11/271

ŞART

Teklik 3. Şahıs :

Olumlu Şekil:

u e-sä 102/615, incener e-sä 86/211

yoğ-a-sä < yoq-e-sä 97/504

yoq-sä < yoq e-sä 8/191

Bulunma Hâliyle:

gülzär tàmän-dä e-sä 213/1087

qärdän tülkilär-dä esä 385/29

Uzaklaşma Hâliyle:

baqırış-dän e-sä 108/107

SIFAT-FIIL

Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil seklidir.

-gän, -kän, -qan

1. Bu ek geniş zaman ifade ettiği gibi geçmiş zaman da ifade edebilmektedir. Özbek Türkçesinde en geniş ölçüde kullanılan bir sıfat fiil ekidir.

Birinçi körin-gän kökläm quşı	1/14
..... keti üzil-mä-gän sävçilär	2/28
..... on beşgä qadäm qoy-gän bu yäs qızniñ....	2/32
..... Sälti ber-gän vä'däsini	21/512
..... ärävägä hätlägän vaqtläridä	27/3
..... yillärdän beri tügilib kel-gän älämlärini.....	
32/139	
Bäylärnikiğä oxşä-gän galäti ziyäfät.....	45/177
..... ma'lum bol-mä-gän baxti.....	52/380
Özi daim yalgız qalgän vaqtläridä.....	67/301
Enäxänniñ keçädän beri tart-gän recäläri.....	75/493
.....rahätidän başqani bil-mä-gän miñbäsi....	83/153
..... Umäräli de-gän äbröyli ädämlär bär,.....	93/403

.....iş bil-gän kişi..... 249/2030
.....oşä tamändän höfräb yıglägän bir ävaz eşitildi...
256/142
.....miyädä çälä-çulpä işlän-gän planlär.... 309/440
Dävlätni äldäb orinlät-gän kişi.... 385/45
.....qaçib qutilgän kişi..... 413/233

Eserde geçen örneklərden bazılarında -gän eki ünsüz benzeşmesi neticesinde -kän veya -qan şeklini almıştır.

..... älti cändän birik-kän kättä bir äiläni.... 38/16
..... çök-kän ağır bir cimlik..... 63/200
.....entik-kän bu ikki yaş..... 103/641
....äq-qan suvlärniñ..... 1/10
Qar ästidän çıq-qan yerlär..... 27/6
.....özigä yäq-qan ävazi..... 196/655

2. Bu ekle yapılmış olan sıfat-fiiller, birçok örnekte isim çekim ekleri veya iyelik ekleri alarak isim gibi kullanılmıştır.

....ärizä ber-gän-gä oxsäydi. 92/364
Mehmän de-gän-ni nän qaqığä çağırıp..... 40/69
....miñbäşi bilän ümr qılışgä kön-gän-dek bolib edi;
389/128
-Vay! Köçä-köydä kör-gän-lär nimä deydi? 242/1833

Gäflätdä qäl-gän-lär-nif başığä tüsädigän täyàq.....

21/515

.....öldiril-gän-nif kimligi,..... 388/117

-(ä)yätgän

1. Bu ek uzun zaman devam eden ve sık sık tekrarlanan is ve hareket ifade eder. Esasen burada bir geniş zaman ifadesi vardır. Fakat hareket şimdiki zamanda devam etmektedir. Bu sebeple, çoğunlukla burada bir şimdiki zaman ifadesi hakimdir.

....tik-äyätgän kästäläri,..... 3/64

....däräxtlär äräsidän kötärilib kel-äyätgän quyàsgä,...
6/147

....äyt-äyätgän äşüläsi..... 46/215

....köñli älläqaylärgä tärt-äyätgän Zebi.... 50/312

.... oynä-yätgän oyinlärdän xabärsiz edi. 100/566

....öt-äyätgän yäs xätinni körsätib. 180/235

....çay qoymaq üçün tur-äyätgän äşpazni toxtätädi: 209/994

.... açil-äyätgän eşikniñ şärpäsi eşitilärdi... 234/1620

....här biri öz künini öziçä kör-äyätgän kündäslär 368/288

....özi zähär ber-äyätgän kündäşini 373/420

2. Bu ekle yapılmış olan sıfat-fiiller, bazen isim çekim ekleri veya iyelik ekleri alarak isim gibi kullanılmıştır.

-ätäm birär çaygä ket-äyätgän-gä oxsäydi,..... 103/656

....eski bir aşnəsi bilän körış-âyâtgän-däy külib....

183/323

Zebiniñ kirib kel-âyâtgän-i-ni kördi. 342/373

-(ä)digän, -(y)digän

1. Bu ek çoğunlukla gelecek zaman ifade eden bir ek olmakla birlikte -(ä)yâtgän eki gibi de kullanılmaktadır.

Här yıl bir kel-ädigän bähär sevinçi..... 1/5

Zebi anäsiniñ ber-ädigän cävabini ilgäridän bilärdi.

5/114

Külmäsdän cidäb bolmä-ydigän maqamlärdä u häm külädi,

9/219

....ätä-änä ärväyigä şäm yäqıl-ädigän çay emäsmi? 15/378

Unıñ gäpir-ädigän gäpläri.....21/527

....ma'qul gäpgä kön-ädigän ädäm emäs... 24/593

....yaruğı zorğa-zorğa yet-ädigän çaylärdä 47/241

Dökänidän här närsä tåpil-ädigän bir baqqalgä 82/107

-Bolmä-ydigän gäpni gäpirmä! 97/487

Bu mä'qul gäplärgä e'tiraz qıl-ädigän çayi bolmäsä häm,

122/99

....küyäv kir-ädigän vaqt bolgän edi. 163/107

....gözäl körin-ädigän bu xänälärgä 174/97

"Men üçün açıl-ädigän eşik.... 224/1368

2. Bu ekle yapılmış olan sıfat-fiiller, bazen isim çekim ekleri veya iyelik ekleri alarak isim gibi kullanılmıştır.

....məsləhət ber-ədigan-lər köpəyisdi. 65/248

Gəzət yaz-ədigan-lər, adətdə, zəkənçi bolədi... 125/161

Məsələ quməriq pəynəvidən suv iç-ədigan-lər-nif.....

133/361

....undən qəlismə-ydigän-lər bər bu yerdə. 176/134

"Səvəllərimnif cəvəbini endi təp-ədigan-gə oxsəymən.

267/238

Məndən əl-ədigan-i-ni ələdi... 286/734

....keçə-kündüz mengə de-ydigän-i su:.... 341/342

-r, -ər

Geniş zaman ifade eden sıfat-fiil ekidir.

Bol-ər iş bolib ötdi... 16/393

....qışlaqqa cənə-r küni.... 160/42

....küyavnif kirər vaqti.... 161/56

....külər yüz bilən.... 320/159

Öl-ər vaqtdə bir-birimizdən yirəq tüşib,.... 18/437

.....,otir-ər cəyini təpəlməydi. 371/362

Yoqçilikdən qutul-ər kün bərmikin?.. 147/144

.....,ulərnif özlərini unut-ər dərəcədə.... 8/195

Öçgən yən-ər təglər kəbi.... 290/842

Kecqurun yät-är päytdä kämpir..... äytdi: 42/108

-mäs

Olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekidir.

.....,ärzi-mäs xätinlär äräsidä.... 178/190

.....u mäviy közli gözälnif bilin-mäs küci 194/606

.....,til bil-mäs Cäkäbdän 272/379

.....köz ilğa-mäs bir çöl..... 89/286

.....özini bil-mäs dәрäcadä 53/399

Bu toyil-mäs sühbätini.... 277/502

.....oynäsdän tügän-mäs läzzät älgän quşlär.... 142/13

..... här qandäy yärä-mäs hisdän uzäq..... 226/1430

.....,şu qulac yet-mäs kefi ölkäni..... 274/417

.....vä yüzi kül-mäs atädän..... 53/387

-äcäk

Gelecek zaman ifade eden bir sıfat-fiil ekidir. Bu sıfat-fiille ilgili sadece iki örneğe rastlanmıştır.

..... başığä kel-äcäk fäläkätini..... 98/514

.....oşä kel-äcäk poyezd yoli boyläridän.... 88/272

ZARF-FİİLLER

Zarf-fiiller, cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevinde kelimelerdir.

1. Basit zarf-fiiller

-ä, -y

Bu eklerle teşkil edilen zarf-fiiller yalnız başlarına kullanılmazlar. Ya tekrar durumunda veya tasvir fiilleriyle birlikte kullanılırlar.

bätin-ä àl- 261/78, qıl-ä àl- 43/146, äyt-ä àl- 245/
1915, ber-ä àl- 196/668, kel-ä bil- 213/1098,
öl-ä qàl- 30/83, qoy-ä qàl- 361/111, äyt-ä ber- 247/
1967, köriş-ä ket- 300/221, bildir-ä qoy- 253/67, süpür-ä
başlä- 7/156, otir-ä ber- 106/61, çağır-ä ber- 413/229
ket-ä tur- 15/357, tàrt-ä tur- 346/68

eplä-y àl- 341/337, sorä-y àl- 105/32, sözlä-y bil-
362/138, cönä-y ber- 60/118, oqı-y ber- 276/467, uxlä-y
ber- 312/505, yıglä-y ber- 149/200, säyrä-y ket- 86/
218, täşlä-y başlä- 33/159, sözlä-y başlä- 92/362,
oqı-y başlä- 359/69

kemir-ä - kemir-ä 1/12, kül-ä - kül-ä 320/156,
qayt-ä - qayt-ä 145/84, qıl-ä - qıl-ä 303/283,
süz-ä - süz-ä 229/1514, tàrt-ä - tàrt-ä 139/538,
tutil-ä - tutil-ä 120/49

-ib

Bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki gibi kullanılır.

bâr-ib 3/55, gâplâş-ib 3/64, yirâq bol-ib 4/82,
yubâr-ib 4/92, kiy-ib 25/615, sekinlât-ib 51/350,
qoy-ib 58/55, öt-ib 104/3, keltir-ib 123/123,
kötâr-ib 137/480, qâldir-ib 176/149, tàp-ib 268/
264, qız-ib 323/252, xayâl qıl-ib 341/354

Bu zarf-fiil eki tasvir fiilleriyle birlikte de kullanılmaktadır.

öt-ib âl- 253/64, yâp-ib âl- 56/17, otir-ib qâl-
7/160, tikil-ib qâl- 16/398, âq-ib tur- 15/361,
qoş-ib tur- 38/6, yâp-ib tur- 259/45

"-ib" zarf-fiil eki, sıfatlarda karşılaştırma ve kuvvetlendirme derecesi kurmak için kullanılan "-râq" ekiyle birlikte kullanılabilir. Bu kullanımda fiilin ifade ettiği anlamda bir zayıflama olduğu gö-

rülür.

qısil-ib-ràq 78/8, qıynäl-ib-ràq 247/1975,
päsäytir-ib-ràq 92/362, tutil-ib-ràq 333/147

"-ib" zarf-fiil eki, küçültme eki olarak kullanılan "-ginä" ekiyle birlikte de kullanılabilir. dir.

erin-ib-ginä 193/585, kör-ib-ginä 7/173,
kül-ib-ginä 87/248

-mäy

Olumsuz zarf-fiil ekidir. Birleşik fiillerle birlikte kullanılırlar. Türkiye Türkçesindeki karşılığı "-meden -madan" dır.

cidä-mäy ket- 390/177, çıq-mäy ket- 235/1662,
çıqar-mäy qoy- 74/474, ye-mäy qoy- 367/269,
de-mäy öt- 331/76, teg-mäy qäl- 92/365, bil-mäy
qäl- 113/249, kötär-mäy qäl- 318/107, qımirlä-mäy
qäl- 382/202

-mäsdän

Türkiye Türkçesindeki "-meden, -madan" ekleriyle aynı anlama gelmektedir.

aç-mäsdän 12/296, ber-mäsdän 119/11, bil-mäsdän 326/309, boyä-mäsdän 152/278, eşit-mäsdän 260/63, xahlä-mäsdän 222/1329, indä-mäsdän 29/63, oqı-mäsdän 130/296, otir-mäsdän 184/359, öt-mäsdän 344/16, ket-mäsdän 331/74, kir-mäsdän 209/989, kör-mäsdän 40/66, kül-mäsdän 9/216, qarä-mäsdän 374/449, qorq-mäsdän 166/202, şaşil-mäsdän 168/233, uxlä-mäsdän 297/132, yäq-mäsdän 212/1081, yoqlän-mäsdän 387/77

"-mäsdän" zarf-fiil eki, küçültme eki olarak kullanılan "-ginä" ekiyle birlikte de kullanılabilir. Eserde sadece bir örneğe rastlanmıştır.

indä-mäsdän-ginä 184/346

"-mäsdän" zarf-fiil eki, kuvvetlendirme eki olarak kullanılan "-àq" ile birlikte kullanılabilir.

otir-mäsdän-àq (daha fazla oturmadan) 30/101,
küt-mäsdän-àq 399/398, qarä-mäsdän-àq 152/272,
tur-mäsdän-àq 359/60, yet-mäsdän-àq 152/275,
xayrlaş-mäsdän-àq 188/447

-gäç, -käç, -qac

Türkiye Türkçesine "-ince, -ınca" diye aktarılmıştır.

aç-gäç 102/617, äyt-gäç 99/548, bas-gäç 118/378,

bit-gäc 404/7, cönät-gäc 355/309, de-gäc 328/9,
eşit-gäc 342/382, kir-gäc 120/43, qarä-gäc 207/938,
säl-gäc 302/279, tikil-gäc 136/440, uxlä-gäc 342/
370, ur-gäc 51/332, uyğän-gäc 326/319, üzil-gäc 282/
637, yet-gäc 413/250, yet-mä-gäc 111/201, öt-gäc 231/
1555

öt-käc 404/5

cıq-qac 150/211

-gändä, -kändä, -qandä

Türkiye Türkçesine "-diği zaman, -dığı zaman,
-diğinde, -diğında" diye aktarılmalıdır.

gäpir-gändä 12/290, xayr-mä'zür qıl-gändä 19/460,
kel-gändä 39/40, yet-gändä 118/364, oylä-gändä 195/
622, de-gändä 239/1757, eşitdir-gändä 246/1950, öt-gändä
264/175, başlä-gändä 353/243, uyğät-gändä 359/59,
qäl-gändä 389/159

tek-kändä 382/181

qäq-qandä 32/142, cıq-qandä 346/64

-günçä, -küncä, -qunçä

Türkiye Türkçesine "-e kadar, -a kadar" diye
aktarılmalıdır.

täñ ät-günçä 12/297, ketgünçä 60/119, tüş-günçä
117/359, äcmä-günçä 124/136, kir-günçä 174/101,
işantir-günçä 193/573, bitir-günçä 222/1314, tüşün-
günçä 226/1429, mäst bol-günçä 230/1526, tümäm bol-
günçä 308/417

tek-künçä 340/314

çıq-qunçä 288/793

-gäli

Türkiye Türkçesinde "-mek için, -mak için" an-
lamlarına gelir.

äyt-gäli 23/578, iç-gäli 41/97, äl-gäli 49/289,
de-gäli 120/43, çay qıl-gäli 151/250, keñäs-gäli
163/105, gäpläs-gäli 164/134, kir-gäli 213/1093,
öcirış-gäli 220/1269, kör-gäli 272/387, qarä-gäli
351/190

-kän

Özbek Türkçesinde "e-" fiilinin zarf-fiil eki olan
"-kän", fiillerin şekil ve zaman eki almış şahıssız şe-
killerine getirilebilmektedir. Özbek Türkçesinde sade-
ce geniş zaman "-kän" zarf-fiil ekiyle birleşir.

bäslä-r-kän 17/408, uzät-är-kän 25/619, çıq-ar-kän 25/623, kir-är-kän 35/204, axtär-är-kän 52/371, qaç-är-kän 81/81, tik-är-kän 111/191, äyt-är-kän 122/77, yığıstir-är-kän 114/65, qarä-r-kän 158/428, tiñlä-r-kän 213/1088, bas-är-kän 355/285

2. Birleşik zarf-fiiller:

Zarf-fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin zarf-fiil eki alarak özel bir anlam meydana getirecek şekilde bir araya gelmesinden oluşmuştur. Özbek Türkçesinde tasvir niteliği taşıyan yardımcı fiiller "äl-, ber-, qäl-, qoy-, yät-, bär-, çıq-, yubar-, yür-, kel-, ket-, öt-, tur-, otir-" fiilleridir. Bu fiiller "-ib, -mäsdän, -gäç, -gäli, -günçä, -kän" zarf-fiil ekleri alarak yardımcı zarf-fiil olarak kullanılmaktadır. Birkaç istisna dışında yardımcı zarf-fiil ile esas zarf-fiil birbirlerinden ayrı yazılmaktadır.

-ib zarf-fiil eki:

äl-ib

älib, genellikle bir iş veya oluşun bittğini ifade eder. Özbek Türkçesinde kullanım sahası geniştir.

càylän-ib àl-ib 34/200, çağır-ib àl-ib 74/462,
sàt-ib àl-ib 80/66, tàp-ib àl-ib 283/665

ber-ib

Bu zarf-fiilin birlikte bulunduđu esas fiil -ä zarf-fiil ekini alıyorsa, ber-ib yardımcı zarf-fiili tezlik, çabukluk bildirir.

otir-ä ber-ib 106/61, çağır-ä ber-ib 413/229

Bu zarf-fiilin birlikte bulunduđu esas fiil -ib zarf-fiil ekini alıyorsa, ber-ib yardımcı zarf-fiili özne için değil, bir başka şahıs için yapılan iş ve oluşu bildirir.

àl-ib ber-ib 66/277, aç-ib ber-ib 109/148,
otkâz-ib ber-ib 370/340

qâl-ib

qâl-ib, bir iş veya oluşun uzun sürme durumunu ifade eder.

otir-ib qâl-ib 42/122, yolıq-ib qâl-ib 329/24,
eşit-ib qâl-ib 325/301

yât-ib

Bu zarf-fiilin birlikte bulunduđu esas fiil -ä zarf-fiil ekini alıyorsa, yät-ib yardımcı zarf-fiili devam eden, söz konusu anda yapılmakta olan iş ve oluşu bildirir.

ket-ä-yät-ib 18/436

Bu zarf-fiilin birlikte bulunduđu esas fiil -ib zarf-fiil ekini alıyorsa, aynı -ä zarf-fiil ekinde olduđu gibi devam eden, söz konusu anda yapılmakta olan iş veya oluşu bildirir.

gäpläs-ib yät-ib 241/1816

qoy-ib

qoy-ib; bitmiş, sonuna gelinmiş bir iş veya oluşu ifade eder.

täslä-b qoy-ib 22/555, keltir-ib qoy-ib 69/344

yıgıstir-ib qoy-ib 78/23, àl-ib qoy-ib 220/1281

àldir-ib qoy-ib 389/133

bär-ib

bär-ib, bitmiş, sonuna gelinmiş bir iş veya oluşu ifade eder.

yügüris-ib bär-ib 90/324, àl-ib bär-ib 127/221,

xàhlä-b bär-ib 169/281, quvlä-b bär-ib 259/43,
yet-ib bär-ib 365/225

bol-ib

bol-ib, bitmiş, tamamıyla yapılmış bir iş veya oluşu ifade eder.

ye-b bol-ib 302/270

ç1q-ib

ç1q-ib, bir iş veya oluşun bittiğini ifade eder. Ayrıca, burada bulunulan yerden ayrılma da söz konusudur.

äl-ib ç1q-ib 43/145, häydä-b ç1q-ib 79/44,

säs1l-ib ç1q-ib 182/294, kiy-ib ç1q-ib 224/1381

yubär-ib

yubär-ib, çabuk ve birdenbire olan veya kuvvetle yapılan bir iş ve oluşu ifade eder.

qoy-ib yubär-ib 37/264, kirit-ib yubär-ib 186/400

kül-ib yubär-ib 211/1051

yür-ib

yür-ib, genellikle hareket anında veya yer deęiřtirirken olan devamlı ve alışılmış iş veya oluşu ifade eder.

qıstā-b yür-ib 156/379

kel-ib

Bu zarf-fiili yaklaşma ifade eder.

yügür-ib kel-ib 54/426, àl-ib kel-ib 72/417,
gāplāş-ib kel-ib 109/150, bās-ib kel-ib 121/58,
kir-ib kel-ib 264/168, çıq-ib kel-ib 405/25

ket-ib

Bu zarf-fiili uzaklaşma ifade eder.

cidāl-māy ket-ib 19/475, beril-ib ket-ib 20/503,
oylā-b ket-ib 176/153, çıq-ib ket-ib 246/1937

öt-ib

öt-ib; iyi ve tam yapılmış bir iş ve oluşu veya bir yerden, bir durumdan başka bir yere, bir duruma geçişi ifade eder.

çaptir-ib öt-ib 326/325

tut-mäy öt-ib 15/356, aş-ib öt-ib 47/239

tur-ib

tur-ib, süreklilik ifade eden bir iş veya oluşu bildirir. Bu zarf-fiili Özbek Türkçesinde çok kullanılır.

kötär-ä tur-ib 106/65, ket-ä tur-ib 15/357,
kül-ib tur-ib 23/568, külimsirä-b tur-ib 27/24,
uyqusirä-b tur-ib 35/211, qarä-b tur-ib 59/82,

Bu zarf-fiilin birlikte bulunduğu esas fiil -mäy olumsuz zarf-fiil ekini de alabilmektedir.

tüş-mäy tur-ib 91/342, yığıl-mäy tur-ib 98/519,
kir-mäy tur-ib 168/238, aç-mäy tur-ib 350/176,
ülgür-mäy tur-ib 351/190, çıq-mäy tur-ib 362/144

otir-ib

otir-ib, genellikle oldukça yavaş bir hızla yapılan iş ve oluşu ifade eder.

oylän-ib otir-ib 174/76, iç-ib otir-ib 314/5

-mäsdän zarf-fiil eki

Türkiye Türkçesindeki "-meden, -madan" ekleriyle ay-

nı anlama gelmektedir.

tàrt-ib àl-mäsdän 35/226, cidä-y àl-mäsdän 43/140,
oylä-b turmäsdän 187/421, qayt-ib ket-mäsdän 331/74

-gäc zarf-fiil eki:

Türkiye Türkçesine "-ince, -ınca" diye aktarılmalıdır.

cozil-ib ket-gäc 13/321, säs-ib tur-gäc 21/523,
köz yügürt-ib àl-gäc 51/349, kiy-ä başlä-gäc 55/
448, cäräflät-ib àl-gäc 57/38, tikil-ib tur-gäc
60/114, qarä-b àl-gäc 66/275, tüş-ib ket-gäc 86/
224, çıq-ib ket-gäc 123/106, toldir-ib qoy-gäc
128/248, oylän-ib tur-gäc 150/215, oylä-b tur-gäc
205/898, qarä-b tur-gäc 297/138, yeyil-ib bol-gäc
320/168, sidir-ä başlä-gäc 324/279,

-gändä zarf-fiil eki

Türkiye Türkçesine "-diği zaman, -dığı zaman,
-diğinde, -diğında" diye aktarılmalıdır. Bu birleşik
zarf fiil "bol-" yardımcı fiiliyle birlikte oluşmuş-
tur.

ur-ib bol-gändä 148/174

-güncä zarf-fiil eki

Türkiye Türkçesine "-e kadar, -a kadar" diye aktarılmalıdır.

kir-ib àlgünçä 21/531, çıq-ib àl-günçä 50/310,
àl-ib kel-günçä 174/85, sudräl-ib bär-günçä 203/830,
yet-ib bär-günçä 235/1643,

-gäli zarf-fiil eki

Türkiye Türkçesinde "-mek için, -mak için" anlamlarına gelir.

àl-ib ket-gäli 5/106

-kän zarf-fiil eki

oylä-är e-kän 58/73, uzät-är e-kän 101/599,

öpiş-är e-kän 269/296, öt-är e-kän 363/153,

kör-är e-kän 1/18

yàzil-ib kel-är-kän 100/565, oylä-b bär-är-kän

101/587

YETERLİK Fiili (İktidar Fiili)

Fiilin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için, olumlu durumda "äl-" veya "bil-" fiilleriyle; olumsuz durumda, gelecek zaman için "äl-mä-y-", belirsiz gelecek zaman için "äl-mäs-", görülen geçmiş zaman ve şart kipi için "äl-mä-", öğrenilen geçmiş zaman için "äl-mä-b-" şekilleriyle kurulan tasvir fiilidir. Görüldüğü gibi Özbek Türkçesinde yeterlik için, olumluda da olumsuzda da "äl-" fiili kullanılır. Ancak yeterlik şeklinde, birlikte kullanılan fiil kök ve gövdelerinin sonuna genellikle ünsüzlerden sonra "-ä", ünlülerden sonra "-y" zarf-fiil ekleri eklenir. Bazen de bu zarf fiil eklerinin eklenmediği ve fiillerin öylece yeterlik fiiline bitişik olarak yazıldığı görülür.

"-mäqdä" ekiyle yapılan şimdiki zamanın, "-mäqçi" ekiyle yapılan gelecek zamanın iktidar şekli yoktur.

1. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Teklik 1. Sahıs:

Olumlu Şekil:

otküz-ä ä1-di-m 187/435

Olumsuz Şekil:

äflä-y-äl-mä-di-m 238/1739, bär-äl-mä-di-m 345/48,
bätin-äl-mä-di-m 251/7, bil-äl-mä-di-m 235/1661,
çidä-y-äl-mä-di-m 277/513, de-y-äl-mä-di-m 278/526,
tüşün-äl-mä-di-m 274/415

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

täşlät-ä äl-di-ñ 197/675

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-y-ä äldi 165/165, qıl-äl-di 294/69, sindir-ä äl-
di 293/47, táp-äl-di 179/231
eplä-y äl-gän 339/298
qıl-ä bil-di 158/410

Kuvvetlendirme Edatıyla:

yaqınläş-ä bil-di-kü 188/456

Olumsuz Şekil:

äflä-y-äl-mä-di 402/473, äyt-äl-mä-di 103/644, bil-äl-
mä-di 164/138, çidä-y-äl-mä-di 155/335, eplä-y äl-mä-di
16/405, işän-äl-mä-di 175/105, kötär-äl-mä-di 374/450,
päyqa-y äl-mä-di 4/85, päyqa-y-äl-mä-di 319/145,
táp-ä äl-mä-di 355/290, táp-äl-mä-di 245/1920, toplä-y
äl-mä-di 359/53, tut-äl-mä-di 72/426, yäşir-äl-mä-di

22/545

sor-əl-mä-di < sorämäq ("ä" düşmüş) 155/332

Soru Sekli:

otküz-ä əl-di-mi 114/277

Çokluk 3. Şahıs

Olumsuz Şekil:

bil-əl-mä-di-lär 298/153, köndir-ä əl-mä-di-lär 54/
433, tıp-əl-mä-di-lär 5/121, yeñ-əl-mä-di-lär 293/
44, yet-əl-mä-di-lär 121/67, zorlä-y əl-mä-di-lär 55/
436

2. ÖGRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Teklik 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil (Kuvvetlendirme Edatıyla):

oylä-y-əl-mä-b-män-dä 59/93

3. GELECEK ZAMAN:

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

de-y-əl-ä-män 332/120

Olumsuz Şekil:

əl-əl-mä-y-män 273/401, äyt-əl-mä-y-män 378/94,
bär-əl-mä-y-män 341/332, betlä-y-əl-mä-y-män 211/
1043, bil-əl-mä-y-män 235/1663, cil-əl-mä-y-män 252/
44, de-y-əl-mä-y-män 64/213, kel-əl-mä-y-män 216/
1180, ket-əl-mä-y-män 278/524, kör-əl-mä-y-män 115/
283, otir-əl-mä-y-män 167/223, qəl-əl-mä-y-män 342/
332, qarä-y-əl-mä-y-män 397/356, tut-əl-mä-y-män 284/
686, yät-əl-mä-y-män 256/127
cid-əl-mä-y-män < cidämäq ("ä" düşmüş) 66/273

Kuvvetlendirme Edatıyla:

oqı-y-əl-mä-y-män-kü 129/271

Soru Şekli:

eplä-y əl-ä-män-mi 341/337

Olumsuz-Soru Şekli:

äyt-əl-mä-y-män-mi 156/370

sorä-y əl-mä-y-män-mi 105/32

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu Şekil:

bàtin-ä àl-ä-sän 261/78, qıl-ä àl-ä-sän 43/146

kel-ä bil-ä-sän 213/1098

Olumsuz Şekil:

äldä-y-àl-mä-y-sän 248/1988, isàntir-àl-mä-y-sän 235/
1655, kör-àl-mä-y-sän 199/726

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äyt-ä àl-ä-di 245/1915, ber-ä àl-ä-di 196/668,
ber-àl-ä-di 269/122, kötär-ä àl-di 145/86, qıl-ä
àl-ä-di 67/306, tök-ä àl-ä-di 203/829, yür-ä àl-ä-
di 151/244

bol-ä bil-ä-di 398/365

Olumsuz Şekil:

aç-àl-mä-y-di 134/396, àl-àl-mä-y-di 259/48,
äflä-y-àl-mä-y-di 391/188, äyt-àl-mä-y-di 282/
647, çıqar-àl-mä-y-di 80/54, gäpir-àl-mä-y-di 167/
224, indä-y-àl-mä-y-di 13/307, ket-àl-mä-y-di 340/
322, kötäril-àl-mä-y-di 236/1671, öt-àl-mä-y-di 349/
128, qàrälä-y-àl-mä-y-di 249/2010, qıl-àl-mä-y-di
169/282, qutqar-àl-mä-y-di 339/294, tàp-àl-mä-y-di
371/363, teg-àl-mä-y-di 260/68, tüşün-àl-mä-y-di 259/
39, tut-àl-mä-y-di 284/686, üz-ä àl-mä-y-di 14/344,

yet-àl-mä-y-di 177/155, yiràqläs-àl-mä-y-di 238/1728,
cid-àl-mä-y-di < cidämäq ("ä" düşmüs) 19/479

Soru Şekli:

çıq-a àl-ä-di-mi 106/66

Olumsuz-Soru Şekli:

et-ä àl-mä-y-di-mi 53/383, ket-àl-mä-y-di-mi 14/346,
orinlät-àl-mä-y-di-mi 385/46

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

tàp-ä àl-ä-miz 269/294

Olumsuz Şekil:

äcrät-ä àl-mä-y-miz 323/254, öt-àl-mä-y-miz 245/
1924, tàp-àl-mä-y-miz 201/790

Çokluk 2. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

tàp-àl-mä-y-siz 128/233, ye-y-àl-mä-y-siz 242/1849

àl-ä bil-ä-siz 269/305

Olumlu-Soru Şekli:

köndir-ä àl-ä-siz-mi 185/386

Çokluk 3. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

äcrät-ä àl-mä-y-dilär 237/1696, cıqar-ä àl-mä-y-dilär
364/201, cıqar-àl-mä-y-dilär 390/177, qarä-y-àl-mä-y-
dilär 245/1912

4. BELİRSİZ GELECEK ZAMAN:

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

ket-ä àl-är-män 301/251

Olumsuz Şekil:

kel-ä àl-mäs-män 215/1140, qıl-àl-mäs-män 375/2
tur-àl-mäs-män 223/1344

Teklik 3. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

qıl-àl-mäs 375/10

4. ŞART

Teklik 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

siylä-y àl-mä-sä-m 43/142

Teklik 2. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

bil-àl-mä-sä-ñ 235/1665

Teklik 3. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

eş-àl-mä-sä 178/182, tüşün-àl-mä-sä 179/215

Kuvvetlendirme Edatıyla:

äñlä-y-àl-mä-sä-dä 191/536

5. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMANIN HİKAYESİ

Teklik 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

tàp-àl-gän-im yoq e-di 267/246

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

körsät-ä àl-gän e-di 104/20

Olumsuz Şekil:

päyqa-y-äl-gän-i yoq e-di 59/81

Cokluk 3. Şahıs:

äl-äl-mä-gän e-di-lär 36/234

6. BELİRSİZ GELECEK ZAMANIN HİKAYESİ

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu-Soru Şekli:

yet-äl-är-mi-di-ñ 374/439

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

äcrät-ä ä-l-är-di 86/220, de-y-ä ä-l-är-di 71/400,
köndir-ä ä-l-är-di 377/59, qıl-ä ä-l-är-di 224/1381,

Olumsuz Şekil:

bätin-äl-mäs e-di 120/26, kör-äl-mäs e-di 152/262,
sıgdir-äl-mäs e-di 98/526

äl-äl-mäs-i-di 313/547, cönät-ä ä-l-mäs-i-di 75/495,

äflä-y-äl-mäs-di 261/91, et-äl-mäs-di 47/247,
gäpir-äl-mäs-di 273/399, işän-äl-mäs-di 151/234,
qıl-äl-mäs-di 149/186

sözlä-y bil-mäs-di 362/138

Çokluk 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

kör-ä àl-är-di-lär 243/1857

Olumsuz Şekil:

tàp-àl-mäs-di-lär 137/469

Soru Şekli:

päyqa-àl-är-mi-di-lär 148/164

7. GENİŞ ZAMANIN RİVAYETİ

Teklik 3. Şahıs:

Olumsuz Şekil (Kuvvetlendirme Edatıyla):

äyt-ä àl-mäs e-kän-dä 43/147

BİRLEŞİK FİLLER

Birleşik fiil, hem isim soylu veya isimleşmiş fiil soylu Özbek Türkçesi kelimelerle, hem de yabancı kaynaklı isim soylu kelimelerle "qıl-, et-, bol-, -ber, àl-, sàl-" gibi yardımcı fiillerin birleşmesinden veya iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluş-

muş fiil türüdür.

1. İki fiilden meydana gelmiş birleşik fiiller:

Özbek Türkçesinde zarf fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiiller hâlinde bulunan tasvir fiillere rastlamaktayız.

"tur-, yür-, bol-, al-, ber-, ver-, bil-, yat-, yaz-, kör-, qal-, qoy-, baq-, bär-, çıq-, yubär-, kel-, ket-, otir-, öt-, täslä-" eserinde karşılaşılan tasvir fiilleridir.

tur-

Süreklilik ifade eden "tur-" tasvir fiili çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. "tur-" tasvir fiiliyle kullanılan ve birleşik fiilin bir unsuru olan esas fiillerin kök veya gövdelerine "-(i)b" zarf fiil eki eklenmektedir.

a. Zarf-fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan "tur-" yardımcı fiilinin öğrenilen geçmiş zaman ekiyle birleşmesinden oluşmuş birleşik fiil şeklinde kullanılmaktadır.

Bu tür kullanımda, hemen şimdiki zamanda, gerçekleşme safhasında bulunan, fakat özelliği sebebiyle sürmekte olan bir iş veya oluş anlatılmak istenmektedir.

Örnek:

"....., oşä pâytdä köçädän häm heç kim ötgäni yoq. Men körüb turibmän." 243/1888

(....., şu anda sokaktan da hiç kimsenin geçtiği yok. Ben görmekteyim.)

Teklik 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

şəsil-ib- tur-ib-män 167/209, kör-ib tur-ib-män 191/529

Teklik 2. Şahıs:

Olumlu-Soru Şekli:

xabärdär bol-ib tur-ib-sänmi 131/326

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

körin-ib tur-ib-di 94/408, qaç-ib tur-ib-di 222/1326, ağr-ib tur-ib-di 229/1494, ıqrär qıl-ib tur-ib-di 399/394, çücmäl bol-ib tur-ib-di 76/519, äyn-ib tur-ib-di 120/33

Çokluk 1. Şahıs:

Olumlu Şekil:

oqı-b tur-ib-miz 235/1651

b. Zarf-fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiil-deki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan "tur-" yardımcı fiilinin geniş zaman anlamı da veren "-ä-" ekiyle birleşmesinden oluşmuş birleşik fiil şeklinde kullanılmaktadır.

Bu tür kullanımda, söz konusu anda gerçekleşme safhasında bulunmayan ve birbiri ardınca gelen bir iş veya oluş anlatılmak istenmektedir.

Örnek:

"....., ne'mät tört täräftän suvdäy äqıb turädi." 15/360

(.....nimet dört taraftan su gibi akmakta.)

Teklik 3. Şahıs:

Olumlu Şekil:

yän-ib tur-ä-di 175/109, ur-ib tur-ä-di 179/212, tos-ib tur-ä-di 194/599, körsät-ib tur-ä-di 195/622, minnätär bol-ib tur-ä-di 199/742, bur-ib tur-ä-di 217/1201, deb tur-ä-di 249/2028, oqıl-ib tur-ä-di 251/12, ber-ib tur-ä-di 255/119, yäp-ib tur-ä-di 259/45, körin-ib tur-ä-di 236/1677

Çokluk 3. Şahıs:

Soru Şekli:

sürüstir-ib tur-ä-di-lär-mi 186/408

c. Zarf-fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan "tur-" yardımcı fiilinin belirsiz gelecek zamanın hikâyesi şeklindeki oluşumu ile meydana gelen birleşik fiil, geçmişte başlayıp şimdiki zamanda da devam etmekte olan bir iş veya oluşu:

"..... fänärniñ şu'läsi üy içigä tüşib tur-är-di." 213/1086

(..... fenerin ışığı evin içine düşüp duruyordu.)

veya geçmişte bir süre devam etmiş ve bitmiş bir iş veya oluşu ifade etmektedir:

"..... bütün qısläqniñ pädäsini baqıb äiläniñ ehtiyäklärigä birär närsä qoş-ib tur-är-di." 38/6

(..... bütün köyün sürüsüne bakıp ailenin ihtiyaçlarına bir parça katkıda bulunurdu.)

Teklik 2. Şahıs:

köriş-ib tur-är e-di-ñiz 247/1971

Teklik 3. Şahıs:

äcräl-ib tur-är-di 31/113, sorä-b tur-är-di 338/261,

lömſi-b tur-är-di 359/52, külirmsirä-b tur-är-di 110/
167, kül-ib tur-är-di 156/360, de-b tur-är-di 164/149
körin-ib tur-är-di 221/1307
kör-ib tur-gän e-di 262/111, de-b tur-gän e-di 325/304
sorä-b tur-är-miſ 252/28

Kuvvetlendirme Edatıyla:

kömil-ib tur-är-di-kü 124/141

Çokluk 3. Şahıs:

köriſ-ib tur-är-di-lär 40/50, yoqlä-b tur-är-di-lär 240/
1796, tos-ib tur-är-di-lär 243/1856

d. Zarf-fiil ſeklindeki esas fiille, bu esas fiil-
deki oluſ ve kılıſı tasvir niteliđi taſıyan "tur-" yar-
dımca fiili emir ſeklinde de olabilir, o takdirde de
genellikle yakın gelecekte gerçekteſmesi istenilen bir
iſ veya oluſ söz konusudur. Bu durumda da kısa veya u-
zun bir süreklilik mevcuttur. Burada, emir kipinde
birleſik fiilin esas fiil bölümünde "-ä" zarf-fiil eki
de kullanılmaktadır. "-ä" zarf fiil eki ile meydana ge-
tirilen ve emir ifade eden birleſik fiillerde, gerçekte-
leſmiſ veya hemen gerçekteſecek olan bir iſ veya oluſun
devam etmesi istenmektedir.

Teklik 3. Şahıs:

äl-ib tur-sin 332/110, ögir-ib tur-sin 393/250,

tur-ä tur-sin 139/521, yür-ä-tur-sin 295/81, yür-ä
tursin 414/267

Çokluk 1. Şahıs:

köriş-ib tur-äylik 233/1614

Çokluk 3. Şahıs:

häydä-b turış-sin 319/134

e. Zarf-fiil şeklindeki esas fiille, bu esas fiil-
deki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan "tur-" yar-
dımıcı fiili şart şeklinde de olabilir. Bu durumda da
süreklilik söz konusudur.

Teklik 3. Şahıs:

qarä-b tur-sä 325/290, yığlä-b tur-sä 341/340, ket-ib
tur-sä 169/278

Çokluk 1. Şahıs:

Olumsuz Şekil:

gäpir-ib tur-mä-sä-k 346/63

Çokluk 2. Şahıs:

Qal-

"qäl-" tasvir fiiliyle kullanılan esas fiillerin kök veya gövdelerine "-(i)b" veya "-ä, -y" zarf fiil ekleri getirilmektedir.

a. Esas fiilin kök veya gövdesine "-(i)b" eklenirse, bir iş veya oluşun yapılip bitmesiyle meydana gelen durum ifade anlatılır. Ancak, burada söz konusu iş veya oluşun birdenbire ve beklenmedik bir şekilde olması söz konusudur.

"....., äkäsiniñ yüzigä tikilib qaldi,....." 16/398
(....., gözleri ağabeyinin yüzüne dikilip kaldı,...)

säs-ib qäl- 190/501, äfilä-b qäl- 203/847, äsil-ib qäl- 31/117, ät-ib qäl- 378/99, ävunçaq ber-ib qäl- 307/385
äylän-ib qäl- 158/414, bär-ib qäl- 210/1024, bäsil-ib qäl- 151/238, bättär bol-ib qäl- 131/330, boşäs-ib qäl- 253/55, boşäb qäl- 250/2039, bol-ib qäl- 190/508, bozär-ib qäl- 114/264, çäräkär bol-ib qäl- 349/134, cimcit bol-ib qäl- 53/406, çıqıb qäl- 94/428, cönä-b qäl- 14/339, deb qäl- 81/79, eşit-ib qäl- 170/295, eşit-ib-net-ib qäl- 29/69, gümänsirä-b qäl- 242/1825,

häyrän bol-ib qäl-di 112/214, isän-ib qäl- 189/477,
keçik-ib qäl- 228/1466, keliş-ib qäl- 241/1823, kel-ib
qäl- 35/209, ketiş-ib qäl- 241/1812, ket-ib qäl- 77/542,
kir-ib qäl- 83/129, könik-ib qäl- 153/297, kör-ib qäl-
297/128, kötäril-ib qäl- 35/216, kütül-ib qäl- 335/178,
nätäb bol-ib qäl- 76/527, öksi-b qäl- 117/358, öl-ib
qäl- 195/632, öt-ib qäl- 99/554, otir-ib qäl- 108/126,
oylä-b qäl- 172/29, oylän-ib qäl- 217/1192, qäqlän-ib
qäl- 173/61, qaräb qäl- 38/3, qät-ib qäl- 121/64, sorä-b
qäl- 245/1836, täşviş tärt-ib qäl- 118/379, tãpil-ib qäl-
42/107, toxtä-b qäl- 118/367, toxtät-ib qäl- 132/334,
tüş-ib qäl- 242/1830, tur-ib qäl- 36/230, tut-ib qäl-
171/7, tutil-ib qäl- 238/1726, tuğıl-ib qäl- 89/283,
uxlä-b qäl- 215/1149, yaqınläs-ib qäl- 140/562, yät-ib
qäl- 73/458, yet-ib qäl- 227/1455, yetil-ib qäl- 162/
80, yigit bol-ib qäl- 113/245, yol bol-ib qäl- 202/817

b. Esas fiilin kök veye gövdesine "-ä" veya "-y" eklenirse, samimi veye alaylı bir istek ifade edilmek istenir. Bu tür birleşik fiillerde az veya çok bir süreklilik de sözkonusudur. "-ä" zarf-fiil eki, kök veya gövdesi ünsüzle biten; "-y" zarf-fiil eki, kök veya gövdesi ünlüyle biten esas-fiil kök veya gövdesine getirilir. Bu tür kullanımda birleşik fiil çoğunlukla emir ekleriyle teşkil edilir.

"-Uçib ket-ä qäl-sin" 172/24

bär-ä qäl- 24/606, ölä qäl- 30/83, qoyä qäl- 361/111
sorä-y-qäl 254/82, bol-ä qäl- 296/108, çağır-ä qäl-

c. Esas fiilin kök veye gövdesine olumsuz zarf-fiil eki "-mäy" eklenirse, şartlar el vermediği için bir iş veya oluşu yerine getirememe söz konusudur.

Bu tür kullanımda birleşik fiil çoğunlukla görülen geçmiş zaman ekleriyle teşkil edilir.

"Zebi cävab beräl-mäy qäl-di..." 52/358

(Zebi cevap veremedi kaldı.)

tüş-mäy qäl- 62/162, teg-mäy qäl- 92/365, biläl-mäy qäl- 106/56, eşitäl-mäy qäl- 107/94, äñläyäl-mäy qäl- 124/128, tüşünäl-mäy qäl- 126/183, indäyäl-mäy qäl- 134/410, päyqayäl-mäy qäl- 148/160, bil-mäy qäl- 195/638, täniyäl-mäy qäl- 261/81, istä-mäy qäl- 272/375, ciläl-mäy qäl- 307/388, kötär-mäy qäl- 318/107, qımirlä-mäy qäl- 382/202, täniyäl-mäy qäl- 410/175

äl-

"äl-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf fiil ekiyle kullanılırsa, bir iş veya oluşun özne lehine sonuçlanması söz konusudur.

"..... Zebigä äytilädigän hämmä gäpni äytib äldi."

160/33

(Zebiye söylenilen bütün herşeyi -sözleri- söyledi./söyleyip bitirdi.)

"..... bir şişə arəqni içip əldi." 368/279

(..... bir şisə votkayı içip bitirdi.)

"Kerək bolgəndə mifbəşi Miryakubdən pul sorəb ələr,..."

83/150

(Gerektikçə binbaşı Miryakub'dan para sorup alır.-yani para alma işini gerçəkləştirir.)

"-Sen oturub tur, mən kiyinib ələy. Birgələşib çıxamız."

207/948

(Sen oturadur, ben giyineyim - yani giyinmə işini bitirip geleyim. Birlikte çıxarız.)

qulflə-b əl- 262/123, sətə-b əl- 88/274, seskəntir-ib əl- 2/41, tənışib əl- 266/225, təp-ib əl- 414/274, tət-ib əl- 52/370, tik-ib əl- 369/328, toplə-b əl- 138/507, tos-ib əl- 136/457, toxtət-ib əl- 52/365, tur-ib əl- 66/264, üylən-ib əl- 212/1070, uzətis-ib əl- 71/387, üz-ib əl- 134/402, yet-ib əl- 125/159, yığıstir-ib əl- 381/165, yügürtir-ib əl- 386/73, bil-ib əl- 88/267, art-ib əl- 167/222, bəs-ib əl- 23/562, buril-ib əl- 20/488, çağır-ib əl- 318/120, esit-ib əl- 50/304, eplə-b əl- 163/111, esnə-b əl- 222/1314, il-ib

àl- 29/53, keçir-ib àl- 185/362, kül-ib àl- 392/217
noqtälä-b àl- 86/212, öp-ib-öp-ib àl- 68/313, orä-b àl-
221/1309, ötib àl- 253/64, oylä-b àl- 409/141, qarä-b
àl- 102/617, äcrät-ib àl- 42/118, bätir-ib älmä- 165/
161, cıqarib àl- 292/18, sàlib àl- 289/820, zäncirlä-b
àl- 256/132

ber-, ver-

"ber- veya ver-" tasvir fiilleriyle kullanılan e-
sas fiillerin kök veya gövdelerine "-(i)b" veya
"-ä, -y" zarf fiil ekleri getirilmektedir.

a. Esas fiilin kök veya gövdesine "-(i)b" eklenir-
se, söz konusu iş veya oluşun ayrıntıları da dahil,
en kısa süre içinde, çabucak gerçekleşmesi istenmek-
tedir.

"U şaşılmäsdän hämmä bolgän gäplärni äytip berdi."

168/233

(O, acale etmeden bütün olan konuşmaları -eksiksiz-
söyleyiverdi.)

"..... här ämin mengä häm bittädän yigit täpib be-
rädi." 315/40

(..... her emin bana da bir tane yigit buluverecek - ya-

ni iş mutlaka ve çabucak gerçekleşecek.)

"....Rəzzâq sofi baqırıb berdi:

-Gäpni eşit!..." 108/104

(Rezzâk sofi bağırı verdi.- Burada, gerçekleşecek olan iş veya oluşun mutlaka yerine getirilmesi ve çabucak olması söz konusudur.)

"Mengä pasport àlib ber,....!" 128/242

(Bana pasaport alıver,....! - Burada pasaportun mutlaka ve en kısa zamanda alınmasına işaret edilmektedir.)

"Unıñ maktäbini Abdisämät mifbäşi açib bergän ekän,..."

329/25

(Onun mektebini Abdisämät binbaşı açıvermiş,...."

277/497 açib bermäqçi bolibdi

"Häligi məsälädä bizgä haqıqıy planıñni äytib ber!"

248/1996

(O meselede bize hakikî planını söyleyiver!- Yani ayrıntılarına kadar, ciddi olarak ve çabucak söyle!)

"Nimäydi? Nimägä soräysiz? Çaqırıb beräymi?" 104/16

äl-ib ber- 293/26, kâyi-b ber- 29/67, äyt-ib ber
238/1738, bil-ib ber- 181/266, bit-ib ber- 408/100,

cıqar-ib ber- 319/129, gäpir-ib ber- 201/777,
gäpläs-ib ber- 216/1172, häydä-b ber- 332/116, kàyi-b
ber- 10/225, keçik-ib ber- 173/75, keltir-ib ber-
224/1386, öşqır-ib ber- 346/57, qaräs-ib ber- 61/140,
qıl-ib ber- 378/79, qoş-ib ber- 118/363, qoy-ib ber-
177/165, sät-ib ber- 116/323, sorä-b ber- 216/1179,
sözlä-b ber- 135/419, sözlän-ib ber- 19/480,
süpüriş-ib ber- 8/177, tıp-ib ber 221/1292, täyyärlä-b
ber- 83/152, tüşüntir-ib ber- 200/750, tuğ-ib ber-
370/337, uygät-ib ber- 144/50, yàz-ib ber 263/147,

b. Esas fiilin kök veye gövdesine "-ä" veya "-y"
eklenirse, söz konusu iş veya olustaki ayrıntıdan daha
fazla çabukluk, süratlilik ve ânilik önemlidir.

"İşni toxtätiş keräk emäs. Yigitläri äläberäylik...."
315/30

(İşi durdurmak gerekmez. Yigitleri alıverelim,....

Burada, işin süratli bir şekilde olması istenmektedir.)

ät-ä ber- 311/496, äyt-ä ber 211/1044, bär-ä ber-
283/657, bol-ä ber- 15/368, buyür-ä ber- 177/161, çap-ä
ber- 345/49, çağırtır-ä ber- 158/420, dämlä-b ber- 208/
973, cönä-y ber- 60/118, gäpir-ä ber- 117/333, gäpläs-ä
ber- 10/246, iç-ä ber- 371/359, ket-ä ber- 205/885,
ket-ä-ver- 370/351, kir-ä ber- 397/343, oqı-y ber- 276/

467, öt-ä-ber 360/84, otir-ä ber- 338/273, ötkäz-ä ber-
136/459, qäl-ä ber- 349/136, qıl-ä ber- 342/362, qoy-ä
ber- 300/211, sorä-y ber- 367/254, tur-ä ber- 84/176,
tegiş-ä ber- 229/1503, tüş-ä ber- 62/160, uxlä-y ber
312/505, üylän-ä-ber 211/1031, yät-ä-ver- 115/306,
yıǵlä-y ber 149/200, yür-ä-ber 288/799

ket-

"ket-" tasvir fiiliyle kullanılan esas fiillerin
kök veya gövdelerine "-(i)b" veya "-ä, -y, -mäy" zarf
fiil ekleri getirilmektedir.

a. Esas fiilin kök veya gövdesine "-(i)b" eklenirse:

a. 1. Konuşucudan uzaklaşma süreci içinde yapılmak-
ta olan iş veya oluş söz konusudur.

"Cäkàb nomernif eşigini açib çıqıb ketdi." 262/122

(Cäkàb odanın kapısı açarak çıkıp gitti.)

äl-ib ket- 16/388, öt-ib ket- 90/315, yür-ib ket- 118/
382, uç-ib ket- 171/23, cönä-b ket- 228/1487, qaç-ib ket-
260/74, qaytib ket- 281/611, äyri-ib ket- 282/630,
qalq-ib ket- 381/154

a. 2. Birdenbire, çabucak veya esaslı bir şekilde

yapılan bir iş veya oluş sözkonusudur.

"..... sofiniñ xop deb cävab berişiğä işanıb ketdi."

24/589

(..... sofunun olur diye cevap verişine inanıverdi/
birdenbire inandı.)

"Yänä küldilər. Damlä qıp-qızarıb ketdi." 332/102

(Yine güdüler. Hoca kıp-kızarıverdi.)

tutağ-ıb ket- 15/374, qan bol-ıb ket- 29/56, muzlä-b
ket- 54/410, düv et-ıb ket- 57/29, küy-ıb ket- 167/
223, qız-ıb ket- 337/241

b. Esas fiilin kök veye gövdesine "-ä, -y" eklenir-
se, bir iş veya oluşun başlaması söz konusudur. Bu tür
birleşik fiiller nadiren kullanılır.

"Incener bülbül sıfäri säyrä-y ketdi." 86/218

(Mühendis bülbül gibi şakımaya başladı.)

köriş-ä ket- 300/221, yort-ä ket- 339/283, al-ä

ket- 181/274

kel-

"kel-" tasvir fiiliyle kullanılan esas fiillerin

kök veya gövdelerine "-(i)b" fiil ekleri getirilmektedir.

"kel-" ile kurulan birleşik fiiller, konuşucuya yaklaşıırken yapılan bir iş veya bir oluşu ifade etmektedirler.

"U yaqdä mifbäsi şähärdän yäfi gäplär täpib kelgän edi" 310/466

(O tarafta binbaşu şehirden yeni havadisler bulup gelmişti.)

aç-ib kel- 370/349, al-ib kel- 19/465, äylän-ib kel- 378/82, bär-ib kel- 183/317, çağır-ib kel- 70/382, cıqar-ib kel- 16/401, cıq-ib kel- 304/322, kir-ib kel- 412/206, qayt-ib kel- 70/376, uçir-ib kel- 385/24, yügür-ib kel- 95/440

qoy-

"qoy-" tasvir fiiliyle kullanılan esas fiillerin kök veya gövdelerine "-(i)b" veya "-ä, -y, -mäy" zarf fiil ekleri getirilmektedir.

a. Esas fiilin kök veya gövdesine "-(i)b" eklenirse, bitmiş, sonuna gelinmiş veya kısa sürede bitmesi istenen bir iş veya oluş söz konusudur.

"Sofiniñ undän keyifi sözi Häkimcänni bütünläy şasi-
rib qoydi." 406/64

(Sofunun ondan sonraki sözü Häkimcänni büsbütün telaş-
landırdı./telaşlandırıp koydu. - burada sonuna gelinmiş
bir oluş söz konusudur.)

"-Öçirmä! Zünnün, yaqıb qoy, canım... Yaq deymän! 214/
1109

(Söndürme! Zünnün, yak - yani yakma işini hemen bitir,
sonuçlandır -, canım Yak diyorum!)

"Bir häftäniñ içidä toy qılıb meniñ üstingä sizni kel-
tirib qoydi." 65/250

(Bir haftanın içinde düğün yapıp benim üstüme sizi geti-
rib koydu. - Burada bitmiş bir iş söz konusudur.)

"endi men ketäyätirmän, näiläcmän, tezlik bilän bariş
Enäxängä meniñ üzrimni äytib qoyıñ" 74/463

(Şimdi ben yatıyorum, çaresizim acele olarak varıp Enä-
xängä benim özrümü söyleyin - burada en kısa sürede bit-
mesi, mutlaka gerçekleşmesi istenen iş söz konusudur.)

äl-ib qoy- 202/806, ät-ib qoy- 230/1538, bäs-ib qoy-
408/106, ber-ib qoy- 326/315, bil-ib qoy 203/824, çay
qıl-ib qoy- 256/125, çıqar-ib qoy- 170/296, eşit-ib
qoy- 311/486, gäpir-ib qoy- 402/486, gäpläs-ib qoy-
378/83, häzirlä-b qoy- 390/172, iç-ib qoy- 233/1612,

köçir-ib qoy- 308/405, kötär-ib qoy- 329/34, kül-ib qoy- 366/243, öp-ib qoy- 291/884, öt-ib qoy- 211/1033, qamä-b qoy 352/212, qamät-ib qoy- 354/266, qarä-b qoy- 87/231, qät-ib qoy- 371/362, sàl-ib qoy- 16/386, sorä-b qoy- 120/41, tänistir-ib qoymä- 267/249, tuzlä-b qoy- 218/1214,

b. Esas fiilin kök veye gövdesine "-ä" eklenirse, samimî fakat biraz ısrarlı bir istekle sonuca ulaşmak sözkonusudur. Bu bileşik fiille ilgili olarak eserde tek bir örneğe rastlanmıştır.

"Buni eşitgäç, Xadiçäxän üzil-kesil öz fikrini bildir-ä qoydı:" 253/67

(Bunu işitince, Xadiçäxän kesinlikle kendi fikrini bildirdi./bildire koydu. - burada ısrarlı bir istekle sonuca ulaşmak söz konusudur.)

c. Esas fiilin kök veye gövdesine olumsuz zarf-fiil eki "-mäy" eklenirse, istekli bir şekilde bir iş veya oluşu gerçekleştirmek veye gerçekleştirmiş olmak söz konusudur. Bu bileşik fiille ilgili olarak eserde altı tane örneğe rastlanmıştır.

"İşqılib, miñbaşınıñ başını yemäy qoymäydi..."367/269

(Ne de olsa, binbaşının başını yemedden bırakmaz/koymaz... burada olayın gerçekleşmesi için şiddetli bir istek söz

konusudur.)

"Eşitdirmäy qoyädimi ädämlär?" 338/271

(İsittirmeden bırakırlar mı/koyarlar mı adamlar? - burada da olayı duyurmak için kuvvetli bir istek söz konusudur.)

âyâq bâstir-mäy qoy- 296/120, bil-mäy qoymä- 92/379,
cıqar-mäy qoymä- 74/474, cıq-mäy qoy- 338/274

yür-

"yür-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf fiil ekiyle kullanılır.

a. Esas fiil ve tasvir fiili kök veya gövdelerine "-(i)b" zarf-fiil ekini alırlar. Bu tür kullanımda, süreklilik ifade eden bir şimdiki zaman söz konusudur. Türkiye Türkçesine şimdiki zaman olarak aktarılmalıdır.

"Nimä qıl-ib yür-ib-di?" 182/288

(Ne yapmakta/ne yapıp duruyor?)

sürıştir-ib yür-ib-män 200/765, quvälä-b yür-ib-di 260/
73, àvârä bol-ib yür-ib-män 350/159

b. Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" zarf-fiil ekini alır. Bu tür kullanımda genellikle hareket anında

veya yer deęiřtirirken meydana gelen devamlı ve alışılmıř bir iř veya bir oluř söz konusudur.

"Änä, köçädä Tursunbây degän sart qarävul bär, häli häm köçä süpürib yürädi." 185/385

(İřte, sokakta Tursunbây denen sart bekçi var, řimdi de sokak süpürüp duruyor.)

dilgir bol-ib yür- 13/323, gäpirib yür- 41/78, qaräs-ib yür- 74/460, kirib yür- 166/185, bariş-keliř qıl-ib yür- 240/1794, fuqarä de-b yür- 267/243, quvàn-ib yür- 286/742, ümid häm bağlä-b yür- 296/103

Bazen de "yür-" tasvir fiili "yürümeđ" anlamında kullanılır. Genellikle burada da devamlı ve alışılmıř bir iř söz konusudur. "qarä-" fiiliyle kullanıldıęı zaman "qarä-b" "doęru bakıp" anlamına gelir.

"Özidän xursänd, külä-külä içkäriğä qaräb yürdi." 312/507
(Kendinden memnun, güle güle içeriye doęru bakıp yürüdü.)

"U, äksäri, piyädä yürädi, yürgändä häm negädir řaşılib yürädi." 81/99

(o, ekseri, yayan yürür, yürüdüğü zaman da her nedense aceleyle yürür./acele edip durur.)

qarä-b yür- 22/539, 401/459; kötär-ib yür- 247/1958, cıq-ib yür- 414/263

yät-

"yät-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf fiil ekiyle kullanılır.

a. Esas fiil ve tasvir fiili kök veya gövdelerine "-(i)b" zarf-fiil ekini alırlar. Bu tür kullanımda, hemen, şimdiki zamanda, gerçekleşme safhasında olan, fakat şartlar icap ettirdiği için için uzun süren bir iş veya oluştan bahsedilebilir. Bu birleşik fiil türü Türkiye Türkçesine şimdiki zaman olarak aktarılmalıdır.

"..... bir alicânâb kişi bâr. Sizni küt-ib yät-ib-di!"
185/367

(..... saygıdeğer birisi var. Sizi bekliyor./bekleyip duruyor.)

uxlä-b yät-ib-di 91/334, qorq-ib yät-ib-mân 158/414,
qaynä-b yät-ib-di 173/57, qıstâ-b yät-ib-di 211/1030,
sorä-b yät-ib-siz 273/409, oqı-b yät-ib-di 275/446

b. Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" veya "-ä" zarf-fiil eklerini alır. Bu tür kullanımda, devam eden, o anda yapılmakta olan bir iş veya oluş söz konusudur.

"-Siz-biz sağın sigirmiz, bizniñ şirin sütimiz bâr,
ruslär vä başqa äcnäbiylär bizni emib yätädilär."
274/424

(Siz-biz sağılacak sığırız, bizim şirin sütümüz var, ruslar ve başka yabancılar bizi emiyorlar./yani devamlı olarak emiyorlar./ emip duruyorlar.)

äyläntir-ib yät- 15/368, qät-ib yät- 36/237, qıl-ib yät- 67/281, köllät-ib yät- 134/395, oylä-b yät- 325/297, àvaz ber-ib yät- 358/37

Bazen de "yät-" tasvir fiili "yatmak" anlamında kullanılır.

"Şähärdä bolsä, öz üyidän başqa cäydä bir keçä häm yätmäydi. Eşän bähänif qaysi bir toyidä täñ ötişgä yaqın üyigä kelib yätgän ekän..." 13/315

(Şehirde olsa, kendi evinden başka yerde bir gece de yatmaz. Eşän -dindar kimse- dedenin bir düğününde alca karanlık bitimine yakın eve gelip yatmıştı.)

yecin-ib yät- 185/364, tontäril-ib yät- 188/451, qaltirä-b yät- 210/1025, çıq-ib yät 215/1155, kir-ib yät 356/317

otir-

"otir-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf fiil ekiyle kullanılır.

a. Esas fiil ve tasvir fiili kök veya gövdelerine

"-(i)b" zarf-fiil ekini alırlar. Bu tür kullanımda, hemen, şimdiki zamanda, herhangi bir durumda belli bir süre kalma söz konusudur. Bu birleşik fiil türü Türkiye Türkçesine şimdiki zaman olarak aktarılmalıdır.

"Mänä, men endi cädidni kör-ib otir-ib-män." 273/400
(İşte, ben şimdi yenilik taraftarını görüyorum./ görmekteyim.)

de-b otir-ib-siz 46/208, gazäblä-b otir-ib-di 150/228,
qız ber-ib otir-ib-siz 155/349, qanäät qıl-ib otir-ib-
di-kü 292/11, ümr qıl-ib otir-ib-di-kü 293/25,
buyür-ib otir-ip-ti-kü 322/212

b. Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" zarf-fiil ekini alır. Bu tür kullanımda, genellikle oldukça yavaş bir hızla yapılan, belli bir süre devam eden bir iş veya oluş söz konusudur.

"İçkäridä xätini yıǵläb otirärdi." 255/111

(İçeride hatunu ağlayıp duruyordu.)

qarä-b otir- 62/167, bilib vä sezib otir- 63/183,
köz tut-ib otir- 91/351, gäpläs-ib otir- 148/172,
cügäri uqalä-b otir- 167/207

Bazen de "otir-" tasvir fiili "oturmak" anlamında kullanılır.

"...miñbaşınıñ yänigä kelib otirdi." 176/140

(...binbaşının yanına gelip oturdu.)

öt-ib otir- 49/291, bär-ib otir- 105/40

çiq-

"çiq-" tasvir fiili, "-(i)b" veya "-mäy" zarf-fiil ekleriyle kullanılır.

Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" veya "-mäy" zarf-fiil ekini alırsa, bu tür kullanımda, bir iş veya oluşun bitmesi, son bulması söz konusudur.

"....., quçaqläb äyvängä älib çiqdi." 185/371

(....., kuçaklayıp terasa alıp çıktı.)

"Kündäsläri häm birin-birin uygänib çiqdilär." 383/265

(Kumaları da birer birer uyanıp çıktılar.)

bäs kötär-ib çiq- 1/16, färäñ bol-ib çiq- 15/366,

kiy-ib çiq- 18/434, baqır-ib çiqar- 20/492, körin-ib

çiq- 177/179, birgäläs-ib çiq- 207/948, bär-ib çiq-

210/1014, tärt-ib çiqar- 269/298, yuvin-ib çiq- 289/

809 uygät-ib çiq-, kör-ib çiq- 387/88

"Men häm tüni boyi uxläyäl-mäy çiqdim." 262/108

(Ben de bütün gece uyuyamadım./uyuyamadan kaldım.)

"..... uxlâyalmäsdän şuni öyläb çıqdim." 57/40

(..... uyuyamadan şunu düşünüp durdum./ Ayrıca burada düşünme işinin bitmesi de söz konusudur.)

"Häkimcän kämpirniñ ärizäsini öz ädäti boyıçä näridän-beri oqıb çıqdi." 303/284

(Häkimcän ihtiyar kadının dilekçesini kendi ädetince gelişigüzel okuyup bitirdi.)

kör- , bəq-

"kör-" veya "bəq-" tasvir fiilleri "-(i)b" zarf-fiil ekiyle kullanılır. "kör-" tasvir fiili nadiren "-ä" zarf-fiil ekiyle de kullanılır.

Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" veya "-ä" zarf-fiil ekini alırsa, bu tür kullanımda, denenmiş bir iş ve oluş söz konusu olduğu gibi, daha önceki tecrübelerle dayanarak sonucunu önceden az veya çok tahmin edip bir iş veya oluşu deneme safhasına girme de söz konusu olabilmektedir.

"....., hər xıl yollärni axtärib, hər türlü mäslähätni qalıb kördilär, heç biri epäqaygä kelmädi." 75/500

(....., her çeşit yolu aramayı, her türlü nasihatı yapmayı denediler, hiç biri düzelmedi."

"-Nimä qılärdifiz? U yer, bu yergä ärz qılıb körifñ.

Bu näzik zämändä ärz qılışdän birän näticä çıqarmikin?"

406/59

(..... O yere, bu yere arz edip görün/ deneyin bakalım.

Bu nazik zamanda müraacattan bir netice çıkar mı acaba?)

".....,-men özüm yätıǵı bilän äyt-ib köräy, yoq demäs,.."

6/128

(.....,ben kendim yumuşaklıkla söylemeyi deneyeyim/söyleyeyim bakayım, hayır demez,...)

xarxaşä qıl-ib kör- 19/476, oylä-b kör- 42/119, çiz-ib

kör- 161/51, oq-ib kör- 199/722, gäpläs-ib kör- 253/

56, çäyqa-b kör- 358/43

ber-ib bəq- 97/495, çert-ib bəq- 344/10

bol-ä kör- 311/480, gam ye-y-ä kör- 54/424

yäz-

"yäz-" tasvir fiili, "-ä" zarf-fiil ekiyle kullanılır.

Esas fiil kök veya gövdesine "-ä" zarf-fiil ekini alırsa, bu tür kullanımda, bir iş veya oluşun neredeyse olacağı ifade edilmek istenir.

"Räzzəq sofinif üyidəgilär "mifbäşi" degän sözni unutä-

yàzgän edilär. 142/2

(Räzzàq sofinin evindekiler "binbaşı" denen sözü unuta-yazdılar.

yet-ä-yàz- 294/52

bär-

"bär-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf-fiil ekiyle kul-lanılır.

Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" zarf-fiil eki-ni alırsa, bu tür kullanımda, bir iş veya olsun azar azar, yavaş yavaş gelişmesi, bir durumdan başka bir du-ruma geçmesi söz konusudur.

"Xazän vaqti... täbiät ästä-sekin ölib bärädi..." 285/717
(Hazan vakti... tabiat yavaş yavaş ölüyor./ölüp gidiyor.)

uzàqläs-ib bär- 57/44, bit-ib bär- 199/743

Ayrıca; erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaş-mak, vasıl olmak, anlamında da kullanılır.

"xop, hàzir kiyinib-täränib bärämän." 185/367
(tamam, şimdi giyinip-taranıp giderim.)

"Sizni häm àlib bärämän..." 5/100
(Sizi de alıp götürüyüm...)

"-àlib bår bu bàsmåçini, qamåb qoy oşå hücrågä!" 352/218
(Alıp git/götür bu basmacıyı, o hücreye kapat!)

çıq-ıb bår- 169/261, ket-ib bår- 178/196, kirib bår-
251/2

yubår-

"yubår-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf-fiil ekiyle
kullanılır.

a. Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" zarf-fiil e-
kini alırsa, bu tür kullanımda, çabuk ve âniden meydana
gelen veya kuvvetle yapılan bir iş, bir oluş söz
konusudur.

"ånåsi, "pıx-x" etib külib yubårdi" 69/358
(Anası, "pıh-h" edip güldü./birdenbire güldü.)

"Orus tilini suv qılib içib yubårgån..." 326/312
(Rus dilini su edip/ su gibi içmişti.../yani kuvvetli
bir şekilde, eksiksiz öğrenmişti.)

c. Ayrıca; göndermek, yollamak, bir yere doğru yo-
la çıkarmak, ulaşmasını, gitmesini sağlamak gibi hemen
hemen birbiriyle eş anlamlı anlamlarda da kullanılmakta-
dır. Burada da kuvvetle yapılan bir iş veya oluş söz ko-

nusudur.

"häydäb yubäräylikmi? deb sorädilär." 414/266

(kovup atalım mı/gönderelim mi? diye sordular.)

çıqar-ib yubär- 120/25, täslä-b yubär- 239/1747

bur-ib yubär- 290/857

öt-

"öt-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf-fiil ekiyle
kullanılır.

Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" zarf-fiil e-
kini alırsa, bu tür kullanımda, iyi ve tam yapılmış bir
iş veya oluş söz konusudur.

".... mullä äbdisämät mifbäsini maqtäb ötdi." 334/157

(.... molla äbdisämät binbaşığı övdü./çok çok övdü.

qayd qılib öt- 191/519, sözlä-b öt- 229/1511

Ayrıca, geçmek, bir yerden başka bir yere gitmek
anlamında da kullanılır. Olumsuz zarf-fiil eki "-mäy"
ile de geçmek anlamında kullanılır.

"....., qızlär yol boşätdilär, ulärni äräläb ötdi."

50/309

(.....,kızlar yolu boşalttılar, onların aralayıp geçti."

"..... otirgänlärğä heç närsä de-mäy ötdi" 331/76

(..... oturanlara hiçbir şey demeden geçti.)

täslä-

"täslä-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf-fiil ekiyle kullanılır.

Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" zarf-fiil ekini alırsa, bu tür kullanımda, tam ve esaslı bir şekilde sonuna gelinmiş, tam olarak yapılmış bir iş veya oluş söz konusudur.

"....qärä oylär qız beçaräni yämän ezib täsläydi!"

53/398

(..... kara düşünceler kız zavallıyı kötü ezmekte/ yani esaslı bir şekilde eziyor.

yul-ib täslä- 194/606, kältäklä-b täslä- 366/248

pärçä-pärçä qıl-ib täslä- 408/119

Ayrıca, birleşik fiil olarak "taşlamak" anlamında da kullanılır.

"Bir ädämni çälä ölik qılıb täslädilär." 353/256

(Bir adamı yarı ölü hale getirecek şekilde taşladılar.)

bol-

"bol-" tasvir fiili, "-(i)b" zarf-fiil ekiyle kullanılır.

a. Esas fiil kök veya gövdesine "-(i)b" zarf-fiil ekini alırsa, bu tür kullanımda, sonuçlanmış, tamamıyla yapılmış bir iş veya oluş söz konusudur.

"Kirgänimdü kecki ävqatni yeb bolgän ekän." 286/748

"Girdiğimde akşamki yemeği yiyip bitirmişti"

üzil-ib bol- 22/544, ket-ib bol- 67/297, iç-ib bol- 358/32

b. "-(i)b" zarf-fiil ekiyle kullanılan esas fiillerin "bolmäydi veya bolmä" ile kullanılması durumunda, bir takım şartların da etkili olduğu bir olumsuzluk söz konusudur.

Bu tür birleşik fiiller Türkiye Türkçesine "-mek olmaz" şeklinde aktarılmalıdır.

"-(i)b" zarf-fiil ekiyle kullanılan esas fiillerin "bolädi" ile kullanılması durumunda, bir takım şartların da etkili olduğu müspet bir durum söz konusudur.

"Bu fikrifiz xata, ibtidaiy tarbiyani rus maktablaidan
basla-b bolmaydi, uni milliy maktablarda beris kerak."

275/460

(Bu fikriniz yanlis, ilk terbiyeye rus mekteplerinden
basla-mak olmaz, onu milli mekteplerde vermek gerek.)

"...otirib boladimi bu yerdä?" 244/1883

(... oturmak olur mu bu yerde?)

de-b bolmaydi 9/218, qos-ib bolmaydi 10/230, tap-ib
bolmaydi 41/95, bil-ib bolmaydi 93/398, qil-ib bolmaydi
125/154, ur-ib bolmaydi 134/406, qaldir-ib bolmaydi 209/
993, tani-b bolmaydi 228/1474, ayt-ib bolmaydi 274/437,
bahslas-ib bolmaydi 282/645, yur-ib bolmaydi 283/661,
bar-ib bolmaydi 310/475, saqla-b bolmaydi 354/275,
cidä-b bolmaydi 367/261, sizla-b bolmaydi 396/319,
kotar-ib bolmaydi 410/163, caqir-ib bolmaydi 40/69,
qil-ib bolmaydi 178/182, tusun-ib bolmaydi 284/681,

uqi-b bolmas edi 107/97, tasla-b bolmas 281/619, bar-ib
bolmas 408/120

de-b boladi 157/404, caqir-ib boladimi 196/651, tus-ib
boladimi 263/145, isan-ib boladimi 295/89, kayi-b
boladimi 336/207, uqi-b boladimi 348/118, ayt-ib boladi
145/91, tapib boladimi 192/558, tapib boladi 370/347,
yubarib boladimi 33/177

c. "-(i)b" zarf-fiil ekiyle kullanılan esas fiillerin "bolsä" yani tasvir fiilinin şart sekliyle kullanılması durumunda, bütünüyle tamamlanmış, tamamlanmakta olan bir iş veya oluşun şart şeklinde tasarlandığı ifade edilmek istenir.

"Zebi, bərgən səri süsəy-ib bolsä-dä, dəmləniñ hər bir söziğä cävəb qaytərärdi." 394/260

(Zebi gittikçe ağırlaşsa da, hocanın her bir sözüne cevap veriyordu.)

"Şu açılışdən dədillənib bolsä keräk Xadiçəxən yänə e'tirəz qıldı:" 122/79

(Şu acılıştan cesaretlense gerek Xadiçəxən yine itiraz etti.)

qıl-ib bolsämi 11/261, axtär-ib bolsä keräk 82/119,
uşlä-b bolsä ekän 368/298, tut-ib bolsä 370/355,
zorlä-b bolsä 373/429, işän-ib bolsäykin 146/102,
tärt-ib əl-ib bolsä-dä 326/331

d. Esas fiil kök veya gövdesine gelecek zaman ifade eden "-(ä)digän" sıfat-fiil eki getirilebilir.

"əyim bilən Pəşşaxən əyäm mehmanlärni özləri çağırädigän bolışdi." 77/543

(Annem ile Pəşşaxən teyze misafirleri kendileri çağıracaktak oldular.)

quy-ädigän bol- 122/97, ber-ädigän bol- 131/329,
ergäş-ädigän bol- 363/158, sindir-ädigän bol- 142/8,
tut-ädigän bol- 170/309, al-ib ket-ädigän bol- 190/
513, köc-ädigän bol- 193/581, keltir-ädigän bol- 199/
733, häydäl-ädigän bol- 285/709, yür-ädigän bol- 295/
94, bariş-ädigän bol- 34/181, qal-ädigän bol- 350/165,
qanät qıl-ädigän bol- 369/305, bit-ädigän bol- 378/89,
eplän-ädigän bol- 378/96, bäril-ädigän bol- 408/102,
tän-ädigän bol- 127/215, yäyrä-ydigän bol- 116/309

e. Esas fiil kök veya gövdesine "-gän" sıfat-fiil eki getirilebilir. Bu şekil, tesirleri hâlâ devam eden geçmiş zamanı işâret etmek için kullanılır.

"Sifilleriñiz, qızlarıñizni şulärgä oxşab tärbiyä qılsañiz, sundäginä väzifäñizni bęcärgän boläsiz!"

269/305

(Kızkardeşlerinizi, kızlarınızı şunlara benzeyip terbiye etseniz, şu kadarcık vazifenizi yerine getirmiş olursunuz!)

cävab ber-gän bol- 8/178, yäzil-gän bol- 8/195,
täp-gän bol- 51/354, qaç-gän bol- 60/102, bağlän-gän bol- 84/165, ağanä-gän bol- 84/179, sorä-gän bol- 87/248, zikr qıl-gän bol- 143/24, nüz qıl-gän bol- 229/1493, qarä-gän bol- 337/249, ähämiyät ber-

gän bol- 337/249, yüpät-gän bol- 344/11, ket-gän bol-
366/233, yäşirin-gän bol- 366/251

f. Esas fiil kök veya gövdesine "-màqçi" eki getirilebilir. Bu şekil; bir niyeti, bir tasarımı işaret etmek için kullanılır.

".....könlidägi bir sirni Miryàqubgä açmàqçi boldi."
176/136

(Gönlündeki bir sırı Miryàqub'a açmak niyetinde oldu./açmayı tasarladı.)

"..... Mämäturdini àtib öldirmàqçi bolädilär." 362/150
(.... Mämäturdi'yi vurup öldürmeyi tasarlarlar./vurup öldürmeye niyetlenirler.)

täslä-màqçi bol- 43/136, ber-màqçi bol- 88/264, àl-
màqçi bol- 178/199, äflät-màqçi bol- 191/522, ket-
màqçi bol- 238/1727, qäl-màqçi bol- 345/38, otir-
màqçi bol- 358/39, öylä-màqçi bol- 359/53, qoy-màqçi
bol- 381/158

2. Bir isim ile bir fiilden meydana gelen birleşik fiiller :

Bu tür birleşik fiillerde, hem isim soylu veya isimleşmiş fiil soylu özbek Türkçesi kelimelerle, hem

de yabancı kaynaklı isim soylu kelimelerle "qıl-, et-, bol-, ber-, əl-, səl-" gibi yardımcı fiillerin birleşmesi söz konusudur.

-qıl

.....birər iləc körsätisdän acizlik qıldı. 75/498
.....ävazi bəriçə baqırıs bilän cävab qıladi. 19/478
Şu yerdə xadiçəxən e'tirəz qıldı:..... 64/222
..... men özüm ikki kündə təgigə yetib sizgə arz qıləmən.
94/432
Bir əzdən soñ yənə təkrər qıldı:..... 99/542
Miñbəşi dävəm qıldı:..... 122/85
-Hə, nimə tədbir qıldıñ deymən. 133/375
.....dərrəv köñilgə tə'sir qıldı. 196/649
.....derəzə əldidən taməsə qılıñ... 213/1082
.....Pədsəlikkə şunaqa xızmət qılsəñ,..... 346/50
-Həmməmizni haqərət qıldı. 350/177
tə'rif qıl- 4/90, şükür qıl- 9/212, təsdiq qıl-
41/83, muqəbälə qıl- 71/398, izhər qıl- 72/414,
e'tirəz qıl- 115/301, ilavə qıl- 147/144, tənəzzül
qıl- 189/472, qabul qıl- 326/330, nəsihət qıl-
393/257

bol-

adətdə ənənifi köfli yumşaq bol-ədi. 5/109

.....qurvənbibi sözɡə qançə epçil bol-sə,..... 10/231

Sofi cim bol-di. 17/421

Enəcəndən cəvəb bol-mədi. 35/206

....., qızlār yənə öz sühbətlərigə məşğul bol-dilər. 50/311

.....əvəzini eşitsəfiz məst bol-əsiz! 69/351

-Cüdə səz bol-ibdi! 153/281

....köflidəgi bir sirni Miryəqubɡə açməqçi bol-di:.....

176/136

Dərdifizdə ezilib ədə bol-dim,..... 303/296

-Yurt əbəd bol-ərđi! 337/234

İsimleşmiş fiil soylu kelimelerle teşkil edilen
birlesik fiillere örnekler:

.....u özi bir xətingə qanəət qılə-digən bol-sə,.....

369/305

.....neçə mərtə təkrərlə-gən bol-səykin?.. 10/227

....birəvlərnif qoligə suv quyə-digən bol-ədi. 122/97

Cədid gəzetdə sizni sök-kən bol-sələr,..... 129/263

....özidən ket-gən bol-ədi. 366/233

....., köz boyəş üçün qılın-gən bol-sə kerək. 389/130

ləzım bol- 9/201, məcbur bol- 14/331, pəydə bol-

44/173, s b b bol- 108/118, ma'lum bol- 138/510,
m 'qul bol- 138/514, h yr n bol- 149/183, xurs nd
bol- 154/310

et-

Sofr   k si d v m etdi:.... 17/421

.... lam tl rni mu ahad  etardi: 184/354

G rniz n b sligi i tir k etadi. 215/1139

....solimgin  bir u   baxs etdi. 308/413

....fikrl ri h m uni h li türk etm g n edil r. 338/265

taqdim et- 354/272, t s kk r et- 223/1352,

ruxs t et- 240/1788, t 'qib et-

CUMLE

Cümle; bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime-grubudur. Cümlenin varlığı için en az bir çekimli fiil gereklidir.

CUMLE ÇEŞİTLERİ:

1. Yüklemine Göre Cümleler

- a. Fiil Cümlesi
- b. İsim Cümlesi

2. Yapısına Göre Cümleler

- a. Basit Cümle
- b. Birleşik Cümle
 - b.1. Şartlı Birleşik Cümle
 - b.2. ki`li (kim) Birleşik Cümle
 - b.3. İç içe Birleşik Cümle

3. Anlamına Göre Cümle

- a. Olumlu Cümle
- b. Olumsuz Cümle

4. Ögelerin Dizilişine Göre Cümle

- a. Kurallı Cümle

b. Devrik Cümle

5. Soru Cümlesi

6. Emir Cümlesi

1. YÜKLEMİNE GÖRE CÜMLE:

a. Fiil Cümlesi: Yüklemi çekimli bir fiil olan cümle çeşididir.

Men hām sezgānmān. 3/65

b. İsim Cümlesi: Yüklemi çekimli bir fiil değil isim veya isim soylu bir kelime olan ve cevher fiil ekleri ile hükme bağlanan cümle çeşididir.

Özim hām häyrānmān. 176/143

2. YAPISINA GÖRE CÜMLE:

a. Basit Cümle: Bir düşünceyi bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı yargı halinde anlatan ve bir tek çekimli fiil ya da ek fiil ile kurulan en az bir özne ile bir yüklemden oluşan cümle türüdür.

Men ertā bilān sizgā tāpsirāmān 42/120

b. Birleşik Cümle: İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile, temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümleden oluşmuş cümle türüdür.

b.1. Şartlı Birleşik Cümle: Yükleme şart eki ile kurulan ve esas cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan birleşik cümle türüdür.

-Özimizniñ küçimiz yetmäsä, teñ-töslärimiz, ortaqlärimiz bär. Ulärgä äytib çaqırtıramız... 45/183

Başqa bir iläcini täsäk yaxşı bolardı. 60/112

-Şu tädä änäb nätäb bolib çaqırtırsä xafä bolmäs edi. 60/115

Endi, mehmanlärimiz qayerni xähläsälär, oşä yergä älib bärämiz-dä... 76/519

b.2. Ki-li Birleşik Cümle: Ki veya kim bağlama edatıyla kurulan birleşik cümle türüdür. Bu bağlama edatları kullanıldıkları kelimeye bitişik yazılarak eklenmişlerdir.

Töräniñ tili çärçäb, Miryāqubniñ ägzidä birinçi esnäs äsärleri köringän ediki, täsqaridän bir ädäm kirib keldi. 85/195

-Soräb nimä qıläsän? Sengä bütün ävliyä-änbiyälärni säfe keltirib äytämänki, oşä qız mengä näsib bolsä, undän keyin xätin älişni bäs qılämän! 139/515

Mifbäsini sundäy täsvir qıldiki, endi unıñ ornigä -küyäv rälidä- bir dev kirib kelsä, Zebi "cän!" derdi. 160/33

Endi körämänki, oşä tergävçiniñ özi qarälävçi sifäti-

dä çıqa başladı. 236/1683

Faqat köçädä - ärävä üstidä başqa hängämälär boläyätgän edikim, bulärdän häligi ikki baxtliniñ heç bir xabäri yoq edi: 33/171

Nimä üçün xursänd bolärdi bu yäs qız? U bilärdikim, Ölmäscän Sältänätlär äiläsiniñ yän qoşniginä emäs, bälki änä tamänidän bir qadär qarındaşı və bu xänädänniñ eñ qadr-dän bäläsi. 113/238

"Hürmätli gäzet müällifi törägä sälämdin soñ ändäg ärz qılınürkim, cädid nâm täifäniñ sähärklärä çıqarılaturgän gäzetidä Akbäräli miñbäşi xusüsidä näläyiq ibarätläär bilän tä'rif qilingän bir nâmä çap qılindi. 130/283

Unıñ sözidän äfläşilärdikim, qumäriqqa bərgän vaqtidä u yergä suv yetmäy älämzädä bolib yürgän äz yerli kəmbəgallärdän bilägi yogan üç yigitni çağırıp,... 135/420

-Väqeä su qadär açıq, mäsälä su qadär rävsänki, me-niñçä mäclisni däväm ettirişgä häm häcät yoq. 397/339

Lekin Zebi şundäy bir ätäniñ qızikim, unıñ qolidä här qandäy küçli mäyllärini häm yügänläb tutmaqqa, köñilniñ här bir häväs və tiläginä köringän çayidä bogıp täşlämaqqa toğri kelädi häm. 28/36

b.3. İç İçe Birleşik Cümle: Bu bir cümlenin başka bir cümlenin içine girmesi ile meydana gelen birleşik cümledir. Burada hem sıra bakımından hem de asıl cümlenin bir unsuru olması bakımından yardımcı cümle önde gelir.

Şuniñ üçün bir qışlâqqa çikib kelsämmikän deb edim...
4/73

Eşän baba bolmägän künläri sälqın xänäqada cüda mäzä qilib uxläydi, deydilär. 12/299

Gäflätdä qalgänläрниñ başigä tüşädigän täyâq yaman zil ketädi, deydilär. 21/515

3. ANLAMINA GÖRE CÜMLE:

a. Olumlu Cümle: Yükleme olumlu yargı bildiren cümledir.

İkkävi häm bir näfäs cim qalışdı. 16/385

b. Olumsuz Cümle: Yükleme olumsuz yargı bildiren cümledir. Cümleleri olumsuz yapmak için -mä, -mäs ekleriyle emäs ve yoq kelimeleri kullanılır.

Başqa heç närsä körinmädi. 50/307

Bir yaman çayini körgänim yoq. 273/402

Kelinçäk häli häm özigä kelmägän edi,... 60/108

Oşä bädbaşärä küvayniñ yüzini häm beş ayginä toyib körgän emäs! 292/19

4. ÖGELERİN DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLE

a. Kurallı Cümle: Gerek isim gerekse fiil cümlelerinde özne+tümlec+yüklem şeklinde tertip edilmiş cümleler kurallı cümlelerdir.

Bu səvuq xəbər Enəxəngə tə'sir qıldı. 74/469

b. Devrik Cümle: Normal söz dizimine aykırı olarak yüklemi öteki cümle öğelerinden daha önce gelen cümlüdür.

Xudə bergən lekin sofigä! 48/275

5. SORU CÜMLESI

Soru kavramı kazandıran soru kelimelerinden biriyle ya da "evet" veya "hayır" karşılığı isteyen soru eki "-mi" ile kurulan cümle türüdür.

Nimä deməqçisiz? 57/30

Yänä kimläрни kördiñ? 69/354

Häli bir-ikki kün oynəymizmi? 52/373

Zəbıxəngə çinäkəm dostmisiz? 169/273

6. EMİR CÜMLESI

Fiil cümlesinin yüklemi emir kipi olan türüdür.

Mengä qarəñ! 166/197

Doktora Tez özeti

Doktora tezimin konusu Süleyman Abdülhamit mahlaslı Colpan'ın 1937 yılında kaleme aldığı "Keçä ve Kündüz" romanının metin, indeks ve gramer incelemesidir.

Süleyman Abdülhamit bu romanını yazdıktan iki sene sonra, Sovyet yönetiminin Türkistan'da 1939 yılında yaptığı aydın kıyımına uğramıştır.

Tezimiz bes ciltten oluşmuştur. Birinci cilt transkripsiyonlu metni; ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltler indeksi; beşinci cilt ise grameri ihtiva etmektedir.

Tezimizde 4-8 Mayıs tarihinde toplanmış olan sürekli Türk Dili Kurultayının da tasdik ettiği, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği sempozyumda tespit edilen ve "a, b, c, ç, d, e, ä, f, g, ğ, h, x, ı, i, j, k, q, l, m, n, ŋ o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, w, y, z" harflerini ihtiva eden 34 harfli çerçeve alfabe dikkate alınmıştır.

İndeks bölümündeki isim ve fiil eklerinin dizilisleri, ilmi araştırmalarda uygulanan kurallar çerçevesinde yapılmış olup, indeks bölümünün başında eklerin dizilis listesi verilmiştir.

Gramer bölümü; giriş, imlâ özellikleri, ses özellikleri şekil özellikleri ve cümle bilgisi bölümlerinden meydana gelmiştir.

The English Summary

My doctorate thesis topic is Süleyman Abdulhamit's novel, which is called Keçä and Kündüz (Morning & Night) that was written in 1937. And my doctorate thesis is its grammar research.

Süleyman Abdulhamit's nick name is Çolpan. He was killed with an unlucky form like a hundred thousand of Turkistan educated people.

My doctorate thesis occurs from five binding;

- * First binding is a text with transcription
- * Second, third and fourth bindings are index
- * fifth binding is grammar

In my text with transcription I make use of the phonetic alphabet which prepared by Marmara University.

In index part nouns and verbs are put in order with their terminations and orthography additions in a determinedly order. This arrangement manner is given at the beginning of index part.

The grammar part occurs from three main title.

- * Introduction: at this part, there are some knowledges about; Uzbek Turks, the country of Uzbekistan, Uzbek-Turk literature & language and the writer of work, Çolpan.
- * First part is the properties of orthography
- * Second part is my doctorate thesis phonetic.
- * Third part is morphology and;
- * Fourth part includes syntaxe

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah BATTAL "İbni-Mühennâ Lügati" 2. Baskı, Ankara
1988
- Ahmet CAFEROĞLU "Uygur Sözlüğü" 1.Bölüm A-K, İstanbul 1934
- "Uygur Sözlüğü" 2.Bölüm K-S, İstanbul 1937
- "Uygur Sözlüğü" 3.Bölüm S-Z, İstanbul 1938
- "Türk Dili Tarihi I-II" 3. Baskı, İstanbul
1984
- Ahmet B. ERCİLASUN "Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri"
Kültür Bakanlığı Yayınları No: 281
Ankara 1993
- Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU "Kıpçak Türkçesi Grameri" Türk
Dil Kurumu Yayınları: 579, Ankara 1994
- "Gülistan Tercümesi" Türk Dil Kurumu Yayın-
ları No: 544, Ankara 1989
- Ana Britannica "Özbek ve Çağatayca maddeleri"
- A. K. BOROVKOV "Özbek yazı dilinin kurucusu Ali Şir Nevâi"
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
1954, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- A. von GABAIN "Eski Türkçenin Grameri" Türk Dil Kurumu
Yayınları No 332, Ankara 1988, Çev. Mehmet
Akalin
- "Özbekische Grammatik" Otto Harrassowitz
Leipzig und Wien 1945
- "Türkische Turfan Texte VIII" Berlin 1954
- Berdak YUSUF, Mehmet Mahir TULUM "Özbekistan Türkçesi-Tür-
kiye Türkçesi / Türkiye Türkçesi-Özbekis-
tan Türkçesi Sözlüğü" Türk Dünyası Araştır-

maları Vakfı, İstanbul 1994

Büşra Ersanlı BEHAR "Bağımsızlığın ilk yılları" Kültür
Bakanlığı Yayınları No: 1723, Ankara
1994

C. BROCKELMANN "Osttürkische Grammatik der islamischen Li-
teratursprachen Mittelasiens" Leiden 1954

Çağatay KOÇAR "Türkistan ile ilgili Makaleler" Kültür Bakan-
lığı Yayınları no:1272, Ankara 1991

Der Sprachbrockhaus von A-Z, F. A. Brockhaus Wiesbaden 1979

Ertugrul YAMAN "Özbek Türklerinin Günlük Hayatına Dair
Bazı Adetler" Türk Yurdu sayı: 85
Eylül 1994

Ferit DEVELLİOĞLU "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük
Lûgat" Ankara 1962

F. W. K. MÜLLER "Uigurica" Berlin 1911

Gunnar JARRING "Uzbek Texts from Afghan Türkestan" Lund-
Leipzig

- "Studien zu einer Osttürkische Lautlehre"
Leipzig: Otto Harrassowitz 1933, 1. bölüm
126s., 2. bölüm 53s.

Halil AÇIKGÖZ "Türk Dünyası Edebiyatı" Türk Dünyası Araş-
tırmaları Vakfı 1991

Ilse LAUDE-CIRTAUTAS "Son Elli Yılda Edebi Özbekçenin Ge-
lişmesi Üzerine" Türk Kültürü Araştırmaları XV/1-2, Ankara 1976, s. 77-92

Janos ECKMANN "Cağatayca El Kitabı" İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3412, İs-
tanbul 1988, Çev. Günay Karaağaç

- "Cağatay dili hakkında notlar" Türk Dili A-
raştırmaları Yıllığı Belleten 1958, Türk
Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988

- "Cağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
1963, Türk Dil Kurumu Yayınları 234, Ankara
1988

- "Cağatayca'da İsim-filler" Türk Dili Araştır-
maları Yıllığı Belleten 1954, Türk Dil Kuru-
mu Yayınları, Ankara 1988

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı
Yayınları, Ankara 1991

Kasgarlı MAHMUT "Divanü Lûgat-it Türk Dizin" çev. Besim
Atalay, Ankara 1986

K. GRÖNBECH "Türkçenin Yapısı" Türk Dil Kurumu Yayınları
No: 609, Ankara 1995

- "Kuman Lehçesi Sözlüğü" Kültür Bakanlığı ya-
yınları No: 1396, Ankara 1992, Çev. Kemal
Aytaç

K. K. YUHADIN "Kırgız Sözlüğü Cilt 1" Türk Dil Kurumu
Yayınları No: 93, 2. Baskı Ankara 1988

- "Kırgız Sözlüğü Cilt 2" Türk Dil Kurumu
Yayınları No: 121, 2. Baskı Ankara 1988

M. ASKARAVA, H. ABDURAHMANOV "Özbek Tili Grammatikasining
Praktikumi, Taşkent 1972

- M. Fuad KÖPRÜLÜ "Türk Edebiyatı Tarihi" Ötüken Neşriyat
3. Baskı, İstanbul 1984
- M. Kaya BİLGEĞİL "Türkçe Dilbilgisi" Dergah Yayınları
İstanbul 1984
- M. Mâhur TULUM "Özbekçe Rustem Destanı" Yüksek Lisans
Tezi No: 4726, İstanbul Üniversitesi 1991
- Meydan Larousse, Cilt 9, Özbek maddesi
- Mehmet AKALIN "Tarihi Türk Şiveleri" Sevinç Matbaası,
Ankara 1979
- Muharrem ERGİN "Türk Dil Bilgisi" İstanbul 1983
- "Dede Korkut Kitabı II" Türk Dil Kurumu
Yayınları No: 219, 2. Baskı, Ankara 1991
- Nadir DEVLET "Çağdaş Türk Dünyası" Marmara Üniversitesi
Yayınları No: 475, İstanbul 1989
- Necmettin HACIEMİNOĞLU "Türk Dilinde Edatlar" MEB Basımevi
İstanbul 1984
- "Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller" Kül-
tür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991
- "Kutbun Hüsrev-i Şirin-i ve Dil Hususi-
yetleri" İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968
- "Karahanlı Türkçesi ve Grameri" Henüz ba-
sılmamış gramer kitabı.
- Nihat Sami BANARLI "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi" Milli
Eğitim Basımevi, İstanbul 1971
- Nuri YUCE "Mukaddimetü'l-edebe" Türk Dil Kurumu Yayın-
ları No: 535, Ankara 1988

Oğuz Alp PAKÖZ "Türkçe: Dünya Dili" Türk Yurdu sayı: 54

Subat 1992

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Türdav A. S.

Istanbul 1985

Onarbay ŞAMSIYEV "Özbekistan Cumhuriyeti" Türk Yurdu

Dergisi sayı: 85, Eylül 1994

Özbek Tilining İzahli Luğati, Cilt 1-2, Maskva Rus Tili

Neşriyati 1981

Özbekistan. Anayuttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi,

Kültür Bakanlığı Yayınları sayı: 1

Kasım 1992

Rehber Ansiklopedi "Özbek ve Çağatayça maddeleri"

Reşit Rahmeti ARAT "Atebetü'l-Hakayık" Türk Dil Kurumu Ya-

yınları No: 32, Ankara 1992

- "Doğu Türkçesi Metinleri" Türk Kültürü-
nü Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 66,
Ankara 1987

- "Eski Türk Siiri" Türk Tarih Kurumu Basım-
evi, Ankara 1986

- "Kutadgu Bilig III" indeks, Türk Kültü-
rünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1979

- "Özbek Halk Edebiyatı Örnekleri" Türk Di-
li Araştırmaları Yıllığı Belleten 1982-
1983, Ankara 1986

Rusça-Türkçe Sözlük, Multilingual Yabancı Dil Yayınları,

Istanbul 1994

Saadet Ş. ÇAĞATAY "VIII yy.-XVIII. yy Yazı Dili" Ankara 1963

Serap İLASLAN "Özbek Halk Hikâyelerinin Dili" Yüksek Li-
sans Tezi No: 714, İstanbul Üniversitesi
1988

Sultan Mahmut KAŞGARLI "Modern Uygur Türkçesi Grameri"
Orkun Yayınevi, İstanbul 1992

Sürekli Türk Dili Kurultayı, Kültür Bakanlığı Yayınları
No: 1413, Ankara 1992

Tahsin BANGUOĞLU "Türkçenin Grameri" Türk Tarih Kurumu Ba-
sımevi Ankara 1986

Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1989, sayı 62, s. 139-186

Türk Dünyası ve Ortak Dil, Milli Kültür Dergisi, Kültür
Bakanlığı Yayınları sayı: 93, Haziran
1992

Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, 22-23 Ekim 1993,
Türk Dil Kurumu Yay. No: 600, Ankara 1995

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt 1-2, Ankara
1988

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 503
Ankara 1983

V. V. REŞETOV "Üzbekskiy Yazık" Taşkent 1959, 359s.

W. BANG, A. von GABAIN "Türkische Turfan Texte I-VI" Ber-
lin 1929

W. RADLOFF "Phonetik der Nördlichen Türksprachen" T. O.
Weigel's Verlag, Leipzig 1882, 318s.

Wilhelm PRÖHLE "Karaçay Lehçesi Sözlüğü" Kültür Bakanlığı
Yayınları No: 1304" Ankara 1991, Çev. Kemal

Aytaç

Yücel HACALOĞLU "Türk Dünyasıyla İletişim" Türk Yurdu
sayı: 97, Eylül 1995

Zeynep KORKMAZ "Gramer Terimleri Sözlüğü" Türk Dil Kurumu
Yayınları, Ankara 1992

- "Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve
Ek Kalıplaşması Olayları" Türk Dil Kurumu
Yayınları No: 598, Ankara 1994

Ziya ŞUKUN "Farsça-Türkçe Lugat" MEB Basımevi, Cilt 1,2,3
İstanbul 1988

